

ऋग्वेद भाष्य

(स्वामी दयानन्द सरस्वतीज्ञना भाष्य अनुसार मूल
मंत्र, पदार्थ अने भावार्थ सहित)

भाग-१

प्रकाशक

वानप्रस्थ साधक आश्रम
आर्य वन, रोज़क, गुजरात

॥ આર્થ ॥

સ્વર્ણિમ ગુજરાતના ઉપલક્ષમાં

અણવેદ ભાષ્ય

ભાગ-૧

(સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીના ભાષ્ય અનુસાર
મૂળ મંત્ર, પદાર્થ અને ભાવાર્થ સહિત)

: અનુવાદક :
યૈધ દયાલમુનિ આર્ય

પ્રકાશક

વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ, આર્યવન, રોજડ

પો. સાગપુર, જિ. સાબરકાંઠા, ગુજરાત-૩૮૮૩૩૦૭.

ફોન : (૦૨૭૭૪) ૨૦૦૨૧૭, (૦૨૭૭૦) ૨૫૭૨૨૪, ૨૮૭૪૧૭, ૨૮૧૪૫૬

E-mail : darshanyog@gmail.com Website : www.darshanyog.org

અઠવેદ ભાગ-૧

મૂળમંત્ર, પદાર્થ અને ભાવાર્થ સહિત
(ગુજરાતી અનુવાદ)

પ્રકાશન તિથિ : શ્રાવણ, ૨૦૬૭ વિકારી સંવત, ઓગસ્ટ, સાન્ન્યાસ ૨૦૧૦,
સૃષ્ટિ સંવત् ૧,૬૬,૦૮,૫૩,૧૧૧

કંસ્કરણ (ગુજરાતી) : પ્રથમ (પ્રત ૫૦૦૦)

• મુખ્ય વિતરક •

શ્રી રણસિંહ આર્ય દારા ડૉ. સદગુણા આર્ય

'સમ્યક', કર્મચારી સોસાયટી પાસે, પો. ગાંધીયામ, જૂનાગઢ - ૩૬૨૦૦૧.

પ્રાપ્તિસ્થાન:

આર્યસમાજ, મહર્ષિ દ્વારાનંદ માર્ગ, રાયપુર દરવાજી બાંડાર, અમદાવાદ-૨૨.

આર્યસમાજ, મહર્ષિ દ્વારાનંદ માર્ગ, હાથીયાના, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.

આર્યસમાજ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ-૩૬૮૦૦૧.

વૈદિક સંસ્થાન, પ, પહેલો માળ, આદર્શ કોમ્પ્લેક્સ, ઓફ્લાન્ડ, અમદાવાદ-૧૫.

આર્યસમાજ, નવાડેરા, ભરૂચ-૩૬૨૦૦૧.

આર્યસમાજ, મહર્ષિ દ્વારાનંદ માર્ગ, પોરબંદર-૩૬૦૫૭૫.

આર્યસમાજ, ૪૪-૪૫, સરદારનગર, ભરતનગર રોડ, ભાવનગર.

આર્યસમાજ, મહર્ષિ દ્વારાનંદ માર્ગ, ખંબાળિયા નાકા, જામનગર-૫.

આર્યસમાજ, દાતાર રોડ, જૂનાગઢ-૩૬૨૦૦૧.

આર્યસમાજ, મહર્ષિ દ્વારાનંદ માર્ગ, ક્રાંગધારા, જિ. સુરેન્દ્રનગર-૩૬૩૩૧૦.

આર્યસમાજ, મહર્ષિ દ્વારાનંદ માર્ગ, સેજપુર બોધા, અમદાવાદ-૪૫.

આર્યસમાજ, વિશ્વામિબાગ કોલોની, મકરપુરા રોડ, પ્રતાપનગર, વડોદરા-૪.

આર્યસમાજ, સેકટર-૨૪, ગાંધીનગર-૩૬૨૦૨૪.

આર્યસમાજ, ન્યૂ માસોકલાલ એરેટ, ઘાટકોપર (પ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૯.

શ્રી ચંદેશ આડુજા, ત૧૦, ૧૧-બી સાધુ વાસવાસી સોસા, ગોપાલપુરી, ગાંધીયામ.

સર્વોદય સાહિત્ય મંદિર, પ્લેટ ફોર્મ નં.-૧, રેલવે સ્ટેશન, અમદાવાદ.

શ્રી સુરેશ ચાવડા, 'પ્રેમમોહન', ૮, નૂતનનગર, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ.

મૂલ્ય : ૫૦૦-૦૦ રૂ.

લેસર ટાઇપ સેટિંગ : રાજ ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ. ફોન : ૨૬૫૭૫૦૨૮

રંગ સાલ્ફ : વિનાયક ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ. ફોન : ૯૮૭૭૫૦૫૪૩૨૫

આવરણ : રાજક્ષ્ય મુદ્રણાલય, અમદાવાદ. ફોન : (૦૨૭૧૭) ૨૪૪૦૧૬.

પુસ્તક બંધિન : રાંધ્રે કિબેશન કંપની, અમદાવાદ. ફોન : ૨૪૫૦૭૦૩૩.

મુદ્રક : પ્રીન્ટ કાર્ન, અમદાવાદ. ફોન : ૩૨૬૮૩૧૧૮.

ત. २६-०८-२०१०

સંદેશ

આરતીય સંસ્કૃતિમાં ઈચ્છાઈય લાનું અથ અને ઈતિ એટલે વેદ. પુરાણ અને ઉપનિષદો ગાલોના લાનું સંવર્કન અને લંગોળન એટલે શાન-વિશાળાંથી ભરપૂર એવી આપણી આર્થ સંસ્કૃતિનો વિષ લભાજેને લાખ પદોંબાડવાનું જીવિ કર્મ. આજ્ઞા જીતિકલાઈની ખૂલ્ને કરતો વિશ્વાપણવરસી અને સંસ્કૃતિની અવહસા અર્વેના ઉપાય આપણા વેદોમાં ઉપકલ્પ હે રેનુ લાન ઉંઘાન્દ કરવાનું કાર્ય ધર્મપ્રેર્મી જનના અને વેદપ્રેર્મી વિદ્ધાનો જાય આપ તે ઉત્તાહપૂર્ણ આખત છે.

વાનપ્રશ સાધક આશ્રમ, આર્થવન રોજડ દારા સ્વર્ણિમ ગુજરાત વર્ષમાં જાન્યેદ આપણાં ગુજરાતની અનુચાનનું પ્રકારાન બનાર છે. તે સુધી સમાચાર જીવી આનંદ અને જર્વની લાગણી અનુભંગ છુટ્ટ. વિશ્વામરના ભૂદિકાંદીઓ જુદી ગરવી ગુજરાતી આપણાં પદોંબનારા આ ગૌરવ ગંધ માટે સુઝેણા પાદવું છુટ્ટ.

સૌન્દે,

(નરેન્દ્ર મોદી)

પ્રિય,
શ્રી રાધાર્થ લાલેશ્વરા,
બેનેક્ટન રૂઢી,
વાનપ્રશ સાધક આશ્રમ,
અસર્વન રોજડ,
સાજપુર, હિ. સાધરકાંડ.

નરેન્દ્ર મોદી
મુખ કંડી, ગુજરાત રાજ્ય

વेदोळ्डारक, आदित्य भ्रष्टचारी, महान समाज सुधारक, शास्त्रार्थ महारथी,
प्रबल वाग्मी, स्वतंत्रताला प्रथम उद्घोषक, नारी उद्धारक, गौ-रक्षक, प्रभर राष्ट्रवादी

स्वामी दयानन्द सरस्वती

जन्म : ई.सा. १८२४ • निवारिंग : ई.सा. १८८३

प्रकाशकीय

मनुष्य जीवन का अन्तिम लक्ष्य क्या है, इसको प्राप्त करने का सीधा, सरल मार्ग कौन-सा है, इस पर चलने के लिए किन-किन साधनों की आवश्यकता पड़ती है, उन साधनों का कैसे प्रयोग किया जाता है उनकी विधि क्या है ? मार्ग पर चलते हुए क्या-क्या कठिनाईयाँ, बाधायें उपस्थित हो सकती हैं ? उनका निवारण कैसे किया जा सकता है ? इन सब आवश्यक बातों का संक्षिप्त रूप में इन चार वेदों में वर्णन किया गया है जो आज भी उपलब्ध है।

विश्व के मानवों को भौतिक उन्नति के साथ-साथ आध्यात्मिक ज्ञान-विज्ञान के बिना सर्वांगीण सुख मिलना संभव नहीं है और वह आध्यात्मिक ज्ञान भी निःसन्देह, सर्व मान्य, विज्ञान की कसीटी पर खरा उत्तरने वाला होना चाहिए। ऐसा निर्धारित सत्य ज्ञान वेदों में ही उपलब्ध है। ईश्वर ने इन वेदों में सम्पूर्ण जीवन को सरलता से सुखपूर्वक चलाने की सारी व्यवस्था, विधि-विधान बता रखे हैं।

यह सर्वमान्य प्रामाणिक सत्य है कि वेद सर्वाधिक प्राचीनतम धर्मग्रंथ है। संसार के निर्माण और मनुष्यों की उत्पत्ति से लेकर (जिसका काल वैदिक गणना के अनुसार १,९६,०८,५३,१११ वर्ष होता है) महाभारत काल तक इस धरती पर रहने वाले सभी मनुष्य वेदों को ही अपना धर्म ग्रन्थ मानते आये हैं। इतना ही नहीं उनकी बोल-चाल, व्यवहार की भाषा भी केवल एक ही थी - 'संस्कृत'। ४५०० वर्ष पूर्व तक सम्पूर्ण पृथ्वी पर सभी लोग प्रातः-सायं एकान्त स्थान में आसन लगाकर, प्राणायाम आदि साधनों द्वारा मन को रोक कर, एक निराकार, सर्वव्यापक, सर्वज्ञ, सर्वान्तर्यामी, न्यायकारी, कर्मफल दाता, ओऽम् नामक ईश्वर का ही ध्यान करते थे। उस समय आज के समान अनेक देवी-देवताओं की पूजा नहीं होती थी। लोग नित्यप्रति पंच महायज्ञों को श्रद्धापूर्वक करते थे और जीवन को उन्नत बनाने के लिए १६ संस्कारों का अनुष्ठान होता था, जीवन को चार भागों में बांटा जाता था। जिसे 'आश्रम' नाम से कहा जाता है और गुण-कर्म-स्वभाव के अनुसार समाज में व्यक्तियों को चार प्रकार के कर्तव्य अधिकार प्रदान किये जाते थे, जिनका नाम 'वर्ण' है।

५ वर्ष के बाद वच्चों को घरों से गुरुकुलों में आचार्य के पास शिक्षा प्राप्ति के लिए अनिवार्य रूप से भेजने का नियम था। सभी लोग प्रातःकाल शीघ्र उठकर ईश्वर का ध्यान, अग्निहोत्र, वेद मन्त्रों का स्वाध्याय आदि किया करते थे। निरामिष शुद्ध सत्त्विक भोजन, अतिथि सत्कार, व्यवहार में सत्य का पालन होता था। झूठ, छल, कपट, अन्याय, आलस्य, स्वार्थ, पाखण्ड, हिंसा आदि दुष्ट व्यवहारों को करने वालों को सम्ब्य समाज से पृथक् कर दिया जाता था अथवा उन्हें कठोरतम दण्ड दिया जाता था। मांसाहार, मद्यापान, व्यभिचार, भ्रष्टाचार, जुआ, अश्लीलता, देह प्रदर्शन, जातिवाद, गुरुडम, मत, पंथ, सम्प्रदाय, बहुदेव पूजा, तन्त्र-मन्त्र, जन्म पत्री, कुण्डली आदि का प्रचलन नहीं था। सभी लोग सत्य धर्म का पालन करते हुए मोक्ष की प्राप्ति के लिए प्रयत्न करते थे।

અર્ગવેદભાષ્ય

જब તક યે આદર્શ પરમ્પરાએ સમાજ મેં પ્રચલિત રહી જબ તક પૃથ્વી પર સખી મનુષ્ય શાન્ત, સુખી, નિર્ભાક, સન્તુષ્ટ, સ્વતંત્ર થે । જબસે ઇન વैદિક પરમ્પરાઓનો કા લોપ હુંઠા હૈ તથ સે સખી મનુષ્ય દુઃখી હૈ ઔર દૂસરોનો કો દુઃખી બનાયે હુંએ હૈ ।

મધ્યકાળ મેં લગભગ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વ સ્વાસ્થી પણ્ડતોનો, વિદ્વાનોને રાજા, સમાજ સે અનુચ્છિત લાભ, અધિકાર પ્રાપ્ત કરને કે લિએ વેદોનો કા અશુદ્ધ ભાષ્ય કરકે, ઉનકે મનમાને વ વિકૃત અર્થ કિયે । સારી ચુરાડ્યોનો કો વેદોનો સે પ્રમાણિત કરાને કા દુષ્પાપ કિયા । જિસે અજ્ઞાની લોગોને સ્વીકાર કર લિયા ઔર ધર્મ કે નામ પર આજ ઐસી દુર્ગતિ હુંઝી હૈ કે ઇસે દેખુ કર લજજા આતી હૈ ।

સ્વાસ્થી દવાનન્દ જી સરસ્વતી ને ઇન સબ કો દેખકર વેદોનો કા શુદ્ધ ઋષિ પરમ્પરા કે અનુરૂપ ભાષ્ય કિયા । જિસમે કોઈ ભી અસત્ય, તર્ક યુક્તિ સે અસંગત, અસંભવ, આપ્રામાણિક, અવૈજ્ઞાનિક બાતે નહીં હૈ । યદિ ઉનકે કિયે વેદોનો કે ભાષ્ય કો રાજા ઔર વિદ્વાન લોગ સર્વ માન્ય કરતા દે તો પૃથ્વી પર પુનઃ સ્વર્ગ સ્થાપિત હો સકતા હૈ ।

ઇશ્વર કી મહતી કૃપા તથા ધર્મિક સંજ્ઞનોને પ્રાપ્ત સહયોગ સે યજુર્વેદ, સામવેદ કે ગુજરાતી ભાષ્ય કે બાદ ઋગ્વેદ કે ગુજરાતી ભાષ્ય પ્રથમ ખણ્ડકોનો પ્રકાશિત કરાકર સ્વાધ્યાયશીલ વ્યક્તિઓને સમક્ષ ઉપસ્થિત કરતે હુંએ હમેં અત્યન્ત હર્ષ હો રહા હૈ । ઋગ્વેદ મેં ૧૦,૦૦૦ સે ભી અધિક મન્ત્ર હુંએ । ઇસ પુસ્તક મેં માત્ર પ્રથમ મણ્ડલ કે હી મન્ત્રોનો કા સમાવેશ હૈ । દૂસરે ભાગ મેં ૨-૩-૪ મણ્ડલોનો કો સાથ મેં પ્રકાશિત કિયા જાયેગા । જિસકા અનુવાદ હો ચુકા હૈ ઔર શાબ્દ સંયોજન કા કાર્ય ચલ રહા હૈ । ઋગ્વેદ ૫ ભાગોને પ્રકાશિત હોય તત્પ્રશ્ચાત્ત અર્થર્વાદ કો દો ભાગોને પ્રકાશિત કરાયેગે ।

મૈં પ્રાચ્યાપક દવાલપુનિ જી કા અતીબ ધન્યવાદ કરતા હું જો અનેક રોગોને સે ગ્રસ્ત હોતે હુંએ ભી અહંકાર વેદોનો કા ગુર્જર ભાષાનતર કિયે હી જા રહે હૈ । ઇશ્વર હી યહ કાર્ય કરા રહા હૈ । પણ માન્ય શ્રી હીરગલાલ જી કે પ્રતિ ભી કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરતા હું જો નિશાનેવાજ કી તરહ દૂંઘ દૂંઘકર શાબ્દ સંયોજન કી ત્રુટિયોની નિકાલતે રહે હૈ । સાથ હી પ્રિન્ટકોન કે આર્ય શાશીકાન્ત જી, બન્ધન કરને વાલે શ્રી સુરેશ જી કદ્રેકર, શાબ્દ સંયોજક શ્રી મૃગેશ જી, કલાવિદ્ શ્રી ધર્મેશ જી જિન્હોને બહુત હી શ્રદ્ધા નિષ્ઠા સે પુસ્તક કો સુન્દરતમ બનાને કા પ્રયાસ કિયા હૈ । દ્વારા દિનેશકુમાર જી તથા દ્વારા પ્રિયેશ જી ને શોષ સમસ્ત દાયિત્વોનો કા પર્યવેક્ષણ કિયા । હમ ઇન સખી મહાનુભાવોને અનુગૃહીત હૈન । જિન દાનદાતાઓને ઇસકે પ્રકાશન હેતુ ધન પ્રદાન કિયા યા અગ્રિમ ગ્રાહક બને હૈ કે ભી ધન્યવાદ કે પાત્ર હૈ ।

ઋગ્વેદ કે દૂસરે ભાગ કા કાર્ય ભી પ્રારમ્ભ હો ચુકા હૈ । આશા હૈ કે ઇશ્વર કી કૃપા વ આપ સખી મહાનુભાવોનો કા સહયોગ મિલતા રહેગા ઔર હું ઇસે ભી શીઘ્ર હી પ્રકાશિત કરને મેં સમર્પણ હો જાયેગે ઇસી વિશ્વાસ કે સાથ.....

તિથિ : આષાઢ કૃં ૧૨/૨૦૬૭

દિનાંક : ૧૦/૦૮/૨૦૧૦

વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ,

આર્યવન, રોજડા

શુભેચ્છાક
જાનેશ્વરાર્થ:

અનુવાદકીય

વેદ ઈશ્વરીય શાન છે, એ ખ્રબની દિવ્યવાણી છે, જે દેશ-ક્રાલ-હિતિહાસની સીમાના બંધનથી રહિત સમાનરૂપથી સદા સર્વનાં કલ્યાણનું નિર્દેશન કરે છે.

'વેદ'નો અર્થ છે 'શાન' અને શાનનું લક્ષ્ય છે નિર્માણ, કલ્યાણ, ઉત્થાન. તે માટે સત્ય, ન્યાય, નેતિકાના માર્ગ પર જીવનની યાત્રા કરીએ. વિજ્ઞાન દ્વારા ભૌતિક પદાર્થોનો સ્વહિત માટે પ્રયોગ કરીએ. શાન આપણું પથ-પ્રદર્શક બને અને વિજ્ઞાન સુખ-સુવિધાઓ પ્રદાન કરે, જેથી જીવનનાં પ્રત્યેક ડગલે આનંદ-સુધારનું પાન કરતા રહીએ.

પરમપિતાએ વેદરૂપમાં ધર્મની પાવન-ગંગાનો પ્રવાહ ધરતી પર ઋષિઓનાં હૃદય દ્વારા પ્રવાહિત કર્યો. જેથી આદિ સૃષ્ટિથી મહાભારતકાળ સુધી માનવજીતિ 'વેદમાર્ગ' પર ચાલીને ઉન્નતિનાં શિખર પર વિરાજમાન રહી.

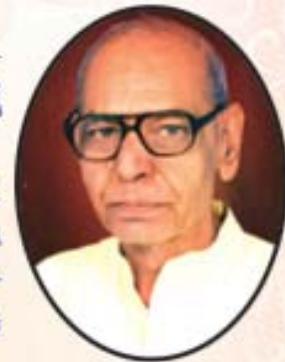
પરંતુ દુભાગ્યવશ સ્વાર્થ અને અજ્ઞાનને વશ બની પ્રભુનાં શાનને વિસ્મૃત કરી બેઠી. વેદદિવાકરનો અસ્ત થતાં મનુષ્ય કૃત નાના દીવડાઓ રૂપી મત-મતાન્તરો ઉદ્ય પાણ્યાં, માનવ-માનવ વચ્ચે દીવાલો ઊભી થઈ અને અવનિ અવિદ્યા-અંધકારમાં આળોટવા માંડી.

વેદોદ્વારક ઋષિ દ્વારાનંદ : જ્યારે ભારતવર્ષ પરાધીનતા, અવિદ્યા-અજ્ઞાન-અંધકારમાં અથડાતો હતો, પ્રભુ કૃપાથી એક વેદોદ્વારક-દિવ્યવિભૂતિ મહર્ષિ દ્વારાનંદે પુનઃ વેદ પ્રચાર-પ્રસારને જીવનનું લક્ષ્ય બનાવ્યું - ત્રત ગ્રહણ કર્યું - અને કહ્યું કે 'વેદ સર્વ સત્યવિદ્યાઓનું પુસ્તક છે.' અને મનુષ્ય પ્રભુ-પ્રદર્શક વેદ-માર્ગ પર ચાલીને જ કલ્યાણ કરી શકે છે.

માનવ માત્રનાં કલ્યાણ માટે અવિદ્યા-અંધકારને ઉલેચીને જ્ઞાન-પ્રકાશ પ્રસારિત કરવાના પાવન લક્ષ્યથી એ આનંદ અને ઉન્નતિનું પાવન સંગીત, વીજાની મધુર-કલ્યાણી વાણી અને જ્ઞાનની અમૃત ગંગાનો પુષ્ય પ્રવાહ ઋષિપ્રવર દ્વારાનંદે ધરતીનાં આંગણમાં 'વેદભાષ્ય' રૂપથી પ્રવાહિત કર્યો છે.

વેદ ભાષ્યનું દિગ્દર્શન : ખ્રબાર્થ દ્વારાનંદ વેદાદિ સત્યશાસ્ત્ર અને ખ્રબાથી લઈને કૈમિનિ સુધીના ઋષિઓના સિદ્ધાન્તોની જ માન્યતા ધરાવતા હતા. તેથી પોતાનાં વેદ ભાષ્યને સમજવા 'ઋગ્વેદાદિ ભાષ્ય ભૂમિકા'માં દિગ્દર્શન કરાવે છે :

"પૂર્વે ટેવ-વિદ્બાન ખ્રબાથી લઈને પાણવલ્ક્ય, જેતરેય, કૈમિનિ સુધીના ઋષિઓએ જે જેતરેય, શતપથ વગેરે ભાષ્યો રચેલાં હતાં, પાણિનિ, પતંજલિ અને યાસ્ક આદિ મહર્ષિઓએ જે વેદ વ્યાખ્યા અને વેદાંગની રચના કરી હતી, કૈમિનિ આદિ (ઋષિઓ) એ જે વેદાંનું ઉપાંગ પદ્ધશાસ્ત્ર બનાવેલ હતાં અને એજ રીતે જે ઉપવેદો તથા વેદોની શાખાઓ રચી હતી, તેઓની સહાયતા લઈને હું મારા વેદભાષ્યમાં સત્ય અર્થનો પ્રકાશ કરી રહ્યો છું. કોઈ પણ અપ્રામણિક અને કપોલકલ્યિત વાત લખી રહ્યો નથી." ઋષિપ્રવર દ્વારાનંદ વેદભાષ્યનું ફળ બતાવતા કહે છે :

અગ્નવેદભાગ

“આ ભાગ પ્રાચીન આચાર્યોનાં ભાગ્યને અનુકૂળ રજ્યામાં આવે છે, પરંતુ જે રાવણ, ઉષ્ટ, સાયજ, મહીપર વગેરેએ જે વેદ-વિરલદ ભાગ્યો કર્પા છે અને તેઓનું અનુસરણ કરીને હૃદિંદ અને જર્મન દેશમાં ઉત્પન્ન પુરોપંડ નિવારીઓએ પોતાના દેશની ભાગ્યામાં સ્વલ્પ-વ્યાખ્યાન કરેલ છે. તથા તેઓને અનુસરીને આર્યાવત દેશસ્થ કોઈ બોકોએ આર્યભાગ્યામાં જે વ્યાખ્યાન કરેલ છે અને કરી રહ્યા છે, તે સર્વ અનર્થદી ભરેલાં છે, એવા સજજનોનાં હઠયોમાં બધાવતું પ્રકાશ કર્યું જરૂર અને તે ટીકાઓમાં દોષો અધિક છે, તેથી તેનો ન્યાય કરી શકાશે.” (ऋ.આ.અધ્યાત્મિક, ભાગ્યકરણ સંકા-સમાપ્યાનાંદિ વિષય)

મહર્ષિ દ્વારાનંદના ભાગ્ય તથા વેદ વિષયક વિચારોનો નિઝન પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. યથા :

- (૧) વેદ ઈશ્વરીય જ્ઞાન-વિજ્ઞાન છે, પરમેશ્વર સુદ્ધિની આદિમાં ચારેય વેદોનો અજિન, વાયુ, આદિત્ય અને અંગિરા નામક ઋષિઓનાં હઠયોમાં કમશા: ઋક, યજુ; સામ અને અષ્વર્વેદનો પ્રકાશ કરેલ છે. વેદ નિત્ય છે, સુદ્ધિના પ્રકલ્પ પરી પણ ઈશ્વરનાં જ્ઞાનમાં રહે છે.
- (૨) વેદોની જગ્નવેદ (શાકલ), યજુવેદ (વા.મ. શુક્લ યજુવેદ સંહિતા), સામવેદ (શાશ્વતનીય) અષ્વર્વેદ (શીનકીય) આ ચાર સંહિતાઓ છે. અન્ય ૧૧૨૭ શાખાઓ તેનાં વ્યાખ્યાનદ્રુપ છે. પ્રાણસૂત્રંબ આરણ્યક, ઉપનિષદ્ધો એ વેદ નથી. પરંતુ વેદનાં વ્યાખ્યાન ગંધો છે.
- (૩) વેદોમાં અનેક દેવતાવાદ નથી અને તેની પૂજાનું વર્ણન નથી. પરંતુ અજિન, ઈન્દ્ર, વરુણ આદિ ઈશ્વરનાં ગુણવાચક નામો છે. વળી અંસાર રૂપે વિભિન્ન કેતોમાં અજિન, સૂર્ય, વિષ્ણુ, પ્રાણ, રાજુ, વૈદ્ય અને વિદ્યાન વગેરે અથોનું પણ ગ્રહજી થાય છે.
- (૪) દેવ-દેવતા શાખ વિદ્ધાન વાગ્યક છે, તેમજ માતા, પિતા, અતિરિ, આચાર્ય આદિ વિદ્ધાનજીન દેવ છે.
- (૫) વેદ મંત્રો માત્ર યજની પ્રક્રિયા માટે નથી અને તેનાથી અજિન, ઈન્દ્ર આદિ દેવતા યજનાં દર્શિ દ્વારા પ્રસાન કરીને યજમાનને પુત્ર, પણ આદિ પ્રદાન કરતા નથી.
- (૬) વેદોમાં કોઈ સ્વર્ગ અને નરકનાં સ્થાન વિશેષની કલ્પના નથી તેમજ કોઈ દેવતાઓનું ઉપર સ્વર્ગમાં સ્થાન, અસુરોથી યુદ્ધ, આધ્યાત્મિક યુદ્ધ, આર્ય અને દ્રવિદ જીતિના અનિદાસિક સંગ્રહમાનું વર્ણન નથી.
- (૭) વેદોમાં કોઈ ઋષિ, રાજુ, નગર, નથી આદિનો ઈલિલાસ નથી પરંતુ તે નામોના વીજિત આર્ય થાય છે તેથી તેનો એક જ અર્થ નથી, પરંતુ અનેક અર્થો થાય છે.
- (૮) વેદોમાં પિતૃયજાથી મૂત નથી, પરંતુ ઋવિત પિતરોની પૂજા-સેવા-સંકારનું વિધાન છે.
- (૯) વેદ ભાગ્યવાનો સ્ત્રી-શુદ્ધ મનુષ્ય માત્રને અધિકાર છે.
- (૧૦) વેદોમાં મૂર્ખ-શુદ્ધ દ્રુપમાં-સંસેપમાં સર્વ વિધાઓ છે. યથા: ખલ, ચુદિ, ભૂગોળ, અગોળ, ગાંધિન, યોગ, મુક્તિ, નીવિમાનાંદિ, નાર, આધુવેદ, પુનર્જન્મ, રાજુ, પ્રજ્ઞ, વર્ણાશ્રમ, પત્ર, વાણિજ્ય, કૃષિ અને ધર્મવિધા વગેરે છે.

શ્રી ઋતુ ઋગવેદભાષ્ય

(૧૧) સ્વામી દ્યાનંદનાં ભાષ્યમાં વેદમંત્રોનાં પારમાર્વિક અર્થ દ્વારા ઈશ્વર, જીવાત્મા અને પ્રાણ આદિ પરક અર્થની વિશેપતા છે અને વ્યાવહારિક પ્રક્રિયામાં શિલ્પ-શાખ, ભૌતિક વિજ્ઞાન, જગ્યોળ, ભૂગોળ, વસ્તુશૈખ ધર્મ, રાજી અને પ્રજાના ધર્મનાં વર્ણનથી અપૂર્વ વિશેપતા છે.

અનુવાદ : સ્વામી દ્યાનંદનું મૂળ વેદ ભાષ્ય સંસ્કૃતમાં છે તથા હિન્દી અનુવાદ પણ છે. તેનું પ્રથમ પ્રકાશન પરોપકારિણી સભા-અજમેર દ્વારા થયેલ છે. મેં આ અનુવાદમાં તેનો આધાર રાખેલ છે.

પ્રસ્તુત અનુવાદમાં મૂળ મંત્ર, મંત્રના સંસ્કૃત પદ = શબ્દ, પદાર્થ = શબ્દનો અર્થ અને અન્તમાં ભાવાર્થનો ક્રમ રાખેલ છે.

ભાવાર્થ : મેં સ્વામીજીનાં મૂળ સંસ્કૃત ભાવાર્થનો પ્રાય: અનુવાદ કરવા પ્રયાસ કરેલ છે. તેમાં પં. સત્યાનંદ વેદવાગીશ સંપાદિત 'ભાવાર્થ પ્રકાશ' માર્ગદર્શક બની રહેલ હોઈ તેઓનો આભાર માનું છું.

અમારી કામના : અમારી પ્રબળ કામના છે, પ્રત્યેક માનવ, મનુષ્યકુન્ત ગ્રંથોની માયાજીણથી મુક્ત બને, પ્રભુના હિંય સ્વરોનું સંગીત સાંભળી પોતાના જીવનને સરળ બનાવે, વેદની જ્યોતિષી જ્યોતિર્મય બને, મનુષ્ય પ્રભુ પુત્ર બનીને ધરતીને સાસાતું સ્વર્ગ બનાવવામાં સમર્થ બને, શ્રદ્ધાથી, આદરથી, ભાવનાથી, પણપાત રહિત બનીને, વેદપાઠ કરીને, મનન કરીને, હિંય દર્શનનાં ગંભીર ભાવો પર ચિંતન કરીને પોતાનાં જીવનમાં આચરણ કરે, ત્યારે જીવન મંગલમય બની જાય, શાન્તિ ગૃહ-આંગણમાં જ્યોતિ-સુધા રસધાર બનીને વર્ધા કરે, જીવનની યાત્રા પ્રસન્ન-સુખ-આનંદમય બની રહે, તે માટે પ્રભુની અમર વાણીને અમે ગુર્જર ભાષામાં આપને શુભ કામના સાથે અર્પણ કરીએ છીએ.

અન્ત: આ પૂર્વે યજુર્વેદ તથા સામવેદ પછી આ ઋગવેદનાં પ્રથમ મંડલનું ગુર્જર ભાષાનાર આપની સેવામાં પ્રસ્તુત છે. તે માટે આચાર્ય શ્રી શાનેશ્વરજી આર્ય (દર્શનાચાર્ય, ઐ.મ.કો.મ.)ની પ્રેરણા, પ્રોત્સાહન, માર્ગદર્શન અને પ્રકાશન માટે તેઓશ્રીનો અન્તઃકરણપૂર્વક આભારી છું.

'પ્રશ્નાવ', ટંકારા
સં. ૨૦૯૫ દીપાવલી
તા. ૧૮-૧૦-૨૦૦૮

વિદુધાં વશંવદ:
દયાલમુનિ આર્ય

વેદિક સંસ્થાન, ઓઢવ, અમદાવાદના ટ્રેસ્ટી, (નિવૃત્ત ભાગલગ્ન પ્રતિબંધક અધિકારી, ગુજરાત રાજ્ય) શ્રી હીરાલાલજ પાટીલ વેદભાષ્ય પ્રકાશનના આરંભથી જ ખૂબ જ મનોયોગથી નિષાપૂર્વક પૂર્વાંગનની કપડી કામગીરીનું નિર્વહણ કરી રહેલ છે. તેમના આ નિઃસ્વાર્થ કાર્ય બદલ પ્રકાશક સંસ્થા તેમની આભારી છે. તેમજ તેમને સ્વસ્થ અને દીર્ઘ આયુ પ્રાપ્ત થાય તેમ પરમાત્માને પ્રાર્થના છે.

॥ ओ३म् ॥

ऋग्वेदः

अथर्वेदभाष्यारम्भः ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्ग्रं तन आसुव ॥

— ऋग्वेद ५/८२/५ ॥

विद्यानन्दं समवति चतुर्वेदसंस्तावना या,

सप्त्यौर्येण निगमनिलयं सप्त्यण्याय कुर्वे ।

वेदश्चाङ्के विधुयुतसरे मार्गशुक्लेऽङ्गभौमे,

ऋग्वेदस्याखिलगुणगुणिज्ञानदातुर्ह भाष्यम् ॥ १ ॥

ऋग्वेदः स्तुवन्तीत्युक्तत्वाद्विद्वांस उक्तपूर्वं वेदार्थज्ञानसाहित्यपठनपुरः सरमृग्वेदमधीत्य तत्रस्थैर्मन्त्रैरीश्वरमारभ्य भूमिपर्यन्तानां पदार्थानां गुणान् यथावद्विदित्वैते कार्येषूपकृतये मर्ति जनयन्ति । ऋचन्ति स्तुवन्ति पदार्थानां गुणकर्मस्वभावाननया सा ऋक्, ऋक् चासी वेदश्चार्योऽः ।

एतस्मिन्नगिनमीड इत्यारभ्य यथा वः सुसहासतिर्पर्यन्तेऽष्टावष्टकाः सन्ति । तत्रैकैकस्मिन्नष्टावष्टावध्यायाः सन्ति, तेषामेकैकस्य प्रत्यध्यायं वर्गाः संख्यायन्ते ।

प्रथमा- षट्के	द्वितीया- षट्के	तृतीया- षट्के	चतुर्था- षट्के	पञ्चमा- षट्के	षष्ठा- षट्के	सप्तमा- षट्के	अष्टमा- षट्के
अ० व०	अ० व०	अ० व०	अ० व०	अ० व०	अ० व०	अ० व०	अ० व०
१ ३७	१ २६	१ ३४	१ ३३	१ २७	१ ४०	१ ४१	१ ३०
२ ३८	२ २७	२ २६	२ २८	२ ३०	२ ४०	२ ३३	२ २४
३ ३५	३ २६	३ ३१	३ ३१	३ ३०	३ ४१	३ २६	३ २८
४ २९	४ २९	४ २५	४ २५	४ ३०	४ ४४	४ २८	४ ३१
५ ३१	५ २९	५ २६	५ ३०	५ २७	५ ३८	५ ३३	५ २७
६ ३२	६ ३२	६ ३०	६ २५	६ २५	६ ३८	६ २८	६ २७
७ ३७	७ २५	७ २७	७ ३५	७ ३३	७ ३१	७ ३०	७ ३०
८ २६	८ २७	८ २६	८ ३२	८ ३६	८ ३३	८ २९	८ ४१
९ २८५	९ २२१	९ २२५	९ २५०	९ २३८	९ ३३१	९ २४८	९ २४६

स्वेष्वष्टकेषु सर्वे वर्गाः संयुक्ताः २०२४ चतुर्विंशत्यधिके द्वे सहस्रे सन्ति ।

અગવેદભાષ્ય

તथાસ્મિનૃગ્રહે દશ મણડલાનિ સન્તિ, તત્ત્વ પ્રથમે મણડલે ચતુર્વિશતિરનુવાકા એકલવતિશતં
સૂક્તાનિ । તત્ત્વૈકકરિમન् સૂક્તે મન્ત્રાશ્વ સંખ્યાયને -

સૂઠ	મંઠ																
૧	૧	૨૫	૨૧	૪૧	૪	૭૩	૧૦	૧૭	૮	૧૨૧	૧૫	૧૪૫	૫	૧૬૧	૮		
૨	૧	૨૬	૧૦	૫૦	૧૩	૭૪	૧	૧૮	૩	૧૨૨	૧૫	૧૪૬	૫	૧૭૦	૫		
૩	૧૨	૨૭	૧૩	૫૧	૧૪	૭૫	૫	૧૯	૧	૧૨૩	૧૩	૧૪૭	૫	૧૭૧	૬		
૪	૧૦	૨૮	૧	૫૨	૧૫	૭૬	૫	૧૦૦	૧૧	૧૨૪	૧૩	૧૪૮	૫	૧૭૨	૩		
૫	૧૦	૨૯	૭	૫૩	૧૧	૭૭	૫	૧૦૧	૧૧	૧૨૫	૭	૧૪૯	૫	૧૭૩	૧૩		
૬	૧૦	૩૦	૨૨	૫૪	૧૧	૭૮	૫	૧૦૨	૧૧	૧૨૬	૭	૧૪૦	૩	૧૭૪	૧૦		
૭	૧૦	૩૧	૧૮	૫૫	૮	૭૯	૧૨	૧૦૩	૮	૧૨૭	૧૧	૧૪૧	૯	૧૭૫	૬		
૮	૧૦	૩૨	૧૫	૫૬	૮	૮૦	૧૬	૧૦૪	૧	૧૨૮	૮	૧૪૨	૭	૧૭૬	૬		
૯	૧૦	૩૩	૧૫	૫૭	૮	૮૧	૧	૧૦૫	૧૧	૧૨૯	૧૧	૧૪૩	૪	૧૭૭	૫		
૧૦	૧૨	૩૪	૧૨	૫૮	૧	૮૨	૮	૧૦૬	૭	૧૩૦	૧૦	૧૪૪	૬	૧૭૮	૫		
૧૧	૮	૩૫	૧૧	૫૯	૭	૮૩	૬	૧૦૭	૩	૧૩૧	૭	૧૪૫	૬	૧૭૯	૬		
૧૨	૧૨	૩૬	૨૦	૬૦	૫	૮૪	૨૦	૧૦૮	૧૩	૧૩૨	૬	૧૪૬	૫	૧૮૦	૧૦		
૧૩	૧૨	૩૭	૧૫	૬૧	૧૬	૮૫	૧૨	૧૦૯	૮	૧૩૩	૭	૧૪૭	૬	૧૮૧	૧		
૧૪	૧૨	૩૮	૧૫	૬૨	૧૩	૮૬	૧૦	૧૧૦	૧	૧૩૪	૬	૧૪૮	૬	૧૮૨	૮		
૧૫	૧૨	૩૯	૧૦	૬૩	૧	૮૭	૬	૧૧૧	૫	૧૩૫	૧	૧૪૯	૫	૧૮૩	૬		
૧૬	૧	૪૦	૮	૬૪	૧૫	૮૮	૬	૧૧૨	૨૫	૧૩૬	૭	૧૬૦	૫	૧૮૪	૬		
૧૭	૧	૪૧	૧	૬૫	૫	૮૯	૧૦	૧૧૩	૨૦	૧૩૭	૩	૧૬૧	૧૪	૧૮૫	૧૧		
૧૮	૧	૪૨	૧૦	૬૬	૫	૯૦	૧	૧૧૪	૧૧	૧૩૮	૪	૧૬૨	૨૨	૧૮૬	૧૧		
૧૯	૧	૪૩	૧	૬૭	૫	૯૧	૨૩	૧૧૫	૬	૧૩૯	૧૧	૧૬૩	૧૩	૧૮૭	૧૧		
૨૦	૮	૪૪	૧૪	૬૮	૫	૯૨	૧૮	૧૧૬	૨૫	૧૪૦	૧૩	૧૬૪	૫૨	૧૮૮	૧૧		
૨૧	૮	૪૫	૧૦	૬૯	૫	૯૩	૧૨	૧૧૭	૨૫	૧૪૧	૧૩	૧૬૫	૧૫	૧૮૯	૮		
૨૨	૨૧	૪૬	૧૫	૭૦	૬	૯૪	૧૬	૧૧૮	૧૧	૧૪૨	૧૩	૧૬૬	૧૫	૧૯૦	૮		
૨૩	૨૪	૪૭	૧૦	૭૧	૧૦	૯૫	૧૧	૧૧૯	૧૦	૧૪૩	૮	૧૬૭	૧૧	૧૯૧	૧૬		
૨૪	૧૬	૪૮	૧૬	૭૨	૧૦	૯૬	૧	૧૨૦	૧૨	૧૪૪	૭	૧૬૮	૧૦	-	-	-	-

અસ્મિન્મણડલે સર્વે મન્ત્ર મિલિત્વા ૧૧૭૬ ઘટસપ્તત્વધિકાન્યેકોનવિશતિ: શતાનિ સનીતિ વેદ્યમ् ।

અથ દ્વિતીયમણડલે ચત્વારોઽનુવાકાસ્ત્રાયશ્શત્વારિશત્તુ સૂક્તાનિ સન્તિ । તત્ત્વ પ્રતિસૂક્તમિયં મન્ત્રસંખ્યા

જાતવ્યા -

સૂઠ	મંઠ																
૧	૧૬	૭	૬	૧૩	૧૩	૧૯	૧	૨૫	૫	૩૧	૭	૩૭	૬	૪૩	૩		
૨	૧૩	૮	૬	૧૪	૧૨	૨૦	૧	૨૬	૪	૩૨	૮	૩૮	૧૧	-	-		
૩	૧૧	૧	૬	૧૫	૧૦	૨૧	૬	૨૭	૧૭	૩૩	૧૫	૩૯	૮				
૪	૧	૧૦	૬	૧૬	૧	૨૨	૪	૨૮	૧૧	૩૪	૧૫	૪૦	૬				
૫	૮	૧૧	૨૧	૧૭	૧	૨૩	૧૧	૨૯	૭	૩૫	૧૫	૪૧	૨૧				
૬	૮	૧૨	૧૫	૧૮	૧	૨૪	૧૬	૩૦	૧૧	૩૬	૬	૪૨	૩				

અસ્મિન્મણડલે સર્વે મન્ત્ર મિલિત્વા ૪૨૧ એકોનર્િશદ્વધિકાનિ ચત્વારિશતાનિ સન્તિ ।

ऋग्वेदभाष्य

अथ तृतीयमण्डले पञ्चानुवाका, द्विषष्टिश्च सूक्तानि सन्ति । तत्र प्रतिसूक्तमियं मन्त्रसंख्या वेद्या -

सू०	म०																
१	२३	१	१	१७	५	२५	५	३३	१३	४१	१	४१	५	५७	८		
२	१५	१०	१	१६	५	२६	१	३४	११	४२	१	५०	५	५८	१		
३	११	११	१	१९	५	२७	१५	३५	११	४३	८	५१	१२	५१	१		
४	१६	१२	१	२०	५	२८	८	३६	११	४४	५	५२	८	६०	७		
५	१६	१३	७	२१	५	२९	१६	३७	११	४५	५	५३	२४	६१	७		
६	११	१४	७	२२	५	३०	२२	३८	१०	४६	५	५४	२२	६२	१८		
७	११	१५	७	२३	५	३१	२२	३९	१	४७	५	५५	२२	-	-		
८	११	१६	८	२४	५	३२	१७	४०	१	४८	५	५६	८				

अस्मिन् मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा ६१७ सप्तदशोन्नरषटशतानि सन्ति ।

अथ चतुर्थे मण्डले पञ्चानुवाका अष्टपञ्चाशत्र्य सूक्तानि सन्ति । तत्र प्रतिसूक्तमियं मन्त्रसंख्या वेद्या-

सू०	म०																
१	२०	१	८	१७	२१	२५	८	३३	११	४१	११	४१	८	५७	८		
२	२०	१०	८	१८	१३	२६	७	३४	११	४२	१०	५०	११	५८	११		
३	१६	११	८	१९	११	२७	५	३५	१	४३	७	५१	११	-	-		
४	१५	१२	८	२०	११	२८	५	३६	१	४४	७	५२	७				
५	१५	१३	५	२१	११	२९	५	३७	८	४५	७	५३	७				
६	१६	१४	५	२२	११	३०	२४	३८	१०	४६	७	५४	८				
७	१६	१५	१०	२३	११	३१	१५	३९	१	४७	४	५५	१०				
८	८	१६	२१	२४	११	३२	२४	४०	५	४८	५	५६	७				

अस्मिन् मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा ५८९ एकोननवति पञ्चशतानि सन्ति ।

अथ पञ्चमण्डले षडनुवाकाः, सप्ताशीतिः सूक्तानि च सन्ति । तत्र प्रतिसूक्तमियं मन्त्रसंख्यास्तीति वेद्यम् -

सू०	म०																
१	१२	१२	८	२३	४	३४	१	४६	११	५६	११	५६	१	७८	१		
२	१२	१३	८	२४	४	३५	८	४६	८	५७	८	६८	५	७९	१०		
३	१२	१४	८	२५	१	३६	८	४७	७	५८	८	६९	४	८०	८		
४	१६	१५	५	२६	१	३७	५	४८	५	५१	८	७०	४	८१	५		
५	१६	१६	५	२७	८	३८	५	४९	५	६०	८	७१	३	८२	१		
६	१०	१७	५	२८	८	३९	५	५०	५	६१	११	७२	३	८३	१०		
७	१०	१८	५	२९	१५	४०	१	५१	१५	६२	१	७३	१०	८४	३		
८	७	१९	५	३०	१५	४१	२०	५२	१७	६३	७	७४	१०	८५	८		
९	७	२०	४	३१	१५	४२	१८	५३	१८	६४	७	७५	१	८६	८		
१०	७	२१	४	३२	१२	४३	१५	५४	१५	६५	८	७६	५	८७	१		
११	६	२२	४	३३	१०	४४	१५	५५	१०	६६	८	७७	५	-	-		

अस्मिन् मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा ७२७ सप्तविंशतिः सप्तशतानि सन्ति ।

અગ્વેદભાષ્ય

अथ घष्टे मण्डले घડनुवाकाः पञ्चसप्ततिश्च सूक्तानि सन्ति । तत्र प्रतिसूक्तमिवं मन्त्रसंख्या
बोध्या -

सू०	मं०																
१	१६	११	६	२६	१२	३६	५	४६	५	५१	१६	६१	१४	७१	६		
२	१६	१२	६	२२	११	३२	५	४२	४	५२	१७	६२	११	७२	५		
३	८	१३	६	२३	१०	३३	५	४३	४	५३	१०	६३	११	७३	३		
४	८	१४	६	२४	१०	३४	५	४४	२४	५४	१०	६४	६	७४	८		
५	७	१५	११	२५	१	३५	५	४५	३३	५५	६	६५	६	७५	११		
६	७	१६	४४	२६	८	३६	५	४६	१८	५६	६	६६	११				
७	७	१७	१५	२७	८	३७	५	४७	३१	५७	६	६७	११				
८	७	१८	१५	२८	८	३८	५	४८	२२	५८	८	६८	११				
९	७	१९	१३	२९	६	३९	५	४९	१५	५९	१०	६९	८				
१०	७	२०	१३	३०	५	४०	५	५०	१५	६०	१५	७०	६				

अस्मिन् मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा ७६५ पञ्चघण्ठि सप्तशतानि सन्ति ।

अथ सप्तमे मण्डले घडनुवाकाः चतुःशतं च सूक्तानि सन्ति । तत्र प्रतिसूक्तमिवं मन्त्रसंख्यास्तीति
वेदितव्यम् -

सू०	मं०																
१	२५	१४	३	२७	५	४०	७	५३	३	६६	१७	७१	५	१२	५		
२	१६	१५	१५	२८	५	४१	७	५४	३	६७	१०	८०	३	१३	८		
३	१०	१६	१२	२९	५	४२	६	५५	८	६८	१	८१	६	१४	१२		
४	१०	१७	७	३०	५	४३	५	५६	२५	६१	८	८२	१०	१५	६		
५	१	१८	२५	३१	२२	४४	५	५७	७	७०	७	८३	१०	१६	६		
६	७	१९	११	३२	२७	४५	८	५८	६	७१	६	८४	५	१७	१०		
७	७	२०	१०	३३	१८	४६	८	५९	१२	७२	५	८५	५	१८	७		
८	७	२१	१०	३४	२५	४७	८	६०	१२	७३	५	८६	८	१९	७		
९	६	२२	१	३५	१५	४८	४	६१	७	७४	६	८७	७	१००	७		
१०	५	२३	६	३६	१	४९	८	६२	६	७५	८	८८	७	१०१	६		
११	५	२४	६	३७	८	५०	८	६३	६	७६	७	९८	५	१०२	३		
१२	३	२५	६	३८	८	५१	३	६४	५	७७	६	९०	७	१०३	१०		
१३	३	२६	५	३९	१७	५२	३	६५	५	७८	५	९१	७	१०४	२५		

अस्मिन् मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा ८४१ एकचत्वारिंशदष्टौ शतानि सन्ति ।

અર્થવેદભાષ્ય

अथाप्ते मण्डले दशानुवाकास्त्रिवशतं च सूक्तानि सन्ति । तत्र प्रतिसूक्तमियं मन्त्रसंख्या ज्ञेया-

सू	मं	सू	मं	सू	मं												
१	३४	१६	१५	२७	२२	४०	१२	५३	८	६६	१५	७१	१	१२	३६		
२	४२	१५	१३	२८	५	४१	१०	५४	८	६७	२१	८०	१०	१३	३४		
३	२४	१६	१२	२१	१०	४२	६	५५	५	६८	११	८१	१	१४	१२		
४	२१	१७	१५	३०	८	४३	३३	५६	५	६९	१८	८२	१	१५	१		
५	३१	१८	२२	३१	१८	४४	३०	५७	८	७०	१५	८३	१	१६	२१		
६	४८	१९	३७	३२	३०	४५	४२	५८	३	७१	१५	८४	१	१७	१५		
७	३६	२०	३६	३३	१९	४६	३३	५९	७	७२	१८	८५	१	१८	१२		
८	२३	२१	१८	३४	१८	४७	१८	६०	२०	७३	१८	८६	५	१९	८		
९	२१	२२	१८	३५	२४	४८	१८	६१	१८	७४	१५	८७	८	१००	१२		
१०	६	२३	३०	३६	७	४९	१०	६२	१२	७५	१६	८८	६	१०१	१६		
११	१०	२४	३०	३७	७	५०	१०	६३	१२	७६	१२	८९	७	१०२	२२		
१२	३३	२५	२४	३८	१०	५१	१०	६४	१२	७७	११	९०	६	१०३	१४		
१३	३३	२६	२५	३९	१०	५२	१०	६५	१२	७८	१०	९१	७	—	—		

अस्मिन् मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा १७२६ घड़विंशति सप्तदशाशतानि सन्ति ।

अथ नवमे मण्डले सप्तानुवाकाश्चतुर्दशोन्नरं शतं च सूक्तानि सन्ति । तत्र प्रति सूक्तमियं मन्त्रसंख्या वेदा -

सू	मं	सू	मं	सू	मं	सू	मं										
१	१०	१५	८	२१	६	४३	६	५७	४	७१	१	८५	१२	११	८		
२	१०	१६	८	३०	६	४४	६	५८	८	७२	१	८६	४८	१००	१		
३	१०	१७	८	३१	६	४५	६	५९	८	७३	१	८७	१	१०१	१६		
४	१०	१८	७	३२	६	४६	६	६०	८	७४	१	८८	८	१०२	८		
५	११	१९	७	३३	६	४७	५	६१	३०	७५	५	८९	७	१०३	८		
६	१	२०	७	३४	६	४८	५	६२	३०	७६	५	९०	६	१०४	६		
७	१	२१	७	३५	६	४९	५	६३	३०	७७	५	९१	६	१०५	६		
८	१	२२	७	३६	६	५०	५	६४	३०	७८	५	९२	६	१०६	१४		
९	१	२३	७	३७	६	५१	५	६५	३०	७९	५	९३	५	१०७	२६		
१०	१	२४	७	३८	६	५२	५	६६	३०	८०	५	९४	५	१०८	१६		
११	१	२५	६	३९	६	५३	८	६७	३२	८१	५	९५	५	१०९	२२		
१२	१	२६	६	४०	६	५४	८	६८	१०	८२	५	९६	२४	११०	१२		
१३	१	२७	६	४१	६	५५	८	६९	१०	८३	५	९७	५८	१११	८		
१४	८	२८	६	४२	६	५६	८	७०	१०	८४	५	९८	१२	११२	४		
												११३	११				
												११४	४				

अस्मिन् मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा १०१७ सप्तनवत्योक्तसहस्रं सन्ति ।

अथ दशमे मण्डले द्वादशानुवाकाएकनवतिशतं च सूक्तानि सन्ति । तत्र प्रतिसूक्तमियं मन्त्रसंख्या
ज्ञेया -

सू०	मं०																	
१	७	२५	११	४९	११	७३	११	१७	२३	१२१	१०	१४५	६	१६१	४			
२	७	२६	१	५०	७	७४	६	१८	१२	१२२	८	१४६	६	१७०	४			
३	७	२७	२४	५१	१	७५	१	१९	१२	१२३	८	१४७	५	१७१	४			
४	७	२८	१२	५२	६	७६	८	१००	१२	१२४	१	१४८	५	१७२	४			
५	७	२९	८	५३	११	७७	८	१०१	१२	१२५	८	१४९	५	१७३	६			
६	७	३०	१५	५४	६	७८	८	१०२	१२	१२६	८	१५०	५	१७४	५			
७	७	३१	११	५५	८	७९	७	१०३	१३	१२७	८	१५१	५	१७५	४			
८	९	३२	१	५६	७	८०	७	१०४	११	१२८	१	१५२	५	१७६	४			
९	९	३३	१	५७	६	८१	७	१०५	११	१२९	७	१५३	५	१७७	३			
१०	१४	३४	१४	५८	१२	८२	७	१०६	११	१३०	७	१५४	५	१७८	३			
११	९	३५	१४	५९	१०	८३	७	१०७	११	१३१	७	१५५	५	१७९	३			
१२	९	३६	१४	५०	१२	८४	७	१०८	११	१३२	७	१५६	५	१८०	३			
१३	५	३७	१२	५१	२७	८५	४७	४७	१०९	७	१३३	७	१५७	५	१८१	३		
१४	१४	३८	५	५२	११	८६	२३	११०	११	१३४	७	१५८	५	१८२	३			
१५	१४	३९	१४	५३	१२	८७	४७	२५	१११	१०	१३५	७	१५९	५	१८३	३		
१६	१४	४०	१४	५४	१७	८८	११	११२	१०	१३६	७	१६०	५	१८४	३			
१७	१४	४१	३	५५	१५	८९	११	११३	१०	१३७	७	१६१	५	१८५	३			
१८	१४	४२	११	५६	१५	१०	१०	१६	११४	१०	१३८	६	१६२	६	१८६	३		
१९	८	४३	१६	५७	१२	११	१५	१५	११५	१	१३९	६	१६३	६	१८७	५		
२०	१०	४४	११	५८	१२	१२	१५	१६	११६	१	१४०	६	१६४	५	१८८	३		
२१	८	४५	१२	५९	१२	१२	१५	१६	११७	१	१४१	६	१६५	५	१८९	३		
२२	१५	४६	१०	५०	११	१४	१४	११८	१	१४२	८	१६६	५	१९०	५			
२३	७	४७	८	५१	११	१५	१५	१८	११९	१३	१४३	६	१६७	४	१९१	४		
२४	६	४८	११	५२	१	१६	१३	१२०	१	१४४	६	१६८	४	-	-	-	-	

अस्मिन्मण्डले सर्वे मन्त्रा मिलित्वा १७५४ चतुःपञ्चाशत् सप्तदशशतानि सन्ति ।

अस्य ऋग्वेदस्य दशमु मण्डले षु ८५ पञ्चाशीतिरनुवाकाः, १०२८ अष्टाविंशतिसहस्रां सूक्तानि १०५८९ दशसहस्राणि पञ्चशतानि एकोननवतिष्ठ मन्त्राः सन्तीति वेद्यम् । स एते: पूर्वोक्ताष्टकाद्या-यवर्गमण्डलानुवाकसूक्तमन्त्रमूषितोऽयमृग्वेदोऽस्तीति वेदितव्यम् ॥

અદ્વારા અદ્વારામાણ

અથ વાણમે મણદલે દ્વારશાનુવાકાએકનયતિશાત્ત ચ સૂક્તાનિ સનિ । તત્ત્વ પ્રતિસૂક્તમિયે મન્ત્રસંગ્રહા

જ્ઞાયા -

પૂ.	મો	મૃ	લો	મૃ	મો	લો	મો	મૃ	લો	મો	મૃ	લો	મો	મૃ	લો	મો	મૃ	લો
૧	૭	૮૫	૧૧	૮૬	૧૧	૭૩	૧૧	૮૭	૧૧	૨૩	૧૨૬	૧૦	૧૪૫	૬	૧૬૧	૪		
૨	૭	૮૬	૧૧	૮૭	૧૦	૭૪	૬	૮૮	૧૨	૧૨૨	૮	૧૪૬	૬	૧૭૦	૪			
૩	૭	૮૭	૧૨	૮૮	૮૫	૮	૭૫	૧	૧૧	૧૨	૧૨૩	૮	૧૪૭	૬	૧૭૧	૪		
૪	૭	૮૮	૧૨	૮૯	૮	૭૬	૮	૧૦૦	૧૨	૧૨૪	૭	૧૪૮	૫	૧૭૨	૪			
૫	૭	૮૯	૮	૯૦	૧૧	૭૭	૮	૧૦૧	૮	૧૦૨	૧૨	૧૨૫	૮	૧૪૯	૫	૧૭૩	૪	
૬	૭	૯૦	૧૨	૯૧	૮૫	૮	૭૮	૮	૧૦૨	૧૨	૧૨૬	૮	૧૪૧	૫	૧૭૪	૪		
૭	૭	૯૧	૧૨	૯૨	૮૬	૮	૭૯	૭	૧૦૩	૧૩	૧૨૭	૮	૧૪૨	૫	૧૭૫	૪		
૮	૭	૯૨	૧૨	૯૩	૮૭	૮	૮૦	૮	૧૦૪	૧૩	૧૨૮	૮	૧૪૩	૫	૧૭૬	૪		
૯	૭	૯૩	૧૨	૯૪	૮૮	૮	૮૧	૭	૧૦૫	૧૩	૧૨૯	૮	૧૪૪	૫	૧૭૭	૪		
૧૦	૭	૯૪	૧૨	૯૫	૮૯	૮	૮૨	૭	૧૦૬	૧૩	૧૩૦	૮	૧૪૫	૫	૧૭૮	૪		
૧૧	૭	૯૫	૧૨	૯૬	૯૦	૮	૮૩	૭	૧૦૭	૧૩	૧૩૧	૭	૧૪૬	૫	૧૭૯	૪		
૧૨	૭	૯૬	૧૨	૯૭	૯૧	૮	૮૪	૭	૧૦૮	૧૩	૧૩૨	૭	૧૪૭	૫	૧૮૦	૪		
૧૩	૭	૯૭	૧૨	૯૮	૯૨	૮	૮૫	૭	૧૦૯	૧૩	૧૩૩	૭	૧૪૮	૫	૧૮૧	૪		
૧૪	૭	૯૮	૧૨	૯૯	૯૩	૮	૮૬	૭	૧૧૦	૧૩	૧૩૪	૭	૧૪૯	૫	૧૮૨	૪		
૧૫	૭	૯૯	૧૨	૧૦	૯૪	૮	૮૭	૭	૧૧૧	૧૩	૧૩૫	૭	૧૫૦	૫	૧૮૩	૪		
૧૬	૭	૧૦	૧૨	૧૦	૯૫	૮	૮૮	૭	૧૧૨	૧૩	૧૩૬	૭	૧૫૧	૫	૧૮૪	૪		
૧૭	૭	૧૦	૧૨	૧૦	૯૬	૮	૮૯	૭	૧૧૩	૧૩	૧૩૭	૭	૧૫૨	૫	૧૮૫	૪		
૧૮	૭	૧૦	૧૨	૧૦	૯૭	૮	૯૦	૭	૧૧૪	૧૩	૧૩૮	૭	૧૫૩	૫	૧૮૬	૪		
૧૯	૭	૧૦	૧૨	૧૦	૯૮	૮	૯૧	૭	૧૧૫	૧૩	૧૩૯	૭	૧૫૪	૫	૧૮૭	૪		
૨૦	૭	૧૦	૧૨	૧૦	૯૯	૮	૯૨	૭	૧૧૬	૧૩	૧૪૦	૭	૧૫૫	૫	૧૮૮	૪		
૨૧	૮	૧૧	૧૧	૧૧	૧૧	૮	૯૩	૭	૧૧૭	૧૩	૧૪૧	૭	૧૫૬	૫	૧૮૯	૪		
૨૨	૮	૧૧	૧૧	૧૧	૧૨	૮	૯૪	૭	૧૧૮	૧૩	૧૪૨	૭	૧૫૭	૫	૧૯૦	૪		
૨૩	૮	૧૧	૧૧	૧૨	૧૨	૮	૯૫	૭	૧૧૯	૧૩	૧૪૩	૭	૧૫૮	૫	૧૯૧	૪		
૨૪	૮	૧૧	૧૧	૧૨	૧૨	૮	૯૬	૭	૧૨૦	૧૩	૧૪૪	૭	૧૫૯	૫	૧૯૨	૪	-	

અસીમયણદલે સર્વે મન્ત્ર મિલિત્વા ૧૭૫૪ ચતુર્યાશાત્ત સાધદશાશાત્તાનિ સનિ ।

અથ ઋગ્વેદસ્ય દાણમુ મણદલેષુ ૮૫ પણાશરીતિરનુવાકા: ૧૦૨૮ અષ્ટાવિશતિમહસ્તાં સૂક્તાનિ ૧૦૬૮૧ દશસહસ્રાણિ પણુશાત્તાનિ એકદેનનવલિઙ્ગ મન્ત્ર: સન્નાલિ વેદામ् । સ એતે: પૂર્વોક્તાષ્ટકાશ્યા-અધ્યાત્મયણદલાનુવાકસ્માકામનૈર્મિતોઽયમૃગ્યેદોઽસીલિ ખેદિતાયમ् ॥

ऋग्वेद भाष्य

भाग—१

अथ प्रथम मण्डलम्

॥ ઓર્ઝમ ॥

ऋગ્વેદ ભાષ્ય

અથ પ્રથમ મણ્ડલમ्

સૂક્તા-૧

અદ્વિતીય શાન્દુરી ઈશ્વર અને ભૌતિક અદ્વિતીય.

અગ્નિમીળે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દ્રેવમૃત્વિજમ् । હોતારં રત્નધાતમમ् ॥ ૧ ॥

[ઈશ્વર]

પદાર્થ : યજ્ઞસ્ય-અમે વિદ્વાનોના સત્કાર, સંગતિ, ભહિમા અને કર્મના હોતારમ्-દાતા-આપનાર તથા ગ્રહણ કરનાર-લેનાર પુરોહિતમ्-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમય પૂર્વે પરમાણુ આદિને ધારણ કરનાર તથા ઋત્વિજમ्-પ્રત્યેક ઉત્પત્તિ કાળમાં સ્થૂળ સૃષ્ટિના સર્જક તથા ઋતુ-ઋતુ (પ્રત્યેક ઉત્પત્તિ કાળમાં) ઉપાસના કરવા યોગ્ય રત્નધાતમમ्-સુંદર પૃથ્વી અને સુવર્ણ આદિ રત્નોને નિશ્ચય ધારણ કરનાર દેવમ्-દાતા અને સર્વ પદાર્થોના પ્રકાશક (અગ્નિમ्) પરમેશ્વરની ઇંક્લે-સ્તુતિ કરીએ છીએ, પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

[ભૌતિક અદ્વિતીય]

યજ્ઞસ્ય-અમે વિદ્વાદિ દાન તથા શિલ્પવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થનાર યોગ્ય પદાર્થોના હોતારમ्-દાતા (અને ગ્રહીતા) તથા પુરોહિતમ्-ને પદાર્થોની ઉત્પત્તિ પૂર્વે પણ છેદન, ધારણ, આકર્ષણ આદિ ગુણોને ધારણ કરનાર ઋત્વિજમ्-શિલ્પવિદ્યાના સાધનો માટે રત્નધાતમમ्-શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ આદિ રત્નોને ધારણ કરાવનાર તથા દેવમ्-યુદ્ધ આદિમાં કળાયુક્ત શાખ્યોમાં વિજય કરાવનાર (અગ્નિમ्) ઇંક્લે ભૌતિક અદ્વિતીય વારંવાર ઈચ્છા-કામના કરીએ છીએ.

પ્રમાણના અર્થ : (પરમેશ્વર પરક પ્રમાણોના અર્થ) :

અગ્નિમ्-અદ્વિતીય શાન્દુરી ઈશ્વર અને ભૌતિક અદ્વિતીય એમ બે અર્થોનું થાય છે, તેમાં પરમેશ્વર પરક અર્થમાં નિભન્ન પ્રમાણો છે.

ऋગ્વેદના ઇન્દ્રં મિત્ર: (૧/૧૬૪/૪૬) આ પ્રમાણથી પરબ્રહ્મના ઈન્દ્ર આદિ અનેક નામો છે, એમ જ્ઞાણવું જોઈએ. યજુર્વેદના તદેવાગ્નિ૦ (૩૨/૧) મંત્રના પ્રમાણથી જે સચ્ચિદાનંદ આદિ લક્ષણ યુક્ત બ્રહ્મ છે, તેને અત્રે અદ્વિતીય આદિ નામોથી કહેવામાં આવેલ છે, તેમ જ્ઞાણવું જોઈએ. શતપથ બ્રાહ્મણના ‘ब्रह्म ह्यग्निं०’ (૧/૪/૨/૧૧) તથા ‘आત્મા વા અગ્નિः०’ (૧/૨/૩/૪) આ

પ્રમાણથી અજિન શબ્દથી બ્રહ્મ અને આત્માનું ગ્રહણ થાય છે. શતપથ બ્રાહ્મણના અય વા અજિન૦ (૧/૧/૨/૪૨) પ્રમાણથી અજિન શબ્દથી પ્રજા અર્થાત્ ભૌતિક અજિન અને પ્રજાપતિ અર્થાત્ ઈશ્વરનું ગ્રહણ થાય છે. શતપથ બ્રાહ્મણના અજિનવૈદેવાનાં વ્રતપતિ૦ (૧/૧/૧/૨, ૫) પ્રમાણથી સત્યાચરણરૂપ નિયમનું પાલન કરવું તે વ્રત કહેવાય છે અને તેના પતિ (વ્રતપતિ) ઈશ્વર છે. અતે અજિનને વ્રતપતિ કહેવામાં આવેલ છે.

ऋગ્વેદના ત્રિભિ: પવિત્રો:૦ (૩/૨૬/૮) આ મંત્રમાં અજિન શબ્દની અનુવૃત્તિ છે. અતે અજિનને જ્ઞાનવાન હોવાથી ‘પ્રજાનન્’ કહેલ છે. અને સર્વજ્ઞ હોવાથી ‘પર્યપશ્યત્’ ક્રિયાનો પ્રયોગ કરેલ છે. તેથી અહીં અજિન શબ્દથી ઈશ્વરનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

યાસ્ક મુનિએ પણ સ્થૌલાષ્ઠિવિ ઋષિના મતે ઈશ્વર અને ભૌતિક અર્થ કરવા માટે ‘અજિન’ શબ્દપૂર્વક આ મંત્રની વ્યાખ્યા અજિન: કસ્માદગ્રણીર્ભવતિ૦ (નિલક્ષત ૭/૧૪-૧૫) કરતા અજિન = અગ્રણી કહેલ છે. જેનો અર્થ સર્વોત્તમ ઈશ્વર છે, કારણ કે યજોમાં પ્રથમ ઈશ્વરનું જ પ્રતિપાદન થાય છે, તેથી અજિન શબ્દથી ઈશ્વરનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. ‘દાધાત્’ વિશેષજ્ઞ હોવાથી ભૌતિક અજિનનું પણ ગ્રહણ થાય છે.

મનુસ્મૃતિના ‘પ્રશાસિતારં સર્વેષામ૦’ તથા ‘એતમેકે વદન્ત્યર્થિન૦’ (૧૨/૧૨૨, ૧૨૩) આ પ્રમાણોથી પણ પરમેશ્વરના નામ છે. ઋગ્વેદના ઇંલેનો (૩/૨૭/૨) આ પ્રમાણથી ‘વિપશ્ચિત્’ અજિનનું વિશેષજ્ઞ હોવાથી ‘અજિન’ શબ્દથી ઈશ્વરનું ગ્રહણ થાય છે. કારણ કે ઈશ્વર ‘વિપશ્ચિત્’ અર્થાત્ અનંત વિદ્યાવાન અને ચેતન સ્વરૂપ છે.

(ભૌતિક અજિનપરક પ્રમાણોના અર્થ :) હવે અજિન શબ્દથી માત્ર ભૌતિક અર્થ ગ્રહણના પ્રમાણ કહેવામાં આવે છે. શતપથ બ્રાહ્મણના ‘યદસ્વં તં૦’ (૨/૧/૪/૧૬) તથા ‘વૃષો અજિન: । અશ્રો હ વા૦’ (૧/૩/૩/૨૯-૩૦) આ પ્રમાણોમાં અજિનને ‘વૃષ’ કહેવામાં આવેલ છે. કારણ કે અજિન વૃષ = બળદની સમાન યાનો-વાહનોને વોડા-દેશદેશાન્તરમાં પહોંચાડનાર છે. તેમજ અજિન આશુગામી-અત્યંત ઝડપી હોવાથી ‘અશ્’ બનીને કળાયંત્રોને પ્રેરિત કરીને શીધ ચલાવનાર હોવાથી દેવ અર્થાત્ શિલ્પવિદ્યા જ્ઞાતા વિદ્વાનોના વિમાન આદિ યાનો-વાહનોને વેગથી દૂર-દૂર દેશોમાં પહોંચાડે છે.

શતપથ બ્રાહ્મણના તૂર્ણિર્હવ્યવાદ (૧/૩/૪/૧૨) આ પ્રમાણથી હવ્ય અર્થાત્ યાનોના પ્રાપ્ત હોવાથી અજિનને ‘હવ્યવાદ્’ કહે છે અને યાનોને શીધતાથી ચલાવનાર હોવાથી ‘તૂર્ણિ’ કહે છે. તથા ‘અજિનવૈ યોનિયજ્ઞસ્ય’ (૧/૪/૩/૧૧) વગેરે અન્ય અનેક પ્રમાણો દ્વારા ‘અશ્’ નામથી અતે ભૌતિક અજિનનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. શીધગમનના કારણે અજિનને ‘અશ્’ કહેવામાં આવે છે.

ઋગ્વેદના ‘વૃષો અજિન૦’ (૩/૨૭/૧૪) આ પ્રમાણથી અજિન શબ્દથી ભૌતિક અજિનનું ગ્રહણ થાય છે. જ્યારે શિલ્પવિદ્યાના વિદ્વાનો એ અજિનને યંત્રકળાઓ દ્વારા યાનો-વાહનોમાં પ્રદીપ્ત કરે છે; ત્યારે તે દેવવાહન કહેવાય છે અર્થાત્ યાનમાં બેઠેલા વિદ્વાનોને અશ્ અને બળદની સમાન શીધ દેશાન્તરમાં પહોંચાડે છે.

હે મનુષ્યો ! તમે હવિષ્યમન્ત્તમ-વેગાદિ ગુણયુક્ત અશ્રૂપ અજિનના ગુણોની ઇંકાતે શોધ કરો.

સૂક્ત-૬૦

અર્થાત્ અગ્નિની કાર્યસિદ્ધિની કામના કરો.

[આ મંત્રમાં અગ્નિ શબ્દના ઈશર અને ભૌતિક અગ્નિ બે અર્થ પરક જે સંસ્કૃત પ્રમાણોના પ્રથમ પદ-શબ્દ આ અનુવાદમાં આપેલ છે. તેમજ અન્ય પુરોહિતમ्-વગેરે પદોના પ્રમાણોનો વિસ્તાર સ્વામી દ્યાનંદના સંસ્કૃત ભાષ્યમાં દ્રષ્ટવ્ય છે. - અનુવાદક] (૧)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં અગ્નિ શબ્દથી ઈશર અને ભૌતિક અગ્નિ એ બન્નોનું ગ્રહણ થાય છે, અથ સમજવું જોઈએ. આથી આગળ પડા જ્યાં-જ્યાં મંત્ર ભૂમિકામાં ‘**ઉદ્ગદિશ્યતે**’ એ કિયાપદનો પ્રયોગ કરેલ છે, ત્યાં સર્વ સ્થળે તેના કર્તા ઈશર જ આણવા જોઈએ, કારણ કે-વેદોનો તેણો જ ઉપદેશ કરેલ છે.

પિતા સમાન કૃપાકારક ઈશરે સમસ્ત વિદ્યાઓની પ્રાપ્તિ માટે સર્વ જીવોના હિત માટે વેદોનો (પ્રત્યેક કલ્પની આદિમાં) ઉપદેશ આપેલ છે. જેમ પિતા અથવા અધ્યાપક પોતાના પુત્ર અથવા શિષ્યને ઉપદેશ આપે છે કે-તું આમ વચન બોલ, આમ કર, સત્ય બોલ, પિતા અને આચાર્યની સેવા કર, મિથ્યા આચરણ ન કર, તેમ અત્રે પણ સમજવું જોઈએ.

વેદ સર્વ જીવોના કલ્યાણ માટે-ઉત્તમ સુખ માટે પ્રકટ કરેલ છે. કારણ કે અત્રે ઉત્તમ પુરુષ ‘**ઇંક્રે**’નો પ્રયોગ છે. વેદનો ઉપદેશ પરોપકાર માટે (કરવામાં આવેલ) છે.

અત્રે અગ્નિ શબ્દથી પરમાર્થવિદ્યા અને વ્યવહારવિદ્યાની સિદ્ધિ માટે પરમેશ્વર અને ભૌતિક ‘અગ્નિ’ બે અર્થ કરવામાં આવેલ છે. પૂર્વકાળમાં આર્યોએ જે ‘અશ્વવિદ્યા’ નામની શીધ ગમન માટે શિલ્પવિદ્યા સિદ્ધ કરેલ હતી, તેમ સાંભળવામાં આવે છે, તે અગ્નિવિદ્યા જ (ઉન્નત) હતી.

કારણ કે પરમેશ્વર સ્વયં પ્રકાશ સ્વરૂપ અને સર્વપ્રકાશક હોવાથી અનંત જ્ઞાનવાન છે.

ભૌતિક અગ્નિ રૂપ, દાહ, પ્રકાશ, વેગ તથા છેદન વગેરે ગુણયુક્ત હોવાથી શિલ્પ વિદ્યાનું મુખ્ય કારણ છે; તેથી તેનું અત્રે પ્રથમ મંત્રમાં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, તેમ આણવું જોઈએ. (૧)

અગ્નિઃ પૂર્વેભિંત્રષિભિરીડચ્યો નૂતનૈરૂત । સ દેવાં એહ વક્ષતિ ॥ ૨ ॥

[ઈશર]

પદાર્થ : જે એ **અગ્નિઃ**-પરમેશ્વર **પૂર્વેભિઃ**-વિદ્યાનું અધ્યયન કરેલ વર્તમાન અથવા પ્રાચીન વિદ્ઘાનો દ્વારા **ઉત-**અને **નૂતનૈઃ**-વેદાર્થનું અધ્યયન કરનારા બ્રહ્મચારીએ તથા તર્કો દ્વારા **ઇંડ્યઃ**-નિત્ય સ્તુતિ કરવા યોગ્ય તથા અન્વેષણ-શોધને યોગ્ય છે. **સः**:-તે પૂર્વોક્ત ઈશર એહ-આ વર્તમાન સંસારમાં સર્વત્ર અથવા આ જન્મમાં દેવાન्-દિવ્ય ઈન્દ્રિયો, વિદ્યાદિ દિવ્ય ગુણોને આ + વક્ષતિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવે.

[ભૌતિક અગ્નિ]

જે એ **અગ્નિઃ**-ભૌતિક અગ્નિ **પૂર્વેભિઃ**-વિદ્યાનું અધ્યયન કરેલ વર્તમાન અથવા પ્રાચીન વિદ્ઘાનો

દ્વારા ઉત-અને નૂતનૈ:-કાર્યમાં સ્થિત વિદ્યમાન પ્રાણો, ઋષિભિ:-કારણસ્થ પ્રાણોના દ્વારા ઝડપિયઃ-નિત્ય શોધ કરવા યોગ્ય છે. ઇહ-આ સંસારમાં અથવા આ જન્મમાં દેવાન्-દિવ્ય ઋતુ અર્થાત્ દિવ્ય ભોગોને આ + વક્ષતિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવે છે.

પ્રમાણના અર્થ : પ્રાચીન અને નવીન ઋષિઓમાં એ પ્રમાણ છે કે -

ઋષિભિ:-ઋષિપ્રશંસા (નિસ્સ ૧/૨૦) તે ઋષિઓ ગૂઢ અને અલ્ય અભિપ્રાય-યુક્ત મંત્રોના અર્થોને યથાવત્ જ્ઞાનવાથી પ્રશંસાને યોગ્ય બને છે, તે ઋષિઓની મંત્રોમાં દ્વાચિ-અર્થાત્ તેના અર્થોના વિચારમાં પુરુષાર્થ દ્વારા યથાર્થ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ હોવાથી તેઓ સત્કારને પણ યોગ્ય છે.

સાક્ષાત્કૃત (નિસ્સ ૧/૨૦) જે ધર્મ અને અધર્મની સમ્યક્ પરીક્ષા કરનારા ધર્માત્મા અને યથાર્થ વક્તા હતા, જેઓએ સર્વ વિદ્યાનું યથાવત્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ હતું અને જે અવર અર્થાત્ જેઓએ વેદોનો સાક્ષાત્ નથી કર્યો, એવા મનુષ્યો માટે ઉપદેશ દ્વારા વેદ મંત્રો અને મંત્રોના અર્થને પ્રકાશિત કરતાં હતાં, તેથી તેઓ ઋષિ કહેવાયા હતાં. તેઓએ એટલા માટે મંત્રોનું અધ્યાપન અને તેના અર્થોનો પ્રકાશ કર્યો કે, ઉત્તરોત્તર-પેઢી-દર પેઢી વેદાર્થનો પ્રચાર આગળ પણ ઉન્નતિ સાથે ચાલુ રાખે.

વળી જે મનુષ્યો અવર અર્થાત્ અલ્યબુદ્ધિવાળા છે, તેઓ અધ્યયન અને ઉપદેશમાં જ્ઞાનિ કે આણગમો કરે, તેઓને વેદના અર્થોમાં સરળતા અને સુગમતાપૂર્વક જ્ઞાન થાય તે માટે નિધંટુ અને નિરૂક્તની રચના કરી જેથી સર્વ મનુષ્યો વેદ વેદાંગોને યથાર્થ રૂપમાં જાણી શકે; એથી ઋષિઓને કૃપાળુ માનવામાં આવે છે.

‘પુરસ્તાન્મનુષ્યા:-’(નિસ્સ ૧૩/૧૨) આ પ્રમાણથી ઋષિ શબ્દનો અર્થ તર્ક સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ તર્કને ઋષિ કહેવામાં આવેલ છે. ગૌતમમુનિએ અવિજ્ઞાતતત્ત્વેર્થેં (ન્યાય૦ ૧/૧/૪૦) આ પ્રમાણથી તત્ત્વજ્ઞાન માટે જે ઉંહા કરવામાં આવે છે તેને જ તર્ક કહેલ છે, અર્થાત્ જે સિદ્ધાન્તના જ્ઞાન માટે વિચાર કરવામાં આવે છે તેને તર્ક કહે છે.

શતપથના ‘પ્રાણ ઋષ્યઃ’ (૭/૨/૧/૫) આ પ્રમાણથી ઋષિ શબ્દથી પ્રાણનું ગ્રહણ થાય છે. એ જ રીતે દેવાન્-‘ઋષ્યો વै દેવા’ (૭/૨/૨/૨૬) આ પ્રમાણથી ઋતુઓને દેવ કહે છે.

યાસ્કમુનિએ આ મંત્રની વ્યાખ્યા-અગ્નિર્ય: પૂર્વેં (નિસ્સ ૭/૧૬/૨) માં જે અગ્નિ પૂર્વ ઋષિઓ અને નવીન ઋષિઓ દ્વારા પણ વંદનીય છે, તે અગ્નિ આ લોકમાં દિવ્ય ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. અગ્નિ શબ્દનો અર્થ અહીં રસોડામાં પકાવવવાનો અગ્નિ નથી, પરંતુ તે ઉત્તર જ્યોતિ અર્થાત્ ઈશ્વર અને વિદ્યુત્ છે તે અગ્નિ કહેવાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જે સમસ્ત વિદ્યાઓનું અધ્યયન કરીને સત્ય ઉપદેશ દ્વારા સર્વનો ઉપકાર કરનારા અધ્યાપક લોકો છે અને જે પહેલા પણ થઈ ગયા છે, તેનું પૂર્વ પૂર્વેંભિ:-શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે; અને જે અધ્યયન કરનાર વિદ્યા ગ્રહણ માટે અત્યાસ કરે છે, તેને ‘નૂતનૈ’ નૂતન શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

જે મંત્રોના અર્થોને **વિદિતવત્તો**-આણી ચૂક્યા છે, જે ધર્મ અને વિદ્યાનો પ્રચાર કરનાર, સત્યોપદેશથી સર્વ પર કૃપા કરનાર, છલ-રહિત, પુરુષાર્થી, મોક્ષ અને ધર્મની સિદ્ધિને માટે ઈશ્વરના જ ઉપાસક, કામ અને અર્થની સિદ્ધિ માટે ભૌતિક અજિના ગુણોના જ્ઞાન દ્વારા કાર્ય સિદ્ધ કરનારા મનુષ્યો છે, તેઓનું જીવિ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

પૂર્વકાલીન અને નવીન વિદ્યાનોનો જે યુક્તિ પ્રમાણથી સિદ્ધ તત્ત્વ-જ્ઞાન માટે તર્ક છે અને જે કારણ-જગત અને કાર્યજગતમાં સ્થિત પ્રાણ છે, તેની સાથે યોગાભ્યાસ દ્વારા ઈશ્વરની વંદના કરવી અને ભૌતિક અજિના ગુણોનું અન્વેષણ-શોધ કરવી જોઈએ.

સર્વજ્ઞ ઈશ્વરના દ્વારા પોતાના જ્ઞાનથી મનુષ્ય-જ્ઞાનની અપેક્ષાથી ભૂતકાલીન અને વર્તમાનકાલીન જીવિઓને આણીને આ મંત્રમાં (તત્ત્વબંધી) ઉપદેશ કરવાથી કોઈ દોષ લાગી શકતો નથી, કારણ કે વેદ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરનું વચન છે. તે આ રીતે ઉપાસના કરવામાં આવેલ એ (પરમેશ્વર) અને વ્યવહાર કાર્યો પ્રયુક્તા (ભૌતિક અજિન) સર્વોત્તમ ગુણો અને ભોગોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આ મંત્રમાં પ્રાચીનની અપેક્ષાથી નવીન અને નવીનની અપેક્ષાથી પ્રાચીનતા આણવામાં આવે છે.

આ મંત્રનો અર્થ નિરૂક્તકાર યાસ્કમુનિઓ કર્યો છે કે-જે પ્રાકૃત અથવા અજ્ઞાની લોકો દ્વારા પાક કાર્ય-રસોઈ વગેરે કામમાં જે પ્રસિદ્ધ અજિનનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. તેનું અહીં આ મંત્રથી ગ્રહણ થતું નથી. પરંતુ સર્વના પ્રકારાક પરમેશ્વર અને સર્વ વિદ્યાઓનું કારણ, જેનું નામ 'વિદ્યુત' છે. તેનું અજિન શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. (૨)

અજિનના રુયિમશનવત્ત પોષમેવ દિવેદિવે । યુશસે વીરવત્તમમ् ॥ ૩ ॥

[પરમેશ્વર]

પદાર્થ : જે મનુષ્ય અજિનના-પરમેશ્વરની ઉપાસના દ્વારા એવ-જ દિવે દિવે-પ્રતિદિન પોષમ-આત્મા અને શરીરની પુષ્ટિથી 'સુખદાયક' યશસમ-સર્વોત્તમ કીર્તિ વર્ધક, વીરવત્તમમ-સર્વથા વીર (વીર = વિદ્યાંસ: શૂરાશ) = વિદ્યાન અને શૂરવીર જનોથી યુક્ત રુયિમ-વિદ્યા અને સુવર્ણ આદિ ઉત્તમ ધનને અશનવત્ત-પ્રાપ્ત કરે છે.

[ભૌતિક અજિન]

મનુષ્ય અજિનના-ભૌતિક અજિનની સારી રીતે યોજના કરવાથી એવ-જ દિવે દિવે-પ્રતિદિન પોષમ-આત્મા અને શરીરની પુષ્ટિથી સુખદાયક યશસમ-સર્વોત્તમ કીર્તિવર્ધક વીરવત્તમમ-સર્વથા વીર = વિદ્યાન અને શૂરવીરજનોથી યુક્ત રુયિમ-વિદ્યા અને સુવર્ણ આદિ ઉત્તમ ધનને અશનવત્ત-પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

માવાર્થ : આ મંત્રમાં અજિનથી ઈશ્વર અને ભૌતિક અજિનનું ગ્રહણ થાય છે, ઈશ્વરની આજ્ઞામાં રહેનાર અર્થાત ચાલનાર તથા શિલ્પવિદ્યા આદિ કાર્યોની સિદ્ધિ માટે અજિનને સિદ્ધ કરેલ મનુષ્યને અક્ષય-નાશરહિત ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી સદા કીર્તિ, વૃદ્ધિ અને વીરપુરુષ બને છે. (સર્વ એ આ પ્રકારનું ધન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.) (૩)

अग्ने यं यज्ञमध्वरं विश्वतः परिभूरसि । स इद्वेषु गच्छति ॥ ४ ॥

[परमेश्वर]

पदार्थ : हे **अग्ने-परमेश्वर !** आप **यम-जे अध्वरम्-हिंसा,** अधर्म आदि दोषोथी रहित **यज्ञम्-प्रथम मंत्रोक्त-विद्या** आदि पदार्थोना दानरूप यज्ञना **परिभूः-**व्याप्त थर्जने पालन करनार **असि-हो,** ए ज रीते ते अग्नि पश्च कार्योने सिद्ध करनार छे, **स-ते यज्ञ इत्-ज देवेषु-विद्वानोमां गच्छति-प्राप्त थाय छे.**

[भौतिक अग्नि]

अग्ने-भौतिक अग्नि यम-जे अध्वरम्-हिंसा, अधर्म आदि दोषोथी रहित **यज्ञम्-प्रथम मंत्रोक्त यज्ञना विश्वतः-**सर्व जग्मय अने पृथिवीमय पदार्थोना विविध आश्रयथी **परिभूः-**सर्वत्र पदार्थोमां व्याप्त करनार **असि-बने छे,** तेम ए परमेश्वर पश्च सुखने सिद्ध करनार छे **स-ते यज्ञ इत्-ज देवेषु-दिव्य पदार्थोमां गच्छति-प्राप्त थाय छे.** (४)

भावार्थ : कारण के ए व्यापक परमेश्वर पोतानी सताथी पूर्वोक्त यज्ञनी सर्वत्रथी निरंतर रक्षा करे छे, तेथी ए यज्ञ दिव्य गुणोनी प्राप्तिनुं कारण बने छे. ए ज रीते परमेश्वर द्वारा जे दिव्य गुणयुक्त अग्निनी रचना करेला छे, तेथी ए दिव्य शिल्पविद्याना कर्ता छे. जे धार्मिक उद्योगी विद्वान मनुष्य छे, ते ज ए गुणोने प्राप्त करी शके छे. (४)

अग्निहोत्रा कविक्रतुः सत्यश्चित्रश्रवस्तमः । देवो देवेभिरा गमत् ॥ ५ ॥

[परमेश्वर]

पदार्थ : जे **सत्यः-**श्रेष्ठ जनोना हितकारी अथवा तेमां उत्तम, **चित्रश्रवस्तमः-**अत्यंत अद्भूत श्रवणयुक्त, **कविक्रतुः-**कवि = सर्वज्ञ, कान्तदर्शी अने सर्वना कर्ता, समस्त विद्याओथी युक्त वेदशास्त्रो उपदेश करनार, **होता-दाता** अने ग्रहीता-ग्रहण करनार, **देवः-**स्व प्रकाश स्वरूप **अग्निः-**परमेश्वर छे, ते **देवेभिः-**विद्वानोनी सहायथी **आगमत्-**सर्वत्रथी प्राप्त थाय.

[भौतिक अग्नि]

जे सत्यः-सत्-पदार्थो माटे हितकारी अने तेमां उत्तम **चित्रश्रवस्तमः-**अत्यंत अद्भुत गुण-श्रवणयुक्त **कविक्रतुः-**सर्व पदार्थोना दर्शक, समस्त पदार्थोनी रचनाना साधनभूत **होता-**प्रकाशक **देवः-**प्रकाश करनार **अग्निः-**भौतिक अग्नि छे; ते **देवेभिः-**दिव्य गुणो सहित **आगमत्-**सर्वत्रथी प्राप्त थाय छे. (५)

भावार्थ : ‘अग्नि’ शब्दथी अने परमेश्वरनुं ग्रहण करवामां आवे छे, कारण के ते सर्वाधार सर्वज्ञ, सर्वना रचयिता, विनाश रहित, आनंदमय अने अनंत शक्तिमान आदि गुणोना कारणे

સર્વ પ્રકાશક છે; અને ભૌતિક અજિના આકર્ષણ આદિ ગુણો તથા તેના મૂર્ત દ્રવ્યોનો ધારક હોવાથી તેનું પણ ગ્રહણ થાય છે. (૫)

યदુઙ્ગ દાશુષે ત્વમાને ભુદ્રં કરિષ્યસિ । તવેત્તત સુત્યમંડિરઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે અઙ્ગિર :-બ્રહ્માંદના અંગ રૂપ પૃથિવી આદિ પદાર્થોના પ્રાણરૂપ તથા શરીરના અંગોના અન્તર્યામી રૂપથી રસ-રૂપ બનીને રક્ષા કરનાર હોવાથી અતે અંગિર શબ્દથી ઈશ્વરનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. અઙ્ગઃ-સર્વના મિત્ર અગ્ને-પરમેશ્વર ત્વમ्-મંગલમય તું ! યત् જેથી દાશુષે-નિર્લોભતાથી શ્રેષ્ઠ દાન દાતા મનુષ્ય (સર્વસ્વનું દાન કરનાર) ભદ્રમ्-સર્વ શિષ્ટ વિદ્વાનોથી સેવનીય કલ્યાણ કરિષ્યસિ-કરે છે, તત्-એટલા માટે તવ-આપનું ઇત્-જ એ સત્યમ्-સત્ય અર્થાત્ સત્-પદાર્થોમાં સુખનો વિસ્તાર કરનાર, સત્યથી ઉત્પન્ન સદ્-ગુણોથી યુક્ત ગ્રત છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે ન્યાયકારી, સર્વના મિત્ર બનતાં દ્વારા, કલ્યાણકારી, સર્વના સુખને ઈરદ્ધનાર-આપનાર, પરમેશ્વર છે, તેની ઉપાસનાથી જ જીવાત્મા સાંસારિક અને પરમાર્થિક સુખ પ્રાપ્ત કરે છે, અન્યની ઉપાસનાથી નથી. કારણકે ઉક્ત સુખ આપવાનો સ્વભાવ અને સામર્થ્ય પરમેશ્વરમાં જ છે. (અન્યમાં નથી.)

જે જેવી રીતે શરીરધારી પોતાના શરીરને ધારણ કરે છે, તેવી રીતે જ તે (પરમેશ્વર) સમસ્ત સંસારમાં વ્યાપક બનીને સર્વ સંસારને ધારણ કરી રહેલ છે; તથા જેણો આ સંસારનું પાલન કરેલ છે અને યથાવતું અવસ્થાપિત કરેલ છે તેથી તે અંગિરા કહેવાય છે. (૬)

ઉપ ત્વાને દિવેદિવૈ દોષાવસ્તર્ધિયા વૃયમ् । નમો ભરન્ત ઎મસિ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-સર્વને ઉપાસના કરવા યોગ્ય પરમેશ્વર ! વૃયમ्-અમે ઉપાસક-લોકો ધિયા-અમારી પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ અને કર્મથી દિવે દિવૈ-વિજ્ઞાનના અત્યંત પ્રકાશને માટે દોષાવસ્ત : -રાત અને દિવસમાં નિરંતર ત્વા-આપને ભરન્ત : -ધારણ કરીને નમઃ-નમતાપૂર્વક નમસ્કાર કરતા ઉપ + આ + ઇમસિ-(આપના શરણને) પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

ભાવાર્થ : હે સર્વ દ્રષ્ટા-સર્વને જોનાર ! સર્વ વ્યાપક ! અને ઉપાસના યોગ્ય (પરમેશ્વર) ! અમે અમારા સર્વ કાર્યો કરતા આપને એક કણ પણ ભૂલતા નથી, તેથી અમારામાં અધ્યમ કરવાની કદી પણ ઈચ્છા થતી નથી. કારણ કે અમને એ વાત જ્ઞાત (નિશ્ચય) છે કે સર્વજ્ઞ અને સર્વના સાક્ષી એવા આપ અમારા સર્વ કાર્યોને જોઈ રહ્યાં છો. (૭)

રાજન્તમધ્વરાણાં ગોપામૃતસ્ય દીદિવિમ् । વર્ધ્માનનું સ્વે દમે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અમે સ્વે-પોતાના દમે-જેમાં સર્વ મહાન દુઃખોથી ધૂટીને પરમ આનંદ પદની-મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિ માટે વર્ધ્માનમ्-હ્રાસરહિત-સર્વથી મહાન રાજન્તમ्-પ્રકાશમાન અધ્વરાણામ्-પૂર્વોક્ત યજ્ઞાદિ શ્રેષ્ઠ

કર્મ અને ધાર્મિક મનુષ્યોના ગોપામ्-પૃથિવી આદિ પદાર્થોના રક્ષક, ત્રહસ્ય-સત્ય અર્થાત् સમસ્ત વિદ્યાઓથી યુક્ત ચાર વેદ અથવા સનાતન જગતનું કારણ પ્રકૃતિ (કાર્ય જગત् ના અનાદિ કારણ)ના દીદિવિમ्-પ્રકાશક પરમેશ્વરને અમે લોકો ઉપાસના યોગથી નિત્ય ઉપૈમસિ-પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : જેવી રીતે પરમાત્મા પોતાની સાથી અને આનંદ સ્વરૂપમાં-ક્ષય અને અજ્ઞાનથી રહિત, અત્યર્થમી રૂપથી સર્વ જીવોને સત્યનો ઉપદેશ, આપ પુરુષો-શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનો અને સંસારની સદા રક્ષા કરે છે; તેવી રીતે અમે તેના ઉપાસકો પણ આનંદિત, વૃદ્ધિ યુક્ત અને વિજ્ઞાનવાન બનીને અભ્યુદય = સાંસારિક ઉન્નતિ અને નિઃશ્રેયસ = મોક્ષને સદા પ્રાપ્ત કરતા રહીએ. (૮)

સ નઃ પિતેવ સૂનવેઽને સૂપાયનો ભવ। સચ્ચસ્વા નઃ સ્વસ્તયે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સઃ-ઉક્ત ગુણયુક્ત અને-જ્ઞાનસ્વરૂપ જગદીશ્વર ! પિતેવ-જેમ પિતા સૂનવે-પોતાના પુત્રને આપનાર હોય છે, તેમ આપ નઃ-અમારા માટે સૂપાયન:-ઉત્તમ જ્ઞાન, સુખના સાધનો અને શ્રેષ્ઠ સાધનો પ્રાપ્ત કરાવનાર છો. તેના દાતા બનીને નઃ-અમને સ્વસ્તયે-સર્વ સુખ અને કલ્યાણને માટે સચ્ચસ્વ-સંયુક્ત કરો. (૯)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને ઈશ્વરથી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે-હે ભગવન્ ! આપ અમારી રક્ષા કરીને અમને સદા શુભ ગુણ-કર્મોમાં નિયુક્ત કરો. જેમ પિતા પોતાના જ્ઞાનોનું સારી રીતે પાલન કરીને તથા ઉત્તમ શિક્ષા આપીને તેમને શુભ ગુણ-કર્મોમાં યુક્ત કરીને શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનાર બનાવે છે, તેમ આપ પણ આપની કૃપાથી અમને બનાવો. (૯)

સૂક્ષ્મા-૨

વાયુવાયાહિ દર્શાત્તેમે સોમા અરંકૃતાઃ । તેષાં પાહિ શ્રુધી હવમ् ॥ ૧ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : દર્શાત્તે જ્ઞાન દૃષ્ટિથી દર્શન યોગ્ય વાયો-અનંત બળયુક્ત, સર્વના પ્રાણરૂપ અન્તર્યામી જગદીશ્વર ! આપ અમારા હૃદયમાં આયાહિ-આવો (પ્રકાશિત થાઓ) આપના દ્વારા ઇમે-આ પ્રત્યક્ષ સોમા:-સર્વ સંસારી-ઉત્પન્ન પદાર્થોને અરંકૃતાઃ-અલંકૃત અર્થાત્ સુશોભિત થયેલ છે. તેષામ्-આપ જ એ પદાર્થોના રક્ષક છો અને તેની પાહિ-રક્ષા કરો તથા હવમ्-અમારી સ્તુતિને શ્રુધિ-સાંભળો.

[ભૌતિક વાયુ]

દર્શાત્ત-સ્પર્શ આદિ ગુણોથી દર્શન યોગ્ય વાયો-સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોના આધાર અને પ્રાણીઓના જીવનનું કારણ ભૌતિક વાયુ આયાહિ-સર્વને પોતાની ગતિથી પ્રાપ્ત થાય છે અને જે ભૌતિક વાયુએ ઇમે-પ્રત્યક્ષ સોમા:-સંસારના પદાર્થોને અરંકૃતાઃ-સુશોભિત કરેલ છે, તે જ તેષામ्-તે પદાર્થોની પાહિ-રક્ષાનું કારણ છે અને હવમ्-જેથી સર્વ પ્રાણીઓ શબ્દ ઉચ્ચારણ અને શ્રવણ રૂપ વ્યવહારને શ્રુધિ-

સાંભળે-સંભળાવે છે. (૧)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં ઈશ્વર અને ભૌતિક (વાયુ) અર્થોને ગ્રહણ કરેલ છે. જેવી રીતે ઈશ્વરે પોતાના સામર્થ્યથી સર્વ પદાર્થોની રચના કરીને સુશોભિત કરેલ છે, તેવી રીતે તેના દ્વારા ઉત્પન્ન કરેલ વાયુ પણ છે. તેના ધારણ કર્યા વિના કોઈની પણ રક્ષા સંભવ નથી. જીવ દ્વારા પ્રેમપૂર્વક પ્રયુક્ત કરેલી સ્તુતિ અને વાણીને સર્વવ્યાપક ઈશ્વર પ્રતિ ક્ષણ સાંભળે છે અને જીવ વાયુના કારણે જ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ અને શ્રવણ કરી શકે છે. (આ મંત્રમાં ઈશ્વર અને ભૌતિક વાયુના ગ્રહણમાં આપવામાં આવેલા પ્રમાણો સ્વામી દ્યાનંદ કૃત સંસ્કૃત ભાષ્યમાં દ્રષ્ટવ્ય છે. - અનુવાદક) (૧)

વાયુ ઉક્થેભિર્જરન્તે ત્વામચ્છો જરિતારઃ । સુતસોમા અહર્વિદઃ ॥ ૨ ॥

[ઈશ્વર]

પદાર્થ :-વાયો-હે અનંત બળવાન ઈશ્વર ! જે જે **અહર્વિદઃ**-વિજ્ઞાન રૂપ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરનાર **સુતસોમા**:-સોમ અર્થાત્ ઔષધિ આદિ પદાર્થોના રસોને વિદ્યા માટે ઉત્પન્ન કરનાર **જરિતારઃ**-સ્તુતિ અને સત્કાર યોગ્ય વિદ્બાનો ઉક્થેભિ:-વદોક્ત સ્તોત્રોના દ્વારા **ત્વામ-**આપનો અચ્છ-સાક્ષાત્ કરવા માટે જરન્તે-સ્તુતિ કરે છે.

[ભૌતિક વાયુ]

જે વાયો-ગમનશીલ, વિમાનાદિ શિલ્પવિદ્યાનો કારણ વાયુ છે, તેને **અહર્વિદઃ**-વિજ્ઞાન-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરનાર, **સુતસોમા**:-સોમ અર્થાત્ ઔષધિ રસોને વિદ્યા માટે ઉત્પન્ન કરનાર **જરિતારઃ**-વાયુ ગુણોની સ્તુતિ કરનાર વિદ્બાન હોય છે, તેની વિદ્યા પ્રકાશિત ગુણ, ફળવાળી બનીને સર્વની ઉપકારક બને તે વિદ્બાન **ઉક્થેભિ**:-સ્તોત્રોના દ્વારા **ત્વામ-**તે વાયુની અચ્છ-સાક્ષાત્ જરન્તે-સ્તુતિ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : આ મંત્ર દ્વારા વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં કહેલ, સ્તુતિના સાધન સ્તોત્રોથી પરમાર્થ અને વ્યવહારની વિદ્યાની સિદ્ધિ માટે, વાયુ શબ્દથી ઈશ્વર અને ભૌતિક વાયુના ગુણોનો પ્રકાશ કરેલ છે, તેથી બને વિદ્યાઓનો સાક્ષાત્ કરવો શોઈએ. (૨)

વાયો તત્ત્વ પ્રપૃજ્વતી ધેના જિગાતિ દાશુષે । ઉર્ળુચી સોમપીતયે ॥ ૩ ॥

[ઈશ્વર]

પદાર્થ : વાયો-હે વેદવિદ્યાનો પ્રકાશ કરનાર પરમેશ્વર ! આપની કૃપાથી જે **તત્ત્વ**-આપની પ્રપૃજ્વતી-અર્થ-સંબંધથી સમસ્ત વિદ્યાઓથી સંપર્ક કરાવનારી, **ઉર્ળુચી**-અનેક પદાર્થ-વિદ્યાના પ્રયોજનને પ્રાપ્ત કરાવનારી ધેના-ચાર વેદો રૂપ વાણી છે, તે-**સોમપીતયે**-સોમ અર્થાત્ ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થોનું પાન કરનારા, **દાશુષે**-નિષ્કપટતાથી પ્રીતિપૂર્વક વિદ્યા-દાન કરનારા વિદ્બાન મનુષ્યોને **જિગાતી**-પ્રાપ્ત થાય છે.

[ભૌતિક વાયુ]

વાયો તત્ત્વ-એ ભૌતિક વાયુના યોગથી જ જે **પ્રપૃજ્વતી-શબ્દોચ્ચાર** અને શ્રવણ કરાવનારી, **ઉર્ળુચી**-અનેક પદાર્થોની જ્ઞાપક-જ્ઞાનવનારી ધેના-વાણી છે, તે-**સોમપીતયે**-સોમ-અર્થાત્ ઉત્પન્ન થયેલ સંસારી **પ્રાગ્વેદભાષ્ય**

પદાર્�ોના યોગ્ય રસનું પાન કરનારા, દાશુષે-શબ્દોચ્ચારણ, શ્રવણ કરનારા પુરુષાર્થી વિદ્વાનોને-જીવને, જિગાતિ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : દ્વિતીય મંત્રમાં જે વેદવાકી દ્વારા પરમેશ્વર અને ભૌતિક વાયુના ગુણ પ્રકાશિત કરેલ છે, તેનું ફળ અને પ્રાપ્તિ આ મંત્રમાં કહેલ છે. અર્થાત્ આ મંત્રના પ્રથમ અર્થમાં ઈશ્વર, વેદવિદ્યા અને બીજા અર્થમાં વાયુને વક્તા-જીવોની વાકીનું કારણ બતાવેલ છે. (૩)

ઇન્દ્રવાયુ ડુમે સુતા ઉપ પ્રયોભિરાગતમ् । ઇન્દ્રવો વામુશન્તિ હિ ॥૪॥

પદાર્થ : ઇમે સુતા:-જેમાં એ પ્રત્યક્ષ પદાર્થ, ઇન્દ્રવ:-જળ, કિયામય યજ્ઞ તથા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ભોગ અને હિ-જેથી વામ્-તે સહચારી અર્થાત્ સૂર્ય અને વાયુના સંયોગથી ઇન્દ્રવાયુ-સૂર્ય અને વાયુ પ્રકાશિત છે; અને તે બન્ને ઉપાગતમ्-સર્વ પદાર્થોને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી પ્રયોભિ:-તૃપ્તિકારક અન્નાદિ પદાર્થોથી સર્વ પ્રાણીઓ સુખોની ઉશન્તિ-કામના કરે છે, પોતાના સુખને પ્રકાશિત કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પ્રાપ્ત = પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પ્રાપ્તક = પ્રાપ્ત કરાવનાર એ બે પદાર્થોનો પ્રકાશ કરેલ છે.

(આ મંત્રમાં ઇન્દ્રનો અર્થ સૂર્ય અને વાયુનો અર્થ પવન કરેલ છે. ઇન્દ્ર-પદનો અર્થ સોમ નહિ પરંતુ જળ, યજ્ઞ અને પ્રાપ્તવ્ય ભોગ છે, આની પુષ્ટિમાં સ્વામીજીએ નિધંદુના પ્રમાણો પ્રસ્તુત કરેલ છે. તેનો વિસ્તાર સંસ્કૃત ભાષ્યમાં દ્રષ્ટવ્ય છે. સંક્ષેપ : મંત્રનો અર્થ-જ્યારે સૂર્ય અને પવન, જળ, યજ્ઞાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓ સુખની કામના કરે છે.-અનુ.) (૪)

વાયુવિન્દ્રશચ ચેતથઃ સુતાનાં વાજિનીવસ્તુ । તાવા યાતુમુપ્ય દ્રવત् ॥૫॥

પદાર્થ : હે વાયો-જ્ઞાન સ્વરૂપ ઈશ્વર ! જેથી આપે રચેલ-ધારણ કરેલ વાજિનીવસ્તુ-ઉધા સમાન પ્રકાશમાન અને વેગમાં રહેનાર પદાર્થ, ઇન્દ્રશચ-પૂર્વોક્ત ઈન્દ્ર = સૂર્ય અને વાયુ સુતાનામ्-આપે રચેલા-ઉત્પન્ન કરેલા પદાર્થોને ચેતથઃ-ધારણ અને પ્રકાશિત કરીને તે જીવોને દ્રષ્ટિગોચર કરે છે. તે કારણે તે બન્ને દ્રવત-શીધતાથી આયાતમુપ-તે પદાર્થોને પ્રાપ્ત થાય છે-સમીપ રહે છે. (૫)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પરમેશ્વરની સત્તાના આધારે સૂર્ય અને વાયુ પોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ બને છે. કારણ કે જો ઈશ્વર એ સૂર્ય અને વાયુની રચના ન કરે, તો તે બન્ને પોતાનાં કાર્યમાં કેવી રીતે સમર્થ બની શકે ? (૫)

વાયુવિન્દ્રશચ સુન્વત આ યાતુમુપ્ય નિષ્કૃતમ् । મંક્ષિવ્યાત્થા ધ્યિયા નરા ॥૬॥

પદાર્થ : હે વાયો-સર્વાન્તર્યામી ઈશ્વર ! નરા-સંસારના સર્વ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનાર ઇન્દ્રશચ-જેમ અન્તરિક્ષમાં સ્થિત સૂર્યનો પ્રકાશ અને પવન છે, તેમ એ-ઇન્દ્રિય. આ વ્યાકરણ સૂત્રાનુસાર ઈન્દ્ર શબ્દથી જીવનું અને પ્રાણો૦-એ પ્રમાણ વાયુ શબ્દથી પ્રાણનું ગ્રહણ થાય છે. સંક્ષેપ-અન્તરિક્ષમાં સ્થિત સૂર્યપ્રકાશ અને વાયુ મંક્ષુ-શીધ ગતિથી ઇન્થા-ધારણ, પાલન, વૃદ્ધિ અને ક્ષય હેતુથી સોમ વગેરે સર્વ ઔષ્ણિકિઓના રસને જેમ સુન્વતઃ-ઉત્પન્ન કરે છે; તેમ એ નરા-શરીરમાં રહેલ જીવ અને પ્રાણવાયુ તે શરીરમાં સર્વ ધાતુઓના રસને ઉત્પન્ન કરીને ઇન્થા-ધારણ, પાલન, વૃદ્ધિ અને ક્ષય, હેતુથી મંક્ષુ-ગ્રંઘિબાધ્ય

સર્વ અંગોમાં શીધ પ્રાપ્ત થઈને ધિયા-ધારણ કરનારી બુદ્ધિ અથવા કર્માથી નિષ્કૃતમ्-કર્મો ફળોને આયાતમુપ-પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ આ બ્રહ્માંડમાં સ્થિત સૂર્ય અને વાયુ સર્વના પ્રકાશક અને પોષક છે, તેમ જ શરીરમાં જીવ અને પ્રાણ પણ છે, પરનું ઈશ્વરના આધારની અપેક્ષાથી જ સર્વ સ્થાનોમાં રહે છે. (૬)

મિત્રં હુંવે પૂતદક્ષં વરુણ ચ રિશાદસમ् । ધિયં ઘૃતાચીં સાધન્તા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : શિલ્પવિદ્યાને સિદ્ધ કરનાર હું-જે ઘૃતાચીમ्-જળ પ્રાપ્ત કરાવનારી કિયાને, ધિયમ्-કર્મ અથવા ધારણાવતી બુદ્ધિને (સાધન્તા) સિદ્ધ કરનાર સૂર્ય અને વાયુ છે, તેને તથા પૂતદક્ષમ्-પવિત્ર બળવાળા, મિત્રમ्-સર્વ વ્યવહાર સુખોના હેતુ બ્રહ્માંડમાં રહેલ સૂર્ય રોગ અથવા શરીરમાં રહેનાર પ્રાણ, રિશાદસમ्-રોગ અથવા શત્રુનાશક, વસ્ત્રમ्-વ-બાહ્યપ્રાણ અથવા શરીરસ્થ અપાનવાયુ ચ-અને તેના નિમિત્ત બાધ્ય અને આભ્યંતર પદાર્થ વિદ્યાને હુંવે-ગ્રહણ કરું છું. અર્થાત્ બાધ્ય અને આભ્યંતર પદાર્થ જે વિદ્યા માટે રચવામાં આવેલ છે, તે સર્વનો તેના માટે ઉપયોગ કરું છું. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અને વાયુના કારણો સમુક્ત આદિથી જળ ઉપર જઈને (કરી) તેની વર્ષા દ્વારા સર્વની વૃદ્ધિ અને રક્ષા થાય છે, તેમ પ્રાણ અને અપાન દ્વારા શરીરની વૃદ્ધિ અને રક્ષા થાય છે. તેથી સર્વ મનુષ્યોએ એ બન્નોને નિમિત્ત બનાવીને વ્યવહાર અને વિદ્યાની સિદ્ધિથી સર્વનો સદા ઉપકાર કરવો જોઈએ. (૭)

ऋતેન મિત્રાવરુણાવृતાવृધાવृતસ્પૃશા । ક્રતું બૃહન્તમાશાથે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ઋતેન-સત્યસ્વરૂપ બ્રહ્મના દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ (તેના નિયમાધીન) ઋજાવૃધૌ-બ્રહ્મજ્ઞાનના સામર્થ્યથી વધનાર, બ્રહ્મના જ્ઞાપક અથવા જળાકર્ષણ-ખેંચનાર અને વર્ષા કરાવનાર, ઋજસ્પૃશા-બ્રહ્મ અર્થાત્ વેદની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત અથવા યોગ્ય સમયે જળની વૃદ્ધિ કરનાર મિત્રાવરુણૌ-પૂર્વોક્ત મિત્ર = સૂર્ય અને વરુણા = વાયુ બૃહન્તમ्-મહાન ક્રતુમ्-જગત રૂપ યજને આશાયે-વ્યાપ્ત કરી રહેલ છે. (૮)

ભાવાર્થ : બ્રહ્મના આશ્રયથી એ બન્નો (સૂર્ય અને વાયુ) બ્રહ્મ જ્ઞાનના નિમિત્ત = કારણ તથા જળ અને વર્ષાના હેતુ બનીને, સર્વ અજિન વગેરે મૂર્ત અને અમૂર્ત જગતને વ્યાપ્ત કરીને, વૃદ્ધિ અને જ્યકર્તા તથા વ્યવહાર અને વિદ્યાના સાધક બને છે. (૮)

કવી નો મિત્રાવરુણા તુવિજાતા ઉરુક્ષયા । દક્ષે દધાતે અપસમ् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : તુવિજાતો-જે અનેક કારણોથી ઉત્પન્ન અથવા અનેકોમાં પ્રસિદ્ધ ઉરુક્ષયા-જગતના અનેક પદાર્થોમાં નિવાસ કરનાર કવી-સર્વ વ્યવહાર દર્શનમાં કારણ મિત્રાવરુણ-પૂર્વોક્ત મિત્ર = સૂર્ય અને વરુણા = વાયુ નઃ-અમારા દક્ષમ्-બળ તથા અપસમ्-સુખ અથવા દુઃખયુક્ત કર્મોને દધાતે-ધારણ કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : બ્રહ્માંડમાં રહેલ, બળ અને કર્મના નિમિત ભૂત એ (સૂર્ય અને વાયુ) બને દ્વારા સર્વ પદાર્થોની સમસ્ત ચેષ્ટાઓ અને વિદ્યાઓની પુષ્ટિ અને ધારણ થાય છે. (૮)

સંગતિ : પ્રથમ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત, શિલ્પવિદ્યાદિનું મુખ્ય કારણ અજિન પદાર્થની સાથે તેના સહયારી વાયુ, ઈન્દ્ર, મિત્ર, વરુણ એ દ્વિતીય સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત પદાર્થોની સંગતિ છે. તેમ સમજવું જોઈએ. (૨)

સૂક્ત-૩

અશ્વિના યજ્વરીરિષો દ્રવત્પાણી શુભ્રસ્પત્તી । પુરુષુજા ચનસ્યતમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો વિદ્યા પ્રેમી મનુષ્યો ! તમે દ્રવત્પાણી-જેનો પદાર્થ વિદ્યાનો વ્યવહાર શીધ્ર વેગનો નિમિત્તયુક્ત છે, શુભ્રસ્પત્તી-જે શિલ્પના કાર્ય પ્રકાશના પાલક છે, પુરુષુજા-જે અનેક ભોક્તવ્ય પદાર્થોનું કારણ છે, અશ્વિના-તેઓ અધિનો = જળ તથા અજિન યજ્વરી:-શિલ્પ વિદ્યાનો સંબંધ કરાવનારી-સિદ્ધ કરનારી તથા ઇષ:-વિદ્યા = હુનર વિદ્યાની કિયાઓનું ચનસ્યતમ्-અનાદિની સમાન અત્યંત પ્રીતિ પૂર્વક સેવન કર્યા કરો. (૧)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં ઈશ્વર શિલ્પવિદ્યાનાં સાધનોનો ઉપદેશ કરે છે. જેથી મતુષ્ય-કલાયંત્રોની રચના દ્વારા વિમાન આદિ વાહનોને સારી રીતે નિર્માણ કરીને જગતમાં પોતાનો ઉપકાર અને પરોપકાર સિદ્ધ કરીને સમસ્ત સુખોની પ્રાપ્તિ કરે.

(આ મંત્રના ‘**અશ્વિનૌ**’ પદનો સ્વામી દયાંદે જળ અને અજિન અર્થ કરીને તેના પ્રમાણો આપેલા છે તેનો વિસ્તાર તેઓના સંસ્કૃત ભાષ્યમાં દ્રષ્ટવ્ય છે.-અનુ.) (૧)

અશ્વિના પુરુદંસસા નરા શવીરયા ધિયા । ધિષ્યા વનતં ગિરઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે પુરુદંસસા-જેથી શિલ્પવિદ્યાને માટે અનેક કર્મ સિદ્ધ થાય છે, ધિષ્યા-જે યાનો-વાહનોમાં વેગાદિની તીવ્રતા ઉત્પન્ન કરવામાં મે-દ્દઠ છે, નરા-શિલ્પવિદ્યાના ફળોને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, તે અશ્વિનૌ-અજિન અને જળ શવીરયા-વેગવાન ધિયા-કિયા અથવા પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિથી ગિરઃ:-શિલ્પવિદ્યાની ગુણદર્શક વાણીઓનું વનતમ्-સેવન કરનાર છે. તેનું સેવન કરો અર્થાત્ તેના દ્વારા સારી રીતે ઉપકાર લેતા રહ્યો. (૨)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પણ અજિન અને જળના ગુણોને પ્રત્યક્ષ કરવા માટે મધ્યમ પુરુષનો પ્રયોગ કરેલ છે. તેથી સર્વ શિલ્પીજનો-કારીગરોએ તીવ્ર વેગયુક્ત મેધા=બુદ્ધિથી અને પુરુષાર્થથી શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિ માટે (કાર્યોમાં) એ બનોનું સારી રીતે સેવન કરવું જોઈએ. જેઓ શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિ કરવા ઈચ્છા છે, તેઓએ તેની વિદ્યા અને હસ્તકિયા-હાથની કારીગરી સારી રીતે પ્રકટ કરવાની સાથે તે

બનો (અજિન તથા જળ રૂપ) અધિભોગો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૨)

दस्त्रा युवाकंवः सुता नासत्या वृक्तबर्हिषः । आ यातं रुद्रवर्तनी ॥ ३ ॥

પદાર્થ : હે **सુતા** : મુખ્ય રૂપથી પદાર્થ વિદ્યાના સારને સિદ્ધ કરીને પ્રકટ કરનારા, **यુવાકંવ** : - પરસ્પર મળેલી અથવા પૃથક કિયાઓને સિદ્ધ કરનારા-સંપાદન કરનારા, **વृક्तबર्हिष** : - શિલ્પવિદ્યાના શાતા તથા શિલ્પના ફળના સાધક = બતાવનાર વિદ્યાન ઋત્સ્વિક જનો ! આપ **રુદ્રવર્તની**-પ્રાણના માર્ગવાળાઓ, **दस્ત્રા**-દુઃખોનો કથ કે નાશ કરનારાઓ, **નાસત્યા**-પૂર્વોક્ત અધિનૌ અર્થાત્ જળ અને અજિન છે, જેમાં એક પણ ગુણ અને કર્મ મિથ્યા-અસત્ય નથી; તે **આ + યાતમ**-સર્વત્રથી યાનોને ગતિ આપે છે-તે બન્નેને તમે જયારે સિદ્ધ કરી લેશો-ઉપકારમાં લેશો, ત્યારે તમે શ્રેષ્ઠ સુખોને પ્રાપ્ત કરશો. (૩)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વર મનુષ્યોને ઉપદેશ આપે છે કુ-હે મનુષ્યો ! તમે સમસ્ત સુખોનું કારણ શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિથી, દુઃખોના વિનાશ માટે અજિન અને જળના યથાવદ ઉપયોગ કરો. (૩)

ઇન્દ્રા યાહિ ચિત્રભાનો સુતા ઇમે ત્વાયવः । અણવીભિસ્તના પૂતાસः ॥ ૪ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : **ચિત્રભાનો**-હે અદ્ભુત પ્રકાશયુક્ત ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર ! આપ અમને કૃપા કરીને **આયાહિ**-પ્રાપ્ત થાઓ. આપે ઇમે-એ **અણવીભિ**:-કારણોના અંશોથી તના-સર્વ સંસારમાં વિસ્તૃત (પુષ્કળ દ્રવ્ય અને ધન પ્રદાન કરનાર) **પૂતાસ**:-પવિત્ર અને શોધિત **ત્વાયવ**:-આપના ઉત્પન્ન કરેલા વ્યવહારોથી યુક્ત **સુતા**:-મૂર્તિમાન પદાર્થ ઉત્પન્ન કરેલ-રચેલ છે. અમે જેનાથી ઉપકાર લેનાર છીએ, તેથી અમે આપને શરણાગત છીએ. (અર્થાત્ અમને તેનો ઉપકાર ગ્રહણ કરનારા બનાવો.)

[સૂર્ય]

જે સૂર્ય પોતાના ગુણોથી સર્વ પદાર્થોને **આયાહિ**-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થઈ રહેલ છે તેન-તેનાથી કે પોતાના ઇમે-એ **અણવીભિ**:-પ્રકાશ અવયવરૂપ કિરણોથી **તના**-વિસ્તૃત પ્રાપ્તિને હેતુ અને વિસ્તૃત ધન પ્રદાન કરનાર **ત્વાયવ**-સૂર્યના નિમિત્તથી આયુ પ્રાપ્ત કરનાર અને તેને પ્રાપ્ત થયેલ **પૂતાસ**:-પવિત્ર અને શોધિત **સુતા**:-સંસારના મૂર્તિમાન ઉત્પન્ન પદાર્થ પ્રકાશયુક્ત થાય છે, અમને તે પદાર્થોથી ઉપકાર ગ્રહણ કરનારા બનાવો. (૪)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં ઈન્દ્ર = ઈશ્વરના અથવા સૂર્યના જે કર્મો પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે, તેનો પરમાર્થ અને વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે મનુષ્યોએ સમ્યક ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૪)

ઇન્દ્રા યાહિ ધિયેષિતો વિપ્રજૂતઃ સુતાવતઃ । ઉપ બ્રહ્માણિ વાઘતઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : **ઇન્દ્ર**-હે પરમેશ્વર ! **ધિયા**-નિરંતર જ્ઞાનયુક્ત બુદ્ધિ અથવા ઉત્તમ કર્મથી **ઇષિત**:-પ્રાપ્ત **અર્ગવેદભાષ્ય**

કરવા યોગ્ય, **વિપ્રજૂતઃ**-બુદ્ધિમાન-મેધાવી વિદ્વાનોથી જાણવા યોગ્ય આપ-**ब्रह्माणि**-બ્રાહ્મણ અર્થાત् વેદોના અર્થના શાતા, **સુતાવતઃ**-પદાર્થ વિદ્યાના શાતા તથા **વાઘતઃ**-જે યજ્ઞ વિદ્યાના અનુષ્ઠાનથી સુખ ઉત્પન્ન કરનાર ઋત્વિક વિદ્વાનો છે. તે સર્વને કૃપાથી **उપાયાહિ**-પ્રાપ્ત થાઓ. (૫)

ભાવાર્થ: સર્વ મનુષ્યોએ જગતના મૂલ = નિમિત્ત કારણ ઈશ્વરની સંસ્કારયુક્ત બુદ્ધિ અને વિજ્ઞાનથી સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. તે સિવાય કોઈ મનુષ્ય દ્વારા એ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૫)

ઇન્દ્રા યાહિ તૂતુજાન ઉપ બ્રહ્માણિ હરિવઃ । સુતે દધિષ્વ નુશ્ચનઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **હરિવઃ**-જે વેગવાન, વેગાદિ ગુણયુક્ત ધોડાવાળો, હરણના નિમિત્ત પ્રશસ્ત કિરણવાળો, **તૂતુજાનઃ**-શીધ ચાલનાર **ઇન્દ્ર**-ભौતિક વાયુ છે, તે **સુતે**-પ્રત્યક્ષ અર્થાત् મુખ્ય રૂપથી ઉત્પન્ન વાણીના વ્યવહારમાં **નઃ**-અમારા માટે **ब्रહ्माणि**-વેદોના સ્તોત્રોને **આયાહિ**-સર્વત્રથી-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવે છે, સ એવ-તે **જ નઃ**-અમારા માટે **ચનઃ**-અન્ન અને ભોજન આદિ વ્યવહારને **દધિષ્વ**-ધારણ કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ એ જાણવું જોઈએ કે એ વાયુ અર્થાત્ શરીરમાં જે પ્રાણ સર્વ ચેષ્ટાઓનું કારણ બનીને ખાવું, પીવું, પાચન કરવું, ગ્રહણ કરવું, ત્યાગવું વગેરે કિયાઓથી કર્મ કરાવવા અને શરીરમાં રક્ત વગેરે ધાતુઓના વિભાગોને વિભિન્ન સ્થાને પહોંચાડે છે. તેથી શરીર વગેરેની પુષ્ટિ અને ક્ષયનો હેતુ = કારણ છે. (૬)

ઓમાસશર્વર્ણીધૃતો વિશ્વે દેવાસુ આ ગત । દુશ્વાંસો દુશુષઃ સુતમ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : **ઓમાસ**:-જે પોતાના ગુણોથી સંસારના જીવોની રક્ષા કરનાર, જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ, વિદ્યાની કામના કરનાર, ઉપદેશમાં પ્રીતિ રાખનાર, વિજ્ઞાનથી તૃપ્ત સત્યજ્ઞાનવાન, શુભગુણોમાં પ્રવેશ કરનાર, સમસ્ત વિદ્યાઓનું શ્રવણ કરાવનાર, પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ અને વ્યવહારમાં પુરુષાર્થી, શ્રેષ્ઠ વિદ્યાદિ ગુણોની ઈશ્વર રાખનાર-યાચના કરનાર, કિયાવાન, સર્વના ઉપકારના ઈશ્છુક, વિજ્ઞાનમાં પ્રશસ્ત, આપ્ત, સર્વ શુભ લક્ષણો યુક્ત, દુષ્ટ ગુણોના નાશક, શુભગુણોનાં દાતા, સૌભાગ્યવાન, જ્ઞાન વૃદ્ધ **ચર્ષણીધૃતઃ**-સત્ય ઉપદેશથી મનુષ્યોને સુખ ધારણ કરાવનાર **દાશ્વાંસ**:-સર્વને નિર્ભય કરનાર, **વિશ્વેદેવાસ**:-લર્વ વિદ્વાનો ! તમે **દાશુપ**:-દાતા ઈશ્વરના **સુતમ**-સોમ આદિ પદાર્થોને ગ્રહણ કરવા અને વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરવા માટે વિદ્યારૂપ અભીષ્ટ વસ્તુને આ ગત-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવો. (૭)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર વિદ્વાનોને આશ્ચર્ય કરે છે કે-તમે એક સ્થાનમાં વિદ્યાલયમાં અથવા આજુ-બાજુના દેશાન્તરોમાં ભરમણ કરીને, અજ્ઞાની મનુષ્યોને વિદ્વાન બનાવો. જેથી સમસ્ત મનુષ્યો વિદ્યા, ઉત્તામ શિક્ષા અને શ્રેષ્ઠ કર્મ-આચારણથી યુક્ત બનીને સદા સુખી રહે. (૭)

વિશ્વે દેવાસો અપ્સુરઃ સુતમાગન્તુ તૂર્ણીયઃ । ઉસ્ત્રા ઇવ્ય સ્વસરાણિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે **અપ્સુર**:-મનુષ્યોને શરીર અને વિદ્યા આદિ બળ પ્રાપ્ત કરાવનાર, **તૂર્ણીય**:-સર્વત્ર વિદ્યાને

પ્રકાશિત કરવા માટે શીଘ્રતા કરનાર, વિશે દેવાસ:-સર્વ વિદ્વાનો ! તમે જેમ સ્વસરાણિ-દિવસે પ્રકાશ કરવા માટે ઉત્ત્ર ઇવ-સૂર્યના કિરણો આવા-ગમન કરે છે, તેમ તમે પણ મનુષ્યોની સમીપ સુતમ્-કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન રૂપ વ્યવહારને પ્રકાશિત કરવા માટે અને વિજ્ઞાનને અન્તઃકરણ ગત કરવા માટે આગત્ત-નિય આવો, સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૮)

ભાવાર્થ : ઈશ્વરે આ મંત્ર દ્વારા એ આજ્ઞા આપી છે કે-હે સર્વ વિદ્વાનો ! તમે કદીપણ વિદ્યાદિ શુભ ગુણોનો પ્રકાશ કરવામાં વિલંબ અને આળસ કરો નહિ. જેમ દિવસમાં (સૂર્ય) સર્વ સ્થૂલ-મૂર્તિમાન પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે તેમ તમે પણ સર્વ વિદ્યા-વિષયોને સદા પ્રકાશિત કરો. (૮)

વિશ્વેદેવાસો અસ્ત્રિધ એહિમાયાસો અદ્ભુહઃ । મેધં જુવન્ત વહ્નયઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે એહિમાયાસ:-સર્વત્ર કિયા-ચેષ્ટાઓમાં પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિ રાખનાર, અસ્ત્રિધ:-દદ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ-અક્ષય વિજ્ઞાનયુક્ત, અદ્ભુહ:-દ્રોહરહિત, વહ્નય:-સંસારને સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર, વિશે-સર્વ દેવાસઃ: વેદ પારંગત વિદ્વાનો ! તમે મેધમ-જ્ઞાન અને કિયાથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય યજને જુવન્ત-પ્રીતિપૂર્વક યથાવત્ સેવન કરો. (૯)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર આજ્ઞા આપે છે કે-હે વિદ્વાનો તમે અન્યના વિનાશ અને દ્રોહથી રહિત તથા વિજ્ઞાન વિદ્યાથી કિયાવાન બનીને સર્વ મનુષ્યોને સદા વિદ્યાથી સુખ આપતા રહો. (૯)

પાવકા નઃ સરસ્વતી વાજેભિર્વાર્જિનીવતી । યુજ્ઞ વંદ્ય ધ્યાવસુ: ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વાજેભિ:-જે સર્વ વિદ્યાઓની પ્રાપ્તિને નિમિત્ત અન્નાદિની સાથેવાજિનીવતી-સર્વ વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરનારી કિયાઓથી યુક્ત, અને કિયા પ્રાપ્તિના હેતુભૂત વ્યવહારો યુક્ત ધ્યાવસુ:-શુદ્ધ કર્મની સાથે વાસ પ્રાપ્ત કરાવનારી પાવકા-પવિત્ર-વિદ્યાકારક વ્યવહારોને બતાવનારી સરસ્વતી-પ્રશંસિત જ્ઞાન આદિ ગુણોથી યુક્ત સમસ્ત વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરાવનારી વાણી છે,-તે, નઃ:-અમારા યજ્ઞમ-શિલ્પવિદ્યાની મહિમા અને કર્મ રૂપ યજને વંદ્ય-પ્રકાશ કરનારી બને, ઈશ્વા-સિદ્ધિની પ્રકાશિકા બને. (૧૦)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર ઉપદેશ આપે છે કે-સર્વ મનુષ્યોએ પોતાની વાણીને સત્યવિદ્યા અને સત્યભાષણથી યુક્ત, કિયા કુશળ અને સર્વનો ઉપકાર કરનારી બનાવવી જોઈએ. (૧૦)

ચોદયિત્રી સૂનૃતાનાં ચેતન્તી સુમતીનામ । યુજ્ઞ દધ્યે સરસ્વતી ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : સૂનૃતાનામ-જે અનૃત-અસત્ય વચનનો નાશ કરનાર અને સત્ય કર્મનું સદા સેવન કરનાર, સુમતીનામ-અત્યંત શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને વિદ્યાવાન વિદ્વાનોની ચેતન્તી-સમજનારી અર્થાત્ કાર્યોને સિદ્ધ કરનારી ચોદયિત્રી-શુભ ગુણોને ગ્રહણ કરવાની પ્રેરણા કરનારી સરસ્વતી-વાણી છે, તે જ સર્વ મનુષ્યોના શુભ ગુણોનો પ્રકાશ કરનાર યજ આદિ કર્મ ધારણ કરનારી હોય છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે નિશ્ચિત રૂપથી આપત = વિદ્વાન છે તેની સત્યરૂપી લક્ષણ યુક્ત, પૂર્ણ વિદ્યાથી યુક્ત, છળકપટ વગેરે દોષોથી રહિત અને યથાર્થ વાણી છે, તે મનુષ્યોને સત્ય જ્ઞાન માટે યોગ્ય છે. અવિદ્વાનો-
અગ્રવેદભાષ્ય

અયોગ્ય છે. (૧)

મહો અર્ણः સરસ્વતી પ્રચૈતયતિ કેતુના। ધિયો વિશ્વા વિ રાજતિ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : જે સરસ્વતી-વાણી કેતુના-ઉત્તમ કર્મો અથવા શ્રેષ્ઠ પ્રક્રિયા = બુદ્ધિથી મહા-મહાન કે અગાધ અર્ણઃ શબ્દ રૂપી સમુદ્રને**પ્રચૈતયતિ**-શ્રેષ્ઠ રીતે પ્રકાશિત કરનારી છે, તે જ પ્રાણીઓ-મનુષ્યોની વિશ્વા: **ધિયો**: સર્વ ધારણાવતી બુદ્ધિઓને **વિરાજતિ**-વિવિધ રૂપથી પ્રકાશિત કરનારી છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ દ્વારા તરંગયુક્ત અને સૂર્ય દ્વારા પ્રકાશિત સમુદ્ર પોતાના જળતરંગો અને રતનો રહિત અને રતનોથી યુક્ત હોવાના કારણો શ્રેષ્ઠ વ્યવહાર અને રતાદિની પ્રાપ્તિના કારણો મહાન માનવામાં આવે છે, તેમ જ આકાશમાં રહેલ અને વેદોમાં રહેલ એ મહાન શબ્દ સમુદ્રના પ્રકાશના હેતુ જે વેદવાણી અને વિદ્વાનોનો ઉપદેશ છે. તે મનુષ્યોને યથાર્થરૂપમાં મેધા = બુદ્ધિ અને વિજ્ઞાન પ્રદાન કરનાર છે. (૧૨)

સંગતિ : પ્રથમ બે સૂક્તોની વિદ્વાનો પ્રકાશ કરીને આ તૃતીય સૂક્તમાં કિયાહેતુ 'અશ્વ' શબ્દનો અર્થ અને તેને સિદ્ધિ કરનારા વિદ્વાનોનું લક્ષણ, વિદ્વાન બનવાના હેતુભૂત સરસ્વતી શબ્દથી સર્વ વિદ્યા પ્રાપ્તિની નિમિત્તવાણીનો પ્રકાશ કરવાથી સમજવું જોઈએ કે દ્વિતીય સૂક્તના અર્થની સાથે તૃતીય સૂક્તના અર્થની સંગતિ છે. (૩)

સૂક્તા-૪

સુરૂપકૃત્લમૂત્રયે સુદુધામિવ ગોદુહે । જુહૂમસિ દ્વાવિદ્યવિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ઇવ-જેમ દૂધનો ઈચ્છુક કોઈ મનુષ્ય ગોદુહે-દૂધ દોહવા માટે સુદુધામ-દોહવામાં સુલભ ગાયોને દોહીને પોતાની કામના-ઈચ્છા પૂર્ણ કરે છે, તેમ અમે **દ્વાવિદ્યવિ**-પ્રતિદિન વિદ્વાથી યુક્ત અમારી નજીક મનુષ્યોની ઊત્ત્યે-વિદ્વાની પ્રાપ્તિ માટે સુસ્પષ્ટકૃત્લમૂત્ર-ઈન્દ્ર = પરમેશ્વર અને ઈન્દ્ર = સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સર્વ પદાર્થોને સુરૂપ બનાવે છે. તેની **જુહૂમસિ**-સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ મનુષ્ય ગાયનું દૂધ પ્રાપ્ત કરીને પોતાનું પ્રયોજન સિક્ષ કરે છે, તેમ ધાર્મિક વિદ્વાનજન ઈશ્વરની ઉપાસનાથી શ્રેષ્ઠ વિદ્યા આદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરીને પોતાનાં કાર્યોને પૂર્ણ કરે છે. (૧)

ઉપ નુઃ સવુનાગાહિ સોમસ્ય સોમપા: પિબ । ગોદા ઇદ્રેવતો મદ: ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : **સોમપા:**-જેથી તે સર્વ પદાર્થોનો રક્ષક સૂર્ય **પિબ**-રસનું પાન કરાવે છે, **ગોદા:**-નેત્ર ઈન્જિયને વ્યવહાર પ્રદાન કરનાર **ઇન્દ્ર:**-સૂર્ય **સોમસ્ય**-ઉત્પન્ન થયેલ આ કાર્ય રૂપ જગતમાં પોતાનાં કિરણો દ્વારા સવના-અશ્રયયુક્ત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરવા માટે **ઉપાગહિ**-સન્મુખ આવે છે-પ્રકટ થાય છે, એટલા માટે **ઇત-જ નઃ**-અમારા માટે તથા **રેવત:**-પુરુષાર્થથી શ્રેષ્ઠ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરનારા જીવ-મનુષ્યો માટે **મદ:**-આનંદદાયક બને છે. (૨)

भावार्थ : जेवी रीते सूर्यना प्रकाशमां सर्व ज्ञव पोत-पोतानुं कार्य करवामां विशेषज्ञपथी प्रवृत्ता थाय छे, तेवी रीते सुखपूर्वक कार्य करी शकता नथी. (२)

अथा ते अन्तमानां विद्याम् सुमतीनाम्। मा नो अतिख्यु आगहि ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे परम ऐश्वर्ययुक्त ईन्द्र = परमेश्वर ! अमे ते-आपनी अन्तमानाम्-सभीप अर्थात् आपने जाणीने, आपनी पासे अने आपनी आशामां स्थित रहेनारा, सुमतीनाम्-वेदादिशास्त्र, परोपकार अने धर्माचारणमां श्रेष्ठ भूषितभूषितभान आपत विद्वानोना समागमथी विद्याम्-जाणीओ. आप नः-अमने आगहि-प्राप्त थाओ अर्थात् अमारा आत्मामां प्रकाशित थाओ.

अथ-तदनन्तर कृपा करीने अन्तर्यामी रूपमां अमारा आत्माओमां स्थित थईने सत्य उपदेशने मातिख्यः- कठी रोको नहि, परंतु सदा तेनी प्रेरणा करता रहो. (३)

भावार्थ : ज्यारे मनुष्यो धार्मिक श्रेष्ठ विद्वानोना (समागमथी) शिक्षा अने विद्या प्राप्त करे छे, त्यारे पृथिवीथी लहीने परमेश्वर सुधीना सर्व पदार्थाने जाणीने तथा सुख प्राप्त करीने फरी तेओ कठी पण अन्तर्यामी ईश्वरना उपदेशने छोडीने ज्या-त्यां भटकता नथी. (३)

परंहि विग्रमस्तृतमिन्द्रं पृच्छा विपश्चितम्। यस्ते सखिभ्यु आ वरम् ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे विद्या प्राप्त करवानी ईश्छा राखनार मनुष्य ! तुं यः-जे विद्वान ते-तारा माटे तथा सखिभ्यः-भित्र स्वभाववाणा लोको माटे अर्थात् भित्रो माटे आ-सर्वत्रथी वरम्-परम श्रेष्ठ विज्ञान धन प्रदान करे छे, ते विग्रम्-मेधावी = श्रेष्ठ भुषितभान अस्तृतम्-हिंसादि अधर्मथी रहित इन्द्रम्-विद्याना कारणे परम ऐश्वर्ययुक्त विपश्चितम्-आपत-यथार्थ सत्य कहेनार विद्वाननी पासे जहीने पृच्छ-पोतानी शंका पूछ. अने तेना यथार्थ उत्तरोने ग्रहण करीने अन्योने पण तुं तेनो उपदेश कर, संदेहोने जोहीने उत्तरोने ग्रहण कर. परंतु जे अविद्वान-भूर्भु, ईर्षाणु, कृपटी अने स्वार्थी होय, तेनाथी सर्वदा पण + इहि-पृथक रहे अर्थात् दूर रहे. (४)

भावार्थ : सर्व मनुष्योने ए योग्य छे के-प्रथम परोपकारी, पंडित, ईश्वर विश्वासी, वेदोना ज्ञाता पुरुषने जाणीने, त्यारपछी तेनी साथे प्रश्नोत्तर द्वारा सर्व शंकाओनुं निवारण करवुं जोहीओ. परंतु जे विद्याहीन छे, तेनी साथे संग, प्रश्नोत्तर अने विश्वास कठीपण करवो जोहीओ नहि. (४)

उत ब्रुवन्तु नो निदो निरन्यतश्चिदारत । दधाना इन्द्र इहुवः ॥ ५ ॥

पदार्थ : जे इन्द्र-परमेश्वर्ययुक्त परमेश्वरनी दुवः-परिचया = उपासनामां मनने धारण करनारा मनुष्यो सर्व विद्याओ, धर्म अने पुरुषार्थमां रत रहे छे, तेओ उत-ज नः-अमने सर्व विद्याओनो ब्रुवन्तु-उपदेश करे.

तथा जे चित्-अन्य नास्तिक, निदः-निंदक, अविद्वान अने धूर्त मनुष्यो छे, तेओ सर्व इत-आ देशी निर + आरत-दूर चाल्या जाय, उत-अने निश्चय रूपथी भीजा देशोथी पण दूर चाल्या जाय, अर्थात् अधार्मिक लोको कोई देशमां न रहे. (५)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ આપણ વિદ્વાનોના સંગથી અને મૂખ્યાંના સંગના ત્યાગથી એવી રીતે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ કે, જેથી સર્વત્ર વિદ્યાની વૃદ્ધિ, અવિદ્યાની હાનિ, માનનીયોનો સત્કાર, દુષ્ટોનું તાડન, ઈશ્વરની ઉપાસના, પાપીઓનું નિવારણ અને ધાર્મિકોની નિત્ય વૃદ્ધિ થાય. (૫)

ઉત નઃ સુભગાં અરિર્વોચેયુર્દસ્મ કૃષ્ટયઃ । સ્યામેદિન્દ્રસ્ય શર્મણિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે દસ્મ-વિનાશરહિત અને દુષ્ટોને દંડ આપનાર જગદીશર ! અમે આપ ઇન્દ્રસ્ય-પરમેશ્વરના પ્રદાન કરેલા શર્મણિ-નિત્ય સુખ અને આજ્ઞા પાલન રૂપ વ્યવહારમાં ઇત્-જ નિત્ય પ્રવૃત્ત સ્યામ-રહીએ.

જે કૃષ્ટયઃ-સર્વ મનુષ્યો-સર્વ જનોના પ્રત્યે પ્રીતિ પૂર્વક સર્વ વિદ્યાઓનો વોચેયુઃ-ઉપદેશ કરે, જેથી સત્ય ઉપદેશને પ્રાપ્ત કરેલ નઃ-અમને અરિઃ-શત્રુ ઉત-પણ સુભગાન्-શ્રેષ્ઠ વિદ્યા-ઈશ્વર્યયુક્ત માને અને કહે. (૬)

ભાવાર્થ : જ્યારે સર્વ મનુષ્યો વિરોધ છોડીને સર્વનો ઉપકાર કરવામાં પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે શત્રુ પણ મિત્ર-અવિરોધી બની જાય છે; માટે સર્વ મનુષ્યોને ઈશ્વરની કૃપા અને નિત્ય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

એમાશુમાશવે ભર યજ્ઞશ્રિયં નૃમાદનમ् । પ્રત્યન્મન્દ્યત્સખમ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર ! આપની કૃપાથી અમે-આશવે-વાહનોમાં સર્વ સુખ અને શીંગ વેગ આદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે આશુમ-વેગ આદિ ગુણવાળા અભિન, વાયુ આદિ પદાર્થ યજ્ઞશ્રિયમ-ચક્રવર્તી રાજ્ય વગેરેની મહિમાની શોભા નૃમાદનમ્-મનુષ્યોને અત્યંત આનંદ આપનાર પત્યત-પતિ = સ્વામી બનાવનાર, મન્દ્યત્સખમ-વિદ્યાનો ઉપદેશ કરનારા મિત્ર લોકો જેથી પ્રસન્ન થાય છે, તે વિજ્ઞાન આદિ ધનને તથા (ઇમ) જળ અને પૃથિવીને આભર-સર્વત્રથી પ્રદાન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર પુરુષાર્થી મનુષ્ય પર કૃપા કરે છે. આળસુ પર નહિ, કારણ કે જ્યાં સુધી મનુષ્ય સ્વયં પૂર્ણ પુરુષાર્થ કરતો નથી, ત્યાં સુધી ઈશ્વરની કૃપાથી પ્રાપ્ત પદાર્થોની રક્ષા કરવામાં પણ સમર્થ બની શકતો નથી. તેથી મનુષ્યે પુરુષાર્થી બનીને ઈશ્વર-કૃપાની કામના કરવી જોઈએ. (૭)

અસ્ય પીત્વા શતક્રતો ઘુનો વૃત્રાણામભવઃ । પ્રાવો વાજેષુ વાજિનમ् ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે શતક્રતો-અસંખ્ય કર્માયુક્ત શૂરવીર પુરુષોત્તમ ! જેમ ધનઃ-મૂર્તિમાન દંડ આ સૂર્યલોક અસ્ય-આ પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષ સમસ્ત જગતના અથવા જળના રસનું પીત્વા-પાન કરીને વૃત્રાણામ-મેધ-વાદળાઓનાં અંગ રૂપ જળબિન્હુઓને વરસાવીને સર્વ ઔષધિ આદિ પદાર્થોને પુષ્ટ કરીને પ્રાવઃ-રક્ષા કરે છે, તેમ જ પોતાના પ્રકાશથી સર્વને પ્રકાશિત કરે છે, તેમજ તું પણ સર્વ રોગો, દુષ્ટ અને શત્રુજનોનો નાશ કરનાર બનીને અસ્ય-આ જગતની રક્ષા કરનાર અભવઃ-બન.

એજ રીતે જે વાજેષુ-દુષ્ટોની સાથે યુદ્ધોમાં પ્રવર્તમાન ધાર્મિક વાજિનમ-શૂરવીર પુરુષની અથવા

સૂર્યલોકની પ્રાવः-સારી રીતે રક્ષા કર. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ જે મનુષ્ય હુદ્ધોની સાથે ધર્મપૂર્વક યુદ્ધ કરે છે, તેનો જ વિજય થાય છે અન્યનો નહિ, તેમ પરમેશ્વર પણ ધાર્મિક યોગ્યા મનુષ્યોનો સહાયક બને છે; અન્યનો નહિ. (૮)

તં ત્વા વાજેષુ વાજિને વાજયામઃ શતક્રતો । ધનાનામિન્દ્ર સાતયૈ ॥૯॥

પદાર્થ : હે શતક્રતો-અસંખ્ય વસ્તુઓમાં પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિ રાખનાર ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર્યવાન જગદીશ્વર ! અમે ધનાનામ-પૂર્ણ વિદ્યા અને રાજ્ય સિદ્ધ કરનારા પદાર્થોના સાતયે-સુખ ભોગ અથવા સારી રીતે સેવન કરવા માટે વાજેષુ-યુદ્ધાદિ વ્યવહારોમાં વાજિનમ-વિજય પ્રાપ્ત કરાવનાર તમ-પૂર્વોક્ત ગુણયુક્ત ત્વા-આપ ઈન્દ્ર = પરમેશ્વરને જ વાજયામઃ-નિત્ય પ્રતિ જ્ઞાણવા અને જ્ઞાનવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. (૯)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય હુદ્ધોને યુદ્ધ દ્વારા નિર્ભળ કરીને, જિતેન્ત્રીય વિદ્વાન બનીને, જગદીશ્વરની આશાનું પાલન કરે છે; તે જ મનુષ્ય ધન અને વિજયને પ્રાપ્ત કરે છે. (૯)

યો રાયોઽવનિર્મહાન્તસુપારઃ સુન્વતઃ સખા । તસ્મા ઇન્દ્રાય ગાયત ॥૧૦॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષ્યો ! યઃ-જે પરમેશ્વર કરુણામય, મહાન-સર્વથી મહાન, સુપારઃ-સારી રીતે સર્વ કામનાઓને પરિપૂર્ણ કરનાર, સુન્વતઃ-ધર્મ અને વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરેલ મનુષ્યને સખા-મિત્ર ભાવે સુખ પ્રદાન કરનાર, રાયઃ-વિદ્યા, સુવર્ણ આદિ ધનના અવનિઃ-રક્ષક, પ્રાપક = સંસારમાં ઉક્ત પદાર્થોને જીવોને પહોંચાડનાર અને દાતા છે. તમે લોકો તસ્મૈ-તે ઇન્દ્રાય-પરમ ઐશ્વર્યવાન ઈન્દ્રની જ ગાયત-સ્તુતિ કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : કોઈ મનુષ્યે માત્ર પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરવાથી સંતુષ્ટ ન રહેવું જોઈએ, પરંતુ તેની આશામાં રહેવાથી (પાલન કરવાથી સંતુષ્ટ રહેવું જોઈએ.) તે અમને સર્વત્ર જોઈ રહેલ છે (તેમ માનીને) અધર્મથી દૂર રહીને તે ઈશ્વરની સહાયના ઈચ્છુક મનુષ્યે સદા પુરુષાર્થમાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. (૧૦)

સંગતિ : તૃતીય સૂક્તમાં કહેલ વિદ્યા દ્વારા પરમેશ્વર, જ્ઞાન, આત્મા, શરીર અને દેખતાની પ્રાપ્તિથી હુદ્ધોથી વિજય કરવાથી અને પુરુષાર્થથી ચક્રવર્તી રાજ્ય ધાર્મિક વિદ્વાનોએ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ વગેરે અર્થ કરીને આ ચોથા સૂક્તના અર્થની સંગતિ સમજવી જોઈએ. (૪)

સૂક્ત-૫

આ ત્વેતા નિષીદુતેન્દ્રમભિ પ્રગાયત । સખાયઃ સ્તોમવાહસઃ ॥૧॥

પદાર્થ : હે સ્તોમવાહસઃ-પ્રશંસનીય ગુણયુક્ત અથવા પ્રશંસા કરવા યોગ્ય સખાયઃ-પરસ્પર મિત્ર બનીને રહેનાર વિદ્વાનો ! તમે સર્વ મળીને પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક મુક્તિ અને શિલ્પવિદ્યાને સિદ્ધ કરવામાં અઠગ્વેદભાષ્ય

આનિષીદત-સર્વત્રથી સ્થિર થાઓ. અર્થાત् તેની નિરંતર સારી રીતે યત્પૂર્વક સાધના કરવા માટે ઇન્દ્રમ्-પરમેશ્વર અને વાયુના (ઇન્ડ્ર શબ્દથી પરમેશ્વર અને શિલ્પવિદ્યા તથા પ્રાણીઓના જીવનના હેતુથી સ્પર્શગુણ વાળા વાયુનું ઋગવેદ૦ ૧/૧૪/૧૦ પ્રમાણથી ગ્રહણ થાય છે.) **અભિપ્રગાયત-**મુખ્ય રૂપ અને ઉત્તમ રીતે વિદ્યાની સિદ્ધિ માટે ગુણોનો ઉપદેશ કરો અને તેને સાંભળો, જેથી તે શ્રેષ્ઠ રીતે સિદ્ધ કરેલ વિદ્યા સર્વથી પ્રકાશિત થાય. **તુ-**અને તેથી તમે સર્વજનો સર્વ સુખોને એત-પ્રાપ્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી મનુષ્યો હઠ, છળ-કપૃષ્ટ અને અભિમાનનો ત્યાગ કરીને સત્ય, પ્રીતિપૂર્વક પરસ્પર ઉપકાર માટે (તન, મન અને ધનથી) મિત્ર સમાન પ્રયત્ન કરતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓના સુખ અને વિદ્યાદિ શ્રેષ્ઠ ગુણોની કદી પણ ઉનાતિ થઈ શકતી નથી. (૧)

પુરુષતમ્બ પુરુણામીશાનું વાર્યાણામ् । ઇન્દ્રં સોમે સચા સુતે ॥ ૨ ॥

[પરમેશ્વર]

પદાર્થ : હે સખાય:-પરસ્પર મિત્ર ભાવથી રહેનારા વિદ્ઘાનો ! તમે વાર્યાણામ्-વરણ કરવા યોગ્ય અર્થાત् અત્યંત ઉત્તમ પદાર્થોમાં સ્વીકાર કરવા યોગ્ય, પુસ્તમમ्-બહુ દુષ્ટ સ્વભાવવાળા જીવોને પાપ કર્મોના ફળ આપીને જ્વાનિ પ્રાપ્ત કરાવનાર, ઇંશાનમ्-સૃષ્ટિ-રચનામાં સમર્થ, પુસ્તામ्-આકાશથી પૃથિવી સુધીના અસંખ્ય પદાર્થોના ઇન્દ્રમ्-સમસ્ત ઐશ્વર્યનું પ્રદાન કરનાર પરમેશ્વરના અભિપ્રગાયત-ગુણોના ઉપદેશ કરો અને સાંભળો (તુ) અને જે સૂતે-અભિપ્રવ-વિદ્યાથી પ્રાપ્ત સોમે-સેવન કરવા યોગ્ય સર્વ પદાર્થોમાં સચા-સચ્યવેલ પદાર્થ છે, તે સર્વના ઉપકાર માટે યથાયોગ્ય તેનો અભિપ્રગાયત-શ્રેષ્ઠ રીતે વિદ્યાની વૃદ્ધિ માટે ગુણગાન કરો અને તેના ગુણોને સાંભળો.

[ભૌતિક વાયુ]

હે સખાય:-પરસ્પર મિત્રભાવથી રહેનારા વિદ્ઘાનો તમે વાર્યાણામ्-વરણ કરવા યોગ્ય અર્થાત् અત્યંત ઉત્તમ પદાર્થોમાં સ્વીકાર કરવા યોગ્ય પુસ્તમમ्-પાપકર્મના ફળ-ભોગના હેતુ, ઇંશાનમ्-પરમેશ્વરની મધ્યમાં સ્થિત વિદ્યાના સાધક, પુસ્તામ्-આકાશથી પૃથિવી સુધીના અનેક પદાર્થોમાં ઇન્દ્રમ्-આત્માના સર્વ ભોગ હેતુભૂત વાયુના અભિ + પ્રયાગત-મુખ્ય રૂપથી તથા શ્રેષ્ઠ રીતે વિદ્યાની સિદ્ધિને માટે ગુણોનો ઉપદેશ કરો અને સાંભળો. **તુ-**અને જે સૂતે-અભિપ્રવ-વિદ્યાથી યુક્ત સોમે-તે વિદ્યાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય સચા-જે સમવેત પદાર્થ છે; તેને સર્વના ઉપકારને માટે યથાયોગ્ય અભિ + પ્ર + ગાયત-મુખરૂપથી અને ઉત્તમ રીતે વિદ્યા-સિદ્ધિ માટે તેના ગુણોનો ઉપદેશ કરો અને સાંભળો. (૨)

ભાવાર્થ : પૂર્વ મંત્રમાંથી આ મંત્રમાં ‘સખાય’ તુ અભિપ્રગાયત એ ત્રણ શબ્દોને અર્થ માટે લેવા જોઈએ. યથાયોગ્ય વ્યવસ્થાથી જીવોને તે-તે કર્મોના ફલદાતા હોવાથી ઈશ્વરનું તથા એ કર્મનો ભોગ કરાવનારને કારણે અને વિદ્યા તથા સર્વ ચેષ્ટા-કિયાઓનો સાધક હોવાથી ભૌતિક અર્થાત્ સંસારી વાયુનું એમ બે અર્થનું ગ્રહણ થાય છે. (૨)

સ ઘા નો યોગ આભુવત્સ રાયે સ પુરન્ધ્યામ् । ગમુદ્વાર્જેભિરા સ નઃ ॥ ૩ ॥

[પરમેશ્વર]

પદાર્થ : સ:-તે ઈન્દ્ર = પરમેશ્વર-ઘા-જ ન:-અમારા યોગે-સર્વ સુખ-સાધનોની પ્રાપ્તિના સાધક યોગમાં સહાયક આ + ભુવત-સર્વત્રથી થાય, તથા સ:-તે પરમેશ્વર જ રાયે-પરમ ઉત્તમ ધનની પ્રાપ્તિ માટે, સ:-અને તે પરમેશ્વર પુરુષ્યામ-અનેક શાસ્ત્ર વિદ્યાથી યુક્ત બુદ્ધિમાં પ્રકાશ કરનાર થાય.

આ રીતે સ:-તે પરમેશ્વર જ વાજેભિ:-ઉત્તમ અન્નોની સાથે ન:-અમને આ + ગમત્ આશા પ્રદાન કરે.

[ભૌતિક-વાયુ]

સ:-તે ઈન્દ્ર = વાયુ ઘા-જ ન:-અમારા યોગે-સહાયક અને વ્યવહાર-વિદ્યાના ઉપયોગ માટે આ + ભુવત-સર્વત્રથી વર્તમાન; તથા સ:-તે વાયુ જ રાયે-પરમ ઉત્તમ ધનની પ્રાપ્તિ માટે અને સ:-તે વાયુ પુરુષ્યામ-અનેક શાસ્ત્ર-વિદ્યાથી યુક્ત બુદ્ધિમાં પ્રકાશ કરનાર હોય છે.

એજ રીતે સ:-તે વાયુ જ વાજેભિ:-વિમાન આદિ યાનોથી અમને આગમત્-સર્વત્ર લઈ જાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર પુરુષાર્થી મનુષ્યને સહાય કરનાર હોય છે; આળસુને નહિ. વાયુ પણ પુરુષાર્થથી કાર્ય સિદ્ધિમાં ઉપયોગી બને છે, કોઈને પણ પુરુષાર્થ વિના ધન અને બુદ્ધિનો લાભ પ્રાપ્ત થતો નથી; અને તે બન્ને વિના કદી પણ ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. એટલા માટે સર્વ મનુષ્યોએ પુરુષાર્થી અને આશાવાન બનવું જોઈએ. (૩)

યસ્ય સંસ્થે ન વૃણવતે હરી સુમત્સુ શત્રવઃ । તસ્મા ઇન્દ્રાય ગાયત ॥૪॥

[પરમેશ્વર]

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે યસ્ય-જે પરમેશ્વરના હરી-હરણશીલ બળ અને પરાક્રમ સંસ્થે-આ જગતમાં છે, યસ્ય-જે પરમાત્માની સહાયથી શત્રવઃ-શત્રુ સમત્સુ-યુદ્ધોમાં ન વૃણવતે-સારી રીતે બળ કરી શકતા નથી; તસ્મૈ-તે ગુણોથી યુક્ત તે ઇન્દ્રાય-પરમેશ્વરને નિત્ય ગાયત-ગુણોની સ્તુતિ અને શ્રવણથી જાણો.

[સૂર્યલોક]

હે મનુષ્યો ! તમે યસ્ય-જે સૂર્યલોકના હરી-હરણશીલ પ્રકાશ અને આકર્ષણ નામક ગુણ સંસ્થે-આ જગતમાં છે; યસ્ય-જે સૂર્યલોકની સહાયથી શત્રવઃ-શત્રુ સમત્સુ-યુદ્ધોમાં ન વૃણવતે સારી રીતે બળ કરી શકતા નથી; તસ્મૈ-ઉક્ત ગુણોથી યુક્ત તે ઇન્દ્રાય-સૂર્યની નિત્ય ગાયત-ગુણોથી સ્તુતિ અને શ્રવણ કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી મનુષ્યો પરમેશ્વરને પોતાના ઈષ્ટદેવ માનનાર અને તેને પ્રિય તથા બળવાન બનતા નથી, ત્યાં સુધી તેમાં દુષ્ટ શત્રુઓને નિર્બળ કરવાની શક્તિ આવતી નથી. (૪)

सुतपान्ते सुता इमे शुचयो यन्ति वीतये । सोमासो दध्याशिरः ॥५॥

पदार्थ : ईश्वर अर्थात् परमेश्वर, वायु अने सूर्यथी **सुतपान्ते**-भुज्य उत्पन्न करेल पदार्थोना रक्षक ज्ञवने माटे, **वीतये**-शान अने भोग माटे, **इमे**-ऐ सर्व **दध्याशिरः**-पुष्टि करनार अने सर्वत्रथी नष्ट थनार **शुचयः**-पवित्र, **सोमासः**-उत्तम व्यवहारोना उत्पत्ति-स्थान सर्व पदार्थोने **सुता**-उत्पन्न करेल छे, पवित्र करेल छे, तेथी तेने सर्व ज्ञव **यन्ति**-प्राप्त करे छे. (५)

भावार्थ : ईश्वर द्वारा सर्व ज्ञवो पर कृपा करीने कर्मानुसार फण आपवा माटे समस्त कार्य जगतनी रचना करवामां आवेल छे अने तेने पवित्र करवामां आवेल छे, अंज रीते पवित्र करनार सूर्य अने वायु छे. तेना कारणे ज सर्व जड पदार्थ अने ज्ञव पवित्र छे, परन्तु जे मनुष्य पवित्र गुण-कर्मोने ग्रहण करवामां पुरुषार्थी बनीने तेनो यथावत् उपयोग स्वयं ग्रहण करीने अन्योने ग्रहण करावे छे; तेओंज 'पवित्र' बनीने सुखी थाय छे. (५)

त्वं सुतस्य पीतये सुद्यो वृद्धो अजायथाः । इन्द्र ज्यैष्ण्याय सुक्रतो ॥६॥

पदार्थ : हे **इन्द्र**-विद्यादि परम ऐश्वर्यथी युक्त, **सुक्रतो**-श्रेष्ठ कर्म अने बुद्धिथी युक्त विद्वान् मनुष्य ! **त्वम्-तुं सद्यः**-शीघ्र **सुतस्य**-उत्पन्न थयेल आ जगतना पदार्थ समूहना रसनुं **पीतये**-पान अथवा ग्रहण करवा माटे **ज्यैष्ण्याय**-अति श्रेष्ठ कर्मोनुं अनुष्ठान करवा माटे **वृद्धः**-विद्यादि शुभ गुणोना शानने ग्रहण करवा अने सर्वनो उपकार करवामां श्रेष्ठ **अजायथाः**-बन. (६)

भावार्थ : ईश्वर ज्ञवने उपहेश आपे छे के-छे मनुष्य ! तुं ज्यां सुधी विद्यामां वृद्ध बनीने सारी रीते पुरुषार्थ अने परोपकार नहि करे, त्यां सुधी तुं मानवता-मनुष्यपृष्ठुं अने सर्वात्म सुखने प्राप्त करी शकीशा नहि, तेथी तुं धार्मिक बनीने पुरुषार्थी बन. (६)

आ त्वा विशन्त्वाशवः सोमास इन्द्र गिर्वणः । शन्ते सन्तु प्रचेतसे ॥७॥

पदार्थ : हे धार्मिक ! **गिर्वणः**-प्रशंसा योग्य कर्म करनार अर्थात् वाणी द्वारा सुनिने योग्य, **इन्द्र**-विद्वान् मनुष्य ! **आशवः**-वेगादि गुणोथी युक्त, सर्व क्रियाओमां व्याप्त **सोमासः**-सर्व पदार्थ त्वा-तेने आ + **विशन्तु**-प्राप्त थाय तथा ए प्रकारना गुणोथी **प्रचेतसे**-शुद्ध शानवाणा ते-आपने माटे मारा अनुग्रही ए सर्व पदार्थ **शम्**-सुभकारक **सन्तु**-थाय. (७)

भावार्थ : ईश्वर ऐवा ज्ञवने आशीर्वाद आपे छे के-ज्यारे जे मनुष्य विद्वान् परोपकारी बनीने नित्य पुरुषार्थ करे छे, त्यारे सर्व पदार्थोथी उपकार ग्रहण करीने सर्व प्राणीओने सुखी करे छे, ते सर्व सुखोने प्राप्त करे छे, अन्य नहि. (७)

त्वां स्तोमा अवीवृथन् त्वामुक्था शतक्रतो । त्वां वर्धन्तु नो गिरः ॥८॥

पदार्थ : हे **शतक्रतो**-असंभ्य कर्मो अनंत प्रज्ञायुक्त ईश्वर ! जेम **स्तोमा**:-वेदनो सुति समूह-स्तोत्र **उक्था**-प्रशंसनीय स्तोत्र आपने **अवीवृथन्**-अत्यंत प्रसिद्ध करे छे, तेम **नः**-अमारी **गिरः**-विद्या अने सत्यभाषण युक्तवाणी पाण **त्वाम्**-आपने **वर्धन्तु**-सर्वथा प्रकाशित करे. (८)

ભાવાર્થ : જેમ-જે સંસારમાં પુણીવી અને સ્વર્ય આદિ રૂપેલ પદાર્થ છે, તે સર્વ, સર્વના રચયિતા પરમેશ્વરનું જ્ઞાન કરાવીને, તેને પ્રકાશિત કરે છે; તેમ તે ઉપકારોને તથા પરમાત્માના ગુણોને સમ્યક્ રીતે જાણીને વિદ્વાનજનો પણ એવા જ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય. (૮)

અક્ષિતોતિઃ સનેદિમં વાજુમિન્દ્રઃ સહુસ્ત્રિણમ् । યસ્મિન્ વિશ્વાનિ પૌંસ્યા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અક્ષિતોતિઃ-ક્ષય રહિત જ્ઞાનવાન ઇન્દ્રઃ સર્વ ઐશ્વર્યયુક્ત પરમેશ્વર છે, તે કૃપા કરીને અમારા માટે યસ્મિન્-જેના વ્યવહારમાં વિશ્વાનિ-સર્વ પૌંસ્યા-પુરુષ બળ છે, ઇમમ-એ સહુસ્ત્રિણમ्-સહસ્ર = અસંખ્ય સુખોના દાતા વાજમ-પદાર્થોના વિજાનને સનેત-સમ્યક્ સેવન કરાવે, જેથી અમે શ્રેષ્ઠતમ સુખોને પ્રાપ્ત કરીએ. (૯)

ભાવાર્થ : અમે-જેની જ્ઞાનાથી સંસારમાં પદાર્થ બળવાન બનીને એ પોતાના વ્યવહારમાં રહે છે, તે બળ આદિ ગુણો માટે, સર્વના સુખ માટે, પુરુષાર્થ કરીએ, તે પરમેશ્વર તે વ્યવહારમાં અમારી સહાયતા કરે એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૧૦)

મા નો મર્ત્તી અભિદ્રુહન્ તનૂનામિન્ડ ગિર્વણઃ । ઇંશાનો યવયા વૃધમ् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે ગિર્વણઃ-વેદ અને શિક્ષાથી સંસ્કૃત વાણીઓ દ્વારા સેવન કરવા યોગ્ય સર્વશક્તિમાન્ ! ઇન્દ્ર-સર્વ રક્ષક પરમેશ્વર ! ઇંશાનઃ-સમર્થ આપ નઃ-અમારા તનૂનામ-શરીરો અથવા વિસ્તૃત પદાર્થોનું વૃધમ-હનન મા, યવય-કદી ન કરો તથા આપના ઉપદેશથી મર્ત્તાઃ-મરણધર્મા = મનુષ્ય અને સર્વ પ્રાણીઓ નઃ-અમારાથી માભિદ્રુહન્-કદી દ્રોહ ન કરે. (૧૦)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય અન્યાયથી કોઈ પ્રાણીની હિંસા કરવાની ઈચ્છા ન કરે, પરંતુ સર્વની સાથે મિત્રભાવથી વર્તન કરે. જેમ ઈશ્વર કોઈથી પણ દ્રોહ કરતો નથી, તેમ જ સર્વ મનુષ્યોએ આચરણ કરવું જોઈએ. (૧૦)

સંગતિ : આ પંચમ સૂક્તમાં મનુષ્યોએ વિદ્યા દ્વારા કેવી રીતે પુરુષાર્થ અને સર્વનો ઉપકાર કરવો જોઈએ, એ વિષયનો ઉપદેશ કરવામાં આવેલ હોવાથી ચોથા સૂક્ત સાથે તેની સંગતિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ. (૫)

સૂક્તા-૬

યુજ્જન્તિ બ્રધનમરું ચરન્તું પરિ તુસ્થુષઃ । રોચન્તે રોચ્ના દ્વિવિ ॥ ૧ ॥

[પરમેશ્વર]

પદાર્થ : જે મનુષ્યો અસ્ત્રમ-સર્વ મર્મસ્થાનોમાં વિદ્યમાન, હિંસારહિત પરમેશ્વર અને પ્રાણવાયુને તથા બ્રધનમ-મહાન પરમેશ્વરને પરિ-સર્વત્ર તસ્થુષઃ-વિદ્યમાન સર્વ સ્થાવર પદાર્થો અથવા મનુષ્યોને તથા ચરન્તમ-સર્વ જગતના જાણવા અને સર્વત્ર વ્યાપ્ત પરમાત્માને પોતાના આત્મામાં યુજ્જન્તિ-ઉપાસના યોગ દ્વારા યુક્ત કરે છે, તેઓ રોચનાઃ-સ્વયં પ્રકાશિત અને સર્વના પ્રકાશક બનીને દ્વિવિ-પ્રકાશ સ્વરૂપ

બ્રહ્મમાં રોચને-પ્રકાશિત થાય છે, તેમાં રૂચિ કરાવનાર બને છે.

[સૂર્ય-વાચુ]

જે મનુષ્ય અસ્યમ् બાધ્ય પ્રદેશમાં રૂપના પ્રકાશક અને લાલ ગુણયુક્ત સૂર્યને બ્રહ્મ-શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિ માટે સૂર્ય, અજિન અથવા પ્રાણને પરિતિ:-સર્વત્રથી તસ્થુષ:—સ્થાવર પદાર્થો અથવા મનુષ્યોને ચરન્તમ्-સર્વત્ર વ્યાપ્ત કરનાર બાધ્ય પ્રદેશમાં વિદ્યમાન સૂર્ય અથવા વાયુને યુજ્જન્તિ-યુક્ત કરે છે, તેઓ સ્વયં પ્રકાશિત અને પ્રકાશક બનીને દિવિ-સૂર્ય વગેરેના પ્રકાશમાં પ્રકાશિત થાય છે, તેમાં રૂચિ કરાવનાર બને છે. (૧)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે કે-જે મનુષ્ય નિશ્ચય વિદ્યા ભણાવવામાં તત્પર રહે છે-પુરુષાથી હોય છે, તેને જ સર્વ સુખો પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી વિદ્યાન લોકો પૃથિવી આદિ પદાર્થોથી સ્વયં ઉપયોગ ગ્રહણ કરીને તથા અન્યોને ગ્રહણ કરાવીને સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે. (૧)

યુજ્જન્ત્યસ્ય કામ્યા હરી વિપક્ષસા રથે। શોણા ધૃષ્ણુ નૃવાહસા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્યાનો ! આપ અસ્ય-એ સૂર્ય રૂપ અજિનની કામ્યા-કામના કરવા યોગ્ય શોણા-વર્ણનો પ્રકાશક અને ગતિનો હેતુ ધૃષ્ણુ-દઢ, વિપક્ષસા-વિવિધ કલા અને જળના ચક્કમાં ભ્રમણથી પાંખો રૂપ યંત્રોથી યુક્ત નૃવાહસા-નરો-મનુષ્યોને દેશાન્તરમાં લઈ જનાર હરી-આકર્ષણ તથા વેગ અથવા શુક્લ પક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ રૂપી બે ઘોડા જેનાથી સર્વનું હરણ કરવામાં આવે છે, એ શ્રેષ્ઠ ગુણોને પૃથિવી, જળ અને આકાશમાં ગતિ કરનાર રથે-રથ-યાનોમાં યુજ્જન્તિ-યુક્ત કરો-જોડો. (૨)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે કે-જ્યાં સુધી મનુષ્ય પૃથિવી, જળ અને અજિન આદિ પદાર્થોના ગુણ-જ્ઞાન તથા ઉપકાર ગ્રહણથી પૃથિવી, જળ અને આકાશમાં ગમન કરવા માટે યાન = વાહન બનાવતા નથી, ત્યાં સુધી તેને દઢ રાજ્ય અને ધન આદિ ઉત્તમ સુખદાયક થતા નથી. (૨)

કેતું કૃણવન્નકેતવે પેશો મર્યા અપેશસે। સમુષદ્વિરજાયથા: ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : મર્યા:—હે મરણધર્મ મનુષ્યો ! જે જગદીશ્વર અકેતવે-અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના વિનાશને માટે કેતુમ्-ઉત્તમ જ્ઞાનને, અપેશસે-નિર્ધનતા, દારિદ્ર્ય તથા કુરૂપતા આદિ દોષોના વિનાશને માટે પેશ:—સુવર્ણ આદિ ધન અને શ્રેષ્ઠ રૂપને કૃણવન्-ઉત્પન્ન કરે છે, તે પરમેશ્વરને તથા સમસ્ત વિદ્યાઓને સમુષદ્વિ:—સમ્યક્ રીતે ઈશ્વર આદિ પદાર્થ વિદ્યાઓની કામના કરનારા વિદ્યાનોથી સમાગમ કરીને તમે યથાવત્તુ જાણો. (૩)

અજાયથા:—હે જિજ્ઞાસુ મનુષ્યો ! તમે પણ તે પરમેશ્વરના સમાગમથી અજાયથા:—વિદ્યાને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરો. (૩)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ રાતના ચોથા પ્રહરમાં આળસનો ત્યાગ કરીને, જીઠીને, અજ્ઞાન અને દારિદ્ર્યતાના વિનાશ માટે પ્રયત્નશીલ બનીને, પરમેશ્વરનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ અને સર્વ પદાર્થોથી

ઉપકાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૩)

આદહુ સ્વધામનું પુનર્ગર્ભત્વમેરિએ। દધાનાં નામ યુજ્ઞિયમ्॥૪॥

પદાર્થ : જેમ મસ્તઃ-વાયુ નામ-જળ તથા યુજ્ઞિયમ्-યજકર્મ યોગ્ય પ્રદેશને દધાનાઃ-ધારણા કરનાર બનીને પુનઃ-ફરી-ફરી સ્વધામ, અનુ-પ્રત્યેક જળમાં જળને ગર્ભત્વમ्-તેના સમૂહદૂપી ગર્ભને એર્સી-સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત થઈને કંપાવે છે, તેમ આત્-ફરી વર્ષા કરીને જળને વરસાવે છે; એ જ રીતે વારંવાર જળોને ચડાવીને વરસાવે છે.

ભાવાર્થ : જે જળ સૂર્ય અને અગ્નિ દ્વારા લઘુત્વ-હલકુ કે સૂક્ષ્મને પ્રાપ્ત થઈને કણ રૂપ બની જાય છે, તેનું ધારણ કરીને અર્થાત્ ધન બનાવીને કે વાદળાઓનો આકાર પ્રદાન કરીને વાયુ જ વરસાવે છે, તેથી સર્વનું પાલન અને સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. (૪)

વીળુ ચિંદારુજુલુભિર્ગુહા ચિદિન્દુ વહ્નિભિ:। અવિન્દ ઉસ્ત્રિયા અનુઃ॥૫॥

પદાર્થ : ચિત્-જેમ મનુષ્ય પોતાની નજીકના પદાર્થને ઊઠાવીને ધારણ કરે છે, તેમ ચિત્-જ ઇન્દ્ર: સૂર્ય પણ વીળુ-બળ પૂર્વક ઉસ્ત્રિયા:-પોતાનાં કિરણો દ્વારા સંસારી પદાર્થોને અવિન્દ:-પ્રાપ્ત થાય છે, અને અનુ-તત્પશ્ચાત્ સૂર્ય તેનું ભેદન કરીને આરૂજલુભિ:-સર્વત્રથી ભંજન કરનાર વહ્નિભિ:-વાહક પવનોની સહાયથી તેને તથા પદાર્થ-સમૂહને ગુહા-અન્તરિક્ષ અર્થાત્ પોતામાં સ્થાપિત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ બળવાન પવન પોતાના દંડ વેગથી દંડ વૃક્ષ વગેરેને પણ તોડી નાખે છે, તેમ સૂર્ય તેને પોતાના કિરણોથી દિવસ અને રાત કાપે છે અને પવન તેને ઉપર-નીયે લઈ જાય છે. એ રીતે ઈશ્વરની વ્યવસ્થાથી-નિયમથી સર્વ પદાર્થો ઉત્પત્તિ અને વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

દેવયન્તો યથા મતિમચ્છી વિદ્વદ્ભસું ગિરઃ। મહામનૂષત શ્રુતમ्॥૬॥

પદાર્થ : જેમ દેવયન્ત:-સર્વ વિજ્ઞાનયુક્ત ગિરઃ-વિદ્વાન મનુષ્યો વિદ્વદ્ભસુમ्-સુખકારક પદાર્થ વિદ્યાથી યુક્ત મહામ-મહાન મતિમ-બુદ્ધિને શ્રુતમ्-સર્વ શાખોના શ્રવણ અને કથનને અનૂષ્ઠત-પ્રશસ્ત કરે છે, તેમ જ પવન પોતાના વેગ આદિ ગુણોથી યુક્ત બનીને વાણી અને શ્રોત સંબંધી ચેષ્ટાઓ અને શિલ્પવિદ્યાને અચ્છ-ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વાયુના ઉત્તમ ગુણોનું જ્ઞાન, સર્વનો ઉપકાર, વિદ્યાની વૃદ્ધિ અને બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ માટે સદા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જેથી સર્વ વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે. (સ્વામીજીએ મંત્રની મેન્ટ્રમૂલરની વ્યાખ્યાની સમીક્ષા કરી છે.) (૬)

ઇન્દ્રેણ સં હિ દૃક્ષસે સંજગ્માનો અવિભ્યુષા। મુન્દુ સમાનવર્ચસા॥૭॥

પદાર્થ : એ વાયુ અવિભ્યુષા-ભય દૂર કરનાર કિરણ સમૂહ અથવા વાયુગણ તથા ઇન્દ્રેણ-પરમેશ્વર અથવા સર્યાની સાથે જ સંજગ્માન:-સારી રીતે સંગ થયેલ તથા વાયુની સાથે સૂર્ય સંદ્ક્ષસે-સંગત થયેલ પ્રાર્ગબદ્ધભાગ્ય

દૃષ્ટિગોચર થાય છે, હિ-જેથી તે બન્ને સમાનવર્ચસા-પદાર્થોમાં પ્રસિદ્ધ બળવાન છે, તેથી સર્વને મન્ત્ર-આનંદ પ્રદાન કરનાર છે. (૭)

ભાવાર્થ : ઈશ્વરે સર્વત્ર વ્યાપક થઈને પોતાની સત્તાથી સૂર્ય, વાયુ આદિ સમસ્ત પદાર્થો ઉત્પન્ન કરીને ધારણા કરેલા છે. તેના મધ્યમાં સૂર્ય અને વાયુનું ધારણા, આકર્ષણ અને પ્રકાશના યોગથી સર્વ પદાર્થો સુશોભિત થાય છે. મનુષ્યોએ તેની વિદ્યા અને ઉપકાર ગ્રહણ કરવામાં પ્રયોગ કરવો જોઈએ. (૭)

અનુવદ્યૈરભિદ્યુભિર્મુખઃ સહસ્વદર્ચર્વતિ । ગુણૈરિન્દ્રસ્ય કામ્યૈः ॥૮॥

પદાર્થ : જે એ મખઃ:-સુખ અને પાલન કરવાનો હેતુ યજ્ઞ છે, તે ઇન્દ્રસ્ય-સૂર્યની અનવદ્યૈ:-નિર્દોષ અભિદ્યુભિઃ:-સર્વત્રથી પ્રકાશમાન અને કામ્યૈ:-પ્રાપ્તિની ઈચ્છા કરવા યોગ્ય ગણૈ:-કિરણો અથવા પવનોની સાથે મળીને સર્વ પદાર્થોને સહસ્વત્ત-જેમ દઢ થાય છે, તેમ અર્ચતિ-શ્રેષ્ઠ ગુણા કરનાર બને છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે એ સુખ અને રક્ષા પ્રદાન કરનાર શુદ્ધ પ્રવ્યોનો અજિનમાં હોમ કરવાથી સિદ્ધ થનાર યજ્ઞ છે, તે વાયુ અને સૂર્ય-કિરણોની શુદ્ધિ દ્વારા રોગોનો નાશ કરીને સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપીને તેને બળવાન બનાવે છે. (૮)

अતः परिज्मन्नाग्हि दिवो वा रोचनादधि । समस्मिन्नृज्जते गिरः ॥૯॥

પદાર્થ : જે વાણીનો સર્વ વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે; તે પરિજ્મન्-સર્વત્ર ગમનશીલ તથા સર્વ પદાર્થોને ઉપર-નીચે પહોંચાડનાર વાયુ છે, અતઃ:-જે પૃથિવીથી જળકણોને ગ્રહણ કરીને અધ્યાગહિ-ઉપર લઈ જઈને દિવઃ:-સૂર્યના પ્રકાશથી વા-અથવા રોચનાત્-રૂચિવર્ધક મેઘમંડલથી જળને નીચે લાવે છે; અસ્મિન्-એ બહાર અને અંદર રહેનાર પવનમાં સર્વ પદાર્થો સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. (૯)

ભાવાર્થ : એ બળવાન વાયુ ગમન-આગમન સ્વભાવવાળો હોવાથી સર્વ પદાર્થોનું ગમન-આગમન, ધારણા, શબ્દોચ્ચારણા અને શ્રવણનો હેતુ છે. (૯)

इતો વા સાતિમીમહે દિવો વા પાર્थિવાદધિ । ઇન્દ્રે મુહે વા રજસઃ ॥૧૦॥

પદાર્થ : વયમ-અમે ઇતઃ-આ પાર્થિવાત્-પૃથિવીનો સંયોગ વા-અને દિવઃ-એ પ્રત્યક્ષ અજિનો પ્રકાશ વા-લોક લોકાન્તરો અર્થાત્ ચંદ્ર અને નક્ષત્રાદિ લોકોથી પણ સાતિમ्-સારી રીતે પદાર્થોના વિભાગ કરતા વા-અથવા રજસઃ:-પૃથિવી આદિ લોકોથી મહઃ-અતિ વિસ્તૃત ઇન્દ્રમ्-સૂર્યને ઈમહે-જાણીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : સૂર્યના કિરણો પૃથિવી પર રહેલ જળ આદિ પદાર્થોને છિન-ભિન કરીને સૂક્ષ્મ-હલકાં કરી દે છે. તેથી તે (જળાદિ પદાર્થ) વાયુની સાથે ઉપર જાય છે. પરંતુ તે સૂર્યલોક સર્વ લોકોથી સર્વર્થી મોટો છે. (૧૦)

સંગતિ : સૂર્ય અને પવન-વાયુથી જેમ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. તે બન્ને જગતમાં કેવી રીતે વર્તે છે અને તેનાથી કેવી રીતે ઉપકારની સિદ્ધિ થાય છે, એ પાંચમા સૂક્તના અર્થની સાથે આ છઢા સૂક્તની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૬)

સૂક્તા-૭

ઇન્દ્રમિદ્ ગાથિનો બૃહદિન્દ્રમંકેભિરુક્રિંગઃ । ઇન્દ્ર વાણીરનૂષત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે ગાથિન :-ગાન કરનાર, અર્કિણ :-સત્ય ભાષણ આદિ કરનાર વિદ્વાનો છે, તેઓ અકેમિ :-સત્કાર કરવાના પદાર્થ, સત્યભાષણાદિ શિલ્પિવિદ્યાના સિદ્ધ કરેલા કર્મો અને મંત્રો = વિચારોથી વાણી :-ચારેય વેદોની વાણીઓને પ્રાપ્ત થવા માટે બૃહત્-મહાન ઇન્દ્રમ-પરમેશ્વર, ઇન્દ્રમ-સૂર્ય એ ઇન્દ્રમ-મહાબળવાન વાયુના ગુણોના જ્ઞાનથી હી-જ અનૂષ્ઠત-યથાવત્ સ્તુતિ કરે. (૧)

ભાવાર્થ : ઈથર ઉપદેશ કરે છે કે-મનુષ્યોએ વેદ મંત્રોનાં ચિંતનથી ઈથર, સૂર્ય અને વાયુ આદિ પદાર્થોના ગુણોને સારી રીતે આણીને (તેના દ્વારા) સર્વના સુખ માટે નિત્ય પ્રયત્નપૂર્વક ઉપકાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૧)

ઇન્દ્ર ઇન્દ્રયોः સચા સમીશલ આ વચ્ચોયુજા । ઇન્દ્રો વૃજી હિરણ્યયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જેમ એ સંમિશ્લ : -પદાર્થોમાં સમ્યક્ રીતે મળેલ ઇન્દ્ર : -ઐશ્વર્યના હેતુ સ્પર્શક ગુણયુક્ત વાયુ સચા-સંયુક્ત, વચ્ચોયુજા-વાણીઓથી યુક્ત કરનાર, હય્યો : -આદાન-પ્રદાન ગુણોને જે ગમન-આગમનોને આ-સર્વત્રથી યુક્ત કરે છે; તેમ ઇત્-જ વર્જી-વજ અર્થાત્ સંવત્સર અથવા તાપગુણ યુક્ત હિરણ્યય : -પ્રકાશ સ્વરૂપ ઇન્દ્ર : -સૂર્ય પણ પોતાના આદાન-પ્રદાન ગુણોથી સર્વ પદાર્થોમાં યુક્ત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુના યોગથી જ ઉત્ત્યારણ અને શ્વરણરૂપ વ્યવહાર તથા સમસ્ત પદાર્થોનું ગમન આગમન, ધારણ કરવું અને સ્પર્શ રૂપ (વ્યવહાર) સંભવ બને છે, તેમ જ સૂર્યના યોગથી પદાર્થોનો પ્રકાશ અને છેદન રૂપ (વ્યવહાર) સંભવ બને છે. (૨)

ઇન્દ્રો દીર્ઘાયુ ચક્ષસુ આ સૂર્ય' રોહયદ્ દિવિ । વિ ગોભિરદ્રિમૈરયત ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર : -જે સમસ્ત જગતના રચયિતા જગદીશરે દીર્ઘાય-મહાન તથા નિરંતર ચક્ષસે દર્શન માટે દિવિ-સર્વ પદાર્થોના પ્રકાશના નિભિત સૂર્યમ-પ્રસિદ્ધ સૂર્યલોક આ + રોહયત-ઉપર સ્થાપિત કરેલ છે, તે ગોભિ : -પોતાના કિરણો દ્વારા અદ્રિમ-મેઘ-વાણોને વ્યૈસ્યત-વિવિધ પ્રકારથી ઉપર-નીચે ગતિમાન કરીને વારંવાર વરસાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : સૃષ્ટિ રચવાની ઈચ્છા કરનાર ઈથરે લોકોની મધ્યમાં દર્શન, ધારણ, આકર્ષણ અને પ્રકાશરૂપી પ્રયોજન માટે પ્રકાશમય સૂર્યલોક સ્થાપિત કરેલ છે, અનેજ રીતે પ્રયોક બ્રતમાંડ (=સૌર પરિવાર) નો નિયમ છે. તે પ્રતિક્ષણ જળને ઉપર ખેંચીને તથા વાયુ દ્વારા ઉપર રાખીને વારંવાર નીચે

પહોંચાડે છે, એ જ વરસાદનું કારણ છે. (૩)

ઇન્દ્ર વાજેષુ નોઽવ સુહસ્ત્રપ્રધનેષુ ચ । ઉગ્ર ઉગ્રાભિરૂતિભિ: ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-હે પરમ ઐશ્વર્ય પ્રદાન કરનાર જગદીશ્વર ! ઉગ્ર:-સર્વ રીતે અનન્ત પરાક્રમવાન આપ-સહસ્ત્રપ્રધનેષુ-સહસ્ર =અસંખ્ય ઉત્તમ ધન આપનાર અને વાજેષુ-મહાયુદ્ધોમાં ઉગ્રાભિ:-અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ ઊતિભિ:-રક્ષા, પ્રાપ્તિ, વિજ્ઞાન, સુખ, પ્રવેશરૂપ સાધનોથી અર્થાત્ શ્રેષ્ઠતમ પદાર્થની પ્રાપ્તિથી નઃ:-આનંદમાં પ્રવેશ કરાવવાથી અવ-રક્ષા કરો અને નિરંતર રજ્યને પ્રાપ્ત કરાવો. (૪)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વર ધાર્મિક યોજાઓ પર કૃપા કરે છે; અન્યો પર નહિ. જે મનુષ્ય જિતોન્દ્રિય, વિદ્વાન, પક્ષપાત રહિત, શારીરિક અને આત્મિક બળના કારણો શ્રેષ્ઠ અને આગસરહિત બનીને ધર્મપૂર્વક મહાયુદ્ધને જીતીને રજ્યની નિત્ય રક્ષા કરે છે. તેઓ જ મહાભાગ્યશાળી બનીને સુખી થાય છે. (૪)

ઇન્દ્રં વૃયં મહાધુન ઇન્દ્રમર્ભેં હવામહે । યુર્જ વૃત્રેષુ' વૃત્રિણમ् ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વ્યાપ-અમે મહાધન-મહાધન માટે સંગ્રામમાં ઇન્દ્રમ-સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરનું આદ્વાન અને સ્મરણ કરીએ છીએ. અર્ભે-નાના યુદ્ધમાં એજ આદ્વાનથી વજ્ઞિણમ-કિરણ અથવા જળ યુક્ત વૃત્રેષુ-મેધમંડલ-વાદળોમાં યુજમ-યુક્ત રહેનાર ઇન્દ્રમ-સૂર્ય અથવા વાયુનું હવામહે આખ્યવાન કરીએ છીએ. અર્થાત્ પ્રકાશ અને સર્વમાં ગમનાગમનાદિ ગુણોની સમાન ન્યાય, વિદ્યા પ્રકાશ અને દૂતો દ્વારા સર્વ રજ્યમાં વિદ્યમાન વિદિત કરવા વગેરે ગુણોને સદા ધારણ કરતા રહીએ. (૫)

ભાવાર્થ : જ્યાં-જ્યાં નાનું અથવા મોટું યુદ્ધ થાય છે, ત્યાં-ત્યાં સર્વત્ર વિદ્યમાન પરમેશ્વરને રક્ષક માનીને દુષ્ટોની સાથે ધર્મપૂર્વક ઉત્સાહથી યુદ્ધ કરવાથી સૂર્ય તથા વાયુના કારણે પણ તેની સિદ્ધિ થાય છે.

જેમ ઈશ્વર તે બન્નેને નિમિત્ત બનાવીને વરસાદથી સંસારનું મહાન સુખ સિદ્ધ કરી શકાય છે, તેમ મનુષ્યોએ (સૂર્ય અને વાયુ)નાં નિમિત્તથી કાર્ય સિદ્ધ કરવી શેદીએ. (૫)

સ નો' વૃષન્નમું ચુરું સત્રાદાવુન્નપાવૃધિ । અસ્મભ્યુમપ્રતિષ્કૃતઃ ॥ ૬ ॥

[ઈશ્વર પ્રાર્થના]

પદાર્થ : હે વૃષન-સુખોની વર્ષા કરનાર, સત્રાદાવન-સત્ય જ્ઞાન આપનાર પરમેશ્વર ! સ:-આપ અસ્મભ્યમ-આપની આશા અને પુરુષાર્થમાં રહેનાર અમે લોકોને માટે અપ્રતિષ્કૃતઃ-સ્થિર થઈને નઃ-અમારા આગામી આનંદ અર્થાત્ અમને આનંદ આપનાર પ્રત્યક્ષ મોક્ષનું દ્વાર અને ચર્મ-જ્ઞાન લાભ ખોલી નાખો-ઉદ્ઘાટન કરો.

[સૂર્યનું પ્રયોજન]

આપ દ્વારા રચિત સત્રાદાવા-સત્ર અર્થાત્ વૃષ્ટિ નામક યજને સર્વત્રથી આપનાર, વૃષા-જળ વરસાવનાર અપ્રતિષ્કૃત-સ્મરણ કરેલ સૂર્ય, અર્થાત્ પોતાની કક્ષામાં સ્થિર રહેતા સૂર્ય, અસ્મભ્યમ-

પુરુષાર્થમાં રહેલા અમે લોકોને માટે, અમુમ-અન્તરિક્ષમાં રહેલ ચર્સ્મ-મેધને અપાવૃદ્ધિ-ભૂમિ પર પાડે છે. આ મંત્રનો બીજો અર્થ છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય દુઃખાથી સત્યવિદ્યા અને ઈશ્વરની આશાનું પાલન કરે છે, અનત્યાર્મી ઈશ્વર તેના અવિદ્યા-અંધકારનો અત્યંત નાશ કરી દે છે. જેથી તે મનુષ્ય પુરુષાર્થ અને ધર્મથી કઢી પણ વિચલિત થતો નથી. (૬)

તુઝેતુઝે ય ઉત્તરે સ્તોમા ઇન્દ્રસ્ય વજ્ઞિણઃ । ન વિન્દે અસ્ય સુષ્ટુતિમ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : યે-જે વજ્ઞિણઃ-અનંત પરાક્રમવાન ઇન્દ્રસ્ય-સર્વ દુઃખ વિનાશક, અસ્ય-એ પરમેશ્વર તુઝેતુઝે-પ્રત્યેક પદાર્થ આપવામાં ઉત્તરે-સિદ્ધાન્તથી નિશ્ચિત કરેલ સ્તોમા:-સ્તુતિઓના સમૂહથી અસ્ય-એ પરમેશ્વરની સુષ્ટુતિમ્-સુશોભિત સ્તુતિનો પાર હું (જીવ) ન, વિન્દે-પામી શકતો નથી. (૭)

ભાવાર્થ : ઈશ્વરે આ સંસારમાં જીવોના સુખને માટે એ પદાર્થોમાં પોતાની શક્તિના જેટલા દાખાનાં, જેવી રચના અને જેવા ગુણ ઉપકારને માટે રાખેલ છે, તે સર્વને જીવવામાં હું = જીવ સમર્થ બની શકતો નથી. ‘સમૂર્ણાન્ત વેતું નાહં સમર્થોઽસ્મિ-’

કોઈ પણ ઈશ્વરના ગુણોની સમાપ્તિ = અનત સીમાને જીવી શકતા નથી. કારણ કે-તેના એ (ગુણો) અનંત છે. પરંતુ મનુષ્યોએ એ પદાર્થોથી જેટલો ઉપકાર ગ્રહણ કરી શકાય, તેટલો પ્રયત્નપૂર્વક ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૭)

વૃષા યુથેવ વંસગ: કૃષ્ણીરિયત્વોજસા । ઈશાનો અપ્રતિષ્કૃતઃ ॥ ૮ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : વંસગઃ-ધર્મનું સેવન કરનાર પુરુષને પ્રાપ્ત થનાર વૃષા-શુભ ગુણોની વર્ષા કરનાર યુથેવ-ગાયના સમૂહ-ધારણામાં વૃષભ-સાંઘ સમાન, અપ્રતિષ્કૃતઃ-સત્યભાવ અને નિશ્ચયથી પ્રાર્થના કરેલ, ઈશાનઃ-ઐશ્વર્યવાન, સૃષ્ટિના કર્તા વૃષા-ઈશ્વર-ઓજસા-બળ દ્વારા કૃષ્ણી:-ધર્માત્મા મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે.

[સ્તૂપ]

વંસગ: અલગ-અલગ પદાર્થોને પ્રાપ્ત થનાર, વૃષા-શુભ ગુણોની વર્ષા કરનાર યુથેવ-ગાયના સમૂહમાં વૃષભ સમાન અપ્રતિષ્કૃતઃ-ગ્રહણ કરેલ પોતાની કક્ષામાં રહેનાર ઈશાનઃ-ઐશ્વર્યનો હેતુ, પ્રકારશક વૃષા-સૂર્ય ઓજસા-બળથી કૃષ્ણી:-આકર્ષણ આદિ વ્યવહારોને ઇન્દ્રિં-પ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : જ્ઞાન વિષયક ઉન્નતિ કરવાનો તેનો સ્વભાવ હોવાથી મનુષ્ય જ ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ છે કારણ કે ધાર્મિક મનુષ્યોને જ પ્રાપ્ત થવાનો ઈશ્વરનો સ્વભાવ હોવાથી (ધાર્મિક મનુષ્ય જ તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.) જેમ એ મનુષ્યો જ પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેમ ઈશ્વર દ્વારા નિયુક્ત હોવાથી સૂર્ય પણ પોતાની સમીપ રહેલા લોકોનું આકર્ષણ કરવામાં સમર્થ છે. (૮)

ય એકશ્રષ્ણણીનાં વસૂનામિરુચ્યતિ । ઇન્દ્રઃ પજ્વ શ્રિતીનામ् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : ય:-જે ઇન્દ્રઃ-દુષ્ટ શત્રુઓના વિનાશક પરમેશ્વર ચર્ષણીનામ-મનુષ્યોને, વસૂનામ-અજિન અઠગ્વેદભાષ્ય

આદિ આઠ વસુ અર્થાત् નિવાસના લોકો, તથા પञ્ચ-નીચે, મધ્યમ, ઉત્તમ ઉત્તમતર, ઉત્તમતમ એ પાંચ પ્રકારના ક્ષિતીનામ-પૃથિવીલોક છે, તેના મધ્યમાં ઇરજ્યતિ-ઐશ્વર્યદાતા અને સર્વને સેવન કરવા યોગ્ય છે, તે પરમેશ્વર એક:-અદ્વિતીય અને સર્વના સહાયક છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે સર્વના અધિષ્ઠાતા, સર્વાંતર્યાંભી, વ્યાપક, સર્વ ઐશ્વર્ય પ્રદાતા, અસહાય-અન્યની સહાયની ઈશ્વારહિત જગદીશ્વર જગતની રચના, ધારણ અને આકર્ષણ કરનાર છે, તે જ સર્વ મનુષ્યોને ઈષ્ટદેવ રૂપમાં સેવા કરવા યોગ્ય છે. જે કોઈ તેને છોડીને અન્યને ઈષ્ટદેવ માને છે, તે ભાગ્યહીન સદા (મહાન-ધોર) દુઃખોને સદા પ્રાપ્ત કરે છે. (૮)

ઇન્દ્ર વો વિશ્વતસ્પરિ હવામહે જનેભ્યઃ । અસ્માકમસ્તુ કેવલઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! અમે વિશ્વતઃ-સર્વ પદાર્થો અથવા જનેભ્યઃ-સર્વ પ્રાણીઓ-જનોને માટે, સર્વ ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ ઇન્દ્રમ-પૃથિવી પર રાજ્ય પ્રદાન કરનાર પરમેશ્વરની પરિ + હવામહે-વારંવાર-સર્વત્રથી સુતિ કરીએ છીએ, તે જ બઃ-તમારા અને અમારા સર્વ મનુષ્યોના કેવલઃ-એક, યેતનસ્વરૂપ, પૂજ્ય ઈષ્ટદેવ (અસ્તુ) છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર આ મંત્રમાં સર્વ મનુષ્યોનાં કલ્યાણ માટે ઉપદેશ આપે છે કે-હે મનુષ્યો ! તમે કદી પણ મને છોડીને અન્યને ઉપાસ્ય દેવ ન માનો. કારણકે મારાથી જુદો બીજો કોઈ નથી. અથ હોવા છતાં (વેદમાં ઉપદેશ હોવા છતાં) જે કોઈ અનેક ઈશ્વર (અથવા તેના અવતાર) માને છે. તેને સર્વથી મોટો મૂઢ (મહામૂઢ) માનવો જોઈએ. (૧૦)

સંગતિ : આ સાતમા સૂક્તમાં જે ઈશ્વરે વાયુ અને સૂર્યને રચીને અન્તરિક્ષમાં તેને કાર્ય અને ઉપકાર માટે સ્થાપિત કરેલ છે, તે જ એક સર્વશક્તિમાન, સર્વદોપરહિત, સર્વ મનુષ્યોના પૂજ્ય છે. તેથી આ સૂક્તના અર્થની સાથે છટા સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૭)

સૂક્તા-૮

એન્દ્ર સાનસિં રુધિં સુજિત્વાનં સદાસહમ् । વર્ષિષ્ઠમૂત્યૈ ભર ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ ધન પ્રદાન કરનાર ઈશ્વર ! આપ કૃપા કરીને અમારી ઊત્ત્યે-રક્ષા, પુષ્ટિ અને સર્વ સુખોની પ્રાપ્તિ માટે વર્ષિષ્ઠમ્-અત્યંત વૃદ્ધિ કરનાર, સાનસિમ-નિરંતર સેવન કરવા યોગ્ય, સદાસહમ્-સર્વદા દુષ્ટ શત્રુઓની હાનિ કરનાર અને દુઃખોને સહન કરવાના મુખ્ય હેતુ સાજિત્વાનમ-સમાન શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરાવનાર રયિમ-ધનને આ + ભર-સર્વત્રથી ધારણ કરાવો. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ સર્વશક્તિમાન, અન્તર્યાંભી ઈશ્વરનો આશ્રય લઈને તથા પરમ પુરુષાર્થી સર્વના ઉપકાર માટે યક્વતી રાજ્યને ઉત્પન્ન કરાવનાર વિદ્યા રૂપી બળને તથા સર્વ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ અને સેના આદિના બળને સર્વ પ્રકારથી સારી રીતે પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ, જેથી પોતાને અને સર્વ પ્રાણીઓને સુખ મળે. (૧)

नि येन मुष्ठिहृत्या नि वृत्रा रुणधामहै। त्वोतासो न्यर्वता ॥ २ ॥

पदार्थ : हे जगदीश्वर ! आप **त्वोतासः**-आपना द्वारा रक्षाने प्राप्त अमे लोको येन-जे पूर्वोक्त धनथी **मुष्ठिहृत्या-मुट्ठीहृत्या-बाहुयुद्ध** अने **अर्वता**-अश्व आहि सेनानी सामग्रीथी **निवृत्रा**-मेघ समान सुखोनुं आवरण करनार निश्चित शत्रुओने **निस्गाधामहै**-सर्वदा रोकी शक्तीचे अर्थात् तेने निर्बण करीअे, अवुं श्रेष्ठ धन कृपा करीने प्रदान करो. (२)

भावार्थ : ईश्वरने ईश्वर देव माननार अने तेनो प्रिय-उपासक मनुष्योचे शारीरिक अने आत्मिक बण द्वारा अने संपूर्ण सामर्थ्याथी श्रेष्ठोनुं पालन अने हुष्टोनो सदा निश्चित करवो ओहीअे, जेथी ते मुष्ठि (मुक्का)ना प्रहाराने सहज न करी शक्तवाथी पलायन करी आय. (२)

इन्द्र त्वोतासु आ वृयं वज्रं घुना ददीमहि। जयेम् सं युधि स्पृधः ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे इन्द्र अनन्त बणवान ईश्वर ! **त्वोतासः**-आपना सानिध्यथी रक्षा आहि तथा बणने प्राप्त करीने **वयम्**-अमे धर्मिक अने शूरवीर भनीने अमारा विजय माटे **वज्रम्**-शत्रुओना बणनो नाश करवा माटे आग्नेयाहि शश्व-अश्व समूह **घना**-तोप, बंदूक, तलवार, धनुष्य, बाण वगेरे ढेळ युद्ध साधनोने **आ + ददीमहि**-सर्वत्रथी ग्रहण करीअे छीअे जेथी अमे आपना बणनो आश्रय अने सेनानी संपूर्ण सामग्री प्राप्त करीने **स्पृधः**-ईर्षा करनार शत्रुओने **युधि**-संश्वामां जयेम-ज्ञतीअे. (३)

भावार्थ : मनुष्योचे धर्म अने ईश्वरनो आश्रय लઈने शरीरनी पुष्टि, विद्याथी आत्मबण, पूर्ण युद्ध-सामग्री, परस्पर अवरोध अने उत्साह आहि उत्तम युश्योने ग्रहण करीने, सदा हुष्ट शत्रुओनो पराजय करवाथी सुखी थवुं ओहीअे. (३)

वृयं शूरेभिरस्तृभिरिन्द्र त्वया युजा वृयम्। सासह्याम् पृतन्युतः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे इन्द्र-युद्धमां उत्साह प्रदान करनार परमेश्वर ! **त्वया**-आपने अन्तर्यामी ईश्वर भानीने आपनी कृपाथी धर्मयुक्त व्यवहारोमां पोताना सामर्थ्यना **युजा**-संयोजनथी **वयम्**-सभापति अने श्रेष्ठ सेनापतिजनो **अस्तुभिः**-सर्व शश्व-अश्व यत्वाववामां यतुर **शूरेभिः**-सर्वोत्तम योद्धाओनी सहायताथी **पृतन्युतः**-सेना आहि बणथी युक्त भनीने लडनारा शत्रुओने **सासह्याम्**-वारंवार मर्झण करीअे, नष्ट करीअे. आ रीते शत्रुओने ज्ञतीने न्यायपूर्वक यक्कवर्ती राजा भनीने (**वयम्**) अमे नित्य प्रजाओनुं पालन करीअे. (४)

भावार्थ : शूरवीरता बे प्रकारनी होय छे. एक पुष्टि उत्पन्न थनारी शारीरिक अने बीज विद्या अने धर्मथी उत्पन्न थनारी आत्मिक, आ बन्नेथी संपूर्ण मनुष्योचे परमेश्वरनी सृष्टि रथनाना कमने जाणीने तथा न्याय, धर्म, सौजन्य अने पुरुषार्थ आहि सद्गुणाने धारण करीने सभाना प्रबंधथी राज्यनुं पालन अने हुष्ट शत्रुओने सदा निरोध करवो ओहीअे. (४)

महाँ इन्द्रः परश्च नु महित्वमस्तु वृत्रिणे। द्यौर्न प्रथिना शवः ॥ ५ ॥

ऋग्वेदभाष्य

પદાર્થ : ન-જેમ મૂર્તિમાન સંસારને પ્રકાશયુક્ત કરવા માટે દ્યૌ:-સૂર્ય પ્રકાશ પ્રથિના-વિસ્તારને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ મહાન्-સર્વ પ્રકારના અનંતગુણ, અત્યુત્તમ સ્વભાવ, અતુલ સામર્થ્યયુક્ત અને પરઃ-અત્યંત શ્રેષ્ઠ ઇન્દ્રઃ-સર્વ જગતના રાજી અર્થાત્ રક્ષક પરમેશ્વર છે; તે વર્જિણો-ન્યાય રૂપ દંડ આપનાર ઇન્દ્રાય-ઈન્દ્રાય નુ-પોતાની સહાયતાથી અમને વિજય આપે છે, તેની જ આ મહિત્વમ्-મહિમા ચ- અને શવઃ-બળ છે. (૫)

ભાવાર્થ : ધાર્મિક, યુદ્ધપ્રેરિય અને શૂરવીર યોજ્ઞા મનુષ્યોએ, દુષ્ટ શત્રુઓ પર સ્વયં પ્રાપ્ત કરેલ વિજયનો ધન્યવાદ અનન્ત શક્તિમાન પરમેશ્વરને જ આપવો જોઈએ. જેથી મનુષ્યોની નિરાભિમાનતાના કારણો રાજ્યની ઉન્નતિ સદા થતી રહે. (૫)

સમોહે વા ય આશત નરસ્તોકસ્ય સનિતૌ। વિપ્રાસો વા ધિયાયવઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ય-જે યોજ્ઞા વિપ્રાસઃ-મેધાવી-બુદ્ધિમાન નરઃ-મનુષ્ય છે તે સમોહે-સંગ્રામમાં શત્રુઓને જીતવા માટે તથા આશત-યુદ્ધને વ્યાપ્ત કરે, વા-અને ય-જેઓ ધિયાયવઃ-વિજ્ઞાનની કામના કરનાર વિદ્વાનો છે, તેઓ તોકસ્ય-સંતાનોને સનિતૌ-વિદ્યાની શિક્ષામાં આશત-પુરુષાર્થ કરે અર્થાત્ તત્પર રહે. (૬)

ભાવાર્થ : ઈન્દ્ર સ્વરૂપ પરમેશ્વર સર્વ મનુષ્યોને આજ્ઞા આપે છે કે-આ સંમારમાં સર્વ મનુષ્યોએ બે કાર્યો કરવા જોઈએ. જે વિદ્વાનો છે, તેઓએ વિદ્યા અને શારીરિક બળ પ્રાપ્ત કરીને એ બન્ને દ્વારા શત્રુઓના બળને દબાવીને તેનો સદા તિરસ્કાર કરવો જોઈએ. જ્યારે-જ્યારે શત્રુઓની સાથે લડવાની ઈચ્છા થાય, ત્યારે-ત્યારે સાવધાની પૂર્વક શત્રુઓના બળથી ન્યૂનતિન્યૂન દ્વિગુણ-બે ગણું બળ તૈયાર કરીને તેના પરાજ્ય દ્વારા પ્રાણોની નિરંતર રક્ષા કરવી જોઈએ અને જે વિદ્યાદાન કરવા ઈચ્છતા હોય, તેઓએ કન્યાઓ અને પુત્રોની વિદ્યા અને શિક્ષાના કાર્યમાં પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. જેથી શત્રુઓની હાર થતાં ઉત્તમ રાજ્ય-સુરાજ્ય અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ સદા રહે. (૬)

ય: કુક્ષિઃ સોમુપાતમઃ સમુદ્રઙ્ઘિવ પિન્વતે। તુર્વીરાપો ન કાકુદઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : ય:-જે કુક્ષિઃ-સર્વ પદાર્થોથી રસને કર્ષણ = ખેંચનાર સોમપાતમઃ-સોમ =સંસારના પદાર્થોના અત્યંત રક્ષક સૂર્યલોક છે, તે સમુદ્ર ઇવ-સમુદ્રની સમાન જળને તથા આપઃ કાકુદઃ ન-શબ્દોચ્ચારણ આદિ વ્યવહારોને પ્રાપ્ત કરાવનાર પ્રાણવાયુ, વાણીના શબ્દ સમૂહની ઊર્વાઃ-સમસ્ત પુણ્યવીનું પિન્વતે-સેચન અથવા સેવન કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : ઈશ્વરે જેમ જળની સ્થિતિ અને વર્ષાનો હેતુ અને વાણીના વ્યવહારનો હેતુ પ્રાણ બનાવેલ છે, તેમ પુણ્યવીમાં પ્રકાશ, આકર્ષણાદિ, રસવિભાગનો હેતુ સૂર્યલોક રચેલ છે. તે બન્ને દ્વારા સર્વ પ્રાણીઓના અનેક વ્યવહાર સિક્ષ થાય છે. (૭)

एवा हृस्य सूनृता विरुष्णी गोमती मही । पुक्वा शाखा न दाशुषे ॥ ८ ॥

[ईश्वर]

पदार्थः : जेम आंबा वगेरे वृक्ष पक्व फणथी युक्त डालीओ प्राणीओने सुभद्रायक होय छे, अस्य हि-तेम ज ए परमेश्वरनी गोमती-जेनुं अनेक विद्वानो सेवन करनारा छे. अर्थात् अनेक स्तोताओ युक्त, सूनृता-प्रिय सत्यवचननो प्रकाश करनारी, यथार्थ ज्ञानयुक्त विरष्णी-महाविद्यायुक्त, मही-सर्व पूज्या-अर्थात् सर्वने सत्कार करवा योग्य, चारेय वेदोनी वाणी छे, ते दाशुषे-अध्ययनमां ध्यान आपनार मनुष्यने सर्व विद्याओनो प्रकाश-प्रदान करनारी छे.

[सूर्य]

पक्वा शाखा न-जेम आ सूर्यलोकनी गोमती-श्रेष्ठ भनुष्योने सेवन करवा योग्य, सूनृता-भीतिना उत्पादक पदार्थोनो प्रकाश करनारी, विरष्णी-महान, मही-पृथिवी-महान गुण युक्तथी दीप्त छे; तेम वेदवाणी दाशुषे-राज्यनी प्राप्ति माटे, राज्य कर्मामां ध्यान आपनाराओने सुख प्रदान करे छे. (८)

भावार्थः : जेम विविध फूल अने फणवाणा आंबा वगेरे वृक्षो अनेक प्रकारना फणो आपनार छे, तेम ईश्वरे विविध विद्याओना आनंद आपनारा वेदो प्रकाशित करेल छे अने अनेक सुखभाग आपनार पृथिवी आहि प्रकट करेल छे, तेनो (= वेदोनो) प्रयार-प्रसार अने (पृथिवी पर) राज्य विद्वानो द्वारा ज करी शकाय छे. (८)

एवा हि ते विभूतय ऊतय इन्द्र मावते । सुद्यश्चित् सन्ति दाशुषे ॥ ९ ॥

पदार्थः : हे इन्द्र-सर्वत्रथी रक्षक जगदीश्वर ! आपनी कृपाथी जेम ते-आपनी विभूतयः-विविध उत्तम ऐश्वर्य युक्त ऊतयः-रक्षा विज्ञान, सुख प्राप्ति आहिना पदार्थ भने प्राप्त सन्ति-छे, तेम मावते-भारा समान दाशुषे-उपकार रूप धर्ममां आत्मदान करनार चित्-पूज्य जनोने एव-निश्चय हि-ज सद्य-एव-शीघ्र प्राप्त थाय. (९)

भावार्थः : ईश्वरनी आशा छे के-जे लोको पुरुषाथी बनीने धार्मिक अने परोपकारी होय छे, तेथो ज ऐश्वर्यनी पूर्ण रक्षा करीने सर्वत्र सन्मानने पात्र बने छे. (९)

एवा हृस्य काम्या स्तोमे उक्थं च शंस्या । इन्द्राय सोमपीतये ॥ १० ॥

पदार्थः : अस्य-जे ए चार वेदोनी काम्या-कामना करवा योग्य शंस्ये-प्रशंसनीय कर्म स्तोमः-स्तोत्रो = सामग्रान विशेष स्तुति समूह, उक्थम्-ईश्वरना गुणोनुं कीर्तन करनार ऋक्ष समूह, च-अने यजुर्वेद तथा अथर्ववेद छे, ते सोमपीतये-सोम = सर्व पदार्थोनी रक्षा करनार इन्द्राय-ऐश्वर्यवान परमात्मानी (एव) हि-ज स्तुति करे छे. (१०)

भावार्थः : जेम संसारमां कोईना बनावेला पदार्थो झोईने तेना बनावनारनी प्रशंसा थाय छे, तेम सर्व प्रत्यक्ष अने अप्रत्यक्ष संसारमां रहेला सूर्य आहि सर्व उत्तम पदार्थोथी तथा तेनी रचनाथी (रचनाना वर्णनथी) वेदोमां ईश्वरने ज धन्यवाद छे. ते ईश्वरनी समान अथवा तेथी कोई अविक

(अन्य)नी स्तुति करवामां आवती नथी. (१०)

संगति : ए रीते ईश्वरना उपासको, कियावान अने तेने आश्रित बनीने विद्याना आत्म-सुखने कियाथी शरीर सुखने प्राप्त करीने, ते ईश्वरनी सदा प्रशंसा करे, ए विषयना प्रतिपादनथी आठमा सूक्तना उक्त अर्थनी सप्तमा सूक्तना पूर्वोक्त अर्थ साथे संगति जाणवी ज्ञेय। (८)

सूक्त-८

इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो विश्वेभिः सोमपर्वभिः । महाँ अभिष्ठिरोजसा ॥ १ ॥

[ईश्वर]

पदार्थः : हे इन्द्र-सर्वव्यापक ईश्वर ! आप महान्-सर्वोत्कृष्ट तथा परिष्णाममां महतम छो अभिष्ठिः-सर्वज्ञ अने समस्त ज्ञान प्रदान करनार छो विश्वेभिः-सर्व सोमपर्वभिः-पदार्थोना अवयवो सहित विद्यमान थर्ने ओजसा-बणथी अन्धसः-अन्न अर्थात् पृथिवी आहिने आ + इहि-प्राप्त करावो छो अने मत्स्य-प्राणीओने आनंदित करो छो.

[सूर्य]

जेम ए इन्द्रः-सूर्यलोक ओजसा-बण अने महान्-परिभाषथी महतम छे-पृथिवी आहिथी महान छे. अभिष्ठिः-सर्वत्रथी भूर्त् द्रव्योनो प्रकाशक-प्रकाशमान छे. विश्वेभिः-सर्व सोमपर्वभिः-पदार्थोना अवयवोनी साथे अन्धसः-अन्न अर्थात् पृथिवी आहिना प्रकाशथी इहि-प्राप्त थाय छे अने मत्सिहर्षित-आनंदित करे छे. (१)

भावार्थः : जेम ईश्वर सर्व जगतना प्रत्येक परमाणुमां व्यापक थर्ने निरंतर सर्व लोकोने नियममां राखीने रक्षा करे छे, तेम सूर्य पण सर्व लोकथी महान होवाथी पोताना सन्मुख पदार्थोनुं आकर्षण अने प्रकाश करीने व्यवस्थित करे छे. नियममां राखे छे. (१)

एमेनं सृजता सुते मुन्दिमिन्द्राय मुन्दिनै । चक्रिं विश्वानि चक्रये ॥ २ ॥

पदार्थः : हे विद्वानो ! तमे सुते-उत्पन्न थयेल आ पदार्थ-समूह रुप जगतमां विश्वानि-सर्व सुखोने उत्पन्न करवा भाटे मन्दिने-ऐश्वर्य प्राप्तिनी ईच्छा करवा भाटे मन्दिम्-आनंदनी वृद्धि करनार, चक्रये-पुरुषार्थ करवाना स्वभाववाणा इन्द्राय-परम ऐश्वर्यवाणा मनुष्यने भाटे चक्रिम्-शिल्पविद्याथी सिद्ध करेला साधनोमां एनम्-ए ईम्-जण अने अग्निने आसृजत-अत्यंत प्रकाशित करो. (२)

भावार्थः : विद्वानोने उचित छे के-आ संसारमां पृथिवीथी लर्ने ईश्वर सुधीना पदार्थोनुं विशेष ज्ञानना अर्थात् विज्ञानना प्रयारथी सर्व मनुष्योने विद्याथी श्रेष्ठ किया शीघ्रवीने सर्व सुखोने सदा सिद्ध करे. (२)

मत्स्वा सुशिग्र मुन्दिभिः स्तोमेभिर्विश्वर्चर्षणे । सच्चैषु सवनेष्वा ॥ ३ ॥

પદાર્થ : હે વિશ્વચર્ષણે-સર્વ સંસારના દ્રષ્ટા, સુશિપ્ર-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયુક્ત ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર ! આપ મન્દિભિ:- જે વિજ્ઞાન અને આનંદકારક ગુણોથી, સ્તોમેભિ:-વેદોકત સ્તુતિરૂપ અને આપના ગુણ-પ્રકાશ કરનાર સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરેલ એષુ-એ પ્રત્યક્ષ સવનેષુ-એશ્વર્યદાયક પદાર્થોમાં અમને-(વિદ્વાનોને) સચા-યુક્ત કરીને મત્સ્વ-સર્વત્રથી આનંદિત કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જેણે સંસારના પ્રકાશક સૂર્યને ઉત્પન્ન કરેલ છે, તે (ઈશ્વર)ની સ્તુતિમાં જે ધાર્મિક મનુષ્ય નિષ્ઠાપૂર્વક રત રહે છે, તેઓ પુરુષાર્થી બનીને સર્વ રીતે સર્વના દ્રષ્ટા પરમેશ્વરને જાણીને, સર્વ એશ્વર્યના ઉત્પાદન અને રક્ષણમાં મળીને-તત્પર રહીને સુખકારી બને છે. (૩)

અસૃગ્રમિન્દ તે ગિરઃ પ્રતિ ત્વામુદ્હાસત । અજોષા વૃષ્ટભં પતિમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સર્વથા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પરમેશ્વર ! તે તે-આપની ગિરઃ-વેદરૂપ વાણી છે, તે વૃષ્ટભમ्-સર્વ શ્રેષ્ઠ સર્વની ઈચ્છા પૂર્ણ કરનાર પતિમ्-રક્ષક-પાલક ત્વામ्-વેદોના વક્તા આપ પરમેશ્વરને ઉદ + અહાસત-ઉત્તમ રીતે બનાવે છે. આપ જે વેદવાણી-વિદ્યાઓનું અજોષા:-સેવન કરો છો, તેના દ્વારા હું પણ પ્રતિ-ઉક્ત ગુણયુક્ત આપને અસૃગ્રમ-વિવિધ પ્રકારથી વર્ણન કરું છું. (૪)

ભાવાર્થ : જે ઈશ્વરે પોતાના દ્વારા પ્રકાશિત વેદથી જેમ પોતાના સ્વભાવ, ગુણ અને કર્મને પ્રકાશિત કરેલ છે, તે અમારા માટે એ જ રૂપમાં આણવા યોગ્ય છે કારણ કે-ઈશ્વરના સત્ય સ્વભાવની સાથે અનંત ગુણ અને કર્મ છે; તેને અમે અલ્પણ મનુષ્ય પોતાના સામર્થ્યથી આણવાને અસમર્થ છીએ. જેમ મનુષ્ય સ્વયં પોતાના સ્વભાવ, ગુણ, કર્મને (અલ્પ) આણો છે, તેમ અન્ય તેને યથાવત્ આણી શકતા નથી. તેથી સર્વ વિદ્વાનોએ વેદવાણી દ્વારા જ ઈશ્વર આદિ પદાર્થોને પ્રેમપૂર્વક પુરુષાર્થથી આણવા યોગ્ય છે અને તેના દ્વારા ઉપકાર ગ્રહણ કરે તથા તે ઈશ્વરને જ ઈષ્ટદેવ અને પાલનકર્તા માનવા જોઈએ. (૪)

સં ચોદય ચિત્રમુર્વાગ્રાધ ઇન્દ્ર વરેણ્યમ् । અસુદિત્તે વિભુ પ્રભુ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-કર્ણામય સર્વ સુખોના સાધનો પ્રદાન કરનાર પરમેશ્વર ! તે-આપની સૃષ્ટિમાં જે-જે વરેણ્યમ्-અતિ શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ વરણ કરવા યોગ્ય વિભુ-શ્રેષ્ઠ પદાર્થોથી પૂર્ણ, પ્રભુ-મહાન પ્રભાવ-કારક, ચિત્રમ्-યકૃવતી રાજ્યથી સિદ્ધ થનાર-શ્રી થી વિદ્યા મણિ-સુવર્ણ, હાથી, ઘોડા વરોરેના યોગથી અદ્ભુત રાધઃ-સુખસાધક ધન અસત्-છે, તે-તે આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર તે ધનને અમારી તરફ સં + ચોદય-પ્રેરિત કરીને, અમને પ્રાપ્ત કરાવો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ઈશ્વરના અનુગ્રહ અને પોતાના પુરુષાર્થથી સર્વને આત્મા અને શરીરના સુખ માટે વિદ્યા તથા એશ્વર્યની પ્રાપ્તિ, રક્ષા, ઉન્નતિ, સન્માર્ગ અને દાન આદિનું સદા ઉત્તમ રીતે સેવન કરવું જોઈએ, જેથી દરિદ્રતા અને આણસથી ઉત્પન્ન થનારા દુઃખોનો નાશ થઈને દિવ્યભોગ કરવા યોગ્ય પદાર્થોની વૃદ્ધિ થતી રહે. (૫)

અસ્માન્સુ તત્ત્વ ચોદ્યેન્દ્ર રુયે રભસ્વતઃ । તુવિદ્યુન્ન યશોસ્વતઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે **તુવિદુમન-**અત્યંત વિદ્યા ધન યુક્ત ઇન્દ્ર-અન્તર્યામી ઈશ્વર ! રખસ્વતઃ-જે આળસ છોડીને કાર્ય આરંભ કરનાર યશસ્વતઃ-સહિત અસ્માન्-અમે પુરુષાર્થી વિદ્યા, ધર્મ અને પરોપકારથી નિત્ય પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્યોને તત્ત્વ-શ્રેષ્ઠ પુરુષાર્થમાં રાયે-શ્રેષ્ઠ ધનની પ્રાપ્તિ માટે સુ + **ચોદય-**ઉત્તમ રીતે યુક્ત-પ્રેરિત કરો. (૬)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં સર્વ મનુષ્યોએ ઈશ્વરની આજ્ઞામાં રહીને પુરુષાર્થી અને યશસ્વી બનીને વિદ્યા, રાજ્ય, ધનની પ્રાપ્તિ માટે સદા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એવા લોકો વિના એ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. કારણ કે ઈશ્વરે પુરુષાર્થી મનુષ્યો માટે સમસ્ત પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે નિર્માણ કરેલ છે. (૬)

સં ગોમદિન્દ્ર વાજવદ્સમે પૃથુ શ્રવો બૃહત્। વિશ્વાયુર્ધેહક્ષિતમ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે **ઇન્દ્ર-**અનંત વિદ્યા યુક્ત સર્વના ધારક જગદીશ્વર ! આપ અસ્મે-અમારા માટે-**ગોમત-**જે પ્રશસ્ત વાણી અને સ્તોતાઓ વાળા, **વાજવત-**અનેક ભોક્તવ્ય અન્નવાળા, **પૃથુ-**અનેક વિદ્યામાં વિસ્તૃત **બૃહત્-**અનેક શુભગુણ અને ભોગોથી મહાન **વિશ્વાયુ:**-સો વર્ષ અથવા અધિક આયુના માટે અક્ષિતમ્-પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કારક-ક્ષીણ ન થનાર, **શ્રવઃ-**જેમાં અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ અને સુવર્ણ આદિ સાંભળવામાં આવે છે, તે ધનને **સં + ધેહિ-**ઉત્તમ રીતે-નિત્ય માટે આપો. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરીને, વિષયોની લંપટતા ત્યાગીને, ભોજન-આચારન આદિ ઉત્તમ નિયમોથી વિદ્યા અને ચક્કવર્તી રાજ્યની લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા માટે, સમગ્ર આયુ સુધી ભોગવવા માટે, ઉપરોક્ત ધન માટે પરસ્પર મેળ કરે, જેથી એહિક-આ સંસાર અને પરમાર્થિક-પરલોકનું દૃઢ અને વિસ્તૃત શ્રેષ્ઠ સુખ સદા વૃદ્ધિ પામતું રહે. પરંતુ આ સુખ માત્ર ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવાથી જ મળી શકતું નથી પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ માટે વિવિધ પુરુષાર્થની અપેક્ષા રહે છે. (૭)

અસ્મે ધેહિ શ્રવો બૃહદ્ દ્વાર્ણં સહસ્રસાતમમ् । ઇન્દ્ર તા રથિનીરિષઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે **ઇન્દ્ર-**મહાન બળથી યુક્ત ઈશ્વર ! આપ અસ્મે-અમારા માટે **સહસ્રસાતમમ्-**અસંખ્ય સુખોનું મૂળ બૃહત્-નિત્ય વૃદ્ધિકારક **દ્વાર્ણમ्-**પ્રકાશમય જ્ઞાન **શ્રવઃ-**પૂર્વોક્ત ધન અને (તાઃ) તે રથિનીરિષઃ-અનેક રથ આદિ સાધનો સહિત સેનાઓ ધેહિ-સમ્યક ઝપમાં પ્રદાન કરો. (૮)

ભાવાર્થ : હે જગદીશ્વર ! આપની કૃપા અને અત્યંત પુરુષાર્થથી જે ધન દ્વારા અનેક સુખોને સિદ્ધ કરનારી સેનાઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેને આપ અમારામાં નિત્ય સ્થાપિત કરો. (૮)

વસોરિન્દ્રં વસુપતિં ગીર્ભિર્ગૃણન્ત ત્રસ્તમિયમ् । હોમ ગન્તારમૂત્યૈ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : **ગીર્ભિ-**વેદવાણીથી ગૃણન્તઃ-સુતિ કરતા અમે લોકો **વસુપતિમ-**અજિન, પૃથિવી, અન્તરિક્ષ, આદિત્યલોક ધો-પ્રકાશમાન લોક, ચંદ્રલોક, નક્ષત્ર અર્થાત્ તારાઓ વગેરે નિવાસ સ્થાનના પાલક =સ્વામી અને રક્ષક, **ત્રસ્તમિયમ-**વેદમંત્રોના પ્રકાશક, **ગન્તારમ-**સર્વના અન્તર્યામી અર્થાત્ પોતાની વ્યાપ્તિથી સર્વત્ર પ્રાપ્ત થનાર, **ઇન્દ્રમ-**સર્વને ધારણ કરનાર પરમેશ્વરને **વસો:**-સંસારમાં સુખવાસ માટે વિદ્યાદિ ધનની

ऋतये-प्राप्ति અને રક્ષા (અથવા કિયા-ઉપયોગ) માટે હોમ-પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને ઉચિત છે કે-તેઓ જગતના સ્વામી, વેદના પ્રકાશક, સર્વત્ર વ્યાપક ઈન્જ = પરમેશ્વરની જ ઈશ્વર ભાવથી સુંતિ કરવી જોઈએ, તથા ઈશ્વરના ન્યાયકારિત્વ આદિ ગુણોની સ્પર્ધા અને પુરુષાર્થીની સર્વ શ્રેષ્ઠ વિદ્યા, રાજ્ય તથા લક્ષ્મી આદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરીને તેની સદા રક્ષા અને ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. (૮)

સુતેસુતે ન્યોકસે બૃહદ બૃહત એદ્રિઃ । ઇન્દ્રાય શુષ્મર્ચંતિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : જે અરિઃ-સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુણો અને ઉત્તમ સુખોને પ્રાપ્ત કરનાર વિદ્વાન મનુષ્ય સુતેસુતે-પ્રત્યેક ઉત્પન્ન પદાર્થોમાં બૃહતે-સંપૂર્ણ શ્રેષ્ઠ ગુણોમાં મહાન, સર્વમાં વ્યાપક ન્યોકસે-સ્થાનોને નિશ્ચિત કરનાર તે ઇન્દ્રાય-પરમેશ્વરને માટે પોતાના બૃહત્-સર્વથી અધિક (મહાન) શુષ્મ-બળ અને સુખને આ-અર્ચની-સર્વત્ર સર્મર્પણ ભાવથી અર્પણ કરી દે છે, તે ભાગ્યશાળી હોય છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે પ્રત્યેક વસ્તુમાં વ્યાપક, મંગલમય અને અનુપમ પરમેશ્વરના પ્રત્યે, કોઈ કોઈનો શરૂ મનુષ્ય પોતાના અભિમાનનો ત્યાગ કરીને નમ્ર બની જાય છે, તો જે તે ઈશ્વરની આજ્ઞા રૂપ ધર્મ અને તેની ઉપાસના કરે છે, તે મહાન ગુણોથી મહાન બનીને સર્વના દ્વારા ‘પૂજનીય’ અને નમ્ર કેમ ન હોય ?

જે ઈશ્વરના ઉપાસક, પુરુષાર્થી અને સર્વનો ઉપકાર કરનાર વિદ્વાન મનુષ્યો હોય છે, તે જ વિદ્યાનું સુખ અને ચક્વતી રાજ્યના આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી વિપરીત લોકો નહિ. (૧૦)

(સંગતિ :) આ સૂક્તમાં ઈન્જ શબ્દના અર્થનું વર્ણન, ઉત્તમ ધન આદિની પ્રાપ્તિને માટે ઈશ્વર-પ્રાર્થના અને પુરુષાર્થ કરવા રૂપ આજ્ઞાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેથી આ નવમા સૂક્તની સંગતિ આઠમા સૂક્તના ઉક્ત અર્થની સાથે છે તેમ સમજવું જોઈએ. (૮)

સૂક્તા-૧૦

ગાયન્તિ ત્વા ગાયત્રિણોऽર્ચન્ત્યકુર્મકુર્કિર્ણઃ ।

ब્રહ્માણસ્ત્વા શતક્રતુ ઉદ્બુંશમિવ યેમિરે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે શતક્રતો-અસંથ્ય કર્મ અથવા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયુક્ત પરમેશ્વર ! **બ્રહ્માણ:-** જેમ વેદોને જાણીને ઉત્તમ આચરણ કરનાર વિદ્વાન શ્રેષ્ઠ ઉપદેશ, ગુણ અને ઉત્તમ શિક્ષાઓથી વંશમ-પોતાના વંશને ઉદ્યેમિરે-પ્રશસ્ત ગુણયુક્ત પુરુષાર્થી બનાવે છે, તેમ ગાયત્રિણઃ-ગાયત્રે અર્થાત્ પ્રશસ્તિ છંદ, રાગ આદિનું અધ્યયન કરેલ ધાર્મિક અને ઈશ્વરની ઉપાસના કરનાર લોકો ત્વા-આપની ગાયન્તિ-સમાવેદ આદિના ગાનથી પ્રશંસા કરે છે. **અર્કિર્ણઃ-**અર્ક અર્થાત્ વેદના મંત્રોના નિત્ય અભ્યાસી છે. તેઓ અર્કમ-સર્વ લોકોમાં પૂજ્ય ત્વા-જગતના સ્થા આપની અર્ચન્તિ-નિત્ય પૂજા કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વ મનુષ્યોએ પરમેશ્વરની પૂજા કરવી જોઈએ અર્થાત્ સદા તેની આજ્ઞામાં રહેતું જોઈએ તથા (જેમ તેના દ્વારા) વેદવિદ્યાને ભણીને, સમ્યક્ જ્ઞાનીને, ઉપદેશ દ્વારા સમસ્ત મનુષ્ય-ભાતિને શ્રેષ્ઠ ગુણોથી યુક્ત અને ઉદ્ઘાતની બનાવી શકાય છે, તેમ સ્વયંને પણ બનવું જોઈએ. આનું ફળ પરમેશ્વર સિવાય અન્ય કોઈની પૂજા કરવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. કારણ કે ઈશ્વરની આજ્ઞાના ભાવની દાખિએ તેના સમાન અન્ય વસ્તુ વિદ્યામાન નથી. એટલા માટે તે (ઇશ્વર)નું જ ગાન અને પૂજન કરવું જોઈએ. (૧)

યત્સાનોः સાનુમારુહુદ્ભૂર્યસ્પષ્ટ કર્ત્વેમ् ।

તદિન્દ્રો અર્થે ચેતતિ યુથેન વૃણિરેજતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જેમ-યુથેન-સુખ આપનાર સાધન અથવા વાયુ ગણની સાથે વૃણિઃ-સુખોની વર્ષા કરનાર સૂર્ય-કિરણ સમૂહ પોતાનો પ્રકાશ કરીને સાનોઃ-પર્વતના એક શિખર પરથી સાનુમ-બીજા શીખર પર ભૂરિ-બહુ જ આસ્હત-યદે છે-પ્રાપ્ત થાય છે, અસ્પષ્ટ-સ્પર્શ કરે છે-ચાલે છે. એજતિ-કમથી પોતાની કક્ષામાં ગતિ કરતો ફરે છે; તેમ જે મનુષ્ય કમશાઃ એક કમને કરીને બીજું કર્ત્વેમ-કરવા ભૂરિ-બહુ જ આસ્હત-આરંભ તથા અસ્પષ્ટ-સ્પર્શ કરતા એજતિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તે પુરુષ માટે ઇન્દ્રઃ-સર્વજ્ઞ ઈશ્વર તે કર્મા કરવા સાનોઃ-કમશાઃ અર્થમ્-પ્રથોજનના વિભાગની સાથે ભૂરિ-સારી રીતે ચેતતિ-પ્રકાશિત કરે છે અથવા બતાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પોતાની સામેના રહેલા પદાર્થો (લોકો)ને વાયુની સાથે વારંવાર કમશાઃ અત્યંત આકાશ કરીને, આકૃષ્ણ કરીને, પ્રકાશિત કરીને ભમણ કરાવે છે, તેમ જે મનુષ્ય વિદ્યાથી કરવા યોગ્ય અનેક-બહુ કર્માને નિરંતર કરવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે, તે જ સાધન-સમૂહથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે. ઈશ્વરની આ સૂદીમાં તે જ મનુષ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ઈશ્વર પણ તેના પર જ અનુગ્રહ-કૃપા દાખિ કરે છે. (૨)

યુદ્ધ્વા હિ કેશિના હરી વૃષણા કક્ષ્યપ્રા ।

અથા ન ઇન્દ્ર સોમપા ગિરામુપશ્રુતિં ચર ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સોમપા:-સોમ = ઉત્તમ પદાર્થોના રક્ષક ઇન્દ્ર-સર્વમાં વ્યાપક ઈશ્વર ! જેમ આપના રેલા સૂર્યલોકના કેશિના-પ્રકાશયુક્ત આકર્ષણ અને બળરૂપ સામર્થ્ય વૃષણા-વૃષિના હેતુ કક્ષ્યપ્રા-જે પોતાની કક્ષામાં ઉત્પન્ન પદાર્થોનું પૂરણ કરનાર હરી-વ્યાપ્તિશીલ અને હરણશરીલ ઘોડાઓની સમાન અને આકર્ષણ ગુણ છે. તેને પોતાના કાર્યમાં જોડે છે, તેમ જ આપ નઃ-અમને પણ સમસ્ત વિદ્યાના પ્રકાશ માટે તે વિદ્યાઓમાં ચુડાદ્ધ-યુક્ત કરો. અથ-અને આપની સુતિમાં પ્રવૃત્ત જે નઃ-અમારી ગિરામ-વાણી છે, તેનું ઉપશ્રુતિમ-શ્રવણનો ચર-સ્વીકાર અથવા પ્રાપ્ત કરો. (૩)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ સમસ્ત વિદ્યાના અધ્યયન પદ્ધી કિયાઓની કુશળતામાં પ્રવૃત્ત થતું જોઈએ. જેમ આ સંસારમાં સૂર્યનો વિશાળ પ્રકાશ છે, તેમ ઈશ્વરના ગુણોનો અને વિદ્યાના પ્રકાશનો સર્વત્ર

ઉપયોગ કરવો જોઈએ.-સર્વત્ર ફેલાવવો જોઈએ. (૩)

એહિ સ્તોમાં અભિ સ્વરાભિ ગૃણીહ્યારુંવ।
બ્રહ્મ ચ નો વસો સર્વેન્દ્ર યુજ્ઞ ચ વર્ધય ॥૪॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય જગદીશ્વર ! જેમ કોઈ સમસ્ત વિદ્યાઓમા પરિપૂર્ણ જ્ઞાતા વિદ્વાન સ્તોમાન्-આપની સ્તુતિઓના અર્થોને અભિસ્વર-યથાવતુ પ્રાપ્ત કરતા-કરાવતા અથવા ગાન કરે છે તેમ નઃ-અમને પ્રાપ્ત કરાવો.

હે વસો-સર્વ ભૂત-પ્રાણીઓ જેમાં વાસ કરે છે અથવા તેમાં વસનાર છે તે જગદીશ્વર ! કૃપા કરીને એ રીતે પ્રાપ્ત થઈને નઃ-અમને સ્તોમાન्-વેદની સ્તુતિ-સમૂહોના અર્થોને સચા-વિજ્ઞાન અને સત્કર્મોમાં સંયુક્ત કરીને અભિસ્વર-સમ્યક્ રીતે ઉપદેશ આપો. બ્રહ્મ ચ-અને વેદાર્થ તથા વેદ વિજ્ઞાને અભિગૃણીહિ-પ્રકાશિત કરો-ઉપદેશ કરો. યુજ્ઞ ચ-અમારા માટે હોમ જ્ઞાન અને શિલ્પવિજ્ઞાનુપ કિયાઓની વર્ધય-નિત્ય વૃદ્ધિ કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જે (મનુષ્ય) વેદવિજ્ઞાન સત્ય યોગથી પરમેશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસના કરે છે, તેને ઈશ્વર અન્તર્યામી રૂપથી મંત્રોના અર્થ બતાવીને નિરંતર સુખ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેથી તે લોકોમાં વિજ્ઞા અને પુરુષાર્થનો કદી છ્લાસ થતો નથી. (૪)

ઉક્થમિન્દ્રાયુ શંસ્યં વર્ધનં પુરુનિષ્ઠિધે।
શક્રો યથા સુતેષુ ણો રારણત્ સુખ્યેષુ ચ ॥૫॥

પદાર્થ : યથા-જેમ કોઈ મનુષ્ય પોતાના સુતેષુ-સંતાનો અને સખ્યેષુ-મિત્રોના કર્મ, ભાવ અથવા પુત્ર, સ્ત્રી, નોકર વર્ગ આદિ પર ઠપકાર-ઉપકારી હોય છે, તેમ શક્રાઃ-સર્વ શક્તિમાન જગદીશ્વર (નઃ) અમારા પર કૃપા કરતા પુરુનિષ્ઠિધે-અનેક શાસ્ત્રો ભણવા-ભણાવવા તથા ધર્મયુક્ત કાર્યોમાં આચરણ કરનાર ઇન્દ્રાય-સર્વના મિત્ર અને ઐશ્વર્યની ઈચ્છા કરનાર ધાર્મિક-જીવનને માટે વર્ધનમ-વિજ્ઞાનુષ્ણોના વર્ધક, શંસ્યમ-પ્રશંસાના ચ-અને ઉક્થમ-ઉપદેશ કરવા યોગ્ય વેદોક્ત સ્તોત્રોના અર્થોનો રારણત્-યથાવતુ ઉપદેશ-પ્રકાશ કરીને સુખી બની રહે. (૫)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં જે કંઈ શોભા, પ્રશંસા અને ધન્યવાદ છે, તે સર્વ ઈશ્વરને જ પ્રકાશિત કરે છે. કારણ કે જે કંઈ બનેલ પદાર્થોમાં પ્રશંસિત રચનાઓ અને ગુણ હોય છે, તે તે સર્વ નિર્માતાની પ્રશંસા કરે છે. તેમ જ ઈશ્વરની અનંત પ્રશંસા અને પ્રાર્થના (તેનાથી) પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે જ કરવામાં આવે છે. પરંતુ જે કંઈ ઈશ્વરથી પ્રાર્થના-માંગવામાં આવે છે, તે સર્વ મનુષ્ય પોતાના અત્યંત પુરુષાર્થથી જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૫)

તમિત્ સંખ્યિત્ ઇંમહે તં રાયે તં સુવીયેં ।

સ શક્ર ઉત નઃ શકુદિન્દ્રો વસુ દ્વયમાનઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જે નઃ-અમારા માટે દ્વયમાન:-સુખપૂર્વક રમણ કરવા યોગ્ય વિદ્યા, આરોગ્ય અને સુવર્ણાદિ ધનના દાતા, વિદ્યાદિ ગુણોના પ્રકાશક, નિરંતર રક્ષક, દુઃખ દોષ અને શત્રુઓનો વિનાશ પોતાના ધાર્મિક ભક્તજનોનો સ્વીકાર-ગ્રહણ કરનાર **શક્ર:**-અનંત સામર્થ્યયુક્ત ઇન્દ્ર:-દુઃખ વિનાશક જગદીશ્વર છે, તે વસુ-વિદ્યા અને ચક્રવર્તી રાજ્યાદિ પરમ ધન આપવામાં શક્ત-સમર્થ છે, તમિત-તેને અમે ઉત-વેદાદિ શાખ સર્વ વિદ્બાનો પ્રત્યાક્ષાદિ સારા કર્મો હોવાના કારણે તમ-તેને રાયે-પૂર્વોક્તિ વિદ્યાદિ ધનના માટે અને તમ-તેને સુવીર્યે-શ્રેષ્ઠ ગુણોથી યુક્ત, ઉત્તમ પરાકર્મની પ્રાપ્તિ માટે ઈમહે-પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ, સમસ્ત શુભગુણોની પ્રાપ્તિ માટે પરમેશ્વરથી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, અન્યથી નહીં. કારણ કે તે અદ્વિતીય, સર્વના મિત્ર, પરમ એશ્રયયુક્ત અને અનંત શક્તિમાન ઈશ્વરમાં સર્વ કંઈ આપવાનું સામર્થ્ય છે. (૬)

સુવિવૃતં સુનિરજુમિન્દ્ર ત્વાદાતુમિદ્ યશઃ ।

ગવામપ બ્રજં વૃધિ કૃણુષ્વ રાથો અદ્રિવઃ ॥ ૭ ॥

[સૂર્યલોક]

પદાર્થ : જેમ એ અદ્રિવઃ:-ઉત્તમ પ્રકાશ આદિ ધનયુક્ત ઇન્દ્ર:-સૂર્યલોક સુનિરજમ-સુખથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ત્વાદાતમ-તેનાથી સિદ્ધ થનાર યશઃ:-જળને સુવિવૃતમ-સુવિસ્તૃત ગવામ-કિરણો બ્રજં-સમૂહનો સંસારમાં પ્રકાશ કરવા માટે અપવૃધિ-ફેલાવે છે તથા રાધઃ:-ધનને પ્રકાશિત કૃણુષ્વ-કરે છે.

[ઇશ્વર]

અદ્રિવ:-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય ઇન્દ્ર-મહા યશસ્વી સર્વ પદાર્થોને યથા યોગ્ય ભાગ કરનાર પરમેશ્વર ! આપ મન આદિ ઈન્દ્રિયોના જ્ઞાન અને શ્રેષ્ઠ સુખદાયક પશુઓના બ્રજમ-સમૂહને અપવૃધિ-પ્રાપ્ત કરીને તેના દ્વારા ખોલો, તથા સુવિવૃતમ-દેશ-દેશાન્તરમાં પ્રસિદ્ધ સુખ આપનાર અને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય પ્રતીત થવા યોગ્ય યશઃ:-કીર્તિને વધારનાર અત્યુત્તમ ત્વાદાતમ-આપના જ્ઞાનથી શુદ્ધ થયેલ રાધઃ:-જેનાથી અનેક સુખ સિદ્ધ થાય, એવી વિદ્યા અને સુવર્ણાદિ ધન અમારા માટે કૃણુષ્વ-કૃપા કરીને પ્રાપ્ત કરાવો. (૭)

ભાવાર્થ : હે પરમેશ્વર ! જેમ આપે સૂર્યાદિ જગત ઉત્પન્ન કરીને પોતાની કીર્તિ અને સર્વ પ્રાણીઓને માટે સુખ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે, તેમ આપની કૃપાથી અમે પણ મન આદિ ઈન્દ્રિયોને સુખપૂર્વક શુદ્ધ અને વિદ્યા તથા ધર્મપ્રકાશ યુક્ત અમારી કીર્તિ, વિદ્યારૂપી ધન અને ચક્રવર્તી રાજ્ય નિરંતર પ્રકાશિત કરીને સર્વ મનુષ્યોને સુખી અને કીર્તિમાન બનાવીએ. (૭)

**નહિ ત્વા રોદસી ઉભે ક્રંઘાયમાણમિન્વતઃ ।
જેષઃ સ્વર્વતીરૂપઃ સં ગા અસ્મભ્ય ધૂનુહિ ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે પરમેશ્વર ! જે ઉભે-રોદસી-સૂર્ય અને પૃથિવી જે ઋષાયમાણમ्-પૂજા કરવા યોગ્ય આપ સર્વત્ર વ્યાપક જગદીશ્વરને નહિ-નહિ ઇન્વતઃ:-વ્યાપક કરી શકતા, તે આપ અમારા માટે સ્વર્વતી:-સુખકારક અપઃ-કર્માને જેષઃ:-વિજય પૂર્વક પ્રાપ્ત કરવા માટે અમારી ગા:-ઈન્દ્રિયોને સંધૂનુહિ-ઉત્તમ કર્માંમાં પ્રેરિત કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જો કોઈ પૂછે કે, ઈશ્વર કેટલો મહાન છે, તો ઉત્તર એ છે કે જેને આકાશાદિ સર્વને વ્યાપ્ત કરેલ છે, તે અનંત ઈશ્વરને કોઈ પણ પદાર્થ વ્યાપ્ત કરી શકતો નથી. તેથી એ સર્વ મનુષ્યો દ્વારા સેવન-ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. ઉત્તમ કર્મ અને ઉત્તમ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેને જ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. જેના ગુણ અને કર્મ પરિમાણ રહિત છે, તેનો અન્ત = પાર પામવાને કોણ સમયુક્તિ બની શકે તેમ છે ? (૮)

**આશ્રુત્કર્ણ શ્રુધી હવં નૂ ચિદ્ધધિષ્વ મે ગિરઃ ।
ઇન્દ્ર સ્તોમમિમં મમ કૃષ્વા યુજશ્વિદન્તરમ् ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : આશ્રુત્કર્ણ-હે નિરંતર શ્રવણશક્તિ રૂપ કણ્યુકત ઇન્દ્ર-સર્વ અન્તર્યામી જગદીશ્વર ! ચિત્ત-જેમ કોઈ પ્રિય મિત્ર યુજઃ:-સત્ય વિદ્યા અને શ્રેષ્ઠ ગુણોથી યુક્ત પોતાના મિત્રની ગિરઃ-વાણીઓને પ્રીતિપૂર્વક સાંભળે છે, તેમ આપ નું-શીધ મે-મારી ગિરઃ-સ્તોતાની વાણીઓ તથા હવમ्-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સત્ય વચનોને શ્રુધિ-સાંભળો, મમ-મારી સ્તોમમ्-સ્તુતિઓનો સમૂહ જે અન્તરમ्-અન્તઃકરણને શુદ્ધ કરનાર છે, તેને આપના જ્ઞાનની અંદર દધિષ્વ-ધારણ કરો, યુજઃ-પૂર્વોક્ત કાર્યોમાં ઉક્ત પ્રકારથી યુક્ત અમારી અન્તરમ्-અંદરની શુદ્ધિ કૃષ્વા-કરો. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને ઉચ્ચિત છે કે-ઈશ્વર સર્વજ્ઞ, જીવ દ્વારા પ્રયુક્ત વાણી વ્યવહારના યથાવત્ શ્રોતા, સર્વના આધાર, અન્તર્યામી, જીવ અને અન્તઃકરણની યથાવત્ શોધક-શુદ્ધિ કરનાર તથા સર્વના મિત્ર હોવાથી એ જ એક (પરમેશ્વર) સદા જ્ઞાનવા અને પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય છે. (૯)

**વિદ્યા હિ ત્વા વૃષન્તમં વાજેષુ હવનુશ્રુતમ् ।
વૃષન્તમસ્ય હૂમહ ઊતિં સહસ્રસાતમામ् ॥ ૧૦ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્રઃ-ઈશ્વર ! અમે વાજેષુ-સંગ્રામોમાં હવનશ્રુતમ्-પ્રાર્થનાને સાંભળનાર, વૃષન્તમમ्-ઇન્દ્રિયિત કાર્યોની અત્યંત વર્ષા કરનાર અને જ્ઞાનનાર ત્વા-આપને વિદમ-જ્ઞાનીએ છીએ, હિ-જેથી વૃષન્તમસ્ય-ઉત્તમ કાર્યોમાં અત્યંત મેઘની સમાન વર્ષા કરનાર તવ-આપની સહસ્રસાતમામ्-સારી રીતે

ઋગવેદભાષ્ય

અનેક સુખોને આપનારી જે ઊત્તમ-રક્ષા, પ્રાપ્તિ અને બુદ્ધિની હૂમહે-કામના કરીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યો સમસ્ત કામનાઓની સિદ્ધિ પ્રદાન કરનાર અને શત્રુઓની (સાથે) યુદ્ધોમાં વિજયનું કારણ પરમેશ્વરને જ જાણો. જેના દ્વારા આ સંસારમાં સર્વ પ્રાણીઓનાં સુખને માટે અગણિત પદાર્થો ઉત્પન્ન કરીને રાખેલા છે, તે પરમેશ્વરના અને તેની આશાનો આશ્રય કરીને સર્વ પ્રકારનાં પ્રયત્નપૂર્વક પોતાનું અને સર્વ મનુષ્યોનું સુખ સિદ્ધ કરવું જોઈએ. (૧૦)

આ તૂ ને ઇન્દ્ર કૌશિક મન્દસાનઃ સુતં પિબ।

નવ્યમાયુઃ પ્ર સુ તિર કૃધી સહસ્રસામृષિમ् ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે કૌશિક-સર્વ વિદ્યાઓના ઉપદેશક અને પ્રકાશિત કરનાર અથવા અર્થોનો સમ્યકું ઉપદેશ કરનાર ઇન્દ્ર-સર્વાનંદ સ્વરૂપ ઈશ્વર ! **મન્દસાનઃ**-શ્રેષ્ઠ સ્તુતિઓને પ્રાપ્ત અને સર્વને યથાયોગ્ય જાગ્યાનાર **નઃ**-અમારા **સુતમ-**પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન સોમ આદિ રસ અથવા પ્રિય શબ્દોની સ્તુતિઓને આ + **પિબ**-સર્વત્રથી શ્રવણ શક્તિથી ગ્રહણ કરો-તુ-અને કૃપા કરીને **નઃ**-અમારા **નવ્યમ-**નવીન આયુઃ-નિરંતર જીવને **પ્ર + સુ + તિર**-ઉત્તમ રીતે પાર કરાવો, તથા **નઃ**-અમારા મધ્યમાં **સહસ્રસામ-**અનેક વિદ્યા આપનાર **મૃષિમ-**વેદના મંત્રોના અર્થના દ્રષ્ટા, જિતેન્દ્રિય હોવાથી શુભ ગુણોના સદા ઉપદ્રષ્ટા, સમસ્ત વિદ્યાના પ્રત્યક્ષકર્તા ઝષિને **કૃધી**-ઉત્પન્ન કરો.

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો પ્રેમપૂર્વક વિદ્યાના ઉપદેશકર્તા, જીવોને માટે સત્યવિદ્યાના પ્રકાશક, સર્વજ્ઞ અને શુદ્ધ ઈશ્વરની સ્તુતિ કરીને (તે અન્યોને) શ્રવણ કરાવે છે, તેઓ સુખથી પરિપૂર્ણ અને વિદ્યાથી યુક્ત આયુને પ્રાપ્ત કરીને, ઝષિ બનીને, પછી સર્વ વિદ્યાયુક્ત મનુષ્યોને (પૂજા) પ્રેમપૂર્વક વિદ્યાન બનાવે છે. (૧૧)

પરિ ત્વા ગિર્વણો ગિર ઇમા ભવન્તુ વિશ્વતઃ ।

વૃદ્ધાયુમનુ વૃદ્ધ્યો જુષ્ટા ભવન્તુ જુષ્ટ્યઃ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે **ગિર્વણઃ**-વેદો અને વિદ્યાનોને વાણીથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ઇન્દ્ર-ભગવન્ ! **વિશ્વતઃ**-આ સંસારમાં **ઇમાઃ**-જે વેદોકત અને વિદ્યાનો દ્વારા પ્રયુક્ત પ્રત્યક્ષ ગિરઃ-સ્તુતિઓ છે, તે **પરિ**-સર્વત્રથી **ત્વા**-સર્વ સ્તુતિઓથી સેવન કરવા યોગ્ય આપ ઈન્દ્ર = ઈશ્વરની **ભવન્તુ**-પ્રકાશ કરનારી થાઓ, અને એ જ રીતે જે **વૃદ્ધ્યઃ**-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, **જુષ્ટા**-પ્રીતિ પ્રદાન કરનારી સ્તુતિઓ, **જુષ્ટ્યઃ**-સેવનીય છે, તે **વૃદ્ધાયુમ-**જે નિરંતર સર્વ કાર્યોમાં અમારી ઉન્તિને આપ વધારનારમાં આપનો અનુભવન્તુ-અનુભવ કરીએ. (૧૨)

ભાવાર્થ : “હે ભગવન્ ! જે કોઈ શ્રેષ્ઠ પ્રશંસા છે, તે સર્વ આપની જ છે અને જે કોઈ સુખ અને આનંદની વૃદ્ધિ છે, તે સર્વ આપની પ્રત્યે પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે.” આ રીતે જે ઈશ્વરના ગુણોનો તથા તેની સૃષ્ટિના ગુણોનો અનુભવ કરે છે, તે જ પ્રસન્ન અને વિદ્યાવૃદ્ધ બનીને સર્વમાં ‘પૂજ્ય’ બની

ભાગ છ. (૧૨)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં-જે કુમથી વિદ્યાદિ શુભ ગુણોને ગ્રહણ કરીને, ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરીને, સારી રીતે પુરુષાર્થનો આશ્રય કરીને ધન્યવાદ પૂર્વક પરમેશ્વરની પ્રશંસા કરે છે, તેઓ જ અવિદ્યા આદિ દુષ્ટ ગુણોનું નિવારણ કરીને, શત્રુઓને જીતીને, દીર્ઘાયુ વિદ્વાન બનીને, સર્વના માટે સુખ ઉત્પન્ન કરીને સદા આનંદિત રહે છે, આથી દશમા સૂક્તના અર્થની નવમા સૂક્તના અર્થની સાથેની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૦)

સૂક્તા-૧૧

ઇન્દ્રં વિશ્વાં અવીવૃધન્તસમુદ્રવ્યચસં ગિરઃ ।
રથીતમં રથીનાં વાજાનાં સત્પતિં પતિમ् ॥ ૧ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : અમારી જે વિશ્વાઃ-સર્વ ગિરઃ-સ્તુતિઓ જે સમુદ્રવ્યચસમ्-આકાશમાં વ્યાપ્ત = સર્વવ્યાપક રથીનામ्-નિત્ય યુક્ત રથવાળા યોદ્ધાઓની સમાન રથીતમમ्-પૃથિવી, સૂર્યલોક આદિ રૂપ રથોવાળા, વાજાનામ्-જ્ય-પરાજયના પ્રાપ્તિ સ્થાનના તથા સત્પતિમ्-સત્ત = નાશ રહિત પ્રકૃતિ આદિ કારણ દ્વારાના સ્વામી, પતિમ्-ચરાચર જગતના રક્ષક, ઇન્દ્રમ्-વિજય પ્રદાતા પરમાત્માને અવીવૃધન्-નિત્ય વૃદ્ધિ કરે છે-પ્રકાશિત કરે છે. તેમ મનુષ્ય પણ પ્રકાશિત કરે.

[વિજેતા પુરુષ]

અમારી જે વિશ્વાઃ-સર્વ ગિરઃ સ્તુતિઓ સમુદ્રવ્યચસમ्-સમુદ્રમાં નૌકા આદિ વિજય કરાવનાર સાધનો વ્યાપક રથીનામ्-નિત્ય યુક્ત રથવાળા યોદ્ધાઓનાં રથીતમમ्-રમણ, વિજયના માટે વિમાનાદિ રથોવાળા, વાજાનામ्-જ્ય-પરાજયના પ્રાપ્તિ સ્થાન યુદ્ધોના તથા સત્પતિમ्-સદ્વ્યવહારો અથવા સત્પુરુષોના પાલક ન્યાયાધીશ રાજા પતિમ्-સજજનોના રક્ષક ઇન્દ્રમ्-શત્રુઓના વિજેતા શૂરવીર પુરુષોની અવીવૃધન्-નિત્ય વૃદ્ધિ કરે છે. તેની અમે મનુષ્યો વૃદ્ધિ કરીએ. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વ વેદવાણીઓ પરમ અયૈશ્વર્યવાન, સર્વ વ્યાપક, સર્વત્ર રમણ કરનાર, ધાર્મિકોને વિજય પ્રદાન કરનાર પરમેશ્વરને પ્રકાશિત કરે છે અથવા ધર્મયુક્ત બળથી દુષ્ટ મનુષ્યોના વિજેતા, ધાર્મિકોના રક્ષક પુરુષોને પ્રકાશિત કરે છે, એવા ઈશ્વરને વેદવાણી સર્વને બતાવે છે. (૧)

સુખ્યે ત ઇન્દ્ર વાજિનો મા ભૈમ શવસસ્પતે ।
ત્વામુભિ પ્ર ણોનુમો જેતારુમપરાજિતમ् ॥ ૨ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે શવસ:- અનંત બળના પતે-સ્વામી જગદીશર ! અભિ-મુખ્ય રૂપથી જેતારમ्-શત્રુઓ પર વિજય કરનાર, અપરાજિતમ्-કોઈથી પરાજાત ન થનાર ત્વામ्-આપ જગદીશરને વાજિન:-પરમ ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા અને બળથી યુક્ત આત્માના પ્રશસ્ત બળસમૂહ વાળા વિજ્ઞાનવાન અમે પ્રણોનુમ:-વારંવાર પ્રણામ કરીએ છીએ, અત્યંત સ્તુતિ કરીએ છીએ. તથા હે ઇન્દ્ર-સર્વના સ્વામી ઈશર ! તે-આપની સંખ્યે-મિત્રતા કરવાથી શત્રુઓથી કદી પણ મા + ભેમ-ડરીએ નહિ.

[સેનધાયકા]

હે શવસ:-પ્રમિત બળના પતે-સ્વામી સેનાધ્યકા તથા સમાધ્યકા રાજન્ ! અભિ-મુખ્યરૂપથી જેતારમ्-શત્રુઓને જીતનાર, અપરાજિતમ्-કોઈથી પરાજિત ન થનાર ત્વા-આપ સમાધ્યકાને વાજિન:-પરમ ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા અને બળથી યુક્ત આત્માના પ્રશસ્ત બળસમૂહ યુક્ત વિજ્ઞાનવાન અમે પ્ર + ણોનુમ:-વારંવાર પ્રણામ કરીએ છીએ, અત્યંત સ્તુતિ કરીએ છીએ તથા-હે ઇન્દ્ર-સમાધ્યકા રાજન્ ! તે-આપ ન્યાયશીલ સમાધ્યકાની સંખ્યે-મિત્રતાથી શત્રુઓથી કદી પણ મા + ભેમ-ડરીએ નહિ. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો પરમેશ્વર, તેની આજ્ઞાનું પાલન-આચરણ તથા શૂરવીર આદિની મિત્રતા કરે છે, તેઓ બળવાન બનીને શત્રુઓથી ભય અને પરાજયને પ્રાપ્ત થતા નથી. (૨)

પૂર્વીરિન્દ્રસ્ય રાતયો ન વિ દસ્યન્ત્યૂત્યઃ ।

યદિ વાજસ્ય ગોમતઃ સ્તોતૃભ્યો મંહતે મુઘમ् ॥ ૩ ॥

[ઈશર]

પદાર્થ : યદિ-જે ઈન્દ્ર = ઈશર સ્તોતૃભ્ય: જગદીશર અને સૃષ્ટિ-ગુણોની સ્તુતિ કરનાર ધાર્મિક વિદ્યાનોને વાજસ્ય-સુખ આપનાર વ્યવહાર અને ગોમતઃ-પ્રશસ્ત પૃથિવી, ગાય આદિ પશુઓ તથા વાણી આદિ ઈન્દ્રિયોયુક્ત મધમ्-ઉત્તમ વિદ્યા, સુવર્ણાદિ ધન મંહતે-આપે છે, તો અસ્ય-એ ઇન્દ્રસ્ય-નાશ ઊત્યઃ-રક્ષા આદિ ન + વિ + દસ્યન્તિ-નાશ પામતા નથી.

[સમાધ્યકા રાજ]

યદિ-જે ઈન્દ્ર = સમાધ્યકા રાજ સ્તોતૃભ્ય:- જગદીશર અને સૃષ્ટિ-ગુણોની સ્તુતિ કરનાર ધાર્મિક વિદ્યાનોને વાજસ્ય-સુખ આપનાર વ્યવહાર અને ગોમતઃ-પ્રશસ્ત પૃથિવી, ગાય આદિ પશુઓ તથા વાણી આદિ ઈન્દ્રિયોયુક્ત મધમ्-ઉત્તમ વિદ્યા, સુવર્ણાદિ ધન મંહતે-આપે છે. તો અસ્ય-એ (ઇન્દ્રસ્ય) રાજાના જે પૂર્વી:-સનાતન રાત્યઃ-દાન અને ઊત્યઃ-રક્ષાદિ ન + વિ + દસ્યન્તિ-નાશ પામતા નથી. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશરના આ સંસારમાં દાન, રક્ષાદિ નિત્ય ન્યાયયુક્ત કર્મા છે, તેમ મનુષ્યોએ પણ પ્રજામાં વિદ્યા તથા નિર્ભયતાના દાન રૂપી કર્મા નિત્ય કરવા ઓઈએ. જો ઈશર ન હોય, તો સંસાર કેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે ? જો ઈશર ઉત્પન્ન કરીને ન આપે, તો મનુષ્ય કેવી રીતે જીવિત રહે

? તેથી સંપૂર્ણ કાર્ય (જગત)ના ઉત્પાદક, સર્વ સુખોના દાતા ઈશ્વર છે, અન્ય નહિ, એમ માનવું જોઈએ. (૩)

**પુરાં ભિન્દુર્યુવા કુવિરમિતૌજા અજાયત ।
ઇન્દ્રો વિશ્વસ્ય કર્મણો ધૂર્તા વૃત્તી પુરુષ્ટુતઃ ॥૪ ॥**

[સેનાપતિ]

પદાર્થ : જે અમિતૌજા:-અનંત બળવાન વર્જી-જેને પ્રાપ્તિ અને છેદન કરનાર અનેક શલ્લ-સમૂહ યુક્ત, પુરામ्-સંઘાત તથા શત્રુ નગરોના ભિન્દુઃ-ભેદનાર, યુવા-સંયોગ-વિભાગ કરનાર, કવિઃ-ન્યાય-વિદ્યાનો ચાલક, પુરુષુતઃ:-અનેક વિદ્વાનોથી સ્તુતિને યોગ્ય, ઇન્દ્રઃ-સેનાપતિ વિદ્વાન, વિશ્વસ્ય-સર્વ જગત કર્મણઃ-કાર્યોને ધર્તા-પરાક્રમ દ્વારા ધાર કરનાર અજાયત-બને છે.

[સૂર્ય]

જો અમિતૌજા:-પરિમાણ રહિત જળયુક્ત, વર્જી-કિરણયુક્ત, પુરામ्-દ્રવ્યોનો ભિન્દુઃ-ભેદક, યુવા-સંયોગ-વિભાગ કરનાર, કવિઃ-દર્શન શક્તિનો પ્રસારક, પુરુષુતઃ:-અનેક ગુણોથી સ્તુતિને યોગ્ય, ઇન્દ્રઃ-સૂર્યલોક વિશ્વસ્ય-સર્વ જગતની કર્મણઃ-યોષ્ટા-ગતિનો ધર્તા-આકર્ષણથી ધારણ કરનાર અજાયત-હોય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વર દ્વારા રચીને ધારણ કરેલ એ સૂર્ય પોતાના વજ સમાન છેદક કિરણોથી સર્વ મૂર્ત પદાર્થોનું ભેદન કરનાર અને આકર્ષણ દ્વારા પૃથિવી આદિ લોકોને ધારણ કરનાર છે, તેમ સેનાપતિએ પોતાના બળથી શત્રુના બળને છિન-ભિન કરીને સામ-દામ આદિ દ્વારા દુષ્ટ મનુષ્યોને ફોડીને તથા પોતાના શુભ ગુણોના કારણે આકર્ષણ બનીને, પૃથિવી પર પોતાના રાજ્યનું નિરંતર પાલન કરવું જોઈએ, (અનું સર્વઅ) જાણવું જોઈએ. (૪)

ત્વं વુલસ્ય ગોમુતોઽપાવરદ્રિવો બિલમ् ।

ત્વાં દેવા અબિભ્યુષસ્તુજ્યમાનાસ આવિષુ: ॥૫ ॥

પદાર્થ : અદ્રિવઃ-જેમાં-મેઘ = વાદળાઓ રહેલાં છે એવો જે સૂર્યલોક છે, તે ગોમતઃ-જેમાં કિરણો રહેલાં છે, અવિભ્યુષ: -ભય રહિત બલસ્ય-મેઘના બિલમ्-જળસમૂહને અપાવઃ-અલગ કરે છે, ખોલે છે, ત્વામ्-તે સૂર્યને તુજ્યમાનાસ: -પોતપોતાની કક્ષાઓમાં ભ્રમણ કરતા દેવા: -પૃથિવી આદિ લોક આવિષુ: -વિશેષ રૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણો દ્વારા ધટાટોપ વાદળાઓને છિન-ભિન કરીને તેને ભૂમિ પર પાડે-વરસાવે છે, કારણ કે વાદળાઓ તેના કિરણોમાં સ્થિર રહેલાં છે, જેના સર્વત્ર આકર્ષણથી પૃથિવી આદિ લોક પોત-પોતાની કક્ષામાં નિયમપૂર્વક ભ્રમણ કરે છે, તેથી અયન (ઉત્તરાયણ-દક્ષિણાયણ),

અતુ, દિવસ-રાત વગેરે બને છે, તેમ સેનાપતિ આઈએ પણ બનવું જોઈએ. (૫)

તવાં શૂર રતિભિઃ પ્રત્યાં સિન્ધુમાવદન्।

ઉપાતિષ્ઠન્ત ગિર્વણો વિદુષ્ટે તસ્ય કારવઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે શૂર-ધાર્મિક, દુષ્ટોના નિવારક વિદ્યા, બળ, પરાક્રમયુક્ત સભાધ્યક્ષ ! તવ-બળ, પરાક્રમયુક્ત આપના રતિભિ:-નિર્ભયતા આઈ દાનોથી આપને સિન્ધુમ-સમુદ્ર સમાન ગંભીર અને સુખદાતા આપને આવદન્-નિરંતર કહેતા હું પ્રતિ + આયમ-પ્રતીતિપૂર્વક પ્રાપ્ત થવું છું.

હે ગિર્વણ:-મનુષ્યોની સ્તુતિઓનું સેવન કરવા યોગ્ય ! તે-આપના તસ્ય-રાજ્ય, યુદ્ધ અથવા શિલ્પવિદ્યાના સહાયક કારવઃ-કાર્યકર્તા=કારીગરો છે, તેઓ આપને શૂરવીર વિદુઃ-જીવો છે, ઉપાતિષ્ઠન્ત-સમીપ બેસીને ઉત્તમ કામ કરે છે, તે-તેઓ સદા સુખી રહે છે. (૬)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર સર્વ મનુષ્યોને આશા કરે છે કે-મનુષ્યોએ શૂરવીર પ્રશંસિત, સભાધ્યક્ષ અથવા સેનાધ્યક્ષ મનુષ્યોનો અભયદાનપૂર્વક સમુદ્રના જંતુઓની સમાન આશ્રય કરીને, રાજ્ય કાર્યોને સારી રીતે જીવીને ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ કરે અને દુઃખ નિવારણપૂર્વક સુખની પ્રાપ્તિ માટે પરસ્પર ઉપસ્થિત=વિચારાદિ પણ કરે. (૬)

માયાભિરિન્દ્ર માયિનં ત્વं શુષ્ણામવાતિરઃ ।

વિદુષ્ટે તસ્ય મેધિરાસ્તેષાં શ્રવાંસ્યુત્તીર ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરાવનાર, શત્રુ નિવારક સમા અને સેનાના પરમ અધ્યક્ષ શૂરવીર ! ત્વમ-પ્રજા = શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ, સેના તથા શરીર બળથી યુક્ત બનીને આપ-માયાભિ:-પ્રજાના વિશેષ વ્યવહારોથી શુષ્ણામ-ધાર્મિક જગ્નોનું શોષણ કરનાર-તેના ચિત્તને વ્યાકુળ કરનાર માયિનમ-નિનિટ પ્રજા-દુદ્ધુદ્ધિ દુઃખ આપનાર દુષ્ટ શત્રુનો અવાતિર-શાસનથી નિવારણ કરો-પરાજ્ય કરો, તસ્ય-તેના હનન-મારવામાં જે મેધિરા:-જે શાસ્ત્રોને જાણનાર તથા દુષ્ટોનો મારવામાં અતિ મેધાવી લોકો છે, તેઓ તે-આપના સંગમથી સુખી થઈને શ્રવાંસિ-અન્નાદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરે. તેષામ-તે ધાર્મિક પુરુષોની સહાયતાથી શત્રુઓની સેના-બળને ઉત્તીર-સારી રીતે નિવારણ કરે. (૭)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર આશા કરે છે કે-સામ, દામ, દંડ ભેદની યુક્તિથી દુષ્ટોનું નિવારણ કરીને વિદ્યાયુક્ત ચક્રવર્તી રાજ્યનો વિસ્તાર કરવો જોઈએ અને જે રીતે આ સંસારમાં કપટી (છલી, દુષ્ટ) મનુષ્ય વધે નહિ તેવો નિત્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૭)

ઇન્દ્રમીશાનુમોજસાભિ સ્તોમા અનૂષ્ઠત ।

સુહસ્તું યસ્ય રતય ઉત વા સન્તિ ભૂયસીઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-જે જગદીશરે આ સર્વ સ્તોમા:-સુતિઓનો સમૂહ સહસ્રમ-અસંખ્ય છે, ઉત, વા-અથવા ભૂયસી:-અધિક રાતયઃ-દાન સન્તિ-છે, તે ઓજસા-અનંત બળયુક્ત ઈંશાનમ-સમસ્ત જગતનું કારણ (પ્રકૃતિથી) રચના કરનાર ઇન્દ્રમ-સકળ ઐશ્વર્યયુક્ત જે જગદીશરની અભિ + અનૂષ્ઠત-સર્વત્રથી સુતિ કરે છે તેની સર્વ મનુષ્યોએ સુતિ-ગુણકીર્તન કરવા જોઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : જે દયાળુ ઈશરે પ્રાણીઓના સુખ માટે અનેક પદાર્થો પોતાના અનંત બળથી (જીવોને માટે) આપેલ છે, જે બ્રહ્મનો સર્વ ધન્યવાદ છે, તેથી સર્વ મનુષ્યોએ તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈન્દ્ર શબ્દથી ઈશરની સુતિ, નિર્ભયતા-સંપાદન, સૂર્ય લોકનું કાર્ય, શૂરવીરના ગુણોનું વર્ણન, દુષ્ટ શત્રુઓનું નિવારણ, પ્રજાની રક્ષા ઈશરના અનંત સામર્થ્યથી જગતની ઉત્પત્તિ આદિ વિધાન કરે છે, તેથી આ અગિયારમાં સૂક્તની દશમા સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૧)

સૂક્તા-૧૨

अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ १ ॥

પદાર્થ : કિયા કરવાની ઈશ્વરાવાળા અમે મનુષ્યો અસ્ય-પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરવા યોગ્ય યज્ઞસ्य-શિલ્પ-વિદ્યામય યજની સુક્રતુમ्-ઉત્તમ પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિ અથવા કિયાને માટે વિશ્વવેદસમ्-શિલ્પીજનો-કારીગરોને સર્વ શિલ્પ આદિ સાધનોનો લાભ થાય છે, હોતારમ्-યાનોમાં વેગ આદિ ગુણોને આપવા દૂતમ्-સર્વ પદાર્થોને એકથી બીજા દેશમાં પ્રાપ્ત કરાવવા અગ્નિમ-સર્વ પદાર્થોને પોતાના તેજથી છિન્નભિન્ન કરનાર ભૌતિક અજિનનો વૃણીમહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : ઈશર આજ્ઞા આપે છે કે-મનુષ્યોએ, આ પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ રૂપથી પ્રસિદ્ધ અથવા અપ્રસિદ્ધ ગુણોથી યુક્ત દ્રવ્યોને ઉપર-નીચે લઈ જનાર હોવાના કારણો દૂત સ્વભાવવાળા, શિલ્પવિદ્યાથી વાહનોમાં વેગ આદિ કિયાઓના કારણભૂત અજિનનો, સમ્યક્ વિદ્યા દ્વારા સર્વના ઉપકાર માટે સંગ્રહ કરવો જોઈએ. જેથી સર્વ ઉત્તમ સુખ સંભવી શકે છે. (૧)

अग्निमग्निं हवीमभिः सदा हवन्त विश्पतिम् । हृव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જેમ અમે હવીમભિ:-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ઉપાસનાદિને (ઈશ્વર) તથા શિલ્પવિદ્યાના સાધનોથી (વિદ્યુત) પુરુપ્રિયમ-અત્યંત સુખદાયક વિશ્પતિમ-પ્રજાઓના પાલન માટે હૃવ્યવાહમ-આદાન-પ્રદાન યોગ્ય પદાર્થોના દાતા (ઈશ્વર) તથા સ્થાનાન્તર પહોંચાડનાર (વિદ્યુત) અગ્નિમ-પરમેશ્વરને તથા પ્રસિદ્ધ અજિ અને વિદ્યુતને વૃણીમહે-ગ્રહણ કરીએ છીએ, તેમ તમે લોકો પણ સદા હવન્ત-ગ્રહણ કરો. (૨)

ભાવાર્થ : ઈશર સર્વને ઉપદેશ આપે છે કે-હે મનુષ્યો ! તમોએ વિદ્યુત નામક અજિ તથા પ્રસિદ્ધ (સ્થૂળ) અજિનથી કળાકૌશલ આદિની સિદ્ધિ કરીને ઈચ્છિત સુખોને સદા ભોગવો તથા અન્યને ભોગ કરાવો. (૨)

अग्ने देवाँ इहावह जज्ञानो वृक्तबर्हिषे । असि होता न इङ्ग्यः ॥ ३ ॥

[ईश्वर]

पदार्थः : हे अग्ने-वंदनीय अने स्तुतिने योग्य ईश्वर ! आप इह-आ संसारमां जज्ञानः-जगतने प्रकट करनार होता-होम करेल पदार्थोने ग्रहण करनार इङ्ग्यः-स्तुति करवा योग्य असि-छो, ते नः-अमारा माटे तथा वृक्तबर्हिषे-अन्तरिक्षमां होमना पदार्थोने छोडनार ऋत्विकने माटे देवान्-दिव्यगुणयुक्त पदार्थोने आवह-सर्वत्रथी प्राप्त करवो. आ मंत्रनो प्रथम अर्थ छे.

[भौतिक अग्नि]

जे होता० हवन करेल पदार्थोने ग्रहण करनार जज्ञानः-तेनी उत्पत्ति करनार अग्ने-भौतिक अग्नि वृक्तबर्हिषे-जेना द्वारा हवन करवा योग्य पदार्थो अन्तरिक्षमां पहोंचाइवामां आवे छे, ते ऋत्विकने माटे नः-तथा अमारा माटे देवान्-दिव्यगुण पदार्थोने इह-आ स्थानमां आवह-सर्वत्रथी प्राप्त करावे छे, तेथी ते अमारा माटे इङ्ग्यः-स्तुति करवा योग्य असि-छे, आ मंत्रनो भीजा अर्थ छे. (३)

भावार्थः : मनुष्य जे प्रादुर्भूत-प्रगट अग्निमां सुगंधित गुणोथी युक्त द्रव्योनो होम करे छे, ते अग्नि द्रव्यो सहित अन्तरिक्षमां वायु अने मेघमंडण-वादवााओना समूहने शुद्ध करीने आ संसारमां दिव्य सुखोने उत्पन्न करे छे, तेथी आपणो ए अग्निना गुणोनुं नित्य अन्वेषण-शोध करवुं जोઈये, तने ईश्वरनी आशा अवश्य मानवी जोઈये. (३)

ताँ उशुतो वि बोधय यदग्ने यासि दूत्यम् । देवैरा सत्सि ब्रह्मिषि ॥ ४ ॥

पदार्थः : जे अग्ने-अग्नि यत्-जे कारणे ब्रह्मिषि-अन्तरिक्षमां देवैः-दिव्य पदार्थोना संयोगथी-साथे दूत्यम्-दूत कर्मने आ + यासि-सर्वत्रथी प्राप्त थाय छे, तान्-ते दिव्यगुणोथी विबोधय-विद्वित-भोध करावनार अने ते पदार्थोना सत्सि-दोषोनो विनाश करे छे, तेथी सर्व मनुष्यो विद्वानी सिद्धि माटे ए अग्निनी सम्पद् परीक्षा करीने तेनो प्रयोग करवो जोઈये. (४)

भावार्थः : ईश्वर आशा आपे छे के-(हे मनुष्यो !) ए अग्नि तमारो दूत छे. कारण के ते होम करेला दिव्य परमाणु रूप पदार्थोने अन्तरिक्षमां पहोंचाउ छे अने उत्तम भोगाने प्राप्त करावनार छे, तेथी सर्व मनुष्यो ए प्रसिद्ध अने अप्रसिद्ध अग्निना गुणोने कार्य माटे प्रकाशित करवा जोઈये. (४)

घृताह्वन दीदिवः प्रति ष्म रिषतो दह । अग्ने त्वं रक्षस्विनः ॥ ५ ॥

पदार्थः : घृताह्वन-घृतादि तथा जणनो जेमां होम अने सेचन करवामां आवे छे अने दीदिवः-पोताना शुभ गुणोथी द्रव्योने प्रकाशित करनार छे, त्वम्-ते अग्ने-भौतिक अग्नि रक्षस्विनः-जे समूहोमां राक्षस अर्थात् दुष्ट स्वभाववाणा तथा निंदक मनुष्यो रहेला छे, जे रिषतः-हिंसा निमित्त दोषो अने

શત્રુઓ છે, તેનો પ્રતિ-દહસ્મઃ-અનેક રીતે-વારંવાર વિનાશ કરે છે, તેનો અમે પોતાના કાર્યોમાં નિત્ય સંપ્રયોગ કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : મંત્રોકત પ્રકારથી સુગંધિત આદિ ગુણોથી યુક્ત દ્રવ્યથી સંયુક્ત એ અજિ સર્વ હુર્ગંધ આદિ દોષોનું નિવારણ કરી-દૂર કરી સર્વને સુખકારી બને છે, અમ ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે. (૫)

અગ્નિનાગિનઃ સમિધ્યતે કવિર્ગૃહપતિર્યુવા । હૃવ્યવાઇ જુહ્વાસ્યઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : મનુષ્ય-જે જુહ્વાસ્યઃ-જીવાળા રૂપ મુખ યુક્ત યુવા-પદાર્થોની સાથે મિશ્રિત અથવા અમિશ્રિત કરનાર હૃવ્યવાઇ-હોમ કરેલ દ્રવ્યને દેશ-દેશાન્તરમાં પહોંચાડનાર **કવિ**-કાન્તદર્શન અર્થાત્ જેમાં દષ્ટિ સ્થિર પડી શકતી નથી. **ગૃહપતિ**-સ્થાન = ઘર અથવા ઘરમાં રહેલાઓનું પાલન કરનાર છે, **અગ્નિ**-પ્રત્યક્ષ રૂપવાન પદાર્થોનો દહનશીલ, પૃથિવી અને સૂર્યલોકમાં રહેલ અજિ **અગ્નિના**-વ્યાપક વિદ્યુત રૂપ અનિથી **સમિધ્યતે**-સમ્યક રીતે પ્રદીપ્ત કરવામાં આવે છે, તેનો અનેક કાર્યોને સિદ્ધ કરવામાં સદા ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૬)

ભાવાર્થ : જે એ સર્વ પદાર્થોમાં મિશ્રિત વિદ્યુત નામક અજિ છે, તેના દ્વારા પ્રાસિદ્ધ થાય છે, પુનઃ અદ્ધ બનીને રૂપ સમાન બની જાય છે, મનુષ્યો દ્વારા જો એ બન્નેના ગુણોને તથા વિદ્યાને સમ્યક ગ્રહણ કરીને ઉપકાર લેવામાં આવે, તો અનેક વ્યવહાર સિદ્ધ થઈ શકે છે તથા વ્યવહારોથી અગણિત આનંદોની સર્વને પ્રાપ્તિ થાય છે, અમ જગદીશ્વર કહે છે. (અર્થાત્ ઈશ્વરનું વચન છે.) (૬)

કવિમિગનમુપસ્તુહિ સત્યધર્માણમધ્વરે । દેવમર્મીવુચાતનમ् ॥ ૭ ॥

[ઈશ્વર]

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! તું અધ્વરે-ઉપાસના રૂપ યજણમાં સત્યધર્માણમ्-સત્યધર્મ નિત્ય અને સનાતન છે, અમીવચાતનમ્-આજ્ઞાનાદિ તથા જીવરાદિ રોગોના નાશક, દેવમ્-સર્વ સુખોના દાતા અગ્નિમ્-સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરને ઉપ + સ્તુહિ મનુષ્યોની સમીપ પ્રકાશિત કર.

[ભૌતિક અગિન]

હે મનુષ્ય ! તું અધ્વરે-શિલ્પવિદ્યારૂપ યજણમાં સત્યધર્માણમ્-સત્ય ધર્મયુક્ત (અવિનાશી ગુણ) અમીવચાતનમ્-જીવરાદિ રોગ નાશક **કવિમ**-સર્વ સ્થૂળ પદાર્થોના દર્શક **દેવમ**-સર્વ સુખદાતા અગ્નિમ્-ભૌતિક અર્થાત્ દાહક અગિનને ઉપ + સ્તુહિ-સર્વની સામે સદા પ્રકાશિત કર. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, સત્યવિદ્યાથી ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે અને સત્ય શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિ માટે અગિન = ઈશ્વર અથવા ભૌતિક અગિનને તેના ગુણોના દ્વારા પ્રકાશિત કરવા જોઈએ. જેથી રોગ નિવૃત્તિ દ્વારા પ્રાણીઓને સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે. (૭)

ત્રણ્ણ

यस्त्वामग्ने हुविष्पतिर्दूतं दैव सपर्यति । तस्य स्म प्राविता भव ॥ ८ ॥

[ईश्वर]

पदार्थ : हे देव-सर्व व्यापक (अथवा सर्व प्रकाशक) अग्ने-विश्वान स्वरूप जगदीश्वर ! यः-जे मनुष्य हविष्पतिः-आदान-प्रदान योग्य पदार्थ अथवा गुणोना पालक, कर्म करनार मनुष्य-दूतम्-सुख अने ज्ञानने प्राप्त करावनार त्वाम्-आपनी सपर्यति-सेवा करे छे, तस्य-ए सेवकने आप प्राविता-सम्यक् रीते ज्ञाणनार भव, स्म-छो.

[भौतिक अग्नि]

यः-जे हविष्पतिः-हवि अर्थात् आईन + प्रदान योग्य द्रव्यो अथवा गुणोना पालक, कर्म करनार मनुष्य-त्वाम्-ते देवम्-प्रकाश अने दाहगुणवाणा अग्ने-भौतिक अग्निनुं सपर्यति-सेवन करे छे, तस्य-ते सेवक-मनुष्यनुं ते अग्नि प्राविता-अनेक प्रकारनां सुखोधी रक्षा करनार भव-थाय छे.

भावार्थ : आ मंत्रमां हृत शब्दना बे अर्थमां एक ईश्वर पक्षमां ज्ञान आपनार अने भौतिक अग्नि पापमां देशान्तरमां द्रव्यो तथा यानोने पहोंचाडवानो अर्थ ग्रहण थाय छे. जे मनुष्यो आस्तिक बनीने हृदय प्रदेशमां सर्व साक्षी परमेश्वरनुं ध्यान करे छे, तेओज ईश्वरनी रक्षा प्राप्त करीने, पापोनो त्याग करीने, धर्मात्मा बनीने सुखने प्राप्त करे छे.

जे युक्तिपूर्वक यान-वाहन अने यन्त्रादिमां अग्निनो प्रयोग करे छे, तेओ पश्च युद्धादि कार्योमां (स्वयं) रक्षित तथा (अन्योना) रक्षक बने छे. (८)

यो अग्निं देववीतये हुविष्माँ आविवासति । तस्मै पावक मृद्य ॥ ९ ॥

[ईश्वर]

पदार्थ : हे पावक-पवित्र करनार ईश्वर ! यः-जे हविष्मान्-हवि अर्थात् उत्तम पदार्थ अथवा कर्मो करनार मनुष्यो देववीतये-हित्य गुणो तथा भोगोनी परिपूर्णता माटे अग्निम्-सर्व सुखोना आपनार आप-ईश्वरनुं आविवासति-सारी रीते सेवन करे छे, तस्मै-तेने-सेवकने आप मृद्य-सुख प्रदान करो.

[भौतिक अग्नि]

यः-जे हविष्मान्-उत्तम कर्मोवाणो मनुष्य देववीतये-हित्य गुणो तथा भोगोनी प्राप्ति माटे अग्निम्-सुखनुं कारण भौतिक अग्नि पावक-पवित्र करनार बनीने मृद्य-सुखी करे छे. (९)

भावार्थ : जे मनुष्यो सत्य भाव, कर्म अने विश्वानथी परमेश्वरनुं सेवन करे छे, तेओ हित्य गुण अने पवित्र करीने सुख प्राप्त करे छे. जे कारणो ए हित्य गुणोनो प्रकाशक

અજિ બનાવેલ છે, તેથી મનુષ્યોએ (તેનાથી) દિવ્ય ઉપકાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. એમ ઈશ્વરનો ઉપદેશ છે. (૮)

સ નઃ પાવક દીદિવોર્ગને દેવાં ઝુહાવહં। ઉપ યુજ્ઞ હુવિશ્રં નઃ ॥ ૧૦ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે**દીદિવ:**-આપના સામર્થ્યથી પ્રકાશવાન પાવક-પવિત્ર કરનાર અને-સર્વ પદાર્થોનો પ્રાપ્ત કરાવનાર સઃ-જગદીશ્વર ! આપ નઃ-અમારા સુખને માટે ઝુહ-આ સંસારમાં દેવાન्-વિદ્વાનોને આ + વહ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવો, નઃ-અમારા યજમ-પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારના યજા અને હવિઃ-આદાન-પ્રદાન યોગ્ય પદાર્થોને ઉપાવહ-પ્રાપ્ત કરાવો.

[ભૌતિક અજિન]

યઃ-જે દીદિવઃ-પ્રકાશમાન પાવક-શુદ્ધિનો હેતુ અને-ભૌતિક અજિ સારી રીતે કલા યંત્રોમાં પ્રયુક્ત કરેલ નઃ-અમારા સુખને માટે ઝુહ-અમારી સમીપ દેવાન्-દિવ્યગુણોને આ + વહ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવે છે. સઃ-તે નઃ-અમારા યજમ-પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારના યજોને તથા હવિઃ-આદાન-પ્રદાન યોગ્ય પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરીને સુખોને ઉપાવહ-અમારી સમીપ પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે પ્રાણીને જે કોઈ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય, તેની સિદ્ધિ માટે પરમેશ્વરથી પ્રાર્થના તથા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. જેમ આ વેદમાં જગદીશ્વરના તથા અન્ય પદાર્થોના ગુણ અને સ્વભાવ પ્રતિપાદિત જેવામાં આવે છે; તેમ મનુષ્યોએ તેને અનુસાર કામ કરીને અજિ આદિ પદાર્થોના ગુણોને જાણીને અનેક વિદ્યાઓ તથા વ્યવહારોને સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૧૦)

સ નુઃ સ્તવાનું આ ભર ગાયત્રેણ નવીયસા । રુચિં વીર્વતીમિષ્મણ્મ ॥ ૧૧ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે ભગવન્ ! સઃ-જગદીશ્વર ! આપ નવીયસા-અત્યંત નવીન મંત્રપાઠ અને ગાનથી યુક્ત સ્તુતિથી અને ગાયત્રેણ-ગાયત્રી છંદવાળા પ્રગાથોથી સ્તવાનઃ-સ્તુતિ કરેલ નઃ-અમારા માટે રચિમ-વિદ્યા અને ચક્કવતી રાજ્યથી ઉત્પન્ન થનાર ધન તથા જેમાં વીર્વતીમ-પ્રશસ્ત વીરો તથા વિદ્વાનોયુક્ત ઇષ્મ-સજજનોને ઈચ્છા કરવા યોગ્ય ઉત્તમ કિયાને આભર-સર્વત્રથી ધારણ કરો.

[ભૌતિક અજિન]

સઃ-પૂર્વોક્ત ભૌતિક અજિ નવીયસા-અત્યંત નવીન મંત્રપાઠ અને ગાનથી યુક્ત સ્તુતિથી અને ગાયત્રેણ-ગાયત્રી છંદવાળા પ્રગાથોથી સ્તવાનઃ-ગુણોની સાથે ગ્રહણ કરેલ નઃ-અમારા માટે રચિમ-વિદ્યા અને ચક્કવતી રાજ્યની ઉત્પન્ન ધન તથા વીર્વતીમ-ઇષ્મ-ઉક્ત ગુણવાળી ઉત્તમ કિયાને આભર-સારી રીતે ધારણ કરે છે. (૧૧)

भावार्थ : જે ધર्मात्मા મતુષ्य દ્વારા યथાવત् શબ्दાર्थ-સંબંધ પૂર્વક વેદાધ્યયન દ્વારા અને વેદોકત કર્મ દ્વારા જગદીશરને પ્રસન્ન કરવામાં આવેલ (હોય તેને તે) વિદ્યાદિ શ્રેષ્ઠ ધન શૂરવીરતાદિ ગુણ તથા ઉત્તમ ઈચ્છા પ્રદાન કરે છે. (૧૧)

अग्ने शुक्रेण शोचिषा विश्वाभिर्देवहूतिभिः । द्रुमं स्तोमं जुषस्व नः ॥ १२ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે અગ્ને-પ્રકાશમય જગદીશર ! આપ કૃપા કરીને શુક્રેણ-અનંત બળ અને શોચિષા-શુદ્ધિકારક પ્રકાશથી તથા વિશ્વામિઃ-સર્વ દેવહૂતિભિઃ-વિદ્વાનોના આદ્વાનોથી નઃ-અમારા ઇમમ्-એ પ્રત્યક્ષ સ્તોમમ्-સ્તુતિસમૂહનું જુષસ્વ-પ્રીતિપૂર્વક સેવન કરો.

[ભૌતિક અભિનિતિ]

જે અગ્ને-ભૌતિક અભિનિતિ વિશ્વામિઃ-સર્વ દેવહૂતિભિઃ-વેદવાણી રૂપ આદ્વાનોથી સમ્યક્ સિદ્ધ કરેલ શુક્રેણ-પોતાની કાન્તિ-યમકીલા શોચિષા-પવિત્ર કરનાર પ્રકાશથી નઃ-અમારા ઇમમ्-એ સ્તોમમ्-પ્રશંસનીય કલા-કૌશલનું જુષસ્વ-સેવન કરે છે. (૧૨)

भાવાર્થ : દિવ્ય વિદ્યાઓનો પ્રકાશક હોવાથી 'દેવ' શબ્દથી વેદનું ગ્રહણ થાય છે. જ્યારે મતુષ્યો સત્ય પ્રેમથી વેદવાણી દ્વારા જગદીશરની સ્તુતિ કરે છે, ત્યારે તે-પરમેશ્વર પ્રસન્ન થઈને તે મતુષ્યોને વિદ્યા-દાનથી તૃપ્ત કરે છે.

એ ભૌતિક અભિનિતિનો પણ વિદ્યા અને કલા-કૌશલથી સમ્યક્ પ્રયોગ કરવાથી ઈન્ધન = બળતણ આદિ પદાર્થોમાં રહીને સમસ્ત કિયા-કાંડને વ્યાપ્ત કરે છે. (૧૨)

સંગતિ : આ બારમાં સૂક્તનાં અર્થની અભિનિત શબ્દની યોજનાથી અગિયારમાં સૂક્તનાં અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨)

સુસમિદ્ધો નુ આ વહ દેવાં અગ્ને હુવિષ્મતે । હોતેઃ પાવક યક્ષિ ચ ॥ ૧ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે હોતેઃ-પદાર્થના દાતા, પાવક-પવિત્ર કરનાર અગ્ને-વિશ્વના ઈશ્વર ! જેથી સુસમિદ્ધઃ-સારી રીતે પ્રકાશિત આપ કૃપા કરીને નઃ-અમારા માટે ચ-અને હવિષ્મતે-પુષ્કળ હવિ અર્થાત્ પદાર્થોવાળા વિદ્વાનો માટે દેવાન्-દિવ્ય પદાર્થોને આવહ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવો છો, તેથી હું આપનો નિત્ય યક્ષિ-સંગ કરું છું.-સત્કાર કરું છું.

[ભૌતિક અભિનિતિ]

જેથી એ પાવક-પવિત્રતાનો હેતુ હોતા-પદાર્થોને ગ્રહણ કરનાર સુસમિદ્ધઃ-સારી રીતે પ્રદીપ્ત અગ્ને-

ગ્રાંવેદભાષ્ય

ભૌતિક અજિન નઃ:- અમારા ચ-તથા હવિષ્પતે-પુષ્કળ હવિ-પદાર્થોવાળા વિદ્વાનો માટે દેવાન्-દિવ્ય પદાર્થોને આવહ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેથી હું તે અજિનને નિત્ય યક્ષિ-કાર્ય સિદ્ધિ માટે તેનો સંગ-સમીપવત્તી કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય પુષ્કળ પ્રકારની સામગ્રીનો સંગ કરીને વાહન આદિનું વહન કરનાર અજિનનો પ્રયોગ કરે છે, તેના માટે તે અજિન અનેક વિધ સુખોને સિદ્ધ કરનાર બને છે. (૧)

મધુમન્તં તનૂનપાદ યુજં દેવેષુ નઃ કવે। અદ્યા કૃણુહિ વીતયૈ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે તનૂનપાત્ત-શરીર અને ઔષધિ આદિ પદાર્થોના નાના-નાના ઉપાંગોની રક્ષા કરનાર કવે-માર્ગદર્શક અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોનો દર્શક અજિન છે, તે દેવેષુ-વિદ્વાનો અથવા દિવ્ય પદાર્થોથી સુખની વીતયે-પ્રાપ્તિ માટે અદ્ય-આજ નઃ-અમારા મધુમન્તમ्-શ્રેષ્ઠ રસયુક્ત યજ્ઞમ्-યજને કૃણુહિ-સિદ્ધ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જ્યારે અજિનમા હવિ આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે વાયુ આદિને શુદ્ધ કરીને, શરીર તથા ઔષધિ આદિની રક્ષા કરીને, અનેક પ્રકારના રસોને ઉત્પન્ન કરે છે. તે શુદ્ધ પદાર્થોના ઉપભોગથી પ્રાણીઓની વિદ્યા, જ્ઞાન અને બળની વૃદ્ધિ પણ થાય છે. (૨)

નરાશંસમિહ પ્રિયમસ્મિન् યુજ ઉપ હૃયે। મધુજિહં હવિષ્કૃતમ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હું અસ્મિન्-એ યજે-અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય યજામાં ઇન્હે-અમારા ભોગનું સ્થાન સંસારમાં-હવિષ્કૃતમ્-હવિ = હોમ પદાર્થોથી ઉત્પન્ન મધુજિહમ्-જેની કાલી, કરાલી, મનોજવા, સુલોહિતા સુધૂમ્રવણા, સ્કુલિંગીની અને વિશ્વરૂપી એ સાત અતિ પ્રકાશમાન ચંચળ જવાળારૂપી જિલ્લા છે. પ્રિયમ्-સર્વ પ્રાણીઓને તૃપ્ત કરનાર નરાશંસમ્-જેના સુખની મનુષ્ય પ્રશંસા કરે છે, તેનો પ્રકાશ કરનાર અજિનને ઉપહૃયે-ઉપગત ભોગોને પ્રકાશિત કરવા માટે પ્રદીપ કરું છું. (૩)

ભાવાર્થ : જે એ ભૌતિક અજિન આ સંસારમાં યુક્તિપૂર્વક સેવન કરવાથી પ્રાણીઓને પ્રિય = સુખકારી બને છે, તે અજિનની સાત જિલ્લા છે. (૧) ‘કાલી’ થોતાદિ રંગોને પ્રકાશિત કરનારી, (૨) ‘કરાલી’-હુઃખોને નષ્ટ કરનારી, (૩) ‘મનોજવા’-મન સમાન વેગવાળી, (૪) ‘સુલોહિતા’-સુંદર રક્તવણવાળી, (૫) ‘સુધૂમ્રવણા’-સુંદર ધૂમાડાના રંગવાળી, (૬) ‘સ્કુલિંગીની’-પુષ્કળ ચિનગારીઓના કષ્ણોવાળી અતે પુષ્કળ અર્થમાં ઇતિ પ્રત્યય છે. (૭) ‘વિશ્વરૂપી’ સંપૂર્ણ રૂપવાળી. આ રીતે તે સાત પ્રકારની છે. પુનઃ એ જિલ્લા કેવી છે-તે દેવી = પ્રકાશમયી, લેલાયમાના = સર્વત્ર પ્રકાશ કરનારી છે. .... આ જિલ્લા = અભુવા અર્થાત્ વારંવાર-ફરી-ફરી સર્વ પદાર્થોને ગ્રહણ કરનારી છે. (૩)

અને સુખતમે રથે દેવાં ઈંડિત આ વહે। અસ્તિ હોતા મનુહિતઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે અને-ભૌતિક અજિન મનુઃ-વિદ્વાનો દ્વારા કિયા સિદ્ધ માટે સ્વીકાર્ય હોતા-સુખોના

દાતા, ઈંડિતઃ-મનુષ્યોથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય અસી-છે, તે સુખતમે-અત્યંત સુખોવાળા રથે-ગમન-વિહારના સાધન વિમાનાદિમાં હિતઃ-સ્થાપિત કરેલ, હિતકારી બનીને દેવાન्-વિદ્વાનો અથવા ભોગોને આવહ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવે છે, દેશાન્તરમાં પહોંચાડે છે. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જ્ઞાનવું જોઈએ કે-અનેક કળાઓથી યુક્ત; પૃથિવી, જળ અને અન્તરિક્ષમાં ગમનનું સાધન અને અણિ તથા જળ આદિની સાથે સંયુક્ત કરેલ ત્રણ પ્રકારના રથ = વાહન હિતકારી અને અત્યંત સુખદાયક બનીને અનેક કાર્યોમાં સિદ્ધિ કરાવનાર હોય છે. (૪)

સ્તુણીત બ્રહ્મિરાનુષગ્ ઘૃતપૃષ્ઠં મનીષિણઃ । યત્રામृતસ્ય ચક્ષણમ् ॥૫॥

પદાર્થ : મનીષિણઃ-હે મેધાવી = બુદ્ધિમાન વિદ્વાનો ! આપ યત્ર-જે અન્તરિક્ષમાં અમૃતસ્ય-જળ સમૂહનું ચક્ષણમ्-દર્શન થાય છે, તેને આનુષક્-સર્વત્રથી ઘેરેલ ઘૃતપૃષ્ઠમ्-જળની પીઠ અર્થાત્ જળથી ભરેલ બર્હિઃ-અન્તરિક્ષને સ્તુણીત-હોમના ધૂમથી આચ્છાદિત કરો, તે અન્તરિક્ષમાં અન્ય અનેક જળ આદિ પદાર્થોને જાણો. (૫)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો અણિમાં જે ધૂત વગેરે પદાર્થો નાખે છે, તે અન્તરિક્ષમાં પ્રાપ્ત થઈને, આકાશમાં રહેલા જળ-સમૂહની શુદ્ધિ કરે છે અને તે શુદ્ધ જળ-સુગંધાદિ ગુણોથી સર્વ પદાર્થોને આચ્છાદિત કરીને સર્વ પ્રાણીઓને તત્કાળ સુખયુક્ત કરે છે (૫)

વિ શ્રયન્તામृતાવૃથો દ્વારો દેવીરસુશ્વતઃ । અદ્યા નૂં ચુ યષ્ટવે ॥૬॥

પદાર્થ : હે મનીષિણઃ-બુદ્ધિમાન વિદ્વાનો ! આપ અદ્યઃ-આજ યષ્ટવે-યજ્ઞ કરવાના ધર આદિના અસશ્રતઃ-પૃથક્-પૃથક્ ઋહાવૃથઃ-સત્ય સુખ દ્વારના નૂનમ्-નિશ્ચયથી વિશ્રયન્તામ्-વિવિધ પ્રકારથી સેવન કરો અર્થાત્ સારી રીતે રચના કરો. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને ઉચિત છે કે-તેઓ અનેક દ્વાર વાળા ધર, યજ્ઞશાલા અને વાહનોની રચના કરીને, ત્યાં નિવાસ હવન અને આવાગમન કરે. (૬)

નક્તોષસા સુપેશસાસ્મિન् યુજ્ઞ ઉપ હ્વ્યે । ઇદું નો બ્રહ્મિરાસદે ॥૭॥

પદાર્થ : હું અસ્મિન्-એ ધરમાં તથા યજ્ઞ-સંગતિ કરવા યોગ્ય કર્મમાં સુપેશસા-સુખદ રૂપવાળા નક્તોષસા-દિવસ અને રાતને ઉપહ્વ્યે-ઉપકાર માટે કામના કરું છું. જેથી નઃ-અમારા બહિઃ-નિવાસ સ્થાન આસદે-સર્વત્રથી સુખની પ્રાપ્તિ રૂપ બને. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એ જ્ઞાનવું જોઈએ કે-આ સંસારમાં વિદ્વાથી ઉપકાર ગ્રહણ કરેલા દિવસ અને રાત સર્વ પ્રાણીઓના સુખનો હેતુ હોય છે. (૭)

તા સુજિહ્વા ઉપ હ્વ્યે હોતારા દૈવ્યા કૃવી । યુજ્ઞ નો યક્ષતામિમમ् ॥૮॥

પદાર્થ : હું કર્મકાંડનું અનુષ્ઠાન કરનાર આ ધરમાં-જે નઃ-અમારા ઇમમ्-પ્રત્યક્ષ યુજ્ઞમ्-હવન અથવા

शिल्प विद्यामय यज्ञने यक्षताम्-प्राप्त करे छे. ता-तेओ सुजिहो-पूर्वोक्त सुंदर सात जिह्वावाणा होतारा-पदार्थोने ग्रहण करनारा कवी-कान्त दर्शनवाणा देव्या-दिव्य पदार्थोमां रहेनार प्रसिद्ध अने अप्रसिद्ध अग्निनी उपह्रये-सभीप जवानी कामना करुं छुं. (८)

भावार्थ : जेम केवल अेकली विद्युत वेग आहि अनेक गुणोथी युक्त छे, तेम प्रसिद्ध (=स्थूल) अग्नि पण छे. समस्त पदार्थोना दर्शननी कारणभूत ए बने अग्निनो सम्यक प्रयोग करवाथी, शिल्प आहि अनेक कार्योनी सिद्धिमां हेतु बने छे. तेथी ए बने द्वारा मनुष्योंचे सर्व उपकारोने ग्रहण करवा शेईल. (८)

इळा सरस्वती मुही तिस्रो देवीर्मयोभुवः । बुर्हिः सीदन्त्वस्त्रिधः ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे विद्वानो ! आप इडा-स्तुति रूप वाणी, सरस्वती-अनेक प्रकारना विज्ञान युक्त वाणी, मही-महान पूज्य नीति अथवा भूमि छे, ते अस्त्रिधः-हिंसारहित अने मयोभुवः-सुखने उत्पन्न करनारी, देवी-प्रकाशमान तथा दिव्य गुणोने प्राप्त करवामां हेतु छे, जे तिस्रः-त्रिष्णा प्रकारनी वाणी छे, तेने बर्हिः-प्रत्येक घरमां सीदन्त्व-स्थापित करो. (९)

भावार्थ : व्यक्तिओने 'ईडा' जे के पठन-पाठननी प्रेरणा आपनारी, सरस्वती जे उपदेशरूप शाननुं प्रकाश करवा अने 'मही' जे सर्व प्रकारे प्रशंसा करवा योग्य छे, आ त्रिष्णे वाणी कुतक्की घंडन करवा योग्य नवी तेमज सर्व सुखने माटे त्रिष्णे प्रकारनी वाणी सहेव स्वीकार करवी शेईल, जेथी निश्चयताथी अविद्यानो नाश थाय. (९)

इह त्वष्टारमग्नियं विश्वस्तुपुपह्रये । अस्माकमस्तु केवलः ॥ १० ॥

[परमात्मा]

पदार्थ : हुं जे विश्वस्तुपम्-सर्व व्यापक अथवा विश्वनुं रूप अग्नियम्-सर्व साधनोमां प्रथमधी विद्यमान, त्वष्टारम्-सर्व हुःभोनो नाश करनार परमात्माने इह-आ घरमां उपह्रये-सारी रीते आह्वान करुं छुं-बोलावुं छुं, ते ज अस्माकम्-अमारा उपासकोना केवलः-केवण एक ज ईश्वर-स्तुति करवा योग्य अस्तु-छे.

[भौतिक अग्नि]

हुं जे विश्वस्तुपम्-सर्व रूप-गुणवाणा अग्नियम्-सर्व साधनोमां अग्रणी, त्वष्टारम्-सर्व पदार्थोनुं पौताना तेजथी विभाजन करनार भौतिक अग्निनी इह-ए शिल्प विद्यामां उपह्रये-जेमां युक्त करुं छुं, ते अस्माकम्-अमारा हवन तथा शिल्पविद्याना साधनोमां केवलः-आत्युतम साधन अस्तु-छे. (१०)

भावार्थ : मनुष्यने अनंत आनंद प्रदान करनार ईश्वरनी उपासना करवी शेईल, अने जे अग्नि सर्व पदार्थोनो छेंदक, रूप गुण युक्त, सर्व द्रव्योनो प्रकाशक, अत्युतम तथा शिल्पविद्यानुं अनुपम साधन छे, ते अमारा माटे यथावत् उपयोग करवा योग्य छे. तेम समजवुं. (१०)

अवे सृजा वनस्पते देवे देवेभ्यो हुविः । प्रदातुरस्तु चेतनम् ॥ ११ ॥

પદાર્થ : જે દેવ-ફળ આદિનો દાતા, વનસ્પતિ:-વન અર્થાત् વૃક્ષ, ઔષધિ આદિના સમૂહોને વર્ષાના કારણે પાલન કરનાર છે, તે પુણ્ય રહિત ફળયુક્ત વનસ્પતિ દેવેભ્યઃ:-દિવ્યગુણોની પ્રાપ્તિ માટે તે હવિ:-હવન યોગ્ય પદાર્થોને અવસૂજ-ઉત્પન્ન કરે છે, તે પ્રદાતુઃ-સર્વ પદાર્થોની શુદ્ધિ કરનાર વિદ્વાનને ચેતનમ्-ચેતનાના સાધન વિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનાર અસ્તુ-હોય છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પુથિવી અને જળમય સર્વ પદાર્થોને યુક્તિપૂર્વક સંપ્રયોગ કરેલા, અજિ પ્રદીપ બની, રોગોને નિર્મલ કરીને, બુદ્ધિ અને બળ પ્રદાન કરનાર હોવાથી વિજ્ઞાન વૃદ્ધિના હેતુ બનીને દિવ્ય ગુણોને પ્રકાશિત કરે છે. (૧૧)

સ્વાહા યુજ્ઞં કૃણોતુનેન્દ્રાય યજ્વનો ગૃહે। તત્ત્ર દ્રેવાઁ ઉપ હૃદ્યે ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે શિલ્પ વિદ્વાના સિદ્ધ યજ્ઞના ઋત્વિક જનો ! તમે જ્યાં યજ્જન:-યજ્માનના ગૃહે-નિવાસ સ્થાન, યજ્ઞશાલા પરમ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે દેવાઃ-પરમ વિદ્વાનોને બોલાવીને સ્વાહા-શુભ કર્મ સમૂહ રૂપ યજ્ઞમ्-ત્રણોય પ્રકારના યજ્ઞો કૃણોત્તન-કરો છો તેમ તત્ત્ર-તે શુભ કર્મોમાં હું તેઓને (વિદ્વાનોને) ઉપહૃદ્યે-પ્રાર્થના સાથે મારી સમીપ બોલાવું છું. (૧૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય વિદ્વાવાન અને કિયાવાન બનીને, ઉત્તમ વિચારપૂર્વક, કિયાસમૂહથી યુક્ત કર્મ ઉત્પન્ન થનાર કર્મ કાન્ડને પ્રત્યેક ધરમાં નિત્ય કરે, તેમાં વિદ્વાનોને નિર્માંત્રિત કરીને અથવા સ્વયં તેઓની પાસે જઈને તેની વિદ્યા અને કલા-કૌશલને ગ્રહણ કરે, તેમ વિદ્યા અને કલા-કૌશલની કદી ઉપેક્ષા ન કરો, એમ પરમેશ્વર ઉપદેશ આપે છે. (૧૨)

સંગતિ : આ તેરમા સૂક્તના અર્થની અજિ આદિ દિવ્ય પદાર્થોથી ઉપકાર ગ્રહણ કરવાની ઉક્ત પ્રકારથી બારમાં સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩)

સૂર્યાંત-૧૪

એભિરઙને દુવ્વો ગિરો વિશ્વેભિઃ સોમપીતયે । દેવેભિર્યાહિ યક્ષિ ચ ॥ ૧ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે અને-સર્વત્ર વ્યાપ્ત જગદીશ્વર ! ત્વમ्-આપ એભિઃ-એ વિશ્વેભિઃ-સર્વ દેવેભિઃ-દિવ્યગુણો અને વિદ્વાનોની સાથે સોમપીતયે-સુખકારક પદાર્થોના પાન માટે દુવ્વઃ-સત્કાર આદિ વ્યવહાર તથા ગિરઃ-વેદવાણીઓને યાહિ-પ્રાપ્ત કરે છે, તેને એભિઃ-એ વિશ્વેભિઃ-સર્વ દેવેભિઃ-વિદ્વાનોની સાથે સોમપીતયે-ઉત્તમ સોમના પાન માટે યક્ષિ-સ્વીકાર કરું છું, તથા ઈશ્વરના દુવ્વઃ-સત્કારાદિ વ્યવહાર અને વેદવાણીઓને યક્ષિ-સંગત અર્થાત્ મન અને કામોમાં સમ્યક્ રીતે સદા યથાશક્તિ ધારણ કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યોને જે-જે વ્યવહારિક અને આધ્યાત્મિક સુખોની અભિલાષા હોય (તેઓ

અને) જે મનુષ્યો દ્વારા વાયુ, જળ અને પૃથિવીમય યન્ત્રયુક્ત યાનોથી અજિનને સંગત કરીને કિયા કરવામાં આવે છે અને ઈશ્વરની આજ્ઞાનું સેવન, વેદોનું અધ્યયન-અધ્યાપન અને તેમાં બતાવવામાં આવેલું અનુષ્ઠાન કરે છે, તેઓ જ સર્વત્રથી આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

આ ત્વા કણવા અહૂષત ગૃણન્તિ વિપ્ર તે ધિય: | દેવેભિરઙ્ન આ ગાહિ॥ ૨ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે અને-વિજ્ઞાન સ્વરૂપ ઈશ્વર ! જેમ કણવા:-મેધાવી વિજ્ઞાન-ત્વા-આપની ગૃણન્તિ-પૂજા કરે છે, અહૂષત-પ્રાર્થના કરે છે-બોલાવે છે, તેમ અમે પણ આપની પૂજા અને આબ્દાન કરીએ છીએ.

હે વિપ્ર-વિવિધ જ્ઞાનથી પદાર્થોનું પૂરણ કરનાર મેધાવી વિજ્ઞાન્ ! જેમ તે-આપની ધિય:-બુદ્ધિ જે ઈશ્વરના ગૃણન્તિ-ગુણોની સ્તુતિ અને પ્રાર્થના કરે છે, તેમ અમે સર્વ મળીને તેની જ નિત્ય ઉપાસના કરતા રહીએ. (૨)

હે મંગલમય પરમાત્મન્ ! આપ કૃપા કરીને દેવેભિ:-દિવ્ય ગુણોવાળા પદાર્થો અથવા વિજ્ઞાનોની સાથે અમને આગાહિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાઓ.

[ભેતિક અજિન]

હે વિપ્ર-વિવિધ જ્ઞાનથી પદાર્થોનું પૂરણ કરનાર વિજ્ઞાન્ ! જેમ કણવા:-જેમ અન્ય મેધાવી વિજ્ઞાન અને-અજિનની ગૃણન્તિ-સ્તુતિ કરે છે. અહૂષત-શિલ્પવિદ્યા માટે સ્પર્ધા કરે છે, તેમ તું પણ સ્તુતિ અને સ્પર્ધા કર.

જેમ અને-એ અજિન દેવેભિ:-વિજ્ઞાનોની સહાયતાથી આગાહિ-પોતાના ગુણોને સારી રીતે જણાવે છે અને જે અજિનનું તે-તારી ધિય:-બુદ્ધિ ગૃણન્તિ-સ્તુતિ કરે છે, આબ્દાન કરે છે, એટલા માટે અહૂષત-તું તેના દ્વારા પુષ્ટ કાર્યોને સિદ્ધ કર. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ આ સૂષ્ટિમાં ઈશ્વર રચિત પદાર્થોને જોઈને અમ કહેવું જોઈએ કે, એ સર્વ ધન્યવાદ અને સ્તુતિઓ ઈશ્વરને માટે જ સંગત થાય છે. (૨)

ઇન્દ્રવાય બૃહસ્પતિ મિત્રાગિનં પૂષણં ભગમ् । આદિત્યાન્ મારુતં ગુણમ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે કણવા:-મેધાવી વિજ્ઞાનો ! આપ કિયા તથા આનંદની સિદ્ધિને માટે ઇન્દ્રવાય-ઇન્દ્ર = વિદ્યુત્, વાયુ = પવન, બૃહસ્પતિમ्-મહાનતમ પદાર્થોના પાલનનો હેતુ સૂર્ય પ્રકાશ, મિત્ર-પ્રાણ, અનિમ-ભૌતિક અજિન, પૂષણમ्-ઔષધિ આદિના સમૂહની પુષ્ટ કરનાર, ચંદ્રલોક, ભગમ-સુખોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ચક્કવર્તી આદિ રાજ્ય ધન, આદિત્યાન્-બાર મહિના, માસ્તમ-વાયુ સંબંધી ગણમ-સમૂહનું અહૂષત-ગ્રહણ તથા ગૃણન્તિ-સારી રીતે જાણીને સંયુક્ત કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ઈશ્વર રચિત એ ઇન્દ્ર આદિ પદાર્થોના ગુણોને જાણીને કિયાઓમાં સમ્યક્ પ્રયોગ કરે છે, તેઓ સુખી બનીને સર્વ-પ્રાણીઓને સુખી કરે છે. (૩)

પ્ર કો ભ્રિયન્ત ઇન્દ્રવો મત્સુરા માદયિષ્ણવઃ । દ્રુપ્દા મધ્વશ્રમૂષદઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ મેં ધારણ કરેલ, પૂર્વમંત્રોક્ત ઇન્દ્ર = વિદ્યુત આદિ પદાર્થો કહેલ છે. તેથી મધ્વ:-મધુર ગુણવાળા મત્તસરા:-ઉત્તમ આનંદના સાધન માદગિણાવ:-આનંદના નિભિત્ર દ્રપ્રસા:-બળ અથવા સેનાને આનંદ કરાવનાર ચમૂષદ:-વિકટ શરૂઆતોની સેવામાં રહેનાર, ઇન્દ્રવ:-રસવાન સોમ વગેરે ઔષધિઓના સમૂહના સમૂહોને વઃ-તમારા માટે પ્ર શ્રિયન્તે-મારા માટે એ પદાર્થોને ધારણ કરો. (૪)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર સર્વ મનુષ્યોને કહે છે કે-પૂર્વ મંત્રમાં પ્રતિપાદિત અને મારા દ્વારા રચવામાં આવેલ વિદ્યુત આદિના દ્વારા જે પદાર્થો પુષ્ટ કરવામાં આવે છે, તેને જે મનુષ્યો વેદક અને શિલ્પશાસ્ત્રની રીતે ઉત્તમ રસ ઉત્પન્ન કરવા અને શિલ્પકર્મની સિદ્ધિ દ્વારા ઉત્તમ સેનાના નિર્માણથી, રોગોનો નાશ અને વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ અનેક રીતે આનંદ ભોગવે છે. (૪)

ઇન્દ્રતે ત્વામવુસ્યવઃ કણવાસો વૃક્તબર્હિષઃ । હુવિષ્મન્તો અરુઙ્કૃતઃ ॥૫॥

પદાર્થ : હે જગદીશ્વર ! અમે હુવિષ્મન્ત:-હવિ અર્થાત્ લેવા અને ભોજન કરવાના પદાર્થો વિદ્યમાન છે, અરુંકૃતઃ:-જે સર્વ પદાર્થોને અલંકૃત કરનાર છે, અવસ્યવ:-જેનો પોતાની રક્ષાની ઈચ્છાનો સ્વભાવ છે, તેઓ કણવાસઃ-બુદ્ધિમાન અને વૃક્તબર્હિષઃ-યથાકાળ યજ્ઞ કરનાર વિદ્વાન જે ત્વામ-સર્વ જગતના ઉત્પત્તિકર્તા, ધારક જગદીશ્વરની ઇડતે-સ્તુતિ કરે છે, તેની સ્તુતિ કરે. (૫)

ભાવાર્થ : હે સકળ સુદ્ધિના ઉત્પાદક જગદીશ્વર ! જે કારણો આપે સર્વ પ્રાણીઓના સુખને માટે સર્વ પદાર્થો રચીને ધારણ કરેલા છે, તેથી આપની જ સ્તુતિ કરતાં અને સર્વની રક્ષાની ઈચ્છા કરતાં તથા શિક્ષા અને વિદ્યા દ્વારા સર્વ મનુષ્યોને સુભૂષિત કરતાં અમે નિત્ય પ્રયત્ન કરીએ છીએ. (૫)

ઘૃતપૃષ્ઠા મનોયુજો યે ત્વા વહન્તિ વહ્યઃ । આ દેવાન્ત્સોમપીતયે ॥૬॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! જે યુક્તિથી સંયુક્ત કરેલ ચતુર્થ મંત્રોક્ત ઘૃતપૃષ્ઠા:-જેનો પૃષ્ટ અર્થાત્ આધાર જળ છે. **મનોયુજઃ**-વિજ્ઞાનથી યુક્ત અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનથી રથોમાં યુક્ત કરેલ, **વહ્યઃ**-વાર્તા, પદાર્થ અને યાનોને દેશાન્તરમાં પહોંચાડનાર વિદ્યુત આદિ છે, જે **સોમપીતયે** સોમ અર્થાત્ પદાર્થોના રક્ષા-સ્થાન યજ્ઞને માટે ત્વાત्-તે અલંકૃત કરવા યોગ્ય યજ્ઞને તથા દેવાન्-હિવ્યગુણ યુક્ત ભોગો અથવા વસંત આદિ ઋતુઓને આવહન્તિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેને સર્વ મનુષ્યોએ યથાવત્ જાણીને કાર્ય સિદ્ધ માટે પ્રયુક્ત કરવા જોઈએ. (૬)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યુત આદિ પદાર્થોછે, તેઓ જ જળને ઉપર-નીચે અર્થાત્ ઉપર-અન્તરિક્ષમાં પહોંચાડીને ત્યાંથી નીચે વરસાવે છે, તાર નામક યંત્રથી સંચાલિત વિદ્યુત મન સમાન વેગથી વાતાવરો-સંદેશોને દેશાન્તરમાં પહોંચાડે છે. એ જ રીતે સર્વ પદાર્થો અને સુખોને પ્રાપ્ત કરાવનાર એ વિદ્યુત આદિ છે. એવો ઈશ્વરનો ઉપદેશ છે. (૬)

તાન् યજત્રાં ઋષ્ટત્વધોડગને પત્લીવતસ્કૃધિ । મધ્વઃ સુજિહ્વ પાયય ॥૭॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે અને-જગદીશ્વર ! આપ યજત્રાન्-જે કળા આદિ પદાર્થોમાં સંયુક્ત કરવા યોગ્ય ત્રહાવૃથઃ- સત્યતા અને ઉત્તમ કર્માની વૃદ્ધિ કરનાર છે, તાન्-તે વિદ્યુત્ આદિ શ્રેષ્ઠ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરો છો, તેનાથી નઃ-અમને પત્નીવતઃ-પ્રશસ્ત પત્નીવાળા કૃધિ-બનાવો.

હે સુજિહ્વ-ઉત્તમ ધારણ શક્તિવાળા ઈશ્વર ! આપ મધ્વઃ-ઉત્પન્ન કરેલ મધુરાદિ ગુણોથી યુક્ત પદાર્થ-સમૂહના રસનું કૃપા કરીને પાયવઃ-પાન કરાવો.

(ભૌતિક અજિન)

સુજિહ્વ-જેની જવાળામાં ઉત્તમ રીતે પદાર્થોનો હોમ કરવામાં આવે છે, તે અજિન-ભૌતિક અજિન ત્રહાવૃથઃ-ઋત અર્થાત् જળ, સત્ય અને યજના વર્ધક, યજત્રાન्-કળાઓમાં સંયુક્ત કરવા યોગ્ય તાન્-વિદ્યુત્ આદિ પદાર્થોને કૃધિ-બનાવે છે, મધ્વઃ-મધુર પદાર્થોના રસનું પાયય-પાન કરાવે છે. અર્થાત् તેના પાનમાં હેતુ છે. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ઈશ્વરની ઉપાસનાની સાથે સારી રીતે અજિનના પ્રયોગ દ્વારા રસો અને સારા પદાર્થોને તૈયાર કરીને તથા ઉપકાર-કાર્ય કરીને ગુહાશ્રમમાં સર્વ કાર્યાને સિક્ષ કરવા જોઈએ. (૭)

યે યજત્રા ય ઈંડ્યાસ્તે તે પિબન્તુ જિહ્વયા । મધોરુને વષટ્કૃતિ ॥૮॥

પદાર્થ : યે-જે મનુષ્યો વિદ્યુત્ આદિ પદાર્થો યજત્રાઃ-કળાદિમાં સંયુક્ત કરે છે, તે-તેઓ અને યે-જે ગુણવાળા ઈંડ્યાઃ-સર્વત્ર પ્રકારથી શોધવા યોગ્ય છે તે-તેઓ જિહ્વયા-જવાળારૂપી શક્તિથી અને-અજિનમાં વષટ્કૃતિ-પણમાં વિશેષ કામ કરવાથી મધોઃ-મધુર ગુણોના અંશોને પિબન્તુ-યથાવત્ પાન કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ આ સંસારમાં સર્વ સંયુક્ત પદાર્થો (ના વિષય)માં બે પ્રકારનું કાર્ય કરવું જોઈએ. એક (તેના) ગુણોનું જ્ઞાન કરવું અને બીજું તેનાથી કાર્ય સિક્ષ કરવી જોઈએ.

જે વિદ્યુત્ આદિ પદાર્થો સર્વ મૂર્ત પદાર્થોની રસને સંગ્રહિત કરીને પુનઃ તેને છોડી દે છે, તેની શુદ્ધિ માટે સુગંધિત પદાર્થોનો (અજિનમાં) પ્રક્રિય (= હોમ) નિત્ય કરવો જોઈએ. જેથી સુખસાધક બને છે. (૮)

આકીં સૂર્યસ્ય રોચનાદ વિશ્વાન् દેવાં ઉષ્રૂદુર્ધઃ । વિપ્રો હોતેહ વક્ષતિ ॥૯॥

પદાર્થ : જે હોતા-હોમમાં નાખવા યોગ્ય પદાર્થોના દાતા વિપ્રઃ-મેધાવી વિદ્વાન-સૂર્યસ્ય-ચરાચરના આત્મા પરમેશ્વર અથવા સૂર્યલોકના રોચનાત્-પ્રકાશથી ઇહ-આ જન્મ અથવા લોકમાં ઉષ્રૂદુર્ધઃ-પ્રાતઃ-કાળને પ્રાપ્ત કરીને સુખોનો બોધ કરાવનાર વિશ્વાન્-સમસ્ત દેવાન્-શ્રેષ્ઠ ભોગોને વક્ષતિ-પ્રાપ્ત થાય છે અથવા કરાવે છે, તે જ સર્વ વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને આનંદયુક્ત બને છે. (૯)

ભાવાર્થ : જો ઈશ્વર એ પદાર્થોને ઉત્પન્ન ન કરે, તો કોઈ પણ મનુષ્ય તેનાથી ઉપકાર ગ્રહણ અર્ગવેદભાષ્ય

ન કરી શકે. જ્યારે મનુષ્યો નિદ્રાધીન બને છે, ત્યારે કોઈ પણ ભોગ્ય પદાર્�ોને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પરંતુ અગ્રયત થતાં ભોગ કરવામાં સમર્થ બને છે, તેથી (આ મંત્રમાં) 'ઉષખુધ' કહેલ છે. એ પદાર્થોથી બુદ્ધિમાન પુરુષ જ કિયા સિદ્ધ કરી શકે છે, અન્ય નહિ. (૮)

વિશ્વેભિ: સોષ્યં મધ્વગ્ન ઇન્દ્રેણ વાયુના। પિબા મિત્રસ્ય ધામભિ: ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અને-જે અજિન ઇન્દ્રેણ-પરમ ઐશ્વર્ય કરાવનાર વાયુના-સ્પર્શ અને ગમન કરાવનાર પવનની સહાયતાથી મિત્રસ્ય-સર્વમાં રહેલ તથા સર્વમાં પ્રાણભૂત વાયુના **વિશ્વેભિ:**-સર્વ ધામભિ: સ્થાનોથી સોષ્યમ-સોમનું નિર્માણ કરવા યોગ્ય **મધુ-**મધુરાદિ ગુણોથી યુક્ત પદાર્થોનું **પિબ-**પાન કરે છે, તેને ગ્રહણ કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : એ વિદ્યુત નામક અજિન બ્રહ્માંડમાં રહેલ વાયુ તથા શરીરમાં રહેલ પ્રાણોની સાથે રહીને સર્વ પદાર્થોથી રસને ગ્રહણ કરીને (ફરી પાછો) કાઢે છે. તેથી એ અજિન શિલ્પનું મુખ્ય સાધન છે. (૧૦)

ત્વं હોતા મનુહિતોઽગનૈ યુજ્ઞેષુ સીદસિ। સેમં નો અધ્વરં યજ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે અને-જે આપ અત્યંત પૂજનીય જગદીશર ! **મનુહિતઃ**-મનુષ્ય આદિને ધારણ કરનાર, હોતા-સર્વ પદાર્થોના દાતા, **ત્વમ्**-જે યુજ્ઞેષુ-કિયાકંડથી લઈને વિજ્ઞાન સુધી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય યશોમાં સીદસિ-વિઘમાન રહો છો, સ:-તે આપ ન:-અમારા ઇમમ-એ અધ્વરમ-હિંસા રહિત સુખના હેતુ યજને **યજ**-સંગત કરો અર્થાત્ તેને સિદ્ધ કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે ઈશ્વરે મનુષ્ય-વાક્તિના આદિને ઉત્પન્ન કરીને ધારણ કરેલ છે, જેથી એ કર્મ, ઉપાસના અને શાનના સર્વ પ્રકરણોમાં પૂજ્યતમ છે, તેથી તે જ આ સંસારરૂપી યજને સંગતિયુક્ત કરીને અમને સુધી કરે છે. (૧૧)

યુદ્ધ્વા હૃસુષી રથૈ હુરિતો દેવ રોહિતઃ। તામિર્દેવાં દૃહાવહ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે દેવ-વિદ્વાન् ! આપ સ્થે-પૃથિવી, સમુદ્ર અને અન્તરિક્ષમાં આવાગમન માટે વિમાનાદિ રથમાં **રોહિતઃ**-ઉંચા-નીચા સ્થાનમાં ઉતારવા-ચઢાવવા **હુરિતઃ**-પદાર્થોને હરનારી અસ્ત્રી:**-લાલ વર્ણયુક્ત** તથા ગતિ કરાવનારી જવાણાઓને યુદ્ધ્વ-યુક્ત કરો, **તાભિ:**-તેનાથી ઇહ-આ સંસારમાં **દેવાન्**-કિયાથી સિદ્ધ થનાર હિવ્ય વ્યવહારોને **આવહ**-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવો. (૧૨)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોએ, અજિન આદિ પદાર્થોનો કલાયંત્રો અને યાનોમાં સંયોગ કરીને, તેના દ્વારા આ સંસારમાં મનુષ્યોનાં સુખ માટે હિવ્ય પદાર્થો પ્રકાશિત કરવા જોઈએ. (૧૨)

સંગતિ : આ ચૌદમા સૂક્તની સર્વ દોષોના ગુણોનો પ્રકાશ કરવાથી તથા કિયા માટે સમુચ્યયથી તેરમા સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૪)

इन्द्र सोमं पिब ऋतुना त्वा विशुन्तिन्दवः । मत्सरासुस्तदौकसः ॥ १ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जे इन्द्र-समयना विभागने करनार सूर्यलोक **ऋतुना**-वसंत आहि ऋतुओनी साथे **सोमम्**-औषधि आहि पदार्थोना रसने **पिब**-पान करे छे, **तदोकसः**-जेना अन्तरिक्ष, वायु, आहि निवास स्थान छे, **मत्सरासः**-आनंदने उत्पन्न करनार छे, ते **इन्दवः**-ऋतुओनी साथे **त्वा**-प्राणी अथवा अप्राणी रूप पदार्थ अथवा सूर्यना किरण-समूहमां प्रतिक्षणा **आविशन्तु**-सर्वत्रथी प्रवेश करे छे. (१)

भावार्थ : आ सूर्यवर्ष, उत्तरायन, दक्षिणायान, वसंताहि ऋतुओ, (महिनाओ), शुक्ल अने कृष्णपक्ष, द्विवस अने रात, कला, काष्ठा अने निमेष आहि काण विभागोनुं निर्माणा करे छे.

आ विषयमां महाराज मनु कुहे छे के - अढार निमेषनी एक काष्ठा, त्रीस काष्ठाओनी एक कला, त्रीस कलाओनुं एक मुहूर्त (= ४८ मिनिट) त्रीस मुहूर्तोना एक द्विवस अने रात (= १४४० मिनिट अर्थात् २४ कलाक) (ते सूर्य) ए (काण विभागो)नी साथे सर्व औषधिओना रसोने सर्व स्थानोमांथी जग्नुं आकर्षण करे छे-धैर्ये छे. ते (जग्न) किरणोनी साथे आकाशमां रहे छे अने वायुनी साथे आवागमन करे छे. (१)

मरुतः पिबते ऋतुना पोत्राद् यज्ञं पुनीतन । यूं हि ष्ठा सुदानवः ॥ २ ॥

पदार्थ : जे **मरुतः**-पवन **ऋतुना**-ऋतुओनी साथे सर्व रसोनुं **पिबते**-पान करे छे, ते जे **पोत्रात्**-पोताना पवित्रताना गुणाथी **यज्ञम्**-उक्त त्रष्णा प्रकारना यशो **पुनीतन**-पवित्र करे छे, हि-जे कारणे **यूयम्**-ते **सुदानवः**-पदार्थोनुं उत्तम दान आपनार **स्थ-**छे, तेथी युक्तिपूर्वक योजवामां आवेल कार्योने सिद्ध करे छे. (२)

भावार्थ : ऋतुओना अनुकमथी वायुमां पण गुणा उत्पन्न थाय छे, ते (गुणां)थी संपन्न (अे वायु) सर्व त्रसरेणु आहिनी तथा किया-येणाओनो हेतु बने छे; अजिमां सुगांवित आहि (पदार्थोना) होमना द्वारा पवित्र बनीने सर्वने सुखयुक्त करीने ते (वायु) आदान-प्रदान करवामां निमित्त छे. (२)

अभि यज्ञं गृणीहि नो ग्नावो नेष्ठः पिब ऋतुना । त्वं हि रत्नधा असि ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! **नेष्ठः**-शुद्धि अने पुष्टिना हेतुथी सर्व पदार्थोने प्रकाशित करनारी विद्युत् **ऋतुना**-ऋतुओनी साथे रसोनुं **पिब**-पान करे छे, हि-जेथी **रत्नधा**-रत्न अर्थात् रमणामाटे पृथिवी आहि पदार्थोने धारणा करनारी **असि**-छे, **त्वम्**-ते **ग्नावः**-सर्व पदार्थोनी प्राप्ति करावनारी **नः**-अमारा ए **यज्ञम्**-यशाने **अभिगृणीहि**-सर्व रीते ग्रहण करे छे, तेथी तुं तेनाथी सर्व कार्यो सिद्ध कर. (३)

भावार्थ : जे विद्युत अजिम सूक्ष्म अवस्था छे, ते सर्व स्थूल पदार्थोना अवयवोमां व्याप्त थईने तेनुं धारणा अथवा छेदन करे छे, तेथी ज प्रत्यक्ष अजिम प्रकट थाय छे अने तेमां विलय पामे छे. (३)

अग्ने देवाँ इहावह सादया योनिषु त्रिषु। परि भूष पिब क्रृतुना॥४॥

पदार्थ : जे अग्ने-भौतिक विद्युत् अथवा प्रसिद्ध अग्नि इव-आ संसारमां **ऋग्ना-ऋतुओनी** साथे **त्रिषु-**नाम, जन्म अने स्थान ए त्रष्ण प्रकारना लोकमां तथा **योनिषु-कार्यो** अने कारणोमां **देवान्-**सर्व दिव्यगुण युक्त पदार्थोने **आ + वह-**सर्वत्रथी प्राप्त करावे છે, **सादय-**स्थापित कરે છે अथवा नष्ट કરે છે, **परि + भूष-**सर्वत्रथी अलंकृत कરે છે. सर्व पदार्थोथी २सनुं **पिव-**पान कરે છે. (४)

भावार्थ : दाहगुण युक्त ए अग्नि, दृपना प्रकाशन द्वारा उपर, नीचे अने मध्यमां रહेलां सर्व पदार्थोने सुशोभित कરે છે-तथा उवनमां अने शिल्प विद्यामां प्रयुक्त करेल दिव्य सुखोने प्रकाशित कરે છે. (४)

ब्राह्मणादिन्द्र राधसुः पिबा सोममृतूरनु। तवेद्धि सुख्यमस्तृतम्॥५॥

पदार्थ : जे **इन्द्र-**ऐश्वर्य अने ज्वननो હेतु वायु, **ब्राह्मणात्-**महान ब्रह्मांडना अवयव **राधसः-**पृथिवी आहि लोकोना धनथी **अनुऋग्नू-**पोताना प्रभावथी पदार्थोना २सोने हरनार वसंत आहि ऋतुओना अनुकमथी **सोमम्-**सर्व पदार्थोना २सोनुं **पिव-**पान कરે છે, ग्रहण કરે છે, तेथी **हि-**निश्चयथी तव-ते वायुनी पदार्थोनी साथे **अस्तृतम्-**अविनाशी **सख्यम्-**भित्रता છે. (५)

भावार्थ : मनुष्योએ, संसारना रचयिता ईश्वरे जे-जे वायु आहि पदार्थोमां जे-जे नियम स्थापित करेल છે, तेने शाळीने कार्यो सिद्ध करवा ओઈએ अने तेनी सिद्धिथी सर्व ऋतुओमां सर्व प्राणीओना अनुकूળ હितनुं संपादन करवुं ओઈએ. युक्तिपूर्वक सेवन करेल ए भित्र समान अने अयुक्तिपूर्वक सेवन करवाथी शत्रु समान बने છે. अेम समજवुं ओઈએ. (५)

युवं दक्षं धृतव्रत मित्रावरुण दूळभूम्। क्रृतुना यज्ञमांशाथे॥६॥

पदार्थ : **युवम्-**जे **धृतव्रतौ-**भणने धारण करनार **मित्रावरुणौ-**प्राण अने उदान **ऋग्ना-ऋतुओनी** साथे **दूळभूम्-**शत्रुओ द्वारा हुःभथी धर्षण के द्वाववा योग्य **दक्षम्-**भणने **यज्ञम्-**पूर्वोक्त त्रष्ण प्रकारना यज्ञने **आशाथे-**प्राप्त करે છે. (६)

भावार्थ : सर्वना भित्र, बाह्य गतिवाणो प्राण अने आभ्यन्तर गतिवाणो वरुण अर्थात् उदान कहेवाय છે, ए बन्नेने प्राणीओ द्वारा समस्त जगत नामक यज्ञ अने बળ ऋतुओना योगथी धारण करीने व्याप्त करवामां आવे છે, जेथी समस्त व्यवहारो सिद्ध थाय છે. (६)

द्रविणोदा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे। यज्ञेषु देवमीळते॥७॥

पदार्थ : **द्रविणोदा:-**जे विद्या, भण, राज्य अने धनना दाता तथा दिव्यगुणयुक्त परमेश्वर છે वणी उत्तम धन आहि पदार्थ आपनार दिव्यगुणयुक्त भौतिक अग्नि છે, जे **देवम्-**देवने **ग्रावहस्तासः-**ग्रावा अर्थात् स्तुति, समूહ, ग्रहण अथवा उनन **जे** (परमेश्वर)ना हाथमां છે. वणी, ग्रावा यज्ञ अने शिल्प विद्यानी सिद्धि મाटे पत्थर आहि **जे** (अग्नि)ना हाथमां છે. ते **द्रविणसः-**यज्ञ करनार ऋत्विक अथवा द्रव्य संपादक विद्वान છે, ते **अध्वरे-**अनुष्ठान करवा योग्य, કिया साध्य હिंसाने अयोग्य

યજ્ઞેષુ-અજિંહોત્ર આદિથી અશ્વમેઘ સુધી યજા, અથવા શિલ્પવિદ્યામય યજોમાં ઈળતે-પૂજા અથવા તે (અજિન)ના ગુણોનું અન્વેષણ કરીને સંયુક્ત કરે છે, તે મનુષ્ય સદા આનંદિત રહે છે. (૭)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ સર્વ કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનકંડો દ્વારા સાધ્ય યજોમાં પરમેશ્વરની પૂજા (ઉપાસના) કરવી જોઈએ.

એ જ રીતે અજિંહોત્ર તથા શિલ્પ યજોમાં ભૌતિક અજિનને ઉત્તમ રીતે સંયુક્ત કરવો જોઈએ. (૭)

દ્રવિણોદા દદાતુ નો વસૂનિ યાનિ શૃંગિવરે। દેવેષુ તા વનામહે॥૮॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : અમે દેવેષુ-દિવ્ય કર્મ, રાજ્ય અને વિદ્વાનોમાં જે વસૂનિ-વિદ્યા અને ચક્રવર્તી રાજ્યથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ઉત્તમ ધનોને શૃંગિવરે-સાંભળીએ છીએ, તા-તેનું અમે વનામહે સેવન કરીએ, તા-તેને દ્રવિણોદા:-ઉત્તમ રીતે ઉપાસના કરેલ જગદીશ્વર નઃ-અમને દદાતુ-પ્રદાન કરે.

[ભૌતિક અજિન]

અમે દેવેષુ-શિલ્પવિદ્યાથી સિદ્ધ કરેલ વિમાનાદિના હોવાથી અને દિવ્ય સૂર્યાદિ પદાર્થોમાં જે વસૂનિ-વિદ્યા અને ચક્રવર્તી રાજ્યથી પ્રાપ્ત થનાર ઉત્તમ ધનોને શૃંગિવરે-સાંભળીએ છીએ, તા-તેનું અમે વનામહે સેવન કરીએ, તેને દ્રવિણોદા:-સભ્યકુ રીતે સંયુક્ત કરેલ ભૌતિક અજિન નઃ-અમને દદાતુ-આપે છે.

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરે આ જગતમાં પ્રાણીઓને માટે જે પદાર્થ ઉત્પન્ન કરેલ છે, ઉપકારમાં યુક્ત કરેલ તે પદાર્થોથી પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષ જેટલી પણ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિદ્વાનોના સંગથી સુખદાયક બને છે. (૮)

દ્રવિણોદા: પિપીષતિ જુહોતુ પ્ર ચ તિષ્ઠત। નેષ્ટ્રાદૃતુભિરિષ્યત॥૯॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ દ્રવિણોદા:-યજાનું અનુષ્ઠાન કરનાર વિદ્વાન મનુષ્ય યજોમાં સોમાદિ ઔષધિઓના રસને પિપીષતિ-પીવાની ઈચ્છા કરે છે, તેમ તમે પણ તે યજોને નેષ્ટ્રાત્-વિજ્ઞાનથી જુહોત-આદાન-પ્રદાનનો વ્યવહાર કરો, તે યજોને વિધિ સાથે કરીને ઋતુભિઃ:-વસંતાદિ ઋતુઓના સંયોગથી સુખોના સેવનથી પ્રતિષ્ઠિત-પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત કરીને, તે યજાની વિદ્યાને સદા ઇષ્યત-જાણો. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ શ્રેષ્ઠ કર્માનું અનુકરણ કરવું જોઈએ, હૃષ્ટકર્માનું નહિ, સર્વ ઋતુઓમાં યથાયોગ્ય કર્મ કરવા જોઈએ, જે ઋતુમાં જે દેશ નિવાસ કરવા યોગ્ય હોય, ત્યાં નિવાસ કરવો અને જવું જોઈએ. તે દેશ અનુસાર ભોજન આચ્છાન અને વિહાર કરવા જોઈએ. એ વ્યવહારાંથી નિરંતર સુખોનું સેવન કરવું જોઈએ. (૯)

યત્વા તુરીયમૃતુભિર્દ્રવિણોદો યજામહે। અર્થ સ્મા નો દુદિર્ભેવ॥૧૦॥

પદાર્થ : હે દ્રવિણોદા:-દ્રવિણ અર્થાત્ આત્માની શુદ્ધિ કરનાર વિદ્વાદિ ધનના દાતા જગદીશ્વર ! અમે યત્-જે તુરીયમ-સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને પરમ કારણમાં યોગ્ય આપ ત્વા-આપને ઋતુભિઃ-પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનારી ઋતુઓના યોગમાં યજામહે, સ્મ-સુખપૂર્વક પૂજા કરીએ છીએ. તે આપ

નः-અમારા માટે ધનાદિ પદાર્�ોના દર્દિઃ-દાતા અધ-નિશ્ચયથી ભવ-બનો. (૧)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વર ત્રણ પ્રકારના અર્થાત્ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ નામક ત્રણ પદાર્થોના જગતથી પુષ્પક વસ્તુ હોવાથી ચોથા છે. જે સર્વત્ર અભિવ્યાપક, સર્વાન્તર્યામી, સર્વધાર. પરમેશ્વર સમસ્ત મનુષ્યો દ્વારા નિત્ય પૂજા (=ઉપાસના) કરવા યોગ્ય છે. તેના સિવાય કોઈ મનુષ્યોએ અન્ય પદાર્થોની ‘ઈશ્વરબુદ્ધિ’ થી ઉપાસના ન કરવી જોઈએ, તેનાથી ભિન્ન અન્ય કોઈ, કર્માને અનુસાર જીવને ફળ પ્રદાન કરનાર નથી. (૧૦)

અશ્વિના પિબતં મધુ દીદ્યાગ્નિ શુચિવ્રતા । ઋતુના યજ્ઞવાહસા ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! તમે-જે શુચિવ્રતા-પદાર્થોની શુદ્ધિ કરનાર યજ્ઞવાહસા-હોમ માટે દ્રવ્યોને પ્રાપ્ત કરનાર, દીદ્યાગ્નિ-જેની દીપિનો હેતુ અજિન છે, તે અશ્વિના-સૂર્ય અને ચંદ્રમા મધુ-મધુર રસનું પિષ્ટમ-પાન કરે છે, જે ઋતુના-ઋતુઓની સાથે રસોને પ્રાપ્ત કરાવે છે-તેને યથાવત્ જાણો. (૧૧)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર ઉપદેશ આપે છે કે મેં ઈશ્વરે જે સૂર્ય અને ચંદ્રમા આદિ સંયુક્ત બે-બે (જોડી) પદાર્થ કાર્ય સિદ્ધિ માટે સંયુક્ત રૂપે રચેલ છે,

હે મનુષ્યો ! એ બનો સર્વ ઋતુઓમાં પ્રાપ્ત થનાર સુખ અને વ્યવહારની સિદ્ધિ સમ્યક રૂપથી પ્રાપ્ત કરાવે છે. એમ તમારે જ્ઞાનવું જોઈએ. (૧૧)

ગાર્હપત્ર્યેન સન્ત્ય ઋતુના યજ્ઞનીરસિ । દેવાન् દૈવયતે યજ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : જે સન્ત્ય-ક્રિયાઓના સંવિભાગમાં સારી રીતે રહેનાર-પ્રકાશિત થનાર ભૌતિક અજિન ગાર્હપત્ર્યેન-ગૃહપતિના સંયુક્ત વ્યવહારથી તથા ઋતુના-ઋતુઓની સાથે યજ્ઞનીઃ-ત્રણ પ્રકારના યજોને પ્રાપ્ત કરાવનાર અસી-છે, તે-દૈવયતે-યજ કરનાર વિદ્વાનને માટે શિલ્પ વિદ્યામાં યજ-સંગમ-પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાનો દ્વારા સર્વ વ્યવહાર-કાર્યોમાં પ્રત્યેક ઋતુમાં વિદ્યાપૂર્વક સમ્યક પ્રયોગ કરેલ જે અજિન છે, તે મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓને દિવ્ય સુખ પહોંચાડે છે-પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧૨)

સંગતિ : યૌદ્ધમાં સૂક્તના અર્થની સાથે આ પંદરમાં સૂક્તના અર્થની વિશ્વદેવોના અનુયોગ્ય વસંત આદિ ઋતુઓનું યથા કમ પ્રતિપાદન કરવાથી સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૫)

સૂક્તા-૧૬

આ ત્વા વહન્તુ હરયો વૃષણં સોમપીતયે । ઇન્દ્ર ત્વા સૂર્યચક્ષસઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-વિદ્વાન् ! જે વૃષણમ-જળની વર્ષા કરનાર સૂર્યલોકને સોમપીતયે-સોમ અર્થાત્ ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થોના રસપાન રૂપ વ્યવહાર માટે સૂર્યચક્ષસઃ-સૂર્યમાં જેનું દર્શન થાય છે, તે હરયઃ-કિરણો આ + વહન્તુ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્વા-તે સૂર્યલોકને તું પણ પ્રાપ્ત કર, જેને સર્વ શિલ્પી-

કારીગરો પ્રાપ્ત કરે છે, તેને સર્વ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે. હે મનુષ્યો ! અમે જાણીએ છીએ, ત્વા-ટે પૂર્વોક્ત સૂર્યને તમે પણ જાણો. (૧)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યનાં કિરણો છે, તે સર્વ પદાર્થોના રસનું આહરણ-ખેંચનાર છે, તે સર્વના પ્રકાશક તથા વર્ષા કરનાર છે, તે યથાયોગ્ય અનુકૂળતાથી મનુષ્યો દ્વારા સેવન કરવાથી ઉત્તમ સુખને ઉત્પન્ન કરે છે-સુખ આપે છે. (૧)

ઇમા ધાના ઘૃતસ્નુવો હરી ઇહોપવક્ષતઃ । ઇન્દ્ર સુખતમે રથૈ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હરી-જે પદાર્થને હરનાર સૂર્યના શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ છે, તે ઇહ-આ લોકમાં = સંસારમાં ઇમા:-એ ઘૃતસ્નુવો:-જળનું વહન કરનાર ધાના:-કિરણો અર્થાત્ દીપિઓ તથા ઇન્દ્રમ-સૂર્યલોકને સુખતમે-અત્યંત સુખનો હેતુ રથે-રમણ કરવા યોગ્ય વિમાનાદિ રથોમાં ઉપ-સમીપ વક્ષતઃ:-પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં જે રાત-દિવસ, શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ, દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયન છે, તે હરી-કહેવાય છે, તેના દ્વારા સૂર્ય સર્વ આનંદ-વ્યવહારોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૨)

ઇન્દ્ર પ્રાતહીવામહ ઇન્દ્ર પ્રયત્નધ્વરે । ઇન્દ્ર સોમસ્ય પીતયૈ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અમે પ્રાતઃ-પ્રતિદિન ઇન્દ્રમ-પરમ ઐશ્વર્યના દાતા ઈશ્વરને પ્રયત્નિ-પ્રકૃષ્ટ દાન આપનાર અધરે-ઉપાસના યજામાં હવામહે-આબ્રાન કરીએ છીએ.

અમે-પ્રયત્નિ-પ્રકૃષ્ટ-શ્રેષ્ઠતમ જ્ઞાન આપનાર અધરે-કિયાથી સાધ્ય યજામાં પ્રાતઃ-પ્રતિદિન ઇન્દ્રમ-પરમ ઐશ્વર્યની સાધક વિદ્યુત્ નામક અજિનનું હવામહે-ગ્રહણ કરીએ છીએ.-કિયાઓમાં સંયુક્ત કરીએ.

અમે પ્રયત્નિ-પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાન આપનાર અધરે-કિયાના સાધક યજામાં સોમસ્ય-સર્વ પદાર્થોથી ઉત્પન્ન રસનું પીતયે-પાન કરવા માટે પ્રાતઃ-પ્રતિદિન ઇન્દ્રમ-બાધ્ય અને આભ્યન્તર વાયુ =પ્રાણને હવામહે-ગ્રહણ કરીએ છીએ.-તેને-સિદ્ધ કરીએ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, પ્રતિદિન પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવી જોઈએ અને તેની આજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ. પ્રત્યેક યજામાં વિદ્યુત્ નામક અજિનને કામમાં લેવો જોઈએ અને પ્રાણ વિદ્યા દ્વારા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૩)

ઉપ નઃ સુતમા ગહિ હરિભિરિન્દ્ર કેશિભિ: । સુતે હિ ત્વા હવામહે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હિ-જે કારણો એ ઇન્દ્ર-વાયુ કેશિભિ:-અજિન, વિદ્યુત્ અને સૂર્યના હરિભિ:-હરણ-આહરણ સ્વભાવવાળા વેગવાન કિરણોની સાથે નઃ-અમારા સુતમ-ઉત્પન્ન કરેલા પદાર્થોને ઉપાગહિ-સર્વત્રથી નિકટ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા માટે ત્વા-ટે વાયુ એ સુતે-ઉત્પન્ન કરેલ હોમ, શિલ્પ આદિ વ્યવહારોનો અમે હવામહે-ગ્રહણ કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે પદાર્થ અમારા દ્વારા શિલ્પ-વ્યવહારોમાં ઉપકાર ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, તે અજિન, વિદ્યુત્, સૂર્ય અને વાયુના કારણો જ પ્રજ્વલિત થાય છે તથા આવાગમન કરે છે. (૪)

सेमं नुः स्तोममा गृह्यपेदं सवनं सुतम्। गौरो न तृष्णितः पिब ॥५॥

पदार्थ : जे सूर्य नः-अमारा अनुष्ठान करेल **स्तोतम्**-स्तुति योऽय यज्ञ तथा **सवनम्**-ऐश्वर्य प्राप्त करावनार कियाकांडने **तृष्णितः**-तरस्या = तृष्णा लागेल **गौरः**-गौरा रंगना हरणीने न-समान के जेम ते **उपागहि**-जणाशय सभीप जैर्ने जणनुं पान करे छे, तेम सः-ते सूर्य **इदम्**-ए सुतम्-उत्पन्न करेल औषधि आहिनुं **पिब**-पान करे छे. (५)

भावार्थ : जेम अत्यंत तृष्णातुर हरण आहि पशु, पक्षी तीव्र वेगथी दोडीने जणाशय पर पहोचीने जणनुं पान करे छे, तेवी रीते सूर्य पोताना वेगवान किरणोथी औषधि आहि सुधी पहोचीने तेना रसनुं पान करे छे. ए सूर्यनो मनुष्यो विद्यानी वृद्धि माटे सम्यक उपयोग करवो जोईयो. (५)

इमे सोमासु इन्द्रवः सुतासो अधि बृहिषि । ताँ इन्द्रु सहसे पिब ॥६॥

पदार्थ : जे **अधि-बृहिषि**-जेमां सर्व पदार्थो वृद्धिने प्राप्त थाय छे, ते अन्तरिक्षमां **इमे**-ए **सोमासः**-जेनाथी सुख उत्पन्न थाय छे, **इन्द्रवः**-अने जे सर्व पदार्थोने स्निग्ध करनार रस छे, ते **सहसे-बण** आहि गुणो माटे ईश्वरे **सुतासः**-उत्पन्न करेल छे, ता-तेनुं **इन्द्र-वायु** प्रतिक्षाणा **पिब**-पान करे छे. (६)

भावार्थ : ईश्वरे आ संसारमां प्राणीओनां बण आहिनी वृद्धि माटे जेटला मूर्तिमान पदार्थो उत्पन्न करेल छे, सूर्यथी छिन्न-भिन्न करेल ते पदार्थोने वायु पोतानी सभीप लावीने धारण करे छे. तेना संयोगथी प्राणी अने अप्राणी = जड जगत बण प्राप्त करे छे. (६)

अयं ते स्तोमो अग्नियो हृदिस्पृगस्तु शंतमः । अथा सोमे सुतं पिब ॥७॥

पदार्थ : मनुष्यो जेम ए वायु प्रथम **सुतम्**-उत्पन्न करेल **सोमम्**-सर्व पदार्थोना रसोनुं **पिब**-पान करे छे, **अथ-तदनन्तर** ते-जे ते वायुना **अग्नियः**-अत्युतम **हृदिस्पृक्**-अन्तः करणमां सुखनो स्पर्श करावनार **स्तोमः**-तेना गुणोथी प्रकाशित थर्ने कियाओनो समूह जाणी शकाय, **अस्तु**-तेवा कामो करवा जोईयो. (७)

भावार्थ : मनुष्यो द्वारा शुद्ध करवामां आवेल उत्कृष्ट गुणवाणो वायु अत्यंत सुखदायी बने छे. तेम आशवुं जोईयो. (७)

विश्वुमित्सवनं सुतमिन्द्रो मदाय गच्छति । वृत्रहा सोमपीतये ॥८॥

पदार्थ : जे **वृत्रहा**-भेद = वादणाओनो नाश करनार **इन्द्रः**-वायु **सोमपीतये**-उत्तम पदार्थोना रसोनुं पान जेमां थाय छे ते **मदाय**-आनंद माटे **इत्**-निश्चय करीने **सवनम्**-सर्व सुखोना साधन ३५ **सुतम्**-उत्पन्न थयेल **विश्वम्**-जगतने **गच्छति**-प्राप्त थाय छे. (८)

भावार्थ : वायु पोताना आवागमन द्वारा समस्त जगतमां पहोचीने वेगवान अने मेघो-वादणाओने वरसावीने सर्व प्राणीओने सुधी करे छे. तेना विना कोई पक्ष मनुष्य कोई आतना व्यवहारने सिद्ध

કરવામાં સમર્થ બની શકતો નથી. (૮)

સેમં નુઃ કામુમા પૃણ ગોભિરશ્વૈ: શતક્રતો । સ્તવામ ત્વા સ્વાધ્યઃ ॥૯॥

પદાર્થ : હે શતક્રતો-શત્રુ =અસંખ્ય કર્મ અથવા અનંત પ્રજ્ઞાવાન અને સર્વ કામનાઓને પ્રદાન કરનાર જગદીશ્વર ! સ્વાધ્યઃ-સ્વાધ્યાય કરનાર અમે ત્વા-આપની સ્તવામ-સ્તુતિ કરીએ છીએ, સાંતે આપ ગોભિ:-ઇન્દ્રિય, પૃથિવી, વિદ્યાનો પ્રકાશ અને પશુ તથા અશ્વૈ:-શીંગ ગમનના હેતુ અજિન આદિ અથવા ધોડા, હાથી આદિના દ્વારા નઃ-અમારી ઇમમ्-વેદમંત્રોના દ્વારા પ્રેમપૂર્વક સત્યભાવથી કરવામાં આવેલી કામમ्-કામનાઓને આ + પૃણ-સર્વત્રથી પૂર્ણ કરો. (૯)

ભાવાર્થ : ઇશ્વરનું એ સામર્થ્ય છે, કે તે સર્વ પુરુષાથી, ધાર્મિક મનુષ્યાની કામનાઓની તેના કર્માનુસાર પૂર્તિ કરે છે, જે સુષ્ટિના અતિ શ્રેષ્ઠ ઉત્પાદન અને ધારણ દ્વારા સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, એટલા માટે સર્વ મનુષ્યોએ તે (પરમેશ્વર)ની નિત્ય ઉપાસના કરવી જોઈએ, અન્યની નહિ. (૯)

સંગતિ : આ સોળમાં સૂક્તના અર્થની-અંતુઓના સંપાદક સૂર્ય અને વાયુ આદિ પદાર્થના યથાયોગ્ય પ્રતિપાદનથી-પંદરમાં સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬)

સૂક્તા-૧૭

ઇન્દ્રાવરુણયોરું સુપ્રાજોરવુ આ વૃણે । તા નો મૃળાત ઈંદ્રશે ॥૧॥

પદાર્થ : હું જે સપ્રાજો:-શ્રેષ્ઠ પ્રકાશમાન ઇન્દ્રાવરુણયો:-સૂર્ય અને ચંદ્રમાના ગુણોથી અવઃ-રક્ષાને આવૃણે-સર્વત્રથી સ્વીકાર કરું છું, અને તા-તેઓ ઈંદ્રશે-ચક્રવર્તી રાજ્યના સુખ સ્વરૂપ વ્યવહારમાં નઃ-અમને મૃળાતઃ-સુખયુક્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : જેમ પ્રકાશમય, સંસારના ઉપકારક, સુખ વ્યવહારના હેતુ અને ચક્રવર્તી રાજ્યની સમાન રક્ષક સૂર્ય અને ચંદ્રમા છે, તેમ અમારે પણ બનવું જોઈએ. (૧)

ગન્તારા હિ સ્થોર્વસે હવં વિપ્રસ્ય માવતઃ । ધુત્તારા ચર્ષણીનામ् ॥૨॥

પદાર્થ : જે સૂર્ય અને ચંદ્રમા-જે હિ-નિશ્ચયથી જે એ અજિ અને જળ સંપ્રયોગ કરેલ માવતઃ-મારા સમાન પંડિત તથા વિપ્રસ્ય-મેધાવી વિદ્વાનના હવમ्-હોમ અને શિલ્પાદિ વ્યવહારના પદાર્થોના આદાન-પ્રદાન ગન્તારા-કરનાર છે-પ્રાપ્ત કરનાર છે, ચર્ષણીનામ्-પદાર્થોને ઉઠાવનાર મનુષ્ય આદિ જીવોને ધર્તારા-ધારણ કરનાર સ્થઃ-છે. તેમાં હું તેનો પોતાના સર્વ કામોની અવસે-કિયા સિદ્ધિને માટે આવૃણે-સ્વીકાર કરું છું. (૨)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો દ્વારા જ્યારે કલાયંત્રોમાં યુક્તિથી સંયુક્ત કરેલ અજિ અને જળ પ્રોરિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે એ બનો યાનો = વાહનો શીંગ ગતિ કરનાર અને તેમાં રહેલા મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓ અગ્રવેદભાષ્ય

તथा पदार्थोना भारना धारणकर्ता अने सुखदायी बने છે. (૨)

अनुकामं तर्पयेथामिन्द्रावरुण रुय आ। ता वां नेदिष्ठमीमहे॥ ૩॥

पदार्थ : ઇન્દ્રાવરુણ-અજિન અને જળ અનુકામમ्-પ્રત્યેક કાર્યમાં રાયઃ-ધન પ્રદાન કરીને તર્પયેથામ्-તૃપ્ત કરે છે, તા-તે વામ्-બન્નેને અમે નેદિષ્ઠમ्-અત્યંત સમીપ ઇમહે-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-એ રીતે અજિન અને જળના ગુણોને જાણીને, જે એ બન્ને (અજિન અને જળ) કિયામાં સંયુક્ત કરેલા પુષ્ટળ સુખો પ્રાપ્ત કરાવે છે. એ બન્નેનો યુક્તિપૂર્વક કાર્યોમાં સમ્યક્ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. (૩)

युવાકु हि शचीनां युवाकु सुमतीनाम्। भूयाम् वाजुदान्नाम्॥ ૪॥

પદાર્થ : અમે હિ-જે કારણે શચીનામ्-ઉત્તમ વાણી અથવા શુભ કર્મોના યુવાકુ-મિશ્રણ સેવન, તથા વાજદાનામ्-વાજ = વિજ્ઞાન તથા અન્નના દાતા અથવા ઉપદેશક તથા સુમતીનામ्-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન વિદ્વાનોને યુવાકુ-વિશ્લેષણ-પૃથક્ભાવ કરવામાં ભૂયામ्-સમર્પ બનીએ, એ કારણે એ અજિન અને જળને સિદ્ધ કરીએ. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-તેઓ સદા આળસનો ત્યાગ કરીને, શુભ કર્માનું સેવન કરીને, વિદ્વાનોનો નિત્ય સંગ કરે, જેથી વિદ્યા અને દરિદ્રતા સમૂળ નાશ પામે. (૪)

ઇન્દ્રः सહस્રदાન્નां વરુणः શંસ્યાનામ्। ક્રતુર્ભવત્યુક્ષ્યः॥ ૫॥

પદાર્થ : સર્વ મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે તેઓ-ઇન્દ્રઃ-અજિન, વિદ્યુત અને સૂર્ય હિ-જે કારણે સહસ્રદાવ્યનામ्-અસંખ્ય ધનના દાતાઓની મધ્યમાં ક્રતુઃ-શ્રેષ્ઠતાથી કાર્ય સિદ્ધ કરનાર ભવતિ થાય છે, તથા જે વસ્ત્રઃ-જળ, વાયુ અને ચંદ્રમા પણ શંસ્યાનામ्-પ્રશંસનીય પદાર્થોમાં શ્રેષ્ઠતાથી કાર્યોમાં સાધક છે, તેને જાણવા જોઈએ કે ઉક્ત વિદ્યુત આદિ પદાર્થો ઉક્ષ્યઃ-વિદ્યા સિદ્ધિ માટે ઉપદેશ કરવા અથવા કરાવવામાં ઉત્તમ છે. (૫)

ભાવાર્થ : અતે પૂર્વ મંત્રથી હિ-પદની અનુવૃત્તિ છે. જેથી જેટલા પૃથિવી આદિ અન્ન આદિના દાનના સાધનોના નિમિત્ત છે, તેમાં અજિન, વિદ્યુત અને સૂર્ય મુખ્ય છે અને તેમાં પણ જે જળ, વાયુ અને ચંદ્રમા છે, તે પોત-પોતાના ગુણોને કારણે પ્રશંસનીય અને જાણવા યોગ્ય છે, તેમ જાણીને કર્મોમાં સમ્યક્ પ્રયુક્ત કરવાથી એ કિયા સિદ્ધિના હેતુ બને છે. (૫)

તયોરિદવસા વ્યં સુનેમ નિ ચ ધીમહિ। સ્યાદુત પ્રેરેચનમ्॥ ૬॥

પદાર્થ : વયમ-અમે વિદ્વાનો-અજિન અને જળના ગુણોના અવસા-વિજ્ઞાન તથા તેના દ્વારા ઉપકાર ગ્રહણ કરવાથી ઇત्-જ જે સુખો ને ઉત્તમ ધનોનું સનેમ સેવન કરીએ છીએ, તયો:-તે (ઇન્દ્ર અને વરુણ)ના નિમિત્તથી ચ-અને તેનાથી પ્રાપ્ત અસંખ્ય ધનને નિ + ધીમહિ-સર્વથા ધારણ કરીએ, તેનાથી

કોશો આદિ ઉતમ સ્થાનમાં પૂરણ કરીએ, જે ધનોથી અમારા પ્રેરચનમ्-પુષ્ટળ વ્યય માટે ઉત-હિતકર સ્યાત्-બને. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-તેઓ અજિન આદિ પદાર્થોના ઉપયોગથી પૂર્ણ ધનોને સંપાદન કરીને, તેની રક્ષા અને વૃદ્ધિ કરીને, તેની યથાયોગ્ય વ્યય કરીને રાજ્યની વૃદ્ધિથી સર્વના હિતની ઉનાતી કરવી જોઈએ. (૬)

ઇન્દ્રાવરુણ વામું હુવે ચિત્રાય રાધ્મસે। અસ્માન્ત્સુ જિગ્યુષસ્કૃતમ्॥૭॥

પદાર્થ : જે સમ્યક્ પ્રયુક્ત કરેલ અસ્માન્-અને સુજિગ્યુષઃ-ઉતમ વિજયથી યુક્ત કૃતમ्-કરે છે, વામ્-તે ઈન્દ્ર = અજિન અને વરુણ = જળને ચિત્રાય-જે અદ્ભૂત અર્થાત્ રાજ્ય, સેના, નોકર, પુત્ર, ભિત્ર, સુવર્ણ, રત્ન, હાથી, ઘોડા આદિ પદાર્થોથી યુક્ત રાધ્મસે-સુખ સાધનોના હેતુ ધનની પ્રાપ્તિ માટે અહમ્-હું મનુષ્ય તેને આહુવે-ગ્રહણ કરું છું. (૭)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ઉતમ રીતે સિદ્ધ કરેલ અજિન અને જળને કાર્યમાં યુક્ત કરે છે, તેઓ વિવિધ ધનો અને વિજયને પ્રાપ્ત કરીને સુખી થાય છે અને સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે છે. (૭)

ઇન્દ્રાવરુણ નૂ નુ વાં સિષાસન્તીષુ ધીષ્વા। અસ્મભ્યું શર્મ યચ્છતમ्॥૮॥

પદાર્થ : જે સિષાસન્તીષુ-ઉતમ કર્મ કરવાની ઈયા અને ધીષુ-શુભ-શાસ્ત્રોને ધારણ કરનારી બુદ્ધિઓમાં નુ-શીધ્ર નુ-જે કારણે અસ્મભ્યમ्-અમે પુરુષાર્થી વિદ્વાનો માટે શર્મ-સર્વ દુઃખ રહિત અને દુઃખ વિનાશક ઉતમ સુખનો આયચ્છતમ્-સર્વત્રથી વિસ્તૃત કરીએ છીએ, તેથી વામ્-તે ઇન્દ્રાવરુણ-વાયુ અને જળના કાર્યાની સિદ્ધ માટે હું નિરંતર હુવે-ગ્રહણ-સ્વીકાર કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો શાસ્ત્રના સંસ્કાર અને પુરુષાર્થ્યુક્ત બુદ્ધિઓથી શિલ્પ આદિ સર્વ ઉતમ વ્યવહારોમાં ઈન્દ્ર અને વરુણ (વાયુ અને જળ)નો સમ્યક્ પ્રયોગ કરે છે; તેઓજ આ સંસારમાં સુખોનો વિસ્તાર કરે છે. (૮)

પ્ર વામશનોતુ સુષ્ટુતિરિન્દ્રાવરુણ યાં હુવે। યામૃધાથે સુધસ્તુતિમ्॥૯॥

પદાર્થ : હું જેમ આ સંસારમાં સુષ્ટુતિ:-ઈન્દ્ર અને વરુણની ઉતમ સ્તુતિ પ્રાશનોતુ-સારીરીતે વ્યપ્ત થાય, તેમ યામ્-જે સ્તુતિને હુવે-સ્વીકાર-ગ્રહણ કરું છું, તથા વામ્-તે ઈન્દ્ર અને વરુણ-પૂર્વોક્ત વાયુ અને જળ યામ્-જે સધસ્તુતિમ્-સ્તુતિ-કીર્તિ સાથે શિક્ષપક્ષિયાની ઋષાથે-વૃદ્ધિ કરે છે. તે શિલ્પ વિદ્યાને હું હુવે-ગ્રહણ કરું છું. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે પદાર્થોના જેવા ગુણ છે, તેને એવા સુવિચારપૂર્વક જાણીને તેનાથી સદા ઉપકાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ, એમ ઈશ્વરનો ઉપદેશ છે. (૯)

સંગતિ : પૂર્વોક્ત સોળમાં સૂક્તતના અનુયોગી ઈન્દ્ર અને વરુણના અર્થનું આ સૂક્તતમાં પ્રતિપાદન કરવાથી આ સતરમાં સૂક્તતના અર્થની તેની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭)

સ્લોગન-૧૮

સોમાનું સ્વરણં કૃણુહિ બ્રહ્મણસ્પતે । કુક્ષીવન્તં ય ઔશિજઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે બ્રહ્મણસ્પતે-વેદના સ્વામી ઈશ્વર ! યઃ-જે હું ઔશિજઃ-વિદ્યાના પ્રકાશમાં સંસારને વિદિત થનાર અને વિદ્વાનોના પુત્ર સમાન છું, તે મને સોમાનમ्-એશ્વર્ય ઉત્પન્ન કરનાર યજના કર્તા સ્વરણમ्-શષ્ટ, અર્થ અને સંબંધના ઉપદેશક, કુક્ષીવન્તમ्-કક્ષા અર્થાત્ હાથની આંગળીઓથી થનારી પ્રશંસનીય શિલ્પવિદ્યાનું કૃપાથી સંપાદન કરનાર કૃણુહિ-બનાવે. (૧)

ભાવાર્થ : અહીં જે કોઈ વિદ્યાના પ્રકાશમાં ઉત્પન્ન મનુષ્ય છે, તે જે અધ્યાપક શિલ્પવિદ્યાના સંપાદક બની શકે છે. ઈશ્વર પણ એવા મનુષ્ય પર અનુગ્રહ કરે છે. (૧)

યો રેવાનું યો અમીવુહા વસુવિત્ પુષ્ટિવર્ધનઃ । સ નઃ સિષકૃતું યસ્તુરઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે જગદીશ્વર ! રેવાનું-વિદ્યાદિ અનંત ધનવાન, યઃ-જે પુષ્ટિવર્ધનઃ-શરીર અને આત્માની પુષ્ટિવર્ધક, વસુવિત્-સર્વ વસ્તુને જાણનાર, અમીવુહા-અવિદ્યા આદિ રોગોના નાશક, યઃ-જે શીધ સુખકારક તુરઃ-શીધકારી બ્રહ્મણસ્પતિ = વેદના સ્વામી જગદીશ્વર છે, સહિત નઃ-અમને વિદ્યા આદિ ધનોથી સિષકૃતું-અત્યંત સંયુક્ત કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો સત્ય ભાષણ આદિ લક્ષણોવાળી ઈશ્વરની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, તેઓ અવિદ્યા આદિ રોગોથી રહિત અને શરીર અને આત્માની પુષ્ટિથી યુક્ત બનીને ચક્વતી રાજ્ય આદિ ધનોને તથા સર્વ રોગોનું હરણ કરનારી ઔષધિઓને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

મા નુઃ શંસો અરુષો ધૂર્તિઃ પ્રણંડ મર્યસ્ય । રક્ષા ણો બ્રહ્મણસ્પતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે બ્રહ્મણસ્પતે-વેદ અથવા બ્રહ્માંડના સ્વામી જગદીશ્વર ! આપ અરૂપ-દાનરહિત મર્યસ્ય-મનુષ્યથી નઃ-અમારી રક્ષા-રક્ષા કરો, જેથી નઃ-અમારી વચ્ચે કોઈ ધૂર્તિઃ-હિંસક મનુષ્ય ન હોય, આપની કૃપાથી જે અમારી શંસઃ-પ્રશંસનીય યજા અર્થાત્ વ્યવહાર મા, પ્રણંડ-કદી નાશ પામે નહિ. (૩)

ભાવાર્થ : કોઈ મનુષ્યે કદી પણ ધૂર્ત મનુષ્યનો સંગ કરવો નહિ, તથા અન્યાયપૂર્વક કોઈની હિંસા કરવી નહિ, પરંતુ સર્વ મનુષ્યોએ સર્વની ન્યાયથી રક્ષા કરવી જોઈએ. (૩)

સ ઘા વીરો ન રિષ્યતિ યમિન્દ્રો બ્રહ્મણસ્પતિઃ । સોમો હિનોતિ મર્યમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર-વાયુ બ્રહ્મણસ્પતિઃ-બ્રહ્માંડના પાલક પરમેશ્વર સોમઃ-સોમલતા આદિ ઔષધિઓના સમૂહના રસ યમ-જે મર્યમ्-મનુષ્ય આદિ પ્રાણીને હિનોતિ-ઉન્નત કરે છે સહિત વીરપુરુષ ન, ઘ, રિષ્યતિ-નિશ્ચયથી તે વિનાશને કદી પ્રાપ્ત થતો નથી. (૪)

भावार्थ : જે મનુષ્યો વાયુ, વિદ્વુત સૂર્ય અને સોમ આદિ ઔપધિઓના શુષ્ણાને ગ્રહણ કરીને પોતાના કાર્યો સિદ્ધ કરે છે, તેઓ કદી દુઃખી થતા નથી. (૪)

त्वं तं ब्रह्मणस्पते सोम् इन्द्रश्च मर्त्यम् । दक्षिणा पात्वंहसः ॥ ५ ॥

पदार्थ : હે બ્રહ્મણસ્પતે-બ્રહ્માંડના પાલક પરમેશ્વર ! ત્વમ्-આપ-અંહસઃ-પાપોથી જેની રક્ષા કરો છો, ત્ત્વ-તે ધર્માત્મા યજ્ઞ કરનાર મર्त્યમ्-વિદ્વાન મનુષ્યની સોમ-સોમલતા આદિ ઔપધિઓનો રસ, ઇન્દ્રઃ-વાયુ અને દક્ષિણા:-જેથી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે એ સર્વ યાતુ-રક્ષા કરે છે. (૫)

भાવાર્થ : જે મનુષ્યો અધર્મથી દૂર રહીને પોતાના લોકોના સુખની વૃદ્ધિ દૃશ્યે છે, તેઓ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરીને સોમ, ઈન્દ્ર અને દક્ષિણાનું યુક્તિથી સેવન કરે. (૫)

सदसुस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सुनिं मेधामयासिषम् ॥ ६ ॥

પદાર્થ : હું ઇન્દ્રસ્ય-જીવ કામ્યમ्૦ કામના કરવા યોગ્ય, સનિમ्-પાપ અને પુણ્યોના વિભાગથી ફળ પ્રદાન કરનાર પ્રિયમ्-સર્વ પ્રાણીઓને પ્રસન્ન કરનાર, અદ્ભુતમ्-આશ્રયયુક્ત ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ રૂપ સ્વસ્પતિમ्-જેમાં વિદ્વાન ધાર્મિક ન્યાયાધીશ સ્થિત હોય, તે સભાના સ્વામી જગદીશ્વરની ઉપાસના અને સર્વ ઉત્તમ ગુણ, સ્વભાવ પરોપકારી સભાપતિને પ્રાપ્ત કરીને મેધામ्-ઉત્તમ જ્ઞાનને ધારણ કરનારી બૃદ્ધિને અયાસિષમ्-પ્રાપ્ત કરું. (૬)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો સર્વશક્તિમાન, સર્વના અધિષ્ઠાતા અને સર્વના આનંદ પ્રદાતા પરમેશ્વરની અને સ્વભાવોથી યુક્ત અને પરોપકારી સભાપતિને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ જ સમસ્ત શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન અને કિયાથી યુક્ત બૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને પુરુષાર્થી તથા વિદ્વાન બનીને સુખી થાય છે. (૬)

यस्मादृते न सिध्यति यज्ञो विपश्चितश्चून । स धीनां योगमिन्वति ॥ ७ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો યસ્માત्-જે વિપશ્ચિતઃ-અનંત વિદ્વાવાન અને સર્વ શક્તિમાન જગદીશ્વરના ક્રો-વિના યજ્ઞઃ-દાષ્ટિગોચર સંસાર ચના-કદી ન સિધ્યતિ-સિદ્ધ = બની શકતો નથી, સઃ-તે જગદીશ્વર સર્વ પ્રાણીઓ અને મનુષ્યોની ધીનામ्-બૃદ્ધિ અને કર્મોના યોગમ्-સંયોગને ઇન્વતિ-પ્રાપ્ત કરે છે અથવા જાણે છે. (૭)

ભાવાર્થ : વ્યાપક = સર્વમાં રહેનાર ઈશ્વર અને વ્યાપ્ય સંપૂર્ણ જગત એ બન્નોનો નિત્ય સંબંધ છે. તે જ સર્વ જગતને રચીને તથા ધારણ કરીને, સર્વની બૃદ્ધિઓની ચેષ્ટાના જ્ઞાતા બનીને સર્વ પ્રાણીઓને તેના કર્માનુસાર સુખ-દુઃખ રૂપ ફળ પ્રદાન કરનાર છે.

ઈશ્વર વિના, પોતાના સ્વભાવથી સિદ્ધ અને જેનો કોઈ અધિષ્ઠાતા ન હોય એવું જગત કદી બની શકતું નથી, કારણકે જડ પદાર્થોમાં જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી યથોચિત નિયમથી તેની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. (૭)

आदृધનોતિ हुवિષ્કૃતિं प્રાજ્ઞં કૃણોત્યધ્વરમ् । હોત્રા દ્રેવેષુ ગચ્છતિ ॥ ૮ ॥

पदार्थ : जे सर्वका, सभापति, देव परमेश्वर-**प्राञ्चम्**-सर्वमां व्याप्त अने जेने प्राणीओ सारी रीते प्राप्त थाय छे, **हविष्कृतिम्**-हवि अर्थात् आदान-प्रदान योऽय पदार्थोनी रचनावाणा **अध्वरम्**-किया जगत् अर्थात् कियाथी उत्पन्न थनार जगत् रुप यशमां **होत्राणि**-होमने सिद्ध करावनारी कियाओने कृणोति-उत्पन्न करे छे. तथा **आत्**-सर्वत्रथी **ऋणोति**-सम्यक् वृद्धि करे छे; फरी ते यश **देवेषु**-दिव्यगुणवाणा पदार्थोमां **गच्छति**-प्राप्त थाय छे. (८)

भावार्थ : जेनाथी परमेश्वर समस्त जगतनी रचना करे छे, एटला माटे सर्व पदार्थों परस्पर संयोगथी वृद्धि पामे छे, अे कियात्मक यश अने शिल्पविद्यामां सम्यक् प्रयुक्त करवाथी महान् सुखोने उत्पन्न करे छे. (८)

नराशंसं सुधृष्टम् मर्पश्यं सुप्रथस्तमम् । दिवो न सद्ममखसम् ॥ ९ ॥

पदार्थ : हुं न-जेम प्रकाशमान सूर्यादिना प्रकाशथी **सद् ममखसम्**-जेमां प्राणी स्थिर रहे छे अने जेमां जगत् प्राप्त थाय छे, **सप्रस्तमम्**-विस्तृत आकाश आहि पदार्थोनी साथे अत्यंत व्याप्त सुधृष्टमम्-श्रेष्ठ रीते समस्त जगतने धारणा करनार **नराशंसम्**-सर्व मनुष्योने अवश्य स्तुति करवा योऽय **सदरस्पतिम्**-पूर्वोक्त सभापति परमेश्वरनां **अपश्यम्**-शानदृष्टिथी दर्शन करुं छुं, तेम तमे पशा सभापतिने प्राप्त थईने न्यायथी सर्व प्रजानुं पालन करीने नित्य दर्शन करो. (९)

भावार्थ : जेम मनुष्य सर्वत्र विस्तृत सूर्यादिना प्रकाशने निहाले छे, तेम सर्वत्र व्याप्त, शानना प्रकाशने करनार-शान प्रकाशरुप परमेश्वरने आडीने विस्तार सुखने प्राप्त करे छे. (९)

संगति : पूर्व सतारमां सूक्तना अर्थनी साथे **इन्द्र** = भित्र अने वरुणानी साथे अनुयोगी बृहस्पति आहि अर्थोना प्रतिपादनथी आ अढारमां सूक्तना अर्थनी संगति जाणवी जोईयो. (९)

सूक्ता-१८

प्रति त्यं चारुमध्वरं गोपीथायुं प्र हूयसे । मुरुद्दिरग्नुं आ गहि ॥ १ ॥

पदार्थ : जे **आने**-भौतिक अग्नि **मस्तिदः**-विशेष वायुनी साथे **आगहि**-सर्वत्र जाय छे, ते विद्वानोनी कियाओ द्वारा **त्वम्**-ते **चास्म्**-श्रेष्ठ **अध्वरम्**-यशना प्रति-माटे तथा **गोपीथायु**-पृथ्वी अने ईन्द्रियो आहिनी रक्षा माटे प्र + **हूयसे**-श्रेष्ठ रीते कियामां प्रयुक्त करवामां आवे छे. (अर्थात् उपदिष्ट करवामां आवे छे.) (१)

भावार्थ : जे भौतिक अग्नि प्रसिद्ध अने विद्युत् आहि रुपमां वायुथी प्रदीप करवामां आवे छे, ते अग्निने, विद्वानोये प्रशास्त बुद्धि द्वारा, प्रत्येक कार्य सिद्धमां सर्वनी रक्षा माटे तेना गुणोना शाननी साथे उपदेश अने श्रवण करवो जोईयो. (१)

नुहि देवो न मत्यौं मुहस्तवुं क्रतुं पुरः । मुरुद्दिरग्नुं आ गहि ॥ २ ॥

[ઇશ્વર]

હે અને-વિજ્ઞાન સ્વરૂપ ઈશ્વર ! આપ કૃપા કરીને મર્સિદ્ધ:-પ્રાણોની સાથે આ + ગહિ-વિજ્ઞાત થાઓ અને સર્વત્રથી આવો. તે ત્વ-પરમાત્માના પરઃ-ઉત્તમ ગુણ અને મહઃ-મહિમા છે, ક્રતુમ्-આપના સંપૂર્ણ કર્મના અન્તને નહિ-નહિ કોઈ દેવઃ-વિદ્વાન અને મર્ત્યઃ-કોઈ અવિદ્વાન જાણી શકતો ન-નથી.

[ભૌતિક અજિન]

જે ભૌતિક અજિના પરઃ-અતિ શ્રેષ્ઠ ગુણ અને મહઃ-મહિમા ક્રતુમ्-કર્મ અથવા બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવે છે, જેને નહિ-નહિ, દેવઃ-વિદ્વાન અને મર્ત્યઃ-અવિદ્વાન મનુષ્ય જાણી શકતો ન-નથી. અને-તે ભૌતિક અજિન મર્સિદ્ધઃ-વાયુઓની સાથે આ + ગહિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે, જાય છે.

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરની સર્વોત્તમ મહિમા અને કર્મ અનંત હોવાથી કોઈ તેનો અન્ત-પાર પામી શકતા નથી, પરંતુ જેની જેટલી બુદ્ધિ અને વિદ્યા હોય છે, તે અનુસાર તે સમાધિયોગથી યુક્ત પ્રાણાયામથી અન્તયામી રૂપમાં રહેલ (ઇશ્વરને જાણી શકે છે.) વેદોમાં તથા સૃષ્ટિમાં ભૌતિક અજિના તથા મરુત અર્થાત્ વાયુનાં જેટલા સ્વરૂપ અને ગુણો વર્ણિત કરેલ છે, તેટલા જ જાણી શકાય છે, તેનાથી અધિક જાણી શકાતા નથી. (૨)

ય મુહો રજસો વિદુર્વિશ્વે દેવાસો અદ્રુહઃ। મુરુદ્ધિરઙ્ન આ ગહિ॥૩॥

પદાર્થ : યે-જે મનુષ્ય અદ્રુહઃ-દ્રોહથી રહિત વિશ્વે-સર્વ દેવાસઃ-વિદ્વાન છે. તે મર્સદ્ધિઃ-પવન અને અજિનની સાથે સંયુક્ત મહઃ-મહાન રજસઃ-લોકોને વિદુઃ-જાણો છે, તેઓજ સુખી થાય છે.

હે અને-સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ તથા સર્વને પ્રકાશિત કરનાર ઈશ્વર ! આપ-મર્સદ્ધિઃ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાઓ છો, તેથી આપે જે (અને) પ્રકાશક અજિન બનાવેલ છે, તે વાયુઓની સાથે જ કાર્યને માટે આગહિ-આવે છે, પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાનો-અજિનથી આકૃષ્ટ, પ્રકાશિત અને વાયુના દ્વારા ચેદા કરીને ધારણ કરેલ લોક છે, તે સર્વની જાણીને તેનો કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવો જાણો છે, તેઓ સુખી થાય છે. (૪)

ય ઉગ્રા અર્કમાનૃચુરનાધૃષ્ટાસુ ઓજસા। મુરુદ્ધિરઙ્ન આ ગહિ॥૪॥

પદાર્થ : યે-જે ઉગ્રા:-તીવ્ર વેગાદિ ગુણયુક્ત તથા અનાધૃષ્ટાસઃ-કોઈથી રોકી ન શકાય, એવો પવન ઓજસા-પોતાના બળ આદિ ગુણોની સાથે વિદ્યમાન થઈને અર્કમ्-સૂર્યાદિ લોકોના આનૃચુ:-ગુણોને પ્રકાશિત કરે છે એતૈ:-એ મર્સદ્ધિઃ-પવનોની સાથે અને-વિદ્યુત અથવા પ્રસિદ્ધ અજિન આગહિ-સમસ્ત કાર્યોમાં સહકારી-સહાય કરનારા હોય છે, સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેટલું પણ બળ છે, તે વાયુ અને વિદ્યુત દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે. એ વાયુ સમસ્ત લોકોને ધારણ કરનાર છે, તેના યોગથી વિદ્યુત અને સૂર્ય આદિ પ્રકાશિત થઈને ધારણ કરવામાં આવે છે, તેથી વાયુના જુણોના જ્ઞાન અને તેના ઉપકાર ગ્રહણ કરવાથી અનેક કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. (૪)

ये शुभ्रा घोरवर्पसः सुक्षत्रासो रिशादसः । मुरुद्धिरग्नु आ गहि॥५॥

पदार्थ : ये-जे घोरवर्पसः:-घोर-हननशील स्वभाववाणा रिसादसः:-रोगोनुं भक्षण-नाश करनार सुक्षत्रासः:-अन्तरिक्षमां निर्भय राज्य करनार शुभ्रा:-पोताना गुणोथी सुशोभित-वायु छे, ते मस्त्वभिः-सुख प्राप्तिना हेतु पवनोनी साथे अग्ने-ए भौतिक अग्नि आगहि-प्रकट थाय छे अर्थात् कार्योने प्राप्त करावे छे. (५)

भावार्थ : जे यज्ञ द्वारा शुद्ध करेल पवन उतम राज्य करनार बनीने रोगोनो नाश करे छे तथा जे अशुद्ध-हुर्गीयित छे ते सुखोनो नाश करे छे, तेथी मनुष्य अग्नि (मां होम) द्वारा वायुनी शुद्धि सुखोने सिद्ध करे. (५)

ये नाकस्याधि रोचने दिवि देवासु आसते । मुरुद्धिरग्नु आ गहि॥६॥

पदार्थ : ये-जे देवासः:-दिव्यगुणयुक्त पूर्थिवी अने चन्द्राहि लोक प्रकाशित थाय छे, तेओ नाकस्य-सुखनी सिद्धि करनार सूर्यलोकना रोचने-रुचिकारक दिवि-प्रकाशमां अधि + आसते-उपर विद्यमान छे. मस्त्वभिः-तेना धारक अने प्रकाशक दिव्यगुण वायु देवोनी साथे अग्ने-ए प्रसिद्ध अग्नि आ + गहि-सर्वत्रथी सुखने प्राप्त करावे छे. (६)

भावार्थ : सर्व लोक ईश्वरना प्रकाशथी ज प्रकाशित छे, परंतु तेना रथेला सूर्यलोकना प्रकाशथी पूर्थिवी अने चंद्रलोक प्रकाशित थाय छे. ते दिव्य-गुणोनी साथे वर्तमान ए अग्निनो सर्व कार्योमां प्रयोग करवो और्ध्वये. (६)

य ईङ्ख्यन्ति पर्वतान् तिरः संमुद्रमर्णवम् । मुरुद्धिरग्नु आ गहि॥७॥

पदार्थ : ये-जे वायु पर्वतान्-मेघो-वादणोने ईङ्ख्यति-छिन्न-भिन्न करीने वरसावे छे, अर्णवम्-पूर्थिवीना समुद्रनो तिरः:-तिरस्कार करे छे, समुद्रम्-अन्तरिक्षने जणथी पूर्णा करे छे, ते मस्त्वभिः-उपर-नीये गति करनार पवनोनी साथे अग्ने-ए विद्युत् नामक अग्नि आ + गहि-सर्वत्रथी प्राप्त थाय छे. (७)

भावार्थ : वायुना योगथी ज वर्षा थाय छे, जण अने रेषु अर्थात् पदार्थोना सूक्ष्म टुकडा के रक्षकश उपर अर्द्धने (नीये) आवे छे. ते पवनोनी साथे अथवा तेना निमित्तथी विद्युत् उत्पन्न थता ग्रहण करी शकाय छे. (७)

आ ये तुन्वन्ति रश्मिभिस्तिरः संमुद्रमोजसा । मुरुद्धिरग्नु आ गहि॥८॥

पदार्थ : ये-जे वायु पोताना ओजसा-बण अथवा वेगथी समुद्रम्-अन्तरिक्षना जणमय समुद्रने प्राप्त थाय छे, जणमय समुद्रने तिरः:-तिरस्कृत करे छे, तथा जे रश्मिभिः-सूर्यना डिरणोनी साथे आ + तुन्वन्ति-अनुगत थर्ठने प्रकाशनो विस्तार करे छे, ते मस्त्वभिः-धनंजय आहि सूक्ष्म प्राशुरूप

પવનોની સાથે અને-ભૌતિક અજિ આ + ગહિ-સર્વથી પ્રાપ્ત થાય છે, કાર્યની સિદ્ધિ કરે છે. (૮)

ભાવાર્થ : એ પવનોની પ્રાપ્તિથી જ સર્વ પદાર્થો વૃદ્ધિ પામીને બળનું કારણ બને છે. તેથી મનુષ્યોએ વાયુ અને અજિના યોગથી અનેક પ્રકારના કાર્યોને સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૮)

અભિ ત્વા પૂર્વપીતયે સૃજામિ સોષ્યં મધુઃ। મુરુદ્ધિરાગનુ આ ગહિ॥૧॥

પદાર્થ : જે મસ્તભિ:- પવનોથી અને-ભૌતિક અજિ આગહિ-કાર્ય સાધક બને છે, તેમાં પૂર્વપીતયે-પ્રથમ જેમાં પ્રીતિ અર્થાત્ સુખનો ભોગ થાય છે તે ઉત્તમ આનંદની પ્રાપ્તિ માટે સોષ્યમ-ઉત્પન્ન થનાર, સુખોના સમૂહ, રસગ્રહણને યોગ્ય મધુ-મધુર આનંદ આપનાર પદાર્થ વિશેષને હું અભિ + સૃજામિ-સર્વ રીતે ઉત્પન્ન કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનજનો જે વાયુ, અજિ આદિ પદાર્થો દ્વારા સંપૂર્ણ શિલ્પકિયા રૂપી યજનું નિર્માણ કરે છે, તેઓના દ્વારા સર્વ મનુષ્યોએ સમસ્ત કાર્યો સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૮)

સંગતિ : અઠારમાં સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત બૃહસ્પતિ આદિ પદાર્થોની સાથે-આ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત અજિ અને મરૂતો (પવન) શેષ વિદ્યાના સાધન હોવાથી આ ઓગણીસમાં સૂક્તની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૯)

સૂક્ત-૨૦

અયં દેવાય જન્મનૈ સ્તોમો વિપ્રેભિરાસુયા । અકારિ રલુધાતમઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : વિપ્રેભિ:- ઋભુ અર્થાતુ, મેધાવી વિદ્વાનો આસયા-પોતાના મુખથી, દેવાય-દિવ્યગુણ અને ભોગોથી યુક્ત જન્મનૈ-વર્તમાન દેહના ઉપયોગ માટે અથવા પુનઃ શરીર ધારણથી પ્રકટ થવા જન્મના માટે રલુધાતમઃ:- રમણીય સુખોને અત્યંત ધારણ કરનારી અયમ्-એ વિદ્યાના વિચારથી પ્રત્યક્ષ કરેલી પરમેશ્વરની સ્તોમઃ:- સ્તુતિ-સમૂહને કરે છે, તે તેમ જન્મ અને ભોગને આપનારી છે. (૧)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પુનર્જન્મનું વિધાન કરવામાં આવેલ છે. મનુષ્ય જેવા કર્મા કરે છે, તેવા તને જન્મ અને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧)

ય ઇન્દ્રાય વચોયુજા તતુક્ષુર્મંસા હરી । શમીભિર્યુજ્ઞમાશત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યે-જે ઋભુ = મેધાવી વિદ્વાનો મનસા-પોતાના વિજ્ઞાનથી વચોયુજા-વાણીઓથી સિદ્ધ કરેલ હરી-ગમન અને ધારણ ગુણોને તત્ક્ષુ:- અત્યંત સૂક્તમ બનાવે છે શમીભિ:- વિવિધ સાધનો અર્થાત્ દંડાથી કલાયંત્રમાં ધૂમાવીને ઇન્દ્રાય-ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે યજામ-પુરુષાર્થથી સાધ્ય કરવા યોગ્ય શિલ્પયજને આશત-પરિપૂર્ણ કરે છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ સુખોની વૃદ્ધિ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાનો પદાર્થોના સંયોગ-વિભાગ દ્વારા ધારણ, આકર્ષણ અને વેગ આદિ ગુણોને જાણીને, યંત્ર-દંડ વગેરે ચલાવીને કિયાઓથી શિલ્પાદિ વ્યવહાર રૂપ યજને સિદ્ધ કરે છે, તેઓ જ પરમ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

तक्षन्नासत्याभ्यां परिज्मानं सुखं रथम् । तक्षन्धेनुं सर्वदुर्घाम् ॥ ३ ॥

पदार्थ : जे मेधावी विद्वानो नासत्याभ्याम्-नित्य अग्नि अने जगथी युक्त परिज्मानम्-सर्वत्र मार्ग पसार करवाना साधन सुखम्-बेसवा माटे सुशोभित विस्तृत अवकाश युक्त रथम्-रथ = २मणि करवाना साधन-विमान आहि वाहनोनी तक्षन्-छेदन आहि कियाथी रथना करे छे, तेथो सर्वदुर्घाम्-सर्व ज्ञाने पूर्ण करनारी धेनुम्-उपदेश-श्रवणशृङ् वाणीने तक्षन्-सूक्ष्म करीने धैर्यपूर्वक प्रकाशित करे छे. (३)

भावार्थ : जे मनुष्यो-उपवेदो सहित वेदोनुं अध्ययन करीने, तेना द्वारा प्राप्त विज्ञानथी अग्नि आहि पदार्थोना युजाने जाणीने, कलायंत्र = मशीनथी युक्त वाहनोमां तेने संयुक्त करीने विमानाहि वाहनोने सिद्ध करे छे, तेथो कटी पण हुःभो अने दरिद्रताना दर्शन करता नाही. (३)

युवाना पितरा पुनः सुत्यमन्त्रा ऋजूयवः । ऋभवो विष्ट्यक्रत ॥ ४ ॥

पदार्थ : जे **ऋजूयवः**-कर्मो द्वारा पोतानी सरणताने ईच्छनारा **सुत्यमन्त्रा**:-सत्य विचारवाणा, **ऋभवः**-मेधावी विद्वानो छे, तेथो निश्चयथी **विष्टी**-व्याप्तिशील **युवाना**-मिश्रण-अभिश्रण स्वभाववाणा **पितरा**:-शरीर अने आत्माना पालन हेतु **अश्विनो**-जग अने अग्निनी किया सिद्ध माटे **पुनः**-वारंवार **अक्रत-**उत्तम रीते प्रयुक्त करे छे. (४)

भावार्थ : जे आणसनां त्याग करीने, सरण, सत्यप्रेमी मनुष्य छे, ते ज जग अने अग्नि आहि पदार्थोथी उपकार ग्रहण करी शके छे. (४)

सं वो मदासो अग्मुतेन्द्रेण च मुरुत्वता । आदित्येभिष्ठच् राजभिः ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे मेधावी विद्वानो ! तमे पवन जेनो संबंधी छे, ते **इन्द्रेण**-विद्युत्थी अने **राजभिः**-प्रकाशमान **आदित्येभिः**-सूर्यना किरणोनी साथे युक्त करो छो, तेथी **मदासः**-विद्या संबंधी आनंद वः-तमे मेधावी जनोने (सम) **अग्मत**-उत्तम रीते प्राप्त थाय छे, तेथी तमे तेनाथी ऐश्वर्यवान बनो. (५)

भावार्थ : जे विद्वानो ज्यारे वायुविद्या अने विद्युत विद्यानो आश्रय लઈने सूर्यकिरणोथी आग्नेयात्र आहि शस्त्रो तथा वाहनोने सिद्ध करे छे, त्यारे ते शत्रुओने ज्ञानीने, राजा बनीने सुखी थाय छे. (५)

उत त्यं चमुसं नवं त्वष्टुर्देवस्य निष्कृतम् । अकर्त चतुरः पुनः ॥ ६ ॥

पदार्थ : ज्यारे विद्वान लोको जे **त्वष्टु**-शीत्य = कारीगर देवस्य-विद्वानोना निष्कृतम्-सिद्ध करेल सुख आपनार छे, **त्वम्**-ते **नवम्**-नवीन दण्डिगोचर कर्म जोईने **उत**-निश्चयथी **पुनः**-ते अनुसार करी **चतुरः**-पृथिवी, जग, अग्नि अने वायुथी सिद्ध थयेल चार प्रकारना शिल्पकर्माने **अकर्त**-सम्यक् सिद्ध करे छे, त्यारे तेथो आनंदित थाय छे. (६)

भावार्थ : मनुष्यो कोई कियानिपुण शिल्पीनी सभीप बेसीने (= रहीने) तेनी कियाने प्रत्यक्ष औईने (करीने), सुखथी शित्य द्वारा सिद्ध करवा योग्य कायांने करी शके छे. (६)

ते नो रत्नानि धत्तन् त्रिगा साप्तानि सुन्वते । एकमेकं सुशस्तिभिः ॥ ७ ॥

पदार्थ : जे विद्वान् **सुशस्तिभिः**-उत्तम प्रशंसायुक्त कियाओथी **साप्तानि**-जे सात वर्गीयी उत्पन्न कर्म यथा : (१) ब्रह्मचारी, (२) गृहस्थी, (३) वानप्रस्थी, (४) संन्यासी जनोना कर्म तथा पूर्वोक्त यज्ञानु अनुष्ठान अर्थात् विद्वानोनो सत्कार, (६) विद्वानोनो संग करवो, (७) दान अर्थात् सर्वने उपकारने माटे विद्यानु दान ए प्रकारे सात कर्मो छे, तेमांथी **एकमेकम्-प्रत्येक** कर्म करीने **त्रिः-त्रिष्णा** अर्थात् तेन मन, वयन अने कर्मथी **सुन्वते-सिद्ध** करे छे, ते-मेधावी विद्वान् नः-अभारा माटे **रत्नानि-विद्या** अने सुवर्णा आदि रत्नोने **धत्तन्-सर्वत्रथी** धारण करे छे. (७)

भावार्थ : सर्व मनुष्यों चार आश्रमोना जे चार प्रकारना कर्मो छे तथा जे यज्ञानु अनुष्ठान आदि त्रिष्णा-(देवपूजा, संगतिकरण अने दान) छे, तेनु मन, वयन अने कर्म (शरीर)थी आयरण करवुं जोईये. आ दीते ते मणीने सात थाय छे.

जे मनुष्यो ते (सात कर्मो) करे छे, तेओने विद्वानोनो संग, उपदेशनी प्राप्ति, विद्या अने रत्नोना लाभथी सुख प्राप्त थाय छे. परंतु एक-एक कर्मने सम्यक् सिद्ध करीने, तथा तेन समाप्त करीने वीआनो आरंभ करे, आ दीते कर्मथी शान्ति अने पुरुषार्थी तेनु (मंत्रोक्त) कर्मोनु सेवन करवुं जोईये. (७)

अधारयन्त वह्योऽभजन्त सुकृत्यया । भागं देवेषु यज्ञियम् ॥ ८ ॥

पदार्थ : जे **वह्यः**-संसारमां शुभ कर्म अने उत्तम गुणोने प्राप्त करावनार मेधावी विद्वान्-सुकृत्यया-श्रेष्ठ कर्मथी तथा **देवेषु-विद्वानो** साथे रहीने **यज्ञियम्**-यज्ञथी निष्पन्न व्यवहार-सुख अने भोक्तने अधारयन्त-धारण करे छे, तेओ भागम्-निरंतर आनंदनु अभजन्त-सेवन करे छे-प्राप्त करे छे. (८)

भावार्थ : मनुष्योने योग्य छे के-तेओ शुभ कर्म अने विद्वानोना संगीयी पूर्वोक्त यज्ञाना अनुष्ठानथी व्यवहार-सुखथी लर्हने भोक्तना सुधीना सुखनी प्राप्ति करवी जोईये. (८)

संगति : ओगडीसमां सूक्तमां प्रतिपादित पदार्थोथी मेधावी लोको ज उपकार ग्रहण करी शके छे, तेथी आ वीसमां सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्त साथे संगति जाणवी जोईये. (२०)

सूक्त-२१

इहेन्द्राग्नी उप ह्ये तयोरित्सोममुश्मसि । ता सोमे सोमपातमा ॥ १ ॥

पदार्थ : इह-आ संसारमां हवन शिल्पविद्यादि कर्ममां **सोमपातमा-पदार्थोना** अत्यंत पालनना निभित अने **सोमम्-संसारी** पदार्थोनी निरंतर रक्षा करनारा **इन्द्राग्नी-ईन्द्र** = वायु अने अग्नि छे, ता-तेने हुं **उपह्ये-कामनी** सिद्धि माटे मारी सभीप ग्रहण करुं छुं, **तयोः-**ते (वायु अने अग्नि)नी **इत्**-अने **स्तोमम्-गुणोनो** प्रकाश करवा अमे **उश्मसि-कामना** करीये छीये. (१)

भावार्थ : मनुष्यों आ संसारमां वायु अने अग्निना गुणोनी ईश्वरा-कामना करवी जोईये.

એ બન્નેના ગુણોના ઉપદેશ અને શ્રવણ વિના તેના દ્વારા ઉપકાર ગ્રહણ કરી શકતો નથી. (૧)

તા યુજ્ઞેષુ પ્ર શંસતેન્દ્રાગ્ની શુભતા નરઃ । તા ગાયત્રેષુ ગાયત ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે નર-પણ કરનારા મનુષ્યો ! તમે જે પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રાગ્ની-વાયુ અને અજિના પ્રશંસત-ગુણોને પ્રકાશિત કરો તથા શુભત-સર્વત્ર યાનાદિ કાર્યોમાં તેને પ્રદીપ્ત કરો. તા-તે બન્નેના ગાયત્રેષુ-ગાયત્રી છંદવાળા એ વેદોક્ત સ્તોત્રોમાં ગાયત-પદ્જ આદિ સ્વરોથી ગાન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય અભ્યાસ વિના વાયુ અને અજિના ગુણોનું (માત્ર) જ્ઞાન કરીને તેનાથી ઉપકાર ગ્રહણ કરી શકતા નથી.-સમર્થ બની શકતા નથી. (૨)

તા મિત્રસ્ય પ્રશસ્તય ઇન્દ્રાગ્ની તા હવામહે । સોમપા સોમપીતયે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જેમ વિદ્વાનો વાયુ અને અજિને જાણીને ઉપકાર ગ્રહણ કરે છે, તેમ અમે પણ તા-તે પૂર્વોક્ત (વાયુ અને અજિન) મિત્રસ્ય-સર્વનો ઉપકાર કરનાર અને સર્વના મિત્રના પ્રશસ્તયે-પ્રશંસનીય સુખને માટે આદ્વાન કરીએ છીએ અને સોમપીતયે-સોમ અર્થાત્ જે વ્યવહારમાં સંસારી પદાર્થોની સમ્યક્ રક્ષા થાય છે, તેને માટે તા-તે બન્ને સોમયા-સર્વ પદાર્થોના રક્ષક ઇન્દ્રાગ્ની-વાયુ અને અજિનનો હવામહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : જ્યારે મનુષ્યો મિત્રભાવનો આશ્રય કરીને પરસ્પરના ઉપકાર માટે વિદ્યાથી વાયુ અને અજિનો કાર્યોમાં પ્રયોગ અને રક્ષણ કરીને પદાર્થોના વ્યવહારની શુદ્ધિ કરે છે, ત્યારે તેઓ સુખી થાય છે. (૩)

ઉગ્રા સન્તા હવામહુ ઉપેદં સવનં સુતમ् । ઇન્દ્રાગ્ની એહ ગંચ્છતામ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અમે શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિ માટે જે ઉગ્રા-તીવ્ર સ્વભાવવાળા સન્તા-પ્રત્યક્ષ વર્તમાન ઇન્દ્રાગ્ની-વાયુ અને અજિનના હવામહે-ઉપદેશ અને શ્રવણ કરીએ છીએ, તેઓ ઇદમ્-એ પ્રત્યક્ષ સવનમ્-જેથી પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે અને સુતમ્-ઉત્તમ શિલ્પકિયાથી સિદ્ધ કરેલ વ્યવહારને ઉપાગંચ્છતામ્-સમીપ કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-જેથી એ (વાયુ અને અજિન) પ્રત્યક્ષ રૂપથી, તીવ્ર વેગાદિગુણો વાળા તથા શિલ્પકિયા-સંબંધી વ્યવહારમાં સમસ્ત કાર્યોમાં ઉપયોગી છે, એટલા માટે એ બન્નેનો વિદ્યાની સિદ્ધિ માટે સદા ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૪)

તા મુહાન્તા સદુસ્પત્તી ઇન્દ્રાગ્ની રક્ષ ઉબ્જતમ् । અપ્રજાઃ સન્ત્વત્ત્રિણઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થો : મનુષ્યો દ્વારા જે કિયા કુશલતામાં ઉત્તમ રીતે પ્રયુક્ત કરેલ, મહાન્તા-મહાન ગુણવાળા તા-પૂર્વોક્ત સદુસ્પત્તી-જેમાં ગુણ વિદ્યમાન રહે છે તે દ્વયોના પાલક ઇન્દ્રાગ્ની-વાયુ અને અજિન છે, જે રક્ષઃ-દુષ્ટ અથવા કુટિલ વ્યવહારોને ઉબ્જતમ્-નાશ કરે છે, અને જેનાથી અત્રિણઃ-શત્રુઓ અપ્રજાઃ-પ્રજારહિત સન્તુ-થાય છે,-તે બન્નેનો સદુપ્રયોગ સર્વ લોકો કેમ ન કરે. (૫)

भावार्थ : सर्व पदार्थोमां स्वरूपथी गुणाथी श्रेष्ठ वायु अने अग्नि, सम्यक् जाणीने विद्वानोना द्वारा उत्तम रीते प्रयोग करेल, हुःखोना निवारण द्वारा उत्तम रीते प्रयोग करेल हुःखोना निवारण द्वारा रक्षाना निमित्ता बने છે. (૫)

तेन सूत्येन जागृतमधि प्रचेतुने पुदे । इन्द्राग्नी शर्म यच्छत्तम् ॥ ૬ ॥

पदार्थ : જે ઇન્દ્રાગ્ની-પ્રાણ અને વિદ્યુત् તેન-ઉક્ત ગુણ સમૂહના ધારણ તથા સત्यેન-અવિનાશી સ્વભાવના કારણે પ્રચેતુને-જેમાં આનંદથી ચિત્ત પ્રકૃતિલિત થાય છે, પદે-તે સુખ પ્રાપ્તના વ્યવહારમાં અધિ + જાગृત્તમ्-સર્વોપરિ પ્રસિદ્ધ ગુણવાળા છે, તે બન્ને (પ્રાણ અને વિદ્યુત्) શર્મ-ઉત્તમ સુખ યચ્છત્તમ्-પ્રદાન કરે છે. (૬)

भાવાર્થ : જે પદાર્થ નિત્ય છે, તેના ગુણ પણ નિત્ય હોય છે, જે શરીરમાં તથા શરીરની બહાર રહેલ પ્રાણ અને વિદ્યુત છે; તેનું ઉત્તમ રીતે સેવન કરવાથી ચેતનાના નિમિત્ત બનીને સુખદાયી બને છે. તેનો પ્રયોગ શા માટે ન કરવો ? (૬)

સંગતિ : પૂર્વ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત મેઘાવી લોકો-પદાર્થ વિદ્યાની સિદ્ધિના વાયુ અને અગ્નિ મુખ્ય હેતુ છે, એ અભિપ્રાયને જાણવાથી પૂર્વોક્ત વીસમાં સૂક્તના અર્થની સાથે આ એકવીસમાં સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૨૧)

સૂક્ત-૨૨

પ્રાતર્યુજા વિ બોધયાશ્વિનાવેહ ગંચ્છતામ् । અસ્ય સોમસ્ય પીતયે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જે પ્રાતર્યુજા-પ્રાતઃ અર્થાત્ પ્રથમ શિલ્પ વિદ્યા સિદ્ધ કલાયંત્રોમાં બળ આપનાર અશ્વિનૌ-અગ્નિ અને પૃથિવી ઇહ-એ શિલ્પ વ્યવહારમાં ગંચ્છતામ्-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે બન્ને અસ્ય-એ સોમસ્ય-ઉત્પન્ન કરવા યોગ્ય સુખ સમૂહની પીતયે-પ્રાપ્તિ માટે તમે અમને વિબોધય-સમજાવો. (૧)

ભાવાર્થ : શિલ્પકાર્યો કરવાની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યોએ ભૂમિ અને અગ્નિનું પ્રથમ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. કારણ કે તે બન્ને વિના વાહન-વિમાનાદિનું નિર્માણ અને યાત્રા સંભવ નથી, એમ ઈશ્વરનો ઉપદેશ છે. (૧)

યા સુરથા રુથીતમોભા દેવા દિવિસ્પૃશા । અશ્વિના તા હવામહે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અમે યા-જે દિવિસ્પૃશા-આકાશમાર્ગથી યાનો = વિમાનાદિને એકથી બીજા સ્થાનમાં શીધ પહોંચાડવા રુથીતમા-નિરંતર પ્રશંસનીય રથોને સિદ્ધ કરનાર સુરથા-જેના યોગથી સુંદર રથો સિદ્ધ થાય છે દેવા-પ્રકાશાદિ ગુણવાળા અશ્વિનૌ-વ્યાપ્તિ ગુણવાળા પૂર્વોક્ત અગ્નિ અને જળ છે, તા-તે ઉભા-એક-બીજા સંયોગ કરવા યોગ્ય-(બન્ને અગ્નિ અને જળ)ને હવામહે-ગ્રહણ-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૨)

भावार्थ : जे शित्य कार्योना साक्षात् साधक अग्नि अने जग (उपी पदाथ) छे, ते मनुष्यो द्वारा सम्यक् प्रयोग करवाथी कार्य सिद्धिना कारण बने छे. (२)

या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे उपदेश करनारा अध्यापको अने उपदेश सांभणवा योग्य शिष्यो ! **वाम्-तमारा अश्विना-**गुण प्रकाशित करनारा बन्ने अध्वर्यु-जनोनी **या-**जे **सूनृतावती-**प्रशंसनीय बुद्धियुक्त मधुमती-मधुर गुणयुक्त **कशा-**वाणी छे, **तया-**तेथी तमे बन्ने **यज्ञम्-**श्रेष्ठ शिक्षारूप अने उपदेश उप यज्ञने **मिमिक्षतम्-**सिंचवानी-प्रकाश करवानी नित्य ईर्ष्या करो. (३)

भावार्थ : उपदेश विना कोई मनुष्यना विज्ञाननी कदी वृद्धि थती नथी, तेथी सर्व जिज्ञासु विद्वाने नित्य उपदेश अने श्रवण करवा ओहिए. (३)

नुहि वामस्ति दूरके यत्रा रथेन गच्छथः । अश्विना सोमिनो गृहम् ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे रथोने रथनार अने चलावनार सज्जन मनुष्यो ! तमे **यत्र-ज्यां** उक्त **अश्विना-**अग्नि अने जगथी युक्त **रथेन-**विभान आदि वाहनोथी **सोमिनः-**सोम अर्थात् प्रशस्त पदार्थोवाणा पुरुषना **गृहम्-**धरे **गच्छथः-**जाव छो-त्यां, ते दूर स्थान पश **वाम्-तमारा** माटे **दूरके-**दूर नहि-नथी. (४)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जेथी अश्विनो अर्थात् अग्नि अने जगना वेगथी युक्त वाहन अति दूर स्थानमां पश त्वरित पहोची जाय छे, तेथी आ मंत्रोक्त (अग्नि-जगनी शक्तिथी) अे (वाहन निर्माण) कार्योने नित्य करवा ओहिए. (४)

हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुप द्वये । स चेत्ता देवता पूदम् ॥ ५ ॥

पदार्थ : हुं **ऊतये-**प्रीति माटे जे **पदम्-**सर्व चराचर जगतने प्राप्त, **हिरण्यपाणिम्-**व्यवहारमां सुवर्ण आदि रत्नो प्राप्त करावनार **सवितारम्-**सर्व जगतना अन्तर्यामी ईश्वरनो **उपद्वये-**सारी रीते स्वीकार करुं छुं-उपासना करुं छुं, **सः-**ते परमेश्वर **चेत्ता-**शान स्वरूप अने **देवता-**पूज्यतम देव छे. (५)

भावार्थ : मनुष्योने योग्य छे के-जे **चिन्मय** = विज्ञान स्वरूप, सर्वत्र व्यापक, पूज्यतम, प्रीति करवा योग्य अने सर्व ऐश्वर्य प्रदान करनार परमेश्वर छे, तेनी नित्य उपासना करवी ओहिए. ए विषयमां अे परमेश्वर विना अन्य कोई पदार्थ उपासना करवा योग्य नथी, अम मानो. (५)

अपां नपातुमवसे सवितारमुप स्तुहि । तस्य व्रतान्युश्मसि ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे धार्मिक विद्वान् ! जेम हुं **अवसे-**रक्षा आदिने माटे जे **अपाम्-**सर्व पदार्थोने व्याप्त करनार अन्तरिक्ष आदिना निर्माता, **नपातम्-**विनाश रहित **सवितारम्-**समस्त ऐश्वर्यना प्रदाता परमेश्वरनी स्तुति करुं छुं, तेम आप पश उप + **स्तुहि-**स्तुति करो.

हे मनुष्यो ! जेम अमे जेना **व्रतानि-**निरंतर धर्मयुक्त कर्मोने उश्मसि-प्राप्त थवानी कामना

કરીએ છીએ, તેમ તસ્ય-તમે પણ તેના ગુણા, કર્મ અને સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરવાની કામના કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ વિજ્ઞાન મનુષ્ય પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરીને તેની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, તેમ જ તમે પણ અનુષ્ઠાન-આચરણ કરીને તેની રચેલી આ સૃષ્ટિમાંથી ઉપકારને ગ્રહણ કરો, (૬)

વિભક્તારં હવામહે વસોશિચ્ચત્રસ્ય રાધસઃ । સુવિતારં નૃચક્ષસમ् ॥ ૭ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અમે નૃચક્ષસમ-નરો = મનુષ્યોમાં અન્તર્યામી રૂપથી વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર વસો:-પદાર્થોથી તથા ચિત્રસ્ય-અદ્ભુત રાધસઃ:-વિદ્યા, સુવર્ણ, ચક્રવર્તી રાજ્ય આદિ ધનને યથા યોગ્ય વિભક્તારમ-જીવોને તેના કર્માનુસાર વિભાગથી ફળ આપનાર અને સવિતારમ-જગતના ઉત્પાદક પરમેશ્વરને ગ્રહણ કરીએ છીએ, તેમ તમે પણ ગ્રહણ કરો.

[સૂર્ય]

હે મનુષ્યો ! જેમ અમે-મૃચક્ષસમ-મૂર્તિમાન દ્વયોમાં પ્રકાશ કરનાર, વસો-ચિત્રસ્ય-રાધસઃ-ઉક્ત ધન સંબંધી પદાર્થોને વિભક્તારમ-વિવિધ પદાર્થોને વિભક્ત કરનાર સવિતારમ-ઐશ્વર્યના હેતુ સૂર્યને હવામહે-સ્વીકાર-ગ્રહણ કરીએ છીએ, તેમ તમે પણ ગ્રહણ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે જે પરમેશ્વર સર્વશક્તિમાન અને સર્વજ્ઞ હોવાથી સમસ્ત સંસારની રચના કરીને સર્વ (જીવો)ને કર્મ (અનુસાર સુખ-દુઃખ રૂપ) નું ફળ પ્રદાન કરે છે.

જેમ સૂર્ય આજિનમય અને છેદનશક્તિથી મૂર્ત પદાર્થોનો વિભાગ અને પ્રકાશ કરે છે, તેમ તમે પણ તે બનો (ઇશ્વર અને સૂર્ય)નું યુક્તિપૂર્વક સેવન કરો. (૭)

સર્વાય આ નિ ષીદત સવિતા સ્તોમ્યો નુ નઃ । દાતા રાધાંસિ શુભ્રતિ ॥ ૮ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે-સદા સર્વાય:-મિત્ર અર્થાત્ પરસ્પર ઉપકારી બનીને આ + નિ + ષીદત-સર્વત્ર નિશ્ચયપૂર્વક વર્તાવ કરો. સ્તોમ્યો:-પ્રશંસાને યોગ્ય ઈશ્વર નઃ-અમારા માટે રાધાંસિ-અનેક પ્રકારના ઉત્તમ ધનોને દાતા-પ્રદાન કરનાર સવિતા-સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત જગદીશ્વર શુભ્રતિ-સુશોભિત છે, તેની નુ-શીધતાપૂર્વક નિત્ય પ્રશંસા કરો.

[સૂર્ય]

હે મનુષ્યો ! તમે-સદા મિત્ર અર્થાત્ પરસ્પર પરોપકારી બનીને આ + નિ + ષીદત-સર્વત્ર નિશ્ચયપૂર્વક વર્તાવ કરો અને જે સ્તોમ્યો:-પ્રશંસનીય સૂર્ય નઃ-અમારા માટે રાધાંસિ-અનેક પ્રકારના ધનોને દાતા-દાનનો હેતુ સવિતા-ઐશ્વર્ય આપવાને નિમિત્ત સૂર્ય-શુભ્રતિ-સુશોભિત થઈ રહેલ છે, તેની નુ-નિત્ય પ્રશંસા કરો. (૮)

ઋગ્વેદભાષ્ય

ભાવાર્થ : મિત્રતા વિના મનુષ્યોને પરસ્પરનું સુખ સંભવ નથી, તેથી સર્વ મનુષ્યોએ પરસ્પર મળીને પરમેશ્વરના અને અજિનમય સૂર્ય આદિના ગુણોનો ઉપદેશ કરીને અને શ્રવણ કરીને તેનાથી સુખને માટે સદા ઉપકાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૮)

અને પત્નીરિહા વહ દેવાનામુશ્તીરૂપ। ત્વષ્ટારું સોમપીતયે ॥૯॥

પદાર્થ : જે એ અને-ભૌતિક અજિન સોમપીતયે-સોમ અર્થાત્ પદાર્થોનું જેથી ગ્રહણ થાય છે તે વ્યવહારને માટે દેવાનામ-એકત્રીસ જે પૃથ્વી આદિ દેવ = લોક છે, તેની ઊંઠાતી:-પોત-પોતાના આધારના ગુણોને પ્રકાશિત કરનારી પત્ની:-પત્ની, વિદ્વાનોનું પાલન કરનાર અજિન આદિ પદાર્થોની સ્થિતિને માટે એ પૃથ્વી છે, તેથી તે 'દેવપત્ની' કહેવાય છે, જે-જે પદાર્થોમાં જે-જે શક્તિઓ છે, તે-તે દ્રવ્યોની પત્ની સમાન કહેવાય છે-તે પત્નીઓનું ત્વષ્ટારમ-છેદન કરનાર સૂર્ય અથવા શિલ્પી = કારીગરને (ઇહ) એ શિલ્પયજ્ઞમાં ઉપાવહ-સભીપ પહોંચાડે છે, તે અજિનનો યથાવત્તુ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. (૯)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોને યોગ્ય છે કે-જે ભૌતિક અજિન, વિદ્યુત, પૃથ્વીસ્થ પ્રસિદ્ધ અજિન અને સૂર્ય રૂપમાં ગ્રહ પ્રકારનો છે, જે શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિ માટે પૃથ્વી આદિના સામર્થ્યના પ્રકાશક રૂપમાં મુખ્ય હેતુ છે, તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ-આણવો જોઈએ એ શિલ્પવિદ્યા રૂપ ગજમાં પૃથ્વી આદિના સંયોજન માટે હોવાથી તેના તે-તે સામર્થ્યની 'પત્ની' સંશ્બા કરવામાં આવી છે. (૯)

આ ગ્ના અંગન ઇહાવસે હોત્રાં યવિષ્ઠ ભારતીમ। વર્સ્ત્રાં ધ્યિષણાં વહ ॥૧૦॥

પદાર્થ : હે યવિષ્ઠ-પદાર્થોને મિશ્ર અથવા જુદા કરનાર અને-પદાર્થ વિદ્વાના જાતા વિદ્વાન ! આપ ઇહ-એ શિલ્પકાર્યોમાં અવસે-પ્રવેશ કરવા માટે ગ્ના:-પૃથ્વી, હોત્રામ-હોમ કરેલ દ્રવ્યની ગતિ, ભારતીમ-પૃથ્વી આદિના પ્રાણીઓને શુભ ગુણોથી ભરપૂર કરનારી સૂર્યની દીપિન = પ્રભા, વર્સ્ત્રીમ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય દિવસ અને રાત ધ્યિષણામ-કાર્યોમાં ધર્ષણ કરનારી, અજિનની જવાણાથી પ્રેરિત વાણીને આ + વહ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ આ સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને વેદ આદિ દ્વારા સર્વ વિદ્વાઓ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. કોઈ દ્રવ્યના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવનું પ્રત્યક્ષ કર્યા વિના વિદ્વા સર્જણ થતી નથી, અથે આણવું જોઈએ. (૧૦)

અભિ નો દ્રેવીરવસા મુહઃ શર્મણા નૃપત્નીઃ। અચ્છિન્પત્રાઃ સચન્તામ् ॥૧૧॥

પદાર્થ : જે અચ્છિન્પત્રા:-અનષ્ટ પત્ર = અવિનિષ્ટ કર્મ સાધનવાળી દેવી:-વિદ્વાનોની સ્ત્રીઓ નૃપત્ની:-જે કિયા કુશલ વિદ્વાન પુરુષોની સ્વસમાન પત્નીઓ છે, તે મહઃ-મહાન શર્મણા-ગૃહ સંબંધી સુખ તથા અવસા-રક્ષા, વિદ્વા, પ્રવેશ આદિ કર્મની સાથે ન:-અમારાથી અભિ + સચન્તામ-સર્વત્રથી

સંયુક્ત રહે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે પ્રકારની વિદ્યા, ગુણ, સ્વભાવવાળા પુરુષ હોય, તેની સ્ત્રીઓ પણ એ પ્રકારની હોવી જોઈએ કારણકે સમાન વિદ્યા, ગુણ, સ્વભાવવાળાઓના વિવાહ-સંબંધમાં સુખ સંભવ છે, અન્યોના વિવાહ-સંબંધ નહિ. તેથી પોતાના સમાન ગુણોવાળા પુરુષોથી સ્ત્રીઓ અને પોતાના સમાન ગુણોવાળી સ્ત્રીઓની સાથે પુરુષે સ્વયંવર વિધિથી વિવાહ કરીને તથા સર્વ ગૃહસ્થ કાર્યોને સંપન્ન કરીને આનંદિત રહેતું જોઈએ. (૧૧)

ઇહેન્દ્રાણીમુપ હ્યે વરુણાનીં સ્વસ્તયે । અનાયીં સોમપીતયે ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ હું ઇહ-આ વ્યવહારમાં સ્વસ્તયે-અવિનાશી, પ્રશંસનીય સુખને માટે તથા સોમપીતયે-સોમ = ઐશ્વર્યનો જેમાં પીતિ = ભોગ હોય છે એ ગૃહકર્મ માટે ઇન્દ્રાણીમ-સૂર્ય અને વાયુની શક્તિની સમાન વર્તમાન વર્ણાનીમ-વરુણ = જળની સમાન, શાન્તિ, માધુર્ય આદિ ગુણોથી યુક્ત શક્તિવાળા, અનાયીમ-અજિની જવાળા સમાન વિદ્યા પ્રકાશવાળી સ્ત્રીને ઉપહ્યે-ઉપયોગ માટે સ્વીકાર કરું છું, તેમ આપ સર્વ પણ અનુષ્ઠાન કરો. (અર્થાત् ગ્રહણ કરો.) (૧૨)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ ઈશ્વર રચિત પદાર્થો દ્વારા અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિ માટે, અતિ શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. નિત્ય પુરુષાર્થથી પરસ્પર પ્રેમપૂર્વક વિવાહ કરવો જોઈએ. પોતાની સમાન સ્ત્રી અને પુરુષાર્થ વિના કોઈને જરા પણ યથાવત સુખની પ્રાપ્તિ સંભવ નથી. (૧૨)

મહી દ્વાઃ પૃથિવી ચ ન ઇમં યુજ્ઞ મિમિક્ષતામ् । પિપૃતાં નો ભરીમભિः ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે ઉપદેશ કરનાર અને શ્રવણ કરનાર મનુષ્યો ! તમે બન્ને-જે મહી-મહાન ગુણોથી યુક્ત દ્વાઃ-પ્રકાશમય પ્રસિદ્ધ અજિન, વિદ્યુત અને સૂર્યાદિ લોક સમૂહ છે અને જે પૃથિવી-અપ્રકાશ ગુણવાળા પૃથિવી આદિ લોક સમૂહ છે, તે ભરીમભિ:-ધારણ અને પોષણ કરનાર ગુણોથી નઃ-અમારા ઇમમ-એ યજ્ઞમ-શિલ્પ વિદ્યામય યજને ચ-તથા નઃ-અમને પિપૃતામ-યજના અંગો અને સુખથી પરિપૂર્ણ કરો, તે ધૂલોક અને પૃથિવીલોક બન્ને થી એ યજને મિમિક્ષતામ-સીંચવાની-સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છા કરો અને એને પિપૃતામ-સારી રીતે સુખોથી પરિપૂર્ણ કરો. (૧૩)

ભાવાર્થ : અત્રે ધૂલોક = પ્રકાશમાન લોકોનું અને પૃથિવી = અપ્રકાશમાન લોકોનું ઉપલક્ષ્ય છે અર્થાત् જે નામ ઉચ્ચયારણ કરેલ છે તેઓનું તથા તેની સમાન સર્વ પદાર્થોનું ગ્રહણ થાય છે.

મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે ધૂલોક અને પૃથિવીલોક એ બન્ને દ્વારા પ્રયત્નપૂર્વક સર્વ ઉપકારોને ગ્રહણ કરીને પૂર્ણ-ઉત્તમ સુખોની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૩)

તયોરિદ્દ ઘૃતવૃત્પયો વિપ્રા રિહન્તિ ધીતિભિः । ગુન્ધર્વસ્ય ધૂવે પ્રદે ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : જે વિપ્રા:-મેધાવી વિદ્વાન-જે બન્નેથી પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે, તયો:-તે અજિન = પ્રકાશમય

અને પૃથ્વી = અપ્રકાશમય લોકોના (ઇત्) જ ધીતિભિ:-ધારણા અને આકર્ષણ આદિ ગુણોથી ગન્ધર્વસ્ય-પૃથ્વીને ધારણા કરનાર વાયુના શુંબ-નિશ્ચલ પદે-સર્વત્ર પ્રાપ્ત અન્તરિક્ષ નામક સ્થાનમાં વિમાનાદિ વાહનોનું રિહન્તિ-ગમનાગમન કરે છે, તેઓ પ્રશંસિત બને છે, ઉક્ત લોકોના આશ્રયથી ધૃતવત્-પ્રશસ્ત જળવાળા પયઃ-રસ આદિ પદાર્થોને પણ ગ્રહણ કરે છે. (૧૪)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોને યોગ્ય છે કે-પૃથ્વીની આદિ પદાર્થોની (વિમાનાદિ) યાનો-વાહનોની રૂચના કરીને તથા તેની કળાઓમાં જળ અને અજિનનો પ્રયોગ કરવાથી ભૂમિ, સમુદ્ર અને આકાશમાં આવાગમન કરવું જોઈએ. (૧૪)

સ્યોના પૃથ્વિ ભવાનૃક્ષરા નિવેશની । યચ્છા નઃ શર્મ્ય સુપ્રથ્ય: ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : જે આ પૃથ્વી-અતિ વિસ્તારયુક્ત સ્યોના-સુખ આપનારી તથા અનૃક્ષરા-જેમાં દુઃખાયક કાંટા વગેરે રહિત હોય નિવેશની-સુખથી પ્રવેશ કરવા યોગ્ય (ભવ) હોય; તે નઃ-અમારા માટે સપ્રથ્ય:- વિસ્તૃત સુખકારક પદાર્થો સહિત શર્મ્ય-ઉત્તમ સુખ યચ્છા-ફાણિથી આપે છે. (૧૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એ જ્ઞાનવું જોઈએ કે-ભૂગર્ભવિદ્યા દ્વારા ગુણોથી જ્ઞાનેલ એ ભૂમિ જ સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોનું નિવાસ સ્થાન અને અનેક સુખોની હેતુ બનીને પુષ્કળ રત્નો પ્રદાન કરનારી હોય છે. (૧૫)

અતો દેવા અવન્તુ નો યતો વિષ્ણુર્વિચક્રમે । પૃથ્વિવ્યા: સુપ્ત ધાર્મભિ: ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : યત્તઃ-જે અનાદિ કારણથી એ વિષ્ણુ:-ચરાચર સંસારમાં વ્યાપક જગદીશરે પૃથ્વિવ્યા:-પૃથ્વીથી લઈને પ્રકૃતિ પર્યંત સપ્ત-સાત અર્થાત્ પૃથ્વી, જળ, અજિન, વાયુ, વિરાટ, પરમાણુ અને પ્રકૃતિ પર્યંત લોકોને ધાર્મભિ:-જે સર્વ પદાર્થોને ધારણ કરે છે તેની સાથે વિચક્રમે-વિવિધ પ્રકારથી રૂચેલ છે, અતઃ-તે કારણે દેવાઃ-વિદ્વાન લોકો અથવા અજિન આદિ દેવ નઃ-અમને અવન્તુ-એ વિદ્વાને પ્રાપ્ત કરાવે અથવા પ્રાપ્ત કરાવે છે. અમારી રક્ષા કરે છે. (૧૬)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોના ઉપદેશ વિના કોઈ પણ મનુષ્યને યથાવત્ સૃષ્ટિ વિદ્યાનું જ્ઞાન કદી સંભવ થઈ શકતું નથી. ઈશ્વરનાં ઉત્પાદન કર્યા વિના કાંઈ પણ દ્વય સ્વયં મહત્ત્વ પરિમાણથી મૂર્ત્રૂપ-સાકાર બની શકતું નથી. વિદ્વાન અને ઈશ્વર એ બન્ને વિના મનુષ્ય (માત્ર) પદાર્થોથી ઉપકાર ગ્રહણ કરી શકતા નથી. તેમ જાણો. (૧૬)

ઇદં વિષ્ણુર્વિ ચક્રમે ત્રેધા નિ દંધે પ્રદમ્ । સમૂઢ્બહમસ્ય પાંસુરે ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : જે વિષ્ણુ:-વ્યાપક ઈશ્વરે ત્રેધા-ત્રણ પ્રકારના ઇદમ્-આ પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ પદમ્-પ્રાપ્ત થનાર જગતને વિ + ચક્રમે-સર્વથા યથાયોગ્ય પ્રકૃતિના પરમાણુ આદિના પાદ = અંશોને ગ્રહણ કરીને-ફેલાવીને સાવયવ = મૂર્તિમાન બનાવેલ છે અસ્ય-એ ત્રણ પ્રકારના જગતમાંથી સમ્ + ઊઢમ્-ઉત્તમ તર્કથી જાણવા યોગ્ય મધ્યસ્થ જગતને પાંસુરે-પ્રશસ્ત પાંસુ = રેણુ અર્થાત્ સૂક્ષ્મકણ જેમાં રહે છે તે અન્તરિક્ષમાં વિ + દંધે-બનાવેલ છે; (નિદંધે) વિવિધ પ્રકારથી ધારણ કરેલ છે, તે (વિષ્ણુ = સર્વ વ્યાપક ઈશ્વર) જ સર્વ મનુષ્યોના ઉપાસ્યનીય છે, તેમ જાણો. (૧૭)

भावार्थ : परमेश्वरे आ संसारमां त्रष्णा प्रकारना जगतनी रथना करी छे, एक पृथिवीवाणुं, बीजुं अन्तरिक्षमां स्थित त्रसरेषु आहिवाणुं अने त्रीजुं प्रकाशमय छे. अे त्रष्णेय जगतना अे त्रष्णा ज आधार छे. अने जे अन्तरिक्षमां स्थित छे, ते ज पृथिवी अने सूर्य आहिनी वृद्धि करनार छे. आ संसारने ईश्वर सिवाय कोई ज्ञातमा बनावी शकतो नथी. कारणके तेमां अेवा सामर्थ्यनो अभाव छे. (१७)

त्रीणि पृदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः । अतो धर्माणि धारयन् ॥ १८ ॥

पदार्थ : जे कारणाथी अे अदाभ्यः-अविनाशी होवाथी कोईनी हिंसित थई शकता नथी. ते गोपाः समस्त संसारनुं रक्षणा करनार, सर्व जगतने धारयन्-धारणा करनार विष्णुः-संसारना अन्तर्यामी परमेश्वरे त्रीणि-त्रष्णा प्रकारना पदानि-ज्ञाणवा अथवा प्राप्त करवा योग्य पृथिवी आहि पदार्थोने वि + चक्रमे-विविध प्रकारथी रथेल छे, अतः-अे कारणाथी उत्पन्न थईने सर्व पदार्थ धर्माणि-पोत-पोताना धर्मोने धारण करे छे. (१८)

भावार्थ : मनुष्यो अे ज्ञाणातुं ओईअे के-ईश्वरे धारण कर्या विना कोई पदार्थनी स्थिति संभव नथी. अे ईश्वरनी रक्षा विना कोईनो व्यवहार सिद्ध थई शकतो नथी. (१८)

विष्णोः कर्माणि पश्यत् यतो व्रतानि पस्यशे । इन्द्रस्य युज्युः सखा ॥ १९ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे जे ईश्वर इन्द्रस्य-ज्ञव मात्रना युज्यः-पोतानी व्याप्तिथी सर्व पदार्थोमां संयोग करनार दिशा, काण अने आकाश आहिमां विद्यमान-व्याप्त बनीने, सखा-सर्व सुखोनुं संपादन करनार होवाथी सर्वना भित्र छे, यतः-जेथी ज्ञव व्रतानि-सत्यभाषण अने न्याय करवा वगेरे शुभ कर्मोने पस्यशे-करी शके छे, विष्णोः-अनंत सामर्थ्ययुक्त परमेश्वरना कर्माणि-जगतनी रथना, पालन, न्याय अने प्रलय करवो आहि कर्मो छे, तेने तमे पश्यत्-सम्यक् रीते जुओ अने उत्तम रीते ज्ञाणो. (१९)

भावार्थ : जे कारणो सर्वना भित्र जगदीश्वरे पृथिवी आहि लोक तथा ज्ञानो साधन सहित शरीर रथेल छे, तेथी ज सर्व प्राणीओ पोत-पोताना कायां करी शके छे-समर्थ बनी शके छे. (१९)

तद्विष्णोः परमं पृदं सदा पश्यन्ति सूर्यः । दिवीवृ चक्षुरातत्तम् ॥ २० ॥

पदार्थ : सूर्यः-धार्मिक, मेधावी, पुरुषार्थी विद्वानो-दिवि-सूर्य आहि प्रकाशमां अथवा विमण ज्ञानथी पोताना आत्मामां, आ + ततम्-सर्वत्र विस्तृत चक्षुः-ज्ञाना साधन नेत्र इव-समान, जे विष्णोः-व्याप्त, आनंदस्वरूप परमेश्वरना आ + ततम्-सर्वत्र विस्तृत परमम्-सर्वोत्कृष्ट पदम्-ईच्छवा, ज्ञाणवा अने प्राप्त करवा योग्य मोक्षपद छे, तत्-तेने पोताना आत्मामां सदा-सर्व काणमां पश्यन्ति-देखे छे-दर्शन करे छे. (२०)

भावार्थ : जेम प्राणी सूर्यना प्रकाशमां शुद्ध नेत्रथी भूर्त पदार्थोने निहाळे-देखे छे, तेम विद्वानजनो निर्मण-शुद्ध ज्ञानथी, विद्या अने सुविचारथी युक्त पोताना शुद्ध आत्मामां परमेश्वरना संपूर्ण आनंदथी युक्त, प्राप्त करवा योग्य मोक्ष नामक पाद = अवस्थानो साक्षात् करीने प्राप्त करे छे. अे पदनी प्राप्ति विना कोई पश्ण संपूर्ण सुखोने प्राप्त करी शकता नथी. तेथी अे पदनी प्राप्ति माटे सर्व मनुष्यो अे

સદા-નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૨૦)

તદ્વિપ્રાસો વિપુન્યવો જાગૃવાંસુઃ સમિન્ધતે । વિષ્ણોર્યત્પરમં પુદમ् ॥ ૨૧ ॥

પદાર્થ : વિષ્ણો:-વ્યાપક જગદીશરના યત्-જે ઉક્ત પરમમ-સર્વ ઉત્તમ ગુણોથી પ્રકાશિત પદમ્ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પદ છે, તત्-તેને વિપુન્યવ:-જગદીશરના અનેક પ્રકારના ગુણ-સમૂહની સ્તુતિ-પ્રશંસા કરનાર જાગૃવાંસઃ:-શુભકર્મ-સત્કર્મમાં જાગૃત વિપ્રાસઃ:-મેધાવી = બુદ્ધિમાન વિદ્વાન મનુષ્ય છે, તે જ સમિન્ધતે-પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો અવિદ્યા અને અધમાર્યરણ રૂપી નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને વિદ્યા અને ધર્માર્યરણમાં જાગૃત થાય છે, તેઓ જ સત્યદાનંદ સ્વરૂપ, સર્વોત્તમ, સર્વ મનુષ્યોને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અને નિરંતર સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ = જગદીશરને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨૧)

સંગતિ : પૂર્વ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત ઈન્દ્ર અને અજિન બે પદાર્થોના સહચારી અશ્વિનો, સવિતા, અજિન, દેવી, ઈન્દ્રાણી, વરુણાની, અગ્નાયી, ધાવા પૃથિવી, ભૂમિ અને વિષ્ણુ એ પદાર્થોનું અર્થોને આ સૂક્તમાં પ્રકાશિત કરવાથી પૂર્વ સૂક્તની આ સૂક્ત સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૨૨)

સૂક્ત-૨૩

તીવ્રાઃ સોમાસુ આ ગહ્નાશીર્વન્તઃ સુતા ઇમે । વાયો તાન્પ્રસ્થિતાન્પિબ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે ઇમે-એ પ્રત્યક્ષ તથા અપ્રત્યક્ષ તીવ્રાઃ-તીક્ષ્ણ વેગયુક્ત આશીર્વન્તઃ-પ્રશંસિત કામનાવાળા સુતાઃ-ઉત્પન્ન થયેલ સોમાસઃ-પદાર્થ છે, તાન्-તે સર્વને વાયો-વાયુ આ + ગહ્નિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરે છે, અને એ જ પ્રસ્થિતાન-તે, સર્વ પદાર્થોનું પિબ-પાન કરે છે-પોતાની અંદર કરી લે છે. (૧)

ભાવાર્થ : પ્રાણી જે પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છા છે અને જેને પ્રાપ્ત કરીને પૂર્ણ-ઉત્તમ કામના વાળા બને છે, તે સર્વ પદાર્થોને વાયુ જ પ્રાપ્ત કરાવીને તેને પોતાનામાં સ્થિર = સ્વસ્થ કરે છે.

જે પદાર્થોમાં તીક્ષ્ણ અને મૂહુ-કોમળ ગુણ છે, તેને સર્વ મનુષ્યોએ સમ્યક આણીને તેના દ્વારા ઉપયોગ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૧)

ઉભા દેવા દિવિસ્પૃષ્ટોન્દ્રવાયુ હવામહે । અસ્ય સોમસ્ય પીતયૈ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અમે અસ્ય-એ પ્રત્યક્ષ તથા અપ્રત્યક્ષ, સોમસ્ય-જેમાં પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સંસારના સુખને પીતયૈ-ભોગવવા માટે દિવિસ્પૃષ્ટા-જે પ્રકાશયુક્ત આકાશમાં વિમાનાદિ વાહનોને પહોંચાડવા અને દેવા-દિવ્યગુણયુક્ત ઉભા-બને ઇન્દ્રવાયુ-અજિન અને પવન હવામહે-સાધવાની જિજ્ઞાસા કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે અજિન વાયુ દ્વારા પ્રદીપત કરવામાં આવે છે અને વાયુ અજિન દ્વારા (પ્રબળ કરવામાં આવે છે.) આ રીતે પરસ્પર એ બન્ને આકંશા યુક્ત અને સહયોગી છે. મનુષ્યો યુક્તિપૂર્વક સદા તે (બન્નો)ને પ્રયુક્ત કરીને તથા સિદ્ધ કરીને પુષ્ટ સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે, તે બન્ને આણવાની ઈચ્છા શા માટે ન કરવી ? (૨)

इन्द्रवायू मनोजुवा विप्रा हवन्त ऊतये । सुहुस्त्राक्षा धियस्पती ॥ ३ ॥

पदार्थः : विप्रा:-विद्वान् लोको-ऊतये-शित्यक्षिया सिद्धिनी ईर्थाने माटे जे सहस्राक्षा-सहस्र = असंघ्य अक्षि = साधनोना हेतु धियः-शित्यकर्मना पती-पालक मनोजुवा-मननी समान गति करनार इन्द्रवायू-विद्युत् अने पवनने हवन्ते-ग्रहण करे छे, ते बन्नेने आणवानी ईर्था अन्य मनुष्यो केम न करे ? (३)

भावार्थः : विद्वानोने योग्य छे के तेओओ शित्यविद्यानी सिद्धि माटे अगणित व्यवहारोना हेतुभूत अने वेग आहि गुणांशी युक्त विद्युत् अने वायुने सम्यक् सिद्ध करवा शेईअ. (३)

मित्रं वृयं हवामहे वरुणं सोमपीतये । जज्ञाना पूतदक्षसा ॥ ४ ॥

पदार्थः : वयम्-अमे पुरुषांशी मनुष्यो-सोमपीतये सोम = पोताने अनुकूण सुभो आपनार २सयुक्त पदार्थोनुं जेमां पान थाय छे ते व्यवहारने माटे जे पूतदक्षसा-पवित्र बण करनार जज्ञाना-विज्ञानना हेतु मित्रम्-ज्ञवनना हेतु भाडार अने अंदर रहेल प्राण अने वस्त्रम्-जे श्वास रूप उर्ध्व उपर गमन करे छे, ते बणना हेतु उदान वायुने हवामहे-ग्रहण करीअे छीअे, ते बन्ने (प्राण अने उदान)ने तमे पण केम न जाणो ? (४)

भावार्थः : मनुष्योने प्राण अने उदान विना कठी सुखभोग अने बण संभव नथी, तेथी ते बन्नोना सेवननी विधि यथावत् आणवी शेईअ. (४)

ऋतेन यावृतावृथावृतस्य ज्योतिष्पती । ता मित्रावरुणा हुवे ॥ ५ ॥

पदार्थः : हुं यौ-जे ऋतेन-जगदीश्वरे उत्पन्न करीने धारण करेल अने सत्य स्वरूप ब्रह्मना बनावेल ऋतावृथौ-सत्य, कारण अथवा जगनी वृद्धि करनार, ऋतस्य-यथार्थ स्वरूपवाणा ज्योतिषः-प्रकाशना पती-पालक मित्रावस्त्रां-भित्र = सूर्य अने वरुण = वायु छे, ता-ते (बन्ने)ने हुवे-ग्रहण करूं छुं. (५)

भावार्थः : सूर्य अने वायु विना जग अने प्रकाशनी उत्पत्ति संभव नथी अने ईश्वरना द्वारा उत्पन्न कर्याविना सूर्य अने वायुनी उत्पत्ति थर्द शक्ती नथी अने ते बन्ने विना मनुष्यना व्यवहारोनी कोई सिद्धि पण थर्द शक्ती नथी. (५)

वरुणः प्राविता भुवन्मित्रो विश्वाभिरुतिभिः । करतां नः सुराधसः ॥ ६ ॥

पदार्थः : जेम ए उत्पन्न युक्तिथी सेवन करेल वस्त्रः-बहार अने अंदर रहेनार वायु विश्वाभिः सर्व ऊतिभिः-रक्षा आहि कर्मांशी तथा सर्व पदार्थोंशी प्राविता-सुभ प्राप्त करावनार भुवत्-होय छे अने मित्रश्च-सूर्य पण. जे बन्ने नः-अमने सुराधसः-सुंदर विद्या अने यक्षवर्ती राज्य संभंधी धनोंशी युक्त करताम्-करे छे, तेथी ते बन्नेनुं अमे पण सेवन केम न करीअे ? (६)

भावार्थः : जेथी अे बन्ने (वायु अने सूर्य)थी सर्व पदार्थोंनी रक्षा आहि व्यवहार संभव थाय छे, तेथी विद्वानो अे बन्नेथी अनेक कार्यां सिद्ध करीने श्रेष्ठ धनोने प्राप्त करे छे. (६)

मुरुत्वन्तं हवामह इन्द्रमा सोमपीतये । सुज्गूणेन तृप्तु ॥ ७ ॥

ऋग्वेदभाष्य

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ આ સંસારમાં અમે લોકો સોમપીતયે-પ્રશસ્ત પદાર્થોના ભોગને માટે મસ્ત્વન્તમ्-વાયુના સંબંધથી પ્રસિદ્ધ થનારી ઇન્દ્રમ-વિદ્યુતને હવામહે-ગ્રહણ કરીએ છીએ, જે સજૂ:-સહચારી-સર્વ પદાર્થોમાં સમાન વર્તનારી ગળેન-વાયુના સમૂહની સાથે નઃ-અમને આ + તૃપ્તુ-સર્વત્રથી તૃપ્ત કરે છે, તેમ તમે પણ તેનું સેવન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જાણવું ઓઈએ કે-સહયોગી વાયુ વિના કદી પણ અજિ પ્રદીપ કરી શકતો નથી અને ઉક્ત વિદ્યુત વિના કોઈ પદાર્થની વૃદ્ધિ સંભવ નથી. (૭)

ઇન્દ્રજ્યેષ્ઠ મરુદ્ગણ દેવાસુ: પૂર્વરાત્ય:। વિશ્વે મર્મ શ્રુતા હવમ्॥૮॥

પદાર્થ : જે પૂર્વરાત્ય:-પૂષા = સૂર્યથી દાન લેનાર ઇન્દ્રજ્યેષ્ઠા:-સૂર્યની પ્રશાંતા કરનાર દેવાસ: - દિવ્યગુણોથી યુક્ત વિશ્વે-સર્વ મરુદ્ગણા:-વાયુ સમૂહ મર્મ-મારા હવમ्-કરવા યોગ્ય શબ્દ વ્યવહારને શ્રુત-સંભળાવે છે. તે આપના પણ શબ્દ વ્યવહારનું શ્રવણ કરાવે છે. (૮)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય વાયુ સમૂહ વિના ઉચ્ચારણ, શ્રવણ અને પુષ્ટિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જે એ મહાન સૂર્યલોક છે, તે વાયુ સમૂહને પ્રદીપન કરનાર છે. જે સૂર્યલોક અજિનરૂપ જ છે. એ વાયુ સમૂહ અને વિદ્યુત વિના કોઈ પણ (પ્રાણી) વાણી (જિલ્બા)ને ચલાવી શકતા નથી. (૮)

હત વૃત્તં સુદાનવ ઇન્દ્રેણ સહસા યુજા। મા નો દુઃશંસ ઈશત || ૯ ||

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો આપ જે સુદાનવ:-ઉત્તમ દાનના હેતુ, સહસા-બળ અને યુજા-પોતાના અનુસંગી અર્થાત્ મુહૂર્ત આદિ કાળના અવયવોની સાથે સંયુક્ત થઈને ઇન્દ્રેણ-સૂર્ય અથવા વિદ્યુતની સાથે સંયુક્ત થઈને વૃત્તમ-મેધ = વાદળાંઓનું હત-હનન અર્થાત્ છિન્-ભિન્ કરે છે, તે વાયુ સમૂહ નઃ-અમને દુઃશંસ:-દુઃખ કરાવનાર મા, ઈશત-કદી ન બનો.

ભાવાર્થ : અમે સર્વ યથા યોગ્ય પુરુષાર્થ કરીને તથા ઈશ્વરની ઉપાસના કરીને આચાર્યોથી પ્રાર્થના કરીએ છીએ. જે વાયુ સમૂહ સૂર્યનાં કિરણો અથવા વિદ્યુતની સાથે મેધમંડળમાં-વાદળાંઓમાં રહેલે જણને છિન્-ભિન્ કરીને, તને વરસાવીને, ત્યારપણી તને પુણીવીથી જોઈવીને ઉપર લઈ જાય છે, તે વિદ્વાને મનુષ્યો પ્રયત્ન પૂર્વક જાણો, એમ આપ પ્રયત્ન કરો. (૯)

વિશ્વાન્દેવાન્હવામહે મરુતઃ સોમપીતયે। ઉગ્રા હિ પૃશ્નિમાતરઃ || ૧૦ ||

પદાર્થ : હિ-જેથી વિદ્વાના ઈશ્છુક અમે-જે ઉગ્રા:-તીવ્ર સંવેદ આદિ ગુણોથી યુક્ત પ્રશિનમાતરઃ-પૂર્ણિન = આકાશ જેની માતા = ઉત્પત્તિનું કારણ છે, તેથી એ વિશ્વાન-સર્વ દેવાન-દિવ્યગુણો સહિત ઉત્તમ ગુણોના પ્રકાશક મસ્ત: -જ્ઞાન અને કિયાના કારણે શિલ્પવ્યવહારને પ્રાપ્ત કરાવનાર વાયુ સમૂહની (સોમપીતયે) પદાર્થોના યથાવત્ ભોગ માટે હવામહે-તથા શિલ્પ-વિદ્યાની સિદ્ધિ માટે સ્પર્ધા કરીએ છીએ, તેનો સ્વીકાર કરીએ (જાણવા ઈશ્છીએ) છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેથી એ આકાશથી ઉત્પત્ત થયેલ વાયુ સમૂહ અહીં-તહીં-ગમ-આગમન કરનાર અને

તीक्ष्ण स्वभाववाणो છે, તેથી વિદ્વાનો કાર્ય માટે તેનો સ્વીકાર કરે છે. (૧૦)

જયતામિવ તન્યતુરૂતામેતિ ધૃષ્ણુયા । યચ્છુભે યાથના નરઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે નરઃ - ધર્મયુક્ત કર્મ અને શિલ્પવિદ્યાના વ્યવહારને પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્યો ! તમે જયતામિવ-જેમ વિજય કરનારા યોજ્ઞાઓની સહાયથી રાજી શત્રુઓ પર વિજય એતિ-પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ મસ્તામ-વાયુ સમૂહના સંગથી ધૃષ્ણુયા-દેખતા આદિ શુણોથી યુક્ત તન્યતુઃ-વિસ્તૃત વેગ સ્વભાવવાળી વિદ્યુત વેગને પ્રાપ્ત કરીને મેઘને તપાવે-જીતે છે. તેના સમ્યક્ પ્રયોગથી યત-જેટલું શુભમ-કલ્યાણયુક્ત સુખ છે, તેટલું સર્વ યાથના-પ્રાપ્ત કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ વિદ્વાન લોકો શૂરવીરોની સેના દ્વારા શત્રુ પર વિજય (કરીને), તથા જેમ વાયુયુક્ત ધર્મજ્ઞવિદ્યા દ્વારા વિદ્યુત યંત્ર (યુક્ત વાહન) ચલાવીને દૂરના દેશોમાં લઈ જઈને તથા આગનેય અસ્ત્ર આદિની સિદ્ધિ કરીને સુખની પ્રાપ્તિ કરે છે, તેમ તમારે પણ વિજ્ઞાન અને પુરુષાથ્ર દ્વારા એ (સાધના)થી સાંસારિક અને પારલોકિક સુખની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૧)

હુસ્કારાદ્વિદ્યુતસ્પર્યતો જાતા અવન્તુ નઃ । મુરૂતૌ મૃલ્યન્તુ નઃ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : અમે જે કારણે હુસ્કારાત-હસવાથી અથવા અતિ ચમકવા જાતાઃ-પ્રકટ થયેલ વિદ્યુતઃ-વીજળીઓ નઃ-અમને સુખોને અવન્તુ-પ્રાપ્ત કરાવે છે. અતઃ-એટલા માટે પરિ-સર્વત્રથી ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ કરીએ.

વળી જેથી મસ્તઃ-વાયુ સમૂહ નઃ-અમને મૃલ્યન્તુ-સુખી કરે છે, એટલા માટે તેને પણ શિલ્પ આદિ કાર્યોમાં સારી રીતે પ્રયુક્ત કરીએ. (૧૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો જ્યારે પ્રથમ વાયુ વિદ્યા, પછી વિદ્યુત વિદ્યા, ત્યારબાદ જળ, પૃથ્વી અને ઔદ્ઘદિઓની વિદ્યા-એ (સર્વ વિદ્યાઓ) આણે છે, ત્યારે જ ઉત્તમ રીતે સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૨)

આ પૂષાંત્રબહિષુમાઘૃણે ધુરુણ દિવઃ । આજા નુષ્ટં યથા પુશુમ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : યથા-જેમ કોઈ પશુપાલન = ગોવાળ નષ્ટમ-ખોવાયેલ પશુમ-ગાય આદિ પશુઓને શોધીને-પ્રાપ્ત કરીને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ એ આઘૃણે-સર્વત્ર ધૃણિ = કિરણોવાળા પૂષન-પદાર્થોનું પોષણ કરનાર સૂર્યલોક દિવઃ-પોતાના પ્રકાશથી ચિત્રબહિષ્મ-વિચિત્ર-આશ્રયકારક બનેલ અન્તરિક્ષને તથા ધર્મામ-ધારણ કરનારી પૃથ્વીને પ્રાપ્ત કરીને આ + અજ-સર્વત્ર પ્રકાશ કરે છે, પ્રકાશને ફેંકીને તેને ચમકાવે છે. (૧૩).

ભાવાર્થ : જેમ પશુપાલક-ગોવાળ અનેક કાર્યોથી પશુઓનું પાલન-પોષણ કરીને દૂધ આદિથી મનુષ્યોને સુખી કરે છે, તેમ જ એ સૂર્યલોક વિત્ર-વિચિત્ર લોકોથી યુક્ત આકાશને તથા આકાશમાં રહેલાં પદાર્થોને, પોતાનાં કિરણો અને આકર્ષણ શક્તિથી પુષ્ટ કરીને, સર્વ પ્રાણીઓને સુખ પ્રદાન કરે છે. (૧૩)

પૂષા રાજાનુમાદૃણિરપગૂદં ગુહા હિતમ् । અવિન્દચ્છિત્રબર્હિષમ् ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : જેથી એ આઘૃણિ-પૂર્ણ પ્રકાશમાન પૂષા-પોતાની વ્યાપિથી સમસ્ત પદાર્થોનું પોષણ કરનાર તે જગદીશર-ગુહા-ગુહા = અન્તરિક્ષ અથવા બુદ્ધિમાં હિતમ्-યથા યોગ્ય સ્થાપિત કે સ્થિત ચિત્રબર્હિષમ्-ચિત્ર = અનેક પ્રકારના બહિ = ઉત્તમ કર્મો કરનાર અપગૂઢમ्-અત્યંત ગુપ્ત રાજાનમ्-પ્રકાશમાન, પ્રાણ અથવા જીવને અવિન્દત-જાણે છે, તેથી તે સર્વ શક્તિમાન છે. (૧૪)

ભાવાર્થ : જેથી પૂષા = જગતના રચનાર ઈશ્વર પ્રકાશમાન તથા સર્વની પુષ્ટિ કરનાર હદ્યસ્થ પ્રાણને તથા જીવને જાણે છે, માટે તે સર્વજ્ઞ છે. (૧૪)

ઉતો સ મહ્યમિન્દુભિઃ ષદ્યુકૃતાં અનુસેષિધત् । ગોભિર્યવું ન ચર્કૃષત् ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : (ન) જેમ ખેડૂત ચર્કૃષત्-ધાન્ય આદિની પ્રાપ્તિ માટે વારંવાર ભૂમિમાં હળ હંકે છે, તેમ જ સ:-તે ઈશ્વર મહ્યમ्-જે હું ધર્માત્મા પુરુષાર્થી છું તેને માટે ઇન્દ્રભિઃ-સ્નિગ્ધ મનોહર પદાર્થો સહિત ષદ્-વસંત આદિ ત્રણુન-ઇ ઝતુઓને યુક્તાન્-સુખથી યુક્ત ઉતો-અને ગોભિઃ-ગાય, હાથી, ઘોડા આદિ સહિત યવમ्-જવ આદિ અન્નને અનુસેષિધત્-વારંવાર અનુકૂળતાપૂર્વક પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેથી હું તેને જ મારા ઈષ્ટ દેવ માનું છું. (૧૫)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય કિરણોથી ભૂમિને આકર્ષણીને અથવા ખેડૂત હળ આદિથી વારંવાર ભૂમિને ખેડીને, તેમાં બીજ વાવીને, ધાન્ય આદિને પ્રાપ્ત કરીને વસંત આદિ ઇ ઝતુઓને સુખથી સંયુક્ત કરે છે, તેમ ઈશ્વર પણ યથા સમય સર્વ જીવોને કર્માનુસાર રસોના ઉત્પન્ન અને વિભાગથી ઝતુઓને સુખદાયક બનાવે છે. (૧૫)

અમ્બયો યુન્ત્યધ્વભિજામયો અધ્વરીયુતામ् । પૃઞ્ચતીર્મધુના પયઃ ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : જેમ જામયઃ-ભાઈઓ પોતાના અનુકૂળ આચરણાથી પોતાના ભાઈઓના સુખનું સંપાદન કરે છે, તેમ જ એ અમ્બયઃ-રક્ષા કરનાર જળ અધ્વરીયતામ्-પોતાના માર્ગોથી મધુના-મધુર ગુણાથી યુક્ત પયઃ સુખકારક રસનો પૃઞ્ચતીઃ-સ્પર્શ કરાવતા-પહોંચાડતા યન્ત્ર-પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૬)

ભાવાર્થ : જેમ બંધુજન-ભાઈઓ પોતાના ભાઈઓનું સમ્યક્ પોષણ કરીને તેને સીધી કરે છે, તેમ જ જળ ઉપર-નીચે જઈને મિત્રની સમાન પ્રાણીઓનાં સુખને ઉત્પન્ન કરે છે.

તે (જળના) વિના કોઈપણ પ્રાણીઓ અથવા અપ્રાણીઓની ઉન્નતિ સંભવ નથી. તેથી તેનો સમ્યક્ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૧૬)

અમૂર્ય ઉપ સૂર્યે યાભિર્વં સૂર્યેઃ સુહ । તા નો હિન્વન્ત્વધ્વરમ् ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : યા:-જે અમૂ:-જળ દસ્તિગોયર થતું નથી અર્થાત્ પરોક્ષજળ સૂર્યે-સૂર્યમાં અથવા તેના પ્રકાશમાં વિદ્યમાન છે, વા-અથવા યાભિઃ-જેના સહ-સંગમાં સૂર્યે:-સૂર્યલોક અથવા પ્રકાશ વિદ્યમાન છે

ताः-तेऽमो नः-अमारी अध्वरम्-अहिंसाने योऽय सुभृप शिल्पयशनी उप + हिन्वन्तु-वृद्धि करे छे. (१७)

भावार्थः : जे जण पृथिवी आहि स्थूल पदार्थथी, सूर्यना किरणो द्वारा छिन्न-भिन्न थैने अर्थात् कण-कण रूप बनीने, लघुता-हलकापण्युं प्राप्त करीने, सूर्यनी तरफ आय छे, ते ज वर्षा द्वारा (नीचे) आवेल जण वाहन आहि व्यवहारमां अथवा वाहनोमां उताम रीते युक्त करवाथी सुखनी वृद्धि करे छे. (१७)

अपो देवीरूपं हव्ये यत्र गावः पिबन्ति नः । सिन्धुभ्यः कत्वैः हुविः ॥ १८ ॥

पदार्थः : यत्र-जे व्यवहारमां गावः-सूर्यना किरणो सिन्धुभ्यः-समुद्रो अने नदीओथी देवीः-दिव्यगुणोवाणा होवाथी दिव्यगुणोने प्राप्त करावनार अपः-सर्व पदार्थोने व्याप्त करनार जणोनो पिबन्ति-स्पर्श करे छे-पान करे छे. ते जणोने नः-अमारा हुविः-ग्रहण करवा योऽय शिल्पादि व्यवहारोने कर्तुम्-उत्पन्न करवा माटे हुं उप + हव्ये-विद्वानो पासे जईने ग्रहण करुं छुं. (१८)

भावार्थः : सूर्यनां किरणो जेटला जणने सूक्ष्म करीने वायु द्वारा सर्वत्रथी खेचे छे, तेटलुं ज जण त्यां (सूर्य आकर्षण स्थान)थी निवृत्त-पाइचुं फरीने भूमि तथा औषधिओने प्राप्त थाय छे-पहोचे छे. विद्वानोचे ते जणना पान, स्नान अने शिल्पकार्य आहिमां प्रयोग करीने अनेक प्रकारना सुखोने संपादन-सिद्ध करवा ओर्हिये. (१८)

अप्स्व॑न्तरमृतमप्सु भैषुजमुपामुत प्रशस्तये । देवा भवत वाजिनः ॥ १९ ॥

पदार्थः : हे देवाः-विद्वानो ! तमे प्रशस्तये-तमारी उत्कर्ष = उन्नतिने माटे अप्सु-जणोनी अन्तः-अंदर रहेल अमृतम्-मृत्युकारक रोगोनुं निवारण करनार अमृतरूप रसने उत-तथा अप्सु-जणोमां रहेल भेषजम्-औषधिओने जाणीने अपाम्-ऐ जणोनी किया कुशणता-प्रयोगथी वाजिनः-उताम शानवान भवत-भनो. (१९)

भावार्थः : हे मनुष्यो ! तमे अमृतमय रसवाणा, औषधिओना गर्भभूत जणोथी शिल्पविद्या अने वैद्यकविद्या द्वारा (तेना) युणोने जाणीने शिल्पकार्यनी सिद्धि अने रोगोनुं नित्य निवारण करो. (१९)

अप्सु मे सोमो अब्रवीदुन्तर्विश्वानि भेषजा ।

अग्निं च विश्वशंभुवमाप्शच विश्वभेषजीः ॥ २० ॥

पदार्थः : जेम ए सोमः-औषधिओनो राजा यंद्रमा अथवा सोमलतानो रस मे-मने अप्सु-जणोनी अन्तः-अंदर विश्वानि-सर्व भेषजा-औषधि च-अने विश्वशम्भुवम्-सर्व जगतनुं सुख करनारी अग्निम्-विद्युत्ने अब्रवीत्-प्रसिद्ध करे छे-बतावे छे; तेम विश्वभेषजीः-जेना कारणे सर्व औषधिओ होय छे, ते आपः-जण पोतानामां सोम आहि विश्वानि-सर्व भेषजा-औषधिओ अने विश्वशम्भुवम्-सर्व जगतना

સુખને ઉત્પન્ન કરનારી અનિમ-વિદ્યુતને અબ્દુવત् = ભતાવે છે. (૨૦)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વ પદાર્થો પોતાના ગુણોથી પોતાને સ્વયં પ્રકાશિત કરે છે, તેમ ઓષધિ-સમૂહની પુષ્ટિ કરનાર ચંદ્રમા અને ઓષધિ સમૂહમાં સોમલતા છે, એ બન્ને જળના કારણે અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સર્વ ઓષધિઓનો પ્રકાશ કરે છે, તેમ સર્વ ઓષધિઓનો હેતુ જળ, પોતાની અંદર વિદ્યમાન, સમસ્ત કલ્યાણનું કારણ વિદ્યુતને પ્રકાશિત કરે છે. અર્થાત્ ઓષધોનું નિમિત્ત અનિમાં છે; એમ સમજવું જોઈએ. (૨૦)

આપઃ પृણीત ભૈષજં વર્ણથં તત્ત્વેરુ મમ। જ્યોક ચ સૂર્યૈ દૃશે॥ ૨૧॥

પદાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-તેઓ જે આપઃ-સર્વ પદાર્થોને વ્યાપ્ત કરનાર પ્રાણ સૂર્યમ-સૂર્યલોકને દૃશે-નિહાણવા અને જ્યોક-દીર્ઘકાળ સુધી જીવવા માટે મમ-મારા તત્ત્વ-શરીરને માટે વર્ણમ-શ્રેષ્ઠ ભૈષજમ-રોગનાશક વ્યવહારને પૃણીત-પરિપૂર્ણતાથી પ્રકટ કરે છે, તેનું સેવન યુક્તિપૂર્વક કરવું જોઈએ. (૨૧)

ભાવાર્થ : પ્રાણો વિના કોઈ પ્રાણી અથવા વૃક્ષ આદિ પદાર્થો શરીર ધારણ કરી શકતા નથી, તેથી જીધા, તૃષ્ણા આદિના તથા રોગના નિવારણ માટે યુક્તિપૂર્વક પ્રાણ સેવન કરવું એ જ પરમ ઓષધ છે. (૨૧)

ઇદમાપઃ પ્ર વંહતુ યત્કિं ચ દુરિતં મયિ।

યદ્વાહમભિદુદ્રોહુ યદ્વા શેપ તૃત્તાનૃતમ्॥ ૨૨॥

પદાર્થ : અહમ-હું યત-જે કિમ-કંઈ મયિ-મારામાં દુરિતમ-દુષ્ટ સ્વભાવના અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા પુષ્ય છે, અને અહમ-મે = કર્મકર્તા જીવે યત-જે ઈર્ધાથી ભરપૂર અભિદોહ-દ્રોહ કરેલ છે, અથવા મિત્રાતાનું આચરણ કરેલ છે, વા-અથવા યત-જે અત્યંત કોધથી શેપે-કોઈ સજ્જનને શાપ = ગેર શબ્દ કહેલ છે, અથવા અનુગ્રહ કરેલ છે, અથવા જે અનૃતમ-અસત્ય આચરણ અથવા મિથ્યા ભાષણ કરેલ છે તત-અથવા સત્ય આચરણ કરેલ છે, તે સર્વ ઇદમ-એ આચરણને આપઃ-મારા પ્રાણ મારી સાથે રહીને પ્રવહત-સમ્યકું વહન કરે છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય દ્વારા જેવા પાપ અને પુષ્ય કરવામાં આવે છે, તેવા જ ઈશ્વરની (ન્યાય) વ્યવસ્થાથી તેને (ફળ) પ્રાપ્ત થાય છે, તે નિશ્ચિત છે. (૨૨)

આપો અદ્યાન્વચારિષું સ્સેનું સમગસ્મહિ।

પયસ્વાનગનું આ ગંહિ તં મા સં સૃજ વર્ચેસા॥ ૨૩॥

પદાર્થ : અમે જે સ્સેન-સ્વાભિવ રસશુષથી યુક્ત આપઃ-જળ છે, તેને સમગસ્મહિ-સમ્યકું રીતે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, જેનાથી હું પયસ્વાન-રસયુક્ત શરીરવાળો બનીને જે કોઈ અન્વચારિષમ-વિદ્વાનોથી

અનુચરણ અર્થात् અનુકૂળ ઉત્તમ કામ કરું છું, તેને જ પ્રાપ્ત કરું છું.

જે અને-ભૌતિક અજિન જન્માન્તરમાં આગહિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તે પૂર્વ જન્મમાં તમ-કર્મનું અનુષ્ઠાન કરનાર તે મા-મને અદ્ય-આજ-વર્તમાનમાં વર્ચસ-દીપિ = પ્રકાશથી સંસુજ-સંયુક્ત કરે છે, તેથી જળ અને તે અજિનનો યુક્તિથી સમ્યકું ઉપયોગ કરવો યોગ્ય છે. (૨૩)

ભાવાર્થ : સર્વ પ્રાણીઓએ પ્રથમ કરેલ (કર્મ)નું ફળ વાયુ, જળ અને અજિનના દ્વારા આ વર્તમાન જન્મમાં અથવા પુનર્જન્મમાં પ્રાપ્ત થાય જ છે. (૨૩)

સં માગને વર્ચસા સૃજ સં પ્રજયા સમાયુષા ।

વિદ્યુર્મ અસ્ય દેવા ઇન્દ્રો વિદ્યાત્સુહ ઋષિભિः ॥ ૨૪ ॥

પદાર્થ : ઋષિભિઃ-વિચારશીલ મંત્રાર્થના દ્રષ્ટા ઋષિઓના સહ-સંગમાં દેવાઃ-વિદ્વાનો તથા ઇન્દ્રઃ-પરમાત્મા અને જે અને-વિદ્યુત્ નામક અજિન છે, તે વર્ચસ-દીપિ, પ્રજયા-સંતાન આદિ પ્રજા તથા આયુષા-જીવનથી મા-મને (સં + સૃજ)-સંયુક્ત કરે છે, આને જે સે-મારા પાપ-પુણ્યાત્મક કર્મ છે તથા મારા અસ્ય-આ મનુષ્ય, પશુ અને વૃક્ષ આદિથી સંબંધને જન્મના કારણને વિદ્યુઃ- (વિદ્વાનો) જાણો છે, અથવા (ઇશ્વર) વિદ્યાત્-જાણો છે, તેથી મારે વિદ્વાનોનો સંગ અને પરમાત્માની નિત્ય ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૨૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે જીવ પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ કરીને અન્ય શરીરને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેની સાથે જે સ્વાભાવિક માનસ અજિન આય છે, તે જ પુનઃ શરીર આદિને પ્રકાશિત કરે છે, તેનો ઋષિઓ સહિત વિદ્વાન લોકો જાણો છે, અન્ય નાહિ. પરમાત્મા તો નિશ્ચયથી જ પથાર્થ રૂપનાં સર્વ આણીને જીવને (તેના) પોત-પોતાના કર્માનુસાર શરીરથી સંયુક્ત કરીને ફળનો (સુખ-દુઃખનો) ભોગ કરાવે છે. (૨૪)

સંગતિ : પૂર્વ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત ‘અશ્વિનૌ’ આદિના અનુષ્ઠાની વાયુ આદિ આ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત કરવાથી બાવીસમાં સૂક્તના અર્થની સાથે આ તેવીસમાં સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૨૩)

સૂક્તા-૨૪

કસ્ય નૂં કંતમસ્યામृતાનું મનામહે ચારુ દેવસ્ય નામ ।

કો નો મુદ્યા અદિતયે પુનર્દર્દ્યિતરં ચ દૃશેયે માતુરં ચ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અમે કસ્ય-કેવા ગુણ, કર્મ, સ્વભાવયુક્ત કતમસ્ય-કોઈ અનેક અમૃતાનામ-ઉત્પત્તિ અને વિનાશ રહિત અનાદિ મોક્ષ પ્રાપ્ત જીવો તથા જે જગતના કારણ નિત્યના મધ્યમાં વ્યાપક અમૃત સ્વરૂપ અનાદિ તથા એક પદાર્થ દેવસ્ય-પ્રકાશમાન સર્વોત્તમ સુખોના દાતા દેવના નિશ્ચયપૂર્વક ચારુ સુંદર નામ-પ્રસિદ્ધ નામને મનામહે-જાણીએ ? નૂનમ-નિશ્ચય કરીને કઃ-કોણ સુખસ્વરૂપ દેવ નઃ-મોક્ષને

પ્રાપ્ત થયેલ અમને મહ્યા-મહાન અદિત્યે-કારણરૂપથી નાશ રહિત પૃથિવી પર પુનઃ-પુનર્જન્મ દાત્-આપે છે ? જેથી હું પિતરમ्-જ પિતા ચ-અને મતારમ्-જનક માતા ચ-અને સ્ત્રી, પુત્ર, બંધુ આદિને દૃશ્યેં- જોવાની ઈરદ્ધા કરું. (૧)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પ્રશ્ન છી-કોણ એવો પદાર્થ છે, કે જે સનાતન અર્થાત્ અનાદિ પદાર્થોમાં પણ સનાતન અર્થાત્ અવિનાશી છે, કે જેના અત્યંત ઉત્તમ નામનું સ્મરણ કરીએ, તને જાણીએ ?

કોણ દેવ આ સંસારમાં અમારા માટે કયા કારણથી મોક્ષનું સુખ ભોગવ્યા પછી જન્માત્તરને સંપાદન = તેયાર કરે છે ?

કોણ અમને અમૃત-આનંદ પ્રદાન કરનારી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરાવીને પુનઃ માતા-પિતા દ્વારા પુનર્જન્મમાં શરીરને ધારણ કરાવે છે ? (૧)

અનેવું પ્રથમસ્યામृતાનું મનામહે ચારુ દેવસ્ય નામ ।

સ નો મહ્યા અદિત્યે પુનર્દાત્યિતરં ચ દૃશ્યેં માતરં ચ ॥ ૨ ॥

વયમ्-અમે વિદ્વાન સનાતન જીવ જે અને:-જ્ઞાનસ્વરૂપ અમૃતાનામ्-વિનાશ ધર્મરહિત જગતનું કારણ અથવા મોક્ષને પ્રાપ્ત જીવોમાં પ્રથમસ્ય-અનાદિ, વિસ્તૃત, અદ્વિતીય સ્વરૂપ, દેવસ્ય-સર્વ જગતના પ્રકાશક, સંસારમાં સમસ્ત પદાર્થોના દાતા પરમેશ્વરના ચારુ-પવિત્ર નામ-નામનું-ગુણોનું ગાન કરવાનું મનામહે-જાણે છે ?

સ:-તે જગદીશ્વર જ ન:-અમને મહ્યા-મહાન ગુણથી યુક્ત અદિત્યે-પૃથિવી પર પુનઃ-પુનર્જન્મ દાત્-આપે છે અને જેમાં હું પુનઃ-ફરી પિતરમ्-પિતા મતારમ्-ગર્ભ ધારણ કરનારી માતા ચ-અને સ્ત્રી, પુત્ર, બંધુ આદિને પણ દૃશ્યેમ-દેખું છું. (૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! અમે વિદ્વાનો-જે અનાદિ, અમૃતસ્વરૂપ અને અમારા સર્વના પાપ અને પુષ્પોના અનુસાર ફળોના વ્યવસ્થાપક જગદીશ્વર દેવનો નિશ્ચય કરે=માનીએ છીએ. જેની ન્યાય વ્યવસ્થાની અમે પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ; તમે પણ તે જ પરમેશ્વર દેવને પુનર્જન્મના પ્રદાનકર્તા જાણો. અનાથી બિન અન્ય કોઈ પદાર્થ એ કર્મ કરી શકતો નથી. એ જ મુક્ત જીવોને પણ મહાકલ્પ (મુક્તિ અવધિ) ના અન્તમાં ફરીથી પાપપુષ્પોની સમાનતા થવાના કારણે પિતામાં અને માતામાં મનુષ્ય જન્મ (ધારણ) કરાવે છે. (૨)

અભિ ત્વા દેવ સવિત્રીશાનું વાર્યાણામ् । સદાવન્ભાગમીમહે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સંક્રિત:-પૃથિવી આદિ વા ઉત્પાદક, અવન्-રક્ષા કરનાર, દેવ-સર્વ આનંદના પ્રદાતા જગદીશ્વર ! અમે વાર્યાણામ्-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય પૃથિવી આદિ પદાર્થો તથા ઈશાનમ्-વિવિધ જગતનું ઈક્ષણ કરનાર અર્થાત્ યથા યોગ્ય વ્યવસ્થા કરનાર ભાગમ्-સર્વત્ર ઉપાસના કરવા યોગ્ય ત્વા-આપના સદા-સદા-સર્વકાળમાં અભિ + ઈમહે-પ્રત્યક્ષ યાચના કરીએ છીએ અર્થાત્ પ્રાર્થના કરીએ છીએ-આપના દ્વારા જ સર્વ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-તેઓ જે સર્વના પ્રકાશક, સમસ્ત જગતના ઉત્પાદક અને સર્વના રક્ષક જગદીશર હેવ છે, તેની જ સદા ઉપાસના કરવી જોઈએ. તેનાથી ભિન્ન-બીજા કોઈની ઉપાસના કરીને મનુષ્ય ઈશ્વરોપાસનાનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેથી એ ઈશ્વરની ઉપાસનાના વિષયમાં તેના સ્થાનમાં કોઈ મનુષ્યો કોઈ અન્ય પદાર્થને સ્થાપિત અર્થાત્ વ્યવસ્થા ન કરવી જોઈએ. (૩)

યश્ચિદ્ધિ ત ઇત્થા ભગઃ શશમાનઃ પુરા નિદઃ । અદ્વેષો હસ્તયોર્દ્ધે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે જીવ ! જેમ અદ્વેષઃ-સર્વની સાથે ભિત્રતાપૂર્વક વર્તનાર દેખાદિથી રહિત હું ઈશ્વર ! ઇત્થા-એ પ્રકાર સુખને માટે યઃ-જે શશમાનઃ-સુતિ કરવા યોગ્ય, ભગઃ-સેવન કરવા યોગ્ય ધન સમૂહ છે, તેને ચિત્ત-સત્કારપૂર્વક ઉત્તમ કર્મ કરનાર તે-તારા જીવને-ધર્માત્માને માટે હિ-નિશ્ચયથી હસ્તયો:- હસ્તામલક અર્થાત્ હાથમાં આમળાંના ફૂલની સમાન કર્મફળને દધે-ધારણ કરાવું છું, અને જે (પુરા:) પ્રથમ નિદઃ-સર્વની નિંદા કરનાર છે, તેના હસ્તયો:-હાથોથી એ સુખને-ધનસમૂહનો વિનાશ કરું છું, તેમ તું પણ કર. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ હું ઈશ્વર સર્વના નિંદક મનુષ્યને હુઃખ આપું છું અને જે આ સૃષ્ટિમાં ધર્માતુસાર વર્તન-આચરણ કરે છે, તેને સુખ અને વિજ્ઞાન પ્રદાન કરું છું, તેમ તમે સર્વ મનુષ્યો પણ કરો. (૪)

ભગભક્તસ્ય તે વ્યાઘ્રદશેમ તવાવસા । મૂર્દ્વાનિં રૂય આરખે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! ભગભક્તસ્ય-સર્વને સેવન કરવા યોગ્ય પદાર્થોને યથાયોગ્ય વિભક્ત કરનાર તે-આપ જગદીશરની કીર્તિને વયમ्-એશ્વર્યના ઈશ્વરુક અમે ઉદ્દેશેમ-ઉત્તમ રીતે પ્રાપ્ત કરીએ, તવ-તે માટે અવસા-રક્ષણ આદિ કૃપાદાદિથી રાયઃ-પુષ્કળ ધનના મૂર્દ્વાનિં-શ્રેષ્ઠતમ ભાગને પ્રાપ્ત કરીને આર્થે-આરંભ કરવા યોગ્ય વ્યવહારોમાં નિત્ય પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. અર્થાત્ તેની પ્રાપ્તિ માટે નિત્ય પ્રયત્ન કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો ઈશ્વરની આજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરે છે (પાલન કરે છે), તે જ ઈશ્વર દ્વારા સર્વત્રથી રક્ષણ પામીને, સમસ્ત મનુષ્યોમાં ઉત્તમ એશ્વર્યવાન બનીને, પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. કારણ ? એટલા માટે કે તે ઈશ્વર જીવને તેઓના કર્માતુસાર (ન્યાય વ્યવસ્થાથી) વિભાજન કરીને ફળ આપે છે. (૫)

નાહિ તે ક્ષુત્રં ન સહો ન મન્યું વયશ્વનામી પ્રતયન્ત આપુઃ ।

નેમા આપો અનિમિષં ચરન્તીન્ યે વાતસ્ય પ્રમિનન્ત્યભ્વમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે જગદીશર ! તે-આપ સર્વશરનાં ક્ષત્રમ-અખંડ રાજ્યને પત્યનઃ-અહીં-તહીં ચલન્ત ઉડતા અમી-આ દશ્ય-અદશ્ય લોક-લોકાન્તર નહિ-નહિ આપુઃ-વ્યાપ્ત થાય છે ચ-અને ન-નહિ વયઃ-પક્ષીગણ, ન-નહિ સહઃ-ન બળને, ન, મન્યુમ-ન દુષ્ટ પ્રાણીઓના પ્રત્યે કોથને વ્યાપ્ત કરે છે અને ન, ઇમા-ન એ પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષ રૂપ અનિમિષમ-નિરંતર ચરન્તી-ગતિ કરનાર-વહેનાર આપઃ-જળ અઠગ્વેદભાષ્ય

અથવા પ્રાણ આપના સામર્થ્યને પ્રમિનન્તિ-પરિમાણ-માપી શકે છે, અને ચે-જે વાતસ્ય-વાયુનો વેગ છે, તે પણ આપની સત્તાને ન-નહિ પ્રમિનન્તિ-એ પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષ પદાર્થ સર્વ આપની અભ્વમ्-આપની સત્તાનો નિષેધ કરી શકતા નથી. (૬)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર અનંત સામર્થ્યવાન હોવાથી તેને કોઈ માપી-પરિમાણ કરી શકતા નથી અને કોઈ તેની હિંસા કરી શકતા નથી. આ સમસ્ત લોક ગતિ કરે છે, (પરંતુ) તે ગતિ કરવા છતાં જગદીશર ગતિ-કરતોનથી-ચલાયમાન થતો નથી) કારણ કે તે સર્વત્ર પૂર્ણ છે.

એ ઈશ્વરથી બિન્ન અન્ય કોઈ પદાર્થની ઉપાસના કરવાથી કોઈ જીવને પૂર્ણ = અખાંડિત રાજ્ય (સુખ) પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. તેથી સર્વ મનુષ્યોએ તે અપ્રમેય = અચિંત્ય અને અવિનાશી ઈશ્વરની સદા ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે, એમ આણવું જોઈએ. (૬)

અબુધને રાજા વરુણો વનસ્યોર્ધ્વ સ્તૂપે દદતે પૂત્રદક્ષઃ ।

નીચીનાઃ સ્થુરુપરિ બુધન એષામુસ્મે અન્તર્નિહિતાઃ કેતવઃ સ્યુઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે પૂત્રદક્ષઃ-પવિત્ર બળવાળા રાજા-પ્રકાશમાન વસ્ત્રઃ-શ્રેષ્ઠ જળસમૂહ અથવા સૂર્યલોક છે, તે અબુધને-અન્તરિક્ષથી અસમાન અર્થાત્ સ્થૂળ પદાર્થમાં વનસ્ય-સેવન કરવા યોગ્ય સંસારની ઋર્ધ્વમ्-ઉપર સ્થૂળમ्-પોતાના કિરણ સમૂહને દદતે-દે છે = છોડ છે, જેની નીચીનાઃ-નીચે આવનાર કેતવઃ-કિરણો એષામ્-આ સંસારના પદાર્થો ઉપરિ-ઉપર સ્થુઃ-રોકાય છે = પડે છે, અન્તઃ-જેના મધ્યમાં નિહિતાઃ-વિદ્યમાન જળ સ્યુઃ-છે, અને જેની અંદર સ્થિત બુદ્ધનાઃ-મેઘ છે, તે કેતવઃ-કિરણો વા પ્રજ્ઞાન અસ્મે-અમારી અંદર સ્થિત થાય છે. તેને યથાવત્ જાણો. (૭)

ભાવાર્થ : એ સૂર્ય-રૂપરહિત હોવાથી અન્તરિક્ષને પ્રકાશિત કરી શકતો નથી. એટલા માટે એ અન્તરિક્ષની ઉપર-નીચે રહેલ જ્યોતિઃ = કિરણો છે, તે પણ મેઘને શરણો છે. જે કિરણોમાં જળના પરમાણુઓ રહેલા છે, જેમ તે અતીન્દ્રિય હોવાના કારણો દસ્તિગોચર થતાં નથી, તેમ વાયુ, અજ્ઞિ અને પૃથિવી આદિના સૂક્ષ્મ અવયવો અન્તરિક્ષમાં રહેલા હોવા છતાં દસ્તિગોચર થતાં નથી-દેખાતાં નથી. (૭)

ઉરું હિ રાજા વરુણશ્વકાર સૂર્યાય પન્થમન્વેતુવા ડા ।

અપદે પાદા પ્રતિધાતવેકરુતાપવ્યક્તા હૃદયાવિર્ધશ્વિત ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : ચિત્ત-જેમ અપવક્તા-મિથ્યાવાઈ, છળ કરનાર, દુષ્ટ સ્વભાવયુક્ત, પારકાં પદાર્થો હરનાર, હૃદયાવિધઃ અન્યાય પૂર્વક પરપીડા કરનાર શત્રુને જેમ દૃઢ બંધનોથી વશમાં રાખવામાં આવે છે, તેમ વસ્ત્રઃ-અત્યંત શ્રેષ્ઠ પરમેશ્વર અથવા શ્રેષ્ઠતાનું કારણ વાયુ, રાજા-જગતને ધારણ કરનાર જગદીશર

અને પ્રકાશમાન પરમેશ્વર અથવા પ્રકાશનો હેતુ વાયુ છે, તેણે સૂર્યાય-સૂર્યની અન્વેતવૈ-અનુકૂળ ગતિ કરવા માટે ઊસ્મ-વિસ્તારયુક્ત પન્થામ્-માર્ગ ચક્રાર-બનાવેલ છે, ઉત-અને અપદે-જેના કોઈ ચાક્ષુધ ચિંહ નથી અર્થાત્ પદ-ચિંહ હોતા નથી તે અન્તરિક્ષમાં પાદા-ગમના ગમનને પ્રતિધાતવે-ધારણ કરવા માટે સૂર્યને અક:-બનાવેલ છે. ઉત-અને એ જ્ઞાતવ્ય છે કે સર્વના ધર્તા એ બ્રહ્મ છે, હિ-અને એ ઈશ્વર સર્વના ઉપાસનીય છે, વાયુ સર્વના ઉપયોગને યોગ્ય છે, એમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : જે પરમેશ્વરે નિશ્ચયથી જે વિશાળ સૂર્યલોકના ભ્રમણ માટે વિશાળ કક્ષાને બનાવી છે, જે વાયુ રૂપ ઈધન = બળતણથી પ્રદીપ થાય છે; જે એ સર્વ લોક અન્તરિક્ષમાં પોત-પોતાની પરિધિથી યુક્ત છે, કોઈ લોકનો લોકાન્તર = અન્ય કોઈ લોક સાથે સંગ નથી, પરંતુ સર્વ અન્તરિક્ષમાં રહીને પોત-પોતાની પરિધિમાં ભ્રમણ કરે છે.

એ સર્વ જે ઈશ્વરનાં તથા વાયુનાં આકર્ષણ તથા ધારણનાં કારણો પોત-પોતાની પરિધિનો ત્યાગ કરી જ્યાં-ત્યાં વિચલિત-ચાલી શકતા નથી. તેથી અન્ય કોઈ પદાર્થ તેને ધારણ કરતા નથી.

જેમ પરમેશ્વર અધાર્મિક વક્તા-બોલનાર મનુષ્યનાં હદ્યના વિદારક છે, તેમ રોગયુક્ત પ્રાણ પણ હદ્યને વિદીર્ણ કરનાર છે. તે પરમેશ્વરની સર્વ મનુષ્યોએ ઉપાસના કેમ ન કરવી ? અને પ્રાણનો ઉપયોગ શા માટે ન કરવો ? (અર્થાત્ પરમેશ્વરની ઉપાસના અને પ્રાણનો ઉપયોગ અવશ્ય કરવો જોઈએ.) એમ સર્વેએ જાણવું જોઈએ. (૮)

શુતં તૈ રાજન્ભિષજઃ સુહસ્ત્રમુર્વી ગંભીરા સુમતિષ્ઠે અસ્તુ ।

બાધસ્વ દૂરે નિર્ત્રેતિં પરાચૈઃ કૃતં ચિદેનઃ પ્ર મુમુગ્ધુસ્મત ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : રાજન-હે પ્રકાશમાન રાજન અથવા પ્રજાજન ! જે ભિષજ:-સમસ્ત રોગોનું નિવારણ કરનાર વૈદ્ય તે-આપ રાજા અને પ્રજાજનની શતમ-અસંખ્ય ઔષ્ણ સહસ્ત્રમ-અસંખ્ય ગંભીરા-અગાધ ઉર્વી-વિસ્તૃત ભૂમિ છે, તું સુમતિ:-ઉત્તમ મતિ = વિજાનયુક્ત બનીને (ચિત્) જ-નિશ્ચયથી નિર્ત્રેતિમ-તે ભૂમિની રક્ષા કર, દુષ્ટ સ્વભાવવાળા પ્રાણીને દુષ્કર્મથી પ્રમુમિધ-મુક્ત કર-છોડાવ, જે પરાચૈ:-ધર્મથી પરાંગમુખ-અલમ થયેલથી કૃતમ-કરેલા એનઃ-પાપ છે, તેને અસ્મત-અમારાથી દૂરે-દૂર રાખ, એ દુષ્ટજનોને તેના કર્માનુસાર ફળ આપીને બાધસ્વ-એનો દોષોનું નિવારણ કર, અમને શત્રુ, ચોર અને દસ્યુ લોકોના ભય રૂપ પાપથી પ્રમુમિધ-સમ્યક્ રીતે મુક્ત કર. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-જે રાજા અને પ્રજાજન પાપ અને સર્વ રોગ નિવારક, પૃથિવીના ધારક, ઉત્તમ બુદ્ધિના પ્રદાતા, ધાર્મિક જનોને બળ પ્રદાન કરીને દુષ્ટજનોનું નિવારણ કરનાર છે, તેનો નિત્ય, સંગ કરવો જોઈએ.

કોઈનું (ભૂતકાળમાં કરેલ) પાપ ભોગવ્યા વિના નિવૃતા થતું નથી-ધૂટતું નથી. તેના નિવારણ માટે પરમેશ્વરને પ્રાર્થના (માંગણી) અથવા પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય નથી. (કારણ કે તે પાપ માટું થતું નથી ભોગવતું જ પડે છે.) પરંતુ વર્તમાન કાળમાં જે પાપ કરી રહ્યો છે અથવા ભવિષ્યમાં જે કરશે (તે

પાપ ન કરવામાં આવે) તેના નિવારણ માટે પ્રાર્થના, ઉપદેશ પુરુષાર્થ (આવશ્યક) હોય છે. તેમ જાણવું જોઈએ. (૮)

અમી ય ઋક્ષા નિહિતાસ ઉચ્ચા નક્તં દવૃશ્રે કુહ ચિદ્વિવૈયુઃ ।

અદ્વ્યાનિ વરુણસ્ય બ્રતાનિ વિચાકશચ્ચન્દ્રમા નક્તમેતિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અમે પૂછીએ છીએ-અમી-પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ યે-જે ઉચ્ચા:-ઉપર કેન-કોના દ્વારા નિહિતાસ:-સ્થાપિત કરેલ-યથા યોગ્ય પોતાની કક્ષામાં રાખેલ ઋક્ષાઃ-સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્રાદિ લોક નક્તમ-રાતે દવૃશ્રે-જોવામાં આવે છે, તેઓ દિવા-દિવસના કુહ, ચિત્ત-ક્યાં ઇયુઃ-ચાલ્યા જાય છે ?

ઉત્તર : જે વર્ણાસ્ય:-જગદીશ્વર અથવા સૂર્યના અદ્વ્યાનિ-હિસા રહિત = નાશ ન પામનાર બ્રતાનિ-કર્મ અથવા નિયમથી ઉપર સ્થિત-સ્થાપિત છે. નક્તમ-રાતે વિચાકશત-સારી રીતે પ્રકાશમાન-ચમકતા (ક્યાંય જતા નથી પરંતુ આકાશમાં રહે છે.) ચન્દ્રમાઃ-ચંદ્ર આદિ નક્ષત્ર સમૂહ એતિ-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે, તે ઈશ્વર તેનો રચનાર છે અને તે સૂર્ય તેનો પ્રકાશક છે, એ ઉક્ત પ્રશ્નોના ઉત્તર છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પૂર્વાર્ધ દ્વારા પ્રશ્ન અને ઉત્તરાર્ધમાં સમાધાન કરવામાં આવેલ છે. જ્યારે અમ પૂછે, કે એ નક્ષત્રલોક કોણે રચેલ છે અને કોણે ધારણ કરેલ છે ? એ રાતે દેખાય છે, દિવસે દેખાતા નથી અને ક્યાં ચાલ્યા જાય છે ? તો તેનો ઉત્તર નિમ્ન આપવો.-એ સર્વલોક વરણ = ઈશ્વરે રચેલ અને ધારણ કરેલ છે, તેમાં પોતાનો પ્રકાશ નથી, પરંતુ સૂર્યના પ્રકાશથી જ પ્રકાશિત થાય છે.

એ ક્યાંય ચાલ્યા જતા નથી પરંતુ દિવસે સૂર્યના પ્રકાશથી આચાદિત-ઢંકાયેલા જોવાથી જોવામાં આવતા નથી, રાતે સૂર્યના કિરણોથી પ્રકાશમાન થઈને જોવામાં આવે છે. એ સર્વ ધન્યવાદ આપવા યોગ્ય કર્મ પરમેશ્વરનું જ છે, તેમ જાણવું જોઈએ. (૧૦)

તત્વા યામિ બ્રહ્મણા વન્દમાનુસ્તદાશાસ્તે યજમાનો હુવિર્ભિ: ।

અહેઠમાનો વરુણેહ બ્રોધ્યુરુંશંસુ મા નુ આયુ: પ્ર મોષી: ॥ ૧૧ ॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : હે ઉસ્થાંસ-સર્વથા પ્રશંસનીય વર્ણા-જગદીશ્વર ! જે ત્વા-આપનો આશ્રય લઈને યજમાન:-ત્રણ પ્રકારના યજનું અનુષ્ઠાન કરનાર વિદ્ધાન હવિર્ભિ: -હવન આદિ સાધનોથી તત્-તત્-તે-તે અત્યંત સુખની આશાસ્તે-સર્વત્રથી આશા-ઇશ્છા કરે છે, તે-તે અત્યંત સુખની આશાસ્તે-સર્વત્રથી આશા-ઇશ્છા કરે છે, તે આપ વરુણને પ્રાપ્ત કરવા માટે બ્રહ્મણા-વેદ દ્વારા વન્દમાન સ્તુતિ-સ્મરણ કરતા તથા અહેઠમાન:-આપનો અનાદર કે અપમાન ન કરતા હું આપને યામિ-પ્રાપ્ત થાઉં છું, કૃપા કરીને મને ઇહ-આ સંસારમાં બોધિ-વિદ્ધિ થાઓ અને નઃ-અમારી આયુ: -આયુને મા, પ્રમોષી: -નષ્ટ ન કરો અર્થાત્ શીଘ્ર મારા આત્મામાં પ્રકાશિત થાઓ. આ મંત્રનો એક અર્થ છે.

[સૂર્ય]

તત्-સુખની ઈચ્છા કરતા **યજમાનઃ**-ત્રણ પ્રકારના યજનું અનુષ્ઠાન કરનાર વિદ્વાન જે **ઉસ્થાંસ-** અત્યંત પ્રશંસનીય **વર્સગ**-પરમેશ્વરને **હવિર્ભિઃ**-હવન આદિ સાધનોથી આશાસ્તે-સર્વત્રથી ચાહે છે; જેની **બ્રહ્મણા**-વેદ દ્વારા **વન્દમાનઃ**-સ્તુતિ કરતા તથા **અહેડમાનઃ**-અનાદર ન કરતા ઇહ-આ સંસારમાં **તત्-** સુખની ઈચ્છા કરતા હું જેને **યામિ**-પ્રાપ્ત કરું છું; જેથી એ **ઉસ્થાંસ-**અત્યંત પ્રશંસનીય (**વર્સગ**) સૂર્ય અમને **બોધિ**-વિદિત ગુણવાળો થઈને નઃ-અમારી આયુ-આયુ મા; **પ્રમોષીઃ**-નષ્ટ ન કરે અર્થાત્ વૃદ્ધિ કરે. (૧૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વેદોક્ત રીતિથી તે પરમેશ્વર અને સૂર્યને વિશેષ રૂપથી જાગીને સુખ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. કોઈએ પણ પરમેશ્વરનો અને સૂર્યવિદ્યાનો અનાદર ન કરવો જોઈએ. સદા તેણો-(ઇશ્વરે) રચેલ સૂર્ય આદિ પદાર્થોના ગુણોને જાગીને તથા તેનાથી ઉપકાર ગ્રહણ કરીને નિત્ય આયુની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૧)

તદિન્નકતં તદ્વિવા મહ્યમાહુસ્તદ્વયં કેતો હૃદ આવિચ્છાણે।

શુનઃશોપોયમહ્બદ્ગૃભીતઃ સો અસ્માન् રાજા વરુણો મુમોક્તુ ॥૧૨॥

પદાર્થ : વિદ્વાનો **નવતમ-**રાત **દિવા-**દિવસ જે શાનનો આહુ:-ઉપદેશ કરે છે, તત્-તે અને જે **મહ્યમ-**વિદ્યા ધનની ઈચ્છા કરનાર મારા માટે **હૃદઃ**-મન સહિત આત્મામાં **કેતઃ**-પ્રજ્ઞા વિશેષ યુક્ત-ઉત્તમ બોધ **આવિચ્છાણે**-સર્વ પ્રકારે વિવિધ રૂપે સત્ય પ્રકાશિત થાય છે, **તદિત-**તે વેદ બોધ અર્થાત્ વિજ્ઞાનને જ હું માનું છું, કહું છું અને કરું છું **યમ-**જેનો **શુનઃ**-શોષઃ-અત્યંત જ્ઞાનવાળા વિદ્યા વ્યવહારને માટે પ્રાપ્ત પરમેશ્વર અથવા સૂર્યનો **અન્હત-**ઉપદેશ કરે છે, જેથી **વર્સગઃ**-શ્રેષ્ઠ રાજા-પ્રકાશમાન પરમેશ્વર અમારી ઉપાસનાને પ્રાપ્ત કરીને **અસ્માન्**-અમે પુરુષાર્થી અને ધર્માત્માઓને પાપ અને દુઃખોથી **મુમોક્તુ-**મુક્ત કરે છે. સારી રીતે વિદિત ઈશ્વર અને ઉપયુક્ત સૂર્ય પણ ત્યારે દરિદ્રતાને નષ્ટ કરે છે. **સઃ-**તે પૂર્વોક્ત વેદ વિદ્યાથી ઉત્પન્ન બોધ અમે **ગૃભીતઃ**-ગ્રહણ કરેલ છે, જેથી અમે યોગ્ય રીતે તે ઈશ્વરની ઉપાસના અને સૂર્યનો યથાવત્ ઉપયોગ કરીએ. (૧૨)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ એ પ્રકારનો ઉપદેશ કરવો જોઈએ અને માનવું જોઈએ કે વિદ્વાનો વેદ અને ઈશ્વર મને જે શાનનો ઉપદેશ કરે છે અને જેનો હું શુદ્ધ બૃદ્ધિથી નિશ્ચય કરું છું, તેનો જ મારે સર્વ મનુષ્યોએ સ્વીકાર કરીને પાપ આચરણથી દૂર રહેવું જોઈએ. (૧૨)

શુનઃશોપો હૃહ્બદ ગૃભીતસ્ત્રિષ્વાદિત્યં દ્રુપ્રદેષુ બ્રદ્ધઃ।

અવैનું રાજા વરુણઃ સસ્જ્યાદ્વિદ્વાં અદબ્ધ્યો વિ મુમોક્તુ પાશાન् ॥૧૩॥

પદાર્થ : જેમ શુનઃશોપઃ-ઉક્ત ગુણયુક્ત વિદ્વાન ત્રિષુ-કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનમાં **આદિત્યમ-** ૧૧૭

અવિનાશી પરમેશ્વરનું અહૃત-આધ્યાત્માન કરે છે. તે અને ગૃભીતઃ-સ્વીકાર કરેલ ઉક્ત ત્રણે કર્મ, ઉપાસના અને શાનને પ્રકાશિત કરાવે છે અને જે દુપદેષુ-કિયાકુશળતાની સિદ્ધિ માટે વિમાન આદિ સ્તંભમાં બદ્ધઃ-નિયમથી યુક્ત કરેલ વાયુ ગ્રહણ કરેલ છે, તેમ તે લોકોએ પણ ગ્રહણ કરવા જોઈએ. જેમ-જેમ ગુણવાળા પદાર્થોને અદ્વાતઃ-અતિ પ્રશંસનીય વસ્તુઃ-અત્યંત શ્રેષ્ઠ અને રાજા-પ્રકાશમાન પરમેશ્વર અવસસૃજ્યાત्-પૃથક-પૃથક બનાવીને સિદ્ધ કરે છે, તે અમને પણ તેવા ગુણયુક્ત કામોમાં સંયુક્ત કરે.

હે ભગવન् ! આપ અમારા પાશાન्-બંધનોને વિમુમોક્તુ-વારંવાર છોડાવો. એ જ રીતે અમારી કિયાકુશળતામાં સંયુક્ત કરેલ પ્રાણ આદિ પદાર્થો પાશાન्-સમસ્ત દરિદ્રતા રૂપી બંધનોને વારંવાર છોડાવી દો અથવા મુક્ત કરો. (૧૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જેમ ઈશ્વરે જે પદાર્થને જે પ્રકારના ગુણયુક્ત બનાવેલ છે, તેમજ તેના ગુણોને જાણીને કર્મ, ઉપાસના અને શાનને તેમાં નિયુક્ત કરવા જોઈએ. જેમ પરમેશ્વર ત્યાગયુક્ત કર્મ કરે છે, તેમ જ અમારે પણ આચરણ કરવું જોઈએ. જે પાપમય બંધન કરનારા કર્મા છે, તેનો દૂરથી ત્યાગ કરીને, સદા પુણ્યમય કર્મા કરવા જોઈએ. (૧૩)

અવ તે હેળો વરુણ નમોભિરવ યુજ્ઞેભિરીમહે હુવિર્ભિઃ ।

ક્ષયન્નસ્મભ્યમસુર પ્રચેતા રાજુનેનાંસિ શિશ્રથઃ કૃતાનિ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે રાજન्-પ્રકાશમાન પ્રચેતઃ-અતિ ઉત્તમ વિજ્ઞાનયુક્ત અસુર-પ્રાણોમાં રમણ કરનાર, વસ્તુ-અત્યંત પ્રશંસનીય-વરણ કરવા યોગ્ય, અસ્મભ્યમ्-અમને વિજ્ઞાન પ્રદાન કરનાર ભગવન્ જગદીશ્વર જેથી અમે કૃતાનિ-કરેલ એનાંસિ-પાપનો ક્ષયન્-વિનાશ કરતા અવશિશ્રયઃ-પૃથક વિજ્ઞાન આદિ દાનથી શિથિલ કરો છો, તેથી અમે નમોભિઃ-નમસ્કાર, અન્ન અથવા જળ યુજ્ઞેભિઃ-કર્મ, ઉપાસના અને શાનના નિષ્પાદક કર્મ તથા હવિભિઃ-હવન કરવા યોગ્ય શ્રેષ્ઠ પદાર્થોથી તે-આપનો હેડઃ-નિરાદર અવ-ન કદી ઝીમહે-કરવા જાણીએ અને મુખ્ય પ્રાણની વિદ્યાને ઈચ્છાએ છીએ. (૧૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે રીતે ઈશ્વરરચિત સૂદિમાં વેદાદિ દ્વારા બતાવેલ જ્ઞાનથી, કરેલ પાપકર્મ ફળના ભોગથી શિથિલ બની જાય છે, તેવું (આચરણ) કરવું જોઈએ.

જેમ અજ્ઞાની મનુષ્યને કર્મફળ પીડા આપે છે, તેમ અજ્ઞાની મનુષ્યને પીડા હુઃખ આપવામાં સમર્થ બનતું નથી, અમ જાણતું જોઈએ. (૧૪)

ઉદુત્તમં વરુણ પાશમસ્મદવાધુમં વિ મધ્યમં શ્રથાય ।

અથા વ્યમાદિત્ય વ્રતે તવાનાગસો અદિત્યે સ્યામ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે વસ્તુ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ઈશ્વર ! આપ અસ્મત्-અમારાથી અધમમ्-નિકૃષ્ટ મધ્યમમ्-ઉત્તમ અને મધ્યમની વચ્ચેનું જ્ઞ-અને ઉત્તમમ्-અતિ દૃઢ, અત્યંત દુઃખ દેનાર પાશમ्-બંધનનો વ્યવશ્રથાય-દૂરથી વિનાશ કરો, વિશેષરૂપથી શિથિલ કરો, અથ-તદનતર-હે આદિત્ય-વિનાશ રહિત ઈશ્વર ! તવ-સત્ય ઉપદેશ કરનાર તથા સર્વના ગુરુ આપના બ્રતે-સત્યાચરણરૂપી વ્રત કરીને અનાગસઃ-અપરાધ રહિત બનીને વ્યાપ-અમે મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓ અદિત્ય-અખંડ અર્થાત્ વિનાશરહિત સુખને માટે સ્યામ્-પ્રયત્નશીલ બનીએ. (૧૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય ઈશ્વરની આજાનું યથાવત્ પાલન કરે છે, તે પવિત્ર બનીને સમસ્ત દુઃખરૂપી બંધનથી પૃથક થઈને નિત્ય-સુખ પ્રાપ્ત કરે છે, અન્ય નહિ. (૧૫)

સંગતિ : તેવીસમાં સૂક્તમાં કહેલ વાયુ આદિ પદાર્થોના સંબંધી પ્રજાપતિ = ઈશ્વર આદિ પદાર્થોના અહીં કથનથી આ ચોવીસમાં સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૨૪)

સૂક્તા-૨૫

યચ્છિદ્ધિ તે વિશો યથા પ્ર દેવ વરુણ વ્રતમ् । મિનીમસિ દ્વાવિદ્યવિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે દેવ-સુખ પ્રદાતા વસ્તુ-સર્વોત્તમ જગદીશ્વર ! આપ યથા-જેમ અજ્ઞાનથી કોઈ રાજી અથવા મનુષ્યની વિશઃ-પ્રજ્ઞા અથવા સંતાનો આદિ દ્વાવિદ્યવિ-પ્રતિદિન અપરાધ કરે છે, ક્યારેક કાર્યોનો નાશ કરી દે છે; જેમ તેને ન્યાયુક્ત દંડ અથવા તેના પર કરુણા કરે છે, તેમ અમે તે-આપના યત્-જે વૃત્તમ्-સત્ય આચરણ આદિ નિયમો છે, હિ-તેને ક્યારેક પ્રમિણીમસિ-અજ્ઞાનતાથી ત્યાગ કરીએ છીએ. તેના અમને યથાયોગ્ય ન્યાય અથવા કરુણા ચિત્ત-પણ કરો છો. (૧)

ભાવાર્થ : હે ભગવન્ ! જેમ પિતા આદિ, વિદ્વાન અને રાજી લોકો તુચ્છ બુદ્ધિવાળા તથા ઉન્મત-પાગલ લોકો પર અથવા બાળકો પર કરુણા કરે છે અને તેને ન્યાયુક્ત શિક્ષા કરે છે, તેમ આપ પણ પ્રતિદિન અમારા ન્યાયાધીશ અને કરુણા કરનાર, શિક્ષક બનો. (૧)

મા નો વ્યધાય હુલવે જિહીળાનસ્ય રીરથઃ । મા હૃણાનસ્ય મુન્યવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વસ્તુ-જગદીશ્વર ! આપ-જિહીળાનસ્ય-અજ્ઞાનથી અમારો અનાદર કરનાર મનુષ્યથી હુલવે-હિંસા-મારવા માટે તથા વ્યધાય-વધ કરવા માટે નઃ-અમને કદી મા-, રીરથઃ-પ્રેરિત ન કરો. એજ રીતે હૃણાનસ્ય-અપરાધ કરીને અમારી સામે લાજીજત થનાર ઉપર મન્યવે-કોધ કરવા માટે મા, રીરથઃ-કદી પ્રવૃત્ત ન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર ઉપદેશ આપે છે કે-હે મનુષ્યો ! જે અલ્યબુદ્ધિ લોકોના અજ્ઞાનથી અપરાધ કરવાથી તેને મારવા-દંડ આપવા પ્રવૃત્તિ ન કરો. જો કોઈ અપરાધ કરીને લજીઝા-શરમ અનુભવે, તો તેના પર કોધ ન કરો. (૨)

વિ મૃલીકાય તે મનો રુથીરશું ન સન્દિતમ् । ગીર્ભિર્વીરુણ સીમહિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વસ્તુ-જગદીશ્વર ! અમે સ્થીઃ-રથના સ્વામી સન્દિતમ्-રથમાં જોડેલ અશ્રમ-ઘોડાની

न-समान मृळीकाय-उत्तम सुख माटे ते-आपना मनः-शानने गीर्भिः-पवित्र वेद वाणीओथी विषीमहि-
पोताना हृदयमां प्रेमपूर्वक कारागारमां चोर आहिनी समान बांधीचे छे. (३)

भावार्थ : हे भगवन् ! जेम रथना स्वामीना नोकर घोडाओने सर्वत्र बांधे छे, तेमज अमे
आपने वेद विज्ञानने हृदयमां स्थिर करीचे छीचे. (३)

पराहिमे विमन्यवः पतन्ति वस्यइष्टये । वयो न वस्तुतीरुपं ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे जगदीश्वर नः-जेम आपनी कृपाथी वयः-पक्षीओ वसतीः-पोताना माणाओ छोडीने
दूर स्थानोमां उडी जाय छे, तेम मे-मारा निवासथी वस्यइष्टये-अत्यंत धननी कामना माटे विमन्यवः-
विविध अनेक प्रकारना भन्यु = कोध करनार दुष्ट जनो हि-निश्चयथी परापतन्ति-दूर याल्या जाय. (४)

भावार्थ : जेम उडाडवामां आवेला पापीओ दूर जઈने वास करे छे, तेमज कोध करनार प्राणी
माराथी दूर वसे-रहे, हुं पण तेनाथी दूर रहुं. जेथी अमारा स्वभावमां विपरीतता अने धननी कटी
पण छानि थाय नहि. (४)

कुदा क्षत्रश्रियं नरमा वरुणं करामहे । मृळीकायोरुचक्षसम् ॥ ५ ॥

पदार्थ : अमे कदा-क्यारे मृळीकाय-अत्यंत सुख माटे उच्चक्षसम्-जेनुं वेदो अनेक प्रकारथी
वर्षान करे छे, ते नरम्-सर्वने सन्मार्ग पर लई जनार-यलावनार वस्णाम्-परमेश्वरनुं सेलन-आशापालन
करीने क्षत्रश्रियम्-यकवर्ती राज्य लक्ष्मीने करामहे-सर्वत्र सिद्ध करीचे. (५)

भावार्थ : सर्व मनुष्योचे परमेश्वरनी आशानुं यथावत् पालन करीने सर्व माटे सुखदायक यकवर्ती
राज्यनुं न्यायथी सेवन करवुं शेईचे. (५)

तदित्समानमाशाते वेनन्ता न प्रयुच्छतः । धृतव्रताय दाशुषें ॥ ६ ॥

पदार्थ : न-जेम ए बन्ने वेनन्ता-वाहिन = वाजा वगाडनारा प्रयुच्छतः-अत्यंत आनंदित थाय
छे, तेम मित्रावस्णौ-वायु अने सूर्य धृतव्रताय-जेणे सत्यभाषणादि अने कियामय व्रत धारणा करेल
छे, ते दाशुषे-दाता पुरुषने माटे तत्-हवनमां होमेल पदार्थ = हवि अथवा विमान आहि रथनानी
विधिने इत्-निश्चय ज समानम्-समान रुपथी आशाते-व्याप्त करे छे. (६)

भावार्थ : जेम हर्षयुक्त वाहिन = वाजा वगाडवामां कुशण बे व्यक्ति-वाअने ग्रहण करीने तेने
यलावीने-वगाडीने शब्द करे छे-झंकूत करे छे, तेम सिद्ध करेल हवि = हवनना पदार्थो विद्यावान
मनुष्य द्वारा ते होमेल हविने तथा विमान आहि वाहनोमां यथावत् प्रयोग करेल वायु अने सूर्य
धारणा करीने तथा यलावीने तेने शब्दायमान करे छे. (६)

वेदा यो वीनां पुदमन्तरिक्षेण पतताम् । वेद नावः समुद्रियः ॥ ७ ॥

પદાર્થ : ય:-જે સમુદ્રિય:-અન્તરિક્ષ અથવા જળમય પ્રસિદ્ધ સમુદ્રમાં રહેનાર અર્થાત્ પુરુષાર્થથી યુક્ત વિદ્વાન મનુષ્ય અન્તરિક્ષેણ-આકાશ માર્ગથી પતતામ-જનાર બીજામ-વિમાન સર્વલોક, અથવા પક્ષીઓના પદમ-ગત્તવ્ય માર્ગને વેદ-જાણે છે, અને સમુદ્રમાં ચાલનારી નાવ:-નૌકાના પદમ-ગત્તવ્ય માર્ગને વેદ-જાણે છે, તે શિલ્પવિદ્યાની સિદ્ધિ કરવામાં સમર્પ બની શકે છે, અન્ય નહિ. (૭)

ભાવાર્થ : ઈશ્વરે વેદોમાં અન્તરિક્ષ, ભૂમિ અને સમુદ્રમાં ગમન કરવા-જવા માટે જે યાન-વાહનોની વિદ્વાનો ઉપદેશ કરેલ છે, તેને સિદ્ધ કરવા માટે, જે પૂર્ણવિદ્યા, શિક્ષા તથા હસ્તક્રિયા કૌશલથી અતિ નિપુણ મનુષ્ય સિદ્ધ કરવા ઈશ્વરે છે, તે જ એ કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં સમર્પ બને છે. (૭)

વેદ માસો ધૃતક્રતો દ્વારદ્શ પ્રજાવતઃ । વેદા ય ઉપ્જાયતે ॥૮॥

પદાર્થ : ય:-જે ધૃતક્રતઃ-ક્રત = સત્ય, નિયમ, વિદ્યા અને બળને ધારણ કરનાર વિદ્વાન છે, તે પ્રજાવતઃ-જેમાં અનેક પ્રજા અથવા સંસારી પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે. તે દ્વારદ્શઃ-બાર માસઃ-ચૈત્ર આદિ મહિનાઓને તથા ઉપ્જાયતે-તેમાં તેરમો અધિક માસ ઉત્પન્ન થાય છે અને જે કંઈ અન્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વને વેદ-જાણે છે, તે કાળના સર્વ અવયવોને જાણીને ઉપકાર કરનાર હોય છે. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ હોવાથી સર્વના આધાર રૂપ કાળયકને જાણે છે, તેમ (મનુષ્યોએ) સર્વ લોકો અને કાળની મહિમાને જાણીને, કદ્દી અના એક કણ સમાન ક્ષણને પણ વ્યર્થ જવા દેવી નહિ. (૮)

વેદ વાતસ્ય વર્ત્તનિમુરોર્ફ્સ્વસ્ય બૃહતઃ । વેદા યે અધ્યાસતે ॥૯॥

પદાર્થ : જે મનુષ્ય ઋષસ્ય-સર્વત્ર ગતિશીલ ઊરો:-અત્યંત ગુણવાન બૃહતઃ-મહાન બળવાન વાતસ્ય-વાયુના વર્ત્તનિમ-માર્ગને વેદ-જાણે છે અને યે-જે પદાર્થ એમાં અધ્યાસતે-એ વાયુના આધારથી સ્થિત છે, તે પણ વર્ત્તનિમ-માર્ગને વેદ-જાણે છે, તે નિશ્ચય રૂપથી ભૂગોળ અને ખગોળના ગુણોના જ્ઞાતા-જાણનાર બની જાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય આદિ પદાર્થોના પરિમાણ = માપ તથા ગુણોથી મહાન અને સર્વનો આધાર (જે) વાયુ છે, તેના કારણને, ઉત્પત્તિને અને ગમન-આગમનના માર્ગને તથા જે તેમાં સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ પદાર્થ છે, તેને પણ યથાર્થ રૂપમાં જાણીને, તેના દ્વારા ઉપકાર ગ્રહણ કરીને અને કરાવીને કૃતકૃત્ય થાય છે, તે આ સંસારમાં ગણનાપાત્ર વિદ્વાન બને છે. તેમ જાણવું જોઈએ. (૯)

નિર્બસાદ ધૃતક્રતો વરુણ: પસ્ત્યારુસ્વા । સામ્રાજ્યાય સુક્રતુ: ॥૧૦॥

પદાર્થ : જેમ જે ધૃતક્રતઃ-સત્યાચરણયુક્ત સુક્રતુ:-ઉત્તમ કૃતુ = કર્મ અથવા પ્રજ્ઞાવાન-બુદ્ધિયુક્ત. વસ્ત્રા:-શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન-સભા અને સોમનો સ્વામી પસ્ત્યાસુ-શ્રેષ્ઠતમ ઘર આદિ પદાર્થોથી યુક્ત પ્રજાઓમાં અદ્ગવેદભાષ્ય

साम्राज्याय-यक्षवर्ती राज्यने करवानी योग्यताथी युक्त मनुष्य **आनिषसाद**-सारी रीते स्थित बने छे, तेम अमे पशा बनीऐ. (१०)

भावार्थ : जेम परमेश्वर सर्व प्रजाओना सम्राट छे, तेम ईश्वरनी आशानुं पालन करनार अने धार्मिक विद्वान शरीरबળ अने बुद्धिबणथी संयुक्त होय छे, तेज साम्राज्य करी शके छे. (१०)

अतो विश्वान्यद्भुता चिकित्वां अभि पश्यति । कृतानि या चु कर्त्त्वी ॥ ११ ॥

पदार्थ : जे कारणे जे **चिकित्वान्**-सर्वने येतावनार, धार्मिक, समस्त विद्याओना शाता, न्याय करनार विद्वान मनुष्य, या-जे **विश्वानि**-सर्व **कृतानि**-पोते करेला च-अने **कर्त्त्वा**-अने करवा योग्य कर्मो-कर्त्त्व्य छे, अने **अद्भुतानि**-आश्चर्यरूप वस्तुओने **अभिपश्यति**-सर्वत्रथी देखे छे, **अतः**-अे कारणे ते न्यायाधीश बनवाने योग्य होय छे. (११)

भावार्थ : जेम ईश्वर सर्व शक्तिमान अने सर्वव्यापक होवाथी सुष्ठि रचना आदि आश्चर्यरूप (कर्म) करीने, वस्तुओनी रचना करीने अने ज्ञावोना त्रणो कालोनां कर्माने जाणीने, तेने ते-ते कर्मानुसार इन आपी शके छे; अे ज रीते जे विद्वान मनुष्य पूर्वकाण-भूतकाणना विद्वानोना कर्माने जाणीने, करवा योग्य कर्मो करवामांज तत्पर थाय छे, ते सर्वना वथार्थ द्रष्टा बनीने, सर्वना उपकारक अत्युताम कर्म करीने सर्वने न्याय करी शके छे. (११)

स नो विश्वाहो सुक्रतुरादित्यः सुपथा करत् । प्रण आयूषि तारिषत् ॥ १२ ॥

पदार्थ : जेम **आदित्यः**-अविनाशी परमेश्वर, प्राण अथवा सूर्य **विश्वाहा**-प्रतिदिन-सर्वदिवस नः-अमने **सुपथा**-उत्तम मार्गमां यत्वावे छे, नः-अमारी **आयूषि**-ज्ञवनोने प्रतारिषत्-सुखनी साथे परिपूर्ण करत्-करे छे, तेम ज **सुक्रतुः**-उत्तम शान अने श्रेष्ठ कर्मवाणा **आदित्यः**-विद्या, धर्म प्रकाशित न्यायकारी मनुष्य **विश्वाहा**-सर्व दिवसोमां नः-अमने **सुपथा**-उत्तम मार्ग करत्-यत्वावे, नः-अमारी **आयूषि**-आयु-ज्ञवनने **प्रतारिषत्**-सुखथी परिपूर्ण करे. (१२)

भावार्थ : जे मनुष्य ध्रव्यार्थ द्वारा जितेन्द्रियता आदिथी आयुनी वृद्धि करीने, धर्म मार्ग पर याले छे, तेने जगदीश्वर कृपा करीने, आनंदयुक्त करे छे. जेम अे प्राण अने सूर्य पोताना बण अने तेजथी ऊँचा-नीचा स्थानोने प्रकाशित करीने, प्राणीओने सुखी करीने समस्त दिवस-रात आदि काण विभागोने विभक्त करे छे, तेम ज पोताना आत्मा, शरीर अने सेनाना बणथी धर्मयुक्त साधारण, मध्यम अने उत्तम कर्मानो प्रयार करीने, अधर्मयुक्त कर्मानुं निवारण-दूर करीने, उत्तमजनोनो अने नीच मनुष्योना समूहोनो विभाग करे. (१२)

बिभ्रद्वापिं हिरण्ययुं वरुणो वस्त निर्णिजम् । परि स्पशो निषेदिरे ॥ १३ ॥

पदार्थ : जे आ **वस्तः**-वायु अथवा सूर्यमां **स्पशः**-स्पर्शवान अर्थात् स्थूल-सूक्ष्म सर्व पदार्थो निषेदिरे-स्थित थाय छे, ए बन्ने **निर्णिजम्**-शुद्ध हिरण्ययम्-ज्योतिर्भर्य पदार्थोने **बिभ्रत्**-धारण करीने द्रापिम्-बण, नेज अने निद्राने परि + वस्त-सर्वत्रथी व्याप्त करीने ज्ञावोना शानने आच्छादित करे

છે-ઢાંકી દે છે, તેમ નિર્ણિજમ्-શુદ્ધ હિરણ્યયમ्-જ્યોતિર્મય પ્રકાશયુક્તને વિભ્રત-ધારણ કરીને દ્વાપિમ्-નિદ્રા આદિના હેતુ રાત્રિનું પરિવસ્ત-નિવારણ કરીને પોતાના તેજથી સર્વને આચ્છાદિત કરે છે-ઢાંકી દે છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ બળકરી હોવાથી અભિન આદિ સમસ્ત સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ પદાર્થોને ધારણ કરીને આકાશમાં ગમનાગમન કરાવીને (તેને) ચલાવે છે. (દેશાન્તરમાં પહોંચાડે છે.)

જેમ સૂર્યલોક પ્રકાશસ્વરૂપ હોવાથી રાત્રિના અંધકારનું નિવારણ કરીને પોતાના તેજથી પ્રકાશ કરે છે, તેમ જ સર્વ મનુષ્યો સુશિક્ષાના બળથી સર્વ મનુષ્યોને ધારણ કરીને (સ્વયં) ધર્મ માર્ગમાં આવાગમન કરીને અન્યોને પણ ધર્મમાં આવાગમન કરાવે છે. (૧૩)

ન યં દિપ્સન્તિ દ્વિપ્સવો ન દુહ્માણો જનાનામ् । ન દ્રેવમુભિમાતયઃ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જનાનામ्-વિદ્વાન્, ધાર્મિક મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓના દિપ્સવઃ:-મિથ્યા અભિમાન અને મિથ્યા વ્યવહારને ઈચ્છાનાર શત્રુ યમ्-જે દેવમ्-દિવ્ય ગુણો પરમેશ્વર અથવા વિદ્વાનનો ન, દિપ્સન્તિ-વિરોધ ન ઈચ્છે દુહ્માણઃ-દ્રોહ કરનાર જેનાથી દ્રોહ ન-ઈચ્છે નહિ, તથા જેની સાથે અભિમાતયઃ-અભિમાની મનુષ્ય ન-અભિમાનથી વર્તે નહિ, તે દિવ્યગુણોથી, તથા ઉપાસના કરવા પરમેશ્વર અને સંગતિ કરવા યોગ્ય વિદ્વાનોને સર્વે જાણો. (૧૪)

ભાવાર્થ : જે હિંસક, પરદ્રોહથી યુક્ત, અભિમાની લોકો છે, તેઓ વિદ્વાના હીન હોવાના કારણે પરમેશ્વરના અથવા વિદ્વાનોના ગુણોને આણીને (તેનાથી) ઉપકાર ગ્રહણ કરી શકતા નથી. તેથી સર્વ મનુષ્યોએ એ પરમેશ્વર અને વિદ્વાનોના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવોથી અનુરૂપ સદા વર્તું કે રહેવું જોઈએ. (૧૪)

ઉત યો માનુષેષ્વા યશશચ્ક્રે અસામ્યા । અસ્માક્મુદ્રેષ્વા ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે અમારી ઉદ્રેષુ-અંદર ઉત-અને બહાર પણ અસામિ-પૂર્ણ યશઃ-પ્રશંસા યોગ્ય કર્મને આચક્રે-સર્વ રીતે કરે છે, જે માનુષેષુ-જ્વો અને જડ પદાર્થોમાં સર્વથા કીર્તિને પ્રકાશિત કરે છે, તે વરુણા = જગદીશ્વર અથવા વિદ્વાન સર્વ મનુષ્યોને ઉપાસનીય અને સેવનીય કેમ ન હોય ? (૧૫)

ભાવાર્થ : જે સૃષ્ટિકર્તાં, અનતયાર્મી જગદીશરના દ્વારા પરોપકાર માટે તથા જીવોને તેના કર્માનુસાર ફળોનો ભોગ કરાવવા માટે સમસ્ત સંસાર પ્રત્યેક કલ્યમાં રચવામાં આવે છે, જેની સૃષ્ટિમાં બહારનો અને અંદરનો વાયુ સંપૂર્ણ ચેષ્ટાનો હેતુ છે અને (જેના આશ્રયથી) વિદ્વાન લોકો વિદ્વાના પ્રકાશન અને અવિદ્વાના વિનાશન (ના રૂપમાં) પ્રયત્નશીલ રહે છે, જે સર્વ ધન્યવાદનું કર્મ, તે પરમેશ્વરનું જ છે, એમ સર્વ મનુષ્યોએ આણવું જોઈએ. (૧૫)

પરા મે યન્તિ ધીતયો ગાવો ન ગવ્યૂતીરનુ । ઇચ્છન્તીરુચક્ષસમ ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : જેમ ગવ્યૂતિઃ-પોતાના સ્થાનમાં ઇચ્છન્તીઃ-જવાની ઈચ્છા કરતી ગાવઃ-ગાય આદિ પશુ જાતિની ન-સમાન મે-મારી ધીતયઃ-કર્મની વૃત્તિઓ ઉસ્વક્ષસમ-અનેક વિજ્ઞાનયુક્ત મને પરાયન્તિ-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્વ કર્તાઓને તેના કરેલા કર્મો પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણવું જોઈએ. (૧૬)

भावार्थ : मनुष्यों अेवो निश्चय करवो जोઈये, के जेम गाय आहि पशुओ पोताना वेग अनुसार दौड़ीने अभीष्ट स्थान पर जઈने थाकी आय छे, तेम ज मनुष्य पोताना बुद्धि बण अनुसार परमेश्वरना अथवा सूर्य आहिना गुणांनुं अन्वेषण करीने तथा बुद्धि अनुसार तेने आणीने थाकी आय छे.

कोई पण मनुष्यांची बुद्धिनो अथवा शरीरनो वेग अपरिमित होई शकतो नाही. जेम पक्षी पोताना बण अनुसार आकाशमां उडता होय छे, (छतां पण) तेनो अन्त कोई पण आवतो नाही, तेम कोई पण मनुष्य विद्या विषयना अन्तने पामी शकतो नाही. (१६)

सं नु वोचावहै पुनर्यतो मे मध्वाभृतम् । होतेव क्षदसे प्रियम् ॥ १७ ॥

पदार्थ : यतः-जेथी अमे आचार्य अने शिष्य बने होतेव-जेम यश करावनार विद्वान् नु-परस्पर क्षदसे-अविद्या उप रोगथी उत्पन्न हुःभ अंधकारना विनाशक बणी प्राप्ति माटे आभृतम्-विद्वानोना उपदेशथी जे धारण करवामां आवे छे, ते यजमानने प्रियम्-प्रिय संपादन करवा समान मधु-मधुर गुण विशेष विज्ञाननो वोचावहै-नित्य उपदेश करे, तेथी मे-मारी अने तारी पुनः-झीरी-वारंवार, विद्यानी वृद्धि थाय. (१७)

भावार्थ : जेम होता अने यजमान प्रीतिपूर्वक परस्पर भणीने हवन आहि कायने पूर्ण करे छे, तेम अध्यापक अने अध्येता = शिष्य भणीने सर्व विद्याओने प्रकाशित करे. आ रीते सर्व मनुष्यों अे नित्य प्रयत्न करवो जोઈये के जेथी “अमारी विद्याबुद्धि थैने अमे सर्व सुखोने प्राप्त करी शकीये.” (१७)

दर्श नु विश्वदर्शतं दर्श रथमधि क्षमि । पुता जुषत मे गिरः ॥ १८ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे अधिक्षमि-जे उत्तम अने निकृष्ट वातोना क्षमा व्यवहारमां स्थित थैने विश्वदर्शतम्-सर्व विद्वानोनी ज्ञान दृष्टिथी जेवा योग्य परमेश्वरने दर्शम्-वारंवार जेवा माटे रथम्-रमणीय विभान आहि वाहनोने नु-पण दर्शम्-पुनः पुनः जोઈने सिद्ध करवा माटे मे-मारी (वेद विद्यानी) गिरः-वाणीओनुं जुषत-नित्य सेवन करो. (१८)

भावार्थ : जे कारणे क्षमा आहि गुणोथी युक्त मनुष्यो-प्रश्न-उत्तर व्यवहारना अनुष्ठान विना इथर अने शिल्पविद्याथी सिद्ध थनार यान-विभानाहि वाहनोने आणी शकता नाही अने तेमां जे गुणो छे, तेने पण (आणी शकता नाही.) तेथी तेने आशवानो सदा प्रयत्न करवो जोઈये. (१८)

इमं मे वरुण श्रुधी हवमुद्या च मृळ्य । त्वामत्स्युरा चके ॥ १९ ॥

पदार्थ : हे वस्त्र-सवोत्कृष्ट जगदीश्वर अथवा विद्वान् ! अद्य-आज अवस्युः-मारी रक्षा अने विज्ञाननो ईश्वरुक हुं-त्वाम्-आपनी आचके-सर्वत्रथी प्रशंसा करूँ धुं. आप मे-मारी करवामां आवेली हवम्-ग्रहण करवा योग्य स्तुति समूहने श्रुधि-सांभणो, च-अने मने मृळ्य-विद्यादानथी सुभी करो. (१९)

भावार्थ : જેમ પરમेश્વર ઉપાસકો દ્વારા સાચા પ્રેમથી કરવામાં આવેલી સુતિને પોતાના સર્વજ્ઞતાથી સુખ પ્રદાન કરે છે, તેમ જ (સુતિવાળા) વિદ્વાનોએ પણ કરવું જોઈએ. (અર્થાત् વિદ્વાનોએ પણ ધાર્મિક મનુષ્યોની યોગ્ય પ્રશંસાને સાંભળીને સુખપ્રદાન કરવું જોઈએ. (૧૮)

त्वं विश्वस्य मेधिर दिवश्च ग्मश्च राजसि । स यामनि प्रति श्रुधि ॥ २० ॥

પદાર્થ : હે મેધિર-હે અત્યંત મેધાવી = બુદ્ધિમાન વરુણ-વિદ્વાન **त्वम्**-આપ જેમ જગદીશ્વર દિવ:-
પ્રકાશમાન સૂર્ય આદિ **च**-તથા અન્ય સર્વ લોક-લોકાન્તર **ग્મ**:-પ્રકાશરહિત પૃથિવી આદિ **વિશ્વસ્ય**-
સર્વ જગત = લોકોની મધ્યમાં **યામનિ**-જે-જે કાળમાં જીવોનું આવાગમન થાય છે, તેમાં પ્રકાશિત
થઈ રહેલ છે. **સ**:-અમારી સુતિઓને સાંભળીને આનંદ પ્રદાન કરે છે, તેમ આ સંસારના મધ્યમાં
રાજસિ-પ્રકાશો અને અમારી સુતિઓનું **પ્રતિશ્રુધિ**-પ્રેમથી શ્રવણ કરો. (૨૦)

ભાવાર્થ : જેમ પરબ્રહ્મ-ઈશ્વરે સર્વ જગતના એક પ્રકાશમાન સૂર્ય આદિ અને બીજો પ્રકાશિત
પૃથિવી આદિ બે ભેટ કરેલ છે. જે એ બન્નેની ઉત્પત્તિ અને વિનાશરહિત કાળ છે, તેમાં પણ વ્યાપ
રહેલ (ઈશ્વર) સર્વ પ્રાણીઓની સંકલ્પરૂપમાં ઉત્પન્ન થયેલી વાતોનું શ્રવણ કરે છે, તેથી કોઈએ કદી
પણ અધર્મ કરવાની કલ્પના ન કરવી જોઈએ. આ રીતે સર્વ મનુષ્યોએ સમજીને તદ્દનુસાર આચરણ
કરવું જોઈએ. (૨૦)

उदુત્તમં મુમુર્ધિ નું વિ પાશં મધ્યમં ચૃત । અવાધુમાનિ જીવસે ॥ ૨૧ ॥

પદાર્થ : હે અવિદ્યા-અંધકાર વિદારક-વિનાશક ઈશ્વર ! આપ કરુણા કરીને ન:-અમારા **જીવસે**-
ચિર જીવને માટે **ઉત્તમમ्-શ્રેષ્ઠ મધ્યમમ्-મધ્યમ દુઃખરૂપી પાશમ्-બંધનોને ઉત્તમ રીતે મુક્ત
કરો, તથા **અધમાનિ**-જે અમારા દોષરૂપી નિકૃષ્ટ બંધનો છે, તેનો પણ **વ્યવચૃત-વિનાશ** કરો.-વિવિધ
પ્રકારથી નાણ કરો. (૨૧)**

ભાવાર્થ : જેમ (જ) ધાર્મિક, પરોપકારી વિદ્વાન લોકો પ્રાર્થના કરે છે, તેના સર્વ દુઃખરૂપી બંધનોનું
નિવારણ કરીને-દૂર કરીને તેના સર્વ દુઃખરૂપી બંધનોનું નિવારણ કરીને-દૂર કરીને જગદીશ્વર તેને સુખી
કરે છે, તેમ અમે પણ તેનું અનુકરણ કે આચરણ કેમ ન કરીએ ? (૨૧)

સંગતિ : યોવીસમાં સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત પ્રાજ્ઞાપત્ય આદિ અર્થોની મધ્યમાં જે 'વરુણ' શબ્દ છે,
તેના અર્થના કથનની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે આ પરચીસમાં સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી
જોઈએ. (૨૫)

સૂક્તા-૨૬

વસિષ્ઠા હિ મિયેધ્ય વસ્ત્રાણ્યૂર્જા પતે । સેમં નો અધ્વરં યંજ ॥ ૧ ॥

पदार्थः : हे ऊर्जाम्-बण, पराक्रम अने अन्न आहि पदार्थोना पते-पालक, मियेध्य-अजि द्वारा अन्तरिक्षमां पदार्थोनो प्रक्षेप-ईलावनार विद्वान् ! आप वस्त्राणि-कपास, उन अने रेशमना वस्त्रोने वसिष्व-धारण करो. सः-आप हि-निश्चयथी नः-अमने इमम्-ए प्रत्यक्ष अध्वरम्-त्रष्णे प्रकारना यशोमां यज-संभिलित थाओ. (१)

भावार्थः : यजमान मनुष्ये अनेक उत्तरांशांने प्रत्यक्ष करेला विद्वानोनुं वरण करीने, तेनो सत्कार करीने अनेक कार्यो सिद्ध करीने, सुखने ग्रापन करे अने करावे. कोई पण मनुष्य उत्तम-पुरुषोना संपर्क-संग विना कोई पण व्यावहारिक अने पारमार्थिक कार्य सिद्ध करी शकतो नाही. (१)

नि नो होता वरेण्यः सदा यविष्ठु मन्मधिः । अग्ने दिवित्मता वचः ॥ २ ॥

पदार्थः : हे यविष्ठु-अत्यंत बणवान अग्ने-विज्ञानादि प्रसिद्ध स्वरूपवाणा यजमान ! जे मन्मधिः-जेनाथी पदार्थ ज्ञाणी शकाय छे, ते विविध पुरुषार्थी युक्त वरेण्यः-वरण-स्वीकार करवा योऽय होता-सुखना दाता पुरुष छे, ते नः-अमारी दिवित्मता-प्रकाशने दीप्त करनार पोताना प्रशस्त गुणोथी वचः-वाणीने यज-सिद्ध करे छे तेनो सदा-नित्य संग करवो ज्ञोईअ. (२)

भावार्थः : मनुष्ये सज्जनोना संगथी समस्त कामनाओनी सिद्धि करवी ज्ञोईअ. तेना विना कोईपण मनुष्य सुखी थई शकतो नाही. (२)

आ हि ष्मा सूनवे पितापिर्यजत्यापयै । सखा सख्ये वरेण्यः ॥ ३ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! जेम पिता-पालन करनार पिता सूनवे-पोताना संतानोने भाटे, सखा-भित्रने तथा आपि:-सुख आपनार विद्वान आयये-श्रेष्ठ गुणोमां व्यापक विद्यार्थीने भाटे आयजति-सारी रीते यत्न करे छे, तेम परस्पर उत्तम प्रीतिथी कार्योने सिद्ध करीने हि-निश्चयथी स्म-वर्तमानमां उपकार भाटे तमे संघटित थाओ. (३)

भावार्थः : जेम संतानोने सुख आपनार कृपालु पिता, भित्रोने सुख आपनार भित्र अने विद्यार्थीने विद्या आपनार विद्वान अनुकूल व्यवहार करे छे, तेम ज सर्व मनुष्योंसे सर्वना उपकार भाटे निरंतर प्रयत्न करवो ज्ञोईअ, अम ईश्वरनो उपदेश छे. (३)

आ नो बुर्हीरिशादसो वरुणो मित्रो अर्यमा । सीदन्तु मनुषो यथा ॥ ४ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! यथा-जेम शिशादसः-दुष्टोने मारनार, वस्त्रः-सर्व विद्याओमां श्रेष्ठ मित्रः-सर्वना भित्र अर्यमा-न्यायकारी मनुषः-सभ्य मनुष्य नः-अमने बर्हिः-समस्त सुखोने आपनार आसन पर बेसे छे, तेम आप पण बेसो. (४)

पूर्वं होतरस्य नो मन्दस्व सुख्यस्य च । इमा उषु श्रुथी गिरः ॥ ५ ॥

पदार्थः : हे पूर्व-पूर्ण विद्वानोना भित्र होतः-होता अथवा यजमान = यश करनार अथवा करावनार

વિદ્વાન् ! આપ ન:-અમારા અસ્ય-એ સખ્યસ્ય-મિત્ર કર્મની મન્દસ્વ-ઈચ્છા કરો, ઉ-નિશ્ચય છે કે અમારી ઇમા:-એ જે પ્રત્યક્ષ ગિર:-વેદ વિદ્યાથી સંસ્કાર = પવિત્ર કરેલી વાણી છે, તેને સુશ્રુધિ-ઉત્તમ રીતે શ્રવણ કરો અને શ્રવણ કરાવો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય-સર્વ મનુષ્યોમાં મિત્રતા કરીને સુશ્રીકા અને વિદ્વાનું અધ્યયન કરીને-શ્રવણ કરીને, વિચારીને વિદ્વાનું બનો. (૫)

યच્છ્વિદ્ધિ શશ્વત્તા તના દેવંદેવં યજામહે । ત્વે ઇદ્ધૂયતે હુવિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અમે યત-જેથી એ શશ્વત્તા-અનાદિ તના-વિસ્તૃત કારણથી ઇત-જ ઉત્પન્ન છે. એથી તે દેવંદેવમ-પ્રત્યેક વિદ્વાન અથવા પૃથિવી આદિ દિવ્ય ગુણોથી યુક્ત પ્રત્યેક પદાર્થને ચિત્ત-પણ યજામહે-સંગ અર્થાત્ સિદ્ધ કરે છે, ત્વે-તેમાં હિ-જ હુવિઃ-હવન કરવા યોગ્ય દ્રવ્ય હ્રયતે-નાખવામાં આવે છે,-તેમ તમે પણ કરો. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-વિદ્વાનોનો સંગ કરીને, આ જગતમાં જેટલા દેશ્ય અને અદેશ્ય પદાર્થો છે, તે સર્વ અનાદિ અતિ વિસ્તૃત કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે, અમ જાણવું જોઈએ. (૬)

પ્રિયો નો અસ્તુ વિશપતિહર્તો મુન્દ્રો વરેણ્યઃ । પ્રિયાઃ સ્વગ્નયો વ્યામ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ સ્વગ્નયઃ:-ઉત્તમ સુખકારક અજિનિનું સંપાદન કરનાર અમે પ્રિયા:-રાજાને પ્રિય છીએ, જેમ હોતા-પણ-કરનાર, કરાવનાર, મન્દ:-સ્તુતિને યોગ્ય ધર્માત્મા, વરેણ્યઃ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય વિદ્વાન વિશપતિ:-પ્રજાના પાલક અર્થાત્ સભાપતિ રાજા નઃ-અમને પ્રિયાઃ-પ્રિય છે, તેમ અન્ય મનુષ્ય પણ પ્રિય બનો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ અમે સર્વની સાથે સૌહાર્દ = મિત્રતાપૂર્વક વ્યવહાર કરીએ છીએ અને અમારી સાથે સર્વ મિત્રતાપૂર્વક કરે છે, તેમ તમે પણ વ્યવહાર કરો. (૭)

સ્વગ્નયો હિ વાર્ય દેવાસો દધિરે ચ નઃ । સ્વગ્નયો મનામહે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જેમ સ્વગ્નયઃ:-ઉત્તમ અજિનિયુક્ત, દેવાસ:-દિવ્યગુણયુક્ત વિદ્વાન ચ-અથવા પૃથિવી આદિ પદાર્થો નઃ-અમારા માટે વાર્યમ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય પદાર્થોને દધિરે-ધારણ કરે છે, તેમ અમે પણ સ્વગ્નયઃ-અજિના ઉત્તમ અનુષ્ઠાન-તેજથી યુક્ત થઈને તેથી સમૂહને મનામહે-જાણીએ છીએ, તેમ તમે પણ જાણો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યને યોગ્ય છે કે-આ સંસારમાં ઈથરે જેટલા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરેલ છે-રચેલ છે, તેના વિશિષ્ટ જ્ઞાનને માટે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને કાર્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. (૮)

અથા ન તુભ્યેષામમृત મત્યીનામ् । મિથઃ સંતુ પ્રશસ્તયઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે અમૃત-અવિનાશી સ્વરૂપ જગદીશ્વર ! આપની કૃપાથી જેમ ઉત્તમ ગુણ, કર્મના ગ્રહણ

કરવાથી અથ-અનન્તર નઃ:-અમે લોકોમાં જે વિદ્વાન અને મૂર્ખ છે ઉભયેષામ्-તે બન્ને પ્રકારના મત્યાનામ्-મનુષ્યોની મિથ:-પરસ્પર સંસારમાં પ્રશસ્તય:-પ્રશંસા સન્તુ-થાય, તેમ સર્વ મનુષ્યોની પણ થાય, તેવી અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી મનુષ્યો રાગ, દેખને છોડીને પરસ્પરને માટે વિદ્યા, શિક્ષા અને પુરુષાર્થ દ્વારા પ્રશસ્ત = ઉત્તમ કર્મ કરતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓને સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. તેથી સર્વ મનુષ્યોએ પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં રહીને-આજ્ઞાનું પાલન કરીને સર્વનું નિત્ય હિત સિદ્ધ કરતું જોઈએ. (૮)

વિશ્વેભિરાને અગિનભિરિમં યુજ્ઞમિદં વચઃ। ચનો થા: સહસો યહો ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે યહો-શિલ્પકાર્યમાં કુશળના સંતાન કાર્યરૂપ અજિનને ઉત્પન્ન કરનાર અને-વિદ્વાન ! જેમ આપ સર્વ સુખોને માટે સહસ:-પોતાના બળસ્વરૂપથી વિશ્વેભિ:-સર્વ અગિનભિ:-વિદ્યુત, સૂર્ય અને પ્રસિદ્ધ કાર્યરૂપ એ ત્રણે અજિનાઓથી ઇમમ-એ પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષ યુજ્ઞમ-સંસારના વ્યવહારરૂપ યજ્ઞ અને ઇદમ-અમે કહેલા વચઃ:-વિદ્યાયુક્ત પ્રશંસાના વાક્ય-વચન ચનઃ:-ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, લેહા અને ચોષ્ય-ચાર પ્રકારના અન્નને થા:-ધારણા કરેલ છે, તેમ તું પણ સદા ધારણા કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પોતાના સંતાનોને એ રીતે નિત્ય સચેત-જ્ઞાન કાર્યમાં યુક્ત કરવા જોઈએ, કે જે કારણરૂપ અજિન નિત્ય છે, તેના દ્વારા ઈશ્વરીય રથનાનુસાર વિદ્યુત આદિ રૂપવાળા કાર્યો ઉત્પન્ન થાય છે, ફરી તેના દ્વારા જઠર = ઉદ્દરના અજિન રૂપ અનેક કાર્ય (સંપન્ન) થાય છે.

એ સર્વ અજિનાઓને કારણરૂપ (અજિન) જ ધારણા કરે છે, જેટલા પણ અજિનના કાર્યો છે, તે વાયુના કારણો થાય છે અને સમસ્ત સંસાર તથા ત્યાં રહેલા પદાર્થોને ધારણા કરે છે. અજિન અને વાયુ વિના કદી કોઈ પણ વસ્તુનું ધારણા થવું સંભવ નથી. (૧૦)

સંગતિ : પૂર્વ સૂક્તો ‘વરુણ’ અર્થનો આ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત અજિનનો અનુસંગી = સહાયક હોવાથી પૂર્વ સૂક્તતના અર્થની સાથે આ છવીસમાં સૂક્તતની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૨૬)

સૂક્ત-૨૭

અશ્વં ન ત્વા વારવન્તં વુન્દધ્યા અગિનં નમોભિ:। સુપ્રાજન્તમધુરાણામ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અમે નમોભિ:-નમસ્કાર, સ્તુતિ અને અન્ન આદિ પદાર્થોની સાથે વારવન્તમ-ઉત્તમ કેશ વાળી યુક્ત અશ્વમ-વેગવાન ઘોડાઓની ન-સમાન અધ્વરાણમ-રાજ્યપાલન, અજિનહોત્રથી લઈને શિલ્પ પર્યન્ત યજોમાં સપ્રાજન્તમ-પ્રકાશમાન ત્વા-આપ વિદ્વાનની વન્દધ્ય-સ્તુતિ કરવા માટે પ્રવૃત્ત થઈને સેવા કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાન પોતાની વિદ્યા આદિ ગુણોથી પોતાના રાજ્યમાં પ્રકાશિત થાય છે, તેમ પરમેશ્વર પોતાના સર્વજ્ઞતા આદિ ગુણોથી સર્વત્ર પ્રકાશમાન છે. (૧)

स धा॑ नः सूनुः शवसा॒ पृथुप्रगामा॒ सुशेवः । मीद्वाँ॑ अ॒स्माकं॑ बभूयात्॥ २ ॥

पदार्थ : जे सूनुः-धर्मात्मा सुपुत्र शवसा-पोताना पुरुषार्थ बण आहि गुणाथी पृथुप्रगामा-पृथु = अत्यंत विस्तृत विमानाहि २थो-वाहनोथी उतम गमन करनार मीद्वान्-योग्य सुखने सींचनार छे, ते नः-अमारा पुरुषार्थीजनोना ध-४ उतम कर्मथी धर्म अने शिल्प कार्याने करनार बभूयात्-थाय. (२)

भावार्थ : जेम विद्या अने सुशिक्षाथी धार्मिक विद्वान पुत्र अनेक अनुकूल कार्य करीने पिता आहिना सुखाने नित्य सिद्ध करे छे, तेमज अनेक गुणाथी युक्त ए अजिन विद्या अनुसार सम्यक प्रयोग करवाथी अमारा समस्त सुखाने सिद्ध करे छे. (२)

स नौ॑ दूराच्चासाच्च नि॒ मर्त्यादघायोः । पाहि॑ सदमिद्विश्वायुः ॥ ३ ॥

पदार्थ : विश्वायुः-जेना द्वारा विश्व = संपूर्ण आयु सुखथी प्राप्त थाय छे. सः-ते जगदीश्वर अथवा भौतिक अजिन अघायोः-जे पाप करवानी ईच्छा करे छे, ते मर्त्यात्-मनुष्य-शत्रुजनोथी दूरात्-दूर अने आसात्-सभीपथी नः-अमारी अने अमारुं सदः-सर्व सुख रहेनार शिल्प व्यवहार अथवा देह आहिनी निपाहि-निरंतर रक्षा करे छे. (३)

भावार्थ : मनुष्यो द्वारा उपासना करेल ईश्वर अथवा उतम रीते सेवा करेला विद्वान युद्धमां शत्रुओथी रक्षा करनार अने रक्षानुं कारण बनीने, शरीर आहि तथा विमानाहिनी रक्षा करीने अमारा माटे संपूर्ण आयुने सिद्ध करे छे-आपे छे. (३)

इममू॑ षु॒ त्वम्॒स्माकं॑ सु॒निं॒ गायु॒त्रं॒ नव्यां॒सम्॒ । अग्ने॑ देवेषु॒ प्र॒ वोचः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-अनंत विद्यामय जगदीश्वर ! त्वम्-सर्व विद्याओनो उपदेश करनार अने सर्व मंगल प्रदान करनार आप जेम सृष्टिनी आहिमां देवेषु-पुण्यात्मा अजिन, वायु, आहित्य अंगिरा नामक मनुष्यो (ऋषिओ)ना आत्मामां नव्यांसम्-अत्यंत नवीन करावनार गायत्रम्-गायत्री आहि इंद्रोथी युक्त सुसनिम्-जेमां सर्व प्राणीओ सुखोनुं सेवन करे छे ते यार वेदोनो प्रवोचः-उपदेश करेल छे अने हवे पठीना कल्पो-कल्पोमां फरी (उपदेश) करशो ते (शान)नो विविध प्रकारथी अस्माकम्-अमारा आत्माओमां सु-सम्यक् रीते (उपदेश) करो. (४)

भावार्थ : हे जगदीश्वर ! आपे जेम ब्रह्मा (अजिन) आहि महर्षिओ अने धार्मिक विद्वानोना आत्मामां सत्य शानने (वेद द्वारा) प्रकाशित करीने तेऽयोने परम सुख प्रदान करेल छे, तेम अमारा आत्माओमां (ए प्रकारनुं) शान प्रकाशित करो, जेथी अमे विद्वान बनीने श्रेष्ठ धर्म कार्याने सदा करता रहीये.

मंत्रना मूळ पद देवेषु-ना भाष्यमां स्वामील्लाले सृष्टिनी आहिमां अजिन आहि यार महर्षिओना आत्मामां वेदोनुं शान प्रकाशित करेलनो स्पष्ट उल्लेख करेल छे. परंतु भावार्थमां 'ब्रह्मादीनं महर्षीणाम्' पाठान्तर मणे छे. ज्यारे श्रीसुदर्शनदेवकृत 'ऋग्वेद भाष्य-भास्कर'मां 'वथाऽगन्यादीनं महर्षीणाम्' ऋग्वेदभाष्य

પાઠ મળે છે. જેથી અગિન આદિ મહર્ષિઓ એ પાઠ પદાર્થનાં ભાષ્યની સુસંગત જણાતા મેં અનુવાદમાં કોંસમાં (અગિન) પદ મૂકેલ છે. (૪)

આ નો ભજ પરમેષ્વા વાજેષુ મધ્યમેષુ । શિક્ષા વસ્વો અન્તમસ્ય ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! આપ પરમેષુ-ઉત્તમ મધ્યમેષુ-મધ્યમ આનંદ પ્રદાન કરનાર વાજેષુ-સુખ પ્રાપ્તિવાળા યુદ્ધોમાં અથવા ઉત્તમ અન્નાદિ તથા અન્તમસ્ય-જે સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરનાર-પ્રત્યક્ષ સુખ પ્રાપ્તિવાળા યુદ્ધના મધ્યમાં નઃ-અમને આશિક્ષા-સર્વ વિદ્યાઓનો ઉપદેશ કરો, એજ રીતે અમારા વસ્વાધન આદિ શ્રેષ્ઠ પદાર્થોનો આભજ-સારી રીતે સ્વીકાર કરો. (૫)

ભાવાર્થ : એ રીતે જે ધાર્મિક અને પુરુષાર્થી મનુષ્યોના દ્વારા સેવન કરેલ વિદ્વાન (હોય, તે) સર્વ વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને તે મનુષ્યોને નિઝન ભેદથી ત્રણ પ્રકારના ભોગ, લોક અને મનુષ્યો છે, તેમાંથી યથામતિ = બુદ્ધિ અનુસાર મનુષ્યોને વિદ્યા આપવી જોઈએ. (૫)

વિભુક્તાસિ ચિત્રભાનો સિન્ધોરૂમા ઉપાક આ । સુદ્યો દાશુષે ક્ષરસિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જેમ હે ચિત્રભાનો-અદ્ભુત વિજ્ઞાનાદિ દીપિયુક્ત અર્થાત્ વિવિધ વિદ્યાયુક્ત વિદ્વાન् ! આપ સિન્ધો-સમુદ્રના ઊર્મા-તરંગોમાં જળના બિંદુકણોની સમાન સર્વ પદાર્થ વિદ્યાને વિભક્તા-પૃથ્રક પૃથ્રક કરનાર અસી-છો, દાશુષે-વિદ્યાનું ગ્રહણ અને અનુષ્ઠાન કરનાર મનુષ્યને માટે ઉપાકે-સમીપ-સત્ય ઉપદેશથી બોધોની સદ્ગ-શીધ આક્ષરસિ-સર્વત્રથી વર્ષા કરો છો, તેથી આપ ભાગ્યશાળી વિદ્વાન અમારા દ્વારા સત્કાર કરવા યોગ્ય છો. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ સમુદ્રના જળકણ પૃથ્રક થઈને આકાશમાં પહોંચીને (ફરી) એકત્રિત થઈને વરસે છે, તેમ વિદ્વાન વિદ્યાઓ દ્વારા સર્વ પદાર્થોને વિભક્ત કરીને, અને વારં-વાર મનુષ્યોના આત્માઓમાં પ્રકાશિત કરે છે; તેમ અમે પણ શા માટે ન કરીએ ? (૬)

યમને પૃત્સુ મર્ત્યમવા વાજેષુ યં જુનાઃ । સ યન્તા શશ્વતીરિષઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે અને-પોતાના બળ અને તેજથી પ્રકાશમાન જગદીશર ! આપ યમ-જે ધાર્મિક શૂરવીર મર્ત્યમ-મનુષ્યની પૃત્સુ-સેનાઓમાં અવાઃ-રક્ષા કરો છો; અને યમ-જે યોગ્યાઓને વાજેષુ-સંગ્રામોમાં જુનાઃ-પ્રેરિત કરો છો, જે આપ એ શાસ્ત્રતીઃ-અનાદિ સ્વરૂપવાળી ઇષ્ઠ-કુર્મનીય પ્રજાની નિરંતર રક્ષા કરો છો, એ કારણે સ: યન્તા-આપ અમારા શત્રુઓને વશ કરનારા બનો, એ રીતે અમે પ્રતિશા કરીએ છીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ જગદીશર જ અનાદિકાળથી વર્તમાન (ભુધીની) પ્રજાની રક્ષા, રચના અને વ્યવસ્થા કરનાર છે, તેમ જે મનુષ્ય એ સર્વવ્યાપક, સર્વત્રથી રક્ષક પરમેશ્વરની ઉપાસના કરીને તે અનુસાર આચરણ કરે છે, તેને કદીપજા પીડા (થતી નથી) અને પરાજય પામતા નથી. (૭)

નકિરસ્ય સહન્ત્ય પર્યેતા કયસ્ય ચિત્। વાજો અસ્તિ શ્રવાય્યઃ ॥૮॥

પદાર્થ : હે સહન્ત્ય-સહનશીલ વિદ્વાન ! નકિઃ-જે ધર્મની મર્યાદાનું ઉલંઘન ન કરનાર પર્યેતા-સર્વ પર કૃપા કરનાર આપ યસ્ય-એ સેનાધ્યક્ષ કયસ્ય-યુદ્ધ કરનાર અને શત્રુઓને પરાજિત કરનાર ધાર્મિક શૂરવીર પુરુષના શ્રવાય્યઃ-શ્રવણ કરવા યોગ્ય વાજઃ-સંગ્રામ અસ્તિ-હોય છે તેને સર્વ અભીષ્ટ પદાર્થ આપો, એ કાર્યને માટે અમે આપને નિયુક્ત કરીએ છીએ.

ભાવાર્થ : જેમ કોઈપણ વિદ્વાનો અનંત શુભ ગુણયુક્ત, પૂર્ણત્વા ન જાણવા યોગ્ય, જેનું ઉલંઘન-અતિક્રમણ કરી શકતું નથી, તે પરમેશ્વરનું ઉલંઘન અથવા તેનું પરિમાળા = માપ કરી શકતા નથી.

જેનું સમસ્ત વિજ્ઞાન ભાન્તિરહિત છે, એવી જે મનુષ્યની પ્રવૃત્તિ છે, તેને સર્વ મનુષ્યોએ રાજ્ય કાર્યનો અધિપતિ = રાજા સ્થાપિત કરવો જોઈએ. (૮)

સ વાજે વિશ્વચર્ષણિરવૈદ્ધરસ્તુ તરુતા । વિપ્રેભિરસ્તુ સનિતા ॥૯॥

પદાર્થ : જે વિશ્વચર્ષણિ:-સર્વ મનુષ્યોના રક્ષક, વાજમ्-સંગ્રામ અર્થાત્ શત્રુના કારણે દુઃખોને તર્ફાનાર લઈ જનાર સનિતા-જ્ઞાન અને સુખનો વિપ્રેભિ:-બુદ્ધિ ચાર્યયુક્ત પુરુષ = મેધાવી નર અર્વદ્ધઃ:-સેનાના ઘોડા આદિ અંગો સહિત હોય અમને વાજમ्-યુદ્ધમાં વિજયની પ્રાપ્તિ અને શત્રુઓનો પરાજય કરનાર સેનાપતિ હોય તેજ અમારી મધ્યમાં સેનાસ્વામી અસ્તુ-બને. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ (એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે-) જે સર્વ દુઃખોને પાર પણોંચાડનાર, યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરાવનાર, યુદ્ધમાં નિપુણ અને ધાર્મિક વિદ્વાન હોય, તે જ અમારો સેનાપતિ બની શકે. (૯)

જરાબોધુ તદ્વિવિહૃ વિશેવિશે યુજ્જ્ઞિયાય । સ્તોત્રે રુદ્રાય દૂશીકમ् ॥૧૦॥

પદાર્થ : હે જરાબોધ-જરા = ગુણોની સુતિથી જેનો બાધ થાય-પ્રકાશિત થાય, એવા સેનાપતિ ! આપ જેથી વિશેવિશે-પ્રાણી માત્રને માટે, યુજ્જ્ઞિયાય-યજ્ઞ કર્મને યોગ્ય, રુદ્રાય-દુષ્ટોને રડાવનારને માટે સર્વ પદાર્થને પ્રકાશિત કરનાર દૂશીકમ्-દર્શનીય સ્તોત્રમ्-સ્તુતિ સમૂહ-ગુણકીર્તનને વિવિદ્ધદ્વારા વ્યાપ્ત કરે છે, તત્-અથી અમારા માનનીય છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : ધૂતુર્વેદને જાણનારના ગુણોનું શ્રવણ કર્યા વિના, એ ધૂતુર્વેદ = યુદ્ધ વિદ્વાનું જ્ઞાન સંભવ નથી. જે પ્રજ્ઞાના સુખને માટે તીક્ષ્ણ સ્વભાવવાળા, શત્રુઓનાં બળનું હરણ કરનાર, ભૂત્યો-નોકરોને સુશિક્ષિત કરીને તેની રક્ષા કરે છે અર્થાત્ તેને રાખે છે, તે જ પ્રજ્ઞાપાલક = રાજા બની શકે છે. (૧૦)

સ નો મુહાં અનિમાનો ધૂમકેતુઃ પુરુશુન્દ્રઃ । ધિયે વાજાય હિન્વતુ ॥૧૧॥

પદાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-જે ધૂમકેતુઃ-જેનો ધૂમકેતુ = ધજ્જ સમાન છે, પુરુશુન્દ્રઃ-ધારણ જ પ્રાણીઓને આનંદ આપનાર છે, અનિમાનઃ-જેનું નિમાન = પરિમાળ કે માપ નથી, મહાન्-જે મહાન અર્ગવેદભાષ્ય

ગુણોથી યુક્ત ભૌતિક અજિ છે, સઃ-તે ધિયે-ઉત્તમ કર્મ તથા વાજાય-વિજ્ઞાનરૂપ વેગની પ્રાપ્તિ માટે નઃ-અમને હિન્વતુ-તૃપ્ત કરે છે-એટલા માટે એને સિદ્ધ કરે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે સર્વ શ્રેષ્ઠ અનિમાન = કોઈથી પણ માપ કરવા અયોગ્ય, સર્વાધાર, સર્વાનંદપ્રદ અને વિજ્ઞાન ધન જગદીશ્વર છે, જેણે મહાન ગુણોથી યુક્ત અજિ બનાવેલ છે, તે (પરમેશ્વર) જ અમને સુકર્મ અને શુદ્ધ વિજ્ઞાનમાં પ્રેરિત કરો. (૧૧)

સ રેવાં ઇવ વિશપતિર્દૈવ્યઃ કેતુઃ શૃણોતુ નઃ । ઉક્થયૈરુગ્નિર્બૃહૃદ્બાનુઃ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! આપ જે દૈવ્યઃ-દેવો અર્થાત् વિદ્વાનોમાં કુશળ, કેતુઃ-રોગો દૂર કરવામાં કારણ વિશ્વપતિઃ-પ્રજાનું પાલન કરનાર, બૃહૃદ્બાનુઃ-મહાન પ્રકાશયુક્ત, રેવાન् ઇવ-પુષ્કળ ધનવાનની સમાન અજિઃ-સુખોને પ્રાપ્ત કરાવનાર અજિ = ઈશ્વર છે, તેને ઉક્થ્યઃ-વેદોકત સ્તોત્રોથી શૃણોતુ-શ્રવણ કરો તથા નઃ-અમને શ્રવણ કરાવો-સંભળાવો. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ પૂર્ણ ધનવાન વિદ્વાન-મનુષ્ય ધન અને ભોગોથી સર્વ મનુષ્યોને સુખયુક્ત કરે છે, સર્વની વાતો ગ્રીતિપૂર્વક સાંભળે છે, તેમ જગદીશ્વર પણ પ્રેમથી કરેલી સ્તુતિને સાંભળીને તેને સદા સુખી કરે છે. (૧૨)

નમો મુહુર્ભ્યો નમો અર્ભકેભ્યો નમો યુવ્ભ્યો નમ આશિનેભ્યઃ ।

યજામ દ્રેવાન્યદિ શુકનવામુ મા જ્યાયસુઃ શંસુમા વૃક્ષિ દેવાઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે દેવાઃ-સર્વ વિદ્વાઓને પ્રકાશિત કરનારા વિદ્વાનો ! અમે મહુર્ભ્યઃ-પૂર્ણ વિદ્વાયુક્ત વિદ્વાનોને માટે નમઃ-સત્કાર અથવા અન્ન યજામ-કરીએ અથવા આપીએ; એ રીતે અર્ભકેભ્યઃ-અલ્પ ગુણવાળા વિદ્વાર્થીઓને નમઃ-ગ્રીણન = તૃપ્તિ, યુવ્ભ્યઃ-યુવાવસ્થાવાળા બળવાન વિદ્વાર્થીઓને નમઃ-સત્કાર અને આશિનેભ્યઃ-સમસ્ત વિદ્વાઓમાં વ્યાપક વૃદ્ધ વિદ્વાનોને નમઃ-સેવા આપતા અમે યદિ-સામર્થ્ય અનુકૂળ વિચારથી શુકનવામ-સમર્થ હોય, તો જ્યાયસઃ-વિદ્વા આદિ ઉત્તમ ગુણોથી અત્યંત પ્રશંસનીય દેવાન-વિદ્વાનોને આયજામ-સર્વત્રથી વિદ્વાવાન કરીએ, એ રીતે પ્રત્યેક જન શંસમ-તેની સ્તુતિ-પ્રશંસાને મા, વૃક્ષિ-કદી ન છોડીએ, અર્થાત્ સદા સ્તુતિ કરીએ. (૧૩)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં મનુષ્યોએ નમતા પ્રાપ્ત કરીને સર્વનો અન્ન આદિથી સત્કાર કરવો જોઈએ, એવો ઈશ્વર ઉપદેશ આપે છે. પોતાનું જેટલું સામર્થ હોય, તેટલો વિદ્વાનોનો સંગ અને સત્કાર નિત્ય કરવો જોઈએ. તેઓની નિંદા કદી પણ ન કરવી જોઈએ. (૧૩)

સંગતિ : પૂર્વ સૂક્તમાં અજિનું વર્ણન છે, વિદ્વાનો જ તેને જાણનારા હોય છે, એ વિષયનું આ સૂક્તમાં વર્ણન કરવાથી છવીસમાં સૂક્તના અર્થની સાથે આ સત્તાવીસમાં સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૨૭)

સૂક્તા-૨૮

યત્ત્ર ગ્રાવા પૃથુબુધન ઊર્ધ્વો ભવતિ સોતવે ।

ઉલ્લુખલસુતાનામવેદ્વિન્દ્ર જલાલુલઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે યજા કર્મ કરનાર મનુષ્ય ! તું યત્ત્ર-જે યજાદિ વ્યવહારોમાં પૃથુબુધન : -જેનું મૂળ-જડ ભાગ મોટો છે તથા જે ઊર્ધ્વઃ : -ભૂમિથી થોડો ઊંચો રહેનાર ગ્રાવા-પથ્થર અને મુસળ સોતવે-અન્નાદિ ખાંડવા માટે ભવતિ-યુક્ત કરે છે, તેમાં ઉલ્લુખલસુતાનામ-ઉલ્લુખ = ખાંડણિયામાં મુશળ = સંબલાથી ખાંડેલા પદાર્થોને ગ્રહણ કરીને તેની સદા ઉત્તમતાથી રક્ષા કર. ઊ-યુક્તિપૂર્વક તે ખાંડણિયામાં ધાન્ય સિદ્ધ કરવા માટે જલાલુલઃ : -તેને વારંવાર ખાંડ્યા કર. (૧)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર ઉપદેશ આપે છે કે-હે મનુષ્યો ! તમે લોકો જવ આદિ ઔષધિઓ = અન્નોના તુષ = ફોતરા આદિ સારહીન ભાગના નિવારણ અને સાર ભાગના ગ્રહણ માટે એક સ્થૂળ પથ્થરની વર્ષ્યે યથાયોગ્ય ખાડો કરીને અર્થાત્ ખાંડણિયો બનાવીને ભૂમિમાં સ્થાપિત કરો, તેને ભૂમિના તળીયાથી થોડો ઊંચો રાખો જેથી ધાન્યનો સાર ભાગ સારી રીતે કાઢી શકાય. તે (ખાંડણિયા)માં જવ આદિ નાખીને મુસળથી તેને ખાંડીને ધમાધમ શબ્દ કરો. (૧)

યત્ત્ર દ્વારિવ જઘનાધિષવુણ્યા કૃતા । ઉલ્લુખલસુતાનામવેદ્વિન્દ્ર જલાલુલઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-અન્તઃકરણ અને બહિકરણ રૂપ = અંદર અને બહારના શરીરાદિ સાધનોથી ઐશ્વર્યવાન વિદ્વાન્ ! તું યત્ત્ર-જે વ્યવહારમાં દ્વૌ-બે જઘના-જાંધોની ઇવ-સમાન વિસ્તૃત અધિષવણ્યા-સારી રીતે અથવા અસાર ભાગ અલગ કરવાના પાત્ર અર્થાત્ પથ્થરની મોટી શિલા કૃતા-બનેલ હોય છે, તેને ઠીક કરીને ઉલ્લુખલસુતાનામ-ખાંડણિયાથી શુદ્ધ કરેલ પદાર્થોના સારને અવ-પ્રાપ્ત કર. ઊ-અને યુક્તિપૂર્વક ઇત્ત-તે ખાંડણિયાને જ જલાલુલઃ : -વારંવાર ખાંડ્યા કર. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે-જેમ બે જાંધોથી ચાલવાથી કિયા કરવામાં આવે છે, તેમ પથ્થરની એક મોટી શિલા નીચે રાખવા માટે અને બીજો શિલાખંડ ઉપર, હાથથી પીસવા માટે બનાવવો જોઈએ. એ બને શિલાઓથી ઔષધિઓ = અન્નોને પીસીને યથાયોગ્ય ભોજન પદાર્થોને તૈયાર કરીને અને મુસળ સમાન બીજું સાધન (યુક્તિથી-યક્કી-વંટી) બનાવવું જોઈએ. (૨)

યત્ત્ર નાર્યૈપચ્યુવમુપચ્યુવં ચુ શિક્ષતે । ઉલ્લુખલસુતાનામવેદ્વિન્દ્ર જલાલુલઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-ઇન્દ્રિયોના સ્વામી જીવ ! તું યત્ત્ર-જે કર્મમાં ધરની મધ્યમાં નારી-શ્વીઓ કામ કરનારી પોતાની સંગિની શ્વીઓને માટે ઉલ્લુખલ-સુતાનામ-ઉક્ત ખાંડણિયાથી સિદ્ધ કરેલ પદાર્થોને અપચ્યવમ-ત્યાગ = નાખવાની ઉપચ્યવમ-પ્રાપ્તિ = કાઢવાની ચ-અને કાર્ય કરવાની શિક્ષા આદિને શિક્ષતે-શીખે છે, તે કર્મમાં એ સર્વ કાર્યને ઊ-જિશાસાપૂર્વક ઇત્ત-જ અવ-જાણ, જલાલુલઃ-સાંભળ અને અધ્યવદભાષ્ય

એ વિદ્યાઓનો ઉપદેશ કર. (૩)

ભાવાર્થ : ભોજન આદિ કાર્ય સિદ્ધ કરનારી એ ખાંડણિયા-મુસળ આદિની વિદ્યા ગૃહ-સંબંધી કાર્યની સાધિકા છે, તેથી સ્ત્રીઓએ તેને સ્વયં ગ્રહણ કરવી જોઈએ, તથા અન્યોને ગ્રહણ કરાવવી જોઈએ. જ્યાં ભોજન-પાકક્રિયા કરવામાં આવે છે, ત્યાં એ સાધનો સ્થાપિત કરવા જોઈએ. તેના (ખાંડણિયા-ઘંટી) વિના ખાંડવું અને પીસવું વગેરે કિયા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. (૩)

યત્ર મન્થાં વિબુધનતૈ રશ્મીન્યમિત્તુવા ઇવ।

ઉલ્લુખલસુતાનામવેદ્વિન્દ્ર જલાલુલઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સુખના અભિલાષી વિદ્યાન તથા રસનું સેવન કરનાર જીવ ! તું રશ્મીન-ઇવ-જેમ યમિત્વાં-સૂર્ય પોતાના કિરણોને અથવા સારથી જેમ ઘોડા આદિ પશુઓની રસીઓ-દોરીઓને યત્ર-જે કિયાથી સિદ્ધ થનાર વ્યવહારમાં મશ્યામ-ધૂત આદિ પદાર્થોને કાઢવા માટે મન્થન (વલોષા)ને સારી રીતે બાંધે છે, ત્યાં ઉલ્લુખલસુતાનામ-ખાંડણિયાથી સિદ્ધ કરેલ પદાર્થોને અવ-તેવી રીતે સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છા કર. ચ-અને ઇત-એ વિદ્યાનો જલાલુલઃ-યુક્તિપૂર્વક ઉપદેશ કર. (૪)

ભાવાર્થ : ઈચ્છા ઉપદેશ આપે છે કે-હે વિદ્યાનો ! જેમ સૂર્ય કિરણોથી ભૂમિને આકર્ષણ દ્વારા બાંધે છે અને જેમ સારથી લગામથી ઘોડાઓને નિયંત્રિત કરે છે; તેમ મંથન, બંધન અને ચાલનની વિદ્યાથી દૂધ આદિથી અને ઓષ્ઠાધિઓથી માખણ આદિને તથા રસોને યુક્તિપૂર્વક સિદ્ધ = તૈયાર કરો. (૪)

યच્ચિદ્ધિ ત્વં ગૃહેગૃહુ ઉલ્લુખલક યુજ્યસે।

ઇહ દ્યુમત્તમં વદુ જયતામિવ દુન્દુભિઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ઉલ્લુખલક-ખાંડણિયાથી વ્યવહાર લેનાર વિદ્યાન્ ! તું યત-જે કારણે હિ-પ્રસિદ્ધ-નિશ્ચયપૂર્વક ગૃહેગૃહે-પ્રત્યેક ધરમાં યુજ્યસે-ઉક્ત = ખાંડણિયાની વિદ્યાને મુક્ત કરે છે, તે તું ઇહ-આ સંસાર, ગૃહ અથવા સ્થાનમાં જયતામ-શત્રુઓને જીતનારના દુન્દુભિઃ-નગારાઓની ઇવ-સમાન દ્યુમત્તમમ-જેમાં અત્યંત પ્રશસ્ત પ્રકાશવાળા શબ્દથી યુક્ત ખાંડણિયાને વગાડ અર્થાત્ તેના વ્યવહારનો વદુ-એ વિદ્યાનો ઉપદેશ કર. (૪)

ભાવાર્થ : સર્વ ધરોમાં ઉલ્લુખ = ખાંડણિયાની કિયા સ્થાપિત કરવી જોઈએ-અર્થાત્ પ્રત્યેક ધરમાં ખાંડણિયો અને સાંબેલાનું સ્થાપન કરવું જોઈએ. જેમ શત્રુઓને જીતનારા સૌનિકો નગારા વગાડીને યુદ્ધ કરે છે, તેમ રસ કાઢનાર મનુષ્યે ખાંડણિયામાં જીવ આદિ અન્યોને નાખીને સાંબેલાથી ખાંડીને તથા ફોતરા કાઢી નાખીને સાર ભાગને ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૫)

ઉત સ્મ તે વનસ્પતે વાતો વિવાત્યગ્રમિત्।

અથો ઇન્દ્રાય પાતાવે સુનુ સોમપુલૂખલ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્યાન્ ! જેમ વાતો-વાયુ ઇત-જ વનસ્પતે-વૃક્ષ આદિ પદાર્થોના અગ્રમ-ઉપરના ભાગને

તત्-પङ्ग विवाति, स्म-यत्वावे छे अथो-त्यारभाद इन्द्राय-ज्ञव-प्राणीओने माटे सोमम्-समस्त औषधिओना सारने पातवे-पान करीने सिद्ध करे छे; तेम उलूखल-भांडणियामां ज्व आहि औषधिगळाना सारने सुनु-सिद्ध कर. (६)

भावार्थ : ज्यारे वायु समस्त वनस्पति अने औषधि आहिनी वृद्धि करे छे, त्यारे प्राणी-मनुष्य ते पुष्ट थयेल पदार्थोने खांडणियामां राखीने, तेना सार ग्रहण करीने खाय छे अने तेना रक्षनुं पान करे छे. तेना विना कोई पदार्थनी वृद्धि अने पुष्टि संभव नस्ती. (६)

आयुजी वाजुसातमा ता ह्युँच्चा विजर्भृतः । हरीङ्कवान्थांसि बप्सता ॥ ७ ॥

पदार्थ : आयजी-सर्वत्र पदार्थोथी संगम करनार, वाजसातमा-युद्धने सारी रीते ज्ञतनार होय छे, ता-ते ते बन्ने स्त्री-पुरुष हि-निश्चयथी अन्थांसि-अन्नोने बप्सता-भाता हरी-इव-बन्ने घोडाओनी समान मुसण अने खांडणिया आहिथी उच्चा-उत्कृष्ट कार्योने विजर्भृतः-विविध प्रकारथी सिद्ध करीने धारण करे छे. (७)

भावार्थ : जेम भक्षण-भानार बे घोडाओ वाहन आहिनुं वहन करे छे, तेम मुसण अने खांडणियो अनेक विभाग आहि कार्योने निर्वाह करे छे. (७)

ता नौं अद्य वनस्पती त्रृष्णावृष्टेभिः सोतृभिः । इन्द्राय मधुमत्सुतम् ॥ ८ ॥

पदार्थ : जे सोतृभिः-२स काढवामां कुशण त्रृष्णेभिः-महान विद्वानोने त्रृष्णौ-महान-अति स्थूण वनस्पती-काढना सांबेलुं अने खांडणियो बनावेल होय, जे नः-अमारा इन्द्राय-ऐश्वर्य प्राप्त करावनार व्यवहारने माटे अद्य-आज मधुमत्-मधुर आहि प्रशंसनीय गुणवाणा पदार्थोने सुतम्-सिद्ध करवाना हेतु होय छे, ता-सांबेलुं-भांडणियाने सर्व मनुष्योंसे सिद्ध करवा योग्य छे. (८)

भावार्थ : जेम पश्चरना सांबेला अने खांडणिया होय छे, तेम ज काढ, लोधं, पितण, चांदी अने सोना आहिना पङ्ग बनावी शकाय छे. ते साधनोथी औषधिओनो २स काढवा आहि कार्योने मनुष्य सिद्ध कर. (८)

उच्छिष्टं चम्वोर्भर् सोमै पुवित्र आसृज । निधेहि गोरधि त्वचि ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! तुं चम्वोः-पायदण अने हाथी, घोडा वगेरे पर आरुढ थयेल बे प्रकारनी सेनाओनी समान शिष्टम्-विशेष सोमम्-सर्व रोग विनाशक; बण, पुष्टि अने बुद्धिवर्धक उत्तम औषधित्रृप २सने उत्पर-उत्तम रीते धारण कर अने तेनाथी बन्ने प्रकारनी सेनाओने पवित्रे-शुद्ध आसृज-कर. गोः-पृथिवीनी अधि-उपर अर्थात् त्वचि-तेनी पीठ उपर ते सेनाओने निधेहि-सर्वथा संस्थापित कर. (९)

भावार्थ : राजपुरुष आहिअे बे प्रकारनी सेनाओ राखवी झोईअे एक वाहनो पर सवार अने बीळ पायदण. तेना माटे उत्तम २स अने शश आहि सामग्री तेयार करवी झोईअे. (बन्ने सेनाओने)

ઉતામ શિક્ષા તથા ઓષ્ઠિપ્રદાન દ્વારા શુદ્ધ બળયુક્ત અને સર્વ રોગોથી રહિત કરીને, પૃથિવી પર ચકવતી રાજ્યનું નિત્ય સેવન કરવું જોઈએ. (૮)

સંગતિ : સત્તાવીસમાં સૂક્તમાં અજિન અને વિદ્વાનના જે-જે ગુણ કહેલ છે, તે સાંબેલું અને ખાંડણિયા આદિ સાધનોને ગ્રહણ કરી ઓષ્ઠિ આદિ પદાર્થોથી સંસારના પદાર્થોથી અનેક પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે. એ અર્થનું આ સૂક્તમાં સંપાદન કરવાથી સત્તાવીસમાં સૂક્તમાં કહેલ અર્થની સાથે આ અષ્ટાવીસમાં સૂક્તની સંગતિ છે, તેમ જાણવું જોઈએ. (૨૮)

સૂક્ત-૨૮

યच્ચિદ્ધિ સત્ય સોમપા અનાશસ્તા ઇવ સ્મસિ ।

આ તૂ ન ઇન્દ્ર શંસય ગોષ્ઠશ્વરોષુ શુભ્રિષુ સુહસ્તોષુ તુવીમઘ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સોમપા:- ઉત્પન્ન થયેલ સર્વ પદાર્થોની રક્ષા કરનાર તુવિમઘ-અનેક પ્રકારના પૂજયતમ ધનયુક્ત સત્ય-અવિનાશી સ્વરૂપ, સજ્જનોમાં શ્રેષ્ઠ ઇન્દ્ર-પ્રશસ્ત ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત ન્યાયાધીશ ! આપ યચ્ચિત-જો અમે કદી પણ અનાશસ્તાઇવ-અપ્રશંસનીય ગુણ સામર્થ્યવાળાની સમાન સ્મસિ-હોય તુછતાં પણ ન:- અમને સહસ્તોષ-અસંખ્ય શુભ્રિષુ-ઉતામ સુખદાયક ગોષુ-પશુ, ઈન્દ્રિય, પૃથિવી અને અશ્વેષુ-વેગ, અજિન તથા ધોડા આદિમાં હિ-નિશ્ચયથી આ + શંસય-પ્રશસ્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ આળસથી મનુષ્ય શ્રેષ્ઠતા રહિત બને છે, તેમ અમે પણ જો કોઈવાર પ્રમાણી બનીએ, તો હે ન્યાયાધીશ ! અમને પ્રશંસનીય પુરુષાર્થ અને ગુણયુક્ત કરો, જેથી અમે પૃથિવી આદિ રાજ્ય અને ઉતામ હાથી, ધોડા, બળદ અને ગાય આદિ પશુઓને પ્રાપ્ત કરીને, તેનું પાલન અને વૃદ્ધિ કરીને, તેનાથી ઉપકાર ગ્રહણ કરીને, પ્રશંસનીય બનીએ. (૧)

શિપ્રિન્વાજાનાં પત્રે શચીવુસ્તવ દુંસના ।

આ તૂ ન ઇન્દ્ર શંસય ગોષ્ઠશ્વરોષુ શુભ્રિષુ સુહસ્તોષુ તુવીમઘ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે શિપ્રિન્-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પ્રશંસનીય ઐહિક-વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક સુખ પ્રદાતા શચીવ:- અનેક પ્રકારના કર્મ તથા પ્રજાયુક્ત-પ્રજાયુક્ત વાજાનામ-સંગ્રહમોની મધ્યમાં પત્રે-પાલક, તુવીમઘ-અનેક પ્રકારના પ્રશંસનીય વિદ્યા ધનયુક્ત ઇન્દ્ર-સર્વ રાજ્યના ઐશ્વર્યને ધારણ કરનાર ન્યાયાધીશ ! જે તવ-આપની દંસના-વેદવાળી યુક્ત વિદ્યા સહિત કિયા છે, તેથી આપ સહસ્તોષ-અસંખ્ય શુભ્રિષુ-ઉતામ વિમાન આદિ વાહનોમાં અથવા તેના સાધનોમાં ગોષુ-સત્યભાષણ, શાસ્ત્ર-શિક્ષાયુક્ત વાણી આદિ ઈન્દ્રિયો અશ્વેષુ-વેગ આદિ ગુણોવાળા અજિન આદિ પદાર્થો સહિત ધોડા આદિ વ્યવહારોમાં ન:- અમને વિદ્વાનોને આ + શંસય-ઉતામ ગુણયુક્ત કરો. (૨)

भावार्थ : मनुष्योंએ જગदीશરને એ રીતે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે-હે ભગવન્ ! તું કૃપા કરીને જેવી રીતે ન્યાયાધીશતા, ઉત્તમ રાજ્ય આહિની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેમ અમને પૃથિવીના રાજ્યની યુક્તા, સત્યભાષણશીલ, બ્રહ્મવિદ્યા અને શિલ્પવિદ્યા આહિની સિદ્ધિ કરનાર અને નિત્ય બુદ્ધિમાન બનાવ. (૨)

નિષ્વાપયા મિથ્રૂદૂશા સુસ્તામબુધ્યમાને ।

આ તૂ ને ઇન્દ્ર શંસય ગોષ્ઠશ્વરૈષુ શુભ્રિષુ સુહસ્તૈષુ તુવીમઘ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : તુવિમઘ-અનેક પ્રકારના ધનયુક્ત ઇન્દ્ર-અવિદ્યારૂપી નિદ્રા અને દોષોને દૂર કરનાર વિદ્ધાન્ ! જે મિથ્રૂદૂશા-વિષયાસક્તિ, પ્રમાદ અને શ્રેષ્ઠ કર્મોના વિનાશને બતાવનાર અબુધ્યમાને-બોધ નિવારક આલસ્યકર્મમાં રહેલા શરીર અને મન સસ્તામ-શયન કરે છે, પુરુષાર્થનો નાશ કરે છે, તેનું આપ નિષ્વાપય-નિવારણ કરો, તુ-અને સહસ્તૈષુ-અનેક શુભ્રિષુ-પ્રશસ્ત ગુણવાળા ગોષુ-પૃથિવી આદિ પદાર્થો તથા અશ્વૈષુ-વ્યાપ્તિશીલ = પ્રત્યેક વસ્તુમાં રહેનાર અજિન આદિ વિષયોમાં નઃ-અમને આ + શંસય આદરપૂર્વક ઉત્તમ ગુણવાન બનાવો. (૩)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ શરીર અને આત્માની આળસનો ત્યાગ કરીને શ્રેષ્ઠ કર્મોમાં નિત્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૩)

સુસન્તુ ત્યા અરાતયો બોધન્તુ શૂર રુતયઃ ।

આ તૂ ને ઇન્દ્ર શંસય ગોષ્ઠશ્વરૈષુ શુભ્રિષુ સુહસ્તૈષુ તુવીમઘ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે તુવિમઘ-વિદ્યા, સુવર્ણ, સેના આદિ ધનયુક્ત, શૂર-શત્રુઓના બળનો નાશ કરનાર સેનાપતિ ! આપના અરાતયઃ-જે દાન આદિ રહિત, ધર્મ રહિત શત્રુ છે, તેઓ સસન્તુ-નિદ્રાને પ્રાપ્ત થાય-સૂર્ય અને જે રાતયઃ-દાન આદિ ધર્મના દાતા છે, ત્યાઃ-તે સર્વ બોધન્તુ-જાગૃત રહીને શત્રુ અને મિત્રને જાણો. તુ-અને હે ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્યવાન, સભાધ્યક્ષ, સેનાપતિ, વીર પુરુષ આપ સહસ્તૈષુ-બહુ જ-અસંખ્ય શુભ્રિષુ-પૃથિવી આદિ શ્રેષ્ઠ ગુણવાળા ગોષુ-સૂર્ય આદિ અને અશ્વૈષુ-અજિન આહિમાં નઃ-અમને આ + શંસય-સર્વત્રથી શત્રુવિજયથી પ્રશંસાયુક્ત કરો.

ભાવાર્થ : અમોએ પોતાની સેનાઓમાં વીર મનુષ્યોને રાખીને આનંદિત-હર્ષિત કરવા જોઈએ, જેથી ભયથી દુષ્ટ શત્રુ સ્તૂતા = નિષ્યેષ રહે, કઢી પડા જાગે નાહિ. જેથી અમે નિષ્કંટક ચક્કવર્તી રાજ્યનું નિત્ય સેવન કરતા રહીએ. (૪)

સમિન્દ્ર ગર્દભં મૃણ નુવન્તં પાપયામુયા ।

આ તૂ ને ઇન્દ્ર શંસય ગોષ્ઠશ્વરૈષુ શુભ્રિષુ સુહસ્તૈષુ તુવીમઘ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-ન્યાયાધીશ ! આપ ગર્દભમ-ગધેડા સમાન સ્વભાવવાળા તથા અમુયા-અમારી પાછળ પાપયા-પાપરૂપ મિથ્યા ભાષણથી યુક્ત સાક્ષી અને ભાષણ આદિ કપટથી અમારી નુવન્તમ-અશ્વવદ્ભાષ્ય

स्तुति करता शत्रुनुं संमृण-हनन करो-दंड आपो.

હे तुविघ-अनेक प्रकारनी विद्या अने धर्मरूपी धनवाणा इन्द्र-सभाअध्यक्ष अने न्यायाधीश ! आपे पोताना सहस्रेषु-अत्यधिक शुभ्र-शुद्ध भावना अने धर्मयुक्त व्यवहारोथी ग्रहण करेल गोषु-पृथिवी आहि पदार्थोमां तथा अश्वेषु-हाथी, घोडा आहि पशुओमां नः-अमने आशंसय-सत्य व्यवहार अने वर्तनवाणा अर्थात् अपराध रहित करो. (५)

भावार्थ : જે સભાધ્યક્ષ ન्यાયના આસન પર બેસીને ગઢેડાં સમાન સ્વભાવવાળા મૂર્ખને, ગંડા શબ્દ ઉત્ત્યારણ કરનાર વ્યભિચારીને તથા અન્યાય અને મિથ્યા વચન રૂપ સાક્ષી થઈ (અન્યનો) તિરસ્કાર કરનારને યથોચિત રૂપમાં દંડ આપે, અને જે સત્યવાદી ધર્માત્મા છે, તેનો સત્કાર કરે.

જે અન્યાયપૂર્વક બીજાની વસ્તુ પચાવી પાડે છે, તેને દંડ આપીને, જેની જે વસ્તુ હોય, તેને તે અપાવે તથા જે એ ન्यાયાધીશોના સનાનત = શાશ્વત ધર्मનું સદા પાલન કરે, તેનો અમે નિરંતર સત્કાર કરીએ. (५)

पતाति कुण्डળाच्या દूરं वातो वनादधि ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सुहस्रेषु तुवीमघ ॥ ६ ॥

પદાર્થ : હે तુવિમઘ-અનેક પ્રકારના ધનને સિદ્ધ કરનાર ઇન्द્ર-સવોતૃષ્ટ વિદ્વાન ! આપ-જેમ વાત:- વાયુ કૃણાચ्यા-કુટિલ ગતિથી વનાત्-જગત્ અથવા કિરણોથી દૂરમ्-દૂર અધિપત્તાતિ-ચાલ્યો જાય તેમ કરો, અને સહસ્રેષુ-બહુ જ ગોષુ-પृથિવી, ઈન્દ્રિય, કિરણ અને ચતુર્ણા-ચોપગા પ્રાણીઓમાં અશ્વેષુ-વેગ આહિ ગુણોમાં તથા શુભ્ર-શુદ્ધ વ્યવહારોમાં સર્વ પ્રાણીઓ અને અપ્રાણીઓને સુશોભિત કરે છે, તેમ નः-અમને આશંસય-સર્વત્રથી પ્રશંસિત કરો. (६)

भાવાર્થ : મનુષ્યોએ એમ જાણવું જોઈએ કે-આ જે વાયુ છે, તે જ સર્વત્ર ગતિ કરતો, અજિન આદિથી અધિક તિર્યક્-કુટિલ ગતિ કરનારો, અત્યંત એથર્ય પ્રાપન કરાવનારો; પશુ, પક્ષી તથા વૃક્ષ આદિની યેષા, વૃદ્ધિ અને ભંજન-નાશનો કરનારો તથા સમસ્ત વ્યવહારનું કારણ છે. (६)

સર્વं पરિક્રોશं જહિ જંભયા કૃકદાશવમ् ।

આ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सुहस्रेषु तुवीमघ ॥ ७ ॥

પદાર્થ : હે તુવીમઘ-અનન્ત બળરૂપ ધનયુક્ત ઇન्द્ર-સર્વ શત્રુ નિવારક સેનાધ્યક્ષ ! આપ નઃ-અમારા સહસ્રેષુ-અનેક શુભ્રિષુ-શુભ કર્મયુક્ત વ્યવહારમાં તથા અશ્વેષુ-હાથી, ઘોડા રૂપ અંગોમાં વિનાશ કરાવનાર વ્યવહારને પરિક્રોશમ्-સમસ્ત રડાવનાર વ્યવહારને-દુઃખસમૂહને જહિ-વિનષ્ટ કરો. અને જે નઃ-અમારા શત્રુ હોય કૃકદાશમ्-દુઃખ આપનારનો પણ જંભય-વિનાશ કરો, તુ-અને તેનાથી નઃ-અમને આશંસય-શત્રુઓથી પૃથક્ કરી સર્વત્રથી સુખી કરો. (७)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ જગદીશરને એ રીતે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે-હે પરમાત્મન ! આપ

જે અમારામાં હુદ્ધ વ્યવહાર રૂપ શત્રુ છે, તે સર્વને દૂર કરીને અમને સમસ્તા ઐશ્વર્ય પ્રદાન કરો.

(૭)

સંગતિ : પૂર્વ સૂક્તમાં પદાર્થ વિદ્યા અને તેના સાધન કહેલ છે અને તેના ઉપાદાન કારણ જગતના પદાર્થ છે. તે જગદીશ્વરથી ઉત્પન્ન થયેલ છે; અતે તેથી ઉપકાર ગ્રહણમાં સમર્થ સભાધ્યક્ષ સહિત સભાજનો હોય છે. એવું કથન હોવાથી અદ્વાવીસમાં સૂક્તના અર્થની સાથે આ ઓગણત્રીસમાં સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૨૮)

સૂક્ત-૩૦

આ વા ઇન્દ્રં ક્રિવિ યથા વાજુયન્તઃ શતક્રતુમ् । મંહિષ સિજ્વ ઇન્દુભિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ યથા-જેમ ખેતી કરનાર ખેડૂત ક્રિવિમ-કુવાને ખોદીને-પ્રાપ્ત કરીને તેના જળથી ખેતરમાં સિજ્વ-સિંચન કરે છે અને જેમ વાજયન્તઃ-વેગયુક્ત વાયુ ઇન્દુભિઃ-જળથી શતક્રતુમ્-અસંખ્ય કર્મો થાય છે. મંહિષમ્-અતિ મહાન ઇન્દ્રમ્-પરમ ઐશ્વર્યના નિમિત્ત અજિનને-સૂર્યને સંયુક્ત કરે છે; તેમ આપ પણ પ્રજાઓને સુખોથી અભિષિક્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ મતુષ્ય પ્રથમ કુવાને ખોદીને તેના જળથી સ્નાન, પાન, ખેતી, બગીયામાં સિંચન આદિ વ્યવહાર કરીને સુખી બને છે, તેમજ વિદ્વાનો વથાયોગ્ય કળાયંત્રોમાં અજિનને યુક્ત કરીને, તેના સંબંધથી જળ સ્થાપિત કરીને, ચલાવવાથી અનેક કાર્યો કરીને સુખી થાય છે. (૧)

શુતં વા યઃ શુચીનાં સુહસ્ત્રં વા સમાશિરામ् । એદુ નિમ્નં ન રીયતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે પવિત્ર અને બળવાન વિદ્વાન છે તે-જે એ ભૌતિક અજિન છે, તે ન-જેમ જળ નિમ્નમ-નીચેની-ઢાળની તરફ જાય છે, તેમ શુચીનામ-શુદ્ધ કળાયંત્ર અને પ્રકારશ્યુક્ત પદાર્થોમાં શતમ-સોગણા અથવા સમાશિરામ-જે સર્વ પ્રકારના પક્વવામાં આવે તે પદાર્થોના સહસ્રમ-હજારગણા આ, ઇત-ઉં-આધાર અને દાહ ગુણવાળો અજિન છે, તેને રીયતે-જાણો છે. (૨)

ભાવાર્થ : એ અજિન, સૂર્ય વિદ્વુત અને પ્રસિદ્ધ રૂપથી સેંકડો પ્રકારથી શુદ્ધ કરે છે, પાકવાવાળા પદાર્થોની મધ્યમાં વેગથી હજારો પદાર્થોને પક્વે છે.

જેમ જળ નીચે તરફ વહે છે, તેમ આજિન ઉપર ઉપર તરફ જાય છે, અજિન અને જળના વિપર્યાસથી અજિનને નીચે રાખીને અને તેથી ઉપર જળનું સ્થાપન કરવાથી બન્નેના યોગથી અને વરાળ વેગ આદિ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨)

સં યન્મદાય શુષ્પિણ એના હ્યાસ્યોદરે । સુમુક્રો ન વ્યચો દુધે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હું હિ-પોતાના નિશ્ચયથી મદાય-હર્ષ = આનંદ અને શુષ્પિણો-પ્રશસ્ત બળયુક્ત વ્યવહાર માટે ન-જેમ સમુદ્રઃ-સમુદ્ર વ્યચઃ-અનેક વ્યવહાર અર્થાત્ વિવિધ જળ અસ્ય-એ ઈન્દ્ર નામક અજિનના અઠગવેદભાષ્ય

उद्दे-मध्यमां एना-એ સेंકડो અને હજારો ગુણો સહિત વર્તમાન યત्-જે કિયાઓ છે, તેને સંદર્ભે-સારી રીતે ધારણ કરું. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સમુદ્રના ઉદર-મધ્યમાં અનેક ગુણો ને રત્નો છે અથવા અગાધ જળ છે, તેમ અજિની મધ્યમાં અનેક ગુણો તથા અનેક કિયાઓ છે. તેથી સર્વ મનુષ્યોએ અજિ અને જળના પ્રયત્નથી અનેક પ્રકારના ઉપકારને ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૩)

અયમું તે સમતસિ કૃપોત ઇવ ગર્ભાધિમ् । વચ્ચસ્તચ્છિન્ ઓહસે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : અયમ्-જે ઈન્દ્ર નામક અજિ પરમેશ્વરે રચેલ છે ઉ-નિશ્ચયથી અમે જાણીએ છીએ કે જેમ ગર્ભાધિમ्-ગર્ભ ધારણ કરનારી કબૂતરીને કૃપોત ઇવ-કબૂતર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ન:-અમારી વચ્ચ:-વાણીને સમોહસે-પ્રાપ્ત થાય છે, ચિત્ત-અને તે સિદ્ધ કરેલ ન:-અમને તત્-પૂર્વોક્ત બળ આદિ ગુણોના વર્ધક આનંદને અતસિ-નિરંતર પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ કબૂતર વેગથી કબૂતરીનો પીછો કરે છે, તેમ શિલ્પવિદ્યા દ્વારા સિદ્ધ કરેલ અજિ અનુકૂળ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્ય એ વિદ્યાને ઉપદેશ અને શ્રવણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૪)

સ્તોત્રં રાધાનાં પત્રે ગિર્વાહો વીર યસ્ય તે । વિભૂતિરસ્તુ સૂનૃતા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ગિર્વાહીથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય, વીર-જ્ઞાણવા યોગ્ય પદાર્થોના જ્ઞાતા અને સમસ્ત દુઃખોનો વિનાશ કરનાર, રાધાનામ्-જે પૃથિવી આદિ પદાર્થોમાં-ધનોમાં સર્વ સુખ સિદ્ધ થાય છે તેના પત્રે-પાવક, સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ વિદ્વાન् ! ત-આપના સૂનૃતા-શ્રેષ્ઠતાથી સર્વ ગુણોનો પ્રકાર કરનાર વિભૂતિ:-વિવિધ એશ્વર્ય છે; તે આપની પાસેથી અમારા ગ્રહણ કરેલ સ્તોત્રમ्-સ્તુતિ સમૂહ ન:-અમારા પૂર્વોક્ત મદાય-આનંદ અને શુદ્ધિણે-બળ માટે અસ્તુ-થાય. (૫)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પૂર્વ ગ્રીઝ મંત્રથી મદાય-શુદ્ધિણે અને નઃ: આ ગ્રંથોય પદોની અનુવૃત્તિ આવેલી છે. અમે સર્વ મનુષ્યોએ જે સર્વના સ્વામી, વેદોક્ત ગુણોના પુંજ (= ધારણકતા) વિજ્ઞાનપ્રેમી સત્ય એશ્વર્યથી યુક્ત, યથાયોગ્ય ન્યાય કરનાર, સભાધ્યક્ષ અથવા સેનાપતિ વિદ્વાન છે, તેને જ ન્યાયાધીશ માનવા જોઈએ. (૫)

ऊર્ધ્વસ્તિષ્ઠા ન ઊત્યેઽસ્મિન્વાજે શતક્રતો । સમન્યેષુ બ્રવાવહૈ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે શતક્રતો-અનેક પ્રકારના કર્મ તથા અનેક પ્રકારની પ્રશ્ના-બુદ્ધિ યુક્ત સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ ! જે આપની સહાયને યોગ્ય છે, તે સર્વ કાર્યોમાં અમે સંબ્રવાવહૈ-પરસ્પર મળીને ઉપદેશ અને શ્રવણમાં સંમતિથી ચાલીએ અને આપ ન:-અમારી ઊત્યે-રક્ષા આદિને માટે ઊર્ધ્વઃ-સર્વોપરિ તિષ્ઠ-વિરાજમાન થાઓ. આ રીતે (અસ્મિન) એ વાજે-યુદ્ધમાં તથા અન્યેષુ-યુદ્ધથી ભિન્ન સાધનીય કાર્યોમાં અર્થાત્ અન્ય કર્તવ્યોમાં આપ અને હું-પ્રતિજ્ઞન અથવા બે-બે મળીને પરસ્પર ઉપદેશ અને શ્રવણ નિત્ય કર્યા કરીએ. (૬)

भावार्थ : सत्याचरणवाणा, ध्यानावस्थि मनुष्ये आत्मस्थित, अन्तर्यामी जगदीश्वरनी आज्ञाथी, सेनाना अधिष्ठाता अने सभाध्यक्ष द्वारा सत्य-असत्य तथा कर्तव्य-अकर्तव्यनो सम्यक निश्चय करવो जोઈએ. तेना विना कठी કોઈનો વિજय અને સત्यનો બોધ થઈ શકતો નથી.

જે સર્વવ्यાપી જગદીશ્વરને ન્યાયાધીશ માનીને તથા ધાર્મિક, શૂરવીરને સેનાપતિ બનાવીને, શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરે છે, તેનો નિશ્ચય વિજય થાય છે, અન્યનો નહિ. (૬)

યોગેયોગે તુવસ્તરં વાજેવાજે હવામહે। સખાય ઇન્દ્રમૂત્યૈ ॥૭॥

[ઇશ્વર]

પદાર્થ : અમે **સખાય:**-પરસ્પર ભિત્ર બનીને અમારી ઊત્ત્યે-રક્ષા આદિ માટે યોગેયોગે-પ્રત્યેક અનુપલબ્ધ-કઠિનતાથી પ્રાપ્ત પદાર્થની ગ્રાપ્તિમાં તથા **વાજેવાજે**-પ્રત્યેક યુદ્ધમાં **તવસ્તરમ्**-સર્વથા જાણવા યોગ્ય **ઇન્દ્રમ्**-સમસ્ત વિજય પ્રદાન કરાવનાર જગદીશ્વરનું હવામહે-આદ્ધાન કરીએ છીએ.

[સેનાધ્યક્ષ]

અમે સખાય:-પરસ્પર ભિત્ર બનીને અમારી ઊત્ત્યે-વિજય સુખની પ્રાપ્તિ માટે યોગેયોગે-પ્રત્યેક યુદ્ધમાં **તવસ્તરમ्**-સર્વથા જાણવા યોગ્ય **ઇન્દ્રમ्**-દુષ્ટ શત્રુના નિવારક, આત્મા અને શરીરથી બળવાન, ધાર્મિક, વીર સેનાપતિ તથા સભાધ્યક્ષનું હવામહે-આદ્ધાન કરીએ છીએ. (૭)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ પરસ્પર ભિત્રતા કરીને, પ્રાપ્ત પદાર્થોની રક્ષા તથા સર્વત્ર વિજય કરવો જોઈએ. પરમેશ્વર અને સેનાપતિનો નિત્ય આશ્રય કરવો જોઈએ; કેવળ આટલું કરવા માત્રથી એ સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી; પરંતુ વિદ્યા અને પુરુષાર્થથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. (૮)

આ ઘા ગમુદ્યદિ શ્રવત્પસુસ્ત્રિણીભિરુતિભિ:। વાજેભિરૂપ નુ હવમ् ॥૮॥

પદાર્થ : યદિ-જે તે ઇન્દ્ર:-સભા અને સેનાના અધ્યક્ષ નઃ-અમારા આ હવમ्-આદ્ધાન અને પ્રાર્થના આદિને **શ્રવત-**સાંભળે તો સ ધ-તે જ સહસ્ત્રિણીભિ:-અનેક પ્રશસ્ત પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનારી ઊતિભિ:-રક્ષા આદિ વ્યવહાર અને **વાજેભિ:**-અન્ન, જ્ઞાન અને યુદ્ધ આદિની સાથે નઃ-અમારું હવમ्-આદ્ધાન-પ્રાર્થનાને **ઉપાગમત્ત-**સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે. (૮)

ભાવાર્થ : જ્યાં મનુષ્ય-સત્ય ભાવથી જે સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષની સેવા કરે છે, ત્યાં રક્ષાને માટે તે સેનાના અંગો અને અનાદિ-રતાદિ પદાર્થોની સાથે તેની સમીપ સ્થિત થાય છે. તેની સહાયતા વિના કોઈને પણ સાચું સુખ અને વિજય પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી. (૮)

અનુ પ્રલસ્યૌકસો હુવે તુવિપ્રતિં નરમ्। યં તે પૂર્વીં પિતા હુવે ॥૯॥

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! તે-તારા પિતા-જનક = પિતા અથવા આચાર્ય યમ-જે જગદીશ્વર અથવા સભા અને સેનાના અધ્યક્ષનું **પ્રલસ્ય-**સનાતન કારણ અને **ઓકસ:**-સર્વના નિવાસનું નિમિત આકાશનાં

કારણથી તુવિપ્રતિમ्-અનેક કાર્યોના જ્ઞાતા અને સમસ્ત જગતના નેતા પરમેશ્વર અથવા સભા અને સેનાના અધ્યક્ષનું પૂર્વમ्-પ્રથમ (અનુ) હુવે-આહ્વાન = ગ્રહણ કરે છે, તેની હું હુવે-યથાવત્ સુતિ કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે કે-હે મનુષ્યો ! તમારે અન્યાને એ રીતે ઉપદેશ કરવો જોઈએ- જે અનાદિ કારણથી અનેક પ્રકારના કાર્ય પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરે છે અને જેની ઉપાસના પૂર્વકાળમાં લોકો એ-પૂર્વજોએ કરી છે, વર્તમાનમાં કરે છે અને ભવિષ્યમાં કરશે, તેની ઉપાસના નિત્ય કરવી જોઈએ.

અતે કોઈ અન્યને પૂછી કે તું કોની ઉપાસના કરે છે ? તો તેને ઉત્તર આપવો, કે જેની ઉપાસના તારા પિતા અને સર્વ વિદ્વાન કરે છે; તથા જેનું વેદ નિરાકાર, સર્વવ્યાપક, સર્વ શક્તિમાન, અજ્ઞનમા અને અનાદિ સ્વરૂપવાળા જગદીશ્વરનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેની હું નિત્ય ઉપાસના કરું છું. (૮)

તં ત્વા વૃયં વિશ્વવારા શાસ્મહે પુરુષૂત્ત । સખે વસો જરિતુભ્યઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે વિશ્વવાર-વિશ્વના રચયિતા પુરુષૂત્ત-અનેક જનોથી સુતિ કરવા યોગ્ય વસો-જેમાં સર્વ ભૂત વાસ કરે છે અથવા જે સર્વ ભૂતોમાં વાસ કરનાર સખે-સર્વના ભિત્ર જગદીશ્વર ! તમ-તે પૂર્વોક્ત ત્વા-આપની વયમ्-ઉપાસનાને ઈચ્છુક અમે જરિતુભ્યઃ-ધાર્મિક વિદ્વાન મનુષ્યોને માટે આ-સર્વત્રથી શાસ્મહે-આશા કરી એ પ્રકાશની અમારા સર્વમાં પ્રાપ્ત થવાની કામના કરીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્વાનોના સમાગમથી જ એ સર્વના નિર્માતા, સર્વના પૂજ્ય, સર્વના ભિત્ર, સર્વાધાર અને પૂર્વ મંત્રમાં વર્ણિત પરમેશ્વરના વિજ્ઞાન = વિશેપજ્ઞાન અને તેની ઉપાસનાની નિત્ય કામના = ઈચ્છા કરવી જોઈએ. કારણ કે વિદ્વાનોના ઉપદેશ વિના કોઈને પણ યથાર્થ રૂપમાં વિશેપ જ્ઞાન (પ્રાપ્ત) થઈ શકતું નથી. (૧૦)

અસ્માકં શિપ્રિણીનાં સોમપા: સોમુપાનામ् । સખે વજ્રિન્ત્સખીનામ् ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : સોમપા: ઉત્પન્ન કરેલ કાર્ય પદાર્થોના રક્ષક વજ્રિન-સમસ્ત અવિદ્યારૂપી અંધકારના વિનાશક અને શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયુક્ત સખે-સમસ્ત સુખોના પ્રદાતા સભાધ્યક અને સેનાધ્યક ! સોમપાનામ्-સાંસારિક પદાર્થોની રચનાર સખીનામ્-સર્વના ભિત્ર પુરુષો અને સખી સ્ત્રીઓ તથા અસ્માકમ्-અમારી શિપ્રિણીનામ્-આલોક અને પરલોકના વ્યવહાર-જ્ઞાનવાળી સ્ત્રીઓમાં સર્વ પ્રધાન ત્વા-આપને વયમ्- અમે આશાસ્મહે-પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છીએ છીએ. (૧૧)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં પૂર્વ મંત્રથી ત્વા, વયમ्, આ, શાસ્મહે એ ચાર પદોની અનુવૃત્તિ છે. સર્વ પુરુષોએ અને સ્ત્રીઓએ પરસ્પર ભિત્રતા કરીને, પરમેશ્વરની ઉપાસના, આર્યોની રાજસભા, વિદ્યાસભા, ધર્મસભા (રાજાર્થસભા, વિદ્યાર્થસભા, ધર્મપસભા) અને સમસ્ત વ્યવહારોની સિદ્ધિ સદા પ્રયત્નથી કરવી જોઈએ. (૧૧)

તथा तदस्तु सोमपाः सखे वज्रिन्तथा कृण् । यथा त उश्मसीष्टयै॥ १२ ॥

पदार्थ : હે **सोमપाः**-જગતમાં ઉત્પન્ન પદાર્થોથી સર્વની રક્ષા કરનાર **વज્રિન्**-સભાધ્યક્ષ ! જેમ અમે **ઇષ્ટયે**-પોતાના સુખ માટે તે-આપ શાખાવિત્ સખે-મિત્રની મિત્રતાની અનુકૂળ જે મિત્રાચરણ કરવા **ઉશ્મસિ**-ઈચ્છીએ છીએ અને કરીએ છીએ તથા-એ જ રીતે આપની **તત्**-મિત્રતા અમારામાં અસ્તુ-થાય, આપ તથા-તેમ કृણ-કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વના હિતેથી અને સ્કળ વિદ્યાયુક્ત સભા અને સેનાના અધ્યક્ષ પ્રજાની નિરંતર રક્ષા કરે, તેમ જ પ્રજા અને સેનાના મનુષ્યો પણ તેની સંદા રક્ષા કરે. (૧૨)

રેવતીનઃ સધ્યમાદુ ઇન્દ્રે સન્તુ તુવિવાજાઃ । ક્ષુમન્તઽ યાભિર્મદેમ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : **ક્ષુમન્તઃ**-જેના અનેક પ્રકારના અન્ન વિધમાન છે તે અમે-**યાભિ**-જે પ્રજાઓની સાથે સધમાદે-આનંદ યુક્ત સ્થાનમાં મદેમ-આનંદને પ્રાપ્ત કરીએ (તથા) તેમ નઃ-અમારી **તુવિવાજાઃ**-બહુ જ પ્રકારની વિદ્યા-બોધવાળી **રેવતીઃ**-પ્રશસ્ત શોભા અને ધનવાળી પ્રજા ઇન્દ્રે-પરમ ઐશ્વર્યમાં નિયુક્ત સન્તુ-થાય. (૧૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ સહિત સર્વ સભાસદો પર સર્વ રાજ્ય સંબંધ તથા વિદ્યા અને ધર્મના પ્રચાર સંબંધી કાર્યોનું ઉત્તર દાયિત્વ રાખીને પ્રશસ્ત સુખ સ્વયં ભોગવતું જોઈએ તથા અન્યોને ભોગ કરાવવો જોઈએ.

વેદની આજાનુસાર વિદ્યા, રૂપ સ્વભાવયુક્ત યુવાવસ્થામાં સ્ત્રી-પુરુષોની પરસ્પર અનુમતિથી સ્વયંવર થવા યોગ્ય છે. તેઓ ગૃહકાર્યો અને પરસ્પર સત્કારમાં નિત્ય પ્રયત્ન કરે, એ સર્વ પરમેશ્વરની ઉપાસના, આજા અને સત્પુરુષોની સભાની આજા અનુસાર વર્તન કરે, તેથી ભિન્ન વ્યવહારમાં કદી કોઈ પુરસ્કે અને કોઈ સ્ત્રીએ કણ માત્ર પણ રહેવું યોગ્ય નથી. (૧૩)

આ ઘુ ત્વાવાન્ત્મનાપઃ સ્તોતૃભ્યો ધૃષ્ણાવિયાનઃ । ક્રુણોરક્ષં ન ચુક્રયોः ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે **ધૃષ્ણો**-અતિ પ્રગલભ = ચતુર સભાધ્યક્ષ ! **ત્મના**-આત્માથી-પોતાની કુશળતાથી **આપ્તઃ**-સર્વ વિદ્યાયુક્ત, સાત્યનો ઉપદેશ કરનાર **ઇયાનઃ**-રાજ્યને જાણનાર રાજન્ **ત્વાવાન**-આપની સમાન ઘ-આપ જ છો જે આપ **ચક્રયો**-રથના બે પૈડાની અક્ષમ્ ધૂરી = ધરો. ન-સમાન **સ્તોતૃભ્ય**-સુતિ કરનારા જનોને **આત્રણો**-પ્રાપ્ત થાઓ છો. (૧૪)

ભાવાર્થ : જેમ રથને ધારણ કરનારી પૈડાની ધૂરી = ધરો, ધૂમવા છતાં પણ પોતાના પર રથને સ્થિત રાખીને, તેને દેશદેશાન્તરમાં-અન્ય સ્થાનમાં પહોંચાડે છે, તેમ (હે રાજન્ !) સમસ્ત યુષ, કર્મ, સ્વભાવથી સંપન્ન તમે એ સર્વ (રાજ કાર્ય)ને નિયંત્રિત કરો છો. (૧૪)

આ યદુવઃ શતક્રતુવા કામે જરિતુણામ् । ક્રુણોરક્ષં ન શર્ચીભિઃ ॥ ૧૫ ॥
અર્થાદભાગ

પદાર્થ : હે શતક્રતો-અનેકવિધ વિદ્યા, બુદ્ધિ અને કર્મથી યુક્ત રાજસભાના સ્વામિન્ ! (સભાધ્યક્ષ-રાજન્ !) આપ સ્તુતિ કરનારા ધાર્મિક જનોથી તત્-જે આપની દુબા:-સેવા કરવામાં આવે છે તેને પ્રાપ્ત કરીને શચીભિ:-રથના યોગ્ય કર્મથી અક્ષમ-તેની ધૂરીથી = ધરોની ન-સમાન તે જરિતૃણામ-સ્તુતિ કરનારા ધાર્મિક જનોની સર્વ કામમ-કામના-ઈચછાઓને આત્રણો:-તેને અનુકૂળ-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવો છો. (૧૫)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાનોની સેવા વિદ્યાર્થીઓની અભીષ્ટની પૂર્તિ કરે છે. અર્થાત् તેની ઈચ્છા અનુકૂળ કામોને પૂરા કરે છે, તેમ પરમેશ્વરનું સેવન (મજન) કરાવે છે, તથી સર્વ મનુષ્યોએ તેનું સેવન (મજન) કરવું જોઈએ. (૧૫)

શશ્વદિન્દ્રઃ પોપ્રુથદ્રિર્જિગાય નાનદદ્રિઃ શાશ્વસદ્રિર્ધનાનિ ।

સ નો હિરણ્યરથં દુસનાવુન્તસ નઃ સનિતા સુનયે સ નોઽદાત ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્ર:-સૃષ્ટિના કર્તા ઈશ્વર અને રાજ્યનું શાસન કરનાર સભાધ્યક્ષ શશ્વત-અનાદિ સનાતન કારણથી નાનદદભિ:-અત્યંત અવ્યક્ત શબ્દ કરનાર જીવ અથવા વિદ્યુત્ આદિથી, શાશ્વસદ્રિ:-અત્યંત પ્રશંસનીય પ્રાણવાળા ચર તથા પોપ્રુથદ્રિઃ:-સ્થૂળ જે અચર છે તે કાર્યરૂપી પદાર્થથી ધનાનિ-પૃથિવી, સુવર્ણ આદિ ધનોને જિગાય-જીતે છે, પ્રાપ્ત કરે છે.

સ:- તે દશનાવાન-કર્મનું ફળ દેનાર તથા સાધનોની સંયુક્ત ઈશ્વરનઃ-અમારા માટે હિરણ્યરથમ-જ્યોતિમાન સૂર્ય આદિ લોક તથા સુવર્ણ આદિ પદાર્થોના રથ અર્થાત્ દેશદેશાન્તરમાં ગમન કરાવનાર-પહોંચાડનાર વિમાન આદિ રથ-વાહન સમૂહને અદાત-આપે છે અથવા આપશે. **સ:-ન:**-અમને સુખોના સનયે-ભોગને માટે સનિતા-વિદ્યા, કર્મ અને ઉપદેશથી વિભાગ કરનાર બનીને સમસ્ત સુખોને અદાત-આપે છે, તેમ સભાપતિ, સેનાપતિ અને ન્યાયાધીશ પણ વર્તાવ કરે. (૧૬)

ભાવાર્થ : જેમ જગદીશ્વર સનાતન જગતના કારણથી ચર-અચર અર્થાત્ ચલ શરીર અને અચલ પદાર્થ રૂપ કાર્યોને ઉત્પન્ન કરીને, તથી સર્વ જીવોને સમસ્ત સુખ પ્રદાન કરે છે, તેમ સભાપતિ, સેનાપતિ અને ન્યાયાધીશ સભા, સેના અને ન્યાયના સર્વ અંગોની રચના કરીને, સર્વ પ્રજાઓને નિરંતર આનંદયુક્ત કરે.

જેમ ઈશ્વરથી ભિન્ન અન્ય કોઈ જગતના રચયિતા, કર્મફળદાતા અને રાજ્યના ઉત્તમ શાસક બની શકતા નથી, તેમ (સભાપતિ આદિએ) તે સર્વનું અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ. (૧૬)

આશ્વિનાવશ્વાવત્યેષા યાતું શવીરયા । ગોમદ્વસ્ત્રા હિરણ્યવત ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : હે દસ્તા-દારિદ્ર્ય વિનાશક અશ્વિનૌ-ધાવાપૃથિવી દ્વન્દ્વની સમાન વિદ્યા અને ક્રિયારૂપ દ્વન્દ્વમાં કુશળ શિલ્પી, સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ વિદ્વાનો ! તમે બન્ને ઇષા-અભીષ્ટ અશ્વાવત્યા-વેગ

આદિ ગુણોથી યુક્ત શવીર્યા-દેશદેશાન્તરને પ્રાપ્ત કરાવનારી ગતિની સાથે હિરણ્યવત्-સુવર્ણ આદિ અનેક પ્રકારના સાધનોથી તથા ગોમત્-સુખને પ્રાપ્ત કરાવનારી અનેક વિધ કિયાયુક્ત રથ-વાહનને આયાતમ्-સારી રીતે દેશદેશાન્તરમાં પહોંચાડો. (૧૭)

ભાવાર્થ : પૂર્વોક્ત અધ્યિનો = ધો (સૂર્ય) અને પૃથિવી (પાર્વિવ પદાર્થો)ના ગુણોથી ચલાવેલ યાન-વાહન શીધ ગતિ દ્વારા ભૂમિ પર જળમાં અને આકાશમાં-અન્તરિક્ષમાં જાય છે, તેથી તેને શીધ સિક્ક કરવા જોઈએ. (૧૭)

સુમાનયોજનો હિ વાઁ રથો દસ્ત્રાવમર્ત્યઃ । સુમુદ્રે અશ્વિનેયતે ॥ ૧૮ ॥

પદાર્થ : હે દસ્તૌ-માર્ગ ચાલવાની પીડાને હરનાર-નાટ કરનાર અશ્વિના-ઉક્ત અધ્યિ સમાન શિલ્પકારી વિદ્વાનો ! વામ-તમારા સિક્ક કરેલા સમયોજનઃ-તુલ્ય-સમાન યોજનાવાળા અમર્ત્યઃ-ખેંચનાર મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓથી રહિત ર્થઃ-નોકા આદિ વાહન સમુદ્ર-જળથી પૂર્ણ સમુદ્ર અથવા અન્તરિક્ષમાં ઈયતે-ચાલે છે, જેના વેગથી અને અશ્વવત્તા-વેગ આદિ ગુણોથી યુક્ત શવીર્યા-દેશદેશાન્તરમાં પહોંચાડનાર ગતિની સાથે સમુદ્રની આર અને પાર જઈ શકે છે. તમે બન્ને તેને સિક્ક કરો. (૧૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા જે વિશાળ, અજિન, વરાળ, જળ અને કલાયંત્રોથી સંચાલિત થનાર નોકા-યાન (બનાવવામાં આવે) છે, તે નિર્વિઘ્ન રૂપે સમુદ્રની પાર શીધ પહોંચાડી દે છે. એવા (નોકાયાનો) પહોંચી શકાતું નથી. (૧૮)

ન્યાંઘ્યસ્ય મૂર્ધનિ ચુક્રં રથસ્ય યેમથુઃ । પરિ દ્વામન્યદીયતે ॥ ૧૯ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિનૌ-વિદ્વાયુક્ત શિલ્પી વિદ્વાનો ! તમે બન્ને-અઘ્યસ્ય-વિનિષ્ઠ ન કરવા યોગ્ય તે રથસ્ય-વિમાન આદિ વાહનમાં મૂર્ધનિ-ઉત્તમ અંગ-અગ્ર ભાગમાં જે એક તથા અન્યત્-બીજું નીચેની તરફ કલાયંત્ર બનાવો, તો તે બે ચક સમુદ્ર અથવા દ્વામ-આકાશ પર પણ નિયેમથુઃ-દેશ-દેશાન્તરમાં જવા માટે બહુ જ સુંદર છે. એ બન્ને ચકોથી યુક્ત રથ-યાન યથેષ્ટ માર્ગમાં ઈયતે-પહોંચાડે છે. (૧૯)

ભાવાર્થ : સર્વ શિલ્પી વિદ્વાનોએ શીધ જવા માટે જે-જે વાહનની ઈચ્છા કરે, તે-તેના અગ્રભાગમાં એક કલાયંત્ર ચક અને સર્વ કલાયંત્રોને ધૂમાવવા માટે બીજું ચક પાછળના ભાગમાં બનાવવું જોઈએ. તેની રથના દ્વારા જળ, અજિન આદિનો પ્રયોગ કરીને, તે યાન-વાહનથી શિલ્પીલોક સમસ્ત સામાન-સામગ્રી સહિત ભૂમિ, સમુદ્ર અને અન્તરિક્ષ માર્ગથી સુખપૂર્વક જઈ શકે છે એ નિશ્ચિત છે. (૧૯)

કસ્ત ઉષઃ કથપ્રિયે ભુજે મતોં અમર્ત્યે । કં નક્ષસે વિભાવરિ ॥ ૨૦ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાપ્રિયજન્ ! જે એ અમર્ત્યે-કારણ પ્રવાહરૂપ નાશ રહિત, કથપ્રિયે-કથનપ્રિય વિભાવરિ-વિવિધ જગતને પ્રકાશિત કરનારી ઉષઃ-ઉષા = પ્રાતઃકાલીનવેળા ભુજે-સુખ ભોગ કરાવવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રાપ્ત કરીને આપ કમ-કયો મનુષ્ય નક્ષસે-પ્રાપ્ત થતો નથી, અને ક-
પ્રાતૃવદભાગ

કોણ મર્તિ:-ભુજે-સુખભોગ માટે તે-તારી સમીપ પ્રાપ્ત થતો નથી ? (૨૦)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં કાદુ (ધ્વનિભેદ)થઈ અર્થ સમજવો જોઈએ. કોણ મનુષ્ય કાળની સૂક્ષ્મ અને વ્યર્થ નહિ ગુમાવવા યોગ્ય ગતિને જાડો છે ? સર્વ મનુષ્ય પુરુષાર્થના આરંભ સમય સુખનામક ઉષાવેળાને યથાર્થરૂપમાં નથી જાણતો ? તેથી સર્વ મનુષ્યોએ પ્રાતઃકાલ જીવીને જ્યાં સુધી ન સૂવે, ત્યાં સુધી સમયની એક ક્ષણ પણ વ્યર્થ ગુમાવવી ન જોઈએ. આ રીતે જાણનાર મનુષ્યો સર્વ કાળમાં સુખ ભોગવી શકે છે, અન્ય આળસુ નહિ. (૨૦)

ત્વં હિ તે અમન્મહ્યાન્તાદા પરાકાત्। અશ્વે ન ચિત્રે અસ્થિ॥ ૨૧ ॥

પદાર્થ : હે કાળ વિદ્યાવિત્ત જન ! જેમ વયમ-કાળનો મહિમા જાણનાર અમે જે ચિત્રે-આશ્રયરૂપ અસ્થિ-લાલ ગુણ અને પ્રકાશયુક્ત ઊધા છે, તેને આ + અન્તાત्-સમીપસ્થ દેશથી અને આ + પરાકાત्-દૂર દેશથી અશ્વે-પ્રતિક્ષણ શિક્ષિત ઘોડા પર બેસીને જવા-આવવા ન-સમાન અમન્મહિ-જાડો છે, તેમ તું પણ જાડો. (૨૧)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળનો યથાવતું ઉપયોગ કરવાનું જાડો છે, તેના પુરુષાર્થથી દૂરના અને સમીપના સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. તેથી કોઈ પણ મનુષ્યે કષ્ણમાત્ર સમય વ્યર્થ ન ગુમાવવો જોઈએ. (૨૧)

ત્વं ત્યેભિરા ગંહિ વાજેભિર્દુહિતર્દિવઃ। અસ્મે રૂયિં નિ ધારય॥ ૨૨ ॥

પદાર્થ : હે કાળના માહાત્મ્યને જાણનાર વિદ્વાન् ! ત્વમ-આપ જે દિવઃ-સૂર્યના કિરણોથી ઉત્પન્ન થયેલી તેની દુહિતઃ-પુત્રીની સમાન ઉષાવેળા ત્યેભિ:-શોભન કાળ અવયવો અર્થાત્ દિવસ-મહિના વિભાગોથી તે અમારા માટે વાજેભિ:-અન્ન આદિ પદાર્થોની સાથે આનંદ માટે સર્વત્રથી ધનાદિ પદાર્થોની પ્રાપ્તિની નિમિત્ત બને છે, તેથી અસ્મે-અમારા માટે રૂયિમ-વિદ્યા, સુવર્ણ આદિ ધનને નિધારય-નિત્ય ગ્રહણ કરવો, અને આગહિ-સર્વથા તે વિદ્યાનો ઉપદેશ કરો તથા સર્વત્રથી તેને પ્રાપ્ત કરાવો, જેથી અમે વ્યર્થકાળ ગુમાવીએ નહિ. (૨૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો કાળને વ્યર્થ ગુમાવતા નથી, તેઓને સર્વ કાળ સર્વ કાર્યોની સિદ્ધ આપનાર બને છે; અન્યને નહિ. (૨૨)

સંગતિ : આ મંત્રમાં પૂર્વ સૂક્તના અનુષંગી ઇન્દ્ર, અશ્વ-અને ઉષા-અર્થોના પ્રતિપાદનથી પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૦)

સૂક્તા-૩૧

ત્વમંને પ્રથમો અઙ્ગીરા ત્રશ્ચિર્દેવો દ્રેવાનામભવઃ શિવઃ સખા।

तव व्रते कवयों विद्वानापसोऽजायन्त मुरुतो भ्राजदृष्ट्यः ॥ १ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-स्वप्रकाश स्वरूप अने विज्ञान स्वरूप जगदीश्वर ! जे कारणे **त्वम्**-आप प्रथमः-अनादि स्वरूप छो, जगतना कल्पनी आहिमां सदा विद्यमान छो, **अङ्गिरा**:-प्रत्यांडमां पृथिवी आहि, शरीरमां हस्त, पाद आहि अंगोना रस अर्थात् अन्तर्यामी उपमां अवस्थित छो, **ऋषिः**-सर्व विद्याओना शाता अने वेदना उपदेष्टा छो, **देवानाम्**-विद्वानोना **देवः**-आनन्द उत्पादक **शिवः**-मंगलमय अने सर्व प्राणीओना मंगलकारी तथा **सखा**-सर्व दुःख विनाशमां सहायक **अभवः**-छो, अने जे **विद्मनापसः**-विज्ञान निभित कार्य कर्म करनार **मस्तः**-धर्मने प्राप्त मनुष्य **तव**-आपना **व्रते**-धर्माचरणाना पालन रूप आशा नियममां रहे छे, तेथी तेथो ज **भ्राजदृष्ट्यः**-प्रकाशमान विद्या अने शानवान **कवयः**-विद्वान **अजायन्त**-धर्मने छो. (१)

भावार्थ : जे ईश्वरनी आशा, धर्म अने विद्वानोनो संग सिवाय अन्य कांઈ करता नाथी, तेथोनी परमेश्वरनी साथे मित्रता थाय छे. पछी ए मित्रताथी तेथोना आत्मामां सत्यविद्यानो प्रकाश थाय छे अने ते विद्वान बनीने श्रेष्ठ कर्मानुं अनुष्ठान करीने सर्व प्राणीओने सुख प्राप्त करावनार होवाथी प्रसिद्ध थाय छे. (१)

त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरस्तमः कुविदेवानां परि भूषसि व्रतम् ।

विभुर्विश्वस्मै भुवनाय मेधिरो द्विमाता शयुः कतिधा चिदायवै ॥ २ ॥

[ईश्वर]

पदार्थ : हे अग्ने-सर्व दुःखोना विनाशक ईश्वर ! जेथी **त्वम्**-आप सर्वने अलंकृत करनार, **प्रथमः**-अनादि स्वरूप, **शयुः**-प्रलयकाणमां सर्व भूतोने शयन करावनार **मेधिरः**-संग्राम करावनार **द्विमाता**-बे-प्रकाश अने अप्रकाशवाणा लोकना निर्माता **अङ्गिरस्तमः**-अत्यंत अन्तर्यामी **विभुः**-सर्व व्यापक **कविः**-सर्वज्ञ छो, तेथी **चित्**-तेथी ज आयवे-मनुष्य अने **विश्वस्मै**-सर्व भुवनाय-लोको-संसारने माटे **देवानाम्**-विद्वानो अथवा पृथिवी आहि लोकोना **व्रतम्**-ते ते धर्मयुक्त नियमोने **कतिधा**-केटलाय प्रकारोथी परि + **भूषसि**-सुशोभित करो छो. (२)

[विद्वान्]

हे अग्ने-सर्व शत्रुओना दाहक विद्वान् ! जेथी **त्वम्**-आप सर्वने अलंकृत करनार **प्रथमः**-प्रथम मानवा योऽय शयुः-प्रलयमां सर्व भूतोनुं शयन करावनार **मेधिरः**-संग्राम करावनार **द्विमाता**-प्रकाश अने अप्रकाशवाणा बन्ने लोकोना निर्माता **अङ्गिरस्तमः**-अन्तर्यामी **विभुः**-सर्व सभा अने सेनाना अंगोनी शत्रु सेनामां व्यापक **कविः**-सर्वज्ञ छो, तेथी **चित्**-ते कारणे आयवे-मनुष्य तथा **विश्वस्मै**-सर्व भुवनाय-लोक अर्थात् संसारने माटे **देवानाम्**-विद्वानोना **व्रतम्**-ते-ते धर्मयुक्त नियमोने (**कतिधा**) केटलाय प्रकारोथी परि + **भूषसि**-सुशोभित करो छो. (२)

ऋग्वेदभाष्य

१४७

भावार्थ : परमेश्वर वेद द्वारा अने विद्वानों तेना अध्ययन द्वारा मनुष्योना विद्या तथा सूर्योप्रतीक व्रतोने अने लोकोना नियमरूपी व्रतोने सुशोभित करे छે.

જેઓએ સૂર્ય આદિ પ્રકાશવાન અને વાયુ, પૃથિવી આદિ અપ્રકાશવાન અને વાયુ, પૃથિવી આદિ અપ્રકાશવાન લોક સમૂહની રચના કરેલ છે, તે સર્વવ્યાપક છે.

જેઓ ઈશ્વરની તથા તેની રચેલી સૃષ્ટિની વિદ્યાને પ્રકાશિત કરે છે, તેઓ વિદ્વાન બની શકે છે. વિભુ = વ્યાપક ઈશ્વર અને વિદ્વાનો વિના કોઈ પણ યથાર્થ વિદ્યાને તથા કારણથી કાર્યરૂપ બનેલ સમસ્ત લોકોની રચના, ધારણ કરવા અને તેનું જ્ઞાન કરાવવામાં સમર્થ બની શકતા નથી. (૨)

त्वमग्ने प्रथमो मातृरिश्वन् आविर्भैव सुक्रतुया विवस्वते ।

अरेजेताम् रोदसी होतृवूर्येऽसङ्गोभर्मयजो मुहो वंसो ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-પરમાભૂત અથવા વિદ્વાન ! પ્રથમ:-અનાદિ સ્વરૂપ અથવા સમસ્ત કાર્યોમાં અગ્રણી, ત્વમ्-આપ જે સુક્રતુયા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને કર્માને સિદ્ધ કરાવનાર વાયુથી હોતૃવૂર્યે-હોતાઓને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય રોદસી-વિદ્યુત અને પૃથિવી અરેજેતામ્-પોતાની કક્ષામાં ધૂમે છે, તે માતરિશ્વને-પોતાની આકાશરૂપ માત્રામાં શયન કરનાર વાયુ અને વિવસ્વતે-સૂર્યલોક આવિ:, ભવ-એ બન્નેને પ્રકટ કરો.

હે વંસો-સર્વને નિવાસ કરાવનાર ! આપ શત્રુનો અસંગો:-વિનાશ કરો, જેથી મહા-મહાન ભારમ्-ભારયુક્ત વાહનને અયજ:-દેશ-દેશાન્તરમાં પહોંચાડો છો, તેનો અમને બોધ-જ્ઞાન કરાવો. (૩)

भાવાર્થ : (જે) કારણરૂપ અજીન પોતાના કારણથી વાયુના દ્વારા સૂર્યરૂપ બનીને તથા અંધકારનો નાશ કરીને પૃથિવી તથા પ્રકાશને ધારણ કરે છે, તે યજ અને શિલ્પના નિમિત બનીને કલાયંત્ર-મશીનોમાં પ્રયુક્ત કરવામાં આવતા મહાન ભારયુક્ત વાહનનોને શીધ ચલાવે છે. (દેશ-દેશાન્તરમાં પહોંચાડે છે.) (૩)

त्वमग्ने मनवे द्याम्पवाशयः पुरुरवसे सुकृते सुकृत्तरः ।

श्वात्रेण यत्पित्रोर्मुच्यसे पर्या त्वा पूर्वमनयन्नापरं पुनः ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-જગદીશ્વર ! સુકृત्तરः:-અત્યંત શ્રેષ્ઠકર્મ કરનાર ત્વમ्-સર્વના પ્રકાશક આપે પુરુષસે-અનેક શબ્દોવાળા વિદ્વાન સુકृતे-શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનાર મનવे-વિદ્યાપ્રકાશથી સર્વ વ્યવહારને જાણનાર વિદ્વાનને માટે દ્યામ्-ઉત્તમ સૂર્યલોકને અવાશય:-પ્રકાશિત કરેલ છે, શ્વાત્રેણ-ધન અથવા વિજ્ઞાનની સાથે વિદ્યમાન (ત્વા) આપને વિદ્વાનો પૂર્વમ्-પૂર્વકલ્પમાં અથવા પૂર્વજન્મમાં પુનઃ:-અને અપરમ्-આ વર્તમાન કલ્પમાં અથવા આગણ જન્મ-મરણ આદિ પૃથક્ક પ્રતીત થનાર આપને પુનઃ-વારંવાર અનયન-પ્રાપ્ત કરે છે.

હે જીવ ! જે જીવ ! જે ઈશ્વર શ્વાત્રેણ-ધન અને વિજ્ઞાનની સાથે (ત્વા) તેને પૂર્વમ्-પૂર્વજન્મમાં અને અપરમ्-આ જન્મમાં દેહ પ્રદાન કરે છે; યત्-જેનાથી પરિ + મુચ્યસે-સર્વત્રથી દુઃખથી મુક્ત અર્થવદભાષ્ય

બની જાય છે, અને જેના નિયમથી તું **પિત્રો:**-માતા-પિતાના પાસેથી મહાકલ્પના અન્તમાં એનુઃ-ફરી સંસારમાં આવે છે, તે ઈશ્વરનું સેવન **ઉપાસના**-અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર. (૪)

ભાવાર્થ : જે જગદીશરે સૂર્ય આદિ જગત રચેલ છે અને જે વિજ્ઞાનો દ્વારા સુશિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેની પ્રાપ્તિ પુણ્ય કર્માંથી થાય છે અને ચક્રવર્તી રાજ્ય આદિ ધનની પ્રાપ્તિ પણ (તે પુણ્યકર્માંથી થાય છે.) (૪)

**ત્વર્મણે વૃષભઃ પુષ્ટિવર્ધનિનું ઉદ્યતસ્તુચે ભવસિ શ્રવાચ્યઃ।
ય આહૃતિં પરિ વેદા વષટ્કૃતિમેકાયુરગ્રે વિશે આવિવાસતિ ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : હે અને-પજા કિયા ફલવિતું જગત્શુરો પરેશ ! જે ત્વમ्-આપ અગ્રે-પ્રથમ ઉદ્યતસ્તુચે-સારી રીતે સુવો ગ્રહણ કરનાર યાજીકને માટે **શ્રવાચ્ય:**-સાંભળવા-સંભળાવવા યોગ્ય વૃષભઃ:-સુખોની વર્ષા કરનાર **એકાયુ:**-એક સત્ય ગુણ-કર્મ-સ્વભાવરૂપ આયુવાળા અને પુષ્ટિવર્ધનિનું:-પુષ્ટિવર્ધનિનું ભવસિ-બને છે. યઃ:-જે આપ **વષટ્કૃતિમ्**-જેમાં વષટકિયા-ઉત્તમ કિયા કરવામાં આવે તથા **આહૃતિમ्**-જેમાં ધર્મયુક્ત આચરણ કરવામાં આવે તેનું વિજ્ઞાન બતાવવામાં આવે છે, **વિશે:**-સર્વ પ્રજા પુષ્ટિની વૃદ્ધિથી તે આપના અને સુખોના **પરિ + આવિવાસતિ**-સારી રીતે સેવન કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સર્વ પ્રથમ જગતનું નિમિત્ત કારણ બ્રહ્મનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ અને પણી યજ્ઞવિદ્યામાં જે કિયાઓ છે તથા જે રીતે હોમવા યોગ્ય દ્રવ્યો છે, તે સર્વને સમ્યક્ રીતે જાળીને, તેના પ્રયોગ વિજ્ઞાનથી શુદ્ધ વાયુ, વર્ષા અને જળની શુદ્ધિના કારણભૂત દ્રવ્યોનો અજ્ઞિમાં હોમ કરીને, તેનું સેવન કરવાથી આ સંસારમાં મહાન સુખની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના દ્વારા સમસ્ત પ્રજા આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે; એમ આજાવું જોઈએ. (૫)

**ત્વર્મણે વૃજિનવર્તનિનું નરં સક્રમાન્યિપર્બિ વિદથૈ વિચર્ષણે।
યઃ શૂરસાતા પરિતક્ષ્યે ધને દુધ્રેભિશ્રુત્સમૃતા હંસિ ભૂયસ: ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે **સક્રમન-**સર્વ પદાર્થોથી સંબંધ રાખનાર **વિચર્ષણે**-અનેક પ્રકારના પદાર્થોના યથાર્થ દ્રષ્ટા = જોનાર **અગ્ને**-રાજનીતિ વિદ્યાથી સુશોભિત સેનાપતિ ! યઃ:-જે આપ **વિદથૈ**-ધર્મયુક્ત યજ્ઞરૂપી શૂરસાતૌ-સંગ્રામમાં દ્વઘેભિ:-અલ્ય સાધનોથી **વૃજિનવર્તનિમ्**-અધર્મ માર્ગમાં ચાલનાર **નરમ-**મનુષ્ય અને **ભૂયસ:**-અનેક શત્રુઓના હંસિ-હનન કરો છો, અને સમૃતા-ઉત્તમ સત્યયુક્ત કર્મોના પિરંધિ-પાલનકર્તા છો, તે આપ (**પરિતક્ષ્યે**) જે ચોર પારકા પદાર્થોને હરવાની ઈચ્છાથી **પરિતક્ષ્યે**-સર્વ તરફથી જોવા યોગ્ય ધને-સુવર્ણ, વિદ્યા અને ચક્રવર્તી રાજ્ય આદિ ધનની રક્ષાને નિમિત્ત આપ અમારા સેનાપતિ બનો. (૬)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરનો એ સ્વભાવ છે, કે જે નિયમપૂર્વક અધર્મનો ત્યાગ કરે છે, ધર્મનું સેવન કરવા ઈચ્છે છે, તેને તે કૃપા કરીને ધર્મમાં સ્થિત કરે છે તથા જે ધર્મયુક્ત યુદ્ધ અને ધર્મયુક્ત ધનને

પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે છે, તેની રક્ષા કરીને તેના કર્માંતુસાર તેને ધન પણ પ્રદાન કરે છે અને જે દુષ્ટાચારી છે, તેને તેના કર્માંતુસાર ફળ પ્રદાન કરીને દંડ આપે છે.

જે ઈશ્વરની આશામાં રહીને ધર્માત્મા યુક્તના અલ્ય સાધનોથી પણ યુક્તમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેને (ત) વિજય પ્રદાન કરે છે, અન્યને નહિ. (૬)

ત્વं તમંને અમृતત્વ ઉત્તમે મત્તં દધાસ્તિ શ્રવસે દિવેદિવે ।

યસ્તાતૃષ્ણાણ ઉભયાય જન્મને મયઃ કૃણોષિ પ્રય આ ચ સૂર્યૈ ॥૭॥

પદાર્થ : હે અને-મોક્ષ આદિ સુખ પ્રદાન કરનાર જગદીશ્વર ! આપ-ય:-જે સૂરિ:-મેધાવી = બુદ્ધિમાન મનુષ્ય દિવેદિવે-પ્રતિદિન શ્રવસે-શ્રવણને યોગ્ય આપની પ્રાપ્તિને માટે મોક્ષને ઈચ્છે છે. તમ-તે ધર્માત્મા મર્તમ-મનુષ્યને ઉત્તમે-સર્વોત્તમ અમૃતત્વે-મોક્ષ પદમાં દધાસ્તિ-ધારણ કરો છો-સ્થાપન કરો છો; અને જે મેધાવી મોક્ષ-અત્યંત સુખ અનુભવ કરીને-ભોગવીને ફરી ઉભયાય-પૂર્વ અને પર બન્ને જન્મને-જન્મના માટે તાતૃષ્ણાણ:-વારંવાર તૃષ્ણા કરતા તે મોક્ષ પદથી નિવૃત્ત થાય છે; તે સૂર્યે-મેધાવીને માટે મયઃ-સુખ અને પ્રયઃ-પ્રસન્નતાને આકૃણોષિ-સિદ્ધ કરો છો-પ્રદાન કરો છો. (૭)

ભાવાર્થ : જે જ્ઞાની ધર્માત્મા મનુષ્ય મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે, તે સમયે તેનો આધાર ઈશ્વર જ (હોય) છે. જે જન્મ વીતિ ગયો તે પ્રથમ, જે આવનાર છે તે દ્વિતીય, જે વર્તમાનમાં છે તે તૃતીય અને જે વિદ્યા અને આચાર્યથી થાય છે તે ચતુર્થ, એ ચારેય મળીને એક જન્મ (ગણવામાં આવે) છે.

જ્યાં મનુષ્ય મુક્તિને પ્રાપ્ત કરીને તથા તેને ભોગવીને જન્મે છે, તે દ્વિતીય જન્મ (કહેવાય) છે, એ બન્નેને ધારણ કરવા માટે જીવાત્મા પ્રવૃત્ત રહે છે. આ રીતે આ વ્યવસ્થા ઈશ્વરને આધીન છે ; તેમ સમજું જોઈએ. (૭)

ત્વं નોં અને સુનયે ધનાનાં યુશસ્તે કારું કૃણુહિ સ્તવાનઃ ।

ऋધ્યામું કર્માપસા નવૈન દેવૈદ્યીવાપૃથિવી પ્રાવતં નઃ ॥૮॥

પદાર્થ : હે અને-કીર્તિ અને ઉત્સાહને પ્રાપ્ત કરાવનાર જગદીશ્વર અને પરમેશ્વરના ઉપાસક ! સ્તવાનઃ-સ્તુતિ કરનાર આપ-નઃ-અમારા ધનાનામ-વિદ્યા, સુવર્ણ અને ચક્રવર્તી રાજ્ય રૂપમાં પ્રસિદ્ધ ધનના સનયે-સેવનને માટે યશસમ-કીર્તિયુક્ત અને કાસ્મ ઉત્તમ કર્મ કરનાર શિલ્પી-ઉદ્ઘોષી મનુષ્યને નિયુક્ત કૃણુહિ-કરો, જેનાથી અમે પુરુષાર્થી બનીને નવીન-નવીન અપસા-પુરુષાર્થી કર્મ-કર્મ ઋધ્યામ-નિત્ય વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીએ, વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે દેવૈ:-વિદ્વાનોથી-ઈશ્વર અને ઉપાસક તમે બન્ને નઃ-અમારી નિત્ય રક્ષા કરો, દ્વાવાપૃથિવી-સૂર્યનો પ્રકાશ અને ભૂમિ પ્રાવતમ-અમારી રક્ષા કરે. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ઈશ્વરને એટલા માટે પ્રાર્થના કરે કે-હે જગદીશ્વર ! આપ કૃપા કરીને અમારી

મધ્યમાં સમસ્ત ઉત્તમ ધનને પ્રાપ્ત કરાવનારી શિલ્પ આદિ વિદ્યાને જાગ્નાર ઉત્તમ વિદ્યાનોને બનાવો.
જેનાથી અમે તેની સાથે નવીન પુરુષાર્થ કરીને પૃથ્વીનું રાજ્ય અને સમસ્ત પદાર્થોથી યથાયોગ્ય ઉપકાર
પ્રદાન કરીએ. (૮)

**ત્વं નૌ અને પિત્રોરુપસ્થ આ દ્રેવો દ્રેવેષ્વનવદ્ય જાગૃવિઃ ।
તનુકૃદ્બોધિ પ્રમતિશ્ર કારવે ત્વં કલ્યાણ વસુ વિશ્વમોપિષે ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : હે અનવદ્ય-નિંદ્ય કર્મથી રહિત = ઉત્તમ કર્મયુક્ત અને-વિજ્ઞાનસ્વરૂપ સભાધ્યક્ષ ! **જાગૃવિ:-**
નિત્ય ધર્મ = પુરુષાર્થમાં જાગૃત, **દેવઃ**-સર્વ ન્યાય અને વિનયના પ્રકાશક **તનુકૃદ-**પૃથ્વીઓ આદિ વિસ્તૃતિ
લોકોના વિષયમાં વિદ્યા રાખનાર છો, આપ **દેવેષુ**-વિદ્યાનો તેત્રીસ દિવ્યગુણવાળા દેવતાઓમાં **પિત્રો:-**
માતા-પિતાના **ઉપર્સ્થે**-સમીપસ્થ વ્યવહારમાં નઃ-અમને **ઊપિષે**-પ્રસિદ્ધ કરો છો.

હે **કલ્યાણ**-કલ્યાણાકારક અર્થાત્ હે અન્યંત સુખપ્રદાતા રાજ્ય ! **પ્રમતિ:-**ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા, **ત્વમ्**-
સમસ્ત વિદ્યાના દાતા આપ **કારવે**-શિલ્પકાર્યની સિદ્ધિને માટે મને **વિશ્વમ**-સર્વ વસુ-વિદ્યા અને ચક્કવર્તી
રાજ્યથી સિદ્ધ થનાર ધનનો આ + **બોધિ**-સારી રીતે બોધ કરાવો. (૮)

ભાવાર્થ : પુનઃ જગદીશ્વરની આ રીતે પ્રાર્થના કરવી ઓઈએ-હે ભગવન્ ! આપ અમને જ્યારે-
જ્યારે જન્મ આપો, ત્યારે-ત્યારે શ્રેષ્ઠ વિદ્યાનોના સંપર્કમાં જન્મ આપો, ત્યાં અમને સર્વ વિદ્યાઓથી
યુક્ત કરો. જેથી અમે સમસ્ત ધન પ્રાપ્ત કરીને સુખી રહીએ. (૮)

**ત્વમંને પ્રમતિસ્ત્વં પિતાસ્તિ નુસ્ત્વં વયુસ્કૃત્તવ જામયો વ્યમ ।
સં ત્વા રાયઃ શુતિનુઃ સં સહસ્ત્રિણઃ સુવીર્મ યન્તિ વ્રતપામદાભ્ય ॥ ૧૦ ॥**

પદાર્થ : હે **અદાભ્ય**:-ઉત્તમ કર્મયુક્ત અર્થાત્ હિંસાદિ કર્માથી રહિત અને-યથાયોગ્ય રચનાકર્મ
જાગ્નાર સભાધ્યક્ષ ! **પ્રમતિ:-**ઉત્તમ માનવાળા તથા **ત્વમ्**-સર્વ સુખને પ્રકટ કરનાર આપ નઃ-અમારા
પિતા-પાલક અસિ-છો, **ત્વમ्**-દ્યાણુ આપ નઃ-અમારા વયસ્કૃત-વૃદ્ધાવસ્થા પર્યંત વિદ્યા અને સુખથી
યુક્ત આયુને સિદ્ધ કરનાર અસિ-છો, તવ-સુખના જનક આપની કૃપાથી **જામય**:-જ્ઞાનવાન સંતાન
જેવા હોય તેમ કરો અને જેમ **શતિનુઃ**-, **સહસ્ત્રિણઃ**-સેંકડો, હજારો = અસંખ્ય પ્રશંસિત પદાર્થ વિદ્યા
અને કર્મયુક્ત વિદ્યાન મનુષ્ય-વ્રતપામ-વ્રત = સત્યના રક્ષક-પાલન કરનાર **સુવીર્મ**-શ્રેષ્ઠ વીરો વાળા
આપને પ્રાપ્ત કરીને **રાય**:-ધનને **સમ**, **યન્તિ**-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ આપનો આશ્રય કરેલ
અમે પણ તે ધનોને પ્રાપ્ત કરીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ પિતા સંતાનો દ્વારા માન અને સત્કાર કરવા યોગ્ય છે-પૂજનીય છે, તેમ પ્રજાજનોના
સભાપતિ રાજ્ય માનનીય અને પૂજનીય છે. (૧૦)

ત્વામંને પ્રથમમાયુમાયવૈ દ્રેવા અંકૃણવન્નહુષસ્ય વિશપતિમ् ।

इळामकृण्वन्मनुषस्य शासनीं पितुर्यत्पुत्रो ममकस्य जायते ॥ ११ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-अमृत स्वरूप सभापते ! आप जेम देवा:-विद्वान शासनीम्-सत्यासत्यना निर्णयना निभित इळाम्-चारेय वेदोनी वाणीने अकृण्वन्-विशेष ज्ञानने माटे शासनीम्-जेथी सर्व विद्या अने धर्माचार युक्त नीतिथी तेने ग्रहण करीने प्रथमम्-अनादि स्वरूप जे न्यायथी प्रजा योग्य आयुम्-प्राप्त थवा विश्वपतिम्-प्रजा अने पुत्र आदिनी रक्षा करनार सभापति राजाने चारेय वेदोनी वाणी अने सत्य व्यवस्थाने अकृण्वन्-प्रकाशित करे छे, तेम ममकस्य-ज्ञानवान नहुषस्य-मनुष्यनी जे वेदवाणी छे, तेने आप प्रकाशित करो. (११)

भावार्थ : ईश्वर प्राणीत व्यवस्था आपनार वेदशास्त्र विना अने राजनीति विना प्रजापालक राजा प्रजानुं पालन करी शकतो नसी. प्रजा राजानी अबोध-मूर्ख संतान समान होय छे, तेथी सभापति राजाए प्रजाने अबोध पुत्रनी समान मानीने शासन करतुं जोईअ. (११)

त्वं नौ अग्ने तव देव पायुभिर्मघोनो रक्ष तुन्वश्च वन्द्य ।

त्राता तोकस्य तनये गवामुस्यनिमेषं रक्षमाणस्तवं ब्रुते ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे देव-समस्त सुखोना दाता वन्द्य-स्तुतिने योग्य अग्ने-यथोचित सर्वनी रक्षा करनार परमेश्वर ! तव-सर्वना अधिपति आपना ब्रते-सत्यपालन आदि नियममां प्रवृत्त मघोनः-प्रशंसनीय धनथी युक्त नः-अमने तथा अमारा तन्वः-शरीरोने पायुभिः-उत्तम रक्षादि व्यवहारोथी अनिमेषम्-प्रतिक्षण रक्ष-पालन करो, रक्षमाणः-रक्षा करता आप जे आपना उक्त = सत्यपालन आदि नियममां रहेनार तोकस्य-संतान अने गवाम्-मन आदि ईन्द्रियो अथवा चतुष्पाद पशुओना तथा अस्य-समस्त चराचर जगतना प्रतिक्षण त्राता-रक्षक अर्थात् अत्यंत आनंदधायक बनो. (१२)

भावार्थ : सभापति राजाए परमेश्वरना संसारना कारण, पालन आदि युश्मोनी समान उत्तम युष्मोथी राज्य-नियमोमां प्रवृत्त जनोनी सदा रक्षा करवी जोईअ. (१२)

त्वमग्ने यज्यवे पायुरन्तरोऽनिष्ठाय चतुरुक्ष इध्यसे ।

यो ग्रुहहव्योऽवृकाय धायसे कीरेश्चन्मन्त्रं मनसा वुनोषि तम् ॥ १३ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-अग्नि समान देवीप्रमाण सभाध्यक्ष ! तु मनसा-विज्ञानथी मन्त्रम्-विचारता अथवा वेद मन्त्रोनुं सेवन करनारनी चित्-समान, रातहव्यः-हव्य पदार्थोना दाता, पायुः-पालनना हेतु, अन्तरः-मध्यस्थ चतुरुक्षः-सेनाना चार अंग अर्थात् हाथी, घोडा, रथना आश्रयथी युद्ध करनार अने पायदण योद्धाओमां सारी रीते चित् आपतां अनिष्ठाय-सर्वथा पक्षपात रहित न्याय युक्त अवृकाय-योरी आदि दोषोथी सर्वथा पृथक् धायसे-उत्तम युश्मो-कर्माने धारण करनार यज्यवे-यज्ञ तथा शिल्पविद्याने सिद्ध करनार मनुष्यने माटे इध्यसे-प्रदीप्त = तेजस्वी बनीने पोतानो प्रताप भतावे छे, अने जेनी

वनोषि-सेवा करे छे, **तम्-ते कीरः-**विविध प्रकारनी वाणीथी प्रेरणा करनार विद्वानथी विनयने प्राप्त करीने प्रजानुं पालन कर. (१३)

भावार्थ : जेम अध्यापकथी विद्यार्थी मनथी विद्यानुं सेवन करे छे, तेम तुं (सभाध्यक्ष) आप विद्वानना उपदेश अनुसार राज्य धर्मनुं सेवन कर. (१३)

त्वर्मग्न उरुशंसाय वाधते स्पार्ह यद्रेकणः परमं वनोषि तत्।

आध्रस्य चित्रमतिरुच्यसे पिता प्र पाकं शास्मि प्र दिशो विदुष्टरः ॥ १४ ॥

पदार्थ : डे अन्ने-विज्ञानयुक्त न्यायाधीश ! यत्-जे करणे प्रमतिः-उत्तम ज्ञानयुक्त विदुष्टरः-अनेक प्रकारना हुःभोथी पार करनार आप उरुशंसाय-अनेक प्रकारनी सुति करनार वाधते-विद्वान ऋत्विक मनुष्यने माटे स्पार्हम्-वांछित परमम्-अत्युत्तम रेकणः-धन पाकम्-पवित्र धर्म अने दिशः-उत्तम विद्वानोने वनोषि-सारी रीते याहे छे अने राज्यने धर्मथी आध्रस्य-धारण करीने पिता-पितानी चित्-समान सर्वने प्रशास्मि-शिक्षा-उपदेश करो छो, तत्-तेथी आप सर्वना माननीय छो. (१४)

भावार्थ : जेम पिता पोताना संतानोनुं पालन, धन-दान, धारण अने शिक्षा आपे छे, तेम राजा सर्व प्रजाना पालक होवाथी छवोने माटे सर्व धननो यथावत् विभाग करीने, तेबोना कर्मानुसार सुख अने हुःभ आपवा ओईअ. (१४)

त्वर्मग्ने प्रयतदक्षिणं नरं वर्मेव स्यूतं परि पासि विश्वतः।

स्वादुक्षद्वा यो वस्तौ स्योनुकृजीवयाजं यजते सोपुमा दिवः ॥ १५ ॥

पदार्थ : डे अन्ने-सर्वने सारी रीते ज्ञानार सभापति ! (अर्थात् राज्य धर्म, सत्य अने न्यायथी प्रकाशमान सभापति !) आप वर्मेव-कवयनी समान-सर्वना रक्षक यः-जे स्वादुक्षद्वा-शुद्ध अन्न-जणना भोक्ता स्योनकृत्-सर्वने सुखकारी मनुष्य वस्तौ-निवास स्थानमां विविध साधनयुक्त यशोथी यज्ञते-यज्ञ करे छे, ते प्रयतदक्षिण्-उत्तम प्रकारथी विद्या अने धर्मोपदेश करनार तथा जीवयाजम्-छवनो यज्ञ-धर्मथी संगत करावनार स्यूतम्-अनेक साधनो शिल्पकार्य-कारीगरीमां कुशण नरम्-नभ अर्थात् विनयी मनुष्यने विश्वतः-सर्व प्रकारथी परिपासि-पालन-रक्षा करो छो सः-ते धर्मात्मा परोपकारी विद्वान आप दिवः-सूर्य प्रकाशनी उपमा-उपमाने प्राप्त करो छो. (१५)

भावार्थ : जे सर्वना सुखने सिद्ध करनार सूर्य सर्वने प्रकाशित करीने सुख आपे छे, तेनी समान होय छे.

जेम युद्ध प्रवृत्त वीरोनी शश्वोना प्रहारथी कवय रक्षा करे छे, तेम राजा आहि राजसभाना सभासद धार्मिक मनुष्योनी सर्व हुःभोथी रक्षा करे. (१५)

इमार्पणे शुरणि॑ मीमृषो न द्रुममध्वानं॒ यमगाम॑ दूरात्।

आपि॑ पिता॒ प्रमति॑ः सोम्यानां॒ भृमिरस्यृषि॑कृन्मत्यीनाम्॥ १६॥

पदार्थ : हे अने-सहनशील अत्युत्तम विद्वन्-आप सोम्यानाम्-शान्ति आहि गुणयुक्त मत्यानाम्-मनुष्योने आपि॑-प्रीतिपूर्वक प्राप्त पिता॒ सर्व पालक प्रमति॑ः-उत्तम विद्यायुक्त भूमि॑ः-नित्य भ्रमणशील ऋषिकृत्-वेदार्थ बोध करावनार छो तथा नः-अमारी इमाम्-अे शरणिम्-विद्यादिनाशक अविद्याने मीमृषः-अत्यंत निवारण करो छो, ते आप अने अमे यम्-जेने अमे दूरात्-दूरथी उल्लंघन करीने इमम्, (वक्ष्यमाण) अच्चानम्-धर्मभार्गनी अगाम्-सन्मुख आवे तेनु सेवन करीअ. (१६)

भावार्थ : ज्यारे मनुष्य सत्य भावथी उत्तम मार्गने प्राप्त करवा ईर्ष्ये छे, त्यारे ईर्ष्यर (तेमा) सत्पुरुषोना संग माटे प्रेम अने जिज्ञासा उत्पन्न करे छे, त्यारे ते श्रद्धाणु बनीने बहु दूर रहेनार आप योगी विद्वानोनी पासे जईने तथा अभीष्ट ज्ञान प्राप्त करीने धार्मिक बनी जाय छे. (१६)

मनुष्वदग्ने अङ्गिरुस्वदङ्गिरो ययाति॑वत्सदने॒ पूर्ववच्छुचे।

अच्छ युह्या॑ वहु॑ दैव्यं॒ जनमा॑ सादय॑ बृहिषि॑ यक्षि॑ च प्रियम्॥ १७॥

पदार्थ : हे शुचे॑-पवित्र अङ्गिरः-प्राणी समान धारणा करनार अने॑-विद्याओथी सर्वत्र व्याप्त सभाध्यक्ष ! आप मनुष्यवत्-मनुष्यना आवागमन समान अने अङ्गिरस्वत्-शरीरमां व्याप्त प्राणवायुनी समान राज्यकर्म व्याप्त पुरुषनी समान ययातिवत्-जेम पुरुष यज्ञनी साथे कामोने सिद्ध करे अने करावे छे अने पूर्ववत्-जेम श्रेष्ठ प्रतिष्ठायुक्त विद्वानो विद्यादाता छे; तेम प्रियम्-सर्व जगाने प्रसन्न करनार दैव्यम्-विद्वानोमां अति कुशण जनम्-मनुष्यने अच्छ-सारी रीते आयाहि-प्राप्त थाओ, ते मनुष्यने विद्या अने धर्मनी तरफ वह-यत्वावो, तथा बृहिषि॑, सदने॑-श्रेष्ठ मोक्षना साधनोमां आसादय-अवस्थित करो अने यक्षि॑-त्यां तेने प्रतिष्ठित करो. (१७)

भावार्थ : जे मनुष्योने विद्या, धर्मानुष्ठान अने प्रेमथी सभापतिनी सेवा करी छे, ते तेने उत्तम धर्मयुक्त मार्गमां प्रेरित करे छे. (१७)

एतेनांगे॑ ब्रह्मणा॑ वावृथस्व॑ शक्ती॑ वा॑ यत्ते॑ चकृमा॑ विदा॑ वा॑।

उत॑ प्र णोऽयुभि॑ वस्यौ॑ अ॒स्मान्त्सं॑ नः॑ सृज॑ सुमत्या॑ वाजवत्या॥ १८॥

पदार्थ : हे अने-सर्वोत्तम विद्वान ! आप ब्रह्मणा॑-वेदविद्या वाजवत्या॑-उत्तम अन्न, युद्ध अने विज्ञानथी युक्त सुमत्या॑-श्रेष्ठ विचारयुक्तनी नः-अमारा माटे वस्यः-अत्यंत धन अभिसृज॑-सर्व प्रकारथी प्रकट करो, उत-अने आप विदा॑-आपना उत्तम ज्ञानथी वावृथस्व॑-नित्य अत्यंत उन्नति करो, ते-आपनो यत्-जे प्रेम छे, तेने अमे चकृम्-करीअे अने आप अस्मान्-अमने प्रणेषि॑-श्रेष्ठ बोध प्राप्त करावो. (१८)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય વેદોકત રીતે વ્યવહાર કરે છે, તેઓ જ્ઞાનવાન, સુમતિયુક્ત અને ધાર્મિક બનીને જે ઉત્તમ વિદ્વાનની સેવા કરે છે, તે (વિદ્વાન) તેને શ્રેષ્ઠ સામર્થ્ય અને ઉત્તમ વિદ્યાથી યુક્ત કરે છે. (૧૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈન્દ્ર આદિ અનુયોગી અજિનનું પ્રધાન રૂપથી ઈશ્વર અને ગૌણરૂપથી ભૌતિક અજિ અર્થનો પ્રકાશ કરવાથી ગૌણ રૂપથી પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૧)

સૂક્ત-૩૨

ઇન્દ્રસ્ય નુ વીર્યાણિ પ્ર વોચું યાનિ ચુકાર પ્રથમાનિ વુજી।

અહુનનહિમન્વપસ્તતર્દ્વ પ્ર વુક્ષણા અભિનૃત્યવ્યતીતાનામ् ॥૧॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષ્યો ! તમે જેમ ઇન્દ્રસ્ય-સર્વ પદાર્થોના વિદારક સૂર્યલોક સમાન સમાધ્યક્ષ રાજાનો યાનિ-જે પ્રથમાનિ-પ્રસિદ્ધ વીર્યાણિ-પરાકુમ અને આકર્ષણ આદિ સમાન કર્મ બતાવો છો. તેને હું નુ-શીધ પ્રવોચમ-સર્વથા ઉપદેશ કરું જેમ તે વુજી-સર્વ પદાર્થોનું છેદન કરનાર કિરણોયુક્ત સૂર્ય અહિમ-મેધનું અહન-હનન કરે છે, અને તેના અવયવ અપ:-જળને નીચે, ઉપર અને અનુ-પાછળ ચકાર-કરે છે, તેને પ્ર + તતર્દ-નષ્ટ કરે છે- પૃથિવી પર પાડે છે, પર્વતાનામ-મેધ અથવા પર્વતોથી પ્રવક્ષણા:-નદીઓને વિદારિત કરે છે, તેમ હું શત્રુઓનું હનન કરું, તેને નીચે, ઉપર અને પાછળ ફેંકું, કિલ્વા આદિથી આવેલ યુદ્ધ માટેની સેનાઓનું ભેદન કરું. (૧)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર દ્વારા ઉત્પન્ન કરેલ તે અજિમય સૂર્યલોક જેમ પોતાના પ્રકાશ, આકર્ષણ, દાહ, છેદન અને વર્ધાની ઉત્પત્તિ નિમિત્ત રૂપ સ્વાભાવિક ગુણ-યુક્ત અનાદિ કર્માને દિવસ-રાત કરે છે, તેમ પ્રશાપાલનમાં તત્પર રાજ્યપુરુષોએ પણ બનવું જોઈએ. (૧)

અહુનહિં પર્વતે શિશ્રિયાણં ત્વષ્ટાસ્મૈ વજી સ્વર્યૈ તતક્ષ।

વાશ્રાઇવ ઘેનવઃ સ્યન્દમાના અંજઃ સમુદ્રમવ જગુરાપઃ ॥૨॥

પદાર્થ : જેમ એ ત્વષ્ટા-પોતાના કિરણોથી પદાર્થોનું છેદન અને સૂક્ષ્મ કરનાર સૂર્ય પર્વતે-મેધમંડળમાં શિશ્રિયાણમ-રહેનારા સ્વર્યમ-ગર્જનારા અહિમ-મેધ-વાદળાઓનું અહન-હનન કરે છે, અસ્મૈ-એ મેધને માટે વજમ-છેદન કરનાર કિરણ સમૂહને તતક્ષ-તેજ કરે છે એ કર્મથી વાશ્રા-વાદળાની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્કંઠિત શષ્ટ કરતી ઘેનવ-ગાયોની ઇવ-સમાન સ્યન્દમાના:-વહેતું અંજઃ-વ્યક્ત અથવા ગતિશીલ આપ:-જળ સમુદ્રમ-જળથી પૂર્ણ સાગરની તરફ અવજામુઃ-નદીઓ દ્વારા જાય છે.

એ રીતે સભાધ્યક્ષ રાજા કિલ્લામાં રહેનાર શત્રુનું હનન કરે, અસ્મૈ-એ દુષ્ટ શત્રુને માટે વજ્રમ्-ઇદન કરનાર શાખ સમૂહને તત્ક્ષણીક્ષણ કરે, તેથી વાશ્રા-વાછરડાની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્કઠિત બનીને શબ્દ કરતી ઘેનવઃ-ગાયોની સમાન સ્વન્દમાના:-વહેતા અજ્ઞા:-વ્યક્ત અથવા ગતિશીલ આપઃ-શત્રુઓના પ્રાણોને સમુદ્રમ्-અન્તરિક્ષમાં પહોંચાડે અને તે કાંટારૂપ શત્રુઓને મારીને પ્રજાને સુખ પ્રદાન કરે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અન્તરિક્ષમાં રહેલ મેધ = વાદળાંઓને ભૂમિ પર પાડીને જગતને જીવન પ્રદાન કરે છે, તેમ સેનાપતિ કિલ્લા તથા પર્વત આદિમાં આશ્રય કરેલા શત્રુઓને ભૂમિ પર પદ્ધારીને પ્રજાઓને નિરંતર સુખી કરે છે. (૨)

વૃષાયમાણોऽવृણીત સોમં ત્રિકદ્રુકેષ્વપિબત્તુતસ્ય ।

આ સાયકં મુઘવાદત્ત વજ્રમહન્નેન પ્રથમુજામહીનામ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જેમ વૃષાયમાણઃ-વૃષભ = સાંધની સમાન આચરણ કરતા ઇન્દ્ર: સૂર્યલોક, મેધની સમાન સુતસ્ય-આ ઉત્પન્ન જગતની મધ્યમાં ત્રિકદ્રુકેષુ-ત્રણ-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય નામક વિવિધ કળાઓવાળા કાર્ય પદાર્થોમાં વિદ્યમાન સોમમ्-૨સને અવૃણીત-સ્વીકાર કરે છે, અપિબત્-પોતાના પ્રકાશથી તેનું પાન કરે છે, અને મઘવા-અનેક પ્રકારના શ્રેષ્ઠ ધનનો હેતુ સૂર્ય સાયકમ्-શાખરૂપ વજ્રમ्-કિરણ સમૂહરૂપ અખ્રને જેમ આદત્ત-ગ્રહણ કરે છે, તે સમાન અહીનામ્-મેધોમાં પ્રથમજામ્-પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલ એનમ્- મેધનું અહન્-હનન કરે છે, આવા ગુણ, કર્મ, સ્વભાવયુક્ત પુરુષ સેનાપતિનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય બને છે. અર્થાતુ સેનાપતિ બની શકે છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ વૃષભ = સાંધ વીર્ય કરીને તથા બળવાન બનીને, સુખી થાય છે; તેમ એ સેનાપતિ રસ્તનું પાન કરીને બળવાન બનીને સુખી બને.

જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણોથી જળને ખેંચીને તેને અન્તરિક્ષમાં રાખીને ફરી વરસાવે છે, તેમ સેનાપતિ શત્રુના બળને ક્ષીણ કરીને તથા પોતાના બળની વૃદ્ધિ કરીને પ્રજાને માટે સુખની વર્ષા કરે. (૩)

યદિન્દ્રાહન્પ્રથમુજામહીનામાયિનામમિના: પ્રોત માયા: ।

આત્સૂર્યૈ જુનયુન્દ્યામુષાસૈ તાદીલા શત્રું ન કિલોઽવિવિત્સે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે સેનાપતે ! જેમ ઇન્દ્ર: -સર્વ પદાર્થને વિદીર્ણ અર્થાતુ છિન્-ભિન્ કરનાર સૂર્યલોક અહીનામ્-નાના-નાના વાદળાઓની મધ્યમાં પ્રથમજામ્-સૃષ્ટિકાળમાં એક સાથે ઉત્પન્ન મેધનું અહન્-હનન કરે છે, જેની માયિનામ્-સૂર્યના પ્રકાશનું આવરણ કરનારી મોટી છટા ઉઠે છે તે મેધોની માયા:- તે અંધકાર રૂપ ઘટાઓનું પ્રમિણા:-સારી રીતે નિવારણ-હરણ કરે છે, તાદીલા-તે સમયે યત્-જે સૂર્યમ્-કિરણસમૂહ ઉષસમ્-પ્રાતઃકાળ અને દ્યામ-પ્રકાશમય દિવસને પ્રજનન્-પ્રકટ કરતા દિવસને ઉત્પન્ન કરે છે. ન તેમ તું શત્રુઓને વિવિત્સે-પ્રાપ્ત થઈને તેની છળ-કપટ આદિ માયાઓનું હનન કર અને તે સમયે ન્યાયરૂપ સૂર્યને પ્રકટ કરીને સત્ય-વિદ્યાના વ્યવહાર રૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ કર. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ કોઈ (રાજપુરુષ) શત્રુના બળ અને છળનું નિવારણ કરીને તથા તેને જીતીને સ્વરાજ્યમાં સુખ અને ન્યાયનો પ્રકાશ ફેલાવે છે, તેમ જ સૂર્ય પણ મેધના, પ્રકાશને રોકનારી ઘટાઓનું નિવારણ કરીને તથા પોતના કિરણો ફેલાવીને, મેધ-વાદળાંઓનો નાશ કરીને, અંધકારને દૂર કરીને પ્રકાશને પ્રકટ કરે છે. (૪)

અહન્વત્ત્રં વૃત્તતરં વ્યંસુમિન્દ્રો વજ્રેણ મહૃતા બુધેન્।

સ્કન્ધાંસીવુ કુલિશેના વિવૃક્ષણાહિઃ શયત ઉપ્પૃકૃથિવ્યાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મહારથી સેનાપતે ! આપ જેમ ઇન્દ્ર:-સૂર્ય અને વિદ્યુત મહત્તા-અતિ વિસ્તૃત કુલિશેન-અતિ તીક્ષ્ણ ધારદાર ખડગ-તલવાર રૂપ વજ્રેણ-પદાર્થોના છેદક, ઉભા-અતિ તાપયુક્ત કિરણ-સમૂહથી વિવૃક્ષણ-કુપાયેલ સ્કન્ધાસીવ-સ્કંધોની-કંધની સમાન વ્યંસમ-અવયવ રહિત-છિન્-ભિન્ અંગ જેમ બને છે, તેમ વૃત્તતરમ-અત્યંત આવરક વૃત્તમ-મેધનું અહન-હનન કરે છે અર્થાત્ છિન્-ભિન્ કરીને પૃથિવી પર વરસાવે છે અને તે બધેન-સૂર્યના ગુણોથી મૃતક સમાન બનીને અહિઃ-મેધ પૃથિવ્યા:-પૃથિવીની ઉપષ્ક-ઉપર શયતે-શયન કરે છે, તેમ સર્વ શત્રુઓનું હનન કરો. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ કોઈ અતિ તીક્ષ્ણ ધારવાળા શસ્ત્ર દ્વારા શત્રુના શરીરના અવયવોને કાપીને ભૂમિ પર પાડે છે અને તે મરેલો શત્રુ ભૂમિ પર શયન કરે છે, તેમ એ સૂર્ય અને વિદ્યુત, વાદળાંઓનાં અવયવોને કાપીને, ભૂમિ પર પાડે છે, તે ભૂમિ પર પડેલા શયન કરેલ સમાન પ્રતીત થાય છે. (૫)

અયોદ્ધેવ દુર્મદુ આ હિ જુહે મહાવીરં તુવિબાધમૃજીષમ् ।

નાતારીદસ્ય સમૃતિં વૃધાનાં સં રુજાનાઃ પિપિષ ઇન્દ્રશત્રુઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : દુર્મદઃ:-દુષ્ટ અભિમાનની અયોદ્ધેવ-યુદ્ધની ઈચ્છા ન કરનાર પુરુષની સમાન મેધ ત્રણીષમ-પદાર્થોના રસને એકત્ર કરીને તથા તુવિબાધમ-અનેક શત્રુઓને મારનારની સમાન મહાવીરમ-અત્યંત બળયુક્ત શૂરવીરની સમાન સૂર્યલોકને આજુહે-ઈર્ષાથી આહ્વાન કરવા સમાન વર્તે છે, જ્યારે સર્વત્ર શબ્દ કરવા સમાન વર્તે છે, જ્યારે સર્વત્ર શબ્દ કરવા સમાન સૂર્ય દ્વારા મારેલ એ ઇન્દ્રશત્રુઃ:-સૂર્યના શત્રુ મેધને પિપિષ-સૂર્યથી સારી રીતે પીસી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તે મેધ અસ્ય-એ સૂર્યની બધાનામ-તાડનાઓના સમૃતિમ-સમૂહને નાતારીત-સહન કરી શકતો નથી, હિ-નિશ્ચય છે કે એ મેધના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલ રૂજાના:-નદીઓ, પર્વત અને પૃથિવીના કૂલ = કિનારોને કાપીને વહે છે, તેમ સેનાઓમાં પ્રકાશમાન સેનાધ્યક્ષ શત્રુઓમાં ચેષ્ટા કરે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ મેધ = વાદળાંઓ જગતના પ્રકાશ માટે પ્રવર્તમાન સૂર્યના પ્રકાશને એકાએક જીવાવીને તેને રોકીને, તેની સામે યુદ્ધ કરવા સમાન પ્રવૃત્ત થાય છે, પરંતુ સૂર્યનું સામર્થ્ય અધિક

હોય છે. જ્યારે એ સૂર્ય મેધનું હનન કરીને-મારીને પૃથિવી પર પાડે છે, ત્યારે તેના શરીરના અવયવ રૂપ જળથી નદીઓ પૂર્ણ ભરાઈને સમુક્રમાં જઈને મળે છે, તેમ રાજા શત્રુઓને મારીને સમાપ્ત કરે. (૬)

અપાદહુસ્તો અપૃતન્યદિન્દ્રમાસ્ય વત્ત્રમધિ સાનૌ જગાન।

વૃષ્ણા બધિ: પ્રતિમાનું બુભૂષન્પુરુત્રા વત્ત્રો અશયદ્વાસ્તઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે સર્વ સેનાઓના અધ્યક્ષ ! આપ વત્ત્રા:-જેમ મેધ વૃષ્ણા:-વીર્ય સિંયન કરનાર પુરુષની પ્રતિમાનમ्-સમાન બુભૂષન-બનાવની ઈચ્છા કરતા બધિ:-એક નિર્બળ નપુંસકની સમાન-જે ઇન્દ્રમ-સૂર્યના પ્રત્યે અપૃતન્યત-યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા કરે છે, તે અસ્ય-એ વત્ત્ર = મેધના સાનૌ-શિખર અધિ-ઉપર ઇન્દ્ર-સૂર્ય વજમ-પોતાના કિરણ રૂપ વજનો આજધાન-પ્રહાર કરે છે, તેથી મરેલ વત્ત્રા:-મેધ અપાદ હુસ્તઃ- પગ-હાથ કપાયેલા મનુષ્ય સમાન વ્યસ્તઃ-અનેક પ્રકારથી ફેંકાયેલ પુસ્તા-અનેક સ્થાનોમાં પડેલ અશયત-બહુ ભૂમિ પ્રદેશોમાં શયન સમાન જણાય છે, તેમ એ પ્રકારના શત્રુઓનું છિન-ભિન કરીને સદા વિજય ગ્રાપ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ કોઈ નિર્બળ, બળવાન સાથે યુદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તા થાય છે, તેમ મેધ = વાદળાંઓ રૂપ વત્ત્ર, સૂર્યની સાથે યુદ્ધ કરનાર સમાન પ્રવૃત્ત થાય છે. જેમ તે અન્તમાં સૂર્ય દ્વાર છિન-ભિન થઈને પરાજ્ય પામીને પૃથિવી પર પડી આય છે, તેમ જે ધાર્મિક રાજાની સાથે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેની પણ એવી જ ગતિ-દશા થાય છે. (૭)

નુંદં ન ભિન્નમંમુયા શયાનું મનો રૂહાણા અતિ યુન્ત્યાપઃ ।

યાશ્રિદ્વત્તો મહિના પર્યતિષ્ઠત્તાસામહિ: પત્સુતઃ શીર્બીભૂવ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે રાજાધિરાજ ! આપ જેમ એ વત્ત્રા:-મેધ મહિના-પોતાના ભહિમાથી પર્યતિષ્ઠત-સર્વત્ર એકતાથી પ્રાપ્ત અહિ:-સૂર્યના તાપથી હનન કરેલ તાસામ-તે જળોની મધ્યમાં સ્થિત પત્સુતઃશી: :-પગની નીચે શયન કરનાર બ્ભૂવ-હોય છે, તે મેધનું શરીર મન: -મનનશીલ અન્ત:કરણ સમાન સ્હાણા: -ઉત્પન્ન થઈને વહેનારી નદી જે અન્તરિક્ષમાં વિદ્યમાન ચિત્-જ યા: -જે અન્તરિક્ષમાં તથા ભૂમિમાં રહેનાર આપ: -જળ ભિન્નમ-વિદીર્ણ તટવાળા શયાનમ-શયન ભાવની ન-સમાન નવમ-મહા પ્રવાહયુક્ત નદને યન્ત્ત-પ્રાપ્ત થતા અને તે જળ ન અમુયા-પૃથિવીની સાથે પ્રાપ્ત થાય છે-રહે છે, તેમ સર્વ શત્રુઓને બાંધીને વશમાં કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જેટલું જળ સૂર્ય દ્વારા છિન-ભિન થઈને વાયુની સાથે મેધમંત્રમાં આય છે, તે સર્વ જળ મેધ-વાદળાંઓ જ બની આય છે. જ્યારે (મેધ રૂપ) જળોનો ભંડાર અત્યધિક વધી આય છે, ત્યારે તે ઘડું સૈન્ય સમૂહ સમાન બનીને પોતાના વિસ્તારથી સૂર્યના પ્રકાશને રોકે છે. તેને જ્યારે સૂર્ય

પોતાના કિરણોથી તોડે છે-છેદે છે, ત્યારે (એ) જળ (રૂપમાં) વિભિન્ન સ્થળો (વર્ધાને) મોટી નદીઓ તળાવ અને સમુક્રમાં પહોંચીને શયન કરે છે-સૂવે છે.

(આ રીતે) તે (મેધ) પૃથિવી પર વિભિન્ન સ્થળો મનુષ્યોના પગની નીચે શયન કરેલ-સૂતેલ સમાન પ્રતીત થાય છે, એ જ રીતે અધાર્મિક પણ (પ્રથમ) વર્ધાને (પદ્ધતિ) શીધ નાશ પામે છે. (૮)

નીચાવયા અભવદ् વृત્તપુત્રેન્દ્રો અસ્યા અવ વર્ધજ્ઝભાર।

ઉત્તરા સૂરધરઃ પુત્ર આસીદ્વાનુઃ શયે સુહવત્ત્સા ન ધેનુઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે સભાપતે ! વૃત્તપુત્ર-મેધ જેના પુત્ર સમાન છે, તે મેધની માતા નીચાવયા:-નીચ = અલ્ય આયુને પ્રાપ્ત થયેલી સૂઃ-પૃથિવી = ભૂમિમાતા ઉત્તરા-અથવા અન્તરિક્ષ નામવાળી અભવત્-છે, અસ્યા:-તેના પુત્ર મેધના વધઃ-વધ અર્થાત્ તાડન ઇન્દ્ર:-સૂર્ય અવજભાર-કરે છે.

એથી એના નીચાવયા:-અલ્ય આયુવાળા પુત્રઃ-પુત્ર મેધ અધરઃ-નીચે આસીત્-નીચે પડે છે અને જે દાનુઃ-સર્વ પદાર્થોને આપનારી ભૂમિ જેમ સહવત્ત્સા-વાછરડા સહિત ધેનુઃ-ગાય હોય, નઃ જેમ પોતાના પુત્રની સાથે શયે-સૂવા સમાન જણાય છે-તેમ પોતાના શત્રુઓને ભૂમિની સાથે શયન કરનારની સમાન કરો, અર્થાત્ તેઓનું હનન કરો. (૯)

ભાવાર્થ : મેધની બે માતાઓ છે, એક પૃથિવી અને બીજી અન્તરિક્ષ, કારણ કે તે બન્નેથી મેધની ઉત્પત્તિ થાય છે. જેમ કોઈ ગાય પોતાના વાછરડા સાથે રહે છે, તેમ જ્યારે જળ સમૂહ રૂપ મેધ ઉપર જાય છે, ત્યારે અન્તરિક્ષ નામક માતા પોતાના પુત્રની સાથે સૂતેલી સમાન જણાય છે. જ્યારે વરસાદ દ્વારા (તે) ભૂમિ પર આવી જાય છે, ત્યારે ભૂમિ પોતાના પુત્રની સાથે સૂતેલી સમાન જણાય છે.

એ મેધનો પિતા સૂર્ય છે, કારણ કે તેનો ઉત્પાદક છે. એ (સૂર્ય)ની ભૂમિ અને અન્તરિક્ષ આણે બે સ્ત્રીઓ છે. જ્યારે તે જળને ખેંચીને વાયુ દ્વારા અન્તરિક્ષમાં ફેંકે છે, ત્યારે તે મેધરૂપી પુત્ર વૃદ્ધિ પામીને પ્રમત = પાગલની સમાન ઉનાત (નિયંત્રણ રહિત) બની જાય છે.

સૂર્ય તે (મેધ)ને મારીને ભૂમિ પર પાડે છે. એ રીતે એ મેધ ક્યારેક ઉપર તો ક્યારેક નીચે રહે છે. એ જ રીતે રાજપુરુષોએ પ્રજાના કંઠા સમાન શત્રુઓને ઈતસ્તતઃ જ્યાં-ત્યાં ફેંકીને પ્રજાઓનું પાલન કરવું ઓઈએ. (૯)

અતિષ્ઠન્તીનામનિવેશનાનાં કાષ્ઠાનાં મધ્યે નિહિતં શરીરમ्।

વृત્તસ્ય નિષ્યં વિ ચર્ન્યાપો દીર્ઘ તમ આશ્યદિન્દ્રશત્રુઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ ! આપ જેમ જે વૃત્તસ્ય-મેધના અનિવેશનાનામ-એકત્ર-સ્થિર ન રહેનાર અતિષ્ઠન્તીનામ-સદા વહેનાર તે જળની મધ્ય નિષ્યમ-નિશ્ચય કરીને સ્થિર શરીરમ-જેનુ છેદન થાય એવું શરીર છે તે કાષ્ઠાનામ-સર્વ દિશાઓની મધ્યમાં નિહિતમ-સ્થિત હોય છે તથા જેના શરીરરૂપ અપઃ-જળ દીર્ઘમ-મહાન તમઃ-અંધકારરૂપ ઘટાઓમાં વિચરણ-વિચરણ કરે છે, તે ઇન્દ્રશત્રુઃ-મેધ તથા તે જળમાં સમુદ્રાયી-એકત્ર અથવા અવયવી-નાના વાદળાઓરૂપ બનીને અશ્યત્-સર્વત્ર શયન કરે છે,

અંગવેદભાષ્ય

તेम प्रज्ञाना ग्रोही शत्रुओ तथा तेना सहायको सहितने बांधीने काष्ठानाम्-सर्व दिशाओनी मध्यमां सूवडाववा जोઈએ. (१०)

भावार्थ : सभापतिने योग्य છે, કે તે જેમ એ મેધ-વादળांઓ અन्तरिक्षमां સ્થિત જળમां સૂક्ष्म હोવाना કારણો દેખातા નથી, ફરી જ્યારે વરસાદ દ્વારા જળ સમુદ્દરુપ ઘડું બને છે, ત્યારે જોવામાં આવે છે.

પરंતુ એ સદા ઉપર અને નીચે આવન-જીવન કરે છે અને ક્ષણ માત્ર સ્થિર રહેતાં નથી અને જે વૃત્ત = મેધનું શરીરરૂપ છે, તે (જળ) અન્તરિક્ષમાં રહેવા છતાં અતિ સૂક્ષ્મ (હોવાના કારણો) દેખાતું નથી, તેમ મહા બળવાન શત્રુઓને અલ્યબળ બનાવીને વશમાં કરવા જોઈએ. (१०)

दासपत्लीरहिंगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः पणिनेव गावः।

अपां बिलुमपिहितं यदासीद् वृत्रं जघन्वाँ अप तद्वार॥ ११ ॥

પદાર્થ : હે સભાપતે ! જેમ પણિનેવ-ગાય આદિ પશુઓના પાલક અને ગાવ:-ગાયોને અભીષ્ટ સ્થાન પર રાખવા સમાન દાસપત્લી:-અતિ બળ આપનાર મેધ જેના પતિની સમાન અને અહિગોપા:-રક્ષા કરનાર છે, તે નિરુદ્ધા:-રોકેલ આપ:-જળ અતિષ્ઠન्-સ્થિત રહે છે, તે અપામ्-જળનું યત्-જે બિલમ्-ગર્ત-ખાડા સમાન સ્થાન અપિહિતમ्-આચાદિત અર્થાત् ઢાંકી રાખેલ આસીત्-છે, તે વૃત્તમ्-મેધનું સૂર્ય જગ્નવાન्-હનન કરીને તત्-તે જળની અપવારા-અવરોધને તોડી નાખે છે-ખોલી નાખે છે, તેમ આપ દુષ્ટાચારી શત્રુઓને રોકીને ન્યાય અર્થાત્ ધર્મમાર્ગને પ્રકાશિત રાખો. (११)

ભાવાર્થ : જે ગોપાળ પોતાની ગાયોને પોતાના અનુકૂળ સ્થાન પર રોકે છે અને પદ્ધી દ્વાર ખોલીને તેને મુક્ત કરે છે.

જેમ મેધરૂપી વૃત્તના દ્વાર પોતાના મંડળમાં જળનું દ્વાર બંધ કરીને તે જળને વશ કરવામાં આવે છે.

જેમ સૂર્ય તે મેધને તાદિત કરે છે અને તે જળના દ્વારને ખોલીને જળને મુક્ત કરે છે, તેમ રાજપુરુષોએ શત્રુઓને રોકીને નિરંતર પ્રજાઓનું પાલન કરવું જોઈએ. (११)

अश्व्यो वारौ अभवस्तदिन्द्र सृके यन्त्वा प्रत्यहन्देव एकः।

अजयो गा अजयः शूर् सोमुमवासृजः सर्त्त्वे सुप्त सिन्धून्॥ १२ ॥

પદાર્થ : હે શૂર-વીરના સમાન નિર્ભય ઇન્દ્ર-શત્રુઓને વિદીર્ણ કરનાર સેનાધ્યક્ષ રાજન् ! આપ જેમ યત्-તે અશ્વ્ય:-વેગ આદિ ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ વારા:-વરણ-સ્વીકારવા યોગ્ય એક:-એક દેવ:-દાન આદિ ગુણોથી યુક્ત મેધ સૂર્યની સાથે યોગ્ય અભવ:-હોય છે સૃકે-વજની સમાન કિરણ સમૂહમાં પોતાના મેધ જાલને-દળને પ્રતિ + અહન्-હોડે છે અર્થાત્ મેધદળથી કિરણોને રોકે છે, સૂર્ય તે મેધને જીતીને ગા:-તેથી પોતાના કિરણોને અજય:-પૃથ્રુ કરીને અર્થાત્ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં પહોંચાડે છે, અને સોમમ्-પદાર્થોના રસને અજય:-જીતે છે એ રીતે કરતાં તે સૂર્યલોક જળને સર્ત્તવે-ઉપર, નીચે

જવા માટે સર્વ લોકમાં સ્થિર થનાર સપ્ત, સિન્ધૂન-ભૂમિ પર મહાન જળાશય, નદી, કુવો અને તળાવ એ ચાર જળના સ્થાન અને સમીપ, મધ્ય અને દૂર સ્થાનમાં રહેલ ત્રણ જળાશય એ સાત જળાશયોને આવાસૂજ-ઉત્પન્ન = નિર્માણ કરે છે, તેમ શત્રુઓમાં ચેષ્ટા કરે છો, તત-તેથી ત્વા-આપને યુદ્ધોમાં અમે અધિકૃત કરીએ છીએ. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ એ મેધ સૂર્યના પ્રકાશને (જ્યારે) રોકે છે, ત્યારે સૂર્ય પોતાના કિરણોથી તેને છિન્ન-ભિન્ન કરીને ભૂમિ પર જળને પાડે છે, તેથી જ એ જળના આવાગમન સમુક્તોના નિર્માણનો હેતુ હોય છે; તેમ પ્રજાપાલક રાજા શત્રુઓને રોકીને, શાસ્ત્રથી તેને કાપીને, નીચે પદ્ધતીને, પ્રજાને ધર્મયુક્ત માર્ગમાં ચલાવવામાં હેતુ બને. (૧૨)

નાસ્મै વિદ્યુન્ તન્યુતુः સિષેધુ ન યાં મિહુમકિરદધ્રાદુનિं ચ ।

ઇન્દ્રશ્ યદ્યુયુધાતે અહિશ્રોતાપરીભ્યો મધવા વિ જિગ્યે ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે સેનાપતે ! આપ જેમ મેધ દ્વારા અસ્મૈ-સૂર્યને માટે પ્રયુક્ત કરેલી વિદ્યુત-વિદ્યુત ન, સિષેધ-અની કોઈ રૂકાવટ-અવરોધ કરી શકતી નથી, તન્યુતુ:-તે મેધની ગર્જના પણ તે સૂર્યને ન, સિષેધ-રોકી શકતી નથી, અને તે અહિ-મેધ યામ-જે હાદુનિમ-ગર્જના આદિ ગુણવાળી મિહમ-વર્ષાને ચ-પણ અકિરત-ઝેંકે છે-છોડે છે, તે પણ સૂર્યની ન, સિષેધ-હાનિ કરી શકતી નથી.

એ ઇન્દ્ર-સૂર્ય પોતાની કિરણારૂપી પૂર્ણ સેનાથી યુક્ત ઉત-અને પોતાની અપરીભ્યઃ-અપૂર્ણ સેનાથી યુક્ત અહિ-મેધ ચ-પણ એ બને યુદ્ધાતે-પરસ્પર યુદ્ધ કરે છે, યત-અધિક બળવાન હોવાના કારણે મધવા-અત્યંત પ્રકાશમાન સૂર્ય તે મેધને ચ-પણ વિજાગ્ય-સારી રીતે જીતે છે; તેમ ધર્મયુક્ત પૂર્ણબળને સિદ્ધ કરીને શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરો. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેમ વૃત્ત = મેધના વિદ્યુત આદિ જેટલાં યુદ્ધનાં સાધનો છે, તે સૂર્યની અપેક્ષા નિર્બળ છે; અને સૂર્યના યુદ્ધ સાધન તેની અપેક્ષા વિશાળ છે, તેથી સદ્ય સૂર્યનો વિજય અને મેધનો પરાજય થાય છે.-તેમ રાજપુરુષોએ ધર્મથી શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. (૧૩)

અહેર્યતારં કમંપશ્ય ઇન્દ્ર હૃદિ યત્તે જઞુષો ભીરગંછ્ત ।

નવ ચુ યન્વતિં ચુ સ્વવંત્તિઃ શયેનો ન ભીતો અતરો રજ્ઞાસિ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર:-શત્રુ-દળના વિદારક ! યોદ્ધા શત્રુઓનું જહનુષઃ-હનન કરનાર તે-આપનો પ્રભાવ અહે:-મેધની વિદ્યુત-ગર્જના આદિ વિશેષથી પ્રાણીઓને યત-જે ભી:-ભય અગંછ્ત-પ્રાપ્ત થાય છે, વિદ્ધાન મનુષ્ય તે મેધને યાતારમ-દેશ-દેશાન્તરમાં પહોંચાડનાર સૂર્યથી અન્ય કમ-કોઈને પણ ન દેખે, જાણો.

તે સૂર્યની તાડના કરેલ-મારેલ મેધ શયેનઃ-બાજથી ભીતઃ-ડરેલ કબૂતરની ન-સમાન ભૂમિ પર પડીને નવ, નવનવતિમ-અસંખ્ય સ્વવંત્તિઃ-નદીઓ અથવા નાલીઓને પૂરિત કરે છે.

यत्-જે કારણે સૂર્ય પોતાના પ્રકાશ, આકર્ષણ અને છેદન આદિ ગુણોથી મહાન છે; તેથી ર્જાંસિ-સર્વ લોકોને **अતરः**-તારે છે, પાર કરે છે; એના સમાન આપ છો, તે આપ **हृदि**-હદ્યમાં-મનમાં જે શત્રુને **अપશ્ય**:-દેખો, તેનું હનન કરો. (૧૪)

ભાવાર્થ : રાજાના સેવક અને વીજપુરષ, -જેમ કોઈ દ્વારા પ્રહાર કરેલ ભયબીત શ્યેન = બાજ પક્ષી ગમે ત્યાં પડે છે, તેમ સૂર્ય દ્વારા તાત્ત્વ અને આકર્ષિત જે મેધ ગમે ત્યાં પડીને જાય છે. તે પોતાનાં શરીર નામક જળથી લોક-લોકાન્તરની મધ્યમાં અનેક નદીઓ અને નાળાઓને પરિપૂર્ણ કરે છે.

એ મેધનું સૂર્યથી મિન અન્ય કોઈ નિમિત નથી. જેમ અંધારામાં પ્રાણીઓને ભય લાગે છે, તેમ મેધ અને વીજળીના કડાકથી ભય લાગે છે, તે (ભય)નું નિવારણ કરનાર પણ સૂર્ય જ છે.

જેમ તે (સૂર્ય) સમસ્ત લોકોના પ્રકાશ અને આકર્ષણ આદિથી વ્યવહારનો હેતુ છે, તેમ (વીર રાજપુરષ) શત્રુઓને જીતે. આ મંત્ર **नવનવતિમ्**-નવાષુ શષ્ટ ઉપલક્ષ હોવાથી અસંખ્ય અર્થમાં છે. (૧૪)

इન્દ્રો યાતોऽવસિતસ્ય રાજા શમસ્ય ચ શૃદ્ધિણો વજ્રબાહુः ।

સેદુ રાજા ક્ષયતિ ચર્ષણીનામુરાન્ નેમિઃ પરિ તા બંભૂવ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : સૂર્યની સમાન **વજ્રબાહુ**:-ભુજામાં શશ્ચ-સમૂહને ધારણ કરનાર ઇન્દ્ર:-દુષ્ટોનું નિવારણ કરનાર **યાત**:-ગમન આદિ વ્યવહારોને વર્તાવનાર સભાપતિ અને સેનાપતિ **અવસિતસ્ય**-નિશ્ચિત ચરાચર જગતના **શમસ્ય**-શાન્તિયુક્ત મનુષ્ય આદિ પશુઓના તથા **ચર્ષણીનામ्**-સાધારણ મનુષ્યોની મધ્યમાં **અરાન्**-પૈડાંને-આરાઓનો ધારણ કરનાર **નેમિ**:-ધરોની ન-સમાન રાજા-પ્રકાશમાન બનીને તા-ઉત્તમ તથા અધમ કર્માના કર્તાઓને સુખ અને દુઃખોને તથા **ર્જાંસિ**-ઉક્ત લોકોને **પરિક્ષયતિ**-પહોંચાડે છે અને નિવાસ કરાવે છે, તુ, ઇત્ત-તેમ જ સઃ-તે સર્વના રાજા-ન્યાયનો પ્રકાશ કરનાર **बંભૂવ**-બને. (૧૫)

ભાવાર્થ : જેમ રથના પૈડાં આરાને ધારણ કરીને ચલાવે છે, જેમ એ સૂર્ય ચેતન અને જડ, શાન્ત અને અશાન્ત જગતનાં મધ્યમાં પ્રકાશમાન થઈને, સર્વ લોકોને ધારણ કરીને, તેને પોતાની કક્ષામાં ચલાવે છે, એ સૂર્ય વિના કોઈપણ સમીપ સ્થિત મૂર્તિમાન લોકનું ધારણ, આકર્ષણ, પ્રકાશ અને વાદળાંઓની વર્ષાં આદિ કર્મ સંભવ થઈ શકતા નથી, તેમ રાજા ધર્મપૂર્વક રાજ્યનું પાલન કરે. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈન્દ્ર = સૂર્ય અને વૃત્ત-મેધના યુદ્ધનું અલંકારથી વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તનો પૂર્વ સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત અગ્નિ શષ્ટના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૨)

સૂક્તા-૩૩

एतायामोपं गुव्यन्तं इन्द्रमस्माकं सु प्रमतिं वावृथाति ।

अनामृणः कुविदादस्य रयो गवां केतुं परमावर्जते नः ॥ १ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! गव्यन्तः-अमारो आत्मा, गाय आहि पशुओ अने शुद्ध ईन्द्रियोनी ईश्चा करनार अने जे अस्माकम्-अमे मनुष्यो अने अस्य-आ जगत्‌ना कुवित्-अनेक प्रकारना रायः-प्रशस्त धनोनी वावृथाति-वृद्धि करावो, अने जे आत्-तदनन्तर नः-अमारा माटे अनामृणः-हिंसा अने पक्षपात रहित बनीने गवाम्-मन आहि ईन्द्रियो, पृथिवी आहि लोक तथा गाय आहि पशुओना परम्-श्रेष्ठ केतम्-शाननी वावृथाति-वृद्धि करावे अने अज्ञाननो आवर्जते-नाश करावे, ते सप्रमतिम्-उत्तम विज्ञानवाणा इन्द्रम्-परमेश्वर अथवा न्यायाधीशनी शरणाने उपायाम्-प्राप्त करीअे छीअे, तेम तमे पश एत-तेने प्राप्त करो. (१)

भावार्थः : जेम मनुष्यो अविद्यानो नाश अने विद्यानी वृद्धि द्वारा जे उत्तम धननी वृद्धि करे छे, तेम ईश्चरनी आज्ञानुं पालन अने उपासना द्वारा शरीर अने आत्माना बणीनी नित्य वृद्धि करवी जोईअे. ते (ईश्चर)नी सहायता विना कोई (पशु मनुष्य) धर्म, अर्थ, काम अने मोक्ष रूपी फैने प्राप्त करी शकता नथी. (१)

उपेदुहं धनुदामप्रतीतं जुष्ट्यां न श्येनो वसुतिं पतामि ।

इन्द्रं नमस्यन्तुपमेभिरुक्तेः स्तोतृभ्यो हव्यो अस्ति यामन् ॥ २ ॥

पदार्थः : यः-जे पूर्वोक्त सूर्यलोकना उत्पादक हव्यः-ग्रहण करवा योग्य ईश्चर स्तोतृभ्यः-स्तुति करनाराओने धन प्रदान करनार अस्ति-छे, ते अप्रतीतम्-यक्षु आहि ईन्द्रियोथी अगोचर = प्रतीत न थनार धनदाम्-धनना दाता इन्द्रम्-अभंड ऐश्वर्य प्रदान करनार जगदीश्वरने नमस्यन्-नमस्कार करता अहम्-हुं न-जेम जुष्ट्याम्-पूर्वकाणभां सेवन करेल वसतिम्-निवास स्थान = भाणाने श्येनः-बाज पक्षी न-जे प्राप्त थाय छे, तेम यामन्-गमनशील = यत्वायमान आ संसारभां उपमेभिः-उपमा आपवा योग्य अकें-अनेक सूर्यलोकोथी इत्-ज उपपतामि-प्राप्त करुं छुं-अर्थात् संसारनी रथना जोईने ईश्चरने जाणुं छुं. (२)

भावार्थः : जेम श्येन = बाज नामक पक्षी पोताना पूर्व सेवन करेला सुखदायी निवास स्थानने, अन्य स्थानथी वेगथी आवीने प्राप्त करी ले छे, अे ज रीते मनुष्ये परमेश्वरने नमस्कार करता दृष्टान्तोथी ईश्चरनो निश्चय करीने, तेनी उपासना करवी जोईअे.

आ संसारभां जेटला रथेला पदार्थो छे, ते सर्व तेना रथयिता ईश्चरनो निश्चय करावे छे, कारण के निर्माता विना कोई पशु निर्भित संभव नथी.

जेम मनुष्योना रथना-व्यवहारभां रथयिता विना स्वयं कोई पशु बनी शकतुं नथी, अे ज रीते ईश्चरीय सृष्टिना विषयभां समजवुं जोईअे.

અહો = આશ્રય છે, કે આવો નિશ્ચય હોવા છતાં (પણ) જે ઈશ્વરનો અનાદર કરીને નાસ્તિક બની જાય છે, તેઓનું એ મહાન અજ્ઞાન તેઓને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું ? !! (૨)

**નિ સર્વેસેન ઇષુધીરસ્કતુ સમુર્યો ગા અંજતિ યસ્તુ વચ્છિ।
ચોષ્કુયમાણ ઇન્દ્ર ભૂરિ વામં મા પુણિભૂરુસ્મદધિ પ્રવૃદ્ધ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે અધિ, પ્રવૃદ્ધ-સર્વોપરિ મહાન ગુણોથી યુક્ત, ઇન્દ્ર-શત્રુઓના વિદારક, સર્વસેન:- સર્વ સેનાઓવાળા પણિ:-સત્ય વ્યવહારવાળા ચોષ્કુયમાણઃ-શત્રુઓને પલાયન કરનાર શૂરવીર આપ ભૂરિ-બહુ જ પ્રકારથી ઇષુધીન-ધનુષ્યોને ધારણ કરીને-જેમ અર્થ:-વૈશ્ય ગા:-પશુઓની ભૂરિ-બહુ જ પ્રકારથી સમજતિ-પ્રાપ્ત કરીને રક્ષા કરે છે ઇવ-તેમ ન્યસકત-શત્રુઓને ટંટબંધનોથી બાંધો અને અસ્મત-વામમ-અમારાથી અરુચિકર કર્મનો કર્તા મા ભૂ:-ન બનો, જેથી યસ્તુ આપનો પ્રતાપ વચ્છિ-પ્રકાશિત થાય અને આપ વિજયી બનો. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ વૈશ્ય ગાયોને પાળીને, ચરાવીને દૂધ આદિથી વ્યવહાર સિદ્ધ કર્યા કરે છે. જેમ ઈશ્વર દ્વારા રચિત મહાન સૂર્યલોકના કિરણો બાણ સમાન છેદક હોવાના કારણે સર્વ પદાર્થોમાં ધૂસીને વાયુ દ્વારા તેને ઉપર નીચે પહોંચાડીને સર્વ પદાર્થોને રસ્યુક્ત કરીને સુખોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ રાજી પ્રજાઓનું પાલન કરે. (૩)

**વધીહિ દસ્યું ધુનિં ઘુનેનું એકશ્વરન્નુપશાકેભિરિન્દ્ર ।
ધનોરધિ વિષુણક્તે વ્યાયુન્યંજ્વાનઃ સન્કાઃ પ્રેતિમીયુઃ ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-એશ્વરથી યુક્ત શૂરવીર ! જેમ ઈશ્વર અને સૂર્ય ઉપશાકેભિ:-સામર્થ્યરૂપી કર્મોથી એક:-એક-એકલા જ ચરન-જાણતા અથવા પ્રાપ્ત કરતા દુષ્ટો અથવા મેધોનું હનન કરે છે, તેમ એકલા આપ ધનેન-વજ રૂપી શાસ્ત્રથી દસ્યુમ-બળ તથા અન્યાયથી પરધન હરનાર દુષ્ટોનો વધી:-વધ કરો, વિનાશ કરો, વિષુણક-અધર્મથી ધર્માત્માઓને દુઃખ આપનારનો નાશ કરનાર આપ ધનો:-ધનુષ્યથી દોરીની અધિ-ઉપર બાળોને ચડાવીને દુષ્ટોનું નિવારણ કરીને ધનીનમ-ધાર્મિક ધનાઢ્ય પુરુષોથી વૃદ્ધિ કરો.

જેમ ઈશ્વરના નિંદક અથવા સૂર્યલોકના શત્રુ મેધ ધનેન-સામર્થ્યથી અથવા કિરણ-સમૂહથી નાશને વિ + આયન-વિશેષ રૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ હિ-નિશ્ચય તે-આપની અય્જ્વાનઃ-યજ્ઞ અર્થાત् પૂજા ન કરનાર, સન્કાઃ-અધર્મથી પરપદાર્થોનું સેવન કરનાર મનુષ્ય પ્રેતિમ-મૃત્યુને ઈયુઃ-જેમ પ્રાપ્ત થાય, તેવો પ્રયત્ન કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વર અજ્ઞતશત્રુ = શત્રુઓથી રહિત છે, સૂર્યલોક પણ મેધથી નિવૃત્ત બની જાય છે, તેમ સર્વ મનુષ્યોઓ દસ્યુ = ચોર, ડકુ અથવા શત્રુઓને મારીને તથા શ્રીમાનો-(ધનવાન, ધર્માત્મા)ની રક્ષા કરીને, અજ્ઞતશત્રુ-શત્રુઓથી રહિત બનવું જોઈએ. (૪)

परा चिच्छीर्षा वृजुस्त इन्द्रायज्वानो यज्वभिः स्पर्धमानाः ।

प्र यद्विवो हरिवः स्थातरुग्र निरत्रुतां अंधमो रोदस्योः ॥५ ॥

पदार्थः : ऐ **हरिवः**-धोडा, हाथी आटि प्रशंसित सेना-साधनोथी युक्त, युद्ध माटे **प्रस्थातः**-प्रस्थान करनार, **उग्र-**दुष्टो प्रत्ये तीक्ष्ण व्यवहारवाणा, **इन्द्र-**शत्रुओना विद्वारक सेनापति **चित्-**जेम हरण, आकर्षण गुणयुक्त, किरणयुक्त युद्धमां स्थित थतां अने दुष्टोने अत्यंत ताप आपनार सूर्यलोक **रोदस्योः**-अन्तरिक्ष अने पृथिवीने प्रकाश तथा आकर्षण करता भेदना अवयवोने छिन्न-भिन्न करीने तेनुं निवारण करे छे-दूर भगाडे छे; तेम आप **यत्-जे अयज्वानः**-यज्ञ न करनारा अने **यज्वभिः**-यज्ञ करनारानी साथे **स्पर्धमानाः**-ईर्षा करनार छे, ते-तेओ जेम **शीर्षाः**-पोताना शिरोथी = माथाथी **वृजुः**-रहित थाय, तेम ते **अव्रतान्-त्रत** = सत्याचरणथी रहित, भित्त्यावादी दुष्टज्ञोने **निरधमः**-सर्वथा दंड आपीने शिक्षा करो. (५)

भावार्थः : जेम सूर्य धुलाकने, पृथिवी आहिने तथा प्रकाशने धारण करीने तथा भेदोना अंधकारने दूर करीने वर्षाथी सर्व प्राणीओने सुख प्रदान करे छे, तेम सर्व मनुष्योंसे सद्गुण धारण करीने, अधार्मिकोने दंडित करीने तथा विद्या, सुशिक्षा अने धर्मना उपदेश रुप वर्षाथी सर्व प्राणीओने सुखी करीने सत्यराज्यनो प्रयार करवो ज्ञोईये. (५)

अयुयुत्सन्ननवृद्यस्य सेनामयात्यन्त क्षितयो नवग्वाः ।

वृषायुधो न वध्र्यो निरष्टाः प्रवद्विरिन्द्राच्चितयन्त आयन् ॥६ ॥

पदार्थः : ऐ **नवग्वाः**-नवीन शिक्षा अने विद्याने प्राप्त करवा-करावनार **वृषायुधः**-बणवान शूरवीर शत्रुथी युद्ध करनार **चितयन्तः**-धनुविद्या-युद्धविद्याथी प्रहारना ज्ञाता **क्षितयः**-निवासशील मनुष्यो ! आप जे **अनवृद्यस्य**-सद्गुणोथी प्रशंसनीय सेनाध्यक्षनी **सेनाम्**-चतुर्गिष्ठि सेनाने सिद्ध करीने **अयातयन्त**-सुशिक्षाथी प्रयत्नवाणी करो, दुष्ट शत्रुओनी साथे **अयुयुत्सन्**-युद्धनी ईर्षा करो, जे **इन्द्रात्-**शूरवीर सेनाध्यक्षथी **बध्यः**-निर्वीर्य, नपुंसकनी न-समान शत्रुज्ञ **चितयन्तः**-धनिविद्याना प्रहार आहिना ज्ञाता **निरष्टाः**-प्रबण सेनाथी घेरायेल **प्रवद्विः**-पलायन योऽय नीय मार्गोथी **आयन्-भागी-नीकणी** ज्ञाय, ते पुरुषने सेनापति स्वीकार करो. (६)

भावार्थः : जे मनुष्य शरीर तथा आत्माना बणथी युक्त, शूरवीर अने धार्मिक मनुष्यने सेनापति बनावीने तथा सेनाने सर्व प्रकारे श्रेष्ठ बनावीने दुष्टोनी साथे युद्ध करे छे, त्यारे जेम सिंहनी सामेथी बकरी, वीरनी सामेथी उरपोक अने सूर्यना तेजथी मेघ भागी ज्ञाय छे, तेम तेना शत्रु पोतानां सुखथी रहित बनीने तथा पीठ ढेखाइने गमे त्यां भागी ज्ञाय छे, तेथी सर्वये अेवुं सामर्थ्य संपादन करीने राज्यनो सदा उपभोग करवो ज्ञोईये. (६)

त्वमेतान् रुद्रुतो जक्षतश्चायौधयो रजस इन्द्र पारे।

अवादहो दिव आ दस्युमुच्चा प्र सुन्वतः स्तुवतः शंसमावः ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे इन्द्र-सेना अने राज्यना ऐश्वर्यथी युक्त सेनाध्यक्ष ! त्वम्-युद्धविद्यामां कुशण आप एतान्-बीजाओने पीडा आपनार, दुष्टकर्म करनार, स्त्रतः-२३नार, शत्रु तथा छ्वो-जंतुओने च-अने दस्युम्-बण तथा अन्यायथी अन्यना पदार्थोनुं हरण करनारा दस्युओने दंड आपो, तथा पोताना नोकरोने जक्षतः-अनेक प्रकारना भोजन आहि आपीने आनंद करनार मनुष्योने तेनी साथे अयोध्यः-सारी रीते युद्ध करवो, ए धर्मना शत्रुओने रजसः-पृथिवी लोकना पारे-पर भागमा करीने अवादहः-भस्म करो.

आ रीते दिवः-उत्तम शिक्षाथी ईश्वर, धर्म, शित्प युद्ध विद्या अने परोपकार आहिना प्रकाशथी उच्चा-उत्कृष्ट कर्मो अथवा सुखोथी प्रसुन्वतः-सारी रीते सिद्ध करनाराओने तथा आस्तुवतः-सर्वत्रथी गुणानी स्तुति करनाराओने शंसम्-शास्त्र बोधनी प्रावः-सारी रीते रक्षा करो तथा तेने प्राप्त करावो. (७)

भावार्थ : मनुष्योये युद्धने माटे अनेक प्रकारना कर्म करवा झोईये, प्रथम पोताना सैनिकोनी पुष्टि अने हर्ष, हुक्खोना बण अने उत्साहनो भंग करवानुं काम नित्य करवा झोईये.

जेम सूर्य पोतानां किरणाथी सर्वने प्रकाशित करीने मेघ अने अंधकारना निवारण माटे प्रवृत्त थाय छे, तेम सदा उत्तम कर्मो तथा गुणाना प्रकाशनने माटे अने हुष्ट कर्मो तथा दौष्टोना निवारण माटे नित्य प्रयत्नो करवा झोईये. (७)

चक्राणासः परीणहं पृथिव्यां हिरण्येन मुणिना शुभ्मानाः ।

न हिन्वानासस्तितिरुस्त इन्द्रं परि स्पशो अदधात्सूर्येण ॥ ८ ॥

पदार्थ : जेम सूर्य जेने पर्यदधात्-सर्वत्रथी धारण करे छे ते-मेघना अवयव वाढणांओ सूर्यनां प्रकाशने स्पशः-रोकनार पृथिवी-पृथिवीनुं परीणहम्-सर्व तरङ्गथी बंधन अथवा सुखना आचषादक डोवाथी व्यापन करीने चक्राणासः-अत्यंत युद्ध करता हिरण्येन-प्रकाशउप मणिना-भणि समान जेम सूर्येण-सूर्यना तेजथी शुभ्मानाः-शोभायमान हिन्वानासः-सुखोने संपादन करता, इन्द्रम्-सूर्यलोकनुं न, तितिस्त-उल्लंघन करी शकता नथी, तेम सेनाध्यक्ष पोताना धार्मिक, शूरवीर आहिने शत्रुजन जेम शतवाने समर्थ न बने, तेम प्रयत्न सर्व लोको करे. (८)

भावार्थ : जेम परमेश्वरे सूर्यनी साथे प्रकाश, आकर्षण आहि कर्मो निबद्ध करेल छे, तेम विद्या, धर्म, न्याय, शूरवीर अने सेना आहिनी सामग्रीने प्राप्त पुरुषनी साथे पृथिवीना राज्यनुं नियोजन करेल छे. (८)

परि यदिन्द्रं रोदसी उभे अबुभोजीर्महिना विश्वतः सीम् ।

अमन्यमानां अभि मन्यमानैर्निर्ब्रह्मभिरथमो दस्युमिन्द्र ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे **इन्द्र**-ऐश्वर्यना योजक राजन् ! आप जेम ईन्द्र = सूर्य महिना-पोताना महिमाथी उभे-बने रोदसी-प्रकाश अने भूमिने **सीम्**-ज्वोना सुखोनी प्राप्तिने माटे **विश्वतः**-सर्व प्रकारे आकर्षणीयी पालन करता अने **मन्यमानैः**-ज्ञान संपादक **ब्रह्मभिः**-महान आकर्षण आदि बणवान किरणोथी **दस्युम्**-मेघ अने **अमन्यमानान्**-सूर्यना प्रकाशने रोकनारा मेघना अवयवोने **निरथमः** सर्वथा पोताना तापउप अग्निथी युक्त करीने निवारण करे छे, तेम सर्व प्रकारे पोताना महिमाथी प्राणीओना सुखने माटे उभे-बने रोदसी-प्रकाश अने पृथिवीनो **परि** + **अबुभोजीः**-न्यायथी पालन करो-भोग करो.

ऐ रीते हे **इन्द्र**-राज्यना ऐश्वर्यथी युक्त सेनाध्यक्ष शूरवीर पुरुष ! आप **मन्यमानैः**-विद्या, सरलतायुक्त, हुराग्रहरहित, ज्ञान-साधक मनुष्यो तथा **ब्रह्मभिः**-वेदना ज्ञानार विद्वानोथी **अमन्यमानान्**-अज्ञानी, हुराग्रही मनुषियो तथा **दस्युम्**-हुष्टकर्मी संयुक्त, परद्रोही, परधन हरनार, योर अथवा शत्रुने **अभि** + **निरथमः**-साक्षात् शिक्षा करो. (८)

भावार्थ : जेम सूर्यलोक पृथिवी आदि समस्त मूर्तिमान लोकोने प्रकाशित करीने, आकर्षण द्वारा तेने धारण करीने, पालक व्यनीने मेघ = वादणो अने रात्रिना अंधकारनुं निवारण करे छे, तेम हे मनुष्यो ! आप लोको सुशिक्षित विद्वानो द्वारा मूर्खोनी मूर्खतानुं निवारण करीने, हुष्ट शत्रुओने शिक्षा करीने महान राज्य सुखनो नित्य उपभोग करो. (८)

न ये दिवः पृथिव्या अन्तमापुर्न मायाभिर्धनदां पूर्यभूवन्।

युजं वज्रं वृषभश्चक् इन्द्रो निर्ज्योतिषा तमसो गा अंधुक्षत् ॥ १० ॥

पदार्थ : हे सभाध्यक्ष राजन् ! आप जेम मेघना **ये-जे** वादणां आदि अवयवो **दिवः**-सूर्यना प्रकाशनी तथा **पृथिव्याः**-अन्तरिक्षनी **अन्तम्**-मर्यादा-सीमाने नापुः-प्राप्त करी शक्ता नथी, मायाभिः-पोतानी गर्जना, अंधकार अने वीजणी आदिनी मायाथी धनदाम्-पृथिवीने न, पर्यभूवन्-सम्यक् आच्छादन करी शक्ता नथी, तेना पर **वृषभः**-वृष्टिकर्ता **इन्द्रः**-छेदन करनार सूर्य **युजम्**-प्रहार करवा योग्य **वज्रम्**-किरण समूहने ईकीने **ज्योतिषा** पोताना तेज प्रकाशथी **तमसः**-अंधकारने **निचक्रे**-दूर करे छे, अने **गाः**-पृथिवी आदि लोकोने वर्षाथी **अंधुक्षत्**-पूर्ण करी दे छे, तेम जे शत्रुजन न्यायना प्रकाशने तथा भूमिना राज्यना अन्तने न ग्राप्त करी शके, धन आपनारी राजनीतिनो नाश न करी शके, ते शत्रुओ पर पोतानी प्रभुता, विद्यादानथी अविद्यानी निवृत्ति अने प्रजाना सुखोने पूर्ण करो. (१०)

भावार्थ : मनुष्यो ए सूर्यना प्रकाश अने स्वभाव समान कर्मो करीने, समस्त शत्रुओने तथा अन्यायरूपी अंधकारने नष्ट करीने, राज्यनी धर्मपूर्वक सेवा करवी और्हिये.

मायावी = कपटी लोकोनुं राज्य कठी स्थिर रहेलुं नथी, तेथी कपटने दूर करीने राज्य करवामां तत्पर रहेलुं और्हिये. (१०)

अनु स्वधामक्षरुन्नापो अस्यावद्वत् मध्य आ नाव्यानाम् ।
सूर्धीचीनेनु मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेनु हन्मनाहन्नभि द्यून् ॥ ११ ॥

पदार्थ : हे सेनाध्यक्ष ! आप जेम अस्य-ए मेधना शरीर नाव्यानाम्-नदी, तणाव अने समुद्रोमां आवद्वत्-जेम ए मेधमां रहेल आपः-जण सूर्यथी छिन्न-भिन्न थईने अनुस्वधाम्-प्रत्येक अन्नने अक्षरन्-प्राप्त थाय छे; अने जेम ए मेध सूर्धीचीनेन-साथे वर्तमान ओजिष्ठेन-अत्यंत बणयुक्त हन्मना-हनन करवाना साधन मनसा-मन समान वेगथी ए सूर्यना अभिद्यून्-प्रकाशयुक्त दिवसोने अहन्-अंधकारथी ढांकी ले छे, अने जेम सूर्य पोतानी साथेना वर्तमान किरण समूहना बण अने वेगथी तम्-ते मेधनुं अहन्-हनन करे छे, अने पोताना अभिद्यून्-प्रकाशयुक्त दिवसोने प्रकाश करे छे, तेम आप नदी, तणाव अने समुद्रनी मध्यमां नौका आटि साधनो सहित पोतानी सेनानी वृद्धि करो, तथा ए युद्धमां प्राण आहि सर्व ईन्द्रियोने अन्नाहि पदार्थथी पुष्ट करीने पोतानी सेनानां बणथी तम्-ते शत्रु सेनानुं अहन्-हनन करो अने न्याय आहिने प्रकाशित करो. (११)

भावार्थ : जेम विद्युत् द्वारा वृत्र = मेधने मारीने पाडेली, वर्षा-जव आहि अन्न तथा नदी, तणाव अने समुद्रना जणनी वृद्धि करे छे, तेम मनुष्यों, सर्वना शुभ गुणांनी सर्वत्रथी करेली वर्षा द्वारा प्रजाभ्योने सुखी करीने, शत्रुओंनो नास करीने तथा विद्या अने सद्गुणांने प्रकाशित करीने सदा धर्मनुं सेवन करवुं शेईये. (११)

न्यविद्यदिलीविशस्य द्वावि शृङ्गिणमभिन्च्छुष्णमिन्द्रः ।
यावत्तरो मघवन्यावदोजो वत्रेण शत्रुमवधीः पृतन्युम् ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे मघवन्-महाधन प्रदान करनार अथवा महाधनयुक्त वीर ! आप जेम इन्द्रः-विद्युत् आहि बणवान सूर्यलोक इलीविशस्य-पृथिवीना खाडाओमां शयन करनार मेध संबंधी द्वावा-सुटेंद वादणां आहिने अभिनत्-भिन्न करे छे, अने पोताना यावत्-जेटला तरः-बण अने यावत्-जेटलुं ओजः-पराक्रम छे, तेथी पुक्त वज्रेण-किरण समूहथी शृङ्गिणम्-शींगडा समान उन्नत शुष्णम्-उपर यडता पदार्थोने घेतीने सूक्ष्मी नाखनार मेधने न्यविद्यत्-नष्ट अने पृतन्युम्-सेनाना ईश्छुक शत्रुम्-शत्रुनी समान मेधनुं अवधीः-हनन करे छे, तेम आप शत्रुओमां येष्टा करो. (१२)

भावार्थ : जेम विद्युत् मेधना अवयवोने = वादणांनेनुं भेदन करीने, जण वरसावीने सर्वने सुखी करे छे, तेम मनुष्योने उपदेश आपीने तथा कठोर दंड अने अस्त्रोनी वर्षा द्वारा शत्रुओंनुं निवारण करीने, प्रजामां निरंतर सुखोनी वर्षा करवी शेईये. (१२)

अभि सुध्मो अजिगादस्य शत्रुन्वि तिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत् ।
सं वत्रेणासृजदवृत्रमिन्द्रः प्रस्वां मुतिमतिरुच्छाशदानः ॥ १३ ॥

પદાર્થ : જેમ અસ્ય-એ વિદ્યુતના સિધ્મઃ-વિજય પ્રાપ્ત કરાવનાર વેગ તિગ્મેન-તીક્ષ્ણ વૃષભેણ-વૃષ્ટિ કરનાર ઉત્તમ ગુણથી શત્રૂનું મેઘના અવયવોને વિ + અજીગાત-પ્રાપ્ત થાય છે અને એ મેઘને પુરઃ-નગરોની સમાન સમુદ્ધાયોનું વ્યાભેત-ભેદન કરે છે, જેમ શાશદાનઃ-અત્યંત કરનાર ઇન્દ્રઃ-સૂર્ય વૃત્તમ-મેઘને પ્રાતિરત્ત-સારી રીતે ફેલાવે છે, તેમ જ એ સેનાધ્યક્ષે બનવું જોઈએ. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યુત પોતાના તેજ વેગથી મેઘના અવયવોને તથા ઘટાટોપ મેઘને છિન-મિન કરીને, તેને ભૂમિ પર પાડીને, વશમાં કરે છે, (અર્થાત્ પોતાનું એ કર્મ સર્વને બતાવે છે,) તેમ જ સમાપ્તિ અને સેનાપતિ-બુદ્ધિ તથા શરીરના બળથી અને સેનાના વેગથી શત્રુઓને છિન-મિન કરીને તથા શાખોના પ્રહારથી તેને પછાડીને પોતાની સંમતિમાં લાવે. (૧૩)

આવુઃ કુત્સમિન્દ્ર યસ્મિચ્ચાકન્પ્રાવુઃ યુધ્યન્તં વૃષુભં દશદ્વિમુઃ।

શફચ્યુતો રેણુન્ન્ક્ષતુ દ્યામુચ્છૈત્રેયો નૃષાહ્યાય તસ્થૌ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સુશીલ સમાધ્યક્ષ ! જેમ સૂર્ય યસ્મિન્-જે યુદ્ધમાં યુધ્યન્તમ-યુદ્ધ કરતા વૃષભમ-વૃષ્ટિ કરાવનાર દશદ્વિમુઃ-દશેય દિશાઓમાં પ્રકાશમાન અર્થાત્ ચારે દિશાઓમાં વિદ્યમાન મેઘના પ્રાપ્તે કુત્સમ-વજ મારીને જગત્ની પ્રાવઃ-રક્ષા કરે છે; અને શૈત્રેયઃ-ભૂમિનો પુત્ર મેઘ શફચ્યુતઃ-ગાય આદિ પશુઓની ખરીના ચિંહોમાં પડેલી રેણુઃ-ધૂળા-રજ દ્યામ-પ્રકાશયુક્ત લોકને નક્ષત-પ્રાપ્ત થાય છે, તેને નૃષાહ્યાય-મનુષ્યોને માટે ચાકન્-તે કાન્તિમાન મેઘ ઉત્તસ્થૌ-ઉઠાવે છે અને સુખોને આપે છે, તેમ સમાસહિત આપે-સમાધ્યક્ષ રાજાએ પ્રજાના પાલનમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧૪)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણથી મેઘને ભૂમિ પર પાડીને સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, તેમ હે સેનાધ્યક્ષ ! તું પણ સેનાના શિક્ષણ અને શાખ્યબળથી શત્રુઓને અસ્ત-વ્યસ્ત કરીને તેને નીચે પછાડીને પ્રજાની નિરંતર રક્ષા કર. (૧૪)

આવુઃ શમું વૃષુભં તુગ્રાસુ ક્ષેત્રજ્ઞે મંઘવુચ્છિત્રં ગામ्।

જ્યોક્ ચિદ્રત્ર તસ્થિવાંસો અક્રાણ્યુતામધરા વેદનાકઃ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે મંઘવન્-મહા ધનવાન સમાધ્યક્ષ ! આપ જેમ સૂર્ય ક્ષેત્રજ્ઞે-ક્ષેત્ર = અનાદિ સહિત પૃથિવીના રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે શ્રિત્ર્યમ-ભૂમિના આવરણ-ઠાંકવામાં કુશળ વૃષભમ-વર્પા કરવાના સ્વભાવવાળા મેઘને તુગ્રાસુ-જળોમાં ગામ્-કિરણ સમૂહને આવઃ-કિરણ સમૂહનો પ્રવેશ કરતા શત્રૂયતામ-શત્રુની સમાન આચરણ કરનારા તે મેઘના અવયવોને અધા-નીચ વેદના-દુષ્ટોને પાપ-ફળ રૂપ વેદના-દુઃખોમાં તસ્થિવાંસઃ-અવસ્થિત કિરણો તેનું છેદન જ્યોક્-નિરંતર અક્રાણ્-કરે છે, અત્ર-અને પછી એ ભૂમિમાં તે મેઘ અક-ગમન કરે છે, તેની ચિત્ત-સમાન (આપ) શત્રુઓનું નિવારણ કરીને પ્રજાને સદા સુખી કરો. (૧૫)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય, અનતરિક્ષથી મેઘના જળને ભૂમિ પર પાડીને-વરસાવીને પ્રાણીઓને શાન્તિ

અને સુખ પ્રદાન કરે છે, તેમ સેનાપતિ આદિ મનુષ્યો હુણ શત્રુઓને બાંધીને તથા ધાર્મિકોનું પાલન કરીને નિરંતર સુખનો ઉપભોગ કરે અને કરાવે. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઉપમાન-ઉપમેય અલંકારથી સૂર્ય અને મેઘરૂપ અર્થના વર્ણન દ્વારા મનુષ્યોને યુદ્ધ વિદ્યાનો ઉપદેશ કરેલ છે. તેથી પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૩)

સૂક્તા-૩૪

ત્રિશ્રીન્નો અદ્યા ભવતં નવેદસા વિભુર્વા યામ ઉત રત્તિરશ્વિના ।

યુવોહિં યુન્ત્રં હિમ્યેવ વાસસોઽભ્યાયું સેન્યા ભવતં મનીષિભિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે પરસ્પર ઉપકારક ભિત્ર અભ્યાયં સેન્યા-સાક્ષાત् કાર્ય સિદ્ધિને માટે મળેલા, નવદેસા-સર્વ વિદ્યાઓના જ્ઞાતા, અશ્વિના-પોતાના પ્રકાશથી વ્યાપ્ત સૂર્ય અને ચંદ્રમા સમાન સર્વ વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત શિલ્પી = કારીગર જનો ! તમે બન્ને મનીષિભિઃ-મેધાવી વિદ્વાન શિલ્પીજનો તથા દિવસોની સહાયથી પરસ્પર ભિત્ર બનીને હિમ્યા ઇવ-હેમન્ત ઋતુની મહાશીતથી યુક્ત રાત્રિઓની સમાન નઃ-અમારા અદ્ય-આ વર્તમાન દિવસમાં શિલ્પકાર્યના સાધક ભવતમ્-બનો, હિ-જેથી યુવો:-તમારા બન્નેથી યત્રમ्-કલાયંત્રને સિદ્ધ કરીને યાન-સમૂહને ચલાવીએ; જેથી નઃ-અમોને વાસસ્તઃ-રાત, દિવસના ભધ્યમાં રાતિઃ-વેગાદિ ગુણોથી દૂર દેશમાં પ્રાપ્ત થાય; ઉત-અને યામ-તમારા બન્નેથી વિભુઃ-સર્વ માર્ગોને વ્યાપ્ત કરનારા યામઃ-રથ પ્રાપ્ત થતાં અમને દેશ-દેશાન્તરમાં સુખથી ત્રિ:-ત્રણવાર પહોંચાડે, એટલા માટે અમે આપનો સંગ કરીએ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ રાત અને દિવસની કમથી સંગતિ થાય છે, તેમ મનુષ્યોએ યંત્ર અને કલાઓની કમથી સંગતિ કરવી જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્યે એવો સંકલ્પ કરવો જોઈએ, કે જેમ વિદ્વાનો પાર્થિવ વસ્તુઓના યાન-કલા, કીલ અને યંત્ર આદિને રચીને તેને ફેરવવા તથા તેમાં જળ-અંગિન આદિના સમ્યક્ પ્રયોગથી ભૂમિ, સમુદ્ર અને આકાશમાં જનાર યાનો-વાહનોને સિદ્ધ-તૈયાર કરે છે, તેમ મારે પણ સિદ્ધ કરવા જોઈએ.

એ (શિલ્પ) વિદ્યા વિના કોઈની પણ દરિક્તતાનો નાશ અને સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવી સંભવ નથી. તેથી સર્વ મનુષ્યોએ અત્યંત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જેમ મનુષ્ય હેમન્ત ઋતુમાં (શીતથી રક્ષણ માટે) શરીર પર સારી રીતે વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમ સર્વ રીતે કીલ-યંત્ર-કલા આદિથી યાનોને સંયુક્ત કરવા જોઈએ. (૧)

ત્રયઃ પ્રવયો મધુવાહને રથે સોમસ્ય વેનામનુ વિશ્વ ઇદ્વિદુઃ ।

ત્રયઃ સ્કુમ્ભાસઃ સ્કભિતાસ્ આરભે ત્રિન્કત્તં યાથર્સ્ત્ર્વિર્વાશ્વિના દિવા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે **અશ્વિના**-અજિન અને જળની સમાન સંપૂર્ણ શિલ્પ વિદ્યાઓને વ્યાપ્ત કરનારા પુરુષો !

આપ = તમે બન્ને જે મધુવાહને-મધુર ગુણયુક્ત દ્રવ્યો અથવા વેગોની પ્રાપ્તિ માટે રથે-રથ = વિમાનમાં
ત્રણ પવયઃ:-વજ સમાન ચલાવવા માટે કલા ચક ત્રયઃ:-ત્રણ સ્કમ્ભાસઃ-બાંધવા કે ધારણ કરવા
માટે સંભસ્કમ્ભિતાસઃ:-સ્થાપિત કરવામાં આવે છે, તેમાં સ્થિત અજિન અને જળની સમાન કાર્ય
સિદ્ધિ કરીને ત્રિઃ:-ત્રણ વાર નક્તમ्-રાત્રિ અને ત્રિઃ:-ત્રણવાર દિવાઃ-દિવસમાં ઈચ્છિત સ્થાનને ઉપયાથઃ-
પ્રાપ્ત કરો છો, કારણ કે ત્યાં પણ તમારા બન્ને વિના કાર્ય સિદ્ધિ કદાપિ થતી નથી.

મનુષ્યો જેમાં બેસીને સોમસ્ય-એશ્વર્ય અથવા ચંદ્રલોકની વેનામ્-કામના અથવા યાત્રાને શીધ
પ્રાપ્ત કરે છે, અને જેને આરથે-આરંભ કરવા યોગ્ય આવાગમનમાં વિશ્વે-સર્વ વિદ્વાનો ઇત્-જ વિદુઃ-
જાણો છે. તે ઉંઅદ્ભુત રથને વિચારપૂર્વક-ઠીક સિદ્ધ કરીને અભીષ્ટ સ્થાનોમાં શીધ આવાગમન કરો.

(૨)

ભાવાર્થ : ભૂમિ, સમુદ્ર અને અનારિકિમાં જવાની ઈચ્છા કરનાર મનુષ્યોએ, (એવો પ્રયત્ન કરવો
જોઈએ કે તેઓ) ત્રણ ચક, અજિન ધર અને સંભયુક્ત વિમાન આદિ યાન બનાવીને તથા તેમાં
બેસીને, એક દિવસ અને એક રાતમાં ભૂગોળ (ની આર-પાર), સમુદ્ર અને અનારિકા માર્ગથી ત્રણવાર
જઈ શકે.

તે (યાન)માં ત્રણ એવી રીતના સંભ બનાવવા જોઈએ, જેમાં સમસ્ત કલા-ઉપકરણોના
અવયવો, અથવા કાણ-લૌહ આદિના થાંભલાઓમાં અવયવો રહી શકે. તેમાં અજિન અને જળનો
સારી રીતે પ્રયોગ કરીને તે (વિમાનાદિ)ને ચલાવવા જોઈએ. એના વિના કોઈ પણ ભૂમિ, સમુદ્ર
અને અનારિકિમાં શીધતાપૂર્વક ગમનાગમન કરી શકતા નથી. તેથી તેની સિદ્ધિ = તૈયાર કરવા માટે
વિશેષ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૨)

સમાને અહુન્ત્રિરવદ્યગોહના ત્રિદ્ય યુજ્ઞ મધુના મિમિક્ષતમ् ।

ત્રિવાજવતીરિષિષો અશ્વિના યુવ દોષા અસ્મભ્યમુષસંશ પિન્વતમ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે **અશ્વિના**-અજિન અને જળયુક્ત યાનોની સિદ્ધિ કરીને તેના પ્રેરક અને ચાલક અવદ્યગોહના-
દુઃખોને દૂર કરનારા વિદ્વાન મનુષ્યો ! યુવમ्-તમે બન્ને સમાને-એક અહન-દિવસમાં મધુના-જળથી
યજ્ઞમ्-શહેણ કરવા યોગ્ય શિલ્પાદિ વિદ્યા સિદ્ધ કરનાર યજને ત્રિઃ:-ત્રણ વાર મિમિક્ષતમ्-સીંચવાની
ઈચ્છા કરો.

અદ્ય-આજ અસ્મભ્યમ-શિલ્પ કિયાઓને સિદ્ધ કરનાર અને કરાવનાર અમારા માટે દોષાઃ-રાત્રીઓમાં
તથા ઉષસઃ-પ્રકાશને પ્રાપ્ત થયેલ દિવસોમાં ત્રિઃ:-ત્રણ વાર યાનોનું પિન્વતમ्-પ્રીતિપૂર્વક સેવન કરો,
અને વાજવતીઃ-પ્રશસ્ત વેગ આદિ ગુણોથી યુક્ત-શ્રેષ્ઠ સુખદાયક ઈષઃ:-ઈચ્છા સિદ્ધ કરનાર નૌકા આદિ
યાનોને ત્રિઃ:-ત્રણવાર પિન્વતમ्-પ્રીતિપૂર્વક સેવન કરો. (૩)

ભાવાર્થ : શિલ્પ વિદ્યાના જ્ઞાતા વિદ્વાન લોક તથા યંત્રોથી યાન-વાહન ચલાવનાર લોક પ્રતિદિન
અદ્યવદ્યભાષ્ય

शिल्पविद्या द्वारा यानोने तेयार करीने, त्रष्णा प्रकारथी शरीर, आत्मा अने मनना सुखने माटे धन आहि अनेक पदार्थांनुं उपार्जन करीने सर्व प्राणीयांने सुख करे, जेथी रात-दिवसमां सर्व लोको पोताना पुरुषार्थ द्वारा एवं विद्यानी बुद्धि करीने, आणसनो त्याग करीने, उत्साहपूर्वक तेनी रक्षामां निरंतर प्रयत्न करे. (३)

त्रिर्वर्तिर्यीतं त्रिरनुक्रते जने त्रिः सुप्राव्ये त्रेधेवं शिक्षतम् ।

त्रिनान्दं वहतमश्विना युवं त्रिः पृक्षौ अस्मे अक्षरेवं पिन्वतम् ॥ ४ ॥

पदार्थः : हे **अश्विना-**विद्या आपनार अने ग्रहण करनार विद्वानो ! **युवम्-**तमे बन्ने **अस्मे** अमारा **वर्त्तिः-**व्यवहार मार्गने **त्रिः-**त्रष्णा वार **यातम्-**प्राप्त करो, तथा **सुप्राव्ये-**सारी रीते प्रवेश करवा योग्य अनुक्रते-अनुकूल सत्याचाररूप प्रतवाणा जने-बुद्धिना उत्पादक मनुष्यना निभित **त्रिः-**त्रष्णा वार **यातम्-**प्राप्त थावो, अने शिष्यने माटे **त्रेधेव-**त्रष्णा प्रकार अर्थात् उत्सर्किया, रक्षा अने यत्ताववना ज्ञानथी युक्त शिक्षा करता एक अध्यापकनी समान **अस्मे-**अमने **त्रिः-**त्रष्णावार **शिक्षतम्-**शिक्षा आप्या करो, अमने **नान्द्यम्-**सभुद्धिने योग्य शिल्प-ज्ञानने **त्रिः-**त्रष्णावार **वहतम्-**प्राप्त करावो; अने **अक्षरेव-**जेम नदी, तणाव अने समुद्र आहि जणाशय भेघना **अक्षरा-**अविनाशी जणोने प्राप्त करे छे, तेम अमने **पृक्षः-**विद्या संपर्कथी **त्रिः-**त्रष्णावार **पिन्वतम्-**प्राप्त करो. (४)

भावार्थः : शिल्प विद्याना ज्ञाता विद्वानोने योग्य छे के विद्या (प्राप्त करवा)ना ईच्छुक, अनुकूल स्वभाववाणा, बुद्धिमान मनुष्योने छाथ-कामनी विद्या भजावीने, वारंवार तेनी उत्तम शिक्षा आपीने, कार्य करवामां समर्थ बनावे. वणी ते लोको एवं विद्याने ग्रहण करीने यथावत् निपुणता अने पुरुषार्थी अनेक उपकार ग्रहण करीने सुधी बने. (४)

त्रिनोँ रुयिं वहतमश्विना युवं त्रिर्देवताता त्रिरुतावतुं धियः ।

त्रिः सौभग्यत्वं त्रिरुतं श्रवांसि नस्त्रिष्ठं वां सूरै दुहिता रुहुद्रथम् ॥ ५ ॥

पदार्थः : हे **देवताता-**शिल्प विद्यामय यज्ञनी सिद्धिने हेतु अथवा विद्वानो अर्थात् दिव्यगुणोनो विस्तार करनारा **अश्विना-**आकाश अने पृथिवीनी समान सुखदायक विद्वानो ! **युवम्-**आप-बन्ने **नः-**अमने **रयिम्-**श्रेष्ठ धन तथा **त्रिः-**त्रष्णा विद्या-राज्यरूप ऐश्वर्यने **वहतम्-**प्राप्त करावो; **नः-**अमारी **धियः-**धारणावती बुद्धियोने **उत-**अने बणने **त्रिः-**त्रष्णावार प्रवेश करावो **नः-**अमारा माटे **त्रिष्ठम्-**त्रष्णा अर्थात् शरीर, आत्मा अने मनने सुखोमां राखनार **सौभग्यत्वम्-**उत्तम ऐश्वर्यने प्राप्त करावनार पुरुषार्थने **त्रिः-**त्रष्णा अर्थआत् नोकर, संतान अने स्वात्म-पोतानी पत्नी आहिने शिक्षण **वहतम्-**प्राप्त करावो; **उत-**अने **श्रवांसि-**वेद, शास्त्र आहिनुं श्रवण अथवा धनने **त्रिः-**शरीर, प्राण अने मननी रक्षा सहित (अर्थात्-श्रवण, मनन, निहित्यासन पूर्वक) **वहतम्-**प्राप्त करावो; **वाम्-**जे अश्विनौ-विद्वानोथी-

सूरे-भूर्यनी दुहिता-पुत्री उषानी समान-उत्तम विद्याथी सिद्ध करेल **नः-अमारा रथम्-विमानादि** यान समूह **त्रिः-**त्रष्ण अर्थात् प्रेरक, साधक अने चालन कियाथी **आस्तु-**आरोहण करीએ. એ બન્ને વિદ્વાનોને અમે શિલ્પ-કાર્યોમાં સારી રીતે યુક્ત કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ અચ્છિનો (= અજિ અને ભૂમિના) વિદ્વાનો પાસેથી શિલ્પ કાર્યોને સિદ્ધ કરીને, બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરીને, સૌભાગ્ય અને ઉત્તમ અન્ન આદિને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. તેઓના બનાવેલ યાનોમાં બેસીને દેશ-દેશાન્તરોમાં જઈને વેપારથી-વ્યવહારથી ધન પ્રાપ્ત કરીને, સદા આનંદિત રહેવું જોઈએ. (૫)

त्रिनोँ अश्विना दिव्यानि भेषजा त्रिः पार्थिवानि त्रिरु दत्तमद्वयः।

ओमानं शुंयोर्ममकाय सूनवे त्रिधातु शर्म वहतं शुभस्पती ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે **શુભસ્પતી-**મનુષ્યોના કલ્યાણકારક કર્માની રક્ષા-પાલન કરનાર **अश्विना-**વિદ્વાની જ્યોતિનો વિસ્તાર કરનાર વિદ્વાનો ! તમે બન્ને **नः-अમારા** માટે **अદ્ભ્યः-**સતત ગતિશીલ વાયુ અને વિદ્યુત આદિથી **दિવ्यानि-**વિદ્વાદિ શુભ ગુણોના પ્રકાશક **भેષજા-**રસમય સોમ આદિ ઔષધિઓને **त्रिः-**ત્રિવિધ તાપના નિવારણ માટે **दત्तम्-પ્રદાન** કરો. ત-અને **पार्थिवानि-**પૃથ્વિના વિકારયુક્ત ઔષધિ **त्रिः-ત્રણ-**વાર અર્થાત् ત્રણ પ્રકારથી પ્રદાન કરો.

મમકાય-મારા સૂનવે-ઔરસી પુત્ર અથવા વિદ્વાપુત્રને માટે **શંયો:-**કલ્યાણમય સુખનું દાન અને ઓમાનમ्-રક્ષક, વિદ્વા-પ્રવેશક અને કિયાજ્ઞાપક વ્યવહારને **त्रिः-**ત્રણવાર પ્રદાન કરો, **त્રિधાતુ-**લોખંડ, તાંબુ અને પીતળ એ ત્રણ ધાતુઓથી યુક્ત ભૂમિ, જળ-સમુદ્ર અને અન્તરિક્ષમાં ગતિ કરનાર **શર્મ-**ગૃહસ્થ અથવા સુખકારક યાનને મારા (ઔરસ અથવા વિદ્વા) પુત્રને માટે **त्रिः-ત્રણવાર વહતમ्-પ્રાપ્ત** કરાવો. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જળ અને ભૂમિમાં જે રોગનાશક ઔષધ છે, તેનું ત્રણ પ્રકારના હુઃખોના નિવારણ માટે સેવન કરવું જોઈએ.

અનેક ધાતુઓ અને કાષ્ઠોથી યુક્ત ધરના આકારનું યાન નિર્માણ કરીને, તેમાં જવ આદિ શ્રેષ્ઠ અન્નાને-ઔષધોને રાખીને, અજિ ધર-પ્રકોષ્ઠમાં અજિને પાર્થિવ બળતણ (કોલસા) આદિથી પ્રજ્વલિત કરીને, (ઉપર) જળ રાખીને, વરાળના બળથી યાનોને ચલાવીને, વ્યવહાર માટે દેશ-દેશાન્તરોમાં જઈને તથા ત્યાંથી આવીને શીંગ પોતાના દેશમાં પહોંચવું જોઈએ. આ રીતે કરવાથી મહાન સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

त્રिनોँ अश्विना यजुता दिवेदिवे परि त्रिधातु पृथिवी मंशायतम्।

तिस्रो नासत्या रथ्या परावत आत्मेव वातुः स्वसराणि गच्छतम् ॥ ૭ ॥

पदार्थ : हे नासत्या-असत्य व्यवहारथी रहित, यजता-साथे चालनार रथ्या-विमानादि रथोने प्राप्त करनार-(तेना चालक) अश्विना-जै अने अग्नि समान शिल्पीजनो-कारीगरो ! तमे बन्ने पृथिवी-भूमि अथवा अन्तरिक्षने प्राप्त करीने त्रिः-त्रष्णवार परि + अशायतम्-सर्वत्र शयन करो.

आत्मेव-आत्माना शीघ्र गमननी समान अने जेम वातः-प्राण अथवा कला अभिष्ठी उत्पन्न वायु स्वसरणि-पोताना कार्योमां प्रवृत्त करावनार दिवसोने दिवेदिवे-प्रतिदिन प्राप्त थाय छे, तेम गच्छतम्-देशदेशान्तरोने प्राप्त करो; नः-अमारा त्रिधातु-सोना, चांदी आदि धातुओथी बनावेल यानने परावतः-मार्गो अने दूर स्थानोमां तिस्रः-उंची, नीची अने सम त्रष्ण गतिओथी मनुष्यादि प्राणीओने पहोंचाओ छो, तेने कार्य सिद्धिने माटे अमारा माटे बनावो. (७)

भावार्थ : सांसारिक सुखना ईच्छुक मनुष्य, जेम ज्ञव अन्तरिक्ष आदि मार्गोथी शीघ्र बीज शरीरमां जाय छे अने जेम वायु शीघ्र गति करे छे-जाय छे, एज रीते पार्थिव पदार्थों द्वारा कलायंत्रोथी युक्त यानोने रथीने, तेमां जै, अग्नि आदिनो सम्यक् प्रयोग करीने, ईच्छित दूर देशो सुधी शीघ्र पहोंचो-प्राप्त करो. आ कार्य विना सांसारिक सुख बनी शक्तुं नथी. (७)

त्रिरश्विना सिन्धुभिः सुप्तमातृभिस्त्रय आहावास्त्रेधा हृविष्कृतम्।

तिस्रः पृथिवीरुपरि प्रवा दिवो नाकं रक्षेथे द्युभिरुक्तुभिर्हितम्॥८॥

पदार्थ : हे प्रवा-गमन करावनार अश्विना-सूर्य अने वायुनी समान शिल्पी विद्वानो ! तमे बन्ने सप्तमातृभिः-पृथिवी, अग्नि, सूर्य, वायु, विद्युत्, जै अने आकाश ऐ सात माता समान उत्पन्न करनार छे ते सिन्धुभिः नदिओ द्युभिः-दिवसो अने अक्तुभिः-रात्रिओथी जेनो त्रयः-उपर, नीचे अने मध्यमां चालनार आहावा-जणाधार मार्ग छे, ते त्रेधाः-त्रष्ण प्रकारथी हृविष्कृतम्-होमने योग्य, शोधित नाकम्-सर्व हुःभोथी रहित हितम्-सुरक्षित द्रव्योने उपरि-उपर प्रक्षेप करी-यढावीने, तेने तिस्रः-त्रष्ण स्थूल, त्रसरेणु अने परमाणुरूप पृथिवीः-विस्तृत पृथिवी अने दिवः-प्रकाशयुक्त किरणोमां पहोंचावीने, तेने अत्र-तत्र चलावीने नीचे वरसावीने, तेथी सर्व जगतनी त्रिः-त्रष्णवार रक्षेथे-रक्षा करो. (८)

भावार्थ : वायु अने सूर्यना छेदन, आकर्षण अने वर्षा करावनार गुणोथी नदीओ वहे छे (तथा) हवन करेल द्रव्य, हुगेंद्र आदि दोपोनुं निवारण करीने, सर्व हुःभोथी रहित, छितकारी, सुखोने सिद्ध करे छे. जेथी दिवस-रात सुखनी वृद्धि थाय छे जेना विना कोई प्राणी ज्वी शक्ता नथी, अटला माटे तेनी शुद्धि माटे मनुष्योंसे यज्ञ नामक कर्मो नित्य करवा जोईये. (८)

क्व॑ त्री चक्रा त्रिवृतो रथस्य क्व॑ त्रयो बुन्धुरो ये सनीळाः।

कदा योगो वाजिनो रासभस्य येन यज्ञं नासत्योपयाथः॥९॥

पदार्थ : हे नासत्या-सत्यगुण अने स्वभाववाणा शिल्पी-कारीगरजनो ! तमे बन्ने यक्षम्-
१७४ ग्रहवेदभाष्य

દિવ્યગુણયુક્ત વિમાન આદિ યાનથી ગંતવ્ય માર્ગને કદા-ક્યારે ઉપયાથ-દૂર દેશમાં રહેલ સ્થાનને સમીપની સમાન પ્રાપ્ત કરો છો ? અને યેન-જેથી પ્રાપ્ત કરો છો, તે રાસભસ્ય-શષ્ટ કરનાર વાજિન:- પ્રશંસનીય વેગવાન ત્રિવત:-ત્રણ-રચના, ચાલન અને સામગ્રીથી પૂર્ણ સ્થાસ્ય-ભૂમિ, જળ અને અન્તરિક્ષમાં રમણ કરાવનાર યાન-વિમાનમાં ક્રવ-ક્યાં ત્રી-ત્રણ ચક્રા-યક બનાવવા જોઈએ ? અને ક્યાં એ વિમાન આદિ યાનમાં ચે-જે સનીડા:-સમાન બંધન-આધાર યુક્ત ધર-સ્થાન વિશેષો અથવા અજિ ધર વિશેષોથી યુક્ત ત્રય-ત્રણ જળ, અજિ અને મનુષ્યોને રહેવાના સ્થાન તથા બસ્તુ:-નિયમપૂર્વક ચલાવવાને હેતુ કોષ હોય છે તેનો યોગ:-યોગ ક્રવ-ક્યાં રહેવો જોઈએ ? એ ત્રણ પ્રશ્નો છે. (૮)

ભાવાર્થ : અત્રે કહેલ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવા જોઈએ-એથ્યંત્રી ઈચ્છા રાખનાર મનુષ્યોએ, રથ (= વાહન) અગ્રભાગ, મધ્યભાગ અને અત્યભાગમાં સર્વ કલાઓના બંધનના આવાર માટે ત્રણ વિશેષ બંધન (= પ્રકોષ) બનાવવા જોઈએ.

એક મનુષ્યોને બેસવા માટે બીજો અજિ સ્થાપન માટે અને ત્રીજો જળ સ્થાપન માટે બનાવીને, જ્યારે-જ્યારે જવાની ઈચ્છા થાય, ત્યારે-ત્યારે ઉચ્ચિત માત્રામાં બળતણ રાખીને તેમાં અજિ સંયોગ કરીને, કલાયંત્ર (= પંખા) થી વેગથી સંચાલિત યાનથી (મનુષ્ય) દૂરના સ્થાનને પણ નછકના સ્થાન સમાન પહોંચી શકે છે. આ પ્રકારના યાન વિના કોઈ પણ નિર્વિઘ્ન રૂપે બીજા સ્થાનમાં જઈ શકતા નથી. (૯)

આ નાસત્યા ગચ્છતં દૂર્યતે હુવિર્મધ્વઃ પિવતં મધુપેભિરાસભિઃ ।

યુવોહિં પૂર્વી સવિતોષસ્તો રથમૃતાય ચિત્રં ઘૃતવન્તમિષ્યતિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે શિલ્પીજનો ! નાસત્યા-અસત્ય ગુણથી રહિત અજિ અને જળની સમાન આપ બન્ને જે હવિ:-સામગ્રીનો દૂર્યતે-હવન કરો છો, તે હવિથી શુદ્ધ થયેલ મધ્વ:-મધુર જળનું મધુપેભિ:-મધુર જળ-પાન કરનારા આસભિ:-પોતાના મુખોથી પિવતમ-પાન કરો અને અમને આનંદ આપવા માટે ઘૃતવન્તમ-પુષ્કળ જળની કલાઓથી યુક્ત ચિત્રમ-અદ્ભુત વેગ આદિથી યુક્ત સ્થમ-વિમાન આદિ યાનોથી દેશદેશાન્તરોમાં ગચ્છતમ-શીધ આવાગમન કરો; યુવો:-તમારા બન્નોનું જે યાન ઉષસ:-પ્રાત:કાલથી પૂર્વમ-પૂર્વ સવિતા-સૂર્યની સમાન પ્રકાશમાન છે-તે ઇષ્યતિ-શીધ ચાલે છે; હિ-તે જ ત્રહાય-સત્યગમન સુખ માટે સમર્થ બને છે-શહણ કરવા યોગ્ય છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જ્યારે વાહનોમાં જળ તથા અજિને પ્રદીપ કરીને ચલાવવામાં આવે છે, ત્યારે તે યાન બીજા સ્થાનમાં શીધ પહોંચે છે. તેમાં જળની વરાળને કાઢવા માટે એવું સ્થાન બનાવવું જોઈએ, જેના દ્વારા વરાળને છોડવાથી વેગની વૃદ્ધિ થાય. આ વિદ્યાને પૂર્ણ જાણનાર જ શ્રેષ્ઠ સુખને પ્રકાર કરે છે. (૧૦)

આ નાસત્યા ત્રિભરેકાદુશૈરિહ દુવેભિર્યતં મધુપેયમશ્વિના ।

ऋગ્વેદભાષ્ય

प्रायुस्तारिष्टं नी रपांसि मृक्षतं सेधतं द्वेषो भवतं सचाभुवा॥ ११ ॥

पदार्थ : हे शिल्पीजनो ! तमे बन्ने नासत्या-सत्य गुण, स्वभाव युक्त अश्विना-धावापृथिवी समान सचाभुवा-समवाय = संबंध राखनार देवेभिः-विद्वानोनी साथे इह-ऐ उत्तम यानोमां बेसीने त्रिभिः-त्रष्ण रात-दिवसमां भृत्यासमुद्रनी पार, अने एकादशभिः-अग्नियार रात-दिवसमां भूगोलना अन्तमां यातम्-पडोंयो; अने द्वेषः-शत्रु अने रपांसि-हुःभ्रष्ट पापोने नि + मृक्षतम्-सर्वथा दूर करो; अने मधुपेयम्-मधुर गुणयुक्त पान करवा योग्य द्रव्यने तथा आयुः-ज्ञवनकाणनी प्र + तारिष्टम्-उत्तम रीते वधारो; अने उत्तम सुखने सेधतम्-प्राप्त करो; अने शत्रुओने ज्ञतनार भवतम्-बनो. (११)

भावार्थ : ज्यारे मनुष्य अेवा (यानोमां बेसीने तेन चलावे छे; त्यारे त्रष्ण रात-दिवसमां सुखपूर्वक समुद्रने पार अने अग्नियार रात-दिवसमां भूगोलनी चोतरफ जर्द शके छे. आ रीते करनार विद्वान सुखपूर्वक पूर्ण आयुने प्राप्त करीने, हुःभोने दूर करीने तथा शत्रुओने ज्ञतीने यक्षवर्ती राज्यना भागी बने छे. (११)

आ नौ अश्विना त्रिवृता रथेनार्वाज्वं रुयिं वहतं सुवीरम् ।

शृण्वन्ता वामवसे जोहवीमि वृथे च नो भवतुं वाजसातौ ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे शिल्पविद्यामां कुशण, शृण्वन्ता-श्रवण करावनार अश्विना-टेट, विद्या अने बणयुक्त आप बन्ने जण अने वायु समान त्रिवृता-त्रष्ण-स्थण, जण अने अन्तरिक्षमां पूर्ण गतिथी जवा माटे विद्यमान रथेन-विमान आहि यानथी नः-अमने अर्वाङ्गम्-उपरथी नीये अभीष्ट स्थानने, सुवीरम्-उत्तम वीरोथी-युक्त रयिम्-यक्षवर्ती राज्यथी सिद्ध करेल धनने आवहतम्-प्राप्त करावो; च-अने नः-अमारा वाजसातौ-संग्राममां वृथे-वृद्धि माटे विजय प्राप्त करावनार भवतम्-थाओ. अवसे-रक्षा दिने माटे वाम्-तमारुं-बन्नेनुं जोहवीमि-वारंवार ग्रहण करु छुं, तेम आप मने ग्रहण करो. (१२)

भावार्थ : ए जण अने वायु रूप अथोथी संयुक्त करेल रथ (= यान) विना कोई पशा भूमि, जण अने अन्तरिक्षना मार्गोमां शीघ्र जर्द शकता नथी, तेथी राज्यलक्ष्मी, उत्तमसेना अने वीरपुरुषोने प्राप्त करीने लोको ए प्रकारना यानथी युद्धमां विजय प्राप्त करी शके छे, तेथी ए कार्यमां मनुष्य मदा संलग्न बने. (१२)

संगति : पूर्व सूक्तना ए शिल्पविद्याना साधक 'ईन्द्र'ना अर्थनुं प्रतिपादन करेल छे, तथा आ सूक्तमां ए शिल्पविद्याना मुख्य साधक 'अश्विनौ' (शिल्पीजन) अने धावापृथिवी (अग्नि, जण आहि)नुं प्रतिपादन करेल छे तेथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति ज्ञाणवी जोईअ. (३४)

सूक्त-३५

**ह्याम्युग्निं प्रथमं स्वस्तये ह्यामि मित्रावरुणाविहावसे ।
ह्यामि रात्रीं जगतो निवेशनीं ह्यामि देवं सवितारमूतये ॥ १ ॥**

पदार्थ : हुं इह-आ शरीर धारण आहि व्यवहारमां स्वस्तये-उताम सुखने माटे प्रथमम्-ज्ञवन-शरीरधारणानुं आहि साधन अग्रिम्-३५ गुणवाणा अग्निना ह्यामि-ग्रहणानी ईरच्छा करूं धुं; अवसे-रक्षा आहिने माटे मित्रावरुणौ-भित्र = प्राण वरण = उदान वायुनो ह्यामि-स्वीकार करूं धुं.

जगतः-संसारनी निवेशनीम्-निद्रामां निवास करावनारी रात्रीम्-सूर्यना अभावमां अंधकार रात्रिने ह्यामि-प्राप्त करूं धुं; ऊतये-किया सिद्धिनी ईरच्छाने माटे देवम्-प्रकाशात्मक सवितारम्-सूर्यलोकने ह्यामि-ग्रहण करूं धुं. (१)

भावार्थ : सर्व मनुष्यो दिवस-रात सुख माटे अग्नि, वायु अने सूर्यनो उपयोग ग्रहण करीने, समस्त सुखोने प्राप्त करे, ग्रहण करीने, कारण के अे विद्या विना कटी कोईने सुख संभव नथी. (२)

**आ कृष्णोन् रजसा वर्तमानो निवेशयन्त्मृतं मर्त्यं च ।
हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥ २ ॥**

[परमेश्वर]

पदार्थ : जे सविता-सर्वने उत्पन्न करनार देवः-सर्वना प्रकाशक परमेश्वर आकृष्णोन-पोतानी आकर्षण शक्तिथी रजसा-सर्व सूर्यादि लोक समूहनी साथे व्यापक बनीने वर्तमानः:-वर्तमान, समस्त जगतमां, अमृतम्-अन्तर्यामी रूपथी अने वेद द्वारा भोक्ष साधक सत्यज्ञानथी च-अने मर्त्यम्-कर्म अने प्रबल्य-प्राप्तिनी व्यवस्थाथी मरणधर्मा प्राणीने निवेशयन्-सर्वथा पोताना सामर्थ्यमां स्थापन करता हिरण्ययेन-ज्योतिर्मय अनन्त यशथी युक्त रथेन-शान रूप रथथी युक्त थर्द्दने भुवनानि-लोकोने पश्यन्-निहाणता आ + याति-सर्वत्रथी सर्व पदार्थोने प्राप्त थाय छे.

[सूर्यलोक]

जे सविता-प्रकाश, वृष्टि अने रसोने उत्पन्न करनार देवः-प्रकाशक सूर्य कृष्णोन-कृष्णा वर्षयुक्त = प्रकाश रहित रजसा-पृथिवी आहि लोक-समूहनी साथे आवर्तमानः-पोतानी आकर्षण शक्तिथी वर्तमान आ जगतमां अमृतम्-वृष्टि द्वारा अमृतरूप रसने च-तथा मर्त्यम्-काल-अवस्थाथी मरणधर्मा प्राणीने निवेशयन्-सर्वथा पोत-पोताना सामर्थ्यमां स्थापन करता हिरण्ययेन-तेजोमय रथेन-गमनशक्तिथी भुवनानि-लोकोने पश्यन्-देखाडता आ + याति-सर्वत्रथी वर्षा आहि रूपोनी पृथक्-पृथक् प्राप्ति करावे छे. (२)

भावार्थ : जे भू पृथिवी आहि लोक सर्व मनुष्य आहिने धारण करे छे. सूर्यलोक आकर्षणीयी पृथिवी

આદિને ધારણ કરે છે. ઈશ્વર પોતાની સત્તાથી સૂર્ય આદિ લોકોને ધારણ કરે છે. એ રીતે કમથી સર્વ લોકોનું ધારણ થાય છે. તેના વિના અન્તરિક્ષમાં કોઈ ભારયુક્ત લોકની પોતાની પરિધિમાં સ્થિતિ રહેવાની સંભાવના નથી. લોકોના ભ્રમણ વિના ક્ષણ, મુહૂર્ત, પ્રહર, દિવસ, રાત, પક્ષ, માસ, ઋતુ અને સંવત્સર = વર્ષ આદિ કાળના અવયવ ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. (૨)

યાતિ દેવઃ પ્રવતા યાત્યુદ્ધતા યાતિ શુભ્રાભ્યાં યજુતો હરિભ્યામ्।

આ દેવો યાતિ સવિતા પરાવતોऽપુ વિશ્વા દુરિતા બાધ્માનઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે રાજપુરુષો ! આપ જેમ વિશ્વા-સર્વ દુરિતા-દુષ્ટ દુઃખોને અપબાધમાનઃ-દૂર કરતા યજતઃ-સંગ કરવા યોગ્ય દેવઃ-શ્રવણ આદિ જ્ઞાન પ્રકાશક વાયુ પ્રવતા-અધો માર્ગથી યાતિ-આગમન-ગમન કરે છે અને ઉદ્ધતા-ઉધ્વ માર્ગ યાતિ-આવાગમન કરે છે અને જેમ સર્વ દુઃખ આપનાર અંધકાર આદિને દૂર કરતા યજતઃ-સંગ કરવા યોગ્ય સવિતા-પ્રકાશક સૂર્યલોક શુભ્રાભ્યામ्-શુદ્ધ હરિભ્યામ्-હરણના સાધન દિવસ-રાત તથા કૃષ્ણ અને શુક્લ પક્ષોમાં પરાવતઃ-દૂર રહેલા પદાર્થોને પોતાના કિરણોથી પ્રાપ્ત કરીને પૃથિવી આદિ લોકોને આયાતિ-સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ શૂરવીર સેના-સામગ્રી સહિત ઊચા-નીચા માર્ગમાં આવાગમન કરીને, શત્રુઓને જીતીને પ્રજાની નિરંતર રક્ષા-સુખી કરે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વરની રચેલી સુષ્ઠિમાં વાયુ ઉપર, નીચે અને સમાન ગતિથી ચાલતા નીચેના પદાર્થોને ઉપર અને ઉપરના પદાર્થોને નીચે લાવે છે, તેમ એ સૂર્યરૂપી દેવ હરણશીલ અને પોતાના કિરણોથી યુક્ત દિવસ-રાતના દ્વારા અંધકાર આદિના નિવારણથી દુઃખોનો નાશ કરીને (તથા) સુખોને પ્રકટ કરીને (તથા) ક્યારેક સુખોનો નાશ કરીને દુઃખોને પ્રકટ કરે છે, તેમ સભાપતિ આદિએ પક્ષ સેના આદિની સાથે ગમન-આગમન કરીને તથા શત્રુઓને જીતીને પ્રજાનું પાલન કરવું જોઈએ. (૩)

અભીવृત્તં કૃશનैર્વિશ્વરૂપું હિરણ્યશમ્યં યજુતો બૃહન્તમ्।

આસ્થાદ્રથે સવિતા ચિત્રભાનુઃ કૃષ્ણા રજાંસિ તવિષીં દધાનઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ રાજન ! આપ જેમ યજતઃ-સંગતિ અને પ્રકાશના દાતા ચિત્રભાનુઃ-વિચિત્ર દીપિનિ = પ્રકાશથી યુક્ત સવિતા-સૂર્ય અને વાયુ કૃશનૈઃ-સૂક્ષ્મતા કરનાર કિરણો અથવા વિવિધ રૂપોથી બૃહન્તમ्-મહાન હિરણ્યશમ્યમ्-હિરણ્ય = સુવર્ણ અથવા અન્ય જ્યોતિઓને શાન્ત કરનાર અભીવृત્તમ्-સર્વત્ર સાધનોથી પૂર્ણ વિશ્વરૂપમ्-વિવિધ રૂપવાળા પ્રકાશથી યુક્ત ર૘મ્-રમણીય રથને કૃષ્ણા-આકર્ષણ અને કૃષ્ણવર્ણથી યુક્ત ર૜ાંસિ-પૃથિવી આદિ લોકો તથા તવિષીમ्-બળને દધાનઃ-ધારણ કરતા આસ્થાત્-સર્વત્ર સ્થિતિ થાય છે, તેમ બનીને પોતાનો વર્તાવ કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય આદિની ઉત્પત્તિ નિમિત, સૂર્ય આદિ લોકોના ધારણકર્તા, બળવાન અને સર્વ લોકોનાં આકર્ષણ નામક બળને ધારણ કરનાર વાયુ છે.

જેમ સૂર્યલોક પોતાની સમીપ રહેલા લોકોને ધારણ કરતા અને સમસ્ત રૂપને પ્રકટ કરતા બળ અને આકર્ષણ દ્વારા સર્વને ધારણ કરે છે.

જેમ એ બનો (વાયુ અને સૂર્ય) વિના કોઈ પરમાણુનું પણ ધારણ કરવું સંભવ નથી, તેમ રાજા શુભ ગુણોને ધારણ કરીને રાજ્યને ધારણ કરે. (૪)

વિ જનાંછ્યાવાઃ શિતિપાદો અખ્યત્રથં હિરણ્યપ્રતગું વહન્તઃ ।

શશ્વદ્વિશઃ સવિતુર્દૈવસ્યોપસ્થે વિશ્વા ભુવનાનિ તસ્થુઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે સજ્જન પુરુષ ! જેમ એ દૈવસ્યઃ-વિદ્વાન અને દિવ્ય પદાર્થોમાં ઉત્પન્ન થનાર સવિતુઃ-સૂર્યના ઉપસ્થે-ઉપસ્થ = સાનિધ્યમાં (અર્થાત् ગોટ અથવા આકર્ષણ શક્તિમાં) વિશ્વા-સર્વ ભુવનાનિ-પુણ્યવી આદિ લોક તસ્થુઃ-સ્થિત રહે છે. તેના શિતિપાદ:-પોતાના શેત અવયવોથી યુક્ત શ્યાવાઃ-પ્રાપ્ત થનાર કિરણો જનાન-વિદ્વાનોના હિરણ્યપ્રતગમ્-જેમાં જ્યોતિરૂપ અજ્ઞના મુખની સમાન સ્થાન છે, તે સ્થમ-વિમાન આદિ યાન અને શશ્વત-અનાદિ રૂપ વિશઃ-પ્રજાઓને વહન્તઃ-ધારણ તથા વૃદ્ધિ કરતા અખ્યન-અનેક પ્રકારથી પ્રકૃટ થાય છે, તેમ આપની સમીપ વિદ્વાન લોક રહે અને આપ વિદ્યા તથા ધર્મનો પ્રચાર કરો.-પ્રકાશિત કરો, (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ સૂર્યલોકના પ્રકાશ અને આકર્ષણ આદિ ગુણ છે, તે સમસ્ત જગતને ધારણ કરીને તેને પ્રકૃટ કરે છે.

જે સૂર્યની સમીપ લોક છે, તે સૂર્યના પ્રકાશથી પ્રકાશિત થાય છે. જે અનાદિરૂપ પ્રજાઓ છે, તેને પણ વાયુ ધારણ કરે છે.

તેથી, સમસ્ત લોક પોત-પોતાની પરિધિમાં અવસ્થિત રહે છે, તેમ તમે લોકો પણ ગુણોને ધારણ કરો અને પોત-પોતાની વ્યવસ્થામાં સ્થિત રહીને ‘અન્યાન્ય સ્થાપયત્’-અન્યને સ્થાપિત કરો (પાઠાન્તર-‘ન્યાયાન્ય સ્થાપયત્’) ન્યાયની સ્થાપના કરો. (૫)

તિસ્તો દ્યાવઃ સવિતુર્દ્રો ઉપસ્થું એકા યુમસ્ય ભુવને વિરાષાદ ।

આણિં ન રથ્યમુમૃતાધિતસ્થુરિહ બ્રવીતું ય ઉ તચ્ચિકેતત્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! આપ સ્થ્યમ-રથોના ચાલક આણિમ-સંગ્રામને જીતનાર તથા રાજ્યના નોકરોની ન-સમાન એ સવિતુઃ-સૂર્યના પ્રકાશમાં જે તિસ્તો-ત્રણ અર્થાત્ દ્યાવઃ-સૂર્ય, અજ્ઞિ અને વિદ્વુત્ રૂપ દીપિતિઓ અધિ + તસ્થુઃ-સ્થિત રહે છે, તેમાં દ્વૌ-બે સ્વપ્રકાશ અને ભૂગોળ સૂર્યમંડળની ઉપસ્થા-સમીપ રહે છે, અને એકા-એક વિદ્વુત્ નામક દીપિ જે વિરાષાદ-શૂરવીર, જ્ઞાનવાન, પ્રાપ્તિશીલ, જીવોનું મર્યાદા કરનારી છે, તે યમસ્ય-નિયંતા વાયુના ભુવને-અન્તરિક્ષમાં હિ-જ રહે છે અને જે અમૃતા-કારણ રૂપથી નાશ રહિત, ચન્દ્ર, તારા આદિ લોક છે, તે અન્તરિક્ષમાં અર્થાત્ સૂર્ય લોકનાં પ્રકાશથી પ્રકાશિત થઈને અધિ + તસ્થુઃ-સ્થિત રહે છે. યઃ જે મનુષ્ય (૩) વાદ-વિવાદથી અર્થાત્ વિચારપૂર્વક તેને ચિકેતત્-જીવો અને તે જ્ઞાનને (ઇહ-આ સંસારમાં અથવા એ વિદ્યામાં) બ્રવીતું-સારી રીતે ઉપદેશ કરે, તેની સમાન બનીને અમને સદ્ગુણોનો-વિદ્યાનો ઉપદેશ કરો. (૬)

ભાવાર્થ : દીથરે કારણરૂપ અજ્ઞિથી જે સૂર્ય, અજ્ઞિ અને વિદ્વુત્ રૂપ ત્રણ દીપિતિઓ-જ્યોતિઓ

રચેલ છે, તેના દ્વારા સર્વ કાર્યો સિક્ર થાય છે.

(પ્રશ્ન :) જ્યારે કોઈ પ્રશ્ન કરે, કે જે જીવ શરીરોનો ત્યાગ કરીને જે યમના સ્થાનમાં જાય છે તે (યમ) કોણ છે ?

(ઉત્તર :) તેનો એ ઉત્તર છે, કે અન્તરિક્ષમાં રહેનાર ‘યમ’ નામક વાયુને પ્રાપ્ત થાય છે.

જેમ યુદ્ધમાં રથના નોકર આદિ અંગ (તેની) સમીપ રહે છે, તેમ જ મૃત તથા જીવિત પ્રાજી વાયુનો આશ્રય કરીને રહે છે.

પૃથિવી, ચન્દ્રમા અને તારા આદિ લોક સૂર્યના પ્રકાશને આશ્રિત રહે છે.

જે વિદ્વાન (હોય) છે, તે જ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શકે છે, અન્ય મૂર્ખ નહિ. મનુષ્યોએ અવિદ્વાન મૂર્ખોના કથનમાં વિશ્વાસ કરવો નહિ અને આપનોના વચન-કથનમાં અશ્રદ્ધા કરવી નહિ. (૬)

વિ સુપર્ણો અન્તરિક્ષાણ્યખ્યદ ગભીરવેપા અસુર: સુનીથ: ।

કવેરુદાનીં સૂર્ય: કશ્ચિકેત કતુમાં દ્યાં રશ્મિરુસ્યા તત્તાન ॥૭ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! જેમ એ સૂર્ય જે અસુર:-સર્વને પ્રાણ આપનાર અર્થાત્ રાત્રિમાં સૂતેલાને સૂર્યોદય સમયે ચેતનતા આપનાર છે અથવા પ્રાણોને રમણ કરાવનાર છે ગભીરવેપા:-જેનું કંપન ગંભીર = સૂક્ષ્મ હોવાથી અવિદ્વાનો દ્વારા ન જાણવા યોગ્ય છે સુનીથ:-ઉત્તમ પ્રકારથી પદાર્થોથી પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે સુપર્ણા:-ઉત્તમ પતનશીલ કિરણોથી યુક્ત છે, અસ્ય-એ સૂર્યની રશ્મિ:-જ્યોતિ અન્તરિક્ષાણિ-અન્તરિક્ષમાં સ્થિત સર્વ લોકોને વિ + અખ્યત-વિષ્યાત્ = પ્રકાશિત કરે છે; તે રશ્મિગણથી યુક્ત સૂર્ય ઇદાનીમ-એ સમયે = રાતે ક-ક્યાં છે ? એ વાતને કઃ-કોણ ચિકેત-જાણો છે ? અને કતમામ-અનેકોમાં કોણ ચામ-પ્રકાશયુક્ત પૃથિવીને અસ્ય-એ સૂર્યના રશ્મિ:-કિરણો આત્તાન-આચ્છાદિત કરી રહ્યા છે ? એ વાતને પણ કોણ જાણો છે ? અર્થાત્ કોઈ જે વિદ્વાન છે, તે જ જાણો છે સર્વ સાધારણ મનુષ્ય જાણતા નથી. તેથી સૂર્યની ગતિ અને સ્વરૂપ આદિને આપ જાણો. (૭)

ભાવાર્થ : જ્યારે આ ભૂગોળ ભ્રમણ કરતા સૂર્ય પ્રકાશને ટાંકીને અંધકાર ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે અજ્ઞાની લોકો પૂછે છે, કે અત્યારે સૂર્ય ક્યાં ગયો છે ? એ પ્રશ્નનું એ રીતે ઉત્તર આપીને સમાધાન કરવું, કે પૃથિવીના બીજા ભાગમાં છે. જેનું ચાલવું અતિ સૂક્ષ્મ છે, જેથી સામાન્ય મનુષ્યો દ્વારા જાણી શકતું નથી, એજ વિદ્વાનોના અભિપ્રાયને પણ (સામાન્ય મનુષ્ય જાણી શકતા નથી.) (૭)

અષ્ટૌ વ્યખ્યત્કુભઃ પृથિવ્યાસ્ત્રી ધન્વ યોજના સુપ્ત સિન્ધૂન् ।

હિરુણ્યાક્ષઃ સવિતા દ્રેવ આગાદ્ધ્યક્રલા દાશુષે વાર્યાણિ ॥૮ ॥

પદાર્થ : હે સત્ત્વાધ્યક્ષ ! આપ જેમ જે હિરુણ્યાક્ષ:-સુવર્ણ સમાન જ્યોતિયુક્ત તે સવિતા-વૃષ્ટિના ઉત્પાદક દ્રેવ:-પ્રકાશાત્મક સૂર્યલોક પૃથિવ્યા:-પૃથિવી સંબંધી અષ્ટૌ-આઠ કકુભઃ-દિશા અર્થાત્ ચાર

દિશાઓ અને ચાર ઉપદિશાઓને **ત્રી-ત્રણ-ભૂમિ**, અન્તરિક્ષ અને પ્રકાશના અર્થાત् ઉપર, નીચે અને મધ્યમાં સ્થિત ધ્રુવ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય યોજના-સર્વ પદાર્થોના આધાર ત્રણ લોકો અને સપ્ત-સાત સિન્ધૂન્-ભૂમિ અને અન્તરિક્ષના ઉપર-ઉપર રહેલ સાત સાગર = જળ સમુદ્રાઓને **વ્યાખ્યત-વિઘ્યાત** = પ્રકાશિત કરે છે, તે **દાશુષે-સર્વોપકારક** વિદ્યાદિ ઉત્તમ પદાર્થ આપનાર યજમાનને માટે **વાર્યાણિ-સ્વીકાર** અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ર્લા-સુવર્ણ આદિ રમણીય પદાર્થોને **દધત્-ધારણ** કરતા આ + અગાત્ સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તમે પણ વર્તન કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જે એ સૂર્યલોક સર્વ મૂર્ત પદાર્થોને પ્રકાશિત અને છિન્ન-બિન્ન કરીને, વાયુ દ્વારા અન્તરિક્ષમાં લઈ જઈને, ત્યાંથી નીચે પડીને, સર્વ રમણીય સુખોને જ્ઞાન માટે પ્રાપ્ત કરાવો છે, અને પૃથ્વીના મધ્યમાં રહેલ ઓગણપચાસ ગાઉ સુધીના અન્તરિક્ષમાં સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, લઘુ અને ગુરુ રૂપમાં રહેલ જળોની જે સ્પતસિંહુ એ સંદ્ધા છે, તે સર્વને આકર્ષણથી ધારણ કરે છે, તેમ સર્વ વિજ્ઞાનોએ વિદ્યા અને ધર્મ દ્વારા સમસ્ત મનુષ્યોને ધારણ કરીને, તેઓને આનંદિત કરવા ઓઈએ. (૮)

હિરણ્યપાણિ: સવિતા વિચર્ષણિરુભે દ્યાવાપૃથિવી અન્તરીયતે ।

અપામીવાં બાધતે વેતિ સૂર્યમભિકૃષ્ણોનુ રજસા દ્યામૃણોતિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ ! જેમ **હિરણ્યપાણિ:-** જ્યોતિઓ જેના હાથ સમાન ગ્રહણ-સાધન છે; જે **વિચર્ષણિ:-** પદાર્થોને છિન્ન-બિન્ન અને **સવિતા-રસોને** ઉત્પન્ન કરનાર સૂર્ય છે, તે **ઉભે-બન્ને દ્યાવાપૃથિવી-** પ્રકાશ-ભૂમિને અન્તઃ + ઇયતે-અન્તરિક્ષના મધ્યમાં પહોંચાડે છે; **અમીવામ્-રોગ-પીડાને** અપ + બાધતે-દૂર કરે છે; **સૂર્ય-**સર્વ પ્રાપ્ત થનાર પોતાના કિરણ સમૂહને અભિવેતિ-સર્વત્ર ઉત્પન્ન કરે છે; **કૃષ્ણોન-**પ્રકાશરહિત પૃથ્વી આદિ **ર્જસા-**લોક સમૂહની સાથે **દ્યામ-**પ્રકાશને ઋગ્ણોતિ-પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ તમે પણ બનો. (૯)

ભાવાર્થ : હે સભાપતે ! જેમ સૂર્ય અનેક લોકોની સાથે આકર્ષણ સંબંધથી વર્તમાન રહીને તથા સમસ્ત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરતા પ્રકાશ (= ધૂલોક) અને પૃથ્વી (લોક)ની અંદર (= મધ્યમાં) (ગતિ) કરે છે, તેમ તમારે પણ કરવું ઓઈએ. (૯)

હિરણ્યહસ્તો અસુરઃ સુનીથઃ સુમૃળીકઃ સ્વવાં યાત્વર્વાઙ્ ।

અપસેધત્રક્ષસો યાતુધાનાનસ્થાદ્રેવઃ પ્રતિદોષં ગૃણાનઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે સભાપતે ! આપ જેમ એ **હિરણ્યહસ્ત:-** હાથોની સમાન સર્વત્ર ગતિમાન, **અસુર:-** પ્રાણ આપનાર, રૂપ અને ગુણથી રહિત, **સુનીથ:-** સુંદર રીતે સર્વને પ્રાપ્ત થનાર **સુમૃળીકઃ** ઉત્તમ વ્યવહારોમાં સુખયુક્ત કરનાર **સ્વવાં-**પ્રશસ્ત સ્પર્શ આદિ ગુણથી યુક્ત **અર્વાઙ્-**પોતાના નીચે, ઉપર અને તિથીક જનાર વેગોને પ્રાપ્ત કરનાર વાયુ (**યાતુ-**) સર્વત્ર ચાલે છે, પ્રાપ્ત થાય છે; **પ્રતિદોષમ-** **ઋગ્ભવદ્ભાષ્ય**

પ્રત્યેક રાત્રિમાં ગુણાન:-પોતાના ગુણોથી સુતિને યોગ્ય દેવ:-સર્વ વ્યવહારોનો સાધક વાયુ દુઃખોનું નિવારણ કરીને તથા સુખોને પ્રાપ્ત કરાવીને અસ્થાત્-સ્થિત છે, તેમ યાતુધાનાન्-યાતના-પીડાઓના આધાર દસ્યુઓ તથા રક્ષસ:-દુષ્ટ કર્મ કરનાર ચોર આદિનું અપસેધન્-નિવારણ કરતા કરતા શ્રેષ્ઠ જનોને યાતુ-પ્રાપ્ત કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે સત્ત્વાપતે ! જેમ એ વાયુ પોતાના આકર્ષણ, બળ આદિ ગુણોથી સર્વ પદાર્થને વ્યવસ્થિત રાખે છે, અને જેમ દિવસમાં ચોર પ્રબળ બની શકતા નથી, તેમ તમે પણ બનો.

જે જગદીશરે અનેક ગુણ અને સુખોને પ્રાપ્ત કરાવનાર વાયુ આદિ પદાર્થ રચેલ છે, તેમનો સર્વ ધન્યવાદ કરો. (૧૦)

યે તે પન્થાઃ સવિતઃ પૂર્વાસોઽરેણવુઃ સુકૃતા અન્તરિક્ષે ।

તેભિનોઽદ્ય પથિભિઃ સુગોભી રક્ષા ચ નું અધિ ચ બ્રૂહિ દેવ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે સવિતઃ-સકલ જગતના ઉત્પાદક દેવ સર્વ સુખોના દાતા જગદીશર ! આપ-કૃપા કરીને ચે-જે તે-આપના અરેણવઃ-જેમાં કિંચિત્તુ પણ ૨૪-ધૂળના અંશોની સમાન વિઘ્નરૂપ મલ નથી તથા પૂર્વાસઃ-જે અમારી અપેક્ષાથી પૂર્વજોથી સાધિત અને સેવન કરેલ સૂકૃતાઃ-સારી રીતે નિર્ભિત પથાઃ-ધર્મ-માર્ગ અન્તરિક્ષે-પોતાની વ્યાપકતા રૂપ બ્રહ્માંડમાં છે; તેભિઃ-તે સુગોભીઃ-સુખ પૂર્વક સેવવા યોગ્ય પથિભિઃ-ધર્મ માર્ગોથી નઃ-અમારી અદ્ય-આજ રક્ષ-રક્ષા કરો ચ-અને નઃ-અમને સર્વ વિદ્યાઓનો અધિ + બ્રૂહિ-સર્વોપરિ ઈશ્વર ભાવથી ઉપદેશ ચ-પણ કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે ઈશ્વર આપે જે સૂર્ય આદિ લોકોના ભ્રમણને માટે માર્ગ અને પ્રાઇસિઓના સુખના માટે ધર્મ-માર્ગ, આકાશ અને પોતાના મહિમાથી રચેલ છે, તેમાં એ નિયમ અનુસાર ભ્રમણ અને વિચયરણ કરે છે, તે સર્વ પદાર્થના માર્ગો તથા ગુણોનો આપ ઉપદેશ કરો. જેથી અમે લોકો જ્યાં-ત્યાં ચલાયમાન ન થઈએ અર્થાત્ ભટકીએ નહિ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સૂર્યલોક, ઈશ્વર અને વાયુના ગુણોનું પ્રતિપાદન કરવાથી ચોત્રીસમાં સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૫)

સૂક્તા-૩૬

પ્ર વો યુહું પુરુણાં વિશાં દૈવયુતીનામ् ।

અગ્નિં સૂક્તેભિર્વર્ચોભરીમહું ચં સીમિદુન્ય ઈળતે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અમે જેમ અન્ય-અન્ય પરોપકારી, બુદ્ધિમાન, ધર્મિક વિદ્વાન સૂક્તેભિઃ-જેમાં સારી રીતે વિદ્યા ગ્રહણ પ્રકાર કહેલ છે, તે વર્ચોભિઃ-વેદના અર્થ જ્ઞાનયુક્ત વચ્ચનોથી દૈવયતીનામ્-પોતાના માટે અર્થવેદભાષ્ય

દિવ્ય ભોગો અને દિવ્યગુણોની ઈચ્છા કરનારી પુસ્તગમ-પુષ્કળ વઃ-તમારી પ્રજાની મધ્યમાં સુખને માટે યમ-જે યહ્યમ-ગુણોથી મહાન અગ્નિમ-પરમેશ્વરની સીમ-સર્વત્રથી ઈંડતે-સ્તુતિ કરીએ છીએ, તેમ તેની ઇત-જ પ્ર + ઈમહે-પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેના ગુણોનો પ્રકાશ કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્ય ! જેમ વિદ્વાનજનો પ્રજાના સુખની સિદ્ધિ માટે સર્વબ્યાપક પરમેશ્વરનો નિશ્ચય કરીને તથા ઉપદેશ કરીને, તેના ગુણોને યત્નપૂર્વક બતાવે છે અને સ્તુતિ કરાવે છે, તેમ તમે અને અમે પણ (ગુણોને) પ્રકાશાત્મિ કરીએ.

જેમ ઈશ્વર અગ્નિ આદિ પદાર્થોની રૂચના તથા રક્ષા દ્વારા જીવોમાં સમસ્ત સુખો સ્થાપિત કરે છે, તેમ અમે પણ સર્વ પ્રાણીઓના સુખોને સિદ્ધ કરીએ, એમ જાણો. (૧)

જનાસો અ_ગિનિં દધિરે સહોવૃધ્ય હુવિષ્મન્તો વિધેમ તે।

સ ત્વં નો અદ્ય સુમના ઇહાવિતા ભવા વાજેષુ સન્ત્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે સન્ત્ય-દાનમાં શ્રેષ્ઠ ઈશ્વર ! જેમ હવિષ્મન્ત:-ઉત્તમ આદાન-પ્રદાન યોગ્ય વસ્તુઓ વાળા જનાસઃ:-વિદ્યાઓમાં પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મનુષ્ય જે તે આપના આશ્રયને દધિરે-ધારણ કરે છે, તેમ તે સહોવૃધ્યમ-સહ = બળને વધારનાર અગ્નિમ-સર્વ રક્ષક આપ ઈશ્વરનું અમે વિધેમ-સેવન કરીએ; સ: તે સુમના:-ઉત્તમ જ્ઞાનવાન ત્વમ-આપ અદ્ય-આજ નઃ-અમારા ઇહ-આ સંસારમાં અને વાજેષુ-યુદ્ધોમાં અવિતા-રક્ષક, શાપક તથા સર્વ વિદ્યાઓમાં પ્રવેશક ભવ-બનો. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ એક માત્ર, અદ્વિતીય પરમેશ્વરની ઉપાસનાથી જ સંતુષ્ટ રહેવું જોઈએ. વિદ્વાન લોકો કદાપિ ઈશ્વરનાં સ્થાનમાં અન્ય વસ્તુને ઉપાસકનાં રૂપમાં સ્વીકાર કરતા નથી. તેથી તેનો આ સંસારના યુદ્ધોમાં પણ કદી પરાજ્ય જોવામાં આવતો નથી. એ રીતે ઈશ્વરથી ભિન્નના ઉપાસકો તેને જીતવામાં સમર્થ બની શકતા નથી. જેનો રક્ષક ઈશ્વર છે, તેનો પરાજ્ય કેમ સંભવી શકે ? (૨)

પ્ર ત્વા દૂતં વૃણીમહે હોતારં વિશ્વવૈદસમ् ।

મુહસ્તે સુતો વિ ચરન્ત્યુર્ચયો દિવિ સ્પૃશન્તિ ભાનવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ રાજદૂત ! જેમ અમે વિશ્વવૈદસમ-સર્વ શિલ્પ-સાધનોની પ્રાપ્તિ માટે હોતારમ-ગ્રહણ કરનાર, દૂતમ-સર્વ પદાર્થોને તપાવનાર અગ્નિને વૃણીમહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ, તેમ વિશ્વવૈદસમ-સર્વ પ્રજાના સમાચારને જ્ઞાનનાર હોતારમ-ગ્રહણ કરનાર દૂતમ-આજુ-બાજુ ભ્રમણ કરીને દુષ્ટોને પીડિત કરનાર) ત્વા આપને પણ અમે ગ્રહણ કરીએ છીએ.

જેમ મહસ:-મહાન ગુણોથી યુક્ત સતઃ:-કારણરૂપ અવિનાશી, વિદ્યમાન અગ્નિના ભાનવઃ-કિરણો સર્વ પદાર્થોને સ્પૃશન્તિ-સ્પર્શ કરે છે, અને અર્ચયઃ-પ્રકાશરૂપ જ્વાળાઓ દિવિ-સૂર્યના પ્રકાશમાં વિચરન્તિ-વિચરણ કરે છે, તેમ આપના પણ સર્વ કાર્યો હોવા જોઈએ. (૩)

ભાવાર્થ : હે પોતાનાં કાર્યમાં કુશળ રાજ્યુત ! જેમ સર્વ મનુષ્યો દ્વારા મહાન પ્રકાશ આદિ ગુણયુક્ત અજિનને, પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અને અપ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી દૂત બનાવીને, શિલ્પકાર્યોને તથા હોમવામાં આવેલા પદાર્થોને આકાશમાં પહોંચાડવાના કાર્યને સિદ્ધ કરીને, સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

જેમ એ વિદ્યુત રૂપ અજિની દીપિતાઓ સર્વત્ર વર્તમાન છે, પ્રસિદ્ધ અજિનથી હલકી હોવાથી તથા વાયુની છેદક હોવાથી અવકાશ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી પ્રસિદ્ધ (અજિન)ની જવાળાઓ ઉપર આપ છે, તેમ તું પણ એ (કાર્ય) કરીને તેના સમાન બન. (૩)

દેવાસસ્ત્વા વરુણો મિત્રો અર્યુમા સં દૂતં પ્રલમિન્ધતે ।

વિશ્વં સો અંગે જયતિ ત્વયા ધનું યસ્તે દુદાશ મત્ર્યૈः ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે અંગે-ધર્મ, વિદ્યા અને શ્રેષ્ઠ ગુણોથી પ્રકાશમાન સભાપતે ! યઃ-જે તે-આપના દૂતઃ- દૂત મત્ર્યઃ-મનુષ્ય ધનમ्-વિદ્યા, રાજ્ય, સુવર્ણ આદિ ધન દુદાશ-આપે છે; ત્વયા-જે આપની સાથે શત્રુઓને જયતિ-જીતે છે; અને મિત્રઃ-મિત્રની સમાન પ્રાણ પ્રદાન કરનાર વસ્ત્રઃ-ઉત્કૃષ્ટ, અર્યમા-ન્યાયકારી, દેવાસ: સભ્ય વિદ્વાન મનુષ્ય જેને સમિન્ધતે-સારી રીતે પ્રશંસિત જાણીને સ્વીકાર ને માટે શુભ ગુણોથી પ્રકાશિત કરે છે; જે ત્વા-આપને તથા સર્વ પ્રજાને પ્રસન્ન કરે છે; સઃ-તે પ્રલમ્-કારણરૂપથી અનાદિ વિશ્વમ्-સમ્પૂર્ણ રાજ્યની સુરક્ષા કરવા યોગ્ય છે-રક્ષા કરી શકે છે. (૪)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય; સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ, રાજ્યધર્મના શ્રેષ્ઠ જ્ઞાતા, શ્રેષ્ઠ-અવરના જ્ઞાતા, ધાર્મિક, દઢ, સાહસી અને વીર દૂતો વિના તથા રાજી સહિત સભાસદો વિના રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવામાં, તેની રક્ષા કરવામાં, તેની ઉન્નતિ કરવામાં અને તેનો ઉપકાર લેવામાં કોઈ સમર્થ થઈ શકતા નથી માટે સર્વએ સદા અંગ જ કરવું જોઈએ. (૪)

મુન્દ્રો હોતા ગૃહપતિરઙ્નૈ દૂતો વિશામસિ ।

ત્વે વિશ્વા સંગતાનિ વ્રતા ધ્રુવા યાનિ દેવા અકૃણવત ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે અંગે-શરીર અને આત્માના બળથી સુશોભિત રાજ્યન્ ! જેથી આપ મન્દ્રઃ-પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી સુખના હેતુ, હોતા-સુખોના દાતા, ગૃહપતિ:-ગૃહકાર્યોના પાલક દૂતઃ-પીડિત કરીને દુષ્ટ શત્રુઓને તપ્ત અને છેદન કરનાર અને વિશામ-પ્રજાઓના પતિ:-રક્ષક અસિ-છો, તેથી સર્વ પ્રજા યાનિ-જે વિશ્વા-સર્વ ધ્રુવા-નિશ્ચયલ સંગતાનિ-ધર્મ વ્યવહારથી સંયુક્ત વ્રતા-સત્યાચરણ આદિ કર્મોને દેવાઃ-ધાર્મિક વિદ્વાન લોક અકૃણવત-કરે છે. તેને ત્વે-આપ રાજ્યપાલક-રક્ષક હોવાથી સદા સેવન કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : ઉત્તમ રાજ્યુત અને સભાસદ જ રાજ્યની રક્ષા કરી શકે છે, તેનાથી વિપરીત મનુષ્યો કરી શકતા નથી. (૫)

**त्वे इदंगे सुभगे यविष्णु विश्वमाहूयते हविः ।
त्वं नौ अद्य सुमना उतापुरं यक्षि देवान्तसुवीर्या ॥ ६ ॥**

पदार्थ : हे अविष्णु-वेगथी पदार्थोने संयुक्त करनार अथवा संयुक्त अत्यंत भेदन करनार अनेसुखोना दाता राजन् ! जेम होता अग्नौ-अग्निमां विश्वम्-सर्व हविः-उतम रीते संस्कार करेल पदार्थनी आहूयते-आहुति आपे छे, तेम जे सुभगे-उतम ऐश्वर्ययुक्त त्वे-आपमां न्याय करवानुं काम स्थापित करीऐ-अधिकार आपीऐ धीऐ सः-ते आप सुमना:-उतम विज्ञानयुक्त-मनयुक्त बनीने अद्य-आज उत-अने अपरम्-काल = बीजा दिवसे पण नः-अमने सुवीर्या-श्रेष्ठ वीर्य-पराक्रमयुक्त देवान्-विद्वानोनो इत्-४ यक्षि-संग करावो. (६)

भावार्थ : जेम विद्वानो अग्निमां हवन करवा योग्य द्रव्योनी आहुति आपीने जगतने माटे सुख उत्पन्न करे छे, तेम राजपुरुष दुष्टोने कारागारमां नाघीने धार्मिकोने सदा आनंदित करे. (६)

**तं घैमित्था नमस्विन् उपं स्वराजमासते ।
होत्राभिरुग्निं मनुषः समिन्धते तितिर्वासो अति स्त्रिधः ॥ ७ ॥**

पदार्थ : जे नमस्विनः-उतम सत्कार करनार मनुषः-मनुष्य होत्राभिः-हवनयुक्त सत्य कियाओथी स्वराजयम्-पोताना राजा अग्निम्-ज्ञानवान सभाध्यक्षनी ध-४ उपासते-उपासना अने तम्-तेने समिधन्ते-प्रकाशित करे छे, ते मनुष्य स्त्रिधः-हिंसक, विनाशकारी शत्रुओने अति तितिर्वासः-सारी रीते ज्ञतनार-पार करनार होय छे. (७)

भावार्थ : सभाध्यक्षना उपासक सभासद अने नोकरो विना कोईपण स्वराज्य सिद्धिने प्राप्त करीने शत्रुओने शती शक्ता नथी. (७)

**घन्तो वृत्रमंतरत्रोदसी अप उरु क्षयाय चक्रिरे ।
भुवत्कण्वे वृषा द्युम्न्याहुतः क्रन्ददश्मो गविष्टिषु ॥ ८ ॥**

पदार्थ : हे राजपुरुषो ! जेम विद्युत् सूर्य अने तेना किरणो वृत्रम्-मेघनु छेदन करीने वर्षा करीने, आकाश अने पृथिवीने जग्नथी पूर्ण करे छे तथा प्राणीओने संसारमां अधिक निवास माटे ए कार्यो करे छे, अेज रीते शत्रुओने घन्तः-मारता रोदसी-प्रकाश अने अंधकारमां अपः-कर्मने करे अने सर्व ज्वोने अतरन्-दुःखोने पार करे तथा गविष्टिषु-गाय आहि पशुओना समूह-धणमां क्रन्दत्-हणहणता अश्वः-घोडाओनी समान आहुतः-राज्य अधिकारमां नियुक्त करेल सभाध्यक्ष वृषा-सुखनी वृष्टि करनार उस्क्याय-चिरकाल सुधी निवास माटे कण्वे-बुद्धिमानोमां द्युम्नी-पुष्कण ऐश्वर्यने धारण करता सुधी भुवत्-बने. (८)

भावार्थ : जेम विद्युत्, भौतिक अने सूर्य दृपी अग्निओ मेघने छिन-मिन करीने तथा तेने

વરસાવીને સર્વ લોકોને જળથી પૂર્ણ કરે છે અને (તેનું) એ કાર્ય પ્રાણીઓનાં દીર્ઘકાળીન સુખ માટે હોય છે, તેમ સભાધ્યક્ષ આદિ રાજપુરુષોએ કાંટારુપી શત્રુઓને મારીને પ્રભાઓને નિરંતર તૃપ્ત કરવી જોઈએ. (૮)

સં સંસીદ્ધસ્વ મુહાઁ અસ્તિ શોચસ્વ દેવવીતમઃ ।

વિ ધૂમમંગને અરુષં મિયેધ્ય સૃજ પ્રશસ્ત દર્શતમ् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે તેજસ્વિન-વિદ્યા અને વિનયયુક્ત મિયેધ્ય-મેધાયુક્ત અને-વિદ્વાન् સભાપતે ! જે આપ મહાન्-મહાન ગુણોથી યુક્ત અસ્તિ-છો, તે દેવવીતમઃ-વિદ્વાનોને અત્યંત વ્યાપ્ત કરનાર બનીને ન્યાયમાં સંસીદ્ધસ્વ-સ્થિત રહો અને સર્વ દોષોનો નાશ કરો અને શોચસ્વ-પ્રકાશિત થાઓ.

હે પ્રશસ્ત-પ્રશસ્તનીય રાજન ! આપ વિધૂમમ-ધૂમ સમાન મલથી રહિત દર્શતમ-દર્શનીય અસ્વમ-સુંદરરૂપથી યુક્ત સૃજ-બનો. (૯)

ભાવાર્થ : મેધાવી રાજપુરુષ આજિન સમાન તેજસ્વી, મહાન ગુણોયુક્ત બનીને, દિવ્યગુણોથી યુક્ત પૃથિવી આદિ ભૂતોના તત્ત્વને આણીને, પ્રકાશમાન થતાં, નિર્મળ દર્શનીય રૂપને ઉત્પન્ન કરે. (૯)

યં ત્વા દેવાસો મનવે દુધુરિહ યજિષ્ઠ હવ્યવાહન ।

યં કણવો મેધ્યાતિથિર્ધનસ્પૃતં યં વૃષા યમુપસ્તુતઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે હવ્યવાહન-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનાર સભ્યજન ! યમ-જે મનનશીલ યજિષ્ઠમ-અત્યંત યજ્ઞ કરનાર ત્વા-આપને દેવાસઃ-વિદ્વાન મનવે-મનન કરવા યોગ્ય રાજ્ય શાસનને માટે ઇહ-આ સંસારમાં દધુઃ-ધારણ કરે છે; અને યમ-જે શિક્ષિત ધનસ્પતમ-વિદ્યા, સુવર્ણ આદિ ધનથી સેવિત ત્વા-આપને મેધ્યાતિથિઃ-મેધાવી-પવિત્ર અતિથિઓથી યુક્ત અધ્યાપક કણવઃ-મેધાવી-વિદ્વાન પુરુષ દધે-ધારણ કરે છે; અને યમ-સુખની વર્ષા કરનાર ત્વા-આપને વૃષા-વિદ્યાની વર્ષા કરનાર મનુષ્ય દધે-ધારણ કરે છે; અને યમ-જે સ્તુતિને યોગ્ય આપને ઉપસ્તુતઃ-સમીપસ્થ સજ્જનોથી સ્તુતિ કરનાર રાજપુરુષ ધારણ કરે છે, તે આપને અમે સભાપતિ રૂપમાં સ્વીકાર કરીએ છીએ-નિયુક્ત કરીએ છીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં સર્વ મનુષ્યોએ (આણવું જોઈએ કે) વિદ્વાન અને અન્ય શ્રેષ્ઠજન મળીને જે વિચારશીલ, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, શુભગુણોથી સંપન્ન, વિદ્યા, સુવર્ણ આદિ ધનથી યુક્ત, સભ્યજનને રાજ્ય શાસન માટે નિયુક્ત કરે; તે જ પિતા સમાન પાલન કરનાર રાજ બનો. (૧૦)

યમુંગિં મેધ્યાતિથિઃ કણવ ઈધ ક્રુતાદધિ ।

तस्य प्रेषों दीदियुस्तमिमा क्रश्चस्तमग्निं वर्धयामसि ॥ ११ ॥

पदार्थ : मेध्यातिथिः-पवित्र अने पूजक शिष्य वर्ग युक्त कण्वः-विद्या अने कर्मकांडमां कुशण विद्वान ! ऋषाद् अधि-मेध मंडणां उपरथी सामर्थ्य होवा माटे यम्-जे अग्निम्-दाह गुणथी युक्त अने सर्व पदार्थोना छेदक अग्निने ईथे-प्रदीप्त करे छे, तस्य-ते अग्निने इषः-घृतादि पदार्थोने मेधमंडणथी प्राप्त करावनार किरण प्र-अत्यंत दीदियुः-प्रदीप्त थाय छे; अने इमाः-अे ऋचः-वेदना मंत्र तम्-यज्ञना भुज्य साधन ते अग्निनुं वर्षण करे छे; तम्-ते विद्युत् नामक अग्निम्-सर्वत्र व्यापक अग्नि अमे राजपुरुषो शिल्प कियानी सिद्धि माटे वर्धयामसि-वृद्धि करीअे छीअे. (११)

भावार्थ : सभाध्यक्षादि राजपुरुषोने होता आदि विद्वानज्ञन वायु अने वृष्टिनी शुद्धि हेतु उवन माटे जे अग्निने प्रदीप्त करे छे, जेना किरणो उपर चमके छे, जेना गुण वेद मंत्र गाय छे, तेना राज्य व्यवहारनी साधक शिल्पकियानी सिद्धि माटे वृद्धि करवी ओहीअे. (११)

रायस्पूर्धि स्वधावोऽस्ति हि तेजने देवेष्वाप्यम् ।

त्वं वाजस्य श्रुत्यस्य राजसि स नौ मृड मुहाँ असि ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे स्वधावः-भोगववा योग्य अन्नादि पदार्थोथी युक्त अने-अग्नि समान तेजस्वी सभाध्यक्ष ! हि-जे कारणे ते-आपनी देवेषु-विद्वानोमां आप्यम्-प्राप्त करवा योग्य मित्रता अस्ति-छे; तेथी आप रायः-विद्या, सुवर्ण अने चक्रवर्ती राज्य आदि धनोने पूर्धि-पूर्ण करो.

जे आप महान्-महान गुणोथी युक्त असि-छो; अने श्रुत्यस्य-श्रवण योग्य वाजस्य युद्धना मध्यमां राजसि-प्रकाशित थाओ छो, सः-ते त्वम्-पुत्रनी समान प्रजानी रक्षा करनार आप नः-अमने मृड-सुखयुक्त करो. (१२)

भावार्थ : वेदोना शाता अने शानवृक्ष लोको साथे मित्रता राखनार सभापति आदि राजपुरुषोअे अन, धन आदि पदार्थोना भंडारोने निरंतर परिपूर्ण करीने, प्रसिद्ध दस्युओनी साथे युद्ध माटे समर्थ बनीने प्रजाने महान सुख प्रदान करवुं ओहीअे. (१२)

ऊर्ध्वं ऊ षु णं ऊतये तिष्ठो देवो न सविता ।

ऊर्ध्वों वाजस्य सनिता यदुञ्जिभिर्वाघद्विर्विह्वयामहे ॥ १३ ॥

पदार्थ : हे सभापते ! आप देवः-सर्व प्रकाशक सविता-सूर्यलोकनी न-समान नः-अमारी ऊतये-रक्षा आदि माटे ऊर्ध्वः-उंचा आसन पर सु + तिष्ठ-शोभायमान थाओ; उ अने ऊर्ध्वः-उन्नत बनीने वाजस्य-युद्धनुं सनिता-सेवन करनार बनो, यत्-ऐटला माटे अमे अञ्जिभिः-यज्ञना साधनोने प्रकट करनार (शीघ्र धनोने प्रकट करनार) वाघद्विः-मेधावी विद्वानोनी (सर्व ऋतुओमां यज्ञ करनार विद्वानोनी) साथे आपने विह्वयामहे-विविध प्रकारना शब्दो = वचनोथी आपनी सुति

કરીએ છીએ. (૧૩)

ભાવાર્થ : સૂર્યની સમાન ઉત્તમ તેજસ્વી સભાપતિએ યુદ્ધ કરીને દુષ્ટ શત્રુઓનું નિવારણ કરીને, પ્રાણીઓની રક્ષા માટે, યજ્ઞ સાધક વિદ્વાનોની સાથે અતિ ઉચ્ચ આસન પર બેસવું જોઈએ. (૧૩)

ઊર્ધ્વો નઃ પાહંહસો નિ કેતુના વિશ્વું સમુત્ત્રિણું દહ।

કૃથી ન ઊર્ધ્વાજ્વરથાય જીવસે વિદા દેવેષુ નો દવઃ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે સભાપતે ! આપ કેતુના-બૃદ્ધિના દાનથી નઃ-અમારી અંહસઃ-પારકા પદાર્થના હરણરૂપ પાપથી નિ + પાહિ-સર્વથા રક્ષા કરો. વિશ્વમ्-સર્વ અત્રિણમ्-અન્યાયથી પદાર્થને ખાનાર શત્રુભાવને સંદહ-સારી રીતે ભસ્મ કરો.

ઊર્ધ્વઃ-સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ આપ ચરથાય-સુખની પ્રાપ્તિ માટે નઃ-અમને ઊર્ધ્વાન્-ઉત્કૃષ્ટ ગુણ અને સુખથી યુક્ત કૃથિ-કરો. દેવેષુ-ધાર્મિક વિદ્વાનો અથવા ઋતુઓમાં જીવસે-જીવન વૃદ્ધિને માટે દુવઃ-સેવાને વિદાઃ-પ્રાપ્ત કરાવો. (૧૪)

ભાવાર્થ : ઉત્તમ ગુણ અને સ્વભાવથી યુક્ત સભાધ્યક્ષ રાજ્યનિયમો અને દંડના ભયથી સર્વ મનુષ્યોને પાપથી પુષ્ટ કરીને, સર્વ શત્રુઓને દગ્ધ-બાળીને તથા વિદ્વાનોની સેવા કરીને જ્ઞાનસુખ તથા જીવનની વૃદ્ધિ માટે સદા સર્વ પ્રાણીઓને ઉત્તમ ગુણોથી સંપન્ન કરવા જોઈએ. (૧૪)

પાહિ નો અને રુક્ષસઃ પાહિ ધૂર્તેરરાવ્યાઃ।

પાહિ રીષત ઉત વા જિધાંસતો બૃહ્દાનો યવિષ્યા ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે બૃહ્દાનો-મહાન વિદ્યાદિ ઐશ્વર્યરૂપ તેજવાળા યવિષ્યા-અત્યંત તરુણાવસ્થાથી યુક્ત અને-સર્વના અગ્રણી, સર્વના રક્ષક સભાધ્યક્ષ મહારાજ ! આપ ધૂર્તેઃ-વિશ્વાસધાતી (કપટી, અધમી) અરાવ્યાઃ-દાન ધર્મ રહિત, કૃપણ રક્ષસઃ-મહાદુષ-હિંસક મનુષ્યોથી નઃ-અમારી પાહિ-રક્ષા કરો. રિષતઃ-દુષ્ટાચારી મનુષ્ય અને હિંસક-દુઃખ આપનાર સિંહ આદિ પ્રાણીથી પાહિ-રક્ષા કરો. ઉત-અને વા-પણ જિધાંસતઃ-મારવાની ઈચ્છા કરનાર શત્રુથી અમારી રક્ષા કરો. (૧૫)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ-સર્વત્રથી રક્ષા માટે, સર્વના રક્ષક, ધર્મની ઉનાતિની ઈચ્છાવાળા અને દયાળુ સભાધ્યક્ષને સદા પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. સ્વયં પણ દુષ્ટ સ્વભાવવાળા મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓથી અને સર્વ પાપોથી શરીર, વાણી અને મનથી દૂર રહેવું જોઈએ. કારણ કે તેમ (આચરણ) કર્યા વિના કોઈ સદા સુખી રહી શકતો નથી. (૧૫)

ઘનેવ વિષ્વગ્રિ જુહ્યરાવ્યાસ્તપુર્જમ્ભ યો અસ્મધુક્।

યો મર્ત્યઃ શિશીતે અત્યકૃતુભિર્મા નુઃ સ રિપુરીશત ॥ ૧૬ ॥

पदार्थः : हे तपुर्जम्भ-शत्रुओने संताप पमाडनार तथा तेना अंगोने तोडनारा शखोथी युक्त सेनापते !
विष्वक्-सर्वथा सेनाहिंबणथी युक्त बनीने आप अराव्या:-सुभद्रान रहित शत्रुओने घनेव-लाठीथी जेम धडाने फोडवामां आवे, तेम **वि + जहि**-विनाश करो (विशेष उपथी इतो) यः-जे मर्त्यः-मनुष्य अक्तुभिः-रात्रिओथी (मृत्युने प्राप्त करावनार शखोथी) अस्मधुक्-अभारा द्रोही अतिशिशीते-अति हिंसा करता होय (अत्यंत निर्झण करता होय) सः ते रिपुः-शत्रु नः-अभने पीडित करवामां मा + ईशत-समर्थ न बने. (१६)

भावार्थः : सेनापति आहि, जेम लोके धाणथी लोहुं अने पथर आहिने तोडे छे, तेम शत्रुओनां अंगोने तोडीने दिवस-रात धार्मिक प्रश्नाओनां पालनमां तत्पर रहे, जेथी शत्रु ए प्रश्नाओने हुःभी न करी शके. (१६)

अग्निर्वन्ने सुवीर्यमिग्निः कण्वाय सौभगम् ।

अग्निः प्रावन्मित्रोत मेध्यातिथिमिग्निः साता उपस्तुतम् ॥ १७ ॥

पदार्थः : जे विद्वान अग्नि-भौतिक अग्नि समान सातौ-युद्धमां अथवा शिल्पकर्ममां उपस्तुतम्-प्राप्त गुणोनी सुतिने योग्य सुवीर्यम्-उत्तम शरीर अने आत्माना पराक्रम रूप बणने तथा अग्निः-विद्युत्तनी समान कण्वाय-धर्मात्मा भेदावी शिल्पीने भाटे सौभगम्-उत्तम ऐश्वर्यने बन्ने-ईच्छे छे अने जे अग्निः-पावक (सर्वना भित्रनी) समान मित्रा-भित्रोथी प्र + आवत्-सारी रीते पालन-रक्षा करे छे. उत-अने अग्निः-४ठराग्नि समान उपस्तुतम्-शुभगुणोथी सुति करवा योग्य मेध्यातिथिम्-कारीगर विद्वान सेवन करे, ते पुरुष राजा बनी शके छे. (१७)

भावार्थः : जेम ए भौतिक अग्नि विद्वानो द्वारा सारी रीते सेवन करेल, तेने बण अने पराक्रमां तथा सौभाग्य प्रदान करीने, शिल्प विद्यामां निपुण विद्वाननी तथा तेना भित्रोनी सदा रक्षा करे छे, तेम प्रश्न अने सेनाना भद्रपुरुषो द्वारा याचना करवाथी, ए सभाध्यक्ष राजा तेने बण, पराक्रम, उत्साह अने ऐश्वर्यनी शक्ति प्रदान करीने युद्धनी, विद्या प्रवीण विद्वानोनी तथा तेना भित्रोनुं सर्वथा पालन करे. (१७)

अग्निना तुर्वशं यदुं परावत उग्रादेवं हवामहे ।

अग्निर्न्युन्नवास्त्वं बृहद्रथं तुर्वीतिं दस्यवे सहः ॥ १८ ॥

पदार्थः : अने जे अग्निना-अग्नि समान तेजस्वी सभाध्यक्ष राजानी साथे मणीने उग्रादेवम्-तेज स्वभाववाणाने शतवानी ईच्छा करनार **तुर्वशम्**-शीघ्रताथी बीजाना पदार्थोनी आकांक्षा करनार **यदुम्**-बीजाना धननी येण्या करनार डाङू भनुष्यने परावतः-बीजा देशाथी **हवामहे**-युद्ध भाटे आलिन करे अने ते **दस्यवे**-पोताना विशेष बणथी पर पदार्थोने हरनार डाङूना **सहः**-पराभव करवा योग्य बणने अग्निः-अग्रणी राजा नववास्त्वम्-अरण्य-ऐकान्तमां नवीन घर बनावनार **बृहद्रथम्**-मोटा रमणाना साधन रथोवाणा **तुर्वीतिम्**-हिंसक दुष्ट पुरुषोने अहीं **नयत्**-कारणारमां पहोचाडे-राखे. (१८)

भावार्थः : सर्व धार्मिक मनुष्यो ए तेजस्वी सभाध्यक्ष राजानी साथे मणीने पारका पदार्थो हरनार,

કુટિલ સ્વભાવવાળા અને પોતાના વિજયને ઈચ્છનાર ડાકૂઓને વેગપૂર્વક પડકાર કરી, પર્વત તથા વન આદિમાં બનાવેલ તેના ધરણે પાડીને તથા તેને બાંધીને કારાગારમાં રાખે. (૧૮)

નિ ત્વામંગને મનુર્દધે જ્યોતિર્જનાય શશ્વતે ।

દીદેશુ કણવ કૃતજ્ઞત ઉક્ષિતો યં નમસ્યન્તિ કૃષ્ટયઃ ॥ ૧૯ ॥

પદાર્થ : હે અને-તેજસ્વી જગદીશર ! યદ્-જે સર્વ સુખોના દાતા ત્વામ-આપને શશ્વતે-સ્વરૂપથી અનાદિ જનાય-જીવની રક્ષા માટે કૃષ્ટયઃ-મનુષ્ય નમસ્યન્તિ-પૂજે છે, અને જેને હે વિદ્વાનો ! તમે દીદેશુ-પ્રકાશિત કરો છો, તે જ્યોતિઃ-જ્યોતિ સ્વરૂપ, સ્વયં પ્રકાશમાન હોવાથી જ્ઞાનના પ્રકાશક પરબ્રહ્મની ઋજ્ઞાતાઃ-સત્યાચરણથી પ્રસિદ્ધ ઉક્ષિતાઃ-આનંદોથી અભિષિક્ત મનુઃ-વિજ્ઞાનમય ન્યાયથી સર્વ પ્રજા પાલકમાં કણવે-મેધાવી મનુષ્યમાં નિદધે-સ્થાપિત કરું છું, તેની પરબ્રહ્મ સર્વ મનુષ્યો ઉપાસના કરે. (૧૯)

ભાવાર્થ : પૂજય પરમાત્માની કૃપાથી પ્રજાની રક્ષા માટે રાજ્યાધિકારમાં નિયુક્ત કરેલા મનુષ્યોને, સર્વની સાથે સત્ય વ્યવહારની પ્રસિદ્ધિઓ ધાર્મિકોને આનંદિત કરવા ઓઈએ, દુષ્ટોને દંદિત કરવા ઓઈએ અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યોમાં વિદ્યાની સ્થાપના કરવી ઓઈએ. (૧૯)

ત્વેષાસૌ અંગેરમવન્તો અર્ચયો ભીમાસો ન પ્રતીતયે ।

રક્ષસ્વિનઃ સદુમિદ્યાતુમાવતો વિશ્વં સમત્રિણ દહ ॥ ૨૦ ॥

પદાર્થ : હે તેજસ્વી સભાપતે ! આપ અને:-સૂર્ય વિઘુત અને પ્રસિદ્ધ રૂપ અજિની ત્વેષાસ:-પ્રકાશસ્વરૂપ ભીમાસ:-ભયંકર અર્ચયઃ-જ્વાળાઓની ન-સમાન જે અમવત્તા:-નિંદિત રોગકારક રક્ષસ્વિન:-રાક્ષસ, નિંદિત પુલષ છે, તેને, તથા અત્રિણમ-બળથી પર પદાર્થોને હરનાર શત્રુને ઇત્-જ સંદહ-સારી રીતે ભસ્મ કરો. પ્રતીતયે-સુખ પ્રાપ્તિ અથવા જ્ઞાનને માટે વિશ્વમ-સમસ્ત સદમ-જગતની તથા યાતુમાવતઃ-આપને પ્રાપ્ત કરનાર અને મારા સમાન ધાર્મિક જનોની રક્ષા કરો. (૨૦)

ભાવાર્થ : સભાધ્યક્ષ આદિ રાજપુરુષોએ તથા પ્રજાજનોએ જેમ અજિન આદિ રાજપુરુષોએ તથા પ્રજાજનોએ, જેમ અજિન આદિ વન આદિને બાળી નાખે છે, તેમ દુષ્ટાચારી પ્રાણીઓને વિનાશ કરવા ઓઈએ. આ રીતે યત્ન કરતા રહીને નિરંતર પ્રજાની રક્ષા કરવી ઓઈએ. (૨૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સર્વના રક્ષક ઈશ્વર અને દૂતના દ્વારાની દ્વારાની ગુણોનું વર્ણન, દૂતના ગુણોનો ઉપદેશ અને અજિના દ્વારાની દ્વારાની રાજપુરુષોના ગુણોનું વર્ણન, સભાપતિનું કાર્ય, સભાપતિરૂપ અધિકારીનો પ્રકાર, અજિન આદિ પદાર્થોનો ઉપયોગ, મનુષ્યોની સભાધ્યક્ષને પ્રાર્થના, સર્વ મનુષ્યોને સભાધ્યક્ષની સહાયથી દુષ્ટોનું હનન અને રાજપુરુષોના સહાયક ઈશ્વરનું વર્ણન છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી ઓઈએ. (૨૦)

સૂક્તા-૩૭

क्रीळं वः शर्थो मारुतमनवाणं रथे शुभम् । कण्वा अभि प्र गायत ॥ १ ॥

पदार्थ : हे **कण्वा:**-मेधावी विद्वान् मनुष्यो ! तમे जे **वः-**आपना **अनर्वाणम्**-धोडाओना योगथी रहित **रथे-**विमान आहि यानोमां **क्रीडम्**-कीडाना हेतु, गमन-आगमन कियामां **शुभम्**-शोभनीय मास्तम्-पवनोना समूहदृप **शर्थः**-बળ છે; તेनुं **अभि** + **प्र** + **गायत**-सारी રીતે શ્રવण કરો અને ઉપદેશ કરો. (१)

भावार्थ : जे पવन प्राणीओनી ચેષ्टા, બળ વેગ, યાન અને મંગલ વગેરે વ્યવહારોને સિદ્ધ કરે છે, તેથી એના અનેક ગુણોની પરીક્ષા કરીને તેનાથી યથાયોગ્ય ઉપકારો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. (१)

ये पृष्ठतीभिर्त्रृष्टिभिः सुकं वाशीभिरञ्जिभिः । अजायन्तु स्वभानवः ॥ २ ॥

पदार्थ : हे विद्वान्-**ये-**जे **पृष्ठतीभिः**-પदार्थोનे સિંયનારી, **त्रृष्टिभिः**-કલાયંત્ર આહि વ્યવહારોને પ્રાપ્ત કરાવનારી અને **ञज्जिभिः**-પદાર्थોને પ્રકટ કરાવનારી **वाशी�िः**-વાણીઓની **सાકમ्**-સહાયથી કિયાકૌશલમાં પ્રયત્ન કરે છે, તે **स्वભાનવः**-સ્વ ઐશ્વર્યના પ્રકાશથી પ્રકાશિત **अजायन्त**-થાય છે. (२)

भावार्थ : हे विद्वान् मनुष्यो ! આપ લોકોએ ઈશ્વર રચેલી સુષ્ટિમાં કાર્ય અને સ્વભાવને પ્રકટ કરનાર વાયુથી (જે) જળનું સિંયન, ચેષ્ટા કરવી, અંગની પ્રસિદ્ધ થવી અને વાયુથી સંબંધિત વ્યવહાર અર્થાત् કથન, શ્રવણ, સ્પર્શ થાય છે, તેનાથી કિયા, વિદ્યા અને ધર્મ આહિ શુભ ગુણોનો પ્રચાર કરવો જોઈએ. (२)

इहेव शृणव एषां कशा हस्तेषु यद्वदान् । नियामैश्चित्रमृज्जते ॥ ३ ॥

पदार्थ : હું **यत्**-જે કારણે **एષામ्**-એ પવનોની **कશા:**-રજજુ = દોરની સમાન, ચેષ્ટાના સાધન નિયમોને પ્રાપ્ત કરાવનારી કિયા **હસ્તેષु**-હાથ આહि અંગોમાં છે, તેથી સર્વ ચેષ્ટા અને જેનાથી પ્રાણી વ્યવહાર સંબંધી વચ્ચને **વદાન्** બોલે છે, તેને **ઇહेव**-જેમ આ સ્થાનમાં બેસીને સાંભળે છે, તેમ **शૃणવे**-સાંભળું છું. અને સર્વ પ્રાણી અને અપ્રાણી **यામન्**-સુખના હેતુ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનાર માર્ગમાં જે **चિત્રમ्**-અદ્ભુત કર્મને **नि** + **त્રણતે**-નિરંતર સિદ્ધ કરે છે; તેને હું પણ કરી શકું છું. (३)

भાવાર्थ : જે જડ અને ચેતન પદાર્થ કાર્યો કરે છે, તેનો નિમિત્ત પવન છે. જો વાયુ ન હોય, તો કોઈ પણ કાંઈ પણ કરવા સમર્થ બની શકે નહિ. વાયુની ચેષ્ટા વિના દૂર રહેલ (પ્રાણી)ના દ્વારા ઉત્થારિત શબ્દો સમીપસ્થોની સમાન કોઈપણ બોલી કે સાંભળી શકે નહિ.

વીર પુરુષ કુષ્ઠ આહિ કાર્યોમાં જેટલા બળ અને પરાક્રમ કરે છે, તે સર્વ વાયુના વેગથી જ થાય છે. વાયુ વિના કોઈ આંખનો પલકારો = મટકું પણ કરી શકતો નથી. તેથી પદાર્થ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા સર્વ વિદ્વાનોએ સદા તેના શુભ ગુણોનું અન્વેષણ = શાદ્ય કરવું જોઈએ. (३)

प्र वः शर्थीय घृष्णये त्वेषद्युम्नाय शुम्भिणै । द्रुवत्तं ब्रह्म गायत ॥ ४ ॥
ऋગવेदभाष्य

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષો ! જો એ વાયુ વઃ-તમારા શર્ધાય-બળ પ્રાપ્ત કરનારા ઘૃષ્ણયે-જેના માટે પરસ્પર ઘૃષ્ણણ = સંચૂર્ણન = લડવું ભીડવું કરે છે, તે શુભ્રિણે-અત્યંત પ્રશસ્ત બળયુક્ત વ્યવહારવાળા ત્વેષધ્યુમાય-પ્રકાશમાન યશ માટે છે, તમે લોકો તેના નિયોગથી દેવત્તમ-ઈશ્વર દ્વારા પ્રદાન કરેલ અને વિદ્વાન અથવા અધ્યાપકથી ભણાવેલ બ્રહ્મ-વેદને પ્રયાગત-સારી રીતે ખડ્જાદિ સ્વરોથી સ્તુતિપૂર્વક ગાન કરો. (૪)

ભાવાર્થ : વિદ્વાન મનુષ્યોએ ઈશ્વરકેત વેદાનું અધ્યયન કરીને, વાયુના ગુણોને આણીને, નિત્ય કીર્તિકારક તથા બળવર્દક કર્મા કરીને સર્વ પ્રાણીઓને સુખ પ્રદાન કરવું જોઈએ. (૪)

પ્ર શંસા ગોષ્ઠાં ક્રીળં યચ્છર્થો મારુતમ् । જમ્બે રસસ્ય વાવૃથે ॥૫॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષો ! તમે યત-જે ગોષુ-પૃથિવી આદિ ભૂત, વાણી અથવા ઈન્દ્રિયો તથા ગાય આદિ પશુઓમાં ક્રીડમ-ક્રીડાને નિમિત અછ્યં-હનન ન કરવા યોગ્ય અથવા ઈન્દ્રિયોને હિતકારી માસ્તમ-વાયુના વિકાર રૂપ રસસ્ય-ભોજન કરેલ અન્નાદિ પદાર્થોથી ઉત્પન્ન જમ્બે-જેથી ગાત્રોનું સંચાલન થાય મુખમાં પ્રાપ્ત થઈને શરીરમાં સ્થિત શર્દ્ધ-બળની વાવૃથે-વૃદ્ધિ કરે છે, તેનો મારા માટે પ્ર + શંસ-નિત્ય ઉપદેશ કરો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ શરીર આદિમાં જે વાયુ સંબંધી કીડા અને બળની વૃદ્ધિ છે, તેની નિત્ય વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. જેટલું રસ આદિનું જ્ઞાન છે, તે સર્વ વાયુના સંપર્કથી જ થાય છે. તેથી સર્વએ પરસ્પર એવું અનુશાસન (= ઉપદેશ) કરવું જોઈએ, કે જેથી સર્વને વાયુના ગુણોની વિદ્યાનું જ્ઞાન થઈ શકે. (૫)

કો વો વર્ષિષ્ઠુ આ નરો દ્વિવશ્ર ગ્મશ્ર ધૂતયઃ । યત્સીમન્તં ન ધૂનુથ ॥૬॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષો ! ધૂતયઃ-શત્રુઓને કંપાવનાર નરઃ-નીતિયુક્ત યત-જે તમે દિવ: પ્રકાશમાન સૂર્ય આદિ ચ-તથા ગ્મઃ-પૃથિવી ચ-અને પ્રકાશ રહિત લોકોને સીમ-સર્વત્રથી અર્થાત્ તૃણ, વૃક્ષ આદિ અવયવો સહિત ગ્રહણ કરીને કંપાવતા પવનોની ન-સમાન શત્રુઓનો અન્તમ-નાશ કરીને, દુષ્ટોને જ્યારે આધૂનુથ-સર્વત્રથી કંપાવો છો, ત્યારે વઃ-તમારા મધ્યમાં કઃ-કોશ વર્ષિષ્ઠ-અત્યંત વૃદ્ધ-શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન પ્રસિદ્ધ ન થાય. (૬)

ભાવાર્થ : વિદ્વાન રાજપુરુષોએ જેમ કોઈ બળવાન મનુષ્ય નિર્બળના કેશ = વાળ પકડીને કંપાવે-કુશાવે છે, અને જેમ વાયુ સર્વ લોકોને ધારણ કરીને, કંપાવીને, ચલાયમાન કરીને પોત-પોતાની પરિધિમાં પ્રાપ્ત કરાવે છે, એ જ રીતે સર્વ શત્રુગણને કંપાવીને, તેના સ્થાનથી ચલાયમાન કરીને-(કાઢી મૂકીને) પ્રાણી રક્ષા કરવી જોઈએ. (૬)

નિ વો યામાય માનુષો દુધ ઉગ્રાય મુન્યવે । જિહીતુ પર્વતો ગિરિ: ॥૭॥

પદાર્થ : હે પ્રજા અને સેનાના મનુષ્યો ! આપ જે સેનાપતિ રાજાના ભયથી કાયો:-વાયુના બળથી ગિરિ:-જળને રોકનાર અથવા ગર્જના કરનાર પર્વતઃ-મેઘની સમાન શત્રુગણ જિહીત-ભાગી જાય છે, પોતાના સ્થાનથી ચલાયમાન થઈ જાય છે, તે માનુષ:-સમાધ્યક્ષ રાજા વઃ-તમારો યામાય-યથાર્થ વ્યવહારની ચલાવવા અને મન્યવે-કોષ્ઠરૂપ ઉગ્રાય-તીવ્ર દંડ આપવા માટે રાજ્ય વ્યવસ્થાને દંદ્રે-ધારણ કરી શકે છે એમ તમે જાણો. (૭)

ભાવાર્થ : હે પ્રજા અને સેનાના મનુષ્યો ! તમારો સર્વ વ્યવહાર, રાજ્ય વ્યવસ્થાથી જ વાયુની સમાન વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે, પોતાના નિયમથી વિચલિત થયેલ તમને વાયુની સમાન સમાધ્યક્ષ-રાજ બહુજ દંડ આપે, અને જેમ વાયુથી વાદળાંઓ ચાલે છે, તેમ જેના ભયથી શત્રુ ચલાયમાન થાય, તને પિતા તુલ્ય માનો. (૭)

યેષામજ્મેષુ પृથિવી જુજુર્વાઁ ઇવ વિશપતિઃ । ભિયા યામેષુ રેજતે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! યેષામ-જે મહતામ-મહાન પવનોથી અજ્મેષુ-પહોંચાડવા અને ફેંકવા આદિ ગુણો હોવાથી ભિયા-ભયથી જુજુર્વાનિવ-વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત વિશપતિ:-પ્રજાપાલક રાજાની સમાન પृથિવી-પૃથિવી આદિ લોક-સમૂહ યામેષુ-પોતાના ગમનરૂપ-પરિવિ માર્ગોમાં સંપ્રયોગ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કોઈ રાજા રોગોથી અથવા શત્રુઓના ભયથી કાંપે છે-ધૂજે છે, તેમ પવનો દ્વારા સર્વત્રથી ધારણ કરેલ પૃથિવી લોક પોતાની પરિવિમાં પ્રતિક્ષણ ધૂમે છે અને એજ રીતે સર્વ લોક ધૂમે છે. જેમ દોરાથી બંધાયેલ તેમ વાયુથી બંધાયેલ વિના કોઈ પણ લોકની સ્થિતિ અને ભ્રમણ સંભવ નથી. (૮)

સ્થિરં હિ જાનમેષાં વયો માતુર્નિર્રતવે । યત્સીમનુ દ્વિતા શવઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! એષામ-એ વાયૂનામ-પવનોના યત-જે સ્થિરમ-નિશ્ચલ જાનમ-જન્મ સ્થાન આકાશ, શવઃ-બળ અને દ્વિતા-બે શબ્દ અને સ્પર્શ ગુણોનો ભાવ છે, જેના આશ્રયથી વયઃ-પક્ષી માતુઃ-અન્તરિક્ષના મધ્યમાં સીમ-સર્વત્રથી નિરેતવે-નિરંતર ગતિ કરી શકે છે તે વાયુઓને આપ અનુ-અનુકુમથી જાણો. (૯)

ભાવાર્થ : જે એ કાર્યરૂપ વાયુ આકાશથી ઉત્પન્ન થઈને અત્ર-તત્ત્ર ગમન-આગમન કરે છે; જ્યાં-જ્યાં આકાશ છે, ત્યાં-ત્યાં જેનું સર્વત્ર ગમન સંભવ છે, સમસ્ત પ્રાણી જેના કારણે જીવન પ્રાપ્ત કરીને બળવાન બને છે, તેનું તમે યુક્તિથી સેવન કરો. (૯)

ઉતુ ત્યે સૂનવો ગિરઃ કાષ્ઠ અજ્મેષ્વલત । વાશ્રા અભિજ્ઞ યાતવે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે રાજા અને પ્રજાના મનુષ્યો ! આપ ત્યે-એ અન્તરિક્ષમાં રહેનાર સૂનવઃ-પ્રાણીઓના ગર્ભને છોડાવનાર વાયુ અભિજ્ઞ-સન્મુખ જાનુ = ગોઠણવાળી અને વાશ્રા:-શબ્દ કરતી = ભાંભરતી ગાય વાછરડા તરફ જાય છે (તેમ ગાયની સમાન) ગિરઃ-વાણી અને કાષ્ઠઃ-જળના (કાષ્ઠઃ = અર્ગવેદભાષ્ય

दिशः = દિશાઓના) અજ્મેષુ-જવાના માર્ગોમાં ઉ-નિશ્ચયથી આયાતવે-ગતિ માટે વિસ્તાર કરે છે, તેમ સુખનો ઉત् + અલત-સારી રીતે વિસ્તાર કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : રાજી અને પ્રાજ્ઞનોએ, જેમ એ વાયુ જ વાણી અને જળને ચલાવીને, વિસ્તૃત કરીને, શબ્દો સંભળાવતા, ગમન, આગમન, જન્મ, વૃક્ષ અને કથનું કારણ છે, તેમ તેના દ્વારા શુભ કમ કરવા જોઈએ. (૧૦)

ત્યं ચિદ् ઘા દીર્ઘ પृથું મિહો નપાતુમમૃધ્રમ् । પ્ર ચ્યાવયન્તિ યામભિ: ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે રાજપુરુષો ! તમે જેમ મિહ:-વર્ધના જળને સીંચનાર વાયુ યામભિ: પોતાના ગમન-આગમનના માર્ગોથી ઘ-જ ત્યમ्-તે નપાતમ્-જળને ન પાડનાર-વરસાવનાર અમૃધ્રમ-ભીનું ન કરનાર પૃથુમ-વિસ્તીર્ણ દીર્ઘમ્-સ્થૂળ ત્યમ्-તે મેધને ચિત્-પણ પ્ર + ચ્યાવયન્તિ-ભૂમિ પર વરસાવે છે, તેમ શત્રુઓને પાડીને પ્રજાને આનંદિત કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : સર્વ રાજપુરુષોએ, જેમ પવન જ મેધના કારણે પર્યાપ્ત જળને ઉપર પહોંચાડીને, પરસ્પર સંધર્થ દ્વારા વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરીને, જળના અપતશીલ, સુખાકારી, દીર્ઘ અવયવયુક્ત મેધને ભૂમિ પર પાડે છે, તેમ ધર્મ વિરોધીના સર્વ વ્યવહારોને છોડાવે. (૧૧)

મરુતો યદ્વ વો બલું જનોં અચુચ્યવીતન । ગિરીંરચુચ્યવીતન ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-વાયુની સમાન વર્તમાન સેનાપતિ આદિ રાજપુરુષો ! તમે યત्-જે કારણે વઃ-તમારું હ-પ્રસિદ્ધ બલમ्-સેના આદિ બળ છે, તેથી જેમ વાયુ ગિરીન-મેધોને અચુચ્યવીતન-આકાશ અને ભૂમિ પર પહોંચાડે છે, તેમ જનાન्-પ્રજા-જનોને અચુચ્યવીતન-પોત-પોતાના વ્યવહારોમાં પ્રેરિત કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : સમાધ્યક અને રાજપુરુષો, જેમ વાયુ મેધને અહીં-તહીં ચલાવે છે, તેમ સર્વ જનોને તેના પોતાનાં કાર્યોમાં ન્યાયવ્યવસ્થાથી પુરુષાર્થથી પ્રેરિત કરો. (૧૨)

યદ્વ યાન્તિ મરુતઃ સં હ બ્રુવતેઽધ્વના । શ્રાણોતિ કશ્ચિદેષામ् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : જેમ યત्-જે એ મસ્તઃ-વાયુ યાન્તિ-ગમન-આગમન કરે છે, તેમ અધ્વન-વિદ્યામાર્ગથી શિલ્પી વિદ્યાન હ-સ્પષ્ટ-પ્રસિદ્ધ રૂપમાં સમ् + આ + બ્રુવતે-મળીને સર્વત્રથી પરસ્પર ઉપદેશ કરે.

એષામ्-એ વાયુઓની વિદ્યાને કઃ-કોઈ વિદ્યાન ચિત્-જ શ્રાણોતિ-સાંભળે છે અને જાણે છે; (અર્થાત् ગ્રહણ કરે છે;) સર્વ સાધારણ નહિ. (૧૩)

ભાવાર્થ : એ વાયુ વિદ્યાને કોઈ વિદ્યા અને કિયામાં કુશળ વિદ્યાન મનુષ્ય જ આણી શકે છે; અન્ય મૂર્ખ નહિ. (૧૩)

प्र यात् शीभूमाशुभिः सन्ति कण्वेषु वो दुवः। तत्रो षु मादयाध्वै॥ १४॥

पदार्थ : હે રાજા અને પ્રજાના મનુષ્યો ! તમે આશુભિ:-શીધ ગમન-આગમન કરાવનાર વિમાન આદિ યાનોથી શીભમ्-શીધ વાયુની સમાન પ્રયાત-સારી રીતે અભીષ્ટ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરો, અને જે કળવેષુ-મેધાવી-બુદ્ધિમાન જનોમાં વઃ-તમારી દુવઃ-સત્ત કિયા-સત્કાર ભાવ છે તત્ત્રો-તે વિદ્વાનોમાં નિશ્ચયથી તમે સુ + માદયાધ્વै-સારી રીતે પ્રસન્ન થાઓ-રહો. (૧૪)

ભાવાર્થ : રાજા અને પ્રજાના સર્વ વિદ્વાનો અભીષ્ટ સ્થાનોમાં શીધ જવા માટે યાન બનાવીને પોતાના કાર્યોને નિરંતર સિદ્ધ કરે, તથા ધર્માત્માની સેવા અને હૃદ્યોના તાડનમાં સદા આનંદિત રહે. (૧૪)

अस्ति हि ष्मा मदाय वः स्मसि ष्मा वृयमेषाम् । विश्वं चिदायुर्जीवसे॥ १५॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् મનુષ્યો ! એષામ्-જેની વિદ્યા જ્ઞાત છે તે પવનોથી હિ-જ સ્મ-નિશ્ચયથી વઃ-તમારા મદાય-આનંદપૂર્વક જીવસે-જીવનને માટે વિશ્વમ्-સર્વ આયુ:-વય અસ્તિ-છે, તેમ વયમ्-આપના ઉપદેશને પ્રાપ્ત કરીને અમે ચિત્ત-પણ સ્મસિ, સ્મ-નિરંતર બનીએ. (૧૫)

ભાવાર્થ : જેમ યોગાભ્યાસ દ્વારા પ્રાણવિદ્યાને જ્ઞાનારા, વાયુ-વિકારાને જ્ઞાનારા તથા પથ્યનું સેવન કરનારા લોકો આનંદપૂર્વક સંપૂર્ણ આયુને ભોગવે છે, એજ રીતે અન્ય મનુષ્યોએ પણ તેઓ પાસેથી તે વિદ્યાને જ્ઞાનીને સંપૂર્ણ આયુ ભોગવવી જોઈએ. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અગ્નિના પ્રકાશક, સર્વ ચેષ્ટા, બળ અને આયુને નિમિત્ત વાયુનું તથા વાયુ-વિદ્યાના જ્ઞાતા રાજા અને પ્રજાના વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૭)

સૂક્ત-૩૮

कद्व नूनं कथप्रियः पिता पुत्रं न हस्तयोः। दुधिध्वे वृक्तबर्हिषः॥ १॥

પદાર્થ : હે કથપ્રિયા:-સત્ય કથાઓથી પ્રેરિત કરનાર વૃક્તબર્હિષઃ-અષ્ટિજ વિદ્વાનો ! આપ ન-જેમ પિતા-ઉત્પન્ન કરનાર જનક હસ્તયો:-હાથોમાં પુત્રમ्-પુત્રને ધારણ કરે છે, અને વાયુ લોકને ધારણ કરે છે, તેમ કદ્વ-ક્ષારે પ્રસિદ્ધથી નૂનમ्-નિશ્ચયથી યજ્ઞ કર્મને દ્વધિષ્વે-ધારણ કરશો ? (૧)

ભાવાર્થ : જેમ પિતા પોતાના હાથોમાં પુત્રને ગ્રહણ કરીને, શિક્ષા આપીને, પાલન કરીને, સત્કાર્યોમાં સંયુક્ત કરીને, સુખી બને છે, એજ રીતે જે મનુષ્યો-જેમ વાયુ લોકને ધારણ કરે છે, તેમ વિદ્યાથી યજને ગ્રહણ કરીને યુક્તિથી સારી રીતે સેવન કરે છે તેઓ સુખી થાય છે. (૧)

क्व नूनं कद्वो अथ गन्ता दिवो न पृथिव्याः। क्व वो गावो न रंण्यन्ति॥ ૨॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે ન-જેમ કદ્વ-ક્ષારે નૂનમ्-નિશ્ચયથી પृથિવ્યાઃ-ભૂમિની વરાળ અને

दिवः-प्रकाश कर्म करनार सूर्यना **गावः**-किरणो अर्थम्-पदार्थोने गन्त-प्राप्त थाय छे; तेम **कव-क्यां वः**-तमारा द्रव्यने गन्त प्राप्त करो छो ? जेम **गावः**-गाय आहि पशुओ पोताना वाष्ठरडां प्रत्ये रण्यन्ति-शब्द करे छे-भांभरे छे, तेम तमारा गाय आहिना शब्द करवा समान वायु क्यां शब्द करे छे ? (२)

भावार्थ : जेम सूर्यनां किरणो पृथिवी पर रहेलां पदार्थोने प्रकाशित करे छे, तेम तमे पडा विद्वानोनी सभीप पहोंचीने वायुओनी नियुक्ति क्यां करवी ओईअे अमे तेने पूछीने, अर्थोने प्रकाशित करो.

जेम गायो पोताना वाष्ठरडां प्रत्ये भांभरीने दौडे छे, तेम तमे पडा विद्वानोनो संग करवा माटे शीघ्र आओ, जईने बोलीने अमारी इन्द्रियो वायुनी समान क्यां स्थित थईने (शब्द आहि) विषयोनी तरफ प्रवृत्त थाय छे ? अमे पूछीने निश्चय करो. (२)

कवं वः सुम्ना नव्यांसि मरुतः कवं सुविता । क्वोऽु विश्वानि सौभगा ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे **मस्तः**-वायुनी समान शीघ्र गमनशील मनुष्यो ! तमे विद्वानोनी सभीप प्राप्त थईने **वः**-आपना **विश्वानि**-सर्व **नव्यांसि**-नवीन **सुम्ना**-सुख **कव-क्यां** अने सर्व **सुविता**-प्रेरणा करनार गुण **कव-क्यां** अने सर्व नवीन **सौभगा**-सौभाग्य प्राप्ति करावनार कर्म **क्वो-क्यां** छे ? अमे पूछो. (३)

भावार्थ : हे शुभ कर्मां वायुनी समान शीघ्र चालनार मनुष्यो ! तमे विद्वानोने पूछीने, जीरीते किया सिद्धिने कारणे नवीन कर्म नित्य प्राप्त थई शके, तेवा प्रयत्नो करवा ओईअे. (३)

यद्यूयं पृश्निमातरो मर्त्तांसुः स्यातन । स्तोता वो अमृतः स्यात् ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे **पृश्निमातरः** पृश्नि = आकाश जेनी माता छे ते वायुओनी समान वर्तमान **मर्त्तांसः**-मरण धर्मी राजा अने प्रजाना मनुष्यो ! आप पुरुषार्थ युक्त **यत्-जे** स्व कार्योमां **स्यातन**-थाओ तो **वः**-तमारी (**स्तोता-**) रक्षा करनार सभाध्यक्ष राजा अम्रतः-अमृत सुख उप **स्यात्-भने**. (४)

भावार्थ : राजपुरुषो आणस त्यागीने वायुओनी समान पोताना कार्योमां नियुक्त रहेवुं ओईअे, जेथी तेना रक्षक सभापति राजाने शत्रुओ मारवामां समर्थ न बनी शके. (४)

मा वो मृगे न यवसे जरिता भूदजोष्यः । पथा यमस्य गादुप ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे राजा अने प्रजाजनो ! आप **न-जेम मृगः**-हरण यवसे-भावा योऽय धासना माटे प्रवृत्त थाय छे, तेम **वः**-तमारा **जरिता**-विद्याओना दाता अजोष्यः-असेवनीय अर्थात् पृथक् मा भूत्-न थाय तथा **यमस्य**-निश्च करनार वायुना **पथा**-मार्गथी मोप गात्-कटी अल्पायुथी मृत्युने प्राप्त न थाय, तेवा काम-उपाय करो. (५)

भावार्थ : जेम हरण निरंतर धास खाईने सुखी थाय छे, तेम प्राण विद्याना शाता मनुष्यो युक्तिथी आहार-विहार करीने, यमना मार्ग मृत्युने प्राप्त न करे. पूर्ण आयु भोगवीने शरीरनो सुखपूर्वक त्याग करे. (५)

मो षु णः परापरा निर्वितिर्दुर्हणा वधीत् । प्रदीष्ट तृष्णाया सुह ॥ ६ ॥

પદાર્થ : હે અધ્યાપકો ! આપ જેમ પરાપરા-પરા = ઉત્કૃષ્ટ અપરા = નિકૃષ્ટ વાયુની બે ગતિ છે. તેમાંથી દુર્હણા-દુઃખથી નિવારણ કરવા યોગ્ય નિર્ત્રિતિ:-વાયુઓની પ્રતિકૂળ, રોગકારક, દુઃખપ્રેરણ ગતિ તૃણ્યા-તૃષ્ણા અથવા લોભ ગતિ સહ-સહિત નઃ:-અમે કદી મો-ન પદીષ્ઠ-પ્રાપ્ત થઈએ, તથા માવધીત-વર્ણે ન મરીએ. પરંતુ એ વાયુઓની જે સુખદાયક ગતિ છે. તે અમને નિય પ્રાપ્ત થાય, એવો પ્રયત્ન કરો. (૬)

ભાવાર્થ : પવનોની ગતિ બે પ્રકારની-એક સુખદાયી અને બીજી દુઃખદાયી છે. તેમાંથી જે ઉત્તમ નિયમોથી સેવન કરેલી રોગોનો નાશ કરીને શરીર આદિના સુખનું કારણ બને છે એ પ્રથમ (ગતિ છે); અને જે નિયમભંગપૂર્વક પ્રમાદથી ઉત્પન્ન કરેલી, કલેષ, દુઃખ અને રોગનાશક છે, તે બીજી (ગતિ) છે.

એ બન્નો (ગતિ)માંથી મનુષ્યોએ ઈશ્વરની કૃપાથી, વિદ્વાનોના સંગથી અને પોતાના પુરુષાર્થથી પ્રથમ ગતિને ઉત્પન્ન કરીને, બીજી ગતિનો નાશ કરીને, સુખની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

જે તૃષ્ણા-તરસ આદિ (શારીરિક) ધર્મ છે, તે વાયુના કારણે તથા જે લોભનો વેગ છે, તે અજ્ઞાતથી જે ઉત્પન્ન થાય છે; એમ ભાષણું જોઈએ. (૮)

સત્યं ત્વેષા અમ્વન્તાં ધન્વજ્યિદા રુદ્રિયાસઃ । મિહં કૃણવન્ત્યવાતામ् ॥૭॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ ધન્વન्-અન્તરિક્ષમાં ત્વેષા:-બ્રહ્મ અને આત્મન્તર ધર્ષણથી ઉત્પન્ન વિદ્યુત્ રૂપ અભિનીત અમ્વન્તા:-જેનો રોગો અને ગમનાગમન રૂપવાળા સાથે સંબંધ છે. સદિયાસઃ:-પ્રાણીઓના જીવનના નિમિત્ત વાયુ અવાતામ-હિંસા રહિત મિહમ-સીંયનારી વૃદ્ધિને આકૃણવન્તિ-સારી રીતે સંપાદન કરે છે, અને એનું (વાયુઓનું) સત્યમ-સત્યકર્મ છે, ચિત્ત-તેમ સત્યકર્મનું અનુષ્ઠાન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જે અન્તરિક્ષમાં રહેનાર સત્ય ગુણો અને સ્વભાવવાળો પવન વર્ષાનું કારણ છે, તે જે યુક્તિથી સેવન કરેલ અનુકૂળ બનીને સુખ પ્રદાન કરે છે, અને યુક્તિ વિરુદ્ધ સેવન કરેલ પ્રતિકૂળ બનીને દુઃખ આપે છે, તેમ મનુષ્યોએ યુક્તિપૂર્વક, ધર્માનુકૂળ કર્માનું સેવન કરવું જોઈએ. (૭)

વાશ્રેવ વિદ્યુન્મિમાતિ વત્સં ન માતા સિષ્ટકિત । યદેષાં વૃષ્ટિરસર્જિ ॥૮॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! આપ યત-જે એષામ-એ વાયુઓના યોગથી ઉત્પન્ન થયેલી વિદ્યુત્-વિદ્યુત્ વાશ્રેવ-જેમ ગાય પોતાના વત્સમ-વાધરડાની ઈચ્છા કરતી સેવન કરે છે, તેમ મિહમ-વૃદ્ધિને મિમાતિ-ઉત્પન્ન કરે છે, અને ઈચ્છા કરનારી માતા-જનની દૂધથી પુત્ર ને સિષ્ટકિત-સીંયે છે ન-તેમ પદાર્થોનું સેવન કરે છે વૃષ્ટિ:-વધને અસર્જિ-કરે છે, તેમ પરસ્પર શુભ ગુણ કર્માની વર્ષાથી સુખ કરનાર બનો. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ પોતાના વાધરડાઓને લાડ કરવાની કામનાઓવાળી ગાય રૂપી માતાઓ પોતાના

પુત્રો-વાધરડાઓ પ્રન્યે ઊંચા સ્વરથી શબ્દ કરતી દોડે છે, તેમ વિદ્યુત મહાન શબ્દ કરતી મેધ ખંડોનું-
વાદળાઓનું સેવન કરવા માટે દોડે છે. (૮)

દિવા ચિત્તમઃ કૃણવન્તિ પર્જન્યેનોદવાહેન | યત્પૃથિવીં વ્યુન્દન્તિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! આપ યત्-જે વાયુ ઉદ્વાહેન-જળને ધારણ અને પ્રાપ્ત કરાવનાર પર્જન્યેન-
મેધથી દિવા-દિવસે તમઃ-અંધકાર રૂપ રાત્રિની ચિત્ત-સમાન અંધકાર કૃણવન્તિ-કરે છે, પૃથિવીમ-
વિસ્તીર્ણ ભૂમિને વ્યુન્દન્તિ-મેધના જળથી આર્દ્ર-ભીની કરે છે, તેનું યુક્તિપૂર્વક સેવન કરો. (૯)

ભાવાર્થ : વાયુ જ જળના અવયવોને કઠિન બનાવીને ઘડું આકારયુક્ત મેધ-વાદળાંઓને (ઉત્પન્ન
કરીને), દિવસે પણ અંધકાર ઉત્પન્ન કરીને, ફરી વિદ્યુતને ઉત્પન્ન કરીને તથા તેથી તે (વાદળાંઓ)ને
છિન્ન-ભિન્ન કરીને તથા પૃથિવી પર પાડીને જળથી સર્વને તર સ્નિગ્ધ કરીને અનેક ઔષધિ સમૂહને
ઉત્પન્ન કરે છે, એ રીતે વિદ્વાનજનો અન્યને ઉપદેશ કરે. (૯)

અધ્ય સ્વનાન્મરૂતાં વિશ્વમા સર્વ પાર્થીવમ् । અરોજન્તુ પ્ર માનુષાઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે માનુષાઃ-મનનશીલ મનુષ્યો ! તમે જે મસ્તામ-પવનો અને વિદ્યુતથી સ્વનાત-ઉત્પન્ન
શબ્દના અધ્ય-પશ્ચાત્ વિશ્વમ-સર્વ પાર્થીવમ-પૃથિવીમાં રહેલ સર્વ વસ્તુ સર્વમ-ધર આદિ સ્થાન કંપે
છે અને પ્રાણી માત્ર પ્રારોજન્ત-સારી રીતે કંપે-ધૂજે છે-એમ જાણો. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે જ્યોતિષ શાસ્ત્ર જ્ઞાનાર વિદ્વાનો ! આપ, વાયુના યોગથી જ સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થો
ચેષ્ટા કરે છે, પ્રાણી વિદ્યુતના ભયંકર શબ્દથી ડરીને કંપે છે અને પૃથિવી આદિ પ્રતિક્ષણ ભ્રમણ કરે
છે. એમ નિશ્ચયથી જાણો. (૧૦)

મરુતો વીળુપાણિભિશ્ચત્રા રોધસ્વતીરનુ | યાતેમખિદ્રયામભિ: ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે મસ્ત:-યોગાભ્યાસી અને વ્યવહારના સાધક મનુષ્યો ! તમે અખિદ્રયામભિ:-નિરંતર
ગમનશીલ વીળુપાણિભિ:-દૃઢ બળ રૂપ ગ્રહણના સાધક વ્યવહારવાળા પવનની સહાયથી રોધસ્વતી:-
અનેક પ્રકારના બાંધ અને આવરણવાળી ચિત્તા:-અદ્ભુત ગુણવાળી નદીઓ અથવા નાડીઓને ઝીમ-
અવશ્ય અનુયાત-અનુકૂળતાપૂર્વક પ્રાપ્ત કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : પવનોમાં ગમન, બળ અને વ્યવહારના હેતુવાળા કર્માં સ્વાભાવિક છે, એજ નદીઓને
પ્રવાહિત કરનાર (છે) અને (એ) નાડીઓમાં ગતિ કરતા રક્ત, રસ આદિને શરીરના અવયવોને
પહોંચાડે છે.

તેથી યોગીજને યોગાભ્યાસથી તથા અન્ય મનુષ્યે બળાદિ સાધનોને માટે વાયુથી મહાન ઉપકારો
ગ્રહણ કરવા જોઈએ. (૧૧)

स्थिरा वः सन्तु नेमयो रथा अश्वास एषाम् । सुसंस्कृता अभीशवः ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् मनुष्यो ! वः-तमारे एषाम्-ए पवनोनो योगथी सुसंस्कृता:-उत्तम शिल्प विद्याथी संस्कार करेल-निष्पन्न नेमयः-कलायक्युक्त स्था:-विमान आहि रथ अभीशवः-मार्गोने व्याप्त करनार अश्वासः-अग्नि आहि अथवा तुरंग = घोडानी समान स्थिरा:-दृढ भण्युक्त सन्तु-भने. (१२)

भावार्थ : ईश्वर उपदेश करे छे, के हे मनुष्यो ! तमे विविध कलायक्युक्त यानोने रथीने, तेमां शीघ्र चालवा माटे अग्नि अने जण आहिनो प्रयोग तथा वायुना योगथी सुखपूर्वक सर्वत्र गमन-आगमन अने शत्रुओने ज्ञतवा आहि सर्व व्यवहार सिद्ध करो. (१२)

अच्छा वदा तना गिरा जुरायै ब्रह्मणुस्पतिम् । अग्निं मित्रं न दर्शतम् ॥ १३ ॥

पदार्थ : हे सर्व विद्याओना शाता विद्वान् ! आप न-जेम ब्रह्मणः-वेदना अध्यापनरूप उपदेशथी पतिम्-पालक दर्शतम्-दर्शनीय अग्निम्-ब्रह्मवर्थस्वी-तेजस्वी मित्रम्-मित्रनी न-समान जगयै-स्तुति = यथार्थ गुणगानने माटे तना-गुणना प्रकाशनो विस्तार करनारी गिरा-पोतानी वेदयुक्त वाणीथी विमान आहि यान विद्यानो अच्छा वद-सारी रीते उपदेश करो. (१३)

भावार्थ : हे विद्वान् लोको ! जेम प्रिय मित्र पोताना घ्यारा तेजस्वी वेदोपदेष्या मित्रने सेवा अने गुणानी प्रशंसा द्वारा प्रसन्न करे छे, तेम समस्त विद्याओनो विस्तार करनारी वेदवाणी द्वारा विमान आहि यान बनाववानी विद्यानो, तेना गुणोना शाननो सारी रीते उपदेश करो. (१३)

मिमीहि श्लोकमास्ये पर्जन्यइव ततनः । गायं गायत्रमुकथ्यम् ॥ १४ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् मनुष्य ! आप आस्ये-पोताना मुखमां श्लोकम्-वेदनी शिक्षायुक्त वाणीने मिमीहि-निर्भाषा करो-अने ते वाणीनो पर्जन्य इव-जेम मेघ गर्जना साथे वर्षा करे छे, तेम ततनः-विस्तार करो, अने उक्थ्यम्-उपदेश करवा योग्य गायत्रम्-गायत्री छंदवाणा स्तोत्ररूप वेदिक सूक्तोनुं गाय-पठन-पाठन करो. (१४)

भावार्थ : हे विद्वानोथी अध्ययन करेला मनुष्यो ! तमे सर्व प्रकारना प्रयत्नथी वाणीने वेद-विद्याथी सुशिक्षित करीने, वायस्पति बनीने, परमेश्वर अने वायु आहिना गुणोनी स्तुति, श्रवण अने उपदेश करो. (१४)

वन्दस्व मारुतं गुणं त्वेषं पनस्युमर्किणम् । अस्मे वृद्धा असन्निह ॥ १५ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् मनुष्य ! आप जेम इह-आ समस्त व्यवहारमां अस्मे-अमारा मध्यमां वृद्धाः दीर्घ विद्या अने आयुथी युक्त वृद्ध पुरुष सत्य आयरणा करनार असन्-होय, तेम अर्किणम्-प्रशंसनीय अर्चनावाणा त्वेषम्-अग्नि आहि प्रकाशमान द्रव्योथी युक्त पनस्युम्-पोताना आत्माना

વ्यवहारना ઈચ्छુક માસ્તમ-વાયુ સંબંધી ગણમ-સમૂહની વન્દસ્વ-કામના કરો. (૧૫)

ભાવાર્થ : જે રીતે પવન કાર્યોનો સાધક હોવાથી સુખદાયી બને, એ જ રીતે મનુષ્યોએ વિદ્યાઅને પુરુષાર્થપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુનાં દેખાન્તથી વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી પૂર્વ સૂક્તની સાથે આ સૂક્તની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૮)

સૂક્ત-૩૬

પ્ર યદિત્थા પરાવતઃ શોચિર્ માનુમસ્યથ ।

કસ્ય ક્રત્વા મરુતુઃ કસ્ય વર્પસા કં યાથુ કં હ ધૂતયઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-વિદ્વાનો ! આપ યત्-જે ધૂતયઃ-સર્વને કંપાવનાર વાયુ શોચિર્-દૂરથી પડે છે, તેમ પરાવતઃ-દૂરથી કસ્ય કોના માનમ-પરિમાણને અસ્યથ-પ્રક્ષિપ્ત-છોડી દે છે, ઇથ્યા-એ હેતુથી કસ્ય-સુખ સ્વરૂપ પરમાત્માના ક્રત્વા-કર્મ અને જ્ઞાન તથા વર્પસા-રૂપ સાથે કમ-સુખપ્રદ દેશને યાથ-પ્રાપ્ત થાય છે ? એ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો. (૧)

ભાવાર્થ : સુખ પ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળા વિદ્વાનોએ, જેમ સૂર્યના કિરણો દૂર દેશથી ભૂમિ પર પહોંચીને પદાર્થને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ સર્વ સુખદાતા પરમાત્માની અને ભાગ્યશાળી પરમ વિદ્વાનથી વાયુના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવોને સમ્યક્ જાણીને તેમાં આનંદિત રહેવું જોઈએ. એ વાયુ કારણ માનીને કારણ સ્વરૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. (અર્થાત્ વાયુ પોતાના કારણમાંથી આવે છે, સ્થિર થાય છે અને તેમાં = કારણમાં વિલીન પણ થઈ જાય છે.) એમ જાણો. (૧)

સ્થિરા વઃ સુન્ત્વાયુધા પરાણુદે વીળુ ઉત પ્રતિષ્કભે ।

યુષ્માકમસ્તુ તવિષી પનીયસી મા મત્યૈસ્ય માયિનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ધાર્મિક મનુષ્યો ! વઃ-તમારા આયુધા-આણેય આદિ અખે-તલવાર, ધનુષ્ય, બાણ, બંધૂક, તોપ આદિ શાસ્ત્ર. પરાણુદે-શત્રુઓને પીડા કરનાર યુદ્ધ ઉત અને પ્રતિષ્કભે-રોકવા, બાંધવા અને હણવા રૂપ કર્માને માટે સ્થિર-દઢ, ચિરસ્થાયી, વીળુ-દઢ મહાન ઉત્તમ (બળ) યુક્ત તવિષી-પ્રશસ્ત સેના પનીયસી-અત્યંત સ્તુતિ કરવા યોગ્ય અને વ્યવહાર સિદ્ધ કરનારી અસ્તુ-હોય અને પૂર્વોક્ત પદાર્થ માયિનઃ-કૃપટ આદિ અધમાર્યરણ યુક્ત મત્યૈસ્ય-દુષ્ટ મનુષ્યોના મા-(તેવા દઢ શાસ્ત્રાશ્ર અને પ્રબળ સેના) કદી ન હોય. (૨)

ભાવાર્થ : ધાર્મિક મનુષ્યો જ ઈશ્વરની કૃપાથી વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. ઈશ્વર પણ ધર્માત્માઓને જ આશીર્વાદ આપે છે, અન્ય પાપીઓને નહિ. એ (ધર્માત્માજનોએ) શાસ્ત્ર-અખે બનાવીને, તેને ચલાવવાનો અભ્યાસ કરીને, ઉત્તમ સેનાને શિક્ષિત કરીને તથા દુષ્ટ શત્રુઓનો વધ, નિયષ્ટ અને પરાજય કરીને, ન્યાયપૂર્વક નિત્ય પ્રજાની રક્ષા કરવી જોઈએ. એ સફળતા માયાવી = છળ, કૃપટ કરનાર મનુષ્યો

प्राप्त करी शकता नथी. (२)

परा हु यस्थिरं हुथ नरो वृत्तयथा गुरु ।

वि याथन वनिनः पृथिव्या व्याशाः पर्वतानाम् ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे नरः-नीतियुक्त मनुष्यो ! तमे जेम वनिनः-सम्यक् विभाग अने सेवन करनार किरण संबंधी वायु पोताना बणथी यत्-जे पर्वतानाम्-पर्वत अने भेदो पृथिव्या:-तथा भूमिनी व्याशाः-समस्त दिशाओमां व्यासवत् व्याप्त थर्षने ते स्थिरम्-टट अने गुरु-मोटा भारे पदार्थोने धारण करे छे अने वेगथी वृक्षादिने उभेडीने पाडी नाखे छे, तेम विजय माटे शत्रुओनी सेनाओने पराहथ-सारी रीते नष्ट करो; अने हनिश्चयपूर्वक ए शत्रुओने विवर्त्तयथ-तोडी-झोडी, पछाडीने पोतानी कीर्ति द्वारा आशाः-दिशाओने वियाथन-अनेक रीते व्याप्त करो. (३)

भावार्थ : जेम वेगवान वायु वृक्ष आदिने तोडे छे अने पृथिवी आदिने धारण करे छे, तेम धार्मिक, न्यायाधीश अधर्मयुक्त आचरणाने तोडीने धर्मयुक्त न्यायथी प्रजाओने धारण करे.

सेनापतिलोक विशाल सेना राखीने शत्रुओने मारीने तथा पृथिवीमां यक्षती राज्यनुं सेवन करीने समस्त दिशाओमां पुण्य कीर्तने प्रयारित करे.

जेम सर्वने प्राण प्रिय छे, तेम ए सेनापति आदि पोताना विनय अने शीलने कारणे प्रजाओमां (प्रिय) बने. (३)

नुहि वः शत्रुर्विविदे अधि द्यवि न भूम्यां रिशादसः ।

युम्माकमस्तु तविषी तना युजा रुद्रासो नू चिदाधृषे ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे रिशादसः-शत्रुनाशक स्त्वासः-अन्यायकारी मनुष्योंसे २३वनार वीर पुरुष ! चित्-जे युम्माकम्-तमारा आधृषे-प्रगल्भ थनार व्यवहार माटे तना-विस्तृत युजा-बणादि सामग्रीयुक्त तविषी-सेना अस्तु-होय, तो अधिद्यवि-न्यायप्रकाश करवामां वः-तमने शत्रुः-शत्रु नु-शीघ्र नहि-नहि विविदे-पश प्राप्त थाय, भूम्याम्-भूमिना राज्यमां पश तमारो कोई भनुष्य विरोधी उत्पन्न न थाय. (४)

भावार्थ : जेम पवन अआत शत्रु छे, (अर्थात् तनो कोई शत्रु नथी) तेम मनुष्य विद्या, धर्म, बण, पराकमयुक्त न्यायाधीश बनीने, सर्व पर शासन करीने तथा हुए शत्रुओनुं निवारण करीने शत्रुरहित बने. (४)

प्र वैपयन्ति पर्वतान्वि विज्चन्ति वनस्पतीन् ।

प्रो आरत मरुतो दुर्मदा इव देवासुः सर्वया विशा ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे मस्तः-वायु समान बणवान अने प्रिय देवासः-न्यायाधीश, सेनापति, समाध्यक्ष ऋग्वेदभाष्य

વિદ્વાનો ! આપ જેમ વાયુ બનસ્પતીન-વડ, પીપર આદિ વનસ્પતિને પ્રવેપયન્તિ-ધૂજાવે છે-કંપાવે છે, અને જેમ પર્વતાન-વાદળાંઓને વિચિચ્ચન્તિ-જુદા પાડી હે છે, તેમ દુર્મદા ઇવ-મહોન્મત સમાન વર્તનાર શત્રુઓને યુદ્ધથી પ્રો આરત-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ અને સર્વયા-સમસ્ત વિશા-પ્રજાઓની સાથે સુખપૂર્વક વર્તો. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ રાજ્યધર્મમાં નિષ્ણાત વિદ્વાન દં દ્વારા, ઉન્મત ડાકુઓને વશમાં કરીને, ધાર્મિક પ્રજાનું પાલન કરે છે, તેમ તમે પણ તે (પ્રજા)નું પાલન કરો.

જેમ વાયુઓ ભૂગોળમાં સર્વત્ર વિચરે છે, તેમ આપ લોકો પણ વિચરણ કરો. (૬)

ઉપો રથેષુ પૃષ્ટતીરયુગધ્વં પ્રષ્ટિર્વહતિ રોહિતઃ ।

આ વો યામાય પૃથ્રિવી ચિદશ્રોદબીભયન્ત માનુષાઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે માનુષા:-વિદ્વાનો ! આપ વાઃ-પોતાના યામાય-સ્થાનાન્તર ગમન માટે પ્રચ્છિ-પ્રશ્નોત્તરાદિ વિદ્યાથી વ્યવહાર જાણવા માટે રોહિતઃ-સુક્તગુણ યુક્ત અજિન પૃથ્રિવી-સ્થળ, જળ અને અન્તરિક્ષમાં જેને ઉપોવહતિ-સારી રીતે ચલાવે છે, જેના શબ્દોને અશ્રોત્-સાંભળીને અબીભયન્ત-ભય પામે છે, તે રથેષુ-રથોમાં પૃવતીઃ-વાયુઓને અયુગધ્વમ-યુક્ત કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જો મનુષ્ય, યાનોમાં જળ, અજિન અને વાયુઓને સંયુક્ત કરીને તથા તેમાં બેસીને ગમન-આગમન કરે, તો સર્વત્ર સુખપૂર્વક ગમન-આગમન કરી શકે છે. (૬)

આ વો મુક્ષુ તનાય કં રુદ્રા અવો વૃણીમહે ।

ગન્તા નૂં નોડવસ્તુ યથા પુરેથા કણવાય બિભ્યુષે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રાઃ:-દુષ્ટોને રડાવનાર ચુમાલીસ વર્ષ સુધી અખંડ બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરીને સમસ્ત વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરનાર વિદ્વાનો ! યથા-જેમ અમે વાઃ-આપને માટે અવસા-રક્ષા આદિથી મક્ષુ-શીધ નૂનમ્-નિશ્ચિત કમ-સુખને વૃણીમહે-સિદ્ધ-પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, ઇથા-અમ આપ પણ નાઃ-અમારા માટે અવઃ-સુખવર્ધક રક્ષાદિ કર્મ ગન્ત-કરો.

જેમ ઈશ્વર બિભ્યુષે-દુષ્ટ પ્રાણીઓ તથા દુઃખોથી ભય પામેલ તનાય-સર્વને સદ્ગુર્વિદ્યા અને ધર્મના ઉપદેશ દ્વારા સુખકારક કણવાય-આપન વિદ્વાનોની રક્ષા કરે છે, તેમ તમે અને અમે મળીને સમસ્ત પ્રજાની રક્ષા કરીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ બુદ્ધિમાન લોકો વાયુ આદિ દ્વારાનો સમ્યક્ પ્રયોગ કરીને, ભયને દૂર કરીને શીધ સુખી થાય છે, તેમ આપણો પણ કરવું શેરીએ. (૭)

યુષ્મેષિતો મરુતો મત્યેષિતુ આ યો નો અભ્વ ઈષ્ટતે ।

वि तं युयोत् शवसा व्योजसा वि युष्माकाभिरुतिभिः ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे मस्तः-विद्वानो ! आप यः-जे अभ्वः-मित्रभाव रहित, विरोधी, युष्मेषितः-आप लोकोने ज्ञतवा अने मर्त्येषित-मनुष्योथी विजयनी-ज्ञतवानी ईच्छा करनारा शत्रु नः-अमने ईषते-मारे छे, तेने शवसा-बणयुक्त सेना तथा व्योजसा-अनेक प्रकारना पराक्रम, युष्माकाभिः-आपनी कृपा, ऊतिभिः-रक्षा, प्रीति, तृप्ति अने शान आदि सेनाओ द्वारा वियुयोत-विशेषतः अमाराथी दूर करो. (८)

भावार्थ : मनुष्योथे, जे स्वाथी, परोपकार रहित, अन्योने पीडा आपवामां संलग्न शत्रु छे, तेने विद्या अने शिक्षा द्वारा दुष्कर्माथी निवृत करीने अथवा श्रेष्ठ सेना तथा सामर्थ्य वधारीने युद्ध द्वारा जीतीने, दूर करीने सर्वना सुखनो तथा हितनो विस्तार करवो जोईथे. (८)

असामि हि प्रयन्यवः कण्वं दुद प्रचेतसः ।

असामिभिर्मरुत् आ न ऊतिभिर्गन्ता वृष्टिं न विद्युतः ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे प्रयन्यवः-श्रेष्ठ परोपकारी, प्रचेतसः-उत्तमशानयुक्त, मस्तः-विद्वानो ! आप असामिभिः-नाश रहित ऊतिभिः-रक्षा, सेना आदिथी न-जेम विद्युतः-सूर्य अने विद्युत् आदि वृष्टिम्-वर्षाथी सुख करे छे, तेम नः-अमने असामि-अखंड सुख दद-प्रदान करो.

हि-निश्चयपूर्वक दुष्ट शत्रुओने ज्ञतवा माटे कण्वम्-आप विद्वानोनी सभीप नित्य आगन्त-सारी रीते जाओ. (९)

भावार्थ : जेम वायुओ, सूर्य अने विद्युत् (ये सर्व) वरसाए वरसावीने सर्व प्राणीओना सुखने माटे विविध फण, पत्र, पुष्प आदि उत्पन्न करे छे, तेम विद्वानजनो सर्व मनुष्योने वेद विद्या-प्रदान करीने सुख उत्पन्न करे. (९)

असाम्योजौ बिभृथा सुदानुवोऽसामि धूतयः शवः ।

ऋषिद्विषे मरुतः परिमन्यवः इषुं न सृजत् द्विष्म् ॥ १० ॥

पदार्थ : हे धूतयः-दुष्टोने कंपावनार, सुदानवः-श्रेष्ठ दाता, मस्तः-विद्वानो ! आप न-जेम परिमन्यवः-अत्यंत कोध युक्त शूरवीर मनुष्य द्विष्म्-शत्रु प्रत्ये इषुम्-बाण आदि शख समूहने छोडो छो, तेम ऋषिद्विषे-वेद, वेदोना ज्ञाता अने ईश्वरना विरोधी दुष्ट मनुष्योने माटे असामि-समस्त ओजः-विद्या, पराक्रम, असामि-संपूर्ण शवः-बणने बिभृथ-धारण करो अने ते शत्रुओ उपर शख-अख सृजत-छोडो. (१०)

भावार्थ : जेम धार्मिक अने शूरवीर मनुष्य कोषित थईने, शखास्त्रोना प्रहारोथी शत्रुओने जीतीने, निष्कट्क राज्य प्राप्त करीने, प्रजाओने सुखी करे छे; तेम सर्व मनुष्योथे वेद विद्याथी, विद्वानोथी अने ईश्वरथी द्वेष करनार, प्रत्ये संपूर्ण, बण अने पराक्रमथी शखास्त्रोने चलावीने, तेने जीतीने,

રાજ્યને વેદવિદ્યા અને ઈશ્વરના પ્રકાશથી યુક્ત કરવા જોઈએ. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુ અને વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૩૮)

સૂક્તા-૪૦

ઉત્તિષ્ઠ બ્રહ્મણસ્પતે દેવયન્તરસ્ત્વેમહે।

ઉપ્ પ્ર યંત્તુ મુરુતઃ સુદાનવુ ઇન્દ્ર પ્રાશૂર્ભીવા સચા॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે બ્રહ્મણસ્પતે-વેદ શાનના રક્ષક, ઇન્દ્ર-સમસ્ત વિદ્વાદિ પરમેશ્વરયુક્ત વિદ્ધન ! જેમ સચા-વિજ્ઞાનથી દેવયન્તઃ-સત્ય વિદ્યાઓની કામના કરનાર, સુદાનવઃ-ઉત્તમ દાન દાતા, મસ્તઃ-વિદ્યાઓના સિદ્ધાન્તના પ્રચારના અભિલાષી અમે ત્વા-આપને ઈમહે-પ્રાપ્ત થઈએ. જેમ સર્વ ધાર્મિક જનો ઉપપ્રયન્તુ-સમીપ આવે તેમ આપ પ્રાશૂ-સમસ્ત સુખોને પ્રાપ્ત કરાવનાર ભવ-થાઓ, અને સર્વના હિત માટે પ્રયત્ન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ યતનપૂર્વક વિદ્વાનોનો સંગ તથા તેની સેવા, યોગ, ધર્મ અને સર્વोપકાર આદિ ઉપાયોથી સમસ્ત વિદ્યાઓના સ્વામી પરમેશ્વરના વિજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સંપૂર્ણ સુખોને સ્વયં પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ તથા અન્યોને પ્રાપ્ત કરાવવા જોઈએ. (૧)

ત્વામિદ્ધિ સહસસ્પુત્ર મત્યૈ ઉપબ્રૂતે ધનૈ હિતે।

સુંબીર્યૈ મરુતુ આ સ્વશ્વયું દધીતુ યો વ આચુકે॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે સહસસ્પુત્ર-બ્રહ્મયર્થ અને વિદ્વાદિ ગુણોથી શરીર અને આત્માના સંપૂર્ણ સહસ : = બળ યુક્ત પુત્ર ! યઃ-જે મત્યઃ-વિદ્વાન મનુષ્ય ત્વાપ્-તને સર્વ વિદ્યા ઉપબ્રૂતે-ભણાવે છે અને હે મસ્તઃ-બુદ્ધિમાન જનો ! આપ જે વઃ-આપ લોકોને હિતે-કલ્યાણકારક ધને-સત્યવિદ્વાદિ તૃપ ધનથી આચકે-દીપન કરે ઇત્તે માટે સ્વશ્વયમ्-શ્રેષ્ઠ વિદ્યાવિષયોમાં ઉત્પન્ન સુંબીર્યમ्-અત્યંત ઉત્તમ પરાક્રમને તમે ધારણ કરો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો અધ્યયન અને અધ્યાપન આદિ વ્યવહારથી જ પરસ્પર ઉપકાર કરીને સુખી બને છે. (૨)

પ્રૈતુ બ્રહ્મણસ્પતિઃ પ્ર દેવ્યૈતુ સુનૃતા।

અચ્છા વીરં નર્યૈ પુર્ઙ્ગીરથસં દેવા યુજ્ઞ નયન્તુ નઃ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! બ્રહ્મણ:-વેદોના પતિઃ-પાલન-કરનાર આપ જે પદ્ગતિતરાધસમ્ ધર્માત્મા અને વીર મનુષ્યો સિદ્ધકારક અચ્છાવીરમ્-શુદ્ધ પૂર્ણ શરીર અને આત્મ બળયુક્ત વીરોની પ્રાપ્તિ માટે યજ્ઞમ્-પઠન, પાઠન, શ્રવણ આદિ કિયારૂપ યજાને પ્રૈતુ-પ્રાપ્ત કરો છો.

હે વિદ્યાયુક્ત શ્રી ! સૂન્તા-વેદવાણીની શિક્ષા યુક્ત દેવી-સમસ્ત વિદ્યા અને સુશીલતાથી પ્રકાશમાન થઈને આપ પણ જે યજને પ્રાપ્ત કરો છો, તે યજને દેવા:-વિદ્વાનો ન:-અમને પણ પ્રણયન્તુ-પ્રાપ્ત કરાવે. (૩)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ એવી ઈચ્છા કરવી જોઈએ, કે જેથી વિદ્યાની વૃદ્ધિ થતી રહે. (૩)

યો વાઘતે દદાતિ સૂનરું વસુ સ ધત્તે અક્ષિતિ શ્રવઃ।

તસ્મા ઇળાં સુવીરામા ચંજામહે સુપ્રતૂર્તિમનેહસમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે મનુષ્ય વાઘતે-વિદ્વાનને માટે સૂનરમ्-જેથી ઉત્તમ મનુષ્ય બને, તે વસુ-ધનને દદાતિ-પ્રદાન કરે છે, અને જે અનેહસમ्-હિંસાને અયોગ્ય સુપ્રતૂર્તિમ-ઉત્તમતાથી શીધ્ય પ્રાપ્તિ કરાવનાર સુવીરામ-ઉત્તમ શૂરવીર પ્રાપ્ત થાય છે, ઇળામ-પૃથિવી અથવા વાણીને અમે આયજામહે-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, તેથી સહઃ-તે મનુષ્ય અક્ષિતિ-કદી ક્ષય-ક્ષીણતાને પ્રાપ્ત ન થાય શ્રવઃ-ધન અને વિદ્વાના શ્રવણને ધર્તે-ધારણ કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય શરીર, વાણી અને મનથી વિદ્વાનોની સેવા કરે છે, તે (મનુષ્ય) જ કદી નાશ ન પામનારી વિદ્વાને પ્રાપ્ત કરીને તથા પૃથિવીનાં રાજ્યને ભોગવીને મોકાને પ્રાપ્ત કરે છે. જે વાણીની વિદ્વાને પ્રાપ્ત કરે છે, તે વિદ્વાન અન્યાંને વિદ્વાન બનાવી શકે છે, અન્ય નહિ. (૪)

પ્ર નૂં બ્રહ્મણસ્પતિર્મન્ત્ર વદત્યુકશ્યમ् ।

યસ્મિન્નિન્દ્રો વરુણો મિત્રો અર્યુમા દેવા ઓકાંસિ ચક્રિરે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : બ્રહ્મણસ્પતિ:-જગતના અને વેદોના પતિ-સ્વામી ન્યાયાધીશ ઈશ્વર ! નૂંમ-નિશ્ચયપૂર્વક ઉકશ્યમ-બોલવા, સાંભળવા યોગ્ય વેદ વચનોમાં સ્થિત મન્ત્રમ-વેદ મંત્ર સમૂહનો પ્રવદતિ-ઉપદેશ કરે છે, અને યસ્મિન્-જે જગદીશરે ઇન્દ્ર:-વિદ્યુત, વર્ણા:-સમુદ્ર, ચન્દ્ર-તારા આદિ લોક-લોકાન્તર, મિત્ર:-પ્રાપ્ત, અર્યમા-વાયુ, દેવા:-પૃથિવી આદિ લોક અને વિદ્વાનજનો ઓકાંસિ-સ્થાનોને ચક્રિરે-કરેલ છે, તે પરમેશ્વરનો અમે સત્કાર-(ઉપાસના) કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે ઈશ્વરે વેદોનો ઉપદેશ કરેલ છે, જે સમસ્ત સંસારમાં વ્યાપ્ત થઈને રહેલ છે, જેમાં સમસ્ત પૃથિવી આદિ લોક રહેલ છે અને મુક્તિકાળમાં વિદ્વાનો તેમાં નિવાસ કરે છે, તે જ સર્વ મનુષ્યો દ્વારા ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, તેથી બિન્ન અન્ય કોઈ (ઉપાસના યોગ્ય) નથી. (૫)

તમિદ્વોચેમા વિદથૈષુ શાભુવું મન્ત્ર દેવા અનેહસમ् ।

ઇમાં ચુ વાચું પ્રતિહર્યેથા નરો વિશ્વેદ્વામા વો અશનવત् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે દેવા:-વિદ્વાનો ! વઃ-તમારા માટે અમે વિદથૈષુ-જ્ઞાણવા યોગ્ય, અધ્યયન અધ્યાપન આદિ વ્યવહારોમાં જે અનેહસમ्-હિંસારહિત, સર્વદા રક્ષણીય, દોષરહિત, શાભુવમ-કલ્યાણકારક, મન્ત્રમ-પદાર્થોનું મનન કરાવનાર મંત્ર અર્થાત્ શ્રુતિ સમૂહને વોચેમ-ઉપદેશ કરીએ, તમ-તે વેદોને ઇત-જ અઠવેદભાગ્ય

તમે ગ્રહણ કરો. ઇત્-જો ઇમામ્-એ વાચમ्-વેદ વાણીને પ્રતિહર્યથ-વારંવાર જાણો, તો વિશ્વા-સર્વ વામા-પ્રશસ્ત વાણી વઃ-તમને અશનવત્-પ્રાપ્ત થાય. (૬)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોએ વિદ્યાના પ્રચાર માટે સર્વ મનુષ્યો માટે સદા અંગો અને ઉપનિષદ્દો સહિત સસ્વર હસ્તક્રિયાજ્ઞાપન-પૂર્વક અર્થસાહિત વેદોનો ઉપદેશ કરવો જોઈએ.

જો કોઈ મનુષ્ય ઈચ્છે, તો સંગતિથી વેદવિદ્યાને પ્રાપ્ત કરે. તેના વિના કોઈને સાચું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓએ પ્રયત્નથી સમસ્ત વેદ ગ્રહણ કરાવવા અને ગ્રહણ કરવા જોઈએ. (૬)

કો દૈવયન્તમશનવ્જનું કો વૃક્તબર્હિષમ् ।

પ્રપ્ર દાશાન્પસ્ત્યાભિરસ્થિતાન્તર્વાવ્તક્ષયં દધે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : કઃ-કોણ મનુષ્ય દૈવયન્તમ-વિદ્વાનોની કામના કરનારને, અને કઃ-કોણ વૃક્તબર્હિષમ-સર્વ વિદ્યાઓમાં કુશળનું સર્વ ઋતુઓમાં યજા કરનારને, જનમ-સમસ્ત વિદ્યાઓમાં પ્રકાશિત મનુષ્યને અશનવત્-પ્રાપ્ત થાય છે ? તથા કોણ દાશાન-દાનશીલ પુરુષ પ્રાસ્થિત-પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત કરે છે, કોણ પસ્ત્યાભિ:-ઉત્તમ ગૃહવાળી ભૂમિમાં અન્તર્વાવત્-સર્વની અન્તર્ગત ગતિ કરનાર વાયુથી યુક્ત ક્ષયમ-નિવાસ કરવા યોગ્ય ગૃહને દધે-ધારણ કરે છે ? (૭)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્ય વિદ્યા પ્રચારની કામના કરનાર વિદ્વાનને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. સર્વ લોકો દાનશીલ બનીને સર્વ ઋતુઓમાં સુખદાયી ગૃહ રાખી શકતા નથી. પરંતુ કોઈ વિરલ ‘માયશાળી’ જ તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૭)

ઉપ ક્ષુત્રં પृજ્ઞીત હન્તિ રાજભિર્ભૂયે ચિત્સુક્ષ્મિતિં દધે ।

નાસ્ય વૃત્તાં ન તરુતા મહાધુને નાર્ભે અસ્તિ વૃજ્ઞિણઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જે મનુષ્ય ક્ષત્રમ-રાજ્યને પृજ્ઞીત-સંબંધ તથા સુક્ષ્મિતમ-ઉત્તમોત્તમ ભૂમિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર વ્યવહારને દધે-ધારણ કરે છે. અસ્ય-એ સર્વ સમાધ્યક્ષ વૃજ્ઞિણઃ:-બળવાન રાજભિ:-રાજ્યપૂતોની સાથે ભયે-યુદ્ધ સમયના ભયમાં પોતાના મનુષ્યોને કોઈ પણ શત્રુ ન-નહિ હન્તિ-મારી શકે, ન મહાધને-નહિ મહાધનની પ્રાપ્તિ હેતુ મહાયુદ્ધમાં વર્ત્તા-વિપરીત વર્તનવાળા અને ન-એ વીર્ય-બળવાળાની સમીપ અર્ભે-નાના યુદ્ધમાં ચિત્ત-પણ તસ્તા-બળનું ઉલ્લંઘન કરનાર કોઈ અસ્તિ-હોય છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે રાજ્યપુરુષ મહા અથવા નાના યુદ્ધમાં શત્રુઓને જીતીને, અથવા બાંધીને તેનું નિવારણ કરીને તથા ધર્મપૂર્વક રાજ્યનું પાલન કરવામાં સમર્થ હોય છે, તે આ સંસારમાં આનંદ ભોગવીને, મૃત્યુ પછી પણ મહાન આનંદને ભોગવે છે. (૮)

સંગતિ : પૂર્વ ઓગણચાલીસમાં સૂક્તમાં પ્રતિપાદિત વિદ્વાનોના કાર્યરૂપ અર્થની સાથે આ સૂક્તના બ્રહ્મણસ્પતિ આદિ શાખાના અર્થોના સંબંધથી પૂર્વ સૂક્તની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૪૦)

સ્થૂતિ-૪૧

યં રક્ષન્તિ પ્રચૈતસો વરુણો મિત્રો અર્યમા । નૂચિત્સ દંભ્યતે જનઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પ્રચૈતસઃ-શ્રેષ્ઠ શાનવાન વર્ણઃ-ઉત્તમ ગુણ અને શ્રેષ્ઠતાથી સભાધ્યક્ષને યોગ્ય મિત્રઃ-સર્વના મિત્ર અર્યમા-પક્ષપાત રહિત ન્યાય કરવામાં સમર્થ એ સર્વ યમ-જે મનુષ્ય, રાજ્ય તથા દેશની રક્ષન્તિ-રક્ષા કરતા હોય, સઃ ચિત्-તે પણ જનઃ-પ્રજા-સેનાસ્થ મનુષ્ય આદિનું નું-શીઘ્ર સર્વ શત્રુઓથી કદાચ દંભ્યતે-(હિંસ્યતે) હનન થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, સર્વથી ઉત્તમ મનુષ્યને સેનાધ્યક્ષ અને સભાપતિ, સર્વથી મિત્રતા રાખનારને દૂત, અધ્યાપકને ઉપદેશક અને ધાર્મિક (મનુષ્ય)ને ન્યાયાધીશ બનાવવો જોઈએ. તેનાથી રક્ષા આદિ પ્રાપ્ત કરીને સર્વ શત્રુઓને સંભાળીને સર્વનું હિત કરવું જોઈએ.

કોઈએ પણ મૃત્યુનો ભય રાખવો યોગ્ય નથી, કારણ કે જેનો જન્મ થયો છે, તેનું મૃત્યુ અવશ્ય થાય છે. તેથી મૃત્યુથી ડરવું એ મૂર્ખાઓનું કામ છે. (૧)

યં બાહુતેવ પિપ્રતિ પાન્તિ મર્યા રિષઃ । અરિષ્ટઃ સર્વ એથતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે વરુણ આદિ ધાર્મિક વિદ્વાનજન બાહુતેવ-જેમ શૂરવીર બાહુબળથી ચોર આદિનું નિવારણ કરીને દુઃખોને દૂર કરે છે, તેમ યમ-મર્યામ-મનુષ્યને પિપ્રતિ-સુખોથી પૂર્ણ કરે છે અને રિષઃ-હિંસક શત્રુઓથી પાન્તિ-રક્ષા કરે છે. સઃ-તે સર્વઃ-સમસ્ત મનુષ્ય માત્ર અરિષ્ટઃ-સર્વ પ્રકારના વિદ્યાથી રહિત બનીને વેદ વિદ્યા આદિ ગુણોથી (સુખ-એશ્વર્યાદિ ગુણોથી) નિત્ય એથતે-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ આદિ રાજપુરુષો બાહુબળ અને પ્રયત્નો દ્વારા શત્રુઓ, ડાકૂઓ, ચોરો અને દરિદ્રતાનું નિવારણ કરીને, મનુષ્યોની સમ્યક રક્ષા કરીને, પૂર્ણ સુખોને ઉત્પન્ન કરીને, સમસ્ત વિદ્યાને દૂર કરીને તથા સર્વ મનુષ્યોને પુસ્તાર્થમાં જોડીને, બ્રહ્માર્થનું પાલન, વિષય લોલુપતાનો ત્યાગ તથા વિદ્યા અને સુશિક્ષા દ્વારા શરીર અને આત્માની ઉન્નતિ કરે છે; તેમ પ્રજાજનોએ પણ કરવું જોઈએ. (૨)

વિ દુર્ગા વિ દ્વિષઃ પુરો જન્તિ રાજાન એષામ् । નર્યન્તિ દુરિતા ત્રિરઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે રાજાનઃ-ઉત્તમ કર્મ અને ગુણોથી પ્રકાશમાન રાજ એષામ-એ શત્રુઓના દુર્ગા-દુઃખથી જાણી શકાય એવા કિલ્લાઓ અને પુરઃ-નગરોને (વિ) જન્તિ-છિન-ભિન કરીને તથા દ્વિષઃ-શત્રુઓને (તથા દુરિતા-દુઃખોને) વિ તિરેનયન્તિ-નષ્ટ કરી નાખે છે, તે ચક્કવર્તી રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ બને છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે અન્યાયકારી લોકો ધર્માત્માઓને દુઃખ આપીને કિલ્લામાં છુપાય જાય છે અને ફરી આવીને દુઃખ આપે છે; તેના નાશ માટે અને શ્રેષ્ઠોના પાલન માટે, ધાર્મિક વિદ્વાન રાજપુરુષ તે અન્યાયકારીઓના કિલ્લાઓનો નાશ કરી તથા તેને છિન-ભિન કરીને, યાતના આપીને, મારીને

अथवा वशमां करीने धर्मपूर्वक राज्यनुं पालन करे. (३)

सुगः पन्था अनृक्षुर आदित्यास त्रहुतं युते । नात्रावखादो अस्ति वः ॥४॥

पदार्थः ज्यां आदित्यासः—सभ्यक् सेवनथी अडतालीस वर्ष सुधी ध्रष्टव्यर्थ द्वारा शरीर अने आत्माना बणयुक्त होवाथी सूर्य समान प्रकाशित अने अविनाशी धर्मने जाणनार विद्वानजन रक्षा करनार होय, वा ऐनाथी जे अनृक्षर-कांटा, खाडा, चोर, डाकू, अविद्या अने धर्मचरणथी रहित सरण सुगः—सुखथी जाणवा योऽय पन्था—जण, स्थण अने अन्तरिक्षमां जवा माटे तथा विद्या, धर्म अने न्याय प्राप्तिना मार्गनुं संपादन करेल होय, ते अने त्रहाम्-ध्रष्टवा, सत्य अने यज्ञने यते-प्राप्त थवा माटे तमे लोकोने-तमने अत्र-ए मार्गमां अवखादः—भय नास्ति-कठी थतो नथी. (४)

भावार्थः मनुष्योये भूमि, समुद्र अने अनातरिक्षमां रथ, नौका अने विमानोने जवा माटे सरण-सीधा, दृढ तथा कांटा, चोर, डाकूओना भय आहिथी रहित मार्गो बनाववा जोઈये. ज्यां कोईने कांઈ पण हुःय अने भय न थाय ते सर्व सिद्ध करीने अभ्यं यक्षती राज्यनो उपभोग करवो अने कराववो जोઈये. (४)

यं यज्ञं नयथा नर आदित्या त्रहुजुना पुथा । प्र वः स धीतये नशत् ॥५॥

पदार्थः हे आदित्याः—सभस्त विद्याओथी सूर्य समान प्रकाशमान नरः—न्याययुक्त राज सभासदो ! आप धीतये-सुखोने प्राप्त करावनारी कियाओ भाटे यम्-जे यज्ञम्-राजधर्मयुक्त व्यवहारने त्रहुजुना-शुद्ध सरण यथा-मार्गथी नयथ-प्राप्त थाओ धो. सः—ते वः—तमने प्रणशत् नष्ट करनार बनता नथी. (५)

भावार्थः आ मंत्रमां पूर्व मंत्रथी न-पदनी अनुवृत्ति छे. ज्यां विद्वानजन सभापति, सेनापति, सभासद अने कर्मचारी बनीने विजय प्राप्त करे छे, (विनयं कुर्वन्ति-पाठान्तरथी विनयपूर्वक न्याय करे छे.), त्यां कठी पण सुखनो नाश थतो नथी. (५)

स रत्नं मर्त्यो वसु विश्वं तोकमुत त्मनो । अच्छा गच्छत्यस्तृतः ॥६॥

पदार्थः जे अस्तृतः—हिंसा रहित मर्त्यः—मनुष्य छे, सः—ते त्मना-आत्मा, मन अने प्राणथी विश्वम्-सर्व रत्नम्-मनुष्योना भनने रभण करनार वसु-सर्वोद्धृष्ट द्रव्य उत-अने तोकम्-सर्व उत्तम गुणोथी युक्त पुत्रो-संतानोने अच्छ गच्छति-सारी रीते प्राप्त करे छे.

भावार्थः विद्वान मनुष्य द्वारा सभ्यक् रक्षा करेल मनुष्य आहि प्राणी सभस्त उत्तम पदार्थोने तथा संतानोने प्राप्त करे छे. तेना विना कोईनी पण वृद्धि थती नथी. (६)

कथा राथाम सखायुः स्तोमं मित्रस्यार्यम्णः । महि प्सरो वरुणस्य ॥७॥

पदार्थः अमे सखायः—सर्वना भित्र बनीने मित्रस्य-सर्वना भित्र अर्यम्णः—न्यायाधीश अने वस्त्रस्य-अर्हवेदभाष्य

સર્વोત્તમ અધ્યક્ષના મહિ-મહાન સ્તોત્રમ्-ગુણ સ્તુતિ-સમૂહને કથા-કેવી રીતે રાધામ-સિદ્ધ કરીએ. કેવી રીતે અમને પ્રસરઃ-સુખોનો ભોગ પ્રાપ્ત થાય. (૭)

ભાવાર્થ : જ્યારે કોઈ કોઈને પૂછે કે અમે કેવી રીતે મિત્રતા, ન્યાય અને ઉત્તમ વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરી શકીએ, તો તે તેને આ રીતે કહે, કે પરસ્પર વિદ્યાદાન અને પરાપ્રકારીથી જ એ બધું પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તે સિવાય કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૭)

મા કો જ્ઞન્તં મા શપન્તં પ્રતિ વોચે દેવ્યન્તરમ् । સુમૈરિદ્વ આ વિવાસે ॥૮॥

પદાર્થ : હું કઃ-મિત્રરૂપ તમને જ્ઞન્તમ्-મારનાર જનથી માપ્રતિવોચે-સંભાષણ પણ ન કરુ-કઃ-તમને શપન્તમ्-વ્યર્થ નિંદા વચન કહેનાર મનુષ્યથી પ્રિય મા-ન બોલું, પરંતુ સુમૈઃ-સુખોથી સહિત તમારા સુખદાતા ઇત-જ દેવ્યગુણોની કામનાઓની આવિવાસે-સભ્યકું સેવા સદા કરું. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, પોતાના મિત્રના શત્રુ પર અને તે શત્રુના મિત્ર પર પણ પ્રેમ કરવો નહિ. મિત્રની સદા રક્ષા કરવી જોઈએ. વિદ્વાનોની અને વિદ્વાનોના મિત્રોની પ્રિયવચન, ધન, ભોજન, વસ્ત્ર અને યાન-વાહન આદિથી નિત્ય સેવા કરવી જોઈએ. મિત્રહીન મનુષ્ય સુખની વૃદ્ધિ કરી શકતો નથી. તેથી વિદ્વાન જનો ધાર્મિકોને મિત્ર બનાવે. (૮)

ચતુર્શિદ્વદ્માનાદ્વિભીયાદા નિધાતોः । ન દુર્લક્તાય સ્પૃહયેત् ॥૯॥

પદાર્થ : ચતુરઃ-(૧) મારનાર, (૨) શાપ આપનાર અને દદમાનાત्-(૩) વિષાદિ આપનાર તથા નિધાતો:-૪ અન્યાયથી પરદ્રવ્ય હરનાર એ ચાર પ્રકારના મનુષ્યોનો વિશ્વાસ કરવો નહિ ચિત્-અને એનાથી બિભીયાત्-નિત્ય ડરવું તથા દુર્લક્તાય-(૫) દુષ્ટ વચન બોલનાર મનુષ્યને માટે ન સ્પૃહયેત્ એ પાંચેયને મિત્ર બનાવવાની કદી ઈચ્છા કરવી નહિ. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ દુષ્ટ કર્મ કરનારનો તથા દુષ્ટ વચન બોલનારાનો સંગ અને વિશ્વાસ કદી પણ કરવો નહિ. મિત્રનો દ્રોહ, તેનું અપમાન અને વિશ્વાસધાત કદી પણ કરવા નહિ. (૯)

સંગતિ : આ સૂત્રમાં પ્રજાની રક્ષા, શત્રુ પર વિજય, માર્ગનું શોધન, યાનોની રચના અને તેને ચલાવવા, દ્રવ્યોની ઉન્નતિ કરવી, શ્રેષ્ઠોની મિત્રતા, દુષ્ટોમાં અવિશ્વાસ અને અધર્માચરણથી નિત્ય ડરવું. આ રીતે કથનથી પૂર્વ-સૂક્તના અર્થની સાથે આ સૂક્તની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૯૧)

સૂક્ત-૪૨

સં પૂષ્ણનધ્વનસ્તિરુ વ્યંહો વિમુચો નપાત् । સદ્ગ્વા દેવુ પ્ર ણસ્પુરઃ ॥૧॥

પદાર્થ : હે પૂષન्-સમસ્ત જગતના પોષક, નપાત्-નાશ રહિત, દેવઃ-દ્વિષાદિ સંપન્ન વિદ્વાન્ ! દુઃખના અધ્વનઃ-માર્ગથી વિત્તિર-પાર થઈને અમને પણ પાર કરો, અંહઃ-રોગ રૂપી દુઃખોના માર્ગને

વિમુચઃ:- દૂર કરો, પુરુષ-પ્રથમ નઃ:-અમને પ્રસક્તબ-સવોતૃષ્ટ ગુણોમાં પ્રસક્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જેમ ઈશ્વરની ઉપાસનાથી અને તેની આજ્ઞાના પાલનથી સમસ્ત દુઃખોને પાર કરીને સર્વ સુખોને પ્રાપ્ત કરવા ઓઈએ; તેમ ધાર્મિક, સર્વના મિત્ર અને પરોપકારી વિદ્વાનના સંગ અને ઉપદેશ દ્વારા અવિદ્યા આળ રૂપી માગને પાર કરીને વિદ્યા રૂપી સૂર્યની પ્રાપ્તિ કરવી ઓઈએ. (૧)

યો નઃ પૂષનુંઘો વૃકો દુઃશેવ આદિદેશતિ । અપ સ્મ તં પુથો જહિ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે પૂષન-સર્વ જગતને વિદ્યાથી પુષ્ટ કરનાર વિદ્વાન् ! આપ યઃ-જે અઘઃ-પાપ કરનાર, દુશેવઃ-દુઃખમાં શયન કરવવાને યોગ્ય વૃકઃ-સ્તેન અર્થાત્ દુઃખ દેનાર ચોર નઃ-અમને આદિદેશતિ-ઉદેશપૂર્વક પીડા આપે છે, તમ-તે દુષ્ટ સ્વભાવવાળાને પથઃ-રાજધર્મ અને પ્રજામાર્ગથી અપજહિ-નષ્ટ કરો અને દૂર કરો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ શિક્ષા, વિદ્યા અને સેનાના બળથી પારકું ધન હરનારા ધૂર્તો અને ચોરોને સર્વ રીતે હણવા-મારવા ઓઈએ, દૂર ફેંકવા ઓઈએ અને નિરંતર બંદીવાન રાખવા ઓઈએ. એમ કરીને રાજધર્મ અને પ્રજાના માર્ગાને નિઃશંક અને નિર્ભય બનાવવા ઓઈએ. જેમ પરમેશ્વર દુષ્ટોને તેઓના કર્મ અનુસાર શિક્ષા કરે છે, તેમ અમારે પણ દુષ્ટોને શિક્ષા, દંડ અને વેદ દ્વારા સજાન બનાવવા ઓઈએ. (૨)

અપ ત્યં પરિપુન્થિનં મુષીવાણી હુરુશ્રિતમ् । દૂરમધિ સ્નુતેરંજ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વન् રાજન् ! આપ ત્યમ-તે પરિપુન્થિનમ-પ્રતિકૂળ ચાલનાર ડાકૂ મુષીવાણમ-ચોર કર્મથી દીવાલને તોડીને, દણિનું આચાદન કરીને, બીજાઓના પદાર્થોને હરનાર, હુરુશ્રિતમ-ઉત્કોચક અર્થાત્ હાથથી બીજાઓના પદાર્થોને ગ્રહણ કરનાર, અનેક પ્રકારના ચોરોને સ્નુતે:-રાજધર્મ અને પ્રજામાર્ગથી દૂરમ-અધ્યપાજ-તેને દંડ અને શિક્ષા આપીને દૂર કરો. (૩)

ભાવાર્થ : કોઈ ડાકૂ, કોઈ કપટપૂર્વક અપહરણ કરનાર, કોઈ મૂર્ખિત કરીને પારકા પદાર્થો લેનાર, કોઈ ઉત્કોચક = લાંચ લેનાર, કોઈ રાતે સુરંગ લગાડીને જે પારકા પદાર્થો હરણ કરે છે, કોઈ વિભિન્ન વેપારની દુકાનોમાં બેસીને છળપૂર્વક પદાર્થોને હરે છે, કોઈ (અન્યાયપૂર્વક) શુલ્ક-ધન લેનાર, કોઈ કર્મચારી બનીને સ્વામીના પદાર્થોને હરે છે, કોઈ છળ-કપટ દ્વારા પારકા રાજ્યોને પોતાના બનાવી લે છે, કોઈ ધર્માપદેશ (રૂપના ઢોંગથી) મનુષ્યોને ભરમાવીને તથા ગુરુ બનીને શિષ્યોના પદાર્થો હરણ કરે છે, કોઈ પ્રાડવિવાહ = વકીલ બનીને (મનુષ્યો-અસીલોને) લડાવીને-વિવાદમાં ફસાવીને તેના પદાર્થોને હરે છે અને કોઈ ન્યાયસને બેસીને (અનુચિત) ધન આપ્ય લઈને અથવા મિત્ર ભાવથી અન્યાય કરે છે વગેરે (જેટલા છે) તે સર્વને ચોર આજવા ઓઈએ. તેઓનું સર્વ ઉપાયોથી નિવારણ કરીને મનુષ્યોએ ધર્મપૂર્વક રાજ્યશાસન કરવું ઓઈએ. (૩)

त्वं तस्य द्वयाविनोऽघशंसस्य कस्य चित् । पुदाभि तिष्ठ तपुषिम् ॥४॥

पदार्थ : हे सेना अने सभाना अध्यक्ष ! **त्वम्**-आप तस्य-ते द्वयाविनः-प्रत्यक्ष अने अप्रत्यक्ष अन्योना पदार्थोने हरनारा **कस्यचित्-कोई** अघशंसस्य-, **तपुसिम्**-योरोनी सेनाने **पदाभितिष्ठ-बण** द्वारा वशीभूत करो. (४)

भावार्थ : न्यायधीश आहि मनुष्योये, कोई अपराधी अथवा योरने दं आप्या विना छोडवो नहि. कारण के तेम न करवाथी प्रजा पीडित थती रहेशे. तेथी प्रजानी रक्षा माटे हुष्ट करनार पिता, आचार्य, माता, पुत्र अने मित्रने पण सदा अपराध अनुसार दं आपवो ओईये. (४)

आ तत्ते दस्त्र मन्तुमः पूषन्वर्णे वृणीमहे । येन पितृनचोदयः ॥५॥

पदार्थ : हे **दस्त्र-हुष्टोना** नाशक, **मन्तुमः**-प्रशस्तशान युक्त **पूषन्-सर्वथा** पुष्टिकारक विद्वान् ! आप **येन-**जे रक्षा आहिथी **पितृन्-वयोवृद्ध** अने ज्ञानथी वृद्धोने **अचोदयः**-धर्ममां प्रेरणा करो **तत्-ते ते-आपना अवः**-रक्षादिने अमे **आवृणीमहे-सर्वथा** स्वीकार करीये. (५)

भावार्थ : मनुष्य जेम प्रेम अने अनुरागथी सेवा द्वारा माता-पिता अने अध्यापक आहि वयोवृद्ध तथा ज्ञानवृद्ध जनोने प्रसन्न अर्थात् तृप्त करे, तेम समस्त प्रजाआना सुखने माटे हुष्टोने दंडित करीने श्रेष्ठोने सुखी करे. (५)

अथा नो विश्वसौभग्य हिरण्यवाशीमत्तम् । धनानि सुषणा कृधि ॥६॥

पदार्थ : **विश्वसौभग्य-समस्त ऐश्वर्यथी** युक्त **हिरण्यवाशीमत्तम्-अत्यंत सत्यनी प्रकाशक**, उत्तम रीति अने **सुशिक्षित वाणीयुक्त सभाध्यक्ष** ! आप **नः-अमने सुषणा-सुखथी** सेवन करवा योऽय धनानि-विद्यारूपी धर्म अने यक्षवर्ती राज्यनी श्री-लक्ष्मीथी सिद्ध करेल धनने प्राप्त करावीने **अथ-पश्चात् अमने सुखी कृधि-करो.** (६)

भावार्थ : इश्वरना अनंत सौभाग्य अने धार्मिक सभापति, सेनापति अने न्यायधीशना यक्षवर्ती सुलभ सुखेश्वर्योथी युक्त होवाथी अे बन्नेनो आश्रय करीने मनुष्योये असंभ्य विद्या अने सुवर्ण आहि धन प्राप्त करीने अत्यंत सुखोनो भोग करवो अने कराववो ओईये. (६)

अति नः सुश्चतो नय सुगा नः सुपथा कृणु । पूषन्निह क्रतुं विदः ॥७॥

पदार्थ : हे **पूषन्-सर्वना** पोषक जगदीश्वर अने प्रजाना पोषक सभाध्यक्ष विद्वान् ! आप **इह-आ संसार अने जन्ममां सश्तः-विज्ञान** युक्त विद्याधर्मने प्राप्त करेल **नः-अमने सुगा-सुखपूर्वक गमन-ज्ञाने योऽय सुपथा**-उत्तम विद्या धर्मयुक्त आप्त = विद्वानोना मार्गथी **अतिनय-अत्यंत प्रयत्नथी** यलावो अने अमने उत्तम विद्याहि धर्म मार्गथी **क्रतुम्**-उत्तम कर्म अने उत्तम प्रश्ना = बुद्धिथी **विदः-शाना करो.** (७)

भावार्थ : सर्व मनुष्यों एवं जगदीश्वरने अेवी रीते प्रार्थना करवी और अे, के हे जगदीश्वर ! आप कृपा करीने अमने अधर्म मार्गथी दूर करीने धर्म मार्गमां नित्य चलावो. विद्वानथी पश्च पृथिवुं और अे अने निवेदन करवुं और अे, के आप अमने वेद विद्याना शुद्ध अने सरण मार्ग चलावो. (७)

अभि सूयक्षमं नयु न नवज्वारो अध्वने । पूषन्निह क्रतुं विदः ॥८॥

पदार्थ : हे पूषन्-सभाध्यक्ष ! आ संसार अने जन्मान्तरमां अध्वने-श्रेष्ठ मार्ग माटे अमने सुयक्षम्-उत्तम ज्व आहि औषधि उत्पन्न थनार देशने अभिनय-सर्व रीते प्राप्त करावो; अने क्रतुम्-उत्तम कर्म अने प्रश्ना = बुद्धिने विदः-करावो, जेथी ए मार्गमां चालीने अमारामां नवज्वारः-नवानवा संताप न-उत्पन्न थाय नहि. (८)

भावार्थ : हे परमेश्वर ! आपनी कृपाथी श्रेष्ठ देश अने गुण अमने प्रदान करो तथा समस्त दुःखोने दूर करीने सुख प्राप्त करावो.

हे विद्वान सभापति ! आप अमने विनयपूर्वक पालन करीने तथा विद्याथी शिक्षित करीने ए राज्यमां सुखी करो. (९)

शग्धि पूर्धि प्र यंसि च शिशीहि प्रास्युदरम् । पूषन्निह क्रतुं विदः ॥९॥

पदार्थ : हे पूषन्-हे सभापति अने सेनापति ! आप अमने शग्धि-सुख आपवाने समर्थ छो, पूर्धि-सर्व सुखोनी पूर्ति करो, प्रयांसि-दुष्ट कर्मोथी पृथक राखो, शिशीहि-सुखपूर्वक शयन करावो अने दुष्टोनुं छेदन करो, प्रासि-सर्व सेना अने प्रजाना अंगोने पूर्ण करो अने अमारा उदरम्-उदर-पेटने उत्तम अन्नोथी पूर्ण करो, इह-ए प्रजाना सुखोने पूर्ण करो तथा क्रतुम्-युद्ध विद्याने विदः-प्राप्त करो. (९)

भावार्थ : सभापति राजा अने सेनाध्यक्ष विना कोई पश्च आ संसारमां सामर्थ्य प्रदाता, सुखी करनार, पुरुषार्थ प्रदाता, योर-दस्यु आहिना भयना निवारण करा, सर्वोत्तम भोगोना दाता अने न्याय तथा विद्याना प्रकाशक नथी. तेथी सर्वेषे ते बन्नोनो आश्रय करवो और अे. (९)

न पूषणं मेथामसि सूक्तैरभि गृणीमसि । वसूनि दुस्ममीमहे ॥१०॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जेम अमे सूक्तैः-वेदोक्त स्तोत्रोथी पूषणम्-सभाध्यक्ष अने सेनाध्यक्षनी अभिगृणीमसि-गुण अने शान पूर्वक स्तुति करीथे छीअे, दस्मम्-शत्रुने मेथामसि-मारे छे-हळे छे, वसूनि-उत्तम वस्तुओनी ईमहे-याचना करीथे छीअे अने परस्पर द्वेष कदापि न-करता नथी, तेम तमे पश्च करो. (१०)

भावार्थ : कोई अे पश्च मूर्खताथी सभापति अने सेनापतिनो आश्रय त्याग करीने शत्रु पासे याचना करवी नहि. परंतु वेदो द्वारा राजनीति आणीने, ते (बन्न)नी सुमष्टायथी शत्रुने मारीने, विद्वान अने सुवर्ण आहि धन प्राप्त करीने तथा सुपात्रोने दान आपीने विद्यानो विस्तार करवो और अे. (१०)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ‘પૂષ્ટન’ શબ્દનું વર્ણન, શક્તિની વૃદ્ધિ, દુષ્ટ શત્રુઓનું નિવારણ, સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ, સુમાર્ગમાં ચાલવું, બુદ્ધિ અને કર્મની વૃદ્ધિ કહેલ છે, એથી આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે જાણવી જોઈએ. (૪૨)

સૂક્તા-૪૩

કદ રુદ્રાય પ્રચેતસે મીદુષ્ટમાય તવ્યસે । વોચેમ શન્તમં હુદે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અમે કત્-ક્યારે પ્રચેતસે-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયુક્ત મીદુષ્ટમાય-અત્યંતસેવન કરવા યોગ્ય અને તવ્યસે-અત્યંત વૃદ્ધ હુદે-હદ્યમાં રહેનાર સ્વાયે-પરમેશ્વર, જીવ અને પ્રાણવાયુને માટે શન્તમમ्-અત્યંત સુખ રૂપ વેદનો વોચેમ-સારી રીતે ઉપદેશ કરે. (૧)

ભાવાર્થ : ‘સ્તુ’ શબ્દથી ત્રણ અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. (૧) પરમેશ્વર, (૨) જીવ અને (૩) વાયુ. તેમાં એક પરમેશ્વર સર્વજ્ઞ હોવાના કારણો જેને જેવા પાપ કર્મ કર્યા હોય, તેને તેનું ફળ આપનાર હોવાથી રૂપ = રડાવનાર છે, બીજો જીવ જ્યારે મૃત્યુ સમયે શરીર ત્યાગ કરે છે અને જ્યારે પાપનું ફળ ભોગવે છે, ત્યારે સ્વયં રડે છે. ત્રીજો વાયુ (ઉદ્દર) શૂલ આદિ પીડા કર્મથી કર્મ નિમિત્ત બનીને રડાવે છે, એ રીતે એ ત્રણેય રૂપ છે, એમ જાણવું જોઈએ. (૧)

યથા નો અદિતિઃ કરુત્પશ્વે નૃભ્યો યથા ગવે । યથા તોકાય રુદ્રિયમ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યથા-જેમ તોકાય-ઉત્પન્ન થયેલ = સધોજાત-બાળકને માટે અદિતિ:-માતા, યથા-જેમ પશ્ચે-પશુ સમૂહના માટે પશુપાલક, યથા-જેમ નૃભ્યો:-મનુષ્યોને માટે રાજી, યથા-જેમ ગવે-ઇન્દ્રિયોને માટે જીવ અને પૃથિવીને માટે ખેતી કરનાર-ખેડૂત કરત્-સુખોને કરે છે, તેમ નઃ અમારા માટે સંદ્રિયમ्-પરમેશ્વર અને પવનના (સુખ) કર્મ પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ માતા-પિતા વિના સંતાનોને, ગોવાળ વિના પશુઓને તથા રાજસભા વિના પ્રજાઓને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમ વિદ્યા અને પુરુષાર્થ વિના (કોઈને) સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. (૨)

યથા નો મિત્રો વરુણો યથા રુદ્રશ્રિકેતતિ । યથા વિશ્વે સુજોષસઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યથા-જેમ મિત્ર:-મિત્ર અને પ્રાણ વર્સણ:-ઉત્તમ ઉપદેશા અને ઉદાન, યથા-જેમ સ્તુ:-પરમેશ્વર નઃ અમને ચિકેતતિ-જ્ઞાનયુક્ત કરે છે; યથા-જેમ વિશ્વે-સર્વ સજોષસઃ:-સ્વસમાન પ્રીતિ સેવન કરનાર વિદ્વાનજનો વિદ્યાઓને જાણનારા હોય છે, તેમ યથાર્થ વક્તા મનુષ્ય સર્વને વિદ્યાયુક્ત કરે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વને (તેમ) વિદ્વાનોને પણ મિત્રતા અને શ્રેષ્ઠ આચરણ ધારણ કરીને, સર્વ મનુષ્યોને માટે સત્ય વિદ્યાઓનો ઉપદેશ કરવો જોઈએ.

જેમ પરમેશ્વરે વેદ દ્વારા સમસ્ત વિદ્યાઓને પ્રકાશિત કરેલ છે, તેમ અધ્યાપકોએ સર્વ મનુષ્યોને વિદ્યાયુક્ત કરવા જોઈએ. (૩)

गाथपतिं मेधपतिं रुद्रं जलाषभेषजम् । तच्छ्रुयोः सुमनमीमहे॥४॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जेम अमे **गाथपतिम्-स्तुति** करनारना पालक, **मेध-पतिम्-यज्ञ** अने पवित्र पुरुषोनां पालक, **जलाषभेषजम्-जेना** सुखने माटे भेषज = औषध होय, ते **स्वदम्-परमेश्वरनो** आश्रय करीने, **तत्-ते** विज्ञान अने **शंयोः-व्यावहारिक**, सांसारिक सुखथी पण **सुमनम्-मोक्षना** सुखनी **ईमहे-** याचना करीએ છીએ, तेम तમે पण કરો. (४)

भावार्थ : કોઈ પણ મનુષ્ય, સ્તુતિઓ, ધારણાવતી બુદ્ધિઓ અને દુઃખ નિવારક ઔષધિઓને પ્રાપ્ત કરાવનાર વિદ્વાન વિના તથા પ્રાણાયામ વિના વિજ્ઞાન, સાંસારિક સુખ તથા મોક્ષ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (४)

यः शुक्र इव सूर्यो हिरण्यमिव रोचते । श्रेष्ठो देवानां वसुः॥५॥

पदार्थ : **यः-**જે પૂર્વોક્ત રૂદ્ર સેનાપતિ **सूર्यः** શુક્ર ઇવ-શુક = તેજસ્વી, શુદ્ધ ભાસ્કર-સૂર્ય સમાન **હિરણ્યમિવ-સુવર્ણા** સમાન પ્રીતિકારક, **दેવાનામ्-સર્વ વિદ્વાનો** અને પૃથિવી આદિના મધ્યમાં **શ્રેષ્ઠ:-અત્યુત્તમ વસુः-**સમસ્ત પ્રાણી માત્રને વસાવનાર **રોચતે-પ્રીતિકારક** હોય, તેને સેનાપતિ બનાવવો જોઈએ. (५)

भાવાર्थ : સર્વ મનુષ્યોએ જ્ઞાનવું જોઈએ કે-જેમ પરમેશ્વર સર્વ પ્રકાશનો પ્રકાશક, આનંદીઓમાં આનંદી, શ્રેષ્ઠોમાં શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમોમાં ઉત્તમ, દેવોમાં-વિદ્વાનોમાં દેવ-વિદ્વાન અને આધારોનો આધાર છે; તેમ સભાધ્યક્ષ પ્રકાશવાનોમાં પ્રકાશવાન, ન્યાયકારીઓમાં ન્યાયકારી, આનંદ દાતાઓમાં આનંદદાયક, શ્રેષ્ઠ સ્વભાવવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ સ્વભાવવાળો, વિદ્વાનોમાં વિદ્વાન અને નિવાસ કરાવનારાઓમાં નિવાસ કરાવનાર હોવો જોઈએ. (५)

शं नः करुत्यवैते सुगं मेषाय मेष्ये । नृभ्यो नारिभ्यो गवे॥६॥

पదार्थ : જે રૂદ્ર સ્વામી **नः-અમારી અર્વતે-અશ્-ઘોડા** જાતિ **મેષાય-મેષ-ઘેટાં** જાતિ **મેષ્યे-ઘેટાં-બકરાં** **નृભ्यः-**મનુષ્ય જાતિ **નારિભ्यः-**સ્ત્રી જાતિ અને **ગવे-ગાય** જાતિને માટે **સુગમ्-સરળ શમ्-સુખને** **કરતિ-નિરંતર** કરે તેને જ ન્યાયાધીશ બનાવવો જોઈએ. (६)

ભાવાર्थ : મનુષ્યોએ, સ્વયંના તથા પોતાનાં અને પરાયા મનુષ્યોનાં તથા પશુજીતિનાં સુખને માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના, વિદ્વાનોનો સહયોગ, પ્રાણોનો યથોચિત ઉપયોગ અને પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. (६)

अस्मे सोमु श्रियुमधि नि धेहि शुतस्य नृणाम् । महि श्रवस्तुविनृप्णाम्॥७॥

પદાર્થ : હે **સોમ-સર્વ સુખપ્રાપક જગદીશ્વર** અને સભાધ્યક્ષ ! આપ **અસ્મે-અમારા** માટે અથવા **અમારામાં શતસ્ય-બહુ જ નृणામ्-વીરપુરુષોના તુવિનૃપ્ણામ्-**અનેક પ્રકારના ધન **મહि-પૂજ્ય** અથવા **બહુ જ શ્રવः-**વિદ્વાનું શ્રવણ અને **શ્રિયમ्-રાજ્યલક્ષ્મીનું** અધિ નિધોહિ-સ્થાપન કરો. (७)

भावार्थ : કોઈ પણ મનુષ્ય ઈશ્વરની કૃપા, સત્ત્વાપતિની સહાયતા અને પોતાના પુરુષાર્થ વિના પૂર્ણ વિદ્યા, પણું, ચક્વતી રાજ્ય અને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૭)

મા નઃ સોમપરિબાધો મારાત્યો જુહુરન્ત। આ ન ઇન્દો વાજે ભજ ॥૮॥

પદાર્થ : હે ઇન્દો-સુશિક્ષાથી આર્ડ કરનાર સત્ત્વાપતિ ! નઃ-અમને સોમપરિબાધઃ-જે ઉત્તમ પદાર્થોને સર્વ રીતે દૂર કરનારા વિરોધી મનુષ્યો અમારા પર મા જુહુરન્ત-પ્રબળ ન બને; તથા અરાત્યઃ-જે દાન આદિ ધર્મરહિત શત્રુ હઠાગ્રહી છે, તેઓ નઃ-અમારા એ શત્રુઓને વાજે-યુદ્ધમાં પરાજ્ય કરવા આભજ-સારી રીતે યુક્ત કરો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, અતિ શ્રેષ્ઠ બળના સહયોગથી અને યુદ્ધથી સર્વ દુષ્ટ શત્રુઓને જીતીન, સત્ય ન્યાયથી યુક્ત રાજ્યનું પાલન કરવું જોઈએ. (૮)

યાસ્તે પ્રજા અમृતસ્ય પરસ્મિન્ધામનૃતસ્ય।

મૂર્દ્વા નાભા સોમ વેન આભૂષન્તિ: સોમ વેદ: ॥૯॥

પદાર્થ : હે સોમ-વિજ્ઞાન પ્રદાતા, વેનઃ-કમનીય = સુંદર સ્વરૂપ, મૂર્દ્વા-સર્વોત્તમ ! તું ઋષસ્ય-સત્ય સ્વરૂપ અને સત્યપ્રિય અમृતસ્ય-નાશ રહિત, નાભા-સ્થિર સુખના બંધન રૂપ, વામન-ન્યાય અને આનંદમય સ્થાનમાં વર્તમાન ઈશ્વરની સમાન ન્યાયકારી, તે-તારી યાઃ-જે પ્રજાઃ-પ્રજા છે, તેને આભૂષન્તિ: -સર્વ પ્રકારથી ભૂપણયુક્ત-અલંકૃત કરવાની વેનઃ-ઈચ્છા કર અને તેને વેદઃ-સર્વ વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરાવ. (૯)

ભાવાર્થ : જ્યાં મનુષ્ય અદ્વિતીય ઈશ્વરનો અને તેના ઉપાસક સેનાપતિનો આશ્રય ગ્રહણ કરે છે, ત્યાં તેને લેશ માત્ર પણ હુઃખ પ્રાપ્ત થતું નથી.

જેમ પરમેશ્વર અને સત્ત્વાપતિ શ્રેષ્ઠ આચરણવાળા મનુષ્યોને છે, તેમ પ્રાજ્ઞનોએ પણ પરમેશ્વર અને સત્ત્વાપતિની નિત્ય કામના કરવી જોઈએ. તેની કામના વિના વિસ્તૃત સુખ કદાપિ સંભવ થતું નથી. -પ્રાપ્ત થતું નથી. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રૂદ્ર શબ્દના અર્થનું વર્ણન, સર્વ સુખોનું પ્રતિપાદન, ભિત્રતાનું આચરણ, પરમેશ્વર અને સત્ત્વાપતિના આશ્રયથી સુખોની ગ્રાપિ, એક ઈશ્વરની જ ઉપાસના, પરમ સુખની ગ્રાપિ અને સત્ત્વાપતિનો આશ્રય કહેલ છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૪૩)

સૂક્તા-૪૪

અગ્રે વિવસ્વદુષસશ્વિત્રં રાધો અમર્ત્ય ।

આ દાશુષે જાતવેદો વહુ ત્વમુદ્યા દેવાં ઉષુર્બુર્ધઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિવસ્વત्-સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ અને વિદ્યાપ્રકાશયુક્ત, અમર્ત્ય-મરણધર્મથી રહિત, સાધારણ મનુષ્ય સ્વભાવથી વિલક્ષણ, જાતવેદ:-ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થોને જાણનાર અને પ્રાપ્ત કરનાર અને-જગદીશ્વર અને વિદ્વાન્ ! જેથી (ત્વમ्) આપ અદ્ય-આજ દાશુષે-પુરુષાર્થી મનુષ્ય માટે ઉષસ:-પ્રાતઃકાળથી ચિત્રમ्-અદ્ભુત વિવસ્વત्-સૂર્ય સમાન પ્રકાશિત રાધ:-ધન પ્રદાન કરો છો, તે આપ ઉર્બરુથઃ-પ્રાતઃકાળમાં જગનાર વિદ્વાનોને આવહ-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, ઈશ્વરની આશાનાં પાલન માટે પોતાના પુરુષાર્થી ઈશ્વરની અને આળસ રહિત ઉત્તમ વિદ્વાનોનો આશ્રય લઈને, ચક્વતી રાજ્ય, વિદ્યા અને શ્રી = લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

સમસ્ત વિદ્યાઓના શાતા = જાણનાર વિદ્વાન જન, પરમ શ્રેષ્ઠ ગુણોથી યુક્ત જે શ્રેષ્ઠ કર્મ સ્વીકાર કરવા યોગ્ય છે, તને નિત્ય કરે, જે દુષ્ટ કર્મ છે, તે કદાપિ ન કરે. (૨)

જુષ્ટો હિ દૂતો અસી હવ્યવાહુનોઽને રુથીરધ્વરાણામ्।

સુજૂરશિવભ્યામુષસા સુવીર્યમસ્મે ધોહિ શ્રવો બૃહત्॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે અને-રાજ્યવિદ્યામાં વિચક્ષણ વિદ્વાન્ ! હિ-જે કારણથી આપ જુષ્ટઃ-પ્રસન્ન પ્રકૃતિ અને દૂતઃ-શત્રુઓને તાપ કરાવનાર બનીને અધ્વરાણામ्-અહિસનીય યજોને સિદ્ધ કરનાર છો, ર્થીઃ-પ્રશંસનીય રથયુક્ત છો, હવ્યવાહનઃ-આપવા યોગ્ય વસ્તુઓને પ્રાપ્ત થનાર છો, સજૂઃ-પોતાના સમાનનું સેવન કરનાર અસી-છો; એથી અસ્મે-અમારામાં અશ્વિભ્યામ्-વાયુ અને જળથી ઉષસા-પ્રાતઃકાળમાં સિદ્ધ કરેલી વિદ્યાથી સિદ્ધ કરેલ બૃહત्-મહાન સુવીર્યમ-ઉત્તમ પરાક્રમકારક શ્રવઃ-સર્વ વિદ્યાના શ્રવણના કારણ અન્નને ધોહિ-ધારણ કરો. (૨)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય વિદ્વાનોના સંગ વિના સમસ્ત વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરીને, શત્રુ પર વિજ્ય, ઉત્તમ પરાક્રમ અને ચક્વતી (રાજ્ય) આદિની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી અને અગ્નિનો જળ આદિની સાથે સંયોગ કર્યા વિના ઉત્તમ વ્યવહારોની સિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૨)

અદ્યા દૂતં વૃણીમહે વસુમગિં પુરુપ્રિયમ्।

ધૂમકેતું ભાત્રઝીકું વ્યુષ્ટિષુ યુજ્ઞાનામધ્વરશ્રિયમ्॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અમે અદ્ય-આજ-મનુષ્ય જન્મ તથા વિદ્યાના પ્રાપ્તિ સમયને પ્રાપ્ત થઈને વ્યુષ્ટિષુ-અનેક પ્રકારની કામનાઓમાં ભાત્રઝીકમ-કામનાઓના પ્રકાશ યુજ્ઞાનામ્ અગ્નિહોત્રથી લઈને અસ્થમેધ સુધી અને યોગ ઉપાસના જ્ઞાન તથા શિલ્પવિદ્યારૂપ યજોના મધ્યમાં, અધ્વરશ્રિયમ-હિંસારહિત યજોની શ્રી-શોભારૂપ, ધૂમકેતુમ-જેનો ધૂમ જ ધ્વજારૂપ છે. વસુમ-સર્વ વિદ્યાઓનો નિવાસ અને પુષ્કળ ધનની પ્રાપ્તિનો હેતુ, પુરુપ્રિયમ-અનેકોને પ્રિય, દૂતમ-પદાર્થોને દૂર પહોંચાડનાર અગ્નિમ-ભૌતિક અગ્નિની સમાન વિદ્વાન દૂતનો વૃણીમહે-અંગીકાર કરીએ-સ્વીકાર કરીએ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્યા, રાજ્ય અને સુખની પ્રાપ્તિ માટે ચારેય વેદોના શાતા વિદ્વાનને દૂત બનાવીને, અનેક ગુણોથી યુક્ત હોવાના કારણો, અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવનારી વિદ્વત્તનો સ્વીકાર

કરીને સર્વ કાર્યોને સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૩)

શ્રેષ્ઠ યવિષ્ટમતિથિં સ્વાહૃતં જુષ્ટ જનાય દાશુષે।
દેવાં અચ્છ યાતવે જાતવેદસમગ્નિમીળે વ્યુષ્ટિષુ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હું વ્યુષ્ટિષુ-વિશેષ ભણવા યોગ્ય ઈચ્છાઓની યાતવે-પ્રાપ્તિ માટે દાશુષે-દાતા, જનાય-ધાર્મિક વિદ્વાન મનુષ્યને માટે, શ્રેષ્ઠમ-અતિ ઉત્તમ, યવિષ્ટમ-અતિ બળવાન, જુષ્ટમ-વિદ્વાનથી પ્રસન્ન અને સેવિત સ્વાહૃતમ-સારી રીતે બોલાવીને, સત્ત્વકાર યોગ્ય, જાતવેદસમ-સમસ્ત પદાર્થોમાં વ્યાપ્ત, અતિથિમ-સેવા કરવા યોગ્ય અગ્નિમ-અગ્નિ સમાન વિધમાન સજજન અતિથિ અને દેવાન-દિવ્યગુણોયુક્ત વિદ્વાનોનો અચ્છ-સારી રીતે સત્કાર કરું. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, શ્રેષ્ઠ, ધર્મરૂપી બળયુક્ત, સર્વ વિદ્વાનો દ્વારા સત્કાર પામેલ, પ્રસન્ન સ્વભાવયુક્ત અને સર્વનો ઉપકાર કરનાર વિદ્વાન અતિથિઓનો સત્કાર કરવો જોઈએ, જેથી સર્વનું હિત થાય છે. (૪)

સ્તવિષ્યામિ ત્વામું વિશ્વસ્યામૃત ભોજન।
અને ત્રાતારમુમૃતે મિયેધ્ય યજિષ્ઠ હવ્યવાહન ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અમૃત-અવિનાશી સ્વરૂપ, ભોજન-પાલનકર્તા, મિયેધ્ય-પ્રમાણ કરનાર, હવ્યવાહન-આદાન-પ્રદાન યોગ્ય પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અને-પરમેશ્વર અહમ-હું વિશ્વસ્ય-સર્વ જગતના ત્રાતારમ-રક્ષક, યજિષ્ઠમ-અત્યંત યજન કરનાર-પૂજનીય, અમૃતમ-નિત્ય સ્વરૂપ ત્વા-તારી જ સ્તવિષ્યામિ-સ્તુતિ કરીશ. (૫)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોએ; સર્વ જગતના રક્ષક, મોક્ષ પ્રદાતા, વિદ્યા, કામ તથા આનંદના દાતા અને સેવન કરવા યોગ્ય પરમેશ્વરને છોડીને અન્ય કોઈનું પણ ઈશ્વરનાં રૂપમાં આશ્રય તથા સ્તુતિ કરી પણ કરવી જોઈએ નહિ. (૫)

સુંશંસો બોધિ ગૃણતે યવિષ્ટ્ય મધુજિહ્બ: સ્વાહૃતઃ।
પ્રસ્કર્ણવસ્ય પ્રતિરન્નાયુર્જીવસે નમસ્યા દૈવ્યં જનમ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે યવિષ્ટ્ય-અત્યંત બળવાન, નમસ્ય-પૂજવા યોગ્ય વિદ્વાન, મધુજિહ્બ:-મધુર શાનરૂપ જિહ્વાયુક્ત, સુંશંસ:-ઉત્તમ સ્તુતિથી પ્રશંસિત, સ્વાહૃત:-સુખપૂર્વક આશીન-બોલાવવા યોગ્ય, પ્રસ્કર્ણવસ્ય-ઉત્તમ મેધાવી વિદ્વાનના જીવસે-જીવનને માટે, આયુ:-જીવનને પ્રતિરન્ન-દુ:ખોથી પાર કરતા, જે આપ ગૃણતે-સત્યની સ્તુતિ કરતા મનુષ્યના માટે શાસ્ત્રોનો બોધિ-બોધ કરો; અને જેથી દૈવ્યમ-વિદ્વાનોનાં ઉત્પન્ન થયેલ જનમ-મનુષ્યની રક્ષા કરો છો, એથી સત્કારને યોગ્ય છો. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ, સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોવાના કારણે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય વિદ્વાન
અદ્ગવેદભાષ્ય

મનુષ્યનો સત્કાર કરવો જોઈએ. એ રીતે એનો આશ્રય કરીને સંપૂર્ણ આયુ અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. (૬)

**હોતારં વિશ્વવૈદસં સં હિ ત્વા વિશી ઇન્ધતે ।
સ આ વહુ પુરુષુ પ્રચૈતુસોઽગ્ને દ્રેવાં ઇહ દ્રુવત् ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે પુરુષ-બહુ જ વિદ્યાનોએ બોલાવેલ અને-વિશિષ્ટ શાનયુક્ત વિદ્યાન ! પ્રચેતસ:- ઉત્તમ શાનયુક્ત વિશઃ-પ્રજ્ઞા જે હોતારમ-હવન કર્તા વિશ્વવૈદસમ-સમસ્ત સુખ પ્રાપ્ત ત્વા-આપને હિ-નિશ્ચયપૂર્વક સમિન્ધતે-સમ્યક્ પ્રકાશિત કરે છે; સ:-તે આપ ઇહ-એ યુદ્ધ આદિ કાર્યોમાં ઉત્તમ શાનવાન દેવાન-શૂરવીર વિદ્યાનોને આવહ-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. (૭)

ભાવાર્થ : વિદ્યાનોના સહયોગ વિના પ્રજ્ઞાને સુખ, દિવ્યગુણોની પ્રાપ્તિ અને શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત થતો નથી, એટલા માટે સર્વ મનુષ્યોએ તેને પ્રયત્નથી સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૭)

**સુવિતારમુષસમશ્વિના ભગમંગિં વ્યુષ્ટિષુ ક્ષપઃ ।
કણવાસસ્ત્વા સુતસોમાસ ઇન્ધતે હવ્યવાહું સ્વધ્વર ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે સ્વધ્વર-ઉત્તમ યજવાળા વિદ્યાન ! જે સુતસોમા:-ઉત્તમ પદાર્થોને સિદ્ધ કરતા કણવાસ:-મેધાવી વિદ્યાનો વ્યુષ્ટિષુ-કામનાઓમાં સવિતારમ-સૂર્ય પ્રકાશ ઉષસમ-પ્રાતઃકાળ અશ્વિના-વાયુ અને જળ ભગમ-એશ્વર્ય અગ્નિમ-વિદ્યુત) ક્ષયઃ-રાત્રિ અને હવ્યવાહમ-હોમ કરવા યોગ્ય દવ્યોને પ્રાપ્ત કરાવનાર ત્વા-આપને સમિન્ધતે-સારી રીતે પ્રકાશિત કરે છે, તે આપ પણ તેને પ્રકાશિત કરો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સર્વ કિયાઓમાં દિવસ-રાત (પ્રયત્નથી) સૂર્ય આદિ પદાર્થોનો સમ્યક્ પ્રયોગ કરીને, વાયુ અને વર્ધાની શુદ્ધિ કરનાર શિલ્પ આદિ સમસ્ત કાર્યો કરવા જોઈએ.

વિદ્યાનોના સંગ વિના ગુણના શાનના અભાવના કારણો કોઈ પણ કિયાની સિદ્ધિ કરી શકતી નથી. (૮)

**પતિહૃદ્વરાણમગને દૂતો વિશામસિ ।
ઉષર્બુધ આ વહુ સોમપીતયે દ્રેવાં અદ્ય સ્વર્દ્દશઃ ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : હે અને-વિદ્યાન ! જે આપ હિ-નિશ્ચયપૂર્વક અધ્વરાણામ-યજ્ઞ અને વિશામ-પ્રજ્ઞાઓના પતિ:-પાલક અસ્તિ-છો, એથી આપ અદ્ય-આજ સોમપીતયે-અમૃતરૂપી રસના પાન રૂપ વ્યવહાર માટે ઉષર્બુધ:-પ્રાતઃકાળમાં જાગૃત થનાર સ્વર્દ્દશઃ-વિદ્યારૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી યથાવત્ નિહાળવા યોગ્ય દેવાન-વિદ્યાન અને દિવ્યગુણોને આવહ-પ્રાપ્ત કરો. (૯)

ભાવાર્થ : સભાપતિ અને સેનાપતિ આદિ વિદ્યાન વિદ્યા અધ્યયન અને પ્રજ્ઞાપાલન આદિ યજ્ઞોની રક્ષા માટે પ્રજાઓમાં દિવ્યગુણોને નિત્ય પ્રકાશિત કરો. (૯)

अने पूर्वा अनुषसो विभावसो दीदेशं विश्वदर्शतः ।
असि ग्रामेष्वविता पुरोहितोऽसि यज्ञेषु मानुषः ॥ १० ॥

पदार्थ : हे विभावसो-विशेष दीप्तिने वसावनार, अने-विद्याने प्राप्त करनार विद्वान् ! **विश्वदर्शतः-** सर्वने जोवा योग्य आप पूर्वा:-पूर्व व्यतीत अनु-पश्चात् उवसः:-भविष्यनी-आवनारी अने वर्तमान उषा = प्रभात अने रात-हिवसोने दीदेश-जाणीने एक क्षण पश्च व्यर्थ न वीतावे. आप ज ग्रामेषु-मनुष्योना निवास योग्य गामोमां अविता-रक्षा करनार असि-छो अने यज्ञेषु-अश्वमेघथी लઈने शिख्य पर्यन्त कियाओमां मानुषः:-मनुष्य-व्यक्तिं पुरोहित-सर्व साधनो द्वारा सर्व सुधोने सिद्ध करनार असि-छो.

भावार्थ : विद्वानो सर्व हिवसोमां एक पश्च क्षण व्यर्थ न वितावे. सर्व हिवसोने सर्वोत्तम कार्यो करवा माटे आणे. अे रीते तेने आणीने निरंतर प्रश्ना रक्षक अने पश्चोना कर्ता बने. (१०)

नि त्वा यज्ञस्य साधनमग्ने होतारमृत्विजम् ।
मनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसं जीरं दूतमर्त्यम् ॥ ११ ॥

पदार्थ : हे देव-हिव्य विद्या संपन्न, अने-भौतिक अग्नि समान उत्तम पदार्थोनुं संपादन करनार भेदावी = बुद्धिमान विद्वान् ! अमे यज्ञस्य-त्रष्णा प्रकारना यशना साधनम्-मुख्य साधक होतारम्-हवन करनार अने ग्रहण करनार ऋत्विजम्-यश साधक प्रचेतसम्-उत्तम विश्वानयुक्त जीरम्-वेगवान् अमर्त्यम्-साधारण मनुष्य स्वभावथी रहित अने स्वरूपथी नित्य दूतम्-प्रशंसनीय बुद्धियुक्त अने पदार्थोने देश-देशान्तरमां प्राप्त करावनार त्वा-आपने मनुष्वत्-मननशील मनुष्यनी समान निधीमहि-निरंतर धारण करे.

भावार्थ : आठमा मंत्रथी सुतसोमासः अने कण्वासः-अे वे पदोनी अनुवृत्ति छे. विद्वान् च-अने द्रव्य-सामग्री विना यशनी सिद्धि करी शकाती नसी. (११)

यद्वेवानां मित्रमहः पुरोहितोऽन्तरो यासि दूत्यम् ।
सिन्धोरिव प्रस्वनितास ऊर्मयोऽग्नेभ्रीजन्ते अर्चयः ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे मित्रमहः-मित्रोमां महान पूजनीय विद्वान् ! आप मध्यस्थ बनीने दूत्यम्-दूत कर्मने यासि-प्राप्त करो छो. जे अने:-आत्मानी सिन्धोरिव-समुद्र समान प्रस्वनितासः:-शष्ट करती ऊर्मयः-लहेरो अने:-अग्निना देवानाम्-विद्वानोना दूत्यम्-दूतना स्वभावने यासि-प्राप्त थाओ छो, ते आप अमारा सत्कारने योग्य केम न होई शको ?

भावार्थ : हे मनुष्यो ! तमे जेम परमेश्वर सर्व मनुष्योना मित्र, पूज्य, पुरोहित अने अन्तर्यामी बनीने दूतनी समान अन्तरात्मामां सत्य अने असत्य कर्मने आणो छे, अे ज रीते ईश्वरनी अनंत दीप्तिओ-ज्याणाओ विचारे छे, ते ज जगदीश्वर सर्वना धारणाकर्ता, रक्षक, पालक, न्यायकारी, महाराज अने सर्वना द्वारा उपासना करवा योग्य छे, तेम उत्तम दूत सत्कार करवा योग्य छे.

(અમ તમે જાણો). (૧૨)

શ્રુધિ શ્રુત્કર્ણ વહીભિર્દૈવૈરાગને સુયાવભિઃ ।

આ સીદન્તુ બૃહિષિ મિત્રો અર્યમા પ્રાતુર્યાવાળો અધ્વરમ् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે શ્રુત્કર્ણ-શ્રવણ કરનાર, અને-વિદ્યા પ્રકાશક વિદ્વાન् ! આપ પ્રીતિપૂર્વક સ્યાવભિ:-
સમાન જાણનાર (જનાર) વહીભિઃ-સત્યાચારનો ભાર વહન-ધારણ કરનાર મનુષ્ય આદિ દેવૈ:-વિદ્વાનો
અને દિવ્યગુણો યુક્ત અસ્માકમ्-અમારી વાર્તાઓને શ્રુધિ-સાંભળો, તમે અને અમે મિત્રઃ-સર્વના હિતકારી
અર્યમા-ન્યાયાધીશ, પ્રાતુર્યાવાળઃ-પ્રતિદિન પુરુષાર્થથી યુક્ત સર્વે-સર્વ અધ્વરમ्-અહિસનીય પૂર્વોક્ત
યજને પ્રાપ્ત થઈને બર્હિષિ-ઉત્તમ વ્યવહારમાં આસીદન્તુ-જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થાઓ અને સ્થિત રહો. (૧૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો, સમસ્ત શ્રવણ વિદ્યાઓમાં અત્યસ્ત ધાર્મિક લોકોને રાજ કાર્યોમાં નિયુક્ત
કરે. વિદ્વાન લોકો સુશિક્ષિત કર્મચારીઓથી સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરાવે. સદા આળશાનો ત્યાગ કરીને નિરંતર
પુરુષાર્થ કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહે તેના વિના વ્યવહાર અને પરમાર્થના કાર્યો સિદ્ધ થતા નથી. (૧૩)

શ્રૂણવન્તુ સ્તોમે મુરુતઃ સુદાનવો ગિનજિહ્વા ત્રહ્તાવૃથઃ ।

પિબતુ સોમે વરુણો ધૃતવ્રતો ગશ્રિવભ્યામુષસા સજૂઃ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! અગિનજિહ્વા:-જેની અગિન સમાન શબ્દ વિદ્યાથી પ્રકાશિત જિહ્વા છે, ત્રહ્તાવૃથઃ-
સત્યના વર્ધક, સુદાનવઃ-શ્રેષ્ઠ દાતા મસ્તઃ-વિદ્વાનો ! આપ અમારી સ્તોમમ्-સ્તુતિ અને ન્યાય પ્રકાશને
શ્રૂણવન્તુ-શ્રવણ કરો, એ જ રીતે પ્રતિજન (પ્રતિદિન) સજૂઃ-સમાન સેવન, વર્સાઃ-શ્રેષ્ઠ, ધૃતવ્રતઃ-સત્ય
પ્રતને ધારણ કરનારા સર્વ મનુષ્યજન ઉષસા-પ્રભાત અશ્રિભ્યામ्-વ્યાપનશીલ સભા, સેના, શાલા, ધર્માધ્યક્ષ
અધ્વર્યુઓની સાથે સોમમ्-પદાર્થ વિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલ આનંદરૂપી રસનું પિબતુ-પાન કરો. (૧૪)

ભાવાર્થ : (વિદ્યાસભા), ધર્મસભા અને રાજસભાના સદનો-ગૃહો દ્વારા જે આજાઓ પ્રકાશિત
કરવામાં આવે છે, તેનું સર્વ મનુષ્યોએ શ્રવણ કરીને, તદનુસાર સમ્યક આચરણ કરવું જોઈએ.

જે તે સભાઓના સભાસદો હોય, તેઓએ પણ પક્ષપાત રહિત બનીને, પ્રતિદિન સર્વેએ મળીને
જેમ અવિદ્યા, અધર્મ અને અન્યાયનો નાશ થાય, તેમ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. (૧૪)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ, દૂતત્વ સંપાદન, સર્વ વિદ્યાઓનું શ્રવણ, ઉત્તમ શ્રીની પ્રાપ્તિ,
શ્રેષ્ઠોનો સંગ, સ્તુતિ અને સત્કાર, પદાર્થ વિદ્યાઓ, સભાધ્યક્ષ, દૂત અને યજનનું અનુષ્ઠાન, મિત્ર આદિનું
ગ્રહણ, પરસ્પર મળીને સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ, ઉત્તમ વ્યવહારમાં સ્થિતિ, પરસ્પર વિદ્યા, ધર્મ, રાજસભાઓને
સાંભળીને અનુષ્ઠાન-આચરણ કરવું કહેલ છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે
સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૪૪)

સૂર્તા-૪૫

**ત્વર્મને વસુંહિ રુદ્રાં આદિત્યાં ઉત ।
યજા સ્વધવ્રં જનં મનુજાતં ઘૃતપ્રુષમ् ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : હે અને-વિદ્યુત् સમાન વિદ્યમાન વિદ્બાન् ! આપ ઇહ-આ સંસારમાં વસૂન्-જે ચોવીસ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યપૂર્વક વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ પંડિત, સ્વાન्-યુમાલીસ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાલન પૂર્વક વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ મહાબળવાન વિદ્બાન અને આદિત્યાન्-અડતાલીસ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાલન પૂર્વક વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ મહાવિદ્બાન લોકોને ઉત-અને પણ ઘૃતપ્રુષમ्-યજાથી સિદ્ધ કરેલ ઘૃતનું સેવન કરનાર, મનુજાતમ्-મનનશીલ મનુષ્યથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વધવરમ्-ઉતમ યજાને સિદ્ધ કરનારા જનમ्-પુરુષાર્થ મનુષ્યોનો યજ-નિરંતર સંગ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, પોતાના પુત્રોને ઓછામાં ઓછા પચીસ વર્ષની આયુ સુધી અને અધિકથી અધિક અડતાલીસ વર્ષની આયુ સુધી તથા એજ પ્રમાણે કન્યાઓને ઓછામાં ઓછા સોળ વર્ષની અને અધિકથી અધિક ચોવીસ વર્ષની વય સુધી બ્રહ્મચર્યના પાલન પૂર્વક પૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત અને સુશિક્ષિત કરીને (અધ્યયન કરાવીને ત્યારપદ્ધી) સ્વયંવર નામક વિધિથી તેનો વિવાહ કરવો જોઈએ, જેથી સર્વ સદા સુખી રહે. (૧)

**શ્રુષ્ટીવાનો હિ દાશુષે દેવા અંગને વિચેતસः ।
તાન્ત્રોંહિદશવ ગિર્વણસ્ત્રયસ્તિંશતુમા વહ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : હે રોહિદશ-વેગ આદિ ગુણયુક્ત, ગિર્વણ:-વાણીઓથી સેવિત, અને-વિદ્બાન् ! ત્વમ्-આપ આ સંસારમાં જે વિચેતસઃ:-વિવિધ પ્રકારના શાસ્કોક્ત જ્ઞાનયુક્ત, શ્રુષ્ટીવાનઃ-યથાર્થનું સેવન કરનાર, દેવાઃ:-દિવ્યગુણવાન વિદ્બાન દાશુષે-દાનશીલ પુરુષાર્થી મનુષ્યને માટે સુખ પ્રદાન કરે છે, તાન्-તે ત્રયસ્તિંશતમ्-ભૂમિ આદિ તેનીસ ગુણવાળાને હિ-નિશ્ચય કરીને આવહ-પ્રાપ્ત કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જ્યારે વિદ્બાનજન વિદ્યાથીઓને તેનીસ દેવતાઓ (પુણીવી આદિ)ની વિદ્યાઓનો સાક્ષાત્ કરાવે છે, ત્યારે તેઓ વિદ્યુત આદિ પદાર્થોથી અનેક ઉતમ વ્યવહારોને સિદ્ધ કરી શકે છે. (૨)

**પ્રિયમેધુવદત્તિવજ્જાતવેદો વિરૂપવત् ।
અઙ્ગુસ્વન્મહિવ્રત પ્રસ્કણવસ્ય શ્રુધી હવમ् ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે જાતવેદઃ-ઉત્પન્ન પદાર્થોના શાતા, મહિવ્રત-મહાનત્રયુક્ત વિદ્બાન् ! આપ પ્રિયમેધવત्-વિદ્યા પ્રિય બુદ્ધિમાન સમાન, અત્રિવત्-ત્રણ અર્થાત् શરીર, અન્ય પ્રાણી અને મન આદિ ઈન્દ્રિયોના દુઃખોથી રહિત સમાન, વિસ્પવત्-વિવિધ પ્રકારના દુઃખોથી રહિત સમાન, વિસ્પવત्-વિવિધ પ્રકારના

રૂપવાન સમાન, અદ્ભુત-અંગોના રસરૂપ પ્રાણ સમાન, પ્રસ્કર્ષવસ્ય-ઉત્તમ મેધાવી મનુષ્યના હવમ्-આદાન-પ્રદાન અધ્યયન-અધ્યાપન યોગ્ય વ્યવહારનું શ્રુધિ-શ્રવણ કરો, (૩)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ સર્વનું પ્રિય કરનાર, શારીરિક, વાચિક અને માનસિક દોષોથી રહિત તથા અનેક વિદ્યાઓને પ્રત્યક્ષ કરેલ વિદ્વાનજન પોતાના પ્રાણ સમાન સર્વને આણીને, મનુષ્યોના પ્રિય કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે, તેમ તમે પણ કરો. (૩)

મહિકેરવ ઊતયે પ્રિયમેધા અહૂષત ।

રાજન્તમધ્વરાણમિનિં શુક્રેણ શોચિષા ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મહાવિદ્વાનો ! **મહિકેરવ:**-જેના મહાન શિલ્પવિદ્યાને સિદ્ધ કરનાર શિલ્પી હોય એવા **પ્રિયમેધા:**-સત્યવિદ્યા અને વિદ્યાથી પ્રાપ્ત કરાવનારી મેધાબુદ્ધિયુક્ત આપ અધ્વરાણામ्-પાલનીય વ્યવહાર-આચરણરૂપ કર્માંની ઊતયે-રક્ષાદિ માટે શુક્રેણ શુદ્ધ, શીધકારક શોચિષા-તેજથી રાજન્તમ્-પ્રકાશમાન અનિમ્-પ્રસિદ્ધ અજિ અને વિદ્યુત રૂપ અજિની સમાન સમસ્ત વિદ્યાઓને અહૂષત-ઉપદેશ કરો અને તેથી શ્રવણ કરો. (૪)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય ધાર્મિક વિદ્વાનોના સંગ વિના પરમ ઉત્તમ વ્યવહારોની સિદ્ધિ કરી શકતા નથી, તેથી સર્વયે તેના સંગથી સમસ્ત વિદ્યાઓને સાક્ષાત્ કરવી જોઈએ. (૪)

ઘૃતાહવન સન્ત્યુમા તુ ષુ શ્રુધી ગિરઃ ।

યાભિઃ કળવસ્ય સૂનવો હવન્તેજવસે ત્વા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે સન્ત્ય-સુખોની કિયાઓમાં કુશળ, ઘૃતાહવન-ઘૃતને સારી રીતે ગ્રહણ કરનાર વિદ્વાન ! જેમ કળવસ્ય-મેધાવી વિદ્વાનના સૂનવો:-પુત્ર, વિદ્યાર્થી અવસે-રક્ષાદિ માટે **યાભિઃ**-જે વેદવાણીઓથી જે ત્વા-તને હવન્તે-ગ્રહણ કરે છે, તે આપ ઉ-પણ તેનાથી તેની ઝ્રમા-એ પ્રત્યક્ષકારક ગિરઃ-વાણીઓને સુશ્રુધિ-સારી રીતે શ્રવણ કરો અને ગ્રહણ કરો. (૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો આ સંસારમાં વિદ્યુધી માતા, વિદ્વાન પિતા અને અનુમાન (= ચારેય વેદોના શાતા) આચાર્ય દ્વારા શિક્ષા અને વિદ્યા ગ્રહણ કરીને, પરમાર્થ અને વ્યવહારને સિદ્ધ કરીને, વિદ્વાન અને શિલ્પની સિદ્ધિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેઓ સમસ્ત સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે, અન્ય નહિ. (૫)

ત્વાં ચિત્રશ્રવસ્તમુ હવન્તે વિક્ષુ જન્તવઃ ।

શોચિષ્કેશાં પુરુપ્રિયાને હૃવ્યાયુ વોઢવે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **ચિત્રશ્રવસ્તમ-**અત્યંત અદ્ભુત અને શ્રવણોથી વ્યુત્પન્ન, **પુરુપ્રિય-**અનેકોને તૃપ્તિ કરનાર, અને-વિદ્યુત સમાન વિદ્યાઓમાં વ્યાપક વિદ્વાન ! જે **જન્તવઃ**-પ્રાણીઓ-મનુષ્યો વિક્ષુ-પ્રજાઓમાં વોઢવે-

વિદ્યા પ્રાપ્તિ કરાવનાર **હવ્યાય**-કરવા યોગ્ય પઠન-પાठનરૂપ યજાને માટે જે શોચિક્ષેશામ्-જેનું આચરણ પવિત્ર છે, તે **ત્વામ्**-આપને હવન્તે-ગ્રહણ કરે છે, તે આપ તેને વિદ્યા અને શિક્ષા પ્રદાન કરીને શીଘ્ર વિદ્યાન અને શીલયુક્ત કરો. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, અનેક ગુણોયુક્ત અજિની સમાન વિદ્યાનને પ્રાપ્ત કરીને વિદ્યાઓને ગ્રહણ કરવી જોઈએ. (૬)

**નિ ત્વા હોતારમૃત્વિજં દધિરે વસુવિત્તમમ् ।
શ્રુત્કર્ણં સુપ્રથ્રસ્તમં વિપ્રા અગ્ને દિવિષ્ટિષુ ॥૭ ॥**

પદાર્થ : હે અગ્ને-બહુશુત સજ્જન-સત્યપુરુષ ! **વિપ્રા:**-મેધાવી વિદ્યાન જન દિવિષ્ટિષુ-પવિત્ર અધ્યયન-અધ્યાપન રૂપ કિયાઓમાં અજિન સમાન જે હોતારમ્-ગ્રહણ કારક, ઋત્વિજમ્-ऋતુઓની સંગત કરનાર, **શ્રુત્કર્ણમ્**-સમસ્ત વિદ્યાઓનું શ્રવણ કરનાર, **સપ્રથ્રસ્તમમ્**-અત્યંત વિદ્યા વિસ્તાર સાથે વર્તનાર, **વસુવિત્તમમ્**-પદાર્થોને સમ્યક જાણનાર **ત્વા**-તને નિદધિરે-ધારણ કરે છે, તું પણ તેને ધારણ કર. (૭)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો વિદ્યા પ્રચાર આદિ ઉત્તમ કાર્યોની સિદ્ધિ-પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, યક્વતી રાજ્યની સંપત્તિ અને વિદ્યારૂપી ધનને સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ બને છે, તેઓ શોકને પ્રાપ્ત થતાં નથી. (૭)

**આ ત્વા વિપ્રા અચુચ્યવુઃ સુતસોમા અભિ પ્રયઃ ।
બૃહ્દા બિભ્રતો હુવિરગને મત્તીય દાશુષે ॥૮ ॥**

પદાર્થ : હે અગ્ને-વિદ્યુત્ સમાન વિદ્યમાન વિદ્યાન્ ! જે તુ જેમ કિયાઓમાં કુશળ દાશુષે-દાતા માટે પ્રયઃ-અન્ બૃહ્ત-મહાન સુખકારક હવિ:-આદાન-પ્રદાન યોગ્ય પદાર્થ અને ભા:-જે પ્રકાશકારક કિયાઓને વિભ્રત:-ધારણ કરતા **સુતસોમા**:-ઔદ્યર્થયુક્ત વિપ્રા:-વિદ્યાનો ત્વા-તને અભ્યચુચ્યવુઃ-સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાય, તેમ તું પણ તેને પ્રાપ્ત થા. (૮)

ભાવાર્થ : વિદ્યાનજનો, જેથી મનુષ્યોને ઉત્તમ સુખ થાય તેને વિશેષ વિદ્યા અને પરીક્ષા દ્વારા પ્રત્યક્ષ કરીને કમપૂર્વક સર્વને ગ્રહણ કરાવે, જેથી તેના સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય. (૮)

**પ્રાતુર્યાણિઃ સહસ્કૃત સોમુપેયાય સન્ત્ય ।
ઇહાદ્ય દૈવ્યં જને બ્રહ્રિં સાદ્યા વસો ॥૯ ॥**

પદાર્થ : હે **સહસ્કૃત**-સર્વને સિદ્ધ કરનાર, **સન્ત્ય**-જે સંભજનીય કિયાઓમાં કુશળ વિદ્યાનોમાં **ઋગવેદભાષ્ય**

સજજનુ વસો-શ્રેષ્ઠ ગુણોમાં વસનાર વિદ્વાન् ! તું ઝું-એ વિદ્યા વ્યવહારમાં અદ્ય-આજ સોમપેયાય-સોમરસના પાન માટે પ્રાતર્યાંગઃ-પ્રાતઃકાળ પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત થનાર વિદ્વાનો અને દૈવ્યમ्-વિદ્વાનોમાં કુશળ જનમ्-પુરુષાર્થયુક્ત ધાર્મિક મનુષ્ય અને બર્હિઃ-ઉત્તમ આસનને આસાદય-પ્રાપ્ત કર. (૮)

ભાવાર્થ : જે લોકો ઉત્તમ મનુષ્યોને જ ઉત્તમ વસ્તુઓ પ્રદાન કરે છે, તે પ્રકારના મનુષ્યોનો સંગ સર્વેએ કરવો જોઈએ. કોઈ પણ મનુષ્ય વિદ્યાવાન અને પુરુષાર્થી લોકોના સંગ અને ઉપદેશ વિના દ્વિત્ય સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૮)

અર્વાજ્જું દૈવ્યં જનમગ્ને યક્ષવું સહૂતિભિः।

અયં સોમः સુદાનવુસ્તં પાત તિરોઅહ્ન્યમ् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે સુદાનવઃ-ઉત્તમ દાનશીલ વિદ્વાનો ! આપ સહૂતિભિઃ-સમાન આદ્વાનયુક્ત કિયાઓથી અર્વાજ્જમ-વેગ આદિ ગુણવાળા ઘોડાને પ્રાપ્ત કરનાર અને કરાવનાર, દૈવ્યમ्-દ્વિત્ય ગુણોમાં પ્રવૃત્ત, તિરોઅહ્ન્યમ-ચોર આદિ તિરસ્કાર કરનારા દિવસોમાં પ્રસિદ્ધ, જનમ्-પુરુષાર્થમાં પ્રકટ થયેલ મનુષ્યની પાત-રક્ષા કરો; અને જેમ અયમ्-જે સોમઃ-પદાર્થોનો સમૂહ સર્વના સત્કાર માટે છે તથા (અને-વિદ્વાન) તમ-તેને તું પણ યક્ષવ-સત્કારમાં સંયુક્ત કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે, કે સદા સજજનોને બોલાવીને તથા તેમનો સત્કાર કરીને સર્વ પદાર્થોનું વિશેષ જ્ઞાન, તેનું શોધન અને તેનો ઉપકાર લેવાનું કાર્ય કરવું જોઈએ તથા ઉત્તરોત્તર (અધિકાર્યિક) તેને આણીને તે વિદ્વાનો પ્રચાર પણ કરવો જોઈએ. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તનમાં વસુ, રૂદ્ર અને આદિત્યોની ગતિ તથા પ્રમાણ આદિનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૪૫)

સૂક્તા-૪૯

એષો ઉષા અપૂર્વ્યં વ્યુચ્છતિ પ્રિયા દિવઃ। સ્તુષે વામશિવના બૃહત् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદુષિ ! જે તું જેમ એષો-એ અપૂર્વ્યા-ન પૂર્વેકૃતા દિવઃ-સૂર્ય પ્રકાશથી ઉત્પન્ન થયેલી, પ્રિયા-સર્વની પ્રીતિવર્ધક, ઉષા:-દાહનિમિતશીલા ઉષા અર્થાત્ પ્રભાતવેળા, બૃહત્-મહાન દિવસને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ મને વ્યુચ્છતિ-આનંદિત કરે છે; અને જેમ તે અશ્વિના (અશ્વિના-નૌ) સૂર્ય અને ચંદ્રમાની સમાન અધ્યયન અને ઉપદેશ કરનારી સ્ત્રીઓના સ્તુષે-ગુણોનો પ્રકાશ કરે છે; તેમ હું પણ તેને સુખોમાં વાસ કરાવું અને તારી પ્રશંસા પણ કરું. (૧)

ભાવાર્થ : જે સ્ત્રીઓ સૂર્ય, ચંદ્રમા અને ઉષાની સમાન સર્વ પ્રાણીઓને સુખ પ્રદાન કરે છે, તે જ (સ્ત્રીઓ) આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે, અન્ય નહિ. (૧)

યા દુસ્તા સિન્ધુમાતરા મનોતરા રયીણામ्। ધિયા દેવા કંસુવિદા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે ચા-જે દસ્તા-દુઃખોના નાશક, સિન્ધુમાતરા-સમુદ્ર અને નદીઓના પ્રમાણ-કારક, મનોતરા-મનની સમાન પાર કરનારા, ધિયા-કર્મથી સ્વીણામ्-ધનના દેવા-દાતા, વસુવિદા-પુષ્કળ ધનને પ્રાપ્ત કરાવનાર અજિન અને જળની સમાન વર્તમાન અધ્યાપક અને ઉપદેશક છે, તેની સેવા કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ શિલ્પી = કારીગર દ્વારા ઉચિત પ્રકારથી સમ્યક્ પ્રયોગ કરવામાં આવેલ અજિન અને જળ, યાનો = વાહનોને મનના વેગની સમાન ગતિ કરનાર-ચાલનાર તથા પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, તેમ અધ્યાપક અને ઉપદેશક હોવા જોઈએ. (૨)

વચ્ચન્તે વાં કકુહાસો જૂર્ણાયામથિ વિષ્ટપિ । યદ્વાં રથો વિભિષ્ઠતાત् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે શિલ્પીઓ ! જે જૂર્ણાયાં-વૃદ્ધાવસ્થામાં વિદ્યમાન કકુહાસ:-મહાન વિદ્બાન વામ्-તમે શિલ્પ વિદ્યા ભણવા-ભણાવનારાઓને વિદ્યાઓનો વચ્ચન્તે-ઉપદેશ કરો, તો વામ-આપના રચેલા રથ:-વિમાનાદિ વાહનો વિભિ:-પક્ષીઓની સમાન વિષ્ટપિ-અન્તરિક્ષમાં અધિ-ઉપર પતાત-ચાલે-ગીડે. (૩)

ભાવાર્થ : જો મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ વિદ્બાનની પાસે શિલ્પ અને શિક્ષાને ગ્રહણ કરીને વિમાન આદિ યાનોની રચના કરે, તો પક્ષીની સમાન આકાશમાં ગમન-આગમનમાં સમર્થ બની શકે છે. (૩)

હુવિષા જારો અુપાં પિર્પત્તિ પપુરિન્દા । પિતા કુટસ્ય ચર્ષણિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે નર-નીતિ શીખવનાર, ભણવનાર અને ઉપદેશ કરનારાઓ-અર્થાત્ અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! તમે જેમ જાર:-વિભાગકર્તા, પપુરિ:-સમ્યક્ પૂર્તિકર્તા, પિતા-પાલક, કુટસ્ય-કુટિલ માર્ગનો ચર્ષણિ:-દશક સૂર્ય હુવિષા-આહુતિથી વધીને અપામ्-જળના યોગથી પિર્પત્તિ-પૂર્ણ કરીને પ્રજાઓનું પાલન કરે છે, તેમ પ્રજાનું પાલન કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય વર્ષા આદિ દ્વારા પ્રાણીઓ તથા અપ્રાણીઓને પુષ્ટ કરે છે, તેમ મનુષ્યોએ સર્વને પુષ્ટ કરવા જોઈએ. (૪)

આદુરો વાં મતીનાં નાસત્યા મતવચસા । પાતં સોમસ્ય ધૃષ્ણુયા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-પવિત્ર ગુણ-સ્વભાવયુક્ત મતવચસા-જ્ઞાનથી બોલનાર સભાપતિ અને સેનાપતિ ! તમે જે વામ-તમારો આદાર:-સર્વ પ્રકારથી શત્રુઓને વિદારણ કરવાનો ગુણ છે, તે અને ધૃષ્ણુયા-પ્રગલભતાથી સોમસ્ય-ઐશ્વર્ય અને મતીનામ्-મનુષ્યોની પાતમ्-રક્ષા કરો. (૫)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષો દઢ-બળયુક્ત સેનાથી શત્રુઓને અતીને પોતાનું અને પ્રજાઓનું ઐશ્વર્ય નિત્ય વૃદ્ધિ કરે. (૫)

યા નુઃ પીપરદશિવના જ્યોતિષ્મતી તમસ્તિરઃ । તામુસ્મે રાસાથામિષ્મમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે અશિવના-સભા અને સેના અધ્યક્ષો ! જેમ સૂર્ય અને ચંદ્રમાની જ્યોતિષ્મતી-ઉત્તમ અર્થવેદભાષ્ય

પ્રકાશયુક્ત કાન્તિ તમઃ-રાત્રિનું નિવારણ કરીને પ્રભાત અને શુક્લપક્ષથી સર્વનું પોષણ કરે છે, તેમ અસ્મે-અમારી અવિદ્યાનું નિવારણ અને વિદ્યાનો પ્રકાશ કરીને નઃ-અમને (તામ्-તે) ઇષ્મ-અન્ન આદિને રાસાથામ्-પ્રદાન કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અને ચંદ્રમા અધ્યકારને દૂર કરીને પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, તેમ સભાપતિ અને સેનાપતિ અન્યાયને દૂર કરીને પ્રજાઓને સુખી કરે. (૬)

આ નોં નાવા મતીનાં યુતં પારાય ગન્તવે । યુજ્જાથામશ્વિના રથમ् ॥૭॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-વ્યવહાર કરનાર શિલ્પીઓ ! આપ મતીનામ-મનુષ્યોને નાવા-નૌકા દ્વારા પારાય-પાર ગન્તવે-જવા માટે નઃ-અમારા માટે (આયાતમ्-પ્રાપ્ત થાઓ અને) રથમ्-વિમાન આદિ યાન સમૂહને યુજ્જાથામ-યુક્ત કરીને ચલાવો. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, રથથી ભૂમિ પર, નૌકાથી સમુદ્રમાં અને વિમાનથી આકાશમાં ગમનાગમન કરવું જોઈએ. (૭)

અરિં વાં દિવસ્પૃથુ તીર્થે સિન્ધૂનાં રથે । ધિયા યુયુત્ર ઇન્દ્વઃ ॥૮॥

પદાર્થ : હે શિલ્પીઓ ! જે વામ-આપના (પृથુ-વિસ્તૃત) રથઃ-યાન સમૂહ વિવિધ વાહનો છે, તેને સિન્ધૂનામ-સમુદ્રમાં તીર્થે-તરાવવામાં અરિંમ-વાહન રોકવામાં તથા ઊંડા જળમાં સ્થિર રાખવા માટે લોખંડના સાધનો દિવઃ-પ્રકાશમાન વિદ્યુત, અજિ આદિ અને ઇન્દ્વઃ-જળ આદિને (ધિયા-ક્ષિયાથી) યુયુત્રે-યુક્ત કરો. (૮)

ભાવાર્થ : નિશ્ચય જ કોઈ પણ મનુષ્ય અજિ, જળ આદિ દ્વારા સંચાલિત યાનના વિના ભૂમિ, સમુદ્ર અને આકાશમાં સુખપૂર્વક ગમન કરી શકતો નથી. (૮)

દિવસ્કણવાસુ ઇન્દ્વઃ વસુ સિન્ધૂનાં પુરે । સ્વં વુદ્રિં કુહ ધિત્સથઃ ॥૯॥

પદાર્થ : હે કણવાસ-મેધાવી વિદ્યાનો ! તમે એ શિલ્પીઓ = કારીગરોને પૂછો, કે તમે સિન્ધૂનામ-સમુદ્રોના પદે-માર્ગમાં જે દિવઃ-પ્રકાશમાન અજિ અને ઇન્દ્વઃ-જળ આદિ છે, તેને તથા સ્વમ-પોતાના વક્રિમ-સુંદર રૂપ યુક્ત વસુ-ધનને કુહ-ક્યાં ધિત્સથઃ-ધારણ કરવાની અર્થાત્ રાખવાની ઈચ્છા કરો છો. (૯)

ભાવાર્થ : જો મનુષ્યો વિદ્યાનોની શિક્ષા અનુસાર અજિ-જળ આદિના પ્રયોગથી યુક્ત યાનોમાં બેસીને રાજ્યકાર્ય અને વ્યાપારની સિદ્ધિ માટે સમુદ્ર પાર જાય, તો તે પુષ્ટળ રૂપ અને ધનને પ્રાપ્ત કરે. (૯)

અભૂતુ ભા ઉ અંશવે હિરણ્યં પ્રતિ સૂર્યઃ । વ્યાખ્યાજિહ્ન્યાતસિતઃ ॥૧૦॥

પદાર્થ : હે શિલ્પીઓ ! તમે જેમ અસિતઃ-અબદ્વ = બંધન રહિત ભા:-પ્રકાશયુક્ત સૂર્ય:-સૂર્યના અંશવે-કિરણોના વિભાગ માટે જિહ્વા-જીભની સમાન વ્યખ્યાત-પ્રસિદ્ધતાથી પ્રકાશમાન સન્મુખ અભૂત-થાય છે, તેમ તેના પર યાનનું સ્થાપન કરીને તેમાં ઉચિત સ્થાન પર હિરણ્યમ् સુવર્ણ આદિ ઉત્તમ પદાર્થોને રાખો.-ગોઠવો. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે યાનોથી યાત્રા કરનાર જનો ! તમે લોકો ધૂવ તારા, (દિશા સૂર્યક) યંત્ર અને સૂર્ય આદિના માધ્યમથી દિશાઓને જાહીને યાનોને ચલાવો અને જીભા રાખો-થોભાવો. જેથી ભ્રમથી તમારું અન્ય સ્થાન પર ગમન થાય નહિ. (૧૦)

અભૂતુ પારમેતવે પન્થા ત્રફુતસ્ય સાધુયા । અર્દિંશિ વિ સ્તુતિર્દિવઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : મનુષ્યોએ સમુદ્રાદિને પારમ-પાર એતવે-જવા માટે જ્યાં દિવઃ-પ્રકાશમાન સૂર્ય અને ત્રહસ્ય-જળના વિસ્તુતિ:-અનેક પ્રકારના ગમન માટે પન્થા-માર્ગો અભૂત-હોય, ત્યાં સ્થિર થઈને સાધુયા-ઉત્તમ વાહનથી (યાત્રા કરીને) સુખપૂર્વક દેશ-દેશાન્તરને અર્દિંશિ-નિહાળો તો શ્રીમંત કેમ ન બને ? (૧૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, ગમનાગમન માટે સરળ, શુદ્ધ માર્ગોનું નિર્માણ કરીને તથા તેમાં વિમાન આદિ યાનોથી સારી રીતે યાત્રા કરીને અનેક પ્રકારના સુખોને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. (૧૧)

તત્તુદિદુશિવનોરવો જરિતા પ્રતિ ભૂષતિ । મદે સોમસ્ય પિપ્રતો: ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : જે જરિતા-સ્તુતિ કરનાર વિદ્વાન પિપ્રતો:-પૂરણ કરનારા અશ્વિનો:-સભાપતિ અને સેનાપતિથી સોમસ્ય-ઉત્પન્ન જગતના મધ્યે મદે-આનંદયુક્ત વ્યવહારમાં અવઃ-રક્ષા આદિને પ્રતિભૂષતિ-અલંકૃત કરે છે, તત્ત્ત-તે-તે સુખોને (ઇત-૪) પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : કોઈપણ (મનુષ્ય) વિદ્વાનો દ્વારા શિક્ષા અને કિયાને ગ્રહણ કર્યા વિના સર્વ સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, તેથી તેની શોધ નિત્ય કરવી જોઈએ. (૧૨)

વાવસાના વિવસ્વતિ સોમસ્ય પીત્યા ગિરા । મનુષ્યચ્છંભુ આ ગતમ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : વાવસાના-અત્યંત સુખમાં વસાવનાર, શાશ્બૂ-સુખોને ઉત્પન્ન કરનાર, ભણાવનાર અને સત્યનો ઉપદેશ કરનાર આપ વિવસ્વતિ-સૂર્યના પ્રકાશમાં સોમસ્ય-ઉત્પન્ન જગતના મધ્યમાં પીત્યા-રક્ષા રૂપી કિયા અને ગિરા-વાણીથી અમને મનુષ્યત-રક્ષક મનુષ્યોની સમાન આ-ગતમ-સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૩)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ પરોપકારીજન પ્રાણીઓને માટે નિવાસ, વિદ્યા અને પ્રકાશનાં દાનથી સુખ ઉત્પન્ન કરે છે, એજ રીતે તમે પણ સર્વના માટે પુષ્ટણ સુખ ઉત્પન્ન કરો. (૧૩)

યુવોરૂષા અનુ શ્રિયં પરિજ્મનોરૂપાચરત્ । ત્રફ્તા વનથો અનુક્તુભિ: ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે ત્રફ્તા-ઉચિતગુણ, સુંદર સ્વરૂપયુક્ત સભા અને સેનાપતિ ! જેમ ઉષા:-પ્રભાત વેળા અનુક્તિભિ:-રાતોની સાથે ઉપાચરત-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જે પરિજ્મનો:-સર્વત્ર ગમનકારક, પદાર્થોના પ્રકાશક સૂર્ય અને ચંદ્રમાની સમાન વિદ્યમાન યુવો:-આપનો ન્યાય અને રક્ષા અમને પ્રાપ્ત થાય. આપ શ્રિયમ-અણ્ગવદભાષ્ય

ઉત્તમ લક્ષ્મીનું અનુકૂળતાપૂર્વક સેવન કરો. (૧૪)

ભાવાર્થ : રાજા આદિ અને પ્રજાજનો પરસ્પર પ્રીતિ કરીને તથા મહાન ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરીને, સદા સર્વનો ઉપકાર કરવાનો પ્રયત્ન કરો. (૧૪)

તુભા પિબતમશિવનોભા નુઃ શર્મી ચચ્છતમ् । અવિદ્રિયાભિરૂતિભિ: ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે સભા અને સેનાના ઈશ ! અશિવના-સંપૂર્ણ વિદ્યા અને સુખને વ્યાપ્ત થનાર ! તમે બન્ને અમૃતરૂપ ઔષધિઓના રસનું પિબતમ્-પાન કરો; અને તુભા-બન્ને અવિદ્રિયાભિ:-અખંડિત કિયાયુક્ત ઊતિભિ:-રક્ષાઓ દ્વારા નઃ-અમને શર્મ-સુખ ચચ્છતમ્-આપો-પ્રદાન કરો. (૧૫)

ભાવાર્થ : જો સભાપતિ અને સેનાપતિ આદિ રાજપુરુષો પ્રેમ અને વિનયપૂર્વક પ્રજાઓનું પાલન કરે, તો પ્રજાજન પણ એ રીતે તેઓની રક્ષા કરો. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઊધા અને અશ્વિઓનું પ્રત્યક્ષાર્થ વર્ણન કરેલ છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૪૬)

સૂક્તા-૪૭

અયં વાં મધુમત્તમઃ સુતઃ સોમ ત્રહ્નાવૃધા ।

તમશિવના પિબતં તિરોઅહ્ન્યં ધૃત્તં રત્નાનિ દાશુર્ણે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ત્રહ્નાવૃધા-જળ અને યર્થાર્થ શિલ્પકિયા કરીને વૃદ્ધિ કરનાર ! અશિના-સૂર્ય અને વાયુની સમાન સભા અને સેનાના ઈશ ! વામ-જે અયમ-એ મધુમત્તમઃ-અત્યંત મધુરાદિ ગુણયુક્ત સોમઃ-યાન વ્યાપાર અને વૈઘક શિલ્પ કિયાથી અમે સુતઃ-સિદ્ધ કરેલ છે; તમ-તે તિરો અહ્ન્યમ-તિરસ્કૃત દિવસમાં ઉત્પન્ન થયેલ રસનું તમે પિબતમ્-પાન કરો; અને વિદ્યાદાન કરનાર વિદ્યાનને માટે રત્નાનિ-સુવર્ણ આદિ અને યાન આદિને ધત્તમ-ધારણ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : સભાપતિ આદિ સદા ઔષધિઓના સારભાગ-રસનું સેવન કરીને, બળવાન બનીને, પ્રજાની સંપત્તિઓની વૃદ્ધિ કરો. (૧)

ત્રિબુન્ધુરેણ ત્રિવૃતા સુપેશસા રથેનાયાતમશિવના ।

કણવાસો વાં બ્રહ્મ કૃણવન્ત્યધ્વરે તેષાં સુશ્રૂણુતં હવત્મ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અશિવના-અજિ અને જળની સમાન સભાના અને સેનાના ઈશ ! તમે જેમ કણવાસ:-મેધાવીજન અધ્વરે-અભિષેકાદિ અને શિલ્પકિયાથી સિદ્ધ યજામાં જે ત્રિબુન્ધુરેણ-ત્રણ બંધનયુક્ત ત્રિવૃતા-ત્રણ શિલ્પકિયાના પ્રકારોથી પૂરિત સુપેશસા-ઉત્તમ રૂપ અથવા સુવર્ણ જડેલ રથેન-વિમાન આદિ યાન દ્વારા દેશ-દેશાન્તરોમાં શીધ ગમનાગમન કરીને બ્રહ્મ-અન્નાદિ પદાર્થોને કૃણવન્તિ-કરે છે, તેમ તેના

द्वारा देश-देशान्तरो अने द्वीप-द्वीपान्तरोमां **आयातम्**-गमनागमन करो, **तेषाम्**-ते बुद्धिमानोना **हवम्**-
ग्रहण करवा योऽय विद्याओना उपदेशने **शृणुतम्**-श्रवण करो अने अन्नादिनी सभृष्टिनी वृद्धि करो. (२)

भावार्थ : मनुष्यों, विद्वानोथी पदार्थ-विज्ञानपूर्वक यज्ञमय शिल्पनी हस्तक्षियाने प्रत्यक्ष करीने
व्यवहार कार्योंने सिद्ध करवा और्हाए. (२)

अश्विना मधुमत्तमं पातं सोममृतावृथा ।

अथाद्य दस्त्रा वसु बिभ्रता रथे दाश्वांसुमुपगच्छतम् ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे **अश्विना**-सूर्य अने वायुनी समान कर्म अने **दस्त्रा**-हुःभोने दूर करनार ! **वसु**-
सर्वोत्कृष्ट धनने **बिभ्रता**-धारणा करनार तथा **ऋग्वृथा**-यथार्थ गुण संयुक्त प्राप्ति साधनथी वृद्धि पामेल
सभाना अने सेनाना पति ! आप **अद्य**-आज विद्यमान दिवसमां **मधुमत्तमम्**-अत्यंत मधुरादि गुणोथी
युक्त **सोमम्**-वीररसनी **पातम्**-रक्षा करो, **अथ**-तत्पश्चात् पूर्वोक्त रथे-विमानादि यानमां बेसीने
दाश्वांसम्-दाता पुरुषनी **उपगच्छतम्**-सभीप प्राप्त थाओ. (३)

भावार्थ : जेम वायुथी सूर्य अने यंद्रमानी पुष्टि अने अंधकारनो नाश थाय छे, तेम ज सभापति
अने सेनापति द्वारा प्रश्नाओनां हुःभोनो नाश अने धननी वृद्धि थाय छे. (३)

त्रिष्ठुरस्थे बृहिषि विश्ववेदसा मध्वा युज्ञं मिमिक्षतम् ।

कण्वासो वां सुतसोमा अभिद्यौ युवां हवन्ते अश्विना ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे **विश्ववेदसा**-समस्त धन प्राप्त करनार **अश्विना**-क्षत्रिय धर्ममां स्थित सभाना अने
सेनाओना रक्षक ! आप जेम **अभिद्यौ**:-सर्व प्रकारनी विद्याओना प्रकाशक अने विद्युत् आदि पदार्थोना
साधक, **सुतसोमा**-उत्पन्न पदार्थोने ग्रहण करनार, **कण्वासः**:-मेधावी विद्वानो **त्रिस्थस्थे**-त्रश-भूमि,
जैन अने वायुनी स्थिति भाटे, **बृहिषि**-अन्तरिक्षमां, **मध्वा**-मधुररसथी **वाम्**-आप अने **यज्ञम्**-शिल्प
कर्मने **हवन्ते**-ग्रहण करे छे, तेम **मिमिक्षतम्**-सिद्ध करवानी ईच्छा करो. (४)

भावार्थ : जेम मनुष्यो विद्वानोथी विद्या ग्रहण करीने, यानोनी रथना करीने शीघ्र गमन करी
शके छे, तेम अन्य उपायथी नहि. (तेथी अेमां अवश्य परिश्रम करवो और्हाए) (४)

याभिः कण्वमुभिष्ठिभिः प्रावतं युवर्णश्विना ।

ताभिः ष्वांस्मां अवतं शुभस्पती पातं सोममृतावृथा ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे **ऋग्वृथा**-सत्य अनुष्ठान-आचरणाथी वर्धमान **शुभस्पती**-कल्याणाकारक कर्म अने श्रेष्ठ
गुण सभूहना पालक ! **अश्विना**-सूर्य अने यंद्रमाना गुणयुक्त सभाना सेनाध्यक्ष ! **युवम्**-आप बन्ने
याभिः-जे **अभिष्ठिभिः**-ईच्छाओथी **सोमम्**-पोताना ऐश्वर्य अने **कण्वम्**-मेधावी विद्वानी **पातम्**-

રક્ષા કરો, તેનાથી અસ્માન्-અમારી સુ-સારી રીતે આવતમ्-રક્ષા કરો અને જેનાથી અમારી રક્ષા કરો, તેનાથી સર્વ પ્રાણીઓની આવતમ्-રક્ષા કરો. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ સભાપતિ અને સેનાપતિ વગેરે રાજપુરુષો પોતાના એશ્વર્યની રક્ષા કરે, તેમ પ્રજા અને સેનાઓની નિરંતર રક્ષા કરે. (૫)

સુદાસે દસ્તા વસુ બિભ્રતા રથે પૃક્ષો વહુતમશ્વિના ।

રુયિં સમુદ્રાદુત વા દિવસ્પર્યસ્મે ધત્તં પુરુસ્પૃહમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે દસ્તા-શત્રુનાશક વસુ-વિદ્યાદિ ધન સમૂહને વિભ્રતા-ધારણ કરીને અશ્વિના-વાયુ અને વિદ્યુત સમાન પૂર્ણ એશ્વર્યયુક્ત ! આપ જેમ સુદાસે-ઉત્તમ દાસ-સેવકયુક્ત રથે-વિમાનાદિ યાનમાં સમુદ્રાત-સમુદ્ર અને સૂર્યથી ઉત-અને દિવઃ-પ્રકાશયુક્ત આકાશથી પાર પૃક્ષઃ-સુખ પ્રાપ્તિનું કારણ પુરુસ્પૃહમ्-જે પુષ્કળની ઈચ્છાવાળા હોય, તે રયિમ्-રાજ્ય લક્ષ્યીને ધારણ કરે, તેમ અસ્મે-અમારા માટે પરિધીતમ्-ધારણ કરો. (૬)

ભાવાર્થ : સભાપતિ આદિ રાજપુરુષોએ સેના અને પ્રજાને માટે અનેક પ્રકારના ધન અને સમુદ્ર આદિની પાર જવા માટે વિમાન આદિ યાન બનાવીને સુખની વૃદ્ધિ કરવી શેરીએ. (૬)

યન્નાસત્યા પરાવતિ યદ્વા સ્થો અધિ તુર્વશે ।

અતો રથેન સુવૃત્તા નુ આ ગતં સ્તુકં સૂર્યસ્ય રશ્મિભિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-સત્ય ગુણ-કર્મ-સ્વભાવયુક્ત સભાધ્યક અને સેનાપતિ ! આપ યત्-જે સુવૃત્તા-ઉત્તમ અંગોથી પરિપૂર્ણ રથેન-વિમાન આદિ યાનથી યત्-જે કારણે પરાવતિ-દૂર દેશમાં ગમન કરવા તથા તુર્વશે-વેદ અને શિલ્પ વિદ્યાના જ્ઞાતા વિદ્વાનજનની અધિષ્ઠાત્ર-ઉપર સ્થિત થાઓ છો, અતઃ-એથી સૂર્યસ્ય-સૂર્યનાં રશ્મિભિઃ-કિરણોના સાકમ्-સાથે ન:-અમને આગતમ्-સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાઓ.

ભાવાર્થ : રાજી અને સભાપતિ આદિ, જે યાનથી આકાશ માર્ગ દ્વારા બીજા દેશમાં જઈ શકે, તે યાનનું લોકો પ્રયત્નપૂર્વક નિર્માણ કરે. (૭)

અર્વાજ્ઞા વાં સમ્યોઽધ્વરશ્રિયો વહન્તુ સવનેદુપિ ।

ઇષં પૃજ્વન્તા સુકૃતે સુદાનવુ આ બુર્હિઃ સીદતં નરા ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અર્વાજ્ઞા-ઘોડા સમાન વેગવાન પૃજ્વન્તા-સુખકારક નરા-સભા પતિ અને સેનાપતિ ! આપ જે વામ્-તમારા સપ્તયઃ-વરણ આદિ અશ્વયુક્ત સુકૃતે-સુંદર કર્મ કરનાર, સુદાનવે-ઉત્તમ દાતા મનુષ્યને માટે ઇષમ्-ધર્મની ઈચ્છા અને ઉત્તમ અન્ન આદિ બર્હિઃ-આકાશ અને શ્રેષ્ઠ પદાર્થ સવના-યજ્ઞની સિદ્ધિની કિયા અધ્વરશ્રિયઃ-તથા પાલનીય ચક્વર્તી રાજ્યની શ્રીલક્ષ્મીઓને આવહન્તુ-પ્રાપ્ત કરાવે, તે

પુરુષોનો ઉપસીદતમ्-સંગ સદા કરો. (૮)

ભાવાર્થ : રાજા લોકો તથા પ્રભાજન પરસ્પર ઉત્તમ પદાર્થોને સમર્પિત કરીને સુખી બને. (૮)

તેન નાસુત્યાગતં રથેનું સૂર્યાત્મકચા ।

યેનું શશ્વદૂહથુર્દશુષે વસુ મધ્વઃ સોમસ્ય પીતયે ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-સત્યાચરણ સ્વરૂપ સભાપતિ અને સેનાપતિ ! આપ યેન-જે સૂર્યાત્મકચા-સૂર્યનાં કિરણોની સમાન તેજસ્વી સ્થેન-ગમન કરાવનાર વિમાન આદિ યાનથી આગતમ्-સારી રીતે આગમન કરો, તેન-તેથી દાશુષે-દાનશીલ મનુષ્ય માટે મધ્વઃ-મધુર ગુણયુક્ત સોમસ્ય-પદાર્થ સમૂહના પીતયે-પાન અને ભોગ માટે વસુ-કાર્યરૂપી દ્રવ્યને ઊહથુઃ-પ્રાપ્ત કરાવો. (૯)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષો જેમ પોતાના હિત માટે પ્રયત્ન કરે, તેમ પ્રભાના સુખ માટે પણ પ્રયત્ન કરો. (૯)

ઉક્થેભિરુર્વાંગવસે પુરુવસૂં અર્કેશ્વનિ હ્યામહે ।

શશ્વત્કણવાનાં સદસિ પ્રિયે હિ કં સોમે પુપથુરશિવના ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે પુરુષ-અનેક વિદ્વાનોમાં વાસ કરનાર અશ્વિના-વાયુ અને સૂર્ય સમાન વિદ્યમાન ધર્મ અને ન્યાયના પ્રકાશક ! અવસે-રક્ષાદિ માટે અમે ઉક્થેભિ:-વેદોક્ત સ્તોત્ર અને વેદ વિદ્વાના શાતા વિદ્વાનોના ઈષ વચનોના અકૈ:-વિચારથી જ્યાં કણવાનામ्-વિદ્વાનોની પ્રિયે-પ્રિય સદસિ-સભામાં આપને નિહ્યામહે-અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક બોલાવે છે, ત્યાં તમે અર્વાક-પશ્વાત્ શશ્વત्-સનાતન-અનાદિરૂપમાં કમ-સુખને પ્રાપ્ત કરો; ચ-અને હિ-નિશ્ચયપૂર્વક સોમમ्-સોમવલી આદિ ઔષધિઓના રસનું પણથુઃ-પાન કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : રાજ પુરુષો અને પ્રભાજનો વિદ્વાનોની સભામાં જઈને ઉપદેશોને નિત્ય સાંભળે, જેથી સર્વને કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો બોધ થઈ શકે. (૧૦)

સંગતિ : અહીં રાજા અને પ્રજાના ધર્મનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૪૭)

સૂક્ત-૪૮

સુહ વામેન ન ઉષો વ્યુચ્છા દુહિતર્દિવઃ ।

સુહ દ્વુનેન બૃહુતા વિભાવરિ ગુયા દેવિ દાસ્વતી ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે દિવઃ-સૂર્યપ્રકાશની દુહિતઃ-પુત્રીની સમાન ઉષઃ-ઉષા સમાન વિદ્યમાન વિભાવસ્તિ-વિવિધ દીપિયુક્ત દેવિ-વિદ્યા અને સુશિક્ષાઓથી પ્રકાશમાન કન્યા-પુત્રી દાસ્વતી-પ્રશસ્ત દાનયુક્ત ! તું બૃહુતા-મહાત્મ ગુણ વિશોષથી વામેન-પ્રશંસિત પ્રકાશ સહિત, દ્વુનેન-ન્યાયપ્રકાશ કરવા સહિત,

ગાય-વિદ્યા, ચક્રવર્તી રાજ્યલક્ષ્મી સહ-સહિત, ન:-અમને વ્યુચ્છ-વિવિધ પ્રકારથી પ્રેરણા કર. (૧)

ભાવાર્થ : જેનાથી જે ઉત્પન્ન થાય છે, તે તેના સંતાન સમાન હોય છે. જેમ કોઈ સ્વામીનો ભૂત્ય-નોકર પોતાના સ્વામીને જગાઈને તથા સચેત કરીને તેને વ્યવહારોમાં પ્રયોજે છે; જેમ ઉધા-પ્રભાતવેળા પ્રાણીઓને પુરુષાર્થયુક્ત કરીને તેને વિશાળ પદાર્થ-સમૂહને અથવા સુખથી સંયુક્ત કરીને આનંદિત કરે છે; એજ રીતે જેમ સાંજની ઉધા = સંધ્યાવેળા સર્વને વ્યવહારિક કાર્યોથી નિવૃત્ત કરીને વિશ્રામયુક્ત કરે છે, તેમ માતા-પિતાએ વિદ્યા અને સુશિક્ષા આદિ વ્યવહારોમાં પોતાની કન્યાઓને પ્રેરિત કરવી જોઈએ. (૧)

અશ્વાવતીર્ગોમતીર્વિશ્વસુવિદો ભૂરી ચ્યવન્તુ વસ્તવે ।

ઉદીરય પ્રતિ મા સુનૃતા ઉષુશ્ચોદ રાધો મઘોનામ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઉષા:-ઉધા સમાન સ્ત્રી ! તું જેમ એ શુભગુણયુક્તા ઉધા છે, તેમ અશ્વાવતી:-પ્રશંસનીય વ્યાપ્તિ યુક્ત, ગોમતી:-પુષ્કળ ગાય આદિ પશુઓ સહિત, વિશ્વસુવિદઃ:-સર્વ પદાર્થોને સમ્યક્ જાણનારી, સુનૃતા:-સારી સત્ય, પ્રિયાદિયુક્ત વાણીઓને વસ્તવે-સુખમાં નિવાસ માટે ભૂરી-બહુશા: ઉદીરય-પ્રેરણાકર; અને જે વ્યવહારોથી ચ્યવન્ત-નિવૃત્ત થાય છે, તેને મઘોનામ्-ધનવાનોના સાનિધ્યથી રાધઃ:-સર્વોત્તમ ધનને ચોદ-પ્રેરણા કર, તેનાથી મા-મને પ્રતિ-આનંદિત કર. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સુશોભિત ઉધા સર્વ પ્રાણીઓને સુખ પ્રદાન કરે છે, તેમ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓને નિરંતર સુખી કરે. (૨)

ઉવાસોષા ઉચ્છાચ્ય નુ દેવી જીરા રથાનામ् ।

યે અસ્યા આચરણોષુ દધિરે સંમુદ્રે ન શ્રવુસ્યવઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ઉધાની સમાન જીરા-વેગ યુક્ત દેવી-સુખ આપનારી રથાનામ्-આનંદાયક યાનોમાં ઉવાસ-વસે છે, યે-જે અસ્યા:-એ સતી સ્ત્રીના આચરણોષુ-ધર્મયુક્ત આચરણોમાં સમુદ્રે-ન-જેમ સમુદ્રમાં શ્રવસ્યવઃ:-સ્વયં વિદ્યાને સાંભળનારા વિદ્યાનો ઉત્તમ નૌકાથી ગમનાગમન કરે છે, તેમ દધિરે-પ્રીતિ રાખે છે, તે પુરુષ અત્યંત આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેને પોતાના સમાન વિદૃષી = પંડિતા અને સર્વથા અનુકૂળ સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

ઉષો યે તે પ્ર યામેષુ યુઽજતે મનો દાનાય સૂર્યઃ ।

અત્રાહુ તત્કણવ એષાં કણવતમો નામ ગૃણાતિ નૃણામ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્યાન્ ! જે સૂર્યઃ:-સ્તુતિ કરનારા વિદ્યાનો ! તે-આપના દ્વારા ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને અત્ર-એ ઉષા:-પ્રભાતના યામેષુ-પ્રહરોમાં દાનાય-વિદ્યાદિ દાન માટે મનઃ:-વિજ્ઞાનયુક્ત ચિત્તને પ્રયુક્તતે-પ્રયુક્ત કરે છે, તે જીવન્મુક્ત બને છે; અને જે કણવઃ:-મેધાવી એષામ्-એ નૃણામ्-પ્રધાન વિદ્યાનોના

नाम-नामोने गृणाति-प्रशंसित करे छे, ते कण्वतमः-अतिशय मेधावी = भुद्धिमान बने छे. (४)

भावार्थ : जे लोको अेकान्त, पवित्र, विध्वंबाधा रहित स्थानमां बेसीने यमथी लઈने संयम पर्यन्त उपासनाना नव अंगोनो अत्म्यास करे छे, तेआो पवित्र आत्मायुक्त बनीने विशेष ज्ञानवान, आप अने सिद्ध बनी आय छे; अने जेआो तेआोनो संग करे छे, तेआो पडा शुद्ध अन्तःकरण युक्त बनीने आत्मयोगना जिज्ञासु बनी आय छे. (अर्थात् आत्मयोग ज्ञानवाना अधिकारी बने छे.) (४)

आ घा योषेव सूनर्युषा याति प्रभुज्जती ।

जरयन्ती वृजनं पद्मदीयतु उत्पातयति पक्षिणः ॥ ५ ॥

पदार्थ : जे योषेव-सत्स्त्रीनी समान प्रभुज्जती-सारी रीते भोगती, सनरी-सम्युक्त प्राप्त थती, जरयन्ती-शुर्णावस्थाने करती, उषा:-प्रातःकाण पद्मत-पगोनी समान वृजनम्-मार्गने ईयते-प्राप्त करीने, याति-ज्ञाती अने पक्षिणः-पक्षीओने उत्पातयति-उडाडे छे, ते काणमां सर्वेअ योगाभ्यास घ-ज करवो जोईअ. (५)

भावार्थ : जेम उषा निर्मण, सर्वदा सुखदायिनी अने योगाभ्यासनी हेतु छे, तेम लीओ ए बनवुं जोईअ. (५)

वि या सृजति समनं व्युर्थिनः पुदं न वेत्योदती ।

वयो नकिष्टे पप्तिवांस आसते व्युष्टौ वाजिनीवती ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे योगाभ्यासीनी ली ! आप जेम या-जे ओदती-आर्द्रता करती, नकिः-शब्द न करती, वाजिनीवती-अनेक कियाओनी हेतु उषा:-प्रातः काण अर्थिनः-प्रशस्त अर्थवाणानी पदं न-प्राप्तिना योग्यनी समान समनम्-सुंदर संग्राममां जेम विवेति-व्याप्ति थाय छे, जेनी व्यष्टौ-दाहक कान्तिमा-(हिवसना तापमां) पप्तिवांस-पतनशील वयः-पक्षी आसते-स्थिर थाय छे, ते समय = वेणा ते-तारा योगाभ्यास माटेनो छे, ऐने तुं जाण. (६)

भावार्थ : जेम लीओ व्यवहारथी पोताना पदार्थो प्राप्त करे छे, तेम पोताना प्रकाशथी पोताना व्यवहारना अधिकारने प्राप्त थाय छे.

जेम ए उषा हिवसने उत्पन्न करीने, सर्व प्राणीओने जागृत करीने-उठाइने, तेने पोत-पोताना कायोमां संलग्न करीने रात्रिनी निवृत्ति करे छे; अने हिवसनी उत्पत्ति द्वारा दाह (= तीव ताप)ने उत्पन्न करे छे, तेम लीओअ बनवुं अर्थात् करवुं जोईअ. (६)

एषायुक्त परावतः सूर्यस्योदयनादधि ।

शुतं रथेभिः सुभगोषा इयं वि यात्युभि मानुषान् ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे लीओ ! जेम एषा-ए उषा:-प्रातःकाण (परावतः-दूर देशथी) सूर्यस्य-सूर्य मंडणना उदयनात्-उदय अथि-उपरांत अध्यभ्ययुक्त-उपर सन्मुखथी सर्वमां युक्त थाय छे, जेवी रीते इयम्-

એ સુભગા-ઉતમ ઐશ્વર્યપુકૃત ર્થેભિ:-રમણીય યાનોથી શતમ्-અસંખ્ય માનુષાન्-મનુષ્યાદિને વિયાતિ-વિવિધ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તમે પણ થાઓ.

ભાવાર્થ : જેમ પતિત્રતા સ્ત્રીઓ નિયમપૂર્વક પોતાના પતિઓનું સેવન કરે છે; તથા જેમ ઉધા અને પદાર્થોનો સંયોગ દૂર દેશથી સ્થાનથી થાય છે, તેમ દૂર-સ્થિત કન્યા અને વરનો વિવાહ કરવો જોઈએ, દૂર દેશમાં પ્રેમની વૃજિ થાય છે. જેમ સમીપ-દેશ સ્થિત (વર-કન્યાઓ)ના વિવાહ કલેશ-કારક બને છે, તેમ દૂર દેશ સ્થિત (વર કન્યાઓ)ના સુખકારક બને છે. (૭)

વિશ્વમસ્યા નાનામું ચક્ષસે જગુજ્યોતિષ્ઠ્રણોતિ સૂનરી।

અપુ દ્રેષો મુઘોની દુહિતા દિવ ઉષા ઉચ્છુદપુ સ્ત્રિધઃ ॥૮॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રીઓ ! તમે જેમ મધોની-પ્રશાંસિત ધન હેતુ, સૂનરી-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવનારી, દિવઃ-પ્રકાશમાન સૂર્યની દુહિતા-પુત્રીની સમાન ઉષા:-પ્રકાશિત પ્રભાતવેળાને વિશ્વમ्-સમસ્ત જગત નાનામ-આદર-નમન કરે છે; અને તેના-તેણીના ચક્ષસે-દર્શન કરવા અર્થાત જોવા માટે જ્યોતિઃ-પ્રકાશ કૃણોતિ-કરે છે; અને સ્ત્રીધઃ-હિસક, દ્રેષો-દ્રેષી શત્રુઓનો અયોચ્છત-દૂર વાસ કરે છે, તેમ પતિ આદિમાં વર્તો-(આયરણ કરો.) (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સુશીલ સ્ત્રી વિદ્ધાનોને દૂર કરીને કર્તવ્ય કર્માને સિદ્ધ કરે છે, તેમ ઉધા દસ્તુ, ચોર, શત્રુ આદિને દૂર કરીને કાર્યાની સિદ્ધિ કરાવનારી હોય છે. (૮)

ઉષ આ ભાહિ ભાનુના ચુન્દ્રેણ દુહિતર્દિવઃ ।

આવહન્તી ભૂર્યસ્મભ્યં સૌભાગં વ્યુચ્છન્તી દિવિષ્ટિષુ ॥૯॥

પદાર્થ : હે દિવઃ-સૂર્યનાં પ્રકાશની દુહિતઃ-પુત્રી સમાન કન્યા ! જેમ ઉષા:-પ્રકાશમાન ઉધા ભાનુના-સૂર્ય અને ચન્દ્રેણ-ચંદ્રમાથી અસ્મભ્યમ्-અમે પુરુષાર્થીને માટે ભૂરિ-બહુ જ સૌભગમ्-ઐશ્વર્યના સમૂહને આવહન્તી-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરાવતી, દિવિષ્ટિષુ-પ્રકાશિત કાન્તિઓમાં વ્યુચ્છન્તી-નિવાસ કરાવતી, સંસારને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ તું વિદ્યા અને શમાદિથી આભાહિ-સુશોભિત થા. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ ઉતમ કન્યા માતૃકુળ અને પિતૃકુળ બન્નોના નામને ઉજ્જવલ કરે છે, તેમ ઉધા સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ બન્ને પ્રકારની વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે. (૯)

વિશ્વસ્ય હિ પ્રાણનું જીવનું ત્વે વિયદુચ્છસિ સૂનરિ ।

સા નો રથેન બૃહૃતા વિભાવરિ શ્રુધિ ચિત્રામધે હવમ् ॥૧૦॥

પદાર્થ : હે સૂનરી-સારી રીતે વ્યવહારને પ્રાપ્ત વિભાવરિ-વિવિધ પ્રકાશયુકૃત ચિત્રામધે-ચિત્ર = અદ્ભુત મધ = ધન અર્થાતું અનેક પ્રકારના ધનથી સુશોભિત સ્ત્રી ! જેમ ઉધા બૃહૃતા-મહાન રથેન-
૨૩૪

રમણીય સ્વરૂપ વા વિમાનાદિ યાનથી વિદ્યમાન જેમાં **વિશ્વસ્ય**-સમસ્ત પ્રાણીઓના **પ્રાણનમ्**-પ્રાણ અને **જીવનમ्**-જીવિકાની પ્રાપ્તિનો સંભવ હોય છે, તેમ જ ત્વે-તારામાં હોય છે. યત્-જો તું નઃ-અમને **વ્યુચ્છસિ**-વિવિધ પ્રકારે વાસ કરાવે છે, તે તું અમારા **હવમ्**-સાંભળવા-સાંભળાવવા યોગ્ય વાક્યોને **શ્રુધિ**-સાંભળ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ ઉખાથી સર્વ પ્રાણીમાત્રને સુખ થાય છે, તેમ ઉત્તમ સ્વભાવવાળી સ્ત્રીથી પ્રસન્ન રહેનારને, સર્વ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૦)

ઉષે વાજું હિ વંસ્વ યશિચુત્રો માનુષે જને।

તેનાવહ સુકૃતો અધ્વરાં ઉપ યે ત્વા ગૃણન્તિ વહ્યઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે ઉષા:-પ્રભાતકાળ સમાન વિદ્યમાન સ્ત્રી ! તું યઃ:-જે ચિત્રા:-અદ્ભુત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવયુક્ત, સુકૃતા:-ઉત્તમ કર્મ કરનાર તારો પતિ છે, માનુષે-મનુષ્ય જને-વિદ્યા, ધર્મ આદિ ગુણોથી પ્રસિદ્ધિમાં વાજમ્-શાન અને અન્નને **હિ**-નિશ્ચયપૂર્વક વસ્વ-સમ્યક્ રીતે સેવન કર.

યે-જે વહ્યઃ-પ્રાપ્તિ કરાવનાર વિદ્વાન મનુષ્ય જે કારણે અધ્વરાન્-અધ્વરયજ અથવા અહિસનીય વિદ્વાનોની **ઉપગૃણન્તિ**-સમ્યક્ સુતિ કરે છે અને તને ઉપદેશ આપે છે, તેન-તેથી તેઓને આવહ-સુખોને પ્રાપ્ત કરાવતી રહે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ સૂર્ય ઉખાને પ્રાપ્ત થઈને, દિવસને ઉત્પન્ન કરીને, સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે છે; એમ પુરુષ પોતાની સ્ત્રીઓ-પત્નીઓને સુભૂષિત-અલંકૃત કરે તથા પુરુષોને તેની સ્ત્રીઓ પણ અલંકૃત કરે. એ રીતે પરસ્પરના અત્યંત પ્રેમ અને ઉપકાર દ્વારા સદા સુખી રહે. (૧૧)

વિશ્વાન્દેવાં આ વહુ સોમપીતયેઽન્તરિક્ષાદુષ્ટ્વમ् ।

સાસ્માસુ ધા ગોમુદશ્વાવદુકથ્યાંમુષો વાજું સુવીર્યમ् ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે ઉષા:-પ્રભાત સમાન સ્ત્રી ! હું **સોમપીતયે**-સોમ આદિ પદાર્થોના પાન માટે અન્તરિક્ષાત્-ઉપરથી **વિશ્વાન્**-સમસ્ત દેવાન્-દિવ્યગુણ્યુક્ત પદાર્થો અને જે તને પ્રાપ્ત થાઉં છુ, તેને તું પણ આવહ-સારી રીતે પ્રાપ્ત થા.

હે ઉષા:-ઉખા સમાન હિતકારક અને સા-તું સવ-ઈચ્છિત પદાર્થો પ્રાપ્ત કરાવનારી અસ્માસુ-અમે ઈન્દ્રિય, કિરણ અને પૃથિવી આદિથી અશ્વાવત્-અને અત્યુત્તમ ઘોડાઓથી યુક્ત સુવીર્યમ્-શ્રેષ્ઠ વીર્ય-પરાક્રમકારક વાજમ્-વિજાન તથા અન્નને ધા:-ધારણ કર. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ એ ઉખા પોતાના પ્રાદુર્ભાવથી શુદ્ધ જળ, વાયુ, પ્રકાશ આદિ પ્રાપ્ત કરાવીને તથા દોષોનો નાશ કરીને, સર્વ ઉત્તમ પદાર્થોના સમૂહને પ્રકટ કરે છે, તેમ ઉત્તમ સ્ત્રી ગૃહકાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય. (૧૨)

यस्या रुशन्तो अर्चयः प्रति भद्रा अदृक्षत ।

सा नौं रुयिं विश्ववारं सुपेशसमुषा ददातु सुगम्यम् ॥ १३ ॥

पदार्थः : हे श्री ! यस्या-जेनी सानिध्यथी ए स्थान्तः-योर, डाकु, अंधकार आहिनो नाश थाय छे; अने भद्राः-कल्याणकारिणी, अर्चयः-दीप्ति, प्रत्यदक्षत-प्रत्यक्ष थाय छे.

सा-जेम ए उषा-सुरूप आपनारी प्रभातवेणा नः-अमारा माटे विश्ववारम्-समस्त आच्छादन करवा = ढांकवा योग्य, सुपेशसम्-सुशोभितरूप युक्त, रयिम्-यक्तवर्ती राज्य लक्ष्मी सुगम्यम्-सुख ददाति-प्रदान करे छे, तेवी बनीने तुं पण अमने सुखदायक बन. (१३)

भावार्थः : जेम दिवसने उत्पन्न करनारी उषा विना कार्यो सुखपूर्वक सिद्ध थतां नथी अने पदार्थोना स्वरूपनी पण प्राप्ति थती नथी, तेम उतम श्री विना ए कार्यो सिद्ध थतां नथी. (१३)

ये चिद्धि त्वामृषयः पूर्वं ऊतये जुहूरेऽवसे महि ।

सा नुः स्तोमां अभि गृणीहि राधसोषः शुक्रेण शोचिषा ॥ १४ ॥

पदार्थः : हे उषा समान विद्यमान महि-महागुण विशिष्ट विद्वधी = पंडिता श्री ! ये-जे पूर्व-जे अध्ययन करेल वेदार्थना ज्ञाता विद्वानो ऊतये-अत्यंत गुण प्राप्ति तथा अवसे-रक्षा आहि प्रयोजनने माटे त्वाम्-तने जुहूरे-प्रशंसित करे, सा-ते तुं शुक्रेण-शुद्ध कार्य हेतु शोचिषा-धर्मप्रकाशथी युक्त राधसा-पुष्कण धनथी नः-अमारा चित्-४ स्तोमान्-स्तुति समूहोनो हि-निश्चयपूर्वक अभि-सन्मुख गृणीहि-स्वीकार कर. (१४)

भावार्थः : जेने वेदोनुं पूर्व अध्ययन करेल छे, ते प्राचीन ऋषि अने जे वेदाध्ययन करी रव्या छे, ते अवाचीन ऋषि छे, अेवा मनुष्योने आणवा ओईये.

जेम विद्वानो जे पदार्थोने आणीने उपकार करे छे, तेम अन्योने पण करवा ओईये.

जेम विद्वानो पोतानी विद्याथी पदार्थोना गुणोने प्रकाशित करीने विद्या अने उपकार करे छे; जेम ए उषावेणा-प्रभात समस्त पदार्थोने सम्यक प्रकाशित करीने श्रीओ विश्वने सुभूषित-अलंकृत कर. (१४)

उषो यदुद्य भानुना वि द्वारा वृणवो दिवः ।

प्र नौं यच्छतादवृकं पृथु छुर्दिः प्रदेवि गोमतीरिषः ॥ १५ ॥

पदार्थः : हे देवि-दिव्यगुणयुक्त श्री ! जेम उषा:-प्रभातकाण अद्य-आ दिवसमां भानुना-पोताना प्रकाशथी द्वारौ-गृहाहि तथा ईन्द्रियोना प्रवेश अने नीकणवाना निमित्त छिन्नो प्रार्णवः-सारी रीते प्राप्त थाय छे; अने जेम नः-अमारा माटे यत्, अवृकम्-हिंसक प्राणीओथी भिन्न पृथु-सर्व ऋतुओना

સ્થાન અને અવકાશને યોગ્ય હોવાથી વિશાળ છર્દિઃ:-શુદ્ધ આચ્છાદનથી પ્રકાશમાન ગૃહ છે; અને જેમ દિવઃ-પ્રકાશાદિ ગુણ ગોમતીઃ-બહુ જ કિરણોથી યુક્ત ઇષઃ:-ઈચ્છાઓને આપે છે, તેમ (વિ) પ્રપચ્છતાત्-સંપૂર્ણ પ્રદાન કર. (૧૫)

ભાવાર્થ : જેમ લિખા પોતાના પ્રકાશથી ગત દિવસ, વર્તમાન આજના દિવસે તથા આવનાર દિવસમાં સર્વ માર્ગો અને દ્વારાને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ મનુષ્યોએ સર્વ ઋતુઓમાં ગૃહેનું નિર્માણ કરીને, તેમાં સર્વ ભોગ્ય પદાર્�ને સ્થાપિત કરીને તથા એ પ્રકારના સર્વ કાર્યો કરીને પ્રતિદિન સુખનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૧૫)

સન્નો રાયા બૃહતા વિશ્વપેશસા મિમિક્ષવા સમિલાભિરા।

સં દ્વાર્મને વિશ્વતુરોષો મહિ સં વાજૈવાજિનીવતિ ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે ઉષઃ-પ્રભાતકણ સમાન વાજિનીવતિ-પ્રશંસિત કિયાયુક્ત મહિ-પૂજનીય વિદ્વાન શ્રી ! તું જેમ ઉષાઃ-સમસ્ત રૂપને પ્રકાશિત કરનારી પ્રાતઃકાલીન વેળા = પ્રભાત વિશ્વપેશસા-સમસ્ત સુંદર રૂપયુક્ત બૃહતા-મહાન વિશ્વતુરા-સર્વને પ્રવૃત્ત કરનાર સંદ્વાર્મને-વિદ્યા, ધર્માદિ ગુણ પ્રકાશયુક્ત રાયા-પ્રશંસિત ધન સમિલાભિઃ-ભૂમિ, વાણી, નીતિ અને સંવાજઃ-સારી રીતે યુદ્ધ, અન્ન અને વિજ્ઞાનથી નઃ-અમને સુખ આપે છે, તેમ એનાથી તું અમને સુખ પ્રદાન કર. (૧૬)

ભાવાર્થ : જેમ (વિદ્વાનોની) શિક્ષાથી મનુષ્યો લિખાવેણનાં ગુણોનાં જ્ઞાનથી સંપન્ન થતાં પુરુષાથી સિદ્ધિથી સુખનાં સાધન રૂપ સમસ્ત વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ માતાની શિક્ષાથી સંતાન ઉત્તમ બને છે, અન્ય પ્રકારથી નહીં. (૧૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઉષાનાં દૃષ્ટાન્તથી કન્યા અને શ્રીઓનાં લક્ષ્ણોનું પ્રતિપાદન કરવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૪૮)

સૂક્તા-૪૮

ઉષો ભદ્રેભિરા ગહિ દ્વિવિચ્ચરોચ્ચનાદધિ ।

વહન્ત્વરુણપ્સવ ઉપ ત્વા સોમિનો ગૃહમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે શુભ ગુણોથી પ્રકાશમાન ! જેમ ઉષઃ-કલ્યાણ માટે રોચનાત्-સમ્યક્ પ્રકાશમાનથી અધિ-ઉપર ભદ્રેભિઃ-કલ્યાણકારક ગુણોથી સમ્યક્ આવે છે, તેમ તું આગહિ-પ્રાપ્ત થા; અને જેમ એ દિવઃ-પ્રકાશની સમીપ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ત્વા-તને અસ્ત્રાપ્સવઃ-રક્તગુણ વિશિષ્ટ છેદન કરીને ભોક્તા સોમિનઃ-ઉત્તમ પદાર્થયુક્ત વિદ્વાનના ગૃહમ्-નિવાસ સ્થાનને ઉપવહન્તુ-સમીપ પ્રાપ્ત કરે. (૧)

ભાવાર્થ : ભૂમિ સંયુક્ત સૂર્યપ્રકાશથી જે લિખાની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જેમ દિવસ રૂપમાં પરિવર્તિત થયેલ પદાર્થને પ્રકટ-પ્રકાશિત કરીને સર્વને આહ્લાદિત અર્થાત્ હર્ષિત કરે છે, તેમ બ્રહ્મચયર્પૂર્વક વિદ્યા

મહોલ સી શ્રેષ્ઠ હોય છે. (૧)

**સુપેશસં સુખં રથં યમુધ્યસ્થા ઉષુસ્ત્વમ् ।
તેના સુશ્રવસં જનું પ્રાવાદ્ય દુહિતર્દિવઃ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : હે દિવઃ-પ્રકાશમાન સૂર્યની દુહિતઃ-પુત્રી સમાન ઉષઃ-વિદ્યમાન સી ! તું યમ-જેમ સુપેશસમ-સુંદરરૂપ, સુખમ-આનંદકારક, રથમ-કીડાના સાધન યાનની અધ્યસ્થા:-ઉપર બેસનાર પ્રાણી આનંદની વૃદ્ધિ કરે છે, તેન-તે રથથી સુશ્રવસમ-ઉત્તમ શ્રવણયુક્ત જનમ-વિદ્યાન મનુષ્યની પ્રાવ-સારી રીતે રક્ષા આદિ કર. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ પ્રકાશ દ્વારા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ સોલ્ભાગ્યકારિણી વિદુધી સી દ્વારા ગૃહકાર્યાંની સિદ્ધ અને સંતાનોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ જાણીને મનુષ્યોએ તેણીના પ્રત્યે ઉપકારી બનવું જોઈએ. (૨)

**વયશિચત્તે પતુત્રિણો દ્વિપચ્ચતુષ્પદર્જુનિ ।
ઉષઃ પ્રારન્તુતુરનું દિવો અન્તેભ્યુસ્પરિ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે સી ! જેમ અર્જુનિ-સારી રીતે પ્રયત્નના કારણે ઉષઃ-ઉષા દિવઃ-સૂર્ય પ્રકાશની અન્તેભ્યઃ-સમીપથી ત્રણૂત-જીતુઓને સિદ્ધ અને દ્વિપત્ત-મનુષ્યાદિનો તથા ચતુષ્પત્ત-પશુ આદિનો બોધ કરાવીને સર્વ પ્રાપ્ત થઈને, જેમ એનાથી પત્રિણા:-નીચે, ઊંચે ઉડનારા વયઃ-પક્ષીઓ પ્રારન્ત-અત્ર-તત્ત્ર જાય છે; ચિત્ત-તેમ જ તે-તારામાં ગુણ થાય. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ઉષા-મુહૂર્ત, પ્રહર, દિવસ, મહિના, જીતુ અયન (= દક્ષિણાયન, ઉત્તરાયણ) અને વર્ષાનો વિભાગ કરીને પ્રાકીઓના વ્યવહાર અને ચેતનાનો વિભાગ કરે છે, તેમ સી સમસ્ત ગૃહકાર્યાંનો વિભાગ કરે. (૩)

**વ્યુચ્છન્તી હિ રુશિમભિર્વિશ્વમાભાસિ રોચનમ् ।
તાં ત્વામુષર્વસુયવો ગીર્ભિઃ કણવા અહૂષત ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે વસુયવઃ-જે પૃથિવી આદિ વસુઓનો સંયુક્ત અને વિયુક્ત કરનાર કણવા:-બુદ્ધિમાનો જેમ ઉષઃ-ઉષા વ્યુચ્છન્તી-વિવિધ પ્રકારથી વસાવનારી હિ-નિશ્ચયપૂર્વક રશિમભિ:-કિરણોથી રોચનમ-રચિકારક વિશ્વમ-સમસ્ત સંસારને આભાસિ-પ્રકાશિત કરે છે, તેવી તામ-તે ત્વામ-તને સીને ગીર્ભિઃ-વેદશિકાયુક્ત પોતાની વાણીઓથી અહૂષત-પ્રશંસિત કરે. (૪)

ભાવાર્થ : ઉષાના ગુણોની સમાન ગુણવાળી સી શ્રેષ્ઠ હોય છે, એમ વિદ્યાનોએ જાણવું જોઈએ અને સર્વને ઉપદેશ આપવો જોઈએ. (૪)

संगति : आमां उपाना गुणोनुं वर्णन करवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोઈओ. (४६)

सूक्त-५०

उदुत्यं जातवेदसं द्रेवं वहन्ति केतवः। दृशे विश्वाय सूर्यम्॥१॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे जेम केतवः-किरणो विश्वाय-सर्वने दृशे-जेवा उ-अने देखाइवाना योग्य-व्यवहारने माटे त्यम्-ते जातवेदसम्-उत्पन्न करेल पदार्थोने प्राप्त करनार देवम्-प्रकाशमान सूर्यम्-रविमंडण अर्थात् सूर्यमंडणनी उद्घहन्ति-उपर वहे छे, तेम गृहाश्रमने सुभद्रायक, सुशोभित स्त्रीओने विवाह विधिथी प्राप्त करो. (१)

भावार्थ : जेम धोडाओ रथनुं अने किरणो सूर्यनुं वहन करे छे, तेम धर्मिकज्ञ, विद्या अने धर्मरूपी प्रकाशथी संपन्न अने समान गुणयुक्त स्त्रीओनो पुरुषोनी साथे विवाह करे. (१)

अपु त्ये तायवो यथा नक्षत्रा यन्त्यक्तुभिः। सूराय विश्वचक्षसे॥२॥

पदार्थ : हे स्त्री-पुरुषो ! तमे यथा-जेम अक्तुभिः-रात्रिओनी साथे नक्षत्रा-नक्षत्र आदि क्षयरहित लोक अने तायवः-वायु विश्वचक्षसे-विश्वने देखाइनार सूराय-सूर्यलोकने माटे अपयन्ति-संयुक्त अने वियुक्त थाय छे, तेम ज विवाहित स्त्रीओनी साथे संयुक्त-वियुक्त थया करो. (२)

भावार्थ : जे राते नक्षत्र चंद्रमानी साथे अने प्राण शरीरनी साथे रहे छे, तेम विवाहित स्त्री-पुरुषो साथे रहे. (२)

अदृश्रमस्य केतवो विरुशमयो जनाँ अनु। भ्राजन्तो अग्नयो यथा॥३॥

पदार्थ : यथा-जेम अस्य-ए सविता-सूर्यना भ्राजन्तः-प्रकाशमान अनयः-प्रज्वलित केतवः-जङ्गावनारा रशमयः-किरणो जनान्-मनुष्यादि प्राणीओने अनु-अनुकूणताथी प्रकाशित करे छे, तेम हुं पोतानी मारी पत्नी अने भारा पतिने ज समागमने योग्य देखुं-जाणुं, अन्यने नहि. (३)

भावार्थ : जेम प्रदीप अग्नि अने सूर्य आदि बहार सर्व स्थानोमां प्रकाशित थाय छे, तेम ज अन्तरात्मामां ईश्वरनो प्रकाश छे. तेने जाणवा माटे सर्व मनुष्योंप्रे प्रयत्न करवो योग्य छे, ते (ईश्वर)नी आशाथी, पारका स्त्री-पुरुषोनी साथे व्यभिचारनो सर्वथा त्याग करीने स्त्री-पुरुष पोत-पोताना विवाहित साथे ज ऋतुगामी बने-समागम करे. (३)

तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमाभासि रोचनम्॥४॥

पदार्थ : हे सूर्य-यराचर (जगत)ना आत्मा ईश्वर ! विश्वदर्शतः-जेथी विश्वना दर्शक अने तरणि:-क्षिप = शीघ्र अल्पवित संल्पवित करनार = पार करनार ज्योतिष्कृत्-स्वप्रकाश स्वरूप आप ! रोचनम्-

લચિકારક રૂપથી **વિશ્વમ्**-સર્વ જગતને પ્રકાશિત કરો છો, તેથી આપ સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ છો. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અને વિદ્યુત્ બહારના અને અંદરના સર્વ સ્થૂળ પદાર્થોને પ્રકાશિત કરી શકે છે, તેમ સૂર્ય = ઈશ્વર સર્વ અભિલ = સર્વ-સમસ્ત સંસારને પ્રકાશિત કરે છે. (૪)

પ્રત્યઙ્ગ દેવાનાં વિશઃ પ્રત્યઙ્ગઙુંદેષિ માનુષાન्। પ્રત્યઙ્ગ વિશ્વં સ્વર્દૂષે ॥૫॥

પદાર્થ : હે જગદીશર ! જે આપ દેવાનામ्-દિવ્યપદાર્થો અને વિદ્વાનોને **વિશઃ**-પ્રજ્ઞ માનુષાન-મનુષ્યોને પ્રત્યઙ્ગઙુંદેષિ-સારી રીતે પ્રાપ્ત છો અને સર્વના આત્માઓમાં પ્રત્યઙ્ગ-પ્રાપ્ત થાઓ છો, એથી **વિશ્વં-સ્વર્દૂષે**-સર્વ સુખોને જોવા માટે સર્વના પ્રત્યઙ્ગ-પ્રત્યગાત્મરૂપથી ઉપાસનીય છો. (૫)

ભાવાર્થ : જેથી ઈશ્વર સર્વવ્યાપક, સર્વાન્તર્યામી અને સમસ્ત કર્માના સાક્ષી છે, તેથી એ જ (ઈશ્વર) સજ્જનો દ્વારા ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૫)

યેના પાવક ચક્ષસા ભુરુણ્યન્તં જનાં અનુ। ત્વં વરુણ પશ્યસિ ॥૬॥

પદાર્થ : હે પાવક-પવિત્રકારક **વસ્ત્ર**-સવોત્કૃષ્ટ જગદીશર ! આપ યેન-જે ચક્ષસા-વિજ્ઞાન પ્રકાશથી ભુરુણ્યન્તમ्-ધારણ અને પોષણ કરતા-કરતા લોકો અને જનાન-મનુષ્યાદિને અનુપશ્યસિ-સારી રીતે જુઓ છો, તે જ્ઞાન પ્રકાશથી અમને કૃપા કરીને સંયુક્ત કરો. (૬)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરની ઉપાસના વિના કોઈ પણ (મનુષ્યને) વિજ્ઞાનની (પ્રાપ્તિ) અને પવિત્રતા થવી સંભવ નથી, તેથી સર્વ મનુષ્યોએ એક જ ઈશ્વરની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૬)

વિ દ્યામેષિ રજસ્પૃથ્વહૃ મિમાનો અનુક્તુભિઃ। પશ્યુઽજન્માનિ સૂર્ય ॥૭॥

પદાર્થ : હે **સૂર્ય**-ચરાયરના આત્મા પરમેશ્વર ! આપ, જેમ સૂર્યલોક અનુક્તુભિઃ-પ્રસિદ્ધ રાત્રિઓ પૃથુ-વિસ્તૃત રજઃ-લોક સમૂહનું અને અહા-દિવસોનું મિમાનઃ-નિર્માણ કરીને પૃથુ-વિસ્તીર્ણ રજઃ- લોકોને પ્રાપ્ત થઈને નિયમ-વ્યવસ્થા કરો છો, તેમ અમારા જન્માનિ-પૂર્વ, પર અને વર્તમાન જન્મોને પશ્યન્-જોઈને ક્રોષિ-અનેક પ્રકારથી જાણવા અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છો. (૭)

ભાવાર્થ : જે (પરમેશ્વરે) સૂર્ય આદિ લોકોની રચના કરી છે, સર્વ જીવોના પાપ-પુણ્યાદિ કર્માને જોઈને-કર્માનુસાર યથાયોગ્ય તદનુસાર ફળ પ્રદાન કરે છે, તે જ સર્વના સત્ય ન્યાયકારી રાજા છે, તેમ સર્વ મનુષ્યોએ જાગ્રતું જોઈએ. (૭)

સુપ્ત ત્વા હરિતો રથે વહન્તિ દેવ સૂર્ય। શોચિષ્કેશં વિચક્ષણ ॥૮॥

પદાર્થ : હે **વિચક્ષણ**-સર્વના દ્રષ્ટા, દેવ-સુખદાતા, સૂર્ય-જ્ઞાન સ્વરૂપ જગદીશર ! જેમ સપ્ત-હરિતાદિ સાત હરિતઃ-જેનાથી રસોનું હરણ કરે છે, તે ક્રિરણો શોચિષ્કેશમ्-પવિત્ર દીપિત્માન સૂર્યલોકને સ્થે-રમણીય સુંદર રથમાં વહન્તિ-પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ ત્વા-આપને ગાયત્રી આદિ વેદસ્થ સાત છંડ અર્થવેદભાષ્ય

પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૮)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ કિરણો વિના સૂર્યનું દર્શન થતું નથી, તેમ વેદાભ્યાસ વિના પરમાત્માના દર્શન થતાં નથી, અને આખું જોઈએ. (૮)

અયુક્ત સુપ્ત શુન્ધ્યુવુઃ સૂરો રથ્સ્ય નૃપ્ત્યઃ । તાભિર્યાતિ સ્વયુક્તિભિઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઈશ્વર ! જેમ સૂરો:-સર્વ પ્રકાશક જે સુપ્ત-પૂર્વોક્ત સાત નૃપ્ત્યઃ-નાશ રહિત શુન્ધ્યુવુઃ-શુદ્ધિકારક કિરણો છે, તેને રથ્સ્ય-રમણીય સ્વરૂપમાં અયુક્ત-કરતા અને તેના સહિત પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ આપ તાભિઃ:-તે સ્વયુક્તિભિઃ-પોતાની યુક્તિથી સમસ્ત સંસારને સંયુક્ત રાખે છે, એવો અમને દદ્ધ નિશ્ચય છે. (૯)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યની સમાન સ્વયં પ્રકાશમાન, આકાશની સમાન વ્યાપ અને ઉપાસકોની શુદ્ધિ = પવિત્ર કરનાર પરમેશ્વર છે, તે નિશ્ચય જ સર્વ મનુષ્યો દ્વારા ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૯)

ઉદ્બૂયં તમસુસ્પરિ જ્યોતિષ્પશ્યન્ત ઉત્તરમ् ।

દેવં દૈવત્રા સૂર્યમગન્તમ જ્યોતિરુત્તમમ् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ જ્યોતિઃ-ઇશ્વર રચિત પ્રકાશમાન સૂર્યને પશ્યન્તઃ-જોઈને વયમ्-અમે તમસઃ-અજ્ઞાન-અંધકારથી પૃથક્ થઈને જ્યોતિઃ-પ્રકાશ સ્વરૂપ ઉત્તરમ्-સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રલયથી ઉધ્ર્વ =પૂર્વ વિઘ્નમાન અને પ્રલય કરનાર (અર્થાત્ પ્રલય પૂર્વ રહેલ અને પ્રલય પછી પણ રહેનાર) દૈવત્રા-દેવ, મનુષ્ય અને પૃથિવી આદિ (લોક)માં વ્યાપક દેવમ्-સુખદાયક, ઉત્તરમ्-ઉત્કૃષ્ટ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવયુક્ત સૂર્યમ्-સર્વાત્મા ઈશ્વરને પર્યુદ્ગાન્મ-સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત કરીએ, તેમ તમે પણ પણ પ્રાપ્ત કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એ આખું જોઈએ, કે ઈશ્વરની સમાન અન્ય કોઈ પણ ઉત્તમ પ્રકાશક પદાર્થ નથી; અને તેની પ્રાપ્તિ વિના કોઈ પણ મનુષ્ય મુક્તિ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૧૦)

ઉદ્યાનુદ્ય મિત્રમહ આરોહુનુત્તરાં દિવમ् ।

હુદ્રોગં મમ સૂર્ય હરિમાણં ચ નાશય ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે મિત્રમહ:-મિત્રોના સત્કારને યોગ્ય, સૂર્ય-સર્વ ઓષ્ઠિ અને રોગ નિવારણના જ્ઞાતા વિદ્ધાન ! આપ જેમ અદ્ય-ઉદ્યાન-ઉદ્યને પ્રાપ્ત થયેલ તથા ઉત્તરમ्-કારણરૂપી દિવમ्-દીપિને આરોહન-સમ્યક્ રીતે કરીને અંધકારનું નિવારણ કરીને દિવસને પ્રકટ કરો છો, તેમ મારા હુદ્રોગમ्-હદ્યના રોગો તથા હરિમાણમ्-હરણ કરનાર ચોર આદિનો નાશય-નાશ કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યના ઉદ્યથી અંધકાર અને ચોર આદિ પલાયન કરી જાય છે, તેમ ઉત્તમ વૈદ્યની પ્રાપ્તિથી કુપથ્ય અને રોગનું નિવારણ થાય છે. (૧૧)

शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ।

अथो हरिद्रवेषु मे हरिमाणं नि दध्मसि ॥ १२ ॥

पदार्थ : જેમ શ્રેષ્ઠ વैઘ કહે, તેમ અમે શુકेषુ-શુકની સમાન કરેલ કર્મો અને રોપણાકાસુ-રોપણ-રુજ કરનાર લેપ આદિ કિયાઓથી મે-મારા હરિમાણમ्-ચિતને ખેંચનાર રોગનાશક ઔષધિઓને દધ્મસિ-ધારણ કરીએ. અથો-તત્પશાત् હારિદ્વેષુ-જે સુખહર મલવાહક રોગ છે, તેમાં મે-મારા-હરિમાણમ्-હરણશીલ ચિતને નિદધ્મસિ-નિરંતર સ્થિર કરું. (૧૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો લેપન આદિ કિયાઓથી સમસ્ત રોગોનું નિવારણ કરીને બળને પ્રાપ્ત કરે. (૧૨)

उદ્ગાદુયમાદિત્યો વિશ્વેનું સહસા સુહ ।

દ્વિષન્તં મહીં રુન્ધ્યુન્મો અઃ દ્વિષુતે રંધમ् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જેમ અયમ्-એ આદિત્ય:-નાશ રહિત સૂર્ય ઉદ્ગાત-ઉદ્યને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તું વિશ્વેન-સમસ્ત સહસા-બળની સાથે ઉદ્ય પામ. જેમ તું મહીમ-ધાર્મિક મનુષ્યનો દ્વિષન્તમ્-દેષ કરનાર શત્રુને રુન્ધ્યાન-મારીને વર્તે છે, તેમ અહમ-હું દ્વિષુતે-શત્રુ સામે વર્તન કરું. જેમ એ શત્રુ મને મારે છે, તેમ હું પણ મો રથમ-મારુ નહિ. (૧૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, અનંત બળયુક્ત જગદીશ્વરના તથા બળની નિમિત અને પ્રાણયુક્ત વિદ્વતનાં દેષાન્તથી પ્રવૃત્ત થઈને, સજજનોની સાથે મિત્રતા રાખીને, સમસ્ત સજજનોની સાથે મિત્રતા રાખીને, સમસ્ત પ્રજાઓનું પાલન કરવું જોઈએ. (૧૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં પરમેશ્વર અને અજિનાં કાર્ય-કારણા દેષાન્તથી રાજાના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૫૦)

સૂક્તા-૫૧

અભિ ત્વં મેષં પુરુહૂતમૃગ્મયમિન્દ્ર ગીભર્મદત્તા વસ્વો અર્ણવમ् ।

યસ્ય દ્યાવો ન વિચરાન્તિ માનુષા ભુજે મંહિષ્ઠમભિ વિપ્રમર્ચત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે અર્ણવમ-સમુદ્ર સમાન ત્વમ-તે મેષમ-વૃષ્ટિ દ્વારા સિંચન કરનાર, પુરુહૂતમ-બહુજ વિદ્વાનોથી સુત, ત્રણ્મયમ-ત્રણ્યાઓ-મંત્રોથી માન કરવા યોગ્ય, મંહિષ્ઠમ-ગુણોથી અત્યંત મહાનતમ, ઇન્દ્રમ-સમગ્ર ઐશ્વર્યથી અભિમદત-હર્ષિત-આનંદિત કરો.

સૂર્યના દ્યાવ:-કિરણોની ન-સમાન યસ્ય-જેને ભુજે-ભોગ માટે માનુષા-મનુષ્યોના હિતકારક ગુણ વિચરાન્ત-વિચરે છે, તે વસ્વ:-ધનના વિપ્રમ-દાતા વિદ્વાનનો અર્થમર્ચત-સદા સંકાર કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જે રાજા બહુ ગુણોના યોગથી સૂર્ય સમાન વિદ્વાન હોય, તેનો મનુષ્યોએ સત્કાર કરવો અર્થવેદભાષ્ય

ઓઈએ. તેના વિના કોઈને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. (૧)

અભીમવન્વન્તસ્વભિષ્ટિમૂત્યૌઽન્તરિક્ષ્ણપ્રાં તવિષીભિરાવૃત્તમ् ।

ઇન્દ્ર દક્ષાસ ત્રહુભવો મદુચ્યુતે શુતક્રતું જવની સૂનૂતાઽરુહત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે સેનાપતે ! જે આપની ઊતયઃ-રક્ષા પ્રજાનું પાલન કરે છે; દક્ષાસઃ-વિજ્ઞાનવૃદ્ધ શીધ કાર્યને સિદ્ધ કરનાર ત્રહુભવઃ-મેધાવી વિદ્વાનો જે સ્વભિષ્ટિમ-ઉત્તમ ઈષિ = ઈચ્છાયુક્ત અન્તરિક્ષ્ણપ્રામ-પોતાના તેજથી અન્તરિક્ષ અર્થાત્ આકાશમાં સર્વને સુખથી પૂર્ણ કરવા, મદુચ્યુતમ-આનંદ દાતા, શતક્રતુમ-અનેક કર્માના કર્તા, તવિષીભિઃ-બલ અને આકર્ષણ આદિ ગુણોથી યુક્ત સેનાથી આવૃત્તમ-સંયુક્ત ઇન્દ્રમ-વિદ્યુતની સમાન વિદ્યમાન આપને અભ્યવન્દન-કાર્યો કરવા માટે સર્વ રીતે વૃદ્ધિયુક્ત કરીએ છીએ. યુક્ત શત્રુઓને વિદ્વારણ કરનાર રાજને ગિભિઃ-સત્ય પ્રશંસિત-વાણીઓથી જેને જવની-વેગયુક્ત સૂનૂતા-અન્નાદિ પદાર્થને સિદ્ધ કરનારી રાજનીતિ આસ્થત-વધીને પ્રાપ્ત થાય, તે આપની રક્ષા અમે કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : ધાર્મિક બુદ્ધિમાન લોકો જેનો આશ્રય કરે, તેનો આશ્રય સર્વ મનુષ્યો ગ્રહણ કરે. (૨)

ત્વं ગોત્રમઙ્ગ્રાભ્યોઽવૃણોરપોતાત્રયે શુતદૂરેષુ ગાતુવિત् ।

સસેન ચિદ્ધિમુદાયાવહો વસ્વાજાવર્દ્રિ વાવસાનસ્વ નૃત્યંત્ર ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સસેન-સેના યુક્ત સેનાધ્યક્ષ ! આપ જેમ સૂર્ય અઙ્ગ્રોભ્યઃ-પ્રાણ સ્વરૂપ વાયુઓથી અદ્રિમ-પર્વત અને મેધની સમાન વિદ્યમાન અત્રયે-જેમાં આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણ દુઃખ નથી, તે આજ્ઞા-સંગ્રામમાં શત્રુઓના બળને અપાવૃણો:-દૂર કરી દો છો, વાવસાનસ્વ-આવરણ-ઢાંકનાર શત્રુઓની સેનાને નર્તયન-નચાવવા સમાન કંપાવીને, વિમદાય-વિવિધ આનંદ માટે, વસુ-ધનને આવહઃ-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરીને ઊત-તથા ગાતુવિત-ભૂગર્ભ વિદ્યાના જ્ઞાતા આપ શતદૂરેષુ-અસંખ્ય મેધના અવયવોમાં-વાદળાંઓમાં ઢંકાયેલ પદાર્થોથી સમાન ઢંકાયેલી પોતાની સેનાને બચાવો છો, તે આપ સત્કારને યોગ્ય છો. (૩)

ભાવાર્થ : સેનાપતિ આદિ જન જ્યાં સુધી સૂર્ય સમાન પરાક્રમ ગ્રહણ કરી શકે નહિ, ત્યાં સુધી તેઓ શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૩)

ત્વમપાર્મિધાનાવૃણોરપાધારયઃ પર્વતે દાનુમદ્વસુ ।

વૃત્તં યર્દિન્દ્ર શવસાવધીરહિમાદિત્સૂર્યૈ દિવ્યારોહ્યો દૃશે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-જગઠીશ્વર ! યત્-જે કરણે ત્વમ-આપ જેમ સૂર્ય અપામ-જળનો અપિધાન-આચ્છાદનને દૂર કરે છે, તેમ શત્રુઓના બળને અપાવૃણો:-દૂર કરે છે, જેમ પર્વતે-મેધ-વાદળાંઓમાં અઠગ્વેદભાષ્ય

दानुमत्-उत्तम शिखरयुक्त वसु-द्रव्य वा जृणने अधारयः-धारणा करनार अने शवसा-बणथी अहिम्-व्याप्त थवा योग्य वृत्रम्-भेदने अवधीः-मारे छे-हषो छे, तेम शत्रुओने छिन्न-भिन्न करो छो; जेम किरण समूह सूर्यम्-सूर्यने अरोहयः-सारी रीते स्थापित करे छे, तेम (तमे) न्यायना प्रकाशथी युक्त होवाथी राज्य करवाने योग्य छे. (४)

भावार्थ : मनुष्योये ए आशवुं योग्य छे, के इथर ज ऐवा सूर्यने रथीने स्थापित करेल छे, जे सर्व लोकोने आकर्षित करीने, तेन अन्तरिक्षमां स्थापित करीने, वर्धा करीने तथा सर्वने प्रकाशित करीने सुख प्रदान करे छे. (४)

त्वं मायाभिरपि मायिनोऽधमः स्वधाभिर्ये अधि शुप्तावजुहृत ।

त्वं पिप्रोर्नृमणः प्रारुजः पुरुःप्र ऋजिश्वानं दस्युहत्येष्वाविथ ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे नृमणः-मनुष्योना मनना ज्ञाता सभाध्यक्ष ! त्वम्-आप पुरुः-प्रथम स्वधाभिः-अन्नादि पदार्थोयी पिप्रोः-न्यायने पूर्ण करनार न्यायाधीशोनी आशा अने ऋजिश्वानम्-ज्ञान आदि सरण गुणोयी युक्तनी प्राविथ-रक्षा करीने तथा जे मायिनः-निंदित बुद्धिवाणा मायाभिः-छण-कपटादिथी अने शुप्तो-सूतेलाओना पारका पदार्थोने अजुहृत-हरण-योरी करे छे, ते डाकु आदि दुष्टोने अपाधमः-दूर करो-अने तेऽनोने दस्युहत्येषु-डाकुओ उषवा योग्य रूप संग्रामोमां प्रारुज-छिन्न-भिन्न करी नाखो. (५)

भावार्थ : जे सभा आठिनो अध्यक्ष पोताना सत्य न्यायथी, श्रेष्ठ अने दुष्टकर्म करनाराओने यथावद् फै आपीने तेनी रक्षा करे छे, ते ज आ लोकमां मानने योग्य सत्कारने योग्य बने छे. (५)

त्वं कुत्सं शुष्णाहत्येष्वाविथारन्धयोऽतिथिग्वाय शम्बरम् ।

महान्तं चिदर्बुदं निक्रमीः पदा सुनादेव दस्युहत्याय जज्ञिषे ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! शूरवीर मनुष्य ! जेथी त्वम्-तुं पदा-पगथी आकान्त करेल शत्रु समूहने मारनारनी चित्-समान शुष्णाहत्येषु-शत्रुओना बणने उषवा योग्य व्यवहारोमां महान्तम्-महान गुण विशिष्ट कुत्सम्-शत्रु श्रेष्ठ वज्जने धारणा करीने प्रजानी आविथ-रक्षा करीने तथा दुष्टोने अस्त्वयः-उषो-मारो छो; अतिथिग्वाय-अतिथिओना आवागमनना शुद्ध मार्गने माटे अर्बुदम्-असंभ्य गुण विशिष्ट शम्बरम्-बणनी नित्यशः-कमथी वृद्धि करो छो; सनात्-सारी रीते सेवन करवाथी पदा-पदाकान्त शत्रु सेनानो नाश करो छो; दस्युहत्याय-शत्रुओने मारवा रूप व्यवहार-आचरणने माटे एव-ज जज्ञिषे-उत्पन्न थया छो, जेथी अमे आपनो सत्कार करीये छीये. (६)

भावार्थ : सभाध्यक्षादिओये सूर्य समान शत्रुओने मारीने, श्रेष्ठोनुं पालन करीने, मार्गने शुद्ध (= निरापदः) करीने तथा अगाङ्गित सेना धारणा करीने शत्रुओना नाश माटे प्रभाव वधारवो

ઓઈએ. (૬)

ત्वे विश्वा तविषी सुध्यग्निता तव राधः सोमपीथाय हर्षते ।

तव वज्रशिंचकिते बाह्वोहितो वृश्चा शत्रोरव विश्वानि वृष्ण्या ॥ ૭ ॥

પદાર્ථ : હે વિદ્વન् ! ત્વે-આપમાં જે વિશ્વા-સર્વ તવિષી-બળ હિતા-સ્થાપિત કરેલ સધ્યક-સાથે સેવન કરનાર રાધઃ-ધન સોમપીથાય-સુખકારક પદાર્થોના ભોગ માટે હર્ષતે-આનંદિત કરે છે.

જે તવ-આપની બાહ્વો:-ભુજાઓમાં હિતા:-ધારણ કરેલ વજ્રા:-શાસ્ત્રસમૂહ છે, જેથી આપ ચિકિતે-સુખોને જાણો છો, તેથી અમને વિશ્વાનિ-સર્વ વृષ્ણ્યા-વીરોને હિતકારક બળની અવ-રક્ષા અને શત્રો:-શત્રુના બળનો નાશ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જો શ્રેષ્ઠોમાં બળ ઉત્પન્ન થાય, તો સર્વનાં સુખની વૃદ્ધિ થાય અને જો દુષ્ટોમાં બળ ઉત્પન્ન થાય, તો સર્વનું દુઃખની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી શ્રેષ્ઠોનાં સુખ અને બળની વૃદ્ધિ તથા દુષ્ટોનાં બળની હાનિ નિત્ય કરવી ઓઈએ. (૭)

વિ જાનીહૃદ્યાર્થાન્યે ચ દસ્યવો બ્રહ્મિતે રન્થયા શાસદવ્રતાન् ।

શાકી ભવ યજમાનસ્ય ચોદિતા વિશ્વેત્તા તૈ સધમાદેષુ ચાકન ॥ ૮ ॥

પદાર્ථ : હે મનુષ્ય ! તું બર્હિષ્મતે-ઉત્તમ સુખાદિ ગુણોના ઉત્પાદક વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે આર્યાન્-સર્વોપકારક, ધાર્મિક, વિદ્વાન મનુષ્યોને વિજાનીહિ-જાણ; અને યે-જે દસ્યવઃ-પર પીડાકારક અધર્મી, દુષ્ટ મનુષ્યો છે, તેને જાણીને બર્હિષ્મતે-ધર્મની સિદ્ધિ માટે રન્થય-માર અર્થાત્ હણ તે અવ્રતાન્-સત્્ય ભાષણ આદિ રહિત મનુષ્યોને શાસત્-શિક્ષા દંડિત કરીને યજમાનસ્ય-યજ્ઞકર્તાના ચોદિતા-પ્રેરક અને શાકી-ઉત્તમ શક્તિયુક્ત સામર્થ્યને ભવ-સિદ્ધ કર; જેથી તૈ-તારા ઉપદેશ અને સંગથી સધમાદેષુ-સુખોની સાથે વિદ્યમાન સ્થાનોમાં તા-તે વિશ્વા-સર્વ કર્માને સિદ્ધ કરવાની ઇત-જ હું ચાકન-ઈચ્છા કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ દસ્યુસ્વભાવનો ત્યાગ કરીને આર્ય સ્વભાવવાળા નિત્ય બનવું ઓઈએ. તેઓ જ આર્ય છે, કે જે સત્યવિદ્યા આદિના પ્રચારથી સર્વના ઉત્તમ ભોગની સિદ્ધિને માટે તથા અધમ અને દુષ્ટોના નિવારણ માટે નિરંતર પ્રયત્ન કરે છે.

કોઈપણ મનુષ્ય આર્યજનોના સંગ, અધ્યયન અને ઉપદેશ વિના પૂર્ણ વિદ્વાન, ધર્માત્મા અને આર્યસ્વભાવયુક્ત બની શકતા નથી. તેથી સર્વોએ ઉત્તમ ગુણ-કર્માનું સેવન કરીને તથા દસ્યુ કર્માનો ત્યાગ કરીને સુખી બનવું ઓઈએ. (૮)

અનુવ્રતાય રન્થયન્નપત્રતાનાભૂભૂરિન્દ્રઃ શનથયન્નાભુવઃ ।

વૃદ્ધસ્ય ચિદ્રધર્થતો દ્યામિનક્ષત્રઃ સ્તવાનો વ્રગ્રો વિજઘાન સુંદિહઃ ॥ ૯ ॥

અર્થાદભાષ્ય

પદાર્થ : મનુષ્યોને ઉચિત છે, કે જે ઇન્દ્રઃ-પરમ વિદ્યા આદિ ઐશ્વર્ય સભા, શાલા, સેના અને ન્યાયના અધ્યક્ષ આભૂભિ:-ઉત્તમ વીરોને શિક્ષા કરનારી કિયાઓની સાથે વિદ્યમાન અનુકૂળ ધર્મયુક્ત વ્રતોને ધારણ કરનાર આર્ય મનુષ્યને માટે અપવ્રતાન्-મિથ્યા ભાષણાદિ દુષ્ટ કર્મયુક્ત ડાંડ મનુષ્યોને મિથ્યા ભાષણાદિ દુષ્ટ કર્મયુક્ત ડાંડ મનુષ્યોને સ્થયન्-અતિ તાડન-દંડિત કરીને અનાભુવઃ-જે ધર્મત્બાના વિરોધી છે, તે પાપીઓને એનથ્યન्-શિથિલ કરીને ઇનક્ષતઃ-વ્યાપ્તિયુક્ત વર્ધતઃ-ગુણ-દોષોથી વધનાર વૃદ્ધસ્ય-શાન આદિ ગુણોથી શ્રેષ્ઠની સ્તવાનઃ-સ્તુતિનાકર્તા વભ્ર-અધર્મનો નાશ સંદિહઃ-ધર્મ-અધર્મનો સંદેહથી નિશ્ચય કરનાર દ્યામ्-સૂર્યપ્રકાશની ચિત્ત-સમાન વિદ્યાના પ્રકાશને વિસ્તૃત કરીને દુષ્ટોને વિજધાન- વિશેષ રૂપથી હણો છે, તે કુળને સુભૂષિત-અલંકૃત કરનાર આર્ય મનુષ્યને સભાધિપતિ રૂપમાં સ્વીકાર કરીને મનુષ્યને સભાધિપતિ પાલન કરે. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ધાર્મિક બનીને, સર્વ મનુષ્યોને અવિદ્યાથી દૂર કરીને, વિદ્યાવાન બનાવીને, ધર્મ બનાવીને, ધર્મ અને અધર્મના વિષયમાં સંશ્ય કરીને, ફરી નિશ્ચય કરીને, ધર્મનું ગ્રહણ અને અધર્મનો ત્યાગ કરવો અને કરાવવો જોઈએ. સદા આર્યોનો સંગ અને દુષ્ટોના સંગનો ત્યાગ કરીને સર્વોત્તમ વ્યવસ્થામાં ચાલવું જોઈએ. વર્તમું જોઈએ. (૮)

તક્ષુદ્યત્ત ઉશના સહસ્ર સહો વિ રોદસી મુજ્મના બાધત્તે શવઃ।

આ ત્વા વાતસ્ય નૃમણો મનોયુજ આ પૂર્યોમાણમવહન્નભિ શ્રવઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે નૃમણ:-મનુષ્યમાં મન આપનાર ઉશના-કામયમાન વિદ્બાન્ ! આપ સહસ્ર-પોતાના સામર્થ્યથી શત્રુઓના સહઃ-બળનો નાશ કરીને, જેમ સૂર્ય: સૂર્ય રોદસી-ભૂમિ સમક્ષ પ્રકાશ કરે છે, તેમ મજ્મના-શુદ્ધ બળથી શવ:-શત્રુઓના બળને વિબાધતે-વલોવે છે અને આતક્ષત-ધેદન કરો છો; અને તે-આપના મનોયુજ:-મનોનુકૂળ સેવક ત્વા-આપને આશ્રય લઈને તે-આપના વાતસ્ય-બળયુક્ત વાયુ સંબંધી આપૂર્યમાણમ-ન્યૂનતારિહિત = સંપૂર્ણ શ્રવઃ-શ્રવણ તથા અન્નાદિને અભ્યાવહન્-પ્રાપ્ત કરે. (૧૦)

ભાવાર્થ : વિદ્બાન સેનાપતિ વિના પુણીવીનાં રાજ્યની વ્યવસ્થા, શત્રુઓનાં બળનો ક્ષય, વિદ્યા તથા સદ્ગુણોનો પ્રકાશ અને ઉત્તમ અન્નાદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (૧૦)

મન્દિષ્ઠ યદુશનૈ કાવ્યે સચાઁ ઇન્દ્રો વંઙ્કૂ વંઙ્કુતરાધિતિષ્ઠતિ।

ઉગ્રો યુર્યિં નિર્પ: સ્વોતસાસૃજદ્વિશુણસ્ય દૃંહિતા ઐરયત્પુર: ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે મન્દિષ્ઠ-અત્યંત સુતિ યોગ્ય, જે ઉગ્રઃ-દુષ્ટને હણનાર, ઇન્દ્રઃ-સભાધ્યક્ષ ! આપ-જેમ સૂર્ય સ્વોતસા-ખોતોથી આપ:-જળ વહાવે છે, તેમ ઊને-અતીવ સુંદર ચત્ર-કાવ્યે-કવિઓનાં કર્મમાં જે વડકૂ-કુટિલ વંઙુતરા-અત્યંત કુટિલ ચાલવાળા શત્રુ અને ઉદાસીન મનુષ્યોનાં અધિતિષ્ઠતિ-રાજ્યમાં અધિષ્ઠાતા બનો છો.

જેમ સવિતા (સચા-પોતાના ગુણોથી) ચયિમ-મેઘનું નિરસૃજત-નિત્ય સર્જન કરે છે, તેમ શુણાસ્ય

બળની દેંહિતા:-વૃદ્ધિ કરનારી કિયાઓને પુર:-પ્રથમ વૈરયત્-પ્રાપ્ત કરો છો, તે આપ સર્વના સત્કારને યોગ્ય છો. (૧૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે કવિ, સમસ્ત શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા, કુટિલતાના નાશક, હુણો પર ઉગ્ર, શ્રેષ્ઠો પર કોમળ અને સર્વ પ્રકારથી બળવર્ધક પુરુષ છે, તેઓને સભાના અધિકાર આદિ (પદો પર) નિયુક્ત કરવા જોઈએ. (૧૧)

આ સ્મ રથે વૃષપાળોષુ તિષ્ઠસિ શાર્યાતસ્ય પ્રભૃતા યેષુ મન્દસે ।

ઇન્દ્ર યથા સુતસોમેષુ ચાકનોઽન્વર્ણં શ્રલોકમારોહસે દિવિ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-ઉત્તમ ઐશ્વર્યયુક્ત સભાધ્યક્ષ ! યથા-જેમ જેમ વિદ્વાનો પદાર્થ વિદ્યાને સિદ્ધ કરીને સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે અને જે શાર્યાતસ્ય-વીર પુરુષને યેષુ-જે સુતસોમેષુ-ઉત્તમ રસોથી યુક્ત વૃષપાળોષુ-પુષ્ટિકારક સોમલતાદિ પદાર્થો અર્થાત્ વેદક શાસ્ત્રાનુસાર અતિ શ્રેષ્ઠ બનાવેલ અને ઉત્તમ વ્યવહારમાં પ્રભૃતા:-ધારણ કરેલ છો, તેમ તેને પ્રાપ્ત થઈને મન્દસે-આનંદિત થઈને, અનર્વાણમ-અજિન આદિ અશ્વ સહિત પશુ આદિ અશ્વ રહિત, શ્રલોકમ-સર્વ અવયવો યુક્ત રથના મધ્યમાં સ્મ-જ આતિષ્ઠસિ-સ્થિત અને તેની ચાકન:-ઇચ્છા કરો છો; તથા દિવિ-પ્રકાશયુક્ત સૂર્યલોકમાં આરોહસે-આરોહણ કરો છો, સ્મ-એટલા માટે આપ યોગ્ય છો. (૧૨)

ભાવાર્થ : વિમાનાદિ યાનો અને વિદ્વાનોના સંગ વિના કોઈને પણ સુખ પ્રાપ્ત સંભવ નથી. તેથી વિદ્વાનોની સભા બનાવીને તથા પદાર્થોનું જ્ઞાન અને ઉપયોગ કરીને સર્વોએ આનંદ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. (૧૨)

અદદા અર્ભાં મહૃતે વચ્ચસ્યવે કુક્ષીવતે વૃચ્ચયામિન્દ્ર સુન્વતે ।

મેનાઽભવો વૃષણશ્વસ્ય સુક્રતો વિશ્વેતા તે સવનેષુ પ્રવાચ્યા ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : એ સુક્રતો-શ્રેષ્ઠ-સુંદર કર્મયુક્ત ઇન્દ્ર-શિલ્પવિદ્યાના જ્ઞાતા વિદ્વાન્ ! આપ વચ્ચસ્યવે-પોતાને શાસ્ત્રોપદેશની ઈચ્છા કરનાર અને મહતે-મહાનગુણ વિશેષ સુન્વતે-શિલ્પ વિદ્યાને સિદ્ધ કરનાર કક્ષીવતે-વિદ્યા પ્રાન્ત આંગળીયુક્ત મનુષ્યને માટે જે વૃચ્ચયામ-છેદન-ભેદનરૂપ અર્ભામ-અત્યલ્પ કિયાનું અદદા:-પ્રદાન કરે છે, સવનેષુ-પ્રેરક કર્મોમાં પ્રવાચ્યા-સમ્યક્ કથન કરવા યોગ્ય મેના-વાણી વૃષણશ્વસ્ય-શિલ્પ કિયાના ઈચ્છુક તે-આપનું વિશ્વા-સર્વ કાર્ય છે, તા-; ઇત-તેને જ સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ અભવ:- બનો. (૧૩)

ભાવાર્થ : વિદ્વાન મનુષ્યોને અજિન આદિ પદાર્થોની વિદ્યાનું દાન કરીને, સર્વનું હિત સિદ્ધ કરવું જોઈએ. (૧૩)

ઇન્દ્રો અશ્રાયિ સુધ્યો નિરેકે પુત્રેષુ સ્તોમો દુર્યો ન યૂપઃ ।

अश्वायुर्गव्यरथयुर्वैसूयुरिन्द्र इद्रायः क्षयति प्रयन्ता ॥ १४ ॥

पदार्थः : जे अश्वयुः-पोताना अश्वो गव्युः-पोताना (गौ-) पृथिवी, ईन्द्रिय अने किरणो; रथयुः-पोताना २थ अने वस्युः-पोताना द्रव्योनी ईच्छा अने प्रयन्ता-सभ्यक् नियम करनारनी इत्-समान इन्द्रः-विद्यादि औशर्ययुक्त विद्वान रायः-धनोने क्षयति-निवासयुक्त करे छे, ते सुध्यः-जे श्रेष्ठ बुद्धिमान मनुष्य छे, तेनाथी दर्यः-जे गृहसंबंधी यूपः-सभानी न-समान इन्द्रः-विद्यादि औशर्यवान विद्वान निरेके-शंकारहित पञ्चेषु-शिल्पादि व्यवहारोमां स्तोमः-स्तुति करवा योऽय अश्रायि-सेवन युक्त बने छे. (१४)

भावार्थः : जेम सूर्यना आश्रयथी अनेक कार्यो सिद्ध थाय छे, (तेम) विद्वानोना (आश्रयथी) अग्नि, जैन आदिथी यान निर्माण द्वारा धन प्राप्ति थाय छे. (१४)

इदं नमो वृषभाय स्वराजे सुत्यशुष्माय तुवसेऽवाचि ।

अस्मिन्निन्द्र वृजने सर्वीराः स्मत्सूरिभिस्तत्र शर्मन्तस्याम ॥ १५ ॥

पदार्थः : हे इन्द्र-परम पूज्य सभापति ! जेम सूरिभिः-विद्वानोमे वृषभाय-सुभवर्षक, सत्यशुष्माय-विनाशरहित, बण्युक्त, तवसे-अति बण्थी प्रवृद्ध, स्वराजे-स्व प्रकाशमान परमेश्वरने इदम्-मे नमः-सत्कार (करवानुं) अवाचि-कहेल छे, तेम अमे पशु करीओ. एम करीने एम तव-आपना अस्मिन्-आ जगतना अने आ वृजने-दुःख दूर करनार बण्थी युक्त शर्मन्-गृहमां स्मत्-सारी रीते सुधी स्याम-बनीओ. (१५)

भावार्थः : सर्व मनुष्योमे विद्वानोनी साथे रहीने, परमेश्वरनी उपासना तथा पूर्णा रीते विद्वानोनो संग करीने, आ संसारमां परम आनंदनी प्राप्ति करवी अने कराववी जोईओ. (१५)

संगतिः : आ सूक्तमां सूर्य, अग्नि अने विद्युत् आदि पदार्थोनुं वर्णन भणादिनी प्राप्ति तथा अनेक व्यवहारोना कथनथी विविध अर्थोना वर्णन अने सभाध्यक्ष तथा परमेश्वरना गुणोनुं प्रतिपादन कहेल छे. छे. तेथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्वना सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोईओ. (५१)

सूक्ता-५२

त्यं सु मेषं महया स्वर्विदं शतं यस्य सुभ्वः साकमीरते ।

अत्यं न वाजं हवनस्यदं रथमेन्द्रं ववृत्यामवसे सुवृक्तिभिः ॥ १ ॥

पदार्थः : यस्य-जे परम औशर्यवान सभाध्यक्षना शतम्-असंभ्य सुभ्वः-सुभोत्पादक शिल्पीओ सुवृक्तिभिः-दुःख दूर करनारी उत्तम डियाओनी साकम्-साथे अत्यम्-अश्वनी न-समान अग्नि अने जैन आदिथी अवसे-रक्षादिने माटे हवनस्यदम्-सुभपूर्वक आकाश मार्गने प्राप्त करनार वाजम्-वेग युक्त इन्द्रम्-परमोत्कृष्ट औशर्यना दाता स्वर्विदम्-जेनाथी आकाश मार्गमां गमनागमन थई शके, ते रथम्-विभानादि यानने ईरते-प्राप्त करे छे; अने जेमां हुं ववृत्याम्-वर्तु धुं, त्यम्-ते मेषम्-सुभनी

વર्षा કરનાર હે વિદ્વાન મનુષ્ય ! તું તેઓને સુમહય-સારી રીતે સત્કાર કર. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો, જેમ ઘોડાને જોડીને રથ આઈને ચલાવે છે, તેમ એ અજીની આઈથી યાનોને ચલાવીને કાયોને સિક્ષ કરે. (૧)

સ પર્વતો ન ધુરુણોષ્વચ્યુતઃ સુહસ્વર્મૂતિસ્તવિષીષુ વાવૃધે।

ઇન્દ્રો યદ વૃત્ત્રમવધીન્દીવૃત્તમુબ્જન્નર્ણાસિ જર્હેષાણો અન્ધસા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ! રાજ-પ્રજાજન ! જેમ ધ્રસ્ગેષુ-ધારણ કરનારાઓમાં અચ્યુતઃ-સત્ય સામર્થ્યયુક્ત અર્ણાસિ-જળને, ઉબ્જન-બળ પકીને ઇન્દ્રઃ-સવિતા, નદીવૃત્તમ-નદીઓથી યુક્ત અને નદીઓને વર્તાવનાર વૃત્તમ-મેધને અવધીત-મારે છે, સ:-તે પર્વતઃ-પર્વતની ન-સમાન વવૃધે-વધે છે, તેમ યત-જો તું શત્રુઓને માર, સહસ્રમૂતિઃ-અસંખ્ય રક્ષા કરનારા તવિષીષુ-બળોમાં જર્હેષાણઃ-વારંવાર હર્ષને પ્રાપ્ત કરીને અન્ધસા-અન્નાદિથી સાથે વારંવાર વૃદ્ધિ પામતો રહે. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય સૂર્ય સમાન સેના આઈને ધારણ કરીને, મેધ સમાન અન આઈ સામગ્રીથી સંયુક્ત થઈને, બળોની વૃદ્ધિ કરે છે, તે પર્વત સમાન સ્થાયી સુખ્યુક્ત બનીને, શત્રુઓને હણીને રાજ્યની વૃદ્ધિ કરી શકે છે. (૨)

સ હિ દુરો દુરિષુ વુબ્ર ઊધનિ ચન્દ્રબુધનો મદવૃદ્ધો મનીષિભિः।

ઇન્દ્રં તમહે સ્વપુસ્યયા ધ્યિયા મંહિષરાતિં સ હિ પપ્રિરન્ધસઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે ઊધનિ-પ્રાતઃકાલમાં દુરિષુ-અંધકારાવૃત વ્યવહારોમાં દુરઃ-અંધકારથી આવૃત દ્વાર ચન્દ્રબુધનઃ-બુધન = અન્તરિક્ષમાં સુવર્ણ અને ચંદ્રમાના વર્ણથી યુક્ત મદવૃદ્ધઃ-હર્ષથી વૃદ્ધિ પામેલ અન્ધસઃ-અન્નાદિને પણિઃ-પૂર્ણ કરનાર વદ્રઃ-કૂવા સમાન મેધ છે, તેની સમાન મનીષિભિઃ-મેધાવીઓની સાથે હિ-નિશ્ચયપૂર્વક વિદ્યમાન સભાધ્યક્ષ છે. તમ-તે મંહિષરાતિમ-અત્યંત પૂજનીય દાનશીલ ઇન્દ્રમ-વિદ્વાનને સ્વપુસ્યયા-ઉત્તમ કર્મયુક્ત વ્યવહારમાં થનારી ધ્યિયા-બુદ્ધિથી હું અહે-આદ્વાન કરુ છું. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ; જે મેધની સમાન પ્રજાઓનું પાલન કરે છે, સૂર્યની સમાન સુખની વર્ષા કરે છે, તે પરમ એશ્વર્યવાન મનુષ્યને સભાધ્યક્ષ બનાવવો શેરીએ. (૩)

આ યં પૃણન્તિ દ્રિવિ સર્વબર્હિષઃ સમુદ્રં ન સુભ્વાઃ સ્વા અભિષ્ટયઃ।

તં વૃત્ત્રહત્યે અનુ તસ્થુરૂતયઃ શુષ્પા ઇન્દ્રમવાતા અહૃરૂતપ્સવઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : સર્વબર્હિષઃ-ઉત્તમ સ્થાન-આસનયુક્ત સુભ્વાઃ-ઉત્તમ થનાર મનુષ્ય અવાતાઃ-વાયુના ચલાવવાથી રહિત નદીઓ સમુદ્ર ન-જેમ સમુદ્ર અથવા આકાશને પ્રાપ્ત થઈને સ્થિત થાય છે, તેમ જે ઇન્દ્રમ-સભાસદો સહિત સભાપતિ સ્વાઃ-પોતાના અભિષ્ટયઃ-શુભેચ્છાયુક્ત શુષ્પાઃ-બળસહિત

अहस्तप्सवः:-कुटिलतारहित **ऊतयः**:-सुरक्षित प्रजा आपृणन्ति-सुभी करे, तम्-परमैश्वर्यकारक वीर पुरुषने अनुतस्थुः-अनुकूल स्थिर रहे, ते ज चकवर्ती राज्य करवाने योग्य बने छे. (४)

भावार्थः : जेम नदीओ समुद्रने अथवा जगने प्राप्त करीने स्थिर बने छे, तेम ज सभासहित विद्वानने प्राप्त करीने समस्त प्रजा स्थिर सुख्युक्त बने छे. (४)

अभि स्ववृष्टिं मदै अस्य युध्यतो रुध्वीरिव प्रवणे संस्तुरुतयः।

इन्द्रो यद्वज्ञी धृषमाणो अन्धसा भिनद् बलस्य परिधीरिव त्रितः ॥५॥

पदार्थः : यत्-जे सूर्यनी समान स्ववृष्टिम्-पोतानां शशोनी वृष्टि करीने, धृषमाणः-शत्रुने प्रगल्भता देखाइनार, वज्ञी-शत्रुओना छेदन करनारा शशोथी युक्त इन्द्रः-सभाध्यक्ष मदे-हर्षमां अस्य-ऐ युध्यतः-युद्ध करता बलस्य-शत्रुनी त्रितः-उपर, भध्य अने तिर्यक त्रष्णा पंक्तिओथी परिधीरिव-सर्वप्रकार उपरनी गोण रेखानी समान बणने अभिभिनत्-सर्व प्रकारथी भेदन करे छे, तेना अन्धसा-अन्नाहि अथवा जगथी रुध्वीरिव-जेम जगथी भरपूर नदीओ प्रवणे-नीयेना स्थानमां गमन करे छे, तेम ऊतयः-रक्षा आहि सम्मुः-गमन करे छे. (५)

भावार्थः : जेम जग नीयेना स्थाननी तरफ आय छे, तेम सभाध्यक्ष = राजा नम्र बनीने विनयने प्राप्त करे. (५)

परीं घृणा चरति तित्विषे शवोऽपो वृत्वी रजसो बुध्नमाशयत्।

वृत्रस्य यत्प्रवणे दुर्गृभिश्वनो निजघन्थु हन्वोरिन्द्र तन्यतुम् ॥६॥

पदार्थः : हे इन्द्रः-सूर्यनी समान सभाध्यक्ष ! जेम तित्विषे-प्रकाश माटे यत्-जे सूर्यनुं शवः-बण अने घृणा-दीप्ति ईम्-जगनुं पस्त्विरति-सेवन करे छे. दुर्गृभिश्वनः-द्वःभथी जेनुं सेवन थाय वृत्रस्य-मेधनुं परिचरति बुध्नम्-शरीर रजसः-अन्तरिक्षना भध्यमां आपः-जगनुं वृत्वी-आवरण करीने अशयत्-शयन करे छे, तेना हन्वोः-आगण-पाण मुखना अवयवो-जडबामां तन्यतुम्-विद्युतने छोडीने तेने प्रवणे-नीये निजघन्थ-मारीने पाडी दे छे, तमे (तेवा) बनीने न्यायमां प्रवृत्त थाओ. (६)

भावार्थः : मनुष्योने ऐ योग्य छे, के तेआओसे सूर्य अने मेधनी समान प्रवृत्त थईने विद्या अने न्यायनी वर्षा प्रकाशित करवी आएइयो. (६)

हृदं न हि त्वा न्यृष्टन्त्युर्मयो ब्रह्माणीन्द्र तव यानि वर्धना।

त्वष्टा चित्ते युज्ये वावृथे शवस्तुतक्षु वज्रमुभिभूत्योजसम् ॥७॥

पदार्थः : इन्द्र-विद्युत् समान विद्यमान ते-आपनी वर्द्धना-वृद्धि करनार, ब्रह्मणि-महान अन्न ऊर्मयः-तरंगो आहि हृदम्-न-जेम नदी जग स्थानने प्राप्त थाय छे, तेम हि-निश्चयपूर्वक ज्योतिओने न्यृष्टन्ति-प्राप्त थाय छे, ते त्वष्टा-मेधना अवयवो-वादणांओ अने मूर्तिमान द्रव्योनुं छेदन करनार

(शब्दः-४८) अभिभूत्योजसम्-ऐश्वर्ययुक्त पराक्रम तथा युज्यम्-युक्त करवा योग्य वज्रम्-प्रकाशसमूहनो प्रहार करीने समस्त पदार्थोनुं ततक्ष-छेदन करे छे, तेम आप पण बनो. (७)

भावार्थः : जेम जण नीचाणवाणा स्थान पर पहोंचीने स्थिर अने स्वयं बनी जाय छे, तेम (राजपुरुष) सद्गुणो अने विनयशील पुरुषोने ग्राप्त करीने स्थिर अने शुद्ध बनी जाय छे. (७)

ज्यग्न्वाँ उ हरिंभिः संभृतक्रतुविन्द्रं वृत्रं मनुषे गातुयन्तुपः ।

अयच्छथा ब्रह्मोर्वर्ज्ञमायुसमधारयो दिव्या सूर्यै दृशे ॥ ८ ॥

पदार्थः : हे संभृतक्रतो-क्रिया प्रशाओने धारणा करेल इन्द्र-मेघना अवयवोनुं छेदन करनार सूर्यनी समान शत्रुओने ताडित करनार सभापति ! आप-जेम सूर्य पोताना किरणोथी वृत्रम्-मेघने ज्यग्न्वान्-पाडीने-वरसावीने आपः-४८ने मनुषे-मनुष्योने गातुयन्-पृथिवी पर ग्राप्त करावी प्रजाने धारणा करे छे, तेम प्रजानी रक्षा माटे ब्रह्मोः-४८ तथा आकर्षणोनी समान भुजाओनी भध्यमां आयसम्-लोभंडना वज्रम्-किरणसमूह समान शत्रोने आधारयः-सारी रीते धारणा करो, वीरोने करावो अने सर्व मनुष्योने सुखकारक दिवि-शुद्ध व्यवहारमां सूर्यम्-सूर्यमंडणी समान न्याय अने विद्याना प्रकाशने दृशे-देखाइवा माटे अयच्छया:-सर्व रीते प्रदान करो. (८)

भावार्थः : जेम सूर्यलोक पोताना बल अने आकर्षण द्वारा सर्वलोकोने धारणा करीने तथा जणने घेंचीने अने तेन वरसावीने दिव्य सुख उत्पन्न करे छे, तेम सभा सर्वगुणोने धारणा करीने तथा लक्ष्मीने घेंचीने (प्रजाथी कर आहि उपमां ग्रहण करीने) अने तेनुं योग्य पात्रोमां दान करीने प्रजाओने माटे आनंदने प्रकट करे. (८)

बृहत्स्वश्चन्द्रममवृद्यदुक्थ्यां मकृण्वत भियसा रोहणं दिवः ।

यन्मानुषप्रधना इन्द्रमूतयः स्वर्नृषाचो मुरुतोऽपदन्ननु ॥ ९ ॥

पदार्थः : जे मानुषप्रधनाः-मनुष्योचे उत्तम धन ग्राप्त करावनार तथा नृषाचः-मनुष्योने कर्ममां संयुक्त करावनार मस्तः-प्राप्त आहि छे, ते इन्द्रम्-विद्युत्ने ग्राप्त थैने यत्-जे बृहत्-महान स्वश्चन्द्रम्-पोताना आह्वादक प्रकाशथी युक्त अमवत्-उत्तम शान उक्थ्यम्-प्रशंसनीय स्वः-सुखने अकृण्वत-संपादन करे छे; अने यत्-जे भियसा-दुःखना भयथी दिवः-प्रकाशमान मोक्ष सुखनुं रोहणम्-आरोहण, ऊतयः-रक्षा आहि करीने अन्वमदन्-तेने अनुकूण आनंद करे छे, ते मनुष्य मुख्य सुखने ग्राप्त करे छे. (९)

भावार्थः : विद्या, धन, राज्य, पराक्रम, बल अने पुरुषोनो सहयोग जे धार्मिक विद्यानने ग्राप्त थाय छे, तेना माटे (१) उत्तम सुख उत्पन्न करे छे. (९)

दौश्चिदस्यामवाँ अहेः स्वनादयोयवीद्वियसा वज्रं इन्द्रं ते ।

वृत्रस्य यद्वद्वधानस्य रोदसी मदै सुतस्य शवसाभिन्तच्छिरः ॥ १० ॥

ऋग्वेदभाष्य

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્યના હેતુ સેનાપતિ ! જે અસ્ય-એ તે-આપના તથા એ સૂર્યના ચૌ:-
પ્રકાશને અહે:-**બદ્વધાનસ્ય**-રોકનાર મેઘના **સુતસ્ય**-ઉત્પન્ન થયેલ વૃત્તસ્ય-આવરણકારક જળના
અવયવોને અયોયવીત-મિશ્ર અને પૃથક કરે છે, **ચિત-**તમે અમવાન-બળકારી **વજ્ર**:-વજાના **સ્વનાત-**
શબ્દોથી **ભિયસા**-તથા ભયથી **શવસા**-બળની સાથે શત્રુઓ ભાગે છે. **રેદસી**-આકાશ અને પૃથ્વીની
સમાન મદે-આનંદકારી વ્યવહારમાં શત્રુના **શિર**:-શિર **અભિનત**-કાપે છે; તે આપ અમારું પાલન કરો.
(૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યનાં કિરણો અને વિદ્યુત મેઘ પ્રત્યે પ્રવૃત્ત થાય છે, તેમ સેનાપતિ આદિએ
બનવું જોઈએ. (૧૦)

યદિન્નિવન્દ્ર પૃથ્વી દશભુજિરહાનિ વિશ્વા તુતનન્ત કૃષ્ટયઃ।

અત્રાહુ તે મધવુન્વિશ્રુતં સહૃદૈ દ્યામનુ શવસા બૃહણા ભુવત्॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે મધવન-ઉત્કૃષ્ટ ધન અને વિદ્યાના ઐશ્વર્યથી ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ, સેનાધ્યક્ષ ! આપ યત-
જે દશભુજિ:-દશ ઈન્દ્રિયોથી પૃથ્વી-ભૂમિને ભોગવો છો, તે-આપના **બર્હણા**-સમસ્ત સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર
અને (શવસા-અહ-બળથી ૪) દ્યામ-રાજ્યપાલન અનુવિશ્રુતમ-અનુકૂળ કીર્તિ કરાવનાર યજ્ઞ સહઃ-
બળ ભુવત-થાય, તેનાથી યુક્ત થઈને આપ પ્રયત્ન કરો, જેથી અત્ર-આ રાજ્યમાં **કૃષ્ટયઃ**-મનુષ્યો
વિશ્વ-સર્વ અહાનિ-દિવસોને ઇત-સુખથી નુ-શીધ તત્તનત્ત-વિસ્તાર કરે. (૧૧)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોએ પોતાનાં રાજ્યમાં સુખોની વૃદ્ધિ અને વિવિધ ગુણોની પ્રાપ્તિ જેમ થાય,
તેવા જ કર્મો કરવા જોઈએ. (૧૧)

ત્વમસ્ય પારે રજસો વ્યોમનુઃ સ્વભૂત્યોજા અવસે ધૃષ્ણમનઃ।

ચુકૃષે ભૂર્મિ પ્રતિમાનમોજસોઽપઃ સ્વઃ પરિભૂર્વ્યા દિવમ्॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે ધૃષ્ણમનઃ:-અનંત પ્રગલભ = પ્રતિભાવાન વિજ્ઞાનયુક્ત જગદીશ્વર ! **પરિભૂ**:-સર્વત્ર સ્વભૂ-
ત્યોજા:-પોતાના ઐશ્વર્ય અને પરાક્રમયુક્તથી **ત્વમ**-આપ અવસે-રક્ષા આદિ માટે અસ્ય-આ સંસારના
રજસઃ:-પૃથ્વીની આદિ લોકો તથા **વ્યોમન**:-આકાશના પારે-અપર ભાગમાં પણ એष-પ્રાપ્ત છો, અને
આપે ઓજસઃ:-પરાક્રમ આદિના **પ્રતિમાનમ**-અવધિ **સ્વઃ**-સુખ, દિવમ-શુદ્ધ વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ, ભૂર્મિ-
ભૂમિ અને અપઃ:-જળને આચકૃષે-સારી રીતે કરેલ છે, તે આપની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ.
(૧૨)

ભાવાર્થ : (જેમ) પરમેશ્વર સર્વથી પરમ શ્રેષ્ઠ અને સમસ્ત દુઃખોથી પૃથક રહીને, પોતાના સામર્થ્યથી
સર્વ લોકોને રચીને તેમાં વ્યાપ થઈને, સર્વને વ્યવસ્થિત કરીને, જીવોના પાપ-પુણ્યોની વ્યવસ્થા કરવાના
કારણે ન્યાયાધીશ છે, તેમ સભાપતિ =રાજ્ઞા રાજ્ય કરીને સર્વને સુખ પ્રદાન કરે. (૧૨)

ત્વં ભુવઃ પ્રતિમાનં પૃથ્વીવ્યા ક્રહ્ષ્વવીરસ્ય બૃહૃતઃ પતિર્ભૂઃ।

विश्वमाप्रा॑ अन्तरिक्षं महित्वा सूत्यमुद्दा॒ नकिरुन्यस्त्वावान्॥ १३ ॥

पदार्थः : हे जगदीश्वर ! जे त्वम्-आप पृथिव्या:-विस्तृत आकाश अने भुवः-भूमिना प्रतिमानम्-परिमाण = प्रभाशक्तर्ता तथा बृहतः-महाबणवान्, ऋषवीरस्य-महानगुणयुक्त जगतना तथा महावीर मनुष्यना पति:-पालक भूः-छो; तथा आप विश्वम्-समस्त जगत अन्तरिक्षम्-अनेक लोकोनी भध्यमां अवकाशस्वरूप आकाश अने सत्यम्-कारण रूपथी अविनाशी सम्यक् परीक्षा करेल चारेय वेदोने महित्वा-महान व्याप्तिथी व्याप्त थઈने श्रद्धाप्रा॒-साक्षात् रूपमां पूरण करो छो, अथो त्वावान्-आपना समान अन्यः-बीजो नकिः-कोई नथी. (१३)

भावार्थः : जेथी ईश्वर समस्त संसारना निर्माता, परिमाणकर्ता, व्यापक अने सत्यना प्रकाशक छे, तेथी ईश्वरनी समान कोईपछि पदार्थ थयो नथी, थशे नहि, अम मानीने अमे तेनी उपासना करीये छीये. (१३)

न यस्य द्यावापृथिवी॑ अनु व्यचो॒ न सिन्धवो॒ रजसो॒ अन्तमानुशः ।

नोत स्ववृष्टिं॑ मदै॒ अस्य युध्यतु॒ एको॑ अन्यच्चकृषे॒ विश्वमानुषक् ॥ १४ ॥

पदार्थः : यस्य-जे रजसः-ऐश्वर्ययुक्त जगदीश्वरनी अनुव्यचः-अनंत व्याप्तिने अनुकूण द्यावापृथिवी-प्रकाश, अप्रकाशयुक्त लोक अने यंद्रमाहि पषा अन्तम्-अन्त अर्थात् सीमाने न-आनशः-प्राप्त करी शकता नथी.

हे परमात्मन् ! जेम स्ववृष्टिम्-पोताना पदार्थोनी वर्षाने प्रत्ये मदे-आनंदमां युध्यतः-युद्ध करता भेघनो सूर्यनी सामे विजय थतो नथी, तेम एकः-असहाय = अद्वितीय जगदीश्वरे अन्यत्-पोतानाथी भिन्न द्वितीय विश्वम्-जगतने अनुषक्-पोतानी व्याप्तिथी युक्त करेल छे, तेथी आप उपासनाने योग्य छो. (१४)

भावार्थः : जेम परमेश्वरना कोई पषा गुणानो कोई पषा मनुष्य अथवा लोक पार पामी शकता नथी. जेम जगदीश्वर पापकर्म करनारने हुःपूरुप फण आपवा द्वारा पीडित करीने, हुधोनी ताडना करीने, सूर्य भेघना घंडोने-अवयवोने पृथक् पृथक् करीने, युद्ध करनारनी समान (प्रतीत थाय) छे. तेमજ सज्जनो अे बनवुं शेइये. (१४)

आर्चन्त्र मुरुतः॑ सस्मिन्नाजौ॒ विश्वे॒ देवासो॑ अमदुन्ननु॒ त्वा ।

वृत्रस्य यद्वृष्टिमता॑ वृधेनु॒ नि॒ त्वमिन्द्र॒ प्रत्यानं॒ जघन्थ॑ ॥ १५ ॥

पदार्थः : हे इन्द्र-परम ऐश्वर्ययुक्त समाप्ति, सेनापति ! यत्-जे त्वम्-आप भृष्टिमता-प्रशंसित नीतिमान अने न्याय व्यवहारथी युक्त वधेन-हननथी वृत्रस्य-अधर्मी मनुष्यनी समान आनम्-प्राणने जघन्थ-नष्ट करो छो, ते त्वा-आपनो सस्मिन्-सर्व आजौ-संग्राम अने अत्र-आपमां श्रद्धा करनार विश्वेदेवासः-समस्त विद्वानो अने मस्तः-ऋत्यिजो न्यार्चन्-नित्य सत्कार करे छे; तेथी ते प्रजाना प्राणी

प्रत्यन्वमदन्-सर्वने आनंदित करीने आप-स्वयं आनंदित थाव छो. (१५)

भावार्थ : જે એક પરમेश્વરની ઉપાસના કરીને, વિદ્યા ગ્રહણ કરીને, શરૂઆતે જીતીને તથા વિજય પ્રાપ્ત કરીને પ્રજ્ઞાઓને નિત્ય પ્રસન્ન રાખે છે, તે વિદ્વાનો સુખી થાય છે. (१५)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાન, વિદ્યુત્ આદિ અજિ અને ઈશ્વરના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૫૨)

સૂક્ત-૫૩

न्यूऽुषु वाचुं प्र मुहे भरामहे गिरु इन्द्रायु सदने विवस्वतः।

नू चिद्धि रत्नं ससुतामिवाविदुन्न दुष्टुतिर्द्विविणोदेषु शस्यते ॥ १ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અમે મહે-મહાસુખદાતા સદને-સ્થાનમાં ઇન્દ્રાય-પરમેશ્વરને માટે સુ-શુભલક્ષણયુક્ત વાચમ-વાણીને નિભરામહે-નિશ્ચિત ધારણ કરીએ છીએ. સ્વખનમાં સસતામિવ-સૂતેલ મનુષ્ય સમાન વિવસ્વતઃ-સૂર્ય પ્રકાશમાં રત્નમ-રમણીય સુવણ્ણાદિની સમાન ગિરઃ-સ્તુતિઓને ધારણ કરીએ છીએ; પરંતુ દ્વિવિણોદેષુ-સુવણ્ણાદિ અને વિદ્યાદિ આપનાર અમારામાં દુષ્ટુતિઃ-દુષ્ટ સ્તુતિ અને પાપની કીર્તિ અર્થાત્ નિંદા ન પ્રશસ્યતે-પ્રશંસિત-શ્રેષ્ઠ હોતી નથી, તેમ તમે પણ થાઓ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ નિદ્રામજન મનુષ્ય વિશ્રામ પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ મનુષ્યોએ જાદા વિદ્યા અને સુરક્ષા દ્વારા સંસ્કારિત વાણી સ્વીકાર કરીને, પ્રશંસનીય કર્મનું સેવન કરીને અને નિદ્રાને દૂર કરીને સ્તુતિના પ્રકાશના માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧)

दुरो अश्वस्य दुर इन्द्रु गोरसि दुरो यवस्यु वसुन इनस्पतिः।

शिक्षानुરः प्रदिवो अकामकर्षन्तः सखा सखिभ्युस्तमिदं गृणीमसि ॥ २ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-વિદ્વાન ! જે અકામકર્ષનઃ-આણસુ મનુષ્યોને કૃશ કરનાર, શિક્ષાનરઃ-શિક્ષાઓને પ્રાપ્ત કરનાર અને સખિભ્ય:-મિત્રોના સખા-મિત્ર પતિ:-પાલન કરનાર તથા ઇન:-ઈશ્વર સમાન સામર્થ્યયુક્ત આપ અશ્વસ્ય-વ્યાપ્તિકારક અજિ આદિ અને અશ્વ આદિના દ્વારોને પ્રાપ્ત કરીને સુખદાયક ગો:- વાણી અને દૂધ આપનારી ગાયના દુર:-સુખદાયક દ્વારોને જાણીને, યવસ્ય-ઉત્તમ જવ આદિ અન્ન, પ્રદિવઃ-ઉત્તમ વિશ્રામ, પ્રકાશ અને વસુનઃ-ઉત્તમ ધનદાતા અસિ-છો. તમ-તે આપની ઇદમ-પૂજા અથવા સત્કાર પૂર્વક ગૃણીમસિ-સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વર સમાન ધાર્મિક વિદ્વાન વિના કોઈને માટે સમસ્ત પદાર્થો અને સુખોને પ્રદાન કરનાર અન્ય કોઈ નથી. પરંતુ જે સર્વના મિત્ર અને શિક્ષા પ્રાપ્ત કરેલ મનુષ્ય છે, તે જ સમસ્ત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે, અન્ય નહિ. (૨)

शचीव इन्द्र पुरुकृद् द्युमत्तम् तवेदिदम् अभितश्चेकिते वसु ।

अतः संगृभ्याभिभूत् आ भर् मा त्वायुतो जरितुः कामपूनयीः ॥ ३ ॥

पदार्थः : हे सचीवः-प्रशस्त प्रशा, वाणी अने कर्मयुक्त द्युमत्तम्-अत्यंत सर्वज्ञता, विद्या, प्रकाशयुक्त, पुरुकृत्-पुष्टि सुखदाता, इन्द्र-परमैश्वर्ययुक्त जगदीश्वर अथवा ऐश्वर्यदाता सभापति विद्वान ! आपनी कृपा अने आपनी सहायथी मनुष्य अभितः-सर्वत्रथी इदम्-ए वसु-उत्तम धनने चेकिते-जाणे छे.

हे अभिभूते-शत्रुओनो पराजय करनार ! जे कारणे आप त्वायतः-आप अने तेना आत्मानी ईच्छा करता जरितुः-स्तुति करनार धार्मिक भक्तजननी कामम्-ईच्छाओने आभरः-पूर्ण करो. अतः-ए पुरुषार्थथी आपने संगृभ्य-ग्रहण करीने हुं वर्तु छुं अने आप मने सर्व कामोमां पूर्ण करो. आपनी ईच्छा करता, स्तुति करनार मारी ईच्छित सिद्धि मोनयीः-कदापि क्षीण न करो. (३)

भावार्थः : मनुष्यो द्वारा परमेश्वरना अथवा आप-विद्वान पुरुषना संग विना सर्वनी कामना-ईच्छाओनी पूर्ति थई शक्ती नथी, तेथी ए (परमेश्वर)नी ज उपासना करीने तथा आप-जननो संग करीने कामनाओनी पूर्ति करवी शोईये. (३)

एुभिद्युभिः सुमना॑ एुभिरिन्दुभिर्निरुन्धानो अमतिं गोभिरुश्विना॑ ।

इन्द्रैण् दस्युं दुर्यन्तु इन्दुभिर्युतद्वेषसः समिषा रभेमहि ॥ ४ ॥

पदार्थः : अमे जे अमतिम्-विज्ञान अने सुख द्वारा अविद्या, दरिद्रता अने सुंदर रूपनो निस्त्वानः-निरोध अथवा ग्रहण करीने सुमना॑ः-उत्तम विज्ञानयुक्त सभाध्यक्ष छे, तेनी प्राप्ति करीने तेनी सहाय तथा एभिः-ए द्युभिः-प्रकाशयुक्त द्रव्य एभिः-ए इन्दुभिः-आह्लादकारक गुण अने पदार्थ ए गोभिः-प्रशंसित गाय, पृथिवी, अश्विना॑-अग्नि, जल, सूर्य, चंद्र आदि इषा-ईच्छाना अन्नादि [इन्दुभिः-बणदायक सोमरसादि पानको,] इन्द्रैण्-विद्युत् अने तेथी रथेल विद्वारण करनार शत्रुथी दस्युम्-बणपूर्वक पारकुं धन धीननार हुधनुं दरयन्तः-विद्वारण करीने युतद्वेषसः-देखथी भुक्त थनार शत्रुओनी साथे युद्धनो सुखथी समारभेमहि-आरंभ करीये.

भावार्थः : जे सभा आदिना अध्यक्ष संपूर्ण दरिद्रतानो नाश करीने, शत्रुओ पर विजय प्राप्त करीने तथा समस्त विद्याओने शीघ्रीने अमने सुखी करे छे, तेनो सर्व मनुष्योओ आश्रय ग्रहण करवो शोईये. निश्चय ज ओनी सहाय विना कोई पष्ठ व्यावहारिक आनंद प्राप्त करी शकता नथी, तेथी तेनी सहायताथी सर्व धार्मिक कार्योनो आरंभ तथा नित्य सुखनुं सेवन करवुं शोईये. (४)

समिन्द्र रुया समिषा रभेमहि सं वाजेभिः॒॒ पुरुश्चुन्द्रैरुभिद्युभिः॑ ।

सं देव्या प्रमत्या वीरशुष्मया॑ गो अग्रयाऽश्वावत्या रभेमहि ॥ ५ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ ! જેમ અમે આપની સહાયથી સમ્ગ્રાયા-ઉત્તમ રાજ્ય લક્ષ્મી, સમિષા-ધર્મની ઈરદ્ધા અને અનાદિ અભિવ્યાભિ:-વિદ્યા, વ્યવહાર અને પ્રકાશયુક્ત પુસ્તક્ન્દે:-અત્યંત આળાંક સુવાર્ણ અને ઉત્તમ ચાંદી આદિ ધાતુ સંવાજેભિ:-વિજ્ઞાન આદિ ગુણ અને સંગ્રામ તથા પ્રમત્યા-ઉત્તમ મતિ-બુદ્ધિયુક્ત દેવ્યા-દિવ્યગુણ સહિત વિદ્યાથી યુક્ત સેનાથી ગોઅગ્રયા-શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્રિય, ગાય અને પૃથિવીથી યુક્ત, વીરશુદ્ધયા-શૂરવીર યોજ્ઞાઓના બળથી યુક્ત, અશ્વત્યા-પ્રશસ્ત વેગ અને બળવાન ધોડાયુક્ત સેનાને સાથે લઈને શત્રુઓની સાથે સંરખેમહિ-સમ્યક્ સંગ્રામ કરીએ, એ સર્વ કાર્યો કરીને લૌકિક અને પારમાર્થિક સુખોને રખેમહિ-સિદ્ધ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય વિદ્યાનોની સહાયતા વિના પુરુષાર્થની સિદ્ધિને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. કોઈપણ મનુષ્ય બળ, સ્વાસ્થ્ય અને સામગ્રીથી સંપન્ન, સુશિક્ષિત તથા ધાર્મિક શૂરવીરો યુક્ત ચતુરંગિણી સેના વિના શત્રુઓનો પરાજ્ય કરીને વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી તેની સદા ઉનાંતિ કરવી જોઈએ. (૫)

તે ત્વા મદા અમદુન् તાનિ વૃષ્ણ્યા તે સોમાસો વૃત્રહત્યેષુ સત્યતે ।

યત્કારવે દશ વૃત્રાણ્યાગ્રતિ બુર્હિષ્મતે નિ સુહસ્ત્રાણિ બુર્હયે: ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે સત્યતે-સત્પુરુષોના પાલક સભાધ્યક્ષ ! યત્-જે આપ બર્હિષ્મતે-વિજ્ઞાનયુક્ત કારવે-કર્મ કરનાર મનુષ્યને માટે વૃત્રાણિ-શત્રુઓને રોકનાર કર્મ દશ-દશ સહસ્ત્રાણિ-હજાર અર્થાત્ અસંખ્ય સેનાઓની અપ્રતિ-અપ્રતીતિ જેમ થાય, તેમ પ્રતિકૂળ કર્મોની નિર્બહ્યઃ:-નિરંતર વૃદ્ધિ કરો, તેઓ આપના આશ્રિત થઈને તે-તેઓ સોમાસઃ:-સર્વોત્કૃષ્ટ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર મદાઃ:-આનંદિત કરનાર શૂરવીર, ધાર્મિક, વિદ્યાનજન ત્વા-આપને વૃત્રહત્યેષુ-શત્રુઓને હણવા યોગ્ય સંગ્રામોમાં તાનિ-તે વૃષ્ણ્યા-સુખવર્ધક સર્વોત્તમ કર્મોનું આચરણ કરીને અમદુન्-પ્રસન્ન થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ સદા સત્પુરુષોના સંગ દ્વારા અનેક સાધનો પ્રાપ્ત કરીને આનંદિત થવું જોઈએ. (૬)

યુધા યુધમુપ ઘેરેષિ ધૃષ્ણુયા પુરા પુરાં સમિદં હુંસ્યોજેસા ।

નમ્યા યદિન્દ્રસખ્યા પરાવતિ નિર્બહ્યો નમુચિં નામ માયિન્મ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ ! યત્-જે કારણો તમે ધૃષ્ણુયા-દેટતા આદિ ગુણયુક્ત સંખ્યા-મિત્ર સમૂહ યુધા-યુદ્ધ કરનાર ઓજસા-બળની સાથે પુરા-પ્રથમ ઇદમ્-એ પુરમ્-શત્રુઓનાં નગરને સંસિ-નાશ કરીને તથા યુદ્ધમ્-યુદ્ધ કરતા શત્રુઓને ઇત્-પણ ઘ-નિશ્ચયપૂર્વક એષિ-પ્રાપ્ત કરીને તથા નમ્યા-જેમ રાત્રિ અંધકારથી સર્વ પદાર્થોનું આવરણ કરે છે-ઢાંકી દે છે, તેમ અન્યાયથી અંધકાર કરનાર નામ-પ્રસિદ્ધ નનુચિમ-મુક્તથી રહિત માયિનમ્-ધણ, કપટયુક્ત, દુષ્ટ કર્મ કરનાર મનુષ્ય અને પશુ આદિને પરાવતિ-દૂર દેશમાં નિર્બહ્યઃ:-નિઃસારણ કરો છો, તેથી આપને મુદ્રધાર્મિષિક્ત કરીને અમે

સભાધ્યક્ષના અધિકારમાં સ્વીકાર કરીને રાજપદવીથી માન્ય કરીએ છીએ. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ અનેક મિત્રો બનાવીને, હુણ શત્રુઓનું નિવારણ કરીને – દૂર કરીને, હુણ દળોને-તથા શત્રુઓના નગરોને તોડીને, સમસ્ત અન્યાયકારી મનુષ્ય આદિને પ્રશાસિત કરીને પરમ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૭)

ત્વं કરજ્જમુત્ પુર્ણયિ વધીસ્તેજિછ્યાતિથિંગ્વસ્ય વર્ત્તની ।

ત્વં શ્રતા વઙ્ગૃદસ્યાભિનુત્પુરોઽનાનુદઃ પરિષૂતા ઋજિશ્ર્વના ॥૮॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ ! જે કારણે ત્વમ्-આપ એ યુદ્ધ વ્યવહારમાં તેજિછ્યા-અત્યંત તીક્ષ્ણ સેના અને નીતિયુક્ત બધીઓ કરજ્જમ્-ધર્મત્વાઓને દુઃખ આપનાર પર્ણયમ્-પારકી વસ્તુ પડાવનાર ચોરને ઉત્પણ વધીઃ-મારીને તથા જે અતિથિગ્વસ્ય અતિથિઓના આવાગમનને માટે વર્ત્તની-સત્કાર કરનારી કિયા છે, તેની રક્ષા કરીને અનાનુદઃ-અનુકૂળ ન વર્તનાર વઙ્ગૃદસ્ય-વિષ આદિ પદાર્થોના દેનાર અને હુણ વ્યવહારોનો ઉપદેશ કરનાર, હુણ મનુષ્યોના શત્રા-અસંખ્ય પુરઃ-નગરોને અભિનત્-ભેદન કરીને તથા જે પરિષૂતાઃ-સર્વ પ્રકારથી ઉત્પન્ન કરેલ પદાર્થ છે, તેની ઋજિશ્ર્વના-કોમળ ગુણયુક્ત ફૂતરાને શિક્ષા આપનારની સમાન વ્યવહારની સાથે રક્ષા કરો છો, તેથી આપજ સમા આદિના અધ્યક્ષ બનવાને યોગ્ય છો, એવો અમે નિશ્ચય કરીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોએ હુણ શત્રુઓનું છેદન કરીને તથા પૂર્ણ વિદ્યાવાન પરોપકારી ધાર્મિક અતિથિઓ ના સત્કાર માટે સર્વ પ્રાણીઓ અને પદાર્થોની રક્ષા કરીને ધર્મમય રાજ્યનું સેવન કરવું જોઈએ. જેમ ફૂતરાઓ સ્વામીની રક્ષા કરે છે, તેમ અન્ય (પ્રાણી) રક્ષા કરી શકતા નથી. તેથી તેને સુરક્ષિત કરીને રાખવા જોઈએ. (૮)

ત્વમેતાજ્જનુરાજ્ઞો દ્વિર્દ્શાબુન્ધુના સુશ્રવસોપજુગ્મુષઃ ।

ષણ્ઠિ સુહસ્ત્રા નવુર્તિં નવ શ્રુતો નિ ચુક્રેણ રથ્યા દુષ્પદાવૃણક ॥૯॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ ! જેમ શ્રુતઃ-શ્રવણ કરનાર ત્વમ्-તમે એતાન-એ અબન્ધુના-અભન્ધુ અર્થાત્ મિત્રરહિત અનાથ અને સુશ્રવસા-ઉત્તમ શ્રવણ, અન્યુક્ત મિત્રની સાથે વિદ્યમાન ઉપજગ્મુષઃ-સમીપ થનાર ષણ્ઠિમ્-સાઠ, નવતિમ્-નેવુ, નવ-નવ દશ, સહસ્રાણિ-દશ હજાર, જનરાજઃ-ધાર્મિક રાજયુક્ત મનુષ્યોને દુષ્પદા-દુઃખી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય રથ્યા-રથને પ્રાપ્ત કરનાર ચુક્રેણ-શાખ વિશેષ અથવા ચક્રાદિ અંગયુક્ત યાન સમૂહથી દ્વિઃ-બે વાર ન્યવૃણક-નિત્ય દુઃખોથી પૃથ્ફ કરો છો તથા દુષ્ટોને દૂર કરો છો, તેમ તું પણ પાપાચરણથી સદા દૂર રહે. (૯)

ભાવાર્થ : ચક્રવર્તી રાજાએ સર્વ માંડલિક અને મહામાંડલિક રાજાઓ, કર્મચારીઓ, ગૃહસ્થો અથવા વિરક્તાનોને (પોતાના પ્રત્યે) અનુરાગ-યુક્ત કરીને તથા શરણાગતોનું પાલન કરીને, ધર્મથી યુક્ત સાર્વભૌમ રાજ્યનું શાસન કરવું જોઈએ; અને દશ વગેરે સંખ્યાવાચી શબ્દો ઉપલક્ષણ રૂપ છે, તેથી રાજપુરુષો દ્વારા સર્વનું યથાયોગ્ય રક્ષણ અને દંડ-વિધાન કરવું જોઈએ. (૯)

**त्वमाविथ सुश्रवसं तवोतिभिस्तव त्रामभिरिन्द्रु तूर्वयाणम् ।
त्वमस्मै कुत्समतिथिग्वमायुं मुहे राज्ञे यूने अरन्धनायः ॥ १० ॥**

पदार्थ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ ! ત્વમ्-આપ અત્મૈ-એ મહે-સર્વતૃકૃષ્ટ ગુણયુક્ત યૂને-
યુવાવસ્થામાં રાજ્ઞે-ન્યાય, વિનય અને વિદ્યાદિ ગુણોથી દેશીપ્રયમાન રાજીને માટે તવ-આપના ઊતિભિ:-
રક્ષણ આદિ કર્માંથી સેનાદિ સહિત અને તવ-આપની ત્રામભિ:-રક્ષા કરનાર ધાર્મિક વિદ્વાનોથી રક્ષા
પામેલ જે અતિથિગ્વમ्-અતિથિઓ પ્રાપ્ત કરનાર અને કરાવનાર તૂર્વયાણમ्-શત્રુજનોની હિંસા કરનાર
યાન સહિત આયુમ्-જીવનયુક્ત સુશ્રવસમ्-ઉત્તમ શ્રવણ અને અન્નાદિ યુક્ત મનુષ્યોથી અરંધનાય:-
પૂર્ણ ધનયુક્ત મનુષ્યની સમાન આચારણ કરો છો અને ત્વમ्-આપ જે કુત્સમ्-વજની સમાન વીરપુરુષની
આવિથ-રક્ષા કરો છો, તેને કોઈ પણ દુઃખ પ્રાપ્ત થતું નથી. (૧૦)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષોએ શત્રુઓનું નિવારણ કરીને તથા સર્વની રક્ષા કરીને સર્વને સદા સુખી રાખવા
ઓઈએ. એ નિશ્ચય રાજીની ઉન્નતિ રૂપી લક્ષ્મીયુક્ત સદા બને. વિદ્યાલયના અધ્યક્ષ સર્વને ઉત્તમ
શિક્ષા દ્વારા વિદ્વાન અને શત્રાસ્ત્રો (ને ચલાવવા)માં નિપુણ કરીને પ્રજીની નિરંતર રક્ષા કરે. (૧૦)

य उदृचीन्द्र देवगोपाः सखायस्ते शिवतमा असाम ।

त्वां स्तोषाम् त्वया सुवीरा द्राघीय आयुः प्रतुरं दधानाः ॥ ११ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ ! તે-આપના દેવગોપા:-વિદ્વાન અને દિવ્ય ગુણ,
કર્માંથી રક્ષા કરનાર શિવતમા:-અત્યંત કલ્યાણ લક્ષણયુક્ત સખાયઃ-પરસ્પર મિત્રતા અભે અસામ-
કરીએ. ત્વયા-આપની સાથે રક્ષા અને શિક્ષા કરેલ સુવીરા:-ઉત્તમ વીરયુક્ત પ્રતરમ्-દુઃખ દૂર કરતા
દ્રાઘીયઃ-અત્યંત વિસ્તૃત સો વર્ષથી અધિક આયુ:-વયને દધાના:-ધારણ કરીને ઉદ્ધચિ-ઉત્તમ ઋચાયુક્ત
અધ્યયન વ્યવહારમાં ત્વામ्-શુભલક્ષણયુક્ત આપના સ્તોષામ-ગુણોનું કીર્તન કરીએ. (૧૧)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ પરસ્પર નિશ્ચિત મિત્રતા કરીને, સર્વ લ્લી-પુરુષ આદિ લોકોને સુવિધાથી
યુક્ત કરીને તથા કરાવીને પૂર્ણ આયુ ભોગવવી ઓઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાન, સભાધ્યક્ષ તથા પ્રજીના પુરુષો પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક રહીને સુખને
પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે; તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી
જોઈએ. (૫૩)

સૂક્ત-૫૪

मा नौं अस्मिन्मधवन्पृत्स्वंहसि नुहि ते अन्तः शवसः परीणशे ।

अक्रन्दयो नुद्योऽु रोरुवुद्वना कुथा न क्षोणीर्भियसा समारत ॥ १ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન्-ઉત્તમ ધનયુક્ત જગદીશર ! જે આપ પૃત્સુ-સેનાઓ અસ્મિન्-આ જગત અને પરીણશે-સર્વ પ્રકારથી નષ્ટ કરનાર અંહસિ-પાપમાં અમને માક્રન્દયઃ-ફસાવો નહિ, જે તે-આપના શવસઃ-બળના અન્તઃ-અન્તને કોઈ પણ નહિ-પામી શકતા નથી, તે આપ નદ્યઃ-નદીઓની સમાન અમને ભમાવો નહિ, ખિયસા-ભયથી મારોસ્વત્ત-વારંવાર રડાવો નહિ જે આપ ક્ષોળીઃ-બહુ જ ગુણયુક્ત પૃથિવીનું નિર્માણ અને ધારણ કરવાને સમર્થ છો, તેથી મનુષ્ય આપને કથા-કેમ ન, સમારત-પ્રાપ્ત ન થાય ? (૧)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં, પરમેશ્વર અનંત હોવથી, મનુષ્યો દ્વારા સત્ય ભાવથી ઉપાસના કરેલ એ (ઇશ્વર) દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનારા અધર્મ માગથી તેને નિવૃત્ત કરીને-દૂર કરીને સુખી કરે છે. તેનું અનંત સ્વરૂપ અને ગુણવાન હોવથી કોઈ પણ તેના અન્ત-પારને પામી શકતા નથી. તેથી તેની ઉપાસના છોડીને કોણ અભાગી અન્યની ઉપાસના કરશે ? (૧)

અર્ચી શ્ક્રાય શાકિને શાચીવતે શ્રુણવન્તમિન્દ્રે મહયન્નભિષ્ટુહિ।

યો ધૃષ્ણુના શવસ્તુ રોદસી તુભે વૃષ્ણ વૃષ્ટત્વા વૃષ્ટભો ન્યુજ્જતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ વૃષ્ણ-જળ વરસાવનાર અને વૃષ્ટભઃ-વર્ષા માટે વાદળાંઓને પ્રકટ કરનાર સૂર્ય વૃષ્ટત્વા-સુખોની વર્ષાનું તાવ અને ઘૃષ્ણુના-દેઢતા આદિ ગુણયુક્ત શવસા-આકર્ષણ બળથી તુભે-બન્ને રોદસી-દ્વૌ અને પૃથિવીને ન્યુણજતે-નિરંતર પ્રકટ-પ્રસિદ્ધ કરે છે, તેમ યઃ-જે તું રાજ્યનો યથાયોગ્ય પ્રબંધ કરે છે, તે શાકિને-પ્રશંસિત શક્તિ આદિ ગુણયુક્ત શાચીવતે-પ્રશંસનીય બુદ્ધિમાન શક્રાય-સમર્થને માટે અર્ચ-સત્કાર કરીને, તે સર્વના ન્યાયને શ્રુણવન્તમ-શ્રવણ કરનાર ઇન્દ્રમ-પ્રશંસનીય ઐશ્વર્યયુક્ત સભાધ્યક્ષનો મહયન્-સત્કાર કરીને અભિષ્ટુહિ-ગુણોની પ્રશંસા કર. (૨)

ભાવાર્થ : જે ગુણોની શ્રેષ્ઠતાના કારણે સંપૂર્ણ પૃથિવી પર પ્રસિદ્ધ, સભા આદિના અધ્યક્ષ ધર્મ પર શાસન કરીને, તેને ધર્મમાં સુસ્થિત રાખે છે, તેનો સર્વ મનુષ્યોએ આશ્રય કરવો જોઈએ. (૨)

અર્ચી દિવે બૃહતે શુષ્યંતુ વચ્ચઃ સ્વક્ષત્રં યસ્ય ધૃષ્ટતો ધૃષ્ટન્મનઃ ।

બૃહચ્છ્વા અસુરો બર્હણા કૃતઃ પુરો હરિભ્યાં વૃષ્ટભો રથો હિ ષઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વિદ્વાન् મનુષ્ય ! તું યસ્ય-જે ધૃષ્ટતઃ-અધાર્મિક દુષ્ટોને કર્મો અનુસાર ફળ પ્રાપ્ત કરાવનાર સભાધ્યક્ષના ધૃષ્ટત્ત-દેઢકર્મ કરનાર મન:-ક્રિયાસાધક વિજ્ઞાન હિ-નિશ્ચય કરીને જે બૃહચ્છ્વાઃ-મહાન શ્રવણયુક્ત અસુર:-જેમ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ પ્રદાતા પુરઃ-પૂર્વ હરિભ્યામ-હરણ, આહરણ કરનાર તથા અગ્નિ, જળ અને ઘોડાથી યુક્ત મેધ દિવે-સૂર્યને માટે વર્તે છે, તેમ વૃષ્ટભઃ-પૂર્વોક્ત વરસાવનાર, પ્રકાશ કરનાર રથ:-યાન સમૂહને બર્હણા-વૃદ્ધિથી કૃતઃ-નિર્મિત કરેલ છે, તે બૃહતે-વિદ્યાદિ ગુણોથી વૃદ્ધ દિવે-શુભ ગુણોનો પ્રકાશ કરનારને માટે સ્વક્ષત્રમ-પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ કર; અને શુષ્યમ-બળ તથા નિપુણતાયુક્ત વચ્ચઃ-વિદ્યા અને શિક્ષા પ્રાપ્ત કરનાર વચ્ચનું અર્ચ-પૂજન અર્થાત્ તેની સહાયયુક્ત શિક્ષા કર. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને ઇશ્વર દ્વારા અનુમત, સભાધ્યક્ષ આદિથી શાસિત અને એક જ મનુષ્યનાં

રાજ્ય શાસનથી રહિત રાજ્યનું નિર્માણ કરવું જોઈએ. જેથી તે રાખ્ય કદીપણ હુઃખ, અન્યાય, આણસ, અજ્ઞાન, શત્રુ અને પરસ્પરના વિરોધથી પીડિત બને નહિ. (૩)

ત્વं દિવો બૃહૃતઃ સાનું કોપુયોડ્વ ત્મના ધૃષ્ટા શાંકરં ભિનત्।

યન્માયિનોં બ્રન્દિનોં મુન્દિના ધૃષ્ટચ્છિતાં ગભસ્તિમુશનિં પૃતુન્યસિ ॥૪॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ ! જે ધૃષ્ટા-શત્રુઓનો ધર્ષણ =પરાજ્ય કરીને ત્વમ्-આપ-જેમ સૂર્ય બૃહતઃ-મહાન સત્ય, શુભમુક્ત દિવ :=પ્રકાશથી સાનું-સેવનને યોગ્ય મેઘના શિખરો પર શિતામ્-અતિ તીક્ષ્ણ અશનિમ્-છેદન-ભેદન કરનાર વજ્ઝ સ્વરૂપ વિદ્યુત અને ગભસ્તિમ્-વજ્ઝરૂપ કિરણોનો પ્રહાર કરીને શાંકરમ્-મેઘને ભિનત્-કાપીને ભૂમિ પર પાડી દે છે, તેમ શાસ્ત્ર અને અસ્ત્રોને ચલાવીને પોતાના ત્મના-આત્માથી દુષ્ટ મનુષ્યોને અવકોપય :=કોપ કરીને બ્રન્દિન :=નિંદિત મનુષ્યાદિ સમૂહમુક્ત માયિન :=કપટાદિ દોષ યુક્ત શત્રુઓને વિદીર્ણ કરીને તથા તેઓના નિવારણ માટે પૃતુન્યસિ-પોતાના ન્યાયાદિ ગુણોની પ્રકાશ-પ્રકાટ કરનારી વિદ્યા અને વીરપુરુષોથી યુક્ત સેનાની ઈચ્છા કરો છો, તે આપ રાજ્ય (કરવા)ને યોગ્ય બનો છો. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ જગદીશ્વર પાપ કર્મ કરનારાઓને તેઓના પોતાના પાપો અનુસાર હુઃખરૂપ ફળ આપીને યથાયોગ્ય રૂપથી તેઓને પીડિત કરે છે, એ જ રીતે સભાધ્યક્ષ (= રાજ્ય) શાસ્ત્ર-અસ્ત્રોની શિક્ષાથી ધાર્મિક શૂરવીરોની સેનાનું નિર્માણ કરીને દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓનું નિવારણ કરીને, પ્રભાનું નિરંતર પાલન કરે. (૪)

નિ યદ વૃણક્ષિ શ્વસુનસ્ય મૂર્ખનિ શુણાસ્ય ચિદ બ્રન્દિનો રોરુવુદ્ધના ।

પ્રાચીનેનું મનસા બુર્હણાવતા યદુદ્યા ચિત્કૃણવુઃ કસ્ત્વા પરિ ॥૫॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ વિદ્યાન ! યત્-જે આપ-જેમ સવિતા = સૂર્ય વના-કિરણોયુક્ત મેઘનું નિવારણ કરે છે, તેમ પ્રાચીનેન-સનાતન બર્હણાવતા-અનેક પ્રકારની વૃદ્ધિયુક્ત મનસા-વિજ્ઞાનથી શ્વસનસ્ય-પ્રાણ સમાન બળવાન શુણાસ્ય-શોષણકર્તાના મૂર્ખનિ-ઉત્તમ અંગમાં પ્રહારની ચિત્ત-સમાન બ્રન્દિન :=નિંદિત કર્મ કરનાર દુષ્ટ મનુષ્યોને રોરુવત્ત-રડાવતા યત્-જે કારણે અદ્ય-આજ નિવૃણક્ષિ-નિરંતર તે દુષ્ટોને પૃથક કરો છો, એથી ચિત્ત-પણ ત્વા-આપને કૃણવાઃ-મારવા કઃ:-કોઈ પણ સમર્થ પરિ-થઈ શકતો નથી. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ પરમેશ્વર પોતાના અનાદિ વિજ્ઞાનથી સર્વની ઉપર ન્યાયપૂર્વક શાસન કરે છે અને સૂર્ય મેઘનું હનન કરે છે, તેમ સભાધ્યક્ષ (= રાજ્ય) ધર્મપૂર્વક સર્વ પર શાસન કરે અને શત્રુઓનું હનન કરે. (૫)

ત્વમાવિથું નયં તુર્વશં યદું ત્વં તુર્વીતિં વ્યાં શતક્રતો ।

ત્વં રથુમેતશં કૃત્વ્યે ધને ત્વં પુરો નવુતિં દર્મભયો નવે ॥૬॥

પદાર્થ : હે શતક્રતો-બહુજ બુદ્ધિયુક્ત વિદ્વાન સભાધ્યક્ષ ! જે કારણે ત્વમ्-આપ નર્યમ्-મનુષ્યોમાં કુશળ તુર્વશમ्-ઉતામ યદુમ्-પ્રયત્નશીલ મનુષ્યોની રક્ષા, ત્વમ्-આપ તુર્વીતિમ्-દોષ અને દુષ્ટ પ્રાણીઓના નાશક, વયમ्-જ્ઞાનવાનોની રક્ષા અને ત્વમ्-આપ કૃત્યે-સિદ્ધ કરવા યોગ્ય ધને-વિદ્યા અને ચક્કવર્તી રાજ્યથી સિદ્ધ થયેલ દ્રવ્યના વિષય એતશમ्-વેગાદિ ગુણયુક્ત ઘોડા આદિથી યુક્ત ખ્યમ्-સુંદર રથની આવિથ-રક્ષા કરો છો; અને ત્વમ्-આપ દુષ્ટોના નવ-નવ સંખ્યાયુક્ત નવતિમ्-નવાણુ પુરઃ-નગરોને દમ્ભયઃ-નષ્ટ કરો છો, તેથી આ રાજ્યમાં આપનો જ આશ્રય અમારે કરવો જોઈએ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે રાજ્યની રક્ષા કરવામાં સમર્થ ન હોય, તેને રાજી કદીપણ બનાવો નહિ. (૬)

સ ઘા રાજા સત્પતિઃ શૂશુવજ્જનો રાતહૃવ્યઃ પ્રતિ યઃ શાસુમિન્વતિ ।

ઉક્થા વા યો અભિગૃણાતિ રાધીસા દાનુરસ્મા ઉપરા પિન્વતે દિવઃ ॥૭॥

પદાર્થ : યઃ-જે રાતહૃવ્યઃ-હૃવ્ય પદાર્થોના દાતા, સત્પતિઃ-સત્પુરુષોનું પાલન કરનાર, જનઃ-ઉતામ ગુણ અને કર્મો સહિત વિદ્વાન રાજા-ન્યાય, વિનયાદિ ગુણોથી પ્રકાશમાન સભાધ્યક્ષ પ્રતિશાસમ्-શાસ્ત્ર-શાસ્ત્રનાં પ્રત્યે પ્રજાને ઇન્વતિ-ન્યાયમાં વ્યાપ્ત કરનાર વા-અથવા -શૂશુવત-રાજ્ય કરવાનું જાણો છે; અને જે રાધીસા-ન્યાય કરીને પ્રાપ્ત કરેલ ધનથી દાનુઃ-દાનશીલ બની ઉક્થા-કહેવા યોગ્ય વેદસ્તોત્ર અને વચ્ચનોનો અભિગૃણાતિ-સર્વ મનુષ્યોને માટે ઉપદેશ કરે છે, અસ્મૈ-એ સભાધ્યક્ષને માટે દિવઃ-ઉપરા-જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી મેધ ઉત્પન્ન થઈને ભૂમિને પિન્વતે-સીંચે છે, તેમ સમસ્ત સુખોનું પિન્વતે-સેવન કરે છે સઃ-તેજ રાજ્ય કરી શકે છે. (૭)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય ઉતામ વિદ્યા, વિનય તથા ન્યાયને ધારણા કર્યા વિના અને વીર પુરુષોની સેનાનું નિર્માણ કર્યા વિના રાજ્ય પર શાસન કરવા, શત્રુઓને જીતવા તથા સર્વ સુખોને પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ બનતો નથી. તેથી તે સર્વ સભાધ્યક્ષ (= રાજી) એ કરવું જોઈએ. (૭)

અસ્મં ક્ષત્રમસ્મા મનીષા પ્ર સોમુપા અપસા સન્તુ નેમે ।

યે ત ઇન્દ્ર દુદુષો વૃધ્યાન્તિ મહિ ક્ષત્રં સ્થવિરું વૃષ્યં ચ ॥૮॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ ! જે દદુષઃ-દાન કરવા સમાન તે-આપના અસમમ्-સમતારહિત કર્મ અને સાદેશ્ય રહિત ક્ષત્રમ्-રાજ્ય તથા અસમા-સમતા અને ઉપમા રહિત મનીષા-બુદ્ધિ હોય, તો યે-જે નેમે-સર્વ સોમપા:-સોમ આદિ ઓષધી રસોનું પાન કરનાર ધાર્મિક વિદ્વાન પુરુષ અપસા-કર્મથી સ્થવિરમ्-વૃદ્ધ વૃષ્યાન્તિ-શત્રુઓના બળનાશક સુખ વરસાવનારને માટે કલ્યાણકારક મહિ-મહાનગુણયુક્ત ક્ષત્રમ्-રાજ્યની પ્રવર્ધયાન્તિ-વૃદ્ધ કરે છે, તે સર્વ આપની સભામાં બેસવા યોગ્ય સભાસંચ-ચ-અને ભૂત્ય = કર્મચારી સન્તુ-બને. (૮)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોએ પ્રજાનો વિરોધ અને પ્રજાએ રાજપુરુષોનો વિરોધ કદીપણ ન કરવો જોઈએ. પરંતુ પરસ્પર પ્રેમ અને ઉપકારની બુદ્ધિથી સંપૂર્ણ રાજ્યની સુખોની સાથે વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ, એમ

કર્યા વિના રાજ્યપાલની વ્યવસ્થા સ્થિર રહી શકતી નથી. (૮)

તુભ્યેદેતે બહુલા અદ્રિદુર્ગધાશચમૂષદશચમુસા ઇન્દ્રપાનાઃ ।

વ્યશનુહિ તર્પયા કામમેષામથા મનો વસુદેયાય કૃષ્ણ ॥૯॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ ! જેમ એતે-એ બહુલાઃ-બહુ જ સુખ અને કર્માને આપનાર ઇન્દ્રપાનાઃ-પરમૈશર્યના માટે સૂર્ય પ્રાપ્ત થનાર ચમસાઃ-મેધ સર્વ કામોને પૂર્ણ કરે છે, તેમ અદ્રિદુર્ગધાઃ-મેધ અને પર્વતોની પ્રાપ્ત વિદ્યા ચમૂષદઃ-સેનાઓમાં રહેલા શૂરવીર પુરુષો તુભ્યમ्-આપને તૃપ્ત કરે તથા આપ તેઓને વસુદેયાય-શ્રેષ્ઠ ધન દેવા માટે મનઃ-મન કૃષ્ણ-કરો અને આપ એને તર્પય-તૃપ્ત અને એષામ्-અની કામાન્-ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરો અથ-તદનન્તર ઇત-જ સર્વ કામનાઓને વ્યશનુહિ-પ્રાપ્ત થાઓ. (૮)

ભાવાર્થ : સભા આદિના અધ્યક્ષ સુશિક્ષિત, પાલિત અને તૈયાર કરેલ શૂરવીરોની રક્ષા કરીને તથા નિરંતર તેઓનું પાલન કરીને, એને સર્વ પ્રકારનું સુખ આપે અને એ વીર લોકો સભા આદિના અધ્યક્ષોને નિત્ય સંતુષ્ટ કરતા રહે, જેથી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થાય. (૮)

અપાર્મતિષ્ઠદ્વરુણહ્રં તમોઽન્તર્વૃત્રસ્ય જઠરેષુ પર્વતઃ ।

અભીમિન્દ્રો નદ્યો વ્યક્રિણા હિતા વિશ્વા અનુષ્ઠાઃ પ્રવ્યણેષુ જિઘતે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે સભાના ઈશ-સ્વામી ! ઇન્દ્રઃ-પરમ ઐશર્ય દાતા આપ-જેમ સૂર્ય વૃત્રસ્ય-મેધ સંબંધી અપામ-જળની અન્તઃ-મધ્યસ્થ જઠરેષુ-જ્યાંથી વર્ષા થાય છે; તેમાં ધર્માહ્રમ-ધારણ કરનાર કુટિલ કર્માનો હેતુ તમઃ-અંધકાર અતિષ્ઠત-સ્થિત છે તેનું નિવારણ કરીને વ્યક્રિણા-રૂપની સાથે વિદ્યમાન જે પર્વતઃ-પક્ષી સમાન આકાશમાં ઉડનારા મેધ = વાદળાંઓ ઈમ-જળને અભિ-સન્મુખ પાડે છે-વરસાવે છે જેથી પ્રવ્યણેષુ-નીચેના સ્થાનોમાં અનુષ્ઠાઃ-અનુકૂળતાથી વહેનારી વિશ્વા-સર્વ હિતાઃ-પ્રતિક્ષણ ગતિમાન-ચાલનારી નદ્યઃ-નદીઓ જિઘતે-સમુદ્ર સુધી ગમન કરે છે, તેમ આપ થાઓ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય જે જળને સીંચીને અન્તારિક્ષમાં પહોંચાડે છે, તેને વાયુ ધારણ કરે છે. જ્યારે એ મળીને પર્વતાકાર બનીને સૂર્યના પ્રકાશને ઢાંકી દે છે, (ત્યારે) તેને વિદ્યુત કાપીને ભૂમિ પર પાડી દે છે. તેથી ઉત્પન્ન થયેલી અનેક રૂપવાળી નીચે તરફ જનારી નદીઓ ચાલતી-ગતિ કરતી ભૂમિ, પર્વત અને વૃક્ષ આદિને છિન-ભિન કરીને વહે છે. પુનઃ (તેનું) તે જળ સમુદ્ર અને અન્તારિક્ષમાં પહોંચીને એ જ રીતે વારંવાર વરસે છે, તેમ રાજા આદિ અધ્યક્ષ હોવા જોઈએ. (૧૦)

સ શેવૃધ્રમધિ ધા દ્યુમનમુસ્મે મહિ ક્ષત્રં જનાષાડિન્દ્ર તવ્યમ् ।

રક્ષા ચ નો મુઘોનઃ પાહિ સૂરીન્નાયે ચ નઃ સ્વપુત્રા દૃષે થાઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રઃ-પરમ ઐશર્ય સંપાદક સભાધ્યક્ષ ! જે જનાષાદ-જનોને સહન કરનાર આપ અસ્મે-
૨૬૨

અરુવેદભાષ્ય

અમારા માટે શેવૃધમ-સુખ તવ્યમ-બળયુક્ત મહિ-મહા સુખદાયક પૂજનીય ક્ષત્રમ-રાજ્યને અધિ-ધા-સારી રીતે સર્વોપરિ ધારણ કરીને મધોનઃ-પ્રશંસિત ધન અને નઃ-અમારી રક્ષ-રક્ષા ચ-અને સૂરીન-બુદ્ધિમાન વિદ્વાનોની પાહિ-રક્ષા કરો; ચ-અને નઃ-અમને રાયે-ધન ચ-અને સ્વપત્રૈ-ઉત્તમ અપત્ય-સંતાનયુક્ત ઇષે-ઈષ્ટરૂપ રાજ્ય લક્ષ્મીને માટે ઘુસ્મમ-ક્રીતિકારક ધનને ધા:-ધારણ કરો છો, સઃ-તે આપ અમારાથી સત્કાર યોગ્ય કેમ ન બનો ? (૧૧)

ભાવાર્થ : સમાધ્યક્ષે (= રાશાએ) સમસ્ત પ્રાણું પાલન કરીને, સર્વને સુશિક્ષિત વિદ્વાન બનાવીને ચક્વતી રાજ્ય (ની ઉન્નતિ) અને ધનની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સૂર્ય, વિદ્વુત, સમાધ્યક્ષ, શૂરવીર અને રાજ્યનું પાલન આદિનું વિધાન કરેલ છે તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૫૪)

સૂક્તા-૫૫

દિવશિચદસ્ય વરિમા વિ પંપ્રથુ ઇન્દ્રં ન મુહા પૃથિવી ચુન પ્રતિ।

ભીમસ્તુવિષ્માચર્ષણિભ્ય આતુપઃ શિશીતે વજ્રં તેજસ્સે ન વંસંગઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અસ્ય-સૂર્યના દિવઃ હ્લા- પ્રકાશ દ્વારા વરિમા-ઉત્તમના ભાવની મહ્ન-વૃદ્ધિ-મહાનતાથી વિષણુથે-વિશોષ કરીને પ્રકટ કરે છે. પૃથિવી-જેની બરાબર ભૂમિ ચન-પણ સમાન ન-નહિ અને ન આતુપઃ-સર્વ પ્રકારે પ્રતાપયુક્ત, વંસગઃ-બળવાન વિભાગકર્તાની સમાન, પૃથિવી-ભૂમિના પ્રતિ-મધ્યમાં તેજસે-પ્રકાશ માટે, વજ્રમ-કિરણોને શિશીતે-અતિ શીતલ જણમાં પ્રક્ષેપ કરે છે, તેમ જે દુષ્ટોને માટે ભયંકર અને ધાર્મિકોને માટે સુખદાતા બનીને, પ્રજાઓનું પાલન કરે, તે સર્વના સત્કારને યોગ્ય છે; અન્ય નહિ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય સર્વ લોકોથી ઉત્તમગુણયુક્ત અને મહાન છે. જેમ સાંદ-ખૂંટ ગાયોના ધણમાં ઉત્તમ અને અતિ બળવાન હોય છે, તેમ ઉત્તમ ગુણયુક્ત મહાન મનુષ્ય સત્ત્વા આદિના ધર્માત્મા બનીને દુષ્ટોને ભયપ્રદાતા અને ધાર્મિકોને સુખદાતા બને. (૧)

સો અર્ણવો ન નુદ્યઃ સમુદ્રિયઃ પ્રતિ ગૃભ્ણાતિ વિશ્રિતા વરીમભિઃ ।

ઇન્દ્રઃ સોમસ્ય પીતયૈ વૃષાયતે સુનાત્સ યુધમ ઓજસા પનસ્યતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે ઇન્દ્ર-સમાધ્યક્ષ સૂર્ય સમાન સોમસ્ય-વૈદ્યક વિદ્વાથી સંપાદિત અને સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન રસના પીતયૈ-પાન માટે વૃષાયતે-બળદાની સમાન આચરણ કરે છે, સઃ- તે યુધમઃ-યુદ્ધ કરનાર મનુષ્ય ન જેમ વિશ્રિતાઃ-અનેક પ્રકારના દોષોનું સેવન કરવાવાળી નદ્યઃ-નદીઓ અર્ણવઃ-સમુદ્રને પ્રાપ્ત થઈને સ્થિર થાય છે; જેમ સમુદ્રિયઃ-સમુદ્રમાં ચાલવા યોગ્ય નૌકાદિ યાન સમૂહ પાર પહોંચાડે છે; જેમ સનાત-નિરંતર ઓજસા-બળ દ્વારા વરીમભિઃ-ધર્મ અને શિલ્પ કિયાથી પનસ્યતે-વ્યવહાર કરનારની

સમાન આચરણ અને પુથિવી આદિના રાજ્યને પ્રતિગૃભ્ણાતિ-ગ્રહણ કરી શકે છે, તે રાજ્ય કરવા અને સત્કાર કરવા યોગ્ય છે. તેનો સર્વ મનુષ્યો સ્વીકાર કરે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સમુદ્ર અનેક પ્રકારના રત્નોને તથા અનેક નદીઓને પોતાના મહિમાથી પોતાની અંદર સંરક્ષિત રાખે છે, તેમ સભાધ્યક્ષ (= રાજી) વિવિધ પદાર્થોને તથા અનેક પ્રકારની સેનાઓને અપનાવીને તથા દુષ્ટોને પરાજિત કરીને અને શ્રેષ્ઠોને સંરક્ષિત કરીને પોતાના મહિમાનો વિસ્તાર કરે છે. (૨)

**ત्वं तमिन्द्रु पर्वतं न भोजसे मुहो नृणास्य धर्मणामिरञ्ज्यसि ।
प्र वीर्येण देवताति चेकिते विश्वस्मा उग्रः कर्मणे पुरोहितः ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ ! જે દેવતા-વિદ્વાન ઉગ્ર:-તીવ્રકારી પુરોહિત:-પુરોહિતની સમાન ઉપકાર કરનાર છે. ત્વમ्-આપ-જેમ વિદ્યુત् પર્વતમ्-મેધનો આશ્રિત વાદળાંઓની ન-સમાન વીર્યેણ-પરાકમથી ભોજસે-પાલન અને ભોગના માટે તમ्-તે શત્રુનું હનન કરીને મહાન નૃણાસ્ય-ધન અને ધર્મણામ्-ધર્માંના યોગથી અતીરુંઘ્રિસિ-અતિશય ઐશ્વર્ય કરો છો. જે આપ વિશ્વસ્મૈ-સર્વ કર્મણે-કર્માંને માટે પ્રચેકિતે-જાણો છો, તે આપ અમારા રાજા બનો. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય પ્રવૃત્તિનો આશ્રય લઈને ધન ઉત્પન્ન કરીને ભોગ પ્રાપ્ત કરે છે, સભાધ્યક્ષ-સહિત તે લોકો વિદ્યા, બુદ્ધિ, વિનય તથા ધર્મને તથા વીરપુરુષોની સેનાને પ્રાપ્ત કરીને દુષ્ટો પર ઉગ્ર તથા ધાર્મિકો પર ક્રમાશીલ બનીને સર્વના ‘હિતકારી’ બને છે. (૩)

**स इદ્વને નમસ્યુભિર्वચસ્યતે ચારુ જનેષુ પ્રબ્રુવાણ ઇન્દ્રિયમ् ।
વृષા છન્દુર્ભવતિ હર્યતો વृષા ક્ષેમેણ ધેનામ મુઘવા યદિન્વતિ ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : યત्-જે અધ્યાપક અને ઉપદેશક વને-એકાન્તમાં એકાગ્ર ચિત્તથી જનેષુ-પ્રસિદ્ધ મનુષ્યોમાં ચારુ-સુંદર ઇન્દ્રિયમ्-મનને બ્રુવાણ:-સારી રીતે કહે છે-ઉપદેશે છે; હર્યતો:-અને સર્વના ઉત્તમ બોધની કામના કરીને પ્રભવતિ-સમર્પ બને છે, વૃષા-દૃઢ મધ્વા-પ્રશંસિત ધન અને વિદ્યાયુક્ત છન્દુ:-સ્વચ્છન્દ વૃષા-સુખ વરસાવનાર ક્ષેમેણ-રક્ષણ સહિત ધેનામ्-વિદ્યા, શિક્ષાયુક્ત વાણીને ઇન્વતિ-વ્યાપ્ત કરે છે, સ ઇત्-તે જ નમસ્યુભિ:-નમ્ર વિદ્વાનો દ્વારા વચસ્યતે-પ્રશંસાને પ્રાપ્ત બને છે. (૪)

ભાવાર્થ : સર્વશ્રેષ્ઠ વિદ્વાન સર્વ મનુષ્યોને સમસ્ત વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરાવીને તેને વિદ્યાવાન, બહુશ્રત, સ્વતંત્ર અને સુરક્ષિત કરે, જેથી તે સંશ્યરહિત બનીને સદા સુખી રહે. (૪)

**સ ઇન્મહાનિ સમિથાનિ મુજ્મના કૃણોતિ યુધમ ઓર્જસા જનેભ્યઃ ।
અધા ચુન શ્રદ્ધાધતિ ત્વિષીમતુ ઇન્દ્રાય વત્ત્રં નિઘનિન્જતે વૃધમ ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : જે સહેતે યુધમઃ-યુદ્ધ કરનાર ઉપદેશક (અવિદ્યાકુટુમ્બસ્ય પ્રહર્તા-અવિદ્યારૂપી કુટુંબનો યુદ્ધમાં નાશ કરનાર ઉપદેશક) મજમના-બળને ઓજસા-પરાક્રમથી યુક્ત થઈને જનેભ્યઃ-મનુષ્યાદિને સુખને માટે ઉપદેશથી મહાનિ-મહા પૂજનીય સમિથાનિ સંગ્રામોને જીતનારની સમાન અવિદ્યા પર વિજયને (પ્રાપ્ત) કૃગોતિ-કરે છે; વજ્રમ-વજ પ્રહારની સમાન શત્રુઓને વધમ-મારવા માટે નિઘનિઘતે-મારનારની સમાન આચરણ કરે છે; તો અથ-ન્યાર પછી ઇત્-જ અસ્મૈ-એ ત્વિષીમતે-પ્રશંસિત પ્રકાશયુક્ત ઇન્દ્રાય-પરમ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરાવનારને માટે સર્વ મનુષ્યો ચન-પણ શ્રદ્ધાત્મક-પ્રેમથી સત્યને ધારણ કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય મેધને ઉત્પન્ન કરીને, તેને કાપીને, વર્ષા કરીને પોતાના પ્રકાશથી સર્વને આનંદિત કરે છે, તેમ અધ્યાપક અને ઉપદેશક અંધ પરંપરાનું નિવારણ, વિદ્યા ન્યાયાદિને પ્રકાશિત કરીને, સર્વ પ્રજાઓને સુખી કરે. (૫)

સહિતુઃ સદનાનિ કૃત્રિમા ક્ષમ્યા વૃધાન ઓજસા વિનાશયન् ।

જ્યોતીંષિ કૃણવન્નવૃકાણિ યજ્યવેઽવ સુક્રતુઃ સર્તવા અપઃ સૃજત् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જે સુક્રતુઃ-શ્રેષ્ઠબુદ્ધિ અને કર્મયુક્ત ઓજસા-પરાક્રમથી ક્ષમ્યા-પૃથિવીની સાથે વૃધાનઃ-વધીને, શ્રવસ્યુઃ-પોતાના આત્માને માટે અન્નની ઈચ્છાથી સમસ્ત શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરીને, યજ્યવે-રાજ્યના અનુષ્ઠાન માટે, સર્તવૈ-ગમન-આગમનના કૃત્રિમાણિ-કરેલા અવૃકાણિ-યોરાદિ રહિત સદનાનિ-માર્ગ અને સુંદર ગૃહોને સુશોભિત કૃણવન્-કરીને, અપઃ-જળની વર્ષા કરાવનાર જ્યોતીંષિ-ચંદ્રમા આદિ તથા નક્ષત્રોને પ્રકાશિત કરનાર સૂર્યની સમાન, વિનાશયન્-અવિદ્યાનો નાશ કરીને રાજ્યનું અવસૃજત-નિર્માણ કરે, તેને જ સર્વ મનુષ્યોએ માતા, પિતા, ભિત્ર અને રક્ષક માનવા યોગ્ય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય સૂર્યની સમાન વિદ્યા, ધર્મ અને રાજનીતિનો પ્રકાશક બનીને સર્વ મનુષ્યોને ઉત્તમ જ્ઞાનવાન બનાવે છે, તે સમસ્ત મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓનો કલ્યાણકારી છે, એમ સર્વેએ જ્ઞાનું જોઈએ. (૬)

દાનાય મનઃ સોમપાવનસ્તુ તે�વાજ્વા હરી વન્દનશ્રુતા કૃધિ ।

યમિષાસુઃ સારથયો ય ઇન્દ્ર તે ન ત્વા કેતા આ દંભુવન્તિ ભૂર્ણીયઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે વન્દનશ્રુત-સ્તુતિ અને ભાષણ-શ્રવણ કરનાર અને કરાવનાર તથા સોમપાવન-શ્રેષ્ઠ રસોનું પાન કરનાર ઇન્દ્ર-પરમૈશ્વર્યયુક્ત સભાધ્યક્ષ ! તે-આપનું મનઃ-મન દાનાય-પુત્રોને વિદ્યાદિ દીનને માટે અસ્તુ-સારી રીતે થાય. જેમ વાયુ અને સૂર્યના અર્વાજ્ઞા-વેગાદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરનારી હરી-ધારણ-આકર્ષણ ગુણ અને જેમ ભૂર્ણીયઃ-પોષક યમિષાસઃ-અત્યંત ગમન કરતા સારથયઃ-રથોને

ચલાવનાર સારથી ઘોડા આદિને શિક્ષિત કરીને નિયમમાં રાખે છે, તેમ તમે સર્વ મનુષ્યાદિને ધર્મમાં ચલાવો અને સર્વમાં કેતા:-શાસ્ત્રીય પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિને આકૃધિ-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવો, આ રીતે કરવાથી જે-જે તમારા શત્રુઓ છે, તે-તમારા વશમાં આવી જાય, જેથી ત્વા-તમને ન દખ્નુવત્તિ-દુઃખી કરી શકે નહિ. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ ઉત્તમ સારથી ઘોડાઓને સારી રીતે શિક્ષિત કરીને તેને નિયંત્રિત કરે છે અને જેમ વાયુ તિરણો-તિર્યક્ત ચાલનાર હોય છે, તેમ અધ્યાપક અને ઉપદેશક વિદ્યા અને ઉત્તમ ઉપદેશથી સર્વને આચરણમાં નિયુક્ત કરે, તે બન્ને વિના તેઓ મનુષ્યોને ધાર્મિક બનાવી શકતા નથી. (૭)

**અપ્રક્ષિતં વસુ બિભર્ષિ હસ્તયોરષાંદં સહસ્તાન્વિ શ્રુતો દધે ।
આવૃતાસોऽવૃતાસો ન કર્તૃભિસ્તનૂષુ તે ક્રતવ ઇન્દ્ર ભૂર્યઃ ॥૮॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક ! શ્રુતઃ-પ્રશંસાયુક્ત તું જે અપ્રક્ષિતમ्-ક્ષયરહિત વસુ-ધન અને અષાઢમ्-શત્રુઓના અસહ્ય સહઃ-બળને તન્વિ-શરીરમાં હસ્તયો:-હસ્તામલક સમાન બિભર્ષિ-ધારણ કરે છે, જે આવૃતાસઃ-સુખોથી યુક્ત અવતાસઃ-સમ્યક્ત રહિત મનુષ્યોની ન-સમાન તે-આપની ભૂર્યઃ-બહુજ શાશ્વતવિદ્યાયુક્ત ક્રતવઃ-બુદ્ધિ અને કર્માને કર્તૃભિ:-પુરુષાથી મનુષ્ય તનૂષુ-શરીરોમાં ધારણ કરે છે, તેને હું પણ દધે-ધારણ કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સમ્ય અને વિદ્વાનજનો દ્વારા કદી ક્ષીણ ન પામનાર વિજ્ઞાન, બળ, ધન, શ્રવણ અને અનેક શુભ કર્મ ધારણ કરવામાં આવે છે, તેમ સર્વ પ્રજાજનોએ પણ ધારણ કરવા જોઈએ. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સૂર્ય, પ્રજા અને સભાધ્યકના કાર્યોનું વર્ણન કરેલ છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૫૫)

સૂક્ત-૫૬

**એष પ્ર પૂર્વીરવ તસ્ય ચુપ્રિષોऽત્યો ન યોષામુદ્યંસ્ત ભુર્વણિઃ ।
દક્ષં મહે પાયયતે હિરુણ્યયં રથમાવૃત્યા હરિયોગમૃભ્વસમ ॥૧॥**

પદાર્થ : જે એષ:-એ ભુર્વણિ:-ધારણ અને પોષણ કરનાર સભાધ્યક અને સૂર્ય ન-જેમ અત્ય:- ઘોડો ઘોડીથી સંયોગ કરે છે, તેમ યોષામ-વિદ્વાન् સ્ત્રીથી યુક્ત થઈને, તસ્ય-તે પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ માટે, ચપ્રિષ:-ભોગોને કરનારી, પૂર્વીઃ-સનાતન પ્રજાને પ્રાવોદપંસ્ત-સારી રીતે અધર્મ અને નિકૃષ્ટતાથી નિવૃત્ત કરીને, તે પેલી પ્રજાને માટે મહે-પૂજનીય માર્ગમાં કર્ષણ આદિ ઈન્દ્રિયોને આવૃત્ય-યુક્ત કરીને, હિરુણ્યમ-અત્યંત તેજ અને સુવર્ણ ઋષ્વસમ-મનુષ્યાદિને પ્રક્ષેપણ કરનાર, હરિયોગમ-અજિન્યુક્ત અને અશ્વાદિ યુક્ત થયેલ દક્ષમ-બળ, ચતુર અને શિલ્પી મનુષ્યયુક્ત રથમ-યાન સમૂહને આવૃત્ય-સામગ્રીથી અરુદ્વવદ્ભાષ્ય

આચ્છાદિતું કરીને, સુખરૂપી રસોનું **પાયયતે**-પાન કરાવે છે. (૧)

ભાવાર્થ : ઉપદેશક, પોતાની સમાન વિદુષી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરીને, જેમ તે સ્વયં પુરુષોને ઉપદેશ આપે અથવા બાળકોને ભજાવે, તેમ તેની પત્ની સ્ત્રીઓને ઉપદેશ આપે અને કન્યાઓને ભજાવે. એમ કરવાથી ક્યાંયથી પણ તેને અજ્ઞાન અને ભયથી પીડિત કરી શકશે નહિ. (૧)

તં ગુર્તયો નેમનિષઃ પરીણસઃ સમુદ્રં ન સંચરણે સનિષ્યવઃ ।

પતિં દક્ષસ્ય વિદથસ્ય નૂ સહો ગિરિં ન વેના અધિ રોહુ તેજસા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે કન્યા ! તું સંચરણે-સારી રીતે સંગમમાં ન-જેમ સનિષ્યવઃ-સમ્યકું વિવિધ દેશોને સેવન કરનારી નહિઓ સમુદ્રમને પ્રાપ્ત થાય છે; ન-જેમ વાદળો ગિરિસ્મ-મેઘને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જે **પરિણસઃ**-બહુ જ **નેમનિષઃ**-પ્રાપ્ત થવા-કરવા યોગ્ય ઈચ્છિત સુખદાયક ગૂર્તયઃ-પુરુષાર્થીની અને બુદ્ધિમતી બ્રહ્મચારિણી તથા **વેનાઃ**-બુદ્ધિમાન બ્રહ્મચારી સમાવર્તન (સંસ્કાર) પછી પરસ્પર પ્રેમપૂર્વક વિવાહ કરે.

હે દક્ષસ્ય-કન્યા ! તું સમસ્ત વિદ્યાઓમાં અતિ ચતુર વિદથસ્ય-પૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત વિજ્ઞાનથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ પતિમ-સ્વામી-પતિને અધિરોહ-પ્રાપ્ત કર, તેજસા-અત્યંત તેજથી તમ-તેને પ્રાપ્ત કરીને, સહઃ-બળને નુ-શીધ્ર પ્રાપ્ત કર. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વ બાળક અને કન્યાઓ વિધિપૂર્વક સેવન કરેલ બ્રહ્મચર્યથી સમસ્ત વિદ્યાઓ ભજીને, પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં પોતાના સમાન ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવોની પરીક્ષા કરીને, પરસ્પર અત્યંત પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા પછી વિવાહ કરીને (તેમાંથી યુવતિઓ) જે પૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત હોય, તો તે કન્યાઓને ભજાવે અને ક્ષત્રિય, વેશ્ય તથા થૂદ વર્ણને યોગ્ય હોય, તો તે પોતાના વર્ણાનુસાર કર્મ કરે. (૨)

સ તુર્વણિમહાઁ અરેણુ પાંસ્યે ગિરેભૂષિન્ ભ્રાજતે તુજા શવઃ ।

યેનુ શુણ્ણં માયિનમાયસો મદૈ દુધ્ર આભૂષુ રામયન્નિ દામનિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે શ્રેષ્ઠવરની ઈચ્છુક કન્યા ! જેમ તું જે **તુર્વણિ**-શીધ સુખકારી, દુધઃ-બળથી પૂર્ણ, આયસ-વિજ્ઞાનથી યુક્ત, મહાન-સર્વોત્કૃષ્ટ, પાંસ્યે-પુરુષાર્થયુક્ત વ્યવહારમાં કુશળ, તુજા-દુઃખોના નાશક, આભૂષુ-સર્વ રીતે સર્વને સુભૂષિત-અલંકૃતકારક, અરેણુ-ક્ષયરહિત કર્મને મદૈ-હર્ષિત થવામાં રામયત-કીડાના હેતુ શવઃ-ઉત્તમ બળને પ્રાપ્ત થઈને, ન-જેમ ગિરે-મેઘના ભૂષિદ્ધિ-ઉત્તમ શિખરે ભ્રાજતે-પ્રકાશિત થાય છે, તેમ તમ-તે શુણ્ણમ-બળયુક્ત, માયિનમ-અત્યુત્તમ બુદ્ધિમાન વરને યેન-જે બળથી દામનિ-સુખદાયક ગૃહાશ્રમમાં સ્વીકાર કરી રહી છો, તેમ સઃ-તે વર પણ તને તેવાજ બળથી પ્રેમબદ્ધ કરે. (૩)

ભાવાર્થ : તે વિવાહ સર્વોત્તમ છે, જ્યાં સમાન રૂપ અને સ્વભાવયુક્ત કન્યા અને વર હોય

પરંતુ કન્યાથી વરનું બળ તથા આદુ દ્વિગુણ-બેગળી અથવા દોઢગળી હોવી જોઈએ. (૩)

દેવી યદિ તવિષી ત્વાવૃધોતય ઇન્દ્ર સિંહકત્યુષસું ન સૂર્યૈः।

યો ધૃષ્ણુના શવસા બાધતૈ તમ ઇયર્તિ રેણું બૃહર્દરિષ્વણિઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! યઃ-જે અહરિષ્વણિઃ-અહિંસક, ધાર્મિક અને પાપીઓનો વિવેકકર્તા પુરુષ ધૃષ્ણુના-દેખ શવસા-બળથી, ન-જેમ સૂર્ય-સૂર્ય ઉષમ-પ્રાતઃ કાળને પ્રાપ્ત થઈને બૃહત્-મહાન-ધોર તમઃ-અંધકારને દૂર કરી દે છે, તેમ તારા દુઃખને દૂર કરી દે છે.

હે પુરુષ ! યદિ-જે ત્વાવૃધા-તારી સુખવર્ધક, તવિષી-પૂર્ણ બલવતી દેવી-વિદુષી અત્યંત પ્રિયા સ્ત્રી રેણુમ-રમણીય સ્વરૂપ તને ઇયર્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે; અને ઊત્યે-રક્ષાદિને માટે ઇન્દ્રમ-પરમ સુખપ્રદ તને સિંહકત્તિ-શ્રેષ્ઠ સુખથી યુક્ત કરે છે, તે તું અને તે સ્ત્રી તમે બન્ને પરસ્પર આનંદમાં સદા વર્તન કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે સ્ત્રીને પ્રિય પુરુષ અને પુરુષને પ્રિય પત્ની હોય-મળે, ત્યારે મંગલ વધે. (અર્થાત્ ગૃહાશ્રમમાં નિરંતર આનંદ પ્રાપ્ત થાય.) (૪)

વિ યત્તિરો ધુરુણમચ્યુતં રજોઽતિષ્ઠિપો દ્વિવ આતાસુ બૃહણા ।

સ્વર્મિદે યન્મદે ઇન્દ્ર હર્ષાઽહન્વત્રં નિરુપામૌબ્જો અર્ણવમ् ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત ઇન્દ્ર-સભાના ઈશ-સ્વામી જેમ ઔબ્જઃ-મૃદુ કરનારથી સિદ્ધ થયેલ યત-જે સૂર્ય દિવઃ-પ્રકાશ અને આકર્ષણથી આતાસુ-દિશાઓમાં તિરઃ-તિર્યક-ત્રાંસા કરેલા બર્હણા-વૃદ્ધિયુક્ત અચ્યુતમ-કારણરૂપ અને પ્રવાહરૂપથી અવિનાશી ધર્મામ-આધારકર્તા રજઃ-પૃથિવી આદિ સમસ્ત લોકોને વ્યતિષ્ઠિયઃ-વિશેષ કરીને સ્થાપન કરીને તથા મદે-આનંદયુક્ત સ્વર્મિદે-અન્તરિક્ષમાં રહેલ હર્ષા-હર્ષ ઉત્પન્ન કરાવવા યોગ્ય કર્માને કરીને, યત-જે વૃત્તમ-મેઘને અહન-નષ્ટ કરીને, આતાસુ-દિશાઓમાં આપામ-જલોના સાનિધ્યથી અર્ણવમ-સમુદ્રને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ (સભાપતિ) પોતાના રાજ્ય અને ન્યાયને ધારણ કરીને શત્રુઓને મારીને પોતાની સ્ત્રી-પત્નીને આનંદિત કરે. (૫)

ભાવાર્થ : જે સૂર્ય પોતાના પ્રકાશ અને આકર્ષણ આદિ ગુણોથી સર્વ લોકોને પોત-પોતાની કક્ષમાં ભ્રમણ કરાવે છે, સર્વ દિશાઓમાં પોતાના તેજથી રસને બેંચીને ફરી વર્પા કરાવીને પ્રજા પાલનનો નિમિત્ત બને છે, તેમ જ સ્ત્રી-પુરુષોએ વર્તવું જોઈએ-બનવું જોઈએ. (૫)

ત્વं દ્વિવો ધુરુણં ધિષુ ઓર્જસો પૃથિવ્યા ઇન્દ્ર સદનેષુ માહિનઃ ।

ત્વં સુતસ્ય મદે અરિણા અ્રૂપો વિ વૃત્તસ્ય સુમયા પાદ્યારુજઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પર ઐશ્વર્ય સંપાદક સભાધ્યક્ષ ! માહિનઃ-પૂજનીય, મહાનગુણયુક્ત ત્વમ-આપ

ओजसा-बળથી જેમ સૂર્ય દિવઃ-દિવ્ય ગુણ્યુક્ત પ્રકાશથી પૃથિવ્યા:-પૃથિવી અને પદાર્થોનો ધ્રસ્ગમ्-આધાર છે, તેમ સદનેષુ-ગૃહાદિમાં ધિષે-ધારણ કરો છો.

જેમ વિદ્યુત્ વૃત્તસ્ય-મેઘને મારીને અપઃ-જળને વરસાવે છે, તેમ ત્વમ्-આપ સુતસ્ય-ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુઓના મદે-આનંદકારક વ્યવહારમાં સમયા-સમયમાં અપઃ-જળની વર્ધાથી સર્વને સુખ પ્રદાન કરો છો. તેમ પાષા-સારી રીતે ચૂર્ણ કરવા રૂપ સિદ્ધ કરેલ રસના મદે-આનંદ રૂપી વ્યવહારમાં પાષા-ચૂર્ણકારક કિયાથી શત્રુઓને વ્યરૂજઃ-મરણ પ્રાપ્ત કરીને અરિણા-સુખને પ્રાપ્ત કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જે વિદ્ધાનો સૂર્યની સમાન ન્યાયને પ્રકાશિત કરીને તથા શત્રુઓનું નિવારણ કરીને પ્રજાઓનું પાલન કરે છે, તેમ અમારે પણ કરવું જોઈએ. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સૂર્ય અને વિદ્ધાનના ગુણોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૫૬)

સૂક્તા-૫૭

પ્ર મંહિષાય બૃહતે બૃહદ્રયે સત્યશુભ્રાય તુવસે મુતિં ભરે।

અપામિવ પ્રવણે યસ્ય દુર્ધરું રાધો વિશ્વાયુ શવસે અપાવૃત્તમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જેમ હું યસ્ય-જે સભા આદિના અધ્યક્ષના શવસે-બળ માટે પ્રવણે-નીચેના સ્થાનમાં અપામિવ-જળની સમાન અપાવૃત્તમ्-દાન અને ભોગને માટે પ્રસિદ્ધ વિશ્વાયુ-પૂર્ણ આયુયુક્ત દુર્ધર્મ-દુષ્ટજનોને દુઃખથી ધારણ કરવા યોગ્ય રાધઃ-વિદ્યા અને રાજ્યથી સિદ્ધ-પ્રાપ્ત કરેલ ધન છે, તે સત્યશુભ્રાય-સત્ય બળોના નિમિત્ત તુવસે-બળવાન બૃહદ્રયે-સર્વોત્કૃષ્ટ ધનયુક્ત બૃહતે-ગુણોથી મહાન મંહિષાય-પુષ્કળ દાન કરનાર સભાધ્યક્ષને માટે મતિમ्-વિજ્ઞાનને પ્રભરે-ઉત્તમ રીતે ધારણ કરું છું, તેમ તમે પણ ધારણ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ જળ ઊંચા સ્થાનથી આવીને નીચેના સ્થાનમાં સ્થિત જળાશયમાં પહોંચીને સ્થિર ને સ્વરચ્છ બની જાય છે, તેમ નમ, ધાર્મિક, બળવાન અને પુરુષાર્થી મનુષ્ય માટે અક્ષયધન સ્થિર બની જાય છે.

જે રાજ્ય લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને તેને સર્વના હિતના માટે, વિદ્ધાની વૃક્ષિને માટે અને શરીર તથા આત્માના બલની ઉન્નતિ માટે આપે છે, તે વીર અને દાની પુરુષનો સભાપતિ, શાલાપતિ અને સેનાપતિના રૂપમાં અમે અભિષેક કરીએ. (૧)

અધ્ય તુ વિશ્વમનુ હાસદિષ્ટ્ય આપો નિમ્નેવ સવના હુવિષ્મતઃ ।

યત્પવીંતે ન સુમશીત હર્યત ઇન્દ્રસ્ય વજ્રઃ શનથિતા હિરુણ્યયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્-જે હવિષ્મતઃ:-ઉત્તમ દાન ગ્રહણકર્તા ઇન્દ્રસ્ય-એશ્ર્યવાન સભાધ્યક્ષનું હિરણ્યય:-
જ્યોતિઃ સ્વરૂપ વજ્રઃ-શસ્ત્રરૂપ કિરણો પર્વતે-મેધમાં ન-જેમ સ્નથિતા-હિંસક હોય છે, તેમ હર્યતઃ:-
ઉત્તમ વ્યવહાર સમશીત-પ્રસિદ્ધ થાય. અથ-તદનન્તર તે-આપના સમાચારયથી વિશ્રમ-સમસ્ત સવના-
એશ્ર્ય આપ:-જળ નિમેવ-જેમ નીચેના સ્થાનમાં જાય છે, તેમ ઇષ્ટયે-ઈશ્ચિત સિદ્ધિ-પ્રાપ્તિને માટે
હ-નિશ્ચયપૂર્વક અન્વસત્-હોય તે સભાધ્યક્ષ અને વિદ્યુત્નો આપણે સર્વ મનુષ્યોએ સમાચાર અને ઉપયોગ
કરવો જોઈએ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ પર્વત અને મેધનો આશ્રય લઈને સિંહ આદિ અથવા જળ સુરક્ષિત તથા સ્થિર
રહે છે, તેમ જ સભા આદિના અધ્યક્ષના આશ્રયથી પ્રજાઓ સ્થિર આનંદયુક્ત રહે છે. (૨)

અસ્મૈ ભીમાય નમસ્તા સમધ્વર ઉષો ન શુભ્ર આ ભર્તા પનીયસે।

યસ્ય ધામ શ્રવસે નામેન્દ્રિયં જ્યોતિરકારિ હુરિતો નાયસે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષ્ય ! તું યસ્ય-જે સભાધ્યક્ષના ધામ-વિદ્યાદિ સુખોને ધારણ કરનાર શ્રવસે-
શ્રવણ અને અન્નને માટે છે, જેને અયસે-વિજાનને માટે હરિતિ:-દિશાઓની ન-સમાન નામ-પ્રસિદ્ધ
ઇન્દ્રિયમ-પ્રશંસિત બુદ્ધિમાન આદિ અને ચક્ષુ આદિ અકારિ-કરેલ છે, અસ્મૈ એ ભીમાય-દુષ્ટ અને
પાપીઓને ભય આપનાર પનીયસે-યથાયોગ્ય વ્યવહાર સુત્તિ કરવા યોગ્ય સભાધ્યક્ષ માટે શુભ્રે-
શોભાયમાન, પવિત્રકારક અહિસનીય-ધર્મયુક્ત યજ્ઞ ઉષા:-પ્રાતઃકાળની ન-સમાન નમસ્તા-નમસ્તે વચનની
સાથે સમાભર-સારી રીતે ધારણ અને પોષણ કર. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જેમ પ્રભાતવેળા સંપૂર્ણ અંધકારનો નાશ કરીને તથા સર્વને પ્રકાશિત કરીને
પ્રસન્ન કરે છે, તેમ જ અન્યાયથી વિનાશકર્તા તથા ગુણોની અધિકતાના કારણે પ્રશંસાયુક્ત મનુષ્યનો
સત્કાર કરીને તેને યુદ્ધ આદિ કાર્ય માટે સ્થાપિત કરવો જોઈએ.

જેમ દિશાઓ વ્યવહારનું જ્ઞાન કરાવે છે, તેમ જ (જે) વિદ્યા, સુશિક્ષા, સેના, વિનય અને ન્યાયાચરણ
આદિ દ્વારા સર્વને અલંકૃત કરીને તથા ધન-અન્ન આદિથી સંપન્ન કરીને નિરંતર સુખી કરે, તેને જ
સભા આદિના અધિકાર પર પ્રધાન બનાવવો જોઈએ. (૩)

ઇમે ત ઇન્દ્ર તે વ્યાં પુરુષુત્ત યે ત્વારભ્ય ચરામસિ પ્રભૂવસો ।

નિહિ ત્વદુન્યો ગિર્વણો ગિરઃ સઘટ્ક્ષોણીરિવ પ્રતિ નો હર્ત તદ્વચઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : પ્રભૂવસો-સમર્થ અને સુખોમાં વાસપ્રદ, ગિર્વણ:-વેદવિદ્યાથી સંસ્કૃત વાણીઓથી સેવનીય,
પુરુષુત્ત-અનેકોથી સુત્તિ કરવા યોગ્ય, હર્ત-કમનીય અને સર્વ સુખ પ્રદાતા ઇન્દ્ર-જગદીશ્વર ! તે-આપની
કૃપાની સહાયથી અમે સધત-ક્ષોણીરિવ-જેમ શૂરવીર શત્રુઓને મારીને પૃથ્વીનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય
છે, તેમ નઃ-અમારા માટે ગિરઃ:-વેદવિદ્યાથી અધિષ્ઠિત વાણીઓને પ્રાપ્ત કરાવવાની ઈચ્છા કરનાર
ત્વત્-આપથી અન્ય:-મિન નહિ-કોઈ પણ નથી. તત્-તે વચઃ:-વચનોને સાંભળીને અથવા પ્રાપ્ત કરી,

જે ઇમે-એ સન્મુખ મનુષ્ય તથા ચં-જે તે-દૂર રહેનાર મનુષ્ય અને વયમ्-અમે પરસ્પર મળીને તે-આપના શરણમાં આવીને, લ્વારભ્ય-આપના સામર્થ્યનો આશ્રય કરીને, નિર્ભય બનીને પ્રતિચરામસિ-પરસ્પર સદા સુખપૂર્વક વિચરણ કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો પરમેશ્વરથી ભિન્ન વસ્તુને ઉપાસ્ય રૂપમાં સ્વીકાર કરતા નથી તથા તે ઈશ્વર દ્વારા ઉપાદિષ્ટ વેદોક્ત મત સિવાયના અન્ય મતને માનતા નથી, તેઓજ આ સંસારમાં પૂજનીય બને છે. (૪)

ભાવાર્થ : ઉપરોક્ત અર્થ સ્વામીજીના મૂળ સંસ્કૃત ભાવાર્થ અનુસાર છે. પરંતુ હિન્દી અનુવાદમાં નિભન રીતે ભિન્ન મળે છે-યથા ‘જેવી રીતે શુરવીરો શત્રુઓનાં બળને હરાવીને, રાજ્ય મેળવીને, સુખ ભોગવે છે, તેવી જ રીતે હે જગદીશ્વર ! અમે પણ અદ્વિતીય એવા આપનો આશ્રય લઈને સર્વ રીતે વિજયી બનીને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરીને સુખી થઈએ છીએ.’’ (૪)

ભૂરિ ત ઇન્દ્ર વીર્યંતવ સ્મસ્યસ્ય સ્તોતુમૈઘવન્કામુમા પૃણ ।

અનુ તે દ્વૌબ્રહ્મતી વીર્યં મમ ડુયં ચ તે પૃથિવી નેમુ ઓજસે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન्-ઉત્તમ ધનયુક્ત ઇન્દ્ર-સેનાદિ બળયુક્ત સભાધ્યક્ષ ! જે તે-આપનું જે ભૂરિ-અત્યંત વીર્યમ्-પરાક્રમ છે, જેથી અમે સ્મસિ-આશ્રિત અને જે તવ-આપની ઇયમ्-એ બૃહતી-મહાન દ્વારા:-વિદ્યા, વિનયયુક્ત ન્યાયપ્રકાશ અને રાજ્ય માટે પૃથિવી-ભૂમિ ઓજસે-બળવાન માટે તથા ભોગવવા માટે નેમે-નમ્રની સમાન છે, તે આપ અસ્ય-એ સ્તોતુ:-સ્તુતિકર્તા (ગુણ પ્રકાશ)ના કામમ्-કામનાઓને આપૃણ-પરિપૂર્ણ કરો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ઈશ્વરના અનંત પરાક્રમનો આશ્રય લઈને કામનાઓથી સિદ્ધિ અને પૂર્થિવીના રાજ્યની સ્થાપના કરીને નિરંતર સુખી રહેતું જોઈએ. (૫)

ત્વં તમિન્દ્ર પર્વતં મુહામુરું વજ્રેણ વજ્રિન્પર્વશશ્રુતીંથ ।

અવાસૂજો નિવૃત્તાઃ સર્ત્વા અપઃ સુત્રા વિશ્વે દધિષે કેવલં સહઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વજ્રિન્-પ્રશસ્ત શશ્વ વિદ્યાવિતુ, ઇન્દ્ર-દુષ્ટોનું વિદારણ કરનાર સભાધ્યક્ષ ! જે ત્વમ्-આપ મહામ्-શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ-મહાન વીરપુરુષોની સત્કાર કરવા યોગ્ય ઉત્તમ સેના અવાસૂજઃ-બનાવો; અને વજ્રેણ-વજ્યથી જેમ સૂર્ય પર્વતમ्-મેધને છિન્-ભિન્ન કરીને નિવૃતાઃ-નિવૃત કરેલ અપઃ-જળને ધારણ કરીને પુન: પૃથ્વી પર પાડે છે-વરસાવે છે, તેમ શત્રુ દળને પર્વશઃ-પ્રત્યેક અંગથી ચક્રતીંથ-છિન્-ભિન્ન કરીને શત્રુઓનું નિવારણ કરો છો. સુત્રા-કારણરૂપથી સત્યસ્વરૂપ વિશ્વમ्-જગતને અર્થાત્ રાજ્યને ધારણ કરીને કેવલમ्-એકલા-અસહાય સહઃ-બળને સર્ત્વૈ-સર્વને સુખથી ગમન-આગમનના ન્યાય માર્ગમાં ચાલવા દધિષે-ધારણ કરો છો તમ-તે આપને સભા આદિના પતિરૂપે અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે શત્રુઓના છેદનકર્તા, પ્રજ્ઞાપાલનમાં સંલગ્ન તથા બળ અને વિદ્યાથી યુક્ત હોય, તેને જ સમા આદિના અધ્યક્ષ બનાવવા જોઈએ. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અજ્ઞિ અને સભાધ્યક્ષ આદિના ગુણોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૫૭)

સૂક્ત-૫૮

નૂ ચિત્તસહોજા અમૃતો નિ તુન્દતે હોતા યદૂતો અભ્વદ્વિવસ્તતઃ ।

વિ સાધિષ્ઠેભિ: પથિભી રજો મમ આ દેવતાતા હૃવિષા વિવાસતિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યત्-જે ચિત્ત-વિદ્યુત્ની સમાન સ્વપ્રકાશ અમૃત:-સ્વરૂપના નાશરહિત સહોજા:-બળના ઉત્પાદક હોતા-કર્મફળના ભોક્તા સર્વ મન અને શરીરના ધર્તા દૂત:-સર્વને ચલાવનાર અભવત-હોય છે. દેવતાતા-દિવ્ય પદાર્થોના મધ્યમાં દિવ્યસ્વરૂપ સાધિષ્ઠેભિ:-અધિકાન સાથે વિદ્યમાન પથિભિ:-માર્ગોથી રજ:-પૃથિવી આદિ લોકોને નુ-શીધ બનાવનાર વિવસ્તત:-સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ પરમેશ્વરના મધ્યમાં વિદ્યમાન થઈને હૃવિષા-ઘેરણ કરેલ શરીર સહિત નિ તુન્દતે-નિરંતર જન્મ-મરણાદિ પીડિત થઈને તથા પોતાના કર્મોના ફળોનું વિવાસતિ-સેવન-ભોગ અને પોતાના કર્મમાં વ્યામર્મે-સર્વ પ્રકારથી વર્તે છે, તે જીવાત્મા છે, તેમ તમે જાણો. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમારે જાણવું જોઈએ, કે અનાદિ, સાચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, સર્વ શક્તિમાન, સ્વયં પ્રકાશમાન, સર્વધ્યાર, સર્વ જગતના ઉત્પાદક દેશ-કાળ-વસ્તુ-પરિમાણોથી રહિત અને સર્વવ્યાપક પરમેશ્વરમાં નિત્ય વ્યાપક સંબંધથી જે અનાદિ, નિત્ય, ચેતન, અલ્ય પરિમાણ યુક્ત-સૂક્મ અને અલ્યજ્ઞ (તત્ત્વ) છે, તે જ જીવ છે. (૧)

આ સ્વમર્દ્ય યુવમાનો અજરસ્તૃષ્વવિષ્યન્તસેષુ તિષ્ઠતિ ।

અત્યો ન પૃષ્ઠ પ્રષિતસ્ય રોચતે દ્વિવો ન સાનુ સ્તુનયન્નચિક્રદત્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે યુવમાન:-સંયોગ અને વિભાગકર્તા અજર:-જરા-વૃદ્ધત્વથી રહિત દેહ આદિની અવિષ્યન-રક્ષા કરનાર બનીને અતસેષ-આકાશ આદિ પદાર્થોમાં તિષ્ઠતિ-સ્થિત થઈને પ્રષિતસ્ય-પૂર્ણ પરમાત્મામાં કાર્યનું સેવન કરીને ન-જેમ અત્ય:-ઘોડા પૃષ્ઠમ-પોતાની પીઠ પર ભારનું વહન કરે છે, તેમ દેહાદિનું વહન કરે છે.

ન:-જેમ દિવ:-પ્રકાશથી સાનુ-પર્વતનું શિખર અને વાદળાંઓની ઘટા પ્રકાશિત થાય છે, તેમ રોચતે- પ્રકાશમાન થાય છે.

જેમ સ્તનયન-વીજળી શબ્દ કરે છે, તેમ અચિક્રદત્-સર્વથા શબ્દ કરે છે.

જે સ્વમ-પોતાના કરેલા અદ્મ-ભોક્તવ્ય કર્મોને તૃષુ-શીધ આ-સર્વ પ્રકારથી ભોગવે છે, તે શરીર

ધારણ કરનાર જીવ છે. (દેહી છે) (૨)

ભાવાર્થ : પૂર્ણ પરમેશ્વર દ્વારા ધારણ કરેલ, આકાશ આદિમાં પ્રયત્નશીલ રહે છે, બુદ્ધિ આદિ સર્વને પ્રકાશિત કરે છે અને ઈશ્વરની વ્યવસ્થા અનુસાર પોતાના કરેલા શુભ-અશુભ આચરણયુક્ત કર્મનું સુખ-દુઃખરૂપ ફળ ભોગવે છે, તે આ શરીરમાં સ્વતંત્રકર્તા અને ભોક્તારૂપી જીવ છે, એમ મનુષ્યોએ જ્ઞાનવું ઓઈએ. (૨)

ક્રાણા રુક્રેભિર્વસુભિः પુરોહિતો હોતા નિષ્ઠતો રયિષાળમર્ત્યः।

રથો ન વિક્ષ્યવૃંજસાન આયુષુ વ્યાનુષગવાર્યી દ્રેવ ત્રણવતિ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે સ્નેભિઃ-પ્રાણો અને વસુભિઃ-વાસ આપનાર પૃથિવી આદિ પદાર્થોની સાથે નિસત્તા:-સ્થિત, હરતા-ફરતા હોતા-દેહાદિનું ધારણ કરનાર, પુરોહિતઃ-પ્રથમ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, રયિષાટ-ધનના સહનકર્તા, અમર્ત્યઃ-મરણ ધર્મ રહિત, ક્રાણ-કર્મના કર્તા, ત્રણસાનઃ-કરેલા કર્મને પ્રાપ્ત થઈને વિક્ષ્ય-પ્રજ્ઞાઓમાં રથો ન-રથની સમાન શરીર યુક્ત બનીને આયુષુ-બાલ્યાદિ જીવન અવસ્થાઓ-વયમાં અનુષ્ક્ર-અનુકૂળતાથી વિદ્યમાન વાર્યા-ઉત્તમ પદાર્થો અને સુખને વ્યૃણવતિ-વિવિધ પ્રકાર સિદ્ધ કરે છે, તે જ દેવઃ-શુદ્ધ પ્રકાશ સ્વરૂપ જીવાત્મા છે, એમ જ્ઞાનો. (૩)

ભાવાર્થ : જે પૃથિવી પર પ્રાણો દ્વારા ચેષ્ટા કરે છે, જેમ મનને અનુકૂળ રથની સમાન, શરીરથી જે સહજ ભાવથી કામ લે છે અને જે શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ અને સુખને ઈચ્છે છે, તે જ જીવ છે, તેમ જ્ઞાનવું ઓઈએ. (૩)

વિ વાતજૂતો અતસેષુ તિષ્ઠતે વૃથા જુહ્યભિઃ સૃણ્યા તુવિષ્વળિઃ।

તૃષુ યદંને વુનિનો વૃષાયસે કૃષ્ણાં તુ એમ રૂષદૂર્મે અજર॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે સ્વર્ણ-પોતાના સ્વભાવની ઊર્મીઓયુક્ત-અજર-વૃદ્ધાવસ્થા રહિત, અને-વિદ્યુત સમાન વિદ્યમાન જીવ ! જે તું અતસેષુ-આકાશાદિ વ્યાપક પદાર્થોમાં વિતિષ્ઠતે-રહીને યત-જે વાતજૂતઃ-વાયુના પ્રેરક અને વાયુ સમાન વેગવાન તુવિષ્વળિઃ-અનેક પદાર્થોના સેવક જુહ્યભિઃ-ગ્રહણ કરવાના સાધનરૂપ કિયાઓ અને સૃણ્યા-ધારણ તથા હનન રૂપ કર્મની સાથે વિદ્યમાન વનિનઃ-વિદ્યુતયુક્ત પ્રાણોને પ્રાપ્ત થઈને તું તૃષુ-શીધ વૃષાયસે-બળવાન થાય છે. જે તે-તારા કૃષ્ણામ-કર્ષણરૂપ ગુણને એમે એમ-પ્રાપ્ત થઈએ છીએ; તે તું વૃથા-નિરર્થક અભિમાનનો ત્યાગ કરીને પોતાના સ્વરૂપને જ્ઞાન. (૪)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોને ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે, કે-'મે' જે બતાવેલ છે તે જ તમારું પોતાનું સ્વરૂપ છે, તેમ તમારે જ્ઞાનવું ઓઈએ. (૪)

તપુર્જાંભો વનુ આ વાતચોદિતો યુથે ન સાહ્યાં અવ વાતિ વંસંગઃ।

अभिब्रजुनक्षितं पाजसा रजः स्थातुश्चरथं भयते पतत्रिणः ॥५॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जे वंसगः-विभिन्न पदार्थोने प्राप्त थईने वातचोदितः-प्राणोथी प्रेरित तपुर्जम्भः- जेना मुखनी समान प्रताप-ताप, ते श्व अग्नि समान, जेम यूथे-सेनामां साह्वान्-हननशील श्व आववाति-सर्व शरीरनी येष्टा करे छे. जे विस्तृत थईने हुःओनुं हनन करता जे अभिब्रजन्-जतां-आवतां चरथम्-यरनार, अक्षितम्-क्षयरहित, रजः-कारण सहित, लोक समूहना पाजसा-बणने धरीने जे स्थातुः- स्थिर वृक्षमां बेठेल पतत्रिणः-पक्षीनी समान भयते-भय पामे छे, ते तमानुं आत्मस्वरूप छे; तेने तमे जाणो. (५)

भावार्थ : मनुष्यो अे आणवु झोइअे के-जे अनःकरण (= मन, बुद्धि, यित अने अहंकार), प्राण (प्राण आहि दश वायु), ईन्द्रिय (श्रोताहि दश ईन्द्रियां) नो प्रेरक; सर्वने धारण करनार, नियंत्रित करनार तथा तेनो स्वामी छे. तथा ईरण्डा, देख, प्रयत्न सुख, हुःभ अने शान गुणोथी युक्त छे, ते आ शरीरमां श्व छे (अम निश्चित आणां). (५)

दधुष्ट्वा भृगवो मानुषेष्वा रुयिं न चारुं सुहवं जनेभ्यः ।

होतारमग्ने अतिथिं वरेण्यं मित्रं न शेवं दिव्यायु जन्मने ॥६॥

पदार्थ : हे अने-अग्नि समान स्व-प्रकाश स्वरूप श्व ! तुं जे त्वा-तने भृगवः-परिपक्व ज्ञानवान विद्वान मानुषेषु-मनुष्योमां जनेभ्यः-विद्वानोथी विद्या प्राप्त करीने, चास्म्-सुंदर स्वरूप, सुहवम्-सुखप्रदाता, रयिम्-धननी न-समान होतारम्-दानशील, अतिथिम्-अनियम स्थिति अर्थात् अतिथि समान देह-देहान्तर अने स्थान-स्थानान्तरमां ज्वावाणा-जनार, वरेण्यम्-ग्रहण करवा योग्य, शेवम्-सुखरूप श्वने प्राप्त थईने दिव्याय-शुद्ध-पवित्र जन्मने-जन्म भाटे मित्रन्-मित्रनी समान तने आदधुः-सर्व रीते धारण करे छे, तेने श्व जाण. (६)

भावार्थ : जेम मनुष्य विद्या, लक्ष्मी अने मित्रोने प्राप्त करीने सुखपूर्वक उन्नति करे छे, तेम श्वना स्वरूपना शाता अत्यंत सुखने प्राप्त करे छे. (६)

होतारं सुप्त जुह्वोऽु यजिष्ठुं यं वाघतो वृणते अध्वरेषु ।

अग्निं विश्वेषामरुतिं वसूनां सपुर्यामि प्रयसा यामि रत्नम् ॥७॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जेना सप्त-सात जुह्वः-सुखनी ईश्वाना साधन छे, ते होतारम्-सुखोना दाता, यजिष्ठम्-अत्यंत संगमां निपुण, विश्वेषाम्-सर्व वसूनाम्-पृथिवी-आहि लोकोने अरतिम्-प्राप्त थनारा, यम्-जेने वाघतः-बुद्धिमानजन प्रयसा-प्रीतिथी अध्वरेषु-अहिंसनीय गुणोमां अग्निम्-अग्निनी समान वृणते-स्वीकार करे छे, ते रत्नम्-रमणीय आनंदस्वरूपवाणा श्वने हुं यामि-प्राप्त थाउं छुं अने सपुर्यामि-सेवा करुं छुं. (७)

भावार्थ : जे मनुष्य पोताना आत्माने आणीने परब्रह्मने आणो छे ते ज मोक्षने प्राप्त करे छे. (७)

अच्छिद्रा सूनो सहसो नो अद्य स्तोतृभ्यो मित्रमहः शर्मं यच्छ।
अग्ने गृणन्त्मंहस उरुष्योजों नपात्युर्भिरायसीभिः ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे सहसः-पूर्ण ब्रह्मर्थयथी शरीर अने विद्याथी आत्माना बण्युक्त जनना सूनो-पुत्र, मित्रमहः-सर्वना भित्र अने पूजनीय अग्ने-अग्नि समान प्रकाशमान विद्वान् ! नपात्-अधम-नीय कक्षामां न पाडनार तुं अद्य-आज पोताना आत्मस्वरूपना उपदेशथी नः-अमने अंहसः-पापाचरणाथी पाहि-पृथक् करीने रक्षा कर. **अच्छिद्रा**-छेद-भेदरहित शर्म-सुखोने यच्छ-प्राप्त कराव स्तोतृभ्यः-विद्वानोथी विद्यानी प्राप्ति अमने कराव.

हे विद्वान ! तुं आत्मानी गृणन्तम्-स्तुतिना कर्ताने आयसीभिः-सुवर्ण आटि अलंकारोनी ईश्वरनी रथना रूप पूर्भिः-रक्षा करवामां समर्थ अन्न आटि कियाओनी साथे ऊर्जः-पराक्रमना बण्थी उस्त्र्य-दुःखथी पृथक् राख. (८)

भावार्थ : हे आत्मा अने परमात्माने जाणनारा योगीजनो ! तमे आत्मा अने परमात्माना उपदेशथी सर्व मनुष्योने दुःखथी दूर करीने सुखी करो. (८)

भवा वर्स्तथं गृणते विभावो भवा मघवन्मघवद्ध्यः शर्मं।
उरुष्याग्ने अंहसो गृणन्ते प्रात्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे मघवन्-उत्तम धनवान, अग्ने-विज्ञानाटि गुणयुक्त सभाध्यक्ष विद्वान् ! आप गृणते-गुणोनुं कीर्तन करनार अने मघवद्ध्यः-विद्याटि धनयुक्त विद्वानोने भाटे वर्स्त्रम्-धरने तथा शर्म-सुखने विभावः-प्राप्त करावो तथा आप पाण घर अने सुखने प्राप्त भव-करो. गृणन्तम्-स्तुति करनार मनुष्यनी अंहसः-पापथी मक्षु-शीघ्र उस्त्र्य-रक्षा करो; आप पाण पापथी पृथक् भव-थाओ; ऐवी जे धियावसुः-प्रश्ना अने कर्मथी वास करवाने योऽय प्रातः-प्रतिहिन प्रजानी रक्षा करे छे, ते सुखोने जगम्यात् अत्यंत सुखोने प्राप्त करे छे. (९)

भावार्थ : मनुष्योये, जे विद्वान धर्म अने विनय द्वारा समस्त प्रजा पर प्रशासन करीने तेनुं पालन करे, तेनोऽस भावा आटिना अध्यक्ष रूपे स्वीकार करवो जोઈये. (९)

संगति : आ सूक्तमां अग्नि अने विद्वानोना गुणोनुं वर्णन करवाथी आ सूक्तार्थनी पूर्व सूक्तार्थ साथे संगति जाणवी जोઈये. (९)

सूक्त-५८

वृया इदंगे अन्यस्ते अन्ये त्वे विश्वे अमृता मादयन्ते।
वैश्वानर नाभिरसि क्षितीनां स्थूणैव जनां उपमिद्यन्थ ॥ १ ॥

ऋग्वेदबाध्य

પદાર્થ : હે વૈશ્વાનર-સંપૂર્ણ નિયમમાં રાખનાર અને-જગદીશ્વર ! જે તે-આપના સાનિધ્યથી જે અન્યે-ભિન્ન વિશે-સર્વ અમૃતાઃ-અવિનાશી અગનયઃ-સૂર્ય આદિ શાનપ્રકાશક પદાર્થોની સમાન જીવ ત્વે-આપમાં વયાઃ-શાખાની ઇત્ત-સમાન વધીને માદ્યન્તે-આનંદિત થાય છે. જે આપ ક્ષિતીનામ-મનુષ્યાદિના નાભિઃ-મધ્યવર્તિ અસ્તિ-છો, જનાન-મનુષ્યાદિને ઉપમિત्-ધર્મવિદ્યામાં સ્થાપિત કરીને સ્થૂળેવ-ધારણ કરનાર સંભની સમાન યયન્થ-સર્વને નિયમમાં રાખો છો, તે આપજ અમારા ઉપાસ્ય દેવ છે. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ વૃક્ષ શાખાઓને-ડાળીઓને અને સંભ ઘરને ધારણ કરીને સર્વને આનંદિત કરે છે, તેમ પરમેશ્વર ધારણ કરીને આનંદિત કરે છે. (૧)

**મૂર્ખા દ્વિવો નાભિરગિનઃ પृથિવ્યા અથાભવદરૂતી રોદસ્યોः ।
તં ત્વા દેવાસૌરજનયન્ત દેવં વૈશ્વાનર જ્યોતિરિદાર્યાય ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : હે વૈશ્વાનર-સમસ્ત સંસારના નાયક ! જે આપ અગનિઃ-વિદ્યુતની સમાન દિત્-પ્રકાશ અને પૃથિવ્યાઃ-ભૂમિની મધ્ય સમાન મૂર્ખા-ઉત્કૃષ્ટ અને નાભિઃ-મધ્યવર્તિ વ્યાપક અભવત-થાઓ છો. અથ-એ સર્વ લોકોની રચના પણી જે રોદસ્યો-પ્રકાશ અને અપ્રકાશ રૂપ સૂર્યાદિ અને ભૂમિ આદિ લોકોમાં અરતિઃ-આપ વ્યાપક થઈને અધ્યક્ષ અભવત-થાઓ છો.

જે આર્યાય-ઉત્તમ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવયુક્ત મનુષ્યને માટે જ્યોતિઃ-શાનપ્રકાશ અને મૂર્ત-સ્થૂળ દ્રવ્યના પ્રકાશને ઇત્ત- જ કરે છે. જે દેવમ્-પ્રકાશમાન ત્વા-આપને દેવાસઃ-વિદ્વાનો અજનયન્ત-પ્રકાશિત કરે છે અને જે વિદ્યુતરૂપ અગનિને વિદ્વાનો “અજયન્ત” પ્રકટ કરે છે, તમ્-જે આપની જ અમે ઉપાસના કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે ઈશ્વર આયોને વિશેષ શાન આપવા માટે સમસ્ત વિદ્વાઓનો પ્રકાશ કરનાર વેદોને પ્રકાશિત કર્યા છે તથા જે સર્વત્રથી શ્રેષ્ઠ અને સર્વના આધાર જગદીશ્વર છે, તેને જાણીને તેની ઉપાસના મનુષ્યોઓ સદા કરવી જોઈએ. (૨)

**આ સૂર્યે ન રુશમયો ધ્રુવાસો વैશ્વાનરે દર્ધિરૂપના વસૂનિ ।
યા પર્વતેષ્વોષથીષ્વપ્સુ યા માનુષેષ્વસિ તસ્ય રાજા ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે જગદીશ્વર ! જે આ દ્રવ્યસમૂહ જગતના આપ રાજા-પ્રકાશક અસ્તિ-છો, તસ્ય-તેના મધ્યમાં યા-જે પર્વતેષુ-પર્વતોમાં યા-જે ઓષધીષુ-ઔષધિઓમાં જે અપ્સુ-જલોમાં અને માનુષેષુ-જે મનુષ્યોમાં વસૂનિ-દ્રવ્ય છે, તે સર્વને સૂર્યે-સૂર્યલોકમાં રશમયઃ-કિરણોની ન-સમાન અગના, વैશ્વાનરે-આપમાં ધ્રુવાસઃ- નિશ્ચલ પ્રભાઓને વિદ્વાનજનો આદધિરે-ધારણ કરાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ પ્રકાશમાન સૂર્યના વિદ્યમાન રહેવાથી સર્વ કાર્યો સંપન્ન થાય છે, તેમ મનુષ્યો

દ્વારા ઈશ્વરની ઉપાસના કરવાથી સર્વ કાર્યો સિક્ષિ થાય છે. એમ કરનાર મનુષ્યોનાં સુખ અને ધનનો કદાપિ નાશ થતો નથી તથા હુઃખ અને દરિદ્રતા કદી પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. (૩)

बृहतीङ्गवे सूनवे रोदसी गिरो होता मनुष्योऽु न दक्षः।

स्वर्वते सुत्यशुष्माय पूर्विवैश्वानुराय नृतमाय युह्वीः ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જેમ સૂનવે-પુત્રને માટે બૃહતીઙ્ગવ-મહાન ગુણયુક્ત માતા વર્તન કરે છે; જેમ રોદસી-પ્રકાશ, ભૂમિ અને દક્ષઃ-ચતુર મનુષ્યઃ-ભાગાવનાર વિદ્વાન મનુષ્ય પિતાની ન-સમાન હોતા-પ્રદાન-આદાન કરનારા વિદ્વાન, ઈશ્વર અને સભાપતિ વિદ્વાનમાં પ્રસન્ન થાય છે; જેમ વિદ્વાનજન એ સ્વર્વતે-પ્રશંસનીય સુખ વિદ્વાન સત્યશુષ્માય-સત્યબળયુક્ત, નૃતમાય-પુરુષોમાં ઉત્તમ, વैશ્વાનરાય-પરમેશ્વરને માટે પૂર્વીઃ-સનાતન યહ્વીઃ-મહાન ગુણ લક્ષણયુક્ત, ગિરઃ-વેદવાણીઓને દધિરે-ધારણ કરે છે, તેમ એ પરમેશ્વરના ઉપાસક સભાધ્યક્ષમાં સર્વ મનુષ્યોએ વર્તવું જોઈએ. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ ભૂમિ અને સૂર્યનો પ્રકાશ સર્વને ધારણ કરીને સુખી કરે છે; જેમ પિતા અથવા અધ્યાપક પુત્ર અને શિષ્યના હિત માટે પ્રવૃત્ત થાય છે; જેમ ઈશ્વર પ્રજાના સુખ માટે પ્રવૃત્ત થાય છે; તેમ સભાધ્યક્ષ (= રાજા) પ્રયત્ન કરે, એમ સમસ્ત વેદવાણીઓ પ્રતિપાદન કરે છે-બતાવે છે. (૪)

दिवशिचत્તे बृहुतो जातवेदो वैश्वानुर प्र रिरिचे महित्वम्।

राजा कृष्णीनामसि मानुषीणां युथा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥ ५ ॥

પદાર્થ : હે જાતવેદ:-જેથી વેદ ઉત્પન્ન-પ્રકટ થયા, વેદોના જાણવા અને તેને પ્રાપ્ત કરાવવા તથા ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થોમાં વિદ્વાન વैશ્વવાનર-સર્વને પ્રાપ્ત થનાર પ્રજાયતે-જગદીશ્વર ! જે તે-આપના મહિત્વમ-મહાન ગુણયુક્ત પ્રભાવ બૃહત:-મહાન દિવઃ-સૂર્યાદિ પ્રકાશથી ચિત-પણ પ્રરિસ્ચે-અધિક છે. જે આપ કૃષ્ણીનામ-મનુષ્યાદિ માનુષીણામ-મનુષ્ય સંબંધી પ્રજાઓના રાજા-પ્રકાશમાન અધીશ્વર-અસિ-છો; અને જે આપ દેવેભ્યઃ-વિદ્વાનોને માટે યુથા-સંગ્રામથી વરિવિઃ-સેવાને ચક્રર્થ-પ્રાપ્ત કરાવો છો, તે આપ જ અમારા ન્યાયાધીશ થાઓ. (૫)

ભાવાર્થ : સભાસદ લોકોએ પરમેશ્વર અનંત સામર્થ્યવાળા હોવાના કારણે, તેની સર્વાધીશ રૂપમાં ઉપાસના કરવી જોઈએ. સભાધ્યક્ષ મહા શુભ ગુણોથી યુક્ત હોવાના કારણે તેનો સર્વાધીપતિ રૂપમાં આશ્રય લઈને, યુદ્ધ દ્વારા હુદ્ધોને જીતીને, ધાર્મિકોને પ્રસન્ન કરીને તથા પ્રજાનું પાલન કરીને વિદ્વાનોની સેવા અને સંગ નિત્ય જ કરવા જોઈએ. (૫)

प्र नू महित्वं वृषभस्य वोचुं यं पूर्वो वृत्रहणं सचन्ते ।

વैश्वानरो दस्युम्‌गिनर्जीघन्वाँ अधूनोत्काष्ठा अव शम्बरं भेत् ॥ ६ ॥

पदार्थ : જે તમ્-જે પરમેશ્વરને પૂર્વઃ-વિદ્વાનો પોતાના આત્માની સાથે સચન્તે-યુક્ત કરે છે; જેમ અગ્નિ-સર્વત્ર વ્યાપક વિદ્યુત વૃત્તહણમ्-મેઘનાશક સૂર્યનું દર્શન કરાવે છે; જેમ વैશ્વાનરः-સંપૂર્ણ પ્રજ્ઞાને નિયમમાં રાખનાર સૂર્ય દસ્યુમ्-ડાકુની સમાન શમ્બરમ्-મેઘનું જગન્વાન् હનન; અધૂનોત्-કંપન અને અવભેત्-વિદીર્ણ કરે છે; જેના વચ્ચે કાષ્ઠા:-દિશા પણ વ્યાપ્ય છે; તે વૃષભસ્ય-સર્વોત્તમ સૂર્યના મહિત્વમ्-મહિમાને હું નું શીધ પ્રવોચમ्-પ્રકાશિત કરું છું, તેમ સર્વ વિદ્વાનો પણ કરે. (૬)

ભાવાર્થ : આ સમસ્ત સંસાર જે જેનો મહિમા છે, તે જ અનંત શક્તિમાન પરમેશ્વર સર્વને ઉપાસના રૂપમાં માનવા યોગ્ય છે. (૬)

વैश्वानરો મહિમા વિશ્વકૃષ્ટિભરદ્વાજેષુ યજુતો વિભાવા ।

શાતવનેયે શ્રતિનીભિરુગિનઃ પુરુણીથે જરતે સૂનૃતાવાન् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જે વિશ્વકૃષ્ટિ:-સર્વના ઉત્પાદક; યજતઃ:-પૂજનીય, વિભાવા-વિશેષત: પ્રકાશમાન, સૂનૃતાવાન्-પ્રશંસિત અન્નાદિના આધાર, વैશ્વાનર: -સર્વને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અગ્નિ:-સૂર્ય સમાન જગદીશ્વર પોતાના જગત્ રૂપ મહિમા-મહિમા સાથે ભરદ્વાજેષુ-ધારણ કરવા અને જાણવા યોગ્ય પૃથિવી આદિ પદાર્થોમાં શતિનીભિ: -અસંખ્ય ગતિયુક્ત કિયાઓ સહિત, પુસ્તીથે-બહુ જ પ્રાણીઓમાં પ્રાપ્ત શાતવનેયે-અસંખ્ય વિભાગયુક્ત કિયાઓથી સિદ્ધ થયેલ સંસારમાં વર્તે છે, તેનું જે મનુષ્ય જરતે-અર્થન, પૂજન કરે છે, તે નિરંતર સત્કારને પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : જે ઈશ્વર અસંખ્ય પદાર્થોમાં અસંખ્ય કિયાઓની હેતુભૂત વિદ્યુતની સમાન છે, તે જ સમસ્ત સંસારને ધારણ કરે છે. જે મનુષ્ય તે વિદ્વાને જાણે છે, તે નિરંતર મહાન બનતો જાય છે. (૭)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વૈશ્વાનર શબ્દાર્થ વર્ણનથી એના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૫૮)

સૂક્તા-૬૦

વહિં યુશસં વિદથ્યસ્ય કેતું સુપ્રાવ્યુ દૂતં સુદ્યોર્થમ् ।

દ્વિજન્માનં રુયિમિવ પ્રશસ્તં રાતિં ભરદ ભૃગવે માતુરિશ્ચા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો જેમ માતરિશ્ચા-અન્તરિક્ષમાં શયન કરતો વાયુ ભૃગવે-શેકવા તથા પકાવવાને માટે વિદથ્યસ્ય-યુદ્ધના કેતુમ्-ધ્વજની સમાન યશસમ्-ક્રીતિકારક સુપ્રાવ્યમ्-શ્રેષ્ઠતાથી ચલાવવા યોગ્ય દૂતમ्- દેશ દેશાન્તરને પ્રાપ્ત કરવા રાતિમ्-દાનને નિમિત્ત પ્રશસ્તમ्-અત્યંત શ્રેષ્ઠ દ્વિજન્માનમ्-વાયુ અને

કારણથી જન્મરહિત વહીમ-સર્વને વહન કરનાર અજિને રચિમિવ-ઉત્તમ લક્ષ્મીની સમાન સદ્ગો અર્થમ्-શીધગામી પૃથિવ્યાદિ દ્રવ્યને ભરત-ધારણ કરે છે, તેમ તમે પણ કામ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ અજિન આદિ વસ્તુને ધારણ કરીને સર્વ ચેતન (પ્રાણીઓ તથા) અચેતન લોકોને ધારણ કરે છે, તેમ રાજ્યપુરુષોએ વિદ્યા અને ધર્મમાં ધારણ-પૂર્વક પ્રજાઓને ન્યાયમાં સ્થિત રાખવી જોઈએ. (૧)

અસ્ય શાસુરુભ્યાસः સચન્તે હુવિષ્મન્ત ઉશિજો યે ચુ મર્ત્તાઃ ।

દિવશિચુત્પૂર્વો ન્યસાદિ હોતાપૃચ્છ્યો વિશપતિર્વિક્ષુ વેધાઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યે-જે હવિષ્મન્ત:-ઉત્તમ સામગ્રીયુક્ત ઉશિજઃ-શુભ ગુણ-કર્માની કામના કરનાર ઉભયાસઃ-રાજા અને પ્રજાના મર્ત્તાઃ-મનુષ્ય જે અસ્ય-એ શાસુઃ-સત્ય, ન્યાયથી શાસન કરનાર વિક્ષુ-પ્રજાઓમાં સચન્તે-સંયુક્ત થાય છે.

જે હોતા-શુભ કર્માને ગ્રહણ કરનાર આપૃચ્છ્યઃ-સર્વ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવા યોગ્ય વેધાઃ-વિવિધ વિદ્યાને ધારણ કરનાર વિશપતિઃ-પ્રજાઓના સ્વામી દિવઃ-પ્રકાશના પૂર્વઃ-પૂર્વ સ્થિત સૂર્યની ચિત્ત-સમાન ધાર્મિકજનોને જે રાજ્યપાલન માટે નિયુક્ત કરેલ હોય. ચ-તે જ સર્વ મનુષ્યોને આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય વિદ્બાન્ ધાર્મિક ન્યાયાધીશો દ્વારા પ્રશંસિત હોય છે અને જેના વિનયથી સમસ્ત પ્રજાઓ સંતુષ્ટ હોય છે, તે સર્વના દ્વારા પિતાની સમાન સેવન કરવા યોગ્ય છે. (૨)

તં નવ્યસી હૃદ આ જાયમાનમ્સ્મત્સુકીર્તિર્મર્ધુજિહ્મશ્યાઃ ।

યમૃત્વિજો વૃજને માનુષાસુઃ પ્રયસ્વન્ત અાયવો જીજનન્ત ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! જેમ ઋતુઓને યોગ્ય કર્મકર્તા, પ્રયસ્વન્તઃ-ઉત્તમ વિજ્ઞાનયુક્ત, આયવઃ-સત્યાસત્યનો વિવેક કરનાર, હૃદઃ-સર્વના ભિત્ર, માનુષાસઃ-વિદ્બાન મનુષ્ય જીણવાની ઈચ્છા કરનારને વૃજને-અધર્મ રહિત ધર્મ માર્ગમાં જીજનન્ત-વિદ્યાઓથી પ્રકટ કરી દે છે. જે જાયમાનમ્-પ્રસિદ્ધ થયેલ મધુજિહ્મ-સ્વાદિષ્ટ ભોગને નવ્યસી-અતિ નૂતન પ્રજા સેવન કરે છે, તમ-તેને અસ્મત્-અમારાથી પ્રાપ્ત થયેલી શિક્ષાથી યુક્ત સુકીર્તિઃ-અત્યંત પ્રશંસાને યોગ્ય તું આશ્યાઃ-સારી રીતે ભોગ કર. (૩)

ભાવાર્થ : જેઓ અધર્મનો ત્યાગ કરાવીને ધર્મને ગ્રહણ કરાવે છે, તેઓ મનુષ્યો દ્વારા સર્વ પ્રકારથી સત્કારણીય છે. (૩)

ઉશિક્ષપાવુકો વસુર્માનુષેષુ વરૈણ્યો હોતાધાયિ વિક્ષુ ।

ऋગ્વેદભાષ્ય

दमूना गृहपतिर्दम् आँ अग्निर्भुव्रयिपतीं र्यीणाम् ॥ ४ ॥

पदार्थ : मनुष्योने उचित छे, के जे **उशिक्**-सत्यनी कामनायुक्त, पावक:-अग्निनी समान पवित्र करनार, वसु:-वास करनार, वरेण्य:-स्वीकार करवा योग्य, दमूना:-दम अर्थात् शान्तियुक्त गृहपति-गृहनुं पालन करनार तथा **रयिपति**:-धननुं पालन करनार **अग्निः**-अग्निनी समान **मानुषेषु**-युक्तिपूर्वक आहार-विहार करनार मनुष्य विक्षु-प्रजा अने **दमे**-गृहमां र्यीणाम्-राज्य आदि धन अने होता-सुखोना दाता **भुवत्**-थाय, ते ज प्रजामां राजा रुपे **अधायि**-धारण करवा योग्य छे. (४)

भावार्थ : मनुष्यों अधमी भूर्भूनने राज्यनी रक्षानो अविकार कठीपण आपवो नहि. (४)

तं त्वा वृयं पतिमग्ने र्यीणां प्र शंसामो मृतिभिर्गोत्तमासः ।

आशुं न वाजम्भरं मर्जयन्तः प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-पावक समान पवित्र स्वरूप विद्वन् ! जेम **धियावसुः**-बुद्धिओमां वसावनार **मतिभिः**-बुद्धिमानोनी साथे **वाजंभरम्**-वेगने धारण करनारने **प्रातः**-प्रतिदिन आशुमश्वं न-जेम शीघ्र चालनार घोडाने जोडीने स्थानान्तरमां तुरत जाय छे-आवे छे, तेम **मक्षु**-शीघ्र **र्यीणाम्**-यक्षवर्ती राज्य लक्षभी आदि धनोनुं **पतिम्**-पालन करनारने **जगम्यात्**-सारी रीते प्राप्त थाय. तेम **तम्**-ते **त्वा**-तने **मर्जयन्तः**-शुद्ध-करावता **गोत्तमासः**-अतिशय स्तुति करनार **वयम्**-अमे प्रशंसामः-स्तुति द्वारा प्रशंसित करीऐ छीऐ. (५)

भावार्थ : जेम मनुष्य यान-वाहनमां घोडाओने जोडीने शीघ्र (देश देशान्तरमां) जाय छे, तेम विद्वानोनी साथे संग करीने तेआ विद्याना पारने-अन्तने प्राप्त करे छे. (५)

संगति : आ सूक्तमां शरीर अने यान आदिमां संयुक्त करवा योग्य अग्निना दृष्टान्तथी विद्वानोना गुणोना वर्णनथी सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी संगति जाणवी जोईऐ. (६०)

सूक्त-६१

अस्मा इदु प्र तवसे तुरायु प्रयो न हर्मि स्तोमं माहिनाय ।

ऋचीषमायाध्विगव् ओहुमिन्द्राय ब्रह्मणि राततमा ॥ १ ॥

पदार्थ : हे विद्वानो ! जेम हुं **उ**-वितर्कपूर्वक **प्रयः**-तृप्ति करनार कर्मनी **न**-समान **तवसे**-बणवान, **तुराय-**कार्य सिद्धिने माटे करता, **ऋचीषमाय-**स्तुति करवाथी प्राप्त थनार तथा **अधिगवे**-शत्रुओथी असह्य वीरोने प्राप्त थनार, **माहिनाय-**सर्वोत्कृष्ट गुणोथी महान, **अस्मै**-ऐ **इन्द्राय**-सत्त्वाध्यक्षने माटे **इत्-४** **ओहम्**-प्राप्त करनार **स्तोतम्**-स्तुतिने राततमा-अत्यंत करवा योग्य **ब्रह्मणि**-संस्कारित अन्न अने धनने **प्र + हर्मि**-प्रदान करुं छुं, तेम तमे पण करो. (१)

भावार्थ : मनुष्योंचे सुतियोग्य जनोने राज्याधिकारी बनावीने तथा तेने यथोचित कर संबंधी धन आपीने, उतम अनादिथी तेनो सदा सत्कार करवो जोઈअे तथा राजपुरुषोंचे प्रजाजनोनो (सत्कार करवो जोઈअ.). (१)

**अस्मा इदु प्रयङ्गव् प्र चंसि भराम्याङ् गृषं बाधे सुवृक्ति।
इन्द्राय हृदा मनसा मनीषा प्रलाय पत्ये धियो मर्जयन्त ॥ २ ॥**

पदार्थ : हे विद्वन् मनुष्य ! आप अस्मै-ए पत्न्य-प्राचीन सर्वना भित्र पत्न्ये-स्वामी इन्द्राय-शत्रुओनुं विदारणा करनारने माटे प्रयङ्गव-जेम प्रीतिकारक अन्न अने धन, तेम प्रयंसि-सुख आपो छो.

जे परमैश्वर्यवान धार्मिक माटे हुं सर्व सामग्री अर्थात् हृदा-हृदय, मनीषा-बुद्धि, मनसा-विश्वानपूर्वक मनथी सुवृक्ति-उत्तमताथी गमन करावनार यानने भरामि-धारणा अने पुष्ट करुं छुं.

आङ्गूष्म-जेम युद्धमां प्राप्त थयेल शत्रुने बाधे-ताडना करवी, जे वीरने माटे सर्व प्रजाना मनुष्यने धियः-बुद्धि अने कर्मने मर्जयन्त-शुद्ध-पवित्र करे छो, ते पुरुषने माटे इत-४, उ-तर्कपूर्वक हुं पण बुद्धिने शुद्ध-निर्भण बनावुं. (२)

भावार्थ : मनुष्योंचे-पूर्व परीक्षा करेल, पूर्णविद्यायुक्त, धार्मिक, सर्वना उपकारक अने प्राचीन (= अनुभवी) सभा आदिना अध्यक्षनो स्वीकार करवो जोઈअ. तेथी विपरीतनो स्वीकार न करवो जोઈअ; अने सर्वंचे पूर्वोक्त सभाध्यक्षथी प्रिय आयरणा करवुं जोઈअ. (२)

**अस्मा इदु त्यमुपमं स्वर्षा भराम्याङ् गृषमास्येन।
मंहिष्ठुमच्छोक्तिभिर्मतीनां सुवृक्तिभिः सूरिं वावृधध्यै ॥ ३ ॥**

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जेम हुं अस्मै-ए सभाध्यक्ष माटे मतीनाम्-मनुष्योनी वावृधध्यै-अत्यंत उन्नति माटे आस्येन-मुखथी सुवृक्तिभिः-जेमां सारी रीते अधर्म अने अविद्या छोटी शके अच्छोक्तिभिः-श्रेष्ठ वयन सुतिओथी इत-४ उ + त्यम्-तेवी ज उपमा-करवा योग्य स्वर्षाम्-सुखोने प्राप्त करावनार, आङ्गूष्म-सुतिने प्राप्त करेल, मंहिष्ठम्-अत्यंत विद्यावृद्ध, सूर्यम्-शाखणा, विद्वानने भरामि-धारणा करुं छुं, तेम तमे पण करो. (३)

भावार्थ : जेम विद्वानो द्वारा मनुष्योनां सुख माटे सर्व प्रकारथी उतम अने अद्वितीय प्रयत्न करवामां आवे छो, तेम ए विद्वानोना सत्कार माटे मनुष्योंचे पण प्रयत्नो करवा जोઈअ. (३)

**अस्मा इदु स्तोमं सं हिनोमि रथं न तष्टेव् तत्सिनाय।
गिरश्च गिर्वाहसे सुवृक्तीन्द्राय विश्वमिन्वं मेधिराय ॥ ४ ॥**

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जेम हुं मेधिराय-सम्यक् शाता गिर्वाहसे-विद्यायुक्त वाणीओने प्राप्त करावनार

अस्मै-आ, इन्द्राय-विद्यानी वृष्टि करावनार विद्वान्, इ-४ माटे उ-तर्कपूर्वक स्थम्-यान समूहनी न-समान तत्सिनाय-यान समूहना बंधनने माटे तष्ठेव-तीक्ष्ण करनार शिल्पीनी समान विश्वमिन्वम्-समस्त विज्ञानने प्राप्त करावनार सुवृक्ति- जेथी समस्त दोषो धूटे छे, ते स्तोमम्-शास्त्रोनी अभ्यासयुक्त स्तुति च-अने गिरः-वेदवाणीओनी संहितोमि-सम्यक् वृद्धि करु छुं, तेम तमे पाण प्रयत्न करो. (४)

भावार्थ : जेम रथ निर्भाता दृढ़ रथने यलाववा माटे बंधनोनी साथे यंत्रकलाओनुं सम्यक् निर्भाषा करीने पोताना प्रयोजनोने सिद्ध करे छे अने सुखपूर्वक गमनागमन करीने प्रसन्न रहे छे, तेम मनुष्योंमे विज्ञानां आश्रय लईने, तेना संपर्कथी विद्याओ ग्रहण करीने, सुखपूर्वक धर्म-अर्थ-काम-मोक्षने सिद्ध करीने, निरंतर आनंदमां रहे. (४)

अस्मा इदु सप्तिमिव श्रवस्येन्द्रायार्कं जुह्वारं समञ्जे ।

वीरं दानौकंसं वृन्दध्यै पुरां गूर्त्तश्रवसं दुर्माणम् ॥५॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जेम हुं श्रवस्या-पोतानी श्रवणनी ईर्था जुह्वा-विद्याओनी आदान-प्रदान कियाओथी अस्मै-ए इन्द्राय-परमैश्वर्य प्राप्त करनार, इत्-सभाध्यक्षनी इ उ-विशेष तर्कनी साथे वृन्दध्यै-स्तुति कराववा माटे सप्तिमिव-वेगयुक्त घोडाओनी समान गूर्त्तश्रवसम्-जेने समस्त शास्त्रोना श्रवणने ग्रहण करेल छे, पुराम्-शत्रुओना नगरोमां दर्माणम्-विदारणा करवा अने दानौकसम्-दान तथा स्थानयुक्त अर्कम्-सत्कार हेतु वीरम्-विद्या, शौर्य आहि गुणयुक्त वीरनी इत्-४ समञ्जे-सम्यक् कामना करु छुं. तेम तमे पाण कामना-ईर्था करो. (५)

भावार्थ : जेम मनुष्य रथमां घोडाओ जोडीने, तेमां बेसीने गमन-आगमन द्वारा कर्मोनी सिद्धि करी शके छे, तेम वर्तमान विद्वान वीर पुरुषोनी साथे संग करीने सर्व कार्यो मनुष्योंमे सिद्ध करवा जोईअ. (५)

अस्मा इदु त्वष्टा तक्षुद्वज्रं स्वपस्तमं स्वर्यं॑ रणाय ।

वृत्रस्य चिद्विद्व्येन मर्मं तुजन्नीशानस्तुजता कियेधाः ॥६॥

पदार्थ : मनुष्योने योग्य छे, के जे त्वष्टा-प्रकाशक, ईशानः-समर्थ, कियेधाः-केटलायने धारणा करनार, शत्रुओने तुजन्-मारीने वृत्रस्य-मेघनी उपर पोताना किरणोने छोडीने विदत्-प्राप्त थता सूर्यनी समान त्वर्यम्-सुखना हेतु स्वपस्तमम्-अत्यंत उत्तम कर्मोने उत्पन्न करनार वज्रम्-किरण समूहनुं तक्षत्-छेदन करीने सूर्यनी चित्-समान अस्मै-ए रणाय-संग्राम माटे जे मर्म-ज्वन निभितनां स्थाने तुजता-कापीने येन-जे वज्रथी शत्रुओने ज्ञते छे, इदु-तेओने सभा आहिना अध्यक्ष बनाववा जोईअ. (६)

भावार्थ : जेम सूर्य पोताना तेज-तापथी मेघनुं छेदन करीने भूमि पर पाडीने-वरसावीने तथा

જળ ફેલાવીને (સર્વને) સુખી કરે છે, તેમ સત્ત્વા આદિના અધ્યક્ષ વિદ્યા તથા વિનયથી અને શત્રાસ્ત્રની શિક્ષાથી સેનાને યુદ્ધો (કરવા)માં નિપુણ બનાવીને તથા શત્રુઓને જીતીને સમસ્ત પ્રાઇઓને આનંદિત કરે છે. (૬)

**અસ્યેદુ માતુઃ સવનેષુ સુદ્યો મુહઃ પિતું પર્પિવાઞ્ચાર્વન્ના ।
મુષાયદ્વિષ્ણુઃ પચતં સહીયાન્વિધ્યદ્વરાહં તિરો અદ્રિમસ્તા ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : જે અસ્ય-એ માતુઃ-શત્રુ તથા પોતાના બળનું પરિમાણ-માપ કરનાર સત્ત્વાધ્યક્ષના સવનેષુ-એશ્વર્યોમાં મહઃ-મહાન, પચતમ्-પરિપક્વ, ચાર્સ-સુંદર, પિતુમ्-સંસ્કારિત અન્નને પરિવાન्-ખાવા-પીવા તથા સહીયાન્-અત્યંત સહનશીલ વીર મનુષ્ય અના-અન્નનું અસ્તા-પ્રક્ષેપણ કરવા મુષાયત-પોતાને ચોરની ઈચ્છા કરવા સમાન વિષ્ણુઃ-સર્વ વિદ્યાઓના અંગોમાં વ્યાપક અદ્રિમ्-પર્વતાકાર વરાહમ्-મેઘને તિરઃ-નીચે વિધ્યત-પાડીને સૂર્યની સમાન શત્રુઓને સદ્યઃ-શીંગ નાટ કરે, ઇદુ-તે જ મનુષ્ય સેનાપતિ બનવા યોગ્ય છે. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અન્ન અને જળના રસોને ચોરીને (ફરી તેને વરાળ રૂપમાં) છુપાવીને, પોતાના કિરણોથી મેઘને ઘઉં કરીને તેને પ્રકટ કરીને (તથા ફરી) છિન-ભિન્ન કરીને (ભૂમિ પર) પાડીને વિજયી બને છે, એ જ રીતે સેના આદિના અધ્યક્ષે સેના આદિ એશ્વર્યોમાં સ્થિત રહેલ શૂરવીર પુરુષ શત્રુઓનો પરાજય કરે-અર્થાત્ વિજય કરે. (૭)

**અસ્મા ઇદુ ગનાશિચ્છેવપત્નીરિન્દ્રાયાર્કમહિહત્ય ઊવુઃ ।
પરિ દ્યાવાપૃથિવી જંભ્ર ઉર્વી નાસ્ય તે મહિમાનું પરિ ષ્ઠઃ ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે સત્ત્વાપતિ ! જેમ એ સૂર્ય દ્યાવાપૃથિવી-પ્રકાશ અને ભૂમિને જંભ્ર-ધારણ કરીને અને જેના વશમાં ઉર્વી-બહુ રૂપ-પ્રકાશ યુક્ત પૃથિવી છે. અસ્ય-એ સત્ત્વાધ્યક્ષ અહિહત્યે-મેઘોના હનન વ્યવહારમાં ચિત્ત-પ્રકાશભૂમિ મહિમાનમ्-મહિમા ન-પરિસ્તઃ-સર્વ પ્રકાર છેદનમાં સમર્થ થઈ શકતા નથી,

તેમ તે અસ્મૈ-એ ઇન્દ્રાય-એશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરનાર સત્ત્વાધ્યક્ષ માટે ઇદુ-જ દેવપત્નીઃ-વિદ્યાનોથી પાલનીય પતિત્રતા શ્રીઓની સમાન ગનાઃ-વેદવાણી અર્કમ्-દિવ્યગુણ સંપન્ન અર્ચનીય-પૂજ્ય-વીર પુરુષને પર્યુંવુઃ-સર્વ પ્રકારના તંતુઓની સમાન વિસ્તૃત કરે છે, તે જ રાજ્ય કરવાને યોગ્ય બને છે. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યના તેજ અને મહાત્વની સામે પૃથિવી આદિ લોકોની ગણના સ્વલ્પ છે, તેમ પૂર્વાં વિદ્યાયુક્ત મનુષ્યની સામે મૂર્ખની ગણના તુચ્છ છે. (૮)

અસ્યેદેવ પ્ર રિરિચે મહિત્વં દ્વિવસ્પૃથિવ્યાઃ પર્યન્તરિક્ષાત् ।

સ્વરાળિન્દ્રો દમુ આ વિશ્વગૂર્તઃ સ્વરિરમત્રો વવક્ષે રણાય ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : જે વિશ્વગૂર્તઃ-સમસ્ત ભોજ્ય વસ્તુને ભક્ષણ કરનાર સ્વરિ:-ઉત્તમ શત્રુયુક્ત અમત્રઃ-જ્ઞાનવાન અને જ્ઞાનનો હેતુ સ્વરાદ-સ્વયં પ્રકાશમાન ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યયુક્ત સૂર્ય અને સમાધ્યક્ષ દમે-ઉત્તમ ગૃહ અને સંસારમાં રણ્ય-સંગ્રામ માટે આવવક્ષે-રોષ અને સારી રીતે ઘાત કરે છે; અને જેની દિવઃ-પ્રકાશ પૃથિવ્યાઃ-ભૂમિ અને અન્તરિક્ષાત-અન્તરિક્ષથી ઇત્-પણ ષરિ-સર્વ પ્રકાર મહિત્વમ्-પૂજ્ય અને મહાગુણવિશિષ્ટ મહિમા પ્રતિરિચે-વિશેષ છે, તે અસ્ય-એ સૂર્ય અને સમાધ્યક્ષના એવ-જ કાર્યોમાં ઉપયોગ અને સમબા આદિમાં અધિકાર આપવો જોઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ-જેમ સૂર્ય પૃથિવી આદિના શુષ્ણો અને પરિમાણના કારણો અધિક (=વિશાળ) છે, તેમ ઉત્તમ શત્રુયુક્ત સમબા આદિના અધિપતિ રાજાને અધિકાર આપીને, સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૮)

અસ્યેદેવ શવસા શુષ્ણન્તં વિ વૃશ્ચદ્વજ્રેણ વૃત્ત્રમિન્દ્રઃ ।

ગ ન વ્રાણ અવનીરમુજ્જ્વદુભિ શ્રવો દાવને સચેતાઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : જે સચેતાઃ-સમાન જ્ઞાનવાન ઇન્દ્રઃ-સેનાધિપતિ અસ્ય-એ સમાધ્યક્ષ એવ-ના શવસા-બળ તથા વજ્રેણ-તેજથી શુષ્ણન્તમ्-દ્વેષથી ક્ષીણ થયેલ વૃત્ત્રમ्-પ્રકાશનું આવરણ કરનાર, મેધની સમાન આવરણ કરનાર શત્રુનું વિવૃશ્તત-છેદન કરે છે, તે ગા:-પશુઓને પશુઓના પાળનારના બંધનથી છોડાવીને વનને પ્રાપ્ત કરાવવાની ન-સમાન અવની:-પૃથિવીનું વ્રાણા:-આવરણ કરેલ જલની સમાન દાવને આપનારને માટે શ્રવઃ-અન્નને ઇત્-પણ અભ્યમુજ્જ્વત-સર્વ પ્રકારથી છોડે છે, તે રાજ્ય કરવાને સમર્થ બને છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યુતની સહાયથી સૂર્ય અને સૂર્યની સહાયથી વિદ્યુત વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈને, જગતને પ્રકાશિત કરીને, મેધને વિશ્યાળ કરીને, તેને ભૂમિ પર પાડે-વરસાવે છે.

જેમ ગોવાળ ગાયોને મુક્ત કરીને તેને સુખી કરે છે, તેમ સમાસદ અને સૌનિક ન્યાયની રક્ષા કરીને તથા શત્રુઓને છિન-બિન કરીને ધાર્મિક જનોને દુઃખરૂપી બંધનથી છોડાવીને તેઓને સુખી કરે. (૧૦)

અસ્યેદુ ત્વેષસા રન્તુ સિન્ધ્વબુઃ પરિ યદ્વજ્રેણ સીમયચ્છત् ।

ઇંશાનકૃદ્વાશુષે દશસ્યન્તુર્વીત્યે ગ્રાધં તુર્વણિઃ કઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : અસ્ય-એ સમાધ્યક્ષના ત્વેષસા-વિદ્યા, ન્યાય, બળ પ્રકાશની સાથે જે વિદ્યમાન શૂરવીર વિદ્યુતની સમાન રન્ત-રમણ કરે છે સિન્ધ્વબુઃ-સમુદ્રની સમાન વજ્રેણ-શખથી સીમ-સર્વ પ્રકારથી શત્રુની સેનાઓનો પર્યચ્છત-નિગ્રહ કરે છે, તે દાશુષે-દાનશીલ મનુષ્યને ઇંશાનકૃત-ઐશર્યયુક્ત કરનાર તુર્વીત્યે-શીધ કરનારાઓને માટે દશસ્યન્ત-દાતાની સમાન આચરણ કરતા તુર્વણિઃ-શીધકારીનું સેવન કરનાર

મનુષ્ય ગાધમ्-શત્રુઓમાં ઉથલ-પાથલ કક્ષઃ-કરે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય જે સભા આદિના અધ્યક્ષની સહાયતાથી શત્રુઓને જીતીને પૃથ્વીનાં રાજ્યનું સેવન કરીને સુખી તથા પ્રતાપી બને છે, તે સમસ્ત શત્રુઓમાં વિલોડન =ઉથલ પાથલ મચાવી શકે છે. (૧૧)

**અસ્મા ઇદુ પ્ર ભરા તૂતુજાનો વૃત્તાય વજ્રમીશાનઃ કિયેથાઃ ।
ગોર્ન પર્વ વિ રદા તિરશ્વેષ્યન્નર્ણસ્યુપાં ચુરથૈ॥ ૧૨ ॥**

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ ! કિયેથાઃ-કેટલાય ગુણોને ધારણ કરનાર ઈશાનઃ-એશ્વર્યયુક્ત તૂતુજાનઃ-શીધકારી આપ જેમ-સૂર્ય અપામ्-જળના સંબંધથી અર્ણાસિ-જળના પ્રવાહને ચરથૈ-વહાવવા માટે વૃત્તાય-મેઘને માટે વર્તે છે, તેમ અસ્મે-તે શત્રુને માટે શસ્ત્રને પ્ર-સારી રીતે ભર-ધારણ કરીને તિરશ્શા-ત્રાંસી ગતિવાળા વજથી ગોર્ન-વાણીઓના વિભાગની સમાન પર્વ-તેના અંગ-અંગને કાપવાની ઇષ્યન्-ઈષ્ટા કરીને ઇદુ-એમજ વિરદ-અનેક પ્રકારથી હનન કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે સેનાપતિ ! જેમ પ્રાણવાયુ દ્વારા તાલુ આદિ (સ્થાનો)માં તાડન કરવાથી વિભિન્ન અક્ષરો અને પદો પૃથ્વક-પૃથ્વક (ઉચ્ચારિત) કરવામાં આવે છે, એ જ રીતે તું શત્રુના બળને છિના-બિના કરીને તથા તેના અંગોને જુદા-જુદા કરીને વિજય પ્રાપ્ત કર. (૧૨)

**અસ્યેદુ પ્ર બ્રૂહિ પૂર્વ્યાણિ તુરસ્ય કર્માણિ નવ્ય તુકથૈઃ ।
યુધે યદિષ્ણાન આયુધાન્યધાયમાણો નિરિણાતિ શત્રૂન ॥ ૧૩ ॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષ્ય ! યત्-જે સભા આદિના પતિ જેમ ઋષ્યાયમાણઃ-મરેલ સમાન આચરણ કરનાર આયુધાનિ-તોપ, બંદુક, તલવાર આદિ શસ્ત્ર-અસ્ત્રોને ઇષ્ણાનઃ-પ્રતિદિન સંભાળપૂર્વક તથા શુદ્ધ કરીને નવ્યઃ-નવીન શસ્ત્રાશ્ર વિદ્યા ભણેલા યુધે-સંગ્રામમાં શત્રૂન-દુષ્ટ શત્રુઓને નિરિણાતિ-મારો છો તે તુરસ્ય-શીધતાયુક્ત અસ્ય-સભાપતિ આદિના ઇત્-જ તુકથૈઃ-કહેવા યોગ્ય વચનોથી પૂર્વ્યાણિ-પ્રાચીન સત્પુરુષોને માટે કર્માણિ-કરવા યોગ્ય અને કરનારના અત્યંત ઈષ્ટ કર્મોને કરે છે, તેમ પ્રબૂહિ-સારી રીતે કહો. (૧૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સભા આદિના અધ્યક્ષ આદિની વિદ્યા, વિનય તથા શત્રુઓના પરાજ્ય આદિ કાર્યોની પ્રશંસા કરીને, તેને ઉત્સાહિત કરીને તેનો સદા સત્કાર કરવો જોઈએ.

એ રાજપુરુષોએ શસ્ત્રાશ્રવિદ્યા અને શિલ્પમાં નિપુણ સૈનિક વીરોનો સંગ્રહ કરીને તથા શત્રુઓને હરાવીને, પ્રજાઓની નિરંતર રક્ષા કરવી જોઈએ. (૧૩)

અસ્યેદુ ભિયા ગ્રિરયશ્ચ દ્વા દ્વાવો ચુ ભૂમા જુનુષ્ઠસ્તુજેતો ।

उपो वेनस्यु जोगुवान् ओणिं सुद्यो भुवद्रीर्यौय नोधाः ॥ १४ ॥

पदार्थ : જે **जोगुवानः**-અવ्यક्त શબ्द કરનાર **नोधाः**-સેનાના નાયક સભા આદિના અધ્યક્ષ સદ્ય:- શીંગ વીર્યાય-પરાક્રમને સિદ્ધ કરવા માટે ભુવત्-થાઓ. જેમ-સૂર્યથી હૃદા:-પુષ્ટ ગિરયઃ-મેઘની સમાન અસ્ય-એ વેનસ્ય-મેઘાવીના ઇત-ઉ-જ ભિયા-ભયથી ચ-શત્રુજન કંપી ઉઠે છે; જેમ દ્યાવા-પ્રકાશ ચ- અને ભૂમિ તુજેતે-કંપે છે; તેમ **જનુષઃ**-મનુષ્યો ભયને પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ અમને તે સભાધ્યક્ષની ઉપો-સમીપ ભય પ્રાપ્ત ન ભૂમ-થાય; અને તે સભાધ્યક્ષ પણ **ଓણિમ्**-દુઃખને દૂર કરીને સુખને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૪)

ભાવાર્થ : વિદ્યા આદિ શુભ ગુણો વિના તથા ઈશ્વર દ્વારા સંસાર ઉત્પન્ન કર્યા વિના સભા આદિના અધ્યક્ષાદિજન પ્રભાઓનું પાલન (કરી શકતા) નથી. તેમજ સૂર્ય સમસ્ત લોકોને પ્રકાશિત તથા ધારણ કરી શકતો નથી. એટલા માટે વિદ્યા આદિ ઉત્તમ ગુણોનું ગ્રહણ તથા પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. (૧૪)

અસ્માઇદુ ત્યદનુ દાય્યેષામેકો યદ્વબ્ને ભૂરેરીશાનઃ ।

પ્રैતંશં સૂર્યૈ પસ્પૃથાનં સૌવશવ્યે સુષ્વિમાવદિન્દ્રઃ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : જેમ વિદ્યાનોએ **એવામ्**-એ મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓને સુખ દાયિ-પ્રદાન કરેલ છે, તેમ જો એક:-ઉત્તમથી ઉત્તમ અભ્યરહિત ભૂરે:-અનેક પ્રકારના ઐશ્વર્યના ઇન્દ્રાનઃ-સ્વામી ઇન્દ્રઃ-સભાદિના પતિ સૂર્યૈ-સૂર્યમંડળમાં છે, તેમ **સૌવશવ્યે**-સર્વોદ્ધૃષ્ટ ઘોડાઓથી યુક્ત સેનામાં યત्-જેમ પસ્પૃથાનમ्-પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા સુષ્વિમ्-ઉત્તમ ઐશ્વર્ય પ્રદાતા એતશામ-ઘોડાઓની અનુવબ્ને-યથાયોગ્ય યાચના કરે છે, ત્યત્-તેને અસ્મે-એ ઇદુ-સભાધ્યક્ષને જ માટે પ્રાવત-સારી રીતે રક્ષા કરે છે, તે સભાને યોગ્ય હોય છે. (૧૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ; જે બહુ જ સુખોના દાતા, અધ્યવિદ્યાના જાતા, અદ્વિતીય પુરુષાર્થી અને જે વિદ્યાન મનુષ્ય છે, તેને જ રક્ષા કાર્યમાં નિયુક્ત કરવા જોઈએ અને વિદ્યુત વિદ્યાનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ. (૧૫)

એવા તૈ હારિયોજના સુવૃક્તીન્દ્ર બ્રહ્માણિ ગોત્રમાસો અક્રન् ।

એષુ વિશ્વપેશસં ધિયં ધા: પ્રાતર્મક્ષૂ ધિયાવસુર્જગમ્યાત् ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે **હારિયોજન**-યાનોમાં ઘોડા અને અગિન આદિ પદાર્થયુક્ત થાય છે તેને ભણવા અને જ્ઞાનવાવણા ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્ય પ્રદાતા, ધિયાવસુ: બુદ્ધિ અને કર્મના નિવાસ કરનારા આપ જે **એષુ-** એ સ્તુતિ તથા વિદ્યા ભણનાર મનુષ્યોમાં **વિશ્વપેશસમ**-સર્વ વિદ્યારૂપ ગુણયુક્ત, ધિયમ-ધારણાવતી

બુદ્ધિને, પ્રાતઃ-પ્રતિદિન મશ્શુ-શીધ આધાઃ-સારી રીતે ધારડા કરો છો; તો જેને એ વિદ્યા જગમ્યાત्-વારંવાર પ્રાપ્ત થાય, ગોત્તમાસ:-અત્યંત સર્વ વિદ્યાઓની સુતિ કરનાર તે-આપને માટે એવ-જ સુવૃક્તિ-સારી રીતે દોષોને પૃથક્ કરનાર શુદ્ધિ-પવિત્ર કરેલ બ્રહ્માણિ-મહાન સુખ કરનાર અમોને આપવા માટે અક્રન્-સંપાદન કરે છે, તેની સારી રીતે સેવા કરો. (૧૬)

ભાવાર્થ : પરોપકારી વિદ્બાનોએ, સદા પ્રયત્નપૂર્વક સુશિક્ષા અને વિદ્યાના દાન દ્વારા સર્વ મનુષ્યોને સુશિક્ષિત વિદ્બાન બનાવવા જોઈએ; તથા એ, અધ્યાપક વિદ્બાનોનો મન, વચ્ચન અને કર્મથી સત્કાર કરીને સારી રીતે નિર્મિત અન્ન આદિથી તેઓની નિત્ય સેવા કરવી જોઈએ.

વિદ્યાનું દાન અને ગ્રહણથી વધીને (અન્ય) કોઈ ઉત્તમ ધર્મ નથી, એટલા માટે સર્વ પરમ્પર પ્રેમથી વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સભાધ્યક્ષ આદિનું વર્ણન તથા અજિ વિદ્યાના પ્રચાર કરવાનું વર્ણન કરેલ છે, તેથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૬૧)

સૂક્ત-૫૨

પ્ર મન્મહે શવસાનાય શૂષમાઇંગુષં ગિર્વણસે અઙ્ગિરસ્વત्।

સુવૃક્તિભિઃ સ્તુવત્ ત્રણિમિયાયાચીમાર્કં નરે વિશ્રુતાય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્બાનો ! જેમ અમે સુવૃક્તિભિઃ-દોષોને દૂર કરનારી કિયાઓથી શવસાનાય-શાન અને બળયુક્ત, ગિર્વણસે-વાણીઓથી સુતિઓને યોગ્ય, ત્રણિમિયાય-ત્રણાઓથી પ્રસિદ્ધ, ને-ન્યાય કરનાર, વિશ્રુતાય-અનેક ગુણોયુક્ત હોવાથી શ્રવણ કરવા યોગ્ય, સ્તુવતે-સત્યની પ્રશંસાયુક્ત સભાધ્યક્ષને માટે અઙ્ગિરસ્વત्-પ્રાણોનાં બળની સમાન શૂષમ-બળ અને અર્કમ-પૂજનીય આઙ્ગુષ્મ-વિજ્ઞાન અને સુતિસમૂહની અર્ચામ-પૂજા કરીએ અને પ્રમન્મહે-માનીએ તથા તેનાથી પ્રાર્થના કરીએ, તેમ તમે પણ કર્યા કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા જેમ પરમેશ્વરની સુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના કરીને સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તેમ તેના સભા આદિના અધ્યક્ષનો આશ્રય લઈને વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક સુખો પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. (૧)

પ્ર વો મુહે મહિ નમો ભરધ્વમાઇંગુષ્યે શવસાનાય સામ ।

યેના નુઃ પૂર્વે પિતરઃ પદુજ્ઞા અર્ચન્તો અઙ્ગિરસો ગા અવિન્દન ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે વઃ-તમને અને નઃ-અમને અઙ્ગિરસઃ-પ્રાણવિદ્યા અને પદુજ્ઞાઃ-ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષના શાતા મહે-મહાન શવસાનાય-શાન અને બળયુક્ત સભાધ્યક્ષને માટે મહિ-બહુ જ સામ-

दुःखनाश करनार आहूष्म-विज्ञानयुक्त नमः-नमस्कार अने अन्ननो अर्चन्तः-सत्कार करीने पूर्वे-प्रथम सर्व विद्या भाषाता पितरः-विद्यादि सद्गुणोना रक्षक विद्वानो येन-जे विज्ञान अने कर्मथी गा:-विद्या प्रकाशयुक्त वाणीओथी अविन्दन्-प्राप्त होय, तेऽनुं तमे प्रभरध्वम्-भरण-पोषण कर्या करो. (२)

भावार्थः हे मनुष्यो ! जेम विद्वानज्ञनो वेद, सृष्टि-कम अने प्रत्यक्ष आदि प्रमाणो द्वारा प्रतिपादित धर्मयुक्त मार्गथी यालीने परमात्मानी भक्ति करीने सर्वनुं कल्याण करे छे, तेम तमे पण करो. (२)

इन्द्रस्याङ्गिरसां चेष्टौ विदत्सुरमा तनयाय धासिम्।

बृहस्पतिर्भिर्नदद्रिं विददग्नाः समुन्नियाभिर्वशन्तु नरः ॥ ३ ॥

पदार्थः हे नरः-सुधोने प्राप्त करावनारा मनुष्यो ! जेम सरमा-विद्या, कर्म आदि बोधने उत्पन्न करनारी माता तनयाय-पुत्रने भाटे धासिम्-अन आदि श्रेष्ठ पदार्थोने विदत्-प्राप्त करे छे.

जेम बृहस्पतिः-महान पदार्थोना रक्षक सभाध्यक्ष; जेम सूर्य उन्नियाभिः-किरणोथी अद्रिम्-मेधनुं भिनत्-विदारण अने जेम गा:-सुरक्षित वाणीओने विदत्-प्राप्त करे छे; तेम तमे पण इन्द्रस्य-परमैश्वर्यवान, परमैश्वर, सभाध्यक्ष अने सूर्य च-तथा अङ्गिरसाम्-विद्या, धर्म अने राज्ययुक्त विद्वानोनी इष्टौ-ईच्छाने प्राप्त करनारी नीतिमां विद्यादि उत्तम गुणोनो संवावशन्त-सारी रीते वारंवार प्रकाश करो; जेथी समस्त संसारमां अविद्यादि हुष्ट गुणो नाश पामे. (३)

भावार्थः मनुष्योये-मातानी समान प्रश्नाओ-संतानोनी साथे वर्तन करीने, सूर्यनी समान विद्यादि शुभगुणोने प्रकाशित करीने, परमैश्वर द्वारा प्रोक्त-कहेल अने विद्वानो द्वारा आचरित नीतिमां स्थित थर्दने तथा सर्वना उपकारनुं कर्म करीने सदा सुखी रहेवुं और्हिअ. (३)

स सुष्टुभा स स्तुभा सुप्त विप्रैः स्वरेणाद्रिं स्वयंत्रेनवग्वैः।

सुरण्युभिः फलिगमिन्द्र शक्र वृलं रवेण दरयो दशग्वैः ॥ ४ ॥

पदार्थः हे सः-ते इन्द्र-परमैश्वर्ययुक्त शक्र-शक्तिने प्राप्त करनार सभाध्यक्ष ! जे आप नवग्वैः-नवथी प्राप्त थयेली गति अने दशग्वैः-दशे दिशाओमां जवा सरण्युभिः-सर्व शाश्वोमां विज्ञान करनारी गतिओथी युक्त विप्रैः-भुद्धिमान विद्वानोनी साथे; जेम सूर्य सुष्टुभा-उत्तम द्रव्य, गुण अने कियाओथी स्थिर करनार अने स्तुभा-धारण करनार रवेण-शक्तेना शब्दथी, जेम सूर्य सप्त-सात संभ्यायुक्त स्वरोना मध्यमां विद्यमान स्वरेण-उदात्तादि तथा घड्जादि स्वरथी अद्रिम्-बणयुक्त फलिगम्-मेधनुं हनन करे छे, तेम शत्रुओनुं दरयः-विदारण करो छो; सः-ते आप अमारा द्वारा स्वर्यः-स्तुति करवा योग्य छो. (४)

भावार्थः जेम मेधगर्जना-विद्युत पोताना उत्तम गुणोथी युक्त थर्दने श्वनना हेतु-भूत मेधोत्पत्ति

આહિ કર્મને સિદ્ધ કરે છે, તેમ સત્ત્વા આહિના અધ્યક્ષ (=રાજી) વિદ્યા અને બળથી યુક્ત પરમોત્તમ પુરુષોની સાથે વર્તમાન વિદ્યા અને ન્યાયના પ્રકાશ દ્વારા સમસ્ત અન્યાયનો નાશ કરીને તથા હૃદ્દૈનું નિવારણ કરીને ચક્રવર્તી રાજ્યનું શાસન-પાલન કરે. (૪)

**ગૃણાનો અઙ્ગ્રોભિર્દસ્મ વિ વરુષસ્ત સૂર્યેણ ગોભિરન્ધઃ ।
વિ ભૂષ્યા અપ્રથય ઇન્દ્ર સાનુ દિવો રજ ઉપરમસ્તભાયઃ ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-શત્રુઓનો દસ્મ-નાશ કરનાર સત્ત્વાધ્યક્ષ ! ગૃણાન:-ઉપદેશ કરીને આપ-જેમ વિદ્યુત् અઙ્ગ્રોભિ:-પ્રાણ ઉષસા-પ્રાતઃકાળના સૂર્યેણ-સૂર્યનો પ્રકાશ તથા ગોભિ:-કિરણો અન્ધા-અન્નને પ્રકટ કરે છે-પ્રકાશિત કરે છે, તેમ ધર્મરાજ્ય અને સેનાને વિવિધ પ્રકારથી વિસ્તૃત કરો.

જેમ સૂર્ય ભૂષ્યા:-પૃથિવીમાં શ્રેષ્ઠ દિવઃ-પ્રકાશને સાનુ-ઉપરના ભાગ રજઃ-સર્વ લોકો અને ઉપરમ્-મેધને અસ્ત્તભાયઃ-સંયુક્ત કરે છે, તેમ ધર્મરાજ્યની સેનાનો વિસ્તાર કરો; અને શત્રુઓનું બંધન કરીને, આપ અમારા સર્વની સ્તુતિને યોગ્ય બનો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ-ઉધાકાળની સમાન, સૂર્યની સમાન, કિરણોની સમાન અને પ્રાણોની સમાન ઉત્તમ ગુણોને પ્રકાશિત કરીને હૃદ્દૈનું નિવારણ કરવું જોઈએ.

જેમ સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ ફુલાવીને તથા મેધને ઉત્પન્ન કરીને વર્ષા કરે છે, તેમ પ્રજાઓમાં ઉત્તમ વિદ્યા ઉત્પન્ન કરીને સુખની વર્ષા કરવી જોઈએ. (૫)

**તદુ પ્રયક્ષતમમસ્ય કર્મ દુસ્મસ્ય ચારુતમમસ્તિ દંસઃ ।
ઉપહ્રે યદુપરા અપિન્વન્મધ્વર્ણસો નુદ્યંશ્વતસ્તઃ ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમને યોગ્ય છે કે અસ્ય-એ દસ્મસ્ય-હુઃખનાશક સત્ત્વાધ્યક્ષ અને વિદ્યુતના ઉપહ્રે-કુટિલતાયુક્ત વ્યવહારમાં યત્-જે પ્રયક્ષતમમ-અત્યંત પૂજનીય ચાસ્ત્રમમ-અતિસુંદર દંસઃ-વિદ્યા અને સુખોને જાણવાના હેતુ કર્મ-કર્મ, અસ્તિ-છે તદુ-તેને જાણીને આચરણ કરવું જોઈએ; અને જેના એ પ્રકારના કર્મથી મધ્વર્ણસઃ-મધુર જળયુક્ત નવ્યાઃ-નદી અને ચતુસ્તઃ-ચાર ઉપરા:-દિશા અપિન્વત્-સેવન અને સિંચન કરે છે. તે બન્નેનું વિદ્યા દ્વારા સમ્યક્ સેવન કરવું જોઈએ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ-શ્રેષ્ઠતમ કર્મ કરીને, યજાનું અનુષ્ઠાન કરીને તથા રાજ્યનું પાલન કરીને સર્વ દિશાઓમાં યશની વર્ષા વર્ષાવવી કરવી જોઈએ. (૬)

**દ્વિતા વિ વંતે સુનજા સનીક્લે અયાસ્ય: સ્તવ્માનેભિર્કૈઃ ।
ભગે ન મેને પરમે વ્યોમુનધારયુદ્રોદસી સુંદસા: ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : જેમ વિદ્વાનોથી જે સનીડે-સમીપ સ્તવમાનેભિ:- સુતિયુક્ત અર્કેઃ-સોતોથી સનજા-સનાતન કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ દ્વિતીએ અર્થાત્ પ્રજ્ઞા અને સમાધ્યક્ષનો વિવ્રતે-વિશેષતઃ સ્વીકાર કરવામાં આવે છે, તેમ મનુષ્ય અયાસ્ય:- અનાયાસથી સિદ્ધ કરનાર સુદંસા:- ઉત્તમ, કર્મયુક્તમાં, જેમ પરમે, વ્યોમન-ઉત્તમ અન્તરિક્ષમાં રોદસી-પ્રકાશ અને ભૂમિને ભગો ન-સૂર્યની સમાન વિદ્વાન મેને-માને છે તથા અધારયત્-ધારણ કરે છે, તેમ તેને (હું) ધારણ કરું છું અને માનું છું. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સમાપનિ દ્વારા એથર્ય ધારણ કરવામાં આવે છે, જેમ સૂર્ય પ્રકાશ અને પૃથિવીને ધારણ કરે છે, તેમ મનુષ્યોએ ન્યાય અને વિદ્યા ધારણ કરવી જોઈએ. (૭)

સુનાદ્વિં પરિ ભૂમા વિરુલ્પે પુનર્ભુવા યુવતી સ્વેભિરેવૈ :।

કૃષ્ણોભિરુક્તોષા રુશદ્વિર્વર્પુભિરા ચરતો અન્યાન્યા ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે શ્રી-પુરુષો ! તમે જેમ-સનાત-સનાતન કારણોથી દિવમ-સૂર્યનો પ્રકાશ અને ભૂમા-ભૂમિને પ્રાપ્ત થઈને, પુનર્ભુવા-વારંવાર પર્યાયથી ઉત્પન્ન થઈને, યુવતી-યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલી શ્રી સમાન વિરુલ્પે-વિભિન્ન રૂપથી યુક્ત, અક્તા-રાત્રિ, ઉષા:-દિવસ, સ્વેભિઃ-ક્ષણ આદિ અવયવ સ્થાદિભઃ-પ્રાપ્તિને માટે રૂપાદિ ગુણોની સાથે વપુભિઃ:-પોતાની આકૃતિ આદિ શરીર અને કૃષ્ણોભિઃ-પરસ્પર આકર્ષણાદિને એવૈ:-પ્રાપ્ત કરાવનાર ગુણોની સાથે અન્યાન્યા-ભિન્ન-ભિન્ન પરસ્પર મળેલા ગર્યાચરત:-જાય-આવે છે, તેમ સ્વયંવર અર્થાત્ પરસ્પરની પ્રસન્નતાથી વિવાહ કરીને એકબીજાની સાથે પ્રીતિપૂર્વક સદા આનંદમાં વર્તો. (૮)

ભાવાર્થ : જેવી રીતે રાત અને દિવસનું સંયુક્ત યક્ષ ચાલ્યા કરે છે, તેવી રીતે વિવાહિત શ્રી-પુરુષોએ અત્યંત પ્રેમથી સર્વદા વર્તવું જોઈએ. (૮)

સનેમિ સુખ્યં સ્વપ્સ્યમાનઃ સુનુર્દીધારુ શવસા સુદંસા:।

આમાસુ ચિદ્ધિષે પ્રક્વમન્ત: પયઃ કૃષ્ણાસુ રુશદ્રોહિણીષુ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : જે સ્વપ્સ્યમાનઃ:- ઉત્તમ કર્મ કરી રહેલાની સમાન સુદંસા-ઉત્તમ કર્મયુક્ત રૂશત્-શુભ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરીને, તું જેમ-સુતુઃ-સત્યુત્ર પોતાના માતા-પિતાનું પોષણ કરવાની સમાન રાત્રિ-દિવસ સનેભિ-પ્રાચીન સાખ્યમ-ભિત્તાના કાળ-અવયવોને દાધાર-ધારણ કરીને તથા રોહિણીષુ-ઉત્પન્નશીલ કૃષ્ણાસુ-સર્વ રીતે પાકેલી ચિત્ત-અને આમાસુ-કાચી ઔષધિઓના અન્તઃ-મધ્યમાં પયઃ:-રસને ધારણ કરે છે, તેમ શવસા-બળની સાથે ગૃહાશ્રમને દધિષે-ધારણ કર. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ દિવસ અને રાત પાકા-કાચા રસને ઉત્પન્ન કરનાર તથા ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થોની વૃદ્ધિ અને છાસને કરનાર (થતા) સર્વના મિત્ર સમાન છે, તેમ વિદ્વાનોએ સર્વ મનુષ્યોની સાથે વર્તવી કરવો જોઈએ. (૯)

**सुनात्सनीळा अ॒वनीरवा॒ता ब्रुता रंक्षन्ते अ॒मृता॑ः सहो॑भिः ।
पुरु॒सुहस्रो जनयो॒ न पल्नीदुर्व॒स्यन्ति॑ स्वसारो॒ अह॒याणम्॥ १० ॥**

पदार्थ : जेम अवाता:-हिंसारहित अवनी:-भूमि सर्वनी रक्षा पुरुसहस्रा-असंध्य-हजार जनय:-उत्पन्न करनार पति पल्नी:-न-जेम पोतानी श्रीओनी रक्षा करे छे, तेम सनीडा:-सभीपमां विद्यमान अमृता-नाशरहित विद्वानज्ञनो सहोभिः-विद्या, योग धर्मवाणीथी सनात्-सनातन ब्रता-सत्यधर्मना आचरणोनी रक्षन्ते-रक्षा करे छे. जेम स्वसारः-बेनो अह॒याणम्-लज्जाने अप्राप्त पोताना भाईनी दुवस्यन्ति-सेवा करे छे, तेम विद्या अने धर्मनुं ज सेवन करे छे, तेओ मुक्तिने प्राप्त करे छे. (१०)

भावार्थ : जेम पति लोको पोतानी श्रीओ, बेनो अने भाईओनी तथा विद्यार्थीओ आचार्योनी सेवा करीने सुख अने विद्याओ प्राप्त करे छे, तेम धर्म पर दृष्ट रहेनार धर्मात्मा विद्वान श्री पुरुष धरमां रहेवा छतां पश्च मुक्तिने प्राप्त करे छे. (१०)

**सुनायुवो॒ नमसा॒ नव्यो॒ अ॒कैवंसूयवो॒ म॒तयो॒ दस्म दद्रुः ।
पतिं॒ न पल्नीरुश॒तीरुशन्तं॒ स्पृशन्ति॑ त्वा॒ शवसावन्मनीषाः॥ ११ ॥**

पदार्थ : हे शवसावन्-बणयुक्त दस्म-अविद्या-अंधकार विनाशक सभापते ! तुं जेम सनायुवः-सनातन कर्म करनारानी समान आचरण करीने नमसा-अन्न अने नमस्कार तथा अकैः-मंत्र अर्थात् विचारोनी साथे विद्यमान वसूयवः-पोताना भाटे विद्या, धन अने मनीषाः-विद्वानोनी ईच्छा करनार मतयः-सर्वने ज्ञाणानारा विद्वानो न-जेम नव्यः-नवीन उशन्तीः-कामनी येष्टाथी युक्त पल्नीः- श्री उशन्तम्-ईच्छा करनार पतिम्-पतिनुं स्पृशन्ति-आविंगन करे छे; अने जेम दद्रुः-कुटिल गतिने प्राप्त थनारने जाणे छे, तेम त्वा-तारुं प्रजा सेवन करे. (११)

भावार्थ : जेम पल्नी अने पतिनुं एक साथे रहेवाथी संतान उत्पन्न थाय छे, तेम रात्रि अने दिवसने साथे वर्तमान होवाथी सर्व व्यवहार सिद्ध थाय छे अने जेम सूर्यनो प्रकाश अने भूमिनी छाया विना ते बन्नेनी उत्पत्ति संभव नथी, तेम पति-पल्नी विना मैथुनी सृष्टिनी उत्पत्ति संभव नथी. (११)

**सुनादेव तव् रायो॒ गभस्तौ॒ न क्षीयन्ते॑ नोप॑ दस्यन्ति॑ दस्म ।
द्युमाँ॑ असि॑ क्रतुमाँ॑ इन्द्र॑ धीरुः॑ शिक्षा॑ शचीव॒स्तवं॑ नुः॑ शची॑भिः ॥ १२ ॥**

पदार्थ : हे दस्म-शत्रुनाशक शचीवः-उत्तम बुद्धि अने वाणीथी युक्त इन्द्र-उत्तम धनवान सभाध्यक्ष ! जे आप-दयुमान्-विद्याहि श्रेष्ठ गुणोना प्रकाशथी युक्त क्रतुमान्-बुद्धिथी विचार करीने कर्म करनार धीरः-ध्यानी असि-छो. ते तव-आपनी गभस्तौ-राजनीतिना प्रकाशमां सनात्-सनातनथी रायः-धन नैव-नहि क्षीयन्ते-क्षीण तथा तव-आपना प्रबंधमां न-नहि उपदस्यन्ति-नष्ट थाय छे. (अर्थात् नाश पामतुं नथी.) ते आप आपनी शचीभिः-बुद्धि, वाणी अने कर्मथी नः-अमने शिक्ष-उपदेश आपो.

ભાવાર્થ : જે સનાતન વેદરૂપી વિજ્ઞાનથી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને, સભા આદિના અધ્યક્ષ બનીને, પ્રાણાંનું પાલન કરે, તે મનુષ્યને ધાર્મિક જ્ઞાનાં (૧૨)

સુનીથાય ગોતમ ઇન્દ્ર નવ્યમતક્ષદ્ બ્રહ્મ હરિયોજનાય ।

સુનીથાય નઃ શવસાન નોથા: પ્રાતમક્ષુ ધ્યિયાવસુર્જગમ્યાત् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : શવસાન-બળયુક્ત ઇન્દ્ર-ઉત્તમ ધનવાન સભાધ્યક્ષ ધ્યિયાવસુ:-બુદ્ધિ અને કર્મની સાથે વસનાર, ગોતમ:-અત્યંત સ્તુતિને યોગ્ય તથા નોથા:-સ્તુતિ કરનાર આપ હરિયોજનાય-મનુષ્યોના સમાધાન માટે નવ્યમ-નવીન બ્રહ્મ-મહાન ધનને અતક્ષત-ક્ષીણ કરો છો, નઃ-અમને, સુનીથાય- સુખોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાત:-પ્રતિદિન, મક્ષુ-શીધ સનાયતે-સનાતન સમાન આચરણ કરો છો; તથા અમારા સુખોને માટે શીધ જગમ્યાત-પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૨)

ભાવાર્થ : સભા આદિના મનુષ્યોએ-તેઓનાં હિતને માટે પ્રતિદિન નવા નવા ધન અને અન્ન પ્રાપ્ત કરાવે. જેમ પ્રાણરૂપ વાયુ સુખ પહોંચાડે છે, તેમ સર્વને સુખી કરે. (૧૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, સભાધ્યક્ષ, દિવસ, રાત, વિદ્વાન, સૂર્ય અને વાયુના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી પૂર્વ સૂક્તતાર્થની સાથે આ સૂક્તતાર્થની સંગતિ જ્ઞાનવી જોઈએ. (૧૪)

સૂક્તા-૬૩

ત્વं મુહાઁ ઇન્દ્ર યો હુ શુષ્મૈર્યાવા જજ્ઞાનઃ પृથિવી અમે થા: ।

યદ્વ તે વિશ્વા ગિરયશ્ચિદ્ભવા ભિયા દૃજઙ્હાસઃ કિરણા નૈજન् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર્યપ્રદ પરમાત્મન ! જે ત્વમ-આપ મહાન-અનંત ગુણયુક્ત જજ્ઞાનઃ:-પ્રસિદ્ધ શુષ્મૈ:-બળાદિના અમે-પ્રકાશમાં હ-નિશ્ચયપૂર્વક દ્વાવાપૃથિવી-પ્રકાશ અને પૃથિવીને થા:-ધારણ કરો છો. તે-આપના અભ્વા-ઉત્પન્ન રહિત સામર્થ્યના ભિયા-ભયથી હ-જ ચત-જે વિશ્વા-સર્વ ગિરયઃ-પર્વત અને મેઘ દૃઢાસઃ:-દેઢ થયેલ છે; ચિત-અને કિરણા:-કાન્તિ નૈજન-કદી પણ કંપનને પ્રાપ્ત થતી નથી. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એમ સમજવું જોઈએ કે જે પરમેશ્વર પોતાનાં સામર્થ્ય અને બળ આદિથી સમસ્ત જગતને રચીને પોતાનાં સામર્થ્યથી તેનું દંઢતાપૂર્વક ધારણ કરે છે, તે જ સદા ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે.

જે સૂર્યલોકનાં દ્વારા પોતાનાં આકર્ષણ ગુણથી પૃથિવી આદિ લોકોનું ધારણ કરવામાં આવે છે, તે પણ પરમેશ્વર દ્વારા રચવામાં આવેલ છે અને ધારણ કરવામાં આવેલ છે. તેમ જ્ઞાનવું જોઈએ. (૧)

આ યદ્વરી ઇન્દ્ર વિદ્રતા વેરા તે વર્જ જરિતા બાહ્યોર્ધીત ।

येनाविहर्यतक्रतो अमित्रान्पुर दृष्णासि पुरुहूत पूर्वीः ॥ २ ॥

पदार्थ : हे अविहर्यतक्रतो-दुष्टभुद्धि अने पापकर्मोथी रहित, पुरुहूत-अनेक विद्वानोथी सत्कारने प्राप्त करावनार सभाध्यक्ष ! आप यत्-जे कारणे विव्रता-अनेक प्रकारना नियमोने उत्पन्न करनार हरी-सेनाना अने न्यायना प्रकाशने आवे:-सारी शीते जाणो छो.

येन-जे वज्र द्वारा अमित्रान्-शत्रुओने मारो छो तथा जेनाथी तेना पूर्वीः-अनेक पुरः-नगरोने दृष्णासि-शतवानी ईच्छा करो छो तथा शत्रुओनो पराजय अने पोताना विजय माटे प्रतिक्षण जाओ छो, ऐथी जस्ता-समस्त विद्याओथी स्तुति करनार मनुष्य ते-आपनी बाह्योः-भुजाओना बणना आश्रयथी वज्रम्-आधात्-धारण करे छे. (२)

भावार्थ : सभा आहिना अध्यक्ष मनुष्योंबे ऐवा प्रकारना शील-स्वभाव, गुण अने कर्मने अपनाववा-स्वीकारवा झोईये; जेथी सर्व मनुष्यो तेना ऐ शील आहिने झोईने शिष्ट बनीने निष्कृप्त राज्यसुखने सदा भोगवे. (२)

त्वं सुत्य इन्द्र धृष्णुरेतान्त्वमृभुक्षा नर्यस्त्वं षाट्।

त्वं शुष्णं वृजने पृक्ष आणौ यूने कुत्साय द्युमते सचाहन् ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे इन्द्र-परमैश्वर प्रदाता सभाध्यक्ष ! त्वम्-आप-जे कारणे सत्यः-श्वव स्वरूपथी अनाहि छो, जे कारणे त्वम्-आप धृष्णुः-दृढ छो, जे कारणे त्वम्-आप ऋष्मुक्षाः-गुणोथी महान छो, नर्यः-मनुष्योमां यतुर छो तथा षाट्-सहनशील छो, वृजने-तेथी जेमां शत्रुओने प्राप्त थाओ छो, पृक्षे-संयुक्त अेकत्र थाओ छो, जेमां ते आणौ-संग्राममां सचा-शिष्टोनां संबंधथी कुत्साय-शत्रोने धारण करेल द्युमते-उत्तम प्रकाशयुक्त यूने-शरीर अने आत्माना बणने प्राप्त करेल मनुष्यने माटे शुष्णम्-पूर्ण बणने प्रदान करो छो. जे कारणे आप शत्रुओने अहन्-मारीने तथा एतान्-ऐ धर्मात्मा श्रेष्ठ पुरुषोनुं पालन करो छो, तेथी पूजनीय छो. (३)

भावार्थ : सभा अने सभा आहिना अध्यक्ष विना शत्रुओनो पराजय अने राज्यतुं पालन उचित रूपमां थतुं नथी, अटला माटे सर्व मनुष्योंबे शिष्ट गुणयुक्त ऐ बन्नेना द्वारा ऐ बन्ने कायां कराववा झोईये. (३)

त्वं हु त्यदिन्द्र चोदीः सखा वृत्रं यद्विन्वृष्टकर्मन्तुभ्नाः ।

यद्व शूर वृषमणः पराचैर्विं दस्यूर्योनावकृतो वृथाषाट् ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे वज्रिन्-श्रेष्ठ शत्रुधारक तथा इन्द्र-उत्तम गुण शाता सभाध्यक्ष ! जे कारणे त्वम्-आप ह-निश्चयपूर्वक त्यत्-ते वृत्रम्-शत्रुने पराचैः-दूर चोदीः-करी दो छो, ऐ कारणे श्रेष्ठ पुरुषोनुं धारण अने पालन करवाने समर्थ छो.

हे वृषकर्मन्-श्रेष्ठ मनुष्योनी समान उत्तम कर्म करनार सभाध्यक्ष ! यत्-जे कारणे आप सखा-**ऋग्वेदभाष्य**

सर्वना भित्र होवाथी भित्रोनी रक्षा करो छो. हे शूर-निर्भय सेनाध्यक्ष ! यत्-जे आप ह-निश्चयपूर्वक दस्यून्-पारका पदार्थोने छीननारा दुष्टोनुं अकृतः-दूरथी वि-विशेष करीने छेदन करो छो, तेथी प्रजानी रक्षा करवाने योग्य छो.

हे वृषभणः-शूरवीरोमां विचारशील सभाध्यक्ष ! आप जे कारणे सुखोने उभ्नाः-पूर्ण करो छो, तेथी सत्कार करवा योग्य छो. हे सभाध्यक्ष ! जे कारणे आप वृथाषाट्-सहज स्वभावथी सहन करनार छो, तेथी योनौ-धरमां रहेनार सर्व मनुष्योना सुखोने पूर्ण करो छो. (४)

भावार्थ : मनुष्योचे (अे आणुवुं ओईचे के) जेम सूर्य पोताना प्रकाशथी सर्वने आनंदित करीने, मेघने उत्पन्न करीने, तेने वरसावे छे अने अंधकारने दूर करीने प्रकाशित थाय छे, अे ज रीते सभा आठिना अध्यक्ष विद्या आहि शुभ गुणोथी सर्वने सुखी करीने, शरीर तथा आत्माना बळने उत्पन्न करीने; धर्म, शिक्षा तथा अभ्यन्ती वर्षा करीने, अधर्मरुपी अंधकारनुं तथा शत्रुओनुं निवारण करीने राज्यमां प्रकाशित वने. (४)

त्वं हु त्यदिन्द्रारिषण्यन्दृक्ष्य चिन्मत्तीनामजुष्टौ ।

व्युत्स्मदा काष्ठा अर्वते वर्धनेव वज्रिज्ज्ञथिहृमित्रान् ॥५॥

पदार्थ : हे अरिषण्यन्-पोताना शरीरथी हिंसा अने अधर्मनी ईश्या नहीं करनार, वज्रिन्-उत्तम आयुधो-शस्त्रोथी युक्त इन्द्र-सभापते ! त्वम्-आप ह-प्रसिद्ध अस्मत्-अभारी अर्वते-घोडा आहि धनोथी युक्त सेनाने भाटे व्यावः-अनेक प्रकारथी स्वीकार करो छो. त्यत्-ते दृढस्य-स्थिर राज्य चित्-अने मत्तीनाम्-प्रजाना मनुष्योने शत्रुओनी अजुष्टौ-अप्रीति थवामां घनेव-जेम सूर्य मेघने कापीने अमित्रान्-धर्म विरोधी शत्रुओने काष्ठा:-दिशाओ प्रति शनथिहि-भारो. (५)

भावार्थ : सभा आठिना अध्यक्षो (= सभापति अने सेनापति) राज्य अने सेना प्रत्ये प्रेम उत्पन्न करीने तथा शत्रुओ प्रत्ये देष उत्पन्न करीने, जेम सूर्य मेघोने छिन्न-भिन्न करे छे, तेम दुष्टोने सदा छिन्न-भिन्न करवा ओईचे. (५)

त्वां हु त्यदिन्द्रार्णीसातौ स्वर्मीङ्क्ष्वे नर आजा हवन्ते ।

तव स्वधाव इयमा समर्य ऊतिवर्जिष्वत्साया भूत् ॥६॥

पदार्थ : हे स्वधावः-उत्तम अन अने इन्द्र-श्रेष्ठ पदार्थने प्राप्त करावनार जगदीश्वर अने सभाध्यक्ष ! नरः-राजनीति जाणनार मनुष्य त्यत्-ते अर्णसातौ-विजय प्राप्त करावनार शूरवीर योद्धा मनुष्योनुं सेवन होय, जे स्वर्मीङ्क्ष्वे-सुखथी सिंयवाथी युक्त आजौ-संग्राममां त्वाम्-आपनुं ह-निश्चयपूर्वक आहवन्ते-आहवान करीचे छीचे.

જે કારણે તવ-આપની જે ઇયમ्-એ સમર્યે-સંગ્રામ અને વાજેષુ-વિજ્ઞાન, અન્ન અને સેનાદિમાં અતસાચ્ચા-નિરંતર સુખોની પ્રાપ્તિ કરાવનારી ઊતિ:-રક્ષણ આદિ કિયા છે, તે અમને પ્રાપ્ત ભૂત્-થાય. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સર્વ ધર્મ સંબંધી કાર્યોમાં ઈશ્વર અને સભાધ્યક્ષની સહાય લઈને નિત્ય સંપૂર્ણ કાર્યો સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૬)

ત્વं हु त्यदिन्द्र सुप्त युध्यन्पुरो वज्रिन्पुरुकुत्साय दर्दः।

बृहिन यत्सुदासे वृथा वर्ग्हो राजुन्वरिवः पूरवे कः ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે વज્રિન्-ઉત્તમ શાસ્ત્રોથી યુક્ત રાજન्-પ્રકાશક તથા ઇન્દ્ર-વિજય પ્રદાતા સભાના અધિપતિ ! જે આપના સપ્ત-સભા, સભાસદ્, સભાપતિ, સેના, સેનાપતિ, કર્મચારી અને પ્રજા એ સાત છે. તેની સાથે પ્રેમથી રહીને, શત્રુઓની સાથે યુધ્યન्-યુદ્ધ કરીને, જે કારણે તમે તે તે શત્રુઓના પુરઃ-નગરોનું દર્દઃ-વિદારણ કરો છો.

જે આપ અંહો-કરવા યોગ્ય રાજ્યના પુરુકુત્સાય-અનેક મનુષ્યોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પૂરવે-પૂર્ણ સુખને માટે યત्-જે વરિવઃ:-સેવન કરવા યોગ્ય પદાર્થનું સુદાસે-ઉત્તમ દાતા મનુષ્યોથી યુક્ત દેશમાં બર્હિઃ-અન્તરિક્ષની ન-સમાન કઃ-કરો છો યત्-જે વृથા-વ્યર્થ કામ કરનાર મનુષ્ય હોય, ત્વત्-તને વર્ક-વર્જિત કરો છો, એ કારણે અમારા સર્વના સત્કાર કરવા યોગ્ય છો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય સંસારના કલ્યાણ માટે મેઘને નષ્ટ કરી નીચે (જળદૃપમાં) વરસાવે છે, તેમ સર્વના અધિપતિ સભાપતિ (= રાજા) સર્વ પ્રાણીઓનું હિત સિદ્ધ કરે. (૭)

ત્વं ત્યાં ન ઇન્દ્ર દેવ ચિત્રામિષુમાપો ન પીપયુઃ પરિજ્મન्।

यયા શૂર પ્રત્યસ્મભ્યં યંસિ ત્મનુમૂર્જં ન વિશ્વધુ ક્ષરધ્યૈ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્યુત્ સમાન પરિજ્મન्-સર્વત્રથી દુષ્ટોનો નાશ કરનાર, વિશ્વધુ-વિશ્વને ધારણ કરનાર, શૂર-નિર્ભય દેવ-વિદ્યા અને શિક્ષાનો પ્રકાશ કરનાર અને ઇન્દ્ર-સુખ પ્રદાતા સભાધ્યક્ષ ! જે ત્વમ्-આપ યયા-જેથી ન:-અમારા ત્મનમ्-આત્માને ક્ષરધ્યૈ-સંચલિત-ચલાયમાન થવા માટે ઊર્જમ્-અન્ન અને પરાકમની ન-સમાન યંસિ-દુષ્ટ કર્મથી રોકી દો છો. ત્વમ्-તે ચિત્રામ-અદ્ભુત સુખોને કરનારી ઇષમ्-ઈશ્છા તથા અન્નને અસ્મભ્યમ्-અમારા માટે આપો ન-જળની સમાન પ્રતિપીપયઃ-વારંવાર પાન કરાવો છો, તેમ અમે પણ આપને સારી રીતે પ્રસન્ન કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ અન્ન ભૂખને અને જળ તરસને નિવૃત્ત કરીને સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, તેમ સભાધ્યક્ષ આદિ પ્રજાને સુખી કરે. (૮)

અકારિ ત ઇન્દ્ર ગોતમેભિબ્રહ્માણ્યોક્તા નમસ્તા હરિભ્યામ्।

ऋગ્વેદભાષ્ય

સુપેશાં વાજુમા ભરા નઃ પ્રાતર્ક્ષ્ય ધિયાવસુર્જગમ્યાત् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાધ્યક્ષ ! તે-આપની જે ગોત્તમેભિ:-વિદ્યાથી ઉત્તમ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરેલ શિક્ષિત પુરુષોથી નમસ્ત-અન્ન અને ધન હરિસ્યામ-બળ અને પરાક્રમથી જે ઓક્તા-સારી રીતે પ્રશંસિત બ્રહ્માણ-સર્વોત્કૃષ્ટ અન્ન અને ધનને અકારિ-કરો છો; તેઓની સાથે નઃ-અમારા માટે તેઓને જેમ ધિયાવસુઃ-કર્મ અને બુદ્ધિથી સુખોમાં વસાવનાર વિદ્વાન સુપેશાસમ-ઉત્તમરૂપ યુક્ત વાજમ-વિજ્ઞાન સમૂહને પ્રાત:-પ્રતિદિન જગમ્યાત્-પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્ત કરીએ અને તેને ધારણ કરીએ, તેમ આપ પૂર્વોક્ત સર્વને મક્ષુ-શીઘ્ર આભર-સર્વત્રથી ધારણ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વિત સૂર્ય આદિનાં રૂપમાં સમજ સંમારને પુષ્ટ કરે છે, તેમ સભાધ્યક્ષ આદિ પ્રજાને ઉત્તમ ધન આદિથી સંપન્ન કરે. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, સભાધ્યક્ષ અને અભિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તાર્થની સાથે પૂર્વ સૂક્તાર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૬૩)

સૂક્તા-૬૪

વૃષ્ણો શદ્ધીય સુમંખાય વેદસ્ત્રે નોથઃ સુવૃક્તિં પ્ર ભરા મુરુદ્ધ્યઃ ।

અષો ન ધીરો મનસા સુહસ્ત્યો ગિરઃ સમજે વિદથૈષ્વાભુવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે નોથઃ-સ્તુતિ કરનાર મનુષ્ય ! આભુવ:-સમ્યકું ઉત્પન્ન થનાર અપઃ-કર્મ અને પ્રાણીઓની સમાન ધીરઃ-સંયમિત વિદ્વાન ! સુહસ્ત્યઃ-ઉત્તમ હસ્તકિયાઓમાં કુશળમાં મનસા-વિજ્ઞાન અને મર્મદ્યઃ-વાયુના સાનિધ્યથી વિદથૈષુ-યુદ્ધાદિ યેષામય યજોમાં ગિરઃ-વાણી સુવૃક્તિમ-ઉત્તમતાથી દુષ્ટોને રોકનારી કિયાને સમજે-પોતાની ઈચ્છાથી ગ્રહણ કરું છું, તેમ તું પણ પ્રભર-ધારણ કર. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને, જેટલી યેષા, ભાવના, બળ, વિજ્ઞાન, પુરુષાર્થ, ધારણ, ત્યાગ, ઉચ્ચારણ શ્રવણ, વૃદ્ધિ, હાસ, ભૂખ અને તરસ આદિ થાય છે. તે સર્વ વાયુના નિમિત્તથી થાય છે, એમ જાણવું જોઈએ. જે રીતે એ વિદાને હું જાણું છું, તેમ તું પણ ગ્રહણ કર, એવો જદા ઉપદેશ કરવો જોઈએ. (૧)

તે જર્જિરે દિવ ક્રુષ્વાસે ઉક્ષણો રુદ્રસ્ય મર્યા અસુરા અરેપસઃ ।

પાવકાસઃ શુચ્યઃ સૂર્યો ઇવ સત્વાનો ન દ્રાપ્સિનો ઘોરવર્પસઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે લોકોને ઉચિત છે કે જે સ્ફુર્તય-જીવ અને પ્રાણ સંબંધી વાયુ દિવ:-પ્રકાશથી જર્જિરે-ઉત્પન્ન થાય છે, જે સૂર્યાઙ્વ-સૂર્યના કિરણોની સમાન ક્રષ્વાસઃ-શાનના હેતુ ઉક્ષણ:-સિંચન અને પાવકાસઃ-પવિત્ર કરનાર શુચ્યઃ-શુદ્ધ, જે સત્વાનઃ-બળ અને પરાક્રમ યુક્ત પ્રાણીઓની ન-સમાન, મર્યા-મરણધર્મયુક્ત, અસુરા-પ્રકાશરહિત, અરેપસઃ-પાપોથી પૃથ્વી દ્રાપ્સિનઃ-અનેક પ્રકારના મોહથી યુક્ત ઘોરવર્પસઃ-ભયંકર (ગુણ) વાયુના છે, તે-તેના સંગથી વિદ્વાદિ ઉત્તમ ગુણોનું ગ્રહણ

કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વરની સૃષ્ટિમાં સિંહ, હાથી અને મનુષ્ય આદિ બળવાન છે, તેમ પવન છે જેમ સૂર્યનાં કિરણો પવિત્ર કરનાર છે, તેમ વાયુ પણ છે. તેના વિના રોગ, સ્વાસ્થ્ય, મૃત્યુ તથા જન્મ આદિ વ્યવહારો થવા સંભવ નથી, તેથી મનુષ્યોએ તેના ગુણોને જ્ઞાનીને સર્વ કાર્યોમાં યોગ્ય રીતે તેનો સમ્યક્ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. (૨)

યુવાનો રુદ્રા અજરા અભોગધનો વવક્ષુરધ્રિગાવુઃ પર્વતા ઇવ।

દૃઢ્ઠા ચિદ્વિશ્વા ભુવનાનિ પાર્થિવા પ્ર ચ્યાવયન્તિ દિવ્યાનિ મુજ્મના॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે એ પર્વતાઇવ-પર્વત અને મેઘની સમાન ધારણ કરનાર યુવાનઃ-પદાર્થના મિશ્રણ અને પૃથક કરવામાં મહાન બળવાન અભોગનઃ:-ભોજન કરવા અને મરવાથી પૃથક, અધિગાવઃ:-કિરણો નહિ ધારણ કરનાર અર્થાત્ પ્રકાશ રહિત, અજરા:-જન્મ લઈને વૃદ્ધ થવું ફરી મરવું વગેરે કાર્યોથી રહિત તથા કારણારૂપથી નિત્ય, સ્થા:-જવર આદિની પીડાથી રડાવનાર વાયુ જીવોને વવક્ષુઃ રૂષ કરે છે. મજ્મના-બળથી પાર્થિવા-ભૂગોળ આદિ દિવ્યાનિ-પ્રકાશમાં રહેનાર સૂર્યલોક ચિત્-અને, વિશ્વા-સર્વ, ભુવનાનિ-લોક દ્વારા-દઠ અને સ્થિરને પણ પ્રચ્યાવયન્તિ-ચલાયમાન કરે છે, તે (વાયુ)ને વિદ્યાથી યથાવત્ જ્ઞાનીને કાર્યોમાં લગાવવો જોઈએ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જેમ મેઘ જળનો આધાર છે અને પર્વત ઓષ્ઠદિ આદિનો આધાર છે, તેમ એ પવન સંયોગ-વિભાગનો કર્તા, સર્વનો આધાર, સુખ-દુઃખનો નિમિત્ત, નિત્ય, દુપરહિત અને સ્પર્શગુણયુક્ત છે, તેમ જ્ઞાનવું જોઈએ. તેના વિના ભૂગોળ, જળ તથા અજિના સમૂહ અને તેના કણ=પરમાણું જવા-આવવા-સ્થિર રહેવામાં સમર્થ બની શકતા નથી. (૩)

ચિત્રૈરાજ્જિભિર્વંધે વ્યञ્જતે વક્ષઃસુ રુક્માં અધિ યેતિરે શુભે।

અંસેષ્વેષાં નિ મિમૃક્ષુર્કૃષ્ટયઃ સાકં જર્જિરે સ્વધ્યા દિવો નરઃ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે એ ઋષ્ટયઃ-ગમનાગમનશીલ તથા નરઃ-પદાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનાર પવન ચિત્રૈ:-આશ્ર્યરૂપ કિયા, ગુણ અને સ્વભાવ તથા અંજીભિ:-પ્રકટ કરવા આદિ ધનોથી શુભે-સુંદર વપુષે-શરીરના ધારણ અને પોષણને માટે વ્યજ્ઞતે-વિશેષ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે, જે વક્ષઃસુ-હદ્યોમાં રૂક્માન-વિદ્યુત્ તથા જઠરાજિના પ્રકાશોને અધિયેતિરે-યત્નપૂર્વક સિદ્ધ કરે છે સ્વધ્યા-પૃથિવી, આકાશ તથા અન્નાની સાકમ-સાથે જાયન્તે-ઉત્પન્ન થાય છે અને દિવઃ-સૂર્ય આદિના પ્રકાશોને ઉત્પન્ન કરે છે. એષામ-એ પવનોના યોગથી અંસેષુ-બળ અને પરાકમનું મૂળ સ્કર્ષોમાં નિમિમૃક્ષુ:-સર્વ પદાર્થ સમૂહને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તેને યથાવત્ રીતે જ્ઞાનીને પોતાના કાર્યોમાં પ્રયુક્ત કરો. (૪)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોએ આ પ્રકારના હિવ્ય ગુણોવાળા પવનોનું જ્ઞાન કરીને શુદ્ધ સુખ ભોગવવા જોઈએ. (૪)

ઇશાનુકૃતો ધૂનયો રિશાદસો વાતાન્વિદ્યુતુસ્તવિષીભિરક્રત ।

ऋગ્વેદભાષ્ય

दुहन्त्यूर्धर्दिव्यानि धूतयो भूमि पिन्वन्ति पयसा परिग्रयः ॥ ५ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! तमे जे ए ईशानकृतः-**श्वोने** ऐश्वर्ययुक्त करनार, **धुनयः**-धूणे वर्षावनार, वृक्षादिने कंपावनार, **रिशादसः**-**श्वोने** हुःभद्रायक रोगोनो नाश करनार, **धूतयः**-सर्व पदार्थोने कंपावनार अने **परिग्रयः**-सर्वत्रथी पदार्थोने शुष्क करनार वायु **तविषीभिः**-पोताना बणथी **विद्युतः**-विद्युत् आदिने अक्रत-उत्पन्न करे छे तथा जे **पयसा**-जण अने रसथी **ऊधः**-उधाने **दुहन्ति**-पूर्ण करे छे; जे **भूमिम्**-पृथिवी, **दिव्यानि**-शुष्क जण आदि वस्तु तथा उत्तम कार्योनुं **पिन्वन्ति**-सेवन अने सिंचन करे छे, **वातान्**-ते पवनोने जाणो. (५)

भावार्थः : हे मनुष्यो ! तमारा माटे ईश्वर वायुना गुणोनो उपदेश करे छे. कथित अने अकथित गुणयुक्त वायु, विद्युतनां उत्पादन द्वारा, वर्षा द्वारा तथा भूमि अने औषधि आदिना सिंचन द्वारा सर्व प्राणीओने सुख प्रदान करे छे, तेम जाणो. (५)

पिन्वन्त्युपो मुरुतः सुदानवः पयो धृतवद्विदथष्वाभुवः ।

अत्यं न मिहे वि नयन्ति वाजिनमुत्सं दुहन्ति स्तनयन्तमक्षितम् ॥ ६ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! तमे जेम **आभुवः**-सारी रीते उत्पन्न थनार तथा **सुदानवः**-उत्तम दानप्रदान हेतु **मस्तः**-पवन **विदथेषु**-यशोमां **धृतवत्**-धीनी समान **पयः**-जण अने रसने **पिन्वन्ति**-सेवन अने सिंचन करे छे. **मिहे**-वीर्य वृष्टिने माटे **अत्यम्**-धोडानी **न**-समान **अपः**-प्राण, जण अने अन्तरिक्षना अवयवोने **विनयन्ति**-अनेक प्रकारे प्राप्त करे छे. **उत्सम्**-अने झूवानी समान **अक्षितम्**-नाशरहित स्तनयन्तम्-शब्द करीने **वाजिनम्**-उत्तमवेगयुक्त पुरुषने **दुहन्ति**-पूर्ण करे छे, तेम करो अने तेने कार्योमां युक्त करो. (६)

भावार्थः : जेम यशोमां (प्रयोग माटे) धृत आदिनी हवि; खेतर अने पशु आदिनी दिविति कुवा अने धोडीमां वीर्य सेचनने माटे धोडो छे, तेमज विद्यानी साथे सम्यक् प्रयोग करेल पवन समस्त कार्योने सिद्ध करे छे. (६)

मुहिषासो मायिनश्चित्रभानवो गिरयो न स्वतवसो रघुस्यदः ।

मृगा इव हस्तिनः खादथा वना यदारुणीषु तविषीरयुग्धवम् ॥ ७ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! तमे **यत्**-जेम **महिषासः**-महान सेवन करवा योग्य गुणोथी युक्त **चित्रभानवः**-चित्र-विचित्र दीप्तिवाणा **मायिनः**-उत्तम भुजि होवाना कारणे **स्वतवसः**-पोताना बणथी बणवान रघुस्यदः-सारा स्वादने कारणे अने उत्तम चालन कियाथी युक्त **गिरयो न**-मेघोनी समान जणने तथा **हस्तिनः**-हाथी अने **मृगाइव**-बणवान हरणोनी समान वेगयुक्त वायु **वना**-जण अने वनोनुं **खादथ**-भक्षण करे छे, तेम ए **तविषीः**-बणोने **आस्त्रीषु**-प्राप्त थाय छे (अर्थात् जेमां सुख प्राप्त थाय छे.); ते

સેના અને યાનોની કિયાઓમાં **અયુધ્વમ्**-ઠીક રીતે વિચારપૂર્વક સંયુક્ત કરો. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા વાયુ વિના ગમન, ભોજન તથા યાનચાલન આદિ કર્મ કરી શકાતા નથી, એટલા માટે તે વાયુઓનો વિમાન અને નૌકા આદિ (યાનોમાં) સમ્યક્ પ્રયોગ કરીને અજિન અને જળના યોગથી યાનોનું શીધ સંચાલન કરવું જોઈએ. (૭)

સિંહા ઇવ નાનદતિ પ્રચેતસઃ પિશા ઇવ સુપિશો વિશ્વવૈદસઃ ।

ક્ષપો જિન્વન્તઃ પृષ્ઠતીભિર્દ્વાષ્પિભિઃ સમિત્સુબાધઃ શવુસાહિમન્યવઃ ॥૮॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે પ્રચેતસઃ-ઉત્તમ વિજ્ઞાન થવા માટે સુપિશઃ-સુંદર અવયવોને કરનાર સબાધઃ-પદાર્થોને પોતાના નિયમમાં રાખનાર અહિમન્યવઃ-મેઘની વર્ષાનું જ્ઞાન કરાવનાર વાયુ ઇત્-જ ઋષ્ટિભિઃ-વ્યવહારોને પ્રાપ્ત કરાવવા અને પૃષ્ઠતીભિઃ-પોતાના ગમનાગમન વેગાદિ ગુણોથી ક્ષપઃ-રાત્રિને સંજિન્વન્તઃ-દિપ્ત કરીને વિશ્વવૈદસઃ-સર્વ કર્માને પ્રાપ્ત કરાવનાર પવન શવસા-પોતાના બળથી સિંહા ઇવ-સિંહોની સમાન તથા પિશા ઇવ-મહાન બળયુક્ત હાથીઓની સમાન નાનદતિ-અત્યંત શબ્દ કરે છે, તેઓને કાર્યોની સિદ્ધિ માટે યથાવત્ સંયુક્ત કરો. (૮)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેટલા બળ, પરાક્રમ, જીવન, શ્રવણ અને મનન આદિ કર્મ છે, તે સર્વ પવન દ્વારા જ થાય છે, તેમ તમે આણો. (૮)

રોદસી આ વંદતા ગણશ્રિયો નૃષાચઃ શૂરાઃ શવુસાહિમન્યવઃ ।

આ વુન્ધુરેષ્વમત્તિર્ન દર્શાતા વિદ્યુન્ તસ્થૌ મરુતો રથેષુ વઃ ॥૯॥

પદાર્થ : ગણશ્રિયઃ-એકત્ર થઈને શોભાને પ્રાપ્ત થનાર, નૃષાચઃ-મનુષ્યોના કર્મોમાં સંયુક્ત કરનાર અને અહિમન્યવઃ-પોતાની વ્યાપિને જાણનાર શૂરાઃ-શૂરવીરની સમાન મસ્તઃ-શિલ્પવિદ્યાને જાણનાર ઋત્વિજ વિદ્વાનો જે અમતિર્ન-જેમ રૂપ તથા દર્શાતા-દર્શન યોગ્ય વિદ્યુત-વિદ્યુત તસ્થૌ-વિદ્યમાન રહે છે, તેમ વિદ્યમાન વાયુ બન્ધુરેષુ-યાન અને ધંત્રોના બંધનોમાં જે શવસા-બળથી રોદસી-પ્રકાશ અને ભૂમિને ધારણ કરે છે; તથા જે વઃ-તમારા રથેષુ-રથોમાં સંયુક્ત કરેલ કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે, તેનો અમારા માટે આવદત-ઉપદેશ કરો. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, સર્વ મૂર્ત દ્રવ્યોના આધ્યરરૂપ અને વીરતા તથા શિલ્પવિદ્યા સંબંધી કાર્યોનો નિમિત્ત ભૂત વાયુ જ છે; તેમ આણવું જોઈએ. (૯)

વિશ્વવૈદસો રુયિભિઃ સમોકસુઃ સંમિશ્લાસુસ્તવિષીભિર્વિર્ણિનઃ ।

અસ્તારુ ઇંબુ દધિરુ ગભસ્ત્યોરનુન્તશુષ્મા વૃષખાદયો નરઃ ॥૧૦॥

પદાર્થ : હે નરઃ-વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્યો ! તમે જે સમોકસઃ-જેનાથી સારી રીતે નિવાસ થાય છે સંમિશ્લાસઃ-અજિન આદિ ચાર તત્ત્વોની સાથે મળેલ ઇષુમ-ભાષ અને ઈચ્છા વિશેષ છોડીને ઋગવૈદભાષ્ય

वृषखादयः—२सोने वरसावनार अने पदार्थोने खानार **अनन्तशुष्मा**:-अनंत भणवान **विरप्सिनः**—महान **विश्ववेदसः**—सर्व पदार्थोनी प्राप्तिनो हेतु बनीने सर्व पदार्थोने अत्र-तत्र चलावनार वायु **रघ्यभिः**—**चक्षवर्ती राज्यनी शोभा आटि तथा तविषीभिः**—भण, पराकम, सेना आटि प्रजा तथा गभस्त्योः—**किरणयुक्त सूर्य अने प्रसिद्ध अग्निनी समान भुजाओमां बणो दधिरे-धारण करे छे, तेना गुणोने यथावत् जाणीने तेना द्वारा विद्या, शिक्षा तथा यान चलाववानी कियाओने ग्रहण करो.** (१०)

भावार्थः : मनुष्यो, विद्वानो विना अने वायु आटि पदार्थोनी विद्या विना व्यावहारिक अने पारमार्थिक सुख सिद्ध करी शक्ता नथी. (१०)

हिरण्ययेभिः पविभिः पयोवृथ उज्जिघन्त आपुथ्योऽु न पर्वतान्।

मुखा अयासः स्वसृतो ध्रुवच्युतो दुध्रकृतो मुरुतो भ्राजदृष्ट्यः ॥ ११ ॥

पदार्थः : हे विद्वान मनुष्यो ! तमे आपथ्यो न-सारी रीते **हिरण्येभिः**—सुवर्ण आटिना योगथी प्रकाशउप **पविभिः**—पवित्र चकोना रथथी मार्गभां चालवा समान **भ्राजदृष्ट्यः**—जेनाथी व्यवहार प्राप्त करावनारी कान्ति प्रसिद्ध थाय, **दुध्रकृतः**—धारण करनार भण आटिने उत्पन्न करनार, **ध्रुवच्युतः**—निश्चल आकाशथी चलायमान **स्वसृतः**—पोताना गुणोने प्राप्त करीने चालनार, **पयोवृथः**—जण अने रत्रिनी वृद्धि करनार, **मखाः**—यज्ञने योग्य अयासः—प्राप्त थवाना स्वभावथी युक्त **मस्तः**—पवन पर्वतान्-भेद अने पर्वतोने **उज्जिदमान्ते**-नष्ट करे छे, ते पवनोना गुणोने जाणीने पोतानां कार्योमां संयुक्त करो. (११)

भावार्थः : मनुष्योअ, जेना द्वारा वर्षा आटि थाय छे, ते पवनोनुं युक्तिपूर्वक सेवन करतुं जोईअ. (११)

घृषु पावकं वृनिन् विचर्षणिं रुद्रस्य सूनुं हुवसा गृणीमसि ।

रुजुस्तुरं तुवसुं मारुतं गुणमृजीषिणं वृषणं सश्रत श्रिये ॥ १२ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! जेम अमे **हवसा-दान** अने ग्रहणथी **श्रिये-विद्या, शिक्षा** अने चक्षवर्ती राज्यनी प्राप्तिने माटे जे **स्वस्य-मुख्य** वायुना **सूनुम्-पुत्र** समान विद्यमान **विचर्षणिम्**-भेद करनार तथा **वनिनम्-संग्राम** करनार **घृषुम्-धसवाना** स्वभावयुक्त **पावकम्**-पवित्र करनार **तवसम्-महाभणवान रजस्तुरम्-लोकोने शीघ्र चलावनार** **त्रष्णीषिणम्-उत्तम शुद्धि थवा** माटे अने **वृषणम्-वृष्टि** करनार **मास्तम्-पवनोना गणम्-समूहनो गृणीमसि-उपदेश** करे छे, तेने तमे पषा **सश्रत-जाणो.** (१२)

भावार्थः : वायु समुदाय विना कोईपछा व्यावहारिक किया थर्द शक्ती नथी, ऐवो निश्चय करीने मनुष्योअ अवश्य वायुविद्या ग्रहण करीने पोताना कार्यो सिद्ध करवा जोईअ. (१२)

**प्र नू स मर्तः शवसा जनाँ अति तस्थौ व ऊती मरुते यमावत ।
अर्वद्विर्वाजं भरते धना नृभिरापृच्छ्यं क्रतुमा क्षेति पुष्टिः ॥ १३ ॥**

पदार्थ : हे **मस्तः**:-युक्तिथी सेवन करेल वायुनी समान तमे **यम्**-जे मनुष्यनी **आवत्-रक्षा** आहि करो छो, **सः-ते मर्तः**-मनुष्य **ऊती-रक्षा** आहि सहित **शवसा-विद्या** अने क्रियायुक्त बण **अर्वद्विः**-धोडाओ अने **नृभिः**-मनुष्योनी साथे **वाजम्-वेग**, अन्न **वः-तमे जनान्**-मनुष्याहि प्राणीओ तथा **धना-धनोने पूजवा योग्य क्रतुम्-भुद्धि** अने कर्मने **नु-शीघ्र प्रभरते-सारी रीते धारण करीने, आक्षेति-सारी रीते निवासयुक्त करीने शरीर** अने आत्मा अन्तःकरणाथी **पुष्टिः-बणनी पुष्टि करीने तस्थौ-स्थिर थाय** छे. (१३)

भावार्थ : जे मनुष्य प्राण विद्याने आणीने तेनो उपयोग करे छे, ते बणवान अने प्रतिष्ठित बनीने हुःभो अने शत्रुओने दूर करीने श्रेष्ठ हाथी, धोडा, मनुष्य, धन अने बुद्धिथी युक्त थઈने सदा पुष्ट रहे छे. (१३)

**चक्रत्यं मरुतः पृत्सु दुष्टरं द्युमन्तं शुष्मं मधवत्सु धत्तन ।
धनस्पृतमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं तोकं पुष्येम् तनयं श्रुतं हिमाः ॥ १४ ॥**

पदार्थ : हे **मस्तः**-वायुसमान वर्तमान मनुष्यो ! जेम अमे **पुत्सु-सेनाओमां चक्रत्यम्-वारंवार करवा योग्य कार्योमां कुशण दुष्टरम्-हुःभी पार थवा योग्य द्युमन्तम्**-अति प्रकाशयुक्त शुष्मम्-सुकावनार बणने **मधवत्सु-प्रशंसित धनयुक्त राजकार्योमां धनस्मृतम्-धनथी प्रसन्न अने सेवाने प्राप्त थयेल उक्थ्यम्-कहेवा-सांभणवा योग्य विश्वचर्षणिम्-सर्वने जोवा योग्य तोकम्-पुत्र तथा **तनयम्-विद्वान पौत्रने प्राप्त थઈने शतं हिमाः**-हेमन्त ऋतुयुक्त सो वर्ष सुधी **पुष्येम्-बण** अने पराकम आहिथी पुष्ट बनीऐ, तेम कर्म करीने तमे पण सुखने **धत्तन-धारण** करो. (१४)**

भावार्थ : जेम विद्वानो द्वारा वायु विद्याना ग्रहणाने माटे युक्तिपूर्वक उपयोग (=प्रयोग) करवामां आवे छे, तेम अन्य पण आयरण करे. (१४)

**नू छिरं मरुतो वीरवन्तमृतीषाहं रुयिमुस्मासु धत्त ।
सहस्रिणं श्रुतिं शूशुवांसं प्रातर्मक्षु धियावसुर्जगम्यात् ॥ १५ ॥**

पदार्थ : हे **मस्तः**-पवन समान विद्यमान ! जेम विद्वानो **अस्मासु-अमारामां स्थिरम्-निश्चल वीरवन्तम्-प्रशंसित** वीर पुरुषोथी युक्त **ऋतिषाहम्-सत्यने सहन करनार रुयिम्-विद्या**, राज्य अने सुवर्ण आहि धनने धारण करे अने **धियावसुः**-बुद्धि तथा कर्माथी युक्त विद्वान जगम्यात्-शीघ्र प्राप्त **ऋग्वेदभाष्य**

થાય, તેમ તેઓને તમે પ્રાત:-પ્રતિદિન ભક્ષુ:-શીଘ્ર ધત્ત-ધારણ કરો. (૧૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અતિ પ્રશંસનીય, બુદ્ધિમાન અને વિદ્યા તથા પુરુષાર્થથી સંપન્ન વિદ્બાન મનુષ્ય વાયુ આદિ પદાર્થોથી પુષ્કળ સ્થાયી સુખોને સિદ્ધ કરીને આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ તમે પણ એ વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરીને આનંદ ભોગવો. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુના ગુણોનો ઉપદેશ કરવાથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૬૪)

સૂક્ત-૬૫

પ્રશ્ના ન તાયું ગુહા ચતન્તં નમો યુજાનં નમો વહન્તમ्।

સુજોષા ધીરાઃ પુરૈરનુ ગ્મન્નુપ ત્વા સીદુન્વિશ્વે યજત્રાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સર્વ વિદ્યાયુક્ત સભાપતિ ! વિશ્વે-સર્વ યજત્રાઃ-સંગતિ પ્રિય સજોષાઃ-સર્વ સમાન પ્રીતિનું સેવન કરનાર ધીરાઃ-બુદ્ધિમાન જનો પદૈઃ-પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત જે શુણોના નિયમો તેઓ દ્વારા ન-જેમ પશ્ચા-પશુને લઈ જઈ-જનાર તાયુમ-ચોરી કરીને આનંદિત થાય છે; તેમ જે ગુહા-ગુફામાં ચતન્તમ્-વ્યાપ્ત નમઃ-વજસમાન આજ્ઞાનું યુજાનમ્-સમાધાન કરનાર નમઃ-સત્કારને વહન્તમ્-પ્રાપ્ત કરીને ત્વા-આપને અનુગ્મન-અનુકૂળતાપૂર્વક પ્રાપ્ત તથા ઉપસીદન-સમીપ સ્થિત થાય છે, તે આપને અમે પણ પ્રાપ્ત થઈને આપની સમીપ સ્થિત થઈએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ ચોરના પગલાં જોઈને, ચોરને પકડીને (તેની પાસોથી) પશુ આદિ પદાર્થો લઈ/પડાવી લેવામાં આવે છે, તેમ આત્માની અંદર ઉપદેશ કરનાર, સવાર્ધાર અને જ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત કરીને તમે સંપૂર્ણ આનંદનો સ્વીકાર કરો/અપનાવો. (૧)

ऋતસ્ય દેવા અનુ વ્રતા ગુરુભૂવત્પરિષ્ટિદ્વાર્ણ ભૂમઃ।

વર્ધન્તીમાપઃ પુન્વા સુશિશ્વિમૃતસ્ય યોના ગર્ભે સુજાતમ્ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! ન-જેમ વિદ્બાનો પરિષ્ટિઃ-સર્વ રીતે શોધવા યોગ્ય દ્વાર્ણ-સૂર્યના પ્રકાશની સમાન ભુવત-ભનીને સર્વ પદાર્થોને દૃષ્ટિગોચર કરે છે, તેમ ઋત્સ્ય-સત્ય ધર્મ સ્વરૂપ આજ્ઞા વિજ્ઞાન થી વ્રતા-સત્યભાષણ આદિ વ્રત-નિયમોને અનુગુઃ-પ્રાપ્ત કરીને આચરણ કરે છે તથા જેમ એ ઋત્સ્ય-કારણરૂપી સત્યની યોના-યોનિ અર્થાત્ નિમિત્તમાં સ્થિત સુજાતમ્-સારી રીતે પ્રસિદ્ધ સુશિશ્વિમ્-શ્રેષ્ઠ અધ્યયન કરાવનાર સભાપતિની પન્વા-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય કર્મથી ઈમ્-પૃથિવીને આપઃ-જળ અને પ્રાણાની વર્ધન્તિ-વૃદ્ધિ કરીને જ્ઞાનયુક્ત કરી દે છે, તેમ અમે ભૂમ-ભનીએ અને તમે પણ બનો. (૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ પદાર્થો સારી રીતે દૃષ્ટિમાં આવે છે, તેમ વિદ્બાનોના સંગથી વેદવિદ્યાનું જ્ઞાન થતાં અને ધર્માચારણ કરવાથી પરમેશ્વર તથા વિદ્યુત આદિ પદાર્થો

પોતાનાં શુષ્ણા-કર્મ-સ્વભાવ સહિત સારી રીતે સાક્ષાત્ થઈ જાય છે. એમ તમે જાણો. (૨)

પુષ્ટિર્ણ રુણવા ક્ષિતિર્ણ પૃથ્વી ગિરિર્ણ ભુજ્મ ક્ષોદ્રો ન શંભુ।

અત્યો નાજ્મન્ત્ત્સર્ગપ્રતક્તઃ સિન્ધુર્ણ ક્ષોદ્રઃ ક ઈ વરાતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે મનુષ્ય તે પરમેશ્વરને રુણવા-સુખથી પ્રાપ્ત કરાવનાર પુષ્ટિ:-શરીર, આત્મા અને ઈન્દ્રિયોની પુષ્ટિની ન-સમાન ક્ષોદ્રઃ:-જળ, શાખ્મ-સુખસમ્પન્ન કરનારની ન-સમાન તથા અજ્મન-માર્ગમાં અત્યઃ-ઘોડાઓની સમાન સર્ગપ્રતક્તઃ:-જળનો સંકોચ-શોષિત કરનાર સિન્ધુ:-સમુદ્ર ક્ષોદ્રઃ:-જળની ન-સમાન ઇંમ-જાણવા અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પરમેશ્વર અને વિદ્યુત રૂપ અભિનિને કહેનું કોણ વિદ્વાન મનુષ્ય વરાતે-સ્વીકાર કરે છે ? (૩)

ભાવાર્થ : કોઈ વિદ્વાન હુર્લભ મનુષ્ય જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ અને વિદ્યુત તું વિશેષ જ્ઞાન તથા ઉપયોગ કરી શકે છે. જેમ સર્વોત્તમ પુષ્ટિ, પૃથ્વીનું રાજ્ય, મેધથી વૃષ્ટિ, ઉત્તમ જળ, શ્રેષ્ઠ ઘોડો અને સમુદ્ર (એ) બહુ જ સુખ આપે છે, તેમ જ પરમેશ્વર અને વિદ્યુત સમસ્ત આનંદોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. પરંતુ એ બન્નેને જાણનાર મહાવિદ્વાન મનુષ્ય હુર્લભ હોય છે. (૩)

જામિઃ સિન્ધૂનાં ભ્રાતેવ સ્વસ્ત્રામિભ્યાન્ રાજા વનાન્યત્તિ ।

યદ્વાત્જૂતો વના વ્યસ્થાદુગિનહેં દાતિ રોમા પૃથિવ્યાઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યત्-જે વાતજૂતઃ:-વાયુથી વેગને પ્રાપ્ત થયેલ અભિનિને અભિનિનિ વના-વનોનું દાતિ-છેદન કરીને તથા પૃથિવ્યા:-પૃથિવીનું હ-નિશ્ચયપૂર્વક રોમ-રોમ-રુંવાડાની સમાન છેદન કરે છે, તે સિન્ધૂનામ-સમુદ્ર અને નદીઓને જામિઃ-સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર બંધુ સ્વસ્ત્રામ-બેનોના ભ્રાતેવ-ભાઈની સમાન તથા ઇન્દ્રાન-હાથીઓની રક્ષા કરનાર માવતને રાજેવ-રાજાની સમાન વ્યસ્થાત-સ્થિત થઈને તથા વનાનિ-વનોનું વ્યત્તિ-અનેક રીતે ભક્ષણ કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે મનુષ્યો દ્વારા વાહન ચાલન ચાલન આદિ કાર્યોમાં વાયુના દ્વારા સમ્યક્ પ્રયુક્તા કરેલ અભિનિને સંચાલિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે અનેક કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે; એમ જાણવું જોઈએ. (૪)

શ્રસ્તિયપ્સુ હુંસો ન સીદુન્ક્રત્વા ચેતિષ્ઠો વિશામુષ્ભુર્ત ।

સોમો ન વૈધા ઋતપ્રજાતઃ પુશુર્ણ શિશ્રા વિભુર્દૂરેભાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે અપ્સ-જલોમાં હંસ:-હંસ પક્ષીની ન-સમાન સીદુન-જતાં, આવતાં, દૂખતાં, ઉધળતાં રહીને વિશામ-પ્રજાઓને ઉષ્ભુત-પ્રાપ્ત:કાળમાં બોધ કરાવવા તથા ક્રત્વા-પોતાની બુદ્ધિ અને કર્મથી ચેતિષ્ઠઃ-અત્યંત જ્ઞાન કરાવનાર સોમઃ-ઔષધિ સમૂહની ન-સમાન ઋતપ્રજાતઃ-અઠગ્વેદભાષ્ય

કારણથી ઉત્પન્ન થઈને વાયુ તથા જળમાં પ્રસિદ્ધ વેધા:-પુષ્ટ કરનાર શિશુના-વાછરડાં આદિથી પણુઃ-ગાય આદિની ન-સમાન વિભુઃ-વ્યાપક થઈને દૂરેભાઃ-દૂર દેશમાં દીપિયુક્ત વિદ્યુત આદિ અજિની સમાન શ્વર્સિતિ-પ્રાણ અને અપાન આદિને કરે છે, તેને શિલ્પ આદિ કાર્યોમાં સારી રીતે પ્રયુક્ત કરો. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યુત અજિ વિના કોઈ પણ પ્રાણીની વ્યવહાર સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી, તેમ એ (વિદ્યુદાજિન) વિદ્યા દ્વારા સમ્યક પરીક્ષાપૂર્વક કાર્યોમાં પ્રયુક્ત કરેલ, બહુ જ સુખોને સિદ્ધ કરે છે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, અજિરૂપ વિદ્યુત નાં વર્ણનથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૬૫)

સૂક્ત-૬૬

રુધિર્ન ચિત્રા સૂરો ન સુંદૃગાયુર્ન પ્રાણો નિત્યો ન સુનુઃ।

તક્વા ન ભૂર્ણિર્વના સિશકિત્ત પયો ન ધેનુઃ શુચિર્વિભાવો ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! આપ સર્વજનો રુધિર્-દ્વય સમૂહની સમાન ચિત્રા-આશ્રય ગુણયુક્ત સૂર્યની ન-સમાન સંદ્વક-સારી રીતે દેખાડનાર આયુઃ-જીવનની ન-સમાન પ્રાણઃ-સર્વ શરીરમાં રહેનાર નિત્યઃ-કારણરૂપથી અવિનાશી સ્વરૂપ વાયુની ન-સમાન સુનુઃ-કાર્યરૂપથી વાયુના પુત્રની સમાન વિદ્યમાન પયઃ-દૂધની ન-સમાન ધેનુઃ-દૂધાળી ગાય તક્વા-ચોરની ભૂર્ણિ-ધારણ કરનાર વિભાવા-અનેક પદાર્થોનો પ્રકાશ કરનાર શુચિઃ-પવિત્ર અજિ વના-વન અથવા કિરણોને સિશકિત્ત-સંયુક્ત થઈને તથા સંયોગ કરે છે, તેને યથાવત જાણીને કાર્યોમાં ઉપયુક્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે ઈશ્વરે પ્રજ્ઞાના હિતને માટે વિવિધ ગુણયુક્ત, અનેક કાર્યોમાં ઉપયોગી અને સત્ય સ્વભાવવાળા અજિને રચેલ છે; તેની સદા ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૧)

દાધાર ક્ષેમમોક્તો ન રુણ્વો યવો ન પુક્વો જેતા જનાનામ्।

ऋષિર્ન સ્તુભ્વા વિક્ષુ પ્રશુસ્તો વાજા ન પ્રીતો વયો દધાતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે મનુષ્ય ઓકઃ-ધરની ન-સમાન રુણઃ-રમણીય સ્વરૂપ પુક્વાઃ-પાકા યવઃ-સુખ કરાવનાર જવની ન-સમાન ઋષિઃ-મંત્રોના અર્થને જાણનાર વિદ્વાનની ન-સમાન સ્તુભ્વા-સત્કારને યોગ્ય વાજી-વેગવાન ધોડાઓની સમાન પ્રીતઃ-કુમણીય-સુંદર વિક્ષુ-પ્રજ્ઞાઓમાં પ્રશસ્તઃ-શ્રેષ્ઠ જનાનામ-મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓને જેતા-સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર વયઃ-જીવન દધાતિ-ધારણ કરે છે, તે ક્ષેમમ-રક્ષાને દાધાર-ધારણ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય જીવનના કારણભૂત બ્રહ્મયર્થ આદિને સમ્યક જાણીને કાર્યની સિદ્ધિ માટે તેને સમ્યક પ્રયોગ કરે છે અને ઉચિત આહાર-વિહાર માટે ઉપયોગી પદાર્થોને ધારણ કરે છે, તે

દીવાયુ બનીને સદા સુખી રહે છે. (૨)

**दुरोक्षोचिः क्रतुर्न नित्यौ जायेव योनावरं विश्वस्मै।
चित्रो यदभ्राट्शवेतो न विक्षु रथो न रुक्मी त्वेषः समत्सु॥ ३ ॥**

પદાર્� : યત्-જે મનુષ્ય ક્રતુ:-બુદ્ધિ અને કર્મની ન-સમાન નિત્ય:-અવિનાશી સ્વભાવ જાયેવ-ભાર્યા-પત્નીની સમાન યોનૌ-કારણરૂપમાં અરમ्-અલંકર્તા શ્રેતઃ-શુદ્ધ શુક્લવર્ણની ન-સમાન વિક્ષુ-પ્રજાઓમાં શુદ્ધ કરનાર રથઃ-સુવર્ણાદિશી નિર્મિત વિમાનાદિ યાનની ન-સમાન રૂક્મી-રુચિકારક કર્મ અને ગુણયુક્ત દુરોકશોચિ:-દૂર સ્થાનમાં દીપિયુક્ત વિશ્વસ્મૈ-સર્વ જગતમાં સુખ કરનાર સમત્સુ-સંગ્રામોમાં ચિત્રઃ-અદ્ભુત સ્વભાવયુક્ત અભ્રાટ-સ્વયં પ્રકાશમાન હોવાથી શુદ્ધ ત્વેષઃ-પ્રદીપ સ્વભાવયુક્ત છે, તે જ ચક્વર્તી રાજા થવાને યોગ્ય બને છે. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ (એ આણવું જોઈએ કે) જે જ્ઞાન અને કર્મની સમાન સદા વર્તમાન રહેનાર, અનુકૂળ સ્ત્રીની સમસ્ત સુખોના નિર્મિત સૂર્યની સમાન પ્રકાશ કરનાર, અદ્ભુત, રથની સમાન મોક્ષમાર્ગ પર લઈ જનાર અને વીરની સમાન યુદ્ધોમાં વિજય કરનાર હોય છે, તે જ રાજ્ય-લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

**સેનેવ સૂષ્ટામે દધુત્યસ્તુર્ન દિવ્યુત્ત્વેષપ્રતીકા ।
યુમો હુ જાતો યુમો જનિત્વં જારઃ કનીનાં પતિર્જનીનામ् ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! તમે જે સેનાપતિ યમ:-નિયમ કરનાર જાતઃ-પ્રકટ યમઃ-સર્વથા નિયમકર્તા જનિત્વમ्-જન્માદિ કારણયુક્ત કનીનામ्-કન્યા સમાન રહેલ રાત્રિઓનો જારઃ-આયુનો હનનકર્તા સૂર્યની સમાન જનીનામ्-ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાઓની પતિ:-પાલનકર્તા સૂષ્ટા-પ્રેરિત સેનેવ-સારી શિક્ષાને પ્રાપ્ત થયેલી વીરપુરુષોનો વિજય કરનારી સેનાની સમાન અસ્તુ:-શત્રુઓ પર શાસ્ત્ર-અસ્ત્ર ચલાવનાર ત્વેષપ્રતીકા-અપરિપક્વ વિદ્યુત્-વીજળીની સમાન અમમ्-વિજાનયુક્ત જનને દધાતિ-ધારણ કરે છે, તેનું સેવન કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યા તથા પૂર્ણ પ્રયત્ન દ્વારા સુશિક્ષિત સેના શત્રુઓને જીતીને વિજય પ્રાપ્ત કરે છે અને જેમ ધનુર્વંદના જ્ઞાતાઓ શત્રુઓ પર શાસ્ત્ર અસ્ત્ર ચલાવીને તેને છિન-બિન કરીને નાચ કરે છે; તેમ ઉત્તમ સેનાપતિ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરી નાખે છે, તેમ મનુષ્યોએ આણવું જોઈએ. (૪)

**તં વશ્વરાથા વું વસુત્યાઽસ્તં ન ગાવો નક્ષત્રં દુદ્ધમ् ।
સિન્ધુર્ન ક્ષોદુઃ પ્ર નીચીરૈનોન્વન્ત ગાવઃ સ્વર્દૂશીકે ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : જે ચરાથા-ચર-ગતિરૂપ વસુત્યા-વાસ કરવા યોગ્ય પૃથિવીની સાથે વિદ્યમાન ગાવઃ-અર્ગવેદભાષ્ય

ગાય ન-જેમ અસ્તમ-ધરને નક્ષત્રે-પ્રાપ્ત થાય છે.

જેમ ગાવ:-કિરણ સ્વર્દીશીકે-દર્શન માટે વ્યવહારમાં ઇદ્વમ-સૂર્યને નક્ષત્રે-પ્રાપ્ત થાય છે.

ન-જેમ સિન્ધુ:-સમુદ્ર નીચી:-નીચેના ક્ષોદ:-જળને પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ વઃ-તમે લોકોને પ્રૈનોત્-પ્રાપ્ત થાઓ છો; તેની સેવા અમે કરીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે એ રીતે પરમેશ્વરનું સમ્યક સેવન કરીને વિદ્યુત ને સિદ્ધ કરે છે, તેઓને જેમ ગાય ધરને તથા કિરણો સૂર્યને પ્રાપ્ત થાય છે, એ જ રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

જેમ મનુષ્ય સમુદ્રને પ્રાપ્ત કરીને અનેક કાર્યો સંપન્ન કરે છે, તેમ સજજનોએ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરીને તથા વિદ્યુત વિદ્યાને (યથાવત) સિદ્ધ કરીને સર્વને સુશોભિત કરવા જોઈએ (અર્થાત તે વિદ્યા દ્વારા પોતાની સર્વ કામનાઓ-ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવી જોઈએ.) (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર અને અજિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૬૬)

સૂક્ત-૬૭

વનેષુ જાયુર્મતેષુ મિત્રો વૃણીતે શ્રુદ્ધિં રાજેવાજુર્યમ् ।

ક્ષેમો ન સાથુઃ ક્રતુર્ન ભુક્રો ભુવત્સ્વાધીર્હેતા હવ્યવાદ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે વિદ્બાન વનેષુ-સમ્યક સેવન કરવા યોગ્ય પદાર્થ જાયુઃ-જીતવા માટે સૂર્યની સમાન અજુર્યમ-યુદ્ધ વિદ્યાની સંગ સેનાની સમાન યોગ્ય શ્રુદ્ધિમ-શીધતા કરનારને રાજેવ-રાજાની સમાન ક્ષેમ:-રક્ષક, સાથુઃ-સત્પુરુષની સમાન ભદ્રઃ-કલ્યાણકારી, ક્રતુર્ન-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને કર્મકર્તાની સમાન સ્વાધીઃ-સારી રીતે ધારણ કરનાર, હોતા-દાતા તથા અનુગ્રહ કરનાર અને હવ્યવાદ-આદાન-પ્રદાન યોગ્ય પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનાર ભુવત-હોય; તથા ધર્માત્મા મનુષ્યોનો વૃણીતે-સ્વીકાર કરે, તેનું સદા સેવન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે, કે-વિદ્બાનોનો સંગ કરીને સદા આનંદ ભોગવવો જોઈએ. (૧)

હસ્તે દધાનો નૃમ્ણા વિશ્વાન્યમે દેવાન્ધાદગુહો નિષીદન् ।

વિદન્તીમત્ર નરો ધિયંધા હૃદા યત્તસ્થાન્મન્ત્રાં અશંસન् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્-જે નરઃ-પ્રાપ્તિ કરનાર મનુષ્ય જેમ ધિયન્યઃ-પ્રજા-બુદ્ધિ અને કર્મને ધારણ કરનાર વિદ્બાનો તસ્થાન-વિદ્યાઓને તીક્ષ્ણ કરનાર મન્ત્રાન-વેદનાં અવયવો તથા વિચારણી મન્ત્રોને વિદન્તિ-જાણો છે. અશંસન-સ્તુતિ કરે છે.

જેમ દાતા-ઉદાર મનુષ્ય હસ્તે-હાથમાં વિશ્વાનિ-સમસ્ત નૃમ્ણા-ધનને દધાનઃ-ધારણ કરીને અન્ય સુપાત્ર મનુષ્યોને પ્રદાન કરે છે.

જેમ ગુહા-સર્વ વિદ્યાઓથી યુક્ત બુદ્ધિમાં નિષીદન-સ્થિત રહેલ ઈશ્વર અથવા યોગી વિદ્વાન અત્ર-
એ અમે-વિજ્ઞાન આદિમાં દેવાન-વિદ્વાન હિવ્ય ગુણોને ધાત્-ધારણ કરે છે, તેમ-તેવા બને છે, તેઓ
અત્યંત આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે અન્તર્યામી ઈશ્વર આત્મામાં સત્ય અને અસત્યનો ઉપદેશ કરે
છે અને જે બહારના અધ્યાપક તથા વિદ્વાન છે તેને છોડીને-સિવાય કોઈપણ અન્યની ઉપાસના અને
સંગ કરવો નહિ. (૨)

અંજો ન ક્ષાં દ્વાધાર પृથિવીં તુસ્તમ્ભ દ્વાં મન્ત્રેભિઃ સુત્વૈः।

પ્રિયા પ્રદાનિ પુશ્રો નિ પાહિ વિશ્વાયુરગને ગુહા ગુહં ગાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અમે-પૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત વિદ્વાન ! તું જેમ પરમાત્મા સત્ત્વૈ:-સત્ય લક્ષ્ણોથી પ્રકાશિત
જ્ઞાનયુક્ત મન્ત્રેભિઃ:-વિચારોથી ક્ષામ-ભૂમિને દ્વાધાર-પોતાના બળથી ધારણ કરે છે, પૃથિવીમ-અન્તરિક્ષમાં
સ્થિત જે અન્ય લોક દ્વામ-તથા પ્રકાશમય સૂર્યાદિ લોકોને તુસ્તમ્ભ-પ્રતિબંધયુક્ત કરે છે તથા પ્રિયા-
પ્રીતિકારક પ્રદાનિ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય જ્ઞાનોને પ્રાપ્ત કરાવે છે, ગુહા-બુદ્ધિમાં સ્થિત રહેલ ગુહમ-ગૂઢ
વિજ્ઞાન અંદરના સ્થાનમાં ગા:-પ્રાપ્ત થાય અથવા થાય છે, પશ્ચાત:-બંધનથી અમારી રક્ષા કરે છે, તેમ
ધર્મથી પ્રજાની નિયાહિ-નિરંતર રક્ષા કર; અને અંજો ન-ન્યાયકારી ઈશ્વર સમાન બન. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ પરમેશ્વર પોતાના વિજ્ઞાન અને બળાદિ ગુણોથી સમસ્ત સંસારને ધારણ કરે છે,
જેમ પ્રિય મિત્ર પોતાના મિત્રને હૃદયબંધનથી પૃથ્યક કરીને પ્રિય સુખ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને જેમ અન્તર્યામી
રૂપથી (= અજ) પરમેશ્વર જીવ આદિને ધારણ કરીને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ જ સભાપતિ સત્ય ન્યાયથી
રાજ્યને તથા સૂર્ય પોતાનાં આકર્ષણ આદિ ગુણોથી જગતને ધારણ કરે છે. (૩)

ય ઈં ચિકેતુ ગુહા ભવન્તુમા યઃ સુસાદુ ધારામૃતસ્ય।

વિ યે ચૃતન્ત્યૂતા સપન્તુ આદિદ્વસૂનિ પ્ર વંવાચાસ્મૈ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ય:- જે મનુષ્ય ગુહા-બુદ્ધિ તથા વિજ્ઞાનમાં ઈમ-વિજ્ઞાનસ્વરૂપ ભવન્તમ-વિજ્ઞાનસ્વરૂપ જગદીશ્વર
તથા સભાધ્યક્ષને ચિકેત-જાપો છે, યઃ:-જે ઋત્સ્વ-સત્યવિજ્ઞાન ચારેય વેદો તથા જળની ધારામ-વાણી
અને પ્રવાહને આસસાદ-પ્રાપ્ત કરાવે છે; ચે-જે મનુષ્ય ઋત્સ્વ-સત્યને સપન્તઃ-સંયુક્ત કરીને વસૂનિ-
વિજ્ઞાન, સુવર્ણ આદિ ધનને વિચૃતન્તિ-ગ્રન્થિયુક્ત કરે છે. જે માટે પરમેશ્વરે પ્રવંચન-કહેલ છે, આત્-
એની પાછળ ઇત્-તેને માટે સર્વ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરની ઉપાસના તથા વિજ્ઞાન અને સત્ય વિજ્ઞાન અને આચરણ વિના કોઈને પણ
નિર્વિઘ્ન રૂપથી સમ્યક સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. (૪)

વિ યો વીરુત્સુ રોધન્મહિત્વોત્પ્રજા ઉત્પ્રસૂષ્ણન્તઃ।

चित्तिरुपां दमे विश्वायुः सद्वैव धीराः सुंमाय चक्रः ॥ ५ ॥

पदार्थ : धीराः-शानवान विद्वानो ! संमाय-सारी रीते मानीने सद् मेव-जेम घर अने संग्रामने माटे जे लाभ चक्रः-करे छे, तेम यः-जे जगदीश्वर अने विद्युत् महित्वा-सत्कार करीने वीस्त्सु-रथना विशेषथी निरोध प्राप्त थयेल कारण कार्य द्रव्योमां प्रजाः-प्रजा विरोधत्-विशेष करीने आयरण करे छे, जे उत्-प्रसूष-उत्पन्न थनारमां पश अन्तः-भध्यमां विद्यमान छे, जे उत्-विश्वायुः-पूर्ण आयुयुक्त पश चित्तिः-सम्यक् जाणनार दमे-शान्तियुक्त घर तथा अपाम्-प्राण अने जणनी भध्यमां प्रजाने धारण करे छे, तेनी सारी रीते सेवा करो. (५)

भावार्थ : मनुष्योऽमे, जे अन्तर्यामी दृपथी तथा दृप अने वेग आदि गुणो होवाना कारणो प्रजाओमां व्याप्त थईने तेने सम्यक् नियंत्रित करे छे, ते जगदीश्वरनी उपासना करीने तथा कार्योमां विद्युत् नो सम्यक् प्रयोग करीने, जेम विद्वान जनो घरमां रहीने तथा युद्धमां शत्रुओने अतीने सुखी रहे छे, तेम सुखी रहेवुं ज्ञेयो. (५)

संगति : आ सूक्तमां ईश्वर, सभाध्यक्ष अने विद्युत् अग्निना गुणोनुं वर्णन होवाथी पूर्व सूक्तार्थनी साथे आ सूक्तार्थनी संगति जाणवी ज्ञेयो. (६७)

सूक्ता-६८

**श्रीणनुप स्थाद्विं भुरुण्युः स्थातुश्चरथम् कृतू न्वृण्णोत् ।
परि यदेषामेको विश्वेषां भुवद्वेवो देवानां महित्वा ॥ १ ॥**

पदार्थ : यत्-जे भुरुण्युः-धारण अने पोषण करनार श्रीणन्-परिपक्व करीने मनुष्य दिवम्-प्रकाशक परमेश्वर अने विद्युत् अग्निथी उपस्थात्-उपस्थित थाय अने स्थातुः-स्थावर, चरथम्-जंगम तथा अक्तून्-प्रकट प्राप्त करवा योग्य पदार्थोने पर्यूण्णोत्-आच्छादन अने स्वीकार करे छे; ते एषाम्-ए विद्यमान विश्वेषाम्-समस्त देवानाम्-विद्वानोनी भध्यमां एकः-सहायरहित देवः-दिव्यगुणयुक्त महित्वा-पूजाने सत्कारने प्राप्त थईने विभुवत्-वैभव अर्थात् ऐश्वर्यने प्राप्त थाय छे. (१)

भावार्थ : कोईपछि मनुष्य ईश्वरनी उपासना कर्या विना अने विद्युत् विद्यानो आश्रय प्राप्त कर्या विना आध्यात्मिक अने सांसारिक सुख प्राप्त करी शकतो नथी. (१)

**आदित्ते विश्वे क्रतुं जुषन्तु शुष्काद्यदेव जीवो जनिष्ठाः ।
भजन्तु विश्वे देवत्वं नाम त्रृत्वं सपन्तो अमृतमेवैः ॥ २ ॥**

पदार्थ : हे देव-जगदीश्वर आपनो आश्रय यत्-जे विश्वे-सर्व जनिष्ठाः-अतिज्ञान युक्त सपन्तः-एक संमत विद्वानजन एवैः-प्राप्तिकारक गुणो अने शुष्कात्-धर्मानुषानना तपथी ते-आपना देवत्वम्-

દિવ્યગુણ પ્રાપ્ત કરનાર ક્રતુમ्-બુદ્ધિ અને કર્મ નામ-પ્રસિદ્ધ અર્થયુક્ત સંજ્ઞાને સિદ્ધ જુષન્ત-પ્રીતિથી સેવા કરે તેઓ ઋગ્-સત્યરૂપનું ભજન્ત-સેવન કરે છે, તેમ અમૃતમ्-મોક્ષને જીવઃ-ઈચ્છાદિ ગુણયુક્ત ચેતન સ્વરૂપ મનુષ્ય આત्-એની અનન્તર ઇત્-જ એ સર્વને પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો પરમેશ્વરની ઉપાસના અને તેની આજ્ઞાના પાલન વિના વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૨)

ऋતસ્ય પ્રેષા ઋતસ્ય ધીતિર્બિશ્વાયુર્વિશ્વે અપાંસિ ચક્રઃ ।

યस્તુભ્યં દાશાદ્યો વા તે શિક્ષાત્તસ્મै ચિકિત્વાત્રયિં દ્યસ્વ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે ઈશ્વર અને વિદ્યુત્ અગ્નિથી વિશ્વે-સર્વ પ્રેષા:-સારી રીતે જેની ઈચ્છા કરવામાં આવે છે, તે બોધસમૂહને પ્રાપ્ત થાય છે. ઋગ્-સત્યવિજ્ઞાન તથા કારણનું ધીતિઃ-ધારણ અને વિશ્વાયુઃ-સર્વ આયુ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો આશ્રય કરીને જે ઋગ્-સત્યરૂપ પ્રવાહથી સત્યની મધ્યમાં વિદ્યમાન વિદ્વાનો અપાંસિ-ન્યાયયુક્ત કામોને ચક્રઃ-કરે છે. યઃ-જે મનુષ્ય એ વિદ્યાને તુભ્યમ्-ઈશ્વરોપાસના, ધર્મ, પુરુષાર્થયુક્ત મનુષ્યને માટે દાશાત्-પ્રદાન કરે છે અને તેના દ્વારા ગ્રહણ કરે છે. યઃ-જે ચિકિત્વાન્-જ્ઞાનવાન મનુષ્ય તે-તારા માટે શિક્ષાત્-શિક્ષા કરે છે અને તારાથી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે તસ્મૈ-તેને માટે આપ રીતમ्-સુવર્ણાદિ ધન દ્યસ્વ-પ્રદાન કરો. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એ આણવું જોઈએ, કે ઈશ્વરની રચના વિના જડ કારણથી કોઈ કાર્ય સંપન્ન (થતું નથી) તથા નાશ પામતું નથી. આધાર વિના આધીય રહી શકતું નથી. કોઈપણ (મનુષ્ય) કર્મ વિના (ક્ષરભર) પણ રહી શકતો નથી. જે વિદ્વાન હોવાથી વિદ્યા આદિ થુભ યુણ પ્રદાન કરે છે અથવા જે તેનાથી ગ્રહણ કરે છે; તે (બન્ને)નો સત્કાર કરવો જોઈએ, અન્યોનો નહિ. (૩)

હોતા નિષત્તો મનોરપત્યે સ ચિન્નવાસાં પતી ર્યીણામ् ।

ઇચ્છન્ત રેતો મિથ્રસ્તનૂષુ સં જાનતુ સ્વૈર્દક્ષૈરમૂરાઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે નિષત્ત:-સર્વત્ર સ્થિત મનો:-મનુષ્યનાં અપત્યે-સંતાનમાં ર્યીણામ्-રાજ્યશ્રી આદિ ધનને હોતા-દેનાર છે. સઃ-તે ઈશ્વર, વિદ્યુત્ અગ્નિ આસામ्-એ પ્રજાઓનું પતિઃ-પાલન કરનાર છે.

હે અમૂરા:-મૂઢ-મૂર્ખતાદિથી ગુણોથી રહિત જ્ઞાનવાન સ્વૈઃ-પોતાના દક્ષૈઃ-શિક્ષા સહિત ચતુર આદિ ગુણોની સાથે તનૂષુ-શરીરોમાં વિદ્યમાન રહીને મિશ્રઃ-પરસ્પર રેતઃ-વિદ્યા અને શિક્ષારૂપી વીર્યનો વિસ્તાર કરીને તમે લોકો એની સમિચ્છન્ત-સમ્યક્ શિક્ષા કરો, ચિત્-તમે સમસ્ત વિદ્યાઓને નુ-શીધ જાનત-સારી રીતે જાણો. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પરસ્પર મિત્ર બનીને સમસ્ત વિદ્યાઓને શીધ જાણીને નિરંતર આનંદિત

રહેવું જોઈએ. (૪)

પિતુર્ન પુત્રાઃ ક્રતુं જુષન્ત શ્રોવ્ન્યે અસ્ય શાસે તુરાસઃ ।

વિ રાય ઔર્ણોદુર્ભાસઃ પુરુક્ષુઃ પિપેશ નાકું સ્તૂભિર્દમૂનાઃ ॥૫ ॥

પદાર્થ : યે-જે તુરાસઃ-સારા કર્માને શીધ કરનાર મનુષ્ય પિતુઃ-પિતાના પુત્રાઃ-પુત્રોની ન-સમાન અસ્ય-જગદીશ્વર અને સત્પુરુષની શાસમ-શિક્ષાને શ્રોવન-શ્રવણ કરે છે, તેઓ સુખી થાય છે.

જે દમૂનાઃ-શાન્તિયુક્ત પુરુક્ષુઃ-બહુ જ અન્નાદિ પદાર્થોથી પુક્ત સ્તૂભિઃ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ગુણોથી રાયઃ-ધનના વ્યૌર્ણોત્ત-સ્વીકારકર્તાનથા નાકમ-સુખનો સ્વીકાર કરીને અને દુરઃ-હિંસા કરનાર શત્રુઓના પિપેશ-અવયવો પૃથક પૃથક કરે છે, તેની સર્વ મનુષ્યો સેવા કરે. (૫)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર અને આપતજનોની આશાના પાલન વિના કોઈ મનુષ્યને જરા પણ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. જિતેન્દ્રિયતા આદિ વિના પણ કોઈ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી મનુષ્યોએ એ સર્વતું સદા સેવન કરવું જોઈએ. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર અને અર્જિના ગુણનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૬૮)

સૂક્ત-૬૮

શુક્રઃ શુશુક્વાં ઉષો ન જારઃ પુપ્રાઃ સમીચી દિવો ન જ્યોતિઃ ।

પરિ પ્રજાતઃ ક્રત્વા બભૂથું ભુવો દેવાનાં પિતા પુત્રઃ સન् ॥૧ ॥

પદાર્થ : જે મનુષ્ય ઉષઃ-પ્રભાત વેળાના જારઃ-આયુનાશક સૂર્યની ન-સમાન શુક્રઃ-વીર્યવાન, શુદ્ધ શુશુક્વાન-શુદ્ધ કરનાર પુપ્રાઃ-પોતાની વિદ્યાથી પૂર્ણ ભુવઃ-ભૂમિનાં મધ્યમાં દિવઃ-પ્રકાશથી સમીચી-પુણીને પ્રાપ્ત થયેલ જ્યોતિઃ-દીપ્તિની ન-સમાન પરિ-સર્વ પ્રકારે પ્રજાતઃ-પ્રસિદ્ધ, ઉત્પન્ન, ક્રત્વા-ઉત્તમ બુદ્ધિ અને કર્મની સાથે દેવાનામ-વિદ્વાનોના પુત્રઃ-પુત્રની સમાન ભણનાર સર્વ વિદ્યાઓને ભણીને પિતા-ભણાવનાર બભૂથ-બને છે; તેનું સર્વ મનુષ્યોએ સેવન કરવું જોઈએ. (૧)

ભાવાર્થ : કોઈપણ (મનુષ્ય) વિદ્યાથી-ભાવ વિના વિદ્વાન બની શકતો નથી. વિદ્વિત આદિની વિદ્યા તથા તેના ઉચ્ચિત પ્રયોગ વિના મહાન સુખનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૧)

વૈધા અદૃપ્તો અગ્નિવર્જાનનૂર્ધર્ન ગોનાં સ્વાદ્વા પિતુનામ् ।

જને ન શેવ આહૂર્યઃ સન્મધ્યે નિષ્ઠતો રુણવો દુરોણે ॥૨ ॥

પદાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ જે ગોમાન-ગાયોના ઊધઃ-દૂધના સ્થાન (= આવ/અંચળ)ની ન-સમાન ગ્રહિવદભાષ્ય

जने-गुणोथी उत्तम सेववा योग्य मनुष्यमां शेवः-सुख करनारनी न-समान वेधाः-पूर्ण शानयुक्त अदृप्तः-मोहरहित स्वादम्-स्वादिष्ठ पितृनाम्-अन्नोना भोक्ता दुरोणे-धरमां रण्वः-रभण करनार आहुर्यः-आहुवान करवा योग्य सभानी मध्यमां निषत्तः-रहेल विजानन्-सर्व विद्यानो अनुभव करीने अग्निः-अग्निनी समान शानप्रकाशथी युक्त सभाध्यक्ष छ; तेनुं सदा सेवन करो. (२)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जेम गायोनुं दूधस्थान (=आव) अने जेम विद्वान मनुष्य सर्वना हितकारी होय छ, तेम शुभ गुणोथी संपन्न, सभा आटिमां विराजमान सभा आटिना अध्यक्ष आटि तमे सर्वने सुखी करो. (२)

पुत्रो न जातो रुण्वो दुरोणे वाजी न प्रीतो विशो वि तारीत्।

विशा यदहु नृभिः सनीङ्गा अग्निर्देवत्वा विश्वान्यश्याः ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे मनुष्य ! यत्-जे अग्निः-अग्निनी समान सभाध्यक्ष दुरोणे-धरमां जातः-उत्पन्न थयेल पुत्रः-पुत्रनी न-समान रण्वः-रभणीय वाजी-अश्वनी न-समान प्रीतः-आनन्ददायक विशः-प्रज्ञाने वितारीत्-दुःखोथी मुक्त करावे छ; अह्व-व्याप्त थनार व्यवहारमां सनीङ्गा:-समान स्थान विशः-प्रज्ञाओने विश्वानि-सर्व देवत्वा-विद्वानोना गुण अने कर्माने प्राप्त करे छ, तेने तुं अश्याः-प्राप्त था. (३)

भावार्थ : मनुष्योने विज्ञान अने विद्वानोना संग विना आश्रय विना सर्व सुख प्राप्त थई शक्ता नथी, अम आशतुं औઈअ. (३)

नकिष्ट एता ब्रता मिनन्ति नृभ्यो यदेभ्यः श्रुच्छिं चकर्थै ।

ततु ते दंसो यदहन्समानैर्नृभिर्यद्युक्तो विवे रपांसि ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! जे ते-आपना एता-ऐ ब्रता-ब्रतो छ, तेनी कोई पश नकिः मिनन्ति-हिंसा हनन करी शक्ता नथी. यत्-जे आप एभ्यः-ऐ नृभ्यः-मनुष्योने माटे यत्-जे श्रुच्छिम्-शीघ्र सत्य विद्यासमूहने चकर्थ-करो छो; अने अपांसि-सत्कर्म अने व्यक्त उपदेशयुक्त वयनोने विवे:-प्राप्त करो छो; तथा यत्-जे ते-आपना इदम्-ऐ समानैः-विद्यादि गुणोनी समान नृभिः-मनुष्योनी साथे दंसः-कर्म छ, तत्-तेने तु-कोई मनुष्य नकि + अहन्-हनन करी शक्ता नथी. जे युक्तः-युक्त बनीने आप करो छो, तेने अमे पश सत्य ज जाणीअे छीअ. (४)

भावार्थ : सर्व मनुष्योअ, जेम परमेश्वर अने आप विद्वान पक्षपातनो त्याग करीने मनुष्यादि (प्राणीओ) प्रत्ये सत्य उपकारमय कर्मानी साथे प्रवृत्त थाय छ, तेम सदा प्रवृत्त थवुं औઈअ. (४)

उषो न जारो विभावोस्त्रः संज्ञातस्तुपुश्चकेतदस्मै ।

ऋग्वेदभाष्य

त्मना वहन्तो दुरो व्यृणवन्वन्त विश्वे स्वपूर्द्धशीके ॥ ५ ॥

पदार्थ : जे उषः-प्राप्तःकाणी न-समान जारः-हुःभनो नाश करनार उत्तः-किरणोनी समान संज्ञातस्तः-सम्यक् रूप जाणार विभावा-समस्त प्रकाश करनार छे, तेने मनुष्य चिकेतत्-जाणे. अस्मै-ते ईश्वर अने विद्वानने माटे सर्वोत्कृष्ट पदार्थ समर्पण करे.

हे मनुष्यो ! जेम आ रीते करीने विश्वे-समस्त विद्वानजनो त्मना-आत्माथी स्वः-सुख प्राप्त करावनार विद्यासमूहने वहन्तः-प्राप्त करीने दृशीके-दर्शन योग्य व्यवहारमां दुरः-शत्रुओने व्यृणवन्-मारे छे तथा सज्जनोनी प्रशंसा करे छे, तेम तमे पण शत्रुओने मारो अने नवन्त-सज्जनोनी स्तुति करो. (५)

भावार्थ : जे सूर्यनी समान समस्त विद्याओना प्रकाशक अने अग्निनी समान समस्त हुःभोने बाणनार-दाहक परमेश्वर अथवा विद्वान छे, तेनो आत्मरूपथी आश्रय लईने तथा हुष्ट व्यवहारोनो त्याग करीने, मनुष्योंसे सत्यव्यवहारमां सदा सदा सुख प्राप्त करवुं जोईये. (५)

संगति : आ सूक्तमां विद्वान, विद्युत् अने ईश्वरना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तार्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाणावी जोईये. (६८)

सूक्ता-७०

वुनेम पूर्वीर्यो मनीषा अग्निः सुशोको विश्वान्यश्याः ।

आ दैव्यानि ब्रता चिकित्वाना मानुषस्य जनस्य जन्मे ॥ १ ॥

पदार्थ : अमे जे सुशोकः-उत्तम दीप्तियुक्त चिकित्वान्-ज्ञानवान अग्निः-ज्ञानादि गुणयुक्त अर्यः-ईश्वर अथवा मनुष्य मनीषा-बुद्धि तथा विज्ञानथी पूर्वीः-पूर्व थयेली प्रजा तथा विश्वानि-सर्व दैव्यानि-दिव्यगुण अने कर्मोथी सिद्ध थयेल ब्रता-विद्या, धर्म अनुष्ठान अने मानुषस्य-मनुष्य जलिमां थयेल जनस्य-श्रेष्ठ विद्वान मनुष्यना जन्म-शरीरधारणाथी उत्पत्तिने अश्याः-सम्यक् प्राप्त करे छे, तेओनुं आवनेम्-सारी रीते विभागाथी सेवन करीये. (१)

भावार्थ : जे ईश्वरे अथवा जे मनुष्ये कारण, कार्य तथा श्रव अने शुद्ध गुण तथा कर्म व्याप करेल छे, ते ईश्वरनी मनुष्योंसे उपासना करवी जोईये. अने ते मनुष्यनो सत्कार करवो जोईये. तेना विना मनुष्य जन्मनी सङ्कलता थती नथी. (१)

गर्भो यो अपां गर्भो वनानां गर्भश्च स्थातां गर्भश्चरथाम् ।

अद्रौ चिदस्मा अन्तदुरुरोणे विशां न विश्वौ अमृतः स्वाधीः ॥ २ ॥

પદાર્થ : અમે જે જગદીશર અને જીવ અપામ्-પ્રાણ અને જળની અન્તઃ-મધ્ય ગર્ભઃ-સ્તુતિ યોગ્ય અને અંદર રહેનાર વનાનામ्-સમ્યક્ સેવા કરવા યોગ્ય પદાર્થ અને કિરણોમાં ગર્ભઃ-ગર્ભની સમાન આચાદિત અદ્રો-પર્વત આદિ મહાન પદાર્થોમાં ચિત્ત-પણ ગર્ભની સમાન દુરોણે-ધરમાં ગર્ભની સમાન વિશ્વઃ-સમસ્ત ચેતન તત્ત્વસ્વરૂપ અમૃતઃ-નાશરહિત સ્વાધીઃ-પદાર્થોનું સમ્યક્ ચિત્તન કરનાર વિશામ्-પ્રજ્ઞાઓની મધ્ય આકાશ અને વાયુની ન-સમાન બાહ્ય સ્થાનોમાં પણ સર્વ દિવ્યગુણ, કર્મયુક્ત પ્રતોને અશ્યાઃ-પ્રાપ્ત થાય, અસ્મૈ-તેના માટે સર્વ પદાર્થ છે, તેનું આવનેમ-સેવન કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મુખ્યોએ, એ જીણવું જોઈએ, કે ચેતન પરમેશ્વરથી કોઈ પણ વસ્તુ અવ્યાપ્ત નથી. ચેતન જીવ સારી રીતે કર્મ કરવાથી અને ફળોને ભોગવવાથી એક ક્ષણ પણ રહી શકતો નથી. તેથી તે સર્વવ્યાપક અન્તર્યામી (પરમેશ્વર)ને જીણીને તથા સદા પાપકર્માનો ત્યાગ કરીને ધર્મયુક્ત કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.

જે પુશ્ટિવી આદિ કાર્યરૂપ પ્રજ્ઞાઓ અનેક તત્ત્વોના સંયોગથી ઉત્પન્ન અને વિયોગથી વિનિષ્ઠ થાય છે, તેમ ઈશ્વર, જીવ અને કારણ (પ્રકૃતિ) નામક પદાર્થો અનાદિ હોવાથી સંયોગ અને વિભાગથી પુથ્યક રહેવાના કારણો નિશ્ચય આરંભરહિત છે. તેમ જીણવું જોઈએ. (૨)

સ હિ ક્ષપાવાં અન્ની ર્યોણાં દાશુદ્રોઽઅસ્મા અરે સૂક્તતૈ:।

એતા ચિકિત્વો ભૂમા નિ પાહિ દેવાનાં જન્મ મર્ત્યશ્વ વિદ્વાન् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે ચિકિત્વઃ-શાનવાન જગદીશર અને વિદ્વાન्-શાતા ! યઃ-જે ક્ષપાવાન्-જેમાં ઉત્તમ અનેક રાત્રિઓ છે. અગ્નિઃ-સર્વ સુખદાયક વિદ્યુત્ ની સમાન અસ્મૈ-એ ર્યોણામ्-વિદ્યા, રત્ન, રાજ્ય આદિ પદાર્થોની પૂર્ણ પ્રાપ્તિને માટે એતા-એ અરમ्-પૂર્ણ સૂક્તતૈ:–ઉત્તમ વચ્ચનોથી ભૂમ-બહુજ દેવાનામ्-દિવ્યગુણ અને વિદ્વાનોના જન્મ-જન્મ મર્ત્યન-મનુષ્ય ચ-મનુષ્યથી ભિન્નને દાશત-આપો છો, સાથે આપ હિ-નિશ્ચય કરીને એની નિપાહિ-નિરંતર રક્ષા કરો. (૩)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વર વેદ દ્વારા, અન્તર્યામી સ્વરૂપ દ્વારા અથવા ઉપદેશો દ્વારા સમસ્ત વિદ્યાઓ સર્વ મનુષ્યોને પ્રદાન કરે છે. મનુષ્યોએ તે (પરમેશ્વર)ની ઉપાસના અને સંગતિ કરવી જોઈએ. (૩)

વર્ધાન્યં પૂર્વીઃ ક્ષપો વિરૂપા: સ્થાતુશ્વ રથમૃતપ્રવીતમ् ।

અરાધ્ય હોતા સ્વર્ણિષત્તઃ કૃણવન્વિશ્વાન્યર્પાંસિ સુત્યા ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : મનુષ્યોએ જે અરાધ્ય-સિદ્ધ થયેલ અને યમ-જે પરમેશ્વર તથા જીવને પૂર્વીઃ-સનાતન ક્ષપાઃ-શાન્તિયુક્ત રાત્રિ વિસ્ત્રાઃ-અનેક પ્રકારના રૂપોથી યુક્ત પ્રજ્ઞ વર્ધાન્ય-વૃદ્ધિ કરે છે, જેને સ્થાતુઃ-સ્થિત જગતને ત્રહ્પ્રવીતમ્-સત્ય કારણથી ઉત્પન્ન અને જળથી ચલાવવામાં આવેલ ર્થમ्-રમણ કરવા યોગ્ય સંસાર અને યાનને બનાવેલ છે. જે સ્વઃ-સુખ સ્વરૂપ અને સુખદાયક નિષત્તઃ-નિરંતર સ્થિત હોતા-ગ્રહણ કરનાર અને પ્રદાન કરનાર વિશ્વાનિ-સર્વ સત્યા-સત્યધર્મથી શુદ્ધ થયેલ અપાંસિ-કર્માને

કૃણન્-કરીને વર્તે છે, તે જાણો અને સત્તસંગ કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જે પરમેશ્વરનું જ્ઞાન કરાવનારી એ સર્વ પ્રજ્ઞાઓ છે અને જે જીવાત્મા દ્વારા (એ) જ્ઞાનવા યોગ્ય છે. જે (પરમાત્મા) એ ઉત્પન્ન કર્યા વિના કોઈની ઉત્પત્તિ સંભવ નથી. જે (જીવાત્મા)ના પુરુષાર્થ વિના કોઈપણ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. જે સત્ય માની-માનનાર, સત્યકારી-કરનાર અને સત્યવાદી-બોલનાર છે, તેઓનું સર્વ મનુષ્યોએ સેવન કરવું જોઈએ. (૪)

ગોષુ પ્રશસ્તિં વનેષુ ધિષે ભરન્ત વિશ્વે બ્રહ્મિં સ્વર્ણઃ ।

વિ ત્વા નરઃ પુરુત્રા સંપર્યન્ધિતુર્ન જિત્રેવિ વેદો ભરન્ત ॥૫ ॥

પદાર્થ : હે ભરન્ત-સમસ્ત વિશ્વ તથા સર્વ ગુણોને ધારણા કરનાર જગદીશ્વર ! જે કારણે પુસ્ત્રા-પુષ્કળ દાતા આપ ગોષુ-પૃથિવી આદિ પદાર્થોમાં બલિમ-સંવરણ સ્વઃ-આદિત્ય વનેષુ-કિરણોમાં પ્રશસ્તિમ-ઉત્તમ વ્યવહાર અને નઃ-અમને વિધિષે-વિશેષ ધારણા કરો છો. વિશ્વે-સર્વ નરઃ-એથી વિદ્વાનો જેમ પુત્રા:-પુત્ર જિત્રે:-વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલ પિતુઃ-પિતાના સાનિધ્યથી વેદઃ-વિદ્યા ધનને ભરન્ત-ધારણ કરે, ન-તેમ ત્વા-આપનું સપર્યન્ત-સેવન કરીએ છીએ. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે જગદીશ્વરે નિત્ય કારણ (રૂપ પ્રકૃતિ)થી સમસ્ત કાર્યરૂપ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરીને સ્પર્શ આદિ ગુણો પ્રકાશિત કરેલ છે, જેની સૂચિમાં ઉત્પન્ન (પદાર્થો)ના પિતા, પુત્ર સમાન સમસ્ત જીવ દ્વારા જીવાત્મા (ભાગીદાર) છે અને જેના દ્વારા સર્વના માટે સર્વ સુખ આપવામાં આવે છે, તેની તમે સર્વ આત્મા, મન, વાણી, શરીર અને ધનથી નિત્ય સેવા (= ભક્તિ) કર્યા કરો. (૫)

સાધુર્ન ગૃધ્નુરસ્તૈવ શૂરો યાતેવ ભીમસ્ત્વેષઃ સુમત્સુ ॥૬ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે ગૃધ્નુઃ-ભીજાના ઉત્કર્ષની ઈશ્યા કરનાર સાધુઃ-પરોપકારી મનુષ્યની ન-સમાન અસ્તાઇવ-શત્રુઓની ઉપર શશ્ય પહોંચાડનાર-ફેંકનાર શૂરઃ-શૂરવીરની સમાન ભીમઃ-ભયંકર યાતેવ-તથા દંડ પ્રાપ્ત કરનારની સમાન સમત્સુ-સંગ્રામોમાં ત્રેષઃ-પ્રકાશમાન પરમેશ્વર અને સભાધ્યક્ષ છે, તેઓનું નિત્ય સેવન કરો. (૬)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! પરમેશ્વર અને સભા આદિના ધાર્મિક વિદ્વાન અધ્યક્ષ વિના અન્ય કોઈ આપણો રાજી, શત્રુઓને જીતનાર, દંડાતા અને સુખોની વૃદ્ધિ કરનાર નથી, એવો નિશ્ચય કરીને તમે સર્વ પરોપકારમય સુખોની વૃદ્ધિ કરો. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તનમાં ઈશ્વર, મનુષ્ય અને સભા આદિ અધ્યક્ષના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તની પૂર્વ સૂક્તતાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૭૦)

સૂક્તા-૭૧

**उप प्र जिन्वन्नुशतीरुशन्तं पतिं न नित्यं जनयः सनीळाः ।
स्वसारः श्यावीमरुषीमजुग्रज्वित्रमुच्छन्तीमुषसुं न गावः ॥ १ ॥**

पदार्थ : હે મનુષો ! તમે વિદ્વાન લોકો જે નિત્યમ्-વ્યાભિચાર રહિત સ્વરૂપથી નિત્ય અવિનાશી ચિત્તમ्-આશ્રય ગુણા, કર્મ અને સ્વભાવયુક્ત પરમેશ્વર અને સભાધ્યક્ષના સનીડાઃ-એક ઈશ્વરના મધ્યમાં રહેવાથી સમાન સ્થાનવાળા જનયઃ-પ્રજ્ઞા અને ઊનીઃ-શોભાયમાન સ્વસારઃ-યુવતી, બહેન ઊનીઃ-શોભાયમાન પોત-પોતાનાં પતિમ्-પાલન કરનાર પતિની ન-સમાન તથા ગાવઃ-કિરણ અને ગાય શ્યાવીમ्-ધૂમાયિત વર્ષાયુક્ત અને અસ્ત્રીમ्-અત્યંત લાલ વર્ષાવાળી ઉચ્છનીમ्-વિશેષ વાસ કરાવતી ઊનીઃ-પ્રભાવ વેળાની ન-સમાન ઊપાજુષન् સેવન કરીને પ્રજિન્વન्-અત્યંત તૃપ્ત રહો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ ધાર્મિક વિદુષી પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિનું ધાર્મિક વિવાહિતા સ્ત્રીનું સેવન કરે છે, તેમ જ પરમેશ્વર અને સભા આદિના અધ્યક્ષનું સર્વ મનુષ્યોએ સેવન કરવું જોઈએ. (૧)

**वीળु चिद् दृढ्हा पितरो न उक्थैरद्रि रुज्जन्द्विरसो रવेण ।
चक्रुर्दिवो बृहतो गातुमस्मे अहुः स्वर्विविदुः केतुमुस्त्राः ॥ २ ॥**

પદાર્થ : અમારે જે પિતરઃ-શાની પુરુષ ઉક્થૈ:-કહેલ ઉપદેશોથી ન:-અમારી દૃઢા-દૃઢ કેતુમ्-પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિ વીળુ-બળ સ્વઃ-ચિત्-અને સુખને ઊસ્ત્રા:-કિરણ અને ગાતુમ्-પૃથિવીની સમાન અહ:-તથા દિવસ અને બૃહતઃ-મહાન દિવઃ-પ્રકાશમાન પદાર્થોની સમાન વિવિદુ:-જાણે છે; અને અઙ્ગિરસઃ-વાયુ રવેણ-સુતિ સમૂહથી અદ્રિમ्-મેઘને રુજ્જન्-પૃથિવી પર પાડવા-વરસાવવા સમાન અસ્મે-અમારા દુઃખોનો ચક્રુ:-નાશ કરે છે, તેનું સેવન કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ આપ વિદ્વાનોની સમ્યક સેવા કરીને, વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને, બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરીને ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષરૂપી ફળોનું સેવન કરવું જોઈએ. (૨)

**दधन्तृतं धनयन्नस्य धीतिमादिदुर्यो दिधिष्वोऽ विभृत्राः ।
अतृष्णन्तीरुपसो युन्त्यच्छां देवाज्जन्म प्रयसा वुर्धयन्तीः ॥ ३ ॥**

પદાર્થ : જે વિભृત્રાઃ-વિશેષ ધારણ કરવાવાળી દિધિષ્વા:-આભૂપણોથી યુક્ત અતૃષ્ણની:-તૃષ્ણા આદિ દોષોથી રહિત વર્ધયનીઃ-ઉન્નતિ કરનારી કુમારી કન્યા દેવાન्-દિવ્યગુણોને પ્રાપ્ત કરીને અર્યઃ-વૈશયની ઇત્-સમાન ઋત્સ્વ-સત્ય વિજ્ઞાનને ધનયન्-વિદ્યા, ધન આદિ ધન યુક્ત થઈને આત્-ત્યાર પણી અસ્ય-બ્રહ્મચર્યની ધીતિમ्-ધારણાને દધન्-ધારણ કરીને પ્રયસા-અન્નની સમાન વર્તમાન અપસઃ-કર્મ દેવાન्-વિદ્વાન् જન્મ-અને વિદ્યાની પ્રાપ્તિને અચ્છ-સારી રીતે યન્ત્ર-પ્રાપ્ત થાય છે, વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં વિદ્વાન બનીને સમસ્ત સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

भावार्थ : જેમ વैશ्य જનો ધર्म ધારણ કરીને ધન સંચય કરે છે-કમાય છે, તેમ કન્યા વિવાહ પૂર્વ ઉત્તમ બ્રહ્મયર્પૂર્વક વિદુષી અધ્યાપિકાઓને પ્રાપ્ત કરીને, તેની પાસેથી પૂર્ણ સુશિક્ષા અને વિદ્યા ગ્રહણ કરીને તથા વિવાહ કરીને સુસંતાનોના સુખને પ્રાપ્ત કરો. વિદ્યાના અધ્યયનનો સમય વિવાહ પછી સુલભ હોતો નથી. નિશ્ચય જ કોઈ પણ પુરુષ અથવા સ્ત્રીનો વિદ્યાગ્રહણ કરવામાં અનવિકાર નથી. (અર્થાત् વિદ્યાવિકાર સર્વના છે.) (૩)

મથ્રીદ્યર્દીં વિભૂતો માતુરિશ્ચા ગૃહેંગૃહે શયેતો જેન્યો ભૂત्।

આર્દ્રો રાજ્ઞે ન સહીયસે સચા સન્ના દૂત્યંં ભૃગવાણો વિવાય ॥૪॥

પદાર્થ : ભૃગવાણ:-અનેકવિધ પદાર્થવિદ્યાથી પદાર્થોને વ્યવહારમાં લાવનારાઓની સમાન વિદ્યાગ્રહણ કરેલી કન્યાઓ જેમ-એ વિભૂતઃ:-અનેક પ્રકારની પદાર્થવિદ્યાને ધારણ કરનાર શ્યેતઃ:-પ્રાપ્ત થવાનો જેન્યો તથા વિજ્યનો હેતુ તથા માતુરિશ્ચા-અન્તરિક્ષમાં શયન આદિ વિહાર કરનાર વાયુ યત्-જે દૂત્યમ-દૂતનું કર્મ છે, તેને આવિવાય-સારી રીતે સ્વીકાર કરીને તથા ગૃહે ગૃહે-ઘર ઘર અર્થાત્ કલાયંત્રના કોષમાં ઝેંમ-પ્રાપ્ત થયેલ અભિને મથ્રીત-મથે છે. આત્-અથવા સહીયસે-યશાથી સહન કરનાર રાજ્ઞે-રાજ્ઞને માટે ન-જેમ ઝેંમ વિજ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરાવનારી સેના સચા-સંગતિની સાથે સન्-વર્તમાન ભૂત-થાય છે, તેમ વિદ્યાના યોગથી સુખ કરાવનારી થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : નિશ્ચય જ વિદ્યાગ્રહણ વિના સ્ત્રીઓને કાંઈપણ (પ્રાપ્ત) થતું નથી. જેમ વિદ્યાહીન પુરુષ, સુલક્ષ્ણા વિદુષી સ્ત્રીઓને દુઃખ આપે છે, તેમ વિદ્યા-શિક્ષારહિત સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓને દુઃખ આપે છે. તેથી વિદ્યાગ્રહણ કર્યા પછી જ પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક સ્વયંવર-વિધિથી વિવાહ કરીને નિરંતર સુખી રહેવું જોઈએ. (૪)

મહે યત્પિત્ર ઈ રસે દિવે કરવ ત્સરત્પૃશુન્યશિચકિત્વાન्।

સૃજદસ્તા ધૃષ્ટા દિવ્યમસ્મૈ સ્વાયાં દેવો દુહિતરિ ત્વિષિ ધાત્ર ॥૫॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ-યત्-જે કઃ-સુખદાતા, પૃશન્યઃ-સ્પર્શ કરનાર, અસ્તા-ઝેંકનાર, ચિકિત્વાન્-જાળનાર, દેવઃ-વિદ્યા પ્રકાશને જોનાર સૂર્ય મહે-મહાશ પિત્રે-પ્રકાશ આપવાથી પાલન કરનાર દિવે-પ્રકાશને માટે ઝેંમ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય રસમ-ઔષધિના ફળને અવસૃજત-રચીને ઝેંમ-ત્સરત-અંધકાર દૂર કરનાર સ્વાયામ-પોતાની દુહિતરિ-કન્યા સમાન ઊધામાં ત્વિસિમ-પ્રકાશ અને તેજને ધાત્ર-ધારણ કરીને તદનન્તર દિવ્યમ-દીપિતિની ધૃષ્ટા-દેખતાથી સુખ આપે છે, તેમ કર્યા કરો. (૫)

ભાવાર્થ : સર્વ માતા-પિતા આદિ મનુષ્યોએ પોત-પોતાનાં સંતાનોમાં વિદ્યા સ્થાપન કરવી જોઈએ. જેમ સૂર્ય પ્રકાશયુક્ત થઈને સર્વને પ્રકાશિત કરીને આનંદિત કરે છે, તેમ જ વિદ્યાવાન પુત્ર અને પુત્રીઓ સર્વ સુખ પ્રદાન કરે છે. (૫)

स्व आ यस्तुभ्युं दम् आ विभाति नमो वा दाशादुशतो अनु द्यून् ।
वर्धोँ अग्ने वयो अस्य द्विबर्हा यासद्राया सुरथं यं जुनासि ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-विज्ञानप्रद ! वर्धो-द्विबर्हा:-विद्या अने शिक्षानी वारंवार वृद्धि करनार आप जेम सविता = सूर्य स्वे-पोताना दमे-धरमां तुभ्यम्-तने नमः-अन्न आदाशात्-सारी रीते आपीने आविभाति-अने अत्यंत प्रकाश करीने वा-अथवा अस्य-आ जगतनी वयः-अवस्थाने यासत्-पहोंचाडे छे, तेम यः-जे शिष्य पोताना धरमां तमारा माटे अन्न आपीने अर्थात् यथायोऽय सत्कार करीने तथा आपना गुणोने प्राप्त करीने प्रकाशित थईने अथवा ऐ पोताना पुत्र आहिनी अवस्थाने पहोंचाडे छे. अर्थात् औषधि आहि पदार्थोथी नीरोगता प्राप्त करे छे; अने राया-विद्याहि धन सरथम्-मनोहर कर्म अने गुणो सहित यम्-जे मनुष्यने जुनासि-व्यवहारमां यलावो छो, ते सर्वने अनुद्यून्-प्रतिदिन उशतः-अति उत्तम करो. (६)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जे तमारा पालनकर्ता पितृजन अने आर्यार्जन तमने सुक्षिक्षाथी, सूर्यनी समान विद्यारुपी प्रकाशथी अने अन्न आहिना दानथी सुख संपन्न बनावे छे. ते तमारा द्वारा नित्य सेवन करवा योग्य' छे. (६)

अग्निं विश्वा अभि पृक्षः सचन्ते समुद्रं न स्वतं सुप्त युह्वीः ।

न जामिभिर्विचिकिते वयो नो विदा देवेषु प्रमतिं चिकित्वान् ॥ ७ ॥

पदार्थ : जे चिकित्वान्-शानवान-शानना हेतु नः-अमने देवेषु-विद्यान अने दिव्यगुणमां प्रमतिम्-उत्तम शानने विदा:-प्राप्त करीने वयः-ज्ञवननु विचिकिते-विशेष शान करावे छे ते अग्निम्-अग्निनी समान विद्यान विश्वा:-सर्व पृक्षः-विद्या संपर्क करनार पुत्र अने दीप्ति समुद्रम्-समुद्र अने स्वतः-नदीनी समान शरीरने गमन करावता सप्त-सात अर्थात् प्राण, अपान, व्यान, उदान, समान ए पांच अने सूत्ररूप आत्मानी तथा यह्वीः-रक्त अने विद्युत् आहिनी गतिओनी न-समान अपिसचन्ते-संबंध करे छे जेथी अमे भूर्भ अने हुःभ आपनारी जामिभिः-स्त्रीओनी साथे न-वसीऐ नहि. (७)

भावार्थ : जेम समुद्रमां नदीओ अने प्राणोमां विद्युत् आहि मળे छे, तेम ज मनुष्यो, सर्व पुत्र अने पुत्रीओने ब्रह्मर्यपूर्वक विद्या अने व्रत संपूर्ण समाप्त करावीने, तेओना युवावस्थामां विवाह आहि द्वारा संतानो उत्पन्न थाय तेओने पण विद्या अने सुशिक्षा ग्रहण करावे. आनी समान अथवा आथी विशेष-अधिक अन्य कोई उपकार नथी. (अर्थात् महान उपकार छे.) (७)

आ यदिषे नृपतिं तेज आनुद् छुचि रेतो निषिक्तं द्यौरभीके ।

अग्निः शर्धमनवृद्यं युवानं स्वाध्यं जनयत्सुदयच्च ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे युवति ! जेम द्यौः-प्रकाशस्वरूप अग्निः-विद्युत् अभीके-संग्राममां इषे-ईच्छाने पूर्ण ऋग्वेदभाष्य

કરવા માટે યત्-જે નિષિકતમ्-સ્થાપન કરેલ શુચિ-પવિત્ર રેતઃ-વીર્ય અને તેજઃ-પ્રગંધમતાને આનદ્-પ્રાપ્ત કરે છે, તેનાથી યુક્ત તું તેમ શર્ધમ्-બળવાન, અનવદ્યમ्-નિંદારહિત, યુવાનમ्-યુવાવસ્થાયુક્ત, સ્વાધ્યમ्-ઉત્તમ વિદ્યાયુક્ત વિદ્બાન નૃપતિમ्-મનુષ્યોમાં રાજમાન પતિને સ્વેચ્છાથી પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રાપ્ત કરીને આજનયત्-સંતાનોને ઉત્પન્ન ચ-તથા અવિદ્યા હુઃખને સૂદ્યત-દૂર કર. (૮)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ ઉત્તમ વિદ્યા અને શારીરિક બળ વિના વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક (= સાંસારિક અને મોક્ષ સંબંધી) સુખ કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. સંતાનોને વિદ્યાનું દાન કર્યા વિના, માતા-પિતા આદિ જ્ઞાનમુક્ત બની શકતા નથી, એમ આખતું ઓઈએ. (૮)

મનો ન યોગ્યનઃ સુદ્ય એત્યેકઃ સત્ત્રા સૂરો વસ્ત્વ ઈશો ।

રાજાના મિત્રાવરુણા સુપાણી ગોષુ પ્રિયમુમૃતું રક્ષમાણા ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી-પુરુષો ! તમે વિદ્બાન મનુષ્ય જેમ મનઃ-સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ અન્તઃકરણાની વૃત્તિની ન-સમાન અને સૂરઃ-પ્રાણીઓના ગર્ભોને બહાર કરનારી પ્રાણસ્થ વિદ્યુત્તની સમાન વિમાન આદિ યાનોથી અધ્વનઃ-માર્ગોને સદ્યઃ-શીધ એતિ-જય છે અને યઃ-જે એકઃ-સહાયરહિત કેવલ એકાંકી સત્ત્રા-સત્્ય ગુણા, કર્મ અને સ્વભાવયુક્ત વસ્ત્વઃ-દ્વયોને શીધ ઈશો-પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ ગોષુ-પૃથ્વી અને રાજ્યમાં પ્રિયમ्-પ્રીતિકારક અમૃતમ्-સર્વ સુખો અને હુઃખોનો નાશ કરનાર અમૃતની રક્ષમાણા-રક્ષા કરનાર સુપાણી-ઉત્તમ વ્યવહારોથી યુક્ત મિત્રાવરુણૌ-સર્વના મિત્ર સર્વથી ઉત્તમ રાજાના-સભા અને વિદ્યાના અધ્યક્ષોની સમાન બનીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને સિદ્ધ કર્યા કરો. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ મનુષ્યો વિદ્યા અને વિદ્બાનોના સંગ વિના વિમાન આદિને રચીને તથા તેમાં બેસીને અન્ય દેશોમાં ગમનાગમન (કરી શકતા) નથી, સત્્ય, વિજ્ઞાન અને ઉત્તમ દ્વયોની પ્રાપ્તિ (કરી શકતા નથી) તથા ધાર્મિક રાજા રાજ્ય ચલાવી શકતો નથી, તેમ સ્ત્રી-પુરુષોમાં વિદ્યા તથા બળની ઉન્નતિ વિના સુખની વૃદ્ધિ (થઈ શકતી) નથી. (૯)

મા નો અને સુખ્યા પિત્રાણિ પ્ર મર્ષિષ્ઠા અભિ વિદુષ્કુવિઃ સન् ।

નભો ન રૂપં જર્સિમા મિનાતિ પુરા તસ્યા અભિશસ્તેરથીહિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે આને-સમસ્ત વિદ્યાપ્રાપ્ત વિદ્બાન્ ! જરિમા-સ્તુતિને યોગ્ય કાવિ:-પૂર્ણ વિદ્યાને વિદુ:-જાણકાર સન्-થઈને આપ નભોસ્ત્વં ન-જે આકાશ સર્વ રૂપવાળા પદાર્થોને નાશના સમયે પોતાનામાં ગુપ્ત કરી લે છે, (સમાવી લે છે,) તેમ નઃ-અમારા પુરા-પ્રાચીન પિત્રાણિ-પિતા આદિથી ચાલ્યા આવતા સખ્યા-મિત્રતા આદિ કર્મોને માભિ + પ્ર + મર્ષિષ્ઠા:-નષ્ટ કરો નહિ; અને તસ્યા-તે અભિશસ્તે:-નાશને અથીહિ-સમ્યક્ સમરણ રાખો એ રીતે થઈને જે સુખને મિનાતિ-નષ્ટ કરે છે, તેઓને દૂર કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ રૂપવાન પદાર્થ સૂક્ષ્મ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈને અન્તરિક્ષમાં અદેશ્ય થઈ જાય છે-દેખાતા નથી, તેમ અમારી મિત્રતાઓ નાશ પામે નહિ, જેથી અમે સર્વ સર્વ પ્રકારના વિરોધનો ત્યાગ અર્થવદભાષ્ય

કરીને પરસ્પર મિત્ર બનીને સદા સુખી રહી શકીએ. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, સભાધ્યક્ષ, શ્રી, પુરુષ અને વિદ્યુત् વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૭૧)

સૂક્ત-૭૨

નિ કાવ્યા વેધસુઃ શશ્વતસ્કર્હસ્તે દધાનો નર્યા પુરુણિ ।

અગિનભુવદ્રયિપતી રયીણાં સુત્રા ચક્રાણો અમૃતાનિ વિશ્વા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે અગિન:-અગિન સમાન વિદ્વાન્ મનુષ્ય વેધસ:-સમસ્ત વિદ્યાઓને ધારણ અને વિદ્યાન કરનાર શશ્વત:-અનાદિ સ્વરૂપ પરમેશ્વરના સંબંધથી પ્રકાશિત થયેલ પુરુણ-બહુજ સત્ત્રા-સત્્ય અર્થના પ્રકાશ કરનાર તથા અમૃતાનિ-મોક્ષ સુધી અર્થોને પ્રાપ્ત કરનાર વિશ્વા-સર્વ નર્યા-મનુષ્યોને સુખ થવાના હેતુ કાવ્યા-સર્વજ્ઞ નિર્મિત વેદોના સ્તોત્ર છે, તેને હસ્તે-હાથમાં પ્રત્યક્ષ પદાર્થની સમાન દધાનઃ-ધારણ કરીને તથા વિદ્યા પ્રકાશને ચક્રાણઃ-કરીને ધર્માચારણને નિ કઃ-નિશ્ચય કરીને સિદ્ધ કરે છે, તે ર્યીણામ-વિદ્યા, ચક્રવર્તી રાજ્ય આદિ ધનનું રયિપતિ:-પાલન કરનાર શ્રીપતિ ભુવત-બને છે. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! અનત સત્્યવિદ્યા યુક્ત અનાદિ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરને તમારા હિતને માટે પોતાની વિદ્યાથી પૂર્ણ અનાદિરૂપ વેદોને પ્રકાશિત કરેલ છે. તેનું અધ્યયન અને અધ્યાપનથી ધાર્મિક વિદ્વાન બનીને તમે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને સિદ્ધ કરો. (૧)

અસ્મે વ્રત્સં પરિ ષન્તં ન વિન્દન્નિચ્છન્તો વિશ્વે અમૃતા અમૂર્તાઃ ।

શ્રમ્યુવઃ પદુવ્યો ધિયંધાસ્તસ્થુઃ પુરે પુર્મે ચાર્વંગનેઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે વિશ્વે-સર્વ અમૃતાઃ-ઉત્પત્તિ-મૃત્યુ રહિત અનાદિ અમૂર્તા:-મૂઢતાદિ દોષરહિત શ્રમ્યુવઃ-શ્રમથી પુક્ત પદુવ્યઃ-સુખોને પ્રાપ્ત ધિયંધાઃ બુદ્ધિ અને કર્મને ધારણ કરનાર ઇચ્છન્તાઃ-શ્રદ્ધાળુ બનીને મનુષ્ય અસ્મે-અમને વત્સમ-પુત્ર સમાન સુખોમાં નિવાસ કરાવતી પ્રસિદ્ધ ચારેય વેદોની યુક્ત વાણીના સત્તમ-વર્તમાનને પરિવિન્દન-પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ અને: + ચારુશ્રેષ્ઠ જેમ હોય તેમ પરમાત્માના પરમે-સર્વોત્કૃષ્ટ પદે-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય સુખરૂપી મોક્ષપદમાં તસ્થુઃ-સ્થિત થાય છે; અને જેઓ જાણતા નથી, તેઓ તે બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત થતા નથી. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વ જીવો અનાદિ છે, તેમાં જે મનુષ્ય-દેહધારી (જીવ) છે, તેને ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે, કે-હે મનુષ્યો ! તમે સર્વ વેદોના અધ્યયન અને અધ્યાપનથી અજ્ઞાનથી રહિત અને જ્ઞાનવાન તથા પુરુષાથી બનીને સુખી બનો. વેદાર્થ-જ્ઞાન વિના કોઈ પણ મનુષ્ય સમસ્ત વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેથી તમે વેદવિદ્યાની સારી રીતે બુદ્ધિ-ઉન્નતિ કરો. (૨)

**तिस्रो यदग्ने शुरदुस्त्वामिच्छुचिं धृतेन् शुचयः सपर्यान् ।
नामानि चिद्धिरे यज्ञियान्यसूदयन्त तन्वरुः सुजाताः ॥ ३ ॥**

पदार्थ : હે અને-વિદ્બન્ ! યત्-જે શુચયઃ-પવિત્ર સુજાતાઃ-વિદ્યા, ક્રિયાઓમાં ઉત્તમ કુશળતાથી પ્રસિદ્ધ મનુષ્ય શુચિમ्-પવિત્ર ત્વામ्-તને તિસ્રાઃ-ત્રણ શરદઃ-ઋતુવાળા સંવત્સરોનું સપર્યાન्-સેવન કરે, તે ઇત्-જે યજ્ઞિયાનિ-કર્મ, ઉપાસના અને શાનને સિદ્ધ કરવા યોગ્ય વ્યવહાર નામાનિ-અર્થ શાન સહિત સંજ્ઞાઓને દધિરે-ધારણ કરે ચિત્ત-અને ધૃતેન-ધૃત અને જળની સાથે તન્વઃ-શરીરોને પણ અસૂદયન્ત-ચલાવે. (૩)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ (મનુષ્ય) વેદને ભણ્યા વિના વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (વિદ્બાન બની શકતો નથી.) તથા વિદ્યા વિના મનુષ્ય જન્મની સફળતા અને પવિત્રતા પ્રાપ્ત થતી નથી, તેથી સર્વ મનુષ્યોએ પ્રયત્નપૂર્વક એ કર્મ સદા કરવું જોઈએ. (૩)

આ રોદસી બૃહતી વેવિદાનાઃ પ્ર રુદ્રિયા જભિરે યજ્ઞિયાસઃ ।

વિદન્મતોઽનેમધિતા ચિકિત્વાનુગિનં પદે પરમે તસ્થિવાંસમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે સર્વિદ્યા-જે દુષ્ટ શત્રુઓને રડાવનારના સંબંધી વેવિદાનાઃ-અત્યંત જ્ઞાનયુક્ત યજ્ઞિયાસઃ-યજ્ઞની સિદ્ધ કરનાર વિદ્બાનજનો બૃહતી-મહાન રોદસી-ભૂમિ, રાજ્ય અને વિદ્યાના પ્રકાશને આજભિરે-ધારણ, પોષણ કરે છે અને સમગ્ર વિદ્યાઓને જાણો છે, તેઓના વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને જે ચિકિત્વાનુ-જ્ઞાનવાન નેમધિતા-પ્રાપ્ત પદાર્થોને ધારણ કરનાર મર્ત્તઃ-મનુષ્ય પરમે-સર્વોત્કૃષ્ટ પદે-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મોક્ષપદમાં તસ્થિવાંસમ्-સ્થિત થઈને અગ્નિમ્-પરમેશ્વરને પ્રવિદત્-જાણો છે, તે જ સુખ ભોગવે છે. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વેદજ્ઞાતાથી ઉત્તમ નિયમપૂર્વક વેદવિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને, વિદ્બાન બનીને તથા પરમેશ્વરને અને તેની રચનાને જાણીને અન્યોને વિદ્યા નિરંતર આપવી જોઈએ. (૪)

સુંજાનાના ઉપ્સીદન્નભિજ્ઞ પત્નીવન્તો નમસ્યં નમસ્યન् ।

રિરિક્વાંસસ્તન્વઃ કૃણવત્ સ્વાઃ સખા સખ્યુનિમિષિ રક્ષમાણાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : જે સંજાનાનાઃ-સારી રીતે જાણીને પત્નીવન્તઃ-પ્રશંસિત વિદ્યાયુક્ત યજ્ઞોને જ્ઞાનનારી સ્ત્રીઓ સહિત રક્ષમાણાઃ-ધર્મ અને વિદ્યાની રક્ષા કરીને વિદ્બાનજનો રિરિક્વાંસઃ-વિશેષ કરીને પાપોથી પૃથ્રી અભિજ્ઞ-જેવાઓની ઉપસીદન્-સન્મુખ સમીપ બેસવા જાણો છે તથા નભસ્યમ्-નમસ્કાર કરવા યોગ્ય પરમેશ્વર અને અધ્યાપક વિદ્બાનજનો નમસ્યન्-સત્કાર કરે છે અને નિમિષિ-અધિક વિદ્યા હોવાથી સ્પર્ધાયુક્ત નિરંતર વ્યવહારમાં પ્રતિક્ષણામાં સખ્યુઃ-મિત્રના સખા-મિત્રની સમાન સ્વાઃ-પોતાના તન્વઃ-શરીરોને

કુણવત-બલવાન અને રોગરહિત કરે છે, તે મનુષ્ય ભાગ્યશાળી હોય છે. (૫)

ભાવાર્થ : ઈશ્વર અને વિદ્વાનોના સત્કાર વિના કોઈને પણ વિદ્યાજન્ય સુખ મળી શકતું નથી, તેથી સત્કાર કરવા યોગ્યનો સત્કાર સદા કરવો જોઈએ. (૫)

ત્રિઃ સુપ્ત યદ ગુહ્યાનિ ત્વે ઇત્પ્રદાવિદુનિહિતા યુજ્ઞિયાસઃ ।

તેભી રક્ષન્તે અમૃતે સુજોષાઃ પુશ્ણંશ્ચ સ્થાતૃંશુરથે ચ પાહિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન મનુષ્યો ! જેમ ત્વે-કોઈ યુજ્ઞિયાસઃ-યજને સિદ્ધ કરનાર વિદ્વાન યત्-જે નિહિતા-સ્થાપિત વિદ્યાદિ ધન રૂપ ગુહ્યાનિ-ગુપ્ત અને સર્વ રીતે સ્વીકાર કરનાર પદા-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય સપ્ત-સાત અર્થાત્ ચાર વેદો અને ત્રણા-ક્ષિયા કૌશલ્ય, વિજ્ઞાન અને પુરુષાર્થોને ત્રિઃ-શ્રવણ, મનન અને વિચાર કરવાથી અવિન્દન-પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ તમે પણ તેને પ્રાપ્ત કરો.

હે જિજ્ઞાસુ સજ્જન ! જેમ સજોષાઃ-સમાન પ્રીતિનું સેવન કરનાર તેભિઃ-તેઓથી અમૃતમ-ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષાર્પી સુખ પશ્નૂન-પશુઓની સમાન મૂર્ખતાયુક્ત મનુષ્ય અને પશુ આદિ ચ-તથા નોકર આદિ સ્થાતૃન-ભૂમિ આદિ સ્થાવર ચ-અને રાજ્ય, રત્નાદિ સંપત્તિ ચરથમ-મનુષ્ય આદિ જંગમ ચ-અને સ્ત્રી-પુત્ર આદિની રક્ષન્તે-રક્ષા કરે છે, તેમ એની તું ઇત્-પણ પાહિ-રક્ષા કર. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્વાનોનું અનુકરણ કરવું જોઈએ મૂર્ખાઓનું નહિ. જેમ સત્પુરુષ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને દુષ્ટ કર્માનો ત્યાગ કરે છે, તેમ સંપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો જોઈએ. (૬)

વિદ્વાઁ અંગે વ્યુનાનિ ક્ષિતીનાં વ્યાનુષકછુરુધો જીવસે ધાઃ ।

અન્તર્વિદ્વાઁ અધ્વનો દેવ્યાનાનતન્દ્રો દૂતો અભવો હવિર્વાદ્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે અંગે-સમસ્ત સુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર જગદીશ્વર જે કારણે અન્તર્વિદ્વાન-અન્તઃકરણા સર્વ વ્યવહારોને તથા વિદ્વાન-ભાબ કાર્યોને જાણનાર અતન્દ્રઃ-આપસરહિત હવિર્વાદ-વિજ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરાવનાર આપ ક્ષિતીનામ-મનુષ્યોના વ્યુનાનિ-વિજ્ઞાનોને જીવસે-જીવનને માટે શુદ્ધઃ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સુખોને આનુષક-અનુકૂળતાપૂર્વક વિધાઃ-વિવિધ પ્રકારથી ધારણ કરો છો. વેદ દ્વારા દેવયાનાન-વિદ્વાનોના ગમનાગમનનાં અધ્વનઃ-માર્ગાનું દૂતઃ-વિજ્ઞાન કરાવનાર અભવઃ-બનો છો, જેથી અમે આપનો સત્કાર અવશ્ય કરીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જે પ્રાર્થના કરેલ અને સેવન કરેલ પરમેશ્વર અથવા વિદ્વાન ધર્મયુક્ત માર્ગને તથા વિજ્ઞાનને બતાવીને સુખ પ્રદાન કરે છે, તેનું સેવન કેમ ન કરવું જોઈએ ? (૭)

સ્વાધ્યો દ્રિવ આ સુપ્ત યુહ્ની રાયો દુરો વ્યતુજ્ઞા અંજાનન् ।

વિદ્વદ્ ગવ્યે સુરમા દૃઢમૂર્વ યેના નુ કુ માનુષી ભોજતે વિદ્ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો જેમ-જેમ સ્વાધ્યઃ-સર્વના કલ્યાણને યથાવતુ વિચારનાર ત્રહજ્ઞાઃ-સત્યના જ્ઞાતા યેન-જે પુરુષાર્થથી યદ્વીઃ-મહાન સપ્ત-સપ્ત સંખ્યાવાળા દિવઃ-સૂર્યની સમાન વિદ્યા રાયઃ-સર્વોત્કૃષ્ટ ધનના દૂરઃ-પ્રવેશ સ્થાનોને વ્યજાનન-જાણે છે તથા સરમા-બોધ સમાન કરનારી માનુષી-મનુષ્યોની વિદ્ય-પ્રજ્ઞા દૃઢમ-દઢ-નિશ્ચલ ઊર્વમ-દોષોનો નાશ ગવ્યમ-પશુ અને ઈન્ડ્રિયોનો હિતકારક સુખને નુશીધ વિદત્-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ એ કર્મનું સદા સેવન કરો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે, કે-તેઓ જેવી વિદ્યા સ્વયં પ્રાપ્ત કરે, તેવી સર્વને નિષ્કપ્તતાથી સદા પ્રદાન કરે, જેથી મનુષ્યો સર્વ સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકે. (૮)

આ યે વિશ્વા સ્વપત્યાનિ તસ્થુ: કૃણવાનાસો અમृતત્વાય ગુતુમ् ।

મુહ્ન મુહુદ્રિઃ પૃથિવી વિ તસ્થે માતા પુત્રૈરદિતિર્થાયસે વે: ॥૯॥

પદાર્થ : જેમ ચે-જે અમૃતત્વાય-મોક્ષાદિ સુખને માટે ગાતુમ-ભૂમિની સમાન બોધ સમૂહને કૃણવાનાસઃ-સિદ્ધ કરીને વિદ્બાનજન મહુદ્રિઃ-અત્યંત સુખકારક ગુણોની સાથે વિશ્વા-સર્વ સ્વપત્યાનિ-ઉત્તમ શિક્ષાયુક્ત પુત્રાદિને મહ્ના-મહાન ગુણોથી ધાયસે-ધારણને માટે પૃથિવી-ભૂમિની સમાન પુત્રૈઃ-પુત્રોની સાથે માતા-માતાની સમાન અદિતિઃ-પ્રકાશસ્વરૂપ સૂર્ય સ્થૂલ પદાર્થોમાં વે:-વ્યાપ્તિ કરનાર પક્ષીની સમાન આતસ્થુઃ-સ્થિત થાય છે, તેમ હું એ કર્મનું વિતસ્થે-વિશેષ કરીને ગ્રહણ કરું છું. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્બાનોની સમાન પોતાના સંતાનોને સુશિક્ષા અને વિદ્યાથી યુક્તા કરીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. (૯)

અધિ શ્રિયં નિ દધુશુચારુમસ્મિન્દ્રિવો યદુક્ષી અમૃતા અકૃણવન् ।

અથ ક્ષરન્તિ સિન્ધ્વિવો ન સૃષ્ટા: પ્ર નીચીરઙ્ને અરુષીરજાનન् ॥૧૦॥

પદાર્થ : જેમ ચત્ર-જે અમૃતા:-જન્મ-મરણરહિત મોક્ષને પ્રાપ્ત વિદ્બાનો અસ્મિન્-આ લોકમાં શ્રિયમ-વિદ્યા અને રાજ્યના ઐશ્વર્યની શોભાને અધિનિદધુઃ-અધિક ધારણ ચાસ્મ-શ્રેષ્ઠ વ્યવહાર દિવઃ-પ્રકાશ અને વિજ્ઞાનથી અક્ષી-બહાર-અંદર જોવાની વિદ્યાને અકૃણવન-સિદ્ધ કરીને સૃષ્ટાઃ-ઉત્પન્ન કરેલી સિન્ધ્વિવઃ-નદીઓની ન-સમાન અથ-અનન્તર સુખોને ક્ષરન્તિ-આપે છે. નીચીઃ-નિરંતર સેવન કરનાર તથા અરુષીઃ-પ્રભાતની સમાન સમસ્ત સુખ પ્રાપ્ત કરાવનારી વિદ્યા અને કિયાને પ્રાજાનન-સમ્યક્ જાણે છે, તેમ હે અને-વિદ્બાન મનુષ્ય તું પણ યથાશક્તિ સર્વ કાર્યોને સિદ્ધ કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે યથાયોગ્ય રીતે વિદ્બાનોનું આચરણ અપનાઓ, મૂખ્યાઓનું નહિ. જેમ નદીઓ સુખ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ તમે સર્વને માટે સર્વ સુખ ઉત્પન્ન કરો. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર અને વિદ્બાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી સૂક્તતાર્થની પૂર્વ સૂક્તતાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨)

**रुयिन् यः पितृवित्तो वयोथाः सुप्रणीतिश्चकिकुतुषो न शासुः ।
स्योनशीरतिथिर्न प्रीणानो होतेव सद्वि विधुतो वि तारीत् ॥ १ ॥**

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे यः-जे विद्वान् **पितृवित्तः**-पिता, पितामह आदि अध्यापकोंथी प्रतीत विद्यायुक्त थया **रयः**-धनसमूहनी न-समान वयोथाः-ज्ञवनने धारण करनार **सुप्रणीतिः**-श्रेष्ठ नीतियुक्त तथा **चिकितुषः**-श्रेष्ठ विद्यायुक्त शासुः-उपदेशक मनुष्यनी न-समान **स्योनशीः**-विद्या, धर्म अने पुरुषार्थ युक्त सुखमां सूवा **प्रीणानः**-प्रसन्न तथा **अतिथिः**-महाविद्वान्, भ्रमण अने उपदेश करनार, परोपकारी मनुष्यनी न-समान **विधतः**-अने सर्व व्यवहारोनुं विधान करे छे. तेना **होतेव**-आदान-प्रदानवाणा सद्म-धरनी समान विद्यमान शरीरनुं **वितारीत्**-सेवन अने तेनाथी उपकार लઈने सर्वने आपे छे, तेओनुं नित्य सेवन अने तेनाथी परोपकार कराव्या करो. (१)

भावार्थ : विद्यानी प्राप्ति, धर्मनुं अनुष्ठान, विद्वानोनी संगति अने उत्तम विचारो विना कोई मनुष्यने विद्या अने सुशिक्षानो साक्षात्कार तथा विद्युत् आदि पदार्थोनुं विशेष ज्ञान थर्तुं नथी अने नित्य भ्रमणशील विद्वान् अतिथियो (= संन्यासीओ)ना उपदेश विना कोई भ्रमरहित थर्दि शकतो नथी. तेथी अवा कायों सदा करवा जोईयो. (१)

**देवो न यः सविता सुत्यमन्मा क्रत्वा निपाति वृजनानि विश्वा ।
पुरुप्रशस्तो अमतिर्न सुत्य आत्मेव शेवो दिधिषाय्यो भूत् ॥ २ ॥**

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे यः-जे **सविता-सूर्य देवः**-दिव्यगुणनी न-समान सत्यमन्मा-सत्यने ज्ञानवनार अने ज्ञानकार विद्वान् **क्रत्वा**-बुद्धि अने कर्मथी **विश्वा**-सर्व वृजनानि-बलनी **निपाति**-रक्षा करे छे. **पुस्मशस्तः**-अनेकमां अति श्रेष्ठ अमतिः-उत्तम स्वरूपनी न-समान सत्यः-अविनाशी स्वरूप **दिधिषाय्या**-धारण अने पोषण करनार **आत्मेव**-आत्मानी समान **शेवः**-सुख स्वरूप अध्यापक अने उपदेशक **भूत्**-छे, तेनुं सेवन करीने विद्यानी उन्नति करो. (२)

भावार्थ : मनुष्यो द्वारा विद्वानोना संग विना सत्यविद्या, बल, सुख, अने सौन्दर्य प्राप्त करी शकाता नथी, तेथी अ (विद्वानो)नी नित्य सेवा करवी जोईयो. (२)

**देवो न यः पृथिवीं विश्वधाया उपक्षेति हितमित्रो न राजा ।
पुरः सदः शर्मसदो न वीरा अनवद्या पतिजुष्टेव नारी ॥ ३ ॥**

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे यः-जे **देवः**-उत्तम सुखोना प्रदाता परमेश्वर अने विद्वान् **पृथिवीम्-भूमिनी** समान **विश्वधाया**-विश्वने धारण करनार **हितमित्रः**-मित्रोने धारण करीने **राजा**-सभा आदिना अध्यक्षनी न-समान **उपक्षेति**-जाणे छे अने निवास करे छे तथा **पुरः सदः**-प्रथम शत्रुओने मारनार अने युद्धने ज्ञानार **शर्मसदः**-सुखमां स्थिर थनार अने **वीरा**-युद्धमां शत्रुओने इंकनारनी न-समान

तथा अनवद्या-विद्या, सौंदर्य आदि शुभगुणयुक्त नारी-नरनी खी पतिजुष्टेव-जे पतिनी सेवा करनारी तेनी समान सुखोमां निवास करे छे, तेनुं सदा सेवन करो. (३)

भावार्थः : मनुष्यो परमेश्वर अने विद्वानोनी साथे प्रवृत्त थया विना समस्त बल अने सुख प्राप्त करी शकता नथी. तेथी अे बन्नेनी साथे सदा प्रेम राखे. (३)

तं त्वा नरो दम् आ नित्यमिद्धमग्नेसचन्त क्षितिषु ध्रुवासु।

अथि द्युम्नं नि दंधुर्भूर्यस्मिन्भवा विश्वायुर्धुरुणो र्यीणाम् ॥ ४ ॥

पदार्थः : हे अग्ने-विज्ञान करावनार विद्वान ! र्यीणाम्-विद्या अने समस्त पृथिव्यां राज्यने सिद्ध करेल धनने धर्मः-धारणा करनार विश्वायुः-संपूर्ण ज्ञवनयुक्त आप अस्मिन्-आ मनुष्यजन्म अने जगतमां सहायकारी भव-थाओ. जे भूर्ग-विपुल द्युम्नम्-विद्या प्रकाशरूपी धन अने क्रीतिने धारणा करो छो, तम्-ते नित्यम्-निरंतर इद्धम्-प्रदीप त्वा-आपने ध्रुवासु-दृढ क्षितिषु-भूमिमां जे नरः-नयन करनार सर्व मनुष्य अधिनिदधुः-धारणा करे अने दमे-शान्तियुक्त धरमां आसचन्त-करे, तेनुं नित्य सेवन करो. (४)

भावार्थः : हे मनुष्यो ! जे परमेश्वरे आ संसारमां अनेक पदार्थो रथेला छे अने जे विद्वान द्वारा आणी शकाय छे, तेनुं विज्ञान अने उपासना तथा संगतिथी साचुं सुख प्राप्त थाय छे, तम तमे आणो. (४)

वि पृक्षो अग्ने मुघवानो अश्युर्विं सूरयो ददतो विश्वमायुः।

सुनेम् वाजं समिथेष्वर्यो भागं देवेषु श्रवसे दधानाः ॥ ५ ॥

पदार्थः : हे अग्ने-सुखस्वरूप विद्वान आपना उपदेशथी जेम अर्यः-स्वामी अने वैश्य भागम्-सेवनीय पदार्थोनी समान मघवानः-सत्कारयुक्त धनवान ददतः-दानशील सूर्यः-मेधावीजन समिथेषु-संग्रामो तथा देवेषु-विद्वान अने दिव्य गुणोमां वाजम्-विज्ञानने दधानाः-धारणा करीने श्रवसे-श्रवण करवा योग्य क्रीतिने भाटे पृक्षः-अत्युत्तम अन्न अने विश्वम्-संपूर्ण आयुः-ज्ञवनने व्यश्युः-विशेष करीने भोगवे अने विसनेम्-विशेष करीने सेवन करे, तेम अमे पण क्यां करीये. (५)

भावार्थः : मनुष्यो द्वारा ईश्वर अने विद्वानोनी सहायता तथा पुरुषार्थी समस्त सुख प्राप्त करी शकाय छे, अन्य रीते नहि. (५)

ऋतस्य हि धेनवो वावशानाः स्मदूर्धनीः पीपयन्त द्युभक्ताः।

परावतः सुमतिं भिक्षामाणां वि सिन्धवः सुमया सम्मुरद्रिम् ॥ ६ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! तमे जेम वावशानाः-अत्यंत शोभायमान स्मदूर्धीः-पुष्कण दूध देनारी धेनवः-गायो पीपयन्त-दूध आदिथी वृद्धि करे छे, जेम द्युभक्ताः-प्रकाशना विभिन्न किरणो परावतः-

દૂર દેશથી અદ્રિમ्-મેધને સમય-સમય પર વરસાવે છે, સિન્ધવઃ-નદીઓ સસ્તુઃ-વહે છે, તેમ તમે સુમતિમ्-શ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાનને ભિક્ષમાણા:-જિજ્ઞાસાથી વિ-વિશેષતઃ જાણીને અન્ય મનુષ્યોને માટે વિદ્યા અને સુશિક્ષાપૂર્વક ત્રહસ્ય હિ-મેધથી ઉત્પન્ન જળની સમાન સત્યની જ વર્ષા કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ અજિનથી સમ્યક્ શુદ્ધ કરેલ જળ શક્તિદાયક બનીને વિજ્ઞાનોત્પાદક બની જાય છે, તેમ ધાર્મિક વિદ્બાન બને. (૬)

ત્વे અગ્ને સુમતિં ભિક્ષમાણા દિવિ શ્રવો દધિરે યુજ્જ્ઞિયાસઃ ।

નક્તા ચ ચુક્રુષસ્તુ વિરુષે કૃષણ ચ વર્ણમરુણ ચ સં ધૃઃ ॥૭॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-વિદ્બાન અધ્યાપક ! જે દિવિ-પ્રકાશસ્વરૂપ ત્વે-આપની સમીપ રહેલ ભિક્ષમાણા:-વિજ્ઞાનાની જ ભિક્ષા કરનાર યુજ્જ્ઞિયાસઃ-અધ્યયન રૂપ કર્મ ચતુર વિજ્ઞાનજન સુમતિમ्-શ્રેષ્ઠ ખુદ્દિને દધિરે-ધારણ કરે છે, તથા શ્રવણ અને અન્નને સંધૃઃ-ધારણ કરે છે; નક્તા-રાત્રિ ચ-અને ઉષસ-દિવસની સાથે કૃષણમ्-શ્યામ અસ્ગમ્-લાલ વર્ણમ्-વર્ણને ચ-તથા તેનાથી જુદા વર્ણાથી યુક્ત પદાર્થને ધારણ કરે છે, ચ-અને વિરુષે-વિરુદ્ધ રૂપનું વિજ્ઞાન ચક્રઃ-કરે છે, તેઓ સુખી થાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરની સુષ્ટિના વિશેષ જ્ઞાન વિના કોઈપણ મનુષ્ય પૂર્ણ વિદ્બાન બની શકતો નથી. જેમ રાત્રિ અને દિવસ વિરુદ્ધ રૂપવાળા છે, તેમ સાધમ્ય-અનુકૂળ અને વેધમ્ય-વિરુદ્ધના વિચાર દ્વારા સર્વ પદાર્થને (સર્વજન) જાણી લે. (ઉપયોગમાં લે.) (૭)

યાન રૂયે મર્તાન્તસુષ્ઠૂદો અગ્ને તે સ્યામ મુઘવાનો વ્યં ચ ।

છાયેવ વિશ્વં ભુવનં સિસક્ષ્યાપપ્રિવાત્રોદસી અન્તરિક્ષમ ॥૮॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-જગદીશ્વર ! જે આપ યાન-જે સુસૂદઃ-ક્ષય અને વૃદ્ધિ ધર્મયુક્ત મર્તાન્ત-મનુષ્યોને રાયે-વિજ્ઞાન ધનને માટે સિસક્ષિ-સંયુક્ત કરો છો, તે-તેઓ વ્યામ-અમે મઘવાન્ત-પ્રશંસિત ધનયુક્ત સ્યામ-થઈએ ચ-અને જે આપ છાયેવ-શરીરોની છાયાની સમાન વિશ્વમ્-સમસ્ત ભુવનમ્-જગત અને રોદસી-આકાશ, પૃથિવી અને અન્તરિક્ષમ્-અન્તરિક્ષને આપપ્રિવાન્ત-પૂર્ણ કરનાર છો, તે આપની અમે ઉપાસના કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : વિજ્ઞાનોએ ઈશ્વરની ઉપાસના અને પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વયં વિદ્યા આદિ ધનોથી સંપન્ન બનીને સર્વ મનુષ્યોને વિદ્યાદિ ધનોથી યુક્ત કરવા જોઈએ. (૮)

અવૈદ્ધિરગને અવૈતો નૃભિર્નૃન્વીર્વીર્વાન્વનુયામા ત્વોતાઃ ।

ઝુશાનાસઃ પિતૃવિત્તસ્ય રૂયો વિ સૂર્યઃ શુતહિમા નો અશ્યુઃ ॥૯॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-સમસ્ત સુખોને પ્રાપ્ત કરાવનાર પરમેશ્વર ! આપના દ્વારા ત્વોતાઃ-રક્ષિત અમે અઠવેદભાષ્ય

अर्वभिदः-प्रशंसित घोडाओथी **अर्वतः**-घोडाओने **नृभिः**-विद्यादि श्रेष्ठ गुणयुक्त मनुष्योथी **नृन्**-शिक्षा धर्मवाणा मनुष्यो अने **वीरैः**-शौर्यादि युक्त शूरवीरो द्वारा **वीरगन्**-शूरता आदि गुणयुक्त शूरवीरोनी प्राप्ति **बनुयाम्**-थवा माटे ईच्छा अने याचना करे. आपनी कृपाथी **पितृवित्तस्य**-पितानां भोगवेला रायः-धनथी **ईशानासः**-समर्थ स्वामी अमे बनीअे अने **सूर्यः**-मेधावी विद्वान् नः-अमने शतहिमा-सो हेमन्त ऋतु सुधी **व्यश्युः**-प्राप्त थता रहे. (८)

भावार्थः : ईश्वरना गुण, कर्म अने स्वभावोने अनुकूल आचरण विना मनुष्योने उत्तम विद्याओ तथा पदार्थोनी प्राप्ति असंभव छे. तेथी अे कर्माने नित्य प्रेमथी करवा जोઈअ. (८)

एता तै अग्न उच्थानि वेधो जुष्टानि सन्तु मनसे हृदे च ।

शकेम् रायः सुधुरो यम् तेऽधि श्रवो देवभक्तं दधानाः ॥ १० ॥

पदार्थः : हे **वेधः**-सर्वना अन्तःकरणमां रहेल होवाथी सर्वने बुद्धिप्रदधर्ता अग्ने-विज्ञानदाता जगदीश्वर ! ते-आपनी कृपाथी **एता**-+ उच्थानि-वेदवचन अमारा **मनसे**-मन च-अने **हृदे**-आत्माने माटे **जुष्टानि**-सेवन करेल प्रीतिकारक **सन्तु**-थाय. ते ते-आपना संबंधथी **यमम्**-नियम करनार **देवभक्तम्**-विद्वानोअे सेवन करेल **श्रवः**-श्रवणने **दधानाः**-धारण करीने **सुधुरः**-उत्तम पदार्थोने धारण करनार अमे रायः-धनने प्राप्त करवा माटे **अधि-शकेम्**-समर्थ बनीअ. (१०)

भावार्थः : मनुष्योअे समस्त सुख प्राप्त करीने, सर्वने प्राप्त कराववा जोઈअ. (१०)

संगतिः : आ सूक्तमां ईश्वर, अग्नि, विज्ञान अने सूर्यना गुणोनुं वर्षान होवाथी आ सूक्तार्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाणवी जोઈअ. (७३)

सूक्ता-७४

उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाग्नये । आरे अस्मे च शृण्वते ॥ १ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! जेम **उपप्रयन्तः**-सभीप प्राप्त थनार अमे अे **अस्मे**-अमाराथी आरे-दूर च-अने सभीपमां **शृण्वते**-श्रवण करीने अग्नये-परमेश्वरने माटे **अध्वरम्**-हिंसारहित मन्त्रम्-विचारनो निरंतर **वोचेम्**-उपदेश करे, तेम तमे पण करो. (१)

भावार्थः : मनुष्योअे, बहार अने अंदर व्यापक तथा अमाराथी दूर अने सभीपना समस्त व्यवहारोने आणार परमात्माने आणीने, अधर्मथी उरीने तथा सत्य धर्मनुं सेवन करीने आनंदित रहेवुं जोઈअ. (१)

यः स्नीहितीषु पूर्व्यः संजग्मानासु कृष्टिषु । अरक्षद्वाशुषे गयम् ॥ २ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! **पूर्व्यः**-पूर्वज विद्वानोअे साक्षात्कार करेल जगदीश्वर **संजग्मानासु**-परस्पर **अरक्षद्वाशुषे**

સંગત ચાલતી સ્ત્રીહિતીષુ-સ્નેહ કરનારી કૃષ્ણા-મનુષ્ય આદિ પ્રજ્ઞામાં દાશુષે-વિદ્યાદિ શુભ ગુણ આપનારને માટે ગયમ्-ધનની અરક્ષત-રક્ષા કરે છે, તે અગનયે-ઈશ્વરને માટે અધ્વરમ्-હિંસારહિત મન્ત્રમ्-વિચારને અમે વોચેમ-કહીએ, તેમ તમે પણ કહો. (૨)

ભાવાર્થ : ..... પ્રજ્ઞાના કોઈ પણ જીવનું સમ્યક્ રક્ષાણ અને સુખ પરમેશ્વર વિના થતું નથી, તેથી એ (પરમેશ્વર)નું જ સર્વે સદા સેવન (= ભજન) કરવું જોઈએ. (૨)

ઉત બ્રુવન્તુ જુન્તવુ ઉદ્ગનિવૃત્ત્રહાર્જાનિ । ધ્નન્જ્ઞયો રણોરણો ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે રણે રણે-યુદ્ધ-યુદ્ધમાં ધનજ્ઞયઃ-ધનથી જીતાડનાર વૃત્ત્રહા-મેધનાશક સૂર્યની સમાન અનિઃ-પરમેશ્વર દાશુષે-વિદ્યા, શુભગુણોનું દાન કરનાર મનુષ્યને માટે ગયમ्-ધનને ઉદર્જાનિ-ઉત્પન્ન કરે છે જન્તવઃ-સર્વ મનુષ્યો અધ્વરમ्-હિંસારહિત મન્ત્રમ्-તેના વિચારનો ઉત્ત્રવુન્તુ-પરસ્પર ઉપદેશ કરે. (૩)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેના આશ્રયથી શત્રુઓના પરાજયના દ્વારા પોતાનો વિજય અને પોતાના વિજય દ્વારા રાજ્ય તથા ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેની તમે નિત્ય સેવા કરો. (૩)

યસ્ય દૂતો અસ્તિ ક્ષયે વેષિ હુવ્યાનિ વીતયૈ । દુસ્મત્કૃણોષ્યધ્વરમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् આપ યસ્ય-જે મનુષ્યના વીતયે-વિજ્ઞાનને માટે અગ્નિની સમાન દૂતઃ-દુઃખ નાશક અસ્તિ-છે. ક્ષયે-ધરમાં હુવ્યાનિ-હવન કરવા યોગ્ય ઉત્તમ દ્રવ્ય-ગુણ-કર્માને વેષિ-પ્રાપ્ત અને ઉત્પન્ન કરે છે. દુસ્મત-દુઃખનાશક અધ્વરમ्-અગ્નિહોત્રાદિ હવનની સમાન વિદ્યા, વિજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનાર યજની કૃણોષિ-સિદ્ધિ કરો છો, તેઓનું સર્વ મનુષ્યો સેવન કરે. (૪)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય દ્વારા ઈશ્વરની સમાન વિદ્વાન અધ્યાપક તથા ઉપદેશકની અને વિજ્ઞાન દાતાની કામના-ઈશ્ટા કરવામાં આવે છે, તેને કદ્દી દુઃખ (પ્રાપ્ત) થતું નથી. (૪)

તમિત્સુહુવ્યમંજ્ઞિરઃ સુદેવં સહસો યહો । જનાં આહુઃ સુબર્હિષ્મ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે અંગોના રસરૂપ સહસો-બળના યહો-પુત્રરૂપ વિદ્વાન મનુષ્ય જે તમને વિદ્યુત્ ની સમાન સુદેવમ्-દિવ્યગુણોના દાતા સુબર્હિષ્મ-વિજ્ઞાનયુક્ત સુહુવ્યમ्-શ્રેષ્ઠ ગુણ ગ્રહણ કરનાર આપને જનાઃ-વિદ્વાન આહુઃ-કહે છે. તમ-તેનું ઇત-જ અમે સેવન કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, વિદ્વાનોમાં પ્રસેદ વિદ્વાનથી પદાર્થ વિદ્યા જાળીને તથા તેનો સમ્યક્ પ્રયોગ કરીને તેને અન્ય મનુષ્યોને જણાવવી જોઈએ. (૫)

આ ચુ વહાસ્તિ તોં ડુહ દેવાં ઉપુ પ્રશસ્તયે । હુવ્યા સુશ્ચચન્દ્ર વીતયૈ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે સુશ્રી-શ્રેષ્ઠ આનંદધાયક વિદ્વાન આપ ઇહ-આ સંસારમાં પ્રશસ્તયે-પ્રશંસા ચ-અને વીતયે-સુખોની પ્રાપ્તિને માટે જે હવ્યા-ગ્રહણ રચવા યોગ્ય દેવાન्-દિવ્યગુણો અને વિદ્વાનોની ઉપાવહાસિ-સમીપમાં સર્વ રીતે પ્રાપ્ત થાઓ છો, તાન्-તે આપને અમે પ્રાપ્ત થઈએ-કરીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી મનુષ્યો પરમેશ્વર, આપ વિદ્વાન તથા અજિન આદિની સંગતિને માટે તથા તેના વિજ્ઞાનને માટે પ્રશંસનીય પુરુષાર્થ કરતા નથી, ત્યાં સુધી પૂર્ણ વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૬)

ન યોરુપબ્રિદ્રશવ્યः શૃંખે રથસ્ય કચ્ચન | યદર્ગને યાસિ દૂત્યમ् ॥૭॥

પદાર્થ : હે અને-અજિનની સમાન વિદ્યાથી પ્રકાશિત વિદ્વાન આપ જેમ ઉપબ્રિદ્રશ-અત્યંત શબ્દ કરનાર અશવ્યઃ-શીધ ચાલનાર યાનોમાં અત્યંત વેગકારક યત्-જે અજિનયુક્ત અને યો:-ચાલનાર અને ચલાવનાર રથસ્ય-વિમાનાદિ યાન સમૂહની મધ્ય સ્થિર થઈને દૂત્યમ्-દૂતની સમાન પોતાના કર્મને યાસિ-પ્રાપ્ત થાય છે, હું તે અજિનની સમીપ અને શબ્દને કચ્ચન-કદી ન-ન શૃંખે-સાંભળીને કિન્તુ-પ્રાપ્ત થાઉં છું, તું પણ ન સાંભળીને પરંતુ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો શિલ્પ વિદ્યાથી સિદ્ધ કરેલ યાન અને યંત્રાદિમાં અત્યંત ગમન કરાવનાર અજિનની સમીપસ્થ શબ્દની નિકટ અન્ય શબ્દને સાંભળી શકતા નથી. (૭)

ત્વોતો વાન્યહૃયોજભિ પૂર્વસ્માદપરઃ | પ્ર દાશ્રાં અંગને અસ્થાત् ॥૮॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્યાવાન જેમ અહૃયઃ-શીધ યાન માર્ગોને પ્રાપ્ત કરાવનાર અજિન આદિ અપરઃ-અને ત્વિન્ દેશ તથા ત્વિન્ શિલ્પી = કારીગર ત્વોતો:-આપના સંગમને પ્રાપ્ત થયેલ વાજી-પ્રશંસાને યોગ્ય વેગવાન દાશ્રાન्-દાતા પૂર્વસ્માત्-પ્રથમ સ્થાનથી અભિ-સન્મુખ પ્રાસ્થાત्-દેશ-દેશાન્તરમાં ચલાવનાર હોય છે, તેમ અન્ય મન આદિ પદાર્થો છે, તેમ તું જાણ. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જાણવું જોઈએ, કે શિલ્પવિદ્યાથી બનાવેલા યન્ત્રો વિના અજિન વાહનો બનાવી શકતા નથી. (૮)

ઉત દ્વુમત્સુવીર્યૈ બૃહદર્ગને વિવાસસિ | દેવેભ્યો દેવ દાશુર્ષૈ ॥૯॥

પદાર્થ : હે દેવ-દિવ્ય ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવયુક્ત અને-અજિન સમાન પ્રજ્ઞા = બુદ્ધિશી પ્રકાશિત વિદ્વાન તું દાશુર્ષૈ-આપવાના સ્વભાવવાળા કાર્યોના અધ્યક્ષ ઉત-અથવા દેવેભ્યઃ-વિદ્વાનોને માટે દ્વુમત્-શ્રેષ્ઠ પ્રકાશયુક્ત બૃહત્-મહાન સુવીર્યમ्-શ્રેષ્ઠ પરાક્રમનું વિવાસતિ-સેવન કરે છે, તેમ અમે પણ તેનું સેવન કરીએ. (૯)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો અને સેવકોએ વિદ્યા અને પુરુષાર્થ દ્વારા કાર્યોના સ્વામી વિદ્વાનોથી મહાન ઉપકાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, વિદ્વાન અને વિદ્યુત્ અજિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે આ સૂક્તાર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૭૪)

સૂક્તા-૭૫

જુષસ્વ સુપ્રથસ્તમં વચો દેવપ્સરસ્તમમ् । હૃવ્યા જુહ્નાન આસનિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્બાન્ ! આસનિ-પોતાના મુખમાં હૃવ્યા-ભોજન કરવા યોગ્ય પદાર્થોને જુહ્નાન:-ખાનાર આપ જે વિદ્બાનોના સપ્રથસ્તમમ્-અતિ વિસ્તારયુક્ત દેવપ્સરસ્તમમ્-વિદ્બાનોએ અત્યંત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વ્યવહાર અને વચો:-વચન છે, તમ્-તેનું જુષસ્વ-સેવન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ઉત્તમ ભોજનોથી બ્રહ્મચારી રહે છે, તેઓ શરીર અને આત્માના સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

અથા તે અઙ્ગ્રસ્તમાગનૈ વેધસ્તમ પ્રિયમ् । વોચેમુ બ્રહ્મ સાનુસિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે અઙ્ગ્રસ્તમ-સમસ્ત વિદ્યાના જ્ઞાતા અને વેધસ્તમ-અત્યંત ધારણ કરનાર અને-વિદ્બાન્ ! જેમ અમે વેદોને ભાષીને અથ-તદનન્તર તે-તેને સાનસિ-સદાથી વિદ્યમાન પ્રિયમ્-પ્રીતિકારક બ્રહ્મચારેય વેદોને વોચેમ-ઉપયોગ કરીએ, તેમ તું પણ કર. (૨)

ભાવાર્થ : ઉપદેશ વિના કોઈ મનુષ્યને ઈશ્વર વિષયક અથવા વિદ્યુત આદિ વિષયક જ્ઞાન થવું સંભવ નથી, તેથી સર્વ મનુષ્યોએ ઉપદેશો કરવો અને સાંભળવો જોઈએ. (૨)

કસ્તે જામિર્જનાનામગનૈ કો દાશ્વધ્વરઃ । કો હુ કસ્મિન્નસિ શ્રિતઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્બાન્ ! જનાનામ-મનુષ્યોની ભધ્ય તે-આપનો કઃ-કોણ મનુષ્ય હ-નિશ્ચય કરીને જામિ:-જ્ઞાતા છે ? કઃ-કોણ દાશ્વધ્વરઃ-દાતા અને રક્ષક છે ? તું કઃ-કોણ છે ? અને કસ્મિન્નશેમાં શ્રિતઃ-આશ્રિત અસિ-છે ? તે સર્વ વાતોનો ઉત્તર આપ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોમાં કોઈ હુર્લભ પરમેશ્વરના અને અજિના જ્ઞાતા અને જ્ઞાન કરાવનાર હોઈ શકે છે, શા માટે ? એ બન્નેના અત્યંત આશ્રય-યુક્ત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવ હોવાના કારણો (હોય છે). (૩)

ત્વं જામિર્જનાનામગનૈ મિત્રો અસિ પ્રિયઃ । સખા સખિભ્ય ઈંડ્યઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે અને-પંડિત ! જે કારણો જનાનામ-મનુષ્યોને જામિ:-જ્ઞાની સમાન સુખ આપનાર મિત્ર:-સર્વના મિત્ર પ્રિયઃ-કામના-ઈશ્ટાઓને પૂર્ણ કરનાર યોગ્ય વિદ્બાન ત્વમ્-આપ સખિભ્યઃ-સર્વના મિત્ર મનુષ્યોને ઈંડ્યઃ-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય સખા-મિત્ર હોય, તેનાથી સર્વને સેવન કરવા યોગ્ય વિદ્બાન અસિ-હોય. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે સદા મિત્ર બનીને સર્વને વિદ્યાદિ શુભ ગુણ અને સુખ પ્રદાન કરે છે, તે (પરમેશ્વર અને વિદ્બાન)તું સેવન કેમ ન કરવું જોઈએ ? (૪)

ત્રણાદભાગ

यजा नो मित्रावरुणा यजा देवाँ क्रुतं बृहत्। अग्ने यक्षि स्वं दम्म्॥५॥

पदार्थ : હે અગ्नે-પૂર્ણ વિદ્યાવાન મનુષ્ય જે કારણે સ્વમ्-આપ પોતાના દમ્મ-ઉત્તમ સ્વભાવરૂપી ધરને યક્ષિ-પ્રાપ્ત થાઓ છો; તેથી ન:-અમારા માટે મિત્રાવરુણા-બલ અને પરાક્રમ કરનાર પ્રાણ અને ઉદાનને યજ-નીરોગ કરો. બૃહત्-મહાન વિદ્યાદિ-ગુણયુક્ત ત્રણમ्-સત્ય વિજ્ઞાનને યજ-પ્રકાશિત કરો. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ પરમેશ્વરનો પરોપકાર માટે ન્યાય આદિ શુભ ગુણ આપવાનો સ્વભાવ છે, તેમ વિદ્યાનોએ પણ પોતાનો સ્વભાવ રાખવો જોઈએ. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તતમાં ઈશ્વર, અગ્નિ અને વિદ્યાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૭૫)

સૂક્તા-૭૬

કા તુ ઉપેતિર્મનસો વરાય ભુવદગને શંતમા કા મનીષા।

કો વા યુજ્ઞૈ: પરિ દક્ષાં ત આપ કેન વા તે મનસા દાશેમ॥૧॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-શાન્તિદાયક વિદ્યાન્ ! તે-તું અતિશ્રેષ્ઠ વિદ્યાની કા-કોણ ઉપેતિઃ-સુખોને પ્રાપ્ત કરનારી નીતિ મનસઃ-ચિતાની વરાય-શ્રેષ્ઠતાને માટે ભુવત्-થાય છે ? કા-કોને શન્તમા-સુખપ્રાપક મનીષા-બુદ્ધિ થાય છે ? કઃ-કોણ મનુષ્ય વા-નિશ્ચય કરીને તે-આપના દક્ષમ्-બળને યુજ્ઞૈઃ-ભણવા-ભણવવા આદિ યજોને કરીને પરિ-સર્વત્રથી આપ-પ્રાપ્ત થાય છે ? વા-અથવા અમે કેન-કેવી રીતે મનસા-મનથી તે-આપને માટે શું દાશેમ-આપીએ. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પરમેશ્વરથી અથવા વિદ્યાનથી એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ-'હે ભગવન્ ! આપ કૃપા કરીને અમારી શુદ્ધિને માટે જે શ્રેષ્ઠ કર્મ, શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને જે બળ છે, તે સર્વ (અમને) પ્રદાન કરો. જેથી અમે આપને જાણીને તથા પ્રાપ્ત કરીને સુખી બનીએ. (૧)

એહ્યાન ઝુહ હોતા નિ ષીદાદબ્ધુઃ સુ પુરણુતા ભંવા નઃ।

અવતાં ત્વા રોદસી વિશ્વમિન્વે યજામુહે સૌમનુસાય દેવાન्॥૨॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-સર્વના ઉપકારક વિદ્યાન ! અદબ્ધુઃ-અહિસક અમારી સેવા કરવા યોગ્ય આપ ઝુહ-આ સંસારમાં હોતા-દાતા ન:-અમને આ, ઝુહ-પ્રાપ્ત થાઓ, સુ-સારી રીતે નિ-નિત્ય સીદ-જ્ઞાન આપો, પુર એતા-પ્રથમ પ્રાપ્ત કરનાર ભવ-થાઓ. જે ત્વા-આપને વિશ્વમિન્વે-સમસ્ત સંસારને તૃપ્ત કરનાર રોદસી-વિદ્યા, પ્રકાશ અને ભૂગોળનું રાજ્ય અથવા આકાશ અને પૃથિવી અવતામ્-પ્રાપ્ત થાય, તે આપ મહે-મહાન સૌમનુસાય-મનમાંથી વેરભાવ છોડાવવા માટે દેવાન્-વિદ્યાન, દિવ્યગુણોને પોતાના

आत्मामां यज-संगत करो. (२)

भावार्थः ए रीते सत्यभावथी प्रार्थना करेल परमेश्वर अथवा सेवा करेल धार्मिक विद्वान् मनुष्योने ए सर्वं सुख आपे छે. (२)

प्र सु विश्वात्रक्षसो धक्षयने भवा यज्ञानामभिशस्ति पावा।

अथा वहु सोमपतिं हरिभ्यामाति थ्यमस्मै चक्रमा सुदान्वे॥ ३ ॥

पदार्थः छे अने-हुएने शिक्षा करनार सभाध्यक्ष जे रीते आप विश्वान्-सर्व रक्षसः-हुए मनुष्यो अथवा दौष्पोनो प्र-सारी रीते धक्षि-नाश करो छो, तेथी यज्ञानाम्-जे जाणवा योऽय शिव्य छे तेना साधकोनी अभिशस्ति पावा-हिंसाथी रक्षा करनार सु-सारी रीते भव-थाओ. जेम सूर्य हरिभ्याम्-धारणा अने आकर्षणी सर्वं सुखोने प्राप्त करावे छे, तेम सोमपतिम्-ऐश्वर्यना स्वामीने आवह-प्राप्त थाओ. अथ-पश्चात् अस्मै-ए सुदान्वे-विद्या, विज्ञान, सुशिक्षा अने राज्यादि धनना दाता आपने माटे अमे आतिथ्यम्-सत्कार चक्रम्-करीये छीये. (२)

भावार्थः जेम ईश्वरे संसारमां प्राणीयोने माटे सर्वं पदार्थो प्रदान करेल छे, तेम जे विद्या अने सुशिक्षा आपे तेनो सत्कार मनुष्योंसे करवो जोઈये, अन्यनो नहि. (३)

प्रुजावत्ता वचसा वहिरासा च हुवे नि च सत्सीहू देवैः।

वेषि हुत्रमुत पोत्रं यजत्र बोधि प्रयन्तर्जनितर्वसूनाम्॥ ४ ॥

पदार्थः छे यजत्र-दाता वहिः-सुखोने प्राप्त करावनार तुं इह-आ संसारमां देवैः-विद्वानोनी साथे सत्सि-सभामां प्रजावता-प्रजानी संमतिने अनुकूण वचसा-वयनोथी बोधि-बोध करावे छे. जेथी होत्रम्-हवन करवा योऽय च-अने पोत्रम्-पवित्र करनारी वस्तुओने उत-पाणि नि-निरंतर वेषि-प्राप्त करे छे. जनितः-सुखोत्पादक प्रयत्नः-प्रयत्नथी तुं जेम वसूनाम्-पृथिव्यादि पदार्थोने जाणनार छे, तेम हुं आसा-भुखथी तारी च-अन्य विद्वानोनी पाणि आहुवे-स्तुति करुं छुं. (४)

भावार्थः मनुष्योंसे परमेश्वरनी अने धार्मिक विद्वानोनी सहायताथी पवित्रता उत्पन्न करीने समस्त श्रेष्ठ पदार्थों प्राप्त करवा जोઈये. (४)

यथा विप्रस्य मनुषो हुविभिर्देवाँ अयजः कुविभिः कुविः सन्।

एवा होतः सत्यतर् त्वमुद्याग्ने मुन्द्रया जुह्वा यजस्व॥ ५ ॥

पदार्थः छे सत्यतर-अत्यंत सत्याचारनिष्ठ होतः-सत्य ग्रहण करनार दाता अने-विद्वान् यथा-जेम कोई धार्मिक विद्वान् अथवा विद्यार्थी विप्रस्य-बुद्धिमान् अध्यापक विद्वान् मनुषः-मनुष्योने अनुकूण

બનીને સર્વનો સુખદાયક બને છે, તેમ એવ-જ ત્વમ्-તું અદ્ય-અત્યારે કવિભિઃ-પૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત બહુદર્શી વિદ્યાનોની સાથે કવિઃ-વિદ્યાન બહુદર્શી સન्-બનીને જે હવિર્ભિઃ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવોની સાથે દેવાન्-વિદ્યાન અને દિવ્ય ગુણોને અયજઃ-પ્રાપ્ત થાય છે, તે મન્દ્રાયા-આનંદ કરનારી જુહ્બા-દાન ક્રિયાથી અમને યજસ્વ-પ્રાપ્ત થાય. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ કોઈ મનુષ્ય વિદ્યાનો દ્વારા વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને, સર્વનો ઉપકારી બનીને, સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરીને તથા મનુષ્યોને વિદ્યાન બનાવીને આનંદિત થાય છે, તેમ જ અધ્યાત્મમાં “આપ” મનુષ્ય હોય છે, અને આપનું જોઈએ. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર અને વિદ્યાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૭૬)

સૂક્તા-૭૭

કુથા દાશેમાંગનયે કાસ્મૈ દેવજુષ્ટોચ્યતે ભામિને ગીઃ ।

યો મત્યોષ્વમृત ત્રણતાવા હોતા યજિષ્ઠ ઇત્કૃણોતિ દેવાન् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ વિદ્યાનોની સાથે ધીએ, તેમ યઃ-જે મત્યોષુ-મરણધર્મયુક્ત શરીરાદિમાં અમૃતઃ-મૃત્યુરહિત ત્રણતાવા-સત્ય ગુણ, કર્મ, સ્વભાવયુક્ત હોતા-દાતા અને ગ્રહણકર્તા યજિષ્ઠઃ-અત્યંત સત્સંગી દેવાન्-દિવ્યગુણ, દિવ્યપદાર્થ અને વિદ્યાનોને કૃણોતિ-કરે છે. અસ્મૈ-એ ઉપદેશક ભામિને-દુષ્ટોપર કોધકારક અન્યાન્ય-સત્યાસત્ય જણાવનારને માટે કા-કોણ કથા-કથા હેતુથી દેવજુષ્ટા-વિદ્યાનોની સેવિત ગીઃ-વાણી ઉચ્ચતે-કહેલ છે, તેને ઇત-જ દાશેમ-વિદ્યા પ્રદાન કરે, તેમ તમે પણ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યાન મનુષ્ય ઈશ્વરની સુતિ અને વિદ્યાનોની સેવા કરીને તથા દિવ્ય ગુણોને પ્રાપ્ત કરીને સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ આપણે પણ (સુખ પ્રાપ્ત) કરવા જોઈએ. (૧)

યો અધ્વરેષુ શંતમ ત્રણતાવા હોતા તમૂ નમોભિરા કૃણુધ્વમ् ।

અગ્નિર્યદ્રોર્પત્તીય દેવાન્ત્તમ ચા બોધાતિ મનસા યજાતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે યઃ-જે અગ્નિઃ-વિજ્ઞાન સ્વરૂપ પરમેશ્વર અથવા વિદ્યાન અધ્વરેષુ-સદા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય યજોમાં શન્તમઃ-અત્યંત આનંદદાતા તથા ત્રણતાવા-શુભ ગુણ, કર્મ, સ્વભાવથી સત્ય છે, હોતા-સમસ્ત જગત અને વિજ્ઞાનના દાતા છે; તથા યત-જે મર્ત્તાય-મનુષ્યને માટે દેવાન્ત્તમ-વિજ્ઞાન આદિ શ્રોષ ગુણોને બોધાતિ-સમ્યક જાણો ચ-અને યજાતિ-સંગતિ કરે એટલા માટે તમ-તે પરમેશ્વર અથવા વિદ્યાનોને નમોભિઃ-નમસ્કાર અને અન્નોથી પ્રસન્ન આકૃણુધ્વમ-કરો. (૨)

भावार्थ : आप पुरुष विना मनुष्योंने विद्या भणावनार कोई होता नथी अने तेने छोड़िने अन्य कोई सत्कार करवा थोड़य पछा होता नथी, ऐम आश्वुं ओहिए. (२)

स हि क्रतुः स मर्यः स साधुर्मित्रो न भूदद्वृतस्य रथीः ।

तं मेधेषु प्रथमं दैवयन्तीर्विशु उपं ब्रुवते दुस्ममारीः ॥ ३ ॥

पदार्थ : **देवयन्तीः**-कामनायुक्त आरीः-शानवाणी विशः-प्रजा मेधेषु-भणावा-भणाववा अने संग्राम आहि यशोमां तम्-ते दस्मम्-द्वःभनाशक सभाध्यक्ष मानीने प्रथमम्-सर्वोत्तम उपब्रुवते-कहे छे, के जे **मित्रः**-सर्वना भित्र न-जेवा भूत्-होय सः-ते हि-ज सर्व रीते **क्रतुः**-भुद्धि ने सुकर्मथी युक्त सः-ते ज **मर्यः**-मानवता राखनार अने सः-तेज **साधुः**-सर्वनो उपकार करनार तथा श्रेष्ठ मार्गमां चालनार विद्वान अद्वृतस्य-आश्र्य कर्मोथी युक्त सेनानो रथीः-उत्तम रथवाणो रथी थाय. (३)

भावार्थ : मनुष्योंने, जे सर्वोत्तम गुण, कर्म, स्वभावयुक्त सज्जन अने सर्वनो उपकारक मनुष्य होय, तेने ज सभापतिना रूपमां राजा मानवो ओहिए. कोई एक (मनुष्य)नी आशामां राज्य व्यवहारनो अधिकार न आपवो ओहिए. परंतु शिष्ट लोकोनी सभाने आधीन ज सर्व कायां राखवा ओहिए. (३)

स नो नृणां नृतमो रिशादा अग्निर्गिरोऽवसा वेतु धीतिम् ।

तना च ये मुघवानुः शविष्ठा वाजप्रसूता इषयन्तु मन्म ॥ ४ ॥

पदार्थ : जे नः-अमारी नृणाम्-मनुष्योनी भधे नृतमः-अति श्रेष्ठ मनुष्य अग्निः-पावकनी समान अधिक शान प्रकाशयुक्त अवसा-रक्षण आहिथी गिरः-वाणी अने धीतिम्-धारणाने ईच्छे छे. सः-ते मनुष्य अमारा भध्यमां सभाध्यक्षना अधिकारने वेतु-प्राप्त थाय. जे नृणाम्-मनुष्योमां रिशादा:-शत्रुनाशक **वाजप्रसूता**:-विश्वान आहि गुणोथी सुशोभित **शविष्ठा**:-अत्यंत बणवान **मघवानः**-प्रशंसित धनयुक्त तना-विस्तृत धनोनी तथा **मन्म**-विश्वान च-विद्या आहि श्रेष्ठतम् गुणोनी इषयन्त-ईच्छा करे छे. तेथी अमारी सभामां तेओ सभासद बने. (४)

भावार्थ : मनुष्योंने परमोत्तम सभाध्यक्ष सहित मनुष्योवाणी सभातुं निर्माण करीने राज्य व्यवहारना पालनावा विषयमां यकवर्ती राज्यतुं शासन करतुं ओहिए. तेना विना कटी कोईतुं राज्य स्थिर रही शकतुं नथी, तेथी सदा तेनुं आयरण करीने, एकने राजा मानवो ओहिए नहि. (४)

एवाग्निर्गोत्तमेभिरुतावा विप्रेभिरस्तोष्ट जातवेदाः ।

स एषु द्युम्नं पीपयुत्स वाजुं स पुष्टिं याति जोषुमा चिकित्वान् ॥ ५ ॥

पदार्थ : **गोत्तमेभिः**-अत्यंत सुति करनारा **विप्रेभिः**-भुद्धिमानोथी जे **जातवेदाः**-शान अने प्राप्त **ऋग्वेदभाष्य**

થનાર ઋજ્ઞાવા-જેના ગુણા, કર્મ અને સ્વભાવ સત્ય છે અગિનઃ-તે ઈશ્વરની સ્તુતિ કરનાર અને અસ્તોષ-જેની વિદ્વાન સ્તુતિ કરે છે એવ-તે જ એષુ-એ ધાર્મિક વિદ્વાનોમાં ચિકિત્વાન-શાનવાન દ્વયુમ્નમ्-વિદ્યાના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે. સહિતે જ જોષમ्-પ્રસન્નતા અને પુષ્ટિમ्-ધાતુઓની સામ્યતાને આ યાતિ પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ધાર્મિક વિદ્વાન આર્થજનોની સાથે નિવાસ કરીને, તેની સભામાં બેસીને તથા વિદ્યા અને સુશિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને સુખોનું સેવન કરતું જોઈએ. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, વિદ્વાન અને અગિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૭૭)

સૂક્તા-૭૮

અભિ ત્વા ગોતમા ગિરા જાતવેદો વિચર્ષણો । દ્વુમૈરભિ પ્ર ણૌનુમઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે જાતવેદ:-પદાર્થોના જ્ઞાતા વિચર્ષણો-સર્વ પ્રથમ દર્શન યોગ્ય પરમેશ્વર ! આપની જેમ ગોતમા:-અત્યંત સ્તુતિ કરનાર દ્વુમૈ:-ધન અને વિમાનાદિ ગુણો તથા ગિરા-ઉત્તમ વાણીઓની સાથે અભિ-સર્વત્રથી સ્તુતિ કરીએ છીએ અને જેમ અમે અભિ,-પ્રણોનુમઃ-અત્યંત નમ બનીને ત્વા-આપની પ્રશંસા કરીએ છીએ; તેમ સર્વ મનુષ્યો કરે. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરીને તથા આપું વિદ્વાનોની સંગતિ કરીને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧)

તમું ત્વા ગોતમો ગિરા રાયસ્કામો દુવસ્યતિ । દ્વુમૈરભિ પ્ર ણૌનુમઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ધનપતે રાયસ્કામ:-ધનના ઈશ્છુક ગોતમઃ-વિદ્વાન મનુષ્ય ગિરા-વાણી દ્વારા ત્વા-તારી દુવસ્યતિ-સેવા કરે છે, તેમ તમું તું-તે આપની દ્વુમૈ:-શ્રેષ્ઠ કીર્તિની સાથે વર્તમાન અમે અભિ-સર્વત્રથી પ્રણોનુમઃ-અતિ પ્રશંસા કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરની ઉપાસના અને વિદ્વાનોના સંગ વિના મનુષ્યોને ધનની ઈશ્વરાની પૂર્તિ શક્ય નથી. (૨)

તમું ત્વા વાજસાતમમઙ્ગ્રસ્વદ્ધવામહે । દ્વુમૈરભિ પ્ર ણૌનુમઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વન્ ! દ્વુમૈ:-પુષ્યદૂપી કીર્તિઓની સાથે જે વાજસાતમમ्-અત્યંત પ્રશંસિત બોધથી યુક્ત વિદ્વાનની તથા ત્વા-આપની અમે હવામહે-સ્તુતિ કરીએ છીએ, તું-સારી રીતે અઙ્ગ્રસ્વત-પ્રશંસિત પ્રાણની સમાન અભિ-સર્વત્રથી પ્રણોનુમઃ-સત્કાર કરીએ છીએ, તેમ તમે તમું-તેની સ્તુતિ અને પ્રણામ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે વિદ્વાનોને ઉક્ત રીતે સત્કારથી સંતુષ્ટ કરીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને સિક્ષ કરો. (૩)

तमु त्वा वृत्रहन्तम् यो दस्यूरवधूनुषे । द्युमैरुभि प्रणोनुमः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! यः-जे त्वम्-तुं दस्यून्-महा दुष्ट डाकुओने अवधूनुषे-कंपावीने नष्ट करे छे. तम्-ते वृत्रहन्तम्-मेध वरसावनार सूर्यनी समान त्वा-तारी द्युमैः-कीर्तिकारी शखो सहित अमे अभि-सन्मुख आवीने प्रणोनुमः-सुति करीअे. (४)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जे अशतशत्रु (= जेनो कोई शत्रु न होय) सभाध्यक्ष = राजा दुष्टाचारी शत्रुओने पराजित करे छे, तेनी तमे सदा सेवा करो. (४)

अवोचाम् रहूगणा अग्नये मधुमद्वचः । द्युमैरुभि प्रणोनुमः ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे विद्वानो ! रहूगणा:-अधर्मयुक्त पापीओना समूहनो त्याग करनार तमे जेम द्युमैः-उत्तम कीर्तिनी साथे वर्तमान अग्नये-विद्वानने माटे मधुमत्-मधुर वचः-वयन बोलो छो, तेम अमे पश अवोचाम्-बोलीअे. जेम अमे तेओने अभि प्रणोनुमः-नमस्कारादिथी प्रसन्न करीअे छीअे, तेम तमे पश करो. (५)

भावार्थ : मनुष्योने उचित छे, के धर्मयुक्त कीर्तिवाणा मनुष्योनी ज प्रशंसा करे, अन्यनी नहि. (५)

संगति : आ सूक्तमां ईश्वर अने विद्वानोना गुण कथनथी आ सूक्तार्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाणावी जोईअे. (७८)

सूक्ता-७८

हिरण्यकेशो रजसो विसारेऽहिर्धुनिवर्तात्तद्व ध्रजीमान् ।

शुचिभ्राजा उषसो नवेदा यशस्वतीरपस्युवो न सुत्याः ॥ १ ॥

पदार्थ : हे कुमारी ब्रह्मचारिणी कन्याओ ! रजसः-ऐश्वर्यनी विसारे-स्थिरतामां हिरण्यकेशः छिरण्य-सुवर्ण समान अथवा प्रकाशमान न्यायनो प्रकार करनार धुनिः-शत्रुओने कंपावनार अहिः-मेधनी समान ध्रजीमान्-शीघ्र चालवावाणो वात इव-वायुनी समान उषसः-प्रातःकाणनी समान शुचिभ्राजा:-पवित्र विद्या, विज्ञानथी युक्त नवेदाः-अविद्यानो निषेध करनारी विद्यायुक्त यशस्वतीः-श्रेष्ठ कीर्तियुक्त अपस्युवः-प्रशस्त कर्म करनारीनी न-समान तमे सत्याः-सत्य गुण, कर्म अने स्वभावयुक्तवाणी बनो. (१)

भावार्थ : जे कन्याओ योवीस वर्षनी वय सुधी ब्रह्मचर्य अने ईन्द्रिय संयमपूर्वक अंगो अने उपांगो सहित वेद-विद्यानुं अध्ययन करे छे, ते ज मनुष्य आतिने सुभूषित करनारी होय छे. (१)

आ ते सुपर्णा अमिनन्तं एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम् ।

शिवाभिर्न स्मर्यमानाभिरागात्पतन्ति मिहः स्तुनयन्त्यभ्रा ॥ २ ॥

पदार्थ : हे विद्वन् ! आप जेम सुपर्णा:-किरणो आजमिनत्त-सर्वथी वर्षाने प्रेरणा करे छे, एवैः-प्राप्त थनार गुणो सहित कृष्णः-आकर्षण करीने वृषभः-वरसावनार सूर्य इदम्-जग्नने वरसावे छे, तेम विद्यानी नोनाव-प्रशंसित वृष्टि करे तथा स्मयमानाभिः-सदा प्रसन्नमुख शिवाभिः-शुभ गुण, कर्म युक्त कन्याओनी साथे तेनी समान ब्रह्मचारीओना विवाहनी न-समान सुखनी यदि-जे अगात्-प्राप्त थाय; अने जेम अभ्रा-मेघ स्तनयन्ति-गर्जे छे अने मिहः-वर्षाथी जग आपतन्ति-वरसावे छे, तेम विद्याने वरसावे तो ते-तने शुं अप्राप्त थाय-अर्थात् समस्त सुख प्राप्त थाय. (२)

भावार्थ : जे (विद्वन्) ब्रह्मचारीओनी (विद्वधी) ब्रह्मचारिणी ल्ली बने, ते केम सुख प्राप्त न करे ? (२)

**यदीमृतस्य पर्यसा पियानो नयन्तृतस्य पुथिभी रजिष्ठैः।
अर्यमा मित्रो वरुणः परिज्मा त्वचं पृञ्चन्त्युपरस्य योनौ ॥ ३ ॥**

पदार्थ : यत्-ज्यारे ऋहस्य-जग्नना पर्यसा-२सने पियानः-पीनार रजिष्ठैः-अत्यंत धूणवाणा पथिभिः-मार्गोर्थी उपरस्य-मेघना योनो-कारण ३५ मंडलमां ईम्-जग्नने नयन्-प्राप्त करावीने अर्यमा-नियन्ता सूर्य मित्रः-प्राण वस्त्रः-उदान अने परिज्मा-सर्वत्रथी गमन-आगमनवाणो ज्व ऋहस्य-सत्यनी त्वचम्-त्वया ३५ उपरना भागथी पृञ्चन्ति-संबंध धरावे छे, त्यारे सर्वना ज्वननो संबंध थाय छे. (३)

भावार्थ : ज्यारे कार्य अने कारणमां रहेल प्राण अने जग आटिनी साथे ज्व संबंध धरावे छे-प्राप्त करे छे, त्यारे ते शरीर धारण करवा माटे समर्थ बने छे. (३)

अग्ने वाजस्य गोमतु ईशानः सहसो यहो । अस्मे धैहि जातवेदो महि श्रवः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे जातवेदः-प्राप्त विश्वान अग्ने-विद्युत्नी समान विद्याना प्रकाशथी युक्त विद्वन् ! सहसः-बणवान पुरुषना यहो-पुत्र गोत्तमः-धनयुक्त वाजस्य-अन्नना ईशानः-स्वामी आप अस्मे-अमारामां महि-महान श्रवः-विद्या श्रवणाने धैहि-धारण करो. (४)

भावार्थ : जे मनुष्यो विद्वान माता-पिताओनां संतान बनीने तथा माता-पिता अने आचार्यगणाओथी शिक्षित बनीने पुण्य अन, ऐश्वर्य तथा विद्यावान बने, तेओ अन्योमां ए सर्वनी वृद्धि करे. (४)

स इधानो वसुष्कुरिग्निरुक्लेन्यो गिरा । रेवदुस्मध्यं पुर्वणीक दीदिहि ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे पुर्वणीक-बहु ज सेनाओथी युक्त जे तुं जेम बणताथी अग्निः-अग्नि प्रकाशित थाय छे, तेम इन्धानः-प्रकाशमान गिरा-वाणीथी ईक्लेन्यः-स्तुति करवा योऽय वसुः-सुखमां वास करावनार अने कविः-सर्व शास्त्रनो ज्ञाता होय छे सः-ते अस्मध्यम्-अमारा माटे रेवत्-पुण्य धन करनार सर्व विद्याना श्रवणाने दीदिहि-प्रकाशित करे. (५)

भावार्थ : ... जेम विद्वत्, प्रसिद्ध अग्नि अने सूर्य ए त्रिष्णोथी अग्नि समस्त स्थूल पदार्थोने प्रकाशित करे छे, तेम चारेय वेदोना ज्ञाता विद्वान समस्त विद्याओमां प्रकाशित करे छे.

(५)

क्षुपो राजन्नुत त्मनाग्ने वस्तोरुतोषसः । स तिग्मजम्भ रुक्षसो दहु प्रति ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे तिग्मजम्भ-तीव्र मुखथी बोलनार अग्ने-विद्वान् राजन्-न्याय अने विनयथी प्रकाशमान तुं त्मना-पोताना आत्माथी जेम सूर्य क्षपः-रात्रिओने निवृत्त करीने सः-ते वस्तोः-दिवस उत-अने उषसः-प्रभातने विधमान करे छे, तेम धार्मिक सज्जनोमां विद्या अने विनयनो प्रकाश कर उत-अने रक्षसः-दुष्टाचारिओने प्रतिदह-प्रत्यक्ष दृष्ट कर-बाणी नाख. (६)

भावार्थ : जेम सूर्य समीपस्थ (= पोताना क्षेत्रमां रहेल) जगतने प्रकाशित करीने तथा वधा करीने सर्वनी रक्षा करे छे-अने अंधकारनुं निवारण करे छे; तेम राजा लोको धार्मिकोनी रक्षा करीने तथा दुष्टोने दंड आपीने राज्यनी रक्षा करे. (६)

अवा नो अग्ने ऊतिभिर्गायुत्रस्य प्रभर्मणि । विश्वासु धीषु वन्द्य ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे वन्द्य-अभिवादन अने प्रशंसा करवा योऽय अग्ने-विश्वानस्वरूप सभाध्यक्ष आप ऊतीभिः-रक्षा आदिथी गायत्रस्य-गायत्रीना प्रगाथ वा आनन्दकारक व्यवहारनो प्रभर्मणि-जेमां सारी रीते राज्यादिनुं धारण होय ते तथा विश्वासु-सर्व प्रज्ञासु-बुद्धिओमां नः-अमारी अव-रक्षा करो. (७)

भावार्थ : जे सभाध्यक्ष-राजा आदिना द्वारा बुद्धिनुं उद्भोधन करवामां आवे छे, तेनो मनुष्योऽे सत्कार करवो औईयो. (७)

आ नो अग्ने रुयिं भर सत्रासाहुं वरेण्यम् । विश्वासु पृत्सु दुष्टरम् ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-दानदाता अने दान अपावनार सभाध्यक्ष आप नः-अमारा भाटे विश्वासु-सर्व पृत्सु-सेनाओमां सत्रासाहम्-सत्यने सहन करे छे, जेथी ते वरेण्यम्-श्रेष्ठ गुण अने स्वभाव थवाना हेतु दुष्टरम्-शत्रुओना दुःख (थी) तरवा योऽय रयिम्-श्रेष्ठ द्रव्य समूहने आभस्-सारी रीते धारण करो. (८)

भावार्थ : सभाध्यक्षना आश्रय विना अने अग्नि आदि पदार्थोना उतम प्रयोग विना संपूर्ण सुख प्राप्त करी शकातुं नथी, तेम मनुष्योऽे आशतुं औईयो. (८)

आ नो अग्ने सुचेतुना रुयिं विश्वायुपोषसम् । मार्डीकं धौहि जीवसै ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-विश्वान अने सुख प्रदाता विद्वान आप नः-अमारा जीवसे-ज्ञवन भाटे सुचेतुना-श्रेष्ठ विश्वानथी युक्त विश्वायुपोषसम्-संपूर्ण आयुभर पुष्टिकारक मार्डीकम्-सुखोथी सिद्ध करनार रयिम्-धनने आधेहि-सर्व रीते धारण करो. (९)

भावार्थ : મતુષ्यો દ્વારા સારી રીતે સેવા કરેલ વિદ્વાન, સુશિક્ષા પ્રદાન કરીને પૂર્ણ આયુ પ્રાપ્ત કરાવનારી વિદ્યા અને ધનને પ્રદાન કરે છે. (૮)

પ્ર પૂતાસ્તિગમશોચિષે વાચો ગોતમાનયે । ભરસ્વ સુમ્નયુર્ગિરઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે ગોતમ-અત્યંત સ્તુતિ અને સુમ્નયુ:-સુખની ઈચ્છા કરનાર વિદ્વાન ! તું તિગમશોચિષે-તીક્ષ્ણ બૃદ્ધિ પ્રકાશયુક્ત અગનયે-વિજ્ઞાનરૂપ અને વિજ્ઞાનયુક્ત વિદ્વાનને માટે પૂતા:-પવિત્ર કરનારી ગિર:-વિદ્યાની શિક્ષા અને ઉપદેશથી યુક્ત વાણીઓને ધારણ કરે છે, તે વાચો:-વાણીને પ્રભરસ્વ-સર્વ રીતે ધારણ કર. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે કારણો પરમેશ્વર અથવા પરમ વિદ્વાન વિના કોઈ અન્ય સત્ય વિદ્યાઓને પ્રકાશિત કરી શકતા નથી, તેથી તે બન્નેનું સદા સમ્યક્ સેવન કરવું જોઈએ. (૧૦)

યો નો અગનેઽભિદાસુત્યન્તિ દૂરે પદીષ્ટ સઃ । અસ્માકુમિદ વૃથે ભવ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે અગને-વિજ્ઞાનદાતા યઃ:-જે વિદ્વાન આપ અન્તિ-સમીપ અને દૂરે-દૂર નઃ-અમારા માટે અભિદાસતિ-અભીષ્ટ વસ્તુઓને આપો છો અને પદીષ્ટ-પ્રાપ્ત થાઓ છો, સઃ-તે આપ અસ્માકુમ-અમારી ઇત-જ વૃથે-વૃદ્ધિ-ઉન્નતિ કરનાર ભવ-થાઓ. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે અંદર અને બહાર વ્યાપ્ત પરમેશ્વર જ્ઞાન વિજ્ઞાપતિ કરે છે અને જે વિદ્વાન દૂર અને સમીપ રહીને સત્યોપદેશ દ્વારા વિદ્યાઓ પ્રદાન કરે છે, તેઓનું મતુષ્યોએ સેવન શા માટે ન કરવું જોઈએ ? (૧૧)

સહસ્રાક્ષો વિચર્ષણિરુગ્ની રક્ષાંસિ સેધતિ । હોતા ગૃણીત ઉક્થ્યઃ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! જેમ ઉક્થ્ય:-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય સહસ્રાક્ષઃ-અસંખ્ય નેત્રોના સામર્થ્યયુક્ત વિચર્ષણઃ-સાક્ષાત् જોનાર હોતા-સર્વોત્તમ વિદ્યા આદિ પદાર્થોના દાતા અગ્નિ:-પરમેશ્વર રક્ષાંસિ-દુષ્ટ કર્મ અને દુષ્ટ કર્મવાળા પ્રાણીઓને સેધતિ-દૂર અને વેદોના ગૃણીતે-ઉપદેશ કરે છે, તેમ તું પણ બન. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે મતુષ્યો ! તમે એ જ્ઞાણી લો, કે પરમેશ્વર અથવા વિદ્વાન જે કર્માને કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, તે (કર્મ) કરવા યોગ્ય છે અને જેનો નિષેધ કરે છે, તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. (૧૨)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અગ્નિ, ઈશ્વર અને વિદ્વાનના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી એના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાળવી જોઈએ. (૭૮)

સૂક્તા-૮૦

ઇતથા હિ સોમ ઇન્મદે બ્રહ્મા ચુકાર વર્ધિનમ् ।

शविष्ठ वज्रिनोजसा पृथिव्या निः शशा अहिमर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥ १ ॥

पदार्थ : हे शविष्ठ-बणवान वज्रिन्-शशाखविद्याथी संपन्न सभापति जेम सूर्य अहिम्-मेधने, जेम ब्रह्मा-यारेय वेदोना शाता ओजसा-पोतानां पराक्रमथी यृथिव्या:-विस्तृत भूमिनां भधे महे-आनंद अने सोमे-ऐश्वर्यनी प्राप्ति करावनारमां स्वराज्यम्-पोताना राज्यनी अन्वर्चन्-अनुकूलताथी सत्कार करीने इत्था-ए हेतुथी वर्धनम्-वृद्धि चकार-करे छे, तेम ज तुं समस्त अन्यायायरणोने इत्-हि-ज निशशाशा:-दूर करी दे छे. (१)

भावार्थ : मनुष्य यक्तवती राज्य करवानी साधन-सामग्रीतुं निर्माण करीने तथा (ते राज्यतुं) पालन करीने विद्या अने सुखनी उन्नति करे. (१)

स त्वामदुद् वृषा मदुः सोमः श्येनाभृतः सुतः ।

येनो वृत्रं निरुद्ध्यो जुघन्थ वज्रिनोजुसार्चन्ननु स्वराज्यम् ॥ २ ॥

पदार्थ : हे वज्रिन्-शश अने अखनी विद्याने धारणा करनार अने सभाध्यक्ष येन-जे न्याय वरसावनार अने भद्र करनारने जे बाज पक्षीनी समान धारणा करवामां आवे ते उत्पादन करेल पदार्थ समूहथी तुं ओजसा-पराक्रमथी स्वराज्यम्-पोताना राज्यने अन्वर्चन्-शिक्षाने अनुकूल करेल जेम सूर्य अयध्यः-जग्ने पृथक् करी वृत्रम्-जग्नो स्वीकार अर्थात् पथर समान कठिन करीने भेधने निरंतर छिन्न-भिन्न करे छे, तेम प्रजाथी पृथक् करीने प्रजा सुखनो स्वीकार करीने शत्रुने निर्जघन्थ-छिन्न-भिन्न करो छो सः-ते वृषा, मदुः, श्येनाभृतः, सुतः-उक्त शुश्रावा गा सोमः-पदार्थोनो समूह त्वा-तने अमदत्-आनंदित करावे. (२)

भावार्थ : पुरुषोये जे पदार्थो अने कर्माथी प्रजा प्रसन्न थाय, तेथी तेनी उन्नति करवी जोईये. शत्रुओतुं निवारण करीने सदा धर्मराज्यनी प्रशंसा करवी जोईये. (२)

प्रेह्यभीहि धृष्णुहि न ते वज्रो नि यंसते ।

इन्द्रं नृप्मां हि ते शवो हनो वृत्रं जया अुपोऽर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे इन्द्र-परम सुखकारक जेम सूर्यनो वज्रः-किरण समूह वृत्रम्-मेधने हनः-भारीने तथा अपः-जग्ने निर्यसते-नियममां राखे छे, तेम जे ते-पोतानां शत्रुओ छे तेनुं हनन करीने स्वराज्यम्-पोताना राज्यनो अन्वर्चन्-सत्कार करीने हि-निश्चयपूर्वक नृप्माम्-धनने प्रेहि-प्राप्त थाय, शवः-बणनी अभीहि-सर्वत्रथी वृद्धि करे, शरीर अने आत्माना बलथी धृष्णुहि-दृढ थाय तथा जयाः-शतने प्राप्त करे, ए रीते करवाथी ते-आपनो पराज्य न-थाय नहि. (३)

भावार्थ : जेम राजपुरुष सूर्यनी समान प्रसिद्ध यशवान होय छे, ते राज्यना ऐश्वर्यनो उपभोग करनार बने छो. (३)

निरिन्द्रु भूम्या अधि वृत्रं जघन्थु निर्दिवः।

सृजा मुरुत्त्वतीरव जीवधन्या इमा अपोऽर्चन्ननु स्वराज्यम्॥४॥

पदार्थ : हे इन्द्र-परमैश्वर्य प्रदाता ! तुं जेम सूर्य वृत्रम्-मेधनुं ताडन करीने भूम्या:-पृथिवीनी अधि-उपर इमाः-ऐ जीवधन्या:-श्वरोना धन आहिनी सिद्धिमां हितकारक मस्त्वतीः-मनुष्याहि प्रजाओना व्यवहारोने सिद्ध करनार अपः-जग्ने निर्जघन्थ-नित्य पृथिवीमां पहोंचाडे छे अने दिवः-प्रकाशोने प्रकट करे छे, तेम अधर्मीओने दंड आपीने धर्माचारनो प्रकाश करीने स्वराज्यम्-पोताना राज्यनो अन्वर्चन्-यथायोऽय सत्कार करीने प्रजाशासन कर्या कर अने अनेक प्रकारना सुखोने निरवसृज-निरंतर सिद्ध कर. (४)

भावार्थ : जे राज्य करवानी ईश्वरा करे ते विद्या, धर्म अने विनयनो प्रचार करीने तथा स्वयं धार्मिक बनीने प्रजाओ प्रत्ये, पिता समान वर्तन करे. (४)

इन्द्रो वृत्रस्य दोधतः सानुं वज्रेण हीळितः।

अभिक्रम्याव जिघतेऽपः सर्माय चोदयुन्नर्चन्ननु स्वराज्यम्॥५॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! जेम इन्द्रः-सूर्य वज्रेण-किरणोथी वृत्रस्य-मेधना अपः-जग्ने अभिक्रम्य-आक्षण करीने सानुम्-मेधना शिखरोनुं छेदन करे छे, तेम स्वराज्यम्-पोताना राज्यनो अन्वर्चन्-सत्कार करीने राज जिघते-हनन करनार सर्माय-प्राप्त थयेल शत्रुना पराज्यने माटे पोतानी सेनाओने चोदयन्-प्रेरित करीने दोधतः-कोवित शत्रुना बलना आक्षणोथी सेनाने छिन्न-भिन्न करीने हीळितः-प्रजाओथी अनादरने प्राप्त थईने शत्रु पर कोध अव-कर. (५)

भावार्थ : जे लोको सूर्यनी समान अविद्याने हूर करीने, विद्याने प्रकाशित करीने तथा हुखोने दंडित करीने धार्मिकोनो सत्कार करे छे, ते विद्वानोमां सन्मानित थाय छे. (५)

अधि सानौ नि जिघते वज्रेण शतपर्वणा।

मन्दान इन्द्रो अन्धसुः सखिभ्यो गातुमिच्छत्यर्चन्ननु स्वराज्यम्॥६॥

पदार्थ : हे राजन् ! जेम इन्द्रः-विद्युत् अग्नि शतपर्वणा-असंध्य सर्वोत्तम कर्मोथी युक्त वज्रेण-पोताना किरणोथी मेधना सानावधि-अवयवो पर प्रहार करीने निजिघते-प्रकाशने रोकनार मेधने माटे सदा प्रतिकूण रहे छे, तेम जे आप गातुम्-उत्तम रीते शिक्षायुक्त वाणीनी इच्छति-ईश्वरा करो छो, ते सखिभ्यः-भित्रोने माटे मन्दानः-आनंदनी वृद्धि करीने तथा स्वराज्यम्-पोताना राज्यनो अन्वर्चन्-सत्कार करीने अन्धसः-अन्नना दाता बनो. (६)

भावार्थ : जेम समस्त संसारनो उपकारकर्ता सूर्य छे, तेम सभा आहिना अध्यक्ष आहि होवा

અંદીએ. (૬)

ઇન્દ્ર તુભ્યમિર્દિવોર્નુત્તં વજિન્વીર્યેમ् ।

યદ્વ ત્વં માયિને મૃગં તમું ત્વં માયયાવધીરચુન્નનું સ્વરાજ્યમ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે અદ્રિવઃ-મેધ શિખર સમાન, પર્વતાદિ યુક્ત સ્વરાજ્યથી અલંકૃત વજિન-અત્યુત્તમ શાખાઓથી યુક્ત ઇન્દ્ર-સભાના ઈશ ! યત-જેથી ત્યમ-તે માયિનમ-કપટી મૃગમ-મૃગની સમાન પદાર્થ ભોગવનારને માયયા-બુદ્ધિથી હ-નિશ્ચયપૂર્વક અવધીઃ-હન કરે છે. દિવઃ-સૂર્યની સમાન અનુત્તમ-સ્વાધીન પુરુષાર્થથી ગ્રહણ કરેલ વીર્યમ-પરાકમને ગ્રહણ કરીને સ્વરાજ્યમ-પોતાના રાજ્યનો અન્વર્ચન-સત્કાર કરીને તમું-તે દુષ્ટને દંડ આપે છે, તે તુભ્યમિત્ત-તારા માટે સર્વોત્તમ ધન અમે આપીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જે પ્રજ્ઞાના પાલન માટે સૂર્યની સમાન પોતાના બળ, ન્યાય તથા વિદ્યાને પ્રકાશિત કરીને કપટી લોકોને બંધ કરી છે છે-દંડિત કરે છે, તેઓ રાજ્યની વૃદ્ધિ અને 'કર' પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ બને છે. (૭)

વિ તે વજાસોરસ્તાસ્તિરન્નવુતિં નુવ્યારું અનુ ।

મુહત્ત ઇન્દ્ર વીર્ય બાહ્રોસ્તે બલં હિતમર્ચન્નનું સ્વરાજ્યમ् ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર ! જે તે-તારી વજાસઃ-શાખાયુક્ત દેખતર સેના નવતિમ-નેવું નાવ્યાઃ-તારનારી નૌકાઓને અનુવ્ય-સ્થિરન-અનુકૂળતાથી વ્યવસ્થિત કરે છે અને જે તે-તારી બાહ્રોઃ-ભુજાઓમાં મહત્-મહાન વીર્યમ-પરાકમ અને તે-તારી ભુજાઓમાં બલમ-બળ હિતમ-રહેલ છે, તેનાથી સ્વરાજ્યમ-પોતાના રાજ્યનો અન્વર્ચન-યથાવત્ સત્કાર કરીને તું રાજ્ય લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કર. (૮)

ભાવાર્થ : જે રાજ્યની વૃદ્ધિ-ઉન્નતિ ઈચ્છે, તે વિશાળ અંજિ (થી સંચાલિત) અથતરી નામક નૌકાઓનું નિર્માણ કરે અને તેના દ્વારા અન્ય દ્વીપાતરોમાં ગમનાગમન કરીને વ્યવહાર સંબંધી લાભોની વૃદ્ધિ કરીને પોતાના રાજ્યને ધન-ધાર્યાથી સુભૂપિત કરે. (૮)

સહસ્રે સાકર્મચતું પરિ ષ્ટોભત વિંશતિઃ ।

શતૈનુમન્વનોનવુરિન્દ્રાયું બ્રહ્મોદ્યતુમર્ચન્નનું સ્વરાજ્યમ् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે સભાધ્યક્ષ ! સ્વરાજ્યમ-પોતાના રાજ્યનો અન્વર્ચન-સત્કાર કરતા વર્તમાન રહે છે. એનમ-તેનો આશ્રય કરીને તે પોતાના રાજ્યને સર્વ રીતે અધર્માચરણથી પરિષ્ઠોમત રોકો સાકમ-પરસ્પર મળીને સહસ્રમ-અસંખ્ય ગુણોથી યુક્ત પુરુષો સહિત અર્ચતુ-સત્કાર કરો, જેને વિંશતિઃ-વીસ શતા-સો અનુ-અનુકૂળતાથી અનોનવુઃ-સ્તુતિ કરો. જે ઉદ્યતમ-પ્રસિદ્ધ બ્રહ્મ-વેદ અને અન્નાં અર્ચતુ-સત્કાર કરીને વર્તે છે, તે ઇન્દ્રાય-અધિક સંપત્ત વાળા સભાધ્યક્ષને માટે અનુકૂળ બનીને

સુતિ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : વિરોધના ત્યાગ વિના પરસ્પર સુખ કદી થઈ શકતું નથી. મનુષ્યોએ વિદ્યા અને ઉત્તમ સુશિક્ષાથી રહિત અને નિંદિત મનુષ્યને સભા આદિનો અધ્યક્ષ બનાવવો નહિ. (૮)

ઇન્દ્રો વૃત્રસ્ય તવિષીં નિરહુન્તસહસ્રા સહઃ।

મુહ્તદસ્ય પાંસ્યે વૃત્રં જધુન્વાં અસૃજદર્ચુન્નનું સ્વરાજ્યમ् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : જે ઇન્દ્ર : -વિદ્યુત રૂપ સૂર્ય વૃત્રમ्-મેઘને નષ્ટ કરવા સમાન શત્રુને જઘન્વાન्-મારતા નિરંતર હનન કરે છે તથા જે સહસ્રા-બળથી સૂર્ય જેમ વૃત્રસ્ય-મેઘના બળને તેમ શત્રુના બલને તવિષીમ्-બળને નિરહુન્ત-નિરંતર હનન કરીને તથા સ્વરાજ્યમ्-પોતાના રાજ્યનો અન્વર્ચન્-સત્કાર કરીને સુખને અસૃજત-ઉત્પન્ન કરે છે, તત्-તે જ અસ્ય-અના મહત્-મહાન પાંસ્યમ्-પુરુષાર્થરૂપ બળના સહઃ-સહનનો હેતુ છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પોતાનાં મહાન બળ અને તેજથી આકૃષ્ણ કરીને પ્રકાશિત થાય છે, તેમ જ સભા આદિના અધ્યક્ષ આદિએ મહાન બળ (= પ્રયત્નથી શુભ ગુણાથી આકૃષ્ણ) (= ધારણ) કરીને ન્યાયના પ્રકાશથી રાજ્ય પર શાસન કરવું જોઈએ. (૧૦)

ઇમે ચિત્તત્વ મન્યવે વેપેતે ભિયસા મુહીં।

યદિન્દ્ર વચ્ચિનોજસા વૃત્રં મુરુત્વાં અવધીરચુન્નનું સ્વરાજ્યમ् ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે વચ્ચિન્-શાખ વિદ્યાના સમ્યક્ જ્ઞાતા ઇન્દ્ર-સમાધ્યક્ રાજન યત्-જે તવ-આપની ઓજસા-સેનાના બળથી, જેમ સૂર્યના આકર્ષણ અને તાડનથી ઇમે-એ મહી-લોક વેપેતે-કંપે છે, તેની સમાન જે આપ ભિયસા-ભય બળથી મન્યવે-કોધની શાન્તિને માટે શત્રુજન અનુ-અનુકૂળ બનીને કંપિત રહે છે જેમ મસ્ત્વાન્-બહુ જ વાયુથી યુક્ત સૂર્ય વૃત્રમ्-મેઘને મારે છે, તેમ જ સ્વરાજ્યમ्-પોતાના રાજ્યનો અર્ચન્-સત્કાર કરીને ચિત્ત-અને શત્રુને અવધીઃ-માર્યા કર. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ સભા પ્રબધના કારણે પ્રજાઓ સુખપૂર્વક ઉત્તમ માર્ગ દ્વારા ગમનાગમન કરે છે, તેમ સૂર્યનાં આકર્ષણથી સમસ્ત ભૂગૂણ ગમનાગમન કરે છે.

જેમ સૂર્ય મેઘને મારીને જળથી પ્રજાઓનું પાલન કરે છે, તેમ સભા અને સભા આદિના અધ્યક્ષ બન્નો, શત્રુ અને અન્યાયનો નાશ કરીને વિદ્યા તથા ન્યાયના પ્રચારથી પ્રજાઓનું પાલન કરે. (૧૧)

ન વેપેસા ન તન્યુતેન્દ્રે વૃત્રો વિ બીભયત્।

અભ્યૈનું વત્ર આયુસઃ સુહસ્ત્રભૃષ્ટિરાયુતાર્ચુન્નનું સ્વરાજ્યમ् ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે સમાપ્તે ! સ્વરાજ્યમન્વર્ચન્-પોતાના રાજ્યનો સત્કાર કરતા તું જેમ વૃત્રઃ-મેઘ વેપસા-વેગથી ઇન્દ્રમ्-સૂર્યને ન વિબીભયત્-ભય પમાડી શકતો નથી અને તે મેઘ (ગર્જના અને) પ્રકાશ કરેલી

तन्यता-विद्युत्‌थी पश भयने न-पमाडी शक्तो नथी. एनम्-ए मेधनी उपर सूर्यप्रेरित सहस्रभृष्टि:-
हजारो प्रकारना दाहथी युक्त आयसः-लोहना शश्च अथवा आग्नेयाक्षनी समान वज्रः-वज्र ३५
किरण अभ्यायत-सर्वत्रथी प्राप्त थाय छे, तेम आप शत्रुओं पर थाओ. (१२)

भावार्थ : जेम भेद आहि सूर्यनो पराजय करी शक्ता नथी, तेम शत्रुओं धार्मिक समाने तथा
सभा आहिना अध्यक्षने पराजित करी शक्ता नथी. (१२)

यद् वृत्रं तवं चाशनिं वज्रेण सुमयोधयः।

अहिमिन्द्रं जिघांसतो दिवि तै बद्धधे शवोऽर्चन्ननु स्वराज्यम्॥ १३ ॥

पदार्थ : हे इन्द्र-परमैश्वर्ययुक्त समाप्ति ! स्वराज्यम्-पोताना राज्यनो अन्वर्चन्-सत्कार करीने
तुं यत्-जेम दिवि-आकाशमां सूर्य अशनिम्-विद्युत्नो प्रहार करीने वृत्रम्-कुटिल अहिम्-भेदनुं बद्धधे-
उनन करे छे, तेम वज्रेण-शत्र्याखो सहित पोतानी सेनाओंनो शत्रुओंनी साथे समयोधयः-सारी रीते
युद्ध करीने शत्रुओंने जिघांसतः-मारनार तव-आपना शवः-बण अर्थात् सेनानो विजय थाय ए
रीते करनार ते-आपना च-पशनी वृद्धि थशे. (१३)

भावार्थ : जेम सूर्यकिरण-समूह द्वारा विद्युत्ने भेद साथे लडावे छे, तेम ज सेनाध्यक्ष आग्नेयाक्षथी
संपन्न सेनाने शत्रुसेना साथे लडावे-युद्ध करावे. ऐवा सेनापतिनी कठीपश झार थई शक्ती नथी.
(१३)

अभिष्टने ते अद्रिवो यत्स्था जगच्च रेजते।

त्वष्टा चित्तवं मन्यव इन्द्रं वेविज्यते भियार्चन्ननु स्वराज्यम्॥ १४ ॥

पदार्थ : हे अद्रिवः-बहु भेदयुक्त सूर्यसमान इन्द्र-परमैश्वर्ययुक्त समाध्यक्ष यत्-ज्यारे ते-
आपना अभिष्टने-सर्वथा उत्तम न्याययुक्त व्यवहारमां स्थाः-स्थावर जगच्च-अने जंगम रेजते-कुंपायमान
थाय छे तथा जे त्वष्टा-शत्रुयुद्धक सेनापति छे, तव-तेना मन्यवे-कोधने भाटे भियाचित्-भयथी पश
वेविज्यते-उद्दिग्न थाय छे, त्यारे आप स्वराज्यम्-पोताना राज्यनो अन्वर्चन्-सत्कार करीने सुधी
भनी शक्तो छो. (१४)

भावार्थ : मनुष्योंमे, जेम सूर्यना योगथी प्राणीओं पोताना कार्योंमां प्रवृत्त थाय छे अने भूगोल
अनुकमथी (पोतानी कक्षामां) भ्रमण करे छे, तेम ज सभा द्वारा शासित राज्यना योगथी संपूर्ण
प्राणीओं धर्मपूर्वक पोताना व्यवहारमां वर्तमान रहीने सन्मार्गमां चाले छे, ऐम आशुवुं झोईअ.

(१४)

नुहि नु यादधीमसीन्द्रं को वीर्यं पुरः।

तस्मिन्नृप्णामुत क्रतुं देवा ओजांसि सं दधुर्चन्ननु स्वराज्यम्॥ १५ ॥

पदार्थ : जे परः-उत्तम गुणयुक्त राजा स्वराज्यम्-पोताना राज्यनो अन्वर्चन्-अनुकूलताथी सत्कार
अग्वेदभाष्य

કરીને આચરણ કરે છે. જે રાજ્યમાં દેવા:-દિવ્યગુણયુક્ત વિદ્વાનો નૃમણમ्-ધનને ક્રતુમ्-અને બુદ્ધિ તથા પુરુષાર્થને ઉત-અને પણ ઓજાંસિ-શરીર, આત્મા અને મનના પરાકર્મોને સંદધુ:-ધારણ કરે છે તથા જે પરમાત્માને પ્રાપ્ત થઈને અમે કીર્યા-વિદ્યા આદિ વીર્યોને અધિમસિ-પ્રાપ્ત થાય તે ઇન્દ્રમ्-અનાંત પરાકર્મી જગઠીશ્વર અથવા પૂર્ણ વીર્ય યુક્ત રાજ્યને પ્રાપ્ત થઈને કક:-કોણ પુરુષ ધનને નુ-શીધ નહિ-યાત્ર-પ્રાપ્ત થાય તે રાજ્યમાં કોણ પુરુષ ધનને તથા બુદ્ધિ અને પુરુષાર્થ તથા બલને શીધ ધારણ નથી કરતો ? (૧૫)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય પરમેશ્વર અને વિદ્વાનને પ્રાપ્ત કર્યા વિના વિદ્યા, શુદ્ધ બુદ્ધિ ને શ્રેષ્ઠ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેથી તેઓનો સર્વોચ્ચ સદા આશ્રય લેવો જોઈએ. (૧૫)

યામથર્વા મનુષ્યિતા દુધ્યઙ્ગ ધિયુમલતં ।

તસ્મિન્બ્રહ્માણિ પૂર્વથેન્દ્ર ઉક્થા સમર્ગમતાર્ચુન્નનું સ્વરાજ્યમ् ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ સ્વરાજ્યમ्-પોતાના રાજ્યની ઉન્નતિથી સર્વનું અવર્ણન-સત્કાર કરીને દ્વધ્યઙ્ગ-ઉત્તમ ગુણોને પ્રાપ્ત થનાર અથર્વા-હિંસાદિ દોષ રહિત પિતા-વેદના પ્રવક્તા અધ્યાપક અને મનુ:-વિજ્ઞાનયુક્ત મનુષ્ય એ યામ-જે ધિયમ-શુભ વિદ્યા આદિ ગુણ કિયાને ધારણ કરનારની બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈને જે વ્યવહારમાં સુખોને અલત-વિસ્તાર કરે છે તેમ આને પ્રાપ્ત થઈ તસ્મિન્-તે વ્યવહારમાં સુખોનો વિસ્તાર કરો; અને જે ઇન્દ્ર-સારી રીતે સેવિત પરમેશ્વરમાં પૂર્વથા-પૂર્વ પુરુષોની સમાન બ્રહ્માણિ-શ્રેષ્ઠ અન્ન, ધન ઉક્થા-કહેવા યોગ્ય વચન પ્રાપ્ત થાય છે, તસ્મિન્-તેનું સેવન કરીને તમે પણ તેને સમર્ગમત-પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પરમેશ્વરના ઉપાસકો અને વિદ્વાનોના સંગમાં પ્રીતિ રાખનાર મનુષ્યોનું અનુકરણ કરીને, ઉત્તમ બુદ્ધિ, અતિ શ્રેષ્ઠ અન્ન, ધન અને વેદવિદ્યાથી સિંચિત ભાષણોને પ્રાપ્ત કરીને તેનું સર્વને દાન કરવું જોઈએ. (૧૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સભા આદિના અધ્યક્ષ, સૂર્ય, વિદ્વાન અને ઈશ્વર શાખાર્થનું વર્ણન કરવાથી પૂર્વસૂક્તની સાથે આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૦)

સૂક્ત-૮૧

ઇન્દ્રો મદાય વાવૃધે શવસે વૃત્રહા નૃભિઃ ।

તમિન્મહત્પવાજિષુતેમર્ભે હવામહે સ વાજેષુ પ્ર નોર્ડવિષત् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : અમે જે વૃત્રહા-સૂર્યની સમાન ઇન્દ્ર:-સેનાપતિ નૃભિ:-શૂરવીર નાયકોની સાથે શવસે-બળ અને મદાય-આનંદને માટે વાવૃધે-વધે છે. જે મહત્સુ-મહાન આજિષુ-સંગ્રામોમાં ઉતાપિ-અને અર્ભે-નાના સંગ્રામોમાં હવામહે-બોલાવે છે અને તમિત-તેને ઈમ-સર્વ રીતે સેનાધ્યક્ષ કહે છે. સઃ-તે વાજેષુ- સંગ્રામોમાં નઃ-અમારી પ્રાવિષ્ટ-સારી રીતે રક્ષા કરે. (૧)

भावार्थ : મનુષ્યોએ જે પૂર્ણ વિદ્યાવાન, બલિષ્ઠ, ધાર્મિક, સર્વના હિતેથી, શલ્વાશ્વોને ચલાવવામાં અને તેની શિક્ષા આપવામાં નિપુણ; કર્મચારીઓ, વીરો તથા યોજાઓ પ્રત્યે પિતા સમાન વ્યવહાર કર્તા અને દેશ-કાળ અનુસાર યુક્ત કરવા માટે અવસરને અનુરૂપ કરવા યોગ્ય વ્યવહારનો શાતા હોય, તેને સેનાપતિ બનાવવો જોઈએ અન્યને નહિ. (૧)

અસ્તિ હિ વીર સેન્યોડસ્તિ ભૂરિ પરાદદિઃ ।

અસ્તિ દુભ્રસ્ય ચિદ વૃથો યજમાનાય શિક્ષસિ સુન્વતે ભૂરિ તે વસુ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વીર સેનાપતે ! જે તું હિ-નિશ્ચય કરીને ભૂરિ-બહુ જ સેન્ય:-સેનાયુક્ત અસ્તિ-છે, ભૂરિ-બહુ જ પ્રકારથી પરાદદિ:-શત્રુઓના બળને નષ્ટ કરી ગ્રહણ કરનાર છે, દુભ્રસ્ય-નાના ચિત્ત-અને મહતઃ-મહાન યુદ્ધને જીતનાર અસ્તિ-છે, વૃથઃ બળથી વધનાર વીરોને શિક્ષસિ-શિક્ષા આપનાર છે, તે સુન્વતે-વિજયની પ્રાપ્તિ કરનાર યજમાનાય-સુખદાતાને તે-તારા માટે ભૂરિ-પુષ્ટણ વસુ-ધન પ્રાપ્ત થાય. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સેનાપતિઓ દ્વારા સેનાને સદા શિક્ષિત, પાલન અને હર્ષિત કરવામાં આવે છે, તેમ સૈનિકોના દ્વારા પણ સેનાપતિઓનું પાલન અને તેને આનંદિત કરવા યોગ્ય છે. (૨)

યદુદીરત આજયો ધૃષ્ણાવે ધીયતે ધના ।

યુદ્ધવા મદ્દચ્યુતા હરી કં હનુ: કં વસૌ દધોડસ્માઁ ઇન્દ્ર વસૌ દધઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સેનાના સ્વામી ! યત-જ્યારે આજય:-સંગ્રામ ઉદીરતે-ઉત્કૃષ્ટતાથી પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ધૃષ્ણાવે-દઢતાને માટે ધના-ધનોને ધીયતે-કરે છે, તે તું મદ્દચ્યુતા-બહુ જ બળવાન હરી-ઘોડાઓને રથાદિમાં યુક્ત કર, કં-કોઈ શત્રુને હનુ:-માર; કં-કોઈ મિત્રને વસૌ-ધન કોશમાં દધઃ:-ધારણ કર અને અસ્માન-અમને વસૌ-ધનમાં દધઃ-અધિકારી કર. (૩)

ભાવાર્થ : જ્યારે યુક્ત કરવું હોય, ત્યારે સેનાપતિ લોકો વાહન, શલ્વ, અશ્વ, ભોજન, વલ્લ આદિની સામગ્રી પૂરી સંગ્રહ કરીને, થોડા શત્રુઓને મારીને, થોડાને મિત્ર બનાવીને તથા તેનો સત્કાર કરીને, યુક્ત આદિ કાર્યોમાં ધાર્મિકોને સંયુક્ત કરીને, તેને યુક્તિ પર યુક્ત કરાવીને અને સ્વયં યુક્ત કરીને-લડીને નિરંતર વિજય પ્રાપ્ત કરે. (૩)

ક્રત્વા મુહું અનુષ્ટુધં ભીમ આ વાવૃથે શવઃ ।

શ્રીય ક્રહ્ષ્વ ઉપાકયોર્નિ શિપ્રી હરિવાન્દધે હસ્તયોર્વર્જ્રમાયસમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે હરિવાન-બહુ જ શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓ યુક્ત શિપ્રી-શત્રુઓને રડાવનાર ભીમ:-અને ભય પમાડનાર મહાન ક્રહ્ષ્વ:-પ્રાપ્ત વિદ્યા સેનાપતિ શવઃ-બળ શ્રીય-શોભા અને લક્ષ્મીને માટે ઉપાકયો-સમીપમાં પ્રાપ્ત થયેલી પોતાની અને શત્રુઓની સેનાની સમીપ હસ્તયો:-હાથોમાં આયસમ-શ્રીગવેદભાગ

લોખંડના બનાવેલા વજ્રમ्-શાસ્ત્રસમૂહને ધારણ કરીને શત્રુઓને જીતે છે, તે જ રાજ્યાધિકારી બને છે. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે બુદ્ધિમાન, મહાન ઉત્તમ ગુણોની વિશેષતાઓથી યુક્ત, શત્રુને ભય પમાડનાર, સેનાનો શિક્ષક તથા અત્યંત યોદ્ધો મનુષ્ય હોય, તેને સેનાપતિ બનાવીને ધર્મથી રાજ્ય-શાસન કરવું જોઈએ. (૪)

આ પંત્રો પાર્થીવિં રજો બદ્ધથે રોચુના દિવિ।

ન ત્વાવાઁ ઇન્દ્ર કશ્ચન ન જાતો ન જનિષ્યતેઽતિ વિશ્વે વવક્ષિથ ॥૫॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યયુક્ત ઈશ્વર જેથી કશ્ચન-કોઈ પણ ત્વાવાન-તારી સમાન ન જાત:-થયો નથી, ન જનિષ્યતે-થશે નહિ અને તું વિશ્વમ्-જગતને વચક્ષિથ-યથાયોગ્ય નિયમમાં રાખે છે તથા જે પાર્થીવમ्-પૃથિવી અને આકાશમાં રહેલ રજઃ-પરમાણુ અને લોકમાં આપપ્રો-સર્વત્ર વ્યાપક થઈ રહેલ છે. દિવિ-પ્રકાશરૂપ સૂર્યાદિ જગતમાં રોચના-પ્રકાશમાન ભૂગોળોને અતિબદ્બધે-એક બીજી વસ્તુના ધર્ષણથી બાંધે છે-જોકે છે, તે સર્વનો ઉપાસ્ય દેવ છે. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે સર્વ, જેના દ્વારા સમસ્ત સંસાર રચીને તથા તેને વ્યાપ્ત કરીને તથા તેનું પાલન કરવામાં આવે છે, જે અજ્ઞન્મા અને અદ્વિતીય છે તથા તેની સમાન કોઈ પણ વસ્તુ નથી, તો તેનાથી અધિક કોણ હોઈ શકે ? તે (પરમૈશર)ની નિરંતર ઉપાસના કરો. તેનાથી બિન્ન કોઈ વસ્તુને (ઉપાસના માટે) ગ્રહણ ન કરવી જોઈએ અને ન તેની ગણના કરવી જોઈએ. (૫)

યો અય્યો મર્ત્તભોજનં હૃદદાતિ દાશુષે।

ઇન્દ્રોऽઅસ્મભ્ય શિક્ષણુ વિ ભજા ભૂરિ તે વસુ ભક્ષીય તવ રાધ્યસ: ॥૬॥

પદાર્થ : હે વિદ્ધન્ ! યઃ-જે ઇન્દ્ર-પરમ ઐશર્યના દાતા અર્યઃ-ઈશ્વર તે-તારા દાશુષે-દાતા અને અસ્મભ્યમ्-અમારા માટે ભૂરિ-વિપુલ વસુ-ધનને મર્ત્ત ભોજનમ्-અને મનુષ્યોના ભોજન માટે પદાર્થને પરાદદાતિ-પ્રદાન કરે છે તે ઈશ્વર રચિત પદાર્થાની આપ અમને સદા શિક્ષણ-શિક્ષા આપો અને તવ-આપના રાધ્યસ:-શિક્ષિત કાર્યરૂપ ધનનું હું ભક્ષીય-સેવન કરું. (૬)

ભાવાર્થ : જો ઈશ્વર આ સંસાર રચીને તથા ધારણ કરીને જીવોને ન આપે, તો કોઈને ઊંચિત્ માત્ર પણ ભોગ સામગ્રી સંભવ નથી.

જો એ ઈશ્વર વેદ દ્વારા શિક્ષા ન આપે, તો કોઈને પણ લેશ માત્ર વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય નહિ, તેથી વિદ્યાનોએ સર્વના સુખ માટે વિદ્યાનો પ્રચાર કરવો જોઈએ. (૬)

મદૈમદે હિ નો દુર્દિયુથા ગવામૃજુક્રતુ: ।

સં ગૃભાય પુરુ શુતોભ્યાહુસ્ત્યા વસુ શિશ્રીહિ રાય આ ભર ॥૭॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् **ત્રણુક્રતુઃ**:-સરળ જ્ઞાન અને કર્મયુક્ત દદિ:-દાતા આપ ઈશ્વરની આજ્ઞા પાલન અને ઉપાસનાથી મદેમદે-આનંદ-આનંદમાં હિ-નિશ્ચયપૂર્વક નઃ:-અમારા માટે ઉભ્યાહસ્ત્યા-બન્ને હાથોની કિયામાં ઉત્તમ પુરુષભૂત જ શતા-સેંકડો વસુ-દ્રવ્યોનો શિશ્રીહિ-પ્રબંધ કરો. ગવામ્-કિરણો, ઈન્દ્રિયો અને પશુઓના યૂથા-સમૂહોને આભર-સર્વત્રથી ધારણ કર, રાય:-ધનોને સંગ્રભાય-સમ્યક્ ગ્રહણ કર. (૭)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! સર્વાનંદ-દાતા તથા સમક્ષ સાધનો અને સાધ્ય (૩૫ પદાર્થો)ના ઉત્પાદક (બનીને) સમક્ષ ધન પ્રદાન કરે છે, તે જ ઈશ્વર અમારા દ્વારા ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, અન્ય કોઈ (વસ્તુ) નાહિ. (૭)

માદ્યસ્વ સુતે સચા શવસે શૂર રાધસે।

વિદ્વા હિ ત્વા પુરુષસુમુપ કામાન્ત્સસૃજમહેઽથા નોરવિતા ભવ ॥૮॥

પદાર્થ : હે શૂર-હુષ દોષ અને શત્રુઓનું નિવારણ કરનાર અમે સુતે-આ ઉત્પન્ન જગતમાં પુસ્ત્રસુમ્-અનેકોને વસાવનાર ત્વા-આપનો ઉપ-આશ્રય કરીને અથ-પશ્ચાત્ કામાન્-પોતાની ઈચ્છાઓને સસૃજમહે-સિદ્ધ કરીએ છીએ, હિ-નિશ્ચય કરીને વિદ્મ-જાણીએ પણ છીએ, તું નઃ-અમારો અવિતા-રક્ષક ભવ-છે; અને આ જગતમાં સચા-સંયુક્ત શવસે-બળકારક રાધસે-ધનને માટે માદ્યસ્વ-આનંદ પ્રદાન કર-આનંદ કરાવ. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોના દ્વારા સેનાપતિના આશ્રય વિના શત્રુઓ પર વિજય, ઈચ્છાઓની પૂર્તિ, પોતાની રક્ષા, ઉત્તમ ધન તથા બળ અને પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૮)

એતે ત ઇન્દ્ર જુન્તવો વિશ્વે પુષ્યન્તિ વાર્યમ् ।

અન્તહિં ખ્યો જનાનામ્યો વેદો અદાશુષાં તેષાં નો વેદુ આ ભર ॥૯॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર ! જે તે-તારી સૂષ્ઠિમાં જે એતે-એ જન્તવઃ-જીવ વાર્યમ्-સ્વીકારને યોગ્ય વિશ્વમ्-જગતને પુષ્યન્તિ-પુષ્ટ કરે છે, તેષામ्-તે જનાનામ્-મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓની અન્તઃ-મધ્યમાં રહેતા અદાશુષામ્-દાન આદિ કર્મ રહિત મનુષ્યોને અર્થઃ-ઈશ્વર તું વેદઃ-જેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેને હિ-નિશ્ચય કરીને ખ્યઃ-ઉપદેશ કરે છે, તે તું નઃ-અમારા માટે વેદઃ-વિજ્ઞાન રૂપ ધનનું આભર-દાન પ્રદાન કર. (૯)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે ઈશ્વર અંદર-બહાર સર્વત્ર વ્યાપક બની અંદર-બહારના સમક્ષ વ્યવહારોને આણે છે, ઉત્તમ ઉપદેશ કરે છે અને સર્વ જીવોનું હિત કરવા ઈચ્છે છે, તેનો આશ્રય લઈને તમે લોકો પારમાર્થિક અને વ્યાવહારિક સુખ પ્રાપ્ત કરો. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સેનાપતિ, ઈશ્વર અને સભાધ્યકના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ પૂર્વ સૂક્તના અર્થ સાથે જાણવી જોઈએ. (૧૧)

સૂર્તિ-૮૨

ઉપો ષુ શૃણુહી ગિરો મધવુન્માતથાઇવ ।

યુદા નઃ સૂનૃતાવતઃ કરુ આદુર્થયાસુ ઇદ્યોજા ન્વિન્દ્ર તે હરી ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સેનાપતે ! જે તે-આપની હરી-ધારણ અને આકર્ષણને માટે ઘોડા અને અગ્નિ આદિ પદાર્થ છે તેને નુ-શીધ યોજ-યુક્ત કરો, પ્રિયવાણી બોલાનારા વિદ્વાનથી અર્થયાસે-યાચના કરો.

હે મધવન-શ્રેષ્ઠ ગુણોને પ્રાપ્ત કરનાર નઃ-અમારી ગિરઃ-વાણીઓને ઉપોસુ શૃણુહિ-સમીપ આવીને સાંભળો. આત્-પશ્વાત્ અમારા માટે અતથાઇવેત-વિપરીત આચરણ કરનાર જેમ જ મા-ન બન યદા-જ્યારે અમે તમારાથી સુખોની યાચના કરીએ છીએ, ત્યારે આપ નઃ-અમને સૂનૃતાવતઃ-સત્યવાણી યુક્ત કરઃ-કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ રાજા સુસેવિત પરમેશ્વરથી અથવા સેનાપતિના દ્વારા સુસેવિત સેના સેનાપતિથી સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેમ સભા આદિના અધ્યક્ષ પ્રજાજનો અને સૈનિકોની અનુકૂળતાનુસાર વર્તાવ કરે, તેમ અની અનુકૂળતાનુસાર પ્રજાજનો અને સૈનિકોએ વર્તવું જોઈએ. એમ મનુષ્યોએ (જ્ઞાતું જોઈએ.) (૧)

અક્ષન્નમીમદન્ત હ્યવ પ્રિયા અંધૂષત ।

અસ્તોષત સ્વભાનવો વિપ્રા નવિષ્યય મુતી યોજા ન્વિન્દ્ર તે હરી ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાપતે ! જે તે-તારા હરી-ધારણ અને આકર્ષણ કરનાર વાહન અથવા ઘોડાઓ છે તેને તું અમારા માટે નુયોજ-શીધ યુક્ત કર, હે સ્વભાનવ:-સ્વપ્રકાશસ્વરૂપ સૂર્યાદિની સમાન વિપ્રા:-બુદ્ધિમાન લોકો ! આપ નવિષ્યય-અતિશય નવીન મતી-બુદ્ધિ સહિત થઈને પ્રિયા:-પ્રિય થાઓ, સર્વને માટે શાસ્ત્રોની હિ-નિશ્ચયથી અસ્તોષત-પ્રશંસા આપ કર્યા કરો અને દુઃખોથી અવાધૂષત છોડાઓ, અક્ષન્-વિદ્યાદિ શુભ ગુણોમાં વ્યાપ્ત થાઓ, અમીમદન્ત-અતિશય કરીને આનંદિત થાઓ અને અમને પણ તેમ (આનંદિત) કરો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, ઉત્તમ ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવવાળા અને સર્વ પ્રકારથી પ્રશાસિત આચરણવાળા સેનાપતિ આદિના દ્વારા નવીન વિજ્ઞાન અને પુરુષાર્થની વૃદ્ધિ કરીને સદા પ્રસન્નતાથી આનંદ ભોગવવો જોઈએ. (૨)

સુસંદૃશં ત્વા વયં મધવુન્વન્દિષીમહિ ।

પ્ર નૂન પૂર્ણબંધુરઃ સ્તુતો યાહુ વશાં અનુ યોજા ન્વિન્દ્ર તે હરી ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન्-પરમ પૂજિત ધનયુક્ત ઇન્દ્ર-સુખપ્રદ ! જેમ વયમ्-અને સુસંદ્રશામ्-કલ્યાણ દૃષ્ટિયુક્ત ત્વા-આપને વન્દિષીમહિ-પ્રશંસિત કરીએ, તેમ અમારાથી પૂર્ણબન્ધુરઃ-પૂર્ણ સત્ય પ્રેમ બંધન યુક્ત સ્તુતઃ-પ્રશંસાને પ્રાપ્ત થઈને આપ જે પ્રજાના શત્રુ છે, તેને નુ-શીધ વશાન्-વશ કરો, જે તે-આપના હરી-ધારણા, આકર્ષણ આદિ ગુણ સમાન સુશિક્ષિત ઘોડાઓ છે તેને અનુયોજ-યુક્ત કરો, વિજયને માટે નૂનમ्-નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયાહિ-શીધ જાઓ-પ્રયાણ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જ્યારે મનુષ્ય સર્વના દ્રષ્ટા પરમેશ્વરના પ્રશંસક સભાપતિનો આશ્રય લે છે, ત્યારે તે એ શત્રુઓનો શીધ નિયષ્ઠ કરી શકે છે. (૩)

સ ધા તં વૃષણં રથમધિ તિષ્ઠાતિ ગોવિદમ् ।

યઃ પાત્રે હારિયોજું પૂર્ણમિન્દ્ર ચિકેતત્તિ યોજા ન્વિન્દ્ર તે હરી ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ વિદ્યા, ધનયુક્ત યઃ:-જે આપ હારિયોજનમ्-અનિ અને ઘોડાઓથી યુક્ત કરેલ એ પૂર્ણમ्-સમસ્ત સામગ્રીથી યુક્ત પાત્રમ्-રક્ષા નિમિત રથમ्-રથને બનાવવાને ચિકેતત્તિ-જાણો છો સઃ:-તે એ રથમાં હરી-વેગાદૃષ્ટિયુક્ત ઘોડાઓને નુયોજ-શીધ યુક્ત કરો. હે ઇન્દ્ર-સેનાપતે ! જે તે-આપના વૃષણમ्-શત્રુના સામર્થ્યનાશક ગોવિદમ્-જેથી ભૂમિનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય, તમ્-તે રથ પર અધિતિષ્ઠાતિ-બેસે-વિરાજે, થ-તે વિજયને પ્રાપ્ત કેમ ન થાય ? (૪)

ભાવાર્થ : સેનાપતિએ પૂર્ણ શિક્ષા તથા બળથી હર્ષિત-હથ-પુષ્ટ હાથી, ઘોડા, રથ તથા શાસ્ત્ર આદિ સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ સેનાનું નિર્માણ કરીને શત્રુઓને જીતવા જોઈએ. (૪)

યુક્તસ્તે અસ્તુ દક્ષિણ ઉત સુવ્યઃ શતક્રતો ।

તેન જાયામુપ્ત પ્રિયાં મંદ્રાનો યાદ્યાન્ધસો યોજા ન્વિન્દ્ર તે હરી ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર:-સર્વના સુખદાતા શતક્રતો-અસંખ્ય ઉત્તમ બુદ્ધિ અને કિયાઓથી યુક્ત તે-આપના જે સુશિક્ષિત હરી-ઘોડાઓ છે તેઓને રથમાં તુ નુયોજ-શીધ યુક્ત કર, જે તે-તારા રથની એક:-એક ઘોડો દક્ષિણ:-જમણી તરફ ઉત-અને (બીજો) સવ્યઃ-ડાબી તરફ અસ્તુ-હોય તેન-તે રથ પર બેસીને શત્રુઓને જીતીને પ્રિયામ्-અતિપ્રિય જાયામ्-સ્ત્રીની સાથે બેસી મન્દાનઃ-આપ પ્રસન્ન બની અને તેને પ્રસન્ન કરીને અન્ધસઃ-અનાદિ સામગ્રીની ઉપયાહિ-સમીપસ્થ થઈને તમે બન્ને શત્રુઓને જીતવા માટે જાઓ-પ્રસ્થાન કરો. (૫)

ભાવાર્થ : રાજાએ પોતાની પત્ની-રાણીની સાથે સુશિક્ષિત ઘોડાઓથી યુક્ત યાન-રથમાં બેસીને યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. જ્યાં-જ્યાં યુદ્ધમાં અથવા ક્યાંય ભ્રમણ માટે જાય, ત્યાં-ત્યાં તે ઉત્તમ શિલ્પીઓ-કારીગરો દ્વારા બનાવેલ દઢ રથમાં સ્ત્રીની સાથે બેસીને જાય. (૫)

યુનજ્મિ તે બ્રહ્મણા કેશિના હરી ઉપુ પ્ર યાહિ દધિષે ગભસ્ત્યો: ।

ઉત્ચા સુતાસો રભુસા અમન્દિષુ: પૂષ્પવાન્વત્તિન્ત્સમુ પત્ન્યામદઃ ॥ ૬ ॥

અર્થવૈદભૌષણ

પદાર્થ : હે વજ્જિન્-ઉત્તમ શસ્ત્રયુક્ત સેનાધ્યક્ષ ! જેમ હું તે-તારા બ્રહ્મણા-અન્નાદિથી યુક્ત નૌકા રથમાં કેશિના-સૂર્યના કિરણો સમાન પ્રકાશમાન હરી-ઘોડાઓને યુત્ત્રજિમ-જોડું છું, જેમાં બેસીને તું ગભસ્ત્યો:-હાથોમાં ઘોડાની લગામ-દોરી દધિષે-ધારણ કરે છે, તે રથથી ઉપ-પ્રયાહિ-ઇચ્છિત સ્થાનોમાં જા. જેમ બળ અને વેગાદિ યુક્ત સુતાસ:-સુશિક્ષત ભૂત્યા:-સેવકો, જે ત્વા-તને ઉ-સમ્યક્ ઉદમન્દિષુ-આનંદિત કરે, તેમ તું પણ તેઓને આનંદિત કર અને પૂષ્પણવાન-શત્રુઓની શક્તિઓને રોકનાર તું પોતાની પન્ના-સ્ત્રીની સાથે સમમદઃ-સારી રીતે આનંદને પ્રાપ્ત કર. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે નોકરો ઘોડાઓને કેળવતા હોય અને રથો ચલાવતા હોય, તે સર્વ સારી રીતે શિક્ષણ પામેલા હોવા જોઈએ અને પોતાની સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખીને પોતે પ્રસન્ન રહે એવા હોવા જોઈએ. સ્ત્રીઓ સાથે ધર્મકાર્યો કરવા જોઈએ. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સેનાપતિ અને ઈશ્વરના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૨)

સૂક્તા-૮૩

અશ્વાવતિ પ્રથમો ગોષુ ગચ્છતિ સુપ્રાવીરિન્દ્ર મર્ત્યસ્તવોતિભિः।

તમિત્પૃણક્ષિ વસુના ભવીયસા સિન્ધુમાપો યથાભિતો વિચેતસઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સર્વ રક્ષક રાજન્ ! જે મર્ત્ય:-શ્રેષ્ઠ શિક્ષાયુક્ત ધાર્મિક મનુષ્ય તવ-તારી ઊતિભિ:-રક્ષાદિથી રક્ષિત કર્મચારી અશ્વાવતિ-ઉત્તમ ઘોડાઓ જોડેલ રથમાં બેસીને ગોષુ-પૃથિવી વિભાગોમાં યુદ્ધને માટે પ્રથમ:-પ્રથમ ગચ્છતિ-જાય છે, તેથી તું પ્રજાઓની સુપ્રાવી:-સમ્યક્ રક્ષા કર, તમિત-તેઓને યથા-જેમ વિચેતસઃ:-ચેતનતા રહિત ૪૩ આપ:-જળ અને વાયુ અભિત:-સર્વત્રથી સિન્ધુમ-નદીને પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ ભવીયસા-સર્વોત્તમ વસુના-ધનથી તું પ્રજાને પૃણક્ષિ-યુક્ત કરે છે, તેમ જ સમસ્ત પ્રજા અને રાજપુરુષ પુરુષાર્થ કરીને ઔષ્ઠર્થથી યુક્ત બને. (૧)

ભાવાર્થ : સેનાપતિ આદિ રાજપુરુષોએ જે કર્મચારી પોતાના અધિકારના કાર્યોમાં ઠીક રીતે પ્રવૃત્ત ન થાય, તેને યથોચિત દંડ આપીને તથા જે પ્રવૃત્ત રહે છે, તેનું શ્રેષ્ઠ સન્યાન કરીને તથા અનેક શ્રેષ્ઠ પદાર્થો અને સત્કારોથી તેને સંતુષ્ટ કરી રાજ કાર્યોને સિદ્ધ કરવા જોઈએ.

કોઈ પણ અપરાધીને તેના અપરાધાનુસાર દંડ આપ્યા વિના તથા શુભ કર્મ કરનારને પારિતોષિક આપ્યા વિના રાજ્ય વ્યવસ્થા સારી રીતે સ્થાપિત કરી શકાતી નથી, તેથી એ કાર્ય સદા કરવા જોઈએ. (૧)

આપો ન દેવીરૂપ યન્તિ હોત્રિયમુવઃ પંશ્યન્તિ વિતતં યથા રજઃ।

પ્રાચૈર્દેવાસુઃ પ્ર ણયન્તિ દેવુયું બ્રહ્મપ્રિયં જોષયન્તે વ્રાઙ્વિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે દેવાસઃ:-વિદ્વાનો મેધને આપો ન-જેમ જળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ દેવી:-વિદુષી સ્ત્રીઓને ઉપયન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે; અને યથા-જેમ પ્રાચૈ:-પ્રાચીન વિદ્વાનોની સાથે વિતતમ-વિશાળ અને જેમ

રજઃ-પરમાણુ આદિ જગતના કારણ હોત્રિયમ्-પ્રદાન-આદાનને યોગ્ય અવઃ-રક્ષણને પશ્યન્તિ-દેખે છે.
• વરા ઇવ-ઉત્તમ પતિત્રતા વિદ્વાન શ્રીઓની સમાન બ્રહ્મપ્રિયમ्-વેદ અને ઈશ્વરની આજ્ઞામાં પ્રસન્ન દેવયમ्-પોતાનો આત્મા વિદ્વાન થવાથી ઈચ્છાયુક્ત પ્રણયન્તિ-નીતિપૂર્વક કરે છે અને જોગયન્તે-તેનું સેવન કરીને અન્યને તેમ કરાવે છે, તેઓ નિરંતર સુખી કેમ ન થાય ? (૨)

ભાવાર્થ : કોઈ હેતુમાં એ વિવેચન કરવું જોઈએ, કે આ વિદ્વાન છે, કે આ અવિદ્વાન છે ? આ વિષયમાં કહું છે, કે જે જગતીની સમાન શાન્ત અને પ્રાણીની સમાન પ્રિય (હોય), ધર્મયુક્ત દિવ્ય કર્મ કરે, સર્વના શરીરો અને આત્માઓની યથાવત્ રક્ષા કરવા આણે, ભૂગર્ભ આદિની વિદ્યાઓ દ્વારા પ્રાચીન વેદ શાંત વિદ્વાનોની સમાન વ્યવહાર કરે અને વેદ દ્વારા ઈશ્વર-પ્રણીત ધર્મનો પ્રચાર કરે, તેને વિદ્વાન આણવો જોઈએ અને તેથી જે વિપરીત હોય તે અવિદ્વાન છે, એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. (૨)

અધ્યિ દ્વયોરધા ઉક્ષ્યં॑ વચો યુતસ્તુચા મિથુના યા સંપર્યતઃ ।

અસંયતો વ્રતે તૈ ક્ષેત્રિ પુષ્ટાતિ ભુદ્રા શુક્તિર્યજમાનાય સુન્વતે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! જેમ યા-જે યત્રસ્તુચા-સાધન-ઉપસાધનયુક્ત અધ્યાપક અને ઉપદેશક મિથુના-બન્ને મળીને દ્વ્યોઃ-પોતાનું અને અન્યોનું કલ્યાણ કરીને જે ઉક્ષ્યમ्-પ્રશંસિત વચ્ચા-વચ્ચનાનું સર્પર્યતઃ-સેવન કરે છે, તેમ અને તું અદ્ધાઃ-ધારણ કર.

જે અસંયતઃ-અજિતેન્દ્રિય પણ તે-તારા વ્રતે-સત્ય ભાપણાદિ નિયમ પાલનમાં ક્ષેત્રિ-નિવાસ કરે છે, તેમાં ભદ્રા-કલ્યાણકારક શક્તિઃ-સામર્થ્ય ક્ષેત્રિ-વાસ કરે છે અને તે પુષ્ટાતિ-પુષ્ટ થાય છે, ત્યારે સુન્વતે-ઐશ્વર્ય પ્રાપ્તિ થનાર યજમાનાય-સર્વના સુખદાતાને માટે નિરંતર સુખની વૃદ્ધિ કેમ ન થાય ? (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો પરોપકારમય બુદ્ધિથી સર્વના શરીર અને આત્મામાં પુષ્ટિ તથા વિદ્યારૂપી બળ ઉત્પન્ન કરીને, વિરોધનો ત્યાગ કરીને, ધર્મયુક્ત વ્યવહારનું સેવન કરીને નિરંતર સર્વ મનુષ્યોને સત્ય વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત કરે છે, તેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અન્ય નહિ, તેમ આણવું જોઈએ. (૩)

આદઙ્ગીરાઃ પ્રથમં દર્ધિરે વય ઇદ્વાગન્યઃ શાસ્ત્રા યે સુકૃત્યા ।

સર્વી પુણો: સમ્વિન્દન્ત ભોજનમશ્વાવન્તં ગોમન્તમા પુશું નરઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇદ્વાગન્ય-અજિ વિદ્વાને પ્રદીપ કરનારા યે-નરઃ-નાયક મનુષ્યો ! આપ જેમ સુકૃત્યા-સુકૃતયુક્ત શાસ્ત્ર-કર્મ અને પણો:-પ્રશંસિત વ્યવહાર કરનાર ઉપદેશથી પ્રથમમ्-વયઃ-વય બ્રહ્મચર્યને માટે આદધિરે-સર્વ રીતે ધારણ કરે છે, તે સર્વમ્-સર્વ ભોજનમ્-આનંદનો ભોગ અને પાલનને સમવિન્દન્ત-સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરે છે, આત્-પશ્ચાત્ જેમ અઙ્ગીરાઃ-પ્રાણ સમાન પ્રિય વાધરડા પશુમ्-પોતાની માતાને પ્રાપ્ત થઈને આનંદિત બને છે, તેમ આપ અશ્વાવન્તમ્-ઉત્તમ ઘોડાઓથી યુક્ત ગોમન્તમ્-શ્રેષ્ઠ ગાય

અને ભૂમિ આદિ સહિત રાજ્યને પ્રાપ્ત કરીને આનંદિત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : કોઈપણ મનુષ્ય બ્રહ્માર્થના સેવન વિના અંગો અને ઉપાંગો સહિત વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. વિદ્યા અને શક્તિ વિના રાજ્યના અધિકારને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી અને તેથી રહિત મનુષ્ય સત્ય સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (૪)

ય_२જ્ઞૈરથર્વા પ્રથમઃ પુથસ્તતે તત્તઃ સૂર્યો^१ બ્રતપા વેન આજનિ।

આ ગા આજદુશના^२ કાવ્યઃ સચા યુમસ્ય જાતમુમૃતં યજામહે॥ ૫ ॥

પદાર્થ : જેમ પ્રથમઃ-પ્રસિદ્ધ વિદ્બાન અથર્વા-હિંસારહિત પથ:-સન્માર્ગને તત્તે-વિસ્તૃત કરે છે, જેમ વેનઃ-બુદ્ધિમાન બ્રતપા:-સત્યનું પાલન કરનાર સર્વ રીતે આજનિ-પ્રસિદ્ધ થાય છે, જેમ તત્તઃ-વિસ્તૃત સૂર્યઃ-સૂર્યલોક ગા:-પૃથિવીમાં દેશોને આજત્ત-ધારણ કરીને ફરે છે, જેમ કાવ્યઃ-કવિઓમાં શિક્ષાને પ્રાપ્ત ઊણા-વિદ્યાના ઈચ્છુક વિદ્બાન વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ અમે ય_२જ્ઞાઃ-વિદ્યાને ભણવા, ભણાવવા, સત્સંયોગાદિ કિયાઓથી યમસ્ય-સર્વ જગતના નિયંતા પરમેશ્વરની સચા-સાથે જાતમ્-પ્રાપ્ત થયેલ અમૃતમ્-મોક્ષને આયજામહે-પ્રાપ્ત થઈએ. (૫)

ભાવાર્થ : જો મનુષ્યો સન્માર્ગમાં સ્થિત થઈને ઉત્તમ કર્માથી અને વિજ્ઞાનથી પરમેશ્વરને આણીને મોક્ષ સુખને ઈચ્છે છે, તો તેઓ અવશ્ય મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૫)

બ_२ર્હિર્વા યત્સ્વપત્યાય વૃજ્યતે^૧કર્કો વા શલોકમાઘોષતે દિવિ।

ગ્રાવા યત્ત્ર વર્દતિ કારુરુકથ્ય^૨સ્તસ્યેદિન્દ્રો અભિપુત્રેષુ રણ્યતિ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : યત્ત્ર-જે દિવિ-પ્રકાશયુક્ત વ્યવહારમાં ઉકથ્યઃ-કથનીય વ્યવહારોમાં નિપુણ પ્રશંસનીય શિલ્પ કામોના કર્તા ઇન્દ્રઃ-પરમ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરાવનાર વિદ્બાન અભિપુત્રેષુ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વ્યવહારમાં યત્ત્ર-જે સ્વપત્યાય-સુંદર સંતાન માટે બર્હિઃ-વિજ્ઞાનને વૃજ્યતે-ઇંડે છે, અર્કઃ-પૂજનીય વિદ્બાન શલોકમ્-સત્યવાણીને વા-વિચારપૂર્વક આઘોષતે-સર્વ રીતે શ્રવણ કરાવે છે, ગ્રાવા-મેધની સમાન ગંભીરતાથી વર્દતિ-બોલે છે વા-અથવા રણ્યતિ-શ્રેષ્ઠ ઉપદેશો કરે છે, ત્યાં તસ્યેત્ત-તે સંતાનને વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : વિદ્બાનોએ, જેમ જળ છિન્ન-ભિન્ન થઈને, અજારિક્ષમાં જઈને ત્યાંથી વરસીને સુખ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ જ કુવ્યસનોને છિન્ન-ભિન્ન કરીને તથા વિદ્યા ગ્રહણ કરીને સર્વ મનુષ્યોને સુખી કરવા ઓઈએ.

જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરીને તથા પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરીને, સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, તથા દુષ્ટોને ડરાવે છે, તેમ જ મનુષ્યોએ અજ્ઞાનને નાશ કરીને તથા જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરીને સદા સુખ સંપાદિત કરવું ઓઈએ.

જેમ મેધ ગળ્ણને, વરસીને તથા દુકાળનો નાશ કરીને સુકાળ કરે છે, તેમ જ (વિદ્બાનોએ) ઉત્તમ

ઉપદેશની વર્ણાથી અધ્યમનો નાશ તથા ધર્મનો પ્રકાશ કરીને મતુષ્યોને સદા આનંદિત કરવા જોઈએ. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સેનાપતિ અને ઉપદેશકના કર્તવ્યો-ગુણોનું વર્ણન કરવાથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાહેવી જોઈએ. (૮૩)

સૂક્ત-૮૪

અસાવિ સોમ ઇન્દ્ર તે શવિષ ધૃષ્ણાવા ગાહિ।

આ ત્વા પૃણક્તિવન્દ્રિયં રજઃ સૂર્યો ન રુશિમભિः ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ધૃષ્ણો-પ્રગલ્ભ શવિષ-પ્રશંસિત બળયુક્ત ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યદાતા સત્પુરુષ તે-તારા માટે જે સોમ :-અનેક રોગનાશક ઔષધિઓનો સાર-સત્ત્વ અમે આસાવિ-સિદ્ધ કરેલ છે, જે તારી ઇન્દ્રિમ-ઇન્દ્રિયોને સૂર્યઃ-સવિતા રશિમભિઃ-કિરણોથી રજઃ-લોકોને પ્રકાશ કરવા ન-સમાન પ્રકાશ કરે તેને તું આગહિ-પ્રાપ્ત થા, તે ત્વા-તને આપૃણકુનુ-બળ અને આરોગ્યતાથી યુક્ત કરે. (૧)

ભાવાર્થ : પ્રજ્ઞા, સેના, પાઠશાલા અને સભાના મતુષ્યોની સારી રીતે પરીક્ષા કરીને સૂર્ય સમાન ગુણોવાળા પુરુષોને પ્રજ્ઞા, સેના, પાઠશાલા અને સભાના અધ્યક્ષ બનાવીને તેનો સર્વ રીતે સત્કાર કરવો જોઈએ. સભાસદોની પણ એ રીતે જ સ્થાપના-પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઈએ. (૧)

ઇન્દ્રમિદ્રરી વહુતોऽપ્રતિધૃષ્ટશવસમ् ।

ऋણીણાં ચ સ્તુતીરૂપ્ય યુજ્ઞં ચુ માનુષાણામ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મતુષ્યો ! તમે જે અપ્રતિધૃષ્ટશવસમ्-અહિસિત અત્યંત બળયુક્ત ત્રશ્ણીણામ्-વેદના અર્થોને જાણનારાની સ્તુતીઃ-પ્રશંસાને પ્રાપ્ત ચ-મહા ગુણ સંપન્ન માનુષાણામ्-મતુષ્યો ચ અને પ્રાણીઓને વિદ્યાદાન સંરક્ષણનામ યજ્ઞમ-યજ્ઞનું પાલન કરનાર ઇન્દ્રમ-પ્રજ્ઞા, સેના અને સભા આદિ ઐશર્યને પ્રાપ્ત કરવનારને હરી-દુઃખહરણ સ્વભાવ, શ્રી, બળ, વીર્ય, નામ, ગુણ, રૂપ, અશ્વ ઉપબહ્ત:-પ્રાપ્ત થાય છે, તેને ઇત્-જ સદા પ્રાપ્ત થાઓ. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રશંસિત અને સન્માનિત અધિકાતા લોકો વિના પ્રાણીઓને સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. તથા ઉત્તમ કર્મ વિના ચક્વતી રાજ્ય આદિની પ્રાપ્તિ તથા રક્ષા થઈ શકતી નથી. એટલા માટે સર્વોચ્ચ સદા એ કાર્યો કરવા જોઈએ. (૨)

આ તિષ્ઠ વृત્રહુત્રથે યુક્તા તે બ્રહ્મણા હરીં ।

અર્વાચીનું સુ તે મનો ગ્રાવો કૃણોતુ વર્ગુના ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે કૃત્રિમ-મેધને સવિતા = સૂર્યની સમાન શત્રુઓને મારનાર શૂરવીર તે-તારા જે બ્રહ્મણા-અનાદિ સામગ્રીથી યુક્ત શિલ્પી અને સારથીએ ચલાવેલ હરી-પદાર્થને પહોંચાડનાર જળ-અજિ અને ઘોડા યુક્તા-યુક્ત છે, તે અર્વાચીનમ्-ભૂમિ અને જળમાં નીચે-ઉપર આદિ સ્થાનોમાં જનાર ર૥મ્-રથમાં તું આતિષ્ઠ-બેસ, ગ્રાવા-મેધની સમાન વગ્નુના-સુંદર, મધુર વાણીમાં વક્તૃત્વને સુકૃતોતુ-સારી રીતે કર, તેથી તે-તારા મન:-વિજ્ઞાન વીરોને સારી રીતે ઉત્સાહિત કર્યા કરે. (૩)

ભાવાર્થ : સમા આદિના અધ્યક્ષો દ્વારા સેનામાં બે અધ્યક્ષો રાખવામાં આવે. તેમાંથી એક સેનાપતિ યુદ્ધ કરાવનાર અને બીજો વ્યાખ્યાન દ્વારા ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરવા માટે ઉપદેશ કરનાર (હોવો જોઈએ.)

જ્યારે યુદ્ધ થાય, ત્યારે સેનાપતિ સૈનિક કર્મચારીઓની સમ્યક્ પરીક્ષા કરીને તથા તેને ઉત્સાહિત કરીને શત્રુઓ સામે યુદ્ધ કરાવે-લડાવે, જેથી નિશ્ચિત વિજય થાય. જ્યારે યુદ્ધ સમાપ્ત થાય, ત્યારે ઉપદેશક સર્વયોજ્ઞાઓ અને સેવકોને વીરતા, કૃતજ્ઞતા, ધર્મતથા કર્મના ઉપદેશથી ઉત્તમતા-પૂર્વક ઉત્સાહિત કરે. આવી રીતે કરનારાઓનો કદી પરાજય થઈ શકતો નથી, અને આજાવું જોઈએ. (૩)

ઇમમિન્દ્ર સુતં પિબ જ્યેષ્ઠમમત્ર્ય મદમ्।

શુક્રસ્વ ત્વાભ્યક્ષરન્ધાર્ત ત્રહતસ્ય સદને ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-શત્રુઓનું વિદારણ કરનાર જે ત્વા-તને જે ધારા:-વાણી ત્રહસ્ય-સત્ય શુક્રસ્વ-પરાકમના સદને-સ્થાનમાં અભ્યક્ષરન્-પ્રાપ્ત કરે છે, તેને પ્રાપ્ત કરીને ઇમમ-એ સુતમ-સમ્યક્ સિદ્ધ કરેલ ઉત્તમ ઔષધિઓના રસનું પિબ-પાન કર, તેથી જ્યેષ્ઠમ-પ્રશંસિત અમત્ર્યમ-સાધારણ મનુષ્યને અપ્રાપ્ત એવા દિવ્ય સ્વરૂપ મદમ-આનંદને પ્રાપ્ત કરીને શત્રુઓને જત. (૪)

ભાવાર્થ : જોઈ પણ મનુષ્ય વિદ્યા અને ઉત્તમ ભોજન વિના પરાકમને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી અને તેના વિના સત્યનું વિશેષ જ્ઞાન તથા વિજય પણ થતો નથી. (૪)

ઇન્દ્રાય નૂનમર્ચતોકથાનિ ચ બ્રવીતન ।

સુતા અમત્સુરિન્દવો જ્યેષ્ઠ નમસ્યતા સહઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેને સુતા:-સિદ્ધ ઇન્દ્રવઃ-ઉત્તમ રસયુક્ત પદાર્થ અમત્સુ-આનંદિત કરે, જેને જ્યેષ્ઠમ-ઉત્તમ સહઃ-બલ પ્રાપ્ત હોય તેવા ઇન્દ્રાય-સભાધ્યક્ષને નમસ્યત-નમસ્કાર કરો અને તેને મુખ્ય કાર્યોમાં યુક્ત કરીને નૂનમ-નિશ્ચયપૂર્વક અર્ચત-સત્કાર કરો, ઉક્થાનિ-સારા વચ્ચનોથી બ્રવીતન-ઉપદેશ કરો, તેથી સત્કારોથી ચ-પણ પ્રાપ્ત થાય. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો સર્વનો સત્કાર કરે અને શરીર તથા આત્માના બળને પ્રાપ્ત કરીને પરોપકારી હોય તે સિવાયના અન્યને સેના અધિકાર-પદ (સેનાપતિ-પદ) પર સ્થાપિત કરવો નહીં. (૫)

**नकिष्वद्वथीतरे हरी यदिन्द्रु यच्छसे ।
नकिष्वानु मञ्मना नकिः स्वश्च आनशे ॥ ६ ॥**

पदार्थ : હે ઇન્દ્ર-સેનાને ધારણ કરનાર સેનાપતિ ! યત्-જે તું સ્થીતરઃ-અત્યંત રથયુક્ત યોગ્રા છે, તે હરી-અદિ અને ઘોડાને નકિઃ-યચ્છસે-શું રથમાં નથી દેતા-અર્થાત્ યુક્ત નથી કરતા ? શું ત્વા-તને મજ્મના-બળથી કોઈ પણ નકિઃ અન્વાનશે-વ્યાપ્ત થઈ શકતા નથી ? શું ત્વત्-તારાથી અધિક કોઈ પણ સ્વશ્વઃ-શ્રેષ્ઠ ઘોડાવાળા નકિઃ-નથી ? એથી તું સર્વ અંગોથી યુક્ત છે.

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે સેનાપતિને આ રીતે ઉપદેશ કરો-શું તમે તેનાથી અધિક છો ? શું તમારા સમાન (અન્ય) કોઈ છે જ નહિ ? શું તમને કોઈ જીતી શકતા નથી ? તેથી તમારે સાવધાન રહેવું જોઈએ. (૬)

य એક ઇદ્વિદ્યત્તે વસુ મર્ત્યાય દાશુષે । ઈશાનો અપ્રતિષ્કૃત ઇન્દ્રો અઙ્ગ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે અઙ્ગ-મિત્ર મનુષ્ય ! યઃ-જે ઇન્દ્ર:-સભા આદિના અધ્યક્ષ એકઃ-સહાય રહિત (માત્ર એક) ઇત्-જ દાશુષે-દાતા મર્ત્યાય-મનુષ્યને માટે વસુ-દ્રવ્યને વિદ્યતે-બહુ જ પ્રકારથી આપે છે અને ઈશાનઃ-સમર્થ અપ્રતિષ્કૃતઃ-નિશ્ચલ છે, તેને સેના આદિમાં અધ્યક્ષ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે સહાયકથી રહિત હોવા ધ્યાનાં પણ નિર અને યુદ્ધથી નહિ હટનાર અતિ વીર મનુષ્ય હોય, તેને જ સેનાપતિ બનાવો. (૭)

કુદા મર્ત્યમરાધસે પ્રદા ક્ષુમ્પમિવ સ્ફુરત् । કુદા નઃ શુશ્રવદ્ગ્રિરુ ઇન્દ્રો અઙ્ગ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : અઙ્ગ-શીધકર્તા ઇન્દ્રઃ-સભા આદિના અધ્યક્ષ પદા-વિજ્ઞાન અને ધનની પ્રાપ્તિથી ક્ષુમ્પમિવ-જેમ સર્પ ફેણને સ્ફુરત्-ડોલાવે છે, ચલાવે છે, તેમ અરાધસમ્-ધન રહિત મર્ત્યમ-મનુષ્યને કદા-ક્રયા સમયમાં ચલાવશો ? કદા-ક્રયા સમયમાં નઃ-અમને ઉક્ત રીતે અર્થાત્ વિજ્ઞાન અને ધનની પ્રાપ્તિથી જેમ સર્પ ફેણને ચલાવે છે, તેમ ગિરઃ-વાણીઓને શુશ્રવત्-સાંભળીને સંભળાવશો ? (૮)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે દરિદ્રને પણ ધન સંપન્ન, આળસુઓને પુલખાથી અને વિદ્યાહીનોને બહુશુત વિદ્ધાન બનાવી હે, તેને તમે સભાધ્યક્ષ બનાવો. ‘ક્રયારે અમારી આ વાત સાંભળશો અને ક્રયારે અમે અની વાત સાંભળીશું’ એ રીતે અમે પ્રજ્ઞાનો આશા રાખીને બેઠા છીએ. (૮)

યશિચદ્વિ ત્વા બ્રહ્મય આ સુતાવાઁ આવિવાસતિ ।

ઉગ્રં તત્પત્યત્તે શવ ઇન્દ્રો અઙ્ગ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે અઙ્ગ-મિત્ર તું જે સુતાવાન-અન્નાદિ પદાર્થોથી યુક્ત ઇન્દ્રઃ-પરમ ઐશ્વર્ય પ્રદાતા બ્રહ્મયઃ-મનુષ્યોથી ત્વા-તારી આવિવાસતિ સેવા કરે છે, જે શત્રુઓનું ઉગ્રમ-અત્યંત શવઃ-બળ તત्-તેને ચિત્-અર્ગવેદભાષ્ય

પણ આપત્યતે-પ્રાપ્ત થાય છે, તમ, હિ-તેને જ રાજી માનો. (૮)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે શત્રુઓના બળનો નાશ કરીને, તમને દુઃખોથી છોડાવીને સુખયુક્ત કરવામાં સમર્થ હોય તથા જેના ભય અને પરાકમથી શત્રુ નાશ પામે છે, તેને સેનાપતિ બનાવીને આનંદને પ્રાપ્ત કરો. (૮)

સ્વાદોરિસ્થા વિષૂવત્તો મધ્વઃ પિબન્તિ ગૌર્યૈः।

યા ઇન્દ્રેણ સુયાવરીવૃષ્ણા મદન્તિ શોભસે વસ્વીરનું સ્વરાજ્યમ्॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : જેમ વૃષ્ણા-સુખ વર્ષાવનાર ઇન્દ્રેણ-સૂર્યની સાથે સયાચરીઃ-સમાન ગમન કરનારા વસ્વીઃ-પૃથિવી (આદિથી સંબંધ કરનારા) ગૌર્યઃ-કિરણો દ્વારા સ્વરાજ્યમ्-પોતાના પ્રકાશરૂપ રાજ્યની શોભસે-શોભાને માટે અનુમદન્તિ-હર્ષના હેતુ હોય છે, તે ઇન્થા-એ રીતે સ્વાદોઃ-સ્વાદ્યુક્ત વિષૂવતઃ-વ્યાપ્તિવાળા મધ્વઃ-મધુર આદિ ગુણોનું પિબન્તિ-પાન કરે છે, તેમ તમે પણ વર્તન કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : પોતાના સેનાપતિ અને વીર સેનાઓ વિના પોતાના રાજ્યની શોભા અને રક્ષા થઈ શકતી નથી. જેમ સૂર્યનાં કિરણો સૂર્ય વિના રહી શકતા નથી અને ન વાયુના દ્વારા જળને ખેંચીને વરસાવી શકે છે, તેમ સેનાપતિ અને રાજી વિના પ્રભાઓ આનંદિત થઈ શકતી નથી. (૧૦)

તા અસ્ય પृશનાયુવઃ સોમે શ્રીણન્તિ પૃશન્યઃ।

પ્રિયા ઇન્દ્રસ્ય ધેનવો વજ્રે હિન્વન્તિ સાયકં વસ્વીરનું સ્વરાજ્યમ्॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે અસ્ય-એ ઇન્દ્રસ્ય-સૂર્ય અને સેનાના અધ્યક્ષની પૃશનાયુવઃ-પોતાને સ્પર્શ કરનારા અર્થાત્ વિપરીત પોતાને સ્પર્શ કરવા ઈચ્છાતા પૃશનયઃ-સ્પર્શ કરનારા તથા પ્રિયાઃ-પ્રસન્ન કરનાર ધેનવઃ-કિરણો, ગાય અને વાણી સોમમ्-ઔષધિ રસના ઐશ્વર્યને શ્રીણન્તિ-સિદ્ધ કરતા અને સાયકમ्-દુર્ગુણોનો ક્ષય કરનાર તાપ તથા શત્રુસમૂહને હિન્વન્તિ-પ્રેરણા આપે છે. વસ્વીઃ-અને તે પૃથિવીથી સંબંધ કરનાર સ્વરાજ્યમ्-પોતાના રાજ્યને અનુ-અનુકૂળ બને છે, તેને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ ગોપાલકની ગાયો જળ પીને, ધાસ ચરીને-ખાઈને અને નિજ સુખ વધારીને અન્યોના આનંદની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ જ સેનાપતિની સેનાઓ અને સૂર્યના કિરણો ઔષધિઓથી આયુર્વેદની વિધિથી તૈયાર કરેલ અથવા પૂર્ણ પક્વ રસનું પાન કરીને, વિજય અને પ્રકાશ કરીને આનંદિત કરે છે. (૧૧)

તા અસ્ય નમસ્સા સહઃ સપુર્યન્તિ પ્રચૈતસઃ।

કૃતાન્યસ્ય સશિચરે પુરૂણિ પૂર્વચિત્તયે વસ્વીરનું સ્વરાજ્યમ्॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો તમે જેમ સ્વરાજ્યમ्-પોતાનાં રાજ્યનો સત્કાર કરીને ન્યાયાધીશ સર્વનું પાલન કરે છે, તેમ અસ્ય-એ અધ્યક્ષના નમસ્ના-અન્ન અને વજની સાથે વિદ્યમાન પ્રચેતસઃ-ઉત્તમ જ્ઞાનયુક્ત અના સહઃ-બળનું સપર્યન્તિ-સેવન કરે છે, યાઃ-જે અસ્ય-સેનાધ્યક્ષના પૂર્વચિત્તયે-પૂર્વ જ્ઞાનને માટે પુરુણ-બહુ જ વ્રતાનિ-સત્યભાષણ, નિયમ આદિને સંશોધન-પ્રાપ્ત થાય છે, તાઃ-તે વસ્ત્રીઃ-પૃથિવી સંબંધિત દેશોને આનંદ ભોગવવા માટે સેવન કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : સામગ્રી, બળ અને નિયમો વિના રાજ્ય આદિ અનેક સુખ થતાં નથી, અટલા માટે મનુષ્યોએ યમ-નિયમો અનુસાર એ સર્વનું ચિંતન કરીને, વિજ્ય આદિ સર્વ કર્માને સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૧૨)

ઇન્દ્રો દધીચો અસ્થભિર્વત્ત્રાણ્યપ્રતિષ્કૃતઃ । જ્યાન નવૃતીર્નવ્ચ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે સેનાપતે ! જેમ અપ્રતિષ્કૃતઃ-સર્વત્રથી સ્થિર ઇન્દ્ર-સૂર્યલોક અસ્થભિઃ-અસ્થિર કિરણોથી નવનવતીઃ-નવાણુ પ્રકારની દિશાઓનાં અવયવોને પ્રાપ્ત થયેલ દધીચઃ-જે ધારણકર્તા વાયુ આદિને પ્રાપ્ત થાય છે, તે વૃત્તાણિ-મેઘના સૂક્ષ્મ અવયવ રૂપ જગ્યાનું જ્યાન-હનન કરે છે, તેમ તું અનેક અધર્મી શત્રુઓનું હનન કર. (૧૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જ્ઞાતું જોઈએ, કે તે જ સેનાપતિ બનવાને યોગ્ય છે, જે સૂર્ય સમાન શત્રુઓના હિંસક અને પોતાની સેનાનો રક્ષક હોય. (૧૩)

ઇચ્છનશ્વસ્ય યચ્છ્રિઃ પર્વતૈષ્વર્પણિતમ् । તદ્વિદચ્છર્યુણાવતિ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : જેમ ઇન્દ્રઃ-સૂર્ય અશ્વસ્ય-શીધગામી મેઘના યત-જે શર્વણાવતિ-આકાશમાં પર્વતૈષુ-પર્વત અને મેઘમાં અપણિતમ्-આશ્રિત શિરઃ-ઉત્તમાંગની સમાન અવયવનું છેદન કરે છે, તેમ શત્રુની સેનાના ઉત્તમાંગના નાશની ઇચ્છન-ઈચ્છા કરીને સુખોને સેનાપતિ વિદિત-પ્રાપ્ત થાય. (૧૪)

ભાવાર્થ : જેમ અનતરિક્ષમાં સૂર્ય મેઘનું છેદન કરીને ભૂમિ પર પાડે છે, તેમ જ (રાજા) પર્વત તથા કિલ્વામાં આશ્રય કરેલા શત્રુઓને મારીને ભૂમિ પર પાડી છે. એ રીતે કર્યા વિના રાજ્ય વ્યવસ્થા સ્થિર થઈ શકતી નથી. (૧૪)

અત્રાહુ ગોરમન્વત નામ ત્વષ્ટુરપીચ્યમ् । ઇત્થા ચુન્દ્રમસો ગૃહે ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ અત્ર-આ જગતમાં નામ-પ્રસિદ્ધ ગોઃ-પૃથિવી અને ચન્દ્રમસઃ-ચંદ્રલોકની મધ્યમાં ત્વષ્ટુઃ-છેદન કરનાર સૂર્યનો અપીચ્યમ्-પ્રાપ્ત થનારમાં યોગ્ય પ્રકાશરૂપ વ્યવહાર છે ઇત્થા-એ રીતે અમન્વત-માને છે, તેમ અહ-નિશ્ચયપૂર્વક જઈને ગૃહે-ધરોમાં ન્યાય-પ્રકાશ માટે આચરણ કરો. (૧૫)

भावार्थ : મનુષ્યોએ, જીણવું જોઈએ કે ઈશર અને વિદ્યાવૃદ્ધિની હાનિ અને વિપરીતતા થઈ શકતી નથી. સર્વ કાળોમાં સર્વ કિયાઓમાં સૃષ્ટિના નિયમો એક રસ રહે છે. જેમ સૂર્યનો પૃથિવીની સાથે આકર્ષણ અને પ્રકાશ આદિ સંબંધ છે, તેમ અન્ય ભૂગોળોની સાથે પણ છે. કારણ કે ઈશર દ્વારા સ્થાપિત નિયમમાં વયબિચાર (અનિયમિતતા, વિપરીતતા) કદી થતો નથી. (૧૫)

કો અદ્ય યુદ્ધક્તે ધૂરિ ગા ઋતસ્ય શિમીવતો ભુમિનો દુર્હણાયૂન् ।

અસન્નિષૂન્હત્વસો મયોભૂન્ય એષાં ભૂત્યામૃણથત્ત્સ જીવાત् ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : ક:-કોણ અદ્ય-આજ-આ સમયે ઋતસ્ય-સત્ય આચરણ સંબંધી શિમીવત:-ઉત્તમ કિયાયુક્ત, ભામિન:-શત્રુઓ પર કોષ કરનાર, દુર્હણાયૂન-શત્રુઓને જેના દુર્લભ સહસા કર્મ તેના સમાન આચરણ કરનાર, આસન્નિષૂન્-સમ્યક્ સ્થાન બાણ પહોંચાડનાર, હત્વસઃ:-શત્રુઓના હદ્યમાં શત્રુ પ્રહાર કરનાર અને મયોભૂન્-સ્વરાજ્ય માટે સુખ કરનાર શ્રેષ્ઠ વીરોને ધૂરિ-સંગ્રામોમાં યુદ્ધક્તે-યુક્ત કરે છે. અથવા યઃ-જે એષામ-અની જીવિકા માટે ગા:-ભૂમિઓને ઋણથત્-સમૃદ્ધિયુક્ત કરે સઃ-તે જીવાત્-બહુ જ સમય સુધી અર્થાત્ દીર્ઘાયુ જીવે. (૧૬)

ભાવાર્થ : સર્વધ્યક્ષ રાજા સર્વને પ્રકટ રૂપમાં આજ્ઞા પ્રદાન કરે, સમસ્ત સૈનિક વીરોને સત્ય આચરણથી યુક્ત કરે અને સદા તેઓની જીવિકા વધારીને સ્વયં દીર્ઘાયુક્ત બને. (૧૬)

ક ઈષતે તુજ્યતે કો બિભાય કો મંસતે સન્તમિન્દ્ર કો અન્તિ ।

કસ્તોકાય ક ઇભાયોત રાયેઽધિ બ્રવત્તન્વેરું કો જનાય ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : હે સેનાપતે ! સેનાઓમાં રહેલા કર્મચારીઓમાં ક:-કોણ શત્રુઓને ઈષતે-મારે છે ? ક:-કોણ શત્રુઓથી તુજ્યતે-માર્યા જાય છે ? ક:-કોણ યુદ્ધમાં વિભાય-ભય પામે છે ? ક:-કોણ સન્તમ-રાજધર્મમાં વિદ્યમાન ઇન્દ્રમ-ઉત્તમ ઐશ્વર્યના દાતાને મંસતે-જાણે છે ? ક:-કોણ તોકાય-સંતાનોની અન્તિ-સમીપ રહે છે ? ક:-કોણ ઇભાય-હાથીને ઉત્તમ બનાવવાની શિક્ષા કરે છે ? ઉત-અને ક:-કોણ રાયે-ધન વૃદ્ધિ માટે વર્તે છે ? અને તત્ત્વ-શરીર તથા જનાય-મનુષ્યોને માટે અધિબ્રવત્-આજ્ઞા આપે, તેનો ઉત્તર આપ કહો. (૧૭)

ભાવાર્થ : દીર્ઘ (અડતાલીસ વર્ધના) બ્રહ્મયર્થી, ઉત્તમ શિક્ષાથી અને અન્ય શુભ ગુણોથી યુક્ત (હોય છે) તેઓ એ સર્વ કર્મો કરી શકે છે, અન્ય લોકો નહિ.

જેમ રાજા સેનાપતિને પોતાની સંપૂર્ણ સેના અને કર્મચારીઓની વ્યવસ્થા વિષે પૂછે છે, તેમ સેનાપતિ પોતાને આધીન અધ્યક્ષથી સ્વયં એ વાતને પૂછે. જેમ રાજા સેનાપતિને આજ્ઞા આપે, તેમ સેનાના અન્ય અધ્યક્ષોને સ્વયં આજ્ઞા આપે. (૧૭)

કો અગ્નિમીદ્વૈ હુવિષા ઘૃતેને સ્તુચા યજાતા ઋતુભિર્ધૃવેભિઃ ।

कस्मै देवा आ वंहानाशु होम् को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः ॥ १८ ॥

पदार्थ : हे विद्वान ! कः-कोषा वीतिहोत्रः-विज्ञान अने श्रेष्ठ कियायुक्त पुरुष हविषा-विचार अने घृतेन-घृतथी अग्निम्-अग्निने इड्डे-ऐश्वर्य प्राप्तिना हेतु करे छे ? कः-कोषा सूचा-कर्मथी धूवेभिः-निश्चल ऋतुभिः-वसंत आहि ऋतुओमां यजातै-शान अने किया यज्ञने करे छे ?

देवा-विद्वानो कस्मै-कोने माटे होम-ग्रहण अने दान आशु-शीघ्र आवहान्-प्राप्त करावे ? कोषा सुदेवः-उत्तम विद्वान ए सर्वने मंसते-जाणो छे ? ऐनो उत्तर कहो. (१८)

भावार्थ : हे विद्वान् ! क्या साधनथी अथवा कर्मथी अग्निविद्या अमने प्राप्त थई शके छे ? कोनाथी यज्ञ सिद्ध थाय छे ? अने क्या प्रयोजन माटे विद्वानजनो विज्ञान यज्ञने विस्तृत करे छे ? (१८)

त्वमङ्ग्रं प्र शंसिषो देवः शविष्ठ मर्त्यैम् ।

न त्वदुन्यो मंघवन्नस्ति मर्दितेन्द्र ब्रवीमि ते वचः ॥ १९ ॥

पदार्थ : हे अङ्ग-भित्र शविष्ठ-परम्भण्युक्त ! जेथी त्वम्-तुं देवः-विद्वान छे तेथी मर्त्यैम्-मनुष्यने प्रशंसिषः-प्रशंसित कर. हे मघवन् !-श्रेष्ठ धनदाता इन्द्र-हुःभोना नाशक ! जेथी त्वम्-ताराथी अन्यः-भिन्न कोईपश मर्दिता-सुखदायक नास्ति-नथी, तेथी ते-तने वचः-धर्मयुक्त वयनोनो ब्रवीमि-उपदेश करुं छुं. (१९)

भावार्थ : मनुष्योंसे प्रशंसित कर्मवाणा, अद्वितीय, निरंतर सुखदायी अने धार्मिक मनुष्योंनी साथे ज भित्रता करीने परस्पर छितनो उपदेश करवो ओहिअ. (१९)

मा ते राधांसि मा ते ऊतयो वसोऽस्मान्कदा चुना दंभन् ।

विश्वा च न उपमिमीहि मानुष वसूनि चर्षणिभ्यु आ ॥ २० ॥

पदार्थ : हे वसो-सुखमां वास करनार ते-आपनुं राधांसि-धन अस्मान्-अमने कदाचन-कटीपश मा दभन्-हुःभदायक न बने. ते-तारी ऊतयः-२क्षा अस्मान्-अमने मा-हुःभदायी न बने.

हे मानुष-जेभ तुं चर्षणिभ्यः-उत्तम मनुष्योंने विश्वा-विज्ञान आहि सर्व शीते वसूनि-धन आहि प्रदान करे छे, तेभ अमने पश आप च-अने नः-अमने विद्वान धार्मिकोनी आ-सर्वत्रथी उपमिमीहि-उपमानी प्राप्ति कर. (२०)

भावार्थ : ते ज धार्मिक मनुष्य छे; जेना तन, मन अने धन सर्वने सुखी करे. तेओज प्रशंसित थाय छे, जे संसारना उपकार माटे प्रयत्न करे छे. (२०)

संगति : आ सूक्तमां सेनापतिना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तार्थनी संगति पूर्व सूक्तार्थनी

ऋग्वेदभाष्य

સાથે જાણવી જોઈએ. (૮૪)

સૂક્તા-૮૫

પ્ર યે શુભ્નંતે જનયો ન સપ્તયો યામત્રુદ્રસ્ય સૂનવઃ સુદંસસઃ ।

રોદસી હિ મુરુતશ્ચક્રિરે વૃધે મર્દન્તિ વીરા વિદથેષુ ઘૃષ્ણયઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યે-જે સ્ફ્રસ્ય-દુષ્ટોને રડાવનાર સૂનવઃ-પુત્ર સુદંસસઃ-ઉત્તમ કર્મ કરનાર ઘૃષ્ણયઃ-આનંદયુક્ત વીરા:-વીરપુરુષ હિ-નિશ્ચય યામન-માર્ગમાં જેમ અલંકારોથી સુશોભિત જનયઃ-સુશીલ સ્ત્રીઓની ન-સમાન અને સપ્તયઃ-ધોડાની સમાન શીધ આવાગમન કરનાર મર્દસઃ-વાયુ રોદસી-પ્રકાશ અને પૃથિવીના ધારણ સમાન વૃધે-વૃદ્ધિ માટે રાજ્યનું ધારણ કરીને વિદથેષુ-સંગ્રહમોમાં વિજયને ચક્રિરે-કરે છે, તેઓ પ્રશુભ્નંતે-સમ્યક્ષ શોભાયુક્ત અને મર્દન્તિ-આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી તું પ્રજાનું પાલન કર. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ સુશીલિત પતિત્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓની અને પત્નીપત્રત પતિ પોતાની સ્ત્રીઓની સેવા કરીને તેને સુખી કરે છે તથા જેમ સુંદર અને બળવાન ધોડાઓ માર્ગમાં શીધ પહોંચાડીને આનંદિત કરે છે, તેમ ધાર્મિક વીર સમસ્ત પ્રજાઓને પ્રસન્ન કરે છે. (૧)

ત ઉક્ષિતાસો મહિમાનમાશત દિવિ રુદ્રાસો અધિ ચક્રિરે સદઃ ।

અર્ચન્તો અર્ક જનયન્ત ઇન્દ્રિયમધિ શ્રિયો દધિરે પૃશ્નિમાતરઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ ઉક્ષિતાસઃ-વૃષ્ટિથી પૃથ્વીનું સિંચન કરનાર પૃશ્નિમાતરઃ-જેની માતા આકાશ છે તે-તે સ્ફ્રાસઃ-વાયુ દિવિ-આકાશમાં સદઃ-સ્થિર મહિમાનમ-પ્રતિષ્ઠાને અધ્યાશત-અધિક પ્રાપ્ત થાય છે અને તેને અધિચક્રિરે-અધિક કરે છે અને ઇન્દ્રિયમ-ધનને દધિરે-ધારણ કરે છે, તેમ અર્કમ-પૂજનીયનું અર્ચન્તઃ-પૂજન કરીને આપ લોકો શ્રિયઃ-લક્ષ્મીને જનયન્તઃ-વધારીને આનંદિત રહે. (૨)

ભાવાર્થ : આ જગતમાં (જેમ) વાયુ વર્ષાનો હેતુ બનીને દિવ્ય સુખોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ સભાધ્યક્ષ આદિ વિદ્યાથી સુશોભિત અને પરસ્પર ઉપકારકર્તા તથા પ્રેમયુક્ત રહે. (૨)

ગોમાતરો યચ્છુભયન્તે અઞ્જિભિસ્તુનૂષુ શુભા દર્ધિરે વિરુક્મતઃ ।

બાધન્તે વિશ્વમભિમાતિનુમપ વત્માન્વેષામનુ રીયતે ઘૃતમ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યત्-જે ગોમાતરઃ-પૃથિવીની સમાન માતાવાળા વિસ્ક્રમતઃ-વિશોષ અલંકૃત શુભા:-શુદ્ધ સ્વભાવયુક્ત શૂરવીરજનો જેમ પ્રાણ તનૂષ-શરીરોમાં અઞ્જિભિ:-પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનાદિ ગુણ નિમિત્તોથી શુભયન્તે-શુભ કર્મનું આચરણ કરીને શોભાપ્રાણ કરે છે, વિશ્વમ-જગત્ના સર્વ પદાર્થોને અનુવધિરે-અનુકૂળતાથી ધારણ કરે છે, એષામ-એના સંબંધથી ઘૃતમ-જળ રીયતે-પ્રાપ્ત અને વત્માનિ-

માર્ગોમાં જાય છે, તેમ અભિમાતિનમ्-અભિમાનયુક્ત શત્રુગણનો અપબાધન્તે-બાધ કરે છે, તેની સાથે તમે વિજયને પ્રાપ્ત થાઓ. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુઓની અનેક સુખ (થાય છે) અને પ્રાણબળથી પુષ્ટિ થાય છે, તેમ શુભગુણોથી યુક્ત, વિદ્યાવાન અને શરીર તથા આત્માના બળથી સંપન્ન સભા આદિના અધ્યક્ષ દ્વારા પ્રાજ્ઞનો અનેક પ્રકારની રક્ષાઓને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

**વિ યે ભ્રાજન્તે સુમહાસ ઋષ્ટિભિः પ્રચ્યાવયન્તો અચ્યુતા ચિદોજસા ।
મનોજુવો યન્મરુતો રથેષ્વા વૃષ્ટ્રવાતાસુઃ પृષ્ટતીરયુગ્ધમ्॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે પ્રજા અને સભાના મનુષ્યો ! યે-જે મનોજુવઃ-મનની સમાન વેગવાન મસ્તઃ-વાયુઓની ચિત્ત-સમાન વૃષ્ટવાતાસઃ-શશ્વો અને અશ્વોને શત્રુઓ પર વર્ષાવનાર મનુષ્યોથી યુક્ત સુમહાસઃ-ઉત્તમ શિલ્પવિદ્યા સંબંધી વા સંગ્રહમંદ્રપ કિયાઓને કરનાર ઋષ્ટિભિઃ-યંત્ર કલાઓને ચલાવનાર દંડો અને અચ્યુતા-અક્ષય ઓજસા-બળ અને પરાક્રમયુક્ત સેના દ્વારા શત્રુની સેનાઓને પ્રચ્યાવયન્તઃ-નષ્ટ-ભષ્ટ કરીને વ્યાભાજન્તે-સમ્યક્ શોભાયમાન થાય છે, તેની સાથે યત્-જે રથેષુ-રથોમાં પૃષ્ટતીઃ-વાયુથી યુક્ત જળને અયુગ્ધમ्-સંયુક્ત કરો, તેના દ્વારા શત્રુઓને જીતો. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, મનની સમાન વેગવાન વિમાન આદિ યાનોમાં જળ, અજિ તથા વાયુનો સંપ્રયોગ કરીને, તેમાં બેસીને સર્વત્ર ભૂગોળમાં ગમનાગમન કરીને, શત્રુઓને જીતીને, પ્રભાઓનું સમ્યક્ પાલન કરીને તથા શિલ્પ વિદ્યા સંબંધી કાર્યોની વૃદ્ધિ કરીને સર્વનો ઉપકાર કરવો જોઈએ. (૪)

**પ્ર યદ્રથેષુ પૃષ્ટતીરયુગ્ધં વાજે અદ્રિં મરુતો રુહ્યન્તઃ ।
ઉતારુષસ્ય વિ ષ્વન્તિ ધારાશ્ચમેવોદભિવ્રુંદન્તિ ભૂમં ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ શિલ્પીઓ યત્-જે રથેષુ-વિમાન આદિ યાનોમાં પૃષ્ટતીઃ-અજિ અને શુદ્ધ જળને પ્રયુગ્ધમ्-સંયુક્ત કરે ઉત-અને અદ્રિમ-મેઘને રુહ્યન્તઃ-પોતાના વેગથી ચલાવીને મસ્તઃ-પવન જેમ અસ્ત્રયઃ-ધોડાઓની સમાન વાજે-યુદ્ધમાં ચર્મેવ-ચામડાની સમાન લાકડું, ધાતુ અને ચામડાથી મહેલા કલાધરોમાં ઉદ્ધ્રિઃ-જળની ધારાઃ-તેના પ્રવાહોને વિષ્વન્તિ-કામની સમાપ્તિ કરવા માટે સમર્થ કરે છે અને ભૂમ-ભૂમિને વ્યુન્દન્તિ-ભીની કરે છે અર્થાત્ રથને ચલાવતા જળ ચપકાવતા જાય છે, તેમ તે યાનો દ્વારા અન્તરિક્ષ માર્ગથી દેશ-દેશાન્તર અને દ્વીપ-દ્વીપાન્તરમાં ગમનાગમન કરીને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરો. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ વાયુ વાદળાંઓને પરસ્પર ભેગા અને જુદા કરે છે, તેમ શિલ્પીજનો ઉત્તમ શિક્ષાથી અને અજિ આદિના સંપ્રયોગથી (મનુષ્ય આદિને) અન્ય સ્થાનોમાં પહોંચાડીને કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે. (૫)

**આ કો વહન્તુ સપ્તયો રઘુષ્યદૌ રઘુપત્વાનુઃ પ્ર જિગાત બુહુભિઃ ।
ऋગ્વેદભાષ્ય**

सीदुता बृहिरु वृः सदस्कृतं मादयध्वं मरुतो मध्वो अन्धसः ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जे खुष्यदः-गमन करवा-करावनार खुपत्वानः-अत्य अथवा अधिक गमन करनारा मस्तः-वायुओनी समान सप्तयः-शीघ्र यालनारा धोडा वः-तमने वहन्तु-देश-देशान्तरमां करे, तेने बाहुभिः-बण अने पराकमयुक्त हाथोथी प्राजिगात-उत्तम गतिमान करो, तेनाथी ऊ-बहु ज बहिः-उत्तम आसन पर आसीदत-बेसीने आकाशादिमां गमनागमन करो, जेथी तमानुं सदः-स्थान कृतम्-सिद्ध भवेत्-थाय, तेनाथी मध्वः-मधुर अन्धसः-अन्नोने प्राप्त करीने अमने मादयध्वम्-आनंदित करो. (६)

भावार्थ : सभा आटिना अध्यक्ष आटि मनुष्य थवा योग्य कार्य करीने श्रेष्ठ भोगोने प्राप्त करे. आ संसारमां पदार्थ विज्ञान अने किया विना कोઈने पक्ष उत्तम भोग प्राप्त थई शकतो नथी. एटला माटे ए कायोने नित्य करवा जोઈये. (६)

तैऽवर्धन्तु स्वतवसो महित्वना नाकं तुस्थुरु चक्रिरे सदः ।

विष्णुर्यद्वावृद् वृषणं मदच्युतं वयो न सीदुन्नधि बृहिषि प्रिये ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जेम विष्णुः-सूर्य समान शिल्पविद्यामां निपुण मनुष्य प्रिये-अत्यंत सुंदर बृहिषि-आकाशमां वृषणम्-अज्ञ-जग्नी वर्षायुक्त विमाननी अधिसीदन्-उपर बेसीने वयो न-जेम पक्षी आकाशमां उडे छे अने भूमि पर आवे छे, तेम यत्-जे मदच्युतम्-हर्षने प्राप्त (करीने) दुष्टोने रोकनार मनुष्योनी आवत्-रक्षा करे छे तेने जे स्वतवसः-स्वकीय बणयुक्त मनुष्य प्राप्त थाय छे, ते ह-तेओ ज महित्वना-भहिमाथी अवर्धन्त-वृद्धि पामे छे अने जे विमानाइ यानोमां आतस्थुः-बेसीने ऊविपुल सुखसाधक सदः-स्थानमां गमनागमन करे छे, तेओ नाकम्-विशेष सुख (चक्रिरे-) (प्राप्त) करे छे. (७)

भावार्थ : जेम पक्षी आकाशमां सुखपूर्वक जर्दिने आवी जाय छे, तेम जे जे प्रशस्त शिल्पविद्याना शाता अध्यापकोथी अंगो तथा उपांगो सहित शिल्प विद्यानो साक्षात् करीने, तेओना व्यारा यानोने सिद्ध करीने तथा सारी रीते रक्षा करीने तेनी वृद्धि करे छे, तेओजे उत्तम प्रतिष्ठा अने प्रशंसनीय धन प्राप्त करीने नित्य उन्नति करे छे. (७)

शूराङ्गुवेद्युयुधयो न जग्मयः श्रवस्यवो न पृतनासु येतिरे ।

भयन्ते विश्वा भुवना मुरुदभ्यो राजानङ्गव त्वेषसंदृशो नरः ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे जे वायु शूरा इव-शूरवीरोनी समान इत्-ज मेघनी साथे युयुधयो न-युद्ध करनारनी समान जग्मयः-जवा-आववावाणा पृतनासु-सेनाओमां श्रवस्यवः-अन्नाटि पदार्थोने पोताना माटे वधारनारनी समान येतिरे-यत्न करे छे, राजान इव राजाओनी समान त्वेषसंदृशः-

પ્રકાશને દેખાડનાર નરઃ-નાયકની સમાન છે, જે મસ્ત્રભ્યઃ-વાયુઓથી વિશ્વા-સર્વ ભુવના-સંસારસ્થ પ્રાણી ભયન્તે-ભય પામે છે, તે વાયુઓનો સમ્યક્ યુક્તિપૂર્વક ઉપયોગ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ નિડર પુરુષ યુદ્ધથી હટતા નથી, જેમ યોગ્યાઓ યુદ્ધ માટે શીધ દોડે છે. જેમ કૃધાતુર અન્ન ઈચ્છે છે અને તેમ જ જે સેનાઓમાં (છે તેઓ) યુદ્ધ ઈચ્છે છે.

જેમ દંડાધિકારીઓથી તથા સભા આદિના અધ્યક્ષોથી અન્યાયકારી લોકો કંપે છે, તેમ પવનોથી પણ સમસ્ત કુપથ્યો કરનાર તથા તેનું અનુચિત રૂપે સેવન કરનાર પ્રાણી કંપે છે. (અને ત્યારે) પોતાની મર્યાદામાં રહે છે. (૮)

ત્વષ્ટા યદ્વારું સુકૃતં હિરુણ્યયં સુહસ્ત્રભૃષ્ટિં સ્વપા અવર્ત્તયત् ।

ધત્ત ઇન્દ્રો નર્યપાંસિ કર્ત્તવેઽહન્વત્ત્રં નિર્પામૌબ્જદર્ણવમ् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : પ્રજા અને સેનામાં રહેલ પુરુષો જેમ સ્વપા:-ઉત્તમ કર્મ કરતા ત્વષ્ટા-ઇદન કરનાર ઇન્દ્ર:-સૂર્ય કર્ત્તવે-કરવા યોગ્ય અપાંસિ-કર્મોને તથા યત-જે સુકૃતમ-સારી રીતે સિદ્ધ કરેલ હિરુણ્યયમ-પ્રકાશયુક્ત સહસ્ત્રભૃષ્ટિમ-જેનાથી હજાર પદાર્થો પાકે છે તે વજ્રમ-વજ્ઞનો પ્રહાર કરીને વૃત્તમ-મેધનું અહન-હનન કરે છે, અપામ-જળોના અર્ણવમ-સમુદ્રને નિરોબ્જત-નિરંતર સરળ કરે છે, તેમ દુષ્ટોને પર્યવર્ત્તયત-છિન્ન-મિન્ન કરીને શત્રુઓનું હનન કરીને નરિ-મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠોને આધત્તે-ધારણ કરે છે, તે રાજા બનવાને યોગ્ય હોય છે. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય મેધને ધારણ કરીને તથા તેને વરસાવીને પ્રજાઓનું પાલન કરે છે, તેમ રાજા આદિ અન્યાયથી પૂર્ણ દુષ્ટોને નષ્ટ કરીને, સર્વના હિતને માટે સુખ રૂપી સાગરને સિદ્ધ કરે. (૯)

ઊર્ધ્વ નુનુદ્રેઽવત્તં ત ઓજસા દાદ્વહાણં ચિદ્વિભિદુર્વિ પર્વતમ् ।

ધમન્તો વાણં મુરુતઃ સુદાનવો મદે સોમસ્ય રણ્યાનિ ચક્રિરે ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : જેમ મસ્તઃ-વાયુ ઓજસા-બળથી અવતમ-રક્ષણાદિના નિભિત દાદ્વહાણમ-વધારવાને યોગ્ય પર્વતમ-મેધને બિભિદુ:-વિદીર્ણ કરીને તથા ઊર્ધ્વમ-ઊંચે નુનુદ્રે-લઈ જાય છે, તેમ જે વાણમ-બાણથી લઈને શાખસમૂહને ધમન્ત:-કંપાવતા સુદાનવઃ:-ઉત્તમ પદાર્થોનું દાન કરનારા સોમસ્ય-ઉત્પન્ન થયેલ જગતની મધ્યમાં મદે-હર્ષમાં રણ્યાનિ-સંગ્રામોમાં ઉત્તમ સાધનોને વિચક્રિરે-કરે છે, તે તેઓ રાજાઓની ચિત્ત-સમાન હોય છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો આ સંસારમાં જન્મ પ્રાપ્ત કરીને, વિદ્યા અને સુશિક્ષા લઈને તથા વાયુ સમાન કર્મ કરીને સુખોનો ઉપભોગ કરે. (૧૦)

जिहां नुन्द्रेऽवतं तया दिशासिञ्चनुत्सं गोतमाय तृष्णाजे ।

आ गच्छन्तीमवसा चित्रभानवः कामं विप्रस्य तर्पयन्त धामभिः ॥ ११ ॥

पदार्थः जेम दाता लोको अवतम्-नीयेना स्थानमां जिहाम्-कुटिल उत्सम्-कुवो खोटीने तृष्णाजे-तृष्णयुक्त गोतमाय-बुद्धिमान पुरुषने ईम्-जग्थी असिंचन्-तृप्त करीने तया-दिशा-ते अभीष्ट दिशाथी नुन्दे-तेनो तरसने दूर करी दे छे, जेम चित्रभानवः-विविध प्रकारना प्राणोना आधार समान धामभिः-जन्म, नाम अने स्थानोथी विप्रस्य-विद्वाननां अवसा-रक्षणानी कामम्-ईच्छाने तर्पयन्त-पूर्ण करे छे अने सर्वत्रथी सुखने आगच्छन्ति-प्राप्त करे छे, तेम उत्तम भनुष्योअे बनवुं जोઈअे. (११)

भावार्थः जेम भनुष्यो कूवा आहि खोटीने, खेतर, बगीचा-वाडी आहि सेंचीने, तेथी उत्पन्न थयेल अन्न-झूल आहिथी प्राणीओने सम्यक् तृप्त करीने सुखी करे छे, तेम ज सभापति आहि, शास्त्रोना विशेषज्ञ विद्वानोने तेओनी ईच्छाओनी पूर्ति करीने संतृप्त करीने, अना द्वारा विद्या, सुशिक्षा अने धर्मनो सम्यक् प्रयार करीने प्राणीओने आनंदित करे. (११)

या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातूनि दाशुषे यच्छ्रुताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वि यन्त रुयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम् ॥ १२ ॥

पदार्थः हे सभाध्यक्ष आहि भनुष्यो ! तमे मस्तः-वायुनी समान वः-तमारे या-जे त्रिधातूनि-वात, पिता, कश्युक्त शरीर अथवा लोभंड, सोनुं, चांदी आहि धातुयुक्त शर्म-धर सन्ति-छे तानि-तेने शशमानाय-विज्ञानयुक्त दाशुषे-दाताने भाटे यच्छ्रुत-आपो अने अस्मभ्यम्-अभारा भाटे तेवुं धर वियन्त-प्राप्त करो. हे वृषणः-सुखनी वृष्टि करनारा ! नः-अभारा भाटे सुवीरम्-उत्तम वीरनी प्राप्ति करावनार रथिम्-धनने अधिधत्त-धारणा करो. (१३)

भावार्थः सभा आहिना अध्यक्ष (= सभापति अने सेनापति) आहिअे सुख अने हुःअनी अवस्थामां सर्व प्राणीओने पोतानी समान मानीने, सुख अने धन आहिथी पुत्रनी समान तेवु पालन करवुं जोઈअे अने प्रजाजनो तथा सौनिकोअे अनो पिता समान सत्कार करवो जोઈअे. (१२)

संगतिः आ सूक्तमां वायुनी समान सभाध्यक्ष-राज अने प्रजाना शुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तार्थनी संगति पूर्व सूक्तार्थनी साथे जाणवी जोઈअे. (८५)

सूक्ता-८६

मरुतो यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहसः । स सुगोपातमो जनः ॥ १ ॥

पदार्थः हे विमहसः-अनेक पूजनीय कर्मोना कर्ता दिवः-विद्या, न्याय, प्रकाशयुक्त तमे मस्तः-वायुनी समान विद्वानजन यस्य-जेना क्षये-धरमां पाथ-रक्षक होय, स हि-ते ज सुगोपातमः-सारी

શીતે જનઃ-મનુષ્ય બને. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ પ્રાણ વિના શરીરાદિની રક્ષા થઈ શકતી નથી, તેમ સત્ય ઉપદેશક વિના પ્રજ્ઞાની રક્ષા થતી નથી. (૧)

યુજ્ઞૈવી યજ્ઞવાહસો વિપ્રસ્ય વા મતીનામ् । મરુતઃ શૃણુતા હવમ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે યજ્ઞવાહસો-સત્સંકલ્પ પ્રિય યજ્ઞોને પ્રાપ્ત કરાવનારા વિદ્વાનો ! તમે મસ્તઃ-વાયુની સમાન યજ્ઞો:-પોતાના વા-પારકા ભાષાવા-ભાષાવવા અને ઉપદેશરૂપ યજ્ઞોથી વિપ્રસ્ય-વિદ્વાન વા-અથવા મતીનામ્-બુદ્ધિમાનોની હવમ्-પરીક્ષાને યોગ્ય પઠન-પાઠન રૂપ વ્યવહારને શૃણુત-શ્રવણ કરો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જ્ઞાનવા અને સમજાવવા રૂપી યજ્ઞોથી અથવા કિયાથી સિદ્ધ યજ્ઞોથી યુક્ત થઈને તથા અન્ય મનુષ્યોને એનાથી યુક્ત કરીને અને પરોપકારથી એશ્વર્યની નિરંતર બુદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૨)

ઉત વા યસ્ય વાજિનોઽનુ વિપ્રમત્ક્ષત । સ ગન્તા ગોડમતિ બ્રજે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વાજિનઃ-ઉતમયુક્ત વિદ્વાનો ! તમે યસ્ય-જે કિયાકુશળ વિદ્વાન વા-ભષાવનારની સમીપથી વિદ્વાને પ્રાપ્ત થયેલ વિપ્રમ-વિદ્વાનને અન્વત્ક્ષત-સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞા = બુદ્ધિ યુક્ત કરો છો, સ:-તે ગોમતિ-ઉતમ ઈન્દ્રિય, વિદ્યા, પ્રકાશયુક્ત બ્રજે-પ્રાપ્ત કરવાના યોગ્ય માર્ગમાં ઉત-પણ ગન્તા-પ્રાપ્ત થાય. (૩)

ભાવાર્થ : તીવ્ર બુદ્ધિ અને શિલ્પવિદ્યાથી સિદ્ધ કરેલ વિમાન આદિ વિના મનુષ્યો દ્વારા દેશ-દેશાન્તરમાં ગમનાગમન થઈ શકતું નથી, તેથી પુરુષાર્થથી એ (વિમાન) આદિનું નિર્માણ કરવું જોઈએ. (૩)

અસ્ય વીરસ્ય બ્રહ્મિં સુતઃ સોમો દિવિષ્ટિષુ । ઉક્થં મદ્દશચ શસ્યતે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! આપના સુશિક્ષિત અસ્ય-એ વીરસ્ય-વીરનું સુતઃ:-સિદ્ધ કરેલ સોમઃ-એશ્વર્ય દિવિષ્ટિષુ-ઉતમ ઈન્દ્રિય કર્માથી યુક્ત વ્યવહારોમાં ઉક્થમ-પ્રશાસિત વચન બ્રહ્મિં-ઉતમ વ્યવહાર કરવામાં મદઃ-આનંદ ચ-અને સદ્ગુણાદિ ગુણોનો સમૂહ શસ્યતે-પ્રશાસિત થાય છે, અન્યનો નહિ. (૪)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોની શિક્ષા વિના મનુષ્યોમાં ઉતમ ગુણો ઉત્પન્ન થતા નથી, તેથી તેનું નિત્ય અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ. (૪)

અસ્ય શ્રોષુન્ત્વા ભુવો વિશ્વા યશ્વર્ણીરુભિ । સૂર્ય ચિત્સુસ્વર્ણીરિષઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! આપ લોકો અસ્ય-એ સુશિક્ષિત વિદ્વાનની ઇષઃ:-ચિત-સમાન વિશ્વા:-સર્વ સત્ત્વાઃ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય આભુવઃ-સર્વત્રથી સુખયુક્ત ચર્ણણી:-મનુષ્ય રૂપ પ્રજ્ઞાને જેમ કિરણો સૂર્ય-

સૂર્યને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ અભિશ્રોષનું-સર્વત્રથી સાંભળો. (૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય સુશિક્ષિત, સુપરીક્ષિત, શુભલક્ષ્મણોયુક્ત, સમજ વિદ્યાઓથી યુક્ત, અતિદેઢ, અતિ બળવાન, અધ્યાપક, ઉત્તમ સહાયકોયુક્ત, પુરુષાર્થી, ધાર્મિક અને વિદ્વાન છે, તે જ પરિપૂર્ણ ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને, પ્રજાના દુઃખોનું નિવારણ કરીને, પરાવિદ્યાને સાંભળીને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી વિપરીત મનુષ્ય નહિ. (૫)

પૂર્વાભિહિં દદાશિમ શરદ્ધિર્મરુતો વ્યામ् । અવોભિશ્રચર્ષણીનામ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે મસ્ત:-સભાધ્યક્ષ આદિ સજજનો ! જેમ તમે પૂર્વાભિ:-પ્રાચીન-સનાતન શરદ્ધિ:-સર્વ ઋતુ અને અવોભિ:-રક્ષા આદિ સર્વોત્તમ વ્યવહારોથી ચર્ષણીનામ-સર્વ મનુષ્યોના સુખ માટે સમ્પૂર્ણ પોતાનો વર્તાવ કરે છે, તેમ હિ-નિશ્ચયપૂર્વક વ્યામ-અમે પ્રજા, સભા અને પાઠશાલા આદિ પ્રત્યેક શાળાના પુરુષો આપને સુખ દદાશિમ-આપીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ ઋતુઓના વાયુઓ પ્રાણીઓની રક્ષા કરીને તેને સુખી કરે છે, તેમ વિદ્વાનજન સર્વના સુખ માટે પ્રવૃત્ત થાય, કદી કોઈના દુઃખ માટે નહિ. (૬)

સુભગઃ સ પ્રયજ્યવો મરુતો અસ્તુ મર્ત્યૈ । યસ્ય પ્રયાંસિ પર્ષિથ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે પ્રયજ્યવઃ-સર્વોત્તમ પણાદિ કર્મ કરનારા મસ્ત:-સભાધ્યક્ષ આદિ વિદ્વાનો ! તમે યસ્ય-જેના માટે પ્રયાંસિ-અત્યંત પ્રીતિ કરવા યોગ્ય મનોહર પદાર્થોને પર્ષિથ-પિરોસો છો-અર્થાતું આપો છો, સઃ-તે મર્ત્યઃ-મનુષ્ય સુભગઃ-શ્રેષ્ઠ ધન અને ઐશ્વર્યયુક્ત અસ્તુ-થાઓ. (૭)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યોના સભા આદિના અધ્યક્ષ આદિ વિદ્વાનજન રક્ષક હોય, તેઓ સુખપૂર્ણ ઐશ્વર્યને કેમ ન પ્રાપ્ત કરી શકે ? (૭)

શશમાનસ્ય વા નરઃ સ્વેદસ્ય સત્યશવસ: । વિદા કામસ્ય વેનત: ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે નરઃ-મનુષ્યો ! તમે સભાધ્યક્ષ આદિને સંગ વા-પુરુષાર્થી શશમાનસ્ય-જાણવા યોગ્ય સત્યશવસ:-જેમાં નિત્ય પુરુષાર્થ કરવાનો હોય વેનત:-જે સર્વ શાસ્ત્રોથી સાંભળવામાં આવતો હોય તથા કામનાને યોગ્ય તથા સ્વેદસ્ય-પુરુષાર્થી સિદ્ધ થાય છે, તે કામસ્ય-કામને વિદ-જાણો અર્થાતું તેને સ્મરણપૂર્વક સિદ્ધ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય વિદ્વાનોના સંગ વિના સત્ય કામનાઓ તથા સત્ય અને અસત્યને જાડી શકતો નથી, તેથી સર્વોચ્ચ એ કાર્ય કરવું જોઈએ. (૮)

યૂયં તત્સત્યશવસ આવિષ્કર્ત્ત મહિત્વના । વિધ્યતા વિદ્યુતા રક્ષઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : સત્યશવસ:-નિત્ય બળયુક્ત સભાધ્યક્ષ આદિ સજજનો ! યૂયમ-તમે મહિત્વના-ઉત્તમ યશથી તત્-ઉત્તમ કામને આવિ:-પ્રકટ કર્ત્ત-કરો, જેથી વિદ્યુતા-વિદ્યુત્ના લોખંડથી બનાવેલ શાખ

અને આજનેયાછિ અખ્યોના સમૂહથી રક્ષા:-દુષ્ટ કર્મ કરનાર મનુષ્યને વિધ્યતા-તાડના કરતા-મારીને સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પરસ્પર પ્રેમથી પુરુષાર્થપૂર્વક વિદ્યાઓ-(વિદ્યુત આદિ પદાર્થ વિદ્યા) પ્રાપ્ત કરીને, દુષ્ટ સ્વભાવ અને ગુણાનું નિવારણ કરીને કામનાઓની સિદ્ધિ નિત્ય કરવી જોઈએ. (૮)

ગૃહતુ ગુહાં તમો વિ યાતુ વિશ્વમંત્રિણમ् । જ્યોતિષ્કર્તા યદુષ્મસિ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે સત્યશવસ:-નિત્યબળયુક્ત સભાધ્યક્ષ આદિ સજજનો ! જેમ તમે મહિત્વના-પોતાના ઉત્તમ યથથી ગુહામ-ગુપ્ત કરવા યોગ્ય વ્યવહારને ગુહત-ઢાંકો અને વિશ્વમ-સમસ્ત તમઃ-અવિદ્યારૂપી અંધકારને જે અત્રિણમ-ઉત્તમ સુખનો વિનાશ કરનાર છે તેને વિ + યાત-દૂર પહોંચાડો તથા અમે યત-જે જ્યોતિઃ-વિદ્યાના પ્રકાશને ઊષ્મસિ-ઇચ્છાએ છીએ તેને કર્ત-પ્રકટ કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : સભા આદિના અધ્યક્ષ આદિએ પરમ પુરુષાર્થથી નિરંતર રાજ્યની રક્ષા કરવી જોઈએ અને અવિદ્યા તથા અધર્મ રૂપી અંધકારનું અને શત્રુઓનું નિવારણ કરવું જોઈએ તથા 'વિદ્યા, ધર્મ, સજજનો તથા સુખ' નો પ્રચાર કરવો જોઈએ. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં જેમ શરીરસ્થ પ્રાણ આદિ વાયુ ઇચ્છિત સુખોને સિદ્ધ કરી સર્વની રક્ષા કરે છે, તેમ સભાધ્યક્ષ આદિએ સમસ્ત રાજ્યની યથાવતું રક્ષા કરવી જોઈએ. એ અર્થના વર્ણનથી આ સૂક્તમાં કહેલ અર્થની તે પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૬)

સૂક્તા-૮૭

પ્રત્વક્ષસः પ્રત્વક્ષસો વિરુષ્ણાનોઽનાનતા અવિથુરા ત્રહ્જીષિણઃ ।

જુષ્ટતમાસો નૃત્માસો અભ્જિભિવ્યાનજ્રે કે ચિદુસ્ત્રાઙ્ગ્રુ સ્તૃભિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ આદિ સજજનો ! આપ લોકોએ કે, ચિત્ત-તેઓની પ્રતિદિન રક્ષા કરવી જોઈએ કે જે પોતાની સેનાઓમાં સ્તૃભિઃ-શત્રુઓને લજ્જિત કરવાના ગુણોથી અભ્જિભિઃ-પ્રકટરક્ષા અને ઉત્તમજ્ઞાન આદિ વ્યવહારોની સાથે વર્તાવ રાખીને તથા ઊસ્ત્રા ઇવ-જેમ સૂર્યના કિરણો જળને છિન્-ભિન્ કરે છે, તેમ પ્રત્વક્ષસः-શત્રુઓને સારી રીતે છિન્-ભિન્ કરે છે; તથા પ્રત્વક્ષસः-પ્રબળ જેના સેનાજ્ઞન વિરણિણઃ-સમસ્ત પદાર્થોના વિજ્ઞાનથી મહાનુભાવ અનાનતાઃ-કદી શત્રુઓની સામે દીન થયા નહિ, અને અવિથુરા:-કંપન પણ પામ્યા નહિ, ત્રહ્જીષિણઃ-સમસ્ત વિદ્યાઓને જાણો અને ઉત્કર્ષ સેનાના અંગોને એકઠા કરે, જુષ્ટતમાસઃ-રાજા લોકોએ જેની વારંવાર ચાહના કરી હોય, નૃત્માસઃ-સર્વ કર્માને યથાયોગ્ય વ્યવહારમાં અત્યંત વર્તાવનાર હોય, વ્યાનજ્રે-શત્રુઓના બળોને જુદા કરે, તેઓનો સત્કાર કરો. (૧)

भावार्थ : જેમ સૂર્યના કિરણો તીવ્ર પ્રતાપવાળા છે, તેમ પ્રતાપી મનુષ્ય જેની પાસે છે, તેનો પરાજ્ય કેમ થઈ શકે? તેથી સભાધ્યક્ષ આદિએ ઉક્ત લક્ષણોવાળા મનુષ્યોની સમ્યક્ પરીક્ષા કરીને, સુશીક્ષિત કરીને, તેઓનો સત્કાર કરીને અને ઉત્સાહિત કરીને રાખવા જોઈએ. એમ કર્યા વિના કોઈ પણ રાજ્ય કરી શકતા નથી. (૧)

ઉપહૃણેષુ યદચિદ્વં યુયિં વયઙ્ગિવ મરુતુ: કેન ચિત્પ્યથા।

શ્વોતન્તિ કોશા ઉપ વો રથેષ્વા ઘૃતમુક્ષતા મધુવર્ણમર્મચૈંતે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તા:- સભા આદિ કામોમાં નિયત કરેલ મનુષ્યો! તમે ઉપહૃણેષુ-પ્રાપ્ત થયેલ ત્રાંસા-સીધા ભૂમિ અને આકાશાદિ માર્ગોમાં સ્થેષુ-વિમાનાદિ રથો પર બેસી વય ઇવ-પક્ષીઓની સમાન કેનચિત्-કોઈ પથા-માર્ગથી યત्-જે યચિમ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વિજયને અચિદ્વમ-સંપાદન કરો, જાઓ, આવો, તેઓને અર્ચતે-જેનો સત્કાર કરતા અને સભા આદિ કામોના અધીશ-સ્વામી જેને પ્યારા છે તેને માટે આપો. જે વઃ-તમારો રથ કોશા:- મેઘોની સમાન આકાશમાં શ્વોતન્તિ-ચાલે છે તેમાં મધુવર્ણમ-મધુર અને નિર્મળ જળ ઘૃતમ-જળને ઉદ + આ + ઉષ્ટત્-સારી રીતે ઉપસિકત કરો અર્થાત્ તે રથોના અજિ અને વાયુના કલધરોની સમીપ સમ્યક્ છાંટો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, (ચાહે કે તેઓ) વિમાન આદિ યાન રચીને તેમાં અજિ, વાયુ અને જળના સ્થાનોનું નિર્માણ કરીને, તે-તે (સ્થાનો)માં તેને સંસ્થાપિત કરીને, તેને કલાઓથી સંચાલિત કરીને, વરાળ આદિને રોકીને તથા તેને ઉપર તરફ લઈ જઈને (પ્રેરિત કરીને) પક્ષીની સમાન અને મેઘની સમાન આકાશ માર્ગમાં યથેષ્ટ સ્થાન પર ગમનાગમન કરીને વ્યવહારથી અને યુદ્ધથી વિજય તથા રાજ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરીને તથા તેનાથી પરોપકાર કરીને, નિરાભિમાની બનીને સમસ્ત આનંદોને પ્રાપ્ત કરે અને તે સર્વને પ્રાપ્ત કરાવો. (૨)

પ્રૈષામજ્મેષુ વિથુરેવ રેજતુ: ભૂમિર્યામેષુ યદ્વ યુજ્જતે શુભે।

તે ક્રીલયો ધૂન્યો ભ્રાજદૃષ્ટય: સ્વયં મહિત્વં પન્યન્ત ધૂત્યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યત्-જે ક્રીડયઃ:- પોતાના સત્ય આચરણના વ્યવહારથી ધૂન્યઃ-શત્રુઓને કંપાવે ભ્રાજદૃષ્ટયઃ-એવા તીવ્ર શસ્ત્રોવાળા ધૂત્યઃ-જે યુદ્ધની કિયાઓમાં વિચરતા તે વીર શુભે શ્રેષ્ઠ વિજયને માટે અજ્મેષુ-સંગ્રામોમાં પ્ર + યુદ્ધતે-પ્રયુક્ત અર્થાત્ પ્રેરણાને પ્રાપ્ત થાય છે. તે-તેઓ મહિત્વમ-મહાનના જેમ હોય, તેમ સ્વયમ-આપ હ-જ પન્યન્ત-વ્યવહાર કરે છે, એષામ-એના યામેષુ-તે માર્ગોમાં કે જેમાં મનુષ્ય આદિ પ્રાણી જાય છે, ચાલતા રથોની ભૂમિ:-ધરતી વિથુરા + ઇવ + એજતે-એવી કંપે-ધૂજે

છે કે જાણે શીત જવર-ટાહિયા તાવથી પીડિત છોકરી કંપે છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ તેજ ગતિમાં ચાલતા વાયુઓ વૃદ્ધાને, ઘાસને, ઔષધિઓને ભૂમિ કણો-ધૂળને કુઝાવે છે, તેમ જ વીરોને સેનાના રથોના પેડાઓના પ્રહારોથી ભૂમિ અને શાસ્ત્રોના પ્રહારોથી ભીસ લોકો કંપે-કુઝે છે. જેમ વેપારી લોકો વ્યવહારથી ધન પ્રાપ્ત કરીને ખૂબજ ધનાદ્ય બને છે, તેમ સત્ત્વા આદિના અધ્યક્ષ આદિ શત્રુવિજય દ્વારા પોતાના મહત્વને પ્રસિદ્ધ કરે છે. (૩)

સ હિ સ્વસૃત્પૃષ્ઠદશ્શો યુવાં ગુણોત્તુ યા ઈશાનસ્તવિષીભિરાવૃત્તઃ ।

અસી સત્ય ત્રણાયાવાડનૈદ્યોઽસ્યા ધિયઃ પ્રાવિતાથા વૃષા ગુણઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે સેનાપતે ! સહિ-હિ-તે જ તું અયા-જેનાથી સમસ્ત વિદ્યા જાણવામાં આવે છે તે બુદ્ધિથી યુક્ત વૃષા-શીતલ, મંદ, સુગંધથી સુખ રૂપી વર્ષા કરવામાં સમર્થ ગણઃ:-પવનોની સમાન વેગ અને બળયુક્ત સ્વસૃત-પોતાના લોકોને પ્રાપ્ત થનાર પૃષ્ઠદશ્શઃ:-અને મેઘની સમાન જેમાં ઘોડાઓ છે યુવા-તથા યુવાનીમાં પહોંચેલા ગણઃ:-શ્રેષ્ઠ સજજનોમાં ગણનાપાત્ર ઈશાનઃ:-પરિપૂર્ણ સામર્થ્યયુક્ત સત્યઃ:-સજજનોમાં સરળ સ્વભાવ અને ત્રણાયાવા-અન્યોનું ઋષા ચૂકાવનાર અનૈદ્યઃ:-પ્રશંસનીય અને અસ્યાઃ:-એ ધિયઃ:-બુદ્ધિ અને કર્મની પ્રાવિતા-રક્ષા કરનારા તવિષીભિઃ:-પરિપૂર્ણ બળયુક્ત સેનાઓથી આવૃત્તઃ-યુક્ત અસી-છે. અથ-તદન્તર અમારાથી સત્કાર કરવા યોગ્ય પણ છે. (૪)

ભાવાર્થ : બ્રહ્મચર્ય તથા વિદ્યા દ્વારા શરીર અને આત્માને પૂર્ણ બળયુક્ત અને પોતાની સેના દ્વારા રક્ષિત સેનાપતિ, પોતાની સેનાની નિરંતર રક્ષા કરીને તથા શત્રુઓને અતીને પ્રજ્ઞાઓનું પાલન કરે. (૪)

પિતુઃ પ્રલસ્ય જન્મના વદામસિ સોમસ્ય જિહ્વા પ્ર જિગાતિ ચક્ષસા ।

યદીમિન્દ્રં શમ્યુક્વાણ આશુતાદિનામાનિ યુજ્ઞિયાનિ દધિરે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ત્રણવાણઃ:-પ્રશંસિત સ્તુતિઓવાળા અમે લોકો પ્રલસ્ય-પુરાતન-અનાદિ પિતુઃ:-પાલનકર્તા જગદીશ્વરની વ્યવસ્થાથી પોતાના કર્માનુસાર પ્રાપ્ત થયેલ મનુષ્ય દેહના જન્મના-જન્મથી સોમસ્ય-પ્રકટ સંસારના ચક્ષસા-દર્શનથી જે યજ્ઞિયાનિ-શિલ્પ આદિ કર્માને યોગ્ય નામાનિ-જળોને વદામસિ-તમારા પ્રત્યે ઉપદેશ કરે અને યત-જે ઈમ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ઇન્દ્રમ-વિદ્યુત અજિનના તેજને શમિ-કર્માને નિમિત્ત જિહ્વા-જ્ઞભ અથવા વાણી પ્રજિગાતિ-સ્તુતિ કરે છે, તે સર્વને તમે આશત-પ્રાપ્ત થાઓ અને આત્મ + ઇત-તે જ સમયે તેને દધિરે-ધારણ કરો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, આ શરીરનો આશ્રય કરીને પિતુભાવથી પરમેશ્વરની આજ્ઞા પાલન પ્રાર્થના કરીને, તેની ઉપાસના કરીને, (તેનો અન્યોને) ઉપદેશ આપીને અને સંસારના પદાર્થો, ગુણો, વિજ્ઞાનો તથા ઉપકારોનો સંગ્રહ કરીને પોતાના જન્મને સફળ બનાવવો જોઈએ. (૫)

**श्रियसे कं भानुभिः सं मिमिक्षिरे ते रुश्मिभिस्त क्रूक्वर्भिः सुखादयः ।
ते वाशीमन्त इष्मिणो अभीर्को विद्रे प्रियस्य मारुतस्य धाम्नः ॥ ६ ॥**

पदार्थः : जे भानुभिः-प्रतिद्विन कम्-सुखनुं श्रियसे-सेवन करवा माटे ते-तेआओ प्रियस्य-प्रीति उत्पन्न करावनारा मास्तस्य-कणाना पवन अने प्राणवायुना धाम्नः-धरेथी विद्या अने जगने सम् + मिमिक्षिरे-सारी शीते छंटकाव करवा ईच्छे छे, ते-तेआओ शिल्पविद्याना ज्ञाता होय छे. तथा जे रश्मिभिः-अग्नि किरणोना सुखना सेवनने माटे कणाओथी यानोने चलावे छे. तेआओ शीघ्र एक स्थानथी बीजा स्थाननो विद्रे-लाभ पामे छे. **क्रूक्वर्भिः**-जेमां प्रशंसित स्तुति विद्यमान छे तेमांथी जे सुखनुं सेवन करवा माटे सुखादयः-सर्वोत्तम पदार्थानुं भोजन करनार होय छे. **ते-तेआओ आरोग्य प्राप्त करे छे.** **वाशीमन्तः**-प्रशंसित जेनी वाशी वा **इष्मिणः**-विशेष ज्ञान छे तेआओ **अभीर्कः**-निर्भय पुरुषप्रेम उत्पन्न करावनारा प्राणवायु अने कणाओना वायु गृहथी युद्धमां प्रवृत्त थाय छे, तेआओ विजय प्राप्त करे छे. (६)

भावार्थः : मनुष्य प्रतिद्विन सूष्टिनी पदार्थविद्या प्राप्त करीने, अनेक प्रकारना उपकार ग्रहण करीने, ते विद्याने भड्ही-भड्हावीने वात करवामां कुशण बनीने, शत्रुओने शतीने श्रेष्ठ आचरण राखे छे, ते सर्व लोको सुखी थाय छे. (६)

संगतिः : आ सूक्तमां राजा अने प्रजाना कर्तव्यकर्मो कहेल छे. तेथी आ सूक्तार्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाणवी जोईअ. (८७)

सूक्त-८८

आ विद्युन्मद्विर्मुतः स्वकैं रथेभिर्याति क्रृष्टिमद्विरश्वपर्णः ।

आ वर्षिष्ठया न इषा वयो न पपत्ता सुमायाः ॥ १ ॥

पदार्थः : हे **सुमायाः**-श्रेष्ठ बुद्धिमान मस्तः-सभाध्यक्ष अने प्रजा पुरुषो ! तमे **नः**-अमारा वर्षिष्ठया-अत्यंत वृद्धत्वथी **इषा**-उत्तम अन्न-आदि पदार्थो **स्वकैः**-श्रेष्ठ विचारवाना विद्वानो **क्रृष्टिमद्विः**-तार विद्यामां चलाववाना दंडा तथा शश्वाख अश्वपर्णः-अन्न आदि पदार्थ रुपी घोडाओना गमननी साथे वर्तमान **विद्युन्मद्विः**-जेमां तार विद्युत् छे, ते **रथेभिः**-विमान आदि रथोथी **वयः**-पक्षीओनी **न**-समान पपत्त-उडी जाओ, आ-उडी आवो, **यात-जाओ**, आ-आवो.

भावार्थः : जेम पक्षी मणीने उपर, नीये तथा अन्य ईच्छित स्थान पर सुखपूर्वक गमनागमन करे छे, तेम मनुष्योसे सम्यक् सिद्ध करेल विद्युत्युक्त तार यंत्रोथी तथा विमान आदि यानोथी उपर; नीये जैर्ने अथवा ईच्छित समाचारो (मोक्लीने) तथा (विविध) देशोमां सुखपूर्वक गमनागमन करीने पोतानां कार्यो सिद्ध करीने निरंतर सुखी रहेवुं जोईअ. (१)

तेऽरुणेभिर्वरुमा पिशङ्गैः शुभे कं यान्ति रथतूर्भिरश्वैः।

रुक्मो न चित्रः स्वधितीवान् पव्या रथस्य जड्जनन्त भूमै॥२॥

पदार्थ : जेम शिल्पना शाता विद्वानो **शुभे**-उत्तम व्यवहारने माटे **अस्त्रेभिः**-अजिनी तप्त सम्पर्क लाल **पिशंगैः**-वा अजिन अने जणना संयोगथी उठेली वराणथी किंचित् श्वेत **रथतूर्भिः**-जे विमान आहि रथोने चलावनार अर्थात् अति शीघ्र तेने पहोंचाऊवाना कारणे अजिन अने जणनी कणोना धरूपी **अश्वैः**-घोडाओ छे, तेनी साथे **रथस्य**-विमानाहि रथनी **पव्या**-वज्ञनी समान पैडाओनी धारथी **स्वधितीवान्**-प्रशंसित वज्ञथी अन्तरिक्ष वायुने कापवा **स्त्रमः**-अने उत्तेजना राखनार **चित्रः**-शूरता, धीरता, बुद्धिमता आहि गुणोथी अद्भुत मनुष्यनी **न**-समान मार्गानुं **जड्जनन्त**-हनन करीने तथा देश-देशान्तरमां आवे जाय छे. **ते**-तेओ **वरम्**-उत्तम **कम्**-सुखने **आयान्ति**-सर्वत्रथी प्राप्त थाय छे, तेम अमे पाण **भूमै**-अम करीने आनंदित बनीओ. (२)

भावार्थ : जेम शूरवीर उत्तम शास्त्रोक्त पुरुष वेगथी जट्ठ-आवीने शत्रुओने मारे छे, तेम ज मनुष्य वेगवान यानोमां बेसीने देश-देशान्तरमां जट्ठने शत्रुओने जाते छे. (२)

श्रिये कं वो अधि तनूषु वाशीर्मेधा वना न कृणवन्त ऊर्ध्वा।

युष्मभ्युं कं मरुतः सुजातास्तुविद्युम्नासो धनयन्ते अद्रिम्॥३॥

पदार्थ : हे **मस्तः**-सभाध्यक्षाहि सज्जनो ! जे **वः**-तमारा **तनूषु**-शरीरोमां **श्रिये**-लक्ष्मीने माटे **कम्**-सुख **ऊर्ध्वा**-श्रेष्ठ सुखने प्राप्त करनारी **वाशीः**-वेदवाणी **मेधा**-शुद्ध बुद्धिओने **वना**-उंचा-उंचा वनना वृक्षोनी **न**-समान **अधि** + **कृणवन्ते**-अधिकृत करे छे अर्थात् तेना आचरण माटे अधिकार आपे छे.

हे सुजाताः-विद्याहि श्रेष्ठ गुणोमां प्रसिद्ध उक्त सज्जनो ! जे **तुविद्युम्नासः**-विपुल विद्या प्रकाशवाणा महात्माजन **दुष्मभ्यम्**-तमारा माटे **कम्**-जेम अत्यंत सुख थाय, तेम **अद्रिम्**-पर्वतनी समान **धनयन्ते**-पुष्कर धन प्रकाशित करे छे, ते तमारे नित्य सेवन योग्य छे. (३)

भावार्थ : जेम भेद अथवा कूवाना जणथी सिंचेल वन अथवा बगीचाओ पोताना फणोथी प्राणीओने सुखी करे छे, तेम विद्वानो विद्या अने सुशिक्षा प्रदान करीने पोताना परिश्रमना फणथी सर्व मनुष्योने सुखी करे छे. (३)

अहन्ति गृध्राः पर्य व आगुरिमां धियं वाकर्यां च देवीम्।

ब्रह्म कृणवन्तो गोत्तमासो अर्केऽरुर्ध्वं नुनुद्र उत्सधिं पिबध्यै॥४॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जे **गृध्राः**-सर्व रीते सारी आकंक्षा करनारा **गोत्तमासः**-अत्यंत ज्ञानवान **ऋग्वेदभाष्य**

સજજન બ્રહ્મ-ધન, અન્ન અને વેદનું પઠન કૃષ્ણવત્તઃ-કરતા અર્કોઃ-વેદ મંત્રોથી અહનિ-પ્રતિદિન ઊર્ધ્વમ्-ઉત્કર્ષતાથી પિબધ્યૈ-પીવા માટે ઉત્સધિમ्-જે ભૂમિમાં કૂવા નિયત કરવામાં આવે તેની સમાન આ + નુનુદે-સર્વથા ઉત્કર્ષ માટે વઃ-તમારી સામે આવીને પ્રેરણા કરે છે, તેઓ વાર્કાર્યામ્-જળની સમાન નિર્મળ થવા યોગ્ય દેવીમ્-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરીને ઇમામ્-એ ધિયમ્-ધારણાવતી બુદ્ધિ ચ-અને ધનને પરિ + આ + અગુઃ-સર્વ ક્યાંકથી સારી રીતે પ્રાપ્ત થઈને અન્યને પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેઓ સદા સેવાને યોગ્ય છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે જિજ્ઞાસુ મનુષ્યો ! જેમ લોકો તરસ છીપાવવા આદિ પ્રયોજન માટે અતિ પરિશ્રમથી જળાશય બનાવીને પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, તેમ આપ લોકો પણ પુરુષાર્થથી વિદ્વાનોના સંગ દ્વારા વિદ્યાભ્યાસ સમ્યક્ રીતે કરીને તથા સમસ્ત વિદ્યાઓના પ્રકાશથી યુક્ત બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને તેને અનુકૂળ કિયાઓને સિદ્ધ કરો. (૪)

એતત્પન્ન યોજનમચેતિ સુસ્વર્હ યન્પ્રસ્તુતો ગોત્રમો વઃ ।

પશ્યન્ હિરણ્યચક્રાન્યોદંષ્ટ્રાન્વિધાવતો વ્રાહૂન् ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-મનુષ્યો ! તમે ગોત્રમઃ-વિદ્વાનની ન-સમાન વઃ-વિદ્વાનું જ્ઞાન ઈચ્છનારા તમને યત-જે યોજનમ્-જોડવા યોગ્ય વિમાન આદિ ધાન હિરણ્યચક્રાન્-જેના પૈડાઓમાં સોનાનું કામ વા અતિ યમક-દમક હોય, તે અયોદંષ્ટ્રાન્-મોટી લોખંડની ખીલીવાળા વ્રાહૂન્-સારા શબ્દોને કરનાર વિધાવતઃ-વિવિધ માર્ગ ચાલનાર વિમાન આદિ રથોને એતત્-પ્રત્યક્ષ પશ્યન્-નિહાળીને હ-જ સસ્વઃ-ઉપદેશ કરે છે, ત્યત્-તે તેનો ઉપદેશ કરેલ તમે લોકોને અચેતિ-ચેતાવે છે તેને તમે જ્ઞાનીને માનો. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો જેમ પરાવર (= અજ અને આદિ)ના જ્ઞાતા વિદ્વાન શ્રેષ્ઠ કર્મ કરીને આનંદ ભોગવે છે, તેમ તમે પણ વિદ્વાનોના સંગથી વિદ્યાથી સિદ્ધ કિયાઓ કરીને સુખ ભોગવો. (૫)

એષા સ્યા વો મરુતોઽનુભ્રત્રી પ્રતિ ષ્ટોભતિ વાઘતો ન વાણી ।

અસ્તોભ્યદ્ વૃથાસામનુસ્ત્વધાં ગભસ્ત્યો: ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-મનુષ્યો ! તમારી જે એષા-એ કહેલી અથવા સ્યા-કહેવાની તે અનુભ્રત્રી:-ઈષ સુખધારક વાણી-વાણી વાઘતઃ-પ્રત્યેક ઋતુમાં યજા કરનાર-કરાવનાર વિદ્વાનની ન-સમાન વિદ્યાઓનો પ્રતિ + સ્તોભતિ-પ્રતિબંધ કરતી અર્થાત્ પ્રત્યેક વિદ્યાઓને સ્થિર કરતી આસામ્-વિદ્વાના કામોની ગભસ્ત્યો:-ભુજાઓમાં અનુ-સ્વધામ્-પોતાના સાધારણ સામર્થ્યને અનુકૂળ અનિબંધન કરે છે તથા વૃથા-અસત્ય વ્યવહારોને અસ્તોભ્યત-રોકે છે, એ વાણી આપથી અમે સાંભળીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ ઋત્વિકની વાણી યજા કાર્યોને પ્રકાશિત કરીને દોષોનું નિવારણ કરે છે, તેમ વિદ્વાનોની વાણી વિદ્યાઓને પ્રકાશિત કરીને અવિદ્યાનું નિવારણ કરે છે. તેથી સર્વોચ્ચ વિદ્વાનોનો નિરંતર સંગ

કરવો જોઈએ. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં મનુષ્યોએ વિદ્યાની સિદ્ધિ માટે પઠન-પાઠનની રીતિ પ્રકાશિત કરી છે તેના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૮)

સૂક્ત-૮૯

આ નો ભુદ્રાઃ ક્રતવો યન્તુ વિશ્વતોડદ્વાસો અપરીતાસ ઉદ્દ્રિદઃ।

દેવા નો યથા સદુમિદ વૃથે અસુન્પ્રાયુવો રક્ષિતારો દિવેદિવે॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યથા-જેમ જે વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી ભદ્રા:-સુખ કરનાર અને ક્રતવઃ-સારી કિયા અને શિલ્પયજ્ઞમાં બુદ્ધિ રાખનાર અદ્વાસઃ-અહિંસક અપરીતાસઃ-ત્યાગ ન કરવા યોગ્ય ઉદ્દ્રિદઃ-પોતાના ઉત્કર્ષથી દુઃખોનો વિનાશ કરનારા અપ્રાયુવઃ-જેની વયનો વૃથા નાશ થવો પ્રતીત ન થાય દેવાઃ-એવા દિવ્ય ગુણયુક્ત વિદ્વાનો જેમ નઃ-અમને સદમ-વિજ્ઞાન વા-ગૃહે આ + યન્તુ-સારી રીતે પહોંચાડે, તેમ દિવે-દિવે-પ્રતિદિન નઃ-અમારી વૃથે-સુખ વૃદ્ધિ માટે રક્ષિતારા:-રક્ષક ઇત્-જ અસન-થાઓ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ શ્રેષ્ઠ અને સર્વ ઋતુઓમાં ઉપયોગી ધર સર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેમ વિદ્વાન જન, વિદ્યાઓ અને શિલ્પ રૂપી યજા, સમસ્ત સુખોને પ્રદાન કરનારા છે, અમ જાણવું જોઈએ. (૧)

દેવાનાં ભુદ્રા સુમતિર્ઝંજૂયતાં દેવાનાં રુતિરુભિ નો નિ વર્તતામ्।

દેવાનાં સુખ્યમુપ સેદિપા વ્યં દેવા ન આયુ: પ્ર તિરન્તુ જીવસે॥ ૨ ॥

પદાર્થ : વયમ-અમે જે ઋઘ્યતામ-કોમળતા ઈચ્છતા દેવાનામ-વિદ્વાનોની ભદ્રા-સુખકારક સુમતિઃ-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ વા જે પોતાની નિરાભિમાનતા ઈચ્છનારા દેવાનામ-દિવ્ય ગુણોની રાતિઃ-વિદ્વાનું દાન અને જે પોતાની સરળતા ઈચ્છતા દેવાનામ-દ્યાથી વિદ્યાથી વૃદ્ધિ કરવા ઈચ્છે છે, તે વિદ્વાનોને જે સુખ આપનાર સખ્યમ-મિત્રતા છે એ સર્વ નઃ-અમારે માટે અભિ + નિ + વર્તતામ-નિત્ય સન્ભુખ રહે. અને ઉક્ત સમસ્ત વ્યવહારોને ઉપ + સેદિપ-પ્રાપ્ત થાય. અને ઉક્તિ જે દેવાઃ-વિદ્વાનો છે તેઓ નઃ-અમારા જીવસે-જીવનને માટે આયુ:-વયની પ્ર + તિરન્તુ શ્રેષ્ઠ શિક્ષાથી વૃદ્ધિ કરે. (૨)

ભાવાર્થ : આપ વિદ્વાનોના સંગથી અને બ્રહ્માર્થ આદિ નિયમો વિના કોઈનાં શારીરિક તથા આન્તિક બળ વધી શકતા નથી, તેથી સર્વ મનુષ્યોએ તેનો નિત્ય સંગ કરવો જોઈએ. (૨)

તાન્પૂર્વીયા નિવિદા હૂમહે વ્યં ભર્ગી મિત્રમદિતિં દક્ષમસ્તિર્થમ्।

અર્થમણં વરુણં સોમમશ્વિના સરસ્વતી નઃ સુભગા મયસ્કરન્॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ વયમ्-અમે પૂર્વયા-સનાતન નિવિદા-વેદવાણી જેથી સર્વ રીતે નિશ્ચિત કરેલ પદાર્થોને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી કહેલ અને જે કહેવાશે તાન्-તે સર્વ વિદ્વાનોને વા અસ્ત્રિધમ्-અહિંસક અર્થાત્ જે હિંસા નથી કરતો તે ભગમ्-એશ્વર્યયુક્ત મિત્રમ्-સર્વનો મિત્ર અદિતિમ्-સમસ્ત વિદ્યાઓનો પ્રકાશ દક્ષમ्-અને તેની કુશળતાયુક્ત વિદ્વાન અર્થમણમ्-ન્યાયકારી વસ્ત્રમ्-ઉત્તમ ગુણયુક્ત દુષ્ટોનો બંધનકર્તા સોમમ्-સૃષ્ટિ કુમથી સર્વ પદાર્થોનો નિયોડનાર તથા જે શાન્ત ચિત્ત છે, તે અશ્વિના-વિદ્યાના પઠન-પાઠનનું કામ રાખનારા વા જળ અને અજિન બે-બે પદાર્થોની હૂમહે-સ્તુતિ કરીએ છીએ અને જે સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી સરસ્વતી-વિદ્યા અને સુભગા-શ્રેષ્ઠ શિક્ષાથી યુક્ત વાણી નઃ-અમને મય:- સુખ કરન-કરે, તેમ તમે પણ કરો; અને વાણી તમારે માટે પણ તેમ કહે. (૩)

ભાવાર્થ : વેદોક્ત લક્ષણો વિના વિદ્વાનો અને અવિદ્વાનોના લક્ષણો કોઈને શાત થઈ શકતા નથી અને વિદ્યા અને સુશિક્ષાથી સિદ્ધ વાણી વિના તે સુખ આપી શકતી નથી. તેથી સર્વ મનુષ્યો વેદાર્થના વિજ્ઞાનથી એના લક્ષણો આજીને તથા વિદ્વાનોનો સંગ સ્વીકારી અને અવિદ્વાન-મૂર્ખનો સંગ ત્યાગ કરીને સંપૂર્ણ વિદ્યાઓથી યુક્ત બને. (૩)

તન્નો વાતો મયોભુ વાતુ ભેષજં તન્માતા પૃથિવી તત્પ્રિતા દ્વાઃ।

તદ ગ્રાવાણઃ સોમસુતો મયોભુસ્તદશિવના શૃણુતં ધિષ્યા યુવમ्॥૪॥

પદાર્થ : હે ધિષ્યા-શિલ્પ વિદ્યાના ઉપદેશક અને અશ્વિના-વિદ્યાર્થી અને અધ્યાપકો ! યુવમ्-તમે બન્ને જે શ્રૃણુતમ्-સાંભળો તત्-તે મયોભુ-સુખદાયક ઉત્તમ ભેષજમ्-સર્વ દુઃખહર ઔષધિને નઃ-અમારા માટે વાતઃ-વાયુ સમાન વૈદ્ય વાતુ-પ્રાપ્ત કરે વા પૃથિવી-વિસ્તૃત ભૂમિ જે માતા-માતાની સમાન માન સન્માન આપવાનું નિદાન છે તે તત्-તે માન કરાવનારા જેથી અત્યંત સુખ થાય અને સમસ્ત દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે ઔષધિ પ્રાપ્ત કરાવે. વા દ્વાઃ-પ્રકાશમય સૂર્ય પિતા-પિતા સમાન જે રક્ષાનું નિદાન છે તે તત्-તે રક્ષા કરાવનારા જેથી સમસ્ત દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે ઔષધિને પ્રાપ્ત કરે. વા સોમસુતઃ-ઔષધિઓને રસ જેનાથી કાઢવામાં આવે તત्-તે કર્મ તથા ગ્રાવાણઃ-મેધ આદિ પદાર્થ તત्-જે તેનાથી રસનું કાઢવું વા જે મયોભુવઃ-સુખકારક ઉક્ત પદાર્થ છે, તેઓ તત्-તે કિયા કુશળતા અને અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિ કરાવનાર ઔષધિને પ્રાપ્ત કરે. (૪)

ભાવાર્થ : શિલ્પ વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરનાર વિદ્યાર્થી અને અધ્યાપક જોટલું ભણીને આજો એટલું સર્વ સમસ્ત મનુષ્યોના સુખને માટે નિષ્કપત્તાથી નિત્ય પ્રકાશિત કરે, જેથી અમે ઈશ્વરની સૃષ્ટિમાં સ્થિત વાયુ આદિ પદાર્થોના અનેક ઉપકાર ગ્રહણ કરીને સુખી બનીએ. (૪)

તમીશાનું જગતસ્તસ્થુષ્ટ્યતિં ધિયજ્જિન્વમવસે હૂમહે વ્યામ।

પૂષા નો યથા વેદસામસદ્ વૃધે રંક્ષિતા પાયુરદબ્ધઃ સ્વસ્તયૈ॥૫॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! યથા-જેમ પૂષા-પુષ્ટિદાતા પરમેશ્વર નઃ-અમને વેદસામ्-વિદ્યા આદિ ધનની વૃદ્ધ-વૃદ્ધિ માટે રક્ષિતા-રક્ષક સ્વસ્તયે-સુખને માટે અદવ્યઃ-અહિસક પૂષા-સમસ્ત પુષ્ટિના દાતા અને પાયુઃ-સર્વ પ્રકારના પાલક અસત्-થાય, તેમ તું પણ બન. જેમ વયમ्-અમે અવસે-રક્ષા માટે તમ्-તે સૃષ્ટિના પ્રકાશક, જગતઃ-જંગમ અને તસ્થુષ: સ્થાવર માત્ર જગતના પતિમ्-પાલક, ધિયમ्-સમસ્ત પદાર્થોના ચિંતનકર્તા, જિન્વમ्-સુખોથી તૃપ્ત કરનાર, ઈશાનમ्-સમસ્ત સૃષ્ટિની વિદ્યાનું વિદ્યાન કરનાર ઈશ્વરનું હૂમહે-આદ્વાન કરીએ છીએ, તેમ તું પણ કર. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એવા કાર્યો કરવા જોઈએ, જેથી ઈશ્વરના ઉપદેશોથી અનુકૂળતા રહે. જેમ ઈશ્વર સર્વના અધિપતિ છે, તેમ મનુષ્યોએ પણ સર્વોત્તમ વિદ્યા આદિ શુભ ગુણોની પ્રાપ્તિ અને ઉત્તમ પુરુષાર્થી સર્વની ઉપર અધિપતિત્વ સિદ્ધ કરવું જોઈએ.

જેમ ઈશ્વર વિજ્ઞાનમય, પુરુષાર્થમય, સર્વ સુખોના દાતા, જગતના વૃદ્ધિકર્તા અને સર્વના રક્ષક બનીને સુખને માટે પ્રવૃત્ત થાય છે, તેમ જ મનુષ્યોએ પણ કરવું જોઈએ. (૫)

સ્વસ્તિ નું ઇન્દ્રો વૃદ્ધશ્રવા: સ્વસ્તિ નઃ પૂષા વિશ્વવેદા: ।

સ્વસ્તિ નુસ્તાક્ષર્યો અરિષ્ટનેમિ: સ્વસ્તિ નો બૃહસ્પતિર્દધાતુ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : વૃદ્ધશ્રવા:-સંસારમાં જેની કીર્તિ અને અન્નાદિ સામગ્રી અત્યંત ઉન્નતિને પ્રાપ્ત છે, તે ઇન્દ્ર:-પરમ ઐશ્વર્યવાન પરમેશ્વર નઃ-અમારે માટે સ્વસ્તિ-શરીરના સુખને દધાતુ-ધારણ કરાવે. વિશ્વવેદા:-જેને સંસારનું વિજ્ઞાન અને જેનું સર્વ પદાર્થોમાં સ્મરણ છે, તે પૂષા-પુષ્ટિ કરનાર પરમેશ્વર નઃ-અમારે માટે સ્વસ્તિ-ધાતુઓ-(રસ-રક્તાદિ)ની સાધ્યતા (આરોગ્ય)ના સુખને ધારણ કરાવે. જે અરિષ્ટનેમિ:-દુઃખોનો વજની સમાન વિનાશ કરનાર તાક્ષર્યો:-અને જાણવા યોગ્ય પરમેશ્વર છે, તે નઃ-અમારા માટે સ્વસ્તિ-ઇન્દ્રિયોની શાન્તિરૂપ સુખને ધારણ કરાવે; અને બૃહસ્પતિ:-વેદવાણીના પ્રભુ પરમેશ્વર છે, તે નઃ-અમને સ્વસ્તિ-વિદ્યાથી આત્માના સુખને ધારણ કરાવે. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જેમ પોતાના માટે સુખની કામના કરવી જોઈએ, તેમ અન્યોને માટે પણ કરવી જોઈએ. જેમ કોઈ પોતાના માટે દુઃખ નથી ઈચ્છતા, તેમ બીજાઓ માટે પણ તેની કામના ન કરવી જોઈએ. (૬)

પૃષ્ઠદશા મુરુતુ: પૃશ્નિમાતરઃ શુભંયાવાનો વિદથેષુ જગ્મયઃ ।

અગ્નિજિહ્વા મનવુ: સૂર્ચક્ષસો વિશ્વે નો દ્રેવા અવુસા ગમન્નિહ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : શુભંયાવાન:-જે શ્રેષ્ઠ વ્યવહારની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અગ્નિ-જિહ્વા:-તથા અગ્નિને ડવન યુક્ત કરનારા મનવ:-વિચારશીલ સૂર્ચક્ષસ:-જેમ પ્રાણ અને સૂર્યમાં પ્રસિદ્ધ વચન અને દર્શન છે પૃષ્ઠદશા:-સેના રંગ-બેરંગી ધોડાઓથી યુક્ત પુરુષ વિદથેષુ-જે સંગ્રામ અને પજોમાં જગ્મયઃ-જાય છે. તેઓ વિશ્વે-સમસ્ત દ્રેવા:-વિદ્વાનો ઇહ-આ સંસારમાં નઃ-અમને અવસા-રક્ષા આદિ વ્યવહારોથી પૃશ્નિમાતરઃ-આકાશથી

ॐ नमः वायुओनी समान आ + अगमन्-आवे, प्राप्त थया करे. (७)

भावार्थः जेम बाब अने अंदरनो वायु सर्व प्राणीओने सुखने माटे प्राप्त थाय छे, तेम विद्वानो सर्व प्राणीओना सुखने माटे प्रवृत्त थाय. (७)

भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भुद्रं पश्येम् उक्षभिर्भिर्जत्राः ।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तुभिर्वृशेम देवहितं यदायुः ॥ ८ ॥

पदार्थः हे यजत्राः-संगम करनार देवा:-विद्वानो ! आपना संग द्वारा तनूभिः-विस्तृत बणयुक्त शरीर स्थिरैः-दृढ अङ्गैः-पुष्ट शिर आहि अंग अथवा भ्रष्टचर्य आहि नियमोथी तुष्टुवांसः-पदार्थोना गुणोनी स्तुति करता अमे कर्णेभिः-कानोथी यत्-जे भद्रम्-कल्याणकारी भणवुं-भणाववुं छे, तेने शृणुयाम-सांभणीओ, संभणावीओ. अक्षभिः-बहार अने अंदरनी आंभो (अन्तर यक्ष)थी जे भद्रम्-शरीर अने आत्मानुं सुख छे, तेने पश्येम्-निषाणीओ. आ रीते उक्त शरीर अने अंगोथी जे देवहितम्-विद्वानोनी हितकारक आयुः-ज्ञवन छे. ते वि + अशेम-वारंवार प्राप्त थाय. (८)

भावार्थः विद्वान सत्पुरुषो अने आपतजनोना संग विना कोई पक्ष मनुष्य सत्य विद्या युक्त वाणी, सत्य दर्शन अने सत्यपूर्ण आयु प्राप्त करी शकता नथी अने तेना विना कोईना शरीर अने आत्मा दृढ बनी शकता नथी, तेथी सर्व मनुष्यों अनुष्ठान करवुं ओईओ. (८)

शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जुरसं तुनूनाम् ।

पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नौ मुद्ध्या रीरिष्टायुर्गन्तोः ॥ ९ ॥

पदार्थः हे अन्ति-विद्या आहि सुख साधनोथी ज्ञवनारा देवा:-विद्वानो ! तमे यत्र-जे सत्य व्यवहारमां तनुनाम्-पोताना शरीरोने शतम्-सो शरदः-वर्ष जरसम्-वृद्धत्वने चक्र-व्यतीत करी शको यत्र-ज्यां नः-अमारा मध्या-मध्यमां पुत्रासः-पुत्रो इत्-४ पितरः-अवस्था (वय) अने विद्याथी युक्त वृद्ध नु-शीघ्र भवन्ति-थाय छे, ते आयुः-ज्ञवनने गन्तोः-प्राप्त थवाने प्रवृत्त थयेल नः-अमने शीघ्र मारीरिष्ट-नष्ट करो नहि. (९)

भावार्थः जे विद्याने प्राप्त करेल बाणक पक्ष वृद्ध (मोटो) बनी जाय छे अने जे व्यवहारमां शुभ आचरणाने कारणे वृद्धावस्था (मोटी वय) होय छे, ते सर्व विद्वानोना संगथी ज बनी शके छे अने विद्वानों अने सर्वने प्राप्त कराववा ओईओ. (९)

अदितिद्यौरदितिरुन्तरिक्षमदितिर्मुता स पिता स पुत्रः ।

विश्वेदेवा अदितिः पञ्च जना अदितिर्जुतमदितिर्जनित्वम् ॥ १० ॥

पदार्थः हे मनुष्यो ! तमने योग्य छे के-चौः-प्रकाशयुक्त परमेश्वर वा सूर्य आहि प्रकाशमय

પદાર્થ અદિતિ:-અવિનાશી અન્તરિક્ષમ-આકાશ અદિતિ:-અવિનાશી માતા-માતા વા વિદ્યા અદિતિ:-અવિનાશી સ:-તે પિતા-જનક વા પાલક પિતા સ:-તે પુત્ર:-ઔરસ અર્થાત् નિજ વિવાહિત પુરુષથી ઉત્પન્ન વા ક્ષેત્રજ અર્થાત् નિયોગ કરીને અન્યના ક્ષેત્રમાં થયેલ વા વિદ્યાથી ઉત્પન્ન પુત્ર અદિતિ:-અવિનાશી છે તથા વિશ્વ-સમસ્ત દેવા:-વિદ્બાનો અથવા દિવ્યગુણયુક્ત પદાર્થો અદિતિ:-અવિનાશી છે પઞ્ચ-પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને જના:-જીવ પણ અદિતિ:-અવિનાશી છે આ રીતે જે કંઈ જાતમ-ઉત્પન્ન થયેલ વા જનિત્વમ-થનાર છે, તે સર્વ અદિતિ:-અવિનાશી અર્થાત् નિય છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં (દ્વારા) વગેરેની કારણરૂપથી અથવા પ્રવાહરૂપથી વિનાશ રહિતના માનીને દિવ્ય આદિતિ સંશોદ કરવામાં આવે છે. વેદોમાં જ્યાં જ્યાં આદિતિ શબ્દ પઠિત છે, ત્યાં પ્રકરણાનુસાર દિવ્ય-આદિમાંથી જેની-જેની યોગ્યતા હોય, તેનું-તેનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ઈશ્વરની, જીવની અને કારણાત્મક પ્રકૃતિની (તે) અવિનાશી હોવાના કારણે આદિતિ સંશોદ છે જ. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યાર્થી અને પ્રકાશમય પદાર્થોનું વિશ્વેષેવ પદની અન્તર્ગત હોવાથી વર્ણન કરેલ છે. તેથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૮)

સૂક્ત-૬૦

ऋજુનીતિ નો વરુણો મિત્રો નયતુ વિદ્વાન् । અર્યમા દેવૈ: સુજોષા: ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જેમ પરમેશ્વર ધાર્મિક મનુષ્યોને ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેમ દેવૈ:-દિવ્ય ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવયુક્ત વિદ્વાનોથી સજોષા:-સમાન પ્રીતિ કરનાર, વસ્ત્રા:-શ્રેષ્ઠ ગુણોમાં વર્તનાર, મિત્રા:-સર્વોપકારી અને અર્યમા-ન્યાયકર્તા વિદ્વાન-ધર્માત્મા સજ્જન વિદ્વાન ઋજુનીતિ-સરળ રીતે ના:-અમને ધર્મ અને વિદ્યામાર્ગને નયતુ-પ્રાપ્ત કરાવે. (૧)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વર અથવા આપત મનુષ્ય સત્ય વિદ્યાને ગ્રહણ કરવાના સ્વભાવવાળા પુરુષાર્થી મનુષ્યને સર્વોત્તમ ધર્મ અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવે છે, અન્યને નહિ. (૧)

તે હિ વસ્ત્રો વસ્ત્રવાનાસ્તે અપ્રમૂરા મહોભિ: । બ્રતા રંધન્તે વિશ્વાહા: ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : તે-તે પૂર્વોક્ત વિદ્વાનો વસ્ત્રવાના:-પોતાના ગુણોથી સર્વને આચ્છાદન કરતા-ટાંકતા હિ-નિશ્ચયથી મહોભિ:-પ્રશંસનીય ગુણ અને કર્મોથી વિશ્વાહા-સર્વ દિવસોમાં વસ્ત્રા:-ધન આદિ પદાર્થોની રક્ષન્તે-રક્ષા કરે છે તથા જે અપ્રમૂરા:-મૂઢતા અને પ્રમાદરહિત ધાર્મિક વિદ્વાન છે, તે-તેઓ પ્રશંસિત ગુણ, કર્મોથી પ્રતિદિન બ્રતા-સત્યપાલન આદિ નિયમોનું પાલન કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો વિના કોઈના પણ દ્વારા ધન અને ધર્માચારણોની રક્ષા કરી શકાતી નથી, તેથી અર્ગવેદભાષ્ય

સર્વ મનુષ્યોએ નિત્ય વિદ્યાનો પ્રચાર કરવો જોઈએ, જેથી સર્વ વિદ્યાન બનીને ધાર્મિક બની શકે. (૨)

તે અસ્મભ્યં શર્મી યંસન્નમृતા મત્યેભ્યઃ । બાધ્માના અપ દ્વિષઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે દ્વિષઃ:-દુષ્ટોનું અપ, બાધ્માના:-દુગતિની સાથે નિવારણ કરીને અમૃતા:-જીવનમુક્ત વિદ્યાનો છે, તે-તેઓ મત્યેભ્યઃ:-અસ્મભ્યમ्-અમને-મનુષ્યોને માટે શર્મ-સુખ યંસન્ન-આપે. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્યાનોથી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને તથા દુષ્ટ સ્વભાવવાળાને (સ્વભાવવાળાને) દૂર કરીને નિત્ય આનંદિત રહેતું જોઈએ. (૩)

વિ નઃ પ્રથઃ સુવિતાય ચિયન્તિન્દ્રો મુરુતઃ । પૂષા ભગો વન્દ્યાસઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે ઇન્દ્રઃ:-વિદ્યા અને ઐશ્વર્યયુક્ત અને પૂષા-અન્યનુ પાલન અને પોષણ કરનાર ભગઃ-અને ઉત્તમ ભાગ્યશાળી વન્દ્યાસઃ:-સ્તુતિ અને સત્કાર કરવા યોગ્ય મસ્તઃ:-મનુષ છે, તેઓ નઃ:-અમને સુવિતાય-ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે પથઃ:-ઉત્તમ માર્ગમાં વિ, ચિયન્તુ-નિયત કરે. (૪)

ભાવાર્થ : વિદ્યાન મનુષ્યોએ ઐશ્વર્ય, પુષ્ટિ અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરીને, અન્યજનોને પડા તેમજ સૌભાગ્યશાળી બનાવવા જોઈએ. (૪)

ઉત નો ધિયો ગોઅંગ્રા: પૂષન્વિષાવેવયાવઃ । કર્તૌ નઃ સ્વસ્તિમતઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે પૂષન્-વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષાથી પોષણ કરનાર, વિષા-સમસ્ત વિદ્યાઓમાં વ્યાપક થનાર, એવયાવઃ:-જેનાથી સર્વ વ્યવહારને તે અગાધ બોધને પ્રાપ્ત કરનારા વિદ્યાનો ! તમે નઃ:-અમારે માટે ગોઅંગ્રા:-જેમાં ઈન્દ્રિય અગ્રગામી હોય તે ધિયઃ:-ઉત્તમ બુદ્ધિ અને ઉત્તમ કર્માંને કર્ત-પ્રસિદ્ધ કરો, ઉત-પશ્ચાત् નઃ:-અમને સ્વસ્તિમતઃ:-સુખયુક્ત કરો. (૫)

ભાવાર્થ : વિદ્યાથીએ અધ્યાપક જેવી વિદ્યાની શિક્ષા કરે, તેમ તેનું ગ્રહણ કરીને શ્રેષ્ઠ વિચારોથી નિત્ય તેની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. (૫)

મધુ વાતા ઋતાયુતે મધુ ક્ષરન્તિ સિન્ધવઃ । માધ્વીનઃ સુન્ત્વોષધી: ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે પૂર્ણ વિદ્યાવાન વિદ્યાનો ! જેમ તમારા માટે અને ઋતાયતે-પોતાને સત્ય વ્યવહાર ઈચ્છનાર પુરુષને માટે વાતાઃ-વાયુ મધુ-મધુરતા અને સિન્ધવઃ:-સમુદ્ર અને નદીઓ મધુ-મધુર ગુણાની ક્ષરન્તિ-વર્ષા કરે છે, તેમ નઃ:-અમારા માટે ઓષધીઃ-સોમલતા આદિ ઔષધિ માધ્વીઃ-મધુર ગુણ વિશેષનું જ્ઞાન કરાવનારી સન્તુ-બને. (૬)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાપકો ! આપ અને અમે એવો પ્રયત્ન કરીએ, જેમાં સંપૂર્ણ આનંદને માટે સર્વ પદાર્થોની વિદ્યા દ્વારા ઉપકાર કરી શકીએ. (૬)

મધુ નક્ત મુતોષસો મધુમત્પાર્થિવં રજઃ । મધુ દ્યૌરસ્તુ નઃ પિતા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! જેમ નઃ-અમારા માટે નક્તમ्-રાત્રિ મધુ-મધુર ઉષસઃ-દિવસ મધુર ગુણ યુક્ત પાર્થિવમ्-પૃથિવીમાં રજઃ-આણુ અને ત્રસરેણુ આદિ સૂક્ષ્મ ભૂમિના કણ મધુમત્-મધુર ગુણોથી યુક્ત સુખ કરનાર ઉત-અને પિતા-પાલન કરનારી દ્યાઃ-સૂર્યની કાન્તિ મધુ-મધુર ગુણવાળી અસ્તુ-હોય તેમ તમારા માટે પણ થાય. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ મનુષ્યોને માટે, પૃથિવી-સ્થિત પદાર્થો આનંદદાયક બને, તેવું ગુણજ્ઞાન અને હસ્તક્ષિયાથી વિદ્વાનો ઉપયોગ અધ્યાપકો તથા અન્ય સર્વએ કરવો જોઈએ. (૭)

મધુમાન્નો વનસ્પતિર્મધુમાં અસ્તુ સૂર્યૈः। માધ્વીર્ગાવો ભવન્તુ નઃ॥૮॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! જેમ નઃ-અમારા માટે મધુમાન्-જેમાં પ્રશાંસિત મધુર સુખ છે, એમ વનસ્પતિ:-વનોમાં રક્ષાને યોગ્ય વડ આદિ વૃક્ષોનો સમૂહ અને મેઘ તથા સૂર્યઃ-ખ્રાંડોમાં સ્થિર થનાર સૂર્ય અને શરીરોમાં રહેનાર પ્રાણ મધુમાન्-જેમાં મધુર ગુણોનો પ્રકાશ છે, એમ અસ્તુ-થાઓ; તથા નઃ-અમારા હિતને માટે ગાવઃ-સૂર્યનાં કિરણો માધ્વીઃ-મધુર ગુણ યુક્ત ભવન્તુ-થાઓ, તેમ તમે અમને શિક્ષા કરો. (૮)

ભાવાર્થ : હે વિદ્વાનો ! તમે અને અમે એવી રીતે મળીને પુરુષાર્થ કરીએ, જેથી આપણા સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય. (૮)

શં નો મિત્રઃ શં વરુણઃ શં નો ભવત્વર્યમા ।

શં નુ ઇન્દ્રો બૃહસ્પતિઃ શં નો વિષ્ણુરુરુક્રમઃ॥૯॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અમારા માટે ઉક્કમઃ-જેના બહુજ પરાક્રમ છે તે મિત્રઃ-સર્વનું સુખ કરનાર, નઃ-અમારા માટે શમ्-સુખકારી, વા જેના બહુજ પરાક્રમ છે તે વસ્ત્રઃ-સર્વમાં અતિ ઉન્નતિવાળા, અમારા માટે શમ्-શાન્તિ અને સુખને આપનાર, વા જેના બહુજ પરાક્રમ છે તે અર્યમા-ન્યાય કરનાર, નઃ-અમારા માટે શમ्-આરોગ્ય સુખ પ્રદાતા, જેના બહુજ પરાક્રમ છે તે બૃહસ્પતિઃ-મહાન વેદવિદ્યા પાવક, વા જેના બહુજ પરાક્રમ છે તે ઇન્દ્રઃ-પરમેશ્વર્ય પ્રદાતા, નઃ-અમારા માટે શમ्-ઐશ્વર્ય સુખકારી, વા જેના બહુ પરાક્રમ છે તે વિષ્ણુઃ-નવ ગુણોથી વ્યાપ્ત થનાર પરમેશ્વર તથા ઉક્ત ગુણવાળા વિદ્વાન સજ્જન પુરુષ નઃ-અમારા માટે પૂર્વોક્ત સુખ અને શમ्-વિદ્યામાં સુખદાતા ભવતુ-થાઓ. (૯)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વરની સમાન મિત્ર, શ્રેષ્ઠ, ન્યાયકારી, ઐશ્વર્યવાન, મહાન, સ્વામી, વ્યાપક અને સુખદાયક અન્ય કોઈ નથી અને વિદ્વાનની સમાન પ્રિયકારી, ધાર્મિક, સત્યકારી, વિદ્યાદિ ધન-પ્રદાતા, વિદ્યારક્ષક, શુભ ગુણ-કર્માં વ્યાપ્ત અને મહા પરાક્રમી (અન્ય કોઈ) થઈ શકતા નથી. તેથી સર્વ મનુષ્યોએ ઈશ્વરની સુતિ-પ્રાર્થના-ઉપાસના અને વિદ્વાનોની સેવા તથા સંગતિ નિરંતર કરીને નિત્ય આનંદિત રહેવું જોઈએ. (૯)

**સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યાર્થી અધ્યાપક અને ઈશ્વરના કર્તવ્ય કામ તથા તેના ફળનું વર્ણન
પ્રાર્ગવદલ્ભાષ્ય**

સૂક્ત-૬૧

હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૦)

સૂક્ત-૬૧

ત्वं સોમ_ પ્ર ચિકિતો મનીષા ત્વં રજિષ્ઠમનું નેષિ_ પન્થામ्।
તવુ_ પ્રણીતી પિતરાં ન ઇન્દો દેવેષુ રત્નમભજન્તુ થીરાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દો-સોમની સમાન સોમ-સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત ત્વમ्-પરમેશ્વર વા સર્વોત્તમ વિદ્વાન્ ! જે મનીષા-મનને વશ કરનારી બુદ્ધિથી ચિકિતઃ-જાણો છો વા તવ-આપની પ્રણીતી-શ્રેષ્ઠ નીતિથી ધીરાઃ-ધ્યાન અને ધૈર્યયુક્ત પિતરઃ-શાનીજનો દેવેષુ-વિદ્વાન વા દિવ્ય ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવોમાં રત્નમ्-અત્યુત્તમ ધનનું અભજન્ત-પ્ર-રજિષ્ઠમ्-સેવન કરે છે, તેથી શાન્તિ ગુણ યુક્ત આપ નઃ-અમને રજિષ્ઠમ्-અત્યંત સીધા પન્થામ્-માર્ગને અનુ-અનુકૂળતાથી નેષિ-પહોંચાડે છે, એથે ત્વમ्-આપ અમારા સત્કાર ને યોગ્ય છો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ પરમેશ્વર અને પરમ વિદ્વાન અવિદ્યાનો નાશ કરીને વિદ્યા તથા ધર્મના માર્ગમાં (સર્વને) પહોંચાડે છે, તેમ વૈઘકશાલની વિધિથી સેવન કરેલ સોમ આદિ ઔષધિઓનો સમૂહ, સર્વ રોગોનો નાશ કરીને સુખ પહોંચાડે છે. (૧)

ત્વં સોમ_ ક્રતુભિઃ સુક્રતુર્ભૂસ્ત્વં દક્ષૈઃ સુદક્ષો વિશ્વવૈદાઃ ।
ત્વં વૃષા વૃષત્વેભિર્મહિત્વા દ્વુમ્નેભિર્દ્વુમ્યભવો નૃચક્ષાઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-શાન્તિગુણયુક્ત પરમેશ્વર વા ઉત્તમ વિદ્વાન ! જે કારણે ત્વમ्-આપ ક્રતુભિઃ-ઉત્તમ બુદ્ધિ અને કર્માથી સુક્રતુઃ-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન વા શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનારા તથા દક્ષૈઃ-વિજ્ઞાન આદિ શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનારા તથા દક્ષૈઃ-વિજ્ઞાન આદિ ગુણોથી સુદક્ષઃ-પરમ શ્રેષ્ઠ જાની વિશ્વવૈદાઃ-અને સર્વ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ ભૂઃ-બનો છો; વા જે કારણે ત્વમ्-આપ મહિત્વા-મહાન ગુણવાન હોવાથી વૃષત્વેભિઃ-વિદ્યારૂપી સુખોની વૃષા-વર્ષા અને દ્વુમ્નેભિઃ-કીર્તિ અને ચક્રવર્તી આદિ રાજ્ય ધર્માથી દ્વુમ્ની-પ્રશંસિત ધની નૃચક્ષાઃ-મનુષ્યોમાં દર્શનીય અભવઃ-બનો છો, એથે ત્વમ्-આપ સર્વમાં ઉત્તમ ઉત્કર્ષયુક્ત થાઓ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ ઉત્તમ રીતે સેવન કરેલ સોમ આદિ ઔષધિઓનો સમૂહ બુદ્ધિ, નિપુણતા, વીય અને ધનાની બુદ્ધિ કરે છે, એ જ રીતે શ્રેષ્ઠ રીતે ઉપાસના કરેલ ઈશ્વર અને સમ્યક્ સેવા કરેલ એજ રીતે તે બુદ્ધિ આદિને ઉત્પન્ન કરે છે. (૨)

રાજ્ઞો નુ તે વરુણસ્ય વૃતાનિ બૃહ્દ ગંભીરં તવ સોમ ધામ ।
શુચિષ્ઠ્વમસિ પ્રિયો ન મિત્રો દુક્ષાય્યો અર્યમેવાસિ સોમ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-મહા ઐશ્વર્યયુક્ત પરમેશ્વર વા વિદ્વાન ! જેથી ત્વમ्-આપ પ્રિય:-પ્રસન્ન મિત્ર:-મિત્રની ન-સમાન શુચિ:-પવિત્ર અને પવિત્રતા કરનાર અસિ-છો; તથા અર્યમેવ-યથાર્થ ન્યાય કરનાર સમાન દક્ષાય્ય:-વિજ્ઞાન કરનારા અસિ-છો.

હે સોમ-શુભકર્મ અને ગુણોના પ્રેરક વસ્ત્રાસ્ય-શ્રેષ્ઠ રાજ્ઞિ:-સર્વ જગતના સ્વામી વા વિદ્યા અને પ્રકાશયુક્ત તે-આપના વ્રતાની-સત્યપ્રકાશ કરનારા કામ છે, જેથી તવ-આપના બૃહત્-મહાન ગર્ભીરમ્-અત્યંત અથાહ થામ-જેમાં પદાર્થ ધરવામાં આવે તે સ્થાન છે, એથી આપ નું-શીશ અને સદા ઉપાસના અને સેવા કરવા યોગ્ય છો. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય જેમ-જેમ આ સુષ્ટિમાં રચનાના નિયમોથી ઈશ્વરના ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોને જોઈને પ્રયત્ન કરે, તેમ-તેમ વિદ્યા સંબંધી સુખ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તેમ (સર્વાએ) જાણવું જોઈએ. (૩)

યા તે ધામાનિ દ્વિવિ યા પृથિવ્યાં યા પર્વતેષ્વોષધીષ્વપ્સુ ।

તેભિનોં વિશ્વૈઃ સુમના અહેળુન્ત્રાજન્ત્સોમુ પ્રતિ હુબ્યા ગૃભાય ॥૪॥

પદાર્થ : હે સોમ-સર્વના ઉત્પાદક રાજન-રાજા ! તે-આપના યા-જે ધામાનિ-નામ, જન્મ અને સ્થાન દિવિ-પ્રકાશમય સૂર્ય આદિ પદાર્થ વા દિવ્ય વ્યવહારમાં વા યા-જે પૃથિવ્યામ-પૃથિવીમાં વા યા-જે પર્વતેષુ-પર્વતોમાં વા ઔષધીષુ-ઓષધિઓમાં વા અસ્મુ-જલોમાં છે. તેભિઃ-તે વિશ્વૈઃ-સર્વનો અહેડન-અનાદર ન કરીને સુમનાઃ-ઉત્તમ જ્ઞાનવાન આપ હુબ્યા:-લેવા-દેવા યોગ્ય કામોને નઃ-અમને પ્રતિ + ગૃભાય-પ્રત્યક્ષ ગ્રહણ કરાવો. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વર પોતાની સુષ્ટિમાં વેદ દ્વારા સુષ્ટિ કર્માને દર્શાવીને સમસ્ત વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરે છે, એજ રીતે વિદ્વાનોએ અધ્યયન કરેલા સાંગ્ઘોપાંગ વેદો દ્વારા તથા હસ્તકિયા દ્વારા કલા-કૌશલ દર્શાવીને સર્વને સમસ્ત વિદ્યા ગ્રહણ કરાવો. (૪)

ત્વं સોમાસ્તિ સત્પતિસ્ત્વં રાજોત વૃત્રહા । ત્વં ભુદ્રો અસિ ક્રતુઃ ॥૫॥

પદાર્થ : હે સોમ-સમસ્ત સંસારના ઉત્પાદક વા સમસ્ત વિદ્યાદાતા ! ત્વમ्-પરમેશ્વર વા પાઠશાળા આદિ વ્યવહારોના સ્વામી વિદ્વાન આપ સત્પતિ:-અવિનાશી જે જગતના કારણનું વિદ્યમાન કાર્યજગત છે તેના પાલક અસિ-છો; ઉત-અને ત્વમ्-આપ વૃત્રહા-દુઃ્ખ આપનાર દુષ્ટોના વિનાશ કરનારા રાજા-સર્વના સ્વામી વિદ્યાના અધ્યક્ષ છો, વા જે કારણે ત્વમ्-આપ ભદ્રઃ-અત્યંત સુખકારક છો, વા ક્રતુઃ-સમસ્ત બુદ્ધિયુક્ત વા બુદ્ધિદાતા અસિ-છો, તેથી આપ સર્વ વિદ્વાનોથી સેવન કરવા યોગ્ય છો.

દ્વિતીય: સોમ-સર્વ ઔષધિઓના ગુણદાતા સોમ ઔષધિ ત્વમ्-એ ઔષધિઓમાં ઉત્તમ સત્પતિ:-સમ્યક્ પથ્ય પાલન કરનારની પાલના કરનાર છે; ઉત-અને ત્વમ्-એ સોમ વૃત્રહા-મેધની સમાન દોષોના નાશક રાજા-રોગનો વિનાશ કરવાના ગુણોનો પ્રકાશ કરનાર છે, વા જે કારણે ત્વમ्-એ ભદ્રઃ-સેવનને યોગ્ય વા ક્રતુઃ-ઉત્તમ બુદ્ધિનો હેતુ છે, તેથી તે સર્વ વિદ્વાનોને સેવન કરવા યોગ્ય છે. (૫)

ત્રણવેદભાષ્ય

સૂક્ત-૬૧

ભાવાર્થ : સોમ (= પરમેશ્વર, વિદ્વાન અથવા સોમલતા આદિ ઔપધિ-સમૂહ) સમસ્ત ઐથર્યના પ્રકાશક, જજ્ઞાનોના રક્ષક, રાજી, કુઃખ વિનાશક, વિજ્ઞાનદાતા અને કલ્યાણકારી છે, તેમ સમ્યક જાળીને તેનું સેવન કરવું જોઈએ. (૫)

ત્વं ચ સોમ નો વશો જીવાતું ન મરામહે। પ્રિયસ્તોત્રો વનસ્પતિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-શ્રેષ્ઠ કામોના પ્રેરક પરમેશ્વર વા (સોમ) શ્રેષ્ઠ કામોનો પ્રેરણ દેતા જે ત્વમ्-તે એ ચ-અને આપ ન:-અમારા જીવાતુમ्-જીવનમાં વશ:-વશ થવાના ગુણોનો પ્રકાશ કરનાર-કરાવનાર છે વા પ્રિયસ્તોત્રો:- જેના ગુણોના કથન પ્રેમ કરનાર - કરાવનાર છે વનસ્પતિઃ-સેવનીય પદાર્થોની પાલના કરનાર વા એ સોમવન ઔપધિઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે, એ વ્યવસ્થાથી એ બને જાળીને અમે શીદ્રન-મહામહે-અકાળ મૃત્યુ અને અનાયાસ મૃત્યુ ન પામીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ઈશ્વરની આજ્ઞાનું પાલન કરનારા તથા વિદ્વાનોની સેવા કરનારા અને ઔપધિઓનું સેવન કરનારા છે, તે પૂર્વાં આપુ પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

ત્વं સોમ મુહે ભગં ત્વં યૂન ઋતાયતે। દક્ષમ् દધાસિ જીવસે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-પરમેશ્વર વા સોમ અર્થાતું ઔપધિઓનો સમૂહ ત્વમ्-વિદ્યા અને સૌભાગ્યના દાતા આપવા એ સોમ ઋતાયતે-પોતાના વિશેષ જ્ઞાનના ઈચ્છુક મહે-અતિ ઉત્તમ ગુણયુક્ત યુને-બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યાથી શરીર અને આત્માની તરુણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરેલ બ્રહ્મચારીને માટે ભગમ्-વિદ્યા અને ધનરાશિ તથા ત્વમ्-આપ જીવસે-જીવવા માટે દક્ષમ्-બળને દધાસિ-ધારણ કરાવવાથી સર્વને ચાહવા યોગ્ય છો. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને ઈશ્વર, વિદ્વાનો અને ઔપધિઓના સેવન વિના સુખ મળી શકતુ નથી. તેથી એનું સર્વોચ્ચ નિત્ય સેવન કરવું જોઈએ. (૭)

ત્વં નઃ સોમ વિશ્વતો રક્ષા રાજન્નઘાયુતઃ। ન રિષ્યેત્ત્વાવતુઃ સખા ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-સર્વના મિત્ર વા મિત્રતા આપનાર (કરનાર) ત્વમ्-આપના વા એ ઔપધિ સમૂહ વિશ્વતઃ-સમસ્ત અઘાયતઃ-પોતાની દોષની ઈચ્છા કરતા વા દોષકારીથી ન:-અમારી રક્ષ-રક્ષા કરો વા એ ઔપધિરાજ રક્ષા કરે છે.

હે રાજન्-સર્વની રક્ષાનો પ્રકાશ કરનાર ! ત્વાવતઃ-તમારા સમાન પુરુષના સખા-કોઈ મિત્ર ન + રિષ્યેત્ત-વિનાશને પ્રાપ્ત ન થાય વા સર્વના રક્ષક જે ઔપધિગણ એના સમાન ઔપધિનું સેવન કરનાર પુરુષ વિનાશને પ્રાપ્ત ન થાય. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ઈશ્વરને એ રીતે પ્રાર્થના કરીને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જેથી ધર્મના ત્યાગની અને અધર્મના ગ્રહણની ઈચ્છા જ ન થાય. ધર્મ અને અધર્મ સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં મનની ઈચ્છા જ કારણ છે. ધર્મચંદ્રની પ્રવૃત્તિ થતા અને અધર્મચંદ્રની નિવૃત્તિ થતા કઢી પણ ધર્મનો ત્યાગ અને અધર્મના ગ્રહણનો

(भाव) उत्पन्न ज थई शकतो नथी. (८)

सोम् यास्ते मयोभुवं ऊतयुः सन्ति दाशुषे। ताभिर्नेऽविता भव॥९॥

पदार्थ : हे **सोम**-परमेश्वर ! **याः**-जे ते-आपनी वा सोम आहि औषधिगणानी **मयोभुवः**-सुभने उत्पन्न करनारी **ऊतयः**-रक्षा आहि किया **दाशुषे**-दानी मनुष्यने माटे **सन्ति**-छे **ताभिः**-तेथी **नः**-अमारी अविता-रक्षा आहि करनारा **भव**-थाओ वा जे ए औषधिगणा होय छे, तेनो अमे सदा उपयोग करीअे. (९)

भावार्थ : जे प्राणीओना परमेश्वर, विद्वानश्चन अने सम्यक् तैयार करेल औषधि समूहरक्षक होय छे, तेअो केम हुःभ देखी शके ? (९)

इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाण उपागाहि। सोम् त्वं नो वृथे भव॥१०॥

पदार्थ : हे **सोम**-परमेश्वर वा विद्वान् ! जेथी **इमम्**-ए यज्ञम्-यज्ञना रक्षक वा शिल्प कर्मोथी सिद्ध करेल यशने तथा **इदम्**-ए विद्या अने धर्म संयुक्त **वचः**-वचने **जुजुषाणः**-प्रीतिथी सेवन करीने **त्वम्**-आप **उपागाहि**-सभीप प्राप्त थाओ छो वा ए सोम आहि औषध समूह सभीप प्राप्त थाय छे **नः**-अमारी **वृथे**-वृद्धिने माटे **भव**-थाओ अथवा उक्त औषधि समूह थाय. (१०)

भावार्थ : ज्यारे विज्ञान द्वारा ईश्वर, सेवा तथा कृतशता द्वारा विद्वानश्चन अने वेदाकविद्या तथा उत्तमकिया द्वारा औषधिसमूह प्राप्त थई आय छे, त्यारे मनुष्याने सुख थाय छे. (१०)

सोमं गीर्भिष्ठ्वा वृयं वृद्ध्यामो वचोविदः। सुमृक्लीको नु आ विश॥११॥

पदार्थ : हे **सोम**-जाणवा योग्य गुण, कर्म, स्वभावयुक्त परमेश्वर ! जे कारणे **सुमृडीकः**-सम्यक् सुभकारक वैद्य आप अने सोम आहि औषधिगणा **नः**-अमने **आ** + **विश**-प्राप्त थाय, एथी **त्वा-**आपने तथा ते औषधिगणाने **वचोविदः**-जाणवा योग्य पदार्थाने जाणीने **वयम्**-अमे **गीर्भिः**-विद्याथी शुद्ध करेली औषधिअथी नित्य **वदर्धयामः**-वृद्धि करीअे छीअे. (११)

भावार्थ : ईश्वर, विद्वान अने औषधि-समूहनी समान प्राणीओने सुख आपनार अन्य कोई नथी. तेथी सुशिक्षा अने अध्ययन द्वारा तेना ज्ञानमां वृद्धि करीने, मनुष्यांमे तेनो उपयोग नित्य करवो आहीअ. (११)

गयस्फानो अमीवृहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः। सुमित्रः सोम नो भव॥१२॥

पदार्थ : हे **सोम**-परमेश्वर वा विद्वान् ! जे कारणे आप वा ए उत्तम औषध **नः**-अमारा **गयस्फानः**-प्राणाने वधारनार वा **अमीवृहा**-अविद्या आहि दोषो तथा ज्वर आहि हुःभो-रोगानो विनाश करनार वा **वसुवित्**-द्रव्य आहि पदार्थानुं ज्ञान करावनार वा **सुमित्रः**-जेथी उत्तम कामो करनारा भित्र होय छे, तेम **पुष्टिवर्धनः**-शरीर अने आत्मानी पुष्टिवर्धक **भव**-थाओ; वा ए औषधिसमूह अमने यथायोग्य उक्त गुण दाता, बने, एथी आप अने ए अमारा सेवन योग्य छो. (१२)

સૂક્ત-૬૧

ભાવાર્થ : ઈશ્વર અને ઔપષિના સેવન વિના અને વિદ્વાનોના સંગ વિના પ્રાણીઓના ધનની પ્રાપ્તિ અને મિત્રાનું મિલન સંભવ નથી. તેથી સર્વાએ એનો આશ્રય અને સેવા કરવી જોઈએ. (૧૨)

સોમ રાર્થિ નો હૃદિ ગાવો ન યવસેષ્વા । મર્યાદીવું સ્વ ઓંકર્યે ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-પરમેશ્વર ! જે કારણે આપ નઃ-અમારા હૃદિ-હદ્યમાં ન-જ જેમ યવસેષુ-ખાવા યોગ્ય ધાસ આદિ પદાર્થોમાં ગાવઃ-ગાય રમે છે, તેમ વા જેમ સ્વે-પોતાના ઓંકર્યે-ધરમાં મર્યાદીવું મનુષ્ય વિરામ કરે છે, તેમ આ-સારી રીતે રાર્થિ રમીએ વા ઔપષિસમૂહ ઉક્ત રીતે રમે, એથી સર્વના સેવન યોગ્ય આપ વા એ છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : હે જગઠીશ્વર ! જેમ પ્રત્યક્ષરૂપથી ગાય અને મનુષ્ય પોતાના ભોગના પદાર્થો અથવા સ્થાનમાં (આનંદ લે છે) કીડા કરે છે, તેમ આપ અમારા આત્મામાં પ્રકાશિત થાઓ.

જેમ પુથિવી આદિ કાર્ય-ક્રિયામાં પ્રત્યક્ષરૂપથી કિરણો પ્રદીપ થાય છે, તેમ આપ અમારા આત્મામાં પ્રદીપ થાઓ. આ મંત્રમાં અસંભવ હોવાથી વિદ્વાનું શ્રહણ કરવામાં આવેલ નથી. (૧૪)

યઃ સોમ સુખ્યે તવ રારણદીવું મર્યાદિઃ । તં દક્ષઃ સચતે કૃવિઃ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે દેવ-દિવ્ય ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવનારા વા શ્રેષ્ઠ ગુણોના હેતુ સોમ-વૈઘરાજ વિદ્વાન વા ઉત્તમ ઔપષિય યઃ-જે તવ-આપ વા એના સુખ્યે-મિત્રતા વા મિત્રના કામમાં દક્ષઃ-શરીર અને આત્મ બળયુક્ત કવિઃ-દર્શનીય વા અવ્યાહત પ્રજ્ઞાયુક્ત મર્યાદિઃ-મનુષ્ય રારણત્-સંવાદ કરતા અને સચતે-સંબંધ રાખે છે, તમ-તે મનુષ્યને સુખ કેમ પ્રાપ્ત ન થાય ? (૧૪)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો પરમેશ્વર, વિદ્વાન અને ઔપષિયાનોની સાથે મિત્રભાવ રાખે છે, તેઓ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને કદી હુઃખભાગી બનતા નથી. (૧૪)

ઉરુષ્યા ણો અભિશાસ્તેઃ સોમ નિ પાહંહસઃ । સખા સુશેવ એધિ નઃ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-રક્ષક અને સુશેવઃ-ઉત્તમ સુખદાતા સખા-મિત્ર ! જે આપ અભિશાસ્તેઃ-સુખ વિનાશક કામથી નઃ-અમને ઉરુષ્ય-ભયાવો વા અંહસઃ-અવિદ્યા તથા જીવરાદિ રોગોથી અમારી નિ-નિરંતર પાહિ-પાલના કરો અને નઃ-અમારા સુખકારક એધિ-થાઓ, તે આપ અમારા સત્કાર કરવા યોગ્ય કેમ ન બનો ? (૧૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા ઉત્તમ પ્રકારથી સેવા કરેલ પરમ વૈદ્ય વિદ્વાન સમસ્ત અવિદ્યા આદિ પૃથ્વે કરીને તેને આનંદિત કરે છે. તેથી તેનો સદા સંગ કરવો જોઈએ. (૧૫)

આ પ્રાયસ્વ સમેતું તે વિશ્વતઃ સોમ વૃષ્યયમ् । ભવતુ વાજસ્ય સંગથે ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે સોમ-અત્યંત પરાક્રમયુક્ત વૈદ્યકશાસ્ત્રના જ્ઞાતા વિદ્વાન ! તે-આપના વિશ્વતઃ-સંપૂર્ણ સૃષ્ટિથી વૃષ્યયમ्-વીર્યવાનોમાં પરાક્રમ છે, તે અમને સમ + એતુ-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય તથા આપ આધ્યાયસ્વ-ઉન્નતિને પ્રાપ્ત તથા વાજસ્ય-વેગવાન સેનાના સંગથે-સંગ્રામમાં રોગનાશક ભવ-બનો. (૧૬)

भावार्थः मनुष्योंचे विद्वानो तथा औषधि समूहोनु सम्यक् सेवन करीने, बण तथा विद्या प्राप्त करीने, समस्त सृष्टिनी सर्वोत्तम विद्याओंनी उन्नति करीने, शत्रुओंने छतीने, तथा सज्जनोंनी रक्षा करीने शरीर तथा आत्मानी निरंतर पुष्टि करवी जोઈये. (१६)

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम् विश्वेभिरुंशुभिः।

भवा नः सुश्रवस्तमः सखा वृथे॥ १७ ॥

पदार्थः हे **मदिन्तम्**-अत्यंत प्रशंसित आनंदयुक्त **सोम-**विद्या अने ऐश्वर्यना दाता ! जे **सुश्रवस्तमः-** बहुशुत वा श्रेष्ठ अन्नादि पदार्थोंची युक्त **सखा-**आप भित्र छो, ते **नः-**अमारी **वृथे-**उन्नतिने भाटे भव-थाओ अने **विश्वेभिः** समस्त **अंशुभिः** सृष्टिना सिद्धान्त भागो (तत्त्वावयवो)थी **आ-**सारी रीते **प्यायस्व-**वृद्ध थईने प्राप्त थाओ. (१७)

भावार्थः जे परम विद्वान् सर्वोत्तम औषधियोंना समूहने सृष्टि कम-संबंधी विद्याओंची मनुष्योंनी उन्नति करे छे, तेओंनुं सर्वों अनुकरण करवुं जोઈये. (१७)

सं ते पर्यासि समु यन्तु वाजा: सं वृष्ण्यान्यभिमातिषाहः।

आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवांस्युत्तमानि धिष्व॥ १८ ॥

पदार्थः हे **सोम-**ऐश्वर्यने पहेंचाडनार विद्वान् ! ते-आपना जे **वृष्ण्यानि-**पराक्रमवाणा **पर्यासि-** जण अने अन्न अमने **संयन्तु-**सम्यक् प्राप्त थाय, अने **समिमातिषाहः-**जेनाथी शत्रुओंने सहन करीये तेओं **वाजा:-**संग्राम सम्-प्राप्त थाय, तेथी **दिवि-**विद्याना प्रकाशमां **अमृताय-**भोक्तने भाटे **आप्यायमानः-** दृढ बणयुक्त आप वा उत्तम रसने भाटे दृढ बणकारक औषधिगण **उत्तमानि-**सर्वोत्तम **श्रवांसि-**वयनो अने अन्नोने **संधिष्व-**धारण करो वा करे छे. (१८)

भावार्थः विद्या अने पुरुषार्थी, विद्वानोंना संगथी, औषधियोंना सेवनथी अने पथ्यथी जे प्रशंसनीय कम, प्रशंसनीय गुण अने श्रेष्ठ पदार्थ प्राप्त थाय छे, तेने धारण करीने, तेनी रक्षा प्राप्त थाय छे, तेने धारण करीने, तेनी रक्षा करीने तथा धर्म-अर्थ-काम सिद्ध करीने मनुष्योंचे मुक्ति-भोक्तनी सिद्ध करवी जोઈये. (१८)

या ते धामानि हृविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम्।

ग्रयस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्र चरा सोम् दुर्योन्॥ १९ ॥

पदार्थः **सोम-**परमेश्वर वा विद्वान् ! ते-आपना वा ए औषधसमूहना **या-**जे **विश-**समस्त धामानि-स्थान वा पदार्थ **हृविषा-**विद्यादान वा ग्रहण करवानी कियाओंची **यज्ञम्-**कियामय यज्ञने **यजन्ति-**संगत करे छे **ता-**ते सर्व **ते-**आपना वा ए औषधि-समूह अमने प्राप्त थाय, जेथी आप **परिभू-**सर्वोपरि विराजमान थईने, **ग्रयस्फानः-**धन वृद्धि करनार अने **प्रतरणः-**दुःखी प्रत्यक्ष तारनार **सुवीरः-**सर्वोत्तम **ऋग्वेदभाष्य**

સૂક્ત-૬૧

વીરોથી યુક્ત અવીરહા-શ્રેષ્ઠ શિક્ષા અને વિદ્યાથી કાયરોને પણ સુખ આપનારા અસ્તુ-થાઓ, એથી અમારા દુર્ઘાન-ઉત્તમ સ્થાનોને ચર-પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૮)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મનુષ્ય સૃષ્ટિના પદાર્�ોના ગુણોના વિજ્ઞાન વિના તેના દ્વારા ઉપકાર ગ્રહણ કરી શકતા નથી. તેથી વિજ્ઞાનોના સંગથી પુણ્યવીથી લઈને ઈશ્વર પર્યાત પદાર્થી જાણીને મનુષ્યોએ કિયાની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૮)

**સોમો ધેનું સોમો અર્વન્તમાશું સોમો વીરં કર્મણ્યે દદાતિ ।
સાદુન્યે વિદુશ્યે સુભેયે પિતૃશ્રવણ યો દદાશદસ્મૈ ॥ ૨૦ ॥**

પદાર્થ : યઃ-જે સભાધ્યક્ષ આદિ અસ્મૈ-એ ધાર્મિક પુરુષને સાદન્યમ्-ધર બનાવવા યોગ્ય સામગ્રી વિદુશ્યમ्-યજ્ઞ વા યુદ્ધોમાં પ્રશંસનીય તથા સભેયમ्-સભામાં પ્રશંસનીય સામગ્રી અને પિતૃશ્રવણમ्-જ્ઞાની જનો જેથી સાંભળી શકાય છે એવા વ્યવહારને દદાશત्-આપે છે, તે સોમઃ-અર્થાત् સભાધ્યક્ષ આદિ સોમલતાદિ ઔષધિને માટે ધેનુમ्-વાણીને આશુમ्-શીધ ગમનકારી અર્વન્તમ્-ઘોડાને અથવા સોમઃ-ઉત્તમ કર્મ કર્તા સોમ કર્મણ્યમ्-સર્વોત્તમ કામોથી સિદ્ધ થયેલ વીરમ्-વિદ્યા અને શૂરવીરતા આદિ ગુણોથી યુક્ત મનુષ્યને દદાતિ-પ્રદાન કરે છે. (૨૦)

ભાવાર્થ : જેમ વિજ્ઞાનો સુશીક્ષિત વાણીનો ઉપદેશ કરીને તથા ઉત્તમ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરીને કાય સિદ્ધિ કરવે છે, તેમ જ સોમલતા તથા અન્ય ઔષધિઓનો જમૂહ, શ્રેષ્ઠ બળોની (વુદ્ધિ કરે છે) અને પુષ્ટિ કરે છે. (૨૦)

**અષાઢ્મહં યુત્સુ પૃત્નાસુ પપ્રિં સ્વર્ણમુપ્સાં વૃજનસ્ય ગોપામ ।
ભરેષુજાં સુક્ષ્મિતિં સુશ્રવસં જયન્તં ત્વામનું મદેમ સોમ ॥ ૨૧ ॥**

પદાર્થ : હે સોમ-સેના આદિ કાર્યોના અધિપતિ ! જેમ સોમલતાદિ ઔષધિગણ યુત્સુ-સંગ્રામોમાં અષાઢ્મ-શત્રુઓના તિરસ્કારને પ્રાપ્ત ન થવા યોગ્ય પૃત્નાસુ-સેનાઓમાં પપ્રિમ-સર્વ પ્રકારની રક્ષા કરનાર વૃજનસ્ય-પરાકમના ગોપામ-રક્ષક ભરેષુજામ-રાજ્ય સામગ્રીના સાધક બાણોને બનાવનારા સુક્ષ્મિતિમ-જેના રાજ્યમાં સર્વોત્તમ ભૂમિ છે સ્વર્ણમ-સર્વના સુખદાતા અપ્સામ-જળને આપનાર સુશ્રવસમ-જેના ઉત્તમ યશ વચ્ચન સાંભળવામાં આવે છે જયન્તમ-વિજયના કરનારા ત્વામ-આપને રોગરહિત કરીને આનંદિત કરે છે, તેમ તેને પ્રાપ્ત થઈને અમે અનુમદેમ-અનુમોદનને પ્રાપ્ત થઈએ. (૨૧)

ભાવાર્થ : સર્વ ગુણ સંપન્ન સેનાપતિ વિના અને સર્વ ગુણકારક સોમ આદિ ઔષધિઓના ગુણોના જ્ઞાન તથા સેવન વિના મનુષ્યોનું ઉત્તમ રાજ્ય અને આરોગ્ય રહી શકતું નથી, તેથી અનો આશ્રય સર્વોએ સદા કરવો જોઈએ. (૨૧)

त्वमिमा ओषधीः सोम् विश्वास्त्वमुपो अंजनयस्त्वं गाः ।

त्वमा ततन्थोर्व॑न्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ॥ २२ ॥

पदार्थ : हे सोम-समस्त गुण युक्त आरोग्यता अने बण प्रदाता ईश्वर ! जे कारणे त्वम्-आप इमाः-प्रत्यक्ष विश्वाः-समस्त ओषधीः-रोग विनाशक-सोमलता आहि औषधिओने अंजनयः-उत्पन्न करो छो, त्वम्-आप अपः-जग्ने, त्वम्-आप गाः-ईन्द्रियो अने किंरणोने प्रकाशित करो छो, त्वम्-आप ज्योतिषा-विद्या अने श्रेष्ठ शिक्षाना प्रकाशाची अन्तरिक्षम्-आकाशाने ऊरु-बहु ज आ-सारी रीते ततन्थ-विस्तृत करो छो अने त्वम्-आप उक्त विद्याहि गुणोथी तमः-अविद्या, निंदित शिक्षा अने अंधकारनो वि ववर्थ-स्वीकार करता नथी, तेथी आप सर्व लोकोथी सेवा-सेवन करवा योग्य छो. (२२)

भावार्थ : जे ईश्वरे आ विविध प्रकारनी सृष्टि उत्पन्न करी छे, ते ज सर्व मनुष्योने उपासना करवा योग्य ईश्वर छे. (२२)

देवेन नो मनसा देव सोम रायो भागं सहसावन्नभि युध्य ।

मा त्वा तनुदीशिषे वीर्यस्योभयेभ्यः प्र चिकित्सा गविष्ट्यौ ॥ २३ ॥

पदार्थ : हे सहसावन्-अत्यंत भणवान देव-दिव्यगुण संपन्न सोम-सर्व विद्या अने सेनाना अध्यक्ष ! आप देवेन-दिव्यगुणयुक्त मनसा-विचारथी रायः-राज्य धनना लाभने अभि-शत्रुओनी सन्मुख युध्य-युद्ध करो. जे आप नः-अमारे भाटे धनना भागम्-भागना ईशिषे-स्वाभी छो, ते त्वा-तने गविष्टौ-ईन्द्रिय अने भूमिना राज्यना प्रकाशोनी संगतिओमां शत्रु मा तनत्-पीडा युक्त न करे. आप वीर्यस्य-पराक्रमने उभयेभ्यः-पोताना अने पारका योद्धाओथी मा प्रचिकित्स-संशय युक्त न बनो. (२३)

भावार्थ : मनुष्योंचे परम श्रेष्ठ सेनापति अथवा औषधिसमूहनो आश्रय करीने, युद्धमां प्रवृत्त थाईने, पोतानी सेनाने उत्साहित करीने अने शत्रु सेनाने पराजित करीने यक्तवर्ती राज्यनुं ऐश्वर्य प्राप्त करतुं आहेअ. (२३)

संगति : आ सूक्तमां विद्यार्थी अने अध्यापको आहि विद्याने भाषवा आहि कार्यांनी सिद्धि करनारा (सोम) सोम शब्दना अर्थना कथननी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोईअ. (५१)

सूक्ता-८२

एुता उ त्या उषसः केतुमक्रतु पूर्वे अर्धे रजसो भानुमञ्जते ।

निष्कृणवाना आयुधानीव धृष्णावः प्रति गावोऽरुषीर्यन्ति मातरः ॥ १ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे जे एताः-प्रत्यक्ष उ-अने जे त्या:-अप्रत्यक्ष अर्थात् दूर देशमां छे तेओ

સૂક્ત-૬૨

ઉષસ:-પ્રાતઃકાલનો સૂર્યનો પ્રકાશ કેતુમ्-સર્વ પદાર્�ોનું જ્ઞાન અક્રતઃ-કરાવે છે, જે રજસઃ-ભૂગોળના પૂર્વે-અર્ધ ભાગમાં ભાનુમ्-સૂર્યના પ્રકાશને અબ્જતે-પહોંચાડે છે અને નિષ્કૃણવાનાઃ-દિવસ તથા રાતને સિદ્ધ કરે છે, તે આયુધાનીવ-જેમ વીરોની યુદ્ધ વિદ્યાથી છોડેલા બાણ આદિ શાખો સીધા અને તીર્યક જાય-આવે છે, તેમ ધૃષ્ણાવઃ-પ્રગલ્ભભાના ગુણોના દાતા અસ્ત્રીઃ-લાલ ગુણયુક્ત અને માતરઃ-માતા સમાન સર્વ પ્રાણીઓનું માન કરનારી પ્રતિગાવઃ:-તે સૂર્યના પ્રકાશના પ્રત્યાગમન અર્થાત્ કમથી વધ-ઘટ થતાં સ્થાનમાં ચન્તિ-વધી-ઘટીને પહોંચે છે. તે (ઉષા)ને તમે જાણો. (૧)

ભાવાર્થ : આ સૃષ્ટિમાં સદા સૂર્યનો પ્રકાશ ભૂગોળના અર્ધ ભાગમાં પ્રકાશિત કરે છે અને ભૂગોળના અર્ધ ભાગમાં અંધકાર રહે છે. સૂર્યના પ્રકાશ વિના કોઈ વસ્તુનું વિશેષ જ્ઞાન થતું નથી. સૂર્યના કિરણો પ્રતિક્ષણ ભૂગોળમાં ભ્રમણ કરવાને કારણે ગમન કરતા હોય તેમ જોવામાં આવે છે.

જે ઉષાવેણ પોત-પોતાના લોકમાં છે, તે પ્રત્યક્ષ અને જે દૂર લોકમાં છે, તેને અપ્રત્યક્ષ (સમજવી જોઈએ). એ સર્વ દિશાઓમાં પ્રવિષ્ટ છે. સમાન ગુણવાળી (છે) અને સર્વ દિશાઓમાં પ્રવિષ્ટ છે.

જેમ શાસ્ત્ર સામેની તરફ ગમન કરવાથી સીધી-ઉલટી ગતિથી ચાલે છે, તેમ ઉષાઓ અનેક પ્રકારના અન્ય લોકોની ગતિના કારણે સીધી-ઉલટી ગતિયુક્ત થઈને ચાલે છે, તેમ મનુષ્યોએ આગવું જોઈએ. (૧)

ઉદ્પદ્ધતન્નરુણા ભાનવો વૃથા સ્વાયુજો અરુષીર્ગા અયુક્ષત ।

અક્રન્નુષાસો વ્યયુનાનિ પૂર્વથા રુશાન્તં ભાનુમરુષીરશિશ્રયુ: ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! જે અસ્ત્રાઃ-રક્ત ગુણવાળી સ્વાયુજઃ:-અને સારી રીતે સર્વ પદાર્થોમાં યુક્ત થાય છે તે ઉષસઃ-ઉષા = પ્રભાત કાલીન ભાનવઃ-સૂર્યનાં કિરણો વૃથા-મિથ્યા સમાન ઉત્ત-ઉપર અપ્રત્યક્ષ-પડે છે અર્થાત્ તેમાં તાપ અલ્પ અને શીતલ સમાન હોય છે અને તેનાથી ગાઃ-પૃથિવી આદિ લોક અસ્ત્રીઃ-ઉક્ત ગુણોથી અયુક્ષત-યુક્ત થાય છે.

જે અસ્ત્રીઃ-રક્ત ગુણવાળા સૂર્યનાં કિરણો વ્યયુનાનિ-સર્વ પદાર્થોનું વિશેષજ્ઞાન અને સર્વ કાર્યોને અક્રન્ન-કરાવે છે, તે પૂર્વથા-પાછળ-પાછળના સ્થાનતમ्-અંધકારના છેદક ભાનુમ्-સૂર્યની સમાન જુદા-જુદા દિવસ કરાવનાર સૂર્યનું અશિશ્રયુ: -સેવન કરે છે, તેનું સેવન યુક્તિપૂર્વક કરવું જોઈએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યનાં કિરણો ભૂગોળ પર પહોંચીને કમથી (આગળ) આય છે, તે સાંજે અને સવારે ભૂમિના સંપર્કથી અલ્પ લાલિમા યુક્ત (સોનલ વણા) બનીને આકાશને સુશોભિત કરે છે.

જ્યારે એ (ઉષા)ઓ પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે પ્રાણીઓને વિશેષ જ્ઞાન ઉપલબ્ધ થાય છે. જે (ભૂય કિરણો) ભૂમિને સ્પર્શ કરીને આછા લાલ બનીને તથા સૂર્યનું સેવન કરીને (તે)ને લાલ જોવા કરીને ઓષ્ઠિઓ સુધી પહોંચે છે (ઉષા રૂપ થયેલ) તે કિરણોનું જાગૃત અવસ્થામાં મનુષ્યોએ સેવન કરવું જોઈએ. (૨)

અર્ચન્તિ નારીરૂપસો ન વિષ્ટિભિઃ સમાનેનું યોજનેના પરાવતઃ ।

इषुं वहन्तीः सुकृते सुदानवे विश्वेदहु यजमानाय सुन्वते ॥ ३ ॥

पदार्थ : सूर्यना किरणो विष्टिभिः-पोतानी व्याप्तिओथी समानेन-समान योजनेन-योगथी अर्थात् सर्व पदार्थोमां एक जेवा व्याप्त थઈने परावतः-दूर देशथी न-जेम नारीः-पुरुषोने अनुकूण स्त्रीओ सुकृते-धर्मिष्ठ सुदानवे-उत्तम दाता सुन्वते-ओषधि पदार्थोनो २८ काढीने सेवन करनार यजमानाय-अने पुरुषार्थी पुरुषोने माटे विश्वा-समस्त सर्वोत्तम अपसः:-कर्मो अने इषम्-अन्नादि पदार्थोने आवहन्तीः-सारी रीते प्राप्त करीने तेना अह-हुःभोना विनाशथी अर्चन्ति-सत्कार करे छे, तेम उषा पश छे, तेनुं यथा योग्य सेवन सर्वेषे करवुं जोईये. (३)

भावार्थ : जेम पतिव्रता स्त्रीओ पोत-पोताना पतिओनी सेवा करीने तेनो सत्कार करे छे, तेम जे सूर्यनां किरणो भूमि पर पहोचीने तथा त्यांथी निवृत्य-पाशा फरीने अन्तरिक्षमां प्रकाश करीने तथा सर्व वस्तुओने सारी रीते पुष्ट करीने सर्व प्राणीओने सुखी करे छे. (३)

अधि पेशांसि वपते नृतूरिवापोर्णुते वक्ष उस्त्रेव बर्जहम् ।

ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृणवती गावो न ब्रजं व्युषा आवर्त्तमः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जे उषा:-सूर्यना किरणो नृतूरिव-जेम नाटक करनार, नट, नाचनार अने बहुरुपीओ अनेक रूप धारण करे छे, तेम पेशांसि-अनेक प्रकारना रूपोने अधिवपते-स्थिर करे छे वा वक्षः + उस्त्रेव-जेम गाय पोतानी छातीने, तेम बर्जहम्-अंधकारनो नाश करनार, प्रकाशना नाशक अंधकारने अप + ऊर्णुते-ढांकती वा विश्वस्मै-समस्त भुवनस्य-उत्पन्न थयेल लोकने माटे ज्योतिः-प्रकाशने कृणवती-करीने ब्रजं, गावो न-जेम गाय निवासमां जाय छे, तेम स्थानान्तरने जती अने तमः-अंधकारने व्यावः-पोताना प्रकाशथी ढांकी दे छे, तेम उत्तम स्त्री पोताना पतिने प्रसन्न करे. (४)

भावार्थ : सूर्यनो जे शुद्ध (= सीधो) प्रकाश छे, ते दिवस अने जे भूमिने स्पर्शतो त्रांसो प्रकाश छे, ते 'उषा' कहेवाय छे. अना विना संसारनुं पालन संभव नथी. तेथी मनुष्योये तेनी विद्या अवश्य शीघ्रवी झोईये. (४)

प्रत्युर्चीं रुशदस्या अदर्शि वि तिष्ठते बाधते कृष्णमञ्चम् ।

स्वरुं न पेशो विदथेष्वज्जज्जित्रं द्विवो दुहिता भानुमश्रेत् ॥ ५ ॥

पदार्थ : जे अस्याः-ऐ प्रातःकाल अंधकारनी विनाशरूपी उषा-नी स्त्रात्-अंधकारनो नाश करनारी अर्चिः-दीप्ति अञ्चम्-महानतर कृष्णम्-काणा वर्षा रूप अंधकारने बाधते-पृथक करे छे.

जे दिवः-प्रकाशरूप सूर्यनी दुहिता-पुत्रीनी समान स्वम्-तपनार सूर्यनी न-समान चित्रम्-अद्भुत भानुम्-काञ्जि पेशः-रूपनो अश्रेत्-आश्रय करे छे; वा जेम ऋत्विकज्ञनो विदथेषु-यज्ञनी कियाओमां अञ्जन-प्राप्त थाय छे, तेम वितिष्ठते-विविध रीते स्थिर थाय छे, ते प्रातःकालीन वेणा (उषा) अमने

સૂક્ત-૬૨

પ્રત્યર્દ્ધિ-પ્રતીત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યની દીપિ સ્વયં પ્રકાશિત થઈને સર્વને દેખાય છે, તે 'જીથા' સૂર્યની પુત્રી સમાન છે, તેમ સર્વએ જાણવું જોઈએ. (૫)

અતારિષ્મ તમસસ્પ્યારમુસ્યોષા ઉચ્છ્વત્તી વૃયુના કૃણોતિ ।

શ્રિયે છન્દો ન સ્મયતે વિભાતી સુપ્રતીકા સૌમનુસાયાજીગઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જે શ્રિયે-વિદ્યા અને રાજ્યની પ્રાપ્તિને માટે છન્દ:-વેદોની ન-સમાન ઉચ્છ્વત્તી-અંધકારને દૂર કરીને તથા વિભાતી-વિવિધ પ્રકારના મૂર્તિમાન પદાર્થોને પ્રકાશિત અને સુપ્રતીકા-પદાર્થોની પ્રતીતિ કરાવે છે, તે ઉષા:-પ્રભાતવેળા સર્વ સૌમનસાય-ધાર્મિકજનો મનોરંજનને માટે વૃયુનાનિ-પ્રશંસનીય અને મનોહર કામોને કૃણોતિ-કરાવીને અજીગઃ-અંધકારને ગળી જઈને તથા સ્મયતે-આનંદ આપે છે, તેથી અસ્ય-એ તમસઃ-અંધકારથી પારમ્-પાર કરીને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ દુઃખી પાર આનંદને અમે અતારિષ્મ-પ્રાપ્ત થઈએ છીએ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે, કે જેમ એ જીથા, કર્મ, જ્ઞાન, આનંદ, પુરુષાર્થ અને ધનની પ્રાપ્તિ જેવી (કરાવનારી), દુઃખી પાર (પહોંચાડનારી) અને અંધકારના નિવારણની હેતુ છે, તેથી એ જીથાવેળામાં પુરુષાર્થપૂર્વક પ્રયત્ન કરીને સુખની વૃદ્ધિ અને દુઃખની હાનિ કરવી જોઈએ. (૬)

ભાસ્વતી નેત્રી સૂનૂતાનાં દિવઃ સ્તવે દુહિતા ગોત્રમેભિઃ ।

પ્રજાવતો નૃવતો અશ્વબુધ્યાનુષો ગોઅગ્રાં ઉપ માસિ વાજાન् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જેમ સૂનૂતાનામ્-સારા કામો વા અન્નાદિ પદાર્થોને ભાસ્વતી-પ્રકાશિત નેત્રી-મનુષ્યોને વ્યવહારોની પ્રાપ્તિ કરાવતી વા દિવઃ-પ્રકારમાન સૂર્યની દુહિતા-કન્યા સમાન ઉષા:-પ્રાતઃકાળની વેળા ગોત્રમેભિઃ-સમસ્ત વિદ્યાઓને સારી રીતે કહેનાર અને સાંભળનાર વિદ્વાનોથી સ્તુતિ કરાય છે તેમ આની હું સ્તવે-પ્રશંસા કરું છું. હે સ્ત્રી ! જેમ આ જીથા પ્રજાવતઃ-પ્રશંસિત પ્રજાયુક્ત નૃવતઃ:- વા-સેનાદિ કામોના ધણા નાયકોથી યુક્ત અશ્વબુધ્યાન્-જેમનાથી વેગવાન ધોડાઓને વારંવાર ચૈતન્ય કરે ગોઅગ્રાન્-જેમનાથી રાજ્યભૂમિ આદિ પદાર્થ મળે તે વાજાન્-સંગ્રામોને ઉપમાસિ-સમીપ પ્રાપ્ત કરે છે એટલે કે જેમ પ્રાતઃકાળની વેલાથી અંધકારનો નાશ થઈ સર્વ પ્રકારના પદાર્થ પ્રકાશિત થાય છે તેમ તું થા. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વ ગુણ આગરી સુલક્ષણી કન્યાથી પિતા, માતા, ચાચા આદિ સુખી થાય છે તેવી જ રીતે પ્રાતઃકાળની વેલાના ગુણ અવગુણ પ્રકાશિત કરનારી વિદ્વાન લોકો સુખી થાય છે. (૭)

ઉષસ્તમશ્યાં યુશસ્સે સુવીરં દાસપ્રવર્ગ રુયિમશ્વબુધ્યમ् ।

સુદંસસા શ્રવસા યા વિભાસિ વાજપ્રસૂતા સુભગે બૃહન્તમ् ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જે વાજપ્રસૂતા-સૂર્યની ગતિથી ઉત્પન્ન થયેલી સુભગા-જેની સાથે શ્રેષ્ઠતમ ઐશ્વર્યના પદાર્થો

સંયુક્ત થાય છે, તે ઉષા:-પ્રાતઃવેળાની છે. તે જે સુદંસસા-શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા શ્રવસા-પૃથિવી આદિ અન્નની સાથે વિદ્યમાન વા અશ્વબુધ્યમ्-જેની સહાયતાથી ઘોડાઓ શિક્ષિત કરવામાં આવે છે, દાસપ્રવર્ગમ्-જેથી સેવક = દાસ કામ કરનારા રહી શકે છે, સુવીરમ્-જેથી શિક્ષિત વીરજન હોય તે બૃહત્તમ્-સર્વથા વૃદ્ધિ પામીને તથા ચણસપ્ત-સર્વ રીતે પ્રશંસાયુક્ત રચિત-વિદ્યા અને રાજ્યધનને વિભાસિ-સમ્યક્ પ્રકાશિત કરે છે, તમ્-તેને હું અશ્યામ્-પ્રાપ્ત કરું. (૮)

ભાવાર્થ : જે ઉધાકાળની વિદ્યાથી પ્રયત્નશીલ બને છે, તેઓ જ એ સર્વ વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરીને તથા સંપન્ન બનીને આનંદિત રહે છે, અન્ય નહિ. (૮)

વિશ્વાનિ દ્રેવી ભુવનાભિચક્ષયો પ્રતીચી ચક્ષુરુર્વિંયા વિ ભાતિ।

વિશ્વે જીવં ચુરસૈ બુધ્યાન્તી વિશ્વસ્ય વાચ્મવિદન્મનાયો: ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! જેમ પ્રતીચી-સ્યૂર્યની ગતિથી પતીચીન જય છે અને ચરસે-વ્યવહાર કરવા વા સુખ અને દુઃખ ભોગવવા માટે વિશ્વમ્-સર્વ જીવમ્-જીવોને બોધયની-ચેતન-જાગૃત કરતી દેવી-પ્રકાશને પ્રાપ્ત ઉષા:-પ્રભાત વેળા મનાયો:-માનની સમાન આચરણ કરનારા વિશ્વસ્ય-જીવમાત્રની વાચમ્-વાણીને અવિદત્-પ્રાપ્ત થતી ચક્ષુઃ-અને નેત્રની સમાન સર્વ વસ્તુના જોવામાં આવતા નિદાન વિશ્વાનિ-સમસ્ત ભુવના-લોકોને અભિવક્ષ્ય-સર્વ રીતે પ્રકાશિત કરીને ઉર્વિયા-પૃથિવીની સાથે વિભાતિ-સારી રીતે પ્રકાશિત થાય છે, તેમ તું પણ બન. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સત્ત્વ સ્વભાવ-ઉત્તમ સ્ત્રી સર્વ રીતે પોતાના પતિને આનંદિત કરે છે, તેમ જીથા = પ્રભાત વેળા સમસ્ત સંસારને આનંદિત કરે છે. (૮)

પુનઃ પુનર્જાયમાના પુરાણી સંમાનં વર્ણમભિ શુભ્રમાના।

શ્વાનીવ કૃતુર્વિજ આમિનાના મર્ત્યસ્ય દ્રેવી જરયન્ત્યાયુ: ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : સ્વશ્રીનીવ-જેમ કૂતરાં અને હરણને મારનારી વૃકી = માદા વરુની સમાન વા જેમ કૃલુઃ-ધેદન કરનારી માદા બાજ વિજ:-ઉડતા પક્ષીઓનું ધેદન કરે છે-મારે છે, તેમ આમિનાના-હિંસક મર્ત્યસ્ય-મરવા-જીવવાવાળા જીવ માત્રની આયુઃ-જીવનને જરયની-હિન કરીને પુનઃ પુનઃ-પ્રતિદિન જાયમાના-ઉત્પન્ન થનારી સમાનમ્-એક સમાન વર્ણમ્-રૂપને અભિ શુભ્રમાના-સર્વત્રથી પ્રકાશિત કરીને વા પુરાણી-સદાથી વર્તમાન દેવી-પ્રકાશમાન પ્રભાતવેળા = જીથા છે, તે જાગૃત થઈને મનુષ્યોને સેવન કરવા યોગ્ય છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ દુપાયેલી અથવા બહાર દેખાતી માદા વરુ હરણનો પકડી પાડે છે અથવા જેમ માદા બાજ પક્ષી (અન્ય) પક્ષીઓને મારે છે, તેમ જ જીથા અમારી આયુને ધીરે ધીરે કાપે છે, તેમ જાણીને આપણે આળસનો ત્યાગ કરીને રાતના ચોથા પ્રહરમાં જીઠીને વિદ્યા, ધર્મ અને પરોપકાર આદિ વ્યવહારોમાં સમ્યક નિત્ય પ્રવૃત્તા થવું જોઈએ. જેઓની આ વિષયમાં એ રીતની બૃદ્ધિ હોય, તેઓ આપણાં અને અધર્મમાં કેમ પ્રવૃત્તા થઈ શકે ? (૧૦)

**વ્યૂણર्वतો દ્વિવો અન્તાં અબોધ્યપ સ્વસારં સનુતર્યુંયોતિ ।
પ્રમિનતી મનુષ્યા યુગાનિ યોષા જારસ્ય ચક્ષસા વિ ભાતિ ॥ ૧૧ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે પ્રભાતવેળા જેમ યોષા-કામિની સ્ત્રી જારસ્ય-વ્યભિચારી, લંપટ, કુમારી પુરુષની વચનો નાશ કરે છે, તેમ સર્વ આયુ-જીવનનો સનુત:-નિરંતર પ્રમિનતી-નાશ કરે છે, સ્વસારમ્-પોતાની બેન સમાન જે રાત્રિ છે, તેને એયૂણર્વતી-આચ્છાદિત કરીને અપયુયોતિ-તેને દૂર કરીને અર્થાત્ દિવસથી પૃથક્ કરે છે અને સ્વયં વિ-સારી રીતે ભાતિ-પ્રકાશિત થતી જાય છે, ચક્ષસા-તે ઊષા=પ્રભાતવેળાના કારણે તેના દર્શન દિવ:-પ્રકાશવાન સૂર્યના અન્તાન-સમીપના પદાર્થોને તથા મનુષ્યા-મનુષ્યો સંબંધી યુગાનિ-વર્ષાને અબોધિ-જાણે છે, તેનું સેવન તમે યુક્તિપૂર્વક કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી વ્યભિચારી પુરુષની આયુનો નાશ કરે છે, તેમ સૂર્યથી સંબંધિત અંધકારનો નાશ કરવાથી દિવસને રચનારી ઊષા છે, તેમ જાણીને દિવસ અને રાત્રિને યુક્તિથી વર્તીને મનુષ્યોએ પૂર્ણ આયુ ભોગવવી જોઈએ. (૧૧)

**પશૂન ચિત્રા સુભગા પ્રથાના સિન્ધુર્ન ક્ષોદ ઉર્વિયા વ્યશૈત् ।
અમિનતી દૈવ્યાનિ વ્રતાનિ સૂર્યસ્ય ચેતિ રુશિમભિર્દૂશાના ॥ ૧૨ ॥**

પદાર્થ : મનુષ્યોએ ન-જેમ પશૂન-ગાય આદિ પશુઓને પ્રાપ્ત કરીને વેશ્ય ઉન્નતિ કરે છે-વૃદ્ધિ પામે છે, ન-જેમ સુભગા-સુંદર ઐશ્વર્ય કરનારી પ્રથાના-તરંગોથી શબ્દ કરતી સિન્ધુ:-અત્યંત વેગવાન નદી ક્ષોદઃ-જળથી વધે છે, તેમ સુંદર ઐશ્વર્ય કરાવનારી ઊષા કલબલાટ કરનારા પક્ષીઓના શબ્દોથી શબ્દવાળી અને કોશો પ્રસાર પામતી ચિત્રા-ચિત્ર-વિચિત્ર ઊષા (ઉર્વિયા-પૃથિવીની સાથે) સૂર્યસ્ય-માર્તડ મંડલ = સૂર્ય મંડળના રશ્મિભિ:-કિરણોથી દૂશાના-જે જોવામાં આવે છે, તે અમિનતી-સર્વ રીતે રક્ષા કરતી દૈવ્યાનિ-વિદ્વાનોમાં પ્રસિદ્ધ વ્રતાનિ-સત્યપાલન આદિ કાર્યોમાં વ્યશૈત્-વ્યાપ્ત થાય અર્થાત્ જેમાં વિદ્વાનો નિયમોનું પાલન કરે છે, તેમ પ્રતિદિન પોતાના નિયમોનું પાલન કરતી ચેતિ-જાણવામાં આવે છે, તે ઊષા = પ્રભાતકાલીન વેળાની વિદ્યાનુસાર વર્તન કરીને નિરંતર સુખી થાઓ. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ પશુઓની પ્રાપ્તિ વિના વેપારી અને જળની પ્રાપ્તિ વિના નદી આદિ (જળ પ્રદેશ) સૌભાગ્યકાલીન બનતા નથી, તેમ ઊષાકાલની વિદ્યા અને પુરુષાર્થ વિના મનુષ્ય પ્રશંસનીય ઐશ્વર્યવાન બની શકતા નથી, તેમ જાણવું જોઈએ. (૧૨)

ઉષસ્તચ્છિત્રમા ભરાસ્મભ્ય વાજિનીવતિ । યેન તોકં ચ તનયં ચ ધામહે ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે સૌભાગ્યકારિણી સ્ત્રી ! વાજિનીવતિ-ઉત્તમ કિયા અને અન્નાદિ ઐશ્વર્યયુક્ત તું ઉષ:-પ્રભાત સમાન અસ્મભ્યમ-અમારા માટે ચિત્રમ-અદ્ભુત સુખકારક ધનને આભર-ધારણ કર યેન-જેથી અમે તોકમ-પુત્ર ચ-અને તેના પાલન માટે ઐશ્વર્ય તનયમ-પૌત્રાદિ ચ-સ્ત્રી, નોકર અને ભૂમિના

રાજ્યાદિને ધામહે-ધારણ કરીએ. (૧૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા પ્રાતઃકાલથી લઈને કાલ વિભાગ અનુસાર કાર્યો કરવાથી જ સુખનાં સર્વ સાધનો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તેથી મનુષ્યોમાં નિત્ય અમે કરવું જોઈએ. (૧૩)

ઉષો અદ્યોહ ગોમત્યશ્વાવતિ વિભાવરિ । રેવદુસ્મે વ્યુચ્છ સૂનૃતાવતિ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! જેમ ગોમતિ-જેના સંબંધમાં ગાયો હોય છે, અશ્વાવતિ-ઘોડાઓ હોય છે તથા સૂનૃતાવતિ-જેના પ્રશંસનીય કામ છે તે વિભાવરિ-પ્રતિક્ષણ વધતી દીપિયુક્ત ઉષઃ-પ્રાતઃકાલની વેળા અસ્મે-અમારા માટે રેવત-જેમાં પ્રશંસિત ધન હોય, તે સુખને વિ, ઉચ્છ-પ્રકાશ કરાવે છે, તેથી અમે અદ્ય-આજ ઝુંઝું આ જગતમાં સુખોને ધામહે-ધારણ કરીએ છીએ. (૧૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પ્રતિદિન જીપાકાલમાં જીઠીને જ્યાં સુધી સુવે નહિ ત્યાં સુધી આલસ્ય રહિત બનીને પરમ પ્રયત્નથી વિદ્યા, ધન તથા રાજ્યને અને ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષને સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૧૪)

યુદ્ધ્વા હિ વાજિનીવત્યશ્વાં અદ્યારુણાં ઉષઃ ।

અથાં નો વિશ્વા સૌભગ્યાન્યા વહ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! જેમ વાજિનીવતિ-જેમાં જ્ઞાન અને ગમન કરાવનારી કિયા છે તે ઉષઃ-પ્રભાતવેળા અસ્ગાન-લાલ અશ્વાન-ચમકતી, ફેલાતી કિરણોનો યુદ્ધ્વ-સંયોગ કરે છે અથઃ-પશ્ચાત् નઃ-અમારા માટે વિશ્વા-સમસ્ત સૌભગ્યાનિ-સૌભાગ્યવાન કાર્યોને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવે હિ-જ છે, તેમ અદ્ય-આજ તું શુભ ગુણોથી યુક્ત અને આવહ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કર. (૧૫)

ભાવાર્થ : પ્રતિદિન નિરંતર પુરુષાર્થ વિના મનુષ્યોને એશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેથી તેઓએ એવો નિત્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી એશ્વર્યની વૃદ્ધિ થાય. (૧૫)

અશ્વિના વર્ત્તિરુસ્મદા ગોમદ્વસ્તા હિરણ્યવત् ।

અર્વાગ્રથં સમનસા નિ યચ્છતમ् ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અમે દ્વા-કલા-કૌશલાદિના કારણથી દુઃખ આદિની નિવૃત્તિ કરનારા સમનસા-એક સમાન વિચારની સાથે વિદ્યમાનની સમાન અશ્વિના-અજિન અને જળ અસ્મત्-અમારી ગોમત્-જેમાં ઈન્દ્રિયો પ્રસન્ન થાય વા હિરણ્યવત्-પ્રશંસિત સુવર્ણાદિ પદાર્થ વા વિદ્યાદિ ગુણોના પ્રકાશથી વિદ્યમાન વા વર્તિઃ-આવવા-જવાના કામમાં વર્તમાન તે અર્વાક્-નીચે અર્થાત્ જળ સ્થાનો તથા અન્તરિક્ષમાં રથમ्-રમણ કરાવનાર વિમાન આદિ રથ સમૂહને ન્યાયચ્છતમ्-સમ્યક્ નિયમમાં રાખીએ છીએ, તે ઊષઃ-કાલથી યુક્ત અજિન અને જળ તથા તેથી યુક્ત રથ સમૂહને પ્રતિદિન સિદ્ધ કરીએ છીએ, તેમ તમે પણ સિદ્ધ કરો. (૧૬)

સૂક્ત-૬૨

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પ્રતિદિન કિયા અને નિપુણતા દ્વારા અજિન-જળ આદિથી વિમાન આદિ યાનો સિદ્ધ કરીને અને કદી ક્ષીણ ન થનાર ધનને પ્રાપ્ત કરીને સુખી બનવું જોઈએ. (૧૬)

યાવિત્થા શલોકુમા દ્વિવો જ્યોતિર્જનાય ચુક્રથુઃ।

આ નુ ઊર્જી વહતમશિવના યુવમ्॥ ૧૭॥

પદાર્થ : હે શિલ્પવિદ્યાના અધ્યાપક અને ઉપદેશક વિદ્વાનો ! યુવમ्-તમે જે અશ્વિના-અજિન અને વાયુ જનાય-મનુષ્ય સમૂહને માટે દિવ:-સૂર્યના જ્યોતિ:-પ્રકાશને આ, ચુક્રથુઃ-સારી રીતે સિદ્ધ કરો છો ઇથા-એટલા માટે નઃ-અમારા માટે શલોકમ्-શ્રેષ્ઠ વાણી અને ઊર્જમ્-પરાકમ અને અન્નાદિ પદાર્થોને આ, વહતમ्-સર્વ રીતે પ્રાપ્ત કરાવો. (૧૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જાણવું જોઈએ, કે વાયુ અને વિદ્યુત વિના સૂર્ય પ્રકાશ થતો નથી અને તે બન્નેની વિદ્યા તથા તેનાથી ઉપકાર ગ્રહણ કર્યા વિના કોઈને વિદ્યાની સિદ્ધિ થતી નથી. (૧૭)

એહ દેવા મયોભુવા દુસ્તા હિરણ્યવર્તની। ઉષ્રબુધો વહન્તુ સોમપીતયે॥ ૧૮॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! આપ જે દેવા-દિવ્યગુણયુક્ત મયોભુવા-સુખની ભાવના કરનારા હિરણ્યવર્તની-પ્રકાશના વર્તનને રાખીને તથા દસ્તા-વિદ્યાના ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરીને સમસ્ત દુઃખનો વિનાશ કરનાર અજિન, વાયુ ઉષ્રબુધઃ-પ્રભાતવેળાને જાગૃત કરનારા સૂર્યના કિરણોને પ્રકટ કરે છે, તેનાથી સોમપીતયે-જે વ્યવહારમાં પુષ્ટિ, શાન્તિ આદિ તથા ગુણયુક્ત પદાર્થોનું પાન કરવામાં આવે છે, તેના માટે સર્વ મનુષ્યો સામર્થ્ય ઇહ-આ સંસારમાં આવહન્તુ-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે. (૧૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા દિવસ ઉગતા-ઉત્પન્ન થતા પણ અજિન અને વાયુ વિના પદાર્થોનો ભોગ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેથી એ (અજિન અને વાયુથી ઉપકાર ગ્રહણનું) કાર્યનિત્ય કરવું જોઈએ. (૧૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઉધા અને અશ્વ પદાર્થોના ગુણોનાં વર્ણનથી પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે આ સૂક્તાર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૯)

સૂક્ત-૬૩

અનીષોમાવિમં સુ મે શૃણુતં વૃષણા હવમ्।

પ્રતિ સૂક્તાનિ હર્યતું ભવતં દાશુષે મયઃ॥ ૧॥

પદાર્થ : હે વૃષણા-વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષાના દાતા અનીષોમૌ-અજિન અને ચંદ્રમાની સમાન વિશેષ જ્ઞાન અને શાન્તિ ગુણયુક્ત ભણાવનાર અને પરીક્ષા લેનાર વિદ્વાનો ! તમે બન્ને મે-મારા પ્રતિસૂક્તાનિ-જેમ શ્રેષ્ઠ અર્થ ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે છે તે ગાયત્રી આદિ છંદોથી યુક્ત વેદસ્થ સૂક્તો અને ઇમમ्-એ હવમ्-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વિદ્યાના શર્ષણ, અર્થ અને સંબંધયુક્ત વચનને સુશૃણુતમ્-સારી રીતે સાંભળો દાશુષે-અને ભણવામાં મન આપનાર મારી વિદ્યાર્થી માટે મય:-સુખની હર્યતમ્-અર્જુવદભાગ્ય

ક્રમના કરો, આ રીતે વિદ્યાના પ્રકાશક ભવતમ्-થાઓ. (૧)

ભાવાર્થ : કોઈપણ મનુષ્યને વિદ્યા ભણાવ્યા અને પરીક્ષા લીધા વિના પ્રાપ્ત થતી નથી અને કોઈ પણ મનુષ્ય પૂર્ણ વિદ્યા વિના બીજાને ભણાવી અથવા પરીક્ષા લઈ શકતો નથી; અને એ વિદ્યા વિના સર્વ સુખો મળતાં નથી, તથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. (૧)

અગ્નીષોમા યો અદ્ય વામિદં વચ્ચ: સપર્યતિ ।

તસ્મૈ ધત્તં સુવીર્ય ગવાં પોષં સ્વશવ્યમ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે અગ્નિષોમા-અધ્યાપક અને સુપરીક્ષક વિદ્બાનો ! યઃ-જે ભણનાર અદ્ય-આજ વામ-તમારા ઇદમ्-એ વચ્ચ:-વિદ્યાના વચ્ચનાને સપર્યતિ-સેવે તસ્મૈ-તેને માટે સ્વશવ્યમ्-જે શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓથી યુક્ત સુવીર્યમ्-સર્વોત્તમ બળ જે વિદ્યાભ્યાસથી થાય તે ગવામ-ઈન્દ્રિય અને ગાય આદિ પશુઓના પોષમ्-સર્વથા શરીર અને આત્માની પુષ્ટિ કરનારા સુખને ધત્તમ्-પ્રદાન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જે બ્રહ્મચારી વિદ્યા ભણાવનાર અને પરીક્ષા કરનાર પ્રત્યે ઉત્તમ પ્રેમ રાખીને, તે બન્નોનો નિત્ય સંગ કરે છે, તે જ મહાવિદ્બાન બનીને સર્વ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

અગ્નીષોમા ય આહૃતિં યો વાં દાશાદ્વાવિષ્કૃતિમ् ।

સ પ્રજયા સુવીર્ય વિશ્વમાયુવ્યેશનવત् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે સર્વનું હિત ચાહનાર અને યઃ-જે યજાનું અનુષ્ઠાન કરનાર મનુષ્ય અગ્નીષોમા-ભૌતિક અગ્નિ અને વાયુ વામ-એ બન્નેની મધ્યમાં હવિષ્કૃતિમ्-હોમ કરવા યોગ્ય પદાર્થોનાં કારણ રૂપ આહૃતિમ्-ધૃતાદિ સર્વોત્તમ સુગંગિત આદિ પદાર્થોથી યુક્ત આહૃતિ દાશાત्-આપે, સઃ-તે પ્રજયા-શ્રેષ્ઠ સન્તાનયુક્ત પ્રજાથી સુવીર્યમ्-શ્રેષ્ઠ પરાક્રમ યુક્ત વિશ્વમ्-સમગ્ર આયુઃ-આયુને વ્યશનવત्-પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે વિદ્બાનો વાયુ, વર્ષા, જળ અને ઔષધિની શુદ્ધિ માટે સુસંસ્કૃત હવિનો આગ્નિમાં હોમ કરીને, ઉત્તમ સોમલતા આદિને પ્રાપ્ત કરીને પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, તેઓ શરીર અને આત્માના બળથી યુક્ત થઈને પૂર્ણ સુખકારક આયુને પ્રાપ્ત કરે છે, અન્ય નહિ. (૩)

અગ્નીષોમા ચેતિં તદ્વીર્ય વાં યદમુષ્ણીતમવુસં પુણિં ગા: ।

અવાતિરતં બૃસયસ્ય શેષોऽવિન્દતં જ્યોતિરેકં બૃહુષ્યઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે અગ્નીષોમા-વાયુ અને વિદ્યુત्-યત-જે અવસમ-રક્ષા આદિ પણિમ्-વ્યવહારને અમુષ્ણીતમ્-યોરવત્ પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ ગ્રહણ કરીને, ગાઃ-સૂર્યના કિરણોનો વિસ્તાર કરીને, અવાતિરતમ્-અંધકારનો વિનાશ કરીને, બહુષ્યઃ-અનેક પદાર્થોથી એકમ-એક જ્યોતિઃ-સૂર્યના પ્રકાશને અવિન્દતમ્-પ્રાપ્ત કરાવે

સૂક્ત-૬૩

૪. જેને વૃસયસ્ય-ઢાંકનાર સુર્યના શોષ:-અવશેષ ભાગ લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે; વામ-તેના તત્-તે વીર્યમ्-પરાક્રમ ચેતિ-વિદિત છે-સર્વ કોઈ જાણે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેટલું (પણ) પ્રસિદ્ધ અંધકારનું નિવારક અને સર્વ લોકોને પ્રકાશિત કરનાર તેજ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સર્વ કારણરૂપ વાયુ અને વિદ્યુતથી થાય છે, એમ મનુષ્યોએ જાણવું જોઈએ. (૪)

યુવમેતાનિ દિવિ રોચુનાન્યુગ્નિશ્વર્ચ સોમ સક્રતૂ અધત્તમ.

યુવં સિન્ધૂંરુભિશસ્તેરવુદ્યાદગ્નીષોમાવમુજ્વતં ગૃભીતાન્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યુવમ-એ સક્રતૂ-એક સમાન કામ કરનારા બે અર્થાત् અગ્નિ:-વિદ્યુત-ચ-અને સોમ-બહુ જ સુખ ઉત્પન્ન કરનારા વાયુ દિવિ-તારાગણમાં જે રોચનાનિ-પ્રકાશ છે, એતાનિ-અને અધત્તમ-ધારણ કરે છે. યુવમ-તે બન્ને સિન્ધૂનું-સમુદ્રને ધારણ કરીને અર્થાત્ તેના જળને સૂક્ષ્મ છે, તે ગૃભીતાન્-નદી, મોટી નદીઓ અને સમુદ્રોને તેઓ અગ્નીષોમા-વિદ્યુત અને વાયુ અવદ્યાત્-નિંદિત અભિશાસ્તે:-તેના પ્રવાહરૂપ રમણને રોકનારા હેતુથી અમુજ્વતમ-છોડે છે અર્થાત્ વર્ષાના માટે તેનાથી લીધેલ-શોષિત જળને પૃથિવી પર છોડે છે-વરસાવે છે. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જાણવું જોઈએ, કે વાયુ અને વિદ્યુત જ સર્વ લોકોનાં સુખ અને ધારણ આદિ વ્યવહારોમાં હેતુ હોય છે. (૫)

આન્ય દિવો માતૃરિશ્વા જભારામંથનાદુન્ય પરિ શ્યેનો અદ્રેઃ।

અગ્નીષોમા બ્રહ્મણા વાવૃધ્યાનોરું યુજ્ઞાય ચક્રથુરુ લોકમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે બ્રહ્મણા-પરમેશ્વરથી વાવૃધાના-ઉન્તિ પામેલ અગ્નિષોમા-અગ્નિ અને વાયુ યુજ્ઞાય-જ્ઞાન અને કર્મમય યજને માટે ઉસ્મ-અનેક પ્રકાર લોકમ्-જોવામાં આવે છે તે લોક સમૂહને ચક્રથુ:-પ્રકટ કરે છે, તેમાંથી માતૃરિશ્વા-વાયુ જે આકાશમાં શયન કરનાર છે, તે દિવઃ-સૂર્ય આદિ લોકથી અન્યમ्-બીજા અપ્રસિદ્ધ કારણ લોક છે તેને આ, જભાર-ધારણ કરે છે; તથા શ્યેનઃ:-વેગવાન ઘોડા સમાન વર્તનાર અગ્નિ અદ્રે:-મેધથી અમદ્યાત્-મંથન કરે છે, તેને જાણીને ઉપયોગ કરો. (૬)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! એ વાયુ અને વિદ્યુતના બે સ્વરૂપ છે. એક કારણરૂપ અને બીજું કાર્ય રૂપ. તેમાં જે ‘કારણ’ નામવાળો છે, તે વિશેષ જ્ઞાન દ્વારા જાણવા યોગ્ય છે અને જે કાર્યનામવાળા છે, તે કાર્યનામક વાયુના દ્વારા અથવા અગ્નિ દ્વારા કારણ નામક (વાયુ અથવા અગ્નિ)માં તમે પ્રવેશ કરો. એજ સરળ માર્ગ છે, કે ‘કાર્ય’ ના દ્વારા ‘કારણ’ માં પ્રવેશ કરવામાં આવે, તેમ તમે જાણો. (૬)

**अग्नीषोमा हृविषः प्रस्थितस्य व्रीतं हर्यतं वृषणा जुषेथाम् ।
सुशर्मीणा स्ववसा हि भूतमथा धत्तं यजमानाय शं योः ॥ ७ ॥**

पदार्थः : हे मनुष्यो ! तमे जे वृषणा-वर्षा थवामां निभित सुशर्मीणा-श्रेष्ठ सुख करनारा अग्नीषोमा-प्रसिद्ध वायु अने अग्नि प्रस्थितस्य-देश देशान्तरमां पहोंचाइनार हृविषः—होमेल धी आठिने व्रीतम्-व्याप्त थतां, हर्यतम्-प्राप्त थतां, जुषेथाम्-सेवन करता अने स्ववसा-उत्तम रक्षक भूतम्-होय छे. अथ-तदनन्तर हि-ए कारणे यजमानाय-ज्वने माटे अनंत शम्-सुखने धत्तम्-धारण करे छे, तथा योः-जे पदार्थोने पृथक्-पृथक् करे छे, तेनो सारी रीते उपयोग करो. (७)

भावार्थः : मनुष्यो द्वारा अग्निमां जेटला पश सुगंध आठिथी युक्त द्रव्यो होमवामां आवे छे, ते वायु द्वारा आकाशमां पहोंचीने मेघ समूहमां रहेल ज्वने शुद्ध करीने, सर्व प्राणीओनां सुखना कारण बनीने धर्म-अर्थ-काम-मोक्षने सिद्ध करनार बने छे, अम जाणतुं जोईये. (७)

**यो अग्नीषोमा हृविषा सपर्यादैवदीचा मनसा यो घृतेन ।
तस्य व्रतं रक्षतं प्रातमंहसो विशे जनाय महि शमै यच्छतम् ॥ ८ ॥**

पदार्थः : यः-जे विद्वान मनुष्य देवदीचा-उत्तम विद्वानोनो सत्कार करीने मनसा-मनथी वा घृतेन-धी अने ज्वन तथा हृविषा-सुसंस्कृत करेल हविथी अग्नीषोमा-वायु अने अग्निनुं सपर्यात्-सेवन करे तथा यः-जे किया करनार मनुष्य एना गुणोने जाणे, तस्य-ते बन्नेना व्रतम्-सत्य भाषण आठि स्वभावनी ए बने रक्षतम्-रक्षा करे छे, अंहसः-क्षुधा अने ज्वर आठि रोगोने पातम्-नष्ट करीने भयावे छे, विशे-प्रज्ञ अने जनाय-सेवकज्ञनोने माटे महि-अत्यंत प्रशंसा करवा योऽय शमै-सुख वा धरने यच्छतम्-प्रदान करे छे. (८)

भावार्थः : जे मनुष्यो अग्नि होत्र-हवन आठि कर्मथी वायु, वर्षा अने ज्वनी शुद्धि द्वारा पदार्थोने शुद्ध-पवित्र करे छे, तेओ प्राणीओने सुखी करे छे. (८)

अग्नीषोमा सवेदसा सहृती वनतं गिरः । सं दैवत्रा बैभूवथुः ॥ ९ ॥

पदार्थः : जे सहृती-एक समान वाणीवाणा सवेदसा-सम्यक्-होमेल पदार्थयुक्त अग्निषोमा-यज्ञ इणने सिद्ध करनारा अग्नि अने वायु देवत्रा-विद्वान वा ठिव्य गुणोमां सम्बभूवथुः-संभवित थाय छे, तेओ गिरः-वाणीओनुं वनतम्-सम्यक् सेवन करे छे. (९)

भावार्थः : यज्ञ आठिनी कियाओ द्वारा वायुनी शुद्धिना विना प्राणीओने सुख संभव नथी. तेथी मनुष्योसे तेने नित्य करवा जोईये. (९)

अग्नीषोमावनेन वां यो वां घृतेन दाशति । तस्मै दीदयतं बृहत् ॥ १० ॥

સૂક્ત-૬૩

પદાર્થ : ય:-જે મનુષ્ય વામ-એની મધ્યમાં અનેન-એ ઘૃતેન-ધી વા જળથી આહુતિઓ આપે છે વા કામ-તેની ઉત્તેજનાથી ઉપકારોને ગ્રહણ કરે છે તેને માટે અગ્નીષોમા-વિદ્યુત અને વાયુ બૃહત્-મહાન વિજ્ઞાન અને સુખને દીદયતમ-પ્રકાશિત કરે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો કિયા રૂપી યજ્ઞોનું અનુષ્ઠાન કરે છે, તેઓ આ સંસારમાં અત્યંત સૌભાગ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૦)

અગ્નીષોમાવિમાનિ નો યુવં હુવ્યા જુજોષતમ् । આ યાત્રમુપ્ત નુઃ સચા॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : યુવમ-જે અગ્નીષોમા-સમસ્ત મૂર્તિમાન પદાર્થોનો સંયોગ કરનારા અજિ અને વાયુ નઃ-અમને ઇમાનિ-એ હુવ્યા-દેવા-અને લેવા યોગ્ય પદાર્થોનું જુજોષતમ-વારંવાર સેવન કરે છે, તેઓ સચા-યજ્ઞનો વિશેષ વિચાર કરનારા નઃ-અમને ઉપ, આ, યાતમ-સારી રીતે મળે છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જ્યારે યજ્ઞથી સુગંધિત આદિ દ્રવ્યયુક્ત અજિ, વાયુ સર્વ પદાર્થની સમીપ મળીને તેમાં સ્પર્શ કરે છે; ત્યારે સર્વની પુષ્ટિ થાય છે. (૧૧)

અગ્નીષોમા પિપૃતમર્વતો નુ આ પ્યાયન્તામુસ્ત્રિયા હુવ્યસૂદઃ ।

અસ્મે બલાનિ મુઘવત્સુ ધત્તં કૃણુતં નો અધ્વરં શ્રુચ્છિમન્તમ् ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે રાજા-પ્રજાના પુરુષો ! તમે અગ્નીષોમા-પાલનને માટે અજિ અને વાયુની સમાન નઃ-અમારા અર્વતઃ-ધોડાઓનું પિપૃતમ-પાલન કરો, જેમ હુવ્યસૂદઃ-દૂધ, દહીં આદિ પદાર્થોને આપનારી ઉસ્ત્રિયા:-ગાયો આ, પ્યાયન્તમ-પુષ્ટ થાય છે, તેમ નઃ-અમને શ્રુચ્છિમન્તમ-શીંગ બહુજ સુખને માટે અધ્વરમ-વ્યવહારરૂપી યજ્ઞને મુઘવત્સુ-પ્રશંસિત ધનયુક્ત સ્થાન, વ્યવહાર વા વિદ્ધાનોમાં કૃણુતમ-પ્રકટ કરો, અસ્મે-અમારા માટે બલાનિ-બળોને ધત્તમ-ધારણ કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : વાયુ અને વિદ્યુત વિના કોઈના બળ અને પુષ્ટિ થતાં નથી, તેથી સુવિસ્તારપૂર્વક અનો કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૧૨)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુ અને વિદ્યુતના ગુણોનું વર્ણન કરવાથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૭)

સૂક્ત-૬૪

દૃમં સ્તોમુમહેતે જાતવૈદસે રથમિવુ સં મહેમા મનીષયા ।

ભુદ્રા હિ નુઃ પ્રમતિરસ્ય સુંસદ્યગનૈ સુખ્યે મા રિષામા વુયં તવુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-વિદ્યાદિ ગુણોથી વિષ્યાત વિદ્ધાન ! જેમ વયમ-અમે મનીષયા-વિદ્ધા, કિયા અને શિક્ષાથી ઉત્પન્ન થયેલ બુદ્ધિ અહેતે-યોગ્ય જાતવૈદસે-જે ઉત્પન્ન થયેલ જગતના પદાર્થોને જાણો

૭

વा-ઉત્પન્ન થયેલ કાર્યરૂપ દ્રવ્યોમાં વિદ્યમાન તે વિદ્વાનને માટે રથમિવ-જેમ વિહાર કરાવનાર વિમાન આદિ યાનને, તેમ ઇમમ्-કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત એ સ્તોમમ्-ગુણ કીર્તનને સંમહેમ-પ્રશંસિત કરે; વા અસ્ય-એ તવ-આપના સંખ્યે-મિત્રતાને માટે સંસદિ-જેમાં વિદ્વાન સ્થિત થાય છે, તે સભામાં નઃ-અમારી ભદ્રા:-કલ્યાણકારક પ્રમતિ:-પ્રબળ બુદ્ધિ છે, તેને હિ-જ મા, રિષામા-નષ્ટ ન કરો, તેમ આપ પણ નષ્ટ ન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ (લોકો) શિલ્પ વિદ્યાથી બનાવેલ વિમાન આદિ યાનોને સમ્યક્ સિદ્ધ કરીને મિત્રોનો સત્કાર કરે, તેમ જ પુરુષાર્થથી વિદ્વાનોનો સત્કાર કરે.

જ્યારે-જ્યારે સભાસદ સભામાં બેસો, ત્યારે ત્યારે હઠ અને દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરીને સર્વના કલ્યાણકારી કાર્યોનો ત્યાગ ન કરે.

જે-જે અજિ આદિ પદાર્થોમાં વિજ્ઞાન છે, તેને સર્વની સાથે મિત્રભાવથી વર્તીને સર્વને બતાવે. તેના વિના મનુષ્યોનું હિત સંભવ નથી. (૧)

યસ્મૈ ત્વમાયજસે સ સાધત્યનુર્વા ક્ષેત્રિ દર્ધતે સુવીર્યમ्।

સ તૂતાવ નैન્મશનોત્યંહતિરગને સુખ્યે મા રિષામા વ્યં તવે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે અને-સર્વ વિદ્યાના વિશેષ જ્ઞાતા વિજ્ઞાન ! અનર્વા-ઘોડાઓ વિના અજિ આદિથી ચલાવેલ વિમાન આદિ યાનની સમાન ત્વમ्-આપ યસ્મૈ-જે આયજસે-સર્વથા સુખદાયક જીવને માટે રક્ષાને સાધતિ-સિદ્ધ કરો છો, સઃ-તે સુવીર્યમ्-જે મિત્રોના કામમાં સર્વોત્તમ પરાક્રમ છે, તેને દર્ધતે-ધારણ કરે છે અને તે તૂતાવ-તેની વૃદ્ધિ કરે છે, એનમ्-એ ઉત્તમ ગુણયુક્ત પુરુષને અંહતિ:-દરિદ્રતા ન, અશનોત્તિ-પ્રાપ્ત થતી નથી, સઃ-તે ક્ષેત્રિ-સુખમાં રહે છે, એમ તવ-આપના સંખ્યે-મિત્રભાવમાં વ્યમ्-અમે મા, રિષામ-દુઃખી ન થઈએ. (૨)

ભાવાર્થ : જે લોકો વિદ્વાનોની સભામાં અથવા અજિ વિદ્યામાં મિત્રતાનું આચરણ કરે છે, તેઓ શરીર અને આત્માના પૂર્ણ બળને પ્રાપ્ત કરીને તથા સુખ સંપન્ન બનીને નિવાસ કરે છે, અન્ય નહિ. (૨)

શકેમ ત્વ સુમિધી સાધયા ધિયુસ્ત્વે દેવા હુવિરદુન્ત્યાહુતમ्।

ત્વમાદિત્યાઁ આ વહુ તાન્ હ્યુંશ્મસ્યાને સુખ્યે મા રિષામા વ્યં તવે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અને-સર્વ વિદ્યાઓમાં કુશળ સભાધ્યક્ષ ! વ્યમ्-અમે ત્વા-આપનો આશ્રય લઈને સમિધમ्-જેથી સમ્યક્ પ્રકાશ થાય છે, તે ક્રિયાને કરી શકેમ-શકીએ. ત્વમ्-આપ અમારી ધિયઃ-

ऋગ્વેદભાષ્ય

૩૬૬

સૂક્ત-૬૪

બુદ્ધિ અને કર્માને સાધ્ય-સિદ્ધ કરો. ત્વે-તમારા હૃયાતીમા આપના દેવઃ-વિદ્વાનો આહૃતમ्-સારી રીતે સ્વીકાર કરેલ હવિઃ-ખાવા યોગ્ય અન્નનું અદન્તિ-ભોજન કરે છે, તેથી આપ આદિત્યાન्- અડતાલીસ વર્ષ બ્રહ્મચર્યને પૂરા કરેલ બ્રહ્મચારિયોને આ, વહ-પ્રાપ્ત કરો, તાન्-તેઓને હિ-જ અમે ઉશ્મસિ-ચાહીએ છીએ એવા તવ-આપના સખ્યે-મિત્ર ભાવમાં મા, રિષામ-દુઃખી ન થઈએ. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો વિદ્વાનોના સંગનો આશ્રય કરીને વિદ્યા અને અજિન-સંબંધી કાર્યોને સિદ્ધ કરવા માટે સહનશીલતા ધારણ કરે છે, તેઓ બુદ્ધિમાન અને કિયાશીલ બનીને સુખી થાય છે. (૩)

ભરામુદ્ધમં કૃણવામા હુવીંષિ તે ચ્રિતયન્તઃ પર્વણાપર્વણ વ્યમ्।

જીવાતવે પ્રતુરં સાધ્યા ધિયોઽગને સુખ્યે મા રિષામા વ્યં તવ॥૪॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્વાન् ! પર્વણાપર્વણ-સંપૂર્ણ સાધનોથી ચિત્તયન્તઃ-ગુણોને ચૂંટીને વ્યમ-અમે તે-આપને માટે વા એ અજિનને માટે હર્વીષિ-યજને યોગ્ય જે પદાર્થ છે તેને સારી રીતે કૃણવામ-કરીએ અને ઇધમ્-ઈધન =બળતણ ભરામ-લાવીએ. આપ જીવાતવે-અમારા જીવનને માટે ધિયઃ-ઉત્તમ બુદ્ધિ વા કર્માને પ્રતરમ्-અતિ શ્રેષ્ઠતા જેમ થાય તેમ સાધ્ય-સિદ્ધ કરો. એમ તવ-આપના વા એ ભૌતિક અજિનના સખ્યે-મિત્ર ભાવમાં વ્યમ-અમે મા, રિષામ-દુઃખી ન થઈએ. (૪)

ભાવાર્થ : સેના, સભા અને પ્રજામાં રહેલ પુરુષોને જે સજીજનને કારણે બુદ્ધિ અને પુરુષાર્થ વધે, તેને માટે સર્વ સાધનો-ઉપકરણોને સિદ્ધ કરવા જોઈએ અને તેઓની સાથે મિત્રતાનો કદી પણ ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. (૪)

વિશાં ગોપા અસ્ય ચરન્તિ જુન્તવો દ્વિપચ્ય યદુત ચતુર્ષ્વદ્વક્તુભિઃ।

ચિત્રઃ પ્રકેત ઉષસો મુહ્યાં અસ્યાનૈ સુખ્યે મા રિષામા વ્યં તવ॥૫॥

પદાર્થ : હે અને-ઉત્તમ સુખોના વિજ્ઞાપક સભા આદિ કાર્યોના અધ્યક્ષ ! આપના રાજ્યમાં વા ઉત્તમ સુખોનું વિજ્ઞાન કરાવનારા અસ્ય-એ જગદીશ્વરની સૃષ્ટિમાં વિશામ-પ્રજાજનના યત्-જે ગોપા:-પાવક ગુણ વા જનતવઃ-મનુષ્ય ચરન્તિ-વિચરે છે; વા અક્તુભિઃ-પ્રસિદ્ધ કર્મ, પ્રસિદ્ધ માર્ગ અને પ્રસિદ્ધ રાત્રીઓની સાથે ઉષસ:-દિવસોને પ્રાપ્ત થાય છે; વા જે દ્વિપત્-બે પગા જીવ ચ-વા પગડીન સર્પ આદિ જત-અને ચતુર્ષ્વત્-ચોપગા પશુ આદિ વિચરે છે તથા જે ચિત્રઃ-અદ્ભુત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવયુક્ત પ્રકેતઃ-સર્વ વસ્તુઓના જ્ઞાતા જગદીશ્વર વા સભાધ્યક્ષ આપ મહાન्-સર્વોત્તમ અસ્તિ-છો, તે તવ-આપના સખ્યે-મિત્ર ભાવથી વ્યમ-અમે મા, રિષામ-કદી બેચેન ન થઈએ. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે પરમેશ્વરની અથવા સભાપતિ વિદ્વાનના મહિમાથી કાર્ય જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય થાય છે, તેની મિત્રતામાં કદી વિઘ્ન ન કરવું જોઈએ. (૫)

ત્વમદ્વયુરુત હોતાસિ પૂર્વઃ પ્રશાસ્તા પોતા જુનુષા પુરોહિતઃ।

विश्वा विद्वाँ आत्मिज्या धीर पुष्यस्यग्ने सुख्ये मा रिषामा वृयं तव॥६॥

पदार्थ : हे धीर-धारणा आहि गुणयुक्त अग्ने-उतम शान दाता परमेश्वर वा सभाध्यक्ष ! जे कारणे पूर्वः-पूर्व महाशयोने माटे अने चाहेल अधर्व्युः-यशना यथोक्त व्यवहारने युक्त वर्तनार अने चाहनार होता-देनार, लेनार प्रशास्ता-धर्म, श्रेष्ठ शिक्षा अने उपदेशथी प्रचार करनारा पोता-पवित्र अने भीजाओने पवित्र करनारा पुरोहितः-हित प्रसिद्ध करनारा तथा विद्वान्-यथावत् शाता त्वम्-आप असि-छो; उत्त-अने जनुषा-उत्पन्न थयेल जगतनी साथे विश्वा-समस्त आत्मिज्या-ऋत्विजोना गुण प्रकाशक कामोने पुष्यसि-देढ करो छो अने करावो छो, ऐथी तव-आपना सख्ये-मित्रभावमां वयम्-अमे मा, रिषाम्-कठी दुःखी न थईये. (६)

भावार्थ : सर्वना अधिष्ठाता परमेश्वर अथवा विद्वानो विना संसारनां पालन आहि कर्मा संभव नव्ही, तेथी मनुष्यांमध्ये ते (ईश्वर)नी दिवस-रात उपासना अने ए (विद्वानो)नी संगति करीने सुखी बनवूं शेईये. (६)

यो विश्वतः सुप्रतीकः सुदृढङ्गसि दूरे चित्सन्तद्विदिवाति रोचसे ।

रात्र्याश्चिदन्धो अति देव पश्यस्यग्ने सुख्ये मा रिषामा वृयं तव॥७॥

पदार्थ : हे देव-सत्य प्रकाशक अने अग्ने-समस्त शान प्रदाता सभाध्यक्ष ! जेम यः-जे सद्ग-समान ज्ञेनार त्वम्-आप सुप्रतीकः-उतम प्रतीति करावनार असि-छो; वा भूर्तमान पदार्थोने प्रकाशित करनार दूरे, चित्-दूरमां ज सन्-प्रकट थनार सूर्यरूपथी जेम तडिदिव-विद्युत् यमके छे तेम विश्वतः-सर्वत्रथी अति-अत्यंत रोचसे-प्रकाशो छो, के ज्ञेना विना रात्र्या:-रात्रिमां अन्धः; चित्-आंधणानी समान अति, पश्यसि-अत्यंत देखो-देखाऊ छो, ते अग्निना वा तव-आपना सख्ये-मित्रभावमां वयम्-अमे मा, रिषाम्-कठी प्रीति रहित न थईये. (७)

भावार्थ : दूर स्थित पश्य सभाध्यक्ष न्याय व्यवस्थाना-प्रकाशथी-जेम विद्यात् अथवा सूर्य पोताना प्रकाशथी मूर्त द्रव्यांमध्ये नेत्रे प्रकाशित करे छे-तेम गुणालीन प्राणीओने प्रकाशित करे छे. तेनी साथे कया विद्वानने मित्रता न करवी शेईये, परंतु सर्वथे करवी शेईये. (७)

पूर्वो देवा भवतु सुन्वतो रथोऽस्माकुं शंसो अ॒भ्यस्तु दूद्यः ।

तदा जानीतोत् पुष्यता वचोऽग्ने सुख्ये मा रिषामा वृयं तव॥८॥

पदार्थ : हे देवा:-विद्वानो ! तमे जेथी अस्माकम्-अमे जे शिल्प विद्याना जिज्ञासुओ छीये तेनुं पूर्वः-प्रथम सुभ करनारा रथः-विभानाहि यान दूद्यः-जेने अधिकार नव्ही तेने दुःखपूर्वक विचारवा योऽय भवतु-छो तथा उक्त गुणवाणो २थ शंसः-प्रशंसनीय अभि-आगण अस्तु-छो, तत्-ते विद्या अने उत्तम शिक्षाथी युक्त वचः-वचनथी आ, जानीत-आज्ञा आपो उत्त-अने तेनाथी आप पुष्यत-पुष्ट थाओ तथा अमने पुष्ट करो.

સૂક્ત-૬૪

હે અને-ઉત્તમ શિલ્પ વિદ્યાના જ્ઞાતા પરમ પ્રવીણ ! સુન્વતઃ-સુખથી અભિસિક્ત કરીને તવ-આપના વા એ ભૌતિક અગ્નિની સંખ્યે-મિત્રતામાં વયમ-અમે મા, રિષામ-કદી દુઃખી ન થઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : હે વિદ્યાનો ! જે રીતે મનુષ્યોમાં આત્મવિદ્યા, શિલ્પવિદ્યા અને વ્યવહારવિદ્યા પ્રકાશિત થઈને સુખની વૃદ્ધિ થાય, તેવા તમે પ્રયત્નો કરો. (૮)

વૃધ્યદુઃશંસાં અપ દૂઢ્યો જહિ દૂરે વા યે અન્તિ વા કે ચિદુત્રિણઃ ।

અથા યુજ્ઞાય ગૃણતે સુગં કૃધ્યગનૈ સુખ્યે મા રિષામા વુયં તવ ॥૯॥

પદાર્થ : હે સભા, સેના, શાલા આદિના અધ્યક્ષ વિદ્યાન્ ! આપ જેમ દૂઢ્યઃ-દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા અને દુઃશંસાન-જેની દુઃખ આપનારી શિખામણ છે, તે ડાંકુ આદિ અત્રિણઃ-શત્રુજનોને વધ્યૈ:-તાડનાઓથી અપ, જહિ-અપધાત્ર અર્થાત્ દુર્ગતિથી દુઃખ આપો અને શરીર વા-વા આત્મભાવથી દૂર-દૂર વા-અથવા અન્તિ-સમીપમાં ચે-જે કેચિત્-કોઈ અધર્મી શત્રુ રહેલ હોય તેને અપિ-પણ સુશિક્ષા વા પ્રબળ તાડનાઓથી સીધા કરો, એમ કરીને અથ-પશ્ચાત્ યજ્ઞાય-કિયામય યજ્ઞને માટે ગૃણતે-વિદ્યાની પ્રશંસા કરીને પુરુષને યોગ્ય સુગમ-જે કામમાં વિદ્યા પહોંચે છે તેને કૃધ્ય-કરો, એ કારણે એવા સમર્થ તવ-આપની સંખ્યે-મિત્રતામાં વયમ-અમે મા, રિષામ-દુઃખ ન પામીએ. (૯)

ભાવાર્થ : સભા આદિના અધ્યક્ષ આદિએ પ્રયત્નપૂર્વક પ્રજામાંથી દુષ્ટ ઉપદેશ તથા દુષ્ટ પઠન-પાઠન આદિ કર્માનું નિવારણ કરીને દુરસ્થ તથા સમીપસ્થ મનુષ્યોને મિત્ર સમાન માનીને, સર્વ રીતે વિરોધ રહિત રાખવા જોઈએ. જેથી પરસ્પર નિશ્ચલ આનંદની વૃદ્ધિ થાય. (૯)

યદયુક્થા અરુષા રોહિતા રથે વાતજૂતા વૃષભસ્યૈવ તે રખઃ ।

આદિન્વસિ વુનિનો ધૂમકેતુનાગનૈ સુખ્યે મા રિષામા વુયં તવ ॥૧૦॥

પદાર્થ : અને-સમસ્ત શિલ્પ વ્યવહારનું જ્ઞાન આપનાર કિયાચતુર વિદ્યાન્ ! જે કારણે આપ યત-જે તે-આપના વા એ અગ્નિના વૃષભસ્યૈવ-પદાર્થોને લઈ જનારા બળવાન બળદની સમાન વા વાતજૂતા-પવન સમાન વેગવાન અસ્થા-સરળ સ્વભાવ રોહિતા-દઢ બળ આદિથી યુક્ત ઘોડાઓ રથે-વિમાનાદિ યાનોમાં જોડવા યોગ્ય છે, તેને અયુક્થા:-જોડવામાં આવે છે વા એ ભૌતિક અગ્નિ જોડવામાં આવે છે, તે રથની નીકળેલ જે રખઃ-શબ્દ =ધ્વનિ તેની સાથે રહેલ ધૂમકેતુના-જેમાં ધૂમાડાની પતાકા છે, તે રથથી સર્વ વ્યવહારોથી ઇન્વસિ-વ્યાપ્ત થાઓ છો વા એ ભૌતિક અગ્નિ ઉક્ત રીતે વ્યવહારોમાં વ્યાપ્ત થાય છે, તેથી આત્ર-પશ્ચાત્ વનિનઃ-જેનો સમ્યકુ વિભાગ વા સૂર્ય કિરણોનો સંબંધ છે તવ-તે આપના વા જે ભૌતિક અગ્નિને કિરણોનો સંબંધ છે તેની સંખ્યે-મિત્રતામાં વયમ-અમે મા, રિષામ-પીડિત ન થઈએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેથી શિલ્પી અને ભૌતિક સર્વ હિતકારી કાર્યોને સિદ્ધ કરી શકે છે, તેથી વિમાન આદિ યાનોની સુંભાવના કરવી યોગ્ય છે. (૧૦)

अथ स्वनादुत बिभ्युः पत्रिणों द्रप्सा यत्ते यवसादो व्यस्थिरन् ।
सुगं तत्ते तावकेभ्यो रथेभ्योऽनै सुख्ये मा रिषामा वृयं तव ॥ ११ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-समस्त विज्ञान दाता शिल्पीन् ! यत्-ज्यारे ते-तमारा यवसादः-अन्नादि पदार्थोने खानाराओ द्रप्साः-हर्षयुक्त सेवक वा ज्वाणा आदि गुण सुगम्-ते भार्ग के जेमां सुभपूर्वक ज्ञाय छे वि-अनेक प्रकारथी अस्थिरन्-स्थिर थाय. तत्-त्यारे ते-आपना वा ए भौतिक अग्निना तावकेभ्यः-जे आपना वा ए अग्निना सिद्ध करेल २६ छे, ते रथेभ्यः-विमान आदि २८ोनी पत्रिणः-पक्षीओ समान शत्रु बिभ्युः-भय पामे अध-तदनन्तर उत्-अेक निश्चयनी साथे ४ ते २८ोना स्वनात्-शब्दथी पक्षीओनी समान भय पामेल शत्रु विलय पामे छे, अम तव-आपनी वा अग्निना सुख्ये-मित्रभावमां वयम्-अमे मा, रिषाम-अप्रसन्न न थईअ. (११)

भावार्थ : मनुष्योना द्वारा ज्यारे आग्नेय अस्त्रो अने विमान आदि यानोथी युक्त सेनाओनुं निर्माण करीने, शत्रु विजयने भाटे वेगपूर्वक जैर्ने शत्राङ्गोना प्रहारथी तथा हर्षयुक्त तुमुल शब्दोथी शत्रुओनी साथे युद्ध करवामां आवे छे, त्यारे निश्चित विजय थाय छे, अम आणवुं जोईअ. आ प्रकारनो स्थायी विजय निश्चयथी विद्वानोना विरोधीओनी तथा अग्नि आदिनी विद्याथी रहित लोकोथी कटी थई शक्तो नथी. तेथी आ कार्यने सदा करवुं जोईअ. (११)

अयं मित्रस्य वरुणस्य धायसेऽव्यातां मुरुतां हेळो अद्भुतः ।

मृडा सु नो भूत्वेषां मनः पुनरग्नै सुख्ये मा रिषामा वृयं तव ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-समस्त ज्ञान दाता सभा आदिना अधिपति ! जे कारणे आपने मित्रस्य-मित्र वा वरुणस्य-श्रेष्ठना धायसे-धारणा वा संतोषने भाटे जे अयम्-अे प्रत्यक्ष अव्याताम्-धर्म विरोधी मस्ताम्-मरवा-ज्ञववाचाणा भनुष्योना अद्भुतः-हेळः-अनादर करेल ५ तेथी एषाम्-अे नः-अमारा मनः-मनने पुनः-वारंवार सुमृड-सारी रीते आनंदित करो अम भूत्-थाओ. अथी तव-तमारा सुख्ये-मित्रभावमां वयम्-अमे मा, रिषाम-बेयेन न थईअ. (१२)

भावार्थ : मनुष्योअ सभापतिना जे ‘श्रेष्ठोनुं पालन अने हुष्टोनुं ताडन’ (३५ कर्म छ) तेने आशीने, सदा ते रीते आचरण करवुं जोईअ. (१२)

देवो देवानामसि मित्रो अद्भुतो वसुर्वसूनामसि चारुरध्वरे ।

शर्मन्त्याम् तव सुप्रथस्तुमेऽनै सुख्ये मा रिषामा वृयं तव ॥ १३ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-जगदीश्वर वा विद्वान् ! जे कारणे आप अध्वरे-न छोडवा योग्य उपासना रूपी यज्ञ वा संग्राममां देवानाम्-दिव्यगुणोथी परिपूर्ण वा दिव्यगुणयुक्त पदार्थोमां देवः-दिव्य गुण संपन्न अद्भुतः-आश्रयरूप गुण, कर्म अने स्वभावथी युक्त चारु-अत्यंत श्रेष्ठ मित्रः-अत्यंत सुभद्रायक अने समस्त दुःख विनाशक असि-छो, तथा वसूनाम्-वसवा अने वसावनार भनुष्योमां वसुः-वसनार अहगद्विनाश्य

સૂક્ત-૬૪

અને વસાવનાર અસિ-છો. એ કારણે તવ-આપના સપ્રથસ્તમે-સારી રીતે વિસ્તૃત ગુણ, કર્મ, સ્વભાવની સાથે વિદ્યમાન શર્મન-સુખમાં વયમ-અમે સારી રીતે નિશ્ચિત સ્યામ-રહીએ અને તવ-આપના સખ્યે-મિત્રભાવમાં કદી મા, રિષામ-બેચેન ન થઈએ. (૧૩)

ભાવાર્થ : પરમેશ્વર અને વિદ્બાનોની સુખકારિકી મિત્રતા સારી રીતે સ્થિર હોતી નથી (?) તેથી એમાં અમારે મનુષ્યોએ સુસ્થિર બુદ્ધિની સાથે પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. (૧૩)

તત્તે ભુદ્રં યત્સમિદ્ધઃ સ્વે દમે સોમાહુતો જરસે મૃદ્યુયત્તમઃ ।

દધાસિ રત્નં દ્રવિણં ચ દુશુષેજનૈ સુખ્યે મા રિષામા વ્યું તવ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે અને-સમસ્ત વિજ્ઞાન પ્રદાતા ઈશ્વર વા વિદ્બાન ! યત-જે કારણે સ્વે-પોતાના દમે-દમન કરેલા સંસારમાં સમિદ્ધઃ-સમ્યક્ પ્રકાશિત સોમાહુતઃ-તથા ઐશ્વર્યકારક ગુણ અને પદાર્થોથી વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલ અગ્નિની સમાન મુદ્યત્તમઃ-અત્યંત સુખદાયક આપ સર્વ વિદ્બાનોથી જરસે-અર્યન-પૂજનને પ્રાપ્ત થાઓ છો વા દાશુષે-ઉત્તમ સ્વભાવના કારણે પોતાનાં વર્તનથી મનુષ્યને માટે રલમ-અતિ રમણીય દ્રવિણમ-ચક્કવર્તી રાજ્ય આદિ કાર્યોમાં સિદ્ધ ધન ચ-અને વિજ્ઞા આદિ શ્રેષ્ઠ ગુણોને દધાસિ-ધારણ કરો છો, તત-એ કારણે એવા તે-આપના ભદ્રમ-સુખકારક સ્વભાવને વયમ-અમે કદી મા, રિષામ-ભૂલીયે નહિ પરંતુ તવ-આપની સખ્યે-મિત્રતામાં સારી રીતે સ્થિર રહીએ. (૧૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, સૂષ્ટિકમ અને પ્રમાણોથી સત્પુરુષોનાં, ઈશ્વરનાં અને વિદ્બાનોનાં કર્મ તથા સ્વભાવને ધારણ કરીને તથા સર્વ પ્રાણીઓની મિત્રતા કરીને સદા વિજ્ઞા, ધર્મ અને શિક્ષાની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. (૧૪)

યસ્મૈ ત્વં સુદ્રવિણો દદાશોઽનાગાસ્ત્વમદિતે સુર્વતાતા ।

યં ભુદ્રેણ શવસા ચોદ્યાસિ પ્રજાવતા રાધસા તે સ્યામ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે સુદ્રવિણ:-સર્વોત્તમ ધનના પ્રદાતા અને અદિતે-વિનાશ રહિત જગદીશ્વર વા વિદ્બાન ! જે કારણે ત્વમ-આપ સર્વતાતા-સમસ્ત વ્યવહારમાં યસ્મૈ-જે મનુષ્યને માટે અનાગાસ્ત્વમ-નિરપરાધતાને દદાશ:-આપો છો તથા યમ-જે મનુષ્યને ભદ્રેણ-સુખકારક શવસા-શારીરિક અને આત્મિક બળ તથા પ્રજાવતા-જેમાં પ્રશંસિત પુત્ર આદિ છે, તે રાધસા-વિજ્ઞા, સુવર્ણ આદિ ધનથી યુક્ત કરીને સમ્યક વ્યવહારમાં ચોદ્યાસિ-પ્રેરિત કરો છો, તેથી આપની વા વિદ્બાનોની શિક્ષામાં વર્તમાન જે અમે અનેક પ્રકારથી યત્ન કરીએ તે-તે અમે આ કાળમાં સ્થિર સ્યામ-થઈએ. (૧૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યમાં અનતર્યામી ઈશ્વર પાપ ન કરવાના ભાવને પ્રકાશિત કરે છે, તે મનુષ્ય વિદ્બાનોના સંગથી પ્રેમ કરવાવાળો બનીને સર્વ પ્રકારના ધન તથા શુભ ગુણોને પ્રાપ્ત કરીને સદા સુખી થાય છે, તેથી એ કાર્યને અમે પણ નિત્ય કરીએ. (૧૫)

સ ત્વમાંને સૌભગ્યત્વસ્ય વિદ્બાનસ્માકુમાયુઃ પ્ર તિરેહ દૈવ ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदिति: सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १६ ॥

पदार्थ : હે દેવ-સર્વેએ કામના કરવા યોગ્ય અને-જીવન અને ઐશ્વર્ય પ્રદાતા જગઠીશ્વર ! જે ત્વમ्-આપે ઉત્પન્ન કરેલ વા રોગ મુક્તિની ઓષ્ઠધિ આપનારા વિદ્વાન જે આપે ભતાવેલ મિત્ર:-પ્રાણ, વર્ણા:-ઉદાન, અદિતિ:-ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થો, સિન્ધુ:-સમુદ્ર, પृથિવી-ભૂમિ ઉત-અને દ્યૌ:-વિદ્યુતનો પ્રકાશ છે; તે નઃ-અમારી મામહન્તામ्-ઉન્નતિનું કારણ બને તત्-અને તે સર્વ વૃત્તાન્ત અસ્માકમ्-અમને સૌભગ્યત્વસ્ય-સર્વોત્તમ ઐશ્વર્યો આપવામાં આયુ:-જીવન વા જ્ઞાન છે, ઇહ-આ કાર્યરૂપ જગતમાં સઃ-તે વિદ્વાન्-સમસ્ત વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરાવનાર જગઠીશ્વર આપ વા પ્રમાણપૂર્વક વિદ્યા દાતા વિદ્વાન તમે બન્ને પ્રતિર-સમ્યક્ રીતે દુઃખોથી તારો. (૧૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પરમેશ્વર અને વિદ્વાનોના આશ્રયથી પદાર્થવિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને, આ સંસારમાં જોભાગ્ય અને આયુની પ્રયત્નપૂર્વક વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, સભાધ્યક્ષ અને અજિનના ગુણોનું વર્ણન છે, જેથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૪)

સૂક્તા-૮૫

દ્વે વિરુદ્ધે ચરતુઃ સ્વર્થેં અન્યાન્યા વૃત્તમુપ્ ધાપયેતે ।

હરિરન્યસ્યાં ભવતિ સ્વધાવાञ્છુક્રો અન્યસ્યાં દદૃશે સુવર્ચા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! જે વિસ્ત્રે-પ્રકાશ અને અંધકારના પૃથક્-પૃથક્ રૂપ તથા સ્વર્થે-ઉત્તમ પ્રયોજનવાળા દ્વે-બે = રાત અને દિવસ પરસ્પર ચરત:-વર્તાવ કરીને તથા અન્યાન્યા-પરસ્પર વત્તમાં-ઉત્પન્ન થયેલ સંસારનું ઉપધાપયેતે-ભોજન-પાન કરાવે છે. અન્યસ્યામ्-દિવસથી અન્ય રાતમાં સ્વધાવાન्-જે પોતાના ગુણથી ધારણ કરવામાં આવે છે, તે ઔષ્ઠધિ આદિ પદાર્થોનો રસ જેમાં રહેલ છે એવા હરિ:-ઉષ્ણતા આદિ પદાર્થોનું નિવારણ કરનાર ચંદ્રમા ભવતિ-પ્રકટ થાય છે; વા અન્યસ્યામ्-રાતથી અન્ય દિવસ થનારી વેળામાં શુક્ર:-આતપવાન સુવર્ચા:-સમ્યક્ પ્રકાશક સૂર્ય દદૃશે-જોવામાં આવે છે તે રાત અને દિવસ સર્વદા વર્તમાન છે, એને રેખા ગણિત આદિ ગણિત વિદ્યાથી જાણીને તેનો મધ્યમાં ઉપયોગ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : દિવસ અને રાત કદી સમાપ્ત થતા નથી, પરંતુ બીજા દેશમાં સદા વર્તમાન રહે છે. જે કાર્ય રાતે કરવા યોગ્ય તથા જે દિવસમાં (કરવા યોગ્ય) હો., તેને આગસ રહિત ભાવથી કરીને મનુષ્યોએ સમસ્ત કાર્યો સિક્ષ કરવા જોઈએ. (૧)

દશેમં ત્વષ્ટુર્જનયન્ત ગર્ભમતન્દ્રાસો યુવતયો વિભૃત્રમ् ।
તિગ્માનીકું સ્વયંશસું જનેષુ વિરોચ્માનું પરિ ષીં નયન્તિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે અતન્દ્રાસઃ-જે એક નિયમથી સાથે રહેવાથી આગસ રહિત આદિ ગુણોથી યુક્ત યુવતયઃ-યુવાન સ્ત્રીઓની સમાન પરસ્પર સાથે મળતા અથવા ન મળવાથી સર્વ ક્યારેક અજર, અમર રહેનારી દશ-દશ દિશાઓ ત્વષ્ટુઃ-વિદ્યુત્ વા વાયુના ઇમમ-એ પ્રત્યક્ષ અહોરાત્ર-દિવસરાતથી પ્રસિદ્ધ ગર્ભમ-સમસ્ત વ્યવહારના કારણરૂપ વિભૃત્રમ-જે અનેક પ્રકારોની કિયાઓને ધારણ કરેલ તિગ્માનીકમ-જેમાં અત્યંત તીક્ષ્ણ સેનાજન વિદ્યમાન જે જનેષુ-ગણિત વિદ્યાના જાણનારા મનુષ્યોમાં વિરોચ્માનમ-અનેક રીતે પ્રકાશમાન સ્વયંશસમ-અનેક ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને પ્રશંસાયુક્ત સીમ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય તે દિવસ અને રાતના વ્યવહારને જન્યન્ત-ઉત્પન્ન કરે અને પરિ-સર્વત્રથી નયન્તિ-સ્વીકાર કરે છે, તેને તમે જાણો. (૨)

ભાવાર્થ : નિશ્ચિત દેશ અને કાળથી રહિત, વ્યાપક સ્વરૂપવાળી, પૂર્વ આદિ ક્રમથી ઉત્પન્ન થનારી અને સર્વ વ્યવહારોને સિદ્ધ કરનારી દશ દિશાઓ છે, તેનાથી મનુષ્યોએ નિયત વ્યવહારોને સિદ્ધ કરવા જોઈએ. આ વિષયમાં કોઈએ વિરુદ્ધ વ્યવહાર ન કરવો જોઈએ. (૨)

ત્રીણિ જાના પરિ ભૂષન્ત્યસ્ય સમુદ્ર એકં દિવ્યેક્માસ્પુ ।
પૂર્વમનુ પ્ર દિશં પાર્થીવાનામૃતૂન્પ્રશાસુદ્વિ દધાવનુછુ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે ગણિત વિદ્યાવિદ્ મનુષ્યો ! જે દિવસ અને રાત પૂર્વમ-પૂર્વ પ્ર, દિશમ-પ્રદેશ જેનો મનુષ્ય ઉપદેશ કરે છે, તેને અનુષ્ટુ-તથા તેને અનુકૂળ પાર્થીવાનામ-પૃથિવી અને અન્તરિક્ષમાં વિદિત થયેલા પદાર્થોની મધ્ય ત્રહૂન-વસંત આદિ ઋતુઓને પ્રશાસત-પ્રેરણા કરતા અનુ-તદનન્તર તેનું વિ, દધૌ-વિધાન કરે છે, અસ્ય-એ દિવસ અને રાતનો એકમ-એક પગ દિવિ-સૂર્યમાંસ એક સમુદ્ર-સમુદ્રમાં અને એકમ-એક અસ્પુ-પ્રાણ આદિ વાયુઓમાં છે તથા એ દિવસ અને રાતના અંગ ત્રિણિ-ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના પૃથક્ ભાવથી ઉત્પન્ન જાના-મનુષ્યોમાં થતા વ્યવહારોને પરિ, ભૂષન્તિ-શોભિત કરે છે, એ સર્વને જાણો. (૩)

ભાવાર્થ : દિવસ-રાત આદિ (કાળના) અવયવોની સત્તા વિના ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળોનું થવું સંભવ નથી. તેના વિના કોઈ ઋતુનું થવું પણ સંભવ નથી.

સૂર્ય અને અન્તરિક્ષ સ્થિત વાયુની ગતિથી કાળના અવયવોનો જે સમૂહ પ્રસિદ્ધ છે, તે સર્વને આણીને, સર્વ મનુષ્યોએ વ્યવહારની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૩)

ક ઇમં વો નિણ્યમા ચિકેત વૃત્સો માતૃર્જન્યત સ્વધાભિઃ ।
બૃહીનાં ગભોঁ અપસામુપસ્થાન્મહાન્કવિર્નિશ્ચરતિ સ્વધાવાન् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે બૃહીનામ-અનેકો અન્તરિક્ષ અને ભૂમિ તથા દિશાઓ વા અપસામ-જલોના ઉપસ્થાત-

સમીપસ્થ વ્યવહારથી ગર્ભ:-સમ્યકું આચ્છાદન કરનાર-ઢાંકનાર સ્વધાવાન्-જેમાં પ્રશંસિત પોતાના અંગો વિદ્યમાન છે મહાન्-વ્યાપિ આદિ ગુણોથી યુક્ત વત્તઃ:-પરંતુ પોતાની વ્યાપિથી સર્વોપરિ સર્વને ઢાંકનાર વા કવિ:-અનુકમે દષ્ટિગત થનાર સમય નિ:-ચરતિ-નિરંતર ચાલી રહેલ છે અને સ્વધાભિ:-સૂર્ય વા ભૂમિની સાથે માતૃ:-માતા સમાન પાલન કરનારી રાત્રિઓને જનયત-પ્રકટ કરે છે ઇમમ्-આ નિણ્યમ-નિશ્ચયથી એક-સમાન રહેનાર સમયને ક:-કોણ મનુષ્ય આ, ચિકેત-સારી રીતે જાણી શકે ? વ:-એ સમયના અવયવો અર્થાત્ ક્ષણ, ઘડી, પ્રહર, દિવસ, રાત, માસ, વર્ષ આદિના સ્વરૂપને પણ કોણ જાણી શકે ? (૪)

ભાવાર્થ : મતુષ્યને, જેનો બોધ પરમ સૂક્ષ્મ છે, જે સમસ્ત કાળ વિભાગોને પ્રકટ કરે છે અને કર્માને વ્યાપ કરે છે (અથે જે) સર્વત્ર એક રસ (વિદ્યમાન) કાળ છે, તેને કોઈ નિપુણ વિદ્બાન જ જાણી શકે છે, સર્વ નહિ, અથ જાણવું જોઈએ. (૪)

આવિષ્ટ્યો વર્દ્ધતે ચારુરાસુ જિહ્નાનામુર્ધ્વઃ સ્વયશા ઉપસ્થે ।

ઉથે ત્વષ્ટુર્બિભ્યતુર્જયિમાનાત્પત્રતીચી સિંહં પ્રતિ જોષયેતે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મતુષ્યો ! તમે જે જાયમાનાત-પ્રસિદ્ધ ત્વષ્ટુ:-છેદક અર્થાત્ સર્વની અવધિ પૂરી કરનાર સમયથી ઉથે-બન્ને-દિવસ અને રાત બિભ્યતુ:-સર્વને ડરાવે છે વા જેથી પ્રતીચી-પશ્ચિમ દિશા પ્રકટ થાય છે વા ઉક્ત રાત્રિ-દિવસ સર્વ વ્યવહારોનું પ્રતિ, જોષયેતે-સેવન તથા જે સમય ઉપસ્થે-કામ કરનારાઓની સમીપ સ્વયશા:-પોતાની કીર્તિ અર્થાત્ પ્રશંસાને પ્રાપ્ત કરતા વા જિહ્નાનામ-કુટિલોથી ઊર્ધ્વઃ-ઉપર-ઉપર અર્થાત્ તેના શુભ કર્મોમાં વ્યતીત ન થતા આસુ-એ દિશાઓ વા પ્રજાજનોમાં ચારુ-સુંદર આવિષ્ટ્ય:- પ્રકટ થયેલ વ્યવહારોમાં પ્રસિદ્ધ વર્દ્ધતે-અને ઉન્નતિને પામે છે, તે સિંહમ-અમને-તમને સર્વના કાપનાર સમયને તમે યથાવત્-જાણો. (૫)

ભાવાર્થ : મતુષ્યોએ, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયથી ઉત્પન્ન થયેલ અજિન ઉપર જવાના સ્વભાવ વળો છે અને જે દિશા આદિમાં પ્રવિષ્ટ રહેવાના વૃદ્ધિ પામીને સૂર્યના રૂપથી દિશાઓનો બોધક છે, તે પણ કાળથી ઉત્પન્ન થઈને કાળથી નષ્ટ પામે છે, અથ જાણવું જોઈએ. (૫)

ઉથે ભુદ્રે જોષયેતે ન મેને ગાવો ન વાશા ઉપ તસ્થુરેવૈઃ ।

સ દક્ષાણાં દક્ષપતિર્બધૂવાઽજન્તિ યં દક્ષિણાતો હુવિર્ભિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ભુદ્રે-સુખપ્રદ ઉથે-રાત અને દિવસ બન્ને સેને-પ્રીતિ કરતી સ્ત્રીઓની ન-સમાન યમ-જે સમયનું જૌષયેતે-સેવન કરે છે, વાશા:-વાછરડાને ચાહતી ગાવ:-ગાયોની ન-સમાન સમયના અને અંગ અર્થાત્ મહિનાઓ, વર્ષ આદિ એવૈ:-સર્વ વ્યવહારને પ્રાપ્ત કરાવનારા ગુણોની સાથે ઉપતસ્થુ:-સમીપ થાય છે વા દક્ષિણાયન કાળના વિભાગથી હવિર્ભિ:-યજ્ઞ સ્ત્રોમણી કરીને જે સમયને વિદ્બાનજન અજ્જન્તિ-ચાહે છે સઃ:-તે દક્ષાણામ-વિદ્યા અને કિયાની કુશળતાઓમાં ચતુર વિદ્બાન અત્યુત્તમ પદાર્થોમાં દક્ષપતિ: વિદ્યા તથા ચતુરાઈને પાળનારા બધૂવ-થાય છે. (૬)

સૂક્ત-૬૫

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ રાત-દિવસ આદિ કાળના અવયવોનું સમ્યક્ સેવન કરવું જોઈએ. તેમાં ધર્માનુસાર યજ્ઞ કર્મ આદિ શ્રેષ્ઠ વ્યવહારો જ કરવા જોઈએ, અન્ય અધ્મ આદિ નહિ. (૬)

ઉદ્ઘંયમીતિ સવિતેવ બાહુ ઉભે સિચૌ યતતે ભીમ ત્રણ્ણન્।

ઉચ્છુક્રમલ્કમજતે સિમસ્માન્વા માતૃભ્યો વસના જહાતિ ॥૭॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે ભીમ:-ભયંકર ત્રણ્ણન્-સર્વને પ્રાપ્ત થતો કાળ માતૃભ્યો:-માન કરનાર ક્ષણ આદિ પોતાના અવયવોથી સવિતેવ-જેમ સૂર્યલોક પોતાની આકર્ષણ શક્તિથી ભૂગોળ આદિ લોકોને ધારણ કરે છે, તેમ ઉદ્ઘંયમીતિ-વારંવાર નિયમમાં રાખે છે. બાહુ-બળ અને પરાક્રમ વા ઉભે-સૂર્ય અને પૃથિવી સિચૌ-વા વર્ષા દ્વારા સિંચનાર વાયુ અને અગ્નિને યતતે-વ્યવહારમાં લાવે છે તે કાળ અલ્કમ્-નિરંતર શુક્રમ્-પરાક્રમને સિમસ્માન્-સમસ્ત જગતથી ઉદ્-ઉપરની શ્રેષ્ઠીને અજતે-પહોંચાડે છે અને નવા-નવીન વસના-આચ્છાદનને જહાતિ-ધોડે છે, એ જાણો. (૭)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે કાળથી સૂર્ય આદિ જગત ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્ષણ આદિ દ્વારા સર્વને ઢાંકે છે, સર્વ નિયમોનો નિમિત્ત છે તથા સર્વ પદાર્થોની પ્રવૃત્તિનો આધાર છે, તેને જ્ઞાણીને તમારે ઠીક સમય પર કાર્યો કરવા જોઈએ. (૭)

ત્વેષં રૂપં કૃણુત ઉત્તરં યતસ્પૃજ્ઞવ્યાનઃ સદને ગોભિરુદ્ધિઃ ।

કુવિર્બુધં પરિ મર્મજ્યતે થીઃ સા દેવતાતા સમિતિર્બધૂવ ॥૮॥

પદાર્થ : મનુષ્યોએ યત-જે સંપૃઞ્ચાનઃ:-સમ્યક્ પરિયય કરતા-કરાવતા કવિ:-જેના કુમથી દર્શન થાય છે, તે સમય સદને-ધરમાં ગોભિઃ:-સૂર્યનાં કિરણો વા અદ્ધિઃ:-પ્રાણ આદિ વાયુઓથી ઉત્તરમ્-ઉત્પન્ન થનાર ત્વેષમ્-મનોહર બુધનમ્- પ્રાણ અને બળ સંબંધી વિજ્ઞાન અને સ્વ્યમ્-સ્વરૂપને કૃણુતે-કરે છે તથા જે થીઃ:-ઉત્તમ બુદ્ધિ વા કિયા પરિ-મર્મજ્યતે-સર્વ રીતે શુદ્ધ થાય છે સા-તે દેવતાતા-ઇશ્વર અને વિદ્વાનોની સાથે સમિતિઃ-વિશેષ જ્ઞાનની મર્યાદા બધૂવ-થાય છે, એ સમસ્ત ઉક્ત વ્યવહારને જ્ઞાણીને બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે. (૮)

ભાવાર્થ : કાળ વિના કાર્ય સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થઈને લીન થતું નથી. બ્રહ્મયર્ય આદિ કાળના સેવન વિના સમસ્ત શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી યુક્ત બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી. તેથી મનુષ્યોએ કાળના પરમ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને જ્ઞાણીને તેને વ્યર્� ન ગુમાવવો જોઈએ, પરંતુ આળસ ત્યાગીને સમયાનુસાર વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક કાર્યો સદા કરવા જોઈએ. (૮)

ઉરુ તે જ્રયઃ પર્યૈતિ બુધં વિરોચ્માનં મહિષસ્ય થામ ।

વિશ્વેભિરગને સ્વયશોભિરિદ્વોડદ્વૈભિઃ પાયુભિઃ પાહૃસ્માન ॥૯॥

પદાર્થ : હે અગ્ને-વિદ્વાન્ ! તે-આપના સંબંધથી જેમ સૂર્ય તેમઙ્દ્વિઃ:-પ્રકાશમાન થયેલ સમય

विश्वेभिः-समस्त स्वयशोभिः-पोताना प्रशंसित गुणा, कर्म अने स्वभावोथी **अदब्बेभिः**-वा कोईथी न मटी शके ऐवा **पायुभिः**-अनेक प्रकारना रक्षा आदि व्यवहारोथी युक्त **विरोचमानम्**-विविध प्रकारथी प्रकाशमान **बुध्नम्**-प्रथमोक्त अन्तरिक्षने उरु-वा बहु ज ज्यः-जेथी आयु व्यतीत करे छे ते वृत्ताने वा **अस्मान्**-अमने तथा **महिषस्य**-महान लोकने धाम-स्थानान्तरने **पर्योति**-पर्यायथी प्राप्त थाय छे, तेम अमारी **पाहि**-रक्षा कर अने तेनी सेवा कर. (८)

भावार्थः : मनुष्योऽे आणवुं ओईओ, के व्यापक काण विना भूर्य आदि कार्य जगतनी वारंवार अवस्थिति थती नथी अने तेनाथी पृथक (२हीन) अमारा कोई पण काम संभव नथी. (८)

धन्वन्तत्स्रोतः कृणुते गातुमूर्मि शुक्रैरुर्मिभिरुभिं नक्षत्रिं क्षाम्।

विश्वां सनानि जठरेषु धत्तेऽन्तर्नवासु चरति प्रसूषु ॥ १० ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! ऐ समय वा विद्युत् रूप अग्नि **धन्वन्**-अन्तरिक्षमां **स्रोतः**-जेथी अन्य-अन्य वस्तु वा जण प्राप्त थाय छे ते **गातुम्**-प्राप्त थवा योऽय **ऊर्मिम्**-प्रभातवेणा वा जणना तरंगोने कृणुते-प्रकट करे छे वा **शुक्रः**-शुद्ध कम वा डिरणो तथा **ऊर्मिभिः**-पदार्थ प्राप्त करावनारा तरंगोथी क्षाम्-भूमिने पण अभि, **नक्षत्रि**-सर्वत्र व्याप्त अने प्राप्त थाय छे वा जे **जठरेषु**-अंदरना व्यवहारो अने उदरनी अंदर अन्न आदि पाचनना स्थानोमां **विश्वा**-समस्त **सनानि**-संविभागयुक्त पदार्थोने धत्ते-स्थापित करे छे वा जे **प्रसूषु**-पदार्थ उत्पन्न थाय छे तेमां वा **नवासु**-नवीन प्रजाजनोमां अन्तः-अंदर **चरति**-विचरे छे, तेने यथावत् जाणो. (१०)

भावार्थः : आप विद्वानोने व्याप्ति स्वभाव वाणा काण अने विद्युतरूप अग्निने आणीने तेना निमित्ताथी थनारा अनेक कार्योने यथावत् रीते सिद्ध करवा ओईओ. (१०)

एवा नौ अग्ने सुमिथा वृथानो रेवत्पावकु श्रवसे वि भाहि।

तन्नौ मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ११ ॥

पदार्थः : हे **पावकः**-पवित्र अन्ने-विद्वान् ! काण =समय अने विद्युतरूप भौतिक अग्नि नः-अमारा **समिथा**-सम्पद्यक प्रकाशने प्राप्त करेल पोताना भावथी वा ईर्धन = खण्टाण आदि **वृथानः**-वधता वा वृद्धि करता जे **रेवत्**-परम उत्तम धनवान **श्रवसे**-श्रवण करवा तथा अन्नने भाटे **एव-**ज अनेक प्रकारथी प्रकाशित थाय छे उत-अने **तत्**-तेथी **मित्रः**-प्राश, **वस्त्रः**-उदान, **अदितिः**-अन्तरिक्ष आदि, **सिन्धुः**-समुद्र, **पृथिवी**-भूमि वा **द्यौः**-विद्युतनो प्रकाश नः-अमारी **मामहन्ताम्**-वृद्धि-उन्नति करे छे; तेम आप अमने **वि**, **भाहि**-प्रकाशित करो वा काण वा भौतिक अग्नि प्रकाशित थाय छे. (११)

भावार्थः : कोईने पण काण विद्या अने अग्नि विद्या विना विद्यायुक्त धन प्राप्त थई शक्तुं नथी.

સૂક્ત-૬૬

કોઈ પણ સમય અનુસાર કાર્ય કર્યા વિના પ્રાણ આદિથી યથાવત् રીતે ઉપકાર કરી શકતા નથી. તેથી આ સર્વ જ્ઞાનીને તથા સમસ્ત કાર્યોની સિદ્ધિ કરીને સદા આનંદિત રહેવું જોઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં કાળ અને અજિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૫)

સૂક્ત-૬૭

સ પ્રલથા સહસ્રા જાયમાનઃ સુદ્યઃ કાવ્યાનિ બન્ધથત્ત વિશ્વા।

આપણચ મિત્ર ધિષણા ચ સાધન્દેવા અગિનં ધારયન્દ્રવિણોદામ્॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે દેવાઃ-વિદ્વાનો દ્રવિણોદામ્-દ્રવ્યોના દાતા અગિનમ્-પરમેશ્વર વા ભૌતિક અજિનને ધારયન્-ધારણ કરે છે-કરાવે છે. તે સર્વ કામોને સાધન-સિદ્ધ કરે છે-કરાવે છે. તેના આપઃ-પ્રાણ ચ-અને વિદ્વાના અધ્યાપન આદિ કામ મિત્રમ્-મિત્ર ધિષણા-ચ-અને બુદ્ધિ તથા હસ્તકિયાથી સિદ્ધ થાય છે. જે મનુષ્ય સહસ્રા-બળથી પ્રલથા-પ્રાચીનોની સમાન જાયમાનઃ-પ્રકટ થઈને વિશ્વા-સમસ્ત કાવ્યાનિ-વિદ્વાનોને માટે કાવ્યોને સદ્યઃ-શીધ બદ્દ-યથાવત् અધત્ત-ધારણ કરે છે, સઃ-તે વિદ્વાન બને છે અને સુખી થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય બ્રહ્મચર્ય અને વિદ્યા પ્રાપ્તિ વિના વિદ્વાન બની શકતો નથી અને વિદ્વતા વિના પરમેશ્વર અને વિદ્વુતને જાણ્યા વિના કાર્ય કરી શકતો નથી, તેથી તેનું નિત્ય અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ. (૧)

સ પૂર્વ્યા નિવિદા કુવ્યતાયોરિમાઃ પ્રજા અજનયુન્મનૂનામ્।

વિવસ્વત્તા ચક્ષસ્ય દ્યામુપશ્ચ દેવા અગિનં ધારયન્દ્રવિણોદામ્॥ ૨ ॥

પદાર્થ : મનુષ્યોએ જે પૂર્વ્યા-પ્રાચીન નિવિદા-વેદવાણી કવ્યતા-જેથી કવિતા આદિ કાર્યોનો વિસ્તાર કરે તેથી મનૂનામ્-વિચારશીલ પુરુષોથી સમીપ આયોઃ-સનાતન કારણથી ઇમાઃ-એ પ્રત્યક્ષ પ્રજાઃ-ઉત્પન્ન થનાર પ્રજાજનોને અજનયન-ઉત્પન્ન કરે છે; વા વિવસ્વત્તા-ચક્ષસ્ય-સર્વ કાર્યોના દેખાડનાર સૂર્યથી દ્યામ-પ્રકાશ, અપઃ-જળ, ચ-પૃથિવી વા ઓપદિપ આદિ પદાર્થો તથા જે દ્રવિણોદામ્-ધન આપનારા અગિનમ્-પરમેશ્વરને દેવાઃ-આપ વિદ્વાનજન ધારયન્-ધારણ કરે છે. સઃ-તે નિત્ય ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જ્ઞાન (અર્થાત્ ચેતના) વાન ઉત્પાદક વિના કોઈ જડ કાર્યરૂપ વસ્તુ સ્વયં ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. તેથી (સર્વ જન) સર્વશક્તિમાન જગદીશ્વરને સમસ્ત સંસારના ઉત્પાદક માને. (૨)

તમીળત પ્રથમં ચંદ્રસાધું વિશ આરીરાહુતમૃજ્જસાનમ્।

ઊર્જઃ પુત્રં ભરતું સૃપ્રદાનું દેવા અગિનં ધારયન્દ્રવિણોદામ્॥ ૩ ॥

पदार्थः हे मनुष्यो ! जे प्रथमम्-समस्त उत्पन्न जगतनी पूर्व वर्तमान यज्ञसाधम्-विज्ञान योगाभ्यास आहि यशोथी जाणवामां आवता ऋष्वसानम्-विवेक आहि साधनोथी सम्यक् सिद्ध कराता आहुतम्-विद्वानोथी सत्कारने प्राप्त आरी:-प्राप्त करवा योग्य विशः:-प्रज्ञज्ञनो अने भरतम्-धारण वा पुष्टि करनार सृप्रदानुम्-जेनाथी ज्ञान प्रदान थाय छे, ते ऊर्जः:-कारणरूप वायुथी पुत्रम्-प्रसिद्ध थयेल प्राणने उत्पन्न करनार अने द्रविणोदाम्-धन आहि पदार्थोना दाता अग्निम्-जगदीश्वरने देवाः:-विद्वानो धारयन्-धारण करे छे-करावे छे, तप्त-ते परमेश्वरनी तमे नित्य ईळत-स्तुति करो. (३)

भावार्थः हे जिज्ञासु मनुष्यो ! तमे जे ईश्वरने सर्व ज्ञवोने भाटे सर्व सृष्टिओने रथीने प्राप्त करावेल छे अने जेने सृष्टिने धारण करनारा वायु अने सूर्य निर्माण करेल छे, तेने छोडीने अन्यनी कदापि ईश्वरना रूपमां उपासना करो नाहि. (३)

स मातृरिश्चां पुरुवारपुष्टिर्विद्द गातुं तन्याय स्वर्वित्।

विशां गोपा जनिता रोदस्योर्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम्॥४॥

पदार्थः मनुष्योअे जे ईश्वरे तन्याय-पोताना पुत्रनी समान ज्ञवने भाटे स्वर्वित्-सुख पहोंचाडनारी मातुम्-वाणीने विद्त-प्राप्त करावेल छे, पुस्त्वाख्युष्टिः-जेथी अत्यंत समस्त व्यवहारनो स्वीकार करवानी पुष्टि थाय छे, ते मातरिश्चा-अन्तरिक्षमां शयन करनार अने बहार-अंदर रहेनार वायु रथेल छे, जे विशाम्-प्रज्ञज्ञनोनुं गोपाः-पालन अने रोदस्योः-प्रकाश अने अंधकारना दर्शक लोक समूहोना जनिता-उत्पन्न करनार छे जे द्रविणोदाम्-धन दातानी समान अग्निम्-जगदीश्वरने देवाः:-उक्त विद्वानो धारयन्-धारण करे छे, करावे छे. सः-तेने सर्व दिवस ईष देव मानवा योग्य छे. (४)

भावार्थः वायुरुपी निभित विना कोईनी पश्च वाणी प्रवृत थई शकती नथी, तेमज कोईनी पुष्टि पश्च थई शकती नथी. ईश्वर विना जगतनी उत्पत्ति अने रक्षा थई शकती नथी, अम आणवुं जोईअ. (४)

नक्तोषासा वर्णमामेष्याने धापयेते शिशुमेकं समीची।

द्यावाक्षामा रुक्मो अन्तर्वि भाति देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम्॥५॥

पदार्थः हे मनुष्यो ! जेनी सृष्टिमां वर्णम्-स्वरूप अर्थात् उत्पन्न मात्रने आमेष्याने-वारंवार विनाश करता समीची-संगने प्राप्त नक्तोषासा-रात अने दिवस वा द्यावाक्षामा-सूर्य अने पृथिवी लोकने शिशुम्-बाणकने धाययेते-दूध पान करावनारा माता-पितानी समान रस आहिनुं पान करावे छे, जेनी उत्पन्न करेली विद्युत्तीर्थी युक्त स्त्रमः-स्वयं प्रकाश स्वरूप प्राण अन्तः-सर्वनी भध्य वि, भाति-विशेष प्रकाशने प्राप्त थाय छे. जे द्रविणोदाम्-धन आहि पदार्थ आपनारी समान एकम्-अद्वितीयमात्र स्वरूप अग्निम्-परमेश्वरने देवाः:-आप्त विद्वानो धारयन्-धारण करे छे अने करावे छे, ते ज सर्वना पिता छे. (५)

भावार्थः जे स्तनपान करावता बाणकनी पासे रहेल बे खीओ दूधपान करावे छे, तेम ज दिवस

સૂક્ત-૬૬

અને રાત તથા સૂર્ય અને પૃથિવી છે. જેના નિયમથી એમ બને છે, તે (ઈશ્વર) સર્વનો ઉત્પાદક કેમ ન હોય ? (૫)

**રાયો બુધઃ સુંગમનો વસૂનાં યુજ્ઞસ્ય કેતુમૈનુસાધનો વેઃ ।
અમૃતત્વં રક્ષમાણાસ એનં દેવા અગિનં ધારયન્દ્રવિણોદામ् ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! વે:-મનોહર યજ્ઞસ્ય-સમ્ભક સમજાવવા યોગ્ય વિદ્યા બોધને બુધઃ:-સમજાવવા અને કેતુ:-સર્વ વ્યવહારને અનેક પ્રકારથી જ્ઞાપક મન્મસાધનઃ:-વા વિચારયુક્ત કામોને સિદ્ધ કરાવનાર તથા રાયઃ:-વિદ્યા, ચક્કવર્તી રાજ્ય, ધન અને વસૂનામ्-તેત્રીસ દેવતાઓમાં અગ્નિ, પૃથિવી આદિ આઠ દેવતાઓને સંગમનઃ:-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરાવનાર છે; વા અમૃતત્વમ्-મોક્ષ માર્ગને રક્ષમાણાસઃ:-જે રક્ષે છે, તે દેવાઃ-આપ્ત વિદ્વાનો જે દ્રવિણોદામ્-ધન આદિ પદાર્થોના દાતાની સમાન સર્વ જગતને આપનારા અગ્નિમ-પરમેશ્વરને ધારયન્-ધારણ કરે છે વા કરાવે છે; એનમ्-તેને તમે ઈષ્ટ દેવ માનો. (૬)

ભાવાર્થ : જીવનમુક્ત અથવા દેહાભિમાન રહિતમુક્ત વિદ્વાન જેનો આશ્રય પ્રાપ્ત કરીને આનંદિત રહે છે, તેની (ઈશ્વરની) સર્વેને ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૬)

**નૂ ચ પુરા ચુ સદનં રયીણાં જાતસ્ય ચુ જાયમાનસ્ય ચુ ક્ષામ્ ।
સુતશ્રચ ગોપાં ભવતશ્ર ભૂરેદેવા અગિનં ધારયન્દ્રવિણોદામ્ ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેને દેવાઃ-વિદ્વાનો નુ-શીધ અને ચ-વિલંબથી વા પુરા-કાર્યથી પૂર્વ ચ-અને ભધમાં ર્યીણામ्-વર્તમાન પૃથિવી આદિ કાર્ય દ્રવ્યોની સદનમ्-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશના નિભિત વા જાતસ્ય-ઉત્પન્ન કાર્યજગતના ચ-નાશ થતાં અને જાયમાનસ્ય-કલ્પના અંતમાં પુનઃ ઉત્પન્ન થનાર કાર્યરૂપ જગતના ચ-પુનઃ એ જ પ્રમાણે જગતનું ઉત્પન્ન અને વિનાશ થવામાં ક્ષામ્-પોતાની વ્યાપ્તિથી નિવાસના હેતુ વા ભૂરે:-વ્યાપક સતઃ:-અનાદિ વિદ્યમાન, વિનાશરહિત, કારણભૂત તથા ચ-કાર્યરૂપ ભવતઃ:-વર્તમાન ચ-ભૂત અને ભવિષ્ય ઉક્ત જગતના ગોપામ્-રક્ષક અને દ્રવિણોદામ્-ધન આદિ પદાર્થોના દાતા અગ્નિમ-જગદીશ્વરને ધારયન્-ધારણ કરે છે વા કરાવે છે, તે એક સર્વ શક્તિમાન જગદીશ્વરને ધારણા કરો વા કરાવો. (૭)

ભાવાર્થ : ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાલને ઈશ્વર વિના જીવાવાળા પ્રભુ કાર્ય, કારણ વા પાપી અને પુણ્યાત્માજનોના કર્મની વ્યવસ્થા કરનાર અન્ય કોઈ પદાર્થ નથી, એ સર્વ મનુષ્યોએ માનવું જોઈએ. (૭)

**દ્રવિણોદા દ્રવિણસસ્તુરસ્ય દ્રવિણોદાઃ સન્તરસ્ય પ્ર યંસત् ।
દ્રવિણોદા વીરવતીમિષં નો દ્રવિણોદા રાસતે દીર્ઘમાયુઃ ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે દ્રવિણોદાઃ-ધન આદિ પદાર્થોના દાતા તુરસ્ય-શીધ સુખકારક દ્રવિણસઃ:-

દ્વય સમૂહના વિજ્ઞાનને પ્ર, યસત्-નિયમમાં રાખનાર વા જે દ્વિવિણોદા:-પદાર્થોના વિભાગ દર્શાવનાર સનરસ્ય-એક બીજાથી જે અલગ કરવામાં આવે તે પદાર્થ વા વ્યવહારના વિજ્ઞાનને નિયમમાં રાખે વા જે દ્વિવિણોદા:-શુરવીરતા આદિ ગુણોના દાતા વીરવતીમ्-જેથી પ્રશંસિત વીર બને તે ઇષમ्-અન્નાદિ પ્રાપ્તિની ચાહનાને નિયમમાં રાખનાર વા જે દ્વિવિણોદા:-આયુર્વેદ અર્થાત્ વૈદ્યક શાસ્ત્રના દાતા નઃ-અમારા માટે દીર્ઘમ्-દીર્ઘ આયુ:-જીવન રાસતે-પ્રદાન કરે, તે ઈશ્વરની સર્વ મનુષ્યો ઉપાસના કરે. (૮)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે પરમગુરુ પરમેશ્વર દ્વારા વેદના માધ્યમથી સર્વ પદાર્થનું વિશેષ જ્ઞાન કરાવેલ છે, તેનો આશ્રય કરીને યથાયોગ્ય વ્યવહાર કરવા માટે અને ધર્મ-અધર્મ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિ માટે દીર્ઘયુધ્યની તમે રક્ષા કરો. (૮)

એવા નોંધ અને સુમિદ્ધા વૃધાનો રેવત્યાવકુ શ્રવસે વિ ભાહિ।

તનોં મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્વૌઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે પાવક-આપ પવિત્ર અને સંસારને પવિત્ર કરનાર તથા અને-સમસ્ત મંગલ પ્રકટ કરનાર પરમેશ્વર ! સમિદ્ધા-જેના સમાન વ્યવહાર પ્રકાશિત થાય છે, તે વેદવિદ્યાથી વૃધાનઃ-નિય વૃદ્ધિયુક્ત આપ નઃ-અમને રેવત्-રાજ્ય આદિ પ્રશંસિત શ્રીમાનને માટે વા શ્રવસે-સમસ્ત વિદ્યાના શ્રવણ અને અન્નોની પ્રાપ્તિ માટે એવ-જ વિ, ભાહિ-અનેક રીતે પ્રકાશ કરાવો છો, તત्-જે આપના બનાવેલા મિત્રઃ-બ્રહ્મચર્યના નિયમોથી બળને પ્રાપ્ત કરેલ પ્રાણ, વસ્ત્રઃ-ઉપર ગતિમાન ઉદાન વાયુ, અદિતિ:-અન્તરિક્ષ, સિન્ધુઃ-સમુદ્ર, પૃથિવી, ભૂમિ ઉત-અને દ્વૌઃ-પ્રકાશમાન સૂર્ય આદિ લોક નઃ-અમારા મામહન્તામ्-સત્કારના હેતુ થાય. (૯)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેની વિદ્યા વિના યથાર્થ વિશેષ જ્ઞાન થતું નથી અને જેને ભૂમિથી લઈને આકાશ સુધી સૂષ્ટિ રચેલ છે તથા જેની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ, તેની તમે ઉપાસના કરો. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અગ્નિ શબ્દના ગુણોના વર્ણનથી એના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ છે, એમ જાણવું જોઈએ. (૯૬)

સૂક્તા-૮૭

અપ નુઃ શોશુચ્દુધમને શુશુગ્ધ્યા રુયિમ् । અપ નુઃ શોશુચ્દુધમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે અને-સભાપતે ! આપ નઃ-અમારા અધમ्-રોગ અને આલસ્યરૂપી પાપનું અપ, શોશુચત્-વારંવાર નિવારણ કરો, રયિમ्-ધનને આ-સારી રીતે શુશુગ્ધ-શુદ્ધ અને પ્રકાશિત કરાવો તથા નઃ-અમારા અધમ्-મજ, વચ્ચન અને શરીરથી ઉત્પન્ન પાપની અપ-, શોશુચત્-શુદ્ધ માટે દંડ આપો. (૧)

ભાવાર્થ : સભાધ્યક્ષ (રાજા) સર્વ મનુષ્યો માટે અહિતકારી જે જે પ્રમાણ રૂપ કર્મ છે, તને દૂર કરીને પુરુષાર્થ દ્વારા લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. (૧)

સુક્ષેત્રિયા સુગાતુયા વસૂયા ચ યજામહે। અપ્તઃ શોશુચદુધમ्॥૨॥

પદાર્થ : હે અને-સભાધ્યક્ષ ! જે આપને વસૂયા-જેને પોતાને ધનની ચાહના હોય, સુગાતુયા-જેમાં સારી પૃથિવી હોય અને સુક્ષેત્રિયા-બીજ વાવવા યોગ્ય શ્રેષ્ઠ ક્ષેત્ર = ખેતર હોય, તે જે નીતિથી હોય, તેથી ચ-તથા શાસ્ત્ર અને અખ્ય બાંધનારી સેનાથી અમે યજામહે-સંગ કરતા હોય, તે આપ નઃ-અમારા અધમ-દુષ્ટ વ્યસનને અપ, શોશુચત-દૂર કરો. (૨)

ભાવાર્થ : સભાધ્યક્ષ રાજાએ સામ, દંડ, ભેદ રૂપી કિયાઓથી યુક્ત નીતિ અપનાવીને, પ્રજાઓના દુઃખોને દૂર કરવા માટે નિત્ય ઉદ્ઘમ કરવો જોઈએ. પ્રજાએ એવો જ સભાધ્યક્ષ બનાવવો જોઈએ. (૩)

પ્ર યદ્ધન્દિષ્ઠ એષાં પ્રાસ્માકાસશ્ચ સૂર્યઃ। અપ્તઃ શોશુચદુધમ्॥૩॥

પદાર્થ : હે અને-સભાપતે ! યત्-જે આપની સભામાં એષામ-એ મનુષ્ય આદિ પ્રજાજનોની ભધ્ય અસ્માકાસ:-અમારામાંથી પ્ર, સૂર્યઃ-અત્યંત બુદ્ધિમાન વિદ્વાન ચ-અને વીરપુરુષ હોય, તે સભાસદ બને. ભન્દિષ્ઠ:-અતિ કલ્યાણકારક આપ નઃ-અમારા અધમ-શત્રુજન્ય દુઃખરૂપ પાપને પ્ર + અપ + શોશુચત-દૂર કરો. (૩)

ભાવાર્થ : ... જ્યારે વિદ્વાનજન સભા આદિનો અધ્યક્ષ હોય, આપતજન સભાસદ હોય અને પૂર્ણ શારીરિક બળયુક્ત કર્મચારી હોય, ત્યારે રાજ્ય આદિની પ્રાપ્તિ અને સારી રીતે વિજય થાય છે. એથી વિપરીતમાં વિપરીત પરિણામ થાય છે. (૩)

પ્ર યત્તૈ અને સૂર્યયો જાયેમહિ પ્ર તૈ વ્યામ्। અપ્તઃ શોશુચદુધમ्॥૪॥

પદાર્થ : હે અને-આપ ઉત્તર-પ્રત્યુત્તરથી કહેનારા ! યત्-જે તૈ-આપની જેમ સૂર્યઃ-પૂર્ણ વિદ્વાવાન વિદ્વાન સભાસદ છે, તે તૈ-આપના તેવા જ વ્યામ-અમે પણ પ્ર, જાયેમહિ-પ્રજાજન હોય અને એવા તમે નઃ-અમારા અધમ-વિરોધરૂપ પાપને પ્ર + અપ + શોશુચત-સમ્પર્ક રીતે દૂર કરો.

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં જીવી રીતે ધાર્મિક સભાધ્યક્ષ આદિ મનુષ્ય હોય, તેવા જ પ્રજાજનો પણ હોવા જોઈએ. (૪)

પ્ર યદુગને: સહસ્વતો વિશ્વતો યન્તિ ભાનવઃ। અપ્તઃ શોશુચદુધમ्॥૫॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! તમે યત्-જે સહસ્વત: પ્રશંસિત બળવાળા અને:-ભૌતિક અજ્ઞિના ભાનવ:-પ્રદીપ ક્રિરણો વિશ્વત: -સર્વ સ્થાનથી પ્રયન્તિ-પ્રસરે છે વા જે નઃ-અમારા અધમ-દરિદ્રતાને અપ + શોશુચત-દૂર કરે છે, તને કાર્યમાં સારી રીતે સંયુક્ત કરો-જોડો. (૫)

ભાવાર્થ : કોઈ પણ મૂર્તદ્વય એવું નથી જે વિદૃતથી વ્યાપ્ત ન હોય, જે અજિને શિલ્પક્રિયા દ્વારા કાર્યોમાં પ્રયોગ કરેલ ધન ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે, તેને મનુષ્યોએ સારી રીતે આખવા જોઈએ.

ત્વं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि । अप नः शोशुचदुघम् ॥ ६ ॥

પદાર્થ : હે **વિશ્વતોમુખ**-સર્વમાં વ્યાપ્ત હોવાથી અને અન્તર્યામીથી સર્વને શિક્ષા = ઉપદેશ આપનાર જગદીશ્વર ! જે કારણે ત્વં, હિ-આપ જ વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી પરિભૂઃ-સર્વથી ઉપર વિરાજમાન અસીછો એથી નઃ-અમારા અધમ्-દુષ્ટ સ્વભાવ સંગ રૂપ પાપને અપ + શોશુચત्-દૂર કરાવો. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા સત્ય પ્રેમભાવથી પ્રાર્થના કરેલ અન્તર્યામી ઈશ્વર આત્મામાં સત્ય ઉપદેશ દ્વારા પાપથી પૃથ્ફ કરીને શુભ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોમાં પ્રવૃત્ત કરે છે. તેથી એ નિત્ય ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૬)

द्विषो नो विश्वतोमुखाति नावेव पारय । अप नः शोशुचदुघम् ॥ ७ ॥

પદાર્થ : હે **વિશ્વતોમુખ**-સર્વોત્તમ ઐશ્વર્યથી યુક્ત પરમાત્મન ! આપ **નાવેવ**-જેમ નાવથી સમુદ્ર પાર થાય, તેમ નઃ-અમને **દ્વિષ:**-ધર્મથી દ્વેષ કરનાર અર્થાત् તે (ધર્મ)થી વિરુદ્ધ ચાલનાર તેનાથી અતિ,-પારય-પાર પહોંચાડો-કરો. નઃ-અમારા અધમ्-શત્રુઓથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખોને અપ + શોશુચત्-દૂર કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ ન્યાયાધીસ ડાકુ આદિને નૌકા આદિમાં નાખીને સમુક્તની સામે પાર નિર્જન જંગલ વાળા સ્થાનમાં બંધ કરીને પ્રશાઓનું પાલન કરે છે. તેમજ સમ્યકુ ઉપાસના કરેલ ઈશ્વર ઉપાસકોના કામ, કોધ, લોભ, મોહ, ભય અને શોક આદિ શત્રુઓને શીધ નિવૃત્ત કરી-હટાવીને તેને જિતેન્દ્રિયાદિ ગુણો પ્રદાન કરે છે. (૭)

स नः सિન્ધુમિવ નાવયાતિ પર્ષ સ્વસ્તયૈ । अप नः शोशुचदुघમ् ॥ ८ ॥

પદાર્થ : હે જગદીશ્વર ! સઃ-તે આપ કૃપા કરીને નઃ-અમારા સ્વસ્તયૈ-સુખને માટે **નાવયા**-નાવથી **સિન્ધુમિવ**-જેમ સમુદ્રથી પાર કરાય છે, તેમ દુઃખોથી અતિ, પર્ષ-અત્યંત પાર કરો. નઃ-અમારા અધમ्-અશાન્તિ અને આલસ્યને અપ + શોશુચત्-નિરંતર દૂર કરો. (૮)

ભાવાર્થ : (જેમ) પાર લઈ જનાર (નાવિક) મનુષ્ય આદિને સુખપૂર્વક નૌકા દ્વારા સમુદ્રથી પાર કરે છે, તેમ પરમેશ્વર વિજ્ઞાન દ્વારા દુઃખસાગરથી પાર કરે છે અને શીધ સુખપુર્કત કરે છે. (૮)

સંગતિ : આ સ્વીકૃતમાં સભાધ્યક્ષ, અજિન અને ઈશ્વરના ગુણોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૭)

**વैश्वानરस्य सुमतौ स्याम् રાજા હિ કં ભુવનાનામભિશ્રીઃ ।
ઇતો જાતો વિશ્વમિદં વિ ચંદે વैશ્વાનરો યંતતે સૂર્યેણ ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : જે વैશ્વાનરઃ-સમસ્ત જીવોને યथાયોગ્ય વ્યવહારોમાં વર્તાવનાર ઈશ્વર વા જઈએન્ ! વા ઇતઃ-કારણથી જાતઃ-પ્રસિદ્ધ થયેલ ઇદમ्-એ પ્રત્યક્ષ કમ्-સુખને વિશ્રમ-વા સમસ્ત જગતને વિચચેદ-વિશેષ ભાવથી દર્શાવે છે અને જે સૂર્યેણ-પ્રાણ વા સૂર્યલોકની સાથે યતતે-યતન કરનાર હોય છે, વા જે ભુવનાનામ-લોકોનું અભિશ્રીઃ-સર્વ પ્રકારનું ધન છે તથા જે ભૌતિક અભિનથી સર્વ પ્રકારનું ધન છે તથા જે ભૌતિક અભિનથી સર્વ પ્રકારનું ધન થાય છે વા રાજા-જે ન્યાયાધીશ સર્વનો અધિપતિ છે તથા પ્રકાશમાન વિદ્યુત્રૂપ આજિ છે તે વैશ્વાનરસ્ય-સમસ્ત પદાર્થોના દાતા ઈશ્વરના ભૌતિક અભિની સુમતૌ-શ્રેષ્ઠ મતિમાં અર્થાતું જે અત્યંત ઈશ્વરની પ્રસિદ્ધ કરેલી મતિ = બુદ્ધિ વા ભૌતિક અભિનથી અત્યંત પ્રસિદ્ધ થયેલી મતિ તેમાં હિ-જ વયમ्-અમે સ્યામ्-સ્થિર થઈએ. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે વ્યવહાર બનીને સમસ્ત સંસારને પ્રકાશિત કરે છે, તેના ઉત્તમ ગુણોથી પ્રસિદ્ધ તેની આજ્ઞામાં તમે નિત્ય પ્રવૃત્ત થાઓ અને જે એ પ્રકારના સૂર્ય આદિનો પ્રકાશક આજિ છે, તેની વિદ્યાને સિદ્ધ કરવામાં (પણ નિત્ય) પ્રવૃત્ત થાઓ. તેમ કર્યા વિના કોઈ પણ મનુષ્યની પાસે પૂર્ણ સંપત્તિ થઈ શકતી નથી. (૧)

**પૃષ્ટો દિવિ પૃષ્ટો અંગિનઃ પૃથિવ્યાં પૃષ્ટો વિશ્વા ઓર્ષધીરા વિવેશ ।
વैશ્વાનરઃ સહસા પૃષ્ટો અંગિનઃ સ નો દિવા સ રિષઃ પાતુ નક્તમ् ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : જે અંગિનઃ-ઈશ્વર અને ભૌતિક અભિન દિવિ-દિવ્ય ગુણ સંપન્ન જગતમાં પૃષ્ટઃ-વિદ્વાનોને પૂછાતા વા જે પૃથિવ્યામ्-અન્તરિક્ષ અને ભૂમિમાં પૃષ્ટઃ-પૂછવા યોગ્ય છે વા જે પૃષ્ટઃ-પૂછવા યોગ્ય વैશ્વાનરઃ-સર્વ મનુષ્યમાત્રના સત્ય વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત કરાવનાર અંગિનઃ-ઈશ્વર અને ભૌતિક અભિન વિશ્વ-સમસ્ત ઓર્ષધીરા-સોમલતા આદિ ઔર્ધ્વધિમાં આ, વિવેશ-પ્રવિષ્ટ થઈ અને સહસા-બળ આદિ ગુણોની સાથે રહેલ પૃષ્ટઃ-પૂછવા યોગ્ય છે, તે નઃ-સઃ-અમને દિવા-રિષઃ-મારનારથી અને નક્તમ્-રાતે મારનારથી પાતુ-બચાવે વા ભૌતિક અંગિન બચાવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્વાનોની સમીપ જઈને ઈશ્વરના તથા વિદ્યુત આદિના ગુણોને પૂછીને તથા (ઈશ્વરની ઉપાસના અને અંગિના ગુણોના) ઉપકારોનો આશ્રય લઈને હિંસામાં પ્રવૃત્ત ન રહેવું જોઈએ. (૨)

વैશ્વાનર તવ તત્ಸત્યમસ્ત્વસ્પાન રાયો મૃઘવાનઃ સચન્તામ् ।

તન્નો મિત્રો કરુણો મામહન્તામદિત્તિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્વાઃ ॥ ૩ ॥

સૂક્તા-૮૯

જાતવૈદસે સુનવામુ સોમ્પરાતીયતો નિ દહાતિ વેદઃ ।

સ નઃ પર્બતિ દુર્ગાણિ વિશવા નાવેવ સિન્ધુ દુરિતાત્યગિનઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે જાતવૈદસે-ઉત્પન્ન થયેલ ચરાચર જગતને જાણનાર અને પ્રાપ્ત થનાર તથા ઉત્પન્ન થયેલ સર્વ પદાર્થોમાં વિદ્યમાન જગદીશ્વરને માટે અમે સોમ્પ-સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત સાંસારિક પદાર્થોનો સુનવામુ-નિયોડ કરીએ છીએ અર્થાત् યથાયોગ્ય સર્વથી વર્તીએ છીએ અને જે આતીયત:-અધર્મીઓની સમાન વર્તનાર દુષ્ટજનના વેદ:-ધનને નિ, દહાતિ-નિરંતર નાટ કરે છે, સઃ-તે અગ્નિ:-વિજ્ઞાનસ્વરૂપ ઈશ્વર જેમ નાવિક નાવેવ-નૌકાથી સિન્ધુમુ-નદી વા સમુદ્રને પાર કરવે છે, તેમ નઃ-અમને અતિ-અત્યંત દુર્ગાણિ-દુર્ગાતિ અને અતિદુરિતા-અતિ દુઃખ દેનાર વિશ્વા-સમસ્ત પાપાચરણોથી પર્બત-પાર કરે છે, તે જ આ જગતમાં અન્વેષણીય = શોધ કરવા યોગ્ય છે. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ મહા નૌકા = જહાજ ચાલક જન દુર્ગમ મહાસાગરોમાં જહાજથી મનુષ્ય આદિને સુખપૂર્વક પાર પહોંચાડે છે, તેમ જ ઉત્તમ પ્રકારથી ઉપાસના કરેલ ઈશ્વર દુઃખરૂપી મહાસાગરમાં પડેલ મનુષ્યોને વિજ્ઞાન આદિના દાન દ્વારા સામે પાર પહોંચાડે છે.

પરમેશ્વરનો ઉપાસક મનુષ્ય જ શત્રુઓનો પરાજય કરીને પરમ આનંદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કોઈ અન્યનું એવું સામર્થ્ય કેમ હોઈ શકે ? (૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વરના ગુણોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૮૮)

સૂક્તા-૧૦૦

સ યો વૃષા વૃષ્યયૈભિઃ સમોકા મુહો દિવઃ પृથિવ્યાશ્ સુપ્રાદ્ ।

સુતીનસત્ત્વા હવ્યો ભરેષુ મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે યઃ-જે વૃષા-વર્ષાનો હેતુ સમોકા:-જેમાં યોગ્ય નિવાસનું સ્થાન છે, સતીનસત્ત્વા-જે જળને એકત્ર કરે છે, હવ્યઃ-તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય મરુત્વાનું-જેનો પ્રશાંસિત વાયુ છે, જે મહઃ-અત્યંત દિવઃ-પ્રકાશ તથા પૃથિવ્યા:-ભૂમિલોક ચ-અને સમસ્ત મૂર્તિમાન લોકો અને પદાર્થોની મધ્ય સપ્રાદ-સમ્યકું પ્રકાશમાન ઇન્દ્રઃ-સૂર્યલોક છે, સઃ-તે જેમ વૃષ્યયૈભિઃ-શ્રેષ્ઠતામાં ઉત્પન્ન થનારા કિરણો દ્વારા ભરેષુ-પાલન અને પુષ્ટિ કરનારા પદાર્થોમાં નઃ-અમારા ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારોને માટે ભવતુ-થાય છે, તેમ ઉત્તમ યત્ન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે પરિમાણથી મહાન વાયુરૂપ કારણથી પ્રકટ અને પ્રકાશસ્વરૂપ સૂર્યલોક છે, તેનાથી વિદ્યપૂર્વક અનેક ઉપકારો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. (૧)

**યस્યાનાપ્તઃ સૂર્યસ્યેવ યામો ભરેભરે વૃત્રહા શુષ્પો અસ્તિ ।
વૃષન્તમઃ સખિભિઃ સ્વેભિરેવૈરૂત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : યસ્ય-જે પરમેશ્વર વા વિદ્વાન સભાધ્યક્ષના ભરેભરે-ધારન કરવા યોગ્ય-પદાર્થ-પદાર્થ વા યુદ્ધ-યુદ્ધમાં સૂર્યસ્યેવ-પ્રત્યક્ષ સૂર્યલોકની સમાન વૃત્રહા-પાપીઓને યથાયોગ્ય પાપનું ફળ આપવાથી ધર્મને છૂપાવનારનો વિનાશ કરીને તથા શુષ્પઃ-જેમાં પ્રશંસિત બળ છે તે યામઃ-મર્યાદા અનાપ્તઃ + અસ્તિ-મૂર્ખ અને શત્રુઓને પ્રાપ્ત થતા નથી, સઃ-તે વૃષન્તમ-અત્યંત સુખદાયક તથા મર્સ્વાન-પ્રશંસિત એના જનયુક્ત વા જેની સૃષ્ટિમાં પ્રશંસિત વાયુ છે, તે ઇન્દ્રઃ-પરમૈશર્યવાન ઈશ્વર વા સભાધ્યક્ષ સજ્જન સ્વેભિ:-પોતાના સેવકોએ એકૈ:-પ્રાપ્ત કરેલ પ્રશંસિત જ્ઞાનો અને સખિભિઃ-ધર્માનુકૂળ આજ્ઞાનું પાલન કરનારા મિત્રો દ્વારા ઉપાસના અને પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરેલ નઃ-અમારી ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારોને સિદ્ધ કરવા માટે ભવતુ-થાય. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોના દ્વારા જો સૂર્યલોક તથા આપ વિદ્વાનોના ગુણોનો અજ્ઞાત જ્ઞાનવો અતિ કઠિન છે, તો પરમેશ્વરના ગુણોના અજ્ઞાતની તો વાત જ ક્યાં કરવી ? એ બન્નેના આશ્રય વિના કોઈની પૂર્ણ રક્ષા સંભવ નથી. તેથી એ બન્નેની સાથે મિત્રતા રાખવી જોઈએ. (૨)

**દિવો ન યસ્ય રેતસો દુધાન્નાઃ પન્થાસો યન્તિ શવુસાપરીતાઃ ।
તરદ દ્વૈષાઃ સાસુહિઃ પાંસ્યેભિરૂત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : યસ્ય-જે ઈશ્વર વા સભાધ્યક્ષ વા અધ્યાપક વિદ્વાનોને દિવઃ-સૂર્યલોકની ન-સમાન રેતસ:-પરાકમની શબસા-પ્રબળતાથી અપરીતા:-ન છોડેલ દુધાનાઃ-વ્યવહારોને પૂર્ણ કરનાર તરદ દ્વૈષાઃ-જેમાં વિરોધોથી પાર હોય, તે પન્થાસઃ-માર્ગ યન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે અને જાય છે વા જે પાંસ્યેભિઃ-બળોની સાથે વિદ્વાન સાસાહિઃ-અત્યંત સહનશીલ મર્સ્વાન-જેની સૃષ્ટિમાં પ્રશંસિત પ્રજ્ઞા છે, તે ઇન્દ્રઃ-પરમૈશર્યવાન પરમેશ્વર વા સભાધ્યક્ષ નઃ-અમારા ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારને માટે ભવતુ-થાઓ. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ માર્ગો સ્પષ્ટ જોવા યોગ્ય, જવા યોગ્ય અને ડાકુ, ચોર તથા કાંઠાથી રહિત બને છે. તેમ જ વેદ દ્વારા પરમેશ્વર (ની પ્રાપ્તિ) નો તથા વિદ્વાનનો માર્ગ સુપ્રકાશિત થાય છે. તેમાં ગયા (ચાલ્યા) વિના કોઈ પણ મનુષ્ય દ્વૈષ આદિ દોષોથી પૃથ્વે થઈ શકતો નથી, તેથી સર્વાએ એ માર્ગોથી જવું-ચાલવું જોઈએ. (૩)

**સો અઙ્ગિરોભિરઙ્ગિરસ્તમો ભૂદ વૃષા વૃષભિઃ સખિભિઃ સખા સન् ।
ऋગ્મિભિરુગ્મિ ગુતુભિર્જ્યોષ્ઠો મુરૂત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૪ ॥**

पदार्थ : जे अङ्गोभिः-अंगोमां रसरूप प्राणीनी साथे अङ्गस्तमः-अत्यंत प्राणी समान वा वृषभिः-सुखनी वर्षानां कारणोथी वृषा-सुख सिंयनार वा सखिभिः-मित्रोनी साथे सखा-मित्र वा ऋग्मिभिः-ऋग्वेद भाषेलाओनी साथे ऋग्मी-ऋग्वेदी वा गातुभिः-विद्याथी सुशिक्षाने प्राप्त थयेली वाणीओथी ज्येष्ठः-प्रशंसनीय सन्-थयेल भूत-छे, सः-ते मस्त्वान्-पोतानी सृष्टिमां, प्रजाने उत्पन्न करनार वा पोतानी सेनामां प्रशंसित वीर पुरुष राखनार इन्द्रः-ईश्वर अने सभापति नः-अमारा ऊती-रक्षा आदि व्यवहारने माटे भवतु-थाओ. (४)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जे यथार्थ रूपमां उपकारी अने सर्वथी उत्तम परमेश्वर अथवा सभापति विद्वान छे, तेबोनी तमे नित्य सेवा करो. (४)

स सूनुभिन् रुद्रेभिर्ऋभ्वा नृषाह्वै सासुह्वाँ अमित्रान्।

सनीडेभिः श्रवस्यानि तूर्वन्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥५॥

पदार्थ : मस्त्वान्-जेनी सेनामां प्रशंसित वीर पुरुष छे वा सासह्वान्-जे शत्रुओनो तिरस्कार करे छे, ते इन्द्रः-परम ऐश्वर्यवान सभापति सूनुभिः-पुत्र वा पुत्रोनी समान सेवकोनी नः-समान सनीडेभिः-पोतानी सभीप रहेनार स्त्रेभिः-जे शत्रुओने रडावनार छे तेना तथा ऋग्वा-महान बुद्धिमान, भंतीनी साथे विद्यमान श्रवस्यानि-धनादि पदार्थोमां उत्तम वीरज्ञनोने एकत्र करीने नृषाह्वै-जे शूरवीरोने सहन योग्य छे, ते संग्राममां अमित्रान्-शत्रुज्ञनोने तूर्वन्-मारीने उत्तम यत्न करे छे, सः-ते नः-अमारा ऊती-रक्षा आदि व्यवहारने माटे भवतु-थाओ. (५)

भावार्थ : जे सेना आटिना अध्यक्ष पुत्रनी समान सत्कार करेल अने शक्त्वास्त्रयालन तथा युद्धविद्यामां सुशिक्षित थयेल (सैनिको)थी युक्त बलवान सेनानुं निर्माण करीने, अति कठिन युद्धमां पश्च हुइ शत्रुओने पराजित करीने तथा धार्मिक मनुष्योनुं पालन करीने यक्वर्ती राज्य (नुं शासन) करी शक्त छे, ते ज समस्त सैनिको अने प्राज्ञनो द्वारा सदा सत्कार करवा योग्य छे. (५)

स मन्युमीः सुमदनस्य कुर्तास्माकेभिर्भिर्भिः सूर्यं सनत्।

अस्मिन्नहन्त्सत्पतिः पुरुहूतो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥६॥

पदार्थ : जे मन्युमीः-डोधने मारनार वार समदनस्य-जेमां आनंद छे तेना कर्ता-करनार अने सत्पतिः-सज्जन तथा उत्तम कार्योनुं पालन करनार पुरुहूतः-वा महान विद्वान अने शूरवीरो अे जेनी सुति अने प्रशंसा करेल होय, मस्त्वान्-जेनी सेना श्रेष्ठ वीरज्ञ छे, इन्द्रः-ते परम ऐश्वर्यवान सेनापति अस्माकेभिः-अमारा शरीर, आत्मा अने बणनी समान बणोथी युक्त वीर नृभिः-मनुष्योनी साथे वर्तमान थर्ने सूर्यम्-सूर्यना प्रकाशनी समान युद्ध न्यायनुं सनत्-सम्यक् सेवन करे, सः-ते अस्मिन्-आज्ञना द्विसे नः-अमारा ऊती-रक्षा आदि व्यवहारने माटे निरंतर भवतु-थाओ. (६)

भावार्थ : जेम सूर्यने प्राप्त थयेल समस्त पदार्थो पृथक्-पृथक् प्रकाशित थवा छतां आनंदप्रद

સૂક્ત-૧૦૦

હોય છે, તેમ જ ધાર્મિક ન્યાયાધીશોને પ્રાપ્ત કરીને પુત્ર, પૌત્ર, સ્વી, સેવક આદિની સાથે વર્તમાનજ્ઞ વિદ્યા, ધર્મ અને ન્યાયમાં પ્રસિદ્ધ આચરણયુક્ત બનીને કલ્યાણકારી થાય છે.

જે સદા કોષને જીતેલ મનુષ્ય સર્વ રીતે નિત્ય પ્રસાન્તા આપનાર હોય છે, તે જ સેનાપતિના અધિકાર-પદ પર નિયુક્ત કરવા યોગ્ય હોય છે.

જે ભૂતકાળના અવશિષ્ટ-બાકીના કાર્યોને જ્ઞાનનાર અને વર્તમાન કાળમાં શીશ કાર્ય કરનાર તથા વિચારશીલ છે, તે જ સદા વિજયી બને છે, અન્ય નહિ. (૬)

તમૂતયો રણયુદ્ધુરસાતૌ તં ક્ષેમસ્ય ક્ષિતયઃ કૃષ્વતુ ત્રામ्।

સ વિશ્વસ્ય કુરુણસ્યેશુ એકો મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥૭॥

પદાર્થ : જેનો ઊત્તયઃ-રક્ષા આદિ વ્યવહાર સેવન કરે, તમ-તે સેના આદિના અધિપતિને શૂરસાતૌ-જેમાં શૂરવીરોનું સેવન થાય છે, તે સંગ્રામમાં ક્ષિતયઃ-મનુષ્ય ત્રામ-પોતાની રક્ષા કરનાર કૃષ્વતુ-કરે, જે ક્ષેમસ્ય-અત્યંત કુશળતાના કરનાર છે, તમ-તેને પોતાના રક્ષકને ઉક્ત સંગ્રામમાં રણયન્-રટે અર્થાત્ વારંવાર તેની સ્તુતિ (વિનંતી) કરે; જે એક:-કેવલ એક સત્ત્વાધ્યક્ષ વિશ્વસ્ય-સમસ્ત કર્ણસ્ય-કરુણારૂપી કાર્ય કરવામાં ઝેણો-સમર્થ છે, સઃ-તે મર્ખવાન-પોતાની સેનામાં પ્રશંસિત વીરોને રાખનાર વા ઇન્દ્ર:-સેના આદિના રક્ષક ન:-અમારા ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારને માટે ભવતુ-થાય. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે એકલો જ અનેક યોજ્ઞાઓને જીતી લે છે, તેને યુદ્ધમાં અથવા અન્યત્ર પ્રોત્સાહિત કરવો જોઈએ. વીરોમાં જેવી વીરતા પ્રોત્સાહન દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી અન્ય રીતે થઈ શકતી નથી. (૭)

તમપ્સન્ત શવસ ઉત્સવેષુ નરો નરમવસે તં ધનાય।

સો અન્ધે ચિત્તમસિ જ્યોતિર્વિદન્મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥૮॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! નરમ-સર્વ કામ યથાયોગ્ય ચલાવનાર જે મનુષ્યને શવસ:-વિદ્યા, બળ તથા ધન આદિ અનેક બળ અપ્સન્ત-પ્રાપ્ત થાય, તમ-તે અત્યંત પ્રબળ યુદ્ધ કરનારથી પણ યુદ્ધ કરનાર સેના આદિના અધિપતિને ઉત્સવેષુ-ઉત્સવ અર્થાત્ આનંદના કામોમાં સત્કાર આપો (કરો). તથા તમ-તેને નરઃ-શ્રેષ્ઠ અધિકાર પ્રાપ્ત મનુષ્ય અવસે-રક્ષા આદિ વ્યવહાર અને ધનાય-ઉત્તમ ધન પ્રાપ્તિ માટે પ્રાપ્ત થાય, જે અસ્યે-આંધળાની સમાન કરનાર તમસિ-અંધકારમાં જ્યોતિઃ-સૂર્ય આદિના ઉજ્જવળ રૂપ પ્રકાશને ચિત્ત-જે વિદત્-પ્રાપ્ત થાય છે, સઃ-તે મર્ખવાન-પોતાની સેનામાં ઉત્તમ વીરોને રાખનાર ઇન્દ્ર:-પરમૈશર્યવાન સેનાપતિ વા સત્ત્વાધ્યક્ષ આનંદને માટે ભવતુ-થાઓ. (૮)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે શત્રુઓને જીતીને તથા ધાર્મિકોને સંરક્ષણ આપીને વિદ્યા અને ધનની

ઉન્નતિ કરે છે તથા જેને પ્રાપ્ત કરીને જેમ સ્થૂર્યનો પ્રકાશ છે, તેમ વિદ્યાના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે, તે મનુષ્યને આનંદોલ્યાસના દિવસોમાં આપ લોકો સન્માનિત કરો. એમ કર્યા વિના કોઈનો પણ શ્રેષ્ઠ કાર્યોમાં ઉત્સાહ થતો નથી. (૮)

સ સુવ્યેન યમતિ બ્રાધ્યતશ્ચચુત્સ દક્ષિણે સંગૃભીતા કૃતાનિ ।

સ કીરિણા ચિત્પનિતા ધનાનિ મુરુત્વાનો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : જે સવ્યેન-સેનાની જમણી બાજુ અને ઊભેલી પોતાની સેનાને બ્રાધતઃ-અત્યંત બળવાન શત્રુઓને ચિત્ત-પણ યમતિ-નિયમથી ચલાવે છે, તે શત્રુઓને જીતનાર બને છે. જે દક્ષિણે-જમણી તરફ ઊભેલી એ સેનાથી સંગૃભીતા-ગ્રહણ કરેલ સેનાના અંગો તથા કૃતાનિ-કરેલ કાર્યોને યથોચિત નિયમમાં લાવે છે, સ:-તે પોતાની સેનાની રક્ષા કરી શકે છે. જે કીરિણા-શત્રુઓના વિક્ષેપના -પાડવાના પ્રબંધથી ચિત્ત-પણ તેના સનિતા-સમ્યક્ એકત્ર કરેલ ધનાનિ-ધનોને લઈ લે છે - પડાવી લે છે, સ:-તે મસ્ત્વાન્-પોતાની સેનામાં સર્વોત્તમ વીરોને રાખનાર ઇન્દ્રઃ-પરમૈશર્યવાન સેનાપતિ નઃ-અમારા ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારને માટે ભવતુ-થાય. (૯)

ભાવાર્થ : જે સેનાના વ્યુહોની, સેનાનાં અંગોના શિક્ષણ તથા તેનાં રક્ષણ વિશ્લાનની અને યુદ્ધની પૂર્ણ સામગ્રીની વ્યવસ્થા કરી શકે છે. તે જ શત્રુના પરાજ્ય દ્વારા વિજયને પ્રાપ્ત કરવામાં અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ બને છે. (૯)

સ ગ્રામેભિ: સનિતા સ રથેભિર્વિદે વિશ્વાભિ: કૃષ્ણભિન્વંદ્ય ।

સ પાંસ્યેભિરભિભૂરશસ્તીમુરુત્વાનો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : જે મસ્ત્વાન્-પોતાની સેનામાં ઉત્તમ વીરોને રાખનાર ઇન્દ્રઃ-પરમૈશર્યવાન સેના આદિના અધીશ = અધિપતિ ગ્રામેભિ:-ગામોમાં રહેનારા પ્રજાજનોની સાથે સનિતા-સમ્યક્ રીતે પૃથ્ફ-પૃથ્ફ કરેલ ધનને ભોગવે છે, સ:-તે આનંદિત થાય છે. જે વિદે-યુદ્ધવિદ્યા તથા વિજયને જેનાથી જાણો તે કિયા માટે રથેભિ:-સેનાના વિમાનાદિ અંગો અને વિશ્વાભિ:-સમસ્ત કૃષ્ણભિ:-શિલ્પ કિયામાં અતિ કુશળતાથી પ્રકાશમાન હોય, સ:-તે અને જે અશસ્તી:-અપ્રશંસનીય શત્રુઓની કિયાને જાણોને તેનો - શત્રુઓનો અભિભૂ: તિરસ્કાર કરનાર છે, સ:-તે પાંસ્યેભિ:-શ્રેષ્ઠ શરીર અને આત્માના બળની સાથે વર્તમાન નું-શીધ અદ્ય-આજ નઃ-અમારા ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારને માટે ભવતુ-થાય. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ; જે પુર (મહાનગર), નગર તથા ગામોની સારી રીતે રક્ષા કરનાર, સેનાના સર્વ અંગોની પૂર્ણ સામગ્રીથી યુક્ત, કલા-કૌશલ, શસ્ત્રાસ્ત અને યુદ્ધની કિયાઓના શાતા, પૂર્ણ વિદ્યા અને બળથી પુષ્ટ તથા શત્રુઓના પરાજ્યથી પ્રજા-પાલનમાં પ્રસન્ન રહેનાર હોય, તેને જ સેનાપતિ આદિ બનાવવા જોઈએ, અન્યને નહિ. (૧૦)

સ જામિભિર્યત્સમજાતિ મીળહેડ જામિભિર્વા પુરુહૂત એવૈ: ।

અપાં તોકસ્ય તનયસ્ય જેષે મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : જે અપામ्-પ્રાપ્ત થયેલ મિત્ર, શત્રુ અને ઉદાસીનો વા તોકસ્ય-બાળકો વા તનયસ્ય-પૌત્ર આદિની વચ્ચે વર્તાવ રાખીને યત्-જ્યારે મીળહે-સંગ્રામોમાં એવૈ:-પ્રાપ્ત થયેલ જામિભિ:-શત્રુજનો સહિત અજામિભિ:-બંધુ વર્ગોથી અન્ય શત્રુઓ સહિત વા-અથવા ઉદાસીન મનુષ્યોની સાથે વિરોધ ભાવ પ્રકટ કરીને પુસ્થૂતઃ-અનેકોથી પ્રશંસાને પ્રાપ્ત વા યુદ્ધમાં બોલાવેલ મર્સ્વાન્-પોતાની સેનામાં ઉત્તમ વીરોને રાખનાર ઇન્દ્રઃ-પરમૈશર્યવાન સેનાપતિ જેષે-ઉક્ત પોતાના ભાઈ-બંધુઓનો ઉત્સાહ ઉત્કર્ષ આપવા વા શત્રુઓને જીતવાના સમજાતિ-સમ્યકુ નિયમ જ્ઞાણે છે, ત્યારે સઃ-તે નઃ-અમારી ઊતી-રક્ષા આદિને માટે સમર્થ ભવતુ-થાઓ. (૧૧)

ભાવાર્થ : એ રાજ્ય વ્યવહારમાં કોઈ ગૃહસ્થ મનુષ્ય સિવાય અન્ય કોઈ બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થી અથવા સંન્યાસીનું પ્રવૃત્ત થવું યોગ્ય નથી.

ઉત્તમ મિત્રો અને બંધુવર્ગ વિના યુદ્ધમાં કોઈ શત્રુઓનો પરાજ્ય કરી શકતો નથી. એ રીતે ધાર્મિક મનુષ્ય વિના કોઈ અન્ય સેના આદિ અધિપતિ પદને યોગ્ય નથી, તેમ જ્ઞાનું જોઈએ. (૧૧)

સ વજ્રભૂદ્દસ્યુહા ભીમ ઉગ્રઃ સુહસ્ત્રચેતાઃ શુતનીથુ ક્રઘ્વા।

ચુપ્રીષો ન શવસા પાજ્વજન્યો મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : ચુપ્રીષઃ:-જે પોતાની સેનાથી શત્રુઓની સેનાને મારનારાની ન-સમાન વજ્રભૂત-અતિ વજ્ર સમાન = કરાલ શાખોને બાંધનાર દસ્યુહા-ડાંકુ, ચોર, લંપટ, લબાડ આદિ દુષ્ટોને મારનાર ભીમઃ-તેને ભય અને ઉગ્રઃ-અતિ કઠોર દંડ દેનાર, સહસ્ત્રચેતા:-હજારો સારી રીતે જ્ઞાન પ્રકટ કરનાર, શુતનીથઃ-જેનાથી સેંકડો યથાયોગ્ય વ્યવહારોનું વર્તન છે, પાજ્વજન્યો:-જે સર્વ વિદ્યાઓથી યુક્ત અધ્યાપક, ઉપદેશક, રાજ્ય સંબંધી સભા, સેના અને સર્વ અધિકારીઓના અધિષ્ઠાતાઓમાં ઉત્તમ બનેલ છે; મર્સ્વાન્-અને પોતાની સેનામાં ઉત્તમ વીરોને રાખનાર ઇન્દ્રઃ-પરમૈશર્યવાન સેના આદિના અધિપતિ ત્રણ્વા-અત્યંત શવસા-બળવાન સેનાથી શત્રુઓને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, સઃ-તે નઃ-અમારા ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારોને માટે ભવતુ-થાય. (૧૨)

ભાવાર્થ - કોઈપણ મનુષ્ય ધનુર્વેદના વિશેષ જ્ઞાન અને પ્રયોગ, શત્રુઓનો નાશ, ભયંકર તીવ્ર બળ અને વિશાળ સેના વિના સેનાપતિ બની શકતો નથી અને એમ થયા વિના શત્રુઓનો પરાજ્ય અને પ્રશ્નાં પાલન પણ સંભવ નથી, એમ જ્ઞાનું જોઈએ. (૧૨)

તસ્ય વજ્રઃ ક્રન્દતિ સ્મત્સ્વર્ષા દ્વિવો ન ત્વેષો રુવથઃ શિમીવાન्।

તં સંચન્તે સુન્યસ્તં ધનાનિ મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : જે સભાધ્યક્ષના સ્મત્-કામમાં વર્તનની અનુકૂળતાનું સ્વર્ષા:-સુખથી સેવન અને રુવથ:-મહાશબ્દકારી શિમીવાન્-જેથી પ્રશંસિત કામ થાય છે, તે વજ્રઃ-શાખ અને અખોનો સમૂહ ક્રન્દતિ-શ્રેષ્ઠ જુનોને બોલાવે અને દુષ્ટોને રડાવે છે. તસ્ય-તેના દિવઃ-સૂર્યના ત્વેષઃ-પ્રકાશની ન-સમાન ગુણ, ગ્રાવટભાષ્ય

કર્મ અને સ્વભાવ પ્રકાશિત થાય છે, જે એવા છે તમ्-તે સનયઃ-ઉત્તમ સેવા એટલે કે સજજનોએ કરેલા ઉત્સાહનું સચન્તે-સેવન કરે છે અને તમ्-તે ધનાનિ-સમસ્ત ધનનું સેવન કરે છે, આ રીતે મસ્ત્વાન्-જે સભાધ્યક્ષ પોતાની સેનામાં ઉત્તમ વીરો રાખનાર ઇન્દ્રઃ-પરમેશ્વર્યવાન તથા નઃ-અમારી ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારોને માટે યત્ન કરે છે, તે અમારો રાજ ભવતુ-થાય. (૧૩)

ભાવાર્થ : સભાસદો, રાજ્ય કર્મચારીઓ, સૈનિકો અને પ્રજાઓએ એવા ઉત્તમ કર્મોનું સેવન કરવું જોઈએ, જેથી વિદ્યા, ન્યાય, ધર્મ અને પુરુષાર્થ ઉનત થઈને, સૂર્યની સમાન પ્રકાશિત થાય. એવા કર્મો વિના સુખનો ઉપભોગ, ધન અને રક્ષા થઈ શકતા નથી, તેથી આ પ્રકારના કર્મ સત્ત્વા આદિના અધ્યક્ષોએ કરવા જોઈએ. (૧૩)

યસ્યાજस्वं શવસા માનસુક્થં પરિભુજદ્રોદેસી વિશ્વતઃ સીમ्।

સ પારિષિક્તક્રતુભિર્મંદસાનો મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : યસ્ય-જે સત્ત્વા આદિના અધિપતિના શવસા-શારીરિક તથા આત્મિક બળથી યુક્ત પ્રજાજન માનમ्-સત્કાર, ઉક્થમ्-વેદ વિદ્યા તથા સીમ-ધર્મ અને ન્યાયની મર્યાદાને વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી અજસ્ત્રમ्-નિરંતર પાલન અને જે રોડસી-વિદ્યાનો પ્રકાશ અને પૃથિવીના રાજ્યને પણ પરિભુજત-સારી રીતે પાલન કરે.

જે ક્રતુભિઃ-ઉત્તમ બુદ્ધિમાનીના કામોની સાથે મન્દસાનઃ-પ્રશંસા આદિથી પરિપૂર્ણ થયેલ સુખોથી પ્રજાઓનું પારિષત-પાલન કરે છે, સહિ-તે મસ્ત્વાન્-પોતાની સેનામાં ઉત્તમ વીરોને રાખનાર ઇન્દ્રઃ-પરમેશ્વર્યવાન સભાપતિ નઃ-અમારા ઊતી-રક્ષા આદિ વ્યવહારોને સિદ્ધ કરનાર નિરંતર ભવતુ-થાય. (૧૪)

ભાવાર્થ : જે સત્પુરુષોનું સન્માન, હૃદ્યોનું અપમાન, પૂર્ણ વિદ્યા તથા ધર્મની મર્યાદા, પુરુષાર્થ અને આનંદ અને કરવામાં સમર્થ હોય, તે જે સત્ત્વા આદિના અધ્યક્ષ આદિના અધિકારને યોગ્ય બની શકે છે. (૧૪)

ન યસ્ય દેવા દેવતા ન મર્ત્તા આપશ્ચુન શવસો અન્તમાપુઃ।

સ પ્રાર્થિકવા ત્વક્ષસા ક્ષમો દ્વિવશ્ચ મુરુત્વાન્નો ભવત્વિન્દ્ર ઊતી ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : યસ્ય-જે પરમ ઐશ્વર્યવાન જગઠીશ્વરના શવસઃ-બળની અન્તમ-અવધિને દેવતા-દિવ્ય ઉત્તમજ્ઞનોમાં દેવાઃ-વિદ્યાનો ન-નહિ મર્ત્તાઃ-સાધારણ મનુષ્ય ન-નહિ ચન-તથા આપઃ-અન્તરિક્ષ અને ગ્રાણ પણ આપુઃ-પાભી શકતા નથી, જે ત્વક્ષસા-પોતાના બળરૂપ સામર્થ્યથી ક્ષમઃ-પૃથિવી, દિવઃ-સૂર્યલોક તથા ચ-અને લોકોને પ્રાર્થિકવા-રચીને વ્યાપ્ત થઈ રહેલ છે, સહિ-તે મસ્ત્વાન્-પોતાની પ્રજાને પ્રશંસિત કરનાર ઇન્દ્રઃ-પરમેશ્વર્યવાન પરમેશ્વર નઃ-અમે લોકોના ઊતી-રક્ષા આદિ અમારા વ્યવહારને માટે નિરંતર ઉધત્ ભવતુ-થાઓ. (૧૫)

સૂક્ત-૧૦૦

ભાવાર્થ : શું અનન્ત ગુણ, કર્મ, સ્વભાવવાળા તે પરમાત્માનો અજા કોઈ પામી શકે છે જે પોતાની શક્તિથી જ પ્રકૃતિ નામક પરમ સૂક્ષ્મ સનાતન (= નિત્ય) કારણથી સર્વ પદાર્થોને સંઘાત (સ્થૂળ) રૂપમાં કરીને તથા તેનું સંરક્ષણ કરીને પ્રલયકાળમાં તેને છિન્ન-ભિન્ન કરે છે ? તેની સર્વેએ ઉપાસના શા માટે ન કરવી જોઈએ ? (૧૫)

રોહિચ્છ્યાવા સુમર્દંશુર્લલામીર્દુક્ષા રાય ઋગ્રાશવસ્ય ।

વૃષણવન્તં બિભ્રતી ધૂર્ષુ રથે મુન્દ્રા ચિકેતુ નાહુષીષુ વિક્ષુ ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : જે ઋગ્વાશ્વસ્ય-ઋતુગામિની વેગવાન અશ્વ તે સભાધ્યક્ષથી સંબંધ રાખનાર શિલ્પીઓને સુમર્દંશુઃ-જેનું ઉત્તમ જવલન લલામીઃ-જેમાં પ્રશંસિત સૌંદર્ય દ્વુક્ષા-અને જેનો પ્રકાશ જ નિવાસ છે, તે રોહિત-નીચે લાલ, શ્યાવા-ઉપર કાળી અજિનની જવાળા ધૂર્ષુ-લોખંડની સમ્યક બનેલી કળાઓમાં પ્રયુક્ત કરેલી, વૃષણવન્તમ-વેગવાન, ર્ઘ્રમ-વિમાન આદિ યાન સમૂહને બિભ્રતી-ધારણ કરીને, મન્દ્ર-આનંદ આપનારી, નાહુષીષુ-મનુષ્યોના એ વિક્ષુ-સંતાનોને નિમિત્ત રાયે-ધનની પ્રાપ્તિને માટે વિદ્યમાન છે, તેને જે ચિકેતુ-સારી રીતે જાણો, તે જ ધનવાન બને છે. (૧૬)

ભાવાર્થ : જ્યારે વિમાનચાલન આદિ કાર્યોમાં સમ્યક પ્રયુક્ત કરેલ અજિન, બળતણથી પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યારે બે રૂપમાં જોવામાં આવે છે. એક ચમકદાર અને બીજું કાળું. તેથી અજિનનું ‘શ્યામકર્ણર્ક’ અનું નામ છે. જેમ ધોડાના શિર પર બે કાન જોવામાં આવે છે, તેમ અજિનની ઉપર કાળી કાજલ = કાજલ નામવાળી શિખા હોય છે. તે એ (અજિન) કાર્યોમાં સારી રીતે પ્રયુક્ત કરેલ, બહુવિધ ધનને પ્રાપ્ત કરાવીને પ્રજાઓને આનંદિત કરે છે. (૧૬)

એતત્ત્યત્ત્ત ઇન્દ્ર વૃષ્ણ ઉક્થં વાર્ષાગિરા અભિ ગૃણન્તિ રાધઃ ।

ઋગ્રાશવઃ પ્રષ્ટિભિરમ્બ્રીષઃ સુહદૈવો ભયમાનઃ સુરાધાઃ ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ વિદ્યા-એશ્વર્યપ્રયુક્ત સભાધ્યક્ષ ! જે વાર્ષાગિરા:-ઉત્તમ પ્રશંસિત વિદ્વાનની વાણીઓથી પ્રશંસિત પુરુષ એતત્-એ પ્રત્યક્ષ તે-આપના ઉક્થમ-પ્રશંસિત વથન વા કામને સર્વ લોકો અભિગૃણન્તિ-આપની અભિમુખ કહે છે તે અને ત્યત્-અગ્રસ્થ વા અનુમાનિક આપનું રાધઃ:-ધન, વૃષ્ણો-શરીર અને આત્માની પ્રસન્નતા માટે હોય છે. તથા જે અસ્વરીષઃ:-શબ્દ વિદ્યાના જ્ઞાતા સહદેવઃ-વિદ્વાનોની સાથે રહેનાર ભયમાનઃ:-અધર્માચરણથી ડરીને તેથી પૃથ્વે વર્તાવ-વર્તન અને દુષ્ટોને ભય પમાડનાર સુરાધાઃ:-જે સર્વોત્તમ ધનથી પુક્ત ઋગ્રાશઃ:-જેની સરળ મહાન રાજનીતિ આપે છે, પ્રષ્ટિભિઃ-પૂછેલા પ્રશ્નોનું સમાધાન આપે છે, તે અમારાથી સેવન યોગ્ય કેમ ન હોય ? (૧૭)

ભાવાર્થ : જ્યારે વિદ્વાન ઉત્તમ રીતે ઉપદેશ આપે છે, ત્યારે અજ્ઞાનીજન વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરીને તે ઉપદેશનું શ્રવણ કરીને, સુવિદ્યા ધારણ કરીને, ધનાઢ્ય બનીને આનંદિત થાય છે. (૧૭)

દસ્યુજ્જ્બિષ્યુંશ્ચ પુરુહૂત એવૈરૂત્વા પૃથિવ્યાં શર્વ નિ બર્હીત્ ।

सन्तक्षेत्रं सखिभिः शिवल्येभिः सनत्सूर्यं सनदुपः सुवज्रः ॥ १८ ॥

पदार्थ : हे **सुवज्रः**:-जेना श्रेष्ठ शक्ति अने अखोनो समूह अने पुस्तूतः-बहु ज सत्कार करेल छ ते **शर्वा**-समस्त दुःखोनो विनाश करनार सभा आहिना अधिपति **शिवल्येभिः**:-श्वेत अर्थात् स्वच्छ तेजस्वी **सखिभिः**:-मित्रोनी साथे अने **एवैः**:-प्रशंसित ज्ञान अने कर्मानी साथे **दस्यून्**-डाकुओने हत्वा-सारी रीते मारीने **शिष्यून्**-शान्त धार्मिक सज्जनो च-अने नोकर आहिने **सनत्**-पाणे, दुःखोने नि, बर्हीत्-दूर करे, जे **पृथिव्याम्**-पोताना राज्यथी युक्त भूमिमां **क्षेत्रम्**-पोतानुं निवासस्थान **सूर्यम्**-सूर्यलोक, प्राण **अपः**-अने जणने **सनत्**-सेवे, ते सर्वने **सनत्**-सदा सेवनने योग्य बने. (१८)

भावार्थ : जे सज्जनोथी युक्त थयेल मनुष्य अधार्मिक व्यवहारोनो त्याग करीने, धार्मिक व्यवहारोनो प्रयार करीने तथा विद्यानी युक्तिथी सिद्ध पदार्थोनुं सेवन करीने, प्रजाना दुःखोनो नाश करे, तेने ज सभानो अध्यक्ष सर्वेषे मानवो जोઈये, अन्यने नहि. (१८)

विश्वाहेन्द्रौ अधिवक्ता नौ अस्त्वपरिहृताः सनुयाम् वाजम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १९ ॥

पदार्थ : हे **इन्द्रः**:-प्रशंसित विद्या अने ऐश्वर्ययुक्त विद्वान् नः-अमारा माटे **विश्वाहा**-प्रतिदिन अधिवक्ता-अधिकाधिक उपदेशक **अस्तु**-थाओ, तेथी **अपरिहृतवृत्ताः**-सर्व प्रकारनी कुटिलतानो त्याग करेला अने जे **वाजम्**-विशेष ज्ञान **सनुयाम्**-अन्यने आपीये अने आप सेवन करे. नः-अमारा तत्-ये विद्यानने **मित्रः**-मित्र, वस्त्रः-श्रेष्ठ सज्जन **अदितिः**-अन्तरिक्ष, **सिन्धुः**-समुद्र, नदी **पृथिवी**-भूमि **उत्**-अने **द्यौः**-सूर्य आहि प्रकाशमान लोकोनो प्रकाश **मामहन्ताम्**-मान-सत्कारथी वृद्धि करीये. (१९)

भावार्थ : मनुष्योने, जे सदा विद्या आपनार छे, तेनी सरण भावथी सेवा करीने विद्याओ प्राप्त करीने श्रेष्ठ मित्र, आकाश, नदीयो, भूमि अने घुलेकथी उपकार ग्रहण करीने, सर्व मनुष्योमां सत्कारनी साथे रहेवुं जोઈये. कदापि विद्या गुप्त राखवी नहि, परंतु सर्वेषे तेने प्रसिद्ध करवी जोઈये. (१९)

संगति : आ सूक्तमां सभा आहिना अधिपति, ईश्वर अने अध्यापकोना गुणोना वर्णनथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोઈये. (१००)

सूक्त-१०१

प्र मन्दिनै पितुमदर्चता वचो यः कृष्णगर्भा निरहन्तृजिश्वना ।

अवस्यवो वृष्णेण वज्रदक्षिणं मुरुत्वन्तं सुख्याय हवामहे ॥ १ ॥

पदार्थ : तमे **यः**:-जे उपदेशको अने अध्यापको **ऋजिश्वना**-ऐवा पाठ्यी के जेमां उतम वाणीओनी धारण शक्तिनी अनेक प्रकारथी वृद्धि थाय, तेथी भूर्भतानुं **निः**, अहन्-निरंतर इनन थाय, ते **मन्दिने-ऋग्वेदभाष्य**

સૂક્ત-૧૦૧

આનંદિત અને આનંદ પ્રદાતાને માટે **પિતુમત-**શ્રેષ્ઠ બનાવેલ અન્ન અર્થાત્ પુરી, કચોરી, લાડુ, બાલુશાહી (એક મીઠાઈ), જલેબી, ઈમરતી (જલેબી જેવી એક મીઠાઈ) આદિ સર્વોત્તમ પદાર્થોવાળું ભોજન તથા **વચ્ચા:**-પ્રિય વાણીથી **પ્રાર્ચત-**સારી રીતે નિવેદન કરીને તેનો સત્કાર કરો અને **અવસ્યવ:**-પોતાના રક્ષા આદિ વ્યવહારોને ચાહીને **કૃષ્ણગર્ભા:**-જેઓએ રેખાગણિત આદિ વિદ્યાઓનો ભર્મને પ્રકટ કરેલ છે, તે અમે લોકો **સખ્યા-**મિત્રના કામ વા મિત્રતાને માટે **વૃષણમ-**વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરનારા **વજ્રદક્ષિણમ-**જેથી અવિદ્યાનો વિનાશ કરનારી વા વિદ્યા આદિ ધન આપનારી દક્ષિણા મળે **મસ્ત્વન્તમ-**જેની સમીપ પ્રશંસિત વિદ્યાવાન ઋત્વિજ અર્થાત્ આપ યજ્ઞ કરો, અન્યોને કરાવો, એવા ભણનારા હોય, તે અધ્યાપક અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ ભણવનારનો **હવામહે-**સ્વીકાર કરીએ છીએ, તેનો તમે પણ સારી રીતે સત્કારની સાથે સ્વીકાર કરો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જેનાથી તેઓ વિદ્યા ગ્રહણ કરે તેઓનો મન, વચન, કર્મ, ધનથી સદા સત્કાર કરવો જોઈએ. જે ભણવવાને યોગ્ય હોય તેઓએ પ્રયત્નપૂર્વક ઉત્તમ શિક્ષા આપીને વિદ્યાન બનાવવો જોઈએ. સદા શ્રેષ્ઠોની સાથે મિત્રતા કરીને ઉત્તમ કર્મ કરનારાઓની રક્ષા કરવી જોઈએ.

(૧)

યો વ્યંસં જાહ્યાણેન મન્યુના યઃ શાસ્બરં યો અહુન્પિપ્રમબ્રતમ्।

ઇન્દ્રો યઃ શુષ્ણામુશું ન્યાવૃણઙ્મુરુત્વન્તં સુખ્યાય હવામહે॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે સભા અને સેના આદિના અધિપતિ **ઇન્દ્ર:**-સમસ્ત ઐશ્વરને પ્રાપ્ત **જાહ્યાણે-**સજ્જનોને સંતોષ આપનારા **મન્યુના-**પોતાના કોધથી દુષ્ટ અને શત્રુજ્ઞનોને **વ્યંસમ् નિ,** અહન्-એવા મારે કે જેથી અંસ - હાંસડીથી - સ્કંધ અલગ થઈ જાય વા યઃ-જે શૂરવીરતા ગુણોથી યુક્ત વીર શાસ્બરમ्-અધર્મથી સંબંધિતને અત્યંત મારે વા યઃ-ધર્માત્મા સજ્જન પુરુષ **પિપૂરુમ-**જે અધર્મી પેટભરાને માટે નિરંતર મારે અને યઃ-જે અતિ બળવાન અવ્રતમ्-જેના કોઈ નિયમ નહિ અર્થાત્ બ્રહ્મયર્થ, સત્યપાલન આદિ પ્રતો કરતા નથી તેને **અવૃણક-**પોતાથી પૃથક્ કરે, તે **શૃષ્ણામ-**બળવાન, **અશુષમ-**શોકરહિત - હર્ષયુક્ત **મસ્ત્વન્તમ-**સમ્યક્ પ્રશંસિત ભણનારને રાખનાર સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત સભાપતિનો **સખ્યાય-**મિત્રોના કામ વા મિત્રતાને માટે અમે **હવામહે-**સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પ્રચંડ કોધથી દુષ્ટોને મારીને, વિદ્યાની ઉન્નતિને માટે બ્રહ્મયર્થ આદિ પ્રતોનો પ્રચાર કરીને તથા અવિદ્યા અને કુશિક્ષાઓનો નિષેધ કરીને સર્વના સુખ માટે નિત્ય પ્રયત્ન કરે છે, તેની મિત્રતા કરવી જોઈએ. (૨)

યસ્ય દ્યાવાપृથિવી પાંસ્ય મુહ્યસ્ય કૃતે કરુણો યસ્ય સૂર્યોः।

યસ્યેન્દ્રસ્ય સિન્ધવુઃ સશ્વત્તિ કૃતં મુરુત્વન્તં સુખ્યાય હવામહે॥ ૩ ॥

પદાર્થ : અમે યસ્ય-જે **ઇન્દ્રસ્ય-**પરમૈશ્વર્યવાન જગદીશ્વર વા સભાધ્યક્ષ રાજીના **કૃતે-**સામર્થ્ય વા સ્વભાવમાં **મહત્-**અત્યંત ઉત્તમ ગુણ અને **પौસ્યમ-**પુરુષાર્થયુક્ત બળ છે, યસ્ય-જેના દ્યાવાપृથિવી-સૂર્ય સ્ફુર્તેભૂમિ સમાન સહનશીલતા અને નીતિનો પ્રકાશ વિદ્યમાન છે, યસ્ય-જેના **વાતમ-**સામર્થ્ય

વા શીલ = સ્વભાવને તસ્મા:- ચંદ્રમા વા ચંદ્રમાની શાન્તિ આદિ ગુણ છે; યસ્ય-જેના સામર્થ્ય અને શીલને સૂર્ય:- સૂર્યમંડળ અને તેના ગુણ સશ્રીતિ-પ્રાપ્ત થાય છે અને સિન્ધવઃ- સમુદ્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તે મસ્તકન્તમ्- સમસ્ત પ્રાઇઓથી તથા સમય-સમય પર યજ્ઞાદિ કરનારાઓથી યુક્ત સભાધ્યક્ષને સખ્યાય-મિત્રના કામ વા મિત્રતાને માટે હવામહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : જેના સામર્થ્ય વિના પૃથિવી આદિ (ના રાજ્ય)ની સ્થિતિ સંભવ નથી, જે સભા આદિના અધ્યક્ષની પ્રકાશની સમાન વિદ્યા, પૃથિવીની સમાન ક્ષમા, ચંદ્રમાની સમાન શાન્તિ, સૂર્યની સમાન નીતિરૂપી જ્યોતિ અને સમુદ્રની સમાન ગંભીરતા છે, તેને છોડીને મનુષ્યે કોઈ અન્યને મિત્ર ન બનાવવો જોઈએ. (૩)

યો અશ્વાનું યો ગવાં ગોપતિર્વર્ણી ય આરિતઃ કર્મણિકર્મણિ સ્થિરઃ ।

વીળોશિચ્ચદિન્દ્રો યો અસુન્વતો વ્રથો મુરુત્વન્તં સુખ્યાય હવામહે॥ ૪ ॥

પદાર્થ : ય:- જે ઇન્દ્ર:- દુષ્ટોનો વિનાશ કરનાર સભા આદિના અધિપતિ, અશ્વાનામ-ઘોડાના અધ્યક્ષ, ય:- જે ગવામ-ગાય આદિ પશુ વા પૃથિવી આદિની રક્ષા કરનાર, ય:- જે ગોપતિ:- પોતાની ઈન્દ્રિયોનો સ્વામી અર્થાત્ જિતેન્દ્રિય રહીને પોતાની ઈચ્છાનુસાર તે ઈન્દ્રિયોને ચલાવનાર વશી-મનસ, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારને યથાયોગ્ય વશમાં રાખનાર, આરિતઃ- સભાની આજ્ઞાને પ્રાપ્ત થયેલ, કર્મણિ કર્મણિ-કર્મ-કર્મમાં સ્થિરઃ-નિશ્ચિત, ય:- જે અસુન્વતઃ- યજ્ઞકર્તાઓનો વિરોધ કરનાર વીળો-બળવાનને વધાય ચિત્ત-વજ્ઞની સમાન મારનાર હોય, તે મસ્તકન્તમ्-શ્રેષ્ઠ પ્રશંસિત ભણાવનારને રાખનાર સભાપતિને સખ્યાય-મિત્રતા વા મિત્રના કામને માટે હવામહે-અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે સર્વના પાલનકર્તા, જિતેન્દ્રિય, શાન્ત, જ્યાં-જ્યાં સભા દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરેલ હોય તે-તે કર્મમાં સ્થિર બુદ્ધિથી પ્રવૃત્ત રહેનાર અને દુષ્ટ તથા બળવાન શત્રુઓ પર વિજય કરનાર છે, તેની સાથે મનુષ્યોએ નિરંતર મિત્રતા કરીને સદા સુખોનો ઉપભોગ કરવો જોઈએ. (૪)

યો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રાણુતસ્પતિર્યો બ્રહ્મણે પ્રથ્રમો ગા અવિન્દત् ।

ઇન્દ્રો યો દસ્યુંરથરાં અવાતિરન મુરુત્વન્તં સુખ્યાય હવામહે॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ય:- જે ઉત્તમ દાનશીલ, પ્રથમ:- સર્વના વિખ્યાત કરનાર, ઇન્દ્ર:- ઈન્દ્રિયોથી યુક્તજ્ઞવ, બ્રહ્મણે-ચારે વેદોના શાતાને માટે ગા:- પૃથિવી, ઈન્દ્રિયો અને પ્રકાશયુક્ત લોકોને અવિન્દત્-પ્રાપ્ત કરતા, વા ય:- જે શૂરતા આદિ ગુણયુક્ત વીર દસ્યુન-હઠપૂર્વક અન્યોનું ધન હરનારાઓને અધરાન-નીચતા પ્રાપ્ત કરાવતા, અવાતિરત-અધોગતિને પહોંચાડતા; વા ય:- જે સેનાધિપતિ વિશ્વસ્ય-સમસ્ત જગતઃ- જંગમરૂપ પ્રાણતઃ- જીવિત જીવસમૂહના પતિઃ- અધિપતિ = સ્વામી હોય, તે મસ્તકન્તમ્-પોતાની સમીપ ભણાવનારને રાખનારને રાખવાવાળા સભાધ્યક્ષને અમે સખ્યાય-મિત્રતાને માટે હવામહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૫)

ભાવાર્થ : પુરુષાર્થ વિના વિદ્યા, અન્ન અને ધનની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને શત્રુનો પરાજ્ય પણ

સૂક્ત-૧૦૧

થતો નથી. જે ધાર્મિક સેનાપતિ મિત્રભાવથી પોતાના પ્રાણ સમાન સર્વથી પ્રેમ રાખે છે, તેને કદીપજાહુઃખ થતું નથી, તેથી એ કાર્યો સદા કરવા જોઈએ. (૫)

યઃ શૂરેભિહુંહ્વ્યો યશ્ચ ભીરુભિર્યો ધાવદ્વિર્હૂયતે યશ્ચ જિગ્યુભિઃ ।

ઇન્દ્રં યં વિશવા ભુવનાભિ સંન્દુધુરુત્વન્તં સુખ્યાય હવામહે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે પરમેશ્વર્યવાન સેના આદિના અધિપતિ શૂરેભિઃ-શૂરવીરોથી હુંહ્વ્યઃ-આલ્બાન કરવા અર્થાત્ ચાહવા યોગ્ય, યઃ-જો ભીરભિઃ-ડરપોક ચ-અને નિર્ભયોથી તથા યઃ-જે ધાવદ્વિઃ-દોડતા મનુષ્યથી વા યઃ-જે ચ-બેઠેલા અને ચાલનારા તેનાથી જિગ્યુભિઃ-વા જીતનારા લોકોથી હૂયતે-બોલવામાં આવતા વા યમ-જે ઇન્દ્રમ-ઉક્ત સેનાધ્યક્ષને વિશ્વા-સમસ્ત ભુવના-લોકના પ્રાણી અભિ-સન્મુખતાથી સંદધુઃ-સમ્યક્ ધારણ કરે છે, તે મસ્ત્વન્તમ-શ્રેષ્ઠ અધ્યાપકને રાખનાર સેનાધીશને સુખ્યાય-મિત્રતાને માટે અમે હવામહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ, તેનો તમે પણ સ્વીકાર કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જે પરમાત્મા અને સેનાપતિ સર્વ લોકોને તથા સર્વ લોકોને સર્વ તરફથી મિલન કરાવે છે, તે સર્વના દ્વારા સેવન કરવા યોગ્ય અને મિત્રભાવથી માનવા યોગ્ય છે. (૬)

રુદ્રાણામેતિ પ્રદિશા વિચક્ષણો રુદ્રેભિર્યોષા તનુતે પૃથુ જ્રયઃ ।

ઇન્દ્રં મનીષા અભ્યર્ચાતિ શ્રુતં મુરુત્વન્તં સુખ્યાય હવામહે ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વિચક્ષણ:-પ્રશસ્ત ચાતુર્ય આદિ ગુણોથી યુક્ત વિદ્વાન સ્નાણામ-પ્રાણોની સમાન દુષ્ટો અને શ્રેષ્ઠોને રડાવનાર વિદ્વાનોના પ્રદિશા-જ્ઞાનમાર્ગથી પૃથુઃ-વિસ્તૃત જ્રયઃ-તેજને = પ્રતાપને એતિ-પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વેચ્છિઃ-પ્રાણ વા નાના વિદ્યાર્થીની સાથે યોગા-વિદ્યાથી મળી અને મૂર્ખતાથી પૃથુઃ થયેલી ખ્રી તેને તનુતે-વિસ્તૃત કરે છે, તેથી જે વિચક્ષણ વિદ્વાન મનીષા-પ્રશાસિત બુદ્ધિથી શ્રુતમ-પ્રભ્યાત ઇન્દ્રમ-શાણા આદિના અધ્યક્ષનો અભ્યર્ચાતિ-સર્વત્રથી સત્કાર કરીને તે મસ્ત્વન્તમ-પોતાની સમીપ અધ્યાપકને રાખનારને સુખ્યાય-મિત્રતાને માટે અમે હવામહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો દ્વારા પ્રાણાયામથી પ્રાણોને, સત્કારથી શ્રેષ્ઠોને અને તિરસ્કારથી દુષ્ટોને છતીને, સમસ્ત વિદ્યાઓનો વિસ્તાર કરીને, પરમેશ્વર તથા અધ્યાપકની અર્થના કરીને ઉપકારના દ્વારા સર્વ પ્રાણીઓનો સત્કાર કરવામાં આવે છે, તેઓ સુખી થાય છે. (૭)

યદ્ વા મરુત્વઃ પરમે સુધસ્થે યદ્રાવુમે વૃજનૈ માદ્યાસે ।

અતુ આ યાહૃધ્વરં નુ અચ્છા ત્વાયા હુવિશ્ચકૃમા સત્યરાથઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે મસ્ત્વઃ-પ્રશાસિત વિદ્યાયુક્ત સત્યરાથઃ-વિદ્યા આદિ સત્ય ધન્યુક્ત વિદ્વાન ! યત-જે કારણો આપ પરમે-અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ સધસ્થે-સ્થાનમાં અને યત-જે કારણો વા-ઉત્તમ અવમે-અધમ ગ્રંઘેદભાષ્ય

વા-વા મધ્યમ વ્યવહારમાં બૃજને-જેમાં મનુષ્ય દુઃખોને ત્યાગી માદ્યાસે-આનંદ આપે છે, અતઃ-
એ કારણે નઃ-અમને અધ્વરમ्-ભણવા ભણાવવાના, અહિંસનીય અર્થાત્ ન ત્યાગવા યોગ્ય યજાને
અચ્છ-સારી રીતે આ, યાહિ-આવો, પ્રાપ્ત થાઓ. ત્વાયા-આપની સાથે અમે હવિઃ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
વિશેષ જ્ઞાનને ચક્રમ्-કરીએ અર્થાત્ એ વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યાન સર્વત્ર આનંદ પ્રદાતા, વિદ્યાદાતા અને સત્ય ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળા છે,
તેઓના સંગથી મનુષ્યોને નિરંતર સમસ્ત વિદ્યાઓ અને શ્રેષ્ઠ શિક્ષાઓ પ્રાપ્ત કરીને સર્વદા આનંદિત
રહેલું જોઈએ. (૮)

ત્વાયેન્દ્ર સોમૈ સુષુપ્તા સુદક્ષ ત્વાયા હુવિશચકૃમા બ્રહ્મવાહઃ ।

અધા નિયુત્વઃ સગણો મુરુદ્ધિરસ્મિન् યુજ્ઞે બુર્હિષિ માદ્યસ્વ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ વિદ્યારૂપી ઐશ્વર્યથી યુક્ત વિદ્યાન ! ત્વાયા-આપની સાથે અમે સોમમ्-
ઐશ્વર્ય કરનાર વેદશાસ્ના બોધને સુસુમ-પ્રાપ્ત થઈએ.

હે સુદક્ષ-શ્રેષ્ઠ ચાતુર્યયુક્ત બળ અને બ્રહ્મવાહઃ-અનન્ત ધન અને વેદ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરાવનાર
વિદ્યાન ! ત્વાયા-આપના સહિત અમે હવિઃ-ક્રિયા-કૌશલયુક્ત કાર્યોનું ચક્રમ-વિધાન કરીએ.

હે નિયુત્વઃ-સમર્થ ! અધા:-તદનન્તર મસ્દ્ધિઃ ઋત્વિજ અર્થાત્ અધ્યાપક અને સગણઃ-પોતાના
વિદ્યાર્થીઓના સમૂહની સાથે વર્તમાન આપ અસ્મિન્-એ બર્હિષિ-અત્યંત ઉત્તમ યુજ્ઞે-ભણવા-ભણાવવાના
સત્કારથી પ્રાપ્ત કરેલ વ્યવહારમાં માદ્યસ્વ-આનંદિત થાઓ અને અમને પણ આનંદિત કરો. (૯)

ભાવાર્થ : વિદ્યાનોના સંગ વિના કોઈપણ મનુષ્ય વિદ્યારૂપી ઐશ્વર્ય અને આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકતો
નથી, તેથી સર્વ મનુષ્યો વિદ્યાનોનો સત્કાર કરીને તથા તેના દ્વારા વિદ્યા અને સુશિક્ષા સર્વ પ્રકારથી
સન્માનિત થાય. (૯)

માદ્યસ્વ હરીભિર્યે ત ઇન્દ્ર વિ ષ્વસ્વ શિપ્રે વિ સૃજસ્વ ધેને ।

આ ત્વા સુશિપ્ર હર્યો વહન્તૂશન् હુવ્યાનિ પ્રતિ નો જુષસ્વ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે સુશિપ્ર-શ્રેષ્ઠ સુખ પહોંચાડનાર ઇન્દ્ર-પરમૈશ્વરયુક્ત સેનાપતિ ! યે-જે તે-આપના
પ્રશંસિત યુદ્ધમાં અતિ પ્રવીણ અને ઉત્તમતાયુક્ત શિક્ષિત ઘોડાઓ છે, તે હરીભિઃ-ઘોડાઓથી નઃ-અમને
માદ્યસ્વ-આનંદિત કરો; શિપ્રે-અને સર્વ સુખ પ્રાપ્તિ કરાવનાર તથા ધેને-વાણીની સમાન સમસ્ત
આનંદ રસના આપનારા આકાશ અને ભૂમિ લોકને વિષ્વસ્વ-પોતાનાં રાજ્યથી નિરંતર પ્રાપ્તિ થાય.
વિસૃજસ્ય-અને ત્યાગ અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થામાં તપ કરવા માટે એ રાજ્યનો ત્યાગ કરો. જે હરયઃ-ઘોડાઓ
ત્વામ्-આપનું આ, વહન્તુ-વહન કરે છે વા જેનાથી ઉશન्-આપ અનેક પ્રકારની કામનાઓ કરીને
હુવ્યાનિ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય યુદ્ધ આદિના કાર્યોનું સેવન કરો છો, તે કાર્યોના પ્રત્યે નઃ-અમને જુષસ્વ-
ઋગવેદભાષ્ય

સૂક્ત-૧૦૨

પ્રસન્ન કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : સેનાપતિએ સેનાના સર્વ અંગોને પૂર્ણ બળથી યુક્ત તથા સુરક્ષિત કરીને, સર્વ વિઘ્નોને દૂર કરીને તથા પોતાના રાજ્યનું પાલન કરીને સર્વ પ્રજાઓને નિરંતર પ્રસન્ન રાખવી જોઈએ. (૧૦)

મુરુત્સ્તોત્રસ્ય વૃજનસ્ય ગોપા વૃયમિન્દ્રેણ સનુયામુ વાજમ્.

તનો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિ: સિન્ધુ: પૃથિવી ઉત દ્વા: ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : જે મરુત્સ્તોત્રસ્ય-વાયુ આદિના વેગાદિ ગુણોથી પ્રશંસાને પ્રાપ્ત વૃજનસ્ય-અને દુઃખવર્જિત અર્થાત્ જેમાં ન થાય તેવા વ્યવહારના ગોપા:-રાખનાર સેનાધિપતિ છે, તે ઇન્દ્રેણ-એશ્વર્યદાતા સેનાપતિની સાથે વર્તમાન વયમ્-અમે જે કારણે વાજમ્-સંગ્રામનું સનુયામુ-સેવન કરીએ તત્-એ કારણે મિત્ર:-મિત્ર વસ્થા:-શ્રેષ્ઠ ગુણવાનજન, અદિતિ: સમસ્ત વિદ્વાન મંડળી, સિન્ધુ:-સમુદ્ર, પૃથિવી-ભૂમિ ઉત-અને દ્વા:;-સૂર્યલોક ન:-અમારો મામહન્તામુ-સત્કાર કરવાનો હેતુ થાય. (૧૧)

ભાવાર્થ : નિશ્ચય જ યુદ્ધમાં કોઈના પણ દ્વારા પૂર્ણ બળવાન સેનાપતિ વિના શત્રુઓનો પરાજ્ય કરી શકતો નથી. કોઈ સેનાપતિ સુશિક્ષિત, પૂર્ણ બળવાન, અંગો તથા ઉપાંગોથી યુક્ત અને હષ્ટ-પુષ્ટ અના વિના શત્રુઓને જીતવા તથા રાજ્યનું પાલન કરવામાં સમર્થ થઈ શકતો નથી. અના વિના મિત્ર આદિ સુખદાયી થઈ શકતા નથી. તેથી એ સર્વ મનુષ્યોને યથાવત્ માનવા જોઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, સભા, સેના અને શાળા આદિના અધિપતિઓના ગુણોનું વર્ણન છે, એથી આ સૂક્તાર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૦૧)

સૂક્ત-૧૦૨

દૃમાં તે ધિયું પ્ર ભરે મુહો મુહામુસ્ય સ્તોત્રે ધિષણા યત્ત આનુજે।

તમુત્સુવે ચ પ્રસુવે ચ સાસુહિમિન્દ્રે દેવાસુ: શવસામદુન્નનુ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સર્વ વિદ્વાદાતા શાળા આદિના અધિપતિ ! ચન્-જે તે અસ્ય-એ આપની ધિષણા-વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષા કરેલી વાણી આનજે-સર્વજનોએ ઈશ્ચી, પ્રકટ કરી અને સમજી છે. જે તે-આપના ઇમામ્-એ મહઃ-મહાન મહીમ્-સત્કાર કરવા યોગ્ય ધિયમ્-બુદ્ધિને સ્તોત્રે-પ્રશંસનીય વ્યવહારમાં પ્રભરે-અત્યંત ધરે અથવા સત્કાર કરે. વા ઉત્સવે-ઉત્સવ ચ-અને સાધારણ કામમાં વા પ્રસવે-પુત્ર આદિના ઉત્પન્ન થતા અને ચ-મરણમાં જે સાસહિમ-અતિ ક્ષમાપન કરનાર ઇન્દ્રમ-વિદ્યા અને એશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરાવનાર આપને દેવાસ: -વિદ્વાનજનો શવસા-બળથી અનુ, અમદન્-આનંદ આપે છે વા આનંદિત થાય છે, તમ્-તે આપને હું પણ અનુમોદિત કરું. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ સર્વ ધાર્મિક વિદ્વાનોની વિદ્યા, બુદ્ધિ અને કર્માને ધારણ કરીને સ્તુતિની સાથે વ્યવહારોનું સેવન કરવું જોઈએ.

જેઓને વિદ્યા અને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ સર્વના સુખના અને હુઃખના વ્યવહારોમાં સન્માનિત કરીને સદા આનંદિત કરે. (૧)

અસ્ય શ્રવો નુદ્યઃ સુપ્ત બિભ્રતિ દ્વાવાક્ષામા પृથિવી દર્શતં વપુઃ ।

અસ્મે સૂર્યાચન્દ્રમસાભિચક્ષે શ્રદ્ધે કમિન્દ્ર ચરતો વિતર્તુરમ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-વિદ્યા અને ઐશ્વર્યપ્રદ ! અસ્ય-નિશેષ વિદ્યાયુક્ત જગદીશરના વા સમસ્ત વિદ્યા ભણાવનાર આપજનોના શ્રવ :-સામર્થ્ય વા અન્ન અને સપ્ત-સાત પ્રકારના સ્વાદયુક્ત જળવાળી નુદ્યઃ-નદી દર્શતમ-જોવા અને વિતર્તુરમ-અનેક પ્રકારની નૌકા આદિ પદાર્થોથી તરવા યોગ્ય મહાનદીમાં તરવા માટે કમ-સુખકારક વયુ :-રૂપને-શરીરને બિભ્રતિ-ધારણ કરતી વા પોષણ કરાવતી તથા દ્વાવાક્ષામા-પ્રકાશ અને ભૂમિ મળીને વા પૃથિવી-અન્તરિક્ષ, સૂર્યાચન્દ્રમસા-સૂર્ય અને ચંદ્રમા આદિ લોક ધારણ કરીને પુષ્ટિ કરાવો છો, એ સર્વ અસ્મે-અમારા અભિચક્ષે-મુખની સન્મુખ જોવા શ્રદ્ધે-અને શ્રદ્ધા કરાવવા માટે પ્રકાશ અને ભૂમિ વા સૂર્ય અને ચંદ્રમા બે - બે ચરત :-પ્રાપ્ત થાય છે તથા અન્તરિક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ અન્ય ઉક્ત પદાર્થો પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : પરમાત્માના રચવાથી પૃથિવી આદિ આદિ લોક અને તેમાં રહેલ પદાર્થો પોત-પોતાનાં રૂપને ધારણ કરીને સર્વ પ્રાણીઓને જોવા માટે અને શ્રદ્ધા માટે અવસ્થિત બનીને તથા સુખને ઉત્પન્ન કરીને જવા-આવવા આદિ વ્યવહારોના નિમિતા બને છે.

વિદ્યા વિના અથી (સાંસારિક) કોઈ પ્રકારનું પણ સુખ થતું નથી. તેથી ઈશરની ઉપાસનાથી અને વિદ્યાનોના સંગથી લોક-વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને સર્વને સદા સુખી રાખવા જોઈએ. (૨)

તં સ્મા રથે મઘવ્ન પ્રાવ સ્તુતયે જૈત્રં યં તૈ અનુમદામ સંગમે ।

આજા ન ઇન્દ્ર મનસા પુરુષ્ટુત ત્વાયદ્ધ્યો મઘવ્નબ્ધ્રમ્ યચ્છ નઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મઘવ્ન-પ્રશસ્ત, પૂજ્ય એ ધનયુક્ત ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્યપ્રદ સેનાપતિ ! આપ ન :- અમને સાતયે-બહુ જ ધન પ્રાપ્તિને માટે જૈત્રમ-જેથી સંશ્ચામોમાં જીતે તમ-તે સ્મ-અદ્ભુત ગુણોને પ્રકાશિત કરનાર ર્થમ-વિમાન આદિ રથસમૂહ જોડીને આજા-જ્યાં શત્રુઓ વીર જઈ-જઈને મળે, તે સંગમે-સંશ્ચામોમાં પ્રાવ-પહોંચાડો અર્થાત્ આપના રથને ત્યાં લઈ જાઓ; કયા રથને ? કે યમ-જે તૈ-આપના રથની અને અનુ, મદામ-પાછળથી પ્રશંસા કરીએ.

હે પુરુષ્ટુત-બહુ જ શૂરવીરોમાં પ્રશંસા પ્રાપ્ત મઘવ્ન-પ્રશંસિત ધનયુક્ત ! આપ મનસા-વિશેષ જ્ઞાન ત્વાયદ્ધ્ય :-પોતાનાથી આપની ચાહના કરતા ન :-અમારા માટે અદ્ભુત શર્મ-સુખ યચ્છ-પ્રદાન કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જ્યારે શૂરવીર સૈનિક અને સેનાપતિ યુદ્ધ કરવા જાય, ત્યારે તેઓએ એકબીજાને અનુમોદન અર્ગવેદભાષ્ય

અને રક્ષણ કરીને શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરાવીને, તે શત્રુઓનો પરાજય કરીને, પોતના લોકોને હર્ષિત કરીને તથા શત્રુઓને પણ સંતુષ્ટ કરીને સદા વર્તાવ કરવો જોઈએ. (૩)

વ્યં જયેમ् ત્વયા યુજા વૃત્તમસ્માકમંશમુદ્વા ભરેભરે।

અસ્મભ્રમિન્દ્ર વરિવઃ સું કૃધિ પ્ર શત્રૂણાં મઘવ્ન વૃષ્ણયા રૂજ ॥૪॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-શત્રુ દળ વિદારક સેનાપતિ ! તમે ભરેભરે-પ્રત્યેક સંગ્રામમાં અસ્માકમ-અમારા વૃત્તમ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય અંશમ-સેવા વિભાગ અવ-રાખો, ચાહો, જાણો, પ્રાપ્ત થાઓ, પોતાનામાં રમાઓ, માંગો, પ્રકાશિત કરો, તેનાથી આનંદિત થવા આદિ કિયાઓથી સ્વીકાર કરો; વા ભોજન, વન્ન, ધન, વાહન, ધનભંડારનો ભાગ વહેંચો તથા અસ્મભ્રમ-અમારા માટે વરિવઃ-પોતાનું સેવન સુગમ-સુગમ કૃધિ-સરળ કરો.

હે મઘવ્ન-પ્રશસ્ત બળવાન ! તમે વૃષ્ણયા-શત્રુ વર્ષાવનારાઓની શત્રુવૃષ્ણિને માટે હિતરૂપ પોતાની સેનાથી શત્રૂણામ-શત્રુઓની સેનાઓને પ્ર, રૂજ-સમ્યક્ કાપો અને એવા સાથી ત્વયા, યુજા-જે આપ તેઓની સાથે વ્યં-યુદ્ધ કરનારા અમે શત્રુઓના બળને ઉત્-જયેમ-સમ્યક રીતે જીતીએ. (૪)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષ જ્યારે જ્યારે યુદ્ધ કરવા પ્રવૃત્ત થાય, ત્યારે ત્યારે ધન, શત્રુ, કોશ (= ધનભંડાર) તથા ધાનરૂપી સેનાના સાધનો-ઉપસાધનો પૂર્ણ કરીને અને પ્રશસ્ત સેનાપતિથી રક્ષિત થઈને અન્ય મંત્રણા અને યુક્તિથી શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરીને શત્રુઓની સેનાને સદા જીતે. આ પ્રકારના પુરુષાર્થ વિના નિશ્ચય જ કોઈની જીત થઈ શકતી નથી. તેથી આ કાર્ય સદા કરવા જોઈએ. (૪)

નાના હિ ત્વા હવમાના જના ઇમે ધનાનાં ધર્તુર્વસા વિપુન્યવઃ।

અસ્માકં સ્મા રથ્મા તિષ્ઠ સાતયે જૈત્રં હૌન્દ્ર નિભૃતં મનુસ્તવે ॥૫॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-યથાયોગ્ય વીરોના રક્ષક ! આપ ધનાનામ-રાજ્યની વિભૂતિઓને સાતયે-અલગ વિભાગ-વહેંચવા માટે સ્મ-આનંદપૂર્વક જેમાં તવ-તમારી મનઃ-વિચાર કરનારી ચિત્તની વૃત્તિ નિભૃતમ-નિરંતર ધારણ કરેલી હોય તે અસ્માકમ-અમારા જૈત્રમ-જે મહાન દઢ જેથી શત્રુ જીતી શકાય ર્થમ-એવા વિજય કરાવનાર વિમાન આદિ યાન હિ-જ ને આતિષ્ઠ-સારી રીતે સ્વીકારી સ્થિત થાઓ.

હે ધર્તઃ-ધારણ કરનાર ! તમારી આજ્ઞામાં પોતાનું વર્તન રાખીને અવસા-રક્ષા આદિ આપના ગુણોની સાથે વર્તમાન નાના-અનેક પ્રકાર હવમાના:-ચાહેલ-ઇચ્છેલ વિપુન્યવઃ-વિવિધ વ્યવહારોમાં ચતુર બુદ્ધિમાન જના:-લોકો ઇમે-એ પ્રત્યક્ષથી પરીક્ષા કરેલ અમે ત્વામ-તમારો અનુકૂળ હિ-જ વર્તન રાખીએ. (૫)

ગોજિતા બાહુ અમિતક્રતુ: સિમ: કર્મન્કર્મજ્ઞતમૂર્તિ: ખજંકર:।

अकृल्प इन्द्रः प्रतिमानमोजसाथा जना वि ह्यन्ते सिषासवः ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे सभापति ! જે આપની ગોજિતા-પૃથિવીને જીતાડનારી બાહુ-અત્યંત બળ, પરાકમયુક્ત ભૂજ અથ-તદનન્તર જે આપ ઇન્દ્રः-અનેક ઐશ્વર્યયુક્ત ઓજસા-બળથી કર્મન્કર્મન्-પ્રત્યેક કામમાં અમિતક્રતુઃ-અતુલ બુદ્ધિવાળા અકલ્પઃ-અને અતિ સમર્થ જનોથી અધિક સિમઃ-વ્યવસ્થાથી શત્રુઓને બાંધનાર તથા ખજઙ્કરઃ-સંગ્રામ કરનારા શતમૂત્રિઃ-જેથી સેંકડો રક્ષા આદિ કિયા છે. પ્રતિમાનમ्-જેને અત્યંત સામર્થ્યવાનની ઉપમા આપવામાં આવે છે તે આપને સિષાસવઃ-સેવન કરવાની ઈરણા કરનારા જનાઃ-વિદ્વાનો વિ, હ્યન્તે-ચાહે છે. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે સર્વ રીતે સમર્થ, પ્રતિકાર કરવાના શાતા, અન્યો દ્વારા અપરાજ્ય, સર્વને જીતનાર, સર્વને ચાહવા યોગ્ય અને દ્વિતીય મનુષ્ય છે; તેને સેનાપતિ બનાવીને વિજ્ય આદિ કાર્યો સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૬)

उત્તે શુતાન્મધવન્નુચ્ચ ભૂયસુ ઉત્સુહસ્તાદ્રિરિચે કૃષ્ણિષુ શ્રવઃ ।

अમात્રं त्वा धिषणा तित्वિषे मुह्याधा वृत्राणि जिघसे पुरन्दर ॥ ७ ॥

પદાર્થ : હે મધવન्-અસંઘ્ય ઐશ્વર્યથી યુક્ત સેનાપતિ ! તે-આપના કૃષ્ણિષુ-મનુષ્યોમાં શ્રવઃ-કીર્તન, શ્રવણ અને ધન શતાત्-સેંકડોથી ઉત્-ઉપર રિરિચે-નીકળી ગયેલ સહસ્રાત્-હજારોથી ઉત્-ઉપર ચ-અને ભૂયસઃ-અધિકથી પણ ઉત્-ઉપર અર્થાત્ અધિકતમ નીકળી ગયેલ અધ-એની પશ્ચાત્ અમાત્રમ-પરિમાણરહિત ત્વા-આપની મહી-મહા ગુણયુક્ત ધિષણા-વિદ્યા અને સુશિક્ષા પ્રાપ્ત કરેલી વાણી અને બુદ્ધિ તિત્વિષે-પ્રકાશિત કરે છે.

હે પુરન્દર-શત્રુઓના નગરોનું વિદારણ કરનાર ! વृત્રાણિ-જેમ મેધના અંગ અર્થાત્ વાદળાંઓનું સૂર્ય હનન કરે છે, તેમ આપ શત્રુઓને જિଘસે-મારો છો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અંધકાર અને મેધ આદિને નષ્ટ કરીને પોતાના અપરિમિત તેજને પ્રકાશિત કરીને સર્વ તેજસ્વી પદાર્થોમાં અધિક છે, એ રીતના વિદ્વાનને સભાપતિ માનીને મનુષ્યોએ શત્રુઓનો પરાજ્ય કરવો જોઈએ. (૭)

त्रिविष्टिधातुं प्रतिमानमोजसस्तिस्त्रो भूमीर्नृपते त્રीणि रोचना ।

अતીदં વિશવं ભુવનં વવક્ષિથાશત્રુરિન્દ્ર જુનુષા સુનાર્દસિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે નૃપતે-મનુષ્યોના સ્વામી ઈશ્વર વા રાજન् ! ઇન્દ્ર-બહુ જ ઐશ્વર્યયુક્ત અશત્રુઃ-શત્રુરહિત આપ ત્રિવિષ્ટિધાતુ-જેમાં પૃથ્વી, જળ, તેજ, પવન, આકાશની વ્યાપ્તિ અર્થાત્ પરિપૂર્ણતા છે એ સંસારનું અર્થવેદભાષ્ય

પ્રતિમાનમ्-પરિમાણ વા ઉપમાન જેમ હોય, તેમ સનાત-સનાતન કારણ વા ઓજસઃ-બળ વા જનુષા-ઉત્પન્ન કરેલ કામથી તિસ્ત્રઃ-ત્રણ પ્રકાર ભૂમિ:-નીચેની, ઉપરની અને મધ્યમ અર્થાત્ ઉત્તમ, અધમ અને મધ્યમ ભૂમિ તથા ત્રીણિ-ત્રણ પ્રકારના રોચના-પ્રકાશયુક્ત વિદ્યા, શષ્ટ અને સૂર્ય; તથા ન્યાય કરવો, બળ અને રાજ્યપાલન આદિ કામોમાં તમે બન્ને યથાયોગ્ય નિર્વાહ કરનારા અસી-છો; અને ઉક્ત પંચભૂતમય ઇદમ्-આ વિશ્વમ्-સમસ્ત ભુવનમ्-જેમાં પ્રાણી હોય છે તે જગતના અતિ, વરક્ષિથ-અત્યંત નિર્વાહ કરવાની ઈચ્છા કરો છો એથી ઈશ્વર ઉપાસના કરવા યોગ્ય અને વિદ્યાન આપ સત્કાર કરવા યોગ્ય છો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જે અદ્વિતીય ઈશ્વર દ્વારા કારણથી સમસ્ત કાર્ય જગત રચીને તથા પાલન કરીને સહનાર કરવામાં આવે છે, તેને જ ઈષ્ટ (દેવ) માનવા જોઈએ.

જે અનુષ્મદ સામર્થ્યવાળા સભાપતિ પ્રસિદ્ધ ન્યાય આદિ ગુણોથી સમસ્ત રાજ્યને સંતુષ્ટ કરે છે, તેનો સત્કાર કરવો જોઈએ. (૮)

ત્વાં દેવેષુ પ્રથમં હવામહે ત્વં બબૂથ પृત્નાસુ સાસહિઃ ।

સેમં નઃ કારુમુપમન્યુમુદ્ધિદમિન્દ્રઃ કૃણોતુ પ્રસુવે રથં પુરઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે સેનાપતે ! જે કારણે ત્વમ्-આપ પृત્નાસુ-પોતાની વા શત્રુઓની સેનાઓમાં સાસહિઃ-અત્યંત સહનશીલ બબૂથ-હોય છે, તેથી દેવેષુ-વિદ્યાનોમાં પ્રથમમ्-પ્રથમ ત્વામ्-સમગ્ર સેનાના અધિપતિ આપનો હવામહે-અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ.

જે ઇન્દ્રઃ-સમસ્ત ઐશ્વર્યને પ્રકટ કરનાર આપ પ્રસ્વે-જેમાં વીર જનને પ્રેરિત કરવામાં આવે છે તે રાજ્યમાં ઉદ્દિભદમ्-પુથિવીનું વિદારણ કરીને ઉત્પન્ન થનાર કાણ વિશેષથી બનાવેલ રથમ्-વિમાન આદિ રથને પુરઃ-પુરઃસરમ અભિમ રહે છે. સઃ-તે આપ નઃ-અમારે માટે ઇમમ्-એ ઉપમન્યુમ्-સમીપમાં માનવા યોગ્ય કાસ્મ-કિયા-કૌશલ કરનાર જનને કૃણોતુ-પ્રસિદ્ધ કરે. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે ઉત્તમ વિદ્યાન, સેનાની રક્ષા કરનાર તથા શત્રુ સૈન્યને છિન્-ભિન્ કરવામાં નિપુણ, શિલ્પજ્ઞતા લોકોના પ્રિય અને યુદ્ધમાં અગ્રગામી થવાના કારણે અતિ યોગ્ય છે તેને જ સેનાપતિ બનાવવો જોઈએ. (૯)

ત્વં જિગેથ ન ધના રૂરોધિથાર્ભેષ્વાજા મંઘવન્મહત્સુ ચ ।

ત્વામુગ્રમર્વસે સં શિશીમુસ્યથા ન ઇન્દ્ર હવનેષુ ચોદય ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન-પરમ પૂજ્ય ધનાદિ સામગ્રીયુક્ત ઇન્દ્ર-શત્રુ વિદારક સેનાપતિ ! જે ત્વમ्-આપ ચતુરંગ = યોતરફ નાકાબંધી સેના સહિત અર્ભેષુ-અલ્ય મહત્સુ-મહાન ચ-અને મધ્યમ આજા-સંગ્રામોમાં શત્રુઓને જિગેથ-જીતેલ છો અને ઉક્ત સંગ્રામોમાં ધના-ધન આદિ પદાર્થોને ન-ન સોધિથ-
૪૩૪

રોકો છો, તે ઉગ્રમ्-શત્રુઓના બળને વિદીજી કરવામાં અત્યંત બલી ત્વામ्-આપનો અવસે-રક્ષા આદિને માટે સ્વીકાર કરીને અમે શત્રુઓને સંશિશોમસિ-સમ્યક્ નિર્મળ-નાષ્ કરીએ છીએ, અથ-તદનન્તર આપ પણ એમ કરો કે હવનેષુ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કામોમાં નઃ-અમને ચાદેય-પ્રવૃત્ત કરવો. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય અવસર પામીને શત્રુઓ અને ધનનો વિજેતા, શુભ કર્મોમાં પ્રોરિત કરનાર અને દુષ્ટોને છિન્-ભિન્ કરનાર છે, તે જ સર્વના દ્વારા સેનાપતિ માનવા યોગ્ય છે. (૧૦)

વિશવાહેન્દ્રો અધિવ્કતા નો અસ્ત્વપરિહૃતા: સનુયામુ વાર્જમ्।

તનો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિ: સિન્ધુ: પૃથિવી ઉત દ્વા: ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : અપરિહ્ વૃતા:-આજ્ઞા પ્રાપ્ત અમ જે વિશ્વાહ-સર્વ શત્રુઓને મારનાર ઇન્દ્ર:-પરમૈશ્વરયુક્ત સભાધ્યક નઃ-અમને અધિવક્તા-યથાવત્ શિક્ષા આપનાર અસ્તુ-થાય, તેને માટે વાજમ-સુસંસ્કૃત અન્નને સનુયામુ-આપીએ. જેથી તત्-તેને નઃ-અમારી મિત્રા-ભિત્રતા, વર્ણા:-ઉત્તમ ગુણવાન, અદિતિ:-સમસ્ત વિદ્વાન અન્તરિક્ષ, સિન્ધુ:-સમુદ્ર, પૃથિવી-પૃથિવી ઉત-અને દ્વા:-સૂર્યલોક મામહન્તામુ-વૃદ્ધિ કરે. (૧૧)

ભાવાર્થ : સર્વ સેવકોની એ રીત હોય, કે જ્યારે જેવી પોતાના સ્વામી આજ્ઞા કરે તે જ સમયે તેનું પાલન કરવામાં આવે. જે સમસ્ત વિદ્યાઓમાં સંપન્ન હોય, તેના દ્વારા ઉપદેશ શ્રવણ કરવો જોઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં શાળા આદિના અધિપતિ, ઈશ્વર, અધ્યાપક અને સેનાપતિના ગુણોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતી જાણવી જોઈએ. (૧૦૨)

સૂક્ત-૧૦૩

તત્ ઇન્દ્રિયં પરુમં પરાચૈરધારયન્ત કુવયઃ પુરેદમ્।

ક્ષમેદમન્યદ્વિવ્યંન્યદર્સ્ય સમી પૃચ્યતે સમનેવ કેતુઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે જગદીશ્વર ! જે તે-આપ વા જીવસૂષિમાં ઇદમ્-તે પ્રત્યક્ષ વા અપ્રત્યક્ષ સામર્થ્ય પરમમ-પ્રબળ સર્વોત્તમ ઇન્દ્રિયમ-પરમૈશ્વર્યુક્ત આપનું અને જીવનું એક ચિહ્ન જેને કવયઃ-બુદ્ધિમાન વિદ્વાનો પરાચૈ:-ઉપરના ચિહ્નો સહિત પુરા-પૂર્વ અધારયન્ત-ધારણ કરીને ક્ષમા-સર્વ સહનયુક્ત પૃથિવી. ઇદમ્-એ વર્તમાન ચિહ્નને ધારણ કરતી જે દિવિ-પ્રકાશમાન સૂર્ય આદિ લોક વર્તમાન વા જે અન્યત્-તેનાથી ભિન્ કારણમાં વા અસ્ય-સંસારના ભધ્યમાં છે એને ઇં-જળ ધારણ કરીને જે અન્યત્-વિલક્ષણ ન દેખાતા કાર્યમાં થાય છે. તત્-તે સર્વને સમનેવ-જેમ યુદ્ધમાં સેના પ્રવૃત્ત થાય, એમ કેતુઃ-આ જગતમાં સંપૃચ્યતે-સંબદ્ધ થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે-જે આ સંસારમાં રચના વિશેષથી યુક્ત ઉત્તમ વસ્તુ છે, તે-તે સર્વ

સૂક્ત-૧૦૩

પરમેશ્વરની રચનાથી જ પ્રસિદ્ધ છે, અમ માનો. આવો વિચિત્ર સંસાર વિધાતા વિના સંભવ થઈ શકતો નથી, તેથી નિશ્ચય જ આ જગતનો રચયિતા ઈશ્વર છે અને જીવરચિત સૃષ્ટિનો કર્તા જીવ છે. (૧)

સ ધારયતૃથિવીં પ્રથ્રચ્ચ વજ્રેણ હૃત્વા નિર્પ: સસર્જ ।

અહન્હિમભિનદ્રાહિણ વ્યહન્વંસં મઘવા શચીભિ: ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! મઘવા-સૂર્યલોક શચીભિ:-કામોથી પૃથિવીમ्-પૃથિવીને ધારયત्-ધારણ કરે છે, પોતાના તેજ ચ-અને વિધુત આદિને પ્રપ્રથત-ફેલાવે છે, તે પોતાના તેજથી સર્વ જગતને પ્રકાશિત કરે છે, વજ્રેણ-પોતાના કિરણ સમૂહથી મેઘને હૃત્વા-મારીને અપ:-જળોને નિઃ, સસર્જ-નિરંતર ઉત્પન્ન કરે છે, ફરી અહિમ-મેઘનું અહન-હનન કરે છે, રૌહિણમ्-રોહિણી નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા મેઘનું અભિનત્-વિદારણ કરે છે, વ્યંસમ-વિ, અહન-માત્ર સાધારણ વિદારણ જ નહિ પરંતુ કટિ, અંસ, લુંજ આદિને જેમ એવા રંડ, મુંડ, મુચંડ, ઉંડ વીરની સમાન વિશેષ કરીને મેઘોનું હનન કરે છે, સઃ-તે સૂર્યલોક ઈશ્વરે રચેલ છે, તેમ જાણો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, એ જોવું જોઈએ કે પ્રસિદ્ધ સૂર્યલોક છે, તે છેદન, આકર્ષણ, પ્રકાશન આદિ કર્માથી વર્ષા કરીને, પૃથિવીને ધારણ કરીને, અવ્યક્ત [= અપ્રકટ] પદાર્થને પ્રકાશિત કરીને સર્વ પ્રાણીઓને વ્યવહારમાં ચલાવે છે, તે પરમાત્માની રચના વિના કદાપિ સંભવ થઈ શકતું નથી. (૨)

સ જાતુભર્મા શ્રદ્ધાનું ઓજુ: પુરો વિભિન્દન્નચરુદ્ધિ દાસી: ।

વિદ્વાન્વચ્છિન્દસ્યવે હેતિમુસ્યાર્ય સહો વર્ધ્યા દ્યુમન્દ્ર ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વજ્રિન-પ્રશંસિત શાખ સમૂહયુક્ત ઇન્દ્ર-શ્રેષ્ઠ પદાર્થોના દાતા સેના આદિના સ્વામી ! જે જાતુભર્મા-ઉત્પન્ન થયેલ સાંસારિક પદાર્થોને ધારણ શ્રદ્ધાનઃ:-અને સારા કાર્યોમાં ગ્રીતિ કરનારા વિદ્વાન-વિદ્વાન આપ અસ્ય-એ દુષ્ટજનની દાસી:-નાશ પામનારી સમાન દાસી પ્રવાન ષુર:-નગરીઓના દસ્યવે-દુષ્ટ કામ કરતા જનને માટે વિભિન્દન-વિનાશ કરીને વ્યચત-વિચરે છે, સઃ-તે આપ શ્રેષ્ઠ સજજનોને માટે હેતિમ-અતિ વર્ધક વજને આર્યમ-શ્રેષ્ઠ વા અતિ શ્રેષ્ઠના એ સહઃ-બળ દ્યુમન્દ્ર-ધન વા ઓજઃ:-પરાક્રમની વર્ધ્યા-વૃદ્ધિ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય દસ્યુઓ (યોર, ડાંક, લબાડ, લંપટ, કજિયાખોરો)નો વિનાશ કરીને, શ્રેષ્ઠોને હર્ષિત કરીને તથા શરીર અને આત્માના બળની વૃદ્ધિ કરીને ધન આદિ દ્વારા સુખોની વૃદ્ધિ કરે છે. તેઓ સર્વના દ્વારા ‘શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે.’ (૩)

તદૂચુષે માનુષેમા યુગાનિ કીર્તેન્ય મઘવા નામ બિભ્રત્ ।

ઉપપ્રયન્દસ્યુહત્યાય વૃત્તી યદ્વ સુનુઃ શ્રવસે નામ દુધે ॥ ૪ ॥

મૃદુંદુંડ : જે મઘવા-પુષ્કળ ધનવાન સુનુઃ:-વીરનો પુત્ર વજી-પ્રશંસિત શાખ-અલ્લ ધારણ કરેલ સેનાપતિ-જેમ સૂર્ય પ્રકાશમાન છે, તેમ પ્રકાશિત થઈને ઊચુષે-કહેવાની યોગ્યતાને માટે વા દસ્યુહત્યાય-જેને

માટે ડાકુઓનું હનન કરવામાં આવે, તે શ્રવસે-ધનને માટે ઇમા-એ માનુષા-મનુષ્યોમાં થનાર યુગાનિ-વર્ષોને તથા કીર્તનીય નામ-પ્રસિદ્ધ અને જળને બિભ્રત-ધારણ કરીને ઉપપ્રયન-ઉત્તમ મહાત્માની સમીપ જઈને યત-જે નામ-પ્રસિદ્ધ કામને દઘે-ધારણ કરે છે તત-તે ઉત્તમ કાર્યને હ-નિશ્ચયથી અમે પણ ધારણ કરીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય (દિવસ-રાત આદિ) કાળ અવયવોને તથા જળને ધારણ કરીને સર્વ પ્રાણીઓનાં સુખને માટે અંધકારનો નાશ કરીને સુખ પ્રદાન કરે છે, તેમ જ સેનાપતિ સુખપૂર્વક વર્ષો અને સુખને ધારણ કરીને શત્રુઓના નાશ દ્વારા સર્વના સુખને માટે ધન ઉત્પન્ન કરે. (૪)

યદસ્યેદं પંશ્યતા ભૂરિં પુષ્ટં શ્રદ્ધન્દ્રસ્ય ધત્તન વીર્યાય।

સ ગા અવિન્દુત્સો અવિન્દુદશવાન્સ ઓષધીઃ સો અ૱પઃ સ વનાનિ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સ:-તે સેનાપતિ સૂર્યની સમાન ગા:-ભૂમિઓને અવિન્દુ-પ્રાપ્ત થાય છે, સઃ:-તે અશ્વાન-મહાન પદાર્થોને અવિન્દુ-પ્રાપ્ત થાય છે, સઃ:-તે ઓષધીઃ-ઔષધિઓ અર્થાત્ ઘઉં, અડઠ, મગ, ચણા આદિને પ્રાપ્ત થાય છે; સઃ:-તે અપઃ-સૂર્ય જેમ જળને તેમ કર્મને પ્રાપ્ત થાય છે સઃ-તથા તે સૂર્ય વનાનિ-જેમ તેમ વનોને પ્રાપ્ત થાય છે, અસ્ય-એ ઇન્દ્રસ્ય-સેનાબળયુક્ત સેનાપતિના તત-તે કર્મને વા ઇદમ्-આ ભૂરિ-બહુ જ પુષ્ટમ्-દઢ શ્રુત-સત્યાચારણને તમે પશ્યત-જુઓ અને વીર્યાય-બળ પ્રાપ્તિ માટે ધત્તન-ધારણ કરો. (૫).

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ તેની પ્રાપ્તિ ઉત્તમ સત્યાચારણથી (થાય) તેને જ ધારણ કરવા જોઈએ. તેના વિના સત્ય પરાકર અને સર્વ પદાર્થોનો લાભ થતો નથી. (૫)

ભૂરિકર્મણે વૃષભાય વૃષ્ણો સુત્યશુષ્માય સુનવામુ સોમમ્।

ય આદૃત્યા પરિપુન્થીવ શ્રૂરોડ્યજ્વનો વિભજન્નેતિ વેદ: ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : અમે ય:-જે શૂરઃ-નિઃર શૂરવીર પુરુષનો આદૃત્ય-આદર સત્કાર કરીને પરિપન્થીવ-જેમ સર્વ પ્રકારના માર્ગમાં ચાલતા ડાકુ બીજાઓનાં ધન આદિ સર્વસ્વને હરી લે છે, તેમ ચોરોના પ્રાણ તથા તેના પદાર્થોને છીનવીને હરી લેવા. તે વિભજન-વિભાગ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ અને દુષ્ટ પુરુષોના જુદા-જુદા કરીને તેમાંથી અયજ્વન:-જે યજ્ઞ કરતા નથી. તેના વેદ-ધનને એતિ-છીનવી લઈને તે ભૂરિકર્મણે-બહુ કામ કરનારા વૃષભાય-શ્રેષ્ઠ વૃષ્ણો-સુભદ્રાયક સત્યશુષ્માય-નિત્ય બળવાન સેનાપતિને માટે જેમ સોમમ્-એશર્થ સમૂહને સુનવામ્-ઉત્પન્ન કરે, તેમ તમે પણ કરો. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે ડાકુની સમાન દઢ સાહસી બનીને ચોરોનું સર્વસ્વ હરીને તથા સત્કાર કરનારાઓનો આદર કરીને પુરુષાથી, બળવાન અને ઉત્તમ મનુષ્ય હોય, તેને જ સેનાપતિ બનાવવો જોઈએ. (૬)

તદિન્દ્ર પ્રેવ વીર્ય ચકર્થ યત્સુસન્તં વચ્ચેણાબોધ્યોઽહિમ્।

अनु त्वा पत्नीर्हषित वयश्च विश्वे देवासौ अमदुन्नु त्वा ॥ ૭ ॥

પદાર્ථ : હે ઇન્દ્ર-સેનાપતિ ! આપ સસત્તમ-સૂતેલા ચિંતારહિત અહિમ-સર્પ વા શત્રુને યત-જે વજ્ઞેણ-તીક્ષ્ણ શખથી અબોધ્યઃ-જગાડો છો તત-તે વીર્યમ-પોતાના બળને પ્રેવ-પ્રકટ જેમ ચકર્થ-કરો છો અનુ-પશ્ચાત् હૃષિતમ-ઉત્પન્ન થયેલ છે આનંદ જેને તે ત્વા-આપને પત્ની-આપની સ્ત્રીજન અને વય:-જ્ઞાનવાન વિશ્વે-સમસ્ત દેવાસશ્વ-વિદ્વાનજન પણ ત્વા-આપને અન્વમદન-અનુકૂળતાથી પ્રસન્ન કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : બળવાન સેનાપતિના દ્વારા દુષ્ટ પ્રાણી તથા દુષ્ટ શત્રુ-જન વિધિપૂર્વક મારી નાખવામાં આવે છે. (૭)

શુષ્ણં પિપ્રં કુયવં વૃત્રમિન્દ્ર યુદાવધીર્વિ પુરુઃ શાંકરસ્ય ।

તન્નો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્વાઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સેનાપતિ ! યદા-જ્યારે સૂર્ય શૂષ્ણામ-બળવાન કુયવમ-જેથી જવ આદિ થાય છે અને પિપ્રમ-જળ આદિ પદાર્થોને પરિપૂર્ણ કરે છે, તે વૃત્રમ-મેઘ વા શાંકરસ્ય-અત્યંત વરસનાર બળવાન મેઘની પુરુઃ-સંપૂર્ણ ઘટાટોપ અને ઉભરેલી મંડળીઓ-ખાડાઓ (વાદળાંઓના થર જામેલી રીછડીઓ જેવી વાદળીઓ ડેકા દેતી હોય તે) નું હનન કરે છે, તેમ શત્રુઓની નગરીઓને વિ, અવધી:-મારો છો - નાશ કરો છો, તત-ત્યારે, મિત્ર:-મિત્ર, વસ્ત્રા:-ઉતમ ગુણયુક્ત, અદિતિ:-અન્તરિક્ષ, સિન્ધુ:-સમુક્ર, પૃથિવી-પૃથિવી ઉત-અને દ્વાઃ-સૂર્યલોક, નઃ-અમારાથી મામહન્તામ-સત્કાર કરાવવાના હેતુ બનો છો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જેવી રીતના સૂર્યના ગુણો છે, તેની ઉપમા અર્થાત્ અનુસારથી પોતાના ગુણોના દ્વારા સેવક આદિથી તથા પૃથિવી આદિથી ઉપકારો લઈને તથા શત્રુઓને મારીને નિરંતર સુખી રહેવું જોઈએ. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈશ્વર, સૂર્ય અને સેનાધિપતિના ગુણોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૦૩)

સૂક્ત-૧૦૪

યોનિષ્ટ ઇન્દ્ર નિષદે અકારિ તમા નિ ષીદ સ્વાનો નાર્વી ।

વિમુચ્યા વયોऽવુસાયાશવાન્દોષ વસ્તોર્વહીયસઃ પ્રપિત્વે ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-ન્યાયાધીશ ! તે-આપના નિષદે-બેસવા માટે યોનિ:-જે રાજ સિંહાસન અમે અકારિ-કરેલ છે, તમ-તેના પર આપ આ નિષીદ-બેસો; અને સ્વાનઃ-હણહણતા અર્વા-ધોડાની ન-સમાન પ્રપિત્વે-પહોંચવા યોગ્ય સ્થાનમાં કોઈ સમય જવા ઈચ્છતા આપ વય:-પક્ષી વા આયુની અવસાય-

ગ્રંથદભાષ્ય

રક્ષા આદિ વ્યવહારને માટે અશ્વાન्-દોડતા ધોડાને વિમુચ્ય-છોડીને દોષા-રાત્રિ વા વસ્તો:- દિવસે વહીયસ:- આકાશ માર્ગથી શીધ પહોંચાડનાર અજિન આદિ પદાર્થોને સંયુક્ત કરો અર્થાત્ વિમાન આદિ રથોને અજિન-જળ આદિ કળાઓથી - યંત્રોથી યુક્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : ન્યાયાધીશોએ ન્યાયાસન પર બેસીને પ્રસિદ્ધ શબ્દોમાં વાદી અને પ્રતિવાદીને સંબંધન કરીને, પ્રતિદિન યથોચિત ન્યાય કરીને તથા તેઓને પ્રસાન કરીને સર્વને સુખી કરવા જોઈએ.

અતિ પરિશ્રમથી આયુની કીણતા થાય છે, એ વિચાર કરીને શીધ જવા માટે કિયા-કૌશલથી અજિન આદિના દ્વારા વિમાન આદિ યાન બનાવવા જોઈએ. (૧)

ઓ ત્યે નર ઇન્દ્રમૂત્યે ગુર્નૂ ચિત્તાન્તસુદ્યો અધ્વનો જગમ્યાત्।

દેવાસો મુન્યું દાસસ્ય શચમ્નન્તે નુ આ વક્ષન્ત્સુવિતાય વર્ણમ्॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્યે-જે નરઃ-સજજન ઊત્યે-રક્ષાને માટે ઇન્દ્રમ-સભા અને સેના આદિના અધિપતિની સદ્યા:-શીધ ઓ, ગુ:-સન્મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તાન्-તેને ચિત્ત-પણ એ સભાપતિ અધ્વનઃ:-શ્રોષ માર્ગોને જગમ્યાત્-નિરંતર પહોંચાડે.

જે દેવાસઃ-વિદ્વાનો દાસસ્ય-પોતાના સેવકના મન્યુમ-કોધને શમનન્-નિવૃત્ત કરે, તે-તેઓ નઃ-અમારી સુવિતાય-પ્રેરણાને પ્રાપ્ત થયેલ સેવકને માટે વર્ણમ-આજ્ઞાપાલન કરવાને નુ-શીધ આ, વક્ષન્-પહોંચાડે. (૨)

ભાવાર્થ : જે પ્રજાજન અને સૈનિક લોકો સત્યની રક્ષાને માટે સભા આદિના અધ્યક્ષ આદિના શરણમાં પહોંચે, તેની એ યથાવત્ રક્ષા કરે.

જે વિદ્વાનો વેદ અને ઉત્તમ શિક્ષા દ્વારા મનુષ્યોના દોષોનું નિવારણ કરીને શાન્તિ આદિનું સેવન કરે, તેઓની સર્વાં સેવા કરવી જોઈએ. (૨)

અવુ ત્મના ભરતુ કેતવેદા અવુ ત્મના ભરતુ ફેન્મુદન्।

ક્ષીરેણ સ્નાતુઃ કુયવસ્ય યોષે હૃતે તે સ્વાતાં પ્રવુણે શિફાયા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : કેતવેદા:- (કેત: = પ્રજ્ઞાતુ, વેદો = ધન) જેણે ધન જાણી લીધું છે, તે રાજપુરુષ ત્મના-જાતે પ્રજાના ધનને અવ, ભરતે-પોતાનું કરીને લઈ લે છે, અર્થાત્ અન્યાયપૂર્વક પડાવી લે છે; અને જે પ્રજાપુરુષ ત્મના-જાતે જ ફેનમ-વ્યાજ પર વ્યાજ = ચક્રવર્તી વ્યાજ લઈને વધારેલ વા અન્ય પ્રકારથી વધારેલ રાજધનને અવ ભરતે-અધર્મથી લે છે, તે બન્ને ક્ષીરેણ-જળથી પૂર્ણ ભરેલ ઉદ્દન-જલાશય અર્થાત્ નદી-નદીઓમાં સ્નાતઃ-સ્નાન કરે છે, તેથી ઉપરથી-શરીરથી શુદ્ધ થાય છે પણ જેમ કુયવસ્ય-ધર્મ અને અધર્મથી મળેલા જેનો વ્યવહાર છે, તે પુરુષની ગોષે-આગળ-પાછળના વિવાહની પરસ્પર વિરોધ કરતી (નવી-જુની ઝઘડતી) સ્ત્રીઓ શિફાયા:-અતિ ભમરવાળી નદીના પ્રવણે-પ્રબળ

સૂક્ત-૧૦૪

પ્રવાહમાં પડીને હતે-નાશ સ્યાતામ्-પામે છે, તેમ નાશ થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે પ્રજ્ઞાવિરોધી રાજપુરુષ અથવા રાજવિરોધી પ્રજ્ઞાજન છે, તે બન્ને સુખની વૃદ્ધિ કરી શકતા નથી.

જે રાજપુરુષ પક્ષપાતપૂર્વક પોતાના પ્રયોજનને માટે પ્રજ્ઞાજનોને પીડિત કરીને ધન સંચિત કરે છે અને જે પ્રજ્ઞાજન ચોરી અને કપટ દ્વારા રાજકીય ધનને નાશ કરે છે, તે બન્ને તેમ શીશ નાશ થાય છે, જેમ બે શોક ક્લીઓ પરસ્પર ઝઘડા અને કોથને કારણે નદીમાં દૂબીને પ્રાણોને ત્યાગે છે.

તેથી રાજપુરુષ પ્રજ્ઞાજનની સાથે અને પ્રજ્ઞાજન રાજપુરુષની સાથે વિરોધ છોડીને પરસ્પર સહાયક બનીને સદા વર્તાવ કરે. (૩).

યુયોપ નાભિરુપરસ્યાયોः પ્ર પૂર્વાભિસ્તિરતે રાષ્ટ્રિઃ શૂરઃ ।

અજ્જસી કુલિશી વીરપત્ની પયો હિન્વાના ઉદભિર્ભરન્તે ॥૪॥

પદાર્થ : જ્યારે શૂરઃ-નિર્ભયતાથી શત્રુઓને મારનાર શૂરવીર પ્ર; પૂર્વાભિ:-પ્રજ્ઞાજનોની સાથે તિરતે-રાજ્યનો યથાવત્ ન્યાય કરીને પાર થાય છે અને રાષ્ટ્રિ-તે રાજ્યમાં પ્રકાશિત થાય છે, ત્યારે આયો:-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ઉપરસ્ય-મેધની નાભિ:-બંધન-ચોતરફથી ઉમટેલાં વાદળોની વર્ષા યુયોપ-સર્વને મોહિત કરે છે. અર્થાત્ રાજ્યધર્મથી પ્રજ્ઞાસુખને માટે જળવર્ધા પણ થાય છે, તે થોડી નહિ પરંતુ અજ્જસી-પ્રસિદ્ધ કુલિશી-જે સૂર્યના કિરણરૂપી વજથી સર્વ રીતે રહેલી અર્થાત્ સૂર્યના પ્રચંડ તાપથી સૂક્ષ્માવાથી બચેલી વીરપત્ની-મોટી-મોટી નદીઓ જેનાથી મોટો વીર સમુદ્ર જ છે, તે પયો:-જળને હિન્વાના:-હિલોરા લેતી ઉદભિ:-જળથી ભરન્તે-ભરાઈ જાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : સુરાજ્યમાં સર્વ પ્રકારનું સુખ પ્રજ્ઞાને થાય છે. સુરાજ્ય વિના હુઃખ થાય છે અને હુકાળ પડે છે. તેથી વીરપુરુષે રીતથી રાજ્યનું પાલન કરવું જોઈએ. (૪)

પ્રતિ યત્સ્યા નીથાર્દિં દસ્યોરોક્તો નાચ્છા સદનં જાનુતી ગાત् ।

અધ્ય સ્મા નો મધવચ્વર્કૃતાદિન્મા નો મધેવ નિષ્ઠપી પરા દા: ॥૫॥

પદાર્થ : સભા આદિના સ્વામીએ યત્-જે નીથા-ન્યાય રક્ષાને પહોંચાડેલી પ્રજ્ઞા દસ્યો:-પારદું ધન હરનારા ડાકુના ઓકઃ-ધરની ન-સમાન પાલી જેવી અર્દિં-દેખાય છે, સ્યા-તે અચ્છ-સારું જાનતી-જાણતી સદનમ્-ધરને પ્રતિ, ગાત્-પ્રાપ્ત થઈને અર્થાત્ ધરથી પાછી ફરી જાય છે.

હે મધવન-સભા આદિના સ્વામી ! નિષ્ઠપી-સ્ત્રીની સાથે નિરંતર લાગી રહેલ તું નઃ-અમને મધેવ-જેમ ધનને તેમ મા, પગ, દા:-બગાડ નહિ અધ-તદનન્તર નઃ-અમને ચર્કૃતાત્-નિરંતર કરવા યોગ્ય કામથી ઇત્-જ વિરુદ્ધ વ્યવહાર ન સ્મ-બતાવો. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ સુટ્ટ અને સુરક્ષિત ધર ચોરોથી તથા ઠંડી, ગરમી અને વર્ષાથી મનુષ્યોની તથા ધન આદિની રક્ષા કરે છે, તેમ જ સભાધ્યક્ષ રાજ્યાઓ દ્વારા સંરક્ષિત પ્રજ્ઞા અની પાલના કરે છે.

જેમ કામી મનુષ્ય પોતાના શરીર, ધર્મ, વિદ્યા અને શિષ્ટાચારોનો નાશ કરે છે, તથા જેમ ઈર્બાં અને અભિમાનના યોગથી મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરેલ પુષ્કળ ધનને અન્યાયોમાં ફેંકીને તેને શીખ કરી હે છે, તેમ (રાજી આદિ) પ્રજાનો વિનાશ ન કરે. પરંતુ પ્રજા દ્વારા નિરંતર કરેલા ઉપકારોને ધ્યાનમાં રાખીને, નમ્રતા અને પ્રેમની સાથે એ (પ્રજાજનો)નું સદા પાલન કરે. દુષ્ટ શત્રુઓથી ડરીને કદીપણ પલાયન ન કરે. (૪)

**સ ત્વं ન ઇન્દ્ર સૂર્યે સો ઽઅપ્સ્વનાગાસ્ત્વ આ ભજ જીવશંસે ।
માન્તરાં ભુજુમા રીરિષો નુઃ શ્રદ્ધિતં તે મહુત ઽિન્દ્રિયાય ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાના સ્વામી જે તે-આપની મહતે-બહુ જ અને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય ઇન્દ્રિયાય-ધનને માટે નઃ-અમારો શ્રદ્ધિતમ્-શ્રદ્ધાભાવ છે, સઃ-તે ત્વમ्-આપ નઃ-અમને ભુજમ્-ભોગ કરવા યોગ્ય પ્રજાને અન્તરામ્-મધ્યમાં મા આરીરિષઃ-રિબાવો નહિ, મારો નહિ અને સઃ-તે આપ સૂર્યે-સૂર્ય, પ્રાણ, અપ્સુ-જળ અનાગાસ્ત્વે-અને નિષ્પાપમાં તથા જીવશંસે-જેમાં જીવોની પ્રશંસા, સુતિ થાય એ વ્યવહારમાં ઉપમાને આ, ભજ-સમ્યક્ ભજો-સેવા કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જે પ્રજાઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક રાજ્ય વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે પુષ્કળ ધન પ્રદાન કરે છે, તેની સભાપતિઓએ કદી હિંસા ન કરવી જોઈએ. પરંતુ જે ડાકુ અને ચોરદુપ પ્રજાઓ છે, તેની સદા હિંસા કરવી જોઈએ.

જે સેનાપતિનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરે, તે સૂર્યની સમાન ન્યાય અને વિદ્યાના પ્રકાશનું, જળની સમાન શાન્તિ અને તૃપ્તિનું, અન્યાય અને અપરાધના ત્યાગનું તથા પ્રજાની સાથે પ્રશંસનીય વ્યવહારનું સેવન કરીને રાષ્ટ્રને પ્રસન્ન રાખે. (૬)

**અધા મન્યે શ્રત્તે અસ્મા અધાયિ વૃષા ચોદસ્વ મહુતે ધનાય ।
મા નો અકૃતે પુરુહૂત યોનાવિન્દ્ર ક્ષુધ્યદ્વદ્યો વય આસુતિં દા ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે પુરુહૂત-અનેકોથી સત્કાર પ્રાપ્ત ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યદાતા અને શત્રુઓનો નાશ કરનાર સેનાપતિ ! વૃષા-અતિ સુખ વરસાવનાર આપ અકૃતે-વિચાર કર્યા વિના યોનૌ-નિમિત્તમાં નઃ-અમારા વયઃ-અભીષ્ટ અન્ન અને આસુતિમ્-સંતાનને મા, દાઃ-છિન્-ભિન્ ન કરો અને ક્ષુધ્યદ્વદ્યો-ભૂખ્યાઓને અન્ન-જળ આદિ અધાયિ-ધરો = આપો. અમને મહતે-બહુ જ પ્રકારના ધનાય-ધનને માટે ચોદસ્વ-પ્રેરણા કર. અથ-તદનાત્તર અસ્મે-એ ઉક્ત કામને માટે તે-તારી શ્રત-શ્રદ્ધા વા સત્ય આચરણમાં મન્યે-માનું ધું. (૭)

ભાવાર્થ : ન્યાયાધીશ આદિ રાજપુરષો એ નિરપરાધ પ્રજાઓની હિંસા કદી પણ ન કરવી જોઈએ. સદા તેનાથી ‘કર’ લેવો જોઈએ. તેનું પાલન કરીને તથા તેને ઉન્તાત કરીને વિદ્યા તથા પુરુષાર્થમાં

સૂક્ત-૧૦૫

પ્રવૃત્ત કરીને આનંદિત કરવા જોઈએ. સભાપતિઓનાં આ સત્ય કામનું પ્રજાજનોએ સદા માન કરવું જોઈએ. (૭)

**મા નો વધીરિન્દ્ર યા પરા દા મા નઃ પ્રિયા ભોજનાનિ પ્ર મોષીઃ।
આણ્ડા યા નો મધવજ્ઞક્ર નિર્ભેન્મા નુઃ પાત્રા ભેત્સુહજાનુષાણિ ॥૮॥**

પદાર્થ : હે મધવન्-પ્રશંસિત ધનયુક્ત શક્ર-સર્વ વ્યવહાર કરવામાં સમર્થ ઇન્દ્ર-શત્રુઓનો વિનાશ કરનાર સભાના સ્વામી ? આપ નઃ-અમે પ્રજાસ્થ મનુષ્યોને મા, વધીઃ-મારો નહિ, મા, પરા, દા:-અન્યાયપૂર્વક દંડ આપો નહિ, સ્વાભાવિક કામ અને નઃ-અમારા સહજાનુષાણિ-જે જન્મથી સિદ્ધ તેના વર્તમાન પ્રિયા-પ્રિય ભોજનાનિ-ભોજના પદાર્થોને મા, પ્ર, મોષીઃ-ચોરો નહિ, નઃ-અમારા આણ્ડા-ઈડાના સમાન જે ગર્ભમાં સ્થિત પ્રાણીઓને મા નિર્ભેત-વિદીર્ઘ કરો નહિ, નઃ-અમારા પાત્રા:-સોના-ચાંદીના પાત્રોને મા, ભેત-ખગાડો નહિ. (૮)

ભાવાર્થ : હે સભાપતિ ! તું અન્યાયથી કોઈને હેરાન કરતો નહિ અને કોઈ ધાર્મિક સજજનથી વિમુખ પણ બનીશ નહિ. ચોરી આદિ દોષરહિત જનો પર પરમેશ્વર દયા બતાવે છે, તેવી રીતે પોતાના રાજ્યના કામ કરવા લાગેલા રહેવું. આવા વ્યવહાર વિના પ્રજાને રાજ્યથી સંતોષ થતો નથી. (૮)

આર્વાંડિન્હિ સોમકામં ત્વાહુરુયં સુતસ્તસ્ય પિબા મદાય।

ઉરુવ્યચા જુઠર આ વૃષસ્વ પિતેવ નઃ શૃણુહિ હૃયમાનઃ ॥૯॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ ! જેથી ત્વા-આપને સોમકામમ-કુટેલા-પીસેલા પદાર્થોના રસની કામના કરનાર આહુઃ-બતાવે છે, એથી આપ અર્વાંડ-અંતરંગ વ્યવહારમાં આ, ઇહિ-આવો. અયમ्-એ જે સુતઃ-કાઢેલા પદાર્થોનો રસ છે, તસ્ય-તેનું મદાય-હર્ષને માટે પિબ-પાન કરો. ઉરુવ્યચા:-જેનું બહુ જ અને અનેક પ્રકારનું પૂજન-સત્કાર છે, તે આપ જઠરે-જેથી સર્વ વ્યવહાર થાય છે તે ઉદ્રમાં આ, વૃષસ્વ-આસેચન કરો અર્થાત્ ઉક્ત પદાર્થનું સમ્યક્ પાન કરો તથા અમારાથી હૃયમાનઃ-પ્રાર્થનાને પ્રાપ્ત થયેલ આપ પિતેવ-જેમ પ્રેમ કરતો પિતા પુત્રની વાત સાંભળે છે, તેમ નઃ-અમારી વાત શ્રુણુહિ-સાંભળો. (૯)

ભાવાર્થ : પ્રજાજનો દ્વારા સભાપતિ આદિ રાજપુરખોને અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ધન, વાહન અને મધુર ભાષ્યક આદિ દ્વારા સદા પ્રસન્ન કરવા જોઈએ અને રાજપુરખો દ્વારા પ્રજાના પ્રાણીઓનું પુત્ર સમાન નિરંતર પાલન કરવું જોઈએ. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સભાપતિ, રાજા અને પ્રજાએ કરવા યોગ્ય વ્યવહારમાં વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૦૪)

સૂક્ત-૧૦૫

चन्द्रमा अप्स्वरुत्तरा सुपुणों धावते दिवि।

न वो हिरण्यनेमयः पुदं विन्दन्ति विद्युतो वित्तं मैं अस्य रोदसी ॥ १ ॥

पदार्थ : હે રોદસી-સૂર્યપ્રકાશ વા ભૂમિની સમાન રાજ અને પ્રજાજન સમૂહ મે-મને પદાર્થ વિદ્યા જાણવાની ઉત્તેજનાથી જે અપ્સુ-પ્રાણરૂપી વાયુની અત્ત:-મધ્ય સુપર્ણા:-સમ્યક્ ગમન કરનાર વા ચન્દ્રમા-આનંદદાયક ચંદ્રલોક દિવિ-સૂર્યના પ્રકાશમાં આ૦ ધાવતે-અતિ શીધ ભ્રમણ કરે છે અને હિરણ્યનેમયઃ-જેની સુવર્ણરૂપી ચમક-દમક ઝળજળાહટ છે, તે વિદ્યુતઃ-વિદ્યુત્ લપટ-લપટથી દોડતી વઃ-તમારી પદમ-વિચારયુક્ત શિલ્પ વ્યવહારને ન વિન્દન્તિ-પ્રાપ્ત થતી નથી. અર્થાત્ તમે તેને યથોચિત કામમાં લેતા નથી. અસ્ય-એ પૂર્વોક્ત વિષયને તમે વિત્તમ-જાણો. (૧)

ભાવાર્થ : હે રાજપુરુષો અને પ્રજાજનો ! જે ચંદ્રમાની છાયા, આકાશ અને જલના સંયોગથી શીતલતાયુક્ત પ્રકાશ છે, તેને તમે જાણો.

જે વિદ્યુત ચમકે છે, તે નેત્રો દ્વારા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય છે. જે છૂપાયેલી હોય છે, તેનું ચિહ્ન નેત્ર દ્વારા ગ્રહણ કરી શકાતું નથી. તે સર્વ જ્ઞાનીને તમે સુખ સિક્ષ કરો. (૧)

अર्थमिद्वा उ अर्थिन् आ जाया युवते पतिम्।

तुञ्जाते वृष्ण्यं पयः परिदाय रसं दुहे वित्तं मैं अस्य रोदसी ॥ २ ॥

પદાર્થ : જેમ અર્થિન:-પ્રશંસિત પ્રયોજનવાળા જન અર્થમ-જે પ્રાપ્ત થાય છે તેને વૈ-જ પતિમ-પતિનો જાયા-સંબંધ કરનારી સ્ત્રીની સમાન આ, યુવતે-સમ્યક્ સંબંધ કરે છે, ઉ-જે તો જેમ રાજ અને પ્રજા જે વૃષ્ણયમ-શ્રેષ્ઠતમ પયઃ-અન્ન ઇત-અને સ્વસ્મ-સ્વાદિષ્ટ ઔષધિઓથી કાઢેલ રસને પરિદાય-સર્વત્રથી આપીને દુઃખોને તુઞ્જાતે-દૂર કરે છે, તેમ તેઓની હું પણ દુહે-વૃદ્ધિ કરું. શેષ અર્થ પ્રથમ મંત્રમાં કહેલ સમાન જાણવા જોઈએ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સ્ત્રી ઈચ્છિત પતિને તથા પુરુષ ઈચ્છિત સ્ત્રીને - પત્નીને પ્રાપ્ત કરીને આનંદિત થાય છે, તેમ પ્રયોજનોને સિક્ષ કરવામાં સંલગ્ન વિદ્યુત, પૃથિવી, સૂર્ય અને પ્રકાશની વિદ્યાનો (સાથ) લઈને તથા પદાર્થને પ્રાપ્ત કરીને સદા સુખ પહોંચાડે છે. તે વિદ્યાના જ્ઞાતાજનોના સંગ વિના એ વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી. તથા હુઃખનો વિનાશ પણ સંભવ નથી. તેથી તેનું સર્વેએ પ્રયત્નપૂર્વક ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (૨)

મो षु देवा अदः स्वरुपव पादि दिवस्परि।

मा सोम्यस्य शुभुवः शूने भूम कदाचन वित्तं मैं अस्य रोदसी ॥ ३ ॥

પદાર્થ : હે દેવા:-વિદ્યાનો ! તમારાથી દિવઃ-સૂર્યના પ્રકાશથી પરિ-ઉપર અદઃ-તે પ્રાપ્ત થનાર સ્વ-સુખે કદાચન-ક્ષય-ક્ષયારેય મો, અવ, પાદિ-ઉત્પન્ન થયેલ નથી.

સૂક્ત-૧૦૫

અમે સોમ્યસ્ય-એશ્વર્યને યોગ્ય શંભુવः-જેથી સુખ થાય તે વ્યવહારની સુ, શૂને-સુંદર ઉન્નતિમાં વિરુદ્ધભાવથી ચાલનાર કદી મા-ભૂમ-થઈને નહિ. અન્ય અર્થ પ્રથમ મંત્રોક્ત સમાન જાળવો જોઈએ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ આ સંસારમાં ધર્મ અને સુખથી વિરુદ્ધ કામો ન કરવા જોઈએ. પુરુષાર્થ દ્વારા નિરંતર સુખની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૩)

યુઝં પृચ્છામ્યવુમં સ તદ् દૂતો વિ વોચતિ।

કવ ક્રુષ્ટં પૂર્વ્ય ગુતં કસ્તદ્વિભર્તિ નૂતનો વિજ્ઞ મેં અસ્ય રોદસી ॥૪॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! હું આપના પ્રત્યે જે અવમ્મ-રક્ષા આદિ કરનારા ઉત્તમ વા નિકૃષ્ટ યજ્ઞમ्-સમસ્ત વિદ્યાથી પરિપૂર્ણ પૂર્વમ्-પૂર્વજોએ સિદ્ધ કરેલ ઋગ્મ-સત્યમાર્ગ વા ઉત્તમ જલસ્થાન કવ-ક્યાં ગતમ्-ગયા ? કઃ-અને કોણ નૂતનઃ-નવીન જન તત्-તેને બિભર્તિ-ધારણ કરે છે, એ પૃચ્છામિ-પૂછું છું, સઃ-તે દૂતઃ-ઈતસ્તતઃથી વાતચીત વા પદાર્થોને જાણીને આપ તત्-સર્વ વિષયને વિવોચતિ-વિવેકપૂર્વક કહો. વિતં મે-આદિના અર્થ પ્રથમ મંત્રોક્ત જાળવો જોઈએ.

ભાવાર્થ : વિદ્યાની ઈશ્વરા કરનારા વિદ્યાથીઓ = બ્રહ્મચારીઓએ વિદ્વાનોની પાસે જઈને અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો કરીને તથા તેના ઉત્તર પ્રાપ્ત કરીને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

હે અધ્યાપક વિદ્વાનો ! તમે સ્વયં રોકટોક વિના આવો અને મારા દ્વારા આ સંસારના પદાર્થોની વિદ્યાઓને જાણીને તથા અન્ય સર્વોને એ જ રીતે ભણાવીને સત્ય અને અસત્યને યથાર્થરૂપમાં જણાવો. (૪)

અમી યે દેવાઃ સ્થન ત્રિષ્વા રોચુને દ્વિવઃ।

કદ્વ ક્રુષ્ટં કદનૃતં કવ પ્રલા વુ આહુતિર્વિજ્ઞ મેં અસ્ય રોદસી ॥૫॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! તમે દ્વિવઃ-પ્રકાશક સૂર્યના રેચતે-પ્રકાશમાં ત્રિષુ-ત્રણ અર્થાત् નામ, સ્થાન અને જન્મમાં અમી-પ્રકટ અને અપ્રકટ યે-જે દેવાઃ-દિવ્યગુણયુક્ત પૃથિવી આદિ લોક આ-સારી સ્થન-સ્થિતિ કરે છે, વઃ-અની ભધ્ય ઋગ્મ-સત્યકારણ કત્-ક્યાં અને અનૃતમ्-અસત્ય કાર્યરૂપ કત્-ક્યાં અને વઃ-અભના પ્રલા-જૂના પદાર્થ અને અભના આહુતિઃ-હોમ એટલે કે વિનાશ ક-ક્યાં થાય છે, તે સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર કહો. શેષ પૂર્વવત्. (૫)

ભાવાર્થ : જ્યારે સર્વ લોકોનો હોમ અર્થાત્ પ્રલય થાય છે, ત્યારે કાર્યજગત, કારણજગત અને જીવ ક્યાં રહે છે ? એ પ્રશ્ન છે.

ઉત્તર : સર્વવ્યાપક ઈશ્વરમાં અને આકાશમાં કારણરૂપમાં સમસ્ત જગત (રહે છે) અને સમસ્ત જીવ સુષુપ્તવત - સૂતેલા સમાન રહે છે.

એક-એક સૂર્યના પ્રકાશ અને આકર્ષણા ક્ષેત્રમાં જેટલા-જેટલા લોકો છે, તે-તે સર્વ ઈશ્વરના દ્વારા રચીને તથા ધારણ કરીને વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે, એમ જાણવું જોઈએ. પ્રલય અવસ્થામાં

જગત અને જીવની સ્થિતિના મૂળ શબ્દો સ્વામીજીના ભાવાર્થમાં નિભન છે - સર્વવ્યાપક ઈશ્વર આકાશે
ચ કારણસ્ત્રેણ સર્વ જગત्, સુષુપ્તવજ્ઞીવાશ્ વર્તન્ત ઇતિ-અર્થ ઉપર આપેલ છે - અનુવાદક) (૫)

કદ્વ ઋતસ્ય ધર્ણસિ કદ્વરુણસ્ય ચક્ષણમ् ।

કદર્યમ્ણો મુહસ્પથાતિ ક્રામેમ દૃઢ્યો વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! વઃ-એ સ્થૂલ પદાર્થોના ઋતસ્ય-સત્ય કારણને ધર્ણસિ-ધારણ કરનાર કત-
ક્યાં છે ? વર્ણસ્ય-જળ આદિ કાર્યરૂપ પદાર્થોનું ચક્ષણમ्-દર્શન કત-ક્યાં છે ? તથા મહઃ-મહાન
અર્થમ્ણા:-સૂર્યલોકનો જે દૃઢ્યા:-અતિ ગંભીર દુઃખથી ધ્યાનમાં આવવા યોગ્ય વ્યવહાર છે તેને
કત-ક્યા ચથા-માર્ગથી અમે અતિ, ક્રામેમ-પાર કરીએ અર્થાત् તે વિદ્યાથી પરિપૂર્ણ બનીએ. શેષ
અર્થ પૂર્વવત् (૬)

ભાવાર્થ : વિદ્યાના ઈચ્છુકોએ વિદ્વાનોની સમીપ પહોંચીને, કાર્ય-કારણ આદિ વિદ્યાના માર્ગથી
સંબંધ-વિષયક પ્રશ્નો કરીને તથા તેના ઉત્તર પ્રાપ્ત કરીને, કિયા-કૌશલથી કાર્યોને સિદ્ધ કરીને તથા
દુઃખોનો નાશ કરીને સુખોને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. (૬)

અહં સો અસ્મિ યઃ પુરા સુતે વદામિ કાનિ ચિત् ।

તં મા વ્યન્ત્યાધ્યોરું વૃક્તો ન તૃષ્ણાજ્ઞ મૃગં વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યઃ-જે અહમ्-સંસારને ઉત્પન્ન કરનાર સૂતે-ઉત્પન્ન આ જગતમાં કાનિ-
ચિત्-કોઈ વ્યવહારોને પુરા-સૃષ્ટિથી પૂર્વ વા હું વિદ્વાન ઉત્પન્ન થયેલ સંસારમાં કોઈ વ્યવહારોને વિદ્યાની
ઉત્પત્તિથી પૂર્વ વદામિ-કહું છું. સહ-તે હું સેવન કરવા યોગ્ય અસ્મિ-છું, તમ-તે મા-મને આધ્યા-
સમ્યક્ ચિત્તન કરનારા આપ લોકો જેમ વૃક્તા:-યોર વા વ્યાધ તૃષ્ણાજમ्-તૃષ્ણાતુર મૃગમ्-હરણની ન-
સમાન વ્યાનિ-ચાહો, શેષ વિત્ત મે-પૂર્વવત् (૭)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોને ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે, કે - હે મનુષ્યો ! તમે જેમ મેં સૂષ્ટિ રચીને
વેદ દ્વારા જેવી રીતે ઉપદેશ આપેલ છે, તેને તેવી જ રીતે સ્વીકાર કરો. મને ઉપાસ્યને છોડીને અન્યની
આપ લોકો કદ્વી ઉપાસના કરો નહિ.

જેમ મૃગયા = શિકારમાં પ્રવૃત થયેલ યોર અથવા વાધ હરણને પ્રાપ્ત કરવાની કામના = ઈચ્છા
કરે છે, તેમ સર્વ દોષોનો ત્યાગ કરીને તમે મારી કામના કરો અને એ જ રીતે વિદ્વાનની પણ (કામના
કરો.) (૭)

સં મા તપન્ત્યભિતઃ સુપત્લીરિવુ પર્શીવઃ । મૂષો ન શિશ્ના ।

વ્યદન્તિ માધ્યઃ સ્તોતાર્ણ તે શતક્રતો વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૮ ॥

ऋગ્વેદભાષ્ય

સૂક્ત-૧૦૫

પદાર્થ : હે શતક્રતો-અસંખ્ય ઉત્તમ વિચારવાન વા અનેકો સર્વોત્તમ કર્મ કરનાર ન્યાયાધીશ ! તે-આપની પ્રજ્ઞા વા સેનામાં રહેનાર તથા સ્તોત્રાર્મ-ધર્મને ગાનાર હું છું, મા-તેઓને જે પર્શ્વઃ-પારકાને-અન્યને મારનાર તથા પાર્થેસ્થ મનુષ્ય આદિ પ્રાણી સપ્તલીખિ, અભિતઃ:, સમ્, તપત્તિ-જેમ એક પતિને અધિક સ્ત્રીઓ હુઃખી કરે છે, એમ હુઃખ આપે છે.

જે આધ્યઃ-અન્યોના મનમાં વથા ઉત્પન્ન કરનારા મૂષ:-ઉંદર જેમ શિશ્ના-અશુદ્ધ સૂત્રો-દોરાઓને વિ, અદન્તિ-કાપી-કાપીને ખાય છે ન-તેમ મા-મને સંતોષ આપે છે તે અન્યાય કરનારા જનોને તમે યથાવત્ દંડ આપો. વિતં-શેષ પૂર્વવત્. (૮)

ભાવાર્થ : હે ન્યાયાધીશ આદિ મનુષ્યો ! જેમ અધિક શૌક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને કલેશ પહોંચાડે છે, અથવા જેમ પોતાના પ્રયોજનમાં સફળ અથવા અસફળ થતાં ઉંદરો પારક દ્રવ્યોને વિનિષ્ઠ કરે છે અને જેમ વ્યબ્હિયારિણી વેશ્યા આદિ સ્ત્રીઓ વિદ્યુત ની સમાન ચમકદાર (દેખાતી) કામી મનુષ્યના ઉપસ્થેન્દ્રિયના રોગ દ્વારા ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષના અનુષ્ઠાનમાં અવરોધક હોવાના કારણે, તે (કામી મનુષ્ય)ને પીડા આપે છે, તેમ જે ડાંકુ આદિ લોકો અસત્ય નિશ્ચય, કાર્ય અને વચનથી અમને કલેશ આપે છે, તેને યથોચિત દંડિત કરીને તેઓનું તથા અમારું આપ નિરંતર પાલન કરો. એમ કર્યા વિના નિરંતર રાજ્યના એશ્વર્યનો યોગ અધિક થઈ શકતો નથી. (૯)

અમી યે સુપ્ત રુશમયુસ્તત્રા મે નાભિરાત્તતા ।

ત્રિત્સ્તદ્વૈદ્વાપ્ત્યઃ સ જામિત્વાય રેભતિ વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : જ્યાં અમી યે-જે સપ્ત-સાત રશમયઃ-કિરણોની સમાન નીતિ પ્રકાશ છે, તત્ત્વાં મે-મારી નાભિઃ-શરીર મધ્યસ્થા સર્વ પ્રાણ બાંધનાર અંગ આતતા-પ્રસરેલ છે જેમાં નિરંતર મારી સ્થિતિ છે, તત્ત્વને જે આપ્ત્યઃ-સજજનોમાં ઉત્તમ જન ત્રિતઃ-ત્રષ્ણેય અર્થાત્ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળથી વેદ-ઝાણો અર્થાત્ રાત-દિવસ વિચારે સઃ-તે પુરુષ જામિત્વાય-રાજ્ય ભોગવવા માટે કન્યાની સમાન રેભતિ-પ્રજાજનોની રક્ષા, પ્રશંસા અને ચાહના કરે છે. અન્ય અર્થ પૂર્વવત્. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યની સાથે કિરણોની શોભા અને સંગતિ છે, તેમ જ રાજ્યપુરષોની સાથે પ્રજાઓની શોભા અને સંગતિ થાય.

જે મનુષ્ય કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન યથાવત્ ઝાણો છે, તે પ્રજાપાલનમાં પિતા સમાન બનીને સર્વ પ્રજાઓને પ્રસન્ન કરી શકે છે, અન્ય નહિ. (૯)

અમી યે પઞ્ચોક્ષણો મધ્યે તુસ્થુર્મહો દિવઃ ।

દેવત્રા નુ પ્રવાચ્ય સધીચીના નિ વાવૃતુર્વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે સભાધ્યક્ષ આદિ સજજનો ! તમને જેમ અમી-પ્રત્યક્ષ વા અપ્રત્યક્ષ ઉક્ષણઃ-જળ સિંચનાર વા સુખ સિંચનાર મહાન પઞ્ચ-અજિ, વાયુ, વિદ્યુત, મેઘ અને સૂર્યમંડળનો પ્રકાશ મહઃ-મહાન દિવઃ-દિવ્યગુણ અને પદાર્થયુક્ત આકાશની મધ્યે-મધ્યમાં તસ્થુઃ-સ્થિર છે; અને જેમ સધીચીના: એકત્ર

સધીચીના: એકત્ર

રહેનાર ગુણ દેવતા-વિદ્બાનોમાં નિ, વાવૃતુ:-નિરંતર વર્તમાન છે, તેમ ચે-જે નિરંતર વર્તમાન છે, તે પ્રજા તથા રાજાઓના સંગીઓ પ્રત્યે વિદ્યા અને ન્યાય પ્રકાશની વાત નું શીଘ્ર પ્રવાચ્યમ-કરવી જોઈએ. શેષ મંત્રાર્થ પ્રથમ મંત્ર સમાન જાણવા જોઈએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય આદિ ઘટ-પટ = ઘડો - વસ્ત્ર આદિ પદાર્થોમાં સંયુક્ત થઈને વર્ષા આદિ દ્વારા મહાન સુખને ઉત્પન્ન કરે છે અને પુણીવી આદિ સર્વ પદાર્થોમાં આકર્ષણ આદિની સાથે અવસ્થિત રહે છે, તેમ જ સભા આદિના અધ્યક્ષ (= રાજા) આદિ, મનુષ્યોને મહાન સુખી બનાવીને તથા તેની સાથે ન્યાય અને પ્રેમપૂર્વક વર્તાવ કરીને નિરંતર અને સુખી કરે. (૧૦)

સુપર્ણા એત આસતે મધ્ય આરોધને દિવઃ ।

તે સેધન્તિ પુથો વૃકું તરન્તં યુહ્વતીરુપો વિત્તં મૈ અસ્ય રોદસી ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે પ્રજાજનો ! આપ જેમ એતે-જે સુપર્ણા:-સૂર્યના કિરણો દિવઃ-સૂર્યના પ્રકાશથી યુક્ત આકાશની મધ્યે-વચ્ચે આરોધને-અવરોધમાં આસતે-સ્થિર છે.

જેમ તે-તે તરન્તમ-પાર કરનારી વૃકમ-વિદ્યુત ને પાડીને યુહ્વતી:-મહાનનો વર્તાવ રાખીને અય:-જળ અને પથ:-માર્ગોને સેધન્તિ-સિદ્ધ કરે છે, તેમ આપ રાજ કામોને સિદ્ધ કરો. શેષ મંત્રાર્થ પૂર્વવત્ત. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યનાં કિરણો આદિ પદાર્થો ઈશ્વરના નિયમમાં યથાવત સ્થિર રહે છે - વત્ત છે, તેમ તમે પ્રજાજનોને પણ રાજનીતિના નિયમોમાં સ્થિર રાખવા જોઈએ.

જેમ એ સભા આદિના અધ્યક્ષ આદિ, દુષ્ટ મનુષ્યોનું નિવારણ કરીને પ્રજાઓની રક્ષા કરે છે, તેમ તમારે પણ ઈર્ધા આદિનું નિવારણ કરીને અની રક્ષા કરવી જોઈએ. (૧૧)

નવ્યં તદુકથ્યે હિતં દેવાસઃ સુપ્રવાચનમ् ।

ऋતમર્ઘનિં સિન્ધવઃ સુત્વં તાતાનું સૂર્યો વિત્તં મૈ અસ્ય રોદસી ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે દેવાસ:-વિદ્બાનો ! આપ જેમ સિન્ધવઃ:-સમુદ્ર સત્યમ-જલની અર્ધન્તિ-પ્રાપ્ત કરાવે છે અને સૂર્ય:-સૂર્યમંડળ તતાન-તેનો વિસ્તાર અર્થાત્ વર્ષા કરાવે છે, તેમ જે ઋત્સ્વમ-વેદ, સૃષ્ટિકમ, પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ, વિદ્બાનોનું આચરણ, અનુભવ અર્થાત્ સ્વયં વાત મનમાં ઉત્પન્ન થવી તથા આત્માની શુદ્ધતાને અનુકૂળ નવ્યમ-ઉત્તમ નવીન નવીન વ્યવહારો તથા અને ઉક્ષ્યમ-પ્રશંસનીય વચનોમાં થનાર હિતમ-સર્વનો પ્રેમપૂર્વક પદાર્થ તત-તેને સુપ્રવાચનમ-સારી રીતે જાણવા, ઉપદેશ કરવા જેમ બને તેમ પ્રાપ્ત કરો. શેષ પૂર્વવત્ત અર્થ જાણવા. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ સમુદ્રથી ઉઠીને જળ ઉપર જઈને સૂર્યના તાપથી ફેલાઈને તથા વરસીને સર્વ પ્રજાજનોને સુખ આપે છે, તેમ વિદ્બાન મનુષ્યોએ નિત્ય નવીન વિચારો દ્વારા શૂદ્ધ વિદ્યાઓ જાણીને, તેને પ્રકાશિત કરીને, સર્વનું હિત સિદ્ધ કરીને તથા સત્ય ધર્મનો વિસ્તાર કરીને નિરંતર આનંદ કરવો જોઈએ. (૧૨)

अग्ने तव त्यदुकथं देवेषुस्त्याप्यम्।

स नः सृतो मनुष्वदा देवान्यक्षि विदुष्टरो वित्तं मै अस्य रोदसी ॥ १३ ॥

पदार्थ : હે અગ્ને-સક્ળ વિદ્યા વિજ્ઞાત વિદ્વાનજન ! તવ-આપના ત્વત्-ને જે આયમ्-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મનુષ્ટત-મનુષ્યોમાં જેવા હોય તેવા ઉકથમ्-સર્વોત્તમ વિદ્યા વચન દેવેષુ-વિદ્વાનોમાં અસ્તિ-છું, સ:-તે સત્તા:-અવિદ્યા આદિ દોષનાશક વિદુષ્ટર:-અતિશય વિદ્વાન આપ ન:-અમને દેવાન्-વિદ્વાન બનાવતા તેઓની આયક્ષિ-સંગતિમાં પહોંચાડો અર્થાત્ વિદ્વાનોની પદવીને પમાડો. શેષ મંત્રાર્થ પૂર્વવત्. (૧૩)

ભાવાર્થ : જે સર્વ વિદ્યાઓને ભણાવીને વિદ્વાનોનું નિર્માણ કરવામાં કુશળ છે, તેઓથી સંપૂર્ણ વિદ્યાઓ તથા ધર્માપદેશોને સર્વ મનુષ્યો ગ્રહણ કરે, અન્યથી નહિ. (૧૩)

सृતो હોતा મનુષ્વદા દેવાં અચ્છા વિદુષ્ટરઃ।

अग्नિર્હવ्या સુષૂદતિ દેવો દેવેષુ મેધિરો વિત्तં મै अस्य રોદસી ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સત્તા:-વિજ્ઞાનવાન, દુઃખનાશક દેવાન्-વિદ્વાન વા દિવ્ય-દિવ્ય કિયાયોગોને હોતા-ગ્રહણ કરનાર વિદુષ્ટર:-અત્યંત જ્ઞાની અગ્નિ:-શ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાન જ્ઞાતા અને સમજાવનારા મેધિર:-બુદ્ધિમાન દેવેષુ-વિદ્વાનોમાં દેવ:-પ્રશંસનીય વિદ્વાન મનુષ્ય મનુષ્ટત-જેમ ઉત્તમ મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ કર્માનું અનુષ્ઠાન કરી પાપોનો ત્યાગ કરી સુખી થાય છે, તેમ હવ્યા-દેવા-લેવા યોગ્ય પદાર્થોને અચ્છ, આ, સુષૂદતિ-સારી રીતે પુષ્કળ આપે છે, તે ઉત્તમ વિદ્વાનથી વિદ્યા અને શિક્ષા ગ્રહણ કરવા જોઈએ. (૧૪)

ભાવાર્થ : એવા ભાગ્યહીન કોણ મનુષ્ય હશે જે વિદ્વાનોથી વિદ્યા અને શિક્ષા ગ્રહણ ન કરીને તેનો વિરોધી બને ? (૧૪)

ब्रह्मा कृणोति वरुणो गातुविदुं तमीमहे।

ब्रूणोति हृदा मृतिं नव्यो जायतामृतं वित्तं मै अस्य रोदसी ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : અમે જે ઋહમ्-સત્યસ્વરૂપ બ્રહ્મ-પરમેશ્વર વા વર્ણા:-સર્વોત્તમ વિદ્વાન ગાતુવિદમ्-વેદવાણીને જ્ઞાનારને કૃણોતિ-કરે છે, તમ્નું-તેઓને ઈમહે-યાચે છે અથવા માગે છે કે તેઓની કૃપાથી જે નવ્યા:-નવીન વિદ્વાન હૃદા-હૃદયથી મતિમ्-વિશેષજ્ઞાનને બ્રૂણોતિ-ઉત્પન્ન કરે છે અર્થાત્ શ્રેષ્ઠતમ રીતે વિચાર કરે છે, તે અમારી વચ્ચે જાયતામૃત-ઉત્પન્ન થાય. શેષ અર્થ પૂર્વવત्. (૧૫)

ભાવાર્થ : કોઈ મનુષ્યની ઉપર, પૂર્વના સંચિત પુષ્પકર્માં અને વર્તમાનમાં કરવામાં આવતા વિશુદ્ધ કર્મો વિના પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ થતો નથી; અને તેના વિના કોઈ પૂર્ણ વિદ્વાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેથી અમારી મધ્યમાં પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત શુભ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળા મનુષ્યો સદા થાય, આથી

સર્વ લોકોએ પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. એ રીતે નિત્ય પ્રાર્થના કરેલ પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપકતાના કારણે તેઓના આત્માને પ્રકાશિત કરે છે, નિશ્ચિત છે. (૧૫)

અસૌ ય: પન્થા આદિત્યો દિવિ પ્રવાચ્યૈ કૃતઃ ।

ન સ દેવા અતિક્રમે તં મર્તાસો ન પણ્યથ વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે દેવા:-વિદ્વાનો ! અસૌ-એ આદિત્ય:-અવિનાશી સૂર્ય સમાન પ્રકાશક યઃ-જે પન્થા:-વેદ પ્રતિપાદિત માર્ગ દિવિ-સમસ્ત વિદ્યાના પ્રકાશમાં પ્રવાચ્યમ्-સારી રીતે કહેવા યોગ્ય જેમ હોય, તેમ કૃતઃ-ઈશ્વર સ્થાપિત સઃ-તે તમારે અતિક્રમે-ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય ન-નથી.

હે મર્તાસઃ:-કેવળ ભરવા-જીવવાવાળા વિચારરહિત મનુષ્યો ! તમ્-તે પૂર્વોક્ત માર્ગને તમે ન, પણ્યથ-જોતા નથી. શોષ પૂર્વવત्. (૧૬).

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, 'જે વેદોક્ત માર્ગ છે, તે જ સત્ય છે,' તેમ જાણીને સમસ્ત સત્ય વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને સાદા આનંદિત રહેવું જોઈએ.

એ માર્ગના વિદ્વાનોનું કદી ખંડન કરવું નહિ. એ માર્ગ વિદ્યા વિના જ્ઞાન પણ થતું નથી. (૧૬)

ત્રિતઃ કૂપેઽવહિતો દેવાન્હવત ઊતયે ।

તચ્છુશ્રાવુ બૃહસ્પતિઃ કૃણવન્નંહૂરુણાદુરુ વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : જે ઊંખું જ તત્-તે વિદ્યાના પાઠનું સુશ્રાવ-શ્રવણ કરે છે તે વિજ્ઞાનને કુણવન्-પ્રકટ કરીને ત્રિતઃ-વિદ્યા, શિક્ષા અને બ્રહ્માયર્ય એ ત્રણ વિષયોનો વિસ્તાર કરીને અર્થાત્ તેની ઉન્નતિ કરીને કૂપે-ઝૂવાના આકારના પોતાના હદ્યમાં અવહિતઃ-સ્થિર કરીને તથા બૃહસ્પતિઃ-મહાન વેદવાણીના પાલક અંહૂરણાત्-જે વ્યવહારમાં અર્ધમ હોય તેનાથી પૃથ્વે થઈને ઊતયે-રક્ષા, આનંદ, કાન્તિ, પ્રેમ, તૃપ્તિ આદિ અનેક સુખોને માટે દેવાન्-દિવ્યગુણયુક્ત વિદ્વાનો વા દિવ્યગુણોને હવતે-ગ્રહણ કરે છે. શોષ મંત્રાર્થ પૂર્વવત्. (૧૭)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય-દેહધારી જીવ પોતાની બુદ્ધિ અને પ્રયત્નથી વિદ્વાનો દ્વારા સમસ્ત વિદ્યાઓનું શ્રવણ કરીને, મનન કરીને, નિશ્ચય કરીને, તથા સાક્ષાત્કાર કરીને દુષ્ટ ગુણો તથા સ્વભાવોને તથા પાપોનો ત્યાગ કરીને વિદ્વાન બને છે, તે આત્મા અને શરીરની રક્ષા આદિ પ્રાપ્ત કરીને બહુ જ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૭)

અરુણો મા સુકૃત વૃક્તઃ પ્રથા યન્ત્ન દુર્દર્શ હિ ।

ઉજ્જિહીતે નિચાય્યા તષ્ટૈવ પૃષ્ટચામુયી વિત્તં મે અસ્ય રોદસી ॥ ૧૮ ॥

પદાર્થ : જે અરુણઃ-સમસ્ત વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરીને વા પ્રકાશિત કરતા વૃક્તઃ-શાન્તિ આદિ ગુણયુક્ત ચંદ્રમાની સમાન વિદ્વાન મા, સકૃત-મને એકવાર યથા, યન્તમ-શ્રેષ્ઠ માર્ગથી ચાલતાને દર્દર્શ-

સૂક્ત-૧૦૬

દેખતા વા ઉક્ત ગુણયુક્ત મહિના આદિ કાળ વિભાગોને કરનાર ચંદ્રમાની સમાન વિદ્વાન શ્રેષ્ઠ માર્ગથી ચાલનારને જુએ છે, તે નિચાચ્ચ-યથાયોગ્ય સમાધાન આપીને પૃષ્ટ્યામયી-પીઠમાં કલેશરૂપ રોગવાન તષ્ઠેવ-શિલ્પી વિદ્વાન જેમ શિલ્પ વ્યવહારોને સમજાવે, તેમ ઉત્ત્રાહિતે-ઉત્તમતાથી સમજાવે હિ-જ છે. શેષ મંત્રાર્થ પૂર્વવત્ત. (૧૮)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાન ચંદ્રમાની સમાન શાન્ત સ્વભાવને તથા સૂર્યની સમાન પ્રકાશને પ્રસિદ્ધ કરવાના સ્વભાવને ધારણ કરીને સર્વમાં સમસ્ત વિદ્યાને ફેલાવે છે, તે જ 'આપ' છે. (૧૮)

એનાઙ્ગુષેણ કુયમિન્દ્રવન્તોઽભિ ષ્યામ વૃજને સર્વીરાઃ ।

તનો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્યૌઃ ॥ ૧૯ ॥

પદાર્થ : જે એના-એ આઙ્ગુષેણ-પરમ વિદ્વાનથી સર્વીરાઃ-સમસ્ત વીરજન ઇન્દ્રવન્તઃ-જેનો પરમૈશ્વર્યયુક્ત સભાપતિ છે અને વ્યામ-અમે વૃજને-વિદ્યા, ધર્મયુક્ત બળમાં અભિ, સ્યામ-અભિમુખ બનીએ અર્થાત્ સર્વ રીતે તેમાં પ્રવૃત્ત થઈને નઃ-અમને તત્-તે વિજ્ઞાનને મિત્રઃ-પ્રાણ, વર્ણઃ-ઉદાન અદિતિઃ-અન્તરિક્ષ, સિન્ધુઃ-સમુદ્ર, પૃથિવી-પૃથિવી ઉત-અને દ્યૌઃ-સૂર્યનો પ્રકાશ વા વિદ્યાનો પ્રકાશ એ સર્વ મામહન્તામ-ઉન્ત કરે. (૧૮)

ભાવાર્થ : જેના ભજાવવાથી વિદ્યા અને સુશિક્ષાની વૃદ્ધિ થાય, તેની સંગતિથી, મજુષ્યોએ સમસ્ત વિદ્યાઓમાં સર્વ રીતે નિશ્ચય કરવો જોઈએ. (૧૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સમસ્ત વિદ્વાનોના ગુણ અને કર્મના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૦૫)

સૂક્ત-૧૦૭

ઇન્દ્રે મિત્રં વરુણમુગ્નિમૂતયે મારુતં શદ્રૂ અર્દિતિં હવામહે ।

રથં ન દુર્ગાદ્વિસવઃ સુદાનવો વિશ્વસ્માન્તો અંહસો નિષ્પિપત્તન ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : સુદાનવઃ-જેના સર્વોત્તમ દાન આદિ કામ વા વસવઃ-જે વિદ્વાદિ શુભ ગુણોમાં વસે છે; તે હે વિદ્વાનો ! તમે રથમ-વિમાન આદિ યાનને ન-જેમ દુર્ગાત્-ભૂમિ, જળ અને અન્તરિક્ષના કઠિન માર્ગથી બચાવો છો, તેમ નઃ-અમને વિશ્વસ્માત્-સમસ્ત અંહસઃ-પાપના આચરણથી નિષ્પિપત્તન-બચાવો.

અમે ઊતયે-રક્ષા આદિ પ્રયોજનને માટે ઇન્દ્રમ-વિદ્યુત્ વા પરમ ઐશ્વર્યવાન સભાધ્યક્ષ મિત્રમ-સર્વના પ્રાણરૂપી વાયુ વા સર્વ મિત્ર, વર્ણમ-કામ કરનાર ઉદાનવાયુ વા શ્રેષ્ઠ ગુણયુક્ત વિદ્વાન, અગ્નિમ-સૂર્ય આદિ રૂપ અગ્નિ વા શાનવાન જન, અદિતિમ-માતા, પિતા, પુત્ર ઉત્પન્ન થયેલ જગતનું કારણ

વा જગતની ઉત્પત્તિ, માસ્તમ्-વાયુઓ વા મનુષ્યોનો સમૂહ તથા શદર્ધઃ:-બળને હવામહે-પોતાના કાર્યની સિદ્ધિને માટે સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ મનુષ્ય સારી રીતે બનાવેલ વિમાન આદિ યાનથી અત્યંત કઠિન માર્ગથી પણ સુખપૂર્વક આવાગમન કરીને, કાર્યોને સિદ્ધ કરીને તથા સમસ્ત દરિદ્રતા આદિ હુઃખથી છૂટીને જવે છે, તેમ તે ઈશ્વરની સુષ્ટિમાં રહેલ પુણીઓ આદિ પદાર્થોને અથવા વિદ્વાનોને જાણીને, ઉપકાર કરીને તથા યથાવત્ સેવન કરીને અનુપમ સુખ પામી શકે છે. (૧)

ત આદિત્યા આ ગતા સુર્વતાત્તયે ભૂત દેવા વૃત્તાર્થેષુ શંભુવઃ।

રથં ન દુર્ગાદ્વિસવઃ સુદાનવો વિશવસ્માન્નો અંહસો નિષ્પિપત્તનઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે દેવા:-દિવ્ય ગુણયુક્ત વિદ્વાનો ! જેમ આદિત્યા:-કારણરૂપથી નિત્ય દિવ્યગુણવાળા જે સૂર્ય આદિ પદાર્થો છે, તે-તે વૃત્તાર્થેષુ-મેઘાવયવો અર્થાત્ વાદળાંઓનું હિંસન-વિનાશ કરવું જેમાં હોય છે, તે સંગ્રામોમાં શંભુવઃ-સુખની ભાવના કરાવનાર હોય છે, તેમ જ આપ અમારી સમીપ આ, ગત-આવો અને આવીને જેમાં શત્રુઓનું હનન થાય તે સંગ્રામોમાં સુર્વતાત્તયે-સમસ્ત સુખને માટે શંભુવઃ-સુખની ભાવના કરાવનાર ભૂત-થાઓ. શેષ મંત્રાર્થ પ્રથમ મંત્રની સમાન જાણવા જોઈએ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વર દ્વારા રચેલ પુણીઓ આદિ પદાર્થ સમસ્ત પ્રાણીઓના ઉપકાર માટે છે, તેમ સર્વના ઉપકાર માટે વિદ્વાનોએ નિત્ય પ્રવૃત્તા રહેવું જોઈએ.

જેમ સુદેહ વાહનમાં બેસીને લોક બીજા દેશમાં જઈને વેપાર દ્વારા અથવા વિજય દ્વારા ધન અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરીને તથા દરિદ્રતા અને અપ્રતિષ્ઠાથી મુક્ત બનીને સુખી થાય છે, તેમ વિદ્વાનજન ઉપદેશ દ્વારા વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવીને સર્વને સુખી કરે. (૨)

અવન્તુ નઃ પિતરઃ સુપ્રવાચુના ઉત દ્રેકી દ્રેવપુત્રે ઋત્તાવૃથા।

રથં ન દુર્ગાદ્વિસવઃ સુદાનવો વિશવસ્માન્નો અંહસો નિષ્પિપત્તનઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : દ્રેવપુત્રે-જેના દિવ્ય ગુણ અર્થાત્ સર્વોત્તમ વિદ્વાન વા દિવ્ય રત્નોયુક્ત પર્વતાદિ પદાર્થો વા પુત્રોના પાલક વા જે ઋત્તાવૃથા-સત્ય કારણથી વધે છે; તે દેવી-સારા ગુણોયુક્ત ભૂમિ અને સૂર્યનો પ્રકાર જેમ નઃ-અમારી રક્ષા કરે છે, તેમ સુપ્રવાચના:-જેના સારા અધ્યાપન અને ઉપદેશ છે, તે પિતરઃ-વિશેષ જ્ઞાનવાન મનુષ્યો અમને ઉત-નિશ્ચયથી અવન્તુ-રક્ષા આદિ વ્યવહારોથી પાળે. શેષ મંત્રાર્થ પ્રથમ મંત્રાર્થ સમાન જાણવા જોઈએ. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ઔષધિ આદિથી તથા પ્રકાશ આદિથી પુણીઓ અને સૂર્ય સર્વના સુખની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ આપત્ત વિદ્વાન જન સર્વ મનુષ્યોને સુશિક્ષા અને અધ્યાપન દ્વારા વિદ્યા આદિ સદ્ગુણોની

સૂક્ત-૧૦૭

વૃદ્ધિ કરીને સુખી કરે છે.

જેમ મનુષ્ય ઉત્તમ વાહન પર બેસીને હુર્ગમ માર્ગને પાર સુખથી પહોંચીને સમસ્ત કલેશથી છૂટીને સુખી થાય છે, તેમ જ એ (વિદ્વાનો) અમને હુણ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોથી પુથક કરીને ધર્માચરણમાં ઉન્નત કરે. (૩)

નરાશંસે વાજિનં વાજયન્નિહ ક્ષ્યદ્વીરં પૂષણં સુમ્નૈરીમહે।

રથં ન દુર્ગાદ્વિસવઃ સુદાનવો વિશ્વસ્માન્નો અંહસો નિષ્પિપ્તર્તન ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! જેમ **વાજયન-**સર્વોત્તમ પદાર્થોનું વિશેષ જ્ઞાન કરાવનાર વા યુદ્ધ કરાવનાર અમે ઇહ- આ સૃષ્ટિમાં **સુનૈ-**સુખોથી યુક્ત **નરાશંસમ-**મનુષ્યોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય વિદ્વાનને તથા **વાજિનમ-**વિજ્ઞાન અને યુદ્ધ વિદ્યામાં નિપુણ ક્ષ્યદ્વીરમ-જેના શત્રુઓને કાપનારા વીર અને જે પૂષણમ-શરીર અને આત્માની પુષ્ટિ કરાવનાર છે, તે સભાધ્યક્ષને ઇમહે-પ્રાપ્ત થઈએ તેમ તું શુભ ગુણોની યાચના કર. શેષ મંત્રાર્થ પૂર્વવત્ત. (૪)

ભાવાર્થ : અમે શુભ ગુણોથી યુક્ત સુખી મનુષ્યોની મિત્રતાને પ્રાપ્ત કરીને શ્રેષ્ઠ બનીને યાનયુક્ત શિલ્પીઓની સમાન હુઃખ્યથી પાર થઈએ. (૪)

બૃહસ્પતે સદુમિન્નઃ સું કૃધિ શં યોર્યત્તે મનુહિત્તં તત્તીમહે।

રથં ન દુર્ગાદ્વિસવઃ સુદાનવો વિશ્વસ્માન્નો અંહસો નિષ્પિપ્તર્તન ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે **બૃહસ્પતે-**પરમ અધ્યાપક અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ અધ્યાપક ! તે-આપના જે **મનુહિતમ-**મનનું હિત કરનાર છે, શામ-સુખ વા યો:-ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે, તથા યત-જે સદમ, ઇત-સદા તમે નઃ-અમારે માટે **સુગમ-**સુખ કૃધિ-કરો અર્થાત્ સિદ્ધ કરો તત-તે ઉક્ત સમસ્તને અમે ઇમહે-માગીએ છીએ. શેષ મંત્રાર્થ પૂર્વવત્ત. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જેમ અધ્યાપકથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, તેમ જ સર્વ વિદ્વાનોથી વિદ્યા સ્વીકાર કરીને હુઃખ્યાને નાચ કરવા જોઈએ. (૫)

ઇન્દ્રં કુત્સો વૃત્રહણં શાચીપતિં કાટે નિબાળ્હ ઋષિરહૃત્યાયૈ।

રથં ન દુર્ગાદ્વિસવઃ સુદાનવો વિશ્વસ્માન્નો અંહસો નિષ્પિપ્તર્તન ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : **કુત્સઃ-**વિદ્યારૂપી વજ લઈને વા પદાર્થોને છિન્-મિન કરીને **નિવાઢઃ-**નિરંતર સુખોને પ્રાપ્ત કરાવનાર **ઋષિઃ-**ગુરુ અને વિદ્યાર્થી **કાટે-**જેમાં સમસ્ત વિદ્યાઓની વર્ષા થાય છે, તે અધ્યાયન વ્યવહારમાં ઊત્ત્યે-રક્ષા આદિને માટે જે **વૃત્રહણમ-**શત્રુઓનો વિનાશ કરનાર વા **શાચીપતિમ-**વેદવાણીના પાલક **ઇન્દ્રમ-**પરમેશ્વર્યવાન શાળા આદિના અધિપતિને અહૃત-બોલાવીએ; અમે પણ તેઓને બોલાવીએ-

આધ્યાત્મિક કાવ્યાં

ભાવાર્થ : વિદ્યારીએ કપટી અધ્યાપક સમીપ ન રહેવું જોઈએ, પરન્તુ વિદ્યાનોની સમીપ રહીને, વિદ્યાન બનીને ઋષિત્વભાવવાન બનવું જોઈએ. પોતાના આત્માની રક્ષાને માટે અધર્મથી ડરીને સદા ધર્મમાં સ્થિત રહેવું જોઈએ. (૬)

દેવિનોं દેવદિતિનિ પાતુ દેવસ્ત્રાતા ત્રાયતામપ્રયુચ્છન् ।

તનો મિત્રો વર્ણા મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્યાઃ ॥૭॥

પદાર્થ : જે દેવૈ:-જે વિદ્યાન વા દિવ્ય ગુણોની સાથે વર્તમાન અપ્રયુચ્છન્-પ્રમાદ ન કરતા ત્રાતા-સર્વની રક્ષા કરનાર દેવાન છે, તે નઃ-અમારી નિ, પાતુ-નિરંતર રક્ષા કરે; તથા દેવી-દિવ્યગુણ ભરેલ સર્વ જે અદિતિ:-પ્રકાશયુક્ત વિદ્યા સર્વની ત્રાયતામ-રક્ષા કરે, તત્-તે પૂર્વોક્ત સમસ્ત કર્મને નઃ-અને અમને મિત્રઃ-મિત્ર, વર્ણા:-શ્રેષ્ઠ વિદ્યાન, અદિતિ:-અખંડિત નીતિ, સિન્ધુઃ-સમુદ્ર પૃથિવી-ભૂમિ ઊત-અને દ્યાઃ-સૂર્યનો પ્રકાશ મામહન્તામ-વૃદ્ધિ કરે-ઉન્નતિ કરે. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ; જો પ્રમાદરહિત, વિદ્યાનોમાં વિદ્યાન, વિદ્યાના રક્ષક અને વિદ્યાદાન દ્વારા સર્વના સુખોના વર્ધક છે, તેઓનો સત્કાર કરીને વિદ્યા અને ધર્મનો સંસારમાં પ્રસાર કરવો જોઈએ. (૭)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સમસ્ત વિદ્યાનોના ગુણોનું વર્ણન છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૦૬)

સૂક્ત-૧૦૭

યુજો દેવાનાં પ્રત્યૈતિ સુમનમાદિત્યાસો ભવતા મૃલ્યન્તઃ ।

આ વોર્વાચી સુમતિર્વૈત્યાદુંહોશિચ્ચિદ્યા વરિવોવિત્તુરાસત् ॥૧॥

પદાર્થ : મુડ્યન્તઃ-હે આનંદિત કરતા આદિત્યાસઃ-સૂર્યની સમાન વિદ્યાયોગના પ્રકાશને પ્રાપ્ત વિદ્યાનો ! તમે જે દેવાનામ-વિદ્યાનોની યજનઃ-સંગતિથી સિદ્ધ કરેલ શિલ્પકામ સુમનમ-સુખની પ્રતિ, એતિ-પ્રતીતિ કરાવે છે, તેને પ્રકટ કરનારા ભવત-થાઓ.

યા-જે વઃ-તમને અંહોઃ-વિશેષ જ્ઞાન જેમ થાય, તેમ અર્વાચી-તે સમયથી સુમતિઃ-ઉત્તમ બુદ્ધિ વચ્ચ્યાત-વર્તે છે, તે ચિત્-પણ અમારે માટે વરિવોવિત્તરા-એવી હોય કે જેથી ઉત્તર જનોની સમ્યક્ સુશ્રૂષા આ, અસત-સર્વત્રથી થાય. (૧)

ભાવાર્થ - આ સંસારમાં વિદ્યાનોએ જે પોતાના પુરુષાર્થી શિલ્પકિયા પ્રત્યક્ષ કરેલ છે, તેને સર્વ મનુષ્યોને માટે પ્રકાશિત કરે, જેથી અનેક મનુષ્યો શિલ્પકિયા કરીને સુખી થાય. (૧)

સૂક્ત-૧૦૮

ઉપ નો દેવા અવુસા ગમન્ત્વદ્વિરસાં સામભિઃ સ્તૂયમાનાઃ ।
ઇન્દ્ર ઇન્દ્રિયૈરૂતો મુરુદ્વિરાદિત્યનોઽ અદિતિઃ શર્મ યંસત् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : સામભિઃ:-સામવેદના ગાનથી સ્તૂયમાનાઃ-સુતિની પ્રાપ્તિ થયેલ આદિત્યૈ:-પૂર્ણ વિદ્યાવાન મનુષ્ય વા બાર ભહિનાઓ મસભિદઃ:-વિદ્વાનો વા વાયુઓ અને ઇન્દ્રિયૈ:-ધન સહિત ઇન્દ્રઃ:-સભાધ્યક્ષ મસ્તઃ:-વા વાયુ અદિઃ:-વિદ્વાનોના પિતા વા સૂર્યપ્રકાશ અને દેવાઃ:-વિદ્વાનોના અન્દ્રિસામ-પ્રાણ વિદ્યાના જાળનાર નઃ:-અમે લોકોને અવસા-રક્ષા આદિ વ્યવહારથી ઉપ, આ, ગમન્તુ-સમીપમાં સર્વ રીતે આવે અને નઃ:-અમારા માટે શર્મ-સુખ યંસત-પ્રદાન કરે. (૨)

ભાવાર્થ : જિજ્ઞાસુજનો જે વિદ્વાનોની અથવા વિદ્વાનજનો જે જિજ્ઞાસુઓની સમીપ જાય, તેઓ વિદ્યા, ધર્મ અને સુશિક્ષાના વ્યવહારને છોડીને અન્ય કોઈ કાર્ય કરીપણ કરે નહિ. જેથી હુઃખના નાશ સાથે સુખની નિરંતર વૃદ્ધિ થાય. (૨)

તન્ન ઇન્દ્રસ્તદ્વરુણસ્તદુગ્નિસ્તદર્યમા તત્સવિતા ચનો ધાત् ।

તનો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્વૌઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જેમ મિત્રઃ:-મિત્ર, વર્સણઃ-શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન, અદિતિઃ-અખંડિત આકાશ, સિન્ધુઃ-સમુદ્ર, પૃથિવી-ભૂમિ ઊત-અને દ્વાઃ-સૂર્ય આદિનો પ્રકાશ નઃ:-અમને મામહન્તામ-આનંદિત કરે છે, તત્-તેમ ઇન્દ્રઃ-વિદ્યુત્ વા ધનાદ્યજન નઃ:-અમારા માટે, તત્-તે ધન વા અન્નની અર્થાત્ તેના આપેલા ધનાદિ પદાર્થોને વર્સણઃ-જળ વા ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ, તત્-તે શરીર સુખને અગ્નિઃ-પવિત્ર અગ્નિ વા ન્યાયમાર્ગ ચલાવનાર વિદ્વાન, તત્-એ આત્મસુખને અર્યમા-નિયમકર્તા વાયુ વા ન્યાયકર્તાં સભાધ્યક્ષ તત્-ઈન્દ્રિયોના સુખને સવિતા-સૂર્ય વા ધર્મ કાર્યોમાં પ્રેરણા કરનાર ધર્મજ્ઞજન તત્-તે સામાજિક સુખ અને ચનઃ:-અન્નને ધાત્-ધારણ કરતા વા ધારણ કરે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સંસારના પૃથિવી આદિ પદાર્થો સુખદાયક છે. તેમ જ વિદ્વાનોએ સુખદાયક બનવું જોઈએ. (૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સમસ્ત વિદ્વાનોના ગુણનું વર્ણન છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાળવી જોઈએ. (૧૦૭)

સૂક્ત-૧૦૮

ય ઇન્દ્રાની ચિત્રતમો રથો વામભિ વિશ્વાનિ ભુવનાનિ ચષ્ટે ।
તેના યાતં સુરથે તસ્થિવાંસાથા સોમસ્ય પિબતં સુતસ્વ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે ચિત્રતમઃ-અતિશય આશ્ર્ય સ્વરૂપ ગુણ અને કિયાયુક્ત સ્થાઃ-વિમાન આદિ યાનસમૂહ વામ-એ તસ્થિવાંસા-સ્થિત થયેલ ઇન્દ્રાની-વાયુ અને અગ્નિને પ્રાપ્ત થઈને વિશ્વાનિ-સર્વ ભુવનાનિ-

ભૂગોળના સ્થાનોને અભિ; ચચ્છે-સર્વ રીતે દેખાડે છે અથ-ત્યાર પછી જેથી એ બન્ને અર્થાત્ વાયુ અને અજિન સરથમ्-રથ આદિ સામગ્રી સહિત સેના વા ઉત્તમ સામગ્રીને આ, યાતમ्-પ્રાપ્ત થઈને સમ્યક્ ઈચ્છિત સ્થાનને પહોંચાડે છે તથા સુતસ્ય-ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલ સોમસ્ય-સોમ આદિના રસનું પિબતમ्-પાન કરે છે. તેન-તેથી સમસત શિલ્પી મનુષ્યોએ સર્વસ્થાનોમાં જવું-આવવું જોઈએ. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, કલાઓમાં સમ્યકે યુક્ત કરીને સંચાલિત કરેલ વાયુ-અજિનથી યુક્ત વિમાન આદિ યાનો આકાશ, સમુદ્ર અને ભૂમિ માર્ગોથી અન્ય દેશોમાં જઈને-આવીને, સદા પોતાના અભિપ્રાયની સિદ્ધિ દ્વારા આનંદરસનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૧)

યાર્વદિં ભુવનં વિશ્વમસ્તુરુવ્યચા વરિમતા ગભીરમ् ।

તાવાં અયં પાતવે સોમો અસ્ત્વરમિન્દ્રાગની મનસે યુવભ્યામ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે યાવત्-જેટલા ઉસ્વચા-બહુ જ વ્યાપિ અર્થાત્ સંપૂર્ણ અને વરિમતા-બહુ જ સ્થૂળતાની સાથે વર્તમાન ગભીરમ्-અગાધ ભુવનમ्-સર્વ વસ્તુઓને રહેવાનું સ્થાન ઇદમ्-એ પ્રકટ-અપ્રકટ વિશ્વમ्-જગત અસ્તિ-છે, તાવાન-તેટલા અયમ्-એ સોમઃ-ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થોના સમૂહ છે, તેનું મનસે-વિજ્ઞાન કરાવવા ઇન્દ્રાગની-વાયુ અને અજિન અરમ्-પરિપૂર્ણ છે, તેથી તે યુવભ્યામ्-તે બન્નેથી પાતવે-રક્ષા આદિને માટે તેટલો બોધ અને પદાર્થોનો સ્વીકાર કરો. (૨)

ભાવાર્થ : વિચક્ષણ = અતિ બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ એ જીણી લેવું જોઈએ, કે જ્યાં જ્યાં મૂર્તિમાન (= સ્થૂળ) લોક છે, ત્યાં ત્યાં વાયુ અને વિદ્યુત વ્યાપક હોવાના સ્વરૂપથી વિદ્યમાન છે. જેટલું મનુષ્યોનું સામર્થ્ય છે, તેટલા તેના ગુણોને જીણીને તથા પુરુષાર્થી તેનો ઉપયોગ કરીને પૂર્ણ સુખી થવું જોઈએ. (૨)

ચ્રક્રાથે હિ સુધ્યંડું નામ ભુદ્રં સધીચીના વૃત્રહણા ઉત્ત સ્થઃ ।

તાવિન્દ્રાગની સુધ્યંજ્વા નિષદ્યા વૃષણઃ સોમસ્ય વૃષણા વૃષેથામ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સધીચીના-એકત્ર મળેલા અને વૃત્રહણૌ-મેઘને હણનારા સધ્યચ્છા-સહ પ્રશંસનીય નિષદ્ય-નિત્ય સ્થિર થઈને, વૃષણઃ-પુષ્ટિ કરીને, સોમસ્ય-રસવાન પદાર્થ સમૂહની વૃષણા-પુષ્ટિ કરનારા ઇન્દ્રાગની-પૂર્વોક્ત વાયુ અને સૂર્યમંડળ ભદ્રમ्-વૃષ્ટિ આદિ કાર્યથી પરમ સુખકારક સધ્યચ્છ-એક સાથે પ્રકટ થઈને નામ-જળને ચ્રક્રાથે-કરે છે, ઉત્ત-અને કાર્ય સિદ્ધિ કરનારા એસ્થઃ-થઈને વૃષેથામ्-તથા સુખરૂપી વર્ષા કરે છે, તો-તે બન્ને (વાયુ + સૂર્ય)ને હિ-પણ આ-સમ્યક્ જાણો. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, અત્યંત ઉપયોગી વાયુ અને વિદ્યુતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને (અનો) શા માટે ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ ? (૩)

સમિદ્ધેષ્વિનિષ્વાનજાના યુતસ્તુચા બર્હિંહ તિસ્તિરાણા ।

તીવ્રૈ: સોમૈ: પરિષિકતે ભિર્વાગેન્દ્રાગની સૌમનુસાર્ય યાતમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે તમે **યતસ્તુચા-**જેમાં સુય અર્થાતું હોમ કરવાના કામમાં જે સુવો હોય છે તેના સમાન કલાધર વિદ્યમાન **તિસ્તિરાણા-**વા જે યંત્રકલાદિશી ઢાંકેલ હોય છે, આનજાના-તે આપ પ્રસિદ્ધ અને પ્રસિદ્ધ કરનાર **ઇન્દ્રાગ્ની-**વાયુ અને વિદ્યુત् **તીવ્રૈ:**-તીક્ષ્ણ અને વેગાદિ ગુણયુક્ત સોમૈ:-
રસરૂપ જળથી **પરિષિક્તેભિ:**-સર્વ રીતે કરેલી સિંચાઈઓ સહિત **સમિદ્રેષુ-**સમ્યક્ પ્રદીપત અગિનષુ-
કલાધરોની અભિનામાં થઈને અર્વાક્-પદી બર્હિ:-અન્તરિક્ષમાં યાતમ-પહોંચાડે છે ઉ-અને **સૌમનસાય-**
સર્વોત્તમ સુખને માટે **આ-**સારી રીતે આવે પણ છે. તેની સમ્યક્ શિક્ષા કરીને કાર્યસિદ્ધિને માટે કલાઓમાં-
- યંત્રોમાં લગાવવા જોઈએ. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે શિલ્પીઓ દ્વારા વાયુ અને વિદ્યુત્ કાર્ય સિદ્ધિને માટે સમ્યક્ પ્રયુક્ત કરવામાં આવે છે, ત્યારે એ બન્ને સુખ લાભ માટે સમર્થ બને છે. (૪)

યાનીન્દ્રાગ્ની ચુક્રથુર્વીર્યાણિ યાનિ રૂપાણ્યુત વૃષ્યાનિ ।

યા વાં પ્રલાનિ સુખ્યા શિવાનિ તેભિઃ સોમસ્ય પિબતં સુતસ્ય ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગ્ની-સ્વામી અને સેવક વામ-તમારા **યાનિ**-જે વીર્યાણિ-પરાકમયુક્ત કામ છે, યાનિ-
જે સ્વાણિ-શિલ્પ વિદ્યાથી સિદ્ધ ચિત્ર-વિચિત્ર અદ્ભુત રૂપવાન વિમાન આદિ અને **વૃષ્યાનિ-**પુરુષાર્થયુક્ત
કામ છે; યા-જ તમારે બન્નેને **પ્રલાનિ-**પ્રાચીન શિવાનિ-મંગળયુક્ત સખ્યા-મિત્રોના કામ છે, તેભિઃ-
તેઓથી **સુતસ્ય-**કાઠવામાં આવેલ સોમસ્ય-સંસારી પદાર્થોના રસનું **પિબતમ-**પાન કરો, ઉત-અને અમારા
માટે **ચક્રથુઃ-**તેના દ્વારા સુખ હશે. (૫)

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં ઈન્દ્ર શબ્દથી ધનાદ્ય અને અભિનથી વિદ્યાવાન શિલ્પીનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. વિદ્યા અને પુરુષાર્થ વિના કદી પણ કાર્ય સિદ્ધ થતી નથી. અને મિત્રતા વિના કદી વ્યવહાર
સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, તેથી એ કાર્યો સદા કરવા જોઈએ. (૫)

યદબ્રવં પ્રથમં વાં વૃણાનોઽ્રુડ યં સોમો અસુરૈરોં વિહૃવ્યઃ ।

તાં સુત્યાં શ્રુદ્ધામુભ્યા હિ યાતમથ્રા સોમસ્ય પિબતં સુતસ્ય ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે સ્વામી અને શિલ્પીજનો ! વામ-તમારા માટે **પ્રથમમ-**પ્રથમ યત-જે મેં અબ્રવમ-
કહેલ વા અસુરૈ:-વિદ્યાહીન મનુષ્યોની **વૃણાનઃ-**સ્તુતિ કરેલ વિહૃવ્યઃ:-વિવિધ રીતે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
અયમ-એ પ્રત્યક્ષ સોમ:-ઉત્પન્ન પદાર્થોનો સમૂહ તમારો છે, તેનાથી નઃ-અમારી **તામ-**તે સત્યામ-
સત્ય શ્રુદ્ધામ-પ્રીતિને અભિ, યા, યાતમ-સમ્યક્ રીતે પ્રાપ્ત થાઓ અથ-તદનાતર હિ-નિશ્ચયપૂર્વક
સુતસ્ય-કાઠવામાં આવેલ સોમસ્ય-સંસારી પદાર્થોના રસનું **પિબતમ-**પાન કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જન્મ સમયે સર્વ અવિદ્યાન હોય છે, પશ્ચાતું વિદ્યાભ્યાસ કરીને વિદ્યાન બને છે.
તેથી વિદ્યાહીન જન મૂર્ખ, વિદ્યાવાન શ્રેષ્ઠ અને અલ્ય વિદ્યાવાન કનિષ્ઠ ગણવામાં-માનવામાં આવે
૪૫૬ ગ્રંઘદભાષ્ય

ઇ. કોઈપણ હોય, પરંતુ તેના પ્રત્યે સત્ય જ બોલવું જોઈએ. કોઈના પ્રત્યે પણ અસત્ય ન બોલવું જોઈએ. (૬)

યદિન્દ્રાગની મદથઃ સ્વે દુરોણે યદ્ બ્રહ્મણિ રાજનિ વા યજત્રા ।

અતુઃ પરિ વૃષણાવા હિ યાતમથા સોમસ્ય પિબતં સુતસ્ય ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે વૃષણૌ-સુખરૂપી વર્ષા કરનારા યજત્રા-સારી રીતે મળીને સત્કાર કરવા યોગ્ય ઇન્દ્રાગની-સ્વામી અને સેવકો ! તમે બન્ને યત्-જે કારણે સ્વે-પોતાના દુરોણે-ધરમાં વા યત्-જે કારણે બ્રહ્મણિ-બ્રાહ્મણોની સભા અને રાજનિ-રાજાઓની સભા વા-અને સભામાં મદથઃ-આનંદિત થાઓ છો, અતઃ-એથી પરિ, આ, યાતમ-સર્વ રીતે આવો, અથ, હિ-તદનન્તર એક નિશ્ચયપૂર્વક સુતસ્ય-ઉત્પન્ન થયેલ સોમસ્ય-સંસારી પદાર્થોના રસનું પિબતમ-પાન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જ્યાં - જ્યાં સ્વામી અને શિલ્પી, અધ્યાપક અને વિદ્યાર્થી તથા રાજ્યપુરુષ અને પ્રાજ્ઞ જ્ય અથવા આવે ત્યાં-ત્યાં એ બન્ને સમ્યતાર્થી સ્થિત થઈને વિદ્યા અને શાન્તિરી યુક્ત વચન બોલીને સુશીલતાર્થી સત્ય બોલે અને સત્ય શ્રવણ કરે. (૭)

યદિન્દ્રાગની યદુષુ તુર્વશેષુ યદ્ દ્રુહ્યુષ્વનુષુ પૂરુષુ સ્થઃ ।

અતુઃ પરિ વૃષણાવા હિ યાતમથા સોમસ્ય પિબતં સુતસ્ય ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્રાગની-સ્વામી અને શિલ્પી જનો ! તમે બન્ને યત्-જે કારણે યદુષુ-શ્રેષ્ઠ યત્ન કરનાર મનુષ્યોમાં વા તુર્વશેષુ-જે હિંસક મનુષ્યોને વશમાં કરે તેમાં વા યત्-જે કારણે દ્રુહ્યુષુ-દ્રોહીજનોમાં વા અનુષુ-પ્રાણ અથવા જીવન સુખ દાતામાં તથા પુસ્તુ-જે શ્રેષ્ઠ ગુણા, વિદ્યા અને કામોમાં પરિપૂર્ણ છે તેમાં યથોચિત્ અર્થાત્ જેથી જેબું ઈચ્છિએ તેવા વ્યવહાર વર્તનવાળા સ્થઃ-થાય. અતઃ-એ કારણે સર્વ મનુષ્યોમાં વૃષણૌ-સુખરૂપી વર્ષા કરતા આ, યાતમ-સમ્યક રીતે આવો હિ-નિશ્ચયપૂર્વક અથ-તદનન્તર સુતસ્ય-કાઢવામાં આવેલ સોમસ્ય-જગતના પદાર્થોના રસનું પરિ, પિબતમ-સારી રીતે પાન કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જે ન્યાય અને સેનાના અધિકારને પ્રાપ્ત મનુષ્યોમાં યથાયોગ્ય વર્તમાન છે; સર્વ મનુષ્યોએ તેઓને જ તેના કાર્યોમાં સ્થાપન કરીને-માનીને કામોની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૮)

યદિન્દ્રાગની અવુમસ્યાં પૃથિવ્યાં મધ્યમસ્યાં પરુમસ્યામુત સ્થઃ ।

અતુઃ પરિ વૃષણાવા હિ યાતમથા સોમસ્ય પિબતં સુતસ્ય ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્રાગની-ન્યાયાધીશ અને સેનાધીશ ! યત्-જે તમે બન્ને અવમસ્યામ-નિકૃષ્ટ, મધ્યમસ્યામ-મધ્યમ જત-અને પરમસ્યામ-ઉત્તમ ગુણવાળી પૃથિવ્યામ-પોતાની રાજ્યભૂમિમાં અધિકાર પામેલ સ્થઃ-
અર્ગવેદભાષ્ય

સૂક્ત-૧૦૮

છો, તે સર્વ ક્યારેક સર્વની રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. અતઃ-એ કારણે ઉક્ત રાજ્યમાં પરિ, વૃષણૌ-સર્વ રીતે સુખરૂપી વર્ષા કરનાર બનીને આ, યાતમ-આવો. હિ-નિશ્ચયપૂર્વક અથ-ઉપરાંત તે રાજ્યભૂમિમાં સુતસ્ય-ઉત્પન્ન થયેલ સોમસ્ય-સંસારી પદાર્થોના રસનું પિબતમ-પાન કરો. આ એક અર્થ છે.

(દ્વિતીય અર્થ :) યત्-જે એ ઇન્દ્રાગની-વાયુ અને વિદ્યુત્ અવમસ્યામ-નિકૃષ્ટ, મધ્યમસ્યામ-મધ્યમ ઉત-વા પરમસ્યામ-ઉત્તમ ગુણવાળી પृથિવ્યામ-પૃથિવીમાં સ્થઃ-છો, અતઃ-એથી અહીં પરિ, વૃષણૌ-સર્વ પ્રકારથી સુખરૂપી વર્ષા કરનાર બનીને આ, યાતમ-આવો અને અથ-એ ઉપરાંત હિ-નિશ્ચયપૂર્વક જે સુતસ્ય-કાઢવામાં આવેલ સોમસ્ય-પદાર્થોના રસનું પિબતમ-પાન કરે છે તેઓને કામ સિદ્ધિને માટે કલાઓ-યંત્રોમાં સંયુક્ત કરીને મહાન લાભ સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : ઉત્તમ, મધ્યમ, નિકૃષ્ટ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોના ભેદથી જે-જે રાજ્યો છે, ત્યાં-ત્યાં ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિકા ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળા મનુષ્યોને રાખીને ચક્કવર્તી રાજ્ય સ્થાપિત કરીને સર્વોચ્ચ આનંદ ભોગવવો જોઈએ.

એ રીતે આ સૂચિમાં સ્થિત અને સર્વ લોકોમાં વર્તમાન વાયુ અને વિદ્યુતને જાણીને તથા તેનો ઉત્તમ પ્રયોગ કરીને અને કાર્યાંની સિદ્ધિ કરીને સર્વ દરિક્તતા આદિ દુઃખોને નષ્ટ કરવા જોઈએ. (૮)

યદિન્દ્રાગની પરમસ્યાં પૃથિવ્યાં મધ્યમસ્યામવુમસ્યામુત સ્થઃ ।

અતુઃ પરિ વૃષણાવા હિ યાતમથા સોમસ્ય પિબતં સુતસ્ય ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : આ મંત્રનો અર્થ પૂર્વ (૮) મંત્ર અનુસાર જાણવો જોઈએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : બે પ્રકારના ઈન્જ (= વાયુ) અને અગ્નિ છે. એક તો તે જે ઉત્તમ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોમાં અથવા પવિત્ર ભૂમિમાં સ્થિત છે. તે ઉત્તમ (ઇ.) અને જે અપવિત્ર ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોમાં અથવા અથુક્ષ ભૂમિ આદિ પદાર્થોમાં રહે છે - તે નિકૃષ્ટ છે.

આ બે પ્રકારના વાયુ અને અગ્નિ ઉપરથી નીચે અને નીચેથી ઉપર આવે (ભાય) છે તેથી બન્ને મંત્રોમાં પ્રથમ પ્રયુક્ત અવમ અને પરમ' શબ્દો દ્વારા એ અર્થ બતાવવામાં આવેલ છે, અને જાગ્રત્વં જોઈએ. (૧૦)

યદિન્દ્રાગની દિવિ ષ્ઠો યત્પૃથિવ્યાં યત્પર્વતેષ્વોષધીષ્વપ્સુ ।

અતુઃ પરિ વૃષણાવા હિ યાતમથા સોમસ્ય પિબતં સુતસ્ય ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : યત्-જે કારણે ઇન્દ્રાગની-વાયુ અને વિદ્યુત્ દિવિ-પ્રકાશમાન આકાશમાં, યત्-જે કારણે પૃથિવ્યામ-પૃથિવીમાં, યત्-જે કારણે પર્વતેષુ-પર્વતોમાં, અષ્ટુ-જલોમાં અને ઔષધીષુ-ઔષધિઓમાં સ્થઃ-વર્તમાનછે, અતઃ-એ કારણે પરિ, વૃષણૌ-સર્વ પ્રકારથી સુખની વર્ષા કરનારા તેઓ હિ-નિશ્ચયપૂર્વક આ, યાતમ-પ્રાપ્ત થાય છે. અથ-તદ્દનન્તર સુતસ્ય-કાઢવામાં આવેલ સોમસ્ય-જગતના પદાર્થોના રસનું

पिबतम्-पान करे छे. (११)

भावार्थ : जे धनंजय वायु अने कारण नामक अग्नि, ए सर्व पदार्थोमां स्थित छे. ए बन्ने सम्यक् रीते जाणीने तथा सम्यक् प्रयुक्त करेल, अनेक कार्योने सिद्ध करे छे. (११)

यदिन्द्राग्नी उदिता सूर्यस्य मध्ये दिवः स्वधया मादयेथे।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य॥ १२ ॥

पदार्थ : यत्-जे कारणे इन्द्राग्नी-वायु अने विद्युत् उदिता-उदयने प्राप्त थयेल सूर्यस्य-सूर्यमंडणना वा दिवः-अंतरिक्षना मध्ये-मध्यमां स्वधया-अन्न अने जग्नी सर्वने मादयेथे-हर्ष आपे छे. अतः- अथें वृषणा-सुखनी वर्षा करनारा परि-सर्व रीते आ, यातम्-आवे छे अर्थात् बहार अने अंदरथी प्राप्त थाय छे तथा हि-निश्चयपूर्वक अथ-तदनन्तर सुतस्य-काढवामां आवेल सोमस्य-जगतना पदार्थोना रसनुं पिबतम्-पान करे छे. (१२)

भावार्थ : वायु अने विद्युत् विना कोईपछा लोकनुं अथवा प्राणीनुं रक्षण अने ज्वन संभव नथी; तेथी ए बन्ने जगतना पालनमां प्रभुय छे. (१२)

एवेन्द्राग्नी पपिवांसा सुतस्य विश्वास्मभ्यं सं जयतं धनानि।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवीः उत द्यौः॥ १३ ॥

पदार्थ : मित्रः-मित्र, वस्त्रः-श्रेष्ठ गुणयुक्त, अदितिः-उत्तम विद्वान, सिन्धुः-समुद्र, पृथिवी-पृथिवी उत-अने द्यौः-सूर्यनो प्रकाश जेने नः-अभारा माटे मामहन्ताम्-वृद्धि-उन्नत करे, तत्, एव- तेओ विश्वा-समस्त धनानि-धनोने सुतस्य-पदार्थोथी काढवामां आवेल रसनुं पपिवांसा-पान करेल इन्द्राग्नी-अति धनाढ्य वा युद्धविद्यामां कुशण वीरजन अस्मभ्यम्-अभारा माटे संजयतम्-सारी रीते ज्ञते अर्थात् सिद्ध करे. (१३)

भावार्थ : विद्वान, बणवान अने धार्मिक कोशाध्यक्ष अने सेनापति विना उत्तम पुरुषार्थी ज्ञानां विद्या आदि धन वधारी शक्ता नथी.

जेम भित्र आदि पोताना भित्रोने सुख आपे छे, तेम कोशाध्यक्ष अने सेनापति आदि प्रजाना प्राणीओने सुख आपे छे. तेथी सर्वेऽमे ए बन्नेनुं सदा पालन करवुं जोईअ. (१३)

संगति : आ सूक्तमां वायु अने विद्युत् आदिना गुणोना वर्णनथी तेना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोईअ. (१०८)

सूक्त-१०६

वि ह्यख्यं मनसा वस्य इच्छन्निन्द्राग्नी ज्ञास उत वा सज्जातान्।

નાન્યા યુવત્રમતિરસ્તિ મહું સ વાં ધિયં વાજુયન્તીમતક્ષમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જેમ ઇન્દ્રાણી-વિદ્યુત્ અને જે દાખિંગોચર અજિ છે તેઓને ઇચ્છન્-ઇચ્છિને વસ્ય:- જેઓએ ચોવીસ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાલન કરેલ છે તેમાં પ્રશંસનીય હું તથા જ્ઞાસઃ-જ્ઞાતાજન છે. તેઓને વા જ્ઞાનવા યોગ્ય પદાર્થોને સજાતાન-વા એક સંગ થયેલ પદાર્થોને ઉત-અને વા-વિદ્યાર્થી વા જ્ઞાપકોને મનસા-વિશેષ જ્ઞાનશી જ્ઞાનવાની ઇચ્છા કરીને યુવત्-સર્વ વસ્તુઓને યથાયોગ્ય કાર્યોમાં પ્રયુક્ત કરનાર હું અને હિ-નિશ્ચયપૂર્વક વિ, અખ્યમ-અન્યોના પ્રત્યે ઉત્તમતાની સાથે કહું, તેમ તમે પણ કહો. જે મારી પ્રમતિ:-પ્રબળ મતિ અસ્તિ-છે, તેમ તમારી પણ થાય, ન, અન્યા-અન્ય ન થાય.

જેમ હું વામ-તમે બન્ને અધ્યાપક અને વિદ્યાર્થીથી વાજુયન્તીમ-સમસ્ત વિદ્યાઓને જ્ઞાપક કરાવનારી ધિયમ-ઉત્તમ બુદ્ધિને અતક્ષમ-સૂક્ષ્મ કરું અર્થાત્ કઠિન વિષયને સરળતાથી જ્ઞાનું, તેમ સઃ-ને અધ્યાપક અને વિદ્યાર્થી મહ્યમ-મારા માટે સૂક્ષ્મ કરે. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને ઉચિત છે કે સત્ય પ્રીતિ અને પુરુષાર્થના દ્વારા સદ્ વિદ્યા આદિનો બોધ કરાવતા, અતિશ્રેષ્ઠ બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરીને, વ્યવહાર અને અધ્યાત્મની સિદ્ધિ કરનારા કાર્યો અવશ્ય કરે. (૧)

અશ્રવં હિ ભૂરિદાવત્તરા વાં વિજામાતુરુત વા ઘા સ્યાલાત् ।

અથા સોમસ્ય પ્રયત્તી યુવભ્યામિન્દ્રાગ્ની સ્તોમે જનયામિ નવ્યમ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે વામ-એ ભૂરિદાવત્તરા-અત્યંત બહુ જ ધનની પ્રાપ્તિ કરાવનારા ઇન્દ્રાણી-વિદ્યુત્ અને ભૌતિક અજિ છે વા જે ઉક્ત ઇન્દ્રાણી વિજામાતુઃ-વિરોધી જમાઈ સ્યાલાત्-સાળાથી ઉત્, વા-અથવા અને ઘ-અન્ય જનોથી ધનને અપાવે છે એ હું અશ્રવમ-સાંભળી ચૂક્યો હું અથ, હિ-અત્યારે યુવભ્યામ-એનાથી સોમસ્ય-એશર્ય અર્થાત્ ધનાદિ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરનારા વ્યવહારને પ્રયત્તી-સમ્યક્ રીતે આપવા માટે નવ્યમ-નવીન સ્તોમમ-ગુણના પ્રકાશને હું જનયામિ-પ્રકટ કરું છું. (૨)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યો (ને માટે એ ઉચિત છે કે તેઓએ) વિદ્યુત આદિ પદાર્થોના ગુણગાન અને સમ્યક્ પ્રયોગના દ્વારા નવીન તથા કાર્ય સિદ્ધિ કરનારા કલાયંત્ર આદિનું નિર્માણ કરીને અનેક કાર્યોને સંપન્ન કરીને ધર્મ, અર્થ, કામની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૨)

મા ચ્છેદ્ધ રુશ્મરીંરિતિ નાથમાના: પિતૃણાં શુક્તીરનુયચ્છમાના: ।

ઇન્દ્રાગિનભ્યાં કં વૃષ્ણો મદન્તિ તા હ્યાત્રી ધ્યષણાયા ઉપસ્થે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જેમ વૃષણ:-બળવાન જન જે અદ્રી-જે કઢી વિનાશને પ્રાપ્ત થનાર નથી તા-તે ઇન્દ્ર અને અજિઓને સમ્યક્ રીતે જાણી ઇન્દ્રાગિનભ્યામ-એથી ધ્યષણાયા:-અતિ વિચારયુક્ત બુદ્ધિની ઉપસ્થે-

સમીપમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય અર્થાત् તે બુદ્ધિની સાથેના યોગ્ય વ્યવહારમાં **કમ-**સુખને પ્રાપ્ત કરીને **મદન્તિ-**આનંદિત થાય છે વા સુખની ચાહના કરે છે, તેમ પિતૃણામ-રક્ષા કરનારા જ્ઞાની વિદ્વાનો વા રક્ષાથી અનુયોગ પ્રાપ્ત થયેલ વસંત આદિ ઋતુઓના **શર્મીન-**વિદ્યાયુક્ત જ્ઞાન પ્રકાશીને **નાથમાના:-** એશ્વર્યની સાથે ચાહીને **શક્તિઃ**-વા સામર્થ્યને **અનુ ચચ્છમાના:-**અનુફૂળતાની સાથે નિયમમાં લાવીને અને આનંદિત થઈએ હિ-જ છીએ અને ઇતિ-એમ જાણીને એ વિદ્યાઓના મૂળને અમે **મા, છેદમ-** કાપીએ નહિ. (૩)

ભાવાર્થ : એશ્વર્યની કામનાવાળા મનુષ્યોએ ક્યારેય પણ વિદ્વાનોની સેવા અને સંગતિનો ત્યાગ કરીને તથા વસંત આદિ ઋતુઓનું યથોચિત વિજ્ઞાન અને સેવનને છોડીને વર્તાવ ન કરવો જોઈએ. વિદ્યા તથા બુદ્ધિની ઉન્નતિ અને વ્યવહારની સિદ્ધિ પ્રયત્નપૂર્વક કરવી જોઈએ. (૩)

યુવાભ્યાં દેવી ધિષણા મદાયેન્દ્રાગની સોમમુશ્તી સુનોતિ ।

તાર્વાશ્વિના ભદ્રહસ્તા સુપાણી આ ધાવતું મધુના પૃઙ્ગમુપ્સુ ॥૪॥

પદાર્થ : જે **સોમમ-**એશ્વર્યની ઊંઠાં-કાન્તિ કરાવનારી દેવી-સર્વોત્તમ શિક્ષા અને શાસ્ત્રવિદ્યા આદિથી પ્રકાશમાન ધિષણા-બુદ્ધિ મદાય-આનંદને માટે યુવાભ્યામ-જેથી કાર્યોને સુનોતિ-સિદ્ધ કરે છે, તે બુદ્ધિથી જે ઇન્દ્રાગની-વિદ્યુત અને ભૌતિક અજિન અપ્સુ-કલાધરોમાં જગનાં સ્થાનોમાં મધુના-જળથી પૃઙ્ગતમ-સંપર્ક અર્થાત સંબંધ કરે છે વા **ભદ્રહસ્તા**-જેનાથી ઉત્તમ સુખ કરનારા હાથોની સમાન ગુણ સુપાણી-સર્વોત્તમ વ્યવહાર વા **અશ્વિના**-જે સર્વમાં વ્યાપ થનાર છે, તૌ-તે વિદ્યુત અને ભૌતિક અજિન રથોમાં સમ્યક પ્રયુક્ત કરીને તેઓને આ, ધાવતમ-ચલાવે છે. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો જ્યાં સુધી બુદ્ધિઓને ઉત્તમ શિક્ષા, ઉત્તમ વિદ્યા અને કિયા-કોશલથી યુક્ત કરતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓ વિદ્યુત આદિ પદાર્થોથી ઉપકાર ગ્રહણ કરી શકતા નથી. તેથી અને યત્નપૂર્વક સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૪)

યુવામિન્દ્રાગની વસુનો વિભાગે તુવસ્તમા શુશ્રવ વૃત્રહત્યે ।

તાવાસદ્યા બ્રહ્મિષિ યજ્ઞે અસ્મિન્પ્ર ચર્ચણી માદયેથાં સુતસ્ય ॥૫॥

પદાર્થ : હું **વસુન**:-ધનનું વિભાગે-સેવન વ્યવહારમાં **વૃત્રહત્યે**-વા જેમાં શત્રુઓ અને મેઘોનું હનન થાય, તે સંગ્રામમાં યુવામ-તે બન્ને ઇન્દ્રાગની-વિદ્યુત અને સાધારણ અજિન **તવસ્તમા**-અત્યંત બળવાન અને બળના આપનારા એ સુશ્રવ-શ્રવણ કરું છું, એથી **તૌ**-તે બન્ને પ્રચર્ચણી-સમ્યક સુખને પ્રાપ્ત કરનારા **અસ્મિન**-એ બ્રહ્મિષિ-સમીપ વર્ધમાન યજ્ઞે-શિલ્પવ્યવહારના નિમિત્ત સુતસ્ય-ઉત્પન્ન કરેલ વિમાન આદિ રથને **આસદ્ય**-પ્રાપ્ત થઈને **માદયેથામ**-આનંદ પ્રદાન કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો જેના દ્વારા ધનોનું વિતરણ કરે છે અથવા શત્રુઓને જતીને સાર્વભોગ રાજ્ય કરી શકે છે, તે (વિદ્યુત અને અજિન)નો તેઓ કાર્ય સિદ્ધિને માટે શા માટે સમ્યક પ્રયોગ

સૂક્ત-૧૧૦

કરે નહિ ? (૫)

પ્ર ચર્ષણિભ્યઃ પૃતનાહવૈષુ પ્ર પૃથિવ્યા રિરિચાથે દિવશ્ચ।

પ્ર સિન્ધુભ્યઃ પ્ર ગિરિભ્યો મહિત્વા પ્રેન્દ્રાગની વિશવા ભુવનાત્યન્યા ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ઇન્દ્રાગની-વાયુ અને વિદ્યુત્ અન્યા-વિશ્વા-ભુવના-અને સમસ્ત લોકોને મહિત્વા-પ્રશંસિત કરાવીને પૃતનાહવૈષુ-સેનાઓથી પ્રવૃત્ત થઈને યુદ્ધોમાં ચર્ષણિભ્યઃ-મનુષ્યોથી પ્ર, પૃથિવ્યાઃ-સારી રીતે પૃથિવી વા પ્ર, સિન્ધુભ્યઃ-સારી રીતે સમુદ્રો વા પ્ર, ગિરિભ્યઃ-સારી રીતે પર્વતો વા પ્ર, દિવશ્ચ-અને સારી રીતે સૂર્યથી પ્ર, અતિ-રિરિચાથે-અત્યંત ઉન્નતિ પામીને પ્રતીત થાય છે. અર્થાત્ કલાયંત્રોની સહાયથી ઉન્નતિ કે વૃદ્ધિ પામીને કામ આપે છે. (૬)

ભાવાર્થ : વાયુ અને વિદ્યુતની સમાન મહાન (અન્ય) કોઈ લોક થઈ શકતા નથી, કારણ કે એ બન્ને સર્વ લોકોને વ્યાપ્ત કરીને સ્થિત છે. (૬)

આ ભરતં શિક્ષતં વજ્રબાહૂ અસ્માં ઇન્દ્રાગની અવતં શચીભિઃ।

દ્રુમે નુ તે રુશમયઃ સૂર્યસ્ય યેભિઃ સપિત્વં પિતરો નુ આસન् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : વજ્રબાહૂ-જેના વજની સમાન બળ અને વીર્ય છે, તેઓ ઇન્દ્રાગની-વિદ્યાર્થી અને અધ્યાપકો ! તમે બન્ને જેમ ઇસે-એ સૂર્યસ્ય-સૂર્યના રુશમયઃ-કિરણો છે અને તે-રક્ષા આદિ કરે છે; અને જેમ પિતરઃ-પિતૃજન યેભિઃ-જે કામોથી નઃ-અમારે માટે સપિત્વમ-સમાન વ્યવહારોની પ્રાપ્તિ કરનારા વા વિજ્ઞાનને આપીને ઉપકાર કરનારા આસન્-થાય છે, તેમ શચીભિઃ-સમ્યક્ કાર્ય વા ઉત્તમ બુદ્ધિઓથી અસ્માન્-અમારો આ, ભરતમ્-સ્વીકાર કરો, સિક્ષતમ્-શિક્ષા આપો અને નુ-શીઘ્ર અવતમ્-પાળો. (અર્થાત્ રક્ષણ આદિ કરો.)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સુશિક્ષાથી મનુષ્યોમાં સૂર્ય સમાન વિદ્યાના પ્રકાશક અને માતા-પિતા સમાન કૃપાપૂર્વક રક્ષા કરનાર અધ્યાપક છે તથા સૂર્ય સમાન પ્રકાશિત બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થી છે, તે બન્નેનો નિત્ય સત્કાર કરો. આ કર્મ વિના વિદ્યાની ઉન્નતિ કદી સંભવ નથી. (૭)

પુરંદરા શિક્ષતં વજ્રહસ્તાસ્માં ઇન્દ્રાગની અવતં ભરેષુ।

તન્નો મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્યૌઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જે પુરંદરા-શત્રુઓના નગરોનો વિધ્વંસ કરનારા વા વજ્રહસ્તા-જેના વિદ્યારૂપી વજ હાથની સમાન છે, તેઓ ઇન્દ્રાગની-ઉપદેશ શ્રવણ અથવા ઉપદ્રષ્ટા - કરનારી તું જેમ મિત્રઃ-મિત્ર, વર્ણઃ-ઉત્તમ ગુણયુક્ત, અદિતિઃ-અન્તરિક્ષ, સિન્ધુઃ-સમુદ્ર, પૃથિવી-ઉત-અને દ્યૌઃ-સૂર્યનો પ્રકાશ નઃ-અમારી

મામહત્તમ-ઉન્નતિ કરાવે છે, તેમ અસ્માન-અમને તત्-ટે ઉક્ત પદાર્થોના વિશેષ જ્ઞાનની શિક્ષતમ-શિક્ષા આપો અને ભરેષુ-સંગ્રામ આદિ વ્યવહારોમાં અવતમ્-રક્ષા આદિ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ મિત્ર આદિ મિત્રની રક્ષા કરીને તેની ઉન્નતિ કરે છે. અને તેને અનુકૂળ વ્યવહાર કરે છે, તેમ ઉપદેશ લેનાર અને ઉપદેશક પરસ્પર વિદ્યાની બુદ્ધિ કરીને પ્રેમથી મિત્રતામાં પ્રવૃત્ત રહે. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઈન્દ્ર અને અજિ શબ્દના અર્થનું વર્ણન છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૦૮)

સૂક્ત-૧૧૦

તુતં મે અપુસ્તદુ તાયતે પુનઃ સ્વાદિષ્ઠા ધીતિરુચથાય શસ્યતે ।

અયં સમુદ્ર ઇહ વિશવદૈવ્યઃ સ્વાહાકૃતસ્ય સમુ તૃણુત ઋભવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ક્રાંતિ-બુદ્ધિમાન વિદ્વાનો ! તમે જેમ ઇહ-આ લોકમાં અયમ-એ વિશ્વદૈવ્યઃ-સમસ્ત પ્રશસ્ત ગુણોને યોગ્ય સમુદ્રઃ-સમુદ્ર છે અને જેમ તમારામાં સ્વાહાકૃતસ્ય-સત્યવાણીથી ઉત્પન્ન થયેલ ધર્મની ઉચ્ચથાય-કહેવા યોગ્ય સ્વાદિષ્ઠા-અતિ મધુરગુણવાળી ધીતિઃ-બુદ્ધિ શસ્યતે-પ્રશંસનીય થાય છે ત-વા જેમ મે-મારા તતમ્-ફેલાયેલા અર્થાત્ સર્વને વિદ્ધિત અપઃ-કામ તાયતે-પાલન કરે છે, તત્-ત, પુનઃ-તેમ ફરી તો અમને સમુ તૃણુત-સમ્યક્ તૃપ્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ સમસ્ત રત્નોથી યુક્ત સમુદ્ર દિવ્યગુણયુક્ત છે, તેમ જ ધાર્મિક અધ્યાપકોએ મનુષ્યોમાં સત્યકર્મો અને સત્ય બુદ્ધિનો પ્રચાર કરીને દિવ્યગુણોને પ્રસિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૧)

આભોગયં પ્ર યદિચ્છન્ત એતનાપાકા: પ્રાજ્ઞો મમ કે ચિદાપયઃ ।

સૌધન્વનાસશચરિતસ્ય ભૂમનાગંછત સવિતુર્દુશુષો ગૃહમ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે પ્રાજ્ઞા: -પ્રાચીન અપાકા: -રોટલી આદિનો સ્વયં પાક તથા યજ્ઞાદિ કર્મ ન કરનાર સંન્યાસીઓ ! આપ જે કે, ચિત્ત-કોઈ જન મમ-મારી આપયઃ-વિદ્યામાં સમ્યક્ વ્યાપ્ત થવાની કામના કરી યત્-જે આ ભોગયમ્-સમ્યક્ ભોગવવાના પદાર્થોમાં પ્રશંસિત ભોગની ઇચ્છાતઃ-ઇચ્છા કરે છે તેને તે ભોગને પ્ર એતન-પ્રાપ્ત કરો.

હે સૌધન્વનાસ: -ધનુષ્ય બાણને બાંધનારાઓમાં અત્યંત નિપુણો ! જ્યારે તમે ભૂમના-બહુ જ ચરિતસ્ય-કરેલ કામના સવિતુઃ: -એશ્વર્યથી યુક્ત દાશુષ: -દાતાના ગૃહમ्-ધર અગંછત-આવો, ત્યારે જિજ્ઞાસુઓ અર્થાત્ ઉપદેશ શ્રવણ કરનારના પ્રત્યે સત્યધર્મ ગ્રહણ કરવાનો આદેશ કરો. (૨)

ભાવાર્થ : હે ગૃહસ્થ આદિ મનુષ્યો ! તમે સંન્યાસીઓથી સત્ય વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને, કોઈ દાનશીલ મનુષ્યની સભામાં જઈને ત્યાં યુક્તિથી બેસીને તથા વિનમ્રતાથી વર્તાવ કરીને વિદ્યા અને વિનયનો પ્રચાર કરો. (૨)

તત્સવિતા વોઽમृતત્વમાસુવુદગોહં યચ્છ્રવયન્ત એતન ।
ત્યં ચિચ્ચમસમસુરસ્ય ભક્ષણમેકં સન્તમકૃણુતા ચતુર્વયમ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે બુદ્ધિમાનો ! તમે જે સવિતા-અશ્વર્ય પ્રદાતા વિદ્વાન વઃ-તમારે માટે યત-જે અમૃતત્વમ-મોક્ષભાવને આ, અસુવત-સારી રીતે ઐશ્વર્યનો યોગ કરે, તત-તેને અગોહ્યમ-પ્રકટ શ્રવયન્ત:-સંભળાવતા સર્વ કિયાઓને એતન-સમજાવો, અસુરસ્ય-જે પ્રાણોમાં રમી રહ્યો છે, તે મેઘનું ચમસમ-જેમાં સર્વ ભોજન કરે છે અર્થાત્ જેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ અન્નને સર્વ આરોગે છે. ત્યમ-તે ભક્ષણમ-સૂર્યના પ્રકાશને ગળી જવા ચિત-સમાન, ચતુર્વયમ-જેમાં ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ છે એવા એકમ-એક સન્તમ-પોતાના વર્તાવને અકૃણુત-કરો. (૩)

ભાવાર્થ : હે વિદ્વાનો ! જેમ વાદળાંઓ પ્રાણ પોષક અન અને જળ આદિ પદાર્થોનો દાતા બનીને સુખ પહોંચાડે છે, તેમ જ તમે પણ વિદ્વાના દાતા બનીને, વિદ્વાર્થીઓને વિદ્વાન બનાવીને શ્રેષ્ઠ ઉપકાર કરો. (૩)

વિષ્ટ્વી શરી તરણિત્વેન વાઘતો મર્ત્તાસુઃ સન્તો અમૃતત્વમાનશુ: ।
સૌધન્વના ઋભવુ: સૂર્ચક્ષસ: સંવત્સરે સમપૃચ્યન્ત ધીતિભિ: ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે સૌધન્વના:-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનવાન સૂર્ચક્ષસ:-અર્થાત્ જેનું જ્ઞાન પ્રબળ છે વાઘત:-વા વાણીને સારી રીતે કહેનાર, સાંભળનાર મર્ત્તાસુ: -મરવા અને જીવવાવાળા ઋભવ: -બુદ્ધિમાન જન સંવત્સરે વર્ષમાં ધીતિભિ:-નિરંતર પુરુષાર્થયુક્ત કામોથી કાર્ય સિદ્ધિનો સમપૃચ્યન્ત-સંબંધ રાખે છે અર્થાત્ કામની રીત રાખે છે, તેઓ તરણિત્વેન-શીધતાથી વિષ્ટ્વી-વ્યાપ્ત થનાર શરી-કામોને સન્ત:-કરતા અમૃતત્વમ-મોક્ષભાવને આનશુ:-પ્રાપ્ત થાય છે - કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો પ્રતિ જ્ઞાન ઉત્તમ પુરુષાર્થ કરે છે, તેઓ મોક્ષ સુધીના પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરીને સુખી થાય છે. આણસુ મનુષ્યો કદાપિ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (૪)

ક્ષેત્રમિવ વિ મમુસ્તેજનેનું એકં પાત્રમૃભવો જેહમાનમ् ।
ઉપસ્તુતા ઉપુમં નાધમાના અમત્યેષુ શ્રવ દૃઢ્ઢમાના: ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : જે ઉપસ્તુતા:-કિનારે આવનારથી પ્રશંસાને પ્રાપ્ત થયેલ નાધમાના:-અન્યોથી પોતાના પ્રિયજનથી યાચના કરેલ અમત્યેષુ-અવિનાશી પદાર્થોમાં શ્રવ: -અન્નને દૃઢ્ઢમાના:-ઈચ્છીને ઋભવ: -બુદ્ધિમાનો તેજનેન-પોતાની ઉત્તેજનાથી ક્ષેત્રમિવ-ખેતરની સમાન જેહમાનમ-પ્રયત્નોથી સિદ્ધ કરાવનારા એકમ-એક ઉપમમ-ઉપમારૂપ અર્થાત્ અતિ શ્રેષ્ઠ પાત્રમ-જ્ઞાનોના સમૂહનું વિ, મમુ:-વિશેષ માન કરે છે, તેઓ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ લોકો ખેતરને ખેડીને, (તેમાં) બીજ વાવીને, તેની રક્ષા કરીને, તેથી અન આદિ પ્રાપ્ત કરીને તથા તેનું ભોજન કરીને આનંદિત થાય છે, તેમ વેદોક્ત કલા-કૌશલથી પ્રશંસનીય યાનોને

ગ્રંથભાષ્ય

રચીને, તેમાં બેસીને, તેને ચલાવીને, અન્ય દેશમાં જઈને તથા વ્યવહાર દ્વારા અથવા રાજ્ય શાસન દ્વારા ધન પ્રાપ્ત કરીને લોકો સુખી થાય છે. (૫)

આ મનીષામુન્તરિક્ષસ્ય નૃભ્યઃ સુચેવ ઘૃતં જુહવામ વિદ્વાના।

તરણિત્વા યે પિતુરસ્ય સશિચુર ક્રઘબવો વાજીમરુહન્દિવો રજઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : ચે-જે ક્રઘબઃ-ભૂર્યના કિરણો તરણિત્વા-શીધતાથી વાજમ-પૂથિવી આદિ અન્ન પર અસ્હન-આરોહણ કરીને = ચીને અને દિવઃ-પ્રકાશયુક્ત આકાશની મધ્યમાં રજઃ-લોકસમૂહને સંશોદ-પ્રાપ્ત થાય છે, અને અસ્ય-એ અન્તરિક્ષસ્ય-આકાશની મધ્યમાં વિદ્યમાન થઈ નૃભ્યઃ-મનુષ્યોને માટે સુચેવ-જેમ હવન કરવાના પાત્રથી ઘૃતને હોમે, તેમ ઘૃતમ-જળ તથા પિતુઃ-અન્નને પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેના સાનિધ્યથી અમે વિદ્વના-જેથી વિદ્વાન સત્ત-અસત્ત નો વિચાર કરે છે, તે જ્ઞાનથી મનીષામ-વિચારવાણી બુદ્ધિને આ, જુહવામ-ગ્રહણ કરીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ એ સૂર્યનાં કિરણો લોક-લોકાન્તર પર આરોહણ કરીને શીધ જળ વરસાવીને તથા ઔષધિઓને ઉત્પન્ન સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, તેમ રાજા આદિ જન પ્રજાઓને સુખી કરે. (૬)

ક્રઘનુર્ ઇન્દ્રઃ શવસા નવીયાનૃભુર્વાજેભિર્વસુભિર્વસુર્દુર્દિઃ ।

યુષ્માકં દેવા અવુસાહનિ પ્રિયેરુભિ તિષ્ઠેમ પૃત્સુતીરસુન્વતામ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જે નવીયાન-અત્યંત નવીન ક્રઘુઃ-બહુ જ વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરનાર વિદ્વાન જેમ ઇન્દ્રઃ-સૂર્ય પોતાના પ્રકાશ અને આકર્ષણથી સર્વને આનંદ આપે છે, તેમ શવસા-વિદ્યા અને સુશિક્ષાના બલથી નઃ-અમને સુખ આપે વા જે ક્રઘુઃ-ધીર બુદ્ધિ આપુ અને સમ્ભ્યતાનો પ્રકાશ કરનાર વાજેભિ:-વિજ્ઞાન, અન્ન અને સંગ્રામોથી વા કસુભિ:-ચક્રવર્તી રાજ્ય આદિ ધનથી કસુઃ-આપ સુખમાં વાસ કરવા અને દદિ:-અન્યોના સુખોના દાતા છો, તેનાથી પોતાના રાજ્યના અને સેનાજનોના અવસા-રક્ષા આદિ વ્યવહારની સાથે વર્તમાન દેવા:-વિદ્યા અને સુશિક્ષાને ચાહતા અમે વિદ્વાનો પ્રિયે-પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર અહનિ-દિવસમાં અસુન્વતામ-શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યના વિરોધી યુષ્માકમ-તમે શત્રુજનોની પૃત્સુતીઃ-તે સેનાઓને જે સંબંધ કરાવનારાઓને ઐશ્વર્ય પહોંચાડનારી છે અભિ-સંભુખ તિષ્ઠેમ-સ્થિત થાય અર્થાત્ તિરસ્કાર કરે. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી તેજસ્વી બની સર્વ યેતન-અયેતન પદાર્થોનાં જીવનના નિમિત્તથી આળ્ફાદિત કરે છે, તેમ વિદ્વાન શૂરવીરો અને વિદ્વાન નિપુણ સહાયકોથી યુક્ત અમે લોકો સુશિક્ષિત અને હષ-પુષ પોતાની સેનાઓથી, સેનાઓ સહિત, શત્રુઓને હરાવીને તથા ધાર્મિક પ્રજાઓનું સમ્યક્ પાલન કરીને ચક્રવર્તી રાજ્યનું નિરંતર સેવન કરીએ. (૭)

**નિશ્વર્મૈણ ક્રઘબવો ગામપિંશતુ સ વૃત્સેનાસૃજતા માતુરં પુનઃ ।
અર્ગવેદભાષ્ય**

સૂક્ત-૧૧૧

સौધન્વનાસः સ્વપુસ્યયા નરો જિબ્રી યુવાના પિતરાકૃણોતન ॥૮॥

પદાર્થ : હે ત્રશ્મવઃ-બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ! તમે ચર્મણ:-ચારાથી ગામ्-ગાયને નિરપિંશત-નિરંતર અવયવી કરો અર્થાત् ચારો વગેરેના ખાન-પાનથી પુષ્ટ કરો પુનઃ-પશ્ચાત् વત્સેન-તેના વાછરડાની સાથે માતરમ્-માતા ગાયને સમમૃજત-યુક્ત કરો.

હે સौધન્વનાસઃ-ધનુર્વિદ્યાકુશળ નર:-અને વ્યવહારોને યથાયોગ્ય વર્તનારા વિદ્વાનો ! તમે સ્વપસ્યયા-જેમાં સુંદર કામ બને તે નિપુણતાથી જિબ્રી-શ્રેષ્ઠ જીવનયુક્ત વૃદ્ધ પિતરા-પોતાના માતા-પિતાને યુવાના-યુવાવસ્થાવાળા સમાન અકૃણોતન-નિરંતર કરો. (૮)

ભાવાર્થ : પૂર્વોક્ત કર્મ વિના કોઈપણ રાજ્ય કરી શકતા નથી, તેથી અને મનુષ્યોએ સદા કરવા જોઈએ. (૮)

વાજેભિનોં વાજસાતાવવિહૃદ્યભુમાં ઇન્દ્ર ચિત્રમા દર્શિ રાથઃ ।

તનોં મિત્રો વરુણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્વૌઃ ॥૯॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યયુક્ત સેનાધ્યક્ષ ! ત્રશ્મમાન-જેના પ્રશંસિત બુદ્ધિમાન જન વિદ્વાન છે, તે આપ નઃ-અમારે માટે જે રાધઃ-ધનને મિત્ર:-મિત્ર, વર્સણ:-શ્રેષ્ઠગુણયુક્ત, અદિતિ:-અન્તરિક્ષ, સિન્ધુ:-સમુદ્ર, પૃથિવી-પૃથિવી ઉત-અને દ્વૌઃ-સૂર્યનો પ્રકાશ મામહન્તામ-ઉન્ત બનાવે તત્-તે ચિત્રમ-અદ્ભુત ધનને અવિદ્ધિ-વ્યાપ્ત થાઓ અર્થાત् સર્વ રીતે સમજો અને નઃ-અમને વાજેભિ:-અન્નાદિ સામગ્રીઓથી વાજસાતૌ-સંગ્રામમાં આર્દ્ધિ-આદરયુક્ત કરો. (૯)

ભાવાર્થ : કોઈપણ સેનાપતિ બુદ્ધિમાનોના સહયોગ વિના શરૂઆતને જીતી શકતા નથી. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં બુદ્ધિમાનોનાં કાર્યો અને ગુણોનું વર્ણન છે, એથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૧૦)

સૂક્ત-૧૧૨

તક્ષુત્રથે સુવૃત્તં વિદ્વનાપસુસ્તક્ષુન્હરી ઇન્દ્રવાહુ વૃષણવસૂ ।

તક્ષાન્પિતૃભ્યામૃભવો યુવદ્વયસ્તક્ષન્વત્સાય માતરં સચાભુવમ् ॥૧॥

પદાર્થ : જે પિતૃભ્યામ-સ્વામી અને શિક્ષા આપનારની યુક્ત વિદ્વ મનાપસ:-જેના અતિ વિચારયુક્ત કર્મ છે, તેઓ ત્રશ્મવઃ-કિયામાં ચતુર મેઘાવીજન વૃષણવસૂ-જેનામાં વિદ્યા અને શિલ્પકિયાના બળથી યુક્ત મનુષ્ય નિવાસ કરે છે - કરાવે છે, હરી-તે એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને શીધ પહોંચાડે તથા ઇન્દ્રવાહ-પરમૈશર્યને પ્રાપ્ત કરાવનારા જણ અને અગ્નિને તક્ષન-અતિ સૂક્ષ્મતાની સાથે સિદ્ધ કરે વા સુવૃત્તમ-શ્રેષ્ઠ કોઇ પર કોઇયુક્ત ર્થમ-વિમાન આદિ રથને તક્ષન-વિસ્તૃત કરે તથા વત્સાય-સંતાનને માટે સચાભુવમ-વિશેષ શાનની ભાવના કરાવતી માતરમ-માતાનું યુવત-મિલન જેમ થાય, તેમ તક્ષન-તેને ઉન્તાન્તિકર્ણિવે તે અધિક ઐશર્યને પ્રાપ્ત થાય. (૧)

भावार्थ : विद्वानों ज्यां सुधी आ संसारमां कार्य-गुणोनां दर्शन तथा परीक्षा द्वारा कारणाना प्रत्ये प्रवृत्त थता नथी, त्यां सुधी तेऽमि शिल्पविद्यानी सिद्धि करी शक्ता नथी। (१)

आ नों यज्ञाय तक्षत ऋभुमद्वयः क्रत्वे दक्षाय सुप्रजावतीमिष्म् ।

यथा क्ष्याम् सर्ववीरया विशा तन्नः शद्वाय धासथा स्विन्द्रियम् ॥ २ ॥

पदार्थ : हे बुद्धिमानो ! तमे नः-अमारी यज्ञाय-जेथी परस्पर पदार्थ मिश्र करवामां आवे छे ते शिल्पकियानी सिद्धि माटे वा क्रत्वे-उत्तम ज्ञान अने न्यायनुं काम अने दक्षाय-बणने माटे ऋभुमत्-जेभां प्रशंसित भेदावी अर्थात् बुद्धिमान ज्ञन विद्यमान छे, ते वयः-ज्ञवनने तथा सुप्रजावतीम्-जेभां सारी प्रजा विद्यमान होय अर्थात् प्रजाजन प्रसन्न होय इषम्-ते ईच्छेला अन्नने आतक्षत-सम्यक् उत्पन्न करो, यथा-जेभ अमे सर्ववीरया-समस्त वीरोथी युक्त विशा-प्रजानी साथे क्ष्याम-निवास करीये, तमे पशा प्रजानी साथे निवास करो वा जेभ अमे शद्वाय-बणने माटे तत्-ते सु, इन्द्रियम्-उत्तम विज्ञान अने धनने धारण करीये, तेम तमे पशा नः-अमारी बण प्राप्ति माटे उत्तम ज्ञान अने धनने धासथ-धारण करो। (२)

भावार्थ : आ संसारमां विद्वानोनी साथे अविद्वान अने अविद्वानोनी साथे विद्वान नित्य प्रेमपूर्वक व्यवहार करे. ए कर्म विना शिल्पविद्यानी सिद्धि, प्रजामां बण अने उत्तम प्रजाओ थती नथी। (२)

आ तक्षत सातिमस्मभ्यमृभवः सातिं रथाय सातिमवैते नरः ।

सातिं नो जैत्रीं सं महेत विश्वहा जामिमजामिं पृतनासु सुक्षणिम् ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे ऋश्ववः-शिल्पविद्यामां अति निपुण नरः-मनुष्यो ! तमे अस्मभ्यम्-अमारा माटे विश्वहा-प्रतिदिन रथाय-विमान आहि यान समूहनी सिद्धि माटे सातिम्-अलग विभाग करवा तथा अर्वते-उत्तम घोडाने माटे सातिम्-जुदा-जुदा घोडाओनी शिक्षाने आ, तक्षत-सर्व रीते सिद्ध करो अने पृतनासु-सेनाओभां सातिम्-विद्याहि सर्वोत्तम पदार्थ वा जामिम्-प्रसिद्ध अने अजामिम्-अप्रसिद्ध सक्षणिम्-सहनशील शत्रुओने ज्ञतीने नः-अमारा माटे जैत्रीम्-ज्ञत आपनारी सातिम्-उत्तम भक्तिने सम, महेत-सम्यक् प्रशंसित करो। (३)

भावार्थ : जे विद्वानो अमारा रक्षक अने शत्रुना विजयकर्ता छे, तेऽमोनो सत्कार अमे निरंतर करीये। (३)

ऋभुक्षणमिन्द्रुमा हुव ऊतये ऋभून्वाजान्मरुतः सोमपीतये ।

उभा मित्रावरुणा नूनमश्विना ते नों हिन्वन्तु सातये धिये जिषे ॥ ४ ॥

पदार्थ : हुं ऊतये-रक्षा आहि व्यवहारने माटे ऋभुक्षणम्-जे बुद्धिमानोने वसावे वा समजावे छे ते इन्द्रम्-परमैश्वर्ययुक्त उत्तम बुद्धिमाननो आहुवे-सम्यक् स्वीकार करुं छुं.

हुं सोमपीतये-पदार्थोथी काढेला रसने पानार यशने माटे वाजान्-जे अत्यंत ज्ञानवान मस्तः-अर्गवेदभाष्य

સૂક્ત-૧૧૨

અને પ્રત્યેક ઋતુમાં અર્થાત્ સમય સમય પર યજ્ઞ કરનાર વા કરાવનાર ઋષ્ણુન-ઋત્વિજ છે, તે બુદ્ધિમાનોનો સ્વીકાર કરું છું.

હું ઉભા-બન્ને મિત્રાવર્ગા-સર્વના મિત્ર, સર્વશી શ્રેષ્ઠ, અશ્વિના-સમસ્ત સર્વોત્તમ ગુણોમાં રહેનારા, અધ્યાપક અને વિદ્યાર્થીઓનો સ્વીકાર કરું છું, જે ધિયે-ઉત્તમ બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ માટે સાતયે-વા સંવિલાગને માટે વા જિષે-શત્રુઓને જીતવાને નઃ-અમને સમજાવવા અને વૃદ્ધિ કરવાને સમર્થ છે, તે-વિદ્વાનજન અમને નૂનમ-નિશ્ચયથી હિન્વન્તુ-વૃદ્ધિ કરે અને સમજાવે. (૪)

ભાવાર્થ : જે લોકો, કિયામાં નિપુણ આપત્તનોની સેવા કરે છે, તેઓ સુશિક્ષા અને વિદ્યાયુક્ત બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને તથા શત્રુઓને જીતીને શા માટે ન વૃદ્ધિ કરે-ઉન્ત બને ? (૪)

ऋભુર્ભરાય સં શિશાતુ સુતિં સંમર્યુજિદ્વાજો અસ્માં અવિષ્ટુ।

તનો મિત્રો વર્ણો મામહન્તામદિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્યાઃ ॥૫॥

પદાર્થ : હે મેધાવી સમર્યજિત-સંગ્રામોમાં જીતનારા ઋષુઃ-પ્રશંસિત વિદ્વાન ! વાજઃ-વેગાદિગુણ યુક્ત આપ ભરાય-સંગ્રામ માટે આવેલ શત્રુઓનો સંશિશાતુ-સારી રીતે નાશ કરો, અસ્માન-અમારી અવિષ્ટુ-રક્ષા આદિ કરો, જેમ નઃ-અમારા માટે જે મિત્રઃ-મિત્ર, વર્ગઃ-શ્રેષ્ઠ ગુણયુક્ત અદિતિઃ-વિદ્વાન સિન્ધુઃ-સમુક્ર પૃથિવી-પૃથિવી ઉત-અને દ્યાઃ-સૂર્યનો પ્રકાશ મામહન્તામ-સિદ્ધ કરે, ઉન્તતિ કરાવે, તેમ જ આપ તત-તે સાતિમ-પદાર્થોને પૃથક્-પૃથક્ કરવા અમારા માટે સિદ્ધ કરો. (૫)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોનું એ પણ મુખ્ય કામ છે કે તેઓ જિજ્ઞાસુ અજ્ઞાની વિદ્યાર્થીને સુશિક્ષા અને વિદ્વાનાં દાનથી ઉન્તતિ કરાવે. જેમ મિત્ર આદિ અથવા પ્રાણ આદિ સર્વની વૃદ્ધિ કરી - ઉન્તતિ કરી સુખી કરે છે, તેમ જ વિદ્વાનો પણ વર્તાવ કરે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં બુદ્ધિમાનોમાં ગુણોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૧૧)

સૂક્ત-૧૧૩

ઇળે દ્યાવાપૃથિવી પૂર્વચિત્તયેઽગ્નિં ઘર્મ સુરુચું યામન્નિષ્ટયે।

યાભિર્ભરે કારમંશાય જિન્વથુસ્તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ ॥૧॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-વિદ્યાર્થોમાં વ્યાપ્ત થનાર અધ્યાપક અને ઉપદેશક ! આપ જેમ યામન-માર્ગમાં પૂર્વચિત્તયે-પૂર્વ વિદ્વાનોથી સંચિત કરેલ ઇષ્ટયે-ઇચ્છિત સુખને માટે દ્યાવાપૃથિવી-સૂર્યનો પ્રકાશ અને ભૂમિ યાભિઃ-જેની ઊતિભિઃ-રક્ષાઓથી યુક્ત ભરે-સંગ્રામમાં ઘર્મમ-પ્રતાપયુક્ત સુસ્વામ-સમ્યક્ પ્રદીપ અને રૂચિકારક અગ્નિમ-વિદ્યુત્રૂપ અગ્નિને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તાભિઃ-તે રક્ષાઓથી અંશાય-ભાગને માટે કારમ-જેમાં કિયા કરે છે તે વિષયને સુ, જિત્વયઃ-ઉત્તમતાથી પ્રાપ્ત થાય છે ઉ-તો કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે આગતમ-સદા આવે એ હેતુથી હું ઇળે-આપની સ્તુતિ કરું છું. (૧)

भावार्थ : હે મનુષ્યો ! જેમ પ્રકાશયુક્ત સૂર્યાદિ અને પ્રકાશરહિત ભૂમિ આદિ લોક સર્વના ધર આદિના ચયન અને આધાર માટે હોય છે, તથા વિદ્યુતની સાથે એ બને સંબંધ રાખીને સર્વના ધારણકર્તા છે, તેમ તમે પણ પ્રજાઓમાં વર્તાવ કરો. (૧)

યુવોર્દુનાય સુભરા અસુશ્વતો રથુમા તસ્થુર્વચ્ચસં ન મન્તવે ।

યાભિર્ધિયોડવથુઃ કર્મનિષ્ટયે તાભિર્ણ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-અધ્યાપક અને ઉપદેશક વિદ્વાનો ! સુભરા:-જે સમ્યક્ ધારણ અને પોષણ કર્તા અને આનંદને સિદ્ધ કરનારા છે વા અસશ્રતઃ:-જે કોઈ નિદિત કર્મ અને કુસંગમાં ન ભાગે તે સજ્જન મન્તવે-વિશેષ જાણવા માટે જેમ વચસ, ન-સર્વની પ્રશંસાની સાથે વિખ્યાત કરેલ અત્યંત બુદ્ધિમાન વિદ્વાનજનને પ્રાપ્ત થાય, તેમ યુવો:-આપના રથમ्-જે વિમાન આદિ યાનને આ, તસ્થુ:-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થઈને સ્થિર થાય છે, તેની સાથે ઉ-અને યાભિ:-જેનાથી ધિય:-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિઓને કર્મન્-કામની વચ્ચે ઇષ્ટયે-ઈચ્છિત સુખને માટે અવથઃ:-રાખે છે, તાભિ:-તે ઊતિભિ:-રક્ષાઓની સાથે તમે દાનાય-સુખ આપવા માટે અમારા પ્રત્યે સુ, આ, ગતમ्-સારી રીતે આવો. (૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે તમને બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવે, તેઓની તમે સર્વથા સુરક્ષા કરો. જેમ આપ લોકો તેઓની સેવા કરે, તેમ તેઓ પણ તમને શુભ વિદ્વાનો બોધ કરાવે. (૨)

યુવં તાસાં દિવ્યસ્ય પ્રશાસને વિશાં ક્ષયથો અમૃતસ્ય મુઞ્મના ।

યાભિર્ધેનુમુસ્વંતુ પિન્વથો નરા તાભિર્ણ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે નરા-વિદ્વા, વ્યવહારમાં પ્રધાન અશ્વિના-અધ્યાપક અને ઉપદેશકજનો ? યુવમ्-તમે બને દિવ્યસ્ય-અત્યંત શુદ્ધ અમૃતસ્ય-નાશરહિત પરમાત્માના મજ્મના-અનંત બળની સાથે જે પરમાત્માના સંબંધમાં પ્રજાજન છે તાસામ्-તેઓની વિશામ્-પ્રજાઓને પ્રશાસને-શિક્ષા કરવામાં ક્ષયથઃ:-નિવાસ કરો છો; ઉ-અને યાભિ:-જેઓની ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી અસ્વમ्-જે દુષ્ટ કામને ઉત્પન્ન કરતી નથી તે ધેનુમ્-સર્વ સુખની વર્ષા કરનારી વાણીનું પિન્વથઃ:-સેવન કરો છો, તાભિ:-તે રક્ષાઓની સાથે સુ, આ, ગતમ्-અમને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. (૩)

ભાવાર્થ : તે વિદ્વાનો જ ધન્ય છે, કે જે પ્રજાજનોને વિદ્વા, સુશિક્ષા અને સુખની બુદ્ધિને માટે પ્રસન્ન કરે છે તથા તેઓના શરીર અને આત્માનાં બળની નિત્ય બુદ્ધિ કરે છે. (૩)

યાભિ: પરિજ્મા તન્યસ્ય મુઞ્મના દ્વિમુતા તુર્ષુ તરણિર્વિભૂષતિ ।

યાભિસ્ત્રિમન્તુરભ્રવદ્વિચક્ષુણસ્તાભિર્ણ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૪ ॥

સૂક્ત-૧૧૨

પદાર્થ : હે અશ્વિના-વિદ્યા અને ઉપદેશની પ્રાપ્તિ કરાવનારા વિદ્વાનો ! યાભિ:-જેનાથી દ્વિમાતા-બન્ને અજિનિ અને જળનું પ્રમાણ કરનાર તૂષુ-શીધ કરનારાઓમાં તરણિ:-ઉછળવા સમાન વેગવાન પરિજ્મા-સર્વત્ર ગમન કરતો વાયુ તનયસ્ય-પોતાનાથી ઉત્પન્ન અજિનિના મજ્મના-બળથી સુ, વિભૂષણિ-સમ્યક્ સુશોભિત થઈને ઊંતથા યાભિ:-જેનાથી ત્રિમન્તુ:-કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન વિદ્યાને માનનાર વિચક્ષણિ:-વિવિધ રીતે સર્વ વિદ્યાઓને પ્રત્યક્ષ કરાવનાર અભવત્-થાય છે, તાભિ:-તેની ઊતિભિ:-રક્ષાઓની સાથે સર્વ અમને વિદ્યા આપવા માટે આ, ગતમ્-પ્રાપ્ત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પ્રાણોની સમાન પ્રેમભાવથી અને સંન્યાસીની સમાન ઉપકાર ભાવથી સર્વની વિદ્યા સંબંધી ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. (૪)

યાભી રેભં નિવૃતં સિતમુદ્ધ્રય ઉદ્ઘન્દનુમૈરયતં સ્વર્દૂષે ।

યાભિઃ કણવં પ્ર સિષાસન્તુમાવતં તાભિરૂષ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અશ્વિના-અધ્યાપક અને ઉપદેશકો ! તમે યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી સિતમ્-શુદ્ધ ધર્મયુક્ત નિવૃતમ્-નિરંતર સ્વીકાર કરેલ શાખ બોધની રેભમ્-સ્તુતિ અને વન્દનમ્-ગુણ પ્રશંસકને સ્વઃ-સુખને દ્વારા જોવાને માટે અદ્ ભ્યઃ-જળથી ઉત, ઐરયતમ્-પ્રેરણા કરો; અને યાભિ:-જેથી સિષાસન્તમ્-વિભાગ કરવાની ઈચ્છા કરનાર કણવમ્-બુદ્ધિમાન વિદ્વાન પ્ર, આવતમ્-રક્ષા કરો, તાભિ; ઊંતેઓની રક્ષાઓની અમારા પ્રત્યે સુ, આ, ગતમ્-શ્રેષ્ઠતાથી આવો. (૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો વિદ્વાનોની સુરક્ષા કરીને, તેઓથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને તથા જલ આદિ પદાર્થોથી શિલ્પવિદ્યાને સિદ્ધ કરીને વૃદ્ધિયુક્ત બને છે, તેઓ સમસ્ત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

યાભિરન્તકં જસમાનુમારણે ભુજ્યું યાભિરવ્યથિભિર્જિન્વથુઃ ।

યાભિઃ કુર્કન્ધું વ્યં ચ જિન્વથુસ્તાભિરૂષ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સભા અને સેનાના સ્વામી વિદ્વાનો ! આપ યાભિ:-જેની ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી આરણે-સર્વત્રથી યુદ્ધ થવામાં અન્તકમ્-દુઃખોનો નાશક અને જસમાનમ્-શત્રુઓને મારીને પુરુષ અને તથા યાભિ:-જેની અવ્યથિભિ:-પીડારહિત આનંદકારક રક્ષાઓથી ભુજ્યુમ્-પાલન કરનાર પુરુષને જિજિન્વથુઃ-પ્રસન્ન કરે છે ચ-અને યાભિ:-જેની રક્ષાઓથી કર્કન્ધુમ્-શિલ્પી-કારીગરી કરનારા વયમ્-જ્ઞાતા પુરુષની જિન્વથુઃ-પ્રસન્નતા કરો છો તાભિ: ઊંતે રક્ષાઓની સાથે અમારા પ્રત્યે સુ, આ, ગતમ્-સારી રીતે આવો. (૬)

ભાવાર્થ : રક્ષકો અને અધિકાતાઓ વિના નિશ્ચયથી યોક્ષા લોકો યુદ્ધમાં શત્રુઓની સાથે લડવામાં અને પ્રજાઓના પાલનમાં સમર્થ બની શકતા નથી.

ઔર્મિલાન્યપૂર્વક વિદ્વાનોની રક્ષા કરતા નથી, તેઓ પરાજયને પ્રાપ્ત થઈને રાજ્ય કરવામાં સમર્થ

બની શકતા નથી. (૬)

યાભિઃ શુચન્તિં ધનુસાં સુષંસદેં તુપ્તં ઘર્મમોષ્યાવન્તુમત્રયે।

યાભિઃ પૃશ્ણિંગું પુરુકુત્સમાવતં તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશિવના ગતમ्॥૭॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-ઉપદેશક અને અધ્યાપકો ! તમે બને યાભિઃ-જે ઊતિભિઃ-રક્ષાઓથી અત્રયે-જેમાં આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક દુઃખ નથી તેવા વ્યવહારને માટે શુચન્તિમ्-પવિત્રકારક ધનસામ्-ધનના વિભાગકર્તા સુષંસદમ्-સારી સભાવાળા તપ્તમ्-એશર્થયુક્ત ધર્મમ्-શ્રેષ્ઠ યજ્વાન ઓષ્યાવન્તમ्-જેના રક્ષકોને પ્રાપ્ત કરનારા પુરુષ પ્રશંસિત છે, તેઓની અને યાભિઃ-જેની રક્ષાઓથી પૃશ્ણિંગુમ्-વિમાનાદિથી અન્તરિક્ષમાં જવાવાળા પુરુકુત્સમ्-બહુ જ શસ્ત્રઅસ્ત્રયુક્ત પુરુષની આવતમ્-રક્ષા કરે તાભિઃ, ઉત્તે રક્ષાઓથી અમને સુ, આ, ગતમ્-શ્રેષ્ઠતાથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૭)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોમાં યોગ્ય છે, કે ધાર્મિકોની રક્ષા અને દુષ્ટોની તાડનાથી સત્ય વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરે. (૭)

યાભિઃ શાચીભિર્વૃષણા પરાવૃજં પ્રાન્ધં શ્રોણં ચક્ષસુ એતવે કૃથઃ।

યાભિર્વર્તિંકાં ગ્રસિતામમુજ્વતં તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશિવના ગતમ्॥૮॥

પદાર્થ : હે વૃષણા-સુખવર્ષક અશ્વિના-સભાપતિ અને સેનાપતિ ! તમે યાભિઃ-જે શાચીભિઃ-રક્ષા સંબંધી કાર્યો અને પ્રજાઓથી પરાવૃજમ્-વિરોધ કરનારા અન્ધમ્-અવિદ્યાન્ધકારયુક્ત શ્રોણમ્-બહેરા સમાન વર્તમાન પુરુષને ચક્ષસે-વિદ્યાયુક્ત વાણીના પ્રકાશને માટે એતવે-શુભ વિદ્યા પ્રાપ્ત થવાને પ્ર, કૃથઃ-સમ્યક્ યોગ્ય કરો; અને યાભિઃ-જે રક્ષાઓથી ગ્રસિતામ્-ગળેલી વર્તિંકામ્-નાની ચક્લીની સમાન પ્રજાને દુઃખોથી અમુશ્ચતમ્-છોડાવો, તામિલુ-તેઓની ઊતિભિઃ-રક્ષાઓથી અમને સુ, આ, ગતમ્-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. (૮)

ભાવાર્થ : સભાપતિ અને સેનાપતિએ પોતાની વિદ્યા અને ધર્મના આશ્રયથી પ્રજાઓમાં વિદ્યા અને વિનયનો પ્રચાર કરીને અવિદ્યા અને અધર્મના નિવારણના દ્વારા સર્વને નિરંતર અભયદાન કરવા જોઈએ. (૮)

યાભિઃ સિન્ધું મધુમન્તમસશ્વતં વસિષ્ઠં યાભિરજરાવજિન્વતમ्।

યાભિઃ કુત્સું શ્રુતર્ય નર્યમાવતં તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશિવના ગતમ्॥૯॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો અજરૌ-વૃદ્ધાવસ્થારહિત વિદ્વાનો ! તમે યાભિઃ-જે ઊતિભિઃ-રક્ષાઓથી મધુમન્તમ્-મધુર ગુણયુક્ત સિન્ધુમ્-સમુદ્રને અસશ્રતમ્-જાણો; વા યાભિઃ-જે રક્ષાઓથી વસિષ્ઠમ્-જે અત્યન્ત ધર્માદિ કર્મોમાં રહેનાર તેની અજિન્વતમ્-પ્રસન્નતા કરો વા યાભિઃ-જેથી કુત્સમ્-વજ લઈને શ્રુતર્યમ્-શ્રવણથી અતિ શ્રેષ્ઠ નર્યમ્-મનુષ્યોમાં સર્વોત્તમ પુરુષની આવતમ્-અર્ગવેદભાષ્ય

સૂક્ત-૧૧૨

રક્ષા કરો; તાભિર-તે રક્ષાઓની સાથે અમારી રક્ષાને માટે સ્વાગતમ्-સારી રીતે આવ્યા કરો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પજાવિધિ સર્વ પદાર્થોનું સમ્યક્ શોધન કરીને અને તે સર્વનું સેવન કરીને રોગોને દૂર કરીને સદા સુખી રહેવું જોઈએ. (૮)

યાભિર્વિશ્પલં ધનુસામથવ્યું સુહસ્ત્રમીળ્હ આજાવજિન્વતમ् ।

યાભિર્વશમશવ્યં પ્રેણિમાવતં તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશિવુના ગતમ् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સેના અને યુદ્ધના અધિકારી જનો ! યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી સહસ્ત્રમીળ્હે-અસંખ્ય પરાક્રમ આદિ ધન જેમાં છે તે આજૌ-સંગ્રામમાં વિશ્પલામ्-પ્રજાનું પાલન કરનારાઓને ગ્રહણ કરનારી ધનસામ्-અને પુષ્ટ ધન આપનારી અથવ્યમ्-નાચ ન કરવા યોગ્ય પોતાની સેનાને અજિન્વતમ्-પ્રસન્ન કરો; વા યાભિ:-જે રક્ષાઓથી વશમ्-મનોહર પ્રેણિમ्-અને ડાકુઓના નાશને માટે પ્રેરણા કરવા યોગ્ય અશવ્યમ्-ધોડાઓ વા અગ્ન્યાદિ પદાર્થોના વેગોમાં ઉત્તમની આવતમ્-રક્ષા કરો; તાભિર્લુ-તે રક્ષાઓની સાથે પ્રજાપાલનને માટે સ્વાગતમ્-સારી રીતે આવ્યા કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એ અવશ્ય જ્ઞાતું જોઈએ, કે શરીર તથા આત્માની પુષ્ટિ અને સુશિક્ષિત સેના વિના યુદ્ધમાં (જીત થઈ શકતી નથી) અને તે (જીત) વિના પ્રજાનું પાલન, લક્ષ્મીનો સંચય અને રાજકીય વૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી. (૧૦)

યાભિઃ સુદાનૂ ઔશિજાય વ્રણિજે દીર્ઘશ્રવસે મધુ કોશો અક્ષરત् ।

કક્ષીવન્તં સ્તોતારં યાભિરાવતં તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશિવુના ગતમ् ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે સુદાનૂ-શ્રેષ્ઠ દાન પ્રદાતા અશ્વિના-અધ્યાપક અને ઉપદેશક વિદ્વાનો ! યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી દીર્ઘશ્રવસે-જેના મહાન વિદ્યાદિ પદાર્થ, અન્ન અને ધન વિદ્યમાન છે તે વર્ણિજે-વ્યવહાર કરનારા ઔશિજાય-ઉત્તમ બુદ્ધિમાન પુત્રને માટે કોશઃ:-મેધ મધુ-મધુર ગુણયુક્ત જળને અક્ષરત્-વર્ણવે છે, વા તમે યાભિ:-જે રક્ષાઓથી કક્ષીવન્તમ्-ઉત્તમ સહાયથી યુક્ત સ્તોતારમ्-વિદ્યાના શુણોના પ્રશંસક જનોની આવતમ્-રક્ષા કરો; તાભિર્લુ-તે રક્ષાઓની સાથે અમારી રક્ષા કરવા માટે સ્વાગતમ્-સારી રીતે શીંગ આવ્યા કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : રાજપુરસ્પોને યોગ્ય છે, કે જે લોકો દીપ-દીપાન્તરમાં અથવા દેશ-દેશાન્તરમાં વેપાર કરવા માટે જાય અને આવે, તેઓની રક્ષા પ્રયત્નપૂર્વક કરવામાં આવે. (૧૧)

યાભી રુસાં ક્ષોદસોદનઃ પિપિન્વથુરનુશવં યાભી રથમાવતં જિષે ।

યાભિસ્ત્રિશોક્ત ઉસ્ત્રિયા ઉદાજતુ તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશિવુના ગતમ् ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-અધ્યાપક અને ઉપદેશકો ! આપ બન્ને યાભિ:-જે શિલ્પ કિયાઓથી ઉદ્ગા:-
૪૭૨

ગ્રંથભાષ્ય

જળના ક્ષોડસા-પ્રવાહની સાથે રસામ्-જેમાં પ્રશંસિત જળ વિદ્યમાન હોય, તે નદીને પિપિન્વથુ:-પૂરી કરો અર્થાત્ નહેરો આદિ પ્રબંધથી તેમાં જળ પહોંચાડો; વા યાભિ:-જે આવવા-જવાની ગતિથી જિષે-શત્રુઓને જીતવા માટે અનશ્વમ्-ધોડારહિત રથમ्-વિમાન આદિ રથસમૂહને આવતમ्-રાખો; વા યાભિ:-જે સેનાઓથી ત્રિશોક:-જે દુષ્ટ શુષ્ણ-કર્મ-સ્વભાવમાં શોક છે, તે વિદ્વાન ઉસ્ત્રિયા:-કિરણોમાં થયેલ વિદ્યુત અજિનની ચિનગારીને ઉદાજત-ઉપર પહોંચાડો, તાભિરુંતે ઊતિભિ:-સર્વ રક્ષારૂપ ઉક્ત વસ્તુઓથી સ્વાગતમ्-અમારા પ્રત્યે સારી રીતે આવો. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ સમસ્ત શિલ્પશાસ્ત્રી નિપુણ વિદ્વાન વિમાન આદિ યાનોમાં કલાયંત્રોને રચીને, તેમાં જળ અને વિદ્યુત આદિને પ્રયુક્ત કરીને તથા યંત્રો દ્વારા કલાઓને સંચાલિત કરીને પોતાના ઇચ્છિત (દેશ)માં જવું-આવવું કરે છે, તેમ જ સભાપતિ અને સેનાપતિ કરે. (૧૨)

યાભિઃ સૂર્યં પરિયાથઃ પંચાવતિ મન્ધાતારં ક્ષૈત્રપત્યેષ્વાવતમ् ।

યાભિર્વિંગ્રં પ્ર ભરદ્વાજુમાવતં તાભિરું ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ - હે અશ્વિના-શિલ્પ વિદ્યાના સ્વામી અને સેવકો ! તમે બન્ને યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાદિથી પરાવતિ-દૂર દેશમાં સૂર્યમ्-પ્રકાશમાન સૂર્યની સમાન મન્ધાતારમ्-વિમાન આદિ યાનથી શીંગ દૂર દેશમાં પહોંચાડનાર બુદ્ધિમાનને પર્યાર્થઃ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાઓ; યાભિ:-જે રક્ષાઓથી ક્ષૈત્રપત્યેષ-માંડલિક રાજાઓના કામમાં તેઓની આવતમ्-રક્ષા કરો; અને ભરદ્વાજમ्-વિદ્યા અને સદ્ગુણોને ધારણ કરુનારાઓને સમજાવનાર વિપ્રમ-મેધાવી પુરુષની પ્રાવતમ्-સારી રીતે રક્ષા કરો; તાભિઃ, ઉ-તેઓની રક્ષાઓથી અમારા પ્રત્યે સુ, આ, ગતમ्-પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૩)

ભાવાર્થ : વ્યાવહારિક લોકોના દ્વારા વિમાન આદિ યાનોના દ્વારા દૂર દેશોમાં જવું-આવવું કરી શકતું નથી. (અને) એટલા માટે મહાન લાભ પણ થઈ શકતો નથી. તેથી એ (વિમાનાદિ યાન-નિમાર્ણ કાય)ને સદા કરવું જોઈએ. (૧૩)

યાભિર્મહામતિથિગ્રં કંશોજુવં દિવોદાસં શમ્બરહૃત્ય આવતમ् ।

યાભિઃ પૂર્ભિંદ્રો ત્રસદસ્યુમાવતં તાભિરું ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-રાજા અને પ્રજ્ઞામાં શૂરવીર પુરુષો ! તમે બન્ને શમ્બરહૃત્ય-જેમાં સેના વા બીજાઓના બળ અને પરાકરમ હોય, તે યુદ્ધ આદિ વ્યવહારમાં યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી મહામ-મહાન પ્રશંસનીય અતિથિગ્રમ-અતિથિઓને પ્રાપ્ત થવા કંશોજુવમ्-જળને ચલાવવા અને દિવોદાસમ-દિવ્ય વિદ્યારૂપ કિયાઓને આપના સેનાપતિની આવતમ्-રક્ષા કરો; વા જે રક્ષાઓથી પૂર્ભિંદ્રો-શત્રુઓના નગર વિદીર્ણ થાય, જેથી તે સંગ્રામમાં ત્રસદસ્યુમ-ડાકુઓથી ભય પામેલ શ્રેષ્ઠજનની આવતમ्-રક્ષા કરો; તાભિઃ-તે રક્ષાઓથી અમારી રક્ષાને માટે સુ, આ, ગતમ्-સારી રીતે આવો. (૧૪)

ભાવાર્થ : પ્રજ્ઞા અને સેનાના મનુષ્યોએ સમસ્ત વિદ્યાવાન ધાર્મિક પુરુષને સભાપતિ બનાવીને

સૂક્ત-૧૧૨

તथा તેઓની રક્ષા કરીને તથા સર્વને ભયભીત કરનારા ડાકુ-ચોરોને મારીને સ્વયં સુખ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ તથા અન્યોને પ્રાપ્ત કરાવવું જોઈએ. (૧૪)

યાભિર્વંગ્રં વિપિપાનમુપસ્તું કુલિં યાભિર્વિત્તજાનિં દુવસ્યથઃ ।

યાભિર્વ્યશ્વમુત પृથિમાવતં તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-રાજ અને પ્રજાજનો ! તમે યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી વિપિપાનમ्-વિશેષતઃ ઔષધિઓના રસોના પાનના સ્વભાવવાળા ઉપસ્તુતમ્-અગ્ર પ્રતીત થયેલ ગુણોથી પ્રશંસાને પ્રાપ્ત કલિમ्-સર્વ દુઃખ દૂર કરનાર વા જ્યોતિષ શાસ્કોક્ત ગણિત વિદ્યાને જાણનાર વિત્તજાનિમ्-તથા જેને હદ્યને પ્રિય સુંદર પત્ની પ્રાપ્ત કરી છે એ વગ્રમ्-રોગ નિવૃત્ત કરવા માટે વમન કરતા પુરુષની દુવસ્યથઃ-સેવા કરો. યાભિ:-વા જે રક્ષાઓથી વ્યશ્વમ्-વિવિધ ઘોડાઓ વા અજિ આદિ પદાર્થોથી યુક્ત સેના વા યાનની સેવા કરો; જ્ઞ-અને યાભિ:-જે રક્ષાઓથી પૃથિવ્મ-વિશાળ બુદ્ધિયુક્ત પુરુષની આવતમ્-રક્ષા કરો, તાભિ:, ઉ-તેઓથી આરોગ્યને સુ, આ, ગતમ्-સારી રીતે સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, સદ્ગ વૈદ્યો દ્વારા ઔષધોનું સેવન કરીને, રોગોનું નિવારણ કરીને, બળ અને બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરીને તથા સેનાપતિની, શિલ્પીની અને વિસ્તૃત પુરુષાર્થ કરનાર મનુષ્યની સારી રીતે સેવા કરીને શારીરિક અને આત્મિકસુખ નિરંતર પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૧૫)

યાભિર્નરા શયવે યાભિરત્રયે યાભિ: પુરા મનવે ગ્રાતુમીષથુઃ ।

યાભિ: શારીરાજતં સ્યૂમરશ્મયે તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે નગ-ઉત્તમ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરાવનાર અશ્વિના-સમસ્ત વિદ્યાના અધ્યાપક અને ઉપદેશક વિદ્બાનજનો ! તમે બન્ને પુરા-પ્રથમ યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી શયવે-સુખથી શયન કરનારાઓને શાન્તિ, વા યાભિ:-જે રક્ષાઓથી અત્રયે-શરીર, મન અને વાણીના દોષોથી રહિત પુરુષોને માટે સમસ્ત સુખ અને યાભિ:-જે રક્ષાઓથી મનવે-મનનશીલ પુરુષને માટે ગાત્મ-પૃથિવી વા ઉત્તમ વાણીને ઈષથુઃ-પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા કરો; યાભિ:-જે રક્ષાઓથી સ્યૂમરશ્મયે-સૂર્યની જેમ સંયુક્ત ન્યાય પ્રકાશ કરનાર પુરુષને માટે સુખની ઈચ્છા કરો વા જેથી શત્રુઓને શારી: -બાણોની ગતિઓને આજતમ્-પ્રાપ્ત કરાવો, તાભિર્લુ-તે રક્ષાઓથી પોતાની સેનાઓની રક્ષા માટે સુ, આ, ગતમ्-સારી રીતે ઉત્સાહને પ્રાપ્ત થાઓ.

ભાવાર્થ : અધ્યાપક અને ઉપદેશકોને યોગ્ય છે, કે તેઓ વિદ્યા અને ધર્મના ઉપદેશથી સર્વ મનુષ્યોને વિદ્બાન અને ધાર્મિક બનાવીને તેઓને નિરંતર પુરુષાર્થી બનાવે. (૧૬)

યાભિ: પઠર્વા જઠરસ્ય મુજ્મનાગિનર્દીદેચ્ચિત ઙુદ્ધો અજ્મન્ના ।

યાભિ: શર્યીતુમવથો મહાધુને તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ् ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સભા અને સેનાના અધિપતિ ! તમે બન્ને યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી

પઠવ્બા-વિદ્યાર્થીઓને જે પ્રાપ્ત થાય છે, વા **મજ્મના-**બળથી જઠરસ્ય-ઉદરના મધ્યમાં **ચિત:**-સંચિત કરેલ ઝ્રદ્ધઃ-પ્રદીપત અર્ગિનઃ-અગ્નિની ન-સમાન અજ્મન્-જેમાં શત્રુઓને પતન પાડે છે તે મહાન ધનની પ્રાપ્તિ કરાવનાર યુદ્ધમાં આ, અદીદેત-સમ્યક્ પ્રદીપત થાય; વા **યાભિ:**-જે રક્ષાઓથી શર્યાતિમ-હિંસા કરનારાઓને પ્રાપ્ત પુરુષની અવથઃ-રક્ષા કરો; **તાભિરુ**-તે રક્ષાઓથી પ્રજા અને સેનાની રક્ષા માટે સુ, આ, ગતમ-આવાગમન કરો. (૧૭)

ભાવાર્થ : જેમ કોઈ વીરતા આદિ ગુણોથી સુશોભિત રાજા રક્ષા યોગ્યની રક્ષા કરે અને હિંસા-યોગ્યને મારે તથા અગ્નિ જેમ વનને બાળે, તેમ શત્રુ સેનાને સળગાવે તથા શત્રુઓનું વિશાળ ધન (પ્રજાને) પ્રાપ્ત કરાવે, તેમ જ સભાપતિ અને સેનાપતિએ કરવું જોઈએ. (૧૭)

યાભિરઙ્ગિરુ મનસા નિરુપ્યથો**ઽગ્રં** ગચ્છથો વિવ્રે ગો**અર્ણસ:**।

યાભિર્મનું શૂરમિષા સુમાવતં **તાભિરુ** ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ्॥૧૮॥

પદાર્થ : હે **અઙ્ગિર:**-જાણનાર વિદ્વાન્ ! તું **મનસા-**વિજ્ઞાનથી વિદ્યા અને ધર્મનો સર્વને બોધ કરાવ.

હે **અશ્વિના-**સેનાનું પાલન અને યુદ્ધ કરાવનાર જન ! તમે **યાભિ:**-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓની સાથે ગો**અર્ણસ:**-પૃથિવી જગતના **વિવ્રે**-અવકાશમાં **નિરુપ્યથ:**-સંગ્રામ કરતા અને અગ્રમ-ઉત્તમ વિજયને ગચ્છથઃ-પ્રાપ્ત થાઓ છો; વા **યાભિ:**-જે રક્ષાઓથી શૂરમ-શૂરવીર મનુમ-મનનશીલ મનુષ્યની સમાવતમ-સમ્યક્ રક્ષા કરો. **તાભિરુ**-તે રક્ષા અને ઝવા-ઈચ્છાથી અમારી રક્ષાને માટે સુ, આ, ગતમ-ઉચિત સમય પર આવ્યા કરો. (૧૮)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાન વિજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત સુખોને સિદ્ધ કરે છે, તેમ જ સર્વ રાજપુરુષોએ અનેક સાધનો દ્વારા પૃથિવી પર તથા નદી, સમુદ્ર અને આકાશમાં શત્રુઓને જીતીને સમ્યક્ સુખ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૧૮)

યાભિ: પત્નીવર્વિમુદાય ન્યુહથુરા ઘ વા **યાભિરસુણીરશિક્ષતમ्**।

યાભિ: સુદાસુ ઊહથુઃ સુદેવ્યં**શુ** તાભિરુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ्॥૧૯॥

પદાર્થ : હે **અશ્વિના-**વિદ્યાર્થી અને અધ્યાપક બ્રહ્મચારીજનો ! તમે **યાભિ:**-જે ઊતિભિ:-રક્ષાઓથી વિમદાય-વિવિધ આનંદને માટે **પત્ની:**-પતિની સાથે યજ્ઞ સંબંધ કરનારી વિદ્વાધી સ્ત્રીઓને **ન્યુહથુઃ**-નિશ્ચયપૂર્વક ગ્રહણ કરો, વા-વા **યાભિ:**-જે રક્ષાઓથી **અસ્ત્રી:**-બ્રહ્મચારીણી કન્યાઓને ઘ-જ આ, અશિક્ષતમ-સમ્યક્ શિક્ષિત કરો; અને **યાભિ:**-જે રક્ષા આદિ કિયાઓથી સુદાસે-સારી રીતે દાન કરવામાં સુદેવ્યમ-ઉત્તમ વિદ્વાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલ વિજ્ઞાનને **ऊહથુઃ**-પ્રાપ્ત કરાવો, **તાભિ:**-તે રક્ષાઓથી વિદ્યા ઉ-અને વિનયને સુ, આ, ગતમ-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૯)

ભાવાર્થ : સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ ધર્મની સાથે સેવન કરેલ બ્રહ્મચર્યથી પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પોતાની સંદર્ભતા અનુસાર જ વિવાહ કરવા જોઈએ

સૂક્ત-૧૧૨

અથવા બ્રહ્મયર્થ- અવस્થામાં જે રહીને નિત્ય શ્રી-પુરુષોને ઉત્તમ શિક્ષા આપવી જોઈએ.

સમાન ગુણ-કર્મ-સ્વભાવ વિના ગૃહાશ્રમને ધારણ કરીને કોઈ કાંઈ પણ સુખ અથવા ઉત્તમ સંતાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, તેથી એ રીતે વિવાહ કરવો જોઈએ. (૧૮)

યાભિઃ શન્તાતી ભવથો દદાશુષે ભુજ્યું યાભિર્વંથો યાભિરધિગુમ्।

ઓષ્યાવતીં સુભરામૃતસ્તુભં તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ्॥ ૨૦ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સભાપતિ અને સેનાપતિ ! તમે બન્ને દદાશુષે-વિદ્યા અને સુખદાતાને માટે યાભિઃ-જે ઊતિભિઃ-રક્ષા આદિ કિયાઓથી શન્તાતી-સુખકર્તા ભવતઃ-થાઓ છો; વા યાભિઃ-જે રક્ષાઓથી ભુજ્યુમ्-સુખના ભોક્તા વા પાલન કરનારાઓની અવથઃ-રક્ષા કરો છો; વા યાભિઃ-જે રક્ષાઓથી અધિગુમ्-પરમૈશર્યયુક્ત ઈન્ડ અને ઓષ્યાવતીમ्-રક્ષા કરનારા વિદ્યાનોમાં ઉત્પન્ન જે ઉત્તમ વિદ્યા તેથી યુક્ત સુભરામ्-જેથી સમ્યક્ સુખોના ઋતુસ્તુભમ्-અને સત્ય ધારણ થાય છે તે નીતિની રક્ષા કરો છો; તાભિર્લુ તે રક્ષાઓથી સત્યને સુ, આ, ગતમ्-સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. (૨૦)

ભાવાર્થ : રાજી આદિ રાજપુરુષોએ સર્વને સુખ પહોંચાડનાર બનવું જોઈએ. અને આપતજનોની વિદ્યા અને નીતિને ધારણ કરીને મંગલ = કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૨૦)

યાભિઃ કૃશાનુમસને દુવસ્યથો જવે યાભિર્યુનો અર્વન્તમાવતમ्।

મધુ પ્રિયં ભરથો યત્સુરદ્ભ્યસ્તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ्॥ ૨૧ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સભાપતિ અને સેનાપતિ ! તમે બન્ને યાભિઃ-જે ઊતિભિઃ-રક્ષાદિ કિયાઓથી અસને-ઇંકવાના કૃશાનુમ्-દુર્બળની દુવસ્યથઃ-સેવા કરો; વા યાભિઃ-જે રક્ષાઓથી જવે-વેગમાં યૂનઃ-યુવાવસ્થાયુક્ત વીરો અર્વન્તમ્-અને ઘોડાઓની આવતમ્-રક્ષા કરો; ત-અને સરદ્ભ્યઃ-યુદ્ધમાં વિજય કરનારા સેનાદિ જનોથી યત્-જે પ્રિયમ्-કામના યોગ્ય તે મધુર અન્ન આદિ પદાર્થને ભરથઃ-ધારણ કરો; તાભિઃ-તે રક્ષાઓથી યુક્ત થઈને રાજ્યપાલનને માટે સુ, આ, ગતમ્-સારી રીતે આવો. (૨૧)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોને ઉચિત છે, કે દુઃખોથી દુર્બળ થયેલા પ્રાણીઓને (દુઃખોથી) અને યુવાવસ્થાવાળા મનુષ્યોને વ્યભિચારથી બચાવે.

અથ આદિ સેનાઓની રક્ષા માટે સર્વ આવશ્યક વસ્તુ પરિપૂર્ણ કરે અને પ્રતિક્ષણ નિરીક્ષણ દ્વારા સર્વની વૃદ્ધિ કરે. (૨૧)

યાભિર્નરં ગોષુયુધ્ય નૃષાદ્વે ક્ષેત્રસ્ય સાતા તન્યસ્ય જિન્વથઃ।

યાભી રથીં અવથો યાભિર્વંતસ્તાભિર્લુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ्॥ ૨૨ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સભા અને સેનાના અધ્યક્ષ ! તમે બન્ને નૃષાદ્વે-વીરોને સહન અને સાતા-સેવન કરવા યોગ્ય સંગ્રહમાં યાભિઃ-જે ઊતિભિઃ-રક્ષાઓથી ગોષુયુધમ्-ભૂમિ પર યુદ્ધ કરનારા નરમ-

નાયકને જિન્વથ:-પ્રસન્ન કરો; યાભિ:-વા જે રક્ષાઓથી ક્ષેત્રસ્ય-સ્ત્રી અને તનયસ્ય-સંતાનને પ્રસન્ન રાખો; ઉ-અને યાભિ:-જે રક્ષાઓથી સ્થાન-રથો અર્વતઃ:-અને ઘોડાઓની અવથ:-રક્ષા કરો; તાભિ:-તે રક્ષાઓથી સર્વ પ્રજાઓની રક્ષા કરવા સુ, આ, ગતમ-સારી રીતે પ્રવૃત્ત થાઓ. (૨૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ યુદ્ધમાં શત્રુઓને મારીને તથા પોતાના (સૈનિક આદિ) કર્મચારીઓની રક્ષા કરીને સેનાના અંગોની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

સ્ત્રીઓ અને બાળકોને યુદ્ધમાં કદીપણ મારવા ન જોઈએ. તથા યુદ્ધ ન કરનારાઓ, દર્શકો અને દૂતોને પણ ન મારવા જોઈએ. (૨૨)

યાભિઃ કુત્સમાર્જનેયં શતક્રતુ પ્ર તુર્વીતિં પ્ર ચ દુભીતિમાવતમ्।

યાભિર્ધ્રવસન્તિં પુરુષન્તિમાવતં તાભિર્સુ ષુ ઊતિભિરશ્વિના ગતમ्॥ ૨૩ ॥

પદાર્થ : હે શતક્રતુ-અસંખ્ય ઉત્તમ બૃદ્ધિ, કર્મયુક્ત અશ્રિના-સભા અને સેનાના પતિ ! આપ બન્ને યાભિ:-જે ઊતિભિ:-રક્ષા આદિથી સૂર્ય અને ચંદ્રમાની સમાન પ્રકાશમાન થઈને આજુનેયમ-સુંદર રૂપની સાથે સિદ્ધ કરેલ કુત્સમ-વજનું ગ્રહણ કરીને તુર્વીતિમ-હિંસક, દુભીતિમ-દંભી, ધ્વસન્તિમ-નીય ગતિ જનાર પાપીને પ્ર, આવતમ-સારી રીતે મારો; ચ-અને યાભિ:-જે રક્ષાઓથી પુરુષન્તિમ-અનેકોને પૃથક્ ભાગ-વેચનારની પ્ર, આવતમ-રક્ષા કરો, તાભિઃ, ઉ-તે રક્ષાઓથી ધર્મી રક્ષા કરવા માટે સુ, આ, ગતમ-સારી રીતે તત્પર થાઓ. (૨૩)

ભાવાર્થ : રાત્રા આદિ મનુષ્યોએ શત્રુ-અભ્રોના પ્રયોગોને જાણીને, હુદ્ધ શત્રુઓનું નિવારણ કરીને આ જગતમાં જેટલા અધ્યમ્યુક્ત કર્મા છે, તે સર્વને ધર્માપદેશથી દૂર કરીને, અનેક પ્રકારની રક્ષાઓ કરીને તથા પ્રજાઓનું પાલન કરીને પરમ આનંદ ભોગવવો જોઈએ. (૨૩)

અજસ્વતીમશ્વિના વાચમુસ્મે કૃતં નો દસ્તા વૃષણા મનીષામ्।

અદ્યુત્યેજ્વસે નિ હ્યે વાં વૃધે ચ નો ભવતં વાજસાતૌ॥ ૨૪ ॥

પદાર્થ : હે વાત્રા-સર્વના હુઃખ નિવારક, વૃષણા-સુખની વર્ષા કરનારા, અશ્રિના-અધ્યાપક અને ઉપદેશકજનો ! તમે બન્ને અસ્મે-અમારામાં અજસ્વતીમ-બહુ જ પુત્ર-પૌત્ર કરનારી વાચમ-વાણીને કૃતમ-કરો, અધ્યુત્યે-છળ આદિ દોષ રહિત વ્યવહારમાં નઃ-અમારી અવસે-રક્ષાદિને માટે મનીષામ-યોગ વિજ્ઞાનવાળી બૃદ્ધિને કરો. વાજસાતૌ-યુદ્ધાદિ વ્યવહારમાં નઃ-અમારી ચ-અને અન્ય લોકોની વૃધે-વૃદ્ધિને માટે નિરંતર ભવતમ-પ્રવૃત્ત થાઓ, તે માટે વામ-તમે બન્નેને હું નિહ્યે-નિત્ય બોલાવું છું. (૨૪)

ભાવાર્થ : કોઈપણ મનુષ્ય આપત વિદ્વાનોના સમાગમ વિના પૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત વાણી અને બૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તથા એ બન્ને વિના શત્રુ વિજય અને સર્વત્રથી વૃદ્ધિ (થઈ શકતી) નથી. (૨૪)

द्युभिरुक्तुभिः परि पातम् स्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौ ॥ २५ ॥

पदार्थ : હે અશ્વિના-અધ્યાપક અને ઉપદેશકજનો ! તમે બન્ને દ્યુભિ:-દિવસ અને અક્તુભિ:-રાત્રિ અરિષ્ટેભિ:-હિંસાને અધોગ્ય સૌભગેભિ:-સુંદર ઐશ્વર્યાની સાથે વર્તમાન અસ્માન-અમારી સર્વદા પરિ, પાતમ-સર્વ રીતે રક્ષા કરો, તત-તમારા તે કામને મિત્ર:-મિત્ર, વર્સણ:-ધર્માદિ કાર્યોમાં શ્રેષ્ઠ, અદિતિ:-માતા, સિન્ધુ:-સમુદ્ર વા નદી, પृથિવી-ભૂમિ વા આકાશસ્થ વાયુ ઉત-અને દ્યૌ:-વિદ્યુત વા સૂર્યનો પ્રકાશ ના:-અમારા માટે મામહન્તામ-નિરંતર વૃદ્ધિ કરે. (૨૫)

ભાવાર્થ : જેમ માતા-પિતા સંતાનોને, મિત્ર મિત્રને અને પ્રાણ શરીરને તૃપ્ત કરે છે, સમુદ્ર ગંભીરતા આદિને, પૃથિવી વૃક્ષ આદિને અને સૂર્ય પ્રકાશને ધારણ કરીને તથા સર્વ પ્રાણીઓને સુખી કરીને ઉપકાર કરે છે, તેમ અધ્યાપક અને ઉપદેશક સમજા સત્ય વિદ્યાઓ તથા સુશિક્ષાઓ પ્રાપ્ત કરાવીને અભીષ્ટ સુખ પ્રાપ્ત કરાવે. (૨૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સૂર્ય અને પૃથિવી આદિના ગુણો, સત્ત્વા અને સેનાના અધ્યક્ષોના કર્તવ્યો તથા તેઓને માટે પરોપકાર આદિ કર્માનું વર્ણન કરેલ છે. તેથી આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે જાણવી જોઈએ. (૧૧૨)

સૂક્ત-૧૧૩

इદं શ્રેષ્ઠं જ્યોતિષાં જ્યોતિરાગાચ્ચિત્રઃ પ્રક્રેતો અંજનિષ્ટ વિભ્વા ।

યથા પ્રસૂતા સવિતુઃ સુવાય' એવા રાત્રુષસે યોનિમારૈક ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યથા-જેમ પ્રસૂતા-ઉત્પન્ન થયેલી રાત્રી-રાત સવિતુ:-સૂર્યના સંબંધથી સવાય-ઐશ્વર્યના હેતુ ઉષસે-પ્રાતઃકાળને માટે યોનિમ-પ્રત્યેક ધરને આરૈક-પૃથક - પૃથક પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ ચિત્ર:-અદ્ભુત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવયુક્ત પ્રકેતઃબુદ્ધિમાન-વિદ્બાન જે ઇડમ-એ જ્યોતિષામ-પ્રકાશકોની મધ્ય શ્રેષ્ઠમ-સર્વોત્તમ જ્યોતિઃ-પ્રકાશ સ્વરૂપ બ્રહ્મને, આ, આગાત-પ્રાપ્ત થાય છે એવ-તે વિમ્વા-વ્યાપક પરમાત્માની સાથે સુખ-ઐશ્વર્યને માટે અંજનિષ્ટ-ઉત્પન્ન થાય છે અને દુઃખ સ્થાનથી પૃથક થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યાદ્યને પામીને અંધકાર નાથ થાય છે, તેમજ ઈશ્વરના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને દુઃખ નાથ પામે છે. તેથી સર્વેએ ઈશ્વરના જ્ઞાન (પ્રાપ્તિ) માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧)

રુશદ્વત્સા રુશતી શ્વેત્યાગાદારૈગુ કૃષ્ણા સદનાન્યસ્યા: ।

સમાનબન્ધૂ અમृતે અનુચી દ્વાવા વર્ણી ચરત આમિન્નાને ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે એ સ્થાદ્વત્સા-પ્રકાશિત સૂર્યરૂપ વાછરડાની કામના કરનારી વા સ્થાતી-ગ્રંઘેદભાષ્ય

રક્તવર્ણયુક્ત શ્રેત્યા-શુક્લ વર્ણયુક્ત અર્થાત् ગુલાબી વર્ણની પ્રભાતવેળા આ, અગાત્-પ્રાપ્ત થાય છે. અસ્યા:-, ઉંએ અદ્ભુત ઊષાનાં સદનાનિ-સ્થાનોને પ્રાપ્ત થયેલી કૃષ્ણા-કાળા વર્ણવાળી રાત આરૈક્-સારી રીતે પૃથ્ફુ - પૃથ્ફુ વર્તે છે, તે બન્ને અમૃતે-પ્રવાહરૂપથી નિત્ય આમિનાને-પરસ્પર એક બીજાને ફેંકવા સમાન અનૂચ્ચી-વર્તમાન દ્વારા-પોત-પોતાના પ્રકાશથી પ્રકાશમાન સમાનવન્ધુ-બે સહોદર વા બે મિત્રોની સમાન વર્ણમ્-પોત-પોતાના રૂપને ચરતઃ-પ્રાપ્ત થાય છે, તે બન્નેનું યુક્તિથી સેવન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સ્થાનમાં રાત રહે છે, તે સ્થાનમાં થોડા સમય પછી ઊષા રહે છે. એ બન્નેથી ઉત્પન્ન સૂર્ય બે માતાઓવાળા (પુત્ર)ની સમાન છે. એ રાત અને ઊષા જદા બંધુ સમાન જવા-આવવાવાળી છે, એમ તમે જાણો. (૨)

**સુમાનો અધ્વા સ્વસ્તોરનુંતસ્તમન્યાન્યા ચરતો દેવશિષ્ટે ।
ન મેથેતે ન તસ્થતુઃ સુમેકે નક્તોષાસા સમનસા વિરુદ્ધે ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સ્વસ્તો:-બહેનની સમાન વર્તન રાખનારી રાત્રી અને ઊષાના અનન્ત:- અર્થાત્ સીમારહિત આકાશ સમાનઃ-સમાન અધ્વા-માર્ગ છે, જે દેવશિષ્ટે-પરમેશ્વરના શાસન અર્થાત્ યથાવત્ નિયમને પ્રાપ્ત વિરુદ્ધ-વિરુદ્ધરૂપ સમનસા-તથા સમાન ચિત્તવાળા મિત્રોની સમાન વર્તમાન સુમેકે-અને નિયમમાં છોડેલી નક્તોષાસા-રાત અને પ્રભાતવેળા તમ્ને પોતાના નિયમને અન્યાન્યા-પૃથ્ફુ-પૃથ્ફુ ચરતઃ-પ્રાપ્ત થાય છે અને તે કદાચિત્ ન-નહિ મેથેતે-નષ્ટ થાય છે તથા ન તસ્થતુઃ-ન સ્થિર થાય છે, તેને તમે યથાવત્ જાણો. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ વિરુદ્ધ રૂપવાળા બે મિત્ર સીમારહિત અનંત આકાશમાં ન્યાયાધીશની નિયંત્રિત કરેલ સાથે જ વિચરે છે, તેમ રાત્રી અને ઊષા પરમેશ્વરના નિયમથી નિયંત્રિત રહીને વર્તમાન રહે છે. (૩)

ભાસ્વતી નેત્રી સુનૃતાનામચેતિ ચિત્રા વિ દુરો ન આવઃ ।

પ્રાર્ય જગદ્વયુ નો રાયો અંખ્યદુષા અંજીગર્ભુવનાનિ વિશ્વા ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનું મનુષ્યો ! તમને જે ભાસ્વતી-અત્યંત ઉત્તમ પ્રકાશવાળી સુનૃતાનામ્-વાળી અને જાગૃત વ્યવહારોને નેત્રી-પ્રાપ્ત કરનાર તથા ચિત્રા-અદ્ભુત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળી ઉષાઃ-પ્રભાતવેળા નઃ-અમારા માટે સંસાર દુરઃ-દ્વારોને વિ, આવઃ-પ્રકટ કરતી જેવી વા જે નઃ-અમારા માટે જગત્-સંસારને પ્રાર્ય-સમ્યફુ અર્પણ કરીને, રાયઃ-ધનને વિ, અંખ્યત-પ્રસિદ્ધ કરે છે ઉંઅને વિશ્વા-સમસ્ત ભુવનાનિ-લોકોને અંજીગઃ-પોતાની વ્યાપ્તિથી ગળી જવા સમાન છે, તેને અચેતિ-અવશ્ય જાણવી છે. (૪)

ભાવાર્થ : જો કે ઊષા સમસ્ત જગતને પ્રકાશિત કરીને, સર્વ પ્રાણીઓને જગાઈને, સંપૂર્ણ સંસારને વ્યાપ્ત કરીને, સર્વ પદાર્થોને વર્ષા દ્વારા સમર્થ બનાવીને, પુસ્તાર્થયુક્તને તથા ધન આદિ પ્રાપ્ત કરાવીને

અર્ગવેદભાષ્ય

માતાની સમાન સર્વપ્રાણીઓની રક્ષા કરે છે, તેથી તે (ઉધા) વેળા વ્યર્थ આળસમાં ગુમાવવી ન જોઈએ. (૪)

જિહ્મશ્યે^३ ચરિતવે મુઘોન્યાભોગય ડુષ્ટયે રુય ડું ત્વમ्।

દુધ્બું પશ્યદ્બ્ધ્ય ઉર્વિયા વિચક્ષે તુષા અંજીગુર્ભુવનાનિ વિશ્વા॥ ૫॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! ત્વમ्-તું જે ઉર્વિયા-અનેક રૂપયુક્ત મઘોનિ-અધિક ધન પ્રાપ્ત કરાવનારી ઉધા:-પ્રાતઃવેળા વિશ્વા-સમસ્ત ભુવનાનિ-લોકોને અંજીગા:-ગળી જતી જિહ્મશ્યે-વા જે વક્ત સૂતાર અર્થાત્ સૂવામાં વક્તાને પ્રાપ્ત થયેલ જનને માટે વા ચરિતવે-વિચરવા વિચક્ષે-વિવિધ પ્રકટાને માટે આભોગયે-જેમાં સર્વત્રથી સુખ ભોગ હોય તે પુરુષાર્થથી યુક્ત ક્રિયાને માટે ડુષ્ટયે-વા જેમાં મળે છે તે યજનને માટે વા રાયે-ધનને માટે વા પશ્યદ્બ્ધ્યઃ:-દેખતા મનુષ્યોને માટે દભ્રમ્-નાની એવી ઉંવસ્તુને પણ પ્રકાશિત કરે છે, તે ઉધાને જાણ. (૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો રાત્રિના ચોથા પ્રહરમાં જાગૃત થઈને (રાતે) શયન સમય સુધી વ્યર્થ સમય ગુમાવતા નથી, તેઓ જ સુધી થાય છે, અન્ય નહિ. (૫)

ક્ષત્રાય ત્વં શ્રવસે ત્વં મહીયા ડુષ્ટયે ત્વમર્થમિવ ત્વમિત્યૈ।

વિસદૃશા જીવિતાભિપ્રચક્ષં તુષા અંજીગુર્ભુવનાનિ વિશ્વા॥ ૬॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् સમાધ્યક્ષ રાજન ! જેમ ઉધા:-પ્રભાતવેળા પોતાના પ્રકાશથી વિશ્વા-સમસ્ત ભુવનાનિ-લોકોને અંજીગા:-ઢાંકી દે છે, તેમ ત્વમ्- તું અભિપ્રચક્ષે-સમ્યક્ શાશ્વત બોધથી સિદ્ધ વાણી આદિ વ્યવહારરૂપ ક્ષત્રાય-રાજ્યને માટે અને ત્વમ्-તું શ્રવસે-શ્રવણ અને અન્નને માટે ત્વમ्-તું ડુષ્ટયે-ઇષ્ટ સુખ અને મહીયૈ-સત્કારને માટે અને ત્વમ्-તું ઇત્યૈ-સંગ પ્રાપ્તિને માટે વિસદૃશા-વિવિધ ધર્મયુક્ત વ્યવહારોને અનુકૂળ અર્થમિવ-દ્રવ્યોની સમાન જીવિતા-જીવનાદિને સદા સિદ્ધ કર્યા કર. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વા અને વિનયથી પ્રકાશિત થયેલ સત્પુરુષ, સમસ્ત સમીપસ્થ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરીને તેના ગુણોના પ્રકાશથી સર્વના પ્રયોજનને સિદ્ધ કરનારા હોય છે, તેમ રાજા આદિ જન વિદ્વા, ન્યાય તથા ધન આદિને અપનાવીને સાર્વભૌમ રાજ્યની રક્ષા દ્વારા સંપૂર્ણ આનંદને સિદ્ધ કરે. (૬)

એષા દુઃખો દુહિતા પ્રત્યદર્શિ વ્યુચ્છન્તિ યુવતિઃ શુક્રવાસાઃ।

વિશ્વસ્યેશાનાં પાર્થિવસ્ય વસ્વ ઉષો અદ્યેહ સુભગે વ્યુચ્છ ॥ ૭॥

પદાર્થ : જેમ શુક્રવાસા:-શુદ્ધ પરાક્રમયુક્ત, વિશ્વસ્ય-સમસ્ત પાર્થિવસ્ય-પૂણીયમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ, વસ્વઃ-ધનને ઈશાના-સમ્યક્ સિદ્ધ કરનારી, વ્યુચ્છન્તિ-તથા અનેક પ્રકારના અંધકારોને દૂર કરતી એષા-એ દિવઃ-સૂર્યની યુવતીઃ-યુવતિ અર્થાત્ અત્યંત પરાક્રમયુક્ત દુહિતા-પુત્રી પ્રભાતવેળા પ્રત્યદર્શિ-વારંવાર જોવામાં આવે છે, તેમ હે સુભગે-શ્રેષ્ઠ ભાગ્યવતી ઉષા:-સુખમાં રહેનારી વિદુષી અદ્ય-આજ તું ઝંહ-

અહીં વ્યુચ્છ-દુઃખોને દૂર કર. (૭)

ભાવાર્થ : જે બ્રહ્મયર્થ-સંપન્ન વિદ્વાન સજજન યુવકના દ્વારા પોતાની સમાન, બ્રહ્મયર્થ સંપન્ના, સુંદર રૂપવાળી, પરાક્રમયુક્તા, સરલ સ્વભાવ અને સુખદાયિની, વીસથી લઈને ચોવીસ વર્ષ વચ્ચેની પૂર્ણ યુવતી કન્યાથી વિવાહ કરે, ત્યારે ઉધાની સમાન ઉત્તમ પ્રકાશથી યુક્ત થઈને, તેઓ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષ સર્વ સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકે. (૭)

પ્રાયત્રીનામન્વેતિ પાથે આયત્રીનાં પ્રથ્રમા શશ્વતીનામ्।

વ્યુચ્છન્તી જીવમુદ્રીરથન્ત્યુષા મૃતં કં ચુન બોધયન્તી ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે ઉત્તમ સૌભાગ્યવર્ધક ખી ! જેમ એ ઉષા:-પ્રભાતવેળા શશ્વતીનામ-પ્રવાહથી અનાદિ સ્વરૂપ પ્રાયત્રીનામ-પૂર્વ વ્યતીત થયેલી પ્રભાતવેળાએ પછી આયત્રીનામ-આવનારી વેળાઓમાં પથમા-પહેલી વ્યુચ્છન્તી-અંધકારનો નાશ કરતી અને જીવમ-જીવને ઉદીરયન્તી-કામોમાં પ્રવૃત્ત કરાવતી કમ-કોઈ ચન-મૃતમ-મરેલ સમાન સૂતેલ જનને બોધયન્તી-જગાડતી પાથઃ-આકાશમાર્ગને અન્વેતિ-અનુકૂળતાથી જાય છે, તેમ તું પણ પતિત્રતા બન. (૮)

ભાવાર્થ : સૌભાગ્યની કામના કરનારી સ્ત્રીઓ ઉધાવેળા સમાન પૂર્વકાળની, ભવિષ્યકાળની અને વર્તમાનકાળની સુશીલ પતિત્રતા સ્ત્રીઓના શાશ્વત ધર્મનો આશ્રય કરીને પોત-પોતાના પતિઓને સુશોભિત કરતી, સંતાનોને જન્મ આપીને તથા તેઓનું સમ્યક્ પાલન કરીને, તેઓને વિદ્યા અને સુશિક્ષા આપીને નિરંતર આનંદિત બને. (૮)

ઉષો યદુગિનં સુમિધે ચુકર્થ વિ યદાવુશ્ચક્ષસા સૂર્યસ્ય।

યન્માનુષાન્યમાણાં અજીગુસ્તદ્વેવેષુ ચકૃષે ભ્રદ્રમન્જઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઉષા:-પ્રભાતવેળાની સમાન વર્તમાન વિદુધી ખી ! યત-જે તું સૂર્યસ્ય-સૂર્યના ચક્ષસા-પ્રકાશથી સમિધે-સારી રીતે પ્રકાશને માટે અન્નિમ-વિદુત અગ્નિને પ્રદીપ ચક્રર્થ-કરે છે; વા યત-જે તું દુઃખોને દૂર વિ, આવઃ-કરે છે; વા યત-જે તું યક્ષ્યમાણાન-યશ કરનારા માનુષાન-મનુષ્યોને અજીગઃ-પ્રાપ્ત થઈને પ્રસન્ન કરે છે; તત-તે દેવેષ-વિદ્વાન પતિઓમાં વસીને ભદ્રમ-કલ્યાણકારક અજઃ-સંતાનોને ઉત્પન્ન ચકૃષે-કર. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યની સંબંધિની ઉધાવેળા સર્વ પ્રાણીઓની સાથે સંગત કરીને સર્વ જીવોને સુખ પહોંચાડે છે, તેમ સુશીલ વિદુધી સ્ત્રીઓ પતિઓને પ્રસન્ન કરીને, ઉત્તમ સંતાનોને જન્મ આપી શકે છે, અન્ય કુભાર્યા = દુષ્ટ પત્નીઓ નહિ. (૯)

કિયાત્યા યત્સુમયા ભવાતિ યા વ્યુષુર્યાશ્ર્વ નૂન વ્યુચ્છાન्।

अनु पुर्वाः कृपते वावशाना प्रदीध्याना जोषमन्याभिरेति ॥ १० ॥

पदार्थः : हे स्त्री यत्-जे याः-जे पूर्वाः-प्रथमगत प्रभाववेणा सर्व पदार्थोने क्रियति-केटलोक समया-समय व्यषुः-प्रकाश करती रही याः च-अने जे व्युच्छान्-स्थिर पदार्थोनी वावशाना-कामना जेम करती प्रदीध्याना-अने प्रकाश करती कृपते-अनुग्रह करती नूनम्-निश्चयपूर्वक आ, भवाति-सारी रीते रहेती अर्थात् प्रकाश करती तेनी समान ए भीज्ञ विद्यावती विद्युषी अन्याभिः-अन्य स्त्रीओनी साथे जोषमन्वेति-प्रीतिथी अनुकूणताथी प्राप्त थाय छे, तेम तुं मारी साथे पतिनी साथे सदा वर्ताव कर. (१०)

भावार्थः : (प्रश्न) : उिषाकाण केटला समयनो होय छे ?

(उत्तर) : सूर्योदयथी पूर्व पांच घडी (बे कलाक)नो उिषाकाण होय छ.

(प्रश्न) : कोण स्त्रीओ सुख प्राप्त करे छे ?

(उत्तर) : जे अन्य विद्युषी स्त्रीओ अने जे पोताना पतिनो संग करे. ते स्त्रीओ प्रशंसा योग्य पष्ठ बने. जे करुणा धारण करे छे, ते पतिओने प्रसन्न राखे छे. जे पतिओने अनुकूण रहे छे, ते सदा आनंदित रहे छे. (१०)

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन्व्युच्छन्तीमुषसुं मर्त्यासः ।

अस्माभिर्नु नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु पश्यान् ॥ ११ ॥

पदार्थः : ये-जे मर्त्यासः-मनुष्यो व्युच्छन्तीम्-जगाडती पूर्वतराम्-अति प्राचीन उषसम्-प्रभातवेणा ईयुः-प्राप्त थर्थने ते-तेओ अस्माभिः-अमारी साथे सुखने अपश्यन्-देखे छे, जे प्रभातवेणा अमारी साथे प्रतिचक्ष्या-प्रत्यक्ष जोवा योग्य अभूत्-होय छे, ते नु-शीघ्र सुभद्रायक होय छे उ-अने ये-जे अपरीषु-आवनारी उिषाओमां व्यतीत थयेली उिषाने पश्यान्-देखे ते-तेओ ओ-ज सुखने यन्ति-प्राप्त थाय छे - करे छे. (११)

भावार्थः : जे मनुष्यो उिषावेणाथी पूर्व शय्याथी उठीने आवश्यक (नित्यकम) करीने परमेश्वरनुं ध्यान करे छे, तेओ बुद्धिमान अने धार्मिक बनी जाय छे.

जे स्त्री-पुरुषो जगदीश्वरनुं ध्यान करीने प्रीतिपूर्वक (परस्पर) संवाद करे छे, तेओ अनेक प्रकारना सुखोने प्राप्त करे छे. (११)

यावयद् द्वेषा ऋतुपा ऋतुजाः सुम्नावरी सूनृता ईरयन्ती ।

सुमङ्गलीर्बिभ्रती देववीतिमिहाद्योषुः श्रेष्ठतमा व्युच्छ ॥ १२ ॥

पदार्थः : हे उषः-उिषावत् वर्तमान विद्युषी स्त्री यावयद् द्वेषाः-जेओओ देषयुक्त कर्माने छोटी दीधा, **ऋत्या**:-सत्यनी रक्षक **ऋतुजाः**:-सत्यना व्यवहारमां प्रसिद्ध, सुम्नावरी-जेमां प्रशंसित सुख विद्यमान, वा **सुमङ्गली**:-जेमां सुंदर मंगल होय, ते **सूनृताः**:-वेदादि सत्य शास्त्रोनी सिद्धान्त वाणीओनो ईरयन्ती-

શીଘ્ર પ્રેરણા કરતી, શ્રેષ્ઠતમા-અતિશય ઉત્તમ ગુણ, કર્મ અને સ્વત્ત્માવથી યુક્ત, દેવવીતિમ्-વિદ્વાનોની વિશેષ નીતિને બિભ્રતી-ધારણ કરીને, તું ઇહ-અહીં અદ્ય-આજ વ્યુચ્છ-દુઃખને દૂર કર. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ ઉધા અંધકારનું નિવારણ કરીને, પ્રકાશને પ્રકટ કરીને, ધાર્મિકોને સુખી કરીને તથા ચોર આદિને પીડિત કરીને સર્વ પ્રાણીઓને પ્રસન્ન કરે છે, તેમ જ વિદ્યા અને ધર્મરૂપી પ્રકાશથી યુક્ત અને શમ આદિ ગુણોથી સંપન્ન વિદ્વધી ઉત્તમ ક્ષીઓ પોતાના પતિઓથી-સંતાનોને જન્મ આપીને, ઉત્તમ શિક્ષાથી અવિદ્યારૂપી અંધકારને દૂર કરીને તથા વિદ્યારૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરીને પોતાનાં કુળને સુભૂષિત-અલંકૃત કરે. (૧૨)

શશ્વત્પુરોષા વ્યુચ્છાસ દ્રેવ્યથો અદ્યેદં વ્યાવો મંગોની।

અથો વ્યુચ્છાદુત્તરાં અનુ દ્વૂત્જરામૃતા ચરતિ સ્વધાભિઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! પુરા-પ્રથમ દેવી-અત્યંત પ્રકાશમાન, મંગોની-પ્રશંસિત ધન પ્રાપ્તિ કરનારી અજરા-પૂર્ણ યુવાવસ્થાયુક્ત અમૃતા:-રોગરહિત, ઉષા:-પ્રભાતવેળાની સમાન ઉવાસ-વાસ કર; અને અથો-તદનન્તર જેમ પ્રભાતવેળા ઉત્તરાન-આવવા-જવાવાળા અનુ, દ્વૂત્-દિવસોને અનુકૂળ સ્વધાભિ:-પોતાની મેળે ધારણ કરેલ પદાર્થોની સાથે શશ્વત્-નિરંતર વિ, ચરતિ-વિચરતી અને અંધકારને વિ, ઉચ્છત્-દૂર કરતી તથા અદ્ય-વર્તમાન દિવસમાં ઇદમ्-આ જગતની વ્યાવ:-વિવિધ પ્રકારની રક્ષા કરે છે, તેમ તું બન. (૧૩)

ભાવાર્થ : હે સ્ત્રી ! જેમ ઉધા કારણ અને પ્રવાહ રૂપથી નિત્ય હોવાના કારણો ત્રણોય કાળોમાં પ્રકાશિત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરીને વર્તમાન રહે છે, તેમ આત્મભાવથી નિત્ય સ્વરૂપવાળી તું ત્રણોય કાળોનાં ઉત્તમ વ્યવહારોને વિદ્યા અને સુશિક્ષાથી પ્રકાશિત કરીને તથા સૌભાગ્યવતી બનીને સદા સુખયુક્ત થા-બન. (૧૩)

વ્યાજ્જિભિર્દિવ આતાસ્વદ્યૌદપ કૃષ્ણાં નિર્ણિજં દ્રેવ્યાવઃ ।

પ્રબોધયન્ત્યરુણેભિરશ્વરૂપોર્ષા યાતિ સુયુજા રથેન ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રીઓ ! તમે જેમ પ્રબોધયન્તી-સૂતેલાને જગાડીને દેવી-દિવ્યગુણયુક્ત ઉષા:-પ્રાતઃ સમયની વેળા અભ્જિભિ:-પ્રકટ કરનાર ગુણોની સાથે દિવઃ-આકાશથી આતાસુ-સર્વત્ર વ્યાપ્ત દિશાઓમાં સમસ્ત પદાર્થોને વ્યદ્યૌત્-વિશેષ પ્રકાશિત કરે છે, નિર્ણિજમ-વા નિશ્ચયરૂપ કૃષ્ણામ-કૃષ્ણવર્ણ રાત્રિને અપાવઃ-દૂર કરે છે, વા અસ્ગોભિ:-રક્ત આદિ ગુણયુક્ત અશ્વૈ:-વ્યાપનશીલ કિરણોની સાથે વર્તમાન સુયુજા-સારી રીતે યુક્ત રથેન-રમણીય સ્વરૂપથી આ, યાતિ-આવે છે, તેની સમાન તમે પણ વર્તાવ કરો. (૧૪)

ભાવાર્થ : જેમ ઉધા દિશાઓમાં વ્યાપ્ત છે, તેમ કન્યાઓ વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત થાય. જેમ ઉધા પોતાની કાન્તિથી સુશોભિત થઈને રમણીય સ્વરૂપની સાથે પ્રકાશિત થાય છે, તેમ જ કન્યાઓ પોતાના

શીલ આદિ તથા સુંદર રૂપથી શોભિત થાય. જેમ ઉધા અંધકારને દૂર કરીને પ્રકાશને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ તે કન્યાઓ મૂર્ખતાનું નિવારણ-દૂર કરીને સુસભ્યતા આદિ ગુણોની સાથે પ્રકાશિત થાય. (૧૪)

**આવહન્તી પોષ્યા વાર્યાણિ ચિત્રં કેતું કૃણુતે ચેકિતાના ।
ઇંયુષીણામુપમા શશ્વતીનાં વિભાતીનાં પ્રથમોષા વ્યશ્વૈત્ ॥ ૧૫ ॥**

પદાર્થ : હે સ્ત્રીઓ ! તમે જેમ ઉધા:-પ્રાતઃયેળા પોષ્યા-પુષ્ટિ કરાવનાર અને વાર્યાણિ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ધનાદિ પદાર્થોને આવહન્તી-પ્રાપ્ત કરાવે છે; અને ચેકિતાના-અત્યંત ચેતના કરતી ચિત્રમ्-અદ્ભુત કેતુમ्-કિરણને કૃણુતે-કરતી અર્થાત् પ્રકાશિત કરે છે; વિભાતીનામ્-વિશેષ કરીને પ્રકાશિત કરતી સૂર્ય કાન્તિઓ અને ઇંયુષીણામ્-ચાલતી શશ્વતીનામ્-અનાદિરૂપ ધડીઓથી પ્રથમા-પહેલી ઉપમા-દિષ્ટાન્તરૂપ વ્યશ્વૈત્-વ્યાપ્ત થાય છે, તેમજ (તમે) શુભ ગુણ-કર્મોમાં ચરત-વિચરણ કરો. (૧૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે નિશ્ચિત જ્ઞાનો, કે જેમ ઉધા-કાળથી લઈને કર્મોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ સ્ત્રીઓથી આરંભ કરીને જ ગુહકાર્યોની ઉત્પત્તિ થાય છે. (૧૫)

**ઉદ્દીધ્ર્વ જીવો અસુર્ન આગાદપુ પ્રાગાત્તમ આ જ્યોતિરેતિ ।
આરૈક્યન્થાં યાતવે સૂર્યાયાગન્મ યત્ર પ્રતિરન્ત આયુઃ ॥ ૧૬ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે ઉધાની ઉતેજનાથી નઃ-અમારા જીવઃ-જીવના ધર્તા ઈચ્છાદિ ગુણયુક્ત અસુ:-પ્રાણ આ, અગાત-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થઈને, જ્યોતિ:-પ્રકાશ પ્ર, અગાત-પ્રાપ્ત થઈને, તમઃ-રાત્રિ અપ, એતિ-દૂર થઈ જાય છે; અને યાતવે-જવા - આવવાના પન્થામ્-માર્ગો અરૈક્ય-અલગ પ્રકટ થાય છે, જેથી અમે સૂર્યાય-સૂર્યને આ, અગન-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરીને તથા યત્ર-જેમાં પ્રાણી આયુઃ-જીવનને પ્રતિરન્ત-પ્રાપ્ત થઈને આનંદથી વિતાવે છે, તેને જાણીને ઉદ્દીધ્ર્વેમ્-પુરુષાર્થ કરવામાં યોષા કરો. (૧૬)

ભાવાર્થ : પ્રાતઃ કાળની ઉધા સર્વને જગાડે છે અને અંધકારને દૂર કરે છે, જેમ એ સાયંકાળની ઉધા (= સંધ્યા સમયની આભા) સર્વ પ્રાણીઓને દૈનિક કાર્યોથી નિવૃત્ત કરીને શયન કરાવે છે અને માતાની સમાન સર્વનું પાલન કરીને વ્યવહાર-યુક્ત કરે છે, તેમ જ સત્સ્વભાવ - સજ્જન વિદુષી સ્ત્રી હોય છે. (૧૬)

**સ્યૂર્પના વ્રાચ ઉદ્દિર્તિ વહ્નિઃ સ્તવાનો રેભ ઉષસો વિભાતિઃ ।
અદ્યા તદુચ્છ ગૃણુતે મંઘોન્યસ્મે આયુર્નિ દિદીહિ પ્રજાવત્ ॥ ૧૭ ॥**

પદાર્થ : હે મંઘોનિ-પ્રશંસિત ધનયુક્ત સ્ત્રી ! તું અસ્મે-અમારા તથા ગૃણતે-પ્રશંસા કરતા પત્યે-પતિને માટે જે પ્રજાવત્-બહુ જ પ્રશયુક્ત આયુઃ-જીવનો હેતુ અન્ છે, તત્-તે અદ્ય-આજ નિ, દિદીહિ-નિરંતર પ્રકાશિત કર, જે તારા રેભઃ-સ્તવાનઃ-ગુણ પ્રશંસાકર્તા વહ્નિઃ-અભિન સમાન નિર્વાહ કરનાર પતિ તારા

માટે વિભાતી:-પ્રકાશવતી ઉષસ:-પ્રભાતવેળાને જેમ સૂર્ય તેમ સ્યુમના-સકળ વિદ્યાઓથી યુક્ત પ્રિય વાચ:-વેદવાણીઓને ઉત્ત, ઇયર્તિ-શ્રેષ્ઠતાથી જાણે છે, તેનો તું ઉચ્છ-સારી રીતે નિવાસ કરાવ. (૧૭)

ભાવાર્થ : જ્યારે પતિ અને પત્ની મિત્રતાપૂર્વક પરસ્પર વિદ્યા અને સુશિક્ષાનો સંગ્રહ કરીને, પ્રશંસનીય અન્ન, ધન આદિ વસ્તુઓનો સંચય કરીને તથા સૂર્યની સમાન ધર્મ અને ન્યાયનો પ્રકાશ કરીને સુખપૂર્વક રહે છે, ત્યારે તે ગૃહાશ્રમના પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૭)

યા ગોમતીરુષસુ: સર્વૈવીરા વ્યુચ્છન્તિ દાશુષે મત્યાય।

વાયોરિવ સુનૃતાનામુદુકેં તા અશ્વદા અશનવત્સોમસુત્વા॥ ૧૮॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે યા:-જે સુનૃતાનામ્-શ્રેષ્ઠ વાણી અને અન્નાદિના ઉદ્કેં-ઉત્કૃષ્ટતાથી પ્રાપ્તિમાં વાયોરિવ-જેમ વાયુથી ગોમતી:-બહુ જ ગાયો વા કિરણોયુક્ત ઉષસ:-પ્રભાતવેળા વર્તમાન છે, તેમ વિદૃષી સ્ત્રી દાશુષે-સુખ આપનાર મત્યાય-મનુષ્યને માટે વ્યુચ્છન્તિ-દુઃખ દૂર કરતી અને અશ્વદા:-અશ્વ આદિ પશુઓને આપનારી સર્વૈવીરા:-જેનાથી સમસ્ત વીરજન થાય છે તાઃ-તે વિદૃષી સ્ત્રીઓને સોમસુત્વા-એશ્વર્યની સિદ્ધિ કરનાર જન અશનવત્ત-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તેને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૮)

ભાવાર્થ : બ્રહ્મચારીઓને ઉચિત છે, કે તેઓ સમાવર્તન પશ્ચાત્ પોતાની સમાન વિદ્યા, સુશીલતા, રૂપ અને લાવણ્ય = સૌંદર્યતાથી યુક્ત હંદયને પ્રિય લગ્નાડનારી તથા પ્રભાતવેળાની સમાન પ્રશંસનીયા બ્રહ્મચારિણીઓથી વિવાહ કરીને ગૃહાશ્રમમાં સુખથી રહે. (૧૮)

માતા દેવાનામદિતેરનીકં યુજ્ઞસ્ય કેતુબ્ર્ણુહૃતી વિભાહિ।

પ્રશસ્તિકૃદ્બ બ્રહ્માણે નો વ્યુંચ્છા નો જને જન્ય વિશ્વવારે॥ ૧૯॥

પદાર્થ : હે વિશ્વવારે-સમસ્ત કલ્યાણનો સ્વીકાર કરનારી કુમારી ! યુજ્ઞસ્ય-ગૃહાશ્રમ વ્યવહારમાં વિદ્વાનોના સત્કાર આદિ કર્મને કેતુ:-શાયયિત્રી પતાકા સમાન પ્રસિદ્ધ અદિતે:-ઉત્પન્ન થયેલ સંતાનની રક્ષા માટે અનીકમ્-સેનાની સમાન પ્રશસ્તિકૃત-પ્રસંશા કરનાર અને બૃહતી-મહાન સુખ વધારનારી દેવાનામ-વિદ્વાનોની માતા-જનની બ્રહ્માણે-વેદ વિદ્યા વા પરમેશ્વરના જ્ઞાનને માટે પ્રભાત વેળાની સમાન વિભાહિ-વિશેષ પ્રકાશિત થાય. નઃ-અમારા જને-પરિવારજનોમાં પ્રીતિને આ, જન્ય-સારી રીતે ઉત્પન્ન કર અને નઃ-અમને સુખમાં વ્યુચ્છ-સ્થિર કર. (૧૯)

ભાવાર્થ : સજજન પુરુષોએ સજજન સ્ત્રીની સાથે જ વિવાહ કરવો જોઈએ, જેથી ઉત્તમ સંતાન અને એશ્વર્યની નિત્ય વૃદ્ધિ થાય. પત્ની સંબંધથી ઉત્પન્ન દુઃખની સમાન આ સંસારમાં અન્ય કોઈ મહાન કષ્ટ નથી. તેથી પુરુષની પરીક્ષા કરીને ઉત્તમ લક્ષણો યુક્ત સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો જોઈએ અને સ્ત્રીએ પણ હંદયને પ્રિય અને પ્રશંસનીય રૂપ તથા ગૃહાથી યુક્ત પુરુષનું જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (૧૯)

यच्चिन्मन्त्रं उषसो वहन्तीजानाय शशमानाय भद्रम् ।

तन्नो मित्रो वर्णो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ २० ॥

पदार्थः : हे भनुष्यो ! जे उषसः-उषानी समान स्त्री शशमानाय-प्रशंसित गुणयुक्त ईजानाय संगशील पुरुषने माटे तथा नः-अमारे माटे यत्-जे चित्रम्-अद्भुत भद्रम्-कल्याणाकारी अजः-संतानने वहन्ति-प्राप्ति करावती वा जे स्त्रीओथी मित्रः-मित्र, वस्त्रः-उत्तम पिता, अदितिः-श्रेष्ठ माता, सिन्धुः-समुद्र वा नदी, पृथिवी-भूमि उत्-अने द्यौः-विद्युत् वा सूर्य आदि प्रकाशमान पदार्थ पालन करवा योग्य छे, ते स्त्रीओ वा तत्-ते संतानने निरंतर मामहन्ताम्-उपकारमां प्रवृत्त करो. (२०)

भावार्थः : श्रेष्ठ पंडित स्त्रीओ ज संतानोने उत्पन्न करीने तथा तेनी सम्यक् रक्षा करीने उत्तम शिक्षाथी तेनी उन्नति करी शके छे.

जे पुरुषो स्त्रीओनो सत्कार करे छे अने जे स्त्रीओ पुरुषोनो सत्कार करे छे, तेना कुण्डमां समस्त सुख निवास करे छे अने हुःअ त्यांथी पलायने-भागी जाय छे. (२०)

(संगतिः) : आ सूक्तमां रात्रि अने उषाना गुणोनुं वर्णन तथा तेना दृष्टान्तथी स्त्री-पुरुषोनां कर्तव्य-कर्मनो उपदेश करेल छे, तेथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोईअ. (११३)

सूक्त-११४

इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्र भरामहे मतीः ।

यथा शमसद् द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥ १ ॥

पदार्थः : हे अध्यापक अने उपदेशको ! यथा-जेम द्विपदे-भनुष्यादि चतुष्पदे-अने गाय आदिने माटे शम्-सुख असत्-थाय अस्मिन्-अे ग्रामे-बहुज धरवाणा नगर आदि गामोमां विश्वम्-समस्त चराचर ज्ञवादि अनातुरम्-रोग-पीडारहित पुष्टम्-पुष्टिने प्राप्त असत्-थाय; तथा तवसे-बणयुक्त क्षयद्वीराय-जेमां दोषोनो नाश करनारा वीरपुरुषो विद्यमान स्नाय-ते चुमालीस वर्ष सुधी ब्रह्मचर्य पालन करनारा कपर्दिने-ब्रह्मचारी पुरुषने माटे इमा:-प्रत्यक्ष आप्तोनो उपदेश तथा वेदादि शास्त्रोना ओघथी संयुक्त मतीः-श्रेष्ठ प्रश्ना = भुद्धिथी प्र, भरामहे-धारणा करे छे. (१)

भावार्थः : ज्यारे आपत वेदज्ञाता अध्यापक अने उपदेशक तथा अध्यापिकाओ अने उपदेशिकाओ, ब्रह्मचारीओ अने श्रोताओने तथा ब्रह्मचारिणीओ तथा श्रवण करनारी स्त्रीओने विद्या-संपन्न करे छे, त्यारे तेअो शरीर अने आत्माना बणने प्राप्त करीने समस्त संसारने सुखी बनावे छे. (१)

मृळा नो रुद्रोत नो मर्यस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते ।

यच्छं च योश्च च मनुरायेजे पिता तदश्याम् तव रुद्र प्रणीतिषु ॥ २ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રો-હુષ શત્રુઓને રડાવનાર રાજનુ ! જે અમે ક્ષયદ્વીરાય-વિનાશ કરેલ શત્રુસેનાના વીર જેને તે તે-આપને માટે નમસ્કાર-અન્ન વા સત્કારથી વિધેમ-વિધાન કરીએ અર્થાત્ સત્કાર કરીએ તે નઃ-અમને મૃડ-સુખી કરો તથા નઃ-અમારા માટે મયઃ-સુખ કૃથિ-કરો.

હે સ્ત્રો-ન્યાયધીશ ! મનુઃ-મનનશીલ પિતા-પિતાની સમાન આપ યત-જે રોગોનું શમ-નિવારણ ચ-શાન યો:-દુઃખોને પૃથક કરવા ચ અને ગુણોની પ્રાપ્તિનો આયેજે-સર્વ રીતે સંગ કરાવો છો તત-તેને અશ્યામ-પ્રાપ્ત થઈએ. તત-તેઓજ અમે તવ-તમારી પ્રણીતિષુ-ઉત્તમ નીતિઓમાં પ્રવૃત્ત થઈને નિરંતર સુખી થઈએ. (૨)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષ સ્વયં સુખી થઈને સમસ્ત પ્રજાઓને સુખી કરે, એ વિષયમાં આળસ ન કરે અને પ્રજાજન રાજનીતિના નિયમોમાં રહીને રાજ્યપુરુષોને સદા પ્રસન્ન રાખે. (૨)

અશ્યામ તે સુમતિં દૈવયાંય્યા ક્ષયદ્વીરસ્ય તવ રુદ્ર મીદ્વઃ ।

સુમનાયનિદ્વિશો અસ્માકુમા ચ્રારિષ્ટવીરા જુહવામ તે હુવિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મીદ્વઃ-પ્રજાને સુખથી સિંચન કરવા અને સ્ત્રો-સત્યોપદેશ કરનાર સભાધ્યક્ષ રાજનુ ! અમે દૈવયાંય્યા-વિદ્વાનોની સંગતિ અને સત્કાર દ્વારા ક્ષયદ્વીરસ્ય-વીરોનો નિવાસ કરાવનારા તવ-તારી સુમતિમ-શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞા અશ્યામ-પ્રાપ્ત થાય.

જે સુમાયન-સુખ કરાવતા તું અસ્માકમ-અમારી અરિષ્ટવીરા-હિંસારહિત વીરોવાળી વિશઃ-પ્રજાઓને આ, ચર-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થા, તે તે-તારી પ્રજાઓને અમે ઇત્-પણ પ્રાપ્ત થઈએ અને તે-તારા માટે હુવિઃ-આપણા યોગ્ય પદાર્થોને જુહવામ-આપે-પ્રદાન કરે. (૩)

ભાવાર્થ : રાજા દ્વારા પ્રજાઓને નિરંતર સુખી કરવી જોઈએ અને પ્રજા પણ રાજાને આનંદિત કરે. જે રાજા પ્રજા પાસેથી કર લઈને તેનું પાલન ન કરે તો રાજાને ડાકુ સમાન આણવો જોઈએ અને જે પાલન કરેલી પ્રજા રાજભક્ત ન હોય, તો તેને ચોર સમાન આણવી જોઈએ. તેથી પ્રજાઓ રાજાને કર આપે છે, કે જેથી તે અમારું પાલન કરે. રાજા પણ એ પ્રયોજનથી પ્રજાનું પાલન કરે છે, કે તેઓ મને કર આપે. (૩)

ત્વષં વ્યં રુદ્રં યજ્ઞસાધ્ય વ ઇંકું છું કવિમવસે નિ હૃયામહે ।

આરે અસ્મદૈવ્યં હેળો અસ્યતુ સુમતિમદ્વયમસ્યા વૃણીમહે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : વયમ-અમે અવસે-રક્ષા આદિને માટે જે ત્વેષમ-વિદ્યા, ન્યાય પ્રકાશવાન બંધુમ-હુષ શત્રુઓ પ્રત્યે કુટિલ કવિમ-સમસ્ત શાસ્ત્રોને કમશઃ જોનાર અને યજ્ઞસાધમ-પ્રજા પાલનતૃપ યજ્ઞને સિદ્ધ કરનારા દૈવ્યમ-વિદ્વાનોમાં કુશળ સ્ત્રો-શત્રુઓને રોકનારાને નિ, હૃયામહે-પોતાના સુખ-દુઃખનું નિવેદન કરે તથા વયમ-અમે જે અસ્ય-એ રૂદ્રની સુમતિમ-ધર્માનુકૂળ ઉત્તમ પ્રજાને આ, વૃણીમહે-

सर्वत्रथी स्वीकार करीए, इत्-ते ज सभाध्यक्ष हेडः-धार्मिकजनोना अनादर करनारा अधार्मिक जनोने अस्मत्-अमाराथी आरे-दूर अस्यतु-काढी भूके. (४)

भावार्थ : जेम प्रश्नाजन राजनी आशानो स्वीकार करे छे, तेम राजपुरुष पण प्रश्नानी आशा माने. (४)

द्विवो वराहमरुषं कपर्दिनै त्वेषं रूपं नमसा नि ह्वयामहे।

हस्ते बिश्वद्वेषजा वार्याणि शर्मं वर्मं छुर्दिरस्मभ्यं यंसत्॥ ५॥

पदार्थ : अमे नमसा-अन्न अने सेवाथी जे हस्ते-हाथमां भेषजा-रोग निवारक औषध वार्याणि-अने ग्रहण करवा योग्य साधनोने बिश्वत्-धारणा करीने शर्म-धर, सुख वर्म-कवच छर्दिः-प्रकाशयुक्त शस्त्र-अस्त्रादिने अस्मभ्यम्-अमारे भाटे यंसत्-नियमथी राखे ते कपर्दिनम्-जटाजूट ब्रह्मचारी वेद्य, विद्वान वा दिवः-विद्या-न्याय प्रकाशित व्यवहारो वा वराहम्-भेदनी समान अस्मभ्यम्-घोडा आठिनी त्वेषम्-वा प्रकाशमान रूपम्-सुंदर रुपनी निह्यामहे-नित्य स्पर्धा करे. (५)

भावार्थ : जे मनुष्य वेद्यानो मित्र, पथ्यसेवी, जितेन्द्रिय अने सुशील होय छे, ते ज आ संसारमां नीरोग रहीने तथा राज्य आहि प्राप्त करीने सुखपूर्वक वृद्धि पामे छे. (उन्नत बने छे.) (५)

इदं पित्रे मुरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनम्।

रास्वा च नो अमृत मर्त्यभोजनं त्वने तोकाय तनयाय मृल्॥ ६॥

पदार्थ : हे अमृत-भूत्यु हुःभ दूर करनार तथा आयुर्धक वैद्यराज वा उपदेशक विद्वान् ! आप नः-अमारा त्वने-शरीर तोकाय-नाना बाण-बच्या तनयाय-युवान पुत्र च अने सेवक वैतनिक वा आयुषिक नोकर-याकरोने भाटे स्वादोः-स्वादिष्ठथी स्वादीयः-स्वादिष्ठ अर्थात् सर्व रीते स्वादयुक्त जे भावामां बहुज सारा लागे ते इदम्-अे मर्त्यभोजनम्-माणसोना भोजन करवाना पदार्थाने रास्व-आपो जे मस्ताम्-प्रत्येक ऋतुमां यज्ञ करनारा विद्वानोना वर्धनम्-वर्धक वचः-वचन पित्रे-पालन करनार रुद्राय-अने दुष्टोने रडावनार सभाध्यक्षने भाटे उच्यते-कहेवामां आवे छे तेथी अमने मृड-सुभी करो. (६)

भावार्थ : वैद्य अने उपदेशकने योग्य छे, के तेथो स्वयं नीरोग अने सत्यायरणशील रहीने सर्व मनुष्योने औषधदानथी अने उपदेशाथी उपकार करीने, सर्वनी निरंतर रक्षा करे. (६)

मा नौ मुहान्तमुत मा नौ अर्भुकं मा नु उक्षन्तमुत मा ने उक्षितम्।

मा नौ वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तुन्वो रुद्र रीरिषः॥ ७॥

पदार्थ : रुद्र-न्यायाधीश दुष्टोने रडावनार सेनापति नः-अमारामांथी महान्तम्-वृद्ध अने भणेला मनुष्योने मा, वधीः-भारो नहि, उत्-अने नः-अमारा अर्भकम्-बाणकने मा-भारो नहि, नः-अमारा उक्षन्तम्-स्त्री संग करवामां समर्थ युवावस्था पूर्ण मनुष्यथी माणसने मा-भारो नहि उत्-अने नः-

अमारा उक्षितम्-वीर्य सिंचनथी स्थित थयेल गर्भने मा-मारो नहि, नः-अमारा पितरम्-पालक अने जनक पिता वा उपदेशकने मा-मारो नहि उत-अने मातरम्-मान, सन्मान तथा जननी माता वा विदुषी श्रीने मा-मारो नहि, नः-अमारी प्रिया:-श्री आदिना प्रिय तन्वः-शरीरोने मा-मारो नहि अने अन्यायकारी दुष्टोने रीरिषः-मारो. (७)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जेम ईश्वर पक्षपात छोडीने धार्मिकोने उतम फण प्रदान द्वारा सुख आपे छे अने पापीओने पाप (ना हुःभृप) फण प्रदान करीने पीडा आपे छे, तेम तमे पश्च प्रयत्न करो. (७)

मा नस्तोके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः।

वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदुमित्वा हवामहे ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे स्त्र-दुष्टोने रडावनार सभापति ! हविष्मन्तः-जेना प्रशंसायुक्त संसारनो उपकार करवानुं कामो छे ते अमे जे कारणे सदम्-स्थिर वर्तमान ज्ञानने प्राप्त त्वाम्-इत्-आपने ज हवामहे-स्वीकारीये छीये अथेशी भामितः-कोधने प्राप्त आप नः-अमारा तोके-सघ उत्पन्न बाणक वा तनये-बाणाओयी जे उपर छे ते बाणकनो मा-रीरिषः-धात करो नहि, नः-अमारा आयौ-ज्ञवन विषयमां मा-हिंसा करो नहि, नः-अमारा गोषु-गाय आदिना पशुसंधात = धणानो मा-धात करो नहि, नः-अमारा अश्वेषु-घोडाओने मा-मारो नहि, नः-अमारा वीरान्-वीरोने मा-वधीः-मारो नहि. (८)

भावार्थ : राज्यपुरुषोये कोधित थईने कटीपण अन्याययी कोईनी हत्या करवी नहि. गाय आदि पशुओनी रक्षा करवी जोईये अने प्रजाजनोये राजना आश्रययी ज सदा आनंदित रहेवुं जोईये. सर्वये मणीने ईश्वरने आ रीते ग्रार्थना करवी जोईये, कु हे जगदीश्वर ! आपनी कृपायी अमे बाल्यावस्थामां विवाह आदि कुकर्मायी पुत्र आदिनो विनाश कटी न करीये अने पुत्र आदि पश्च अमारायी अप्रिय आयरण न करे; तथा संसारना उपकारक गाय आदि पशुओनी अमे कटी हत्या न करीये. (८)

उप ते स्तोमान्पशुपाङ्कवाकरं रास्व पितर्मरुतां सुमनमुस्मे।

भद्रा हि ते सुमतिर्मृल्यत्तुमाथा वृयमव इत्ते वृणीमहे ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे मस्ताम्-प्रत्येक ऋतुमां पश्च करावनारी पितः-पालना करीने दुष्टोने रडावनार सभापति ! हि-जे कारणे हुं पशुपा इव-जेम पशुओना पालक चारनारा गाय आदि पशुओयी दूध, दहीं, घृत, छास आदि लईने पशुओना स्वामीने आपे छे, तेम स्तेमान्-प्रशंसनीय रत्नादि पदार्थोने ते-आपने भाटे उप, आ, अकरम्-आगण करुं छुं ए कारणे आप अस्ये-मारा भाटे सुमन्-सुख रास्व-प्रदान करो, अथ-तदनन्तर जे ते-आपनी मृडयत्तमा-सर्व प्रकारनी सुख करनारी भद्रा-कल्याणरुपी सुमतिः-श्रेष्ठ बुद्धि अने जे ते-आपनी अवः-रक्षा करनारी ते भति-बुद्धि अने रक्षा करवानी वृयम्-अमे जेम वृणीमहे-स्वीकार करीये छीये, इत्-तेम आप पश्च अमारो स्वीकार करो. (९)

भावार्थ : प्रजाजन राज्यपुरुषोयी राजनीतिने अने राज्यपुरुषो प्रजाजनोयी प्रजा व्यवहारने जाणीने,

જાગવા યોગ્ય વિષયોથી જાણકાર બનીને શાથત ધર્મનો આશ્રય કરે. (૮)

આરે તૈ ગોઘનમુત પૂરુષુંન ક્ષયદ્વીર સુમનમુસ્મે તૈ અસ્તુ।

મૃલા ચ નો અધિ ચ બ્રૂહિ દેવાધા ચ નુઃ શર્મ યચ્છ દ્વિબર્હાઃ॥ ૧૦॥

પદાર્થ : હે ક્ષયદ્વીર-શૂરવીરજનોનો નિવાસ કરાવનાર અને દેવ-દિવ્ય સર્વોત્તમ કર્મ કરાવનાર વિદ્વાન્ સભાપતિ ! પુરુષમ्-પુરુષોને મારવા ચ-અને ગોઘનમ्-ગાય આદિ ઉપકારક પશુઓનો વિનાશ કરનાર પ્રાણીનું નિવારણ કરીને તૈ-આપના ચ-અને અસ્મે-અમારા માટે સુમનમ्-સુખ અસ્તુ-થાઓ, અધા-તદનન્તર નઃ-અમને મૃડ-સુખી કરો ચ-અને હું આપને સુખ આપું આપ અમને અધિબ્રૂહિ-અધિક ઉપદેશ આપો ચ-અને હું આપને અધિક ઉપદેશ કરું દ્વિબર્હાઃ-વ્યવહાર અને પરમાર્થની વૃદ્ધિ કરનાર આપ નઃ-અમારા માટે શર્મ-ધરનું સુખ યચ્છ-પ્રદાન કરો ચ-અને આપના માટે હું સુખ આપું. સર્વ અમે ધર્મત્વાઓની આરે-નિકટ અને દુરાચારીઓથી દૂર રહીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પ્રયત્ન-પૂર્વક પશુ ધાતકોથી અને મનુષ્યોના હત્યારાઓથી દૂર નિવાસ કરવો જોઈએ તથા પોતાનાથી તેઓનો દૂર નિવાસ કરાવવો જોઈએ.

રાજી અને રાજપુરુષોએ પરસ્પર ઉપદેશ કરીને, સભા બનાવીને તથા રક્ષા કરીને વ્યવહાર અને પરમાર્થની સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૧૦)

અવોચામુનમો અસ્મા અવસ્યવઃ શૃણોતુનો હવં રુદ્રો મુરુત્વાન્।

તન્નો મિત્રો વરુણો મામહન્તામર્દિતિઃ સિન્ધુઃ પૃથિવી ઉત દ્વાઃ॥ ૧૧॥

પદાર્થ : અવસ્યવઃ-પોતાની રક્ષા ઈચ્છતા અમે અસ્મૈ-એ માન કરવા યોગ્ય સભાધ્યક્ષને માટે નમઃ-“નમસ્તે” એવા વાક્યને અવોચામ-બોલે અને તે મર્સ્વાન-બળવાન સ્ફ્રુદ્ધ-વિદ્યાવાન સભાપતિ તન-તે નઃ-અમારા હવમ्-બોલવવા રૂપ પ્રશંસા વાક્યને શૃણોતુનું શ્રવણ કરે.

હે મનુષ્યો ! જે નઃ-અમારા “નમસ્તે” શબ્દને મિત્ર-મિત્ર, વર્સગ-શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન્, અર્દિતિ-અન્તરિક્ષ, સિન્ધુ-સમુદ્ર, પૃથિવી-પૃથિવી ઉત-અને દ્વાઃ-પ્રકાશની વૃદ્ધિ કરે છે અર્થાત્ ઉક્ત પદાર્થોને જાગ્યાનાર સભાપતિને વારંવાર “નમસ્તે” શબ્દ કહેતા તેને આપ મામહન્તામ્-વારંવાર પ્રશંસાયુક્ત કરે. (૧૧)

ભાવાર્થ : પ્રજાજનોએ રાજાજનોને પ્રિય આચરણ નિત્ય કરવું જોઈએ અને રાજાઓએ પ્રજાજનોના વચન સાંભળવા જોઈએ. આ રીતે મળીને ન્યાયની વૃદ્ધિ કરીને અન્યાયનું નિવારણ કરવું જોઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં બ્રહ્મચારી, વિદ્વાન્, સભાધ્યક્ષ અને સભાસદ આદિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૧૪)

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुष्टश्च ॥ १ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! जे अनीकम्-नेत्रथी ज्ञेवामां आवतो नथी तथा देवानाम्-विद्वानो अने सर्वोत्तम पदार्थो वा मित्रस्य-भित्रनी समान वर्तमान सूर्य वा वस्त्रास्य-आनन्दायक जण, चंद्रलोक अने पोतानी व्याप्ति आहि पदार्थो वा अन्ने:-विद्युत् आहि अग्नि वा अन्य सर्व पदार्थोने चित्रम्-अद्भुत चक्षुः-दर्शक छे, ते ब्रह्म उद्गात्-उत्कर्षताथी प्राप्त छे.

जे जगदीश्वर सूर्यः-सूर्यनी समान ज्ञाननो प्रकाश करनार, विज्ञानथी परिपूर्ण जगतः-जंगम च-अने तस्थुषः-अन्तर्यामी अर्थात् जेणे जगतना आत्मा-अन्तर्यामी अर्थात् जेणे अन्तरिक्षम्-आकाश, द्यावापृथिवी-प्रकाश अने भूमि लोकने आ, अप्रा:-सम्यक् रीते परिपूर्ण करेल छे अर्थात् जेने स्वयं पूर्ण भरेल छे, ते परमात्मानी तमे उपासना करो. (१)

भावार्थः : जे परिमाणवाणो पदार्थ छे, ते परमात्मा न कोई शके. ते अव्यक्त, सर्वशक्तिमान परमेश्वर सिवाय समस्त जगताने उत्पन्न करी शकतो नथी अने सर्वत्यापक, सच्चिदानन्द स्वरूप, अनांत, अनात्यर्थामी, यरायर जगतना आत्मा परमेश्वर विना अन्य कोई संसारने धारण करनार, अवोना पाप-पुण्योना साक्षी अने ते अनुसार अवोने सुख-हुःभ फण आपनार अन्य कोई नथी. ऐवा परमेश्वरनी उपासना विना धर्म - अर्थ - काम - मोक्ष प्राप्त करवा कोई अव = मनुष्य समर्थ नथी. तेथी ए परमेश्वर उपासना करवा योग्य समर्थ नथी. तेथी ए परमेश्वर उपासना करवा योग्य इष्ट देव छे, तेम सर्वांगे मानवुं जोईअ. (१)

सूर्यो देवीमुषसुं रोचमानां मर्यो न योषाम् भ्येति पुश्चात् ।

यत्रा नरौ देवयन्तौ युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥ २ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! जे ईश्वरे उत्पन्न करीने कक्षा-नियमां स्थापित करेल ए सूर्यः-सूर्यमंडण रोचमानाम्-रुचि करावनार देवीम्-अने सर्व पदार्थोने प्रकाशित करनारी उषसम्-प्रातःकालनी वेणाने तेना थवाना पश्चात्-पधी जेम मर्यः-पति योषाम्-पोतानी श्रीने प्राप्त थाय छे, न-तेम अभ्येति-सर्वत्रथी दोडी रव्यो छे. यत्र-जे विद्यमान सूर्यमां देवयन्तः-मनोहर गतिथी सुंदर गणित विद्याने ज्ञाणाता-ज्ञानावता नरः-ज्योतिष विद्याना भावोने अन्योनी समजमां पहँचाउनार ज्योतिषीजन युगानि-पांच-पांच संवत्सरो-वर्षोनी गणनाथी ज्योतिषमां युग वा सत्ययुग, त्रेतायुग, द्वापरयुग अने कलियुगने ज्ञाणीने भद्राय-श्रेष्ठ सुखने माटे भद्रम्-ते श्रेष्ठ सुखना प्रति, वितन्वते-प्रत्ये विस्तार करे छे, ते परमेश्वर सर्वने उत्पन्न करनार छे, तेम तमे ज्ञाणो. (२)

भावार्थः : हे विद्वानो ! जे ईश्वरे सूर्य रथीने प्रत्येक ब्रह्मांडनी मध्यमां स्थापित करेल छे, जेना

આશ્રયથી ગણિત આદિ સર્વ વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે, તેનું સેવન આપ લોકો દ્વારા કેમ ન કરવામાં આવે ? (૨)

**ભુદ્રા અશવા હુરિતઃ સૂર્યસ્ય ચિત્રા એતગ્વા અનુમાદ્યાસઃ ।
નમસ્યન્તો દિવ આપૃષ્ઠમસ્થુઃ પરિ દ્વાવાપૃથિવી યન્તિ સુદ્યઃ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : ભદ્રા:-સુખકારક અનુમાદ્યાસ: આનંદદાયક ગુણથી પ્રશંસા યોગ્ય નમસ્યન્ત:-સત્કાર કરીને વિદ્વાનજન જે સૂર્યસ્ય-સૂર્યલોકની ચિત્રા:-અદ્ભુત અનેક વર્ણ એતગ્વા:-એ પ્રત્યક્ષ પદાર્થોની પ્રાપ્ત થઈને અશ્રા:-બહુ જ વ્યાપ્ત થનારા કિરણો હુરિતઃ:-દિશા અને દ્વાવાપૃથિવી-આકાશ અને ભૂમિને સદ્યઃ-શીધ પરિ, યન્તિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. દિવઃ:-તથા પ્રકાશિત કરવા યોગ્ય પદાર્થોના પૃષ્ઠમ-પાછળના ભાગ પર આ, અસ્થુઃ:-સમ્યક્ સ્થિર થાય છે, તેની વિદ્યાને ઉપકારમાં લાવો. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે, કે શ્રેષ્ઠ આપ્ત અધ્યાપકોની પાસે પહોંચીને તથા તેઓને નમસ્કાર કરીને, તેઓથી ગણિત આદિ કિયા-કૌશલને ગ્રહણ કરીને, સૂર્ય સંબંધી વ્યવહારના અનુષ્ઠાનથી કાર્યની સિદ્ધિ કરે. (૩)

તત્સૂર્યસ્ય દેવત્વં તન્મહિત્વં મધ્યા કર્તોવિતતં સં જભાર ।

યુદેદયુક્ત હુરિતઃ સુધસ્થાદાદ્રાત્રી વાસસ્તનુતે સિમસ્મૈ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યદા-જ્યારે તત્-તે પ્રથમ મંત્રોક્ત સૂર્યસ્ય-સૂર્યમંડળની મધ્યા-મધ્યમાં વિતતમ-વ્યાપ્ત ભ્રઘન એ સૂર્યનો દેવત્વમ-પ્રકાશની મહિત્વમ-મહાનતાને કર્તો:-અને કામને સંજભાર-સંહાર કરીને - અર્થાત્ પ્રલય સમયમાં સૂર્યના સમસ્ત વ્યવહારને હરી લે છે આત-અને ફરી જ્યારે સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે સૂર્યને અયુક્ત-યુક્ત અર્થાત્ ઉત્પન્ન કરીને નિયમ કક્ષામાં સ્થાપન કરે છે.

સૂર્ય સધસ્થાત-એક સ્થાનથી હુરિતઃ:-દિશાઓને પોતાના કિરણોથી વ્યાપ્ત થઈને સિમસ્મૈ-સમસ્ત લોકને માટે વાસ:-પોતાના નિવાસનો તનુતે-વિસ્તાર કરીને તથા જે ભ્રઘના તત્ત્વથી રાત્રી-રાત્રિ થાય છે, તત, ઇત્ત-તે ભ્રઘની ઉપાસના તમે કરો અને તેને જગતના કર્તા જાણો. (૪)

ભાવાર્થ : હે સજજનો ! જો કે સૂર્ય આકર્ષણ દ્વારા પુણિવી આદિ પદાર્થોને ધારણ કરે છે, પુણિવી આદિથી મહાન-માંટો પણ છે અને સર્વને પ્રકાશિત કરીને વ્યવહાર યુક્ત કરે છે, તેમ છતાં એ (સૂર્ય) પરમેશ્વર દ્વારા કરેલ ઉત્પાદન, ધારણ અને આકર્ષણ વિના ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી, ટકી શકતો નથી અને આકર્ષણ કરી શકતો નથી. એ ઈશ્વર વિના એવા લોકલોકાન્તરોનું નિમાણ, ધારણ અને પ્રલય કરવામાં કોઈ સમર્થ બની શકતા નથી. (૪)

**तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्योँ रूपं कृणुते द्योरुपस्थे।
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्वृरितः सं भरन्ति ॥ ५ ॥**

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तમे जेना सामर्थ्यी **मित्रस्य**-प्राण अने **वस्त्रस्य**-उदानना अभिचक्षे-सन्मुख दर्शन करवा माटे द्यौः-प्रकाशनी **उपस्थे**-सभीपमां रहेल **सूर्यः**-सूर्यलोक अनेक प्रकारना **स्वप्न-**प्रत्यक्ष जोवा योग्य रूपने **कृणुते**-प्रकट करे छे.

अस्य-ऐ सूर्यना **अन्यत्**-सर्वथी जुदा **स्त्रात्**-लाल अग्नि समान सणगता **पाजः**-बण तथा रात्रिना **अन्यत्**-जुदा **कृष्णम्**-काणा-काणा अंधकार रूपने **हरितः**-दिशा विद्धिशा सं, भरन्ति-धारणा करे छे **तत्-**ते **अनन्तम्**-देश, काण अने वस्तुना विभागथी शून्य-रहित परब्रह्मनुं सेवन करो. (५)

भावार्थ : जेना सामर्थ्यी रूप, दिवस, रात्रिनी प्राप्तिना निमित्तभूत सूर्य थेत अने काणा रूपनो विभाग कर्ता थाईने दिवस अने रात्रिने उत्पन्न करे छे, ते अनन्त ब्रह्मने द्योडीने कोई अन्यनी उपासना मनुष्य न करे, ओम विद्वानोये निरंतर उपदेश करवो जोईये. (५)

अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरंहसः पिपूता निरवद्यात्।

तन्मो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे **देवा**-विद्वानो ! **सूर्यस्य**-समस्त जगत्ना उत्पादक जगदीश्वरनी उपासनाथी **उदिता-**उदय अर्थात् सर्व रीते उत्कर्षनी प्राप्तिमां प्रकाशमान थयेला तमे **निः**-निरंतर **अवद्यात्**-निन्दित अंहसः-पाप आहि कर्मोथी **निष्पिपृत्**-निर्गत थाओ अर्थात् पोताना आत्मा, मन अने शरीर आहिने दूर राखो तथा जेने **मित्रः**-प्राण, **वस्त्रः**-उदान, **अदितिः**-अन्तरिक्ष, **सिन्धुः**-समुद्र, **पृथिवी**-पृथिवी उत-अने द्यौः-प्रकाश आहि पदार्थ सिद्ध करे छे **तत्**-ते वस्तु वा कर्म **नः**-अमने सुख आपे छे, तेन तमे **अद्य-आज** **मामहन्ताम्**-वारंवार प्रशंसित करो. (६)

भावार्थ : मनुष्योये पापथी दूर रहीने, धर्मनुं आचरण करीने तथा ईश्वरनी उपासना करीने शान्तिपूर्वक धर्म-अर्थ-काम-मोक्षनी पूर्ति करवी जोईये. (६)

संगति : आ सूक्तमां सूर्य शब्दथी ईश्वर अने सूर्यलोकना अर्थनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोईये. (११५)

सूक्त-११६

नासत्याभ्यां बुर्हिरिव प्र वृञ्जे स्तोमां इयर्प्यभ्रियैव वातः।

यावर्भगाय विमुदाय जायां सेनाजुवा न्यूहतू रथेन ॥ १ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! **नासत्याभ्याम्**-साचा पुण्यात्मा शिखी = कारीगरे जोडेल **रथेन**-विमानाहि

રથથી ચૌ-જે સેનાજુવા-વેગપૂર્વક સેનાને ચલાવનારા બે સેનાપતિ અર્ભગાય-નાના બાળક વા વિમદાય-જેથી વિશેષ આનંદ થાય તે યુવાનને માટે જાયામ्-ખીની સમાન પદાર્થોને ન્યૂહતુઃ-નિરંતર એક દેશથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે, તેમ સમ્યક્ યત્ન કરતા હું સ્તોમાન्-માર્ગને પાર કરવા માટે મોટા મોટા પૃથિવી, પરવતો આદિને બર્હિવિ-જેમ વૃદ્ધિ પામેલા જળને તેમ પ્ર, વૃઙ્જે-છિન-મિન કરતા તથા વાતઃ-વાયુ જેમ અભ્રિયેવ-વાદળોને પ્રાપ્ત થાય, તેમ એક દેશમાં ઇયર્મિ-જવું છું. (૧)

ભાવાર્થ : યાનો-વાહનોમાં પ્રયુક્ત પૃથિવીથી બનેલા પદાર્થો તથા જળ અને અજિ આદિ (પદાર્થો) શું શું અદ્ભુત કાર્ય સિદ્ધ નથી કરી શકતા ? (૧)

કીલુપત્મભિરાશુહેમભિર્વા દુવાનાં વા જૂતિભિઃ શાશ્વદાના ।

તદ્રાસંભો નાસત્યા સુહસ્ત્રમુજા યુમસ્ય પ્રથનૈ જિગાય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે શાશ્વદાના-પદાર્થોને યથાયોગ છિન-મિન કરનારા નાસત્યા-સત્ય સ્વભાવના સભાપતિ અને સેનાપતિ ? આપ જેમ કીલુપત્મભિઃ બળપૂર્વક પડતા અને આશુહેમભિઃ-શીધ પહોંચાડતા પદાર્થોથી વા-અથવા દેવાનામ्-વિદ્વાનોની જૂતિભિઃ-જેને પોતાની ઈચ્છાનુકૂળ મળેલ કાર્ય સિદ્ધ થાય તે યુદ્ધની કિયાઓથી વા-નિશ્ચયપૂર્વક પોતાના કાર્યોને નિરંતર તક-વિતક્થી સિદ્ધ કરો છો, તેમ તત्-તે આચરણ કરતા રાસભઃ-કહેલ ઉપયોગને જે પ્રાપ્ત તે પૃથિવી આદિ પદાર્થ સમૂહની સમાન પુરુષ પ્રથનૈ-સર્વોત્તમ ગુણ જેમાં પ્રાપ્ત થાય તે આજા-સંગ્રામમાં યમસ્ય-સમીપ આવેલ મૃત્યુની સમાન શત્રુઓના સહસ્રમ-અસંખ્ય વીરોને જિગાય-જીતે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ અજિ અને જળ વનમાં અથવા પૃથિવીમાં પ્રવિષ્ટ થઈને, તેને બાળી નાખે છે અથવા કાપી નાખે છે, તેમ અત્યંત વેગથી ઉત્પન્ન કરનારા વિદ્યુત આદિ (પદાર્થો) સિદ્ધ કરેલા શસ્ત્રાંશોથી શત્રુઓને જીતવા જોઈએ. (૨)

તુગ્રો હ ભુજ્યુમશિવનોદમેઘે રુયિં ન કશિચન્મમૃવાઁ અવાહાઃ ।

તમ્ભૂહથુનોંભિરાત્મન્વતીભિરન્તરિક્ષુપ્રદ્રિરપોદકાભિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-વાયુ અને વિદ્યુત સમાન બળવાન સેનાપતિઓ ! તમે તુગ્રઃ-શત્રુઓને મારનાર સેનાપતિ શત્રુજનને મારવા માટે જે ભુજ્યુમ-રાજ્યની પાલના કરનાર વા સુખ ભોગનાર પુરુષને ઉદ્મેઘે-જેના જળોથી સંસાર સિંચવામાં આવે છે એ સમુદ્રમાં જેમ કશ્ચિત-કોઈ મમૃવાન्-મરતા રયિમ-ધનને છોડો, ન-તેમ અવાહાઃ-છોડે છે. તમ-હ-તેને અપોદકાભિઃ-જેમાં જળ આવે - જાય છે. અન્તરિક્ષુપ્રદ્રિદિઃ-અવકાશમાં ચાલતી આત્મન્વતીભિઃ-અને પ્રંશસાયુક્ત વિચારવાળા કિયા કરવામાં નિપુણ જેમાં વિદ્યમાન છે, તે નૌભિઃ-નૌકાઓથી ઊહથુઃ-એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં પહોંચાડો. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ કોઈ મરણાસન મનુષ્ય ધન, પુત્ર આદિના મોહથી વિરક્ત થઈને શરીરથી નીકળી

આય છે, તેમ યુક્તના ઈચ્છાક વીરોએ અનુભવ કરવો જોઈએ.

જ્યારે મનુષ્ય બીજા દીપોમાં સમુદ્રને પાર કરીને શત્રુ વિજય માટે જવા ઈચ્છે, ત્યારે દંઠ, વિશાળ અંદર જળ પ્રવેશ આદિ દીપોથી રહિત, આત્મીયજનો સાથે વિરાજિત-બેસી અને શસ્ત્રાસ્ત્ર આદિ સાધન સામગ્રીથી સુશોભિત નોકાઓની સાથે આય. (૩)

તિસ્રઃ ક્ષપસ્ત્રિરહાત્તિવ્રજદ્વિર્નાર્સત્યઃ ભુજ્યુમૂહથુઃ પતુઙ્ઘૈઃ ।

સુમુદ્રસ્ય ધન્વન્નાર્દસ્ય પારે ત્રિભી રથૈઃ શુતર્પદ્ધિઃ ષઠ્ઠશ્વૈઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-સત્યથી પરિપૂર્ણ સભાપતિ અને સેનાપતિ ! તમે બન્ને તિસ્રઃ-ત્રણ ક્ષપઃ-રાત્રિ અહા-ત્રણ દિવસ અતિવ્રજભિદઃ-અત્યંત ચાલતા પદાર્થ પતુઙ્ઘૈઃ-જે ઘોડા સમાન વેગવાન છે તેની સાથે વર્તમાન ષઠ્ઠશૈઃ-જેમાં શીધ લઈ જનારા છ કાળના ઘર વિધમાન છે, તે શતર્પદિભઃ-સેંકડો પગોની સમાન વેગયુક્ત ત્રિભિઃ-ભૂમિ, અન્તરિક્ષ અને જળમાં ચાલનારા રથૈઃ-રમણીય, સુંદર, મનોહર વિમાન આદિ રથોથી ભુજ્યુમ-રાજ્યનું પાલન કરનારાઓએ સમુદ્રસ્ય-જેમાં સારી રીતે પરમાણુરૂપ જળ જ્યાય છે, તે અન્તરિક્ષ વા ધન્વન્ન-જેમાં ખડુજ રેતી છે તે ભૂમિ વા આર્દ્રસ્ય-કાદવયુક્ત જે સમુદ્ર તેઓની પારે-પાર ત્રિઃ-ત્રણવાર ઊહથુઃ-પહોંચાડો. (૪)

ભાવાર્થ : અહો ! મનુષ્ય જ્યારે ત્રણ દિવસ-રાતમાં સમુદ્ર આદિને પેલે પાર જશે અને આવશે, ત્યારે કોઈ પણ દુઃખ રહેશે ખરું ? કોઈ પણ નહિ. (૪)

અનારમ્ભણે તદ્વીરયેથામનાસ્થાને અગ્રભણે સંમુદ્રે ।

યદશિવના ઊહથુર્ભુજ્યુમસ્તં શુતારિત્રાં નાવ્માતસ્થિવાંસમ् ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : અશ્વિનૌ-વિદ્યામાં વ્યાપ્ત થનારા સેનાપતિ અને સભાપતિ ! યત્-જે તમે બન્ને અનારમ્ભણે-જેમાં આવવા-જવાનો આરંભ, અનાસ્થાને-રહેવાનું સ્થાન અને અગ્રભણે-શ્રાંતિ - પકડવાનું નથી, તે સમુદ્રે-અન્તરિક્ષ વા સાગરમાં શતારિત્રામ-જેમાં જળનો તાગ લેવા સો હલેસાં વા સો થાંભલાઓ લાગેલા રહે છે અને નાવમ-જેને બાળતા વા પાઠવતા-મોકલતા તે નાવને વિદ્યુત અને વાયુના વેગની સમાન ઊહથુઃ-વહાવો અને અસ્તમ-જેમાં દુઃખોને દૂર કરે તેવા ઘરમાં આતસ્થિવાંસમ-ધરેલ-રાખેલ ભુજ્યમ-ખાવા-પીવાના પદાર્થ સમૂહને અવીર્યેથામ-એક દેશથી બીજા દેશમાં લઈ જાઓ, તત્-તે તમારો અમે સદા સત્કાર કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરષોએ આધાર રહિત માર્ગમાં વિમાન આદિથી જરું જોઈએ. જ્યાં યોજાઓને યથાવત સંરક્ષિત કરવામાં આવતા નથી, ત્યાં સુધી શત્રુને જીતી શકાતા નથી.

જેમાં સો અરિત્ર = હલેસાં હોય છે, એવી અતિ વિશાળ નોકા બનાવી શકાય છે. આ મંત્રમાં ‘શત’ શબ્દ અસંખ્યાવાચી પણ લઈ શકાય છે. તેથી અતિ વિશાળ નોકાનું વિધાન અહીં પ્રતીત થાય

છે. મતુષ્ય જેવડી (મોટી) નૌકા બનાવી શકે એવડી (મોટી) નૌકા બનાવવી જોઈએ. આ રીતે શીંગ જવાના સ્વભાવવાળા મતુષ્ય ભૂમિ અને અનારિક્ષમાં જવા-આવવા યોગ્ય અન્ય યાન પણ બનાવે. (૫)

**યર્મશ્વિના દુદથુઃ શ્વેતમશવ્મધાશવાય શશવદિત્સ્વસ્તિ ।
તદ્વાં દાત્રં મહિ કીર્તેન્યં ભૂત્યૈદ્વો વાજી સદુમિદ્વદ્વ્યો અર્થઃ ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે અશ્વિના-જળ અને પૃથિવીની સમાન શીંગ સુખદાયક સભા-સેનાપતિ ! તમે બન્ને અધાશ્વાય-જે ન મારવા યોગ્ય અને શીંગ પહોંચાડનાર છે, તે વૈશ્યને માટે યર્મ-જે શ્વેતમશ-સારી રીતે વહેલ અશ્વમ-માર્ગમાં વ્યાપ્ત પ્રકાશમાન વિદ્યુત્રૂપ અજીને દુદથુઃ-આપો છો તથા જેથી શશત્-નિરંતર સ્વસ્તિ-સુખને પ્રાપ્ત કરીને વામ-તમે બન્નેની કીર્તેન્યમ-કીર્તિને માટે મહિ-મોટા રાજપદ દાત્રમ-અને આપવા યોગ્ય ઇત-જ પદાર્થને ગ્રહણ કરી પૈદ્વઃ-સુખથી લઈ જનાર વાજી-સમ્યક્ જ્ઞાનવાન પુરુષ તે સદમ-જેમાં બેસે છે તે રથને રથીને અર્થઃ-વિશિકજન (વાણીયા) હવ્યઃ-પદાર્થને લેવા યોગ્ય ભૂત-થાય છે. તત્, ઇત-તે પૂર્વોક્ત વિમાન આદિને બનાવો. (૬)

ભાવાર્થ : જે સભાપતિ અને સેનાપતિ વેપારીઓની રક્ષા કરીને તથા તેને યાનો-વાહનો પર બેસાડીને દીપ-દીપાન્તરમાં મોકલે, તે બન્ને લક્ષ્મી સંપન્ન બનીને સુખી થાય છે. (૬)

**યુવં નરા સ્તુવતે પજ્જિયાય કુક્ષીવતે અરદતું પુરન્ધિમ् ।
કારોતરાચ્છફાદશવસ્ય વૃણઃ શુતં કુમ્ભાં અસિજ્વતું સુરાયાઃ ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે નગ-વિનથને પ્રાપ્ત સભાપતિ અને સેનાપતિ ! યુવર્મ-તમે બન્ને પજ્જિયાય-પદોમાં પ્રસિદ્ધ થનારા કુક્ષીવતે-પ્રશસ્ત શાસનયુક્ત અને સ્તુવતે-સ્તુતિ કરતા વિદ્યાર્થીને માટે પુરન્ધિમ-બહુ જ પ્રકારની બુદ્ધિ અને સારા માર્ગને અરદતમ-ચિંતાઓ તથા વૃણઃ-બળવાન અશ્વસ્ય-ઘોડાની સમાન અજીન સંબંધી કલા ધરના કારોતરાત-જેથી વ્યવહારોને કરીને શિલ્પીજનો તર્કની સાથે પાર થાય છે, તે શફાત-ખરીની સમાન જળ સિંચવાના સ્થાનથી સુરાયાઃ-ખેંચેલા રસથી ભરેલ શતમ-સો કુમ્ભાન-ઘડાઓ લઈને અસિજ્વતમ-સિંચન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : આપ અધ્યાપક પુરુષ-યુગલ જે શાન્તિ આદિ ગુણોથી યુક્ત સજજન વિદ્યાર્થીને માટે, શિલ્પકાર્ય-હેતુ હસ્તકિયાથી યુક્ત બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે, તે (વિદ્યાર્થી) ઉત્તમ શિલ્પી બનીને યાનોની રથના કરી શકે છે.

શિલ્પીજન જે યાનમાં જળ સંસ્થાપિત કરીને અને તેની નીચે અજી પ્રજ્વલિત કરીને (જળ) વરાળથી યાન ચલાવે છે તે (યાન)થી તેઓ - જેમ કોઈ ઘોડાઓથી તેમ - વિદ્યુત આદિ પદાર્થોથી શીંગ અન્ય દેશમાં જઈ શકે છે. (૭)

હિમેનાગિનં બ્રંસમ્વારયેથાં પિતુમતીમૂર્જમસ્મા અધત્તમ ।

ऋबीसे અત્રિમાશિવનાવનીતમુન્નિન્યથુઃ સર્વગણ સ્વસ્તિ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરનારા પુરુષો ! તમે બન્ને હિમેન-શીતલ જળથી અગિનમ्-અગિન અને ગ્રંસમ्-રાત્રિની સાથે દિવસને અવારયેથામ्-નિર્વારો અર્થાત् વિનાવો અસ્મૈ-એ માટે પિતુમતીમ्-પ્રશંસિત અન્નયુક્ત ઊર્જમ-બળ રૂપી નીતિને અધ્યત્તમ-પુષ્ટ કરો અને ઋબીસે-દુઃખથી જેની આભા જતી રહી તે વ્યવહારમાં અત્રિમ-ભોગવનારા અવનીતમ-પશ્ચાત્ પ્રાપ્ત કરીને સર્વગણમ्-જેમાં સમસ્ત ઉત્તમ પદાર્થોનો સમૂહ છે, તે સ્વસ્તિ-સુખની ઉન્નિન્યથુઃ-ઉન્નતિ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોએ આ સંસારના ઉપકાર માટે યજ્ઞ શોધિત જળથી તથા વનોના સંરક્ષણથી પરિતાપ = ઉષ્ણતાનું નિવારણ કરવું જોઈએ. સારી રીતે તૈયાર કરેલ અન્નથી બળ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ અને યજ્ઞના અનુષ્ઠાનથી ત્રણો પ્રકારના દુઃખોનું નિવારણ કરીને સુખની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૮)

પરાવુતં નાસત્યાદેથામુચ્ચાબુધં ચક્રથુર્જિહ્યબારમ् ।

ક્ષરુનાપો ન પાયનાય રુયે સુહસ્તાયુ તૃષ્ણતે ગોતમસ્ય ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-અગિન અને વાયુ સમાન વર્તમાન સભાપતિ અને સેનાધિપતિ ! તમે બન્ને જિહ્નવારમ्-જેની કુટિલ વરણ અને ઉચ્ચાબુધમ्-તેથી જેમાં ઊંચું અન્તરિક્ષ અર્થાત્ અવકાશ છે તે રથ આદિને અવતમ્-રાખો અને અનેક કામોની સિદ્ધિ ચક્રથુઃ-કરો અને તેને યથાયોગ્ય વ્યવહારમાં પરા, અનુદેથામ्-પ્રેરિત કરો, જે ગોતમસ્ય-અત્યંત સ્તુતિ કરનારાઓના રથ આદિ ઉપર તૃષ્ણતે-તરસ્યાને માટે પાયનાય-પીવા માટે આપઃ-વરાળ રૂપ જન જેમ ક્ષરન-પડે છે, ન-તેમ સહસ્તાય-અસંખ્ય રાયે-ધનને માટે અર્થાત્ ધન આપવા માટે પ્રસિદ્ધ થાય છે, તેવા રથ આદિને બનાવો. (૯)

ભાવાર્થ : શિલ્પીઓ વિમાન આદિ યાનોમાં પ્રચુર માત્રામાં મધુર જળ રાખવા માટે કુંડ બનાવીને અગિનથી સંચાલિત કરીને, તેમાં ઉપકરણ અને સામની ભરીને, અન્ય દેશમાં જઈને તથા અસંખ્ય ધન પ્રાપ્ત કરીને પરોપકાર કરવો જોઈએ. (૯)

જુજુરૂષો નાસત્યોત્ વુદ્રિં પ્રામુચ્ચતં દ્રાપિમિવુ ચ્યવાનાત્ ।

પ્રાતિરતં જહિતસ્યાયુર્દ્સ્ત્રાદિત્પતિમકૃણુતં કુનીનામ् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-રાજસભા અને ધર્મસભાના પતિ ! તમે બન્ને ચ્યવાનાત્-પલાયમાનના દ્રાપિમિવ-કવચની સમાન વક્રિમ-સભ્યઙ્ક વિભાગ કરનારાને પ્રામુચ્ચતમ્-સારી રીતે દુઃખથી પૃથ્યક કરો, ઉત-અને જુજુરૂષઃ-વૃદ્ધ વિદ્યાવાન શાસ્ત્રજ્ઞ અધ્યાપકથી કનીનામ-યુવાનીથી તેજ ધારિણી બ્રહ્મચારિણી કન્યાઓને શિક્ષા અકૃણુતમ્-કરો, આત્-તદનન્તર નિયત સમયની પ્રાપ્તિમાં તેમાંથી એક-એક ઇત-જ ના એક એક પતિમ-રક્ષક પતિ કરો.

હે દસ્તા-વૈઘોની સમાન પ્રાણ આપનારા ! જહિતસ્ય-ત્યાગીની આયુઃ-જીવનને પ્રાતિરતમ્-સારી રીતે પાર કરીને પહોંચાડો. (૧૦)

અઠવદ્ભાષ્ય

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષો અને ઉપદેશકોએ દાતાઓનું હુઃખ નષ્ટ કરવું જોઈએ, વિદ્યામાં પવૃત્તા કુમાર અને કુમારીઓની રક્ષા કરીને, તેઓને વિદ્યા અને સુશિક્ષા અપાવવી જોઈએ. બાલ્યાવસ્થા અર્થાત્ પરચીસમાં વર્ષ પૂર્વ પુરુષનાં અને સોળમાં વર્ષ પૂર્વ સ્ત્રીઓના વિવાહનું નિવારણ કરીને - રોકીને, ત્યાર પછી અડતાલીસમાં વર્ષ સુધી પુરુષનો તથા ચોવીસમાં વર્ષ સુધી સ્ત્રીનો સ્વયંવર વિવાહ કરાવીને સર્વના આત્મા અને શરીરનાં બળની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧૦)

તદ્વાં નરા શંસ્યં રાધ્યં ચાભિષ્ટિમન્નાસત્યા વર્સુથમ्।

યદ્વિદ્વાંસા નિધિમિવાપગ્રદુર્શતાદૂપથુર્વન્દનાય ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે નરા:- ધર્મની પ્રાપ્તિ, નાસત્યા-અને સદા સત્યનું પાલન તથા વિદ્વાંસા-સમસ્ત વિદ્યાના શાતા ધર્મરાજ, સભાપતિ વિદ્વાનો ! વામ-તમારા બન્નેના યત્-જે શંસ્યમ्-પ્રશંસનીય ચ-અને રાધ્યમ्-સિદ્ધ કરવા યોગ્ય, અભિષ્ટિમત્-જેમાં ઈચ્છિત સુખ છે, વર્સુથમ्-જે સ્વીકાર કરવા યોગ્ય, અપગ્રદમ્-જેમાં ગુપ્ત-ધન અલગ થઈ ગયું એવું જે પૂર્વોક્ત ગૃહાશ્રમ સંબંધી કર્મ છે. તત્-તેને નિધિમિવ-ધનના ભંડાર ની સમાન દર્શાતાત-દેખાવા રૂપથી વન્દનાય-સર્વત્રથી સત્કાર કરવા યોગ્ય સંતાન અને પ્રશંસાને માટે જ્ત, ઊપથુઃ-ઉંચ્ય શ્રેણીને પહોંચાડો અર્થાત્ ઉન્નતિ કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો વિદ્યારૂપી ભંડારથી વધીને સુખદાયક ધન તમે બીજા કોઈને જાણો નહિ. એ કર્મ વિના ઈચ્છિત સંતાન અને સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને સમીક્ષા (સત્યાસત્યના વિચાર) વિના વિદ્યાની વૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી, એમ જાણો. (૧૧)

તદ્વાં નરા સુનયે દંસ ઉગ્રમાવિષ્કૃણોમિ તન્યુતુર્ન વૃષ્ટિમ्।

દુધ્યઙ્ઘ યન્મધ્વાર્થર્વણો વામવસ્ય શીર્ણા પ્ર યદીમુવાચ્ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે નરા-સુનીતિયુક્ત સભાપતિ અને સેનાપતિ ! વામ-તમે બન્નેથી દુધ્યઙ્ઘ-વિદ્યા ધર્મને ધારણ કરનારાઓનો આદર કરનાર આર્થર્વણ:-રક્ષા કરનારનું સંતાન હું સનયે-સુખનું સમ્યક્ સેવન કરવા માટે જેમ તન્યતુ:-વિદ્યુત વૃષ્ટિમ्-વર્ષાને, ન-તેમ યત્-જે ઉગ્રમ-ઉત્કૃષ્ટ દંસ:-કર્મને આવિષ્કૃણોમિ-પ્રકટ કરું છું, જે યત્-વિદ્વાન વામ-તમારા બન્નેને માટે અને મારા માટે અશ્વસ્ય-શીધ ગમનકારક પદાર્થના શીર્ણા-શિરની સમાન ઉત્તમ કામથી મધુ-મધુર ઝેમ-શાખના બોધને હ-પ્રોવાચ-કહે તત્-તેને તમે બન્ને લોકમાં નિરંતર પ્રકટ કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ વર્ષા વિના કોઈને સુખ થતું નથી, તેમ વિદ્વાન અને વિદ્યા વિના સુખ તથા વૃદ્ધિની વૃદ્ધિ અને તેના વિના ધર્મ આદિ પદાર્થસિદ્ધ થતા નથી. તેથી એ કર્મા મનુષ્યોએ સદા કરવા જોઈએ. (૧૨)

અજોહવીલાસત્યા કુરા વાં મુહે યામન્પુરુભુજા પુરન્ધિઃ।

શ્રુતં તચ્છાસુરિવ વધિમુત્યા હિરણ્યહસ્તમશિવનાવદત્તમ् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-અસત્ય અજ્ઞાનના વિનાશથી સત્યનો પ્રકાશ કરનાર, પુરુષુજા-બહુજ આનંદોને

ભોગવવા તથા **अश्विनौ**-શુભગુણ અને વિદ્યામાં વ્યાપ્ત થનારા અધ્યાપકો ! જે **पुરણિઃ**-બહુ વિદ્યાયુક્ત વિદ્બાન **वધ્રિમત્યા**:-જેની પ્રશંસિત વૃદ્ધિ છે, તે ઉત્તમ સ્ત્રીના કરા-કર્મ કરતા બે પુત્રોને મહે-અત્યંત યામન- સુખ ભોગવવા માટે અજોહવીત-નિરંતર ગ્રહણ કરે; અને **वाम्**-તમારા બન્નોના જે **श્રુતમ्**-સાંભળેલા તત्-તેના **શાસુરિં**-જેમ પૂર્ણ વિદ્યા ભાણાવનારથી શિષ્ય ગ્રહણ કરે, તેમ નિરંતર ગ્રહણ કરે, તેઓ તમે બન્નોને વિદ્યા ઈચ્છુક સર્વ જનોને માટે જે એમ છે કે **હિરણ્યહસ્તમ्**-જેના હાથમાં સુવર્ણ આવે છે તે ભણેલા, શીખેલા બોધને **અદત્તમ्**-નિરંતર આપો. (૧૩)

ભાવાર્થ : હે વિદ્બાનો ! જેમ વિદ્બાન પુરુષ વિદુષી સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ-વિવાહ કરીને ગૃહાશ્રમમાં વ્યવહારને સિદ્ધ કરે છે, તેમ આપ બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીઓનો સંગ્રહ કરીને, વિદ્બાનો પૂર્ણ પ્રચાર કરો અને જેમ ભણનાર-વિદ્યાર્થી, અધ્યાપકથી વિદ્બાનો સંગ્રહ કરીને આનંદિત થાય છે, તેમ વિદ્બાન સ્ત્રી-પુરુષ પોતાનાં તથા અન્યોનાં સંતાનોને સુશિક્ષાપૂર્વક વિદ્યા પ્રદાન કરીને પ્રસન્ન થાય. (૧૩)

आસ્તનો વૃક્ષસ્ય વર્તિકામુભીકે યુવં નરા નાસત્યામુક્તતમ्।

ઉતો કુવિં પુરુભુજા યુવં હુ કૃપમાણમકૃણુતં વિચક્ષે॥ ૧૪॥

પદાર્થ : **પુરુષુજા**-બહુજનોને સુખનો ભોગ કરાવનાર **નાસત્યા**-અસત્યથી પૃથ્ફ રહેનાર **નરા**-અને સુખોને પહોંચાડનારા સભાપતિ અને સેનાપતિઓ ! **યુવમ्**-તમે બન્ને **અભીકે**-ઈચ્છિત વ્યવહારમાં **વૃક્ષસ્ય**-વરુના આસ્ત્રા:-મુખથી **વર્તિકામ**-બટેર પક્ષીની સમાન સર્વ મનુષ્યોને અવિદ્યાજન્ય દુઃખથી અમુમુક્તતમ્-ઇડાવો; ઉતો-અને હ-પણ યુવમ्-તમે બન્ને સર્વ વિદ્યાઓને **વિચક્ષે**-વિષ્ણાત કરવા માટે **કૃપમાણમ्**-કૃપા કરનારા **કવિમ्**-વિદ્બાના પારંગત પુરુષને **અકૃણુતમ્**-સિદ્ધ કરો. (૧૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, સુખ પરિણામવાળા અને સર્વના અભિલાષિત વિદ્યા ગ્રહણ નામક વ્યવહારમાં સર્વ જનોને પ્રવૃત્ત કરીને, દુઃખ રૂપી ફળ આપનાર અન્યાયુક્ત કર્મથી તેને દૂર કરીને તથા સર્વ પ્રાણીઓની ઉપર દયા કરીને તેઓને સુખી કરવા જોઈએ. (૧૪)

ચારિત્રિં હિ વેરિવાચ્છેદિ પુર્ણમાજા ખેલસ્ય પરિતક્ષ્યાયામ्।

સુદ્યો જર્વામાયસોં વિશ્પલાયૈ ધને હિતે સર્ત્વે પ્રત્યધત્તતમ્॥ ૧૫॥

પદાર્થ : હે સભાપતિ અને સેનાપતિ ! તમે બન્નેથી **આજા**-સંઘાશમાં **પરિતક્ષ્યાયામ**-રાત્રિમાં **ખેલસ્ય**-શત્રુના બંડના **ચારિત્રમ**-સ્વાભાવિક ચરિત્ર અર્થાત् શત્રુજનોની જુદી-જુદી બનેલી ટુકડીઓની ચાલાકીઓ **વેરિવિ**-ઉડતા પંખીની જેમ પર્ણમ્-પંખો કાપવામાં આવે, તેમ **સદ્યઃ**-શીધ અચ્છેદિ-છિન્-ભિન્ કરવામાં આવે તથા તમે **હિતે**-સુખવર્ધક ધને-સુવર્ણ આદિ ધનને નિમિત્ત **વિશ્પલાયૈ**-પ્રજાજનોને સુખદાયક નીતિને માટે **આયસીમ**-લોખંડના વિકારથી બનેલી **જર્વામ**-જેથી મારે છે તેની ખાલને **સર્ત્વે**-શત્રુઓ પર જવા અર્થાત્ ચડાઈ કરવા માટે **હિ**-જે **પ્રત્યધત્તતમ્**-પ્રત્યક્ષ ધારણ કરો. (૧૫)

ભાવાર્થ : પ્રજાપાલનમાં સંલગ્ન શ્રોષ રાજા આદિ જનોએ પક્ષીની પાંખોની સમાન દુષ્ટોના પગોને યુદ્ધમાં કાપી નાખવા જોઈએ. શાસ્ત્રાશ્રોને ધારણ કરીને પ્રજાઓનું પાલન કરવું જોઈએ. કારણ કે પ્રજાથી

જે 'કર' લેવામાં આવે છે, તેનો પ્રત્યુપકાર 'તેઓની રક્ષા કરવી' એ જ છે. એમ સમજવું જોઈએ. (૧૫)

શુતં મેષાન્વૃક્યૈ ચક્ષદુનમૃજ્ઞાશવું તં પિતાન્ધં ચકાર।

તસ્મા અક્ષી નાસત્યા વિચક્ષુ આધત્તં દસ્તા ભિષજાવન્વર્ણ॥ ૧૬॥

પદાર્થ : જે વૃક્યૈ-વૃક્ષી અર્થાત् ચોરની શીને માટે શતમ्-સેંકડો મેષાન्-ઈર્ધા કરનારાને આપવા વા જે એવો ઉપદેશ કરવો અને જે ચોરોમાં સરળ ઘોડાવાળા છે તમ्-તે ચક્ષદુનમૃ-સ્પષ્ટ ઉપદેશ કરનાર વા ઋજાશ્રમ-સરળ ઘોડાવાળાને પિતા પ્રજાજનોનું પાલન કરનાર રાજા જેમ અન્ધમ-આંધળો દુઃખી થાય, તેમ દુઃખી ચકાર-કરે.

હે નાસત્યા-સત્યની સાથે વર્તાવ રાખનાર અને દસ્તા-રોગનાશક ધર્મ રાજ અને સભાપતિ ભિષજૌ-વૈદ્યજનોની સમાન વર્તાવ રાખનારા ! તમે બન્ને જે આજાની, કુમાર્ગામી, વ્યભિયારી અને રોગી છે, તસ્મૈ-તે અન્વર્ણ-અજ્ઞાનીને માટે વિચક્ષે-અનેક વિધ જોવાને અક્ષી-વ્યવહાર અને પરમાર્થ વિદ્યારૂપી નેત્રોને આ, અધત્તમ-સારી રીતે પોઢી (= પુષ્ટ) કરો. (૧૬)

ભાવાર્થ : સભાપતિ સહિત રાજા હિંસક, ચોર અને લંપટ મનુષ્યોને કારાગૃહમાં અંધ સમાન બનાવીને તથા ઉપદેશ અને વ્યાવહારિક શિક્ષા દ્વારા તેને ધાર્મિક બનાવીને, ધર્મ અને વિદ્યાનો પ્રેમી બનાવે તથા પથ્ય અને ઔષધી પ્રદાન દ્વારા નીરોગી કરે. (૧૬)

આ વાં રથું દુહિતા સૂર્યસ્ય કાર્ષ્ણેવાતિષ્ઠુદર્વીતા જયન્તી।

વિશ્વે દેવા અન્વમન્યન્ત હૃદ્ધિઃ સમું શ્રિયા નાસત્યા સચેથે॥ ૧૭॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-સમ્યક્ વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનારા સભા અને સેનાપતિજનો ! સૂર્યસ્ય-સૂર્યની દુહિતા-જે ઉપદેશમાં હિત કરનારી કન્યા જેવી કાન્તિ પ્રભાતવેળા અને કાર્ષ્ણે-કાષ આદિ પદાર્થોની સમાન વામ-તમારી જયન્તી-શત્રુઓને જીતનારી સેના અર્વતા-ઘોડા જોડેલા ર્થમ-રથને આ, અતિષ્ઠત્-સ્થિત થાય અર્થાત્ રથ પર સ્થિત થાય વા જેને વિશ્વે-સમસ્ત દેવાઃ-વિદ્વાનો હૃદ્ધિ:-પોતાનાં ચિત્તથી અનુ, અમચ્યત્-અનુમાન કરે તેને ઉ-જો શ્રિયા-શુભ લક્ષણયુક્ત લક્ષ્મી અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ ધનથી યુક્ત સેનાને તમે સં, સચેથે-સમ્યક્ એકત્ર કરો. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! સમસ્ત વિદ્વાનો દ્વારા પ્રશાંસિત અને શસ્ત્રાખ્ર, વાહન તથા ઉપકરણ આદિથી યુક્ત લક્ષ્મી સંપન્ન ધર્મયુક્ત ન્યાયને પ્રકાશિત કરો. (૧૭)

યદ્યાતં દિવોદાસાય વૃત્તિર્ભરદ્વાજાયાશિવના હૃયન્તા।

રેવદુવાહ સચ્ચનો રથો વાં વૃષ્ભશચ શિંશુમારશચ યુક્તા॥ ૧૮॥

પદાર્થ : હે હૃયન્તા-ચાલનાર, યુક્તા-યોગાભ્યાસ કરનાર અને અશ્વિના-શત્રુસેના વ્યાપ્ત થનાર સભા અને સેનાના પતિઓ ! તમે બન્ને દિવોદાસાય-ન્યાય અને વિદ્યા પ્રકાશના દાતા ભરદ્વાજાય-

જેના પુષ્ટ થઈને પુષ્ટિમાન વેગવાળા યોદ્ધા છે, તેને માટે યત્-જે વર્ત્તિઃ-વર્તમાન રેવત-અત્યંત ધનયુક્ત ગૃહ આદિ વસ્તુને અયાતામ-પ્રાપ્ત થાઓ ચ-અને જે વામ-તમારા બન્નેના વૃષભઃ-વિજયની વર્ષા કરનાર શિંશુમારઃ-જેથી ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરનારનો વિનાશ કરે છે, જે સચનઃ-સમર્સત પોતાની સેનાના અંગોથી યુક્ત રથ-મનોહર વિમાનાદિ રથ તેમને ઈચ્છિત સ્થાનમાં ઉવાહ-પહોંચાડે છે, તેની ચ-તથા ઉક્ત ગૃહ આદિની રક્ષા કરો. (૧૮)

ભાવાર્થ : રાજી આદિ રાજપુરુષોએ સર્વ પોતાની સામગ્રી ન્યાયપૂર્વક રાજ્યપાલના માટે જ સંગ્રહિત કરવી જોઈએ. (૧૮)

રુચિં સુક્ષ્ટત્રં સ્વપુત્ર્યમાયુઃ સુવીર્ય નાસત્યા વહન્તા ।

આ જુહ્વાવીં સમનુસોપ વાજુસ્ત્રિરહ્નો ભાગં દધતીમયાતમ् ॥ ૧૯ ॥

પદાર્થ : હે સમનસા-સમાન વિજ્ઞાનયુક્ત, વહન્તા-શ્રેષ્ઠ સુખને પ્રાપ્ત થયેલ, નાસત્યા-સત્ય ધર્મપાલક સેનાપતિ અને સભાપતિ ! તમે બન્ને સનાતન ન્યાયના સેવનથી રચિમ-ધન સમૂહ, સુક્ષ્ટત્રમ-શ્રેષ્ઠ રાજ્ય, સ્વપત્ર્યમ-શ્રેષ્ઠ સંતાન, આયુઃ-દીર્ઘાયુ સુવીર્ય-શ્રેષ્ઠ પરાકમને તથા વાજૈઃ-શાન વા વેગયુક્ત નોકરોની સાથે વર્તમાન જહ્વાવીમ-છોડવા યોગ્ય શત્રુઓની સેનાની વિરોધી એ સેનાને તથા અહ્નઃ-દિવસના ભાગમ-સેવન યોગ્ય વિભાગ અર્થાત્ સમયને તથા ત્રિઃ-ત્રણવાર દધતીમ-ધારણ કરતી સેનાની ઉપ, આ, આયાતમ-સમીપ સમ્પર્ક પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૯)

ભાવાર્થ : વિદ્યા, સત્ય અને ન્યાયના સેવન વિના કોઈપણ મનુષ્ય એ ધન આદિને પ્રાપ્ત કરીને તથા રાખીને સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેથી ધર્મનાં સેવનથી જ રાજ્ય આદિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. (૧૯)

પરિવિષ્ટં જાહું વિશવતઃસીં સુગોભિર્નવ્તમૂહથુ રજોભિઃ ।

વિભિન્દુના નાસત્યા રથૈનુ વિ પર્વતાં અજર્યુ અંયાતમ् ॥ ૨૦ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-સત્ય ધર્મનું પાલન કરનારા સભા અને સેનાધીશો ! તમે બન્ને જેમ અજર્યુ-જીર્ણતા આદિ દોષોથી રહિત સૂર્ય અને ચંદ્રમા સુગોભિઃ-સુખ ગમન માર્ગ અને રજોભિઃ-લોકોની સાથે નક્તમ-રાત્રિ અને પર્વતાન-મેધ વા પહોંચોને યથાયોગ્ય વ્યવહારોમાં લાવે છે, તેમ વિભિન્દુના-વિવિધ રીતે છિન્-ભિન્ કરનારા રથૈન-રથથી સેનાને યથાયોગ્ય કાર્યમાં ઊહથુઃ-પહોંચાડો, વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી સીમ-મર્યાદાને પરિવિષ્ટમ-વ્યાપ્ત થાઓ, જાહુષમ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નગર આદિના રાજ્યને પ્રાપ્ત કરીને પર્વતની સમાન શત્રુઓને વિ, અયાતમ-વિભેદ કરીને પ્રાપ્ત થાઓ. (૨૦)

ભાવાર્થ : જેમ રાજસભાના સદસ્યો ધર્મયુક્ત માગોથી (ઉપાયોથી) રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને કિલાઓ તથા પર્વત આદિમાં પણ રહેનારા શત્રુઓને વશમાં કરીને પોતાના પ્રભાવને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ સૂર્ય અને ચંદ્રમા પુષ્ટિવી પર સ્થિત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે. જેમ એ (સૂર્ય અને ચંદ્રમા) ઉપસ્થિત

ન રહેતા અંધકાર વ્યાપી જાય છે, તેમ એ (રાજસમાસદો)ના અભાવમાં અન્યાય રૂપ અંધકાર પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે. (૨૦)

એકસ્યा વસ્તોરાવતં રણાય વશમશ્વિના સુનયે સહસ્ત્રા।

નિરહતં દુચ્છના ઇન્દ્રવન્તા પૃથુશ્રવસો વૃષણાવરાતીઃ ॥ ૨૧ ॥

પદાર્થ : હે વૃષણૌ-શાલ્વાખની વર્ષા કરનારા, ઇન્દ્રવન્તા-બહુ જ ઐશ્વર્યયુક્ત, અશ્વિના-સૂર્ય અને ચંદ્રમાની સમાન સમા અને સેનાના અધીશો દુચ્છનાઃ:-જેથી સુખ નીકળી ગયેલ તે શત્રુ સેનાઓને જેમ અંધકાર અને મેઘોની સૂર્ય જીતે છે, તેમ એકસ્યાઃ:-એક સેનાના રણાય-સંગ્રામને માટે જે મોકલવી છે તેથી વસ્તોઃ:-એક દિવસની વચ્ચે આવતમ्-પોતાની સેનાનો વિજયને ઈચ્છો અને તે સેનાઓને પોતાના વશમ्-વશમાં કરીને સહસ્ત્રા-સનયે હજારો ધનાદિ પદાર્થો ભોગવવા માટે પૃથુશ્રવસઃ:-જેના પુષ્કળ અન્ન આદિ પદાર્થ છે અને અરાતીઃ:-જે કોઈને સુખ ન આપતી તે શત્રુ સેનાઓને નિરહતમ्-નિરંતર મારો. (૨૧)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અને ચંદ્રમાના ઉદ્યથી અંધકાર દૂર થતાં સર્વ પ્રાણીઓ આનંદિત થાય છે, તેમ ધર્મયુક્ત વ્યવહારના કારણો શત્રુઓ અને અધર્મ દૂર થતાં ધાર્મિકજનો સુરાજ્યમાં સુખી થાય છે. (૨૧)

શરસ્ય ચિદાર્ચલ્કસ્યાવૃતાદા નીચાદુચ્ચા ચ્રક્રથુઃ પાત્રવે વાઃ।

શ્રયવે ચિન્નાસત્યા શચીભિર્જસુરયે સ્તુર્ય પિપ્યથુર્ગામ् ॥ ૨૨ ॥

પદાર્થ : હે નાસત્યા-સત્ય વિજ્ઞાનયુક્ત સમા અને સેનાધીશો ! તમે બન્ને શચીભિઃ:-પોતાની બુદ્ધિઓથી શરસ્ય-મારનારની તરફથી આવેલ નીચાત-નીચ કામોનું સેવન કરીને અવતાત-હિંસા કરનારાથી ચિત્ત-અને આર્ચલ્કસ્ય-અન્યોની પ્રશંસા કરનાર વા સત્કાર કરીને શિષ્ટજનની તરફથી આવેલ ઉચ્ચા-ઉત્તમ કર્મનું સેવન કરીને રક્ષા કરનારાઓથી પ્રજાજનોના પાત્રવે-પાલન કરીને રક્ષા કરનારાઓથી પ્રજાજનોના પાત્રવે-પાલન માટે બળને આ, ચ્રક્રથુઃ:-સારી રીતે કરો; ચિત્ત-અને શયવે-સૂતેલા અને જસુરયે-હિંસક જનોને માટે સ્તર્યમ्-જે નૌકા આદિમાં સારી છે, તે વાઃ-જળ અને ગામ्-પૃથિવીને પિપ્યસુઃ-વધારો. (૨૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે શત્રુઓના નાશક અને ભિત્રોના પૂજક (= પ્રશંસક) મનુષ્યોનો સત્કાર કરો અને તેઓને ભૂમિ પ્રદાન કરો.

જેમ વાયુ અને સૂર્ય ભૂમિ અને વૃક્ષોથી જળ ખેંચીને તથા તેને વરસાવીને સર્વની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ તમે શ્રેષ્ઠ કર્માથી સંસારની વૃદ્ધિ કરો. (૨૨)

અવસ્યતે સ્તુવતે કૃષ્ણિયાય ઋગ્યુતે નાસત્યા શચીભિઃ।

पृष्ठुं न नष्टमिव् दर्शनाय विष्णाप्वं ददथुर्विश्वकाय ॥ २३ ॥

पदार्थ : हे नासत्या-असत्यनो त्याग अने सत्यनुं ग्रहण करनारा अध्यापको अने उपदेशको ! तमे बने शचीभि:-सारी शिक्षा करनारी वाणीओथी अवस्यते-पोतानी रक्षा अने सुवते-धर्मने ईर्षीने ऋज्यते-सरण स्वभावथी वर्तनार कृष्णायाय-आकर्षणे योग्य अर्थात् बुद्धि जेने चाहे छे ते विश्वकाय-संसार पर दया करनारा दर्शनाय-धर्म-अधर्मने जोनारा मनुष्यने माटे पशुम्, न-जेम पशुओने प्रत्यक्ष बतावे तेम अने जेम नष्टमिव-भोवायेली वस्तुने शोधीने बतावे, तेम विष्णाप्वम्-विद्यामां रमण करता विद्वानोने जे बोध प्राप्त थाय छे, तेने ददथुः-आपो. (२३)

भावार्थ : आप उपदेशक अने अध्यापकजन-जेम (कोई) प्रत्यक्ष गाय आहिने अथवा अदृष्ट वस्तुने बतावीने तेनो साक्षात् करावे छे - तेम शमादि गुणोथी युक्त बुद्धिमान श्रोताओ अने अध्योताओ (= भणनाराओ) ने पृथिवीथी लઈने परमेश्वर सुधीनी, अंगो अने उपांगो सहित विद्याओ साक्षात् करावी. ए विषयमां तेओ कपट, आणस आहि निंदित कर्म कठी पण करे नाहि. (२३)

दश् रात्रीरशिवेना नव् द्यूनवनद्वं शनथितमुप्स्वृन्तः ।

विप्रुतं रेभमुदनि प्रवृक्तमुन्निन्यथुः सोममिव स्नुवेण ॥ २४ ॥

पदार्थ : नासत्या-असत्यनो त्याग अने सत्यनुं ग्रहण करनार अध्यापको अने उपदेशको ! तमे बने जेम शचीभि:-सारी शिक्षा करनारी वाणीओथी अशिवेन-अभंगल करनारा युद्धनी साथे वर्तमान शिल्पीजन अवनद्वम्-नीयेथी बांधेली, शनथितम्-दीली करेली, उदनि-जणमां विप्रुतम्-चलावेली प्रवृक्तम्-अने गमे त्यां जीती रोकीने नौका आहिने दश-दश रात्रीः-रात्रि नव-नव द्यून्-हिवसो सुधी अप्सु-जणमां अन्तः-अंदर स्थिर करीने पछी उपर पहोंचाडवी ऐ रीते अने जेम स्नुवेण-दी वगेरेने उठाववानुं साधन स्फुवाथी सोममिव-सोमवताहि औषधिओने उठावे छे, तेम रेभम्-सर्वना प्रशंसको श्रेष्ठ सज्जनोनी उन्निन्यथुः-उन्नति करो. (२४)

भावार्थ : .....हे मनुष्यो ! जेम जणनी अंदर नौका आहिमां बेठेली सेनाओ शत्रुओ द्वारा मारी शकाती नथी, तेम विद्या, सत्य अने धर्मापदेशमां स्थापित जनो अविद्याथी उत्पन्न हुःपथी पीडित थतां नथी.

जेम उचित समय शिल्पीजन नौका आहिने जणमां ईतस्ततः आम-तेम लઈ जઈने शत्रुओने शते छे, तेम विद्यादानथी तमे अविद्याने शतां.

जेम पश्चमां होमेल द्रव्य वायु अने जणनी शुद्धि करनार होय छे, तेम उत्तम उपदेश आत्माने शुद्ध करनार होय छे. (२४)

प्र वां दुंसांस्यशिवनाववोचमुस्य पतिः स्यां सुगवः सुवीरः ।

उत पश्यन्नशनुवन्दीर्घमायुरस्तमिवेजरिमाणं जगम्याम् ॥ २५ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિનો-સર્વ શુભ કર્મ અને વિદ્યા વ્યાપિન સજજનો ! હું વામ-તમે બન્ને ઉપદેશકો અને અધ્યાપકોના દંસાંસિ-ઉપદેશ અને અધ્યાપન આદિ કર્માને પ્ર,-અવોચમ-કહું તેથી સુગવાઃ-સર્વોત્તમ ગાયો અને સર્વોત્તમ વાણી આદિ પદાર્થોવાળા સુવીરઃ-પુત્ર, પૌત્ર આદિ નોકર યુક્ત યશ્વન-સત્ય-અસત્યને જોઈને ઉત-અને દીર્ઘમ-દીર્ઘ આયુ:-જીવનને અશ્વત્ર-સુખથી વ્યાપ કરીને અસ્ય-એ રાજ્ય વા વ્યવહારને પતિ:-પાલન કરનાર સ્યામ-બનું તથા સંન્યાસી મહાત્મા જેમ અસ્તમિવ-ધરને પામીને નિર્લોભતાથી ત્યાગી દે છે, તેમ જરિમાણમ-વૃદ્ધિ શરીરનો ત્યાગ કરીને સુખપૂર્વક ઇત-જ જગભ્યામ-શીધ ચાલ્યો જાઉં. (૨૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય સદા ધાર્મિક આપણનોના કર્માંનું સમ્યક્ સેવન કરીને, ધર્મ અને જિતેન્દ્રિયતા દ્વારા વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરીને તથા આયુની વૃદ્ધિ કરીને ઉત્તમ સહાયકોથી યુક્ત બનીને સંસારનું પાલન કરે. યોગાત્મ્યાસ દ્વારા શુણી શરીરનો ત્યાગ કરીને વિજ્ઞાનથી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે. (૨૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં પૃથિવી આદિ પદાર્�ોના ગુણોના દેખાન્ત તથા અનુકૂળતાથી સભા અને સેનાના અધિપતિ આદિના ગુણ-કર્મોના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૧૬)

સૂક્ત-૧૧૭

मध्वः सोमस्याश्विना मदाय प्रत्नो होता विवासते वाम्।

बहिष्मती रातिर्विश्रिता गीरिषा यातं नासृत्योप् वाजैः ॥ १ ॥

પદાર્� : હે અશ્વિના-વિદ્યામાં રમણ કરતા નાસત્યા-અસત્યથી પૃથ્ફુ રહેનારા સભાપતિ અને સેનાપતિ ! તમે બન્ને ઝ્રા-પોતાની ઈચ્છાથી પ્રતિ:-પ્રાચીન વિદ્યા અધ્યેતા = ભણનાર હોતા-સુખદાતા જેમ વાજે:-વિજ્ઞાન આદિ ગુણોની સાથે મદાય-રોગ નિવૃત્તિના આનંદને માટે વામ-તમે બન્નેની મધ્વ:-મધુર સોમસ્ય-સોમલતા આદિ ઔષધિની જે બર્હિષ્મતી-પ્રશંસિત વૃદ્ધિયુક્તા રતિઃ:-દાન કિયા અને વિશ્રિતા-વિવિધ પ્રકારના શાસ્ત્રવક્તા વિદ્વાનોએ સેવન કરેલી ગીઃ-વાડી છે તેનું જે આ, વિવાસતે-સમ્યકું સેવન કરે છે. તેની સમાન ઉપ, યાતમ-સમીપ આવીને રહો અર્થાત્ ઉક્ત પોતાની કિયા અને વાણીનો તેવી રીતે પ્રચાર કરતા રહો. (૧)

ભાવાર્થ : હે સમાપતિ અને સેનાપતિ ! આપ બન્ને આપતજનોના યુષ્ણો અને કર્માંના સેવન દ્વારા વિજ્ઞાન આદિને પ્રાપ્ત કરીને તથા શરીરના રોગોના નિવારણને માટે સોમ આદિ ઔષ્ઠધિઓ અને અવિદ્યામાં નિવારણને માટે વિદ્યાઓનું સેવન કરીને અભીષ્ટ સુખની સિદ્ધિ કરો. (૧)

यो वामशिवना मनसो जवीयात्रथः स्वश्वो विश्वा आजिगाति ।

येन गच्छथः सकतौ दरोणं तेन नरा वर्तिरस्मभ्यं यातम् ॥ ३ ॥

પદાર્થ : હે નરા-ન્યાયની પ્રાપ્તિ કરાવનારાઓ અશ્વિના-વિચારશીલ સભા અને સેનાધીશો ! યઃ-જે સુકૃતઃ-શ્રેષ્ઠ સાધનોથી બનાવેલ સ્વશ્રદ્ધા-જેમાં શ્રેષ્ઠ વેગવાન વિદ્યુત આદિ પદાર્થ વા ઘોડાઓ લાગેલા-જોડાયેલા છે, તે મનસઃ-વિચારશીલ અત્યંત વેગવાન મનથી પણ જવીયાન-અધિક વેગયુક્ત અને રથઃ-યુદ્ધની અત્યંત રમત કરનાર રથ છે, તે વિશઃ-પ્રજાજનોની આજિગાતિ-સારી રીતે પ્રશંસા કરાવતા અને વામ-તમે બન્ને યેન-જે રથમાં વર્તિતઃ-વર્તમાન દુરોણમ-ધરે ગચ્છથઃ-જાઓ છો, તેન-તેથી અસ્મભ્યમ-અમને યાતમ-પ્રાપ્ત થાઓ. (૨)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષોએ મનની સમાન વેગવાન અને વિદ્યુત આદિથી યુક્ત અનેક પ્રકારના યાનો પર આરૂપ થઈને પ્રજાઓને સંતુષ્ટ કરવી જોઈએ. જે-જે કાર્યથી પ્રશંસા થાય, તેનું સેવન કરવું જોઈએ, અન્યનું નહિ. (૨)

ऋષિં નરાવંહસુઃ પાञ્ચજન્યમૃગીસાદત્રિં મુજ્વથો ગુણેન ।

મિનન્તા દસ્યોરશિવસ્ય માયા અનુપૂર્વ વૃષણા ચોદયન્તા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે નરૌ-વિદ્યા પ્રાપ્તિ કરાવનારા, વૃષણા-સુખ વર્ધાવનારા, ચોદયન્તા-વિદ્યા આદિ શુભ ગુણોમાં પ્રેરણા કરનારા તથા અશિવસ્ય-સર્વને દુઃખ આપનારા દસ્યો-દસ્યુઓની માયાઃ-કપટ કિયાઓને મિનન્તા-કાપનારા સભા અને સેનાધીશો ! તમે બન્ને અનુપૂર્વમ-અનુકૂળ વેદોમાં કહેલ અને શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોએ માનેલ સિદ્ધાન્ત જેના તે પાઞ્ચજન્યમ-પ્રાણ, અપાન, ઉદાન, વ્યાન અને સમાનમાં સિદ્ધ કરેલ યોગ સિદ્ધિને તથા જેના સંબંધમાં અત્રિમ-આત્મા, મન અને શરીરના દુઃખો નાશ પામે છે, તે ગણેન-ભણવા ભણવનારાઓની સાથે વર્તમાન ઋષિમ-વેદોના પારંગત અધ્યાપકોને ઋણીસાત-જેમાં વિદ્યાનો પ્રકાશ નાશ પામેલ છે તે અવિદ્યારૂપ અંધકાર અંહસઃ-અને વિદ્યા ભણવાથી રોકનાર રૂપ અત્યંત પાપથી મુશ્ટથ-પૃથક રાખો છો. (૩)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષોનું એ સર્વોત્તમ કાર્ય છે, કે વિદ્યા પ્રચાર કરનારાઓની દુઃખથી રક્ષા કરવી અને તેઓને સુખમાં સ્થાપિત કરતા તથા ચોર આદિનું નિવારણ કરવું (તેઓ) સ્વયં વિદ્યા અને ધર્મથી યુક્ત બનીને વિદ્વાનોને વિદ્યા અને ધર્મ પ્રચારમાં પ્રેરિત કરીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને સારી રીતે સિદ્ધ કરે. (૩)

અશવં ન ગુડહમશિવના દુરેવૈર્ઋષિં નરા વૃષણા રેભમાસુ ।

સં તં રિણીથો વિપ્રતું દંસોભિર્ન વાં જૂર્યન્તિ પૂર્વા કૃતાન્તિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે નરા-સુખની પ્રાપ્તિ વૃષણા-અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરનારા અશ્વિના-સભા અને સેનાપતિઓ ! તમે બન્ને દુરેવૈઃ-દુઃખ દેનાર દુષ્ટ મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓ દંસોભિઃ-અને શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોએ આચરણ કરેલ કર્માથી તાડનાને પ્રાપ્ત અશ્વમ-અતિ ગતિમાન વિદ્યુતની સમાન વિપ્રતુમ-વિવિધ રીતે શ્રેષ્ઠ વ્યવહારોને અઠગ્વેદભાષ્ય

જાણનાર રેખમ્-સમસ્ત વિદ્યા ગુણોની પ્રશંસા કરનાર અપ્સુ-વિદ્યામાં વ્યાપ્ત થવા અને વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં નિશ્ચય રાખનારા તમ્-તે પૂર્વ મંત્રોક્ત ત્રષ્ણિમ્-વેદ પારંગત વિદ્બાનની ન-સમાન ગૂઢમ્-પોતાના આશયને ગુપ્ત રાખનાર સજજન પુરુષને સુખથી સં, રિણીયઃ-સમ્યક્ યુક્ત કરો, જેથી વામ, પૂર્વા, કૃતાનિ-તમારા પૂર્વજોએ કરેલ વિદ્યા પ્રચારરૂપ કાર્ય તેઓ ન-નહિ જૂર્યન્તિ-જીર્ણ થાય અર્થાત્ નાશને પ્રાપ્ત થાય નહિ. (૪)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષો દ્વારા, જેમ ચોરો દ્વારા ચોરેલ અને ગુપ્ત સ્થાનમાં રાખેલ પીડિત ઘોડાને લઈને તેની સુખપૂર્વક રક્ષા કરી શકાય છે, તેમ મૂર્ખ અને હુલ્કમ્ કરનારાથી અપમાનિત વિદ્યા પ્રચારકર્જનોને સમસ્ત પીડાઓથી બચાવીને તેની પૂજા = સત્કાર તથા સંગતિ કરીને તેઓની સેવા કરી શકાય છે, તેઓના જે વિદ્યુત વિદ્યાના પ્રચાર સંબંધી કાર્યો છે, તે અજર અને અમર છે, એમ જાણવું જોઈએ. (૪)

સુષુપ્વાંસું ન નિર્બિતેરુપસ્થે સૂર્યં ન દંસ્તા તમસિ ક્ષિયન્તમ् ।

શુભે રુક્મં ન દર્શતં નિખાતમુદૂપથુરશ્વિના વન્દનાય ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે દસ્ત-હુઃખ વિનાશક અશ્વિના-ખેતી કાર્યની વિદ્યામાં પરિપૂર્ણ સભા અને સેનાના અધીશો ! તમે બન્ને વન્દનાય-પ્રશંસા કરવા માટે નિર્બિતે:-ભૂમિના ઉપસ્થે-ઉપર તમસિ-રાત્રિમાં ક્ષિયન્તમ્-નિવાસ કરો છો અને સુષુપ્વાંસમ-સુખથી સૂતેલાની ન-સમાન વા સૂર્યમ-સૂર્યની ન-સમાન અને શુભે-શોભા માટે રૂપમ્-સુવર્ણની ન-સમાન દર્શતમ્-જોવા યોગ્ય રૂપ નિખાતમ્-જળની કોસથી ખેડેલ ખેતરમાં ઉદ્ઘોષથુઃ-ઉપરથી વાવો. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ પ્રજ્ઞાના સમસ્ત પ્રાણીઓ સુરાજ્યને પામીને, રાતે સુખથી સૂઈને, દિવસે પોતાના ઇચ્છિત કર્માને કરે છે, ઉત્તમ શોભા માટે સુવર્ણ આદિને પ્રાપ્ત કરે છે અને ખેતી આદિ કર્મો કરે છે, તેમ ઉત્તમ પ્રજ્ઞાઓને પ્રાપ્ત કરીને રાજ્યપુરુષ મહાન બની જાય છે. (૫)

તદ્વાં નના શંસ્યે પત્રિયેણ કુક્ષીવતા નાસત્યા પરિજ્મન् ।

શફાદશ્વરસ્ય વાજિનો જનાય શુતં કુમ્ભાં અસિજ્વતં મધૂનામ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે પત્રિયેણ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્યમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ કુક્ષીવતા-શિક્ષક વિદ્બાનની સાથે વર્તમાન નાસત્યા-સત્ય વ્યવહાર કરનારા નના-મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ સર્વને પોતપોતાની રીતે સંલગ્ન કરનારા સભા ને સેનાધીશો ! તમે બન્ને જે પરિજ્મન્-જેમાં સર્વ રીતે જાય છે, તે માર્ગને વાજિનઃ-વેગવાન અશ્વસ્ય-ઘોડાની શફાત-ખરી કે તો સમાન વિદ્યુત વેગથી જનાય-શ્રેષ્ઠ ગુણો અને ઉત્તમ વિદ્યાઓમાં પ્રસિદ્ધ વિદ્બાનને માટે મધૂનામ-જળના શતમ-સેંકડો કુમ્ભાન-ઘડાઓને અસિજ્વતમ-સુખથી સિંચો અર્થાત્ ભરો તત્-તે વામ-તમારી શંસ્યમ-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય કાર્યને અમે જાણીએ છીએ. (૬)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષોએ મનુષ્ય આદિના સુખને માટે માર્ગમાં અનેક ઘોડાઓના જળથી પ્રતિદિન

સિંયન કરાવતું જોઈએ, જેથી ઘોડાની ખરી-ડાબલાથી ધૂળ ન ઉડે, જેથી પોતાની સેનાના લોકો સુખપૂર્વક ગમનાગમન કરી શકે. એવી રીતે એવા પ્રશંસનીય કર્મ કરીને પ્રજાઓને નિરંતર પ્રસન્ન રાખવી જોઈએ. (૬)

**યું નરા સ્તુવતે કૃષ્ણાપ્વ દદથુર્વિશ્વકાય ।
ઘોષાયૈ ચિત્પિતૃષ્ઠદૈ દુરોણે પતિં જૂર્યન્ત્યા અશ્વિનાવદત્તમ् ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે નરા-સર્વ કાર્યોમાં પ્રધાન અને અશ્વિનૌ-સર્વ વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત સત્ત્વા અને સેનાધીશો ! યુવમ्-તમે બન્ને કૃષ્ણાયાય-ભેતીના કામની યોગ્યતા રાખનાર અને સ્તુવતે-સત્યવાદી પિતૃષ્ઠદે-જેની સમીપ વિદ્યા વિજાનદાતા સ્થિત હોય વિશ્વકાય-અને જે સર્વ પર દ્યા કરે છે, તે રાજાને માટે દુરોણે-ધરમાં વિષ્ણાપ્વમ्-ભેતીમાં વ્યાપ્ત કાર્યોમાં પ્રાપ્ત થઈને ભેતી કરનાર મનુષ્યને દદથુઃ-આપો ચિત્પ-અને જૂર્યન્ત્યૈ-વૃદ્ધત્વને કરનારી ઘોષાયૈ-જેમાં પ્રશંસિત શાબ્દ વા ગાય રહેવાના વિશેષ સ્થાન છે, તે ભેતીને માટે પતિમ्-સ્વામી અર્થાત્ તેની રક્ષા કરનારાઓને અદત્તમ-આપો. (૭)

ભાવાર્થ : રાજા આદિ ન્યાયાધીશજન ખેતી આદિ કર્મ કરનારા મનુષ્યોને માટે સર્વ સાધનો તથા રક્ષક પુરુષ અને પ્રજાઓને માટે સત્ય ન્યાય આપીને તેઓને પુરુષાર્થમાં પ્રવૃત્ત કરે. તથા કાર્ય સિક્ષિને પ્રાપ્ત થયેલ તે પ્રજાઓને ધર્માનુસાર પોતાનો ભાગ યથોચિત્ રૂપથી ગ્રહણ કરે. (૭)

**યું શ્યાવાયુ રુશતીમદત્તં મુહઃ ક્ષોણસ્યાશ્વિના કણવાય ।
પ્રવાચ્ય તદ વૃષણા કૃતં વાં યન્નાર્ષદાય શ્રવો અધ્યધત્તમ् ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે વૃષણા-બળવાન અશ્વિના-બહુજ શાન-વિજાની વાતો, શ્રવણ અને જાણેલ સત્ત્વા અને સેનાધીશો ! યુવમ्-તમે બન્ને મહઃ-મહાન ક્ષોણસ્ય-અધ્યાપકથી શ્યાવાય-જ્ઞાની કણવાય-બુદ્ધિમાનને માટે સ્થાતીમ-પ્રકાશ કરનારી વિદ્યાને અદત્તમ-પ્રદાન કરો તથા યત-જે વામ-તમે બન્નેના પ્રવાચ્યમ्-યથોચિત્ કહેવા યોગ્ય શાસ્ત્ર કૃતમ्-કરવા યોગ્ય કામ શ્રવઃ-શ્રવણ કરવા છે, તત્-તેને તથા નાર્ષદાય-સર્વોત્તમ વ્યવહારોમાં મનુષ્ય આદિને પહોંચાડનારા જનોમાં સ્થિત થઈને બાળકને અધ્યધત્તમ-પોતાના પર ધારણ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : સત્ત્વાધ્યક્ષ દ્વારા જેવો ઉપદેશ બુદ્ધિમાનોને કરવામાં આવે, તેવો જે ઉપદેશ સર્વ લોકોના સ્વામીને માટે પણ કરવામાં આવે. એ રીતે મનુષ્યો પ્રત્યે વર્તાવ કરવો જોઈએ. (૮)

**પુરુ વર્ષાસ્યશ્વિના દધાના નિ પેદવ ઊહથુરાશુમશ્વમ् ।
સહસ્રસાં વાજિનમપ્રતીતમહિહનૈ શ્રવસ્યંત્ર તરુત્રમ् ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : હે અશ્વિના-શિલ્પીજનો ! પુરુ-બહુ જ વર્ષાસ્ય-રૂપોને દધાના-ધારણ કરેલ તમે બને પેદવે-શીધગમન માટે શ્રવસ્યમ्-પૃથિવી આદિ પદાર્થોમાં થયેલ અપ્રતીતમ्-ગુપ્ત, વાજિનમ्-વેગવાન,

अहिनम्-भेदने मारनार, सहस्रसाम्-હज्जरो कर्मांनुं सेवन करनार, आशुम्-शीघ्र पहोंचाइनार तस्मम्-
अने समुद्र आहि पार उतारनारा अश्वम्-विद्युत् रूप पार अजिने चूहथुः-यलावो. (८)

भावार्थ : ए रीते शीघ्र गति आपनार विद्युत् अजि आहि विना अन्य देशमां सुखपूर्वक जवा-
आववामां अने शीघ्र समाचारोने ग्रहण करवामां कोई पण समर्थ थई शकता नथी. (८)

एतानि वां श्रवस्या सुदानु ब्रह्माङ्गूषं सदनं रोदस्योः।

यद्वां पञ्चासो अश्विना हवन्ते यातमिषा च विदुषे च वाजम्॥ १०॥

पदार्थ : हे सुदान्-सुंदर दानशील अश्विनौ-सभा सेनाधीशो ! वाम्-तमे बन्नेना एतानि-ऐ
श्रवस्या-अन्न आहि पदार्थोमां उतम प्रशंसा योग्य कर्म छे ए कारणे वाम्-तमे बन्ने पञ्चासः-विशेष
शानदाता, मित्र जन, यत्-जे रोदस्योः-पूर्विवी अने सूर्यना सदनम्-आधार रूप, आङ्गूषम्-विद्याओना
शानदाता ब्रह्म-सर्वक्ष परमेश्वरने हवन्ते-ध्यान मार्गीथी ग्रहण करीने च-अने ज्ञेने तमे लोको यातम्-
प्राप्त थाओ छो तेओना वाजम्-विज्ञानने इष-ईश्वरा अने च-सम्प्रद धन्त तथा योगाभ्यासथी विदुषे-
विद्वानने माटे यथोचित् पहोंचाडो. (१०)

भावार्थ : सर्व मनुष्योचे, सर्वना आधार स्थान, सर्वना द्वारा उपासना करवा योग्य अने सर्वना
रचयिता परमेश्वर जे उपायोथी आणी शकाय छे, ते उपायोथी तेने आणीने तथा अन्योने पण ऐवी
रीते जणावीने संपूर्ण आनंद प्राप्त करवो शेईओ. (१०)

सूनोर्मनैनाश्विना गृणाना वाजं विप्राय भुरणा रदन्ता।

अगस्त्ये ब्रह्मणा वावृथाना सं विश्पलां नासत्यारिणीतम्॥ ११॥

पदार्थ : हे रदन्ता-सारी रीते लभनार ! सूनोः-पोताना संताननी समान मानेन-सत्कारथी विप्राय-
भेदावीजनने माटे वाजम्-सत्य बोधने गृणाना-उपदेश अने भुरणा-सुख धारण करीने नासत्या-सत्यथी
परिपूर्ण वावृथाना-बुद्धिने प्राप्त अने ब्रह्मणा-वेदथी अगस्त्ये-जाणवा योग्य व्यवहारोमां श्रेष्ठ कामना
कारणे विश्पलाम्-प्रजाजनोनी पालक विद्याने अश्विना-प्राप्त थईने सभा-सेनाधीशो ! तमे बन्ने मित्रताथी
प्रजानी साथे समरिणीतम्-भणो. (११)

भावार्थ : जेम माता-पिता संतानोने अने संतानो माता-पिताने, अध्यापक शिष्योने अने शिष्य
अध्यापकोने, पतिजनो पत्नीओने अने पत्नीओ पतिओने तथा मित्र मित्रोने परस्पर प्रसन्न राखे
छे, तेम जे राजाओचे प्रजाजनोने अने प्रजाओ राजाओने प्रसन्न राखे. (११)

कुहु यान्ता सुष्टुतिं काव्यस्य दिवो नपाता वृषणा शयुत्रा।

हिरण्यस्येव कलशं निखातमुदूपथुर्दशमे अश्विनाहन्॥ १२॥

पदार्थ : यान्ता-गमन करनार, नपाता-न पडनार, वृषणा-श्रेष्ठ कामनाओनी वर्षा करावनार
५०८ **अर्थवदभाष्य**

તथा **શયુત્રા**-સૂતેલા પ્રાણીઓની રક્ષા કરનારા **अશ્વિના**-સત્ત્વા-સેનાધીશો ! તમે બન્ને **दશમે**-દશમાં **અહન्**-દિવસે **હિરણ્યસ્યેવ**-સુરર્ણના **નિખાતમ्**-વર્ચ્યે પોલા **કલશમ्**-ઘડાની સમાન દિવઃ-વિજ્ઞાનયુક્ત કાવ્યસ્ય-કવિતાઓની **સુષ્ટુતિમ्**-પ્રશસ્ત સ્તુતિને કુહ-ક્યાં ઉદ્ઘૂર્થઃ-ઉત્કર્ષથી વાવો છો ? (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ ધનાઢ્યજન સુવર્ણ આદિના (ધાતુઓના) પાત્રોમાં દૂધ આદિ રાખીને તથા પકાવીને ખાઈને, પ્રશંસિત થાય છે, તેમ બન્ને શિલ્પીજન એ વિદ્યાના તથા ન્યાયના માર્ગમાં પ્રશાને પ્રવૃત્ત કરીને ધર્મ તથા ન્યાયના ઉપદેશોથી તેઓને પરિપક્વ બનાવીને રાજ્ય લક્ષ્મીનું સુખ ભોગવતા ક્યાં પ્રશંસિત થઈ શકે છે ? (એ પ્રશ્નનો) ‘ધાર્મિક વિજ્ઞાનોમાં’ ઉત્તર છે. (૧૨)

**યુવં ચ્યવાનમશિવના જરન્તં પુનર્યુવાનં ચક્રથુઃ શાચીભિઃ ।
યુવો રથે દુહિતા સૂર્યસ્ય સુહ શ્રિયા નાસત્યાવૃણીત ॥ ૧૩ ॥**

પદાર્થ : હે **નાસત્યા**-સત્યાચરણયુક્ત **अશ્વિના**-શરીર અને આત્માના બળથી યુક્ત સત્ત્વા-સેનાધીશો ! **યુવમ्**-તમે બન્ને **શાચીભિઃ**-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને કર્માની સાથે વર્તમાન પોતાના સંતાનોની યથોચિત્ત સેવા કરીને યુવાન **ચક્રથુઃ**-કરો. **પુનः**-પછી **યુવો**:-તમે બન્નેની યુવતિ અર્થાત્ યૌવનાવસ્થાને પ્રાપ્ત **સૂર્યસ્ય**-સૂર્યની કરેલી ઉષાવેલાની સમાન **દુહિતા**-કન્યા **શ્રિયા**-ધન, શોભા, વિદ્યા વા સેવાની **સહ**-સાથે વર્તમાન **ચ્યવાનમ्**-ગમન અને **જરન્તમ्**-પ્રશંસિત **યુવાનમ्**-યુવાનીથી પરિપૂર્ણ રથમ्-રમણ કરવા યોગ્ય મનોહર પતિને **અવૃણીત**-વરે અને પુત્ર પણ એવો યુવાન થતાં યુવતી સ્ત્રીને વરે - વિવાહ કરો. (૧૩)

ભાવાર્થ : માતા-પિતા આદિને અત્યંત ઉચ્ચિત છે, કે તેઓ પોતાના સંતાનોને ઉપદેશ આપે કે - જ્યારે એ પૂર્ણ સુશિક્ષા, વિદ્યા, શરીર અને આત્માનું બળ, સુંદર રૂપ, સૌંદર્ય, સદાચાર, સ્વાસ્થ્ય, ધર્મ અને ઈશ્વર સંબંધી વિજ્ઞાન અને શુભ ગુણોથી યુક્ત બને, ત્યારે પોતાની ઈચ્છિત અને પરીક્ષા દ્વારા સ્વયંવર વિધિથી સમાન ગુણ, કર્મ, સ્વભાવયુક્ત, પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં પહોંચેલ અને બળવાન કુમાર અને કુમારીઓ વિવાહ કરીને ઋતુગામી બનીને તથા ધર્મપૂર્વક વરીને શ્રેષ્ઠ રીતે સંતાનોને ઉત્પન્ન કરો. તેના વિના કદાપિ કુળની ઉન્નતિ થઈ શકતી નથી. તેથી સજજનોએ એ રીતે સદા કરવું જોઈએ. (૧૩)

**યુવં તુગ્રાય પૂર્વોભિરેવै: પુનર્મન્યાવભવતં યુવાના ।
યુવં ભુજ્યુમર્ણસો નિ: સંમુદ્રાદ્વિભિરસ્ફુર્ત્રશ્રેભિરશવै: ॥ ૧૪ ॥**

પદાર્થ : હે **પુનર્મન્યૌ**-વારંવાર જાણનારા, **યુવાના**-યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત વિદ્યા ભણેલા સ્ત્રી-પુરુષો ! **યુવમ्**-તમે બન્ને **તુગ્રાય**-બળને માટે **પૂર્વોભિઃ**-પૂર્વ સજજનોએ કરેલ એવૈ:-વિજ્ઞાન આદિ ઉત્તમ વ્યવહારોથી સુખી **અભવતમ्**-થાઓ, **યુવમ्**-તમે બન્ને **વિભિ**:-આકાશમાં ઉડનારા પક્ષીઓની સમાન બન્ને **ઋષેભિઃ**-જેની જાળ પણ ન થાય તેવા જોડેલા સરળ ગતિથી ચલાવનાર અને **અશ્રે**:-શીધ ગમનશીલ વિદ્યુત્

આદિ પદાર્�ોથી નિર્મિત વિમાનાદિ યાનોથી અર્ણસઃ:-અગાધ જળ ભરેલ સમુદ્રાત्-સમુદ્રથી પાર ભુજ્યુમ्-શરીર અને આત્માનું પાલન કરનારા પદાર્થોને નિસ્હથુઃ:-નિર્વાહો અર્થાત् નિરંતર પહોંચાડો. (૧૪)

ભાવાર્થ : સ્ત્રી અને પુરુષ પૂર્વકાલમાં આપજનો દ્વારા કરેલ કર્માને કરીને - આચરણ કરીને, ધર્મયુક્ત બ્રહ્મચર્યથી સંપૂર્ણ વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને, કિયા-કૌશલથી વિમાનાદિ યાનોનું નિર્માણ કરીને તથા ભૂગોળમાં સર્વત્ર વિચરણ કરીને નિત્ય આનંદિત થાય. (૧૪)

अजोहवीदश्विना तौग्र्यो वां प्रोढः समुद्रमव्यथिर्जग्न्वान्।

निष्टमूहथुः सुयुजा रथेन मनोजवसा वृषणा स्वस्ति ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે વૃષણા-શ્રેષ્ઠ બળવાન, અશ્વિના-વિદ્યા અને ઉત્તમ શીલમાં વ્યાપ્ત સ્ત્રી-પુરુષો ! તમે બન્ને વામ-તમારા તૌણ્યઃ:-બળથી સિદ્ધ કરેલ પ્રોઢઃ:-ઉત્તમતાથી પ્રાપ્ત અવ્યથિઃ:-વ્યથા-કષ્ટ રહિત જગન્વાન्-જે નિરંતર ગમનશીલ સેનાનો સમૂહ છે, તે સમુદ્રમ्-સમુદ્રનો અજોહવીત-વારંવાર તિરસ્કાર કરે અર્થાત् તેનાથી પાર થતાં તેની ગંભીરતા ન માને, તમ-તે ઉક્ત સેના સમૂહને સુયુજા-સુંદરતાથી જોડેલ મનોજવસા-મન સમાન વેગથી ગમન કરતા રથેન-રમણીય વિમાન આદિ યાન સમુદ્દરથી સ્વસ્તિ-સુખપૂર્વક નિસ્હથુઃ:-નિર્વાહ અર્થાત્ દેશાન્તરમાં પહોંચાડો. (૧૫)

ભાવાર્થ : જ્યારે બ્રહ્મચર્ય પાલન કરેલ પુરુષ શત્રુવિશ્વાને માટે સમુદ્ર પાર જવા ઈથ્યે, ત્યારે તે પત્નીસહિત અને સેના સહિત જ વેગવાન યાનોથી જાય અને આવે. (૧૫)

अजोहवीदश्विना वर्त्तिका वामास्नो यत्सीममुञ्चतुं वृकस्य।

वિ ज्युषा यયથुः સાન્વદ્રેર्जાતં વિષ્વાચો અહતं વિષેણ ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-શીધ જનારા સભા-સેનાધીશો ! વર્ત્તિકા-સંગ્રામમાં વર્તમાન સેના યત્સીમ्-જે સમય વામ-તમે બન્નેને અજોહવીત-નિરંતર બોલાવે, ત્યારે તેને વૃકસ્ય-જેમ વરુના આસ્નઃ:-મુખમાંથી તેમ શત્રુમંડળથી અમુચ્છતમ्-છોડાવો અર્થાત્ તેઓને જીતો અને પોતાની સેનાને બચાવો.

તમે બન્ને જયુષા-જ્ય આપનાર પોતાના રથથી અદ્રે:-પર્વતના સાનુ-શિખરે વિ, યયથુઃ:-વિવિધ રીતે જાઓ અને વિષ્વાચ:-વિવિધ ગતિવાળા શત્રુમંડળના જાતમ्-ઉત્પન્ન બળને વિષેણ-તેથી વિપરીત કરનાર વિષરૂપ પોતાના બળથી અહતમ्-વિનાશ - નષ્ટ કરો. (૧૬)

ભાવાર્થ : જેમ બળવાન, દયાળુ, શૂરવીર મનુષ્ય વાધના મુખમાંથી બકરીને છોડાવે છે, તેમ રાજપુરુષ ડાકુઓના ભયથી પ્રજાઓને પૃથ્ફ-સુરક્ષિત રાખે.

જ્યારે શત્રુઓ પર્વતોમાં હોવાના કારણો મારી ન શકાય, ત્યારે તેઓના અન્ન-જળ આદિ દૂષિત કરીને તેઓને વશમાં લાવવા જોઈએ. (૧૬)

शुतं मेर्षान्वृक्ये मामहानं तमः प्रणीतमशिवेन पित्रा ।

आक्षी त्रुज्ञाश्वे अशिवनावधत्तं ज्योतिरन्धाय चक्रथुर्विचक्षे ॥ १७ ॥

पदार्थ : हे अश्विनौ-सभा-सेनाधीशो ! तमे बन्ने जे अशिवेन-अमंगणकारी पित्रा-प्रजापालक न्यायाधीशो तमः-हुःभ रूप अंधकार प्रणीतम्-यथोचित् पहोचाइया ते वृक्ये-वरुनी मादाने माटे शतम्-सेंकडो मेर्षान्-घेंटाओने मामहानम्-आपवा समान प्रजाजनोने पीडा आपता राज्याधिकारीने छोडावो-पृथक् करो.

ऋग्गाश्वे-सुशिक्षित घोडा आषि पदार्थोथी युक्त सेनामां अक्षी-नेत्रोनुं आ, अधत्तम्-आधात करो अर्थात् दृष्टि करो त्यांना बनेला-बगाडेला व्यवहारने विचारो अने अन्धाय-अंधनी समान अशानीने माटे विचक्षे-विज्ञानपूर्वक निहाणवा ज्योतिः-विद्या प्रकाशने चक्रथुः-प्रकाशित करो. (१६)

भावार्थ : हे सभापति अने सेनापति आषि राजपुरुषो ! तमे लोको, वरु मादा = स्त्री स्वाथ सिद्धि माटे जेम घेंटाओ पर प्रवृत्त थाय छे, तेम प्रजामां अन्यायथी प्रवृत्त थनार पोताना कर्मयारीओने सम्यक् दं आपीने, जेम नेत्रोवालो-देखतो मनुष्य कूवाथी, अंध मनुष्यने दूर राखीने तेने सुखी करे छे, तेम अन्यायकारी कर्मयारीओथी पीडित प्रजाओने पृथक राखो. (१७)

शुनमन्धाय भरमह्वयुत्सा वृकीरशिवना वृषणा नरेति ।

जारः कुनीनइव चक्षदान त्रुज्ञाश्वः शुतमेकं च मेर्षान् ॥ १८ ॥

पदार्थ : हे वृषणा-सुखवर्षक अने नरा-धर्म अने अधर्मनो विवेक करनारा अश्विना-सभा-सेनाधीशो ! सा-ते वृकीः-योरनी स्त्री शतम्-ऐक्सो च-अने एकम्-ऐक मेर्षान्-घेंटाओने अह्वयत्-हाकल करीने जेम बोलावे इति-अे रीते वा ऋग्गाश्वः-सरण गति चालनार घोडावालो चक्षदानः-जेथी विद्या वयन आपवामां आवे छे ते जारः-वृद्ध वा जार कर्म करनारा चालक कुनीनइव-प्रकाशमान मनुष्यनी समान तमे अन्धाय-अंधने माटे भरम-पोषण अर्थात् तेनुं पालन अने शुनम्-सुख धारणा करो. (१८)

भावार्थ : राजपुरुष अविद्याना कारणो अंध (= अशानी) मनुष्योने अन्याय करनाराओथी अने सयरित्रा स्त्रीओने व्यभियारीओना संपर्कथी, जेम वरुओथी घेटां-बकरांओने छोडावे, तेम छोडावीने तेओनुं निरंतर पालन करे. (१८)

मही वामूतिरशिवना मयोभूत स्नामं धिष्या सं रिणीथः ।

अथा युवामिदह्वयुत्पुरन्धिरागच्छतं सीं वृषणावोभिः ॥ १९ ॥

पदार्थ : हे वृषणौ-सुखवर्षको, धिष्या-बुद्धिमान अश्विना-सभा अने सेनाना अधिकार प्राप्त जनो ! वाम-तमारा बन्नेनी जे मही-महान उत-अने मयोभूः-उत्पन्न करावनारी ऊति-रक्षा आषि अहंवदत्तभाष्य

युक्त नीति છે, તેથી સ્ત્રામમ्-હુःખ આપનાર સુખ અન્યાયને યુવામ्-તમે બન્ને સં, રિણીથઃ-સારી રીતે દૂર કરો, અથ-તદનન્તર જે પુરથિઃ-અત્યંત બુદ્ધિમાન યૌવનથી પૂર્ણ યુવતી-સ્ત્રીને અહૃયત्-બોલાવે ઇત्-તેની સમાન અવોભિઃ-રક્ષા આદિ સાથે સીમ्-જ આ, અગચ્છતમ्-આવો. (૧૮)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોએ ન્યાયથી અન્યાયને પૃથકું કરીને તથા ધર્મમાં પ્રવૃત્ત અને શરક્ષાગત લોકોની રક્ષા કરીને સર્વ રીતે કૃતકૃત્ય થવું ઓઈએ. (૧૮)

અધેનું દસ્તા સ્તર્યં વિષક્તામપિન્વતં શયવૈ અશ્વિના ગામ्।

યુવં શચીભર્વિમદાય જાયાં ન્યૂહથુઃ પુસ્મિત્રસ્ય યોષામ्॥ ૨૦॥

પદાર્થ : હે દસ્તા:-હુઃખ કરનારા અશ્વિના-ભૂગર્ભ વિદ્યાને જાણતા સ્ત્રી-પુરુષો ! યુવમ्-તમે બન્ને શચીભિઃ-કર્માની સાથે વિષક્તામ्-વિવિધ પ્રકારના પદાર્થોથી યુક્ત સ્તર્યમ्-સુખોને ઢાંકનારી નૌકા વા અધેનુમ्-ન દોવાનારી ગામ्-ગાયને અપિન્વતમ्-જળથી સિંચો વિમદાય-વિશેષ મદ્યુક્ત અર્થાત્ પૂર્ણ યુવાન શયવૈ-સૂતેલ પુરુષને માટે પુસ્મિત્રસ્ય-બહુ મિત્રવાળાની યોષામ्-યુવતિ કન્યાને જાયામ्-પત્ની રૂપમાં ન્યૂહથુઃ-નિરંતર પ્રાપ્ત કરાવો. (૨૦)

ભાવાર્થ : હે રાજપુરુષો ! જેમ તમે સર્વના મિત્ર બનેલ મનુષ્યની ઉત્તમ લક્ષ્ણોયુક્ત, હદ્યને પ્રિય, બ્રહ્મચારિણી, વિદુષી, સુશીલ, સુખદાયિની અને ધાર્મિક કુંવારી કન્યાને પત્નીના રૂપમાં વિવાહ કરીને તેની સુરક્ષા કરો છો, તેમ જ સામ (દામ-દંડ) આદિ રાજકર્માથી સર્વ ભૂમિનાં રાજ્યને પ્રાપ્ત કરીને તેનું સદા ધર્મપૂર્વક પાલન કરો. (૨૦)

યવં વૃકેણાશ્વિના વપુન્તેં દુહન્તા મનુષાય દસ્તા।

અભિ દસ્યું બકુરેણા ધર્મન્તોરુ જ્યોતિશ્ચક્રથુરાર્થીય॥ ૨૧॥

પદાર્થ : દસ્તા-હુઃખ દૂર કરનારા અશ્વિના-સુખમાં રમણ કરતા સમા-સેનાધીશો ! તમે બન્ને મનુષ્યાદ્ય-વિચારવાન મનુષ્યને માટે વૃકેણ-છિન્-ભિન્ કરનાર હળ આદિ શાશ્વત અસ્ત્રથી યવમ्-યવ આદિ અન્નની સમાન વપન્તા-વાવતાં અને ઇષમ्-અન્નને દુહન્તા-પૂર્ણ કરતાં તથા આર્યાય-ઈશ્વરના પુત્રની સમાન વર્તમાન ધાર્મિક મનુષ્યને માટે વકુરેણ-પ્રકાશમાન સૂર્યે કરેલ જ્યોતિઃ-પ્રકાશ જેમ અંધકારને તેમ દસ્યુમ्-ડાંડ દુષ્ટ પ્રાણીઓને અભિ-ધર્મન્તા-અજિથી બાળતા ઊરું અત્યંત મહાન રાજ્યને ચક્રથુઃ-કરો. (૨૧)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોએ પ્રજાને માટે કાંઠા સમાન, વ્યાભિચારી, ચોર, અસત્યાભાસી અને કઠોર વાણીવાળા દુષ્ટોને નિયંત્રિત કરીને અને ખેતી આદિ કામોમાં પ્રવૃત્ત પ્રજાના વૈશ્યોની રક્ષા કરીને તથા ખેતી આદિ કામોની ઉન્નતિ કરીને વિસ્તૃત રાજ્યનું સેવન કરવું ઓઈએ. (૨૧)

આર્થર્વણાયાશ્વિના દધીચેઽશવ્યં શિરઃ પ્રત્યૈરયતમ्।

૫૧૨

અરુવેદભાષ્ય

सं वां मधु प्र वोचदृतायन्त्वाष्ट्रं यद्दस्वावपिकुक्ष्यं वाम्॥ २२॥

पदार्थ : हे दस्त्रौ-हुःभनी निवृति करनारा अने अश्विना-श्रेष्ठ कर्मोमां प्रवृत्त करावनारा सभा-सेनाधीशो ! वाम्-तमे बन्ने यत्-जे आर्थर्वणाय-जेना संकट टणी गयेल तेना पुत्रने माटे तथा दधीचे-विद्या अने धर्मने धारण करेल भनुष्योनी प्रशंसा करनाराओने माटे अश्व्यम्-घोडाओमां थयेल शिरः-उत्तम अंगने प्रत्यैरयतम्-प्राप्त करो. सः-ते ऋषायन्-पोताना सत्य व्यवहारने ईर्ष्यता वाम्-तमारा बन्नेने माटे अपिकक्ष्यम्-विद्यानी कक्षाओमां थयेल बोधना प्रत्ये जे वर्तमान ते त्वाष्ट्रम्-शीघ्र समस्त विद्याओमां व्याप्त थनारा विद्वानना मधु-मधु विज्ञाननो प्र, वोचत्-उपदेश करे. (२२)

भावार्थ : सभापति अने सेनापति आदि राजपुरुषो पर श्रद्धा राखी अने शुभ कर्मोमां प्रेरित करता रहे तथा ते विद्वानो तेमने सत्यनो उपदेश आपीने प्रमाण अने अधर्मथी निवृत करे. (२२)

सदा कवी सुमतिमा चके वां विश्वा धियों अश्विना प्रावतं मे।

अस्मे रुयिं नासत्या बृहन्तमपत्युसाचुं श्रुत्यं राथाम्॥ २३॥

पदार्थ : हे नासत्या-सत्य व्यवहारयुक्त कवी-सर्व पदार्थोमां बुद्धिनो उपयोग करनारा अने अश्विना-विद्यानी प्राप्ति करावनारा सभा-सेनाधीशो ! वाम्-तमारी सुमतिम्-धर्मयुक्त श्रेष्ठ बुद्धिने हुं आ, चके-सम्युक्त श्रवण करुं. तमे बन्ने मे-मारा माटे विश्वाः-समस्त धियः-धारणावती बुद्धिओने सदा-सदा प्र, अवतम्-प्रवेश करावो तथा अस्मे-अमारा माटे बृहन्तम्-अति प्रवृद्ध अपत्यसाचम्-पुत्र-पौत्रादि युक्त श्रुत्यम्-श्रवण योग्य रग्यम्-धनने राथाम्-प्रदान करो. (२३)

भावार्थ : विद्यार्थीओ अने राजा आदि गृहस्थोंसे आप्त विद्वानोनी सभीपथी उत्तम बुद्धिओने प्राप्त करवी जोईअे अने ए विद्वानो तेऽनें विद्या आदि धन प्रदान करीने निरंतर सुशिक्षित अने धार्मिक विद्वान बनावे. (२३)

हिरण्यहस्तमश्विना राणा पुत्रं नरा वधिमत्या अदत्तम्।

त्रिधा हु श्यावमश्विना विकस्तमुज्जीवसं ऐरयतं सुदानू॥ २४॥

पदार्थ : हे राणा-उत्तम गुणोना आपनारा, नरा-श्रेष्ठ पदार्थोनी प्राप्ति करावनारा तथा अश्विना-रक्षा आदि कर्मोमां व्याप्त थनारा अध्यापको ! तमे बन्ने हिरण्यहस्तम्-जेना हाथमां सुवर्ण आदि धन वा हाथनी समान, विद्या अने तेज आदि पदार्थो छे, ते वधिमत्याः-वृद्धि आपनारी विद्यानी पुत्रम्-रक्षकजनने मारा माटे अदत्तम्-आपो.

हे सुदानू-सुंदर दानशील सज्जनोनी समान वर्तमान अश्विना-ऐश्वर्यवान अध्यापको ! तमे बन्ने श्यावम्-विद्या प्राप्त विकस्तम्-अनेक रीते विद्या प्रदान करनारा भनुष्यने जीवसे-जीवनने माटे ह-ज त्रिधा-त्रण प्रकार अर्थात् मन, वाणी अने शरीरनी शिक्षा आदिनी साथे उद, ऐरयतम्-प्रेरित करो अर्थात् समज्जावो. (२४)

भावार्थ : अध्यापको पुत्रोने अने अध्यापिकाओ पुत्रीओने ब्रह्मचर्यथी युक्त करीने, तेओना द्वितीय विद्यारूपी जन्मने संपन्न करीने अने तेने जिविका-साधनोने शीखवीने समय पर तेओना माता-पिताने सोंपी हे अने तेओ घरे पहोंचीने पश्च पोतानी शिक्षाने भूले नहि. (२४)

एतानि वामशिवना वीर्याणि प्र पूर्व्याण्यायवोऽवोचन्।

ब्रह्म कृष्णन्तो वृषणा युवध्यां सुवीरासो विदथमा वदेम॥ २५॥

पदार्थ : हे वृषणा-विद्याने वर्षावनारा अने अश्विनौ-प्रशंसित कर्मोमां व्याप्त श्री-पुरुषो ! वाम्-तमे बन्नेना जे एतानि-अे प्रशंसित पूर्व्याणि-पूर्व विद्वानोथी नियत करेल वीर्याणि-पराक्रमयुक्त काम छे तेने आयवः-मनुष्य प्रावोचन्- सारी रीते कडे, युवध्याम्-तरुण अवस्थायुक्त तमे बन्ने ब्रह्म-अन्न अने धनने कृष्णन्त-सिद्ध करीने सुवीरासः-जेनी उत्तम शिक्षा अने उत्तम विद्यायुक्त वीर पुत्र-पौत्र अने सेवकवाणा अमे विदथम्-विज्ञान करावनार भणवा-भणाववा रूप यज्ञानो आ, वदेम-उपदेश करीअे. (२५)

भावार्थ : जे विद्वानो द्वारा लोकोपकार करनारा विद्या अने धर्मोपदेश तथा प्रयारदृपी कार्य करेल छे अथवा करी रह्या छे, तेओनी प्रशंसा अने अन्न आदिथी अथवा धनथी तेओनी सेवा मनुष्य करे.

कोईपश मनुष्य विद्यानोना संग विना विद्या आहि रत्नाने प्राप्त करी शकता नथी. कोई कपट आहि दोषोथी रहित आप्त विद्वानोना संग विना तथा तेओ द्वारा अध्ययन कर्या विना कोई सुशीलता अने विद्यानी दृष्टि करवामां समर्थ बनी शकता नथी. (२५)

संगति : आ सूक्तमां राजा, प्रजा अने विद्या भणवा-भणाववा आहि कार्योना वर्णनथी पूर्व सूक्तार्थनी साथे आ सूक्तना अर्थनी संगति जाणवी जोईअे. (११७)

सूक्त-११८

आ वां रथो अश्विना श्येनपत्वा सुमृळीकः स्ववौं यात्वर्वाङ्।

यो मर्त्यस्य मनसो जवीयान्त्रिबन्धुरो वृषणा वातरंहाः॥ १॥

पदार्थ : हे वृषणा-भणवान अश्विना-शित्य कार्योना ज्ञाता श्री-पुरुषो ! वाम्-तमे बन्नेने यः-जे त्रिबन्धुरः-जेमां नीये, वच्ये अने उपर बंधन होय श्येनपत्वा-बाज पक्षीनी समान जनार वातरंहाः-जेनो वायु समान वेग मर्त्यस्य-मनुष्यना मनसः-मनथी पश्च जवीयान्-अत्यंत गतिमान अने सुमृढीकः-श्रेष्ठ सुभद्राता स्ववान्-जेमां प्रशंसित नोकर वा पोताना पदार्थो विद्यमान छे अवो रथः-रथ छे, ते अर्वाङ्-नीये आ, यातु-आवे. (१)

भावार्थ : श्री-पुरुष ज्यारे अे रीते ज्ञानने प्राप्त करीने तेनो उपयोग करे, त्यारे कयुं अेवुं सुख छे, जेने सिद्ध न करी शके ? (१)

**त्रिबन्धुरेण त्रिवृता रथेन त्रिचक्रेण सुवृता यातमर्वाक् ।
पिन्वतं गा जिन्वतमर्वतो नो वर्धयतमश्विना वीरमस्मे ॥ २ ॥**

पदार्थ : हे अश्विना-सभा-सेनाधीशो ! तमे बन्ने त्रिबन्धुरेण-जे त्रष्णा प्रकारना बंधनोथी युक्त, त्रिचक्रेण-जेमां कलना त्रष्णा यक्ष लागेल त्रिवृत-अने त्रष्णा ओढवाना वस्त्रोथी युक्त जे सुवृता-सर्वोत्तम मनुष्य वा श्रेष्ठ शृंगारोनी साथे वर्तमान रथेन-रथ छे, तेथी अर्वाक्-भूमिनी नीये आ, यातम-आवो, नः-अमारी गा:-पृथिवीमां जे भूमि छे तेनुं पिन्वतम्-सेवन करो, अर्वतः-राज्य प्राप्त करेल मनुष्य वा घोडाओने जिन्वतम्-ज्ञवाडो-सुख आपो, अस्मे-अमने तथा अमारा वीरम्-शूरवीर पुरुषोनी वर्द्धयतम्-वृद्धि करो - उन्नति करो. (२)

भावार्थ : राजपुरुष उत्तम साधनोवाणा तथा आपत सहायकोवाणा थर्दीने अने सर्व श्री-पुरुषोने समृद्धियुक्त करीने प्रशंसित थाय. (२)

**प्रवद्यामना सुवृता रथेन दस्ताविमं शृणुतं श्लोकमद्रेः ।
किमङ्ग वां प्रत्यवर्त्ति गमिष्ठाहुर्विग्रासो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥**

पदार्थ : हे प्रवद्यामना-सारी रीते यालनार, सुवृता-साधनोथी युक्त, रथेन-विमानादि रथथी अद्रेः-पर्वत पर ज्वा अने दस्तौ-दान आदि श्रेष्ठ कर्मां करनारा अश्विना-सभा-सेनाधीशो वा श्री-पुरुषो ! वाम्-तमे बन्ने इमम्-अे शलोकम्-वाणीने शृणुतम्-सांभणो के अङ्ग-हे उक्त सज्जनो ! पुराजाः-पूर्व वृद्ध विग्रासः-श्रेष्ठ बुद्धिमान विद्वानो गमिष्ठा-अति यातता तमे बन्नेना प्रति-प्रत्ये किम्-कोश अर्वात्तम्-न वर्तनार न कहेवा योग्य निंदित व्यवहारनो आहुः उपदेश करे छे ? अर्थात् कोई नहि. (३)

भावार्थ : हे राजा आदि श्री-पुरुषो ! तमे लोको, जे-जे आपशन उपदेश करे, तेनो ज स्वीकार करो. सज्जनोना उपदेश विना संसारमां मनुष्योनी उन्नति थती नथी.

ज्यां आपशनोनो उपदेश थतो नथी, त्यां (मनुष्य अज्ञानरूपी) अंधकारमां दूबेल पशुओनी समान वर्ताव करीने, हुःभनो संचय करे छे. (३)

**आ वां श्येनासो अश्विना वहन्तु रथे युक्तासे आशवः पतङ्गाः ।
ये अप्तुरो दिव्यासो न गृध्रा अभि प्रयो नासत्या वहन्ति ॥ ४ ॥**

पदार्थ : हे नासत्या-सत्यनी साथे वर्तमान अश्विना-सर्व विद्याओमां व्याप्त श्री-पुरुषो ! ये-जे अप्तुरः-अन्तरिक्षमां शीघ्रता करनार दिव्यासः-अने सारी रीते रमनार गृध्राः-गीध पंखीओनी न-समान प्रयः-प्रीतियुक्त अर्थात् ईच्छित स्थानने अभि, वहन्ति-सर्वत्रथी पहोचाडे छे ते श्येनासः-

બાજ પક્ષીની સમાન ચાલનાર પતઙ્ગાઃ-સૂર્યની સમાન નિરંતર પ્રકાશમાન આશવઃ-અને શીધતા યુક્ત ઘોડાઓની સમાન અજિ આદિ પદાર્થ રથે-વિમાનાદિ રથમાં યુક્તાસઃ-યુક્ત કરેલ વામ-તમને બન્નેને આ, વહન્તિ-પહોંચાડે છે. (૪)

ભાવાર્થ : હે સ્ત્રી-પુરુષો ! જેમ આકાશમાં પોતાની પાંખોથી ઉત્તા ગીધ આદિ પક્ષીઓ સુખપૂર્વક આવે-જાય છે, તેમ તમે સુભાષિત વિમાન આદિ ચયાનોથી અન્તરિક્ષમાં આવો-જાઓ. (૪)

આ વાં રથે યુવતિસ્તિષ્ઠુદત્ત્ર જુષ્ટ્વી નરા દુહિતા સૂર્યસ્ય।
પરિ વામશવા વપુષઃ પતઙ્ગા વયો વહન્ત્વરુષા અભીકે॥ ૫॥

પદાર્થ : હે નરા-સર્વના નેતા સભા-સેનાધીશો ! વપુષઃ-સુંદર રૂપની જુષ્ટ્વી-પ્રીતિને પામીને વા સુંદર રૂપનું સેવન કરતી સુંદરી યુવતિઃ-નવયૌવના દુહિતા-કન્યા સૂર્યસ્ય-સૂર્યનાં કિરણોને પ્રાતઃ કાળની વેળા જેમ પૃથિવી પર સ્થિત, તેમ વામ-તમે બન્નેના રથમ-રથ પર આ, તિષ્ઠત-આવીને બેસે અત્ર-એ અભીકે-સંગ્રામમાં પતઙ્ગાઃ-ગમન કરીને અસ્ત્રા-લાલ રંગવાળા વયઃ-પક્ષીઓની સમાન અશ્વા:-શીધગામી અજિ આદિ પદાર્થ વામ-તમે બન્નેને પરિ, વહન્તુ-સર્વત્ર પહોંચાડે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યનાં કિરણો સર્વત્ર વિચરે છે, જેમ પતિત્વતા સ્ત્રી પતિને સુખ પહોંચાડે છે અને જેમ પક્ષી ઉપર-નીચે ગતિ કરે છે, તેમ યુદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ યાન અને ઉત્તમ વીર ઈચ્છિત (કાયો) સિક્ષ કરે છે. (૫)

ઉદ્બુન્દનમૈરતં દુંસનાભિરુદ્રુભં દસ્તા વૃષણા શચીભિઃ।
નિષ્ટૌગ્રં પારયથઃ સમુદ્રાત્ પુનશ્ચ્યવાનં ચક્રથુર્યુવાનમ्॥ ૬॥

પદાર્થ : હે દસ્તા-દુઃખ દૂર કરનારા અને વૃષણા-સુખવર્ષક સભા-સેનાધીશો ! તમે બન્ને શચીભિ:-કર્મ અને બુદ્ધિઓ વા દંસનાભિઃ-વચનોની સાથે જેમ તૌગ્રયમ-બળવાન મારનાર રાજાનો પુત્ર ચ્યવાનમ-જે ગમનકર્તા બલી યુવાનમ-યુવાન છે, તેને સમુદ્રાત્-સાગરથી નિઃ, પારયથઃ-નિરંતર પાર કરીને પુનઃ-ફરી આ પાર આવેલ ને ઉત્ત, ચક્રથુઃ-ત્યાં પહોંચાડો છો, તેમ જ વન્દનમ-પ્રશંસિત યાન અને રેખમ-પ્રશંસિત મનુષ્યને ઉદૈરતમ-અહીં - ત્યાં પહોંચાડો. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ જહાજ ચાલક મનુષ્યને સમુક્ત પાર કરાવીને સુખી કરે છે, તેમ રાજસભા શિલ્પીકારો અને ઉપદેશકોને દુઃખથી પાર કરીને નિરંતર આનંદિત કરે. (૬)

યુવમત્રયેડવનીતાય તુપ્તમૂર્જમોમાનમાશ્વિનાવધત્તમ्।
યુવં કણવાયાપિરિપ્તાય ચક્ષુઃ પ્રત્યધત્તં સુષ્ટુતિં જુજુષાણા॥ ૭॥

પદાર્થ : હે જુજુષાણા-સેવા અને પ્રીતિને પ્રાપ્ત અશ્વનૌ-સમસ્ત ગુણોમાં વ્યાપ્ત સ્ત્રી-પુરુષો ! યુવમ-

તમે બન્ને અવનીતાય-અવિદ્યા-અજ્ઞાન દૂર કરવા અને અપિરિપ્તાય-સમસ્ત વિદ્યાઓથી વૃદ્ધિને માટે અત્રયે-જેને ત્રણ પ્રકારનું દુઃખ નથી તે કણવાય-બુદ્ધિમાનને માટે તત્ત્વમ्-તપસ્યાથી ઉત્પન્ન ઓમાનમ्-રક્ષા આદિ શ્રેષ્ઠ કામોના પાલન કરનારા ઊર્જમ्-પરાકરને અધત્તમ्-ધારણ કરો અને યુવમ्-તમે બન્ને તેથી ચક્ષુઃ-સમસ્ત વ્યવહારનું દર્શક ઉત્તમ જ્ઞાન અને સુષ્ટુતિમ्-સુંદર પ્રશંસાની પ્રતિ, અધત્તમ्-પ્રતીતિ સાથે ધારણ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : સમાધ્યક્ષ અને સેનાધ્યક્ષ આદિ રાજપુરુષોએ વેદ આદિની વિદ્યાના પ્રચારને માટે પ્રયત્નશીલ ધ્યાર્મિક વિદ્બાનોની રક્ષા કરીને તથા તેઓથી વિનય પ્રાપ્ત કરીને પ્રજ્ઞાઓનું પાલન કરવું છોઈએ. (૭)

યુવં ધેનું શુયવૈ નાધિતાયાપિન્વતમશ્વિના પૂર્વાય।

અમુઞ્ચતં વર્ત્તિકામંહસો નિ: પ્રતિ જઙ્ગાં વિશપલાયા અધત્તમ॥ ૮॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સુશિક્ષિત સમસ્ત વિદ્યાઓમાં રમણ કરતા સ્ત્રી-પુરુષો ! યુવમ्-તમે બન્ને નાધિતાય-એશ્વર્યયુક્ત પૂર્વાય-પૂર્વ વિદ્બાનોએ કરેલ શયવૈ-કે જે સુખપૂર્વક સૂવે છે તે વિદ્બાનને માટે ધેનુમ्-સુશિક્ષિત વાણીનું અપિન્વતમ્-સેવન કરો, જેને અંહસા-અધર્મના આચરણથી નિર્મુચ્છતમ્-નિરંતર છોડવો, તેથી વિશપલાયાઃ-પ્રજ્ઞાજનોનાં પાલન માટે જઙ્ગામ-સમસ્ત સુખ ઉત્પાદક વર્ત્તિકામ્-વિનય, નમ્રતા આદિ ગુણોયુક્ત શ્રેષ્ઠ નીતિને પ્રત્યધત્તમ્-પ્રીતિથી ધારણ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : હે રાજપુરુષો ! પરસ્પરના વ્યવહારથી એશ્વર્ય-સંપન્ન અને ધનવાન કુળમાં ઉત્પન્ન સર્વ પ્રજ્ઞાનો સત્ય ન્યાયથી સંતુષ્ટ કરીને, બ્રહ્મચર્યપૂર્વક વિદ્યા-ગ્રહણને માટે તમે લોકો પ્રવૃત્ત કરો. જેથી કોઈનો પણ પુત્ર અને પુત્રી વિદ્યા અને સુશિક્ષાથી વંચિત રહે નહિ. (૮)

યુવં શ્વેતં પેદવૈ ઇન્દ્રજૂતમહૃહનમશ્વિનાદત્તમશ્વરમ्।

જોહૂત્રમયો અભિભૂતિમુગ્રં સહસ્રસાં વૃષણં વીડ્વઙ્ગમ॥ ૯॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-યજ્ઞાદિ કર્મ કરાવનારી સ્ત્રી અને સમસ્ત લોકોના અધિપતિ પુરુષ ! યુવમ्-તમે બન્ને પેદવૈ-જ્વા-આવવાને માટે જે અર્થઃ-સર્વના સ્વામી સર્વ સભાઓના પ્રધાન રાજી ઇન્દ્રજૂતમ્-સમાધ્યક્ષ રાજાને પ્રેરણા માટે જોહૂત્રમ્-અત્યંત ઈર્ષા કરતા વા શત્રુઓની સ્પર્ધા કરતા વૃષણમ્-શત્રુઓની સેના પર શાખાખાની વર્ષા કરાવનાર વીડ્વઙ્ગમ્-બળવાન દૃઢ અંગોથી યુક્ત ઉગ્રમ્-દુષ્ટ શત્રુઓથી અસહનીય અભિભૂતિમ્-અને શત્રુઓનો તિરસ્કાર કરનાર સહસ્રસામ્-વા હજારો કામોનું સેવન કરનાર શ્વેતમ્-સફેદ અશ્વમ્-સર્વમાં વ્યાપ્ત વિદ્યુત્રૂપ અજિને અહિહનમ્-મેધને છિન-ભિન્ન કરનાર સૂર્યની સમાન તમારા બન્ને માટે આપે છે, તેને માટે નિરંતર સુખ અદત્તમ્-આપો. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય મેધને વરસાવીને સર્વ પ્રજ્ઞાને સુખ આપે છે, તેમ શિલ્પવિદ્યાના જ્ઞાતા સ્ત્રી-અશ્વવદ્ભાષ્ય

પુરષ સંપૂર્ણ પ્રજ્ઞાન સુખ પ્રદાન કરે અને પોતાની મધ્યમાં જે શ્રેષ્ઠ રથી વીર સ્વી-પુરુષ હોય, તેઓનો સદા સત્કાર કરે. (૮)

**તા વાં નરા સ્વર્વસે સુજાતા હવામહે અશ્વિના નાથીમાનાઃ ।
આ નુ ઉપ વસુમતા રથેન ગિરો જુષાણા સુવિતાય યાતમ્ ॥ ૧૦ ॥**

પદાર્થ : હે સુજાતા-શ્રેષ્ઠ વિદ્યા ગ્રહણ કરવા આદિમાં ઉત્તમ કર્મોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ ગિરઃ-શુભ વાણીનું જુષાણા-સેવન અને અશ્વિના-પ્રજ્ઞાન અંગોનું પાલન કરનારા નરા-ન્યાયમાં પ્રવૃત્ત સ્વી-પુરુષો ! નાથીમાના:-જેને બહુ જ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત છે તે અમે જે વામ-તમારી અવસે-રક્ષા આદિને માટે સુ, હવામહે-સુંદરતાથી બોલાવે તા-તે તમે વસુમતા-જેમાં પ્રશંસિત સુવર્ણ આદિ ધન વિદ્યમાન છે તે રથેન-મનોહર વિમાન આદિ યાનથી નઃ-અમને સુવિતાય-ઐશ્વર્યને માટે ઉપ, આ, યાતમ-આવીને મળો. (૧૦)

ભાવાર્થ : પ્રજ્ઞાન સ્વી-પુરુષો જે રાજપુરુષોને પ્રસન્ન કરે, તેઓ પ્રજાજનોને નિરંતર પ્રસન્ન રાખે, જેથી પરસ્પરની રક્ષા દ્વારા ઐશ્વર્ય-સમૂહની નિત્ય વૃદ્ધિ થાય. (૧૦)

**આ શયેનસ્ય જવસા નૂતનેનાસ્મે યાતં નાસત્યા સુજોષાઃ ।
હવે હિ વામશિવના રાતહબ્યઃ શશવત્તમાયા ઉષસો વ્યુષ્ટૌ ॥ ૧૧ ॥**

પદાર્થ : હે નાસત્યા-સત્યયુક્ત અશ્વિના-સમસ્ત ગુણોયુક્ત સ્વી-પુરુષો વા સભા-સેનાધીશો ! સજોષા:- જેનો એકતાપ્રેમ રાતહબ્યઃ-વા જેને સમ્યક્ખોમની સામગ્રી-આપી તે હું શશ્વત્તમાયા:-અત્યંત અનાદિરૂપ ઉષસઃ-પ્રભાતવેળાને વ્યુષ્ટૌ-વિશેષ ઈચ્છતા સમયમાં જે વામ-તમને હવે-સ્તુતિ દ્વારા આહ્વાન કરું તે તમે હિ-નિશ્ચયપૂર્વક શયેનસ્ય-બાજ પક્ષીના જવસા-વેગની સમાન નૂતનેન-નવીન રથથી અસ્મે-અમને આ, યાતમ-આવીને મળો. (૧૧)

ભાવાર્થ : સ્વી-પુરુષ રાત્રિના ચોથા પ્રહરમાં ઉઠીને આવશ્યક નિત્ય કર્મ કરીને, જગદીથરની ઉપાસના અને યોગાભ્યાસ કરીને, રાજકાર્ય અને પ્રજાકાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય.

રાજ આદિએ પ્રશંસનીય પ્રજાજનોનો સત્કાર કરવો જોઈએ અને પ્રજાજનોએ પણ સ્તુતિ યોગ્ય રાજપુરુષોની સ્તુતિ કરવી જોઈએ. કોઈ પણ અધમનું આચરણ કરનારાઓની નિંદા કરવી ઉચિત નથી. તેથી સર્વ ધર્મ વ્યવસ્થા અનુસાર આચરણ કરે. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સ્વી-પુરુષ અને રાજ-પ્રજ્ઞાન ધર્મનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૧૮)

સૂક્ત-૧૧૬

આ વાં રથે પુરુમાયં મનોજુવે જીરાશવે યુજ્ઞિયે જીવસે હુવે ।

सहस्रकेतुं वनिनं शतद्वसुं श्रुष्टीवानं वरिवोधामभि प्रयः ॥ १ ॥

पदार्थ : हे समस्त गुणोमां व्याप्त स्त्री-पुरुषो ! प्रयः-प्रीति करनारमां जीवसे-ज्ञवनने माटे वाम्-तमे बन्नेनी पुस्मायम्-बहुज बुद्धिथी भतावेल, जीरश्वम्-जेथी प्राणधारी ज्ञवोने प्राप्त थाय वा तेओने एकत्र करतां, यज्ञियम्-जे यज्ञाना देशमां ज्वा योग्य, सहस्रकेतुम्-जेमां हजारो पताकाओ लागेली होय, शतद्वसुम्-सेकंडो प्रकारनुं धन होय, वनिनम्-अने पुष्कण ज्ञ विद्यमान होय, श्रुष्टीवानम्-जे शीघ्र गतिथी चालनार, मनोजुवम्-मन समान वेगवान, वरिवोधाम्-जेथी मनुष्य सुख सेवनने धारण करीने रथम्-ते मनोहर विमान आहि याननी अभ्याहुवे-सर्व रीते प्रशंसा करुं छुं. (१)

भावार्थ : ..... प्रयत्नशील विद्वान शिल्पी लोको जे ईच्छे, तो तेअोना द्वारा (बुद्धिमतापूर्वक निर्भित, अनेक प्राणीओना वाहक, यशीय देशने प्राप्त करावनार, सहज्ञो पताकाओ युक्त, धनथी परिपूर्ण, ज्ञ ग्रन्थयुक्त अनेक शीघ्र गतिअोयुक्त, मन समान वेगवान अने संपूर्ण सुख दायक) बनावी शकाय छे. (१)

ऊर्ध्वा धीतिः प्रत्यस्य प्रयामन्यधायि शस्मन्त्समयन्त आ दिशः ।

स्वदामि घर्म प्रति यन्त्यूतय आ वामूर्जानी रथमश्विनारुहत् ॥ २ ॥

पदार्थ : हे अश्विना-सभा-सेनाधीशो ! वाम्-तमारी बन्ने शस्मन्-प्रशंसाने योग्य प्रयामनि-अति उत्तम यात्रामां जे ऊर्जानी-पराक्रमयुक्त नीति अने ऊर्ध्वाः, धीतिः-उन्नतियुक्त धारण वा उंच्य धारण जे मनुष्योऽस्य अधायि-धारण करी छे तेओ दिशः-दान आहि उत्तम कर्म करनारा मनुष्यो सम, आ, अयने-सारी रीते आवे छे.

जे रथम्-मनोहर विमान आहि यानमां शिल्पीकार ज्ञ आ, अस्त्वत्-आरोहण करे छे. तेना पर तमे पण आरोहण करो-यडो.

जे धर्मम्-उज्जवण संगुधीयुक्त भोजन करवा योग्य पदार्थोने ऊतयः-मनोहर रक्षादि व्यवहार अमारे माटे यन्ति-प्राप्त करे छे, तेओने प्रति-तमे प्राप्त थाओ. अने जे उज्जवण सुगंधियुक्त भोजन करवा योग्य पदार्थोनो हुं **स्वदामि-स्वाद याखुं अस्य-**ते स्वादने तमे प्रति-प्रतीतिथी प्राप्त थाओ. (२)

विद्योदयः : हे मनुष्यो ! तमे सुसंस्कृत, रोग निवारक अने बलकारक अनांतुं भोजन करो. यात्रामां संपूर्ण सामग्री लઈने परस्पर प्रेम अने रक्षा करीने देश-देशान्तरमां आओ (परंतु) क्यांक पण नीतिनो त्याग करो नाहि. (२)

सं यन्मिथः पंस्पृथानासो अग्मत शुभे मुखा अमिता जायवो रणे ।

युवोरहं प्रवृणे चैकिते रथो यदश्विना वहथः सूरिमा वरम् ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे अश्विना-स्त्री-पुरुषो ! यत्-जे विद्वान चैकिते-युद्ध करवाने जाणे छे वा जे युवोः-**ऋग्वेदभाष्य**

તમે બન્નેના રથ:-અતિ સુંદર રથ મિથ:-પરસ્પર યુદ્ધની વચ્ચે લડાઈ કરનાર છે વા જે વરમ्-અતિશ્રેષ્ઠ સૂર્યમ्-યુદ્ધ વિદ્યાના શાન્તા ધર્મિક વિદ્વાનને તમે વહથ:-પ્રાપ્ત થતા તેની સાથે વર્તમાન અહ-શત્રુઓને બાંધવા વા તેઓને હરાવવામાં યન-જે શુભે-શુભ ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રવર્ણ-જેમાં વીર જાય છે તે રણ-સંગ્રામમાં પસ્યધાનાસ:-ઇધાથી એક-બીજાને બોલવતાં મખાઃ-યજ્ઞ સમાન ઉપકારક અમિતાઃ-પાડેલ નહિ જાયવઃ-શત્રુઓને જીતનાર વીર પુરુષ સમગ્રત-સારી રીતે જાય, તેને માટે આ-ઉત્તમ યત્ન પણ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષ જ્યારે શત્રુઓને જીતવા માટે પોતાની સેનાઓને મોકલે, ત્યારે લક્ષ્મી-સંપન્તા, કૃતજ્ઞ, યુદ્ધ કુશળ અને યુદ્ધ કરાવી શકે તેવા વિદ્વાનો સેનાઓની સાથે અવશ્ય જાય. સમસ્ત સેના તેઓને અનુમતીથી જ યુદ્ધ કરે, જેથી નિશ્ચિત વિજય થાય.

જ્યારે યુદ્ધ સમાપ્ત થઈ જાય અને વીર લોકો પોત-પોતાના સ્થાનો પર સ્થિત થઈ જાય, ત્યારે તેઓને એકત્રિત કરીને અતિ હર્ષ અને વિજય-ભાવના ઉત્પન્ન કરનાર વ્યાખ્યાન (વિદ્વાનો) આપે. જેથી તેઓ સર્વ યુદ્ધ માટે ઉત્સાહિત થઈને શત્રુઓને અવશ્ય જીતે. (૩)

યુદું ભુન્યં ભુરમાણં વિભર્ગતં સ્વયુક્તિભર્નિવહન્તા પિતૃભ્ય આ ।

યાસિષ્ટં વર્ત્તિવૃષણ વિજેન્યં દિવોદાસાય મહિ ચેતિ વામવઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : વૃષણા-સુખવર્ષક અને સર્વ ગુણોમાં રમણ કરનારા સભા-સેનાધીશો ! યુવમ्-તમે બન્ને વામ્-પોતાની ભુરમાણમ्-પુષ્ટિકારક ભજ્યમ્-ભોજન કરવા યોગ્ય પદાર્થોને વિભિ:-પક્ષીઓએ ગતમ્-પ્રાપ્ત કરેલ સમાન સ્વયુક્તિભિ:-પોતાની રીતે પિતૃભ્યઃ-રાજ્યનું પાલન કરનારા વીરોને માટે નિવહન્તા-નિરંતર પહોંચાડતા મહિ-અત્યંત અવઃ-રક્ષક પદાર્થો અને વર્ત્તિ:-જે સેના સમૂહ ચેતિ-જાણી શકાય તેને પણ લઈને દિવોદાસાય-વિદ્યાના પ્રકાશક સેનાધ્યક્ષને માટે વિજેન્યમ્-જીતવા યોગ્ય શત્રુસેના સમૂહને આ, યાસિષ્ટમ્-થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : સેનાપતિઓ જે સેનાને હષ્ટ-પુષ્ટ અર્થાત સરસ ખાન-પાનથી પુષ્ટ બનેલ અને પોતાના ચાહનાર સેનાને સારી રીતે ખાન-પાન આપી, સુશિક્ષા આપી અને તેઓને એવા પદાર્થો આપે જેનાથી આગળ લાભ થવાનો હોય તેવી પ્રવૃત્તિઓ કરીને, તે સેનાથી શત્રુઓને જીતી શકે. (૪)

યુવોરશ્વિના વપુષે યુવાયું રથું વાણી યેમતુરસ્ય શાર્દ્યેમ ।

આ વાં પત્રિત્વં સુખ્યાય જગ્મુણી યોષાવૃણીત જેન્યા યુવાં પત્રી ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સભા-સેનાધીશો ! યુવો: તમે પોતાના શાર્દ્યેમ-બળથી યુક્ત યુવાયુજમ્-તમે જોડેલ રથમ્-મનોહર સેના આદિ યુક્ત યાનને અસ્ય-એ રાજકાર્યની વચ્ચે સ્થિર થયેલ વાણી-ઉપદેશ કરનારાની સમાન વયુષે-શ્રેષ્ઠ રૂપ થવા માટે યેમતુ: નિયમમાં રાખો છો. વામ્-તમારા બન્નેના

सख्याय-भित्रभाव अर्थात् अत्यंत प्रीतिने माटे **जेन्या**-नियम पालन करनारामां श्रेष्ठ **पती**-पालन करनार **युवम्**-तमारी साथे पतित्वम्-पतिभावने **जगमुषी**-प्राप्त थनारी **योषा**-यौवनथी परिपूर्ण भ्रह्मचारिणी युवती स्त्री तमारामांथी पोताना मनथी ईच्छित एक पतिने **आ अवृणीत**-सारी रीते वरे-विवाह करे. (५)

भावार्थ : जेम भ्रह्मचर्य पालनपूर्वक युवावस्थाने प्राप्त विद्युषी कुमारी पोताने प्रिय पतिने पामीने निरंतर तेनी सेवा करे छे अने जेम भ्रह्मचर्य पालन करेल युवक पोतानी ईच्छित स्त्री पामीने आनंदित थाय छे, तेवा **४** सभापति अने सेनापति सदा थाय. (५)

युवं रेभं परिषूतेरुरुष्यथो हिमेन घर्म परितप्तमत्रये ।

युवं शयोरंवुसं पिष्यथुर्गवि प्र दीर्घेण वन्दनस्तार्यायुषा ॥ ६ ॥

पदार्थ : सर्व विद्याओमां व्याप्त स्त्री-पुरुषो ! जेम **युवम्**-तमे बन्ने **अत्रये**-आध्यात्मिक, आधि भौतिक अने आधि दैविक ऐ त्राण प्रकारनां हुःभथी रहित जे उत्तम सुखने माटे **परिसूते**:-सर्वत्रथी भीजा विद्या जन्मामां प्रसिद्ध थयेल विद्वानथी विद्याने प्राप्त करेल **परितप्तम्**-सर्व प्रकार संकिळण = कलेशने प्राप्त **रेभम्**-समस्त विद्यानी प्रशंसा करनार विद्वान मनुष्यने **हिमेन**-शीतथी **घर्मम्**-उष्णता समान **उस्त्रयः**-रक्षा करो. अर्थात् शीत द्वारा गरभीथी जेम बची शकाय, तेम रक्षा करो. **युवम्**-तमे बन्ने **गवि**-पृथिवीमां **शयोः**-शयन करेलानी **अवसम्**-रक्षा आहिनी **पिष्यथुः**-वृद्धि करो, **वन्दनः**-प्रशंसा योऽय व्यवहार, **दीर्घेण**-प्रलंबित- दीर्घ - आयुषा-आयुने जेम तमे बन्नेअे **तारि**-पार करी, तेम अमे पाण **प्र-प्रयत्न** करीये. (६)

भावार्थ : हे विवाहित स्त्री पुरुषो ! जेम शीतथी उष्णतानो नाश करवामां आवे छे, तेम तमे विद्याथी अविद्यानो नाश करो. जेथी आध्यात्मिक, आधिभौतिक अने आहिदैविक हुःभ नष्ट पामे.

जेम धार्मिक राजपुरुष योर आहिनुं निवारण करीने सूतेलां प्रजाजनोनी रक्षा करे छे अने जेम सूर्य अने चंद्रमा समस्त संसारने पुष्ट करीने अवनदाता छे, तेम तमे आ संसारमां प्रवृत थायो. (६)

युवं वन्दनं निर्झैतं जरण्यया रथं न दस्ता करणा समिन्वथः ।

क्षेत्रादा विप्रं जनथो विपन्यया प्र वामत्र विधुते दुसना भुवत् ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे **करणा**-उत्तम कुर्म करनार वा **दस्ता**-हुःभ दूर करनार स्त्री-पुरुषो ! **युवम्**-तमे बन्ने **जरण्यया**-विद्या वृद्धि अर्थात् अत्यंत विद्या भाषेल विद्वानोने योऽय विद्याथी युक्त **निर्झैम्**-जेमां निरंतर सत्य विद्यमान, **वन्दनम्**-प्रशंसा करवा योऽय, **विप्रम्**-विद्या अने सुशिक्षाना योगथी श्रेष्ठ बुद्धिमान विद्वानने **रथम्**-विमान आहि यानथी **न**-समान **समिन्वथः**-सम्यक् प्राप्त थायो. **क्षेत्रात्**-गर्भाशय - उद्दर निवास स्थानथी अर्थात् गर्भाशयथी उत्पन्न संताननी समान पोताना निवासथी उत्तम कामने **अहवद्भाष्य**

आ, जनथः-सम्यक् प्रकट करो, जे अत्र-आ संसारमां वाम्-तमारा बन्नेना गृहा-श्रमनी मध्यना संबंध प्रभुवत्-प्रबण थाय, तेमां विपन्नया-प्रशंसित धर्मथी नीतिशी युक्त दंसना-कामोने विधते-विधान करवा प्रवृत्त थयेल मनुष्यने माटे उत्तम राज्यना अधिकारोने आपो. (७)

भावार्थ : मननशील स्त्री-पुरुष जन्मथी लઈने ज्यां सुधी ब्रह्मचर्यपूर्वक समस्त विद्याओ प्राप्त करे, त्यां सुधी संतानोने सुशिक्षा आपीने यथायोग्य व्यवहारोमां निरंतर नियुक्त करे. (७)

अगच्छत् कृपमाणं परावति पितुः स्वस्य त्यजसा निबाधितम्।

स्वर्वतीरित ऊतीर्युवोरहं चित्रा अभीके अभवन्नभिष्ठयः ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे विद्याना विचारोमां रमण करता श्री-पुरुषो ! आप स्वस्य-पोताना पितुः-पिता समान वर्तमान अध्यापकथी परावति-दूर देशमां स्थित अने त्यजसा-संसारना सुखना त्यागथी, निबाधितम्-कष्ट सहन करता, कृप-माणम्-कृपाकारक स्वभावयुक्त संन्यासीने नित्य अगच्छतम्-प्राप्त थाओ; इतः-ऐ पतिशी युवोः-तमारा बन्नेना अभीके-सभीपमां अह-निश्चयपूर्वक, चित्रा:-अद्भुत, अभिष्ठयः-ठिक्षित, स्वर्वतीः-प्रशंसित सुख जेमां विद्यमान छे, ऊतीः-ते रक्षा आहि कामना अभवत्-सिद्ध थाय. (८)

भावार्थ : ज्यारे मनुष्यो पूर्ण विद्यावान, आप, राग-द्वेष तथा पक्षपात रहित, सर्वनी पर कृपा करनार, सर्वथा सत्यमय, असत्यनो त्याग करनार, जितेन्द्रिय, योग सिद्धान्तने प्राप्त करेल पर तथा अवरना शाता ज्ञानयुक्त, संन्यास आश्रममां विद्यमान उपदेश आपवा माटे भ्रमणशील अने वेदोना शाता मनुष्यने प्राप्त करीने धर्म-अर्थ-काम-मोक्षनी विधि-सहित सिद्धिओ प्राप्त करे. ऐवा प्रकारना मनुष्योनो संग अने उपदेश-श्रवण विना कोईपछा यथार्थज्ञान प्राप्त करी शक्ता नथी. (८)

उत स्या वां मधुमन्मक्षिकारपुन्मदे सोमस्यौशिजो हुवन्यति ।

युवं दधीचो मन् आ विवासुथोऽथा शिरः प्रति वामश्वं वदत् ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे भंगलयुक्त राजा अने प्रजाजनो ! युवम्-तमे बन्ने जे औशिजः-मनोहर उत्तम पुरुषना पुत्र संन्यासी मदे-हर्षने निमित्त प्रवर्तमान स्या-ते मक्षिका-शष्टु करनारी माझी जेम अरपत्-गूँजे छे, तेम वाम्-तमे बन्नेने मधुमत्-जेमां प्रशंसित गुण छे, ते व्यवहारनी समान हुवन्यति-पोताना आपवा-लेवा ईर्यहे छे, ते सोमस्य-धर्मनी प्रेरणा करनार अने दधीचः-विद्या धर्मनी धारणा करनारना तीरथी मनः-विज्ञाननुं आ, विवासथः-सारी रीते सेवन करो. अथ-तदनन्तर उत-तर्क-वितर्की ते वाम्-तमारा बन्नेना प्रत्ये प्रीतिपूर्वक ऐ शानने तथा अश्वम्-विद्यामां व्याप्त थयेल विद्वानोमां उत्तम शिरः-शिरनी समान प्रशंसित व्याख्यान प्रति, वदत्-कहो. (९)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जेम मधमाझीओ पार्थिव (पुण्य आहि)थी रस यूसीने मधपूडामां संयय करीने आनंदित रहे छे, तेम ज योगविद्यारूपी औश्यर्थी संपन्न, सत्योपदेशी सुख उपजावनार,

બ્રહ્મ- નિષ વિદ્વાન સંન્યાસીથી સત્ય શિક્ષા શ્રવણ કરીને, માનીને અને ધ્યાનમાં લાવીને તમે સદા સુખી થાઓ. (૮)

**યુવં પેદવૈ પુરુષાર્મશિવના સ્પૃથાં શવેતં તરુતારું દુવસ્યથઃ ।
શયૈંરભિદ્યું પૃતનાસુ દુષ્ટરં ચ્રકૃત્યમિન્દ્રમિવ ચર્ષણીસહમ્ ॥ ૧૦ ॥**

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સમસ્ત વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત સમા - સેનાધીશો ! યુવમ्-તમે બન્ને પેદવૈ-પહોંચાડવા વા જવા માટે સ્પૃથામ्-શત્રુઓને ઈર્ષાર્થી બોલાવનારની પૃતનાસુ-સેનાઓમાં ચર્કૃત્યમ्-નિરંતર કરવા યોગ્ય શ્રેતમ्-અત્યંત ગમન કરવા વૃદ્ધિ પાંખેલ પુરુષાર્મ-જેનાથી બહુજ લેવા યોગ્ય કામો થાય છે, દુષ્ટરમ्-જે શત્રુઓનું દુઃખ સાથે ઉલ્લંઘન કરી શકાય છે, ચર્ષણીસહમ્-જેથી મનુષ્યો શત્રુઓને સહન કરે છે, જે શયૈઃ-તોડવા - ફોડવા યોગ્ય યંત્રોથી બાંખેલ વા અભિદ્યુમ્-જે સર્વત્ર વિદ્યુત્તની અજિ ચમકતી એ ઇન્દ્રમિવ-સૂર્યના પ્રકાશની સમાન વર્તમાન તસ્તારમ્-સંદેશાના તારનો અર્થાત્ ગમે ત્યાં પહોંચાડનાર તાર યંત્રનું દુવસ્યથઃ-સેવન કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ મનુષ્યો દ્વારા વિદ્યુત (તાર) વિદ્યાથી ઈચ્છિત કાર્યો સિદ્ધ કરી શકાય છે, તેમ પરિવારના સંગથી સમસ્ત વિદ્યાઓને ગ્રાપ કરીને ધર્મ આદિ કાર્યો સિદ્ધ કરી શકાય છે. એ બન્ને દ્વારા જ સાંસારિક અને પામાર્થિક કાર્યોની સિદ્ધિ કરી શકાય છે, તેથી પ્રયત્નપૂર્વક વિદ્યુત (તાર) વિદ્યા અવશ્ય સિદ્ધ કરવી જોઈએ. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રાજ્ઞા-પ્રાજ્ઞા, સંન્યાસી-મહાત્માઓની વિદ્યાના વિચારનું આચરણ કહેવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૧૯)

સૂક્ત-૧૨૦

કા રાધુદ્વોત્ત્રાશિવના વાં કો વાં જોષ તુભયોઃ । કુથા વિધુત્પ્રચેતાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-ગૃહાશ્રમ ધર્મમાં વ્યાપ્ત સ્ત્રી-પુરુષો ! વામ્-તમે ઉભયો:-બન્નેની કા-કોણ હોત્રા-સેના શત્રુઓના બળને ધીનવીને તથા ઉત્તમ જીત આપવાની રાધત-સિદ્ધિ કરે ? વામ્-તમારા બન્નેના જોષે-પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર વ્યવહારમાં કથા-કેવી રીતે કા:-કોણ અપ્રચેતાઃ-વિદ્યા, વિજ્ઞાન રહિત અર્થાત્ મૂઢ શત્રુ પરાજયનું વિધાતિ વિધાન કરે ? (૧)

ભાવાર્થ : સમાપતિ અને સેનાપતિ વીરો અને વિદ્વાનોના વ્યવહારોના શાંતા લોકોની સાથે વ્યવહાર કરે, તો પછી તે બન્નેનો પરાજય કરનાર અને તેઓના વિજયને રોકવામાં કોઈ સમર્થ બની શકે નહિ.

ક્યારેય પણ કોઈનું પ્રયોજન મૂખ્યોની સહાયતાથી સિદ્ધ થતું નથી, તેથી સદા વિદ્વાનોની મિત્રતાનું સેવન કરો. (૧)

विद्वांसाविद्वरः पृच्छेदविद्वानित्थापरो अचेताः । नू चिन्न मर्ते अक्रौ ॥ २ ॥

पदार्थः जेम अचेताः-अशान अविद्वान्-मूर्ख विद्वांसौ-भे विद्यावान पंडितोने दुः-शत्रुओने मारवा वा मनमां अत्यंत कलेश करनारी वातोने पृच्छेत्-पूछे, इत्था-ऐम अपरः-अने विद्वान महात्मा पोतानी रीते इत्-जे नु-शीघ्र पूछे, अकौ-न करनारा मर्ते-मनुष्यना निभित चित्-पण नु-शीघ्र पूछे जेथी ए आणस छोटीने पुरुषार्थमां प्रवृत्त थाय. (२)

भावार्थः जेम विद्वानजन विद्वानोनी समंतिथी वर्ताव करे, तेम अन्य पण वर्ताव करे. सदा विद्वानोने पूछीने तथा सत्य-असत्यनो निष्ठय करीने सत्यनुं आयरण करे अने असत्यनो त्याग करे. आ विषयमां कोઈअे कदापि आणस करवी नाहि, कारण के, 'पृष्ठया विना कोईपण आणी शकता नथी' कोઈअे पण मूर्खाना उपदेश पर विश्वास करवो नाहि. (२)

ता विद्वांसा हवामहे वां ता नो विद्वांसा मन्म वोचेतमृद्य ।

प्रार्चद्यमानो युवाकुः ॥ ३ ॥

पदार्थः जे विद्वांसा-संपूर्ण विद्या भशेल श्रेष्ठ आप अध्यापक तथा उपदेशक विद्वान अद्य-आ समयमां नः-अमारा भाटे मन्म-मानवा योग्य उत्तम वेदोमां कहेल ज्ञाननो वोचेतम्-उपदेश करे. ता-ते समस्त विद्याथी उत्पन्न प्रश्नोनो उत्तर आपवा अने विद्वांसा-सर्व विद्याना विज्ञापको वाम्-तमे बन्ने विद्वानोनो अमे हवामहे-स्वीकार करीअे छीअे, जे दयमानः-सर्वनी उपर दया करता युवाकुः-मनुष्योने समस्त विद्याओनी साथे संयोग करावनार मनुष्य ता-ते तमे बन्ने विद्वानोनो प्र, आर्चत्-सत्कार करे, तेनो तमे पण सत्कार करो. (३)

भावार्थः आ संसारमां जे जेने सत्य विद्याओ प्रदान करे, तेनी ते मन-वयन-शरीरथी सेवा करे. जे कपटथी विद्याने युप राखे तेनो निरंतर तिरस्कार करे.

आ रीते सर्व मणीने विद्वानोनुं सन्मान अने मूर्खानुं अपमान निरंतर करे, जेथी सत्कार करेल विद्वान, विद्यानो प्रयार करवामां प्रयत्न करे अने सत्कार न करेल मूर्ख पण विद्यामां प्रयत्न करे. (३)

वि पृच्छामि पाक्याऽ न देवान्वषट्कृतस्यादभूतस्य दस्त्रा ।

पातं च सहस्रो युवं च रम्यसो नः ॥ ४ ॥

पदार्थः हे दस्त्रा-दुःभ दूर करनार अध्यापक अने उपदेशक विद्वानो ! हुं युवम्-तमने बन्नेने सहासः-अतिशय विद्या भणथी पूर्ण, रम्यसः-अत्यंत उत्तम पुरुषार्थयुक्त, पाक्या-विद्या अने योगना अभ्यासथी परिपक्व बुद्धियुक्त ते देवान्-विद्वानोनी न-समान वषट्कृतस्य-डियाथी सिद्ध करेल शिल्प विद्याथी उत्पन्न थनार अदभूतस्य-आश्वर्यदृप कामना विज्ञानने भाटे प्रश्नोने वि, पृच्छामि-पूछुं छुं च-अने तमे बन्ने तेना उत्तर आपो जेथी हुं तमारी सेवा करुं छुं च-अने तमे नः-अमारी पातम्-

રક્ષા કરો. (૪)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનજન નિત્ય બાળકથી લઈને વૃદ્ધ સુધી સર્વને સિદ્ધાન્ત વિદ્યાઓનો ઉપદેશ કરે, જેથી તેઓની રક્ષા અને ઉન્નતિ થઈ શકે અને તે (શ્રોતાજન) તેઓની સેવા કરીને સુશીલતાપૂર્વક પૂછીને સમાધાન પ્રાપ્ત કરે. આ રીતે પરસ્પરના ઉપકારથી સર્વ સુખી થાય. (૪)

પ્ર યા ઘોષે ભૃગવાણે ન શોભે યયા વાચા યજતિ પજ્જિયો વામ्।

પ્રૈષ્યુર્ન વિદ્વાન्॥ ૫॥

પદાર્થ : હે સમસ્ત વિદ્યાઓમાં રમણ કરનારા અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! પજ્જિયો : -પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય બોધોને પ્રાપ્ત ઇષ્યુઃ -સર્વ જનોના ઇચ્છિત સુખને પ્રાપ્ત થનાર મનુષ્ય વિદ્વાન् -વિદ્યાવાન સજ્જનની ન-સમાન યયા-જે વાચા-વાણીથી વામ् -તમારો પ્ર, યજતિ-સુંદર સત્કાર કરે છે, તે વાણીથી હું શોભે-શોભા પામું પ્ર-જે વિદુધી સ્ત્રી ભૃગવાણે-શ્રોષ ગુણોથી પરિપક્વ બુદ્ધિમાન વિદ્વાનોની સમાન આચરણ કરનાર ઘોષે-ઉત્તમ વાણીને નિમિત્ત સત્કાર કરતી ન-જેવી દેખાય છે, તે વાણીથી હું ઉક્ત સ્ત્રીનો પ્ર-સત્કાર કરું. (૫)

ભાવાર્થ : હે અધ્યાપક અને ઉપદેશક મહાનુભાવો ! આપ બન્ને આપની સમાન સર્વના કલ્યાણ માટે સદા પ્રવૃત્ત રહો. એજ રીતે વિદુધી સ્ત્રી પણ (૨૫.)

સર્વ મનુષ્યો વિદ્યા, ધર્મ, સુશીલતા આદિથી યુક્ત થઈને નિરંતર સુશોભિત બને.

કોઈ પણ વિદ્વાન મૂર્ખ સ્ત્રીની સાથે વિવાહ ન કરે અને કોઈપણ વિદુધી (સ્ત્રી) મૂર્ખની સાથે વિવાહ ન કરે. પરંતુ મૂર્ખ મૂર્ખાની સાથે અને વિદ્વાન વિદુધીની સાથે સંબંધ કરે. (૫)

શ્રુતં ગાયુત્રં તક્વાનસ્યાહં ચિદ્ધિ રિરેભાશ્વિના વામ्।

આક્ષી શુભસ્પત્રી દન્॥ ૬॥

પદાર્થ : હે અક્ષૌ-રૂપ પ્રકાશક નેત્રોની સમાન વર્તમાન શુભસ્પત્રી-ધર્મનું પાલન અને અશ્વિના-વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરાવનારા વા ઉપદેશ કરનારા વિદ્વાનો વામ્ -તમારા પાસેથી તક્વાનસ્ય-વિદ્યા પ્રાપ્ત વિદ્વાનના ચિત્ત-પણ ગાયત્રમ्-તે શાનને જે ગાનારની રક્ષા કરે છે વા શ્રુતમ્-સાંભળેલ ઉત્તમ વ્યવહારને આ, દન-ગ્રહણ કરતા અહમ્-હું હિ-જ રિર્ભ-ઉપદેશ કરું. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને આપનો દ્વારા જે-જે ભણ્યાવામાં અને શ્રવણ કરવામાં આવે છે, તેને બીજાઓને નિત્ય ભણ્યાવવા જોઈએ અને ઉપદેશ કરવો જોઈએ. જેમ બીજાઓથી સ્વયં વિદ્યા ગ્રહણ કરે, તેમ તે બીજાઓને આપવી જોઈએ. નિશ્ચય જ વિદ્યા-દાનથી સમાન (શ્રોષ) બીજું કોઈ મહાન દાન નથી. (૬)

યુવં હ્યાસ્તં મુહો રન् યુવં વા યન્નિરત્તંસતમ्।

તા નો વસૂ સુગોપા સ્વાતં પાતં નો વૃકાદઘાયો:॥ ૭॥

પદાર્થ : હે બમ્સુ-નિવાસ કરાવનારા અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! સ્ન-અન્યોને સુખ દેતા જે બુવમ્-પરપ

તમે યત्-જેના પર આસ્તમ्-બેસો વા-અથવા યુવમ्-તમે બન્ને નઃ-અમારી સુગોપા-સમ્યક્ રક્ષા કરનારા સ્યાતમ्-થાઓ, તે મહઃ-મહાન અધારો:-જે પોતાને અન્યાય કરવાથી પાપ ઈચ્છતા વૃકાત-તે ચોર, ડાકુથી નઃ-અમારું પાતમ्-પાલન કરો અને તા-તેઓ હિ-જ આપ બન્ને નિરતંસતમ्-વિદ્યા આદિ ઉત્તમ અલંકારોથી પરિપૂર્ણ શોભાયમાન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સભાપતિ અને સેનાપતિ ચોર આદિના ભયથી પ્રભાયોની રક્ષા કરે, તેમ એ બન્નેનું સર્વેંબે પાલન કરવું જોઈએ. ધર્મ-કર્મમાં સંલગ્ન સર્વ અધ્યાપક, ઉપદેશક અને શિક્ષક અધર્મનો નાશ કરે. (૭)

**મા કસ્મૈ ધાતમુભ્યમિત્રિણૈ નો માકુત્રા નો ગૃહેભ્યો ધેનવો ગુ:।
સ્તનાભુજો અશિશ્વી: ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે રક્ષક સભા-સેનાધીશો ! તમે કસ્મૈ-કોઈ અમિત્રિણૈ-જેનો કોઈ મિત્ર નહિ અર્થાત્ સર્વનો શત્રુ એવા મનુષ્યને માટે નઃ-અમને મા-ન અભિધાતમ્-કહો, આપની રક્ષા દ્વારા નઃ-અમારી સ્તનાભુજો:-દૂધ ભરેલ સ્તનોથી પોતાના વાછરડાઓ સહિત મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓનું પાલન કરતી ધેનવા:-ગાયો અશિશ્વી:-વાછરડાથી રહિત અર્થાત્ - વંધ્યા મા-ન રહે અને તે અમારા ગૃહેભ્યઃ-ઘરોથી અકુત્ર-વિદેશમાં ન ગુ:-પહોંચો - જાય. (૮)

ભાવાર્થ : પ્રભાજન રાજપુરુષોને આ રીતે કહે ‘અમને શત્રુ પીડિત ન કરી શકે તથા અમારી ગાય આદિ પશુઓનું અપહરણ ન કરી શકે, એવો આપ લોકો પ્રયત્ન કરો. (૮)

**દુહીયન્મિત્રધિતયે યુવાકુ રુયે ચ નો મિમીતં વાજવત્યૈ।
દૃષે ચ નો મિમીતં ધેનુમત્વૈ ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : હે સર્વ વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત સભા-સેનાધીશો ! તમે બન્ને જે ગાયો દુહીયન-દૂધ આદિથી પૂર્ણ કરે છે તેઓને ન-અમારા મિત્રધિતયે-જેથી મિત્રોની ધારણા થાય તથા યુવાકુ-સુખથી મિલન અને દુઃખથી અલગ થાય તે રાયે-ધનને ચ-અને જીવનને માટે મિમીતમ્-માનો, વાજવત્યૈ-જેમાં પ્રશંસિત જ્ઞાન વા ધેનુમત્વૈ-ગાયના સંબંધ વિદ્યમાન છે તેને ચ-તથા દૃષે-ઈચ્છા માટે નઃ-અમને મિમીતમ્-પ્રેરિત કરો અર્થાત્ પહોંચાડો. (૯)

ભાવાર્થ : જે ગાય આદિ પશુઓ મિત્રપાલન, જ્ઞાન અને ધરને નિમિત્તભૂત હોય, તેઓની મનુષ્યો નિત્ય રક્ષા કરે, સર્વને પુરખાર્થ માટે પ્રવૃત્ત કરે, જેથી સુખનો સંયોગ અને દુઃખનો વિયોગ થાય. (૯)

અશ્વિનોરસનં રથમનુશવં વાજનીવતો: । તેનાહં ભૂરિ ચાકન ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : અહમ-હું વાજનીવતો:-જેની પ્રશંસિત વિજ્ઞાનયુક્ત સભા અને સેના વિદ્યમાન છે તે

अश्विनोः—सभा-सेनाधीशोना अनश्वम्-जेमां घोडा वगेरे जोडाता नथी। स्थम्-ते रमण करवा योऽय विमानादि याननुं असनम्-सेवन करुं अने तेन-तेना द्वारा भूरि-भृषु ज चाकन-प्रकाशित भनुं। (१०)

भावार्थः भूमि, जल अने आकाशमां गमन करवा माटे जे यान बनाववामां आवे छे, तेमां पशु औडवामां आवता नथी, परंतु ते (यान) जल-अजिन अने कलायंत्र आदि द्वारा चाले छे। (१०)

अ॒यं संमह मा तनूह्याते जनाँ अनु। सोमपेयं सुखो रथः ॥ ११ ॥

पदार्थः हे समह-सत्कार साथे वर्तमान विद्वान् ! आप जे अयम्-ए सुखः-सुख अर्थात् जेमां सुंदर अवकाश तथा स्थः—रमण विहार करवा माटे जेमां स्थित थाय ते विमान आदि यान छे जेथी अध्यापक अने उपदेशकोने अनूह्याते-अनुकूण एक देशथी बीजा देशमां पहेंचाडवामां आवे छे तेथी मा-मने जनान्-वा मनुष्यो अथवा सोमपेयम्-ऐश्वर्ययुक्त मनुष्योने पीवा योऽय उत्तम रसने तनु-विस्तुत करो अर्थात्-उन्नति करावो। (११)

भावार्थः जे श्रेष्ठ यानने बनावनार शिल्पी होय, तेनो सर्वेषे सत्कार करवो जोईअ। (११)

अथ स्वप्नस्य निर्विदेऽभुज्जतश्च रेवतः। उभा ता बस्त्रि नश्यतः ॥ १२ ॥

पदार्थः हुं स्वप्नस्य-निद्रा अभुज्जतः—आप पशा नथी भोगता ते च-अने रेवतः—धनवान् पुरुषनी निकटथी निर्विदे-उदासीन भावने प्राप्त थावुं। अथ-तदनन्तर जे उभा-ए पुरुषार्थीन छे ता-ते बन्ने बस्त्रि-सुखना स्तंभन-रोकावाथी नश्यतः—नाश पामे छे। (१२)

भावार्थः जे ऐश्वर्यवान होवा छतां दाता नथी, जे दरिद्र होवा छतां मोटी-मोटी अभिलाखो युक्त छे, ए बन्ने आणसु बनीने निरंतर हुःअभागी बने छे। तेथी सर्वेषे पुरुषार्थमां प्रयत्न करवो जोईअ। (१२)

संगतिः आ सूक्तमां प्रश्नोत्तर, भणवा-भणाववा अने राजधर्मना विषयनुं वर्णन होवाथी आना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति जाणवी जोईअ। (१२०)

सूक्त-१२१

कदित्था नैः पात्रं देवयुतां श्रवद् गिरो अङ्गिरसां तुरण्यन्।

प्र यदानुद्विशु आ हुर्यस्योरु क्रंसते अध्वरे यजत्रः ॥ १ ॥

पदार्थः हे पुरुष ! तु अध्वरे-न विनाश करवा योऽय प्रज्ञपालनरूप व्यवहारमां यजत्रः—संग करनार तुरण्यन्-शीघ्र करता जेम ज्ञान ईच्छनार नून्-प्राप्तव्य शिक्षाने योऽय बालक वा मनुष्यनुं पात्रम्-पालन करे तथा देवयताम्-ईच्छता अङ्गिरसाम्-अने विद्याना सिद्धान्तरसने प्राप्त विद्वानोनी यत्-जे गिरः—वेद विद्यानी शिक्षारूप वाणीओने श्रवत्-सांभगे तेने इत्था-ए रीते कत्-क्यारे सांभणशे अने जेम धर्मात्मा राजा हुर्यस्य-न्यायालयनी मध्यमां वर्तमान थर्ने विनयथी विश-प्रज्ञजनोने अ॒ग्वेदभाष्य

प्रानद-प्राप्त थाय उरु-अने बહु ज आ, क्रंसते-आकमण करे अर्थात् तेना व्यवहारोमां दोडावे, ऐम क्यारे थशे ? (१)

भावार्थ : हे स्त्री-पुरुषो ! जेम आपतजन सर्व मनुष्योने सत्य समझावता अने असत्यथी तेअोने निवृत करता सुशिक्षा प्रदान करे छे, तेम तमे लोको पोताना संतान आहिने निरंतर सुशिक्षा आपो. जेथी तमारा कुणमां अयोग्य संतान कटीपण थाय नहि. (१)

स्तम्भीद्व द्यां स धुरुणं प्रुषायदृभुर्वाजायु द्रविणं नरो गोः।

अनु स्वजां महिषश्चक्षत् व्रां मेनामश्वस्य परि मातरं गोः॥ २॥

पदार्थ : जेम महिषः-महान सूर्य गोः-भूमिने धारण करनार छे, तेम **ऋशुः**-समस्त विद्याओथी युक्त आपत बुद्धि मेधावी नरः-धर्म अने विद्यानी प्राप्ति करावनार सज्जन **वाजाय-**विज्ञान वा अन्नने माटे **अश्वस्य-**प्राप्त थवा योग्य राज्यनी **स्वजाम्-**आपथी उत्पन्न करेली **व्राम्-**स्वीकार करवा योग्य **मातरम्-**माता समान पालन करनारी **मेनाम्-**विद्या अने सुशिक्षाथी प्राप्त वाणीने परि, **चक्षत्-**सर्वत्रथी कहे वा जेम सूर्य धाम्-प्रकाशने **स्तम्भीत्-**धारण करे तेम स, ह-ते ज गोः-पृथिवी पर **द्रविणम्-**धन वधारीने खेतरने **धस्णाम्-**जणनी समान **अनु-**प्रुषायत्-सिंचन करे. (२)

भावार्थ : जे मनुष्य आपत विद्वानोना संग द्वारा विद्या, विनय अने न्यायने धारण करे, ते सुख- पूर्वक वधी शके छे अने महान तथा पूर्ण बनी शके छे. (२)

नक्षुद्ववमुरुणीः पूर्वं राट् तुरो विशामङ्गिरसामनु द्यून्।

तक्षुद्वञ्चं नियुतं तुस्तम्भुद् द्यां चतुष्पदे नर्याय द्विपादै॥ ३॥

पदार्थ : जे **तुरः-**तुरंत आलस्य त्यागी विद्वान मनुष्य **चतुष्पदे-**गाय आहिपशुओ **द्विपादे-**मनुष्य आहिप्राणीओ वा **नर्याय-**मनुष्योमां अति श्रेष्ठ महात्मजनने माटे **अनुद्यून्-**प्रतिष्ठिन **पूर्वम्-**पूर्व विद्वानोये अनुष्ठान करेल **हवम्-**देवा-लेवा योग्य अने **अस्त्रीः-**राजनीतिओने **नक्षत्-**प्राप्त थाय, **नियुतम्-**नित्य कार्ययुक्त करेल **वज्रम्-**शत्रु-अख्योने **तक्षत्-**तिक्षण करीने शत्रुओने मारे तथा तेओना **द्याम्-**विद्या अने न्यायना प्रकाशानुं **तस्तम्भत्-**संभन करे, ते **अङ्गिरसाम्-**अंगोना रस अथवा प्राणानी समान प्रिय **विशाम्-**प्रजाजनोनी मध्यमां **राट्-**प्रकाशमान राजा थाय छे. (३)

भावार्थ : जे लोको विनय आहिद्वारा मनुष्य आहितथा गाय आहिपशुओनी अतीत = भूतकाळाना आपत राजाओनी समान पालन करे छे तथा अन्यायथी कोईने मारता नथी, ते ज सुख पामे छ, अन्य नहि. (३)

अस्य मदे स्वर्यं दा ऋतायापीवृतमुस्त्रियाणामनीकम्।

यद्व प्रसर्गे त्रिकुम्निवर्त्तदप् द्रुहो मानुषस्य दुरो वः ॥ ४ ॥

पदार्थ : यत्-जे त्रिकुप्-मनुष्यो अेवा छे के जेनी पूर्व आहि दिशा वा अध्यापको अने उपदेशकोथी युक्त छे अस्य-ए प्रत्यक्ष मानुषस्य-मनुष्यना उस्त्रियाणाम्-गायोनी प्रसर्गे-उत्तमताथी उत्पन्न कराववारुप मदे-आनंदने निभित ऋत्ताय-सत्य व्यवहार वा जणने माटे अपीवृतम्-सुख अने बणथी युक्त स्वर्यम्-विद्या अने सुशिक्षा वयनोमां श्रेष्ठ अनीकम्-सेनाने दाः-आपे तथा ए द्रुहः-गाय आहि पशुओना द्रोही अर्थात् मारनारा पशुहिंसक मनुष्योने निवर्त्तत्-रोके हिंसा न थवा दे दुरः-ते दुष्टोना द्वारा अपः-वः बंध करी दे, ह-ते ज चकवर्ती राजा थवाने योग्य छे. (४)

भावार्थ : ए ज राजपुरुष उत्तम लोय छे, जे प्रआसित मनुष्यो अने गाय आहि प्राणीओनां सुखने माटे हिंसक मनुष्योनुं निवारण करीने धर्ममां स्थित थाय छे अने परोपकारी लोय छे. जे अधर्मना मागांने बंध करीने धर्मना मागांने खोले छे, ते ज राजकर्माने योग्य बने छे. (४)

तुभ्यं पयो यत्पितरावनीतां राधः सुरेतस्तुरणे भुरण्यौ ।

शुचि यत्ते रेकण आयजन्त सबुद्धायाः पय उस्त्रियायाः ॥ ५ ॥

पदार्थ : ...हे सज्जन ! यत्-जे तुरणे-दूध आहि पदार्थोने पीवा शीघ्रता करता तुभ्यम्-तारा माटे भुरण्यौ-धारणा अने पुष्टि करनारा पितरौ-माता-पिता सुरेतः-जेनाथी उत्तम वीर्य उत्पन्न थाय छे, ते पयः-दूध अने राधः-श्रेष्ठ सिद्धिकारक धननी अनीताम्-प्राप्ति करावे; तथा जेम यत्-दूध आहि पीवानी शीघ्रता करतां जे ते-तारा माटे दयापु गाय आहि पशुओने राखनार मनुष्य सबुद्धायाः-जेथी एक समान सुख धारणा करनार थाय छे ते दूधने पूरा करनारी उस्त्रियायाः-उत्तम पुष्टि आपती गायनुं शुचि-शुद्ध-पवित्र पयः-पीवा योग्य दूधने रेकणः-प्रशंसित धननी समान आ, अयजन्त-सारी रीते आपे, तेम ते मनुष्योनी तुं निरंतर सेवा कर अने तेओना उपकारने कदापि न भूल. (५)

भावार्थ : मनुष्ये जेम माता-पिता अने विद्वानोनी सेवा दृपी धर्मथी सुख प्राप्त करे, तेम ज गाय आहिनी रक्षा दृपी धर्मथी सुख प्राप्त करे. तेओनुं अप्रिय आयरणा कटी न करे. कारणा के ते सर्वना उपकारकर्ता छे, अटला माटे. (५)

अथ प्र जज्ञे तुरणिर्ममत्तु प्र रोच्यस्या उषसो न सूरः ।

इन्दुर्येभिराष्ट् स्वेदुहव्यैः स्त्रुवेण सिञ्चञ्जरणाभि थाम् ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे श्रेष्ठ कर्मानुं अनुष्ठान करनार मनुष्य ! आप उषसः-प्रभात समयथी सूरः-सूर्यनी न-समान येथिः-जेनाथी स्वेदुहव्यै-पोताना देवा-लेवा योग्य दूध आहि पदार्थोथी ऐश्वर्य अर्थात् उत्तम पदार्थ सिद्ध थाय छे, तेनाथी अने स्त्रुवेण-सुवा आहिना योगथी थाम-यश भूमिने अभिसिञ्चन्-सर्वत्रथी सिंचता सज्जनोनी समान अस्याः-ए गायना दूध आहि पदार्थोथी प्र, रोचि-संसारमां सम्यक् अठग्वेदभाष्य

પ્રકાશમાન થાય અને ઇન્દુઃ-એશ્વર્યપુક્ત જરણા-પ્રશંસિત કામોને આષ્ટ-પ્રાપ્ત થાય, તરણિઃ-હુઃખને પાર કરેલ સુખનો વિસ્તાર કરનાર અર્થાત્ વધારનાર આપ મમત્તુ-આનંદ ભોગવો અધ-તદન્તર પ્ર, જર્જે-પ્રસિદ્ધ થાઓ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યે ગાય આદિની રક્ષા કરીને તથા તેની વૃદ્ધિ કરીને વૈદકશાસ્ત્ર અનુસાર તેના દૂધ આદિનું સેવન કરીને બળવાન તથા અત્યંત એશ્વર્યપુક્ત નિરંતર બને.

જેમ કોઈ સાધનથી યુક્તિપૂર્વક ખેતર તૈયાર કરી જણથી તેને સિંચીને તથા અન આદિથી યુક્ત થઈને બળ અને એશ્વર્યથી સૂર્ય સમાન પ્રકાશિત થાય છે, તેમ જ એ પ્રશંસનીય કાર્યોને કરતા સર્વ પ્રકાશિત થાય. (૬)

**સ્વિધ્મા યદ વુનધિતિરપુસ્યાત્સૂરો અધ્વરે પરિ રોધના ગો:।
યદ્વ પ્રભાસિ કૃત્વ્યાં અનુ દ્યુનર્વિશે પુશ્વિષે તુરાયે॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે સજ્જન મનુષ્ય ! તે યત्-જે એવી ઉત્તમ કિયા કરી સ્વિધ્મા-જેથી સુંદર સુખનો પ્રકાશ થતાં તે વનધિતિઃ-વનોનું ધારણ અર્થાત્ રક્ષા કરી અને જે ગો:—ગાયની રોધના-રક્ષા કરવાને માટે કામ કરેલ છે તેથી તું અધ્વરે-જેમાં હિસા આદિ હુઃખ નથી, તે રક્ષાને કારણે કૃત્વ્યાન-શ્રેષ્ઠ કામોનું અનુ, દ્યુન-પ્રતિદિન સૂર્ય:—પ્રેરક સૂર્યલોકની સમાન અનર્વિશે-બળદ ગાડી આદિમાં જે બેસનાર તેને માટે અને પશ્વિષે-પશુઓની વૃદ્ધિની ઈચ્છાને માટે તથા તુરાય-શીધ જવા માટે યત्-જે હ-નિશ્ચયપૂર્વક પ્રભાસિ-પ્રકાશિત થાય છે, તે આપ પર્વપસ્યાત્-પોતાના સર્વોત્તમ કામોની ઈચ્છા કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જે લોકો પશુઓનાં પાલન અને વર્ધનને માટે વનોની રક્ષા કરીને, તેમાં તેઓને ચરાવીને તથા દૂધ આદિનું સેવન કરીને ખેતી આદિ કાર્યોને યથાવત્ કરે, તે રાજ્યરૂપી એશ્વર્યથી સૂર્યની સમાન પ્રકાશમાન થાય છે; અન્ય ગાય આદિના હિંસક લોકો નહિ. (૭)

**અષ્ટા મુહો દ્વિ આદો હરી ડુહ દ્યુમ્નાસાહુમભિ યોધ્માન ઉત્સમ્।
હરિં ધત્તો મુન્દિનં દુક્ષનવૃધે ગોરભસુમદ્રિભિર્વત્તાપ્યમ્॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે રાજ્ઞ ! તે-તમારા યત्-જે યોધાનઃ-યુદ્ધ કરનારા વૃધે-સુખ વર્ધનને માટે જેમ આદઃ-રસ આદિ પદાર્થોનું ભક્ષણ કરનાર અને અષ્ટા-સર્વત્ર વ્યાપ્ત થનાર સૂર્યલોક મહઃ-મહાન દિવઃ-દીપિથી પોતાના હરી-પ્રકાશ અને આકર્ષણને અદ્રિભિઃ-મેધ વા પર્વતોની સાથે પ્રચરિત કરે છે, તેમ ઇન્હ-આ સંસારમાં ઉત્સમ્-કૂવાને બનાવી દ્યુમનસાહુમ-જેથી ધન મળે તે હરિમ-ધોડા અને મન્દિનમ્-મનોહર વાતાપ્યમ્-શુદ્ધ વાયુથી પામવા યોગ્ય ગોરભસમ્-ગાયોના મહત્ત્વને અભિ, દુક્ષન-સર્વ રીતે પૂર્ણ કરે, તે આપ સત્કાર કરવા યોગ્ય છો. (૮)

भावार्थः हे मनुष्यो ! तमे जेम सूर्य पोताना प्रकाशथी समस्त संसारने आनंदित करीने, आकर्षणथी भूगोળने धारण करे छे, तेम नही, झोत अने कूवा आहि बनावीने तथा वनोमां घास आहि वधारीने गाय अने घोडा आहिनी रक्षा तथा वृक्षे करीने दूध आहिना सेवनथी निरंतर आनंदित थाओ. (८)

त्वमायुसं प्रति वर्तयो गोर्दिवो अश्मानुमुपनीतमृभ्वा।

कुत्साय यत्र पुरुहूत वन्वज्ञाणमन्तैः परियासि वर्धैः ॥ ९ ॥

पदार्थः हे वन्वन्-सारी रीते सेवन करनार अने पुरुहूत-अनेक मनुष्योने ईर्षाथी बोलावेल मनुष्य ! त्वम्-तुं जेम सूर्य दिवः-हिव्य सुख आपनार प्रकाशथी अंधकारने दूर करीने, अश्मानम्-व्याप्त थनार, उपनीतम्-पोतानी सभीप आवेल भेघने छिन्न-भिन्न करीने संसारमां पडोंचाडे छे, तेम ऋष्वा-भेघावी अर्थात् धीरबुद्धि युक्त पुरुषनी साथे आयसम्-लोभंडना भनावेल शत्रु-अत्र लर्हने कुत्साय-वज्ञने लर्हने शुष्णाम्-शत्रुओना पराकर्मने शुष्क करनार बणने धारण करीने यत्र-ज्यां गायोने मारनारा छे, त्यां तेओने अनन्तैः-जेनी असीम संभ्या छे ते वर्धैः-गायने मारनारने मारवाना उपायोथी परियासि-सर्वथी प्राप्त थाय छे, तेओने गोः-आहि पशुओनी सभीपथी प्रति, वर्तयः-पण पाइा वाणो. (९)

भावार्थः हे मनुष्यो ! तमे जेम सूर्य भेघने वरसावीने तथा अंधकारने दूर करीने सर्वने आहूलाहित करे छे, तेम गाय आहिनी रक्षा करीने, तथा तेओना हिंसकोने रोकीने निरंतर सुभी थाओ. आ कर्म बुद्धिमानोनी सहायता विना संभव नथी, तेथी बुद्धिमानोना सहयोगथी ज तेने करो. (१०)

पुरा यत्सूरस्तमसो अपीतेस्तमद्रिवः फलिंगं हेतिमस्य।

शुष्णास्य चित्परिहितं यदोजो द्रिवस्परि सुग्रथितं तदादः ॥ १० ॥

पदार्थः हे अद्रिवः-जेना राज्यमां प्रशंसित पर्वत विद्यमान छे, तेवा विष्यात हे राजन् ! आप जेम सूरः-सूर्य फलिगम्-भेघने छिन्न-भिन्न करीने तमसः-अंधकारनो अपीतेः-विनाश करनार दिवः-प्रकाशथी प्रकाशमान थाय छे, तेम पोतानी सेनाथी तम्-ऐ शत्रुबणनो आ, अदः-विदारो अर्थात् विनाश करो, यत्-जेने पुरा-पूर्व निवृत करता रह्या छो तेने सुग्रथितम्-ठीक बांधीने रोको, यत्-जे अस्य-ऐना परिहितम्-सर्वत्रथी सुख आपनार ओजः-बण छे तत्-तेने निवृत करीने शुष्णास्य-शोषक शत्रुने परि-सर्वत्रथी चित्-पण हेतिम्-तेना हाथथी वज्ञने पाडी नाखो, जेथी ते गायोने मारनार न बनी शके. (१०)

भावार्थः हे राजपुरुषो ! जेम सूर्य मेघने भारीने तथा तेने भूमि पर पाडीने - वरसावीने सर्व प्राणीयोने तृप्त करे छे, तेम तमे गायना हिंसको-मारनारने पाडीने गाय आहिने निरंतर सुखी करो. (१०)

अनु त्वा मुही पाजसी अचक्रे द्यावाक्षामा मदतामिन्द्र कर्मन्।

त्वं वृत्रमाशयानं सिरासु मुहो वज्रैण सिष्वपो वराहुम्॥ ११ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત સભાધ્યક્ષ આદિ સજજનપુરુષ ! ત્વમ्-આપ સૂર્ય જેમ વૃત્રમ्-મેધને છિન્ન-ભિન્ન કરે છે, તેમ સિરાસુ-બંધુરૂપ નાડીઓમાં મહઃ-મહાન વજ્રેણ-શખ અને અસ્તોના સમૂહથી વરાહુમ्-ધર્મયુક્ત ઉત્તમ વ્યવહાર વા ધાર્મિક જનોને મારનારા દુષ્ટ શત્રુને મારીને આશયાનમ्-સંપૂર્ણ ગાઢ નિદ્રાથી સમાન સિદ્ધયઃ-સુવડાવો જેથી મહી-મહાન પાજસી-રક્ષક અને પોતાનો પ્રકાશ કરવામાં અચક્રે-ન રોકાયેલ દ્વાવાક્ષામા-સૂર્ય અને પૃથિવી ત્વા-આપને પ્રાપ્ત થઈને તેમાંથી પ્રત્યેક કર્મન્-રાજ્યના કાર્યમાં તમને અનુકૂળતાથી આનંદ પ્રદાન કરે. (૧૧)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોએ વિનય અને પરાક્રમથી દુષ્ટ શત્રુઓને બાંધીને, મારીને તથા દૂર કરીને ભિત્રોને ધાર્મિક બનાવીને તથા સર્વ પ્રજાજનોને ઉત્તમ કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરીને, આનંદિત થવું જોઈએ. (૧૧)

ત્વમિન્દ્ર નર્યો યાં અવો નૃન્તિષ્ઠા વાતસ્ય સુયુજો વહિષ્ઠાન् ।

યં તૈ કાવ્ય ઉશના મુન્દિનું દાદ વૃત્રહણં પાર્ય તતક્ષ વજ્રમ् ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પ્રજાપાલક કાવ્યઃ-ધીર શ્રેષ્ઠ મેધાવીના પુત્ર, ઉશના-ધર્મની કામનાર, નર્યઃ-મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ-સાધુજન ! ત્વમ्-આપ યાન्-જે વહિષ્ઠાન્-અત્યંત વિદ્યા ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવનાર વાતસ્ય-પ્રાણની મધ્ય યોગાભ્યાસથી સુયુજઃ-શ્રેષ્ઠયુક્તયોગી નૃન્-ધાર્મિક જનોની અવઃ-રક્ષા કરો છો તેની સાથે ધર્મની મધ્યમાં ત્તિષ્ઠ-સ્થિર થાઓ, જે તૈ-આપના માટે યમ-જે વૃત્રહણમ्-શત્રુનાશક વીર મન્દિનમ्-પ્રશંસાને યોગ્ય પાર્યમ्-જેથી પૂર્ણ કામ બને તે મનુષ્યને દાત્-આપે વા-જે શત્રુઓ પર વજ્રમ्-અતિ તેજ શાખો અને અસ્તોને તતક્ષ-ફેંકે તૈ-તેની સાથે પણ ધર્મથી વર્તો. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ રાજપુરુષ પરમેશ્વરના ઉપાસકો, અધ્યાપકો, ઉપદેશકો તથા અન્ય શ્રેષ્ઠ વ્યવહાર કરનાર પ્રજાજનો અને સૌનિકોની રક્ષા કરે, તેમ જ તેની (રાજપુરુષોની) તેઓ પણ નિરંતર રક્ષા કરે. (૧૨)

ત્વં સૂરો હુરિતો રામયો નૃન્ભરચ્યુક્રમેતશો નાયમિન્દ્ર ।

પ્રાત્યં પારં નવતિં નાવ્યાનામપિ કર્ત્તર્મવર્ત્તયોડ્યજ્યૂન् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્યદાતા સભાધ્યક્ષ ! ત્વમ्-આપ અયમ्-એ સૂરઃ-સૂર્યલોક જેમ હરિતઃ-કિરણોને વા જેમ એતશઃ-શ્રેષ્ઠ ઘોડાને ચક્રમ्-જેથી રથ ચાલે છે તે પૈડાને યથાયોગ્ય કામમાં યુક્ત થાય છે. ન-તેમ અય્યુન્-વિષયોમાં સંગ ન કરનારા અને નૃન્-પ્રજાજનોને ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવનારા મનુષ્યોની ભરત્-પુષ્ટિ અને પાલન કરો તથા નાવ્યાનામ્-નૌકાઓથી પાર કરવા યોગ્ય જે નવતિમ्-જળમાં ચાલનાર નેવું રથ છે તેને પારમ्-સમુદ્રથી પાર પ્રાસ્ય-ઉત્તમતાથી પહોંચાડો તથા તે ઉક્ત પુરુષાથી પુરુષોને અધિ-પણ કર્ત્તમ્-કૂવા ખોદવા તથા કર્મ કરવા અવર્ત્તયઃ-પ્રવૃત્ત કરાવો અને આપ અહીં અમને

સદા સ્મય:-આનંદમાં રમણ કરાવો. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય સર્વને પોત-પોતાના કર્મમાં પ્રેરિત કરે છે, તેમ આપણ વિદ્વાનજન અવિદ્વાનોને શાસ્ત્રમાં અને શરીર સંબંધી કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરીને સર્વ સુખોને સિદ્ધ કરે. (૧૩)

ત્વं નો અસ્યા ઇન્દ્ર દુર્હણાયા: પાહિ વંજ્રિવો દુર્સિતાદુભીકે।

પ્ર નો વાજાત્રથ્યોરું અશ્વબુધ્યાનિષે યંધિ શ્રવસે સૂનૃતાયૈ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : વંજ્રિવઃ -જેની પ્રશંસિત વિશેષ જ્ઞાનયુક્ત વિદ્યમાન છે, તે ઇન્દ્ર-અધર્મવિનાશક હે સેનાધ્યક્ષ ! રથને લઈ જનાર યુક્ત બનીને ત્વમ-તું અભીકે-સંગ્રામમાં અસ્યા:-એ પ્રત્યક્ષ દુર્હણાયા:-દુઃખથી મારવા યોગ્ય શત્રુઓની સેના અને દુર્સિતાત્-દુષ્ટ આચરણથી નઃ:-અમારી પાહિ-રક્ષા કર તથા ઇષે-ઇષણ અવસે-સાંભળવું વા અન્ન અને સૂનૃતાયૈ-ઉત્તમ સત્ય અને પ્રિયવાણીને માટે નઃ:-અમારા અશ્વબુધ્યાન-અન્તરિક્ષમાં થયેલ અજિન આદિ પદાર્થોને યલાવવા વા વધારવા જે જીણો છે તને તથા વાજાન-વિશેષ જ્ઞાન વા વેગયુક્ત સંબંધીઓને પ્ર, યંધિ-સારી રીતે આપ. (૧૪)

ભાવાર્થ : સેનાપતિએ પોતાની સેના શત્રુઓ દ્વારા મારી જાય તથા દુષ્ટ આચરણ કરવાથી પુથ્ય રાખવી જોઈએ, વીરોને બળ, ઇષણાનુસાર બળવર્ધક પીવાના પદાર્થો તથા પુષ્ટળ અન્ન આપીને, તેને પ્રસન્ન કરીને, શત્રુઓને જીતીને પ્રજાઓનું નિરંતર પાલન કરવું જોઈએ. (૧૪)

મા સા તે અસ્મત્સુમતિર્વિ દરસુદ્વાજપ્રમહુઃ સમિષો વરન્ત।

આ નો ભજ મઘવુન્ગોષ્ઠ્યો મંહિષાસ્તે સધુમાદઃ સ્યામ ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે વાજપ્રમહ:-વિજ્ઞાન વા વિદ્વાનોએ સારી રીતે સત્કાર કરેલ મઘવન-અને પ્રશંસિત ધનથી યુક્ત જગદીશ્વર ! તે-આપની કૃપાથી જે સુમતિ:-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ છે, સા-જે અસ્મત-અમારી નિકટથી મા, વિ, દસત-વિનાશને પ્રાપ્ત ન થાય, સર્વ મનુષ્યો ઇષ:-ઇષણ અને અન્ન આદિ પદાર્થોને સં, વરન્ત-સમ્યક્ સ્વીકાર કરે, અર્થઃ-સ્વામી ઇશ્વર આપ નઃ:-અમને ગોષુ-પૃથિવી, વાણી, ધેનુ = ગાય અને ધર્મના પ્રકાશોમાં આ, ભજ-ચાહો, જેથી મંહિષા:-અત્યંત સુખ અને વિદ્યા આદિ પદાર્થોથી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલ અમે તે-આપના સધુમાદઃ-અત્યંત આનંદ સાથે સ્યામ-અર્થાત્ આપના વિચારમાં મળ્યાએ. (૧૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ ઉત્તમ બુદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિને માટે પરમશરને સ્વામી માનવા જોઈએ અને તેઓથી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. જેથી ઇશ્વરના જેવા ગુણ-કર્મ-સ્વભાવ છે, તેવા પોતાનામાં (પ્રાપ્ત) કરીને પરમાત્માની સાથે આનંદમાં નિરંતર રહે. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં લી-પુરુષ અને રાજ-પ્રજા આદિના ધર્મનું વર્ણન હોવાથી પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨૧)

સૂક્ત-૧૨૨

ऋગ્વેદભાષ્ય

૪૩૩

**प्र वः पान्तं रघुमन्यवोऽन्थौ यज्ञं रुद्राय मीढुषे भरध्वम्।
दिवो अस्तोष्यसुरस्य वीरैरिषुध्येव मुरुतो रोदस्योः ॥ १ ॥**

पदार्थ : हे **रघुमन्यवः**-अल्प क्रोधवाणा मनुष्यो ! जेम रोदस्योः-भूमि अने सूर्यमंडणमां **मस्तः**-वायु विघ्नमान छे, जेम **इषुध्येव**-धनुष्यमां बाणा यडाववामां आवे छे, तेम **वीरैः**-वीर मनुष्योनी साथे वर्तमान तमे **मीढुषे**-सज्जनो प्रत्ये सुख रुपी वृष्टि करनार अने **स्वाय-हुष्टोने** रडावनार सभाध्यक्षादिने माटे **वः**-तमारी **पान्तम्-रक्षा** करता **यज्ञम्-संग** करवा योग्य उतम व्यवहार अने **अन्थः**-अन्नने तथा **दिवः**-विद्या प्रकाशो जे **असुरस्य**-अविद्वानोना संबंधमां वर्तमान उपदेश आदि तेओने जेम **प्र**, भरध्वम्-धारणा अने पुष्ट करो, तेम हुं तेथी तमारा व्यवहारनी **अस्तोषि-स्तुति** करुं छुं.

(१)

भावार्थ : मनुष्यो द्वारा ज्यारे योग्य पुरुषोनी साथे मणीने पुरुषार्थ करवामां आवे छे, त्यारे कठिन कार्य पश्च सहज भावथी सिद्ध करी शकाय छे. (१)

**पत्नीव पूर्वहृतिं वावृथध्या उषासानकता पुरुधा विदाने।
स्तुरीनार्त्कं व्युतं वसाना सूर्यस्य श्रिया सुदृशी हिरण्यैः ॥ २ ॥**

पदार्थ : हे सरल स्वभावयुक्त श्रेष्ठ खी ! तुं **पत्नीव**-जेम यज्ञादि कर्ममां साथे रहेनारी विद्वाननी **ववृथध्यै-वृद्धि** करवा अर्थात् गृहस्थाश्रम आदि व्यवहारोने वधारवा माटे **पूर्वहृतिम्**-जेने प्रथम बोलाववा अर्थात् सर्व कार्योमां जेनी प्रथम सेवा करवानी होय ते पोताना पतिनो स्वीकार करीने **पुस्त्या**-जे बहुज व्यवहार अने पदार्थोथी धारणा करनारा **विदाने**-ज्ञावामां आवता ते **उषासानकता-रात्रि-दिवसनी** समान वर्ते, तेम वर्तन कर; तथा **सूर्यस्य-सूर्य मंडणनी** **हिरण्यैः**-सुवर्ण समान यमकती ज्योतिषो अने **श्रिया-उतम शोभाथी** **सुदृशी**-जे तारु सुंदर दर्शन ते **अल्कम्-कूवानी** समान **व्युतम्**-अनेक प्रकारनी बनेल विस्तारयुक्त वस्त्रे नेपाली **वसाना-महेकती स्तरीः**-जेम कलायंत्रादिना संयोगथी ढांकेल नाव होय, न-तेवी निरंतर बन. (२)

भावार्थ : पतिव्रता पत्नी सुशील पतिने घार करे छे अने पत्नीव्रत पति सुशील पत्नीने (घार करे छे) ते बन्ने जेम दिवस अने रात संबंध छे, तेम वर्तन करीने वस्त्रो अने आभूषणोथी सुशोभित थईने धर्म-व्यवहारमां यथोचित् रूपथी प्रयत्न करे. (२)

**मुमत्तु नुः परिज्ञा वस्तुर्हा मुमत्तु वातो अपां वृष्णवान्।
शिशीतमिन्द्रापर्वता युवं नुस्तन्नो विश्वे वरिवस्यन्तु देवाः ॥ ३ ॥**

पदार्थ : जेम **वस्तुर्हा**-निवास करवानी योग्यता प्राप्त करीने तथा **परिज्ञा-प्राप्त** पदार्थोने सर्वत्रथी

ખાતો અને બાળતો અજિનિ નઃ-અમને મમતુ-આનંદિત કરે, વા અપામ्-જળની વૃષણવાન्-વર્ષા કરાવનાર વાતઃ-વાયુ અમને મમતુ-આનંદયુક્ત કરે.

હે ઇન્દ્રાપર્વતા-સૂર્ય અને મેઘની સમાન વર્તમાન અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! ચુવમ्-તમે બન્ને નઃ-અમને શિશીતમ्-અતિ તીક્ષ્ણ બૃદ્ધિથી યુક્ત કરો; વા વિશ્વે-સર્વ દેવાઃ-વિદ્વાનો નઃ-અમારે માટે વરિવસ્યન્તુ-સેવન અર્થાત્ આશ્રય કરે, તેમ તત्-તે સર્વને અમે નિરંતર સત્કારયુક્ત કરીએ. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો જેમ અમને પ્રસન્ન કરે, તેમ અમે પણ તેઓને પ્રસન્ન કરીએ. (૩)

ઉત ત્યા મૈ યુશસા શવેતનાયૈ વ્યન્તા પાન્તૌશિજો હુવધ્યૈ : |

પ્ર વો નપાતમુપાં કૃણુધ્વં પ્ર માતરા રાસ્પિનસ્યાયો : || ૪ ||

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! મે-મારા યશસા-ઉતમ યશથી, શવેતનાયૈ-પ્રકાશને માટે, ચ્યન્તા-અનેક પ્રકારના બળથી યુક્ત, પાન્તા-રક્ષા કરનારા, ત્યા-તેઓ પૂર્વોક્ત અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો હુવધ્યૈ-અમને ગ્રહણ કરવા માતરા-માન કરનારા રાસ્પિનસ્ય-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય આયો:-જીવન અર્થાત્ આયુને વૃદ્ધિ માટે પ્ર-પ્રવૃત્ત થાય છે; તથા જેમ તમે અપામ्-જળને નપાતમ્-વિનાશ રહિત માર્ગને વા જળ ન પાડવાને પ્ર, કૃણુધ્વમ्-સિદ્ધ કરો, તેમ ઉત-નિશ્ચયથી ઔશિજઃ-કામના કરનારના સંતાનમાં વઃ-તમારી આયુની નિરંતર વૃદ્ધિ કરું. (૪)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ ઉતમ શિક્ષાથી તમે અમારી આયુની વૃદ્ધિ કરો છો, તેમ અમે પણ તમારા જીવનની વૃદ્ધિ કરીએ. (૪)

આ વો રુવુણુમૌશિજો હુવધ્યૈ ઘોરેવુ શંસુમર્જુનસ્ય નંશો : |

પ્ર વઃ પૂણો દાવનુ આઁ અચ્છા વોચેય કુસુતાતિમુગને : || ૫ ||

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! ઔશિજઃ-વિદ્વાની કામના કરનારનો પુત્ર હું વઃ-તમારા સ્વણ્યમ્-સુંદર કહેલ ઉતમ ઉપદેશને આ, હુવધ્યૈ-ગ્રહણ કરવા માટે અર્જુનસ્ય-રૂપના શંસમ्-પ્રશંસિત વ્યવહારને વા ઘોરેવ-વિદ્વાનોની વાણીની સમાન દુઃખનો નંશો-નાશ અને વઃ-તમારી પૂણો-પુષ્ટિ કરનાર તથા દાવને-બીજાઓને આપવા માટે અનેઃ-અજિના સાનિધ્યથી જે કુસુતાતિમ્-ધન તેને જ પ્ર, આ, અચ્છા, વોચેય-ઉતમતાથી સારી રીતે કહું. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ વૈદ્યો સર્વને આરોગ્ય પ્રદાન કરીને રોગોની શીધ નિવૃત્તિ કરે છે, તેમ સર્વ વિદ્વાનજન સર્વને સુખી કરીને સુપ્રતિષ્ઠિત બનાવે. (૫)

શ્રુતં મૈ મિત્રાવરુણા હવેમોત શ્રુતં સદને વિશ્વતઃ સીમ્।

શ્રોતું નઃ શ્રોતુરાતિઃ સુશ્રોતુઃ સુક્ષેત્રા સિન્ધુરુદ્ધિઃ || ૬ ||

પદાર્થ : હે મિત્રાવસ્ગા-મિત્ર અને શ્રેષ્ઠ જન સુશ્રોતુઃ-મે-સારું સાંભળનાર મને ઇપા-એ હવા-આપવા યોગ્ય વચ્ચાનોને શ્રુતમ्-સાંભળો ઉત-જ અને સદને-સભા વા વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી સીમ-મર્યાદામાં શ્રુતમ्-સાંભળો અર્થાત् ત્યાંની ચર્ચાને સમજો તથા અભિદઃ-જળથી જેમ સિન્ધુઃ-નદી સુક્ષેત્રા-ઉત્તમ ખેતરોને પ્રાપ્ત થાય, તેમ શ્રોતુરાતિઃ-જેનું સાંભળેલું બીજાને આપવું છે, તે નઃ-અમારા વચ્ચાનોને શ્રોતુ-સાંભળે છે. (૬)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોએ સર્વના પ્રક્ષણો સાંભળીને, તેનું યશોચિત સમાધાન કરવું જોઈએ. (૬)

સ્તુષે સા વાં વરુણ મિત્ર રુતિર્ગવાં શુતા પૃક્ષ્યામેષુ પુત્રે ।

શ્રુતરથે પ્રિયરથે દધાનાઃ સુદ્યઃ પુષ્ટિં નિરુન્ધુનાસો અગ્મન् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જેમ વિદ્વાનજન ! પજે-પદાર્થોને પહોંચાડનાર શ્રુતરથે-સાંભળેલ રમણ કરવા યોગ્ય રથ વા પ્રિયરથે-અતિ મનોહર રથમાં સદ્યઃ-શીધ પુષ્ટિમ्-પુષ્ટિને દધાનાઃ-ધારણ કરીને તથા દુઃખને નિરુન્ધાનાસઃ-રોકીને અગ્મન्-જ્યા, તેમ હે વર્ષણ-ગુણોથી શ્રેષ્ઠતાને પ્રાપ્ત અને મિત્ર-મિત્ર તમે પૃક્ષ્યામેષુ-પૂછવામાં આવતા યમ, નિયમોમાં ગવાં, શતા-સેંકડો વચ્ચાનોને પ્રાપ્ત થાઓ અને જે તમારી રાતિઃ-દાન આપનારી સ્ત્રી છે, સા-તે વામ્-તમારી બન્નેની સ્તુષે-સ્તુતિ કરે છે, તેમ હું પણ સ્તુતિ કરું. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ આ જગતમાં વિદ્વાન લોકો પુરુષાર્થથી અનેક અદ્ભુત યાનોને બનાવે છે, તેમ અન્ય મનુષ્યોએ પણ બનાવવા જોઈએ. (૭)

અસ્ય સ્તુષે મહિમઘસ્ય રાધુઃ સચા સનેમ નહુષઃ સુવીરાઃ ।

જનો યઃ પુત્રેભ્યો વાજિનીવાનશવાવતો રથિનો મહીં સૂરિઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! આપ અસ્ય-આ અશ્વાવતઃ-પુષ્ટળ ઘોડાઓથી યુક્ત રથિનઃ-પ્રશંસિત રથ અને મહિમઘસ્ય-પ્રશંસિત ઉત્તમ ધનવાનના રાધઃ-ધનની તુષે-સ્તુતિ અર્થાત् પ્રશંસા કરો છો તે આપના એ કાર્યને સુવીરાઃ-સુંદર શૂરવીર મનુષ્યો યુક્ત અમે સચા-સંબંધથી સનેમ-સમ્યક્ સેવન કરીએ.

યઃ-જે નહુષઃ-શુભ-અશુભ કાભોમાં બંધાયેલ જનઃ-મનુષ્ય પજેભ્યઃ-અનેક સ્થાનમાં પહોંચાડનાર યાનોથી વાજિનીવાન-પ્રશંસિત વેદોકત કિયાયુક્ત હોય છે, તે સૂરિઃ-વિદ્વાન મહીમ-મારા માટે એ વેદોકત શિલ્પવિદ્યા આપે. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ પુરુષાર્થી મનુષ્ય સમૃદ્ધિવાન્ બને છે, તેમ સર્વોએ બનવું જોઈએ. (૮)

જનો યો મિત્રાવરુણાવભિધ્રુગ્પો ન વાં સુનોત્યક્ષણયાધ્રુક્ ।

સ્વયં સ યક્ષમ હૃદયે નિ ધત્ત આપ યર્દીં હોત્રાભિર્દુતાવાં ॥ ૯ ॥

पदार्थ : हे सत्य उपदेशको अने यज्ञ करनाराओ ! यः-जे जनः-विद्वान् वाम्-तमे बन्नेने अपः-प्राण अर्थात् भणने मित्रावस्था-जेम प्राण अने उदान तेम अभिध्रुक्-प्रथम द्रोह करता वा अक्षणयाधुक्-कुटिल रीतिथी द्रोह करता न-नहि सुनोति-उत्पन्न करता सः-ते स्वयम्-आप हृदये-पोताना हृदयमां यक्षम्-राजरोग (यक्षमा) ने नि, धन्ते-निरंतर धारण करता वा यत्-जे ऋषावा-सत्य भावथी सेवन करनार होत्राभिः-ग्रहण करवा योग्य कियाओथी इम्-सर्वत्रथी आपना व्यवहारने प्राप्त थाय छे, ते आप-पोताना हृदयमां सुखने निरंतर धारण करे छे. (८)

भावार्थ : जे मनुष्य परोपकारी विद्वानोथी द्रोह करे छे, ते सदा हुःभी अने जे तेआथी प्रेम करे छे, ते सुखी थाय छे. (८)

स व्राधतो नहुषो दंसुजूतः शर्धस्तरो नुरां गूर्त्तश्रवाः।

विसृष्टरातिर्याति बाढसृत्वा विश्वासु पृत्सु सदुमिच्छूरः ॥ १० ॥

पदार्थ : जे दंसुजूतः-विनाश करनारा वीरोने प्रेरित करेल, शर्धस्तरः-अत्यंत भणवान, गूर्त्तश्रवाः-जेना पुरुषार्थनी साथे सांभणवा अने अन्न आहि पदार्थ, विसृष्टरातिः-जेने अनेक प्रकारना दान आहि सर्वोत्तम काम सिद्ध करेल, बाढसृत्वा-जे प्रशंसित भणथी चालनार शूरः-अने शत्रुओने मारनार नहुषः-मनुष्य नराम्-नायक वीरोनी विश्वासु-समस्त पृत्सु-सेनाओमां सदम्-शत्रुनाशक वीर सेनाजनने इत्-जे ग्रहण करीने व्राधतः-विरोध करनाराओने युद्धने माटे याति-प्राप्त थाय छे, सः-ते विजय प्राप्त करे छे. (१०)

भावार्थ : मनुष्योंचे शत्रुओनी अधिक युद्धनी सामग्री तेयार करीने उताम सहयोगथी ते शत्रुओने अतवा झोईचो. (१०)

अथ गमन्ता नहुषो हवं सूरेः श्रोता राजानो अमृतस्य मन्द्राः।

नभोजुवो यन्निरुवस्य राथः प्रशस्तये महिना रथवते ॥ ११ ॥

पदार्थ : हे मन्द्राः-आनंदकारक राजानः-प्रकाशमान सज्जनो ! तमे अमृतस्य-आत्मदृपथी मरण धर्म रहित सूरेः-समस्त विद्याविद नहुषः-विद्वानना हवम्-उपदेशने श्रोत-सांभणो. नभोजुवः-विमानादिथी आकाशमां गमन करता तमे यत्-जे निरुवस्य-रक्षाहीननुं राथः-धन छे तेने गमन-प्राप्त थाओ. अथ-तदनन्तर महिना-महान प्रशस्तये-प्रशंसित रथवते-पुष्कण रथवाणाओने धन प्रदान करो. (११)

भावार्थ : जे लोको परमेश्वर, परम विद्वान अने पोताना आत्माना विरोधी नथी होता अने तेआोना उपदेशाने ग्रहण करे छे, तेआो विद्या प्राप्त करेल ‘महाशय’ (महान भाववाणा) बनी जाय छे. (११)

एतं शर्द्धं धाम् यस्य सूरेरित्यवोचन् दशतयस्य नंशे ।

द्युमानि येषु वसुताती रारन्विश्वे सन्वन्तु प्रभृथेषु वाजम् ॥ १२ ॥

पदार्थ : वसुतातिः-धन आहि ऐश्वर्ययुक्त हुं जेम विद्वान् यस्य-जे दशतयस्य-दश प्रकारनी विद्याओथी युक्त सूरः-विद्वाननां सानिध्यथी जे शदर्धम्-बणयुक्त धाम-स्थानने अवोचन्-कहे; वा जे विश्वे-सर्व विद्वानो वाजम्-शान वा अन्नने गरन्-आपे, येषु-जेओ प्रवृथेषु-श्रेष्ठ धारण करेल पदार्थोमां दयुमानि-यश वा धननुं सन्वन्तु-सेवन करे, इति-ऐ रीते ते शान अने एतम्-ऐ पूर्वोक्त सर्व पदार्थोनुं सेवन करीने दुःखोनो नंशे-नाश करुं. (१२)

भावार्थ : जे विद्वानजनो समस्त विद्याओने प्राप्त करीने संपूर्ण विद्याओना शाता (बनीने) अन्योने तेनो उपदेश करे छे, ते 'यशस्वी' बने छे. (१२)

मन्दामहे दशतयस्य धासेद्विर्यत्पञ्च बिभ्रतो यन्त्यन्ना ।

किमिष्टाश्व इष्टराश्मिरेत ईशानासुस्तरुष ऋञ्जते नृन् ॥ १३ ॥

पदार्थ : यत्-जे पञ्च-अध्यापक, उपदेशक अने भाषनार अने उपदेश श्रवण करनार तथा सामान्यजन दशतयस्य-दश प्रकारना धासे:-विद्या, सुखने धारण करनारा विद्वाननी विद्वाने तथा अन्ना-सुसंस्कारथी सिद्ध करेल अन्नोने द्विः-बे वार यन्ति-प्राप्त थाय छे; वा जे एते-ऐ ईशानासः-समर्थ तस्मः-अविद्या, अज्ञानमां दूधाडनारने ऋञ्जते-प्रसिद्ध करे छे, ते बिभ्रतः-विद्या सुखथी सर्वनी पुष्टि नृन्-अने विद्याओनी प्राप्ति करावनारा मनुष्योनी अने मन्दामहे-स्तुति करीऐ छीऐ, तेओनी शिक्षा प्राप्त करीने मनुष्य इष्टाश्वः-जेने घोडाओ प्राप्त थया वा इष्टराश्मिः-जेओऐ कला यंत्रादिना किरणो संयुक्त कर्या ऐथी किम्-शुं न थई शके ? (१३)

भावार्थ : जे सुशिक्षा द्वारा सर्वने विद्वान बनावीने, साधनो द्वारा ईश्वरे सिद्ध करनारा समर्थ विद्वानोनुं सेवन करता नथी, तेओ अभीष्ट सुख पृष्ठ प्राप्त करी शकता नथी. (१३)

हिरण्यकर्ण मणिग्रीवमर्णस्तन्नो विश्वे वरिवस्यन्तु देवाः ।

अर्यो गिरः सुद्य आ जग्मुषीरोस्त्राश्चाकन्तु भयैष्वस्मे ॥ १४ ॥

पदार्थ : जे विश्वे-देवाः-समस्त विद्वान नः-अमारा माटे जग्मुषीः-प्राप्त थवा योऽय गिरः-वाणीओनी सद्यः-शीघ्र आ, चाकन्तु-सम्यक् कामना करे; वा उभयेषु-पोताना तथा बीजाओना कारणे तथा अस्मे-अमारामां जे अर्णः-सारुं बनेलुं जण छे तेनी कामना करे, जे अर्थः-वेश्य प्राप्त थवा योऽय सर्व देश, भाषाओ अने उत्त्वाः-गायोनी कामना करे, ते हिरण्यकर्णम्-कानोमां कुंडल अने मणिग्रीवम्-डोकमां मङ्गी पहेरेल वैश्यने तत्-तथा ते उक्त व्यवहार अने अमारी आ, वरिवस्यन्तु-सारी रीते

સેવા કરે, તે સર્વની અમે પ્રતિષ્ઠા કરાવીએ. (૧૪)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાન ને વિદૃષ્ટિઓ પુત્રો અને પુત્રીઓને શીધ વિદ્વાન અને વિદૃષ્ટિ બનાવે છે તથા જે વૈશ્ય = વેપારીઓ સર્વ દેશોની ભાપાઓને જાહીને દેશ-દેશાન્તર અને દીપ-દીપાન્તરથી ધન લાવીને લક્ષ્મીવાન બને છે, તેઓનો સર્વોચ્ચ સર્વ રીતે સત્કાર કરવો જોઈએ. (૧૪)

ચત્વારો મા મશશર્શારસ્ય શિશ્વસ્ત્રયો રાજુ આયવસસ્ય જિષ્ણો:

રથો વાં મિત્રાવરુણ દીર્ઘાંપ્સાઃ સ્યૂમગભસ્તિઃ સૂરો નાદ્યૌત् ॥ ૧૫ ॥

પદાર્થ : હે મિત્રાવરુણ-મિત્ર અને શ્રેષ્ઠધન ! જે વામ-તમારા ર્થઃ-રથ છે, તે મા-મને પ્રાપ્ત થાય જે મશશર્શારસ્ય-દુષ્ટ શબ્દોનો વિનાશ કરીને આયવસસ્ય-પૂર્ણ સામગ્રીયુક્ત જિષ્ણો:-શત્રુઓને જીતનારા રાજુઃ-ન્યાય અને વિનયથી પ્રકાશમાન રાજાના સ્યૂમગભસ્તિઃ-બહુ જ કિરણોથી યુક્ત સૂરઃ-સૂર્યના ન-સમાન રથ અદ્યૌત્-પ્રકાશ કરીને તથા જેઓની દીર્ઘાંપ્સાઃ-જે શ્રેષ્ઠ ગુણોમાં બહુજ વ્યાપ્તિ છે, તેઓ ચત્વારઃ-ખ્રાદ્યણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર વર્ણો અને બ્રહ્મયર્થ, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસ એ ચાર આશ્રમો તથા ત્રયઃ-સેના આદિકામોમાં અધિપતિ, પ્રજાજન અને નોકર એ ત્રણ શિશ્વઃ-શાસનીય-શીખવવા યોગ્ય હોય, તે રાજ્ય કરવા યોગ્ય છે. (૧૫)

ભાવાર્થ : જે રાજાના રાષ્ટ્રમાં વિદ્યા અને સુશિક્ષાથી યુક્ત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવ અનુસાર નિશ્ચિત કરેલ અને ધર્મ પર ચાલનારા ચાર વર્ણો અને ચાર આશ્રમો તથા સેના, પ્રજા અને ન્યાયાધીશ એ ત્રણ (હોય) છે, તે સૂર્ય સમાન યશથી સુશોભિત બને છે. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રાજા, પ્રજા અને સામાન્ય મનુષ્યોના ધર્મનાં વર્ણનથી આ સૂક્તમાં કહેલ અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાહીવી જોઈએ. (૧૨૨)

સૂક્ત-૧૨૩

પૃથ્વી રથો દક્ષિણાયા અયોજ્યૈને દેવાસો અમૃતાસો અસ્થુઃ ।

કૃષ્ણાદુદ્સ્થાદ્વર્યાંત્રે વિહાયાશિચકિત્સન્ત્તી માનુષાય ક્ષયાય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે માનુષાય-મનુષ્યોના એ ક્ષયાય-ધરને માટે ચિકિત્સન્તી-રોગોને દૂર કરતી વિહાયાઃ-મહાન પ્રશાંસિત અર્યા-વૈશ્યની કન્યા જેમ પ્રાતઃકાળની વેળા કૃષ્ણાત્-અંધકારથી ઉદ્સ્થાત્-ઉપર ઊઠીને ઉદ્ય કરે છે, તેમ વિદ્વાને અયોજિ-સંયુક્ત કરેલી અર્થાત્ પોતાની સંગિની અને તે એનમ्-એ વિદ્વાનને પતિભાવથી યુક્ત કરતી, પોતાનો પતિ માનતી તથા જે શ્રી-પુરુષોનો દક્ષિણાયાઃ-દક્ષિણ દિશાથી પૃથુઃ-વિસ્તૃત ર્થઃ-રથ ચાલે છે, તેનો અમૃતાસઃ-વિનાશ રહિત દેવસઃ-શ્રેષ્ઠ-શ્રેષ્ઠ ગુણ આ-અસ્થુઃ-ઉપસ્થિત થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : જે ઊઠા સમાન ગુણયુક્ત લી અને ચંદ્રમા સમાન ગુણવાન પુરુષ હોય, તે બન્નેનો વિવાહ થતાં નિરંતર સુખ થાય છે. (૧)

पूर्वा विश्वस्माद् भुवनादबोधि जयन्ती वाजं बृहती सनुत्री ।

उच्चा व्यख्यद्युवुतिः पुनर्भूरोषा अंगन्प्रथमा पूर्वहूतौ ॥ २ ॥

पदार्थ : **पूर्वहूतौ**-पूर्व विद्यमान (विद्यावृद्ध, वयोवृद्ध)जनोना आठर थाय छे, ते गृहस्थाश्रममां जे **पुनर्भूः**-विवाह करेली पतिना मृत्यु पश्चात् नियोगथी फरी संतान उत्पन्न करनारी ते **वाजम्**-उत्तम ज्ञानने जयन्ती-ज्ञतीने **बृहती**-महान **सनुत्री**-सर्व व्यवहारोने पृथक करनारी अने **प्रथमा**-प्रथम युवतिः-युवावस्थाने प्राप्त थनारी नवोढा थी समान **उषा**-उषाकाणी वेणा **विश्वस्मात्**-समस्त भुवनात्-जगतना पदार्थोथी **पूर्वा**-प्रथम अबोधि-जाणवामां आवती अने **उच्चा**-उंची वस्तुओने वि, अख्यत्-सम्यक् प्रकट करती, तेम **आ**, **अग्न्** आवे छे ते विवाहने योग्य छे. (२)

भावार्थ : सर्व कन्याओ सोनी चतुर्थी (= २५ वर्षनी) वय विद्याभ्यासमां व्यतीत करीने, पूर्णविद्यावती बनीने, पोताना समान पतिथी विवाह करीने उषा-प्रभातवेणानी समान उत्तम स्वरूपवाणी थाय. (२)

यदुद्य भुग्नं विभजासि नृभ्यु उषों देवि मर्त्यन्त्रा सुजाते ।

देवो नो अत्र सविता दमूना अनागसो वोचति सूर्याय ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे **सुजाते**-उत्तम कीर्तिथी प्रकाशित अने **देवि**-श्रेष्ठ लक्षणोथी शोभाने प्राप्त सुलक्षणी कन्या ! तुं **अद्य-आज नृभ्यः**-व्यवहारोनी प्राप्ति करावनारा मनुष्योने भाटे **उषः**-उषानी समान **यत्**-जे **भागम्**-सेवन करवा योग्य व्यवहारनुं **विभजासि**-श्रेष्ठ रीते सेवन करती अने जे **अत्र**-ए गृहाश्रममां **दमूनाः**-मित्रोमां उत्तम **मर्त्यन्त्रा**-मनुष्योमां **सविता**-सूर्यनी समान **देवः**-प्रकाशमान तारो पति **सूर्याय**-परभात्माना विज्ञानने भाटे **नः**-अमने अनागसः-अपराध रहित व्यवहारोने **वोचति**-कहे, ते तमे भन्नेनो अमे निरंतर सत्कार करीये. (३)

भावार्थ : ज्यारे थी अने पुरुष बन्ने विद्यावान, धार्मिक, विद्या प्रयारक अने परस्पर सदा प्रसन्न रहेनार छोय, त्यारे तेओ युहाश्रममां अत्यंत सुखना भागी बने छे. (३)

गृहंगृहमहुना यात्यच्छा दिवेदिवे अधि नामा दधाना ।

सिषासन्ती द्योतना शश्वदागादग्रमग्रमिद्वजते वसूनाम् ॥ ४ ॥

पदार्थ : जे थी जेम उषा = प्रातःकालीन वेणा **अहना**-दिवस वा व्याप्तिथी **गृहंगृहम्**-धर-धरमां **अच्छाधियाति**-श्रेष्ठ रीते सारी रीते उपरथी आवती **दिवेदिवे**-अने प्रतिदिन **नाम**-नाम दधाना-धरे छे = धारण करे छे अर्थात् प्रतिदिनना नाम रविवार, सोमवार वगेरे धरीने **द्योतना**-प्रकाशमान वसूनाम्-पृथिवी आदि लोकोना **अग्रमग्रम्**-प्रथम-प्रथम स्थानने भजते-भजे = सेवे छे अने **शश्वत्**-निरंतर **इत्-४** आ, अगात्-आवे छे, तेम **सिषासन्ती**-श्रेष्ठ पदार्थो पति आदिने आपवा ईछे छे,

તे ધરના કાર્યોને સુશોભિત કરનારી છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યની જ્યોતિ સામેના પદાર્થ પર પડે છે અને નિયમપૂર્વક સમય અનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્વીએ પણ થવું જોઈએ. (૪)

ભગસ્ય સ્વસા વરુણસ્ય જામિરૂષઃ સૂનૃતે પ્રથમા જરસ્વ।

પણ્ચા સ દંધ્યા યો અઘસ્ય ધાતા જયેમ તં દક્ષિણયા રથેન॥ ૫॥

પદાર્થ : હે સૂનૃતે-સત્ય આચરણયુક્ત સ્વી ! તું ઉષઃ-પ્રાતઃકાલીનવેળાની સમાન વા ભગસ્ય-એશ્વર્યની સ્વસા-બહેન સમાન વા વસ્ત્રસ્ય-ઉત્તમ પુરુષની જામિઃ-કન્યા સમાન પ્રથમા-પ્રભ્યાતિ પ્રશંસાને પ્રાપ્ત થયેલી વિદ્યાની જરસ્વ-સ્તુતિ કર.

યઃ-જે અઘસ્ય-પાપને ધાતા-ધારણ કરનાર હોય તમ-તેને દક્ષિણયા-સુશિક્ષિત સેના અને ર્થેન-વિમાન આદિ યાનથી જેમ અમે જયેમ-જીતીએ, તેમ તું દંધ્યા-તેનો તિરસ્કાર કર, જે મનુષ્ય પાપી હોય, સઃ-તે પણ્શા-પાછળ કરવા અથવા તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. (૫)

ભાવાર્થ : સ્વીઓએ પોત-પોતાના ધરમાં એશ્વર્યની વૃદ્ધિ, શ્રેષ્ઠ રીતિ(નું પ્રયત્ન) અને દુષ્ટોનું તાડન નિરંતર કરવું જોઈએ. (૫)

ઉદીરતાં સૂનૃતાં ઉત્પુરન્ધીરુદુગનયઃ શુશુચાનાસો અસ્થુઃ।

સ્પાર્હા વસૂનિ તમુસાપગૂઢાવિકૃષ્વન્વન્યુષસો વિભાતીઃ॥ ૬॥

પદાર્થ : હે સત્પુરુષો ! સૂનૃતા-સત્યભાષણ આદિ કિયાવાન બનીને તમે જેમ પુસ્થીઃ-શરીરને આશ્રિત કિયાને ધારણ કરતી અને શુશુચાનાસઃ-નિરંતર પવિત્ર કરનાર અગ્નયઃ-અજિનાઓની સમાન ચમકતી-દમકતી સ્વીઓ ઉદીરતામ-શ્રેષ્ઠ પ્રેરણા પ્રદાન કરે વા સ્પાર્હા-ઈચ્છવા યોગ્ય વસૂનિ-ધન આદિ પદાર્થો ઉદસ્થુઃ-ઉન્નતિથી પ્રાપ્ત થાય વા જેમ ઉષસઃ-પ્રભાતકાલ તમસા-અંધકારથી અપગૂઢા-આવૃત્તા-ઢંકાયેલા પદાર્થોને તથા વિભાતીઃ-સમ્યક્ પ્રકાશને ઉદાવિકૃષ્વન્વન્તિ-ઉપરથી પ્રકટ કરે છે, તેમ (તમે) બનો. (૬)

ભાવાર્થ : જ્યારે સ્વીઓ જીવાની સમાન વ્યવહાર કરતી અવિદ્યા તથા મલિનતાને દૂર કરીને તથા વિદ્યા-પવિત્રતા આદિને સારી રીતે પ્રકાશિત કરીને એશ્વર્યની વૃદ્ધિ કરે છે, ત્યારે તે નિરંતર સુખ-યુક્ત બને છે. (૬)

અપાન્યદેત્યભ્યાન્યદેતિ વિષુર્ળપે અહની સં ચરેતે।

પરિક્ષિતોસ્તમો અન્યા ગુહાકુરદ્યાદુષાઃ શોશુચતા રથૈન॥ ૭॥

પદાર્થ : જે વિષુર્લપે-સંસારમાં વ્યાપ્ત અહની-રાત અને દિવસ એક સાથે સં, ચેરેતે-સંચાર કરતા અઠગ્વેદભાષ્ય

અર્થાત्-આવાગમન કરે છે તેમાં **પરિક્ષિતો**:-સર્વત્રથી વસનાર અંધકાર અને પ્રકાશની મધ્યમાં ગુહા-અંધકારથી સંસારને ઢાંકનારી તમઃ-રાત્રી અન્યા-અને કાર્યાને અકઃ-કરતી તથા ઉષા:-સૂર્યના પ્રકાશથી પદાર્થોને તપાવનાર દિવસ શોશુચતા-અત્યંત પ્રકાશ અને ર્થેન-રમણ કરવા યોગ્ય રૂપથી અદ્યાત્-અજવાનું કરતા અન્યત્-પોતાથી મિન પ્રકાશને અપ, એતિ-દૂર કરતા તથા અન્યત્-અન્ય પ્રકાશને અભ્યેતિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. (તેમ)એ સર્વ વ્યવહારની સમાન સ્ત્રી-પુરુષો પોતાનો વર્તાવ કરે. (૭)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં અંધકાર અને પ્રકાશરૂપ બે પદાર્થો છે, જેથી સદા (પૃથિવીઆદિ) લોકમાં અર્ધ ભાગમાં દિવસ અને રાત થાય છે. જે વસ્તુ અંધકારને ત્યાગે છે, તે પ્રકાશને ગ્રહણ કરે છે. પ્રકાશ જેટલા અંધકારને ત્યાગે છે, તેટલાને રાત લઈ લે છે. બન્ને વારાફરતી સદા પોતાની વ્યાપકતા દ્વારા પ્રત્યેક પ્રાપ્ત દ્રવ્યને આચાદિત કરે છે અને સાથે જ વર્તમાન રહે છે.

એ બન્નેનો જ્યાં-જ્યાં સંયોગ થાય છે ત્યાં-ત્યાં સંધ્યા અને જ્યાં-જ્યાં વિયોગ (થાય છે) ત્યાં-ત્યાં રાત અને દિવસ (થાય છે)

જે સ્ત્રી અને પુરુષ એ રીતે સંયुક્ત અને વિયુક્ત થઈને હુઃખના કારણોમાં ત્યાગ કરે છે અને સુખ કારણોને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ સદા આનંદિત રહે છે. (૭)

સદૂશીરદ્ય સદૂશીરિદુ શ્વો દીર્ઘ સચન્તે વરુણસ્ય ધામ્।

અનુવદ્યાસ્ત્રિંશતં યોજનાન્યેકૈકા ક્રતું પરિ યન્તિ સુદ્યઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જે અદ્યઃ-આજના દિવસે અનવદ્યા:-પ્રશાંસિત સદ્ગીઃ-એક સમાન ઉ-અથવા તો શ્રદ્ધા-આગળના દિવસે સદ્ગીઃ-એક સમાન રાત અન પ્રભાતવેણ વસ્ત્રસ્ય-વાયુના દીર્ઘમ्-મહાન સમય વા ધામ-સ્થાનને સચન્તે-સંયોગને પ્રાપ્ત થતી અને એકૈકા-તેમાંથી પ્રત્યેક ત્રિંશતમ्-યોજનાનિ-એકસોવીસ ગાઉ અને ક્રતુમ्-કર્મને સદ્યઃ-શીધ પરિ, યન્તિ-પર્યાયથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે ઇત્-કોઈએ વ્યર્થ ન ગુમાવવા જોઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વરના નિયમથી નિયત વિતેલ, વર્તમાન અને ભવિષ્યના રાત-દિવસની વિપરીતતા થતી નથી, તેમજ સમસ્ત સૂષ્ટિકમની વિપરીતતા થતી નથી; અને તેમ મતુષ્ય આળસનો ત્યાગ કરીને સૂષ્ટિકમ અનુસાર પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ પ્રશાંસિત વિદ્યા અને એશ્વર્યવાન બને છે. જેમ એ રાત-દિવસ યથા સમય જાય અને આવે છે, તેમ જ મતુષ્યોએ સદા વ્યવહારમાં આચરણ કરવું જોઈએ. (૮)

જાનુત્વહ્નઃ પ્રથમસ્ય નામ શુક્રા કૃષ્ણાદ્જનિષ્ટ શિવતીચી ।

ક્રસ્તસ્ય યોષા ન મિનાતિ ધામાહરહર્નિષ્કૃતમાચરન્તી ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! જેમ પ્રથમસ્ય-વિસ્તરિત પ્રથમ અહ્નઃ-દિવસ વા દિવસના પ્રથમ-આરંભ ભાગનું

नाम-नाम जानती-ज्ञावती शुक्रा-शुद्धि करनारी श्वितीची-शेत वर्षने प्राप्त थयेली प्रातःकालीन वेणा कृष्णात्-कणा रंगना अंधकारथी अजनिष्ट-प्रसिद्ध-प्रकट थाय छे, वा ऋहस्य-सत्य आयरणवाणा मनुष्यनी योषा-स्त्रीनी समान अहरहः-प्रतिदिन आचरन्ति-आयरण करती निष्कृतम्-उत्पन्न थयेल वा निश्चयने प्राप्त धाम-स्थानने न,-मिनाति-नष्ट करती नथी, तेम तुं पश बन. (८)

भावार्थ : जेम उधा अंधकारथी उत्पन्न थઈने हिवसने प्रकट करे छे अने हिवसनी विरोधी नथी, तेम स्त्री सत्यायरणथी पोताना माता-पिता अने पतिना कुणने उत्तम यशथी संपन्न अने प्रशंसनीय बनावे तथा पोताना थसुर अने पतिना प्रत्ये कोई पश अप्रिय आयरण करे नहि. (८)

कन्येव तन्वाऽऽ शाशदानाँ एषि देवि देवमियक्षमाणम् ।

संस्मयमाना युवतिः पुरस्तादुविर्वक्षांसि कृणुषे विभाती ॥ १० ॥

पदार्थ : हे देवि-कामना करनारी कुंवारी ! जे तुं तन्वा-शरीरथी कन्येव-कन्यानी समान वर्तमान शाशदाना-व्यवहारोमां अति तेजु भतावती इयक्षमाणम्-अत्यंत संग करता देवम्-विद्वान पतिने एषि-प्राप्त थઈने पुरस्तात्-अने सन्मुख विभाति-अनेक प्रकारना सद्गुणोथी प्रकाशमान युवतिः-युवानीने प्राप्त थयेली संस्मयमाना-मंद-मंद हास्ययुक्त वक्षांसि-छाती आषि अंगोने आविः, कृणुषे-प्रसिद्ध करे छे, ते तुं उषाकालनी उपमाने प्राप्त थाय छे. (१०)

भावार्थ : जेम विद्युषी ब्रह्मयारिष्ठी पूर्णा विद्या अने शिक्षाने तथा पोतानी समान ऐवुं हृदयने प्रिय पतिने पामीने सुखी थाय छे, तेम अन्य ब्रह्मयारिष्ठीओये पश करवुं जोईये. (१०)

सुसंकाशा मातृमृष्टेव योषाविस्तुन्वं कृणुषे दृशे कम् ।

भद्रा त्वमुषो वितरं व्युच्छ न तत्ते अन्या उषसो नशन्त ॥ ११ ॥

पदार्थ : हे कन्या ! सुशंकाशा-सुशिक्षाथी सभ्यक्ष शिक्षित योषा-युवती मातृमृष्टेव-विद्युषी माताअे सत्यशिक्षा प्रदान करीने शुद्ध-पवित्र समान करेल जे दृशे-जोवाने तन्वम्-पोताना शरीरने आविः-प्रकट कृणुषे-करती भद्रा-अने मंगलरूप आयरण करती कम्-सुखस्वरूप पतिने प्राप्त करे छे. ते त्वम्-तुं वितरम्-सुखदायक पदार्थ अने सुखनो व्युच्छ-स्वीकार कर.

हे उषः-उषा समान वर्तमान स्त्री ! जेम अन्या:-अने उषसः-प्रभातकाण न-नहिं नशन्त-विनाशने प्राप्त थतो नथी, तेम ते-तारा तत्-उक्त सुखो विनाशने प्राप्त थाय नहि. (११)

भावार्थ : जेम उधा-वेणा नियमथी पोत-पोताना सभय अने देशने प्राप्त थाय छे, तेम स्त्रीओ पोत-पोताना पतिने प्राप्त करीने अतुकाणने सङ्का बनावे. (११)

अश्वावतीर्गंमतीर्विश्ववारा यत्माना रुश्मिभिः सूर्यैस्य ।

परा च यन्ति पुनुरा च यन्ति भद्रा नाम् वहमाना उषासः ॥ १२ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! જે સૂર્યસ્વ-સૂર્યમંડળની રશ્મભિ:-કિરણોની સાથે ઉત્પન્ન યત્તમાના:-શ્રેષ્ઠ યત્તન કરતી અશ્વાવતી:-જેની પ્રશંસિત વ્યાપ્તિઓ ગોમતી:-જે બહુ પૃથિવી આદિ લોક કિરણોથી યુક્ત વિશ્વવારા:-સમસ્ત જગતને પોતાનામાં લેતી અને ભદ્રા-કલ્યાણકારક નામ-નામોને વહ્માના:-સર્વની બુદ્ધિમાં પહોંચાડતી ઉષસ:-પ્રભાતવેળા નિયમપૂર્વક પરા, યન્ત્ર-પાછળ જાય છે ચ-અને પુનઃ-ફરી ચ-પણ આ-યન્ત્ર-આવે છે, તેમ નિયમથી તમે પોતાનું આચરણ કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ ઉષા-સૂર્યના સંયોગથી નિયમને પ્રાપ્ત છે, તેમ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષ પરસ્પર પ્રેમને સ્થિર કરનાર બને. (૧૨)

ऋતસ્વ રશ્મિમનુયચ્છમાના ભદ્રંભદ્રં ક્રતુમસ્માસુ થેહિ ।

ઉષો નો અદ્ય સુહવા વ્યુચ્છાસ્માસુ રાયો મુઘવત્તસુ ચ સ્યુઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે ઉષા:-પ્રાતઃ સમયની વેળા સમાન અલબેલી સ્ત્રી ! તું અદ્ય-આજ જેમ ઋતસ્વ-જલની રશ્મિ-કિરણને પ્રભાત સમયની વેળા સ્વીકાર કરેલી છે, તેમ મનથી ઘારે પતિને અનુયચ્છમાના-અનુકૂળતાપૂર્વક પ્રાપ્ત થઈને અસ્માસુ-અમારામાં ભદ્રં ભદ્રમ-ક્રતુમ-કલ્યાણ-કલ્યાણકારક બુદ્ધિ વા કલ્યાણ-કલ્યાણકારક કામને થેહિ-ધર આપ. સુહવા-અને ઉત્તમ સુખદાયક બનીને નઃ-અમને વ્યુચ્છ-સ્થિર કર જેથી મધ્યવત્તસુ-પ્રશંસિત ધનયુક્ત અસ્માસુ-અમારામાં રાય:-શોભા-(શ્રીય) ચ-પણ સ્યુઃ-થાય. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેમ ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પોત-પોતાના પતિ આદિની યથોચિત સારી રીતે સેવા કરીને પ્રજી, ધર્મ અને એશ્વર્યની નિત્ય વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ જ ઉષા-વેળા પણ છે. (૧૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઊષાકાળના દેષાત્તથી સ્ત્રીઓના ધર્મનું વર્ણન કરવાથી આ સૂક્તમાં કહેલ અર્થની પૂર્વ સૂક્તમાં રહેલ અર્થની સાથે સંગતિ છે, એમ જાણવું જોઈએ. (૧૨૩)

સૂક્તા-૧૨૪

ઉષા ઉચ્છન્તી સમિધાને અંગના ઉદ્ઘન્તસૂર્ય ઉર્વિયા જ્યોતિરશ્રેત् ।

દેવો નો અત્ર સવિતા નવર્થુ પ્રાસાવીદ દ્વિપત્ર ચતુષ્પદિત્યૈ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જ્યારે સમિધાને-પ્રદીપત અંગનૌ-અઞ્જિના નિમિત સૂર્ય:-સૂર્યમંડળ ઉદ્ઘન-ઉદ્ય પામીને ઉર્વિયા-પૃથિવીની સાથે જ્યોતિ:-પ્રકાશનો અશ્રેત-સંયોગ થાય છે, ત્યારે ઉચ્છન્તી-અંધકારનું નિઃસરણ કરીને ઉષા:-પ્રાતઃકાલીન વેળા ઉત્પન્ન થાય છે; તેમ અત્ર-આ સંસારમાં સવિતા-કર્મમાં પ્રેરણ કરનાર દેવ:-ઉત્તમ પ્રકાશક ઉક્ત સૂર્યમંડળ નઃ-અમારા અર્થમ-પ્રયોજનને ઇત્યૈ-પ્રાપ્ત કરાવવા માટે પ્રાસાવીત-સારાંશને ઉત્પન્ન કરે છે તથા દ્વિપત્ર-બે પગવાળા મનુષ્ય આદિ વા ચતુષ્પદ-યારપગા પશુ આદિ પ્રાણીઓને નુ-શીધ પ્ર-ઉત્તમતાથી ઉત્પન્ન કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : પૃથિવીનો સૂર્યના કિરણોની સાથે સંયોગ થાય છે તે જ તિર્યક્ત થઈને ઊષા વેળાનું

કારણ બને છે. જો સૂર્ય ન હોય તો વિવિધ રૂપોવાળા પદાર્થોનું દર્શન થતું નથી. (૧)

અમિનતી દૈવાનિ ક્રતાનિ પ્રમિનતી મનુષ્યા યુગાનિ।

ઇયુષીણામુપમા શશવતીનામાયતીનાં પ્રથમોષા વ્યદ્યૌત्॥ ૨॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી ! જેમ ઉષા:-પ્રાતઃકાલીન વેળા દૈવાનિ-દિવ્યગુણયુક્ત ક્રતાનિ-સત્યપદાર્થો વા સત્યકર્મોને અમિનતી-ન છેડતી અને મનુષ્યા-મનુષ્યોના સંબંધી યુગાનિ-વર્ષોને પ્રમિનતી-સારી રીતે વ્યતીત કરીને શશવતીનામ્-સનાતન પ્રભાતવેળા વા પ્રકૃતિઓ અને ઇયુષીણામ્-ભૂતકાલીન પ્રભાતવેળાની ઉપમા-ઉપમા દેખાન્ત અને આયતીનામ્-ભવિષ્યની પ્રભાતવેળાઓમાં પ્રથમા-પ્રથમ સંસારને વ્યદ્યૌત્-અનેક રીતે પ્રકાશિત કરે છે અને જાગૃત અર્થાત્ વ્યવહાર કરતા મનુષ્યોને યુક્તિની સાથે સદા સેવન કરવા યોગ્ય છે, તેમ તું પોતાનું વર્તન રાખ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ એ ઉષા વિસ્તૃત પુણીયી અને સૂર્યના સંયોગની સાથે સંયુક્ત થઈને જટલા પૂર્વના સ્થાનને છોડે છે; તેટલા બાકીના સ્થાનને ગ્રહણ કરીલે છે.

વર્તમાન અને ભૂતકાલીન ઉષાઓની સમાન રૂપવાળી (એ ઉષા) ભવિષ્યની ઉષાઓની આદિમાં (પ્રથમ) બનીને, કાર્ય અને કારણનું જ્ઞાન કરાવતી, સત્યધર્મના આચરણના નિમિત્તરૂપ કાળનું અવયવ (સમયનું અંગ) હોવાથી, આયુનો છ્રાસ કરતી થાય છે, એ ઉષાનું સેવન કરવાથી બુદ્ધિ અને આરોગ્ય આદિ શુભગુણો પ્રદાન કરે છે, તેમ વિદુષી સ્ત્રીઓ બને. (૨)

એષા દ્વિવો દુહિતા પ્રત્યર્દર્શિ જ્યોતિર્વસાના સમના પુરસ્તાત्।

ऋતસ્ય પન્થામન્વેતિ સાધુ પ્રજાનતીવું ન દિશો મિનાતિ॥ ૩॥

પદાર્થ : જેમ એષા-ઉષાકાળ જ્યોતિઃ-પ્રકાશને વસાના-ગ્રહણ કરીને સમના-સંગ્રામમાં દિવ:-સૂર્યના પ્રકાશની દુહિતા-કન્યા સમાન અમે પુરસ્તાત्-દિવસમાં પ્રથમ પ્રત્યર્દર્શિ-પ્રતીતિથી જોઈ-નિહાળી વા જેમ સમસ્ત વિદ્યા ભષેલ વીર જન ઋત્સ્ય-સત્ય કારણના પન્થામ્-માર્ગને અન્વેતિ-અનુકૂળતાથી પ્રાપ્ત થઈને વા સાધુ-સમ્યક્ જેમ થાય, તેમ પ્રજાનતીવ-વિજ્ઞાનવતી વિદુષી સ્ત્રીની સમાન ઉષા વેળા દિશા:-દિશાઓનો ન, મિનાતિ-ત્યાગ કરતી નથી, તેમ પોતાનું આચરણ કરતી સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ બને. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ઉષા-વેળાઓ નિયમથી પોત-પોતાના સમયે અને દેશને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્ત્રીઓ પોત-પોતાના પતિને પ્રાપ્ત કરીને ગૃહસ્થ ધર્મ-જતુકાલને સફળ કરે. (૩)

ઉપો અર્દર્શિ શુન્ધ્યુવું ન વક્ષો નોથાઙ્વાવિરકૃત પ્રિયાણિ।

અદ્વાસન્ સસ્તો બોધ્યન્તી શશવત્તમાગાત્પુનરેયુષીણામ્॥ ૪॥

પદાર્થ : જેમ ઉષાકાળ વક્ષઃ-પ્રાપ્ત વસ્તુને શુન્ધ્યવઃ-સૂર્યના કિરણોની ન-સમાન વા પ્રિયાણિ-પ્રિય વચ્ચનોની નોથા ઙ્વા-સર્વ શાસ્ત્રોની પ્રશંસા કરનારા વિદ્વાનોની સમાન વા અદમસત્-ભોજનના

પદાર્�ોને પકાવનારી ન-સમાન સસતઃ-સૂતેલા પ્રાણીઓને બોધયન્તી-નિરંતર જાગૃત કરતી અને એયુષીણામ्-સર્વત્રથી વ્યતીત થયેલી ઉધાવેળાની શસ્વત્તમા-અતિશય સનાતન થઈને પુનઃ-ફરી આ, અગાત્-આવે છે અને આવિરકૃત-સંસારને પ્રકાશિત કરે છે તે અમે ઉપો-સમીપમાં અર્દશિ-દેખી; તેવી સ્ત્રીઓ ઉત્તમ હોય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જે સ્ત્રી ઉધા-વેળાની સમાન, સૂર્યની સમાન અને વિદ્વાનોની સમાન પોતાના સંતાનોને ઉત્તમ શિક્ષાથી વિદ્વાન બનાવે છે, તે સર્વના દ્વારા સત્કારને યોગ્ય છે. (૪)

પૂર્વે અદ્રો રજસો અપ્ત્યસ્ય ગવાં જનિત્ર્યકૃતું પ્ર કેતુમ्।

વ્યું પ્રથતે વિતુરં વરીયું ઓભા પૃણન્તી પિત્રોરુપસ્થા॥ ૫॥

પદાર્થ : જેમ ઉધા-વેલા કન્યાની સમાન ઉભા-બન્ને લોકોને પૃણન્તી-સુખ પૂર્ણ કરે છે અને પિત્રો:-પોતાના માતા-પિતાની સમાન ભૂમિ અને સૂર્યમંડળની ઉપસ્થા-ગોદ-ખોળામાં વિરાજમાન થાય છે વિતરમ्-જેનાથી વિવિધ પ્રકારના દુઃખોને પાર કરીએ છીએ, તે વરીયઃ-અત્યુત્તમ કામને વિ, ત, પ્રથતે-વિશેષરૂપથી વિસ્તૃત કરતી તથા ગંવામ्-સૂર્યના કિરણોને જનિત્રી-ઉત્પન્ન કરનારી અપ્ત્યસ્ય-વિસ્તૃત સંસારમાં થયેલ રજસઃ-લોક સમૂહના પૂર્વે-પ્રથમ આગળ-પૂર્વે વર્તમાન અદ્રો-અર્ધ ભાગમાં કેતુમ्-કિરણોને પ્ર, આ, અકૃત-પ્રસિદ્ધ કરે છે, તેમ વર્તન કરતી સ્ત્રી ઉત્તમ હોય છે. (૫)

ભાવાર્થ : ઉધાથી ઉત્પન્ન થયેલ સૂર્યનો પ્રકાશ અર્ધ ભૂગોળમાં સદા પ્રકાશિત રહે છે. ભૂગોળના બીજા અર્ધ ભાગમાં રાત્રી હોય છે. એ બન્નોના મધ્યમાં સદા ઉધા વિરાજમાન રહે છે. એ રીતે નિરંતરતાથી રાત, ઉધા અને દિવસ કુમ્ભૂર્વક વર્તમાન રહે છે.

આથી શું સાર નીકળ્યો, કે ભૂગોળમાં જેટલો ભાગ સૂર્યની સમીપ (= સન્મુખ હોય છે) તેટલામાં દિવસ, જેટલો (ભાગ) દૂર (= વિપરીત દિશામાં હોય છે) તેમાં રાત અને સંધ્યા સમયમાં ઉધા (હોય છે.) આ રીતે લોકોના ભ્રમણના કારણે (દિવસ આદિ) ધૂમતા-ફરતા જોવામાં આવે છે. (૫)

એવેદેષા પુરુતમાં દૃશે કં નાજામિં ન પરિ વૃણકિત જામિમ्।

અરેપસા તુન્વારું શાશદાના નાભર્દીષતે ન મુહો વિભાતી॥ ૬॥

પદાર્થ : જેમ અરેપસા-કંપરહિત નિર્ભય તન્વા-શરીરથી શાશદાના-અતિ સુંદરી પુસ્તમા-બહુ પદાર્થોને ઈચ્છતી સ્ત્રી દ્વારા-જોવાને માટે કમ-સુખને પતિની ન-સમાન પરિ વૃણકિત-સર્વત્રથી ન-ત્યાગતી નથી. પતિ પણ જામિમ्-પોતાની સ્ત્રીની ન-સમાન સુખનો ન-ત્યાગ કરતો નથી અને અજામિમ्-જે પોતાની સ્ત્રી નથી, તેનો સર્વ રીતે ત્યાગ કરે છે, તેમ એવ-જ એષા-ઉધાવેળા અર્ભાત્-અત્ય ઇત્-પણ મહાન સૂર્યના તેજનો વિભાતિ-પ્રકાશ કરાવતી અતિ વિસ્તૃત સૂર્યના પ્રકાશનો ત્યાગ કરતી નથી. પરંતુ સમસ્તને ઈષતે-પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ પતિત્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિને છોડીને-ત્યાગીને બીજાનો સંગ કરતી નથી અને પત્નીનું પુરુષ પોતાની પત્નીથી ભિન્ન અન્ય સ્ત્રીનો સંગ કરતો નથી; જેમ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષ નિયમાનુસાર

અને સમયાનુસાર સમાગમ કરે છે, તેમ જ ઉધા-વેળા નિયત સ્થાન અને સમય સિવાય અન્યત્ર પ્રવૃત્ત થતી નથી. (૬)

અભ્રાતેવ પુંસ એતિ પ્રતીચી ગર્તાસુગિવ સુનયે ધનાનામ्।

જાયેવ પત્ય ઉશ્તી સુવાસા ઉષા હુસ્તેવ નિ રિણીતે અપ્સઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : એ ઉષા:-ઉધા પ્રતીચી-પ્રત્યેક સ્થાનમાં પહોંચીને અભ્રાતેવ-ભાઈ રહિત કન્યા જેમ પુંસ:-પુરુષને પ્રાપ્ત થાય, તેની સમાન વા જેમ ગર્તાસુગિવ-દુઃખ રૂપી ખાડામાં પડેલ જન ધનાનામ્-ધન આદિ પદાર્થોનો સનયે-વિભાગ કરવા માટે રાજગૃહને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સર્વ ઊંચા-નીચા પદાર્થોને એતિ-પહોંચાડે છે તથા પત્યે-પોતાના પતિને માટે ઉશ્તી-કામના કરતી સુવાસા:-અને સુંદર વસ્ત્રોવાળી જાયેવ-વિવાહિતા સ્વીની સમાન પદાર્થોનું સેવન કરતી અને હુસ્તેવ-હસ્તી સ્વીની સમાન અપ્સઃ-રૂપને નિ, રિણીતે-નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ ભાઈ વગરની કન્યા, પોતાના પ્રિય પતિને સ્વયં પ્રાપ્ત કરી લે છે, જેમ ન્યાયાધીશ રાજા (અને) રાણી ધનના વિભાગને માટે ન્યાયાસન પ્રાપ્ત કરે છે અને જેમ પ્રસન્ન મુખવાળી સ્ત્રી આનંદમજન પતિને પ્રાપ્ત કરે છે તથા સુંદરરૂપની સાથે હાવ-ભાવ પ્રકટ કરે છે, તેમ જ ઉધા છે, એમ આણવું જોઈએ. (૭)

સ્વસા સ્વસ્ત્રે જ્યાયસ્યૈ યોનિમારૈગપૈત્યસ્યા: પ્રતિચક્ષ્યેવ ।

વ્યુચ્છન્તી રશ્મિભિ: સૂર્યસ્યાઽજ્યાઙ્કતે સમનુગાઇવ બ્રા: ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે કન્યા ! જેમ વ્યુચ્છન્તી-અંધકારનું નિવારણ કરનારી બ્રા:-પદાર્થોનો સ્વીકાર કરનારી ઉધા સૂર્યસ્ય-સૂર્યમંડળનાં રશ્મિભિ:-કિરણોની સાથે અંજિ-પ્રસિદ્ધ રૂપને સમનગા ઇવ-નિશ્ચિત સ્થાને જનારી સ્વીની સમાન અઙ્કતે-પ્રકાશ કરે છે વા જેમ સ્વસા-બહેન જ્યાયસ્યૈ-મોટી સ્વસ્ત્રે-બહેનને માટે યોનિમ્-પોતાના સ્થાનને ઔર્ક-ત્યાગતી અર્થાત્ ઉત્થાન દેતી તથા અસ્યા:-જેમ એ પોતાની બહેનની વર્તમાન સ્થિતિને પ્રતિચક્ષ્યેવ-પ્રત્યક્ષ જોઈને તેમ વિવાહને માટે અપૈતિ-દૂર જાય છે, તેમ તું પણ બન. (૮)

ભાવાર્થ : નાની બહેન પોતાની મોટી બહેનનો વર્તમાન વૃત્તાન્ત આણીને, સ્વયંવર-વિધિને માટે દૂર દેશમાં પણ રહેલ યોગ્ય પતિને ગ્રહણ કરે.

જેમ શાન્ત સ્વભાવવાળી પતિત્રતા સ્ત્રીઓ પોત-પોતાના પતિની સેવા કરે છે, તેમ તે પોતાના પતિની સેવા કરે.

જેમ સૂર્ય પોતાની કાન્તિની સાથે અને કાન્તિ સૂર્યની સાથે નિત્ય અનુકૂળતાથી વર્ત છે, તેમ જ સ્ત્રી અને પુરુષે વર્તન કરવું જોઈએ. (૮)

**આસાં પૂર્વાસામહસુ સ્વસૃપ્ણામપરા પૂર્વામભ્યેતિ પુશ્ચાત् ।
ऋગ્વેદભાષ્ય**

ताः प्रलवन्नव्यसीर्नुनम् स्मे रेवदुच्छन्तु सुदिना॑ उषासः॥ ९॥

पदार्थ : जेम आसाम्-अे पूर्वासाम्-प्रथम उत्पन्न मोटी स्वसृणाम्-बहेनोमां अपरा-अन्य पछी जन्मेली नानी बहेन अहसु-कोई दिवसोमां पोतानी पूर्वाम्-मोटी बहेननी अभ्येति-आगण जाय अने पश्चात्-पछी पोताना घरे चाली जाय, तेम **सुदिना॑ः**-जेनाथी श्रेष्ठ दिवसो थाय छे ते **उषसः-उषा-** वेणा अस्मे-अमारा माटे **नूनम्**-निश्चययुक्त प्रलवत्-जेमां प्राचीन धननी निधि छे, ते **रेवत्**-प्रशंसित पदार्थयुक्त धनने **नव्यसी॑ः**-प्रतिदिन अत्यंत नवीन बनीने प्रकाश करे, **ताः॑-ते उच्छन्तु॑**-अंधकारनुं निवारण करे. (८)

भावार्थ : जेम धड्ही-अधिक दूर-दूर देशोमां विवाह करेली बहेनो क्यारेक कोईनी साथे मणीने पोताना व्यवहारने बतावे छे, तेम पहेलांनी उषा वेणाओ वर्तमान उषा वेणानी साथे मणीने पोताना व्यवहारने प्रकट करे छे. (८)

प्र बोधयोषः पृणतो मधो॑न्यबुध्यमानाः पृणयः ससन्तु।

रेवदुच्छ मघवद्भ्यो मधोनि रेवत्स्तोत्रे सून्ते जारयन्ती॥ १०॥

पदार्थ : हे **मधोनि॑-श्रेष्ठ** धनयुक्त उषः-उषानी समान वर्तमान श्री तुं जे **अबुध्यमानाः**-अयेतन निद्राधीन वा **पृणयः**-व्यवहारयुक्त प्राणी उषाकाण अथवा दिवसमां **ससन्तु॑-सून्वे** तेनुं **पृणतः-पालन** करनार पुष्ट प्राणीओने उषाना प्रकाशनी समान **प्र, बोधय-बोध** कराव-जागृत कराव.

हे **मधोनि॑-पुष्कण** धन एकत्र करनारी **सून्ते॑-श्रेष्ठ** सत्यस्वभावयुक्त युवती ! तुं उषाकाण समान जारयन्ती॑-वय व्यतीत करावती **मघवद्भ्यः-प्रशंसित** धनयुक्त **रेवत्**-उत्तम धनयुक्त व्यवहार जेम थाय, तेम **स्तोत्रे॑**, स्तुति-प्रशंसा करनाराने माटे **रेवत्-स्थिर** धननी **उच्छ-प्राप्ति** कराव. (१०)

भावार्थ : कोईअे पछा रात्रिना अनिम प्रहरमां अथवा दिवसे सूर्यु न जोईअे. कारणके निना अने दिवस अधिक उष्णताकारक होवाथी रोग उत्पन्न थाय छे तेमજ कार्य अने आयुनो छास थाय छे.

जेम पुरुषार्थपूर्वक युक्तिथी मनुष्य पुष्कण धन प्राप्त करे छे, तेम सूर्योदय पूर्व जीठीने यत्न करनार मनुष्य दरिद्रतानो **जहाति-त्याग** करे छे. (१०)

अवेयमश्वैद्युवृतिः पुरस्ताद्युद्कते गवामरुणानामनीकम्।

वि नूनमुच्छादसति॑ प्र केतुर्गृहंगृहमुप तिष्ठाते अग्निः॥ ११॥

पदार्थ : जेम इयम्-अे प्रभातवेणा अस्त्रानाम्-लालाश पडता गवाम्-सूर्यनां किरणोने अनीकम्-सेनानी समान समूहने **युद्धक्ते॑-संयुक्त** करे-जोडे छे अने **पुरस्तादवाश्वैत्**-प्रथमथी वधे छे, तेम **युवतिः॑-पूर्ण चोवीस** वर्धनी युवा श्री लाल रंगनी गाय आदि पशुओना समूहने जोडे छे पछी उन्नतिने प्राप्त थाय छे, ऐथी **प्र, केतुः-जेनी शिखा** जीठेली छे ते वधती उषा **असति॑-थाय** अने **नूनम्-निश्चयथी॑ व्युच्छात्**-सर्वने प्राप्त थाय. **अग्निः॑-तथा सूर्यमंडणनो तरुणा ताप** उत्कट तडको गृहं गृहम्-**अर्द्धवैद्यत्वात्**

ધર-ધરમાં ઉપ, તિષ્ઠાતે-ઉપસ્થિત થાય, યુવતી પણ શ્રેષ્ઠ બૃદ્ધિમાન થઈને નિશ્ચય સર્વ પદાર્થોને પ્રાપ્ત થાય અને તેનો ઉત્કટ પ્રતાપ પ્રત્યેક ધરમાં ઉપસ્થિત થાય અર્થાત્ સર્વ સ્ત્રી-પુરુષ જાણો છે અને માને છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ ઊખાવેલા અને દિવસ સદા સંયુક્ત રહે છે, તેમ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષ વર્તાવ કરે અને આવશ્યકતાનુસાર સર્વ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે તે બન્નેના તેજ અને પ્રભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૧)

ઉત્તે વર્યશિચદ્વસુતેરપ્તન્નરશ્ચ યે પિતુભાજો વ્યુષ્ટાય।

અમા સુતે વહસિ ભૂરી વામમુષો દેવિ દાશુષે મર્ત્યાય॥ ૧૨॥

પદાર્થ : હે નર:-મનુષ્યો ! યે-જે પિતુભાજ:-અન્નનો વિભાગ કરનારા તમે ચિત્-પણ જેમ વય:- અવસ્થાને વસતે:-નિવાસથી તત્ અપ્તન્-શ્રેષ્ઠતાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ વ્યુષ્ટા-વિશેષ નિવાસમાં અમા-સમીપનું ધર વા સતે-વર્તમાન વ્યવહારને માટે થાય.

હે ઉષા:-પ્રાતઃકાલીન પ્રકાશની સમાન વિદ્યાપ્રકાશયુક્ત દેવિ-ઉત્તમ વ્યવહારની દાત્રિ સ્ત્રી ! જે તું ચ-પણ દાશુષે-દેનાર મર્ત્યાય-પોતાના પતિને માટે તથા સમીપસ્થ ધર તથા વર્તમાન વ્યવહારને માટે ભૂરી-બહુ વામમ-પ્રશંસનીય વ્યવહારની વહસિ-પ્રાપ્તિ કરતી તે તે-તારા માટે ઉક્ત વ્યવહારની પ્રાપ્તિ તારો પતિ પણ કરે. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ પક્ષીઓ ઉપર અને નીચે જાય છે, તેમ ઊખા રાત અને દિવસની ઉપર અને નીચે જાય છે. જેમ સ્ત્રી પતિથી પ્રિય આચરણ કરે, તેમ પતિ પણ સ્ત્રીથી પ્રિય ચારણ કરે. (૧૨)

અસ્તોદ્વં સ્તોમ્યા બ્રહ્મણા મેઽવીવૃધ્ધધ્વમુશ્તીરૂષાસઃ।

યુષ્માકં દેવીરવસા સનેમ સહુસ્ત્રિણં ચ શુતિનં ચુ વાજમ्॥ ૧૩॥

પદાર્થ : હે ઉષાસ:-ઊખાની સમાન સ્તોમ્યા:-સુતિ કરવા યોગ્ય દેવીઃ-દિવ્ય વિદ્યા ગુણયુક્તા પંડિતા ! બ્રહ્મણા-વેદથી ઉશતી:-કામના અને કાન્તિને પ્રાપ્ત થઈને તમે મે-મારા માટે વિદ્યાઓની અસ્તોદ્વંમ-સુતિ પ્રશંસા કરો અને અવીવૃધ્ધધ્વમ-અમારી ઉન્તિ કરાવો તથા યુષ્માકમ-તમારી અવસા-રક્ષા આદિથી સહુસ્ત્રિણમ-જેમાં હજારો ગુણ વિદ્યમાન ચ-અને જે શુતિનમ-સેંકડો પ્રકારની વિદ્યાઓથી યુક્ત ચ-અને વાજમ-અંગો, ઉપાંગો અને ઉપનિષદ્દો સહિત વેદાદિ શાસ્ત્રોનો બોધ-જ્ઞાન તેઓને બીજાઓ માટે અમે સનેન-પ્રદાન કરીએ. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેમ ઊખા-વેળાઓ શુભ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવ યુક્ત છે, તેમ જ સ્ત્રીઓ પણ બને તથા તેમજ પુરુષો અતિ શ્રેષ્ઠ બને.

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઊખાના દિદ્ધાન્તથી સ્ત્રીઓના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની

પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨૪)

સૂક્ત-૧૨૫

પ્રાતા રતં પ્રાતરિત્વા દધાતિ તં ચિકિત્વાન્પ્રતિગૃહા નિ ધત્તે।

તેને પ્રજાં વુર્ધ્યમાનું આયૂ રુયસ્પોર્ષેણ સચતે સુવીરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે ચિકિત્વાન्-વિશેષ જ્ઞાનવાન પ્રાતરિત્વા-પ્રાતઃકાળમાં જાગનાર સુવીરઃ-સુંદર વીર પુરુષ પ્રાતઃ ર્લમ-પ્રભાતકાળમાં રમણ કરવા યોગ્ય આનંદમય પદાર્થને દધાતિ-ધારણ કરતા તથા પ્રતિગૃહ-આદાન-પ્રદાન કરીને ફરી તમ-તેને નિ, ધત્તે-નિત્ય ધારણ વા તેન-તે રાયસ્પોર્ષેણ-ધનની પુષ્ટિથી પ્રજામ-પુત્ર-પૌત્રાદિ સંતાનો તથા આયુ:-વયને વદર્ધ્યમાનઃ-વિદ્યા અને શિક્ષાથી વધારીને સચતે-તેનો સંબંધ કરે છે, તે નિરંતર સુખી થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : જે આણસનો ત્યાગ કરીને, ધર્મયુક્ત વ્યવહારથી ધન પ્રાપ્ત કરીને તથા તેની સમ્યક્ રક્ષા કરીને સ્વયં ભોગ કરીને બીજાને ભોગ કરાવીને તથા દઈને-લઈને નિરંતર ઉત્તમ પ્રયત્ન કરે, તે સમસ્ત સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૧)

સુગુરુસત્સસુહિરણ્યઃ સ્વશ્વા બૃહદસ્મૈ વય ઇન્દ્રો દધાતિ ।

યસ્ત્વાયન્તં વસુના પ્રાતરિત્વો મુક્ષીજયેવ પર્દિમુત્સિનાતિ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે પ્રાતરિત્વઃ-પ્રાતઃ સમયથી લઈને શ્રેષ્ઠ યત્ન કરનાર યઃ જે ઇન્દ્રઃ-અશ્ર્યવાન પુરુષ વસુના-ઉત્તમ ધનની સાથે અયન્તમ-આવીને ત્વા-તને દધાતિ-ધારણ કરીને અસ્મૈ-એ કાર્ય માટે બૃહત્-બહુ જ વયઃ-ચિરકાલ સુધી જીવન તથા મુક્ષીજયેવ-જે મુંજ (વાસ) ઉત્પન્ન થયેલ તેથી જેમ બાંધવાનું થાય, તેવા સાધનો પર્દિમ-પ્રાપ્ત થતાં ધનને ઉત્સિનાતિ-અત્યંત બાંધીને અર્થાત્ સંબંધ કરીને તે સુગુઃ-સુંદર ગાયો સુહિરણ્યઃ-શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ આદિ ધન તથા સ્વશ્રા-શ્રેષ્ઠ ઘોડાવાળા અસત-બને. (૨)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાન પોતાની પાસે આવેલા શિષ્યોને ઉત્તમ શિક્ષા દ્વારા અને અધ્યમ તથા વિષય લાલસાના ત્યાગના ઉપદેશથી તેને દીર્ઘયું, વિદ્યાવાનું અને શ્રીમાન બનાવે છે, તે આ સંસારમાં પુષ્ય-પશ્વવાન બને છે. (૨)

આયમુદ્ય સુકૃતં પ્રાતરિચ્છન્દિષ્ટે: પુત્રં વસુમતા રથેન ।

અંશો: સુતં પાયય મત્સુરસ્ય ક્ષુયદ્વીરં વર્દ્ધ્ય સુનૃતાભિ: ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે ધાત્રી - હું અદ્ય-આજ વસુમતા-પ્રસંશિત ધનયુક્ત રથેન-રમણ કરવા યોગ્ય રથ આદિ યાનથી પ્રાતઃ-પ્રભાત કાળ ઇષ્ટે:-ઇષ્ટેલ ગૃહાશ્રમના સ્થાનથી સુકૃતમ-ધર્મયુક્ત કામની ઇચ્છન્-ઇચ્છા કરતા જે પુત્રમ-પવિત્ર બાળકને આયમ-પ્રાપ્ત કરું, તે સુતમ-ઉત્પન્ન થયેલ પુત્રને મત્સુરસ્ય-

આનંદ કરાવનાર જે અંશો:-સ્ત્રી શરીરના તેના અવયવથી જે રસ અર્થાત् દૂધ ઉત્પન્ન થાય છે તે દૂધનું પાયય-પાન કરાવ.

હે વીર ! સૂનૃતાભિ:-વિદ્યા, સત્યભાષણ આદિ શુભ ગુણયુક્ત વાણીઓથી ક્ષયદ્વીરમ-શત્રુઓના ક્ષય કરનાર પ્રશંસિત વીર પુરુષની ક્રદ્ધય-ઉન્નતિ કર. (૩)

ભાવાર્થ : સ્ત્રી-પુરુષ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યથી વિદ્યાનો સંગ્રહ કરીને તથા પરસ્પરની પ્રસન્નતાથી વિવાહ કરીને ધાર્મિક વ્યવહારથી પુત્ર આદિ ઉત્પન્ન કરે. તેની રક્ષા માટે તેને ધાર્મિક ધાત્રીને સંંપી દે અને તે એને સુશિક્ષાથી સંપન્ન કરે. (૩)

ઉપ્ય ક્ષરન્તિ સિન્ધવો મયોભુવ ઈજાનં ચ યુક્ષ્યમાણં ચ ધેનવઃ।

પૃણન્તં ચ પપુરિं ચ શ્રવુસ્યવો ઘૃતસ્ય ધારા ઉપ યન્તિ વિશ્વતઃ॥ ૪॥

પદાર્થ : જે સિન્ધવઃ:-મોટી નદીઓની સમાન મયોભુવઃ:-સુખની ભાવના કરનાર મનુષ્ય અને ધેનવઃ:-દૂધાળી ગાયોની સમાન વિવાહિત સ્ત્રી વા ધાત્રી ઈજાનમ-યજ્ઞ કરનાર ચ-અને ધેનવ-દૂધાળી ગાયોની સમાન વિવાહિત સ્ત્રી વા ધાત્રી ઈજાનમ-યજ્ઞ કરનાર ચ-અને યક્ષ્યમાણમ-યજ્ઞ કરવા ઉત્સુક પુરુષની ઉપ, ક્ષરન્તિ-સમીપ આનંદ વધાવે છે વા જે શ્રવસ્યવઃ:-સ્વયં શ્રવણને ઈચ્છુક વિદ્વાન ચ-અને વિદુધી સ્ત્રી પૃણન્તમ-(સ્વયં) પુષ્ટિ પામેલ ચ-અને પપુરિમ-(સ્વયં) પુષ્ટિ પામેલ ચ-પણ પુરુષને શિક્ષા આપે છે, તે વિશ્વતઃ:-સર્વત્રથી ઘૃતસ્ય-જળની ધારા:-ધારાઓની સમાન સુખોને ઉપ, યન્તિ-પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જે પુરુષ અને સ્ત્રીઓ ગૃહાશ્રમમાં પરસ્પર પ્રિય આચરણ કરીને તથા વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરીને સંતાનોને અભ્યાસ કરાવે છે, તેઓ નિરંતર સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

નાકસ્ય પૃષ્ઠે અધિ તિષ્ઠતિ શ્રિતો પૃણાતિ સ હુ દેવેષુ ગચ્છતિ।

તસ્મા આપો ઘૃતમર્ઘન્તિ સિન્ધવુસ્તસ્મા ડુયં દક્ષિણા પિન્વતે સદા॥ ૫॥

પદાર્થ : યઃ:-જે મનુષ્ય દેવેષ-દિવ્યગુણ વા ઉત્તમ વિદ્વાનોમાં ગચ્છતિ-જાય છે, સઃ, હ-તે જે વિદ્યાના શ્રિતઃ:-આશ્રયને પ્રાપ્ત થાય છે. નાકસ્ય-જેમાં કિંચિત્ દુઃખ નથી તેવા ઉત્તમ સુખના પૃષ્ઠે-આધાર અધિ, તિષ્ઠતિ-સ્થિર થાય છે. વા પૃણાતિ-વિદ્યા, સુશિક્ષા અને સંસ્કૃત અન્ન આદિ પદાર્થોથી સ્વયં પુષ્ટ થાય છે અને સંતાનને પુષ્ટ કરે છે, તસ્મૈ-તેને માટે આપઃ પ્રાણ વા જળ સદા-સદા ઘૃતમ-ધી અર્ઘન્તિ-વરસાવે છે તથા તસ્મૈ-તેને માટે ઇયમ-એ (અધ્યાપકને) ભણાવવાથી મળેલી દક્ષિણા-દક્ષિણા અને સિન્ધવઃ:-મહા નદી સદા-સદા પિન્વતે-પ્રસન્નતા કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો માનવ શરીર પ્રાપ્ત કરીને સત્પુરુષોનો સંગ અને ધર્માચારણ સદા કરે છે, તેઓ સદા સુખી થાય છે. જે વિદ્વાન અને જે વિદુધીઓ બાળકો તથા વૃદ્ધોને અને બાળાઓ, યુવતીઓ

તथा વૃદ્ધાઓને નિષ્પટ ભાવથી વિદ્યા અને સુશિક્ષા નિરંતર પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેઓ આ સંસારમાં સમસ્ત સુખોને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

**दक्षिणावतामिदिमानि चित्रा दक्षिणावतां दिवि सूर्योसः ।
दक्षिणावन्तो अमृतं भजन्ते दक्षिणावन्तः प्रतिरन्त आयुः ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : **दक्षिणावताम्**-જેઓની પાસે ધર્મપૂર્વક ઉપાર્જિત ધન, વિદ્યા આદિ પુષ્ટણ પદાર્થો વિદ્યમાન છે, તે મનુષ્યોને ઇમાનિ-એ પ્રત્યક્ષ ચિત્રા-અનેક પ્રકારના અદ્ભુત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. **दक्षिणावताम्-**જેઓને પ્રશંસિત ધર્મને અનુકૂળ ધન અને વિદ્યાની દક્ષિણાનું દાન મળે છે, તે સજ્જનોને દિવિ-ઉત્તમ પ્રકાશમાં **સूર्योસः**-સૂર્ય સમાન તેજસ્વી જન પ્રાપ્ત થાય છે. **दક्षिणावन्तः**-બહુ જ વિદ્યાદાન યુક્ત સત્પુરુષ ઇત-જ અમૃતમ्-મોક્ષનું ભજન્તે-સેવન કરે છે અને **दક्षिणावन्तः**-અનેક પ્રકારથી અભય આપનાર જન **आયુः**-આયુ = પ્રાણધારણ, **પ્રતિસ્ત્રે**-સારી રીતે પાર કરે છે અર્થાત् પૂર્ણ આયુ ભોગવે છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે બ્રાહ્મણ સાર્વજનિક સુખને માટે વિદ્યા અને સુશિક્ષાનું દાન, જે ક્ષત્રિય ન્યાય-વ્યવહાર દ્વારા અભયદાન, જે વૈશ્ય ધર્મપૂર્વક ઉપાર્જિત ધનનું દાન અને જે શૂદ્ર સેવાનું દાન કરે છે, તેઓ પૂર્ણ આયુધ્યવાન થઈને આ લોક અને પરલોકમાં આનંદને નિરંતર ભોગવે છે. (૬)

**मा पृणन्तो दुरितमेन्त आरुन्मा जारिषुः सूर्यः सुव्रतासः ।
अन्यस्तेषां परिधिरस्तु कश्चुदपृणन्तमुभि सं यन्तु शोकाः ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! આપ **પृණવन्तः**-સ્વયં અને પોતાના સંતાન આદિને પુષ્ટ કરીને **दુરિતમ्-**દુઃખને માટે પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત् એનઃ-પાપાચરણ મા, આ, ક્ષમ્ન-કરો નહિ અને દુઃખકારક પાપાચરણ જેથી થાય તેવા મા, જારિષુઃ-અસત્ય કર્મો કરો નહિ, પરંતુ **सुव्रतासः**-શ્રેષ્ઠ સત્ય આચરણયુક્ત **सूર्यः**-વિદ્યાન બનીને ધર્મનું જ આચરણ કરો; અને જે તમારા અધ્યાપક હોય **તેષામ्**-તે ધાર્મિક વિદ્યાનો તથા તમારી વર્ચ્યે **કચ્છિત्-કોઈ અન્ય**-મિન્ પરિધિ-મર્યાદા અર્થાત् તમને સર્વને આવરણ કરનાર-ઢાંકનાર, ગુપ્ત રાખનાર મૂર્ખાઈથી બચાવનાર પ્રકાર **अस्तु-થાય**; અને **अપृणन्तમ्**-ધર્મથી ન પુષ્ટ થનાર અને ન અન્યોને પુષ્ટ કરનાર પરંતુ અધર્મથી પુષ્ટ થનાર તથા અધર્મથી જ અન્યોને પુષ્ટ કરનાર મનુષ્યને **શોકા**:-શોક-વિલાપ અભિ, સમ, યન્તુ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં એક ધાર્મિક અને બીજા પાપી અથે બે પ્રકારના મનુષ્યો છે. તેઓ મિન-મિન સ્થાન અને આચરણયુક્ત છે. અર્થાત् જેઓ ધાર્મિક છે, તેઓ ધાર્મિક મનુષ્યોના અનુસરણથી ધર્મમાર્ગ પર ચાલે છે અને જેઓ દુષ્ટ છે, તેઓ અધાર્મિકના અનુસરણથી અધમ પર ચાલે છે.

ધાર્મિકોએ કદીપણ અધાર્મિકોના માર્ગ પર ન ચાલવું જોઈએ (જ્યારે) અધાર્મિકોએ તો ધર્મમાર્ગ

પર (અધમ ત્યાગીને) ચાલવું યોગ્ય છે. આ રીતે પ્રત્યેક જ્ઞાતિમાં ધાર્મિક અને અધાર્મિક બે માર્ગ છે. તેમાં ધાર્મિકોને સુખ અને અધાર્મિકોને દુઃખ સદા પ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ધર્માનુકૂળ આચરણનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨૫)

સૂક્ત-૧૨૬

અમન્દાન् સ્તોમાન् ભરે મનીષાસિન્ધાવધિ ક્ષિયતો ભાવ્યસ્ય।

યો મેં સુહસ્ત્રમમિમીત સુવાનતૂર્તો રાજા શ્રવ ઇચ્છમાનઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : ય:-જે અતૂર્ત:-હિંસા આદિથી દુઃખને ન પ્રાપ્ત અને શ્રવ:-શ્રેષ્ઠ ઉપદેશ શ્રવણની ઇચ્છમાન:-ઇચ્છા કરતા રાજા-પ્રકાશમાન સમાધ્યક સિદ્ધૌ-નદીની સમીપ ક્ષિયતઃ:-નિરંતર નિવાસ કરીને ભાવ્યસ્ય-પ્રસિદ્ધ થવા યોગ્ય મે-મારી નજીક સહસ્ત્ર-હજારો સવાન્-એશ્વર્ય યોગ્ય અમન્દાન્-મંદભાવ રહિત તીવ્ર અને સ્તોમામ્-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય વિદ્યા સંબંધી વિશેષજ્ઞાનોનું મનીષા-બુદ્ધિ દ્વારા અમિમીત-નિરંતર માન કરે છે, તેને હું અધિ-મારા મનમાં પ્ર, ભરે, સમ્યક રીતે ધારણ કરું. (૧)

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી સમસ્ત શાસ્ત્રોને જાણનાર વિદ્વાનની આજ્ઞાથી પુરુષાર્થી વિદ્વાન ન થાય, જ્યાં સુધી તેને રાજ્યના અધિકારમાં સ્થાન ન કરે. (૧)

શુતં રાજ્ઞો નાથમાનસ્ય નિષ્કાળુતમશવાન્પ્રયતાન્ત્સ્ય આદમ્।

શુતં કુક્ષીવાઁ અસુરસ્ય ગોનાં દિવિ શ્રવોજ્જરમા તત્તાન ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે કક્ષીવાન્-વિદ્યાના બહુ જ વ્યાધારોને જાણનાર વિદ્વાન અસુરસ્ય-મેઘ સમાન શ્રેષ્ઠ ગુણી નાથમાનસ્ય-એશ્વર્યવાન રાજ્ઞઃ-રાજાના શતમ્-સો નિષ્કાળ્-સુવર્ણ મહોરો, પ્રયતાન્-સુશિક્ષિત શતમ્-સો અશાન્-ઘોડાઓ અને દિવિ-આકાશમાં અજરમ્-અવિનાશી ગોનામ્-શતમ્-સૂર્યમંડળના સેંકડો કિરણોની સમાન શ્રવઃ-શ્રવણ કરવા યોગ્ય યશને આ-; તત્તાન-વિસ્તૃત કરે છે, તેને હું સદ્યઃ-શીધ્ર આદમ્-સ્વીકાર કરું છું. (૨)

ભાવાર્થ : જે લોકો ન્યાયકારી વિદ્વાન રાજ્ઞાથી સત્કાર પામે છે, તેઓ યશનો વિસ્તાર કરે છે. (૨)

ઉર્ધ્વ મા શ્યાવાઃ સ્વનયૈન દુત્તા વ્યધૂમન્તો દશ રથાસો અસ્થુઃ।

ષષ્ઠિઃ સુહસ્ત્રમનુ ગવ્યમાગાત્મનત્કુક્ષીવાઁ અભિપ્રિત્વે અહ્નામ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે સ્વનયૈન-પોતાના ધન આદિ પદાર્થોને પહોંચાડવા અર્થાત્ આપનાર-દાતાને શ્યાવાઃ-સૂર્યનાં કિરણોની સમાન દત્તાઃ-આપેલ દશ-જ દશ-દસ રથાસઃ-રથ વધૂમન્તઃ-જેમાં પ્રશંસિત વધૂ-

વહુઓ વિદ્યમાન છે, તે મા-મને સેનાપતિની ઉપાસ્થઃ-સમીપ સ્થિત થાય છે તથા જે કક્ષીવાન्-યુદ્ધમાં પ્રશંસિત કક્ષાવાળા અર્થાત् જેની તરફ શ્રેષ્ઠ વીર યોજાઓ છે, તે અભિપિત્વે-સર્વત્રથી પ્રાપ્તિને માટે અહામ, સહસ્રમ्-હજાર દિવસ ગવ્યમ्-ગાયોના દૂધ આદિ પદાર્થોને અન્વાગાત्-પ્રાપ્ત થાય છે અને જેની બણ્ણિ:-પાછળ સાંઠ પુરુષો ચાલે છે, તે સનત्-સદા સુખની વૃદ્ધિ કરનાર છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે કારણે સર્વ યોજાઓ રાજાથી ધન આદિ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ ઈચ્છે છે, તેથી રાજાએ તેઓને યથાયોગ્ય આપવું જોઈએ. તેમ કર્યા વિના ઉત્સાહ રહેતો નથી. (૩)

ચત્વારિંશદ્વારથસ્ય શોણાઃ સુહસ્ત્રસ્યાગ્રે શ્રેણિં નયન્તિ ।

મદચ્યુતઃ કૃશનાવત્તો અત્યાન્કુક્ષીવન્તુ ઉદ્મૃક્ષન્ત પત્રાઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે દશાથસ્ય-દશ રથોથી યુક્ત સેનાપતિના ચત્વારિંશત्-ચાલીસ શોણાઃ-લાલ ઘોડાઓ, સહસ્રસ્ય-હજાર યોજાઓ અને હજાર રથોની અગ્રે-આગળ શ્રેણિમ्-પોતાની પંક્તિને નયન્તિ-પહોંચાડે છે અર્થાત् એક સાથે મળીને આગળ ચાલે છે વા જે સેનાપતિ ના નોકરો એવા છે પત્રાઃ-કે જેની સાથે માર્ગોમાં જાય છે અને કક્ષીવન્તઃ:-જેની પ્રશંસિત કક્ષા વિદ્યમાન છે અર્થાત् જેના સાથી વીર લડનારા છે, તે મદચ્યુતઃ:-જે મદ જરતા તે કૃશનાવતઃ:-સુવર્ણ આદિના અલંકારો-ધરેણાંઓ પહેરેલાં તથા અત્યાન્-જે માર્ગોથી રમતાં-પહોંચતાં તે ઘોડા, હાથી, રથ આદિને ઉદ્મૃક્ષન્ત-ઉત્કર્પતાથી સહે છે, તે શત્રુઓને જીતવાને યોગ્ય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેના ચાર ઘોડાઓવાળા રથ દર્શેય દિશાઓમાં છે, જેના હજારો ઘોડે સવારો, લાખો પાયદળ સૈનિક, અક્ષય કોશ, પૂર્ણ વિદ્યા અને વિનય આદિ ગુણો છે, તે જ સામ્રાજ્ય કરી શકે છે. (૪)

પૂર્વામનુ પ્રયત્નિમા દદે વુસ્ત્રીન् યુક્તાં અષ્ટાવુરિધ્યાયસો ગાઃ ।

સુબન્ધવો યે વિશ્યાઙ્ગવ બ્રા અનસ્વન્તુઃ શ્રવ ઐષન્ત પત્રાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ચે-જે એવા છે કે સુબન્ધવઃ:-જેના ઉત્તમ બંધુજન અનસ્વન્તઃ:-યાન, શક્ત વિદ્યમાન છે બ્રાઃ-તથા જે ગમન કરનારા અને પત્રાઃ-બીજાઓને પ્રાપ્ત તે વિશ્યાઙ્ગવ-પ્રજાજનોમાં ઉત્તમ વણિક-વૈશ્યજનોની સમાન શ્રવઃ:-અન્નને ઐષન્ત-ઈચ્છે તે વઃ-તમારા ત્રીન्-ત્રણ યુક્તાન्-આશા આપેલ અને અધિકાર પામેલ નોકરો, અષ્ટૌ-આઠ સભાસદો, અસ્થિધ્યાયસઃ:-જેથી શત્રુઓ ધારણ કરતા સમજતા તે વીરો અને ગાઃ-બળદ આદિ પશુઓને તથા એ સર્વની પૂર્વામ્-પૂર્વની પ્રયત્નિ-ઉત્તમ યત્નની રીતિને હું અનુ, આ, દદે-અનુકૂળતાથી ગ્રહણ કરું છું. (૫)

ભાવાર્થ : જે લોકો સભાપતિ, સેનાપતિ તથા શાલાધ્યક્ષને, નિપુણ આઠ સભાસદોને, શત્રુ વિનાશક વીરોને, ગાય આદિ પશુઓને, મિત્રોને, ધન સંપન્ન વેપારીઓને તથા ખેડૂતોને સંરક્ષિત કરીને અન્ન

આદિ એથર્યની વૃદ્ધિ કરે છે, તેઓ ‘મનુષ્યશિરોમણિ’ છે. (૫)

આગધિતા પરિગધિતા યા કશીકેવ જઙ્હે।

દદાતિ મહું યાદુરી યાશૂનાં ભોજ્યા શતા ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : યા-જે આગધિતા-સમ્યકું ગ્રહણ કરેલ પરિગધિતા-સર્વત્રથી શ્રેષ્ઠતમ ગુણયુક્ત જઙ્હે-અત્યંત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વ્યવહારમાં કશીકેવ-પશુઓને તાડન કરવા માટેની કશીકાની સમાન યાશૂનામ-શ્રેષ્ઠ યત્નશીલની યાદુરી-શ્રેષ્ઠ યત્નયુક્ત નીતિ ભોજ્યા-ભોગવવા યોગ્ય શતા-સેંકડો વસ્તુઓ મહામ-મને દદાતિ-આપે છે, તે સર્વને સ્વીકાર કરવા યોગ્ય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે નીતિથી અગણિત સુખ થાય, તે સર્વએ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. (૬)

ઉપોપ મે પરા મૃશ મા મે દુભ્રાણિ મન્યથા:।

સર્વહર્મસ્મિ રોમશા ગન્ધારીણામિવાવિકા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે પતિ રાજન ! જે અહમ-હું ગન્ધારીણામ ઇવ-પૃથિવીનું રાજ્ય ધારણ કરનારીઓમાં જે અવિકા-રક્ષા કરનારીઓ હોય છે, તેમ રોમશા-પ્રશંસિત રોમ-રૂંવાડાવાળી સર્વ-સર્વ પ્રકારની અસ્મિ-હું તે મે-મારા ગુણોને પરા મૃશ-વિચારો મે-મારા દુભ્રાણિ-કામોને નાના મા, ઉપોપ-પોતાની પાસે ન મન્યથા:-માનો. (૭)

ભાવાર્થ : રાણી રાજાને કહે, કે હું તમારાથી ન્યૂન નથી. જેમ તમે પુરુષોનાં ન્યાયાધીશ છો, તેમ હું ક્રીયાનોનાં ન્યાય કરનારી છું. જેમ પહેલાની રાણીઓ પ્રશાસ્યિત ક્રીયાનોનાં ન્યાય કરનારી હતી, તેમ હું પણ છું. (૭)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રાજાઓના ધર્મનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨૬)

સૂક્ત-૧૨૭

**અગ્નિં હોતારં મન્યે દાસ્વન્તં વસું સુનું સહસો જ્ઞાતવૈદસં વિપ્રં ન
જ્ઞાતવૈદસમ् । ય ઊર્ધ્વયા સ્વધ્વરો દેવો દેવાચ્યા કૃપા ।
ઘૃતસ્ય વિભ્રાષ્ટિમનું વષ્ટિ શોચિષાઽજુહ્વાનસ્ય સુર્પિષઃ: ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : હે કન્યા જેમ હું યઃ-જે ઊર્ધ્વયા-ઉત્તમ વિદ્યાથી સ્વધ્વરઃ-સુંદર યજ્ઞાનું અનુષ્ઠાન અર્થાત્ આરંભ કરનારી છે, તે દેવાચ્યા-જે વિદ્વાનોને પ્રાપ્ત થાય છે અને જેનાથી વ્યવહારને સમર્પણ કરે છે, તે કૃપા-કૃપાથી દેવઃ-જે મનોહર અતિ સુંદર છે; અને તે જનને આજુહ્વા-નસ્ય-સારી રીતે હોમવા અને સર્પિષઃ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ઘૃતસ્ય-ધીના શોચિષા-પ્રકાશની સાથે વિભ્રાષ્ટિમ-જેથી અનેકના પ્રકારના પ્રાપ્ત

પદાર્થોને પકવવામાં આવે છે તે અભિની સમાન અનુકૂળતાથી ઈચ્છે છે. વા જે અગ્નિમ्-
અભિની સમાન હોતારમ्-ગ્રહણ કરનાર દાસ્વત્તમ-દેનાર વસુમ्-તથા બ્રહ્મયર્થી વિદ્યાની મધ્યમાં
નિવાસ કરેલ સહસ:-બળવાન પુરુષના સૂનુમ્-પુત્રને જાતવેદસમ્-જેની પ્રસિદ્ધ વેદ વિદ્યા છે, તે વિપ્રમ્-
મેધાવીની ન-સમાન જાતવેદસમ્-પ્રકટ વિદ્યાવાળા વિદ્યાનને પતિ મન્યે-માનું છું, તેમ એવા પતિનો
તું પણ સ્વીકાર કર. (૧)

ભાવાર્થ : જેની શુભ, ગુણ અને સ્વભાવોમાં બહુ જ પ્રશંસા હોય અને જેના શરીરબળ અને
આત્મબળ શ્રેષ્ઠ હોય, તેવા પુરુષને ક્રી પતિ રૂપમાં સ્વીકાર કરે. એ જ રીતે પુરુષ પણ એ રીતની
ક્રીનો પત્ની રૂપમાં સ્વીકાર કરે. (૧)

યજિષ્ઠં ત્વા યજમાના હુવેમુ જ્યેષ્ઠદ્વિરસાં વિપ્ર મન્મભિર્વિપ્રેભિ:

શુક્ર મન્મભિ:। પરિજ્માનમિવુ દ્યાં હોતારં ચર્ષણીનામ્।

શોચિષ્કેશં વૃષણં યમિમા વિશઃ પ્રાવન્તુ જૂતયે વિશઃ॥ ૨॥

પદાર્થ : હે વિપ્ર-મેધાવી વિદ્યાન્ ! યજમાના:-વ્યવહારોનો સંગ કરનાર લોકો, મન્મભિ:-માન
કરનારાઓ, વિપ્રેભિ:-વિચક્ષણ વિદ્યાનોની સાથે, અઙ્ગ્રસામ્-પ્રાણીઓની મધ્યમાં, જ્યેષ્ઠમ्-અતિ પ્રશંસિત,
યજિષ્ઠમ्-અત્યંત યજ કરનારા ત્વા, હુવેમ-તમને પ્રશંસિત કરે છે. શુક્ર-શુદ્ધ આત્માવાળા, ધર્માત્માજન
યમ-જે મન્મભિ:-વિદ્યાનોની સાથે, ચર્ષણીનામ્-મનુષ્યોની મધ્યે, હોતારમ્-દાન દાતા, પરિજ્માનમિવ-
સર્વત્રથી ભોગનારની સમાન, દ્યામ-પ્રકાશરૂપ શોચિષ્કેશમ્-જેના લટ જેમ ચણકતા કેશ છે, તે વૃષણમ્-
બળવાન તને ઇમાઃ-એ વિશઃ-પ્રજાજન પ્રાવન્તુ-સમ્યક્ રીતે પ્રાપ્ત થાય, તે તું જૂતયે-રક્ષા આદિને માટે
વિશઃ-પ્રજાજનોને સમ્યક્ પ્રાપ્ત થા અને પાલન કર. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો જે વિદ્યાની પ્રશંસા કરે અને સર્વ પ્રજાજનો (પણ જેની પ્રશંસા કરે), તે આપજનનો
સર્વ આશ્રય કરે. (૨)

સ હિ પુરુ ચિદોર્જસા વિરુક્મતા દીદ્યાનો ભવતિ દ્રુહન્તુરઃ

ફરુશુર્ન દ્રુહન્તુરઃ। વીળુ ચિદ્યસ્ય સમૃતૌ શ્રુવદ્વનૈવ યત્સ્થિરમ્।

નિઃષહુમાણો યમતે નાયતે ધન્વાસહા નાયતે॥ ૩॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યસ્ય-જેની સમૃતૌ-સારી રીતે પ્રાપ્તિ કરાવનાર કિયાને નિમિત્ત ચિત્-
જ વનેવ-વનોની સમાન વીડુ-દૃઢ સ્થિરમ્-નિશ્ચળ બળને નિઃ સહમાન:-નિરંતર સહનશીલ વીરોવાળા
શ્રુત-શ્રવણ કરતા શત્રુઓને યમતે નિયમનમાં લાવે અર્થાત્ તેના સાંભળેલા તે બળને છિન્-ભિન્
કરીને તેને શત્રુતા કરવાથી રોકે વા જેને શત્રુજન નાયતે-નહિ પ્રાપ્ત થતા વા ધન્વાસહા-જે પોતાના
ધનુષ્યથી શત્રુઓને સહન કરનાર શત્રુજનોને સારી રીતે જીતે, વા યત્-જેના વિજયને શત્રુજન નાયતે-

નહિ પ્રાપ્ત થતા, વા જે દુહન્તરઃ-દ્રોહ કરનારને મારતા તે પરશુઃ-ફરસી વા કુહડાની ન-સમાન પુરું
તીવ્ર બહુ જ પ્રકારથી જેમ-તેમ વિસ્વમતા-જેનાથી અનેક પ્રકારની પ્રીતિઓ થાય તે ઓજસા-બળની
સાથે દીદ્યાનઃ-પ્રકાશમાન દુહન્તરઃ-દુહન્તર ભવતિ-થાય છે અર્થાત્ જેની સહાયથી અતિ દ્રોહ કરનાર
શત્રુને જીતે છે સઃ, હિ, ચિત્-તે જ ક્યારેક વિજયી થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે શત્રુઓથી હારતો નથી પરંતુ પોતાના પ્રશંસિત બળ (ઉત્તમ સેના) દ્વારા તેને જીતી
શકે છે, તે જ પ્રશાપાલક જનોમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ = શિરોમણિ છે, અથે મનુષ્યોએ આશવું જોઈએ. (૩)

વૃદ્ધ ચિદસ્મા અનુ દુર્યથા વિદે । તેજિષ્ઠાભિરુરણિભિર્દાષ્ટ્યવસેઽગનયૈ દ્બાષ્ટ્યવસે ।

પ્ર યઃ પુરુણિ ગાહતે તક્ષુદ્વનેવ શોચિષા ।

સ્થિરા ચિદન્ના નિ રિણાત્યોજસા નિ સ્થિરાણિ ચિદોજસા ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યથા-જેમ વિદ્વાન તેજિષ્ઠાભિ:-અત્યંત તેજસ્વી અરણિભિ:-અરણીઓથી
અસ્મૈ-એ વિદે-શાસ્ત્રવેતા અવસે-રક્ષક અગનયે-અભિન સમાન વર્તમાન સભાધ્યક્ષના માટે દાષ્ટિ-અરણીના
રગડવાથી કાપતા વા વિદ્વાનજન વૃદ્ધ-સ્થિરા-નિશ્ચલ ચિત્-પણ વિજ્ઞાનોને અનુ, દુ:-અનુક્રમથી આપે,
તેમ યઃ-જે અવસે-રક્ષાદિ કરવાને માટે દાષ્ટિ-કાપતા અથવા ઉક્ત કિયા કરતા વા તક્ષત-પોતાના
તેજથી જળ આદિને છિન-ભિન્ન કરતા સૂર્યમંડળ વનેવ-જેમ કિરણોને તેમ શોચિષા-ન્યાય અને સેનાના
પ્રકાશથી પુરુણ-બહુ જ શત્રુદ્વણોને પ્ર, ગાહતે-સારી રીતે વિલોડન અર્થાત્ વલોવતા વા ઓજસા-પરાક્રમથી
સ્થિરાણિ-સ્થિર કર્માને નિ-નિરંતર પ્રાપ્ત થતા ચિત્-અને ઓજસા-ક્રોમળ કામથી અન્ના-ખાવા યોગ્ય
અન્નોને ચિત્-પણ નિ, રિણાત્ય-નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે-કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાન જન વિદ્યાના પ્રચારથી મનુષ્યોના આત્માઓને પ્રકાશિત કરીને સર્વને પુરુષાર્થમાં
પ્રવૃત્ત કરે છે, તેમ વિદ્વાન ન્યાયાધીશ પ્રશાભોને ઉદ્ઘમી બનાવે છે. (૪)

તમસ્ય પૃદ્ધમુપરાસુ થીમહિ નક્તં યઃ સુર્દર્શાતરો દિવાતરાદપ્રાયુષે દિવાતરાત् ।

આદુસ્યાયુર્ગ્રભણવદ્વીલુ શર્મ ન સૂનવે ।

ભ્રક્તમભ્રક્તમવો વ્યન્તો અંજરા અંગનયો વ્યન્તો અંજરા: ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યઃ-જે સુર્દર્શાતરઃ અત્યંત સુંદર દર્શન યોગ્ય સંપૂર્ણ કલાઓથી યુક્ત-
ખીલેલ ચંદ્રમાની સમાન રાજી અસ્ય-આ સંસારના દિવાતરાત્-અત્યંત પ્રકાશમાન સૂર્યથી અપ્રાયુષે-
જે વ્યવહાર (રાતે) પ્રાપ્ત થતો નથી તેથી નક્તમ-રાતે સર્વ પદાર્થોને બતાવે છે. તમ-તે પૃદ્ધમ-ઉત્તમ
કામોનો સંબંધ કરનારાઓને દિવાતરાત્-અત્યંત પ્રકાશમાન સૂર્યની સમાન તેનાથી ઉપરાસુ-દિશાઓમાં
અમે થીમહિ-ધારણા કરીએ અર્થાત્ શ્રવણ કરીએ. આત્-તદ્દનન્તર અસ્ય-એ મનુષ્યના ગ્રભણવત્-જેમાં

પ્રશંસિત સર્વ વ્યવહારનું ગ્રહણ તે વીકુ-દ્દેખ ભક્તમ्-સેવનને માટે વા અમક્તમ्-સેવન ન કરેલ અવ:-
રક્ષા આદિ યુક્ત કર્મ અને આયુ:-જીવનને સૂનવે-જેમ પુત્રને માટે, ન-તેમ શર્મ-ધરને વ્યન્તઃ-વિવિધ
પ્રકારથી પ્રાપ્ત થઈને અજરા:-પૂર્ણ આયુવાળા વા અગ્નયઃ-વિદ્યુત્ રૂપ અજિની સમાન વ્યન્તઃ-
વયહાનિરહિત = અજરા:-વૃદ્ધાવસ્થા થઈ રહિત અમે ધારણ કરીએ. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ ચંદ્રમા તારાગણ અને ઔષધિઓને પુષ્ટ કરે છે, તેમ સજજનોએ પ્રજાજનોનું
પાલન-પોષણ કરવું જોઈએ. જેમ સંતાનોને માતા-પિતા તૃપ્ત કરે છે, તેમ સર્વ પ્રાઇસીઓને અમે તૃપ્ત
કરીએ. (૫)

સ હિ શર્થોન મારુતં તુવિષ્વણિરઘસ્વતીષુર્વરાસ્વિષ્ટનિઃ આર્તનાસ્વિષ્ટનિઃ ।

આદદ્બુવ્યાન્યાદુર્દિર્જસ્ય કેતુરૂહણા ।

અર્થ સ્માસ્ય હર્ષાતો હૃષીવતો વિશવે જુષન્ત પન્થાં નરઃ શુભે ન પન્થામ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વિશ્વ-સર્વ નરઃ-વ્યવહારોની પ્રાપ્તિ કરાવનારા મનુષ્યો ! હૃષીવતઃ:-જે બહુ જ આનંદથી
પૂર્ણ હર્ષતઃ-અને જેનાથી સર્વ પ્રકારનો આનંદ પ્રાપ્ત થયો અસ્ય-એ યજસ્ય-સંગ કરવા યોગ્ય અર્થાત્
પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વ્યવહારની શુભે-શ્રેષ્ઠતાને માટે ન-જેમ બને, તેમ પન્થામ्-ધર્મયુક્ત માર્ગનું જુષન્ત-
સેવન કરો. અથ-એ પછી જે કેતુઃ-જ્ઞાનવાન આદદિઃ-ગ્રહણ કરનાર અહેણા-સત્કાર કરેલ અર્થાત્
નમ્રતાની સાથે કરેલ હવ્યાનિ-ભોજન યોગ્ય પદાર્થોનું આદત-સેવન કરે. વા માસ્તમ्-વાયુના શર્થઃ-
બળની ન-સમાન અસ્વતીષુ-જેના પ્રશંસિત સંતાનો વિદ્યમાન છે, તો ઉર્વરાસુ-સુંદરી આર્તનાસુ-
સત્યાચરણયુક્ત સ્ત્રીઓની સમીપ તુવિષ્વણિઃ-જેની બહુ જ ઉત્તમ નિરંતર બોલ-ચાલ ઇષ્ટનિઃ-અને
જે સત્કાર કરવા યોગ્ય છે, સહિ, સ્મ-તે જ વિદ્વાન ઇષ્ટનિઃ-ઈષ્ટા કરનાર હિ-નિશ્ચયની સાથે પન્થામ्-
ન્યાયમાર્ગને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય હોય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ધર્મથી ઉપાર્જિત પદાર્થોનો ઉપભોગ પ્રજાઓમાં ધર્મયુક્ત વિદ્યાઓનો પ્રચાર
કરે છે, તેઓ ધર્મ માર્ગનો પ્રચાર કરી શકે છે. (૬)

**દ્વિતા યદીં કીસ્તાસો અભિદ્વાવો નમસ્યન્ત ઉપવોચન્ત ભૃગવો મુખન્તો
દાશા ભૃગવઃ । અગ્નિરીશે વસૂનાં શુચિર્યો ધર્ણિરેષામ् ।
પ્રિયાં અપિધીર્વનિષીષ્ટ મેધિરું આ વનિષીષ્ટ મેધિરઃ ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યત્-જે કીસ્તાસઃ-મેધાવી વિદ્વાન અભિદ્વાવઃ-જે અગ્રવિદ્યા આદિ ગુણોથી
પ્રકાશિત, નમસ્યન્તઃ-જે ધર્મનું આચરણ કરનાર, ભૃગવઃ-તથા અવિદ્યા અને અધર્મનો નાશ કરનાર
જ્ઞાનને મશ્નત્તઃ-મથીને ભૃગવઃ-તથા દુઃખભંજક છે, તેઓ દાશા-વિદ્યા દાન માટે વિદ્યાર્થીઓને દ્વિતા-
જેમ બે નું હોવું થાય, તેમ અર્થાત્ એક પછી ઓક ઈમ-સન્મુખ પ્રાપ્ત થયેલી વિદ્યા ઉપવોચન્ત-અને

ગુણનો ઉપદેશ કરે; વા જેમ એષામ्-એ વસૂનામ्-પુથિવી આદિ લોકોની મધ્યમાં યઃ-જે ધર્ણિઃ-શિલ્પવિદ્યા વિષયક કામોને ધારણ કરનાર, શુચિઃ-પવિત્ર તથા અન્યોને શુદ્ધ કરનાર, અગ્નિઃ-અગ્નિ છે; વા જેમ મેધિઃ-મેધાવી પ્રિયાન्-પ્રસન્ન ચિત્ત અને અપિધીન्-શ્રેષ્ઠ ગુણોને ધારણ કરનાર તથા દુઃખોને ઢાંકનાર વિદ્વાનોની વનિષીષ્ટ-યાચના કરે અર્થાત્ તેની પાસેથી કોઈ પદાર્થ માંગે; વા મેધિઃ-સંગ કરનાર પુરુષ આપનારની આ, વનિષીષ્ટ-સારી રીતે યાચના કરે વા વિદ્યાની ઈશે-ઈશ્વરતા પ્રકટ કરે, અર્થાત્ વિદ્યાવિકારને પ્રકાશિત કરે, તેમ તમે તે વિદ્વાન અને અગ્નિ આદિ પદાર્થોનું સેવન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યાથી વિદ્વાનોથી નિત્ય વિદ્યા માંગે, તેને વિદ્વાન નિત્ય વિદ્યા આપે. એ (વિદ્યાના) આપનાર અને લેનારની સમાન (અન્ય) કોઈ પણ ઉત્તમ કર્મ નથી. (૭)

**વિશ્વાસાં ત્વા વિશાં પતિં હવામહે સર્વાસાં સમાનં દર્પતિં ભુજે સુત્યગિર્વાહસં
ભુજે । અતિથિં માનુષાણાં પિતુર્ન યસ્યાસુયા ।**

અમી ચુ વિશ્વે અમૃતાસુ આ વયો હુવ્યા દેવેષ્વા વયઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! જેમ અમે ભુજે-શરીરમાં વિદ્વાનું વિશ્વાસામ्-સર્વ વિશામ्-પ્રજાજનોનું વા સર્વાસામ्-સમસ્ત કિયાઓનું પતિમ्-પાલન કરનાર અધિપતિ ત્વા-તારો હવામહે-સ્વીકાર કરે છે; ચ-અને જેમ અમી-જે દેવેષુ, વિદ્વાનોમાં આ-સમ્યક્ વયઃ-વિદ્યાદિ ગુણોની કામનાવાળા હુવ્યા-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જ્ઞાનને ગ્રહણ કરીને તથા આ, વયઃ-સમ્યક્ વિદ્યાદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરેલ વિશ્રે-સર્વ અમૃતાસઃ અમર અર્થાત્ વિદ્યા પ્રકાશથી મૃત્યુરૂપી દુઃખી રહિત બનેલ અને યસ્ય-જેની આસ્યા-બેઠકની, પિતુઃ-અન્નની ન-સમાન ભુજે-વિદ્વાનંદ ભોગવવા માટે માનુષાણામ्-મનુષ્યોના સમાનમ्-પક્ષપાતરહિત અતિથિમ्-અતિથિ સમાન સત્કાર કરવા યોગ્ય સત્યગિર્વાહસમ्-સત્યવાણીની પ્રાપ્તિ કરાવનાર, તાં પાલન કરનારનો સ્વીકાર કરીએ છીએ, તેમ દર્પતિમ्-ખ્રી-પુરુષનું સેવન કરીએ છીએ. (૮)

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી પક્ષપાત રહિત આપ વિદ્વાન રાજ્યાવિકારી બનતાં નથી, ત્યાં સુધી રાજ અને પ્રજાની ઉનાતિ થતી નથી. (૮)

**ત્વમંગને સહસા સહન્તમઃ શુષ્મિન્તમો જાયસે । દેવતાત્તયે રુધિર્ન દેવતાત્તયે ।
શુષ્મિન્તમો હિ તે મદો દ્યુમિન્તમ ઉત્ત ક્રતુઃ ।
અધ્ય સ્મા તે પરિ ચરન્ત્યજર શ્રુષ્ટીવાનો નાજર ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : હે અજર-તરુણ વય-વૃદ્ધના દોષરહિતની ન-સમાન અજર-અજ્ઞનમા પરમેશ્વરમાં રમણ કરતા અને-શૂરવીર વિદ્વાન્ ! દેવતાત્તયે-વિદ્વાનને માટે રયિઃ-ધન જેમ ન-તેમ દેવતાત્તયે-વિદ્વાનોના સત્કારને માટે સહનમ्-અતિ સહનશીલ શુષ્મિન્તમઃ-અત્યંત પ્રશંસિત બળવાન ત્વમ्-આપ સહસ-

બળથી જાયસે-પ્રકટ થાય છે. તે-આપના શુષ્મિન્તમ्-અત્યંત બળયુક્ત દ્વાનિત્તમ्-જેના સંબંધમાં બહુ જ ધન હોય, તે અતિ ધની મદઃ-હર્ષ તત्-અને ક્રતુઃ-યજ્ઞ હિ-જ છે. અથ-અનન્તર તે-આપની શ્રદ્ધીવાનઃ-શીદ્ર ક્રિયાવાળા સ્મ-જ પરિચરન્તિ-સર્વ તરફથી ચાલતા અને આપની પરિચર્યા કરતા તે આપનો અમે આશ્રય કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો શરીર તથા આત્માનાં બળથી યુક્ત, વિદ્વાન્ અને ઐશ્વર્યવાન પ્રજ્ઞાઓવાળા છે તેઓ જ સુખકારક બને છે. (૮)

પ્ર વૌ મુહે સહસ્રા સહસ્વત ઉષ્રબુધે પણુષે નાગન્યે સ્તોમો બભૂત્વાન્યે।

પ્રતિ યર્દીં હુવિષ્માન્ વિશ્વાસુ ક્ષાસુ જોગુવે।

અગ્રે રેભો ન જરત ત્રષ્ટૂણાં જૂર્ણિહર્ષેત ત્રષ્ટૂણામ્॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! વઃ-તમારા સહસ્વતે-બહુ બળયુક્ત, ઉષ્રબુધે-પ્રત્યેક પ્રભાત સમય = ઉધાકાળમાં જાગનાર અને પણુષે-પ્રબંધ બાંધનાર મહે-મહાન જોગુવે-નિરંતર ઉપદેશક અગન્યે-વિદ્વત્ની ન-સમાન અગન્યે-પ્રકાશમાનને માટે વિશ્વાસુ-સર્વ ક્ષાસુ-ભુભિઓમાં હુવિષ્માન્-જેમાં પ્રશાંસિત ગ્રહણ કરેલ વ્યવહાર વિદ્યમાન છે, તે સ્તોમઃ-પ્રશંસા સહસા-બળ દ્વારા પ્ર, બભૂત્-સમર્થ બને. રેભઃ-ઉપદેશકની ન-સમાન અગે-પ્રથમ ત્રષ્ટૂણામ્-જેને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ હોય અથવા જે વિદ્યાને જાણવા ઈચ્છે છે, તેની વિદ્યાઓની ઈમ-સર્વત્રથી પ્રતિ, જરતે-પ્રત્યક્ષ સ્તુતિ કરનાર યત્-જે હોતા-ભોજન કરનાર જૂર્ણઃ-રોગી હોય તે ત્રષ્ટૂણામ્-પ્રાપ્ત કરેલ વૈદ્યવિદ્યા અર્થાત્ ઉત્તમ વૈદ્ય છે, તેની સમીપ જઈને રોગરહિત બને. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાનજન વિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ એ વિષયમાં સર્વ મનુષ્યોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧૦)

સ નો નેદિષ્ઠં દદ્રશાનુ આ ભુરાગને દ્રેવેભિઃ સચ્ચનાઃ સુચેતુના મુહો રાયઃ સુચેતુના।

મહિં શવિષ્ઠ નસ્કૃધિ સુજ્વક્ષે ભુજે અસ્યૈ।

મહિં સ્તોતૃભ્યો મઘવન્તસુવીર્ય મથીરુગ્રો ન શવસા ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન્-પ્રશાંસિત ધનયુક્ત, શવિષ્ઠ-અત્યંત બલવાન વિદ્યાદિ ગુણોને પ્રાપ્ત, અને-અનિ સમાન પ્રકાશણાન સઃ-તે દદ્રશાનઃ-જોયેલ વિદ્વાન ! આપ સુચેતુના-સુંદર સમજદાર અને દેવેભિઃ-વિદ્વાનોની સાથે નઃ-અમારા માટે મહઃ-બહુ જ સચ્ચનાઃ-સંબંધ કરવા યોગ્ય રાયઃ-ધનને આ, ભર-સમ્યક્ ધારણ કરે.

અસ્યૈ-એ પ્રજ્ઞાને માટે સંચક્ષે-શ્રેષ્ઠતાથી કહેવા ઉપદેશ આપવા અને ભુજે-એનું પાલન કરવા માટે શવસા-પોતાના પરાક્રમથી ઉગ્રઃ-પ્રચંડ પ્રતાપવાનની ન-સમાન મથીઃ-દુષ્ટોને મંથનાર આપ નેદિષ્ઠમ-અત્યંત સમીપ મહિ-બહુ સુવીર્યમ-ઉત્તમ પરાક્રમને સારી રીતે ધારણ કરો અને એ સુચેતુના-સુંદર પ્રાર્થનાભાગ્ય

જ્ઞાન આપનાર ગુણથી મહિ-અધિકતાથી જેમ બને, તેમ સ્તોતૃભ્યઃ-સુતિ, પ્રશંસા કરનારાઓથી ન:-
અમને વિદ્યાવાન કૃધિ-કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : વિદ્યાથીઓએ આપન અધ્યાપકોથી સારી રીતે પ્રાર્થના કરીને તથા તેઓની સેવા કરીને
પૂર્ણ વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. જેથી રાજ્યપુરુષ અને પ્રજાજન વિદ્યાવાન બનીને નિરંતર ધર્મનું
આચરણ કરે. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાન અને રાજ્યધર્મનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના
અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨૭)

સૂક્ત-૧૨૮

અયં જાયતુ મનુષો ધરીમणિ હોતા યજિષ્ઠ ઉશિજામનુ વ્રતમંગિઃ સ્વમનુ વ્રતમ् ।
વિશ્વશ્રુષ્ટિઃ સખીયતે રુયિરિવ શ્રવસ્યતે ।
અદબ્ધ્યો હોતા નિ ષદદિડસ્પ્રદે પરિવીત ડુડસ્પ્રદે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : જે અયમ-એ મનુષ્ય ઇળઃ-જેમ સુતિને યોગ્ય જગદીશ્વરને પદે-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય
વિજ્ઞાનમાં, તેમ ઇળઃ-પ્રશંસિત ધર્મના પદે-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વ્યવહારમાં અદબ્ધ્યઃ-હિંસા આદિ દોષ
રહિત, હોતા-ઉત્તમ ગુણોને ગ્રહણ કરનાર, પરિવીતઃ-જે સર્વત્રથી વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બનેલા નિ,
ષદત-સ્થિર થઈને, રુયિરિવ-વા ધનની સમાન વિશ્વશ્રુષ્ટિઃ-જેની સમસ્ત શીધ્ર ગતિવાન શ્રવસ્યતે-
સાંભળનારને માટે અગ્નિઃ-અગ્નિની સમાન વા ઉશિજામ-કામના કરનાર મનુષ્યોને અનુ-અનુકૂળ વ્રતમ-
સ્વભાવની સમાન અનુ, વ્રતં, સ્વમ-પોતાના અનુકૂળ આચરણને પ્રાપ્ત વા ધરીમणિ-સુખોને ધારણ
કરતા વ્યવહારોમાં હોતા-દાતા યજિષ્ઠઃ-અત્યંત સંગ કરીને જાયત-પ્રકટ થાય છે, તે મનુષઃ-મનનશીલ
વિદ્વાન સર્વની સાથે સખીયતે-મિત્રની સમાન આચરણ કરનાર અને સર્વના સત્કારને યોગ્ય બને
છે. (૧)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યાની ઈરદ્ધા કરનારના અનુગામી, સુશીલ, ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં પૂર્ણ નિષ્ઠાવાન,
સર્વના મિત્ર અને શુભગુણ પ્રદાતા હોય, તે જે 'મનુષ્યમુકૃટમણિ' બની શકે છે. (૧)

તં યજ્ઞસાધુમણિ વાતયામસ્વૃતસ્ય પ્રથા નમ્સા હુવિષ્ટતા દ્રેવતાતા હુવિષ્ટતા ।
સ ન ઊર્જામુપાભૃત્યુયા કૃપા ન જૂર્યતિ ।
યં માતુરિશ્વા મનવે પરાવતો દ્રેવં ભા: પરાવતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જેમ યમ-જે દેવમ-ગુણદાતાને પરાવતઃ-દૂરથી જે ભાઃ-સૂર્યની કાન્તિની સમાન મનવે-
મનુષ્યને માટે માતરિશ્વા-વાયુ પરાવતઃ-દૂરથી ધારણ કરનાર સઃ-જે દાતા વિદ્વાન અયા-એ કૃપા-
કલ્પનાથી ના-અમને ઊર્જામ-પરાક્રમયુક્ત પદાર્થની ઉપાભૃતિ-સમીપ આવેલ આભૂધણ અર્થાત્ જેમ

સુંદરતા થાય, તેમ ન-નહિ જૂર્યતિ-રોગી કરતા અને તે જેમ દેવતાતા-વિદ્વાનની સમાન હવિષ્મતા-પુષ્કળ દાન દાતા ત્રહસ્ય-સત્યના પથા-માર્ગ પર ચાલે છે, તેમ હવિષ્મતા-બહુ જ ગ્રહણકર્તા નમસા-સત્કારની સાથે તમ-તે અજિ સમાન પ્રતાપી યજ્ઞસાધમ-યજ્ઞ સાધનાર વિદ્વાનને અધિ-નિશ્ચયપૂર્વક સાથે અમે વાતયામસિ-વાયુની સમાન સર્વ કાર્યોમાં પ્રેરણા કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોને ધારણ કરીને પ્રાણીઓને સુખી કરે છે, તેમ વિદ્વાન મનુષ્યના વિદ્યા અને ધર્મને ધારણ કરીને સર્વ મનુષ્યોને સુખી કરે. (૨)

**એવેન સુદ્યઃ પર્યેતિ પાર્થીંવ મુહુર્ગી રેતો વૃષભઃ કનિક્રદુદ્ધદ્રેતુઃ કનિક્રદત્ ।
શું ચક્ષાણો અક્ષભિર્દેવો વનૈષુ તુર્વણિઃ ।
સદો દધાનું ઉપરેષુ સાનુષ્વગિનઃ પરૈષુ સાનુષુ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! આપ જેમ મુહુર્ગી:-વારંવાર વાણીને પ્રાપ્ત, રેત:-જળને કનિક્રદત્-નિરંતર ગર્જાવનાર, રેત:-પરાકમને કનિક્રદત્-અત્યંત શબ્દાયમાન કરનાર અને દધત્-ધારણ કરીને વૃષભઃ-વર્ષા કરનાર તથા વનૈષુ-કિરણોમાં તુર્વણિઃ-અંધકાર અને શીતનો વિનાશ કરીને, દેવઃ-નિરંતર પ્રકાશમાન ઉપરેષુ-મેઘ અને સાનુષુ-પૃથક પર્વતોનાં શિખરો વા પરેષુ-ઉત્તમ સાનુષુ-પર્વતોનાં શિખરોમાં સદઃ:-જેમાં જન બેસે છે, તે સ્થાનોને દધાનઃ-ધારણ કરીને અગ્નિઃ-વિદ્યુત્ તથા સૂર્યરૂપ અજિ એવેન-પોતાની લપટ-ઝપટ ચાલથી પાર્થીવમ-પૃથ્યીમાં જઈને પદાર્થોને સુદ્યઃ-શીધ પર્યેતિ-બધી બાજુથી પ્રાપ્ત થતું તેમ અક્ષભિઃ-દ્વિન્દ્રિયોથી શતમ-અસંખ્ય ઉપદેશોને ચક્ષાણઃ-કરનાર બનીને પ્રસિદ્ધ થાઓ (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અને વાયુ સર્વને ધારણ કરીને તથા મેધને વરસાવીને સમસ્ત સંસારને આનંદિત કરે છે, તેમ વિદ્વાનો વેદવિદ્યાને ધારણ કરીને તથા અન્ય મનુષ્યોના આત્માઓમાં વર્ષા કરીને સર્વ મનુષ્યોને સુખી કરે છે. (૩)

**સ સુક્રતુઃ પુરોહિતો દમેદમેઽગ્નિર્જસ્યાધ્વરસ્ય ચેતતિ ક્રત્વા યજ્ઞસ્ય ચેતતિ ।
ક્રત્વા વેધા ઇષ્ટૂયે વિશ્વા જાતાનિ પસ્પશે ।
યતો ઘૃતશ્રીરતિથિરજાયતું વહ્નિવ્રેધા અજાયત ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સુક્રતુઃ-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ અને કર્મવાળા પુરોહિતઃ-પૂર્વે જેણે હિત સંપાદન કરેલ છે અને અગ્નિઃ-અજિની સમાન પ્રતાપી વર્તમાન દમેદમે-ગૃહે-ગૃહે ક્રત્વા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ વા કર્મથી યજ્ઞસ્ય-વિદ્વાનોના સત્કારરૂપની ચેતતિ-શાપન કરાવવા સમાન અધ્વરસ્ય-ન છોડવા યજ્ઞસ્ય-પરંતુ સંગ કરવા યોગ્ય શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ આદિ કામનું ચેતતિ-વિજ્ઞાન કરાવતા વા જે ક્રત્વા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ વા કર્મથી વેધા:-મેધાવી ઇષ્ટૂયે-બાણીની સમાન વિષયોમાં પ્રવેશ કરીને તથા વિશ્વા-સમસ્ત જાતાનિ-ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થોનો પસ્પશે-પ્રબંધ કરીને વા યતઃ:-જેથી ઘૃતશ્રીઃ-ધીનું સેવન કરીને અતિથિઃ-જેની કોઈ રહેવાની

तिथि निश्चित नथी ते सत्कारने योऽय विद्वान् अजायत्-प्रसिद्ध थाय; अने वह्निः-वस्तुना गुणादिनी प्राप्ति करावनार अग्निनी समान वेधाः-मेधावी = धीर पुरुष अजायत्-प्रसिद्ध थाय सः ते ज विद्वान् विद्वाना उपदेशने माटे सर्वने सम्यक् आश्रय करवाने योऽय छे. (४)

भावार्थ : जे विद्वान् लोके, देश-देशोमां, नगर-नगरमां द्वीप-द्वीपमां, गाम-गाममां अने धर-धरमां सत्यनो उपदेश करे छे, ते सर्वना द्वारा ‘सत्कार करवाने योऽय’ बने छे. (४)

**क्रत्वा यदस्य तविषीषु पृञ्चतेऽग्नेरवेण मुरुतां न भोज्यैषिराय
न भोज्या। स हि ष्मा दानुमिन्वति वसूनां च मज्मना।
स नस्त्रासते दुरितादभिहृतः शंसादुघादभिहृतः ॥ ५ ॥**

पदार्थ : यत्-जे अस्य-भे सेनापतिनी क्रत्वा-बुद्धि अने अवेन-रक्षा आदि कामथी मस्ताम्-वायु अने अग्ने:-विद्युत्नी इषिराय-विद्वाने प्राप्त करेल पुरुषने माटे भोज्या-भोजन करवा योऽय पदार्थोनी न-समान वा भोज्या-पालन योऽय पदार्थोनी न-समान पदार्थोने तविषीषु-प्रशंसित बण्युक्त सेनाओमां पृञ्चते-संबंध करीने वा जे हि-ठीक-ठीक मज्मना-बणथी वसूनाम्-प्रथम कक्षा प्रविष्ट विद्वानो तथा च-पृथिवी आदि लोकोनुं दानम्-आपवामां आवता जे पदार्थ तेने इन्वति-प्राप्त थता वा जे नः-अमने अभिहृतः-अभिमुख प्राप्त कुटिल दूरितात्-हुःभद्रायी अभिहृतः-सर्वत्रथी वक-वांका-चूंका, नानां भोटां अघात्-पापथी त्रासते-उद्गेग करीने अर्थात् उठावीने वा शंसात्-प्रशंसाथी संयोग करीने सः, स्म-ते ज सुखने प्राप्त करीने तथा सः-ते सुख करनार बनीने तथा ते ज विद्वान् सर्वथी सत्कार करवा योऽय अने ते सर्व तरक्षी रक्षा करनार बने छे. (५)

भावार्थ : जे (भनुष्योने) उत्तम शिक्षा अने विद्यानां दान द्वारा हुष्ट स्वभावो अने हुर्गुणोथी तथा अधर्माचरणाथी निवृत्त करीने - हूर करीने शुभ गुणोमां प्रवृत्त करावे छे, ते ज आ संसारमां कल्याणकारी ‘आप’ लोक बने छे. (५)

**विश्वे विहाया अरुतिर्वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे तुरणिर्न शिश्रथच्छृवस्यया न
शिश्रथत्। विश्वस्मा इदिषुध्यते देवत्रा हुव्यमोहिषे।
विश्वस्मा इत्सुकृते वारमृणवत्यग्निद्वारा व्यृणवति ॥ ६ ॥**

पदार्थ : विश्व-समस्त विहायाः-विद्वा आदि शुभ गुणोमां व्याप्त, अरतिः-उत्तम व्यवहारोनी प्राप्ति करावनार अने तरणिः-तारणाहार वसुः-प्रथम श्रेष्ठीनो ब्रह्मचारी विद्वान् श्रवस्यया-पोताने उत्तम उपदेश श्रवणनी ईच्छाथी जेम अग्निः-विद्युत् शिश्रयत्-शिथिल न थाय, तेम न शिश्रयत्-शिथिल थाय नहि; वा दक्षिणे-जमङ्गा हस्ते-हाथमां जेम आमणुं धारण करे - (हस्तामलकवत्) तेम देवत्रा-विद्वानोमां हुं विद्वाने दधे-धारण करुं; वा विश्वस्मै-सर्व इषुध्यते-धनुष्यनी समान आचरण करता

જનસમૂહને માટે તું હવ્યમ्-આપવા યોગ્ય પદાર્�નો આ, ઊહિષે-તર્ક-વિતર્ક કરીને ઇત્ત-તેમજ જે વિશ્વસ્મૈ-સર્વ સુકૃતે-સુકર્મ કરનારા જનસમૂહને માટે દ્વારા-ઉત્તમ વ્યવહારોના દ્વારોને ત્રણવતિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તે સુખ ઇત્ત-જ નો વારમ्-સ્વીકાર પ્રાપ્ત થાય છે, તે સુખ ઇત્ત-જ નો વારમ्-સ્વીકાર કરવા વિઃ ત્રણવતિ-વિશોષતાને પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય સમસ્ત અભિવ્યક્ત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરીને સર્વને માટે સમસ્ત સુખોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ અહિંસક વિદ્વાનજન વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરીને સર્વને આનંદિત કરે છે. (૬)

**સ માનુષે વૃજને શન્તમો હિતોરુંગિન્યુરુંજેષુ જેન્યો ન વિશ્પતિઃ પ્રિયો યુરુંજેષુ
વિશ્પતિઃ। સ હુવ્યા માનુષાણામિલા કૃતાનિં પત્યતે।**

સ નસ્ત્રાસતે વરુણસ્ય ધૂર્તેર્મહો દેવસ્ય ધૂર્તેઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જે પ્રિય:-પ્રીણન = તૃપ્તિકારક છે, તે વિશ્પતિઃ-પ્રજાઓના પાલક રાજા નઃ-અમને ધૂર્તેઃ-હિંસકથી ત્રાસતે-ઉદ્દેગ તથા સઃ:-તે ધૂર્તેઃ-અવિદ્યાઓનો નાશ કરાવે તથા મહઃ-મહાન દેવત્ય-વિદ્યાદાતા વરુણસ્ય-ઉત્તમ વિદ્વાનની પાસેથી જે યજેષુ-સંગ કરવા યોગ્ય વ્યવહારોમાં માનુષાણામ-મનુષ્યોને ઇન્દ્ર-શ્રેષ્ઠ સંસ્કારોથી યુક્ત કૃતાનિ-સિદ્ધ કરેલ શુદ્ધ વચન હવ્યા-જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, તેને સ્થિર કરે છે તથા સઃ:-તે સર્વને પત્યતે-પ્રાપ્ત કરે છે; વા યજેષુ-અજિનહોત્ર આદિ યજ્ઞોમાં અગ્નિઃ-અજિનની સમાન વા જેન્યઃ-વિજયશીલની ન-સમાન વિશ્પતિઃ-પ્રજાજનોના પાલક માનુષે-મનુષ્યોના વૃજને-તે માર્ગમાં કે જેમાં ગમન કરતા હિતઃ-હિત સિદ્ધ કરનાર શન્તમ્-અત્યંત સુખકારી થાય છે, સઃ:-તે વિદ્વાન સર્વના સત્કારને યોગ્ય બને છે. (૭)

ભાવાર્થ : જે લોકોને ઉપદેશ દ્વારા ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરે છે અને જે લોકો ન્યાયાધીશ રાજાની સમાન પ્રજાપાલક, ડાકુ આદિના ભયના નિવારક તથા વિદ્વાનોના મિત્ર છે, તે જ 'અંધપરંપરાઓ' ને રોકનાર બની શકે છે. (૭)

અગ્નિં હોતારમીળતે વસુધિતિં પ્રિયં ચેતિષ્ઠમરુતિં ન્યૈરિં હવ્યવાહું ન્યૈરિં ।

વિશ્વાયું વિશ્વવેદસું હોતારં યજુતં કૃવિમ् ।

દેવાસો રુણવમવસે વસૂયવો ગીર્ભો રુણવં વસૂયવઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે દેવાસઃ-વિદ્વાનજન જે અનિમ-અજિનની સમાન વર્તમાન, હોતારમ-દાતા, વસુધિતિમ-જેનાથી ધનની ધારણ છે અરતિમ-અને જે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ છે, તે હવ્યવાહમ-આદાન-પ્રદાન યોગ્ય વ્યવહારની પ્રાપ્તિ કરવનાર, ચેતિષ્ઠમ-ચેતનાવાળા અને પ્રિયમ-પ્રીતિકારક વિદ્વાનને જાણવાની ઈચ્છા કરેલ ન્યૈરિં-નિરંતર પ્રેરણા આપે છે; વા વિશ્વાયુમ-જે સર્વ વિદ્યાદિ ગુણોના બોધને

પ્રાપ્ત કરે છે, **વિશ્વવેદસમ्**-જેનું સમગ્ર વેદ ધન તે **હોતારમ्**-ગ્રહણ કરનાર, **યજતમ्**-સત્કાર કરવા યોગ્ય, **કવિમ्**-પૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત અને **રણવમ्**-સત્યોપદેશક, સત્યવાદી પુરુષને **વસૂયવઃ**-જે ધન આદિ પદાર્�ોથી ઈચ્છા કરે છે, તેની સમાન **ન્યેરિસે**-નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે; વા જે **વસૂયવઃ**-ધન આદિ પદાર્થોના ઈચ્છુક અવસે-રક્ષા આદિને માટે **ગૌરીભિઃ**-સુસંસ્કૃત વાણીઓથી **રણવમ्**-સત્યવાદીની ઇંળતે-સુતિ કરે છે, તે સર્વની તમે પણ સુતિ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! વિદ્યાન લોકોની જેની સેવા અને સંગતિથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓની સેવા અને સંગતિથી તમારે પણ એ વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨૮)

સૂક્ત-૧૨૬

**યં ત્વં રથમિન્દ્ મેધસાત્ત્યેપ્તાકા સન્તમિષિર પ્રણયસ્તિ પ્રાન્તવદ્ય નયસિ ।
સુદ્યાશિચ્ચત્તમભિષ્ટયે કરો વશેશ્ચ વાજિનમ् ।
સાસ્માક્મનવદ્ય તૂતુજાન વેધસામિમાં વાચું ન વેધસામ્ ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : હે ઇંધિર-ઈચ્છા કરનાર ઇન્દ્ર-વિદ્યાન સભાપતિ ! ત્વમ्-આપ મેધસાત્ત્યે-પવિત્ર પદાર્થોનો સમ્ભયેક વિભાગ કરવા માટે યમ्-જે અપાકા-પૂર્ણ જ્ઞાની સન્તમ્-વિદ્યમાન રથમ્-વિદ્યાનને રમણ કરવા યોગ્ય રથને પ્રણયસિ-પ્રાપ્ત કરાવવા સમાન વિદ્યાને પ્રણયસિ-પ્રાપ્ત કરો છો; ચ-અને હે અનવદ્ય-પ્રશંસાયુક્ત વશ:-કામના કરતા આપ અભિષ્ટયે-ઈચ્છિત પદાર્થની પ્રાપ્તિને માટે વાજિનમ્-પ્રશંસિત જ્ઞાનવાનની ચિત્ત-સમાન તમ્-તેને સદ્યઃ-શીધ કરાયાની ચિત્ત-સમાન તમ્-તેને સદ્યઃ-શીધ કરાયાની કર્તા અનવદ્ય-પ્રશંસિત ગુણો થી યુક્ત સઃ:-તે આપ અસ્માકમ્-અમે વેધસામ્-મેધાવીની ન-સમાન વેધસામ્-બુદ્ધિમાનોની ઇમામ્-એ વાચમ્-સુશિક્ષિત વાણીને સિદ્ધ કરો અર્થાત્ તેનો ઉપદેશ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યાન સર્વ મનુષ્યોને વિદ્યાઓમાં અને વિનયમાં પ્રવૃત્ત કરે છે, તે અભીષ્ટ-ઈચ્છિત કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે. (૧)

**સ શ્રુધિ યઃ સ્મા પृતનાસુ કાસુ ચિહ્નક્ષાય્ ઇન્દ્ર ભરહૂત્યે નૃભિરસ્તિ પ્રતૂર્ત્યે
નૃભિઃ । યઃ શ્રૂરે: સ્વર્ણઃ સનિતા યો વિપ્રેવાર્જિં તરુતા ।
તમીશાનાસ ઇરથન્ત વાજિને પૃક્ષમત્યં ન વાજિનમ્ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત સેનાપતિ ! યઃ-જે આપ પ્રતૂર્ત્યે-શીધ આરંભ કરવા માટે નૃભિઃ-નાયક = મુખ્ય અગ્રણી મનુષ્યોની સમાન નૃભિઃ-પોતાના અધિકારી કર્મચારી મનુષ્યોથી ભરહૂત્યે-અન્યોનું પાલન કરનાર રાજા જનોની સ્પર્ધા અર્થાત્ તેની હાર કરવા માટે કાસુ ચિત્ત-કોઈ પણ પૃતનાસુ-

सेनाओमां तथा दक्षाच्यः-राज कार्योमां अति चतुर असि-होय; वा यः-जे आप शौरैः-निःर शूरवीरोनी साथे स्वः-सुभनो सनिता-सम्यक् विभाग करनार; वा यः-जे विप्रैः-भेदावीनी साथे वाजम्-विशेष शानने तस्ता-पार करनार, वाजिनम्-विशेष शानवान, अत्यम्-व्याप्त थनारनी न-समान पृक्षम्-सुभने सिंचनार वाजिनम्-धोडाओने धारण करे छे, तम्-ते आपने इशानासः-समर्थजन इरथन्त-जे प्रेरणा करनारने धारण करे छे, तेनी समान आचरण करे अर्थात् प्रेरणा करे; अने सः स्म-ते ज आप सर्वना न्यायने श्रुधि-सांभणे. (२)

भावार्थः जे विद्वान न्यायधीशोनी साथे राजधर्मने (सर्वत्र) प्राप्त करावे छे, ते प्रश्नाओमां आनंददायी बने छे. (२)

**दुस्मो हि ष्पा वृष्णिं पिन्वसि त्वचुं कं चिद्यावीरसुं शूर मर्त्यं परिवृणक्षि
मर्त्यैम्। इन्द्रोत तुभ्यं तद्विवे तद् रुद्रायु स्वयशसे।**

मित्राय वोचुं वरुणाय सुप्रथः सुमृग्नीकाय सुप्रथः॥ ३॥

पदार्थः हे शूर-शत्रुनाशक इन्द्र-सभापति ! हि-जे कारण दस्मः-शत्रु विनाशक आप जे कञ्चित्-कोई त्वचम्-धर्मने ढांकनारने यावीः-पृथक् करीने तथा वृष्णम्-विघाटि गुणोनी वर्षा करीने अस्म-वा अन्योने तेनी प्राप्ति करावनार मर्त्यम्-मनुष्यनी समान मर्त्यम्-मनुष्यने परिवृणक्षि-सर्व रीते छोडीने स्वतंत्रता आपीने वा पिन्वसि-तेनु सेवन करो छो; ए कारणे ते स्वयशसे-स्वकीर्तिथी युक्त मित्राय-सर्वना भित्रने माटे वा तुभ्यम्-आपने माटे तत्-ते व्यवहारने वोचम्- हुं कहुं वा दिवे-कामना करनार स्त्राय-दुष्टोने रडावनार वस्त्राय-श्रेष्ठ धर्माचरण करनार सुमृग्नीकाय-अने उत्तम सुभ करनारने माटे सप्रथः-सर्व रीते विस्तृत मनुष्यनी समान सप्रथः-प्रसिद्धि अर्थात् श्रेष्ठ कीर्तियुक्त तत्-ते उक्त आपना श्रेष्ठ व्यवहारने उत्-तर्क-वितर्कथी स्म-ज कहुं. (३)

भावार्थः जे लोको सर्व मनुष्योने भित्रभावथी सत्यनो उपदेश करे छे अने धर्मनुं सेवन करे छे, तेआ ज 'सुभकारक' बने छे. (३)

अस्माकं व इन्द्रमुश्मसीष्टये सखायं विश्वायुं प्रासहं युजुं वाजेषु

प्रासहं युजम्। अस्माकं ब्रह्मोतयेऽवा पृत्सुषु कासु चित्।

नुहि त्वा शत्रुः स्तरते स्तृणोषि यं विश्वं शत्रुं स्तृणोषि यम्॥ ४॥

पदार्थः हे मनुष्यो ! जेम अमे अस्माकम्-अमारा अने वः-तमारा इन्द्रम्-परम ऐश्वर्ययुक्त वा वाजेषु-राजजननो प्राप्त थवा योग्य पृत्सुषु, कासु, चित्-कोई सेनाओमां प्रासहम्-उत्तमताथी सहनशील युजम्-अने योगाभ्यासयुक्त धर्मात्मा पुरुषनी समान प्रासहम्-अत्यंत सहनार युजम्-अने योग करनार विश्वायुम्-समस्त शुभ गुण प्राप्त करेल सखायम्-भित्रजननी इष्टये-ईच्छित पदार्थनी

પ્રાપ્તિને માટે ઉશમસિ-કામના કરીએ છીએ, તેમ તમે પણ કામના કરો.

હે વિદ્વાન્ ! અસ્માકમ्-અમારી ઊત્ત્યે-રક્ષા આદિ માટે આપ બ્રહ્મ-વેદની અવ-રક્ષા કરો, તેમ કર્યા પછી યમ्-જે વિશ્વમ्-સમગ્ર શત્રુમ्-શત્રુગણને સ્તુપોષિ-આશ્ચર્ય કરીને અર્થાત્ પોતાના પ્રતાપથી ઢાંકીને તથા યમ्-જે વિરોધ કરનારને સ્તુપોષિ-ઢાંકીને અર્થાત્ પોતાના પ્રચંડ પ્રતાપથી રોકીને તે શત્રુ: શત્રુ ત્વા-આપને નહિ-નહિ, સ્તરતે-ઢાંકી શકતો નથી. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જ્યાં સુધી બની શકે, ત્યાં સુધી બહુ જ મિત્રો બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પરંતુ અધાર્મિક મિત્ર ન બનાવવા જોઈએ અને દુષ્ટો પ્રત્યે મિત્રતાનું આચરણ ન કરવું જોઈએ. તેમ કરવાથી શત્રુઓનું બળ વધી શકતું નથી. (૪)

નિ ષ્ઠુ નુમાતિમતિં કયસ્ય ચિત્તેજિષ્ઠાભિરુરણિભિનોંતિભિરુગ્રાભિરુગ્રોતિભિઃ ।

નેષિ ણુ યથા પુરાનેના: શૂર મન્યસે ।

વિશ્વાનિ પૂરોરપ પર્ષિ વહિરાસા વહિનોં અચ્છી ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ઉગ્ર-તેજસ્વી શૂર-દુષ્ટને મારનાર વિદ્વાન્ ! તેજિષ્ઠાભિઃ-અત્યંત પ્રતાપયુક્ત અરણિભિઃ-સુખ આપનારી, ઉગ્રાભિઃ-તીવ્ર ઊત્તિભિઃ-રક્ષા આદિ કિયાઓની ન-સમાન ઊત્તિભિઃ-રક્ષાઓ દ્વારા, અતિમતિમ्-અત્યંત વિચારવાળી બુદ્ધિને નિ, નમ-નમો અર્થાત્ નપ્રતાપૂર્વક વર્તો; વા યથા-જેમ અનેના:-પાપરહિત મનુષ્ય પુરા-પૂર્વ શ્રેષ્ઠ કર્માની પ્રાપ્તિ કરે છે, તેમ નઃ-અમને આપ મન્યસે-જાણીને તથા સુ, નેષિ-સુંદરતાથી શ્રેષ્ઠ કાર્માને પ્રાપ્ત કરાવો છો; વા આસા-પોતાની પાસે વહિઃ-પહોંચાડનારની સમાન નઃ-અમને અચ્છ, પર્ષિ-સમ્યક્ સિંચન વા કયસ્ય-વિશેષ જ્ઞાન આપવા તથા પૂરો:-પૂર્ણ વિદ્વાન મનુષ્યને ચિત્ત-પણ વહિઃ-પહોંચાડનાર આપ વિશ્વાનિ-સમસ્ત દુઃખોને અપ-દૂર કરો છો, તે આપ અમોને સેવન કરવા યોગ્ય છો. (૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યોની બુદ્ધિને સુરક્ષાથી વધારીને પાપોમાં અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે, તે જ સર્વને સુખ પહોંચાડી શકે છે. (૫)

પ્ર તદ્વોચેયું ભવ્યાયેન્દવૈ હવ્યો ન ય ઇષવાન્મન્મ રેજતિ રક્ષોહા મન્મ રેજતિ ।

સ્વયં સો અસ્મદા નિદો વૃધૈરજેત દુર્મંતિમ् ।

અવ સ્વવેદુધશંસોऽવતુરમવ ક્ષુદ્રમિવ સ્વવેત् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હું સ્વયમ्-આપ જેમ હવ્યઃ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય રક્ષોહા-દુષ્ટ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળાને મારનાર મન્મ-વિચાર કરવા યોગ્ય જ્ઞાનનો રેજતિ-સંગ્રહ કરનારની ન-સમાન યઃ-જે ઇષવાન્-જ્ઞાનવાન મન્મ-જાણવા યોગ્ય વ્યવહારનો રેજતિ-સંગ્રહ કરે છે, તત્-તે ઉપદેશ કરવા યોગ્ય જ્ઞાનને ભવ્યાય-

જે વિદ્યા ગ્રહણની ઈચ્છા કરનાર હોય છે, તે ઇન્દ્રવે-આર્ડ અર્થાત् કોમળ હૃદયવાળાને માટે પ્ર, વોચેયમ्-શ્રેષ્ઠતાથી કહું. જે અસ્મત्-અમારાથી શિક્ષા પામીને વધૈઃ-મારવાના ઉપાયોથી નિદઃ-નિંદા કરનારાઓ તથા દુર્મતિમ्-દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા જનને અજેત-દૂર કરે, સઃ-તે અવતરમ्-અધોમુખી લજજાયુક્ત મુખવાળા પુરુષને ક્ષુદ્રમિવ-તુચ્છ આશયવાળાની સમાન અવ, સ્વરેત-તેના સ્વભાવથી વિપરીત દંડ આપવો અને અધશંસઃ-જે પાપના પ્રશંસક તે ચોર, ડાંકુ, લંપટ, લબાડ આદિ જન અવ, આ, સ્વરેત-પોતાના સ્વભાવથી સારી રીતે વિપરીત ગમન કરે. (૬)

ભાવાર્થ : જે શુભ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળા વિદ્યાર્થીઓ છે, તેઓને વિદ્બાન પ્રેમથી વિદ્યા પ્રદાન કરે. નિંદા કરનારા ચોરોને કાઢી મૂકે અને સ્વયં પણ સદા ધાર્મિક બને. (૬)

**વુનેમુ તદ્વોત્રોયા ચિત્તન્ત્યા વુનેમે રુયિં રયિવઃ સુલીયું રુણવં સન્તં સુલીયુંમ્।
દુર્મન્માનં સુમન્તુભિરેમિષા પૃચીમહિ।**

આ સુત્યાભિરિન્દ્રે દ્યુમન્હૂતિભિર્યજત્ત્રં દ્યુમન્હૂતિભિઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે રયિવઃ-ધનવાન ! જેમ અમે હોત્રોયા-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ચિત્તન્ત્યા-ચૈતાવનારી બુદ્ધિમતીથી જે જ્ઞાનનું વનેમ-સમ્યક્ સેવન કરે; વા સુલીયુંમ્-શ્રેષ્ઠ પરાક્રમયુક્ત રયિમ્-ધન તથા સન્તમ્-વર્તમાન રણવમ્-ઉપદેશક સુલીયુંમ્-વિદ્યા અને ધર્મથી ઉત્તમ આત્માના બળનું વનેમ-સેવન કરે; વા સુમન્તુભિઃ-શ્રેષ્ઠ વિદ્યાવાન પુરુષો અને ઈમ્-પામવા યોગ્ય ઇપા-ઈચ્છાથી દુર્મન્માનમ્-દુષ્ટજન માન કરનારને જે મારનાર છે તેનો આ, પૃચીમહિ-સારી રીતે સંબંધ કરે તથા દ્યુમન્હૂતિભિઃ-ધન વા યશની વાતચીતોથી યજત્ત્રમ્-સારી રીતે સંગ કરવા યોગ્ય વ્યવહારની સમાન સત્યાભિઃ-સત્ય આચરણ યુક્ત દ્યુમન્હૂતિભિઃ-ધન વિષયક વાતોથી ઇન્દ્રમ્-પરમ ઐશ્વર્યનો આ-સારી રીતે સંબંધ કરે, તેમ તત્-ઉક્ત સમસ્ત વ્યવહારને આપ ભજો અને તેનાથી સંબંધ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : માતા-પિતા આદિએ અથવા વિદ્બાનોએ પોતાનાં સંતાનોને એ રીતે ઉપદેશ આપવો જોઈએ- અમારા ધર્મયુક્ત કર્મો છે, તેનું આચરણ કરવું જોઈએ અન્યોનું નહિ. આ રીતે સત્ય આચરણોથી અને પરોપકારથી ઐશ્વર્યની નિરંતર વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૭)

**પ્રપ્રા વો અસ્મે સ્વયશોભિરુતી પરિવ્રગ ઇન્દ્રો દુર્મતીનાં દરીમન્દુર્મતીનામ્।
સ્વયં સા રિષ્યધ્યૈ યા ન ઉપેષે અત્ત્રૈઃ।
હૃતેમસુન્ન વક્ષતિ ક્ષિપ્તા જૂર્ણિં વક્ષતિ ॥ ૮ ॥**

પદાર્થ : હે ભિત્રો ! વઃ-તમારા માટે અસ્મે-અને અમારા માટે ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્યવાન વિદ્બાન દુર્મતીનામ્-દુષ્ટ બુદ્ધિયુક્ત દુષ્ટ મનુષ્યોના પરિવર્ગે-સર્વ તરફના સંબંધમાં અને દુર્મતીનામ્-દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા દુરાચારી મનુષ્યોને દરીમન્-અત્યંત વિદ્બાનામાં સ્વયશોભિઃ-પોતાની પ્રશંસા અને ઊતી-રક્ષા દ્વારા પ્રપ્ર, વક્ષ્યતિ-પ્રાર્થવદભાષ્ય

શ્રેષ્ઠતાથી ઉપદેશ કરે, યા-જે સેના નઃ-અમારી ઉપેષે-સમીપ આવવા માટે અત્રૈ:-આતતાયી શત્રુજનોએ ક્ષિપ્તા-પ્રેરિત કરેલી અર્થાત્ શીખવેલી છે, સા-તે રિષ્યધ્રી-બીજાઓનું હનન કરાવવા માટે પ્રવૃત્ત થયેલ સ્વયમ्-આપ ઇમ्-સર્વત્રથી હતા-નાચ અસત्-થાય પરન્તુ તે જૂર્ણિ:-શીધતા કરનારની ન-સમાન ન, વક્ષતિ- પ્રાપ્ત થાય નહિ અર્થાત્ શીધતા કરી જ શકે નહિ પરંતુ ત્યારે નાશ જ પામે. (૮)

ભાવાર્થ : જેઓ હુદ્ધોના સંગ છોડીને તથા સત્સંગ દ્વારા યશસ્વી બનીને, અતિ પ્રશાંસિત સેના દ્વારા પ્રજાજનોની રક્ષા કરે છે, તેઓ ઉત્તમ એશ્વર્યવાન બની જાય છે. (૮)

ત્વं ન ઇન્દ્ર રાયા પરીણસા યાહિ પુથાં અનેહસા પુરો યાહ્યરક્ષસા।

સચ્ચસ્વ નઃ પરાક આ સચ્ચસ્વાસ્તમીક આ।

પાહિ નો દૂરાદુરાદિભિષ્ટિભિ સદા પાહ્યભિષ્ટિભિ: ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-વિદ્યા વા એશ્વર્યયુક્ત વિદ્બાન્ ! ત્વમ्-આપ પરીણસા-બહુ જ રાયા-ધનથી નઃ-અમને યાહિ-પ્રાપ્ત થાઓ; અને અનેહસઃ-રક્ષામય જે ધર્મ છે તેથી અરક્ષસા-અને જેમાં દુષ્ટ પ્રાણી વિદ્યમાન નથી તે પથા-માર્ગ દ્વારા પુરઃ-પ્રથમ જે વર્તમાન છે તેને યાહિ-પ્રાપ્ત થાઓ; અને નઃ-અમને પરાકે-દૂર દેશમાં આ, સચ્ચસ્વ- સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય અને અસ્તમીકે-સમીપમાં અમોને સચ્ચસ્વ-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાઓ, મળો; અને જે અભિષ્ટિભિ: -સર્વત્રથી કિયાઓથી સંગ કરીએ તે દૂરાત्-દૂર અને આરત્-સમીપથી નઃ-અમારી પાહિ-રક્ષા કરો; અને સદા-સર્વકાળમાં અભિષ્ટિભિ: -સર્વત્રથી ઈચ્છિત કિયાઓથી અમારી પાહિ-રક્ષા કરો. (૮)

ભાવાર્થ : ઉપદેશકોએ ધર્મયુક્ત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત બનીને તથા સર્વને પ્રવૃત્ત કરીને, ઉપદેશ દ્વારા સમીપના અને દૂરના મનુષ્યોનો સંગ કરીને તેઓના ભમનો નાશ કરીને તથા તેઓને સત્ય પ્રાપ્ત કરાવવા દ્વારા સર્વની નિરંતર રક્ષા કરવી જોઈએ. (૮)

ત્વં ન ઇન્દ્ર રાયા તર્સુષ્ણોગ્રં ચિત્ત્વા મહિમા સક્ષુદ્વાસે મુહે મિત્રં નાવસે।

ઓજિષ્ઠ ત્રાતુરવિત્તા રથું કં ચિદમર્ત્ય।

અન્યમુસ્મદ્રિષ્યે: કં ચિદદ્રિવ્યો રિરિક્ષન્તં ચિદદ્રિવઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમૈશ્વર્યયુક્ત રાજન ! ત્વમ्-આપ તર્સુષ્ણા-જેથી શત્રુઓનાં બળને પાર કરવામાં આવે તે કાળ અને રાયા-શ્રેષ્ઠ લક્ષ્યથી મહે-અત્યંત અવસે-રક્ષા આધિ સુખને માટે વા મિત્રમ्-મિત્રની ન-સમાન અવસે-રક્ષા આદિ વ્યવહારને માટે જે ત્વા-આપનો મહિમા-મહાન ભાવ પ્રતાપ સક્ષત-સંબંધે અર્થાત્ મળે તે આપ ચિત્ત-પણ નઃ-અમારી રક્ષા કરો.

હે ઓજિષ્ઠ-અત્યંત પ્રતાપી અવિત: -રક્ષા કરનાર અમત્ય-પોતાની કીર્તિ કલાપથી મરણ ધર્મ રહિત ત્રાત: -રાજ્યપાલક કં, ચિત્ત-કોઈ પણ સ્થમ्-રમણ કરવા યોગ્ય રથને પ્રાપ્ત થાઓ.

હે અદ્રિવઃ-પુષ્કળ મેધો-વાદળાંઓવાળા સૂર્યની સમાન તેજસ્વી આપ અસત्-અમારાથી કં, ચિત્-કોઈ પણ અન્યમ्-બીજાઓને રિખિષે:-મારો.

હે અદ્રિવઃ-પર્વત અને ભૂમિઓનાં રાજ્યથી યુક્ત આપ રિખિન્તમ्-હિંસા કરવાની ઈચ્છા કરનારા ઉગ્મ-તીવ્ર પ્રાણીઓને ચિત્-પણ મારો, તાડના આપો. (૧૦)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોનું એજ મહત્વ છે કે જે શ્રેષ્ઠોનું પાલન કરવું અને દુષ્ટોનો નાશ કરવો. (૧૦)

**પાહિ ન ઇન્દ્ર સુષ્ટુત સ્ત્રિધૌઽવયાતા સદુમિહુર્મતીનાં દેવઃ સન् દુર્મતીનામ्।
હુન્તા પાપસ્ય રુક્ષસ્સ્વાતા વિપ્રસ્ય માવતઃ।**

અધા હિ ત્વા જનિતા જીજનદ્વસો રક્ષોહણં ત્વા જીજનદ્વસો ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે સુષ્ટુત-શ્રેષ્ઠ પ્રશંસિત ઇન્દ્ર-સભાપતિ ! અવયાતા-વિરુદ્ધ માર્ગે જતાં અને દેવઃ-સત્ય ન્યાયની કામના અર્થાત્ શોધ કરતાં સન्-થયેલ દુર્મતીનામ्-દુષ્ટ મનુષ્યોનો સદમ्-સ્થાનની ઇત્-સમાન દુર્મતીનામ्-દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોના પ્રચારનો વિનાશ કરીને સ્ત્રિધઃ-દુઃખનો હેતુ પાપથી નઃ-અમારી પાહિ-રક્ષા કરો.

હે વસો-સજજનોમાં વાસ કરનારાઓ ! જનિતા-ઉત્પન્ન કરનારા પિતા, ગુરુ જે રક્ષોહણમ्-દુષ્ટનાશક ત્વા-આપને જીજનત-ઉત્પન્ન કરે.

હે વસો-વિદ્યાઓમાં વાસ અર્થાત્ પ્રવેશ કરનારાઓ ! જે રક્ષક ત્વા-આપને જીજનત-ઉત્પન્ન કરે, તે હિ-જ આપ અથ-એથી અનન્તર પાપસ્ય-પાપ આચરણ કરનારા રક્ષસઃ-અર્થાત્ અન્યોને પીડા આપનારાને હુન્તા-મારવાવાળા તથા માવતઃ-મારા સમાન વિપ્રસ્ય-બુદ્ધિમાન ધર્મત્વા પુરુષની ત્રાતા-રક્ષા કરનારા બનો. (૧૧)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનોનું એ જ પ્રશંસનીય કર્મ છે, કે પાપનું ખંડન કરવું અને ધર્મનું ખંડન કરવું કોઈએ પણ દુષ્ટ મનુષ્યનો સંગ અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્યના સંગનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાનો અને સજજનોના ધર્મોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તમાં કહેલ અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૨૮)

સૂક્તા-૧૩૦

એન્દ્ર યાહ્યાપ નઃ પરાવતો નાયમચ્છા વિદ્ધાનીવું સત્પત્તિરસ્તું રાજૈવું સત્પત્તિઃ।

હવામહે ત્વા વું પ્રયોસ્વન્તઃ સુતે સચો।

પુત્રાસ્તો ન પિતરું વાજસાતયે મંહિષું વાજસાતયે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર્યવાન રાજનું ! અયમ्-એ શત્રુજન વિદ્ધાનીવ-જેમ સંગ્રામોમાં આવે

તेम आवीने प्राप्त थाय छे एथी आप **नः**-अमारी सभीप परावतः-दूर देशथी न उपायाहि-आवो नहि परंतु नश्चकथी आवो. **सत्यतिः**-धार्मिक सज्जनोना पति राजेव-जे प्रकाशमाननी समान **सत्यतिः**-सत्यायरणाना रक्षक आप अमारा **अस्तम्**-धरने प्राप्त थाओ. **प्रयस्वन्तः**-अत्यंत प्रयत्नशील **वयम्**-अमे **सचा**-संबंधथी **सुते**-उत्पन्न थयेला संसारमां वाजसातये-युद्धना विभागने माटे अने **वाजसातये**-पदार्थोना विभागने माटे **पुत्रासः**-पुत्रजन जेम **पितरम्**-पिताने न-तेम **मंहिष्ठम्**-अति सत्कारयुक्त त्वा-आपनी **अच्छ**-सारी रीते **हवामहे**-स्तुति करीऐ छीऐ. (१)

भावार्थः : सर्व राजा लोको अने प्रजाजन आ संसारमां पिता-पुत्र समान वर्तन करीने पुरुषाशा वने. (१)

**पिबा सोर्मिन्द्र सुवानमद्रिभिः कोशेन सिक्तम्बुतं न वंसंगस्तातृष्णाणे
न वंसंगः। मदाय हर्यताय ते तुविष्टमाय धायसे।
आ त्वा यच्छन्तु हुरितो न सूर्यमहा विश्वेव सूर्यम्॥ २॥**

पदार्थः : हे **इन्द्र**-सभापति ! **तातृष्णाणः**-अत्यंत तृष्णातुर **वंसगः**-वृषभनी न-समान बणवान **वंसगः**-सम्यक् विभाग करनार आप **अद्रिभिः**-शिलाखंडोथी **सुवानम्**-काढवा योऽय कोशेन-भेदथी अवतम्-वधेल **सिक्तम्**-अने संयुक्त करेलनी न-समान **सोर्मम्**-सुंदर औषधिओना रसनुं **पिब**-सम्यक् पान करो. **तुविष्टमाय**-अत्यंत बहु ज प्रकारथी धायसे-धारणा करनार **मदाय**-आनंदने माटे **हर्यताय**-अने क्रामना करेल **ते**-आपना माटे ऐ दिव्य औषधिओनो रस प्राप्त थाय अर्थात् ईच्छित **सूर्यम्**-सूर्यने अहा-विश्वेव-सर्व दिवसनी जेम वा **सूर्यम्**-सूर्यमंडणनी जेम **हुरितः**-दिशा विदिशा न-तेम **त्वा**-आपने जे लोको आ, **यच्छन्तु**-सारी रीते निरंतर ग्रहण करे, तेओ सुखने प्राप्त थाय. (२)

भावार्थः : जे साधनो अने उपकरणोथी आयुर्वेदनी रीत महायोग्यधिओनो रस तेयार करीने तथा तेनुं सम्यक् सेवन करे छे, तेओ नीरोग रहीने प्रयत्न करी शके छे. (२)

**अविन्दद्विवो निहितं गुहां निधिं वर्न गर्भं परिवीतमशमन्यनुन्ते अन्तरशमनि।
ब्रजं ब्रजी गवामिव सिषासुन्नङ्गिरस्तमः।
अपावृणोदिष्ट इन्द्रः परीवृता द्वार इषः परीवृताः॥ ३॥**

पदार्थः : जे **ब्रजी**-शासन माटे दंड धारण करेल **ब्रजंगवामिव**-जेम गायनो समूह गौशाणामां गमन करता आवे जाय छे, तेम **सिषासन्**-जनोने ताडन करवा अर्थात् दंड आपवानी ईच्छा करता अथवा जेम जेम **अङ्गिरस्तमः**-अति श्रेष्ठ **इन्द्रः**-परमैश्वर्यवान सूर्य **इषः**-ईच्छा करवा योऽय **परीवृताः**-छूपी अर्थात् ढंकायेली **इषः**-ईच्छाओने तथा **द्वारः**-द्वारोने अपावृणोत्-भोले तथा अनन्ते-देश, काण, वस्तु भेदथी प्रतीत न थता **अशमनि**-आकाशमां **अशमनि**-वर्तमान भेदनी अन्तः-वच्चे **परिवीतम्**-सर्वत्रनी

व्याप्त अने अति मनोहर जग वा वे:-पक्षीना गर्भम्-गर्भनी न-समान गुहा-भुद्धिमां निहितम्-स्थित निधिम्-जेमां निरंतर पदार्थ धरवामां आवे ते निधिरूप परमात्माने दिवः-विज्ञानना प्रकाशथी अविन्दत्-प्राप्त थाय छे, ते अतुल सुधने प्राप्त करे छे. (उ)

भावार्थ : जे योगना अंगो, धर्म, विद्या अने सत्संगना अनुष्ठानथी पोताना आत्मामां स्थित परमात्माने आणी ले छे, ते जेम सूर्य अंधकारने (दूर करे छे), तेम पोतानी संगति करनाराओनी आ विद्यानुं निवारण करीने तथा विद्यारूपी प्रकाशने उत्पन्ना करीने, सर्वने मोक्ष मार्गमां प्रवृत्त करीने आनंदित करी शके छे. (उ)

**दावृहाणो वज्रमिन्द्रे गर्भस्त्योः क्षद्रेव तिग्ममसनाय सं श्यदहित्याय
सं श्यत्। संविव्यान ओजसा शवोभिरिन्द्र मञ्मना।
तष्ट्रेव वृक्षं वनिनो नि वृश्चसि परश्वेव नि वृश्चसि॥ ४॥**

पदार्थ : हे विद्वान ! आप जेम सूर्य अहित्याय-मेघने मारवा तिग्मम्-पोतानां तीव्र किरणरूपी वज्ञने सं, श्यत्-तीक्ष्ण करे छे, तेम गर्भस्त्योः-पोतानी भुजाओना क्षद्रेव-जगनी समान असनाय-इंकवा माटे तीव्र वज्रम्-शक्त्रने निरंतर धारण करीने दावृहाणः-दोषोनो विनाश करे छे. इन्द्रः-अने विद्वान बनीने शत्रुओने सं, श्यत्-अति सूक्ष्म करे छे अर्थात् तेनो विनाश करे छे.

हे इन्द्र-दुष्टोना दोषनाशक ! आप वृक्षम्-वृक्षने मञ्मना-बणथी तष्ट्रेव-जेम सुथार आदि कापनार तेम ओजसा-पराकम अने शवोभिः-सेना आदि बणनी साथे संविव्यानः-सारी रीते प्राप्त थईने वनिनः-वन वा बहु ज किरणो जेना विद्यमान तेथी समान दोषोने नि, वृश्चसि-निरंतर कापे छे वा परश्वेव-जेम कुहाडाथी कोई पदार्थ कापे, तेम अविद्या अर्थात् भूर्भृताने पोताना ज्ञानथी नि वृश्चसि-कापो छो, तेम अमे पाण करीऐ. (४)

भावार्थ : जे मनुष्यो प्रमाद, आलस्य आदि दोषोने पृथक करीने संसारमां गुणोने धारण करे छे, तेअो सूर्यनां किरणोनी समान आ जगतमां शोभायमान बने छे. (४)

**त्वं वृथा नद्य इन्द्र सर्त्वेऽच्छा समुद्रमसृजो रथाङ्गेव वाजयुतो रथाङ्गेव।
इत ऊतीरयुज्जत समानमर्थमक्षितम्।
धेनूरिव मनवे विश्वदौहसु जनाय विश्वदौहसः॥ ५॥**

पदार्थ : हे इन्द्र-विद्याना अधिपति ! त्वम्-आप जेम नद्यः-नदी समुद्रम्-समुद्रने वृथा-प्रयोजन विना भरी दे छे, तेम रथानिव-रथो पर बेसनारानी समान वाजयतः-संग्राम करी रहेलाओने रथानिव-रथोनी समान ज सर्त्वे-जवाने अच्छ, असृजः-उत्तम रीते कलायंत्रोथी युक्त मार्गोने बनावे छे;

વा જનાય-ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ મનુષ્યોને માટે જે વિશ્વદોહસઃ-સમસ્ત જગતને પોતાના ગુણોથી પરિપૂર્ણ કરે તેની સમાન મનવે-વિચારશીલ મનુષ્યને માટે વિશ્વદોહસઃ-સંસાર સુખને પરિપૂર્ણ કરનાર બનીને આપ ધેનૂરિબ-દૂધાળી ગાયોની સમાન ઇતઃ-પ્રાપ્ત થયેલી ઊતીઃ-રક્ષાદિ કિયાઓ તથા અક્ષિતમ-અક્ષય સમાનમ-સમાન અર્થાત્ કામની સમાન અર્થમ-પદાર્થનો અયુજ્જત-સંયોગ કરે છે, તે અત્યંત આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : જે ગાયોની સમાન સુખનું અને રથની સમાન માર્ગનું અવલંબન કરીને, ધાર્મિક ન્યાયાધીશની સમાન બનીને સર્વને પોતાની સમાન બનાવે છે, તે આ લોકમાં 'પ્રશંસિત' બની જાય છે. (૫)

દુમાં તે વાચ્ય વસૂયન્ત આયવો રથં ન ધીરં સ્વપા અતક્ષિષુ: સુન્નાય ત્વામતક્ષિષુ: ।

શુભ્મન્તો જેન્યં યથા વાજેષુ વિપ્ર વાજિનમ् ।

અત્યમિવ શવસે સાતયે ધના વિશવા ધનાનિ સાતયૈ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે વિપ્ર-મેઘાવી ધીર બુદ્ધિમાન જન ! જે તે-આપની નજીક ઇમામ-એ વાચમ-વિદ્યા, ધર્મ અને સત્યયુક્ત વાણીને પ્રાપ્ત આયવઃ-વિદ્વાનજન વસૂયન્તઃ-પોતાને માટે વિજ્ઞાન આદિ ધનની ઈચ્છા કરતા સ્વપાઃ-જેના ઉત્તમ ધર્માનુકૂળ કામ છે, તે ધીરઃ-ધીર પુરુષ રથમ-પ્રશંસિત રમણ કરવા યોગ્ય રથને ન-જેમ, તેમ અતક્ષિષુ:-સૂક્ષ્મબુદ્ધિનો સ્વીકાર કરે છે; વા શુભ્મન્તઃ-શોભાને પ્રાપ્ત થયેલ યથા-જેમ વાજેષુ-સંગ્રામોભાં જેન્યમ-જે શત્રુઓને જીતે છે, તે વાજિનમ-અતિ ચતુર વા સંગ્રામયુક્ત પુરુષને અત્યમિવ-ધોડાની સમાન શવસે-બળને માટે તથા સાતયે-સમ્યક વિભાગ કરવા માટે ધનાનિ-દ્રવ્યાદિ પદાર્થોની સમાન વિશ્વા-સમસ્ત ધના-વિદ્યાદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરીને સુન્નાય-સુખ અને સાતયે-સમ્યક ભોગને માટે ત્વામ-આપને અતક્ષિષુ:-ઉત્તમતાથી સ્વીકાર કરે વા પોતાના ગુણોથી ઢાંકે, તે સુખી થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેઓ ચતુર્વં જાતા આપ વિદ્વાનથી સમસ્ત વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને વિસ્તૃત બુદ્ધિવાળા બને છે, તેઓ સંપૂર્ણ એશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરીને, રથની સમાન, ધોડાની સમાન અને ધીર પુરુષની સમાન ધર્મના માર્ગ પર ચાલીને કૃતકૃત્ય બની જાય છે. (૬)

ભિનત્પુરો નવતિમિન્દ્ર પૂરવે દિવોદાસાય મહિ દાશુષે નૃતો વજ્રેણ દાશુષે નૃતો ।

અતિથિગવાય શમ્બરં ગિરેરુગ્રો અવાભરત્ ।

મુહો ધનાનિ દયમાન ઓજસા વિશવા ધનાન્યોજસા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે નૃતો-પોતાના અંગોને યુદ્ધ આદિમાં ચલાવનાર, વા નૃતો-વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં સ્વ શરીરની ચૈષા કર્તાર-અને ઇન્દ્ર-દુષ વિદારક ! જે આપ વજ્રેણ-શક્ર વા ઉપદેશથી શત્રુઓનાં નવતિમ-નેવું

पुरः-नगरोनुं भिनत्-विदारणा, नष्ट-भष्ट करो छो; वा **महि-महानताथी सत्कारयुक्त दिवोदासाय-**
ईच्छित पदार्थोने सारी रीते आपनार अने दाशुषे-विद्यादान करेल पूर्खे-पूर्ण साधनाथी युक्त मनुष्यने
माटे सुखने धारण करो छो; तथा **अतिथिगवाय-अतिथिओने प्राप्त करीने अने दाशुषे-दान करवावाणाने**
माटे उग्रः-तीक्ष्ण स्वभाव अर्थात् प्रयंड प्रतापवान सूर्य गिरे:-जेम पर्वत आगण शम्बरम्-मेघने तेम
ओजसा-पोताना पराक्रमी महः-विपुल धनानि-धन आदि पदार्थोने दयमानः-आपनार ओजसा-
पराक्रमी विश्वा-समस्त धनानि-धनोने अवाभरत्-धारण करो छो, ते आप किंचित् पश हुःभने प्राप्त
केम थई शको ? (७)

भावार्थः : आ मंत्रमां **नवति-शब्द** 'बहु'नुं ग्रहण थाय छे. जे शत्रुओने जीतीने, अतिथिओनो
 सत्कार करीने तथा धार्मिकोने विद्या प्रदान करीने वर्तमान छे, ते सूर्य जेम मेघने (धारण करे छे),
 तेम संपूर्ण ऐश्वर्यने धारण करे छे. (७)

इन्द्रः सुमत्सु यज्ञमानुमार्य प्रावद्विश्वेषु शुतमूर्तिराजिषु स्वर्मीढेष्वाजिषु।

मनवे शासदव्रतान्त्वचं कृष्णामरन्धयत्।

दक्षुन्न विश्वं ततृषाणमोषति न्यर्शसानमोषति ॥ ८ ॥

पदार्थः : जे **शतमूर्तिः**-जेथी असंभ्य रक्षा थाय ते **इन्द्रः**-पूर्व ऐश्वर्यवान राजा **स्वर्मीढेषु**-जेमां
 सुख सिंचन करवामां आवे ते **आजिषु**-प्राप्त थयेल **आजिषु**-संग्रामोमां धार्मिक शूरवीरोनी समान
 विश्वेषु-समग्र समत्सु-संग्राममां यजमानम्-अभय प्रदाता आर्यम्-श्रेष्ठ गुण-कर्म-स्वभावयुक्त पुरुषनुं
प्रावत्-सारी रीते पालन करे; वा **मनवे-विचारशील** धार्मिक मनुष्यनी रक्षा माटे **अव्रतान्-हुए** आचरण
 करनारा डाकुओने **शासत्-शिक्षा** आपे तथा तेनी **त्वचम्-संबंधित** त्वयानो **कृष्णाम्-भेंयीने** अस्थयत्-
 नाश करे; वा अजिन जेम **विश्वम्-सर्व पदार्थ** मात्रने **दक्षन्-बाणे** छे अने **ततृषाणम्-तृष्णातुर** प्राणीने
 ओषति-बाणे छे, अति दहन करे छे, न-तेम अर्शसानम्-प्राप्त थयेल शत्रुगणाने **न्योषति-निरंतर**
 बाणे ते ज यक्षवर्ति राज्य करवाने योग्य होय छे. (८)

भावार्थः : मनुष्योये आर्य (= श्रेष्ठ) गुण-कर्म-स्वभावने स्वीकारीने, दस्यु (= निष्कर्ष) गुण-
 कर्म-स्वभावनो त्याग करीने, श्रेष्ठोनी रक्षा करीने तथा हुष्टोने दंतित करीने धर्मथी राज्य करवुं जोઈये. (८)

सूरश्चकं प्र बृहज्ञात ओजसा प्रपित्वे वाचमरुणो मुषायतीशान आ मुषायति ।

उशना यत्परावतोऽजगन्नूतये कवे ।

सुम्नानि विश्वा मनुषेव तुर्विणिरहा विश्वैव तुर्विणः ॥ ९ ॥

पदार्थः : हे कवे-विद्वान् ! यत्-जे ओजसा-पोताना बणथी अस्मा:-लाल रंगयुक्त **तुर्विणः**-
 मेघने छिन्न-भिन्न करे छे; तथा **जातः**-प्रकट थईने **सूरः**-सूर्यमंडण जेम **विश्वेवाहा**-सर्व दिवसोने वा

પ્રપિત્વે-ઉત્તરાયણથી બૃહત્-મહાન ચક્રમ-ચાકડાની સમાન વિદ્યમાન જગતને પ્ર-પ્રકટ કરે છે, તેમ તુર્વણિઃ-દુષ્ટોની હિંસા કરનારા ઉત્તમોત્તમ મનુષેવ-મનુષ્યની સમાન વિશ્વા-સમસ્ત સુન્માનિ-સુખ અને વાચમ-વાણીને આ-સારી રીતે પ્રકટ કરે છે; વા જેમ સૂર્ય મુષાયતિ-ખંડન કરનારની સમાન આચરણ કરે છે, તેમ ઈશાનઃ-સમર્થ બનીને ઊણા-વિદ્યાદિ ગુણોથી કાન્તિમાન આપ ઊત્ત્યે-રક્ષા આદિ વ્યવહારને માટે પરાવતઃ-પરે અર્થાત્ દૂરથી અજગત-પ્રાપ્ત થાઓ અને દુષ્ટોને મુષાયતિ-ખંડ-ખંડ કરો, તે સર્વના સત્કારને યોગ્ય છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યની સમાન વિદ્યા, વિનય અને ધર્મના પ્રકાશક લોકો સર્વની ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સ્વયં પણ 'ઉન્નત' બને છે. (૮)

સ નો નવ્યેભિર્વૃષકર્મનુક્ષેઃ પુરાં દર્તઃ પાયુભિઃ પાહિ શામૈઃ।

દિવોદાસેભિરિન્દ્ર સ્તવાનો વાવૃધીથા અહોભિરિવ દ્વાઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : વૃષકર્મન-જેના વરસવાના મેઘની સમાન કામ છે, તે પુરામ-શત્રુ-નગરોને દર્તઃ-વિદારક-વિનાશક અને ઇન્દ્ર-સર્વના રક્ષક કે સભાપતિ ! દિવોદાસેભિઃ-જે પ્રકાશ આપનારી સ્તવાનઃ-સુતિ પ્રશંસાને પ્રાપ્ત થયેલ છે, સઃ-તે આપ નવ્યેભિઃ-નવીન ઉક્ષેઃ-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય શામૈઃ-સુખો અને પાયુભિઃ-રક્ષાઓથી દ્વાઃ-જેમ સૂર્ય અહોભિરિવ દિવસોથી, તેમ નઃ-અમારી પાહિ-રક્ષા કરો અને વાવૃધીથાઃ-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૦)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષોએ સૂર્યની સમાન, વિદ્યા, સુશિક્ષા અને ધર્માપદેશ દ્વારા પ્રજાઓને ઉત્સાહિત કરવી જોઈએ અને તેની પ્રશંસા કરવી જોઈએ, એજ રીતે પ્રજાજનોએ પણ રાજ્યપુરુષોની (કરવી જોઈએ.) (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રાજ્ય અને પ્રજાજનના કામોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૦)

સૂક્તા-૧૩૧

ઇન્દ્રાય હિ દ્વારસુરો અનુમુતેન્દ્રાય મુહી પૃથિવી વરીમભિર્દુમસાતા વરીમભિઃ।

ઇન્દ્રં વિશવે સુજોષસો દેવાસો દધિરે પુરઃ।

ઇન્દ્રાય વિશવા સવનાનિ માનુષા રુતાનિ સન્તુ માનુષા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે ઇન્દ્રાય-પરમેશ્વર્ય- યુક્ત ઈશ્વરને માટે દ્વાઃ-સૂર્ય અને અસુરઃ-મેઘ વા જે ઇન્દ્રાય-પરમેશ્વર્યયુક્ત ઈશ્વરને માટે મહીં-મહાન પ્રકૃતિ અને પૃથિવી-ભૂમિ વરીમભિઃ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય વ્યવહારોથી દુમસાતા-પ્રશંસાના વિભાગ અર્થાત્ અલગ-અલગ પ્રતીતિ થવાને નિમિત્ત અનમત-નમે-નમતાને ધારણ કરે; વા જે ઇન્દ્રમ-સર્વ દુઃખ વિનાશક પરમેશ્વરને સજોષસઃ-એક સમાન પ્રીતિ અર્ગવેદભાષ્ય

કરનાર વિશ્વે-સમસ્ત દેવાસ:-વિદ્વાનજન પુરઃ-સત્કારપૂર્વક દધિરે-ધારણ કરે, તે ઇન્દ્રાય-પરમેશ્વરને માટે હિ-જ માનુષા-મનુષ્યોના એ વ્યવહારોની સમાન વરીમભિ:-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ધર્મોથી વિશ્વા-સમસ્ત સવનાનિ-એશ્વર્ય જે માનુષા-મનુષ્ય સંબંધી છે, તે રાતાનિ-આપેલ સન્તુ-થાય, તેને જાણો. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જ્ઞાનવું જોઈએ, કે જેટલો પણ કાર્ય અને કારણરૂપ સંસાર છે અને જેટલા જીવ છે, તો સર્વ પરમેશ્વરનું જ રાજ્ય છે. (૧)

વિશ્વેષુ હિ ત્વા સવનેષુ તુજ્જતે સમાનમેકં વૃષમણ્યવઃ પૃથ્રક સ્વઃ સનિષ્યવઃ

પૃથ્રક । તં ત્વા નાવં ન પુર્બણિં શૂષસ્ય ધુરિ ધીમહિ ।

ઇન્દ્રં ન યુજૈશિચ્ચતયન્ત આયવઃ સ્તોમેભિરિન્દ્રમાયવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે પરમેશ્વર ! પૃથ્રક-પૃથ્રક-અલગ-અલગ સનિષ્યવઃ-ઉત્તમતાથી સેવનારા વૃષમણ્યવઃ-જેનો વૃષભના કોથ સમાન કોથ છે તે અમે જે સમાનમ્-સર્વત્ર એક રસ વ્યાપ્ત એકમ્-જેનો કોઈ બીજો સહાયક નથી. (અદ્વિતીય છે.) તે સ્વઃ-સુખ સ્વરૂપ ત્વા-આપને વિશ્વેષુ-સમગ્ર સવનેષુ-એશ્વર્ય આદિ પદાર્થોમાં વિદ્વાન લોકો જેમ તુજ્જતે-રાખે છે, માને છે, જાણે છે, તેમ હિ-જ તમ્-તે ત્વા-આપને શૂષસ્ય-બળવાન પુરુષની ધુરિ-ધારણ કરનાર કાણ પર પર્બણિમ-સિંચવા યોગ્ય નાવમ્-નૌકાની ન

સમાન ધીમહિ-ધારણ કરીએ; વા ઇન્દ્રમ્-પરમ એશ્વર્યકારક સૂર્યમંડળને જેમ તેની આયવઃ-ચોતરફ ભ્રમણ કરતા લોક તેમ વા જેમ યજ્ઞે:-વિદ્વાનોના સંગ અને સેવનથી ઇન્દ્રમ્-પરમ એશ્વર્યને ન-તેમ ચિત્યન્તઃ-સમ્યક્ ચિંતન કરતા આયવઃ-પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત થનાર અમે સ્તોમેભિ:-સ્તુતિઓ દ્વારા આપની પ્રશંસા કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો જેમ સાચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, નિત્ય-શુદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત સ્વભાવ, સર્વત્ર એક સમાન વ્યાપક, સર્વાધાર, સમસ્ત એશ્વર્યના દાતા અને એક માત્ર અદ્વિતીય પરમાત્માની ઉપાસના કરે છે, તે જ પરમેશ્વર (અન્ય) મનુષ્યો દ્વારા (પણ) નિરંતર ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૨)

વિ ત્વા તત્ત્વે મિથુના અવસ્યવો બ્રજસ્ય સાતા ગવ્યસ્ય નિઃસૃજઃ સક્ષન્ત

ઇન્દ્ર નિઃસૃજઃ । યદ ગવ્યન્તા દ્વા જના સ્વર્ણન્તા સુમૂહસિ ।

આવિષ્કરિક્રદ વૃષણં સચાભુવં વત્રમિન્દ સચાભુવમ્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર્યપ્રદ જગઠીશ્વર ! સક્ષન્તઃ-સહતા નિઃસૃજઃ-નિરંતર અનેકાનેક વ્યવહારોને ઉત્પન્ન કરનારા અવસ્યવઃ-અને પોતાની રક્ષા ઈચ્છનારા નિઃસૃજઃ-અત્યંત સંપન્ન મિથુના-સ્ત્રી અને પુરુષ બે-બેજન ત્વા-આપને પ્રાપ્ત થઈને બ્રજસ્ય-જવા યોગ્ય ગવ્યસ્ય-ગાયોને માટે હિતકારક અર્થાત्

જેમાં ગાયો આરામ માટે જીય તે ગમાડા આદિ સ્થાનના સાતા-સેવનમાં જેમ દુઃખ છૂટે, તેમ દુઃખોનો વિતતસ્તે-ત્યાગ કરે છે.

હે ઇન્દ્ર-દુઃખ વિદારક ! યત्-જે ગવ્યન્તા-ગાયોની સમાન આચરણ કરતા દ્વા-બે સ્વઃ-સુખ સ્વરૂપ આપને યન્તા-પ્રાપ્ત કરીને જના-શ્રી-પુરુષોને આવિષ્કરિક્ત-પ્રકટ કરતા આપ સમૂહસિ-તેઓને સારી રીતે ચેતના પ્રદાન કરો છો, તે સચાભુવમ्-સમવાય સંબંધથી પ્રસિદ્ધ થઈને વજ્ઞમ्-દુષ્ટોને વજ્ઞની સમાન દંડ આપવા વૃષણમ्-સર્વને સિંઘન અને સચાભુવમ्-સત્યની ભાવના કરાવનાર આપની બન્ને નિત્ય ઉપાસના કરે. (૩)

ભાવાર્થ : જે પુરુષ અને લીએ સમસ્ત સંસારના પ્રકાશક, રચયિતા, ધારણકર્તા, દાતા અને સર્વના અનતયાર્મી ઈશ્વરનું જ સેવન કરે છે, તેઓ નિરંતર સુખી રહે છે. (૩)

**વિદુષ્ટે અસ્ય વીર્યસ્ય પૂર્વः પુરો યદિન્દ્ર શારદીરુવાતિરઃ સાસહાનો અવાતિરઃ ।
શાસુસ્તમિન્દ્ર મર્ત્યમયંયું શવસસ્પતે ।**

મહીમમુણ્ણાઃ પृથિવીમિમા અપો મન્દસાન ડુમા અપઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સર્વના ધર્તા ! જેમ પૂર્વઃ-મનુષ્ય તે-આપના અસ્ય-એ વીર્યસ્ય-પરાકમના પુરઃ-પ્રથમ પ્રભાવને વિદુઃ-જાણો, તેમ અન્ય પણ જાણો; તથા યત्-જે સાસહાનઃ-સહન કરતાજન ઇમાઃ-એ પ્રજ્ઞા અને શારદીઃ-શરદ્દ ઋતુ સંબંધી અપઃ-જળને અવાતિરઃ-પ્રકટ કરે, તેમ આપ પણ જાણો અને અવાતિરઃ-પ્રકટ કરો.

હે શવસઃ-બળના પતે-સ્વામી ઇન્દ્ર-સર્વ રક્ષક ! જેમ આપ જે અયજ્યુમ्-યજ્ઞ (ન) કરનાર મર્ત્યમ्-મનુષ્યને શાસઃ-શીખવો; વા જે મન્દસાનઃ-કામના ફરતા મહીમ्-મહાન પૃથિવીમ्-પૃથિવીને પામીને ઇમાઃ-એ અપઃ-પ્રાણોની સમાન વર્તમાન પ્રજ્ઞાનોને પીડિત કરે, તમ્-તેને આપ અમુણા-ચોરાવો, ધૂપાવો અને એમ પણ શીખવીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે આપજનોના પ્રભાવને જાણીને ધર્મનું આચરણ કરે છે, તે દુષ્ટો પર શાસન કરી શકે છે. (૪)

**આદિત્તે અસ્ય વીર્યસ્ય ચર્કિરુન્મદેષુ વૃષન્નુશિજો યદાવિથ સખીયુતો યદાવિથ ।
ચુકર્થ કારમેભ્યઃ પૃતનાસુ પ્રવન્તવે ।
તે અન્યામન્યાં નદ્યૈ સનિષ્ણત શ્રવસ્યન્તઃ સનિષ્ણત ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : હે વૃષન्-આનંદવર્ષક વિદ્વાન् ! યત्-જે ધર્માત્માજન તે-આપના અસ્ય-એ વીર્યસ્ય-પરાકમના પ્રભાવથી મદેષુ-આનંદોમાં વર્તમાન ઉશિજઃ-ધર્મની કામના કરતા જન ચર્કિરન્-દુષ્ટોથી નિરંતર દૂર કરે; વા શ્રવસ્યન્તઃ પોતાને માટે અન્નની ઈશ્છા કરતા પ્રવન્તવે-સમ્યક્ વિભાગ કરવા

माटे पृतनासु-मनुष्योमां सनिष्णत-सेवन करे अर्थात् अन्यामन्याम्-अलग-अलग नद्यम्-नदीने जेम भेद तेम कारम्-जे करवामां आवे ते कामनुं सनिष्णत-सेवन करे; ते सखीयतः:-भित्रनी समान आचरण करता लोकोनुं आप आविथ-पालन करो, यत्-जे कारणे जेनुं आदिथ-पालन करो तेथी तेने पुरुषार्थवान चकर्थ-४ करो। एध्यः-ऐ धर्मिक सज्जनोथी सर्व राज्यनुं पालन करो अने जे आपना कर्मचारी पुरुषो होय ते-तेओ पश धर्मथी आदित्-४ प्रजाजनोनुं पालन करे। (५)

भावार्थः : जे मनुष्यो प्रशापालनना कार्यमां अधिकृत करवामां आवेल होय, तेओ धर्मपूर्वक प्रशापालन करवानी ईर्थ्या करता (ते माटे) उत्तम प्रयत्न करे। (५)

**उतो नो अस्या उषसो जुषेत् ह्यांकस्य बोधि हुविषो हुवीमभिः स्वर्षात्
हवीमभिः। यदिन्द्र हन्तवे मृथो वृषा विजित्वकेतसि।**

आ मै अस्य वेधसो नवीयसो मन्म श्रुधि नवीयसः॥ ६॥

पदार्थः : जे वज्रिन्-प्रशंसित शत्र्युत विद्वान् ! इन्द्र-हुष्टविद्वारक आप जेम अर्कस्य-सूर्य अने अस्याः-ऐ उषसः-उषाना प्रभावथी जन संयेत बनीने जागे छे, तेम नः-अमने बोधि-संयेत करो। हि, उतो-अने निश्चयपूर्वक स्वर्षाता-सुखोने अलग-अलग करवामां हवीमभिः-स्पर्धा करवा योग्य कामोनी समान हवीमभिः-प्रशंसा योग्य कामोथी हविषः-आपवा योग्य पदार्थोनुं जुषेत्-सेवन करो।

यत्-जे वृषा-सांठनी समान बणवान आप मृथः-संग्रामोमां स्थित शत्रुओने हन्तवे-मारवानुं चिकेतसि-जाणो। नवीयसः-अत्यंत नवीन विद्या भणनार वेधसः-बुद्धिमान मे-हुं विद्यार्थी अने अस्य-ऐ नवीयसः-अत्यंत नवीन अध्यापक विद्वानना मन्म-विद्वान उत्पन्न करनारा शास्त्रने आश्रुधि-सारी रीते श्रवणे करो। (६)

भावार्थः : जेम सूर्यथी उत्पन्न उषानी आगेल लोको प्रकाशमां पोत-पोताना व्यवहार करे छे, तेम विद्वानो द्वारा जगाउले। (बोध युक्त करेल) लोको विद्वान रूपी प्रकाशमां पोत-पोताना कर्म करे छे।

जे हुष्टोनी निवृत्ति करीने हटावीने तथा श्रेष्ठोनी सेवा करीने नवीन भणेल विद्वानोनी विद्याओने ग्रहण करे छे, ते अभिष्ट-ईर्थ्यितनी प्राप्तिमां सङ्घण बने छे। (६)

**त्वं तमिन्द्र वावृथानो अस्मयुरमित्रयन्तं तुविजात् मर्त्यं वज्रेण शूर मर्त्यम्।
जुहि यो नो अघायति शृणृष्व सुश्रवस्तमः।
रिष्टं न यामन्नप भूतु दुर्मतिर्विश्वापं भूतु दुर्मतिः॥ ७॥**

पदार्थः : जे तुविजात्-अनेकोमां प्रसिद्ध शूर-शत्रुओने मारनार इन्द्र-विद्या अने ऐश्वर्यथी युक्त सुश्रवस्तमः-अत्यंत सुंदरताथी श्रवणे करनार अने वावृथानः-वर्धमान अप्मयुः-अमारामां पोतानी ईर्थ्या करनार त्वम्-आप वज्रेण-शत्रुथी अमित्रयन्तम्-शत्रुता करता मर्त्यम्-मनुष्यने जहि-मारो। यः-

જે નઃ-અમારા માટે અઘાયતિ-પોતાનું દુષ્કર્મ-પાપ ઈચ્છે છે, તમ्-તે મર્ત્યમ्-મનુષ્યને મારો; અને જે યામન्-શત્રિમાં દુર્મતિ:-દુષ્ટ મતિવાળા મનુષ્ય અપ ભૂતુ-અપ્રસિદ્ધ અર્થાત્ છુપાયેલ હોય તેને રિષ્ટમ्-બે મારનારા ન-જેમ મારે, તેમ જહિ-મારો અર્થાત્ અતિ (કઠોર) દંડ આપો. જે દુર્મતિ:-દુષ્ટમતિ હોય તે વિશ્વા-સમસ્ત અમારાથી અપ ભૂતુ-છુપાયેલ દૂર હોય એ આપ શ્રુણુષ્ટ-શ્રવણ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જે ધાર્મિક રાજી, રાજ્યપુરસ્થો અને પ્રજાજનો હોય, તે સર્વ, નિપુણતાઓથી દેખકર્તાઓને તથા પરધનનું અપહરણકર્તાઓને મારીને, ધર્મરાજ્યનું શાસન કરીને તથા માગીને ભયરહિત કરીને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરે. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં શ્રેષ્ઠ અને દુષ્ટ મનુષ્યોનો સત્કાર અને તાડન-દંડનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૧)

સૂક્ત-૧૩૨

ત્વયા વ્યં મંઘવન્પૂર્વે ધનુ ઇન્દ્રત્વોતા: સાસહ્યામ પૃતન્યતો વનુયામ વનુષ્યતઃ ।
નેદિષ્ઠે અસ્મિન્નહુન્યધિ વોચા નુ સુન્વતે ।
અસ્મિન્યુજ્ઞે વિ ચયેમા ભરે કૃતં વાજુયન્તો ભરે કૃતમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન्-પરમ પ્રશંસિત બહુ ધનયુક્ત ઇન્દ્રત્વોતા:-અતિ શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યયુક્ત જે આપ તેઓનું પાલન કરેલ વયમ्-અમે ત્વયા-આપની સાથે પૂર્વે-પૂર્વ મહાશયોને માટે ધને-ધનના નિમિત્ત પૃતન્યતઃ:-મનુષ્યોની સમાન આચરણ કરતા મનુષ્યોને સાસહ્યામ-નિરંતર સહન કરે; વનુષ્યતઃ:-તથા સેવન કરનારાઓનું વનુયામ-સેવન કરીએ; તથા ભરે-રક્ષામાં કૃતમ्-પ્રસિદ્ધ થયેલાઓને વાજ્યન્તઃ:-સમજાવતા અમે અસ્મિન्-એ યજ્ઞ-યજ્ઞામાં તથા ભરે-રક્ષામાં કૃતમ्-ઉત્પન્ન વ્યવહારને વિચયેમ-વિરોધ ખોજે અને નેદિષ્ઠે-અતિ સમીપ અસ્મિન्-એ અહનિ-આજના દિવસે સુદ્વતે-વ્યવહારોની સિદ્ધિ કરનારાઓને માટે આપ સત્ય ઉપદેશ નુ-શીધ અધિવોચ-સર્વના ઉપરાંત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ ધાર્મિક સેનાપતિની સાથે પ્રેમ કરીને તથા ઉત્સાહપૂર્વક શત્રુઓને છતીને સર્વોત્તમ ધનનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ અને સેનાપતિ સમયોધિત વ્યાખ્યાન દ્વારા વીરતા આદિ ગુણોનો ઉપદેશ આપે અને શત્રુઓની સાથે સેનાઓનું યુદ્ધ કરાવે. (૧)

સ્વર્જે ભર આપ્રસ્ય વક્તમન્યુષુર્બુર્ધઃ સ્વસ્મિન્નજ્જસિ ક્રાણસ્ય સ્વસ્મિન્નજ્જસિ ।
અહુનિન્દ્રો યથા વિદે શીષ્ણાશીષ્ણોપવાચ્યઃ ।
અસ્મત્તા તૈ સુધ્રંક સન્તુ રુતયો ભુદ્રા ભદ્રસ્ય રુતયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યથા-જેમ સધ્યક-સાથે જનાર ઇન્દ્ર:-સૂર્યમંડળ સ્વર્જે-સુખથી જીતનાર
પ્રાર્થનાભાગ

વિદે-જ્ઞાનવાન પુરુષને માટે શીષ્યાંશીષ્યા-શિર માથે ઉપવાચ્ય:-સમીપ રહેનાર યોગ્ય છે, તેમ ભરે-સંગ્રામમાં આપ્રસ્ય-પૂર્ણ બળ ક્રાણસ્ય-કરીને સમયના વિભાગ ઉપર્બુધઃ-ઉધઃકાળ અર્થાત્ રાત્રિના ચોથા પ્રહરમાં જાગૃત થયેલ તમે વક્તમનિ-ઉપદેશમાં જેમ સ્વસ્મિન्-પોતાના અજ્જસિ-પ્રસિદ્ધ વ્યવહારને માટે, તેમ સ્વસ્મિન्-પોતાના અજ્જસિ-ઈચ્છિત વ્યવહારમાં જેમ મેઘને સૂર્ય અહન-મારે છે, તેમ શત્રુઓને મારો. જે અસ્મત્રા-અમારી મધ્ય ભદ્રા-કલ્યાણ કરનારા રાતયઃ-દાન આદિ કામ તે-તમે ભદ્રસ્ય-કલ્યાણ કરનારાના રાતયઃ-દાનની સમાન થાય, તે-તમારા સન્તુ-બને. (૨)

ભાવાર્થ : જે સભાપતિ સર્વ શૂરવીરોનો પોતાની સમાન સત્કાર કરે છે, તે શત્રુઓને જીતીને સર્વને સુખ આપી શકે છે. સંગ્રામમાં પોતાના પદાર્થો અન્યોને માટે અન્યોના પદાર્થો પોતાના માટે માનવા જોઈએ. એ રીતે પરસ્પર પ્રીતિથી વિરોધ છોડીને વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. (૨)

**તત્તુ પ્રયઃ પ્રતિથા તે શુશુક્વનં યસ્મિન્યુજ્ઞે વારુમકૃણવતુ ક્ષયમૃતસ્ય વારસ્યિ
ક્ષયમ्। વિ તદ્વૌચેરથ્ દ્વિતાન્તઃ પશ્યન્તિ રશ્મભિઃ।**

સ ઘા વિદે અન્વિન્દ્રો ગુવેષણો બન્ધુક્ષિદ્ધ્ર્યો ગુવેષણઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! ગવેષણઃ-જે વાણીની ઈચ્છા કરે છે, તે ઇન્દ્રઃ-એશ્વર્યવાનની સમાન તે-આપના પ્રલથા-પ્રાચીન યસ્મિન्-જે યાં વ્યવહારમાં ઋષસ્ય-સત્યનો શુશુક્વનમ्-અતિ પ્રકાશિત ક્ષયમ्-નિવાસનો વારમ्-સ્વીકાર કરવા માટે વા:-જળ અને ક્ષયમ्-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય પદાર્થની સમાન જે પ્રયઃ-પ્રીતિકારક વચનને અકૃણવત્-ઉચ્ચારણ કરે, તેના તત્-તે પૂર્વોક્ત વચનને તુ-તો આપ પ્રાપ્ત અસી-છો.

અથ-તદનાનતર દ્વિતા-જેમ બેનું થવું બને તેમ રશ્મભિઃ-કિરણોની સાથે અન્તઃ-અંદર જેને પશ્યન્તિ-દેખે છે, તત્-તેને તું વિ, વોચે:-સમ્યક્ કહે; અને સઃ-તે બન્ધુક્ષિદ્ધ્યઃ-બંધુઓને નિવાસ કરાવતા પુરુષોને માટે ગવેષણઃ-કિરણોને ઈષ સૂર્યની સમાન એશ્વર્યવાનમાં અનુ, વિદે-અનુકૂળતાથી જાણું છું. ઘ-તેને આપ પણ જાણો. (૩)

ભાવાર્થ : જેએ સત્યયુક્તોથી પ્રેમ કરે છે, તેએ વિદ્વાન બને છે, જે વિદ્વાન હોય, તો સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ પદાર્થોને 'હસ્તામલકૃત' - હાથમાં રાખેલ આંમળા સમાન પ્રત્યક્ષ્ણ જોઈ શકે છે. (૩)

**નૂ ઇન્થા તે પૂર્વથા ચ પ્રવાચ્યં। યદઙ્ગ્રિરોભ્યોર્વણોરપ ક્રુજમિન્દ્ર શિક્ષન્નપ
ક્રુજમ્। એભ્યઃ સમાન્યા દ્વિશાર્સમભ્યં જેષિ યોત્સિ ચ।
સુન્વદ્ધ્યો રન્ધયા કં ચિદવ્રતં હૃણાયન્તે ચિદક્રતમ્ ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-અધ્યાપનથી અજ્ઞાન નાશ કરનાર ! શિક્ષન્-વિદ્યા ગ્રહણ કરાવતા આપ અપ, ક્રજમ્-ન જાણવાયોગ્ય કુટિલગામીની સમાન ક્રજમ્-અધર્મમાર્ગીજનનો અપાવૃણો:-સ્વીકાર ન કરો.

अङ्गिरोभ्यः:-प्राण समान विद्वानजनोंએ **यत्-જे पूर्वथा-प्राचीन** पद्धति = रीतथी **प्रवाच्यम्-सम्पद्** कહेवा योऽयने **च-पशा नु-शीघ्र** ग्रहण करो. જે આપ **एभ्यः**-એ વिद्वान અને **सुन्वद्भ्यः-पदार्थोना** સારને ખેંચીને **अस्मभ्यम्-अમારા** માટે સમાન્યા-એક સમાન વર્તમાન દિશા-દિશાઓથી શત્રુઓને આ, યોત્સિ-સારી રીતે લડતા-લડતા **च-અને જેણિ-જીતે છે**; વા **हૃણાયત્તમ्-હરણની** સમાન ઉછળતા-કૂદતા **अવ्रતમ्-સત્યભાષણાદિ** વ્યવહાર રહિત પુરુષની **ચિત्-સમાન અવ્રતમ्-અસત્યાચરણથી** યુક્તજનને રન્ધ્ય-મારો; **च-અને તેમ કં,** **ચિત्-કોઈ દુષ્ટને દંડ આપ્યા** વિના છોડો નહિ. **इથા-એમ વર્તીને તે-આપના આ જન્મ અને પરજન્મમાં આનંદની સિદ્ધિ થશે,** એને જાણો. (૪)

ભાવાર્થ : જેના રાજ્યમાં દુષ્ટવાણીવાળા ચોર અને દુષ્ટવાણીવાળા વ્યબિચારી નથી, તે સામ્રાજ્ય કરવામાં સમર્થ બને છે. (૪)

**સં યજ્જનાન् ક્રતુભિઃ શૂર ઈક્ષયુદ્ધને હિતે તરુષન્ત શ્રવસ્યવુઃ પ્ર યક્ષન્ત
શ્રવસ્યવઃ। તસ્મા આયુઃ પ્રજાવુદિદ્બ બાધૈ અર્ચન્ત્યોજસા।
ઇન્દ્ર ઓક્યં દિધિશન્ત ધીતયો દેવાં અચ્છા ન ધીતયઃ॥ ૫॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! **શ્રવસ્યવઃ**-સ્વયં શ્રવણની ઈચ્છા કરનારાની સમાન વર્તમાન **શ્રવસ્યવઃ**-સ્વયં શ્રવણની ઈચ્છા કરનાર તમે જેમ ક્રતુભિઃ-બુદ્ધિ વા કર્માંથી **યત्-જે જનાન्-ધાર્મિક જનોને હિતે-**સુખ કરનાર ધને-ધનના નિમિત તસ્મન્ત-પાર કરો, ઉદ્ધાર કરો; અને **પ્રયક્ષન્ત-દુષ્ટોને દંડ આપો.** જે **શૂરઃ**-નિર્ભય શૂરવીર પુરુષ સમીક્ષયત્-શાન કરાવે, વ્યવહાર દર્શાવે તસ્મૈ-તેના માટે **પ્રજાવત्-જેમાં** બહુ સંતાનો વિદ્યમાન હોય તેવી **આયુઃ-આયુઃ** થાય.

હે શ્રેષ્ઠ વિચારશીલ પુરુષો ! તમે **ધીતયઃ-ધારણા** કરેલાની **ન-સમાન ધીતયઃ-ધારણા** કરનાર બનેલ પરમેશ્વર્યયુક્ત પરમેશ્વરમાં **ઓક્યમ्-ધરોમાં શ્રેષ્ઠ** વ્યવહારને સિદ્ધ કરો, **દેવાન्-વિદ્વાનોને અચ્છા-**શ્રેષ્ઠ **દિધિવન્ત-ઉપદેશ** કરીને સમજાવો છો તે આપ **બાધૈ-દુષ્ટ** વ્યવહારની બાધાઓ માટે **ઓજસા-**પરાક્રમથી **અર્ચન્તિ-સત્કાર** કરનારાની સમાન કષ્ટમાં **ઇત्-જ રક્ષા** કરો. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ વિદ્વાનોની સંગતિ અને સેવાથી વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને પુરુષાર્થથી પરમ એશ્વર્યની ઉન્નતિ કરે છે, તેઓ સર્વને બુદ્ધિમાન અને સુખી કરી શકે છે. (૫)

**યુવં તમિન્દ્રાપર્વતા પુરોયુધા યો નઃ પૃતુન્યાદપ_ તન્તુમિદ્ધતં વજ્રેણ_ તન્તુમિદ્ધતમ्।
દૂરે ચુત્તાય છન્તસુદ્ ગહનું યદિન્ક્ષત્।**

અસ્માકું શત્રૂનું પરિ શૂર વિશ્વતો દુર્મા દર્શિષ્ટ વિશ્વતઃ॥ ૬॥

પદાર્થ : હે **પુરોયુધા-પૂર્વ યુદ્ધ** કરનાર **ઇન્દ્રાપર્વતા-સૂર્ય** અને મેઘની સમાન વિદ્યમાન સભાપતિ, સેનાધીશો ! **યુવસ-તમે યઃ-જે નઃ-અમારી પૃતુન્યાત્-સેનાને ઈચ્છે તમ્-તેને વજ્રેણ-ધારદાર તીક્ષ્ણા** **પ્રાર્થિતદેખલ્લાભ**

શાખ વા અથ્ર અર્થાત् કલાકોશલથી બનેલ શાખથી અપ, હતમ्-અત્યંત મારો. જેમ તમે બન્ને જેને-જેને હતમ्-મારો તંતમ्-તેને તેને ઇત्-જ અમે પણ મારીએ અને જેને-જેને મારીએ તંતમ्-તેને-તેને ઇત्-જ તમે મારો.

હે શૂર-શૂરવીર ! દર્મા-શત્રુઓને વિદીર્ણ કરતા આપ જે અસ્માકમ्-અમારા શત્રૂન्-શત્રુઓને વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી દર્ષાણ્ણ-દળી નાખો, વિદીર્ણ કરો, તેને અમે પણ વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી પરિ-સર્વ રીતે દળીએ, વિદીર્ણ કરી નાખીએ. યત्-જે ચત્તાય-યાચિતને માટે ગહ્નમ्-કઠિન વ્યવહારને દ્વો-દૂરમાં છન્તસત्-સ્વીકાર-સ્વીકાર કરો અને શત્રુની સેનાથી ઇન્કષત્-વ્યાપ્ત હોય, તેની તમે નિરંતર રક્ષા કરો. (૬)

ભાવાર્થ : સૈનિકોએ જે સેનાપતિ આદિના શત્રુ છે, તેઓને પોતાનાં પણ શત્રુ આણવા જોઈએ. તે શત્રુઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી પરસ્પરની કૂટથી રહીને, શત્રુઓને વિદીર્ણ કરીને પ્રજાજનોની સમ્યક્ રક્ષા કરવી જોઈએ. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રાજધર્મનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૨)

સૂક્તના-૧૩૩

ઉભે પુનામિ રોદસી ઋતેનુ દુહોં દહામિ સં મુહીરનિન્દ્રાઃ ।

અભિલગ્ય યત્ત હૃતા અમિત્રા વૈલસ્થાનં પરિ તૃઢા અશેરન् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ હું અનિન્દ્રા:-જેમાં અવિદ્યામાન રાજધન છે તે મહી:-પૃથિવી-ભૂમિઓનો અભિલગ્ય-સર્વત્રથી સંગ કરીને અર્થાત् તેને પ્રાપ્ત કરીને ઋતેન-સત્યથી ઉભે-બન્ને રોદસી-પ્રકાશ અને પૃથિવીને પુનામિ-પવિત્રકર્તા છું અને દુહઃ-દ્રોહ કરનારાઓને સંદહામિ-સારી રીતે બાળું છું યત્ત-જ્યાં વૈલસ્થાનમ्-પડવાન = ખાડાઓના સ્થાનને પ્રાપ્ત પરિ, તૃઢા:-સર્વત્રથી મારેલા હતા:-મરેલને અમિત્રા:-ભિત્રભાવ રહિત શત્રુજન અશેરન્-સૂવે, તેમ હું યત્ત કરું છું, તેમ તમે પણ આચરણ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ નિરંતર એવી કામના = ઈરણ કરવી જોઈએ, કે સત્ય વ્યવહારથી રાજ્યની વૃદ્ધિ, પવિત્રતા, શત્રુઓનું નિવારણ અને નિષ્ઠંટક રાજ્ય બને. (૧)

અભિલગ્યા ચિદ્રિવઃ શીર્ષા યાતુમતીનામ् ।

છિન્ધિ વંદૂરિણા પ્રદા મુહાવંદૂરિણા પ્રદા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે અદ્રિવઃ:-મેધની સમાન વર્તમાન શૂરવીર તું પ્રશંસિત બળને અભિલગ્ય-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરીને યાતુમતીનામ्-જેમાં અત્યંત હિંસક માર-ફાડ કરનારા વિદ્યમાન હોય તે સેનાઓના મહાવંદૂરિણા-મહા વર્ણયુક્ત પ્રદા-ચતુર્થ ભાગથી જેમ ચિત્ત-તેમ વંદૂરિણા-વીંટાળેલ પ્રદા-શાસ્ત્રોના ચોથાભાગથી વા

પોતાના પગથી દબાવીને શીર્ષા-શત્રુઓના માથાઓને છિંચ્યા-છિંચા-ભિન્ન કર. (૨)

ભાવાર્થ : જે પોતાના બળની ઉનતિ-વૃક્ષિ કરીને, શત્રુઓના બળને છિંચા-ભિન્ન કરીને, તેને પગથી દબાવે છે, તે રાજ્ય કરવાને યોગ્ય બને છે. (૨)

અવાસાં મઘવજ્જહિ શર્ધો યાતુમતીનામ्।

વૈલસ્થાનકે અર્મકે મહાવૈલસ્થે અર્મકે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન-પરમ ધનયુક્ત રાજન્ ! અર્મકે-જે દુઃખ આપનારા અને વैલસ્થાનકે-જેમાં ખાડાઓયુક્ત સ્થાને છે તેની સમાન અર્મકે-દુઃખ આપનાર મહાવૈલસ્થે-મોટા-મોટા ખાડાઓથી યુક્ત આ સ્થાનમાં આસામ્ યાતુમતીનામ્-હિંસક સેનાઓના શર્ધાઃ-બળને અવ, જહિ-છિંચા-ભિન્ન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : સૈનિક વીરોએ શત્રુઓની સેનાઓને અતિ દુર્ગમ અને ખાડાઓ આદિથી યુક્ત સ્થાનમાં પાડીને - પદ્ધાડીને મારવી જોઈએ. (૩)

યાસાં તિસ્ત્રઃ પञ્ચાશતૌડભિલઙ્ગૈરપાવપઃ ।

તત્સુ તૈ મનાયતિ તુકત્સુ તૈ મનાયતિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે પરમ શ્રેષ્ઠ ધનયુક્ત રાજન્ ! યાસામ્-જે શત્રુસેનાઓની વચ્ચે તિસ્ત્રઃ-ત્રણ વા પઞ્ચાશતઃ-પચાસ સેનાઓને અભિલઙ્ગૈઃ-ચોતરફથી જવા-આવવા આદિ વ્યવહારોથી અપાવપઃ-દૂર પહોંચાડો તે સેનાઓનું (તત્-) ત્યાં પહોંચવું તૈ-તારા માટે સુમનાયતિ-પોતાના શ્રેષ્ઠ મનની સમાન આચરણ કરે છે, પરંતુ તકત્-તે તૈ-તારા માટે સુમનાયતિ-પોતાના શ્રેષ્ઠ મનની સમાન આચરણ કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ અનું બળ વધારવું જોઈએ, જેથી અકલો (વીર) સાર્ધશતસ્ય-દોઢસો દુષ્ટોને અતી શકે અને પોતાનું બળ સુરક્ષિત રાખો. (૪)

(અતે મંત્રમાં પઞ્ચાશતઃ:-પદનો પચાસ અર્થ કરેલ છે. પરંતુ તિસ્ત્રઃ-પઞ્ચાશતઃ:-પચાસની ત્રણ ટુકડી સેના એવા સંયુક્ત અર્થથી દોઢસોનું ગ્રહણ થાય છે. જેને સ્વામીજીએ સંસ્કૃત ભાવાર્થમાં સાર્ધશતસ્ય-લખેલછે. જેથી દોઢસો એવો અર્થ થઈ શકે છે. - અનુવાદક)

પિશઙ્ગભૃષ્ટિમભૃણં પિશાચિમિન્દ્ર સં મૂણ । સર્વ રક્ષો નિ બર્હય ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-દુષ્ટ વિદારક રાજન્ ! આપ પિશઙ્ગભૃષ્ટિમ-સમ્યક્ પીતવર્ણ બનતા જેનો પાક થાય છે અભૃણમ્-તે નિરંતર ભયંકર પિશાચિમ-પીસનાર, દુઃખદાયક જનને સમૃણ-સારી રીતે મારો અને સર્વમ્-સમસ્ત રક્ષઃ-દુષ્ટજનને નિર્બહ્ય-ખડાર કાઢો. (૫)

ભાવાર્થ : રાજપુરુષોએ દુષ્ટોનું મૂળ સહિત નિવારણ કરીને, સર્વ સજજનોની નિરંતર વૃક્ષિ કરવી જોઈએ.(૫)

**अ॒वर्म्‌ह इन्द्रं दा॒दृहि श्रु॒धी नः शु॒शोच् हि द्यौः क्षा न भी॒षाँ अ॒द्रिवो घृ॒णान्न
भी॒षाँ अ॒द्रिवः । शु॒ष्मिन्तम्‌ हि शु॒ष्मिभिर्व॒धैरु॒ग्रेभिरोयसे ।**

अपूरुषघ्नो अप्रतीत शूर सत्वभिस्त्रिसृप्तैः शूर सत्वभिः ॥ ६ ॥

पदार्थः : हे अद्रिवः:-प्रशंसित भेदयुक्त सूर्यनी समान वर्तमान इन्द्र-श्रेष्ठ गुणोथी प्रकाशित पुरुष ! आप अवः:-अधोभुभी कुटिलने दावहि-विदारो-मारो नः:-अमारा शुशोच-न्यायने विचारो, श्रुधि-सांभणो अने द्यौः:-जेम प्रकाश क्षा:-भूमिनी, न-तेम महः:-अत्यंत रक्षा करो.

हे अद्रिवः:-प्रशंसित पर्वतोवाणा ! आप हि-ज भीषा-भयथी घृणात्-प्रकाशित समान न्यायनो प्रकाश करो अने भीषा-भय द्वारा दुष्टोने दंड आपो.

हे शूर-निर्भय-निडर-शूरवीर पुरुष ! शुष्मिन्तमः:-जेमां अत्यंत - बहुज बण विधमान छे, अपूरुषघ्नः:-जे पुरुषोने न मारनार आप उग्रेभिः:-तीक्ष्ण स्वभाववाणा शुष्मिभिः:-बणवान पुरुषोनी साथे तीक्ष्ण शत्रुओने वधैः:-मारवाना उपायोथी ईयसे-जाओ छे, ते आप त्रिसप्तैः:-ऐकवीस सत्वभिः:-विद्वानोनी साथे ज वर्ताव राखो. हे अप्रतीत-प्रतीत न थनार गूढ विचारयुक्त शूरः-दुष्टोने मारनार आप हि-ज सत्वभिः:-पदार्थोथी युक्त थाओ. (६)

भावार्थः : धार्मिक जनोंचे नीयतानुं निवारण करीने, श्रेष्ठतानो प्रचार करीने, उतम बणनी वृद्धि माटे शूरवीर पुरुषो द्वारा प्रश्नाओनी रक्षा करीने, दश प्रमाण तथा ओक श्वात्माथी दश ईन्द्रियोनी समान पुरुषार्थ करीने पदार्थोनी यथायोग्य वृद्धि करवी शोईयो. (६)

**वृनोति हि सुन्वन्क्षयं परीणसः सुन्वानो हि ष्मा यजुत्यव द्विषो देवानामव
द्विषः । सुन्वान इत्सिषासति सुहस्त्रा वाज्यवृतः ।
सुन्वानायेन्द्रो ददात्याभुवं रुयिं ददात्याभुवम् ॥ ७ ॥**

पदार्थः : हे इन्द्रः:-सुख प्रदाता सुन्वानाय-पदार्थोनो सार काढनार पुरुषने आभुवम्-जेमां सम्युक्त सुख थाय ते रयिम्-धनने ददाति-आपे छे, ते सुन्वानः-पदार्थोना सारने प्रकट करीने अवृतः:-प्रकट वाजी-प्रशस्त ज्ञानवान पुरुष सहस्रा-हजारो देवानाम्-विद्वानोना अव, द्विषः:-अति शत्रुने इत-ज सिषासति-अलग करवा ईच्छे छे, जे अव, द्विषः:-अत्यंत वेर करनारने अलग करवा ईच्छे छे, ते सर्वने माटे आभुवम्-जेमां श्रेष्ठ सुख होय ते धनने ददाति-आपे छे अने जे हि-निश्चयथी सुन्वानः-पदार्थोना सारने सिद्ध करीने यजति-संग करे छे, स्म-ते ज परीणसः:-बहु पदार्थो अने क्षयम्-धरने सुन्वन्-सिद्ध करीने हि-ज सुख वनोति-भोगवे छे. (७)

भावार्थः : जे सर्वथी भित्रता करावीने सर्वना शत्रुओनुं निवारण करे छे, ते सर्वना 'कल्याणाकारी' बनीने सर्वने बहु ज सुख आपी शके छे. (७)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં શ્રેષ્ઠોનું પાલન, દુષ્ટોની નિવૃત્તિથી રાજ્યની સ્થિરતાનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૩)

સૂક્ત-૧૩૪

આ ત્વા જુવો રાહાણ અભિપ્રયો વાયો વહન્તિબુધુ પૂર્વપીતયે સોમસ્ય પૂર્વપીતયે ।
ઊર્ધ્વા તે અનુસૂનતા મર્નસ્તિષ્ઠતુ જાનતી ।
નિયુત્વતા રથેના યાહિ દાવને વાયો મુખસ્ય દાવને ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વાયો-વાયુ સમાન વર્તમાન વિદ્બાન ! ઇહ-આ સંસારમાં સોમસ્ય-ઔષધિ આદિ પદાર્થોના રસને પૂર્વપીતયે-પૂર્વ સજ્જનોના પીવા સમાન પૂર્વપીતયે-જેને પીવો છે, તેને માટે જુવા-વેગવાન રાહાણા:-છોડનાર વાયુ ત્વા-આપને પ્રયઃ-પ્રીતિપૂર્વક અભિ; આ, વહનું-ચોતરફથી પહોંચાડે છે.

હે વાયો-જ્ઞાનવાન પુરુષ ! જે તે-આપની ઊર્ધ્વા-ઉનતિયુક્ત અતિ શ્રેષ્ઠ સૂનતા-પ્રિયવાણી જાનતી-અને જ્ઞાનવતી થયેલી સ્ત્રી મનઃ-મનને અનુ, તિષ્ઠતુ-અનુકૂળ રહેલ હોય, તે આપ મખસ્ય-યજ્ઞાના સંબંધમાં દાવને-જેમ દાન કરનારને માટે તેમ દાવને-દેનારને માટે નિયુત્વતા-જેમાં બહુ જ ઘોડાઓ વિદ્યમાન છે, તે સ્થેન-રમણ કરવા યોગ્ય વાહનથી આ, યાહિ-આવો. (૧)

ભાવાર્થ : વિદ્બાન લોકો સર્વ પ્રાણીઓમાં પ્રાણોની સમાન પ્રિય બનીને, અનેક ઘોડાઓવાળા યાનો = વાહનોથી જાય અને આવે = ગમનાગમન કરે. (૧)

મન્દન્તુ ત્વા મન્દિનો વાયુવિન્દવોઽસ્મલ્ક્રાણાસુઃ સુકૃતા અભિદ્વાબુ ગોભિ:
ક્રાણા અભિદ્વાબઃ । યદ્દ્વ ક્રાણા દુરધ્યૈ દક્ષિં સચ્ચન્ત ઊત્યઃ ।
સથ્રીચીના નિયુતો દાવને ધિયુ ઉપ બ્રુવત ઈં ધિયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વાયો-વાયુની સમાન મનોષ વિદ્બાન ! યત-જે અસ્મત-અમારાથી ક્રાણાસઃ-શ્રેષ્ઠ કર્મ કરતા અભિદ્વાબઃ-જેની ચોતરફ વિદ્યાનો પ્રકાશ વિદ્યમાન સુકૃતાઃ-જે સુંદર શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા અભિદ્વાબઃ-અને સર્વત્રથી સૂર્યનાં કિરણો સમાન અત્યંત પ્રકાશમાન ઇન્દ્રવઃ-આપ્રચિત ક્રાણાઃ-પુરુષાર્થ કરતા સજ્જનોની સમાન મન્દિનઃ-અને સુખની કામના કરતા ત્વા-આપને મન્દનું-ચાહે. તે હ-જ ઊત્યઃ-રક્ષા આદિ ક્રિયાવાન ક્રાણાઃ-કર્મ કરનારા દક્ષમ-બળને ગોભિઃ-ભૂમિઓની સાથે દુરધ્યૈ-પ્રાપ્ત થવા સચ્ચન્ત-યુક્ત થાય છે અર્થાત્ સંબંધ જોડે છે. જે દાવને-દાનને માટે સથ્રીચીનાઃ-સાથ-સત્કાર પ્રાપ્ત કરવા વા આવવા-જવાવાળા નિયુતઃ-નિયુક્ત કરેલ અર્થાત્ કોઈ વિષયમાં લગાવેલી ધિયઃ-બુદ્ધિઓને ઉપ, બ્રુવતે-ઉપદેશ કરે છે, તેઓ ઈંમ-સર્વત્રથી ધિયઃ-કર્માને પ્રાપ્ત થાય છે. (૨)

भावार्थ : જે મનુષ્યો વિદ્વાનોની સેવા કરે છે અને સત્યનો ઉપદેશ કરે છે, તેઓ શરીર અને આત્માનાં બળને કેમ પ્રાપ્ત ન કરી શકે ? (૨)

**वायुर्युङ्क्वते रोहिता वायुररुणा वायू रथे अजिरा थुरि वोढવे वहिष्ठा थुरि
वोढવे। प्र बोधया पुरन्धिं जार आ संसुतीमिव।**

प्र चक्षय रोदसी वासयोषसः श्रवसे वासयोषसः॥ ३॥

पદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! થુરિ-સર્વના આધારભૂત જગતમાં વોડવે-પદાર્થોને પહોંચાડવા વહિષ્ઠા-અત્યંત પહોંચાડનાર વાયુ:-વાયુ વોડવે-દેશાન્તરમાં પહોંચાડવા માટે થુરિ-ચલાવવાના મુખ્ય ભાગમાં રોહિતા-લાલ-લાલ રંગના અનિન આદિ પદાર્થોને વા વાયુ:-વાયુ અસ્થા-પદાર્થોને વહન કરવામાં સમર્થ જળ, ધૂમાડો આદિ પદાર્થોને વાયુ:-વાયુ અજિરા-ફેંકવા યોગ્ય પદાર્થોને રથે-રથમાં યુઙ્ક્વતે-જોડે છે. અર્થાત્ કલાકોશલથી પ્રેરિત તે પદાર્થોનો સંબંધ કરે છે, એથી આપ જારઃ-પ્રિય પુરુષ જેમ સસુતીમિવ-સૂતેલી સ્ત્રીને જગાડે, તેમ પુરન્ધિમ-બહુજ ઉત્તમ બુદ્ધિમતી સ્ત્રીને પ્રાબોધય-સમ્યક્ બોધ કરાવો, રોદસી-પ્રકાશ અને પૃથિવીનું પ્ર, ચક્ષય-ઉત્તમ વ્યાખ્યાન કરો અર્થાત્ તેના ગુણોનું વર્ણન કરો. ઉષસઃ-દહન આદિ કરનારના પદાર્થો અર્થાત્ અનિન આદિને કલાયંત્રાદિમાં વાસય-વસાવો-સ્થાપન કરો અને શ્રવસે-સંદેશાદિ સાંભળવા માટે ઉષસઃ-દિવસોને વાસય-તાર, વિદ્વુત્ની વિદ્યાને સ્થિર કરો. (૩)

भાવાર્થ : જેઓ વાયુની સમાન પ્રયત્ન કરે છે અને આપ્તાની સમાન લોકોને બોધયુક્ત કરે છે, તેઓજ સૂર્યની સમાન અને પૃથિવીની સમાન પ્રકાશયુક્ત અને 'સોઢારો'-'સહનશીલ' હોય છે. (૩)

**तुभ्यमुषासुः शुचयः परावति भद्रा वस्त्रा तन्वते दंसु रश्मिषु चित्रा नव्येषु
रश्मिषु। तुभ्यं धेनुः संबुद्धुया विश्वा वसूनि दोहते।**

अજનયો મુરુતો વૃક્ષણાભ્યો દિવ આ વૃક્ષણાભ્યઃ॥ ૪॥

પદાર્થ : હે મનુષ્ય ! જેમ શુચયઃ-શુદ્ધ ઉષસઃ-પ્રાતઃ કાલીન વાયુ પરાવતિ-દૂર દેશમાં દંસુ-જેમાં મનુષ્ય મનનું દમન કરે છે, તે રશ્મિષુ-કિરણોમાં અને નવ્યેષુ-નવીન રશ્મિષુ-કિરણોમાં તેમ તુભ્યમ-તારા માટે ચિત્રા-ચિત્ર-વિચિત્ર અદ્ભુત ભદ્રા-સુખકારક વસ્ત્રા-વસ્ત્ર વા ઢાંકવાના અન્ય પદાર્થોને તન્વતે-વિસ્તૃત કરે છે; વા જેમ સર્વ કાર્યોને પૂર્ણ કરે છે ધેનુઃ-વાણી તુભ્યમ-તારા માટે વિશ્વા-સમસ્ત વસૂનિ-ધનોને દોહતે-પૂર્ણ કરે છે; વા જેમ અજનયઃ-ઉત્પન્ન ન થનાર મસ્તઃ-વાયુ વૃક્ષણાભ્યઃ-જે જળ આદિ પદાર્થોને વહાવનારી નદીઓમાં દિવઃ-પ્રકાશની ભધ્ય વૃક્ષણાભ્યઃ-વહાવનારા કિરણોથી જળનો આ-સારી રીતે વિસ્તાર કરે છે, તેમ તું બન. (૪)

भावार्थ : જે મનુષ્યો કિરણોની સમાન ન્યાય પ્રકાશનું, સુશિક્ષિત વાણીની સમાન વક્તૃત્વતાનું અને નદીની સમાન શુભ ગુણોનું વહન કરે છે, તેઓ સંપૂર્ણ કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

**तुभ्यं शुक्रासः शुचयस्तुरण्यवो मदेषुग्रा इष्णन्त भुर्वण्यपामिषन्त भुर्वणि ।
त्वां त्सारी दसमानो भगमीट्वे तक्ववीयै ।**

त्वं विश्वस्माद्बुवनात्पासि धर्मेणासुर्योत्पासि धर्मेणा ॥ ५ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જે ત્વમ्-આપ ધર્મણા-ધર્મથી અસુર્યાત्-દુષ્ટોના નિજ વ્યવહારથી પાસિ-રક્ષા કરો છો; વા ધર્મણા-ધર્મની સાથે વિશ્વસ્માત्-સમગ્ર ભુવનાત्-સંસારની પાસિ-રક્ષા કરો છો; તથા ત્સારી-કુટિલગામી અને દસમાન:-શત્રુઓનો સંહાર કરીને આપ તક્વવીયે-જેમાં ચોરોનો સંબંધ નથી તે માર્ગમાં ભગમ्-ઐશ્વર્યની ઝેણું-પ્રશંસા કરો છો, તે ત્વામ्-આપને જે અપામ्-જળ વા કર્માની ભુર્વણિ-ધારણાયુક્ત વ્યવહારમાં ઇષણન્ત-ચાહે છે, તે તુરણ્યવ:-પાલન અને શુચય:-પવિત્રતા કરનારા શુક્રાસઃ-શુદ્ધ વીર્ય ઉગ્રા:-તીવ જન મદેષુ-આનંદોમાં ભુર્વણિ-અને પાલન પોષણ કરનારા વ્યવહારમાં તુભ્યમ्-તમારા માટે ઇષણન્ત-ઈચ્છા કરે. (૫)

भાવાર્થ : મનુષ્યોને યોગ્ય છે - કે જે જેની રક્ષા કરે તેની તેઓ પણ રક્ષા કરે. દુષ્ટોના નિવારણ દારા ઐશ્વર્યની કામના કરે. દુષ્ટો પર કદી વિશ્વાસ કરે નહિ. (૫)

**त्वं नौ वायवेषामपूर्व्यः सोमानां प्रथमः पीतिमर्हसि
सुतानां पोतिमर्हसि । उतो विहुत्मतीनां विशां वर्वर्जुषीणाम् ।
विश्वा इत्ते धेनवों दुह आशिरं घृतं दुहृत आशिरम् ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે વાયો-પ્રાણ સમાન વર્તમાન બળવાન ! અપૂર્વાની ત્વમ्-આપ નાના-શ્રેષ્ઠ કિયાથી કાઢવામાં આવેલ સોમાનામ्-ઐશ્વર્યકારક મહા ઔષધિઓના રસનું પીતિમ-પાન કરવાને અહિસિ-યોગ્ય છો; અને પ્રથમઃ-પૂર્વ વિષ્યાત આપ એષામ्-એ ઉક્ત પદાર્થોના રસોને પીતિમર્હસિ-પાન કરવાને યોગ્ય છો; જે તે-આપની વિશ્વા:-સમસ્ત ધેનવ:-ગાયો ઇત-જ આશિરમ्-ભોગવવાને ઘૃતમ्-કાન્તિયુક્ત ધીને દુહૃત-પુરુ કરે છે; અને આશિરમ्-સારી રીતે ભોજન કરવા યોગ્ય દૂધ આદિ પદાર્થોને દુહે-પૂરા પાડીને તેની અને વર્વર્જુષીણામ्-નિરંતર દોષોનું વર્જન કરીને વિહુત્મતીનામ्-જેમાં વિશેષતાથી હોમ કરનાર વિચારશીલ મનુષ્ય વિધમાન છે, તે વિશામ्-પ્રજાઓનું ઉતો-નિશ્ચયથી પાલન કરો. (૬)

ભાવાર્થ : રાજપુરસ્થોએ બ્રહ્માયર્થ, ઉતમ ઔષધોનું સેવન અને ઉચિત આહાર-વિહારથી શરીર અને આત્માના બળની વૃદ્ધિ કરીને ધર્મપૂર્વક પ્રજા પાલનમાં સ્થિર રહેતું જોઈએ. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુના દષ્ટાન્તથી શૂરવીરોના ન્યાય વિષયમાં પ્રજાકર્મનું વર્ણન હોવાથી

આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૪)

સૂક્ત-૧૩૫

સ્તીર્ણ બૃહિરૂપ નો યાહિ વીતયે સુહસ્તૈણ નિયુતો નિયુત્વતે
શતિનીભર્નિયુત્વતે । તુભ્યં હિ પૂર્વપીતયે દેવા દેવાય યેમિરે ।
પ્ર તે સુતાસો મધુમન્તો અસ્થિરન્મદાય ક્રત્વે અસ્થિરન् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! જે દેવાય-દિવ્યગુણને માટે તુભ્યમ-હિ-આપને જ પૂર્વપીતયે-પૂર્વ રસ આદિ પીવાને દેવા:-વિદ્વાનો યેમિરે-નિયમ કરે તેઓ તે-આપના મદાય-આનંદ અને ક્રત્વે-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિને માટે મધુમન્તઃ-પ્રશંસિત મધુર ગુણયુક્ત સુતાસો:-ઉત્પન્ન કરેલ પદાર્થ પ્રાસ્થિરન્-સારી રીતે સ્થિત થાય અને સુખ રૂપ અસ્થિરન્-સ્થિર થાય, તેમ તે આપ નઃ-અમારા સ્તીર્ણમ-ઢંકાયેલા બર્હિઃ-શ્રેષ્ઠ વિશાળ ઘરને વીતયે-સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપ, યાહિ-પાસે પહોંચ્યો. નિયુત્વતે-જેના બહુ જ ઘોડાઓ વિદ્યમાન છે તેને માટે સહસ્તૈણ-હજારો નિયુતો-નિશ્ચિત વ્યવહારથી પાસે પહોંચ્યો; અને શતિનીભિઃ-જેમાં સેંકડો વીરો વિદ્યમાન છે, તે સેનાઓની સાથે નિયુત્વતે-બહુ જ બળથી મળેલાને માટે અર્થાત્ અત્યંત બળવાનને માટે પાસે પહોંચ્યો. (૧)

ભાવાર્થ : વિદ્યા અને ધર્મના જિજ્ઞાસુ મનુષ્યોમાં વિદ્વાનોનું સદા આળાન કરવું જોઈએ અને તેઓની સેવા તથા સંગતિ દ્વારા વિજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરીને નિત્ય આનંદિત રહેવું જોઈએ. (૧)

તુભ્યાયં સોમઃ પરિપૂતો અદ્રિભિઃ સ્પાર્હા વસાનઃ પરિ કોશમર્ઘતિ શુક્રા
વસાનો અર્ઘતિ । તવાયં ભાગ આયુષુ સોમો દેવેષુ હૂયતે ।
વહુ વાયો નિયુતો યાહ્યસ્મયુજુંશાણો યાહ્યસ્મયુઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વાયો-વિદ્વાન્ ! આપ નિયુતઃ-કલાકૌશલથી નિયત કરેલ ઘોડાઓને જેમ વાયુ તેમ પોતાના વાહનોને એક દેશથી બીજા દેશમાં વહ-પહોંચાડો અને જુણાણઃ-પ્રસન્ન ચિત્ત અસ્મયુઃ-મારી સમાન આચરણ કરીને યાહિ-પહોંચ્યો, અસ્મયુઃ-મારી સમાન આચરણ કરીને આવો. જે આવો જે તવ-આપનું અયમ્-એ આયુષ-જીવન અને દેવેષુ-વિદ્વાનોમાં સોમઃ-ઔષધવિગણ સમાન ભાગઃ-સેવન કરવા યોગ્ય ભાગ છે; વા જે આપ હૂયતે-સ્તુતિ કરો છો તે વસાનઃ-વસ્ત્ર આદિ ઓઢીને શુક્રા-શુદ્ધ વ્યવહારોને અર્ઘતિ-પ્રાપ્ત થાઓ છો.

જે અયમ્-એ અદ્રિભિઃ-મેઘોથી પરિપૂતઃ-સર્વત્રથી પવિત્ર થયેલ સોમઃ-ચંદ્રમાની સમાન પ્રશંસા કરવામાં આવેલ વા કોશમ-મેઘને પર્યર્થતિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય તેની સમાન સ્પાર્હા-ઈચ્છિત વખ્યાને વસાનઃ-ધારણ કરેલ આપ પ્રાપ્ત થાઓ, તે તુભ્યં-આપને માટે ઉક્ત સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાઓ. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો સુંદર વખ્ય, આભૂષણ અને વેશ ધારણ કરીને શુભ કાર્ય કરે છે, તેઓ

સર્વત્ર પ્રશંશા પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

આ નોં નિયુદ્ધિઃ શતિનીભિરધ્વરં સહસ્ત્રિણીભિરુપ યાહિ વીતયે વાયો હુવ્યાનિ
વીતયે। તવાયં ભાગ ત્રણત્વિયઃ સરશિમઃ સૂર્યે સચા।
અધ્વર્યુભિર્માણા અયંસતુ વાયો શુક્રા અયંસતુ॥ ૩॥

પદાર્થ : હે વાયો-વિદ્વાન્ ! તવ-આપના જે અધ્વર્યુભિઃ-સ્વયં યજની ઈચ્છા કરનારાઓએ ભરમાણા:-
ધારેલ કરેલ મનુષ્ય અયંસત-નિવૃત થયેલ સુખ જેમ હોય, તેમ અયંસત-નિવૃત થાય અર્થાત્ સાંસારિક
સુખનો ત્યાગ કરે. જે આપનો સૂર્યે-સૂર્યની વચ્ચે સચા-સમ્યક્ સંયોગ કરેલ શુક્રા:-શુદ્ધિ કિરણોની
સમાન સરશિમઃ-પ્રકાશની સાથે વર્તમાન ત્રણત્વિયઃ-જેનો ઋતુ સમય પ્રાપ્ત થયો તે અયમ्-એ ભાગઃ-
ભાગ છે, તે આપ વીતયે-વ્યાપ્ત થવા માટે હુવ્યાનિ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોની ઉપયાહિ-સમીપ
પહોંચીને પ્રાપ્ત થાઓ.

હે વાયો-પ્રશંસિત બળયુક્ત જે શતિનીભિઃ-પ્રશંસિત સેંકડો અંગોથી યુક્ત સેનાઓની સાથે વા
સહસ્ત્રિણીભિઃ-જેમાં અનેક હજાર શૂરવીરોના સમૂહયુક્ત સેનાઓની સાથે વા નિયુદ્ધિઃ-વાયુના ગુણની
સમાન ઘોડાઓથી વીતયે-કામનાને માટે નઃ-અમારા અધ્વરમ्-રાજ્ય પાલન રૂપ યજને પ્રાપ્ત થાય
છે, તેને આ-આવીને પ્રાપ્ત થાઓ. (૩)

ભાવાર્થ : રાજ્યપુરુષોએ શરુના બળથી ચારગણું અથવા તેથી પણ અધિક બળ વધારીને અધાર્મિક
શરુઅની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ. તે રાજ્યપુરુષો પ્રજાજનોથી પ્રતિવર્ષ જેટલો કર ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
હોય, તેટલો જ ગ્રહણ કરે તથા સદા ધાર્મિક વિદ્વાનોની સેવા કરે. (૩)

આ વાં રથો નિયુત્વાન્વક્ષુદવસેડભિ પ્રયાંસિ સુધિતાનિ વીતયે વાયો હુવ્યાનિ
વીતયે। પિબતું મધ્વો અન્ધસઃ પૂર્વપેયં હિ વાં હિતમ्।
વાયુવા ચુન્દ્રેણ રાધુસા ગંતુમિન્દ્રશચ રાધુસા ગંતમ्॥ ૪॥

પદાર્થ : હે સભા-સેનાધીશો ! જે વામ્ તમારા નિયુત્વાન્-વાયુ સમાન વેગવાન રથઃ-રથ પીતયે-
આનંદની પ્રાપ્તિને માટે સુધિતાનિ-સારી રીતે ધારણ કરેલ પ્રયાંસિ-પ્રીતિને અનુકૂળ પદાર્થોને અભ્યાવક્ષત-
ચોતરકીથી સારી રીતે પહોંચે અને અવસે-વિજયની પ્રાપ્તિ વા વીતયે-ધર્મની પ્રવૃત્તિને માટે હુવ્યાનિ-
આપવા યોગ્ય પદાર્થોને સર્વત્ર સમ્યક્ પહોંચાડે, તે તમે જેમ ઇન્દ્રઃ-વિદ્યુત્ રૂપી અજિન ચ-અને વાયુ
આવે, તેમ રાધસા-જેથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે પદાર્થની સાથે આ, ગતમ्-આવો.

જે મધ્વઃ-મધુર અન્ધસઃ-અન્નનો પૂર્વપેયમ्-પૂર્વ મનુષ્યોને પીવા યોગ્ય વામ્-અને તમારા બન્ને
માટે હિતમ्-સુખરૂપ ભાગ છે, તેનું પિબતું-પાન કરો અને ચંદ્રેણ-સુવર્ણરૂપ રાધસા-શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિકારક
ધનની સાથે આગતમ्-આવો.

હે વાયો-વાયુની સમાન પ્રિય ! આપ ઉત્તમ સિદ્ધિકારક સુવર્ણની સાથે સુખભોગને આ-પ્રાપ્ત
૫૮૬

થાઓ.

હે વાયો-દુષ્ટોની હિંસા - નાશ કરનાર ! આદાન-પ્રદાન યોગ્ય પદાર્�ોને પણ આ-પ્રાપ્ત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ અને વિદ્યુત સર્વમાં વ્યાપક બનીને સર્વ વસ્તુઓનો સંપર્ક કરે છે, તેમ સજજનોએ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. (૪)

**આ વાં ધિયો વવૃત્યુરધ્વરાં ઉપેમમિન્દુ મર્મજન્ત વાજિનમાશુમત્યં ન વાજિનમ् ।
તેષાં પિબતમસ્મયૂ આ નો ગન્તમિહોત્યા ।
ઇન્દ્રવાયુ સુતાનામદ્રિભિર્યુવં મદાય વાજદા યુવમ् ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્રવાયુ-સૂર્ય અને વાયુની સમાન સભા-સેનાધીશો ! જે ઉપદેશકો અને અધ્યાપકો વિદ્વાનજનો વામ-તમારા ધિયઃ-બુદ્ધિ અને ક્રમો વા અધ્વરાન-હિંસા ન કરનારાજનો ઇમમ-એ ઇન્દુમ-પરમ ઐશ્વર્ય અને વાજિનમ-પ્રશંસિત વેગયુક્ત આશુમ-કામમાં શીધ્રતા કરનારા વાજિનમ-અનેક શુભ લક્ષણોયુક્ત અત્યમ-નિરંતર ગમન કરતા ઘોડાઓની ન-સમાન આ, વવૃત્યુ-સારી રીતે વર્તે, કાર્યમાં લાવે અને પરમ ઐશ્વર્યને ઉપ, મર્મજન્ત-સમીપમાં અયંત શુદ્ધ કરે તેષામ-તેના અદ્રિભિ:-સારી રીતે પર્વતનો ટૂકડો = પથ્થર વા ખાંડણિયા સાંબેલાથી સુતાનામ-સિદ્ધ કરે અર્થાત્ કૂટીને પીસીને પદાર્થોના રસને મદાય-આનંદને માટે યુવમ-તમે બન્ને પિબતમ-પાન કરો; તથા અસ્મયુ-અમારી સમાન આચરણ કરીને વાજદા-વિજાન પ્રદાતા યુવમ-તમે બન્ને આ સંસારમાં ઊત્યા-રક્ષા આદિ ઉત્તમ કિયાથી નઃ-અમને આગન્તમ-પ્રાપ્ત થાઓ. (૫)

ભાવાર્થ : જે ઉપદેશકો અને અધ્યાપકો મનુષ્યોની બુદ્ધિને શુદ્ધ કરીને સુશીળિત ઘોડાઓની સમાન તેનાથી પરાક્રમ કરાવે છે તેઓ આનંદના ભાગી બને છે. (૫)

**ઇમે વાં સોમા અપ્સ્વા સુતા ઇહાધ્વર્યુભિર્માણા અયંસતુ વાયો શુક્રા અયંસત ।
પુતે વામભ્યસૂક્ષત તિરઃ પવિત્રમાશવઃ ।
યુવાયવોઽતિ રોમાણ્યવ્યયા સોમાસ્તો અત્યવ્યયા ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે પરમ ઐશ્વર્યવાન અને વાયો-વાયુની સમાન બળવાન પુરુષ ! જે ઇમે-ઇહ-આ સંસારમાં અદ્રૂર્યુભિ:-યજના ઈચ્છુકોને અપ્સુ-જળમાં સુતા:-ઉત્પન્ન કરેલી સોમા:-મહાન ઔષધિ ભરમાણા:-પુષ્ટિ કરીને તમે બન્ને ને અયંસત-આપે અને શુક્રા:-શુદ્ધ તે અયંસત-ગ્રહણ કરે; વા જે એતે-એ આશવઃ-એકત્ર થાય અને યુવાયવ:-તમારા બન્નેની ઈચ્છા કરતા સોમાસ:-ઐશ્વર્યયુક્ત અવ્યયા-નાશ રહિત અતિ રોમાણિ-અયંત રોમ અર્થાત્ નાળિયેરની જટા - છોતાના આકાર અતિ, અવ્યયા-સનાતન સુખોની સમાન તિરઃ-તિર્યક પવિત્રમ-શુદ્ધિકારક પદાર્થો અને વામ-તમે બન્ને અભિ-અસૂક્ષત-સર્વત્રથી સિદ્ધ કરે, તેનું તમે પાન કરે અને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ. (૬)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેના સેવનથી દઠ તથા સ્વસ્થ શરીર અને આત્મા થાય છે તથા જે

अन्तःकरणे शुद्ध करे छे, तेनुं तमे नित्य सेवन करो. (६)

अति वायो ससुतो याहि शश्वतो यत्र ग्रावा

वदति तत्र गच्छतं गृहमिद्रश्च गच्छतम्।

वि सूनृता ददृशे रीयते घृतमा पूर्णया नियुता

याथो अध्वरमिद्रश्च याथो अध्वरम् ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे वायो-वायु समान बलिष्ठ विद्वान ! आप ससतः-अविद्यानुं उल्लंघन करेल अने शश्वतः-सनातन विद्याथी युक्त पुरुषोने याहि-प्राप्त थाओ.

यत्र-ज्यां ग्रावा-भेदावी = धीरबुद्धि पुरुष अति, वदति-अत्यंत उपदेश करे छे, **तत्र-त्यां** आप च-अने **इन्द्रः-ऐश्वर्ययुक्त मनुष्य** **गच्छतम्-जाओ**, अने **गृहम्-गृहमां गच्छतम्-जाओ**, **सूनृता-उत्तम शिक्षित सत्यप्रिय वाणी**, **वि,ददृशे-विशेषताथी ज्ञेवामां आवे छे** अने **घृतम्-प्रकाशित विज्ञाननो आ, रीयते-सम्यक् संबंध थाय अर्थात् भणे त्यां पूर्णया-पूर्ण नियुता-अभिल अंगयुक्त वायुनी गति समान गतिथी जे आप **इन्द्रः-च-अने ऐश्वर्यवान जन अध्वरम्-अहिंसा आहि लक्षण धर्मने याथः-प्राप्त थाओ** छो, ते तमे बन्ने **अध्वरम्-यज्ञने प्राप्त यज्ञने याथः-प्राप्त थाओ** छो. (७)**

भावार्थ : मनुष्यो, जे देशमां अथवा स्थानमां आप विद्वानो सत्यनो उपदेश करे, ते स्थान पर जईने तेथोना उपदेशानुं नित्य श्रवण करे. जेथी तेथो विद्यायुक्त वाणी, सत्यविज्ञान अने धर्मनुं ज्ञान प्राप्त करी शके. (७)

अत्राहु तद्वहेथे मध्व आहुतिं यमश्वत्थमुपतिष्ठन्तु

जायवोऽस्मे ते सन्तु जायवः।

सुकं गावः सुवते पच्यते यवो न ते वायु उप दस्यन्ति

धेनवो नाप दस्यन्ति धेनवः॥ ८ ॥

पदार्थ : हे वायो-वायु समान विद्वान ! जे अध्यापक अने उपदेशक **अत्राह-अहिं निश्चयथी तत्-ते विषयने वहेथे-प्राप्त करावे छे**; वा जेम **अश्वत्थम्-पीपणवृक्षने पक्षीओ**, तेम **जायवः-ज्ञतनारा यम्-जे आपनी उपतिष्ठन्त-सभीप स्थित होय**; अने **मध्वः-मधुर विज्ञानने आहुतिम्-सर्व रीते ग्रहण करवाने उपस्थित थाय**, ते-तेओ **अस्मे-अमारी मध्यमां जायवः-ज्ञतनारा शूर सन्तु-थाय**, अेम सारी रीते आचरण करीने ते आपनी **गावः-गायो साकम्-साथे सुवते-वियाती यवः-मणेल वा पृथक्-पृथक् व्यवहार साथे पच्यते-सिद्ध थाय तथा धेनवः-गायो जेम अप, दस्यन्ति-नष्ट थती नथी, न-तेम धेनवः-वाणी न;उप, दस्यन्ति-नष्ट थती नथी. (८)**

भावार्थ : જો સર્વ મનુષ્યો દ્વારા શ્રેષ્ઠજનોના સંગની કામના અને પરસ્પર પ્રીતિ કરવામાં આવે, તો તેની વિદ્યાનો તથા બળનો છાસ અને ભેદ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય નહિં. (૮)

**ઇમે યે તે સુ વાયો બાહ્રોજસોઽન્તર્દી તે પુત્રયન્ત્યુક્ષણો મહિ વ્રાધન્ત ઉક્ષણઃ ।
ધન્વજ્જ્ચિદ યે અનાશવો જીરાશિચ્ચદગ્રિરૌકસઃ ।**

સૂર્યસ્યેવ રશમયો દુર્નિયન્તર્વો હસ્તયોર્દુર્નિયન્ત્રવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વાયો-વિદ્યાન ! યે-જે ઇમે-એ યોદ્ધાજન તે-આપની સહાયથી બાહ્રોજસઃ-ભુજાઓના બળની અન્તઃ-મધ્યે સુ, પત્રયન્તિ-પાલકની સમાન આચરણ કરે છે, તેને ઉક્ષણઃ-સિંચવામાં સમર્થ કરો.

યે- જે તે-આપના ઉપદેશથી મહી-બહુજ વ્રાધન્તઃ-વર્ધમાન વધીને સારી રીતે પાલકની સમાન આચરણ કરે છે તેઓને ઉક્ષણઃ-બળપ્રદાન કરો.

જે ધન્વન्-અન્તરિક્ષમાં નદી-નદીની ચિત્ત-સમાન વર્તમાનું અનાશવઃ-કોઈમાં વ્યાપ્ત નહિ જીરાઃ-વેગવાન અગ્રિરૌકસઃ-જેનું અવિદ્યમાન પાણીની સાથે રહેવાનું સ્થાન-ગૃહ દુર્નિયન્ત્રવ-દુઃખથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તે રશમયઃ-કિરણ જેમ સૂર્યસ્યેવ-સૂર્યને તેમ ચિત્ત-અને હસ્તયોઃ-પોતાના બાહુબળથી શત્રુઓને દુર્નિયન્ત્રવઃ-દુઃખથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સારી પાલના કરનારાની સમાન આચરણ કરે, તે વીરોનો નિરંતર સત્કાર કરો. (૯)

ભાવાર્થ :- રાજ્યપુરુષોએ બહુજ બળયુક્ત અને શત્રુઓથી ન ડરનારા વીર પુરુષોને સદા સેનામાં રાખવા જોઈએ; જેથી રાજ્ય તેજ સદા વધ્યતું રહે. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં મનુષ્યોનાં પરસ્પરના વર્તાવનાં વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૫)

સૂક્ત-૧૩૬

**પ્ર સુ જ્યેષ્ઠં નિચિરાભ્યાં બૃહન્નમો હૃવ્યં મુતિં ભરતા મૃલ્યદ્વદ્યાં સ્વાદિષ્ઠં
મૃલ્યદ્વદ્યામ् । તા સુપ્રાજા ઘૃતાસુતી યુજ્ઞેયેજ્ઞ ઉપસ્તુતા ।**

અથૈનો: ક્ષત્રં ન કુત્રશ્ચનાધૃષે દેવત્વં નૂ ચિદાધૃષે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે મૃડયદ્ભ્યામ-સુખદાતાઓની સમાન, નિચિરાભ્યામ-નિરંતર સનાતન મૃડદ્ભ્યામ-સુખકારક અધ્યાપક અને ઉપદેશકની સાથે જ્યેષ્ઠમ-અત્યંત પ્રશંસાને યોગ્ય, સ્વાદિષ્ઠમ-અત્યંત સ્વાદ, હૃવ્યમ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થ, બહુજ જ નમઃ-અન્ન અને મતિમ-બુદ્ધિને નું શીધ પ્રસુ, ભરત-સમ્યક સુંદરતાથી સ્વીકાર કરો. યજે યજે-પ્રત્યેક યજામાં ઉપસ્તુતા-પ્રાપ્ત ગુણોથી પ્રશંસિત ઘૃતાસુતી-જેનો ધીની સાથે પદાર્થોનો સાર કાઢવો, સપ્રાજા-જે સમ્યક, પ્રકાશમાન, તા-તે ઉક્ત મહાશયોને

સારી રીતે ગ્રહણ કરો. અથ-અનંતર એનો:- બન્ને ક્ષત્રમ्-રાજ્ય આધૃષે-ધૃષ્ટાથી ચિત્ત-અને દેવત્વમ्-વિદ્વતા આધૃષે-ધૃષ્ટાથી = ધિક્કારથી કુત્શ્રન-ક્યારેક ન-નાશ પામે નહિ. (૧)

ભાવાર્થ : જેઓ બહુજ સમયથી પ્રવૃત થયેલ અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોની પાસે વિદ્યા અને ઉત્તમ ઉપદેશોને શીધ ગ્રહણ કરે છે, તેઓ ચક્કવર્તી રાજી બની શકે છે. આ સંસારમાં એવા લોકો ને એથ્રયનો કદી છ્રાસ થતો નથી. (૧)

અર્દિંશ ગાતુરુરવે વરીયસી પન્થા ત્રસ્તસ્ય સમયંસ્ત રશ્મિભિશ्

ચક્ષુર્ભર્ગસ્ય રશ્મિભિઃ। દ્યુક્ષં મિત્રસ્ય સાદનમર્યમ્ણો વરુણસ્ય ચ।

અથા દધાતે બૃહદુક્ષયં વય ઉપસ્તુત્ય બૃહદ વયઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જેથી ઊર્વે-બહુ જ વિસ્તારને માટે વહીયસી-અત્યંત શ્રેષ્ઠ ગાતુ:-ભૂમિ અર્દિંશ-દેખાતી, વા જ્યાં સૂર્યના રશ્મિભિઃ-કિરણો સમાન રશ્મિભિઃ- કિરણોની સાથે ચક્ષુ:-નેત્ર, ત્રસ્તસ્ય-જળ અને ભગસ્ય-સૂર્યની સમાનધનનો પન્થા-માર્ગ સમયંસ્ત-મળે છે, વા મિત્રસ્ય-મિત્ર, અર્યમણા:-ન્યાયાધીશ અને વરુણસ્ય-શ્રેષ્ઠ પુરુષનો દ્યુક્ષં-પ્રકાશ લોકમાં સાદનમ्-જેમાં સ્થિર થાય તે ઘર પ્રાપ્ત થાય છે. અથ-અથવા જેમ વયઃ-બહુજ પક્ષીઓ બૃહત્-એક મોટા કામને, તેમ જે વયઃ-મનોહર જન ઉપસ્તુત્યમ्-સમીપમાં પ્રશંસિત બૃહત્-મહાન અને ઉક્ષયમ्-કહેવા યોગ્ય કામને ધારણ કરે છે ચ-અને જે બે મળીને કોઈ કામને દધાતે-ધારણ કરે છે, તેઓ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી પુષ્ટિવી પર માર્ગ દેખાય છે, તેમ જ ઉત્તમ વિદ્વાનોના સંગથી સત્ત્વવિદ્યાઓ પ્રકાશિત થાય છે.

જેમ પક્ષી ઉત્તમ આશ્રય પ્રાપ્ત કરીને આનંદિત થાય છે, તેમ સદ્ વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્યો સદા સુખી રહે છે. (૨)

જ્યોતિષ્મતીમદિતિં ધાર્યત્ક્ષિતિં સ્વર્વતીમા સંચેતે દિવેદિવે જાગૃવાંસા દિવેદિવે ।

જ્યોતિષ્મત્ ક્ષત્રમાશાતે આદિત્યા દાનુનુસ્પત્તી ।

મિત્રસ્તયોર્વરુણો યાતુયજ્જનોર્યમા યાતુયજ્જનઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જેમ આદિત્યા-સૂર્ય અને પ્રાણ દિવે દિવે-પ્રતિદિન સ્વર્વતીમ्-બહુ સુખકારી ધાર્યત્ક્ષિતિમ्-અને ભૂમિને ધારણ કરીને, જ્યોતિષ્મતીમ્-બહુ પ્રકાશન અદિતિમ્-ધુલોકનો આસચેતે-સર્વત્રથી સંબંધ કરે છે, તેમ યાતુયજ્જનઃ-જેના શ્રેષ્ઠ પ્રયત્ન કરનારા મનુષ્ય છે, તે અર્યમા-ન્યાયાધીશ, વરુણા:-શ્રેષ્ઠ પ્રાણ તથા યાતુયજ્જનઃ-પુરુષાર્થવાન પુરુષ મિત્રઃ-સર્વનો પ્રાણ અને દાનુનું પતી-પાલન કરનારા જાગૃવાંસા-સર્વ કાર્યોમાં જાગૃત સભા અને સેનાધીશ દિવે દિવે-પ્રતિદિન જ્યોતિષ્મત્-બહુ ન્યાયયુક્ત ક્ષત્રમ્-રાજ્યને આશાતે-પ્રાપ્ત થાય છે, તયો:-તે બન્નેના પ્રભાવથી સમસ્ત પ્રજા અને સૈનિકો અત્યંત સુખને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

भावार्थ : જેઓ સૂર્ય અને પ્રાણની સમાન તથા યોગીની સમાન સચેતન બનીને, વિદ્યા, વિનય અને ધર્મ દ્વારા સેનાઓ અને પ્રજાઓને પ્રસન્ન રાખે છે, તેઓ અત્યધિક યશને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

**अयं मित्राय वरुणाय शन्तमः सोमो भूत्ववपानेष्वाभूषगो देवो देवेष्वाभूषगः ।
तं देवासो जुषेरत् विश्वे अद्य सुजोषसः ।
तथा राजाना करथो यदीमहु क्रतावाना यदीमहे ॥ ४ ॥**

પદાર્થ : જેમ અયમ्-એ અવયાનેષુ-અત્યંત રક્ષા આદિ વ્યવહારોમાં મિત્રાય-સર્વના મિત્ર અને વર્ણાય-સર્વની ઉત્કૃષ્ટતાને માટે અભગા:-સમસ્ત ઐશ્વર્ય, શન્તમઃ:-અત્યંત સુખ સોમઃ:-અને સુખયુક્ત ઐશ્વર્યકારક ન્યાય ભૂતુ-બને, તેમ જે દેવઃ-સમ્યક સુખ પ્રદાના, દેવેષુ-દિવ્ય વિદ્વાનો અને દિવ્યગુણોમાં આભગઃ:-સમસ્ત સૌભાગ્ય યુક્ત હોય, તમ-તેને અद્ય-આજ સજોષસઃ:-સમાન ધર્મનું સેવન કરનારા વિશ્વે-સમસ્ત દેવાસઃ:-વિદ્વાનજન् જુષેરત्-સેવન કરે; વા તેનાથી પ્રીતિ કરે અને જેમ યત्-જે વ્યવહારને રાજાના-પ્રકાશમાન સભા - સેનાપિત કરથઃ-કરે, તથા-તેમ તે વ્યવહારને અને ઈમહે-માંગીએ અને જેમ ત્રણાવાના-સત્યનો સંબંધ કરનારા યત्-જે કામને કરે, તેમ તેને અમે પણ ઈમહે-યાચના કરીએ, માંગીએ. (૪)

भાવાર્થ : આ સંસારમાં જેમ આપજન ધર્મયુક્ત વ્યવહારથી ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ કરીને તેનો સર્વના ઉપકારક કાર્યમાં ખર્ચ કરે છે અને જેમ સત્યના જિજ્ઞાસુઓ વિદ્વાનોથી યાચના કરે છે, તેમ સર્વ મનુષ્ય પોતાના ઐશ્વર્યને ઉત્તમ કાર્યોમાં ખર્ચ કરે તથા વિદ્વાનોથી વિદ્યાની યાચના કરે. (૪)

**यो मित्राय वरुणायाविधृज्जनोऽनुर्वाणं तं परि पातो अंहसो दाश्वांसुं मर्त्तमंहसः ।
तमर्यमाभि रक्षत्यृजूयन्तमनु व्रतम् ।
उक्थैर्य एनोः परिभूषति व्रतं स्तोमैराभूषति व्रतम् ॥ ५ ॥**

પદાર્થ : હે સભા - સેનાધીશો ! યઃ-જે જનઃ-યશથી પ્રસિદ્ધ પામેલ મિત્રાય-સર્વોપકારક વર્ણાય-સર્વોત્તમ સ્વભાવવાળા મનુષ્યને માટે તમે બન્ને અવિધત्-સેવા કરે, તમ-તે અનર્વાણમ्-વેર આદિ દોષોથી રહિત મર્ત્તમ्-મનુષ્યને અંહસઃ:-દુષ્ટ આચરણથી તમે બન્ને પરિપાતઃ:-સર્વથી બચાવો તથા તમ-તે દાશાંસમ्-વિદ્વાદાતા મનુષ્યને અંહસઃ:-પાપથી બચાવો યઃ-જે અર્યમા-ન્યાયકારી સજ્જન વ્રતમ्-સત્યાચરણ કરવા અને ત્રણ્યન્તમ्- પોતે કોમલતા ઈચ્છનાર મનુષ્યની અભિરક્ષતિ-સર્વત્રથી રક્ષા કરે છે તેની તમે બન્નેના અનુ-પથી રક્ષા કરો જે એનો:-એ વ્રતમ्-સુંદરશીલને પરિભૂષતિ-સર્વત્રથી સુશોભિત કરે છે, વા સ્તોમૈ:-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય વ્યવહારોથી વ્રતમ्-સુંદરશીલને આભૂષતિ-સારી રીતે શોભિત કરે છે, તેઓનું સર્વ વિદ્વાનો નિરંતર પાલન કરે. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ ધર્મ અને અધમને આણવા ઈચ્છે તથા ધર્મનું ગ્રહણ અને અધમનો ત્યાગ કરવા

ઇચ્છે, તેઓને વિદ્વાનો ભજાવીને તથા ઉપદેશ આપીને વિદ્યા ધર્મ આદિ શુભ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોથી સર્વત્રથી સુભૂષિત કરે છે. (૪)

**નમો દિવે બૃહતે રોદ્સીભ્યાં મિત્રાય વોચું વરુણાય મીદુષે સુમૃળીકાય
મીદુષે। ઇન્દ્રમિનમુપ સ્તુહિ દ્વૃક્ષમર્યમણ ભગમ્।
જ્યોગ્જીવન્તઃ પ્રજ્યા સચેમહિ સોમસ્યોતી સચેમહિ ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જેમ હું બૃહતે-બહુ જ દિવે-પ્રકાશકને માટે વા રોદ્સીભ્યામ-પ્રકાશ અને પૃથ્વીથી મિત્રાય-સર્વના ભિત્ર, વર્ણાય-શ્રેષ્ઠ, મીદુષે-શુભ ગુણોનું સિંચન કરનાર, સુમૃળીકાય-શુભ કરનાર અને મીદુષે-શુભ પ્રદાતાને માટે નમઃ-સત્કાર વચન વોચમ-કહું, તેમ આપ પણ કહો.

જેમ હું ઇન્દ્રમ-પરમૈશ્વર્યવાન અનિમ-અનિની સમાન વર્તમાન, દ્વૃક્ષમ-પ્રકાશયુક્ત, અર્યમણમ-ન્યાયાધીશ અને ભગમ-ધર્મનું સેવન કરનારને કહું, તેમ આપ ઉપ, સ્તુહિ-તેની સમીપ પ્રશંસા કરો.

જેમ જીવન્તઃ-પ્રાણ ધારણ માટે જીવતા અમે પ્રજ્યા-સુસંતાન આદિ સહિત પ્રજાની સાથે જ્યોક્-નિરંતર સચેમહિ-સંબંધ થાય અને સોમસ્ય-એશ્વર્યની ઊતી-રક્ષા આદિ કિયાની સાથે સચેમહિ-સંબંધ થાય, તેમ આપનો પણ સંબંધ થાઓ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્વાનોનું અનુકરણ કરીને, (સ્વયંને) પદાર્થ વિદ્યાને માટે પ્રવૃત્ત કરીને તથા પ્રજા અને એશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરીને નિરંતર પ્રસન્ન રહેવું જોઈએ. (૬)

ऊતી દેવાનાં વ્યમિન્દ્રવતો મંસીમહિ સ્વયશસો મરુદ્ધિઃ ।

અનિમિત્રો વરુણઃ શર્મ યંસન તદશ્યામ મંઘવાનોં વ્ય ચ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તિભઃ-પ્રાણોની સાથે શ્રેષ્ઠ અનિનઃ-વિદ્યુત રૂપ અનિ, મિત્રઃ-ભિત્ર, વર્ણઃ-યંદ્રમા, શર્મ-શુભ યંસન-આપે છે, તેમ તત્-તે સુખને ઇન્દ્ર વન્તઃ-બહુ જ એશ્વર્યયુક્ત સ્વયશસઃ-જેને પોતાનો યશ વિદ્યમાન છે, તે વયમ-અમે દેવાનામ-સત્યની કામના કરનાર વિદ્વાનોની ઊતી-રક્ષા આદિ કિયાથી મંસીમહિ-જાણીએ; ચ-અને એથી વયમ-અમે મઘવાનઃ-પરમ એશ્વર્યયુક્ત કલ્યાણને અશ્યામ-ભોગવીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ આ સંસારમાં પૃથ્વી આદિ પદાર્થ શુભ અને એશ્વર્ય કરનારા છે, તેમ વિદ્વાનોની શિક્ષા અને સંગતિ છે. તેના દ્વારા શુભ અને એશ્વર્યવાન બનીને નિરંતર પ્રસન્ન રહીએ. (૭)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુ અને ઈન્દ્ર આદિ પદાર્થોના દ્વારાની મનુષ્યોને માટે વિદ્યા અને સુશિક્ષાનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૬)

સૂક્તિ-૧૩૭

સુષુપ્તા યાતુમદ્રિભિરોશ્રીતા મત્સુરા ઇમે સોમાસો મત્સુરા ઇમે ।

આ રાજાના દિવિસ્પૃશાસ્મત્રા ગંતુમુપું નઃ ।

ઇમે વાં મિત્રાવરુણા ગવાશિરઃ સોમાઃ શુક્રા ગવાશિરઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મિત્રાવરુણ-પ્રાણ અને ઉદાનની સમાન વર્તમાન દિવિસ્પૃશા-શુદ્ધ વ્યવહારમાં સ્પર્શ કરનારા રાજાના-પ્રકાશમાન સભા-સેનાધીશો ! જે ઇમે-એ અદ્રિભિ:-મેઘોથી ગોશ્રીતા:-કિરણોને પ્રાપ્ત મસ્તરા:-આનંદ પ્રાપ્ત અમે સુષુપ્ત-કોઈ વ્યવહારને સિદ્ધ કરે તેઓને વામ-તમે બન્ને આયતમ-આવો, સારી રીતે પ્રાપ્ત થાઓ.

જે ઇમે-એ મત્સરા:-આનંદ પહોંચાડનારી સોમાસઃ-સોમવલ્લી આદિ ઓષધી છે, તેને અસ્મત્રા-અમને સારી રીતે પહોંચાડો.

જે ઇમે-ગવાશિરઃ-ગાયો વા ઈન્દ્રિયોમાં વ્યાપ્ત થાય તેની સમાન શુક્રા:-શુદ્ધ સોમાઃ-એશ્વર્ય-યુક્ત પદાર્થ અને ગવાશિરઃ-ગાયો વા કિરણોથી વ્યાપ્ત થાય તેની તથા નઃ-અમારી ઉપાગત્તમ-સમીપ પહોંચો. (૧)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં જેમ પૃથિવી આદિ પદાર્થો જીવનના હેતુ છે, તેમ મેઘ અત્યંત પ્રાણદાયી છે. જેમ એ વર્તાવ કરે છે, તેમ મનુષ્ય કરે. (૧)

ઇમ આ યાતુમિન્દવુઃ સોમાસો દધ્યાશિરઃ સુતાસો દધ્યાશિરઃ ।

ઉત વામુષસો બુધિ સુકં સૂર્યસ્ય રશ્મિભિઃ ।

સુતો મિત્રાય વરુણાય પીતયે ચારુંત્રદ્વતાય પીતયે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્યાર્થી અને અધ્યાપક ! જે ચાસ્ત-સુંદર મિત્રાય-મિત્રને માટે પીતયે-પીવાને તથા વરુણાય-ઉત્તમજનને માટે ત્રણાય-સત્યાચરણ અને પીતયે-પીવાને ઉષસઃ-પ્રભાતકાળના બુધિ-પ્રબોધમાં સૂર્યમંડળના રશ્મિભિઃ-કિરણોની સાકમ-સાથે ઓષધિઓનો રસ સુતઃ-સર્વત્રથી સિદ્ધ કરેલ છે, તેને તમે આયતમ-પ્રાપ્ત કરો; તથા વામ-તમારા માટે ઇમે-એ ઇન્દ્રવઃ-આર્દ્ર અને ટપકતો સોમાસઃ-દિવ્ય ઓષધિઓનો રસ તથા દધ્યાશિરઃ-જે પદાર્થનું દહીં સાથે ભોજન કરવામાં આવે છે તેની સમાન દધ્યાશિરઃ-દહીંયુક્ત ભોજન સુતાસઃ-સિદ્ધ કરે છે, ઉત-તેને પણ પ્રાપ્ત કરો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો દ્વારા આ સંસારમાં જેટલા રસ અને ઓષધિઓ બનાવવા યોગ્ય હોય, તે સર્વને; મિત્રતા, ઉત્તમકમાર્થી સેવન અને આલસ્ય આદિના નાશને માટે સમર્પિત કરી દેવા જોઈએ. (૨)

તાં વાં ધેનું ન વાસુરીમંશું દુહન્ત્યદ્રિભિઃ સોમે દુહન્ત્યદ્રિભિઃ ।

अस्मत्रा गन्तुमुप नोऽवर्ज्ज्वा सोमपीतये ।

अ॒यं वां मित्रावरुणा॑ नृभिः॒ सुतः॑ सोम्॑ आ पी॒तयै॑ सुतः॑ ॥ ३ ॥

पदार्थ : હે **मિત્રાવરુણા**-પ્રાણ અને ઉદાનની સમાન સર્વમિત્ર અને સર્વોત્તમ સજજનો ! **नः-** અમારી અર્વાજ્વા-અભિમુખ થઈને તમે **वाम्**-તમારી જે **વાસરીમ्**-નિવાસ કરનારી ધેનુમ्-ગાયોની ન-સમાન અદ્રિભિ:-પથરોથી અંશમ्-વધેલી સોમવલ્લીને દુહન્તિ-દોહીને, જલાદિથી પૂર્ણ કરીને વા અદ્રિભિ:-મેઘોથી સોમપીતયે-શ્રેષ્ઠ ઔપધિ રસનું જે પાન કરવામાં આવે, તેને માટે **सોમમ्**-એશ્વર્યને દુહન્તિ-પરિપૂર્ણ કરીને તામ्-તેને **अस्मत्रा**-અમારી ઉપાગન્તમ्-સમીપ પહોંચાડો જે અયમ्-એ **नृભિः**-મનુષ્યોએ **सોમः**-સોમવલ્લી આદિ લતાઓનો રસ સુતઃ:-સિદ્ધ કરેલ છે, તે **वाम्**-તમારા માટે આપીતયે-સારી રીતે પીવા માટે **सુતઃ**-સિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ દૂધાળી ગાયો સુખોને સોમલતા આઈનો રસ સર્વ રોગોને નષ્ટ કરે છે. (૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સોમલતાના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની સાથે પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૭)

સૂક્ત-૧૩૮

प्रप्र पूष्णाष्टुविजातस्य शास्यते महित्वमस्य तुवसो न तन्दते स्तोत्रमस्य न तन्दते । अर्चामि सुमन्यन्नहमन्त्यूतिं मयोभुवर्म् ।

विश्वस्य यो मन आयुयुवे मुखो देव आयुयुवे मुखः ॥ १ ॥

पદાર્થ : જે **अस्य**-એ **तુવિજાતસ્ય**-બહુઓમાં પ્રસિદ્ધ **पूष्णः**-પ્રજા પોષક રાજપુરુષનો મહિત્વમ्-મહિમા પ્રપ્ર, શાસ્યતે-અત્યંત પ્રશાંસિત કરવામાં આવે છે; વા જે **अस्य**-એના **तવસः**-બળની સ્તોત્રમ्-સ્તુતિ ન, તદન્તે-પ્રશાંસકજન નષ્ટ કરતા નથી અર્થાત્ ધોડતા નથી અને વિદ્યાને ન તન્દતે-નષ્ટ કરતા નથી; વા **यः**-જે **मखः**-વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલ દેવ:**-વિદ્વાન् विश्वस्य-સંસારના मनः**-અન્તઃકરણને આયુયુવે-સર્વત્રથી બાંધીને અર્થાત્ પોતાની તરફ બેંચે છે; વા જે **मखः**-યજ્ઞની સમાન વર્તમાન સુખનો આયુયુવે-સારી રીતે બાંધે છે, તે **अनયયूતિम्**-પોતાની નજીક રક્ષા આદિ કિયા રાખનાર અને મયોભુવર्म्-સુખની ભાવના કરાવનારા પ્રજાપોષકનું સુમન્યન्-સુખ ઈચ્છીને અહમ्-હું અર્ચામિ-સત્કાર કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : જેઓ શુભ કર્મ કરે છે, તેઓ અત્યંત પ્રશાંસિત બને છે. જે સુશીલતા અને વિનય દ્વારા સર્વના ચિત્તનો ધર્મયુક્ત કર્મોમાં બાંધે છે, તેઓનો સર્વોચ્ચ સત્કાર કરવો જોઈએ. (૧)

प्र हि त्वा पूषन्नजिरं न यामनि स्तोमेभिः कृणवे ऋणवे यथा मृथ उष्ट्रे
न पीपरे मृथः। हुवे यत्त्वा मयोभुवं देवं सुख्याय मर्त्यैः।
अस्माकमाइगृषान् द्युम्निस्कृथि वाजेषु द्युम्निस्कृथि ॥ २ ॥

पदार्थ : हे पूषन्-पुष्टिकर्ता ! यथा-जेम आप मृथः-संग्रामोने ऋणवः-प्राप्त करो अर्थात् अमने पहेंचाडो, वा उष्ट्रः-उटनी न समान मृथः-संग्रामोने पीपरः-पार करावो अर्थात् तेनाथी उद्धार करो, तेम स्तोमेभिः-स्तुतिओथी यामनि-पहेंचाडनारा व्यवहारमां अजिरम्-शानवान अर्थात् अति प्रवीणानी न समान त्वा-आपने प्र, कणवे-प्रशंसित करुं छुं अने आपने हुं हुवे-हठथी बोलावुं छुं यत्-जे कारणे सख्याय-मित्रताने माटे मयोभुवम्-सुभकारक देवम्-मनोहर त्वा-आपने मर्त्यः-मरण धर्मा भनुष्यमां हठथी बोलावुं छुं. ए कारणे अस्माकम्-अमारा आद्वृषान्-विद्या पामेल वीरोने द्युम्निः-पशस्वी कृथि-करो अने वाजेषु-संग्रामोमां द्युम्निः-प्रशंसित श्रीर्तिभान हि-४ कृथि-करो. (२)

भावार्थ : जे भनुष्यो बुद्धिमान विद्यार्थीओने विद्यावान बनावे अने शत्रुओने शती ले, तेआ श्रीर्तिनी साथे 'माननीय' थाय. छ. (२)

यस्य ते पूषन्त्सुख्ये विपुन्यवः क्रत्वा चित्सन्तोऽवसा बुभुज्जिर इति क्रत्वा
बुभुज्जिरे। तामनु त्वा नवीयसीं नियुतं राय ईमहे।
अहेळमान उरुशंसु सरी भव वाजेवाजे सरी भव ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे पूषन्-पुष्टिकर्ता विद्वान् ! यस्य-जेनी ते-आपनी सख्ये-मित्रतामां क्रत्वा-श्रेष्ठ बुद्धिथी अवसा-रक्षा आदिनी साथे विपन्यवः-विशेषरूपथी पोतानी प्रशंसाना ईच्छुक जन नियुतम्-असंभ्य रायः-राज्य लक्ष्मीओने बुभुज्जिरे-भोगवे छ, इति-ए रीते चित्-४ सन्तः-भनीने क्रत्वा-श्रेष्ठ बुद्धिथी जे असंभ्य राज्यलक्ष्मीने बुभुज्जिरे-भोगे छ ताम्-ते नवीयसीम्-अत्यन्त नवीन उक्तश्रीने तथा अनु-अनुकूणताथी त्वा-आपने अमे ईमहे-मांगीये छीये.

हे उरुशंस-बहु ४ प्रशंसित विद्वान् ! अमाराथी अहेडमानः-अनादर न पामीने आप वाजेवाजे-प्रत्येक संग्राममां सरी-प्रशंसित शाताजन जेना विद्यमान छे ऐवा भव-थाओ अने धर्मयुक्त व्यवहारमां पश सरी-उक्त गुणवान भव-भनो. (३)

भावार्थ : जेयो बुद्धिमानोनी संगति तथा मित्रताथी नवी-नवी विद्याओ प्राप्त करे छ, तेआ बुद्धिमान भनीने विजयी थाय छ. (३)

अस्या ऊषूण उप सातयै भुवोऽहेळमानो ररिवाँ अंजाश्व श्रवस्युताम्जाश्व ।
ओ षू त्वा ववृतीमहि स्तोमैभिर्दस्म साधुभिः ।

નહિ ત્વા પૂષનનુભિમન્ય આઘૃણે ન તે સુખ્યમંપહુવે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે પૂષન-પુષ્ટિકારક ! અજાશ્-જેના બકરાં અને ઘોડાઓ વિદ્યમાન છે એવા શ્રવસ્યતામ्-પોતાને ધન ઈચ્છનારમાં અજાશ્-જેના બકરાં-ઘોડાંઓના તુલ્ય તેની સમાન હે વિદ્ધન્ ! આપ ન:-અમારા માટે અસ્યા:-એ શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિનો સાતયે-વિભાગ કરવા રરિવાન-દાતા અને અહેડમાન:-સત્કાર યુક્ત સૂપ, ભુવઃ-ઉત્તમતાથી સમીપ થાઓ. મરિ-હે આઘૃણે-સર્વત્ર પ્રકાશમાન પુષ્ટિકારક પુરુષ ! હું તે-આપનો સાખ્યમ-મિત્રભાવ અને મિત્રતાના કામને ન, અપહૃતે-ધૂપાવું નહિ ત્વા-આપનું નહિ, અતિમન્ય-અત્યંત માન ન કરું પરંતુ આપને યથાયોગ્ય માનું ઉં અને ઓ-હે દસ્મ-દુઃખનાશક સ્તોમેભિ:-સુતિઓથી યુક્ત સાધુભિઃ-સજજનોની સાથે વર્તમાન અમે ત્વા-આપશ્રી સુ, વવૃતીમહિ-સારી રીતે નિરંતર વર્તન કરીએ અર્થાત્ આપને અનુકૂળ બનીએ. (૪)

ભાવાર્થ : ધાર્મિક વિદ્ધાનોની સાથે પ્રસિદ્ધ રૂપમાં મિત્રતા રાખીને અનેક પ્રકારની બુદ્ધિઓ સર્વ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. કદીપણ શિષ્ટ મનુષ્યોનું અપમાન ન કરવું જોઈએ. (૪)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં પુષ્ટિકર્તા વિદ્ધાન તથા ધાર્મિક સામાન્યજનની પ્રશંસાનું વર્ણન હોવાથી આસૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૮)

સૂક્તા-૧૩૮

**અસ્તુ શ્રૌષટ પુરો અગ્નિં ધિયા દધ્ય આ નુ તચ્છથોં દિવ્યં વૃણીમહ ઇન્દ્રવાયુ
વૃણીમહે । યદ્વ ક્રાણ વિવસ્વતિ નાભા સુન્દાયિ નવ્યસી ।**

અધ્ય પ્ર સૂ નુ ઉપ યન્તુ ધીતયો દેવાં અચ્છા ન ધીતયઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! ધીતયઃ-અંગળીઓની ન-સમાન ધીતયઃ-ધારણ કરનાર આપ ધિયા-કર્મથી ન:-અમને દેવાન-વિદ્ધાનોને અચ્છ-સારી રીતે ઉપ, યન્તુ-થાઓ. જેઓએ વિવસ્વતિ-સૂર્યમંડળમાં નાભા-મધ્યભાગની આકર્ષણ વિદ્યા અર્થાત્ સૂર્યમંડળના પ્રકાશમાં બહુ જ પ્રકાશને યન્ત્ર કલાઓથી ખેંચીને તેની ઉષ્ણતા એકત્ર કરવામાં નવ્યસી-અત્યંત નવીન શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ વા કર્મ સંદાયિ-સમ્યક્ આપ્યા તે ક્રાણ-કર્મ કરવાના હેતુ ઇન્દ્રવાયુ-વિદ્યુત અને પ્રાણ હ-જ ને અમે સુ, વૃણીમહે-સુંદર રીતે ધારણ કરીએ. હું જે શ્રૌષટ-હવિષ પદાર્થ આપનારી વિદ્યા બુદ્ધિ પુરઃ-પૂર્ણ અગ્નિમ-વિદ્યુત અને દિવ્યમ-શુદ્ધ પ્રાણીમાં થયેલ શર્ધા:-બળને આ, દધે-સારી રીતે ધારણ કરું. યત-જે પ્રાણ વિદ્યુતજન્ય સુખને અમે પ્ર, વૃણીમહે-સારી રીતે સ્વીકાર કરીએ અધ-તદન્તર તત-તે સુખ સર્વને નુ અસ્તુ-શીધ પ્રાપ્ત થાય.

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો જેમ આંગળીઓ સર્વ કામોમાં ઉપયુક્ત બને છે, તેમ તમે પણ પુરુષાર્થમાં (ઉપયુક્ત) બનો. જેથી તમારામાં બળની વૃદ્ધિ થાય. (૧)

યદ્વ ત્યન્મિત્રાવરુણાવૃત્તાદધ્યાદુદાથે અનૃતું સ્વેનુ મુન્યુના દક્ષસ્ય સ્વેનુ મુન્યુના ।
અઠગ્વેદભાષ્ય

युवोरित्थाधि सद्गुस्वप्नश्याम हिरुययम् ।

धीभिश्चन मनसा स्वेभिरुक्षभिः सोमस्य स्वेभिरुक्षभिः ॥ २ ॥

पदार्थ : હે મિત્રાવસ્ગા-પ્રાણ અને ઉદાનની સમાન વર્તમાન સભા-સેનાધીશો ! **સદમસુ**-ઘરોમાં મનસા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિથી ધીભિઃ-કામોથી **સોમસ્ય**-એશ્વર્યનું **સ્વેભિઃ**-નિજ ઉત્તમોત્તમ શાન વા અક્ષભિઃ-પ્રાણની સમાન સ્વેભિઃ-નિજ અક્ષભિઃ-ઈન્દ્રિયોની સાથે વર્તાવ રાખીને અમે **યુવો**:-તમારા ઘરોમાં **હિરણ્યયમ**-સુવર્ણભય ધનને અધિ, અપશ્યામ-અધિક નિહાળીએ **ચન**-અને પણ **યત**-જે સત્ય છે, ત્યત હ-તેને જે **ત્રણાત**-સત્ય જે ધર્માનુકૂળ વ્યવહાર હોય તેને ગ્રહણ કરીએ. **સ્વેન**-નિજ **મન્યુના**-કોધના વ્યવહારના **દક્ષસ્ય**-બળની સાથે અનૃતમ-મિથ્યા વ્યવહારને છોડીએ, તમે પણ **સ્વેન**-પોતાના **મન્યુના**-કોધ રૂપી મિથ્યા વ્યવહારને છોડો. જેમ આપ સત્ય વ્યવહારથી સત્યને અભિ, આ દદાર્થ-અધિક રૂપમાં ગ્રહણ કરો. **ઇન્થા**-એ રીતે અમે પણ ગ્રહણ કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સત્યનું ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ કરીને તથા પોતાના પુરુષાર્થથી પૂર્ણ બળ અને એશ્વર્ય (પ્રાપ્ત) કરીને પોતાના અનતઃકરણ અને પોતાની ઈન્દ્રિયોને સત્ય કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવી જોઈએ. (૨)

યુવાં સ્તોમેભિર્દેવયન્તો અશ્વિનાશ્રાવયન્તઙ્ગ્વ શ્લોકમાયવો યુવાં હૃવ્યાભ્યા

યવઃ । યુવોર્વિશ્વા અધિ શ્રિયઃ પૃક્ષશ્ચ વિશ્વવેદસા ।

પ્રુષાયન્તો વાં પુવયો હિરુણ્યયે રથૈ દસ્તા હિરુણ્યયૈ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-વિદ્યા અને ન્યાયનો પ્રકાશ કરનારા વિદ્વાનો ! **શલોકમ**-તમારા યશનું આશ્રાવન્યતઙ્ગ્વ-સર્વત્રથી શ્રવણ કરનારા **સ્તોમેભિઃ**-સ્તુતિઓથી **યુવામ**-તમારી દેવયન્તઃ-કામના કરનારા જન યુવામ-તમારી અભિ-સંભૂત હૃવ્યા-લેવા યોગ્ય હોમના પદાર્થોને આયવઃ-પ્રાપ્ત કરેલ વળી માત્ર એટલું જે નહિ પરંતુ હે **દસ્તા**-દુઃખ દૂર કરનારા **વિશ્વવેદસા**-સમસ્ત જ્ઞાનયુક્ત ઉક્ત વિદ્વાનો ! જેમ વામ-તમારા **હિરુણ્યયે**-સુવર્ણભય રથૈ-વિહારની સિદ્ધિ કરનારા રથમાં પવયઃ-ચક વા પૈડાની સમાન પ્રુષાયન્તો-મધુરતા આદિને ભરે છે, તેમ યુવો:-તમારી સહાયથી **હિરુણ્યયે**-સુવર્ણરથમાં **વિશ્વા**:-સમગ્ર અધિ-અધિક શ્રિયઃ-સંપત્તિઓને ચ-તથા પૃક્ષઃ-અન્નાદિ પદાર્થોને આયવઃ-પ્રાપ્ત થયેલ છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે લોકો પૂર્ણ વિદ્યાવાન આપ પુરુષોનો આશ્રય કરે છે, તેઓ ધન-ધાન્ય આદિ એશ્વર્યાર્થી પૂર્ણ બની જાય છે. (૩)

અચૈતિ દસ્તા વ્યુંનાક્મૃણવથો યુજ્જતો વાં રથુયુજો દિવિચિષ્ટબ્ધ્વધ્વસ્માનો
દિવિચિષુ । અધિ વાં સ્થામ બુન્ધુરો રથૈ દસ્તા હરિણ્યયૈ ।

पथेव यन्तावनुशासता रजोऽञ्जसाशासतारजः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे **दस्ता-हुःभ** करनारा विद्वानो ! आप जे **नाकम्-हुःभ** रहित व्यवहारने **व्यृणवथः-** प्राप्त करावो छो तथा **दिविष्टिषु-आकाश मार्गोमां वाम्-तमारा रथयुजः-** रथने युक्त करनारा अग्नि आहि पदार्थ वा **दिविष्टिषु-दिव्य व्यवहारोमां अध्वस्मानः-** नीये दशामां न पडनार जन युज्जते- रथने युक्त करे छे, ते **अचेति-शान थाय छे, जाणवामां आवे छे अेथी उ-ज हे दस्ता-हुःभ** दूर करनारा **रजः-** लोकोने **अनुशासता-अनुकूण शिक्षा आपवा अञ्जसा-साक्षात् रजः-** ऐश्वर्यनी **शासता-** शिक्षा आपवा **पथेव-जेभ मार्गमां, तेम आकाशमार्गमां यन्तौ-यलावनाराओ वाम्-तमारा हिरण्यये-** सुवर्णमय बन्धे-दृढ बंधनोथी युक्त **रथे-विमान आहि रथमां अमे अधि छाम-अधिष्ठित थईअे** = बेसीअे. (४)

भावार्थ : जे विद्वानोने प्राप्त करीने (तेअोथी) **शिल्प विद्या भणीने विमानाहि याननुं निर्माण** करीने अन्तरिक्षमां जाय छे, तेअो सुख प्राप्त करे छे. (४)

शचीभिर्नः शचीवसू दिवा नक्तं दशस्यतम् ।

मा त्वा रातिरूपं दसुत्कदा चुनास्मद्रातिः कदा चुन ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे **शचीवसू-श्रेष्ठ बुद्धिनो वास करावनारा विद्वानो ! तमे दिवा-हिवस वा नक्तम्-** रात्रिमां **शचिभिः-कर्मोथी नः-** अमने विद्या **दशस्तम्-प्रदान करो वाम्-तमारा रातिः-** प्रदान कदा, चन- कदी पशा नाश पामे नहि. (५)

भावार्थ : आ संसारमां अध्यापक अने उपदेशक सुशिक्षित वाणीथी हिवस-रात विद्याओनो उपदेश करे, जेथी कोईनी पशा उदारता नाश पामे नहि. (५)

**वृषन्निन्द्र वृषपाणासु इन्द्रव इमे सुता अद्रिषुतास उद्दिदस्तुभ्यं सुतास उद्दिदः ।
ते त्वा मदन्तु दावनै मुहे चित्राय राधसे ।**

गीर्भिर्गीर्वाहुः स्तवमानु आ गहि सुमृळीको नु आ गहि ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे **वृषन्-सियन समर्थ अति बणवान ! इन्द्र-परमैश्वरयुक्त जन जे इमे-अे तुभ्यम्-** तमारा माटे **वृषपाणासः-** मेघ जेथी वर्षे छे, ते वर्षा बिन्दुथी पान करनार ऐवा **अद्रिषुतासः-** जे मेघथी उत्पन्न **उभिदः-** पृथिवीनुं विदारण करीने-फाणीने प्रसिद्ध थनार **इन्द्रवः-** अने रसवान वृक्ष **सुताः-** उत्पन्न थयेल तथा **उभिदः-** विदारण भावने प्राप्त अर्थात् कूटी पीसीने बनावेल ओपध आहि पदार्थ **सुतासः-** उत्पन्न थयेल छे, ते-तेअो दावने-सुभद्रायक, महे-महान, चित्राय-अद्भुत राधसे-धनने माटे त्वा- आपने **मदन्तु-आनंदित** करे.

હે ગિર્વાહઃ:-ઉપદેશરૂપી વાણીઓની પ્રાપ્તિ કરાવનાર આપ ગોર્ખિઃ:-શાસ્ત્રયુક્ત વાણીઓથી સ્તવમાન:-ગુણોનું કીર્તન કરતા નઃ:-અમારા પ્રતિ આ, ગહિ-આવો તથા સુમૃડીકઃ:-ઉત્તમ સુખદાયક બનીને અમારી પાસે આ, ગહિ-આવો. (૬)

ભાવાર્થ : મતુષ્યોએ એવી ઓષ્ઠધિના રસનું અને ઓષ્ઠધિઓનું સેવન કરતું જોઈએ, જે પ્રમાદ ઉત્પન્ન ન કરે, જેનાથી એથર્યની વૃદ્ધિ થાય. (૬)

ઓ ષુ ણો અને શ્રુણુહિ ત્વમીક્લિતો દેવેભ્યો બ્રવસિ યુજ્ઞિયેભ્યો રાજભ્યો
યજ્ઞિયેભ્યઃ। યદ્દુ ત્યામદ્દિરોભ્યો ધેનું દૈવા અદત્તન।

વિ તાં દુહે અર્યમા કર્ત્તરિ સચ્ચાં એष તાં વેદ મે સચા॥ ૭॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્વાન ! અમે ઈંડિતઃ:-સુતિ પ્રશંસા યુક્ત કરેલ ત્વમ-આપ યજ્ઞિયેભ્યઃ-યશાનુષ્ઠાન કરવાને યોગ્ય દેવેભ્યઃ-વિદ્વાનો તથા યજ્ઞિયેભ્યઃ-અશ્વમેઘાદિ યજ્ઞ કરવાને યોગ્ય રાજભ્યઃ-રાજ્ય કરનારા ન્યાયાધીશોને માટે બ્રવસિ-કહો છો એ કારણે આપ નઃ:-અમારા વચનને ઓ, ષુ, શ્રુણુહિ-જેમ શોભે તેમજ સાંભળો.

હે દેવા:-વિદ્વાનો યત्-હ, ત્યામ-જે પ્રસિદ્ધ જ ધેનુમ-ગુણોને પરિપૂર્ણ કરનારી વાણીને તમે અદ્વિરોભ્યઃ-પ્રાણ વિદ્યાના શાતાને માટે અદત્તન-આપો. તામ-તેને તથા જેને કર્ત્તરિ-કર્મ કરનારને નિભિત સચા-સહાનુભૂતિ કરનાર અર્યમા-ન્યાયાધીશ વિ, દુહે-પૂરણ કરે છે, તામ-તે વાણીને મે મારા સચા-સહાયી એષ-એ ન્યાયાધીશ વેદ-જ્ઞાનો છે. (૭)

ભાવાર્થ : અધ્યાપકોની એ યોગ્યતા છે, કે સર્વ વિદ્યાર્થીઓને નિષ્કપટતાથી સમસ્ત વિદ્યા પ્રતિદિન ભણાવીને પરીક્ષાને માટે તે ભણોલને સાંભળો, જેથી ભણોલ વિદ્યાર્થીઓ તેને ભૂલે નહિ. (૭)

મો ષુ વો અસ્મદુભિ તાનિ પાંસ્યા સના ભૂવન દ્યુમ્નાનિ મોત જારિષુરુસ્મત્પુરોત
જારિષુઃ। યદ્દ વશિચત્રં યુગેયુગે નવ્ય ઘોષાદમત્ર્યમ्।

અસ્માસુ તન્મરુતો યચ્ચ દુષ્ટરં દિધૃતા યચ્ચ દુષ્ટરમ्॥ ૮॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-પ્રત્યેક ઋતુમાં યજ્ઞ કરનારા વિદ્વાનો ! વઃ-તમારા તાનિ-તે મના-સનાતન પાંસ્યા-પુરુષોમાં ઉત્તમ બળ અસ્મત-અમારાથી મો, અભિ, ભૂવન-તિરસ્કૃત ન થાય, જે પુરા ઉત-પહેલાં પણ જારિષુઃ-નાન્ય થયેલ ઉત-તે પણ દ્યુમ્નાનિ-યજ્ઞ વા ધન અસ્મત-અમારાથી મા, જારિષુઃ-ફરી નાન્ય ન થાય, યત्-જે વઃ-તમારા યુગે યુગે-પ્રત્યેક યુગમાં ચિત્રમ-અદ્ભુત અમત્ર્યમ-અવિનાશી નવ્યમ-નવીનોમાં થયેલ યજ્ઞ યત્, ચ-અને જે દુસ્તરમ-શત્રુઓને દુઃખથી પાર કરવા યોગ્ય કામ ઘોષાત-વાણીથી તમે દિધૃત-ધારણ કરો તત્-તે અસ્માસુ-અમારામાં સુ-જેમ શ્રેષ્ઠતા થાય, તેમ ધારણ કરો. (૮)

भावार्थ : मनुष्योએ એવી કામના કરવી જોઈએ અને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી બળ, કીર્તિ, ધન, આયુ અને રાજ્યની નિત્ય વૃદ્ધિ થાય. (૮)

**दुધ્યङ् है मे जुपुं पूर्वे अङ्गिराः प्रियमेधः कणवो अत्रिमनुर्विदुस्ते मे पूर्वे
मनुर्विदुः। तेषां देवेष्वायतिरस्माकं तेषु नाभयः।
तेषां पुदेन महा नमे गिरेन्द्राग्नी आ नमे गिरा ॥ ९ ॥**

પદાર્ථ : જે દુધ્યઙ्-ધારણ કરનારાઓને પ્રાપ્ત થનાર પूર्वે:-શુભ ગુણોથી પરિપૂર્ણ અઙ્ગિરા:-પ્રાણ વિદ્યાના શાતા પ્રિયમેધઃ:-જેને ધારણાવતી બુદ્ધિ પ્રિય છે, તે અત્રિ:-સુખોને ભોગનાર, મનુ:-વિચારશીલ અને કણવઃ:-મેધાવીજન મે-મારા મહિ-મહાન જનુષમ-વિદ્યારૂપ જન્મને હ-પ્રસિદ્ધ વિદુઃ:-જાણો છે, તેઓ મે-મારા પूર્વે-શુભ ગુણોથી પરિપૂર્ણ પૂર્વજન એ મનુ:-શાનવાન છે એ પણ વિદુઃ:-જાણો છે; તે-તેઓ મે-મારા પૂર્વે-શુભ ગુણોથી પરિપૂર્ણ પૂર્વજન એ મનુ:-શાનવાન છે. એ પણ વિદુઃ:-જાણો છે, તેષામ-તેઓનો દેવેષુ-વિદ્યાનોમાં આયતિ:-સમ્યક્ વિસ્તાર છે, અસ્માકમ-અમારો તેષુ-તેઓમાં નાભયઃ-સંબંધ છે. તેષામ-તેઓને પદેન-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વિજ્ઞાન અને ગિરા-વાણીથી હું આ, નભે-સારી રીતે નમ બનું છું, જે ઇન્દ્રાગ્ની-પ્રાણ અને વિદ્યુત્તના અધ્યાપક અને ઉપદેશક હોય, તેને હું ગિરા-વાણીથી આ, નભે-નમસ્કાર કરું છું. (૯)

भાવાર્થ : સંસારમાં જે વિદ્યાનો છે, તે જ વિદ્યાનોના પ્રભાવને આણી શકે છે, તુચ્છ હંદ્યવાળા નહિ. જેઓ જેનાથી વિદ્યાઓ ગ્રહણ કરે, તેઓ તેઓનું સદા પ્રિયાયરણ કરે. અન્ય સર્વ મનુષ્યોએ આપ વિદ્યાનોના માર્ગ પર જ ચાલવું જોઈએ, અન્ય મૂખ્યાઓનો (માર્ગ) પર નહિ. (૯)

**હોતા यक्षद् वृनिनो वन्त् वार्य बृहस्पतिर्यजति वेन उक्षभिः पुरुवारेभिरुक्षभिः।
जगृभ्मा दूरआदिशं श्लोकुमद्रेरथं त्मना।
अधारयदरिन्दानि सुक्रतुः पुरु सद्वानि सुक्रतुः ॥ ૧૦ ॥**

પદાર્ථ : હોતા-સદ્ગુણ ગ્રહણ કરનાર જન પુસ્ત્વારેભિ:-જેનો સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ગુણ છે, તે ઉક્ષભિ:-મહાત્માઓની સાથે જે વાર્યમ-સ્વીકાર કરવા યોગ્યજનનો યક્ષત-સંગ કર; વા જેનો સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ગુણ તે ઉક્ષભિ:-મહાત્માજનોની સાથે વર્તમાન વેન:-કામના કરનાર અને બૃહસ્પતિ:-મહાન વાણીના પાલક વિદ્યાન જે સ્વીકાર કરવા યોગ્યનો યજતિ-સંગ કરે છે સુક્રતુઃ:-સુંદર બુદ્ધિવાળા જન ત્મના-આપથી જે પુરુ-બહુ જ સદમાનિ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય પદાર્થોને અધારયત-ધારણ કરાવે; વા સુક્રતુઃ:-શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનાર જન અદ્રે:-જેમ મેધથી અરરિન્દાનિ-જળને, તેમ દૂર આદિશમ-દૂરથી જે કહેવામાં આવે તે વિષય અને શલોકમ-વાણીને ધારણ કરાવે, તે સર્વમાં વનિન:-પ્રશંસનીય વિદ્યા કિરણો જેના વિદ્યમાન છે, તે સજજન વન્ત-સારી રીતે સેવન કરે, અથ:-એના પછી ઉક્ત સમસ્ત વિષયને અમે પણ જગृભ્મ-ગ્રહણ કરીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ મેધથી ચુત જળ સર્વ પ્રાણીઓ તથા અપ્રાણીઓને જવાડ છે, તેમ વેદ આદિ વિદ્યાઓને ભણાવનાર ભણાનારથી પ્રાપ્ત કરેલ સર્વ મનુષ્યોની વૃદ્ધિ-ઉન્નતિ કરે છે.

જેમ મહાન આપજનોની સાથે સંપર્ક કરવાથી સજજન લોકો જાણવા યોગ્યને જાણી લે છે, તેમ વિદ્યાના સંસર્ગથી મનુષ્ય ઈશ્ચિત (વિષય)ને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૧૦)

યे દેવાસો દ્વિવ્યેકાદશ સ્થ પृથ્રિવ્યામધ્યેકાદશ સ્થ ।

અપ્સુક્ષિતો મહિનૈકાદશ સ્થ તે દેવાસો યુજ્ઞમિમં જુષધ્વમ् ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે દેવાસ : -વિદ્વાનો ! તમે યે-જે દિવિ-સૂર્યાદિ લોકમાં એકાદશ-દશ પ્રાણ અગિયારમો જીવ સ્થ-છે; વા જે પૃથ્રિવ્યામ-પૃથ્રિવીમાં એકાદશ-ઉક્ત અગિયાર ગણનું અધિ, સ્થ-સ્થાન છે; વા જે મહિના-મહાત્વની સાથે અપ્સુક્ષિત : -અન્તરિક્ષ વા જળમાં નિવાસ કરનારા એકાદશ-દશ ઈન્દ્રિય અને એક મન સ્થ-છે, તે-તેમને જેમ છે, તેમ તેઓને જાણીને હે દેવાસ : -વિદ્વાનો ! તમે ઇમમ-એ યજ્ઞમ-સંગ કરવા યોગ્ય વ્યવહાર રૂપ યજનનું જુષધ્વમ-પ્રીતિપૂર્વક સેવન કરો. (૧૧)

ભાવાર્થ : ઈશ્વરની આ ચૂષિમાં જે પદાર્થો સૂર્યાદિ લોકમાં છે અર્થાત્ જે અન્યત્ર જે અન્યત્ર છે અને જેટલા અહીં છે, તેટલા જ ત્યાં છે. તેને યથાવત્ જાણીને મનુષ્યોએ નિરંત યોગ ક્ષેમ કરવા જોઈએ. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાનોના શીલનું વર્ણન હોવાથી તેના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૩૮)

સૂક્તિ-૧૪૦

વુદ્ધિષદૈ પ્રિયધામાય સુદ્યુતે ધાસિમિવુ પ્ર ભરા યોનિમુનયે ।

વસ્ત્રોણેવ વાસયા મન્મના શુચિં જ્યોતીરથં શુક્રવર્ણ તમોહનમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! આપ મન્મના-જેનાથી માનતા, જાણતા તે વિચારથી વેદિષદૈ-જે વેદીમાં સ્થિર થાય તે અગન્યે-અજિને માટે ધાસિમિવ-જેથી પ્રાણોને ધારણ કરાય તે અન્નની સમાન જેમ હવન કરવા યોગ્ય પદાર્થોને, તેમ પ્રિયધામાય-જેને સ્થાન પ્રિય તે સુદ્યુતે-સુંદર કાન્તિમાન વિદ્વાનને માટે યોનિમ-ધરને પ્ર, ભર-સમ્યક્ ધારણ કરીને તે જ્યોતીરથમ-જ્યોતિની સમાન તમોહનમ-અંધકાર વિનાશક શુક્રવર્ણમ-શુદ્ધ સ્વરૂપ શુચિમ-પવિત્ર મનોહર યાનને વસ્ત્રોણેવ-વસ્ત્રથી વાસય-ઢાંકો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ હોતાજન અજિનમાં કાણ રાખીને તથા ધી આદિ હવિ હોમીને એ (અજિન)ની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ પવિત્ર મનુષ્યોએ ભોજન અને વસ્ત્રોથી વિદ્વાનની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૧)

અભિ દ્વિજન્મા ત્રિવૃદ્ધન્મંજ્યતે સંવત્સરે વાવૃધે જુગધમી પુનઃ ।

अन्यस्यासा जिह्वा जेन्यो वृषा न्युन्येन वनिनो मृष्ट वारणः ॥ २ ॥

पदार्थ : जे ओरे संवत्सरे-संवत्सरना अन्ते त्रिवृत्-शान, कर्म अने उपासना विषयमां जे साधन उपथी वर्तमान ते अन्म-भोगववा योग्य पदार्थ वा त्रह्ण्यते-उपार्जन कर्या कर अन्यस्य-अन्यना आसा-मुख अने जिह्वा-ज्ञानी साथे ईम्-ते ज अन्न पुनः-वारं-वार जग्धम्-भोजन करेल होय, ते द्विजन्मा-विद्यामां द्वितीय जन्मवाणा ब्राह्मण, क्षत्रिय अने वैश्य कुणना जन अभि, वावृथे-सर्वत्रथी वधीने जेन्यः-विजयशील अने वृषा-बणदनी समान अत्यंत बणवान बने छे, ऐथी अन्येन-अने भित्रवर्गनी साथे वारणः-समस्त दोषोनी निवृत्ति करनार तुं वनिनः-जणने नि, मृष्ट-निरंतर शुद्ध कर. (२)

भावार्थ : जे मनुष्यो अन्न आहि पदार्थोनो पुष्कल मात्रामां संचय करीने, तेने सुसंस्कृत करीने खाय छे तथा अन्योने खवडावे छे अने हवन आहि द्वारा वर्षानी शुद्धि करे छे, तेथो बणवान बने छे. (२)

**कृष्णप्रुतौ वेविजे अस्य सुक्षिता उभा तरेते अभि मातरा शिशुम् ।
प्राचाजिह्वं ध्वसयन्तं तृषुच्युतमा साच्यं कुपर्युं वर्धीनं पितुः ॥ ३ ॥**

पदार्थ : जे प्राचाजिह्वम्-दूध आहि प्रदान पूर्वे सारी रीते ज्ञानी काढवी, ध्वसयन्तम्-यंचणताथी नीये पडवुं वा तृषुच्युतम्-शीध पडेल आ, साच्यम्-सम्प्रदृ संबंध करनार अर्थात् उपाडी लेनार कुपयम्-गुप्त राखवा योग्य अने पितुः-पिताना वदर्धनम्-यश अने प्रेम वधारनार शिशुम्-बाणकने सक्षितौ-एक साथे रहेनारी मातरा-धात्री अने माता अभि, तरेते-दुःखथी उत्तीर्णा करती अस्य-ऐ बाणकनी ते उभा-बन्ने माताओ कृष्णप्रुतौ-विद्वानोना उपदेशथी चितना आकर्षण धर्मने प्राप्त करीने वेविजे-निरंतर कंपे छे अर्थात् डरे छे, के बाणकने जरा पश्च दुःख न थाय. (३)

भावार्थ : विद्वानोरे सदृ असदृ = सारा भराब ज्ञानाने वधारनारा, रोग आहि कलेशोनो नाश करनारा अने प्रेमने उत्पन्न करनारा उपदेशने प्राप्त करेली बाणकी बन्ने माता (जन्मदात्री अने धात्री) पोताना प्रेमना कारणे सदा डरती रहे छे. (३)

मुमुक्ष्वोऽु मनवे मानवस्यते रघुद्रुवः कृष्णसीतास ऊ जुवः ।

असमना अजिरासो रघुष्यदो वातजूता उप युज्यन्त आशवः ॥ ४ ॥

पदार्थ : जे ओ मुमुक्ष्वः-संसारथी भुक्तिना ईर्ष्युक छे, तेथो रघुद्रुवः-स्वादिष्ट अन्नने प्राप्त थनारा, जुवः-वेगवान, असमना:-असमान भनयुक्त, अजिरासः:-जे ने शीध प्राप्त छे, रघुस्यदः-सन्मार्गाभी वातजूता:-पवन समान वेगवान, आशवः-शुभ गुणोमां व्याप्त, कृष्णसीतासः:-जे नाथी घेतीना काम खेडूत घेतीना कामोमां उ-तर्क-वितर्कनी साथे उप, युज्यन्ते-उपयोग करे छे, तेम मानवस्यते-पोताने भनुष्योनी ईर्ष्या करनाराओ मनवे-भननशील विद्वान योगी पुरुषने माटे उपयोग करे. (४)

भावार्थ : जे म खेडूत घेतरने सारी रीते घेतीने, तेयार करीने तथा बीज वावीने (अन्तर्पी) **ऋग्वेदभाष्य**

ફળયુક્ત બને છે, તેમ મુમુક્ષુજ્ઞ દમથી ઈન્દ્રિયોને વશમાં કરીને, શમથી મનને શાન્ત કરીને તથા પોતાના આત્માને પવિત્ર કરીને બ્રહ્મજ્ઞાની જગ્નોની સેવા કરે. (૪)

આદસ્ય તે ધ્વસયન્તો વૃથૈરતે કૃષ્ણમભ્વં મહિ વર્પઃ કરિક્રતઃ ।

યત્સીં મુહીમુવનિં પ્રાભિ મર્મૈશદભિશવસન્તસ્તનયન્નેતિ નાનદત્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યત्-જે કૃષ્ણમ्-કાળા રંગના અભ્વમ्-ન થનારા મહિ-મહાન વર્પઃ-રૂપને ધ્વસયન્તઃ-વિનાશ કરવા સમાન કરિક્રતઃ-અત્યંત કાર્ય કરનારા જન વૃથા-મિથ્યા પ્રેરતે-પ્રેરણા કરે છે, તે-તેઓ અસ્ય-એ મોક્ષની પ્રાપ્તિને યોગ્ય નથી.

જે મહીમ-મહાન અવનિમ-પૃથિવીને અભિ, મર્મશત-સર્વત્રથી અત્યંત સહન કરતાં, અભિશ્વસન-ચોતરથી શાસ લેતા, નાનદત્-અત્યંત બોલતા અને સ્તનયન-વિદ્યુત સમાન ગર્જના કરતા શ્રેષ્ઠ ગુણોને સીમ-સર્વત્રથી એતિ-પ્રાપ્ત કરે છે આત્-એ પછી તે મુક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો આ સંસારમાં શરીરને માટે અધ્યમનું આચરણ કરે છે, તેઓ દૃઢ બંધનને પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે શાસ્ત્ર ભજીને, યોગનો અભ્યાસ કરીને ધર્મનું આચરણ કરે છે, તેઓની મુક્તિ થાય છે. (મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.) (૫)

ભૂષન् ન યોજધિ બ્રભૂષુ નમ્નતૈ વૃષેવ પત્નીરૂભ્યૈતિ રોસ્ત્રવત् ।

ઓજાયમાનસ્તન્વશચ શુભતે ભીમો ન શૃઙ્ગા દવિધાવ દુર્ગ્રભિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે ભૂષન-અલંકૃત કરવાની ન-સમાન બ્રભૂષુ-ધર્મ ધારિણીઓમાં અધિ, નમ્નતે-અધિક નમ્ન થઈને વા પત્નીઃ-યજ્ઞ સંબંધીની સ્ત્રીઓને રોસ્ત્રત્-અત્યંત વાતચીત કહી સંભળાવે વા વૃષેવ-જેમ બળદની સમાન બળને તથા દુર્ગ્રભિઃ-દુઃખથી પકડવા યોગ્ય ભીમઃ-ભયંકર સિંહ શૃઙ્ગા-શિંગડાઓને ન-તેમ ઓજાયમાનઃ-બળદની સમાન આચરણ કરીને તત્વઃ-શરીરને ચ-પણ શુભતે-સુંદર સુશોભિત કરીને વા દવિધાવ-નિરંતર ચલાવતા અર્થાત્ યેષા કરતા અત્યંત સુખને અભિ, એતિ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે સિહિની સમાન મુશ્કેલીથી પકડમાં આવનાર, વૃષભ = સાંદ (બળદ)ની સમાન બળવાન, પુષ અને નીરોગ શરીરવાળા એ મહા ઓપથિઓનું સેવન કરનારા મનુષ્યો સર્વ સજજનો સુશોભિત કરે, તેઓ આ સંસારમાં સુશોભિત થાય છે. (૬)

સ સુસ્તિરો વિષ્ણિરુ સં ગૃભાયતિ જાનન્નેવ જાનુતીર્નિત્ય આ શયે ।

પુનર્વર્ધન્તે અપિ યન્તિ દેવ્યમન્યદ વર્પઃ પિત્રોઃ કૃણવ્તે સચા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ સઃ-તે સંસ્તિરઃ-સમ્યક આચ્છાદક = ઢાંકનાર વિષ્ણિરઃ-સુખ વિસ્તારક
૬૦૫ અરુવેદભાષ્ય

विद्वान् सं, गृभायति-सुंदरताथी सारा पदार्थोने ग्रहण करे छे, तेम जानन्-जाणीने नित्य हुं जानतीः-शानवती श्रेष्ठ स्त्रीओनी एव-४ आ, शये-पासे शयन करुं छुं.

जेओ पित्रोः-माता-पिताना अन्यत्-अने देव्यम्-विद्वानोमां प्रसिद्ध वर्षः-३५ने अपि, यन्ति-निश्चयथी प्राप्त थाय छे, तेओ पुनः-वारंवार कर्द्धन्ते-वृद्धि पामे छे अने कृणवते-श्रेष्ठ कार्योने पष्ठ करे छे, तेम तमे पष्ठ सच्चा-सोपेल अर्थात् भगेल काम करो. (७)

भावार्थः : जे विद्यावान् पुरुषोनी साथे विद्वधी स्त्रीओनो विवाह थाय छे, तेनी सदा वृद्धि = उन्नति थाय छे. जे उतम् युष्मोने ग्रहण करे छे, ते आ जन्ममां पुरुषार्थी बनीने परजन्ममां पष्ठ सुखी थाय छे. (७)

तम् ग्रुवः केशिनीः सं हि रेभिर ऊर्ध्वास्तस्थुर्मुष्टीः प्रायवे पुनः।

तासां ज्ञां प्रमुञ्चन्नेति नानदुदसुं परं जुनयञ्जीवमस्तृतम्॥ ८॥

पदार्थः : जे अग्रुवः-अग्राणी केशिनीः-प्रशंसित केशयुक्त युवावस्था प्राप्त कन्या तम्-ते विद्वान् पतिने सं रेभिरे-सुंदरताथी कहे छे, ते हि-४ प्रायवे-मोकलवा अर्थात् अन्य देश ते पतिने पहोचाइवा ममुषी-मरवा समान बनीने पुनः-इरी तेना धरे आववा समये ऊर्ध्वाः-उंच्य पदवी प्राप्त करेल समान तस्युः-स्थिर थाय छे.

जे अस्तृतम्-नाश न पामेल परम्-सर्वने ईष्ट असुम्-अेवा प्राणने वा जीवम्-जीवात्माने नानदत्-निरंतर रटावे अने तासाम्-उक्त ते कन्याओनी जराम्-वृद्धावस्थाने प्रमुञ्चन्-सारी रीते छोडे छे तथा विद्याओने जनयन्-उत्पन्न करीने उतम् शिक्षाओनो प्रचार करावे छे, ते उत्मजन एति-प्राप्त करे छे. (८)

भावार्थः : जे कन्याओ ध्रुव्यर्थपूर्वक समस्त विद्याओनो अन्यास करे छे, ते आ जन्ममां प्रशंसित बनीने तथा बहुज सुख भोगवीने जन्मातर = परजन्ममां पष्ठ श्रेष्ठ सुखने प्राप्त करे छे.

जे विद्वानो पष्ठ शरीर अने आत्माना बणने नष्ट पामवा टेता नथी, तेओ वृद्धावस्था आटि रोगोथी रहित रहे छे. (८)

अ॒धीवा॑सं परि॒ मातृ॒ रिहन्नह॑ तुवि॒ग्रेभिः॒ सत्वभिर्याति॒ वि॒ ज्यः।

वयो॒ दधत्॒ पृद्धते॒ रेरिहुत्॒ सदानु॒ श्येनी॒ सचते॒ वर्त्तनीरह॑॥ ९॥

पदार्थः : हे वीर ! जेम ज्यः-वेगयुक्त अजिनि मातुः-मान प्रदाती पृथिवीने अधिवासम्-उपरथी शरीरने जेनाथी ढांकवामां आवे ते वस्त्रनी समान धास आटिनो परि, रिहन्-परित्याग करीने अह-प्रसिद्धमां तुविग्रेभिः-बहु ज शब्दोवाणा सत्वभिः-प्राणीओनी साथे वि, याति-विविध रीते प्राप्त थाय छे अने जेम वर्त्तनिः-वर्तमान श्येनी-बाज पक्षीनी स्त्री बाजिनी वयः-आयुने दधत्-धारण करीने

પદ્ધતે-પગોવાળા દ્વિપદ અને ચોપગા પ્રાણીઓને માટે સચતે-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ દુષ્ટોને અનુ, રેહિત-
અનુકૂમથી વારંવાર છોડીને આપ સદા-સદા અહ-જ તેને નિશ્ચાલ સ્થાનમાં પહોંચાડો. (૬)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અજિન જંગલોને બાળો છે અને પર્વતોને તોડે છે, તેમ તમે અન્યાય
અને અધર્મીઓનું નિવારણ કરીને તથા દુષ્ટોનાં અભિમાનને તોડીને સત્યધર્મનો પ્રચાર કરો. (૬)

અસ્માકમને મુઘવત્સુ દીદિદ્યાધુ શવસીવાન् વૃષભો દમૂનાઃ ।

અવાસ્યા શિશુમતીરદીદ્ર્વર્મેવ યુત્સુ પરિજર્ભુરાણઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે અને-અજિન સમાન વર્તમાન વિદ્વાન् વૃષભ:-શ્રેષ્ઠ દમૂનાઃ-ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર,
શ્વસીવાન્-પ્રાણવાન અને પરિજર્ભુરાણઃ-સર્વ રીતે પુષ્ટ થઈને આપ અસ્માકમ-અમારા યુત્સુ-સંગ્રામ
અને મધવત્સુ-બહુ જ ધન જે ધરોમાં વા મિત્રવર્ગોમાં વર્ભેવ-કવચની સમાન શિશુમતી:-પ્રશંસિત
બાળકોવાળી સ્વી વા પ્રજાઓને દીદિહિ-પ્રકાશિત કરો. અધ-એ પછી દુઃખોને અધાસ્થ-વિરુદ્ધતાથી દૂર
ફેંકીને સુખને અદીદે:-પ્રકાશિત કરો.

ભાવાર્થ : હે વિદ્વાન ! યુદ્ધમાં જેમ કવચથી શરીર સુરક્ષિત કરવામાં આવે છે, તેમ તું ન્યાયથી
પ્રજાઓની રક્ષા કર. યુદ્ધમાં સ્વીઓને માર નહિ. જેમ ધનવાનોની સ્વીઓ નિત્ય પ્રસન્ન રહે છે, તેમ
તું પ્રજાઓની રક્ષા કર. (૧૦)

ઇદમાંને સુધિતં દુર્ધિતાદધિ પ્રિયાદુ ચિન્મન્મનઃ પ્રેયો અસ્તુ તે ।

યત્તે શુક્ર તુન્વોઽ રોચતે શુચિ તેનાસ્મભ્યં વનસે રલ્મા ત્વમ् ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્વાન ! દૂર્ધિતાત-દુઃખની સાથે ધારણ કરેલ વ્યવહાર ઉ-જે તો પ્રિયાત-
પ્રિય વ્યવહારથી સુધિતમ-સુંદર ધારણ કરેલ ઇદમ-એ મન્મનઃ-મારું મન તે-તમને પ્રેય:-અત્યંત પ્રિય
અસ્તુ-થાય.

**યત્તે તે-તમારા ચિત્ત-નિશ્ચયપૂર્વક તચ્ચઃ-શરીરને શુચિ-પવિત્ર કરનાર શુક્રમ-શુદ્ધ પરાકુમ
અધિરોચતે-અધિકતર પ્રકાશમાન થાય છે તેન-તેથી અસ્મભ્યમ-અમારા માટે ત્વમ્-આપ રલ્મા-મનોહર
ધનનું આ, વનસે-સમ્યક્ સેવન કરો છો. (૧૧)**

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ દુઃખમાં શોક ન કરવો જોઈએ અને સુખમાં હવિત ન થવું જોઈએ, જેથી
પરસ્પરના ઉપકારને માટે ચિત્ત લાગી શકે અને જે એશ્વર્ય છે, તે સર્વના સુખ માટે વહેંચવામાં આવે. (૧૧)

રથાયુ નાવમુત નો ગૃહાયુ નિત્યારિત્રાં પુદ્રતીં રાસ્યગને ।

અસ્માકं વીરાં ઉત નો મુઘોનો જનાંશુ યા પુરયાચ્છર્મ યા ચ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે અને-શિલ્પવિદ્યા પ્રાપ્ત વિદ્વાન ! આપ યા-જે અસ્માકમ-અમારા વીરાન-વીરો ઉત-

अन्य पण मधोनः-पनवान जनान्-मनुष्यो तथा नः-अमने च-पण समुद्रने पारयात्-पार उतारे च-अने या-जे अमे शर्म-सुखने सम्यक् प्राप्त करीए ते नित्यास्त्रिम्-नित्यदृष्ट बंधनयुक्त जणनी ऊंडाईनी परीक्षा करीने स्तंभो तथा पद्मतीम्-पणोनी समान प्रशंसित पैडाओथी युक्त नावम्-मोटी नौकाने नः-अमारा रथाय-समुद्र आहिमां रमणे माटे उत-वा गृहाय-धरने माटे रासि-आपो छो. (१२)

भावार्थ : विद्वानोये, जेवी रीते मनुष्य अने घोडाओ आहि पग द्वारा झाय छे, तेवी मोटी नौका बनावीने अन्य द्वीपोमां अथवा समुद्रमां युक्तने माटे अने व्यवहारने माटे आवागमन करीने ऐश्वर्यनी निरंतर उन्नति करवी ज्ञेय.

अ॒भी नौं अग्न उ॒कथमिज्जुगुर्या॑ द्यावाक्षामा॑ सिन्ध॑वश्च स्वगूर्ता॑ः।

गव्यं॑ यव्यं॑ यन्तो॑ दीर्घाहेषु॑ वर्मसु॑ण्यो॑ वरन्त ॥ १३ ॥

पदार्थ : जेभ द्यावाक्षामा-अन्तरिक्ष अने भूमि सिन्ध॑वः-समुद्र अने नदी तथा अस्त्रयः-उधः काण च-अने वरम्-श्रेष्ठ रत्नादि पदार्थो इषम्-अन्न उकथम्-प्रशंसनीय गव्यम्-गायनुं दूध आहि वा यव्यम्-जव थनार खेतरने यन्तः-प्राप्त थैने स्वगूर्ता॑ः-पोत-पोताना स्वाभाविक गुणोथी उधत दीर्घा-भङ्ग ज अहा-दिवसोनो वरन्त-स्वीकार करवामां आवे, तेम हे अग्ने-विद्वान् ! नः-अमने अभि, इत्, जुगुर्या॑ः-सर्वत्रथी उधम = पुरुषार्थमां ज लगावो. (१३)

भावार्थ : मनुष्योये सदा पुरुषाथी बनवुं ज्ञेय. जे वाहनोथी भूमि, समुद्र अने नदीमां सुखपूर्वक शीघ्र जैद शकाय, ते वाहनोमां बेसीने, प्रतिहिन रातना योथा प्रहरमां जीठीने तथा हिवसे न सूर्यने सदा प्रयत्न करवो ज्ञेय. कारण के पुरुषाथी लोको ज ऐश्वर्य प्राप्त करी शके छे. (१४)

संगति : आ सूक्तमां विद्वानोना पुरुषार्थ अने गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थ साथे संगति जाणावी ज्ञेय.

सूक्त-१४१

बङ्गित्था॑ तद्॑ वपुषे॑ धायि॑ दर्शतं॑ देवस्य॑ भर्गः॑ सहस्रो॑ यतो॑ जनि॑।

यदीमुप॑ ह्वरते॑ साधते॑ मृतिर्घृतस्य॑ धेना॑ अनयन्त॑ सुस्तुतः॑ ॥ १ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! यत्-जे दर्शतम्-दर्शन योग्य देवस्यः-विद्वानना भर्गः-शुद्ध तेज प्रत्ये मारी मति:-भुद्धि उपहृते-जैने कार्य सिद्धि करे छे तथा सस्तुतः:-जे समान सत्य मार्गने प्राप्त थाय छे, ते ऋगस्य-सत्य व्यवहारनी धेना:-वाणीओने ईम्-सर्वत्रथी अनयन्त-सत्यताने पहोचाडे छे तथा यतः:-जे कारणे तत्-ते तेज सहस्रः-विद्वान्थी जनि-उत्पन्न थाय छे, ते कारणे बङ्गित्था-ते सत्य तेज अर्थात् विद्वानोना गुणोनो प्रकाश ए रीते अर्थात् उक्त रीते वपुषे-पोताना स्वरूपने माटे तमाराथी धायि-धारण करवामां आवे छे.

भावार्थ : હે મનુષ્યો ! બુદ્ધિથી, વચનથી અને સત્ય આચારણથી વિદ્યમાન મનુષ્યોના દર્શાવી સ્વરૂપ ધારણ કરવામાં આવે છે અને કામના સિદ્ધ કરવામાં આવે છે, તે વાણીનો તથા તે સત્યનો તમે સદા સ્વીકાર કરો. (૧)

**પृષ્ઠો વપુઃ પિતુમાન્નિત્ય આ શયે દ્વિતીયુમા સુસશિવાસુ માતૃષુ ।
તૃતીયમસ્ય વૃષભસ્ય દોહસે દશપ્રમતિં જનયન્ત યોષણઃ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : નિત્ય પિતુમાન-પ્રશંસિત અન્નયુક્ત હું પ્રમથ પૃષ્ઠ:-પૂછવા-કહેવા યોગ્ય વપુ:-સુંદર રૂપનો આ શયે-આશય લઈને અર્થાત् આશ્રિત બનું છું. અસ્ય-એ વૃષભસ્ય-યજ્ઞાદિ કર્મ દ્વારા જળ વરસાવનારનું મારું દ્વિતીયમ्-બીજું સુંદર રૂપ સપ્તશિવાસુ-સાત પ્રકારની કલ્યાણ કરનારી માતૃષુ-અને માન કરનારી માતાઓની સમીપ આ-સારી રીતે વર્તમાન અને તૃતીયમ्-ત્રીજા દશપ્રમતિમ्-દશ પ્રકારની ઉત્તમ મતિ જેમાં હોય છે, તે સુંદર રૂપને દોહસે-કામોની પરિપૂર્ણતાને માટે યોષણઃ-પ્રત્યેક વ્યવહારનું મિશ્રણ કરનારી સ્વી જનયન્ત-પ્રકટ કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો આ સાત પ્રકારના લોકોમાં બ્રહ્મયર્થી પ્રથમ, ગૃહાશ્રમથી દ્વિતીય અને વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસની તૃતીય કર્મ-ઉપાસના-વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, તે દશ ઈન્દ્રિયોનું, પ્રાણોનું અને વિષય, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર તથા જીવોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

**નિર્યદીં બુધ્નાન્મહિષસ્ય વર્પસ ઈશાનાસુઃ શવસા ક્રન્ત સૂર્યઃ ।
યદીમનું પ્રદિવો મધ્વ આધ્વ ગુહા સન્ત માતૃરિશ્વા મથાયતિ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : યત्-જે ઈશાનાસઃ-એશ્રયુક્ત સૂર્યઃ-વિદ્વાનજન શવસા-બળથી જેમ આધ્વ-સર્વત્રથી અન્ન આદિને પુથ્રકુ કરવા માટે માતરિશ્વા-પ્રાણવાયુ જઠરાંજિનું મથાયતિ-મંથન કરે છે, તેમ મહિષસ્ય-મહાન વર્પસઃ-રૂપ અર્થાત् સૂર્યમંડળના સંબંધમાં સ્થિત બુધાત्-અન્તરિક્ષથી ઈમ-આ પ્રત્યક્ષ વ્યવહારને અનુક્રન્ત-અનુક્રમથી પ્રાપ્ત થાય; વા મધ્વ-વિશેષ જ્ઞાનયુક્ત પ્રદિવઃ-કાન્તિમાન આત્માના ગુહા-ગૃહાશયમાં અર્થાત् બુદ્ધિમાં સત્તમ-વર્તમાન ઈમ-પ્રત્યક્ષ યત्-જે જ્ઞાનને નિષ્ક્રન્ત-નિરંતર ક્રમથી પ્રાપ્ત થાય, તેથી તેઓ સુખી થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : તેઓ જ બ્રહ્મજ્ઞાની બને છે, જે ધર્માચારણપૂર્વક યોગાભ્યાસ તથા સત્સંગ કરીને તથા પોતાના આત્માને જ્ઞાનીને પરમાત્માને જ્ઞાને છે (અને) તેઓ જ મુમુક્ષુજ્ઞનોને આ વાત જણાવી શકે છે. (૩)

**પ્ર યત્યિતુઃ પર્માન્નીયતે પર્ય પૃષ્ઠુથો વીરુથો દંસુ રોહતિ ।
તુભા યદીસ્ય જુનુષું યદિન્વતુ આદિદ્વાવિષ્ઠો અભવદ ઘૃણા શુચિઃ ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : પુરુષ દ્વારા પરમાત્મ-ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્તમ યત્નની સાથે યત्-જે અસ્ય-પ્રત્યક્ષ વૃક્ષજ્ઞતિનું સંબંધી પિતુ:-અન્ન પ્રણીયતે-પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, વા જે દંસુ-બીજાઓને દબવવા આદિ કારણે પૃથુથી-

अत्यंत भोगववाने ईष **वीस्थः**-अत्यंत ईलायेली लताओ पर **पर्यारोहति**-योतरकथी ईलाय छे; **आत्-** अने **इन्वतः**-प्रिय आ यजमाननो **यत्-जे** **जनुषम्-४८** अभवत्-थाय; तथा **यत्-जे** **शुचिः**-पवित्र घृणा-यमक-दमक होय ते **उभा-बन्ने** **इत्-४** **यविष्ठः**-अत्यंत तरुणजन प्राप्त थाय. (४)

भावार्थः : मनुष्योये, अन्न अने औषधनुं सर्वत्रथी ग्रहण करवुं शोईये, तेन संस्कृत करीने भावाथी समस्त सुख थाय छे. ऐम मानवुं शोईये. (४)

आदिन्मातृराविंशद्यास्वा शुचिरहिंस्यमान उर्विया वि वावृथे।

अनु यत्पूर्वा अरुहत्सनाजुवो नि नव्यसीष्ववरासु धावते॥ ५॥

पदार्थः : जे **यासु-जे**ओ नव्यसीषु-अत्यंत नवीन अने अवरासु-अर्वाचीन औषधिओने निभित नि, धावते-निरंतर शीघ्र जाय छे; वा **यत्-जे** **सनाजुवः**-सनातन वेगवाणी **पूर्वा**-पूर्व औषधिओनी अनु; **अस्त्व-वृद्धि** करे छे, ते ते औषधिओमां **आ-शुचिः**-सारी रीते पवित्र अने अंहिस्यमानः-विनाशने प्राप्त न थतां **उर्विया**-बहु ज प्रकारथी विवावृथे- विशेषताथी वधे छे, **आत्-तदनन्तर** **इत्-४** **मातृः**-माता समान मान करनारी औषधिओनो आ, अविशत्-सारी रीते प्रवेश करे छे. (५)

भावार्थः : जे पुरुषो वेदक विद्या भजीने महोषधोनुं युक्तिपूर्वक सेवन करे छे, तेआ बहु वृद्धि पाए छे. औषधिओ बे प्रकारनी होय छे. जूनी अने नवी. ते औषधिओ (ना विषय)मां जे लोको विशेष ज्ञानी होय छे, तेआ ज नीरोग रहे छे. (५)

आदिद्वोतारं वृणते दिविष्ठिषु भग्मिव पपृचानासं त्रहज्जते।

देवान्यत्क्रत्वा मुज्जना पुरुष्टुतो मर्त्तं शंसं विश्वधा वेति धायसे॥ ६॥

पदार्थः : **यत्-जे** **पुरुष्टुतः**-बहु ज प्रशंसित **विश्वधा**-विश्वने धारणा करनार **क्रत्वा**-कर्म वा विशेष भुद्धिथी अने **मज्जना**-बलथी धायसे-धारणाने माटे **शंसम्**-प्रशंसायुक्त मर्त्तम्-मनुष्यने तथा **देवान्**-**दिव्य** गुणोने **वेति**-प्राप्त थाय छे, तेओने **आत्**-अने **होतारम्**-होतारने जडे **पपृचानासः**-संबंध करीने जन **दिविष्ठिषु**-सुंदर यज्ञोमां भग्मिव-धन-ऐश्वर्यथी समान **वृणते**-सेवन करे छे, तेआ **इत्-जे** दुःखने त्रहज्जते-भुञ्ज अर्थात् सणगावी नाखे छे. (६)

भावार्थः : जे लोको उत्तम वेदनुं रत्ननी समान सेवन करे छे, तेआ शरीर अने आत्माना बलथी युक्त बनीने सुखी थाय छे. (६)

वि यदस्थाद्यजुतो वातचोदितो ह्वारो न वक्वा जुरणा अनाकृतः।

तस्य पत्मन्दुक्षुषः कृष्णजंहसः शुचिजन्मनो रजु आ व्यध्वनः॥ ७॥

पदार्थः : **यत्-जे** **यजत्**- संग करनार अने **वक्वा**-कुहेनार **अनाकृतः**-अवरोधने न प्राप्त थयेल

વातचोदितः:-प्राण वा वायुथी प्रेरित विद्वान् ह्वारः:-कुटिलता करता अग्निनी न-समान व्यस्थात्-विशेषताथी स्थिर छे. तस्य-ते शुचिजन्मनः:-पवित्र जन्मा विद्वानना यत्मन्-याल-यलनमां कृष्णजंहसः:-जेना कणा मारवा छे ते दक्षुषः-बाणता आ, व्यध्वनः:-अनेक प्रकार विरुद्ध भार्गवाणा अग्निना रजः:-कणनी समान जरणा:-प्रशंसा-स्तुति थाय छे. (७)

भावार्थः : जेओ धर्म पर स्थिर रहे छे, तेओ सूर्यनी समान प्रसिद्ध थाय छे, तेओना द्वारा अर्जित यश सर्व दिशाओमां प्रसिद्ध थाय छे. (७)

रथो न यातः शिक्वभिः कृतो द्यामङ्गेभिरुषेभिरीयते ।

आदस्य ते कृष्णासौ दक्षि सूरयः शूरस्येव त्वेषथादीष्टे वयः ॥ ८ ॥

पदार्थः : जे कृष्णासः:-जे खेंये छे तेओ सूरयः-विद्वानजन जेम शिक्वभिः-भीला अने बंधनोथी कृतः-सिद्ध करेल द्याम्-आकाशने अर्केभिः-लाल वर्णयुक्त अङ्गेभिः-अंगो साथे यातः-प्राप्त थयेल रथः-२थ ईयते-याले छे, न-तेम वा वयः-पक्षी अने शूरस्येव-त्वेषथात्-जेम शूरवीरना प्रकाशित व्यवहारथी तेम कलाकौशल्यथी ईषते-देखे छे, तेओ सुख पामे छे. हे विद्वन् ! आत्-अनेना पछी जे आप अग्निनी समान पापोने धक्षि-बाणो छो अस्य-अथी ते-आपने सुख थाय छे. (८)

भावार्थः : जेम उत्तम वायु यानथी मनुष्य सुखपूर्वक आकाशमां गमन-आगमन करे छे, तेम विद्वान् जन विद्याथी धर्मभार्गमां विचरवाने समर्थ बने छे. (८)

त्वया हाँग्ने वरुणो धृतव्रतो मित्रः शाश्वदे अर्यमा सुदानवः ।

यत्सीमनु क्रतुना विश्वथा विभूरुरान्न नेमिः परिभूरजायथाः ॥ ९ ॥

पदार्थः : हे अग्ने-विद्वान् ! जेम त्वया-तमारी साथे यत्-जे वस्तः-श्रेष्ठ धृतव्रतः-सत्यव्रतने धारण करेल, मित्रः-सर्वना मित्र अने अर्यमा-न्यायाधीश सुदानवः-श्रेष्ठ दानशील हि-ज बने छे तेम तेओना संगथी आप जेम नेमिः-पैडां अरान् न-आराने, तेम विश्वथा-वा जेम सर्व रीते विभुः-ईश्वर व्याप्त छे, तेम क्रतुना-उत्तम बुद्धिथी परिभूः-सर्वोपरि सीम्-सर्वत्रथी अनु, अजायथाः-अनुकमथी थाओ, जेथी हुःभने शाशदे-नष्ट करो. (९)

भावार्थः : जेम ईश्वर न्यायकारी अने सर्व विद्याओमां प्रवीण छे, तेम विद्वानोना संगथी बुद्धिमान मनुष्यो न्यायकारी अने पूर्ण विद्यावान बनो. (९)

त्वमग्ने शशमानाय सुन्वते रत्ने यविष्ठ देवतातिमिन्वसि ।

तं त्वा नु नव्यं सहसो युवन्वयं भग्नं न कारे महिरत्न धीमहि ॥ १० ॥

पदार्थः : हे सहसः-बण संबंध युवन्-यौवन-भावने प्राप्त, यजिष्ठ-अत्यंत तरुण, महिरत्न-प्रशंसित

ગુણોથી રમણીય, અને-અદ્વિતીય સમાન વર્તમાન વિદ્વાન્ ! જે ત્વમ्-આપ શશમાનાય-અધર્મના ઉત્લંઘનથી ધર્મને પ્રાપ્ત થયેલ સુન્વતે-અને ઐશ્વર્યને ઉત્પન્ન કરનારા ઉત્તમ જનને માટે રત્નમ्-રમણીય જ્ઞાન વા તેના સાધનને તથા દેવતાતિમ्-પરમેશ્વરને ઇન્વસિ-ધ્યાનયોગથી વ્યાપ્ત થાઓ છો તમ-તે નવ્યમ्-નવીન વિદ્વાનોમાં પ્રસિદ્ધ ત્વા-આપને કારે-કર્તવ્ય વ્યવહારમાં ભગમ्-ઐશ્વર્યની ન-સમાન વયમ्-અમે નુ-શીધ ધીમહિ-ધારણ કરીએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેઓ અધર્મનો ત્યાગ કરીને, ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરીને, પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ મનોહર આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૦)

અસ્મે રુયિં ન સ્વર્થી દમૂનસું ભગં દક્ષિં ન પંપૃચાસી ધર્ણાસિમ् ।

રુશ્માંસિક્વ યો યમતિ જન્મની ઉભે દેવાનાં શંસમૃત આ ચ સુકૃતુઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : જે સુકૃતુઃ-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાન વિદ્વાન્ ! અસ્મે-અમારા માટે સ્વર્થમ્-જે સારુ પ્રયોજન હોય વા જે અનર્થ સાધનો રહિત તે રચિમ-ધનની ન-સમાન દમૂનસમ્-ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં દબાવી દેવાની સમાન રૂપ ભગમ्-ઐશ્વર્યનો અને દક્ષમ-ચતુરની ન-સમાન ધર્ણાસિમ્-ધારણ કરનારાઓનો પંપૃચાસિ-સંબંધ કરે છે; વા રશ્માંસિક-જેમ કિરણોને, તેમ ત્રણે-સત્ય વ્યવહારમાં દેવાનામ-વિદ્વાનોના ઉભે-બે જન્મની પૂર્વ-અપર જન્મ ચ-અને શંસમ-પ્રશંસાને યઃ-જે આ, યમતિ-વધારે છે, તે અમારાથી સત્કાર કરવા યોગ્ય છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યનાં કિરણોની સમાન સર્વને ધર્મયુક્ત પુરુષાર્થમાં સંયુક્ત કરે છે અને સ્વયં પણ તેમ વર્તે છે, તેઓ પૂર્વ અને પર જન્મને પવિત્ર કરે છે. (૧૧)

ઉત નઃ સુદ્યોત્મા જીરાશવો હોતા મન્ત્રઃ શ્રુણવચ્ચન્દ્રરથઃ ।

સ નો નેષુન્નેષત્તમૈરમૂરોગ્મિનિવર્મિં સુવિતં વસ્યો અચ્છે ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : જે મન્ત્રઃ-પ્રશંસાયુક્ત ચન્દ્રરથઃ-જેના રથમાં સોના ચાંદી વિદ્વમાન, જે સુદ્યોત્મા-ઉત્તમ પ્રકાશયુક્ત, જીરાશ્ચઃ-જેના વેગવાન બહુ જ ધોડાઓ છે, તે હોતા-દાનશીલજન નઃ-અમને શ્રુણવત્-સાંભળે; ઉત-અને જે અમૂર્ખ-ગમનશીલ, વસ્યઃ-નિવાસ કરવા યોગ્ય, અદ્વિતીય-અદ્વિતીય સમાન પ્રકાશમાન જન સુવિતમ્-ઉત્પન્ન કરેલા વામમ-સુરૂપને નેષત્તમૈ-અત્યંત પ્રાપ્તિ કરાવનારા ગુણોથી અચ્છ-શ્રેષ્ઠ નેષત્ત-પ્રાપ્ત કરે, સઃ-તે નઃ-અમારી મધ્યે પ્રશંસિત થાય છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : જે સર્વના ન્યાયનું શ્રવણ કરનાર, અંગો અને ઉપાંગોથી યુક્ત સામગ્રીયુક્ત અને વિદ્યારૂપી પ્રકાશથી યુક્ત મનુષ્ય, વિદ્યા માટે ઉત્સુક સર્વ લોકોને વિદ્યાવાન બનાવે છે, તે પ્રકાશવાન આત્માવાન હોય છે. (૧૨)

**અસ્ત્રાવ્યગ્નિઃ શિમીવદ્ધિર્કેઃ સાગ્રાજ્યાય પ્રતુરં દધાનઃ ।
અશ્વવૈદભાષ્ય**

अमी च ये मुघवानो वृयं च मिहं न सूरो अति निष्टतन्युः॥ १३॥

पदार्थ : जे **शिमिवधिद्**:-प्रशंसित कर्मोथी युक्त अर्केः:-सत्कार करवा योग्य विद्वानोनी साथे प्रतरम्-शत्रुभणोने जेनाथी तरे ते सेनागणने दधानः:-धारण करीने अग्निः-सूर्यनी समान सुशीलताथी प्रकाशित साप्राज्याय-यक्षवर्ती राज्यने माटे **अस्तावि**-सुति प्राप्त करे छे च-अने ये-जेओ अमी-तेओ मघवानः-परम पूजित धनयुक्त जन छेम सूरः-सूर्य मिहम्-वर्णने न-तेम विद्याने अति, नि, ततन्युः-अत्यंत निरंतर विस्तृत करे छे, ते पूर्वोक्त सज्जन च-(अने) पूर्वोक्त जनोनी **ब्रह्म**-अमे प्रशंसा करीए. (१३)

भावार्थ : मनुष्योये; जेओ धार्मिक विद्वानो द्वारा सुशिक्षित बनीने धर्मपूर्वक राज्यनो विस्तार करीने प्रयत्नशील रहे छे, तेओने ज राज्यमां तथा विद्या अने धर्मोपदेशनां कार्यमां स्थापित करवा जोईए. (१३)

संगति : आ सूक्तमां विद्वानोना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तना अर्थनी साथे संगति वर्तमान छे, अम जाणवुं जोईए. (१४१)

सूक्त-१४२

समिद्धो अग्नु आ वह देवाँ अद्य युतस्तुचे।

तन्तुं तनुष्व पूर्व्य सुतसोमाय दाशुषे॥ १॥

पदार्थ : हे **अग्ने-अग्निनी** समान श्रेष्ठ प्रकाशयुक्त **समिद्धः**-विद्यार्थी प्रकाशित अध्यापक विद्वान् ! आप अद्य-आजना दिवसे **सुतसोमाय**-जेओये महान ओषधियोनो २स निष्पादन करेल छे अने यतस्तुचे-यज्ञ पात्र उठावेल छे, ते यज्मान **दाशुषे-दानशील** जनने माटे **देवान्** विद्वानोनी आ, वह-प्राप्ति करो अने **पूर्व्यम्-प्रायीनोये** करेल **तनुम्-विस्तारने तनुष्व-विस्तृत** करो. (१)

भावार्थ : जेम बायपण अने युवावस्थामां माता-पिता आहि संतानोने सुखी करे, तेम पुत्रो (= संतानो) खलयर्यपूर्वक विद्या भणीने, युवावस्था थामां विवाह करीने पोतानां माता-पिता आहिने आनंदित करे. (१)

युतवन्त्मुप मासि मधुमन्तं तनूनपात्।

यज्ञं विप्रस्य मावतः शशमानस्य दाशुषः॥ २॥

पदार्थ : हे **तनूनपात्-शरीरने** नष्ट न करनार विद्वान् ! आप मावतः-भारा समान **दाशुषः-**दानशील **शशमानस्य**-अने हुःभ उल्लंघनने माटे **विप्रस्य-मेधावी** जनना घृतवन्तम्-बहु ज घृत अने मधुमन्तम्-प्रशंसित भधुर आहि गुणोथी युक्त **यज्ञम्-यज्ञनुं उप, मासि-परिभाषा** करनार छो. (२)

भावार्थ : विद्यार्थीयोये विद्वानोनी संगति करीने विद्वानोनी समान बनवुं जोईए. (२)

**शुचिः पावुको अद्भुतो मध्वा यज्ञं मिमिक्षति ।
नराशंसुस्त्रिरा दिवो देवेषु यज्ञियः ॥ ३ ॥**

पदार्थः : जे पावकः-पवित्र करनार अग्निनी समान अद्भुतः-आश्चर्य गुण-कर्म-स्वभाव युक्त, शुचिः-पवित्र, यज्ञियः-यज्ञ करवा योग्य, नराशंसः-नरोथी प्रशंसाने प्राप्त थता देवः-कामना करता जन देवेषु-विद्वानोमां दिवः-कामनाथी मध्वा-मधुर साकर वा भधथी यज्ञम्-यज्ञने त्रिः-त्रिष्ण वार आ, मिमिक्षति-सारी शीते सिंचवा वा पूरा करवानी (कामना) करे छे, ते सुख प्राप्त करे छे. (३)

भावार्थः : जे मनुष्यो कुमार = बालवय, युवानी अने वृद्धावस्थामां विद्याप्रयाररूपी व्यवहार करे छे, तेओ कायिक, वायिक अने मानसिक सुखोने प्राप्त करे छे. (३)

**ईळितो अग्नु आ वृहेन्द्रं चित्रमिह प्रियम् ।
इयं हि त्वा मुतिर्माच्छा सुजिह्व वृच्यते ॥ ४ ॥**

पदार्थः : हे सुजिह्व-मधुर भाषी जिह्वायुक्त अग्ने-सूर्य समान प्रकाशस्वरूप विद्वान् ! ईळितः-प्रशंसित आप इह-आ जन्ममां प्रियम्-प्रीति करनारा चित्रम्-अनेक प्रकारना इन्द्रम्-परमैश्वर्यने आ, वह-प्राप्त करो. जे मम-भारी इयम्-आ मतिः-प्रशा बुद्धि तमाराथी अच्छ-श्रेष्ठ वृच्यते-कहेवाय छे हि-ते ज त्वा-आपने प्राप्त थाय. (४)

भावार्थः : सर्वेषे पुरुषार्थ द्वारा विद्वानोनी प्रशा = बुद्धि प्राप्त करीने महान ऐश्वर्यनो श्रेष्ठ संग्रह करवो जोઈअ. (४)

**स्तूणानासो यतस्तुचो बृहिर्यज्ञे स्वध्वरे ।
वृज्जे देवव्यचस्तमुमिन्द्राय शर्म सुप्रथः ॥ ५ ॥**

पदार्थः : जे स्वध्वरे-श्रेष्ठ शोभायुक्त यज्ञे-विद्यादानरूपी यज्ञमां इन्द्राय-परम ऐश्वर्यने माटे सप्रथः-प्रभ्यात गुणोनी साथे वर्तमान बर्हिः-बृहत् देवव्यचस्तमम्-विद्वानोनी अत्यंत व्याप्त शम्-धरने स्तूणानासः-ढांकीने यतस्तुचः-पुरुषार्थने प्राप्त थाय छे, तेओ हुःभ अने दरिद्रतानो वृज्जे-त्याग करी दे छे. (५)

भावार्थः : पुरुषार्थी लोको सिवाय अन्योने धन अने राज्यलक्ष्मी प्राप्त थती नथी. जेओ विद्वानोना निवासथी युक्तधाममां वास करे छे, ते लोको अविद्या अने दरिद्रताने नष्ट करी नाखे छे. (५)

**वि श्रयन्तामृतावृथः प्रयै देवेभ्यो मुहीः ।
पावकासः पुरुस्यहो द्वारौ देवीरसुश्चतः ॥ ६ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! દેવેભ્યઃ-વિદ્વાનોને માટે જે પાવકાસઃ-પવિત્ર કરનારી, ત્રહાવૃધઃ-સત્ય આચરણ અને શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન વધારેલી, પુસ્પ્યઃ-અનેકોએ ઈચ્છેલી, દ્વારઃ-દ્વારોની સમાન દેવીઃ-મનોહર અસશ્રતઃ-પરસ્પર વિલક્ષણ મહીઃ-પ્રશંસનીય વાણી વા પૃથિવી જેની પ્રયૈ-પ્રીતિને માટે વિદ્વાનો કામના કરે છે તેનો આપ લોકો વિશ્રયન્તામ्-વિશેષરૂપથી આશ્રય કરો. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સર્વના ઉપકારને માટે વિદ્યા-સુશિક્ષા-યુક્ત વાણીઓની તથા રત્ન પ્રદાન કરનારી ભૂમિયાનોની કામના કરવી જોઈએ અને તેના આશ્રયથી પવિત્રતા રાખવી જોઈએ. (૬)

આ ભન્દુમાને ઉપાકે નક્તોષાસા સુપેશાસા ।

યદ્વી ઋતુસ્ય માતરા સીદતાં બુર્હિં સુમત્ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! આપ જેમ ત્રહાસ્ય-સત્ય વ્યવહારનું માતરા-માન કરાવનારી, યદ્વી-કારણથી ઉત્પન્ન થયેલી, ઉપાકે-પરસ્પરની સાથે વર્તમાન, સુપેશાસા-શ્રેષ્ઠ રૂપયુક્ત અને ભન્દુમાને-કલ્યાણ કરનારી નક્તોષાસા-રાત અને પ્રભાતવેળા આ, સીદતામ्-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય, તેમ આ, સુમત્-જેમાં બહુ જ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે બર્હિઃ-ઉત્તમ ગૃહને પ્રાપ્ત થાઓ. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ દિવસ-રાત રૂપી કાલ ખંડ સર્વ પ્રાણીઓ તથા અપ્રાણીઓને નિયમથી પોત-પોતાની કિયાઓમાં પ્રવૃત્ત કરે છે, તેમ સર્વ વિદ્વાનોએ સર્વ મનુષ્યોને ઉત્તમ કિયાઓમાં પ્રવૃત્ત કરાવવા જોઈએ. (૭)

મુન્દ્રજિહ્ના જુગુર્વણી હોતારા દૈવ્યા કુવી ।

યુજ્ઞ નો યક્ષતામિમં સિધ્ધમુદ્ય દિવિસ્પૃશમ् ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અદ્ય-આજ મુન્દ્રજિહ્ના-જેની જીબ પ્રશંસિત છે, તેઓ જુગુર્વણી-અત્યંત પુરુષાર્થી, હોતારા-ગ્રહણ કરનારા, દૈવ્યા-દિવ્ય ગુણોમાં પ્રસિદ્ધ, કુવી-પ્રબળ પ્રજ્ઞાવાન અધ્યાપક અને ઉપદેશક લોકો નઃ-અમારા માટે દિવિસ્પૃશ-પ્રકાશમાં સંલગ્નતા કરાવવા તથા સિધ્ધમ्-મંગલકારી ઇમમ्- એ યજ્ઞમ्-વિદ્વાની પ્રાપ્તિના સાધક વ્યવહારનો યક્ષતામ્-સંગ કરે છે, તેમ તમે પણ સંગ કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાનો ધર્મયુક્ત વ્યવહારની સાથે પરસ્પર સંગ કરે છે, તેમ અન્યોએ પણ કરવો જોઈએ. (૮)

શુચિર્દેષ્વર્પિતા હોત્રા મુરુત્સુ ભારતી ।

ઇન્દ્ર સરસ્વતી મહી બુર્હિઃ સીદન્તુ યુજ્ઞિયાઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : જે દેવેષુ-વિદ્વાનોમાં અર્પિતા-સમર્પણ કરેલી, હોત્રા-આપવા યોગ્ય કિયા વા મર્સ્સુ-સ્તુતિ કરનારાઓમાં ભારતી-ધારણ, પોષણ કરવાવાળી, શુચિઃ-પવિત્ર, ઇલા-પ્રશંસાને યોગ્ય સરસ્વતી-પ્રશંસિત વિજ્ઞાનો સંબંધ રાખનારી અને મહી-મહાન યુજ્ઞિયાઃ-યજ્ઞ સિદ્ધ કરાવવાની યોગ્ય કિયા બર્હિઃ-સમીપ

પ્રાપ્ત વધેલ વ્યવહારને સીદન્ત-પ્રાપ્ત થાય, તેને સમસ્ત વિદ્યાર્થીઓ પ્રાપ્ત થાય. (૮)

ભાવાર્થ : વિદ્યાર્થીઓએ એવી ઈચ્છા કરવી જોઈએ-‘વિદ્બાનોમાં જે વિદ્યાયુક્ત વાણી છે, તે અમને પ્રાપ્ત થાય. (૮)

તન્નસ્તુરીપુમદ્ભૂતં પુરુ વારે પુરુ ત્મના ।

ત્વષ્ટા પોષાય વિ ષ્વતુ રાયે નાભા નો અસ્મયુઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્બાન્ ! અસ્મયુઃ-અમારી કામના ત્વષ્ટા-વિદ્યા અને ધર્મથી પ્રકાશમાન આપ નઃ-અમારું પુરુખું જ પોષાય-પોષણ કરવા માટે તથા રાયે-ધન થવા માટે નાભા-નાભિમાં પ્રાણની સમાન વિ, ષ્વતુ-પ્રાપ્ત થાય અને ત્મના-આત્માથી જે તુરીપમ્-તુરંત રક્ષા કરનાર અદ્ભુતમ-અદ્ભુત-આશ્ર્યરૂપ પુરુષ, વા, અરમ-બહુ જ વા પૂર્ણ ધન છે, તત્-તેને નઃ-અમારા માટે પ્રાપ્ત કરાવો. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે વિદ્બાન અમને ચાહે તેને અમે પણ ચાહીએ, જે અમને ન ચાહે તેને અમે પણ ન ચાહીએ. તેથી એક-બીજાની વિદ્યા અને સુખની કામના કરનાર = ચાહનાર આચાર્ય તથા વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાની ઉન્નતિ કરી શકે છે. (૧૦)

અવસૃજનુપ ત્મના દેવાન્યક્ષિ વનસ્પતે ।

અગ્નિહૂવ્યા સુષૂદતિ દેવો દેવેષુ મેધિરઃ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે વનસ્પતે-કિરણોના પતિ સૂર્યની સમાન વર્તમાન ! આપ જે કારણે ત્મના-આત્માની દેવાન-વિદ્યાની કામના કરનારાઓને ઉપાવસૃજન-પોતાની સમીપ વિવિધ વિદ્યાર્થી પરિપૂરિત કરીને, દેવેષુ-પ્રકાશમાન લોકોમાં, દેવઃ-અત્યંત દેદીપ્યમાન, મેધિરઃ-સંગ કરાવનાર અર્દિનઃ-જેમ અગ્નિ હૂવ્યા-હોમમાં આપવા યોગ્ય પદાર્થોને સુષૂદતિ-સુંદરતાથી ગ્રહણ કરી પરમાણુરૂપ કરે છે, તેમ વિદ્યાનો યક્ષિ-સંગ કરો છો. એથી સત્કારને યોગ્ય છો. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય, પૃથિવી આદિ દ્વિત્ય પદાર્થ રૂપી દેવોમાં, દ્વિત્ય સ્વરૂપવાળું બનીને જળ વરસે છે, તેમ વિદ્બાન લોકો જગતમાં વિદ્યાર્થીઓમાં વિદ્યા વરસાવે. (૧૧)

પૂષ્ણવતે મુરુત્વતે વિશ્વદેવાય વાયવે ।

સ્વાહા ગાયત્રવેપસે હુવ્યમિન્દ્રાય કર્તન ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે સ્વાહા-સત્યકિયાથી પૂષ્ણવતે-જેના બહુ જ પુષ્ટિકારક ગુણ, મરુત્વતે-જેમાં પ્રશંસાયુક્ત વિદ્યાની સુત્તિ કરવાવાળા વા વિશ્વદેવાય-સમસ્ત વિદ્બાનો વિદ્યમાન વાયવે-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ગાયત્રવેપસે-ગાનારની રક્ષા કરતા જેથી રૂપ પ્રકટ થાય છે, તે ઇન્દ્રાય-પરમૈશ્ર્યને માટે

હવ્યમ्-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કર્મને કર્તાન-કરો. (૧૨)

ભાવાર્થ : જે ધનથી પુષ્ટિ, વિદ્યા અને વિજ્ઞાનોનો સત્કાર, વેદ વિદ્યાની પ્રવૃત્તિ અને સર્વનો ઉપકાર થાય, તે જ ધર્મયુક્ત ધન છે, અન્ય નહીં. (૧૨)

સ્વાહાકૃતાન્યા ગુહ્યાપ્ત હુવ્યાનિ વીતયે।

ઇન્દ્રા ગહિ શ્રુધી હવું ત્વાં હવન્તે અધ્વરે॥ ૧૩॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમૈશર્ય યોજક વિદ્બાન ! આપ અધ્વરે-અહિસનીય વ્યવહારમાં વીતયે-વિદ્યાની પ્રાપ્તિને માટે સ્વાહાકૃતાનિ-સત્યકિયાથી હુવ્યાનિ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને ઉપાગહિ-પ્રાપ્ત થાઓ. જે ત્વામ-તમારી હવન્તે-વિદ્યાનું જ્ઞાન ઈચ્છતા વિદ્યાર્થીઓ સ્તુતિ કરે છે, તે આપ આ, ગહિ-આવો વિદ્યાર્થીઓ સ્તુતિ કરે છે, અને હવમ-સ્તુતિનું શ્રુધી-શ્રવણ કરો. (૧૩)

ભાવાર્થ : અધ્યાપક જેટલું શાસ્ત્ર (વિદ્યાર્થીઓને) ભજાવે તેની પ્રતિદિન અથવા પ્રતિમાસ પરીક્ષા કરે. વિદ્યાર્થીઓમાં જે જેને વિદ્યા આપે; તેઓની તે તન-મન-ધનથી સેવા કરે. (૧૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અધ્યાપક અને વિદ્યાર્થીઓના ગુણો તથા વિદ્યાની પ્રશંસા હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૪૨)

સૂક્તા-૧૪૩

પ્ર તવ્યસીં નવ્યસીં ધીતિમુગ્નયૈ વાચો મુતિં સહસ્રઃ સૂનવે ભરે।

અંપાં નપાદ યો વસુભિઃ સુહ પ્રિયો હોતા પृથિવ્યાં ન્યસીદૃત્વિયઃ॥ ૧॥

પદાર્થ : હું અંપાં, નપાત-જેમ જળની મધ્યમાં ચાંચાં-જે પડતો નથી તે સૂર્ય પृથિવ્યામ-પૃથિવી પર, તેમ જે વસુભિઃ-પ્રથમ કક્ષાના વિદ્બાનોની સહ-સાથે પ્રિયઃ-પ્રીતિયુક્ત હોતા-ગ્રહણ કરનાર ત્રહિયઃ-અતુઓની યોગ્યતા રાખીને નિ, અસીદત-નિરંતર સ્થિર રહે છે, તે સહસ્રઃ-શારીર અને આત્માના બળયુક્ત અધ્યાપકના સાનિધ્યથી અગ્નયે-અજિનની સમાન તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ સૂનવે-પુત્ર વા શિષ્યને માટે વાચઃ-વાણીની તવ્યસીમ-અત્યંત બળવતી નવ્યસીમ-અત્યંત નવીન ધીતિમ-જેથી વિજ્યને ધારણ કરે અને તે ધારણ તથા મતિમ-ઉત્તમ બુદ્ધિને પ્ર, ભરે-શ્રેષ્ઠ રીતે ધારણ કરું છું. (૧)

ભાવાર્થ : વિદ્બાનોને યોગ્ય છે, કે જેમ સૂર્ય જળને ધારણ કરનાર છે; તેમ તેઓ પવિત્ર બુદ્ધિમાન, પ્રેય આચરણયુક્ત અને શીશ્વ વિદ્યાર્થીઓને ધારણ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને ગ્રહણ કરીને વિદ્યાનું વિજ્ઞાનને શીશ્વ ઉત્પન્ન કરાવે. (૧)

સ જાયમાનઃ પરમે વ્યૌમન્યાવિરગિનરભવન્માતુરિશ્વને।

अस्य कृत्वा समिधानस्य मुज्मना प्र द्यावा शोचिः पृथिवी अरोचयत् ॥ २ ॥

पदार्थः : जे मातरिश्वने-अन्तरिक्षस्थ वायुने भाटे अग्निः-अग्निनी समान परमे-श्रेष्ठ व्योमनि-आकाशनी समान सर्वमां व्याप्त अने सर्वनी रक्षा करवा आहि शुण्होथी युक्त ब्रह्ममां जायमानः-उत्पन्न थयेल अभारा भाटे आविः-प्रकट अभवत्-थाय, ते अस्य-प्रत्यक्ष समिधानस्य-श्रेष्ठताथी प्रकाशमानजनना शोचिः-पवित्रभाव कृत्वा-प्रश्ना अने कर्म वा मज्मना-बण्णी साथे द्यावा, पृथिवी-अन्तरिक्ष अने पृथिवीने प्रारोचयत्-प्रकाशित करावे, सः-ते भणेल जन सर्वनो कल्याणकारी बने छे.
(२)

भावार्थः : जे विद्वान लोको विद्यार्थी अने प्रयत्नपूर्वक उत्तम विद्या, उत्तम शिक्षा अने धर्मथी युक्त करे तो तेओ सदा कल्याणना भागी बने. (२)

अस्य त्वेषा अजरा अस्य भानवः सुसंदृशः सुप्रतीकस्य सुद्युतः ।

भात्वक्षसो अत्युक्तुर्न सिन्धवोऽग्ने रैजन्ते अससन्तो अजराः ॥ ३ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! **सुसंदृशः**-सत्य अने असत्यने शानदृष्टिथी ज्ञेनार, **सुप्रतीकस्य**-सुंदर प्रीतियुक्त, **सुद्युतः**-सर्वत्रथी प्रकाशमान, अग्ने:-**सूर्यना भानवः**-किरणोनी समान अस्य-आ अध्यापकना अजरा:-विनाशरहित, **त्वैषा-विद्या** अने शीलनो प्रकाश थाय छे; अने तेओ अस्य-आ महाशयना अजर, अभर **अससन्तः**-ज्ञानुत, **भात्वक्षसः**-विद्या प्रकाशरूपी बण्णयुक्त, **सिन्धवः**-प्रवाहरूप उक्त तेज अक्तुः-रात्रिनी न-समान अविद्या अंधकारनुं अति, रेजन्ते-अतिकमणा करे छे. (३)

भावार्थः : जे मनुष्यो सूर्यनी समान विद्याना प्रकाशक, अविद्या रूपी अंधकारना नाशक अने सर्वने आनन्ददायक छे, तेओ ज ‘मनुष्यरिरोमाङ्गि’ बने छे. (३)

यमेतिरे भृगवो विश्ववेदसुं नाभा पृथिव्या भुवनस्य मुज्मना ।

अग्निं तं गीर्भिर्हिनुहि स्व आ दमे य एको वस्वो वरुणो न राजीति ॥ ४ ॥

पदार्थः : हे जिज्ञासु पुरुष ! **यम-**जे विश्ववेदसम्-समग्र संसारना वेता परमात्माने भृगवः-विद्या द्वारा अविद्याने भूंजनार-बाणनार एसि-सर्वत्रथी ज्ञाणनार वा यः-जे एक-एक अति श्रेष्ठ आप्त ईश्वर मज्मना-अत्यंत बण्णथी **वस्मा**:-अति श्रेष्ठनी न-समान पृथिव्या-अन्तरिक्ष वा भुवनस्य-लोकमां उत्पन्न थयेल **वस्वः**-धन रूप पदार्थनी नाभा-मध्यमां पोतानी व्याप्तिथी राजति-प्रकाशमान छे. **तम्-**ते **अग्निम्**-सूर्यनी समान ईश्वर जो के स्वे-पोताना अर्थात् तमारा **दमे**-गृहरूप हृदयाकाशमां विद्यमान छे, तेने **गीर्भिः**-प्रशंसित वाणीओथी आ, **हिनुहि**-जाणो. (४)

भावार्थः : हे मनुष्यो ! जे विद्वानो द्वारा ज्ञाणवा योग्य, सर्वव्याप्त, प्रशंसा योग्य, साच्चिदानन्द आहि लक्षणोवाणा सर्वशक्तिमान, अनुपम, अति सूक्ष्म स्वयं प्रकाश स्वरूप अने अन्तर्यामी परमेश्वर

છે, તને યોગના અંગોના અનુષ્ઠાનની સિદ્ધિ દ્વારા તમે લોકો પોતાની અંદર જાણો. (૪)

ન યો વરાય મુરુત્તમિવ સ્વનઃ સેનેવ સૃષ્ટા દિવ્યા યથાશનિઃ।

અગ્નિજ્ઞમૈસ્તિગિતૈરત્તિ ભર્વતિ યોધો ન શત્રુનૃત્સ વના નૃબ્જતે ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ય:-જે અગ્નિ:—અગ્નિ મસ્તામિવ—વાયુ વા વિદ્વાનોના સ્વનઃ—શષ્ટની સમાન સૃષ્ટા, સેનેવ-શત્રુસેનામાં ચક્વયૂહાદિ રચનાથી રચેલી સેનાની સમાન વા યથા—જેમ દિવ્યા—કારણ વા વાયુ આદિ કાર્યક્રયમાં ઉત્પન્ન થયેલી અશનિઃ—વિદ્યુતને, તેમ વરાય—સ્વીકાર કરવા માટે ન-બની શકતા નથી અર્થાત્ તેજ ગતિના કારણે રોકી શકતા નથી. સઃ—તે તિગિતૈઃ—તીક્ષ્ણ જામ્બૈઃ—સ્કૂર્તિઓથી અત્તિ—ભક્ષણ કરે છે અર્થાત્ લાકડાને ખાય છે. યોધઃ—યોદ્ધાની નઃ—સમાન શત્રુન-શત્રુઓનો ભર્વતિ—નાશ કરે છે અર્થાત્ ધનુર્વિદ્યા પ્રવિષ્ટ કરેલ શત્રુદળને ભૂંજું નાખે છે અને વના-વનોને નિ, ત્રણતે-નિરંતર સિદ્ધ કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : પ્રયંડ વાયુથી પ્રેરિત થયેલ અગ્નિ શત્રુઓની હિંસા સમાન પદાર્થોને (અને) બાળે છે (કે) તે એકાએક ઠારી શકવાને યોગ્ય હોતો નથી. (૫)

કુવિન્નો અગ્નિસુચથસ્ય વીરસદ્વસુષ્કુવિદ્વસુભિઃ કામ્માવરત् ।

ચોદઃ કુવિન્તુઽન્યાત્સાત્યે ધિયઃ શુચિપ્રતીકં તમ્યા ધિયા ગૃણે ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જે કુવિત્-મહાન અગ્નિઃ—વિદ્યુત્ રૂપ અગ્નિ નઃ—અમારા માટે ઉચ્ચથસ્ય-ઉચિત પદાર્થોનો વીઃ—વ્યાપક અસત્-થાય; વા વસુભિઃ—વસાવનારની સાથે કુવિત્-મહાન વસુઃ—વસાવનાર કામમ્-કામને આવરત્-સમ્યક્ સ્વીકાર કરે; વા સાતયે—વિભાગને માટે કુવિત્-મહાન પ્રશંસિત જન ચોદઃ—પ્રેરણા આપે; વા ધિયઃ—બુદ્ધિઓને તુતુઽન્યાત્-બળવતી બનાવે તમ્-તે શુચિપ્રતીકમ્-પવિત્ર પ્રતીતિ આપનાર જનની અયા—એ ધિયા-બુદ્ધિથી વા કર્મથી ગૃણે-હું સ્તુતિ કરું છું. (૬)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યુતની સમાન ઉચિત કામનાઓને પ્રાપ્ત કરાવનારા અને બુદ્ધિ તથા બળના દાતા મહાન વિદ્વાન પોતાની બુદ્ધિથી સર્વ મનુષ્યોને વિદ્વાન બનાવે છે, તેઓની સર્વ પ્રશંસા કરે. (૬)

ઘૃતપ્રતીકં વ ત્રણતસ્ય ધૂર્ષદમુગિં મિત્રં ન સમિધાન ત્રણ્બજ્જતે ।

ઇન્ધાનો અક્રો વિદથૈષુ દીદ્યાચ્છુક્રવર્ણમુદુ નો યંસતે ધિયમ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સમિધાનઃ—સમ્યક્ પ્રકાશમાન વિદ્વાન વઃ—તમારા માટે ધૂર્ષદમ્-હિંસકોમાં સ્થિર થઈને ઘૃતપ્રતીકમ્-જે ઘૃતને પ્રાપ્ત થઈને તે અગ્નિમ-અગ્નિને ત્રણસ્ય-સત્ય વ્યવહાર વર્તનારા મિત્રમ-મિત્રની ન-સમાન ત્રણતે-પ્રસિદ્ધ કરે છે; ઉ-અને જે ઇન્ધાનઃ—પ્રકાશવાન થઈને વા અક્રા:—અન્યથી આકાંત ન થયેલ તે વિદથૈષુ-સંગ્રામોમાં દીદ્યત-નિરંતર પ્રકાશિત થઈને નઃ—અમારી શુક્રવર્ણમ-

શુદ્ધ સ્વરૂપ ધિયમ्-પ્રશા = બુદ્ધિને ઉદ્યાંસતે-શ્રેષ્ઠ રાખે છે, તેનું તમે અને અમે = આપણો પિતાની સમાન સેવન કરીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યુત સમાન સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુણોનો ભંડાર, મિત્રની સમાન સુખ પ્રદાતા, યુદ્ધોમાં વીરની સમાન શરૂઆતોને જીતનાર અને દુઃખનો વિનાશ કરનાર છે; તે વિજ્ઞાનનો આશ્રય કરીને સર્વ મનુષ્યો વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરે. (૭)

અપ્રયુચ્છન્નપ્રયુચ્છદ્વિરસને શિવેભિનઃ પાયુભિઃ પાહિ શ્રગ્મૈઃ।

અદ્વ્યેભિરદૃપિતેભિરિષ્ટેઽનિમિષદ્વિઃ પરિ પાહિ નો જાઃ॥ ૮॥

પદાર્થ : હે ઇષ્ટે-સત્કાર કરવા યોગ્ય તથા અને-વિદ્યા વિજ્ઞાનના પ્રકાશયુક્ત અજ્ઞિ સમાન વિજ્ઞાન ! આપ અપ્રયુચ્છન્ન-પ્રમાદ ન કરતા અપ્રયુચ્છભિઃ-પ્રમાદરહિત વિજ્ઞાનોની સાથે વા શિવેભિઃ-કલ્યાણકારી પાયુભિઃ-રક્ષક શર્ગ્મૈઃ-સુખ આપનાર વિજ્ઞાનોની સાથે નઃ-અમારી પાહિ-રક્ષા કરો તથા જાઃ-સુખોના જનક આપ અનિમિષદ્વિભિઃ-નિરંતર આલસ્યરહિત અદ્વ્યેભિઃ-હિંસા અને અહૃપિતેભિઃ-મોહ આદિ દોષ રહિત વિજ્ઞાનોની સાથે નઃ-અમારી પરિ, પાહિ-સર્વત્રથી રક્ષા કરો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ નિરંતર એવી કામના કરવી જોઈએ અને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે ધાર્મિક વિજ્ઞાનોની સાથે (મળીને) ધાર્મિક વિજ્ઞાનો અમારી નિરંતર રક્ષા કરે. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિજ્ઞાન અને ઈશ્વરના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૪૩)

સૂક્ત-૧૪૪

એતિ પ્ર હોતા વ્રતમસ્ય માયયોર્ધ્વા દધાનુઃ શુચિપેશસું ધિયમ्।

અભિ સ્તુતઃ ક્રમતે દક્ષિણાવૃત્તો યા અસ્ય ધામ પ્રથુમં હુ નિસતે॥ ૧॥

પદાર્થ : જે હોતા-સદ્ગુણોને ગ્રહણ કરનાર પુરુષ માયયા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિથી અસ્ય-આ શિક્ષકના વ્રતમ्-સત્યાચરણ શીલને ઊર્ધ્વાર્થ-અને ઉત્તમ શુચિપેશસમ्-પવિત્ર ધિયમ्-બુદ્ધિ વા કર્મને દધાનઃ-ધારણ કરીને પ્ર, ક્રમતે, વ્યવહારોમાં ચાલે છે; વા યા:-જે અસ્ય-એની સ્તુતઃ-વિજ્ઞાનયુક્ત દક્ષિણાવૃત્તઃ-દક્ષિણને ઢાંકનારી બુદ્ધિ છે, તેને તથા પ્રથમમ્-પ્રથમ ધામ-ધામને નિસતે-જે ગ્રીતિથી પહોંચાડે છે, હ-તે જ અત્યંત બુદ્ધિમાન બને છે. (૧)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો આપ વિજ્ઞાન વિજ્ઞાનના ઉપદેશ અને અધ્યાપનથી વિદ્યાયુક્ત બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ સુશીલ બને છે. (૧)

**अ॒भीमृ॒तस्य दो॑हना॒ं अनूष्टु॒ं योनौ॒ं देवस्य॒ं सदने॒ं परीवृत्ताः।
अ॒पामु॒पस्थे॒ विभृतो॒ं यदावसु॒दध्यं स्वथा॒ं अंधय॒द्याभिरीयते॥ २॥**

पदार्थ : હે મનુષો ! જેમ ઋત્સ્વ-સત્યવિજ્ઞાનને દોહનાઃ-પૂરા કરનારી પરિવृત્તા:-વખ્ચાદિથી ઢંકાયેલી અર્થાત् લજ્જાવતી વિદુષી = પંડિતા શ્રી દેવસ્ય-વિદ્વાનના સદને-સ્થાન વા યોનો-ગૃહમાં અધ્યનૂષ્ટ-સન્મુખમાં પ્રશંસા કરે છે; વા યત्-જે વાયુ અપામ्-જળને ઉપસ્થે-સમીપમાં વિભૂતઃ-વિશેષતાથી ધારણ કરેલ આવસત्-સારી રીતે વસેલ અધ-તદનન્તર જેમ વિદ્વાન સ્વથાઃ-જળોનું અધ્યયત्-પાન કરે; વા યાભિઃ-જે ક્રિયાઓથી ઈમ्-સર્વત્રથી તેને ઈયતે-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તે સર્વની સમાન તમે પણ વર્તો.
(૨)

ભાવાર્થ : જેમ આકાશમાં જળ સ્થિર થઈને તથા ફરી વરસીને સમસ્ત સંસારને પુષ્ટ કરે છે, તેમ વિદ્વાન ચિત્તમાં વિદ્વાને સ્થિર કરીને સર્વ મનુષ્યોને પુષ્ટ કરે. (૨)

यु॒षુ॒तः सव॒યसा॒ं तदि॒द્વપुः समा॒नમथ॒॑ वि॒तरित्रता॒ मि॒थः।

आदीं॑ भगो॒ न हृ॒व्यः समा॒स્મदा॒ वोङु॒र्न रु॒श्मीन्त्समयंस्तु॒ सारथिः॥ ૩॥

પદાર્થ : જ્યારે સવયસા-સમાન વયના બે શિષ્યો સમાનમ्-સમાન વપુः-સ્વરૂપને યુષુતઃ-મિશ્ર અર્થાત् પરસ્પર ઉન્જાનિ કરવા ઈચ્છે છે, તદિત्-ત્યારે વિતરિત્રતા-અત્યંત અનેક પ્રકારથી તેઓ મિથઃ-પરસ્પર અર્થમ्-ધનાદિ પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા કરે છે આત्-તદનન્તર ઈમ्-સર્વત્રથી ભગઃ-એશ્વર્યવાન પુરુષ જેમ હૃવ્યઃ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય હોય, ન-તેમ ઉક્ત વિદ્વાર્થીઓમાંથી પ્રત્યેક સારથિઃ-સારથી જેમ વોઙુઃ-પદાર્થ પહોંચાડનારા ઘોડાઓ આદિની રંશ્મન्-લગામને દોરીને ન-તેમ અસ્મત्-અમે અધ્યાપકો આદિ જેનાથી અધ્યયનનો સમાયંસ્ત-સમ્યક્ સ્વીકાર કરીને ઉપદેશોનો સમ्-સમ્યક્ સ્વીકાર કરીએ છીએ. (૩)

ભાવાર્થ : જે અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો નિષ્કપટતાથી બીજાઓને પોતાની સમાન બનાવવાની ઈચ્છાથી વિદ્વાન બનાવે તેઓ ઉત્તમ એશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરીને જિતેન્દ્રિય બને. (૩)

यમीं॑ દ્વा॒ સવ॒યસા॒ સપ॒ર્યતઃ॑ સમા॒ને॑ યોના॑ મિથુના॑ સમોકસા।

दિવा॒ न નક્તं॑ પલિ॒તો॑ યુવા॒જનિ॑ પુરુ॒ चરન્નુ॒જરો॑ માનુષા॑ યુગા॥ ૪॥

પદાર્થ : સવયસા-સમાન વયના, દ્વા-બે સમાન-સમાન યોના-ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં, મિથુન-મૈથુન કર્મ કરનાર દંપતિ, સમોકસા-સમાન ગૃહની સાથે વિદ્વાન, દિવા-દિવસ, નક્તમ्-રાત્રિની ન-સમાન યમ-જે ઈમ्-પ્રત્યક્ષ બાળકનું સપર્યતઃ:-સેવન કરે, તેનું પાલન કરે, તે અજરઃ-જરાવસ્થા રૂપી રોગથી રહિત માનુષા-મનુષ્ય સંબંધી યુગા-વર્ષોને પુરુ-બહુ જ ચરન्-ચાલતા, ભોગવતા પલિતઃ-સફેદ વાળવાળો હોવા છતાં યુવા-યુવના તરણ વયવાળા અજનિ-પ્રકટ થાય છે-દેખાય છે. (૪)

भावार्थ : जेम प्रेम पूर्वक वर्तन करनारा स्त्री-पुरुषो धर्मथी संतान उत्पन्न करीने, तेने श्रेष्ठ शिक्षा आपीने तथा सदाचारथी संस्कृत करीने कल्याण कार्य करे छे, तेम समान योग्यतावाणा अध्यापको अने उपदेशको शिष्योने सुशील बनावे छे.

जेम हिवस रात्रिनी साथे वर्तमान होवा छतां पङ्ग पोतानां स्थानमां रात्रिनुं निवारण करे छे, तेम अज्ञानीओनी साथे रहेवां छतां अध्यापको अने उपदेशको मोहमां संलग्न थता नथी = मोह पामता नथी.

जेम पूर्ण अव्ययर्थ पालन करेल स्त्री-पुरुष रूप, सौदर्य, बल आहि गुणोथी संपन्न संतानोने उत्पन्न करे छे, तेम ए अध्यापको अने उपदेशको सत्य अध्यापन अने उपदेश द्वारा सर्वमां पूर्ण आत्मबल उत्पन्न करे छे. (४)

तर्मीं हिन्वन्ति धी॒तयो दश् व्रिशों दु॒वं मर्ता॑ ऊ॒तये॑ हवामहे।

धनो॒रधि॑ प्रवत् आ स ऋ॒ष्ट्वत्यभिवर्जद्विर्युना॑ नवाधित ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! **मर्तासः-**मरणधर्मा मनुष्य अमे **ऊतये-**रक्षा आहिने माटे जे **देवम्-**विद्वानोने हवामहे-स्वीकार करीमे छीये; वा **दश-**दश धीतयः-हाथ-पगनी आंगणीओनी समान **व्रिशः-**प्रजा जेने **हिन्वन्ति-**प्रसन्न करे छे, **तम्**, **ईम्-**तेओने तमे ग्रहण करो.

जे धनुर्विद्यानो ज्ञाता **धनोः-**धनुष्यनी अधि-उपर यढावीने **प्रवतः-**छोडवामां आवता बाणोने अधित-धारण करे छे अर्थात् तेनुं संधान करे छे, **सः-**ते **अभिवर्जभिद्-**सर्वत्रथी जता विद्वानोनी साथे नवा-नवीन **वयुना-**श्रेष्ठतम ज्ञानोने आ, **ऋग्वति-**सम्यद् प्राप्त करे छे. (५)

भावार्थ : जेम इथनी आंगणीओ द्वारा भोजन आहिनी कियाथी शरीरनी वृद्धि थाय छे, तेम विद्वानोनी अध्ययन अने उपदेशरूपी कियाओथी प्रश्नाओ वृद्धि पामे छे.

जेम धनुर्वेदनो ज्ञाता शत्रुओने ज्ञातीने रत्नाने प्राप्त करे छे, तेम विद्वानोना संगना झगनो ज्ञाता मनुष्य विज्ञानोने प्राप्त करे छे. (५)

त्वं हृंगे॑ दिव्यस्य॑ राजसि॑ त्वं॑ पार्थिवस्य॑ पशुपाङ्गव॑ त्मना॑।

एनी॑ त एुते॑ बृहती॑ अभिश्रिया॑ हिरण्ययी॑ वक्वरी॑ बृहिराशाते॑ ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे **अग्ने-**सूर्यनी समान प्रकाशमान विद्वान् ! **त्वं,** हि-आप ज **पशुपाङ्गव-**पशुपालकनी समान **त्मना-**पोतानाथी **दिव्यस्य-**अन्तरिक्षमां थेयेली वृष्टि आहिना विज्ञानने **राजसि-**प्रकाशित करो छो; वा **त्वम्-**आप **पार्थिवस्य-**पृथिवीमां जाणेलां पदार्थोना विज्ञानोने प्रकाश करो छो. **एते-**ए प्रत्यक्ष एनी-पोत-पोतानी कक्षामां अभाषा करनार **बृहती-**अत्यंत विस्तृत **अभिश्रिया-**सर्वत्रथी सुशोभित हिरण्ययी-प्रभूत हिरण्यमयी **वक्वरी-**प्रशंसित सूर्यमंडण अने भूमंडण वा **ते-**आपना ज्ञानने अनुकूण **बर्हिः-**वृद्ध थઈने **आशाते-**व्याप्त थाय छे. (६)

भावार्थ : जेम ऋषियां अने सिद्धियां पूर्ण लक्ष्मी उत्पन्न करे छे, तेम आत्मवान पुरुष परमेश्वरमां

અને પૃથિવી રાજ્યમાં સુપ્રકાશિત થાય છે. જેમ પશુપાલક પોતાના પશુઓની પ્રેમથી રક્ષા કરે છે, તેમ સભાપતિ = રાજી પોતાની પ્રજાની રક્ષા કરે. (૬)

અને જુષસ્વ પ્રતિ હર્ય તદ્રચો મન્દ્ર સ્વધારુ ઋત્જાતુ સુક્રતો ।

યો વિશ્વતઃ પ્રત્યઙ્ગંસી દર્શાતો રુણવઃ સંદૃષ્ટૌ પિતુમાઁઙ્ગારુ ક્ષયઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મન્દ્ર-પ્રશંસનીય સ્વધાર : -પ્રશંસિત અન્નવાળા ઋત્જાત-સત્ય વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થયેલ સુક્રતો-સુંદર કર્માંશી યુક્ત અને-વિદ્યુત् સમાન વર્તમાન વિદ્વાન् યઃ-જે વિશ્વતઃ : -સર્વના પ્રત્યઙ્ગ-પ્રયોક્થી વા સર્વથી સત્કાર લેનાર સંદૃષ્ટો-સમ્યક્ દર્શનમાં દર્શતઃ : -દર્શનીય રુણવઃ : -શબ્દશાસ્ત્રના શાતા વિદ્વાન આપ જેવા ક્ષયઃ : -નિવાસને માટે ગૃહ પિતુમાઁ ઙ્ગાર-અન્નયુક્ત છો, તેવા અસી-છો. તે આપ જે મારી અભિલાષાનું વચઃ : -વચન છે, તત्-તેનું જુષસ્વ-સેવન કરો અને પ્રતિ, હર્ય-મારા પ્રત્યે કામના કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જે પ્રશંસિત બુદ્ધિવાળા, યુક્ત આહાર વિદ્વારવાળા, સત્ય વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ અને ધર્મયુક્ત કર્માંશી બુદ્ધિ રાખનારા મનુષ્યો આપ વિદ્વાનોથી વિદ્યાઓની તથા ઉપદેશોની કામના કરે છે તથા તેઓની સેવા કરે છે, તેઓ 'સર્વોત્કૃષ્ટ' બની જાય છે. (૭)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૪૪)

સૂક્તઠ-૧૪૫

તં પૃચ્છતા સ જગામા વૈદુ સ ચિકિત્વાં ઇંયતે સા ન્વીયતે ।

તસ્મિન્તસન્તિ પ્રશિષ્ટસ્તસ્મિન્નિષ્ટ્યઃ સ વાજસ્ય શવસઃ શુષ્મિણુસ્પતિઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! સઃ-તે વિદ્વાન સત્યમાર્ગમાં જગામ-ચાલે છે, સઃ-તે વૈદ-ધ્રબને જાણો છે, સઃ-તે ચિકિત્વાન-વિજ્ઞાનયુક્ત સુખોને ઇંયતે-પ્રાપ્ત કરે છે, સઃ-તે નુશીં પોતાના કર્તવ્યને ઇંયતે-પ્રાપ્ત કરે છે.

તસ્મિન્-તેમાં પ્રશિષ્ટઃ-શ્રોષ્ટતમ શિક્ષા સન્તિ-વિદ્યમાન છે, તસ્મિન્-તેમાં ઇષ્ટ્યઃ-સત્સંગ વિદ્યમાન છે, સઃ-તે વાજસ્ય-વિજ્ઞાનમય શવસઃ-બળ વા શુષ્મિણઃ-બળયુક્ત સેનામય શવસઃ-બળ વા શુષ્મિણઃ-બળયુક્ત સેના-સમૂહ વા રાજ્યનો પતિઃ-પાલક સ્વામી છે, તમ્-તેને તમે પૃચ્છત-પૂછો. (૧)

ભાવાર્થ : જે વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષાથી યુક્ત ધાર્મિક, પ્રયત્નશીલ, સર્વનો ઉપકારકતા, સત્યનો પાલક અને આપ વિદ્વાન હોય, તેના આશ્રયથી અધ્યાપન અને ઉપદેશ દ્વારા સર્વ મનુષ્ય અભીષ્ટ વિનયને પ્રાપ્ત કરે. (૧)

તમિતૃચ્છન્તિ ન સિમો વિ પૃચ્છતિ સ્વેનૈવ થીરો મનસ્સા યદગ્રભીત ।

ન મૃષ્યતે પ્રથમં નાપરું વચોઽસ્ય ક્રત્વા સચતે અપ્રદૃપિતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : અપ્રહૃપિતઃ-જે અત્યંત મોહ રહિત તે ધીરઃ-ધ્યાનવાન વિચારશીલ વિદ્વાન સ્વેનેવ-પોતાની સમાન મનસા-વિજ્ઞાનથી યત्-જે વચ્ચઃ-વચનને અગ્રભીત-ગ્રહણ કરે છે; વા જે અસ્ય-આ શાખશ ધર્માત્મા વિદ્વાનની ક્રત્વા-બુદ્ધિ વા કર્મની સાથે સચતે-સંબંધ કરે છે, તે પ્રથમમ-પ્રથમ ન, મૃષ્યતે-સંશયને પ્રાપ્ત થતો નથી; અને તે અપરમ-પદ્ધી પણ ન-સંશયને પ્રાપ્ત થતો નથી, જેને સિમઃ-મનુષ્ય માત્ર ન, વિ, પૃષ્ઠતિ-વિશેષતાથી પૂછતો નથી, તમિત-તેને વિદ્વાનજનો પૃષ્ઠન્તિ-પૂછે છે. (૨)

ભાવાર્થ : મોહ આદિ દોષોથી રહિત આપન વિદ્વાનજનો, યોગાભ્યાસી પવિત્ર કરેલ આત્માથી જે-જે સત્ય અને અસત્યનો નિશ્ચય કરે છે, તે-તે સુનિશ્ચિત છે, તેમ અન્ય પુલષોએ માનવું જોઈએ. જેઓ તેઓની સંગતિ ન કરીને, સત્ય તથા અસત્યનો નિર્ણય આણવા ઈચ્છા છે, તેઓ કદી પણ સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી શકતા નથી. તેથી આપનોના ઉપદેશથી સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. (૨)

તમિત્રચ્છન્તિ જુહ્બંસ્તમર્વતીર્વિશ્વાન્યેકઃ શૃણવુદ્વચાંસિ મે।

પુરુપ્રૈષસ્તતુર્યર્જસાધુનોઽચ્છિદ્રોતિઃ શિશુરાદત્ત સં રખ્ભઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ! આપ એક-એકલા મે-મારા વિશ્વાનિ-સમસ્ત વચાંસિ-વચનોને શૃણવત્-સાંભળો. જે રખઃ-મહાન મહાત્મા પુસ્ત્રૈષઃ-જેને બહુજ સજજનોને પ્રેરણા આપી હોય, તતુરિઃ-જે દુઃખથી સર્વને તારનાર, યજ્ઞસાધનઃ-વિદ્વાનોના સત્કાર જેના સાધન અર્થાત્ કરાવનાર, અચ્છિદ્રોતિઃ-જેનાથી રક્ષણાદિ ક્રિયા ખંડિત ન થઈ હોય શિશુઃ-અને જે અવિદ્યાદિ દોષોને છિન્-ભિન્ કરે, સર્વના ઉપકારનો સમ્યક્ ધન કરે, સમાદત્ત-સમ્યક્ ગ્રહણ કરે, તમ-તેને અર્વતીઃ-બુદ્ધિમતી કન્યા ગચ્છન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તમિત-અને તેને જુહ્બઃ-વિદ્વાવિજ્ઞાનને ગ્રહણ કરનારી કન્યા પ્રાપ્ત થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે-જે ક્રિયાઓ કરી હોય અને જે-જે અધ્યયન કરેલ હોય, તે-તેની, તેઓ જેમ આપ વિદ્વાનની પરીક્ષા આપે, તેમ કન્યાઓએ પણ પોતાની અધ્યાપિકાને પરીક્ષા આપવી. તેના વિના સત્ય અને અસત્યનો સમ્યક્ નિર્ણય કરી શકતો નથી. (૩)

ઉપસ્થાયે ચરતિ યત્સુમારત સુદ્યો જાતસ્તત્સાર યુજ્યેભિઃ ।

અભિ શ્વાન્તં મૃશતે નાન્દ્યૈ મુદે યદીં ગચ્છન્ત્યુશ્તારશિષ્ઠિતમ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે જિજ્ઞાસુજનો ! યત्-જે યુજ્યેભિઃ-યુક્ત કરવા યોગ્ય પદાર્થોની સાથે સદ્યઃ-શીધ જાતઃ-પ્રસિદ્ધ થયેલ ઉપસ્થાયમ-પ્રતિ ક્ષણ ઉપસ્થાન કરવા ચરતિ-જાય છે, વા તત્ત્સાર-કુટિલતાથી જાય છે, વા શ્વાન્તમ-પરિપક્વ પૂર્ણ જ્ઞાનથી જાય છે અભિમૃશતે-સર્વત્રથી વિચરે છે; વા બુદ્ધિમાન જન યત्-જે નાન્દ્યૈ-અત્યંત આનંદજ અને મુદે-સામાન્ય હર્ષ થવા માટે અધિસ્થિતમ-સ્થિર થયેલને તથા ઉશતીઃ-કામના કરતી પંડિતાઓને ઈમ-સર્વત્રથી ગચ્છન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તેને તમે સમારત સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે પુરષો અને જે સ્વીઓ શીધ પૂર્ણ વિદ્યા યુક્ત બની જાય છે અને અધ્યવદભાષ્ય

કુટિલતા આદિ દોષોનો ત્યાગ કરીને તથા શાન્તિ આદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરીને સર્વના વિદ્યાજન્ય સુખને માટે વારંવાર બહુ જ પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ ‘સંસારને આનંદદાયક’ બને છે. (૪)

સ ઇં મૃગો અપ્યો વનર્ગુરુપ ત્વચ્યુપમસ્યાં નિ ધાયિ।

વ્યાબ્રવીદ્વયુના મર્ત્યેભ્યોऽગ્નિર્વિદ્વાં ક્રહ્તુચિદ્બિ સુત્યઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : વિદ્વાનોથી જે અપ્ય:-જળને યોગ્ય વનર્ગુઃ:-વનગામી મૃગઃ:-હરણની સમાન ઉપમસ્યામ्-ઉપમા રૂપ ત્વચિ-ત્વક્ ઈન્દ્રિયમાં ઉપ, નિ, ધાયિ-સમીપ નિરંતર ધરવામાં આવે છે વા જે ઋહચિત્-સત્ય વ્યવહારને એકત્ર કરનાર અર્દિનિ: અર્દિની સમાન વિદ્યાદિ ગુણોથી પ્રકાશમાન વિદ્વાન्-સર્વ વિજ્ઞાનનો જ્ઞાતા પંડિત મર્ત્યેભ્યઃ:-મનુષ્યોને માટે વયુના-શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનોનો ઈમ-જ વિ, અબ્રવીત-વિશેષ કરીને ઉપદેશ આપે છે, સઃ:-હિ-તે જ સત્યઃ:-સજ્જનોમાં સાધુ છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ તૃપાતુર હરણ જળ પીવા માટે વનમાં ભમણ કરીને જળ પામીને પ્રસન્ન થાય છે, તેમ વિદ્વાનો શુભ આચરણવાળા વિદ્યાર્થીઓને પામીને આનંદિત થાય છે. જે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને તેઓ = બીજાઓને આપતા નથી, તેઓ સંકીર્ણ હદ્યના લોકો ‘મહાપાપી’ છે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ઉપદેશ કરનાર અને ઉપદેશ સાંભળનારાઓના કર્તવ્ય કર્માનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૪૫)

સૂક્ત-૧૪૬

ત્રિમૂર્દ્ધાનિં સુપ્તરાશિમિં ગૃણીષેઽનૂનમગિનિં પિત્રોરૂપસ્થે।

નિષ્ટત્તમસ્ય ચરતો ધ્રુવસ્ય વિશ્વા દિવો રૌચુનાપપ્રિવાંસમ् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ધારણાવતી શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાનજન ! જેથી તું પિત્રો: :-પાલન કરનાર વાયુ અને આકાશના ઉપસ્થે-સમીપમાં નિષ્ટત્તમ-નિરંતર પ્રાપ્ત ત્રિમૂર્દ્ધાનિમ-નિકૃષ્ટ, મધ્ય અને ઉત્તમ એ ત્રણેય પદાર્થોમાં શિર રાખનારાસપ્તરાશિમમ-સાત ગાયત્રી આદિ છંદો અથવા ભૂ આદિ સાત લોકોમાં જેના પ્રકાશરૂપ કિરણો છે, એવા અનુનમ-હિનરહિત અને અસ્ય-એ ચરત: :-પોતાની ગતિથી વ્યાપ્ત ધ્રુવસ્ય-નિશ્ચળ દિવ: :-સૂર્યમંડળના વિશ્વા-સમસ્ત રોચના-પ્રકાશોને આપપ્રિવાંસમ-જેને સર્વત્રથી કરેલ છે, તે અગ્નિમ-વિદ્યુતની સમાન વર્તમાન વિદ્વાનની ગૃણીષે-સ્તુતિ કરે છે, તેથી તું વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય બને છે. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યુત, સૂર્ય અને પ્રસ્ત્ર (= પાર્થિવ) અર્દિન એ ત્રણેય રૂપમાં અર્દિ ચરાચર જગતનાં કાર્યોને સિક્ષ કરનારા છે, તેમ જ વિદ્વાનો સમસ્ત સંસારનો ઉપકાર કરનારા બને છે. (૧)

ઉક્ષા મુહાં અભિ વંવક્ષ એને અજરસ્તસ્થાવિતકૃત્રિષ્વઃ।

ઉક્ષા: પ્રદો નિ દંધાત્રિ સાનૌ રિહન્ત્યૂધો અરુષાસૌ અસ્ય ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ ઉર્વાઃ-પુણીથી મહાન्-મહાન, ઉક્તા-વર્ણના જલનું સિંચન કરનાર, અજરઃ-હાનિરહિત, ત્રસ્તઃ-ગતિમાન સૂર્ય એને-એ અંતરિક્ષ અને ભૂમંડળને અભિ, વવક્ષે-સંયુક્ત કરે છે; ઇત ઊતિઃ-વા જેનાથી રક્ષા આદિ કિયા પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો બનીને પદઃ-પોતાના અંશોને નિ, દધાતિ-નિરંતર સ્થાપિત કરે છે, અસ્ય-એ સૂર્યનાં અસ્ત્રાસઃ-આહિ સમાન ક્રિયાઓ સાનૌ-પૃથક જગતમાં ઊઠઃ-જળસ્થાનને રિહન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે, વા જે બ્રહ્માંડના મધ્યમાં તત્સ્થો-સ્થિર છે, તેના સમાન તમે બનો. (૨)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ; જે સૂત્રાત્મા વાયુ ભૂમિ અને સૂર્યને ધારણ કરીને સંસારની રક્ષા કરે છે અથવા જેમ સૂર્ય પુણીથી મહાન છે, તેમ વર્તાવ કરવો જોઈએ. (૨)

સુમાનં વૃત્તસ્મભિ સુંચરાન્તિ વિષ્વાંધેનુ વિ ચરતઃ સુમેકે।

અનુપવૃજ્યાં અધ્વનો મિમાને વિશ્વાન્કેતાં અધિ મુહો દધાને ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ સૂર્યલોક અને ભૂમંડળ બન્ને સમાનમ्-સમાન વત્તસ્મ-વાધરડાની સમાન વર્તમાન દિવસ-રાત્રિને અભિ-સં, ચરસ્તી-સર્વત્રથી સમ્યક્ પ્રાપ્ત થઈને સુમેકે-સુંદર જેનો ત્યાગ કરવાના અધ્વનઃ-માર્ગથી અનુપવૃજ્યાન्-દૂર ન કરવા યોગ્ય પદાર્થોને મિમાને-નિર્માણ કરનારા મહઃ-મહાન વિશ્વાન-સમગ્ર કેતાન્-બોધને અધિ, દધાને અધિકારપૂર્વક ધારણ કરીને ધેનુ-ગાયોની સમાન વિષ્વક, વિ, ચરતઃ-સર્વત્રથી વિચરી રહેલ છો, તેમ તેઓને જાણી, પક્ષપાત છોડી સર્વ કાર્યોને પૂરા કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો સૂર્યની સમાન ન્યાય અને ગુણોત્તું ગ્રહણ કરનારા અને તેઓ પ્રકાશિત કરનારા બનીને અનેક પ્રકારના માર્ગાનું નિર્માણ કરીને તથા ગાયોની સમાન સર્વને પુષ્ટ કરીને તથા ગાયોની સમાન સર્વને પુષ્ટ કરતા સમસ્ત વિદ્યાઓને ધારણ કરે છે, તેઓ દુઃખ રહિત બની શકે છે. (૩)

ધીરાસઃ પુદું કુવયો નયન્તિ નાના હૃદા રક્ષમાણા અજુર્યમ् ।

સિષાસન્તઃ પર્યાપશ્યન્ત સિન્ધુમાવિરેભ્યો અભવત્તસૂર્યો નૃન् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે ધીરાસ-ધ્યાનવાન કવયઃ-વિકાન્ત પ્રજ્ઞાવાન શાસ્ત્રવિદ્ વિદ્વાન હૃદા-હંદયથી નાના-અનેક નૃન-નાયકો = મુખીઓની રક્ષમાણા:-રક્ષા કરે છે અને સિષાસન્તઃ-અનેક પ્રકારના વિભાગ કરવાની ઈચ્છા કરીને સૂર્યઃ-સૂર્યની સમાન અર્થાત્ જેમ સૂર્યમંડલ સિન્ધુમ-નદીના જળનો સ્વીકાર કરે છે, તેમ અજુર્યમ्-હાનિરહિત પદમ्-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પદને નયન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ પરમાત્માનું પરિ, અપશ્યત-સર્વત્રથી દર્શન કરે છે અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોમાં (તેનું) ચિંતન કરે છે, જે એભ્યઃ-તેઓથી વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરીને આવિઃ-પ્રકટ અભવત્-થાય છે, તે પણ તે પદને પ્રાપ્ત કરે

છ. (૪)

ભાવાર્થ : જે લોકો સુખ દુઃખની વ્યવસ્થા સર્વને સ્વાત્મવત् = પોતાની સમાન આણીને ન્યાયનો આશ્રય કરે છે, તેઓ અવ્યય પદ (= મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ સૂર્ય જળ વરસાવીને નદીઓને પૂર્ણ કરે છે, તેમ વિદ્વાનો સત્ય વચ્ચન વરસાવીને મનુષ્યોના આત્માઓને પરિપૂર્ણ કરે છે. (૪)

દિવૃક્ષેપ્યઃ પરિ કાષાસુ જેન્ય ઈંકેન્યો મુહો અર્ભાય જીવસે।

પુરુજ્ત્રા યદભ્વત્ત્મૂરહૈભ્યો ગર્ભેભ્યો મુઘવા વિશ્વર્દર્શતઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યત्-જે અહ-જ એભ્યઃ-એ ગર્ભેભ્યઃ-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય વિદ્વાનો દ્વારા મહ:- બહુજ અને અર્ભાય-અલ્ય જીવસે-જીવનને માટે પુસ્ત્રા-અનેકોમાં મઘવા-પરમ પ્રતિષ્ઠિત ધનયુક્ત વિશ્વર્દર્શતઃ-સમસ્ત વિદ્વાનોથી દર્શન યોગ્ય દિવૃક્ષેપ્યઃ-વા દર્શનની ઈચ્છાથી ચાહવા યોગ્ય કાષાસુ-દિશાઓમાં જેન્યઃ-જીતનાર અર્થાત્ હિન્દિજિયી ઇંકેન્યઃ-અને સ્તુતિ-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય સ્રૂઃ-સર્વત્રથી ઉત્પન્ન પરિ, અભવત्-થાય, તે સર્વના સત્કારને યોગ્ય છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ દિશાઓમાં વ્યાપ્ત યશવાળા શત્રુઓના વિજેતા, શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોથી વિદ્યા અને સુશિક્ષા પ્રાપ્ત કરેલા તથા શુભ ગુણોને કારણે દર્શનીય જનો છે. તેઓ સંસારનાં મંગળને માટે સમર્થ બને છે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અગ્નિ અને વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાપાવી જોઈએ. (૧૪૬)

સૂક્ત-૧૪૭

કૃથા તૈ અને શુચયન્ત આયોર્દ્વદ્રાશુર્વાજોભિરાશુષાણા:।

તુભે યત્તોકે તનયે દધાના ત્રહૃતસ્ય સામર્નૂણયન્ત દેવાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્વાન् ! દદાશુ:-દાતા આયો:-વિદ્વાન् ! જે આપ તે-તે તમારા યત्-જે વાજેભિ:- વિજ્ઞાનાદિ ગુણોની સાથે આશુષાણા:-શીધ્ર વિભાગ કરનારા તનયે-પુત્ર અને તોકે-પૌત્ર આદિને માટે ઊંઘે-બે પ્રકારના ચરિત્રાને દધાના:-ધારણ કરેલ શુચયન્ત:-પવિત્ર વ્યવહાર સ્વયં ઈચ્છતા દેવાઃ-વિદ્વાનો છે, તેઓ સામર્મ-સામવેદમાં ત્રહૃતસ્ય-સત્ય વ્યવહારનો કથા-કેમ રણયન્ત-વાદ વિવાદ કરે. (૧)

ભાવાર્થ : સર્વ વિદ્વાન અધ્યાપકો, ચતુર્વેદ જ્ઞાતા, આપ વિદ્વાનોથી પૂર્ણે કે અમે કેવી રીતે ભજાવીએ ? તે તેઓને સમ્યક્ રીતે શિક્ષિત કરે, જે રીતે એ વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને, જિતેન્દ્રિય અને ધાર્મિક બને, તેમ આપ લોકો ભજાવો; એ જ ઉત્તર છે. (૧)

બોધા મે અસ્ય વચ્ચસો યવિષ્ટ મંહિષ્ટસ્ય પ્રભૃતસ્ય સ્વધાવઃ ।

पीयति त्वो अनु त्वो गृणाति बुन्दारुस्ते तुन्वं वन्दे अग्ने ॥ २ ॥

पदार्थ : हे स्वधावः-प्रशस्त अन्नवाणा यविष्ठ-अत्यंत तरुण ! तु मे-मारा अस्य-आ मंहिष्ठस्य-अत्यंत भुष्ठियुक्त प्रभृतस्य-श्रेष्ठताथी धारण करेल वचसः-वचनने बोध-जाण.

हे अग्ने-विद्वत्तम = विद्वानोमां श्रेष्ठ विद्वान् ! जेम बन्दास्त-वंदना करनार हुं ते-तारा तन्वम्-शरीरने वन्दे-अभिवादन करुं छुं. जेम त्वः-अन्य कोई जन पीयति-जण आटिनुं पान करे छे; वा जेम त्वः-अन्य कोई जन अनुगृणाति-अनुकूणताथी स्तुति-प्रशंसा करे छे, तेम हुं पण बनुं. (२)

भावार्थ : ज्यारे आचार्यनी पासे शिष्य भणे, त्यारे प्रथम भणोलनी परीक्षा आपे. भणता पहेलां आचार्यने प्रश्नाम करे जेम बीजा भुष्ठिमान विद्यार्थीओ युक्तिपूर्वक भणे, तेम ते स्वयं भणे. (२)

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

रक्षु तान्त्सुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्तु इद्रिपवो नाह देभुः ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-विद्वान् ! ते-आपना चे-जे पश्यन्तः-सम्पद् ज्ञेनारा पायवः-रक्षा करनारा मामतेयम्-प्रजाना संतानो जे अन्धम्-अविद्यायुक्त होय, तेओने दुरितात्-हुष्ट आचरणाथी अरक्षन्-भयावे छे, तान्-तेओ सुकृतः-सुकृत-उत्तम कर्म करनाराजनोनी विश्ववेदः-समस्त विज्ञानना शाता आप रक्ष-रक्षा-पालन करो, जेथी दिप्सन्तः-अमने मारवानी ईर्थ्या करता इत्-पण रिपवः-शत्रुञ्जन न, अह-देभुः-मारी शके नहि. (३)

भावार्थ : जेओ विद्यारुपी नेत्रवाणा लोको, जेम आंधणाने फूवाथी (भयावे छे,) तेम ज मनुष्योने अधार्मिक आचरणाथी रक्षा करे, तेओनुं सर्व लोको पितानी समान सत्कार करे अने जे लोको व्यसनमां पाडे, तेओनो दूरथी त्याग करे. (३)

यो नौ अग्ने अररिवाँ अघायुररातीवा मुर्चयति द्वयेन ।

मन्त्रो गुरुः पुनरस्तु सो अस्मा अनु मृक्षीष्ट तुन्वं दुरुक्तैः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-विद्वान् ! यः-जे अररिवान्-हुःभोने प्राप्त करीने, अधायुः-स्व अपराधनी ईर्थ्या करनार, अरातीवा-न आपनारनी समान आचरण करनार, द्वयेन-बे प्रकारना कर्म वा दुस्कृतैः-हुष्ट उक्तिओथी नः-अमने मर्चयति-कहे छे तेथी जे अमारा तन्वम्-शरीरने अनु, मृक्षीष्ट-पश्चात् पवित्र करे सः-ते अमारा अने अस्मै-उक्त व्यवहारने माटे पुनः-वारंवार मन्त्र-विचारशील गुरु-उपदेश करनार अस्तु-बने. (४)

भावार्थ : मनुष्योमांथी जे, हुष्ट शिक्षा आपे छे, तेओ त्याग करवा योग्य अने सत्य शिक्षा आपे छे, तेओ मान करवा योग्य बने छे. (४)

उत वा यः सहस्य प्रविद्वान् मर्त्तैः मर्त्तैः मर्चयति द्वयेन।

अतः पाहि स्तवमान स्तुवन्तुमग्ने माकिर्णो दुरिताय धायीः ॥ ५ ॥

पदार्थ : सहस्य-बण आहिभां प्रसिद्ध अने स्तवमान-सज्जनोना प्रशंसक अने-विद्वान् ! तुं यः-
जे प्रविद्वान्-श्रेष्ठताथी ज्ञाता मर्त्तैः-मनुष्य द्वयेन-अध्यापन अने उपदेशउपथी मर्त्तम्-मनुष्यने मर्चयति-
कहे छे अर्थात् प्रशंसित करे छे, अतः-अथी स्तुवन्तम्-स्तुति-प्रशंसा करनार जननुं पाहि-पालन करो
उत, वा-अथवा नः-अमारुं दुरिताय-दुष्ट आचरण माटे माकिः-धायीः-कटी पालन करो नहि. (५)

भावार्थ : जे विद्वानज्ञन सुशिक्षा अने अध्यापन द्वारा मनुष्योना आत्मिक अने शारीरिक बलनी
वृद्धि करीने तेअोने अविद्या अने पापाचरणाथी पृथक् करे छे तेओ 'विद्यशोधक' बने छे. (५)

संगति : आ सूक्तमां भित्र अने अभित्रोना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी संगति
पूर्व सूक्तार्थनी साथे ज्ञाणवी ज्ञेई. (१४७)

सूक्त-१४८

मथीद्यदीं विष्टो मातृरिश्वा होतारं विश्वाप्सुं विश्वदैव्यम्।

नि यं दुधुर्मैनुष्यासु विक्षु स्वर्णं चित्रं वपुषे विभावम् ॥ १ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! यत्-जे विष्टः-प्रविष्ट मातृरिश्वा-अन्तरिक्षमां शयन करनार वायु विश्वदैव्यम्-
समस्त पृथिवी आहि पदार्थोभां थयेल विश्वाप्सुम्-समग्रउप ज जेनो गुण छे, ते होतारम्-सर्व पदार्थोने
ग्रहण करनार अग्निने मथीत्-भये छे-मंथन करे छे; वा विद्वानज्ञन मनुष्यासु-मनुष्य संबंधीनी विक्षु-
प्रज्ञाओभां स्वः-सूर्यनी न-समान चित्रम्-अद्भुत अने वपुषे-उपने माटे विभावम्-विशेषताथी भावना
करनार यम्-जे अग्निने इम्-सर्वत्रथी नि, दधुः-निरंतर धारण करे छे, ते अग्निने तमे धारण करो. (१)

भावार्थ : जे मनुष्यो वायुनी समान व्यापक विद्युतने मथीने कार्य सिद्ध करे छे, तेओ अद्भुत
कार्यो करी शके छे. (१)

ददानमिन्न ददभन्त मन्माग्निर्वर्णलूँ मम तस्य चाकन्।

जुषन्त विश्वान्यस्य कर्मोपस्तुतिं भरमाणस्य कारोः ॥ २ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! आप जे अग्निः-विद्वान मम-मारा अने तस्य-तेना वस्थम्-मन्म-विश्वानने
ददानम्-देनारनी चाकन्-कामना करे छे, तेने नेत्-ददभन्त-मारो नहि, अस्य-ये भरमाणस्य-भरणपोषण
करीने कारोः-शिखविद्याने सिद्ध करवा योग्य कामोने करनारा तेअोना विश्वानि-समस्त कर्म-कर्मानी
उपस्तुतिम्-सभीप प्राप्त थयेली प्रशंसानी आप जुषन्त-सेवा करो. (२)

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जे लोको जेअोने विद्या आपे, तेओनी तेओ निरंतर सेवा करे अने

સર્વ અવશ્ય વેદાભ્યાસ કરે. (૨)

નિત્યે ચિન્નુ યં સદને જગૃભે પ્રશસ્તિભર્દધિરે યુજ્ઞિયાસઃ ।
પ્ર સુ નયન્ત ગૃભ્યન્ત ડુષ્ટાવશવાસો ન રથ્યો રારહાણાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યુજ્ઞિયાસઃ:-શિલ્પયજ્ઞને યોગ્ય સજ્જન પ્રશસ્તિભિ:-પ્રશંસિત કિયાઓથી નિત્ય=નાશ રહિત સદને-બેસે જે આકાશમાં અને ડુષ્ટી-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય કિયામાં યમ-જે અજિનનું જગૃભે-ગ્રહણ કરે. ચિત્ત-અને નુ-શીદ્ર દધિરે-ધારણ કરે તેના આશ્રયથી રારહાણાઃ-જઈ રહેલ જે રથ્યો-રથોમાં શ્રેષ્ઠ પ્રશંસિત અશ્વાસઃ:-સમ્યક્ શિક્ષિત ઘોડાઓ છે, તેઓની ન-સમાન અને ગૃભ્યન્તઃ-પદાર્થને ગ્રહણ કરનારાઓની સમાન આચરણ કરતા રથોની સુ, પ્ર, નયન્ત-શ્રેષ્ઠ રીતે પ્રાપ્ત થાય. (૩)

ભાવાર્થ : જે નિત્ય આકાશમાં સ્થિત વાયુ અને અજિન આદિ પદાર્થને ઉત્તમ કિયાઓ દ્વારા કાર્યોમાં પ્રયુક્ત કરે છે, તેઓ વિમાન આદિ યાનો બનાવી શકે છે. (૩)

પુસ્તિ દુસ્મો નિ રિણાતિ જમ્બૈરાદ્રોચતે વનુ આ વિભાવા ।

આદસ્ય વાતો અનુ વાતિ શોચિરસ્તુર્ન શર્યામસુનામનુ દ્યૂન् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જે વિભાવા-વિશેષ દીપિ કરનાર તથા દસ્મઃ:-દુઃખનાશક અજિન જમ્મઃ:-ચલાવવા આદિ પોતાના ગુણોથી પુસ્તિ-બહુ જ વસ્તુઓને અનુ, દ્યૂન-પ્રતિદિન નિ, રિણાતિ-નિરંતર પહોંચાડે છે, આત્મ તદન્તર વને-વનમાં આ, રોચતે-સમ્યક્ પ્રકાશમાન થાય છે આત્મ-અને અસ્ય-એનો સંબંધી વાતઃ-વાયુ અનુ, વાતિ-તેની પાછળ વહે છે જેની શોચિ:-દીપિ-પ્રકાશમાન અસ્તુ:-પ્રેરક શિલ્પીની અસનામ-પ્રેરણાની ન-સમાન શર્યામ-વાયુના તાડનને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી શ્રેષ્ઠતમ કાર્યો મનુષ્યોએ સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે લોકો વિદ્યા, ઉત્પાદન તથા તાડન આદિ કિયાઓથી વિદ્યુત વિદ્યા સિદ્ધ કરે છે, તેઓ પ્રતિદિન ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ન યં રિપવો ન રિષુણ્યવો ગર્ભે સન્તં રેષુણા રેષ્યન્તિ ।

અન્ધા અંપશ્યા ન દ્રોભન્નભિખ્યા નિત્યાસ ઈ પ્રેતારો અરક્ષન् ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યમ-જેનો રિપવઃ:-શત્રુઓ ન રેષ્યન્તિ-નાશ કરાવી શકતા નથી; વા ગર્ભે, સન્તમ-મધ્યમાં વર્તમાન જેનો રેષણાઃ-હિંસક રિષુણ્યવઃ:-સ્વ નષ્ટ થવાના ઈચ્છુક ન-નષ્ટ કરાવી શકતા નથી; વા નિત્યાસઃ:-અવિનાશી અભિખ્યા-સર્વત્રથી ખ્યાતિ કરનાર અને અપશ્યાઃ-ન દેખનારની ન-સમાન અન્ધા, દમન-શાન દષ્ટિ રહિત નષ્ટ કરી શકે નહિ જે પ્રેતારઃ-પ્રીતિકારક ઈમ-સર્વત્રથી અરક્ષન-રક્ષા કરે, તે અજિનને અને તેને સર્વ સત્કારયુક્ત કરે. (૫)

भावार्थ : હે મનુષ્યો ! જેને શત્રુઓ મારી શકતા નથી અને જે ગર્ભમાં પડા ક્ષીણ થતો નથી. તે આત્મા જ્ઞાનવા યોગ્ય છે. (૫)

સંગતિ : સૂક્તમાં વિદ્બાન અને અભિજ્ઞાન આદિ પદાર્થોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જ્ઞાનવી જોઈએ. (૧૪૮)

સૂક્ત-૧૪૮

મહઃ સ રુય એषતૈ પત્રિર્દન્નિન ઇનસ્ય વસુનઃ પુદ આ ।

ઉપ ધ્રજન્તમદ્રયો વિધનિત્ત ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે ઇનસ્ય-મહાન ઐશ્વર્યના સ્વામીના ઇનઃ-ઈશ્વર વસુનઃ-સામાન્ય ધનના અને મહઃ-મહાન રાયઃ-ધનના દન-દાતા પતિ:-સ્વામી આ, ઈષતૈ-સારા પ્રકારના હોય છે; વા જે વિદ્બાનજન આની પદે-પ્રાપ્તિ માટે ધ્રજન્તમ-પહોંચનારને અદ્વયઃ-મેઘોની ઇત-સમાન ઉપાવિધન-સમીપ જઈને સઃ-સમ્યક્ વિધાન કરવા યોગ્ય છે. (૧)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં જેમ સુપાત્રને દાન આપવાથી યશ મળે છે, તેમ અન્ય ઉપાયથી નહિ. તે સંપૂર્ણ ધન પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

સ યો વૃષા નું ન રોદસ્યો : શ્રવોભિરસ્તિ જીવપીતસર્ગ : ।

પ્ર ય : સંસ્ત્રાણ : શિશ્રીત યોનૌ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે શ્રવોભિ : -અન્ન આદિ પદાર્થોની સાથે જેમ નરામ-મનુષ્યોમાં ન-તેમ રોદસ્યો : -આકાશ અને પૃથિવીની મધ્ય જીવપીતસર્ગ : -જેને જીવોની સાથે સૃષ્ટિક્રમ પાન કરેલ છે અર્થાત્ વિદ્યાના બળથી પ્રત્યેક જીવના ગુણ-દોષોને ઉત્પત્તિની સાથે જાણોલ છે; વા યઃ-જે સંસ્ત્રાણ : -સર્વ પદાર્થોના ગુણ-દોષોને પ્રાપ્ત કરીને યોનૌ-કારણમાં અર્થાત્ સૃષ્ટિના નિભિતમાં પ્રશિશ્રીત-આશ્રય કરે તેમાં આરૂઢ થાય, સઃ-તે વૃષા-શ્રેષ્ઠ બળવાન અસ્તિ-છે.

ભાવાર્થ : જે નાયકોમાં નાયક અને પૃથિવી આદિમાં કાર્ય તથા કારણનો શાતા મનુષ્ય વિદ્યાનો આશ્રય કરે છે, તે જ સુખી થાય છે. (૨)

આ ય : પું નાર્મિણીમદીદેદત્ય : કુવિન્બુન્યોઽનાર્વી ।

સૂરો ન રુંકવાઞ્છુતાત્મા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે અત્યઃ-વ્યાપ્ત થનાર નભન્ય : -આકાશમાં પ્રસિદ્ધ વાયુ તેની ન-સમાન કવિ : -

અનુકમે પદાર્�ોમાં વ્યાપ્ત થનારી બુદ્ધિવાળા (= કાન્તપ્રજ્ઞા) અર્વા-ઘોડા અને સૂર્યની ન-સમાન સ્લ્યુવાન-લયિમાન શતાત્મા-અસંખ્ય પદાર્થોમાં વિશેષ જ્ઞાન રાખનાર જન નાર્મિણીમ-કીડા વિલાસી આનંદ ભોગવનારા જનોની પુસ્ત-પુરીને આદીદેત-સમ્યક્ પ્રકાશિત કરે છે, તે ન્યાય કરવા યોગ્ય બને છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે અગણિત પદાર્થોની વિદ્યાઓનો જ્ઞાતા મનુષ્ય સુશોભિત નગરને વસાવી શકે, તે એથ્યાં દ્વારા સૂર્ય સમાન પ્રકાશયુક્ત બની શકે છે. (૩)

**અભિ દ્વિજન્મા ત્રી રોચનાનિ વિશ્વા રજાંસિ શુશુચાનો અસ્થાત्।
હોતા યજિષ્ઠો અપાં સુધસ્થે॥ ૪॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જેમ દ્વિજન્મા-બે અર્થાત્ આકાશ વાયુથી જેનો જન્મ એવા હોતા-આકર્ષણ શક્તિથી પદાર્થોને ગ્રહણ કરનાર અને યજિષ્ઠઃ-અત્યંત સંગ કરનાર અગ્નિ અપામ-જળના સધસ્થે-સાથેના સ્થાનમાં ત્રી-ત્રણ રોચનાનિ-અર્થાત્, સૂર્ય, વિદ્યુત અને ભૂમિના પ્રકાશોને તથા વિશ્વા-સમસ્ત રજાંસિ-લોકોને શુશુચાનઃ-પ્રકાશિત કરીને અભ્યસ્થાત્-સર્વત્રથી સ્થિત થઈ રહેલ છે, તેમ તમે પણ થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : જેઓ વિદ્યા અને ધર્મયુક્ત કર્મોના વિદ્વાનોના સંગથી પ્રકાશિત સ્થાનમાં અનુષ્ઠાન કરે છે, તેઓ સમસ્ત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોને ગ્રહણ કરી શકે છે. (૪)

**અયં સ હોતા યો દ્વિજન્મા વિશ્વા દુધે વાર્યાણિ શ્રવસ્યા।
મર્ત્તો યો અસ્મૈ સુતુકો દુદાશ॥ ૪॥**

પદાર્થ : ય:-જે સુતુકઃ-જે સુંદર વિદ્યાવૃદ્ધ અર્થાત્ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયેલ મર્ત્તઃ-મનુષ્ય અસ્મૈ-આ વિદ્યાર્થીને માટે વિદ્યાને દુદાશ-પ્રદાન કરે છે; વા ય:-જે દ્વિજન્મા-ગર્ભ અને વિદ્યા તથા સુશિક્ષાથી ઉત્પન્ન થયેલ હોતા-શ્રેષ્ઠ ગુણગ્રાહી વિશ્વા-સમસ્ત શ્રવસ્યા-શ્રવણમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ વાર્યાણિ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય વિષયોને દધે-ધારણ કરે છે, સઃ અયમ-એ પુણ્યવાન બને છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેના વિદ્યા અને સુશિક્ષાયુક્ત માતાપિતાથી પ્રથમ જન્મ અને આચાર્ય અને વિદ્યાર્થી બીજો જન્મ થાય, તે દ્વિજ બનીને વિદ્વાન બની શકે છે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાન અને અગ્નિ આદિ પદાર્થોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે જાણવી જોઈએ. (૧૪૮)

સૂક્ત-૧૫૦

પુરુ ત્વા દાશવાન્વોચેઽસ્રિરગ્ને તવ સ્વિદા । તોદસ્યેવ શરુણ આ મુહસ્ય ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્વાન् ! દાશન્ દાતા અને અરિ-વ્યવહારોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હું મહસ્ય-મહાન તોદસ્યેવ-જેમ વ્યથા આપનાર તેમ તવ-આપના સ્વિત-જ આ, શરૂણે-સારી રીતે ઘરમાં ત્વા-આપને પુરુ, આ, વોચે-બહુ જ સમ્યક્ કહું. (૧)

ભાવાર્થ : જે જેનો સેવક હોય, તે તેની આશાનું પાલન કરીને કૃતાર્થ = કર્તવ્યપૂરક બને. (૧)

વ્યનિનસ્ય ધૂનિનઃ પ્રહોષે ચિદરસુષઃ । કુદા ચુન પ્રજિગતો અદેવયો: ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હું અદેવયો:-અદેવ = અવિદ્વાનને પ્રજિગતઃ-શ્રેષ્ઠતાથી નિરંતર પ્રાપ્ત થઈને અસ્ત્રઃ-અહિંસક વ્યનિનસ્ય-વિશેષતાથી પ્રશાંસિત પ્રાણાના નિમિત ધૂનિનઃ:-બહુ ધનયુક્ત જન છે, પ્રહોષે-તેના સમ્યક્ ગ્રહણ કરનારાઓને માટે કદા, ચન-ક્યારેક પ્રિય વચન ન કહું, એવા ચિત-તું પણ બોલ નહિ. (૨)

ભાવાર્થ : જે અવિદ્વાન અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોના સંગનો ત્વાગ કરીને વિદ્વાનોના સંગ કરે છે, તે સુખથી પરિપૂર્ણ બને છે. (૨)

વ ચુન્દ્રો વિપ્ર મત્યો મુહો વ્રાધન્તમો દિવિ । પ્રપ્રેતે અને વુનુષઃ સ્યામ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્વાન् ! જેમ અમે વનુષઃ:-સમ્યક્ વિભાગ કરનારા તે-આપનો ઉપકાર કરનારા પ્રપ્ર, ઇત, સ્યામ-શ્રેષ્ઠ પ્રકારથી બનીએ.

હે વિપ્ર-મેધાવીજન જેમ સઃ-તે મર્ત્યઃ-મનુષ્ય વ્રાધન્તમઃ-અત્યંત ઉન્તતિ પ્રાપ્ત, જેમ મહઃ-મહાન ચન્દ્રઃ-ચંદ્રમા દિવિ-આકાશમાં વિદ્યમાન છે, તેમ તું પણ તારો વર્તાવ રાખ. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ પૃથિવી આદિ પદાર્થોના શાતા વિદ્વાન વિદ્વાના પ્રકાશનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેમ અન્યોએ પણ પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. (૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે જાણવી જોઈએ. (૧૫૦)

સૂક્ત-૧૫૧

મિત્રં ન યં શિષ્યા ગોષુ ગુવ્યવઃ સ્વાધ્યો વિદથે અસ્મુ જીજનન् ।

અરેજેતાં રોદસી પાજસા ગિરા પ્રતિ પ્રિયં યજુતં જુનુષામવઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : પ્રિયમ्-જે પ્રસન્ન કરનાર વા યજતમ्-સંગ કરવા યોગ્ય યમ्-જે અજિનને જનુષામ-મનુષ્યોની અવઃ-રક્ષા આદિને પ્રતિ-પ્રત્યે, વા સ્વાધ્યઃ-જેની ઉત્તમ ધીર બુદ્ધિ છું, તેઓ ગોષુ-ગાયોમાં ગવ્યવઃ-

ગાયોની ઈચ્છા કરનારા મિત્ર, ન-મિત્રની સમાન વિદથે-યજ્ઞમાં શિષ્યા-કર્મથી અપ્સુ-પ્રાણીઓના પ્રાણોમાં જીજનન-ઉત્પન્ન કરવે અર્થાત્ તે યજ્ઞ કર્મ દ્વારા વર્ષા અને વર્ષાથી અન્ન થાય અને તે અન્નથી પ્રાણીઓની જઈરાગિન પ્રદીપ થાય છે, તે અભિના પાજસા-બળ ગિરા-રૂપ ઉત્તમ શિક્ષિત વાણીથી રેદસી-સૂર્યમંડળ અને પૃથ્વીમંડળ અરેજેતામ्-કંપાયમાન થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાન પ્રાપાલન કરવા ઈચ્છે છે, તે મિત્રતા કરીને સમસ્ત જગતની ‘સ્વાત્મવત્’ = પોતાના આત્માની સમાન રક્ષા કરો. (૧)

યદ્વ ત્યદ્વાં પુરુમીઢસ્ય સોમિનઃ પ્ર મિત્રાસો ન દંધિરે સ્વાભુવઃ ।

અથ કર્તું વિદતં ગાતુમર્ચૈત ઉત શ્રુતં વૃષણા પુસ્ત્યાવતઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વૃષણા-સુખ આદિની વર્ષા કરીને, દુષ્ટોની શક્તિને બાંધીને = રોકીને અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! તમે બન્ને પુરુમીઢસ્ય-બહુ જ ગુણોથી સીચેલ પસ્ત્યાવતઃ-પ્રશંસિત ગૃહવાળા સોમિનઃ-પુષ્કળ ઐશ્વર્યયુક્ત સજ્જનની ક્રતુમ-બુદ્ધિને યત, હ-જે નિશ્ચયપૂર્વક સ્વાભુવઃ-શ્રેષ્ઠતાથી પરોપકારમાં પ્રસિદ્ધ થનારા જનો મિત્રાસઃ-મિત્રોની ન-સમાન પ્ર, દંધિરે-સમ્યક્ ધારણ કરે, ત્યત-તેઓ ગાતુમ-પૃથ્વીને વિદતમ-પ્રાપ થાઓ, અથોત-તદનન્તર પણ વામ-તમારા બન્નેનો અર્વતે-સત્કાર કરતા જનોને શ્રુતમ-સાંભળો. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ મિત્રનો સત્કાર સમાન સર્વ મનુષ્યોમાં બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરીને વિદ્યા સ્થાપિત કરે છે, તે ‘સૌભાગ્યવાન’ બને છે. (૨)

આ વાં ભૂષન્ધિતયો જન્મ રોદસ્યો: પ્રવાચ્ય વૃષણા દક્ષસે મુહે ।

યદીમૃતાય ભરથો યદર્વતે પ્ર હોત્રયા શિષ્યા વીથો અધ્વરમ् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : વૃષણા-વિદ્યાની વર્ષા કરાવનારા યત-જે રોદસ્યો:-અન્તરિક્ષ અને પૃથ્વીની મધ્ય વિદ્યમાન ક્ષિતય:-મનુષ્ય મહે-અત્યંત દક્ષસે-આત્મબળને માટે વામ-તમારા બન્નેના પ્રવાચ્યમ-સારી રીતે કહેવા યોગ્ય જન્મ-જન્મને ભૂષન-સુશોભિત કરે છે, તેઓના સંગથી યત-જે કારણે અર્વતે-પ્રશંસિત વિજ્ઞાનયુક્ત ઋજ્ઞાય-સત્યવિજ્ઞાનયુક્ત સજ્જનને માટે હોત્રયા-ગૃહણ કરવા યોગ્ય શિષ્યા-સમ્યક્ કાર્યોથી યુક્ત કિયાથી અધ્વરમ-અહિસા ધર્મયુક્ત વ્યવહારને તમે આ, ભરથઃ-સારી રીતે ધારણ કરો છો; અને ઝીમ-સર્વત્રથી તેને પ્રઃ, વીથઃ-વ્યાપ થાઓ છો, એથી આપ પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છો. (૩)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાનો બાલ્યાવસ્થાથી લઈને પુત્રો અને કન્યાઓના વિદ્યારૂપી જન્મની વૃદ્ધિ = ઉનાતિ કરે છે, તેઓ સત્ય વિદ્યાઓના પ્રચાર દ્વારા સર્વને સુભૂષિત કરે છે. (૩)

પ્ર સા ક્ષિતિરસુર યા મહિ પ્રિય ઋત્તાવાનાવૃતમા ઘોષથો બૃહત્ ।

યુવં દિવો બૃહતો દક્ષમાભુવં ગાં ન ધુર્યુપ યુજ્જાથે અપઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઋજ્ઞાવાનૌ-સત્ય આચરણ કરનારા, અસુર-પ્રાણીની સમાન બળવાન મિત્ર-વરુણ =

राजा-प्रजाजन ! युवम्-तमे बन्ने जे कारणे बृहतः-अत्यंत उन्नतिने प्राप्त दिवः-प्रकाश, दक्षम्-बल
अने अपः-कर्मने धुरि-गाडी यत्ताववानी धराने निभित, आभुवम्-सारी रीते थनारा गाम्-प्रबल भण्डनी
न-समान उप, युज्ञाथे-उपयोगमां लावो छो; अने बृहत्-अत्यंत ऋषम्-सत्य व्यवहारने आघोषथः-
विशेषताथी शज्जायमान करीने प्रभ्यात करो छो, तेथी तमे बन्ने या-जे महि-अत्यंत प्रिया-सुखकारिणी
क्षितिः-भूमि छे, सा-ते प्र-प्राप्त थाय. (४)

भावार्थ : जेओ सत्यनुं आयरण अने सत्यनो उपदेश करे छे. तेआ अगाङित बल प्राप्त करीने
महा = पृथिवीनुं राज्य भोगवे छे. (४)

**मही अत्र महिना वारमृणवथोज्जेणवस्तुज आ सद्वन्धेनवः।
स्वरन्ति ता उपरताति सूर्यमा निम्नुच उषसस्तक्ववीरिव ॥ ५ ॥**

पदार्थ : हे अध्यापक अने उपदेशक सज्जनो ! तमे बन्ने तक्ववीरिव-सैनिकोनी व्याप्ति समान
अत्र-आ मही-पृथिवीमां महिना-महानताथी उपरताति-मेघोना अवकाशयुक्त अर्थात् जेमां मेघ आवे-
ज्ञय छे, ते अन्तरिक्षमां सूर्यम्-सूर्यमंडणने आ, निम्नुचः-मर्यादा भानी निरंतर गमन करती उपसः-
उषा समान अरेणवः-दुष्टोने अप्राप्त तुजः-सज्जनो अे ग्रहण करेली धेनवः-जे दुझेणी गायो सद्वन्-
पोताना गृहमां = वाडामां वारम्-स्वीकार करवा योग्य आ, स्वरन्ति-सर्वत्र थर्द शब्द करे छे = भांभरे
छे. ताः-तेने ऋग्वथः-प्राप्त थाओ. (५)

भावार्थ : जेम हुञ्छेणी गायो सर्वने तुप करे छे, तेम अध्यापको अने उपदेशको विद्या अने
सुशिक्षा आपीने सर्वने सुखी करे. (५)

आ वामृताय केशिनीरनूषतु मित्र यत्र वरुण गातुमर्चैथः।

अव त्मना सृजतुं पिन्वतुं धियो युवं विप्रस्य मन्मनामिरज्यथः ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे मित्र-मित्र अने वस्त्र-श्रेष्ठ विद्वानो ! यत्र-ज्याय-सत्यायरणाने माटे केशिनी:-
यमक-दमकवती सुंदरी स्त्री वाम्-तमारी बन्नेनी अनूषत-स्तुति करे, त्यां युवम्-तमे बन्ने गातुम्-
सत्य स्तुतिने आ, अर्चथः-सम्यक् प्रशंसित करो छो त्मना-पोतानाथी विप्रस्य-मेघावीनी धियः-श्रेष्ठ
बुद्धिने अव, सृजतम्-निरंतर उत्पन्न करो अने पिन्वतम्-उपदेश द्वारा सीयो मन्मनाम्-अने मान
करनारीने इरज्यथः-ऐश्वर्ययुक्त करो. (६)

भावार्थ : आ जगतमां जे प्रशंसित स्त्रीओ अने पुरुषो होय, तेआ पोताना समान गुणवाणाओनी
साथे संबंध करे अने अत्यन्यर्थ तथा विज्ञानथी विज्ञाननी उन्नति करीने ऐश्वर्यनी वृद्धि करे. (६)

यो वां युज्ञैः शशमानो हु दाशति कुविहोत्ता यजति मन्मसाधनः।

उपाहु तं गच्छथो वीथो अध्वरमच्छा गिरः सुमुतिं गन्तमस्मयू ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे अध्यापको अने उपदेशको ! यः-जे शशमानः-सर्व विषयोने पार करीने कविः-अत्यंत
५३५ प्रवदभाष्य

બુદ્ધિયુક્ત હોતા-સર્વ વિષયોને ગ્રહણ કરનાર મન્મસાધન:-જેનું વિજ્ઞાન સાધન છે, તે સજ્જન યજ્ઞૈ:-
મળીને કરેલા કામોથી વામ-તમને બન્નેને સુખ દાશતિ-આપે છે અને યજતિ-તમારો સત્કાર કરે
છે, તં, હ-તેનાથી જ અસ્મયુ-અમારી ઈચ્છા કરીને તમે ઉપ, ગચ્છથી-સંગ પહોંચેલા છો, તેઓ આપ
અહ-રોક-ટોક વિના અધ્વરમ-હિંસા રહિત વ્યવહારને ગન્નુમ-પ્રાપ્ત થાઓ; અને ગિરઃ-સુશિક્ષિતવાણી
તથા સુમતિમ-શ્રેષ્ઠ વિશેષ બુદ્ધિને અચ્છ-ઉત્તમ રીતે વીથી:-ઈચ્છો. (૭)

ભાવાર્થ : જેઓ સત્ય વિદ્યાના ઈચ્છુક, આ સંસારમાં સર્વને વિદ્યાદાન દ્વારા સુશીલ બનાવીને
સુખ પ્રદાન કરે છે, તેઓ સર્વના દ્વારા સત્કાર કરવા યોગ્ય છે. (૭)

યુવાં યુજ્ઞૈ: પ્રથમા ગોભિરજ્જત ક્રષ્ટાવાના મનસો ન પ્રયુક્તિષુ।

ભરન્તિ વાં મન્મના સુંયતા ગિરોડૃપ્યતા મનસા રેવદાશાથે॥ ૮॥

પદાર્થ : હે અધ્યાપક-ઉપદેશક સજ્જનો ! જે યજ્ઞૈ:-યજ્ઞોથી ગોભિ:-સુશિક્ષિત વાણીઓથી અચ્છતે-
કામના કરે છે અને ઋજ્ઞાવાના-સત્યાચરણથી સંબંધ રાખનારા પ્રથમા-આદિમાં થનાર તમે બન્ને જેમ
મનસઃ:-અન્તઃકરણના પ્રયુક્તિષુ-પ્રયોગોને ઉલ્લાસોમાં ન-તેમ વ્યવહારોમાં ભરન્તિ-પુષ્ટ કરે છે; તથા
વામ-તમારી શિક્ષાઓને પામીને સંયતા-સંયમયુક્ત અદ્વયતા-હર્ષ અને મોહ રહિત મન્મના-વિજ્ઞાનરૂપ
મનસા-મનથી ગિરઃ-વાણી અને રેવત-પુષ્કળ ધનથી પરિપૂર્ણ ઐશ્વર્યને પુષ્ટ કરે છે અને તમને આશાથે-
પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓને તમે નિત્ય ભણાવો અને સુશિક્ષા આપો. (૮)

ભાવાર્થ : હે વિદ્યાનો ! જેઓ વિદ્યા પ્રાપ્તિને માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક તમારી પાસે આવે અને જે જિતેન્દ્રિય
તથા ધાર્મિક હોય, તેઓને તમે વિદ્યાવાન તથા ધાર્મિક બનાવો. (૮)

રેવદ્વયો દધાથે રેવદાશાથે નરા માયાભિરિતઊતિ માહિનમ्।

ન વાં દ્વાવોઽહભિરોત સિન્ધવો ન દૈવત્વં પુણ્યો નાનશુર્મંઘમ्॥ ૯॥

પદાર્થ : હે નરા-અગ્રગામી જનો ! જે તમે માયાભિ:-માનવા યોગ્ય બુદ્ધિઓથી માહિનમ-અત્યંત
પૂજ્ય અને મહાન પણ ઇતઊતિ-અહીંથી રક્ષા જેથી તે વયઃ-અતિ રમ્ય-મનોહર રેવત-પ્રશંસિત ધનયુક્ત
ઐશ્વર્યને દધાથે-ધારણ કરો છો, તે રેવત-બહુ જ ઐશ્વર્યયુક્ત વ્યવહારને આશાથે-પ્રાપ્ત થાઓ છો,
તે વામ-આપની દેવત્વમ-વિદ્વતાને દ્વાવઃ-પ્રકાશ ન-નહિ અહભિ:-દિવસોએ અર્થાત્ એક રસમય ન-
નહિ ઉત-અને સિન્ધવઃ-મહા નદી ન-નહિ આનશુ:-વ્યાપ્ત થાય અર્થાત્ પોત પોતાના ગુણોથી તિરસ્કાર
કરી શકતા નથી, જીતી શકતા નથી, અધિક બની શકતા નથી તથા પણયઃ-વ્યવહાર કરતા જન મઘમ-
તમારા મહાન ઐશ્વર્યને ન-વ્યાપ્ત થતા નથી જીતી શકતા નથી. (૯)

ભાવાર્થ : જેને-જેને વિદ્યાનો પ્રાપ્ત કરે છે, તેને-તેને અન્ય પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. વિદ્યાનોની
ઉપમા વિદ્યાન જ હોય છે, અન્ય નહિ. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં મિત્ર-વરુણાના લક્ષણ અર્થાત્ મિત્ર-વરુણ શબ્દથી લક્ષિત અધ્યાપક અને

ઉપદેશક આદિનું વર્ણન કરેલ છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૫૧)

સૂક્ત-૧૫૨

યુવં વસ્ત્રાણિ પીવુસા વસાથે યુવોરચ્છિદ્રા મન્ત્રવો હુ સર્ગાઃ ।
અવાતિરતુમનૃતાનિ વિશ્વ ઋતેન મિત્રાવરુણ સચેથે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મિત્રાવરુણ-પ્રાણ-ઉદાનની સમાન વર્તમાન અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! જે યુવમ्-તમે પીવસા-સ્થૂલ વસ્ત્રાણિ-વસ્ત્રોને વસાથે-ઓઢો છો; વા જે યુવો:-તમારા અચ્છિદ્રા:-છિદ્ર-ભેદનરહિત મન્ત્રવઃ-જાણવા યોગ્ય હ-જ પદાર્થ સર્ગાઃ-રચવા યોગ્ય છે. જો તમે વિશ્વા-સમસ્ત અનૃતાનિ-મિથ્યાભાપણ આદિ કામોનું અવાતિરતમ्-ઉલ્લંઘન કરીને પાર કરીને ઋતેન-સત્યથી સચેથે-સંગ કરો છો, તેઓ તમે અમારાથી કેમ સત્કાર કરવા યોગ્ય ન બનો ? (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ સદા સ્થૂળ = જાડા અને છિદ્રરહિત વસ્ત્રો ધારણ કરીને, જાણવા યોગ્ય તથા દોપરહિત વસ્ત્ર આદિ પદાર્થો બનાવવા જોઈએ. સદા ધારણ કરેલ સત્ય આચરણ દ્વારા અસત્ય આચરણનો ત્યાગ કરીને ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૧)

એતચ્યુન ત્વો વિ ચિકેતદેષાં સુત્યો મન્ત્રઃ કવિશુસ્ત ઋષ્ઠાવાન् ।
ત્રિરશ્મિ હન્તિ ચતુરશ્રિરુગ્રો દૈવુનિદો હ પ્રથમા અંજૂર્યન् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : ત્વ-કોઈ જ એષામ्-એ વિદ્વાનોમાં જે એવા છે, કે ઋષ્ઠાવાન्-બહુ જ સ્તુતિ અને સત્ય-અસત્યની વિવેચના કરનારી બુદ્ધિથી યુક્ત કવિશસ્તઃ-મેધાવી કવિઓએ પ્રશંસિત કરેલ સત્યઃ-અવ્યભિચારી મન્ત્રઃ-વિચાર છે; એતત્-એને વિચિકેતત-વિશેષતાથી જાણો છે.

જે ચતુરશ્મિ:-ચારેય વેદોને પ્રાપ્ત થતા તે ઊઃ-તીવ્ર સ્વભાવવાળા દેવનિદઃ-જે વિદ્વાનોની નિંદા કરે છે, તેઓને હન્તિ-મારે છે અને ત્રિરશ્મિ-જે ત્રણે અર્થાત્ વાણી, મન અને શરીરથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે એવા ઉત્તમ પદાર્થોને જાણો છે તેઓ ઉક્ત સર્વ પ્રથમાઃ-પ્રથમા અર્થાત્ અગ્રગામી હ-જ છે અને તેઓ પ્રથમ ચન-જ અંજૂર્યન्-વૃદ્ધ થાય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો વિદ્વાનોની નિંદાનો ત્યાગ કરીને, નિંદકોને દૂર કરીને, સત્યશાનને પ્રાપ્ત કરીને સત્ય-વિદ્યાઓને ભજાવીને, સત્યનો ઉપદેશ કરતા વિસ્તૃત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ ધન્ય છે. (૨)

અપાર્દેતિ પ્રથમા પુદ્રતીનાં કસ્તદ્વાં મિત્રાવરુણા ચિકેત ।

ગર્ભો ભારં ભરત્યા ચિદસ્ય ઋતું પિપુર્ત્યનૃતું નિ તારીત ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મિત્રાવસ્ગા-શ્રેષ્ઠ ભિત્ર અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! જે પદ્વતીનામ्-પ્રશંસિત વિભાગો વાળી ક્રિયાઓમાં પ્રથમા-પ્રથમ અપાત्-વિભાગ વિનાની વિદ્યા એતિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તત्-તેને વામ्-તમારાથી કહાં-કોણ આ, ચિકેત-જાણે.

જે ગર્ભ:-ગ્રહણ કરનાર જન ભારમ्-પુષ્ટિને આ, ભરતિ-સુશોભિત કરે છે વા સમ્યક્ રીતે ધારણ કરે છે ચિત્ત-અને પણ અસ્ય-આ સંસારમાં ત્રહામ्-સત્ય વ્યવહારને પિરંતિ-પૂર્ણ કરે છે, તે અનૃતમ्-અસત્ય ભાષણ આદિ કામોનું નિ, તારીત-નિરંતર ઉલ્લંઘન કરી જાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેએ અસત્યનો ત્યાગ કરીને, સત્યને ધારણ કરીને સાધનોનો સંગ્રહ કરે છે, તેએ સત્ય વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

**પ્રયન્તમિત્પરિ જારં કુનીનાં પશ્યામસિ નોપનિપદ્યમાનમ् ।
અન્વબૃગ્ણા વિતતા વસાનં પ્રિય મિત્રસ્ય વરુણસ્ય થામ્ ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અમે કનીનામ्-કામના કરતી પ્રજાઓની જારમ्-વ્યવહારની કરનારા પ્રયત્નમ्-શ્રેષ્ઠ યત્ન કરે છે, ઉપનિપદ્યમાનમ्-સમીપ પ્રાપ્ત થાય છે, અન્વબૃગ્ણા-સંબંધ રહિત અર્થાત્ પૃથક પદાર્થો જે વિતતા-વિસ્તૃત છે, તેનું વસાનમ्-આચ્છાદન કરીને અર્થાત્ પોતાના પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરતા સૂર્યની સમાન મિત્રસ્ય-ભિત્ર વા વસ્ત્યાસ્ય-શ્રેષ્ઠ વિદ્યાનના ઇત-જ પ્રિયમ्-પ્રિય થામ્-સુખસાધક ધરને પરિ, પશ્યામસિ-જુઅે છે આથી વિરુદ્ધ ન-બને, તેમ તમે પણ એને પ્રાપ્ત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો જેમ રાત્રીઓના નાશક અને પોતાના પ્રકાશના વિસ્તારપૂર્વક સૂર્યને જોઈને કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તેમ અવિદ્યારૂપી અંધકારના નાશક અને વિદ્યાપ્રકાશક, આપણ અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોના સંગને પ્રાપ્ત કરીને કલેશાને નાશ કરે. (૪)

**અનુશ્વો જાતો અનભીશુરવા_ કનિક્રદત્પતયદૂર્ધ્વસાનુઃ ।
અચિત્તં બ્રહ્મ જુજુષુર્યવાનુઃ પ્ર મિત્રે થામ્ વરુણે ગૃણન્તઃ ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : જે યુવાનઃ-યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત જન અનભીશુઃ-નિયામક કિરણોરહિત અનશ્વઃ-જેના જલદી ન ચાલનારા ઘોડાઓ કનિક્રદત્ત-અને વારંવાર શબ્દ કરે છે; વા પત્યત-ગમન કરતા જાતઃ-પ્રસિદ્ધ થયા છે અને ઊર્ધ્વસાનુઃ-જેના ઉપરની શિખા અર્વા-પ્રાપ્ત થનાર સૂર્યની સમાન મિત્રે-ભિત્ર વા વસ્ત્યે-ઉત્તમ જનના નિમિત્ત થામ્-સ્થાનની ગૃણન્તઃ-પ્રશંસા કરીને અચિત્તમ-ચિતરહિત બ્રહ્મ-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત ધન આદિ પદાર્થોથી યુક્ત અન્નનું પ્ર, જુજુષુઃ-સેવન કરે, તેઓ બળવાન બને છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ ઘોડા અને યાન આદિથી રહિત તથા આકાશમાં ઉપર રહેલ સૂર્ય ઈશ્વરના આધારથી શોભિત થાય છે, તેમ વિદ્યાનોની વિદ્યારૂપી આધારવાળા મનુષ્યો પુષ્ટ ધન તથા અન્ન પ્રાપ્ત કરીને

ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં વિરાજમાન રહે છે. (૫)

આ ધેનવો મામતેયમવન્તીબ્રહ્મપ્રિયં પીપયન્તસસ્મિન્નૂધન् ।

પિત્વો ભિક્ષેત બ્રહ્મનાનિ વિદ્વાનાસાવિવાસુન્નદિતિમુરુષ્યેત् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જેમ ધેનવઃ-ગાયો સસ્મિન-પોતાના ઊધન-આંચળમાં-આવમાં રહેલ દૂધથી વાઇરડાઓને પુષ્ટ કરે છે, તેમ જે સ્ત્રી બ્રહ્મપ્રિયમ-જેને વેદાધ્યયન પ્રિય તે મામતેયમ- ભમતાથી પોતાના પુત્રની અવન્તિ:-રક્ષા કરીને આ, પીપયન-તેની વૃદ્ધિ = ઉન્નતિ કરે છે.

જેમ વિદ્વાન-વિદ્યાવાન જન આસા-મુખથી પિત્વઃ-અન્નની ભિક્ષેત-યાચના કરીને અદિતિમ-નાશ રહિત વિદ્યાનું આવિવાસન-સર્વત્રથી સેવન કરીને, બ્રહ્મનાનિ-ઉત્તમજ્ઞાનોનું ઉસ્યેત-સેવન કરે, તેમ અધ્યાપકો અન્યોને વિદ્યા અને સુશિક્ષા ગ્રહણ કરાવે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ માતાઓ પોતાના સંતાનોની દૂધ આદિના દાનથી વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ વિદુધી સ્ત્રીઓ અને વિદ્વાનો બાળાઓ અને બાળકોની વિદ્યા અને સુશિક્ષા દ્વારા વૃદ્ધિ કરે. (૬)

આ વાં મિત્રાવરુણા હુવ્યજુષ્ટિં નમસા દેવાવવસા વવૃત્યામ् ।

અસ્માકં બ્રહ્મ પૃતનાસુ સહ્યા અસ્માકં વૃષ્ટિર્દ્વયા સુપારા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે દેવૌ-દિવ્ય સ્વભાવવાળા મિત્રાવસ્થા-મિત્ર અને શ્રેષ્ઠજન ! જેમ હું વામ-તમારી નમસા-અન્નથી હુવ્યજુષ્ટિમ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સેવાને આ, વવૃત્યામ-સારી રીતે વર્તુ, તેમ તમે બન્ને અવસા-રક્ષા આદિ કામથી અસ્માકમ-અમારા પૃતનાસુ-મનુષ્યોમાં બ્રહ્મ-ધનની વૃદ્ધિ કરાવો.

હે વિદ્વન્ ! જે અસ્માકમ-અમારી દિવ્યા-શુદ્ધ સુપારા-જેથી સુખપૂર્વક સર્વ કાર્યો પરિપૂર્ણ થાય એવી વૃષ્ટિ:-દુષ્ટોની શક્તિને બાંધનારી શક્તિ છે, તેને સહ્યા:-સહન કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાનો અતિ પ્રેમપૂર્વક અમને વિદ્યાઓ પ્રદાન કરે, તેમ અમે તેઓની અતિ શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવા કરીએ. જેથી અમારી વિશુદ્ધ પ્રશંસાની સર્વત્ર આણ થાય. (૭)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો તથા શિષ્યોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની સંગતિ પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે જાણવી જોઈએ. (૧૫૨)

સૂક્ત-૧૫૩

યજામહે વાં મુહઃ સુજોષા હુવ્યેભિર્મિત્રાવરુણા નર્માભિઃ ।

ઘૃતૈર્ઘૃતસ્નુ અધુ યદ્વામુસ્મે અંધ્વર્યવો ન ધ્રીતિભર્નિતિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઘૃતસ્નુ-ઘૃતનો ઝાવ કરનારાઓ મિત્રાવસ્થા-મિત્ર અને શ્રેષ્ઠજનો ! વામ-તમારા બન્નેની

सजोषाः-समान प्रीति करेल अमे धीतिभिः-आंगणीओथी अध्वर्यवः-अहिंसा धर्मनी कामनावाणाओनी न-समान हव्येभिः-आपवा योऽय नमोभिः-अन्नादि पदार्थोथी अने घृतैः-धी आदि २सोथी महः-अत्यंत यजामहे-सत्कार करीऐ छीये.

अथ-अनन्तर यत्-जे व्यवहारने वाम्-तमारा बन्ने माटे अने अस्मे-अमारा माटे विद्वानो भरन्ति-धारण करे छे, ते व्यवहारने धारण करो. (१)

भावार्थः : (ज्ञेय) यजमानो अग्निहोत्र आदिना अनुष्ठानथी सर्वना सुखनी वृद्धि करे छे, तेम सर्व विद्वानो आचरण करे. (१)

प्रस्तुतिर्वा॑ धा॒म् न प्रयुक्ति॒र्यामि॑ मित्रावरुणा॑ सुवृ॒क्तिः॑।

अ॒नकृति॑ यद्वा॑ं वि॒दथैषु॑ होता॑ सु॒मनं॑ वा॑ं सूरि॒र्वृष्णा॑वियक्षन्॒॥ २॥

पदार्थः : हे वृषणौ-सुखनी वर्धा करनाराओ मित्रावस्त्रा-मित्र अने श्रेष्ठज्ञनो ! इयक्षन्-प्राप्त थवानी ईर्या करता सूरि:-विद्वान सुवृक्तिः-सुंदर रोकवुं अने प्रस्तुतिः-श्रेष्ठ स्तुति होता-ग्रहण करनार प्रयुक्तिः-उत्तम युक्तिथी धाम-स्थाननी न-समान वाम्-तमे बन्ने अयामि-प्राप्त थाउं छुं.

यत्-जे विद्वान वाम्-तमारा बन्नेथी विदथेषु-विज्ञानोमां अनकृति-कामना करे छे; वा वाम्-तमारा बन्ने माटे सुमनम्-सुख आपे छे. तेने हुं प्राप्त थाउं छुं. (२)

भावार्थः : जे मनुष्यो पापोनुं हरण करनारा प्रशंसित गुणोने ग्रहण करनारा, विद्वानोना संगना प्रेमी अने सर्वने सुख आपनारा होय छे, तेआ 'कल्याणना भागी' बने छे. (२)

पी॒पाय॑ धे॒नुरदि॒तिर्वृत्ताय॑ जना॒य मित्रावरुणा॑ हवि॒र्देँ।

हि॒नोति॑ यद्वा॑ं वि॒दथै॑ सप॒र्यन्त्स रा॒तहव्यो॑ मानुषो॑ न होता॑॥ ३॥

पदार्थः : हे मित्रावस्त्रा-सत्यनो उपदेश करनारा मित्र-वरुण यत्-जे अदितिः-अभंडित-अविनाशी धेनुः-दूधाणी गायनी समान हविर्देँ-ग्रहण करवा योऽय पदार्थोना दाता ते ऋज्य-सत्य व्यवहारने प्राप्त थयेल जनाय-प्रसिद्ध विद्वानना निभित सुमनम्-सुखनी पीपाय-वृद्धि करीने तथा विदथे-विज्ञानने निभित वाम्-तमारा बन्नेनी सपर्यन्-सेवा करता रातहव्यः-जेने ग्रहण करवा योऽय पदार्थो आप्या तेआ होता-लेनाराओ मानुषः-मनुष्यनी न-समान हिनोति-वृद्धिने प्राप्त करावे छे अने सः-ते जन श्रेष्ठ बने छे. (३)

भावार्थः : जेआ विद्या दाता अने ग्रहण करवामां कुशण अध्यापक अने उपदेशक सर्वनी वृद्धि = उन्नति करे छे, तेआ शुभ गुणोनी साथे सर्वत्रथी वृद्धि = उन्नति पामे छे. (३)

उ॒त वा॑ं वि॒क्षु॑ मद्यास्वन्धो॑ गा॒व आपश्च॑ पीपयन्त॑ देवीः॑।

उतो॑ नो॑ अस्य॑ पूर्व्यः॑ पति॒र्दन्वीतं॑ पा॒तं॑ पर्यस॑ उस्त्रियाया॑ः॑॥ ४॥

પદાર્થ : હે મિત્ર અને વરુણ = શ્રેષ્ઠજનો ! જેમ દેવીઃ-દિવ્ય ગાવઃ-વાણી આપઃ, ચ-અને જળ મદ્યાસુ-આનંદિત કરવા યોગ્ય વિક્ષુ-પ્રજાજનોમાં વામ-તમારી-બન્નેની પીપયન્ત-ઉન્નતિ કરે છે ઉત-અને અન્ધઃ-અન્ન સારી રીતે આપે છે ઊતો-અને પૂર્વ્યઃ-પૂર્વજીએ નિયત કરેલ પતિઃ-પાલક નઃ-અમારા અસ્ય-અધ્યયન સંબંધી ઉસ્ત્રિયાયાઃ-દૂધાણી ગાયોનાં પયસઃ-દૂધને દન્ત-આપતા વર્તમાન છે, તેમ તમે બન્ને વિદ્યાને વીતમ્-વ્યાપ્ત કરો અને પાતમ્-દૂધનું પાન કરો. (૪)

ભાવાર્થ : જોઓ આ સંસારમાં ગાયોની સમાન સુખદાયી અને ગ્રાણોની સમાન પ્રિયજનો પ્રજાઓમાં છે, તેઓ અનુપમ આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. (૪)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં મિત્ર અને વરુણના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૫૩)

સૂક્તિ-૧૫૪

**વિષ્ણોનું કે વીર્યાણિ પ્ર વોચ્ચં યઃ પાર્થિવાનિ વિમુમે રજાંસિ ।
યો અસ્કભાયુદુત્તરં સુધસ્થં વિચક્રમાણસ્ત્રેધોરુગાયઃ ॥ ૧ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યઃ-જે પાર્થિવાનિ-પૃથિવીમાં વિદિત રજાંસિ-લોકોને અર્થાત્ પૃથિવીમાં વિખ્યાત સર્વ સ્થાનોથી નુ-શીંગ વિમમે-અનેક પ્રકારથી પ્રાર્થિત, વા યઃ-જે ઉસ્ત્રાયઃ-બહુ જ વેદમંત્રોથી સ્તુત્ય, ઉત્તરમ્-પ્રલય પશ્યાત્ સધસ્થમ્-સહ સ્થાનને ત્રેધા-ત્રણ પ્રકારથી વિચક્રમાણઃ-વિશેષ કરીને ચલાયમાનને અસ્કભાયત-રોક છે-સંબન કરે છે. એ વિષ્ણો-સર્વવ્યાપક થનાર પરમેશ્વરના વીર્યાણિ-પરાક્રમને પ્ર વોચમ્-સારી રીતે કહું = વર્ણન કરું અને તેના દ્વારા કમ-સુખ પ્રાપ્ત કરું, તેમ તમે પણ કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પોતાનાં આકર્ષણી સર્વ ભૂગોળને ધારણ કરે છે, તેમ સૂર્ય આદિ લોકોને, (તેની) કારણભૂત પ્રકૃતિને તથા જીવને જગદીશ્વર ધારણ કરે છે. જેણો આ અસંખ્ય લોકોનું શીંગ નિર્માણ કર્યું અને જેમાં સર્વ પ્રલયને પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ સર્વના દ્વારા ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૧)

**પ્ર તદ્વિષ્ણુઃ સ્તવતે વીર્યેણ મૃગો ન ભીમઃ કુચ્ચરો ગિરિષ્ઠાઃ ।
યસ્યોરુષુ ત્રિષુ વિક્રમણેષ્વધિક્ષિયન્તિ ભુવનાનિ વિશ્વા ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યસ્ય-જે જગદીશ્વરે નિર્માણ કરેલ ત્રિષુ-જન્મ, નામ અને સ્થાન એ ત્રણ વિક્રમણેષુ-વિવિધ પ્રકારના સુષ્ટિક્રમોમાં વિશ્વા-સમસ્ત ભુવનાનિ-લોક-લોકાન્તર અધિક્ષિયન્તિ-આધાર રૂપથી નિવાસ કરે છે, તત્-તે વિષ્ણુઃ-સર્વવ્યાપી ઈશ્વર પોતાના વીર્યેણ-પરાક્રમથી કુચરઃ-કુટિલગામી અર્થાત્-ઊંચા-નીચા અનેક વિધ વિષમ સ્થાનોમાં ચાલનાર અને ગિરિષ્ઠાઃ-પર્વતો તથા કંદરાઓમાં સ્થિર થનારા મૃગઃ-ગુણની ન-સમાન ભીમઃ-ભયાંકર સમસ્ત લોક-લોકાન્તરને પ્રસ્તવતે-પ્રશંસિત કરે છે. (૨)

भावार्थ : કોઈ પદાર्थ ઈશ્વરની સુષ્ટિના નિયમો અને કુમનું ઉત્ત્વલંઘન કરી શકતો નથી. જે ધાર્મિકોને મિત્ર સમાન આનંદ દાતા, હુદ્ધોને સિંહ સમાન ભય દાતા અને ન્યાય આદિ ગુણોને ધારણ કરનાર પરમાત્મા છે, તે જ સર્વના અધિકાતા અને ન્યાયાધીશ છે, તેમ જીજાનું જોઈએ. (૨)

પ્ર વિષ્ણાવે શૂષ્મેતુ મન્મ ગિરિક્ષિત્ત ઉરુગાયાય વૃષ્ણો ।

ય ડુદં દીર્ઘ પ્રયત્ન સુધસ્થમેકો વિમુમે ત્રિભિરિત્પુદેભિઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યઃ-જે એક:-એક ઇત-જ પરમાત્મા ત્રિભિઃ-ત્રણ અર્થાત् સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને અતિસૂક્ષ્મ પદેભિઃ-જીજાવા યોગ્ય અંશોથી ઇદમ-આ દીર્ઘમ-બૃહૃદ્ પ્રયત્નમ-શ્રોષ યત્ન સાધ્ય સથસ્થમ-સિદ્ધાન્તાવયવોથી સહસ્થાનને પ્રવિમ્મે-વિશેષતાથી રચે છે, તે વૃષ્ણો-અનન્ત પરાકર્મી ગિરિક્ષિત્તે-મેધ વા પર્વતોને પોત-પોતાનામાં સ્થિર રાખનાર ઉસાયાય-બહુ જ પ્રાણીઓથી વા અનેક પ્રકારથી પ્રશંસિત વિષ્ણાવે-વ્યાપક પરમાત્માનું મન્મ વિજ્ઞાન અને શૂષ્મ-બળ એતુ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૩)

ભાવાર્થ : અનન્ત બળવાન પરમેશ્વર વિના કોઈ પણ આ વિચિત્ર જગતનું સર્જન, ધારણ અને પ્રલય કરી શકતા નથી, તેથી એવા પરમેશ્વરને છોડીને અન્ય કોઈની ઉપાસના કોઈએ પણ ન કરવી જોઈએ. (૩)

યસ્ય ત્રી પૂર્ણ મધુના પ્રદાન્યક્ષીયમાણ સ્વધ્યા મર્દન્તિ ।

ય ઉત્ત્ર ત્રિધાતુ પૃથિવીમુત દ્યામેકો દાધાર ભુવનાનિ વિશ્વા ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યસ્ય-જે ઈશ્વરમાં મધુના-મધુરાદિ ગુણથી પૂર્ણ-પૂર્ણ અક્ષીયમાણ-વિનાશ રહિત ત્રી-ત્રણ પદાનિ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પદ અર્થાત્ લોક સ્વધ્યા-પોત-પોતાના રૂપને ધારણ કરવા રૂપ ક્રિયાથી મર્દન્તિ-આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે.

યઃ-જે એક:-ઉ-એક જ પરમાત્મા પૃથિવીમ-પૃથિવીમંડળ ઉત-અને દ્યામ-સૂર્યમંડળ તથા ત્રિધાતુ-જેમાં સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણે ધાતુ વિદ્યમાન છે, તે વિશ્વા-સમસ્ત ભુવનાનિ-લોક-લોકાન્તરોને દાધાર-ધારણ કરે છે, તે જ પરમાત્મા સર્વને માનવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ : જે અનાદિ કારણ (= પ્રકૃતિ)થી સૂર્ય આદિ પ્રકાશની સમાન પૃથિવીઓને ઉત્પન્ન કરીને સમસ્ત ભોગ્ય પેદાર્થોની સાથે (તેને) સંયુક્ત કરીને (સર્વને) આનંદિત કરે છે, તેના ગુણ-કર્માની ઉપાસનાથી સર્વએ આનંદની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. (૪)

તર્દસ્ય પ્રિયમભિ પાથો અશ્યાં નરો યત્ત્ર દેવુયવો મર્દન્તિ ।

ઉરુક્રમસ્ય સ હિ બન્ધુરિત્થા વિષ્ણાઃ પ્રદે પરમે મધ્વ ઉત્તસ્ઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષો ! યત્ર-જેમાં દેવયવ:-દિવ્ય લોકોની કામના કરનારા નરઃ-અગ્રણી શ્રેષ્ઠજન મદન્તિ-આનંદિત થાય છે, તત्-તે અસ્ય-એ ઉસ્કમસ્ય-અનન્ત પરાકમયુક્ત વિષ્ણો:-વ્યાપક પરમાત્માના પ્રિયમ्-પ્રિય પાથઃ-માર્ગને અભ્યશ્યામ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરું.

જે પરમાત્માના પરમે-અત્યુત્તમ પર્દે-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મોક્ષ પદમાં મધ્વઃ-મધુરાદિ ગુણયુક્ત પદાર્થ (મધુર આનંદ રસ) ઉત્પઃ-કૂપ = કુવા સમાન (સ્તોત સમાન) તૃપ્તિ કરાવનારા ગુણ રહેલા છે, સઃ, હિ-તે જ ઇથા-એ રીતે અમારા બન્ધુઃ-ભાઈની સમાન દુઃખ વિનાશક હોવાથી સુખ પ્રદાન કરનાર છે. (૫)

ભાવાર્થ : જે લોકો ઈશ્વર દ્વારા વેદના માધ્યમથી આપવામાં આવેલ આજ્ઞાનું અનુસરણ કરે છે, તેઓ મોક્ષ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

જે લોકો બંધુ-ભાઈને પ્રાપ્ત કરીને તૃપ્ત થાય છે, તેમ (ઉસ્કમ) ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરીને પૂર્ણ આનંદયુક્ત બની આય છે. (૬)

તા વાં વાસ્તુન્યુશમસિ ગમધ્યૈ યત્ર ગાવે ભૂરિશૃઙ્ગા અયાસઃ ।

અત્રાહુ તદુરુગાયસ્ય વૃષ્ણઃ પરમં પુદમવ ભાતિ ભૂરિ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે શાસ્ત્રવેતા વિદ્વાનો ! યત્ર-જ્યાં અયાસઃ-પ્રાપ્ત થયેલ ભૂરિશૃઙ્ગાઃ-બહુ જ શિંગડાઓની સમાન શ્રેષ્ઠ તેજવાળા ગાવઃ-કિરણો છે, તા-તે વાસ્તુનિ-સ્થાનોને વામ-તમે અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો પરમ યોગીજનોને ગમધ્યૈ-પ્રાપ્ત કરવા અમે ઉશમસિ-ઈચ્છાએ છીએ.

જે ઉસ્માયસ્ય-અનેક રીતે પ્રશંસિત વૃષ્ણઃ-સુખપૂર્વક પરમાત્માના પરમમ-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય પદમ-મોક્ષ પદ ભૂરિઃ-અત્યંત અવ, ભાતિ-ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાશમાન છે, તત्-તેને અત્રાહ-અહીં જ અમે ઈચ્છાએ છીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જ્યાં વિદ્વાનો મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યાં જરા પણ અંધકાર નથી, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરેલા આત્માઓ તેજસ્વી હોય છે, તે જ આપાતોનું મુક્તિપદ છે, તે સર્વત્ર વિસ્તૃત બ્રહ્મ સર્વના પ્રકાશક છે. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં પરમેશ્વર અને મુક્તિનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૫૪)

સૂક્ત-૧૫૫

પ્ર વુઃ પાન્તુમન્ધસો ધિયાયુતે મુહે શૂરાય વિષ્ણવે ચાર્ચત ।

યા સાનુનિ પર્વતાનામદાભ્યા મુહસ્તસ્થતુરવ્વતેવ સાધુના ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! ધિયાયતે-પ્રક્ષા ધારણના ઈચ્છુક મહે-મહાન અને શૂરાય-વીરતા આદિ ગુણોથી યુક્ત વિષણવે, ચ-અને શુભ ગુણોમાં વ્યાપ્ત મહાત્મા માટે વઃ-તમારા અન્ધસઃ-દ્વા અન્ન આદિ પદાર્થોના પાન્તમ-પાનને તમે પ્ર, અર્ચત-શ્રેષ્ઠતાથી સત્કારપૂર્વક આપો તથા યા-જે અદાભ્યા-હિંસાને અયોગ્ય મિત્ર અને વરુણ અર્થાત્ અધ્યાપક અને ઉપદેશક પર્વતાનામ-જેમ પર્વતોના સાતુનિ-શિખર પર અવંતેવ-જનાર ઘોડાઓની સમાન તેમ સાધુના-શ્રેષ્ઠ શિક્ષિત શિષ્યથી મહઃ-મહાન તસ્થતુઃ-સ્થિત થાઓ. અર્થાત્ જેમ ઘોડાથી ઉચ્ચ સ્થાન પર પહોંચી જાય, તેમ વિદ્યાધ્યયનથી ક્રીતિના શિખર પર પહોંચી જાય છે. તેઓના પણ ઉત્તમ સત્કાર કરે. (૧)

ભાવાર્થ : જેએ વિદ્યાદાનથી અને સુશિક્ષાથી મનુષ્યોની વિજ્ઞાનની સાથે વૃદ્ધિ = ઉન્નતિ કરે છે, તેઓ ‘મહાન’ બને છે. (૧)

**ત્વેષમિત્થા સુમરણં શિમીવતોરિન્દ્રાવિષ્ણૂ સુતપા વામુરુષ્યતિ ।
યા મર્ત્યાય પ્રતિધીયમાનં મિત્કૃશાનોરસ્તુરસુનામુરુષ્યથઃ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : જે શિમીવતો:-પ્રશસ્ત કર્મયુક્ત અધ્યાપક અને ઉપદેશકની ઉતેજનાથી સમરણમ-સમ્યક્ પ્રાપ્તિ કરાવનારા ત્વેષમ-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરીને મર્ત્યાય-મનુષ્યને માટે પ્રતિધીયમાનમ-સમ્યક્ ધારણ કરેલ વ્યવહારની ઉસ્થયતિ-વૃદ્ધિ કરે છે, તે સુતપા:-સુંદર તપસ્વી સજજન પુરુષ યા-જે ઇન્દ્રાવિષ્ણૂ-વિદ્યુત્ અને સૂર્ય સમાન અધ્યયન કરાવનારા અને ઉપદેશ કરનારા તમે બન્ને અસ્તુઃ-એક દેશથી બીજા દેશમાં પદાર્થ પહોંચાડનારા કૃશાનોઃ:-વિદ્યુત્ રૂપ અગ્નિની અસ્તનામ-પહોંચાડવાની ક્રિયાની જેમ ઇત-જ ઉસ્થયથઃ-સેવન કરે છે, ઇથા-એજ રીતે વામ-તમારા બન્નેનું સેવન કરીએ. (૨)

ભાવાર્થ : જેએ તપસ્વી અને જિતેન્દ્રિય રહીને વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે છે, તેઓ સૂર્ય અને વિદ્યુતની સમાન પ્રકાશવાન આત્માયુક્ત બને છે. (૨)

**તા ઈ વર્દ્ધન્તિ મહાસ્ય પૌંસ્યં નિ માતરા નયતિ રેતસે ભુજે ।
દધાતિ પુત્રોજવરં પરં પિતુર્નામ તૃતીયમધિ રોચુને દિવઃ ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : જે વિદુષીઓ અસ્ય-એ પુત્રોના રેતસે-વૃદ્ધિ કરવા માટે અને ભુજે-ભોગાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા માટે મહિ-અત્યંત પૌંસ્યમ-પુરુષાર્થને ઈમ-સર્વત્રથી વર્દ્ધન્તિ-વધારે છે, તે તાઃ-તેને નયતિ-પ્રાપ્ત કરે છે. એમા એ કારણે છે કે જેથી પુત્રઃ-પુત્ર પિતુઃ-પિતા અને માતાની ઉતેજનાથી શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરીને દિવઃ-પ્રકાશમાન સૂર્ય-મંડળના અભિ, રેચને-ઉપરના પ્રકાશમાં અવરમ-અવર્ચીન પરમ-વા પ્રકૃષ્ટ અને તૃતીયમ-તીજા નામ-નામને તથા નિ, માતરા-નિરંતર માન કરનારા માતા-પિતાને દધાતિ-ધારણ કરે છે. (૩)

ભાવાર્થ : તે જ માતા-પિતા હિતેષી હોય છે, કે જે પોતાના સંતાનોને દીર્ઘ સમય બ્રતયાર્થપૂર્વક

પૂર્ણ વિદ્યાઓ, ઉત્તમ શિક્ષાઓ અને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરીવીને વિવાહિત કરે છે. તેઓ જ પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરીને સૂર્ય સમાન શ્રેષ્ઠ પ્રકાશમાન બને છે. (૩)

**તત્તદિદસ્ય પાંસ્યં ગૃણીમસીનસ્ય ત્રાતુરવૃકસ્ય મીદુષઃ।
યઃ પાર્થિવાનિ ત્રિભિરદ્વિગામભિરુરુ ક્રમિષ્ટોરુગાયાય જીવસે॥ ૪॥**

પદાર્થ : યઃ-જે વિગામભિ:-વિવિધ પ્રશંસાયુક્ત ત્રિભિ:-ત્રણ-સત્વ, ૨૪ અને તમોગુણોની સાથે ઊદ્યાયાય-ખડુ જ પ્રશંસિત જીવસે-જીવન માટે પાર્થિવાનિ-પૃથ્વીના વિકારથી ઉત્પન્ન થયેલ ઇત્-જ પદાર્થોને ઊરુ, ક્રમિષ્ટ-કુમથી અત્યંત પ્રાપ્ત થાય છે, તત્તત-તે-તે ત્રાતુઃ-રક્ષા કરનારા ઇનસ્ય-સમર્થ ઈશ્વરની સમાન અસ્ય-બ્રહ્મચર્ય-જિતેન્દ્રિય એ અવૃકસ્ય-ચોરી આદિ દોષ રહિત મીદુષઃ-વીર્ય સેચન સમર્થ પુરુષના પાંસ્યમ-પુરુષાર્થની ઇત્-જ અમે ગૃણીમસિ-પ્રશંસા કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, દીઘકાળ સુખપૂર્વક જીવા માટે ચિરકાળ સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીને નીરોગતા દ્વારા અને ધાતુઓની સમતાની વૃદ્ધિ દ્વારા શારીરિક બળ તથા વિદ્યા અને યોગાભ્યાસની ઉન્નતિ દ્વારા આત્મિક બળની વૃદ્ધિ કરીને જદા સુખી રહેતું જોઈએ.

જેઓ ઈશ્વરની આ આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, તેઓ બાલ્યાવસ્થામાં સ્વયંવર વિવાહ કદીપણ કરતા નથી. આમ કર્યા વિના પુરુષાર્થથી પૂર્ણ સિદ્ધિ સંભવ નથી. (૪)

દ્વે ઇદસ્ય ક્રમણે સ્વર્દૂશોરભિખ્યાય મત્યોઽભુણ્યતિ।

તૃતીયમસ્ય નકિરા દર્ધર્ષતિ વયશ્વન પ્રતયન્તઃ પત્તુત્રિણઃ॥ ૫॥

પદાર્થ : જે મર્ત્ય:-મનુષ્ય સ્વર્દૂશ:-સુખદાતા અસ્ય-આ બ્રહ્મચારીના દ્વે, ક્રમણે-બે અનુકુમથી ચાલનારા અર્થાત્ વર્તનારા શરીરબળ અને આત્મબળને અભિખ્યાય-સર્વત્રથી પ્રાભ્યાત કરવા ભુણ્યતિ-ધારણ કરે છે, તે પત્તયન્તઃ-ઉપર-નીચે જતા પત્તિણઃ-પાંખોવાળા વયઃ-પક્ષીઓ ચન-પણ ઇત્-જેમ કોઈ પદાર્થનો વિસ્તાર કરે, તેમ પણ અસ્ય-આ બ્રહ્મચારીના તૃતીયમ-ત્રીજા વિદ્યાજન્મનો નકિ; આ, દર્ધર્ષતિ-તિરસ્કાર કરતા નથી. (૫)

ભાવાર્થ : જે માતા-પિતા પોતાના સંતાનોને વિદ્યા રૂપી જન્મની બ્રહ્મચર્યને અનુરૂપ વૃદ્ધિ = ઉન્નતિ કરે છે, તેઓ પોતાના સંતાનોને દીઘાયુ, બળવાન અને સુશીલ બનાવીને નિત્ય પ્રસાન રહે છે. (૫)

ચતુર્ભિ: સુકં નવુતિં ચ નામભિશ્વચુક્રં ન વૃત્તં વ્યર્તોર્વીવિપત्।

બૃહચ્છીરીરો વિમિમાનું ત્રશ્વરભિર્યુવાકુમારઃ પ્રત્યેત્યાહુવમ्॥ ૬॥

પદાર્થ : જે વિમિમાનઃ-વિશેષતાથી ધાતુઓની વૃદ્ધિ કરીને બૃહચ્છીરઃ-બળવાન સ્થૂળ શરીરયુક્ત અકુમારઃ-પચ્ચીસ વર્ષથી અધિક યુવા-પરંતુ યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત બ્રહ્મચારી વૃત્તમ-ગોળ ચક્રમ-ચક્રની

ન-સમાન ચતુર્ભિઃ-ચાર નામભિઃ-નામોની સાકમ्-સાથે નવતિં, ચ-નેવું અર્થાત્ ચોરાણું નામોથી વ્યતીન्-વિશેષતાથી જેને બળ પ્રાપ્ત થયેલ તે બળવાન યોજાઓને એકલો પણ અવીવિપત્ત-અત્યંત ભમાવે-ફરવે છે, તે ત્રણ્વભિઃ-પ્રશંસિત ગુણ-કર્મ-સ્વભાવથી આહવમ्-પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક બોલવવાને પ્રતિ, એતિ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જે અડતાલીસ વર્ધો સુધી અખંડ બ્રહ્મયર્થનું સેવન કરે છે, તે એકલો નિઃસહાય પણ ગોળ ચકની સમાન ચોરાણું યોજાઓને ચક્કર લગાવવામાં સમર્થ બને છે.

મતુષ્યોમાં-દશ વર્ષ સુધી બાલ્યાવસ્થા, પચ્ચીસ વર્ષ સુધી કુમારાવસ્થા (અને) ત્યારપછી છવીસમા વર્ષથી યુવાવસ્થાનો આરંભ પુરુષનો (થાય છે.) અને સતત વર્ષથી કન્યાની યુવાવસ્થાનો આરંભ થાય છે. ત્યાર પછી જેઓ સ્વયંવર વિવાહ કરે છે અને કરાવે છે, તેઓ ‘મહાન ભાગ્યશાળી’ બને છે. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અધ્યાપક, ઉપદેશક અને બ્રહ્મયર્થનાં ફળના વર્ણનથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તતાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૫૫)

સૂક્ત-૧૫૬

ભવા મિત્રો ન શેવ્યો ઘૃતાસુત્રિવિભૂતદ્વારન એવ્યા ડુસ્ત્રાઃ।

અધા તે વિષ્ણો વિદુષા ચિદર્ધ્યઃ સ્તોમો યુજ્ઞશ્વ રાધ્યો હુવિષ્મતા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિષ્ણો-સમગ્ર વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત ! તે-તમારો જો અર્દ્ધચઃ-ઉનતિ અને સ્તોમઃ-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય વ્યવહાર, યજ્ઞઃ, ચ-અને સંગ કરવા યોગ્ય બ્રહ્મયર્થ નામ રૂપ યજ્ઞ, હવિષ્મતા-પ્રશસ્ત વિદ્યાદાન અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વ્યવહાર, રાધ્યઃ-સમ્યક્ સિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે; તેનું અનુષ્ઠાન આરંભ કરીને અધ-અનન્તર શેવ્યઃ-સુખી કરવા યોગ્ય મિત્રઃ-મિત્રની ન-સમાન એવ્યાઃ-રક્ષા કરવાવાળાને પ્રાપ્ત થનાર ડુસ્ત્ર-તર્ક-વિતર્કની સાથે સપ્રથાઃ-શ્રેષ્ઠ પ્રસિદ્ધિયુક્ત વિદુષા-અને આપ્ત શ્રેષ્ઠ વિદ્બાનની સાથે ચિત્-પણ ઘૃતાસુતિઃ-જેની ઘૃત ઉત્પન્ન થાય છે અને વિભૂતદ્વારન જેથી વિશેષ ધન વા યશ થાય છે, તેમ તું ભવ-બન. (૧)

ભાવાર્થ : વિદ્બાનો જેમ બ્રહ્મયર્થ-પાલન નામક યજ્ઞની વૃદ્ધિ, પ્રશસ્તા અને સિદ્ધિ કરવા ઈરથે છે, તેનું સમ્યક્ સેવન કરીને મતુષ્ય, વિદ્બાન બનીને સર્વનો મિત્ર બને. (૧)

યઃ પૂર્વાર્થ વેદસે નવીયસે સુમજ્જાનયે વિષ્ણવે દદાશતિ ।

યો જાતમસ્ય મહુતો મહિ બ્રવત્તેદુ શ્રવોભિર્યુજ્યે ચિદભ્યસત् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યઃ-જે નવીયસે-અત્યંત વિદ્યા ભણેલ નવીન સુમજ્જાનયે-સુંદરતાથી પ્રાપ્ત વિદ્યાથી પ્રસિદ્ધ પૂર્વાર્થ-પૂર્વજ વિદ્બાનોની સુશિક્ષા સંપન્ન વેદસે-મેધાવી અર્થાત્ ધીર વિષ્ણવે-વિદ્યામાં વ્યાપ્ત થવાનો સ્વભાવ રાખનારને માટે વિજ્ઞાન દદાશતિ-પ્રદાન કરે છે.

यः-जे अस्य-आ महतः-सत्कार करवा योग्य जनना **महि**-महान प्रशंसित **जातम्**-उत्पन्न थयेल विज्ञानने **ब्रवत्**-प्रकट कહे; **उ-अने श्रवोभिः**-श्रवण, मनन अने निहिध्यासन अर्थात् अत्यंत धारण करवा, विचारवा अने अत्यंत उत्पन्न थयेल **युज्यम्**-समाधान योग्य विज्ञाननो **अभ्यसत्**-अभ्यास करे **सः**, **चित्-ते ज** विद्वान बने छे अने **इत्-ने ज** अध्यापनने योग्य बने छे. (२)

भावार्थ : जेओ निष्कपट भावथी बुद्धिमान विद्यार्थीओने भणावे छे अने उपदेश करे छे तथा जेओ धर्मपूर्वक भणो छे अने अभ्यास करे छे, तेओ महान विद्वान अने धार्मिक बनीने 'महासुख'ने प्राप्त करे छे. (२)

तमु स्तोतारः पूर्व्य यथा विद त्रुतस्य गर्भ जुनुषा पिपर्त्तन ।

आस्य जानन्तो नाम चिद्विवक्तन मुहस्ते विष्णो सुमतिं भजामहे ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे **स्तोतारः**-समस्त विद्याओनी स्तुति करनारा सज्जनो ! यथा-जेम तमे **जनुषा-विद्याजन्मथी पूर्व्यम्**-पूर्व विद्वानोये करेल **तम्-ते** आपत अध्यापक विद्वानने **विद-ज्ञाणो**; **त्रुतस्य-सत्य** व्यवहारना **गर्भम्-विद्या** संबंधी बोधने **उ-तर्क-वितर्कथी पिपर्त्तन-पाणो वा विद्याओथी** अने सेवाथी पूर्णा करो; तथा **अस्य-एना चित्-पाण नाम-नाम आ, जानन्तः-सम्यक् ज्ञाणीने विवक्तन-कहो-उपदेश** करो, तेम अमे पाण पाणीये अने पूर्णा करीये.

हे **विष्णो-समग्र विद्याओमां व्याप्त विद्वान्** ! अमे जे **ते-आपथी महि-महान सुमतिम्-सुंदर बुद्धिनुं भजामहे**-सेवन करीये छीये, ते आप अमने सुशिक्षा प्रदान करो. (३)

भावार्थ : मनुष्यो विद्यानी बुद्धि माटे यतुर्वद्याता अध्यापकने प्राप्त करीने अने तेनी सारी रीते सेवा करीने सत्य विद्याओने प्रथनथी ग्रहण करीने पूर्णा विद्वान बने. (३)

तमस्य राजा वरुणस्तमुशिविना क्रतुं सचन्तु मारुतस्य वेधसः ।

दाधार दक्षमुत्तममहर्विदं ब्रजं च विष्णुः सखिवाँ अपोर्णुते ॥ ४ ॥

पदार्थ : जे **सखिवान्-बहु ज वायुरुप भित्रोवाणा विष्णुः**-पोतानी दीप्तिथी व्यापक सूर्यमंडण उत्तमम्-प्रशंसित **दक्षम्**-बणने **दाधार-धारण** करे छे अने **अहर्विदम्-जे दिवसोने प्राप्त थाय छे अर्थात् ज्यां दिवस होय छे ते ब्रजं, च-प्राप्त थयेल देशने अपोर्णुते-प्रकाशित करे छे, ते **अस्य-ए पर्स्तस्य-वायुरुप भित्रोवाणा वेधसः**-विधाता सूर्यमंडणना **तम्-ते क्रतुम्-कर्मने वस्तः-श्रेष्ठ राजा-प्रकाशमान सज्जन** अने **तम्-ते कर्मने अश्विना-अध्यापको** अने उपदेशको **सचन्तु-प्राप्त थाओ.** (४)**

भावार्थ : जेम अन्य सज्जन, आप विद्वाननी विद्याओ ग्रहण करीने तथा बुद्धिनी उन्नाति-बुद्धि करीने पूर्णा बण प्राप्त करे छे (अने) जेम ज्यां-ज्यां सूर्य अंधकारनुं निवारण करे छे, तेम त्यां-त्यां तेना महत्वने जोईने, सर्व मनुष्य पूर्णा विद्याओना विद्वान द्वारा विद्या अने शिक्षा प्राप्त करीने अविद्यारूपी अंधकारने दूर करे. (४)

आ यो विवाय सुचथायै दैव्ये इन्द्रायै विष्णुः सुकृते सुकृत्तरः।
वेधा अजिन्वत्रिषधस्थ आर्यमृतस्य भागे यजमानमाभजत्॥ ५॥

पदार्थ : यः-जे दैव्यः-विद्वानोना संबंधी क्रिसधस्थः-कर्म, उपासना अने ज्ञान ए त्रिशेषमां स्थित सुकृत्तरः-अत्यंत उत्तम कर्मयुक्त विष्णुः-विद्या प्राप्त वेधा-भेदावी-धीर बुद्धि सज्जन सयथाय-धर्म संबंधने प्राप्त सुकृते-धर्मात्मा इन्द्राय-परमैश्वर्यवान जनने माटे ऋग्स्य-सत्यना भागे-सेवन निमित्त आर्यम्-समस्त गुण-कर्म-स्वभावोमां विद्यमान यजमानम्-विद्यादातानुं आ, अभजत्-सारी रीते सेवन करे तथा जे सर्वने विद्या अने शिक्षा आपीने अजिन्वत्-प्राण-पोषण करे, ते पूर्ण सुखने आ, विवाय-सारी रीते प्राप्त थाय छे. (५)

भावार्थ : जे ओ विद्वानोना प्रिय, कृतज्ञ, शुभ कर्म-कर्ता तथा समस्त विद्याओना शाता (बनीने) सत्यधर्म अने विद्यानी प्राप्ति कराववाथी सर्वजनोने सुख आपे छे, तेआ समस्त सुखोने पात्र होय छे. (५)

संगति : आ सूक्तमां विद्वान अध्यापक अने विद्यार्थीओना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थ साथे संगति जाणावी जोईअ. (१५६)

सूक्त-१५७

अबोध्यग्निर्ज्ञ उदेति सूर्यो व्युषाशचुन्द्रा मुह्यावो अर्चिषा।
आयुक्षातामश्विना यातवे रथं प्रासावीदेवः सविता जगत्पृथक्॥ १॥

पदार्थ : जेम अग्निः-विद्युतादि अग्नि अबोधि-जाणवामां आवे छे, ज्ञः-पृथिवीथी पृथक् सूर्यः-सूर्यनो उदेति-उदय थाय छे, मही-महान चन्द्रा-आनंदप्रद उषा:-लीषाकाण व्यावः-प्रसरीने प्रकाश प्रदान करे छे.

जेम सविता-ऐश्वर्यकारक देवः-दिव्यगुणी सूर्यमंडण अर्चिषा-पोतानां किरण समूहथी जगत्-मनुयादि प्राणीमात्र जगतने पृथक्-पृथक् प्रासावीत् सम्यक् प्रेरणा आपे छे, तेम अश्विना-अध्यापक अने उपदेशक विद्वान यातवे-जवा माटे रथम्-विमानादि वाहनने अयुक्षाताम्-युक्त करे छे. (१)

भावार्थ : जेम विद्युत, सूर्य अने लिखा रात्रिने दूर करीने प्रकाशने उत्पन्न करे छे, तेम ज अध्यापक अने उपदेशक व्याप्त पदार्थोने जोईने, सरणताथी मनुष्योना शरीर अने आत्मामां बलने उत्पन्न करे. (१)

यद्युज्जाथे वृष्णमश्विना रथं घृतेन नो मधुना क्षत्रमुक्षतम्।

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु जिन्वतं वृयं धना शूरसाता भजेमहि॥ २॥

पदार्थ : हे अश्विना-सभा अने सेनाधीशो ! तमे यत्-जेनाथी वृषणम्-शत्रुओनी शक्तिने रोकनारा रथम्-विमान आदि वाहनोने युज्ञाथे-युक्त करो छो, ऐथी घृतेन-जण अने मधुना-मधुर आदि गुणयुक्त रसथी नः-अमारा क्षत्रम्-क्षत्रियकुणने उक्षतम्-सीचो, अस्माकम्-अमारी पृतनासु-सेनाओमां ब्रह्म-प्रात्माणकुणने जिन्वतम्-प्रसन्न करो अने वयम्-अमे प्रजा-सेनाजन शूसाता-वीरोने सेववा योग्य संग्राममां धना-धनोनुं भजेमहि-सेवन करीये. (२)

भावार्थ : मनुष्योये, राजनीतिना अंगोथी राज्यनी रक्षा करीने, धन आदिनी वृद्धि करीने तथा संग्रामोने जीतीने सर्वना सुखनी वृद्धि = उन्नति करवी जोईये. (२)

अर्वाङ्गि त्रिचक्रो मधुवाहनो रथो जीराशवो अश्विनोर्यात् सुष्टुतः।

त्रिवन्धुरो मघवा विश्वसौभगः शं नु आ वक्षद् द्विपदे चतुष्पदे॥ ३॥

पदार्थ : जे अश्विनो:-विद्वानोनी कियामां फुशण सज्जनोनी उत्तेजनाथी सुष्टुतः-सुंदर प्रशंसित मधुवाहनः-जणथी वहाववा योग्य त्रिचक्रः-जेमां त्रष्ण यक, जीराश्वः-वेगऽप धोडाओ अने त्रिवन्धुरः-त्रष्ण बंधन विद्यमान होय; वा विश्वसौभगः-जेनाथी समस्त सुंदर ऐश्वर्य भोग थाय, ते अर्वाङ्गि अधः देश अर्थात् जणमां चालनार मघवा-प्रशंसित धनयुक्त रथः-२थ नः-अमारा द्विपदे-द्विपाद मनुष्यादि वा चतुष्पदे-योपगा-गाय आदि प्राणीओने माटे शम्-सुखनुं आ, वक्षत्-आत्मान करावे अने अमने यातु-प्राप्त थाय. (३)

भावार्थ : मनुष्योये, अेवो प्रयत्न करवो जोईये, जेथी तेआ पदार्थविद्या द्वारा प्रशंसनीय यानवाहन बनावी शके. अेम कर्या विना समस्त सुख मणी शक्तुं नथी. (३)

आ नु ऊर्जै वहतमश्विना युवं मधुमत्या नुः कशया मिमिक्षतम्।

प्रायुतारिष्टं नी रपांसि मृक्षतं सेधतं द्वेषो भवतं सचाभुवा॥ ४॥

पदार्थ : हे अश्विना-अध्यापक अने उपदेशक ! युवम्-तमे बन्ने मधुमत्या-बहु ज जणनी वराणना वेगोथी युक्त कशया-गति वा शिक्षाथी नः-अमारा माटे ऊर्जम्-पराकमनी आ, वहतम्-प्राप्ति करो, मिमिक्षतम्-पराकमनी प्राप्ति कराववानी ईर्था नः-अमारी आयुः-वयने प्र, तारिष्टम्-सम्यक् रीते पार पहोंचाडो, द्वेषः-वेरभावयुक्त र्यांसि-पापोथी निः-सेधतम्-दूर करो, अमने मृक्षतम्-शुद्ध-पवित्र करो अने अमारा सचाभुवा-सहकारी भवतम्-बनो. (४)

भावार्थ : अध्यापक अने उपदेशक अेवी शिक्षा आपे, जेथी अमे सर्वना भित्र बनीने, पक्षपातथी उत्पन्न पापोनो त्याग करीने, अभीष्टने सिद्ध करनारा बनीये. (४)

युवं हु गर्भं जगतीषु धत्थो युवं विश्वेषु भुवनेष्वन्तः।

युवमुग्निं च वृषणावपश्च वनुस्पतींश्विनावैरयेथाम्॥ ५॥

पदार्थ : हे वृषणा-जगनी वर्षा करावनारा अश्विनौ-सूर्य अने यंद्रमानी समान अध्यापक अने उपदेशक युवम्-तमे बने जगतीषु-विभिन्न पृथिवी आहि सृष्टिओमां गर्भम्-गर्भनी समान विद्याना बोधने धत्यः-धरो छो, युवं, ह-तमे ज विश्वेषु-समस्त भुवनेषु-लोक-लोकान्तरोना अन्तः-मध्ये अग्निम्-अग्निने च-पण ऐरेथाम्-चलावो छो तथा युवम्-तमे अपः-जग अने वनस्पतीन्-वनस्पति आहि वृक्षोने च-डोलावो छो. (५)

भावार्थ : जेम आ जगतमां सूर्य अने यंद्रमा विराजमान थैर्ने पृथिवीमां वर्षा द्वारा गर्भ धारण करावीने सर्व पदार्थोने उत्पन्न करे छे, तेम मनुष्य विद्यारूपी कार्यने धारण करावीने सर्व सुखोने उत्पन्न करे. (५)

युवं ह स्थो भिषजा भेषुजेभिरथो ह स्थो रथ्याऽु राश्येभिः।

अथो ह क्षुत्रमधि धत्य उग्रा यो वां हुविष्मान्मनसा दुदाश॑॥ ६॥

पदार्थ : हे विद्याहि सद्गुणोमां व्याप्त सज्जनो ! युवं, ह-तमे ज भेषजेभिः-रोग निवारक वैद्योनी साथे भिषजा-रोग दूर करनारा स्थः-छो अथो-अनन्तर ह-निश्चयपूर्वक राश्येभिः-२८ पहोंचाडनारा अश्य आहिनी साथे रथ्या-२८मां प्रवीण रथवाणा स्थः-छो अथो-अनन्तर उग्रा-तीव्र स्वभाववाणा सज्जनो ! यः-जे हुविष्मान्-बहु दानयुक्त जन वाम्-तमारा बने माटे मनसा-विज्ञान द्वारा ददाश-प्रदान करे छे अर्थात् पदार्थोने अर्पण करे छे ह-तेने माटे क्षत्रम्-राज्यने अधि-धत्यः-अधिकताथी धारण करो छो. (६)

भावार्थ : ज्यारे मनुष्यो विद्यान वैद्योनो संग करे छे, त्यारे ते वैद्यक विद्या ग्राप्त करी शके छे.

ज्यारे वीर लोको दानी बने छे, त्यारे तेअो राज्य धारण करीने, प्रशंसित थैर्ने निरंतर सुखी रहे छे. (६)

संगति : आ सूक्तमां अश्विओना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थ साथे संगति जाणवी जोईचे. (१५७)

सूक्त-१५८

वसू रुद्रा पुरुमन्तू वृथन्ता दशस्यतं नोवृषणावुभिष्टौ।

दस्त्रा हु यद्रेकण औच्यथो वां प्र यत्सुस्त्राथे अकवाभिरुती॥ १॥

पदार्थ : हे सभा अने शालाधीशो ! यत्-जे वाम्-तमारा बनेनुं औच्यथः-उचित अर्थात् प्रशंसितोमां थयेल रेकणः-धने छे, ते धनने यत्-जे तमे बने अक वाभिः-प्रशंसित ऊती-रक्षाओथी अमारा माटे सस्त्राथे-प्राप्त करावो छो, ते ह-ज वृथन्ता-वृद्धि पाभीने, पुस्मन्तू-अनेकोने मानवा योग्य दस्त्रा-दुःखनाशक वृषणौ-भणवान, वसु-निवास आपनारा, स्त्रा-यालीस वर्ष सुधी ब्रह्मयर्थपूर्वक विद्या अध्ययन

કરેલ સજજનો અભિષ્ટૌ-ઈચ્છિત સિદ્ધિ માટે ન:-અમારા માટે સુખ પ્ર, દશસ્યતમ्-શ્રેષ્ઠતાથી પ્રદાન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેએ સૂર્ય અને વાયુ સમાન સર્વનો ઉપકાર કરે છે, તેએ ધનવાન બને છે. (૧)

કો વાં દાશત્સુમતયૈ ચિદુસ્યૈ વસૂ યદ્વેશૈ નમસા પુદે ગો:।

જિગૃતમસ્મે રેવતીઃ પુરન્ધીઃ કામપ્રેણેવ મનસા ચરન્તા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત्-જે વસૂ-સુખોમાં નિવાસ કરાવનારા સભા-શાલાધીશો તમે અસ્ય-પ્રત્યક્ષ સુમતયે-સદ્ભુદ્ધિને માટે નમસા-અઞ્જિન આદિથી ગો:-પૃથિવીના પદે-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય સ્થાનમાં પુરન્ધી:-પુર-ગામને ધારણ કરતા રેવતી:-પ્રશંસિત ધનયુક્ત નગરોને ધેશે-ધારણ કરો છો.

કામપ્રેણેવ-કામના પૂર્ણ કરનારા મનસા-વિજ્ઞાનવાન અન્તઃકરણથી ચરન્તા-પ્રાપ્ત થતા તમે બન્ને અસ્મે-અમારા માટે જિગૃતમ્-જાગૃત થાએઓ, તે વામ્-આપના માટે એ મતિને ચિત્ત-પણ કઃ-કોણ દાશત્-આપે ? (૨)

ભાવાર્થ : જેએ પૂર્ણ વિદ્યાવાન અને પૂર્ણ કામનાવાળા લોકો, મનુષ્યોને ઉત્તમ ભુદ્ધિશાળી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેએ પૃથિવી પર પૂર્ણિત થાય છે. (૨)

યુક્તો હુ યદ્વાં તૌગ્રાય પેરુર્વિ મધ્યે અર્ણસો ધાયિ પુત્રઃ।

ઉપ વામવઃ શરૂણ ગમેયું શૂરો નાજ્મ પુત્રયદ્ધિરેવै: ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સભા-શાલાધીશો ! વામ-તમારા બન્નેમાં યત्-જે તૌગ્રાય-બળોમાં ઉત્તમ બળ છે તેના માટે યુક્ત:-યુક્ત પેસ્ટ-સર્વનું પાલન કરનાર પજ્ઞા:-બલવાનમાં અર્ણસઃ:-જળની મધ્યે-મધ્યમાં વિ, ધાયિ-વિધાન કરવામાં આવે છે અર્થાત્ જળ સંબંધી કામને માટે યુક્ત કરવામાં આવે છે તથા અજ્મ-બળને શૂરો:-વીર જેમ ન-તેમ પતયદભિ:-આમ-તેમ દોડતા એવૈ:-પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરાવનારાઓની સાથે વામ-તમારા અવઃ-રક્ષા આદિ કામને તથા શરણમ્-આશ્રયને ઉપ, ગમેયમ્-સમીપ પ્રાપ્ત થાઉં, તે મને હ-જ તમે વૃદ્ધિ આપો = ઉન્નતિ કરાવો. (૩)

ભાવાર્થ : જે જિજ્ઞાસુઓ સાધનો અને ઉપસાધનોની સાથે ભણાવનારા આપ્ત વિદ્યાનોના શરણમાં જાય છે, તેએ વિદ્યાન બની જાય છે.

જેએ પ્રેમપૂર્વક વિદ્યાઓ અને સુશિક્ષાઓની વૃદ્ધિ કરે છે, તેએ આ સંસારમાં પૂજનીય બને છે. (૩)

ઉપસ્તુતિરૌચુથ્યમુરુલ્યેન્મા મામિમે પતુત્રિણી વિ દુંગધામ्।

મા મામેધો દશત્યશિચુતો થાક્ર પ્ર યદ્વાં બુદ્ધસ્તમનિ ખાદતિ ક્ષામ् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે સભા-શાલાધીશો ! વામ-તમારા બન્નોના યત्-જે દશતય:-દશગુણો એથ:-ઈધન = બળતણ બદ્ધ:-નિરંતર યુક્ત કરેલ અને ચિત:-સંચિત કરેલ અજિ ક્ષામ-ભૂમિને પ્ર, ધાક-બાળે છે, તેમ ત્મનિ-પોતાનામાં મામ-મને મા, ખાદતિ-ખાવો નહિ, ઇમે-એ પતત્રિણી-નષ્ટ કરાવવા માટે કુશિક્ષા ઔચ્ચથ્યમ-ઉચિત કામોમાં ઉત્તમ મામ-મને મા, વિ, દુગ્ધામ-અપૂર્ણ કરે નહિ, મારી પરિપૂર્ણતાને નષ્ટ કરે નહિ અને ઉપસ્તુતિ:-સમીપ પ્રાપ્ત થયેલી સ્તુતિ પણ ઉસ્યેત-સેવે. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ બળતણ દ્વારા વાયુરહિત સ્થાનમાં સુપ્રજ્ઞવિલિત અજિ પૃથ્વીને અથવા કાણ આદિને ભસ્મ કરી નાખે છે, તેમ મને શોક રૂપી અજિ ભસ્મ કરે નહિ. અજ્ઞાન અને દુષ્ટ આચરણ પ્રાપ્ત થાય નહિ, પરંતુ શાન્ત અને વિજ્ઞાની નિરંતર વૃદ્ધિ થાય. (૪)

ન મા ગરન્નદ્યૌ માતૃત્તમા દાસા યર્દીં સુસમુદ્ધમુવાધુઃ ।

શિરો યદસ્ય ત્રૈતુનો વિતક્ષત્સ્વયં દાસ ઊરો અંસુવર્પિ રથ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! દાસા:-સુખદાતા દાસજન સુસમુદ્ધમ-અત્યંત સરળ સ્વભાવયુક્ત યત्-જે મને ઇમ-સર્વત્રથી અબાધુ:-પીડિત કરે, તે મા-મને માતૃત્તમા:-માતાઓની સમાન માન કરનારી-કરાવનારી નદ્યા:-નદીઓ ન, ગરન-ઇબાડે નહિ-ગળી જાય નહિ.

યત्-જે ત્રૈતનઃ-ત્રણ-શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક સુખોનો વિસ્તાર કરનાર દાસઃ-સેવક અસ્ય-એ મારા શિરઃ-શિરને વિતક્ષત્-વિવિધ પ્રકારની પીડા આપે તે સ્વયમ-આપ પોતાના ઊરઃ-વક્ષસ્થળ = છાતી અને અંસૌ-સ્કંધો-ખંભાઓને અધિ, રથ-કાપે.

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, જેથી નદી અને સમુક્ર નિમગ્ન-દૂબાડે નહિ. શૂદ્ર આદિ સેવક સેવા કાર્ય માટે રાખેલ હોય તે પણ, અતિ સરળ સ્વભાવવાળા સ્વામીને પોતાના આળસુ સ્વભાવથી હુઃખી કરે છે, તેથી તેને સારી રીતે શિક્ષા આપે તથા અનુચિત કાર્ય કરતા તાડના પણ કરે. મનુષ્યોએ સદા પોતાના શરીરના અંગોને પુષ્ટ કરવા-રાખવા જોઈએ.

દીર્ઘત્તમા મામતેયો જુજુર્વાન્ દશમે યુગે ।

અપામર્થ યુતીનાં બ્રહ્મા ભવતિ સાર્થિઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : દીર્ઘત્તમા-જેથી ઘોર અંધકાર પ્રકટ થાય, તે મામતેયો:-મમતામાં કુશળજન દશમે-દશમા યુગે-વર્ષમાં જુજુર્વાન્-રોગી બની જાય છે.

જે સારથિઃ-સારથીની સમાન અપામ-વિદ્યા, વિજ્ઞાન અને યોગશાસ્ત્રમાં પારંગત યતીનામ-સંન્યાસીઓના અર્થમ-પ્રયોજનને પ્રાપ્ત થાય છે, તે બ્રહ્મા-સકળ વેદવિદ્યાનો જ્ઞાતા ભવતિ-બને છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેઓ આ સંસારમાં અત્યંત અજ્ઞાની અને લોભી છે, તેઓ શીઘ્ર રોગી બની જાય છે.

જેએ પક્ષપાતરહિત સંન્યાસીઓની (સમાન) હર્ષ-શોક તથા નિંદા-સુતિથી રહિત વિજ્ઞાનમય આનંદને પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેએ સ્વયં હુઃખ્યી પારગામી બનીને અન્યોને પણ હુઃખ સાગરથી પાર કરે છે. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં શિષ્ય અને શિક્ષા આપનારાઓના કામનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તતાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૫૮)

સૂક્તિ-૧૫૮

પ્ર દ્યાવા યુઝૈ: પૃથિવી ત્રણતાવૃધા મુહી સ્તુષે વિદથેષુ પ્રચેતસા।

દેવેભિર્યે દેવપુત્રે સુદંસસેત્થા ધિયા વાર્યાણિ પ્રભૂષતઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! યે-જે ત્રણતાવૃધા-કારણથી વૃદ્ધિ પામેલ પ્રચેતસા-ઉત્તમતાથી પ્રબળજ્ઞાન કરાવનારા દેવપુત્રે-દિવ્ય પ્રકૃતિના અંશોથી પુન્રો સમાન ઉત્પન્ન થયેલ સુદંસસા-પ્રશંસિત કર્મવાળા મહી-મહાન દ્યાવાપૃથિવી-સૂર્યમંડળ અને ભૂમિમંડળ યુઝૈ:-સંગતિ વ્યવહારોથી વિદથેષુ-જાણવા યોગ્ય પદાર્થોમાં દેવેભિ:-દિવ્ય જળ આદિ પદાર્થો અને ધિયા-કર્મની સાથે વાર્યાણિ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય પદાર્થોને પ્રભૂષતઃ-સુભૂષિત કરે છે અને આપ તેની પ્ર, સ્તુષે-પ્રશંસા કરો છો, ઇત્થા-એ રીતે અમે પણ તેની પ્રશંસા કરીએ. (૧)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ! પ્રયત્નથી ભૂમિ અને સૂર્યના ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોને યથાવત્ જાણો છે, તેએ અતુલ સુખથી સુભૂષિત બને છે. (૧)

ઉત મન્યે પિતુરદ્રુહો મનો માતુર્મહિ સ્વતંકુસ્તદ્વીમભિ: ।

સુરેતસા પિતરા ભૂમ ચક્રતુરુ પ્રજાયા અમૃતં વરીમભિ: ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હું એકલો હવીમભિ:-સુતિ કરવા યોગ્ય ગુણોની સાથે જે અદ્રુહઃ-દ્રોહરહિત માતઃ-માતા ઉત-અને પિતુ:-પિતાના સ્વતંકુ: -પોતાના બળવાળા મહિ-મહાન મન:-મનને ઊંબંડુ જ મન્યે-જાણું; તત-તેને સુરેતસા-શ્રેષ્ઠ પરાક્રમવાળા પિતરા-માતા-પિતાની સમાન વર્તમાન ભૂમિ અને સૂર્ય વરીમભિ:-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ગુણોથી પ્રજાયા:-મનુષ્ય આદિ સૃષ્ટિને માટે અમૃતમ-અમૃત સમાન વર્તમાન ભૂમ-અતિ ઉત્સાહિત ચક્રતુ: -કરીએ છીએ અર્થાત્ શિષ્યકારોથી પ્રોત્સાહિત કરીએ છીએ, મલિન રહેવા દેતા નથી. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ માતા-પિતા સંતાનોની રક્ષા કરીને તેઓની વૃદ્ધિ = ઉન્નતિ કરે છે, તેમ ભૂમિ અને સૂર્ય પ્રજાઓને માટે સુખની વૃદ્ધિ કરે છે. (૨)

તે સુનવુઃ સ્વપસઃ સુદંસસો મુહી જંજુર્મતરા પૂર્વચિત્તયે ।

स्थातुश्च सृत्यं जगत्श्च धर्मणि पुत्रस्य पाथः पदमद्वयाविनः ॥ ३ ॥

पदार्थ : जे स्वप्सः-सुंदर कर्म अने सुदंससः-शोभन कर्मयुक्त व्यवहारवाणा जन पूर्वचित्तये-पूर्व जे चित अर्थात् कोई पदार्थोने एकत्र करवा माटे जज्ञः-प्रसिद्ध थाय छे-ते-तेओ मही-महान मातरा-मान करनारी माताओने जाणे.

हे माता-पिताओ ! जे तमे स्थातुः-स्थावर धर्मवाणा च-अने जगतः-जंगम जगतना च-पश धर्मणि-साधर्भ्यमां अद्वयाविनः-डेवल एकला पुत्रस्य-पुत्रने सत्यम्-सत्य पदम्-प्राप्त थवा योऽय पदार्थोनी पाथः-रक्षा करो छो, तेओनी सूनवः-पुत्रो निरंतर सेवा करे. (३)

भावार्थ : शुभमि अने सूर्य सर्वना पालनना करणा नथी ? जे पितर लोको येतन अने जड जगतनुं विशान पुत्रोने ग्रहण करावे छे, तेओ कृतकृत्य केम न बने ? (३)

ते मायिनौ ममिरे सुप्रचेतसोजामी सयोनी मिथुना समोकसा ।

नव्यनव्यं तन्तुमा तन्वते दिवि समुद्रे अन्तः कवयः सुदीतयः ॥ ४ ॥

पदार्थ : जे सुप्रचेतसः-सुंदर प्रसन्नायित् मायिनः-प्रशंसित् भुष्ठि वा सुदीतयः-सुंदर विद्याना प्रकाशवाणा कवयः-विद्यानो समोकसा-सभीयीन जेनो निवास मिथुना-एवा बे सयोनी-समान विद्या वा कारण जामी-सुख भोगवनाराने प्राप्त थाय वा जाणीने दिवि-विद्युत् अने सूर्यना तथा समुद्रे-अन्तरिक्ष वा समुद्रना अन्तः-मध्य नव्यनव्यम्-नवीन-नवीन तन्तुम्-विस्तृत वस्तु विशानने ममिरे-उत्पन्न करे छे, ते-तेओ सर्व विद्या अने सुखोनो आ, तन्वते-सम्यक् विस्तार करे छे. (४)

भावार्थ : जे मनुष्यो आप अध्यापक अने उपदेशकनी सभीप जઈने, विद्याओने प्राप्त करीने, भूमि अने विद्युतने जाणीने, सर्व विद्या प्रक्षियाने, 'हस्तामलकवत्' साक्षात् करीने अन्योने उपदेश करे छे, तेओ संसारने सुभूषित करनारा होय छे. (४)

तद्राथौ अद्य सवितुवरेण्यं वृयं देवस्य प्रसुवे मनामहे ।

अस्मभ्यं द्यावापृथिवी सुचेतुना रुयिं धत्तं वसुमन्तं शतुग्विनम् ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे अध्यापको अने उपदेशको ! वयम्-अमे अद्य-आज सवितुः-जगत् उत्पादक देवस्य-अने प्रकाशक ईश्वरना प्रसवे-उत्पन्न करेला आ जगतमां जे वरेण्यम्-स्वीकार करवा योऽय राधः-द्रव्यने मनामहे-जाणीये छीये, तत्-ते शतुग्विनम्-सेंकडो गायोवाणा वसुमन्तम्-अनेक प्रकारना धनोथी युक्त रयिम्-धनने सुचेतुना-सुंदर शानथी अस्मभ्यम्-अमारा माटे द्यावापृथिवी-भूमि अने सूर्यनी समान तमे धत्तम्-धारण करो. (५)

भावार्थ : जेम धुलोक अने पृथिवीलोक सर्व प्राणीओने सुखी करे छे, तेम विद्यान जन सर्वने

વિદ્યા અને ધનની ઉન્નતિથી સુખી કરે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યુત્ અને ભૂમિની સમાન વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૫૮)

સૂક્ત-૧૬૦

તે હિ દ્વાવાપૃથિવી વિશ્વશંભુવ ઋત્તાવરી રજસો ધાર્યત્કવી ।

સુજન્મની ધિષણે અન્તરીયતે દ્રેવો દ્રેવી ધર્મીણ સૂર્યઃ શુચિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! જે વિશ્વશંભુવા-સંસારમાં સુખની ભાવના કરનારા-કરીને ઋત્તાવરી-સત્ય કારણથી યુક્ત ધાર્યત્કવી-અનેક પદાર્થોને ધારણ કરાવતા અને પ્રબળ જેનું જોવું સુજન્મની-સુંદર જન્મવાળા ધિષણે-ઉત્કૃષ્ટ સહનશીલ દ્રેવી-નિરંતર દેદીઘમાન દ્વાવાપૃથિવી-વિદ્યુત્ અને અન્તરિક્ષલોક ધર્મણા-પોતાના ધર્મથી અર્થાત્ પોતાના ભાવથી રજસો:-લોકોને અન્તઃ-પોતાના મધ્યમાં ધારણ કરે છે.

જે ઉક્ત ધાવા પૃથિવીઓમાં શુચિ:-પવિત્ર દેવઃ-દિવ્યગુણવાળા સૂર્યઃ-સૂર્યલોક ઈયતે-પ્રાપ્ત થાય છે, તે-તે બન્નેને હિ-જ તમે સમ્પર્ક જાણો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ, વિદ્યુત્ અને આકાશ સર્વ લોકોના આધાર છે, તેમ ઈશ્વર વાયુ આદિનો આધાર છે.

આ સુષ્ઠિમાં એક-એક બ્રહ્માંડની મધ્યમાં એક-એક સૂર્યલોક છે, તેમ સર્વ જાણો. (૧)

ઉત્વ્યવ્ચસા મહિની અસુશ્વત્તા પિતા માતા ચ ભુવનાનિ રક્ષતઃ ।

સુધૃષ્ટમે વપુષ્યેઽ ન રોદસી પિતા યત્સીમભિ રૂપૈરવાસયત् ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! પિતા-પાલન કરનારા વિદ્યુત્-અજિની યત્-જે રોદસી-સૂર્ય અને ભૂમિમંડળને સ્ત્રીઃ-શુક્લ, કૃષ્ણ, હરિત પીતાદિ રૂપોથી સીમ-સર્વત્રથી અભ્યવાસયત્-ઢાંકે છે, તે અસશ્વત્તા-વિલક્ષણ રૂપવાળા મહિની-મહાન, ઉત્વ્યવ્ચસા-બહુ જ વ્યાપ થનાર, સુધૃષ્ટમે-સુંદર અત્યંત ઉત્કર્ષતાથી સહન કરનારા વપુષ્યે-રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ સૂર્યમંડળ અને ભૂમિ મંડળોની ન-સમાન માતઃ-માન્ય કરનારી શ્રી પિતઃ, ચ-અને પાલન કરનાર જન ભુવનાનિ-જેમાં પ્રાણીઓ હોય છે, તે લોકોની રક્ષતઃ-રક્ષા કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વ પ્રાણીઓની ભૂમિ અને સૂર્ય રક્ષા કરે છે અને તેને ધારણ કરે છે, તેમ માતા-પિતા સંતાનોનું પાલન અને તેની રક્ષા કરે છે.

જે જગતમાં પૃથિવીમાં અને તેનાથી બનેલા પદાર્થોમાં રૂપ જોવામાં આવે છે, તે વ્યાપ અજિનું જ છે, તેમ જાણવું જોઈએ. (૨)

स वह्निः पुत्रः पित्रोः पवित्रवान् पुनाति धीरे भुवनानि मायया।
धेनुं च पृश्निं वृषभं सुरेतसं विश्वाहा शुक्रं पर्यो अस्य दुक्षत॥ ३॥

पदार्थ : હે મનુષો ! પવિત્રવાન्-જેમાં બહુ જ શુદ્ધ-પવિત્ર કર્મ વિદ્યમાન છે પિત્રો:-તથા જે વાયુ અને આકાશના પુત્રા:-સંતાનની સમાન વિદ્યમાન છે, સા:-તે વહ्नિ:-પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અજિન ભુવનાનિ-લોકોને પુનાતિ-પવિત્ર કરે છે.

જે ધેનુમ्-ગાયોની સમાન વર્તમાન વાણી સુરેતસમ्-જેનું શ્રેષ્ઠ બળ છે, જે વृષભમ्-સર્વ લોકોને રોકનાર પृશનમ्-સૂર્ય છે, તે શુક્રમ्-શીધતા કરનારને તથા પયઃ-દૂધને ચ-અને વિશ્વાહા-સર્વ દિવસોને પવિત્ર કરે છે, જેને ધીરા:-ધ્યાનવાન પુરુષ માયયા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિથી જાણે છે અસ્ય-એ અજિનની ઉતેજનાથી અભીષ્ટ સિદ્ધિને તમે દુક્ષત-પૂર્ણ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય સમસ્ત લોકોને ધારણ અને પવિત્ર કરે છે, તેમ સુપુત્ર કુળને 'શુદ્ધાત્મિ' પવિત્ર કરે છે. (૩)

अयं देवानामुपसामुपस्तमो यो जजान् रोदसी विश्वशंभुवा।

वि यो ममे रजसी सुक्रतुययाजरेभिः स्कम्भनेभिः समानृचे॥ ४॥

પદાર્થ : જે અયમ्-આ દેવાનામ-પૃથિવી આદિ લોકોના અપસામ्-કર્માની અપસ્તમ-અત્યંત કિયાવાન છે; વા યઃ-જે વિશ્વશમ્ભુવા-સર્વમાં સુખની ભાવના કરાવનાર કર્મથી રોદસી-સૂર્ય અને પૃથિવી લોકને જજાન-પ્રકટ કરે છે; વા યઃ-જે સુક્રતુયયા-શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ, કર્મ અને સ્કમ્ભનેમિ:-સંભન-અવરોધ અને અજરેભિ:-હાનિરહિત પ્રબંધોની સાથે રજસી-ભૂમિ અને સૂર્યલોક તથા ભૂમિલોકનું વિ, મમે-વિવિધ રીતે માન કરે છે, તેની હું સમાનૃચે-સમ્યક સ્તુતિ કરું છું. (૪)

ભાવાર્થ : સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરવા આદિનાં કર્મા જે જગદીથરનાં છે અને જે કારણ (પ્રકૃતિ)થી સમસ્ત તથા અનેક પ્રકારના કાર્ય સમૂહને રચીને તને અનજ બળથી ધારણ કરે છે, તેની સર્વ સદા પ્રશંસા કરે. (૪)

ते नो गृणाने महिनी महि श्रवः क्षत्रं द्यावापृथिवी धासथो बृहत्।

येनाभि कृष्टिस्तुतनाम विश्वहा पुनाय्यमोजो अुमे समिन्वतम्॥ ५॥

પદાર્થ : જે ગૃણાને-સ્તુત્યમાન = સ્તુતિયોગ્ય મહિની-મહાન દ્યાવાપृથિવી-ભૂમિ અને સૂર્યલોક છે, તે-તેઓ નઃ-અમારા માટે બૃહત्-અત્યંત માહિ-પૂજ્ય = પ્રશંસનીય છે, શ્રવઃ-અન્ન અને ક્ષત્રમ्-રાજ્યને ધાસથઃ-ધારણ કરે છે, યેન-જેથી અમે વિશ્વહા-સર્વ દિવસો કૃષ્ણી:-મનુષ્યોનો અભિ, તત્ત્વામ-સર્વત્રથી વિસ્તાર કરીએ, અને પનાયમ्-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય ઓજઃ-પરાકમની અસ્મે-અમારા માટે

સમિન્વતમ्-સમ્પર્ક વૃદ્ધિ કરે. (૫)

ભાવાર્થ : જે લોકો ભૂમિના ગુણોના જ્ઞાતા (વિદ્બાન) વિદ્યાને આણીને તેનો ઉપયોગ કરવાને આપે છે; તેઓ મહાન બળને પ્રાપ્ત કરીને સાર્વભૌમ રાજ્ય કરી શકે છે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ધાવા પૃથિવીનાં દંષ્ટાન્તથી મનુષ્યોએ ઉપકાર ગ્રહણ કરવાનું કહેલ છે, તેથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૦)

સૂક્ત-૧૬૧

કિમુ શ્રેષ્ઠः કિं યવિષ્ઠો નુ આજગુન્કિમીયતે દૂત્યંતુ કદ્યદૂચિમ।

ન નિન્દિમ ચમસં યો મહાકુલોऽગ્નૈ ભ્રાતુર્દ્રુણ ઇદ્વૃતિમૂદિમ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ભ્રાત:-બંધુ અગને-વિદ્બાન્ ! ય:-જે મહાકુલ:-મહાન કુલવાળા દુર્ણ:-શીધગામી પુરુષ ચમસમ-મેઘને પ્રાપ્ત થાય છે, તેની અમે ન, નિન્દિમ-નિંદા કરતા નથી ન:-અમને કિમ-શું શ્રેષ્ઠ:-શ્રેષ્ઠ કિમ-શું ઉત્તો યવિષ્ઠ:-અત્યંત જુવાન પુરુષ આજગાન-વારંવાર પ્રાપ્ત થાય છે.

યત-જેને અમે ઊચિમ-કહીએ તે કિમ-શું દૂત્યમ-દૂતપણું વા દૂતના કર્મને ઈયતે-પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રાપ્ત થઈને ઇત-૪ કત-ક્યારે ભૂતિમ-ઐશ્વર્યને ઊદિમ-કહે. (૧)

ભાવાર્થ : જેઓ પરસ્પર ગ્રેમથી વિદ્યાના વિષયોને સાંભળે છે અને સંભળાવે છે, તેઓ વિદ્બાન બને. (૧)

એકે ચમસં ચતુરઃ કૃણોતનુ તદ્વો દેવા અબ્રુવન્તદ્વ આગમમ।

સૌધન્વના યદ્વેવા કરિષ્યથ સાકું દેવૈર્યજ્ઞિયાસો ભવિષ્યથ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે સૌધન્વના:-ઉતામ ધનુષ્યોમાં કુશળ ! જે એકમ-એકલા ચમસમ-મેઘને દેવા:-વિદ્બાનો વઃ-તમારા પ્રત્યે અબ્રુવન-કહે અર્થાત् તેના ગુણોનો ઉપદેશ કરે, તત-તેને તમે કૃણોતન-કરો; અને જેને વઃ-તમારા સમીપથી હું આગમમ-પ્રાપ્ત થાડું, તત-તેને કરો. યદિ-જો દેવૈ:-વિદ્બાનોની સાકમ-સાથે ચતુરઃ-વાયુ, અગ્નિ, જળ અને ભૂમિ આ ચારને પૂછો તો પોતાના કામને સિદ્ધ એવ જ કરિષ્યથ-કરો અને યજ્ઞિયાસ:-યજ્ઞાના અનુષ્ઠાનને યોગ્ય ભવિષ્યથ-થાઓ = બનો. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ વિદ્બાનોની સમીપથી પ્રશ્નોતારો દ્વારા વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને તેઓએ બતાવેલ કર્મા કરે છે, તેઓ વિદ્બાન બને છે.

પૂર્વ મંત્રોક્ત પ્રશ્નોતાર ઉત્તાર એ છે-જે અમારાથી અધિક વિદ્યવાન છે, શ્રેષ્ઠ છે. જે જિતોન્નિય છે, તે બળવાન છે. જે અગ્નિ છે, તે દૂત છે અને જે પુરુષાર્થની સિદ્ધ છે, તે વિભૂતિ છે. (૨)

અગ્નિં દૂતં પ્રતિ યદબ્રવીતનાશવઃ કર્ત્વો રથ ઉતેહ કર્ત્વઃ।

धेनुः कर्त्त्वा युवशा कर्त्त्वा द्वा तानि भ्रातुरनु वः कृत्येमसि॥ ३॥

पदार्थ : हे भ्रातः-बंधु विद्वान् ! यत्-जे अश्वः-शीघ्रगामी कर्त्त्वः-करवा योग्य अर्थात् कला यंत्रादि सिद्ध थनारा अनेक विध शिल्पक्रियाजन्य पदार्थ उत्-वा इह-अहिंया रथः-रमण करवानुं साधन कर्त्त्वः-करवा योग्य विमान आदि यान-वाहन छे, तेने अग्निम्-विद्युत् आदि दूतम्-दूत कार्य करनारा अग्निना प्रति-प्रत्ये जे अब्रतीतन-कहे छे तेना उपदेशथी जे कर्त्त्वा-करवा योग्य धेनुः-वाणी छे; वा जे कर्त्त्वा-करवा योग्य युवशा-भिक्षित अभिक्षित व्यवहारो द्वारा विस्तृत काम छे; वा जे अग्नि अने वाणी द्वा-बे छे, तानि-ते सर्वने वः-तमारी सभीपताथी सिद्ध कृत्वा-करीने अमे अनु, आ, इमसि-अनुकमथी उक्त पदार्थोने प्राप्त करीअे छीअे. (३)

भावार्थ : जे जेने सत्य विद्या भणावे अने अग्नि आदिनी प्रक्रियानो उपदेश करे, तेने ते बंधु समान जाणो. ते करवा योग्य कार्योने सिद्ध करी शके छे. (३)

चकृवांसं ऋभवस्तदपृच्छत् क्वेदभूद्यः स्य दूतो नु आजगन्।

यदावाख्यच्चमुसाञ्चतुरः कृतानादित्त्वष्टा ग्नास्वन्तर्न्यानजे॥ ४॥

पदार्थ : हे चकृवांसः-कर्म करनारा ऋभवः-मेधावी सज्जनो ! यः-जे दूतः-दूत नः-अमारा प्रत्ये आ, अजगन्-वारंवार प्राप्त थाय छे, स्यः-ते क्व-क्यां अभूत्-उत्पन्न थयेल छे, तत्, इत्-तेने ज विद्वानोने आप अपृच्छत्-पूछो.

जे त्वष्टा-सूक्ष्मकर्ता यदा-ज्यारे चमसान्-मेधोने अवाख्यत्-विष्यात करे छे, त्यारे ते चतुरः-चार पदार्थोने अर्थात् वायु, अग्नि, जण अने भूमिने कृतान्-करेल अर्थात् पदार्थ विद्या द्वारा उपयोगमां लेवामां आवेल जाणे छे, यत्र आत्-अने इत्-ते ज ग्नासु-गमन करवा योग्य भूमिओनी अन्तः-मध्य यानोने नि, आनजे-चलावे छे. (४)

भावार्थ : जेअो विद्वानोनी सभीप सुशिक्षा अने विद्या प्राप्त करीने तथा समस्त सिद्धान्तोना उत्तर आशीने कार्य करे छे, तेअो बुद्धिमान = मेधावी बने छे. (४)

हनामैनाँ इति त्वष्टा यदब्रवीच्चमुसं ये देवपानुमनिन्दिषुः।

अन्या नामानि कृणवते सुते सचाँ अन्यैरेनान् कुन्याऽनु नामभिः स्परत्॥ ५॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! त्वष्टा-छिन-भिन्न करनार सूर्यनी समान विद्वान् ! यत्-जे देवपानम्-क्रिरणो वा ईन्द्रियोथी पान करवा योग्य चमसम्-मेध जणने अब्रवीत्-कहे छे, ये-जे ऐनी अनिन्दिषुः-निंदा करे छे ते एनान्-अने अमे हनाम-मारीअे-नष्ट करीअे.

जे सचान्-संयुक्त अन्यः-अन्य नामभिः-नामोथी अन्या-अन्य नामानि-नामोने सुते-उत्पन्न करेल व्यवहारमां कृणवते-प्रसिद्ध करे छे, एनान्-अे जनोने कन्या-कुमारी कन्या स्परत्-प्रसन्न करे, इति-अग्वद्भाष्य

એ રીતે તેઓના પ્રત્યે તમે પણ વર્તો. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ વિદ્વાનોની નિંદા કરે અને વિદ્વાનોમાં અવિદ્વાનોની અને અવિદ્વાનોમાં વિદ્વાનોની બુદ્ધિ રાખે, તેઓ જ 'ખલ' = દુષ્ટ મનુષ્ય સર્વના દ્વારા તિરસ્કાર કરવા જોઈએ. (૫)

ઇન્દ્રો હરી યુયુજે અશ્વિના રથું બૃહસ્પતિર્વિશ્વરૂપામુપાજત ।

ऋભુર્વિભ્વા વાજો દ્રેવાં અગચ્છતું સ્વપસો યજ્ઞિયં ભાગમૈતન ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! ઇન્દ્ર:-વિદ્વુતની સમાન પરમૈશર્યકારક સૂર્ય હરી-ધારણ-આકર્ષણ કાર્યોની વિદ્યાને યુયુજે-યુક્ત કરે છે, અશ્વિના-શિલ્પવિદ્યા વા તેની કિયા-હસ્ત કૌશલ્ય શિખવનાર વિદ્વાનજન રથમ्-રમણ કરવા યોગ્ય વિમાન આદિ વાહનને જોડે છે, બૃહસ્પતિ:-મહાન પદાર્થોનું પાલન કરનાર સૂર્ય સમાન તમે વિશ્વસ્ત્પામ्-જેમાં સમસ્ત અર્થાત् નાના-મોટાં, જાડાં-પાતળાં, વાંકા-ચૂંકાં, કાળાં-પીળાં, રંગીન, ચમકદાર રૂપ વિદ્યમાન છે, તે પૃથિવીને ઉપ, આજત-શ્રેષ્ઠતાપૂર્વક જાણો.

ત્રશ્શુ:-ધનંજય સૂત્રાત્મા વાયુની સમાન વિભ્વા-જેમ પોતાનાં વ્યાપિ બળથી વાજ:-અન્નને, તેમ દેવાન-વિદ્વાનોને અગચ્છત-પ્રાપ્ત થાઓ બનીને સ્વપસઃ:-જેના સુંદર ધર્મ સંબંધી કામ છે એવા બનીને તમે યજ્ઞિયમ्-જે પજને યોગ્ય ભાગમ्-સેવન કરવા યોગ્ય ભોગ છે, તેને એતન-જાણો. (૬)

ભાવાર્થ : (જેઓ) વિદ્વુતની સમાન કાર્યોના સંયોજન, શિલ્પવિદ્યાઓની સમાન સર્વ કાર્યોના સંપાદક, સૂર્યની સમાન રાજ્યના ભરણકર્તા, બુદ્ધિમાનની સમાન વિદ્વાનોનો સંગ કરનારા અને ધાર્મિકજનોની સમાન કર્મ કરનારા મનુષ્યો છે, તેઓ 'સૌભાગ્યવાન' બને છે. (૬)

નિશ્ચર્મણો ગામરિણીત ધીતિભિર્યા જરન્તા યુવશા તાકૃણોતન ।

સૌધન્વના અશ્વાદશર્વમતક્ષત યુક્તવા રથમુપ્દ દ્રેવાં ઽઅયાતન ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે ધીતિભિ:-આંગળીઓની સમાન ધારણથી ચર્મણ:-શરીરની ત્વચાની સમાન શરીરના ઉપરના ભાગનો સંબંધ રાખનારી ગામ्-પૃથિવીને અરિણીત-પ્રાપ્ત થાઓ.

યા-જે જરન્તા-સ્તુતિ-પ્રશંસા કરતા યુવશા-યુવાન વિદ્વાર્થીઓની સમીપ રાખનાર શિલ્પી બને છે, તા-તેઓ શિલ્પી કામોભાં સારી રીતે પ્રવૃત્ત થયેલ નિરક્રૂણોતન-નિરંતર તે શિલ્પ કાર્યોને કરે છે.

સૌધન્વના:-ઉત્તમ ધનુષ્યમાં કુશળ બનેલા સજજન અશ્વાત્-વેગવાન પદાર્થોની અશ્વમ्-વેગવાળા પદાર્થોને અતક્ષત-જુદા કરો અને વેગવાન કરવા ઠીક કરો; અને રથમ्-રથને યુક્તવા-જોડીને દેવાન-દિવ્યભોગ વા દિવ્યગુણોને ઉપાયાતન-ઉપગત થાઓ-પ્રાપ્ત થાઓ. (૭)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો આંગળીઓની સમાન કર્મ કરનારા તથા શિલ્પવિદ્યાના પ્રેમી (બનીને) પદાર્થોને તથા પદાર્થોના ગુણોને જાણીને યાન આદિ કાર્યોભાં તેનો ઉપયોગ કરે છે, તેઓ દિવ્યભોગોને પ્રાપ્ત કરે છે. (૭)

**इदमुद्दकं पिबतेत्यब्रवीतनेदं वा घा पिबता मुञ्जनेजनम् ।
सौधन्वना यदि तन्नेव हर्यथ तृतीये घा सवने मादयाध्यै ॥ ८ ॥**

पदार्थ : હે **सौधन्वनા:**-ઉત્તમ ધનુષ્યવાળામાં કુશળ શ્રેષ્ઠ વૈઘો ! તમે પથ્ય ભોજન ઈચ્છનારાઓથી ઇદમ्-આ ઉદકમ्-જળનું પિબત-પાન કરો, ઇદમ्-આ મુञ્જનેજનમ्-મુંજ નામના ઘાસથી શુદ્ધ કરેલ જળનું પાન કરો; વા-અથવા નેવ, પિબત-પાન કરો નહિ. ઇતિ-આ રીતે ઘ-જ અબ્રવીતન-કરો, અન્યોને ઉપદેશ કરો. યદિ-જો તત्-તેને હર્યથ-ચાહો તો તૃતીયે-ત્રીજા સવને-એશ્વર્યમાં ઘ-જ નિરંતર માદયાધ્ય-આનંદિત થાઓ. (૮)

ભાવાર્થ : વૈઘો દ્વારા અથવા માતા-પિતાઓ દ્વારા સર્વ રોગીઓને તથા સંતાનોને “તમારે શરીર અને આત્માનાં સુખને માટે અમુક વસ્તુનું સેવન કરવું જોઈએ અને અમુકનું સેવન ન કરવું જોઈએ, આમ આચરણ કરવું જોઈએ અને આમ આચરણ ન કરવું જોઈએ” એવો ઉપદેશ પ્રથમથી જ કરી દેવો જોઈએ. જેથી તેઓ નિરંતર શરીર અને આત્માથી પૂર્ણ સુખયુક્ત બને. (૮)

આપે ભૂયિષ્ઠા ઇત્યેકો અબ્રવીદુગિભૂયિષ્ઠ ઇત્યન્યો અબ્રવીત् ।

વધ્યર્થન્તીં બૃહુભ્યઃ પ્રૈકો અબ્રવીદૃતા વદન્તશચમસાં અપિંશત ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જેમ એક:-એક પુરુષ સંયુક્ત પૃથિવી આદિમાં આપ:-જળ ભૂયિષ્ઠ-અધિક છે ઇતિ-એમ અબ્રવીત्-કહે છે, અન્ય:-અને બીજો અનિ:-અનિ ભૂયિષ્ઠ:-અધિક છે ઇતિ-એમ પ્રાબ્રવીત्-ઉત્તમતાથી કહે છે તથા એક:-કોઈ બહુધ્યઃ-બહુ જ પદાર્થમાં વધ્યર્થન્તીમ्-વધતી ભૂમિને અધિક અબ્રવીત्-કહે છે-બતાવે છે. આ રીતે ત્રણા-સત્યવાતોને વદન્તઃ-કહેતા સજજન ચમસાન-મેઘોની સમાન પદાર્થોને અપિંશત-વિભક્ત કરો. (૯)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં સ્થૂલ પદાર્થમાં ; ‘કોઈ જળ અધિક છે’, ‘કોઈ અનિ અધિક છે’ અને ‘કોઈ ભૂમિ અધિક છે’ (એમ) બતાવે છે. પરંતુ સ્થૂલ પદાર્થમાં ભૂમિ જ અધિક છે.

સત્ય વિજ્ઞાની મેઘોના અવયવોના વિવેકની સમાન સર્વ પદાર્થોને વિભક્ત કરીને તત્ત્વોની સર્વ લોકો સમ્યક્ પરીક્ષા કરે એના વિના પદાર્થ વિદ્યાને યથાર્થ જાણી શકતા નથી. (૯)

શ્રોણમેક ઉદ્દકં ગામવાજતિ માંસમેકઃ પિંશતિ સુન્યાભૃતમ् ।

આ નિપ્રુચુઃ શકૃદેકો અપાભરુત્કિં સ્વિત્પુત્રેભ્યઃ પિત્રા ઉપાવતુઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : જેમ એક:-વિદ્વાન શ્રોણમ-શ્રવણ યોગ્ય ગામ-ભૂમિ અને ઉદકમ्-જળને અવાજતિ-જાણીને કલાયંત્રોથી તેને પ્રેરિત કરે છે; વા જેમ એક:-એકલા સૂન્યા-હિંસાથી આભૃતમ्-સમ્યક્ ધારણ કરેલ માંસમ-મૃત શરીરના અવયવોને પિંશતિ-પૃથક્ કરે છે; વા જેમ એક:-એક નિપ્રુચુઃ-નિત્ય પ્રાપ્ત પ્રાણીના શકૃત-મળની સમાન અપ, આ, અભરત-પદાર્થને ઉપાડે છે, તેમ પિત્રા-માતા-પિતા પુત્રેભ્યઃ-

पुत्रोने माटे किं स्वित्-शुं उपावतुः-समीपमां चाहे. (१०)

भावार्थः जे माता-पिता जेम नवप्रसूता गाय वाष्ठरडानुं (सुख ईर्ष्यी हुःभथी बचावे), व्याध मांसने (लઈने अनिष्टने छोडे), वेद रोगीना मणनुं निवारण-दूर करे, तेम संतानोना हुगुणोने दूर करीने शिक्षा अने विद्याथी संपन्न करे छे, तेआ 'संतान सुख' प्राप्त करे छे. (१०)

उद्भृत्स्वस्मा अकृणोतना तृणं नित्स्वपः स्वपुस्यया नरः।

अगोह्यस्य यदसस्तना गृहे तद्द्येदमृभवो नानु गच्छथ॥ ११॥

पदार्थः हे नरः-नेता-अग्रणी जनो ! तमे स्वपस्यया-पोताना उत्तम कामनी ईर्ष्याथी, अस्मै-आ गाय आहि पशुओने माटे, निवत्सु, नीचा अने उद्भृत्सु-जींचा प्रठेशोमां, तृणम्-कापवा योऽय धासने तथा अपः-जणने अकृणोतन-उत्पन्न करो.

हे ऋषवः-मेधावी जनो ! तमे यत्-जे अगोह्यस्य-शुप्त न राखवा योऽयना गृहे-धरमां वस्तु छे, तत्-तेने न, असस्तन-नष्ट करो नहि, अद्य-आ उत्तम समयमां इमम्-अेनी अनु, गच्छथ-पाइण चालो. (११)

भावार्थः मनुष्योऽमे, जींचा-नीचा स्थानोमां पशुओनी रक्षा माटे जण अने धास आहिने सुरक्षित राखवा ओहिअ. अरक्षित पारकां पदार्थोनी पशु अन्यायथी लेवानी ईर्ष्या कटी करवी नहि अने धर्मयुक्त विद्या अने बुद्धिमानोनो संग सदा करवो ओहिअ. (११)

संमील्य यद्भुवना पूर्यसर्पत् क्व स्वित्तात्या पितरा व आसतुः।

अशपत यः कुरस्मै व आदुदे यः प्राब्रवीत्प्रो तस्मा अब्रवीतन॥ १२॥

पदार्थः हे विद्यार्थीओ ! तमे संमील्य-नेत्रथी सम्यक् निमेषण करीने यत्-जे भुवना-भूमि आहि लोक छे, तेने पर्यसर्पत्-सर्वत्रथी ज्ञाणो, त्यारे वः-तमारा तात्या-ते समये थनारा पितरा-माता-पिता अर्थात् विद्याधयन वर्खना माता-पिता क्व-स्वित्-क्यांक आसतुः-निरंतर वसे छे; यः-अने जे वः-तमारी करस्मम्-भुजाने आदुदे-पकडे छे; वा जेनो अशपत-अपराध थता तेना पर ठपको आपे छे, यः-जे आचार्य तमने प्र, अब्रवीत्-उपदेश आपे तस्मै-तेना माटे प्रो, अब्रवीत्-प्रिय वयन बोलो. (१२)

भावार्थः ज्यारे अध्यापकोनी पासे विद्यार्थीओ आवे, त्यारे तेआने अेम पूछिवुं ओहिअ-तमे लोको क्यांना छो ? तमारुं निवास स्थान क्यां छे, तमारा माता-पिताना नाम शुं छे ? शुं भाषवा ईर्ष्यो छो ? अभं ब्रह्मयर्थनुं पालन करशो के नहि ? वजोरे. आ रीते पूछीने तेआने विद्या ग्रहण करवा माटे ब्रह्मयर्थनी दीक्षा आपवी. शिष्योऽमे अध्यापकोनी निंदा अने तेआने अप्रिय आयरण कटी पशु करवुं नहि. (१२)

सुषुप्तांसं ऋभवृस्तदपृच्छुतागोह्या क इदं नौ अबूबुधत्।
श्वानं वृस्तो बौधयितारमब्रवीत्संवत्सर इदमुद्या व्यख्यत ॥ १३ ॥

पदार्थ : हे सुसुप्तांसः-शयन करनारा ऋभवः-भुद्धिमान जनो ! तमे जे कामनुं अपृच्छत-पूछो अने जेने वि, अख्यत-प्रसिद्ध कहो तत्, इदम्-ते ए कामने नः-अमने कः-कोण अबूबुधत् जाणावे ? अगोह्या-न गुप्त राखवा योग्य वस्तः-ठंडवा धूपाववावाणा श्वानम्-कार्योभां प्रेरणा आपनार अने बौधयितारम्-शुभाशुभ विषय जाणावनाराने जेम जे विषय अब्रवीत्-कहे, तेम ते इदम्-प्रत्यक्ष विषयने संवत्सरे-एक वर्षमां वा अद्य-आज तुं बोल-कहे. (१३)

भावार्थ : भुद्धिमान लोको जे-जे (विषय)ने विद्वानोने पूछीने निश्चय करी शके छे, ते तेनो मूर्ख लोको निश्चित करी शकता नथी. जडभुद्धि (विद्यार्थी) जेटलुं एक वर्षमां भए छे, तेटलुं भुद्धिमान एक छिवसमां ग्रहण करी शके छे. (१३)

दिवा यान्ति मुरुतो भूम्याग्निरुयं वातो अन्तरिक्षेण याति ।

अद्विर्याति वरुणः समुद्रैर्युष्माँ इच्छन्तः शवसो नपातः ॥ १४ ॥

पदार्थ : हे शवसः-बणवानना संतान नपातः-पतन रहित ऐवी विद्वानो तमे जेम मस्तः-वायु दिवा-सूर्यमंडणी साथे यान्ति-जाय छे. अयम्-आ अग्निः-विद्युत् इप अग्नि भूम्या-पृथिवीनी साथे (जाय छे) अने वातः-लोकोनी मध्यनो वायु अन्तरिक्षेण-अन्तरिक्षनी साथे याति-जाय छे, तेम वस्तः-उदान वायु अदभिः-जण अने समुद्रैः-सागरोनी साथे याति-जाय छे, तेम युम्मान्-तमने इच्छन्तः-इच्छनारा लोको जाय. (१४)

भावार्थ : जेम सूर्य अने वायुनो, भूमि अने अग्निनो, वायु अने अन्तरिक्षमां तथा वरुण अने जणनो एक साथे निवास छे, तेम मनुष्यो विद्या अने विद्वानोनी साथे निवास करीने नित्य सुखी अने बणवान बने. (१४)

संगति : आ सूक्तमां भेदावीना कर्मोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाणावी जोईअ. (१६१)

सूक्त-१६२

मा नौ मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मुरुतः परि ख्यन् ।

यद्वाजिनो देवजातस्य सप्तेः प्रवृक्ष्यामो विदथै वीर्याणि ॥ १ ॥

પદાર્થ : પ્રત્યેક ઋતુમાં યજા કરનારા અને વિદ્યા-સંગ્રહમાં યત्-જે વાજિનઃ-વેગવાન દેવજાતસ્ય-વિદ્વાનો વા દિવ્યગુણોથી પ્રકટ થયેલ સત્તે:-ઘોડાઓના વીર્યાળિ-પરાકર્મોથી પ્રવક્ષ્યામઃ-કહીંશું, તે નઃ-અમારા ઘોડાઓના પરાકર્મોને મિત્ર:-મિત્ર વસ્તુ:-શ્રેષ્ઠ અર્યમા-ન્યાયાધીશ આયુ:-જ્ઞાતા, ઇન્દ્ર:-એશ્વર્યવાન, ત્રસુક્ષા-બુદ્ધિમાન અને મસ્તક:-ઋત્વિજો મા, પરિ, ખ્યાત-છોડીને કહે નહિ, તેને અનુકૂળ તેની પ્રશંસા કરે. (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ પ્રશંસિત બળવાન અને સુશીક્ષિત ઘોડાઓ રાખવા જોઈએ, જે સર્વત્ર વિજય અને પૂર્ણ એશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૧)

યન્નર્ણિજા રેકણસા પ્રાવृત્તસ્ય રુતિં ગૃભીતાં મુખુતો નયન્તિ ।

સુપ્રાઙુંજો મેમ્યદ્વિશ્વરૂપ ઇન્દ્રા પૂણ્યો: પ્રિયમાયૈતિ પાથઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત्-જે નિર્ણિજા-નિત્યશદ્ધિ રેકણસા-ધનથી પ્રાવृત્તસ્ય-આચ્છાદિત ગૃભીતામ્-ગ્રહણ કરેલ રત્નમ-આપવા મુખતાઃ-મુખથી નયન્તિ-પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ મુખથી કહે છે; જે મેશ્યત-અજ્ઞાનીઓને નિરંતર ભારતા વિશ્વસ્ત્યઃ-જેના સર્વરૂપ વિદ્યમાન સુપ્રાઙું-સુંદરતાથી પૂછતા અને અજઃ-ઉત્પન્ન ન થતા અર્થાત્ એકવાર પૂર્ણ ભાવથી વિદ્યા ભણીને વારંવાર વિદ્વતાથી ઉત્પન્ન ન થતા તે વિદ્વાન જન ઇન્દ્રાપૂણ્યો:-એશ્વર્યવાન અને પુષ્ટિમાન પ્રાણીઓના પ્રિયમ-મનોહર પાથઃ-જગને અયેતિ-નિશ્ચયથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ સર્વ સુખોને પ્રાપ્ત થાય છે-કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ ન્યાયપૂર્વક ઉપાર્જિત ધનથી મુખ્ય ધર્મ સંબંધી કાર્યો કરે છે, તેઓ ‘પરોપકારી’ બને છે. (૨)

એષ છાગઃ પુરો અશ્વેન વાજિના પૂણ્યો ભાગો નીયતે વિશ્વદૈવઃ ।

અભિપ્રિયં યત્પુરોન્નાશમર્વતા ત્વષ્ટેદૈનં સૌશ્રવસાય જિન્વતિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જે પુરુષે વાજિના-વેગવાન અશ્વેન-ઘોડાની સાથે એષઃ-આ પ્રત્યક્ષ વિશ્વદૈવઃ-સમસ્ત દિવ્ય ગુણોમાં ઉત્તમ પૂણ્યઃ-પુષ્ટિનો ભાગ:-ભાગ છાગ:-બકરી પુરુષ-પૂર્વ નીયતે-પહોંચાડેલ છે; વા યત्-જે ત્વષ્ટા-શ્રેષ્ઠ રૂપ સિદ્ધ કરનારા જન સૌશ્રવસાય-સુંદર અન્નોમાં પ્રસિદ્ધ અન્નને માટે અર્વતા-વિષેપ શાનની સાથે એનમ-એ અભિપ્રિયમ-સર્વત્રથી પ્રિય પુરોડાશમ-સુંદર બનાવેલ અન્નને ઇત્-જ જિન્વતિ-પ્રાપ્ત કરે છે, તે સુખી થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ઘોડાઓની પુષ્ટિ માટે બકરીનું દૂધ પાય છે અને જે (સ્વયં) સુસંકૃત ભોજન થાય છે, તેઓ સુખી બને છે. (૩)

યદ્વિષ્યમृતુશો દેવ્યાનું ત્રિર્મનુંશા: પર્યશવું નયન્તિ ।

અત્રા પૂણ્યઃ પ્રથમો ભાગ એતિ યુજ્ઞ દેવેભ્યઃ પ્રતિવેદયન્જઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યત्-જે માનુષા:-મનુષ્યો ત્રસુશા:-અનેક ઋતુઓમાં હવિષ્યમ-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોમાં

ઉત્તમ દેવયાનમ्-વિદ્વાનોની યાત્રા સિદ્ધ કરાવનારા અશ્રમ-શીધગામી રથને ત્રિ:-ત્રણ વાર પરિણયન્તિ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત અર્થાત્ સ્વીકાર કરે છે; વા જે અત્ર-આ જગતમાં દેવેભ્ય:-દિવ્યગુણો માટે પૂણા:-પુષ્ટિ કરનારાનો પ્રથમ: પ્રથમ ભાગ:-સેવન યોગ્ય ભાગ પ્રતિવેદયન्-પોતાના ગુણોને પ્રત્યક્ષ રીતે જણાવતા અજઃ-પ્રાપ્તવ્ય બકરી યજ્ઞમ्-સંગ કરવા યોગ્ય વ્યવહારને એતિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તેને તથા એ બકરીને સર્વ સજજન યથાયોગ્ય સત્કારયુક્ત કરે. (૪)

ભાવાર્થ : જેઓ સર્વ અતુઓમાં સુખદાયી વાહનો બનાવીને તથા ઘોડા અને બકરી આદિ પશુઓની વૃદ્ધિ કરીને સંસારનું કલ્યાણ કરે છે, તેઓ શરીર, આત્મા અને મનને અનુકૂળ ત્રણ પ્રકારના સુખનો ઉપભોગ કરે છે. (૪)

હોતાધ્વર્યુરાવર્યા અગિનમિન્થો ગ્રાવગ્રાભ ઉત શંસ્તા સુવિપ્રઃ ।

તેન યુજ્ઞેન સ્વરંકૃતેન સ્વિષ્ટેન વૃક્ષણા આ પૃણધ્વમ્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે હોતા-યજ્ઞ સાધક, અધ્વર્યુ:-સ્વનાશની ઈચ્છા ન કરનાર, આવયા:-શ્રેષ્ઠ સંગ કરનાર, અગિનમિન્થઃ-અગિન પ્રદીપક, ગ્રાવગ્રાભઃ-પ્રશંસા ગ્રહણ કરવનાર ઉત-અને શંસ્તા-પ્રશંસા કરનાર સુવિપ્રઃ-શ્રેષ્ઠ મેધાવી વિદ્વાન છે; તેન-તેના દ્વારા સ્વિષ્ટેન-શ્રેષ્ઠ ઈચ્છનીય અને સ્વરઙ્ગકૃતેન-સમ્યક્ પૂર્ણ કરેલ યુજ્ઞેન-યજ્ઞકર્મથી વક્ષણા:-નદીઓને તમે આ, પૃણધ્વમ્-સારી રીતે પૂર્ણ કરો.-ભરો.

ભાવાર્થ : સર્વ મનુષ્યોએ દુર્ગધિના નિવારણ અને સુખની ઉન્નતિ માટે યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરીને, સર્વ દેશોમાં સુર્ગાંબિત જગની વર્ષા કરીને, નદીઓને પરિપૂર્ણ કરવી જોઈએ અર્થાત્ જગથી ભરવી જોઈએ. (૫)

યૂપવ્રસ્કા ઉત યે યૂપવાહાશચ્છાલં યે અશવયુપાય તક્ષતિ ।

યે ચાર્વતે પચનં સુંભરન્ત્યુતો તેષામુભિગ્રૂર્તિનિ ઇન્વતુ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : યે-જેઓ યૂપવ્રસ્કા:-સંભ માટે કાષ કાપનારા ઉત-અને પણ યે-જેઓ યૂપવાહા:-સંભને પ્રાપ્ત કરાવનારાઓ અશ્રયુપાય-ઘોડાઓને બાંધવા માટે ચષાલમ્-કોઈ વિશેષ વૃક્ષને તક્ષતિ-કાપે છે; યે, ચ-અને જેઓ અર્વતે-ઘોડાઓને માટે પચનમ-પરિપક્વ અન્ન-ધાસ સંભરન્તિ-ધારણ કરે છે (સંગ્રહ કરે છે) અને પુષ્ટિ કરે છે, જેઓ તેષામ્-તેઓની મધ્ય ઉતો-નિશ્ચયથી અભિગ્રૂતિઃ-સર્વત્રથી પુરુષાર્થી છે, તેઓ નઃ-અમને ઇન્વતુ-પ્રાપ્ત થાઓ. (૬)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો ઘોડા આદિ પશુઓને બાંધવા માટે કાષના સંભ અથવા ખૂંટો બનાવે છે અથવા ઘોડાઓના પાલન માટે ધાસ, અનાજ આદિ પદાર્થોને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ પુરુષાર્થી બનીને સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. (૬)

उप प्रागात्सुमन्मेऽधायि मन्म देवानामाशा उप वीतपृष्ठः।

अन्वेनं विप्रा ऋषयो मदन्ति देवानां पुष्टे चकृमा सुबन्धुम्॥ ७॥

पदार्थः : हे जेषे देवानाम्-विद्वानोना अने मे-भारा मन्म-विज्ञान अने आशा:-प्राप्तिनी ईच्छाओने उप, अधायि-सानिध्यथी धारणा करेल छे; वा जे सुमत्-सुंदर मानता-ज्ञानता वीतपृष्ठः-सिद्धान्तमां व्याप्त विद्वानो ज्ञान अने उक्त आशाओने उप, प्र, अगात्-सभीप जर्ने सम्यक् ग्रापन थाय छे; वा जे **ऋग्यः**-वेदार्थ ज्ञानवान विप्राः-मेधावी सुबन्धुम्-जेना सुंदर भाई छे, तेने अनु, मदन्ति-अनुमोदित करे छे. **एनम्**-अे सुखंधु सज्जनने उक्त देवानाम्-व्याप्त साक्षात् ईतशास्त्र सिद्धान्त विद्वानोने पुष्टे-पुष्टियुक्त व्यवहारमां अमे **चकृम्**-करीये-नियत करीये. (७)

भावार्थः : जे लोको विद्वानोये सिद्धान्त करेल विज्ञाननुं धारणा करीने, तेने अनुकूल बनीने विद्वानो बने छे, तेयो शरीर अने आत्माथी पुष्टियुक्त बने छे. (७)

यद्वाजिनो दाम सन्दानुमर्वतो या शीर्षण्या रशना रजुरस्य।

यद्वा घास्य पृभृतमास्येऽ तृणं सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु॥ ८॥

पदार्थः : हे विद्वान् ! अस्य-आ अर्वतः-शीघ्र अन्य स्थानमां पहोचाइनारा वाजिनः-भणवान घोडानी यत्-जे संदानम्-लगाववामां आवती दाम्-अने घोडानुं दमन-करती अर्थात् तेना भणनुं नियंत्रण करती लगाम छे; या-जे शीर्षण्या-शिरमां उत्तम रशना-व्याप्त थनारी रज्जुः-दोरी छे, यत्, वा-अथवा जे अस्य, घ-ऐना आस्ये-मुखमां तृणम्-घास प्रभृतम्-सारी रीते भरेल अस्तु-छे, ता-ते सर्वा-समस्त ते-तमारा पदार्थो देवेषु-विद्वानोमां अपि-पण थाय. (८)

भावार्थः : जेयो घोडाओने सुशिक्षित, उत्तम नियंत्रणयुक्त, उत्तम आभूषण्याथी सुसज्ज अने पुष्ट करीने तेनाथी कार्य सिद्ध करे छे, तेयो विजय आहि सर्व (लक्ष्यो)ने सिद्ध करी शके छे. (८)

यदश्वस्य क्रविषो मक्षिकाशु यद्वा स्वरौ स्वधितौ रिप्तमस्ति।

यद्वस्तयोः शमितुर्यन्तुखेषु सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु॥ ९॥

पदार्थः : हे विद्वान् ! **क्रविषः**-कुमणाशील अर्थात् रेवाल चालवाणा अश्वस्य-घोडानी यत्-जे **रिप्तम्**-लीघेला भणने **मक्षिका**-शब्द करती ऐटले के गाणगाणती माखी आश-भाय छे; वा-अथवा यत्-जे **स्वधितौ**-आपे धारणा करेल **स्वरौ**-शब्दनो उपताप छे. **शमितुः**-यशनुं अनुष्ठान करनाराओना **हस्तयोः**-हाथोमां यत्-जे छे अने यत्-जे नखेषु-जेमां आकाश विधमान नथी ते नभोमां **अस्ति**-छे; ता-तेयो सर्वा-समस्त पदार्थो ते-तमारा थाओ अने ए सर्व देवेषु-विद्वानोमां अपि-पण अस्तु-थाओ.

भावार्थः : कर्मचारीओयो घोडाओने हुगीयित लेपरहित, स्वच्छ अने माखी वगेरेना उंधथी सुरक्षित **अश्ववेदभाष्य**

રાખવા જોઈએ. પોતાના હાથે દોરી-લગામ આદિથી સુનિયંત્રિત કરીને યથોચિત માત્રામાં તેઓને ચલાવતા રહેવા જોઈએ. એમ કરવાથી ધોડાઓ હિવ્ય કાર્ય કરે છે. (૮)

**યદૂવધ્યમુદરસ્યાપ્વતિ ય આમસ્ય ક્રવિષો ગન્ધો અસ્તિ।
સુકૃતા તચ્છમિતારઃ કૃણવન્તૂત મેધી શૃતપાક્ત પચન્તુ॥ ૧૦॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! શમિતારઃ-પ્રાપ્ત અન્નને સિદ્ધ કરનાર-બનાવનાર આપ યઃ-જે ઉદરસ્ય-ઉદરમાં રહેલ આમસ્ય-કાચા-અપક્રવ ક્રવિષ:-કુમથી નીકળવા યોગ્ય અન્નની ગન્ધ:-ગંધ અપવાતિ-અપાન વાયુ દ્વારા પ્રેરિત થઈને નીકળે છે; વા યત્-જે ઊવધ્યમ-તાડન કરવા યોગ્ય અસ્તિ-છે, તત્-તેને કૃણવન્તુ-કાપો ઉત-અને મેધમ-પ્રાપ્ત શૃતપાકમ-પરિપક્રવ પદાર્થને પચન્તુ-પકાવો એમ તેને સિદ્ધ કરીને સુકૃતા-સુંદર રીતે બનાવેલ પદાર્થને આરોગ્ય-ખાઓ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે મતુષ્યો ઉપરોગના નિવારણ માટે સુસંસ્કૃત અન્ન અને ઔષધિઓનું સેવન કરે છે, તેઓ સુખી થાય છે. (૧૦)

**યત્તે ગાત્રાદુગ્નિના પ્રચ્યમાનાદુભિ શૂલં નિહતસ્યાવુધાવતિ।
મા તદ્ભૂમ્યામા શ્રિષ્ટન્મા તૃણેષુ દેવેભ્યુસ્તદુશક્ષયો રાતમસ્તુ॥ ૧૧॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! નિહતસ્ય-નિરંતર ચલાયમાન તે-તમારા અર્નિના-કોધાણિથી પચ્યમાનાત્-તપાવેલ ગાત્રાત્-હાથથી યત્-જે શસ્ત્ર અભિ, શૂલમ-લક્ષ્યથી શૂલ સમાન પીડાકારક શત્રુની સન્ભુખ અવ, ધાવતિ-ચલાવવામાં આવે છે, તત્-તે ભૂમ્યામ-ભૂમિમાં મા, આ, શ્રિષ્ટ-ન પડે વા ન લાગે અને તે તૃણેષુ-ધાસ આદિમાં મા-આશ્રિત ન થાય-ન પડે, પરંતુ ઉશદભ્યઃ-આપના પદાર્થોની ઈરણા કરનારા દેવેભ્યઃ-હિવ્ય ગુણી શત્રુને માટે રાતમ-આપેલ અસ્તુ-થાય (અર્થાત્ શત્રુને મારનાર બને.) (૧૧)

ભાવાર્થ : વિદ્વાન બળવાનજનોએ યુદ્ધમાં શસ્ત્ર ચલાવવાના અવસર પર વિચારપૂર્વક જ શસ્ત્ર ચલાવતું જોઈએ. જેથી કોધપૂર્વક નીકળેલું-ચલાવેલું શસ્ત્ર ભૂમિ આદિ પર ન પડે, પરંતુ શત્રુઓ પર જ પ્રયુક્ત થાય. (૧૧)

**યે વાજિને પરિપશ્યન્તિ પ્રકવં ય ઈમાહુઃ સુરભિર્નિર્હરેતિ।
યે ચાર્વતો માંસભિક્ષામુપાસત ઉતો તેષામભિગૂર્તિન્ ઇન્વતુ॥ ૧૨॥**

પદાર્થ : યે-જે લોકો વાજિનમ-બહુ જ અન્નાદિ પદાર્થયુક્ત ભોજનને પક્વમ-પકાવવાથી સુસંસ્કૃત બનેલ પરિપશ્યન્તિ-સર્વત્રથી જોવામાં આવે છે; વા યે-જે ઈમ-જળને પક્રવ આહુઃ-કહે છે યે, ચ-અને જે અર્વતઃ-પ્રાપ્ત થયેલ પ્રાણીના માંસભિક્ષામ-માંસને ન પ્રાપ્ત થવાને ઉતો-તર્ક-વિતર્કથી ઉપાસતે-સેવન કરે છે, તેષામ-તેનો અભિગૂર્તિઃ-પુરુધાર્થ અને સુરભઃ-સુગંધ નઃ-અમને ઇન્વતુ-વ્યાપ્ત વા પ્રાપ્તથાય.

હે વિદ્વાન् ! તું ઇતિ-આ રીતે અર્થાત् માંસાદિ અભક્ષયના ત્યાગથી રોગોનું નિર્હસ-નિરંતર નિર્હરણ-દૂર કર. (૧૨)

ભાવાર્થ : જે લોકો અજ્ઞા અને જગ્ઞાને શુદ્ધ કરવા, પકાવવા અને તેનું ભોજન કરવાનું જાણો છે, તથા માંસનો ત્યાગ કરીને (અન્ય) વસ્તુનું ભોજન કરે છે, તેઓ પુરુષાર્થી બને છે. (૧૨)

યન્નીક્ષણં માંસ્પચન્યા ઉખાયા યા પાત્રાણિ યુષ્ણ આસેચ્નાનિ ।

ઊષ્મણ્યાપિધાના ચર્ણામઙ્ગાઃ સૂનાઃ પરિ ભૂષન્ત્વશ્વમ् ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : યત्-જે માંસ્પચન્યા:-માંસાધાર જેમાં માંસ પકાવે છે તે ઉખાયા:-પકાવનારી તપેલીને નીક્ષણમ्-નિરંતર નિરીક્ષણ કરીને તેમાં વૈમનસ્ય કરીને યા-જે યુષ્ણા:-રસનાં આસેચ્નાનિ-સમ્યક્ષસિંચનનો આધાર વા પાત્રાણિ-પાત્ર વા ઊષ્મણ્યા-ઉષ્ણ ઉત્તમ પદાર્થ અપિધાના-તપેલીનું મુખ ઢાંકવાનાં ઢાંકણા, ચર્ણામ्-અજ્ઞા આદિ પકવવાના આધાર તપેલી, કડાઈ વગેરે વાસણોનાં અઙ્ગાઃ-લક્ષણ છે તેને જાણો છે અને અશ્વમ्-ઘોડાને પરિભૂષણ્ણિ-સુશોભિત કરે છે, તેઓ સૂનાઃ-પ્રત્યેક કામમાં પ્રેરિત થાય છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો માંસ આદિના પકાવવાના દોષથી રહિત પાકપાત્ર-તપેલી આદિને રાખવાનું, તેમાં જળ આદિ દ્વારા પદાર્થોને નાખવાનું, અજ્ઞિને પ્રગટાવવાનું અને (ખાદ્ય વસ્તુને) પાત્રથી ઢાંકવાનું (આદિ કિયાઓને) જાણો છે, તેઓ પાક વિદ્યામાં કુશળ બને છે.

જેઓ ઘોડાઓને સુશિક્ષિત કરીને અને તેને સજાવીને ચલાવે છે, તેઓ સુખપૂર્વક માર્ગને પાર કરે છે. (૧૩)

નિક્રમણં નિષદનં વિવર્તનં યચ્ચ પદ્ગ્રીશુમર્વતઃ ।

યચ્ચ પુરૌ યચ્ચ ઘાસિં જુઘાસુ સર્વાં તા તે અપિ દેવેષ્વસ્તુ ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વ શિક્ષક ! અર્વતઃ-શીધ્રગામી ઘોડાનું યત्-જે નિક્રમણમ्-નિશ્ચિત ચાલવું, નિષદનમ्-નિશ્ચિત બેસવું, વિવર્તનમ्-વિવિધ વર્તન-ચાલવું-ફરવું પદ્ગ્રીશમ्; ચ-અને પાદ બંધન, આચ્છાદન-સજાઈ છે અને આ ઘોડાઓ યત् ચ-અને જે પર્પો-પીવે છે યત્ ઘાસિમ्-ચ-અને જે ઘાસ જઘાસ-ખાય છે, તા-તે સર્વાં-સમસ્ત ઉક્ત કામો તે-તમારા છે અને એ સમસ્ત દેવેષુ-વિદ્વાનોમાં અપિ-પણ અસ્તુ-થાય. (૧૪)

ભાવાર્થ : જેમ સુશિક્ષિત ઘોડાઓ સુશીલ અને ઉત્તમ ચાલવાળા = રેવાલ ચાલવાળા હોય છે, તેમ વિદ્વાનો દ્વારા શિક્ષિત મનુષ્ય સત્ય બને છે.

જેમ ઘોડાઓ માત્રામાં પાન અને આલાર કરી પચાવી હે છે, તેમ અતિ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પજ બને. (૧૪)

मा त्वाऽग्निध्वैनयीद् धूमगन्धिर्मोर्खा भ्राजन्त्युभि विक्त जघ्निः ।

इष्टं वीतमुभिगूर्तं वषट्कृतं तं देवासुः प्रति गृण्णन्त्यश्वम् ॥ १५ ॥

पदार्थ : હે વિદ્વાન् ! જે ઇષ્ટમ्-ઇષ્ટ અર્થાત् જેમાં યજ્ઞ વા સંગ કરવામાં આવે છે, વષટ્કૃતમ्-જે કિયાથી સિદ્ધ કરેલ વીતમ्-વ્યાપ્ત થનાર અભિ-ગૂર્તમ्-સર્વત્રથી પુરુષાર્થી અશ્વમ-ઘોડાની સમાન શીધ પહોંચાડનાર વિદ્વુત રૂપ અજિને દેવાસઃ-વિદ્વાનો ત્વા-તમને પ્રતિઃ, ગૃણન્તિ-પ્રતીતિથી ગ્રહણ કરાવે છે, તમ्-તેને તમે ગ્રહણ કરો. તે ધૂમગન્ધિ-ધૂમમાં ગંધ રાખનાર અનિઃ-અજિ મા; ધ્વનયીત-ધ્વનિ ન કર બહુ શબ્દ ન કર અને ભ્રાજન્તી-પ્રકાશમાન ઉખા-અન્ન પકાવવાની તપેલી જઘનિઃ-અન્તની ગંધ લઈને અર્થાત् જેથી અંદર વરણ ઊઠીને પાછી ફરીને તેમાં જાય છે, તે મા, અભિ, વિક્ત-પોતાનામાંથી અન્નને સર્વત્રથી અલગ ન કરે, ઉફાળે ન ચઢાવે. (૧૫)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો અજિ અથવા અથના દ્વારા વાહન ચલાવે છે, તેઓ લક્ષ્મીથી દેઢીયમાન બને છે.

જેઓ અજિમાં સુગંધિત દ્રવ્યો હોમે છે, તેઓ રોગો અને હૃદાખૂબુદ્ધિશબ્દોથી પીડિત થતા નથી. (૧૫)

यदश્વાય વાસુ ઉપસ્તૃણન્ત્યધીવાસું યા હિરણ્યાન્યસ્મૈ ।

सુન્દાનુમર્વાન્તં પદ્ગ્રીશં પ્રિયા દેવેષા યામયન્તિ ॥ ૧૬ ॥

પદાર્થ : જે વિદ્વાનો અસ્મૈ-આ અશ્વાય-ઘોડાઓને માટે યત्-જે વાસઃ-ઓદ્વાના વસ્ત્રોને ઉપસ્તૃણન્તિ-ઊઠાવે છે; વા અધીવાસમ्-ચેવા (ઘોડાનું) જીન-પલાણ આદિને જેના ઉપર ઢાંકવાનું વખ રહે છે; વા સંદાનમ्-સમીયીન જેનાથી દાન બને છે, તે યજ્ઞ આદિને અર્વત્તમ-પ્રાપ્ત કરીને, પદ્ગ્રીશમ-પ્રાપ્ત પદાર્થનું વિભાજન કરનાર છિન્-ભિન્ કરનારા અજિને ઊઠાવીને, ઢાંકીને કલાઘરોમાં લગાવે છે અને તેથી યા-જે પ્રિય-પ્રિય-મનોહર હિરણ્યાનિ-પ્રકાશમય પદાર્થોને દેવેષ-વિદ્વાનોમાં આ, યામયન્તિ-વિસ્તૃત કરે છે, તેઓ તે પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરીને શ્રીમાન બને છે. (૧૬)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો વિદ્વુત આદિ અજિનેસ્વરૂપવાળા અજિનો ઉપયોગ કરવાનું તથા તેની વૃદ્ધિ કરવાનું આણે, તો તેઓ બહુ જ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૧૬)

यત્તે સાદે મહસુ શૂકૃતસ્ય પાણ્યાં વા કશયા વા તુતોદ ।

સુચેવ તા હુવિષો અધ્વરેષુ સર્વ તા તે બ્રહ્મણા સૂદયામિ ॥ ૧૭ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! યત्-જે તે-તારા સાદે-સ્થિત થવામાં મહસા-અત્યંત બળથી શૂકૃતસ્ય-શીધ ઉત્પન્ન થયેલ પદાર્થને પાર્શ્વયા-સ્પર્શકારક પદાર્થથી, વા-વા કશયા-જેનાથી પ્રેરણા દેવામાં આવે તે ચાબૂકથી ઘોડાને તુતોદ-પ્રેરિત કરે; વા-વા અધ્વરેષુ-નષ્ટ ન કરવા યોગ્ય યજ્ઞોમાં હવિષઃ-હોમવાની વસ્તુને સુચેવ-જેમ સ્ફુવાથી કામ થાય, તેમ તા-તે કામોને પ્રેરિત કરે. તા-તે સર્વ-સર્વ તે-તારા કામોને

ब्रह्मणा-धनथी हुं सूदयामि-अलग-अलग करुं छुं. (१७)

भावार्थः : जेम विद्वानो चाबुक अथवा सोटीथी घोडाने, नाथ नाखीने बળदने अने अंकुशथी हाथीने सम्यक् ताउत करीने शीघ्र चलावे छे, तेम ज कलायंत्रोने अजिनथी संचालित करीने विमान आहि यानोने शीघ्र चलाववा ओईअ. (१७)

चतुस्त्रिंशद्वाजिनों देवबन्धुर्वर्ड्क्रीरश्वस्य स्वधितिः समेति ।

अच्छिद्रा गात्रा वृयुना कृणोत् परुष्पररनुघुष्या वि शस्त ॥ १८ ॥

पदार्थः : हे विद्वानो ! तमे देवबन्धोः-प्रकाशमान पृथिवी आहिना संबंधी वाजिनः-वेगवान अश्वस्य-शीघ्रगामी अजिन आहिनी जे स्वधितिः-विद्युत् समेति-सम्यक् रीते जाय छे, तेने तथा चतुस्त्रिंशत्-योनींस प्रकारनी वड्क्रीः-वांकी-यूकी गतिओने वि, शस्त-ताडना करो अर्थात् क्लोने ताडना (झटको) आपी ते गतिओने काढो-प्रेरित करो. तथा परुष्पर-प्रत्येक मर्मस्थल (मध्यकेन्द्र) पर अनुधुष्य-अनुकूणताथी कलायंत्रोने धनित करीने अच्छिद्रा-द्विधाभाव रहित = छिन्न-भिन्न थवाथी रहित गात्रा-अंगो अने वयुना-उतम शान, कर्माने कृणोत्-करो. (१८)

भावार्थः : हे मनुष्यो ! जे कारणथी विद्युत् उत्पन्न थाय छे, ते (कारण) सर्व पृथिवी आहिमां व्याप छे. तेथी विद्युतनी ताडना-झटकाथी कोईना अंग-भंग न थाय, ए रीते तमे तेनो प्रयोग करो.

जे अजिनिना गुणाने आणीने लोको कियापूर्वक तेनो प्रयोग करे, तो क्यु कार्य असाध्य रहे ? (सर्व काम बनी शके छे.) (१८)

एकस्त्वष्टुरश्वस्या विशस्ता द्वा युन्तारा भवत्स्तथै क्रृतुः ।

या ते गोत्राणामृतुथा कृणोमि ताता पिण्डानां प्र जुहोम्यग्नौ ॥ १९ ॥

पदार्थः : हे विद्वान् ! ते-तारी विद्या अने कियाथी सिद्ध करेल त्वष्टुः-विद्युत्-रूप अश्वस्य-व्याप अजिन एकः-एक ऋतुः-वसंत आहि ऋतु विशस्ता-छिन्न-भिन्न करनार अर्थात् विभिन्न पदार्थोमां लगावनार अने द्वा-बे यन्तारा-तेने नियममां राखनार भवतः-थाय छे. तथा-ऐज रीते या-जे गात्राणाम्-शरीरोना क्रृतुथा-प्रत्येक ऋतुमां काम छे. तेने तथा पिण्डानाम्-अनेक पदार्थोना संघातोना जे-जे अंगो छे, ताता-ते ते काममा प्रयोग हुं कृणोमि-करुं छुं अने अग्नौ-अजिनिमां प्र, जुहोमि-होमुं छुं. (१९)

भावार्थः : जे लोको सर्व पदार्थोना छेदक अने ऋतु-ऋतुमां प्राप्त पदार्थोमां व्याप अजिनिनुं नियंत्रण करनारा काण अने सृष्टि कमने तथा प्रशंसित गुणाने आणीने अभीष्ट कार्याने सिद्ध करीने स्थूल काळ आहि अजिनिमां नाखीने अनेक कार्याने सिद्ध करे छे, तेअो शिल्पविद्याना शाता केम न बने ? (१९)

मा त्वा तपत्रिय आत्मापियन्तं मा स्वधितिस्तुन्वत् आ तिष्ठिपते ।

मा ते गृन्धुरविशुस्तातिहाय छिद्रा गात्राण्युसिना मिथू कः ॥ २० ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! ते-तारो प्रियः-प्रिय आत्मा-आत्मा अपियन्तम्-भ्रियमाणम् = मृत्यु समये अर्थात् शरीरने छोड़ीने जवा समये त्वा-तेने मा, तपत्-संतप्त न करे-कष्ट न आपे, स्वधितिः-वज्जनी समान विद्युत् तारा तन्वः-शरीरने मा, आ, तिष्ठिपत्-स्थापित करनारा न बनावे, (अर्थात् आत्मा शरीर पर आस्था के भमता न राखे) गृन्धुः-ईच्छा करनार प्राणी असिना-तलवारथी ते-तेने अविशस्ता-न मारे, धायल न करे तथा छिद्रा-छिद्र-ईन्द्रियो सहित गात्राणि-अंगोने अतिहाय-अत्यंत छोड़ीने मिथू-परस्पर अेकता मा कः-न करे. (२०)

भावार्थ : जे मनुष्यो योगाभ्यास करे छे, तेअोने मृत्यु पीडित करतुं नथी अने ज्ञवनमां रोग अने हुःभ थतां नथी. (अर्थात्-रोगो हुःभकारक बनता नथी.) (२०)

न वा उ एतन्मित्र्यसे न रिष्यसि देवाँ इदैषि पथिभिः सुगेभिः ।

हरीं ते युज्जा पृष्ठती अभूतामुपास्थाद्वाजी धुरि रासभस्य ॥ २१ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! ज्यारे जे ते-तमारा मन वा आत्मा यथायोऽय करवामां युज्जा-युक्त हरी-धारण अने आकर्षण गुणयुक्त पृष्ठती-वा सिंचन करनार जणनो गुण राखनार अभूताम्-बने छे, तेनुं जे उपस्थात्-उपस्थान करे छे; वा रासभस्य-शब्द करता रथ आहिना धुरि-धरामां वाजी-वेग समान होय, तो एतत्-ए उक्त रूपने पामीने न, वै, म्रियसे-मरता नथी, न, उ-अथवा तो न रिष्यसि-कोईने मारे छे; तथा सुगेभिः:-जेनाथी सुभूर्वक जाय छे ते पथिभिः-मार्गोथी इत्-ज देवान्-विद्वानोने वा दिव्य पदार्थोने एषि-प्राप्त थाय छे. (२१)

भावार्थ : जे योगाभ्यास द्वारा समाधियुक्त आत्मावाणा बनीने अने दिव्य योगीओनो संग करीने धर्मयुक्त मार्ग पर यालीने पोताना आत्माने परमात्मामां युक्त करे छे, तेअो मोक्षने प्राप्त करी ले छे. (२१)

सुगव्यं नो वाजी स्वशव्यं पुंसः पुत्राँ उत विश्वापुषं रुयिम् ।

अनागास्त्वं नो अदितिः कृणोतु क्षत्रं नो अश्वो वनतां हृविष्मान् ॥ २२ ॥

पदार्थ : जेम आ वाजी-वेगवान अग्नि नः-अमारा सुगव्यम्-सुंदर गायोमां रहेल पदार्थ जेमां छे, तेने स्वशव्यम्-सुंदर घोडाओमां उत्पन्न थयेलने पुंस-पुरुषत्ववाणा पुत्रान्-पुत्रो उत-अने विश्वापुषम्-सर्वने पुष्टि आपनार रुयिम्-धनने कृणोतु-करे छे, ते अदितिः-अभंडित-नाशने प्राप्त न थयेल नः-अमारा अनागास्त्वम्-निष्पाप भाव = पाप भावथी रहित क्षत्रम्-राज्यने प्राप्त करे छे, ते हृविष्मान्-जेमां होम योऽय पदार्थ संबद्ध-मणेल छे. ते अश्वः-व्याप्तशील अग्नि नः-अमने वनताम्-सेवे, तेम अमे तेने सिद्ध करीये. (२२)

भावार्थ : जे लोको पृथिवी आहिनी विद्याथी गायोनी, घोडाओनी, मनुष्योनी अने संतानोनी

પૂર્ણ દિલ્લિ અને સંપન્ના કરીને 'અશ્વ' નામક અજિનિ વિદ્યાથી રાજ્યની વૃદ્ધિ કરીને તથા નિષ્પાપ બનીને સુખી બને છે, તેઓ અન્યાને પણ એવા જ (સુખી) બનાવે. (૨૨)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અશ્વરૂપ અજિનિની વિદ્યાનું પ્રતિપાદન કરવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૨)

સૂક્ત-૧૬૩

યદક્રન્દઃ પ્રથમં જાયમાન ઉદ્ઘન્તસ્મુદ્રાદુત વા પુરીષાત्।

શ્યેનસ્ય પ્રક્ષા હરિણસ્ય બાહૂ ઉપસ્તુત્યં મહિ જાતં તે અર્વન्॥ ૧॥

પદાર્થ : હે અર્વન્-વિજ્ઞાનવાન વિદ્ધન ! યત્-જે કારણે તું સમુદ્રાત્-અન્તરિક્ષથી ઉત્-પણ વા-વા પુરીષાત્-પૂર્ણ કારણથી ઉદ્ઘન્ત-ઉદ્ય પામતા સૂર્યની સમાન જાયમાનઃ-ઉત્પન્ન થતા પ્રથમમ-પૂર્વ અક્રન્દઃ-શબ્દ કરે છે. જે તે-તારા શ્યેનસ્ય-બાજ પક્ષીની પક્ષા-પાંખોની સમાન, હરિણસ્ય-હરણની બાહૂ-બાધક ભુજાઓની સમાન, ઉપસ્તુત્યમ-સમીપથી પ્રશંસા કરવા યોગ્ય મહિ, જાતમ-મહાન, ઉત્પન્ન થયેલ કામ સાધક અજિન છે, તે સર્વને સત્કાર કરવા યોગ્ય છે. (૧)

ભાવાર્થ : જેઓ ધર્મયુક્ત બ્રહ્મચર્યપૂર્વક વિદ્યા ભષે છે, તેઓ સૂર્ય સમાન પ્રકાશમાન, બાજ સમાન વેગવાન અને હરણ સમાન ઉત્ત્લવમાન = ફૂદવા અર્થાત્ સ્કૂર્તિમાન બનીને પ્રશંસિત બને છે. (૨)

યમેન દૃત્તં ત્રિત એનમાયુનગિન્દ્ર એણં પ્રથમો અધ્યતિષ્ઠત્તુ।

ગન્ધુર્વો અસ્ય રશનામંગૃભણાત્સૂરાદશર્વ વસવો નિરતષ્ટ ॥ ૨॥

પદાર્થ : હે વસવઃ-ચોવીસ વર્ષ પર્યન્ત બ્રહ્મચર્ય સેવનપૂર્વક વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરેલ સજજનો ! તેમ જેમ યમેન-નિયામક વાયુથી દત્તમ-આપેલ એનમ-આ પૂર્વોક્ત પ્રશંસિત અજિનિને ત્રિતઃ-અનેક પદાર્થોં વા અનેક વ્યવહારોને તરનાર (પાર કરનાર) ઇન્દ્રઃ-વિદ્યુત રૂપ અજિન આયુનક-શિલ્પ કાર્યોમાં નિયુક્ત કરે = લગાવે; પ્રથમઃ-વા પ્રભ્યાતિમાન (શ્રેષ્ઠ) પુરુષ એનમ-એ ઉક્ત પ્રશંસિત અજિના અધ્યતિષ્ઠત-અધિક્ષાતા બને; વા ગન્ધર્વઃ-પૃથિવીને ધારણ કરનાર વાયુ અસ્ય-એની રશનામ-સ્નેહ કિયાને તથા સૂરાત-સૂર્ય દ્વારા અશ્વમ-શીંગ ગમનશીલ અજિનિને અગૃભણત-ગ્રહણ કરે, તેને નિરતષ્ટ-નિરંતર કામમાં લાવો. (૨)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યોએ; વિદ્યાનોના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત કરેલી તે વિદ્યાને ગ્રહણ કરીને, વિદ્યુતથી ઉત્પન્ન કારણથી વિસ્તૃત થઈને, વાયુ દ્વારા ધારણ કરેલ, સૂર્ય દ્વારા પ્રકટ કરેલ અને શીંગ ગતિમાન અજિનિને પ્રયોગમાં લાવે છે, તેઓ દરિદ્રતાના નાશક બને છે. (૨)

અસ્તુ યુમો અસ્યાદિત્યો અર્વન્નસિ ત્રિતો ગુહ્યૈન બ્રતેન।

असि सोमेन सुमया विपृक्त आहुस्ते त्रीणी दिवि बन्धनानि ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जे यमः-नियंता असि-छे, आदित्य-अंतरिक्ष प्रकट थनार सूर्यरूप असि-छे, अर्वन्-सर्वत्र प्राप्त छे, गुह्येन-गुप्त करवा योग्य वृत्तेन-शीलथी त्रितः-सम्प्रद व्यवहार करनार असि-छे, सोमेन-यंद्रभा अथवा औषधिगण द्वारा समया-सभीपमां विपृक्तः-स्व-पोतानां रूपथी संपर्क रहित-पृथक असि-छे, ते-ते अजिना दिवि-दिव्य पदार्थमां त्रीणि-त्रिष्ण बन्धनानि-प्रयोजन पूर्व जनोमे आहुः-कहेल छे, तेने तमे जाणो. (३)

भावार्थ : जे गूढ-धूपायेल अजिनि पृथिवी आहि तथा वायु अने औषधिअमां विद्यमान छे अने जेना पृथिवी, अन्तरिक्ष तथा सूर्यमां बंधन छे, तेने सर्व मनुष्यो विशेषरूपी जाणो. (३)

त्रीणि त आहुर्दिवि बन्धनानि त्रीण्यप्सु त्रीण्यन्तः समुद्रे ।

उतेव मे वरुणश्छन्त्यर्वन् यत्रा त आहुः परमं जुनित्रम् ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे अर्वन् विश्वान = विशेष शानवान सज्जन यत्र-ज्यां ते-तारो परमम्-उत्तम् जनित्रम्-जन्म आहुः-कहे छे, त्यां मारो पाण उत्तम जन्म छे. वस्त्रः-जेम तुं श्रेष्ठ छन्त्य-बणवान छे, तेम हुं पाण बणवान छुं. जेम ते-तारा त्रीणि-त्रिष्ण अन्तः-अंदर समुद्रे-अंतरिक्षमां त्रीणि-त्रिष्ण अप्सु-जग्मां त्रीणि-त्रिष्ण दिवि-प्रकाशमान अजिनिमां पाण बन्धनानि-बंधनो आहुः-पूर्व जनोमे कहेल छे, उतेव-तेनी समान मे-मारामां पाण छे. (४)

भावार्थ : जेम अजिना; कारण, सूक्ष्म अने स्थूल अे (त्रिष्ण) स्वरूप छे तथा (तेमज) वायु, अजिनि, जग अने पृथिवीना छे अेज रीते सर्व उत्पन्न थयेल पदार्थाना त्रिष्ण स्वरूप छे.

हे विद्वान् ! जेम तारो विद्यारूपी जन्म श्रेष्ठ छे. अेम मारा पाण बना. (४)

इमा ते वाजिन्वमार्जनानीमा शुफानां सनितुर्निधाना ।

अत्रा ते भद्रा रेशुना अपश्यमृतस्य या अभिरक्षन्ति गोपाः ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे वाजिन्-विश्वानवान सज्जन ! जे इमा-आ ते-आपना शुफानाम्-कल्याणदायक व्यवहारोनुं अवमार्जनानि-शेधन वा इमा-आ सनितुः-सम्प्रद विभाजन करता आपना निधाना-पदार्थोनुं स्थापन करे छे अने या:-जे ते-आपना ऋषस्य-सत्य धारणा भद्रा:-सेवन करनारा अने रेशना:-स्वाद लेवा योग्य पदार्थोनी गोपाः-रक्षा करनारा अभिरक्षन्ति-सर्वत्रथी पालन (पोषण) करे छे, ते सर्व पदार्थोने अत्र-अहीं हुं अपश्यम्-देखुं-निहाणुं. (५)

भावार्थ : जे लोको अनुकम्ती सर्व पदार्थाना कारण अने संयोगने जाणो छे, तेओ पदार्थाना ज्ञाता बने छे. (५)

आत्मानं ते मनस्सारादजानामुवो दिवा प्रत्यन्तं पतञ्जम् ।

शिरो अपश्यं प्रथिभिः सुगेभिररेणुभिर्जह्मानं पतुत्रि ॥ ६ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વન્ ! જેમ હું તે-તારા આત્માનમ्-સર્વના અધિષ્ઠાતા આત્માને મનસા-વિજ્ઞાનથી આરાત्-દૂરથી વા નિકટથી અપશ્યમ्-દેખું, તેમ તું મારા આત્માને જો-દેખ.

જેમ હું તારા **અવઃ**-પાલનને વા **પતત્રિ**-પતનના સ્વભાવને જાણું-દેખું, જેમ **શિરઃ**-જે સેવન કરવામાં આવતા શિરને દેખું, તેમ તું મારા ઉક્ત પદાર્થને દેખ-જો.

જેમ **અરેણુભિઃ**-ધૂળથી રહિત **સુગોભિઃ**-સુખપૂર્વક જેમાં જાય છે, તે **પથિભિઃ**-માર્ગોથી જેહમાનમ्-શ્રેષ્ઠ યત્નથી દિવા-અન્તરિક્ષમાં **પતયન્તમ्**-જતા **પતઙ્ગમ्**-પ્રત્યેક સ્થાનમાં પહોંચાડનારા અજિનરૂપ ઘોડાને અજાનામ्-દેખું, તેમ તું પણ દેખ-નિહાળ. (૬)

ભાવાર્થ : જે પોતાના પારકાના આત્માના જ્ઞાતા લોકો, વિજ્ઞાનના માધ્યમથી ઉત્પન્ન થયેલ કાર્યોની પરીક્ષા દ્વારા કારણસ્થ ગુણોને જ્ઞાણો છે, તેઓ સુખપૂર્વક વિદ્વાન બને છે.

જે લોકો આવરણરહિત તથા ધૂળના સંપર્કથી મુક્ત આકાશમાં અજિ આદિના સંપ્રયોગથી વિમાનોને ચલાવે છે, તેઓ દૂરસ્થ દેશમાં પણ શીંગ જઈ શકે છે. (૬)

અત્રા તે સુપમુત્તમમીપશ્યં જિગીષમાણમિષ આ પુદે ગો: ।

યદા તે મત્તો અનુ ભોગમાનુલાદિદ્ ગ્રસિષ્ઠ ઓષધીરજીગઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! યદા-જ્યારે ગ્રસિષ્ઠઃ-અત્યંત ખાનાર મર્તઃ-મનુષ્ય અનુ, ભોગમ्-અનુકૂળ ભોગને આનંદ-પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આત्-ઇત્-એજ સમયે ઓષધીઃ-યવાદિ ઓષધિઓને અજીગઃ-નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે-કરે છે.

જેમ **અત્ર-આ** વિદ્યા અને યોગાભ્યાસ વ્યવહારમાં હું તે-તમારા **જિગીષમાણમ्**-જીતવાની ઈચ્છા કરનારા ઉત્તમમ्-શ્રેષ્ઠ સ્થ્યમ्-રૂપને આઅપશ્યમ्-સમ્યક્ રીતે દેખું અને **ગો:**-પૃથિવીના પદે-પ્રાપ્તવ્ય સ્થાનમાં તે-આપના ઇષઃ-અન્નાદિને પ્રાપ્ત થાઉં, તેમ આપ પણ એમ વિદ્વાન કરીને એ ઉક્ત વ્યવહાર આદિને પ્રાપ્ત થાઓ. (૭)

ભાવાર્થ : પુરુષાથીને જ ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, આળસુને થતો નથી. જેઓ પ્રયત્નથી પદાર્થ-વિદ્યા ગ્રહણ કરે છે, તેઓ અતિશ્રેષ્ઠ પ્રતિષ્ઠાને પામે છે. (૭)

અનુ ત્વા રથો અનુ મર્યો અર્વન્નનુ ગાવોઝનુ કુનીનામ् ।

અનુ બ્રાતાસુસ્તવ સુખ્યમીયુરનુ દેવા મર્મિરે કીર્ય તે ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે અર્વન્-ઘોડાની સમાન વિદ્વાન ! જે ત્વા-તારા અનુ-પાદ્ધણ રથઃ-વિમાનાદિ પથ ફરી અનુ-પાદ્ધણ મર્યઃ-મરણધર્મા મનુષ્ય, ફરી પાદ્ધણ અનુ-પાદ્ધણ ગાવઃ-ગાયો અને કનીનામ્-કામના કરતા સજજનોને અનુ-પાદ્ધણ ભગઃ-એશ્વર્ય તથા **બ્રાતાસ**-સત્યાચરણમાં પ્રસિદ્ધ **દેવા:**-વિદ્વાનો તે-તારા **કીર્યમ्**-પરાકમને અનુ, મર્મિરે-અનુકૂળતાથી સિદ્ધ કરે છે, તે ઉક્ત વિદ્વાન તવ-તારી સખ્યમ્-મિત્રતા વા મિત્રના કામને અનુ, ઇયુઃ-અનુકૂળતાથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૮)

ભાવાર્થ : મનુયો જેમ અજિને અનુકૂળ યાનોને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ તેઓ અધ્યાપક અને ઉપદેશકને

અનુરૂપ જ વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

જેઓ વિદ્વાનોને મિત્ર બનાવે છે, તેઓ સત્ય આચરણયુક્ત અને પરાક્રમી બને છે. (૮)

હિરણ્યશૃઙ્ગોऽયો અસ્ય પાદા મનોજવા અવર ઇન્દ્ર આસીત् ।

દેવા ઇદસ્ય હવિરદ્વામાયન્યો અર્વાન્તં પ્રથમો અધ્યતિષ્ઠત् ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે એમ છે કે હિરણ્યશૃઙ્ગઃ-જેનો તેજ પ્રકાશ શૃંગોની સમાન છે તથા જે અસ્ય-એ વિદ્યુતરૂપ અભિના મનોજવા:-મન સમાન વેગવાળા અય:-પ્રાપ્તિ સાધક ધાતુ પાદા:-જેમાં ચાલે તે પગોની સમાન છે, તે અવર:-એક નિરાલો ઇન્દ્રઃ-સૂર્ય આસીત-છે.

યઃ-જે પ્રથમઃ-વિખ્યાત અર્વાન્તમ-વેગવાન અશ્વરૂપ અભિના અધ્યતિષ્ઠત-અધિષ્ઠાતા બને છે. જે અસ્ય-આના સંબંધમાં હવિરદ્વામ-ખાવા યોગ્ય હોમવાના પદાર્થો ઇત-જ ને દેવાઃ-વિદ્વાનો વા ભૂમિ આદિ તેત્રીસ દેવો આયન-પ્રાપ્ત છે તે અનેકોમાં વ્યાપ્ત થનાર વિદ્યુતની સમાન અભિન છે, એમ જ્ઞાણો.

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં અભિન ત્રણ પ્રકારનો છે. એક અતિ સૂક્ષ્મ કારણ નામક, બીજો સૂક્ષ્મ મૂર્ત દ્રવ્યોમાં વ્યાપા રહેનાર અને ત્રીજો સ્થૂલ સૂર્ય આદિ રૂપવાળો છે. જેઓ તેના ગુણ-કર્મ-સ્વભાવને જાળીને અનો સમ્યક્ પ્રયોગ કરે છે, તેઓ નિરંતર સુખી બને છે. (૯)

ઈર્માન્તાસુઃ સિલિકમધ્યમાસુઃ સં શૂર્ણાસો દિવ્યાસો અત્યાઃ ।

હુંસાઇવ શ્રેणિશો યતન્તે યદાક્ષિષુર્દિવ્યમજ્ઞમશ્વાઃ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! યત-જે શિલિકમધ્યમાસઃ-સ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ ઈર્માન્તાસઃ-કંપન જેનો અન્ત સૂર્ણાસઃ-હિંસક અર્થાત્ કલાયંત્રને પ્રબળતાથી ધર્ષણ (જાટકો-આંચકો) આપતા પ્રકાશમાન દિવ્યાસઃ-દિવ્ય ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળા અત્યાઃ-નિરંતર જનારા અશ્વાઃ-શીધ જનારા અભિન આદિ રૂપ ઘોડાઓ હુંસા-ઇવ-હંસોની સમાન શ્રેણિશાઃ-પંડિત-હારની સમાન બનીને વિદ્યમાન સં, યતન્તે-સમ્યક્ પ્રયત્ન કરાવે છે અને દિવ્યમ-અન્તરિક્ષમાં થયેલ અજ્મમ-માર્ગને આક્ષિષુઃ-વ્યાપ્ત થાય છે, તે વાયુ, અભિન અને જળાદિને કાર્યોમાં સમ્યક્ પ્રયુક્ત કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે 'સિલિક' આદિ (જેમાં કલાઓના કોણો હોય છે તે) યંત્રોના દ્વારા ધર્ષણ કરેલ પદાર્થથી વિદ્યુત આદિ પદાર્થો ઉત્પન્ન કરીને તથા તેઓનો યાન આદિમાં પ્રયોગ કરીને કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે, તેઓ 'મહતી શ્રિય'-મહાન ભંપત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૦)

તવ શરીરં પતયિષ્વર્વં તવ ચિત્તં વાતિવ ધર્જીમાન् ।

તવ શર્જાણિ વિષ્ઠિતા પુરુત્રારણ્યેષુ જર્ભુરાણા ચરન્તિ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે અર્વન્-ગમનશીલ ધોડા સમાન વર્તાવ રાખનારા ! જેમ પતયિષ્ણુ-ગમનશીલ વિમાન આદિ યાન વા તવ-તારું શરીરમ्-શરીર વા ધર્જીમાન्-ગતિવાળા વાતઙ્ગ-લાયુની સમાન તારું ચિત્તમ्-ચિત વા પુસ્ત્રા-બહુજ અરણ્યેષુ-વનોમાં વિષ્ટિતા-વિશેષતાથી સ્થિત-રહેલ જર્ભુરાણા-અત્યંત પુષ્ટ શૃઙ્ગારિણ-શિંગડા સમાન ઊંચા વા ઉત્કૃષ્ટ અત્યતમ કામ અજિનથી ચરન્તિ-ચાલે છે, તેમ તવ-તારી ઈન્દ્રિયો અને પ્રાણ વર્તમાન છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેના દ્વારા સંચાલિત વિદ્યુત મન સમાન ગતિ કરે છે, (જેના દ્વારા) પર્વતોના શિખર સમાન આકારવાળા યાનોનું નિર્માણ કરવામાં આવે છે અને જે અજિનશાલાઓમાં વનની અજિન = દાવાનલ સમાન, અજિનને પ્રદીપ કરીને યાનોને ચલાવે છે, તેઓ ભૂગોળમાં સર્વત્ર વિચરણ કરે છે. (૧૧)

ઉપ પ્રાગાચ્છસનેં વાઞ્ચર્વાં દેવદ્રીચા મનસ્સા દીધ્યાનઃ ।

અુજઃ પુરો નીયતે નાભિરુસ્યાનુ પુશ્ચાત્કુવયો યન્તિ રેભાઃ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : જે દીધ્યાનઃ-દેદીઘમાન અજઃ-કારણરૂપથી અજન્મા વાજી-વેગવાન અર્વા-ધોડાઓની સમાન અજિન દેવદ્રીચા-વિદ્વાનોનો સત્કાર કરતા મનસા-મનથી અસ્ય-આ કલાધરના શસનમ्-તાડનને-ધર્ષણને ઉપ, પ્રાગાત્-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, જેથી એના નાભિઃ-બંધન પુરુઃ-પ્રથમથી અને પશ્ચાત્-પાછળથી નીયતે-પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, જેને રેભાઃ-શષ્ટ વિદ્યાના શાતા કવયઃ-મેધાવીજન અનુયન્તિ-અનુગ્રહપૂર્વક ઈચ્છે છે, તેનું સર્વે સેવન કરે. (૧૨)

ભાવાર્થ : કર્ષણ, તાડન અને શિલ્પવિદ્યા વિના અજિન આદિ પદાર્થ, કાર્યોના સાધક બનતા નથી. (૧૨)

ઉપ પ્રાગાત્પરમં યત્સુધસ્થુમર્વાં અચ્છા પિતરં માતરં ચ ।

અદ્યા દ્રેવાજ્જુષ્ટતમો હિ ગમ્યા અથા શાસ્ત્રે દાશુષે વાર્યાણિ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : યત्-જે દેવાન्-વિદ્વાન વા દિવ્યભોગ તથા ગુણોનું જુષ્ટતમઃ-અત્યંત સેવન કરતા અર્વાન્-અજિન આદિ પદાર્થરૂપી ધોડાઓને અદ્ય-આજના દિવસે પરમમ्-ઉત્તમ સધસ્થમ્-એક સાથેના સ્થાનને માતરમ્-ઉત્પન્ન કરનારી માતા પિતરં; ચ-અને જન્મ કરવનાર પિતા વા અધ્યાપકને અચ્છ, ઉપ, પ્રાગાત્-સારી રીતે સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે, અથ-અથવા દાશુષે-દાતાને માટે વાર્યાણિ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય સુખ અને હિ-નિશ્ચયથી ગમ્યાઃ-ગમન કરવા યોગ્ય ઘારી સ્થીઓ વા પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય કિયાઓની આ, શાસ્ત્રે-આશા કરે છે, તે અત્યંત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેએ માતા, પિતા તથા આચાર્યથી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરેલ, પ્રશસ્ત સ્થાન પર રહેનારા, વિદ્વાનોના સંગના પ્રેમી અને સર્વને સુખ આપનારા છે, તેએ સર્વ સંસારમાં ઉત્તમ આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાન અને વિદ્યુત્તના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૩)

સૂક્ત-૧૬૪

अस्य वामस्य पलितस्य होतुस्तस्य भ्राता मध्यमो अस्त्यश्नः।

तृतीयो भ्राता घृतपृष्ठो अस्यात्रापश्यं विश्पतिं सप्तपुत्रम्॥ ૧॥

પદાર્થ : વામસ્ય-શિલ્પના ગુણોથી પ્રશંસિત પલિતસ્ય-વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત અસ્ય-એ સજજનના વિદ્યુત્ રૂપ પ્રથમ છે, હોતુ:-દાતા વા હવન કરનાર તસ્ય-તેના ભ્રાતા-બંધુની સમાન અશન:-પદાર્થોનું ભક્ષણ કરનાર મધ્યમ:-પૃથિવી આદિ લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ બીજા છે અને ઘૃતપृષ્ઠ:-ઘૃત અથવા જળ જેની પીઠ પર અર્થાતુ ઉપર રહે છે, તે અસ્ય-એના ભ્રાતા-ભાતાની સમાન તૃતીય:-ત્રીજા અસ્તિ છે. અત્ર-અહીં સપ્તપુત્રમ्-સાત પ્રકારના તત્ત્વોથી ઉત્પન્ન વિશ્પતિમ्-પ્રજાજનોનું પાલન કરનાર સૂર્યને હું અપશ્યમ्-દેખું. (૧)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં અજ્ઞિ ત્રણ પ્રકારનો છે એક વિદ્યુત રૂપવાળો, બીજો કાષ આદિથી પ્રજ્યાળિત થનાર અને ત્રીજો (જે) સૂર્યમંડળમાં સ્થિત રહીને સમસ્ત સંસારનું પાલન કરે છે. (૧)

सુસ યુञ્જનિ રथમેકચક્રમેકો અશ્વો વહતિ સુસનામા।

ત્રિનાભિ ચક્રમુજરમન્રવ્ય યત્રેમા વિશ્વા ભુવનાધિ તુસ્થુ:॥ ૨॥

પદાર્થ : યત્ર-જ્યાં એકચક્રમ્-એક સર્વકલાઓને ફરવા માટે જેમાં ચક છે, તે રથમ्-વિમાન આદિ યાનને સપ્તનામા-સાત નામો વાળા એક: અશ્વ:-શીધગામી વાયુ વા અજ્ઞિ વહતિ-પહોંચાડે છે; વા જ્યાં સપ્ત-સાત કલનું ગૃહ યુચ્ચનિ-યુક્ત થાય છે; વા જ્યાં ઇમા-આ વિશ્વા-સમસ્ત ભુવના-લોક-લોકાન્તર અધિ, તસ્થુ:-અધિક્ષિત થાય છે, ત્યાં અનર્વમ્-પ્રાકૃતિ પ્રસિદ્ધ ઘોડાઓથી રહિત અને અજરમ્-જીર્ણતા-વૃદ્ધતાથી રહિત ત્રિનાભિ-જેમાં ત્રણ બંધન છે, તે ચક્રમ્-એક ચકને શિલ્પીજન સ્થાપિત કરે. (૨)

ભાવાર્થ : જે લોકો વિદ્યુત, અજ્ઞિ તથા જળ આદિ રૂપ ઘોડાઓથી યુક્ત યાન રચીને, સમસ્ત લોકોના આધાર આકાશમાં સુખપૂર્વક ગમનાગમન કરે, તેએ સંપૂર્ણ એશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૨)

દુમં રથુમધિ યે સુપ્ત તુસ્થુઃ સુપ્તચક્રં સુપ્ત વહુન્ત્યશવાઃ ।
સુપ્ત સ્વસારો અભિ સં નેત્નન્તે યત્ત્ર ગવાં નિહિતા સુપ્ત નામી ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યત્ત્ર-જેમાં ગવામ्-કિરણોના સપ્ત-સાત નામ-નામ નિહિતા-નિરંતર કરીને સ્થાપિત કરેલ છે અને ત્યાં સ્વસારઃ-બહેનોની સમાન વર્તમાન સપ્ત-સાત કળા અભિ, સં, નવન્તે-સામે જાય છે-મળે છે, સપ્ત-સાત અશ્વા:-શીધગામી અજિની પદાર્થ વહન્તિ-પહોંચાડે છે, તે ઇમમ्-આ સપ્તચક્રમ્-સાત ચક્રવાળા રથમ्-રથને યે-જેઓ સપ્ત-સાત જન અધિ, તસ્થુઃ-અધિષ્ઠિત થાય છે, તેઓ આ સંસારમાં સુખી થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેઓ સ્વામી, અધ્યાપક, વિદ્યાર્થી, નિર્માતા, નિયંત્રણકર્તા તથા ચાલક લોકો અનેક ચક્રો તથા તત્ત્વ આદિથી યુક્ત યાનોની રચના જાણે છે, તેઓ પ્રશાંસિત બને છે. જ્યાં છેદન અને આકર્ષણ આદિ ગુણવાળા કિરણો છે, ત્યાં પ્રાણ પણ છે. (૩)

કો દર્દર્શ પ્રથમં જાયમાનમસ્થન્વન્તું યદનુસ્થા બિભર્તિ ।

ભૂમ્યા અસુરસૃગાત્મા કવ સ્વિત્કો વિદ્વાંસુમુપ ગુત્પ્રષ્ટુમેતત્ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : યત્ત્ર-જે પ્રથમમ्-પ્રભ્યાત્ પ્રથમ અર્થાત્ સૃષ્ટિની પૂર્વે જાયમાનમ्-ઉત્પન્ન થઈને અસ્થન્વન્તમ્-અસ્થિયુક્ત દેહને ભૂમ્યા:-ભૂમિની મધ્ય અનસ્થા-અસ્થિરહિત અસુઃ-પ્રાણ અસૂક્ર-રક્ત અને આત્મા-જીવ બિભર્તિ-ધારણ કરે છે, તેને કવ સ્વિત્-ક્યાંય પણ કઃ-કોણ દર્દર્શ-દેખી શકે છે, કઃ-અને કોણ એતત્-એ ઉક્ત વિષયને પ્રષ્ટુમ्-પૂછ્યવા વિદ્વાંસમ્-વિદ્વાનની ઉપ, ગાત્-સમીપ જાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં ઈશ્વરે સર્વના શરીરની રચના કરી, ત્યારે કોઈ પણ જીવ તેને જોગાર હતો નહિ. જ્યારે એ શરીરોમાં જીવાત્માને પ્રાવિષ્ટ કર્યો, ત્યારે પ્રાણ આદિ વાયુ રક્ત આદિ ધાતુ અને જીવ મળીને શરીરને ધારણ કરતા હતા વગેરે (જ્ઞાન)ની પ્રાપ્તિ માટે વિદ્વાન પાસે કોઈ (વિરલ) જ પૂછ્યવા જાય છે, પરંતુ સર્વ નહિ. (૪)

પાકઃ પૃચ્છામિ મનુસાડવિજાનન् દેવાનામેના નિહિતા પ્રદાનિ ।

વત્સે બુદ્ધયેઽધિ સુપ્ત તન્તૂન્વિ તંલિરે કુવ્ય ઓત્વા ડા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : જે કવય:-મેધાવીજન ઓતવૈ-વિસ્તાર માટે બઢ્યે-જોવા યોગ્ય વત્સે-સંતાનના માટે સપ્ત-સાત તન્તૂન्-વિસ્તૃત ધાતુઓને વ્યાધિ, તંલિરે-અનેક રીતે અધિકાધિક વિસ્તૃત કરે છે. ઉ-તેઓ દેવાનામ्-દિવ્ય વિદ્વાનોના એના-એ નિહિતા-સ્થાપિત કરેલ પદાનિ-પ્રાપ્ત થવા વા જાણવા યોગ્ય પદોના અધિકારોને અવિજાનન्-ન જાણતો પાકઃ-ધ્રત્યયર્થાદિ તપસ્યાથી પરિપક્વ થવા યોગ્ય હું મનસા-અન્તઃકરણથી પૃચ્છામિ-પૂછું છું. (૫)

भावार्थ : मनुष्यों अे बाल्यावस्थाथी लઈने, अज्ञात शास्त्रोंने विद्वानोंथी भूषीने अध्यापनना द्वारा सर्व विद्याने प्रसारित करवी आहेअ. (५)

अचिकित्वाज्ज्विकितुष्टिचुदत्र कुवीन्पृच्छामि विद्वने न विद्वान्।

वियस्तस्तम्भ षळिमा रजांस्युजस्य रुपे किमपि स्विदेकम्॥ ६॥

पदार्थ : अचिकित्वान्-अविद्वान हुं चित्-पश्च अत्र-आ विद्या व्यवहारमां चिकित्षः-अज्ञानरूपी रोगने दूर करनारा कवीन्-पूर्ण विद्यावान आप्त विद्वानोंने विद्वान्-विद्यावान विद्मने-विशेष ज्ञानवा माटे न-ज्ञेम पूछे, तेम पृच्छामि-पुछुं छुं.

यः-४ षट्-७ इमा-आ रजांसि-पृथिवी आहि स्थूण तत्वोने नि, तस्तम्भ-ऐकत्र करे छे. अजस्य-प्रकृति अर्थात् जगतनुं कारण वा ज्ञवना स्ये-इपमां किम्-शा माटे स्वित् अपि-४ एकम्-ऐक थयेल छे, ऐने तमे कहो. (६)

भावार्थ : ज्ञेम विद्वान लोको विद्वानोंथी पूषीने विद्वान बने छे, तेम विद्वान लोको पश्च परम विद्वानोंने पूषीने विद्यानी वृद्धि करे. (६)

इह ब्रवीतु य ईमङ्ग वेदास्य वामस्य निहितं पुदं वेः।

शीर्ष्णः क्षीरं दुहते गावो अस्य वृत्रिं वसाना उदुकं पदापुः॥ ७॥

पदार्थ : हे अङ्ग-प्यारा यः-४ अस्य-आ वामस्य-प्रशंसित वेः-पक्षीना निहितम्-स्थापित पदम्-पदने वेद-ज्ञाणे छे, ते इह-आ प्रश्ननो ईम्-समस्त उत्तर ब्रवीतु-कहे.

ज्ञेम वसानाः-जूल ओढेल गावः-गायो क्षीरम्-दूधने दुहते-पुरुं करे छे अर्थात् दोहावे छे; वा वृक्ष पदा-पगथी उदकम्-जगतनुं अपुः-पान करे छे, तेम शीर्ष्णः, अस्य-ऐना शिरनो वृग्राम्-स्वीकार करवा योग्य सर्व व्यवहारने ज्ञाणीअ. (७)

भावार्थ : ज्ञेम पक्षी अन्तरिक्षमां भ्रमण करे छे, तेम ज समस्त लोक अन्तरिक्षमां भ्रमण करे छे.

ज्ञेम गायो वाढृताने दूध आपीने वृद्धि करे छे, तेम कारण-तत्व कार्य पदार्थोनी वृद्धि करे छे अथवा ज्ञेम वृक्ष मूण द्वारा जल पीने वृद्धि पामे छे, तेम कार्य पदार्थ कारण तत्वथी वृद्धि पामे छे. (७)

माता पितरमृत आ ब्रभाज धीत्यग्ने मनसा सं हि जग्मे।

सा बीभत्सुर्गर्भरसा निविद्वा नमस्वन्त इदुपवाकमीयुः॥ ८॥

पदार्थ : बिभत्सुः-४ भयप्रद गर्भरसा-जेना गर्भमां रसरूप विद्यमान निविद्वा-निरंतर बंधायेल सा-ते माता-पृथिवी धीती-धारणाथी अग्ने-सूष्टि पूर्वे पितरम्-सूर्यना ऋगे-विना सर्वनुं आ, ब्रभाज-सम्यक् सेवन करे छे, जेने हि-निश्चयथी मनसा-विज्ञानथी सं, जग्मे-संग थतां-प्राप्त थतां तेने प्राप्त

થઈને નમસ્કર્તા:-પ્રશંસિત અન્નયુક્ત બનીને ઇત્-જ ઉપવાકમ्-જેમાં વચન મળે છે, તે ભાગને ઈયુ:-
પ્રાપ્ત થાય છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે સૂર્ય વિના પૃથિવી સંભવ હોય, તો તે પોતાની શક્તિથી સર્વને કેમ ધારણ કરી
શકતી નથી ?

જો પૃથિવી ન હોય, તો (સૂર્ય માત્ર) પોતાના પ્રકાશથી (સ્વયં) યુક્ત કેમ ન બને ? તેથી આ
ચુણિમાં પોત-પોતાના સ્વભાવથી સર્વ પદાર્થો સ્વતંત્ર છે અને સાપેક્ષ વ્યવહારમાં પરતંત્ર છે. (૮)

યુક્તા માતાસીદ् ધૂરી દક્ષિણાયા_ અતિષ્ઠુદ् ગર્ભો_ વૃજનીષ્વન્તઃ।

અમીમેદ્ વત્સો અનુ_ ગામ્પશ્યદ् વિશવરુષ્યે_ ત્રિષુ યોજનેષુ॥ ૯॥

પદાર્થ : જે ગર્ભ:-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થ વૃજનીષુ-વર્જનીય કક્ષાઓમાં અન્ત:-અંદર અતિષ્ઠત्-
સ્થિર થાય છે, જેના દક્ષિણાયા:-જમણી ધૂરિ-ધારણ કરનારી ધૂરીમાં માતા-પૃથિવી યુક્તા-યુક્ત આસીત् છે.

જેમ વત્સ:-વાધરડો ગામ्-ગાયને, તેમ અમીમેત્-પ્રક્ષેપ કરે છે તથા ત્રિષુ-ત્રણ યોજનેષુ-બંધનોમાં
વિશ્વસ્ત્યમ्-સમસ્ત પદાર્થોમાં રહેલા ભાવોને અન્વપશ્યત્-અનુકૂળતાથી જુએ છે, તે પદાર્થ વિદ્યાથી
જાણવાને યોગ્ય છે. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ ગર્ભ રૂપ (સૂક્ષ્મ) મેઘ, સ્થૂળ, મેઘોના ચાલ્યા ગયા પદ્ધી (પણ) વર્તમાન રહે
છે, તેમ સર્વને માન્ય પ્રદાન કરનારી ભૂમિ આકર્ષણોમાં યુક્ત છે.

જેમ વાધરડો ગાયનું અનુગમન કરે છે, તેમ આ પૃથિવી સૂર્યને અનુકૂળ રહીને ભ્રમણ કરે
છે. જેમાં સમસ્ત થેત આદિ રૂપ છે, તે જ સર્વનું પાલન કરનારી છે. (૯)

તિસ્તો માતૃસ્ત્રીન્પિતૃન્બ્રદેકે ઊર્ધ્વસ્તસ્થૌ_ નેમવ્ ગ્લાપયન્તિ।

મુન્ત્રયન્તે દિવો અમુષ્ય પૃષ્ઠે વિશવ્ વિદું_ વાચ્મવિશ્વમિન્વામ्॥ ૧૦॥

પદાર્થ : જે તિસ્ત:-ત્રણ માતૃ:-ઉત્તમ, ભધ્યમ, અધમ ભૂમિ તથા ત્રીન्-વિદ્યુત્ અને સૂર્ય રૂપ ત્રણ
પિતૃન्-પાલક અભિનાનોને ઈમ્-સર્વત્રથી વિભ્રત્-ધારણ કરીને ઊર્ધ્વ:-ઉપર-ઉંચ્યે; એક:-એક સૂત્રાત્મા
વાયુ તસ્થૌ-સ્થિર થાય છે, જે વિદ્વાનો તેને અવ, ગ્લાપયન્તિ-કહેતા, સાંભળતા અર્થાત્ તેના વિષયમાં
વાર્તાલાપ કરે છે; તથા અવિશ્વમિન્વામ्-જે સર્વની સેવન ન કરેલી વિશ્વ મિદમ્-સર્વ લોકો તેને પ્રાપ્ત
થાય છે, તે વાચમ-વાણીને મન્ત્રયન્તે-સર્વત્રથી વિચારપૂર્વક ગુપ્ત કહે છે, તેઓ અમુષ્ય-તે દૂરસ્થ દિવ:-
પ્રકાશમાન સૂર્યના પૃષ્ઠે-પર ભાગમાં વિરાજમાન થાય છે, તેઓ ન-દુઃખને પ્રાપ્ત થતા નથી. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે સૂત્રાત્મા વાયુ; અભિન, જળ અને પૃથિવીને ધારણ કરે છે, તેને અભ્યાસથી આણીને
સત્યવાણીનો અન્યાને ઉપદેશ કરે. (૧૦)

द्वादशारं नहि तज्जराय वर्वत्ति चक्रं परि द्यामृतस्य।

आ पुत्रा अग्ने मिथुनासो अत्र सप्त शतानि विंशतिश्च तस्थुः ॥ ११ ॥

पदार्थ : હે અગ્ને-વિદ્વાન् ! અત્ર-આ સંસારમા જે દ્વાદશારમ्-જેના બાર અંગો છે, તે ચક્રમ्-ચક્રની સમાન વિદ્યમાન સંવત્સર દ્યામ-પ્રકાશમાન સૂર્યની પરિ, વર્વત્તિ-સર્વત્રથી નિરંતર વિદ્યમાન છે, તત्-તેની જરાય-ક્ષતિ = હાનિ નહિ-થતી નથી.

જે આ સંસારમાં ત્રણસ્ય-સત્યકારણથી સપ્ત-સાત શતાનિ-સો વિંશતિ:-વીસ ચ-પણ મિથુનાસ:-સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ પુત્રા:-પુત્રોની સમાન વિદ્યમાન તત્ત્વો વિષય આ, તસ્થુઃ-પોત-પોતાના વિષયોમાં રહેલ છે, તેને જાણ. (૧૧)

ભાવાર્થ : કાળ અનંત, પરિણામરહિત અને વ્યાપક છે. તેની કદીપણ ઉત્પત્તિ અને ક્ષતિ થતી નથી.

આ સંસાર(ની ઉત્પત્તિ)ના કારણમાં જે સાતસોવીસ તત્ત્વો, તેઓ મળીને ઈશ્વરની વ્યવસ્થાથી સ્થળ થયેલ છે. તેનું કારણ અજન્મા અને નિત્ય છે. જ્યાં સુધી તેને પૃથ્રક-પૃથ્રક પ્રત્યક્ષ રૂપમાં જાણી લેવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી વિદ્યા વૃદ્ધિ માટે મનુષ્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧૧)

પञ્ચપાદं પિતરं દ્વાદશાકૃતિं દિવ આહુः પરे અદ્રો પુરીષિણમ् ।

अथેમે અન્ય ઉપરે વિચક્ષણं સુપ્તચક્રે ષઠ્ઠરં આહુર્પિતમ् ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે પञ્ચપાદમ्-ક્ષણ, મુહૂર્ત, પ્રહર, દિવસ, પક્ષ આ પાંચ પગ જેના પિતરમ्-પિતા સમાન પાલન કરાવનારા, દ્વાદશાકૃતિમ्-બાર મહિના જેનો આકાર અને પુરિષણમ्-મળેલા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ વા હિંસા કરાવનારા અર્થાત् તેના મિશ્રણને પૃથ્રક-પૃથ્રક કરાવનારા સંવત્સરને દિવ:-પ્રકાશમાન સૂર્યની પરે-(= ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન) અદ્રો-અર્ધા ભાગમાં વિદ્વાન આહુઃ-કહે છે-બતાવે છે.

અથ-અનન્તર ઇમે અન્ય-અન્ય વિદ્વાનો ષડો-જેમાં આરારૂપ છ ઋતુ અને સપ્તચક્રે-સાત ચક્ર ધૂમવાની પરિધિ વિદ્યમાન તે ઉપરે-મેઘમંડળમાં વિચક્ષણમ्-વાણીના વિષયને અર્પિતમ्-સ્થાપિત આહુઃ-કહે છે, તેને જાણો. (૧૨)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! આ મંત્રમાં કાળના અવયવોનું કથન ઈષ્ટ છે. જે વ્યાપક, નિત્ય અને અનન્ત કાળમાં સમસ્ત જગત ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય (પર્યાત પરિમાળા)ને પ્રાપ્ત થાય છે, તે કાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી તેનું જ્ઞાન (પ્રાપ્ત કરવું) કઠિન છે. તેથી તમે તેને પ્રયત્નથી જાણો. (૧૨)

પञ્ચારે ચક્રે પરિવત્ત્તેમાને તસ્મિન્ના તસ્થુર્ભુર્વનાનિ વિશ્વા ।

તસ્ય નાક્ષેસ્તપ્યતે ભૂરિભાર: સુનાદ્રેવ ન શીર્યતે સનાભિઃ ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! પઞ્ચારે-જેમાં પાંચ તત્ત્વ આરા રૂપ છે પરિવર્ત્તમાને-અને સર્વત્રથી વર્તમાન તસ્મિન્-તે ચક્રે-પૈડાંની સમાન ફરતા પંચતત્ત્વના પંચીકરણમાં વિશ્વા-સમસ્ત ભુવનાનિ-લોકો આ, તરથુઃ-સમ્યક્ સ્થિર રહે છે, તસ્ય-તેના અક્ષઃ-પૂર્વ ભાગ અર્થાત્ જે તેનાથી પૂર્વ-પ્રથમ ઈશ્વર છે, તે ન, તપ્પતે-સંતપ્ત થતો નથી અર્થાત્ સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરતો નથી. સનાભિઃ-અને જેની નાભિ બંધન સમાન છે. અર્થાત્ કિયા સાથે સંલગ્ન છે અને ભૂરિભારઃ-જેમાં બહુ જ ભાર છે, બહુ જ કાર્ય-કારણ આરોપિત છે, તે કાળ સનાત-સનાતનથી નૈવ, શીર્યતે-નાશ પામતો નથી. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેમ આ કારણ (પ્રકૃતિ), કાળ, આકાશ અને દિશાઓવાળા સંસારરૂપી ચક પરમેશ્વરમાં વ્યાપ છે, તેમ જ કાળ, આકાશ અને દિશાઓમાં (સ્થિત) કાર્ય-કારણરૂપ સંસાર વ્યાપ છે. (૧૩)

સનેમિ ચુક્રમુજરં વિ વાવૃતુ ઉત્તાનાયાં દશ યુક્તા વહન્તિ ।

સૂર્યસ્ય ચક્ષુ રજસૈત્યાવૃત્તં તસ્મિન્નાર્પિતા ભુવનાનિ વિશવા॥ ૧૪॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સનેમિ-સમાન નેમિ-નાભિવાળા અજરમ्-વૃદ્ધત્વ દોષરહિત ચક્રમ्-ચકની સમાન વર્તમાન કાળચક ઉત્કૃષ્ટતાથી વિસ્તૃત થયેલ જગતમાં વિ, વાવૃતુ-વિશોષ કરીને પુનઃ-પુનઃ આવે છે અને તે કાળચકને દશ-દસ પ્રાણ યુક્તા:-યુક્ત વહન્તિ-વહાવે છે.

જે સૂર્યસ્ય-સૂર્યનો ચક્ષુ:-વ્યક્તિકારક-પ્રકટતા કરનાર ભાગ ર્જસા-લોકોની સાથે આવૃત્તમ्-સર્વત્રથી આવરણને એતિ-પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ ઢંકાઈ જાય છે, તસ્મિન્-તેમાં વિશ્વા-સમસ્ત ભુવનાનિ-ભૂગોળ આર્પિતા-સ્થાપિત છે, એમ તમે જાણો. (૧૪)

ભાવાર્થ : જે વ્યાપક, નિત્ય અને સમસ્ત લોકોનો આધાર કાળ છે, તેની ગતિથી સૂર્ય આદિ લોકો પ્રકાશિત થાય છે, તેમ સર્વાં જાણવું જોઈએ. (૧૪)

સાકુંજાની સુપથમાહુરેકુંજં ષળિદ્વામા ત્રણ્યાં દેવુજા ઇતિ ।

તેષામિષ્ટાનિ વિહિતાનિ ધામશઃ સ્થુત્રે રેજન્તે વિકૃતાનિ રૂપશઃ ॥ ૧૫॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! તમે સાકુંજાનામ्-એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થોના મધ્યમાં જે એકજમ्-એક કારણથી ઉત્પન્ન મહત્ત્વને સપ્તથમ્-સાતમું આહઃ-કહે છે. જ્યાં ષટ्-છ દેવજા:-દેદીયમાન વિદ્યુત્થી ઉત્પન્ન થયેલ યમા:-નિયંતા અર્થાત્ સર્વને યથાયોગ્ય વ્યવહારોમાં વર્તાવનારા ત્રણ્યાઃ-આપ સર્વમાં મળનાર ઋતુ વર્તમાન છે, તેષામ્-તેની મધ્યમાં જે ધામશઃ-પ્રત્યેક સ્થાનમાં ઇષ્ટાનિ-મળેલા-મિશ્ર પદાર્થોને ઈશ્વરે વિહિતાનિ-રચેલ છે અને જે સ્વસ્થઃ-રૂપોની સાથે વિકૃતાનિ-અવસ્થાન્તરને પ્રાપ્ત થયેલ સ્થાત્રે-સ્થિત કારણની મધ્યમાં રેજન્તે-કંપન થાય છે-ચલાયમાન થાય છે, તે સર્વને ઇત્-જ ઇતિ-એ પ્રકારથી જ જાણો. (૧૫)

ભાવાર્થ : જે આ સંસારમાં પદાર્થો છે, તે સર્વ ઈશ્વરની વ્યવસ્થાથી યુગપત = કમની અપેક્ષા નથી. શા માટે ? અર્થાત્ કેમ નથી ? કારણ કે ઈશ્વરની સર્વ-વ્યાપકતા અને અનન્ત સામર્થ્યાની કારણ

ઇ. તથી તે સ્વયં અચળ રહેવા છતાં સર્વ લોકોને ચલાવે છે. તે ઈશ્વર વિકારરહિત (રૂપાજર રહિત) રહીને સર્વને વિકારયુક્ત (રૂપાજર યુક્ત) કરે છે.

જેમ જીતુઓ કમથી વર્તમાન રહે છે અને પોત-પોતાના લક્ષણોને પ્રકટ કરે છે, તેમ જ પદાર્થો ઉત્પન્ન થઈને પોત-પોતાના ગુણોને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૫)

સ્ત્રીઃ સુતીસ્તાં ઉ મે પુંસ આહુઃ પશ્યદક્ષણવાન વિ ચૈતદુન્ધઃ।

કુવિર્યઃ પુત્રઃ સ ઇમા ચિકેતુ યસ્તા વિજાનાત્તસ પિતુષ્પ્રિતાસત्॥ ૧૬॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેને અક્ષણવાન-વિજાની પશ્યત-દેખે, અન્ધઃ-અને અંધ = અજ્ઞાની ન-દેખે નહિ, વિ, ચૈતદુન્ધ પ્રકારથી જ્ઞાને. જેને સતીઃ-વિજ્ઞાન, સુશિક્ષા અને શુભ ગુણોથી યુક્ત સ્ત્રીઓ-આહુઃ-કહે છે, તાનુ-તેને મે-મારા પુંસાઃ-પુરુષોને જ્ઞાનો.

યઃ-જે કવિઃ-વિકાન્ત પ્રશ્ન = પ્રત્યેક પદાર્થમાં કર્મ-કર્મથી પહોંચાડનારી બુદ્ધિ રાખનાર પુત્રઃ-પવિત્ર વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત પુરુષ તા-તે ઈષ પદાર્થોને ઇમ્-સર્વત્રથી આ, વિજાનાત્ત-સમ્યક્ જ્ઞાને છે, સઃ-તે વિદ્વાન છે; અને યઃ-જે વિદ્વાન છે, સઃ-તે પિતુઃ-પિતાના પશ્ન પિતા-પિતા અસત્-છે-થવાને યોગ્ય છે, એમ તમે ચિકેતુ-જ્ઞાનો. (૧૬)

ભાવાર્થ : જેને વિદ્વાનો જ્ઞાને છે, તેને અવિદ્વાન જ્ઞાની શકતા નથી.

જેમ વિદ્વાન પુરુષ પુત્રોને ભજાવીને વિદ્વાન બનાવે, તેમ વિદ્વાની જીઓ કન્યાઓને વિદ્વાની બનાવે.

જેઓ પૃથિવીથી લઈને પરમેશ્વર-પર્યાત પદાર્થોના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવોને જ્ઞાનીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને સિદ્ધ-પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ યુવક હોવા છતાં વૃદ્ધોના પિતરો-પિતા (સમાન) બને છે. (૧૬)

અવઃ પરેણ પુર ઎નાવેરેણ પુદા કૃતસં બિભ્રતી ગૌરુદસ્થાત्।

સા કુદ્રીચ્ચી કં સ્વિદર્દ્ધ પરાગાત્ કવ સ્વિત્સૂતે નુહિ યુથે અન્તઃ॥ ૧૭॥

પદાર્થ : જે કૃત્સમ-ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્યાદિ સંસારને બિભ્રતી-ધારણ કરતી ગૌઃ-ગમન કરનારી, પરેણ-ઉપર વા અવેરેણ-નીચે પદા-પ્રાપ્ત કરનારા ગમનરૂપ ચરણોથી અવઃ-નીચેથી ઉદ્સ્થાત્-ઊઠે છે, એના-અથી પરઃ-પાદિણથી ઊઠે છે. જે યુથે-સમૂહના અન્તઃ-મધ્યમાં કર્મ, સ્વિત-કોઈને અર્દ્ધમ-અર્ધા સૂતે-ઉત્પન્ન કરે છે, સા-તે કુદ્રીચ્ચી-અપ્રત્યક્ષ ગમન કરનારી કવ, સ્વિત-કોઈમાં નહિ, પરા, અગાત્-પાદિણ ફરી જતી નથી. (૧૭)

ભાવાર્થ : આ પૃથિવી સૂર્યની નીચે, ઉપર, દક્ષિણ તથા ઉત્તર તરફ ગતિ કરે છે અનેની ગતિ વિદ્વાન સિવાય અન્ય જ્ઞાની શકતા નથી. તેના પાદિણના અર્ધ ભાગમાં સદા અંધકાર અને આગળના અર્ધ ભાગમાં પ્રકાશ રહે છે. મધ્યમાં સર્વ પદાર્થો રહે છે. તે આ પૃથિવી માતાની સમાન સર્વનું

पालन करे छ. (१७)

अवः परेण पितॄं यो अस्यानुवेदं पुरं एुनावरेण।

कवीयमानः क इह प्र वौचद् देवं मनः कुतो अधि प्रजातम्॥ १८॥

पदार्थः : हे विद्वान् ! अस्य-ऐना अवः-अधो-नीयेना भागथी तथा परेण-पर भागथी विद्यमान पितरम्-पालन करनार सूर्यने अनुवेद-विद्या भण्या पढ़ी जाणे छे; यः-जे परः-पर अने एना-ऐ उक्त अवरेण-नीयेना मार्गथी जाणे छे, ते कवीयमानः-अत्यंत विद्वान् छे. कुतः-क्यांथी आ देवम्-दिव्यगुण संपन्न मनः-अन्तःकरण प्रजातम्-उत्पन्न थयेल छे, ऐम इह-आ विद्या वा जगतमां कः-कोण अधि, प्र, वोचत-अधिकतर कहे छे. (१८)

भावार्थः : जे मनुष्यो विद्युत्थी लक्ष्मि सूर्य पर्यन्त अग्निने पिता समान पालक जाणे, (तेयो) जेना उत्तम अने सामान्य कारण तथा कार्य नामक स्वरूप छे. तेनो उपदेश, दिव्य अन्तःकरणयुक्त बनीने आ संसारमां कहे. (१८)

ये अर्वाञ्चुस्ताँ उ पराच आहुर्ये पराञ्चुस्ताँ उ अर्वाच आहुः।

इन्द्रश्च या चक्रथुः सोम तानि धुरा न युक्ता रजसो वहन्ति॥ १९॥

पदार्थः : हे सोम-ऐश्वर्ययुक्त विद्वान् ! ये-जे अर्वाञ्चः-नीये जनार पदार्थ छे, तान्, उ-तेने पराचः-उपर पहोंचेल आहुः-कहे छे ये-जे पराञ्चः-उपर भागमां पहोंचनार छे, तान्-उ-तेने तर्क-वितर्कथी अर्वाचः-नीये जनार आहुः-कहे छे, तेने जाणो.

इन्द्रः-सूर्य च-अने वायु या-जे भुवनोने धारण करे छे, तानि-तेने युक्ताः-युक्त अर्थात् तेमां संबंध करेल पदार्थ धुरा-धारण करनारी धरीमां जोडेल घोडाओनी न-समान रजसः-लोकोने वहन्ति-वहावे-यलावे छे, तेने हे अध्यापको अने उपदेशको ! तमे विदित चक्रथुः-करो-जाणो. (१९)

भावार्थः : हे मनुष्यो ! आ संसारमां जे नीये-उपर, दूर-समीप, स्थूल-सूक्ष्म, लघु-गुरु (आदि) व्यवहार छे, ते सापेक्ष छे. जे 'आ आनाथी उपर छे' (ऐम) कहेवामां आवे छे, ते बन्ने नामो (संज्ञाओ) ने प्राप्त थाय छे. जे आनाथी परे = दूर (छे), स्थूल (छे), ते बीजाथी सूक्ष्म (छे), जे आनाथी लघु छे, ते बीजाथी गुरु छे, ऐम तमे जाणो. आ संसारमां कोई पक्ष वस्तु निरपेक्ष = अपेक्षा रहित नथी अने निराधार पक्ष नथी. (१९)

द्वा सुपर्णा सुयुजा सखाया समानं वृक्षं परि षस्वजाते।

तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्यनश्नन्नन्यो अभि चाकीशीति॥ २०॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! जे सुपर्णा-सुंदर पांखोवाणा सयुजा-समान संबंध राखनारा सखाया-
प्रश्नवेदभाष्य

મિત્રોની સમાન વિદ્યમાન દ્વા-બે પંખીઓ સમાનમ्-એક વૃક્ષમ्-કાપવામાં આવતા તે વૃક્ષનો પરિ, સસ્વજાતે-આશ્રય કરે છે-રહેલ છે; તયો:-તેમાંથી અન્ય:-એક પંખી પિણ્યલમ्-એ વૃક્ષના પાકેલા ફલને સ્વાદુ-મધુરતાથી અત્તિ-ખાય છે-સેવન કરે છે અને અન્ય:-બીજું પંખી અનશ્રત-ખાતું નથી પરંતુ અભિ, ચાકશીતિ-સર્વત્રથી જુએ છે.

સુંદર ચાલતા-ફરતા વા કિયાજન્ય કામને જાણનારા વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવથી સાથે સંબંધ રાખનારા મિત્રોની સમાન વર્તમાન જીવ અને ઈશ્વર છે.

ઈશ્વર સમાન કાર્ય-કારણરૂપ બ્રહ્માંડ દેહનો આશ્રય કરે છે, તે બન્ને જીવ અને બ્રહ્મ અનાદિ છે, તેમાં જીવ પાપ-પુણ્યથી ઉત્પન્ન સુખ-દુઃખાત્મક ભોગને સ્વાદુપણા-મધુરતાથી ભોગવે છે અને બીજો જે બ્રહ્માત્મા કર્મફળનો ભોક્તા નથી. પરંતુ તે ભોક્તા જીવને સર્વત્રથી જુએ છે અર્થાત્ સાક્ષી છે. એમ તમે જાણો.

ભાવાર્થ : જીવ, ઈશ્વર અને જગતનું કારણ (= પ્રકૃતિ) એ ત્રણ પદાર્થો અનાદિ અને નિત્ય છે. તેમાં જીવ અને ઈશ્વર કમશઃ અત્ય પરિણામવાળા અને અનંત પરિણામવાળા છે, ચેતન અને વિજ્ઞાન સંપન્ન છે તથા વિલક્ષણ (કર્મવાળા) છે. તેઓ કમશઃ વ્યાપ્ય અને વ્યાપક ભાવથી સંયુક્ત રહીને મિત્ર સમાન વર્તમાન છે.

એજ રીતે અવ્યક્ત પરમાણુરૂપ કારણ (= પ્રકૃતિ) થી કાર્યરૂપ જગત ઉત્પન્ન થાય છે, તે પણ અનાદિ અને નિત્ય છે.

સમસ્ત જીવ પાપ અને પુણ્યરૂપી કર્મ કરીને તેનાં ફળોને ભોગવે છે, તથા ઈશ્વર એકલો અભિવ્યાપક થઈને, ન્યાયપૂર્વક પાપ-પુણ્યનું ફળ આપવાના કારણે, ન્યાયાધીશની સમાન નિરીક્ષણ કરે છે. (૨૦)

યત્રો સુપ્રણા અમૃતસ્ય ભાગમનિમેષં વિદ્ધાભિસ્વરંનિ ।

ઇનો વિશ્વસ્ય ભુવનસ્ય ગોપાઃ સ મા ધીરઃ પાકુમત્રા વિવેશ ॥ ૨૧ ॥

પદાર્થ : યત્ર-જે વિદ્ધા-વિજ્ઞાનમય પરમેશ્વરમાં સુપ્રણા:-શોભન કર્મવાળા જીવ અમૃતસ્ય-મોક્ષના ભાગમ्-સેવન કરવા યોગ્ય અંશને અનિમેષમ्-નિરંતર અભિસ્વરંનિ-સન્મુખ કહે છે અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ કહે છે; વા જે પરમેશ્વરમાં વિશ્વસ્ય-સમસ્ત ભુવનસ્ય-લોક-લોકાન્તરનો ગોપાઃ-પાલક ઇનઃ-સ્વામી સૂર્યમંડળ આ, વિવેશ-પ્રવેશ કરે છે-અર્થાત્ સૂર્યાદિ લોક-લોકાન્તર સર્વ લયને પ્રાપ્ત થાય છે-જે એને જાણો છે, સઃ-તે ધીરઃ-ધ્યાનવાન પુરુષ અત્ર-એ પરમેશ્વરમાં પાકમ्-પરિપક્વ વ્યવહારવાળા મા-મને ઉપદેશ કરે. (૨૧)

ભાવાર્થ : જ્યાં સૂર્ય આદિ લોક-લોકાન્તર અને દીપ-દીપાન્તર, એ સર્વ લયને પ્રાપ્ત થાય છે, તેના ઉપદેશથી જ સાધકજન મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અન્યથા નહિ. (૨૧)

યस્મિન् વૃક્ષે મુધ્વદઃ સુપ્રણા નિવિશન્તે સુવત્તે ચાધિ વિશ્વે ।

तस्येदाहुः पिप्पलं स्वाद्ग्रये तन्नोन्नशृद्यः पितरं न वेद ॥ २२ ॥

पदार्थ : हे विद्वानो ! यस्मिन्-जे विश्वे-समस्त वृक्षे-वृक्ष पर मध्वदः-मध्वने खानार सुपर्णा:-
सुंदर पांखोयुक्त भमरा आहि पक्षी नि, विशने-स्थिर थाय छे अधि, सुवते, च-अने आधारभूत
बनीने पोतना खाणकोने उत्पन्न करे छे, तस्य; इत्-तेना ज पीप्पलम्-जणनी समान निर्भण इणने
अग्ने-आगण स्वादु-स्वादिष्ट आहुः-कहे छे अने तत्-ते न, उत्, नशत्, नष्ट पामता नथी अर्थात्
वृक्ष रूप आ जगतमां भधुर कर्म इणोने खानाराओ उत्तम कर्मयुक्त ज्ञव स्थिर रहे छे अने तेमां
संतानोने उत्पन्न करे छे, तेने जणनी समान निर्भण कर्मकण संसारमां थता तेने आगण उत्तम कहे छे
अने नष्ट थता नथी अर्थात् पधी अशुभ कर्मो करवाथी संसाररूप वृक्षनुं जे इण झोईचे ते खणतुं नथी.

यः-जे पुरुष पितरम्-पालक परमात्माने न, वेद-ज्ञाणातो नथी, ते आ संसारना उत्तम इणने
पामतो नथी. (२२)

भावार्थ : अनाहि-अनांत काणथी आ संसार उत्पन्न अने नष्ट थतो रव्यो छे तथा ज्ञव (शारीरिक
दण्डिष्ट) जन्म ले छे अने मृत्यु पामे छे.

आ संसारमां ज्ञवो द्वारा जेवा कर्मो करेल छे, तेम ज ईश्वरकृत न्याय अनुसार तेअोने इण
भोगववा पडे छे. कर्म अने ज्ञवनो पडण नित्य संबंध छे.

जेअो परमात्माने ज्ञाणता नथी अने तेना गुण, कर्म, स्वभावने अनुकूल आचरण करता नथी
अने पोतानी ईश्वरानुसार करे छे, तेअो निरंतर हुःभी थाय छे अने जे तेथी विपरीत (गुण, कर्म,
स्वभाव अनुसार आचरण करनारा) छे, तेअो सदा आनंदित रहे छे. (२२)

यद् गायुत्रे अधि गायुत्रमाहितं त्रैष्टुभाद् वा त्रैष्टुभं निरतक्षत ।

यद् वा जग्जगत्याहितं पुदं य इत्तद् विदुस्ते अमृतत्वमानशः ॥ २३ ॥

पदार्थ : ये-जे लोको यत्-जे गायत्रे-गायत्री छंदो वाच्य वृत्तिमां गायत्रम्-गानारनी रक्षा करनार
अधि, आहितम्-स्थित छे; त्रैष्टुभात्, वा-अथवा त्रिष्टुप छंदोवाच्य वृत्तिथी त्रैष्टुभम्-त्रिष्टुपमां प्रसिद्ध
थयेल अर्थने निरतक्षत-निरंतर विस्तृत करे छे; वा-वा यत्-जे जगति-संसारमां जगत्-प्राणी आहि
जगत् पदम्-ज्ञाणवा योग्य आहितम्-स्थित छे तत्-तेने विदुः-जाणे छे, ते-तेअो इत्-ज अमृतत्वम्-
मोक्षभावने आनशुः-प्राप्त थाय छे-करे छे. (२३)

भावार्थ : जेअो सृष्टिना पदार्थाने अने तेमां सर्वना स्वाभी परमेश्वरने ज्ञाणीने तथा परमात्मानुं
ध्यान करीने विद्या अने धर्मनी उन्नाति करे छे, तेअो मोक्ष प्राप्त करे छे. (२३)

गायुत्रेण प्रति मिमीते अर्कमुकेण साम् त्रैष्टुभेन वाकम् ।

वाकेन वाकं द्विपदा चतुष्पदाक्षरेण मिमते सुप्त वाणीः ॥ २४ ॥

પદાર્થ : વિદ્વાનો ! જે જગદીશર ગાયત્રેણ-ગાયત્રી છંદથી અર્કમ्-ऋષી અર્કેણ-ऋચાઓના સમૂહથી સામ-સામ ત્રૈષ્ટુભેન-ત્રિષ્ટુપ છંદ વા ત્રણ વેદોની વિદ્યાઓની સુતિઓથી વાકમ्-યજુર્વેદ દ્વિપદા-બે પદો જેમાં વિદ્યમાન છે વા ચતુર્ષ્વદા-ચાર પદોવાળા અક્ષરેણ-નાશરહિત વાકેન-યજુર્વેદથી વાકમ्-અથર્વવેદ અને સપ્ત-ગાયત્રી આદિ સાત છંદ્યુક્ત વાણીઃ-વેદવાણીને પ્રતિ, મિમીતે-પ્રતિમાન કરે છે અને જે તેના જ્ઞાનનું મિમતે-માન કરે છે, તેઓ કૃતકૃત્ય બને છે. (૨૪)

ભાવાર્થ : જે જગદીશર વેદના અક્ષર, પદ, વાક્ય, છંદ અને અધ્યાય આદિ રચેલ છે, તેને સર્વ મનુષ્યો ધન્યવાદ આપે. (૨૪)

જગતા સિન્ધુ દ્વિવ્યસ્તભાયદ્રથન્તરે સૂર્ય પર્યપશ્યત् ।

ગાયત્રસ્ય સુમિધસ્તિસ્ત્ર આહુસ્તતૌ મુહા પ્ર રિરિચે મહિત્વા ॥ ૨૫ ॥

પદાર્થ : જે જગદીશર જગતા-સંસારની સાથે સિન્ધુમ्-નદી આદિને દિવિ-પ્રકાશ ર્થન્તરે-અને અન્તરિક્ષમાં સૂર્યમ्-સૂર્યલોકને અસ્તભાયત्-રોકે છે; વા સર્વને પર્યપશ્યત्-સર્વત્રથી દેખે છે; વા જે ગાયત્રસ્ય-ગાયત્રી છંદથી સમ્યક્ સિદ્ધ ઋગ્વેદના સાનિધ્યથી તિસ્ત્રઃ, સમિધઃ-સમ્યક્ પ્રદીપત ત્રણ પદાર્થોને અર્થાત્ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણોય કાળના સુખોને આહુઃ-કહે છે, તતઃ-તેનાથી મહા-મહૌન મહિત્વા-પ્રશંસનીય ભાવથી પ્ર, રિરિચે-પૃથ્યક થાય છે અર્થાત્ પૃથ્યક ગાણવામાં આવે છે, તે સર્વને પૂજવા-સત્કાર કરવા યોગ્ય છે. (૨૫)

ભાવાર્થ : જ્યારે ઈશ્વર સંસારની રચના કરી, ત્યારે નદી, સમુક્ર આદિ બનાવ્યા.

જેમ સૂર્ય આકર્ષણથી ભૂગોળોને ધારણા કરે છે, તેમ સૂર્ય આદિને ઈશ્વર ધારણા કરે છે.

જે સર્વ જીવોને સમસ્ત પાપ-પુણ્યરૂપ કર્માને જાણીને ફળ પ્રદાન કરે છે, તે (ઈશ્વર) સર્વ પદાર્થોથી મહાન છે. (૨૫)

ઉપ હ્રયે સુદુધાં ધેનુમેતાં સુહસ્તૌ ગોધુગુત દોહદેનામ् ।

શ્રેષ્ઠ સુવં સવિતા સાવિષન્નોઽભીદ્વો ઘર્મસ્તદુ ષુ પ્ર વોચમ् ॥ ૨૬ ॥

પદાર્થ : જેમ સુહસ્ત-જેના સુંદર હાથ અને ગોધુક-ગાયને દોહતા હું એતામ-એ સુદુધામ-સારી રીતે દોવાતી અર્થાત્ કામોને પૂરા કરતી ધેનુમ्-દૂધ દેનારી ગાયરૂપી વિદ્યાનો ઉપ, હ્રયે-સ્વીકાર કરું છું ઉત-અને એનામ-એ વિદ્યાને આપ પણ દોહત-દોહો; વા જે શ્રેષ્ઠમ्-ઉતામ સવમ्-એશ્વર્યને સવિતા-એશ્વર્ય દાતા નઃ: અમારા માટે સાવિષત-ઉત્પન્ન કરે; વા જેમ અભીદ્વો: સર્વત્રથી પ્રદીપત અર્થાત્ અત્યંત તપતો ઘર્મઃ-તાપ વર્ષા કરે છે તદુ-તે સર્વને જેમ હું સુ, પ્ર, વોચમ्-સારી રીતે કહું, તેમ તમે પણ એને સારી રીતે કહો. (૨૬).

ભાવાર્થ : અધ્યાપક વિદ્વાનો પૂર્વ વિદ્યાયુક્ત વાણી સારી રીતે આપે. જેથી શિષ્ય ઉતામ એશ્વર્યને

ऋગ્વેદભાષ્ય

પ્રાપ્ત કરી શકે.

જેમ સૂર્ય સમસ્ત સંસારને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ ઉપદેશકો સર્વ વિદ્યાઓને પ્રકાશિત કરે. (૨૬)

હિઙ્કૃણવતી વસુપત્લી વસૂનાં વત્સમિચ્છન્તી મનસાભ્યાગાત् ।

દુહામશ્વિભ્યાં પયો અંધ્યેય સા વર્દ્ધતાં મહુતે સૌભગાય ॥ ૨૭ ॥

પદાર્થ : જેમ હિઙ્કૃણવતી-ભાંખરતી અને મનસા-મનથી વત્સમ-વાધરડાને ઇચ્છન્તી-ઈચ્છતી ઇયમ-એ અંધ્યા-મારવાને અયોગ્ય ગાય અભિ, આ, આગાત-સર્વત્રથી આવે છે.

જે અશ્રિભ્યામ-સૂર્ય અને વાયુથી યય:-જળ વા દૂધને દુહામ-દોહતા પદાર્થોમાં વર્તમાન પૃથિવી છે, સો-તે વસૂનામ-અગ્નિ આદિ વસુ સંજ્ઞકોમાં વસુપત્લી-વસુઓની પાલિકા મહુતે-અત્યંત સૌભગાય-સુંદર ઐશ્વર્યને માટે વદ્ર્ધતામ-વૃદ્ધિ પામે, ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાય. (૨૭)

ભાવાર્થ : જેમ પૃથિવી મહાન ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ ગાયો મહાન સુખ આપે છે. તેથી તને કોઈએ કદીપણ ન મારવી જોઈએ. (૨૭)

ગૌરમીમેદનુ વત્સં મિષન્તં મૂર્દ્વાનું હિઙ્કૃણોન્માતુવા ડ ।

સૃક્વાણં ઘર્મમભિ વાવશાના મિમાતિ માયું પયતે પયોભિઃ ॥ ૨૮ ॥

હે મનુષ્યો ! જેમ વાવશાના-નિરંતર કામના કરતી ગૌ:-ગાય મિષન્તમ-શબ્દ કરતી વત્સમ-વાધરડાને તથા મૂર્દ્વાન્નમ-મસ્તકને અનુ, હિઙ્કૃ અકૃણોત-સુંધતી, મસ્તકને ચાટતી, શબ્દ કરે છે-ભાંખરે છે અને માતરૈ-માન-પ્રેમ કરવા માટે ડ-જ તે વાધરડાના દુઃખનો અમીમેત-નાશ કરે છે, તેમ પયોભિ:-જળોની સાથે વર્તમાન પૃથિવી ઘર્મમ-તાપને સૃક્વાણમ-રચીને દિવસને તથા માયુમ-વાણીને પ્રસિદ્ધ કરીને પયતે-પોતાના ભૂયકમાં જાય છે અને સુખનો અભિ, મિમાતિ-સર્વત્રથી માન અર્થાત્ તોલ-વજન કરે છે. (૨૮)

ભાવાર્થ : જેમ ગાયોની પાછળ વાધરડાઓ અને વાધરડાઓની પાછળ ગાયો જાય છે, તેમ પૃથિવીઓની અનુસાર પદાર્થ અને પદાર્થને અનુસાર પૃથિવીઓ ચાલે છે. (૨૮)

અયં સ શિઙ્કતે યેનુ ગૌર ભીવૃતા મિમાતિ માયું ધ્વસનાવધિ શ્રિતા ।

સા ચિત્તિભર્નિ હિ ચુકાર મત્યૈ વિદ્યુદ્ધવન્તી પ્રતિ વબ્રિમૌહત ॥ ૨૯ ॥

પદાર્થ : સ:-તે અયમ-આ વાધરડાઓની સમાન મેધ ભૂમિમાં શિઙ્કતે-ગર્જનાનો અવ્યક્ત શબ્દ કરે છે. કોણ ? કે યેન-જેથી ધ્વસનો-ઉપર, નીચે અને મધ્યમાં જવાને પરિવિ તેમાં અધિ, શ્રિતા-આશ્રિત થઈને અભીવૃતા-સર્વત્ર વાયુથી આવૃત ગૌ:-પૃથિવી માયુમ-પરિમિત માર્ગ પ્રતિ, મિમાતિ-પ્રચ્યે જાય છે, સા-તે ચિત્તિભિ:-પરમાણુઓના સમૂહોથી મત્યમ-મરણધર્મા મનુષ્યને ચકાર-કરે છે, તે પૃથિવી હિ-જ માં ભવન્તી-વર્તમાન વિદ્યુત-વિદ્યુત વબ્રિમ-પોતાના રૂપને નિ, ઔહત-નિરંતર તર્ક-
અર્થવદભાષ્ય

વિતક્ષી પ્રાપ્ત થાય છે. (૨૮)

ભાવાર્થ : જેમ પૃથિવીથી ઉત્પન્ન થઈને તથા અન્તરિક્ષમાં પ્રચુરતાને પ્રાપ્ત થઈને મેઘ પૃથિવી પર વૃદ્ધ આદિને સમ્યક સિંચિને વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ પૃથિવી સર્વની વૃદ્ધિ કરે છે અને ત્યાં વર્તમાન વિદ્યત્ર રૂપને પ્રકાશિત કરે છે.

જેમ શિલ્પીજનો કુમથી (પદાર્થનું) ચયન કરીને વિજ્ઞાનપૂર્વક ગૃહ આદિનું નિર્માણ કરે છે, તેમ પરમેશ્વરે આ સુષ્ટિ નિર્માણ કરી છે. (૨૯)

અનચ્છયે તુરગાતુ જીવમેજદ્ ધ્રુવં મધ્ય આ પુસ્ત્યાનામ्।

જીવો મૃતસ્ય ચરતિ સ્વધાભિરમત્યો મત્યૈના સયોનિઃ ॥ ૩૦ ॥

પદાર્થ : જે ખ્રબ્દા તુરગાતુ-શીધ ગમનને અનત્ત-પુષ્ટ કરીને જીવમ-જીવને એજત-કંપાવે છે અને પસ્ત્યાનામ-ગૃહોની અર્થાત્ જીવોના શરીરની મધ્યે-મધ્યમાં ધ્રુવમ-નિશ્ચલ થઈને શયે-શયન કરે છે.

જ્યાં અમત્યો:-અનાદિતથી મૃત્યુધર્મરહિત જીવ:-સ્વધાભિ:-અનાદિ અને મત્યૈન-મરણધર્મા શરીરની સાથે સયોનિઃ-સમાન સ્થાનસ્થ થઈને મૃતસ્ય-મરણ સ્વભાવવાળા જગતની મધ્યમાં આ, ચરતિ-જીવ છે-આચરણ કરે છે, તે ખ્રબ્દમાં સમસ્ત જગત વસેલ છે. એમ જાણવું જોઈએ. (૩૦)

ભાવાર્થ : જે ચયલાયમાન પદાર્થો સ્થિર, અનિત્યોમાં નિત્ય અને વ્યાપ્તોમાં વ્યાપક ઈશ્વર છે. તેની વ્યાપકતાથી રહિત અતિ સૂક્ષ્મ વસ્તુ પણ નથી, તેથી સર્વ જીવાત્માઓએ એ અન્તર્યામી રૂપથી સ્થિત (ઈશ્વર)ની નિત્ય ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૩૦)

અપશ્યં ગોપામનિપદ્યમાનુમા ચુ પરા ચ પુથિભિશચરન્તમ्।

સ સુધ્રીચીઃ સ વિષૂચીર્વસાનુ આ વરીવર્તિ ભુવનેષ્વન્તઃ ॥ ૩૧ ॥

પદાર્થ : હું ગોપામ-સર્વ રક્ષક, અનિપદ્યમાનમ-મન આદિ ઈન્દ્રિયોને પ્રાપ્ત ન થનાર અને પથિભિ:-માર્ગો દ્વારા આ, ચ-આગળ અને પરા, ચ-પાછળ ચરન્તમ-પ્રાપ્ત થનાર પરમાત્મા વા વિચરણ કરતા જીવને અપશ્યમ-દેખું છું. સઃ-તે જીવાત્મા સુધ્રીચીઃ-સાથે જતી ગતિઓને સઃ-તે જીવ અને વિષૂચીઃ-અનેક પ્રકારની કર્માનુસાર ગતિઓનું વસાનઃ-આચ્છાદન કરીને ભુવનેષુ-લોક-લોકાન્તરોની અન્તઃ-મધ્યમાં આ, વરીવર્તિ-નિરંતર સમ્યક રીતે વર્તમાન છે.

ભાવાર્થ : સર્વના પ્રદ્યા પરમેશ્વરને જીવ (નેત્રોથી) જોઈ શકતો નથી, પરંતુ પરમાત્મા સર્વને યથાથ રીતે દેખે છે.

જેમ વસ્તુ આદિથી આવૃતા-ઢંકાયેલ પદાર્થ દેખાતો નથી, તેમ જીવ પણ સૂક્ષ્મ હોવાના કારણે દેખાતો નથી.

એ જીવ કર્મ ગતિ અનુસાર સર્વ લોકોમાં ભમણ કરે છે. તેની અંદર અને બહાર સ્થિત રહીને પરમાત્મા પાપ અને પુણ્યના ફળ આપવા રૂપ ન્યાય દ્વારા સર્વને સર્વ સ્થાનોમાં જન્મ આપે છે. (૩૧)

य ईं चकार् न सो अस्य वेदु य ईं दुर्दर्श हिरुगिन्नु तस्मात् ।
स मातुर्योना परिवीतो अन्तर्बहुप्रजा निर्वृतिमा विवेश ॥ ३२ ॥

पदार्थ : यः-જे ज्व ईम्-किया भात्र चकार्-करे છે, सः-તे अस्य-એ પोતाना રૂપને ન, વેદ-જાગતો નથી.

यः-જे ઈમ्-સમस्त કિયાઓને દર्दર्श-જોતા અને પોતાના રૂપને જાણે છે, સः-તે તસ્માત्-તેનાથી હિસ્ક-પૃથકુથઈને માતુः-માતાના યોના-ગર્ભાશયની અન્તઃ-મધ્યમાં પરિવીતઃ-સર્વત્રથી ઢંકાયેલ બહુપ્રજાઃ-અનેક વાર જન્મ લેનાર નિર્વૃતિમ्-ભૂમિમાં ઇત्-જ નુ-શીધ આ, વિવેશ આવે છે-પ્રવેશ કરે છે. (૩૨)

ભાવાર્થ : જે જીવો ભાત્ર કર્મ કરે છે અને ઉપાસના તથા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થતા નથી, તેઓ પોતાનાં સ્વરૂપને પડા જાણતા નથી.

જીવોનો કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનમાં નિપુણ છે, તેઓ પોતાના અને પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણી શકે છે.

જીવોના પૂર્વજન્મોનો આરંભ અને પુનર્જન્મોનો અજત નથી.

જ્યારે (જીવ) શરીરનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે આકાશમાં સ્થિત થઈને, પૃથિવી પર ચેષ્ટાયુક્ત બને છે. (૩૨)

द्यौर्मे पिता जनिता नाभिरत्र बन्धुर्मे माता पृथिवी मुहीयम् ।
उत्तानयोश्चम्वोऽयोनिरन्तरत्रा पिता दुहितुर्गर्भमाधात् ॥ ३३ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જ્યાં પિતા-પિતૃસ્થાની સૂર્ય દુહિતુः-કન્યારૂપ ઊખામાં ગર્ભમ्-કિરણરૂપી વીર્યને આ, અધાત्-સ્થાપિત કરે છે, ત્યાં ચમ્વો:-બે સેનાઓની સમાન સ્થિત ઉત્તાનયો:-ઉપરિસ્થ-ઉંચે સ્થાપિત કરેલ પૃથિવી અને સૂર્યના અન્તઃ-મધ્યમાં મારું યોનિ:-ધર છે.

अत्र-आ જન્મમાં મે-મને જનિતા-ઉત્પન્ન કરનાર પિતા-પિતા, દ્યौ:-પ્રકાશમાન સૂર્ય, વિદ્યુતની સમાન છે, અત્ર-અહીં મે-મારા નાભિ: બંધનરૂપ બન્ધુ:-ભાઈની સમાન પ્રાણ છે અને ઇયમ्-આ મહી-મહાન પૃથિવી-ભૂમિની સમાન માતા-માન્યપ્રદા જનની-માતા વિદ્યમાન છે, એમ જાણવું જોઈએ. (૩૩)

ભાવાર્થ : ભૂમિ અને સૂર્ય સર્વના માતા-પિતા અને બંધુ સમાન છે. આ જ અમારું નિવાસ સ્થાન છે.

જેમ સૂર્ય પોતાની ઉત્પન્ન થયેલી ઊખામાં કિરણરૂપી વીર્ય સ્થાપિત કરીને દિવસરૂપી પુત્ર ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ જ માતા-પિતા પ્રકાશમાન પુત્ર ઉત્પન્ન કરે. (૩૩)

पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः पृच्छामि यत्र भुवनस्य नाभिः ।

पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेतः पृच्छामि वाचः परमं व्योम ॥ ३४ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનુ ! ત્વા-આપને પૃથિવ્યા:-પૃથિવીથી પરમ-પર અન્તમ-અન્તને પૃચ્છામિ-પૂછું છું. યત્ર-જ્યાં ભુવનસ્ય-લોહ સમૂહનું નાભિઃ:-બંધન છે તેને પૃચ્છામિ-પૂછું છું. વૃષ્ણા:-વીર્યવર્ષક અશ્વસ્ય-ઘોડાની સમાન વીર્યવાનના રેતઃ:-વીર્યનું ત્વા-આપને પૃચ્છામિ-પૂછું છું અને વાચઃ-વાણીના પરમમ-પરમ વ્યોમ-વ્યાપક અવકાશ અર્થાત્ આકાશનું આપને પૃચ્છામિ-પૂછું છું.

ભાવાર્થ : આ મંત્રમાં ચાર પ્રશ્નો છે. [(૧) પૃથિવીથી પર અના કયાં છે ? (૨) લોક સમૂહ = બ્રહ્માંની નાભિ શું છે ? (૩) વીર્યવાનનું વીર્ય શું છે ? અને (૪) વાણીનો પરમ અવકાશ શું છે.] આના ઉત્તરો હવે પદ્ધીના મંત્રમાં છે. આ રીતે જિદ્ધાસુઓએ વિદ્વાનોથી નિત્ય પૂછતું જોઈએ. (૩૪)

ઇયં વેદિઃ પરો અન્તઃ પૃથિવ્યા અયં યુજો ભુવનસ્ય નાભિઃ ।

અયં સોમો વૃષ્ણો અશ્વસ્ય રેતો બ્રહ્માયં વાચઃ પરમં વ્યોમ ॥ ૩૫ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે (૧) પૃથિવ્યા-ભૂમિના પર:-પર અન્તઃ-ભાગ ઇયમ-આ વેદિઃ-જેમાં શબ્દોને જાણીએ તે આકાશ અને વાયુ રૂપ વેદિ છે (૨) અગ્રમ-આ યજ્ઞઃ-(સૂર્ય) યજ્ઞ ભુવનસ્ય-ભૂગોળ સમૂહનું નાભિઃ-આકર્ષણથી બંધન છે, (૩) અયમ-આ સોમઃ-સોમલતાદિ રસ વા ચંદ્રમા વૃષ્ણા:-વર્ષા કરનાર અને અશ્વસ્યઃ-શીધગામી સૂર્યના રેતઃ-વીર્યની સમાન છે તથા (૪) અયમ-આ બ્રહ્મા-ચારેય વેદોના પ્રકાશક વિદ્વાન વા પરમાત્મા વાચઃ-વાણીનો પરમમ-ઉત્તમ વ્યામ-અવકાશ છે, તેને યથાવત્ જાણો. (૩૫)

ભાવાર્થ : પૂર્વ મંત્રમાં સ્થિત પ્રશ્નોના આ મંત્રમાં કમથી ઉત્તર જાણવા જોઈએ. (૧) પૃથિવીની ચોતરફ આકાશયુક્ત વાયુ છે. (૨) એક એક બ્રહ્માંની મધ્યમાં સૂર્ય છે. (૩) વીર્યને ઉત્પન્ન કરનારી ઔષધિઓ છે અને (૪) પૃથિવીમાં વિદ્વાની અવધિ = સીમા સમસ્ત વેદોનું અધ્યપન અને પરમાત્માનું વિશેષ જ્ઞાન છે, એમ નિશ્ચય કરવા જોઈએ. (૩૫)

સુપ્તાદ્વાર્ગભા ભુવનસ્ય રેતો વિષ્ણોસ્તિષ્ઠન્તિ પ્રદિશા વિધર્મણિ ।

તે ધીતિભિર્મન્તસા તે વિપ્રશિચતઃ પરિભુવઃ પરિ ભવન્તિ વિશ્વતઃ ॥ ૩૬ ॥

પદાર્થ : જે સપ્ત-સાત અદ્ર્ધગર્ભા:-અર્ધ ગર્ભરૂપ અર્થાત્ પંચીકરણને પ્રાપ્ત મહત્વ, અહંકાર પૃથિવી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશના સૂક્ષ્મ અવયવ રૂપ શરીરધારી ભુવનસ્ય-સંસારના રેતઃ-બીજને ઉત્પન્ન કરીને વિષ્ણો:-વ્યાપક પરમાત્માની પ્રદિશા-આજ્ઞાથી અર્થાત્ તેની આજ્ઞારૂપ વેદોક્ત વ્યવસ્થાથી વિધર્મણિ-ચેતનથી વિરુદ્ધ ધર્મવાળા આકાશમાં તિષ્ઠન્તિ-સ્થિત રહે છે. તે-તે ધીતિભિ:-કર્મ અને તે-તેઓ મનસા-વિચારની સાથે પરિભુવઃ-સર્વત્રથી વિદ્વામાં કુશળ વિપશ્ચિતઃ-વિદ્વાનો વિશ્વતઃ-સર્વત્રથી પરિ, ભવન્તિ-તિરસ્કૃત કરે છે અર્થાત્ તેના યથાર્થ ભાવને જાણવા વિદ્વાનો પણ કષ્ટ પામે છે. (૩૬)

ભાવાર્થ : જે મહત્વ, અહંકાર અને પાંચ સૂક્ષ્મભૂત એ સાત પદાર્થો છે, તે પંચીકૃત થઈને, ૫૬૧

સમકા સ્થૂળ જગતના કારણ છે. ચેતનથી વિરુદ્ધ ધર્મયુક્ત જડ અન્તરિક્ષમાં એ સર્વ રહે છે.

જેઓ યથાવત् સૃષ્ટિકમને આણો છે, તે વિદ્વાનો સર્વત્ર પૂજાય છે = સત્કાર પામે છે અને નથી આણતા તેઓ સર્વત્રથી તિરસ્કૃત થાય છે. (૩૬)

ન વિ જાનામિ યદિવૈદમસ્મિ નિણયઃ સંનદ્ધો મનસા ચરામિ ।

યદા માગન् પ્રથમજા ત્રણ્ટસ્યાદિદ્ વાચો અશ્નુવે ભાગમસ્યાઃ ॥ ૩૭ ॥

પદાર્થ : યદા-જ્યારે પ્રથમજા:-ઉપાદાનકારણ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલ પૂર્વોક્ત મહતાત્માદિ મા-મને-જીવને આ, અગન્-પ્રાપ્ત થયા અર્થાત્ સ્થૂળ શરીરાવસ્થા બનીને આત, ઇત-ત્યાર પછી જ ત્રણ્ટસ્ય-સત્ય અને અસ્યાઃ-આ વાચો:-વાણીના ભાગમ-ભાગને વિદ્યા વિષયને હું અશ્નુવે-પ્રાપ્ત થાઉં છું.

જ્યાં સુધી ઇદમ-અસ્મિ-આ શરીરને પ્રાપ્ત થતો નથી ત્યાં સુધી વિષયને યદિવ-જેવો છે તેવો ન, વિ, જાનામિ-વિશેષતાથી જાણતો નથી પરંતુ મનસા-વિચારથી સંનદ્ધઃ-સમ્યક્ બંધાયેલ નિણયઃ-અન્તર્હિત અર્થાત્ અંદર તે વિચારને સ્થિત કરીને ચરામિ-વિચરણ કરું છું. (૩૭)

ભાવાર્થ : જીવ અલ્યુશાન અને અલ્યુશક્તિમાન હોવાથી સાધનો (ઇન્દ્રિયો) વિના સાધ્ય (સિક્ષ કરવા યોગ્ય પદાર્થ)ને ગ્રહણ કરી શકતો નથી. જ્યારે (તે) શ્રોતાદિ (ઇન્દ્રિયો)ને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જાણવામાં સમર્થ બને છે.

જ્યાં સુધી (જીવ) વિદ્યા દ્વારા સત્યને જાણી લેતાં નથી, ત્યાં સુધી અભિમાન કરીને પશુની સમાન વિચરણ કરે છે. (૩૭)

અપાઙ્ગ પ્રાંતેંતિ સ્વધ્યા ગૃભીતોऽમર્ત્યો મર્ત્યેના સયોનિઃ ।

તા શશ્વન્તા વિષૂચીના વિયન્તા ન્યાન્યં ચિક્યુર્ન નિ ચિક્યુરુન્યમ् ॥ ૩૮ ॥

પદાર્થ : જે સ્વધ્યા-જળ આદિ પદાર્થોની સાથે વર્તમાન અપાઙ્ગ-વિપરીત પ્રાઙ્ગ-સીધા એતિ-પ્રાપ્ત થાય છે અને જે ગૃભીતઃ:-ગ્રહણ કરેલ અમર્ત્યઃ-મરણ ધર્મ રહિત જીવ મર્ત્યેન-મરણધર્મ યુક્ત શરીરાદિની સાથે સયોનિઃ-સમાન સ્થાનવાળો થઈ રહ્યો છે. તા-તે બંને શશ્વન્તા-સનાતન વિષૂચીના-સર્વત્ર જનાર અને વિયન્તા-અનેક પ્રકારથી પ્રાપ્ત થનાર વર્તમાન છે, તેમાંથી તે અન્યમ्-એક જીવ અને શરીર આદિને વિદ્વાનો નિ, ચિક્યુ:-નિરંતર જાણો છે અને અવિદ્વાન અન્યમ्-તે એકને ન, નિ, ચિક્યુ:-તેમ જાણતા નથી. (૩૮)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં જડ અને ચેતન એ બે પદાર્થો છે. તેમાંથી જડ પોતાના તથા અન્યના સ્વરૂપને જાણતો નથી. ચેતન પોતાના તથા અન્યના સ્વરૂપને જાણો છે. બંને ઉત્પન્ન ન થનારા, અનાદિ અને અવિનાશી છે.

જડ (શરીરાદિ પરમાણુના) સંયોગથી સ્થૂલ અવસ્થાને પ્રાપ્ત (થાય છે) ચેતન જીવ સંયોગ અને વિયોગથી પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરતો નથી, પરંતુ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મના યોગથી સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ

જેવો ભાસે છે-પ્રતીત થાય છે. (વાસ્તવમાં તે) કુટસ્થ રહીને જેવો છે, તેવો જ રહે છે. (૩૮)

ત્રણુચો અક્ષરે પરમે વ્યોમન્યસ્મિન् દેવા અધિ વિશ્વે નિષેદુઃ।

યસ્તન્ વેદ કિમૃચા કરિષ્યતિ ય ઇત્તદ્વિદુસ્ત ઇમે સમાસતે ॥ ૩૯ ॥

પદાર્થ : યસ્મિન्-જે ત્રણઃ-ઋગવેદાદિ વેદ માત્રથી પ્રતિપાદિત અક્ષરે-નાશ રહિત પરમે-ઉત્તમ વ્યોમન્-આકાશમાં વ્યાપક પરમેશ્વરમાં વિશ્વે-સમસ્ત દેવાઃ-પૃથિવી, સૂર્યલોક આદિ દેવ અધિ, નિષેદુઃ-આધેયરૂપથી સ્થિત થાય છે.

ય-: જે તત्-તે પરબ્રહ્મ પરમેશ્વરને ન, વેદ-જ્ઞાનાંતો નથી, તે ત્રણા-ચાર વેદથી કિમ्-શું કરિષ્યતિ-કરી શકે છે અને યે-જે તત्-તે પરબ્રહ્મને વિદુઃ-જ્ઞાણો છે, તે, ઇમે, ઇત્ત-તે જ બ્રહ્મમાં સમાસતે-સમ્યકું સ્થિર થાય છે. (૩૮)

ભાવાર્થ : જે સમસ્ત વેદના પરમ પ્રમેય અને પ્રતિપાદિત બ્રહ્મ (છે), બીજો જીવ (છે) અને કાર્યરૂપ તથા કારણરૂપ જગત છે. તેમાંથી સર્વના વ્યાપક પરમાત્મા આકાશની સમાન વ્યાપક છે અને જીવ તથા કાર્ય-કારણરૂપ જગત વ્યાપ્ત છે. તેથી જીવ આદિ સર્વ પદાર્થો પરમેશ્વરમાં નિવાસ કરે છે.

જેઓ વેદને ભણીને એ પ્રમેય (= જ્ઞાતવ્ય)ને જ્ઞાનાંતા નથી, તેઓ વેદથી કાંઈ પણ ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને જે વેદને ભણીને જીવને, કાર્ય-કારણ રૂપ (જગત)ને તથા ઈશ્વરના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવને જ્ઞાણો છે, તેઓ સર્વ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ સિદ્ધ થવાથી આનંદિત બને છે. (૩૮)

સૂયવસાદ્ગરવતી હિ ભૂયા અથો વ્યાં ભગવન્તઃ સ્યામ ।

અદ્વિ તૃણમઘ્યે વિશવદાનોં પિબ શુદ્ધમુદુકમાચરન્તી ॥ ૪૦ ॥

પદાર્થ : હે અધ્યે-હનનને અયોગ્ય ગાયની સમાન વર્તમાન વિદુધી ! તું સુયવસાત्-સુંદર સુખોને ભોગવનારી ભગવતી-બહુ જ ઐશ્વર્યવતી ભૂયાઃ-બન. હિ જે કારણે વયમ्-અમે ભગવન્તઃ-બહુ જ ઐશ્વર્યવાન સ્યામ-બનીએ.

જેમ ગાય તૃણમ-ધાસ ખાઈને શુદ્ધમ-શુદ્ધ ઉદ્કમ-જળ પીને તથા દૂધ આપી વાધરડા આદિને સુખી કરે છે, તેમ વિશવદાનીમ-જેમાં સમસ્ત દાન કિયાનું આચરન્તી-સત્ય આચરણ કરીને અથો-અનન્તર સુખને અદ્વિ-ભોગવ અને વિદ્યારસનું પિબ-પાન કર. (૪૦)

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી માતાઓ વેદને જ્ઞાનારી ન બને, ત્યાં સુધી તેના સંતાનો પણ વિદ્યાવાન બનતા નથી.

જે સ્ત્રીઓ વિદુધી બનીને, સ્વયંવરથી વિવાહ કરીને, સંતાનોને જન્મ આપીને તથા તેને સુશીક્ષિત કરીને વિદ્વાન બનાવે છે, તે ગાયોની સમાન સમસ્ત સંસારને પ્રસન્ન-આનંદિત કરે છે. (૪૦)

**गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी ।
अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सुहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॥ ४१ ॥**

પદાર્થ : હે શ્રી-પુરુષો ! જે એકપદી-એક વેદનો અભ્યાસ કરનારી, વા દ્વિપદી-બે વેદનો અભ્યાસ કરેલી, વા ચતુષ્પદી-ચારેય વેદોની અધ્યાપિકા, અષ્ટાપદી-ચાર વેદ અને ચાર ઉપવેદની વિદ્યાથી યુક્ત, વા નવપદી-ચાર વેદ, ચાર ઉપવેદ અને વ્યાકરણાદિ શિક્ષાયુક્ત, બભूવુષી-અતિશય વિદ્યાઓમાં પ્રસિદ્ધ અને સહસ્રાક્ષરા-અસંખ્ય અક્ષરોવાળી બનીને, પરમે-સર્વોત્કૃષ્ટ વ्यોમન्-આકાશની સમાન વ્યાપ્ત નિશ્ચળ પરમાત્માને માટે પ્રયત્ન કરે છે; અને ગौરી:-ગौરવર્ણયુક્ત વિદ્યુધી શ્રીઓને મિમાય-શબ્દ કરાવતી અર્થાત् સલિલાનિ-જળની સમાન નિર્મળ વચ્ચોને તક્ષતી-અવિદ્યાદિ દોષોને પૃથ્રક કરતી સા-તે વિશ્વકલ્યાણકારિકા = સંસારને માટે અત્યંત સુખકારી બને છે. (૪૧)

ભાવાર્થ : જે શ્રીઓ સાંગોપાંગ = અંગો અને ઉપાંગો સહિત સમસ્ત વેદોને ભણીને ભણાવે છે, તે સર્વ મનુષ્યોને ઉન્નતિ-યુક્ત કરે છે. (૪૧)

તસ્યાઃ સમુદ્રા અધિ વિ ક્ષરન્તિ તેન જીવન્તિ પ્રદિશુશ્વત્તસ્તઃ ।

તતઃ ક્ષરત્યક્ષરં તદ્વિશવુમુપ જીવતિ ॥ ૪૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તસ્યાઃ-તે વાણીના સમુદ્રાઃ, અધિ, વિ, ક્ષરન્તિ-શબ્દરૂપી અર્થાત = સમુદ્ર અક્ષરોની વર્ષા કરે છે તેન-તે કામથી ચતુસ્તઃ-ચારેય પ્રદિશઃ-દિશા અને ચારેય ઉપદિશાઓ જીવન્તિ-જીવતિ જીવતિ અને તતઃ-તેનાથી જે અક્ષરમ्-નાશ ન પામનાર અક્ષરમાત્ર ક્ષરતિ-વર્ષ છે, તત-તેનાથી વિશ્વમ-સમસ્ત જગત ઉપ, જીવતિ-ઉપજીવિકાને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪૨)

ભાવાર્થ : સમુદ્રની સમાન આકાશ છે, તેમાં રતનો સમાન શબ્દો છે અને જ્યાં શબ્દોના પ્રયોગ કરનારા ગ્રહણ કરનારા લોકો (વિદ્યમાન) છે. તેઓના ઉપદેશના શ્રવણથી સર્વનું જીવન સંભવ બને છે. (૪૨)

શકુમયં ધૂમમારાદ્વિપશ્યં વિષુવતા પ્ર એનાવરેણ ।

ઉક્ષાણં પૃશ્નિમપચન્ત વીરાસ્તાનિ ધર્માણિ પ્રથમાન્યાસન् ॥ ૪૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! હું આરાત-સમીપથી શકુમયમ-શક્તિમય સમર્થ ધૂમમ-બ્રહ્મયર્થ કર્માનુષ્ઠાનના અન્નિના ધૂમને અપશ્યમ-દેખું છું; એના, અવેરેણ-તેની નીચે જ્યાં-ત્યાં જતાં વિષુવતા-વ્યાપ્તિમાન-ધૂમથી પરઃ-પાછળ વીરા:-વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત પૂર્ણ વિદ્યાન પૃશ્નિમ-આકાશ અને ઉક્ષાણમ-સિંચનવાળા મેઘને અપચન્ત-પચાવે છે અર્થાત્ બ્રહ્મયર્થ વિષ્યક અન્નિહોત્રાદિ તપે છે, તાનિ-તે ધર્માણિ-ધર્મ પ્રથમાનિ-પ્રથમ બ્રહ્મયર્થસંજ્ઞક આસન્-થયેલ છે. (૪૩)

ભાવાર્થ : વિદ્યાનજનો આજન હોત્રાદિ યજો દ્વારા મેઘ સમૂહમાં રહેલ જલની શુદ્ધિ કરીને સર્વ વસ્તુઓની શુદ્ધિ કરે છે. તેથી બ્રહ્મયર્થના પાલનથી સર્વના શરીરોને તથા આત્મા અને મનને શુદ્ધ કરે.

સર્વ (સામાન્ય) મનુષ્ય સમીપ સ્થિત ધૂમ, અજિ અને અન્ય પદાર્થ પ્રત્યક્ષ રૂપમાં દેખે છે.
સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ તથા દૂરસ્થ અને સમીપસ્થ પદાર્થોના જ્ઞાતા વિદ્વાન તો ભૂમિથી લઈને પરમેશ્વર
પર્યન્ત પદાર્થોનો સાક્ષાત્ કરી શકે છે. (૪૩)

ત્રયઃ કેશિન ઋતુથા વિ ચક્ષતે સંવત્સરે વર્પત એક એષામ्।

વિશ્વમેકો અભિ ચંદ્રે શાચીભિર્ધાજિરેકસ્ય દદૃશે ન રૂપમ्॥ ૪૪॥

પદાર્થ : હે ભણવા-ભણાવનાર લોકોના પરીક્ષકો ! તમે જેમ કેશિન:-પ્રકાશવાન વા પોતાના
ગુણોના યથા સમયે જ્ઞાપકો ત્રયઃ-ત્રણ અર્થાત् સૂર્ય, વિદ્યુત અને વાયુ સંવત્સર-સંવત્સર અર્થાત્ વર્ષમાં
ऋતુથા-વસંદાતિ ઋતુના પ્રકારથી શાચીભિ:-જે કર્મ તેનાથી વિ, ચક્ષતે-ભાવે છે અર્થાત્ યથા સમય
વ્યવહારને પ્રકાશિત કરાવે છે. એષામ્-આ ત્રણેયમાં એક:-એક વિદ્યુત રૂપ અજિ વર્પતે-જીવોને ઉત્પન્ન
કરાવતા, એક:-સૂર્ય વિશ્વમ-સમગ્ર જગતને અભિ ચંદ્રે-પ્રકાશિત કરતા અને એકસ્ય-વાયુની ધ્રાજિ:-
ગતિ અને સ્વયમ્-રૂપ ન, દદૃશે-દેખાતું નથી, તેમ તમે અહીં પ્રવૃત્તામાન થાઓ. (૪૪)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે વાયુ, સૂર્ય અને વિદ્યુતની સમાન અધ્યયન તથા અધ્યાપન આદિ
દ્વારા વિદ્યાઓની વૃદ્ધિ કરો. જેમ પોતાના (આત્માનું) રૂપ નેત્રથી જોવામાં આવતું નથી, તેમ વિદ્વાનોની
ગતિ (પણ) દેખાતી નથી.

જેમ ઋતુઓ વર્ષનો આરંભ કરનાર સમયને વિભક્ત કરે છે, તેમ આપ લોકો કર્મના આરંભને,
વિદ્યા તથા અવિદ્યાને અને ધર્મ તથા અધ્યમને વિભક્ત કરો. (૪૪)

ચત્વારિ વાક્પરિમિતા પ્રદાનિ તાનિ વિદુબ્રાહ્મણા યે મનીષિણઃ।

ગુહા ત્રીણિ નિહિતા નેઙ્ગ્નયન્તિ તુરીયં વાચો મનુષ્યા વદન્તિ॥ ૪૫॥

પદાર્થ : યે-જેઓ મનીષિણ:-મનને રોકનાર બ્રાહ્મણા:-વ્યાકરણ, વેદ અને ઈશ્વરના જ્ઞાતા વિદ્વાનો
વાક-વાણીના પરિમિતા-પરિણામયુક્ત જે ચત્વારિ-નામ, આખ્યાત, ઉપસર્ગ અને નિપાત ચાર પદાનિ-
જ્ઞાનવા યોગ્ય પદો છે, તાનિ-તેને વિદુ:-જ્ઞાણો છે તેમાંથી ત્રણિ-ત્રણ ગુહા-બુદ્ધિમાં નિહિતા-ધારણ કરેલ
છે, ન, ઇઙ્ગ્નયન્તિ-યેષા કરતા નથી.

જે મનુષ્યા:-સાધારણ મનુષ્યો છે તેઓ વાચઃ-વાણીના તુરીયમ-ચતુર્થ ભાગ અર્થાત્ નિપાતમાત્રને
વદન્તિ-કહે છે. (૪૫)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો અને અવિદ્વાનોમાં એટલો જ ભેદ છે, કે જે વિદ્વાનો છે, તેઓ નામ, આખ્યાત,
ઉપસર્ગ અને નિપાત એ ચારેયને જ્ઞાણ છે. તેમાંથી ત્રણ જ્ઞાનમાં સ્થિત રહે છે. અને ચોથા સિદ્ધ
શબ્દસમૂહને તેઓ વ્યવહારમાં બોલે છે.

જેઓ અવિદ્વાન છે. તેઓ નામ, આખ્યાત, ઉપસર્ગ અને નિપાત (એ ચારેય)ને જ્ઞાતા નથી,
પરંતુ નિપાતરૂપી સિદ્ધ શબ્દોનાં, સાધન પદ્ધતિથી અનભિજા રહીને જ પ્રયોગ કરે છે. (૪૫)

इन्द्रं मित्रं वरुणम् गिनमाहुरथो दिव्यः स सुपुर्णो गुरुत्मान् ।

एकं सद्विग्रा बहुधा वंदन्त्यग्निं युमं मातृरिश्वानमाहुः ॥ ४६ ॥

पदार्थः : विग्रा:-भेधावीजनो इन्द्रम्-परमेश्वर्ययुक्त मित्रम्-मित्र समान वर्तमान वस्त्रम्-श्रेष्ठ अग्निम्-सर्व व्याप्त विद्युतादि लक्षणयुक्त अग्निने बहुधा-अनेक रीते अनेक नामोथी आहुः-कहे छे.

अशो-अनन्तर सः:-ते दिव्यः-प्रकाशमां दिव्य प्रकाशमय सुपुर्णः-जेना सुंदर पालन आदि कर्म गस्त्मान्-महान आत्मावान छे वगेरे अनेक रीते अनेक नामोथी वदन्ति-कहे छे.

तेआ अन्य विद्वानो एकम्-एक सत्-विद्यमान परब्रह्म परमेश्वरने अग्निम्-सर्वव्याप्त परमात्मारूप यमम्-सर्व नियंता अने मातरिश्वानम्-वायुना लक्षणीयी लक्षित पश आहुः-कहे छे. (४६)

भावार्थः : जेम अग्नि आदिना ईन्ज आदि नामो छे, तेम एक परमात्माना अग्नि आदि सहजो नामो छे. जेटला परमात्माना गुण, कर्म, स्वभाव छे तेटला ज तेना नामो छे, अम आषवुं औईओ. (४६)

कृष्णं नियानुं हरयः सुपुर्णा अुपो वसाना दिवमुत्पत्तन्ति ।

त आववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद् घृतेन पृथिवी व्युद्यते ॥ ४७ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! अपः-प्राण वा जग्ने वसानाः-ढांकता हरयः-हरणशील सुपुर्णाः-सूर्यना किरणो कृष्णम्-कर्षण-भेंचवा योऽय नियानम्-नित्य प्राप्त भूगोण वा विमानादि यानने वा दिवम्-प्रकाशमय सूर्यना उत्, पतन्ति-उपर पडे छे अने ते-ते आववृत्रन्-सूर्यनी सर्व तरफ्थी वर्तमान छे. ऋगस्य-सत्य कारणाना सदनात्-स्थानीयी प्राप्त घृतेन-जग्नी जग्न द्वारा पृथिवी-भूमि वि, उद्यते-विशेषतर आर्द = भीनी करवामां आवे छे, तेने आत्, इत्-ए पाढी ज यथावत् जाणो. (४७)

भावार्थः : जेम सुशिक्षित घोडाओ यानोने शीघ्र लट्ठ जाय छे, तेम अग्नि आदि पदार्थो विमान यानने, उपर आकाशमां लट्ठ जाय छे.

जेम सूर्यना किरणो भूमिना तणियेथी जग्ने खेंचीने तथा तेने वरसावीने सर्व वृक्ष आदिने आर्द = भीना करे छे, तेम विद्वानो सर्व मनुष्योने आनंदित करे छे. (४७)

द्वादश प्रथयश्चक्रमेकं त्रीणि नभ्यानि क उ तच्चिकेत ।

तस्मिन्त्साकं त्रिशुता न शङ्क्वोऽपितः षुष्टिर्न चुलाचुलासः ॥ ४८ ॥

पदार्थः : हे मनुष्यो ! जे २थमां त्रिशुता-त्रिशासो शंक्रवः-बांधवाना भीलाओनी न-समान साकम्-साथे अर्पिताः-लग्नावेल षष्ठिः-सांठ भीलाओ न-जेवा भीलाओ जे चलाचलासः-यल-अचल अर्थात् चालता अने न चालता तथा तस्मिन्-तेमां एकम्-एक चक्रम्-यक्त = पैंडुं जेम गोण चक्कर, द्वादश-भार प्रथयः-परिधिओ अने त्रीणि-त्रिश नभ्यानि-पैडानी वथ्ये-नाभिमां उतमताथी स्थित धरी स्थापित

કરેલ હોય, તત्-તેને કઃ:-કોણ ઉત્તર્ક-વિતર્કથી ચિકેત-જાણો છે. (૪૮)

ભાવાર્થ : કોઈ જ વિદ્વાનો (અને છે કે) જેમ (તેઓ) શરીર રચનાને જાણો છે, તેમ વિમાન આદિ યાનોની રચનાને (પણ) જાણો છે.

જ્યારે જળ, સ્થળ અને આકાશમાં શીધ ગમન માટે યાન બનાવવાની ઈચ્છા થાય, ત્યારે તેમાં અનેક જળ તથા અગ્નિના ચક, અનેક બંધન, અનેક આધાર અને અનેક કીલક = ખીલા (અર્થાત્ વર્તમાન કાળાનુસાર કીલક = પણ કહી શકાય છે) બનાવવા જોઈએ. એમ કરવાથી ઈચ્છિત સિદ્ધિ થઈ શકે છે. (૪૮)

યस્તે સ્તનઃ શશયો યો મંયોભૂર્યેનુ વિશ્વા પુષ્યસ્તિ વાર્યાણિ ।

યો રત્નધા વસુવિદ્યઃ સુદત્રઃ સરસ્વતિ તમિહ ધાતવે કઃ ॥ ૪૯ ॥

પદાર્થ : હે સરસ્વતિ-વિદુષી ત્રી ! તે-તારા યઃ-જે શશયઃ-સૂતેલ, શાન્ત અને યઃ-જે મયોભૂ:-સુખની ભાવના કરનાર સ્તનઃ-સ્તન સમાન વર્તમાન શુદ્ધ વ્યવહાર યેન-જેમાં તું વિશ્વા-સમસ્ત વાર્યાણિ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય વિદ્યા વા ધનને પુષ્યસ્તિ-પુષ્ટ કરે છે.

યઃ-જે રત્નધા:-રમણીય વસ્તુઓને ધારણ કરનાર અને વસુવિત્ત-ધનને પ્રાપ્ત થનાર તથા યઃ-જે સદત્રઃ-સુદત્ર અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ દાન છે, તમ્-તે તારા સ્તનને ઇહ-અહીં ગૃહાશ્રમમાં ધાતવે-સંતાનોને (ધાવણ) પીવા માટે કઃ-કર. (૪૯)

ભાવાર્થ : જેમ માતા સતાનોના દૂધ = ધાવણથી સંતાનનું પાલન કરે છે, તેમ વિદુષી ત્રી સંપૂર્ણ કુદુંબની રક્ષા કરે છે.

જેમ શ્રેષ્ઠ ભોજનથી શરીર પુષ્ટ થાય છે, તેમ માતાની શ્રેષ્ઠ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરીને આત્મા પુષ્ટ થાય છે. (૪૯)

યુજ્ઞેન યુજ્ઞમયજન્ત દ્રેવાસ્તાનિ ધર્માણિ પ્રથમાન્યાસન् ।

તે હુ નાકું મહિમાનઃ સચન્ત યત્ર પૂર્વે સાધ્યાઃ સન્તિ દ્રેવાઃ ॥ ૫૦ ॥

પદાર્થ : જે દ્રેવાઃ-વિદ્વાનો યજેન-અગ્નિ આદિ દિવ્ય પદાર્થોના સમૂહથી યજમ-ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના વ્યવહારને અયજન્ત-સંગ-મળીને પ્રાપ્ત થાય છે અને જે બ્રહ્મચર્ય આદિ ધર્માણિ-ધર્મ પ્રથમાનિ-પ્રથમ આસન્-છે તાનિ-તેનું સેવન કરે છે અને કરાવે છે, તે-હ-તેઓ જ યત્ર-અહીં પૂર્વે-પૂર્વે અર્થાત્ જેઓએ વિદ્યા ભણી લીધી સાધ્યાઃ-તથા અન્યોને વિદ્યા સિદ્ધિને માટે સેવન કરવા યોગ્ય દ્રેવાઃ-વિદ્વાનો સન્તિ-છે ત્યાં મહિમાનઃ-સત્કારને પ્રાપ્ત થયેલ છે-દુઃખરહિત સુખને સચન્ત-પ્રાપ્ત થાય છે. (૫૦)

भावार्थ : જેઓ પ્રથમાવસ્થામાં બ્રહ્મયર્ય અને સુશિક્ષા આદિ સેવન કરવા યોગ્ય કર્માને પ્રથમ કરે છે, તેઓ આપ વિદ્વાનોની સમાન વિદ્વાન બનીને, વિદ્યાના આનંદને પ્રાપ્ત કરીને સર્વત્ર સતૃપ્ત બને છે. (૫૦)

સુમાનમેતદુદુકમુચ્ચૈત્યવ ચાહભિः ।

ભૂમિं પુર્જન્યા જિન્વન્તિ દિવં જિન્વન્ત્યુગ્નયઃ ॥ ૫૧ ॥

પદાર્થ : જે ઉદકમ्-જળ અહભિ:-બહુ જ દિવસોથી ઉત્-એતિ-ઉપર જઈને અર્થાત્ સૂર્યના તાપથી અણુ રૂપ બનીને તથા વાયુના બળથી ઊઠીને અન્તરિક્ષમાં સ્થિત થાય છે ચ-અને અવ-નીચે ચ-પણ આવે છે અર્થાત્ વર્ષાકાળ પ્રાપ્ત થતાં ભૂમિ પર આવે છે અર્થાત્ વર્ષાકાળ પ્રાપ્ત થતા ભૂમિ પર વર્ષ છે, તેના એતત્-એ પૂર્વોક્ત વિદ્વાનોના બ્રહ્મયર્ય, અજિહોત્ર આદિ ધાર્મિક વ્યવહારની સમાનમ्-સમાન છે.

આથી પર્જન્યઃ-મેઘ ભૂમિમ्-ભૂમિને જિન્વન્તિ-તૃપ્ત કરે છે, અગ્નયઃ-વિદ્યુત્ આદિ અજિ અનિ દિવમ्-અન્તરિક્ષને જિન્વન્તિ-તૃપ્ત કરે છે અર્થાત્ વર્ષાથી ભૂમિ પર ઉત્પન્ન પ્રાણીઓ જીવે છે અજિથી અન્તરિક્ષ, વાયુ અને મેઘ આદિ શુદ્ધ થાય છે. (૫૧)

ભાવાર્થ : બ્રહ્મયર્ય આદિ આશ્રમોમાં કરવામાં આવતા હવન આદિથી વાયુ અને વર્ષા-જળની શુદ્ધિ થાય છે, ત્યારે શુદ્ધ જળની વર્ષાથી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થનારી ઓષ્ઠિ-વનસ્પતિઓ તૃપ્ત થાય છે. તેથી વિદ્વાનોના એ પૂર્વોક્ત કર્મા જલની સમાન છે. (૫૧)

દિવ્યं સુપર્ણ વાયુસં બૃહન્તમુપાં ગર્ભ દર્શતમોષધીનામ् ।

અભીપતો વૃષ્ટિભિસ્તર્પયન્તં સરસ્વન્તમવસે જોહવીમિ ॥ ૫૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ હું અવસે-રક્ષા આદિને માટે દિવ્યમ्-દિવ્ય ગુણ-સ્વભાવયુક્ત સુપર્ણમ्-જેમાં સુંદર ગમનશીલ કિરણો વિદ્યમાન છે, વાયસમ्-જે અત્યંત જનાર, બૃહન્તમ्-સર્વથી મહાન અપામ्-અન્તરિક્ષમાં ગર્ભમ्-ગર્ભની સમાન સ્થિત, ઓષધીનામ્-સોમ આદિ ઔષધિઓ દર્શતમ्-દર્શાવનાર, વૃષ્ટિભિ:-વર્ષાથી અભીપતઃ:-બને તરફ આગળ-પાછળ જળથી યુક્ત જે મેઘ આદિને તર્પયન્તમ્-તૃપ્તિ કરનાર, સરસ્વન્તમ્-જેમાં બહુ જ જળ વિદ્યમાન છે, તે સૂર્યની સમાન વર્તમાન વિદ્વાનનું જોહવીમિ-નિરંતર ગ્રહણ કરું છું, તેમ તમે પણ ગ્રહણ કરો. (૫૨)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યલોક ભૂગોળોની મધ્યમાં રહીને સર્વને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ વિદ્વાન સર્વ લોકોની મધ્યમાં રહીને સર્વના આત્માઓને પ્રકાશિત કરે છે.

જેમ સૂર્ય વર્ષાથી સર્વને સુખી કરે છે, તેમ જ વિદ્વાન વિદ્યા, સુશિક્ષા અને ઉપદેશ રૂપી વર્ષાથી સર્વ મનુષ્યોને આનંદિત કરે છે. (૫૨)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અજિનિ, કાળ, સૂર્ય, વિમાન આદિ પદાર્થો, ઈશ્વર, વિદ્વાન અને શ્રી આદિના

ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૪)

સૂક્ત-૧૬૫

કયા શુભા સવયસુ: સનીળા: સમાન્યા મુરુતુ: સં મિમિક્ષુ: ।

કયા મૃતી કુતુ એતાસ એતેઽર્ચંન્તિ શુષ્મં વૃષણો વસુયા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! સવયસઃ-સમાન વયવાળા સનીળા:-સમીપસ્થ મસ્તઃ-વાયુ સમાન વર્તમાન વિદ્વાનો ! કયા-કઈ સમાન્યા-સમાન કિયાની સાથે શુભ-શુષ-કર્મથી સંમિક્ષુ:-સમ્યક્ સેચન આદિ કર્મ કરે છે. તથા એતાસઃ-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થયેલ વૃષણા:-વર્ષનાર એતે-એ વસુયા-પોતાને ધનની ઈચ્છા સાથે કયા-કઈ મતી-મતિથી કુતુ:-કયાંથી શુષ્મમ-બળને અર્ચન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે ? (૧)

ભાવાર્થ : પ્રશ્ન : જેમ વાયુ વર્ષા કરીને સર્વને ટુપા કરે છે, તેમ વિદ્વાનો રાગ-દ્વેષથી રહિત કઈ કિયાથી મનુષ્યોની ઉન્નતિ કરે અને કયા વિજ્ઞાનથી તથા કઈ ઉત્તમ કિયાથી સર્વનો સત્કાર કરે ?

ઉત્તર : વેદોક્ત આપતરીતથી કરે. (અર્થાંતર આપતની રીતે અને વેદોક્ત કિયાથી કરે.) (૧)

કસ્ય બ્રહ્માણિ જુજુષુર્યુવાનુ: કો અંધ્વરે મુરુતુ આ વર્વર્ત ।

શ્યેનાંઙ્વ ધ્રજતો અન્તરિક્ષે કેન મુહા મન્સા રીરમામ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : જે મસ્તઃ-વાયુની સમાન વેગયુક્ત યુવાનઃ-બ્રહ્મયર્થ અને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત વિદ્વાન કસ્ય-શેનાથી બ્રહ્માણિ-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે ? જે અન્ન અને ધનનું જુજુષુ:-સેવન કરે છે. કઃ-કોણ આ અંધરે-નાશ ન કરવા યોગ્ય ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં આ, વર્વર્ત-સમ્યક્ વર્તે છે ? અમે લોકો. કોણ મહા-મહાન મન્સા-મનથી ધ્રજતઃ-જનારા શ્યેનાનિવ-ધોડાઓની સમાન કોને લઈને અન્તરિક્ષે-અન્તરિક્ષમાં રીરમામ-સર્વને રમણ કરાવે છે ?

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ જગતના પદાર્થોનું સેવન કરે છે, તેમ બ્રહ્મયર્થ અને વિદ્યા પ્રાપ્તિના દ્વારા (આપ લોકો) ઉત્તમ લક્ષ્મીનું સેવન કરો.

જેમ અન્તરિક્ષમાં ઉત્તા બાજ આદિ પક્ષીઓને (લોકો) દેખે છે, તેમ જ ભૂગોળ સહિત અમે આકાશમાં રમણ કરીએ અને સર્વને રમણ કરાવીએ. આને જાણવામાં વિદ્વાનો જ સમર્થ બને છે. (૨)

કુતુસ્ત્વમિન્દુ માહિનુ: સન્નેકો યાસિ સત્પતે કિં ત દૃથા ।

સં પૃચ્છસે સમરાણ: શુભાનૈવર્ચેસ્તનો હરિવો યત્તે અસ્મે ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યયુક્ત સત્પતે-સજજનોના પાલક ! માહિનઃ-મહિમાયુક્ત એકઃ-એકલો

સન्-હોવા છતાં ત્વમ्-આપ સૂર્યની સમાન કુતઃ-ક્યાંથી યાસિ-જાઓ છો. તે-આપનું ઇથા-આ પ્રકારથી કિમ्-શું છે.

હે હરિવિ:-પ્રશાસિત ગુણવાળા ! સમરાણ:-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થયેલ આપ યત્-જે તે-આપના મનમાં અસ્મે-અમારા માટે વર્તે છે, તત્-તેને શુભાનૈ:-શ્રેષ્ઠ વચનોથી નઃ-અમારા પ્રત્યે વોચે:-કહો. જેથી આપ સંપૃચ્છસે-સમ્યક્ પૂછો પણ છો અર્થાત્ અમારી વ્યવસ્થા આપ પૂછો છો. (૩)

ભાવાર્થ : (પ્રશ્ન) જેમ સૂર્ય એકલો જો સર્વને આકૃષ્ટ કરીને પ્રકાશિત કરે છે, જેમ આપ વિદ્વાન ભ્રમણ કરીને સર્વને સત્યપાલક બનાવે છે. તેમ 'તું ક્યાં જઈ રહ્યો છે ? શું કરે છે ? અને પૂછું છું.' તેનો ઉત્તર આપ.

(ઉત્તર) ધર્મયુક્ત માર્ગ આઉં છું, ગુરુલુલથી આવું છું, અધ્યાપન અને ઉપદેશ કરું છું. આ સમાધાન છે. (૩)

**ब्रह्माणि मे मृतयः शं सुतासुः शुष्म इर्यत्ति प्रभृतो मे अद्रिः।
आ शासते प्रति हर्यन्त्युकथेमा हरी वहतुस्ता नो अच्छ॥ ४॥**

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ પ્રભૃતઃ શાખ-વિજ્ઞાનથી પૂર્ણ, શુષ્મઃ-બળવાન અદ્રિઃ-મેઘની સમાન મે-મારો ઉપદેશ સર્વને ઇર્યત્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે; વા જેમ સુતાસુઃ-પ્રાપ્ત થયેલ મતયઃ-મનનશીલ મનુષ્ય મે-મારા બ્રહ્માણિ-ધનો અને અન્નોને તથા શમ-સુખને આશાસતે-ઇચ્છે છે; વા ઇમા-એ ઉક્થા-કહેવા યોગ્ય પદાર્થોની પ્રતિ, હર્યન્તિ-પ્રીતિપૂર્વક કામના કરે છે; વા જેમ તા-તે હરી-ધારણ અને આકર્ષણ ગુણ નઃ-અમને અચ્છ-સમ્યક્ વહતઃ-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તમે સર્વ બનો. (૪)

ભાવાર્થ : જે 'ઉદાર' મનુષ્ય છે, તે મેઘની સમાન સર્વને માટે સુખની વર્ષા કરે છે અને સર્વને માટે વિદ્વાદાનની કામના કરે છે.

જેમ લોકો પોતાનું સુખ દીચ્છે છે, તેમ અન્યોના સુખને સિદ્ધ કરવા અને દુઃખ નાશ કરવા સર્વ દીચ્છે. (૪)

**अતो वृयमन्तुमेभिर्युजानाः स्वक्षत्रेभिस्तुन्वृः शुष्ममानाः।
महोभिरेतां उप युज्महे निन्द्र स्वधामनु हि नो ब्रभूर्थ॥ ५॥**

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યવાન પુરુષ ! જે કારણે આપ હિ-જ નઃ-અમારા સ્વધામ-અન્ન અને જળનો અનુ, બભૂથ-અનુભવ કરો છો. અતઃ-એથી વયમ-અમે એતાન-એ પદાર્થોને યુજાનાઃ-યુક્ત અને સ્વક્ષત્રેભિ:-પોતાના રાજ્યોથી તન્વઃ-શરીરોને શુષ્મમાનાઃ-શુભ ગુણ યુક્ત કરીને અન્તમેભિ:-સમીપસ્થ મહોભિ:-અતિ મહાન કાર્યોથી નુ-શીદ્ધ ઉપ, યુજ્મહે-ઉપયોગમાં લઈએ છીએ. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ શરીરથી બળ અને સ્વાસ્થ્ય-સંપન્ન તથા ધાર્મિક અતિ બળવાન વિદ્વાનોની સાથે

समस्त कर्मोने करनारा लोको, सर्वना सुखने माटे विशाण राज्य संबंधी न्यायने माटे उपयुक्त बने छे; तेआ शीघ्र धर्म, अर्थ, काम अने मोक्षनी सिद्धि प्राप्त करी ले छे. (५)

**कवृं स्या वौं मरुतः स्वधासीद्यन्मामेकं सुमधत्ताहित्ये ।
अहं ह्युंग्रस्तविषस्तुविष्मान्विश्वरस्य शत्रोरनमं वधस्नैः ॥ ६ ॥**

पदार्थ : हे मस्तः-प्राणी समान वर्तमान विद्वानो ! यत्-जेथी माम्-भने एकम्-ऐडने अहिहत्ये-मेघनी वर्षा थवामां समधत्त-सम्यक् धारण करो, स्या-ते वः-आपना स्वधा-अन्न अने जण क्व-क्यां आसीत्-छे, तेम तुविष्मान्-बणवान, उग्रः-तीत्र स्वभाववाणो अहम्-हुं जे तविषः-बणवान विश्वस्य-समग्र शत्रोः-शत्रुना वधस्नैः-वधथी नवडावनारा शत्रु तेनी साथे अनमम्-नमुं छुं. हि-ते भने तमे सुखमां धारण करो. (६)

भावार्थ : जे भनुष्यो विद्याओने धारण करीने सूर्य जेम भेद्यनुं, तेम शत्रुबणनुं निवारण करे, तेआ सर्व विद्वानोथी पूछे, के जे सर्वने धारण करनारी शक्ति छे, त्यां क्यां छे ? उत्तर : ‘सर्वत्र स्थित छे.’ (६)

**भूरि चकर्थं युज्येभिरुस्मे समानेभिर्वृषभं पौस्येभिः ।
भूरीणि हि कृणवामा शविष्ठेन्द्रं क्रत्वा मरुतो यद्वशाम ॥ ७ ॥**

पदार्थ : हे वृषभ-उपदेशवर्षक ! जेम आप समानेभिः-समान युज्येभिः-योऽय कर्मो वा पौस्येभिः-पुरुषार्थोथी अस्मे-अमारा माटे भूरि-बहु ज सुख चकर्थ-करो छो, ते आपने माटे अमे भूरीणि-बहु ज सुख कृणवाम-करीये.

हे शविष्ठ-बणवान इन्द्र-सर्वने सुखप्रद ! जेम आप क्रत्वा-श्रोष बुद्धिथी अमने विद्वान करो छो, तेम अमे पण आपनी सेवा करीये.

हे मस्तः-विद्वान भनुष्यो ! तमे यत्-जेनी कामना करो छो, तेनी अमे पण वशाम्, हि-कामना ज करीये. (७)

भावार्थ : जेम आ जगतमां विद्वानो पुरुषार्थथी सर्वने विद्या अने आ जगतमां विद्वानो पुरुषार्थथी सर्वने विद्या अने सुशिक्षाथी युक्त करे छे, तेम तेआनो सर्व लोको सत्कार करे.

जेआ समस्त विद्याओना अध्यापको सर्वना सुखना ईच्छुक होय, तेआ अध्यापन अने उपदेश करवामां प्रधान बने. (७)

**वधीं वृत्रं मरुतं इन्द्रियेण स्वेन् भासेन तविषो बैभूवान् ।
अहमेता मनवे विश्वशचन्द्राः सुगा अपश्चक्कर वज्रबाहुः ॥ ८ ॥**
ऋग्वेदभाष्य

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-પ્રાણ સમાન પ્રિય વિદ્વાનો વજ્ઞબાહુઃ-જેના હાથમાં વજ છે બભૂવાન्-અને બનવા અહમ्-હું જેમ સૂર્ય વૃત્તમ्-મેધને મારીને અપઃ-જળને સુગાઃ-સુંદર ગમન કરાવે છે, તેમ સ્વેન-પોતાના ભામેન-કોધથી અને ઇન્દ્રિયેણ-મનથી તવિષઃ-બળથી શત્રુઓને વધીમ्-મારું છું અને મનવે-વિચારશીલ મનુષ્યને માટે વિશ્વચન્દ્રઃ-સમસ્ત સૂર્ય આદિ ધન જેના દ્વારા થાય છે, એતાઃ-તે લક્ષ્મીઓને ચકર-કરું છું. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય દ્વારા પ્રેરિત વર્ષાથી સમસ્ત સંસાર જીવિત રહે છે, તેમ શત્રુરૂપી વિધાના નિવારણથી સમસ્ત પ્રાણીઓ જીવિત રહે છે. (૮)

અનુન્તમા તે મઘવુન્કિર્નું ન ત્વાવાઁ અસ્તિ દેવતા વિદાનઃ ।

ન જાયમાનો નશતૈ ન જાતો યાનિ કરિષ્યા કૃણુહિ પ્રવૃદ્ધ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન्-પરમ ધનવાન વિદ્વાન् ! તે-આપના અનુન્તમ-અપ્રેરિત નકિઃ-કોઈ વિદ્યમાન નથી અને ત્વાવાન્-આપની સમાન અન્ય દેવતા-દિવ્ય ગુણવાળા વિદાનઃ-ન, અસ્તિ-વિદાન છે નહિ, જાયમાનઃ-ઉત્પન્ન થનાર નું-શીધ ન, નશતૈ-નષ્ટ પામતો નથી. જાતાઃ-ઉત્પન્ન થયેલ પણ ન-નષ્ટ થતો નથી.

હે પ્રવૃદ્ધ-અત્યંત વિદ્યા દ્વારા પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત આપ યાનિ-જે કરિષ્યા-કરવા યોગ્ય કામ છે તેને શીધ આ, કૃણુહિ-સખ્યક રીતે કરો. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ અનત્યાર્થી ઈશ્વરથી કોઈપણ અવ્યાપ્ત નથી, તેની સમાન કોઈ ઉત્પન્ન થતો નથી, ઉત્પન્ન થયો નથી અને ઉત્પન્ન થશે નહિ; જે નાશ પામતો નથી અને જે કરવા યોગ્ય કાર્યાને કરે છે, તેમ જ વિદ્વાનોએ (પણ) બનવું જોઈએ અને આણવું જોઈએ. (૯)

એકસ્ય ચિન્મે વિભ્રવુસ્ત્વોજો યો નુ દધૃષ્વાન્કૃણવૈ મનીષા ।

અંહ હૃંગ્રો મરુત્તો વિદાનો યાનિ ચ્યવમિન્દ્ર ઇદીશ એષામ् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-વાયુ સમાન વર્તમાન સજ્જનો ! જેમ એકસ્ય-એક ચિત્-જ મે-મારામાં વિભુ-વ્યાપક ઓજઃ-બળ અસ્તુ-થાય અને યા-જેને દધૃષ્વાન્-સારી રીતે સહન કરનાર હું બનુ, તેમ તે બળ હિ-નિશ્ચયથી તમારું થાય અને તેને તમે સહન કરો.

જેમ અહમ्-હું મનીષા-બુદ્ધિથી નું-શીધ કૃણવૈ-વિદ્યા (પ્રાપ્ત) કરી શકું અને ઉગ્રઃ-તીવ્ર વિદાનઃ-વિદ્વાન ઇન્દ્ર-દુઃખ છેદક બનીને યાનિ-જે પદાર્થોને ચ્યવમ्-પ્રાપ્ત કરું અને એષામ; ઇત્-અનો જ ઇશે-સ્વામી બનું, તેમ તમે વર્તો. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વર અનંત પરાક્રમવાન અને વ્યાપક છે, તેમ વિદ્વાનો સર્વ શાસ્ત્રોમાં તથા ધર્મ કર્મોમાં વ્યાપ્ત થાય અને ન્યાયાધીશ બનીને, એ મનુષ્ય આદિના સુખોને સંપાદન કરે. (૧૦)

અમન્દન્મા મરુત્તઃ સ્તોમો અત્ર યન્મે નરઃ શ્રુત્યં બ્રહ્મ ચુક્ર ।

इन्द्रायै वृष्णे सुमखायै महूं सख्येै सखायस्तन्वे तनूभिः ॥ ११ ॥

पदार्थ : हे मस्तः-विद्वानो ! जेम मे-मारा माटे यत्-जे श्रुत्यम्-श्रवण योऽय ब्रह्म-वेद अने स्तोमः-स्तुति समूह छे, ते अत्र-अहीं मा-मने अमन्दत्-आनंदित करे, तेम तमने पशा आनंदित करावे.

हे नरः-अग्रणी = नायको ! जेम तमे सुमखायै-श्रेष्ठ अनुष्ठान करनारा, वृष्णे-बणवान इन्द्राय-विद्याथी प्रकाशित सख्येै-सर्वना भित्र मह्यम्-मारा माटे सखायःै-सर्वना सुहृद = भित्र भनीने तनूभिःै-शरीरोनी साथे मारा तन्वेै-शरीरना माटे सुख चक्र-करो, तेम हुं पशा अने करुं. (११)

भावार्थ : विद्वानो, जेम भाषेल अने शब्द-अर्थ-संबंधनी द्रष्टिथी विशेष रूपथी आशेल वेद पोताने सुख पहोंचाडे छे, तेम जे अन्योने सुखी करशो, अम मानीने तेआ॒ शिष्यने भणावे.

जेम स्वयं ब्रह्मयर्थी स्वस्थ अने पराकमी बनीने दीर्घायु बने, तेम अन्योने पशा करे. (११)

एुवेदुते प्रति माै रोचमानाै अनेद्यःै श्रवुै एषोै दधानाःै।

सुंचक्ष्यै मरुतश्चन्द्रवर्णाै अच्छान्त मे छुदयाथाै च नूनम् ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे मस्तः-प्राण प्रिय विद्वानो ! जेम इषःै-ईच्छाओने आ, दधानाःै-सम्यक् धारण करीने मा, इत्-मारा जे प्रति, रोचमानाःै-प्रति प्रकाशमान थईने एते-ऐ तमे अनेद्यःै-प्रशंसनीय श्रवःै-श्रवणना साधन शास्त्रने संचक्ष्य-भणावो वा तेनो उपदेश मात्र करीने चन्द्रवर्णाःै-चंद्रमा समान धवल कान्तिमान थयेल मने अच्छान्त-विद्याथी आच्छादन-ठांको छो, तेम एव-जे हवे च-पशा नूनम्-निश्चयपूर्वक मे, छुदयाथ-विद्याथी आच्छादित करो, मारी अविद्या दूर करो अने विद्या प्रदान करो. (१२)

भावार्थ : जे लोको स्त्री-पुरुषोने विद्याथी प्रकाशित करीने तथा प्रशंसनीय युषा-कर्म-स्वभावयुक्त बनावीने तेआ॒ ने धर्मयुक्त कर्मामां प्रयुक्त करे छे, तेआ॒ 'संसारने सुभूषित = अलंकृत करनारा' बनी शके छे. (१२)

को न्वत्रै मरुतो मामहे वुःै प्रै यातनुै सखीरच्छाै सखायःै।

मन्मानिै चित्राै अपिवातयन्तै एषांै भूतै नवेदाै मै ऋतानाम् ॥ १३ ॥

पदार्थ : हे मस्तः-प्राणवत् प्रिय विद्वानो ! अत्र-आ स्थानमां वःै-तमने कःै-कोषा नुै-शीघ्र मामहेै-सत्कारयुक्त करे छे ? हे सखायःै-भित्र विद्वानो ! तमे सखीन्-पोताना भित्रोने अच्छ-सम्यक् रीते प्र, यातन-प्राप्त थाओ.

हे चित्राै-अद्भुत कर्म करनारा विद्वानो ! मन्मानिै-विज्ञानोने अपिवातयन्तःै-शीघ्र पहोंचउताै तमे मे-मारा एषाम्-आ ऋतानाम्-सत्य व्यवहारोमां नवेदाै-नवेद अर्थात् जेमां हुःभ नथी ऐवा भूत-थाओ. (१३)

भावार्थ : मनुष्य सर्वना प्रत्ये भित्र बनीने विद्या प्राप्त करावीने, सर्वने धर्मयुक्त पुरुषार्थमां संयुक्त करे, जेथी ए सर्व सत्कारयुक्त थाय. सत्य अने असत्यने आणीने, बीजाओने उपदेश करे. (१३)

आ यद्गुवस्याद्गुवसे न कारुस्माञ्चक्रे मान्यस्य मेधा ।

ओ षु वर्त मरुते विप्रमच्छेमा ब्रह्माणि जरिता वो अर्चत् ॥ १४ ॥

पदार्थ : हे मस्तः-विद्वानो ! यत्-जे कारणे दुवस्यात्-सेवन करनाराओथी दुवसे-सेवन करनारा अर्थात् एकथी अधिक बीजाओने माटे जेम न-तेम अमारा माटे प्राप्त थयेली मान्यस्य-मान = सत्कारने योऽय योऽयताने प्राप्त सज्जननी कास्त-शिल्पकार्याने सिद्ध करनारी मेधा-बुद्धि अस्मान्-अमने आ, चक्रे-करे छे अर्थात् शिल्प कार्यामां निपुण बनावे छे. आथी तमे विप्रम्-मेधावी बुद्धिवाणी पुरुषनी ओ, षु, वर्त-सन्मुख विद्यमान थाओ. शा माटे ? जरिता-स्तुति करनार इमा-ए ब्रह्माणि-वेदोनो संग्रह करीने अच्छ-सम्यक् वः-तमारो अर्चत्-सत्कार करे. (१४)

भावार्थ : जेम शिल्पी लोको शिल्पविद्याथी सिद्ध करेल वस्तुओनो प्रयोग करे छे, तेम वेदोना अर्थो अने तेना विशेष शानतुं सर्वेभे सेवन करवुं जोઈयो. वेद विद्या विना अति पूजनीय विद्वान (कोई) बनी शकता नथी. (१४)

एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मान्दार्यस्य मान्यस्य कारोः ।

एषा यासीष्ट तुन्वे वृयां विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १५ ॥

पदार्थ : हे मस्तः-श्रेष्ठ विद्वानो ! एषः-आ वः-तमारा माटे स्तोमः-स्तुतिओनो समूह अने मान्दार्यस्य-स्तुतिने योऽय वा उत्तम गुण-कर्म-स्वभाववाणा मान्यस्य-मान = सत्कारने योऽय कारोः-कार (= कार्य) करनारा पुरुषार्थीजनोनी इयम्-आ गीः-वाणी छे. ऐथी तमारामांथी प्रत्येकनी तच्चे-विस्तारने माटे इषा-ईच्छानी साथे आ, यासीष्ट-आवो, प्राप्त थाओ. वयाम्-अने अमे इषम्-अन्न, वृजनम्-बण जीरदानुम्-अने छवनने विद्याम-प्राप्त करीये. (१५)

भावार्थ : जे आपत अने प्रयत्नशील विद्वानो द्वारा विद्या अने शिक्षा प्राप्त करीने धर्मयुक्त व्यवहारतुं आचरण करे छे, तेओना 'जन्मसाप्त्यम्' जन्मनी सङ्कलता छे, अमे आणवुं जोઈयो. (१५)

संगति : आ सूक्तमां विद्वानोना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाणावी जोઈयो. (१५)

सूक्त-१६६

तन्नु वौचाम रभसाय जन्मने पूर्वै महित्वं वृषभस्य केतवै ।

ऐधेव यामन्मरुतस्तुविष्वणो युधेव शक्रास्तविषाणि कर्त्तन ॥ १ ॥

पदार्थ : हे तुविष्णावः-बहु प्रकाशना शब्दोवाणी शक्राः-शक्तिमान मस्तः-मनुष्यो ! तमारा प्रत्ये

ऋग्भस्य-श्रेष्ठ सज्जननुं रभसाय-वेगयुक्त अर्थात् प्रभण केतवे-विशान जन्मने-જे उत्पन्न थयेल છે, તેના માટે જે પूર्वम्-પूર्व મહિત्वम्-મહાત्म્ય તત्-તેને અમે વોचામ-કહીએ, ઉપદેશ કરીએ. તમે ઐધેવ-કાઠોની સમાન વા યામન-માર્ગમાં યુધેવ-યુદ્ધની સમાન પોતાના કર્મોથી તવિષાળિ-બળોને નુ-શીધ કર્તન-કરો. (૧)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો જિજ્ઞાસુઓના વર્તમાન જન્મોનાં તથા પૂર્વજન્મોનાં સંચિત નિમિત્ત જ્ઞાનને અને કાર્યને જોઈને ઉપદેશ કરે, કે જે પ્રકારથી બ્રહ્મયર્થ અને જિતેન્દ્રિયતા આદિના દ્વારા મનુષ્યોનાં શારીરિક અને આત્મિક બળ પરિપૂર્ણ થાય, તેમ તમે પણ કરો. (૧)

નિત્યં ન સૂનું મધુ બિધ્રતિ ઉપ ક્રીડન્તિ ક્રીડા વિદથેષુ ઘૃષ્યયઃ।

નક્ષાન્તિ રુદ્રા અવસા નમસ્વિનં ન મર્દ્દાન્તિ સ્વતંત્વસો હવિષ્કૃતમ्॥ ૨॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તમે જે નિત્યમ-નાશરહિત જીવની ન-સમાન મધુ-મધુરાદિ ગુણયુક્ત સમાન વિધ્રતિ:-ધારણ કરીને સૂનુમ-પુત્રની સમાન ઉપ, ક્રીડન્તિ-સમીપ રમો છો; વા વિદથેષુ-સંગ્રામોમાં ઘૃષ્યયઃ-શત્રુના બળને સહનાર અને ક્રીડા:-રમનારા નક્ષાન્તિ-પ્રાપ્ત થાઓ છો; વા સ્નાઃ-પ્રાણોની સમાન અવસા-રક્ષા આદિ કર્મથી નમસ્વિનમ्-બહુ જ અન્યયુક્ત જનને ન, મર્દ્દાન્તિ-લડાવતા નથી અને સ્વતંત્વસઃ:-પોતાનું બળ પૂર્ણ રાખીને હવિષ્કૃતમ-દાનથી સિદ્ધ કરેલ પદાર્થને રાખો છો, તેનું નિત્ય સેવન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ સર્વના ઉપકારમાં પ્રાણોની સમાન, તર્ફથી માં જળ અને અન્નની સમાન અને આનંદમાં ઉત્તમ લક્ષણોયુક્ત સંતાનની સમાન છે, તેઓ શ્રેષ્ઠોની વૃદ્ધિ અને દુષ્ટોનો કથ કરવામાં સમર્થ બને છે. (૨)

યસ્મા ઊમાસો અમૃતા અરાસત રુયસ્પોર્બં ચ હુવિષા દદાશુર્બે।

ઉક્ષન્ત્યસ્મૈ મુરુતૌ હિતાઇવ પુરુ રજાંસિ પયસા મયોભુવઃ॥ ૩॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! અમૃતા:-નાશ રહિત ઊમાસઃ-રક્ષાદિ કર્મવાળા આપ જેમ મયોભુવઃ-સુખની ભાવના કરનારા હિતા ઇવ-હિત સિદ્ધ કરનારાઓની સમાન મર્ત્તા:-વાયુ અસ્મૈ-એ પ્રાણીને માટે પયસા જલથી પુરુભહુ જ રજાંસિ-લોકો વા સ્થાનોને ઉક્ષન્તિ-સિંચો છો, તેમ યસ્માં-જે દદાશુર્બં-દાતાને માટે હુવિષા-વિદ્યાદિ દાનથી રાયઃ-ધર્મયુક્ત ધનની યોષમ-પુષ્ટિને ચ-અને વિદ્યાને અરાસત-આપો છો, તે પણ એમજ વર્તે. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ વાયુની સમાન સર્વના સુખોને સિદ્ધ કરીને વિદ્યા અને સત્યોપદેશથી જળથી જેમ વૃક્ષાનું (સિંચન થાય છે), તેમ મનુષ્યોને સિંચિત કરીને તેઓની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. (૩)

આ યે રજાંસિ તવિષીભિરવ્યતિ પ્ર વુ એવાસુઃ સ્વયત્તાસો અધ્રજન्।

ભયન્તે વિશ્વા ભુવનાનિ હુર્મ્યા ચિત્રો વુ યામઃ પ્રયત્નાસ્વૃષ્ટિષુ॥ ૪॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! ચે-જે વઃ-તમારા એવાસ:-ગમનશીલ સ્વયતાસ:-પોતાના બળથી નિયમને પ્રાપ્ત અર્થાત् અશ્વાદિ વિના સ્વયં ગમન કરવામાં સન્નદ્ધ રથ તવિષીભિ:-બળોની સાથે ર્જાંસિ-લોકોને આ, અવ્યત-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ પ્ર, અધ્રજન-અત્યંત દોડે છે, તેના દોડવાથી વિશ્વા-સમર્સત ભુવનાનિ-લોકો હર્મ્યા-ઉત્તમોત્તમ ધર ભયન્તે-કંપે છે. એ કારણે પ્રયતાસુ-નિયત ઋષિષુ-પ્રાપ્તિઓમાં ચિત્ર:-અદ્ભુત વઃ-તમારું યામઃ-પહોંચવું છે. (૪)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો પોતાના અદ્ભુત શાસ્ત્રીય બળથી રથ આદિ બનાવીને, નિયમ માર્ગમાં આવાગમન કરીને તથા સત્ય વિદ્યાથી અધ્યાપન અને ઉપદેશો દ્વારા સર્વ મનુષ્યોનું પાલન કરીને, અસત્યવિદ્યા અને અસત્ય ઉપદેશોથી નિવૃત્ત કરે-દૂર કરે. (૪)

યત્ત્વેષયામા નુદ્યન્ત પર્વતાન્દિવો વા પૃષ્ઠં નર્યા અચુચ્યવુઃ ।

વિશ્વો વો અઞ્મન્ભયતે વનુસ્પતી રથીયન્તીવ પ્ર જિહીતુ ઓષધિઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો ! યત्-જ્યારે ત્વેષયામા:-અનિનો પ્રકાશ થતા ગમન કરનારા નર્યા:-મનુષ્યોને માટે અત્યંત સાધક તમારા રથ દિવઃ-અન્તરિક્ષમાં પર્વતાન-મેઘોને નુદ્યન્ત-શષ્ટ-નાગ કરે છે અર્થાત् તમારા રથના વેગથી પોતાના સ્થાનથી વિખરાયેલ મેઘ ગર્જના આદિ શષ્ટ કરે છે-ગડગડાટ કરે છે.

વા-અથવા પૃથિવીના પૃષ્ઠમ-પૃષ્ઠ ભાગને અચુચ્યવુઃ-પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે વિશ્વઃ-વનસ્પતિ:-સમર્સત વૃક્ષો, રથિયન્તીવ-પોતાના રથીને ઈચ્છતી સેનાની સમાન વઃ-તમારા અઞ્મન-માર્ગમાં ભયતે-કંપે છે અર્થાત् જે વૃક્ષો માર્ગમાં આવે છે તે કંપે = ડોલી ઊઠે છે અને ઓષધિઃ-સોમ આદિ ઓષધિ પ્ર, જિહીતે-સમ્યક્ સ્થાન છોડીને અર્થાત્ પોતાના સ્થાનથી વિખરાઈ જાય છે. (૫)

ભાવાર્થ : અન્તરિક્ષ-સ્થાનમાં વિદ્વાનો દ્વારા પ્રયુક્ત વિમાનના અતિ તીવ્ર વેગના કારણે મેઘોનું વિખરાઈ જવું સંભવ છે, તેમજ પૃથિવીના કાંપવાથી વૃક્ષ આદિનું કંપન પણ સંભવ છે. (૫)

યૂયં ન ઉગ્રા મરુતઃ સુચ્રેતુનારિષ્ટગ્રામાઃ સુમતિં પિપર્તન ।

યત્ત્રા વો દિવ્યુદ્રદત્તિ ક્રિવિર્દતી રિણાતિ પ્રશ્વઃ સુધિતેવ બ્રહ્મણા ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે ઉગ્રા:-તીવ્ર ગુણ-કર્મ-સ્વભાવયુક્ત મસ્ત:-વાયુની સમાન શીધતા કરનારા વિદ્વાનો ! યૂયમ-તમો અરિષ્ટગ્રામા:-જેનાથી અનેક ગામો આહિસક બને છે અર્થાત્ પશુ આદિ પ્રાણીઓને તાડન કરવાનું છોડી ટે છે. એવા બનીને નઃ-અમારી સુમતિમ-પ્રશર્સત ઉત્તમ બૃદ્ધિને સુચેતુના-સુંદર વિજ્ઞાનથી પિપર્તન-પૂર્ણ કરો.

યત્ર-જ્યાં ક્રિવિર્દતી-હિંસક રૂપ દાંત છે જેનાથી તે વઃ-તમારા સંબંધથી દિવ્યુત્-અત્યંત પ્રકાશવાન વિદ્વુત્ રદતિ-પદાર્થોનું છેદન-લેખન કરે છે, ત્યાં સુધિતેવ-સમ્યક્ ધારણ કરેલ વસ્તુની સમાન બ્રહ્મણા-વૃદ્ધિ પામીને પશ્વઃ-પશુઓને અર્થાત્ પશુભાવો રિણાતિ-પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પશુઓ-ધોડાઓ, બળદો આદિ રથાદિમાં જોડતા તેને ચલાવે છે, તેમ તે રથોને અતિ વેગથી ચલાવે છે. (૬)

ભાવાર્થ : શિલ્પ વ્યવહારથી સિદ્ધ કરેલ વિદ્યુત ધોડા આદિ પશુઓની સમાન કાર્યોને સિદ્ધ કરનારા બને છે. તે (વિદ્યુત)ની કિયાના જ્ઞાતા વિદ્વાનો અન્યોને પણ એ વિદ્યામાં નિપુણ બનાવે. (૬)

પ્ર સ્કુલ્પદેષ્ણા અનવુભ્રાધસોડલાતૃણાસૌ વિદ્યેષુ સુષ્ટુતાઃ ।

અર્ચાન્ત્યક્રં મદિરસ્ય પીતયે વિદુર્વીરસ્ય પ્રથમાનિ પૌંસ્યા ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : જે સ્કુલ્પદેષ્ણા-સંભન = રોકનારા, અનવભ્રાધસ: = જેનું ધન વિનાશ ન પામેલ હોય, અલાતૃણાસ: = પૂર્ણ શત્રુનાશક, સુષ્ટુતા: = શ્રેષ્ઠ પ્રશંસાને પ્રાપ્તજનો, વિદ્યેષુ-સંગ્રહમોમાં વીરસ્ય-શૂરતા આદિ ગુણયુક્ત યોજાઓના, પ્રથમાનિ-પ્રથમ પૌંસ્યા-પુરુષાર્થ બળોને વિદુ: = જાણે છે; તેઓ મદિરસ્ય-આનંદપ્રદ રસનું પીતયે-પાન કરવા અર્કમ-સત્કાર કરવા યોગ્ય વિદ્વાનનો પ્ર, અર્ચાન્તિ-સમ્યક્ સત્કાર કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : જે યુક્ત આહાર-વિહારયુક્ત તથા વીરજનાને પ્રિય બનીને પોતાની સેનાના બળની વૃદ્ધિ કરે છે, શત્રુઓથી રહિત, પુષ્કળ ધનવાન, પ્રચુર વસ્તુઓના દાતા અને પ્રશંસાને પ્રાપ્ત કરનારા બને છે. (૭)

શતભુજિભિસ્તમભિહૃતેરધાત્પુર્ભી રંધ્યતો મરુતો યમાવત્ ।

જનું યમુંગ્રાસ્તવસો વિરણિઃ પાથના શંસાત્તનયસ્ય પુષ્ટિષુ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે તનયસ્ય-સંતાનની પુષ્ટિષુ-પુષ્ટિ કરનારા કામોમાં પ્રયત્ન કરીને, ઉગ્રા:-તેજસ્વી, તીવ્ર પ્રતાપયુક્ત, તવસ: = અત્યંત વધેલ બળથી યુક્ત, વિરણિઃ = પૂર્ણ વિદ્યા, શિક્ષા અને પરાક્રમવાળા મસ્ત: = વાયુની સમાન વર્તમાન વિદ્વાનો ! તમે શતભુજિભિ: = અસંખ્ય સુખ ભોગવવા જેનું શીલ પૂર્ભિ: = પૂર્ણ પાલન અને સુખયુક્ત નગરોની સાથે યમ-જેની અભિહૃતે: = સર્વત્રથી કુટિલ અઘાત-પાપથી રૂપત-રક્ષા કરો-બચાવો.

યમ-જે જનમ-જનનું આવત-પાલન કરો વા જેનું શંસાત-આત્મ પ્રશંસારૂપ દોષથી પાથન-રક્ષા કરો, તમ-તેની અમે પણ સર્વત્રથી રક્ષા કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્યો યુક્ત આહાર, વિહાર, સુશિક્ષા, બ્રહ્મયર્થ અને વિદ્યા દ્વારા પોતાના સંતાનને પુષ્ટિયુક્ત, સત્યના પ્રશંસક અને પાપથી રહિત બનાવે છે તથા પ્રાણોની સમાન પ્રજાઓને આનંદિત કરે છે, તેઓ ‘અનાત સુખવાળા’ બને છે. (૮)

વિશ્વાનિ ભુદ્રા મરુતો રથૈષુ વો મિથુસ્પૃધ્યૈવ તવિષાળ્યાહિતા ।

અંસેષ્વા વૃઃ પ્રપથૈષુ ખાદ્યોડક્ષો વશ્ચુક્રા સુમયા વિ વાવૃતે ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે મસ્ત: = વાયુ સમાન બળવાન સજજનો ! વૃ: = તમારા રથૈષુ-રમણીય યાનોમાં વિશ્વાનિ-અર્ગવેદભાષ્ય

समस्त भद्रा-कल्याण करनारा मिथस्यूष्वेव-संग्रामोमां जेम परस्पर सेना छे, तेम तविषाणि-बुण
आहिताः-सर्वत्रथी धारण करेल छे वः-तमारा अंसेषु-स्कंधोमां उक्त बण छे तथा प्रपथेषु-श्रेष्ठ सरण
मार्गोमां खादयः-भोजन योग्य विशेष भक्ष्य-भोज्य पदार्थो छे, वः-तमारा अक्षः-रथनी अक्ष-धुरी
चक्रा-पैडानी समया-समीप आ, वि, ववृते-विविध रीते प्रत्यय वर्तमान छे. (८)

भावार्थः : जे स्वयं बणवान, कल्याणयुक्त आयरणवाणा, सन्मार्ग पर चालनारा अने परिपूर्ण
धन तथा सेना आहिथी युक्त छे, तेओ सरणताथी शीघ्र शत्रुओने इती शके छे. (८)

भूरीणि भुद्रा नर्येषु बाहुषु वक्षःः सु रुक्मा रभुसासो अञ्जयः।

अंसेष्वेताः पुविषु क्षुरा अधि वयो न पुक्षान् व्यनु श्रियो धिरे॥ १०॥

पदार्थः : जेओना नर्येषु-मनुष्योने माटे हितकारक पदार्थोमां भूरीणि-बुहु ज भद्रा-सेवन करवा
योग्य धर्मयुक्त कर्म, वा बाहुषु-प्रयंड लुज्जदंडो अने वक्षस्सु-वक्ष स्थलो = इतीमां स्त्रमाः-सुवर्ष
अने रत्नादि युक्त अलंकारो, अंसेषु-स्कंधोमां एता:-विद्यानी शिक्षा प्राप्त रभसासः:-वेग जेमां विद्यमान
छे, ऐवा अञ्जयः-प्रसिद्ध प्रशंसायुक्त पदार्थो, पविषु, अधि-सुशिक्षित वाणीओमां क्षुराः-धर्मानुकूण
शब्दो विद्यमान छे, तेओ जेम वयः-पक्षीओ पुक्षान्-पांखोने न-तेम श्रियः-लक्ष्मीओने वि, अनु,
धिरे-विशेषताथी अनुकूण धारण करे छे. (१०)

भावार्थः : जे लोको ब्रह्मायर्थी विद्या प्राप्त करेल; गृहस्थाश्रममां आभूषणधारी, पुरुषार्थी अने
परोपकारी; वानप्रस्थमां वैराग्यवान बनीने अध्यापन कार्यमां तत्त्वीन तथा संन्यासाश्रममां सर्व तत्वोने
यथार्थरूपमां प्राप्त करीने, सर्वने सत्य ग्रहण-परायण बनीने सर्वत्र विचरण करीने, सर्वने सत्य ग्रहण
करावीने तेओने असत्यनो त्याग करावीने सर्व मनुष्योनी वृद्धि-उन्नति करे छे, तेओ माक्षने प्राप्त
करे छे. (१०)

मुहान्तो मुहा विभ्वोऽु विभूतयो दूरैदृशो ये दिव्याङ्गव स्तृभिः।

मुन्द्राः सुजिह्वाः स्वरितार आसभिः संमिश्लाङ्ग इन्द्रै मुरुतः परिष्टुभः॥ ११॥

पदार्थः : जे विद्वानो महा-पोताना भहिमाथी महान्तः-महान, विभ्वः-समर्थ विभूतयः-अनेक
ऐश्वर्योना दाता, दूरदशः-दूरदशी, इन्द्रे-विद्युत् विषयमां संमिश्लाः-सभ्यक्तु मिश्रित, स्तृभिः-आच्छादन
करनार संसार पर छाया करनारा तारागणोनी साथे वर्तमान परिष्टुभः-सर्वत्रथी धारण करनारा, मन्त्रः-
वायुओनी समान तथा दिव्याङ्ग-सूर्यना किरणोनी समान मन्द्राः-सुंदर-मनोहर, सुजिह्वा-सत्य वाणी
बोलनारा, स्वरितारः-अध्यापको अने उपदेशको बनीने आसभिः-मुखोथी अध्यापन अने उपदेश करे
छे, तेओ निर्भूत विद्यावान बने छे. (११)

भावार्थः : जे विद्वान पुरुषार्थ द्वारा महान ऐश्वर्य प्राप्त करीने, ते अन्याने प्रदान करे छे, ते
जे सर्वनो ईश्वर (= राजा) बने छे. (११)

તद्वः सुजाता मरुतो महित्वनं दीर्घं वौ दात्रमदितेरिव ब्रुतम् ।

इन्द्रश्चन त्यजसु वि हृणाति तज्जनायु यस्मै सुकृते अराध्वम् ॥ १२ ॥

पदार्थ : હે સુજાતા-સુંદર પ્રસિદ્ધ મસ્તઃ-વાયુની સમાન વર્તમાન ! જે વઃ-તમારું આદિતેરિવ-અન્તરિક્ષ જેમ (વિસ્તૃત છે) મહિત્વનમ्-મહિમા દીર્ઘમ्-વિસ્તૃત છે, દાત્રમ्-દાન (વિસ્તૃત) છે અને વઃ-તમારું બ્રતમ्-શીલ શાંત છે તત्-તેને તથા જે ઇન્દ્ર-વિદ્યુત् ચન-પણ ત્યજસા-ત્યાગથી અર્થાત् એક પદાર્થ છોડીને બીજા પર પડવાથી વિ, હૃળાતિ-તિર્યક્ જાય છે, તત्-તે વૃત્તને પણ યસ્મै-જે સુકृતે-સુંદર ધર્મ કરનારા જનાય-સજ્જનને માટે અરાધ્વમ्-આપો, તે સંસારનો ઉપકાર કરી શકે. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેનો પ્રાણ સમાન મહતા છે, જેનું વિસ્તૃત વિદ્યાદાન છે, આકાશની સમાન શાન્ત શીલ = સ્વભાવ છે અને વિદ્યુતની સમાન દુષ્ટ આચરણનો ત્યાગ છે, તેઓ સર્વને સુખ આપી શકે છે. (૧૨)

તદ્વો જામિત્વં મરુતઃ પરે યુગે પુરુ યચ્છસ્મમતાસુ આવત ।

अયા ધિયા મનવે શ્રુચ્છિમાવ્યા સુકં નરો દુંસનૈરા ચિકિત્રિરે ॥ ૧૩ ॥

પદાર્થ : હે અમૃતાસઃ-મૃત્યુધર્મરહિત મસ્તઃ-પ્રાણોની સમાન અત્યંત પ્રિય વિદ્યાનો ! પરે, યુગે-પર વર્ષમાં વા પરજન્મમાં યત्-જે વઃ-તમારો પુરુભુજ જામિત્વમ्-સુખ-દુઃખોનો ભોગ વર્તમાન છે, તત्-તેને શંસમ्-પ્રશંસારૂપ આવત-રાખો; અને અયા-એ ધિયા-બુદ્ધિથી મનવે-મનુષ્યને માટે શ્રુચ્છિમ्-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વસ્તુની આવ્ય-રક્ષા કરીને નરઃ-ધર્મયુક્ત વ્યવહારોમાં મનુષ્યોને પહોંચાડનારા મનુષ્યો સાકમ્-તમારી સાથે દંસનૈ:-શુભ-અશુભ, સુખ-દુઃખ ફળોની પ્રાપ્તિ કરાવનારા કર્માથી આ, ચિકિત્રિ-સર્વને સમ્યક્ જાણો. (૧૩)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુઓ આ સૂછિમાં વર્તમાન સમયમાં તથા પ્રલય સમયમાં પણ રહે છે. તેમ નિત્ય જીવ પણ રહે છે. જેમ વાયુઓ જડ વસ્તુને નીચે-ઉપર લઈ જાય છે, તેમ જીવ પણ કર્માની સાથે પૂર્વના, મધ્યના અને આવનારા સમયમાં કાળ અનુસાર તથા કર્મો અનુસાર ભમણ કરે છે. (૧૩)

યેન દીર્ઘ મરુતઃ શૂશ્વામ યુષ્માકેન પરીણસા તુરાસઃ ।

આ યત્તુતનન્વૃજને જનાસ એભિર્યજેભિસ્તદુભીચ્છિમશ્યામ् ॥ ૧૪ ॥

પદાર્થ : તુરાસઃ-શીધતા કરનારા મસ્તઃ-વાયુની સમાન વિદ્યાબળ્યુક્ત વિદ્યાનો ! અમે યેન-જેના દ્વારા યુષ્માકેન-આપના સંબંધથી પરીણસા-બહુ જ ઉપદેશથી દીર્ઘમ्-અત્યંત દીર્ઘ બ્રહ્મચર્યને પ્રાપ્ત કરીને શૂશ્વામ-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીએ. જેથી જનાસઃ-વિદ્યાથી પ્રસિદ્ધ મનુષ્ય વૃજને-બળના નિમિત યત्-જે કિયાનો આ, તત્તનન-વિસ્તાર કરે છે, તત्-તે અભીચ્છિમ्-સર્વ પ્રકારથી ઈચ્છિત કિયાને એભિ:-એ બજેભિ:-વિદ્યાનોના સંગરૂપ યજોથી હું અશ્યામ-પ્રાપ્ત કરું. (૧૪)

અઠવદભાગ

भावार्थ : જેઓની સહાયતાથી મનુષ્યો બહુ જ વિદ્યા, ધન અને બળવાળા થાય, તેની નિત્ય વૃદ્ધિ કરે. વિદ્ઘાનો જેમ ધર્મનું આચરણ કરે, તેમ બીજાઓ પણ આચરણ કરે. (૧૪)

एष वुः स्तोमो मरुत इयं गीर्मान्दार्यस्य मान्यस्य कारोः ।

एषा यासिष्ट तन्वै वृयां विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १५ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તો ! વઃ:-તમારા જે એષ:-આ સ્તોમ:-સ્તુતિ અને માન્દાર્યસ્ય-આનંદ કરનારા ધર્માત્મા માન્યસ્ય-સત્કાર કરવા યોગ્ય કારો:-અત્યંત યત્ન કરનારા જનની ઇયમ-આ ગી:-વાણી અને જે કિયાને તન્વે-શરીરને માટે ઇષા-ઈચ્છાની સાથે કોઈ આ, યાસીષ્ટ-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે, તે કિયા ઇષમ-અન્ વृજનમ-બળ અને જીરદાનુમ-જીવનને વયામ-અમે વિદ્યામ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૧૫)

भાવાર્થ : મનુષ્યોએ વિદ્ઘાનોની સ્તુતિ કરીને, આપતજનની વાણી સાંભળીને તથા શરીર અને આત્માના બળની વૃદ્ધિ કરીને દીર્ઘ જીવન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૧૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં મરુત શાખાર્થથી વિદ્ઘાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તના અર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૬)

સૂક્તા-૧૬૭

સુહસ્તं ત ઇન્દ્રોતયો નઃ સુહસ્તમિષો હરિવો ગૂર્તત્તમાઃ ।

સુહસ્તં રાયો માદુયધ્યै સહુસ્ત્રિણ ઉપ નો યન્તુ વાજાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે હરિવો:-ધારણા-આકર્ષણાદિ યુક્ત ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યવાન વિદ્ઘાન ! જે તે-આપની સહસ્ત્રમ-હજારો (= અસંખ્ય) ઊત્યા:-રક્ષાઓ, સહસ્ત્રમ-હજારો ઇષઃ-અન્નાદિ પદાર્થો, સહસ્ત્રમ-હજારો ગૂર્તત્તમાઃ-અત્યંત ઉદ્યમ વા રાયઃ-ધન છે, તે નઃ-અમારા થાય અને સહસ્ત્રિણઃ-જેમાં હજારો પદાર્થ વિદ્યમાન છે, તે વાજાઃ-બોધ માદુયધ્યૈ-આનંદિત કરવા માટે નઃ-અમારી ઉપ, યન્તુ-સમીપ પ્રાપ્ત થાઓ. (આ મંત્રમાં ‘સહસ્ત્રમ’ પદ અસંખ્યનો વાચક છે-અનુ.) (૧)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને, જે ભાગ્યશાળીઓને સર્વોત્તમ સામગ્રી અને યથોચિત કિયાથી અસંખ્ય સુખ થાય છે, તે અમને પણ થાય એવો વિચાર કરીને (તેના માટે) નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧)

આ નોऽવોભિર્મરુતો યાન્ત્વच્છા જ્યેષ્ઠેભિર્વા બૃહદ્વિષૈ: સુમાયા: ।

અથ યદેષાં નિયુતઃ પરમા: સમુક્રસ્ય ચિદ્બુનયંત પારે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : યત્-જે સુમાયા:-સુંદર બૃદ્ધિવાળા ‘બૃહદ્વિષૈ’-જેની અસંખ્ય વિદ્યા પ્રસિદ્ધ છે, તે જ્યેષ્ઠેભિ:-વિદ્યા અને વયોવૃદ્ધોના વા-અથવા અવોભિ:-રક્ષા આદિ કર્માની સાથે મસ્તો:-વાયુઓની સમાન સજજન નઃ-અમને અચ્છ-સમ્યક્ આ, યાન્તુ-પ્રાપ્ત થાય.

अथ-अनन्तर एषाम्, चित्-अेना पश्च समुदस्य-सागरनी पारे-पार परमा:-अत्यंत उत्तम नियुतः-वायुनी समान विद्युत् आटि अथ धनयन्त-स्वयं धननी ईच्छा करे छे, तेनो अभे सत्कार करीએ.
(२)

भावार्थ : જેઓ આત્મ વિશાળ નોકાઓ દ્વારા, વાયુની સમાન વેગથી વ્યવહારને માટે સમુદ્રની આરપાર ગમન-આગમન કરીને સંપત્તિની વૃદ્ધિ કરે છે, તેઓ અનુપમ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (२)

मिष्यक्षु येषु सुधिता घृताची हिरण्यनिर्णिगुप्ता त्रुष्टिः।

गुहा चरन्ती मनुषो न योषा सुभावती विदुथ्येव सं वाक्॥ ३॥

पદાર્ථ : હે વિદ્વાન् ! આપ યેષુ-જેમાં ઘृતાચી-જલની શીતલતા છાંટનારી રાત્રિની સમાન, વા સુધિતા-સમ્યક્ ધારણ કરેલી ઉપરા-ઉપરની દિશાની ન-સમાન, વા ત્રસ્તિ:-પ્રત્યેક પદાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારી હિરણ્યનિર્ણિક-જે સુવર્ણથી પુષ્ટિ થાય છે; અને ગુહા, ચરન્તી-ગુપ્ત સ્થાનોમાં વિચરણ કરતી મનુષ:-મનુષ્યની યોષા-સ્ત્રી ન-તેની સમાન, વા વિદુથ્યેવ-સંગ્રામ વા વિજાનોમાં થયેલી કિયા આટિની સમાન સભાવતી-સભા સંબંધીની વાક-વાણી છે, તેને સમ, મિષ્યક्ष-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાઓ. (३)

भાવાર્થ : જે મનુષ્યો સત્ય અને અસ્તયના નિર્ણય માટે સમસ્ત શુભ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવ વાળી અને વિદ્યા-સુશિક્ષાયુક્ત આપત્વાળીને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ બહુ જ ઐશ્વર્યવાન બનીને સર્વ દિશાઓમાં ઉત્તમ યશસ્વી બને છે. (३)

परा शुभा अत्यासो युव्या साधारण्येव मुरुतो मिमिष्टुः।

न रोदुसी अप नुदन्त घोरा जुषन्त वृथै सुख्याय देवाः॥ ४॥

પદાર્ථ : જેમ શુભા:-સ્વચ્છ અયાસ:-શીધગામી મસ્તા:-વાયુ યવ्या-મિશ્રિત-અમિશ્રિત ગતિથી રોદસી-આકાશ અને પૃથિવીને મિમિષ્ટુઃ:-સિંચે છે તથા ઘોરા:-વિદ્યુત્ના યોગથી ભયંકર બનીને ન, પરા, અપ, નુદન્ત-તેને પરાવૃત્ત = ઉલટા કરતો નથી, તેમ દેવાઃ વિદ્વાનો વૃધમ-વૃદ્ધિને સખ્યાય-મિત્રતાને માટે જેમ સાધારણ્યેવ-સાધારણ કિયાથી સેવન કરે તેમ જુષન્ત-સેવન કરે. (४)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ અને વિદ્યુતના યોગથી ઉત્પન્ન થયેલ વર્ષા અનેક ઔષધિઓને ઉત્પન્ન કરીને, સર્વ પ્રાણીઓને જીવિત રાખીને હુઃખોને દૂર કરે છે.

જેમ ઉત્તમ પતિત્રતા સ્ત્રી પતિને પ્રસન્ન રાખે છે, તેમ જ વિદ્વાનો વિદ્યા અને સુશિક્ષાની વર્ષાથી અને ધર્મના સેવનથી સર્વ મનુષ્યોને પ્રસન્ન રાખે. (४)

जोषद्यदीમसुर्यो सुचध्यै विष्ठितस्तुका रोदुसी नृમणाः।

आ सुयव वિધુતો રथं ગાત્રેષપ્રતીકા નભસ્તો નેત્યા॥ ५॥

ऋગ્વેદભાષ્ય

પદાર્થ : યત्-જે અસુર્યા-મેઘોમાં પ્રસિદ્ધ, વિષિતસ્તુકા-વિવિધ પ્રકારની જેની સ્તુતિ સંબંધી અને નૃમણા:-જે અગ્રગામી જનોના મનમાં રમતી, ઈંમ-જળના સચદ્ધૈ-સંયોગના માટે, સૂર્યેવ-સૂર્યની દીપિની સમાન, રોદસી-આકાશ અને પૃથિવીને જોષત-સેવે અર્થાત્ તેના ગુણોમાં રમે; વા ત્વેષપ્રતીકા-પ્રકાશની પ્રતિતીકારિકા અને ઇત્યા-પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય બનેલી નભસા:-જળ સંબંધી રથમ-રમણ કરવા યોગ્ય રથની ન-સમાન વ્યવહાર કરીને વિધતઃ-તાડના કરનારાઓને આ, ગતૂ-પ્રાપ્ત થાય છે, તે શ્રી પ્રવર છે. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ અજિ વિદ્યુત રૂપમાં સર્વ વસ્તુઓને વ્યાપ્ત કરીને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ શ્રી સમસ્ત વિદ્યાઓ અને સુશિક્ષાઓને પ્રાપ્ત કરીને સંપૂર્ણ કુળને પ્રશાંસિત કરે છે. (૫)

આસ્થાપયન્ત યુવતિં યુવાનઃ શુભે નિમિશલાં વિદથૈષુ પ્રજામ्।

અકોં યદ્વો મરુતો હુવિષ્માન્ગાય્દ્રાથં સુતસોમો દુવસ્યન्॥ ૬॥

પદાર્થ : હે મસ્ત:-વિદ્યાયુક્ત પ્રાણ સમાન પ્રિય સજજનો ! યુવાનઃ-યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત આપ શુભે-શુભમગુણ-કર્મ-સ્વભાવ ગ્રહણ કરવા માટે નિમિશલામ-નિરંતર પૂર્ણ વિદ્યા અને સુશિક્ષાયુક્ત તથા વિદથૈષુ-ધર્મયુક્ત વ્યવહારોમાં પજ્ઞામ-જનારી યુવતિમ-યુવતી શ્રીને આ, અસ્થાપયન્ત-સારી રીતે સ્થાપિત કરે છે.

યત्-જે વઃ-તમારું અર્કે:-સત્કાર કરવા યોગ્ય અન્ન છે, તેને સ્થાપિત કરો છો; તથા જે હુવિષ્માન-બહુ જ વિદ્યાવાન સુતસોમઃ-જેણે ઐશ્વર્ય ઉત્પન્ન કરેલ છે અને ગાયત્ર-સ્તુતિ કરે છે, તે ગાથમ-પ્રશંસનીય ઉપદેશનું દુવસ્યન-આયરણ કરીને નિરંતર આનંદ કરે. (૬)

ભાવાર્થ : સર્વ રાજ્યપુરુષ આદિએ અત્યંત ઉચિત છે, કે તેઓ પોતાની પુત્રીઓ તથા પુત્રોને દીર્ઘકાળ સુધી બ્રહ્મચર્યમાં રાખીને તેઓને વિદ્યા અને સુશિક્ષા ગ્રહણ કરાવીને, પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પણી અને પરસ્પર પ્રસાન્ન થયેલ તે લોકોના સ્વયંવરથી વિવાહ કરાવે, જેથી તેઓ જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી આનંદિત રહે. (૬)

પ્ર તં વિવક્તિમિ વક્ત્વ્યો ય એષાં મુરુતાં મહિમા સુત્વ્યો અસ્તિ।

સચા યદ્વાં વૃષ્ટમણા અહંયુઃ સ્થિરા ચિજ્જનીર્વહતે સુભગાઃ॥ ૭॥

પદાર્થ : ય:-જે એષામ-આ મસ્તામ-વાયુની સમાન વિદ્યાનોનું વક્ત્વ્ય:-કહેવા યોગ્ય સત્ય-સત્ય મહિમા-મહાન અસ્તિ-છે. તમ-તેને અને યત्-જે અહંયુ:-અહંકારયુક્ત-અભિમાની વૃષ્ટમના:-જેનું મન વીર્ય સિંચનમાં છે, તે ઈંમ-સર્વત્રથી સચા-સંબંધની સાથે સ્થિરા, ચિત્ત-સ્થિર જ સુભાગા:-સુંદર સેવન કરનારી જનીઃ-સંતાનોને ઉત્પન્ન કરનારી શ્રીઓને વહતે-પ્રાપ્ત કરે છે, તેને પણ હું પ્ર, વિવક્તિ-સારી રીતે વિશેષતાથી કહું છું. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોનું એજ મહત્વ છે, કે જે દીર્ઘકાળ સુધીના બ્રહ્મચર્યથી બાલક અને બાળિકાઓ

પૂર્ણ આયુ તથા શરીર અને આત્માના બળને માટે વિદ્યા અને સુશિક્ષા ગ્રહણ કરીને દીર્ઘાયુ, દો
શરીર તથા મન્યુક્ત અને ભાગ્યશાળી સંતાનોને ઉત્પન્ન કરીને તેઓને પ્રશાંસિત કરે. (૭)

પાન્તિ મિત્રાવરુણાવવુદ્યાચ્યર્યત ઇંમ્ર્યમો અપ્રેશસ્તાન् ।

ઉત ચ્યવન્તે અચ્યુતા ધ્રુવાણિ વાવૃધ ઇં મરુતો દાતિવારઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-વિદ્બાનો આપ અને મિત્રવરુણો-મિત્ર અને શ્રેષ્ઠ સજ્જન વા અધ્યાપકો અને
ઉપદેશકો અવદ્યાત्-નિંદ્ય પાપાચરણથી પાન્તિ-મનુષ્યોની રક્ષા કરો છો; તથા અર્યમો-ન્યાયકારી રાજા
અપ્રેશસ્તાન्-દુરાચારીઓને ઇંમ્સ-પ્રત્યેક ચ્યયતે-એકત્ર કરે છે; ઉત-અને તેઓ અચ્યુતા-વિનાશરહિત
ધ્રુવાણિ-દેઢ કર્માને ચ્યવન્તે-પ્રાપ્ત થાય છે અને દાતિવારઃ-દાન લેનાર ઇંમ્સ-સર્વત્રથી વાવૃધે-વૃદ્ધિ પામે
છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે મનુષ્ય વિદ્યા, ધર્મ અને સુશિક્ષાના દાનથી અજ્ઞાનીઓને અધર્મથી નિવૃત્ત કરીને
કુલ = સ્થાયી શુભ કર્મ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેઓ સુખથી પૃથ્વે થતાં નથી. (૮)

નુહી નુ વો મરુતો અન્ત્યસ્મે આરાત્તચ્યિચ્છવસો અન્તમાપુઃ ।

તે ધૃષ્ણુના શવસા શૂશુવાંસોર્ણો ન દ્વેષો ધૃષ્ટતા પરિ ષ્ઠુઃ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-મહાબળવાન વિદ્બાનો ! જે વઃ-તમારા અને અસ્મે-અમારા અન્તિ-સમીપ શવસઃ-
બળની અન્તમ-સીમાને નુ-શીધ નહિ, આપુઃ-પ્રાપ્ત થતાં નથી.

જે આરાત્તાત्-દૂરથી ચિત્ત-પણ ધૃષ્ણુના-દેઢ શવસા-બળથી શૂશુવાંસઃ-વૃદ્ધિ પામીને અર્ણઃ-જળની
ન-સમાન ધૃષ્ટતા-પ્રગલ્ભતાથી દ્વેષઃ-વેદ આદિ દોષ વા ધર્મવિરોધી મનુષ્યોને પરિ, સ્થુઃ-સર્વત્રથી ત્યાગ
કરવામાં સ્થિત હોય, તે-તેઓ આપ્ત બને છે. (૯)

ભાવાર્થ : જો આપણે શરીર અને આત્માના પૂર્ણ બળને પ્રાપ્ત કરીએ, તો શત્રુ અમારો અને
તમારો પરાજ્ય કરી શકે નહિ.

જેઓ હુષ્ટોનો તથા લોભ આદિ દોષોનો ત્યાગ કરે, તેઓ બળવાન બનીને હુઃખથી પાર જઈ
શકે છે. (૯)

વ્યયમદ્યેન્દ્રસ્ય પ્રેષા વ્યય શવ વોચેમહિ સમર્યૈ ।

વ્યય પુરા મહિ ચ નુ અનુ દ્યૂન્તન્ન ઋભુક્ષા નુરામનુ ષ્યાત् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્બાનો ! વયમ-અમે અદ્ય-આજ ઇન્દ્રસ્ય-પરમ વિદ્યા અને ઐશ્વર્યયુક્ત ધાર્મિક
વિદ્બાનના પ્રેષાઃ-અત્યંત પ્રિય છીએ.

વયમ-અમે શ્રદ્ધા-આગામી-આવતીકણના દિવસે સમર્યૈ-સંગ્રામમાં વોચેમહિ-કહીએ. ચ-અને પુરા-

પ્રથમ જે નઃ-અમારી મહિ-મહાનતા છે, તત્-તેને વયમ्-અમે અનુ, દ્વાન्-પ્રતિદિન કહીએ અને નરામ्-મનુષ્યોમાં નઃ-અમારા માટે ત્રશ્શુક્ષા:-મેધાવી બુદ્ધિમાન વીર પુરુષ અનુ, ષ્યાત्-અનુકૂળ બને. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેઓ વિદ્વાનોથી પ્રેમ, યુદ્ધોમાં ઉત્સાહ અને લોકોનું પ્રિય આચરણ પ્રથમ કરે છે, તેઓ 'સર્વેંબાં ગ્રિયા' સર્વના પ્રિય બને છે. (૧૦)

એष વ્રાતઃ સ્તોમો મરुત દ્વાય ગીર્માન્દાર્યસ્ય માન્યસ્ય કારોः।

એषા યાસીષ્ટ તુન્વે વ્રાયાં વિદ્વામુષં વૃજને જીર્દાનુમ्॥ ૧૧॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-વિદ્વાનો એષઃ-આ વઃ-તમારી સ્તોમઃ-સ્તુતિ અને માન્દાર્યસ્ય-આનંદપ્રદ ઉત્તમ માન્યસ્ય-માન-સત્કાર કરવા યોગ્ય કારોઃ-સર્વના સુખકારક સજજનની ઇમમ्-આ ગીઃ-વેદ વિદ્વાની ઉત્તમ શિક્ષાયુક્ત વાણી છે, તેની જે ઇષા-ઈચ્છાની સાથે આ, યાસીષ્ટ-પ્રાપ્તિ થાય. વયમ्-અમે તન્ને-શરીરને માટે ઇષમ्-ઈચ્છા જીર્દાનુમ्-જીવનને માટે અને વૃજનમ्-બળને વિદ્વામ-જીવણીએ. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેઓ સર્વત્રથી પ્રશંસનીય ગુણોને પ્રાપ્ત કરીને તથા આપોનો સત્કાર કરીને શારીરિક અને આત્મિક બળને માટે વિદ્વા અને પરાક્રમનો સંચય કરે છે, તેઓ સુખથી જીવે છે. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુના દૃષ્ટાન્તથી સજજન વિદ્વાન જનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વે સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૭)

સૂક્તિ—૧૬૮

યજ્ઞાયજ્ઞા વઃ સમુના તુતુર્વણ્ણિર્ધિયંધિયં વો દેવ્યા ઉ દધિધ્વે।

આ વોર્વાચઃ સુવિતાય રોદસ્યોમુહે વવૃત્યામવસે સુવૃક્તિભિઃ॥ ૧॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનો જેમ દેવ્યાઃ-જેઓ દિવ્યગુણોને પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ પ્રાણવાયુ વઃ-તમારા ધિયં ધિયમ्-કામ-કામને ધારણ કરે છે, તેમ ઉ-જ તમે તેમને દધિધ્વે-ધારણ કરો.

જેમ તે વાયુઓની યજ્ઞાયજ્ઞા-યજ્ઞ-યજ્ઞમાં અને સમના-સમાન વ્યવહારોમાં તુતુર્વણ્ણિ-શીધ ગતિ છે, તેમ વઃ-તમારી ગતિ થાઓ.

જેમ અમે રોદસ્યોઃ-આકાશ અને પૃથિવી સંબંધી સુવિતાય-એશ્વર્યને માટે તથા મહે-અત્યંત અવસે-રક્ષાને માટે વઃ-તમારા સુવૃક્તિભિઃ-સુંદર ત્યાગોની સાથે અર્વાચઃ-નીચે આવવા-જવાવાળા વાયુના આ; વવૃત્યામ्-સમ્યક્ વહેવા માટે ઈચ્છાએ છીએ, તેમ તમે ઈચ્છો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુઓ નિયમથી અનેક પ્રકારની ગતિઓ યુક્ત બનીને જગતને ધારણ કરે છે, તેમ વિદ્વાનો વિદ્વા અને શિક્ષાથી યુક્ત બનીને વિદ્વાર્થીઓને ધારણ કરે. જેથી અસંખ્ય એશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય. (૧)

**ब्राह्मो न ये स्वजाः स्वतवसु इषुं स्वरभिजायन्त् धूतयः ।
सहस्रियासो अपां नोर्मय आसा गावो वन्द्यासो नोक्षणः ॥ २ ॥**

पदार्थ : हे विद्वानो ! ये-जे स्वजाः-पोतानां ज कारणीय उत्पन्न, स्वतवसः-पोताना बणथी बणवान, धूतयः-जनारा वा बीजाओने कंपावनारा मनुष्यो वब्रासः-शीघ्र गामीओनी न-समान; वा अपाम्-जग्नी सहस्रियासः-हजारो ऊर्मयः-तरंगोनी न-समान, आसा-सुखथी वन्द्यासः-वंदना अने कामनाने योग्य गावः-गायो जेम उक्षणः-बणदोने न-तेम इषम्-शान अने स्वः-सुखने अभिजायन्त्-प्रकट करे छे, तेने तमे जाणो. (२)

भावार्थ : जेओ वायुनी समान बणवान, तरंगोनी समान उत्साही, गायोनी समान उपकारी, कारणी समान सुखोत्पादक अने हुधोने कंपित करनारा मनुष्यो छे, तेओ आ संसारमां 'धन्याः' धन्य बने छे. (२)

**सोमासो न ये सुतास्तृप्तांशवो हृत्सु पीतासो दुवसो नासते ।
ऐषामंसेषु रम्भिणीव रारभे हस्तेषु खादिशच्च कृतिशच्च सं दधे ॥ ३ ॥**

पदार्थ : हुं ये-जे वायु समान विद्वान तृप्तांशवः-जेनाथी सूर्य किरण आदि पदार्थ तृप्त थाय छे. अने तेओ सुताः-कुटी-पीसीने काढेल सोमासः-सोमादि ओषधि रस हृत्सु-हृदयोमां पीतासः-पान करेल होय तेओनी न-समान; वा दुवसः-सेवन करनाराओनी न-समान आसते-बेसीने स्थिर थाय छे, एषाम्-तेओना अंसेषु-भुज स्कंधोमां रम्भिणीव-जेम प्रत्येक कामनो आरंभ करनारी खी संलग्न होय छे, तेम आ, रारभे-संलग्न बनुं छुं. जेओअे हस्तेषुः-हाथोमां खादिः-भोजन च-अने कृतिः-किया च-पाण धारण करेल छे, तेओनी साथे कियाओने सम्, दधे-सम्यक् धारण करुं छुं. (३)

भावार्थ : जे सञ्जनो ओषधिनी समान कुशिक्षा अने हुधाचार विनाशक, सेवकनी समान सुखदायी, पतिव्रता लीनी समान प्रिय आचरणयुक्त अने कियाकुशण छे, तेओ आ सृष्टिमां समस्त विद्याओने सम्यक् धारण करी शके छे. (३)

**अव् स्वयुक्ता दिव आ वृथा ययुरमत्यः कशया चोदत् त्मना ।
अरेणवस्तुविजाता अचुच्यवुर्द्वग्निं चिन्मुरुतो भ्राजदृष्टयः ॥ ४ ॥**

पदार्थ : हे मनुष्यो ! तमे त्मना-आत्माथी कशया-शिक्षा अथवा गतिथी जेम स्वयुक्ता:-स्व गमन करनारा अमत्याः-भरण धर्मरहित अरेणवः-जेमां रेषु = रेती विद्यमान नथी तुविजाता:-बणनी साथे प्रसिद्ध अने भ्राजदृष्टयः-जेनी प्रकाशमान गति छे, तेओ मस्तः-वायु दिवः-आकाशथी आ, ययु-आवीने प्राप्त थाय छे अने द्वग्निं-पुष्ट चित्-पदार्थोने वृथा-निष्ठाम अव, अचुच्यवुः-प्राप्त थाय छे, तेम अने चोदत्-प्रेरणा आपो. (४)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુઓ સ્વયં જાય અને આવે છે અને અજિ આઈને ધારણ કરીને દૃઢતાપૂર્વક પ્રકાશિત કરે છે, તેમ વિદ્વાનો સ્વયં અધ્યાપન અને ઉપદેશ આપવામાં નિયુક્ત થઈને, વ્યર્થ કાર્યને છોડીને અને છોડાવીને વિદ્યા અને સુશિક્ષાઓથી સર્વ મનુષ્યોને પ્રકાશિત કરે છે. (૪)

કો વોડન્તમ૰ંહત ત્રદ્ધિવિદ્યુતો રેજતિ ત્મના હન્વેવ જિહ્વયા।

ધુન્વચ્યુત દુષાં ન યામનિ પુરુપ્રેષા અહુન્યોરુ નૈતશઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : પુસ્ત્રેષા:-અનેકોથી પ્રેરિત ત્રદ્ધિવિદ્યુત-જ્ઞાનિ બે ધારી તલવારને વિદ્યુતની સમાન તીવ્ર રાખનારા મસ્તઃ:-વિદ્વાનો ! વઃ:-તમારા અન્તઃ-મધ્યમાં કઃ:-કોણ રેજતિ-કંપે છે ?

જિહ્વયા-વાણીથી હન્વેવ-જડબું જેમ હલાવવામાં આવે, તેમ ત્મના-પોતાથી કોણ તમારી વચ્ચે કંપે છે.

દુષામ-ઈશ્વરાઓના સંબંધમાં ધન્વચ્યુતઃ-અન્તરિક્ષમાં પ્રાપ્ત મેઘોની ન-સમાન વા અહુન્યઃ-દિવસમાં પ્રસિદ્ધ થનાર એતષઃ-ધોડાની ન-સમાન યામન-માર્ગમાં તમને કોણ સંયુક્ત કરે છે ? (૫)

ભાવાર્થ : જ્યારે જિજ્ઞાસુ લોકો વિદ્વાનોને પૂછે, ત્યારે વિદ્વાનો તેઓને યથાર્થ ઉત્તર આપે. (૫)

કવ સ્વિદુસ્ય રજસો મુહસ્પરં કવાવરં મરુતો યસ્મિન્નાયુય।

યચ્યાવયથ વિથુરેવ સંહિતં વ્યદ્રિણા પતથ ત્વેષમર્ણવમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ:-વિદ્વાનો ! અસ્ય-આ ર્જસઃ:-ભૂગોળનું મહઃ:-મહાન પરમ-કારણ કવ સ્વિત-નિશ્ચયથી ક્યાં અને કવ-ક્યાં અવરમ-કાર્ય વર્તમાન છે અને અમે પૂછીએ છીએ.

યસ્મિન-જેમાં તમે આયય-આવો, યત-જેને ચ્યાવયથ-ચલાવો, જેમાં વિથુરેવ-દબાવેલ પદાર્થોની સમાન સંહિતમ-સંહત = મળેલ આ જગત છે, જેથી અદ્રિણા-મેઘસમૂહ સાથે પવન, ત્વેષમ-સૂર્યનો પ્રકાશ અને અર્ણવમ-સમુદ્રને વિ, પતથ-નીચે પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ પરબ્રહ્મ સર્વ જગતનું મહત્તું કારણ છે, એ જ પ્રશ્નોના ઉત્તર છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમાં આ ભૂગોળ આઈ (પદાર્થ) આવે-જાય છે અને કંપિત થાય છે, તે (ઈશ્વર) જ આકાશની સમાન કારણ આણો.

જેમાં આ લોકો ઉત્પન્ન થાય છે, વર્તમાન રહે છે અને પ્રલયને પ્રાપ્ત થાય છે, તે પરમ નિમિત કારણ' બ્રહ્મ છે. (૬)

સુતિર્ન વોડમવતી સ્વર્વતી ત્વેષા વિપાકા મરુતઃ પિપિષ્વતી।

ભુદ્રા વો રાતિઃ પૃણતો ન દક્ષિણા પૃથુજ્રયી અસુર્યોવ જબ્જતી ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ:-વિદ્વાનો ! વઃ:-તમારી જે પિપિષ્વતી-બહુ જ અંગોવાળી, અમવતી-શાનવતી, સ્વર્વતી-જેમાં સુખ વિદ્યમાન છે, વિપાકા-વિવિધ ગુણોથી પરિપક્વ, ત્વેષા-ઉત્તમ દીપિત, સાતિઃ-લોકોની વિભક્તિ અર્થાત્ વિશેષ ભાગની ન-સમાન છે.

बः-तमारी जे पृणतः-पालननी वा विद्याहि गुणोथी परिपूर्ण करनारानी दक्षिणा-आपवा योऽय
दक्षिणानी न-समान पृथुज्ञयी-भुङु ज वेगवानी असुर्येव-प्राणोमां थनारी विद्युत् समान वा जञ्जती-
युद्धमां प्रवृत्त चोंकावती सेनानी समान भद्रा-कल्याण करनारी रतिः-देवा योऽय छे. तेनाथी सर्वनी
वृद्धि करो. (७)

भावार्थः जे आ ज्ञावोना पाप अने पुण्यथी उत्पन्न थनारी सुख-हुःअ रुपी फलवाणी गति छे,
तेनी साथे सर्व ज्ञव वियरे छे.

जे पुरुषाथी लोको, सैनिको जेम शत्रुओने तेम पापोने ज्ञतीने तथा तेने हूर करीने धर्मनुं आचरण
करे छे, तेआ सदा सुधी बने छे. (७)

प्रति ष्टोभन्ति सिन्धवः पुविभ्यो यदुभ्रियां वाचमुदीरयन्ति ।

अव स्मयन्त विद्युतः पृथिव्यां यदी घृतं मरुतः प्रुण्णुवन्ति ॥ ८ ॥

पदार्थः हे विद्वानो ! यत्-ज्यारे मस्तः-वायु अभियाम्-मेघोमां थयेली गर्जनारुप वाचम्-वाणीने
उदीर्घन्ति-प्रेरित करीने अर्थात् वादणांओने गर्जावे छे, त्यारे सिन्धवः-नदीओ पविभ्यः-वज्ज समान
किरणोथी अर्थात् विद्युतनी तीव्रताथी प्रति, ष्टोभन्ति-क्षोभित थाय छे अने यदि-ज्यारे वायु घृतम्-
वादणांओनुं जण प्रुण्णुवन्ति-वरसावे छे, त्यारे विद्युतः-विजणीओ पृथिव्याम्-भूमि पर अव, स्मयन्त-
स्मित करती जणाय छे, तेम तमे थाओ. (८)

भावार्थः जे मनुष्यो नदीनी समान आर्द अने विद्युतनी समान तीव्र बनीने विद्या भणीने
(बीजाओने) भणावे छे, तेआ सूर्यनी समान सत्य अने असत्यना प्रकाशक बने छे. (८)

असूत् पृश्निर्महुते रणाय त्वेषमुयासां मुरुतामनीकम् ।

ते सप्सुरासौऽजनयन्ताभ्वमादित्स्वधामिषिरां पर्यपश्यन् ॥ ९ ॥

पदार्थः एषाम्-ऐ अयासाम्-गमनशील मस्ताम्-मनुष्योना पृश्निः-आहित्य = सूर्यनी समान
प्रयं द्रवतापवान त्वेषम्-प्रदीप्त अनीकम्-सैन्य महते-महान रणाय-संग्रामने भाटे असूत्-उत्पन्न थाय
छे. आत्-तदनन्तर इत्-४ ते-तेआ इषिराम्-प्राप्त थवा योऽय पदार्थोमां स्वधाम्-अन्नने अजनयन्त-
उत्पन्न करे छे अने सप्सरासः-गमन करीने अभ्वम्-अविद्यमान अर्थात् प्रत्यक्ष विद्यावान नथी तेने
पर्यपश्यन्-सर्वत्रथी जुअे छे. (९)

भावार्थः जे अति वुद्धिमान राजपुरुषो विजयने भाटे प्रशंसनीय सेनानो स्वीकार करीने, अन्न
आहि अैथर्यनी उन्नती करे छे, तेआ दृष्टिने प्राप्त थाय छे. (९)

एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मान्दार्यस्य मान्यस्य कारोः ।

एषा यासीष्ट तुन्वे वृयां विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १० ॥

પદાર્થ : હે મસ્તા ! શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનો ! જે એષઃ-આ વઃ-તમારા સ્તોમઃ-પ્રશ્નોત્તરરૂપ આલાપ-કથન માન્દાર્યસ્ય-સર્વને માટે આનંદપ્રદ ઉત્તમ માન્યસ્ય-જાણવા યોગ્ય છે, કારો:-કિયાકુશળ સજજનની જે ઇયમ्-આ ગીઃ-સત્યપ્રિય વાણી છે અને જે ઇષા-ઈચ્છાની સાથે તન્ને-શરીર સુખને માટે આ, યાસીષ્ટ-પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી વયામ્-અમે ઇષમ्-અન્ન, વૃજનમ्-શત્રુઓને દુઃખ આપનાર બળ અને જીરાદાનુમ्-જીવોની દ્યાને વિધામ-પ્રાપ્ત થઈએ. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેઓ સમસ્ત વિદ્વાઓના પ્રશંસક, આપનવાણીયુક્ત અને વિશેષરૂપથી જીવો પર દયા કરનારાઓ છે, તેઓ સર્વોંસ સુખજનકા ભવન્તિ-સર્વને માટે સુખ ઉત્પન્ન કરનારા બને છે. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુનાં દૃષ્ટાન્તથી વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૮)

સૂક્તા-૧૬૬

મહશિચુત્ત્વમિન્દ્ર યુત એતાન્મહશિચદસિ ત્યજસો વરુતા ।

સ નો વેધો મુરુતાં ચિકિત્વાન્તસુમા વનુષ્વ તવ હિ પ્રેષ્ઠા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-દુઃખ વિદ્વારક ! અત્યંત વિદ્વાબળ સંપન્ન ! યતઃ-જે કારણે ત્વમ्-આપ એતાન્ એ વિદ્વાનોને મહ-અત્યંત ચિત્ત-પણ ત્યજસઃ-ત્યાગથી વસ્ત્રા-સ્વીકાર કરનારા અસી-છો, એ કારણે મહશ્રિત-મહાન પણ છો.

હે મસ્તામ-વિદ્વાન સજજનોમાં વેધઃ-અત્યંત બુદ્ધિમાન ! સહ-તે ચિકિત્વાન-જ્ઞાનવાન આપ જે સુમા-સુખ તવ-આપને પ્રેષ્ઠા-અત્યંત પ્રિય છે, તેને નહિ-અમારા માટે વનુષ્વ, હિ-નિશ્ચયથી પ્રદાન કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જે લોકો વિરક્ત સંન્યાસીઓના સંગથી મેધાવી = બુદ્ધિમાન બને છે, તેઓનું કઢી અનિષ્ટ થતું નથી. (૧)

અયુજ્ઞન્ત ઇન્દ્ર વિશ્વકૃષ્ટીર્વિદુનાસો નિષ્બિધો મર્ત્યત્રા ।

મુરુતાં પૃત્સુતિર્હસમાના સ્વર્મદીદસ્ય પ્રથનસ્ય સ્તુતાં ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સુખપ્રદ વિદ્વાન ! જે નિષ્બિધઃ-અધર્મનો નિર્ષેધ કરનારા મર્ત્યત્રા-મનુષ્યોમાં વિદાનાસઃ-વિદ્વાન બનીને, સ્વર્મદીદસ્ય-સુખોનું સેચન કરનારા, પ્રથનસ્ય-ઉત્તમ ધનના સાતૌ-સમ્યક્ ભાગમાં, વિશ્વકૃષ્ટી-સર્વ મનુષ્યોને અયુજ્ઞન્ત-યુક્ત કરે છે, તે-તેઓ જે મસ્તામ-મનુષ્યોની હાસમાના-આનંદમયી પૃત્સુતિઃ-વીર સેના છે, તેને પ્રાપ્ત થાઓ. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ પ્રથમ બ્રહ્મયર્થપૂર્વકવિદ્યા અધ્યયન કરીને, આપનોના સંગથી સંપૂર્ણ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને ધાર્મિક બને છે; તેઓ 'વિશ્વસ્ય સુખપ્રદા' સંસારને સુખ આપનારા બને છે. (૨)

अम्युक्सा त इन्द्रं ऋषिरुस्मे सनेष्यभ्वं मुरुतो जुनन्ति ।

अग्निश्चद्विं ष्मातुसे शुशुक्वानापो न द्वीपं दधति प्रयांसि ॥ ३ ॥

पदार्थः : हे इन्द्र-दृष्ट विद्वारक ! जेथी मस्तः-मनुष्यो सनेमि-प्रायीन अने अश्वम्-नेत्र द्वारा प्रत्यक्ष ज्ञेवामां अप्रसिद्ध उत्तम विषयने जुनन्ति-प्राप्त थाय छे, सा-तेओ ते-आपनी ऋषिः-प्राप्ति अस्मे-अमारा माटे अम्यक्-सरण गतिथी प्राप्त थाय छे अर्थात् आप सरणताथी अमने प्राप्त थाओ छो.

शुशुक्वान्-शुद्ध करनार अग्निः-अग्निनी समान चित्-ज आप हि-निश्चयपूर्वक स्म-जेम आश्वर्यवत् आपः-जण द्वीपम्-बे प्रकारथी जेमां जण आवे-ज्ञय ते महा नदीने प्राप्त थाय, न-तेम सर्वना अनाहि कारणने अतसे-निरंतर प्राप्त थाय छे, ऐथी सर्व मनुष्यो प्रयांसि-सुंदरं-मनोहर ईच्छित वस्तुओने दधति-धारण करे छे. (३)

भावार्थः : जे अनाहि कारणने विद्वानो आङ्ग छे, तेने अन्य मनुष्यो आङ्गी शक्ता नथी. (३)

त्वं तू न इन्द्रं तं रुयिं दा ओजिष्ठया दक्षिणयेव रातिम् ।

स्तुतश्च यास्ते चुकनन्त वायोः स्तनं न मध्वः पीपयन्त वाजैः ॥ ४ ॥

पदार्थः : हे इन्द्र-बहु ज पदार्थोना दाता ! त्वम्-आप तु-तो नः-अमारा माटे ओजिष्ठया-अत्यंत बणवती दक्षिणयेव-दक्षिणानी साथे जेम दान आपवामां आवे, तेम रातिम्-दानने तथा तम्-ते रयिम्-दूध आहि धनने दा:-आपो, जेथी ते-आपनी अने वायोः-वायुनी च-पशु या:-जे स्तुतः-स्तुति करनारी छे, ते मध्वः-मधुर उत्तम स्तनम्-दूध पूर्ण स्तननी न-समान चकनन्त-ईच्छती अने वाजैः-अन्न आहिनी साथे पीपयन्त-वाधृदाओने पान करावे छे. (४)

भावार्थः : जेम बहु ज आपनार यजमान ऋत्विक (यज्ञाहि करावनार पुरोहित)ने पुष्कण धन आपीने टृप्त करे छे, अथवा जेम पुत्र मातानुं दूध पीने पुष्ट थाय छे, तेम सभाध्यक्षना पारितोषिकथी नोकर-सेवकज्ञनो पर्याप्त धनवान अने भोजन आहिना दानथी बणवान बनी ज्ञय छे. (४)

त्वे राय इन्द्रं तोशतमाः प्रणेतारः कस्य चिदृतायोः ।

ते षु णो मुरुतो मृक्यन्तु ये स्मा पुरा गातुयन्तीव देवाः ॥ ५ ॥

पदार्थः : हे इन्द्र-दाता ! ये-जे कस्य, चित्-कोई ऋग्यायोः-जाते-पोते सत्यना ईच्छुक प्रणेतारः-श्रेष्ठ साधक तोशतमाः-अति प्रसन्न चित भनीने, मस्तः-वायु विद्वाना ज्ञाता देवाः-विद्वानो त्वे-तमारा सहायक अर्थात् रक्षक भनीने, रायः-धननी प्राप्ति करावीने, नः-अमने सु, मृणयन्तु-सम्यक सुखी करे; वा पुरा-पूर्व गातुयन्तीव-पोताने पृथिवी ईच्छता प्रयत्न करे छे, ते, स्म-तेओज रक्षा करनारा अने. (५)

भावार्थ : જેઓ વાયુ વિદ્યા આહિના શાતા અને પરોપકાર તથા વિદ્યાદાન પ્રેમી (બનીને) પુથિવી સમાન સર્વને પુરુષાર્�માં સ્થાપિત કરે છે, તેઓ સદા સુખી બને છે. (૫)

પ્રતિ પ્ર યાહીન્દ્ર મીદૃષો નૃન્મહઃ પાર્થિવે સદને યતસ્વ।

અધ્ય યદેષાં પृથુબુધનાસુ એતાસ્તીર્થે નાર્યઃ પૌંસ્યાનિ તુસ્થુઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પ્રયત્નવાન् ! આપ યત-જે પૃથુબુધાસः-વિસ્તીર્ણ અન્તરિક્ષવાળા જન એતા:-એ શ્રીજન અને એષામ्-અના પૌંસ્યાનિ-બળ તીર્થે-જેનાથી સમુદ્રરૂપ જલ સમૂહને તરાય-પાર કરાય તે નૌકામાં અર્યઃ-વેશની ન-સમાન તસ્થુઃ-સ્થિર થાય છે, તે મીદૃષઃ-સુખોથી સિંચનારા નૃન्-અગ્રણી મનુષ્યોને પ્રતિ, પ્રયાહિ-પ્રાપ્ત થાઓ. અધ્ય-તદન્તર મહઃ-મહાન પાર્થિવે-પુથિવીમાં વિદિત સદને-ધરમાં યતસ્વ-યત્ન કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જે પુરુષો અને શ્રીઓ બ્રહ્મયર્થી બળ વધારીને આપ સજ્જનોની સેવા કરે છે, તે (પુરુષો અને શ્રીઓ) વિદ્બાન અને વિદુષી બને છે. (૬)

પ્રતિ ઘોરાણામેતાનામુયાસાં મુરુતાં શૃણવ આયુતામુપબ્દિઃ ।

યે મત્યૈ પૃતનાયન્તમૂમૈર્ઝણાવાનું ન પુતયન્ત સર્ગૈઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ હું ઘોરાણામ्-મારનારી એતાનામ्-એ પૂર્વોક્ત અયાસામ्-પ્રાપ્ત થયેલ વા આયતામ्, મસ્તામ्-વાયુ સમાન શીદ્રકારી મનુષ્ય શ્રીઓની જે ઉપબ્દિઃ-વાણી છે, તેને પ્રતિ, શૃણવે-વારંવાર સાંભળું છું.

યે-જે પૃતનાયન્તમ्-પોતે સેનાની ઈચ્છા કરીને મત્યમ्-મનુષ્યને ત્રણાવાનમ्-અધ્યયુક્તને જેમ ન-તેમ ઊમૈ:-રક્ષણાદિ સર્ગૈઃ-સંસર્થી યુક્ત વિષયોની સાથે પતયન્ત-સ્વામીની સમાન માને તેનું સેવન કરું છું, તેમ તમે પણ આચરણ કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જેઓ દુષ્ટ પુરુષો અને શ્રીઓના કઠોર શબ્દો સાંભળીને શોક કરતા નથી, તેઓ શૂરવીરા-શૂરવીર બને છે. (૭)

ત્વं માનેભ્ય ઇન્દ્ર વિશ્વજન્યા રદ્દી મુરુદ્ધિઃ શુરુધ્ધો ગોઅંગ્રાઃ ।

સ્તવાનેભિઃ સ્તવસે દેવ દેવૈર્વિર્દ્યામેષં વૃજન્ત જીરદાનુમ् ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે દેવ-વિદ્બાન ઇન્દ્ર-સભાપતિ ! જેમ અમે માનેભ્યઃ-સત્કારો દ્વારા સ્તવસે-સ્તુતિને માટે સ્તવાનેભિઃ-સમસ્ત વિદ્યાઓની સ્તુતિ-પ્રશંસા કરનારા મસભિદઃ-વાયુની વિદ્યાના શાતા દેવૈઃ-વિદ્બાનોથી વિશ્વજન્યા-વિશ્યને ઉત્પન્ન કરનારા અને શુસ્થઃ-નિજ હિંસક કિરણોને ધારણ કરનારા ગો; અગ્રા:-જેના સૂર્ય કિરણો આગળ વિદ્યમાન છે, તે જળ અને ઇષમ्-અન વૃજનમ्-બળ અને જીરદાનુમ्-જીવન

સ્વરૂપને વિદ્યામ-જાણીએ, તેમ એ જળ અને અનાદિને ચમ-આપ રદ-પ્રત્યક્ષ જાણો અર્થાત् તેના નામ-ધામ રૂપ સર્વ પ્રકાર જાણો. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, વિદ્યાનોના સત્કાર દ્વારા વિદ્યાઓ ભણીને પદાર્થવિદ્યાનું વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યાન આદિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૬૮)

સૂક્ત-૧૭૦

ન નૂનમસ્તિ નો શવः કસ્તદ્વૈદુ યદદ્વાતમ् ।

અન્યસ્ય ચિત્તમભિ સંચુરેણ્યમુતાધીતં વિ નશ્યતિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યત-જે અન્યસ્ય-બીજાઓના સંજ્ઞરેણ્યમ-સમ્યક્ જાણવા યોગ્ય ચિત્તમ-અન્તઃકરણની સમરણાભિકાવૃત્તિ ઉત-અને આધીતમ-સર્વત્રથી ધારણ કરેલ વિષય ન, અભિ, વિ, નશ્યતિ-વિનાશને પ્રાપ્ત થતો નથી; નૂનમ-અસ્તિ, આજ નિશ્ચિત રહેતો નથી અને નો, શ્વઃ-આગણના દિવસે નિશ્ચિત રહેતો નથી તત-તે અદ્ભુતમ-આશ્ર્ય સ્વરૂપની સમાન વર્તમાનને કઃ-કોણ વેદ-જાણો છે ? (૧)

ભાવાર્થ : જે જીવ થઈને ઉત્પન્ન થતો નથી, નાશ પામતો નથી અને જે નિત્ય, આશ્રયપુરુક્ત ગુણ, કર્મ, સ્વભાવપુરુક્ત, અનાદિ અને ચેતના છે, તેને જાણનાર પણ કોઈ આશ્ર્ય-યોગ્ય (વિરલ) જ હોય છે. (૧)

કિं ન ઇન્દ્ર જિધાંસસિ ભ્રાતરો મુરુતુસ્તવ ।

તેભિઃ કલ્પસ્વ સાધુયા મા નઃ સુમરણે વધીઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાપતિ વિદ્યાન્ ! જે અમે મસ્તઃ-મનુષ્યો તવ-આપના ભ્રાતરઃ-ભાઈઓ છીએ તે નઃ-અમને કિમ-શું જિધાંસસિ-મારવાની ઈચ્છા કરો છો ? તેભિઃ-તેઓ અમારી સાથે સાધુયા-ઉત્તમ કામથી કલ્પસ્વ-સમર્પ બનો અને સમરણે-સંગ્રામમાં નઃ-અમને મા, વધીઃ-મારો નહિ. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ પોતાના ભાઈઓને પીડિત કરવા ઈરછે છે, તેઓ સદા સ્વયં પીડિત રહે છે અને જે બંધુઓની રક્ષા કરવા ઈરછે છે, તેઓ સમર્પ બને છે, જેઓ સર્વના ઉપકારક હોય છે, તેઓનું કાઈ પણ અપ્રિય = બૂરું થતું નથી. (૨)

કિં નો ભ્રાતરગસ્ત્ય સખા સન્તતિ મન્યસે ।

विद्वा हि ते यथा मनोस्मभ्यमिन्न दित्ससि ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे अगस्त्य-विश्वानमां श्रेष्ठ भ्रातः-भाई विद्वान सखा-मित्र सन्-बनीने आप नः-अमने किम्-शुं अति, मन्यसे-अत्यंत मान करो छो ? अर्थात् अमारा माननो त्याग करीने वर्तो छो ? यथा-जेम ते-तमारा पोतानुं मनः-अन्तःकरण अस्मभ्यम्-अमारा माटे हि-ज न, दित्ससि-आपवा ईर्थता नथी अर्थात् अमारा माटे पोताना अन्तःकरणे उत्साहित करवा ईर्थता नथी ? तेम इत्-ज तमने अमे विद्म्-जाणीये. (३)

भावार्थ : जेम्यो जेम्योना मित्र होय, तेम्यो मन, वयन, कर्मथी तेनुं प्रिय आचरण करे, जेट्लुं पोतानुं शान होय, तेट्लुं मित्रने समर्पित करे. (३)

अरे कृष्णन्तु वेदिं समुग्निमिन्धतां पुरः ।

तत्रामृतस्य चेतनं युज्ञं तै तनवावहै ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे मित्र ! जेम विद्वानो ज्यां पुरः-प्रथम वेदिम्-जेथी प्राणी विषयने जाणो छे, ते प्रश्ना अने अग्निम्-अग्निनी समान देवीप्रभान विश्वाने समिन्धताम्-प्रदीप्त करे छे वा अरम्-कृष्णन्तु-सुशोभित करे छे, तत्र-त्यां अमृतस्य-विनाशरहित ज्वमात्र ते-आपना चेतनम्-चेतन अर्थात् जेथी ज्व सारी रीते जाणी शके छे अने यज्ञम्-विषयोने प्राप्त थाय छे, तेम तेनो अमे अध्यापको अने उपदेशको तनवावहै-विस्तार करीये. (४)

भावार्थ : जेम ऋत्विक अने यज्ञमान यज्ञमां सुगांधित आटि द्रव्योने होमीने वायु तथा जगनी शुद्धि करीने संसारने सुधथी संस्तृप्त करे छे, तेम अध्यापको अने उपदेशको बीजाओना अन्तःकरणोमां विद्या अने सुशिक्षा संस्थापित करीने, सर्वना सुखनो विस्तार करे-विस्तृत करे. (४)

त्वमीशिषे वसुपते वसुनां त्वं मित्राणां मित्रपते धेष्ठः ।

इन्द्र त्वं मुरुद्धिः सं वदुस्वाधु प्राशानं त्रह्नुथा हुर्वीषि ॥ ५ ॥

पदार्थ : वसूनाम्-जेणो योवीस वर्ष ब्रह्मर्य धारण करेल छे अने पृथिव्यादिनी समान सहनशील छे ते वसुपते-हे धनोना स्वामी ! त्वम्-तमे ईशिषे-ऐश्वर्यवान छो वा ऐश्वर्य वधारो छो.

हे मित्राणाम्-मित्रोमां मित्रपते-मित्रोना पालक श्रेष्ठ मित्र ! त्वम्-तमे धेष्ठः-अत्यंत धारण करनार छो.

हे इन्द्र-परमैश्वर्यप्रद ! त्वम्-तमे मरुद्धिः-वायुनी समान वर्तमान विद्वानोनी साथे संवदस्व-संवाद करो. अथ-तदनन्तर त्रह्नुथा-प्रत्येक ऋतुने अनुकूण हुर्वीषि-भोजन योग्य अन्ननुं प्र, अशान-सेवन करो-आओ. (५)

भावार्थ : जे धनवान लोको सर्वना मित्र बनीने बहु ज लोकोनी साथे सुसंस्कृत भोजन करे

ઇ અને વિદ્યા શુદ્ધ વિદ્યાનોની સાથે સંવાદ કરે છે, તેઓ સમર્थ અને ઐશ્વર્યવાન બને છે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૧)

સૂક્ત-૧૭૧

પ્રતિ વ એના નમસ્તાહમેમિ સૂક્તેન ભિક્ષે સુમતિં તુરાણામ् ।

તુરાણતા મરુતો વૈદ્યાભર્નિ હેળો ધૃત વિ મુચદ્વમશવાન् ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તા ! વિદ્યાનો ! અહમ-હું એના આ નમસ્તા-નમસ્કાર, સત્કાર વા અન્નથી વઃ-તમારા પ્રતિ, એમિ-પ્રતિ આવું છું અને સૂક્તેન-સુંદર કહેલ વિષયથી તુરાણામ-શીધકારી જનોની સુમતિમ-ઉત્તમ ભતિને ભિક્ષે-માગું છું.

હે વિદ્યાનો ! તમે રાણતા-રમણ કરતા મનથી વૈદ્યાભિ:-બીજાઓને બતાવવા યોગ્ય કિયાઓથી હેડઃ-અનાદરને નિ, ધત્ત-ધારણ કરો અર્થાત્ સત્કાર-અસત્કારના વિચારથી હર્ષ-શોક ન કરો અને અશ્વાન-અયંત ઉત્તમ વેગવાન પોતાના ઘોડાને વિ, મુચદ્વમ-છોડો. (૧)

ભાવાર્થ : જે (મનુષ્યો) શુદ્ધ અતાઃકરણથી વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ ક્યાંય પણ અનાદર પ્રાપ્ત કરતા નથી. (૧)

એष વુઃ સ્તોમો મરુતો નમસ્વાન્હુદા તુષ્ટો મનસા ધાયિ દેવાઃ ।

ઉપેમા યાતુ મનસા જુષાણા યુયં હિ ષઠ નમસુ ઇદ વૃધાસઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે દેવા : -કામના કરનાર મસ્તા : -વિદ્યાનો ! જેથી એષ : -આ વઃ-તમારા નમસ્વાન-સત્કારાત્મક હુદા-હદ્યસ્થ વિચારથી તષ્ઠઃ-વિદ્યાન કહેલ સ્તોમ : -સત્કારાત્મક સ્તુતિ વિષય મનસા-મનથી ધાયિ-ધારણ કરવામાં આવે હિ-તેનું મનસા-મનથી જુષાણા : -સેવન કરીને યુયમ-તમે લોકો ઉપ, આ યાત-સમીપ આવો અને નમસ : -અન્નાદિ ઐશ્વર્યની ઇત-જ ઇંમ-સર્વત્રથી વૃધાસઃ-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત વા તેની વૃદ્ધિ કરનારા સ્થ-થાઓ. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ ધાર્મિક વિદ્યાનોનાં શીલનો સ્વીકાર કરે છે, તેઓ 'પ્રશાંસિત' બને છે. (૨)

સ્તુતાસો મુરુતો મૃદ્યન્તૂત સ્તુતો મુઘવા શંભવિષ્ઠઃ ।

ઊર્ધ્વા નઃ સન્તુ કોષ્યા વનાન્યહાનિ વિશ્વા મરુતો જિગીષા ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તા : -બળવાન વિદ્યાનો ! અમારાથી સ્તુતાસઃ-સ્તુતિ કહેલ આપ નઃ-અમને મૃદ્યન્ત-સુખી કરો; ઉત-અને સ્તુતઃ-પ્રશાંસાને પ્રાપ્ત કરીને મુઘવા-સત્કાર કરવા યોગ્ય પુરુષ શાભવિષ્ઠઃ-અયંત સુખની ભાવના કરનાર થાય.

હે મસ્તઃ-શૂરવીરો ! જેમ નઃ-અમારા વિશ્વા-સમસ્ત કોમ્યા-પ્રશંસનીય જિગીષા-જીતવા અને બનાનિ-સેવન કરવા યોગ્ય અહાનિ-દિવસો ઊર્ધ્વા-ઉત્કૃષ્ટ છે, તેમ તમારા સન્તુ-થાઓ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, જેઓમાં જેવા ગુણ-કર્મ-સ્વભાવ હોય, તેની તેવી જ પ્રશંસા કરવી જોઈએ. તેઓ જ 'પ્રશંસિત' બની શકે છે, જે અન્યોના સુખની વૃદ્ધિને માટે પ્રયત્ન કરે.

જેઓ આ સંસારમાં પાપાચરણનો ત્યાગ કરીને ધાર્મિક બને છે, તેઓ પ્રતિદિન વિદ્યા અને સુશિક્ષાની વૃદ્ધિવાળા અને પુરુષાર્થી બને છે. (૩)

અસ્માદુહં તવિષાદીષમાણ ઇન્દ્રાદ્વિદ્યા મરુતો રેજમાનઃ ।

યુષ્મભ્યं હુવ્યા નિશિતાન્યાસુન્તાન્યારે ચ્રકૃમા મૃલતા નઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મસ્તઃ-પ્રાણ સમાન પ્રિય સભાસદો ! અસ્માત्-આ તવિષાત्-અત્યંત બળવાનથી ઈષમાણ:- ઐશ્વર્ય કરીને તથા ઇન્દ્રાત्-પરમૈશ્વર સભાપતિ અને સેનાપતિથી ભિયા-સર્વની સાથે રેજમાનઃ-કુમ્ભીને અહમ-હું આ નિવેદન કરું છું, કે જે યુષ્મભ્યમ्-તમારા માટે હુવ્યા-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નિશિતાનિ-શલ્ય-અશ્લ્ય તીવ્ર આસન-છે, તાનિ-તેને અમે આરે-સમીપ ચ્રકૃમા-કરીએ અને તેનાથી નઃ-અમને તમારા જેવા મૃલતા-સુખી કરો, તેમ અમે પણ તમને સુખી કરીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જ્યારે કોઈ રાજપુરુષ દ્વારા અન્યાયપૂર્વક પીડિત થયેલ પ્રજાજન સભામાં પોતાનું હુઃખ નિવેદિત કરે, ત્યારે તેના હંદયના (હુઃખ રૂપ) શૂલને (ન્યાયાધીશ) કાઢી નાખે. જેથી રાજપુરુષ ન્યાય પર ચાલે અને પ્રજાજન પ્રસન્ન રહે. જેટલા સ્ત્રી પુરુષો હોય, તેઓ શસ્ત્રાચ્છનો અભ્યાસ કરે. (૪)

યેન માનાસશિચ્ચતયન્ત ઉસ્ત્રા વ્યુષ્ટિષુ શવસા શશવતીનામ् ।

સ નો મુસુદ્રિર્વષભુ શ્રવો ધા ઉગ્ર ઉગ્રેભિ: સ્થવિર: સહોદા: ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : યેન-જેના શવસા-બળથી વર્તમાન શશવતીનામ्-સનાતન વ્યુષ્ટિષુ-અનેક પ્રકારની વસ્તિઓમાં ઉત્ત્રા:-મૂળ રાજ્યમાં પરંપરાથી નિવાસ કરીને માનાસ:-વિચારવાન વિદ્વાનજન પ્રજાજનોને ચિત્યન્તે-ચેતન કરે છે.

હે વૃષભ-સુખોની વર્ષા કરનાર સેનાપતિ ! ઉગ્રેભિ:-તેજસ્વી મર્યાદિઃ-વિદ્વાનોની સાથે ઉગ્ર:-તીવ્ર સ્વભાવ સ્થવિર: કૃતજ્ઞવૃદ્ધ સહોદા:-બળ પ્રદાતા આપ શ્રવઃ-અન્ન આદિ પદાર્થોને ધા:-ધારણ કરો અને સઃ-તે આપ નઃ-અમારા રાજા થાઓ. (૫)

ભાવાર્થ : જે સભામાં રાજ્ય સ્થાપનમાં સહયોગી અથવા તેના કુળમાં ઉત્પન્ન, શાસ્ત્રવેત્તા, ધાર્મિક સત્ત્વાસદ સત્ય ન્યાય કરે અને જ્યાં વિદ્યાવૃદ્ધ તથા વયોવૃદ્ધ સત્ત્વાપતિ હોય, ત્યાં અન્યાયનો પ્રવેશ થતો નથી. (૫)

त्वं पाहीन्दु सहीयसो नृन्भवा मुरुद्धिरवयातेहेळाः।

सुप्रकेतेभिः सासुहिर्दधानो विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ ६॥

पदार्थः हे इन्द्र-सभापति ! त्वम्-आप सुप्रकेतेभिः-सुंदर उत्तम ज्ञानवान मसभ्दः-प्राणी समान रक्षक विद्वानोनी साथे सहीयसः-अत्यंत बण्युक्त सहनारा नृन्-मनुष्योनी पाहि-रक्षा करो अने अवयातहेळाः-जेनाथी दूर थयेल अनादर अपकीर्तिभाव ऐवा भव-थाओ.

जेम इषम्-विद्यायोगथी उत्पन्न थयेल बोध, वृजनम्-बण अने जीरदानुम्-ज्ञानाने दधानः-धारणा करीने सासहिः-सहनशील बनो छो, तेवा बनीने अमे अने विद्याम्-जाणीओ. (६)

भावार्थः जे मनुष्यो कोष आटि दोषोथी रहित; विद्या, विज्ञान तथा धर्मथी युक्त अने क्षमाशील बनीने सज्जनोनी साथे अदंडनीयोनी (निरपराधीयोनी) रक्षा करे छे अने दंडनीयोने दंड आपे छे, तेआ ज राज्य कर्मचारी बनी शके छे. (६)

संगतिः : आ सूक्तमां विद्वानोना कृत्योनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थ साथे संगति जाणावी जेईओ. (१७१)

सूक्त-१७२

चित्रो वौऽस्तु यामश्चित्र ऊती सुदानवः। मरुतो अहिभानवः॥ १॥

पदार्थः हे ऊति-रक्षा आदिनी साथे वर्तमान अहिभानवः-मेघना प्रकाशक सुदानवः-सम्यक् दानशील अने मस्तः-प्राण समान वर्तमानजनो ! जेम वायुनुं चित्रः-अद्भुत यामः-(कायी) करवुं वा चित्रः-चित्र-विचित्र स्वभाव छे, तेम वः-तमारो अस्तु-थाय. (१)

भावार्थः हे मनुष्यो ! जेम वायुना ज्वन प्रदान, वर्धा कराववी आटि अद्भुत कायो छे, तेम तमारा पक्ष थाओ. (१)

आरे सा वः सुदानवो मरुत ऋञ्जुती शरुः। आरे अश्मा यमस्यथ॥ २॥

पदार्थः हे सुदानवः-प्रशस्त दानकर्ता मस्तः-वायुनी समान बणवान विद्वानो ! वः-तमारी जे ऋञ्जती-पचावती, सणगावती शस्त-दुष्टोनो विनाश करती बे धारी तत्त्वार छे, सा-ते अमाराथी आ-दूर रहे अने यम्-जे विशेष शक्तने अश्मा-तमे मेघनी समान अस्यथ-छोडो छो, ते अमारी आरे, सभीप रहे. (२)

भावार्थः जे मनुष्यो मेघनी समान सुखदायी अने दुष्टोनो त्याग करनार (बनीने) श्रेष्ठोनी सभीप तथा दुष्टोथी दूर वसे छे, तेआ संग करवा योग्य होय छे. (२)

तृणस्कुन्दस्य नु विशः परि वृद्धक्त सुदानवः। ऊर्ध्वान्नं कर्त्त जीवसै॥ ३॥
ऋग्वेदभाष्य

પદાર્થ : હે સુદાનવ : - ઉત્તમદાતા ! તમે તૃણસ્કન્દસ્ય - જે તૃણ = ધાસને પ્રાપ્ત અર્થાત् તણખલા જેવો લોભ કરનાર વા બીજાઓને તે લોભમાં પહોંચાડનારા તેની વિશ : - પ્રજાને નુ-શીધ પરિ, વૃઙ્કત-સર્વત્રથી ત્યાગો અને જીવસે-જીવનને માટે ન : - અમને ઊર્ધ્વાન્ - ઉત્કૃષ્ટ કર્ત-કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ વાયુ સર્વ પ્રજાઓની રક્ષા કરે છે, તેમ સભાપતિ (= રાજા) વર્તાવ કરે. જે રીતે પ્રજાની પીડા (દુઃખ) નાશ પામે અને મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ અને દીર્ઘજીવી બને, તેવા કાર્યો સર્વેએ કરવા જોઈએ. (૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વાયુની સમાન વિદ્વાનોના ગુણોની પ્રશંસા હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૨)

સૂક્ત-૧૭૩

ગાયુત્ਸામ નભન્યં^१ યથા વેરચ્ચામુ તદ્વાવૃધાનં સ્વર્વત્ત।

ગાવો ધેનવો બુર્હિષ્યદબ્ધા આ યત્સુદ્ધાનં દિવ્યં વિવાસાન्॥ ૧॥

પદાર્થ : હે યત-જે સ્વર્વત્ત-સુખ સંબંધી વા સુખોત્પાદક વર્ધાનમ-અત્યંત વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત નભન્યમ-આકાશમાં સાધુ અર્થાત્ ગગનમંડળમાં વ્યાપ્ત સામ-સામ ગાનને વિદ્વાન આપ યથા-જેમ વે:-સ્વીકાર કરો, તેમ ગાયત-ગાન કરો.

બાહ્યિ-અન્તરિક્ષમાં જે ગાવ :-કિરણો છે તેની સમાન જે અદબ્ધા : - અહિંસનીય ધેનવ : - દૂધારી ગાયો દિવ્યમ-મનોહર સદ માનમ-જેમાં સ્થિત થાય છે-તે ધરનું આ, વિવાસાન-સારી રીતે સેવન કરે, તત-તે સામગ્રાન અને તે ગાયોને અમે અર્ચામ-સત્કાર કરીએ. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ કિરણો અન્તરિક્ષમાં ફેલાઈને સર્વને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ અમારે વિદ્યાથી સર્વના અન્તઃકરણને પ્રકાશિત કરવા જોઈએ.

જેમ પક્ષીઓ આધાર વિના આકાશમાં જાય-આવે છે, તેમ વિદ્વાનોની અને ભૂગોળોની ગતિ છે. (૧)

અર્ચદવૃષા વૃષભિઃ સ્વેદુહવ્યૈર્મર્ગો નાશનો અતિ યજુગુર્યાત્।

પ્ર મન્દ્યુર્મનાં ગૂર્ત્ત હોતા ભરતૈ મર્યો મિથુના યજત્રઃ॥ ૨॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ વૃષા-સત્યોપદેશ રૂપી શબ્દોની વર્ણા કરનાર, અશન : - શુભ ગુણોમાં વ્યાપ્ત, મન્દ્યુ : - પોતાની પ્રશંસા ઈચ્છનાર, હોતા, દાનશીલ, યજત્રઃ : - સંગ કરનાર, મર્યઃ : - ભરણ ધર્મી મનુષ્ય, સ્વેદુહવ્યઃ : - સ્વયં પ્રકાશિત કરેલ દાન-આદાનના વ્યવહારો અને વૃષભિઃ : - ઉપદેશકોની સાથે યત-જે મૃગ : - હરણની ન-સમાન અતિ,-જુગુર્યાત્-અત્યંત ઉદ્ઘમ = પુરુષાર્થ કરે અને ભરતૈ-ધારણ કરીને, મનામ-મનનશીલોનો સંગ અર્ચત-પ્રશંસિત કરે; વા જેમ મિથુના-સ્વી પુરુષ બને મળીને સંગ ધર્મને

કરે, તેમ તમે પ્ર, ગૂર્ત્ત-ઉતામ પુરુષાર્થ કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ સ્વયંવર-વિવિધી વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષ પરસ્પર ઉદ્ઘોગ કરીને હરણની સમાન વેગથી ગૃહકાર્યાંને સિદ્ધ કરીને, વિદ્વાનોનો સંગથી સત્યનો સ્વીકાર કરીને તથા અસત્યનો ત્યાગ કરીને પરમેશ્વરની (ઉપાસના) અને વિદ્વાનોનો સત્કાર કરે છે, તેમ સર્વ મનુષ્યો એ રીતે સંગ કરનારા થાય. (૨)

નક્ષુદ્વોત્તા પરિ સર્વ મિતા યન્ભરુદ્રભ્રમા શરદઃ પૃથિવ્યાઃ ।

ક્રન્દુદશવો નયમાનો રુવક્ષોરુન્તર્દૂતો ન રોદસી ચુદ્વાક ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ હોતા-ગ્રહણ કરનાર મિતા-પ્રમાણયુક્ત પદમ-ધરોને નક્ષત્ર-પ્રાપ્ત થાય છે; વા શરદઃ-શરદ્દ ઋતુ સંબંધી પૃથિવ્યા:-પૃથિવીનાં ગર્ભમ्-ગર્ભને આ, ભરત્-પૂર્ણ કરે છે, વા નયમાનઃ-પદાર્થને પહોંચાડીને અશ્વઃ-ઘોડાની સમાન કૃન્દત-શબ્દ હળવાણે છે; વા ગૌ:-વૃષભની સમાન સ્વત્ત-શબ્દ કરે છે; વા દૂતઃ-સમાચાર પહોંચાડનાર દૂતની ન-સમાન વા વાગ्-વાડીની સમાન રોદસી-આકાશ અને પૃથિવીના અન્તઃ-મધ્યમાં ચરત-વિચરણ કરે છે, તેમ આપ પરિયન्-પર્યટન કરો.

ભાવાર્થ : જેમ ઘોડા અને ગાયો પરિમિત માર્ગ પર જાય છે, તેમ અજિ નિયત દેશ સુધી જાય છે. જેમ ધાર્મિકજનો પોતાની વસ્તુ ગ્રહણ કરે છે, તેમ ઋતુઓ પોતાના લક્ષણોને પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ ધૂલોક અને પૃથિવીલોક સાથે વર્તમાન છે, તેમ વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષો વર્તાવ કરે. (૩)

તા કુર્માંશિતરાસ્મૈ પ્ર ચ્યાતાનિ દેવુયન્તો ભરન્તે ।

જુજોષુદિન્દ્રો દુસ્મવર્ચા નાસત્યેવ સુગ્મ્યો રથેષ્ઠા: ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ દેવયન્તઃ:-પોતાને વિદ્વાનોની ઈચ્છા કરનારા સજજનો અસ્મૈ-જે અષતરા-અત્યંત પદાર્થો અને ચ્યાતાનિ-એ આગળ કહેવા યોગ્ય ઐશ્વર્ય ઈચ્છુક સભાપતિ આદિને માટે સ્તુતિઓને પ્ર, ભરન્તે-સમ્યક્ ધારણ કરે છે, તા-તેના દસ્મવર્ચા:-શત્રુઓમાં જેનું પરાક્રમ વર્તે છે, તે સુગ્મ્યઃ-સુખ-સાધન પદાર્થોમાં ઉતામ રથેષ્ઠા:-રથમાં બેસનાર ઇન્દ્રઃ-ઐશ્વર્ય ઈચ્છુક નાસત્યેવ-સૂર્ય અને ચંદ્રમાની સમાન જુજોષત-સેવે, તેમ અમે કર્મ-કરીએ. (૪)

ભાવાર્થ : જે સૂર્ય અને ચંદ્રમાની સમાન શુભ ગુણ-કર્મ-સ્વભાવોથી પ્રકાશિત થઈને આપ્તોની સમાન આચરણ કરે છે, તેઓ થું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ? (૪)

તમું ષ્ટુહીન્દ્રં યો હુ સત્વા યઃ શૂરો મંઘવા યો રથેષ્ઠા: ।

પ્રતીચશિચુદ્યોધીયાન્વૃષ્ણવાન્વબ્રુષશિચુત્તમસો વિહૃન્તા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! આપ યઃ-જે સત્વા-બળવાન યઃ, ચિત્ત-અને જે શૂરઃ-શૂર મઘવા-પરમ પૂજિત ધનયુક્ત યઃ ચિત્ત-અને જે રથેષ્ઠા:-રથમાં સ્થિર થનાર યોધીયાન્-અત્યંત યુદ્ધશીલ, વૃષ્ણવાન-બળવાન, પ્રતીચઃ-પ્રતિ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરનાર, વબ્રુષઃ-રૂપયુક્ત, તમસઃ-અંધકારનો વિહૃન્તા-વિનાશ અઠવેદભાષ્ય

કરનાર સૂર્યની સમાન છે, તમ, ઉ, હ-તેવા જ ઇન્દ્રમ्-એશ્વર્યવાન સેનાપતિની સ્તુહિ-પ્રશંસા કરો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ જે પ્રશંસિત કર્મ કરે તેની સ્તુતિ કરવી જોઈએ અને જે નિંદનીય કર્મ કરે તેની નિંદા કરવી જોઈએ.

સત્ય ભાષણ કરવું એ સ્તુતિ છે અને કોઈ વિષયમાં મિશ્યા પ્રલપન-બકું તે નિંદા છે. (૫)

પ્ર યદિત્થા મહિના નૃભ્યો અસ્ત્યરું રોદસી કક્ષ્યેઁ નાસ્મૈ।

સં વિવ્ય ઇન્દ્રો વૃજનં ન ભૂમા ભર્તી સ્વધાવાં ઓપુશમિવ દ્યામ्॥ ૬॥

પદાર્થ : યત्-જે ઇન્દ્રः-સૂર્યના વૃજનમ्-બળની ન-સમાન ભૂમ-બહુ જ પદાર્થોને સમ, વિવ્યે-સમ્યક્ સ્વીકાર કરનાર અને સ્વધાવાન્-અન્ આદિ પદાર્થોવાળું આ સૂર્યમંડળ ઓપશમિવ-અત્યંત એકમાં મળેલ-પદાર્થની સમાન દ્યામ-પ્રકાશને પ્ર, ભર્તી-ધારણ કરીને અસ્મૈ-એને માટે કક્ષ્યે-પોત-પોતાની કક્ષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલ રોદસી-ધૂલોક અને પૃથિવીલોક ન, અરમ्-પરિપૂર્ણ થતા નથી. ઇત્થા-એ રીતે મહિના-પોતાના મહિમાથી નૃભ્યો:-અગ્રણી મનુષ્યોને માટે પરિપૂર્ણ અરમસ્તિ-સમર્થ છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ પ્રકાશરહિત પૃથિવી આદિ પદાર્થો સર્વને હાંકી દે છે, તેમ સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સર્વને આચ્છાદિત કરી દે છે. જેમ પાર્થિવ પદાર્થોને પૃથિવી ધારણ કરે છે, તેમ સૂર્ય ભૂગોળોને ધારણ કરે છે. (૬)

સુમત્સુ ત્વા શૂર સુતામુરુણં પ્રંપુથિન્તમં પરિતંસુયધ્યૈ।

સુજોષસુ ઇન્દ્રં મદૈ ક્ષોણીઃ સૂરિ ચિદ્યે અનુમર્દન્તિ વાજૈઃ॥ ૭॥

પદાર્થ : હે શૂર-દુષ્ટોને મારનાર સેનાધીશ ! ચે-જેઓ સજોષસઃ-સમાન પ્રીતિ સેવનારા સમત્સુ-સંગ્રામોભાં પરિતંસુયધ્યૈ-સર્વત્રથી આભૂષિત કરવા માટે સત્તામ-સત્પુરુષોભાં ઊરાણમ्-અધિક બળ કરીને પ્રપથિન્તમમ-આવશ્યકતાથી ઉત્તમ પથગામી ઇન્દ્રમ-સેનાપતિ ત્વા-તને મદૈ-હર્ષ-આનંદને માટે ક્ષોણીઃ-ભૂમિઓને સૂરિમ-વિદ્વાનની ચિત્ત-સમાન વાજૈઃ-વેગાદિ ગુણયુક્ત વીર વા અશ્વાદિની સાથે અનુ, મર્દન્તિ-અનુમોદ-આનંદ આપે છે, તેને તું પણ આનંદિત કર. (૭)

ભાવાર્થ : તેઓ જ વેર-રહિત મનુષ્યો છે, જે પોતાની સમાન અન્ય પ્રાણીઓને આણે છે. તેઓના જ રાજ્યની વૃદ્ધિ-ઉન્તતિ થાય છે, જે સત્યપુરુષોની જ સંગતિ પ્રતિદિન કરે છે. (૭)

એવા હિ તે શં સર્વના સમુદ્ર આપો યત્ત આસુ મર્દન્તિ દેવીઃ।

વિશ્વા તે અનુ જોષ્યા ભૂદ ગૌઃ સૂરીંશિચુદ્યદિ ધિષ વેષિ જનાન्॥ ૮॥

પદાર્થ : હે સભાપતિ ! સમુદ્ર-અન્તરિક્ષમાં આપઃ-જળની સમાન તે-આપનાં હિ-જ સર્વના-એશ્વર્ય શમ-સુખ એવ-જ કરે છે; વા તે-આપની દેવીઃ-દિવ્યગુણ સંપન વિદુષી યત્-જ્યારે આસુ-

એ જળમાં મદન્તિ-હર્ષિત થાય છે.

આપ યદિ-ધિષા-ઉત્તમ બુદ્ધિથી સૂરીન्-વિદ્વાન् ચિત-માત્ર જનાન-જનોને વેષિ-ચાહો છો, ત્યારે તે-આપની વિશ્વા-સમસ્ત ગૌઃ-વિદ્યા, સુશિક્ષાયુક્ત વાણી અનુ, જોષ્યા-અનુકૂળતાથી સેવન યોગ્ય ભૂત-બને છે. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય આકાશમાં મેઘને પહોંચાડીને સર્વને સુખી કરે છે, તેમ સત્પુરુષનું ઐશ્વર્ય વૃદ્ધિ પામીને સર્વને આનંદિત કરે છે. જેમ પુરુષો વિદ્વાન બને છે, તેમ જીઓ પણ બને. (૮)

અસામું યથા સુષુખ્યાય એન સ્વભિષ્ટયો નુરાં ન શંસૈઃ।

અસુદ્યથા નુ ઇન્દ્રો વન્દનેષ્ઠાસ્તુરો ન કર્મ નયમાન ઉક્થા॥ ૯॥

પદાર્થ : હે એન-પુરુષાર્થથી સુખોને પ્રાપ્ત વિદ્વાન ! યથા-જેમ સ્વભિષ્ટયઃ-સુંદર અભિપ્રાય અને સુસખ્યાયઃ-જેના ઉત્તમ મિત્ર છે, તે અમે નરામ-અગ્રણી પ્રશંસિત પુરુષોની શંસૈઃ-પ્રશંસાઓની ન-સમાન ઉત્તમ ગુણોથી આપને પ્રાપ્ત અસામ-થઈએ.

યથા-જેમ વન્દનેષ્ઠાઃ-સુતિમાં સ્થિર થઈને તુરઃ-શીધકારી ઇન્દ્રઃ-પરમૈશ્રયયુક્ત મિત્ર કર્મ-ધર્મયુક્ત કર્મની ન-સમાન નઃ-અમારા ઉક્થા-પ્રશંસિત વિદ્વાનોને નયમાનઃ-પ્રાપ્ત કરતા વા કરાવતા અસત્-હોય તેવું આચરણ અમે કરીએ. (૯)

ભાવાર્થ : જે લોકો સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે મિત્ર ભાવથી વર્તાવ રાખે છે, તેઓ સર્વના દ્વારા ‘અભિનંદનીય’ બને છે.

જે સર્વને ઉત્તમ બોધ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેઓ ‘અત્યુત્તમ વિદ્વાનનુ’ બને છે. (૯)

વિષ્વર્ધસો નુરાં ન શંસૈરુસ્માકાસુદિન્દ્રો વજ્રહસ્તઃ।

મિત્રાયુવો ન પૂર્વિં સુશિષ્ટૌ મધ્યાયુવ ઉપ શિક્ષન્તિ યુજ્ઞૈઃ॥ ૧૦॥

પદાર્થ : વજ્રહસ્તઃ-જેના હાથમાં શખ અને અશ્વોની શિક્ષા છે તે ઇન્દ્રઃ-સભાપતિ અસ્માક-અમારા અસત્-હોય અર્થાત્ અમારા રક્ષક હોય એવી નરામ-ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવનારા પુરુષોની શંસૈઃ-પ્રશંસાયુક્ત વિવાદોની ન-સમાન વાદાનુવાદથી વિષ્વર્ધસઃ-પરસ્પર વિશેષતાથી સ્પર્ધા-ઈર્ષા કરે છે.

મિત્રાયુવઃ-પોતાના મિત્ર ઈચ્છતા જનોની ન-સમાન મધ્યાયુવઃ-મધ્યસ્થ ઈચ્છતા વિદ્વાનજનો સુશિષ્ટૌ-સુશિક્ષાને નિમિત્ત યુજ્ઞૈઃ-અધ્યયન, અધ્યાપન અને ઉપદેશ કરવો અને સંગ-મેળમિલાપ કરવો વગેરે કર્માંથી પૂર્વિમ-પુરી-નગરીઓના પાલક સભાપતિ-રાજાને ઉપ, શિક્ષન્તિ-ઉપ શિક્ષા આપે છે. અર્થાત્ તેની સમીપ જઈને તેને ભલા-બૂરાનાં ભેદ શિખવે છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેમ સત્ય આચરણમાં સ્પર્ધા કરનારા, સર્વના મિત્ર, પક્ષપાતરાહિત અને સત્ય કાય કરનારા લોકો સત્યનો ઉપદેશ કરે છે, તેમ સભાપતિ-રાજા પ્રભાઓની પ્રત્યે વર્તાવ કરે. (૧૦)

युज्ञो हि ष्मेन्द्रं कश्चिद्गुन्धञ्जुहुराणश्चिन्मनसा परियन् ।

तीर्थे नाच्छा तातृषाणमोक्तो दीर्घो न सिध्मा कृणोत्यध्वा ॥ ११ ॥

पदार्थ : कश्चित्-कोई यज्ञः-२४धर्म हि, ष्म-निष्यथी ज इन्द्रम्-सभापतिनी ऋष्यन्-उन्नति करीने; वा मनसा-विचारनी साथे जुहुराणः-दुष्टज्ञोमां कुटिल किया अर्थात् कुटिलताथी वर्तीने चित्-ते परियन्-सर्वत्रथी प्राप्त थઈने तीर्थे-जग्नाशयना न-समान स्थानमां अच्छ-सम्यक् तातृषाणम्-जेम निरंतर तृष्णातुरने दीर्घः-बृहत् ओकः-स्थान मणे, न-तेम अध्वा-सन्मानमार्गरूप थઈने सिध्मम्-शीघ्रताने आ, कृणोत्ति-सारी रीते करे छे. (११)

भावार्थ : पूर्व मंत्रमां अति शीघ्रताथी रक्षा ईरच्छता विद्वान्-बुद्धिमानजन शिक्षा करवा रूप आहि यशोथी पोतानी पुरी-नगरीना पालक राजानी समीप जઈने शीक्षा आपे छे, औ जे विषय कहेल त्यां यशथी शीघ्रतानो उपदेश करता यज्ञो हि-अे मंत्रथी उपदेश करे छे.

सुखनी वृद्धि ईरच्छे, ते सर्व धर्मनुं आयरण करे, औ परोपकार करवा ईरच्छे, तो सत्यनो उपदेश करे. (११)

मो षू ण इन्द्रात्रं पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मिन्वया ।

महश्चिद्यस्य मीढुषो यव्या हुविष्मतो मुरुतो वन्दते गीः ॥ १२ ॥

पदार्थ : हे इन्द्र-विद्या अने ऐश्वर्यनी प्राप्ति करावनार विद्वान् ! आप अत्र-अहीं देवैः-विद्वान वीरोनी साथे नः-अमारा पृत्सु-संग्रामोमां ही-जे कारणे सु, अस्ति-सम्यक् सहायकारी छो. स्म-ज.

हे शुष्मिन्-अत्यंत बणवान अवया:-जे विरुद्ध प्राप्त थता नथी अवा आप यस्य-जे मीढुषः-सिंचनारा हुविष्मतः-बहु ज विद्यादान संबंधी महः-महान ते-आप मस्तः-विद्वाननी यव्या-नदीनी समान गीः-सत्यगुणोथी युक्त वाणी वन्दते-स्तुति करती अर्थात् सर्व पदार्थोनी प्रशंसा करती चित्-जेवी वर्तमान छे. आप मो-मारो नहि. (१२)

भावार्थ : जे बणने प्राप्त करे, ते सज्जनोना प्रत्ये शत्रुनी समान व्यवहार न करवो. सदा आपनो उपदेश स्वीकार करवो, अन्यनो नहि. (१२)

एषः स्तोम इन्द्रं तुभ्यमस्मे एतेन गातुं हरिवो विदो नः ।

आ नो ववृत्याः सुविताय देव विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १३ ॥

पदार्थ : हे देव-सुखदाता इन्द्र-प्रशंसित ऐश्वर्यवान् ! जे एषः-आ अस्मे-अमारी स्तोमः-स्तुतिपूर्वक चाहना छे, ते तुभ्यम्-तमारा भाटे छे.

हे हरिवोः-प्रशंसित घोडावाणा ! आप एतेन-अे न्यायथी गातुम्-भूमि अने नः-अमने विदः-प्राप्त थाओ. नः-अमारा सुविताय-ऐश्वर्यने भाटे आ, ववृत्याः-आ वर्तमान थाओ, जेथी अमे इष्मम्-

ઈચ્છાસિદ્ધિ, વૃજનમ्-સન્માર્ગ અને જીર્દાનુમ्-દીર્ઘ જીવનને વિદ્યામ्-પ્રાપ્ત કરીએ. (૧૩)

ભાવાર્થ : કોઈ ભદ્ર-ભલા મનુષ્યોએ, પોતાના મોહે પોતાની પ્રશંસા ન કરવી જોઈએ. અન્ય દ્વારા કરેલી પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

જેમ પોતાની ઉન્નતિની કામના કરવામાં આવે, તેમ અન્યોની ઉન્નતિની સદા કામના કરવી જોઈએ. (૧૩)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાનોના વિષયનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૩)

સૂક્તિ-૧૭૪

ત્વं રાજેન્દ્ર યે ચ દેવા રક્ષા નૃન્પાહ્યસુર ત્વમુસ્માન् ।

ત્વં સત્પતિર્મંધવા નુસ્તરુત્રસ્ત્વં સુત્યો વસ્વાનઃ સહોદાઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-પરમૈશર્યયુક્ત ! ત્વમ्-આપ સત્પતિ:-વેદ વા સજજનોના પાલક મધવા-પરમ પ્રશંસિત ધનવાન નઃ અમને તત્ત્વઃ:-દુઃખ રૂપી સમુદ્રથી પાર ઉત્તરનારા છો; ત્વમ्-આપ સત્યઃ:-સજજનોમાં ઉત્તમ વસ્વાનઃ:-ધન પ્રાપ્તિ કરાવનાર છો, સહોદાઃ:-બળપ્રદ છો તથા ત્વમ्-આપ રાજા-ન્યાય અને વિનયથી પ્રકાશમાન રાજા છો, એથી એ અસુર-મેધની સમાન ત્વમ्-આપ અસ્માન्-અમારું નૃત્ર-મનુષ્યોનું પાહિ-પાલન કરો. યે, ચ-અને જે દેવાઃ-સદ્ગુણોવાળા ધર્માત્મા વિદ્વાનો છે, તેઓની રક્ષ-રક્ષા કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જે રાજા બનવા ઈચ્છે, તે ધાર્મિક વિદ્વાન સત્પુરુષોને અમાત્ય = મંત્રી રાખીને તેના દ્વારા પ્રજાઓનું પાલન કરાવે. જે સત્યાચારી, બળવાન અને સત્સંગી હોય છે, તે રાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

દનો વિશો ઇન્દ્ર મૃધ્વવાચઃ સુપ્ત યત્પુરુઃ શર્મ શારદીર્દર્ત્સ ।

ऋણોરૂપો અનવુદ્યાર્ણ યૂને વૃત્તં પુરુકૃત્સાય રન્ધીઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-વિદ્યુત અભિની સમાન વર્તમાન ! યત્-જે આપ સપ્ત-સાત શારદીઃ:-શરદ્ ઋતુ સંબંધી પુરુઃ-શત્રુઓનાં નગર અને શર્મ-શત્રુનાં ધરને દર્ત-વિદારણ કરનાર છો. મૃધ્વવાચઃ:-જેની પ્રવૃદ્ધ વાણી છે, તે વિશઃ:-પ્રજાઓને દનઃ:-શિક્ષા આપીને રાજ્યને અનુકૂળ શાસન આપો છો.

હે અનવુદ્ય-પ્રશંસાને પ્રાપ્ત રાજન્ ! જેમ સૂર્યમંડળ પુરુકૃત્સાય-બહુ જ વજરૂપી પોતાના કિરણો જેમાં વિદ્યમાન છે, તે યૂને-તરણે પ્રબળતર વા સુખ-દુઃખથી મળતા ન મળતા સંસારને માટે વૃત્તમ्-મેધને પ્રાપ્ત કરાવીને અર્ણાઃ-નદી સંબંધી અપઃ-જળને વર્ષાવે છે, તેમ આપ ઋણોઃ-પ્રાપ્ત થાઓ. રન્ધીઃ:-સારી રીતે કાર્ય સિદ્ધિ કરાવનારા થાઓ. (૨)

ભાવાર્થ : રાજાએ શત્રુઓના નગરો અને વીરોના સ્થાનાદિને નષ્ટ કરીને તેનું (શત્રુઓનું) નિવારણ

કરવું જોઈએ.

જેમ સૂર્ય જળથી સંસારની રક્ષા કરે છે, તેમ રાજાએ પ્રજાની રક્ષા કરવી જોઈએ. (૨)

अजा वृत्त इन्द्र शूरपलीद्यां च येभिः पुरुहूत नूनम्।

रक्षो अग्निमशुषुं तूर्वयाणं सिंहो न दमे अपांसि वस्तोः ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે પુરુહૂત-બહુજનોથી સત્કૃત, ઇન્દ્ર-શત્રુદળના નાશક, વृત્ત:-રાજ્યાધિકારમાં સ્વીકૃત રાજન् ! આપ યેભિઃ:-જેની સાથે શૂરપલી:-શૂરોની પત્ની તથા દ્વાર્ણ-પ્રકાશને નૂનમ्-નિશ્ચિત્ર અજ-જાણો. તેની સાથે સિંહ:-સિંહની ન-સમાન દમે-ધરમાં અપાંસિ-કામોને વસ્તોઃ-રોકવા માટે તૂર્વયાણમ्-શીધ ગમનશીલ યાન જેનાથી સિદ્ધ થાય છે, તે અશુષમ्-શોષ રહિત જેમાં અર્થાત્ લોહું, ત્રાંખુ, પીતળ આદિ ધાતુઓ ઓગાળીને દ્રવ થાય તે અનિમ्-અજિને રક્ષો-અવશ્ય રાખો. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સિંહ પોતાના ધર (= સ્થાન) માં બળપૂર્વક સર્વને રોકી લે છે, (તેમ) રાજા પોતાનાં બળથી પોતાનાં ધર (= રાજ્ય)માં પ્રયત્ન કરે.

સમ્યક્ પ્રકારથી પ્રયોગ કરેલ જે અજિનથી યાન શીધ ચાલે છે, તેથી સંયુક્ત યાનમાં બેસીને (રાજા આદિ) પત્ની સહિત ઈતસ્તતઃ આવાગમન કરે. (૩)

शેષનું ત ઇન્દ્ર સસ્મિન્યોનૌ પ્રશસ્તયે પવીરવસ્ય મુહ્ના ।

સૃજદર્ણાસ્યવ યદ્વાધ ગાસ્તિષ્ઠુદ્રરી ધૃષ્ટા મૃષ્ટ વાજાન् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સેનાપતિ ! પ્રશસ્તયે-તારી ઉત્કર્ષતાને માટે સસ્મિન્-તે યોનૌ-સ્થાનમાં વા સંગ્રામમાં તે-તારા પવીરવસ્ય-વજની ધ્વનિના મહ્ના-મહિમાથી નુ-શીધ શેષન्-શત્રુજન સૂર્ય જાય.

યત્-જે સંગ્રામમાં સૂર્ય જેમ અર્ણાસિ-જલને અવ, સૂજત-ઉત્પન્ન કરે અર્થાત્ મેઘને વરસાવે, તેમ યુધ્ય-યુદ્ધથી ગા:-ભૂમિ અને જે યાનોને લઈ જનારા ઘોડાઓને તિષ્ઠત-અવિષ્ઠિત થાય છે અને હે મૃષ્ટ-શત્રુબળને સહનાર ! ધૃષ્ટા-દંઢબળથી વાજાન्-શત્રુઓના વેગોને અવિષ્ઠિત થાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જેઓ સ્વામિમાની સ્વભાવના શૂરવીરો છે, તેઓ પોત-પોતાના અધિકારોમાં ન્યાયપૂર્વક વ્યવહાર કરીને અને શત્રુઓને સમાપ્ત કરીને પોતાનાં ધર્મર્યક્ત મહાત્વને પ્રકટ કરે. (૪)

वहु कुત્સમિન્દ્ર યસ્મિષ્શચુકન્તસ્યુમન્યુ ત્રણા વાતુસ્યાશવા ।

પ્ર સૂરશચુક્રં વૃહતાદુભીકેડભિ સ્પૃથો યાસિષ્ઠદ્વજ્રબાહુ: ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાપતિ ! આપ યસ્મિન્-જે સંગ્રામમાં વાતસ્ય-પવન જેવી શીધ અને સરળ ગતિ સ્યુમચ્યુ-ઈચ્છનાર અને ત્રણા-સરળ ચાલ ચાલનાર અશ્વા-ઘોડાઓને ચાકન્-ઈચ્છો છો તેમાં કુત્સમ-વજને વહ-પહોંચાડો વજ ચલાવો અર્થાત્ વજથી શત્રુઓનો સંહાર કરો.

सूरः-सूर्यनी समान प्रतापवान वज्रबाहुः-शत्रु-अत्योने भुज्ञओमां धारण करेल आप चक्रम्-पोताना राज्यनी प्र, वृहत्ताम्-वृद्धि उन्नति करो अने अभीके-ना संग्राममां स्पृधः-ईर्षा करता शत्रुओनी अभि, यासिष्ठ-सन्मुख जवानी ईच्छा करो. (५)

भावार्थः : जेम सूर्य (प्रतापवान हो,) तेम प्रतापी राज शत्र्वास्त्रोना प्रहारोथी संग्राममां शत्रुओने अतीने पोताना राज्यनी वृद्धि करे. (५)

जघ्न्वाँ इन्द्र मित्रेस्त्रज्योदप्रवृद्धो हरिवो अदाशून्।

प्र ये पश्यन्नर्यमणं सच्चायोस्त्वया शूर्ता वहमाना अपत्यम्॥ ६॥

पदार्थः : हे हरिवोः-बहु ऐश्वर्ययुक्त इन्द्र-सूर्यनी समान सभापति ! चोदप्रवृद्धः-सदुपदेशनी प्रेरणाथी सम्यक् प्रवृद्ध आप अदाशून्-दान न हेनार अने मित्रेस्त्र-मित्रोनी हिंसा करनारा शत्रुओने जघ्न्वान्-मारनार छो, अथी ये-जे आयोः-बीज्ञओने सुख पहोचाइनारा सज्जनोना अपत्यम्-संतानने वहमाना-पहोचाइवा अर्थात् अन्यत्र लई जनार धूर्तजन त्वया-आपे शूर्ता:-छिन्न-मिन्न करेल तेओ सचा-ते संबंधथी तमे अर्यमणम्-न्यायाधीशने प्र, पश्यन्-जुओ हो. (६)

भावार्थः : जे मित्रनी जेम वार्तालाप करनारा भेदी चतुर शत्रुजन सज्जनोने उद्वेग करे छो, तेअनो राजा भूल रहित नाश करी नाखे. न्यायासन पर बेसीने राजा भूल रहित नाश करी नाखे. न्यायासन पर बेसीने सारी दीते सभीक्षा करीने अन्यायनुं निवारण करे. (६)

रपत्कुविरिन्द्रार्कसातौ क्षां दासायोपुर्बहर्णीं कः।

करत्तिस्त्रो मुघवा दानुचित्रा नि दुर्योणे कुर्याचं मृधि श्रेत्॥ ७॥

पदार्थः : हे इन्द्र-सूर्य समान सभापति ! जे कविः-सर्व शाश्वति अर्कशातौ-अन्नोना सम्यक् विभागमां दासाय-शूद्र वर्गने भाटे उपबहर्णीम्-सारी वृद्धि आपनारी क्षाम्-भूमिने कः-नियत करता ते सत्य स्पष्ट रपत्-कहे. जे मघवा-उत्तम धननो संबंध राखनार तिस्रः-उत्तम, मध्यम अने निकृष्टनुं दानुचित्रा:-अद्भुत दान जेमां होय ते कियाओने करत्-नियत करे, ते दुर्योणे-समरभूमि विषयक मृधि-युद्धमां कुर्याचम्-कुत्सित यवोनी प्रशंसा करनारा सामान्य जननो नि, श्रेत्-आशय करे. (७)

भावार्थः : शास्त्रोना शाता सभापति शूद्र-वर्गने भाटे शास्त्रोनी शिक्षा द्वारा उत्तम अन्न आटिनी वृद्धि करनारी भूमिनी व्यवस्था करे. सत्य, सदाचार, दान तथा विचित्रतानी प्रवृत्तिने भाटे उत्तम, मध्यम अने निभ दान-व्यवहारोनी व्यवस्था करे तथा सदा युद्ध आटिनी भूमिमां शत्रुओनो संहार करीने राज्यनी वृद्धि करे. (७)

सना ता ते इन्द्र नव्या आगुः सहो नभोऽविरणाय पूर्वीः।

भिनत्पुरो न भिदो अदैवीनुन्मो वधुरदैवस्य पीयोः॥ ८॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સૂર્ય સમાન પ્રતાપવાન રાજનુ ! આપ અવિરણાય-યુદ્ધની નિવૃત્તિને માટે નભઃ-હિંસક શત્રુઓને સહઃ-સહો છો.

આપ જેમ પૂર્વીઃ-પ્રાચીન પુરઃ-શત્રુઓનાં નગરોને ભિનત-છિન-ભિન કરે છે, ન-તેમ ભિદઃ-ભિન પૃથક-પૃથક અદેવીઃ-શત્રુ વર્ગોના દુષ્ટ નગરોને નનમઃ-નમાવો, પાડો છો. તેથી અદેવસ્ય, પીયોઃ-રાક્ષસપણાનો સંચારી કરતા શત્રુગણનો વધઃ-નાશ થાય છે. આ જે તે-આપની સના-પ્રસિદ્ધ શૂરવીરતાનું કામ છે તા-તેને નવ્યાઃ-નવીન પ્રજાજનો આયુઃ-પ્રાપ્ત થાય. (૮)

ભાવાર્થ : રાજાઓ યુદ્ધ આદિમાં એવી જાતની વીરતા-પ્રદર્શક કાર્ય કરે, કે જેને જોઈને, એવા કર્મ જેઓએ પ્રથમ જોયા નથી, તેવા નવા દુષ્ટ પ્રજાજનો ભયભીત થાય. (૮)

ત્વं ધુનિરિન્દ્ર ધુનિમતીક્રુણોરૂપઃ સીરા ન સ્વવન્તીઃ ।

પ્ર યત્સમુદ્રમતિ શૂર પર્ષિ પારયા તુર્વશં યદું સ્વસ્તિ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સૂર્યની સમાન વર્તમાન ધુનિઃ-શત્રુઓને કંપાવનાર ! ત્વમ्-આપ વિદ્યુત રૂપ, સૂર્ય-મંડળસ્થ અગ્નિ જેમ ધુનિમતૌઃ-કુંપીને અપઃ-જળોને વા વિદ્યુતરૂપ જઈરાજિ જેમ સ્વવન્તીઃ-ચાલતી સીરાઃ-નાડીઓને ન-તેમ પ્રજાજનોને પ્રાર્ણોઃ-પ્રાપ્ત થાઓ.

હે શૂરઃ-શત્રુનાશક ! યત્-જે આપ સમુદ્રમ-સમુદ્રનું અતિ, પર્ષિ-અતિકમજા કરીને પાર પહોંચો છો, તે યદુમ્-યત્નશીલ અને તુર્વશમ્-જે શીધ કાર્યકર્તા પોતાના વશને પ્રાપ્ત થઈને તે જનનું સ્વસ્તિ-કલ્યાણ જેમ થાય, તેમ પારય-સમુદ્રાદિ તટથી બીજા તટને શીધ પહોંચાડો. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્યુત શરીરની નાડીઓમાં રક્તને પ્રવાહિત કરે છે અને સૂર્ય જળને જગતમાં પહોંચાડે છે, તેમ (રાજા) પ્રજાઓમાં સુખ પહોંચાડે અને દુષ્ટોને કંપિત કરે. (૯)

ત્વમુસ્માકમિન્દ્ર વિશ્વર્થ સ્યા અવૃકૃતમો નુરાં નૃપાતા ।

સ નો વિશ્વાસાં સ્પૃથાં સહોદા વિદ્યામેષં વૃજને જીરદાનુમ ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સુખપ્રદાતા ત્વમ्-આપ અસ્માકમ-અમારામાં વિશ્વર્થ-સર્વપ્રકારથી નરામ-મનુષ્યોમાં નૃપાતા-મનુષ્યોની રક્ષા કરનારા અર્થાત્ પ્રજાજનોના પાલક તથા અવૃકૃતમઃ-જેના સંબંધમાં ચોરજન નથી એવા સ્યઃ-થાઓ તથા સઃ-તે આપ નઃ-અમારી વિશ્વાસા-સમસ્ત સ્પૃથામ-યુદ્ધ કિયાઓમાં સહોદાઃ-બળપ્રદ થાઓ, જેથી અમે જીરદાનુમ-જીવ રૂપમાં વૃજનમ-ધર્મયુક્ત માર્ગને તથા ઇષમ-શાસ્ત્રવિજ્ઞાનને વિદ્યામ-સમ્યક જાણીએ-પ્રાપ્ત કરીએ.

ભાવાર્થ : જે યમ (સંશક ગુણોથી) યુક્ત, જિતોન્નિય, પ્રજારક્ષક અને ચોરી આદિ કર્માનો ત્યાગ કરેલ (રાજપુરુષ) (રાજ્યમાં) નિવાસ કરે, તેઓ મહાન એશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૦)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રાજાઓના કર્માનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની

સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૪)

સૂક્તિ-૧૭૫

મત્સ્યપાયિ તે મહુઃ પાત્રસ્યેવ હરિવો મત્સુરો મદઃ।

વૃષા તે વૃષ્ણ ઇન્દુવર્જી સહસ્રસાતમઃ॥ ૧॥

પદાર્થ : હે હરિવિઃ-પ્રશસ્ત ઘોડાવાળા ! મહઃ-મહાન પાત્રસ્યેવ-જેમ પાત્રમાં રાખેલ હોય, તેમ તે-આપના મત્સરઃ-હર્ષ કરનાર મદઃ-નીરોગતાની સાથે જેનાથી જન આનંદિત થાય છે, તે ઓષધિઓના સારનું આપે અપાયિ-પાન કરેલ છે, તેથી આપ મત્સિ-આનંદિત થાઓ છો અને તે વાજી-વેગવાન સહસ્રસાતમઃ-અત્યંત હજારો લોકોનો વિભાગ કરનાર વૃષ્ણો-સિંચનાર બળનાર જે તે-આપ તેને માટે વૃષા-બળ અને ઇન્દુઃ-એશ્વર્ય કરનાર થાય છે. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ ઘોડાઓ હૂધ આદિ પીને તથા ધાસ આદિ ખાઈને બળવાન અને વેગવાન બને છે. તેમ પથ્ય તથા ઓષધિઓનું સેવન કરનારા (લોકો) આનંદિત બને છે. (૧)

આ નસ્તે ગન્તુ મત્સુરો વૃષા મદો વરેણ્યઃ।

સહાવાં ઇન્દ્ર સાનુસિઃ પૃતુનાષાઢમર્ત્યઃ॥ ૨॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સભાપતિ ! તે-તે આપના જે મત્સરઃ-સુખ કરનાર, વરેણ્યઃ-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય, વૃષા-વીર્યકારી, સહાવાન-જેમાં બહુ જ સહનશીલતા વિદ્યમાન છે, સાનુસિઃ-જે સારી રીતે રોગોનો વિભાગ કરનાર, પૃતુનાષાઢ-જેનાથી મનુષ્યોની સેનાને સહન કરે છે અને અમર્ત્યઃ-જે મનુષ્ય સ્વભાવથી વિલક્ષણ મદઃ-ઔષધિઓનો રસ છે, તે નઃ-અમને આ, ગન્તુ-પ્રાપ્ત થાય.

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, ‘આપ ધર્માત્માઓનો ઔષધિરસ અમને પ્રાપ્ત થાય’ એવી સદા કામના કરવી જોઈએ. (૨)

ત્વં હિ શૂરઃ સનિતા ચોદયો મનુષો રથમ्।

સહાવાન્દસ્યુમવૃતમોષઃ પાત્રં ન શોચિષા॥ ૩॥

પદાર્થ : હે સેનાપતિ ! હિ-જે કારણે શૂર-શૂરવીર, નીડર સનિતા-સેનાનો સંવિભાગ કરનાર અર્થાત્ પદ્યાદિ-વ્યૂહ રથનાથી વિભાગ કરનાર ત્વમ्-આપ મનુષઃ-મનુષ્યો અને રથમ्-યુદ્ધ માટે પ્રયુક્ત કરેલ રથને ચોદયઃ-પ્રેરિત કરે-અર્થાત્ યુદ્ધ સમયે આગળ ધપાવે અને સહાવાન-બળવાન આપ શોચિષા-દીપત અભિની જવાળાથી જેમ પાત્રમ्-કાણ આદિ પાત્રને ન-તેમ અવ્રતમ્-દુઃશીલ-દુરાચારી દસ્યુમ્-હઠપૂર્વક પારકા ધનને હરનાર દુષ્ટજનને ઓષઃ-બાળો, તેથી મૌનના ભાગી બનો. (૩)

ભાવાર્થ : જે સેનાપતિ આદિ યુદ્ધ સમયે રથ આદિ યાનો તથા યોજાઓનો યુદ્ધના માટે સંચાલિત

કરવાનું તથા પ્રેરિત કરવાનું જાણો છે, તેઓ જેમ કાણે અજિ (બળો છે) તેમ ડાકુઓને ભસ્મ કરી શકે છે. (૩)

મુષાય સૂર્યં કવે ચુક્રમીશાનું ઓજસા।

વહુ શુષ્પાય વૃધં કુત્સં વાતસ્યાશ્વૈઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે કવે-કુમ-કુમથી દૃષ્ટિ આપનાર સમસ્ત વિદ્યાઓને જાગાનાર સભાપતિ ! ઈશાન:- ઐશ્વર્યવાન સમર્થ ! આપ સૂર્યમ-સૂર્યમંડળની સમાન ઓજસા-બળથી યુક્ત ચુક્રમ-ભૂગોળના રાજ્યને મુષાય-હરીને શુષ્પાય-અન્યોના હદ્યને શુષ્ક કરનારા દુષ્ટને માટે વાતસ્ય-વાયુના અશ્વૈ:-વેગાદિ ગુણોની સમાન પોતાના બળોથી કુત્સમ-વજને ઘૂમાવીને વધમ-વધને વહ-પહોંચાડો અર્થાત् તે દુષ્ટને મારો. (૪)

ભાવાર્થ : જેઓ ચક્રવર્તી રાજ્ય કરવા ઈચ્છે, તેઓ ડાકુઓ અને દુષ્ટાચારી મનુષ્યોનું નિવારણ કરીને ન્યાયને પ્રવૃત્ત કરે-કરાવે. (૪)

શુષ્પિન્તમો હિ તે મદો દ્વુનિન્તમ ઉત ક્રતુઃ ।

વૃત્રા વરિવોવિદી મંસીષા અશ્વસાતમઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે સર્વના ઈશ્વર સભાપતિ ! હિ-જે કારણે તે-આપના શુષ્પિન્તમઃ-અત્યંત બળવાન મદઃ-આનંદ ઉત-અને દ્વુનિન્તમઃ-અત્યંત યશયુક્ત ક્રતુઃ-પરાક્રમરૂપ કર્મ છે, તેથી વૃત્રા-મેધનું હનન કરનાર સૂર્યની સમાન પ્રકાશમાન વરિવોવિદી-જેથી સેનાને પ્રાપ્ત થાય તે પરાક્રમથી અશ્વસાતમઃ-અત્યંત અશ્વ આદિનો સમ્યક્ વિભાગ કરનાર આપ બીજાના વિષયને મંસીષા:-જાણો. (૫)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યસમાન તેજસ્વી, વિદ્યુત સમાન પરાક્રમી, યશસ્વી અને બળવાન (બનીને) વિદ્યા, વિનય અને ધર્મનું સેવન કરે છે, તેઓ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

યથા પૂર્વેભ્યો જરિતૃભ્ય ઇન્દ્ર મયઙ્ગવાપો ન તૃષ્ણતે બ્રભૂથી ।

તામનું ત્વા નિવિદ્દ જોહવીમિ વિદ્યામેષ વૃજને જીરદાનુમઃ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-વિદ્યા-ઐશ્વર્યયુક્ત ! યથા-જે રીતે નિત્ય વિદ્યાથી પૂર્વેભ્યઃ-પ્રથમ વિદ્યા અધ્યયન કરેલ જરિતૃભ્યઃ-સમસ્ત વિદ્યા ગુણોની સુતિ કરનારા જનોને માટે મયઙ્ગવ-સુખની સમાન વા તૃષ્ણતે-તૃપાથી પીડિત મનુષ્યને માટે આપઃ-જણની ન-સમાન આપ બ્રભૂથ-થાઓ.

તામ-તે નિવિદમ-નિત્ય વિદ્યાથી અનુ-અનુકૂળ ત્વા-આપની હું જોહવીમિ-નિરંતર સુતિ કરું છું અને તેથી અમે ઇષમ-ઈશ્વરાસિદ્ધિ, વૃજનમ-બળ અને જીરદાનુમ-આત્મ સ્વરૂપને વિદ્યામ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૬)

ભાવાર્થ : જેઓ બ્રહ્મચર્યપૂર્વક આપજનોની વિદ્યા અને શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને અન્યોને આપે છે, તેઓ સુખથી ટુપ થઈને પ્રશંસાને પ્રાપ્ત કરે છે.

જેએ વિરોધ ત્યાગ કરીને પરસ્પર ઉપદેશ આપે છે, તેએ વિજ્ઞાનના બળને અને જીવાત્મા તથા પરમાત્માના સ્વરૂપને આપો છે. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં રાજવિવહારનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૫)

સૂક્ત-૧૭૬

મત્સી નો વસ્યઇષ્ટ્ય ઇન્દ્રમિન્દો વૃષા વિશ ।
ऋઘાયમાણ ઇન્વસિ શત્રુમાન્તિ ન વિન્દસિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્રો-ચંદ્રમાની સમાન શીતલ શાન્ત-સ્વરૂપવાળા ન્યાયાધીશ ! જે વૃષા-બળવાન વૃઘાયમાણ:-વર્ષમાન આપ નઃ-અમારા વસ્યઇષ્ટ્યે-અત્યંત ધનની સંગતિને માટે ઇન્દ્રમ-પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત થઈને મત્સી-આનંદને પ્રાપ્ત થાઓ છો અને શત્રુમ-શત્રુને ઇન્વસિ-વ્યાપ્ત થાઓ છો અર્થાત્ તેઓના કરેલા દુરાચારને પ્રથમથી જાણો છો, પરંતુ અન્તિ-પોતાના સમીપ ન, વિન્દસિ, શત્રુને પામતા નથી, તે આપ સેનાને આ, વિશ-સમન્તાત પ્રાપ્ત થાઓ. (૧)

ભાવાર્થ : જે પ્રજાઓના ઈષ્ટ સુખને માટે હૃષ્ટોનું નિવારણ કરે છે અને સત્ય આચરણનું પૂર્ણ પાલન કરે છે, તેઓ મહાન ઐથર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. (૧)

તસ્મિન્ના વેશયા ગિરો ય એકશર્ચર્ણીનામ ।
અનુસ્વધા યમુપ્યતે યવં ન ચર્કૃષુદ વૃષા ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! તસ્મિન्-તેમાં ગિરો-ઉપદેશરૂપ વાડીઓને આ, વેશય-સમગ્ર રીતે પ્રવિષ્ટ કરાવો. યઃ-જે ચર્ણીનામ-મનુષ્યોમાં એક:-એકલો અસહાય દીનજન છે અને યમ-જેનું અનુ-પદી લક્ષ્ય કરીને ચર્કૃષત-નિરંતર ભૂમિને ખેડીને વૃષા-ખેતી કામમાં કુશળ ખેડૂત જેમ યવમ-યવ અન્નને ન-વાવે, તેમ સ્વધા-અન્ન ઉપ્યતે-વાવેલું અર્થાત્ ભોજનરૂપ આપવામાં આવે છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ ખેડૂતો ખેતરોમાં બીજ વાવીને ધન પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ વિદ્વાનો જિજ્ઞાસુઓના આત્મામાં વિદ્યા અને સુશિક્ષા પ્રવિષ્ટ કરાવીને સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. (૨)

યસ્ય વિશવાનિ હસ્તયો: પજ્જ ક્ષિતીનાં વસુ ।
સ્પ્રાશયસ્વ યો અસ્મધુગિદ્વ્યેવાશનિર્જહિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! યસ્ય-જેના આપ હસ્તયો:-હાથોમાં પજ્જ-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિષાદ એ જાતિઓના ક્ષિતીનામ-મનુષ્યોના વિશ્વાનિ-સમસ્ત વસુ-વિદ્યાધન છે, તે આપ યઃ-જે અસ્મધુક-પ્રાગ્વદ્ભાષ્ય

अमारो द्रोह करनारने स्याशयस्व-पीडा आपो अने जेम अशनि:-विद्युत् दिव्येव-आकाशमां उत्पन्न थઈने भूमिमां पड़ीने संहार करे छे तेनी समान जहि-नष्ट करो.

भावार्थ : जेना अधिकारमां समस्त विद्याओ छे अने जे उत्पन्न थयेल शत्रुओने मारे छे, ते दिव्य औथर्थने प्राप्त करनार बने छे. (३)

असुन्वन्तं समं जहि दुणाशं यो न ते मयः।

अस्मभ्यमस्य वेदनं दुद्धि सूरिश्चिदोहते॥ ४ ॥

पदार्थ : हे राजन् ! आप ते **असुन्वन्तम्**-पदार्थोनो सार खेयवा आहि पुरुषार्थी रहित **दुणाशम्**-अने हुःभ्यी विनाशने योग्य सम्म-समस्त आणसुजनोने **जहि**-मारो, दृढ आपो.

यः-जे सूरिः-विद्वाननी चित्-समान ओहते-व्यवहारोनी प्राप्ति करे छे अने ते-तमारा मयः-सुखने न-पडोयाउतो नथी तथा आप अस्य-एना वेदनम्-धनने **अस्मभ्यम्-अमारा माटे **दुद्धि**-धारण करो. (४)**

भावार्थ : जे आणसु डोय तेने राजा ताडना करे. जेम विद्वान सर्वने सुख आपे छे, तेम जेटलुं बनी शके तेटलुं सर्वने सुख आप. (४)

आवो यस्य द्विबर्हसोऽकेषु सानुषगस्त्।

आजविन्द्रस्येन्दो प्रावो वाजेषु वाजिनम्॥ ५ ॥

पदार्थ : हे **इन्दो**-पोतानी प्रजाओमां यंद्रमानी समान वर्तमान ! **यस्य-द्विबर्हसः**-विद्या-पुरुषार्थी उन्नत थयेलने **अकेषु**-सम्यक् सत्कारथी अन्नाहि पदार्थोमां **सानुषक्**-सानुकूलता ज **असत्**-थाय जेनी आप **अवः**-रक्षा करो, ते **इन्द्रस्य**-परमेश्वर्य संबंधी **आजौ**-संग्राममां **वाजेषु**-वेगोमां वर्तमान **वाजिनम्**-बणवान आपनी प्र, **आवः**-सारी रीते रक्षा करे अर्थात् आपनी निरंतर रक्षा करे. (५)

भावार्थ : जेम सेनापति सर्व सैनिकोनी रक्षा करे तेम सैनिको पण तेनी निरंतर रक्षा करे. (५)

यथा पूर्वेभ्यो जरितृभ्ये इन्द्र मयद्वापो न तृष्णते बुभूर्थ।

तामनु त्वा निविदं जोहवीमि विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ ६ ॥

पदार्थ : हे **इन्द्र**-ऐश्वर्यना जिज्ञासुजन ! **यथा**-जेम योग जाणवाना ईच्छुक **पूर्वेभ्यः**-जेणे योगाभ्यास करेल छे ते प्राचीन **जरितृभ्यः**-योग गुण सिद्धिओने जाणनारा विद्वानोने प्राप्त करीने तथा सिद्ध करीने संपन्न थाय छे तेवा बनीने **मयद्वाप**-सुखनी समान अने **तृष्णते-तृष्णितने** माटे **आपः**-जगनी न-समान बभुथ-थाओ. अने **ताम्**-ते विद्याने **अनु-अनुवर्तमान** **निविदम्**-अने निश्चित प्रतिज्ञा जेणे करी छे, ते **त्वा**-आपने **जोहवीमि**-निरंतर कुहुं छुं अम कर अमे **इषम्-ईच्छा** सिद्धि **वृजनम्-हुःभ** त्याग अने **जीरदानुम्-जीरदानुम्**-जीवदयाने **विद्याम्**-प्राप्त करीओ. (६)

भावार्थ : જે લોકો યોગારૂઢ = નિષ્પાતજનો દ્વારા યોગશિક્ષાને પ્રાપ્ત કરીને તથા પુરુષાર્થ કરીને, યોગમધ્યસ્ય સિદ્ધા જાયને-યોગનો અત્યાસ કરીને સિદ્ધ બની જાય છે, તેઓ પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે તથા જે તેઓની સેવા કરે છે, તેઓ પણ સુખ પામે છે. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યા, પુરુષાર્થ અને યોગનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૬)

સૂક્ત-૧૭૭

આ ચર્ષણિપ્રા વૃષભો જનાનાં રાજા કૃષ્ણિનાં પુરુહૃત ઇન્દ્રઃ ।

સ્તુતઃ શ્રદ્ધાસ્યનનવુસોપ મદ્રિગ્યુક્ત્વા હરી વૃષણા યાહૃવર્દિ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જેમ વૃષભ:-અત્યંત બળવાન જનાનામ-શુદ્ધ ગુણોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ જનોમાં ચર્ષણિપ્રા:-મનુષ્યોને વિદ્યાઓથી પૂર્ણ કરનાર રાજા-પ્રકાશમાન અને કૃષ્ણિનામ-મનુષ્યોમાં પુરુહૃત:-બહુ જ સત્કાર પામેલ સ્તુતઃ:-પ્રશંસિત શ્રવસ્યન-પોતે અન્નની ઈચ્છા કરીને મદ્રિક-જે કામને પ્રાપ્ત થાય છે, તે ઇન્દ્રઃ:-ઐશ્વર્યપ્રદ વૃષભા-અતિ બળી હરી-હરણશીલ ઘોડાઓને યુક્ત્વા-જોઈને અર્વાઙ્દ-અધો દેશ-નીચેની ભૂમિમાં જાય છે, તેમ અવસા-રક્ષા આદિની સાથે આપ અમારી ઉપ, આ, યાહિ સમીપ આવો. (૧)

ભાવાર્થ : જેવી રીતે શુભ ગુણ, કર્મ, સ્વભાવવાળા સમાધ્યક્ષ પ્રજાઓ પ્રત્યે વ્યવહાર કરે, તેમ પ્રજાજનોએ પણ વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

જેમ કોઈ વિમાન પર ચઢીને ઉપર જઈને નીચે આવે છે, તેમ વિદ્વાનજન પરાવર (= દૂરસ્થ અને સમીપસ્થ તથા સ્તુક્ષમ અને સ્થૂળના જ્ઞાતા બને. (૧)

યે તે વૃષણો વૃષભાસ ઇન્દ્ર બ્રહ્મયુજો વૃષરથાસો અત્યાઃ ।

તાં આ તિષ્ઠ તેભિરા યાહૃવર્દિ હવામહે ત્વા સુત ઇન્દ્ર સોમે ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-વિદ્યુત સમાન સેનાપતિ ! તે-આપના યે-જે વૃષણ:-પ્રબળ યુવાન, વૃષભાસ:-પરિશક્તિ બંધક = વૃષભ, બ્રહ્મયુજ:-ઉત્તમ અન્નનો યોગ કરનારા, વૃષરથાસ:-શક્તિબંધક અને રમણ સાધનરથ અત્યા:-અને નિરંતર ગમનશીલ ઘોડાઓ છે; તાન-તેને આ, તિષ્ઠ-યત્નવાન કરો અર્થાત્ તેના પર ચઢો અને કાર્યરત્ત કરો.

હે ઇન્દ્ર-સ્તુત્ય સમાન વર્તમાન રાજનું ! અમે સુતે-ઉત્પન્ન થયેલ સોમે-ઔષધિ આદિના ગુણની સમાન ઐશ્વર્યને માટે ત્વા-આપનો હવામહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. આપ તેભિ:-તેઓની સાથે અર્વાઙ્દ-સન્મુખ આ, યાહિ-આવો. (૨)

ભાવાર્થ : જે રાજાજનો સમસ્ત સાધનોથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય રથો, અતિ બળવાન ઘોડાઓ અને

બળદોને કાર્યોમાં પ્રયુક્ત કરે છે, તેઓ પ્રશસ્ત યાન આદિથી યુક્ત બનીને એશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે છે.
(૨)

આ તિષ્ઠ રથં વૃષણું વૃષા તે સુતઃ સોમઃ પરિષિક્તા મધૂનિ ।

યુક્ત્વા વૃષભ્યાં વૃષભ ક્ષિતીનાં હરિભ્યાં યાહિ પ્રવતોપ મદ્રિક ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે વૃષભ-બીજાઓના સામર્થને રોકનાર બલિષ રાજનુ ! મદ્રિક-અમને પ્રાપ્ત થઈને અને વૃષા-રસ આદિથી પરિપૂર્ણ થઈને આપ જે તે-પોતાના માટે સોમઃ-સોમલતા આદિનો રસ સુતઃ-ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલ છે. તેમાં મધૂનિ-મધુરાદિ પદાર્થો પરિષિક્તા-સર્વત્રથી સિંચેલ છે, તે રસનું પાન કરીને ક્ષિતીનામ-મનુષ્યોના વૃષભ્યામ-પ્રબળ હરિભ્યામ-હરણશીલ ઘોડાઓને વૃષણમ-દૃઢ રથમ-રથમાં યુક્ત્વા-જોઈને યુદ્ધનો આ, તિષ્ઠ-પત્ન કરો, વા યુદ્ધની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરો અને પ્રવતા-નીચેના માર્ગથી ઉપ, યાહિ-સમીપ આવો. (૩)

ભાવાર્થ : જેઓ યુક્ત આહાર-વિહારવાળા, સોમ આદિ ઓષ્ઠવિઓના રસનું સેવન કરનારા, દીર્ઘકાળ સુધી બ્રહ્માર્થનું પાલન કરનાર અને શરીર તથા આત્માના બળયુક્ત રાજાજનો વિદ્યુત આદિ પદાર્થોના વેગથી યુક્ત યાનોનું નિર્માણ કરાવીને તથા દંડ દ્વારા દુષ્ટોનું નિવારણ કરીને ન્યાયપૂર્વક રાજ્યની રક્ષા કરે છે, તેઓજ સુખી થાય છે. (૩)

અયં યુજ્ઞો દૈવ્યા અયં મિયેધ ઇમા બ્રહ્માણ્યુયમિન્દ્ર સોમઃ ।

સ્તોર્ણ બુર્હિંગ તુ શક્ર પ્ર યાહિ પિબા નિષદ્ધ વિ મુચ્ચ હરી ઇહ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે શક્ર-શક્તિમાનુ ઇન્દ્ર-સભાપતિ ! અયમ-આ દેવયા:-જેથી દિવ્યગુણ વા ઉત્તમ વિદ્વાનોનું પ્રાપ્ત થવું બને છે, તે યુજ્ઞ:-રાજધર્મ અને શિલ્પની સંગતિથી ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયેલ યજા; વા અયમ-આ મિયેધ:-જેની પદાર્થોના નાખવાથી વૃદ્ધિ થાય છે, તે અયમ-આ સોમઃ-મહાન ઔષ્ઠવિનો રસ વા એશ્વર્ય તુ-અને જે સ્તોર્ણમ-દંકાયેલ બર્હિ:-ઉત્તમ આસન છે નિષદ્ધ-એ આસન પર બેસીને ઇમા-એ બ્રહ્માણિ-ધનને પ્રાયાહિ-ઉત્તમતાથી પ્રાપ્ત કરો.

એ ઉક્ત ઔષ્ઠવિનું પિબ-પાન કરીને ઇહ-અહીં હરી-વિદ્યુતના ધારણ અને આકર્ષણરૂપી ઘોડાઓનો સ્વીકાર કર અને દુઃખને વિમુચ-છોડ. (૪)

ભાવાર્થ : સર્વ જનોએ વ્યવહારમાં પ્રયત્ન કરીને, જ્યારે રાજા, સ્નાતક, વિદ્યાવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ મનુષ્ય આવે, ત્યારે આસન આદિથી સત્કાર કરીને તેઓથી પ્રશ્નો કરવા જોઈએ. તે તેઓને યથોચિત ધર્મયુક્ત અને વિદ્યા પ્રાપ્તિ = વૃદ્ધિ કરાવનાર વચ્ચે કહે. જેથી દુઃખની હાનિ, સુખની વૃદ્ધિ અને વિદ્યુત આદિ પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય. (૪)

ઓ સુષ્ટુત ઇન્દ્ર યાહ્વર્દિનુપ બ્રહ્માણ માન્યસ્ય કારોઃ ।

વિદ્યામ વસ્તોરવંસા ગૃણન્તો વિદ્યામેષ વૃજને જીરદાનુમ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ઓ, ઇન્દ્ર-ધનપ્રદ સભાપતિ ! જેમ અમે માન્યસ્ય-સત્કાર કરવા યોગ્ય કારો : - કરનારાઓના બ્રહ્માણિ-ધનોને વસ્તો : - પ્રતિદિન ઉપ, વિદ્યામ-સમીપમાં જાણીએ; વા જેમ અવસા-રક્ષા આદિની સાથે ગૃણન્તઃ - સુતિ કરીને અમે ઇષ્મ-પ્રાપ્તિ વૃજનમ-ઉત્તમ ગતિ અને જીરયાનુમ-જીવાત્માને વિદ્યામ-જાણીએ, તેમ આપ સુષ્ટુતઃ - પ્રશંસિત સુતિને પ્રાપ્ત થઈને અર્વાઇ-યાહિ-સન્મુખ આવો. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ ધન પ્રાપ્ત કરે, તેઓ અન્યોનો સત્કાર કરે. જેઓ કિયાઓમાં કુશળ શિલ્પીજનો ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે, તેઓ સર્વને માટે સન્માનીય બને. જેમ-જેમ વિદ્યાદિ ગુણો અધિક થાય, તેમ-તેમ તમે લોકો અભિમાન રહેત બનો. (૫)

સંગતિ : અહીં (સૂક્તમાં) રાજા આદિ વિદ્વાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૭)

સૂક્ત-૧૭૮

યદ્ધુ સ્યા ત ઇન્દ્ર શ્રુચ્છિરસ્તિ યયા બૃભૂથી જરિતૃભ્ય ઊતી ।

મા નુઃ કામ્ મુહયન્તમા ધુગ્વિશ્વા તે અશ્યાં પર્યાપ્ત આયોઃ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે ઇન્દ્ર-સેનાપતિ ! યત્-જે સ્યા-આ તે-આપની શ્રુચ્છિ : - શ્રવણ યોગ્ય વિદ્યા અસ્તિ-છે, યયા-જેથી આપ જરિતૃભ્યઃ - સમસ્ત વિદ્યાની સુતિ કરનારાઓને માટે ઉપદેશ કરનારા બૃભૂથી-થાઓ છો, તે ઊતી-રક્ષાદિ કર્મથી યુક્ત વિદ્યાથી નઃ - અમારા મહયન્તમ-સત્કાર-પ્રશંસા કરવા યોગ્ય કામમ-કામને મા, આ, ધક્-સણગાવો નહિ, તે-આપના હ-જ આયો : - જીવનનું જે આપઃ - પ્રાણબળ છે, તે વિશ્વા-સર્વને હું પર્યશ્યામ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત કરું. (૧)

ભાવાર્થ : જેઓ સેનાપતિ આદિ રાજપુરુષો (છે, તેઓ) પોતાના પ્રયોજન માટે કોઈ પણ કાર્યને વિનિષ્ટ કરે નહિ અને સદા અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓની રક્ષા કરે, જેથી સર્વ લોકો બળવાન અને દીઘાયુ થાય. (૧)

ન યા રાજેન્દ્ર આ દંભન્નો યા નુઃ સ્વસારા કૃણવન્ત યોનૌ ।

આપશિચ્ચદસ્મૈ સુતુકા અવેષનામન્ન ઇન્દ્રઃ સુખ્યા વયશ્ચ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ ઇન્દ્રઃ - પરમૈશ્વર્યયુક્ત રાજા-વિદ્યા અને વિનયથી પ્રકાશમાન રાજા નઃ - અમને ન-ન આ, દંભત-મારે, ન દંડ આપે, તેમ અમે નુ-પણ તેને ધ-દુઃખ ન જ આપીએ; જેમ યા-જે સ્વસાર-બે બહેનોની સમાન બે સ્ત્રીઓ યોનૌ-ધરમાં બંધુને ન મારે, તેમ તેની સમાન અમે કોઈને પણ મારીએ નહિ; જેમ વિદ્વાનો હિંસા ન કરે, તેમ સર્વજનો ન કૃણવન્ત-કરે; જેમ

ઇન્દ્રः-પરમેશ્વર્યવાન અસ્મૈ-એ સજજનને માટે સંભ્રા-મિત્રતાનું કામ, વયઃ-જીવન ચ-અને સુતુકા:-
સુંદર ગ્રહણ કરનારી સ્ત્રી આપઃ-જળને અવેષન्-વ્યાપ્ત થાય છે ચિત્ત-તેની સમાન નઃ-અમને ગમત्-
પ્રાપ્ત થાય, તેમ તેને અમે પણ પ્રાપ્ત થઈએ. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ દયાળું આપજન કાંઈની હિંસા કરતા નથી, તેમ સર્વ આચરણ કરે. (૨)

જેતા નૃભિરિન્દ્રઃ પૃત્સુ શૂરઃ શ્રોતા હવં નાધ્માનસ્ય કારોઃ ।

પ્રભર્તા રથે દાશુષ ઉપાક ઉદ્યન્તા ગિરો યદિ ચ ત્મના ભૂત્ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : યદિ-જે નૃભિઃ-નાયક વીરોની સાથે શૂરઃ-શત્રુઓની હિંસા કરનાર જેતા-વિજયશીલ
નાધ્માનસ્ય-યાચમાનના કારોઃ-કાર્યકારી પુરુષના હવમ्-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વિદ્યાબોધને શ્રોતા-સાંભળનાર
પ્રભર્તા-પ્રકૃષ્ટ વિદ્યાઓનો ધર્તા દાશુષઃ-દાનશીલની ઉપાકે-સમીપ ગિરઃ-વાણીઓનો ઉદ્યન્તા-ઉદ્યમ
કરનાર ઇન્દ્રઃ-સેનાપતિ તું ત્મના-જાતે પૃત્સુ-સંગ્રામોમાં સ્થમ-રથને ચ-પણ ગ્રહણ કરીને પ્રવૃત્ત ભૂત્-
થાય તેનો દઢ વિજય થાય.

ભાવાર્થ : જેઓ વિદ્યાની યાચના કરે, તેઓને નિરંતર આપવી. જેઓ જિતોન્દ્રિય અને સત્યવાદી
હોય છે, તેને જ વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. જેઓ વિદ્યા અને શરીરબળથી યુક્ત થઈને શત્રુઓની સાથે
યુદ્ધ કરે છે, તેનો પરાજય કેમ થઈ શકે ? (૩)

એવા નૃભિરિન્દ્રઃ સુશ્રવસ્યા પ્રખાદઃ પૃક્ષો અભિ મિત્રિણો ભૂત્ ।

સુમર્ય દૃષઃ સ્તવતે વિવાચિ સત્રાકરો યજમાનસ્ય શંસઃ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : નૃભિઃ-વીર પુરુષોની સાથે ઇન્દ્રઃ-સેનાપતિ સુશ્રવસ્યા-ઉત્તમ અન્નની ઈચ્છાથી પૃક્ષા-
દૂરથી બતાવવાને ઈચ્છીને અન્ન તેને પ્રખાદ-અતિ ખાનારા અને મિત્રિણઃ-જેના વર્તમાન મિત્ર હોય
તેના અભિ, ભૂત્-સન્મુખ થાય તથા વિવાચિ-અનેક પ્રકારની વિદ્યા અને ઉત્તમ શિક્ષાયુક્ત વીરજનના
નિમિત સત્રાકરઃ-સત્ય વ્યવહાર કરનાર અને યજમાનસ્ય-આપનાર શંસઃ-પ્રશંસક સમર્યો-ઉત્તમ વણિકને
નિમિત ઇષઃ-અન્નોની સ્તવતે-સ્તુતિ-પ્રશંસા કરે એવ-જ છે. (૪)

ભાવાર્થ : જે પુરુષાથી અને સત્યવાદી લોકો સત્યનો ઉપદેશ કરે છે, તેઓ નાયક-નેતા બને
છે. (૪)

ત્વયા કૃયં મઘવન્નિન્દ્ર શત્રૂનભિ ષ્યામ મહુતો મન્યમાનાન् ।

ત્વં ત્રાતા ત્વમું નો કૃથે ભૂર્વિદ્યામેષું વૃજનૈ જીર્દાનુમ् ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે મઘવન्-પરમ પ્રશંસિત ધનયુક્ત ઇન્દ્ર-શત્રુઓને વિદીર્ણ કરનાર ! ત્વયા-આપની સાથે
વર્તમાન વયમ्-અમે મહતઃ-પ્રબળ મન્યમાનાન्-અભિમાની શત્રૂન-શત્રુઓને જીતનારા અભિ, ષ્યામ-

સર્વત્રથી બનીએ. **ત્વમ्**-આપ નાઃ-અમારા ત્રાતા-રક્ષક, સહાયક અને **ત્વમ्**, ઉં-આપ જ વૃધે:-વૃદ્ધિને માટે ભૂઃ-થાઓ, જેથી અમે ઇષમ्-પ્રત્યેક કામની પ્રેરણા, વૃજનમ्-બળ અને જીર્દાનુમ्-જીવ સ્વભાવને વિદ્યામ-પામીએ. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ યુદ્ધના અધિકારીગણ, (સૈનિકો) કર્મચારીઓનો સર્વથા સત્કાર અને ઉત્સાહિત કરીને યુદ્ધ કરાવે છે, તેઓ યુદ્ધ કરનારાઓની નિરંતર રક્ષા અને મૃત પામેલાના સંતાનો તથા સ્ત્રીઓનું પાલન કરી શકે છે, તેઓ સર્વત્ર વિજયી બની શકે છે. (૫)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં સેનાપતિના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૮)

સૂક્ત-૧૭૮

પૂર્વિરુંઘ શુશર્ડઃ શશ્રમાણ દોષા વસ્તોરૂષસૌ જરયન્તીઃ।

મિનાતિ શ્રિયં જરિમા તનૂનામષ્ય નુ પલીર્વષણો જગમ્યુઃ॥ ૧॥

પદાર્થ : જેમ અહમ्-હું પૂર્વી:-પૂર્વ થયેલા શરદઃ-વર્ષો, દોષા:-રાત્રિ, વસ્તો:-દિવસો જરયન્તી:-સર્વની અવસ્થાને જીર્ણ કરતી ઉષસઃ-સંધ્યાભર શશ્રમાણા-શ્રમ કરું છું. અપિ, ઉં-અને પણ જેમ તનૂનામ-શરીરોની જરિમા-અત્યંત અવસ્થાને નષ્ટ કરનાર કાળ શ્રિયમ्-લક્ષ્મીનો મિનાતિ-વિનાશ કરે છે, તેમ વૃષણઃ-વીર્ય સિંચનાર પલીઃ-પોત-પોતાની સ્ત્રીઓને નુ-શીધ જગમ્યુઃ-પ્રાપ્ત થાઓ.

ભાવાર્થ : જેમ બાલ્યાવસ્થાની સમાપ્તિથી લઈને વિદુધી સ્ત્રીઓ દ્વારા પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળથી ગૃહકાર્ય તથા પનિસેવા આદિ કાર્યો કરવામાં આવેલ છે, તેમ બ્રહ્મયર્થ પાલન કરેલ સ્ત્રી-પુરુષોને સર્વ કાર્યો કરવા જોઈએ. (૧)

યે ચિદ્ધિ પૂર્વ ઋતુસાપુ આસન્ત્સાકં દેવેભિરવદનૃતાનિ।

તે ચિદવાસુરન્હયન્તમાપુઃ સમુ નુ પલીર્વષભિર્જગમ્યુઃ॥ ૨॥

પદાર્થ : યે-જે ઋતુસાપુ:-સત્ય વ્યવહારમાં વ્યાપક વા બીજાઓને વ્યાપ્ત કરાવનારા પૂર્વે-પૂર્વ વિદ્વાન દેવેભિ:-વિદ્વાનોની સાકમ્-સાથે ઋતુનિ-સત્ય વ્યવહારોને અવર્દન્-કહીને તે, ચિત્, હિ-તેઓ પણ સુખી આસન્-થયા છે.

જે નુ-શીધ પલીઃ સ્ત્રીઓ વૃષભિઃ-વીર્યવાન પતિઓની સાથે સમ-જગમ્યુઃ-નિરંતર જાય ચિત્-તેની સમાન અવાસુઃ-દોષોને દૂર કરે, તેઓ ઉ, અન્તમ-અન્તને નહિ આપુઃ-પ્રાપ્ત થતા નથી. (૨)

ભાવાર્થ : બ્રહ્મચારી વિદ્યારીઓએ તેઓ દ્વારા વિદ્યા અને શિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ, જે પહેલાંથી વિદ્યા ભણેલ, સત્યાચરણવાળા અને જિતેન્દ્રિય હોય. તેઓ ફરી તે બ્રહ્મચારિણીઓની સાથે વિવાહ પ્રાપ્તવદભાગ

કરે, જે પોતાની સમાન ગુણ-કર્મ-સ્વભાવવાળી અને વિદુષી હોય. (૨)

ન મૃષા શ્રાન્તં યદવન્તિ દેવા વિશ્વા ઇત્પૃથો અભ્યશનવાવ।

જયાવેદત્ર શુતનીથમાંજિ યત્સુમ્યજ્વા મિથુનાવભ્યજાવ॥ ૩॥

પદાર્થ : દેવા:-વિદ્વાનજન યત्-જે કારણે અત્ર-આ સંસારમાં મૃષા-મિથ્યા શ્રાન્તમ्-ખેદ કરનારાઓની ન; અવન્તિ-રક્ષા કરતા નથી, એથી અમે વિશ્વા, ઇત्-સર્વ સ્પૃથઃ-પુષ્ટોને અભિ, અશનવાવ-સન્મુખ થઈને યત्-જે કારણે ગૃહાશ્રમને સમ્યજ્ઞા-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થઈને મિથુનૌ-શ્રી-પુરુષ અમે બન્ને અભ્યજાવ-સર્વત્રથી તેઓના વ્યવહારોને પ્રાપ્ત થઈએ એવી શતનીથમ્-જે સેંકડોથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય આજિમ्-સંગ્રામને યજાવેત्-જીતે જ છે. (૩)

ભાવાર્થ : કારણ કે આપ વિદ્વાનો મિથ્યા આચરણ કરનારા મૂર્ખ વિદ્યાર્થીઓને ભણાવતા નથી, પરંતુ ત્યાગી દે છે. તેથી શ્રી-પુરુષ વ્યભિચાર આદિ આચરણનો ત્યાગ કરી દે છે. જેથી ગૃહાશ્રમની ઉન્નતિ થાય તેવા પ્રયત્નો, શ્રી-પુરુષ પરસ્પર ધાર્મિક બનીને કરે. (૩)

નદસ્ય મા રૂધુતઃ કામ આગન્નિત આજાતો અમુતઃ કુતશ્ચિત्।

લોપામુદ્રા વૃષણં ની રિણાતિ ધીરમધીરા ધ્યતિ શ્વસન્તમ्॥ ૪॥

પદાર્થ : ઇતઃ-આ બાજુથી વા અમુતઃ-પેલી બાજુથી વા કુતશ્ચિત्-ક્ષયાંયથી આજાતઃ-સર્વત્રથી પ્રસિદ્ધ સ્થતઃ-વીર્ય રોકનાર વા નદસ્ય-અવ્યક્ત શષ્ઠ કરનારા વૃષભ આદિનું કામઃ-કામ મા-મને આગન્-પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેની સમાન કામદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. એવું અધીરા-ધીરજરહિત વા લોપામુદ્રા-જેનું લોપ થઈ જવો જ પ્રતીતનું ચિહ્ન છે. તે એ શ્રી વૃષણમ्-વીર્યવાન ધીરમ्-વૈર્યપુક્ત શ્વસન્તમ્-શાસ લેતા અર્થાત્ શયન આદિ અવસ્થામાં નિમજ્જ પુરુષને નીરિણાતિ-નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે અને ધ્યતિ-તેનાથી ગમન પણ કરે છે. (૪)

ભાવાર્થ : જે લોકો વિદ્યા અને ધૈર્ય આદિ ગુણોથી રહિત શ્રીઓની સાથે વિવાહ કરે છે, તેઓ સુખ પામતા નથી. જે વર કામનારહિત કન્યાને અને જે કન્યા કામના રહિત વરની સાથે વિવાહ કરે, તો ત્યાં જરા પણ સુખ (પ્રાપ્ત) થતું નથી. તેથી જ્યાં પરસ્પર પ્રેમપુક્ત અને સમાન ગુણોવાળા વિવાહ કરે, ત્યાં જ મંગલ થાય છે. (૪)

ઇમં નુ સોમુમન્તિતો હૃત્સુ પીતમુર્ષ બ્રુવે।

યત્પીમાગંશચકૃમા તત્સુ મૃક્ષતુ પુલુકામો હિ મર્ત્યે॥ ૫॥

પદાર્થ : યત्-જે ઇમમ्-આ હૃત્સુ-હદ્યોમાં પીતમ્-પાન કરેલ સોમમ्-ઓષધિઓના રસને ઉપ, બ્રુવે-ઉપદેશપૂર્વક કહું છું, તેને પુલુકામઃ-બહુ જ કામનાવાળા મર્ત્યે-પુરુષ હિ-જ સુમૃક્ત-સુખ સંયુક્ત કરે અર્થાત્ પોતાના સુખમાં તેનો સંયોગ કરે.

જે આગાં-અપરાધને અમે ચક્રમ-કરીએ તત્-તેને નુ-શીઘ્ર સીમ-સર્વત્રથી અન્તિતઃ-સમીપથી સર્વ લોકો છોડે અર્થાત્ ક્ષમા કરે. (૫)

ભાવાર્થ : જેઓ મહૌષધિઓના રસનું પાન કરે છે, તેઓ નીરોગ અને બલિષ બને છે. જેઓ કુપથ્ય કરે છે, તેઓ રોગો દ્વારા પીડિત થાય છે. (૫)

અગસ્ત્યઃ ખનમાનઃ ખુનિત્રૈઃ પ્રજામપત્યં બલમિચ્છમાનઃ।

ઉભૌ વર્ણવૃષ્ટિરુગ્રઃ પુપોષ સુત્યા દેવેષ્વાશિષો જગામ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : જેમ ખનિત્રૈઃ-કોદાળી, પાવડા, હળ આદિ ખોદવાના સાધનોથી ભૂમિ-ખેતરને ખનમાનઃ-ખોદીને ખેડૂત ધાન્ય આદિ અનાજ પાકતા સુખી થાય છે, તેમ બ્રહ્મયર્થ અને વિદ્યાર્થી પ્રજામ-રાજ્ય, અપત્યમ-સંતાન અને બલમ-બળના ઇચ્છમાનઃ-ઈચ્છુક, અગસ્ત્યઃ-નિરપરાધિઓમાં ઉતામ, ત્રષ્ણિઃ-વેદાર્થવેતા, ઉગ્રઃ-તેજસ્વી વિદ્વાન પુપોષ-પુષ્ટ થાય છે. દેવેષુ-અને વિદ્વાનોમાં વા કામોમાં સત્યાઃ-શ્રેષ્ઠ કર્મોમાં ઉતામ સત્ય અને આશિષઃ-સિદ્ધ ઈચ્છાઓને જગામ-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ઉભૌ-બન્ને વર્ણો-પરસ્પર એક-બીજાનો સ્વીકાર કરીને સ્લી-પુરુષ થાઓ.

ભાવાર્થ : જે ખેડૂત ઉતામ ખેતરોમાં ઉતામ બીજોને વાવીને તેના ફળોને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેમ ધાર્મિક વિદ્વાન સત્ય કામનાઓને પૂર્ણ કરી લે છે, તેમ જે લોકો બ્રહ્મયર્થી યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈને સ્વેચ્છાથી વિવાહ કરે, તો તેઓ ઉતામ ક્ષેત્ર અને ઉતામ બીજથી જેમ ઉતામ ફલ (પ્રાપ્ત થાય છે,) તેમ ઉતામ સંતાન રૂપી ફળથી યુક્ત થાય છે. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદુષી સ્ત્રી અને વિદ્વાન પુરુષોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૭૮)

સૂક્ત-૧૮૦

યુવો રજાંસિ સુયમાસો અશવા રથો યદ્વાં પર્યણાંસિ દીયત્ ।

હિરણ્યયા વાં પ્રવયઃ પ્રુષાયન્મધ્વઃ પિબન્તા ઉષસઃ સચેથે ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે સ્ત્રી-પુરુષો ! યત્-જ્યારે યુવો:-તમે બન્ને સુયમાસઃ-સંયમયુક્ત અશ્વા:-વેગવાન અગ્નિ આદિ પદાર્થ રજાંસિ-લોક-લોકાન્તરોમાં તથા વામ-તમારો રથઃ-રથ અર્ણાંસિ-જળ અને સ્થળોમાં પરિ; દીયત-સર્વત્રથી જાય, વામ-તમારા બન્નેના રથના હિરણ્યયાઃ-બહુ જ સુવર્ણયુક્ત પવયઃ-યકો = પૈડાં પ્રુષાયન-ભૂમિને છેદે-ભેદે છે તથા મધ્વઃ-મધુર રસનું પિબન્તૌ-પાન કરીને આપ ઉષસઃ-ઉષાકાળનું સચેથે-સેવન કરો છો. (૧)

ભાવાર્થ : જે પુરુષ-સ્ત્રીઓ લોકના વિશેષ જ્ઞાનથી યુક્ત, પદાર્થોથી સુરચિત વાહન દ્વારા યાત્રા

કરનારા, અલંકારોથી સુશોભિત, દૂધ આદિ દ્વારા પદાર્થોનું પાન કરનારા અને સમયાનુસાર કાર્ય કરનારા છે, તેઓ જ એથર્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૧)

**યુવમત્યસ્યાવ નક્ષથો યદ્વિપત્મનો નર્યસ્ય પ્રયજ્યો :
સ્વસા યદ્વાં વિશવગૂર્તી ભરાતિ વાજાયેદૈ મધુપાવિષે ચ ॥ ૨ ॥**

પદાર્થ : હે સ્ત્રી-પુરુષો ! યત्-જે યુવમ्-તમે બન્ને પ્રયજ્યો:-પ્રયોગ કરવા યોગ્ય અર્થાત્ કાર્ય સંચારમાં વર્તવા યોગ્ય નર્યસ્ય-મનુષ્યોમાં ઉત્તમ વિપત્મન:-વિશેષ ગમનશીલ અત્યસ્ય-ધોડાઓને અવ, નક્ષથ:-પ્રાપ્ત થાઓ છો. યત्-જે વિશ્વગૂર્તી-સમગ્ર પુરુષાર્થ કરનારા વામ્-તમને બન્નેને સ્વસા-બહેન તમારું ભરાતિ-પાલન-પોષણ કરે વાજાય, ચ-અને વિજ્ઞાન થવા માટે ઇંદ્રી-તમારી બન્નેની સુત્રિ કરતી અર્થાત્ પ્રશંસા કરતી તેનું મધુપૌ-મધુર પાન કરતાં તમે બન્ને ઇષે-અન્નાદિ પદાર્થો માટે ઉત્તમ યત્ન કરો. (૨)

ભાવાર્થ : જે સ્ત્રી અને પુરુષ આજિન આદિની ‘અથવિદ્યા’ (શીધગામી કરવાની વિદ્યા)ને જાણી લે, તો તેઓ ઈચ્છાનુસાર (યથેષ્ઠ સ્થાન) જઈ શકે છે. જેની બહેન વિદૃષ્ટિ હોય, તેની પ્રશંસા કેમ થાય ? (૨)

**યુવં પદ્ય ઉસ્ત્રિયાયામધત્તં પ્રક્વમામાયામવુ પૂર્વ્ય ગો :
અન્તર્યદ્વાનિનો વામૃતપ્સૂ હ્વારો ન શુચિર્યજતે હુવિષ્માન् ॥ ૩ ॥**

પદાર્થ : હે ઋત્પૂ-જળપાન-આહાર કરનારા સ્ત્રી-પુરુષો ! યુવમ्-તમે બન્ને શુચિ:-પવિત્ર હવિષ્માન-શુદ્ધ સામગ્રીયુક્ત હ્વારઃ-કોષનું નિવારણ કરનાર સજજનની ન-સમાન વામ્-તમે બન્ને ઉસ્ત્રિયાયામ-ગાયમાં યત्-જે પદ્ય:-દૂધ વા આમાયામ्-અપ્રૌઢ = જે યુવાવસ્થાને અપ્રાપ્ત તે ગાયમાં પ્રક્વમ-અવસ્થાથી પરિપક્વ ભાગ ગો:-ગાયને પૂર્વ્યમ-પૂર્વજ લોકોએ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે; વા વનિનઃ:-કિરણોયુક્ત સૂર્યમંડળની અન્તઃ-અંદર અર્થાત્ પ્રકાશરૂપ યજતે-પ્રાપ્ત થાય છે, તેને અવાધન્તમ-સારી રીતે ધારણ કરો. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્યમંડળ રસને ખેંચે છે અને ચંદ્રમા વરસાવે છે તથા પુથિવીને પુષ્ટ કરે છે, તેમ અધ્યાપક અને ઉપદેશક વર્તાવ કરે.

જેમ કોષ આદિ દોષોથી રહિત મનુષ્યો શાન્તિ દ્વારા સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ (હે અધ્યાપક અને ઉપદેશક) તમે બન્ને પણ થાઓ. (૩)

**યુવં હે ઘુર્મ મધુમન્તમત્રયેઽપો ન ક્ષોદૌઽવૃણીતમેષે ।
તદ્વાં નરાવશ્વિના પશ્વઙ્ગષ્ટી રથ્યૈવ ચુક્રા પ્રતિ યન્તિ મધ્વઃ ॥ ૪ ॥**

પદાર્થ : હે નરૌ-નાયક-અગ્રણીઓ અશ્વિના-વિદ્યુતાદિ વિદ્યાઓમાં વ્યાપ્ત સ્ત્રી-પુરુષો ! યુવમ-

તમે બન્ને એણે-સર્વત્રથી ઈચ્છા કરતા અત્રયે-અને ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન ગ્રાણોમાં જેને દુઃખ નહિ એવા સર્વદા સુખયુક્ત રહેનારા પુરુષોને માટે મધુમત્તમ-મધુરાદિ ગુણયુક્ત ઘર્મમ-દિવસ અને ક્ષોદ:-જળને અપઃ-પ્રાણોની ન-સમાન અવૃણીતમ-સ્વીકાર કરો, જે કારણે વામ-તમારા બન્નેની પશ્વિદ્ધિ:-પશુકુળની સંગતિ રથ્યેવ-રથોમાં ઉત્તમ ચક્રા-પૈડાઓની સમાન મધ્વઃ-મધુર ફળોને પ્રતિ, યન્ત્ર-પ્રતિ-પ્રાપ્ત થાય છે, તત्-હ-એ કારણ પ્રાપ્ત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : જો સ્ત્રી અને પુરુષ યુહાશ્રમમાં મધુર આદિ રસોથી યુક્ત દ્રવ્ય, ઉત્તમ પણ અને રથ આદિ વાહન પ્રાપ્ત કરી લેશે, તો તે બન્નેના સર્વ દિવસો સુખથી વિતશે. (૪)

આ વાં દાનાય વચ્છ્રતીય દસ્તા ગોરોહેણ તૌંગ્રો ન જિવ્રિઃ।

અપઃ ક્ષોણી સંચતે માહિના વાં જૂર્ણો વામક્ષુરંહસો યજત્રા ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે દસ્તા-દુઃખ દૂર કરનારા અને યજત્રા-સર્વ વ્યવહારની સંગતિ કરનારા સ્ત્રી-પુરુષો ! જિવ્રિઃ-જીર્ણ-વૃદ્ધ તૌંગ્રો-બળવાનોમાં બળી જનની ન-સમાન હું ગોરોહેણ-પૃથિવીના બીજ સ્થાપનથી વામ-તમને બન્નેને દાનાય-આપવાને માટે આવચ્છ્રતીય-સારી રીતે વર્તુ. જે માહિના-મહાન હોવાથી ક્ષોણી-ભૂમિ અપઃ-જળનો સંચતે-સંબંધ કરે છે, તેમ જૂર્ણો-હું રોગી વામ-તમારો સંબંધ કરુ અને અક્ષુઃ-વ્યાપ્ત થવાના શીલ-સ્વભાવવાળો હું અંહસો-દુષ્ટાચારથી વામ-તમને-બન્નેને પૃથક રાખું. (૫)

ભાવાર્થ : વિદ્વાનો સ્ત્રી-પુરુષોને એવો ઉપદેશ કરે કે જેમ અમે તમને વિદ્યા આપીએ અને દુષ્ટ આચરણથી પૃથક રાખીએ, તેમ તમારે પણ આચરણ કરવું જોઈએ અને પૃથિવીની સમાન ક્ષમા અને ઉપકાર આદિ કર્મો કરવા જોઈએ. (૫)

નિ યદ્યુવેશે નિયુતઃ સુદાનુ ઉપ સ્વધાભિઃ સૃજથઃ પુરાન્ધિમ् ।

પ્રેષદ્વેષદ્વાતો ન સૂરિગ મુહે દદે સુબ્રતો ન વાજમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : યત्-જ્યારે હે સુદાનુ-સુંદર દાનશીલ સ્ત્રી-પુરુષો ! નિયુતઃ-વાયુના વેગ આદિ ગુણોની સમાન નિશ્ચિત પદાર્થોને નિયુવેશે-એક-બીજાથી મેળવો છો, ત્યારે સ્વધાભિઃ-અન્નાદિ પદાર્થોથી જેનાથી પુરાન્ધિમ-પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વિજ્ઞાનને ઉપ, સૃજથઃ-ઉત્પન્ન કરો છો; તે સૂરિઃ-વિદ્વાન પ્રેષત-પ્રસન્ન થાય, વાતઃ-વાયુની ન-સમાન વેષત-સર્વત્રથી ગમન કરે અને સુબ્રતઃ-સુંદર પ્રત અર્થાત્ ધર્માનુકૂળ નિયમો યુક્ત સજજન પુરુષની ન-સમાન મહે-મહાનતાને માટે વાજમ-વિશેષ શાનને આદદે-ગ્રહણ કરું છું. (૬)

ભાવાર્થ : પિતા આદિ જન, શિલ્પના કિયાકીશલને પુત્રોમાં સ્થાપિત કરે. શિક્ષા પ્રાપ્ત કરેલ પુત્ર આદિ સર્વ પદાર્થોનું વિશેષજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે. કલાયંત્રોથી ચાલનારા અને વાયુની સમાન વેગવાન યાન દ્વારા જ્યાં-ક્યાંય અભીષ્ટ પ્રદેશમાં આય. (૬)

વ્યં ચિદ્ધિ વાં જરિતારઃ સુત્યા વિપન્યામહે વિ પુરણિર્હિતાવાન् ।

અથા ચિદ્ધિ ષ્માશિવનાવનિન્દ્યા પાથો હિ ષ્મા વૃષણાવન્તિદેવમ् ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે અનિન્દ્યા-નિંદાને અયોગ્ય વૃષળૌ-બળવાન અશ્વિનૌ-સમસ્ત પદાર્થગુણ વ્યાપી સ્ત્રી-પુરુષો ! તમે જેમ હિતાવાનું જેનું હિત વિદ્યમાન તે વિપળિઃ-વિશેષતર વ્યવહાર કરનાર જન વામ-તમારી બન્નેની પ્રશંસા કરે છે, તેમ અમે પ્રશંસા કરીએ.

જેમ ચિત્ત-હિ-જ જરિતાર-સ્તુતિ કરનાર અને સત્ત્યા-સત્ત્ય વ્યવહાર વર્તનારા વ્યયમ्-અમે તમારી બન્નેની સ્તુતિ વિપન્યામહે-ઉત્તમ સ્તુતિ કરીએ છીએ, તેમ સ્મ, હિ-જ અન્તિદેવમ्-વિદ્વાનોમાં વિદ્વાનજનની સેવા કરીએ; વા જેમ હિ, સ્મ-જ આશ્ર્વયરુપ પાથઃ-જળ ચિત્ત-નિશ્ચયથી તૃપ્તિ કરે છે, તેમ અધ્ય-એથી અનન્તર વિદ્વાનોનો સત્કાર કરીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ વિદ્વાનો પ્રશંસનીયોની પ્રશંસા કરે છે અને નિંદનીયોની નિંદા કરે છે, તેમ અન્ય મનુષ્યોએ પણ કરવું આઈએ. (૭)

યુવાં ચિદ્ધિ ષ્માશિવનાનુ દ્યૂન્વિરુદ્ધસ્ય પ્રુસ્ત્રવર્ણસ્ય સાતૌ ।

અગસ્ત્યો નુરાં નૃષુ પ્રશાસ્તુઃ કારાધુનીવ ચિત્તયત્સુહસ્તૈઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિનૌ-સૂર્ય અને ચંદ્રમા સમાન ગુણયુક્ત સ્ત્રી-પુરુષો ! જેમ યુવાં, ચિત્ત-તમે જ હિ, સ્મ-જે કારણે વિસ્તુદ્દસ્ય-વિવિધ પ્રકારથી પ્રાણ વિદ્યમાન તે પ્રસવરણસ્ય-ઉત્તમતાથી જનારા શરીરની સાતૌ-સંવિભક્તમાં અનુ, દ્યુનુ-પ્રતિદિન પોતાના સંતાનોને ઉપદેશ આપો, તેમ એ કારણે નરામ-મનુષ્યોમાં નૃષુ-શ્રેષ્ઠ મનુષ્યોમાં પ્રશાસ્તા-ઉત્તમ અગસ્ત્યઃ-અપરાધને દૂર કરનાર જન સહસ્તૈઃ-હજારો પ્રકારથી કારાધુનિવ-શબ્દોને કંપાવતા વાજિંત્ર આદિની સમાન સર્વને ચિત્તયત્ત-ઉત્તમ સંશાયુક્ત કરે-જાગૃત કરે. (૮)

ભાવાર્થ : જે દિવસ-રાત સૂર્ય અને ચંદ્રની સમાન સંતાનોને વિદ્યા અને ઉપદેશ દ્વારા પ્રકાશિત કરે છે, તેઓ પ્રશાસ્ત થાય છે. (૮)

પ્ર યદ્વહેથે મહિના રથસ્ય પ્ર સ્પન્દ્રા યાથો મનુષો ન હોતા ।

ધ્રત્તં સૂરિભ્ય ઉત વા સ્વશ્વયં નાસત્યા રયિષાચઃ સ્યામ ॥ ૯ ॥

પદાર્થ : હે સ્પન્દ્રા-ઉત્તમ પ્રચલિત અને નાસત્યા-સત્ત્ય સ્વભાવયુક્ત સ્ત્રી-પુરુષો ! યત્-જે તમે હોતા-દાતા મનુષઃ-મનુષ્યની ન-સમાન મહિના-મહાનતાથી સાથે રથસ્ય-રમણ કરવા યોગ્ય વિમાનાદિ રથને પ્રવહેથે-પ્રાપ્ત કરીને તથા પ્રયાથ-દેશાન્તરમાં પહોંચાડો છો, તે આપ સૂરિભ્યઃ-વિદ્વાનોને માટે ધત્તમ-ધનને ધારણ કરો. ઉત, વા-અથવા સ્વશ્વયમ्-જેમાં વિરાજમાન સુંદર ઘોડાઓ અને ઉત્તમ ધનાદિ વૈભવને પ્રાપ્ત થાઓ. જેથી અમે રયિષાચઃ-ધનની સાથે સંબંધ કરનારા સ્યામ-બનીએ. (૯)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય જેમ પોતાના સુખ માટે જે સાધનોને દીચ્છે, તે અન્યોના આનંદને માટે પણ દીચ્છે. જે સુપાત્ર અધ્યાપકોને દાન આપે છે, તે લક્ષ્મીવાત્ર બને છે. (૯)

तं वां रथं व्यमद्या हुवेम् स्तोमैरशिवना सुविताय नव्यम्।

अरिष्टनेमिं परि द्यामियानं विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ १०॥

पदार्थ : हे अश्विना-सर्व गुणव्यापी पुरुषो ! व्यम्-अमे अद्य-आज सुविताय-ऐश्वर्यने भाटे स्तोमैः-प्रशंसाओथी अरिष्टनेमिम्-हुःभ निवारक नव्यम्-नवीन द्याम्-आकाशने परि इयानम्-सर्वत्रथी जतां तम्-पूर्व मंत्रोक्त वाम्-तमारा बन्नेना स्थम्-रथनो हुवेम्-स्वीकार करीऐ तथा इषम्-प्राप्तव्य सुख वृजनम्-गमन अने जीरदानुम्-ज्ञवने विद्याम्-प्राप्त थઈऐ. (१०)

भावार्थ : मनुष्योये सदा नवा-नवा विद्या कार्यो सिद्ध करवा जोઈऐ, जेथी आ लोकमां प्रशंसा थाय अने आकाश आटिमां जवानी ईच्छा पूर्ण थाय. (१०)

संगति : आ सूक्तमां स्त्री-पुरुषोना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाणवी जोઈऐ. (१०)

सूक्त-१८१

कदुं प्रेष्ठाविषां रयीणामध्वर्यन्ता यदुन्निनीथो अपाम्।

अयं वां यज्ञो अकृत् प्रशस्ति वसुधिती अवितारा जनानाम्॥ १॥

पदार्थ : हे इषाम्-अन अने स्त्रीणाम्-धनादि पदार्थोना विषय प्रेष्ठौ-अत्यंत प्रीतिवाणा जनानाम्-मनुष्योनी अवितारा-रक्षा अने वसुधिती-धनादि पदार्थोने धारणा करनार अध्यापको अने उपदेशको ! तमे कत्, उ-क्यारेक अधर्यन्ता-पोताने यज्ञनी ईच्छा करीने यत्-जे अपाम्-जण वा प्राणोनी उत्-निनीथः-उन्नतिने पहोचाइता अर्थात् अत्यंत व्यवहारमां लावो छो, ते अयम्-आ वाम्-तमारो यज्ञः-द्रव्यमय वा वाणीमय यज्ञ प्रशस्तिम्-प्रशंसाने अकृत-करे छे. (१)

भावार्थ : ज्यारे विद्वानो, मनुष्योने विद्याओ प्राप्त करावे छे, त्यारे तेओ सर्वना प्रिय बनीने ऐश्वर्यवान बनी भय छे.

ज्यारे तेओ भण्डवा-भण्डववा तथा सुगंधित पदार्थोना होम द्वारा ज्वात्माओने तथा जलने शुद्ध करे छे, त्यारे प्रशंसाने प्राप्त बने छे. (१)

आ वामश्वासुः शुचयः पयस्पा वातरंहसो दिव्यासो अत्याः।

मनोजुवो वृषणो वीतपृष्ठा एह स्वराजो अशिवना वहन्तु॥ २॥

पदार्थ : हे विद्वानो ! जे अश्वासः-शीघ्रगामी घोडाओ शुचयः-पवित्र पयस्पा:-जण पीनारा, दिव्यासः-दिव्य वातरंहसः-वायु समान वेग वा मनोजुवः-मनवत् वेगवाणा, वृषणः-पारकानी शक्तिना अंधक, वीतपृष्ठा:-जेओथी पृथिवीतल व्याप्त, स्वराजः-जे स्वयं प्रकाशमान, अत्याः, आ-निरंतर सारी

ऋग्वेदभाष्य

રીતે જનારા છે, તેઓ ઇહ-આ સ્થાનમાં વામ्-તમને અશ્વિના-અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોને આ, વહનુ-પહોંચાડે. (૨)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાનો જે વિદ્વિત આદિ પદાર્થને ગુણ-કર્મ-સ્વભાવથી આગે, તેનો અન્યોને પણ ઉપદેશ કરે. જ્યાં સુધી મનુષ્યો સૃષ્ટિના પદાર્થની વિદ્યાને આણતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓ સંપૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત કરતા નથી. (૨)

આ વાં રથોऽવનિર્ન પ્રવત્વાન્ત્સૃપ્રવન્ધુરઃ સુવિતાય ગમ્યાઃ ।

વૃણઃ સ્થાતારા મનસો જવીયાનહંપૂર્વો યજુતો ધિષ્યા યઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે સ્થાતારા-સ્થિત થનારા ધિષ્યા-ધૃષ્ટ પ્રગલભ અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! યઃ-જે વામ्-તમારા અવનિ:-પૃથિવીની ન-સમાન પ્રવત્વાન-જેમાં પ્રશસ્ત વેગાદિ ગુણ વિદ્યમાન્ છે, સૃપ્રવન્ધુરઃ-જે મળેલા બંધનોર્થી યુક્ત, મનસો:-મનથી પણ જવીયાન-અત્યંત વેગવાન અહં પૂર્વઃ-એ હું છું, એવા આત્મજ્ઞાનથી પૂર્ણ યજતઃ:-સંગત મળેલ રથઃ-રથ સુવિતાય-ઐશ્વરને માટે થાય છે. જેમાં વૃણઃ-બળવાન આ, ગમ્યાઃ-યલાવવાને યોગ્ય અગ્ન્યાદિ પદાર્થો સમ્યક્ સંયુક્ત કરવામાં આવે છે, તેને હું સિદ્ધ કરું. (૩)

ભાવાર્થ : (જે) મનુષ્યો દ્વારા ઐશ્વર્યની ઉનાતિ માટે પૃથિવી સમાન (૬૬) અને મનના વેગની સમાન વેગવાન યાન બનાવવામાં આવે છે, તેઓ આ સંસારમાં દ્વા અને સ્થિર સુખવાળા થાય છે. (૩)

ઇહેહ જાતા સમીવશીતામ્રેપસા તત્ત્વાઽ નામભિઃ સ્વૈઃ ।

જિષ્ણુર્વીમુન્યઃ સુમખસ્ય સૂરિર્દ્વિવો અન્યઃ સુભગઃ પુત્ર ઊહે ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે અરેપસા-નિષ્પાપ સર્વગુણવ્યાપી અધ્યાપકો ! ઇહેહ-આ જગતમાં જાતા-પ્રસિદ્ધ થયેલ આપ લોકો પોતાના તત્ત્વા-શરીરથી અને સ્વૈઃ-પોતાના નામભિઃ-નામોની સાથે સમ-, અવાવશીતામ્-નિરંતર કામના કરનારા થાઓ.

વામ्-તમારામાંથી જિષ્ણુઃ-જીતવાના સ્વભાવવાળા, અન્યઃ-અન્ય સુમખસ્ય-સુખના દિવઃ-પ્રકાશથી સૂરિઃ-વિદ્વાન, અન્યઃ-અન્ય સુભગઃ-સુંદર ઐશ્વર્યવાન પુત્રઃ-પવિત્ર કરે છે, તેને ઊહે-તર્કથી કહું છું. (૪)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! આ સંસારમાં ભૂગર્ભ આદિની વિદ્યાને આણીને જે વિજયશીલ અધ્યાપક બહુ જ ઐશ્વર્યવાન તથા સર્વના રક્ષક બનીને પદાર્થ-વિદ્યાને તર્કથી આણી શકે છે, તે પ્રસિદ્ધ બની આય છે. (૪)

પ્ર વાં નિચ્ચેરુઃ કંકુહો વશાં અનુ પિશઙ્ગરૂપઃ સર્દનાનિ ગમ્યાઃ ।

હરી અન્યસ્ય પીપયન્ત વાજૈમુશા રજાંસ્યશ્વિના વિ ઘોષૈઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-વાયુ અને સૂર્ય સમાન અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! જે વામ-તમારા જેમ પિશાઙ્ગસ્વય:-પીળું સુવર્ણ આદિથી મળેલ રૂપ છે, જેનું તે કકૃહઃ-સર્વ દિશાઓમાં નિચેસ્ત-વિચરનારા વશાન-વશવર્તિજનોને દિશાઓમાં અનુ-અનુકૂળ વર્તે છે, તેમાંથી પ્રત્યેક તમે સદનાનિ-લોકોને પ્ર, ગમ્યા:-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાઓ.

જેમ અન્યસ્ય-અન્ય અર્થાત્ પોતાની ભિન્ન પદાર્થ હરી-ધારણ અને આકર્ષણની સમાન બળ, પરાક્રમ વાજૈઃ-વેગાદિ ગુણો તથા ઘોષેઃ-શબ્દોથી મણા-સમ્યક્ મંથન કરેલ ર્જાંસિ-લોકોની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ મનુષ્ય તેને વિ, પીપયન્ત-વિશેષ કરીને પરિપૂર્ણ કરે છે. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ વાયુ સર્વને વશ કરે છે તથા વાયુ અને સૂર્ય લોકોને ધારણ કરે છે, તેમ તમે વિદ્યા અને ધર્મને ધારણ કરીને સુખી થાઓ. (૫)

**પ્ર વાં શુરદ્વાન્વષ્ટભો ન નિષ્ઠાદ્ પૂર્વીરિષશ્વરતિ મધ્વ દુષ્ણાન् ।
એવૈરુન્યસ્ય પીપયન્ત વાજૈર્વેષન્તીસ્તુધ્વા નુદ્યો નુ આગુઃ ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! જેમ વામ-તમારા શરદ્વાન-શરદ જે ઋતુઓ તે જેમાં વિદ્યમાન વૃષભઃ-વર્ષા કરાવનાર જે સૂર્યમંડળ તેની ન-સમાન નિષ્ઠાદ-નિરંતર સહનશીલ જન પૂર્વીઃ-પૂર્વ સમયમાં પ્રાપ્ત થયેલ પ્રજા ઇષઃ-અને જાણવા યોગ્ય પ્રજાજનોને ચરતિ-પ્રાપ્ત થાય છે; વા મધ્વઃ-મધુર પદાર્થને દુષ્ણાન-ઈથીને એવૈઃ-પ્રાપ્તિ કરાવનારા પદાર્થોથી અન્યસ્ય-બીજાઓની પાછળની તથા જાણવા યોગ્ય આગળની પ્રજાઓને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ વાજૈઃ-વેગોની સાથે વર્તમાન ઊર્ધ્વધ્વાઃ-ઉપર જનારી જવાળાઓ વા વેષન્તીઃ-આજુ-બાજુમાં વ્યાપ્ત થનારી નદ્યઃ-નદીઓ નઃ-અમને પ્ર, પીપયન્ત-વૃદ્ધિ આપે છે-કરે છે અને આગુઃ-પ્રાપ્ત થાય છે. (૬)

ભાવાર્થ : જેઓ આપું અધ્યાપક અને ઉપદેશકથી વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરીને બીજાઓને આપે છે, તેઓ અજિન સમાન તેજસ્વી અને શુદ્ધ બનીને સર્વત્ર વર્તમાન રહે છે. (૬)

**અસર્જિ વાં સ્થવિરા વેધસા ગીવર્ણિ અશ્વિના ત્રેધા ક્ષરન્તી ।
ઉપસ્તુતાવવતું નાધમાનું યામુન્યામજ્ઞણુતું હવ્ય મે ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : હે વેધસા-પ્રાજ્ઞ-ઉત્તમબૃદ્ધિમાન અશ્વિના-સત્યોપદેશલ્યાપી અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! વામ-તમારી જે સ્થવિરા-સ્થૂળ અને વિસ્તારને પ્રાપ્ત ત્રેધા-ત્રણ પ્રકારથી ક્ષરન્તી-પ્રાપ્ત થતી ગીઃ-વાણી વાઢે-પ્રાપ્તિ કરાવનારા વ્યવહારમાં અસર્જિ-ર્યેલી તેને ઉપસ્તુતૌ-પોતાની સમીપ બીજાઓથી પ્રશંસાને પ્રાપ્ત થઈને તમે બન્ને અવતમ-પ્રાપ્ત થાઓ તમે બન્નેને નાધમાનમ-વિદ્યા અને ઐશ્વર્યયુક્ત સંપાદિત કરીને અર્થાત્ તમારા ઐશ્વર્યનું વર્ણન કરીને મે-મારા હવમ-શ્રવણ યોગ્ય શબ્દને યામન-સત્યમાર્ગ અયામન-અને અગંતવ્ય માર્ગમાં શ્રુણતમ-સાંભળો. (૭)

ભાવાર્થ : જે લોકો આપતજનોની વાણીને સાંભળે છે, તેઓ કુમાર્ગનો ત્યાગ કરીને સુમાર્ગ પ્રાપ્ત અસર્જવદભાજ્ય

કરે છે, જેઓ મન અને કર્મથી અસત્ય બોલવા ઈચ્છતા નથી તેઓ 'માનનીય' બને છે. (૭)

ઉત સ્યા વાં રુશતો વપ્સસો ગીસ્ત્રિબુર્હિષિ સદસિ પિન્વતે નૃન्।
વૃષી વાં મેઘો વૃષણ પીપાય ગોર્ન સેકે મનુષો દશસ્યન्॥ ૮॥

પદાર્થ : હે વૃષણ-દુષ્ટ સામર્થ્યબંધક અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! વામ-તમે બને સ્થાત:-પ્રકાશિત વપ્સસ:-રૂપની જે ગી:-વાળી છે, સ્યા-તે ત્રિબુર્હિષિ-ત્રણ વેદવેતા વૃદ્ધ જેમાં તે સદસિ-સભામાં નૃન-અગ્રણી મનુષ્યોને પિન્વતે-સેવે છે અને વામ-તમે બન્નેના જે વૃષા-સેચનમાં સમર્થ મેઘ:-મેઘ સમાન વાળી વિષય દશસ્યન-ઈચ્છિત ફળ આપતા ગો:-પૃથિવીના સેકે-સેચનમાં ન-જેમ, તેમ પોતાના વ્યવહારમાં મનુષઃ:-મનુષ્યોની પીપાય-ઉન્નતિ કરાવે છે, તેને ઉત-પણ અમે સેવીએ. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્ય જ્યારે સત્ય બોલે છે, ત્યારે મુખનો આકાર મલિન બનતો નથી અને જ્યારે અસત્ય બોલે છે, ત્યારે મુખ મલિન બને છે.

જેમ પૃથિવી પર વર્તમાન ઓષધો (ઓષધિ સમૂહ)ની વૃદ્ધિ કરનાર મેઘ છે, તેમ સભાસદો અને શ્રોતાઓની સત્ય ભાષણથી વૃદ્ધિ થાય છે, તેઓ સર્વના હિતેષી હોય છે. (૯)

યુવાં પૂષેવાશ્વિના પુરન્ધિરગ્નિમુષાં ન જરતે હુવિષ્માન્।
હુવે યદ્વાં વરિવસ્યા ગૃણાનો વિદ્યામેષં વૃજને જીરદાનુમ्॥ ૯॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-સત્યોપદેશ અને રક્ષક વિદ્વાનો ! અગ્નિમ-અજિન અને ઉષામ-ઊષાને યત-જે પુરન્ધિ:-જગતને ધારણ કરનાર અને પૂષેવ-પુષ્ટિ કરનાર સૂર્યની સમાન હવિષ્માન-પ્રશસ્તાન જેમાં વિદ્યમાન છે, તે જન યુવામ-તમારા બન્નેની ન-જેમ જરતે-સ્તુતિ કરે છે, તેમ વામ-તમારી બન્નેની વરિવસ્યા-સેવામાં કરેલ કર્મોની ગૃણાન:-પ્રશંસા કરતા હું તમને હુવે-સ્વીકાર કરું છું. એમ કરતા અમે ઇષમ-વિજ્ઞાન, વૃજનમ-બળ અને જીરદાનુમ-દીર્ઘ જીવનને વિદ્યામ-જાણીએ. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય સર્વની પુષ્ટિ કરનાર છે અને તે અજિન તથા પ્રભાતકાળ = ઊષાને પ્રકટ કરે છે, તેમ પ્રશસ્ત દાનશીલ પુરુષો વિદ્વાનોના ગુણોને પ્રસિદ્ધ કરે છે. (૯)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અશ્વિના દ્રષ્ટાન્તથી અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૧)

સૂક્ત-૧૮૨

અભૂદિદં વુયુનમો ષુ ભૂષતા રથો વૃષણવાન્મદત્તા મનીષિણઃ।

ધિયંજિન્વા ધિષ્યા વિશ્પલાવસૂ દિવો નપાતા સુકૃતે શુચિવતા॥ ૧॥

પદાર્થ : ઓ-એ મનીષિણ:-બુદ્ધિમાનો ! જેનાથી ઇદમ्-આ વયુનમ्-ઉત્તમજ્ઞાન અભૂત-થાય છે અને વૃષ્ણવાન्-યાનોની વેગ શક્તિને બાંધનાર રથ:-થયો છે તે સુકૃતે-સુકર્મ રૂપ શોભન માર્ગમાં ધિયં-જિન્વા-બુદ્ધિને ટૃપ્ત રાખીને દિવ:-વિદ્યાદિ પ્રકાશને નપાતા-પ્રપાત રહિત ધિષ્યા-દઢ-પ્રગલભ શુચિવ્રતા-પવિત્ર કર્મ કરવાના સ્વભાવથી યુક્ત વિશ્પલાવસૂ-પ્રજાજનોનું પાલન કરનારા અને વસાવનારા અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોને તમે સુ, ભૂષત-સુશોભિત કરો અને તેઓના સંગથી મદત-આનંદિત થાઓ. (૧)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! તે અધ્યાપક અને ઉપદેશકો શ્રેષ્ઠ નથી, કે જેના સંગથી પ્રજાપાલન, સુશીલતા, ઈશ્વરભક્તિ, ધર્મ, શિલ્પ અને વ્યવહાર-વિદ્યાની બુદ્ધિ ન થાય. (૧)

ઇન્દ્રતમા હિ ધિષ્યા મુરુત્તમા દસ્તા દંસિષ્ઠા રુથ્યા રુથીતમા ।

પૂર્ણ રથે વહેથે મધ્વ આચિતં તેન દાશવાંસમુપ યાથો અશ્વિના ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે અશ્વિના-અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! હિ-તમે જ ઇન્દ્રતમા-અત્યંત ઐશ્વર્યયુક્ત ધિષ્યા-પ્રગલભ મર્સ્ઝતમા-અતિ વિદ્યાનોને સાથે લઈને દસ્તા-દુઃખ દૂર કરનારા દંસિષ્ઠા-અયંત પરાકમી રથ્યા-રથ ચલાવવામાં શ્રેષ્ઠ અને રથ્યાત્મા-પ્રશંસિત પરાકમયુક્ત છો. મધ્વઃ-મધ્યથી આચિતમ्-ભરેલ, પૂર્ણમ्-શાસ્ત્ર અને અસ્ત્રોથી પરિપૂર્ણ જે રથમ्-રથને વહેથે-પ્રાપ્ત થાઓ છો તેન-અને તેથી દાશ્વાંસમ्-વિદ્યા દાતા જનની ઉપ, યાથઃ-સમીપ જાઓ છો, તે અમારા દ્વારા નિત્ય સત્કાર કરવા યોગ્ય છે. (૨)

ભાવાર્થ : જેઓ વિદ્યુત, જળ તથા વાયુ દ્વારા સંચાલિત રથ પર બેસીને દેશ-દેશાત્મરોમાં જાય છે, તેઓ પર્યાપ્ત અને વિજયવાન બને છે. (૨)

કિમત્ર દસ્તા કૃણુથૃઃ કિમાસાથે જનો યઃ કશિચદહ્રિવિર્મહીયતે ।

અતિ ક્રમિષ્ટં જુરત્તં પુણેરસું જ્યોતિર્વિપ્રાય કૃણુતં વચ્ચસ્યવૈ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે દસ્તા-દુઃખનાશક અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! તમે યઃ-જે કઃ, ચિત્-કોઈ એવા છે કે અહબિ:-જેનાથી લેવા અને ભોજન કરવા વિદ્યમાન નથી, તે જનઃ-મનુષ્ય મહીયતે-પોતાના ત્યાગ બુદ્ધિથી મહાન માને છે; તે વચ્ચસ્યવૈ-પોતાના વચ્ચની ઈચ્છા કરીને વિપ્રાય-મેધાવી-ઉત્તમ ધીરબુદ્ધિ પુરુષને માટે જ્યોતિ:-પ્રકાશ કૃણુતમ्-કરો અર્થાત્ વિદ્યાદિ સદ્ગુણોનો આવિર્ભાવ કરો અને પણો:-સત્ત અને અસત્ત પદાર્થોનો વ્યવહાર કરનારાઓની અસુમ्-બુદ્ધિને અતિ, ક્રમિષ્ટમ्-અતિકમાણ કરો અને જુરતમ્-નાશ કરો અર્થાત્ તેની શ્રેષ્ઠ = સત્ત કામમાં લાગેલ બુદ્ધિનો વિનાશ કરો તથા કિમ્-શું અત્ર-આ વ્યવહારમાં આસાથે-સ્થિર થાઓ છો ? અને કિમ્-શું કૃણુથૃ:-કરો છો ? (૩)

ભાવાર્થ : અધ્યાપક અને વિદ્યાથી, જેમ આપ્ત વિદ્યાન સર્વના સુખ માટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ અર્થાદભાષ્ય

वर्ताव करे. (३)

जम्भयतम् भितो रायतुः शुनौ हुतं मृधौ विदथुस्तान्यश्विना ।
वाचंवाचं जरितू रुलिनीै कृतमुभा शंसं नासत्यावतुं मम ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे नासत्या-सत्य व्यवहारयुक्त अने अश्विना-विद्याभण्मां व्याप्त थनारा सज्जनो ! जे तमे रायतः-भसतां भनुष्यभक्षी हुए शुनः-हूतराओनो अभितः, जम्भयतम्-सर्वत्रथी विनाश करो छो तथा मृधः-संग्रामोनो हतम्-विनाश करो छो अने तानि-ते सर्व कामोने विदथुः-आङ्गो छो तथा जरितुः-स्तुति-प्रशंसा करनारा अध्यापको अने उपदेशकोथी रुलिनीम्-२मणीय वाचंवाचम्-वाणी-वाणीने जाङ्गो छो अने शंसम्-स्तुति कृतम्-करो, ते उभा-बन्ने तमे मम-भारी वाणीने अवतम्-तृप्त करो. (४)

भावार्थ : जे लोकोनुं हुष्टोने बांधवानुं, शत्रुओने शतवानुं अने विद्वानोना उपदेशनो स्वीकार करवानुं सामर्थ्य छे तेआ॒ ज अमारा 'रक्षक' बने. (४)

युवमेतं चक्रथुः सिन्धुषु प्लवमात्मन्वन्तं पक्षिणं तौग्र्याय कम् ।
येन देवत्रा मनसा निरुहथुः सुपप्तुनी पेतथुः क्षोदसो मुहः ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे उक्त गुणयुक्त अध्यापको-उपदेशको ! युवम्-तमे सिन्धुषु-नदी वा समुद्रोमां तौग्र्याय-भणवानोमां प्रसिद्ध जनने भाटे एतम्-ऐ आत्मन्वन्तम्-स्वजनोथी युक्त पक्षिणम्-अने पक्ष जेमां विद्यमान छे ऐवा कम्-सुखकारी प्लवम्-ते नौका आदि यानथी पार-अवार अर्थात् आ पार पेली पार जईये छीऐ चक्रथुः-सिद्ध करो के येन-जेथी देवत्रा-देवाभां मनसा-विश्वाननी साथे सुपप्तनी-जेनुं सुंदर गमन छे ते आप निस्त्रेषुः-निरंतर ते नौका आदि यानोने वहावो अने महः-बहु ज क्षोदसः-जणनी पेतथुः-पार जईये-करीये.

भावार्थ : जेआ॒ विशाण अने दृढ नौकाओ॒ रथीने समुद्रनी मध्यमां गमनागमन करे छे, तेआ॒ स्वयं सुखी थईने भीआने सुखी करे छे. (५)

अवविद्धं तौग्रमप्स्वन्तरनारम्भणे तमसि प्रविद्धम् ।
चतस्रो नावो जठलस्य जुष्टा उदृश्विभ्यामिषिताः पारयन्ति ॥ ६ ॥

पदार्थ : जे अश्विभ्याम्-वायु अने अग्निथी इषिताः प्रेरित अर्थात् वायु अने अग्निना भणथी चालेली ऐक-ऐक योतरझी चतस्रः-यार-यार नावः-नौकाओ॒ जठलस्य-उदृनी समान समुद्रमां जुष्टा:-सेवन करेली अनारम्भणे-जेनुं अविद्यमान आरंभाश ते तमसि-अंधकारमां प्रविद्धम्-सम्यक् व्यथित अप्सु-जणोनी अन्तः-अंदर अवविद्धम्-विशेष पीडा पामेल तौग्र्यम्-भणने ग्रहण करनाराओमां प्रसिद्ध

જનને ઉત્પારયન્ત્ર-ઉત્તમતાથી પાર પહોંચાડે છે. તેવી વિદ્વાનોએ (નૌકાઓ) બનાવવી જોઈએ. (૬)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો જ્યારે નૌકામાં બેસીને સમુદ્ર-માર્ગથી જવા ઈચ્છે, ત્યારે મોટી નૌકાની સાથે નાની નૌકા બાંધીને સમુદ્રમાં ગમનાગમન કરે. (૬)

**કः स्विद् वृक्षो निष्ठितो मध्ये अर्णसो यं तौग्रो नाथितः पर्यष्टस्वजत्।
पर्णा मृगस्य पतरोरिवारभु उदशिविना ऊहथुः श्रोमतायु कम्॥ ૭॥**

પદાર્થ : હે અશ્વિના-જળ અને અગ્નિ સમાન વિમાનાદિ યાનોના રચનારા અને પહોંચાડનારા વિદ્વાનો ! અર્ણસઃ:-જળની મધ્યે-મધ્યમાં કઃ-સ્વિત्-કોણ વૃક્ષः-વૃક્ષ નિષ્ઠિતः:-નિરંતર સ્થિર થઈ રહેલ છે ? યમ्-જેને નાથિતઃ:-કષ્ટને પ્રાપ્ત તૌગ્રયઃ:-બળવાનોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ પુરુષ પર્યષ્ટસ્વજત्-લાગે અર્થાત્ જેમાં અટકે છે અને મૃગસ્ય-શુદ્ધ કરવા યોગ્ય પતરોરિવ-ગમનશીલ પ્રાણીના પર્ણા-પાંખોની સમાન શ્રોમતાય-પ્રશસ્ત ક્રીત્યુક્ત વ્યવહારને માટે આરભે-આરંભ કરવા માટે કમ्-કોણ યાનને ઊત્ત; ઊહથુઃ-ઉપરના માર્ગે પહોંચાડે છે ? (૭)

ભાવાર્થ : હે નૌકાથી જનારાઓ ! (શું) સમુદ્રની વર્ષયે કોઈ વૃક્ષ છે, જેથી બાંધીલી નૌકા ઉભી રહે ? ત્યાં કોઈ વૃક્ષ નથી કોઈ આધાર નથી, પરંતુ નૌકા જ આધાર છે અને ચરિત્ર = હલેસા જ થાંભલા છે. એ જ રીતે જેમ પક્ષી ઉપર જઈને નીચે આવે છે, તેમજ વિમાન છે. (૭)

**તદ્વાં નરા નાસત્યાવનું ષ્વાદ્યદ્વાં માનાસ ઉચ્ચથુમવોचન्।
અસ્માદુદ્ય સદસઃ સોમ્યાદા વિદ્યામેષં વૃજને જીરદાનુમ्॥ ૮॥**

પદાર્થ : હે નરા-નાયક-અગ્રણી નાસત્યૌ-અસત્ય આચરણથી રહિત અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! યત्-જે વામ-તમને બનને અનુ, ષ્વાત्-ઈચ્છતા અનુકૂળ થાય, તત्-તે આપ લોકોને થાય અર્થાત્ પરિપૂર્ણ થાય અને માનાસઃ:-વિચારશીલ સજજન પુરુષ યત्-જે ઉચ્ચથમ्-કહેવા યોગ્ય વિષયને અવોચન्-કહે, તેને તમે બન્ને ગ્રહણ કરો.

જેમ અદ્ય-આજ તસ્માત्-તે સોમ્યાત्-સોમ ગુણ સંપન્ન સદસઃ:-સભાસ્થાનથી ઇષમ्-ઈચ્છા સિદ્ધિ વૃજનમ्-બળ જીરદાનુમ्-જીવનના ઉપાયને અમે આ, વિદ્યામ-પ્રાપ્ત થઈએ-કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોને એ સમુચ્ચિત છે, કે તે જે પોતાના માટે ઈચ્છે, તે બીજાઓને માટે પણ ઈચ્છે. વિદ્વાનો જે-જે ઉપદેશ કરે, તે-તે પ્રેમપૂર્વક ગ્રહણ કરે. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્વાનોના કાર્યોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૨)

तं युज्जाथां मनसो यो जवीयान् त्रिवन्धुरो वृषणा यस्त्रिचक्रः ।

येनौपयाथः सुकृतौ दुरोणं त्रिधातुना पतथो विर्ण पुर्णः ॥ १ ॥

पदार्थ : हे वृषणा-बणवान सर्व विद्या संपन्न शिल्पविद्याना अध्यापको-उपदेशको ! तमे यः-जे पर्णः-पांखोथी विः, न-पंभीनी समान मनसः-मनथी जवीयान्-अत्यंत वेगवान त्रिवन्धुरः-अने त्रष्ण बंधन जेमां विद्यमान छे यः-तथा जे त्रिचक्रः-त्रष्ण यक्षवाणो रथ छे. येन-जे त्रिधातुना-त्रष्ण धातुवाणा रथथी सुकृतः-धर्मात्मा पुरुषना दुरोणम्-धरनी उपयाथः-निकट जाओ छो, तम्-तेने युज्जाथाम्-जोडो-योजो.

भावार्थ : जे लोको शीघ्र पहोचाइनार, पक्षीनी समान आकाशमां जवाना साधनरूप अने अंगो तथा उपांगो सहित सारी रीते निर्भित यानने सिद्ध करी शक्ता नथी, तेआ ऐश्वर्य केम प्राप्त करी शके ? (१)

सुवृद्धथो वर्तते यन्नभि क्षां यत्तिष्ठथः क्रतुमन्तानु पृक्षे ।

वपुर्वपुश्या सचतामियं गीर्दिवो दुहित्रोषसा सचेथे ॥ २ ॥

पदार्थ : हे क्रतुमन्ता-बहु ज उत्तम बुद्धियुक्त रथोने चलाववा अने सिद्ध करनारा विद्वानो ! तमे सुवृत्-सुंदरताथी स्वीकार करवा रथः-अने रमण करवा योग्य रथ क्षाम्-पृथिवीमां यन्-जता अभि-सर्वत्रथी वर्तते-वर्तमान छे.

यत्-जेमां पृक्षे-बीजाओना संबंधमां तमे तिष्ठथः-स्थिर थाओ छो अने जे वपुः-रूप छे अर्थात् जे चित्र जेवुं बनी रहेल छे ते सर्वत्रथी वपुष्या-सुंदर रूपमां प्रसिद्ध थयेल व्यवहारोनो अनु, सचताम्-अनुकूणताथी संबंध करो.

जेम इयम्-आ गीः-सुशिक्षित वाणी अने कहेनार मनुष्य दिवः-सूर्यनी दुहित्रा-कन्यानी समान वर्तमान उषसा-प्रभातवेणाथी तमे बन्ने सचेथे-संयुक्त थाओ छो, तेथी तमे केम भाग्यशाणी न बनो ? (२)

भावार्थ : मनुष्य जे यानथी जवा ईर्यहे ते सुंदर पृथिवी आटि पर शीघ्र चालवा योग्य अने उषानी समान प्रकाशमान जे रीते बनी शके, तेम तेने विचारपूर्वक बनावे. (२)

आ तिष्ठतं सुवृतं यो रथो वामनु व्रतानि वर्तते हुविष्मान् ।

येन नरा नासत्येषु यध्यै वर्त्तियुथस्तनयायु त्मने च ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे नरा-अग्रणीनायक नासत्या-सत्यविद्या कियायुक्त पुरुषो ! यः-जे हविष्मान्-बहु खावा योग्य पदार्थवाणो रथः-रथ वाम्-तमारा बन्नेने अनुवर्तते-अनुकूण वर्तमान छे. येन-जेथी इषयध्यै-

લઈ જવાને ક્રતાનિ-શીલ-ઉત્તમ ભાવોની વૃદ્ધિ કરીને તનયાય-સંતાનને માટે ચ-અને ત્ત્ત્વને-પોતાને માટે પણ વર્ત્તિ:-માર્ગને યાથઃ-જાઓ છો, સુવૃત્તમ्-તે સર્વાંગ સુંદર રથમાં તમે બન્ને આ, તિષ્ઠતમ्-સારી રીતે સ્થિર થાઓ. (૩)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો પોતાના સંતાન આદિની સુખમય ઉન્નતિ માટે સુદૃઢ, વિશાળ સાંગોપાંગ, સમસ્ત સાધનોથી પરિપૂર્ણ, શીધગામી અને ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, પેલ્ય અને યોગ્ય આદિ (ખાદ્ય પદાર્થો)થી વુક્ત યાનથીભૂમિ, સમુદ્ર અને આકાશ માર્ગોમાં અત્યંત એકાગ્રતાથી જાય અને આવે. (૩)

મા વાં વૃક્તો મા વૃકીરા દર્ધર્બિન્મા પરિ વર્કર્તમુત માતિ ધક્તમ्।

અયં વાં ભાગો નિહિત ઇયં ગીર્દસ્ત્રાવિમે વાં નિધયો મધૂનામ्॥ ૪॥

પદાર્થ : હે દસ્તૌ-દુઃખનાશક શિલ્પવિદ્યા અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! વામ-તમારા બન્નેના ઇમે-એ મધૂનામ्-મધુરાદિ ગુણયુક્ત પદાર્થોનો નિધયઃ-રાશી સમૂહ વામ-તમારા બન્નેનો અયમ्-એ ભાગઃ-સેવન કરવા યોગ્ય અધિકાર નિહિતઃ-સ્થાપિત અને ઇયમ्-આ ગીઃ-વાણી છે. તમે બન્ને અમને મા, પરિ, વર્કર્તમ-ત્યાગો નહિ. ઊંઘ-અને મા, અતિ, ધક્તમ-વિનાશ કરો નહિ અને જેથી વામ-તમારા બન્નેનો વૃક્તઃ-ચોર, ઠગ, ખીસાકાતરુ-ગઠીયા આદિ દુષ્ટજન મા-વિનાશ કરે નહિ વૃકીઃ-ચોરી કરનાર, ઠગારી, ખીસા કાતરનારી આદિ દુષ્ટ સ્ત્રીઓ મા, આ દર્ધર્બિત-વિનાશ કરે નહિ, નષ્ટ કરે નહિ. (૪)

ભાવાર્થ : મનુષ્યો જ્યારે ધરમાં નિવાસ કરે અથવા યાનોમાં (બેસીને) વનમાં પ્રસ્થાન કરે, ત્યારે ભોગ અને ઉપભોગ યોગ્ય પદાર્થોની, શાસ્ત્રાસ્ત્રોની તથા વીરસેનાની વ્યવસ્થા કરીને ત્યારે નિવાસ કરે અથવા જાય, તેથી કંઈ વિધન ન આવે-ઉત્પન્ન ન થાય. (૪)

યુવાં ગોતમઃ પુરુમીઢો અત્રિર્દસ્ત્રા હવતેજવસે હુવિષ્માન्।

દિશં ન દિષ્ટામૃજૂયેવ યન્તા મે હવં નાસુત્યોપ યાતમ્॥ ૫॥

પદાર્થ : હે દસ્તૌ-દુઃખ દારિદ્ર્ય વિનાશક નાસત્યા-સત્યપ્રિય શિલ્પ વિદ્યાના અધ્યાપક ઉપદેશક વિદ્વાનો ! યુવામ्-તમે બન્ને યઃ-જે હવિષ્માન्-પ્રશંસિત ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પુસ્ત્રીઢા-બહુ જ પદાર્થોથી સિંચેલ અત્રિઃ-નિરંતર ગમનશીલ ગોતમઃ-મેધાવજન અવસે-રક્ષા આદિને માટે હવતે-ઉત્તમ પદાર્થોને ગ્રહણ કરે છે, તેમ અને જેમ યન્તા-નિયમકર્તાજન ત્રણૂયેવ-જેમ સરળ માર્ગથી, તેમ દિષ્ટામ્-નિર્દેશ કરેલ દિશામ્-દિશાની ન-સમાન મે-મારા હવમ्-દાનને ઉપ, આ, યાતમ્-સારી રીતે સમીપ પ્રાપ્ત થાઓ. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ નૌકા આદિ યાનોની યાત્રા કરનારા સરળ માર્ગથી અભીષ્ટ દિશામાં જાય છે, તેમ જિજ્ઞાસુ લોકો આપ્ત વિદ્વાનોની સમીપ જાય. (૫)

अतारिष्म् तमसस्पुरमस्य प्रति वां स्तोमो अश्विनावधायि ।

एह यातं पुथिभिर्देवयानैविद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ ६ ॥

पदार्थ : हे अश्विनौ-शिल्पविद्याव्यापी सज्जनो ! जेम इह-अहीं वाम्-तमारा बन्नेनो स्तोमः-स्तुति योग्य व्यवहार अधायि-धारणा करेल छे; तेम तमारा प्रति-प्रत्ये अमे अस्य-आ तमसः-अंधकारने पारम्-पार करीने अतारिष्म्-तरीभे पहोंचीअ. जेम अमे इषम्-ईश्चासिद्धि, वृजनम्-बण अने जीरदानुम्-ज्ञवनने विद्याम्-प्राप्त करीअ, तेम तमे बन्ने देवयानैः-विद्वानो जे मार्गोथी जाय, पथिभिः-ते मार्गोथी अमने आ, यातम्-प्राप्त थाओ. (६)

भावार्थ : जेओ शिल्पविद्याना श्रेष्ठ शाता छोय, तेओ ज नोका आटि यानो द्वारा पृथिवी, समुद्र अने आकाश मार्गोथी (मनुष्य आहिने) पेली पार अने आ पार मोकली शके छे. तेओ ज विद्वानो (ना द्वारा निधारित) मार्गोमां अजिन्यान आटिथी जवामां योग्य = समर्थ बने छे. (६)

संगति : आ सूक्तमां विद्वानोनी शिल्पविद्याना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थ साथे संगति जाणवी जोઈअ. (१८३)

सूक्त-१८४

ता वामुद्य तावपुरं हुवेमोच्छन्त्यामुषसि वहिरुक्थैः ।

नासत्या कुहु चित्सन्तावुर्यो दिवो नपाता सुदास्तराय ॥ १ ॥

पदार्थ : हे नपाता-जेनो पात = नाश विधमान नथी तेओ नासत्या-भिथ्या व्यवहारथी पृथक्ख थेल सत्य प्रिय विद्वानो ! अमे अद्य-आज उच्छन्त्याम्-अनेक प्रकारना वास आपनारी उषसि-प्रभातवेणामां ता-ते वाम्-तमे बन्ने महाशयोनो हवेम-स्वीकार करीअ, तौ-अने ते आपनो अपरम्-पश्चात् पश स्वीकार करीअ, तमे कुहु, चित्-कोई स्थानमां सन्तौ-थया छो अने जेम वहिः-पदार्थोने एक स्थानमां पहोंचाडनार अजिनी समान अर्यः-वशिकजन सुदास्तराय-अत्यंत सुंदरताथी उत्तम आपनारने माटे उक्थैः-प्रशंसनीय वयनोथी दिवः-व्यवहारमां वर्तमान छे, तेम अमे पश वर्तीअ. (१)

भावार्थ : जेम विद्वानो धुलोक अने पृथिवीलोकथी उपकार ग्रहण करे छे, तेम अमे विद्वानोथी उपकृत बनीअ (उपकार ग्रहण करीअ). (१)

अस्मे ऊ षु वृषणा मादयेथामुत्युणीहैतमूर्घा मदन्ता ।

श्रुतं मे अच्छोक्तिभिर्मतीनामेष्टा नरा निचेतारा चु कर्णैः ॥ २ ॥

પદાર્થ : વૃષણા-બળવાન નિચેતારા-નિત્ય જ્ઞાનવાન અને જ્ઞાનદાતા નર-અગ્રણી વિદ્વાનો ! તમે પર્ણીન-પ્રશંસિત વ્યવહારવાળા અસ્મે-અમને સુ, માદયેથામ-સુંદરતાથી આનંદિત કરો. ઉર્ધ્વા-અને રાત્રિની સાથે મદન્તા-આનંદિત થઈને તમે દુષ્ટોનો ઉત, હતમ-ઉદ્વાર કરો અર્થાત્ તેઓને તે દુષ્ટતાથી બચાવો અને મતીનામ-મનુષ્યોની અક્ષેક્તિભિ:-શ્રેષ્ઠ ઉક્તિઓ અર્થાત્ સુંદર વચનોથી જે હું એષા-વિવેક કરનાર છું, તે ચ, મે-મારી પણ સુંદર ઉક્તિને કર્ણો:-કાનોથી ઉ, શ્રુતમ-તર્ક-વિતર્કપૂર્વક સાંભળો. (૨)

ભાવાર્થ : જેમ અધ્યાપક અને ઉપદેશક, ભણનારા અને ઉપદેશ લેનારાઓને વેદ-વચનોથી સમજાવીને વિદ્વાન બનાવે છે, તેમ તેઓનાં વચનને સાંભળીને સર્વાંત્રે તેઓને સદા આનંદિત કરવા યોગ્ય છે. (૨)

શ્રિયે પૂષનિષુકૃતેવ દેવા નાસત્યા વહૃતું સૂર્યાયા:

વ્યાઘ્રન્તે વાં કકુહા અપ્સુ જાતા યુગા જૂર્ણેવુ વરુણસ્ય ભૂરેઃ: ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે પૂષન-પોષક ! તું દેવા-દાતા નાસત્યા-મિથ્યા વ્યવહારના વિરોધી અધ્યાપકો-ઉપદેશકો સૂર્યાયા:-સૂર્યની કાન્તિની વહૃતમ-પ્રાપ્તિ કરનાર વ્યવહારને ઇષુકૃતેવ-જેમ વાણીથી સિદ્ધ કરેલ બે પદાર્થ હોય, તેમ શ્રિયે-લક્ષ્મી માટે પ્રયત્ન કર.

હે અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! અપ્સુ-અન્તરિક્ષ પ્રદેશોમાં જાતા:-પ્રસિદ્ધ થયેલી કકુહા:-દિશા વર્સાસ્ય-શ્રેષ્ઠ સજજન વા જળના ભૂરેઃ-બહુ જ ઉત્કર્ષથી યુગા-વર્ષો જે જૂર્ણેવ-પુરાતન વ્યતીત થયેલ તેની વામ-તમારા બન્નેની વ્યાઘ્રન્તે-પ્રશંસા કરે છે અર્થાત્ દિક-દિગાન્તરોમાં તમારી પ્રશંસા થાય છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ બાણોથી સજજ સેના શરૂઆતે જતે છે, તેમ ધન (પ્રાપ્તિ)નો ઉત્તમ ઉપાય મનુષ્ય શીધ જ કરે.

દિવસ રૂપી કાળ-વિશોધોમાં કરવા યોગ્ય કર્મ રાત્રિ-ભાગોમાં કરાતા નથી. ઉત્તમ ગુણોની તો સર્વત્ર પ્રશંસા થાય છે. (૩)

અસ્મે સા વાં માધ્વી રુતિરસ્તુ સ્તોમે હિનોતં માન્યસ્ય કારો: ।

અનુ યદ્વાં શ્રવસ્યા સુદાનૂ સુવીર્યાય ચર્ષણયુ મદન્તિ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે સુદાનૂ-શ્રેષ્ઠદાતા ! જે વામ-તમારા બન્નેનું માધ્વી-મધુર આદિ ગુણયુક્ત રાતિ:-દાન દેવાનું વર્તમાન છે, સા-તે અસ્મે-અમારા માટે અસ્તુ-થાય. અને તમે માન્યસ્ય-પ્રશંસાને યોગ્ય કારો:-કરનારાઓની સ્તોમમ-પ્રશંસાને હિનોતમ-પ્રાપ્ત થાઓ અને શ્રવસ્યા-પોતાની સાંભળવાની ઈચ્છાથી યત-જે વામ-તમને સુવીર્યાય-ઉત્તમ પરાકમને માટે ચર્ષણયઃ-સાધારણ મનુષ્ય અનુ, મદન્તિ-અનુમોદન કરે છે, તમારી કામના કરે છે, તેને અમે પણ અનુમોદન કરીએ. (૪)

અઠવદ્ભાષ્ય

भावार्थ : જે આપતજનોની નીતિ અને વિદ્વાનજનોની સુતુંભુત મનોહર હોય, તે ઉત્તમ પરાકરણ માટે સમર્थ હોય છે. (૪)

**એष વાં સ્તોમો અશ્વિનાવકારિ માનૈભર્મધવાના સુવૃક્તિ ।
યાતં વુર્ત્તિસ્તનંયાયુ ત્મને ચાગસ્ત્યૈ નાસત્યા મદન્તા ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : હે મધવાના-પરમપૂજિત અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! એષ:-આ વામ-તમારી બન્નેની સ્તોમઃ-પ્રશંસાને માનેભિ:-જેઓ માને છે, તેઓના સુવૃક્તિ-જેમ સુંદર ત્યાગ હોય, તેમ અકારિ-કરેલ છે અર્થાત્ માત્ર મોઢેથી ભિથ્યા પ્રશંસા કરી નથી.

હે નાસત્યા-સત્યમાં નિરંતર સ્થિર રહેનારા અશ્વિનૌ-અધ્યાપકો-ઉપદેશકો ! અગસ્ત્યે-અપરાધરહિત માર્ગમાં મદન્તા-શુભ કામના કરતા તમે તનયાય-ઉત્તમ સંતાન અને ત્મને, ચ-પોતાના માટે વર્ત્તિ:-સન્માર્ગને યાતમ્-પ્રાપ્ત થાઓ. (૫)

ભાવાર્થ : તે જ સુતુંભુત હોય છે, જેને વિદ્વાનો માને છે. તેવું જ (કાય) પરોપકાર હોઈ શકે છે, જેમ કે પોતાના સંતાનને માટે અથવા પોતાના માટે ઈચ્છવામાં આવે છે. તે જ ધર્મમાર્ગ હોઈ શકે છે, જેમાં આપત લોકો જાય છે. (૫)

**अતारिष्मु तमसस्पृरमस्य प्रति वां સ્તોમો અશ્વિનાવધાયિ ।
एह યાતં પુર્થિભિર્દેવુયાનૈવિદ્યામેષં વૃજનં જીરદાનુમ् ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : હે અશ્વિનૌ-વિશેષ ઉપદેશ આપનારા ! ઇહ-આ જાણવા યોગ્ય વ્યવહારમાં જે સ્તોમઃ-પ્રશંસા વામ-તમારા બન્નેના પ્રતિ-પ્રત્યે અધ્યાયિ-ધારણ કરેલી તેથી અસ્ય-આ તમસઃ-અવિદ્યા-અંધકારની પારમ-પાર તટે અતારિષ્મ-પહોંચે. જેમ તમે દેવયાનૈ:-આપત વિદ્વાન જે માર્ગમાં જાય છે, તે પથિભિ:-માર્ગાંથી ઇષ્મ-ઈષ સુખ વૃજનમ્-શારીરિક અને આત્મિક બળ તથા જીરદાનુમ-જીવાત્માને આ, યાતમ્-પ્રાપ્ત થાઓ, તેમ એને અમે પણ વિદ્યામ-પ્રાપ્ત થઈએ. (૬)

ભાવાર્થ : તે જ મતુષ્યોને વિદ્વાની પેલે પાર પહોંચાડી શકે છે, જેઓ ધર્મ માર્ગ પર જ ચાલે છે અને યથાર્થના ઉપદેશકર્તા હોય છે. (૬)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અધ્યાપકો અને ઉપદેશકોના લક્ષણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૪)

સૂક્તિ-૧૮૫

કૃતુરા પૂર્વાં કતુરાપરાયોઃ કૃથા જાતે ક્રવ્યઃ કો વિ વૈદ ।

विश्वं त्मनो बिभूतो यद्धु नाम् वि वर्त्तेते अहनी चक्रियैव ॥ १ ॥

पदार्थः : हे कवयः-विद्वानो ! अयोः-धावा-पृथिवीमां वा कार्य-कारणोमां कतरा-कोषा पूर्वा-पूर्व कतरा-कोषा अपरा-पश्चात् छे. ए धावा-पृथिवी वा संसारना कारण अने कार्यजूप पदार्थो कथा-केवी रीते जाते-उत्पन्न थया छे, ए विषयने कः-कोषा वि, वेद-विविध रीते जाणे छे.

त्मना-आप प्रत्येक यत्-जे ह-निश्चित विश्वम्-समस्त जगत् नाम-प्रसिद्ध छे, तेने बिभूतः-धारणा करो छो वा पुष्ट करो छो अने ते अहनि-दिवस-रात्रि चक्रियैव-चाकडानी समान धूमे छे, तेम त्रि, वर्त्तेते-विविध प्रकारथी वर्तमान छे. (१)

भावार्थः : हे विद्वानो ! जे आ संसारमां धुलोक अने पृथिवीलोक छे तथा पूर्वना कारण नामक अने पश्चातना कार्य नामक पदार्थो छे, जे आधार-आधेय रुपी संबंधी दिवस-रातनी समान वर्तमान छे, तेने तमे जाणो. (१)

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तं पुद्धन्तं गर्भमुपदी दधाते ।

नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ २ ॥

पदार्थः : हे द्यावापृथिवी-धावापृथिवीनी समान वर्तमान माता-पितरो ! जेम अचरन्ती-आम-तेम पोतानी कक्षा छोडीने न जनार अपदी-पगोथी रहित द्वे-बन्ने धावा पृथिवी भूस्मि-बहु ज पद्धन्तम्-पगवाणा चरन्तम्-चालीने गर्भम्-कार्यजूप जगतने पित्रोः-माता-पितानी उपस्थे-गोदमां नित्य सूनुम्-पुत्रनी न-समान दधाते-धारण करे छे, तेम अभ्वात्-मिथ्याचरणथी उत्पन्न थयेल दुःखथी नः-अमारी रक्षतम्-रक्षा करो. (२)

भावार्थः : जेम भूमि अने सूर्य दृढ रहीने जड अने येतन जगतनुं अनेक रीते पालन करी तेनी वृद्धि करे छे, तेम माता-पिता अने अतिथि तथा आचार्य संतानोने तथा शिष्योने संरक्षित करीने विद्या अने सुशिक्षा द्वारा वृद्धि-उन्नति करे. (२)

अनेहो दात्रमदितेरनुर्वं हुवे स्वर्वदवुधं नमस्वत् ।

तद्रोदसी जनयतं जरित्रे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ३ ॥

पदार्थः : हुं अदिते:-पृथिवी वा सूर्यना अनेहः-न विनाश योग्य अनर्वम्-जेमां अश्वनो संबंध नथी ऐवा स्वर्वत्-सुखयुक्त तथा अवधम्-जेनो नाश नथी नमस्वत्-जेमां प्रशंसित अन्न विघमान छे, ते दात्रम्-दानपात्र मात्रनो हुवे-स्वीकार कर्तुं छुं.

हे रोदसी-दिवस-रात्रिनी समान वर्तमान माता-पिताओ ! तत्-ते दान कर्मनी जरित्रे-स्तुति करीने मारा माटे जनयतम्-उत्पन्न करो.

हे द्यावापृथिवी-धावा पृथिवीनी समान वर्तमान माता-पिताओ ! नः-अमने अभ्वात्-अधर्मथी

રક્ષતમ्-બચાવો. (૩)

ભાવાર્થ : જે એ ભૂમિ, સૂર્ય અને અન્ય પ્રત્યક્ષ પદાર્થ દેખાય છે, તે અવિનાશી અનાદિકારણ
(= પ્રકૃતિ) થી ઉત્પન્ન થયેલ છે, એમ આણવું જોઈએ. (૩)

અત્તપ્યમાને અવસાવન્તી અનુષ્ઠામ રોદસી દેવપુત્રે।

ઉથે દેવાનામુભયેભિરહ્યાં દ્યાવા રક્ષતં પૃથિવી નો અભ્વાત्॥ ૪॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ અત્તપ્યમાને-સંતાપરહિત અવસા-રક્ષા આદિ અવન્તી-રક્ષા કરતી દેવપુત્રે-
દેવ જે પરમાત્મા તેની પુત્રની સમાન વર્તમાન ઉથે-બન્ને રોદસી-પ્રકાશભૂમિ અહ્મામ-દિવસોમાં ઉભયેભિ:-
સ્થાવર અને જંગમોની સાથે દેવાનામ-દિવ્ય જલાદિ પદાર્થોથી જીવન રક્ષા કરે છે, તેમ-હે દ્યાવાપૃથિવી-
આકાશ અને પૃથિવીની સમાન વર્તમાન માતા-પિતાઓ ! તમે બન્ને અભ્વાત्-અપરાધથી નઃ-અમારી
રક્ષતમ-રક્ષા કરો, જેથી અમે અનુ, સ્યામ-પાછળથી સુખી થઈએ. (૪)

ભાવાર્થ : જેમ પૃથિવી આદિ પદાર્થો સર્વ સ્થાવર = જડ જંગમ = ચેતનાનું પાલન કરે છે, તેમ
માતા, પિતા, આચાર્ય અને રાજા આદિ પ્રજાઓની રક્ષા કરે. (૪)

સંગચ્છમાને યુવતી સમન્તે સ્વસારા જામી પિત્રોરુપસ્થે।

અભિજિગ્રન્તી ભુવનસ્ય નાભિં દ્યાવા રક્ષતં પૃથિવી નો અભ્વાત्॥ ૫॥

પદાર્થ : પિત્રો:-માતા-પિતાની ઉપરથે-ગોદમાં સંગચ્છમાને-સહગામિની જામી-બે કન્યાઓની સમાન
વા યુવતી-તરણે બે સ્ત્રીઓની સમાન વા સમન્તે-પૂર્ણ સિદ્ધાન્ત જેના છે તે બે સ્વસાર-બહેનોની સમાન
ભુવનસ્ય-સંસારના નાભિમ-મધ્યસ્થ આકર્ષણે અભિ, જિગ્રન્તી-ગંધની સમાન સ્વીકાર કરીને દ્યાવા,
પૃથિવી-આકાશ અને પૃથિવીની સમાન માતા-પિતાઓ ! તમે નઃ-અમારી અભ્વાત्-અપરાધથી રક્ષતમ-
રક્ષા કરો. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ બ્રહ્મયર્થપૂર્વક વિદ્યા ભણેલ યુવાવસ્થાયુક્ત અને પ્રેમયુક્ત
કન્યા અને વર સુખી થાય છે, તેમ ધૂલોક અને પૃથિવીલોક પણ સંસારના કલ્યાણના માટે
વર્તમાન છે. (૫)

ઉર્વી સદ્ગની બૃહતી ત્રણેન હુવે દેવાનામવસા જનિત્રી।

દુધાતે યે અમૃતે સુપ્રતીકે દ્યાવા રક્ષતં પૃથિવી નો અભ્વાત्॥ ૬॥

પદાર્થ : હે માતા-પિતાઓ ! યે-જે ઉર્વી-બહુ વિસ્તીર્ણ સદ્ગની-સર્વની નિવાસસ્થાન બૃહતી-મહાન
ત્રણેન-જળથી અને અવસા-રક્ષા આદિની સાથે દેવાનામ-વિદ્ધાનોની જનિત્રી-ઉત્પન્ન કરનારી સુપ્રતીકે-
સુંદર પ્રતીતિનો વિષય દ્યાવા પૃથિવી-આકાશ અને પૃથિવી અમૃતમ-જળને દુધાતે-ધારણ કરે છે અને

હું તેની હુવે-પ્રશંસા કરું છું, તેમ અભ્વાત्-અપરાધથી નઃ-અમારી તમે રક્ષતમ्-રક્ષા કરો. (૬)

ભાવાર્થ : જેમ માતા-પિતા સત્ય ઉપદેશથી સૂર્ય સમાન વિદ્યારૂપી પ્રકાશથી યુક્ત (બનીને) જેમ પૃથિવી જળથી વૃક્ષાની (વૃક્ષ કરે છે), તેમ (સંતાનોની) શારીરિક બળની વૃક્ષ કરે છે, તેઓ સર્વની રક્ષા કરી શકે છે. (૬)

ઉર્વી પૃથ્વી બંહુલે દૂરેઅન્તે ઉપ બ્રુવે નમસા યુજ્ઞે અસ્મિન्।

દુધાતે યે સુભગે સુપ્રતૂર્તી દ્યાવા રક્ષતં પૃથિવી નો અભ્વાત्॥ ૭॥

પદાર્થ : દૂરે અન્તે-દૂરમાં અને સમીપમાં બંહુલે-બહુ વસ્તુઓને ગ્રહણ કરનારી ઉર્વી-બહુ જ પદાર્થયુક્ત પૃથ્વી-વિસ્તીર્ણ આકાશ અને પૃથિવીનો અસ્મિન्-આ સંસારનો વ્યવહાર યજ્ઞ-જે સંગ કરવા યોગ્ય તેમાં નમસા-અન્નની સાથે હું ઉપ, બ્રુવે-ઉપદેશ કરું છું.

ચે-જે સુભગે-સુંદર ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરાવનારી સુપ્રતૂર્તી-અતિ શીદ્ધ ગતિયુક્ત આકાશ અને પૃથિવી દુધાતે-સમસ્ત પદાર્થોને ધારણ કરે છે, તે દ્યાવાપૃથિવી-આકાશ અને પૃથિવીની સમાન વર્તમાન માતા-પિતાઓ ! નઃ-અમને અભ્વાત्-અપરાધથી રક્ષતમ्-બચાવો-રક્ષા કરો. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ ચંદ્રલોકની ભૂમિ પૃથિવીની સમીપ છે, તેમ સૂર્યલોકની ભૂમિ (તેનાથી) દૂર છે, એ રીતે સર્વત્ર જ પ્રકાશમય અને અંધકારમય લોકોના યુગલ છે. તેનાથી જે રીતે ઉન્નતિ થઈ શકે, તેમ સર્વેએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૭)

દેવાન્વા યચ્ચકૃમા કच્ચિદાગઃ સખાયં વા સદમિજ્જાસ્પતિં વા।

દુયં ધીભૂયા અવુયાનમેષાં દ્યાવા રક્ષતં પૃથિવી નો અભ્વાત्॥ ૮॥

પદાર્થ : યત्-જે કચ્ચિત्-કોઈ દેવાન्-વિદ્યાન વા-વા સખાયમ्-મિત્ર વા-વા સદમિત्-સદા વા-વા જાસ્પતિમ्-સ્વીનું પાલન કરનારના પ્રતિ આગઃ-અપરાધ ચકૃમ-કરે, એષામ्-એ સર્વ અપરાધોને ઇયમ्-આ ધીઃ-કર્મ વા તત્પરાનાન અવુયાનમ्-દૂર કરનારા ભૂયાઃ-થાય.

હે દ્યાવા, પૃથિવી-આકાશ અને પૃથિવીની સમાન વર્તમાન માતા-પિતાઓ ! નઃ-અમને અભ્વાત्-અપરાધથી રક્ષતમ्-બચાવો-રક્ષા કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જે માતા-પિતા સંતાનોનું અન અને જળની સમાન પાલન કરતા નથી, તેઓ પોતાના ધર્મથી પતિત થાય છે અને જે (સંતાનો) માતા-પિતાની રક્ષા કરતા નથી, તેઓ પણ ધર્મથી વિમુખ બને છે. (૮)

ઉભા શંસા નર્ય માર્મવિષ્ટામુભે મામૂતી અવસા સચેતામ्।

ભૂરિ ચિદ્ર્ય: સુદાસ્તરાયેષા મદન્ત ઇષયેમ દેવાઃ॥ ૯॥

ऋગ્વેદભાષ્ય

પદાર્થ : ઉભા-બન્ને શંસા-પ્રશંસાને પ્રાપ્ત નર્યા-મનુષ્યોમાં ઉત્તમ ધાવાપૃથિવી સમાન માતા-પિતા મામ-મારી અવિષ્ટામ-રક્ષા કરે અને મામ-મને ઉભે-બન્ને ઊતી-રક્ષાઓ અવસા-અન્યોની રક્ષા આદિની સાથે સચેતામ-પ્રાપ્ત થાય.

હે દેવા : -વિદ્વાનો ! અર્થ : -વાણિકજન = વૈશ્ય સુદાસ્તરાય-જેમ પુષ્ટ દાતાને માટે ભૂરિ, ચિત્-બહુ જ આપે, તેમ મદન્તઃ-સુખી થઈને અમે ઇષા-ઈચ્છાથી ઇષયેમ-પ્રાપ્ત થઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અને ચંદ્રમા સર્વથી સંયુક્ત થઈને પ્રાક્તીઓને સુખી કરે છે અને જેમ વાસ્તવિક ધનવાન વૈશ્ય બહુ જ અન્ન આદિ આપીને ભિક્ષુકોને તૃપ્ત કરે છે, તેમ વિદ્વાનો સર્વને તૃપ્ત કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય. (૮)

ऋતં દિવે તદ્વોચં પૃથિવ્યા અભિશ્રાવાય પ્રથ્રમં સુમેધા : ।

પાતામવદ્યાહુરિતાદ્ભીકે પિતા માતા ચ રક્ષતામવોભિ : ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેમ સુમેધા : -ઉત્તમ પ્રજાવાન હું અભિશ્રાવાય-જે સર્વત્રથી સાંભળે અને સંભળાવે તેને માટે પૃથિવ્ય-પૃથિવી સમાન વર્તમાન ક્ષમાશીલ સ્વીને માટે જે પ્રથમમ-પ્રથમ ઋત્સ્વ-સત્ય અવોચ્રમ-ઉપદેશ કરું અને કહું. તત-તેને દિવે-ઉત્તમ દિવ્યવાળાના માટે પણ ઉપદેશ કરું અને કહું.

જેમ અભીકે-કામના માટે કરેલ વ્યવહારમાં વર્તમાન અવદ્યાત-નિંદાને યોગ્ય દુરિતાત-દુષ્ટ આચરણથી યુક્ત ઉક્ત બન્ને પાતામ-રક્ષા કરે, તેમ પિતા-પિતા ચ-અને માતા-માતા અવોભિ : -રક્ષા આદિ વ્યવહારોથી મારી રક્ષતામ-રક્ષા કરે. (૧૦)

ભાવાર્થ : ઉપદેશકોએ શ્રોતાઓ પ્રતિ આ રીતે કહેવું જોઈએ-જેવા પ્રિય અને લોક કલ્યાણકારી સત્યવચન મારા દ્વારા બોલવામાં આવે, તેમ તમારે પણ બોલવા જોઈએ.

જેમ માતા-પિતા પોતાના સંતાનોની સેવા કરે છે, તેમ સંતાનોએ પણ તેઓની સેવા કરવી જોઈએ. (૧૦)

દું દ્યાવાપૃથિવી સુત્યમસ્તુ પિતુર્મતુર્યદિહોપબ્રુવે વામ્ ।

ભૂતં દ્રેવાનામવુમે અવોભિર્વિદ્યામુષં વૃજનં જીરદાનુમ્ ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે દ્યાવાપૃથિવી-આકાશ અને પૃથિવીની સમાન વર્તમાન માતઃ, પિતઃ-માતા-પિતાઓ ! દેવાનામ-વિદ્વાનોના અવમે-રક્ષા આદિ વ્યવહારોમાં ભૂતમ-ઉત્પન્ન થયેલ યત-જે વ્યવહારથી ઇહ-અહીં વામ-તમારી ઉપબ્રુવે-સમીપ કહું છું. તત-તે ઇદમ-આ સત્યમ-સત્ય અસ્તુ-થાય જેથી અમે તમારી અવોભિ : -પાલનાઓથી ઇષમ-ઈચ્છા સિદ્ધિ, વૃજનમ-બળ અને જીરદાનુમ-જીવનને વિદ્યામ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૧૧)

ભાવાર્થ : પિતા આદિ સંતાનો પ્રતિ આ રીતે ઉપદેશ આપે-જે અમારા ધાર્મિક કાર્યો છે, તેઓનું જ તમારે સેવન કરવું જોઈએ. બીજાઓનું નહિ.' ૭૬૪

સંતાનો પિતા આદિને પ્રતિ કહે-‘જે અમારા સત્ય આચરણ છે, તેઓનું જ આપ લોકોએ આચરણ કરવું જોઈએ, તેનાથી વિપરીત નહિ.’ (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં ધાવાપૃથિવીના દ્રષ્ટાન્તથી ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય અને ઉત્પાદક કર્મોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૫)

સૂક્ત-૧૮૬

આ નું ઇળાભિર્વિદશે શુશ્રસ્તિ વિશ્વાનરઃ સવિતા દ્રેવ એતુ।

અપિ યથ યુવાનો મત્સથા નો વિશ્વ જગદભિપિત્વે મનીષા ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાનુ ! આપ જેમ વિશ્વાનરઃ-સર્વ પ્રાણીઓને પહોંચાડનાર અર્થાત્ તેઓના શુભાશુભ કર્મોનું પરિણામ કરનાર દેવઃ-દેવીયમાન અર્થાત્ સવિતા-સૂર્ય સમાન આપ પ્રકાશમાન ઈશ્વર સુશ્રસ્તિ-સુંદર પ્રશંસાઓથી અભિપિત્વે-સર્વત્રથી પ્રાપ્તવ્ય વિદધે-વિજ્ઞાનમય વ્યવહારમાં વિશ્વમ्-સમગ્ર જગત્-જગતને પ્રાપ્ત છે, તેમ ઇઢાભિ:-અન્નાદિ પદાર્થ વાણીની સાથે નઃ-અમને આ, એતુ-પ્રાપ્ત થઈ આવે.

હે યુવાનાં-યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત તરુણાજનો ! યથા-જેમ તમે મનીષા-ઉત્તમ બુદ્ધિથી આ વ્યવહારમાં મત્સથ-આનંદિત થાઓ, તેમ નઃ-અમને અપિ-પણ આનંદિત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જેમ પરમાત્મા પક્ષપાતરહિત સર્વનો ન્યાય કરે છે અને સર્વમાં સમાન પ્રેમ રાખે છે, તેમ વિદ્વાનોએ પણ થવું જોઈએ.

જેમ યુવક પોતાની સમાન અને હદ્યને પ્રિય યુવતીઓ સાથે વિવાહ કરીને સુખી થાય છે, તેમ વિદ્વાનો વિદ્યાર્થીઓને વિદ્વાન બનાવીને પ્રસન્ન થાય છે. (૨)

આ નો વિશ્વ આસ્ક્રા ગમન્તુ દ્રેવા મિત્રો અર્યુમા વરુણઃ સુજોષાઃ।

ભુવન્યથા નો વિશ્વે વૃધાસુઃ કરન્તસુષાહા વિથુરં ન શવઃ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! તેમ મિત્રઃ-પ્રાણીસમાન વર્તમાન-અર્યમા-ન્યાયકારી, વર્ણાઃ-અતિ શ્રેષ્ઠ, સજોષાઃ-સમાન પ્રીતાદિ સેવન રાખનાર અને આસ્ક્રાઃ-શત્રુદળને પાદાકાંત કરીને પગ નીચે દબાવનાર વિશ્વે-સમસ્ત દેવાઃ-વિદ્વાનો નઃ-અમને આ, ગમન્તુ-સર્વત્રથી પ્રાપ્ત થાય.

યથા-જેમ વિશ્વે-સમસ્ત તે વિદ્વાનો નઃ-અમારા વૃધાસુઃ-સુખવર્ધક ભુવન्-થાય અને સુષાહા-સુંદર જેના સહન, ક્ષમા, શાન્તિકારક તે જન વિથુરમ्-વ્યર્થ પીડાદાયક પદાર્થની ન-સમાન તીવ્ર શવઃ-બળ કરન-કરે. (૨)

ભાવાર્થ : જે માગથી વિદ્વાન જાય, તેના પર સર્વ જાય. જેમ આપતજન પોતાના આત્માની સમાન અન્યોના સુખ-દુઃખોને જાણે છે, તેમ જ સર્વ એ બનવું જોઈએ. (૨)

પ્રેષ્ઠ વો અતિથિં ગૃણીષેજગિં શુસ્તિભિસ્તુર્વણઃ સુજોષાઃ।

ऋગ્વેદભાષ્ય

असुद्यथा नो वर्णणः सुकीर्तिरिषश्च पर्षदरिगूर्तः सूरिः ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे विद्वान् ! जेम तुर्विणः-शीघ्रगामी अने सजोषाः-समान प्रीतिकारक आप शस्तिभिः-प्रशंसाओथी **अग्निम्**-अग्निनी समान वर्तमान विद्याथी प्रकाशित प्रेष्ठम्-अति प्रिय अतिथिम्-अतिथिसमान वर्तमान विद्वाननी गृणीषे-प्रशंसा करो छो; वा यथा-जेम **असिगूर्तः**-शत्रुओमां उद्यम करनार अने **सुकीर्तिः**-पुण्य प्रशंसनीय वस्त्रः-उत्तम विद्वान नः-अमने इषः-अन्नादि पदार्थ च-अने ईच्छाओने पर्षत्-सीये; वा **सूरिः**-अत्यंत प्रवीश विद्वान **असत्**-थाय, तेम वः-तमारा प्रति वर्ते. (३)

भावार्थ : जे गृहस्थो आप विद्वानो तथा अतिथिओनी सेवा करे छे अने धार्मिक व्यवहारोमां परिश्रम करे छे, तेआ यथार्थ विज्ञानने प्राप्त करीने श्रीमान बने छे. (३)

उप व एषे नमसा जिगीषोषासानकता सुदुधेव धेनुः ।

समाने अहन्विमिमानो अर्कं विषुरूपे पर्यसि सस्मिन्नूर्धन् ॥ ४ ॥

पदार्थ : समाने-अेक जेवा अहन्-दिवसमां अर्कम्-सत्कार करवा योग्य अन्न विमिमानः-विशेषताथी निर्माण करनार हुं उषासानकता-दिवस-रात्रिनी समान वा धेनुः-वाणी जे **सुदुधेव**-सुंदर कामना पूर्ण करनारी तेनी समान **नमसा**-अन्नादि पदार्थथी **जिगीषा**-शतवानी ईच्छा जेम होय, तेम **विषुस्त्रे**-अनेक प्रकारना रूपवाणा पर्यसि-जण अने **सस्मिन्**-समान ऊर्धन्-दूधने माटे वः-तमारी उप, आ, ईषे-सभीप सर्वत्रथी प्राप्त थाउं छुं. (४)

भावार्थ : जे रात अने दिवसनी समान वर्तमान विद्या अने अविद्याने आणीने, सर्व काणमां उद्योग करीने तथा गायनी समान प्राणीओ पर उपकार करीने हुच्छोने ज्ञते छे, तेआ हृषमां ज धीनी समान संसारमां ‘सार भूता भवन्ति; सारभूत होय छे. (४)

उत नोऽहिर्बुद्ध्योऽु मयस्कुः शिशुं न पिष्युषीव वेति सिन्धुः ।

येन नपातमुपां जुनाम् मनोजुवो वृषणो यं वहन्ति ॥ ५ ॥

पदार्थ : हे भनुप्पो ! अमे **येन**-जेथी अपाम्-जणथी नपातम्-पतनने न प्राप्त पदार्थने जुनाम्-बांधीओ. वा **मनोजुवः**-मन समान वेगवान विद्युत् आदि वृषणः-वृष्टिकारक यम्-जेने वहन्ति-प्राप्त थाय छे, ते **बुद्ध्यः**-अन्तरिक्षस्य अहिः-व्याख्यशील मेघ पिष्युषीव-वर्धयति जेम उन्नति करती शी शिशुम्-बाणकने न-तेम नः-अमने वेति-व्याप्त थईने **उत**-अने **सिन्धुः**-नदी मय-सुखने कः-करे छे.

भावार्थ : जे मेघ न होय तो मातानी समान प्राणीओतुं कोण पालन करे ? जे सूर्य, विद्युत् अने वायु न होय, तो ए (मेघ)ने कोण धारण करे ? (५)

उत न ई त्वष्टा गुन्त्वच्छा स्मत्सूरिभिरभिपित्वे सुजोषाः ।

आ वृत्रहेन्द्रश्चर्षणिप्रास्तुविष्टमो नुरां न द्रुह गम्याः ॥ ६ ॥

पदार्थ : હે વિદ્વાન् ! જેમ ઇહ-અહીં વृત્રહા-મેઘનું હનન કરનાર, ચર્ષણિપ્રાઃ-મનુષ્યોના સુખોને પૂર્ણ કરનાર, તુવિષ્ટમઃ-અત્યંત બળવાન ત્વષ્ટા-પ્રકાશમાન, ઇન્દ્રઃ-સૂર્ય ઈમ-જળ-વરસાવે છે, તેમ તમે નરામ-સર્વ મનુષ્યોમાં નઃ-અમને આ, ગમ્યાઃ-સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાઓ; ઉત-અને સ્મત્-પ્રશંસાયુક્ત અભિપ્રિત્વે-સર્વત્રથી પ્રાપ્તવ્ય વ્યવહારમાં સજોષાઃ-સમાન પ્રીતિ રાખનારા આપ સૂરભિઃ-વિદ્વાનોની સાથે નઃ-અમારા પ્રતિ અચ્છ, આ, ગન્ન-સારી રીતે આવો. (૬)

ભાવાર્થ : જે લોકો સૂર્યની સમાન વિદ્યાને પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના આત્મા સમાન સર્વને માનીને તેઓને સુખી કરે છે, તેઓ જ 'બલવન્તો જાયન્તે'-બળવાન બને છે. (૬)

उત ન ઈ મુતયોऽશ્વયોગાઃ શિશું ન ગાવુસ્તરુણં રિહન્તિ ।

તમ્મિં ગિરો જનયો ન પત્નીઃ સુરભિષ્ટમં નુરાં નસન્ત ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જેઓ અશ્વયોગાઃ-અશ્વયોગ અર્થાત્ અશ્વોનો યોગ કરાવે છે, તેઓ મતયઃ-મનુષ્ય તત્ત્વામ-તરણ શિશુમ-વાષ્પરડાને ન-જેમ ગાવઃ-ગાયો તેમ નઃ-અમને ઈમ-સર્વત્રથી રિહન્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે.

જે નરામ-મનુષ્યોમાં સુરભિષ્ટમઃ-અત્યંત સુગંધિત, સુંદર, કીર્તિમાનની જનયઃ-ઉત્પત્તિ કરાવનારાઓ પત્નીઃ-પોતાની પત્નીઓને જેમ ન-તેમ નસન્ત-પ્રાપ્ત થાય, તે ઈમ-સર્વત્રથી ગિરઃ-વાણીને પ્રાપ્ત થાય છે, તમ-તેને ઉત-જ અમે સેવીએ. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ ધોડેસવાર શીંગ બીજા સ્થાનને અથવા જેમ ગાયો વાષ્પરડાઓને અથવા જેમ પત્નીવ્રતજનો પોતાની પત્નીઓને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ વિદ્વાનો વિદ્યા અને આપતજનોની વાણીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૭)

ઉત ન ઈ મુરુતૌ વૃદ્ધસેનાઃ સ્મદ્રોદસી સમનસઃ સદન્તુ ।

પૃષ્ઠદશ્વાસોऽવન્યો ન રથા રિશાદસો મિત્રયુજો ન દેવાઃ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ : જેમ મસ્તઃ-વાયુ ઈમ-જળને તેમ વૃદ્ધસેનાઃ-વધેલી, પ્રૌઢ, તરણા, પ્રચંડબળ વેગવાળી જેની સેના તેઓ નઃ-અમને સદન્તુ-પ્રાપ્ત થાય. ઉત-અને સમનસઃ-જેનું મન સમાન છે, તે પરોપકારી વિદ્વાન સ્મત-જ રોદસી-આકાશ અને પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થાય. પૃષ્ઠદશ્વાસઃ-જેઓના ધોડાઓ પુષ્ટ છે, તે વિદ્વાનો વા અવનયઃ-ભૂમિ રથાઃ-રમણીય યાનોની ન-સમાન રિશાદસઃ-શત્રુઓનો નાશ કરે છે અને મિત્રયુજઃ-મિત્રોની સાથે સંયોગ રાખે છે, તેઓ દેવાઃ-વિદ્વાનોની ન-સમાન બને છે. (૮)

ભાવાર્થ : જે વીર સેનાવાળા, સમાન બુદ્ધિવાળા, વિશાળ યાનોવાળા, પૃથ્વીની સમાન ક્ષમાશીલ

અને મિત્રોના પ્રિય વિદ્વાન જન સર્વને પ્રિય કાર્ય કરે છે, તેઓ 'પ્રસન્ના ભવન્તિ' પ્રસન્ન રહે છે.
(૮)

**પ્ર નુ યદૈષાં મહિના ચિકિત્રે પ્ર યુજ્જન્તે પ્રયુજ્સ્તે સુવૃક્તિ ।
અધ્ય યદૈષાં સુદિને ન શરૂવિશ્વનેરિણ પ્રષાયન્ત સેનાઃ ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : યત-જે એષામ्-એ વિદ્વાનોના મહિના-મહિમાથી પ્ર, ચિકિત્રે-ઉત્તમતાથી વિશેષ જ્ઞાનવાન વિદ્વાનને માટે પ્રયુજ્સ-ઉત્તમતાથી યોગ કરે છે તેને નુ-શીધ પ્રયુજ્જન્તે-સમ્યક્ યુક્ત કરે છે. અધ્ય-તદ્દનન્તર યત-જે જન એષામ्-એ સમ્યક્ યોગ કરનારાઓને સુદિને-ઉત્તમ સમયમાં વિશ્વમ्-સમસ્ત ઇરિણમ्-કંપાયમાન જગતને શરૂ-મારનાર વીર જન સેનાઃ-સેનાઓને જેમ ન-તેમ આ, પ્રષાયન્ત-સેવન કરે તે-તેઓ સુવૃક્તિ-સુંદર ગમન જેમાં હોય તે ઉત્તમ સુખવાળા માર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે. (૯)

ભાવાર્થ : જે રાજા લોકો, પૂર્ણ વિદ્યાવાન અધ્યાપકોને વિદ્યાના પ્રચારમાં પ્રવૃત્ત કરે છે, તેઓ મહિમાને પ્રાપ્ત કરે છે.

જેઓ કૃતજ્ઞ અને કુલીન થ્યરવીરોની સેનાઓને પુષ્ટ કરે છે, તેઓ સદા વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. (૧૦)

પ્રો અશ્વિનાવવસે કૃણુધ્વં પ્ર પૂષણં સ્વતવસો હિ સન્તિ ।

અદ્વેષો વિષ્ણુવર્તત ઋભુક્ષા અચ્છા સુમ્નાય વવૃતીય દેવાન् ॥ ૧૦ ॥

પદાર્થ : હે રાજા-પ્રજાજનો ! તમે જે હિ-જ સ્વતવસઃ-સ્વબળ રાખનારા અદ્વેષઃ-નિર્વેર વિદ્વાન જન સન્તિ-છે, તેને જે અશ્વિનૌ-વિદ્યા વ્યાપ્ત અધ્યાપક અને ઉપદેશક મુખ્ય પરીક્ષક છે, તેઓ વિદ્યાની અવસે-રક્ષા, ભણાવવી, વિચારવી, ઉપદેશ કરવો વગેરેને માટે પ્ર, કૃણુધ્વમ्-સારી રીતે નિયત કરે અને જેમ વાતઃ-વાયુની સમાન વિષ્ણુ:-ગુણ વ્યાપ્તિશીલ ઋભુક્ષા:-મેધાવી હું સુમ્નામ्-સુખને માટે દેવાન्-વિદ્વાનોને અચ્છ, વવૃતીય-સમ્યક્ વર્તન કરાવું; તેમ તમે પૂષણમ्-પુષ્ટિ કરનારાઓને પ્રો-ઉત્તમતાથી નિયત કરો. (૧૦)

ભાવાર્થ : જેઓ રાગ અને દેખથી રહિત, વિદ્યા અને પ્રચારમાં પ્રેમ રાખનાર, શરીર અને આત્માનાં પૂર્ણ બળથીયુક્ત અને ધાર્મિક વિદ્વાન છે, તેઓને સર્વ લોકો વિદ્યાના પ્રચાર માટે રાખે, જેથી સુખની વૃદ્ધિ થાય. (૧૦)

દુયં સા વો અસ્મે દીધિતિર્યજત્રા અધિગ્રાણી ચુ સદંની ચ ભૂયાઃ ।

નિ યા દેવેષુ યત્તે વસૂયુર્વિદ્યામેષં વૃજને જીરદાનુમ् ॥ ૧૧ ॥

પદાર્થ : હે યજત્રા:-વિદ્વાનોને પૂજનારા ! યા-જે વસૂયુ:-ધનને ઈચ્છનારી અર્થાત્ જેનાથી ધન આદિ ઉત્તમ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે, તે વિદ્યાની ઉત્તમ દીપ્તિ-કાન્તિ દેવેષુ-વિદ્વાનોમાં નિ, યત્તે-નિર્ંતર ગ્રંથદભાષ્ય

યત્ત કરે છે, કાર્યકારિણી હોય છે. સા, ઇયમ्-તે એ વઃ-તમારી દીધિતિ:-ઉક્તિ કાન્તિ અસ્મે-અમારા માટે અપિપ્રાણી-નિશ્ચિત પ્રાણ-બળને આપનાર ચ-અને સદની-દુઃખ વિનાશથી સુખ આપનારી ચ-પણ ભૂયાઃ-બને, જેથી અમે ઇષમ्-ઈચ્છાસિદ્ધિ વા અન્નાદિ પદાર્થ, વૃજનમ्-બળ અને જીર્દાનુમ્-જવનને વિદ્યામ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૧૧)

ભાવાર્થ : વિદ્યા જ મતુષ્યને સુખપ્રદા છે. જેણે વિદ્યારૂપી ધન પ્રાપ્ત કરેલ નથી, તે અંદરથી સદા દરિદ્ર જેમ જ રહે છે. (૧૧)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિદ્યાનોના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૬)

સૂક્તિ-૧૮૭

પિતું નુ સ્તોषં મુહો ધર્માણં તવિષીમ् ।

યસ્ય ત્રિતો વ્યોજસા વૃત્તં વિપર્વમુર્દ્યત્ ॥ ૧ ॥

પદાર્થ : યસ્ય-જેના ત્રિતઃ-મન, વચન, કર્મથી વિ, ઓજસા-વિવિધ પ્રકારના પરાક્રમથી વિપર્વમ्-વિવિધ પ્રકારના અંગ અને ઉપાંગોથી પૂર્ણ વૃત્તમ्-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ધનને અર્દયત-પ્રાપ્ત કરે, તેને માટે નુ-શીધ પિતુમ्-અન્ન મહઃ-બહુ જ ધર્માણમ्-ધર્મ કરનારા અને તવિષીમ्-બળની હું સ્તોષમ्-પ્રશંસા કરું. (૧)

ભાવાર્થ : જેઓ પુષ્ટ અન્ન લઈને, સુસંસ્કૃત કરીને, તેના ગુણોને જાણીને અને યથાયોગ્ય બીજા દ્રવ્ય સાથે સંયુક્ત કરીને ખાય છે, તેઓ ધર્માચારણાશીલ બનીને શારીરિક અને આત્મિક બળ પ્રાપ્ત કરીને પુરુષાર્થ દ્વારા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરી શકે છે. (૧)

સ્વાદો પિતો મધો પિતો કૃયં ત્વા વવૃમહે । અસ્માક્મંવિતા ભવ ॥ ૨ ॥

પદાર્થ : હે પરમાત્મન્ ! આપના રચેલ સ્વાદો-સ્વાદિષ્ટ પિતો-પીવા યોગ્ય જળ તથા મધો-મધુર પિતો-પાલન કરનાર ત્વા-તે અન્નને વયમ्-અમે વવૃમહે-સ્વીકાર કરીએ છીએ. એથી આપ તે અન્નપાનના દાનથી અસ્માક્મ-અમારી અવિતા-રક્ષા કરનારા ભવ-થાએ. (૨)

ભાવાર્થ : મતુષ્યોએ, મધુર આદિ રસોનાં યોગથી સ્વાદિષ્ટ અન્ન અને વ્યંજનને આયુર્વેદની રીતે બનાવીને સદા ખાવા જોઈએ, જે રોગનાશક હોવાથી આયુવર્ધક હોવાના કારણે રક્ષક બને. (૨)

ઉપ નઃ પિતુવા ચર શિવઃ શિવાભિર્સુતિભિઃ ।

મુયોભુરદ્વિષેણ્યઃ સખા સુશેવો અદ્વ્યાઃ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે પિતો-અન્ન વ્યાપી પરમાત્મન્ ! મયોભુ:-સુખની ભાવના કરનારા અદ્વિષેણ્યઃ-નિર્વેર સુશેવઃ-સુંદર સુખયુક્ત અદ્વ્યાઃ-જેમાં દ્વન્દ્વભાવ નથી સખા-જે મિત્ર આપ શિવાભિઃ-સુખકારિણી અઠગ્વેદભાષ્ય

ऊतिभिः—रक्षा आहि कियाओनी साथे नः—अमारा माटे **शिवः**—सुखाकारी उप, आ, चर-सभीप सारी रीते प्राप्त थाओ. (३)

भावार्थः : अन्नाहि अने पदार्थोंमां व्यापक परमेश्वर आरोग्यदायिनी रक्षणारूपी कियाओथी सर्वना भिन्न भावनुं पालन करीने सर्वना सभा = भिन्न छे ज. (३)

तव् त्ये पितो रसा रजांस्यनु विष्ठिताः । दिवि वाताङ्गव श्रिताः ॥ ४ ॥

पदार्थः : हे **पितो**-अन्न व्यापिन् परमात्मन् ! तव-ते अन्नमां जे **रसाः**-मधुर, अम्ल, लवण, कटु, तिक्त, कषाय आहि छ प्रकारनो रस **दिविः**—अन्तरिक्षमां **वाताङ्गव**-वायुनी समान **श्रिताः**—आश्रयने प्राप्त थई रहेल छे, **त्ये**-ते **रजांसि**-लोक-लोकान्तरोमां अनु, **विष्ठिताः**-पाइण्ठी प्रविष्ट थाय छे. (४)

भावार्थः : आ संसारमां परमात्मानी व्यवस्थाथी लोक-लोकान्तरोमां भूमि, जग अने वायुने अनुरूप रस आहि थाय छे. परंतु सर्व पदार्थों सर्वत्र थता नसी, ए अभिग्राय छे. (४)

तव् त्ये पितो ददतुस्तव स्वादिष्ठु ते पितो ।

प्र स्वाद्यानो रसानां तुविग्रीवाङ्गवेरते ॥ ५ ॥

पदार्थः : हे **पितो**-अन्न व्यापी पालक परमात्मन् ! **ददतः**-आपीने **तव**-आपनो जे अन्न वा **त्ये**-ते पूर्वोक्त रस छे.

हे **स्वादिष्ठ**-अत्यंत मधुरतायुक्त **पितो**-पालक अन्न व्यापक परमात्मन् ! तव-आपना ते अन्न सहित **ते**-ते रस **रसानाम्**-मधुराहि रसोमां **स्वादमानः**—अत्यंत स्वादिष्ठ **तुविग्रीवाङ्गव**-जेनी प्रबण ग्रीवा ते ज्वोनी समान **प्रेरते**-प्रेरित करता अर्थात् ज्वोने प्रीति उत्पन्न करावे छे. (५)

भावार्थः : समस्त पदार्थोंमां व्यापक परमात्मा ज सर्वने अन्न आहि पदार्थों आपे छे, तेथ्योना रचेला जे पदार्थों पोताना गुणो अनुसार कोई स्वादिष्ठ कोई स्वादुत्तर छे, तेम सर्वेसे अणवुं जोईये. (५)

त्वे पितो मुहानां देवानां मनो हितम् ।

अकारि चारु केतुना तवाहिमवसावधीत् ॥ ६ ॥

पदार्थः : हे **पितो**-अन्नव्यापी पालक ईश्वर ! तव-जे आपनी **अवसा**-रक्षा आहिथी सूर्य **अहिम्**-मेधनो **अवधीत्**-नाशक छे, ते आपना **केतुना**-विज्ञानथी जे **चारु**-श्रेष्ठतर **अकारि**-करवामां आवे छे, ते **महानाम्**-महात्मा पूज्य **देवानाम्**-विद्वानोनुं **मनः**-मन **त्वे**-आपमां **हितम्**-धृत छे. वा प्रसन्न छे. (६)

भावार्थः : जे अन्न-भोजन न खावामां आवे, तो मन अन्नमय होवाना कारणे, कोईनुं पक्ष मन प्रसन्न थाय नाहि. तेथी जेनी उत्पत्तिने माटे मेध निभित छे, ते अन्नने सारी रीते संस्कृत (करीने) खावुं जोईये. (६)

यदुदो पितो अजंगन्विवस्व पर्वतानाम् ।

अत्रा चिन्नो मधो पितोऽरं भक्षाय गम्याः ॥ ७ ॥

पदार्थ : हे पितो-अन्न व्यापिन् परमेश्वर ! यत्-जे अदः-प्रत्यक्ष अन्नने विद्वानज्ञन अजगन्-प्राप्त थाय छे तेमां विवस्व-व्याप्तिमान थाओ.

हे मधो-भधुर पितो-पालक अन्नदाता ईश्वर ! अत्र, चित्-मे पर्वतानाम्-भेदोने पश जे अन्नना निमित्त कहेल छे. नः-अमने भक्षाय-भक्षण करवा माटे अन्नने अस्म्-परिपूर्ण गम्याः-प्राप्त करावो. (७)

भावार्थ : सर्व पदार्थोमां व्याप्त परमेश्वरने भोजन आहिना समये (मनुष्यो) सारी रीते स्मरण करे. जे परमात्मानी कृपाथी अनेक प्रकारानुं अन्न सर्वत्र दिशा, देश अने काळने अनुकूल छे, ते परमात्मानुं ज स्मरण करीने सर्व पदार्थो ग्रहण करवा ओहिए. (७)

यदुपामोषधीनां परिंशमारिशामहे । वातापे पीवु इङ्घव ॥ ८ ॥

पदार्थ : हे वातापे-वायुनी समान सर्व पदार्थ व्यापक परमेश्वर ! अमे अपाम्-जण अने ओषधीनाम्-सोम आहि ओषधिओना यत्-जे परिंशम्-सर्वत्रथी प्राप्त थनार अंश आशिशामहे-सारी रीते (प्राप्त) थाय छे, तेथी आप पीवः-उत्तम वृद्धिकारक इत्-४ भव-थाओ. (८)

भावार्थ : जण, अन्न अने धृतथी संस्कारना द्वारा उत्तम अन्न अने व्यंजन बनावीने तेने खानारा लोको उचित आहार-विहारथी पुष्ट बनी शके छे. (८)

यत्ते सोम् गवाशिरो यवाशिरो भजामहे । वातापे पीवु इङ्घव ॥ ९ ॥

पदार्थ : हे सोम्-जण आहि ओषधि रसव्यापी ईश्वर ! गवाशिरः-गोरसथी बनावेल वा यवाशिरः-जव आहि ओषधिओना संयोगथी संस्कृत = बनावेल ते-ते अन्नना यत्-जे सेवनीय अंशानुं अमे भजामहे-सेवन करीऐ धीऐ तेथी हे वातापे-वायुनी समान सर्व पदार्थोमां व्यापक परमेश्वर ! पीवः-उत्तम वृद्धिदायक इत्-४ भव-थाओ. (९)

भावार्थ : जेम लोको अन्न आहि पदार्थोमां ते-तेनी पाक कियाने अनुकूल सर्व संस्कारो करे छे, तेम ज रसोने पश रसयोग्य संस्कारोथी तेयार करे. (९)

करम्भ ओषधे भवु पीवौ वृक्क उदारथिः । वातापे पीवु इङ्घव ॥ १० ॥

पदार्थ : हे ओषधे-ओषधि व्यापी परमेश्वर ! आप करम्भः-कर्ता = करनारा उदारथिः-जठराजिना प्रदीपक वृक्कः-रोगीओनो वर्जन करावनार अने पीबः-उत्तम वृद्धि करावनार भव-थाओ.

हे वातापे-वायुनी समान सर्व व्यापक परमात्मन् ! आप पीबः-उत्तम वृद्धिदायक इत्-४ भव-थाओ. (१०)

भावार्थ : જેમ સંયમી મતુષ્ય શુભ આચરણથી શરીર અને આત્માને બળવાન બનાવે છે, તેમ સંયમથી સર્વ પદાર્થોને સર્વ લોકો વર્તે. (૧૦)

**તं त्वा वृयं पितो वचोभिर्गावो न हुव्या सुषूदिम।
देवेभ्यस्त्वा सधुमादम्‌समभ्यं त्वा सधुमादम्॥ ૧૧॥**

પદાર્થ : હે પિતો-અન્ન વ્યાપી પરમેશ્વર ! તમ-તે પૂર્વોક્ત ત્વા-આપનો આશ્રય કરીને વચોભિ:- સ્તુતિ વાક્યો-પ્રશંસાઓથી ગાવો:-દૂજાણી ગાયો ન-જેમ દૂધ, દહીં ધી આદિ પદાર્થો આપે છે, તેમ તે અન્નથી વયમ-અમે જેમ હુવ્યા-ભોજન કરવા યોગ્ય પદાર્થોનો સુષૂદિમ-સાર ભાગ કાઢીએ તથા અમે દેવેભ્ય:-વિદ્વાનોની સધમાદમ-સાથે આનંદદાયક ત્વા-આપનો વિદ્વાનજન આશ્રય કરે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જેમ ગાય આદિ ઘાસ ખાઈને રતન સમાન દૂધ આપે છે, તેમ અન્ન આદિ પદાર્થોથી શ્રેષ્ઠતર ભાગ (= સાર) કાઢવો જોઈએ.

જે પોતાના સાથીઓનો અન્ન આદિથી સત્કાર કરે છે અને પરસ્પર આનંદની અભિલાષાથી પરમાત્માનો આશ્રય કરે છે, તેઓ પ્રશંસિત બને છે. (૧૨)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં અન્નના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તતાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૭)

સૂક્ત-૧૮૮

સમિદ્ધો અદ્ય રાજસિ દેવો દેવै: સહસ્રજિત्। દૂતો હુવ્યા કુવિર્વૈન્॥ ૧॥

પદાર્થ : હે સહસ્રજિત-હજારો શત્રુઓને જીતનાર રાજન્ ! સમિદ્ધઃ-સળગતી પ્રકાશયુક્ત અજિન સમાન પ્રકાશમાન દેવै:-વિજય ઈચ્છતા વીરોની સાથે દેવઃ-વિજય ઈચ્છનાર અને દૂતઃ-શત્રુઓના ચિત્તોને સંતાપ આપનાર કવિઃ-પ્રબળ શાનવાન આપ અદ્ય-આજ રાજસિ-અધિકતર શોભાયમાન થઈ રહ્યા છો, તે આપ હુવ્યા-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને વહ-પ્રાપ્ત કરો. (૧)

ભાવાર્થ : જે અજિનની સમાન દુષ્ટોને સંતાપ કરે છે, સજજનોના સંગથી શત્રુઓને જીતે છે અને વિદ્વાનોની સંગતિથી બુદ્ધિમાન બનીને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરે છે, તે (રાજી) રાજ્ય કરવા યોગ્ય બને છે. (૧)

તનૂનપાદૃતં યતે મધ્વાં યજ્ઞઃ સમંઘ્યતે। દધત્ત્પહુસ્ત્રિણીરિષઃ॥ ૨॥

પદાર્થ : જે સહસ્ત્રિણીઃ-હજારો ઇષઃ-અન્નાદિ પદાર્થોને દધત્ત-ધારણ કરીને તનૂનપાત્ત-શરીરોનું પતન ન કરનાર-નાશ ન કરનાર અર્થાત્ પાલનહાર યજ્ઞઃ-પદાર્થોમાં સંયુક્ત કરવા યોગ્ય અજિન ત્રહ્મ-યજ્ઞ સત્ય વ્યવહારમાં અને જળ આદિ પદાર્થને મધ્વા-મધુરતા આદિની સાથે યતે-પ્રાપ્ત થતા જનને

માટે સમજ્યતે-સમ્યકું પ્રકટ થાય છે, તેને સર્વ સિદ્ધ કરે. (૨)

ભાવાર્થ : જે કર્મથી અતુલ ધન-ધાન્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું અનુષ્ઠાન મનુષ્યો નિરંતર કરે. (૨)

આજુહાનો ન ઈંડગો દેવાં આ વક્ષિ યુજ્ઞિયાન् । અને સહસ્રસા અસિ ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : હે અને-અજિ સમાન વર્તમાન વિદ્વાન્ ! જે કારણે અમારાથી જે રીતે આજુહાન:- હોમને પ્રાપ્ત ઈંડગો:-શોધવા યોગ્ય સહસ્રસા:-હજારો પદાર્થોનો વિભાગ કરનાર અજિ છે, તેમ આમંત્રણથી બોલાવેલાને પ્રાપ્ત સ્તુતિ-પ્રશંસાને યોગ્ય હજારો પદાર્થોને આપનાર અસિ-છો; એથી ન:-અમારા યુજ્ઞિયાનું યજ્ઞ સિદ્ધ કરાવનાર દેવાન-વિદ્વાન વા દિવ્યગુણોને આ, વક્ષિ-સમ્યકું પ્રાપ્ત કરાવે છે. (૩)

ભાવાર્થ : જેમ ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અનુસાર સમ્યક સેવન કરેલ અજિ અનેક કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે, તેમ સેવા કરેલ આપ્ત વિદ્વાન સર્વ શુભ ગુણોને તથા કાર્યોની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

પ્રાચીને બૃહિરોજસા સુસ્વર્વીરમસ્તૃણન् । યત્રાદિત્યા વિરાજંથ ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! યત્ર-જે સનાતન કારણમાં આદિત્યા:-સૂર્યાદિ લોક ઓજસા-પરાક્રમ વા પ્રતાપથી સહસ્રવીરમ્-હજારો જેમાં વીર તે પ્રાચીનમ્-પુરાતન બર્હિ:-સારી રીતે વર્ધિત તેજ સમાન વિજ્ઞાનનું અસ્તૃણન્-આચ્છાદન કરે છે-ઢાંકે છે, ત્યાં તમે વિરાજથ-વિશેષતાથી પ્રકાશિત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ : જે સનાતન કારણમાં સૂર્ય આદિ લોક પ્રકાશિત થાય છે, ત્યાં તમે અને અમે પ્રકાશિત થઈએ છીએ. (૪)

વિરાદ સુપ્રાદ્વિભ્વીઃ પ્રભ્વીબૃહીશ્च ભૂયસીશ્ચ યાઃ । દુરો ઘૃતાન્યક્ષરન્ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! વિરાદ-જે વિવિધ પ્રકારના ગુણો અને કર્મોમાં પ્રકાશમાન વા સમ્પ્રાદ-જે ચક્વતીની સમાન વિદ્યાઓમાં સુંદરતાથી પ્રકાશમાન તે આપ યાઃ-જે વિભ્વીઃ-વ્યાપ્ત થનારી પ્રભ્વીઃ-સમર્થ હ્રીઃ-બહુ જ અનેક ભૂયસીઃ ચ-અને અધિકથી અધિક સૂક્ષ્મ માત્રા દુરઃ-દ્વારે અર્થાત્ સર્વ કાર્યો સુખોને તથા ઘૃતાનિ, ચ-જળોને અક્ષરન્-પ્રાપ્ત થાય છે, તેને જાણો. (૫)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે સંપૂર્ણ જગતની અનેક તત્ત્વોથી ભરપૂર ત્રણ ગુણવાળી માત્રાઓ (કારણભૂત સૂક્ષ્મ પંચ તન્માત્રાઓ) નિત્ય રૂપથી સદા વર્તમાન રહે છે, તેનાથી લઈને પૃથિવી સુધીના પદાર્થને વિશેષ રૂપથી આણીને સમસ્ત કાર્યો સિદ્ધ કરવા જોઈએ. (૫)

સુરુક્મે હિ સુપેશસાધિ શ્રિયા વિરાજતઃ । ઉષાસાવેહ સૌદતામ્ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો ! જેમ ઇહ-આ કાર્ય-કારણ વિદ્યામાં સુરુક્મે-સુંદર રમણીય સુપેશસા-પ્રશંસિત સ્વરૂપ કાર્યકારણ શ્રિયા-શોભાથી અધિ, વિરાજતઃ-દેદીઘમાન થાય છે, હિ-તેને

જાડીને ઉઘાસૌ-રાત-દિવસની સમાન આપ લોકો પરોપકારમાં આ, સીદતામ्-સારી રીતે સ્થિર થાઓ. (૬)

ભાવાર્થ : જેઓ આ સંસારમાં વિદ્યા અને સુશિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને કાર્યજ્ઞાનપૂર્વક કારણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ સૂર્ય અને ચંદ્રમાની સમાન પરોપકારમાં રત રહે છે. (૬)

પ્રથ્રમા હિ સુવાચસા હોતારા દૈવ્યા કવી। યુજ્ઞ નો યક્ષતામિમમ્॥ ૭॥

પદાર્થ : હે મનુષ્યો ! હિ-જે કારણો હોતારા-ગ્રહજ્ઞકર્તા, દૈવ્ય બોધમાં કુશળ, પ્રથમા-પ્રથમ વિદ્યાબળના વર્ધક, સુવાચસા-જેના સુંદર વચન કવી-જે સમગ્ર વિદ્યાનો જ્ઞાતા અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો છે, તેઓ નઃ-અમારા ઇમમ्-આ પ્રત્યક્ષતાથી વર્તમાન યજ્ઞમ्-ધનાદિ પદાર્થોનો સંગમ = મેળ કરાવનાર વા વ્યવહારનો યક્ષતામ्-સંગ કરાવે. (૭)

ભાવાર્થ : આ સંસારમાં જેઓ જેનો ઉપકાર કરે છે, તેઓ તેના સત્કારને યોગ્ય બને છે. (૭)

ભારતીલે સરસ્વતિ યા વુઃ સર્વા ઉપબ્રુવે। તા નશ્ચોદયત શ્રિયે॥ ૮॥

પદાર્થ : હે ભારતિ-સમસ્ત વિદ્યા ધારણ કરનારી વા ઇલે-હે પ્રશંસાવતી વા સરસ્વતિ-હે વિજ્ઞાન અને ઉત્તમ ગતિવાળી ! યાઃ-જે વઃ-તમે સર્વાઃ-સર્વની સમીપમાં ઉપબ્રુવે-ઉપયોગ કરનારા વચનનો ઉપદેશ કરું, તાઃ-તે તમે નઃ-અમને શ્રિયે-લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાને-થવાને માટે ચોદયત-પ્રેરણા આપો-પ્રેરિત કરો. (૮)

ભાવાર્થ : જે પ્રશંસિત સોંદર્યવાળી, શુભ લક્ષ્મણોવાળી અને પ્રશંસનીય શાસ્ત્રોના વિજ્ઞાનમાં નિમગ્ન રહેનારી કન્યાઓ હોય, તે પાણિગ્રહજ્ઞ કરવાની યોગ્યતાવાળા પતિઓને પ્રાપ્ત કરીને ધર્મપૂર્વક ધન આદિ પદાર્થોની ઉન્નતિ કરે. (૮)

ત્વષ્ટા રૂપાણિ હિ પ્રભુઃ પુશૂન્વિશ્વાન્ત્સમાનુજે।

તેષાં નઃ સ્ફાતિમા યજ॥ ૯॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન્ ! જેમ ત્વષ્ટા-સર્વ જગતનું નિર્માણ કરનાર પ્રભુઃ-સમર્થ ઈશ્વર હિ-જ વિશ્વાન्-સમસ્ત પશૂન्-ગાય આદિ પશુઓ અને સ્પાણિ-સમસ્ત વિવિધ પ્રકારથી સ્થૂલ વસ્તુઓને સમાનજે-સમ્યક્ પ્રકટ કરે છે અને તેષામ्-તેઓની સ્ફાતિમ्-વૃદ્ધિને પ્રકટ કરે છે, તેમ આપ નઃ-અમારી વૃદ્ધિને આ, યજ-સમ્યક્ પ્રાપ્ત કરો. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ ઈશ્વરે ઈન્દ્રિયોથી અગ્રાહ્ય તથા અતિ સૂક્ષ્મ કારણ (= પ્રકૃતિ) થી વિચિત્ર સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, ઔષધિ અને મનુષ્ય શરીરોના અવયવ આદિની રચના કરેલ છે, તેમ મનુષ્યોએ આ સૃષ્ટિના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવોના ક્રમથી અનેક વ્યવહારોને સિદ્ધ કરનારા પદાર્થોની બનાવવા જોઈએ. (૯)

ઉપ ત્મન્યા વનસ્પતે પાથો દ્રુવેભ્યઃ સૂજ। અગ્રિન્હર્વ્યાનિ સિષ્વદત्॥ ૧૦॥

પદાર્થ : હે વનસ્પતે ! વનોના પાલક ! ત્મન્યા-પોતાનામાં ઉત્તમ કિયાથી જેમ અગ્નિ:-અગ્નિ

देवेभ्यः-विद्वान् वा दिव्यगुणोने माटे **हव्यानि**-भोजन करवा योग्य पदार्थोने **सिष्वदत्-स्वादिष्ट** करे छे, तेम आप विद्वान् वा दिव्य गुणोने माटे **पाथः**-अन्नने **उप, सूज-**तेओने माटे आपो. (१०)

भावार्थः : जेओ वन आटिनी रक्षाना द्वारा धास अने औषधिनी वृद्धि करे छे, तेओ सर्वनो उपकार करवा योग्य बने छे. (१०)

पुरोगा अग्निर्देवानां गायत्रेण समज्यते । स्वाहाकृतीषु रोचते ॥ ११ ॥

पदार्थः : जेओ परोपकारी जन छे, तेओ जेम **देवानाम्-दिव्यगुण** वा पृथिवी आदिभां **पुरोगा:-** अग्रगामी **अग्निः-अग्नि गायत्रेण-गायत्री** छंदथी कहेल बोधथी **स्वाहाकृतीषु-स्वाहा** शब्दथी जे व्यवहारोमां कियाओ थाय छे तेमां **समज्यते-प्रकट** करवामां आवे छे ऐने ते **रोचते-प्रदीप्त** थाय छे, तेम अग्रगामी बनीने सर्वत्र सत्कारने प्राप्त थाय छे. (११)

भावार्थः : जो मनुष्यो अग्निप्रधान दिव्य पदार्थोनो, व्यवहारनी सिद्धिने माटे सम्यक् प्रयोग करे, तो तेओ ऐश्वर्य संपन्न बनीने माननीय बनी जाय छे, एम आषावुं जोઈये. (११)

संगतिः : आ सूक्तमां अग्निना प्रष्टान्तथी राजा, अध्यापक, उपदेशक, स्त्री पुरुष ईश्वर अने दाताना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थनी साथे संगति जाषावी जोઈये. (१८८)

सूक्त-१८८

अग्ने नयं सुपथा रुये अस्मान्विश्वानि देव वृयुनानि विद्वान् ।

युयोध्य॑स्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥ १ ॥

पदार्थः : हे **देव-भनोहर** आनंदप्रद **अग्ने-स्वप्रकाश** स्वउपेश्वर **विद्वान्-समग्र** शास्त्रवेता ! आप अस्मान्-अमने अर्थात् मोक्ष ईश्वरक्षनोने राये-धनादिनी प्राप्तिने माटे **सुपथा-धर्मयुक्त** सरण मार्ग द्वारा **विश्वानि-समस्त वृयुनानि-प्रश्नाओने** नय-प्राप्त करावो. **जुहुराणम्-कुटिल गतिजन्य एनः-पापने** अस्मत्-अभाराथी **युयोधि-पृथक्** करो. जेथी अमे ते-आपनी **भूयिष्ठाम्-अधिकतर** नमउक्तिम्-सत्कारनी साथे स्तुतिनुं **विधेम-विधान** करीये. (१)

भावार्थः : मनुष्योये, धर्म अने विश्वाननी मार्गनी प्राप्ति माटे अने अधर्मनी निवृति माटे परमेश्वरनी सारी रीते प्रार्थना करवी जोઈये.

सदा उत्तम मार्गथी जवुं जोઈये अर्थात् अधर्म-युक्त मार्गथी पृथक् रहेवुं जोઈये.

जेम विद्वानजनो ईश्वरमां परम अनुराग राखे छे, तेम अन्योये पछ राखवो जोઈये. (१)

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ।

पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः ॥ २ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-परमेश्वर त्वम्-आप स्वस्तिभिः-सुखोथी अस्मान्-अमने विश्वा-समस्त अति, दुर्गाणि-अत्यंत हुर्ग-हुःभ व्यवहारोथी पारय-पार करो.

जेम नव्यः-नवीन विद्वान अने पूः-पुरुष बहुला-बहु ज पदार्थोने लेनारी उर्वी-विस्तृत पृथिवी, च-भूमि पश छे, तेम नः-अमारा तोकाय-अत्यंत नाना अने तनयाय-थोडा मोटा भाण्कोने माटे शं, योः-सुखने प्राप्त करावनार भव-थाओ. (२)

भावार्थ : जेम परमेश्वर पुष्यात्मा लोकोने हुष्टायरणथी पृथक् राखे छे अने पृथिवीनी समान तेआोंनुं पालन करे छे, तेम विद्वान सर्व शुभ कर्मो करनाराओने हुष्टायरणथी पृथक् करीने उतम व्यवहार द्वारा तेआोंनी रक्षा करे छे. (२)

अग्ने त्वम्‌स्मद्युद्ध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः ।

पुनरस्मभ्यं सुविताय देव शां विश्वेभिरमृतैभिर्यजत्र ॥ ३ ॥

पदार्थ : हे यजत्र-संग करता देव-कामना करनारा अग्ने-ईश्वरनी समान विद्वान वैद्यजन ! त्वम्-आप जे अनग्नित्रा:-एवा छो के जो तेनी साथे ज्वर न विद्यमान होय, तो अविद्यमान ज्वरथी शरीरनी रक्षा करनार छो. (अर्थात् रोगरहित-स्वस्थना स्वास्थ्यनी रक्षा करनार छो.)

ते अमीबा:-रोग कुष्टीः-मनुष्योने अभ्यमन्त-सर्वत्रथी रोगी बनावीने कष्ट आपे छे, तेने अस्मत्-अमाराथी युयोधि-पृथक् करो. पुनः-पश्चात् विश्वेभिः-समस्त अमृतैभिः-अमृतरुप औषधिओथी अस्मभ्यम्-अमारा माटे सुविताय-ऐश्वर्य प्राप्त थवा माटे शाम्-पृथिवीनुं राज्य प्राप्त करावो. (३)

भावार्थ : जेम ईश्वर वेद द्वारा अविद्यारुपी रोगोथी मनुष्योने पृथक् करे छे, तेम सद् वैद्य मनुष्योने रोगोथी निवृता करीने अमृतरुपी औषधोथी तेआोंनी वृद्धि करीने ऐश्वर्यने प्राप्त करावे छे. (३)

पाहि नौ अग्ने पायुभिरजस्त्रैरुत प्रिये सदन् आ शुशुक्वान् ।

मा ते भूयं जरितारं यविष्ठ नूनं विदुन्मापुरं सहस्वः ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे अग्ने-अग्निनी समान विद्वान् ! शुशुक्वान्-विद्या अने विनयथी प्रकाशने प्राप्त अजस्त्रैः-निरंतर पायुभिः-रक्षाना उपायोथी प्रिये-मनोहर सदने-स्थान ऊ-वा शरीरमां वा बहार नः-अमारुं आ, पाहि-सभ्यक् पालन करो. जेथी हे यविष्ठ-अत्यंत युवावस्थावाणा सहस्वः-सहनशील विद्वान् ! ते-आपनी जरितास्म-स्तुति करनाराओने भयम्-भय मा, विदत्-प्राप्त थाय नहि. नूनम्-निश्चयथी अपरम्-अन्योने भय मा-प्राप्त थाय नहि. (४)

भावार्थ : त एव 'प्रशंसनीयां' तेआो ज 'प्रशंसनीय' मनुष्यो छे, जे निरंतर प्राणीओनी रक्षा करे छे अने कोઈने माटे पश भय अथवा निर्भयता उत्पन्न करता नथी. (४)

મા નો અનેડવ સૂજો અધારાવિષ્વવે રિપવે દુચ્છુનાયૈ ।

મા દુત્વતે દશતે માદતે નો મા રીષતે સહસાવન્પરા દાઃ ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : હે અને-વિદ્વાન् ! આપ નઃ-અમને અધાર-પાપીજનથી અવિષ્વવે-વા જે ધર્મમાં વ્યાપ નથી, તે રિપવે-શત્રુઓ અથવા દુચ્છુનાએ-જેની દુષ્ટ ગતિ ચાલ-ચલગત છે તેનાથી માવસૂજઃ-સંયોજો નહિ (ભેટો કરાવો નહિ).

હે સહસાવન्-બહુ જ બળ વા બહુ જ સહનશીલતાયુક્ત વિદ્વાન દત્તતે-દાંતોવાળા અને દશતે-દાઢોથી વિદીર્ણ કરનારાને મા-નહિ તથા અદતે-દાંતોરહિત દુષ્ટને માટે મા-નહિ અને રિષતે-હિંસા કરનારાઓને માટે નઃ-અમને મા, પરા, દાઃ-ન દૂર કરો અર્થાત્ ન અલગ કરી તેઓને આપો. (૫)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ; વિદ્વાન, રાજી, અધ્યાપક અને ઉપદેશકોના પ્રતિ આ રીતે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, કે આપ લોકો દુર્વ્યસન અને દુષ્ટસંગને માટે અમને પ્રેરિત કરો નહિ, પરંતુ સદા શ્રેષ્ઠ આચરણ, ધર્મમાર્ગ અને સત્સંગમાં અમને સંયુક્ત કરો-જોડો. (૫)

વિ ઘ ત્વાવો ઋતજાત યંસદ ગૃણાનો અંગને તુન્વેરુ વર્સ્થમ् ।

વિશવાદ્રિક્ષોરુત વા નિનિત્સોરભિહૃતામસિ હિ દેવ વિષ્ટ ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે ઋતજાત-સત્ય આચાર પ્રસિદ્ધ પામેલ દેવ-વિજયના ઈચ્છુક ! અને-વિદ્વુત સમાન ચંચળ તાપયુક્ત ત્વાવાન-તમારી સમાન ગૃણાનઃ-સ્તુતિ કરીને વિદ્વાન તન્વે-શરીરને માટે વર્સ્થમ્-સ્વીકાર કરવા યોગ્ય ઘ-જ પદાર્થને વિ, યંસત-આપે.

વિષ્ટ-વ્યાપિતમાનોને પ્રાપ્ત થયેલ આપ **વિશ્વાત-**સમસ્ત રિસ્ક્ષો:-હિંસા કરવા ઈચ્છતા ઊત, વા-અથવા નિનિત્સો:-નિંદા કરવા ઈચ્છનારથી અલગ આપે હિ-એથી આપ **અભિહૃતામ-**સર્વત્રથી કુટિલ આચરણ કરનારાઓને શિક્ષા આપનાર **અસિ-**છો. (૬)

ભાવાર્થ : જેઓ ગુણ દોષોને આણનારા અને સત્ય આચરણવાળા જન સર્વ હિંસક, નિંદક અને કુટિલ મનુષ્યોથી પૃથ્ફ રહે છે, તેઓ સમસ્ત 'ભદ્રમાનુયન્તિ' ભદ્ર (=કલ્યાણ)ને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૬)

ત્વં ત્યાં અંગ ઉભયાન્વિ વિદ્વાન્વેષિ પ્રપિત્વે મનુષો યજત્ર ।

અભિપિત્વે મનવે શાસ્યો ભૂર્મર્જેન્ય ઉશિગિભિર્નાક્રઃ ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે યજત્ર-સત્કાર કરવાને યોગ્ય અને-દુષ્ટોને શિક્ષા આપનાર **વિદ્વાન** ! વિદ્વાનજન ! જે ત્વમ્-આપ તાન-તે ઉભયાન્-બન્ને પ્રકારના કુટિલ, નિંદક વા હિંસક મનુષઃ-મનુષ્યોને પ્રપિત્વે-ઉત્તમતાથી પ્રાપ્ત સમયમાં વિ, વેષિ-પ્રાપ્ત થનાર તે આપ **અભિપિત્વે-**સર્વત્રથી પ્રાપ્ત વ્યવહારમાં મનવે-વિચારશીલ મનુષ્યને માટે શાસ્યઃ-શિક્ષા કરવા યોગ્ય ભૂઃ-થાઓ. અને ઉશિગિભઃ-કામના કરતા જનોથી મર્મજેન્યઃ-અત્યત અલંકૃત = શોભા કરવા યોગ્ય આપ **નાક્રઃ**-દુષ્ટોને ઉલ્લંઘતા નથી, છોડતા નથી અર્થાતુ તેઓની દુષ્ટતાનું નિવારણ કરીને તેઓને શિક્ષા કરો છો. (૭)

भावार्थ : જે વિદ્વાન મનુષ્યો યથા સંભવ હિંસક, કૂર અને જુગુપુ = ધૃતા કરનારાઓને પોતાની શક્તિથી મસળીને તથા દૂર કરીને, સત્યની કામના કરનારાઓને પ્રસન્ન કરે છે, તેઓ શાસક બનીને શુદ્ધ થઈ આય છે. (૭)

अवोचाम निवचनान्यस्मिन्मानस्य सूनुः सहस्राने अग्नौ।

वृयं सहस्रमृषिभिः सनेम विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ ૮॥

पદાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે માનસ્ય-વિજ્ઞાનવાન જનના સૂનુઃ-સંતાન છે તેના પ્રતિ અસ્મિન्-આ સહસાને-સહન કરીને અગ્નૌ-અભિની સમાન વિદ્વાનને માટે નિવચનાનિ-પરીક્ષાથી નિશ્ચિત કરેલ વચનોને જેમ વયમ्-અમે અવોचામ-ઉપદેશ કરીએ વા ત્રષ્ણિભિ:-વેદાર્થના શાતાથી સહસ્રમ्-અસંખ્ય સુખનું સનેમ-સેવન કરીએ વા ઇષમ्-ઈચ્છાસિદ્ધિ, વૃજનમ्-બળ અને જીરદાનુમ्-જીવનને વિદ્યામ-પ્રાપ્ત કરીએ, તેમ તમે પણ આચરણ કરો. (૮)

भાવાર્થ : જેમ આપને શાતા ઉપદેશક શ્રોતાઓને સત્ય તત્ત્વને ઉપદેશ કરીને, સુખી કરે છે (અને) તેઓની સાથે અન્ય પણ વિદ્વાન બની આય છે, તેમ ઉપદેશ કરીને તથા શ્રવણ કરીને સર્વ લોકો વિદ્વાની વૃદ્ધિ કરે. (૮)

સંગતિ : આ સૂકૃતમાં પરમેશ્વર, વિદ્વાન અને શિક્ષા આપનારના ગુણોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂકૃતના અર્થની પૂર્વ સૂકૃતાર્થની સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૮)

સૂકૃત-૧૬૦

अनुवाणं वृषभं मन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमुक्तेः।

गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आशृणवन्ति नवमानस्य मर्ताः॥ ૧॥

પદાર્થ : હે વિદ્વાન ગૃહસ્થ ! દેવા:-દાતા મર્તા:-મનુષ્ય યસ્ય-જે નવમાનસ્ય-સ્તુતિ કરવા યોગ્ય સુસ્વચ્છ:-સુંદર ધર્મયુક્ત કામમાં પ્રીતિ રાખનાર ગાથાન્ય:-ધર્મોપદેશોની પ્રાપ્તિ કરનાર અર્થાત् અન્યોના પ્રતિ કહેવાવાળા સજ્જનોની પ્રશંસા આ, શ્રૂણવન્તિ-સર્વત્રથી કરે છે, તે અનર્વાણમ्-અનર્વા અર્થાત્ અશ્વની સવારી ન કરતા પરંતુ પગવાળા પ્રત્યેક દેશ ફરવાવાળા વृષભમ्-શ્રેષ્ઠ મન્દ્રજિહ્વમ्-હર્ષકારિણી જિહ્વા જેની તે બૃહસ્પતિમ्-અત્યંત શાસ્ત્રબોધની પાલના કરનારા નવ્યમ्-નવીન વિદ્વાનોની પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત અતિથિઓની અર્કેઃ-અન્, રોટી, દાળ, ભાત આદિ શ્રેષ્ઠતમ પદાર્થોની તેની વર્દ્ધય-વૃદ્ધિ કરો. ઉન્તિ કરો, તેની સેવા કરો. (૧)

ભાવાર્થ : ગૃહસ્થ લોકો જે પ્રશંસિત, ધાર્મિક અને વિદ્વાન અતિથિઓની પ્રશંસા સાંભળે, તેઓને દૂરથી બોલાવીને અતિ પ્રેમથી તેઓને અન્, પાન, વસ્ત્ર, ધન આદિથી સન્માનિત કરીને તથા તેનો સંગ કરીને વિદ્વાની વૃદ્ધિ દ્વારા શરીર અને આત્માના બળની વૃદ્ધિ કરીને, ન્યાયપૂર્વક સર્વને સુખમાં સંયુક્ત કરે. (૧)

**तमृत्विया उप् वाचः सचन्ते सर्गे न यो दैवयुतामसर्जि ।
बृहस्पतिः स ह्यज्जो वरांसि विभ्वार्भवत्समृते मातुरिश्वा ॥ २ ॥**

पदार्थ : यः-जे मातरिश्वा-वायुनी समान ऋग्ने-सत्य व्यवहारमां अज्जः-सर्वने क्रमना करवा योग्य बृहस्पतिः-अनन्त वेदवाणीना पालक विभ्वा-व्यापक परमात्माए बनावेल समभवत्-सारी रीते थाय, अने जे वरांसि-उत्तम कर्मो करनार थाय, स, हि-ते ज देवयताम्-पोताने विद्वान करनाराओमां असर्जि-सिद्ध करवामां आवे छे. **तम्-तेनी ऋत्विया:**-जे ऋतु समयने योग्य होय, ते वाचः-विद्या, सुशिक्षायुक्त वाणी सर्गः-संसारनी न-समान ज उप, सचन्ते-संबंध करे छे. (२)

भावार्थ : जेम जण नीचाणवाणा मार्गथी जर्दने नीचेना स्थान पर स्थिर थई आय छे, तेम जेने विद्या अने शिक्षा प्राप्त थाय छे, ते अभिमान छोडीने तथा विनम्र बनीने विद्यानो भंडार बने अने उचित वक्ता तथा प्रसिद्ध बने.

जेम सर्वव्यापक ईश्वरे यथोचित रूपथी अनेक प्रकारनो संसार रचेल छे, तेम विद्वानोनुं सेवन करनार ‘विश्वकर्मा’ अर्थात् (पोताना) समस्त कर्म करनार बनी शके छे. (२)

उपस्तुतिं नमस् उद्यतिं च श्लोकं यंसत्सवितेव प्र बाहू ।

अस्य क्रत्वाहुन्योऽु यो अस्ति मृगो न भीमो अरक्षसुस्तुविष्मान् ॥ ३ ॥

पदार्थ : यः-जे नमसः-नम जननी उपस्तुतिम्-प्राप्त थयेली प्रशंसा उद्यतिम्-पुरुषार्थ तथा शलोकम्-सत्यवाणीने तथा सवितेव-सूर्यथी जेम जल भूगोणोने, तेम बाहू, च-पोतानी भुज्ञाओने पशु प्रयंसत्-प्रेरित करे, अस्य-आ अरक्षसः-श्रेष्ठ पुरुषनी क्रत्वा-उत्तम भुज्ञनी साथे जे अहन्यः-दिवसमां प्रसिद्ध अस्ति-छे, ते मृगः-सिंहनी न-समान वीर भीमः-भयंकर तुविष्मान्-भहु ज जेथी भणवान वीर पुरुष विद्यमान होय, ऐवो होय छे.

भावार्थ : हे मनुष्यो ! जे मनुष्यमां सूर्यना प्रकाश समान विद्या, शीर्ति, पुरुषार्थ, बुद्धि अने बण होय, ते सत्यवाणीनुं सर्वेअ सेवन करतुं जोईयो. (३)

अस्य श्लोको दिवीयते पृथिव्यामत्यो न यंसद्यक्षुभृद्विचेताः ।

मृगाणां न हेतयो यन्ति चेमा बृहस्पतेरहिमायाँ अभि द्यून् ॥ ४ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! अस्य-आ आप विद्वाननी शलोकः-वाणी अने पृथिव्याम्-पृथिवी पर अत्यः-घोडाओ न-जेम दिवि-दिव्य व्यवहारमां ईयते-जाय छे तथा जे यक्षभृत्-पूज्य विद्वानोने धारणा करनार विचेताः-जेनी विविध प्रकारनी भुद्धि छे, ते विद्वान मृगाणाम्-मृगोनी हेतयः-गतिओनी न-समान यंसत्-उत्तम ज्ञान आपे च-अने जे इमाः-अे बृहस्पते:-परम विद्वाननी वाणी अभि, द्यून्-सर्वत्रथी वर्तमान दिवसोमां अहिमायान्-मेघनी समान जेनी भुद्धि ते सज्जनोने यन्ति-प्राप्त थाय छे, ते सर्वनुं मनुष्यो सेवन करे. (४)

भावार्थ : જે મનુષ્ય હિવ્ય વિદ્યા અને પ્રજ્ઞાથી સંપન્ન વિદ્વાનોની સેવા કરે છે, તે ઘટાટોપ વાદળાઓથી યુક્ત હિવસની સમાન વર્તમાન અજ્ઞાની મનુષ્યોને, સૂર્ય જેમ પ્રકાશને (આપે છે), તેમ વિદ્યા આપીને પવિત્ર કરી શકે છે. (૪)

**યે ત્વા દેવોસ્ત્રિકं મન્યમાના: પાપા ભુદ્રમુપજીવન્તિ પજ્ઞા: ।
ન દૃઢ્યેરું અનુ દદાસિ વ્યામં બૃહસ્પત્રે ચયસુ ઇત્પિયારુમ् ॥ ૫ ॥**

પદાર્થ : હે દેવ-વિદ્વાન् ! યે-જે મન્યમાના:-વિજ્ઞાનવાન પાપા:-અધર્માચારી પજ્ઞા:-પ્રાપ્ત થયેલ જન ઉસ્ત્રિકમ्-ગાયોની સાથે વિચરે છે, તે ભદ્રમ्-કલ્યાણરૂપી ત્વા-આપની ઉપ, જીવન્તિ-સમીપ જીવિત છે, તેઓ આપની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે.

હે બૃહસ્પત્રે-મહાન વિદ્વાનોનું પાલન કરનારા આપ દૃઢ્યે-દુષ્ટ-ખરાબ વિચાર કરનારાઓને ન, અનુ, દદાસિ-અનુકુમથી સુખ આપતા નથી. વામમ्-પ્રશંસિત પિયાસ્મ-પાનની ઈચ્છા કરનારાઓને ઇત્-જ ચયસે-પ્રાપ્ત થાઓ છો, તે આપ સર્વને ઉપદેશ આપો. (૫)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાનો પોતાના સમીપસ્થ અજ્ઞાનીઓ, અભિમાનીઓ અને પાપીઓને ઉપદેશ આપીને ધર્માત્મા બનાવે છે, તેઓ કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. (૫)

**સુપ્રેતુ: સૂર્યવસ્તો ન પન્થા દુર્નિયન્તુ: પરિપ્રીતો ન મિત્ર: ।
અનુવાણો અભિ યે ચક્ષત્રે નોડ્પીવૃત્તા રપોર્નુવન્તો અસ્થુ: ॥ ૬ ॥**

પદાર્થ : યે-જેઓ અનવાણ:-ધર્મથી અન્યત્ર અધર્મમાં પોતાની ગતિ રાખતા નથી અપીવૃત્તા:- અને સમસ્ત પદાર્થોના નિશ્ચયથી વર્તમાન ન:-અમને અપોર્ણુવન્તઃ-અવિદ્યા આદિ દોષોને ન ઢાંકનારા જન સુયવસઃ:-જેનું સુંદર અન્ન વિદ્યમાન છે, તે સુપ્રેતુ: જેમ ઉત્તમ વિદ્યાયુક્ત વિદ્વાનોના પન્થા:- માર્ગ છે, ન-તેમ તથા દુર્નિયન્તુ: જે દુઃખથી નિયમ કરનાર તેના પરિપ્રીતઃ-સર્વત્રથી પ્રસન્ન મિત્ર: મિત્રની ન-સમાન અભિ, ચક્ષસે-સત્યનો ઉપદેશ કરે છે, તેઓને અમારા ઉપદેશકો અસ્થુ: -બનાવવામાં આવે. (૬)

ભાવાર્થ : જે વિદ્વાનો પર્યાપ્ત સાધનો અને ઉપકરણોથી યુક્ત બનીને ઉત્તમ માર્ગથી અજ્ઞાનીઓને વિદ્યા જિતેન્દ્રીયતા પ્રદાન કરાવે છે તથા શિષ્યો પર મિત્રોની સમાન અનુશાસન રાખે છે, તેઓ જ અહીં = સંસારમાં અધ્યાપકો અને ઉપદેશકો બને છે. (૬)

**સં યં સુભોડવન્યો ન યન્તિ સમુદ્રં ન સ્ત્રવતો રોધેચક્રા: ।
સ વિદ્વાં તુભયં ચષ્ટે અન્તર્બૃહસ્પતિસ્તર આપશ્ચ ગૃધ્રઃ ॥ ૭ ॥**

પદાર્થ : બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીજન સ્તુભઃ-જળાદિને રોકનારી અવનય: -કિનારાની ભૂમિઓની ન-

समान समुद्रम्-समुद्रमां स्ववतः:-जती रोध्वचकाः-जेमां भमरीओ उठे છે, તે નદીઓની ન-सમान यम्-જે અધ્યાપકને સમ्, યन्ति-સમ्यક् પ્રાપ્ત થાય છે. સः-તે તपः:-સર્વ વિષયોને પાર કરવા ગૃથः-અને સર્વના સુખને ઈચ્છનાર વિદ્વાન्-વિદ્વાન બૃહસ્પતિઃ-અત્યંત મહાન વાણી અર્થાત् વેદ વાણીના પાલકજન તેને ઉમયમ्-બને અર્થાત् વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક વિજ્ઞાનનો ચંદ્રઃ:-ઉપદેશ આપે છે તથા અન્તઃ:-અંદર ચ-અને બહારના આપઃ-જળોની સમાન અન્તઃકરણની અને બહારની ચેષ્ટાઓને શુદ્ધ કરે છે, સુખનો અનુભવ કરનાર બને છે. (૭)

ભાવાર્થ : જેમ સર્વની આધારભૂત પુણ્યિવીઓ સૂર્યની ચોતરફ ભમજા કરે છે અને જેમ નદીઓ સાગરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમ સજજન આપ વિજ્ઞાનોની પાસે જઈને, વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને તથા ધર્મમાં પ્રવિષ્ટ થઈને બહારના તથા અંદરના વ્યવહારોને શુદ્ધ કરે. (૭)

एવा मुहस्तुविजातस्तुविष्मान्बृहस्पतिर्वृषभो धायि देवः ।

स नः स्तुतो वीरवद्वातु गोमद्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ ८ ॥

પદાર્થ : વિજ્ઞાનોથી જે મહઃ-મહાન, તુવિજાતઃ:-વિદ્યા વૃદ્ધજનથી પ્રસિદ્ધ વિદ્યાવાળા, તુવિષ્માન-શરીર અને આત્માના બળથી યુક્ત વૃષભઃ:-વિજ્ઞાનોમાં શિરોમણિ, દેવઃ:-અતિ મનોહર સ્તુતઃ:-પ્રશંસાયુક્ત, બૃહસ્પતિઃ:-વેદોનું અધ્યાપન અને ઉપદેશ કરવાથી પાલન કરનાર વિજ્ઞાનજનને ધાયિ-ધારણ કરવામાં આવે છે. સઃ, એવ-તે જ નઃ-અમારા માટે વીરવત्-જેમાં બહુ જ વીરો વિદ્યમાન વા ગોમત-પ્રશંસિત વાણી વિદ્યમાન તે વિજ્ઞાનને ધાતુ-ધારણ કરે જેથી અમે ઇષમ्-વિજ્ઞાન વृજનમ्-બળ અને જીરદાનુમ-જીવનને વિદ્યામ-પ્રાપ્ત કરીએ. (૮)

ભાવાર્થ : વિજ્ઞાનોએ સમસ્ત શાસ્ત્રોના વિચારોના સાર દ્વારા વિદ્યાથીઓને શાસ્ત્રોથી યુક્ત કરવા જોઈએ, જેથી તેઓ શારીરિક અને આત્મિક બળને તથા વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકે. (૮)

સંગતિ : આ સૂક્તમાં વિજ્ઞાનોના ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવોનું વર્ણન હોવાથી આ સૂક્તના અર્થની પૂર્વ સૂક્તાર્થ સાથે સંગતિ જાણવી જોઈએ. (૧૮૦)

સૂક્ત-૧૮૧

अङ्गतो न कङ्गतोऽथौ सतीनकङ्गतः ।

द्वाविति प्लुषी इति न्य॑दृष्टा अलिप्सत ॥ १ ॥

પદાર્થ : જે મનુષ્ય કઙ્ગતઃ:-વિષયવાળા પ્રાણીની ન-સમાન કઙ્ગતઃ:-ચંચળ છે અથો-અને જે સતીન-કઙ્ગતઃ:-જળની સમાન ચંચળ છે, તે દ્વાવિતિ-બને એ રીતે કે જેમ પ્લુષી, ઇતિ-દાહક દુઃખપ્રદ બીજાઓને સંગ લાગે, તેમ અદૃષ્ટાઃ:-જે દેખાય નહિ તે વિષધારી જીવ નિ, અલિપ્સત-નિરંતર ચિપકે છે. (૧)

भावार्थ : જેમ કોઈ ચંચળ મનુષ્યો અધ્યાપક અને ઉપદેશકોને પ્રાપ્ત કરીને ચંચળતા અને અશિષ્ટતા કરે છે, તેમ અદેશ્ય વિષધારી સૂક્ષ્મ અને નાના જીવ = પ્રાણીઓ વારંવાર દૂર કરવા છતાં ઉપર પડે છે. (૧)

अ॒दृष्टा॑न्हन्त्याय॑त्यथो॒ हन्ति॒ पराय॑ती॒ ।

अथो॑ अबञ्जती॒ हुन्त्यथो॒ पिनष्टि॒ पिंष्टी॒ ॥ ૨ ॥

पદાર્થ : આયતી-સારી રીતે પ્રાપ્ત કરેલી ઓષધિ અહૃષ્ટાન्-અદેશ વિષધારી જીવોને હન્તિ-નષ્ટ કરે છે. અથો-અનન્તર પરાયતી-પ્રાપ્ત કરેલી ઓષધિ હન્તિ-વિષધારીઓને દૂર કરે છે. અથો-અનન્તર અબજ્ઞતી-અત્યંત હુઃખ દેનારી ઓષધિ હન્તિ-વિષધારીઓને નષ્ટ કરે છે. અથો-અનન્તર-પિંષ્ટી-પાન કરાતી ઓષધિ પિનષ્ટિ-વિષધારીઓને પીસી નાખે છે. (૨)

भાવાર્થ : જેએ આવેલ, ન આવેલ અને આવનાર વિષધારીઓને પ્રાચીન તથા નવીન ઓષધિઓના પ્રયોગ દ્વારા દૂર કરે છે, તેએ વિષધારીઓના વિષથી યુક્ત બનતા નથી. (૨)

शरासः॒ कुशरासो॒ दुर्भासः॒ सैर्या॒ उत् ।

मौज्जा॑ अ॒दृष्टा॑ वैरिणा॑ः॒ सर्वे॒ साकं॒ न्यलिप्सत् ॥ ૩ ॥

પદાર્થ : જે શરાસ:-જે વાંસ સમાન અંદર છિદ્રયુક્ત ઘાસમાં રહેનાર વા જે કુશરાસ:-નિંદિત ઉક્ત ઘાસમાં રહેનાર વા દર્ભાસઃ:-દાભડા (ઘાસ)માં રહેનાર વા સैર્યા:-તળાવોના કિનારે પ્રાપ્ત ઘાસોમાં રહેનાર વા મौજ્જા:-મૂંજ (પાન બાજરીયું)માં રહેનાર ઉત-અને વैરિણા:-વિરણ (ઘાસ)માં થનાર સૂક્ષ્મ અહૃષ્ટા:-અદેશ જીવ-છે, તે સર્વે-સમસ્ત સાકમ्-એક સાથે ન્યલિપ્સત-નિરંતર મળે છે. (૩)

भાવાર્થ : જેએ અનેક પ્રકારના ઘાસોમાં કોઈ સ્થાન આદિમાં લોભથી તો કોઈ તે (ઘાસ)ની ગંધ સૂંધવા માટે પુથક-પુથક ક્ષુદ્રના-નાના વિષધારી સૂક્ષ્મ જીવ રહે છે, તેએ અવસર પામીને મનુષ્ય આદિ પ્રાણીઓને બાધા = પીડા આપે છે. (૩)

नि॑ गावो॒ गो॒ष्ठे॒ अ॒सदुन्नि॑ मृगासो॒ अविक्षत ।

नि॑ केतवो॒ जनानां॑ न्य॑दृष्टा॑ अलिप्सत् ॥ ૪ ॥

પદાર્થ : જેમ ગોષ્ઠે-ગૌશાળા અથવા ગમાણોમાં ગાવ:-ગાયો ન્યસદન्-સ્થિત રહે છે વા વનમાં મૃગાસઃ-વરુ, હરણ આદિ પ્રાણીઓ ન્યવિક્ષત-નિરંતર પ્રવેશ કરે છે વા જનાનામ-મનુષ્યોના કેતવઃ-જ્ઞાન, બુદ્ધિ, સ્મૃતિ આદિ નિ-નિવાસ કરી જાય છે અર્થાત્ કાર્યોમાં પ્રવેશ કરી જાય છે, તેમ અહૃષ્ટા:-અદેશ-છૂપા વિષધારી જીવ વા વિષધારી જંતુઓ વિષ નિ, અલિપ્સત-પ્રાણીઓને મળી

જાય છે. (૪)

ભાવાર્થ : જે અનેક પ્રકારના જીવ પોત-પોતાના સુખ ભોગવવાના સ્થાનમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે, તેમ વિષધારી સુખ ભોગવવાની સ્થાનમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે, તેમ વિષધારી અને બીજા જીવો જ્યાં-ત્યાં સ્થાન પામીને ધૂસી જાય છે. (૪)

એત ઉત્ત્યે પ્રત્યદૃશન્પ્રદોષં તસ્કરાઇવ ।

અદ્દ્યા વિશવદ્દ્યાઃ પ્રતિબુદ્ધા અભૂતન ॥ ૫ ॥

પદાર્થ : ત્યે-તે એતે, ઉ-પૂર્વોક્ત વિષધર વા વિષ પ્રદોષમ्-રાત્રિના આરંભમાં તસ્કરાઇવ-જેમ ચોર તેમ પ્રત્યદૃશન्-પ્રતીતિથી જોવામાં આવે છે. હે અદ્દ્યા:-ન જોવામાં આવનાર વા વિશવદ્દ્યા:-સર્વના જોવામાં આવતા વિષધારીઓ ! તમે પ્રતિબુદ્ધા:-પ્રતીત જ્ઞાનથી અર્થાત् ઠીક સમયથી યુક્ત અભૂતન-થાઓ. (૫)

ભાવાર્થ : જેમ ચોરોમાં ડાકુ જોવામાં આવે છે અને અન્ય જોવામાં આવતા નથી, તેમ મનુષ્યો અનેક પ્રકારના પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ વિષધારીઓને તથા વિષોને જાણો. (૫)

દ્વાર્વઃ પિતા પृથિવી માતા સોમો ભ્રાતાદિતિઃ સ્વસા ।

અદ્દ્યા વિશવદ્દ્યાસ્તિષ્ઠત્તેલયતા સુ કમ् ॥ ૬ ॥

પદાર્થ : હે અદ્દ્યા:-દાસ્તિગોચર ન થનારા અને વિશવદ્દ્યા:-સર્વના જોવામાં આવતા વિષધારીઓ ! જેના દ્વારા:-સૂર્યની સમાન સંતાપ કરનાર વઃ:-તમારા પિતા-પિતા, પૃથિવી-પૃથિવીની સમાન માતા-માતા, સોમ:-ચંદ્રમાની સમાન ભ્રાતા-ભ્રાતા અને અદિતિ:-વિદ્વાનોની અદીન સમાન સ્વસા-બહેન છે, તે તમે સુ, કમ-ઉત્તમ સુખ જેમ તિષ્ઠત-સ્થિત રહો અને પોતાના સ્થાનમાં ઇલયત-જાઓ. (૬)

ભાવાર્થ : જે વિષધારી જીવો છે તેઓને સંશમન આદિ ઉપાયોથી દૂર કરવા જોઈએ અને ઔદ્ઘદિ આદિથી વિષોનું નિવારણ કરવું જોઈએ. (૬)

યે અંસ્યા યે અઙ્ગ્નાઃ સૂચીકા યે પ્રકઙ્કૃતાઃ ।

અદ્દ્યાઃ કિં ચુનેહ વુઃ સર્વે સાકં નિ જસ્યત ॥ ૭ ॥

પદાર્થ : હે અદ્દ્યા:-અદૃષ્ટ વિષધારી જીવો ! ઇહ-આ સંસારમાં યે-જે વઃ:-તમારામાં અંસ્યા:-સંકધોમાં પ્રસિદ્ધ થનાર યે-જે અઙ્ગ્નાઃ:-અંગોમાં પ્રસિદ્ધ થનાર અને સૂચીકાઃ:-સોય (ભોંકાવા) સમાન વ્યથા કરનાર વીંઠી આદિ વિષધારી જીવ તથા યે-જે પ્રકઙ્કૃતાઃ:-અતિ પીડા આપનાર ચંચળ છે અને જે કિંબન્-કોઈ વિષ આદિ છે, એ સર્વે-સર્વે તમે સાકમ्-એક સાથે અર્થાત્ વિષ સહિત નિ, જસ્યત-અમને છોડી દો વા છોડાવી દો. (૭)

ભાવાર્થ : મનુષ્યોએ, પ્રયત્નપૂર્વક શરીર અને આત્માને દુઃખ આપનાર વિષોને દૂર કરવા જોઈએ. જેથી આ સંસારમાં નિરંતર પુરુષાર્થની વૃદ્ધિ થાય. (૭)

**उत्पुरस्तात्सूर्य एति विश्वहृष्टो अदृष्टहा ।
अदृष्टान्तसर्वाज्जम्भयन्तसर्वाश्च यातुधान्यः ॥ ८ ॥**

पदार्थ : હે વૈદજનો ! તમને જેમ સર્વ પદાર્થો અદૃષ્ટાન્ત-અદૃષ્ટને જમ્ભયન्-અંગ-અંગની સાથે દેખાતા અદૃષ્ટહા-જે ન દેખાતા અંધકારનો વિનાશ કરનાર વિશ્વહૃષ્ટ:-સંસારમાં દેખેલ સૂર્ય:-સૂર્ય મંડળ, પુરસ્તાત્-પૂર્વ દિશામાં ઉદેતિ-ઉદ્યને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સર્વા:-ચ-યાતુધાન્ય:-સર્વ દુરાચારીઓને ધારણ કરનારી દુર્ઘટાનું નિવારણ કરવું જોઈએ. (૮)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય અંધકારનું નિવારણ કરીને પ્રકાશને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ વૈદ્યો દ્વારા વિષ-નિવારક ઔષધિઓ દ્વારા સમસ્ત વિષોને નિર્મણ કરવા જોઈએ. (૮)

**ઉદ્પત્તદુસૌ સૂર્યઃ પુરુ વિશ્વાનિ જૂર્વન् ।
આદિત્યઃ પર્વતેભ્યો વિશ્વહृષ્ટો અદृષ્ટહા ॥ ૯ ॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વન् ! જેમ અસૌ-આ સૂર્ય:-સૂર્યમંડળ વિશ્વાનિ-સમસ્ત અંધકારજન્ય દુઃખોનો પુરુષાં જ જૂર્વન્-વિનાશ કરતા ઉત્ત, અપસ્તન્-ઉદ્ય થાય છે; અને જેમ આદિત્યઃ-સૂર્ય પર્વતેભ્યઃ-પર્વત વા મેધોથી ઉદ્યને પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ અદૃષ્ટહા-ગુપ્ત વિષોનો વિનાશ કરનાર વિશ્વહૃષ્ટ:-સૌઅં જોયેલું વિષ હરનાર વૈદ્ય વિષનું નિવારણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. (૯)

ભાવાર્થ : જેમ સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સર્વ પદાર્થોને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ વિષ હૂર કરવામાં નિપુણ વૈદ્યજન વિષાક્ત વાયુ આદિ પદાર્થોને હૂર કરે છે અને સર્વ પ્રાણીઓને સુખ પહોંચાડે છે. (૯)

**સૂર્યૈ વિષમા સંજામિ દૃતિં સુરાવતો ગૃહે । સો ચિન્ન ન મરાતિ
નો વય મરામારે અસ્ય યોજનં હરિષ્ઠ મધું ત્વા મધુલા ચકાર ॥ ૧૦ ॥**

પદાર્થ : હું સુરાવતઃ-સૂરા ખેંચનાર (અર્થાત્ સૂરા = આસવ બનાવનાર કે વેચનાર કલાલ)ના ગૃહે-ધરમાં દૃતિમ्-જેમ ચામડાનું સુરાપાત્ર (હોય) તેમ સૂર્ય-સૂર્યમંડળમાં વિષમ्-વિષનું આ, સંજામિ-આરોપણ કરું છું, સઃ, ચિત્ત-નુ-તે પણ ન, મરાતિ-ન-નાટ થાય અને નો, વયમ, મરામ-ન અમારો પણ પ્રાણ ત્યાગ થાય અસ્ય-આ વિષનો યોજનમ्-યોગ, આરે-(વિષને) હૂર કરે છે.

હે વિષધારી હરિષ્ઠા:-જે હરણમાં અર્થાત્ વિષ હરણમાં સ્થિર છે, વિષહરણવિદ્યા જાણે છે, તે ત્વા-તને મધુ-મધુરતાને પ્રાપ્ત ચકાર-કરે છે, એ મધુલા-અની મધુરતાને ગ્રહણ કરનારી વિષહરણ મધુવિદ્યા છે. (૧૦)

ભાવાર્થ : જે સૂર્યના રોગ નિવારક પ્રકાશના સંયોગથી મહોષધિઓ દ્વારા, વિષહરણ કરનારા લોકો (વૈદ્યો) વિષનું નિવારણ કરે છે અને મધુરતા સંપન્ન કરે છે, તે આ (કાય) સૂર્ય (પ્રકાશ) નાશક હોતું નથી અને તે (વિષ હરણ કરનાર-વૈદ્ય) પણ દીર્ઘાયુ બને છે. (૧૦)

**દુયાત્તિકા શકુન્તિકા સુકા જઘાસ તે વિષમ्। સો ચિન્નુ ન મરાતિ
નો કૃયં મરામારે અસ્ય યોજનં હરિષ્ઠા મધુ ત્વા મધુલા ચકાર॥ ૧૧॥**

પદાર્થ : હે વિષના ભયથી ડરતા લોકો ! જે દુયાત્તિકા-આ વિશેષ દેશમાં થતી શકુન્તિકા-કપિજલી પક્ષિણી છે, સકા-તે તે-તારા વિષમ्-વિષને જઘાસ-ખાઈ લે છે. સો, ચિત્ત, નુ-તે પણ શીંગ ન મરાતિ-ન ભરે અને વયમ્, નો, મરામ-અમે પણ ન ભરીએ અને અસ્ય-આ ઉક્ત પક્ષિણીના સંયોગથી વિષનો યોજનમ्-યોગ આરે-દૂર થાય છે.

હે વિષધારી હરિષ્ઠા:-વિષહરણમાં સ્થિર વિષ હરનારા વૈદ્ય ! ત્વા-તને મધુ-મધુરતાને ચકાર-પ્રાપ્ત કરે છે એની મધુલા-મધુરતા ગ્રહણ કરનારી અને વિષહરણ કરનારી વિદ્યા છે. (૧૧)

ભાવાર્થ : જે વિષ હરનારા પક્ષીઓ છે, તેઓનું સંરક્ષણ કરીને મનુષ્યો વિષને દૂર કરાવે. (૧૧)

**ત્રિ: સુપ્ત વિષ્ણુલિઙ્ગકા વિષસ્ય પુષ્પમક્ષન्। તાશિચુનુ ન મરન્તિ
નો કૃયં મરામારે અસ્ય યોજનં હરિષ્ઠા મધુ ત્વા મધુલા ચકાર॥ ૧૨॥**

પદાર્થ : જે ત્રિ, સુપ્ત, વિષ્ણુલિઙ્ગકા:-એકવીસ પ્રકારની નાની નાની પક્ષીઓ-ચકલીઓ વિષસ્ય-વિષથી પુષ્પમ-પ્રબળ-પુષ્પ કરનાર પુષ્પને અક્ષન્-ખાય છે તાઃ, ચિત્ત, નુ-તે પણ ન-નહિ મરન્તિ-મરતી નથી. વયમ્-અમે નો મરામ-અમે પણ મરવાથી બચી જઈએ છીએ. **હરિષ્ઠા:-**વિષહરણ કરનાર વૈદ્યહંવ અસ્ય-આ વિષનો યોજનમ्-યોગસંપર્ક આરે-દૂર કરે છે, તે હે વિષધારી ! ત્વા-તને મધુ-મધુરતાને ચકાર-પ્રાપ્ત કરે છે (એ વિષને મધુ બનાવી ટેવું એજ) **મધુલા-**વિષહરણ મધુ ગ્રહણ કરનારી મધુવિદ્યા છે. (૧૨)

ભાવાર્થ : જેમ જલોકા (જળો) વિષહર છે, તેમ એકવીસ નાની ચકલીઓ વિષ ખાનારી છે, તેનાથી તથા ઓષધિથી જેઓ વિષયુક્ત રોગોને નાશ કરે છે, તેઓ ચિરકાળ સુધી જીવે છે. (૧૨)

**નુવાનાં નવતીનાં વિષસ્ય રોપુષીણામ्। સર્વાસામગ્રભં
નામારે અસ્ય યોજનં હરિષ્ઠા મધુ ત્વા મધુલા ચકાર॥ ૧૩॥**

પદાર્થ : હે વિદ્વાન् ! જેમ હું વિષસ્ય-વિષની સર્વાસામ्-સર્વ રોપુષીણામ्-વિભોહન = લોપ કરનારી નવાનામ-નવ નવતીનામ-નેવું = નવાણુ વિષ સંબંધી પીડાના તરંગોના નામ-નામ અગ્રભમ્-લંડં. (નામ હું ગ્રહણ કરુ છું.) અસ્ય-આ વિષના યોજનમ्-યોગ-સંપર્કને આરે-હું દૂર કરું છું, તેમ હે વિષધારિન્ ! **હરિષ્ઠા:-**વિષ હરણ (કરનારાઓમાં જેનું વિશેષ સ્થાન છે તે)માં સ્થિર વૈદ્ય ! ત્વા-તને મધુ-મધુરતાને ચકાર-પ્રાપ્ત કરે છે, તે જ અને **મધુલા-**મધુરતાને ગ્રહણ કરનારી વિષહરણવિદ્યા છે. (૧૩)

ભાવાર્થ : હે મનુષ્યો ! જે આ સંસારમાં નવાણુ પ્રકારના વિષ છે, તેના નામોને તથા ગુણ, કર્મ, સ્વભાવોને જાણીને અને તેનું નિવારણ કરીનારી ઓષધિઓને જાણીને તથા તેનું સેવન કરીને, અમે વિષસંબંધી રોગોને દૂર કરીએ. (૧૩)

त्रिः सप्त मयूर्यैः सप्त स्वसारो अग्रुवः।

तास्ते विषं वि जधिर उद्कं कुम्भनीरिव ॥ १४ ॥

पदार्थ : हे मनुष्यो ! जे सप्त-सात स्वसारः-स्वयं शरणशील अर्थात् वहेवानी समान अग्रुवः-आववा-जवावाणी (वहेती) नदीओनी समान त्रिः सप्त-एकवीस मयूर्यैः-मयूरी = मोर जातिनी पक्षीणीओ छे ता: ते उदकम्-जग्ने कुम्भ-नीरिव-जलनो जेनो अधिकार छे ते कुम्भारिन = धडा लाई जनारीनी समान ते-तारा विषम-विषने वि, जधिरे-विशेषताथी हरे. (१४)

भावार्थ : मनुष्योये, जे एकवीस प्रकारनी मयूरीओ (मोर जातिनी पक्षीणीओ) छे, तेने न मारवी ज्ञेयार्थ, परंतु सदा वृद्धि करवी ज्ञेयार्थ.

जे नदीओ स्थिर जग्नावाणी होय, तेनो रोग करनार होवाना कारणे उपयोग न करवो ज्ञेयार्थ. जे वहेतुं जग्न होय अने सूर्यकिरणोनो तथा वायुनो स्पर्श करे छे, ते उत्तम अने रोगहर होय छे. (१४)

इयत्तकः कुषुभ्कस्तुकं भिन्नदम्यश्मना ।

ततो विषं प्र वावृते पराचीरनु संवतः ॥ १५ ॥

पदार्थ : जे इयत्तकः-भेला, कुत्सित, निधि कुषुभ्कः-नाना-अक्षय प्रभाषा नोणिया विषयुक्त छे. तकम्-ते हुष्टने अशमना-विषहर पथ्थरथी हुं भिन्नदमि-पृथक् कर्णे छुं. ततः-अे कारणे विषम्-ते विषने छोडीने संवतः-विभागवाणी पराची-दूर-दूर जनारी-प्राप्त थती ए दिशाओने अनु-लक्ष्य करीने प्र, वावृते-विष प्रवृत्त थाय छे. तेथी पशा नीकणी जाय छे. (अर्थात् ते विषनुं दिशाओमां वहन थता मारी तरफ आवतुं नथी.) (१५)

भावार्थ : जे मनुष्यो विषहारक रत्नोथी विष दूर करे छे, तेआ विषथी उत्पन्न रोगोनो नाश करीने बणवान बनीने शत्रु-भूत रोगो पर विजय प्राप्त करी ले छे. (१५)

कुषुभ्कस्तदब्रवीद् गिरेः प्रवर्त्तमानकः ।

वृश्चिकस्यारुसं विषमरुसं वृश्चिक ते विषम् ॥ १६ ॥

पदार्थ : गिरेः-पर्वतथी प्रवर्त्तमानकः-प्रवृत्त थयेल-शीघ्रताथी आवतो कुषुभ्कः-नानो नोणियो वृश्चिकस्य-वींछीनुं विषम्-विषने अस्सम्-नीरस जे अब्रवीत्-वात कहे छे अर्थात् योषाथी बीजाओने येतवे छे अर्थात् नीरस छे. तत्-अे कारणे हे वृश्चिक-वींछी अर्थात् अंगोनुं छेदन करनार प्राणी ते-तारुं अस्सम्-विषहरहित छे. (अर्थात् नोणियाना विषनी सामे वींछीनुं विष अत्यंत तुच्छ छे.) (१६)

भावार्थ : मनुष्यो, वींछी आहिना विषने दूर करनार पर्वतीय नोणियानुं संरक्षण करे. ज्ञेयी तेआ विष संबंधी रोगोनुं निवारण करवामां समर्थ बनी शके. (१६)

संगति : आ सूक्तमां विष दूर ओषधि, विषहर ज्वव अने विषहर वैद्योना गुणोनुं वर्णन होवाथी आ सूक्तना अर्थनी पूर्व सूक्तार्थ साथे संगति जाणवी ज्ञेयार्थ.

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्याणां परमविदुषां विरजानन्द सरस्वती स्वामिनां शिष्येण
श्रीमद्यानन्द सरस्वती स्वामिना समन्विते सुप्रमाणयुक्ते सुभाषा विभूषिते
ऋग्वेद भाष्ये प्रथम मण्डलं समाप्तम् ॥

अહीं एकसो एकाणुं सूक्त अने सोणमो वर्गः
योवीसमो अनुवादक अने प्रथम मंडण समाप्त थयो.

રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર સંસ્થા

પોપટભાઈ વૈદ્યા
પ્રમુખ

રઘુજુતસિંહ પરમાર
મંત્રી

આર્ય સમાજ

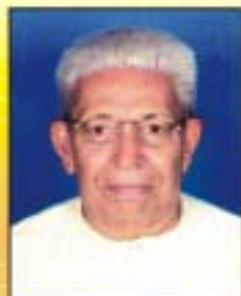
મહાર્ષિ દયાનંદ માર્ગ, હાથીખાના, રાજકોટ. ફોન : ૦૨૮૧-૨૨૩૧૧૪૬

સંસ્થાની પ્રવૃત્તિઓ

- (૧) દેનિક યજ્ઞ તથા સાનાહિક યજ્ઞ, સત્સંગ તેમજ પારિવારિક સત્સંગ;
- (૨) મહિલા સત્સંગ, મહિલા સંચાલિત દર માસના ચોથા રવિવારે તેમજ તે માસમાં આવતા આર્ય પરિવારોના જન્મ દિવસ તથા લગ્ન દિવસની શુભેચ્છા પાઠવવામાં આવે છે;
- (૩) વેદ પ્રચારાર્થ શેરીયજ્ઞ ૧૧, ૨૧ તથા ૫૧ કુંડી યજ્ઞ તેમજ અંધશ્રદ્ધ વિરુદ્ધ પત્રિકા દ્વારા પ્રચાર;
- (૪) વેદિક વિવિધી સોણ સંસ્કાર તથા શિલાન્યાસ (ભૂમિપૂજન) તેમજ ગૃહપ્રવેશ (વાસ્તુયજ્ઞ);
- (૫) અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર તથા શાંતિયજ્ઞ;
- (૬) વેદિક સાહિત્યનું વેચાણ તેમજ રાજકોટ જન્માણમી લોકમેળામાં તથા ટંકારા ઝાંપિબોધ ઉત્સવમાં સ્ટોલ દ્વારા વેચાણ;
- (૭) શ્રાવણીપર્વ નિમિત્ત દર વર્ષે વેદ સાનાહનું આધોજન;
- (૮) કિયાતમક યજ્ઞ પ્રશિકણ શિબિર તથા ધ્યાન યોગ શિબિર;
- (૯) મહાર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી વિધાલય;
- (૧૦) જાહેર વાંચનાલય;
- (૧૧) કુદરતી આઇન જેવી કે સુનામી, અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, ભૂકંપ, વાવાજોડું વગેરે સમયે રાહત પ્રવૃત્તિ તથા વાર્ષિક નિઃશુલ્ક મેડિકલ કેચ્ય;
- (૧૨) આર્ય વીર દળ દ્વારા ભાગકોમાં સંસ્કાર સિંચન;
- (૧૩) વિદ્યાન કાર્યકર્તાને માસિક સહાય.

અર્વદેભાઈ

જા. ૨, ૫૧, ૧૧૧/- પ્રેદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી અર્વદેભાઈ વેલાણી

શ્રીમતી મોંડીબેન

શ્રી અર્વદેભાઈ કરસનભાઈ વેલાણી : એક આદર્શ વ્યક્તિત્વ

જન્મ ૧૯૩૭માં કચ્છ જિલ્લાના લુડવા નામે, પિતાજી શ્રીમાન કરસનભાઈ વેલાણી. માતાજી શ્રીમતી લલબાબેન. પિતાજીનું અવસાન વર્ષની વધે જ પરિવારની જવાબદારી આવી પડી. અભ્યાસ છોડી ગામમાં ઘૂટક મજૂરી કરતા. ૧૩ વર્ષની વધે કરાંચી કામ પણ આવે જયા તો ખરા પણ ૨-૩ મહિનામાં જ ભારત-પાક. ભાગલા વનાં પાણ આવી વતનમાં ફરી મજૂરી કરી.

૧૯૫૨માં ૧૮ વર્ષની વધે ૩૦ રૂ. ઉછીના લઈ મુંબઈ પલોંચા અને ભવન નિર્માણમાં મજૂરી કરવા લાગી ગયા. મુંબઈમાં શ્રી પનછળભાઈ પ્રેમછળભાઈ વેલાણી સાથે પરિચય થયો. તેઓએ કલ્યાંકે 'સત્ત્વાર્થ પ્રકાશ' વાંચવાણી બુદ્ધિ ધર્ષી તેજ અને બમલી થઈ જાય છે. આર્થસમાજમાંથી તરત જ સત્ત્વાર્થ પ્રકાશ લઈ આવ્યા. તેને વાંચવાણી જીવનમાં નવી ચેતના, ઉત્સાહ, આનંદ, ઉમંગ અને અમૃત્ય જીવનનો ખજાનો પ્રાપ્ત થયો. આચારવિચારમાં પરિવર્તન આવી ગયું. ત્યાર પછી તો ભવન નિર્માણ કાર્યમાં સારી પ્રગતિ થઈ. પેટા ઠેકેદાર પણી ઠેકેદાર બની ખંતપૂર્વક કામકરવાણી ઈશર કૃપાણી ખૂબ ધનધાન્ય અને સુખસમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થયાં.

મુંબઈમાં રહીને પણ સપરિવાર આર્થસમાજનાં કાર્યોમાં ઉત્સાહભેર ભાગ લેતા. ઘાટકોપર, ગાંધીધામ, ભુજ, ઝાફિ ઊધાન—અજમેર જેવાં અનેક સ્થળોએ યથાયોગ્ય તન—મન—ધ્યાનથી યોગદાન આપતા રહ્યા. ૧૯૭૫માં મુંબઈ છોડી વડોદરામાં સ્થિર થયા. વડોદરામાં પણ આર્થસમાજ માટે હોલની વ્યવસ્થા કરી આપી. સાબરકાંઠ જિલ્લાના રોજડ જામણાસે આર્થવન વાળી ખૂબિખરીદી. દર્શન-યોગ મહાવિદ્યાલય, વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ આદિ પ્રવૃત્તિઓમાં ઉત્સાહભેર યોગદાન કર્યું. તેણે વર્ષ આર્થવન સંસ્થાના પ્રમુખ તરીકેની જવાબદારીઓ નિભાવી. ગુજરાતીમાં સત્ત્વાર્થ પ્રકાશનો ૫,૦૦૦ નકલો છપાવવાનો પૂર્ણ ખર્ચ ભોગયો. ઓછું ભાષાતર છતાં સહિત્ય, જીવનવૃદ્ધિ, સંચય વ્યવહાર વિદ્ધાનોના સંસ્કરણ આદિમાં વિશેષ રૂપી. કિયાતમક યોગ પ્રશિક્ષણ શિખિત તથા પજુર્વેદ પારાયણ યજનાં આયોજન કરાવેલ. તેઓશ્રી ઈશરનો ઉપકાર માને છે કે તેની દ્વારા અનેક લોકોને સુરક્ષાની સમયે મહદુદ્ધ થવાયું છે. ૭૭ વર્ષની ઉમરે પણ સારું સ્વાસ્થ્ય પરાવે છે.

સ્વામી સત્યપતિજી અને અન્ય અનેક વિદ્ધાનો પાસેથી વેદિક સિદ્ધાંતોનું જીવ પ્રાપ્ત કરી તેનો જન-જનમાં પ્રચાર થાય તેવી ઉત્કર્ષ ઈચ્છા પરાવતા શ્રી અર્વદેભાઈ સાચા સાહિત્ય પ્રેમી છે.

અર્દ્વેદભાષ્ય

રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

જન્મ : ઈ.સ. ૧૯૭૨
દેહાવસાન : તા. ૮-૧-૧૯૯૦

અરંભી એક સફળ બિલ્ડિંગ કોન્સ્ટ્રક્શન નેતૃત્વ કરું હતું.

શ્રી નાયાલાલભાઈ સ્વભાવે પીર-ગેંભીર-સહનશીલ અને ભિલનસાર હતા. દારેસલામમાં એક આદર્શ સમજસેવી નરીકે તેઓની જરૂરી પ્રનિધિ હતી. ત્યાંના સમજના પ્રમુખ સ્થાને રહી હિંદુ સમજના ઉત્થાનમાં તન-મન-ધૂનથી પ્રયત્નશીલ હતા. ભારતથી પચારતા સંત-વિદ્વાનોને પોતાના ઘરે આમંત્રિત કરી, સત્યાંગો તેમજ જાનગોઠિઓ ગોડવતા. તેઓએ જોમત ઉદાહરી બાળકોમાં આ વિચાર-પારાના પીજ રોપ્યા હતાં. પોતાના માતૃશીની ખંતથી સેવા કરી માતૃ જરૂર અદા કર્યું હતું.

લગભગ ૪૫ વર્ષની ઉંમરે બેંધાત એક બિલ્ડિંગ ઉપરથી નોંધારાં પડવાના અકસ્માતથી તેઓનું દેહાવસાન થયું, ત્યાંના હિંદુ સમાજે પાર્થીય દેહની ભવ્ય સમશાન યાત્રા કાઢી હતી. આ યાત્રામાં દારેસલામના મેધર પણ તેઓને ભાવભરી અંજલિ આપવા હાજર રહ્યા હતા. જામ એક આર્ય વીરને છાજે તેવું સન્માન પાપ્યા, તેઓની સ્મૃતિ ઇથે ત્યાંના સમાજે ગુજરાત વિદ્યાગ કેળવણી પ્રચાર મંડળ દ્વારા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં સહયોગ મળી રહે તે માટે શિષ્યવૃત્તિ લોન ચાલુ કરેલ હતી. હજારો વિદ્યાર્થીઓએ તેનો લાભ લીપો છે અને લઈ રહ્યા છે.

પરમપિતા પરમેશ્વરને નમ અરજ કરું છું કે તેઓ મને મારા સ્વ. પિતાશી નાયાલાલભાઈ તેમજ સ્વ. માતૃશી રંભાબેના માતૃ-પિતુ જીજામાંથી મુક્ત કરે એવી અભિવાસા સાથે ખુદ ઈશ્વરે જ આપેલ તે ઈશરના ચરણોમાં આ નાની-દી ફુલની પાંખડી સ્મરણાંજલિ ઇથે અપંશ કરું છું.

પુત્રી - આર્ય જગતાંતે બકુલાલ પોરીયા

67, Oakland Avenue, Leicester - LE4 7SG, ENGLAND, U.K.

પુત્રો : ભગવાનજીભાઈ, હીરલલભાઈ, નરોતમભાઈ, વિનોદભાઈ, ગુણવંતભાઈ

પુત્રવ્યધૂઓ : લલિતાબેન, મુક્તાબેન, ઉમેલાબેન, સ્મિતાબેન, ઉપાબેન

પુત્રીઓ : નમદાબેન શિવલાલ ટાંક, માણોકબેન ગોવિંદ સાપરીયા,

જયાબેન ચકુલાલ પોરીયા, મુક્તાબેન હસમુખલાલ ગોહીલ

ભોગીઓ : આનંદ, સાગર.

ભોગીઓ : ભારતી, રેખમા, મિનળ, નીતા, સીમા, કુપાલી,

દિશીતા, દિચા, મનીપા, શુનિ, અદિતિ, અવનિ, મેનેથી.

આર્થિક
અંગ

રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રીમતી હીરાબેન ધનજીભાઈ વેલાણી તથા શ્રી ધનજીભાઈ વાલજીભાઈ વેલાણી (સ્વાપક મ્રમુખ)

આર્થિક વિકાસ કાર્મ ટ્રસ્ટ, રોજડ, પો. સાગપુર-૩૮૮૩૩૦૭, જિ. સાબરકાંઠા.

પોત્ર-પોત્રવધૂ પરિવાર

શ્રીમતી મનીબા

શ્રી રાજેશ વેલાણી

શ્રીમતી નેલા

શ્રી અકષેશ વેલાણી

શ્રીમતી પૂજા

શ્રી તેજસ વેલાણી

શ્રીમતી તન્વી

શ્રી સત્યેન વેલાણી

શ્રીમતી નિહાલસ્મિતા

શ્રી સુશીલ વેલાણી

ઘાટકોપર (પ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૬. (મહારાષ્ટ્ર).

અર્થવેદભાઈ

રૂ. ૫૧,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી ગંગારામભાઈ કરસનાડાસ ભાવાણી
શ્રીમતી જશુમતી ગંગારામ ભાવાણી

પુત્ર : શ્રી હિનેશ ગંગારામ ભાવાણી
પુત્રવ્યુ : શ્રીમતી નિર્મલા હિનેશ ભાવાણી

સૌખ્ય :

પુત્ર : શ્રી રજનીકાન્દ ગંગારામ ભાવાણી
પુત્રવ્યુ : શ્રીમતી કલાવંતી રજનીકાંત ભાવાણી

પૌત્ર : દીપક રજનીકાંત, કીર્તિકુમાર રજનીકાંત, આરીપ હિનેશ

મહારાજુ સો મિલ્ડ

પાલીદાર ચેમબર્સ, નાન ઉત્તરસ રોડ, પાનવેલ – ૩૬૦ ૨૦૬, મહારાષ્ટ્ર.
ફોન : ૦૨૨ – ૨૪૪૪ ૩૩૩૪, મો. ૦૯૬૫૬૪ ૬૨૦૦૩ ફેસ્ટ : ૨૭૪૮ ૧૫૩૨
E-mail : umapanvel_2009@yahoo.co.in

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

દાદી, મોહનભાઈ ગાંગાલભાઈ ચાવડા

દાદી, પેમદુષ્પરનેના મોહનભાઈ ચાવડા

સૌખ્ય : શ્રી સુરેશભાઈ મોહનલાલ ગાંગાલ ચાવડા,

'પ્રેમમોહન', નૂતન નગર મેન રોડ, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ (ગુજરાત).

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

સ્વ. ભૂપતિરાય મોહનલાલ ચાવડા દારા પ્રવીણભાઈ ચાવડા
‘પ્રેમમોહન’, નૂતન નગર મેન રોડ, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ (ગુજરાત).

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

સ્વ. રમાંદેલ જેઠાલાલ ચાવડા
‘રમા સ્મૃતિ’, પ્લોટ નં.-૩૪ સી, શારદાનગર મેનરોડ, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ (ગુજરાત).

અર્ગવેદભાગ

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રેદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી ગંગારામભાઈ કરસલભાઈ પોકાર (પટેલ)

જન્મ: વિ.સં. ૧૯૮૯

શ્રી ગંગારામભાઈ પોકારનું જીવન એટલે શુન્યમાંથી સર્જન. તેમણે જીવનમાં બેત મારૂરી કરેલી છે. શોકોની જમીન ભાગે વાવી છે; પરંતુ પોતાનાં છ્યે સેંતાનોનો નુંદર ઉંઠે રિશેને જીવનન્યાત્રાને મરણ બનાવી આપેલ છે.

૧૯૮૧ માં ઈકર નાસુકામાં જમીન વિલોકાં ખેડૂતનોની સહકારી મંડળી રચી. પ્રયાસ, પુરુષાર્થ કરી ૧૨ ભાગીદારો માટે ૩૦૨ એકર જમીન મેળવી. આ મંગળીના ચેરમેન તથા સનાતન સમાજમાં મંત્રી તરીકે સેવાપ્રદાન કરી.

વકરા કંપામાં રહેતા ત્યારે શિવગંગાભાઈ કનાકાભાઈ વેલાણીના ખંપકીલી વેદિક વિચારખારા મળી. દહેનામ પાસે વિજય કર્મચારી આચાર્ય ભાઈ મંગળી લાટના શ્રી પનાકાભાઈ વાલકાભાઈ વેલાણીના સંગમાં રહી આપેવન, હર્યાન યોગ મહાવિદ્યાલય, વાલપાટ્ય સાથે જાગ્રત, આધુનિક ઔપયોગિક, વૈશાળા ઝેંબી પ્રવૃત્તિઓનું મહાત્મ્ય સમજને ઉદાર સહયોગ આપ્યો.

દહેનામ પાસે આચાર્ય શાનેશ્વરજીની અધ્યક્ષતામાં કિયાત્ક વત્ત પ્રદિપસંહિતિરનું આયોજન કર્યું. મારૂરી કંકુલેન પજ સાચા અથર્માં સહયોગિતા છે.

શ્રીમતી કંકુલેન ગંગારામભાઈ પોકાર (પટેલ)

જન્મ: વિ.સં. ૧૯૮૯

વિજય કાર્મ, દહેનામ, જિ. ગાંધીનગર-૩૮૨૩૦૫.

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રેદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી પરેશભાઈ એલ. પટેલ
અને મનીપાલેન પરેશભાઈ પટેલ

સંદેશ : સારા પુસ્તક સાહિત્યના વાંચનથી માણસ પોતે જાગે

— સારા સંસ્કાર પારણ કરે... ખરાબ કાપોંથી બચો.

પુસ્તકો વગરનું ઘર સ્મરણ સમાન છે. — ગુણવંત શાહ

વયસ મુક્તિ શિબિરોના માધ્યમથી પાન, બીજી, ગુટકા, દાડુ છોડનારને

પ્રતિવર્ષ રૂ. ૧૦૦૦/- પ્રોત્સાહન પુરસ્કાર આપવાની પ્રવૃત્તિ આપ ચલાવી રહ્યા છો.

રવાપર રોડ, જયરાજ પાર્ક, મોરબી.

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રીમતી સોનાડેવી ધારકામસાદ

નયા ગાંવ, ગુંજરબાગ, પટણા, બિહાર.

આપણીએ પોતાના પુત્ર ડૉ. કાંતિકૃષ્ણને ગુરુકૃતિ કાંગડીમાં અધ્યયન કરાવેલ.

જે ત્યાંના આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયના આચાર્ય બન્યા હતા.

આપનું નિવાસસ્થાન દેશની સ્વતંત્રતાના લડવેયાઓનું આશ્રય સ્થાન રૂપ હતું.

સૌજન્ય : માતા સરોજની દેવી કાંતિકૃષ્ણ

આર્ય કન્યા ગુરુકૃતિ, શિવગંજ, જિ. સિરોહી, રાજ્યસાન.

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી નારાયણભાઈ પ્રેમગુભાઈ પટેલ

શ્રી નારાયણભાઈનો જન્મ ઈ.સ. ૧૯૨૩માં દેખાપાર (કશ્ય)માં થયેલ. તેમની બાળાવસ્થા દરમ્યાન માતા-પિતા બનેની દ્વારા જરૂર રહી. માત્ર ૧-૨-૪ વર્ષની ઉભરે જ પરિવારની સથળી જીવાબદારી માથે આવી. અન્યાસ પોરસ-૪ મુશી કરવા પામેલ. કૃપિકાર્યમાં પ્રગતિશીલ અભિગમની સફળતા મેળવી.

ખૂઝના શ્રી લિંગસાભાઈ વેવાણીના સેંપર્કલી આર્થિકમાફના વિચારો પ્રાપ્ત થયા. પનસુરા (જિ. સાબરકાંઠા) પંચાયતના સભ્ય તરીકે સેવા પ્રદાન કરી. આર્થિક રોજગાર ખાતે આરંભલી જ કોણપાણી તરીકેની જીવાબદારી સંભાળી. સંસ્થાના નેતૃત્વી તથા ગોરક્ષાના કામપોતાની દેખરેખમાં કરાવતા.

પોતાના તમામ સંતોષને ઉચ્ચ સિક્ષણ અપાવ્યું. રૂટિયુલ સમાજનો વિરોધ સંઘ કરી પુત્રી જ્યાંબેનને ચો પ્રથમ લાઈસ્ન્સ લિંગસાભાઈનું. પુત્ર છબીલભાઈએ ગુજરાત વિધાનસભામાં માંડવી મતવિસ્તારનું પ્રતિનિધિત્વ કરેલ છે.

'નારાયણનિધિ', પનસુરા, જિ. સાબરકાંઠા.

માતા બુદ્ધિમતી જી આર્વદ

આપકા જન્મ કા નામ બાલમતિ જી થા । વહ બहુત હી ધર્મપણયણા, વિદ્વાનોને પ્રતિ આદરભાવ રખને વાલી થી । આર્વ ગ્રન્થોને પઠન મેં આપકી બહુત રુચિ થી ।

મન મેં એક હી ભાવ થા કિ યદિ મેં અગલા જન્મ મનુષ્ય યોનિ મેં મિલે તો એક ધાર્મિક તથા આર્વ સંસ્કારોને સે ભરપુર પરિવાર મેં જન્મ હો ઔર ગુરુકુલ મેં જાકર બ્રહ્માચારી બનકર વિદ્યાધ્યયન કરો ।

ઘર પર આયે અતિથિ કો કખી ભી ખાલી હાથ જાને નહીં દેતી થી । ગુરુકુલ કે છાત્રોનો નિયમિત છાત્રવૃત્તિ પ્રદાન કરતી થી ।

દિનાંક ૦૨-૦૮-૨૦૦૬ કો ૮૧ વર્ષ કી અવસ્થા મેં આપ કા દેહાવસાન હુએ ।

સ્વીજન્ય : આર્વ સાહિત્ય પ્રચાર ટ્રસ્ટ, ૪૫૫, ખાગે-બાવલી, દિલ્હી, ૧૧૦ ૦૦૬.

રૂ. ૫૧,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર સંસ્થા

અચાર્ય. કે. મોતીયરસ,

પ્રધાન ધનજુભાઈ આર્વ, મંત્રી

આર્વસમાજ, પોરબંદર દ્વારા ચાલતી પ્રવૃત્તિઓ

(૧) દૈનિક યત્ન, (૨) સાધારિક સત્સંગ, (૩) લી સભા સત્સંગ (ગુરુવારે), (૪) પારિવારિક સત્સંગ, (૫) વેદિક સાહિત્ય પ્રચાર, (૬) વાંચનાલય અને (૭) વેદિક સંસ્કાર કેન્દ્ર કે જેમાં બાળકોને સંખ્યા, યત્ન, પ્રાર્થના, ભજન તથા પર્મશિલા આદિનું શાન સાંજના ૫-૦૦ થી ૬-૩૦ સુધી આપવામાં આવે છે.

આર્વ સમાજ,

મહારિં દ્વારાનંદ માર્ગ, પોરબંદર.

શાખા (૧) : આર્વનગર, લુંડાણા, જિન પ્રેસની પાછળ, પોરબંદર. શાખા (૨) : ઉંડોગનગર, પોરબંદર.

અર્પણભાષ્ય

રૂ. ૪૧,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી પ્રમુલાલ ભવાનગુ

ગુજરાત, ભાબર, બનાસકાંઠા-૩૮૫૩૨૦, ગુજરાત.

રૂ. ૨૫,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રીમતી વિમલા જી દેવશાંકર જોશી

વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ, આર્યવન, રોજડ, પો. સાગપુર, જિ. સાબરકાંઠા, ગુજરાત.

શ્રી હરેશભાઈ પતાએ

૨૧-૨ શાંતિનગર, એસ. લી. રોડ, જેકબ સર્કલ, મુંબઈ, મહારાષ્ટ્ર.

રૂ. ૧૬,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રીમતી સુભિત્રાણેન રામા

૫૭, હરદાર સોસાયટી, નરોડા, અમદાવાદ, ગુજરાત. ફોન : ૦૭૯-૨૨૮૨૧૪૨.

રૂ. ૧૫,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી શાંતિલાલ ખીમજીભાઈ પોકાર

૨-અાર/૨૬, જાયોનિકા-બી, આદિત્ય ગાર્ડન સિટી, વારજે, પૂણે, મહારાષ્ટ્ર.

રૂ. ૧૬,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી ગોપાલભાઈ રામજીભાઈ કેરારાએ

કિસાન ફુર્સ એન્ડ વેજિટેબલ્સ, સુપર માર્કેટ, નખતાલા, કર્ચ્છ પિન-૩૯૦૬૧૫.

માતા કંકુલેન રામજી હરદાસ વાડિયા

પંથવટી ફાર્મ, પો. શિરવા, માંડવી, કર્ચ્છ-૩૭૦૪૬૫, ગુજરાત.

શ્રી કીશિકભાઈ કેલાશભાઈ જોશી

એસ.ટી. બસ સ્ટેશન પાસે, બરોઈ નાકા બધાર, મુંદા, કર્ચ્છ-૩૭૦૪૨૧, ગુજરાત.

માતા લીલાવતીનેન ખીમજીભાઈ ચાવડા

વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ, આર્યવન, રોજડ, પો. સાગપુર, જિ. સાબરકાંઠા, ગુજરાત.

ચન્દ્રદિગ્યજ્ય વેદજ્ઞાન ટ્રસ્ટ, ખરેડી

દારી માપવદાસ પાર્ટ, શ્રીરામ મોખાઈલ શોષ, ૨/૩, મનહર પ્લોટ, મંગલા રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૨.

રાજમાતા કુસુમકુંઘરના કરણાસિંહ વેદજ્ઞાન ટ્રસ્ટ

ઓમ ગંગાવિધાર, દોલરિયાનગર, રાજકોટ.

શ્રી અધિનભાઈ મહેન્દ્રનાથ સુખડિયા

વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ, આર્યવન, રોજડ, પો. સાગપુર, જિ. સાબરકાંઠા, ગુજરાત.

શ્રી જગજીવનભાઈ કેશવભાઈ પરમાર

શિયાળીની પોળની બધાર, લીમડી રોડ, કૃલવાડી ચોક, વડવાલ, સુરેન્દ્રનગર-૩૬૩૦૩૦.

અર્ચવેદભાગ્ય

શ્રી લક્ષ્માલાઈ દેવજુલભાઈ પટેલ (પારસિયા)

૦૩૪/૨-બી, વારતુનિમાંણ સોસાયટી, પંચદેવ મંદિર પાસે, ગાંધીનગર.

શ્રી ભગવત્પદજી ૬૫૫૨

૬, નાલંડા નગર, કોલેજ રોડ, નડિયાદ-૩૮૮૦૦૧, ગુજરાત.

શ્રી હીરાલાલજી પાટીલ

૨૧૨-સી, મલ્લિનાથ નગર, આદિનાથનગર વિભાગ-૨, ઓફિસ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૨૪૧૫, ગુજરાત.

માતા લીલાવતીનેન પરીખ

વાનપ્રસ્થ સાધક આશ્રમ, આર્થવન, રોજડ, પો. સાગપુર, જિ. સાબરકાંઠા-૩૮૩૩૦૭, ગુજરાત.

શ્રી પ્રહ્લાદભાઈ ૬૫૨

સરકારી ક્વાર્ટર, ડી-૫, બ્લોક નં.-૪/૧૯, પ્રોલ લાઉસ કેમ્પસ, પરમ સિનેમા પાસે, રાજકોટ, ગુજરાત.

શ્રી હિંમતલાલ પંડિત

'શાંતિ કુંજ' ૧૩, સવસર પ્લોટ, પો. મોરબી, રાજકોટ, ગુજરાત.

રૂ. ૧૦,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી પોપટભાઈ પ્રાગજુલભાઈ ચોટાણ

'આનંદ', હુંભાર વાડા, શેરી નં. ૪, રાજકોટ-૩૮૦૦૦૧, ગુજરાત.

શ્રીમતી પ્રભાનેન વિજયભાઈ નારાણભાઈ જોડીયા

'સત્યમુ' ૨, પ્રકાશ સોસાયટી, નિર્મલા કોન્વેન્ટ સ્કૂલની પાછળ, રાજકોટ-૫, કોન: ૯૮૨૪૨ ૧૩૮૮૨.

શ્રી નાટ્યરસિંહ પરમાર

'અ૦મુ', ૨, વિશ્વનગર, પટેલ બોર્ડિંગ રોડ, મવડી પ્લોટ, રાજકોટ-૩૮૦૦૦૪,

કોન: ૦૨૮૧-૨૩૮૬૭૨૩.

સુકેતુ અનિલભાઈ પટેલ

સ્વામીનારાયજી મંદિરની બાજુમાં, ૧૦૦, અંબાલાલ પાર્ક, કારેલીભાગ, વડોદરા-૩૮૦૦૧૮, ગુજરાત.

શ્રી ઉદ્યભાઈ ચોટાણ

૧૮-બી, રચના સોસાયટી, નેશનલ લાઈબ્રેરી નં. ૮, મોરબી-૩૮૩૬૪૨, ગુજરાત.

રૂ. ૫,૦૦૦ પ્રદાન કરનાર મહાનુભાવ

શ્રી ગોવિંદભાઈ સાવજુલભાઈ સાવલીયા

૪૦-બી, 'ધર્મ-ભક્તિ' પંચશીલ સોસાયટી, જોડિલ રોડ, રાજકોટ-૩૮૦૦૦૪, કોન: ૯૮૨૪૩૬૦૨૪૩.

પં. ગંગારામ જાંગીડ

નેહા એન્ટર પ્રાઈઝ, સ્ટેશન રોડ, જયપુર, રાજસ્વાન.

શ્રી હરેશભાઈ અદિયા

'આશ્રમ' ૧, સોમનાથ સોસાયટી, સ્ટ્રીટ નં. ૪, રોડ, રાજકોટ. કોન: ૦૨૮૧-૨૫૮૧૩૦૫.

શ્રી વિનોદભાઈ અદિયા

'સુયોગ' ૧, સરસ્વતી સોસાયટી, નિર્મલા કોન્વેન્ટ સ્કૂલ રોડ, રાજકોટ.

ગુરૂ અંગ્રેદભાઈ

શ્રીમતી જ્યોતિલેન ગોવિન્દભાઈ પટેલ

‘આનંદ’, ઈન્ડ્રપ્રેસ્થ નગર, પંચવટી સોસાયટી પાસે, રાજકોટ. ફોન: ૦૨૮૧-૨૪૩૧૧૪૮.

સ્વ. રંભાજુ કાયક પરમાર

દારા શ્રીમતી ઈલાબેન મનોહરસિંહ પરમાર, નાના મવા રોડ, રાજકોટ. ફોન: ૦૪૨૯૮૪૪૭૦૭૮.

શ્રી દેવકુમાર દયાલાલ બીડી

‘ઓમ ક્રદ્ધા’, ૪૧ શાસ્ત્રીનગર, નાના મવા રોડ, રાજકોટ-૦૨૮૧-૨૩૩૧૬૧૦.

સદ્. પારેખ પ્રવીણાચન્દ્ર દરિલાલ ઉ. શ્રી રાજેશ પારેખ

અંબાવાડી, ઘોંધા સર્કલ રોડ, પી.જી.વી.સી.એલ., ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧, ગુજરાત.

શ્રી મધુરભાઈ શાઠ

૨૩૪, સેક્ટર-૭ એ, ગાંધીનગર.

રૂ. ૧,૨૫,૦૦૦ પ્રદાન કરી અંગ્રેદ ગ્રાઉન્ડ બનનાર સેસ્થા

આર્ય સમાજ

મહિંદ્રિં દ્વાનંદ માર્ગ, રાયપુર દરવાજી બહાર, કંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨.

રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ પ્રદાન કરી અંગ્રેદ ગ્રાઉન્ડ બનનાર સેસ્થા

ચરોતર પ્રદેશ આર્યસમાજ

સ્થેશન રોડ, બાળંડ. ફોન: (૦૨૬૬૨) ૨૪૪૧૬૧

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રદાન કરી અંગ્રેદ ગ્રાઉન્ડ બનનાર સેસ્થા

યેટિક સંસ્થાન

૫, પહેલો માળ, આદર્શ ક્રોમલેક્સ, મુરલીપર સોસાયટી સામે, ઓછા,
અમદાવાદ-૧૫, ગુજરાત. ફોન: (૦૭૯) ૨૨૬૭ ૨૩૪૦.

રૂ. ૩૭,૫૦૦ પ્રદાન કરી અંગ્રેદ ગ્રાઉન્ડ બનનાર સેસ્થા

આર્ય સમાજ

નવારો, ભર્યા-૩૬૨૦૦૬.

રૂ. ૩૧,૨૫૦ પ્રદાન કરી અંગ્રેદ ગ્રાઉન્ડ બનનાર સેસ્થા

આર્ય સમાજ

દારનગર, પ્લોટ નં. ૪૪/૪૫, સિંધી છાઈસ્કૂલની
પાછળા, ભરતનગર રોડ, ભાવનગર.

આર્ય સમાજ

મહિંદ્રિં દ્વાનંદ માર્ગ, પોરબંદર.

આર્ય સમાજ

ત્રણ છાટડી બજાર, પો. ટંકારા, રાજકોટ.

આર્ય સમાજ

આર્ય સમાજ રોડ,
અંભાળિયા નાડા, જામનગર.

આર્ય સમાજ

ઢાતાર રોડ, જૂનાગઢ.

આર્ય સમાજ

લખધીરવાસ, મોરબી, રાજકોટ.

શ્રી અગ્રવેદભાગ

શ્રીમતી જ્યાચીલેન ગોવિંદભાઈ પટેલ

‘આંદ’, ઠંડપુર નગર, પંચવારી સોસાયટી પાસે, રાજકોટ. ફોન : ૦૨૬૧-૨૪૩૧૧૪૮.

શ. ઈંદ્રાનુ કાયદ પરમાર

નાના શ્રીમતી ઈંદ્રાનેન મનોહરસિંહ પરમાર, નાના મવા રોડ, રાજકોટ. ફોન : ૦૨૨૬૮૪૪૦૦૮.

શ્રી દેવકુમાર દયાલાલ નીડી

‘ઓપ્પ કઢા’, ૪૧ શાખીનગર, નાના મવા રોડ, રાજકોટ-૦૨૬૧-૨૩૩૧૬૧૦.

શા. પારેણ પટીયાંગંડ દરિલાલ ર. શ્રી રાજેશ પારેણ

અંધુવાડી, થોથા સર્કાર રોડ, પી.જી.વી.સી.એલ., ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧, ગુજરાત.

શ્રી મધુરભાઈ રાહુ

૨૩૪, સેક્ટર-૭ એ, વાંધીનગર.

રૂ. ૧,૩૫,૦૦૦ પ્રદાન કરી અગ્રિમ શાહક ભનનાર સીરથા

આર્ય સમાજ

મહારિં દ્યાનંદ માર્ગ, રાયપુર દરવાજા ખાદાર, કંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨.

રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ પ્રદાન કરી અગ્રિમ શાહક ભનનાર સીરથા

બરોટાર પદેશ આર્યસમાજ

સેક્ટર રોડ, આંદ, ફોન : (૦૨૬૬૨) ૨૪૪૧૬૧

રૂ. ૫૦,૦૦૦ પ્રદાન કરી અગ્રિમ શાહક ભનનાર સીરથા

યદિક સંસ્કરણ

૫, પટેલો માર્ગ, આદર્શ ક્રીપ્લેક્સ, મુરલીપદ્ર સોસાયટી જામે, ઓફ્સ,
અમદાવાદ-૧૩, ગુજરાત. ફોન : (૦૭૯) ૨૨૭૭ ૨૩૪૦.

રૂ. ૩૭,૫૦૦ પ્રદાન કરી અગ્રિમ શાહક ભનનાર સીરથા

આર્ય સમાજ

નવાદેરા, ભરુંક-૩૬૨૦૦૬.

રૂ. ૩૧,૩૫૦ પ્રદાન કરી અગ્રિમ શાહક ભનનાર સીરથા

આર્ય સમાજ

દરનગર, ખોડ નં. ૪૪/૪૫, સિંહી હાઈસ્કૂલની
પાછળ, અરતનગર રોડ, ભાવનગર.

આર્ય સમાજ

મહારિં દ્યાનંદ માર્ગ, પોરબંદર.

આર્ય સમાજ

ગણ હાટની બજાર, પો. ટેકારા, રાજકોટ.

આર્ય સમાજ

આર્ય સમાજ રોડ,
ખંભાળિયા નાડા, જામનગર.

આર્ય સમાજ

દાતાર રોડ, જૂનાગઢ.

આર્ય સમાજ

બનધીરવાસ, મોરબી, રાજકોટ.

આગવેદભાષ્ય

રૂ. ૨૫,૦૦૦ પ્રદાન કરી આવ્યિમ શાલક ભનનાર સંસ્થા

અ. શાલી જયતીલાલ જીરીંદર રાવલ
મેમોરિયલ ટ્રસ્ટ લાલ - શ્રી ટિલેશમાઈ રાવલ,
તુરિપચાડ, ગઠવાડીની રામે,
અંજાર, કચ્છ, (ગુજરાત).

રૂ. ૧૫,૦૦૦ પ્રદાન કરી આવ્યિમ શાલક ભનનાર મલાનુભાવ

શ્રી મોહનભાઈ વેલાણી
૬-૨૦૫, વિકામ એપાર્ટમેન્ટ્સ, ન્યૂ માર્ગેન્ક્લાબ
એસ્ટેટ, પાટકોપર (૫.), મુખાઈ-૮૯. (મહારાષ્ટ્ર).

રૂ. ૧૨,૫૦૦ પ્રદાન કરી આવ્યિમ શાલક ભનનાર સંસ્થા

આર્ય સમાજ
લાલ - શ્રી કમલેશમાઈ પટેલ, મુ. ચિંમાંદરા,
જિ. આંધ્રા.

**શ્રી લઘમશીલાઈ માધ્યમુખ્યમાઈ
વેલાણી**
ફોન નં. ૧, ડિવીશ કો. ઓ., લાઉસિંગ સોસાઇટી,
વારાણી જ્ઞાતનાકા, પૂરો, મહારાષ્ટ્ર.

વેદાંત રતનશીલાઈ વેલાણી
‘ચુનાદા’, બ્લોક નં. ૫, ફ્લેટ નં. ૫૦૦૧,
નાની-દીપા રેસિડેન્ચી, મામનાલાલી,
બાનેરયાટા, બેંગલૂર, કર્ણાટક.

**આર્ય સમાજ મંદિર, શ્રી
ઉસમુખભાઈ સોની આર્ય**
૧/૨૮, લંબાલી માર્ગેન્ક્લાબ મોટો બજાર, નવસારી,
જિ. નવસારી, (ગુજરાત).

આર્ય સમાજ મંદિર
મહરિં દ્વાનંદ માર્ગ, પ્રાંગંધી, જિ. સુરેન્દ્રનગર, ગુજ.

આર્ય સમાજ

વિલ્યનગર, લોસિટિક રોડ, અંજાર, કચ્છ, ગુજરાત.

આર્ય સમાજ

ઓમ શૈવસ એપાર્ટમેન્ટ્સ, ન્યૂ માર્ગેન્ક્લાબ એસ્ટેટ,
એલ.ઓ.એસ. માર્ગ, પાટકોપર (૫.), મુખાઈ-૮૯.

રૂ. ૭,૫૦૦ પ્રદાન કરી આવ્યિમ શાલક ભનનાર સંસ્થા

આર્ય સમાજ

બી-૩, શીકૃપા એસ્ટેટ્સ, ઉત્ત્રપણ શિવાળ માર્ગ,
અંગારા, સુરત, ગુજરાત.

રૂ. ૫,૦૦૦ પ્રદાન કરી આવ્યિમ શાલક ભનનાર મલાનુભાવ

શ્રી ચંદુભાઈ વેલાણી

વેલાણી સેલ્સ એન્ડ સર્વિસ, નીલકંઠ મંદિર પાસે,
ચાવાસર રોડ, અંજાર, કચ્છ, ગુજરાત.

શ્રી લાલીનાન્દાલજુ વેલાણી

મેયાલવાડી, પો. દુંગાપુર, તા. માંડવી, કચ્છ, ગુજરાત.

શ્રી મહિલાલજુ કરસાનભાઈ

સંગાણી

શ્રી આર્ય એન્જિનિયરિંગ, પ્રચારિ કોમ્પલેક્સ,
માંડવી, કચ્છ, ગુજરાત.

શ્રી લઘમશી કરસાસ વાડિયા

આર્ય કાર્મ, નલિયા રોડ, પો. શીરવા, તા. માંડવી,
કચ્છ, ગુજરાત.

શ્રી લાલી ગોવિંદ પટેલ ગંગોગી,
પટેલો માર્ગ, ન્યૂ માર્ગેન્ક્લાબ એસ્ટેટ, પાટકોપર (૫.)

મુખાઈ ૪૦૦ ૦૮૬

શ્રી મહિલાલ કરસાનભાઈ દિવાણી

એ-૫૦૧, ચમદરાન, પેચાણી રોડ, અસલકા
ઘાયકોપર (૫.) મુખાઈ, ૪૦૦ ૦૮૬

અધિકોનો સંદેશ

૧. વિષયોને ભોગવીને ઈન્જિયોની તૃપ્તાને શાંત કરવાનો તમારો વિચાર આગને ખુલાવવા માટે તેમાં હી નાખવા જોવો જ છે.
૨. તમારું એમ માનવું કે 'હું ક્ષારેય મરીશ નહિ, આ શરીર ખૂબ જ પવિત્ર છે, વિષય-ભોગોમાં પૂર્ણ અને સ્વાધી સુખ છે, આ શરીર જ આત્મા છે', એ સૌથી મોટું અજ્ઞાન છે.
૩. તમારા મનમાં સારા કે ખરાબ વિચારો પોતાની મેળે નથી આવતા, એ વિચારો તમે તમારી ઈચ્છાથી જ ઉત્પન્ન કરો છો; કારણ કે મનતો ધૂંધની જેમ જડ વસ્તુ છે, તેનો ચાલક ચેતન આત્મા છે.
૪. કોઈનાં સારાં કે ખરાબ કમોનું રૂળ તત્કાળ મળતું ન જોઈ તમે એમ ન વિચારશો કે એ કમોનું રૂળ તેને આગળ જતાં નહિ મળે, કમેદીથી કોઈ પણ ખરી રાકૃતું નથી; કારણ કે ઈશ્વર સર્વવ્યાપક, સર્વજ્ઞ અને ન્યાપકારી છે.
૫. સંસાર (પ્રકૃતિ), સંસારનો ભોગ કરનાર (જીવ) અને સંસારના રચયિતા (ઈશ્વર) – આ નાશોયના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાહીને જ તમારાં સમસ્ત દુઃખ, બધ અને વિનાઓ દૂર બદ્ધ કરે છે. આ સિવાય બીજો કોઈ જ માર્ગ કે ઉપાય નથી.
૬. 'મનુષ્ય-જીવન ઈશ્વર-પ્રાપ્તિ માટે મળ્યું છે' – આ મુખ્ય વસ્તુને છોપીને બીજા કોઈ પણ કાઢીને પ્રાપ્તિકર્તા ન આપશો. નહિ તો તમારું જીવન ચંદનના વનને કોલસા બનાવીને નાટ કરવા સમાન જ છે.
૭. તમારા જીવનની સફળતા નો કામ, કોષ, લોન, મોદ, અંતકાર આદિ અવિચાના કુસંસ્કારોને નાટ કરવામાં જ છે. સમસ્ત દુઃખોથી છુટવાનો આ જ કોઈ ઉપાય છે.
૮. જીવાં સુધી તમે સંસારનાં સુખોની પાછળ છુપાયેલાં દુઃખોને સમજી નહિ કો ત્યાં સુધી વેરાય ઉત્પન્ન નહિ થાય. વેરાય વિના ચંદળ મન એકાગ્ર નહિ થાય, એકાગ્રતા વિના સમાપ્તિ નહિ થાગે, સમાપ્તિ વિના ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર નહિ થાય, ઈશ્વરના સાક્ષાત્કાર વિના અજ્ઞાનનો નાશ નહિ થાય, અને અજ્ઞાનનો નાશ થયા વિના સમસ્ત દુઃખોનો અંત તથા પૂર્ણ અને સ્વાધી સુખ (ખુલ્લિ)ની પ્રાપ્તિ નહિ થાય.
૯. તમે આ સત્યને સમજી કો કે અજ્ઞાની મનુષ્ય જ જડ વસ્તુઓ (જીવીન-જીવદાદ, મકાન, સોનું-ચાંદી વગેરે)ને તથા ચેતન વસ્તુઓ (પતિ, પત્ની, પુત્ર, મિત્ર વગેરે)ને પોતાના આત્માનો એક ભાગ કે અંશ પાનીને એ વસ્તુઓની વૃદ્ધિમાં પ્રસન્ન અને લાનિમાં દુઃખી થાય છે.
૧૦. તમારા લોખંડુલ્લી મનને વિષય-ભોગરૂપી ચુંબક હર્મેશાં પોતાની તરફ જોગતું રહે છે. લાની મનુષ્ય વિષય-ભોગોથી યતી લાનિઓનો અનુમાનથી વિચાર કરીને તેમાં આસક્ત નથી યતો, પરંતુ અજ્ઞાની મનુષ્ય તેમાં રોચાઈને નાટ બદ્ધ જાય છે.
૧૧. મહાન શાન, બળ, આનંદ આદિ ગુણોનો બંડાર ઈશ્વર એક ચેતન વસ્તુ છે, જે અનાદિ ક્ષાળથી તમારી સાથે છે. તે ક્ષારેય તમારાથી અલગ થયો નથી અને ક્ષારેય અલગ થવાનો નથી. તે જ સર્વ જગતના રચયિતા, પાલનકર્તા, સર્વરક્ષક, નિરાકાર ઈશ્વરની સુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસના તમારે શ્રી મનુષ્યોને હર્મેશાં કરવી જોઈએ.

સ્ન. - હાનેસારાય